51593

51593
1–6.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED

89. ÉVFOLYAM

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

1955. 1. SZÁM

1955

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., BELGRÁD RAKPART 5

89. ÉVFOLYAM, 1955. 1. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:
ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LEDERER EMMA, MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1955. ÉVI 1. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

Elekes Lajos: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében 1

Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon 34

KÖZLEMÉNYEK

Sarlós Béla: A pesti munkásság forradalmi harca és programja 1848-ban 75

Tóth András: Nagy István moldvai fejedelem életműve 96

VITA

Lederer Emma: Historiográfiánk történetibb vizsgálatáért 103

Hegedűs Viktor: Hozzászólás Sándor Pál: »A magyar agrár- és parasztttörténet polgári irodalmának kritikájához« c. cikkhez 107

Hársfalvi Péter: A Magyar Történelmi Társulat Keletmagyarországi Csoportjának vitája a Századok szerkesztőségi ülésének anyagáról 111

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

Alkalmazzuk alkotó módon a marxista—leninista gazdasági elméletet a történeti tanulmányokban 114

Pach Zsigmond Pál—Hanák Péter: A csehszlovák történészek smolenicei konferenciája 131

51593

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

89. ÉVFOLYAM

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

1955. 1—6. SZÁM

1955

A SZÁZADOK 89. ÉVFOLYAMÁNAK (1955) TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

Andics Erzsébet: Köszöntjük hazánk felszabadulásának tizedik évfordulóját 331
Arató Endre: A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája a szabadságharc előtt 191
Balázs Béla: A személyes visszaemlékezések felhasználása népi demokráciánk történetének feldolgozásában 882
Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. I. 849
Berend Iván — Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején. 1941—1945. 634
Buzás József: A szovjet-magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez 1919—1938. 588
Elekes Lajos: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében 1
G. Fazekas Erzsébet: Magyarország felszabadulása és népi demokratikus forradalmunk néhány kérdése 334
Hanák Péter: A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben 359
Molnár Erik: A magyar történetírás tíz esztendeje 169
Osztrovityanov, K. V.: Megnyitó beszéd a Magyarország felszabadításának tizedik évfordulóján tartott tudományos ülésszakon 329
Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon 34
Wellmann Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt 551
A római történészkongresszus 835
A Voproszi Isztorii a Századokról 415

KÖZLEMÉNYEK

Dolmányos István: A dekabrista felkelés magyarországi emlékei 425
Józsa Péter: Karl Liebknecht harca a militarizmus ellen, a német demokráciáért 661
Kleinné N. Zsuzsa: Küzdelem a Dunántúlon az ellenforradalom hatalomrajutása ellen (1919 augusztus—december) 221
Sarlós Béla: A pesti munkásság forradalmi harca és programja 1848-ban 75
Szekeres József: Adatok a pécsi bányászok 1905. évi harcairól 897
Tóth András: Nagy István moldvai fejedelem életműve 96
Zsigmond László: Az „Ostforschung" az újjáéledő nyugat-németországi imperializmus és militarizmus szolgálatában 695

VITA

H. Balázs Éva: A „Jobbágylevelek" ügyében 721
Hársfalvi Péter: A Magyar Történelmi Társulat Keletmagyarországi Csoportjának vitája a Századok szerkesztőségi ülésének anyagáról 111
Hegedüs Viktor: Hozzászólás Sándor Pál: „A magyar agrár- és parasztttörténet polgári irodalmának kritikájához" c. cikkéhez 107
Lederer Emma: Historiográfiánk történetibb vizsgálatáért 103
Molnár János: Vita a Pártfőiskolán a népi demokrácia történetének egyes kérdéseiről 703
Vörös Károly: A Magyarország története című egyetemi tankönyv második kötete első felének vitája 451
Vita az 1875. évi fuzió történetével kapcsolatos kérdésekről 924

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

Cheresteşiu, V. — Stănescu, E. — Ionaşcu, I.: A történettudomány tízéves fejlődése a Román Népköztársaságban 262
Hahn István: A feudalizmus gazdasági alaptörvényéről szóló szovjet tudományos vita 723

Incze Miklós — Mucsi Ferenc: Tudományos ülésszak Varsóban az 1905—1907-es forradalom 50. évfordulója alkalmából 934
Leśnodorski, Boguslaw: A történettudomány a népi Lengyelország első évtizedében 736
Niederhauser Emil: A bolgár történettudomány fejlődése 270
Pach Zsigmond Pál: Tanulmányúton a Szovjetunióban 241
Pach Zsigmond Pál — Hanák Péter: A csehszlovák történészek smolenicei konferenciája 121
Székely György: Konferencia a huszitizmus két elméleti problémájáról 477
A feudális társadalmi formáció gazdasági alaptörvényéről 729
Alkalmazzuk alkotó módon a marxista—leninista gazdasági elméletet a történeti tanulmányokban 114
Tudományos ülésszak Moszkvában hazánk felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából 471

SZEMLE

Andics Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején (Ism. Eckhart Ferenc) 940
Arcihovszkij, A. V.: A régészet alapjai [Основы археологии] (Ism. *Perényi József)* 786
Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben (Ism. *R. Várkonyi Ágnes)* 291
Birjukovics, V. V. — Porsnyev, B. F. — Szkazkin, Sz. D.: Az újkor története. (Ism. *Bellér Béla)* 293
Bittel, Karl: A német nemzet ellenségei. Történelmi dokumentáció az imperialista nyugati hatalmak németországi politikájáról 1942-től 1949-ig [Die Feinde der deutschen Nation. Eine historische Dokumentation über die Deutschlandpolitik der imperialistischen Westmächte von 1942—1949] (Ism. *Gírus Károly)* 139
Degré Alajos: A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon (Ism. *Szabad György)* 521
Dezsényi Béla — Nemes György: A magyar sajtó 250 éve (Ism. *Kemény G. Gábor)* 287
Dobrov, A.: Az USA távolkeleti politikája az orosz-japán háború időszakában [Дальневосточная политика США в период русско-японской войны] (Ism. *Dolmányos István)* 134
Engels: A munkásosztály helyzete Angliában (Ism. *H. Haraszti Éva)* 497
Győri György: 170 esztendő (Ism. *Berend Iván)* 803
Hajnal, István: Az írástanítás a középkori egyetemeken [L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales] (Ism. *Perényi József)* 128
Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái (Ism. *Karácsonyi Béla)* 955
Jakovlev, A. F.: Gazdasági válságok Oroszországban [Экономические кризисы в России] (Ism. *Niederhauser Emil)* 948
Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába II. (Ism. *Sashegyi Oszkár)* 503
Koszev, Dimitâr: Az 1923-as szeptemberi felkelés [Септемврийското въстание] (Ism. *Bur Márta)* 137
Liebknecht, Karl: Válogatott beszédek és írások (Ism. *Józsa Péter)* 512
Liholat, A. V.: A nacionalista ellenforradalom szétzúzása Ukrajnában. [Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917—1922 гг.)] (Ism. *Dolmányos István)* 778
Manfred, A. Z.: Franciaország külpolitikája 1871—1891 [Внешная политика Франции 1871—1891 годов] (Ism. *Vadász Sándor)* 132
Marchlewski, Julian: Válogatott írások. I. k. [Pisma wybrane. I. tom.] (Ism. *Szokolay Katalin)* 305
Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása (Ism. *M. Somlyai Magda)* 937
Oborina, G. A.: Olaszország munkásosztályának helyzete és harca a második világháború után [Положение и борьба рабочего класса Италии после второй мировой войны] (Ism. *Kis Aladár)* 300
Rapant, Daniel: Az 1831. évi kelet-szlovákiai parasztfelkelés [Sedliacke povstanie na Východnom Slovensku roku 1831] (Ism. *Tilkovszky Lóránt)* 302
Russel, Lord: A horogkereszt rémtettei. (Ism. *Szabolcs Ottó)* 790
Salvemini, Gaetano: A II. világháború előjátéka. [Prelude to World War II] (Ism. *Pálóczy-Horváth György)* 787

Schilfert, Gerhard: A demokratikus választójog győzelme és veresége az 1848/49-es német forradalomban [Sieg und Niederlage des demokratischen Wahlrechts in der deutschen Revolution 1848/49] (Ism. *Csizmadia Andor)* 793
Szabó Gyula: Latinca Sándor „a szegény. proletárság igazi védője" (Ism. *Kleinné N. Zsuzsa)* 799
Szántó Imre: Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a 18. században (Ism. *Ruzsás Lajos)* 142
Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmai a dunántúli Festetics-birtokon 1711—1850 (Ism. *Mérei Gyula)* 957
Vörös Károly: Az 1840. évi mesztegnyői zendülés (Ism. *Dénes Béla)* 143
Zlatopolszkij, D. L.: A Szovjetunió mint szövetséges állam létrejötte és fejlődése [Образование и развитие СССР как союзного государства] (Ism. *Mayer Mária)* 781
Zsigmond László: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929—1945 (Ism. *Kató István)* 126
A dekabristák válogatott írásai (Ism. *Hegedüs Viktor)* 135
A középkor története. I. kötet (Ism. *Bellér Béla)* 943
A magyar munkásmozgalom az imperializmusra való átmenet időszakában 1890—1900 (Ism. *Diószegi István)* 765
A Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetése a Levéltári Közlemények 1954. évi számában (Ism. *R. Várkonyi Ágnes)* 517
Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921 (Ism. *Siklós András)* 771
Az 1905—1907-es első orosz forradalom kihatásai Németországra (Die Auswirkungen der ersten russischen Revolution von 1905—1907 auf Deutschland) (Ism. *Karsai Elek)* 782
Bulgária története. I. köt. [История Бобгарии. Т. I.] (Ism. *Perényi József)*.... 505
Dokumentumok a romániai Kommunista Párt történetéből (Documente din istoria Partidului Communist din Romînia) (Ism. *G. Dián Éva)* 509
Felszabadulás (Ism. *Gál Éva)* 487
Hősi harcok emlékei (Ism. *Gaál Endre)* 795
Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859 (Ism. *Lukács Lajos)* 774
M. Tótfalusi Kis Miklós (Ism. *V. Windisch Éva)* 801
Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1710—1790 (Ism. *Nagy Erzsébet)* 490
Tanulmányok és referátumok Románia történelméből (Studii şi referate privind istoria Rominiei] (Ism. *Csatári Dániel)* 950
Vajda János válogatott politikai írásai (Ism. *Ránki György)* 141
Vázlatok a Szovjetunió történetéből 1907—1917 március [Очерки истории СССР март 1907—1917] (Ism. *Niederhauser Emil)* 499

KRÓNIKA

A felszabadulási pályázat (Ism. *Rév Ágnes)* 150
A Magyar Történelmi Társulat közgyűlése 965
A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat tudományos ülésszaka hazánk felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából *(Rév Ágnes)* 523
A történészfront hírei 308, 530, 807, 977
Bolgár Elek 805
Domanovszky Sándor (1877—1955) *(Lederer Emma)* 522
Gyóni Mátyás (1913—1955) *(Borzsák István)* 964
Ötéves a Történettudományi Intézet 145
Szekfü Gyula (1883—1955) 960
J. V. Tarlé *(Andics Erzsébet)* 144

BIBLIOGRÁFIA

A Magyarországon megjelent történettudományi művek jegyzéke (1954. okt. 1.—dec. 31.) 153
A Magyarországon megjelent történettudományi művek jegyzéke (1955. január 1. — június 30.) 813

A KÖZPONTOSÍTÓ POLITIKA BELSŐ ERŐFORRÁSAI A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

I. Az egyszerű árutermelés rendjének fejlődése

Mátyás uralkodása idején az anarchia korlátozása kedvezett a termelőerők további fejlődésének. A század második felében az egyszerű árutermelés rendje, melynek kibontakozása az előző időszakban megkezdődött, szélesebben kiterjedt, új rétegeket és új területeket hódított meg és ezeket a piaci kapcsolatok szorosabbá, sokoldalúbbá váló szálaival kötötte össze. A fejlődés üteme a korábbinál egyenletesebbé vált, minthogy az anarchia korlátozása megteremtette a termelőmunka folyamatosságának, a lét- és vagyonbiztonságnak s a piaci kapcsolatok zavartalanságának nélkülözhetetlen fokát.

1. A céhes ipar fejlődése és a céhek kezdődő »bezárkózása«

A céhes ipar fejlődésére a legjellemzőbb és legfontosabb az a tény, hogy e korban egyre több helyen játszódnak le azok a folyamatok, melyek a század elején még csak néhány helyen : az iparilag legfejlettebb városokban voltak megfigyelhetők. A lakosság iparral foglalkozó részének megnövekedése, az iparágak differenciálódása és az egyre differenciáltabb iparok céhekbe (vagy a céheket közvetlenül megelőző szervezeti formákba) tömörítése végbemegy a kisebb városokban, sőt a fejlettebb mezővárosokban is. (Újabb kutatások azt sejtetik, hogy e folyamat elsősorban éppen a nagy városok piaci körzetének peremvidékén elhelyezkedő s ekkortájt gyors ütemben fejlődő kisvárosokra, mezővárosokra jellemző.) A folyamatot csak kis részben tükrözik az ismert céhlevelek, illetve céhek alapításával kapcsolatos emlékek (aminők fennmaradtak a debreceni kovácsok, kardcsiszárok, sarkantyúsok, lakatosok ; esztergomi csizmadiák és vargák ; ceglédi, szikszói szabók ; rimaszombati szűcsök, késmárki tímárok, vargák és posztókészítők ; sárvári kovácsok, lakatosok, kerékgyártók stb. esetében). Ugyanis egyrészt a szorosabban értett, kialakult formájú céhek ebben a korban sem terjedtek ki minden egyes iparágra, másrészt a meglevő céhek szabályainak, alapítóleveleinek, a működésükről szóló emlékeknek csak töredéke maradt fenn, kivált az ország középső, később a töröktől elpusztított területén.

A legfejlettebb városokban, melyek továbbra is megtartották vezető helyüket, ugyanakkor a céhes ipar fejlődésének új formái bontakoztak ki. A differenciálódás itt haladt a legtovább, nemcsak az iparágak közt (ami újabb iparok kikülönülésében, önálló szervezkedésében, végül céh alapításában jut kifejezésre), hanem az egyes iparágakon belül azonos szakmában

* Az itt közölt tanulmány részlet az egyetemi tankönyvnek az 1526-ig terjedő időszak történetét tárgyaló kötetéből.

dolgozó mesterek közt is (ami vagyoni differenciálódásban, anyagi helyzetük növekvő különbségében mutatkozik). A mesterek anyagi helyzetének különbségei a legvilágosabban természetszerűleg a kiváltképpen fejlett és differenciált iparokban tűnnek elő. (Kolozsváron például a szabóknál, akik közül nyolcan a legalacsonyabb adót fizetik, egy viszont tizszer, egy másik tizenhatszor annyit. Általában a különbségek nem ilyen nagyok. Azonban a legfejlettebb városokra általánosítható, hogy a mesterek anyagi helyzetében jelentős különbségek keletkeztek; egy kisebb, mintegy 15—16%-ra tehető részük megvagyonosodott és négyszer-hatszor nagyobb adót fizetett, mint a 25—30%-ra tehető szegényebbek. Ugyanakkor a városok legtöbbjében még a középréteg a legszámosabb: nagyjában az önálló iparosok fele ehhez tartozik.) A vagyonos mesterek, akik több segéddel dolgoztak, egyre inkább kizsákmányolóvá váltak. A szegényebbeket, akik közt olyan is akadt, aki a céhtaksát nehezen bírta, az a veszély fenyegette, hogy kiszorulnak a céhből és lesüllyednek a már eleve kirekesztett kontárok közé. A céhszervezet küzdött egyes tagjainak kiemelkedése ellen, többek közt azzal, hogy korlátozta az egy mesternél alkalmazható legények számát, továbbá előírta, hogy a nyersanyagot közösen kell vásárolni és ellenőrzés mellett elosztani (valamivel később tilalmazni kezdte az egyénileg alkalmazott gyártási újításokat is). Ugyanakkor a céhek élesedő harcot indítottak a kereteik közül kirekesztett iparosok, a kontárok ellen. Ezek száma a fejlettebb városok differenciált iparágaiban már a század derekán jelentős lehetett, a század második felében egyre nőtt.

A céh, melynek már kialakulása idején alapvető feladata, hogy tagjainak monopolhelyzetet biztosítson, igyekszik elszorítani a kontárok munkájának lehetőségeit, kivált ott, ahol a piac korlátozottsága következtében a konkurrencia a céhtagok egyeduralmán túl már jólétüket is fenyegeti. Azok a céhek, melyek a század második felében alakultak, vagy ekkor újították meg kiváltságaikat, ezek indokolásában mindinkább és egyre élesebb formában hangsúlyozzák a »hamis« (értsd: céhen kívüli) munka elleni harcot. Kiemelik — mint a kolozsvári kovácsok —, hogy a szakmában sokan dolgoznak egyesületükön kívül, s ezzel károkat okoznak nekik; követelik — mint a pozsonyi szabók vagy a kassai szűcsök —, hogy az ilyenekkel a városi hatóság »számoljon le«. A kontárok elleni harc ettől fogva a céhek egyik fő törekvése; az is marad, minthogy a kontárok jelentkezése a céhes ipar fejlődésének törvényszerűségeiből következik, ezért a velük való »leszámolás« hatalmi eszközökkel nem oldható meg.

A kontárok ellen, a piac monopóliumáért folytatott harc arra vezetett, hogy a céhek fokozódó mértékben kezdték bezárni kapuikat a soraikba kívülről betörekvő elemek előtt. Ha nem is országosan, a legfejlettebb városok legdifferenciáltabb iparaira kétségkívül jellemző, hogy a céhbe való felvételt mindenféle követelményekkel igyekeztek megnehezíteni. (Így megkövetelték a polgárjog előzetes megszerzését, ami viszont városi ingatlan birtokához volt kötve.) Az elzárkózás tendenciája még világosabban kitűnik a legények mesterré avatásának feltételeit szabályozó rendeletekből. Ez, ebben a vonatkozásban, azokból a mélyreható változásokból fakad, amelyek a céhes ipar fejlődése során mester és legény viszonyában végbementek. E viszony kezdettől fogva magában rejtette a kizsákmányolás elemeit, akkor is, amikor ezekkel szemben még a tanulási elem uralkodott, s a legény előtt nyitva állt az út, hogy bizonyos idő elteltével maga is mesterré váljék. Azonban ez az

út egyre szűkebbé, nehezebben járhatóvá, végül csaknem járhatatlanná vált ; ugyanakkor a régebbi, túlnyomóan tanulási viszony helyett mindinkább előtérbe nyomult, majd uralkodóvá vált az állandó kizsákmányolás viszonya. A legények mesterré válásának megnehezítését célozták az avatással kapcsolatos (kivételesen már a század első felében, a másodikban pedig egyre szélesebb körben alkalmazott) növekvő követelmények, elsősorban a céhtaksa felemelése, majd az ennél is súlyosabb megterhelést jelentő lakoma. (A pozsonyi szabólegénynek mesterré avatásakor már 1459-ben 3 aranyat, 7 font viaszt, egy negyed akó bort kellett adnia a kötelező lakoma mellett. A kolozsvári lakatosok 1472-ben 4 aranyat követeltek. A XVI. század elejére a legénytől mesterré avatása címén követelt szolgáltatások pénzegyenértéke mintegy 50—60 forintra nőtt.) A súlyos terhek alól csupán a mesterek fiai és vejei kaphattak könnyítést, sőt olykor teljes mentesítést. Ez világosan mutatja az intézkedések fő indokát : a mesterek kezdődő törekvését arra, hogy a céh kapuit lezárva, iparukat családi monopóliummá alakítsák, a legényeket pedig — ennek elvi kimondása nélkül, gyakorlatilag — elszorítsák a mesterré válástól és huzamosan, lehetőleg mindvégig megtartsák a kizsákmányolhatóság állapotában.

A tanulási viszony háttérbe szorulására, a kizsákmányolás előtérbe nyomulására mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a század utolsó évtizedeiben keletkezett céhszabályzatok — így a kolozsvári ötvösöké már 1473-ban — lényegileg azonos szakmai követelményeket támasztanak a mesterrel és a legénnyel szemben. Ugyanakkor más úton is igyekeznek meggátolni a legény önállósulását : megtiltják, hogy »magának« dolgozzon, megnehezítik, hogy elmenjen a mestertől. A kizsákmányolás fokát a forrásokból alig lehet megállapítani. A legények napi 13—14, némely iparágban 14—16 órát voltak kötelesek dolgozni. Munkájukért fizetést — kivételesen darabbért, általában inkább heti bért, az építőiparban napi bért — kaptak, ami ugyan magasan állt az egyszerű napszámos béréhez képest (a némileg különleges helyzetű építőknél 20 : 8 dénár az arány), de még mindig kevés volt a legény által termelt és a mestere által elsajátított többlethez viszonyítva. Teljes határozottsággal rögzíti ezt a pesti kovácsok és kardcsiszárok szabályzata, amely kimondja, hogy a legény naponta 2 órát dolgozhat saját bére fejében, többet nem. Tehát az, amit munkaidejének további részében termel, teljes egészében a mesternek jut ; 14 órás munkanapnál az arány 2 : 12. Persze a bér és a munkaidő viszonya nem fejezi ki a kizsákmányolás mértékét, minthogy a legények bérük mellett természetbeni juttatásokat (lakást, élelmet) is kaptak.

Ilyen körülmények közt a legények tanulóból mindinkább kizsákmányolt dolgozókká váltak. Helyzetük mindamellett jelentékenyen különbözött a plebejusokétól. Érdekeik több ponton — például a kontárokkal szemben — a mesterek oldalára állították őket. A mesterré válás útja, bár nagyon megnehezedett, sőt gyakorlatilag egyre inkább járhatatlanná vált, elvben nem zárult le, hanem továbbra is nyitva állt előttük és helyzetük gyökeres változásának illúziójával kecsegtette legtöbbjüket. Ezek a tényezők, valamint a céhszervezet egyes patriarkális formáinak továbbélése, a legényeknek a város plebejus elemeihez viszonyítva »kiváltságos« helyzete együtt okozták, hogy a legények nem rögtön ismerték fel helyzetük megváltozását, illetve miután felismerték, többnyire a régi viszonyok visszaállításának követelésével küzdöttek ellene. A mesterek szívós ellenállása mellett ez is szerepet játszott abban, hogy a legények, bár felismerték a szervezkedés szükségét, a XV. század-

ban csak kivételképpen tudtak önálló szervezeteket létrehozni. Szervezkedésük kezdeti formái a céhek keretén belül, majd fejlettebb fokon a mesterektől elkülönülve, de azok, illetve megbízottaik ellenőrzése alatt jöttek létre. E szervezeteknek, a későbbi legényegyletek csíraformáinak kettős szerepük volt, ami a legények osztályhelyzetének ellentmondásosságát tükrözte: egyrészt a céhszabályoknak (tehát lényegében a mesterek érdekének) megfelelően közvetítettek a legények s a mesterek közt, másrészt azonban (noha eleinte ritkán és bizonytalanul) követelményeknek adtak hangot a mesterekkel szemben. E kezdeti szervezkedések mellett a legények harcának más, határozottabb és sikeresebb formáival is találkozunk. A pozsonyi ácslegények már a század derekán sikeres sztrájkot folytattak bérük javításáért.

Bár a céhek bezárkózásának kezdeti formái mind a kontárok, mind a legények viszonylatában eléggé élesen megmutatkoznak, a folyamatot távolról sem lehet befejezettnek, a céhrendszer »becsontosodását« teljesnek tekinteni. A céhek, melyek keletkezésük idején az ipar fejlődésének előmozdítói voltak, fejlődésüknek ebben a szakaszában sem váltak még a termelőerők további kibontakozásának akadályozóivá (noha kiváltságaik görcsös védelmezése közben elvétve már ilyen tendenciákat is mutatnak). Egészében azt lehet mondani, hogy a céhes ipar, mely a XV. században hatalmas fejlődést tett meg, képes volt további számottevő fejlődésre és általában olyan tendenciát mutatott, hogy fejlődése során mindinkább alkalmassá válik a hazai növekvő szükségletek ellátására. Néhány kiemelkedően fejlett iparág (mint a bőrfeldolgozó iparok némelyike, vagy a különleges helyzetű és fejlettségű szász városok fémipara) kivételképpen kivitelre is termelt. Emellett azonban megmaradt (bár talán némileg csökkenő mértékben) az a helyzet, hogy az ország egyes fontos iparágakban — finom posztó, fémtárgyak terén — jelentős behozatalra szorult; e cikkeknél a hazai ipar nem bírta el a külföldi, fejlettebb szervezetű iparok versenyét.

Noha az ipari termelés általában a céhek keretei közt folyt (ami megfelelt a termelőerők akkori színvonalának, sőt további fejlődésüket lehetővé tette), néhány kivételesen fejlett iparágban, szórványosan és különleges körülményektől befolyásolva, már mutatkoznak törekvések a céhes keretek szétfeszítésére. Bármennyire szórványosak és különlegesek ezek a jelenségek, fel kell figyelni rájuk, mert a fejlődés útját, a régi formák közt csírázó újat jelzik.

A céhek már a század elején harcolnak a »társulás« ellen. Akkor azonban, mint Zsigmond 1405-i dekrétuma is mutatja, a kifejezésen elsősorban a külföldiekkel való társulást, tehát a külföldi kereskedőtőke behatolásának közvetítését értik, azzal szemben hazai piacaikat védelmezik. A század második felétől kezdve a kifejezés más értelmet kap. Most a céhek, midőn a társulás ellen tiltakoznak, ezen elsősorban azt értik, ha valaki — legyen az mester vagy kereskedőtőkés — másokat a többiek kárára függő helyzetbe von. A kiemelkedően vagyonos mesterek részéről több iparágban mutatkoznak ilyen törekvések. A kolozsvári ötvösök már 1473-ban szerszámai elvételével büntették azt a mestert, aki más mesterek munkáját »egyesíti«. Ugyanakkor szigorúan tiltották, hogy valamelyik mester két legénynél többet tartson, vagy mások munkáit eladás céljából felvásárolja. Néhány évvel utóbb a szűcsök a mesterjog elvesztésével büntették az olyanokat, akik városukbeli vagy idegen, a céhen kívül álló iparosoknak szőrméket adnak ki saját műhelyükben való megmunkálás céljaira. (Itt a »kusztár«-ipar csírajelenségével találkozunk, amikor a felvásárló nyersanyagot oszt szét a függő helyzetbe

hozott, bár még saját műhelyükben dolgozó kontárok közt.) A pesti kovácsok és kardcsiszárok céhszabálya tiltotta, hogy egyik mester »elcsábítsa« a másik legényeit. Erre azért volt szükség, mert egyes mesterek »gyanussá váltak«, hogy legényeiket maguknál társaságban dolgoztatják.

Olyan formák mellett, melyekben a kistőkéssé váló mester saját iparágán belül igyekszik másokat (önálló iparosokat vagy versenytársaitól »elcsábított« segédeket) társaságba szervezni, illetve a juttatási-ledolgozási rendszer valamely korai módján kizsákmányolni, találkozunk olyanokkal is, melyekben egész iparágak törekszenek más iparágak alávetésére. Ilyenféle törekvések mindenütt — nálunk is — legelőbb a különösen differenciált szövőiparban jelentkeztek, például akként, hogy a rendszerint vagyonos posztónyírók, akik a posztó előállításához szükséges bonyolult munkafolyamatok legvégén álltak (és többnyire kereskedők is voltak), megkísérelték függő helyzetbe vonni a szakma többi iparágait, elsősorban a szabókat. Ilyesmire utal a kassai posztónyírók igyekezete, akik 1461-ben azt akarták elérni, hogy a szabók csak tőlük vásárolhassanak szövetet. (A nyersanyagforrások elrekesztése a másik iparág kezdődő alávetésének, majd juttatási rendszerben dolgoztatásának kiinduló pontja. A posztónyírók kísérlete nem sikerült, részben a szabók ellenállása miatt, elsősorban azonban azért, mert a városi tanács, melynek tagjai érdekelve voltak egy főleg posztóval kereskedő társaságban, ez okból a szabók mellé állt.)

Mindezek csak kísérletek, melyek a céhek ellenállása miatt általában kudarcot vallottak. De a kísérletek ismétlése magában is mutatja: növekedtek az erők, melyek a céhes ipar szűk kereteinek megbontását, áttörését célozták. A termelőerők fejlődése még nem érte el azt a fokot, melyen ezek a törekvések győzelemre vezethettek; de már megteremtette az alapot, melyen egyáltalán felmerülhettek.

Néhány kivételes esetben ennél több is történt. Bártfa leggazdagabb patríciusai már a század első felében társaságot alakítottak (ezt azonban a városi tanácson keresztül, melynek tagjai voltak, mintegy közügynek, városi vállalkozásnak tüntették fel). A városi polgárok többségének, kivált az asszonyoknak, valamint a környező falvak lakóinak bevonásával hatalmas, juttatási rendszeren alapuló vászonszövő vállalkozást indítottak; a megszőtt vásznat felvásárolták, a város üzemében fehéríttették, a város raktárában helyezték el és nagy mennyiségben vitték mind Krakkó, mind a magyarországi városok piacaira. (Csupán 1424-ben négy bálát vittek egyetlen budai vásárra, Fehérvár két vásárára közel háromszor annyit, Hatvanba 7 bálát és amellett egyes nagykereskedőknek is eladtak többezer darabot.) A vállalkozás tartósnak bizonyult; a szövetési-felvásárlási elszámolásokat és a vászonszállítás költségeiről szóló feljegyzéseket még a század végén is vezették.

Sajátos helyzeténél fogva egyetlen iparágban: az építészetben a kooperáció fejlettebb formái korán kezdtek kialakulni. A városfejlődés, a hatalmas patríciusházak, méginkább a középületek és a városerődítések munkálatai az építőipart olyan feladatok elé állították, melyekkel a céhes formák közt alig lehetett megbirkózni. A királyi udvar és egyes nagyúri mecénások Zsigmond, majd kivált Mátyás idején nekilendülő építkezéseire ez fokozottan áll. Egy-egy ilyen építkezésnél egyszerre többszáz napszámos dolgozott, egész sereg — eleinte jórészt külföldi — szakmunkás mellett, külföldi vállalkozók irányításával. Az építtetőkkel a vállalkozók szerződtek, a napszámos-

kat ők fogadták fel, mellettük egyidejűleg több mestert is alkalmazva, segédeivel együtt. Azonban a külföldiek mellett a század második felére kitermelődik a hazai építési vállalkozók egy keskeny rétege, akik hozzájuk hasonló módon vállalják és lebonyolítják a nagyobbszabású megrendeléseket is. Ilyen lehetett az a Kassai István, aki állandó szerződésben állt Mátyással (megbízásából többek közt Diósgyőr várának erődítését végeztette) és ugyanakkor országszerte vállalt más megbízásokat. Ilyen lehetett István kőfaragó, akit — miután vállalkozásain vagyont szerzett — a nyolcvanas években pesti bírónak választottak. A nagy építkezések mellett a kisebb, de szintén jelentős méretű városi építkezéseket is vállalkozókra bízták, akik jórészt hazaiak voltak, egy-két mestert, több legényt, mellettük napszámost fogadtak fel, s a munkát ezekkel végeztették. Ezek mellett azonban fennmaradtak az építőipar korábbi, céhes jellegű szervezeti formái és ezeken kívül nagyszámú kontár iparos (köztük mezővárosi jobbágyok is), kik az egyszerű munkafolyamatok elvégzésével viszonylag szélesebb tömegek szükségleteit elégítették ki. (A szükségletek mértékére tanulságos, hogy a bártfaiak egyik hegyaljai szőlőjük vincellérjének házat, majd melléje istállót építtetvén, mindkettőt zsindellyel fedették be. Nyilván nem azért, mintha vincellérjüknek különösöbben kedvezni kívántak volna, hanem éppen ellenkezőleg, mert az építkezésnek ez a módja szélesen elterjedt, nem számított rendkívüli dolognak.)

Különleges körülményei következtében különleges fejlődésen ment át az ércbányászat. Az ércbányák termelése a század második felében, úgy látszik, a század első felének megfelelő színvonalon mozgott, azonban ennek fenntartása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. A tárnák olyan mélységekig hatoltak, hogy művelésüket csak nagyszabású vízelvezető berendezések építése után lehetett volna eredményesen folytatni. A kistőkések, akiknek kezén a bányák javarésze volt, nem tudták előteremteni az ehhez szükséges tőkét, uzsoráshoz fordultak és eladósodtak. Bányarészeik zálog címén felhalmozódtak hitelezőik birtokában. Ez a folyamat legvilágosabban a rézbányászatban mutatkozik. (A nemesfém-bányászatban a kamarai szervezet, a királyi beavatkozások, illetve a beváltási kényszer változásai módosították.) Itt a kistőkések csődje már a század derekán megfigyelhető; ugyanekkor mutatkoznak első jelei, hogy a hitelügyletek révén bányarészek birtokosává lett kereskedőtőkések megkísérlik egyesíteni a birtokukba jutott bányákat és ezeket egységes vállalkozásba tömörítve, hozzákezdenek a bányamunka közvetlen kizsákmányolásához. Azonban a növekvő tőkeszükséglettel ezek sem tudtak megbirkózni, vállalkozásaikba sorra belebuktak, s a birtokukban egyesített bányák átvándoroltak más kereskedőtőkések tulajdonába. A legnagyobb ilyen bányatulajdon a korszak végén Thurzó János, a krakkói kereskedőkkel kapcsolatban álló tőkés vállalkozó kezén halmozódott fel, az előbbiektől annyiban különböző módon, hogy ő nem egyszerűen hitelügyletek, hanem üzemi berendezésekkel kapcsolatos hitelügyletek útján zsarolta ki a megszorult bányatulajdonosokat. (Thurzó 1475-ben kötelezte magát, hogy a hét »alsómagyarországi« bányaváros területén vízelvezető berendezéseket építtet; ezek fejében viszont nagy járadékot kötött ki és a tulajdonosokat növekvő adósságba hajtotta.) Thurzó-kézen felhalmozott bányatulajdon lett az alapja a bányászatban a következő évtizedekben (de nem hazai, hanem külföldi tőke bevonásával) kibontakozó, magyarországi viszonylatban igen nagyszabású tőkés vállalkozásnak. Meg kell jegyezni, hogy ezzel a tőkés vállalkozás korántsem vált a bányászat uralkodó formájává: a bányák sok-

felé még a következő század elején, még a Thurzó-féle vállalkozás kibontakozása idején is kistőkések kezében voltak, akik a régi módszerekkel próbáltak kikerülni egyre súlyosabbá váló helyzetükből.

2. Az árutermelés kiszélesedése a mezőgazdaságban

A mezőgazdaság fejlődésére is általában jellemző az iparnál megfigyelt tény: azok a folyamatok, melyek az előző időszakban szűkebb keretek közt, vékonyabb rétegeket érintve játszódtak le, most szélesebb körben megismétlődnek.

Valószínű, hogy a háromnyomásos gazdálkodásnak s a telekrendszer megfelelő formáinak terjeszkedése, ami már az előző időszakban döntővé vált, ebben a korban is tovább tartott az ország elmaradottabb területein. Ekkor is lehettek területek, ahol a földművelés korábbi, kevésbé fejlett formái fennmaradtak, azonban ezek a gazdaság egésze szempontjából jelentéktelennek tekinthetők. Tovább fejlődtek a termőtalaj megmunkálásának módszerei. Úgy látszik, hogy a szántáshoz régebben túlnyomóan használt ökör mellett nagyobb számban kezdett elterjedni igásállatként a drágább és nagyobb gondot igénylő, de gyorsabb és munkabíróbb, »kifizetőbb« ló. Természetesen lovat igásállatként csak a módosabb jobbágyok tartottak, a szegényebbeknek legfeljebb ökörre telt, a zsellérek nagy részének arra sem. (Az igásállatként használt lovak terjedését — és ugyanakkor az igaerőnek a paraszti differenciálódás foka szerinti megoszlását — hozzávetőleg érzékeltetik az ország kevésbé fejlett keleti részén fekvő Várdai-birtokok adatai. Szentgyörgy felében egy 1452-ben készített összeírás szerint 25 adózó közül négynek nem volt állata, bár ezek egyikét gazdagnak mondták; kettőnek kettő, egynek három tehene volt; kilencnek volt ökre, de közülük némelyiknél három pár, illetve az ökör mellett tehenek vagy lovak; ugyanannyinak lova, általában egy pár, egynél két pár és emellett »egyebek« is. Papon hasonló a megoszlás: 32 összeírt közül tizenháromnak van lova, általában egy pár, egynek 2 pár; tizennégynek van ökre, ebből négynek fejenként hat, egynek öt, egynek négy, négynek három, négynek kettő; tehene van egynek, juha háromnak, »semmije sincs« egynek. A szegényebb Veresmarton húsz összeírt közül egynek sincs lova, kettőnek van négy ökre, kettőnek pedig hat, s ezek közül egyiknek három tehene is.)

A lovak elterjedése — alkalmasint a föld megmunkálásának egyéb javított módszereivel együtt — tovább növelte a mezőgazdasági munka termelékenységét, elsősorban a szántógazdálkodásban, a szemes termelésben. Feltehető, hogy a század második felében tovább nőtt az egyforma nagyságú, azonos feltételek mellett megművelt szántóterület terméshozama. Viszont a lótartás megkövetelte a gondosabb istállózást és takarmányozást. Részben ezzel (részben az istállózó állattenyésztés egyéb ágainak fellendülésével) függhet össze, hogy a rétek, kaszálók fontossága — mint az ilyenekért kitört perek és hatalmaskodások elszaporodása is mutatja — folyamatosan nőtt; ugyanakkor az áruforgalomban nőtt a széna és a zab jelentősége.

A szántógazdálkodás mellett számottevő fejlődést mutat a szőlő- és kertgazdálkodás, elsősorban a városok és (részben) a mezővárosok földjein vagy ezek közelében. A régóta jelentős szőlővidékek mellett újak virágzanak fel. Valószínű, hogy az Eperjes-Tokaji Érchegység szőlőművelése ekkor fej-

lődik ki későbbi kiterjedésében (bár a környék némely pontján már korábban folyhatott szőlőtermelés). Ekkortájt kezdenek kialakulni a későbbi világhírű borfajták (a tállyai bor már a XV., XVI. században jó hírnévnek örvend Itáliában és Lengyelországban). A korábbról ismert káposztát széles körben külön káposztáskertekben termesztették, nemcsak a telkes jobbágyok, hanem a szántók használatából kiszorult zsellérek is. (Sopron egyik úrbéres falujában, Agendorfban, ahol összesen 35 telekhely és 9 zsellérház volt, 1451—1474 közt 15 egésztelkes, 5 féltelkes jobbágyot írtak össze ; a faluban részben a telkes jobbágyok, részben a zsellérek kezén tíz adóköteles káposztáskertet tartottak nyilván. Klingenbach faluban 1490-ben ugyanannyi a káposztáskert, mint a megművelt telkek száma. Az úrbéres terhek növekedése mellett bizonyos fokig a kertgazdálkodás kiterjedését is tükrözi, hogy míg az előző esetben a káposztáskert adója általában 3 dénár, az utóbbiban ennek már négyszerese. Ugyanakkor a zsellérház és a hozzátartozó »belsőség« adója 60 dénár, ami a terjeszkedő kertgazdaság alárendelt szerepét fejezi ki.) A káposztáskertek mellett fel-feltünnek másféle kertek, gyümölcsösök is. A szorosabban vett kertgazdálkodás méreteit nem szabad túlbecsülni, annyi azonban bizonyos, hogy a kertgazdálkodás kiterjedőben volt ; ez szolgáltatott alapot a gyümölcs- és veteménytermelés később elkövetkezett, a terményeknek sokféleségében is kifejeződő fellendüléséhez.

A magyarországi mezőgazdaság fejlődését tehát a század második felében fokozatos belterjesedés jellemezte ; ennek oka elsősorban a föld megművelésére fordított munka termelékenyebbé válása, a földművelésben a több időt, alaposabb és huzamosabb gondozást igénylő termelési ágak terjedése volt. A földművelés belterjesebbé válásával párhuzamosan tovább tartott a mezőgazdaság részleges külterjesedésének az előző korban megfigyelt folyamata is (ami akkoriban főként a puszta telkek számának növekedésében, illetve ezek egy részének legelősítésében jutott kifejezésre). Azonban ez a folyamat csak akkor szembeszökő, ha a telekállomány arányszámait a század egészében vizsgáljuk. Ha Mátyás korát ebből kiemelve, a közvetlenül megelőző évekkel vetjük össze, inkább ellentétes jelenségekre bukkanunk. A század közepéhez viszonyítva, Mátyás idején sok helyen csökkent a puszta telkek száma, nőtt a telkesgazdálkodásba bevont földek, az ezt jelző porták aránya. (A legkiugróbb ilyen eset Nyitra megyében tapasztalható, ahol 1452-ben nem egészen harmadfélezer, a kilencvenes évek derekán mintegy hétezer adófizető portát, vagyis jobbágyi művelés alatt álló egész telket írtak össze. Az abszolút számok ugyan egyik esetben sem megbízhatók, de az arányokat, a jobbágytelki gazdaságok számának szaporodását, tehát az újratelepítés Nyitrában végbement folyamatát általánosságban elfogadható módon érzékeltetik. Itt azonban különleges viszonyokkal kell számolnunk : Nyitra megye egyike volt az ország ama területeinek, amelyeket az évtizedes belháborúk és feudális hatalmaskodások különösen elpusztítottak.) Az újratelepítés folyamata azt jelenti, hogy Mátyás idején, a lét- és vagyonbiztonság bizonyos fokú megszilárdítása után a jobbágyság kiheverte azokat a különlegesen súlyos megrázkódtatásokat, munkájával feltöltötte azokat a rendkívül nagy és a további fejlődést veszélyeztető réseket, amelyeket az anarchikus dúlások okoztak gazdálkodásában. Az újratelepítések Mátyás idején mutatkozó jelenségei általában ezt jelzik, az anarchia visszaszorítása kedvezett a termelő munka folyamatosságának és megkönnyítette, hogy a jobbágyok munkájukkal megszüntessék a pusztásodásnak anarchia

okozta, különlegesen kirívó és súlyos eseteit. Ez nem jelenti azt, hogy a pusztásodás folyamata megállt, vagy éppen visszájára fordult. A folyamat tovább tartott, csak éppen az átlagostól nagyon eltérő, külső beavatkozás okozta formáit hagyta el, vagyis ütemének egészében közeledett ahhoz, ami a feudális kizsákmányolás adott viszonyai közt gazdasági törvényszerűségnek, a jobbágytelki gazdálkodás és a paraszti differenciálódás ismert tényei alapján megfejthető jelenségnek tekinthető.

A pusztásodás »normális« mérete (a 90-es évek viszonyait a századelejiekkel hasonlítva össze) országos átlagban mintegy harminc százalékosnak vehető. Az 1494—95-i összeírás alapján az állami adóköteles porták száma, Szlavóniát és Erdélyt figyelembe véve, kb. 275 000-re tehető. Ez a Zsigmond korára számított 400 000 -hez képest jelentős — kereken 125 000 portányi — csökkenést jelent. (Nem csökkenést, hanem ellenkezőleg emelkedést mutat az V. László részére készített jövedelemkimutatáshoz viszonyítva, bár annak 50%-os pusztásodásról szóló adata kétségkívül túlzó általánosításon alapul.) A csökkenés akkor is számottevő, ha figyelembevesszük, hogy hozzávetőleg 65 000 portányi terület — valószínű feltevés szerint — bérletek alakjában visszakerült a szántóföldi művelésbe (tehát nem a földművelésből, hanem csak annak jobbágytelki rendszeréből kapcsolódott ki), s így »mindössze« a fennmaradó mintegy 60 000 portányi terület, vagy esetleg annak is csak egy része pusztásodott el oly fokig, hogy »épületei elpusztultak« és legelővé vált. A pusztásodás ilyen fokának is súlyos éhinségekre kellett volna vezetnie, ha a munka termelékenységének párhuzamos növekedése ennek elkerülését — legalább országos átlagban — lehetővé nem teszi. A jobbágyságot, különösen szegényebb rétegeit az egész középkorban fenyegette a természeti csapások nyomán rendszeresen beköszöntő éhinség, a zsellérek jelentős részének életszínvonala pedig enélkül is állandóan az ínség határán mozgott. Ezeket a törvényszerű, általánosítható jelenségeket nem számítva, Mátyás korában nem találkozunk az ínség megnyilvánulásaival, melyeket különleges okokra, akkori sajátos körülményekre kellene visszavezetni. Ugyanis a munka termelékenységének növekedése lehetővé tette, hogy a század végén 275 000 (illetve 340 000) telken annyit, sőt többet termeljenek, mint a század elején 400 000-en. Ezen a fokon még azt is lehetővé tette, hogy a paraszt, kit saját szükségletei mellett a növekvő pénzterhek kényszerítettek erre, terményeinek mind nagyobb részét vigye piacra, változtassa áruvá. (A termények növekvő részének áruba bocsátása a paraszti árutermelés erősödését jelentette. Fokozta mindazokat a hatásokat, melyeket az adott körülmények közt az árutermelés, a pénzgazdálkodás, a feudális kizsákmányolásnak ezek talaján történt növelése gyakorolt a paraszti gazdaságra. Egyebekről nem szólva, a termelők nagyobb részét fokozódó mértékben tette a piaci áringadozások függvényévé, a parasztság differenciálódását meggyorsította, a parasztság egy részének életszínvonalbeli emelkedése mellett mind nagyobb rész életszínvonalát a zselléri szinthez közelítette.)

Az árutermelésbe a parasztság széles rétegei bekapcsolódtak. Ezt az áruforgalommal, illetve annak eseti zavaraival kapcsolatban készült és fennmaradt feljegyzések mutatják, melyek a mezővárosiak és a gazdag telkes jobbágyok mellett növekvő számban szólnak a terményeikkel piacra igyekvő »szegényekről«. (Ez a kifejezés a kor szóhasználatában zsellérsorú vagy ahhoz közelálló embert, a következő század összeírásaiban töredéktelket művelő, félig zsellérnek tekinthető jobbágyot jelöl.) A paraszti árutermelés kiszéle-

sedését mutatják, egyebek mellett, a jobbágyok egymással és városi polgárokkal kötött hitelügyleteiről szóló okiratok, valamint az, hogy az ilyenekből keletkezett ellentétek és peres ügyek elintézési módját dekrétumban kellett szabályozni. (Mátyás 1486-i törvénykönyvének 29. cikkében olyan »kereskedők, üzletezők és más *szegények*« szerepelnek, kik földesúri hatóság alá tartoznak, de »akár kereset, akár megélhetésük biztosítása céljából . . . keresztül-kasul járják az országot«. A törvény szerint ezeket gyakran letartóztatják és megkárosítják. Mátyás eltiltja ezt és elrendeli, hogy az ilyen »kereskedőt vagy szegényt«, ha adósságát nem fizeti ki, a megyésispánnál kell beperelni; az ispán meginti az adós *földesurát*, és amennyiben az nem ad elégtételt, annak javaiból kárpótolja a hitelezőt. Az már a földesúr dolga, hogy ilyen esetekben hogyan számol el az adóssal. Olyan esetben, ha a földesúr elismeri az adós terhét, köteles őt bíróság elé állítani s a hitelezőt az ítélet szerint az adós javaiból kielégíteni. Világos, hogy itt jobbágyok, személyi függésben levő emberek hitelügyleteiről van szó.)

A paraszti árutermelés számottevő kiszélesedése mellett új jelenség, hogy most a földesurak növekvő része kezd bekapcsolódni az árutermelésbe, pontosabban: a paraszti munkával előállított termékek piaci értékesítésébe. Régebben ilyesmi csak kivételesen és egyes könnyen értékesíthető árunemeknél (bor, élő állat) mutatkozott. Most azonfelül, hogy a földesurak egy részének bor- és állatkereskedelme kiszélesedik, mutatkoznak kísérletek arra is, hogy a jobbágyoktól kilenced fejében elsajátított szemesterményeket gazdatisztek útján, piacon értékesítsék. (Például a Várdaiak birtokain a gazdatisztek rendszeres feljegyzéseket vezettek a kilencedgabona eladásából bevett pénzösszegekről.) Az ilyen esetek a kezdeteit jelzik annak a folyamatnak, melynek végén a földesurak előző törekvéseiktől eltérően nem a paraszti árutermelés hasznának lefölözésére törekszenek (a jobbágyok pénzadóinak növelése útján), hanem a mezőgazdasági termények piaci értékesítéséből remélhető hasznot közvetlenül iparkodnak megszerezni (és ennek érdekében kiépítik allodiumaikat). Hangsúlyozni kell: mindez csak kezdeteket jelent. A földesúri allodiumok számottevő szemtermelésének, vagy éppen terjeszkedésének ebben a korban legfeljebb egyes, egészen kivételes esetei mutatkoznak. Az allodiumok általában megmaradnak régi, szűk kereteik közt, szántóterületüket nem terjesztik. Saját felszerelésük (ekéik stb.) száma, ahol van ilyen, csekély. A jobbágyokkal szemben támasztott robotkövetelések általában (néhány különleges esetet leszámítva) alacsonyak. Előfordul, hogy az uraságí majorokban szükséges mezőgazdasági munkákat, kivált az aratást, gyér számú cselédek mellett, fogadott napszámosokkal végeztetik, általában azonban ezek száma sem nagy. A szemtermelő földesúri üzem rendszere tehát — sem a fizetett, sem a kényszermunkán alapuló formában — nem alakult ki, legfeljebb egyes csírái voltak meg. Más szóval ez annyit jelent, hogy a földesurak a mezőgazdasági árutermelés rendszerébe — annak ekkor legfontosabb részébe: a szemtermelésbe — számottevő mértékben nem kapcsolódtak be.

Némileg más a helyzet a bornál és az élő állatnál. Megszaporodtak a földesurak, kik állatokat áruként tenyésztettek. Ezzel függ össze, hogy a bomló falusi földközösség kaszálóiból és legelőiből egyre nagyobb darabokat próbáltak maguknak megkaparintani — most már nem csupán azért, hogy ezek használatáért pénzt csikarjanak ki a jobbágyoktól, hanem azért is, hogy ott saját állataikat legeltessék. Egyes összeírásokban — például a Györgyi Bodók bodrogmegyei birtokain — élesen elkülönítik a »közös«, az »engedélyes«

és az »őrizet alá helyezett« erdőket, valamint a »közös« legelőket és a kaszálókat. Más földesurak emellett réteket béreltek, mint Szilágyi Erzsébet Esztergom közelében, vagy piacon vettek szénát, mint Várdai Miklós, aki szükségében saját szentgyörgyi jobbágyaitól vásárolt. A földesurak egy részének növekvő állattenyésztését érzékeltetik az olyanféle adatok, hogy például egyik Csaholi egyetlen hatalmaskodás alkalmával 2000 juhot és egyéb barmot hajtatott el krasznamegyei rokonai birtokáról, nem is említve Szilágyi Erzsébet munkácsi uradalmát, ahol a sertések erőszakos megtizedelése állítólag 1200 forint kárt okozott. (Az állattenyésztő birtokosok részben külföldi piacokra küldték a vágómarhát: a győri püspök emberei Komárom megye határán hajtották el a Pest megyében birtokos Gutori Nagy Lászlónak, Hunyadi volt familiárisának állatait. Az ország legnagyobb állattenyésztője maga Mátyás volt, kinek ezzel kapcsolatos, fejlett elveit — a csordákat évente válogatni kell stb. — humanista hizelgői is érdemesnek tartották feljegyezni. Egyébként Mátyás az ország legnagyobb állatkereskedője is volt, aki alkalmilag uralkodói hatalmát is felhasználta a versenytársak visszaszorítására. 1488-ban átmeneti állatkiviteli tilalmat rendelt el, míg az ő Velencébe küldött ökrei el nem kelnek, mert úgymond, máshonnan nem tud hamarjában pénzt szerezni.)

A földesúri állattenyésztés növekvő méretei ellenére a mezőgazdasági árutermelésnek ezt az ágát, kivált fejlettebb, istállózással és takarmányozással járó formáit elsősorban a mezővárosi (és részben: városi) polgárok tartották kezükben, mint ezt a nagy határú mezővárosok állatállományáról szóló későbbi adatok mellett az állattenyésztésbe bekapcsolódó városiak és mezővárosiak hatalmas méretű széna- és zabtermelése, illetve vásárlásai is jelzik. Valószínűleg ők bonyolították le az élő állat számottevő külkereskedelmének túlnyomó részét is. A földesurak egy részének növekvő bekapcsolódása, az ebből kialakuló sajátos »konkurrencia« természetesen magában rejtette annak a lehetőségét, hogy a birtokosok és a jobbágyok (valamint a nemesek és a polgárok) meglevő ellentétei ezen az alapon újabbal bővüljenek; azonban ennek tényeivel még nem találkozunk, nyilván mert a földesurak bekapcsolódása, a verseny elemeinek fejlődése nem érte el az ehhez szükséges fokot. Kezdte elérni ezt a fokot a bortermelésben. Jelentős részben valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a földesurak egy része — például a nyugati kereskedelemben több oldalról érdekelt Szentgyörgyiek — követelni kezdték a borkilencedet olyan polgári-mezővárosi bérletben művelt szőlők után is, melyeket ilyen adó sohasem terhelt. (A követelés nem magyarázható csupán a jövedelmek fokozására irányuló törekvésekkel, mert az elérhető lett volna másképp is, például a bérletösszeg emelése útján. Egyelőre nem általános, nem is széleskörű: kevesek részéről merül fel ez a követelés, mellette pedig ellentétes jelenségek is megfigyelhetők, így eredetileg tizedköteles földek papi bortizedének pénzbeli megváltása. Itt is olyan jelenség csíraformájával találkozunk, ami a következő időszakban fog kibontakozni: a bor piaci értékesítésében érdekeltté váló földesurak igyekeznek rátenni a kezüket a bérleteken termelt borok egy részére is. E jelenség azonban, később kibontakozó alakjában, kapcsolatban áll egy másikkal: a földesurak nem egészen alaptalan félelmével, hogy a bérletek elterjedése fellazítja a feudális földtulajdon uralkodó formáit.)

Egészben tehát azt látjuk, hogy az árutermelés a mezőgazdaságban is számottevő fejlődésen ment át. Különleges tényezőket nem szá-

mítva, ez elsősorban a paraszti árutermelés kibontakozását, készélesedését jelentette.

3. A piaci kapcsolatok megszilárdulása és az országos piac elemeinek fejlődése

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése, a mindkettőnek keretében növekvő differenciálódás a munkamegosztás újabb, fejlettebb formáit hozta létre. Ez alapot teremtett a piaci kapcsolatok további kiszélesedéséhez és sokoldalúbbá válásához. Az anarchia leküzdése a csere, az áruforgalom fejlődéséhez is kedvezőbb feltételeket biztosított. A század második felében a piaci kapcsolatok nemcsak kiszélesednek és sokoldalúbbá válnak, hanem meg is szilárdulnak és egyre inkább megszabadulnak a véletlen, az esetlegesség behatásaitól. Ez a folyamat különösen azokon a piaci körzeteken belül jellemző, melyeknek körvonalai az előző időszakban kirajzolódtak ; azonban, bár jóval korlátozottabban, megfigyelhető a körzetek közti kapcsolatok terén, az országos piac elemeinek fejlődésében is.

Az ipar fejlődését érzékeltetik a vásárokról és vámokról fennmaradt adatok. A fejlődés most elsősorban nem a vásár- és vámhelyek szaporodásában mutatkozik, mint az előző században, hanem a meglevő vásárok és vámok forgalmának növekedésében és az árunemek sokféleségében. E tekintetben figyelemre méltó a váradi vámszabás alakulása. A váradi vám mintegy központi helyet foglalt el az ország keleti részében, közvetítette a szász városok, Kolozsvár, Debrecen, Kassa körzeteinek egymásközti kapcsolatait, emellett azonban az ország minden jelentősebb városának (köztük Budának, Pestnek, Pozsonynak, Fehérvárnak, Bártfának, Eperjesnek, Lőcsének, sőt kisebb városoknak, például Kevinek) voltak idáig nyúló kereskedelmi érdekei. Ezért a vám szabályozása, amit Mátyás a hetvenes években, az érdekelt városok bevonásával folytatott vizsgálat alapján rendelt el, a magyarországi városok legtöbbjét érintette és kitűnik adatszolgáltatásának pontosságával. A szabályozást megelőző vizsgálat során felhasználták a vám tulajdonosának, a váradi káptalannak jogairól 1343-ban készített oklevelét is ; ez mindjárt összehasonlítási alapot ad. A XIV. századi oklevélben csak néhány árunem szerepel : elsősorban mezőgazdasági termények, azok közt is főként élő állatok, mellettük bor és gabona. Az iparcikkeket a posztók különböző fajtái képviselik, túlnyomórészt a luxuscikkeknek tekinthető, drága külföldi kelmék. A Mátyáskori vámszabás mintegy ötven tételben sorolja fel az árunemek különböző csoportjait. A mezőgazdasági termények most is jelentős szerepet játszanak, de sokkal nagyobb és differenciáltabb árutermelést tükröznek. Az élő állatok mellett megjelenik a zsírszalonna és a sózott hal ; a gabona mellett a kertgazdaság terményei, mint a szekértételben szereplő vöröshagyma, valamint a káposzta, továbbá az istállózáshoz szükséges széna és takarmányféle, végül az ipari nyersanyagul szolgáló komló, emellett a nyersbőr és a gyapjú. Az ipari félkészítmények (feldolgozott »bakbőrök«, kordovánbőrök) mellett nagy tételekben és változatos fajtákban jelennek meg a legfejlettebb, tömegszükségleti cikkeket gyártó iparágak termékei : a bőriparban a szíjak szekértételbeni, a lószerszámok, nyergek, szíjak, övek, ruházatkiegészítő tárgyak málhaként és részint darabtételben ; a szövetiparban a külön tételként szereplő (tehát növekvő jelentőségű) durva posztó mellett, ugyancsak külön tételben és páronként 1 dénárral vámolva feltűnik a nyilván parasztok, szegényebb

vásárlók szükségletére szánt kész ruha : »abaposztóból és más hitványabb szövetekből kiszabott öltözet«.

A középkori vámszabások általában a legfontosabb tételeket emelik ki, nem adnak képet az árunemek mennyiségéről, még kevésbé a forgalom méreteiről. A váradi vámszabás sem ad teljes képet. Azt azonban világosan mutatja, hogy az árutermelés és a piac jelentős mértékben kiszélesedett. Kifejezi az árunemek differenciálódásának és a piaci kapcsolatok sokoldalúbbá válásának folyamatát. Sejteti azt is, hogy az ipari termékek piacába fogyasztóként a lakosság szélesebb rétegei, nevezetesen a parasztok (legalább a módosabbak) növekvő mértékben bekapcsolódtak. Ezt különben más források közvetlenebbül is bizonyítják. Városi iparosok ár-, illetve bérszabásaiban (a soproni csizmadiáknál már 1460 körül) ilyen tételek szerepelnek : »közönséges« férfi-, női cipő, illetve »közönséges csizma, parasztoknak«. Nyilvánvaló, hogy ez nem az egész parasztságra, hanem annak csak egy részére vonatkozik. A parasztok szegényebb, nagyobb része továbbra is otthon készített bocskorban járt, mert az árakat nem tudta volna megfizetni ; amellett a céhes ipar — bármekkorát fejlődött — nem tudta volna kielégíteni a keresletet, ha a parasztság egésze vagy akár többsége fogyasztóként lép fel. Azonban a parasztság egy részének iparcikk-fogyasztóként való fellépése is a tömegszükségleti cikkeket termelő iparágak piacának számottevő bővülését eredményezte. A parasztság differenciálódása, nagy részének zselléresedése jelezte a viszonylag szűk határt, ameddig ez a bővülés az adott viszonyok közt terjedhetett.

A piaci kapcsolatok kiszélesedése és sokoldalúbbá válása jellemző a mezőgazdaságban, nem csupán a város és falu közti alapvető munkamegosztás, hanem a munkamegosztásnak a termelési ágak differenciálódása következtében keletkezett újabb formái alapján is. Azaz nem csupán arról van szó, hogy a mezőgazdasági termények városi piaca nő, hanem ezenfelül arról, hogy a mezőgazdasági termékek piacába növekvő mértékben bekapcsolódnak a lakosság mezőgazdasági termeléssel (annak valamely mindinkább kikülönülő, differenciálódó ágával) foglalkozó rétegei is. Ezt fejezi ki az élő állat és a gabona, valamint a kerti vetemények és a takarmányfélék megnövekedő szerepe, kivált a helyi és a körzeti forgalomban (a két előbbinél azonban országos, illetve országrészeket felölelő méretekben is). A kapcsolatok mind sokoldalúbbá és rendszeresebbé válása azt eredményezi, hogy a piac a lakosság nagy része számára a szükségletek kielégítésének egyre nélkülözhetetlenebb közvetítője, a mindennapi élet szerves része lesz. A piaci kapcsolatok jelentőségének növekedését tükrözik az olyanféle adatok is, mint például, hogy Szilágyi Erzsébet, kinek birtokain nagyarányú marhatenyésztés folyt, udvara szükségleteire pénzen vásároltatott vágómarhát, vagy az, hogy a fraknói, gabonát nagy mennyiségben termelő uradalom kormányzója saját szükségletére Sopronban és közelében vásároltatott gabonát. (A mezőgazdaság belső piacának kiszélesítéséhez alkalmilag, konjunktúrális elemként, Mátyás megnövekedő hadseregének szükségletei is hozzájárultak. Sok ugyan a panasz a hadak zsarolásai, de főleg a nemesi házak beszállásolás-mentességének megsértései miatt. Mátyás elrendelte, hogy a csapatok fizessék meg, amit élelmezésükre használnak. Egyik hadjáratának előkészítésekor lefoglaltatta és az adókból fizettette ki egy szebeni polgár Szegedre hajtott ökreit. Azonban a hadsereg ellátásával kapcsolatos szállítások a piac fejlődése szempontjából csak járulékos elemnek tekinthetők.)

Az áruforgalom nagyobb területeket felölelő részét a városok és jelentősebb mezővárosok »országos« vásárai, mindennapi szükségleteket kielégítő, helyi jelentőségű részét pedig a csaknem minden népesebb helységben megtartott hetivásárok bonyolították le. A forgalom méretei ismeretlenek. Azonban a vásárok gyakorisága, látogatottsága, a forgalomba hozott áruk értékéről fennmaradt töredékes adatok alátámasztják azt az állítást, hogy a piaci kapcsolatok sokoldalúbbá váltak és megszilárdultak, kivált az egyes körzeteken belül, azonban — kisebb mértékben — országosan is. Az egyes körzeteken belüli kapcsolatok megerősödése tette szükségessé a mértékegységek rendezését (amit már előbb, országos méretekben kívántak, de sikertelenül), körzeti méretekben, de eredményesen. Így teszi Mátyás kötelezővé Erdélyben azokat a mértékegységeket, melyekben a szász városok már előbb megegyeztek. Más nagy városok — Kassa, Pozsony — körzeteiben az ottani mértékek terjednek, jórészt elfojtva a körzet területén uralkodó sokféleséget. Emellett az ország központjának, Budának mértékei csaknem valamennyi körzetben növekvő szerephez jutnak.

A körzeteken belüli kapcsolatok mellett erősödtek a körzetek közti kapcsolatok is; ugyanakkor gyengültek ama szálak, melyek ezek némelyikét külföldi körzetekhez fűzték. (Megmaradnak a szepesi-sárosi városok lengyel kapcsolatai. Viszont Sopron, Pozsony német kapcsolatai gyengülnek, részben Mátyás külpolitikájának következtében. A szász városok kezdenek visszaszorulni a román fejedelemségekből, melyeknek városai maguknak követelik a helyi kereskedelem lebonyolítását.) Újabb árukról hallunk, melyeket országos szükségletre termeltek és országszerte széthordtak: a felvidéki városok vászna, a szász városok viasza és posztója mellett ilyenek a kolozsvári bőrgyártás termékei; ilyennek tekinthetők a nagy városok fegyvergyártásának termékei is. A körzeteket szorosabban összefűző, az országot lassanként áthálózó kapcsolatok jutnak kifejezésre a nagyobb városok kereskedelmének kiterjesztésében (ami rendszerint a piac részeinek monopolizálásáért vívott harcok során, egymásközti összeütközéseikkel kapcsolatos eljárások és uralkodói intézkedések alkalmával mutatkozik meg), valamint »az áruikkal az egész országot, keresztül-kasul bejáró« kereskedők gyakoribb említésében.

Az áruforgalom fejlődése megnövelte a hivatásos kereskedők elkülönült rétegét és ennek szerepét (bár az áruk jelentős, valószínűleg túlnyomó része még mindig közvetlenül a termelőtől, a kereskedő kikapcsolásával jutott a fogyasztóhoz). A növekvő forgalom lebonyolítása megkövetelte a szállítás technikájának és szervezetének tökéletesítését. A forrásokban gyakran szerepelnek (Mátyás 1472-i dekrétumában is helyet kapnak) a »paraszti szekerészek«; ugyanakkor a nagyobb városokban a szállítók már több ágra differenciáltan, szervezetbe tömörülve bukkannak fel. A század folyamán a belföldi forgalomban indul fejlődésnek, majd a külforgalom lebonyolításában is növekvő szerephez jut több könnyű, erős, gyorsmozgású szekérfajta, köztük a később európai hírnévre jutó »kocsi«. Ezek a tények közvetve bizonyítják a piaci kapcsolatok fejlődéséről mondottakat.

Megállapítható tehát, hogy a piaci kapcsolatok kiszélesedtek, sokoldalúbbá váltak és megszilárdultak; az ország lakosságának jelentős része számára a szükségletek kielégítésének feltételévé, a mindennapi élet szerves részévé váltak. Az országos piac korábban kibontakozott elemei megszilárdultak és újakkal bővültek.

4. A népesség és megoszlása

Az ország népességéről forrásaink nem közölnek számszerű adatokat. Hozzávető megállapításához támpontul szolgál az Ernuszt Zsigmond-féle, 1494—95-ben készített összeírás, mely az ország nagyobb — körülbelül két-harmad — részében feltünteti az állami adókötelesként nyilvánított portákat. Ennek adatait más forrásokból kiegészítve, arra az eredményre jutunk, hogy az országban akkor (Szlavóniával és Erdéllyel együtt) adókötelesként nyilvántartott porták száma összesen mintegy 275 000-re tehető. (Ebből mintegy 5% a töredéktelket művelő, állami adót is fizető zsellérekre, valamint több mint 3% a paraszti sorban élő, ún. egytelkes nemesekre esett.) Minthogy akkoriban egy telken átlagban két család élt (a telekrészt művelő zselléreknél nyolc), a porták száma alapján az ezeken élő családok számát mintegy 630 000-re tehetjük. Hozzászámítva a portákban össze nem írt, jobbágyföldet nem művelő, nem adóköteles zsellérséget (mintegy 50—60 000 családdal), valamint a nem porta szerint adózó kiváltságolt kerületek: székelyek, szászok, kunok népét (mintegy 90 000 családdal), együttes eredményül 770—780 000 családot kapunk. Az akkori viszonyok mellett a halálozási arány magas lévén, 4,1 vagy 4,2 családi szorzószámot lehet alapul venni a lélekszám megállapításához. Így az ország falusi népességét megközelítően 3 200 000—3 300 000 főre lehet számítani. (Ez a szám alsó határt jelent és természetesen csak hozzávetőleges tájékozásul szolgál.) Hozzávéve a szabad királyi városokat (alsó határon: mintegy 100 000 fő), a birtokos nemességet (hozzávetőleg 40 000 fő), az egyháziakat és a világi értelmiséget, az ország egész lakosságát alsó határon három és fél (felső határon: négy) millióra becsülhetjük. Az alsó határral számolva, a népsűrűség négyzetkilométerenként 11. (Lengyelországé a következő század végén 12.)

Ez a népesség közel 20—25 000 helységben oszlott meg. Az akkori falvak általában kicsinyek voltak, országos átlagban mintegy 100—110 főnyi lakossággal. A falvakban elszórva élt a lakosság túlnyomó többségét jelentő jobbágyság (a legalább két milliónyira tehető telkes jobbágyság s a 650—700 000 főnyinek számítható zsellérség) zöme. Nagyobb népsűrűséggel csak a mezővárosokban számolhatunk, melyek számát kereken 850-nek vehetjük. Ezek átlagos lakossága a falvakénak legalább ötszöröse, együtt tehát (alsó határon) 450—500 000 fő, a jobbágyság egészének mintegy 16—18%-a. A városok közül a legfejlettebbek lakossága elérte a 4—5 000 főt. (Kivétel Buda, melynek lakossága már a század elején jóval több volt.)

Természetesen mind a falvak száma, mind azokon belül a lélekszám vidékenként változott, függően a helyi adottságoktól, a termelés sajátosságaitól, a parasztság differenciálódásának ottani fokától. A Dunántúlon sűrűn összezsúfolódtak a falvak, szűk határokkal s kicsiny, bár viszonylag sűrű népességgel, melynek jelentős része zsellérsorban élt. Erdélyben ritkábbak a falvak, tágabb határokkal és ehhez képest ritkább népességgel. Az alföldi falvak határa tág, a mezővárosoké pusztákkal is bővül. Az utóbbiakban a parasztság differenciálódása igen nagyfokú és a zsellérek arányszáma különösen magas (a falusi nincstelenek beáramlása folytán ez a következő század elejére néhol 50%-ig emelkedett).

A közölt számok több tekintetben: a városi és mezővárosi lakosság számarányát illetően helyesbítésre szorulhatnak. Lehetséges, hogy ezek arányát újabb kutatások nyomán majd valamivel kedvezőbben kell megál-

lapítani, ami a fejlődés magasabb fokát tükrözné. Egészében azonban a népesség megoszlásáról alkotható kép megfelel az ország fejlődéséről már kifejtett ismereteinknek. A fejlődésnek azt a fokát jelzi, melyen a központosító törekvések kibontakozásának minimális feltételei kialakultak.

II. Az osztályok és a központosító politika

1. A városi rend

A városok renddé szervezkedésének döntő lépései már az előző korban megtörténtek: a legfejlettebb városok antifeudális küzdelmeivel, az első város-szövetségek kezdeteivel, a tárnoki szék általakítása terén elért sikerekkel és a városok képviselőinek országgyűlési megjelenésével. A renddé szervezkedés folyamata a század második felében lényegileg befejeződött, noha ennek tételes jogi megfogalmazása nem történt meg. A város-szövetségek megerősödtek és újakkal bővültek; bárói-nemesi behatolások ellen folytatott küzdelmeikben, kevés kivételt leszámítva, általában támaszkodhattak a központi hatalomra és újabb sikereket értek el. A tárnoki szék előzőleg kiharcolt szervezetét és működését részletes statutumokban szabályoztatták. A tárnoki városok példáját követve, más város-szövetségek is saját küldötteikből álló, külön felsőbírósági fórumokat kezdtek kialakítani. Ez látszólag körzeti különállóságukat erősítette (amint részben úgy is volt, hiszen a különböző szövetségekben sajátos jogszabályok uralkodtak). Lényegében azonban rendi összetartozásukat juttatta kifejezésre, amennyiben a különböző szövetségek — különbségeik, sőt időnkénti ellentéteik ellenére — a városok összességét érintő kérdésekben azonos módon, azonos irányban léptek fel.

A városi rend, lélekszámát tekintve, az ország lakosságának töredékét alkotta. Ereje azonban nem számarányában, hanem abban rejlett, hogy a feudalizmusban a csírázó újat hordozta. Éppen ezért szükségképpen neki kedvezett, őt erősítette mindaz, ami a fejlődésben előre mutatott, a gazdasági-társadalmi haladást jelentette. Számottevő tartalékkal is rendelkezett: ilyennek tekinthetők a várossá fejlődés útján többé-kevésbé előrehaladt, iparosodó mezővárosok.

A további fejlődés iránya nem kis mértékben a városon belüli osztályharcok menetétől függött. A patriciusok uralmának megdöntése nemcsak az egyes városokon belül, a lakosság nagy többségének helyzetében hozhatott kedvező változást, hanem az egész városi rend további fejlődését gyorsíthatta és antifeudális érdekeinek következetesebb kiharcolását eredményezhette. E téren a vezető szerep változatlanul a céhpolgárságé volt, melyet a patríciusok ellen a városi szegények, a plebejus elemek is támogattak. A céhpolgárság az előző korban csupán a legfejlettebb városok némelyikében tudott számottevő engedményeket, a városvezetésben némi részesedést kiküzdeni, anélkül azonban, hogy a patríciusok uralmát megdöntötte volna. A század második felében tovább folyt a küzdelem, de változott körülmények közt és általában lanyhuló lendülettel.

A céhek kezdődő bezárkózásának egyik — akkor még csak kezdeti formában mutatkozó — következménye volt, hogy a céhpolgárok egyre kevésbé akartak támaszkodni a városi szegényekre és a céhből kirekesztett egyéb elemekre. Ezzel magukat fosztották meg a plebejusok szövetségétől. Ahhoz pedig gyengék voltak, hogy a hatalmat egyedül ragadják ki a patríciusok

kezéből. Tehát egyre kevésbé törekedtek erre, egyre inkább kezdték beérni szerény engedményekkel, a városvezetésben való részesedésük valamelyes kitágításával. Viszonylagos gyengesége és kezdődő megalkuvása ellenére, a céhpolgárság még a század második felében is ért el bizonyos eredményeket, főleg oly módon, hogy kihasználta a városi szegénység megmozdulásait s a patríciusokat kisebb nagyobb engedményekre bírta. Az ekként elért eredmények megszilárdításában számíthatott a központi hatalom támogatására is. Kolozsvárott, ahol a céhpolgárság egy része és a plebejus elemek zöme magyar volt (szemben a német patríciusokkal), az osztályellentétek a német-magyar ellentét alakját öltötték fel, ennek jelszavaival jelentkeztek —a Budán korábban lejátszódott eseményekhez hasonlóan. A »németek és magyarok« ellentéteit Szilágyi kormányzó azzal akarta kiegyenlíteni, hogy kötelezővé tette az évenkénti bíróválasztást, oly módon, hogy egyik évben magyar, a másik évben német bírót kell választani, az esküdti és tanácsi tisztségeket szintén felesben osztva fel. Ettől kezdve valóban több magyar bírója volt Kolozsvárnak, s magyarok — egyben jómódú iparosok — szerepelnek a tanácsban is. Azonban ezzel az ellentétek nem szűntek meg. Utóbb Mátyás lépett közbe, mert a bíróválasztás körül »minden évben zúgolódások, csaknem lázadások« törtek ki. A király akkor Buda jogát adományozta Kolozsvárnak (ami a magyarok, illetve a vagyonosabb céhpolgárok részesedését biztosította) és fejvesztéssel fenyegette azokat, akik ezt megszegik. Szegeden, a tiszta magyar városban a harc nem öltötte fel » nemzetiségi« ellentétek alakját. Nem is jutott olyan fejlett formákig, mint Kolozsvárott, mert a céhpolgárság viszonylag kisebb és gyengébb volt. Azonban a harcok itt is folytak, egyelőre csak a bíróválasztás rendszeres ismétléséért. (Ugyanis a patríciusok, mint más városokban a század elején, a választást elejtve, jelöltjeiket éltük fogytáig tartották tisztükben.) Mátyás engedett a követelésnek és elrendelte, hogy a bírót évente kell választani. Egyben azt is hozzáfűzte, hogy az új bíró rövid időn belül köteles megjelenni előtte megerősítés végett.

A király tehát — a »rend« fenntartásának korlátain belül — támogatta a városvezetés demokratikusabbá tételére irányuló megmozdulásokat (ha ezek egyáltalán eljutottak hozzá) s ezt egyúttal arra használta fel, hogy közvetlen befolyását a városok vezetésében megerősítse. Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy a király és városok általános szövetségén belül kezdtek kialakulni király és céhpolgárság bizonyos fokú együttműködésének formái. Ez az együttműködés a központosításra törekvő királyi hatalom s az ipar fejlesztésében akkor még élen járó, az anarchia és a nemesi behatolások leküzdésében kiváltképpen érdekelt céhpolgárság természetes egymásrautaltságának szükségszerű fejleménye volt. Hatékonysága megmutatkozott olyanféle intézkedésekben is, aminőkkel a király (például Kolozsvár esetében) polgári követeléseknek — éspedig elsősorban a céhpolgárok, sokkal kevésbé a nemesekhez húzó patríciusok követeléseinek — engedve jóváhagyta, hogy a városok területére beköltöző nemeseket kényszeríteni lehessen a városi közterhek viselésére. Természetesen az együttműködésnek, alapvető ellentmondásosságán túl (ami a királyi hatalomnak feudális jellegéből és a polgárság fejlődésének antifeudális tendenciájából eredt), megvoltak a céhpolgárság viszonylagos gyengeségéből, korán kezdődő bezárkózásából, gazdasági és politikai követeléseinek szűkkörűségéből is eredő korlátai.

Király és városok, központosító politika és polgári követelések viszonyát vizsgálva, figyelni kell a tényre, hogy a polgárság rendi követelései —

éppen a hazai városfejlődés emelkedő, de viszonylag még mindig alacsony színvonala miatt — alig mentek túl az egyes városok korábbi küzdelmeiben megnyilvánuló kezdeti kívánalmakon (amilyen a termelőmunka feltételeinek, a piac biztonságának, a nemesi behatolások és nagyúri zsarolások kiküszöbölésének elérése). A városi rend politikai szerepének kitágítása (például: az államhatalomban való nagyobb részesedése, országgyűlési jogainak a megjelenés és tanácskozás tényein túlmenő kiszélesítése) követelésként fel sem merült. A városok rendi követelései tehát igen szerények voltak. Ezek a szerény követelések is gyakran kereszteződtek az egyes városok vagy város-szövetségek egymásközti ellentéteivel, egymásnak ellentmondó részkövetéseivel (különösen a piac birtokára vonatkozó kiváltságok kérdéseiben). Az ilyenek a városi rend egységét, közös követeléseinek erejét csökkentették.

Ilyen körülmények közt a király számára a szövetség politikája elsősorban azt jelentette, hogy — egyes polgároknak az államhatalom újonnan kiépülő központi szervezetébe való bevonása és tanácsadóként szerepeltetése mellett — a városok gazdasági követeléseit elégítse ki, ezáltal további erősödésüket tegye lehetővé. Mátyás ezt meg is tette. Olyan messzemenő — s éppen túlságosan messzenéző voltukban kivihetetlen — iparpolitikai elgondolásokkal, mint Zsigmond idején, nála nem találkozni. De az ipar fejlesztéséhez az adott fokon szükséges követelményeknek — általános városvédő rendelkezésein túl — a részletekben is igyekezett eleget tenni. Sorozatosan adott ki utasításokat, melyekkel itthon fejlődő iparágak nyersanyagszükségleteit akarta biztosítani (bőrkivitel korlátozása kelet felé az erdélyi bőrfeldolgozó ipar érdekében, kenderkiviteli tilalom a bányák kenderkötél-szükségletének kielégítése céljából). Korlátozó rendeletekkel védte a gyengébb hazai iparágakat a külföldi behozatal túlságosan nagy nyomásától. Emellett igyekezett védeni és kiszélesíteni a polgári tőkék felhalmozásának erősen korlátolt lehetőségeit. Erélyesen védte a belkereskedelmet, a kereskedők érdekeit. Eljárását jellemzi a váradi vámnak más összefüggésben már említett ügye. A vám birtokosa, a váradi káptalan túlzott követelésekkel terhelte a kereskedőket. Az érdekelt városok panaszára a király vizsgálatot, majd egyeztető eljárást rendelt. A káptalan, kiváltságaira hivatkozva, nem akart engedni. Mátyás erre rendeleti úton elvette vámjogát, a váradi vásárokat egyidejűen áthelyezve saját — ugyanazon kereskedelmi főútvonalon fekvő — debreceni birtokára. A káptalan tüstént feladta álláspontját, belement a vámtételek új (általában $^1/_3$-dal csökkentett) szabályozásába, amit a királytól erre a célra kijelölt, az érdekelt városokkal együttműködő bíróság határozott el. Erre a vásárokat visszahelyezték. A külkereskedelemben Mátyás elsősorban azoknak a kiviteli cikkeknek forgalmát igyekezett könnyíteni, melyek a mérleg aktív oldalát alkották. (Például, úgy látszik, leszállította az élő állat kiviteli vámját.) Minthogy iparcikkekben, főleg finom posztóban továbbra is behozatalra volt szükség (emellett a hazai ipar kivitelre kerülő termékei elenyésztek), az ország külkereskedelmének mérlege passzív maradt és ezt változatlanul elsősorban a pénzített arany kivitelével kellett kiegyenlíteni. Ez, mint előbb, ekkor is elősegítette, hogy a külkereskedelem hasznát a külföldi kereskedőtőkések fölözzék le. S a másik oldalon: súlyos korlátként nehezedett a hazai kereskedőtőke, a polgári pénzvagyon felhalmozásának lehetőségeire.

A polgári tőkék, pénzvagyonok felhalmozásának fő forrása — a távolsági kereskedelem mellett — a nemesfémbányászat lehetett volna. Itt azonban a

felhalmozást akadályozta, hogy az állam a Károly-kori (Zsigmond alatt valószínűleg súlyosbított) kényszerbeváltási feltételek alapján a haszon jelentős részét elsajátította. Ez annál súlyosabban esett latba, mert a század derekától fokozódó mértékű befektetés kellett a bányák fenntartásához, továbbmélyítéséhez is. Mátyás a bányajövedelmek csökkenésén keresztül hamarosan felfedezte a bányászat fenyegető válságát. Ezen eleinte oly módon akart segíteni, hogy kisebb kedvezményeket adott a bányavárosoknak, elengedte a bányabért (urburát), vagy csak olyan bányapolgároknak engedélyezett bormérést, akik egyben bányákat nyitnak. Mindez kevésnek bizonyulván, uralkodása második felében (valószínűleg utolsó szakaszán) a gyökerénél fogta meg a bajt: az állam kényszerbeváltási hasznát a régebbi 40%-ról 6%-ra csökkentette. (A kincstár kimaradó jövedelmét a pénzverőkamarák jobb megszervezése, például az arany beváltásánál az addig mellékesnek tekintett kiolvasztott ezüst beszámítása útján részben pótolta, továbbá — amit elsősorban kell számításba venni — a magasra növelt adóbevételekkel feleslegessé, elhanyagolhatóvá tette.) Amellett, hogy kamarapolitikájával — annak kibontakozása során fokozódó mértékben — igyekezett megkönnyíteni a polgári pénzvagyonok fejlődését, ebből azonnal levette a kincstár hasznát. Erősen adóztatta a fejlődő városokat. A nagyobbaktól 4—5 000 forintokat, rendes adójuknál jóval többet követelt rendkívüli adó, alkalmi hadisegély címén. (Azonban a városi adóból a lakosságra eső fejhányad még így is alacsonyabb maradt, mint amekkorát a parasztság viselt.)

A királyi hatalom politikai téren is támogatta a városokat: feudális behatolásokkal, főleg bárói és egyházi nyomással szemben rendszerint mellettük foglalt állást. Mindez hozzájárult a hazai városfejlődés útjának szabadabbá tételéhez, színvonala viszonylagos elmaradottságának meginduló felszámolásához. A városok belső fejlődésében ez kifejezésre jut az iparral foglalkozók számszerű további növekedésében és differenciálódásában, a mezőgazdasági foglalkozások csaknem teljes kiszorulásában (a szőlő- és kertgazdaságot, valamint az állattenyésztést nem számítva). Kifejezésre jut a régebben német lakosságú, pontosabban német vezetőségű városok fokozódó elmagyarosodásában (illetve szlovák vagy román nyelvterületen: a megfelelő népeknek s ezek nyelvének bizonyos fokú érvényesülésében) is. Mindez kétségkívül jelentős eredmény volt (bár hangsúlyozni kell, hogy városaink fejlődése ekkor sem érte el a fejlettebb európai országok színvonalát).

Egyes kérdésekben, főleg az adó miatt nem egyszer keletkeztek surlódások a király és a városok közt. Azonban a városok általában elégedettek voltak Mátyás kormányzatával, hiszen további fejlődésük, erősödésük útját könnyebbé tette. Támogatták ezt a politikát, Mátyás rendelkezésére bocsátották iparukat, hadiszereiket, saját csapataikat. A hetvenes évek háborúiban rendszeressé válik a városi »műszaki« alakulatok részvétele Mátyás seregében, később pedig olyan hadműveletekről hallunk, melyeket királyi és városi csapatok közösen — vagy városi csapatok királyi megbízásból — hajtanak végre (például a kassaiak a kereskedelmüket veszélyeztető, hűtlennek minősített Perényiek ellen a nyolcvanas években). Ezekben a közös hadműveletekben a király és a városok együttműködésének, szövetségük megerősödésének világos bizonyítékát láthatjuk. A szövetség erősödött s addig a határig, ameddig ellentmondásossága és (elsősorban) a városfejlődés hazai színvonala engedte, a központosító politika támaszául szolgálhatott.

2. *A jobbágyság helyzete*

Végig az egész XV. századon a jobbágyok terhei folyamatosan nőttek. Ez elsősorban pénzterheikre vonatkozik. A földesurak a századforduló táján bevezetett, akkor még »rendkívüli« sőt »igazságtalan« néven emlegetett (földesúri) adónemet a század derekán rendszeressé tették : adás-vételi ügyleteknél a többi megszokott jövedelemforrások sorában számoltak vele. Elnevezéséből utóbb elhagyták a »rendkívüli« jelzőt, maradt a lassan mindennapivá váló taxa (nem azonos az így is nevezett állami rendkívüli adóval, a dikával). A rendszeressé tétellel párhuzamosan megnövelték az új adó összegét. A század elején ez általában egy arany körül mozoghatott telkenként. A század derekára már országszerte, még a gazdaságilag hátramaradottabb vidékeken is meghaladta ezt, nem ritkán többszörösen. (Különbségek mutatkoztak, amennyiben néhol nem a taxa, hanem a régi cenzus nőtt meg, vagy a két adónem összeolvadt. Ez nem változtat a tényen, hogy az általános tendencia a jobbágyok földesúri pénzterheinek jelentős növelése.) Például a Várdaiak birtokain az ötvenes években készült számadások szerint (melyek a jobbágyok évente két részletben fizetett pénzadóját, valószínűleg a György- és Márton-napi cenzust tüntetik fel) egy-egy község évente legalább kétszer fizetett adózó családfőnként számított fejátlagában másfél, két forint összegű adót. (Kalongán, Veresmarton egy-egy részlet fejátlaga 1,7 ; a gazdagabb, mezővárosi jellegű Szentgyörgyön 2,5 forint.) Azonban a fejátlag nem azonosítható az egy telekre eső átlaggal, minthogy a telekaprózódás előre haladt : az egész telket nyilván nagyobb adó terhelte. (Ilyenek sejthetők a 3—4 forintos, nem ritka tételek mögött.) Ilyen adatokból részletes feldolgozás híján is arra lehet következtetni, hogy a jobbágyok földesúri pénzadója — csupán a gerincét kitevő tételekkel számolva — a század első felében háromszorosára vagy még nagyobbra nőtt és egyéb terheik, szolgáltatásaik pénzegyenértékéhez viszonyítva túlnyomóvá lett. Emellett mind gyakrabban lehet megfigyelni jelenségeket, melyek régebben természetben lerótt szolgáltatások (pl. sertéstized, halzsákmány) pénzbeli megváltásának terjedéséről tanúskodnak.

A pénzterhek növekedése a jobbágyság helyzetének súlyosbodását jelentette. Ugyanakkor az, ha a jobbágyok földesúri terhei közt a pénzterhek válnak uralkodóvá (és egyéb terheik emellett kezdenek háttérbe szorulni), kiinduló pontjává válhatott olyan fejlődésnek, ami később a feudális járadék legmagasabb, egyben utolsó formájának, a pénzjáradéknak általánosulását eredményezhette volna. A század második felében a folyamat mindkét oldala tovább fejlődött. A jobbágyok pénzterhei súlyosbodtak (ekkor azonban inkább az állami adózás vonalán) ; ugyanakkor földesúri terheik közt a pénzbeliek általában nagyobb jelentőségre jutottak (bár a földesurak egy része ezzel ellentétben a járadék termény-, illetve robot-formáinak fenntartására törekedett). Kivált városok, például Sopron úrbéres falvainál — de a földesúri birtokok egy részénél is — megfigyelhető, hogy a pénzszolgáltatások mellett a természetbeliek eltörpülnek vagy formálissá válnak.

A földesurak részéről a század második felében is megnyilvánult a törekvés jobbágyaik pénzterheinek növelésére. Törekvéseik érvényesítésének azonban többszörös korlátot szabott a jobbágyok teherbírása és a fenyegető pusztásodás, ezenfelül a paraszti ellenállás, végül pedig a megerősödő királyi hatalom törekvése a jobbágyoktól adók formájában elsajátítható terméktöbbletnek számára kedvezőbb elosztására. A három tényező együtt okozta, hogy

a jobbágyok földesúri pénzterhei a század második felében sokkal kisebb mértékben nőttek, mint a század első felében — sőt általánosságban egyáltalán nem nőttek, hanem mintegy megrekedtek a korábbi szinten. Megnőttek azonban a jobbágyok állami pénzterhei.

Amilyen mértékben a központosító politika előtérbe nyomult, olyan mértékben tért át Mátyás az adók növelésére. Az állami rendkívüli adót, mely gyakorlatilag már a század derekán állandósult, a földesurak követeléseivel és saját ismételt igéreteivel szemben ő is beszedette. Kezdetben a szokott, portánként 1 forintos összegben, utóbb azonban nem portánként, hanem »füstönként«, azaz háztartásonként, olykor — ha különösen nagy kiadásai voltak — évente többször is. Így az egy portára eső állami »rendkívüli« adó nemcsak rendessé vált, hanem csakhamar kétszeresére, kivételesen pedig többszörösére is felnőhetett. Gyér kárpótlást jelentett, hogy a rendkívüli adók behajtásakor Mátyás többnyire — utóbb rendszeresen — elengedte, illetve beszámíttatta a jóval kisebb összegű kamarahasznát. Azonban ezzel párhuzamosan uralkodása második szakaszától az állami adókötelezettséget kiterjesztette a zsellérségnek arra a korábban adómentesnek tekintett részére is, mely telekrészt (szántót vagy szőlőt) művelt és ezért földesúri adót fizetett.

Az állami adók növekedése kétségkívül súlyosbította a jobbágyok amúgyis nehéz helyzetét. A határszéli megyékben ehhez további súlyosbító körülményként járult, hogy a várak erődítésénél, kivált háborús veszély idején, fokozottan vették igénybe a környék jobbágyságának robótszolgálatát. A súlyos terhek miatt sok panasz hangzott el, főleg az országgyűléseken s a földesurak érdekeit kifejező forrásokban. Persze ilyenkor a földesúri kizsákmányolás érdeke szerényen meghúzódott a »szegény nép« érdekeinek, sanyarú helyzetének emlegetése mögött. Valójában a földesurak nem kímélni akarták jobbágyaikat, hanem maguk akarták elsajátítani az állam erősítésére felhasznált adót és munkaerőt. Az összefüggést világosan mutatja az a levél, melyet Várdai István, akkor kalocsai érsek írt birtokait kezelő rokonaihoz. Eszerint kérte a királyt, engedje el az egyforintos adót elhalt testvére birtokain. A király nem engedte el. »Mármost tudjátok, hogy mi azt előbb behajtottuk. Viszont nem volna jó, ha ezért a mi jobbágyaink károsodnának . . . így hát a már beszedett pénzből elégítsétek ki az adószedőket.« A birtokos-érsek arra számítva, hogy a királytól mentességet kaphat, előre beszedeti — nagybirtokosok régi módján — az állami adót, de minthogy nem kap mentességet, inkább kifizeti, különben jobbágyai tönkremennek és jövőre fizetésképtelenné válnak, vagy ha nem is, a szokások értelmében jogot kapnak ahhoz, hogy őt faképnél hagyják.

Megesett, hogy a király és a nagybirtokosok emberei közt összetűzések támadtak az állami adó behajtásakor. A király adópolitikája fő érv gyanánt tér vissza a későbbi, Mátyás ellen szőtt összeesküvéseknél. Tény az, hogy az adók nagysága mellett a behajtásukkal megbízott szervek erőszakosságai, sőt végső soron a királyi és földesúri tisztek összeütközései is a jobbágyokat sújtották. Tudunk esetekről, amikor a falvak népe elmenekült az adószedők közeledtére. Szórványosan az is előfordult, hogy az adófizetést megtagadták és a kényszernek ellenálltak. Ilyen esetekben a király a kincstár érdekéből indult ki. A szökevényeket visszatelepíttette (vagy elrendelte, hogy ott adózzanak, ahová költöztek); az ellenállást — a hatvanas években Margitán, a hetvenes években Zala megyében — fegyvereseivel verette le. Azonban az ilyen esetek az okleveles források szerint jóval ritkábbak, mint az országgyűlé-

sek és a nemesi kútfők alapján gondolni lehetne. Ennek oka részben az, hogy a megerősödő államapparátus képes volt elfojtani a megmozdulásokat — részben azonban az, hogy megmozdulásokra nem került sor. Nemcsak az államapparátus növekvő ereje miatt, hanem azért, mert az állami adók a jobbágyok terhei közt nem játszottak akkora szerepet, mint azt a földesurak beállították (még a többszöri kivetés különleges súlyos eseteiben is elmaradtak a földesúri terhek mögött). Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nép, mely Hunyadi fiában elsősorban a külső és belső pusztítók megfékezőjét látta, szívesebben adózott neki, mint harácsoló földesurainak. Ezek mellett több konkrét oka volt annak, hogy a nép, legalább többségében, az adók súlyossága ellenére elviselhetőnek érezte Mátyás uralkodását.

Mátyás növelte a jobbágyok állami adóterhét és a kivetett adókat könyörtelenül behajtotta, mert nem látott más utat a központosítás pénzügyi feltételeinek előteremtésére. De tudta, hogy a jobbágyok adófizető képességének határa van : állami adófizető képességük fenntartása érdekében az egyéb terheik növelésére irányuló egyházi, földesúri törekvéseket kell korlátok közé szorítani. Az egyházi követeléseket dézsma-törvényeivel korlátozta. Dézsmaügyekkel több dekrétuma foglalkozik, ezek eltérései az uralkodó osztály rétegellentéteinek fejlődését tükrözik. De valamennyin végigvonul a határozott állásfoglalás : nem engedni az egyházi jövedelmek kiterjesztését és — a tizedszedő lovának lefoglalásával — fegyvert adni a paraszt kezébe, mellyel az adószedők »túlkapásait« jog szerint is kivédheti. Az egyházi jövedelem kiterjesztésére irányuló törekvéseket aránylag könnyű volt korlátozni, mert ebben — saját kizsákmányoló érdekéből —a világi birtokosok zöme a király mellett állt. Nehezebb volt korlátozni a földesúri jövedelmek növelésére irányuló törekvéseket. Mátyás egyes intézkedéseiben ilyen irányú politika jelei mutatkoztak. E tekintetben tanulságos Báthory Miklós váci püspök ügye. Mátyás kedvelte Báthoryt, aki udvarának egyik legnagyobb műveltségű tagja volt (alkalmasint egyházi állását is ennek köszönhette). A püspök azonban fényűző életmódjával »eltékozolta« jövedelmeit és újakért birtokai jobbágyait sanyargatta. A király előbb figyelmeztette, majd — miután ez nem használt — elvette birtokai felét és gondnokot állított melléje a következő utasítással : »keményen megparancsoljuk, hogy ... személyünkben viselj gondot a váci egyházmegyére, nehogy ő (Báthory), amint szokta, alattvalóit szakadatlan zaklatásokkal elnyomja«. Természetesen a királyi adományoktól függő püspöki birtokon Mátyásnak könnyebb dolga volt ; nemesi tulajdonnal ilyen röviden nem bánhatott el. Azonban a források, elsősorban éppen a földesúri panaszok azt mutatják, hogy királyi jogával szemben a nemesi földtulajdont sem tekintette sérthetetlennek. Másfelől az eddig feltárt, gyér adatokból úgy látszik, hogy alatta a jobbágyadóból eredő földesúri pénzjövedelem nem nőtt, legalább számottevő mértékben nem, amiben — a már jelzett fő okok mellett — része lehetett Mátyás egyes, az előbbiekhez hasonló intézkedéseinek is.

A bárók visszaszorítása és a pusztító anarchia megfékezése mellett egyes effajta intézkedések is szerepet játszhattak abban, hogy a nép, legalább többségében, nem fordult Mátyás ellen, akkor sem, amikor már kibontakoztak súlyos adópolitikájának körvonalai. A jobbágyság helyzetének elbírálásánál még két, különleges tényezőt is figyelembe kell venni. Az egyik a királyi birtok, illetve a Hunyadiak családi birtoka népének helyzete. A másik a mezővárosok fejlődése és a puszta telkek felhasználása.

Mátyás egyes királyi birtokok, kivált a mezővárosi úton fejlődő helységek részére gyakran adott kisebb-nagyobb kedvezményeket, időszakos adókönnyítésektől állandó, mezővárosi jellegű kiváltságokig. Ezenfelül valószínű, hogy ilyen helyeken az adószedés is másképp ment végbe, legalább a földesúri tisztekkel magánbirtokon eleinte gyakori összetűzések elmaradtak. Az is előfordulhatott, hogy a király nem rótta ki az állami adót olyan területekre, melyek után neki mint földesúrnak amúgyis volt jövedelme. Mindez megtörténhetett a Hunyadiak családi birtokain is. A birtokosok egyes országgyűlési panaszaiból arra lehet következtetni, hogy ez valóban megtörtént. Ebből eredt, hogy a nép a király, illetve a Hunyadi-család birtokait úgy kezdte tekinteni, hogy ott a jobbágynak jobb sora van. A parasztok, ha tehették, igyekeztek oda kerülni. Máskor a katonai beszállásolások keltettek ilyen, a király birtokaira irányuló mozgásokat. Kétségtelen, hogy a király, illetve anyja birtokain nagyobb volt a személyes és vagyonbiztonság, mint bármely más földesúr területén. Mindez növelte az elnyomottak tömegeiben a török háborúk és a ligaharcok korából eredő meggyőződést, hogy a Hunyadiak — és személy szerint Mátyás is — az ő »pártfogóik« és »védelmezőik«. Ilyen formában és ebben az összefüggésben ez természetesen illúzió : Mátyás sem mint földesúr, sem mint feudális uralkodó nem lehetett az elnyomottak védelmezője. De mint király és egyben földesúr, birtokai jövedelmének növelése céljából érdekelve volt abban, hogy azok népessége növekedjék és módja volt ezt a többi földesurakkal szemben kedvezményekkel biztosítani. Mint központosító, érdekelve volt a dolgozók állami adófizető képességének megóvásában és ennek érdekében bizonyos határig — amíg nem a fennálló rend lényegéről, a feudális földtulajdon rendszeréről volt szó — lépéseket tehetett az egyházi és földesúri kizsákmányolással szemben is. Mindkettőt megtette s ezzel objektíve kétségkívül az elnyomottak érdekét — nem alapvető érdekét, csupán sorsuk elviselhetőbbé tételét célzó követeléseit — engedte érvényesülni.

Városokra támaszkodni kívánó uralkodónak érdeke a jobbágyköltözés biztosítása. Mátyás elvileg a jobbágyok szabad költözése mellett volt (a földesuraknak a földbér és egyéb járandóságok lerovásában kifejezett alapvető érdekei fenntartásával). Összefügg a központosítás korlátaival, hogy mint apja, ő is többízben engedményekre kényszerült e téren. A nemesek 1459-ben, 1463-ban, 1468-ban, 1474-ben — eleinte felkelésre, utóbb a rendkívüli adóra hivatkozva — kimondották, hogy a jobbágyköltözés bizonyos ideig (általában egy évig) szünetel. A szabad költözés elvileg érvényben maradt, sőt Mátyás 1486-i, örökérvényűnek szánt törvénykönyve külön nyomatékkal hangsúlyozta. A jog érvényesítése a jobbágy számára ekkor is rengeteg nehézségbe ütközött. (Az 1486-i törvénykönyv a költözést erővel vagy csalafintasággal nehezítők ellen is tartalmaz intézkedéseket.) A költözés gyakorlatát tekintve, a jobbágy helyzete annyiban javult, amennyiben az utak biztonsága nőtt, az anarchikus állapotok szűntek. Javult annyiban is, amennyiben a király fellépett a jogsértőkkel, a költözést akadályozó vagy jobbágyokat erőszakkal elhurcoló földesurakkal szemben, s mert hatalma megnőtt, általában több eredménnyel, mint elődei. Mátyás ilyenkor elsősorban a jövendő földesúr (vagy város) érdekét védelmezte, ám ugyanakkor a jobbágyi követelést is érvényesíttette.

A szabad költözés fenntartása a jobbágyság egyik elsőrendű osztálykövetelésének érvényesülését jelentette. Egyben előmozdította a mezővárosok fejlődését is. Ebben a korban, amennyire az adatokból gyanítható, a mező-

városok lélekszáma emelkedett és iparosodásuk is előrehaladt. Némelyikük már kezdte megközelíteni a városi színvonalat és ennek következtében jogi helyzetében is elérte az önkormányzat valamely fokát (tanács- és bíróválasztás, mentesség a földesúri tisztek beavatkozásaitól). Mások a fejlődés alacsonyabb fokán, csupán annyit értek még el, hogy adójukat egy összegben válthatták meg, azonban a jobbágyfaluhoz képest, melyet a földesúri tisztek állandóan zaklattak, már ez is valamelyest kedvezőbb helyzetet jelentett. Elképzelhető, hogy egyes, a jobbágyság differenciálódása során megvagyonosodott, pénzes gazdák — akiket a mezőváros befogadott — ide iparkodtak, ha sikerült földesuruktól megszabadulniuk. De sokkal nagyobb számban áramlottak ide a falu nincstelenjei, akiknek nem maradt egyebük, mint munkaerejük s így otthonuk életéből, gazdasági rendjéből hovatovább kihullottak. A nincstelenek minimális életfeltételeket, munkalehetőségeket kerestek a mezővárosokban. Valamivel későbbi adatok alapján kétségtelen, hogy már ekkor kialakul az a termelő viszony, ami a feudális gazdaságban új, a jövő irányába mutató elemeket rejtett. A nincstelenek, kiket a nyomorúság hajtott, részért vagy bérért azoknál a vagyonos parasztpolgároknál vállaltak munkát, akiknek volt pénzük, volt igaerejük, több is, mint a birtokukban tartott föld műveléséhez kellett. Ezek a vagyonos parasztpolgárok — a mezőgazdasági árutermelés fejlődésének paraszti haszonélvezői — igen kis számban voltak a parasztság egészéhez képest, de jelentős számban a birtokos osztályhoz viszonyítva. Egyre nagyobb mennyiségben kezdték bérbevenni a földesuraktól elnéptelenült telkeiket s ezeket kisebb részben szántóföldi (esetleg szőlőkerti) művelés alá fogták, nagyobb részben kaszálónak és legelőnek használták és vágómarhát tenyésztettek rajtuk, mindkét esetben eladás céljára. A bérelt telken a munkát a mezővárosi nincstelenek, zsellérek-napszámosok végezték. (Ez a termelőviszony távolról sem azonos a tőkés bérmunkával, hiszen mindkét fél a feudális függés valaminő formájában él. De a feudális gazdaság fejlődésében egyike a korai formáknak, melyek egy paraszti bérlőréteg kialakulásával a feudalizmus bomlása felé, bizonyos vonatkozásban a következő formáció feltételei előkészítésének irányába mutatnak.)

A mezővárosi bérletek kiterjedését nem ismerjük pontosan, de sejthetjük az olyanféle adatokból is, hogy például Adony királyi mezővároshoz három »puszta«-falu határa tartozott, a pestmegyei Tura határában Gedéd pusztán ezer szekérnyinél több szénát termeltek. A bérletek terjeszkedése jelentős folyamat, mert tágította a réseket, melyek a feudális gazdaság és társadalom szerkezetén néhol már megmutatkoztak. A bérelt földet a meghatározott bérleti díjon kívül más feudális szolgáltatás nem nyomta. Bár a földesúri földtulajdon épségben maradt rajta (éppen ezt fejezi ki a bérleti díj), de a bérleti viszonyba burkolva, a korábbinál sokkal lazább s könnyebben módosítható formában jelentkezett, ami a továbbiakban — töretlen vonalú fejlődés esetén — a megszűntetéséért, illetve polgári jellegű földtulajdonná való átalakításáért indítandó küzdelmek alapjául szolgálhatott volna. Éppen ezért a földesurak nem fogadták szívesen a bérletek terjeszkedését és hamarosan törekedni kezdtek arra, hogy a mezővárosiak, sőt a városiak által bérelt földekre is kiterjesszék a jobbágyi szolgáltatásokat. Törekvésük azonban nem volt egyöntetű és erőteljes (egyrészt, mert nem egyformán voltak érdekelve a kérdésben, másrészt mert majorságaik fejletlensége miatt elpusztásodó telkeikből másként ennyi hasznot sem tudtak húzni). Részben ezért, részben a bérlők ellenállása miatt — melyet ekkor még, kivételes eseteket nem szá-

mítva, általában a kialakult szokás alapján a királyi bíróság is támogatott — a bérlőket nem sikerült jobbágyi kötelezettségekre szorítani. (Ismerünk egy esetet, amikor Mátyás a bérlőket — méghozzá város : Nagyszombat polgárait — kilenced fizetésére kötelezte. Ez azonban kivételes. Máskor ugyanazt a földesurat azzal fenyegette, hogy tízszeresen hajtatja be rajta a kárt, amit a bérlők — pozsonyi polgárok — zaklatásával, kilencedre szorításával okoz.)

A bérletek terjedése elsősorban a mezővárosok gazdasági súlyát növelte, ami a továbbiakban politikai súlyuk növekedésének alapjául szolgálhatott. A fejlettebb, erősebb mezővárosok valóban már ekkor kezdenek »városias« jogokat, kiváltságokat gyakorolni, így azt megkövetelni, hogy lakosaikat ne perelhessék másutt, mint saját bíróságuk előtt. A király ezt még a magánföldesúri mezővárosoknak is engedélyezte, bár ilyenekben a választott tanács hatáskörét a földesúri tisztek jelenléte kétessé tette. Azonban a mezővárosok — még egyes olyan kevésbé fejlettek is, mint például Kisvárda — kiharcolják, vagy pénzzel elérik, hogy a földesurak eltiltják tisztjeiket a beavatkozástól. Jelentéktelen helységek, mint a borsodmegyei Mátyusháza, megszerzik a jogot, hogy bíráik bűnügyekben is ítélkezhessenek. A magánföldesúri mezővárosok arra törekszenek, hogy a földesúri bíróságok falán áttörve, a királyi bíróságot tegyék fellebbezési fórumukká. S ez úgy látszik sikerül is, mert a király a földesúri bíróságon keresztülnyúlva, »jelenléte« elé rendeli a mezővárosok ügyeit, vagy mezővárosiak eléje terjesztett panaszait. (Például 1474-ben : sárvári és szalki jobbágyok harminc forintos, kereskedelmi ügyletből keletkezett sikkasztási perében a vádlott községének tanácsa hibásan ítél. Mátyás a károsult panaszára utasítja a földesurat, vizsgálja felül a döntést és adjon elégtételt. Viszont 1481-ben : az ugyancsak magánföldesúri Szentfalva tanácsát utasítja, hozzon ítéletet egy perben, melyet jobbágytársuk, Dus István építő ellen az óbudai apácák indítottak, mert elvállalta ugyan felhévizi malmuk építését, de rossz munkát végzett. Ha ítéletüket a felek nem találják kielégítőnek, az ügyet terjesszék egyenesen eléje — tehát ne földesuruk, ne is más bíróság elé.) Az ebből keletkezett jogszokás annyira meggyökeresedett, hogy egyes nyomaival később, a Jagellok egészen más jellegű kormányzása alatt, a mezővárosok ellen indított támadás idejében is találkozunk.

Mátyás a fejlődő mezővárosokban, helyesen, a városok tartalékát látta : támaszkodni akart rájuk, támogatta fejlődésüket. Ez ugyan elsősorban várospolitikájából, a központosításnak abban kifejezett érdekeiből következett, de kétségkívül kedvezően hatott a mezővárosok fejlődésére. S mert a mezővárosokat a jobbágysághoz számították, Mátyás mezővárosi politikájának tényeit utóbb jobbágypolitikájából vezették le. Szűkebben értett jobbágypolitikájának egyes, már érintett tényeitől befolyásolva, így született később — nem sokkal halála után — a jobbágy sorsát könnyítő, a népet az urakkal szemben védelmező király legendája. Legenda — ebben a formában. De olyan legenda, melynek Mátyás politikájában, a jobbágyság Mátyás-kori helyzetében — akár az előző, akár a következő időhöz viszonyítva — kétségkívül objektív alapjai voltak.

Mátyás alatt a jobbágyság terhei nőttek ; ez a magyarországi központosítás szükséges velejárója volt. A jobbágyság tömegeinek helyzete súlyosbodott — ez a feudális gazdaság fejlődésének kikerülhetetlen, kínos útjából következett. De Mátyás idejében a súlyos adók, legalább részben, az államot erősítették, mely a külső és belső pusztítók ellen a korábbinál nagyobb (noha nem teljes) védelmet nyújtott. A jobbágyok tudták ezt. Ennek a felismerés-

nek kétségkívül része volt abban, hogy kivételes eseteket nem tekintve, nem keltek fel az állam ellen, mely belső fő funkcióját teljesítve, elnyomta és ugyanakkor súlyos adókkal terhelte őket.

A jobbágyság a feudalizmusban a terhek tömegét hordta. Az árutermelés kifejlődése után, urai súlyos kizsákmányolása mellett szenvedett a piac kiszámíthatatlanságától és a polgárok másfajta kizsákmányolásától is. Most, a központosítás idején, munkájával és az állami adók formájában rázúdított új terhek viselésével, végső soron az állam erősítését és ezen keresztül a haladás útjának lerövidítését tette lehetővé. Ugyanakkor az állam, mely elsőrendűen a feudális uralkodóosztály érdekeit védelmezte, Mátyás idején ezt a célját úgy valósította meg, hogy emellett biztosította a lét- és vagyonbiztonságnak a termelő munka folyamatosságához szükséges fokát, nem fojtotta el a fejlődésben előremutató, csírázó újat, a jobbágyság bizonyos része számára lehetővé tette a felemelkedést, egésze számára elviselhetőbb életfeltételeket s a kizsákmányolás pusztítóan anarchikus formái ellen védelmet nyújtott. Ennyiben a jobbágyság helyzete — törvényszerű általános romlásának folyamatán belül — Mátyás idején javult, főként az anarchia tombolásának viszonyaihoz képest, de a fejlődés irányát és távlatait tekintve is — különösen pedig a későbbi, ellentétes irányú fejlődéshez viszonyítva.

3. Az uralkodó osztály rétegeződésének és belső ellentéteinek fejlődése

Az árutermelés és a pénzgazdálkodás kiszélesedése alapján az uralkodó osztály vagyoni differenciálódása, egyes rétegeinek vagyonosodása és jelentős rétegeinek elszegényedése meggyorsult. Rétegeinek ellentétei növekedtek és a központosítással összefüggésben újakkal bővültek. Az uralkodó osztályon belüli ellentétek közül továbbra is a bárók és a köznemesek (főként a pénzügyletek és állami tisztségek útján vagyonosodó, nagybirtokossá váló, hatalomra törő megyei vezetők) ellentéte állt előtérben. A bárókkal a hatalom kedvezőbb elosztásáért küzdő megyei nagy- és középbirtokosság a század második felében jelentős mértékben megerősödött, növelte vagyonát és birtokait. Mátyás királyságának első éveitől kezdve fokozódó arányban behatolt az államapparátusba; sikerült megszereznie olyan tisztségeket, melyeket korábban kizárólag bárók birtokoltak. A hatvanas évek végére megszállta a főispánságok, bánságok és hasonló helyek javarészét (utóbbiakban a király hivatásos katonáival osztozva); behatolt egyes udvari méltóságokba is. Újonnan szerzett hatalmát főleg vagyona, földbirtoka további gyarapítására használta fel. Egyik-másik köznemesi család, a Hunyadi-párt volt vezetői ilyen módon bárói méretű birtokot szedtek össze; akadt köztük, aki bárói rang és hatalom birtokában utóbb a bárókhoz hasonult (például Zápolyai István, Mátyás hajdani kincstartójának testvére). Egészében azonban a középnemesség előtörése, az új nagybirtokosság hatalmának növekedése a régi bárók visszaszorítását jelentette, sőt — amennyiben a kormányzat részéről korlátozó intézkedésekkel párhuzamosan történt — együttjárt általában a bárók hatalmának, súlyának csökkentésével.

Bárók és köznemesek ellentétének kibontakozását, király és köznemesség együttműködését korlátozta utóbbiak ismert »kétarcúsága«, ami nem kis részben a familiáris viszony továbbéléséből, a kisebb nemeseket a nagyurakhoz fűző kapcsolat erejéből fakadt. Látszólag a familiáris viszony a század

második felében is élt, terjedt és erősödött. Valójában az esetek jelentős részében egyre inkább külsőséggé, üres formává lett, ami egészen új : pénzfizetésen alapuló viszonyt takart. Látszólag erősödött és kiterjedt a hűbérurak hatalma familiárisaik felett; a szenior bírói hatáskörét. várnagyok, tisztek, gazdasági téren működő familiárisok felett Mátyás törvényhozása is elismeri. Valójában ez a törvényhozás a familiárisok jelentős — és egyre növekvő — részét kivonta a szenior bírói hatósága alól, kimondván, hogy amennyiben pénzfizetést (stipendiumot) kapnak szolgálatukért, a maguk személyében kötelesek bíróság elé állni, uruk nem avatkozhat be (1486 : 33.). Mátyás tehát anélkül, hogy a szeniorok jogait kétségbe vonta volna, igyekezett bomlasztani a familiáris viszonyt; törvényhozásával azt a tényezőt ragadta meg, mely a fejlődést ebben az irányban előmozdította. Ezáltal elősegítette, hogy a köznemesség nagyobb mértékben kivonhassa magát a bárók befolyása alól, mint ez korábban lehetséges volt.

A köznemességen belül Mátyás elsősorban a megyei nagy- és középbirtokos nemességre támaszkodott, annak pozícióit erősítette. A megye alatta vált a helyi nemesség vezető rétegének bástyájává, mint ezt bizonyos fokig a törvényhozás is tükrözi (legvilágosabban az 1486-i törvénykönyv). Noha nem ilyen mértékben, támogatta Mátyás a köznemesség szegényebb, vagy szegényedő rétegeit is, például a vagyonos nagybirtokosok hitel-uzsorájával szemben. (Ezek hitelügyleteknél ragaszkodtak a földzálog régi formájához, melynél a hitelező a zálogbirtokot pusztán a kamatok fejében, egészen a kölcsön visszafizetéséig használhatta, sőt az adóst a határidő elmulasztása címén újabb terhek vállalására s végül birtoka átengedésére kényszeríthette. Időközben azonban az árutermelés fejlődése, a jobbágyok pénzterheinek növekedése következtében nőtt a földbirtok jövedelmezősége ; ezt fejezi ki, hogy — bár egyelőre szórványosan — feltűnnek olyan zálogügyletek, melyeknél a birtokoknak mintegy ötvenesztendős használatával a kölcsönösszeget is letörlesztettnek számítják. Ilyen körülmények közt a zálogügyletek régi formájának fenntartása uzsorává alakult. Mátyás 1486-i törvénykönyve az olyan hitelezőket nyilvánítja uzsorásnak — elmarasztalván őket a kölcsön összegében —, akik a zálogbirtokot nem adják vissza, s hogy tovább használhassák, perekkel húzzák az időt a »szegények« sérelmére.) A teljesen elszegényedett, paraszti sorban élő nemesekkel szemben Mátyás más politikát folytatott : igyekezvén kiszélesíteni az állami adóalapot, kötelezni akarta őket a kamarahaszna, illetve a rendkívüli adó fizetésére. A megyei nemesség ez ellen tiltakozott és álláspontját több ízben, törvényekben is kifejezésre juttatta a királlyal szemben. A harc nem dőlt el végérvényesen. Gyakorlatban, úgy látszik, Mátyás adópolitikája diadalmaskodott. (Erre mutat többek közt, hogy az Ernuszt-féle összeírás készítésekor az ún. egytelkes nemeseket is figyelembe vették.)

Miközben a nemesség vagyontalan rétegeit igyekezett leszorítani az állami adózók tömegébe, Mátyás arra is törekedett, hogy a birtokos nemesség sorait új, királyhű elemekkel frissítse. Nemesítései és birtokadományai kezdettől fogva világosan mutatják ezt a tendenciát. Ezen belül azonban utóbb — amint központosító politikája kibontakozott — egyre tisztábban mutatkozik az a törekvése, hogy az új adományosokat és az állami tisztségek viselőit az uralkodó osztály külön rétegeként tömörítse személye és az alatta szervezett központi hivatalok köré. Ezek a hivatalok és a király hadserege sok hirtelen magasba ívelő pálya kiinduló pontjai voltak. A kisnemes, polgár, olykor paraszt

eredetű tiszteket, hivatalnokokat összekötötte az államhatalom központi szerveinek szolgálata. Ezt tekintették emelkedésük, egyéni érvényesülésük alapjának: összeforrtak ezekkel az intézményekkel. Egy »katonai-hivatali arisztokrácia« kialakulásának csírái mutatkoztak ekkor Mátyás körül. Ő ezt a folyamatot igyekezett előmozdítani. Környezete kialakította a megfelelő ideológiát, a király adományleveleiben az »érdembeli« nemesség humanista eszményét azonosítva az uralkodó és az állam szolgálatában, a központosítás érdekeinek képviseletében — a »köz hasznáért« — szerzett érdemek elsődlegességével. (Ezzel párhuzamosan a királyi udvarban és az új katonai-hivatali arisztokrácia körében kialakul az »igazi« nemességnek olyan felfogása, hogy ez voltaképpen királyi adománylevéltől függ — szemben a nemesség körében elterjedt és a feudalizmus lényegét hívebben tükröző felfogással, mely szerint a nemesség alapja a föld tulajdona. A két felfogásnak a forrásokban, bizonyos fokig a dekrétumokban is megfigyelhető váltakozása a központosítás fejlődését, az uralkodó osztályon belüli rétegellentétek új elemeinek jelentkezését mutatja.) Ennek az új, katonai-hivatali arisztokráciává fejlődő rétegnek szerepe Mátyás uralkodásának második és harmadik szakaszában folyamatosan nőtt, összefüggésben az államhatalom központi szervezetének fokozatos kiépítésével.

Az új arisztokrácia tagjai, kevés kivétellel, a maguk egyéni érvényesülésére, vagyon gyűjtésére igyekeztek felhasználni az államhatalom központi szervezetét — éppen ezért ragaszkodtak fennmaradásához, szemben nemcsak a központosítás bárói ellenzékével, hanem kétarcú köznemesi támogatóival is. Ameddig a király hatalma szilárdan állt, az új arisztokráciát és feltörekvő utánpótlását a központosítás további lépéseinek szolgálatára tudta kényszeríteni. A királyi hatalom megingása azt eredményezhette, hogy az új arisztokrácia, mint az uralkodóosztály rétegeinek egyike, a hatalom rendi megosztásáért vívott küzdelmeknek egy, a többinél miben sem jobb résztvevőjévé válik. Mátyás alatt ez még nem történt meg. Többek közt azért sem, mert a király tudatosan törekedett az általa nagyranevelt családok, főleg a hivatali arisztokrácia tagjai hatalmának korlátozására, túlságos megnövekedésének megakadályozására. Egyéb okok mellett ebből magyarázható, hogy a vezető tisztviselőket elég gyakran változtatta, illetve tisztségükben megtartva hivatali vétségek miatt részleges vagyonvesztésre ítélte (mint Ernuszt Jánost, kit kedves komájának nevezett és élte fogytáig megtartott a kincstartóságban, de közben, alighanem elszámolási zavarok címén, megfosztotta bányáitól).

A megyei nemesség hangadó rétegeire, a kialakuló katonai-hivatali arisztokráciára, valamint a városokra támaszkodva, Mátyás fokozódó mértékben igyekezett visszaszorítani, állama keretei közé kényszeríteni a bárókat, a központosító politika született ellenségeit. Hatalmukat megnyirbálta, többek közt azzal, hogy elvonta tőlük a seregtartás címén addig élvezett állami jövedelmeket. Amint az új hivatalok kiépültek, fokozatosan kiszorította őket a kormányzásból, illetve hovatovább névlegessé tette a tisztségeket, melyeket kezükön hagyott. Hatalma megszilárdítása után keményen fellépett a ligauralom korának hagyományaihoz ragaszkodó nagyurak ellen. A Perényieket, kik rendeleteit megszegve, zsarolták a felvidéki kereskedőket, Mátyás hadai Kassa várossal együttműködve, a nyolcvanas évek elején valóságos hadjáratban verték le. (A fő bűnös, a család feje a hadjárat idején meghalt. Vagyonát elkobozták. Kiskorúsága miatt életben maradt utóda a Jagellok

korában így emlékezett erre : »néhai Mátyás király összes javainkat . . . elfoglalta és elidegenítette, úgyhogy házunkat, amely végső szegénységre jutott, a nemtelenek közé számították«.) Ilyen kemény eszközöket Mátyás csak a hatalom régi formáihoz, a széttagoltság korának hagyományaihoz ragaszkodó bárókkal szemben alkalmazott. Általában beérte azzal, hogy az állam irányításából kirekesztette, rendi ellenzékbe szorította, részben udvari arisztokráciává szelidítette őket. Első korszakában kialakított megnyerő-leszerelő politikáját néha olyankor is igyekezett folytatni, amikor a körülmények megengedték, hogy ezen túlmenve, a megtorlás eszközét következetesebben alkalmazza. Emellett azonban, úgy látszik, kezdett kialakítani egy sajátságos taktikát, aminek lényege a bárói vagyonok bomlasztása volt. Legalább egyes humanisták, kik a kormányzás művészetéről írva, Mátyás uralkodásának tényeire támaszkodtak, olyan elveket tulajdonítottak neki, hogy a túlságosan nagy vagyonokat meg kell nyirbálni (Brandolinus), ebből a célból a nagyuraknak megtisztelő, de annál költségesebb megbízásokat kell adni (Callimachus). Mátyás kifejlődött kormányzatának egyes jelenségei valóban arra vallanak, mintha ilyen eljárással is kísérletezett volna. (Például : követségei jórészét bárók vezették, akiknek fő feladata minél nagyobb fényűzés kifejtése volt. A tárgyalásokat hivatásos diplomaták vagy kancelláriai tisztviselők folytatták.)

Az uralkodó osztályon belül különleges problémát jelentett az egyházi javadalmasok nem csekély rétege. A feudális államnak szüksége volt az egyházra, azonban a központosítás útján haladó feudális államnak az egyház új, államhatalomtól függő és külső irányítástól többé-kevésbé függetlenített formájára volt szüksége. Mátyás egyházpolitikájának lényege a pápától gyakorlatilag mindinkább függetlenített, a királyi hatalomtól függő »államegyház« alapjainak megteremtése. Ebben a régi főpapsággal szemben az egyházi értelmiség magas képzettségű vezetőire, a »magiszterek« növekvő rétegére támaszkodott. Az egyházi javadalmak egy részét ezeknek juttatta. Más részét azonban fenntartotta hivatalnokainak, kiket többnyire úgy fizetett, hogy valamely egyházi birtokot, illetve javadalmat juttatott nekik (függetlenül attól, volt-e megfelelő papi fokozatuk és egyáltalán akartak-e ilyet szerezni). Emellett rendszeresen megadóztatta az egyházi javadalmakat, Bonfini szerint olyan indokolással, hogy a köz szolgálatában megengedhető egyes közjavak felhasználása. Ilyen körülmények közt érthető, hogy Mátyás egyházpolitikája még elsőrendű haszonélvezői, a magiszterek részéről sem találkozott egyértelmű lelkesedéssel. Mégis melléje álltak, mert igényeiket csak rajta keresztül tudták érvényesíteni. A király támogatásával sikerült egyre inkább, végül csaknem teljesen kiszorítaniuk a főpapi javadalmakra összeköttetéseik jogán igényt formáló, bárói eredetű régi főpapokat ; s bár a királyi adóztatás kellemetlen volt, ezt még mindig elviselhetőbbnek érezték, mint a világi nagybirtokosok alig leplezett szekularizációs törekvéseit. Az egyháziak egy részének elégedetlensége inkább a pápasággal szoros kapcsolatban álló szerzetesrendek tevékenységében, hitszónokaik működésében nyilvánult meg. Ezek legkiemelkedőbb képviselői, mint Mátyás uralkodásának végén Temesvári Pelbárt, akként adtak kifejezést központosítás- és államegyházellenes törekvéseiknek, hogy a szegények számára készített, általában beletörődést hirdető prédikációikban, demagóg fogásként, hevesnek látszó támadásokat indítottak a világi hatalmasok, a fejedelmek ellen. Részükről ez annál érthetőbb volt, minthogy Mátyás, aki kezdetben támogatta őket, később (bár

kapcsolatait akkor sem szakította meg) oly mértékben fordult el tőlük, amint a központosítás és ennek sajátos, humanista jellegű ideológiája kibontakozott.

JEGYZETEK

A közölt szöveg a készülő tankönyv első kötetének része. Feladata: megvilágítani a feudális magyar állam központosítására irányuló törekvések Mátyás korabeli, sajátos formáinak *belső* erőforrásait. Nem feladata tehát megmutatni a külső tényezőket, melyek a központosító törekvések kibontakozását siettették. Az sem feladata, hogy összefüggően, a folyamat egészében ábrázolja a változásokat, melyek a feudális gazdaságban — illetve ennek alapján az osztályok, rétegek egymáshoz való viszonyában — már előbb megfigyelhetők s a rendi-képviseleti állam létrejöttének feltételeként foghatók fel. Ezekről a kötet más helyein kell számot adni. Itt azt kell bemutatni, milyen fokot ért el, milyen irányban haladt az ország gazdasági fejlődése, milyen eltolódások mentek végbe az osztályok s rétegek helyzetében a központosító törekvések kibontakozása idején, azzal összefüggésben. Később levonható következtetések megalapozásaként azokat a tényezőket kell kifejteni, amelyek a központosító törekvések ekkori eredményeit és további kilátásait jórészt meghatározták.

A tárgyalt kornak nincs marxista monografikus feldolgozása. Molnár Erik alapvető munkája: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*, felveti, elemzi és többnyire — az akkori ismeretek fokán — tisztázza a fejlődés döntő kérdéseit; azonban a kor sajátos problémáit nagyobb időbeli egység részeként tárgyalja, s nem eléggé konkrétan, nem is eléggé fejlődésükben világítja meg. (A mű egyes, ide is vonatkoztatható fogyatékosságaira vö. Társadalmi Szemle. 1950. 388. s köv. l.) Történetírásunk egyéb kérdések kapcsán — például a függetlenségi harcok problematikájának alárendelten — foglalkozott ugyan a központosítás egyes vonatkozásaival, de a kérdést magát eddig nem tisztázta, voltaképpen nem is vetette fel. Gazdaságtörténeti kutatásunk, mely más, fontosabb problémák feltárásával is adós, a központosítás belső alapjainak megvilágításához szükséges tényanyagot nem tárta fel. A tankönyvek előmunkálatai során készült néhány tanulmány (Szücs Jenő: *Az ipar és a céhek története Magyarországon a XIV. század végétől 1526-ig*; Kubinyi András: *A kincstartói hivatal fejlődése Mátyás király haláláig*), melyek hozzájárulnak a gazdasági fejlődés egyes kérdéseinek tisztázásához. Azonban más, alapvető fontosságú problémák — aminő például a mezőgazdasági árutermelés, a jobbágyság helyzetének alakulása, városok és mezővárosok fejlődésének összefüggése stb. — még előtanulmány fokán sem tekinthetők tisztázottnak. Régebbi történetírásunk érintett ugyan egyes idevágó, illetve ide is vonatkoztatható problémákat — utalok főként Mályusz Elemér és Szabó István munkásságára — s olyan tényanyagot tárt fel, amely sokban segít az összefüggések felismeréséhez; azonban az elemzések, a belőlük levont következtetések (e történetírás szempontjainak korlátozottsága, téves beállítottsága következtében) általában inkább nehezítik, mint könnyítik az anyag helyes értékelésen alapuló felhasználását. Növeli a nehézséget a forrásanyag jelentős részének feltáratlansága. Az Országos Levéltárban és másutt őrzött, nagy mennyiségű okleveles anyag tekintélyes részét a kutatók még nem hasznosították. A kiadott anyag, noha magában is tekintélyes terjedelmű, a kiadatlannak csupán része, még hozzá nem is a legfontosabb része. Csak töredéke vonatkozik a kor gazdasági fejlődésének fő kérdéseire.

Magától értődik, hogy a szintézis, mely ilyen körülmények közt készült, hipotetikus jellegű. Megállapításainak érvényességét jórészt további, részletekbe menő, jelentős új anyagot mozgató monografikus feldolgozások alapján lehet eldönteni. Az itt következő utalások természetesen nem az egyes tételek monografikus bizonyítását adják, hanem csupán az olvasó eligazodását igyekeznek megkönnyíteni a szövegben felhasznált fontosabb adatok lelőhelyének, illetve — átvételek esetén — a gondolatmenet eredetének jelzésével.

A gondolatmenet több alapvető kérdésben Molnár i. m.-nek elemzéseire támaszkodik. A céhes ipar és a nagyobb városok fejlődéséről szóló részek emellett felhasználják Szücs i. m. megállapításait. A vagyoni differenciálódást világosan mutatják az ismert adólajstromok. (Kolozsváré: *Történelmi Tár*. 1882. 525. l.; Kassáé: Kemény: *Kassa város régi számadáskönyvei*. 45. l.; Soproné: Házi: *Sopron sz. kir. város története*. II/4. 54., 73., 113., II/5., 350. l.; Bártfáé: Fejérpataky: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. 163., 418. l.) A céhek küzdelméhez a kontárok, a »hamis« munka ellen: Jakab: *Oklevéltár Kolozsvár város története I. kötetéhez*. 255. l., CLVIII sz. (kolozsvári

kovácsok); Király: *Pozsony város joga a középkorban.* 429. l. (pozsonyi szabók); *Történelmi Tár.* 1889. 181. l. (kassai szűcsök). A legények helyzetéhez: Király i. m. 430. l., Jakab i. m. 237. l. CXLIX. sz. (pozsonyi szabók illetve kolozsvári lakatosok céhtaksája); Jakab i. m. 257., 262., 264., 316. l. stb. (könnyítések a családtagok részére); uo. 245—246. l. (mesterhez való követelmény a legény munkájánál); Házi i. m. II/6. 209., II/4. 233., 256. l., Király i. m. 434. l. (bérviszonyok); Kovachich: *Formulae solennes styli* . . . 435. l. (pesti kovácsok szabályzata a bérre fordítható munkáról); Szádeczky: *A céhek története Magyarországon.* I. 40. l., II. Oklevéltár. 41. l. stb. (szervezkedések); Ortvay: *Pozsony város története.* II/3. 270. l. (pozsonyi ácsok bérharca). A »társulás« új értelmének, formáinak kérdéséhez: Jakab i. m. 246. l. (kolozsvári aranyművesek az »egyesítés« ellen); uo. 263. l. (szőrmék munkáltatása céhen kívül állókkal); Kovachich i. m. 436. l. (legények »elcsábítása«, társaságban dolgoztatása). A kassai posztónyírók kísérlete a szabók alávetésére: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.* 1903. 428., 429. l. (A városi tanács szerepére vö. a kereskedő-céh összetételét, uo. 342. l. stb.) A bártfai vászonszövés sajátos szervezetére Lederer E. hívta fel a figyelmet: *Bártfa város vászonszövő üzeme a XV. században.* A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. 1934. Az építészet sajátos viszonyaira, Kassai István szerepe Horváth H.: *Budai kőfaragók és kőfaragó jelek.* Budapest sz. főv. várostört. monográfiái 6. sz., vö. Csemegi J.: *Kassai István művészete.* A vincellérház adatára Tagányi kéziratos hagyatéka figyelmeztet: Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Q. H. 2342. A magyarországi réztermelés kérdéséhez Paulinyi O.: *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége* (Kny. Károlyi-emlékkönyv). (Mindezek értékeléséhez vö. Molnár i. m. megfelelő részeit.)

A mezőgazdaság fejlődésének, kivált termelési technikájának kérdései e korban úgyszólván teljesen tisztázatlanok. Folytak ugyan ilyen irányú kutatások, de eredményeik eddig nem kerültek nyilvánosságra. A szöveg idevágó megállapításai tehát fokozottan hipotetikus jellegűek. A Várdaiak birtokához tartozó helységek állatállományát feltűntető adólajstrom: Zichy-oklevéltár. IX. 339. l. (Pap: 339., Veresmart: 340., Szentgyörgy: 340—341.) Lovak terjedését mutató, korábbi adatok az ország mezőgazdaságilag fejlettebb részéből, pl. Zichy. VIII. 604., 627. l. (A Töttösök birtokához tartozó Arany helységben az adószedő jogtalanul elveszi egy jobbágy öt lovát; Asszonyfalván egy másik jobbágy hat lováról és ekéjéről van szó.) A széna- és zabtermelés fontosságát mutató, ismert adatok sokaságából pl. Házi i. m. I/5. 95., 113., 142. l.; Zichy. X. 118. l.; Levéltári Közlemények. 1932. 257. l. stb. (A szénatermelés méreteire vö. pl. Bártfai Szabó: *Pest megye történetének okleveles emlékei.* 254. l., 978. sz.: egy hatalmaskodási ügyben ezer szekérnyi szénát említenek.) Adatok Sopron úrbéres falvainak (káposztás) kertgazdaságára: Házi i. m. II/5. 17., II/6. 171—172. l. stb. — A pusztásodás tényét, mint ismeretes, Szabó I. tárta fel (Századok. 1938.); lényegét, összefüggését a paraszti differenciálódás törvényszerű menetével Molnár E. i. m. tisztázta. Azonban a folyamat részleteit, szakaszait, sajátos körülmények okozta kilengéseit nem mutatták meg. Az V. László részére készített jövedelem-kimutatás, mely a kamarahasznát a nagyfokú pusztásodás miatt a Zsigmond korabelinek felére teszi: Új Magyar Múzeum. 1853. 513. l. A nyitrai kamarahaszna-jegyzék, mely 1452-ben (összeadási hibákkal és leszámítva a nem fizetőket) 2378 adóköteles portát tűntet fel »demptis combustis«: Országos Levéltár Dl. 44.649.

A pusztásodás századvégi méreteit, valamint a gazdálkodásba bérletek formájában visszakerült terület feltehető mennyiségét illetően Molnár E. számítását követjük, i. m. 255. l. A »szegény« fogalmának értelmezéséhez vö. Szabó I.: *Ugocsa megye.* 151. l. A Várdaiak gazdatisztjeinek elszámolásait történetírásunk nem aknázta ki kellőképpen, noha igen tanulságosak a nagybirtok ekkori helyzete, gazdálkodása, jövedelmei, a paraszti terhek alakulása szempontjából. Gabona piaci értékesítésére utaló részek: Zichy. XI. 68., 69., 70. l. (Ex ipso acervo tritulato provenerunt cubuli XLV, de quibus vendidimus fruges pro XIIII. fl., per ½ cubulos ad singulum flore num« stb.) A Györgyi Bodók bodrogi birtokainak becsűje: Zichy. XI. 337. s köv. l.) (. . . silva silicea sub custodia deputata«, »terrae arabiles communes et pascuales« stb.) Szilágyi Erzsébet rétet bérel Esztergomban: Dl. 37.643. Várdai Miklós szénát vásárol: Zichy. IX. 477. l. A csaholiak hatalmaskodása: Bánffy-oklevéltár. II. 167. l. A munkácsi sertésállomány megtizedeléséből 1 200 forintos kár: Zichy. X. 253. l. Gutori Nagy állatainak elhajtása: Dl. 14.544. (Birtokainak fekvésére vö. Dl. 14.572., Bártfai Szabó i. m. 200. l.) Mátyás állattenyésztési elveire Brandolinus utalása nyomán Kardos T. hívta fel a figyelmet, Századok. 1950. 150. l. és 117. jz. Az 1488-i kiviteli tilalom: Századok. 1883. 525. l.

A piac elemeinek fejlődésére egészében vö. Molnár i. m. (Benyomásunk szerint nem lehetetlen, hogy további kutatások alapján valamivel fejlettebb viszonyokat kell majd megállapítanunk.) A váradi vám ügye: Teleki i. m. XII. 9., 15., 20., 58., 67. l. A soproni csizmadia-díjszabás 1460 körül: Házi i. m. II/6. 210. l. (»Parasztkabát« említése

uo., vö. Történelmi Tár. 1893. 188. l.) Szilágyi Erzsébet vágómarhát vásároltat udvartartásának: Levéltári Közlemények. 1927. 76. l. (Vö. Elekes L.: *Hunyadi.* 306. l.) A fraknói gabonavétel: Házi i. m. I/5. 210. l. (Hasonló jellegű adatok szép számmal. Egyik Várdai tulajdon úrbéres helységében, Szentgyörgyön vásárol szénát: Zichy. IX. 477. l. Gazdatisztje szalonnát és egyéb élelmiszereket vásárol: uo. XI. 79. l. stb. Gabonát vásárló jobbágy: Levéltári Közlemények. V. 69—70. l. stb.) Mátyás lefoglalja a szebeni polgár ökreit: Teleki i. m. XI. 545. l. Az erdélyi mértékek rendezése: uo. XII. 432. l. A szállítóeszközök, közelebbről a szekérfajták fejlődésére Domanovszky: *Mázsaszekér* (Kny., Fejérpataky-emlékkönyv). A népesség számára és feltehető megoszlására Molnár i. m. 239. s köv. l. (Alsó határként. Más számítások: Magyar Művelődéstörténet. II. 214. l. stb. Bizonytalan tényező, egyebek mellett, a városi és falusi zsellér-elem. Ez is oka, hogy a népszám megállapításánál, mostani ismereteink mellett, nagy ingadozás lehetséges.)

A városok rendi fejlődése szempontjából nagy jelentőségű Tárnokszékről Szentpétery: *A tárnoki ítélőszék kialakulása.* (Értékeléséhez Molnár i. m. 148. l.) Kolozsvár: Jakab i. m. 275. l. Szeged: Reizner: Szeged története. IV. 86. l. Bőrkiviteli tilalom: Teleki i. m. XI. 156., vö. XII. 224. l. Kenderkiviteli tilalom (a bányászatban szükséges kötélmennyiség biztosítása céljából) uo. XII. 480. l. A kereskedőtőke felhalmozásának korlátolt lehetőségeire Molnár i. m. 158. s köv. l. A nemesfémbányászat szervezetében, a kényszerbeváltás hasznának méreteiben bekövetkező — s a jelek szerint Mátyás uralkodásának végére tehető — változásokra Paulinyi: *A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban.* Domanovszky-Emlékkönyv. 488. s köv. l. (Az adókulcs megváltoztatásának időpontja tisztázatlan.)

A Perényiek leverése: Teleki i. m. XII. 240., 244., 249., 251., 252., 255. l., vö. Dl. 21.313. — Király és városok megerősödő szövetségét tükrözi az újszerű ideológia, mely Mátyás egyes városi, sőt mezővárosi kiváltságleveleinek elvi indokolásaként már a hatvanas években kibontakozik. Így Sopron 1463-i privilégiumában: »... cum gloria regum in multitudine populorum et *decus ac robur regnorum in divitiis ac amplitudine existant civitatum*, expedit principibus omni diligentia intendere populis servandis in eorum libertatibus ac civitatibus magnificandis et fovendis ...«, Házi i. m. I/5. 77. l.

A jobbágyok földesúri pénzterheire pl. Zichy. XI. 67. l. (taxa), 74. l. (ferto), 75. l. (ezek összesítése és egyéb, pénzen megváltott terhek: gabona, bor, földesúri kőbánya, révvám, halzsákmány harmada stb.), 437. l. (hatalmaskodás során behajtott rendkívüli adó). A Várdaiak birtokairól az ötvenes években készített adólajstromok: Zichy. IX. 402., 416., 403., 415., 478. l. stb. A földesurak rendes jövedelemként számolnak a rendkívüli adóval, például az alábbi zálogügynél: »collectis seu terragiis consvetis, taxisque seu censibus extraordinariis«, Dl. 13.830. Mátyás adópolitikájának, a rendkívüli adó és egyéb jövedelemforrások arányának alakulása nagy vonalakban ismeretes. Az állami, kivált várépítési robotteherre, országgyűlési panaszok mellett: Zichy. X. 83. (Töttös László jobbágyai királyi rendeletre erősítik az Újlakkal szemben levő várat), Teleki i. m. XI. 456. l. (A király utasítja a pozsonyi ispánt, a megye lakosságával erősíttesse meg a város sáncait és építessen hidakat). Várdai levele: Zichy. X. 352. l. Ellentétek földesurak és királyi adószedők közt: Zichy. X. 133., vö. 136., 139. l.; Zala megye története. Oklevéltár. II. 610. l. stb. Margitafalván »rustici et inhabitatores« kelnek fel az adó ellen, Upori László királyi hadakkal leveri őket, Mátyás utóbb — a kártérítést követelő földesúrral szemben — neki ad igazat: Csáky-oklevéltár. I/1. 438. l. Báthory Miklós ügye: Teleki i. m. XII. 144., 146. l. Töttös jobbágyai beszállásolástól félve menekülnek a király birtokaira: Zichy. X. 269. l. A király a mezővárosokra, a királyi birtok mezővárossá fejlődő helységeire is kiterjeszti a Sopron esetében megfigyelt ideológiát: »decus ac robur regnorum in divitiis et amplitudine consistant civitatum *et villarum*«, mondja abban az oklevélben, mellyel adókönnyítést enged a Komáromhoz tartozó Nagymegyer és Izsap királyi falvaknak, Zichy. X. 413. l. Még világosabb a Neszmély (ugyancsak királyi mezőváros) adóterhét könnyítő oklevél: »cum civitates *et oppida* eo magis fovenda sint, quo in eis decor simul et *utilitas regni* posita videatur ...«, uo. XI. 89. l.

A jobbágyok költözését megszorító intézkedések indokolása: 1459-ben a telekkatonaság összeírása, 1463-ban általános (nemesi) felkelés, 1468-ban és 1474-ben a rendkívüli adó. Ugyanakkor az 1468-i rendelkezés, csakúgy mint a jogi rendszerezésnek szánt 1486-i törvénykönyv, hangsúlyozza a költözési jog érvényben maradását. A bérletek, mint a feudális gazdaság szerkezetén mutatkozó »rések« jelentőségére Molnár E. i. m. 232. s köv. l. Adony: Zichy. X. 320. l. Gedéd: Bártfai Szabó i. m. 254. l. 978. sz. Mátyás döntése a pozsonyi szőlőbérlők javára a Szentgyörgyiek ellen: Teleki: *Hunyadiak kora Magyarországon.* XII. 332. l. Ellenkező értelmű döntése a Szentgyörgyiek és a nagyszombati szőlőbérlők viszályában: Dl. 12.795. E tényben Mályusz, Századok.

1930. 809. s köv. l. helyesen ismerte fel ugyanazt a törekvést, amely később a kilencvenes évek kilenced-törvényeit létrehozta. De túlbecsülte a törekvés akkori méreteit és hatásfokát, nem ügyelt a más jellegű megnyilvánulásokra. Ez is hozzájárult, hogy a parasztság helyzete szempontjából nem látott lényeges különbséget a Hunyadiak és a Jagellók kora közt, vö. Társadalomtudomány. 1926. 373. s köv. l., ahol egyébként szintén igen fontos problémákra hívta fel a figyelmet.

Kisvárda földesúri szolgáltatásai, egyben az officialisok kirekesztése: Zichy. X. 445. l. Mátyusháza: uo. XI. 86. l.

A sárvári-szalki ügy: Zichy. XI. 148. l. Szentfalva: Bártfai Szabó i. m. 282. l., 1084. sz. (Arra, hogy nemcsak a szóbanforgó személy, hanem maga a község is magánföldesúri függésben van, vö. Dl. 16.509., 19.916.) A Jagello-korban is élő gyakorlatra példa: Dl. 20.590. (A király »saját utasítására« felrendelik a személyes jelenlét bíróságára a pert, melyben előbb Csongrád megye hatósága nemesi felperesek javára elítélte a mezővárosi — adorjáni — »providus« alperest és annak ugyancsak mezővárosi — pl. vastoroki — tanúit.)

Olyan birtokzálog, melynél a kölcsönösszeg ötvenhárom év alatt törlesztődik: Zichy X. 283. l. (Talán szabad hasonlót gyanítanunk egyes olyan zálogügyleteknél, melyek meghatározott hosszabb időre szólnak s a visszafizetés módját nem szabályozzák.) Az érdembeli nemesség értelmezésének problémájára, Brandolinus és Callimachus adatainak jelentőségére Kardos T. hívta fel a figyelmet a magyarországi humanizmusról készülő, kéziratban rendelkezésemre bocsátott munkájában. Ugyanő írt Mátyásnak az állam-egyház irányában tett lépéseiről, Századok. 1950. Írásai sokat segítenek abban, hogy Mátyásnak a korábbi irodalomban eltorzított alakját történelmi szerepéhez hívebben ábrázolhassuk. Ez nem menti fel történetírásunkat a korszerű Mátyás-portré elkészítésének kötelezettsége alól.

ELEKES LAJOS

A DUALIZMUS RENDSZERÉNEK ELSŐ ÉVEI MAGYARORSZÁGON*

1, A dualizmus rendszerének fő vonásai

Lenin a nemzetek önrendelkezési jogáról írt művében kifejti, hogy »Nyugat-Európa kontinentális részén a burzsoá-demokratikus forradalmak korszaka eléggé pontosan meghatározott időszakot ölel fel, körülbelül 1789-től 1871-ig. Éppen ez a korszak volt a nemzeti mozgalmaknak és a nemzeti államok kialakulásának a korszaka.« Ausztriában pedig — s itt Ausztrián az egész Osztrák-Magyar Monarchia, tehát Magyarország is értendő — »a burzsoá-demokratikus forradalom 1848-cal kezdődött és 1867-tel végződött.«**

Az előző fejezetekben elmondottak rávilágítottak arra, hogy az 1848—49-i forradalom és szabadságharc vereségével nem zárultak le a burzsoá-nemzeti mozgalmak Magyarországon; az abszolutizmus idején folytatódott a küzdelem a magyar nemzeti függetlenségért, továbbfolyt a parasztság harca a földért, folytatódtak a nemzetiségek mozgalmai nemzeti követeléseikért; továbbra is a történelem napirendjén maradtak a befejezetlen, levert polgári forradalom főkérdései: a nemzeti függetlenség kérdése, az agrárkérdés, a nemzetiségi kérdés. A polgári forradalom korszakát csak az 1867-i kiegyezés zárta le hazánkban.

A kiegyezés a magyar nagy- és középbirtokos-osztály — valamint az általuk képviselt burzsoázia — megegyezése volt az osztrák nagytőkével és nagybirtokkal, ill. a Habsburg-házzal. Ezek az osztályok azért egyeztek meg egymással, ill. a dinasztiával, mert — ellentéteik dacára — szükségképpen összetalálkoztak abban a törekvésükben, hogy véget vessenek a néptömegek demokratikus mozgalmainak és megakadályozzák a polgári forradalom végigvitelét; hogy gátat emeljenek a birodalom területén élő többi — túlnyomóan szláv — nemzet felszabadulásának és biztosítsák azok felett elnyomó uralmukat; hogy kedvezőbb feltételeket teremtsenek maguknak a tőkés gazdálkodáshoz és előmozdítsák a kapitalizmus kiterjesztését. Azokat a kérdéseket tehát, amelyeket a forradalom *»alulról«*, a néptömegek erejével akart megoldani, most a kiegyezés *»felülről«*, a néptömegek ellen, az uralkodó osztályok kompromisszumával »oldotta meg«.

Miben állt ez a kompromisszum; hogyan »oldotta meg« a kiegyezés a polgári forradalom kérdéseit?

A magyar nemzeti függetlenség kérdését, amelyet a forradalom a Habsburg-birodalommal való szembefordulás, az elszakadás útján akart megoldani, a kiegyezés a Habsburg-birodalmon belül, azzal összefogva, azt megerősítve »oldotta meg«. A magyar uralkodó osztályok ilyenformán lemondtak a magyar

* Az itt közölt tanulmány részlet az egyetemi tankönyvnek az 1849—1918 közötti időszak történetét tárgyaló kötetéből. — A kiegyezés létrejöttét, a vonatkozó törvénycikkek tartalmát a tankönyv megelőző fejezete ismerteti.

** Lenin Magyarországról. Szikra, 1954. 16—17. l.

szuverénitás jókora darabjáról, áruba bocsátották a nemzeti függetlenség nagy részét: lehetővé tették az osztrák uralkodó osztályok számára, hogy a gyarmati elnyomás lényeges elemeit továbbra is fenntartsák Magyarországon; hazánkat félgyarmati függő helyzetben tartsák a kiegyezés által megszilárdított Habsburg-monarchián belül. Ezt mutatják azok az ismert tények, hogy Magyarországnak Ausztriával közös maradt a külügye, hadügye és az ezekre vonatkozó pénzügye; hogy Magyarország a Habsburg-birodalom régi államadósságainak egy részét — bár azok »szorosan jogilag« nem terhelték — »méltányosság alapján, politikai tekintetből« magára vállalta; hogy Magyarország Ausztriával — »az érdekeknek kölcsönös érintkezései« miatt — vám- és kereskedelmi szövetséget kötött, vagyis lemondott az önálló vámterületről és valutáról. Ezt a mélységesen reakciós »megoldást« hozta 1867 a nemzeti kérdésben 1848—49-hez képest.

Ugyanakkor az abszolutizmus rendszeréhez képest, a gyarmati helyzethez képest a kiegyezés mégis bizonyos előrelépést jelentett a magyar nemzeti kérdésben. A kiegyezés kompromisszum volt Bécs, a Habsburg-dinasztia részéről is: engedmény a Gesamtmonarchie eszméjéből, a teljes nemzeti elnyomásból, — engedmény, amelyet nehéz áldozatnak érzett az udvar, az uralkodó. A kiegyezés azzal, hogy a monarchiát új alapon szervezte át s a teljes központosítás helyett két központú, »dualista« rendszert teremtett, a magyar uralkodó osztályoknak jelentős részt juttatott a hatalomból, lehetővé tette számukra, hogy — persze a Habsburg-monarchia keretei és korlátai között — létrehozzák a magyarországi parlamentáris berendezkedést, kiépítsék a maguk államszervezetét és ezáltal jóval kedvezőbb helyzetbe kerüljenek a kapitalista gazdálkodás szempontjából. A kiegyezés ugyanakkor a haladó társadalmi erők, a munkásosztály fejlődéséhez és szervezkedéséhez is — bármilyen korlátozott, de némiképp — tágabb lehetőséget nyújtott, mint a megelőző abszolutisztikus rendszer. Viszonylagos pozitívumnak kell tekinteni mind ezt azért is, mert a nemzeti kérdésnek a Habsburg-monarchián belül való »megoldása« — bár csonkán és felemásan — mégis csak biztosított valamit a magyar nemzeti függetlenségből, amelyet pedig — mint Lenin rámutat, a cári Oroszországra és a kialakuló császári Németországra utalva — »... kapzsibb és erősebb szomszédok teljesen eltiporhatnának«.*

Az agrárkérdést, amelynek megoldását a forradalom a jobbágyfelszabadítással kezdte meg és a parasztság földosztással akarta befejezni, a kiegyezés mélységesen antidemokratikus módon: a néptömegek ellenére, a paraszti törekvések kisemmizésével »oldotta meg«. A nemzeti kérdés felemás és csonka »megoldása« és az agrárkérdés antidemokratikus »megoldása« között szükségszerű összefüggés állt fenn. A magyar uralkodó osztályok jelentős részben éppen azért egyeztek meg Béccsel, mondtak le a nemzeti függetlenség jókora darabjáról, hogy a megszilárduló Habsburg-monarchia erőszakszervezetében biztos támaszt leljenek a néptömegek mozgalmaival szemben, az agrárkérdés demokratikus megoldásának meggátlására, a dolgozó nép fékentartására; jelentős részben éppen azért fogadták el a félgyarmati függő helyzetet, mert ez lehetővé tette számukra, hogy fenntartsák a feudális rendszer lényeges maradványait. A Béccsel való paktum birtokában az 1867-es kormányzat nemcsak hogy nem fejlesztette *tovább* a 48-as jobbágyfelszaba-

* I. m. 18. l.

dítást, hanem sok tekintetben *visszafejlesztette* 1848—49 vívmányait; megőrízte, sőt megszilárdította a feudális maradványokat, mindenekelőtt a nagybirtokrendszert, a nagybirtokos-osztály vezető szerepét a kapitalista Magyarország gazdasági és politikai életében.

A nemzetiségi kérdést, amelynek megoldását a forradalom — ha késve és következetlenül is — 1849-ben mégis demokratikus irányba terelte, a kiegyezés ugyancsak ízig-vérig reakciós, antidemokratikus módon »oldotta meg«: úgy, hogy visszaállította a magyar uralkodó osztályok elnyomó uralmát az ország lakosságának többségét tévő nemzetiségek felett. A kiegyezés a monarchia nemzetiségeit Ausztriában az osztrák (osztrák-német), Magyarországon a magyar uralkodó osztályok elnyomásának szolgáltatta ki. A kiegyezés lényegét a nemzetiségi kérdés szempontjából Sztálin a következőképpen világítja meg: »Van a nemzetek kormányzásának egy régi, különleges rendszere, amely abban áll, hogy a burzsoá hatalom egyes nemzetiségeket magához édesget, kiváltságokkal ruház fel, más nemzeteket pedig lealacsonyít, nem akar velük bajlódni. Ily módon azzal, hogy az egyik nemzetiséget magához édesgeti, e nemzetiség segítségével elnyomja a többit. Így kormányoztak például Ausztriában. Mindenki emlékszik Beust osztrák miniszter kijelentésére, aki magához hivatta a magyar minisztert és ezt mondotta: 'Te kormányozd a te hordáidat, én meg majd elbánok az enyéimmel'. Azaz te csak nyomd és szorítsd a magyarországi nemzetiségeidet, én pedig majd megszorítom ausztriai nemzetiségeimet. Te meg én — mi kiváltságos nemzet vagyunk, a többit el kell nyomni . . . Ez a különleges, tisztán osztrák rendszer, amely abban áll, hogy kiválasztanak és kiváltságokkal ruháznak fel egyes nemzetiségeket, hogy azután elbánhassanak a többivel . . .«*

Nem véletlen, hogy Sztálin a kiegyezésnek éppen *ezt* az oldalát emeli ki: a nemzetiségi kérdésnek ilyetén »elintézése« az egész »kiegyezési műnek« alapvető mozzanata volt, amely ugyancsak szoros kapcsolatban állt a nemzeti kérdésben, valamint az agrárkérdésben elfoglalt 67-es állásponttal. A magyar uralkodó osztályok nemcsak a magyar dolgozó nép ellen kerestek támaszt a Habsburg-hatalomban, törekedtek a monarchia hatalmi állásának megszilárdítására, hanem a nemzetiségek szabadságtörekvései ellen, a szláv nemzetek felszabadító mozgalmai ellen is. A magyar uralkodó osztályok nemcsak a feudális maradványok fenntartása érdekében mondtak le a nemzeti függetlenség jó részéről, hanem a nemzetiségi elnyomás fenntartása, ill. visszaállítása érdekében is; sőt: elsősorban éppen azért vállalták a függő helyzetet Ausztriával szemben, hogy biztosítsák az uralkodó helyzetet a nemzetiségekkel szemben. Erre a kortársak is rámutattak. »A magyar nemzetnek államférfiúi színvonalon álló vezérei nagyon jól tudták, hogy nekik csak az osztrák koronával való barátságos szövetségben sikerülhet megőrizni a túlsúlyt és az uralmat a Magyarországon élő szlávok fölött« — írta a porosz követ Bismarcknak közvetlenül a kiegyezés után. »A dualismus Ausztriával és a közös ügyek elfogadása . . . a magyar elem conservativ, reactionarius és színleg liberális részének az osztrák-németek szabadságot utáló részéveli szövetkezését jelenti a többi nemzetiségek és népfajok elnyomására« — leplezte le Kossuth ugyanebben az időben a kiegyezés igazi tartalmát. — A feudális maradványok fenntartása és a nemzetiségi elnyomás fenntartása szintén szorosan összefüggött. A nemzetiségi parasztság főtörekvése természetesen

* Sztálin Művei. 5. köt. Szikra, 1951. 274—275. l.

ugyancsak földosztásra, az agrárkérdés demokratikus megoldására irányult ; a parasztmozgalmak jelentős részben éppen a nemzetiségi területeken robbantak ki ; a feudális nagybirtokrendszer nagyrészt éppen a nemzetiségi tömegek kizsákmányolásán nyugodott.

Mindezek szerint az a »megoldás«, amelyet 1867 hozott a polgári forradalom főkérdéseiben, mélységesen antidemokratikus, reakciós volt : a nemzeti függetlenség kérdését a magyar szuverénitás jókora darabjáról való lemondás árán »oldotta meg« ; az agrárkérdést és a nemzetiségi kérdést a magyar nép és a nemzetiségek kisemmizésével »oldotta meg«, azaz voltaképpen — megoldatlanul hagyta. Félgyarmati függés Ausztriától, súlyos feudális maradványok az ország gazdasági és politikai életében, a magyar »szupremácia« kíméletlen érvényesítése a nemzetiségekkel szemben : ez a három — egymással szorosan összefüggő — vonás teszi ki az 1867-ben életbelépett dualista *rendszer* lényegét. Az 1867-i kiegyezés tehát *nem* a befejezetlen, levert 1848—49-i forradalom folytatását és *befejezését* jelentette, hanem éppen ellenkezőleg : a forradalom végigvitelének megakadályozását, a polgári forradalom korszakának a forradalom befejezése nélkül való *lezárását*.

Ez utóbbit : a polgári forradalom korszakának *lezárását* — 1867 valóban végrehajtotta. Végrehajtotta pedig nemcsak azért, mert erős gátakat emelt a néptömegek mozgalmai és a nemzetiségek szabadságtörekvései ellen, hanem azért is, mert a magyar nemzeti függetlenség kérdésének »megoldásával« az ország polgári fejlődése biztosításának egyik döntő kérdését oldotta — valamennyire — meg, a tőkés fejlődés egyik döntő szükségletét elégítette — úgy, ahogy — ki ; s ezáltal lehetővé tette — bár a feudális maradványok és a félgyarmati függés korlátai között, nagyon előnytelen és gyötrelmes úton — a kapitalizmus viszonylagos fellendülését a soknemzetiségű Magyarországon. Ilyen körülmények között a polgári forradalom feladatainak *forradalmi* megoldása évtizedekre lekerült a történelem napirendjéről. Közrejátszott ebben a nemzetközi helyzet : az a tény, hogy nyugaton a polgári forradalmak már lezajlottak (a kelet pedig még nem érett meg rájuk), s így néhány évvel később, 1871 után — mint Lenin rámutatott — egész Európa fejlődésének »békés«, forradalommentes korszakába lépett.*

Persze az 1867-i kiegyezést követő évtizedek még annyira sem voltak »békések«, annyira sem voltak »zavartalanok« Magyarországon, mint Európa számos országában. A bekövetkező tőkés fejlődésre kitörölhetetlenül rányomta bélyegét az a körülmény, hogy a kiegyezéssel, a polgári forradalom korszakának »felülről«, a forradalom befejezése nélkül történt lezárásával vette kezdetét ; hogy hazánk a polgári forradalom felemásan megoldott, ill. megoldatlan kérdéseivel lépett történelmének következő korszakába. »A magyar kapitalizmus 1867 után elinduló 'békés fejlődése' kezdettől fogva alá volt aknázva a földkérdés, az osztrák-magyar dualizmus, a magyarság és a nemzetiségek viszonyának robbanóanyagával.«

A burzsoázia és a proletariátus ellentéte, amely a kapitalizmus fejlődése folytán mindjobban előtérbe került Magyarország társadalmában, szorosan összekapcsolódott a polgári forradalom befejezetlenségéből fakadó sokrétű ellentétekkel.

*

* Vö. *Lenin:* Marx, Engels, marxizmus. Moszkva. 1947. 66. l.

1848 öröksége tehát elsikkadt a magyar uralkodó osztályok kezén: 1867, 1848 örökségének »felülről« való végrehajtása, a forradalom demokratikus hagyományának megtagadását jelentette.

A Béccsel paktáló magyar uralkodó osztályok szerették volna ezt elleplezni, szerették volna magukat 1848 valóságos örököseinek feltüntetni. Hogy mi volt ezzel a céljuk, nyilvánvaló: elpalástolni a nemzeti és népi érdekek elárulását, — megtéveszteni és uszályukba fogni a 48-ért lelkesedő, a forradalom demokratikus hagyományához ragaszkodó népi tömegeket. Ugyanezt a célt követte a magyar polgári történetírás is. »1867-iki alkotmányunk lényegileg ugyanaz, mint amely volt az 1848-iki, s amennyiben az 1848-iki alkotmányt össze kellett egyeztetni az új viszonyokkal, ez 1848-nak éppen nem vált hátrányára« — írja Beksics. »... szemben az 1848-iki törvényekkel,... az 1867-iki kiegyezési törvény hatalmas előrehaladást mutat« — megy még tovább ezen az úton Wertheimer. »67 nem egyéb tehát, mint gyakorlatilag lehetővé tett, végrehajtható 48« — állapítja meg végül Szekfű.

De ezekkel a tényeket meghamisító, a valóságot visszájára fordító állításokkal, »értékelésekkel« nem lehetett leküzdeni, a nép tudatából kiírtani azt az igazságot, amelyet Kossuth Lajos hirdetett: »... a közösügyi egyezkedés ... nemcsak hogy nem visszaállítása, s még csak nem is módosítása az 1848-diki alkotmánynak, hanem annak egyenes negatiója ...« »... ezen irány (ti. 1867 iránya) kerek megtagadása, merő visszafordítása a 48-dikinak,... lényege merő megsemmisítése a 48-diki törvényhozás lényegének ...«

A magyar nép kitartott az »1848-diki irány« mellett. Szemben az uralkodó osztályokkal, amelyek 1867-tel megtagadták 1848-at, a dolgozó nép 1867 ellenében a 48-as örökség hűséges hordozója volt és maradt.*

2. Az osztályerők csoportosulása és a pártalakulás Magyarországon a kiegyezés után

A kiegyezés osztrák-magyar viszonylatban általában az osztrák és a magyar uralkodó osztályok érdekközösségén, de különösen az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok érdekközösségén alapult; magyar viszonylatban pedig általában a magyar uralkodó (ill. kizsákmányoló) osztályok érdekközösségén, de különösen a magyar nagybirtok és — az osztrák nagytőkétől és magyar nagybirtoktól szoros függésben kialakuló — magyar nagytőke (döntően kereskedelmi és banktőke) érdekközösségén alapult, ezeknek az osztályoknak a szövetségét fejezte ki. A magyar nagybirtok és nagytőke tehát a Deák-párthoz, ill. az Andrássy-kormányhoz csatlakozott, amely a kiegyezéssel létrejött »közjogi alap« fenntartását, a dualizmus rendszerének megszilárdítását, a nagybirtok és nagytőke politikai és gazdasági vezető szerepének biztosítását tűzte ki céljául. A Deák-párt országgyűlési képviselői között ott találjuk a különböző grófi és bárói családok tagjait; az Andrássy-kormány pedig személyi összetételében is kifejezte a nagybirtok hegemóniáját a 67-es Magyarországon.

* A tankönyv következő — itt nem közölt — szakasza a Monarchia nemzetközi helyzetét és Ausztria belpolitikai helyzetét tárgyalja a kiegyezés után.

Sokatmondó már maga az a tény, hogy nem a többségi párt vezére, a középbirtokos Deák Ferenc lett a miniszterelnök, hanem a nagybirtokos arisztokrata gróf Andrássy Gyula. Andrássy jellegzetes pályafutás után került a miniszterelnöki székbe. 1848—49-ben részt vett a szabadságharcban, majd a magyar kormány konstantinápolyi követe volt; de amikor 1851-ben távollétében halálra ítélték, már gyökeresen szakított addigi politikai álláspontjával: családjától kapott dús pénzküldeményekkel kényelmessé tett londoni és párizsi »emigrációjában« élesen szembefordult a Kossuth-emigráció politikájával és az Ausztriával való megegyezés szükségéről cikkezett. Ezt a vonalat vitte tovább otthon —, miután 1857-ben hozzátartozói amnesztiát eszközöltek ki számára —, utóbb a kiegyezési tárgyalásoknak Deák mellett fő részeseként; ahol — mint a polgári történetírás is rámutat — »egyénileg hajlandó volna az opportunitási szempontoknak Deáknál nagyobb teret engedni«. Így vált a lojális és teljesen »udvarképes« gróf a miniszterelnöki méltóságnak az uralkodó által is szívesen látott biztos várományosává. Amikor 1867 februárjában Deák nem vállalta a kormányalakítást, hanem Andrássyt mint »providenciális« államférfit javasolta miniszterelnöknek, voltaképpen eldöntött kérdésnek adott parlamentáris formát, s éppen azt juttatta kifejezésre: szükségszerű, hogy a kiegyezés miniszterelnöke arisztokrata legyen.

De nemcsak a miniszterelnök, hanem a kormány tagjainak többsége is arisztokraták közül került ki. Így a szakminiszterek legtekintélyesebbje, báró Eötvös József, aki a vallás- és közoktatásügyi tárcát látta el, csakúgy mint a 48-as kormányban. Persze nagy utat tett meg azóta ő is: 1848 őszén, a sorsdöntő szeptemberi napokban Németországba menekült; a szabadságharc veresége után csakhamar hazatért, s a továbbiakban a Béccsel való együttműködés szószólójává vált, irodalmi és parlamenti működésében s a kiegyezési tárgyalásokon; liberális és alkotmányos eszméinél is nagyobb jelentőséget tulajdonítva az erős, »ésszerűen központosított«, minden forradalmi mozgalomnak gátat vető államhatalom, az egységes és hatalmas monarchia követelményének. Nagybirtokos volt — s pár év mulva grófi rangot kapott — Lónyay Menyhért pénzügyminiszter, aki már az abszolutizmus korában is kiterjedt üzleti tevékenységet folytatott; a kiegyezési tárgyalásokon — ahol gazdasági szaktekintélyként vett részt — Deáknál ugyancsak messzebbmenő engedményekre volt hajlandó; s mint miniszter is tovább folytatta az üzletelést. Ezt a sort egészítette ki a bécsi Burg termeiben otthonosan mozgó, főleg a sportban jártas báró Wenckheim Béla belügyminiszter, az erdélyi nagybirtokos gróf Mikó Imre közlekedés- és közmunkaügyi miniszter, s végül gróf Festetich György, mint a király személye körüli miniszter. Két hely jutott csak az Andrássy-kormányban a nagybirtokos-osztályon kívül állóknak: a kereskedelmi minisztérium élére a középbirtokos Gorove István került, aki 1849-ben békepárti volt, utóbb emigrációban élt, 1861 óta pedig a Deák-párt buzgó tagjaként szerepelt; az igazságügyminiszteri széket a polgári származású Horvát Boldizsár töltötte be, aki a szabadságharc leverése után rövid fogságot szenvedett, kiszabadulása után gyümölcsöző ügyvédi gyakorlatot folytatott, a kiegyezés körüli időben pedig lojális beszédeivel s Kossuthra szórt rágalmaival vívta ki az udvar bizalmát. Mindazonáltal Eötvös mellett ő volt a kormány viszonylag legliberálisabb tagja. Politikai tehetség dolgában az egész kormányból kétségkívül messze kiemelkedett Andrássy Gyula miniszterelnök. »Lónyay kivételével, ki a saját kezére dolgozik — írta egyszer Eötvös Andrássynak —, mi többiek több vagy kevesebb ügyességgel bíró

bureau-chefek (= hivatalfőnökök) vagyunk és csak udvariasságból neveztetünk miniszteréknek, úgy hogy Téged nem pótolhatunk.«

A nagytőke nem vett részt a kormányban s közvetlenül nem igen szerepelt a politikai életben sem ; de a nagybirtokkal való szoros kapcsolata révén kereskedelmi és bankérdekeit így is teljes mértékben érvényesítette. Ezekről a kapcsolatokról a továbbiakban* részletesen is szó lesz ; hadd említsük most csak magának a miniszterelnöknek ilyen irányú összeköttetését : öccsével, Aladár gróffal bank- és vasúti üzletekben, bátyjával, Manó gróffal vasbánya- és gyárvállalkozásokban fogunk találkozni, ahol szorosan együttműködtek osztrák és magyar nagytőkésekkel stb.

Ami a középbirtokosokat illeti, nekik is alapvető érdekük volt a kiegyezés ; megelőzőleg közülük is számosan hajlottak Deáknál messzebbmenő engedményekre. »Az országgyűlés kezdetén (az 1865—68-i országgyűlésről van szó) az egész ország alkudni akart — írta Kossuthnak még 1866-ban egy bizalmasa —, és hidd el, ha Deák nincs, nyakra-főre és elv nélkül az egész közép Apponyi és Co után indult volna . . . « A középbirtokos-osztály nagyon is meg volt elégedve magával a kiegyezés *lényegével*, ami a Habsburg-monarchia egész hatalmi szervezetét biztosította számára a magyar néppel és a nemzetiségekkel szemben ; de elég jelentős részében nem volt megelégedve a kiegyezés adott *formájával*, mint amely Bécs felé túlsok »lemondást« tartalmazott, befelé pedig a nagybirtok és a nagytőke vezető szerepét jelentette, így számára nem önállóan, hanem csupán a nagybirtoktól és nagytőkétől függően nyújtott politikai és gazdasági lehetőségeket. Ezért a középbirtokosság politikai állásfoglalását tekintve megoszlott. Egy része már most beletörődött a nem önálló szerepbe, a függő helyzetbe, hogy gazdaságilag-politikailag érvényesülhessen, s fenntarthassa kiváltságos helyzetét a magyar néppel és a nemzetiségekkel szemben : ezek a Deák-párthoz csatlakoztak, s az Andrássy-kormány buzgó hívei lettek. Ott látjuk soraikban Pulszky Ferencet, Csengery Antalt, Trefort Ágostont, de a szabadságharcos és emigrációs múltjukkal gyökeresen szakító Klapka György és Türr István volt honvédtábornokokat is. A Deák-pártnak így nagy többsége volt az országgyűlésen ; az erdélyiek nélkül is több mint 200 képviselő állott mögötte.

A középbirtokos-osztály más része még nem akart beletörődni ebbe a — kifelé Bécstől, befelé a nagybirtoktól és nagytőkétől — függő helyzetbe, hanem Bécs felé tett *kevesebb* lemondás mellett, a nagybirtok hegemóniájának elfogadása *nélkül* szerette volna biztosítani a dolgozó nép elnyomását, a nemzetiségek feletti magyar szupremáciát. Ezek a középbirtokosok önálló hatalmi igényeket tápláltak, vezető szerepre vágytak, visszagondolva 1848-ra, amikor valóban vezető szerepet játszottak. Ezért ellenzékben voltak : az országgyűlésnek — az egykori határozati pártból alakult — baloldalán.

A burzsoázia funkcióját teljesítő középbirtokos-osztály 1848-ban betöltött vezető szerepe azon alapult, hogy — ha korlátozottan is — a népre támaszkodott, Béccsel és a nagybirtokosokkal szemben. Azóta azonban a helyzet megváltozott. Ismeretes, hogy már a szabadságharc folyamán, 1849 tavaszán bekövetkezett a középbirtok jelentős részének reakciós fordulata ; ismeretes, hogy jobbratolódása az abszolutizmus korszakában — különösen a 60-as évek első felében — továbbfolytatódott. A burzsoázia szerepét betöltő magyar középbirtokos-osztály megjárta a burzsoázia törvényszerű útját.

* Ti. a tankönyv következő — gazdaságtörténeti — fejezetében.

Így azután a kiegyezés körüli években az ellenzéki középbirtokosok, ha 48-ra gondoltak, túlnyomó többségükben csupán a vezető szerepet értették és távolról sem a Béccsel való tényleges szembefordulást s a népre való támaszkodást. Olyan csoportot alkottak tehát az ellenzékben, amely nem fogadta el a kiegyezés *adott formáját*, a közös ügyeknek az 1867 : XII. tc.-ben megszabott kezelési módját, kifejezte a középbirtok önálló hatalmi igényeit, vezető szerepre való törekvését, — de ugyanakkor elutasított mindenféle népmozgalmat és ragaszkodott a nemzetiségi elnyomáshoz. Az országgyűlési baloldal nagy részéből, közel 100 képviselőből így alakult ki a balközép, élén a »geszti földesúrral«, Tisza Kálmánnal. Maga gazdag nagybirtokos, az egykori hírhedt bihari adminisztrátornak, majd »muszkavezetőnek«, Tisza Lajosnak fia, Kossuthnak teljes szívéből gyűlölője ; aki már ez időben is számos tanújelét adta elvtelenségének és karrierizmusának, de harsány ellenzékieskedésével, ügyes taktikázásával s — nem utolsó sorban — komoly vagyonával nagy tekintélyt szerzett magának a — főképp tiszántúli — középbirtokos körökben. »Vezértársa«, Ghyczy Kálmán jóval elmaradt tőle céltudatosságban és energiában. Hozzájuk csatlakozott a középbirtokos-osztály jelentős része ; köztük 1848—49 nem kisebb szereplői, mint Nyáry Pál, Vukovich Sebő, Perczel Mór, Jókai Mór.

A középbirtokosoknak csak elenyészően kis hányada volt, amely ha 1848-at mondott, akkor nemcsak vezető szerepet, önálló hatalmi igényeket értett, hanem nemzeti függetlenséget, politikai szabadságjogokat, s — meglehetősen szűk határok között — a nép érdekeinek védelmezését is. Ezek az országgyűlési baloldalból kijegecesedő szélsőbalhoz csatlakoztak, amely a balközépnél jóval kisebb, 20 főnyi csoportot alkotott az ellenzékben. A szélsőbal vezetői egyébként kispolgári demokratákként jellemezhetők ; így Madarász József, a 48-as rendőrfőnök öccse ; Böszörményi László, a szélsőbal lapjának, a Magyar Újságnak a szerkesztője ; utóbb az emigrációból hazatért egykori 48-as radikális, Irányi Dániel, majd Simonyi Ernő, aki a párt elnöke lett. De a szélsőbal legfőbb vonzóereje kétségtelenül abban állt, hogy Kossuth Lajos nevét írta zászlajára.

Kossuth az emigrációból megrázó erejű és meggyőző okfejtésű üzenetekben emelte fel szavát a kiegyezés ellen. Ezek sorát Deákhoz intézett 1867. május 22-i nyílt levele nyitotta meg, amely a »közösügyi vészalku« végzetes következményeit előrelátva, »megállj«-t kiáltott Deák felé »a jogfeladások sikamlós meredélyén«, amelyen a nemzet »veszélybe, többe mint veszélybe, halálba sodortatik«. »... én e tényben (ti. a kiegyezésben) a nemzet halálát látom ; s mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat ; nem a végett, hogy vitatkozzam, hanem hogy Isten, a Haza s az utókor nevében esdekelve felszólítsalak : Nézz körül magasb államférfiú tekintettel, s fontold meg a maradandó következéseket, melyek felé vezeted a hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak ; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő percét, de a változhatlan múltat és a közelgő jövőt is szeretnünk kell. — Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere.« E híres »Kasszandra-levelet« — amelynek megválaszolása elől Deák kitért — a jászladányi választókhoz írt levél követte, akik Kossuthot képviselői mandátum elfogadására kérték fel. Kossuth válaszában (1867. augusztus 5.) elhárította a felkérést, mint amelynek vállalása politikai elveinek feladását jelentené ; hiszen Magyarországon »a képviselők számára alig maradt fenn békés úton egyéb teendő, mint megállapítani a hányadot,

mely szerint hazánk vérig kizsarolt népe a . . . közös költségek terhét viselni fogja«, a kiegyezést pedig »csak karddal lehetend megsemmisiteni«. Ha a haza függetlenségének visszaszerzésében a jövőben már nem működhetnék közre — írta —, »legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok s fogok végleheletemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármi áron, akárminő feltételek alatt megcsonkítására van irányozva«. Hasonló szellemben válaszolt néhány héttel később (1867. augusztus 20.) a váci kerületnek, amely nagy lelkesedéssel országgyűlési képviselőjévé választotta. ». . . én az osztrák ház uralmát hazám függetlenségével és önállásával incompatibilisnek hiszem«, s »hivatásomnak tartom inteni nemzetemet, ne hagyja magát oly útra tereltetni, melyen a bécsi udvar bukásába Magyarország is beletemettetik. Ne ajánlkozzék Magyarország máglyának, melyen a történelem kérlelhetetlen logikája az osztrák sast elégeti.«

A kiegyezést magasztaló kortársak és a polgári történetírók, ha valamit egyáltalán, akkor legfeljebb a »mesteri frazeológiát«, »hatásos retorikát« ismerték el Kossuth erejének; s letagadták a zengő szavakban és áradó körmondatokban rejlő igazi nagyságot: a lángeszű előrelátást, a félelmetes logikát. Pedig Kossuth e leveleiben s következő üzeneteiben nemcsak a »quótás, államadósságos, közösügyes, közös delegátiós, közös miniszteriumos, hadsereg-egységes osztrák-magyar alku«, szóval az egész »átkos közösügyi rendszer« kíméletlen leleplezését adta; nemcsak arra mutatott rá, hogy ezáltal »Magyarország mindazon magasabb attributumokból kivetkőztetik, melyek egy országnak állami typust adnak«; — hanem a nemzetiségi kérdés és a külpolitika szempontjából is rámutatott a kiegyezés végzetes következményeire. A kiegyezéssel Magyarország olyan politikának eszközéül szegődött — mondotta —, »mely szomszédainkat úgy nyugat, mint kelet felé ellenségeinkké teszi; a nemzetiségi belkérdés kielégítő megoldását, a Horvátországgali kiegyezkedést lehetetleníti, s a szemlátomást közelgő európai bonyodalmaknál hazánkat a vetélkedő ambitióknak céltáblául tűzi ki«. Kossuth nyomatékosan hangoztatta, hogy hazánkban »a nemzetiségi kérdés kielégítő megoldása a legégetőbb szükséggé vált«, s — bár az ország területi épségéhez való ragaszkodás korlátai között — »őszintén barátságos politikát« követelt »azon szomszéd fejedelemségek irányában, melyeknek függetlensége és szabadsága iránt román és szerbajkú polgártársainknak mint fajrokonaiknak meleg rokonszenvet kell természetesen táplálniok«. A keleti terjeszkedés végzetes külpolitikai irányvonalával szembeszegezte azt a követelményt, hogy a török birodalom felbomlása »legyen új életnek, a szabadság életének kezdete, ott ama sokat szenvedett földön«. A balkáni népeknek »azt kellene mondanunk — tanácsolta —: . . . legyetek szabadok s függetlenek, s ha azzá lettetek, lépjünk kölcsönös biztonság végett védszövetségre . . .« »Nekünk magyaroknak — mutatott rá — inkább mint akárki másnak, okunk van ellenezni, hogy háborúba sodortassunk, akár Németország egységi törekvése miatt, akár a végett, hogy a bécsi udvar vagy a Kelet felé terjeszkedést megkísértse, vagy csak a végett is, hogy a keleti népek függetlenségi vágyai ellenében a status quo fenntartására fegyverrel interveniáljon«; márpedig »a közösügyi egyezkedés — ha csak a nemzet erélyes magatartása annak élét el nem tompítja — előbb-utóbb háborút hoz szegény hazánkra, mégpedig olyat, melyben nemzetünkre úgy a győzelem, mint a megveretés egyaránt halálos veszéllyel jár«. Kossuth igazi nagysága tehát — amit a reakciós történetírás végképpen nem akart tudo-

másul venni — abban állt, hogy meglátta: a kiegyezés egy óhatatlanul pusztulásra ítélt birodalom sorsával kötötte össze hazánk jövőjét; hogy »előre látta a . . . kiegyezéssel járó külpolitikai, európai veszedelmeket«.

Kossuth levelei — az ellenséges cikkek áradata, a szennyes rágalomhadjárat dacára, amellyel a Deák-párt és sajtója fogadta — igen nagy hatást keltettek idehaza. A levelek jórészt a szélsőbal lapjában, a Magyar Újságban jelentek meg, a szélsőbal befolyását erősítették. Hatásukra jellemző, hogy nyomukban számos törvényhatóság, valamint Abony és Eger városa bizalmi nyilatkozatokat küldött Kossuthnak. A kormány erőszakos módon lépett fel. Augusztus 29-én éjjel rendőrök szállták meg a Magyar Újság nyomdahelyiségét s a váci levelet tartalmazó lappéldányokat és brosurákat lefoglalták. Szeptember 14-én a belügyminiszter rendeletet bocsátott ki a törvényhatóságokhoz, amelyben Kossuthot a »haza elleni hűtlenség bűnével«, a bizalmi nyilatkozatot tett törvényhatóságokat bűnrészességgel bélyegezte, s »mindazokat, kik ezentúl ily szellemű indítványt emelnének vagy pártolnának«, bíróság elé állítással fenyegetett meg. Október 9-én az Eger elleni fellépést megtagadó Heves megyébe királyi biztost küldött ki, aki a megyegyűlést feloszlatta s a megye önkormányzatát felfüggesztette. Nem sokkal később a Magyar Újság szerkesztője, Böszörményi László képviselő mentelmi jogát az országgyűléssel felfüggesztette, ellene sajtópert indíttatott és elítéltette. A beteges Böszörményi — aki a szélsőbal legharcosabb, legkövetkezetesebb politikusa volt — utóbb a börtönben halt meg.

Kossuth nevének varázsa vitte előre a szélsőbal szervezkedését akkor is, amikor megkísérelte, hogy a szabadságharc katonáit tömörítő honvédegyleteken keresztül teremtsen széleskörű mozgalmat előbb a kiegyezés megkötése, majd a közös ügyek ellen. A kormány kezdettől fogva »szorongó érzésekkel« figyelte a honvédegyletek »agitatórius viselkedését«; már 1867 tavaszán határozatot hozott, hogy azokat éber felügyelet alá kell helyezni, mint amelyek »status in statu-t akarnak létrehozni«; utóbb a renegáttá vált 48-as honvédtábornokokat, Klapkát és Perczelt igyekezett felhasználni a 48-as hagyományokért és Kossuthért lelkesedő honvédegyletek leszerelésére; végül az október 6-ra — a 13 tábornok aradi kivégzésének évfordulójára — tervezett országos gyűlésüket betiltotta, működésüket pedig jóváhagyott alapszabályokhoz kötötte, s csupán segélyezésre korlátozta.

A honvédegyletek politikai tevékenységének megakadályozása után a szélsőbal »demokrata körök« szervezéséhez látott. Az elsőt Pesten alapították még 1867 november—decemberében; majd Kossuth tanácsára, akit Madarász 1868 elején Turinban meglátogatott, a szervezés vidéken is gyors ütemben indult meg, kapcsolódva egy tömeges kérvényezési akcióhoz: a közös ügyek ellen tiltakozó, az országgyűléshez intézett »petíciók« sorozatához. A mozgalom szervezői között voltak földbirtokosok is, de a többség vidéki ügyvéd, tanító, »polgár«, »gazdaember«: jómódú parasztok, iparosok. A veszprémi demokrata kör létrejöttéről pl. így adtak hírt a Magyar Újságnak: »A papi befolyástól ment polgárok megalakítják a demokrata kört. Helyesen. A papok és a hivatalnokok hadd éljenezzék Perczelt: a nép sorakozzék nyíltan és határozottan a 48-as lobogó alá.« Kecskeméten — ahol »a gazdálkodó és iparos osztály mind 48-as« — Asztalos János ügyvéd szervezte a demokrata kört; az ünnepélyes alakuló gyűlésen, 1868 februárjában már tízezerfőnyi lelkes tömeg várta a Pestről leutazó Madarász Józsefet és társait. A demokrata körök mozgalma 1868 tavaszán egyre jobban kiszélesedett: erejét az adta, hogy

összetalálkozott a néptömegek kívánságaival, a 48-as törvények visszaállítását és egyszersmind a 48-as jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztését : *földosztást* követelő parasztság törekvéseivel. A szélsőbal tehát — amelynek élén kispolgári demokraták s liberális földbirtokosok és polgárok állottak ; amelynek szervezői értelmiségiekből, falusi és városi középrétegekből kerültek ki — széles tömegbázisra : a parasztságra támaszkodott, amelyet Kossuth nevével állított maga mögé.

A szélsőbal szervezkedése így azzal a »veszéllyel« járt, hogy széles népi tömegeket hoz mozgásba a kiegyezés ellen és akarva-akaratlan elősegíti a parasztság — nemzeti követeléseitől elválaszthatatlan — antifeudális, földosztó törekvéseinek fellobbanását. S ez a »veszély« annál fenyegetőbbnek tűnt, mivel 1868 tavaszára általában is megsűrűsödtek a »kiegyezési műből« való kiábrándulás és fokozódó elégedetlenség jelei. »Fegyvertelen forradalom közepette élünk« — jelentette ki Deák már 1867 végén a honvédegyletek működésére s a demokrata körök kezdődő szervezkedésére célozva. »Aki egy kis figyelemmel kíséri Magyarország közéletét és nincs egyoldalú nézetektől elfogulva — írta 1868 februárjában Somssich Pál, a Deák-párt elnöke Andrássynak —, lehetetlen, hogy ne lássa, miként hazánkban az izgatottság napról-napra növekedik, az indulatok fellobognak . . .« A honvédegyletek működésének megszorításával a 48-as honvédek kérdése korántsem került le a napirendről, sőt »veszélyes kitörésekkel« fenyegetett. A kérvényezési akció kiterjedt, a demokrata körök gombamódra nőttek ki a földből s egyre-másra küldték leveleiket, bizalmi nyilatkozataikat Kossuthnak. ». . . csüggetegséget magáról a nép zömétől feltenni okot nem látok — írta Kossuth április elején a dunaföldváriaknak — . . . sőt naponként sűrűdni és erősödni látom az ébredő önbizalom s vele karöltve járó határozottság jelenségeit.« Pécs városa már hónapokkal ezelőtt képviselőjévé választotta Kossuthot s az országgyűlés most kénytelen volt a közvélemény nyomására igazolni a mandátumot. Jellemző a hangulatra, hogy már Kossuth hazatéréséről szóló hírek röppentek fel ezekben a hónapokban. Beust szükségesnek látta — a határ »legszigorúbb őrizete« mellett — egy bizalmas emberét Turinba küldeni, hogy Kossuthnak mindenütt »feltünés nélkül« nyomában legyen és elutazása esetén a határhivatalokat azonnal értesítse.

Ilyen volt a helyzet 1868 tavaszán, amikor a demokrata körök szervezkedése beletorkollott az alföldi parasztságnak a függetlenségi célkitűzéseket a földosztással összekapcsoló törekvéseibe. Különösen az Asztalos János vezette szervezkedés vert széles hullámokat : Kecskeméten kívül Gyöngyösre, Félegyházára, Kis- és Nagykőrösre, Hódmezővásárhelyre, Makóra és Szegedre futottak szét a mozgalom szálai. Félegyházán — ahol a »pusztakereső«, a város tízezer holdakra menő pusztáinak felosztását már évek óta követelő szegényparasztság nagy lelkesedéssel fogadta Asztalos felhívását — április 14-én, a Függetlenségi Nyilatkozat évfordulóján készültek megalakítani a demokrata kört Asztalos elnökletével. A belügyminiszter utasította a hatóságokat, hogy a félegyházi alakuló gyűlést akadályozzák meg, annál is inkább, mert az ünnepélyre a pesti demokrata kört is meghívták, holott annak működését a kormány »izgatás« címén betiltotta. A félegyházi főbíró el is fogatta az odaérkező Asztalost, de a tömeg nem volt hajlandó szétoszolni s másnap megtámadta a községházát, hogy »a mozgalom lelkét és a nép kedvencét« kiszabadítsa. A kecskeméti katonaság »csodás gyorsasággal« érkezett meg ; sortüzének egy halálos és több sebesült áldozata volt.

Ugyanezekben a napokban Szegedet is elárasztották az Asztalos-féle proklamációval — közölte felháborodva az egyik kormánypárti újság —, s »egyes népámítók a nyílt téren orditozták, hogy nemsokára lesz papszaladás, úrfutás«. Hódmezővásárhelyen is — ahol az alispán jelentése szerint már március elején népgyűlést akartak tartani »izgató hangon a földesúr ellen« — »az alsó néposztályban, kiket különösen a vagyonközösség csiklandozott«, támadtak lelkes hívei az Asztalos vezette mozgalomnak — írta a balközép lapja ; a parasztság vezetőit itt is letartóztatták. Nagykőrösön még jelentősebb megmozdulás zajlott le május 10-én : mintegy kétezer főnyi parasztтömeg vonult puskákkal és halálfejes zászlókkal a városháza elé, hogy az ülésező képviselőtestületet a legelők felosztására kényszerítse. Még aznap katonaság szállta meg a várost ; sok parasztot bebörtönöztek.

A demokrata körök szervezéséhez kapcsolódó tömegmozgalmak ellen a kormány kiméletlen erőszakkal lépett fel. Egyben felhasználta az alkalmat, hogy valamennyi demokrata kört, majd pedig a Madarász-féle kérvényezési akciót betiltsa. De a szélsőbal szervezkedésével s az azt kísérő népi megmozdulásokkal szemben nem volt elégséges a kormány fellépése, az egyesületek felügyelete, ill. feloszlatása, a gyűlések tartásának megnehezítése ; nem volt elégséges, hogy a Deák-párt is »48-asnak« hirdesse magát — mint Andrássy, »ki a szélsőbalnak . . . szemébe kiáltá : Protestálok, a 48-asok mi vagyunk« ; — nem volt elégséges, hogy a vidéken a demokrata körök ellensúlyozására deákpárti »egyenlőségi köröket« szervezzenek ; — a 67-es »közjogi alapon« álló Deákéknak nem volt lehetőségük a 67-tel való széleskörű elégedetlenség levezetésére. Itt Tiszáéknak kellett teljes erővel porondra lépniök : a balközépet olyan párttá szervezniök, amely — ugyanakkor, amikor semmivel sem marad el a *Deák-párttól* népellenességben — vetekedni tud a *szélsőballal* ellenzékiségben ; vagyis közjogi demagógiájával, hazafias frázisaival elég »népszerűvé« tud válni ahhoz, hogy a kiegyezéssel való elégedetlenséget — legalábbis a középbirtokosok és egyéb birtokos elemek részéről — »felszívja«, s őket a »társadalmi rend védelmében« a szélsőballal szemben felsorakoztassa. Ezt szolgálta a balközép párttá szervezése éppen 1868 tavaszán ; ebben áll a balközép oly sokat emlegetett »levezető szerepe« ; s persze távolról sem abban — amiről a polgári történetírás beszél —, hogy a középbirtokosok, a dzsentri »forradalmiságát« vezesse le. Ilyenfajta levezetésre éppen nem volt szükség, mert a középbirtokos-osztálytól ebben az időben semmi sem állt már távolabb, mint a forradalmiság.

Tiszáék, ha eddig nem is alkottak forma szerint külön pártot, a szélsőballal kapcsolatos tömegmegmozdulásokat már korábban is élesen elítélték és a szélsőbalt ismételten »a rendetlenség és felforgatás pártjá«-nak nevezték. S nem lehet kétség aziránt, hogy a balközép párttá szervezését Tisza éppen a demokrata körökkel kapcsolatos népmozgalmak veszélye miatt, a szélsőbal párttá szervezkedésének megelőzése céljából tartotta égetően fontosnak. »Midőn a szélsőbali izgatások már kétségbe kezdték vonni a tulajdon szentségét — írja egy deákpárti kortárs —, Tisza Kálmánban is megszólalt a geszti földesúr.« Már 1868 márciusában értekezletet hívott össze Nagyváradra, mert »sürgetve int az idő — úgymond —, hogy a balközép-párt egyesüljön . . . az osztálygyűlölködésnek fölidézésére vezető törekvések által fenyegetett társadalmi rend . . . megóvására és fönntartására éppúgy, mint hazánk függetlensége és alkotmányossága kellékeinek részint megtartására, részint alkotmányos úton visszaszerzésére«. E tanácskozás eredményeként adta ki

azután április elején a »bihari pontok« elnevezés alatt hírhedtté vált programot, amely közjogi vonalon alig maradt el a szélsőbal követeléseitől: a delegációk és a közös minisztériumok megszüntetését kívánta; ugyanakkor azonban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a párt »higgadtan fogja megválasztani működésére az időt, az alkotmányos eszközöket, kerülve oly izgalmak előidézését . . ., melyek . . . hazánkra nézve veszélyesekké válhatnak«. Ez a program éppen alkalmas volt arra, hogy a középbirtokosoknak a kiegyezés adott formájával való elégedetlenségét »levezesse«; s volt bizonyos lehetősége egyéb birtokos elemek, középrétegek, értelmiségiek ellenzékiségének »felszívására«, a szélsőbaltól való elterelésére is. Ennek a programnak a fő vonzóereje a középbirtokosok és más birtokos rétegek szemében éppen az volt, hogy egyaránt hangsúlyozta a kiegyezés *megváltoztatásának* követelményét és a társadalmi rend *megóvásának* követelményét.

Ez a program azonban ugyanakkor irreális volt, fő vonzóereje egyben súlyos ellentmondást rejtett magában. Két ellentétes irányban: fölfelé is, lefelé is nem lehetett egyszerre harcolni; a történelmi alternatíva továbbra is úgy állt: *vagy* Bécs ellen, a dualista rendszer ellen, a magyar néppel és a nemzetiségekkel összefogva, — *vagy* a magyar nép és a nemzetiségek ellen, Béccsel és a nagybirtokosokkal szövetkezve. A harc két iránya közül az egyiknek szükségképpen látszólagossá kellett válnia és a valóságos harcnak a másik irányban kellett összpontosulnia. S bár a bihari program szavakban *mindkét* irányt hangsúlyozta, 1868 tavaszának eseményei kétségtelenné tették, hogy a *fő* irány, a döntő kérdés: a népmozgalmak elnyomása, a »társadalmi rend« megvédelmezése. Jellemző pl., hogy amikor Simonyi Ernő a félegyházi sortűz miatt interpellált az országgyűlésen, Tisza kijelentette: semmi alapot nem lát arra, hogy a kormány eljárása rosszaltassék . . .

Mindez előrevetette az árnyékát a középbirtokos-osztály önálló hatalmi igényeit képviselő, vezető szerepre való törekvését kifejező balközép további »fejlődésének«. Minthogy a középbirtok vezető szerepe — mint 1848-ban — csak a népre való támaszkodáson alapulhatott, a balközép pedig a néppel élesen szembefordult; minthogy a nemzetiségek feletti uralom fenntartását csak az Ausztriától való függés vállalása biztosíthatta, a balközép pedig konokul ragaszkodott a magyar szupremáciához, — önálló hatalmi igényei, vezető szerepre való törekvése óhatatlanul kudarcra volt ítélve, s csak Bécshez, ill. a nagybirtok és nagytőke szövetségéhez való további közeledésre, végső soron — behódolásra vezethetett. A balközép »történelmi« funkciója, »levezető« szerepe tehát objektíven abban állott, hogy a kiegyezés adott formájával elégedetlen, önálló hatalmi igényeket tápláló középbirtokosokat elvezesse Bécshez, ill. a nagybirtok és nagytőke szövetségéhez, a tőlük függő, őket kiszolgáló szerephez.

1868 tavasza, a népmozgalmak felélénkülése nemcsak a balközép, hanem a szélsőbal politikai útjának is fontos állomását jelentette. A szélsőbal is ekkor, a balközéppel egyidőben szervezkedett párttá, felvette a 48-as párt nevet, s a »bihari pontok« után pár nappal maga is közzétette programját. Kétségtelen, hogy ez a program számos haladó követelést tartalmazott. Középpontjában — természetesen — a kiegyezés elutasítása állt: a 48-as alkotmány maradéktalan helyreállítását, sőt a közös ügyek teljes elvetését, önálló külügyet kívántak. Célul tűzték ki továbbá, hogy a 48-as törvényekben »kivívott népies (demokrát) elvek . . . szabadelvűleg továbbfejlesztessenek«: általános — sőt közülük egyesek titkos — választójogot követeltek; a felsőház eltörlését vagy legalább-

is népképviseleti alapon való átszervezését ; az összeférhetetlenség törvénybeiktatását ; ingyenes közoktatást ; polgári házasságot, vallásegyenlőséget s egyéb polgári szabadságjogokat. A demokrácia jelszavával harcoltak a születési előjogok és a klérus hatalma ellen ; volt bizonyos kapcsolatuk a kezdeti munkásmozgalommal, s átmenetileg együttműködtek egyes nemzetiségi politikusokkal is. Másrészről azonban programjukba és politikájukba számos következetlenség, ill. negatívum vegyült : »a fejedelem ugyanazonosságát« (vagyis a perszonáluniót) — kimondva vagy kimondatlanul — elfogadták ; hangsúlyozták, hogy a nemzeti függetlenséget »békés és alkotmányos úton« kívánják visszaszerezni ; nemzetiségi politikájuk kezdettől fogva fölöttébb bizonytalannak mutatkozott; s nem volt idegen tőlük az a szándék, hogy a munkásmozgalmat polgári befolyás alá vonják. Mindez azonban csak tetézte alapvető fogyatékosságukat : függetlenségi programjukat egybekapcsolták ugyan néhány fontos demokratikus követeléssel, de már eleve sem kötötték össze a legfontosabbal : az agrárkérdés demokratikus megoldásának célkitűzésével ; ide — talán az egyetlen Böszörményi kivételével — még a párt legjobb vezetői sem jutottak el.

Sőt : a parasztság földosztó mozgalmaitól visszatorpantak, a demokrata körök szervezkedésének — akaratukon kívül bekövetkező — fejleményeitől megrettentek. Ha már korábban is ingadozás volt közöttük a tömegek mozgósításának kérdésében; ha a Magyar Újság már 1868 elején vezércikkben emelt szót »a népre, mint nyers erőre« való támaszkodás ellen ; ha már Asztalosnak sem tanácsolták egyértelműen »a nép fölébresztésé«-t, — akkor most Madarász nyíltan is elítélte Asztalos »túlkapásait«, megtagadta a földosztó mozgalmakat és átmenetileg lemondott az alföldi mezővárosok szegényparasztságának szervezéséről. A 48-as pártnak még legjobb vezetői sem voltak igazán következetes demokraták, már a kiegyezést közvetlenül követő időszakban sem ; egyik sem szállt síkra a földkérdés megoldásáért, a földosztásért. A földfoglaló mozgalmak felszítása távol állt tőlük ; visszariadtak azoktól az erőktől, amelyeket a demokrata körök szervezése során akaratlanul felkeltettek. Bár Madarász utóbb falusi népkörök, olvasóegyletek alakulását szorgalmazta, a demokratikus agrárprogram hiánya éppen a legdöntőbb erőforrástól fosztotta meg a 48-as pártot.

A demokratikus agrárprogram hiánya azonban nemcsak a 48-as pártot jellemezte, hanem magát Kossuthot is. Kossuth maga sem ismerte fel, még ekkor sem az agrárkérdés jelentőségét, s úgy vélte, hogy 1848 megoldotta a paraszkérdést, »a jogegyenlőség nagy elvé«-nek törvénybeiktatásával, a »földművelő nép millióí«-nak »szabad földbirtokossá« emelésével ; a földosztómozgalmat pedig — néhány évvel később — félreérthetetlenül elítélte. Egyébként azonban — bár a magyarországi pártok közül természetesen a 48-as pártot érezte magához a legközelebb s rendszeresen felkereste tanácsaival a párt vezetőit — korántsem azonosította magát vele. Kevesetmondónak tartotta a »szélsőbal«, de még a »48-as párt« elnevezést is, s a »nemzeti demokratapárt« nevet ajánlotta, ezzel a hármas jelszóval : »függetlenség, demokratia és közművelődés«. Számos vonalon messzebb ment, mint a 48-as párt : a polgári szabadságjogok követelésében, a nemzetiségi politikában és elsősorban a tántoríthatatlan függetlenségi programban. Bár a belső társadalmi kérdésekben megrekedt régebbi álláspontjánál, és így a dualizmus rendszerére zúduló kritikája elsősorban a nemzeti függetlenség elalkuvását ostorozta s nem a nagybirtok uralmának átmentését, a dolgozó nép kisemmizését, — a kiegyezés-

sel szemben elfoglalt »hajthatatlan ellenzékének még így is történelmi érdeme, hogy a magyarságban ébrentartotta azt a tudatot, hogy »lesz ez még másképis«, hogy a dualista monarchia nem örökre szóló kerete a magyar nemzet létének, hogy a magyar népnek fel kell készülnie nagy megrázkódtatásokra, amikor újra alkalom nyílik, hogy maga vegye kezébe nemzeti sorsát . . .«

A magyar néptömegek hívek maradtak Kossuthhoz, de úgy, hogy összekapcsolták a nemzeti függetlenség ügyét az agrárkérdés demokratikus megoldásának ügyével. »A magyar paraszttömegek a teljes nemzeti függetlenség programjához való ragaszkodás formájában utasították vissza azt a rendszert, melyben a latifundium megfojtotta a földműves népet és a Nemzeti Kaszinó mágnásaié volt a döntő szó a politikában. A kossuthi program számukra egy demokratikus népi Magyarország programja lett, melytől földet és szabadságot vártak.« Ebben a szellemben írtak a parasztok az országgyűlési »petíciókhoz« csatolt leveleikben : »Jelszavunk csakis az 1848. S attól minket sem szép szó, sem fenyegetés, sem élet, sem halál, annál kevésbbé a haza bölcse tekervényesen, sőt Béccsel kacérkodó félelmetes politikája el nem tántoríthat«. Ez a szellem hevítette az Asztalos-féle szervezkedés résztvevőit, akik Kossuthot »nemzetünk őrszellemének« nevezték ; a honvédegyletekbe, demokrata körökbe, majd a különböző népegyletekbe, olvasókörökbe tömörülő parasztokat, akik a továbbiakban is gyakran keresték fel Kossuthot leveleikkel, bizalmuk és ragaszkodásuk nyilvánításával.

Hasonlóképpen visszautasították a kiegyezést a kialakuló munkásosztály öntudatos tagjai. Pesten a kiegyezés ellen szervezett tüntetéseknek a pesti és pestkörnyéki munkások tömegei adtak súlyt. A »veszélyeztetett« közbiztonság miatt szervezték meg már 1867 novemberében a fővárosi rendőrséget ; a népgyűlések tömegméretei miatt utasította a minisztertanács 1867 végén a pesti főkapitányt a gyűlések tartásának megnehezítésére. Az elítélt Böszörményinek a dorogi bányászok is kegyelmet kértek ; stb.

A magyar nép a kiegyezést nem változhatatlan ténynek, hanem a harc egyelőre adott keretének, új kiindulópontjának tekintette.

3. A burzsoá-földbirtokosi államszervezet kiépítése a soknemzetiségű Magyarországon

A kiegyezés után a magyar uralkodó osztályoknak, a nagybirtok és nagytőke szövetségét képviselő Andrássy-kormánynak hozzá kellett látnia olyan politikai intézmények, olyan államszervezet kiépítéséhez, amely megfelel a fejlődő kapitalista alapnak, ill. előmozdítja annak kialakulását és megerősödését, s ennek érdekében biztosítja az ország dolgozó népének kizsákmányolását és fékentartását. Elősegíteni és biztosítani a *kapitalista* rend fejlődését — kétségtelenül ez volt a kiépülő politikai intézmények, politikai felépítmény szerepe az 1867-es Magyarországon ; alapjában, jellegében *burzsoá* típusú államszervezetről van szó. De ennek a burzsoá államszervezetnek a magyarországi tőkés fejlődés *sajátos* viszonyait kellett tükröznie és szolgálnia; egy olyan ország viszonyait, ahol a kapitalizmus fejlődését félgyarmati függés, súlyos feudális maradványok s az ország lakosságának többségét tevő nemzetiségek kiszolgáltatottsága és jogfosztottsága jellemezte. Ilyen körülmények

között a kiépülő *magyarországi* államszervezetnek jelentős mértékben idomulnia kellett az *Ausztriával* fennálló kapcsolathoz, az ország belső kormányzatát illetően is alkalmazkodnia kellett a kiegyezés szabta keretekhez. Másrészt: a kiépülő *burzsoá* államszervezetnek nagy mértékben védelmeznie kellett a *feudális* maradványokat, elő kellett segítenie beleilleszkedésüket a kapitalista rendbe, alá kellett támasztania a nagybirtok vezető szerepét a tőkés fejlődésben. Ezért beszélünk burzsoá-földbirtokosi államszervezetről. Végül — de nem utolsó sorban: a kiépülő államszervezetnek teljes mértékben biztosítania kellett a többségben levő nemzetiségek felett a magyar uralkodó osztályok szupremáciáját, akik *nemzeti* államszervezetet erőszakoltak a *soknemzetiségű* országra. Mindezek a sokrétű és bonyolult ellentétek, amelyek a polgári forradalom vereségéből, befejezetlenségéből, a polgári forradalom korszakának »felülről« való lezárásából fakadtak — egyre inkább összefonódva a kapitalista rend fő ellentétével, a munka és tőke közötti ellentéttel —, különös élességgel vetették fel a kiegyezés utáni Magyarországon az államszervezet alapvető (belső) funkciójának követelményét: »kordában tartani a kizsákmányolt többséget«* — a parasztságot, a nemzetiségi tömegeket és a kialakuló munkásosztályt.

Nem véletlen tehát, hogy az új államszervezet kiépítésének *első* kérdése az állami erőszakszervezet, mindenekelőtt a katonaság újjászervezése volt.

Az erőszakszervezet kiépítése

A kiegyezési törvény — mint ismeretes — a hadügyet a közös ügyek közé sorolta, s mindazt, »ami az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, Ő Felsége által intézendőnek« ismerte el. Az uralkodó s a közvetlen környezetét tevő arisztokraták és magasrangú katonák, élükön Albrecht főherceggel, nem csináltak titkot abból, hogy a hadsereg egységéhez végsőkig ragaszkodnak, mint amely fő tartóoszlopa a dinasztiának s a monarchia nagyhatalmi állásának, »belülről és kívülről fenyegetett« helyzetében. A magyar uralkodó osztályoknak ugyancsak érdekükben állott egységes *közös hadsereg* létesítése, hogy az szilárd támasztéka legyen osztályuralmuknak és a nemzetiségek elnyomásának. Szemben Kossuthtal, aki a Habsburg-monarchia pusztulásában, a nemzetiségekkel való megegyezésben, szomszédaival való barátságban mutatta meg a magyar nemzet boldogulásának útját, Andrássy Gyula miniszterelnök inkább a bécsi katonai körök érvelésével értett egyet, akik az »iskolázott, nagyszámú, egységes hadsereg« által biztosított Habsburg-monarchia létében jelölték meg a magyar állam fennmaradásának kizárólagos biztosítékát, nemzetiségei és szomszédai ellenében. A magyar uralkodó osztályok ugyanakkor (a közös hadsereg mellett) felvetették a külön magyar fegyveres erő, a *honvédség* létesítésének követelményét, egyrészt azért, hogy közvetlen befolyásuk és lehetőségük legyen tábornoki és tiszti állások elnyerésére; másrészt, hogy a nemzeti függetlenségről való lemondásukat e »nemzeti« követelés hangoztatásával szépítgessék és palástolják; végül — és főként — azért, hogy — a feloszlatott zsandárság helyett — közvetlenül bevethető, *magyar* fegyveres erővel rendelkezzenek a *magyar* dolgozó nép fékentartására, mozgalmainak letörésére. (Erdélyben

* Vö. *Sztálin:* A leninizmus kérdései. Szikra, 1949. 711. l.

és Horvátországban a zsandárságot továbbra is fenntartották, a *közös* hadügyminisztérium fennhatósága alatt.)

A magyar honvédség megszervezésének követelése szorosan összefüggött a 48-as honvédek helyzetével. Láttuk már, hogy a szabadságharc egykori honvédeinek szervezkedése rendkívül aggasztotta az uralkodó köröket, s különféle eszközöket alkalmaztak megakadályozására, ill. leszerelésére. (Az utóbbi célt szolgálta pl. a királyi pár »adománya«, amellyel a számukra megszavazott koronázási ajándékot a volt honvédek »felsegélyezésére« ajánlották fel; de Tisza Kálmán demagóg javaslata is, amely a 48-as honvédek anyagi ellátásának állami úton való biztosítását vetette fel.) A honvédek tömeges fellépését a honvédegyletek feloszlatása után is fenyegető eshetőségnek tartották, különösen 1868 első hónapjaiban, amikor — mint láttuk — általában is megsűrűsödtek a kiegyezéssel való növekvő elégületlenség jelei. Jellemző, hogy ebben a helyzetben Somssich Pál, a Deák-párt elnöke, egyenesen azt ajánlotta Andrássynak: azonnal létesítsenek 10 ezredet volt honvédekből, hogy ezzel egyrészt kielégítsék a nyomorgó honvédek követeléseit, másrészt megfelelő szervezetet létesítsenek a »közbiztonság szolgálatában«. Andrássy nem fogadta el ezt a javaslatot; a volt honvédek felfegyverzésében nem a közbiztonság védelmét, hanem annak éppen súlyos veszélyeztetését látta. »Csupa félelemből a forradalomtól, megcsinálták volna a forradalmat« — jegyezte meg Somssich előterjesztésére. Andrássy maga is feltétlenül szükségesnek tartotta a honvédség megszervezését, azonban olyan formában, hogy az valóban a »közbiztonságot«: az uralkodó osztályok biztonságát szolgálja, s ne rejtsen semminő veszélyt magában a dualizmus rendszerére nézve.

De a honvédség intézményének elfogadtatása az uralkodóval és a bécsi katonai klikkel — még ebben a formában sem ment könnyen. Ferenc József már a kiegyezés előtt nemcsak a nemzetőrségről szóló 1848. évi XXII. tc. felfüggesztéséhez ragaszkodott, hanem a külön magyar honvédelmi minisztérium elejtését is követelte, s létesítésébe csak azzal a feltétellel egyezett bele, ha maga a miniszterelnök, a teljesen »megbízható« Andrássy látja el ezt a tárcát. Most, az 1868 tavaszán és nyarán hosszasan folyó véderőtárgyalásokon is ismételt kirohanások hangzottak el a vezető bécsi katonai személyiségek részéről a honvédelmi minisztertől függő magyar honvédség követelésével szemben, amelyben »egyenesen a legveszedelmesebb fegyvert látták a monarchia fennállása ellen«, olyan intézményt, amely »Ausztria pannonizálására« vezetne. (Különösen nagy port vert fel Grivičić tábornok éles föllépése a Bécsben ülésező első magyar delegáció egyik ülésén — 1868 márciusában) Hogy a tárgyalások sok huzavona után mégis célhoz értek, abban több tényező játszott közre. Andrássy a véderő döntő részét alkotó közös hadsereg létszámának, egységének kérdésében teljes engedékenységet mutatott, s maga is olyan véderő-törvényt kívánt, »amely hivatva van a monarchiának új erőt adni, kifelé való állását szilárdítani, a bekövetkezhető európai válságok intézésénél egykori súlyát visszaszerezni«. Fölötte engedékeny volt a magyar honvédség fegyverzetét és felszerelését illetően is: »egyelőre« lemondott a tüzérségről és a műszaki csapatokról, lemondott a nemzeti zászló, az 1848-ban viselt egyenruha használatáról stb. De nyilván nem maradtak hatástalanul azok az érvei sem, amelyekkel megvilágította: miért kell egyáltalán ragaszkodnia a honvédség létesítéséhez. »... ha a véderő kérdésének nem lesz olyan a megoldása, hogy abban a nemzet megnyugodhassék, akkor az ő miniszterelnöki

állása tarthatatlanná válik« ; vagyis, ha nem ér el némi »nemzeti« eredményt, nem tudja tartani magát a közvélemény felháborodásával szemben. Sőt, mi több : »magyarországi esetleges nyugtalanságokat — úgymond — csak hazai csapatokkal tudna eloszlatni és erre a célra lajtántúli katonákat sohasem használhatna föl, mert különben azonnal megbuknék . . .« Ez már egészen világos beszéd volt.

A polgári történetírás (pl. Wertheimer vagy Szekfű) nagy méltánylással emlékezik meg Andrássy szerepléséről a véderőtárgyalásokon, mint aki a bécsi katonai körök mesterkedésével szemben kivívta a magyar honvédség felállítását. Ez a történetírás Andrássyt a nemzeti törekvések józan mérsékletű, de következetes képviselőjeként állította elénk ; s teljesen homályban hagyta a miniszterelnök magatartásának valóságos indítékait. Elhallgatta azt a tényt, hogy a magyar honvédségre mindenekelőtt mint nemzeti jellegű erőszakszervezetre volt szükség a magyar nép ellen, mert a magyarországi viszonyok fejlettebbek voltak annál, semhogy a magyar dolgozó tömegek elnyomása pusztán idegen fegyveres erővel, ill. a Habsburg-monarchia »közös« hadseregével biztosítható lett volna. Ez a történetírás az 1867-es Magyarország »honvédségét« a szabadságharc honvédsége folytatójának, »jogutódjának« tekintette, és elleplezte, hogy az elnevezés azonossága éppen leszerelő, félrevezető célzatot szolgált, a honvédkérdés »megoldásának« látszatát akarta kelteni ; elleplezte, hogy az azonos név alatt merőben ellentétes jellegű intézmények rejlettek. 1848—49 nemzeti lobogókkal harcba szálló vörössapkás honvédei a független és szabad Magyarországért küzdöttek a külső és belső reakció ellen ; a 67-es korszaknak az uralkodó monogramjával »ékesített«, szűzmáriás fehér zászlók mögött menetelő, osztrák sapkába-mundérba bujtatott »honvédsége« a magyar nép függetlenségi és földosztó mozgalmainak letörésére volt hivatva a Béccsel paktáló magyar urak szolgálatában.

Nem csoda, hogy a magyar országgyűlés, amelyet 1868 tavaszának eseményei, az alföldi mozgalmak, nem kis izgalomba ejtettek, hatalmas többséggel szavazta meg 1868 nyarán a katonai tárgyú javaslatokat. Az 1868 : XL. tc. a véderőről s a XLI. tc. a honvédségről — amelyeket a népfelkelést szabályozó XLII. tc. egészített ki — mind a (közös) hadseregre, mind a honvédségre vonatkozólag hangsúlyozta, hogy feladatuk nemcsak háború idejére szól, s a »külellenség« elleni védelemben áll, hanem béke idejére is : »a belrend és a biztosság« fenntartásában. A közös hadsereg számerejét a legközelebbi 10 évre — az akkori viszonyok közt igen magas — 800 ezer főnyi hadilétszámban, a honvédségét viszont — egyelőre — 82 zászlóalj gyalogságban és 32 század lovasságban állapította meg ; s kimondotta, hogy csupán a hadsereg évi újoncjutalékának teljes kiállítása után fennmaradó felesleg osztható be a honvédségbe. Részletesen körülírta a hadsereg és a honvédség kapcsolatát a fegyveres erők egységének, az uralkodó hadúri jogainak szellemében ; de biztosította a honvédelmi miniszter hatáskörét béke idején »oly intézkedésekre, melyek szerint a honvédség egy része esetleg a belrend és biztosság érdekében felhasználtassék«. Éppen ezért meg is elégedtek a magyar uralkodó osztályok a honvédség kérdésének ilyetén rendezésével, holott az — Kossuth gúnyos kifejezésével — nem volt egyéb, »mint az állandó hadsereggel rendelkező cabinet-politika uszályában kullogó birodalomegységi complementum«.

Végül rá kell mutatni arra is, hogy a véderőtörvény — bár az általános és személyesen teljesítendő védelmi kötelezettség és népfelkelés beiktatásával s egyéb rendelkezéseivel bizonyos liberális-parlamentáris köntösbe öltöztette

a monarchia katonai rendszerét — igen kevéssé korlátozta az uralkodó, ill. az udvari katonai klikk abszolutisztikus rendelkezését a monarchia egész hadseregével »a dinasztia és nagyhatalmi állás érdekében«. A parlament szerepe e tekintetben csak »egyszerű alkotmányos formaságra« szorítkozott — ismerte el még Andrássy is. Igazi erőt mégsem kölcsönözhetett ez a véderőrendszer a monarchiának. »Csak lelkesedett sereggel lehet győzni — mutatott rá Kossuth az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének legfőbb gyengéjére —, már pedig a birodalmi egység abszurd eszméje, akár abszolutisztikus formában nyilatkozzék, akár alkotmányos színű köpenyegbe drapirozza magát, . . . lelkesedést teremteni bizony sohasem fog.«

A nemzetiségi elnyomás rendszere

A magyar nép és a nemzetiségek kordábantartását biztosító erőszakszervezet, fegyveres erő megteremtése mellett a nemzetiségek elnyomását szolgáló *különleges* intézkedések és intézmények létrehozása volt a magyar uralkodó osztályok *másik* legfőbb államszervezeti gondja a kiegyezést közvetlenül követő időben. Az idevágó törvényjavaslatok előkészítése a véderőtárgyalásokkal nagyjából párhuzamosan folyt s törvénybeiktatásuk is közel egyidőben történt.

A nemzetiségi kérdésben a »különleges, tisztán osztrák rendszer«-t alkalmazták a magyar uralkodó osztályok is : egyedül a legerősebb magyarországi nemzetiséggel, a horváttal — ill. annak is csupán reakciós, nagybirtokos vezetőköreivel — akartak megegyezni, hogy azután teljesen szabad kezet nyerjenek a többi nemzetiséggel szemben. A megegyezés azonban egyáltalán nem ment könnyen : Horvátországban elég erős burzsoá nemzeti párt alakult ki, amely végső soron önálló állam megteremtésére törekedett, de legalábbis a dualizmusnak trializmussá való átalakítását, ill. Horvátország viszonyának közvetlenül Ausztriával — és nem Magyarországgal — való rendezését követelte. Andrássy a horvát törekvések leküzdésére az erőszak és a megvesztegetés eszközeit alkalmazta, híven ahhoz a kijelentéséhez : »a horvátokkal úgy kellene elbánni, hogy zabot és korbácsot nekik«. A horvát tartománygyűlésen képviselői minőségben résztvevő hivatalnokokat nyugdíjnélküli elbocsátás fenyegetésével utasította a magyar javaslat elfogadására ; Mažuranićot, a nemzeti párt vezérét s az ellenzéki Strossmayer djakovári püspököt távoltartotta a gyűlésen való megjelenéstől ; amikor pedig még így is a nemzeti párt maradt többségben, a tartománygyűlést feloszlattatta, a horvát bánt leváltatta, a választójogot rendkívüli mértékben leszűkítő új választási rendszert vezettetett be, s a választások lebonyolítását Rauch Levinre bízta, a maroknyi »unionista« (Magyarországhoz való csatlakozást kívánó) párt erőszakosságáról ismert tagjára. Rauch báró hivatalba lépésének mindjárt első napján olyan intézkedéseket foganatosított, hogy »Zágráb — saját jelentése szerint — már évek óta nem töltött oly nyugodt éjszakát, mint ezt«. Az oktrojált választási rendszer és Rauch erőszakos eljárása következtében a nemzeti párt szinte teljesen kiszorult az új zágrábi tartománygyűlésről ; itt lényegében csupán a horvát arisztokrácia volt képviselve, amely a horvát nemzeti érdekeket elárulva, kész volt szövetségre lépni a magyar uralkodó

osztályokkal. Ilyen előzmények után kerülhetett csak sor az egyezmény megszavazására (1868 szeptember).

Az 1868 : XXX. tc.-ben foglalt egyezmény mindenekelőtt leszögezte, hogy »Magyarország s Horvát-Szlavon- és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek«; közös ügyeik az udvartartás költségeinek megajánlása, a hadügy, a pénzügy, az iparügy ; a közös ügyek költségeihez a »Háromegy királyság« tízévenként meghatározandó arány (első ízben 6,4%) szerint járul hozzá ; a közös ügyeket illetően a törvényhozás joga a budapesti »közös« országgyűlést illeti — amelyben Horvát-Szlavonország 29 taggal van képviselve —, a végrehajtó hatalom pedig a Budapesten székelő központi kormányt, amelyben egy tárcanélküli horvát-szlavon-dalmát miniszter foglal helyet. A törvény Horvát-Szlavonország »autonóm országos kormányzatának« — élén a bánnal —, valamint országgyűlésének hatáskörét csupán az ország »beligazgatási, vallási és közoktatási ügyeire s az igazságügyre« korlátozta. A »horvát kiegyezés« tehát az osztrák-magyar kiegyezésnél is sokkal szűkmarkúbb feltételeket tartalmazott és egyáltalán nem elégíthette ki a horvátok jogos nemzeti igényeit.

Jellemző az Andrássy-kormány nemzetiségi politikájának »rendszerére«, hogy csak a »horvát kiegyezés« után, a legerősebb magyarországi nemzetiség reakciós uralkodó köreivel kötött paktum birtokában látta időszerűnek a többi nemzetiség ügyét az országgyűlés napirendjére tűzni. Csak ekkor, 1868 novemberében tárgyaltatta le a »Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról« szóló javaslatot — amely az »államegység helyreállítása« címén megszilárdította a magyar uralkodó osztályok elnyomó hatalmát a jelentős részben románlakta Erdély felett — ; csak ekkor vitte a parlament elé a nemzetiségek helyzetének általános »rendezését« tárgyaló törvényjavaslatot, amely pedig már vagy másféléve bolyongott a képviselőház e célra kiküldött különböző bizottságainak útvesztőjében. Két javaslat került e tárgyban a ház asztalára : a »többségi javaslat« — amelynek a nemzetiségek felé tett »engedményei« meglehetősen elcsenevészedtek a hosszas »előkészítés« során — Eötvös, ill. Deák fogalmazásában ; s a »kisebbség javaslata«, a román és szerb képviselők egy csoportjának aláírásával. Szemben a magyar uralkodó osztályokkal és a polgári történetírással, amely az utóbbi javaslatban az állam szétbomlasztásának tervét látta, rá kell mutatnunk arra, hogy a nemzetiségi képviselők is tudomásul vették a kiegyezés által adott helyzetet, s csupán a magyar állam keretein belül, a központi kormányzat és egységes törvényhozás fenntartása mellett, »az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt« követelték »a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek . . . számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúságá«-t, a közigazgatási és kulturális autonómia bizonyos formáját. A vita kimenetele persze nem lehetett kétséges. Hiába szólaltak fel egymás után a nemzetiségi képviselők ; hiába cáfolták meg a kormánynak azt a félrevezető állítását, hogy a többségi javaslat »a szabad versenynek, a szabadságnak« megfelelően oldja meg a kérdést (rámutatva : »éppen olyan verseny ez, mintha egy karddal, pisztollyal ellátott lovas huszárt odaállítanának összekötött kézzel álló öt gyermek ellenében, s azt mondanák nekik : Na most szabad a verseny köztetek. . .«)— az országgyűlés természetesen elvetette javaslatukat, s a többségét szavazta meg. Az ekként megszülető 1868 : XLIV. tc. ugyan »a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában« hangzatos címet viselte, de már első mondatában voltaképpen törvényen kívül helyezte ezt az egyenjogúságot.

A törvény elvi bevezetése ugyanis leszögezte, hogy »Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben egy nemzetet képviselnek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet« ; a továbbiakban már csak »az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve« tett bizonyos engedményeket, de magukról a nemzetiségekről még csak meg sem emlékezett. Ezt a bevezetést — amely, mint az egyik nemzetiségi képviselő a vita során kifejtette, — a nemzetiségeket »semmi tekintetbe sem veszi, mintha azok sem történetileg, sem törvényileg, sem jogilag, sem tényleg nem léteznének« — a sovinizmus dolgában már ekkor is előljáró Tisza Kálmán hatására iktatta Deák a törvényszöveg élére.

Szembetűnő itt a visszaesés 1849-hez, a szegedi nemzetiségi törvényhez képest, amely — mint elvi bevezetésében hangsúlyozta — »minden népiségek nemzeti szabad kifejlődésé«-t kívánta biztosítani, s amelynek jelentősége — fogyatékosságaival együtt is — abban állott, hogy a megegyezés, a szövetkezés, a közös szabadságharc szükségességének felismerése alapján jött létre. És éles az ellentét Kossuth 1862-i dunakonföderációs tervével szemben, amely — korlátozottsága ellenére is — a magyar hegemóniáról való lemondás gondolatát rejtette magában és a függetlenségükért küzdő kis népek szövetségét hirdette a reakciós, hódító nagyhatalmak ellen. 1867 és 1868 megmutatta, hogy a magyar uralkodó osztályok semmiképpen sem hajlandók lemondani a magyar hegemóniáról ; hogy nemzeti önállóságukat nem a többi nemzetiséggel való összefogásban keresik (a Habsburgokkal szemben), hanem a nemzeti függetlenség jó részének árubabocsátására is készek, hogy fenntartsák a nemzetiségek feletti uralmukat.

A magyar uralkodó osztályok amint a magyar dolgozók elnyomásában, úgy a nemzetiségi tömegek elnyomásában is az egyházra támaszkodtak. Nem véletlen, hogy »a görög-keleti vallásúak ügyében« intézkedő (már valamivel korábban elfogadott) törvény éppúgy, mint az Erdély uniójáról vagy a nemzetiségi »egyenjogúságról« szóló törvény — egyaránt megemlékezett a nemzetiségek egyházi gyülekezeteinek, a szerb és román nemzeti egyházi kongresszusnak jogairól, s különösképpen az egyházaknak arról a jogáról, hogy iskolákat tartsanak fenn. Ezzel — és egyéb eszközökkel — a magyar vezetőkörök a nemzetiségek főpapjainak támogatását akarták biztosítani ; másrészt a nemzetiségi iskolákat azért szolgáltatták ki a klérusnak, hogy a nemzetiségek dolgozó tömegeit visszatartsák az osztályharctól, és megakadályozzák, hogy a magyar néppel együtt harcoljanak a dualizmus elnyomó és kizsákmányoló rendszere ellen.

Mindennek ellenére a nemzetiségi törvénynek még voltak pozitív mozzanatai ; még kifejezésre jutottak benne — főleg Deák és Eötvös közreműködéséből kifolyólag — bizonyos liberális nézetek : a nyelvhasználatot, a közművelődést illetően. Deák és Eötvös alaposan eltávolodtak ugyan már azoktól a haladó eszméktől, amelyek reformkori pályájukat jellemezték, de kétségkívül érződtek még rajtuk a liberalizmusért folytatott évtizedes harcok hagyományai, jobban, mint bárkin a kiegyezést elfogadó többség — a liberalizmus e renegátjai — körében. Ezeknek a liberális hagyományoknak adott hangot Deák, amikor pl. — még néhány évvel később is — arra emlékeztetett, »mennyit küszködtünk gyermekkorunkban azzal, hogy egy idegen, egy holt nyelven kellett tanulnunk és nézzük mennyire van most ifjainknak megkönnyítve a tanulás azáltal, hogy magyar nyelven oktattatnak. Ugyanez áll minden más nemzetiség nyelvére nézve«. Ezek a liberális hagyományok nyilvánultak meg

most a nemzetiségi törvény nem egy rendelkezésében is. A törvény leszögezte, hogy »az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában... a magyar«, de kimondta, hogy »a törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén ... a lehetőségig ezek nyelvét használják«. Leszögezte, hogy »az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar«, de az alsófokú bíráskodásban módot nyújtott a nemzetiségi nyelvek használatára is. Kimondta a törvény, hogy az állam köteles »a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik« ; kimondta egyletalapítási jogukat és hivatalképességüket is.

Ezek a korlátozott, de mégis csak pozitív rendelkezések azonban — papíron maradtak. Számos magyar politikus már ekkoriban többé-kevésbé nyíltan állást foglalt a nemzetiségek iránt tanúsított eme »túlzott engedékenység« ellen, s a törvényt végrehajthatatlannak tartotta, mert »nyelvi és foederalistikus kháoszt« teremtene. A nemzetiségi elnyomás legsúlyosabb terhét kezdettől fogva nem is maga a törvény jelentette, hanem az a tény, hogy a gyakorlatban még a törvénybefoglalt, korlátozott nyelvi-kulturális »engedmények« sem valósultak meg. Találóan jellemezte néhány évvel később az egyik román képviselő a nemzetiségi törvény »végrehajtását«. A törvényben »biztosíttatott, hogy a középiskolákban ... ott, hol a nemzetiségi tömeg nem magyar, a többségben levő nemzetiség nyelvén is tartassanak előadások. Kérdem a tisztelt kormányt, vajon hét év óta tett-e e tekintetben legkisebb intézkedést is? ... Az első bíróságoknál és municipiumoknál megadatott a jog (a nyelvhasználat joga) és ott szabadság van — mondatott —, én azt is tagadom ... Semmi bíróságnál, legalább Magyarországon és a Bánságban, nem is fogadnak el mást, mint magyar folyamodást ... A nemzetiségi törvény megengedte azon tisztviselők számára, kik nem tudják az állam nyelvét, hogy saját nyelvüket használhassák. Ám ez is betiltatott. Kérdem tehát,... hol van még biztosítva a saját nyelv használati joga a nemzetiségeknek?... Ne méltóztassék minduntalan minket fenyegetni azzal, hogy a nemzetiségi törvényt megváltoztatják, mert majd mi fogunk föllépni és kérni...megszüntetését, mert jobb törvény nélkül, mint törvénnyel, és azt mindennap megsérteni.« Mindezt tetézték a nemzetiségi politikusok ellen indított — olykor hosszabb börtönbüntetéssel végződő — sajtóperek (pl. Roman Sándor, a Federaţiunea című román lap szerkesztőjének sajtóperei), államszolgálatban levő nemzetiségi képviselők (pl. a román Măcelariu Illés és Babeş Vince) állásuktól való megfosztása stb., már a nemzetiségi törvény beiktatása körüli hónapokban.

A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban kell megemlítenünk az Andrássy-kormánynak még egy fontos kormányzati ténykedését : a katonai határőrvidék feloszlatását. Kétségtelen : a magyar miniszterelnöknek komoly szerepe volt abban, hogy az uralkodó — a bécsi katonai körök ellenkezése dacára — 1869 augusztusában rendeletet adott ki az eddig közvetlenül Bécstől függő katonai szervezet feloszlatásáról, a határőrvidék »polgárosításáról« s Horvátországba, ill. Magyarországba való fokozatos bekebelezéséről. A polgári történetírás és memoár-irodalom nyomatékosan ki is emelte, milyen jelentős sikere volt ez Andrássy politikájának az udvari arisztokrata-katonai klikkel szemben, amely a határőrvidéknek autonóm tartományként való fenntartását s közvetlenül a közös hadügyminiszter alá rendelését kívánta,

abból a célból, hogy ez a délszláv többségű terület bázisul szolgáljon számára a magyar állam folytonos fenyegetésére s alkalomadtán a dualizmussal szemben a centralizált összmonarchia helyreállítására. A polgári történetírás azonban e mellett elmulasztott rámutatni a dolog másik oldalára : arra, hogy a határőrvidék feloszlatása és »a magyar korona területébe« való bekebelezése, csakúgy mint Erdély uniója és Fiume »önálló testként az ország koronájához csatolása« — amely intézkedésekben történetírásunk az »államegység helyreállítását« ünnepelte — nagykiterjedésű nemzetiségi többségű területeket, szerbek, románok stb. tömegeit szolgáltatta ki újra a magyar uralkodó osztályok hatalmának, az egyre súlyosbodó nemzetiségi elnyomásnak.

A magyar kormány elnyomó rendszabályaival élesen szembefordult a nemzetiségek túlnyomó része. Az erdélyi román burzsoázia és értelmiség már az 1868 májusi balázsfalvi pronunciamentumban az unió elvetése és Erdély autonómiája mellett szállt síkra ; az 1869 februári temesvári értekezleten állást foglalt a kiegyezés és a nemzetiségi törvény ellen ; a márciusi szerdahelyi konferencián pedig kinyilatkoztatta, hogy nem vesz részt, passzivitást tanúsít a küszöbönálló képviselőválasztásokon. Horvátországban a terrorral elfogadtatott kiegyezés ellen a nemzeti-liberális párt heves harcot kezdett, népi tömegek támogatásával ; Zágrábban meg-megújultak az utcai tüntetések, a katonasággal való összecsapások. A szerb burzsoázia — amely 1869 elején a nagybecskereki értekezleten tűzte ki programját — különösen éles harcot indított a kiegyezés és a nemzetiségi törvény ellen. A határőrvidéken pedig »valósággal forradalmi színezetű mozgalom« támadt ; a »polgárosítás«, amelynek gyakorlati végrehajtása 1871-ben vette kezdetét, csupán jelentős katonai erővel és hosszú évek folyamán volt megvalósítható. A magyar uralkodó osztályok elnyomó nemzetiségi politikájának szövevényes rendszere tehát nem biztosíthatta a 67-es államszervezet erejét és szilárdságát. Sőt : az ilyen nemzetiségi politika — Sztálin szavaival — »az állam biztos halálát« eredményezi, »mert aki a nemzetiségek egyenlőségének elvét megsérti és kiváltságokat ad *egy* nemzetiségnek — az halálra ítélte saját nemzetiségi politikáját«.*

A közigazgatás és igazságszolgáltatás átszervezése

A nemzetiségek elnyomásához éppúgy, mint a magyar nép fékentartásához fegyveres erőn és törvényes korlátozásokon kívül persze »célszerűen« berendezett közigazgatásra is szükség volt. A közigazgatás megszervezése, ill. átszervezése volt az Andrássy-kormány *harmadik* — az előbbiekkel szorosan összefüggő — államszervezeti teendője a kiegyezés után.

Ez a teendő már a kiegyezés körüli hónapokban igen élesen vetődött fel, az államhatalom központi szerve, a kormány és helyi szervei, a megyék szembenállása következtében. A kiegyezéssel — mint ismeretes — a végrehajtóhatalmat az (1860-ban visszaállított) rendi kormányszervektől a minisztérium vette át. Az 1867-es minisztérium persze silány »utánzata« volt csupán az 1848-as polgári forradalom vívmányának, a független felelős magyar minisztériumnak — Kossuth a kiegyezés kormányát »magát függetlenből királyivá átbérmált minisztérium«-nak gúnyolta — ; a Béccsel paktáló népellenes Andrássy-kormány — mint láttuk — személyi összetételében is mintegy

* Sztálin Művei. 5. köt. Szikra, 1951. 275. l.

megtestesítette a nagybirtok hegemóniáját a dualista Magyarországon; mégis kétségtelen, hogy miniszteriális rendszer (újbóli) bevezetése az államszervezet *burzsoá* átalakításának mozzanata volt. Másrészt a kiegyezéssel helyreállt a megyei rendszer, a megyék önkormányzata, amelyet a szabadságharc után a Habsburg-abszolutizmus felfüggesztett, majd 1860—61. évi átmeneti felelevenedése után ismét hatályon kívül helyezett. A megyei rendszer pedig — bár az 1848: XVI. tc. az országgyűléshez hasonlóan »népképviseleti« alapra helyezte — lényegében a *rendi* államszervezet intézménye volt és bizonyos mértékig a feudális széttagoltság csökevényét képezte. Ez a helyzet nyilvánvalóan a burzsoá jellegű miniszteriális rendszer és a feudális maradványként továbbélő megyei rendszer ellentmondását rejtette magában és szükségszerűen kiváltotta a kormány központosító törekvését.

A miniszteriális kormányzat és a megyerendszer szembenállása azonban döntően nem ebből fakadt, hanem abból, hogy a minisztérium a kiegyezés alapján állt; a megyei törvényhatóságokban viszont többé-kevésbé széles talaja volt a kiegyezéssel való elégedetlenségnek (amint ezt Kossuth leveleinek hatása, Heves megye és más törvényhatóságok fellépése is bizonyította). Így azután a kormánynak az a törekvése, hogy a közigazgatást központosítsa, befolyását a megyékben kiszélesítse, nem annyira a polgári haladást célozta, a feudális részállamokhoz hasonló autonómiák megszüntetését, »a középkori barbárság mentsvárainak«, a megyékben uralkodó »ázsiai állapotoknak« felszámolását (amiről beszéltek), — hanem inkább azt, hogy a megyék, a minisztériumtól szorosabb függésbe kerülve, ne tudjanak a kiegyezéssel, a dualizmus rendszerével szemben komolyabb erőt kifejteni, ne hozhassák a 67-es kormányt »kellemetlen« helyzetbe.

Tudjuk azonban, hogy a megyék ellenzéki középbirtokosainak elégedetlenkedése jórészt csupán a kiegyezés *adott formája* ellen irányult, mint amely nem biztosított számukra önálló érvényesülési és uralmi lehetőséget; a megyei középbirtokosok zömükben Tiszáékhoz, a balközéphez tartoztak s a magyar néppel és a nemzetiségekkel éppúgy szembenálltak, mint a kormány, a Deák-pártiak; így a 67-es rendszer ellen való komolyabb fellépésre maguk sem gondoltak. Amikor most — és később is — arról beszéltek, hogy a miniszteriális központosítás a megyét, mint »az alkotmány évszázados védőbástyáját« vagy éppen mint »a polgári közszabadságok letéteményesét« veszélyezteti, akkor távolról sem a nemzet alkotmányos jogait vagy az állampolgárok szabadságjogait féltették, hanem a maguk évszázados feudális életformáját, uraskodását a megyei hivatalokban, a sógorságon-komaságon alapuló, a néppel önkényesen erőszakoskodó rothadt és korrupt megyei közigazgatást. Ilyenképpen a kormány és a megyék — szembenállásuk ellenére — igen lényeges pontokon találkoztak: a népellenességben, a nemzetiségi elnyomásban, a közigazgatás valóban haladó, polgári-demokratikus átszervezésének elvetésében és visszautasításában.

Mindez megteremtette a burzsoá jellegű miniszteriális rendszer és a feudális maradványként továbbélő megyei rendszer ellentmondásának »megoldását«, egy olyan kompromisszum formájában, amelyet egyfelől a fokozódó központosítás, a minisztérium befolyásának növekvő kiterjesztése, másfelől a megyei szerkezet fenntartása és a kettőnek a burzsoá-földbirtokosi államszervezetben való összeolvasztása jellemzett. A közigazgatás átszervezésének ilyetén »megoldása« persze hosszabb folyamat volt — most is, később is éles parlamenti viták kísérték —; ezúttal csak első

lépését] említjük: a »köztörvényhatóságok rendezéséről« szóló 1870: XLII. tc.-t. Ez a törvény — amelyet a kortársak az állam és megye kiegyezésének neveztek — fenntartotta a megye feudális eredetű népelnyomó apparátusát, a választott alispán és szolgabírák hatáskörét, de ugyanakkor kiszélesítette a minisztériumot képviselő és általa kinevezett főispán befolyását (pl. a tisztviselők jelölésével kapcsolatban) és lényegileg kiküszöbölte annak lehetőségét, hogy a megye valamely kormányrendelet végrehajtását megtagadja. Jellemző még, hogy a törvény — amely a volt szabad királyi városok törvényhatóságát nagyjából hasonló módon szabályozta — kimondotta, hogy a (megyei, ill. városi) törvényhatósági bizottságot csak fele részben választják, fele részben pedig »a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető... nagykorú honpolgárokból«, vagyis a legvagyonosabbakból, az ún. virilistákból állítják össze. »...a virilis szavazat befércelése« — amely joggal volt Kossuth szemében »kihívó gúnyűzés a népképviselet eszméjéből« — a megyei bizottságokban a nagybirtokosok vezetőszerepét, a városi bizottságokban a burzsoázia növekvő súlyát biztosította. Ugyanígy rendelkezett a közigazgatási törvényalkotás következő láncszemét képező 1871: XVIII. tc. a »községek rendezéséről«, amely a községi képviselőtestületeket jórészt a kulákok kezére játszotta, a községi közigazgatás élére pedig — az alispáni-szolgabírói önkény helyi képviselőjeként — a jegyzőt állította.

A közigazgatás átszervezésével párhuzamosan haladt — s vele számos vonatkozásban érintkezett — az igazságszolgáltatás új szervezetének kiépítése. A polgári törvénykezési rendtartás — amely kimondotta az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, tekintet nélkül azok nemesi vagy nem-nemesi származására; a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény — amely a burzsoá államszervezés elveinek megfelelően elválasztotta az igazságszolgáltatást a közigazgatástól és a bírói hivatal függetlenségének követelményét hangoztatta; az első folyamodású bíróságok rendezéséről és az ügyészségről szóló törvény — amely megalkotta a járásbíróságokra, törvényszékekre, táblákra és kúriára tagozódó modern bírói és hozzákapcsolódó ügyészi szervezetet; a büntetőtörvényekre és gyakorlatra vonatkozó intézkedések, — amelyek eltörölték a testi fenyítésnek és bilincsnek büntetésként való alkalmazását, a vérdíjat stb. — mindez kétségtelenül liberális jellegű rendszabály volt, az igazságszolgáltatás burzsoá átalakítását jelentette. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell nemcsak azt az általános és közismert tényt — amely persze az 1867-es Magyarországra is teljes mértékben vonatkozik —, hogy a burzsoá államban a törvény előtti egyenlőség, a bírói függetlenség stb. csak látszólagos, s valójában az »igazságszolgáltatás« is az uralkodó osztályok kezében van, mint egyik eszközük a dolgozó nép elnyomására; hanem azt is, hogy a magyarországi igazságszolgáltatásnak a kiegyezés után kiépülő »modern« szervezetében — minden »liberalizálódás« ellenére — ugyancsak jelentékeny feudális csökevények, maradtak. Így pl. házassági ügyekben továbbra is fenntartották az egyházi bíróságok illetékességét; az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való elválasztását pedig csupán részlegesen valósították meg: alsóbb fokon, az ún. kisebb polgári peres ügyekben, ill. a községi bíráskodás során közigazgatási tisztviselők, gyakran éppen szolgabírák »szolgáltattak igazságot«. Ez persze széles lehetőséget nyitott arra, hogy még a burzsoá értelemben vett jogszerűséget is lábbal tiporják és a szolgabírói önkény nyíltan erőszakos módszereit, a törvények által nem korlátozott, »diszkrécionárius« eljárási módokat alkalmazzák ezen a téren is.

A választási rendszer és a törvényhozás

A fegyveres erőre és a nemzetiségekre vonatkozó legfontosabb törvényeket még ugyanaz az — 1865-68-i — országgyűlés fogadta el, mint amely magát a kiegyezést ; a közigazgatást és az igazságszolgáltatást átalakító törvények azonban már csak a következő parlamenti ciklusban kerültek tárgyalásra : az 1869 tavaszán megválasztott új országgyűlésen. Az 1869 márciusi választások viharos körülmények között zajlottak le: a választónévjegyzékek összeállításával kapcsolatos visszaéléseket vesztegetések és véres atrocitások tetézték. (Pl. a pécsi választócsata, amelynek 49 sebesültje lett.) Még a 67-es alapon álló történetírás is kénytelen beismerni, hogy a kormány »felhasználta minden legitim és illegitim befolyását arra, hogy a többséget megtarthassa«. A választási harc során a kormánypárt továbbra is jelentős többséget verekedett ki magának ; mégis elveszített több mint 60 választókerületet, amelynek mandátumai részben a balközépnek, részben a 48-as pártnak jutottak. A kiegyezéssel való széleskörű elégedetlenség tehát mindenek ellenére megmutatkozott a választások eredményében is. Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy a választásokkal kapcsolatban Somogy megyében — az előző év tavaszán történtekhez hasonlóan — földosztó mozgalom lobbant fel ; ellene a kormány szokott módszereivel lépett fel.

Az 1869-i választásokból a kormány azt a tanulságot vonhatta le, hogy egy *további* területen, a törvényhozást illetően is van még államszervezeti tennivalója, mert az 1848-ban életbeléptetett választási rendszer nem biztosítja eléggé zavartalanul a kiegyezési politika folytatását. Az 1848 : V. tc.-ben foglalt választójog a polgári forradalom vívmánya volt ; nagy lépést jelentett előre a rendi törvényhozással szemben. Ugyanakkor azonban ez a választójog még mindig igen szűk körre szorítkozott és széles dolgozó tömegeket zárt ki a szavazásból. A 67-es kormányzat most mégsem a választójog demokratikus kiterjesztését — ellenkezőleg : szűkítését tartotta államszervezeti tevékenysége feladatának. Erre vall, hogy az 1870—71-ben hozott közigazgatási törvények útján — mint láttuk — a törvényhatósági bizottságok, ill. községi képviselőtestületek fele részét, mindennemű választás mellőzésével, a »virilistákból« állíttatta össze ; utóbb pedig — mint erről még bővebben is szó lesz* — megvalósította a választójogi törvény »reformját«. Így született meg néhány évvel később az 1874 : XXXIII. tc. »az 1848 : V. tc. módosításáról és kiegészítéséről«, ami valójában a választójog korlátozását jelentette. Találóan mutatott rá a parlamenti tárgyalás során az egyik nemzetiségi képviselő : a választójogi javaslatban éppúgy, mint általában az 1867 óta »alkotott politikai törvényekben azon intentió mutatkozik, mintha az 1848-iki törvényhozás nagyon is messze ment volna és mintha már most hátrálni lenne szükséges«.

Az 1874. évi törvény a választójogot magas vagyoni cenzushoz kötötte : városban legalább 3 szobás ház tulajdonához, vagy évi 105 forint adóköteles jövedelemhez, falun legalább ¼ telket (8—10—12 hold) kitevő földbirtokhoz, ill. iparosoknál legalább egy segéd alkalmazásához. Ezekkel a feltételekkel a nép széles rétegeit : a dolgozó parasztság és a városi kispolgárság zömét, az ipari és mezőgazdasági munkásságot már amúgyis kirekesztették ; mégis az utóbbiak jogfosztottságát jónak látták külön is kifejezésre juttatni.

* Ti. a tankönyv egy későbbi fejezetében.

»Választói joggal nem bírnak — mondja a törvény —, habár a fentebbi... kellékek valamelyikét igazolják, kik gazdai hatalom alatt állanak«, vagyis »a kereskedő és iparos tanoncok, valamint a köz- és magánszolgálatban álló segédek és cselédek«. Az értelmiségieknek, diplomásoknak ugyan jövedelmükre való tekintet nélkül megadták a választójogot (bár pl. a tanároknál, tanítóknál csak abban az esetben, »ha illető állomásukra a törvény értelmében kineveztettek, választattak vagy hivatalukban megerősíttettek«); a volt nemesek szavazati jogát viszont minden feltétel nélkül fenntartották; a nőket pedig a választók közül eleve kirekesztették. Jellemző, hogy az adóhátralékosokat is megfosztották a választójog gyakorlatától; de amikor kiderült, hogy ez az úri birtokosokat ugyancsak széles körben érintené, a rendelkezést sietve enyhitették. A választójognak ez az alapjában burzsoá jellegű, de feudális vonásokat is tartalmazó, mélységesen antidemokratikus szabályozása a választásra jogosultak szűk körét még jobban csökkentette: míg 1870-ben az 1848. évi törvény alapján 890 416 volt a választók száma, vagyis a lakosság 6,7%-a, addig 1881-ben az 1874. évi törvény alapján már csak 821 241, a lakosság 5,9%-a.

De a választási rendszer még a lakosságnak ezt a kis töredékét is megakadályozta abban, hogy politikai állásfoglalását szabadon nyilvánítsa, ill. annak megfelelő parlamenti képviseletet szerezzen. Gondoskodott róla a — következő években még »továbbfejlesztett« — ún. választási geográfia, amely kizárólag a kormánytöbbség biztosítását tartva szem előtt, a választókerületeket nemcsak a népesség számához, de még a választásra jogosultak számához képest is szerfölött aránytalanul osztotta be: így egyes kerületekben 100—200, másutt 7—8000 választó küldött egy képviselőt. Gondoskodott róla a választás előkészítésére és vezetésére törvényhatóságonként alakított »központi választmány« — élén az alispánnal, ill. polgármesterrel —, amely a választók névjegyzékét úgy állította össze, hogy a kormánypárti többség lehetőleg eleve biztosítva legyen: így az ellenzéki érzelmű szavazókat gyakran tömegesen kihagyta a névsorból. Gondoskodott róla az az intézkedés, hogy a választás a kerület székhelyén történjék, ami a távolabbfekvő községek lakói számára megnehezítette, sőt nem egyszer lehetetlenné tette a választójog gyakorlását. Gondoskodott róla mindenekelőtt a szavazásnak »nyilvánosan, élőszóval«, sőt a községi elöljáróság kiküldött tagjainak jelenlétében való lefolytatása — ez a kirívó feudális maradvány a választási rendszerben —, ami tág lehetőséget nyitott a választók gazdasági és közigazgatási »befolyásolására«. Mindezen felül a törvény nem mulasztotta el azt sem, hogy rendőri közegeket és »szükség esetén« katonai erőt bocsásson a választókerület választási elnökének rendelkezésére; valamint súlyos büntetéssel fenyegesse meg azt, aki a választással kapcsolatban »a tulajdon sérthetetlensége, valamely nemzetiség, osztály« vagy »a magyar állam egysége« ellen izgat stb.

Kétségtelen, hogy ezeknek a rendelkezéseknek az éle nemcsak a 48-as párt, hanem — jelentős mértékben — a nemzetiségek ellen irányult, a nemzetiségek parlamenti képviseletének minél teljesebb megnyirbálását célozta — amint azt a parlamenti tárgyalás során egyes nemzetiségi képviselők élesen fel is vetették. A választójogi törvény egyéb intézkedéseivel is súlyosan nyomta a nemzetiségeket; pl. azáltal, hogy a választhatóságot a magyar nyelv ismeretéhez kötötte. Idevágott a már említett »választási geográfia« is: a nemzetiségi vidékeken a választókerületek sokkal kisebbek voltak, mint az Alföldön. A 70-es években pl. a 4110 lakosú és csak 100 választóval

bíró Abrudbánya, az ugyanannyi lakosú szász Vízakna éppen úgy egy képviselőt küldött az országgyűlésre, mint a 29 ezer lakosú Cegléd, a 20 ezer lakosú Nagykőrös vagy a 17 ezer lakosú Csongrád. Ennek persze nem az volt az oka — amiről Beksics vagy Szekfű beszél —, mintha a magyar állam nemhogy elnyomta, sőt éppen »előtérbe helyezte« volna a nemzetiségeket; hanem az, hogy a kis nemzetiségi kerületekben volt a legsimábban biztosítható a kormánypárti képviselőjelölt megválasztása. Ezeken a vidékeken ugyanis az országos arányszámnál is jóval kevesebben rendelkeztek szavazati joggal (Erdélyben pl. 3,2%); jórészt állami hivatalnokok, a kormányzattól függő vagy annak lekötelezett földbirtokos és burzsoá elemek. A kis választókerületek egyben a választók közvetlen befolyásolását, »megdolgozását« is megkönnyítették.

Mert a törvény nyújtotta lehetőségek gátlástalan kihasználása mellett a befolyásolás, vesztegetés volt a parlamenti választások főeszköze a 67-es Magyarországon. A korrupció — az 1869. évi előzmények után — az 1872-i választások során már hallatlan méreteket öltött. »A választások — írja egy 48-as párti kortárs — a kerületek nagy részében árveréssé fajultak, a pénz legnagyobb részét a kortesvezérek lopták el, a tisztviselők és bírák kortesked-tek, fenyegettek... Az erősebb kormánypárti választások 30 000 forinttal kezdődtek, közhír szerint báró Vodjaner Albert 60 000, gróf Apponyi Albert 60 000 forinttal győztek, Kállay Béni 30 000 forinttal bukott. Ezekkel szemben legolcsóbbak voltak a szélbali választások, Boborié Cegléden 18 frt-ba került, a Madarász Józsefé sem sokkal került többe.« A kormány »választási kiadásait« fedezte: »1. a rendelkezési alap fele és pedig két évi 200 000 frt. 2. grófság, bárság, nemesség, kamarásság, keresztek ára, és pedig a nemességért 10—20 000, a bárságért 15—30 ezerig, grófságért 20—60 000, a keresztért 5—15 000 frt-ig. 3. egyesek, intézetek, vállalkozók segélyei, báró Sina maga... 100 000 frt-ot adott. 4. püspökök, káptalanok önkéntes kényszeradományai, Hajnald maga rendesen 40 000 forintot adott. Az esztergomi érsek... Sennyeinek 60 000 forintot adott. 5. a megyei pártpénztárak. Kis számolással a többség költsége 2 600 000, a balközépé 400 000 frt-ra tehető«.

Ilyen körülmények között egészen természetes, hogy a 67-es Magyarország országgyűlési képviselői általában csak az uralkodó osztályok köréből — elsősorban a nagy- és középbirtokosok közül — kerülhettek ki; s nem a népnek, de még csak nem is választóik többségének érdekeit, hanem az uralkodó osztályok, mindenekelőtt a nagybirtokos-osztály érdekeit képviselték. Ehhez a képviselőházhoz járult azután az országgyűlés másik háza, a rendi időkből változatlanul átmentett főrendiház, amelynek — 1886-ig — minden arisztokrata, főpap és főispán tagja volt. Méltán tekintette ezt Kossuth a józan ész kigúnyolásának, a hűbérrendszer legszembeszökőbb maradványának az ország politikai életében.

Így festett a kiegyezés utáni Magyarország »népképviseleti alapon« nyugvó törvényhozása: a legkevésbé sem veszélyeztette a nagybirtok és nagytőke uralmát, a dualizmus egész rendszerét, sőt éppen jó eszköz volt annak fenntartására és megszilárdítására. De még ennek a törvényhozásnak a keze is nagymértékben meg volt kötve. Folytathattak ugyan — és folytattak is — kormánypártiak és ellenzékiek éles vitákat az országgyűlésen különféle kérdésekről; hozhattak ugyan — és hoztak is — burzsoá-liberális jellegű (bár gyakran inkább csak liberális látszatú) törvényeket (mint a zsidók emancipációjáról, iparról, kereskedelemről, az egykori úrbéri kapcsolatból

fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről, egységes mértékrendszerről, népszámlálásról és statisztikáról stb.) —, de az alapvető kérdésekbe a törvényhozásnak vajmi kevés volt a beleszólása. Nemcsak arról van szó, hogy a belügyekre vonatkozó törvényjavaslatok sorsa nem az országgyűlésen, hanem a Deák-klubban vagy a mágnáskaszinóban dőlt el, hanem mindenekelőtt arról, hogy a legfőbb döntések a bécsi Burg termeiben vagy éppen a Rotschild-bankház irodáiban születtek; hogy a magyar törvényhozás egész tevékenysége csupán a dualista rendszer szűkre szabott keretei között mozoghatott, a kiegyezés talaján, a 67-es »közjogi alapon« folyhatott. A közös ügyek közös miniszterei az országgyűlésnek nem tartoztak felelősséggel, hanem az osztrák és a magyar delegációnak: elvileg *két* képviseletnek, tehát gyakorlatilag *egynek sem*. Így a közös ügyek intézését az abszolutizmus kormányzati módszereinek továbbélése jellemezte: a döntés az uralkodó kezében volt, aki előtt az udvari katonai körök és a bécsi finánckörök szava esett latba a legnagyobb súllyal. De az abszolutizmus maradványai még a belügyek terén is érvényesültek. Nálunk nem volt ugyan az alkotmánynak olyan cikkelye, mint Ausztriában a hírhedt 14. § (amely azzal a joggal ruházta fel a császárt, hogy a birodalmi tanács két ülésszaka közötti időben rendeletekkel kormányozzon); de volt olyan törvénycikk — még a kiegyezési törvénycikk *előtt* iktatták be, az 1848-ban hozott törvény megváltoztatásával —, amelynek értelmében a király a következő évre szóló költségvetés elfogadása *előtt* is feloszlathatta az országgyűlést (bár azzal a feltétellel, hogy még az év folyamán ismét összehívja). (1867: X. t. c.) S megvolt mindenekelőtt az ún. királyi előzetes jóváhagyás (»előszentesítés«) gyakorlata, amelyet Ferenc József még ugyancsak a kiegyezés törvénybeiktatása *előtt* vezetett be. Már 1867 márciusában azt kívánta, hogy »jövőre a kormány minden javaslata, mielőtt az országgyűlés fórumához kerül, előzetes megtekintés végett elébe terjesztessék«. Andrássy teljesítette ezt a kívánságot; így fejlődött ki ez a »jogszokás«, amely »anélkül, hogy valaha törvénybe iktattatott volna, Magyarország politikai életében idővel, sok esztendei hagyomány alapján szinte törvényerőt nyert« — az alkotmányosság és a parlamentarizmus nagyobb dicsőségére. Minderre nézve éppen nem tarthatjuk túlzottnak Kossuth kritikáját, aki úgy ítélte meg a 67-es államszervezetet, mint »összetákolt parlamentáris paródiát s pseudo-alkotmányos életformát« és maró gúnnyal szólt »az alkotmányos formákkali abszolutisztikus kormányzat királyi kényelmeiről.«

Az állam és egyház viszonya, népoktatás

Nem lenne teljes a képünk a 67-es magyar államszervezet kiépülésének első szakaszáról, ha *végezetül* nem vetnénk egy pillantást az állam és egyház viszonyára a kiegyezés után.

Az állam és egyház viszonyának szabályozása fontos kérdése a burzsoá átalakulásnak, a burzsoá államszervezet kiépítésének. Hogy az egyház mennyit őriz meg feudális hatalmából, milyen lesz a helyzete a burzsoá államban, megtörténik-e az államtól való különválasztása — attól függ, mennyire következetes, mennyire demokratikus a burzsoá átalakulás.

Hogy a kiegyezés felemás és antidemokratikus tény volt, hogy a 67-es államszervezet igen óvatosan bánt a feudális intézményekkel — ez az előbbiek-

ből már eléggé világos. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az állam és egyház között egyáltalán nem került sor összecsapásra a kiegyezés után. Az »előcsatározások« már a kiegyezés hónapjaiban, 1867 tavaszán megkezdődtek. A támadás a klérus részéről indult ki, amely igen jól érezte magát az abszolutizmus rendszerében és éppen nem örült az effajta »alkotmányos«, »liberális« fordulatnak. Sikerült is elérnie — még néhány nappal a magyar minisztérium kinevezése előtt, Deák és a leendő miniszterek tudta nélkül, puccsszerű módon — Simor János győri püspöknek hercegprimássá való kineveztetését. A klerikális reakció kombattáns képviselője került ezzel a primási székbe, aki múltjához híven — éveken át a bécsi Pázmáneum igazgatója, majd a konkordátumot megkötő Thun Leó minisztériumának osztálytanácsosa volt — azzal kezdte tevékenységét, hogy az uralkodóhoz intézett emlékiratban állást foglalt a kultuszminiszternek az egyház és az iskola ügyeibe való beleszólása ellen, s azt követelte, hogy ezeket a király az ő közvetítésével intézze. (Egyébként pedig — minden eshetőségre készen — előkészületeket tett arra, hogy az egyházi javakat egy belga bankárnak eladja.)

Deák és Eötvös — akiken, mint láttuk, kétségkívül érződtek még a liberalizmusért folytatott évtizedes harcok hagyományai — természetesen szembeszálltak a főpapság támadásával. Deák megvédte az uralkodó előtt a vallás- és közoktatásügyi miniszter jogkörét, s a magyar kormány, első egyházpolitikai tetteként, megtagadta a konkordátum érvényességét Magyarországra nézve.

A következő lépés az ún. katolikus autonómia kérdésének felvetése volt. Az autonómia követelése 1848-ban még a klérus részéről merült fel, hogy szembeszegezze a magyar nemzeti kormánnyal, s — a király nevében teljhatalmat biztosítva magának az egyházi birtokok és alapítványok kezelésére, az iskolák vezetésére és felügyeletére — mintegy szuverén állást teremtsen a katolikus egyháznak a magyar államon belül. Most, 1867-ben Eötvös a támadóan fellépő klérus ellen, Róma befolyása ellen akarta felhasználni ezt az intézményt: világiak bevonását szorgalmazta a katolikus egyház vezetésébe, ezzel juttatva kifejezésre az állam jogát az egyházi vagyon és alapítványok felett. Jellemző azonban, hogy a klérus most is a maga javára tudta fordítani ezt a javaslatot; a hosszan elhúzódó előkészítő tanácskozásokon, majd az 1870-ben tartott katolikus kongresszuson — Deák ismételt erélyes föllépése ellenére — olyan tervezetet fogadtatott el, amely lényegében kikapcsolta volna az állam befolyását az egyházi és iskolai ügyekből. S mindezt tetézte azzal, hogy a tervezetet — a kormány és az országgyűlés megkerülésével — egyenesen a királynak terjesztette elő szentesítés végett. Ferenc József, bár szívében a klerikálisokkal rokonszenvezett, kénytelen volt a tervezetet országgyűlés elé utalni, ahol azután — nem került tárgyalásra.

Még nagyobb viharokat kavart Eötvös 1868-ban benyújtott népiskolai törvényjavaslata, amely az általános elemi iskolai tankötelezettség elvén és — az egyházi iskolák mellett — »közös«, vagyis felekezeti jelleg nélküli iskolák létesítésének elvén alapult. Bár a javaslat elég szerény és óvatos volt, a klérus mégis szenvedélyesen nekitámadt és szervezett hecckampánnyal akarta megakadályozni törvénybeiktatását. Simor esztergomi érsek a tankötelezettség kimondását a szülők nevelési joga megsértésének nevezte s pásztorlevélben utasította a papságot a javaslat elleni izgatásra. Haynald Lajos kalocsai érsek — akit 1849-ben Horváth Mihály püspöki irodavezetői állásából mint kártevőt függesztett fel — a főrendiházban követelte, hogy a

népnevelés továbbra is az egyház kizárólagos joga maradjon. A pannonhalmi főapát pedig egyenesen azt hangoztatta, hogy a tankötelezettségről szóló törvény »az első lépés a kommunizmus felé«. A hangulat a képviselőházban olyan feszültté vált, hogy zárt ülésen külön bizottságot küldtek ki a felekezetek képviselőinek meghallgatására. Hosszas huzavona után, eléggé megtépázva lett csak törvény Eötvös javaslatából 1868 végén.

Az 1868 : XXXVIII. tc. »a népiskolai közoktatás tárgyában« — még így is nyilvánvalóan burzsoá-liberális rendszabály volt : azzá tette — említett alapelvein kívül — a tanítói állás képesítéshez kötése, állami tanító- és tanítónőképzők felállítása, a tanítandó tárgyak előírása, az anyanyelven történő oktatás kimondása stb. Ugyanakkor kétségtelenül hanyatlást, visszalépést jelentett 1848-hoz képest, az »egységes nemzeti tanodá«-ról szóló, ugyancsak Eötvös által szerkesztett és az első népképviseleti országgyűlésen tárgyalt törvényjavaslathoz képest. Eötvös 1868-ban jóval nagyobb engedményeket tett az egyháznak, mint két évtizeddel korábban. 1848-ban még — legalábbis elvileg — az iskolák államosításának követelményét vallotta, 1868-ban már csupán állami felügyeletet kívánt a felekezeti iskolák felett ; az egyházak egyébként iskoláikban »a tanítókat és tanárokat maguk választhatják,... a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is« — bizonyos korlátok között — maguk intézkedhetnek. 1848-ban még a hitoktatás fakultatívvá tételét szorgalmazta, 1868-ban már a »hit- és erkölcstan«-t állította a kötelezően tanítandó tárgyak sorának élére. A törvény erősen kompromisszumos jellegét mutatja még, hogy községi iskola létesítését csak olyan helyeken tette kötelezővé, »hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát«; hogy a papi befolyást — az ún. iskolaszék útján — itt is biztosította; hogy a községek által eddigelé fenntartott felekezeti iskolákat továbbra is az egyház kezén hagyta ; végül, hogy csupán a felekezeti és községi iskolák után, harmadsorban beszélt az állami iskolákról, a közoktatási miniszter jogáról, »bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen, a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket állítani«.

A népoktatási törvényjavaslathoz Kossuth is hozzászólt, mégpedig kiemelkedően haladó álláspontról. »... hazánkban a népnevelés, a közoktatás ügye mindekkoráig majdnem kirekesztőleg az oly gazdagon dotált katolikus egyház s a ... többi vallásfelekezetek kezében volt ; és mi az eredmény annyi századok után? Ott van a lesujtó felelet Önnek közoktatásügyi munkájában« — írta Schwarz Gyula egyetemi tanárnak, a jeles tudósnak. »Tizenhétezer község között ötezer faluban semmi iskola ! A tanköteles figyermekeknek ötvenkét százaléka, több mint a fele, nem jár iskolába ! A hazai menyasszonyok sorában, kik a nemzedékek legelső, legmaradandóbb hatású nevelőivé vannak... rendelve, száz közül 85 nem tudja a nevét leírni ! Száz ujonc közt 78, Erdélyben már épen 91 nem tud irni !« Tehát — vonta le a következtetést — »a nemzeti közművelődés nemzeti közügyét a mindenesetre particularis érdekü vallásfelekezeteknek monopóliumul átadni nem szabad, sem tőlük e nagy állami érdek kielégitését várni nem lehet«, — hanem »az államnak magának kell minden vallásfelekezeti szinezet mellőzésével közös nemzeti tanodákat állitani, fenntartani«, az »ingyenoktatás és tankötelezettség elve« alapján. Kossuth ugyanakkor kifejezte azt az aggodalmát, hogy ilyen, valóban haladó közoktatásügyi reformra a dualizmus rendszerének viszonyai között aligha kerülhet sor Magyarországon.

Kossuthnak ez az aggodalma valóra vált. Ha következetlen volt maga az országgyűlésen elfogadott népoktatási törvény, még fonákabb volt annak végrehajtása. Az oktatás szervezetileg és ideológiailag lényegében továbbra is az egyház kezén maradt. A 70-es évek elején pl. Zala megyében a 28 elemi iskola közül csupán 3 volt községi, a többi mind felekezeti iskola, ezek közül is 20 a katolikus egyházé. E 20 iskola közül pedig 14-ről azt jelentette a tanfelügyelő, hogy a »tanügy a lehető legrosszabb lábon áll«. A különböző korú gyerekek mindenütt egy terembe vannak bezsúfolva, néhol a tanító lakószobája szolgál egyúttal tantermül is ; sokhelyütt egyáltalán nincs tanító, nem folyik tanítás. Hasonló állapotokról számolt be a tanfelügyelői jelentés Csik—Udvarhely—Háromszék megyékből. Az iskolaköteleseknek több mint fele továbbra sem jár iskolába, az iskolákban még pad és kályha sincs, a 12—15 éveseknek kötelező ismétlő iskoláztatását az egész tankerületben alig 10%-ban hajtják végre, az ismétlők tulajdonképpen csak a hit- és erkölcstanban nyernek oktatást. »Nem mulaszthattam el — fejezi be a tanfelügyelő — e baj orvoslására úgy a fő, mint a kerületi egyházi hatóságok figyelmét felhívni, de meg kell vallanom, hogy ez azon pont, melyben a legkevesebb eredményt tapasztaltam.« — S ilyen volt a helyzet országszerte. Eötvös minisztériumának az országgyűlés elé terjesztett jelentése szerint (1870—72) a 2 284 741 tanköteles gyermek közül csupán 1 152 115 járt valóban iskolába, míg 1 132 626 gyermek iskolázatlanul nőtt fel. De az iskolába járók nagy része is csak a téli időszakban vett részt az oktatásban : Magyarországon a tankötelesek 34%-a, Erdélyben 45%-a. Ahhoz, hogy a népiskolai törvény végrehajtásra kerüljön, még további 14 ezer tanteremre s több mint 10 ezer tanítóra lett volna szükség — derült ki a jelentésből, amely egyébként megdöbbentő adatokat közölt az iskolák állapotáról, a tanítók szellemi és anyagi nyomorúságáról. *Ezeknek* a kérdéseknek a megoldására azonban nem nyújtott lehetőséget a 67-es Magyarország költségvetése. »... hivatalos körömben néha kétségbeesem — tört ki Eötvösből az elkeseredés egyik bizalmas levelében —, midőn a szegénységet tapasztalom, mely a közoktatás minden eszközeire nézve az országban létezik...«

Jóformán el sem simultak még a népoktatási törvény körüli vita hullámai, amikor a katolikus főpapság újabb reakciós fellépése hívta ki széles rétegek felháborodását. A pápa, IX. Pius — aki már 1864-ben hírhedtté tette nevét, minden politikai és kulturális haladást kiátkozó »Syllabus«-ának kibocsátásával — 1869-ben zsinatot hívott össze Rómába a »pápai csalhatatlanság« dogmájának kihirdetésére. Ennek a különösen képtelen hittételnek az elfogadtatása azt a célt szolgálta, hogy a pápai döntések megfellebbezhetetlenségének, minden ország egyházára kötelező érvényének örve alatt módot adjon a Vatikánnak az egyes országok belügyeibe való beavatkozásra. A magyar kormány, Eötvös kultuszminiszter, majd Horvát Boldizsár igazságügyminiszter levélben figyelmeztette a Rómában tartózkodó magyar püspököket, hogy amennyiben alávetik magukat a pápa követelésének. »Magyarország törvényhozásának tényezői közt aligha tarthatnák meg helyöket« ; sőt — a hatalmas egyházi birtokokra való félreérthetetlen célzással — azt is emlékezetükbe idézte, hogy a dogma esetleges elfogadásával az egyház Magyarországon többet kockáztatna, mint más országokban. *Ezt* a kockázatot a püspökök nem merték vállalni ; de nem mertek — és nem is akartak — a pápa akaratának sem szembeszegülni. Ezért többhónapos római tartózkodás után, közvetlenül a szavazás előtti napon — diplomati-

kusan hazautaztak. Távollétükben szavazta meg a zsinat a pápa »csalhatatlanságát« (1870 július).

A magyar kormány a királyi tetszvényjog (placetum regium) felújításával válaszolt, annak az évszázados állami jognak a gyakorlásával, amelynek értelmében Magyarországon az egyházi javadalmak feletti rendelkezés, a püspökök kinevezése az államot illeti (a pápa csak megerősíti a kinevezést), s a pápai bullákat csak királyi jóváhagyás után lehet kihirdetni. Mikor a püspököket erről — tehát lényegileg a csalhatatlansági dogma kihirdetésének tilalmazásáról — értesítették, Simor primás nyomban terjedelmes emlékiratot intézett a királyhoz a placetum ellen és a dogma mellett ; a püspökök pedig a következő években lassanként sorra kihirdették egyházmegyéjükben a pápa csalhatatlanságát, az állami jog nyilvánvaló megsértésével. Erre — s ez a legjellemzőbb az egész dologban — szinte semmi sem történt : a »liberális« magyar minisztérium retorziója abban merült ki, hogy a székesfehérvári és rozsnyói püspököt — »dorgálásban« részesítette.

A kormánynak — enyhén szólva — erélytelen magatartása fölött egyideig még az országgyűlés sem tért napirendre. Évek múltán, 1873 nyarán (június 28.) zajlott le az ügy záróakkordját képező országgyűlési vita, amelyet Deák Ferenc határozott, liberális szellemű fellépése — egyben utolsó országgyűlési beszéde — tett emlékezetessé. Deák az egyház és állam viszonyának szabályozását javasolta, a két intézmény különválasztásának irányában ; az egyházi vagyon jogi természetének megvizsgálását és a kulturális célú alapoknak állami kezelésbe vételét ; annak a »józan ész« ellen való állapotnak a megszüntetését, hogy a katolikus és ortodox egyház főpapjai hivatalból tagjai a főrendiháznak ; a kötelező polgári házasság bevezetését, azon az alapon, hogy az »abszolute nem vallási, hanem tisztára polgári kérdés«. Deák beszédét — s ez megint csak nagyon jellemző — a képviselőház megtapsolta ; a szükséges törvényjavaslatok kidolgozására bizottságot küldött ki, amelyet a Deák által kifejtett irányelvek szem előtt tartására szólított fel ; azután pedig az egész »kínos« kérdést eltemette, annál is inkább, mivel a mélységesen klerikális Ferenc József vétót emelt az elfogadott javaslat ellen. A »liberális« magyar kormány és magyar országgyűlés az egyházpolitikai reformok megvalósítását maga sem gondolta komolyan: nem akart ellentétbe kerülni ezen a vonalon a bécsi udvari körökkel, elsősorban az uralkodóval ; még kevésbé akart lemondani az egyház kipróbált szövetségéről a dolgozó tömegek elnyomásában. A magyar uralkodó osztályok ebben a kérdésben is elzárkóztak attól a haladó felfogástól, amelynek Kossuth adott hangot : »Ezentul ne avatkozzék az állam a vallás dolgába, de azt se engedje, hogy akármely egyházzá szervezett vallás az állami vagy polgári dolgokba avatkozzék. Legyen elve az, hogy a vallásos felekezetek az állammal szemben másnak nem tekinthetők, mint az egy hitet valló egyének szabad akaratából kifolyó önkéntes egyesületnek. Ha sértik a törvényt, a törvény megtorolja a sértést. De amig a törvényt nem sértik, az ő dolguk, hogy mit csinálnak.«

Ilyen körülmények között nem került sor egyházpolitikai reformokra, még kevésbé az egyház és állam különválasztására Magyarországon a kiegyezés utáni években : az egyház nemcsak hatalmas földbirtokait, alapítványait tartotta meg, hanem számos olyan közfunkciót is, amelyet a burzsoá államok a papságtól elvonva, általában maguk gyakorolnak. (Közoktatás, házasságkötés és bontás, anyakönyvvezetés stb.) A kiépülő burzsoá államszervezet mindjobban összebékült azokkal a súlyos feudális

maradványokkal, amelyeket az egyház továbbra is fennálló gazdasági, politikai és ideológiai hatalma jelentett.

*

A burzsoá államszervezet kiépítésének egész fonákságát, felemás mivoltát az Osztrák-Magyar Monarchiában — zseniálisan jellemzi és magyarázza Lenin műveiben. Lenin hangsúlyozza, hogy a burzsoáziának *általában is* »előnyösebb az, hogy a szükséges polgári demokratikus irányba eső változások mennél lassabban, fokozatosabban, óvatosabban, határozatlanabbul, reformok útján, nem pedig forradalom útján menjenek végbe ; hogy e változásoknál a lehető legóvatosabban bánjanak a jobbágyrendszer 'nagyrabecsült' intézményeivel (pl. a monarchiával) ; hogy ezek a változások a lehető legkevésbé fejlesszék az egyszerű nép, vagyis a parasztok és különösen a munkások forradalmi öntevékenységét, kezdeményezését és erélyét...«* *Különösen* áll ez olyan országra, mint Magyarország, ahol a burzsoá államszervezet kiépítése a polgári forradalom veresége után, a nagybirtok vezetőszerepének fenntartása mellett és fejletlen proletáriátussal ment végbe. »Poroszországban és Ausztriában — mutat rá Lenin (s itt Ausztria alatt Ausztria—Magyarország értendő) — a proletariátus gyengesége volt az oka annak, hogy nem tudta megakadályozni az agráriusokat és a burzsoáziát abban, hogy a munkások érdekei *ellenére*, a munkások számára *legkevésbé előnyös* formában valósítsák meg az átalakulást, olyképpen, hogy megmaradtak a monarchia is, a nemesség kiváltságai is, az önkény is a falvakban és még rengeteg más középkori maradvány.«**

S itt kell rámutatnunk arra, hogy az 1867 után kiépülő magyarországi államszervezet nemcsak a parasztságra és nemzetiségekre, hanem a még viszonylag gyenge, kialakulóban levő munkásosztályra is nyomasztó súllyal nehezedett. A 67-es rendszer ugyan több teret engedett a munkásosztály fejlődésének és szerveződésének, mint megelőzőleg a nyílt abszolutizmus ; de kétségtelen az is, hogy ez az átalakulás a magyarországi munkásosztály számára a »legkevésbé előnyös formában« ment végbe. Hogy ez mit jelentett gazdasági és politikai tekintetben, arról a továbbiakban részletesen fogunk szólni ; most csak annyit, hogy a munkásmozgalom kialakulásának egyes lépései, az Általános Munkásegylet létrejötte 1868 februárjában, a Munkásképző Egylet alakulása 1869 augusztusában stb. — kezdettől fogva az uralkodó osztályok akadályozó, elnyomó intézkedéseibe ütköztek. A főváros hatóságain kívül a belügyminisztérium rendőri osztálya is egyre többet »foglalkozott« a munkásmozgalom kérdésével. Az Internacionálé bázeli kongresszusán, 1869 szeptemberében Marx is szóvátette azt a »nyílt és arcátlan hajtóvadászatot«, amelyet a magyar kormány, báró Wenckheim Béla belügyminiszter a magyarországi szocialisták ellen folytatott. Ezt a célt szolgálta a még 1867 végén megszervezett fővárosi rendőrség kiépítése, majd néhány évvel később (1872) közvetlenül a belügyminiszter hatásköre alá, állami kezelésbe vétele. *Ez* az erőszakszervezet, a rendőrség — amely időjártával egyre nagyobbá terebélyesedett — kezdettől fogva elsősorban a munkásosztály, a munkásmozgalom ellen irányult.

* *Lenin :* Vál. Műv. I. köt. 596. l.
** *Lenin:* Marx, Engels, marxizmus. 249—250. l.

JEGYZETEK

1. A kiegyezés és a dualista rendszer fő vonásainak értékelésére a marxizmus-leninizmus klasszikusai közvetlen útmutatást adnak. A Marx és Engels leveleiben szereplő megjegyzések Németország reakciós egyesítéséről, a burzsoázia »kisnémet« tervének megvalósításáról Bismarck által — l. különösen Engels Marxhoz, 1866. július 25. és Marx Engelshez, 1866. július 27. (*Marx—Engels:* Válogatott levelek. Bpest, 1950. 209—212 l.) — nemcsak a kiegyezés nemzetközi előzményei, a Habsburg-monarchia külpolitikai helyzete, hanem a monarchiabeli, sok tekintetben hasonló, »felülről való« megoldás értékelésére is igen tanulságosak. A polgári forradalom korszakának lezárására Ausztria-Magyarországon, a dualista állam létrejöttére stb. l. *Lenin* megállapításait A nemzetek önrendelkezési jogáról írt művében (Lenin Válogatott Művei, Bpest, 1949. I. 825—827. l., s külön is: Lenin Magyarországról. Bpest, 1954. 16—18. l.); a »viharok és forradalmak« korszakának lezárultáról s a követő »békés« periódusról *Lenin:* Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai. (Pl. a Marx, Engels, marxizmus c. kötetben. Moszkva, 1947. 65—68. l.) A nemzetiségi elnyomás rendszerét, mint a kiegyezés alapvető mozzanatát *Sztálin* fejtette ki az OK(b)P XII. kongresszusán tartott Előadói beszédében a nemzeti mozzanatokról a párt-, és államépítésben (J. V. Sztálin Művei, V. Bpest, 1951. 274—275. l.) A klasszikusok egyéb utalásaira l. Magyar Történeti Bibliográfia 1825—1867. Szerkesztette a Történettudományi Intézet munkaközössége I. Tóth Zoltán vezetésével. I. Általános rész. Bpest, 1950. 24—25. l.

A magyar irodalomban elsőként *Révai József* adta a kiegyezés marxista értékelését, l. különösen Marxizmus és magyarság. Bpest, 1946. 179—183. l.; Marxizmus, népiesség, magyarság. Bpest, 1949. 159—162., 240—242., 310—316. l. Megállapításai alapvető jelentőségűek történetírásunkban. A kiegyezés reakciós, népellenes jellegének éles leleplezése *Andics Erzsébet* munkáiban. (Pl. Magyarország az 1867-es »kiegyezés« után. A Demokrácia és köznevelés c. kötetben. Bpest, 1945. 397. kk. l. és legutóbb A magyarországi munkásmozgalom az 1848—1849-es forradalomtól és szabadságharctól az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Bpest, 1954. 12—16. l.) Vö. még *Mód Aladár:* 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Bpest, 1954. 298—301. l. A fentiek alapulvételével kíséreltük meg a kiegyezés fő vonásait összefoglalóan felvázolni, súlyt vetve arra, hogy a dualizmus fogalmát — polgári történetírásunkkal szemben — ne csak közjogi szempontból határozzuk meg, hanem azt a társadalmi és politikai viszonyok *rendszereként,* többoldalúan jellemezzük.

Az 1867 : XII. tc.-t s a kiegyezési törvényhez kapcsolódó XIV. tc.-t a kvótáról, XV. tc.-t az államadósságokról, XVI. tc.-t a vám- és kereskedelmi szövetségről l. a Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár c. sorozatnak az 1836—1868. évi törvénycikkeket tartalmazó kötetében. Bpest, 1896. (E törvények létrejöttének és tartalmának részletes ismertetésére a szöveg nem tér ki, mert ezt a tankönyv megelőző fejezete tartalmazza.) — Werther porosz követ Bismarckhoz intézett 1867. ápr. 2-i jelentését id. *Wertheimer Ede:* Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I. Bpest, 1910. 350. l. *Kossuth* az osztrák-magyar kiegyezésnek a nemzetiségek ellen irányuló éléről Iratainak VIII. kötetében. Bpest, 1900. 320. l.

A magyar polgári történetírás kiegyezés- és dualizmus-értékeléseinek számbavételére s kritikájára e helyütt nincs mód; ez külön részletes cikket igényelne. A szövegben is csupán a legjellegzetesebb tételekkel szálltunk szembe: azokkal, amelyek 1867-et 1848 egyenes folytatásaként kívánják beállítani, elmosva a köztük fennálló gyökeres különbséget. A szövegben szereplő idézetekre l. *Beksics Gusztáv:* I. Ferenc József és kora. A magyar nemzet története. X. Bpest, 1898. 662. l.; *Wertheimer,* i. m. I. 349. l.; *Szekfű Gyula:* Három nemzedék. Bpest, 1940. 199. l. Vö. *Gratz Gusztáv:* A dualizmus kora. Bpest, 1934. I. 12. l. stb. — E vélemény maradványai egyébként máig sem tűntek el egészen: részben 1848 hiperkritikájának formájában, részben 1867 viszonylagos pozitívumának eltúlzása formájában bukkannak itt-ott fel olyan nézetek, amelyek nem látják világosan a különbséget a polgári átalakulás kérdéseinek »alulról való«, forradalmi felvetése és »felülről való«, reakciós megoldása között. E nézetekkel szemben a marxista elemzés Kossuth Lajos igazát emeli ki, nem mondva le ugyanakkor Kossuth felfogása korlátozottságának határozott bírálatáról, főként a dualizmus rendszerének *belső,* társadalmi tartalmát illetően. A Kossuthtól közölt állásfoglalások Iratainak VIII. kötetében a 40. és 347. lapon.

2. A kiegyezés utáni pártalakulással kapcsolatban mindenekelőtt a polgári történetírásnak azzal a tételével kell szembeszállni, amely szerint a »párttagozódás« tisztára »közjogi alapon« és egyáltalán nem »világnézeti különbségek, gazdasági érdekek vagy osztályellentétek szerint« történt volna, mint pl. Gratz állítja: i. m. I. 30—31. l. (Vö.

Beksics, i. m. 664—665., 669. l. stb.). A valóság az, hogy amint a dualizmus nem csupán közjogi szabályozást jelentett, hanem a társadalmi és politikai viszonyok egész rendszerét, úgy a pártalakulást sem egyszerűen közjogi álláspontok, hanem — alapvetően — az osztályviszonyok alakulása, az osztályerők csoportosulása szabta meg. Az osztály- és pártviszonyokra — s ezen belül a Deák-párti nagybirtokosokra, arisztokratákra — l. pl. a hatvanhetes bizottság többségének munkálatáról 1867. márc. 30-án tartott szavazás eredményét (*Kónyi Manó:* Deák Ferenc beszédei. IV. Bpest, 1897. 465—468. l.), az 1865., 1869. és 1872. évből való képviselői lak- és címjegyzékeket, továbbá — kellő kritikával — *Lakatos Ernő:* A magyar politikai vezetőréteg 1848—1918. Bpest, 1942. c. tanulmányát (különösen 18. kk. l.); a Deák-párt és a nagytőke kapcsolataira a tankönyv — itt nem közölt — következő, gazdaságtörténeti fejezetét. Itt kell hangsúlyoznunk, hogy a Deák-párt nem »a középbirtokosok vezető pártja« (miként ez — a polgári történetírásnak az »uralkodó középosztály«-ról szóló tétele reminiszcenciájaként — még marxista történetírásunkban is olykor feltűnik), hanem a nagybirtok hegemóniáját képviseli. (Vö. *Nemes Dezső:* Az Általános Munkásegylet története 1868—1873. Bpest, 1952. 16—17. l.; *Szekfű Gyula:* Magyar történet. Bpest, 1936. V. 515. l. stb.).

Gr. Andrássy Gyuláról mint a demokratikus forradalom árulóinak képviselőjéről l. *Lenin:* A fehérkesztyűs »forradalmárok« c. cikkét (Lenin Magyarországról. 31—34. l.); emigrációs és 1867 felé vezető pályafutásáról *Wertheimer*, i. m. I. 70. kk. l. és *Lederer Béla:* Gróf Andrássy Gyula beszédei. I. Bpest, 1891. 109 kk. l.; »opportunitási szempontjairól« *Gratz*, i. m. I. 41. l.; mint »providenciális« férfiúról s Deák elhárító magatartásáról a miniszterelnökséget illetően *Kónyi*, i. m. IV. 3., 45., 191., 328., 331., 334. l.; *Lederer*, i. m. I. 193. l.; *Wertheimer*, i. m. 324., 337. l. — *Eötvös* politikai felfogásának alakulására a forradalom után írt művei vetnek fényt, különösen a Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs c. műve (Leipzig, 1859) s legújabban összefoglaló értékeléssel *Sötér István:* Eötvös József. Bpest, 1953. 285. kk. l. — Eötvös és Lónyay szerepére a kiegyezési tárgyalásokon, az utóbbi politikai álláspontjára a *Kónyi* által közölt iratok a legjellemzőbbek, többek közt Lónyay levelei, naplójegyzetei. (I. m. IV. 1—4., 17—55., 83—84., 121—123., 128—131., 142—144., 170—178., 190—201., 202—204., 205—211. l. stb.) Vö.: *Halász Imre:* Egy letűnt nemzedék. Bpest, 1911. 399. l. stb. — Horvát Boldizsár igen lojális és élesen Kossuth-ellenes magatartására pl. Pesti Napló. 1866. okt. 30.-nov. 6.; Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (Képviselőházi Napló) 1866. dec. 1., Pesti Napló 1867. szept. 27., *Kossuth* Iratai VII. 334. l.; vö. *Wertheimer*, i. m. I. 394. l.; liberális álláspontjára a kormány többi tagjaihoz képest l. Országos Levéltár (O. L.) Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Min. tan. jkv.) 1868-52-4. 1868. nov. 22.; 1869-18-3. 1869. márc. 25.; 1869-68-3. 1869. dec. 10. — Az egész kabinet jellemzésére s benne Andrássy kiemelkedő szerepére l. Lónyay 1867. szept. 13-i naplójegyzetét (*Kónyi*, i. m. V. 230—231. l.), Eötvös 1869. nov. 2-i és 15-i levelét a távollévő Andrássyhoz (*Lederer*, i. m. II. 179—182. l.; vö. *Halász*, i. m. 67. l.), továbbá — különösen — a minisztertanácsi jegyzőkönyveket. Andrássy távollétében csak kevésbé fontos ügyeket tárgyalnak, sőt határozatot is hoznak arról, hogy hetenként Eötvös elnökletével ülést tartanak a kisebbjelentőségű ügyek tárgyalására. — Megjegyzendő azonban, hogy az első időben Deák tárca nélkül is döntő befolyással rendelkezik s a minisztertanácsi határozatoknak is »appellatorium forum«-a. (L. pl. *Kónyi*, i. m. V. 348—350. l.)

Kossuth nyílt levele Deákhoz a Magyar Ujság 1867. május 26-i, A Hon május 28-i számában s külön füzetben jelent meg (és A Hon május 30-i tudósítása szerint 40 ezer példányban kelt el); a jászladányiakhoz intézett válasz a Magyar Ujság augusztus 17-i, a váci levél a Magyar Ujság augusztus 28-i számában. Az e levelekből s Kossuth egyéb üzenetei ből származó idézetek az Iratok VIII. kötetében a 9., 16., 29., 30., 33., 41., 42., 173., 11., 14., 60—61., 93., 96., 58., 46. oldalakon olvashatók. (Vö. VII. 319—321. l.) — Deák kitérő válasza a Pesti Napló és a Magyarország 1867. május 30-i számában, Pulszky Ferenc válasza Toldy István 1848 c. lapjának május 28-i számában, a rágalmazó cikkek a Pesti Napló 1867. máj. 7—jun. 3., aug. 31.—szept. 13., szept. 21.—okt. 8. számaiban. (Jellemző, hogy ezek főleg a Dunakonföderációs tervet használják ki a Kossuth elleni támadásra.) Vö. *Kossuth* Iratai VIII. 63. kk. l.; *Wertheimer*, i. m. I. 393—394. l. — A Kossuth erejét csupán a »retorikában« látó polgári történészekre l. pl. *Gratz*, i. m. I. 49. l.; a Kossuth igazi nagyságára vonatkozó megállapítás *Révai Józseftől* származik: Marxizmus, népiesség, magyarság. 161. l.

Ferenc József már a koronázás utáni első minisztertanácson a sajtó megrendszabályozását követeli, főleg a »Kasszandra-levél« közlése miatt; Andrássy erélyes rendszabályokat ígér: O. L. Min. tan. jkv. 1867-28-2. 1867. jún. 12.; vö. 1867-33-1,2. 1867. jún. 18.. 1867-37-1. 1867. júl. 5., 1867-45-1,2. 1867. aug. 6. A Böszörményi elleni

eljárásra O. L. Min. tan. jkv. 1867-47-2. 1867. aug. 26., 1867-51-3. 1867. szept. 30. 1867-57-1. 1867. okt. 18., 1867-62-7. 1867. nov. 10.; 1869-2-2. 1869. jan. 8., 1869-13-2. 1869. márc. 7.; Képviselőházi Napló 1867. okt. 21., 30. és nov. 18. Az 1869-dik év april 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (Képviselőházi Napló) 1869. jún. 24. — A törvényhatóságok fellépésére s különösen a »hevesi ügyre« O. L. Min. tan. jkv. 1867-24-II/2. 1867. máj. 12., 1867-25-II/3. 1867. máj. 14., 1867-29-3. 1867. jún. 13., 1867-32-5. 1867. jún. 17., 1867-35-1. 1867. júl. 1., 1867-36-1. 1867. júl. 4., 1867-38-2,3. 1867. júl. 9., 1867-47-1, 4. 1867. aug. 26., 1867-49-4. 1867. szept. 13—14., 1867-53-1. 1867. okt. 4., 1867-58-3. 1867. okt. 18., 1867-60. 1867. nov. 4. — Minderre fontos még *Kónyi*, i. m. IV. 490—492., V. 132—138. és különösen V. 241—280. l.; *Kossuth* Iratai VIII. 63. kk. l. és Képviselőházi Napló. 1867. okt. 30—nov. 6.; v. ö. *Wertheimer*, i. m. I. 393—394. l.; *Ferenczi Zoltán:* Deák élete. III. Bpest, 1904. 309—317. l.

A honvédegyletekre O. L. Min. tan. jkv. 1867-18-II/4. 1867. ápr. 28., 1867-28-3. 1867. jún. 12., 1867-49-3, 1867. szept. 13—14., 1867-50-3. 1867. szept. 28., 1867-58-2. 1867. okt. 18.; l. még A Hon. 1867. szept. 11., *Kónyi*, i. m. V. 230. l.; *Lederer*, i. m. I. 262—265. l.; *Kecskeméthy Aurél* naplója. Bpest, 1909. 239. l., *Wertheimer*, i. m. I. 398—402. l. stb. — A demokrata-körökre O. L. Min. tan. jkv. 1867-73-3. 1867. dec. 30., 1868-4-3. 1868. febr. 23., Magyar Ujság 1868. jan. 3., febr. 4., 16., 27. stb.; *Kónyi*, i. m. V. 347—351. l. (Horváth Boldizsár emlékiratai alapján); *Madarász József:* Emlékirataim. Bpest, 1883. 379—380. l.; *Ferenczi*, i. m. III. 333—335. l. stb. — Az 1868 tavaszi megélénkülést, a politikai helyzet kiéleződését a közölt adatokon kívül — melyekre nézve l. O. L. Min. tan. jkv. 1868-2-1. 1868. jan. 16., 1868-4-3,4. 1868. febr. 23., *Kossuth* Iratai VIII. 149., 177., 192—193. l. *Wertheimer*, i. m. I. 398—402. l. — számos egyéb tény is igazolja. »Februárban, márciusban, áprilisban országszerte fölébredt a nemzetnek elaltatott lelkülete« — írja Madarász Emlékirataiban (380. l.); »minél jobban figyelem azt, ami Magyarországon, Horvátországban, Trieszt-ben és Prágában történik, annál inkább kezdem azt hinni, hogy... nem egyszerűen az osztrák-magyar monarchia válságának, hanem inkább agóniájának a tanui vagyunk« — jelenti a bécsi orosz nagy követség tanácsosa 1868 nyarán Gorcsakov külügyminiszternek. (Moszkva. Архив Внешней Политики России. Канцелярия МИД, год 1868, дело № 150. Bécs, 1868. július 15/27.) A parasztság földosztó törekvéseire, az Asztalos János vezette szervezkedésre, a félegyházi sortűzre és a demokrata körök betiltására a Nép Zászlója 1868. márc. 28, jún. 6, Magyar Ujság 1868. márc. 15., ápr. 10., 12., 15., 18., 22—24. stb., Hazánk 1868. máj. 14., 15., 20., Pesti Napló 1868. ápr. 5., 15., Szegedi Hiradó 1868. ápr. 12-i számait; Képviselőházi Napló 1868. jún. 30., júl. 1., *Madarász*, i. m. 379—381. l., *Kónyi*, i. m. V. 390—396. l., továbbá — élesen Deák-párti álláspontról — *Toldy István:* Öt év története 1867—1872. Uj kiadás. Bpest., 1891. 66—86. l. (Vö. *Boross Mihály:* Politikai kis káté. Székesfejérvár, 1868); s legújabban, rövid összefoglalást nyújtva, Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában. (Szerk. *S. Sándor Pál*) Bpest, 1951. 294—302. l.

A középbirtokososztály politikai állásfoglalására vonatkozólag a polgári történetírásnak főként azt a hamisítását kell lelepleznie, mintha a középbirtokososztályt — vagy annak jelentékeny részét — 1867 körül még forradalmiság, »forradalmi nizus« jellemezte volna, amint pl. *Beksics* állítja, Móricz Pált idézve: i. m. 671—672. l. (Vö. *Vécsey Tamás:* Emlékbeszéd borosjenői Tisza Kálmán tiszteleti és igazg. tagról. Bpest, 1905. 12. l.; *Gratz*, i. m. I. 28—29. l. stb.) Ezzel a megalapozatlan állítással szemben — amely ugyancsak összefügg a dualizmus rendszerének egyoldalú, közjogira szűkített értelmezésével — rá kell mutatni arra, hogy a középbirtokosok egy része már *teljesen*, formailag is elfogadta Bécs és a nagybirtok hegemóniáját; másrészt arra, hogy az oppozícióban maradt középbirtokosok ellenzékisége nem a kiegyezés *lényegét* illette — »midőn a kiegyezésről általánosságban volt szó, a balközép túláradt a mérséklettől s lojalitástól« (*Toldy*, i. m. 76—77. l.) —, hanem annak adott *formájára* korlátozódott, s ugyanakkor mindennél fontosabb volt számára a »társadalmi rend megóvása«, amit éppen a dualizmus rendszere biztosított. — A »közép« kiegyezési hajlandóságáról szóló idézet Ludvigh Jánosnak Kossuthhoz írt leveléből (Iratok. VI. 103. — 1866. ápr. 18.); hazatért emigránsoknak a Deák-párthoz csatlakozására l. pl. *Toldy*, i. m. 65. l.; »a 48-asok mi vagyunk«: *Lederer*, i. m. I. 345. l.; a deákpárti »egyenlőségi körökre« l. pl. *Beksics*, i. m. 668. l. — Tiszára, Ghyczyre, a balközépi álláspontra a kiegyezést illetően l. *Kónyi*, i. m. IV. 393—403. l.; *Vécsey*, i. m. 10. kk. l. *Toldy*, i. m. 36—37. l.; A Hon 1867. jún. 26. (Az 1867-ik évi képviselőház baloldalának programja). Tiszáék fellépésére a népmozgalmak ellen, a balközép szervezkedésére 1868 tavaszán s a »bihari pontokra« l. A Hon 1867. febr. 13., *Toldy*, i. m. 75., 82. l. Hazánk 1868. márc. 4. és 20., 1868. ápr. 2., A Hon 1868. ápr. 2.— Vö. *Kónyi*, i. m. V. 354—356. l., Képviselőházi Napló 1869. jún. 2., *Oláh Gyula:* Az 1875-ik évi fúzió története. Bpest, 1908. 161—162. l. és *Mérei Gyula:* Magyar politikai pártprogrammok (1867—1914). Bpest, 1934. 242—245. l.

A kispolgári demokratákra l. Marx jellemzését a Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája c. művében. (*Marx—Engels:* Vál. Műv. Bpest, 1949. I. 256. l.) — A szélsőbal vezetőire, a párt összetételére vonatkozóan főleg *H. Pálffy Ilona* kéziratos összeállítását használtam, amiért ezúton is köszönetet mondok. — (A részletadatok fényében a szélsőbalra vonatkozóan sem tartható egészen pontosnak a *Nemes Dezső* adta jellemzés: i. m. 16—17. l. stb.). — A szélsőbal, ill. a 48-as párt programjára l. Madarász József korábbi programbeszédét A Hon 1865. nov. 16-i számában, a hatvanhetes bizottság többségével szemben benyújtott szélsőbali indítványt (*Kónyi*, i. m. IV. 403—406. l. — 1867. márc 9.) s főleg a Nép Zászlója 1868. ápr. 11-i számában közölt programot. Vö. *Madarász*, i. m. 385. l. és *Mérei*, i. m. 289—290. l. A szélsőbalnak a földosztó mozgalmaktól való megrettenésére l. Magyar Ujság 1868. febr. 9., *Madarász*, i. m. 380—381. l. és *S. Sándor*, i. m. 301. l. — Kossuth és a 48-as párt viszonyára l. pl. Iratok VIII. 163., 234., 236. l. Kossuth korlátaira l. Iratok VIII. 108., IX. 2—3. l. Kossuth 67-ellenes álláspontjának marxista értékelésére *Révai:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 160—161. l. (Az idézet is innen való).

Kossuth és a magyar nép: *Madarász*, i. m. 363—378. l., Pesti Napló 1868. ápr. 5., *Kossuth* Iratai VIII. 190., 192., 321. l. stb. A kossuthi program értelme a nép számára: *Révai*, i. m. 150. l. — A kiegyezés elleni tüntetésekre Pesten és vidéken l. *Kónyi*, i. m. IV. 321—323. l.; munkások részvételére a kiegyezés elleni pesti tüntetésekben l. *Kónyi*, i. m. IV. 118—119. l. (Orczy Béla b. naplója alapján — vö. Iratok VII. 162—163., 170., 174. l.); a fővárosi rendőrség megszervezésére O. L. Min. tan. jkv. 1867-63-3. 1867. nov. 12.; a népgyűlések tartásának megnehezítésére 1867-73-3. 1867. dec. 30.; a dorogi bányászok kegyelmet kérnek Böszörményinek: 1869-2-2. 1869. jan. 8.

3. A 67-es Magyarország államszervezetének vizsgálatában a fő elvi feladatot az államhatalom és államszervezet alapvető jellegének, továbbá sajátosságainak tisztázása jelenti. A marxizmus-leninizmusnak az államról, valamint az alapról és felépítményről szóló tanításait alkalmazva meg kell cáfolni a polgári radikálisok és szociáldemokraták tételét a kiegyezés utáni »feudális Magyarországról« (amellyel opportunizmusukat igyekeztek igazolni; l. pl. *Buchinger Manó:* A szocíáldemokrata párt taktikája. Szocializmus. 1910—11. 3. sz. 101. l.) Meg kell világítani az államszervezet alapvetően *burzsoá* jellegét; ugyanakkor azonban nyomatékosan ki kell emelni a feudális maradványok súlyát, a nagybirtok vezetőszerepét, az államszervezetnek a kapitalizmus »*porosz utas*« fejlődését tükröző és szolgáló voltát, — valamint többi sajátosságait. Minderre közvetlen útmutatást nyujtanak *Lenin* megállapításai az államszervezet burzsoá átalakításáról, ill. annak menetéről Ausztria-Magyarországon. (Vál. Műv. I. 596. l.; Marx, Engels, marxizmus. 249—250. l. — Vö. Művei VIII. 491—494. l. és XVIII. 340. l. Oroszul.) — Ezért alkalmaztuk a szokásos »félfeudális-polgári« megjelölés helyett a — szokatlanabb, de pontosabbnak tetsző — »burzsoá-földbirtokosi« kifejezést a 67-es államszervezet jellemzésére.

A hadsereg és a honvédség felállításával kapcsolatban természetesen hangsúlyozni kell az összefüggést a monarchia nagyhatalmi politikájával; ugyanakkor azonban helyre kell igazítani a polgári történetírásnak azt a — szövegben is érintett — álláspontját (vö. *Wertheimer*, i. m. I. 403. kk. l.; *Szekfü*, i. m. V. 474. l.; *Gratz*, i. m. I. 48. l.), amely elfedi ezeknek belső elnyomó funkcióját, s azt, hogy a honvédségre főként éppen e célból volt szüksége az Andrássy-kormánynak. — A kiegyezési törvénynek a hadseregre vonatkozó rendelkezése az 1867 : XII tc. 11. §-ában. Ferenc József, a bécsi katonai körök, Andrássy álláspontjára l. Ferenc József 1865. dec. 14-i trónbeszédét, 1866. nov. 17-i és 1867. febr. 17-i leiratait (Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés irományai. 1. szám, Képviselőházi Napló 1866. nov. 19. és 1867. febr. 18.; vö. *Kossuth* Iratai VII. 322—323. l.), *Wertheimer*, i. m. I. 405., 408., 409. stb. l. — Tisza javaslatára a volt honvédek anyagi ellátásáról, ennek vitájára s Andrássy válaszára l. Képviselőházi Napló 1867. jún. 18—21. (Vö. *Lederer*, i. m. I. 241—249. l.); a királyi pár adományáról, ennek céljáról és »eredményéről« l. *Kónyi*, i. m. V. 110. l., O. L. Min. tan. jkv. 1867-28-3. 1867. jún. 12. (»a honvédeknek osztályrészül jutó segélyekre való tekintettel — mondja a király — a honvédegyleteknek most már meg kell szűnniök«), 1867-42-2. 1867. júl. 17., 1867-47-5. 1867. aug. 26., 1867-52. 1867. okt. 2. (a segélyezendők lehetőleg életjáradékot kapjanak, mert ezáltal »bizonyos közvetlen függésbe jönnének az államkormányzat irányában«), 1868-1-5. 1868. jan. 3. (annyi a segélyezendő, hogy mégsem lehet életjáradékot adni), 1868-2-1. 1868. jan. 16. (egy összegben végkielégítést kell adni a volt honvédeknek — éspedig altisztnek 80, közlegénynek 50 forintot [!] — »hogy a honvédkérdés egyszer-mindenkorra elintéztetvén mind a kormány, mind pedig a törvényhozás e kényes kérdés kellemetlenségeitől megóvassék«) (!). — Somssich javaslatára (1868. febr. 9.) l. *Wertheimer*, i. m. I. 403. l. és *Lederer*, i. m. I. 327. l. Vö. Csiky Sándor szélsőbali képviselő kijelentésével: »van honvédségünk; csak egy intés, s kiáll egy egész hadsereg«. Képviselőházi Napló. 1867. dec. 10.)

Az 1848-as törvények módosítására s ezek sorában az 1848 : XXII. tc. felfüggesztésére l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-1. 1867. febr. 15., 1867-21-1. 1867. máj. 1., 1867-23-1. 1867. máj. 9., 1867-25-I/1. 1867. máj. 14. A honvédelmi minisztérium kérdéséről *Kónyi*, i. m. IV. 299., 307—310., 315—316. l., Képviselőházi Napló 1867. febr. 23. *Ferenczi*, i. m. III. 242—244. l. A magyar honvédség elleni újólagos bécsi támadásokról pl. *Wertheimer*, i. m. I. 417. l. Andrássy magatartásáról és érveiről a honvédség kérdésében uo. 416., 433—434., 441. l. A honvédség belső elnyomó szerepére l. még *Toldy*, i. m. 74. l., *Lederer*, i. m. I. 358—359., 366—367. l. (A honvédeket egyesek zsandároknak, »belügyőröknek« nevezik.) A katonaságról szóló javaslatok tárgyalására s elfogadására (a kiegyezési törvénynél jóval nagyobb többséggel) Min. tan. jkv. 1868-23-2. 1868. jún. 2—5., 1868-25-1-2. 1868. jún. 12., *Kónyi*, i. m. V. 421—457. l., *Lederer*, i. m. I. 325—376., 398—400. l., Képviselőházi Napló 1868. jún. 27., júl. 20., júl. 30—31., aug. 1—8. — A katonai törvények idézett rendelkezéseire a szöveg sorrendjében l. 1868 : XL. 7—8. §, XLI. 1, 11. § ; XL. 11—12. §, XLI. 6. § ; XL. 32. §, XLI. 4. §. ; XLI. 25. §. Az »alkotmányos formaság«-ra l. *Lederer*, i. m. I. 330. l. ; *Wertheimer*, i. m. I. 431. l. *Kossuth* kritikája a katonai törvényekről : Iratok, VII. 398., VIII. 44. l.

A horvátországi fejleményekre és a horvát kiegyezésre l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-6-1. 1867. ápr. 1., 1867-7-2. 1867. ápr. 4., 1867-46-8. 1867. aug. 14., 1868-6-3. 1868. márc. 24., 1868-39. 1868. szept. 26. ; Képviselőházi Napló, 1867. márc. 18., ápr. 8—9., 1868. márc. 30., szept. 28., nov. 11. (A horvát kiegyezést »közakarattal és lelkesedéssel« fogadják el.) A törvény idézett paragrafusai : 1868 : XXX. l. és 48. §. — Egyéb idézetekre l. *Wertheimer*, i. m. I. 447., 459. l. ; vö. *Kónyi*, i. m. IV. 482—490., V. 82., VI. 6—14. l. ; *Ferenczi*, i. m. III. 348—354. l. stb. — A horvát kiegyezés végrehajtására l. O. L. Min. tan. jkv. 1868-48-1. 1868. nov. 8., 1868-56-5. 1868. dec. 13., 1868-59-2. 1868. dec. 20., 1869-1-1. 1869. jan. 4., 1869-21-5. 1869. ápr. 5., 1869-23-1. 1869. ápr. 10. stb. — Az Andrássy-kormány taktikájára a nemzetiségi politikában l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-28-4. 1867. jún. 12. (még nem jött el a kedvező időpont a nemzetiségi törvény tárgyalására, mert még nincs horvát kiegyezés), 1868-42-3. 1868. okt. 13. (Erdély uniója »akkor vétessék tárgyalás alá, midőn a nemzetiségi kérdés törvény által elintézve lesz«). A nemzetiségi törvény és az uniós törvény (1868: XLIII. tc.) előzményeire s országgyűlési vitájára l. O. L. Min. tan. jkv. 1868-17-7. 1868. ápr. 30., 1868-18-3. 1868. máj. 2., ill. 1868-47-4. 1868. nov. 6., 1868-48-2. 1868. nov. 8. ; Képviselőházi Napló 1866. dec. 15., 1867. jún. 26., dec. 19., 1868. jún. 20,, júl. 9., nov. 12., nov. 24—29. ; *Kemény G. Gábor:* Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. Bpest., 1952. 5—9., 16., 17., 27., 49—52., 80., 106., 117., 125., 142—143., 144., 151., 152., 155. l. — Vö. *Kónyi*, i. m. IV. 132., V. 113—114., VI. 96—117. l. (Jellemző, hogy a nemzetiségi törvényt igen nagy — még a katonai törvényeket is felülmuló — többséggel fogadja el az országgyűlés.) — A polgári történetírás álláspontjára a nemzetiségi képviselők kisebbségi javaslatát illetően l. pl. *Gratz*, i. m. I. 85—87. l. ; a nemzetiségi törvény »túlzott engedékenységét« illetően l. uo. I. 82. l, *Beksics*, i. m. 674. l. stb.; vö. *Kemény*, i. m. 161—162. l. A nemzetiségi törvény marxista értékelésére l. *Gerőné Fazekas Erzsébet:* Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása. Századok, 1948. 283—312. l.

A nemzetiségi egyházak helyzetére l. 1868 : IX tc., valamint 1868 : XLIII. tc. 14. §. és XLIV. tc. 14—16. §. A kormány álláspontjára a nemzetiségi egyházak főpapjai iránt l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-33-6. 1867. jún. 18., 1867-49-7. 1867. szept. 13—14., 1872-11—2. 1872. febr. 6. ; vö. *Kemény*, i. m. 159. l. — Deák liberális hagyományaira a nemzetiségi kérdésben l. pl. az újvidéki szerb gimnázium állami támogatásáról szóló beszédét (Képviselőházi Napló, 1872. jan. 23.; *Kónyi*, i. m. VI. 337—341. l.). A nemzetiségi törvény idézett paragrafusai : 1, 6, 13, 17, 26, 27. §. A nemzetiségi törvény »végrehajtására« l. Babeş Vince román képviselő nyilatkozatát : Képviselőházi Napló. 1874. júl. 6. A Federaţiunea sajtóperére l. O. L. Min. tan. jkv. 1868-12-1. 1868. márc. 31., 1869-1-3. 1869. jan. 4. ; ugyanerre és a nemzetiségi tisztviselők elleni eljárásokra 1868-56-9. 1868. dec. 13., 1869-12-4. 1869. márc. 1. és *Kemény*, i. m. 81—84., 87., 98., 174. l. stb. — A katonai határőrvidék feloszlatásának kérdésére és a polgári történetírás idevonatkozó álláspontjára l. *Lederer*, i. m. II. 112—136. l.; *Wertheimer*, i. m. I. 477. kk. l ; *Halász*, i. m. 56. kk. l. ; *Szekfű*, i. m. V. 474—475. l. — A nemzetiségek szembefordulására a kiegyezéssel, nemzetiségi törvénnyel, stb. O. L. Min. tan. jkv. 1867-28-5. 1867. jún. 12., 1867-49-8. 1867. szept. 13—14., 1868-23-1. 1868. jún. 2—5.; 1869-16-5. 1869. márc. 16. ; *Kemény*, i. m. 83-85., 173—181., 208. l. stb. ; *Wertheimer*, i. m. I. 492. l.

A törvényhatóságok helyreállítására l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-13-2. 1867. febr. 25.; Képviselőházi Napló. 1867. márc. 7. ; *Kónyi*, i. m. IV. 367—376. l. A kormány és a megyék szembenállására l. pl. Nyáry Pál beszédét Pest megyegyűlésén, amely szerint a megye a kormánynak nem alá-, hanem mellé van rendelve (vö. *Toldy*, i. m. 51. l.).

s a »hevesi üggyel« kapcsolatban már idézett forrásokat, valamint az újabb »hevesi ügyet«: O. L. Min. tan. jkv. 1868-58-1. 1868. dec. 19., 1868-61-1. 1868. dec. 28., 1869-5-2. 1869. jan. 21. — A megyerendszert illető kritikus nézetekre l. Deák felszólalását (Képviselőházi Napló 1868. júl. 16. — Vö. *Kónyi*, i. m. V. 419. l.), Trefort Ágoston és Sennyei Pál kijelentését (id. *Gratz*, i. m. I. 92. l.); *Wertheimer*, i. m. I. 393. l. stb. A közigazgatási törvények előkészítésére l. O. L. Min. tan. jkv. 1869-20-1. 1869. ápr. 3., 1869-52-2. 1869. okt. 17. stb.; országgyűlési vitáira Képviselőházi Napló 1870. május 21., 23., jún. 30.—júl. 26. és 1871. március 21., 23—24., 27—31. Az érintett törvénycikk-helyek: 1870. XLII. tc. 16, 19. §, 1871: XVIII. tc. 70. §. *Kossuth* megjegyzései az Iratok VII. 370. és VIII. 334. lapján. — A polgári törvénykezési rendtartásra l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-4-3. 1867. márc. 27., 1867-32-1. 1867. jún. 17., 1867-41-4. 1867. júl. 13.; 1868-58-4. 1868. dec. 19.; az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való elválasztására 1869-24-9. 1869. ápr. 13., Képviselőházi Napló 1869. jún. 23., júl. 6—8. (Vö. *Kónyi*, i. m. VI. 208—222. l.; *Lederer*, i. m. II. 93—95. l.); a bíróságok és ügyészségek szervezésére O. L. Min. tan. jkv. 1869-29-3. 1869. máj. 2., 1869-53-3. 1869. okt. 20. stb.; a testi fenyíték és bilincs eltörlésére Képviselőházi Napló 1869. nov. 3. (vö. *Kónyi*, VI. 254—259. l.) és O. L. Min. tan. jkv. 1869-68-3. 1869. dec. 10. A szövegben szereplő törvénycikkek: 1868: LIV. tc. (különösen 15. §.), 1869: IV. tc. (1., 8. stb. §), 1871: XXXI., ill. XXXIII. tc., 1871: LII. tc. A feudális maradványokra az igazságszolgáltatás szervezetében l. Képviselőházi Napló 1868. okt. 20., (vö. *Kónyi*, i. m. VI. 48—61. l.), 1868: LIV. tc. 22. §, 1877: XII. tc.

Az 1869 márciusi választásokkal kapcsolatos véres összeütközésekre, az igénybeveendő »katonai segédletre«, a somogymegyei földosztó törekvésekre l. O. L. Min. tan. jkv. 1869-10-4. 1869. febr. 21., 1869-11-4. 1869. febr. 27., 1869-12-5, 8. 1869. márc. 1., 1869-13-3. 1869. márc 7., 1869-14. 1869. márc. 9., 1869-18-1. 1869. márc. 25. (»a képviselőválasztási mozgalmak folyamában előfordult communistikus izgatások kinyomozása s megfenyítéséről«), 1869-2-3. 1869. ápr. 5. (»az agrárius izgatások kinyomozására kiküldendő kir. biztosok hatásköréről«), 1869-22-3. 1869. ápr. 7. Vö. *Kónyi*, i. m. VI. 162—163. l.; *Lederer*, i. m. II. 3—4. l.; *Toldy* i. m. 125—129. l.; *Beksics*, i. m. 675. l.; *Gratz*, i. m. I. 53. l. stb. — A választójogi törvény módosításának gondolatát Andrássy már az 1865—68-i országgyűlés mandátumának lejárta előtt felvetette (O. L. Min. tan. jkv. 1868-46-3. 1868. nov. 4.), s mindenekelőtt a mandátum 3 évről 5 évre való meghosszabbítását kívánta (1868—50. 1868. nov. 12.); az 1869-i választások után pedig a minisztertanács nyomban bizottságot küldött ki új választási törvény szerkesztésére (1869-18-5. 1869. márc. 25.; a bizottság tervezetének benyújtására l. 1869-48-8. 1869. szept. 8.). A szövegben nem térhettünk ki a tervezet további sorsára, 1872-i parlamenti obstruálásának s 1874-i megszavazásának körülményeire — mindezt a tankönyvnek későbbi, az 1870-es évek történetét tárgyaló fejezete tartalmazza — csupán az 1874. évi törvény tartalmi ismertetésére kellett szorítkoznunk. — Az 1874: XXXIII. tc. érintett, ill. idézett paragrafusai a szöveg sorrendjében: 3, 4, 6, 10, 9, 28, 1, továbbá 17, 65, 75—76, 67, 98—99, 13. §. A szavazati joggal rendelkezők számának csökkenésére l. *Beér János:* Magyar alkotmányjog. Bpest, 1951. 394—396. l. A kormánypárti központi választmányok működésére l. pl. *Oláh*, i. m. 25. l. Az 1848-tól való »hátrálásra«, a választási rendelkezéseknek a nemzetiségek ellen irányuló élére Polit Mihály szerb képviselőt idézzük (Képviselőházi Napló. 1874. júl. 2.). Az ún. választási geográfia »továbbfejlesztésére« vö. 1877: X. tc.; a kislétszámú nemzetiségi választókerületek kérdésére *Szekfü*, i. m. V. 484., 488. l.; Mocsonyi Sándor román képviselő felszólalása (Képviselőházi Napló 1872. febr. 24.) stb. Az 1872-i választásokkal kapcsolatos korrupcióra *Máriássy Béla:* A szabadelvűség múltja, jelene és jövője. Győr, 1896. 256—257. l. A választási erőszakra és korrupcióra l. még O. L. Min. tan. jkv. 1867-47-3. 1867. aug. 26., 1869-36-9. 1869. jún. 7., 1869-54-2. 1869. okt. 20. stb. — Az említett burzsoá-liberális jellegű törvények: 1867: XVII. tc., 1868: VI. tc., 1869: III. tc., 1871: LIII. tc., 1872: VIII. tc., 1874: VIII. tc., 1874: XXV. tc., stb. A főrendiház magatartására, szerepére a 67-es rendszerben l. pl. O. L. Min. tan. jkv. 1869-67-1. 1869. dec. 8., 1869-68-3. 1869. dec. 10. *Kossuth* a főrendiházról: Iratok VIII. 20., 333. l.; a »pseudo-alkotmányosságról«: Iratok VII. 397., VIII. 317.; v. ö. VII. 399., VIII. 217., 307. l. stb.

Az abszolutizmus kormányzati módszereinek továbbélését az »alkotmányos érában« igen szemléletesen tükrözik a minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Már 1867 tavaszán határozatot hoznak arról, hogy a minisztertanács jegyzőkönyvének német fordítását azonnal a király elé kell terjeszteni (O. L. Min. tan. jkv. 1867-2-IV/8. 1867. márc. 17.; vö. 1867-4-5. 1867. márc. 27.); hogy »az országgyűlési tárgyalások jelentékenyebb mozzanatait naponkint az ülések befejeztével úgy (kell) összeállítani, hogy ez már a délutáni órákban Ő Felsége elé legyen terjeszthető« (1867-3-1. 1867. márc. 18.). Az előter-

jesztett minisztertanácsi jegyzőkönyveket a király tudomásul vevő záradékkal látja el, nem egyszer azonban észrevételeket támaszt. (L. pl. 1867-15. 1867. ápr. 17., 1868-44. 1868. okt. 15.) Emellett gyakoriak a király elnökletével tartott minisztertanácsok (l. pl. 1867-1. 1867. febr. 15., 1867-3. 1867. márc. 21., 1867-6. 1867. ápr. 1., 1867-7. 1867. ápr. 4., 1867-23. 1867. máj. 9., 1867-28. 1867. jún. 12., 1868-53. 1868. nov. 23., 1868-55. 1868. nov. 27., 1868-57. 1868. dec. 15., 1869-23. 1869. ápr. 10., 1869-32. 1869. máj. 11., 1869-53. 1869. okt. 20., 1869-71. 1869. dec. 17.) Ezeken Ferenc József nemcsak elnököl és a határozatot mondja ki, hanem — az esetek nagy részében — maga hozza szóba a tárgyalandó kérdéseket, gyakran olyanokat, amelyeket előző minisztertanácsi ülések már letárgyaltak. Módosításokat kíván és visz keresztül; sürgeti a legreakciósabb intézkedéseket (sajtó megrendszabályozása, rendőrség szervezése, munkásmozgalom elleni fellépés stb.). — S mindezt tetézi a királyi előzetes jóváhagyás (»előszentesítés«), amelyről ugyancsak még 1867 márciusában történik intézkedés. (O. L. Min. tan. jkv. 1867-4-2. 1867. márc. 27. 2. pont; vö. *Wertheimer*, i. m. I. 339—340. l.; *Lederer*, i. m. I. 381. l.) Ez a továbbiakban hivatalos aktaszerűséggel folyik; csak akkor kerülhet sor parlamenti tárgyalásra, ha az előterjesztett szöveg visszaérkezik a kabinetirodától a következő záradékkal: ». . . megengedem, hogy az erre vonatkozó törvényjavaslat a magyar országgyűlés elé terjesztessék.« (L. pl. az 1868-51. 1868. nov. 15. jegyzőkönyv mellékletét.) S ha az illetékes miniszter véletlenül elmulasztja az előzetes felterjesztést, nyomban szigorú »fejmosást« kap. (L. pl. 1868-47-2. 1868. nov. 6.)

Az állam és egyház viszonyát illetően teljesen tarthatatlanok az ellenforradalmi korszak történetírásának olyan állításai, amelyek a katolikus egyház nehéz, szorongatott helyzetéről szóltak a dualizmus korában, az erősen »liberális és nem egyszer szabadkőműves szellemű minisztérium«-mal szemben. (vö. pl. *Szekfű*, i. m. V. 521—524. l.); olyan panaszai, hogy »a katolikus egyháznak nincs iskolai fennhatósága, nem szabad önkormányzattal bírnia, miként bírtak a protestánsok« (uo. 504. l.) stb. A tények ebben a vonatkozásban is rávilágítanak a súlyos feudális maradványokra a burzsoá Magyarországon, a liberalizmus »felemásságára«, korlátozottságára. A 67-es kormányzat rendkívüli »mérséklettel« lépett fel a katolikus egyház irányában, amely nemcsak hatalmas földbirtokait tartotta meg, hanem államvallás maradt és továbbra is számos olyan közfunkciót teljesített, amelyet a burzsoá államok maguk gyakorolnak.

Simor János kineveztetésére, fellépésére a felelős kormány ellen, Deák és Eötvös magatartására ebben a kérdésben l. *Halász*, i. m. 315—317. l. (Vö. *Szekfű*, i. m. V. 522. l.) A katolikus autonómia kérdésére 1848-ban l. *Andics Erzsébet:* Az egyházi reakció 1848—49-ben. Bpest, 1949. 17. kk. l.; 1867-ben és a követő években l. *Kónyi*, i. m. VI. 222—251., 259. l.; *Ferenczi*, i. m. III. 374—375. l.; s főleg *Halász*, i. m. 318—325. l. — A klérus kampányáról a népiskolai törvényjavaslat ellen l. Esztergomi Primási Levéltár Arch. Eccl. Circularium Simor (Lőrincz Zsuzsa anyaggyüjtéséből), *Halász*, i. m. 325—327. l.; vö. *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. Bpest, 1949. 312. l. A népiskolai törvény parlamenti vitájára l. Képviselőházi Napló 1868. jún. 23, szept. 28, nov. 10, 19, 21, 23.; vö. *Linder György—Zeller Árpád:* A magyar egyházpolitika 1847-94. Bpest, 1894. A törvény érintett paragrafusai a szöveg sorrendjében: 113, 81, 55, 58, 14, 11, 23, 117, 25, 80.; az 1848-as törvényjavaslattal való összehasonlításához l. *Andics*, i. m. 37. kk. l. A törvény végrehajtására vonatkozó megyei adatokra l. O. L. VKM. 1873-2 (Lőrincz Zsuzsa anyaggyüjtéséből), az összefoglaló adatokra l. *Felkai László:* Hogyan valósították meg Eötvös népoktatási törvényét. Köznevelés, 1951. dec. 1, 15., *Sötér*, i. m. 389. kk. l. Eötvös kifakadását idézi *Sötér*, i. m. 379. l. A közoktatás és kultúra iránti szűkkeblűségre l. még O. L. Min. tan. jkv. 1867-17-3. 1867. ápr. 25., 1867-42-7. 1867. júl. 17., 1868-16. 1868. ápr. 11., 1868-43-5. 1868. okt. 14. stb. A »csalhatatlansági« dogma és a római zsinat kérdéséhez l. O. L. Min. tan. jkv. 1869-31-1. 1869. máj. 4.; *Kónyi*, i. m. VI. 383—388. l.; *Halász*, i. m. 328—331. l. A placetum gyakorlására s ennek fejleményeire l. *Kónyi*, i. m. VI. 386—403. l.; *Halász*, i. m. 332—334. l. Vö. Képviselőházi Napló 1871. ápr. 22., jún. 3., szept. 26., 1873. jan. 16., jún. 24. Az ügy »záróakkordjára«, Deák beszédére l. Képviselőházi Napló 1873. jún. 28., 30.; vö. *Kónyi*, i. m. VI. 403—416. l.; *Ferenczi*, i. m. III. 388—391. l.; *Halász*, i. m. 335—336. l.; *Gratz*, i. m. I. 130. l. — *Kossuth* a népoktatási törvényről, az állam és egyház viszonyáról: Iratok VIII. 155—156., 161—162., 164., 340. l.

A rendőrségre l. O. L. Min. tan. jkv. 1867-14-2. 1867. márc. 9., 1867-12-5. 1867. ápr. 3. (a belügyminisztérim rendőri osztályának megszervezéséről), 1867-63-3. 1867. nov. 12., 1869-18-2. 1869. márc. 25., 1869-46. 1869. szept. 5., 1869-67-2. 1869. dec. 8., 1869-71-3. 1869. dec. 17. (utóbbiak mind a fővárosi rendőrségről). A Marx-idézetre l. pl. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. Bpest, 1951. I. 128—129. l.

PACH ZSIGMOND PÁL

KÖZLEMÉNYEK

A PESTI MUNKÁSSÁG FORRADALMI HARCA ÉS PROGRAMJA 1848-BAN

A magyar munkásmozgalom 1848—49-es történelme kevés közvetlen adatra támaszkodik. Az eddig feldolgozott közvetlen adatok — falragaszok, hirdetmények, a kormányhoz intézett beadványok — is elsősorban a munkásság gazdasági természetű követeléseire vonatkoznak. Ezekből aránylag hű képet nyerhetünk a munkaidőre, munkabérre és a munkaviszonyok megjavítására irányuló követelésekről. A nem kizárólag gazdasági követelések közül egyedül a céhrendszer eltörlésére indult mozgalmat ismerjük alaposabban. Arról azonban, hogy a munkásságnak ezen felül voltak-e más politikai követelései s ha igen, milyenek, a felszabadulás után megjelent marxista munkákban is alig találunk adatot. Ezek az adatok is többnyire hírlapi közleményekre, kortársak visszaemlékezéseire támaszkodnak, ezért bizonytalanok, a belőlük levont következtetések határozatlanok.

A szakmai mozgalmakról, a céhrendszer elleni küzdelemről bő okmánytárral részletes adatokat s átfogó képet ad *Mérei Gyulának* Munkásmozgalmak 1848—49 c. munkája. A munkásság forradalmi szerepét pedig *Nemes Dezsőnek* A munkásság az 1848— 49-es forradalomban c. tanulmánya világítja meg. Ez utóbbi tanulmány egyben meg is cáfolja *Szabó Ervin* Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban (Szikra, 1949) c. ismert könyvének több téves következtetését. A munkásmozgalom politikai irányával foglalkozva azonban Nemes Dezső részint a Szabó Ervin által használt adatokkal cáfolja Szabó Ervin következtetéseit, részint korabeli hírlapi közleményeket használ fel cáfolatának megerősítésére. Közelebbi adatok hiányában ezért egyes részmegállapításai nem elég pontosak s nem elég határozottak. Tanulmánya elején Nemes Dezső le is szögezi, hogy a rendelkezésére álló anyag hiányos, csupán nagy vonalakban tudta ezért a munkásság szerepét megvilágítani s egyben a további kutatás céljául tűzte ki a fontos részletek s a főbb szereplők kiderítését.

Tanulmányomnak éppen ezek — a Nemes Dezső által tudományos programként kitűzött — fontos részletek megvilágítása a célja ; levéltári kutatás során előkerült adatok képezik az anyagát. Ezek az adatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a munkásságnak az 1848—49-es forradalomban betöltött szerepe az eddiginél pontosabban, világosabban táruljon elénk ; egyben lehetővé teszik a Szabó Ervin által a modern magyar munkásmozgalom kezdetéről levont következtetéseknek az eddiginél határozottabb és élesebb kritikai vizsgálatát.

Tanulmányomban a pesti munkásság két megmozdulásával foglalkozom : 1. az 1848 áprilisi sztrájkkal és annak eredményeként felszínre került politikai programmal, 2. a július 17-i gyűléssel és tüntetéssel. E két megmozdulás volt a főváros munkásságának legharcosabb fellépése, egyben mindkettő a legvilágosabban összekötötte a szociális követeléseket a nemzeti szabadság és függetlenség ügyével. E két mozgalom együttes tárgyalását

indokolja az is, hogy fő szervezője mindkettőnek azonos: Kecskés Ede ügyvéd. Az eddigi munkák Kecskéssel is csak egész röviden foglalkoznak. A levéltári adatok viszont módot adnak arra is, hogy Kecskés Ede, a magyar munkásmozgalom egyik első számottevő vezetőjének szerepét is alaposabban megvilágíthassuk.

Nem lehet célja a munkámnak, hogy a marxista irodalomnak a pesti munkásmegmozdulásokkal kapcsolatos megállapításait részletesen ismertessem, azoknak rövid összefoglalása azonban épp kritikai vizsgálatuk folytán feltétlenül szükséges.

I. A pesti áprilisi sztrájkmozgalom és az általa felállított politikai program

1. Az eddigi adatok összegezése

A pesti céhmunkások különböző szakmai megmozdulása egy hónap alatt: 1848 április közepéig általános sztrájkká fejlődött. Április 15-ig a munkások fő követelése: a céhrendszer megszüntetése, béremelés és a munkaviszony megjavítása volt.

A pesti közcsendi bizottmány április 15-én megszűnt. Vasvári Pál a bizottmány utolsó: április 15-i ülésén tartott beszédében feltárta, hogy a radikálisok a fegyveres megmozdulásra is hajlandó iparosfiatalságot tartalékseregként kezelték.[1] A forradalom »második felvonására«, vagyis arra az esetre tartogatták, ha az osztrák reakció a független magyar minisztérium megalakulását elgáncsolná, vagy röviddel a forradalom győzelme után fegyveres beavatkozásra szánná rá magát. Saját követeléseik teljesítésére, a céhrendszer eltörlésére azonban nem hajlandók a forradalmi munkásságot harcba vezetni. A kormány megalakulásával (április 15) »kínai fal« választja el a radikálisokat a korábbi forradalmi napoktól — a munkásság sérelmeinek orvoslása a minisztérium feladata, ezen az úton hajlandók csupán támogatni a munkásokat.

A munkásság már magán az április 15-i bizottmányi ülésen is nyíltan hangot adott elégedetlenségének, április 16-án népgyűlést tartottak s azonnali béremelést követeltek. Ennek teljesítését a céhmesterek gyűlése még ugyanaznap megtagadta. Rottenbiller Lipót polgármester április 16-án erélyes, sőt fenyegető hangú felhívással fordult a sztrájkolókhoz, ez nem vezetett eredményre. Április 17-én a sztrájk elérte csúcspontját: a sztrájkolóknak sikerült a korábban még dolgozni hajlandó munkásokat is visszatartani a további munkától. A sztrájkolók április 17-én újabb népgyűlést tartottak.[2]

Szabó Ervin szerint még ugyanezen a napon *Kenyeret a népnek* jelszavú plakátok jelentek meg, s az április 17-i népgyűlésen egyik szónok »holmi osztozkodási elveket kezd hirdetni«, egy másik a házbérfizetés megtagadását javasolta. A gyűlés ilyen lefolyását Degré Alajos *Visszaemlékezéseire* alapítja Szabó Ervin.[3]

Ugyancsak április 17-én az ipari rajziskola tanulói kérvényt adtak be a minisztériumhoz, mely 9 pontban sorolta fel kívánságaikat.[4]

[1] Mérei Gyula idézett munkája 51—53. lapokon közli a beszéd teljes szövegét.
[2] *Nemes Dezső*, i. m. 282—283.l. a Forradalom és Szabadságharc c. centennáris kiadásban.
[3] *Szabó Ervin*, i. m. 158. l.
[4] *Mérei Gyula*, i. m. 54—56. l.

A kérvényt egy, ugyancsak április 17-én tartott népgyűlésnek bemutatták, ott kijelentik, hogy a rendet nem akarják megzavarni, a mestereket nem tekintik ellenségnek, és közös megegyezéssel kívánják a békés átalakulást biztosítani. Az iparostanodaiak egy rendre ügyelő bizottmányt is neveztek ki maguk közül, mely közölte április 19-én a munkásokkal, hogy békés tárgyalások indultak meg. A bizottmány a munka megkezdését és a rend fenntartását javasolta. Az intelligencia által vezetett iparostanodaiak mozgalma azonban nem vezetett sikerre, mert egy másik gyűlés elhatározta, hogy a legközelebbi házbér elengedése iránt kérvényt nyújt be a minisztériumhoz s estére már felfegyverkezett legények »általános támadást intéztek a háziurak és a zsidók ellen«: katonaságot és nemzetőrséget kellett ellenük kivonultatni, az eredmény több sebesülés és sok letartóztatás lett. Szabó Ervin szerint »tehát a munkások provokálták az új, alkotmányos szabad uralom alatt az első véres összetűzést«. Ennek következtében jelent meg az április 20-i kormányrendelet, mely a gyülekezési jogot korlátozta, előzetes bejelentéshez kötötte s fegyveres erő alkalmazását helyezte kilátásba az engedély nélküli gyűlések ellen.[5]

Az áprilisi pesti munkásmozgalmat Szabó Ervin végül is úgy jellemzi, hogy »a munkások kizárólag magukra voltak utalva és mozgalmaik színvonala meg is felelt ennek. Teoretikus szempontokat, általános ideáknak nyomát sem találjuk. Nagyrészt ügyetlen, nehézkes nyelven, egészen specifikus kívánságokat fejeznek ki, melyek ritkán mennek túl a három alapvető követelésen: rövidebb munkaidő, béremelés, tisztességes bánásmód. A legmesszebbmenő általános követelések sem terjednek túl a céhrendszerben gyökerező bajoknak megszüntetésén, de csak később szánta rá magát egy népgyűlés, melynek példáját követték aztán a magasabb ipariskola tanulói, hogy az ipari szabadságot követelje.«[6]

Nemes Dezső Szabó Ervin több megállapítását és következtetését megcáfolta. Helyesen vonta le azt a következtetést, hogy az antiszemita zavargásokat nem a munkások provokálták, hanem a céhreakció a sztrájk felbontására. Megállapította, hogy Szabó Ervin erősen lebecsülte a munkásság harcának jelentőségét. Ugyanakkor azonban Nemes Dezső elfogadta a Szabó Ervin által Degré Alajos *Visszaemlékezései*ből idézett adatokat, hogy ti. a házbérelengedés követelése a munkások április 17-i gyűlésén hangzott el először, hogy a házbérelengedés tárgyában április 20-án is rendeztek egy gyűlést s ebből antiszemita izgatás lett, hogy ezen »az április 20-i gyűlésen elnyomták, ha egyáltalán szerepeltek, a mesterek és a céhrendszer elleni követeléseket«. Lehetségesnek tartja, hogy a házbérelengedés jelszavát a céhreakció ösztönzésére dobták be, de helyteleníti és súlyos hibának tartja a reakciós antiszemita zavargások és a munkások sztrájkharcának azonosítását; azt azonban ő is kétségtelennek tartja, hogy »a munkások körében volt antiszemita hangulat«. Ő is elfogadta, hogy az április 17-i gyűlésen új eszméket és holmi osztozkodási elveket hirdettek, de megjegyzi, nem tudjuk mi volt ezeknek az eszméknek a lényege, mert azokat Degré Alajos nem közölte. A gyűléskorlátozó rendelet kiadását nem április 20-ra, hanem 21-re teszi s azt – Szabó Ervinnel ellentétben — elsősorban nem a munkásokhoz, hanem a polgári elemekhez szólónak állítja be, mint amellyel a kormány figyelmeztetni akarta a polgári

[5] *Szabó Ervin*, i. m. 159. l.
[6] *Szabó Ervin*, i. m. 154—155. l.

rétegeket, hogy ne antiszemita zavargással, hanem karhatalommal szorítsa vissza a munkásokat.

Mérei Gyula levéltári adatok feldolgozása után ugyancsak iparossegédek részvételével tartott gyűlésnek tekinti azt az április 19-i népgyűlést, mely a házbérelengedés követelésével kezdődött és antiszemita zavargásokká fejlődött.

Az elmondottakkal igyekeztem összefoglalni a marxista irodalomnak a pesti áprilisi sztrájkkal foglalkozó főbb részeit. Ebből az összefoglalásból is szembetűnő az a zavar, ami az egyes gyűlések dátuma és jellege körül tapasztalható. Nevezetesen: lehet, hogy április 17-én, de lehet, hogy 19-én vagy 20-án hangzott el először a házbérelengedés jelszava ; lehetséges, hogy a házbérelengedést tárgyaló gyűlés kizárólag a sztrájkoló munkások összejövetele volt, de az sincs kizárva, hogy azon a céhreakció is részt vett. Az egész zavarnak az az oka, hogy Szabó Ervin minden kritika nélkül elfogadta Degré Alajos *Visszaemlékezéseinek* adatait. Degré Alajos könyve azonban nem komoly történelmi munka, hanem adatok, tények, humorizáló epizódok és szentimentális leírások mozaikszerű keveréke. Nem tarthat igényt arra, hogy önálló forrásmunkaként lehessen használni. Ha egyedül Degré írna arról, hogy valamilyen gyűlésen »holmi osztozkodási elveket« hirdettek s ezt semmiféle más adat nem támasztaná alá, még ezt az egyébként rendkívül fontos közlést sem lehetne tényként elfogadni. Nem is Degré Alajos könyvének alaposság, komolysága, hanem Szabó Ervin tekintélye volt az oka annak, hogy a felszabadulás utáni marxista irodalom is minden közelebbi vizsgálat nélkül elfogadta, hogy a házbérelengedés követelése és a sztrájkolók kívánságai egy és ugyanazon gyűlésen hangozhattak el, hogy a házbérelengedés jelszava a munkásosztály kívánságát kifejező jelszó is lehetett. Épp Szabó Ervinre támaszkodva nem kutatta a felszabadulás utáni marxista irodalom a *Kenyeret a népnek* c. falragaszt sem, belenyugodott abba, hogy ez a plakát bizonyára a sztrájkkal kapcsolatos részkövetelésekét tartalmazhatott.

A *Kenyeret a népnek* c. falragaszt az 1848-as igazságügyminisztérium levéltárában sikerült megtalálni.[7]

Ennek dátuma és tartalma — valamint az áprilisi zavargások miatt kiküldött vizsgáló bizottság jegyzőkönyvének részletes adatai — alapján nemcsak az egyes gyűlések pontos dátumát, hanem — ami ennél sokkal fontosabb — a gyűlések jellegét és a pesti munkásság politikai programját is meg lehet állapítani.

Mielőtt azonban az egyes gyűlések jellegének vizsgálatára és a munkások politikai programjának ismertetésére rátérnék, az április 17—22. közötti események naptári sorrendjét szögezem le :

Április 17-én, hétfőn a sztrájkoló munkások tartottak gyűlést.

Április 18-án a kormány a megszűnt közcsendi bizottság helyett új, rendre ügyelő választmányt hozott létre.

Április 19-én tartották meg a házbérelengedés tárgyában a népgyűlést, ezen indult meg az antiszemita zavargás, mely 19-én és 20-án tartott.

Április 20-án tette közhírré a kormány a gyűléskorlátozó rendeletet, április 20-án már semmiféle népgyűlés nem volt.

Április 22-én jelent meg a *Kenyeret a népnek* c. falragasz.

[7] Magyar Országos Levéltár (O. L.) 1848—49-es igazságügyminisztériumi levéltár (I. M.) 1848-as büntető törvénykezési osztály 4. kútfő.

2. Az április 17-i munkásgyűlés és az ott elhangzott politikai program

Ezt a gyűlést Degré Alajos szerint a *Kenyeret a népnek* c. falragasszal hívták össze. Magáról a gyűlésről — a Szabó Ervin által idézetteken kívül — úgy ír, hogy azon a tömeg »már fenyegető állást kezdett foglalni«, főleg Nyáry Pál erélyes fellépésének lehetett köszönni, hogy a gyűlésből forrongás nem lett, de a gyűlés eseményei még így is rémhírként járták be a várost. Maga Nyáry Pál is csak úgy tudott a gyűlésen rendet teremteni, hogy a kamarilla bérenceinek aposztrofálta az osztozkodási elvet hirdetőket.[8]

Horváth Mihály *Magyarország függetlenségi harcának történetében* szintén Nyáry Pál érdemének tekinti a gyűlés békés befejezését s a pesti munkásmozgalomról ő is úgy emlékezik meg, »hogy félni lehetett nehogy a békés polgári átalakulás erőszakos társadalmi forradalommá fajuljon el«.[9] Horváth Mihály munkájára támaszkodva tehát már el lehet fogadni Degré Alajosnak azt a közlését, hogy a 17-i gyűlés kirobbanással fenyegető volt s azon új eszmék, osztozkodási elvek elhangozhattak.

Téves azonban Degrének az az állítása, hogy a *Kenyeret a népnek* falragasz megelőzte a gyűlést, hisz az csak 22-én jelent meg, de téves az a közlése is, hogy a házbérelengedés jelszava ezen a gyűlésen hangzott volna el. Nagy Ferenc pesti ügyvédnek, a 19-i gyűlés szervezőjének az áprilisi zavargások miatt kiküldött bizottság felhívására készített nyilatkozata szerint ezt a követelést ő nyomatta ki falragaszokon 19-én és ugyanezen a napon tartotta meg e követelés érdekében a népgyűlést is.[10] Nagy Ferenc sehol sem említi meg nyilatkozatában, hogy ez a követelés már korábban is elhangzott volna, holott ilyen védekezés saját érdekében állott volna.

Degrének a falragasz dátumát illető tévedése mégis fontos adatként használható fel: épp tévedéséből lehet alapos következtetést vonni arra, hogy a falragasz tartalma és az azt megelőző 17-i gyűlésen elhangzott követelések: osztozkodási elvek lényegében azonosak voltak; könyvének megírásakor ez az azonosság indította Degrét arra az egyébként teljesen logikus következtetésre, hogyha a plakát tartalma fedte a gyűlésen elhangzottakat, akkor a plakátnak kellett a gyűlést megelőznie, hisz gyűléseket abban az időben általában falragaszokon szoktak összehívni. Az a másik tévedése, hogy ti. a házbérelengedés követelését a 17-i gyűlésen elhangzottnak állította, ugyancsak történelmi összefüggést tár fel: az április 19-i gyűlés, a házbérelengedés jelszava összefüggésben állott, következménye volt a 17-i gyűlésnek. Tévedését még az is indokolttá tette, hogy *Degré előtt* a házbérelengedés joggal tűnhetett forradalmi jelszónak, az ő szempontjából, aki a munkásmozgalmat »zavarosban halászók megmozdulásának«, »homályos életű emberek« izgágaságának tekintette, — igazán nincs jelentősége annak, hogy ezeknek a homályos életű embereknek forrongást előidéző követelései egy vagy két gyűlésen hangzottak-e el. *A munkásmozgalom szempontjából* azonban — amint látni fogjuk — igen nagy jelentősége van annak, hogy a házbérelengedés az adott körülmények között forradalmi vagy ellenforradalmi jelszó volt-e.

De még egy adat bizonyítja, hogy a 17-i gyűlés követelései lényegében megegyeztek a *Kenyeret a népnek* falragasz főbb pontjaival. Ez a bizonyíték,

[8] *Degré Alajos*, i. m. II. köt. 12. l.
[9] *Horváth Mihály*, i. m. 1863. évi genfi kiadás. I. köt. 33—34 l.
[10] O. L. I. M. 1848-as álladalmi titkári 36. kútfő (1729/848. iktatószám a.).

vagy legalábbis igen komoly következtetési alap: Degré szövegének szóhasználata: »osztozkodási elvekről« beszél Degré, mint a gyűlésen elhangzott új eszmékről. Osztozkodási elveken, szocialisztikus, kommunisztikus mozgalmakon pedig 1848—49-ben Magyarországon — földosztást értettek. A *Kenyeret a népnek* legfontosabb követelése pedig: részleges földosztás. Emellett a Batthyány-kormány 1848-ban a parasztság földfoglalási mozgalmát éppúgy a kamarilla bujtogatása következményének tekintette, mint ahogy Nyáry Pál is a kamarilla ügynökeiként állította be a 17-i gyűlés felszólalóit. Ezért igazolva látom azt, hogy a *Kenyeret a népnek* falragasz fő követelései, nevezetesen 1—6. pontjai már a 17-i gyűlésen elhangzottak s a plakát kinyomtatására azért került sor, mert a kormány április 20-i rendelete folytán azt már nem gyűlésen, hanem egyedül nyomtatvány formájában lehetett hatásosan megismételni.

Lássuk most már a falragasz szövegét:

Kenyeret a népnek!
azért:

1. A kártékonyos czéhek tüstént eltöröltetvén, minden honlakos minden mesterséget szabadon üzhessen, és kereskedést helyhatósági befolyás nélkül szabadon nyithasson.
2. A sónak magasra csigázott ára tüstént leszállítandó, — a jog és lelkiismeret ellen behányt sóskútak és források a nép használatára felnyittassanak!
3. Az élelmi szerek meghatározott árszabás szerint jutányosan árultassanak, az árszabályon alóli árulhatás minden honlakosnak szabadságában állván.
4. A papi és zárdai ingatlan jószágok, az álladalom javaivá tétetvén, a henyélő papság megritkitásával, és az irgalmas szerzet kivüli minden szerzetek eltörlésével, a papság mérsékelt fizetésén felüli fentebbi javak jövedelme a nevelési költségeken kívül, az ügyefogyottak, betegek és öregek gyámolitására fordittassék.
5. Az austriai ministerium által, hazánktól jogtalanul fizetni követelt évenkinti 10,000.000 p. for. határozottan megtagadandó levén, az inkább a szegények munkaszerzés általi segedelmére fordittassék.
6. Az ország rendelkezése alatt álló puszták szegények közt ingyen felosztatván mivelés alá jöjjenek.
7. Hogy minden megsértett szegény jogait és kármentesitését kereshesse a nyomasztó perdijak megszüntessenek.
8. A hozott és sanctionált törvények szenteknek tartatván — azok, mi kivált a váltótörvényszékeknél kárhozatosan történik, rendelmények és ellenkező itéletek által el ne ferdittessenek; nehogy a birói önkénynek és következetlenségnek az e féle határozatok védőpajzsul használjanak.
9. A biró itéleteért felelős legyen, és kármentesitésen kivül, különösen megvesztegetés esetében fogsággal is büntettessék.
10. Törvényhatósági birák és jegyzők mindenütt kizárólagosan csak hitlevelezett ügyvédek lehessenek.
11. A köz-hivatalok érdem után osztassanak, — minden tekintet nélkül a vagyonosságra, atyafiság, sógorság, barátság és érdekes protectiora, nehogy az egyenlőségi eszme satyrává váljék.
12. Az ugynevezett Pecsovicsok, mint alacsony érdekvadászó lélekismeretlen s az alkotmányra veszedelmes egyének az új hivatalokra ne alkalmaz-

tassanak, nehogy a ministeriumba helyezett közbizodalom általuk koczkáztassék.

Pesten, April 22.-én 1848.

Keczkés Edon s. k.
hites ügyvéd

Ez a plakát tehát egyáltalán nem a sztrájkkal kapcsolatos részkövetéseket hangoztat, hanem valóságos politikai programot állít fel. Fő követelései:

1. A céhrendszer azonnali megszüntetése, az ipar és kereskedelem hatósági engedélytől mentes szabad gyakorlása. Az a tény, hogy a falragasz első helyre teszi ezt a követelést, ugyancsak azt igazolja, hogy e program a legszorosabb kapcsolatban van a sztrájkkal és a 17-i gyűléssel.

2. Az élelmiszerek alacsony áron való árrögzítése s köztük elsősorban a só árának leszállítása: az 1847. évi rossz termés és a magas élelmiszerárak folytán komoly jelentőséggel bírt.

3. Az összes papi birtok — tehát több millió hold föld — állami tulajdonba vétele, azaz elkobzása, jövedelmének szociális segélyezésre fordítása: első, de igen jelentős lépés a radikális földosztás felé, egyben a papság gazdasági súlyának, politikai befolyásának megszüntetését jelentené.

4. A megműveletlen állami ingatlanok kiosztása, tehát a kárpótlás nélküli földosztás további kiterjesztése.

5. Az osztrák államadóssághoz való 10 millió forintos hozzájárulás megtagadása s ennek az összegnek szociális célokra fordítása: az ország teljes pénzügyi önállóságát követeli s egyben Magyarországon először fogalmazza meg a munkanélküliek intézményes segélyezését.

Ennek a politikai programnak jelentőségét nem kell külön hangsúlyozni; a program önmagáért beszél, az:

a forradalom plebejus, népi forradalommá való átváltoztatásának programja,

a nemzeti függetlenségnek a szociális követelések teljesítésével való összekapcsolása,

a nagy francia forradalom 1792-es korszakában megvalósult jakobinus, sans-culotte követelések képezik az eszmei alapját, történelmi gyökerét.

Ezzel a programmal a sztrájkmozgalom túlnőtt korábbi szűk, szakmai, gazdasági keretein, az április 17-i gyűlésen politikai tüntetéssé éspedig a Batthyány-kormány osztálybázisát fenyegető politikai tüntetéssé változott. A pesti munkásság harcos, forradalmi szárnya tehát nagyon komoly erőként jelentkezett a politikai porondon. Szabó Ervin megállapításaival ellentétben, volt általános eszmei alapja a forradalmi munkásmozgalomnak, kívánságait nem ügyetlen, nehézkes nyelven fejezte ki — és nem volt teljesen magára utalva sem: Kecskés Edével harcos értelmiségi segítséget kapott. Épp a pesti munkásmozgalom találta meg elsőnek a forradalom radikális továbbfejlesztésének, plebejus forradalommá változtatásának útját, a szociális problémák és a nemzeti függetlenség összekapcsolásának szükségességét, a parasztkérdés, a földosztás döntő jelentőségét az ország függetlenségének megvédelmezésében.

De a magyar munkásmozgalom fejlődése szempontjából még egy döntő jelentősége van ennek a programnak:

Amikor a munkásosztály földosztást követel, akkor a parasztság kívánságát is hangoztatja, közelebb kerül a parasztsághoz ; a program tehát szinte magában hordja a munkás-paraszt szövetség eszméjét. Az április 17-i sztrájkgyűlés és tüntetés pedig a modern magyar munkásmozgalom első nagyobbszabású megmozdulása s már ez az első demonstráció is e felé a szövetség felé mutat. Úgy gondolom, nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy a modern magyar munkásmozgalom már első lépéseivel is a parasztság felé közeledett, a munkás-paraszt szövetség megvalósításának gondolatát magában hordta.

Egyébként az ismertetett programnak egyetlen pontja sem összeegyeztethetetlen a kapitalizmus kereteivel, sőt a céhek eltörlése, az ipar és kereskedelem szabadsága és a földosztás is a tőkés társadalom fejlődését gyorsította volna. Egyedül a szociális segélyezést tekinthetjük a munkásság külön céljának. De az is biztos, hogy 1849 júniusáig nem akadt párt, nem volt a forradalomnak egyetlen olyan jelentős politikusa sem, aki ilyen radikális követelésekkel lépett volna a nyilvánosság elé, s a munkásságon kívül a forradalom 1848-as periódusában nem volt egyetlen társadalmi osztály vagy réteg sem, amely ilyen programot magáévá tett volna. Még Táncsics is csak 1849-ben követelt földosztást a *Forradalom* c. röpiratában — lényegében a *Kenyeret a népnek* 4. és 6. pontjaihoz hasonló módon.[11]

A munkásosztálynak ebben az időben nem is lehetett szocialista programja, a gazdasági, társadalmi viszonyok sokkal fejletlenebbek voltak, semhogy ilyesmiről Magyarországon szó lehetett volna. A forradalom feladata a feudális társadalom radikális lerombolása, a kapitalista fejlődés útjának teljes szabaddá tétele, a nemzeti függetlenség kivívása és biztosítása volt. A forradalom nemesi vezetése azonban megakadályozta a polgári forradalom feladatainak radikális megoldását, a birtokos nemesség elválasztotta a szociális kérdések megoldását a nemzeti függetlenség megvédésétől.

A forradalomnak olyan plebejus forradalommá fejlesztése, melyet az április 17-i gyűlés követelt, komoly veszélyt jelentett a nagybirtokos osztályra, az arisztokráciára és a főpapságra, de veszélyeztette volna a forradalom középnemesi vezetését is. A Batthyány-kormány pedig a nagybirtokos arisztokrácia egy részének és a középnemességnek megegyezésén alapult. A veszélyt még fokozta, hogy már a forradalmi parasztmozgalom is lábrakapott ekkora, az erőszakos földfoglalások egyre gyakoribbá váltak. Ha pedig a parasztságnak forradalmi megmozdulása támaszt, segítséget kap a főváros forradalmi munkásságának földosztási követelésével, a parasztmozgalom könnyen legyőzhetetlen erővé válhat. Maguk a parasztok április közepéig még elsősorban a földesurak által tőlük korábban erőszakkal elvett földek visszavételéért mozdultak meg, fő kívánságuk a feudális maradványok, a szerződéses szolgáltatások eltörlése volt, de földosztást még nem követeltek. Ha azonban elterjed és követésre talál a parasztság közt a pesti április 17-i munkásgyűlés programja, az halálos veszélyt jelenthet a földbirtokos osztály nagy részére. Hiszen a földbirtokos osztály a francia forradalom tapasztalatainak ismeretében nagyon jól tudta, hogy papi és állami birtokok kiosztásával nem lehet befejezni a földosztást. Éppen ezért a kormány, de a radikálisok is felismerték az április 17-i követelések jelentőségét és azok veszélyességét. Nyáry Pál a leg-

[11] Táncsics a főpapi birtokok és a 2000 holdon felüli ingatlanok elkobzását és kiosztását javasolta.

nagyobb erőfeszítéssel el tudta érni ugyan a gyűlés békés befejezését, de a kormány ennek ellenére már másnap újjászervezett formában felélesztette a közcsendi választmányt, mely csak három nappal korábban: április 15-én oszlott fel. A Választmány megalakulását a következő, április 18-án megjelent hirdetmény tudatta a lakossággal:

»Polgártársak!

A legközelebb lefolyt forradalmi időszak alatt a béke, rend és közcsend fenntartása tekintetében működött választmány feladatának dicső megoldása után eloszolván; miszerint a kivivott szabadság gyümölcseit mindenki bizton élvezhesse, a miniszteri bizottság rendeletéből szükséges vala a városi hatóság mai napon tartott közgyülésében ismét egy állandó választmányt alakítani a végre, hogy a béke, rend és közcsend fenntartása tekintetében továbbra is czélszerüen intézkedjék, e részben teljes hatalmu eljárásáért közvetlenül a miniszteri bizottmánynak leendvén felelős. Ezen rendre ügyelő választmány holnaptól kezdve naponkint délután négy órakor a polgárság termében össze fog ülni, s a hatáskörébe tartozó tárgyak felett nyilvános tanácskozásaiban intézkedendik.«[12]

Az újjászervezett választmánynak 73 tagja volt, de kihagyták belőle Vasvárit és Petőfit, akik a korábbi, április 15-én feloszlott közcsendi bizottmánynak legjelentősebb tagjai voltak, de akikben a kormány nem bízott. A választmány ismertebb tagjai: Emmerling Károly, Eckstein Adolf, Fényes Elek, Irányi Dániel, Kendelényi Károly, Nyáry Pál, Perczel Mór, Rottenbiller Lipót.

Ez az újjászervezett választmány már közvetlenül a minisztériumnak volt alávetve s a minisztérium teljhatalommal ruházta fel. A még megalakulóban levő, tehát szervezett hatalommal nem rendelkező minisztérium nem is tehetett mást, mint hogy felélessze azt a szervet, mely a hatalmat Pesten egy hónapon keresztül gyakorolta, kihagyva annak legradikálisabb s a munkássággal közvetlen kapcsolatban állott tagjait.

A választmány újjáalakítása tehát még az április 19-i zavargások előtt megtörtént, ez önmagában dokumentálja, hogy a 17-i munkásgyűlés hatása rendkívül komoly volt, hogy ezen a gyűlésen valami másnak és többnek kellett történnie, mint ami a sztrájkmozgalom korábbi napjaiban történt. Ez a más, ez a többlet pedig csak a *Kenyeret a népnek* fő követeléseivel: elsősorban a földosztás követelésével lehetett azonos; a céhrendszer eltörlésének hangoztatása, vagy akár az árrögzítés kívánsága miatt nem lett volna szükség a választmány azonnali újjáalakítására.

Nem tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy a munkásmozgalom épp április 17-én jutott el fejlődésének legmagasabb pontjára: jakobinus jellegű plebejus követelések hangoztatásáig. A korábbi közcsendi bizottmány ugyanis ekkorra már feloszlott, a kormány formálisan ugyan átvette tőle a hatalmat, de még nem tartotta szilárdan a kezében, még nem volt szervezett hatalom: az államapparátus tehát április 17-én a sztrájkoló munkások követeléseivel szemben még nem tudott fellépni. S minthogy a hivatalos államapparátus szervezetlensége folytán még nem tudott cselekedni, maguk az ellenforradalmi rétegek mozdultak meg a munkásság forradalmi kirobbanással fenyegető akciója ellen. Az ellenforradalmi rétegnek ez a közvetlen megmozdulása volt

[12] O. L. 1848—49-es nyomtatványgyűjtemény.

az április 19-i gyűlés, mely a házbérelengedés hangoztatásával kezdődött s antiszemita zavargássá fejlődött.

3. Az április 19-i gyűlés — és a házbérelengedés jelszavának jellege

A 19-i gyűlést reakciós pesti ügyvédek szervezték meg: Nagy Ferenc, Pajor István, Parázs Lajos. Nagy Ferenc adta ki a házbérelengedést követelő falragaszt, ő volt a gyűlés első szónoka. Pajor István, a következő szónok már antiszemita jelszavakat hangoztatott. A gyűlésen nem munkások vettek részt, a sztrájkoló munkásoknak semmi közük sem volt ahhoz. Világosan kiderül ez Pajor Istvánnak a már említett vizsgáló bizottsághoz beadott nyilatkozatából:

»Nem gyülevész, de mondhatnám uri fajta válogatott nép gyült össze a téren« — írta Pajor István. Ez előtt az úri fajta válogatott nép előtt volt olyan hatása Pajor beszédének, hogy a zavargás már magán a gyűlésen megkezdődött.[13]

A gyűlést összehívó falragasz szövegéből megállapítható, hogy a negyedévi házbér elengedése az adott történelmi helyezetben nem forradalmi, hanem ellenforradalmi követelés volt. A falragasz ugyanis a »sors súlyos csapásának« tekinti lényegében a forradalmat, azzal kezdi, hogy »fenséges uralkodó királyunk, földes uraink eddigi jövedelmén« milyen nagy csorba esett, a »folytonos zavargásoknak« tulajdonítja a kereskedők, kézművesek, ügyvédek keresetének megszűnését. Az április közepén fennállott helyzetetet a röpirat befejező szavai a haza súlyos csapásaként festik le, melyből illő, hogy a háztulajdonosok is kivegyék a részüket, ha már a király és a földesurak is olyan sokat vesztettek. Ugyanilyen szellemben tartotta meg Nagy Ferenc magán a gyűlésen beszédét is — ezt szintén előadta említett nyilatkozatában.

De negyedévi házbér elengedése egyáltalán alkalmas-e arra, hogy a kispolgárok anyagi helyezetét valamennyire is megjavítsa? Nyilvánvalóan nem. Arról pedig, hogy sztrájkoló munkásokban miféle hatást válthat ki a király és a földesurak siralmas helyezetének ecsetelése, úgy gondolom, szükségtelen beszélni. Ez a követelés tehát nem forradalmi jelszó, hanem ürügy volt arra, hogy a kispolgárság reakciós része a forradalmat, a forradalmi mozgalmakat a haza és a sors súlyos csapásának állítsa be. Sem a gyűléshez, sem annak jelszavához semmi köze sem volt a pesti munkásságnak. A gyűlést és a zavargásokat azért szervezte meg a céhreakció és a kispolgárság egyéb reakciós rétege, hogy leszerelje a sztrájkolók kirobbanással fenyegető mozgalmát, ellensúlyozza az április 17-i gyűlést. A céhreakció önmagában gyenge volt a sztrájk letörésére, az árleszállítási és árrögzítési követeléssel érintett egyéb kispolgári réteggel kellett szövetkeznie. A politikai életben járatlan céhmesterek nem tudtak olyan jelszót találni, mellyel tömegeket állíthattak volna fel a sztrájkmozgalom leszerelésére; a reakciós ügyvédekben: Nagy Ferenc és társaiban találták meg azokat a vezetőket és szervezőket, akik a fennálló gazdasági nehézségekre támaszkodó és azt meglovagoló házbérelengedés »népszerű« jelszavával és az utána azonnal bedobott antiszemita propagandá-

[13] A falragasz O. L. 1848—49-es nyomtatványgyűjtemény és I. M. 1848. álladalmi titkári iratok 36. kútfő alatt található, ugyanitt a vizsgáló bizottság jegyzőkönyvei is.

val ellenforradalmi tüntetést és zavargást tudtak provokálni. Ezek a zavargások egyrészt elterelték a figyelmet a munkásság követeléseiről, másrészt megadták az alkalmat a kormánynak arra, hogy a bekövetkezett zavargások miatt a népgyűléseket erősen korlátozza és ellenőrzés alá vegye.

A munkásmozgalom szempontjából egyáltalán nem közömbös az sem, hogy magukban a zavargásokban kik vettek részt. A vizsgáló bizottság jegyzőkönyve szerint összesen 14 embert tartóztattak le a zavargásokban való részvétel miatt. Ezek közül: 8 iparossegéd és inas, 2 mester, 1 kereskedősegéd és 3 napszámos. Jellemző, hogy a három napszámos közül egy az egyik pesti ügyvéd bérese volt. A jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy az incidensekben a német katonaság és a nemzetőrség egy része is részt vett. Áprilisban pedig már csak kivételes esetekben vettek fel a nemzetőrségbe iparossegédeket. De még ha fel is tételezzük, hogy a vizsgáló bizottság — még ismertetendő — erélytelensége folytán a letartóztatottak számából nem lehet a zavargók számára és összetételére következtetni és a zavargásokban nem 8 iparossegéd és tanuló vett részt, hanem jóval több, akkor sem áll semmiféle adat rendelkezésre annak alátámasztásához, hogy a zavargásokban a munkásság tömegesen vett volna részt.

Kiemelendő, hogy maguknak a zavargásoknak sem volt kizárólagosan antiszemita jellege, hanem az a radikálisok ellen is irányult. Kőrösi Sándornak, a Nemzeti Színház egyik színészének a vizsgáló bizottság előtt tett vallomásából kiderül, hogy a tömeg nemcsak a zsidókat, hanem a »vörösszalagosokat« is bántalmazta. Vasvári Pálnak már említett április 15-i beszédéből pedig ismerjük, hogy a pesti kispolgárság egy része, különösen a céhmesterek, gyűlölték és üldözték a vöröstollas, vörösszalagos radikálisokat. A céhmesterek jól tudták, hogy a radikálisok bizonyos mértékig támogatják a céhlegények mozgalmát, általában a kispolgárok tisztában voltak azzal, hogy a radikálisok a forradalom vezetői, elsősorban tehát az ő számlájukra írták a »folytonos zavargások által bekövetkezett súlyos sorscsapásokat«. Ha tehát a forradalom továbbfejlődését meg akarják akadályozni, akkor a radikálisokat is le kell járatniok, népszerűtlenné kell tenniök. Köztudomású volt az is, hogy ebben az időszakban egyedül a radikálisok követelték komolyan a zsidóság emancipációját, antiszemita megmozdulás tehát közvetve a radikálisok helyzetét is gyengíti. Mindezt még a 19-i gyűlés napján Vasvári azonnal felismerte és élesen megtámadta a gyűlés főszervezőjét: Nagy Ferencet, de még ugyanaznap az utca nyilvánossága előtt kíméletlenül felelősségre vonta Nyáry Pál is.

Figyelemre méltó ezzel szemben Batthyány miniszterelnök magatartása Nagy Ferenccel kapcsolatban. Ő már nem vonta felelősségre a gyűlés és a zavargás kezdeményezőjét, sőt teljes büntetlenségről biztosította, ha a 19-én délutánra általa összehívott újabb gyűlést nem tartja meg. Batthyány is tisztában volt tehát azzal, hogy az április 19-i megmozdulás nemcsak antiszemita tüntetés, hanem a munkásmozgalom leszerelése mellett a radikálisok ellen is irányul s hogy ez éppen kapóra jön a kormánynak ahhoz, hogy megállítsa a munkásmozgalmat s egyben gyengítse a radikálisokat. Batthyány is ismerte Vasvári április 15-i beszédét, tudta, hogy a feloszlott közcsendi bizottmány: a pesti »mellékkormány« nemcsak tekintéllyel, hanem szükség esetére fegyveres tömeggel is rendelkezett, tehát a kormány helyzetét szilárdítja meg, ha a radikálisok pozícióját gyengíti. A radikálisok ellen ezekben a napokban folyt rágalmakról és támadásokról elkeseredett hangon szól egyébként Fekete Antal is a vizsgáló bizottsághoz beadott nyilatkozatában.

Ez volt az oka annak, hogy a kormány által az április 19-i zavargások szervezői és résztvevői kinyomozására és megbüntetésére kinevezett bizottság feltűnő erélytelenséggel kezelte feladatát: a zavargások szervezői ellen egyáltalán semmiféle megtorlást nem alkalmazott; 8 napi elzárás volt a legsúlyosabb büntetés, amit a zavargások tettesei ellen kiszabott. Ezzel szemben a bizottság minden eszközt megragadott, hogy bebizonyítsa: a radikálisokat a pesti zsidó község pénzeli, az vásárolt részükre fegyvereket, — jegyzőkönyvének felét az erre irányuló kihallgatások töltik meg, de figyelemre sem méltatta, elfogadhatatlannak találta Kőrösi Sándor és a többi radikális tanú vallomását; a zavargások tényleges elfojtásához, katonaság, nemzetőrség igénybevételéhez is teljesen erélytelenül nyúlt.

Minthogy tehát a zavargások a radikálisok ellen is irányultak, akik kapcsolatban álltak a munkássággal, s minthogy az április 17-i gyűlés követeléseinek plebejus jellege folytán a vizsgáló bizottságnak minden oka meg lett volna minél több munkás letartóztatására s ez mégsem következett be, — csak arra az eredményre juthatunk, hogy az utcai zavargásokban, bántalmazásokban a munkástömegek éppúgy nem vettek részt, mint ahogy nem vettek részt magán a 19-i gyűlésen sem. A sztrájkoló munkások megmozdulását tehát élesen el kell különíteni az antiszemita és radikálisellenes zavargásoktól éppen úgy, mint a házbérelengedés ellenforradalmi jelszavát az április 17-i gyűlés forradalmi programjától. Az április 19—20-i események a szó szoros és politikai értelmében is reakciói voltak a munkásság forradalmi akciójának.

E reakciós zavargás folytán, de a munkásmozgalom ellen adta ki az összminisztérium április 20-án a gyűléskorlátozó rendeletet. A rendelet szövege világosan a munkásköveteléseket ítélte el: »Nem a népnek érdekében cselekszik az — hangzik a rendelet —, ki céltalan csoportozásokat eszközöl s ámító bujtogatásokkal gyüjti össze a lakosokat, mert általa a munkás napszámostul, az iparüzőtül, a kereskedőtül, a legdrágább kincset, a munkára szükséges időt rabolja el. S midőn azt igéri, hogy a nép szükségein segít, éppen akkor népinséget idéz elő a munka és szorgalom megzavarása által. A felelős kormány szent kötelességének tartja minden kérelmet meghallgatni, minden jogszerű kivánatot törvényes hatalmának teljes erejével támogatni és teljesiteni: de törvényszegésre irányzott csoportosulásokat eltürnie nem szabad s ily csoportozások erőszakos követelésének engedni soha nem fog.«[14]

A rendeletben szó sincs az antiszemita zavargásról vagy a házbérelengedésről. Az »ámító bujtogatásokat, segitést a nép szükségein« elsősorban a 17-i gyűlés programjára lehet alkalmazni. Nem a polgári elemekhez szólt tehát elsősorban a rendelet — ahogy Nemes Dezső következtette —, hanem elsősorban a munkásokat figyelmeztette, hogy a kormány a 17-i gyűléshez hasonlót eltűrni nem fog, a gyűlés követeléseit törvényteleneknek tekinti s ellenük szükség esetén karhatalmat fog alkalmazni. Azzal, hogy a kormány az április 19—20-i zavargások szervezői ellen semmiféle szankciót nem alkalmazott, még csak világosabbá tette, hogy nem a kispolgárság reakciós rétege, hanem a munkásság forradalmi szárnyához szól a figyelmeztetés.

De ez a rendelet nem az egyetlen intézkedése a kormánynak, mellyel az április 17-i gyűlésre reagált. Ugyancsak április 20-án Szemere Bertalan belügyminiszter nyomtatott körlevélben figyelmeztette az ország valamennyi városát a háborgások, rendbontások elkerülésének s elfojtásának fontosságára:

[14] O. L. 1848—49-es nyomtatványok.

»Ha a háborgás a rendbontás a városokban büntetlenül erőre kap, könnyen szerte harapódzik, és az ipar, kereskedés, forgalom megakasztása, megzsibbasztása által a polgárokat inségre és fejetlenségre juttatja. Azért férfihoz illő józan határozottságot, és a szabadságot feltételező rend fentartását ajánlom mindenek előtt, ajánlom a városnak összes, ajánlom minden egyes lakosnak külön érdekében ; mely rend támaszát birja a folyton szaporitandó nemzeti őrseregben...«[15]

Szemere sem az antiszemita zavargások veszélyére int tehát a körlevélben, holott ha amiatt intézkedett — mint például Sopron városához intézett leiratában —, akkor nyíltan megnevezte az okot. Az idézett köriratban kizárólag a városokat — ahol a munkásság összpontosul — figyelmeztette, nehogy a pesti április 17-i példa másutt is követésre találjon.

Ezek voltak tehát a kormány intézkedései. Emellett az iparostanodaiak békés szervezkedése is hozzájárult a sztrájkolók forradalmi mozgalmának leszereléséhez. Az iparostanodaiak mérsékelt kívánságait, megalkuvó álláspontját ismerjük, nem feladatom, hogy azzal részletesen foglalkozzam. Csupán azt emelem ki, hogy az iparostanodaiak közvetítő szerepe is — akárcsak az április 19-i gyűlés — az április 17-i sztrájkgyűlés és programjának hatására indult meg. A sztrájkolók forradalmi megmozdulását tehát csak az egész kispolgári reakció, a kormányintézkedések és a munkások az intelligencia által vezetett megalkuvó részének együttes fellépése tudta megállítani.

Tisztázásra szorul még az a kérdés, hogy a reakciós polgári réteg mért nem egyenesen a forradalmi munkásmegmozdulás, az április 17-i munkásgyűlés jakobinus jellegű követelései ellen lépett fel? A helyes választ nyilván az adja meg, hogy a reakciós polgárság sokkal szervezetlenebb és gyengébb volt, mint a pesti munkásság. Vasvári beszédéből tudták, hogy szükség esetén többezer munkás tud gyorsan felfegyverkezni s a munkástömegekkel való összeütközés csak a reakciós polgári réteg vereségével és pedig nagyon gyors vereségével végződött volna. Ezért voltak kénytelenek »népszerű« jelszóhoz folyamodni, a házbérelengedést felvetni s az antiszemitizmus fegyveréhez nyúlni. Csak ilyen közvetett fegyverek igénybevételével, kerülő úton számíthattak sikerre.

Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a pesti munkásság a fejletlen gazdasági s társadalmi viszonyok és aránylag kis száma ellenére is jóval erősebb és forradalmibb volt, semmint azt Szabó Ervin állította. A radikálisok többsége is lebecsülte a főváros munkásságának erejét. A pesti munkásság, melyet a radikálisok április 15-én még politikai tartalékseregként kezeltek, április 17-én már olyan program mellett tüntetett, mely a részleges földosztás követelésén keresztül a parasztsággal való szövetségre mutat, a kormány megalakulásának első napjaiban a főváros politikai életének egyik jelentős tényezőjévé vált s a forradalmat a plebejus forradalom küszöbéig juttatta el. Természetesen nem véletlen az sem, hogy a főváros munkásságának ez a forradalmi megmozdulása tovább nem juthatott, a forradalom szempontjából eredményre nem vezetett, azt plebejus forradalommá fejleszteni nem tudta: »...a proletariátusnak akkor Magyarországon nem volt még általános nemzeti jelentősége, gazdasági mozgalmai és politikai aktivitása nem bírhattak nagyobb jelentőséggel annál, minthogy a nemzeti forradalom radikális útját képviselő nemesi és polgári intelligencia számára tömeget szolgáltasson«

[15] Uo.

— állapítja meg Révai József.[16] De, ha a pesti munkásságnak ez a megmozdulása a forradalom kimenetele szempontjából nem is lehetett lényeges, döntő jelentőségű, a magyar munkásmozgalom története szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy ez a politikai aktivitás jóval nagyobb volt, sokkal erősebb visszhangot keltett, semmint azt a marxista irodalom nagy része is feltételezte.

4. A Kenyeret a népnek falragasz jelentősége

A kormány intézkedései, a reakciós kispolgárság fellépése és az iparostanodaiak megalkuvása meg tudta akadályozni a politikai színezetet nyert sztrájkmozgalom továbbfejlődését. További tömegmegmozdulásra nem volt elég szervezett a munkásság forradalmi szárnya. Nem hagyta azonban válasz nélkül sem a kormányintézkedéseket, sem a reakciós kispolgárság április 19-i provokációját. A válasz : a *Kenyeret a népnek* falragasz volt. A cenzúra eltörlése folytán a gyűléskorlátozó rendelet ellenére is lehetővé vált a program megismétlése, sőt éppen falragasz volta még szélesebb körben tette azt ismertté. A falragasz 7—12. pontjai választ jelentettek a Nagy Ferenc által terjesztett röpcédulára és a házbérelengedés jelszavára is. A perdíjak megszüntetése, az ügyvédek közhivatalokra alkalmazása, a protekció kiküszöbölése az ügyvédek : a polgárság vezetésében rendkívül jelentős réteg helyzetét javítaná meg. A földosztás, szociális segélyezés pedig gazdasági fellendülést is vonna maga után. A program tehát a gazdasági nehézségekből való kilábolás útját is megjelölte.

A programnak a főváros utcáin történt kiragasztása természetesen módot adott arra is, hogy a Pesten megforduló parasztok is megismerjék azt, tehát arra is alkalmas volt, hogy tovább erősítse a parasztok földfoglalási mozgalmát. A plakát minden bizonnyal nagy feltűnést és hatást keltett. Ezt bizonyítja, hogy maga István nádor tett feljelentést ellene Batthyány miniszterelnöknél s ebben a következőket írta :

»Az ide mellékelt felhívást, *mely a fennálló rend erőszakos felbontására irányzott* felszólítást foglal magában és az itteni lakosoknál botránykozást szült, a netán bekövetkezhető sajnosabb események elhárítása és polgárok megnyugtatása tekintetéből a minisztérium figyelmébe ajánlom.«[17]

A »mely a fennálló rend erőszakos felbontására irányzott« szavak magában az eredeti átíratban is aláhúzva szerepelnek s a nádor az aláhúzott részben helyesen értékelte a követeléseket : azok a feudális maradványokat rögzítő »rend« ellen irányultak s valóban »sajnosabb események« előidézésére voltak alkalmasak — Batthyányéknak a forradalom visszaszorítását célzó törekvései ellen. István nádor nem akármilyen apró-cseprő ügyben tett feljelentést : az idézetten kívül mindössze két esetben. Az egyikben Táncsicsot, a másikban Pálffy Albertet, a Márczius Tizenötödike főszerkesztőjét akarta esküdtszék elé állíttatni. Komoly visszhangot kellett tehát keltenie a falragasznak, ha maga a nádor lépett fel ellene.

A feljelentés azonban nem vezetett, de nem is vezethetett eredményre. A sajtótörvény ugyan már megvolt, de még nem jelent meg az esküdtszékeket

[16] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, 1949. 87—88. l.
[17] O. L. I. M. 1848. bünt. törvénykezés oszt. 4. kútfő.

felállító miniszteri rendelet. A minisztérium tehát a régi törvények alapján már nem, az új sajtótörvény szerint pedig még nem tudta felelősségre vonni Kecskés Edét. Ez a helyzet is alátámasztja mindazt, amit a korábbiakban az új államapparátus szervezetlenségéről állítottam.

Az igazságügyminisztériumban először nyilvántartásba akarták tenni a feljelentést, hogy az esküdtszékek megalakulása után intézkedjenek. A feljelentésnek Deák Ferenchez történt bemutatása után azonban Ghyczy államtitkár végleg irattárba tétette azt, nem látott sajtóvétséget fennforogni s ezért a feljelentés »a bírói eljárás ellen harcoló politicai tekinteteket mellőzve, törvényes szempontból is csupán tudomásul veendő«.

Valóban komoly politikai szempont szólt az esküdtszéki tárgyalás ellen: ez lett volna az országban az első esküdtszéki eljárás s az általa felkeltett érdeklődés és a tárgyalás nyilvánossága komoly propagandát jelentett volna a falragasz követeléseinek. A falragasz megjelenése azonban szükségessé tette, hogy az igazságügyminisztérium sürgősen kiadja az esküdtszékek felállításáról szóló rendeletet; István nádor április 23-án tette meg a feljelentést, az esküdtszéki rendelet pedig nem egészen egy hét alatt elkészült, s április 29-én a Pesti Hirlapban megjelent.

Az április 17-i munkásgyűlés és a *Kenyeret a Népnek* követelései Kossuthra is hatást gyakoroltak — de egészen más hatást, mint a kormány többi tagjára. A földosztás kérdését Kossuth nem tekintette elintézettnek a kormány április 20-i rendeletével. Kossuth megbízásából a pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályának igazgatója május 19-én a következő átiratot intézte az igazságügyminisztériumhoz:

»31/59. szám. A pénzügyi Min istertől Deák Ferenc igazságügyi Minister Urnak.

Az álladalmi javak igazgatásában a legelső s fő figyelmet igényelvén az úrbéri viszonyokbóli békés kibontakozás, szerencsém van Minister urat felszólítani, miszerint engem eleve is a következőkről értesíteni szíveskedjék:

1. ször Valjon az álladalmi javaknak célba vett úrbéri rendezése s elkülönzése által eredhető és valamint az úrbér behozatalakor úgy a 828ik évi országos összveírás alkalmával készült lajstromokban foglalt telkek számát és illetőségét meghaladó felesleges földek megtarthatók, vagy a jobbágyok közt ismét kiosztandók lesznek-e?

2. szor Valjon az írtásföldek az álladalom tulajdonához tartoznak-e? s e szerint

3. szor Átalján a maradványi (remanentiális) földekre nézve az igazságügyi minisztériumtól elhatározó intézkedést kérek.

Kelt Budapesten május 19-én 848.

A pénzügyi minister megbízásából
álladalmi javak osztályigazgatója.«[18]

Azok a »felesleges földek«, melyeket az átirat 1. pontja megemlít, lényegében ugyanazok, mint amit a *Kenyeret a népnek* 6. pontja »az ország rendelkezése alatt álló pusztáknak« nevez, s melyeket Kecskés Ede falragasza és Kossuth átírata is ki akart osztatni. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Kossuth sem az irtvány, sem a remanentiális földekre nézve később hasonló kezdeményező lépést nem tett, akkor túlzás nélkül következtethetünk arra, hogy

[18] O. L. I. M. 1848. álladalmi titkári 2. kútfő, 416/1848. ikt. sz.

Kossuth a pesti munkásság fellépése folytán mindent megtett, amit mint a Battyhány-kormány pénzügyminisztere megtehetett, hogy a földosztás legalább részben megvalósuljon. Kiemelendőnek tartom, hogy Kossuth átirata az irtványföldekre is vonatkozott, ezek pedig nem úrbéres, hanem majorsági birtoknak számítottak, s így reájuk az 1848 : IX. tc. az úrbéri szolgáltatásokat megszüntető rendelkezése nem terjedt ki. Az átiratnak tehát az volt a célja, hogy az állami tulajdonban levő nem úrbéres birtokok egy részét a parasztságnak átadja, a jobbágyság gazdasági felszabadítását a majorsági földek egy, ha csak kis részére is kiterjessze. Kossuth e koncepciójának sikere esetén gazdasági és politikai következményei egyáltalán nem lettek volna lekicsinylendők. Deák Ferenc azonban a legalitásra hivatkozva mereven elutasító választ adott Kossuth átiratára s így a forradalomnak a Batthyány-kormány idejére eső korszakában földosztás kis részben sem történhetett meg. Ha mindezzel összevetjük azt a tényt, hogy a szőlődézsma eltörlését csak Jellasics fegyveres támadásának megindulása után, szeptember 15-én mondotta ki a képviselőház, akkor túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a szabadságharc kimenetelére sem lett volna közömbös Kossuth elgondolásának megvalósítása. Ha pedig az átiratot nem önmagában, elszigetelve értékeljük, hanem párhuzamba állítjuk Kossuth 1849. április 19-i kormányzóelnöki rendeletével — amely szerint a *földesúr* köteles hiteltérdemlően igazolni a vitás ingatlan majorsági jellegét —, akkor azt a kormányzóelnöki rendelet előzményének tekinthetjük, amely Kossuth álláspontjának következetességét húzza alá.

A falragasz e hatásait ismerve, a *Kenyeret a népnek* plakátot a magyar munkásmozgalom első politikai programjának tekinthetjük. E megállapítással kapcsolatban ismét ki szeretném hangsúlyozni, hogy a magyar munkásság 1848-ban osztállyá alakulásának még csak kezdeti szakaszán tartott, mint ahogy a kapitalizmus is fejlődésének csupán alacsony fokán állt, modern értelemben vett nagyipari proletariátusról még nem beszélhetünk. A munkások jelentős része a nyári időszakban még mezőgazdasági munkát is végzett, a paraszti sorból — a feudális viszonyoktól — még nem szakadt el teljesen. De már osztállyá kovácsolódásának útján járt. Ezt az utat már komolyabb politikai megmozdulások jelzik, s egyes állomásait jelezhetik politikai programok is. Ilyen programnak kell tekintenünk a *Kenyeret a népnek* fő követeléseit is. Ez a program — amint azt korábban már kiemeltem — tartalmában nem szocialista, de mégis csak a pesti munkásság forradalmi részének a programja. A munkásság programja akkor is, ha azt a munkássághoz csatlakozott Kecskés Ede ügyvéd szövegezte meg. Valamely program megítélésénél ugyanis nem az a döntő, hogy azt ki szövegezi meg, hanem hogy kik — melyik osztály, réteg, vagy párt — teszik magukévá, kik állanak ki mellette. A *Kenyeret a népnek* fő követeléseit viszont (a részleges földosztást, a szociális segélyezést) a magyar radikálisok nem tették magukévá — annak ellenére, hogy azok tartalmilag polgári radikális természetűek. Az ő radikalizmusuk »...nem terjedhetett addig, hogy a nemzeti felszabadítás ügyét az agrárforradalommal, parasztfelkelésel kapcsolja egybe«.[19] Sőt a radikális Nyáry Pál az április 17-i gyűlésen fel is lépett e követelések ellen.

A programot a pesti munkásság forradalmi része tette magáévá, melyet akkor még — épp a gazdasági viszonyok fejletlensége folytán — sok szál

[19] *Révai József*, i. m. 87. l.

fűzött a parasztsághoz s ezért is állt ki olyan követelések mellett, mint a részleges földosztás, mely az agrárdemokrácia kifejlesztésére vezetett volna.

Az 1848-as magyar forradalomnak az az egyik sajátossága, hogy a »plebejus blokkot« »...egy célkitűzéseiben és érdekeiben polgári, de származásában és hagyományaiban nemesi réteg vezette«, mely a »táblabírákkal, a nemesi ellenzékkel való legélesebb ellenszegülése mellett is radikálisan és végleg nem tudott szakítani ezzel az osztállyal«.[20]

Hasonló jellegzetességnek kell tartanunk azt is, hogy ezek a radikális vezetők — egyéb rétegek mellett — olyan munkásságra támaszkodtak, mely még ugyanúgy nem szakadt el teljesen a parasztságtól, mint a radikális intelligencia nemesi származásától és hagyományaitól és éppen ezért az agrárdemokrácia kérdésében messzebb jutott el, mint a »nemzeti forradalom radikális útját képviselő nemesi és polgári intelligencia«[21], amelynek számára tömeget szolgáltatott és amellyel — amint ezt Nyáry Pál fellépése tanusítja — ebben a kérdésben szembe is került.

Fel kell végül tennünk a kérdést, mi volt az oka annak, hogy a falragasz tartalmáról sem a korabeli újságok, sem a későbbi közlemények nem emlékeztek meg? Az ok nyilván ugyanaz volt, mint ami a Kecskés Ede elleni sajtópert megakadályozta: nem akartak további nyilvánosságot, sajtópropagandát teremteni a földosztásnak ; ezért hallgatták azt el, pedig még 1848 júliusában is jól emlékezett arra a pesti rendőrség, de a Márczius Tizenötödike is, de emlékezni kellett arra a kortársaknak jóval később is. A kiegyezés utáni történetírásnak azonban akkor, amikor a földosztás szükségessége még égetőbbé vált, amikor az agrárszocialista mozgalom már létezett, miden oka megvolt arra, hogy elhallgassa ezt a munkás-paraszt szövetség gondolatát magában hordó programot — és helyette az antiszemitizmus vádját akassza a pesti munkásmegmozdulás nyakába, hogy ezzel diszkreditálja az egyre izmosodó magyar munkásmozgalmat. Legfőbb ideje ezzel a vádaskodással egyszer és mindenkorra végezni, a modern magyar munkásmozgalom kezdetét a maga valóságában s a parasztkérdéssel való kapcsolatában feltárni.

Az április 17-i sztrájkgyűlés és a *Kenyeret a népnek* falragasz történelmi tanúbizonysága annak, hogy amikor a Párt a felszabadulás után a földosztást végrehajtotta, nemcsak a parasztság évszázados vágyát, hanem a magyar munkásmozgalom első politikai programját is teljesítette.

5. A pesti munkásság 1848. július 17-i gyűlése és Kecskés Ede szerepe

A pesti munkásság még egy tömegmegmozduláson adott hangot követeléseinek; július 17-én, s ezen ismét Kecskés Ede vezető szerepe domborodott ki. Ez a megmozdulás olyan időpontra esett, amikor a külső és belső reakciós erők a forradalmat válságos helyzetbe juttatták. A fő probléma júliusban az olasz segély ügye volt. A Batthyány-kormány hajlandó volt az osztrák kormány számára az olaszok elleni katonai segítséget megadni, ettől az engedménytől várta, hogy az osztrák reakciós körök beletörődnek az ország függetlenségébe s ennek biztosítékául az udvar Budára fog költözni. Egyedül Kossuth harcolt a minisztériumon belül a segély megadásának az olaszok javára

[20] Uo.
[21] *Révai József*, i. m. 88. l.

történő korlátozása érdekében. A baloldal egyre erősebb küzdelmet folytatott, hogy Kossuthot ebben a kérdésben saját oldalára állítsa.

De nemcsak az olasz segély ügye tartotta forrongásban a politikai életet. »Erdélyben a kir. biztosnak a tized további megadása iránti rendelete nagy elégületlenséget és a népben a magyar minisztérium ellen bizalmatlanságot szül« — értesítette július 18-án Perczel Mór a belügyminisztert, s »a belzavarok eltávolítása« érdekében sürgős intézkedést kért. A munkások a céhrendelet miatt, de azért is elégedetlenkedtek, mert »a mesterek a céhek szabályozására kiadott rendeletnek nem engedelmeskednek« — olvassuk a belügyminisztérium rendőri osztályának július 11-i és 16-i jelentésében. Sőt, a sztrájkmozgalom jeleivel is találkozunk: »Az óbudai mesterek folyamodtak az osztályhoz (ti. a rendőri osztályhoz) rendelet végett, mert a legények a munkát megtagadták« — írja a belügyminiszterhez szóló jelentés és a munkamegtagadást »fontos tárgynak« tartja.[22]

Perczel Mór egyre erélyesebben sürgette a délvidéki lázongás miatti erélyes fellépést, sürgetésének eredménytelensége és a kormánynak az olasz segély ügyében elfoglalt álláspontja miatt július 20-án beadta lemondását, fontosabbnak tartva a külső és a belső reakció elleni erélyes harcot a rend mindenáron való fenntartásánál, ami őt a rendőri osztály vezetésének elvállalására indította.

Ezekben a politikailag kiélezett júliusi napokban, amikor a szerbek már megindították támadásukat, Jellasics fegyveres beavatkozása pedig már küszöbön állott, Kecskés Ede toborzást kezdett a pesti munkásság között s ezt összekötötte a minisztérium elleni tömeggyűléssel. A toborzásról és a gyűlésről a belügyminisztérium rendőri osztálya július 18-án a következő jelentésben számolt be:

»Belügyminiszter Úr! Volt Pesten a martiusi napokban egy rendezetlen nemzetőrségi osztály fekete sereg cím alatt, zászlójukon halálfővel. A vezetők ezt Mátyás király emlékére alakítottnak mondották — de bár soroztattak ezen osztályhoz némelyek, csupán a mult eránti rokonszenvből — a vezetők s a nagyobb rész pecsovics és reactionáriusokból állott.

Ezen osztály volt indítója azon gyalázatos zsidó üldözésnek, mely már Minister úrnak itt létében mocskolta be Pest becsületét. Parás Lajos, egyik tagja Mohácsi hozták elő azon reactionárius mozgást, melyben a házbérelengedése végeztetett — és délután a zsidó kravál kitört. — Kecskés Ede, a radikális körből többször választásnál kicsapott zug prókátor készítette azon falragaszt, mely e cím alatt »Kenyeret a Népnek« falragaszokban megjelent. — És most Minister Úr, nem tudom kinek gondolatából megengedtetett e reactionárius fekete seregnek, hogy zászlójuk alá toborozzanak a rácok ellen. — Első fellépésük ma volt — és most 9 órakor este már nagyszerű botránnyt idézett elő.

A sétatéren említett órában átvonult zászlóaljával a toborzás, Keczkés Egon székre lépett, és izgatott. — Először elmondotta a Minisztériumról, hogy gyávának mondják és ő e véleményt osztja. — Midőn a Minisztérium a fekete sereget eloszlatta, vagy fel nem fogta állását, vagy fen nem tudta tartani. — Szidta a polgárokat — gyúnyolta botránkozóan. — Mit azonban a proletariusokról és a felső rendekről monda, az annyira lázító volt, hogy egyik

[22] O. L. 1848—49-es belügyminisztériumi levéltár: rendőri jelentések (208. rakt. szám).

rendőr tisztünk : Parrogh Gábor, szemtelenségét tovább nem türhetvén, őt székéről leparancsolta nevét s lakását kérdezvén jelentést tőn. Ott jelen nem voltam, részemről elfogattam volna. A Martiusi lap egyik szerkesztője szintén figyelmeztette a népet, hogy a szólló reactionáriusnak ne hidjen. A nép zugolódott, pisszegett és fütyölt. — Ezen fekete sereg általi toborzást be kellenék tiltani. — Osztály főnökének el fogom mondani, hogy intézkedjék. Mély tisztelettel maradok alázatos szolgája : Nagy Gusztáv.

Pesten esti ½11-kor.

Minister Úr! Van szerencsém értesíteni, hogy a lázító Keczkés ügyvédet a magam mellé vett nemzet őrök segedelmével ez előtt fél órával saját lakásán elfogattam. Lang városkapitány is ott termett és a lázítót neki átadtam, ki is őt a városházára kísértette, ha áll mindaz, mit a lázítást hallott sok tanu mond, úgy ezen ember statáriális eljárás alá esik. Alázatos szolgája : Hajnik Pál.«

A jelentésre jellemző, hogy a »fekete sereget« az áprilisi antiszemita zavargások előidézőjének állítja be, ami teljesen valótlan. Az április 19-i zavargások miatt kiküldött vizsgáló bizottság irataiból kitűnik, hogy április 19-én és 20-án épp a »fekete sereg« elnevezésű nemzetőrszázad tartotta fenn a rendet s igyekezett visszaállítani a többi század fegyelmét is. A jelentésnek ezzel a beállítással az a célja, hogy Kecskést már eleve reakciósnak tüntesse fel — ugyanúgy, ahogy később az irodalom nagy része a pesti sztrájkmozgalmat értékelte. Nagy Gusztáv egyéb jelentéseiből azonban világos, hogy ő a kormány ellen bármely oldalról intézett támadást már eleve reakciósnak nevezett s az a tény, hogy a házbérelengedési mozgalmat is reakciósnak mondotta, nála pusztán ráhibázást, nem pedig tudatos értékelést jelent.

Tisztán láthatjuk azonban a jelentésből, hogy Kecskés nemcsak a kormányt támadta, hanem a proletariátust a »felső rendek« ellen izgatta. A megindított vizsgálat eredményét Kóczán József közvádló foglalta össze. Ebből a »lázítás« tartalmáról közelebbit is megtudunk :

A fekete sereg felállításának az a célja : »hogy a ministeri árulás meghiusíttassék, a hon ellenségei legyőzettessenek, hogy ez ne türje a zsarnok Spiessbürgereket, ...a harctérre nem menő, hanem itthon kéjelgő arisztokráciát, melyhez tartoznak az országgyűlési képviselőkből is, kik nem a nép kifolyásai, hanem a ministerium zsoldosai, kik a sidókat nem akarják emancipálni, mert a jogokat a népre nem akarják kiterjeszteni, hanem csak a birtokos nemességet kármentesíteni, ellenben a honért elvérzett nép árvái és özvegyeiről nem gondoskodnak...«»Jóllehet tehát az ideérkezett adatokból azt, hogy Kecskés Edon nyilván a közállomány ellen támadott, kideríthetőnek tartom : de mivel ezen ténye a H. könyv 1 : 14 czímjében és az 1723 : 9. czikkelyben körülírt honárulási bűn mértékét, mely a Szentkorona, Királyi Felség és az ország köz álladalma elleni nyilvános támadásban és ellenállásban határoztatik *(evidenter semet erigentes et opponentes)* meg nem üti, mert a tényben csak támadás, de semmi ellenállás nem mutatkozik : ez oknál fogva véleményem szerint Kecskés Edon csak mint politia elleni nagy vétkest, ki a ministeri rendelet ellenére is, előre kinyert felsőbb engedelem nélkül nyilvános nép gyűlések előtt beszédet, még pedig a közálladalom ellen annyira lázítót tartott, hogy az könyen veszélyessé lehetett volna, Pest városa Törvényhatósága által rendes bűnvádi per útján fenyítendőnek vélem.«[23]

[23] O. L. I. M. 1848. Elnöki iratok 1409—1410. sz. a.

A beszéd tartalmáról Kecskésnek az Egyenlőségi Társulatban tartott felszólalása alapján még annyit lehetett megállapítani, hogy követelte: az arisztokrácia mondjon le az úrbériség eltörlése miatti kárpótlásról. A lázítás mérvéről egyébként az ügyészi jelentés is megjegyzi, hogy a beszédet Csernátoni Lajos »a Március Tizenötödike nevű s túlságig szabadelvű lap« szerkesztője sem türhette s ellene »nyiltan felszólalt«.

Az igazságügyminisztérium elsősorban azt kívánta tisztázni, hogy Kecskésnek volt-e hatósági engedélye a toborzáshoz, s az általa toborzott munkásokat a minisztérium ellen kívánta-e felhasználni. A vizsgálat során beigazolódott, hogy Kecskés engedéllyel toborzott, a fekete sereget a haza védelmére szervezte és a Széchenyi ligetben a tömeget »fegyveres felkelésre, vagy ellent állásra fel nem szólította«. Deák Ferenc ezért nem látott okot hűtlenségi perre, elrendelte Kecskés szabadlábra helyezését. Egyben azonban a következőképpen intézkedett:

»Minthogy... ő nyilvános népgyülekezés előtt és pedig előlegesen kinyert felsőbbségi engedelem nélkül, a közállomány ellen ingerlő és rágalmazó kifejezésekkel tömött s mások gátló közbejötte nélkül könnyen veszélyessé válható beszédet tartott, mint rendőrségi tetemes kihágást elkövetett, s az egyes polgároknak jól rendezett államban engedhető szabad hatás korlátain túl csapongó egyén Pest város törvényhatósága által szokott úton fenyítendő s pere mielőbb bevégzendő. 1848. aug. 1.«[24]

A pesti fenyítő törvényszék augusztus 30-ra ki is tűzte tárgyalásra az ügyet, a tárgyalást azonban nem tartották meg.[25]

A július 17-i gyűlésről a Márczius Tizenötödike is megemlékezett s helytelenítette Kecskés beszédét.[26]

Kecskés tehát a toborzási engedélyt használta fel újabb tömeggyűlés tartására s ott a kormány megalkuvó politikája ellen, a proletariátus érdekében, a szociális segélyezésért, a nemesi kártalanítás eltörlése érdekében olyan éles beszédet mondott el, hogy a belügyminisztérium rendőri osztálya először statárium elé akarta állítani. A bujtogatók ellen kiadott június 12-i rendelet folytán meg is volt erre a jogi lehetőség.

Kecskés beszéde a munkásság hangulatát fejezte ki, hiszen a tömeg Kecskést megéljenezte, Csernátonit pedig lepisszegte. Magán a gyűlésen nem is lehetett volna Kecskést olyan könnyen letartóztatni, ahogy azt Nagy Gusztáv jelentése említette, mert őt »hat fekete őrseregbeli egyenruhába öltözött fegyveres egyén kísérte«.[27]

Maga a toborzás is sikerrel járt, egy nap alatt 70 munkás lépett ebbe a délvidékre indítandó nemzetőri századba.

A beszéd legfontosabb része: a jogkiterjesztés, kárpótlás nélküli jobbágyfelszabadítás és szociális segélyezés. Kecskés az áprilistól eltelt három hónap tanulságai alapján tisztán látta már, hogy az arisztokrácia túlnyomó része elfordult a nemzeti függetlenség ügyétől, az országgyűlés többsége mereven ellenez mindenfajta jogkiterjesztést, a feudális maradványokat felszámolni nem akarja; a Batthyány-kormány kiegyezni készül a reakcióval. Ezért a nyílt fegyveres harc kitörése előtt a jogoknak a népre való kiterjesz-

[24] O. L. I. M. 1848. Elnöki iratok 1627. E. szám.
[25] Fővárosi levéltár, pesti törvényszéki jegyzőkönyvek 10.456. jkv. sz. 1848. aug. 11-i bejegyzés.
[26] Márczius Tizenötödike, július 18-i száma.
[27] O. L. I. M. Elnöki iratok 1409—1410. sz. a.

tését, szociális segélyezést s a kármentesítés eltörlését követelte, hogy ezzel a forradalom bázisát kiszélesítse. A munkásság magáévá tette és támogatta ezt a programot, a polgári radiálisok még nem, ellenkezőleg élesen támadták miatta Kecskést. A július 17-i gyűlés végeredményben — akár csak az április 17-i — a forradalom továbbfejlesztését tűzte ki célul. Júliusban azonban a kormány már szervezett hatalom volt. Hatalmi eszközeivel fel tudott lépni Kecskés ellen s letartóztatta. Az igazságügyminisztérium jogászi érvekkel indolkolta, miért nem indít hűtlenségi pert Kecskés ellen. Ezek a jogi érvek azonban gyengék, az ügyészi összefoglalásban kétszer is aláhúzott latin »et« szó leszűkítő értelmezésén alapulnak. Valójában azonban nem jogi, hanem politikai okok akadályozták mind a statáriális, mind a hűtlenségi per megindítását: a közhangulat egyre erősebben nyilvánult meg a Batthyány-kormány politikája ellen, a feudális kötöttségek felszámolása egyre sürgetőbb lett, már nem volt messze az az idő sem, amikor a Honvédelmi Bizottmány földet ígért a harcban megrokkantaknak. Ilyen körülmények közt és az ellenforradalom nyílt fellépése, Jellasics fegyveres támadásának megindulása után a hűtlenségi per nem sok sikerrel kecsegtetett volna: tömegek álltak Kecskés Ede mögött. Ez az oka annak is, hogy az augsztus 30-ra a rendőri kihágás miatt kitűzött tárgyalást sem tartották meg: nem volt célszerű nyilvánosságot biztosítani Kecskés Ede bíróság előtti felszólalásának.

Nemes Dezső a július 17-i gyűlést kizárólag a Batthyány-kormány reakciós politikája elleni tiltakozásnak tekintette; Spira György pedig úgy emlékezik meg arról, hogy azon a munkásság megtagadta az olaszok elleni katonáskodást.[28] Amint láttuk, a gyűlés ennél sokkal több volt. A munkásság ugyan elsőnek tiltakozott a Batthyány-kormány opportunista politikája ellen, de ezt — akárcsak április 17-én — ismét összekötötte a szociális követelésekkel. Lelkesedése és harci vágya nem csökkent, az elsők közt fogott fegyvert az ország védelmében, de ugyanakkor tüntetett a politikai jogok kiszélesítéséért is. A pesti munkásságnak tehát nagy része van abban, hogy Kossuth az olasz segély kérdésében a baloldalhoz közeledett, s hogy később megszilárdult a szövetség Kossuth és a baloldal között.

Kecskés Edének júliusi szerepl̈ése végül azt igazolja, hogy áprilisi fellépése nem ötletszerű, elszigetelt politikai magatartás volt, nem olyan polgári politikus ő, aki alkalomszerűen csatlakozott a munkásosztályhoz. Nincs közvetlen adatunk arra, hogy az április 17-i gyűlésen is felszólalt, de ezt a *Kenyeret a népnek* falragasza és júliusi beszéde alapján valószínűnek tarthatjuk. Tagja volt ugyan a radikálisok Egyenlőségi Társulatának, de a radikálisok is támadták. Amikor kiszabadulása után a Társulat augusztus 6-i ülésén sérelmezte letartóztatását, a radikálisok által ügyének kivizsgálásával megbízott három tagú bizottság semmi kifogásolni valót nem talált az ellene indított bűnvádi eljárásban s elfogatásában sem, egyedül az elítélés nélküli hosszabb fogvatartást helytelenítette.[29]

Nemcsak kapcsolata volt a munkássággal, mint például Vasvárinak, hanem lement a munkások közé, a nemzetőrség részére is kizárólag a proletariátus soraiban toborzott. A magyar munkásosztálynak volt tehát egyik vezetője, a magyar munkásmozgalom első számottevő értelmiségi származású politikusa.

SARLÓS BÉLA

[28] *Nemes Dezső*, i. m. 310—311. l., *Spira György*: Kossuth szövetsége a baloldallal és a tömegekkel — Kossuth emlékkönyv 1952-es kiadás. II. köt. 189. l.

[29] O. L. Belügyminisztérium 1848. rendőri osztály napi jelentése aug. 6-án és 15-én.

NAGY ISTVÁN MOLDVAI FEJEDELEM ÉLETMŰVE

(Halálának 450. évfordulója alkalmából)

A Román Népköztársaság dolgozó népe, állami és tudományos szervei 1954. július 2-án ünnepelték Nagy István moldvai fejedelem halálának négyszázötven éves fordulóját.

Nagy Istvánt, mint a román államszervezés egyik legkiemelkedőbb egyéniségét már régebben is tiszteletben tartotta és értékelte a román közvélemény — a személyére való emlékezés azonban csupán most, a román nép felszabadulása után vált igazán népi ünneppé. Csupán most vált lehetővé a róla szóló ismereteknek nem csupán kiegészítése, hanem alapos átértékelése is s csak most bontakozhatott ki egyéniségének történelmi és politikai jelentősége. Államszervező és államvezető érdemeinek hangsúlyozása mellett most már világosan látjuk, hogy Nagy István volt az első, ebben a vonatkozásban hosszú ideig az egyetlen román uralkodó, aki államszervező tevékenysége során a vezetés gyakorlatát a legszorosabb összhangba tudta hozni a széles népi tömegek érdekeivel; sőt: kifejezetten bennük óhajtotta megtalálni politikájának alapját és kiinduló pontját.

A korábbi történetírás sok szempontból bonyolultnak, néhol szinte megfejthetetlennek minősítette működését. Ha viszont életművét ebből a szempontból, a széles népi bázis szempontjából vesszük vizsgálat alá, működése természetessé, világossá, életszerűvé válik. Világossá válik belpolitikájának alaptétele, a feudális anarchia ellen való küzdelem s érthetővé válik az első pillanatban valóban rendkívül bonyolultnak tűnő külpolitikai vonalvezetése, melynek sarkköve az ország függetlenségének gondolata.

Azonban éppen a függetlenségi eszme állította Nagy Istvánt a gyakorlatban rendkívül nehéz feladatok elé. Moldva függetlenségét elsősorban és exisztenciálisan a török birodalom fenyegette, azonban emellett figyelemmel kellett lennie Lengyelországra és Magyarországra is. Ez a két, a törökkel szintén szembenálló hatalom nem oly formában és oly mértékben fenyegette Moldva létét, mint a török hatalom, azonban rendelkeztek — elsősorban Magyarország — bizonyos politikai jellegű igényekkel az ország függetlenségét illetően. Nagy Istvánnak meg kellett találnia a különböző mértékű és jellegű erők között a helyes tájékozódást úgy, hogy a legdöntőbb eszközt (a népi erők támaszként való felhasználását) mindig a döntő cél (az ország függetlensége) érdekében tudja felhasználni. Politikájának ez a helyes, gyakorlati útja vezette el uralmának második felében a moszkvai udvar felé akkor, amikor Magyarországon meggyengült a törökellenes politika lendülete, amikor a Jagello-kézben egyesült Magyarország és Lengyelország túlságosan erős nyomást jelentett Moldva függetlensége számára s amikor — egyre erősebbé válván a török nyomás az ország déli határán — Moldvának erős és hatalmában érintetlen szövetségesre volt szüksége.

Nagy István igazi jelentőségét ez a politikai vonalvezetés szabja meg s éppen ennek a vonalvezetésnek a lényegét ismerte félre a korábbi, vele foglalkozó történeti irodalom. Román részről szinte kizárólag mint »nemzeti hős«-ről, esetleg a román egység egyik korai harcosáról emlékeztek meg róla s nem építették be személyét reálisan a bonyolult (a magyar politikát is magában foglaló) kelet-európai politikai élet hálózatába. Magyar részről viszont a történetírás Nagy Istvánt szinte *csak* a magyar politikához való viszonyában látta, elsősorban mint a mátyási magyar birodalom függvényét szemlélte s tetteit aszerint mérte le, hogy mily mértékben szolgálták azok e másik, számukra kedvesebb politika érdekeit. Mindkét ország történetírása felejtette azt, hogy Nagy Istvánt (csak úgy, mint Hunyadi Mátyást) elsősorban az egyetemes függetlenségi gondolat ideológiai mérlegén kell lemérni s csupán e mérlegelésen belül szabad (de akkor viszont kell!) a XV. század Kelet-Európája e két kiemelkedő egyéniségének politikai gyakorlatát saját népük érdekei, szomszédaikhoz való, sokat változó viszonyuk szempontjából elbírálni.

*

Nagy István személyét természetesen — s ez a fentiekből világosan következik — nem szabad csupán külpolitikai vetületben szemlélnünk. Működése, egész életműve elképzelhetetlen a feudális társadalmi viszonyok között élő Moldva nélkül, mivel belső bázisának mindenkori jellege és ereje megszabták cselekvési körét és bizonyos fokig időlegessé tették politikai és katonai sikereit. Nagy István azonban értett ahhoz, hogy ezt a belső erőt helyesen használja fel, hogy országát a bel- és külpolitikai erők játékszeréből — ami uralma előtt volt — jelentős, európai hírnévnek örvendő országgá tegye.

Konstantinápoly 1453-ban török kézre kerülése évszázadokra véglegessé tette a félhold balkáni uralmát. A balkáni fejedelemségek egyre inkább érezték a rájuk nehezedő politikai, katonai és gazdasági nyomást. Tudták, hogy függetlenségük súlyos veszedelemben van. A román fejedelemségeket kizsákmányoló nagybirtokos osztály azonban érzéketlen volt az országa függetlenségét fenyegető veszedelem iránt: görcsös ragaszkodással védte egyéni hatalmát s kész volt léte biztosítása érdekében bármely ellenfél — lett légyen az török, magyar vagy lengyel — szolgálatába elszegődni. A moldvai nagybirtokos bojárság is kész volt bárkinek szolgálatába beállni, kész volt bármely súlyos anyagi áldozatot meghozni azért, hogy saját befolyása, hatalma megmaradjon. A Jó Sándor halála (1432) óta eltelt negyedszázad folyamán Moldvában is belső és külső erőktől függő érdekcsoportok tartották kezükben a hatalmat; mereven ragaszkodtak anyagi és politikai érdekeik csorbítatlanságához, aminek következtében komoly központi hatalom nem tud kifejlődni. A parasztságot mérhetetlenül kizsákmányoló nagybojárság tartja kezében a hatalmat s használja egyéni érdekei játékszeréül az országot. Éppen abban a korszakban, amikor a török előnyomulása lassan, de biztosan folytatódik, a bojárság köréből egymást váltó trónkövetelő fejedelmek az ország kettéosztásáról tárgyalnak, sőt 1456-ban a pártoskodó nagybirtokosok felajánlják a szultánnak az adófizetést és az ország meghódolását. Önálló, a függetlenséget szem előtt tartó külpolitikáról természetesen ily körülmények közt vajmi kevés szó lehetett.

Ebben a helyzetben, pártvillongások és gyakori fejedelemváltozások során szerezte meg 1457-ben a politikai hatalmat Moldvában II. Bogdán fia, István, akinek apját, a Hunyadi-család hívét az egyik ellenjelölt, Petru Aron

gyilkoltatta meg. István közvetlen családi tapasztalatból, a száműzetés nehéz éveiben rádöbbenhetett a moldvai politikai és társadalmi helyzet tarthatatlanságára. Trónrajutása után helyes érzékkel azonnal hozzálátott a leglényegesebb kérdések rendezéséhez. Mivel elődje, apja gyilkosa, Petru Aron a lengyel udvarhoz menekült, először lengyel részről kellett biztosítania uralmát. Elsősorban ez magyarázza uralma első szakaszának erős lengyel orientációját, amit az 1459-ben megkötött moldvai-lengyel szerződés mutat a legérezhetőbben. Belpolitikai téren a döntő kérdés a belső pártvillongások, a bojári összeesküvések felszámolása volt: vissza kellett tehát szorítania a bojárság hatalmát. Ez a belső harc kezdetben nehezebb volt, mint a külpolitikai vonalvezetés s egész uralma alatt állandóan tartott: az ország soha nem élvezett — még István uralma alatt sem — hosszú évtizedekig tartó békés korszakot; így Istvánnak sem állt módjában a bojárság tartós megzabolázása, azonban visszaszorításuk, hatalmuk megnyirbálása sikerült.

Uralmának első felében az volt a célja, hogy felszámolja a különböző trónkövetelők elképzeléseit támogató bojári összeesküvéseket, hogy uralmát politikai szempontból biztosítsa. Később, amikor a török elleni küzdelem során világossá vált, hogy a bojárság az ország függetlensége szemontjából legválságosabb időkben is inkább a törököt támogatja, mint a függetlenségi harcot vezető Istvánt, — a fejedelem rátért a bojárság elleni erélyesebb, gazdasági küzdelem útjára. Az alsóbb igazgatásban és az államtanácsban már korábban saját embereit helyezte el; most fokozatosan arra törekedett, hogy a hűtlen bojárok birtokainak elkobzásával, felvásárlásával gyengítse a bojárság gazdasági erejét. Az így kezébe kerülő birtokokkal az uralmát támogató új vezetőréteget jutalmazta, amivel kettős célt ért el: felszámolt nem egy önálló külpolitikai elképzelésekkel rendelkező bojári udvart, s ugyanakkor megerősítette a központi államhatalmat. A feudális nagybirtok háttérbeszorításának folyamata nem kizárólagosan moldvai jelenség: zajlik ez a folyamat Nyugat-Európában ugyanúgy, mint Mátyás Magyarországában, azonban különös jelentőségre tesz szert a töröktől és más szomszédoktól állandóan fenyegetett Moldvában, ahol ez a társadalmi átalakulás (a társadalmi viszonyok és a földrajzi helyzet következtében) szorosabb kapcsolatba kerül a függetlenségért harcoló államiság kérdésével. Az idegen uralom veszélye mértékétől függően válik ez a társadalomfejlődési kérdés az egész állam létkérdésévé.

A függetlenség érdekében létrehozott erős központi hatalom István uralmának legjellemzőbb vonása. Belpolitikai vonalvezetése hamarosan megtermette a maga külpolitikai gyümölcseit is. Már a hatvanas évek közepén tettekben volt képes megmutatni, hogy nem hajlandó elismerni a Mátyás-vezette, a moldvai érdekek szempontjából veszedelmesen erős Magyarország tevőleges irányító szerepét. Amikor Mátyás védelmébe vette egyik politikai ellenfelét, István azonnal erőteljesebbé váló lengyel orientációval válaszolt (1462), majd 1465-ben elfoglalta a Hunyadi János óta magyar kézen volt moldvai végvárat, Chiliát. Chilia elfoglalását más, magyarellenes politikai lépések követték, így elsősorban az 1467. évi erdélyi Mátyás-ellenes lázadás támogatása. Jóllehet Mátyás számára magának az erdélyi lázadásnak leverése sem volt könnyű feladat, ezután mégis azonnal Moldvába indult, hogy Istvánnal is elintézze számadását. Számvetésében azonban csalódott — s hogy ez így történt, bizonyítéka annak, hogy István uralmának első tíz esztendeje nem telt el eredménytelenül.

Mátyás kezdeti sikereket aratott, elfoglalta Neamțot, bevonult Baiaba, azonban december 14-én István Baia mellett meglepetésszerűen megtámadta a magyar sereget. Bár a források alapján nem állítható kétségtelen bizonyossággal egyik fél győzelme sem — István serege keményen megállta helyét, súlyos károkat okozott a csata után azonnal hazainduló magyar seregnek és Mátyás is súlyos sebet kapott. A baiai csatát mindkét fél a maga sikerének könyvelte el, azonban ettől kezdve a magyar politikai fennhatóság Moldvában névlegessé vált. Ugyanekkor Istvánnak Lengyelország felé is sikerült az ország függetlenségét megőriznie : 1468-ban csupán hűbéri nyilatkozatot tett Kázmér lengyel királynak, azonban a régen esedékes hűbéri eskü letételét újból elhalasztotta. Hogy sikere teljes legyen : egy évvel később sikerült elfognia és kivégeztetnie régi politikai ellenfelét, Petru Aront is.

1470 után uralmának új korszaka következik. A gyengekezű Radu havasalföldi fejedelem uralma alatt a török a Kárpátoktól délre túlságosan erős befolyáshoz jutott. Minden valószínűség szerint ez indította Istvánt — aki külpolitikai szempontból elsőrendű ellenfélnek mindig a törököt tartotta — arra, hogy támadást intézzen Radu ellen. Hosszas készülődés után 1471-ben és 1473-ban győzelmet aratott a havasalföldi haderő felett. A havasalföldi helyzet biztosítása közben azonban nem feledkezik meg a belpolitikai kérdések intézéséről sem : fokozatosan szorítja vissza a nagybojárság befolyását s éppen a havasalföldi hadjárat előtt több kétes hűségű bojárt végeztet ki, s a kulcspozíciókat saját embereivel tölti be.

A havasalföldi küzdelem újból a török kérdést tolta előtérbe, ami azt jelentette, hogy Istvánnak erős szövetséges után kellett néznie ; ezt Mátyásban találta meg, mivel (a baiai csata után) már nem kellett attól félnie, hogy Mátyás a formai függőséget gyakorlati politikai beavatkozássá formálja át. A magyar támogatás biztosítása után István az 1474. esztendő állandó hadikészülődésben töltötte, majd 1475. január 10-én Vaslui mellett megütközött a felvonuló török derékhaddal és élete legnagyobb, döntő győzelmét aratta az erős többségben levő, havasalföldi csapatok által is támogatott Szolimán pasa felett. A vaslui csatát — mely egyike a román hadtörténet legjelentősebb, taktikai szempontból is kitűnő eseményeinek — 1476 nyarán a Valea Alba-i küzdelem követte, melyben a moldvai haderő — ha nem is oly sikerrel, mint Vaslui mellett — mégis megállta helyét a több mint tízszeres túlerőben levő török hadsereggel szemben. A két ütközet évtizedekre biztosította Moldva déli határát és bizonyos fokig nyugodtabb belső fejlődést tett lehetővé.

István gondoskodott róla, hogy diadalmas csatáinak az érdekelt szomszédos és a nyugati országokban megfelelő nemzetközi híre keljen. Fennen hirdette — mint tette ezt Mátyás is hasonló helyzetben —, hogy országát, a »kereszténység kapuját« mindhalálig védeni fogja a hitetlenekkel szemben, s a keresztény szolidaritás nevében kérte a nyugati uralkodók támogatását. Istvánnak a török kérdésről vallott általános felfogása — ha a további részletek még kutathatóak lennének is — általános, elvi síkon megnyilvánuló és vitathatatlan : ő Moldva minden féltől való függetlensége gondolatának megvalósításáért harcolt, a török viszont elsősorban fenyegette ezt a nehezen kivívható és könnyen elveszíthető függetlenséget.

Mint politikai működésének egész területét, a lengyel és magyar hűbéri nyilatkozatok kérdését is a reálpolitika síkján kell szemlélnünk. Nem arról volt szó — mint ezt a magyar történetírás előszeretettel hangoztatta —, hogy

elismerte-e István Mátyás vagy Kázmér hűbéruraságát, vajon része volt-e s ha igen, mily mértékben Moldva a magyar birodalomnak. A hűbéri nyilatkozatok és eskük ebben a korban önmagukban valójában semmitmondó formulákká váltak s egyedüli céljuk mindig valamely reális politikai cél, adott esetben Moldva függetlenségének minél célszerűbb biztosítása volt. A hűbéri formuláknak másféle értékelésére törekedni a XV. század második felének külpolitikai vizsgálata során — amikor az olasz államok idealizmustól teljesen mentes diplomáciai elvei és módszerei Európa-szerte egyre jobban elterjedtek — nem egyéb, mint az imperializmus kora történeti és historiográfiai elveinek visszavetítési kísérlete a múlt századok fejlődésére.

Nagy István reálpolitikájának — Mátyáséhoz hasonlóan, de természetesen az adott körülményeknek megfelelően más jelleggel és mértékben — erős belső társadalmi bázisai voltak. A nagybirtokos bojárság ellen vívott szakadatlan küzdelem során — ha az ellenfél erőforrásait nem is sikerült teljes mértékben megsemmisítenie — megerősödtek azok a társadalmi osztályok, melyekre István e küzdelmekben támaszkodott, melyekre mint szövetségesekre számíthatott. Támogatta a fejlődésnek induló városi polgárságot, mely mind a bojárság, mind a török elleni küzdelem érdekében szívesen hozott anyagi áldozatot, tudván jól, hogy mindkét elnyomás létét veszélyezteti. Uralmának legkomolyabb társadalmi alapját azonban a szabad parasztok alkották, akiket a bojári uralom csakúgy, mint a törökök uralma a jobbágyi sorba, annak is a kettős kizsákmányolással súlyosbított formájába kergette volna. A szabad parasztság teljes odaadással támogatta Istvánt ott, ahol erejét a legjobban fel lehetett használni: a hadseregszervezés és a hadviselés területén. Az István életművét értékelő valamennyi szerző egyhangúan kiemeli a széles népi tömegeknek küzdelmeiben való tevőleges részvételét. A vaslui csatában nagy szerepe volt a moldvai parasztságból szervezett alakulatoknak; ugyanitt — élő jeleként a kelet-európai szabad parasztság függetlenségi vágyának — a moldvaiakkal vállvetve küzdöttek a közös ellenség, a török ellen az erdélyi székelység alakulatai is. Természetesen nem feledkezett meg a harcokban hősiesen résztvevő parasztság jutalmazásáról, felemeléséről sem. A szolgáló nemességet (viteji) — mely a katonai szolgálat fejében földbirtokot kapott és minden egyéb szolgáltatás alól mentesült — elsősorban a katonai szolgálatban kitűnt paraszti elemekből szervezte meg. Ily módon István harcai során szinte az ekemellől fegyverbe szólított parasztokból születik meg a moldvai bojári feudális hadsereg utóda, a szabad parasztok és szolgáló nemesek territoriálisan szervezett, a hadviselésben egyénileg is érdekelt hadereje.

Az 1480-as években Istvánnak erre a társadalmi és katonai bázisra egyre nagyobb szüksége lett. Mátyás — európai méretű, stratégiai jellegű külpolitikai koncepciója következményeként — felhagyolt a törökellenes küzdelem gyakorlati, taktikai sikerekre törekvő politikájával, ami mind a magyar végeket, mind pedig az ütközőállamokat súlyos helyzetbe hozta. 1483-ban fegyverszünetet köt a szultánnal, aki viszont a következő évben elfoglalja Moldva két legjelentősebb határerődjét, Chiliát és Albát. A két vár elvesztése, Mátyásnak a déli végek gyakorlati kérdéseiben tanúsított, egyre fokozódó érdektelensége Istvánt az eddigi viszonyok átértékelésére kényszerítik: nem szakítja meg ugyan erőszakosan és véglegesen kapcsolatát Mátyással, azonban érezhetően szorosabbra fűzi a Jagellók Lengyelországához fűződő szálakat. A lengyel külpolitikai érdeklődést — mely nem volt hosszú életű — az 1489.

évi lengyel-török béke idején újból erőteljes magyar tájékozódás váltotta fel. István ekkor úgy látta, hogy a hűbéri eskű ellenére — melyet végül is le kellett tennie Kázmér kezébe — elenyésző segítséget kapott Lengyelországtól. Amikor aztán a törökkel való békekötés bizonyságot tett arról, hogy Moldva központi kérdésében, a törökellenes harcok vonalán nem számíthat jelentős lengyel segítségre, újból a hatalma teljességében levő Mátyás felé fordult.

Ennek az időrendben — Mátyás halála miatt — utolsó magyar orientációnak komoly jövőt lehetett jósolni: István is, Mátyás is az eddigieknél őszintébben óhajtották a kapcsolat megerősödését, mivel mindkettőjüknek az eddiginél nagyobb mértékben volt szüksége erre a szövetségre. Istvánnak a török erősödő nyomása miatt, Mátyásnak pedig Corvin János trónutódlásának biztosítása, valamint a lengyel királynak az osztrák-magyar ellentétben való elszigetelése érdekében. A kapcsolat elmélyültebb jellegére utalnak a külső jelek is: 1489-ben Mátyás rendezte István egyik fiának lakodalmi ünnepségét (a menyasszony valószínűleg Drágffy Bertalan, volt főpohárnok leánya volt), majd pedig két erdélyi várát, Csicsót és Küküllőt refugiumként Istvánnak adományozta. A szép fejlődést ígérő, őszintének mondható moldvai-magyar kapcsolatnak Mátyás 1490 tavaszán bekövetkezett hirtelen halála vetett véget.

Mátyás halálával István is kényes helyzetbe került. Magyarországgal a török és a szomszédság miatt nem volt ajánlatos szakítania, az a tény viszont, hogy Magyarország és Lengyelország trónjára egyaránt Jagello-uralkodó került, Moldva számára nem kis veszedelmet jelentett az állami függetlenség szempontjából. István — kezdeti tájékozódó lépések után — megtalálta a kibontakozás helyes útját az orosz kapcsolatok kiépítésében. Eleinte, hogy a pillanatnyi kiutat megépítse, Ulászló felé is tesz kezdeményező lépéseket, Miksával is felveszi a kapcsolatot — mindez azonban időleges tájékozódásnak bizonyul. A török nyomás erősödése következtében — melynek távoltartása a déli határról, Chilia és Alba elvesztése, majd Mátyás halála miatt egyre nehezebb feladattá válik — Istvánnak oly szövetségest kellett keresnie, mely mind a török, mind a lengyel ellenféllel szemben állandó, közös érdekeltségen nyugvó segítséget tud nyújtani. Erre a moszkvai orosz fejedelemség látszott a legalkalmasabbnak.

István orosz kapcsolatai nem voltak újkeletűek. Már 1463-ban házasságot kötött Evdochia kievi harcegnővel; ezt a családi kapcsolatot élénk gazdasági összeköttetés követte a két ország között. A moszkvai államnak III. Iván uralma alatt (1462—1505) végbement megerősödése, tekintélyének növekedése Istvánt újabb családi kapcsolat kiépítésére ösztönözte. Evdochiától született leányát, Ilonát III. Iván fiához, Iván trónörököshöz adta feleségül (1483). Bár a cárevics 1490-ben meghalt, a Moszkvával való kapcsolat ekkor sem szűnt meg. Sőt: Mátyás halála után megerősödött és a törökellenes küzdelem szempontjából jelentős, de rövidéletű orosz-litván-moldvai szövetséghez vezetett. E szövetségből Litvánia ugyan hamarosan kivált, azonban Moldva és Moszkva kapcsolata megmaradt; ez a szövetség erős támaszt jelentett Istvánnak a Jagello-birodalommal szemben, illetve — különösen az orosztatár béke megteremtése után — a török nyomás enyhítésének vonalán. A politikai orientáció serkentőleg hatott a gazdasági kapcsolatok kifejlődésére. A két ország gazdasági forgalma hatalmas mértékben megerősödött s ugyanekkor népeik között is kapcsolatok jöttek létre. Ezekben az években Moldva és az orosz föld népe közös mozgalmakban harcol nem csupán a függetlenséget

veszélyeztető szomszédság, hanem a kizsákmányoló bojári elnyomás ellen is. A moldvai és ukrán parasztok Muha vezette felkelését annak bojárellenes tendenciája miatt maga István is támogatta.

István uralmának utolsó évtizede — állandó orosz külpolitikai tájékozódás mellett — azzal telt el, hogy a Mátyás halálával, a Jagellóknak a magyar trónra kerülésével felbomlott kelet-európai egyensúly bonyolult korszakában megtalálja azt a kivezető utat, mely Moldva állami függetlenségét, a törökkel szemben való ellenállást biztosítja. Oroszokkal, lengyelekkel, magyarokkal, tatárokkal, a német lovagrenddel, sőt a német birodalmi gyűléssel folytatott állandó és élénk diplomáciai tárgyalások közben ragadta el a halál 1504. július 2-án. Holttestét az általa alapított putnai kolostorban temették el.

Utódai nem léptek nyomdokába: halála után újra kitört a belső pártvillongás a bojárság között. A török egyre fokozta nyomását a román fejedelemségek ellen. Nagy István halála után egy emberöltővel Moldva is Havasalföld sorsára jutott: függetlensége a törökkel szemben csupán formálissá vált s az elnyomás, rabló kizsákmányolás szomorú évszázadai következtek.

*

Nagy István a középkori román és kelet-európai történelem egyik kimagasló alakja, a dunai népek törökellenes függetlenségi harcainak európai hírű hőse, aki akkor is fenntartotta ennek a függetlenségi harcnak a zászlaját, amikor Mátyás — erőit a törökellenes európai összefogás külpolitikai bázisának megteremtése érdekében más irányban összpontosítva — felhagyott a magyar erők közvetlen bevetésével vívott küzdelemmel. Nagy István mindenekelőtt országa függetlenségének megőrzésére törekedett; ezért harcolt (addig, amíg erre lehetősége volt) minden erővel a török ellen. Moldva függetlenségét azonban nem csupán a töröktől, hanem a szomszédos, állandó hűbéri igényeket támasztó Magyarországtól és Lengyelországtól is megóvta. A három nagyhatalom közelsége, majd a moszkvai állam fokozódó erősödése következtében egész uralma alatt bonyolult, néha veszélyes diplomáciai egyensúlyműveleteket kellett végrehajtania — a korabeli bevett diplomáciai szokások és gyakorlat alapján — országa függetlensége érdekében.

Önálló külpolitikai cselekvőképessége belpolitikai-társadalmi szempontból biztos alapokon nyugodott. Mint kora minden nagy uralkodója — központosított államhatalmat óhajtott teremteni a függetlenség érdekében. Éppen ezért egész uralma alatt harcolt az ország territoriális megoszlásáért működő, a függetlenségi gondolattal mit sem törődő nagybirtokos bojárság ellen. Ebben a küzdelemben, függetlenségi harcaiban éppen ezért megbízható támogatást kapott a szabad parasztoknak mindenféle elnyomástól rettegő tömegeitől (akik hadserege gerincét alkották) és a városi polgárságtól (akik a kibontakozó gazdasági prosperitás érdekében szívesen hoztak anyagi áldozatot).

Az idegen és belső elnyomás ellen vívott küzdelem megszervezése, a szabadparasztság harcos lendületének formábaöntése tették igazán »nagy«-gyá Nagy Istvánt, írták be nevét a román nép szívébe. Történelmi és politikai szerepének komoly tanulságaira, a közös függetlenségi harcok jelentőségére hívjuk fel a figyelmet akkor, amikor halála évfordulójáról megemlékezünk.

TÓTH ANDRÁS

VITA

HISTORIOGRÁFIÁNK TÖRTÉNETIBB VIZSGÁLATÁÉRT*

Sándor Pálnak a Századok 1954. évi 2—3. számában megjelent cikke a magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának bírálatáról néhány gondolatot ébresztett bennem és szeretném, ha ezeket a Századok vitarovatában közölné.

Polgári történetírásunk bírálata, a dualizmus és ellenforradalom korszaka történetírói munkásságának elvi elemzése, értékeinek és fogyatékosságainak mélyreható gondossággal való megállapítása, fiatal marxista történetírásunknak elengedhetetlen és sürgősen végrehajtandó feladata. Feladata azért is, mert ifjú történészeink, az egyetemeken most útjára induló új generáció szükségszerűen és igen helyesen, főként kutató munkája során, felhasználja e történetírás műveit, s néha bizony elég gondot okoz neki a helyes, elvi bírálat. Nagy gondot okoz, mert igen sokan, főképpen az ellenforradalom idejének történészei közül, közöttünk élnek, dolgoznak, egyetemeken oktató- és kutatómunkában egyaránt jelentős szerepet játszanak. Az ifjú hallgatóság nem látja világosan, hogy mennyiben bírálhatja saját tanárainak régi munkásságát, mi az, amit ezekből a munkákból elfogadhat és mi az, amit el kell vetnie. Saját tapasztalatom, hogy amikor egyik hallgatóm, igen helyesen, bírálta egyik régi, polgári munkámat, a másik ijedten kérdezte, hogy lehet-e ilyesmit elkövetni. De, amint erre az 1954. évi akadémiai nagyhéten tartott előadásomban rámutattam, számunkra, akiknek munkássága jelentős részben az ellenforradalom korszakára esik, de akik többé vagy kevésbé elindultunk a marxizmus — leninizmus útján és több-kevesebb eredménnyel igyekszünk munkáinkban ennek elveit érvényesíteni, szükségszerű feladat régi munkásságunk elemzése, továbbfejlődésünk, előrehaladásunk szempontjából is. Ezt a munkát a marxizmus útján haladó egykori »polgári« történészeinknek maguknak kellene elvégezniök, maguknak kellene elhatárolniok régi munkáikban az ocsut a tiszta búzától, a maradandót az elvetendőtől.

Sándor Pál cikke bizonyos mértékben segítséget adott ehhez a munkához, sok helyes elvi megállapítása segítheti az általa megbírált történészeket, hogy meglássák egykori helytelen álláspontjukat. A cikknek van azonban egy-két olyan sajnálatos hibája, amely megnehezíti az ott kifejtettek helyes ilyen irányú felhasználását.

Az első — és fő — hiba, hogy Sándor a kérdést nem eléggé elmélyült történeti szemlélettel veti fel. Nem látja meg ugyanis azt a történetileg kialakult helyzetet, amelyben történészeink az ellenforradalom korszakában működtek, tevékenységüket kifejtették. (Itt természetesen a történészek zöméről beszélek, nem azokról, akiknek a politikai életben aktív szerepük volt, mint Hóman

* A *Századok* 1954. 2—3. számának Vita rovatában közölte Sándor Pál »A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához« c. tanulmányát. A beérkezett hozzászólások közül ebben a számban Lederer Emma és Hegedűs Viktor írásait közöljük. A vitát — a további hozzászólások közlése után — a szerkesztőség fogja lezárni.

Bálintnak és a hozzá közelállóknak.) Ezek a történészek többnyire már a Horthy-rendszer iskoláiban nevelkedtek, otthoni környezetüknél fogva is többé-kevésbé kötve voltak a rendszer felfogásához, célkitűzéseihez. Legtöbben értelmiségi származásúak voltak, annak az értelmiségnek leszármazottai, amelyet a Horthy-fasizmus a legnagyobb mértékben igyekezett kihasználni saját céljaira, saját kiszolgálójának nevelt, kinevezett »nemzetfenntartó« osztálynak. A marxizmus megismerése hermetikusan elzárt terület volt előttük, ha valamit ebből megismerhettek, az csak ellenséges munkák irányzatos kifejtése volt. Legtöbben abban a tévhitben ringatták magukat, hogy »objektív« tudományos munkát fejtenek ki, a politikához semmi közük sincs. Munkáik elbírálásánál tehát nem lehet, szerintem, abból a helytelen állásfoglalásból kiindulni, hogy *tudatosan* a Horthy-fasizmus politikájának céljait szolgálták. Más kérdés, és ez szorul igen finom analízisre, hogy szubjektív elképzeléseik, állítólagos »apolitikusságuk« ellenére, hol szolgáltak ezek a munkák arra, hogy az ellenforradalom politikusai rájuk is hivatkozhattak, hogy ezeket a munkákat politikailag is hasznosítani lehetett. Sándor Pál cikke éppen ezt az analízist nem végzi el kielégítően, alapvetően azért, mert a történeti helyzet analízisét nem végzi el.

Másik hibája Sándor Pál cikkének, hogy gyakran mond általánosságokat, s éppen ebből következik, hogy nem egy esetben helytelenül általánosít. Itt elsősorban a Domanovszky-iskolával kapcsolatos állásfoglalására szeretnék utalni. A Domanovszky-féle agrártörténetírás eredményeit, pozitivumait és hiányosságait, véleményem szerint, általánosságban helyesen értékeli Sándor Pál. Helytelenül általánosít azonban, amikor a »feudális-klerikális« jelzőt alkalmazza erre a történetírásra.

Szigeti József a szellemtörténetírás bírálatáról szóló cikkében már rámutatott arra, hogy általában kissé elhamarkodottan beszélünk sok esetben feudális történetírásról az imperializmus korában. Bizonyára igaz az, hogy a magyarországi kapitalizmus feudális maradványainak, így elsősorban a nagybirtoknak konzerválásában komoly szerepet vállalt a történetírás is, s így beszélhetünk arról, hogy egyes történetírók munkásságában bizonyos feudális ideológia tükröződik. Nem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy éppen a huszas évek végén és a harmincas évek elején a német, de főképpen az osztrák szellemtörténeti iskolának egy ágazata — politikai céljainak megfelelően — a »rendi állam« (Ständestaat)-ban, a középkorban, a feudalizmusban látta meg a maga ideálját. A középkori feudális társadalomban — hirdette ez az iskola, amelynek főképviselője az osztrák »közgazdász és gazdaságtörténész«, Othmar Spann volt — megvalósult az osztálybéke, úr és paraszt, kézművesmester és legény patriarchális, baráti közösségben éltek egymással. A történetírásnak ezt az irányát, úgy vélem, nem nevezhetjük egyszerűen »feudális« történetírásnak. Pedig ez az irányzat hatott igen erősen a magyarországi gazdaságtörténetírásra a 30-as évek elején, s éppen a patriarchális viszonyok ábrázolása mutat igen erős spanni hatásokat. A gondos analízis éppen ott végzendő el, hogy mennyiben hatott történészeinkre ez a — lényegében igen reakciós — elmélet, amely azonban éppen antikapitalisztikus felfogásával vált vonzóvá, s mennyiben beszélhetünk a nagybirtok tudatos szolgálatáról ezeknél a történetíróknál, tehát a Domanovszky-féle agrártörténeti tanulmányoknál is.

A »klerikális« jelzőt azonban végképpen nem lehet erre a történetírásra alkalmazni. Amikor klerikális történetírásról beszélünk, úi. elsősorban a ka-

tolikus egyház és az egyházi nagybirtok érdekeit szolgáló történetírást értünk ez alatt. Így értelmezi ezt Sándor Pál is. A Domanovszky-iskola azonban — Kalász és Gerendás dolgozatait nem számítva — ilyen irányban eléggé kevéssé volt érdekelt, sőt amennyiben »klerikalizmusról« beszélhetünk, protestáns vallásos beállítottságú, katolikus egyházellenes volt. Mindez végső soron nem azt jelenti, hogy a Domanovszky-iskola lényegében haladóbb volt, mint amilyennek Sándor mutatja. Viszont a helytelen megállapítások, a nem eléggé pontos analízis arra vezetnek, hogy akiket meg akarunk győzni, úgy látják, a helytelen nézetek túltengenek és ettől nem látják meg az alapvetően helyes megállapításokat sem.

Hasonlóan nem pontos az analízis, amellyel Sándor Pál ezeknek az agrártörténeti tanulmányoknak nyugati orientációját taglalja.

Nyilvánvaló és helyes az a megállapítás, hogy egész ellenforradalmi történetírásunk szükségszerűen volt egyúttal soviniszta és kozmopolita, hogy minden vonalon a nyugati orientációt hangoztatta. De éppen az agrártörténetírásnak azon szerzői, akikre Sándor hivatkozik, pl. Welmann Imre és Szabó István, nem következetesen és nem egyirányúan ezt a vonalat követték. Welmannál erre homályosan utal Sándor, de azért erőltetetten húzza rá pl. Szabó egyes kitételeire a nyugati orientáció hangoztatását. Mikor pl. idézi Szabó Istvántól azt, hogy a nagy paraszthábort követő idők jobbágyviszonyairól szólva Szabó leszögezi, hogy ekkor a »magyar jobbágysors... jóval kedvezőbb volt, mint tőlünk keletre«, úgy vélem, tárgyi adatokkal kellene megcáfolni, hogy mennyiben helytelen és erőltetett ez a kitétel. Mert sok esetben mind Welmann, mind Szabó beszélnek arról, hogy a magyar fejlődés kelet-európai típusú volt, s több esetben hivatkoznak kelet-európai analógiákra is. Azt természetesen nem kívánhatjuk tőlük, hogy tudták volna mi a különbség az amerikai és a porosz-utas fejlődés között! Úgy hiszem, ismét a történeti helyzet nem helyes felmérése adja meg Sándor cikkének alaphangját, amelyben osztályviszonyok analízisét, marxista elméletet követel ezektől a tudósoktól, akik előtt, mint erre már utaltam, lényegében ezek az elméletek teljesen vagy majdnem teljesen ismeretlenek voltak.

Nem eléggé történeti, véleményem szerint, a történetírás ellenforradalmi korszakbeli »fejlődésének« tárgyalása sem. Ahogyan Sándor Pál nem látja meg, hogy a dualizmuskori történetírásban miért éppen a 90-es és az 1905-ös évek jelentenek fordulatot, miért éppen ekkor jelennek meg Márki, Tagányi és Acsády munkái — a magyar agrármozgalmak, a belső kormányzati válság és az orosz forradalom hatására —, ugyanúgy nem látja meg, hogy az ellenforradalmi korszakban is vannak bizonyos periódusok. Az ellenforradalmi történetírás elmélete ugyan már a 20-as években kibontakozott — 1920-ban jelent meg a »Három Nemzedék« és 1922-ben indult meg a Minerva —, de a történetírás teljes jobbratolódását, a szellemtörténet felé való fordulást mégis a 30-as évek jelentik. A gazdasági válság hatásaképpen következett be ez a jobbratolódás, a szellemtörténetírás egyeduralma, a pozitivizmusba való benyomulása is. A Domanovszky-féle agrártörténeti tanulmányok, minden pozitivizmusuk ellenére, éppen ezt a hatást tükrözik, ezt kell kiemelni, amikor ezeket a munkákat mint »pozitivista« termékeket tárgyaljuk. Nem látom azonban teljesen igazoltnak, hogy pl. Szabó Istvánnál valamiféle reakciós jobbratolódást jelentett volna az »Úr és paraszt« kötetbeli tanulmánya. Sokkal inkább lehetne ilyenről beszélni Szabó István összefoglaló népiségtörténeti köteténél, amely igen gondos analízisre szorul. Erre az analízisre

annál inkább szükség van, mert minden reakciósság mellett éppen ebben a kötetben nyilvánul meg a legjobban az a németellenesség, amely — persze súlyos korlátokkal — lényegében a népiségtörténeti tanulmányok legtöbb szerzőjénél jelentkezett.

Visszatérve most már megjegyzéseim kiinduló pontjára, ha történészeinknek segítségükre akarunk lenni saját munkáik értékének felbecsülésében, ezt sokkal gondosabb analízissel kell elvégeznünk, mint ahogyan ezt Sándor Pál teszi. Helytelen az is, hogy milyen kevéssé érinti az általa megbírált történészeknek felszabadulás utáni fejlődését. Bár egy megjegyzésben utal arra, hogy ezek közül a történészek közül nem egy már a mi utunkon halad, s említi azt is, hogy továbbfejlődésükben az elvi bírálat segítségükre kell, hogy legyen, véleményem szerint helytelen, hogy nem említi meg, kik ezek a történészek, s hogy meddig jutottak el új fejlődésükben éppen az agrártörténet feldolgozásának területén. Nem lehet említés nélkül hagyni azt a tényt, hogy éppen az agrártörténettel foglalkozó történészeink legkiválóbbjai találtak rá a marxizmus—leninizmus útjára. Nem lehet közömbös számunkra, hogy Welmann Imre a XVIII. századi parasztfelkelések lelkesítő történetét tudta megírni, hogy tankönyvrészletében példamutatónak tekintik éppen a parasztsággal foglalkozó fejezetet; hogy Sinkovics István mind az egyetemen, mind tankönyvrészletében lelkesítő hangú előadásban ismerteti éppen a parasztságtörténetet és hallgatóit patriotizmusra neveli; hogy Szabó István legújabb tanulmányaiban a marxizmus útján hasznosítja hatalmas anyagtudását és széleskörű történeti ismereteit.

Úgy vélem, éppen a tudományos igazságnak az a keresése — amely a Horthy ellenforradalom egész torz politikai rendszerében szükségszerűen torzult el — tette lehetővé számukra, hogy a marxizmus tanaival megismerkedve rövidebb vagy hosszabb idő után eljussanak fejlődésük mai fokára.

Összefoglalóan: tovább kell haladnunk a polgári történetírás, elsősorban az ellenforradalmi történetírás bírálata területén. Ezt egyetemi tankönyveink megírandó historiográfiája is sürgető feladattá teszi.

Sándor Pál kísérlete nem elvetendő, sok helyes elvi megállapítása megszívlelendő és újabb megállapításoknak kiindulásul szolgálhat. Ugyanakkor ez a tanulmány figyelmeztető példa arra, hogy a sematizálásra hajlamos szemlélet nemcsak a történeti eseményeket torzíthatja el, de még sokkal inkább az ideológiai jelenségek, így történetírásunk történetének megítélését is. A történetírás történetének helyes megítélése rendkívül gondos és finom analízist kíván s meggyőződésem, hogy éppen ebben az analízisben sok segítséget tudnának nyújtani kitűnő történészeink saját régi munkáik megbírálásával.

LEDERER EMMA

HOZZÁSZÓLÁS SÁNDOR PÁL: »A MAGYAR AGRÁR- ÉS PARASZTTÖRTÉNET POLGÁRI IRODALMÁNAK KRITIKÁJÁHOZ« C. CIKKÉHEZ

A Századok szerkesztőbizottsága az 1954. 2—3. számban vitára bocsátotta Sándor Pál: »A magyar agrár- és parasztörténet polgári irodalmának kritikájához« c. cikkét. A cikkhez a következőkben kívánok hozzászólni.

Természetesen nem törekszem arra, hogy a problémákban igen gazdag anyaghoz minden oldalról hozzászóljak, inkább egy-két olyan kérdést kívánok felvetni, amelyek historiográfiai munkánknak alapvető módszertani problémáihoz tartoznak.

Előljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy Sándor Pál úttörő, nagy jelentőségű munkát végzett. Sokan és több alkalommal hangoztatták már, hogy jelen fejlődési fokunkon a historiográfiai munkának milyen nagy jelentősége van. A kezdeményezés érdeme, melyet már joggal várhattunk volna előbb is, Sándor Pálé, aki cikkében nagyjában megadta polgári agrár- és parasztörténeti irodalmunk kritikájának fő vonásait.

Nem lehet azonban egyetérteni Sándor elvtárs felfogásával a következő kérdésekben.

A cikk címében történeti irodalmat említ, ami sokkal nagyobb anyag feldolgozására kötelezte volna a szerzőt. Polgári agrár- és parasztörténeti irodalmunknak csak egy részét közli a cikk, még ha az a leglényegesebb része is. Több helyen a történeti *irodalom* bírálatát egyes történészek, vagy történész csoportok munkásságának jellemzésével azonosítja. Ez a módszer a következő hibákhoz vezetett.

1. Az anyag összeállításánál nem jutott kellő hely az egyes történeti iskolák, irányzatok egymással szembeni harcának. Különösen a cikk első fejezeténél tűnik szembe ez a fogyatékosság. A cikk szerint az ellenforradalom korszakát megelőzően lényegeset csak Wencel, a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Tagányi, Acsády és Márki adott a magyar falu történetével kapcsolatban. Ezzel a módszerrel még akkor sem lehet egyetérteni, ha figyelembe vesszük, hogy »— a szétforgácsolódás veszélyét kerülni igyekezve —« csak a nagy önálló feldolgozásokat elemezte. Ebből a nézetből az említett korszak történetírásának leegyszerűsítése, szűkítése következett.

2. Ebből következik, hogy a cikkből nem látjuk, hogy a marxizmus mikor és hogyan jelentkezett agrár- és parasztörténeti irodalmunkban. Nem vitás, hogy ez a kérdés is ide tartozna, minthogy nem valószínű, hogy a szerző a szociáldemokrata történeti irodalmat egészében véve a nem polgári irodalomhoz sorolná, vagy úgy vélekedne, hogy a marxizmus csak a felszabadulás után kezdett behatolni a magyar történetírásba.

3. A Művelődéstörténeti Iskola munkásságának ismertetésénél kitér a helytörténeti kutatások, a részletmunkák fontosságára, de ugyanakkor semmi teret nem szentel arra, hogy bemutassa polgári helytörténeti, agrár- és paraszt-irodalmunk vagy az ezt részben pótoló egyéb irodalom kritikáját. Ez annál is

nagyobb hiba, mert a szerző maga hangsúlyozza, hogy gazdaságtörténetet nem lehet országos méretű összefoglaló munkákkal kezdeni.

Miből fakadnak ezek a hiányosságok?

Valószínűleg abból, hogy Sándor elvtárs nem tisztázta kellően, hogy mivel is kell foglalkoznia a historiográfiai természetű munkának, és hogy milyen gyakorlati célt kell szolgálnia.

A magyar polgári agrár- és parasztttörténeti irodalomról írt marxista munkának, úgy gondoljuk, az lenne a feladata, a tárgya, hogy ezt az irodalmat a magyar történelem fejlődésébe, a társadalmi, tudományos és történeti ismeretek mindenkor adott színvonalába beágyazva, kritikailag tárgyalja. Éppen ez a sokrétűség, minden-oldalúság adja a historiográfiai munkában a sok nehézséget, de a munka becsét is.

Csak ezt a sokrétű feladatot elvégezve képes gyakorlati célját elérni a historiográfia; nevezetesen azt, hogy a történetírás múltját, fejlődésének rendszerét megadva és a kritika mérlegén megvizsgálva, új feladatokra terelje a kutatók figyelmét és egyúttal gyakorlati segítséget adjon nekik azzal, hogy a történetírás történetének fővonalát megrajzolja.

Sándor elvtárs cikke ezeknek a követelményeknek csak részben tesz eleget.

Munkáját csak a »céhbeli« történészekre korlátozta, holott köztudomású, hogy történeti irodalomnak nemcsak a történészek írásait tekintjük. Tévedés ne essék. A legfontosabb a hivatásos történészek munkássága, de ezen túlmenően a társadalomtudományi irodalomnak sok olyan alkotása van, amely ha nem is kizárólagosan, de a történeti irodalomhoz is tartozik.

A cikk első fejezete azért vált egysíkúvá, szűkké, mert pl. egy szó említés sem történt a »Huszadik Század« írógárdájáról és általában kevéssé vonta be tanulmányába a közgazdasági írók műveinek elemzését. A »Késői liberalizmus irodalmára«, helyesebben erre a korszakra jellemzőek ti. Dániel Arnold cikkei is, hogy csak egy példát ragadjunk ki. Az ellenforradalmi korszak előtti agrár- és parasztttörténetre vonatkozó irodalomból kihagyható-e Csizmadia Sándor, Rácz Gyula, Szántó Menyhért, Ágoston Péter, Leopold Lajos, Zigány Zoltán, Szeberényi Lajos Zs. stb. munkássága?

Készakarva emeltem ki elsősorban ezeket a neveket és nem Bernát István, Rubinek Gyula vagy akár Tisza István nevét, akiknek vonatkozó munkáit szintén fel lehet és fel kell használni egy ilyen természetű munkában.

A »Huszadik Század« írógárdájának működését azért emeltem ki a példák közül, mert a polgári radikális írók, publicisták, szaktudósok munkásságának analízisével még nagyrészt adós a marxista történettudomány. Ez a sokszínű csoport — a polgári radikálisok csoportja — ma is többé-kevésbé nyílt kérdés előttünk.

Történelemszemléletük megvizsgálása — és különösképpen a munkás- és parasztttörténet szempontjából — perdöntő bizonyítékokat szolgáltathat mellettük is, ellenük is.

A »Huszadik Század« íróit és a szociáldemokrata publicistákat, írókat ki kell emelni azért is, mert ezek nélkül nem tudjuk meg, hogy hogyan, milyen körülmények között és formában jelent meg a marxizmus éppen az agrár- és parasztttörténeti irodalomban is. Ezek a vizsgálatok sok kérdést világosabbá tehetnének, többek között a szociáldemokrata párt parasztpolitikájának történetével kapcsolatban is.

Mindez nem jelenti azt, hogy az első fejezetben más hiányosság nincs. A polgári radikálisok és a szociáldemokraták csak mint egészen szembeszökő példák szerepelnek hozzászólásomban. Feltehetően a kutatás még más tudományágak, vagy a politikai irodalom köréből is vet fel olyan anyagokat, amelyek hozzásegítenek bennünket, hogy a korszak agrár- és parasztttörténeti irodalmáról, a különböző történelemszemléletek harcáról, a valósághoz jobban hasonlító képet kapjunk.

Komoly fogyatékossága a cikknek az is, hogy egy szót sem ejt a különböző szociográfiai irányzatokról és azok hatásáról, holott a szociográfia kifejezetten a történeti irodalomhoz tartozik. Bosnyák Béla faluleírásai például, melyek közül egyik a Galilei kör 1909—1910. évi pályázatán első díjat nyert, már az első világháború előtt jó példát mutattak. A szociográfiák lényeges szerepéről persze főleg a 30-as évektől kezdődően lehetne beszélni.

A falukutatók és szociográfusok nagy szolgálatokat tettek azzal, hogy munkáikkal az annyira fogyatékos helytörténeti irodalmat, úgy ahogy, de helyettesítik és a magyar falu múltjával foglalkozó kutatók egyike sem nélkülözheti őket, ma sem. Műveik nagyrésze forrásként és irodalomként egyaránt értékes.

Persze a szociográfia is sokféle és a cikknek ezeket az irányzatokat is, jelentőségüknek megfelelően, jellemeznie kellene. Nem vitás, hogy különös jelentőségre a népi írók csoportja emelkedett. Ez az irányzat sem egységes. Foglalkozni kellene velük. Az MDP 1953 októberi »A pártpropaganda helyzetéről és feladatairól« szóló határozatában felhívja figyelmünket, hogy értékelésük körül komoly hibákat követtünk el. A historiográfus is egyike azoknak, akik elsősorban hívatottak a népi írók ügyét újból megvizsgálni és tanulmányozni.

Az előzőkkel egyenjogú követelményként kell megemlíteni a néprajzi kutatók történeti vonatkozású munkáit is. A magyar parasztttörténetben a népélet, termelés, kultúra stb. kérdéseire nem kaphatunk kielégítő feleletet a Herman Ottótól, Jankó Jánostól, Györffy Istvántól és más etnográfusoktól ránk hagyott irodalmi örökség felhasználása nélkül.

A szociográfiákról és a néprajzi munkák jelentőségéről mondottak sem jelentik természetesen azt, mintha más nem hiányoznék a cikk által megadott képből, de ezek megint olyan példák voltak, amelyek papírra kívánkoztak és illusztrálhatják azt, amit Sándor elvtársnak ebben a cikkben alkalmazott módszeréről és felfogásáról mondani akartam.

Végezetül összefoglalva úgy gondolom, hogy a történetírók arcképcsarnoka helyett (durván fogalmazva) történeti irányzatok és ezek egymáshoz való viszonyának elemzőbb leírására van szükség ahhoz, hogy egy korszak bármilyen történeti irodalmát marxista módon megvilágítani és bírálni lehessen. Tisztán kell látni, hogy a történeti irodalmat nem feltétlenül csak a történészek hozzák létre, bár ugyanakkor helytelen lenne a történészek és egyéb szaktudósok közt a határvonalat elmosni.

Azt lehetne mondani, hogy ezek a megjegyzések nem reálisak, hiszen a cikk címe nem is ígér teljes anyagot, tehát Sándor elvtárs eleget tett, ha legalább a hivatalos történészek által írott anyagot feldolgozta. Ez az álláspont sem helyes. A cikk, jelen alakjában nem rövid összefoglalás vagy a magyar agrár- és parasztttörténelem polgári irodalma kritikájának egy része, hanem egy nagy korszak irodalmának leegyszerűsített képe, ami nem egészen tükrözi az objektív igazságot.

Ezen megjegyzések leírására a Szovjetunióban 1948-ban lezajlott vita ösztönzött[1]. Ezen a vitán, amelyen Rubinstein professzor könyvét[2] bírálták meg a résztvevők, a mi számunkra is rendkívül tanulságos hozzászólások hangzottak el.

Mindezek ellenére Sándor elvtárs cikkét nagyra értékelem, kezdeményezéséért, bátorságáért, amivel erre a népszerűtlen feladatra vállalkozott. Cikkében megadta az alapvető vonalat, ami kétségkívül nagyjában helyes és lehetőséget ad arra, hogy ennek alapján gondolatainkat és egy sor problémát tisztázzunk.

HEGEDŰS VIKTOR

[1] Ld. Voproszi Isztorii 1948. 1. és 6. szám.
[2] *N. L. Rubinstein:* Russzkaja isztoriografija. Moszkva. 1941.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KELETMAGYARORSZÁGI CSOPORTJÁNAK VITÁJA A SZÁZADOK SZERKESZTŐSÉGI ÜLÉSÉNEK ANYAGÁRÓL

A Magyar Történelmi Társulat tudományos folyóiratának, a Századoknak kibővített szerkesztőbizottsága 1953 november végén és decemberében nagy jelentőségű vitaülést tartott. Ezen a vitaülésen a magyar történetírás jelenlegi helyzete, a felszabadulás óta eltelt időszak eredményei és hiányosságai kerültek megtárgyalásra. Eddig ez a vita elsősorban a Társulat vidéki csoportjainál gyűrűzött tovább. Így 1954. szeptember 30-án a Társulat Keletmagyarországi Csoportja tartott vitaülést, ahol a debreceni történészek kifejtették véleményüket a szerkesztőségi vita anyagával kapcsolatban.

A megbeszélés alapját képező referátumot a csoport titkára, *Szendrey István* egyetemi tanársegéd készítette. A vitán egyetemi oktató, középiskolai tanárok, levéltárosok, meghívott egyetemi hallgatók, valamint a Társulat budapesti kiküldöttjei vettek részt. A vita által felvetett problémákat a következőkben foglalhatjuk össze.

Szendrey István referátuma elején röviden érintette a Magyar Történelmi Társulat 1949-es újjáalakulása óta eltelt időszak eredményeit. Elsősorban is arra utalt, hogy a Társulat újjáalakulása fontos tudománypolitikai győzelmet jelentett és új helyzetet teremtett a magyar történettudomány frontján.

A Társulat egyik legfontosabb feladatunknak tűzte ki: pótolni azokat a hiányosságokat, amelyeket a régi történetírás programszerűen elhanyagolt (pl. a munkásmozgalom története, 1918—19 története, általában a legújabbkori magyar történelem). Nem kevésbé fontos feladatunk volt megtisztítani a magyar nép forradalmi hagyományainak és küzdelmeinek — elsősorban 1848—49-nek — történetét a sok hamisítástól. Az azóta eltelt öt év alatt az új magyar történetírás igen lényeges eredményeket ért el. Legfontosabb eredménynek tarthatjuk azt, hogy a magyar történettudomány művelésének alapja azóta egyre inkább a történelmi materializmus lett, az egyedül helyes és tudományos szemlélet és kutatási módszer. Ezeken a kétségtelenül legjelentősebb elvi eredményeken túl *Szendrey* vázolta konkrét eredményeinket is. Ezek során kiemelte, hogy elsősorban a Magyar Történész Kongresszuson elhangzott előadások és korreferátumok jelentenek nagy előrehaladást Magyarország és a Szovjetunió, illetve Magyarország és a népi demokráciák közötti történelmi kapcsolatok felkutatása terén. Ismertetve a helytörténetírás vonalán elért eredményeinket, *Szendrey* referátuma rátért a Történelmi Társulat tevékenységére s kiemelte, hogy a Társulat »a vidéki csoportokon keresztül igyekszik összehozni a történelmi kérdések iránt érdeklődőket. A Társulat ilyen szervezése révén értünk el jelentős eredményeket az ismeretterjesztés vonalán s a népszerű kiadványok sorozata valóban nagy népszerűségnek örvend széles körökben.«

A referátum és a hozzászólók a továbbiakban a magyar történettudomány eddigi fejlődésével és jelenlegi eredményeivel kapcsolatos problémákról szóltak, többek között a történész egységfront kérdéséről. A referátum megállapította, hogy a Társulat újjáalakulása idején célkitűzéseink ebben a vonatkozásban helyesek voltak. Ez a helyes program és célkitűzés azonban jelentős eredmények mellett — különböző okok következtében — nem teljesen valósult meg.

Az egységfront kérdéséhez szorosan kapcsolódott a kritika, a vitaszellem kérdése. *Szendrey* referátuma hangsúlyozta, hogy a legtöbb hiányosságot az okozta, hogy nem bontakozott ki eléggé az egészséges vitaszellem. Ez volt egyik fő oka az elméleti kérdések elhanyagolásának is. Véleménye szerint általában kevés és túl általános volt a bírálat. Példákat hozott fel a bírálat helyes és helytelen módszereire is. Ehhez kapcsolódva *Varga Zoltán* hangsúlyozta, hogy vitáinkat máris fenyegeti a formálissá válás azáltal, hogy túlhalmozzuk a vitalehetőségeket, de ugyanakkor nem biztosítjuk az alapos és körültekintő vitákhoz szükséges felkészülést. Enélkül a viták és a kritikák továbbra is általánosságban fognak maradni. Az egészséges kritikai szellem kialakulásához — mondotta *Varga Zoltán* — az szükséges, hogy a viták szervezése és az írásos kritika terén komoly előkészítő munkálatokat lehessen végezni. *Szabó István* a Századok kritikai rovatát bírálta, melyet szegényesnek tartott. Nézete szerint a rovat gondos ápolásának

— egyebek mellett — igen nagy pedagógiai jelentősége is van. A kritikai irodalom a fiatal történésznemzedék egyik fontos szárnypróbálgatási lehetősége. Annak a reménynek adott kifejezést, hogy a könyvismertetési és kritikai lehetőségekből a vidékiek is jobban kiveszik ezután a részüket.

Vörös Károly idevágó felszólalásában a tudományos bírálat helyes módszereivel foglalkozott: a tudományos bírálat csak abban az esetben lehet helyes és meggyőző, ha elvi alapokon nyugszik és mellőzi a személyes indulatokat, ha a bírált munkát egészében veszi vizsgálat alá, és a mű tudományos módszerét és szemléletét nem kiragadott gondolatok vagy gondolattöredékek alapján, hanem átfogóan vizsgálja.

A referátum és a vita is érintette a kádernevelés, a káderkiválasztás és a káderek foglalkoztatásának kérdését. Ennek kapcsán elsősorban az egyetemi oktatók, az egyetemi oktatás, a középiskolai tanárok és a középiskolai történelemoktatás problémái merültek fel. *Szendrey* véleménye szerint az egyetemi hallgatók és a tansegédszemélyzet igen nagy kötelező óraszámmal túl vannak terhelve. Mulasztásaink vannak a középiskolai tanárok foglalkoztatása terén is. A hozzászólók bírálták az egyetemi tantervi keretekét, kiemelték a latin nyelv elhanyagolásának hibáját, az egyetemes történelem oktatásának szétaprózását, mint ami nehézzé teszi a hallgatók számára az egyetemes történelem összefüggő áttekintését és a történeti törvényszerűségek megértését. Sok szó esett a középiskolai történelemoktatás kérdéseiről is, elsősorban *Veress Géza* és *Porcsalmy János* felszólalásában. *Porcsalmy* a középiskolai és általános iskolai tanárok nagy elfoglaltságában kereste az okát annak, hogy miért nem kapcsolódnak be a tanárok a kutató munkába. A készség pedig a tanárokban ehhez a munkához megvan, amit az is bizonyít, hogy Debrecenben hét középiskolai tanár végez rendszeres kutatómunkát. *Veress Géza* igen tartalmas felszólalásában különösen a középiskolai történelmi tankönyvek hibáit elemezte.

Hársfalvi Péter azokról a teendőkről szólt, amelyek a történettudomány társadalmi funkciójának, általános hivatásának a tisztázása területén reánk várnak.

Szó esett a továbbiakban arról is, hogy helyes lenne, ha a forráskiadványok munkálataiba szorosabban bekapcsolódhatnának a vidéki történészek is, és hogy helyes lenne a publikációs lehetőségeket gazdagítani *(Szabó István, Komoróczy György)*.

A vita egyik fogyatékossága volt, hogy túl keveset foglalkozott a helyi csoport életével, eddigi munkájával, jelenlegi helyzetével és feladataival. Ezekkel a kérdésekkel a referátum keveset foglalkozott, a csoport helyi feladatainak és jövő munkájának a megjavítására kevés javaslatot vetett fel, túl szűken vizsgálta a csoport eredményeit és hiányosságait. Ebben a vonatkozásban szólott a debreceni munkás- és parasztmozgalmakat kutató munkacsoportok nehézségeiről, a felolvasások iránti érdeklődés csökkenéséről. A feladatokkal kapcsolatban utalt arra, hogy rendezni kellene országosan a társulati tagság ügyét, valamint arra, hogy helyes lenne egy Alföldi Kutató Intézet felállítása. Ismertette a helyi csoport arra vonatkozó tervét, hogy ebben az évben kísérletképpen az előadások kettős rendszerét óhajtja bevezetni. Egyrészt rendezni óhajt a csoport zártkörű vitaüléseket, melyeken a történetkutatás elvi és gyakorlati kérdéseit vitatja meg, másrészt rendezni kíván nyilvános előadásokat lehetőleg olyan témakörből, amely sokakat érdekel. Ennek a munkának sikeréhez azonban szükséges a központ fokozottabb támogatása minden vonatkozásban.

A vita folyamán a helyi csoport és a helyi történészek munkájával kapcsolatban *Győrffy Sándor* és *Hársfalvi Péter* rámutattak elsősorban is arra, hogy a csoport eredményei sokkal gazdagabbak annál, mint ahogyan ezt a referátum bemutatja. Itt elsősorban utaltak *Szabó István* és *Varga Zoltán* professzorok országosan ismert eredményes munkásságára. Megemlítették azt, hogy a debreceni történészek igen komoly munkát végeztek az egyetemi oktatómunka területén és az ismeretterjesztő előadások kapcsán. Azt is megállapították, hogy igen jelentős eredményeket ért el a két munkacsoport is a kutatás területén és jelenleg is igen fontos témán dolgoznak. A debreceni munkásmozgalom történetéről szóló tanulmányok egyrésze komoly eredményt mutat — a munkacsoport négy tagja nyert díjat a Társulat országos pályázatán. A parasztság történetével foglalkozó tanulmányok között is vannak olyanok, melyek igen komoly eredménnyel kecsegtetnek. Így pl. a majorsági zsellérek kérdésével, a Szabolcs megyei agrár-szocialista mozgalmakkal, a Békés megyei aratósztrájkokkal, az úriszék kérdésével, a Kismarja község monografikus feldolgozásával foglalkozó tanulmány stb. Éppen az említett eredmények alapján mondhatta *Győrffy Sándor* felszólalásában azt is, hogy a helyi csoport munkája és jövője tekintetében indokolatlan bármiféle pesszimizmus, ami néhány fiatal történész hozzászólásában érződött a vita folyamán. Ugyancsak ő mutatott rá arra is, hogy mind kiadási, mind egyéb kérdésekben a központ messzemenően támogatni fogja a vidéki kutatókat.

Szabó István elnöki zárószavában rámutatott arra, hogy az ülés a csoport életében még akkor is igen nagy pozitívum, ha sokszor periférikus kérdéseket is érintett, vagy nagyobb fontosságú és elvi jelentőségű problémákról a kelleténél kevesebb szó esett. Hasznos volt, mert elindított a helyi csoport életében is egy olyan folyamatot, amely a kutatás eredményes fellendüléséhez vezethet. Kereste a lehetőségeket a megbeszélés abban az irányban, hogy a forráskiadványok, a helytörténetírás, a történeti irodalom kritikája, a publikációs lehetőségek kiaknázása területén a helyi csoport történészei még erőteljesebben bekapcsolódhassanak a történettudomány nagy országos terveibe és munkálataiba.

A zárószóban elhangzott értékeléshez szeretnénk még néhány gondolatot kiegészítésül hozzáfűzni. Hiányosságnak kell tartanunk a vitaüléssel kapcsolatban azt, hogy azon csak Debrecen volt képviselve. Ezért nem a csoport felelős. De mégis meg kell említenünk, hogy a környező városok történésztanárai nem vehettek részt egy, a történettudomány szempontjából mégis csak fontos megbeszélésen. Az illetékes szerveknek meg kell találniok a módját annak, hogy a továbbiakban ez a lehetőség a tanárok számára biztosíttassék. De a csoport mulasztása viszont az, hogy a rokon tudományágak képviselőit — a néprajz kivételével — nem hívták meg a megbeszélésre, és így azok nem is voltak jelen. A megbeszélés is rávilágított a csoport munkájával kapcsolatban arra a hiányosságra, hogy nem fogja össze eléggé a hatáskörébe tartozó kutatókat és nem tesz meg mindent azok munkája megsegítésére. Szinte meglepetés volt mindenki számára, amikor a felszólalók említést tettek arról, hogy kik végeznek, vagy próbálnak végezni Debrecenben kutatómunkát. Ezeket a Társulat helyi csoportjának feltétlenül fel kell karolnia.

Összefoglalásul végül is azt lehet megállapítani, hogy a vitaülés mind a csoport helyi munkája, mind az egész Történelmi Társulat és a magyar történettudomány szempontjából hasznos volt. A résztvevők azzal az érzéssel távoztak el, hogy a jövőben a történészek még nagyobb munkakedvvel dolgozhatnak, még gazdagabb eredményekkel zárhatják számadásaikat.

HÁRSFALVI PÉTER

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

ALKALMAZZUK ALKOTÓ MÓDON A MARXISTA—LENINISTA GAZDASÁGI ELMÉLETET A TÖRTÉNETI TANULMÁNYOKBAN

(Voproszi Isztorii 1954. 11. sz.)

A társadalom anyagi létfeltételeinek sokoldalú vizsgálata a marxista történettudomány egyik legfontosabb feladata. A marxista történetírás, az idealista, tudománytalan elméletektől eltérőleg, elsősorban a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek, a termelőerők és a termelési viszonyok törvényeinek tanulmányozására támaszkodik. Csak ezen az alapon lehet mélyrehatóan vizsgálni és tudományosan megvilágítani az olyan rendkívül bonyolult jelenségeket, mint a társadalom élete, az osztályok magatartása és a pártok tevékenysége, az állam bel- és külpolitikája, a nemzetközi kapcsolatok, a társadalmi eszmék. Így teljesen érthető, miért fogadták a történészek széles körei olyan nagy örömmel a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtani Intézetének kiadásában megjelent Politikai gazdaságtan tankönyvet.

A tankönyv megjelenése előtt, 1951 novemberében az SZKP Központi Bizottságának vezetésével vitát rendeztek a gazdaságtan kérdéseiről és ekkor jelent meg I. V. Sztálin *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban* c. műve, amely a marxista—leninista közgazdaságtan értékes gyarapodása volt. A vitában résztvevő közgazdászok, filozófusok, történészek kritikai megjegyzéseit és javaslatait, valamint a Sztálin művében foglalt tételeket a könyv szerzői figyelembe vették és felhasználták a tankönyv struktúrájának tökéletesítésére és tartalmának gazdagítására.

A politikai gazdaságtan tankönyve rendszeresen kifejti a politikai gazdaságtan alapjait, amelyeket Marx és Engels fektetett le és az új körülmények között Lenin és Sztálin fejlesztett tovább. Míg a burzsoá politikai gazdaságtan eltorzítja a társadalom gazdasági fejlődésének menetét, elkendőzi a kapitalizmus valódi mivoltát, hibáit és ellentmondásait, hogy »bebizonyítsa« a burzsoá rendszer megingathatatlanságát, addig a marxista politikai gazdaságtan a munkásosztálynak az egész dolgozó emberiség érdekeivel közös érdekeit tükrözi vissza, a kapitalista rendszer keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának objektív törvényszerűségeit tárja fel és megmutatja a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés útját. A marxista—leninista közgazdaságtan felfegyverzi a munkásosztályt az egész gazdasági fejlődés gazdasági törvényeinek és a társadalom szocialista átalakításánál felmerülő feladatoknak az ismeretével.

A politikai gazdaságtan tankönyv összegezi azokat az igen fontos eredményeket, amelyeket a közgazdaságtan az emberek között a társadalom különböző fejlődési fokain fennálló társadalmi és termelési viszonyok tanulmányozása során feltárt; megvilágítja a kapitalizmust megelőző, a kapitalista és szocialista termelési módok fő vonásait és sajátosságait. A tankönyv röviden kifejti a különböző korok gazdasági eszméinek történetét. Ez lehetővé teszi, hogy történeti síkon, a fejlődés szemszögéből lássuk a közgazdaságtant.

Különösen nagy jelentőségű *A szocialista termelési mód* c. rész, amely a könyv felét teszi ki. Ebben a részben megtalálhatjuk a marxista—leninista klasszikusoknak a szocialista társadalmi rendről adott alapvető tanításait, és itt kapjuk meg először a szocialista gazdaságnak és fejlődési törvényszerűségeinek rendszeres és minden vonatkozásra kiterjedő jellemzését. A tankönyv e része, valamint a modern kapitalizmussal foglalkozó részek feleletet próbálnak adni az élet által felvetett új kérdésekre.

A politikai gazdaságtan tankönyve további tökéletesítésre szorul. A szerzőknek szándékukban van, hogy tovább folytatják a könyv anyagának tökéletesítését azoknak a kritikai megjegyzéseknek és kívánságoknak a figyelembevételével, amelyeket az olvasók a könyvvel való megismerkedés után meg fognak tenni. Reméljük, hogy a történészek ebből a munkából aktívan kiveszik részüket.

*

A történettudomány és a közgazdaságtan között rendkívül szoros, elszakíthatatlan kapcsolat áll fenn. A politikai gazdaságtan a marxista—leninista elmélet egyik legfonto-

sabb része. Senki sem lehet marxista történész, ha nem rendelkezik mélyreható ismeretekkel a politikai gazdaságtan, valamint a dialektikus és történelmi materializmus területén. Az a történész, aki nem ismeri a gazdasági törvényeket, üres empirizmusba és idealizmusba süllyed a történeti jelenségek magyarázatánál. A politikai gazdaságtan feltárja a társadalmi termelésnek és az anyagi javak elosztásának törvényeit az emberi társadalom fejlődésének különböző fokain, és ezzel kulcsot ad a történettudománynak az emberi társadalom egész fejlődési folyamatának megértéséhez. Másrészt viszont nem lehet marxista közgazdász az, aki nem ismeri jól a történettudomány eredményeit. A marxista politikai gazdaságtan állandóan összekapcsolja a kutatás logikai módszerét a történeti módszerrel.

Mind a politikai gazdaságtannak, mind a történettudománynak megvannak a maga sajátosságai. Mindegyiknek megvan a külön helye a marxista társadalomtudományban és betölti a maga felcserélhetetlen szerepét a szovjet népnek a kommunizmus győzelméért folytatott harcában, az egész világ haladó erőinek a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcában. A közgazdász a társadalom anyagi alapját vizsgálja, de a történészt nemcsak ez az alap, hanem a társadalom élete is érdekli, jelenségeinek sokrétűségében. A politikai gazdaságtan megadja a társadalmi gazdaság minden egyes rendszere alapvető vonásainak fő fogalmait, ezt a rendszert többé-kevésbé tiszta formában vizsgálja, absztrahálva az egyes országokban megnyilvánuló sajátosságait. A történettudomány viszont az egyes országokban folyó társadalmi élet minden oldalának konkrét, ellentmondásos fejlődését tanulmányozza, azt tisztázza, hogy milyen sajátos momentummal járul hozzá egy-egy nép az egyetemes történeti fejlődési folyamathoz, vizsgálja az egyes osztályok, államok fejlődését és a közöttük fennálló viszonyt.

A szovjet történészek munkáikban nagy figyelmet szentelnek a társadalom gazdasági fejlődéstörténetének. A Szovjetunió történetével és az egyetemes történettel foglalkozó tankönyvek és tansegédletek, az összefoglaló munkák, mint pl. *A Szovjetunió történetének összefoglalása (X—XV. század), Moszkva története, Az 1848—1849-es forradalom, A XVII. századi angol polgári forradalom* stb. jellemzik a vizsgált időszak gazdasági alapját is. A népi mozgalmak, a diplomácia, a háborúk, az eszmék történetéről szóló művek megvizsgálják a történeti jelenségek társadalmi-gazdasági okságí összefüggéseit és a gazdasággal való kölcsönhatásukat is. Végül pedig vannak speciális tanulmányok a népgazdaság történetéről.

A szovjet történészek műveikben általában helyesen mutatják be, hogy milyen döntő szerepet játszanak az anyagi viszonyok a társadalom történetében, de nem tanulmányozzák a gazdaságtörténeti problémákat elég alaposan és mélyen. Sok tanulmányban a leegyszerűsítés és a vulgarizálás nyomai láthatók, sok történész a gazdasági kérdéseket dogmatikusan, betűrágó módra kezeli, nem tudja alkotó módon alkalmazni a marxista—leninista gazdasági elméletet munkájában. Ezek a fogyatékosságok főképp onnan származnak, hogy nem ismerik elég mélyrehatóan a gazdasági elméletet és a gazdasági jelenségek kutatási módszereit. A politikai gazdaságtan tankönyv megjelenése nyilván elő fogja segíteni ezeknek a fogyatékosságoknak a felszámolását, a társadalom gazdaságtörténetének behatóbb tanulmányozását, a marxista—leninista gazdasági elmélet mélyrehatóbb vizsgálatát és helyes alkalmazását.

A marxizmus—leninizmus a gazdasági törvényeket objektív törvényeknek tekinti, amelyek az emberek akaratától függetlenül jöttek létre és attól függetlenül hatnak. Ezzel szemben sok történész művében szubjektivista hibákat követett el. Így a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetéről és a szocialista építés történetéről írt számos könyv, cikk és egyetemi előadás nem fedi fel az objektív gazdasági törvényszerűségeket, nem mutatja be a Kommunista Párt és a szovjet állam politikájának ezzel kapcsolatos okozati összefüggéseit. A gazdasági valóság elemzése helyett egyszerűen leírják a szovjethatalom gazdaságpolitikáját. A marxizmus—leninizmus klasszikusai a társadalom gazdasági fejlődésmenetét feltárva rámutatnak arra, hogy a gazdasági törvények meghatározott gazdasági feltételek alapján jönnek létre és működnek, hogy az emberek felismerhetik ezeket a törvényeket és felhasználhatják őket a társadalom érdekében, de nem hozhatják létre és nem semmisíthetik meg ezeket. A szocializmus gazdasági törvényei, ugyanúgy mint más társadalmi rendszerek gazdasági törvényei, objektív törvények, amelyek nem függnek az emberek akaratától és tudatától. A Kommunista Párt és a szovjet állam tevékenységében a szocialista rendszer objektív törvényeiből indul ki.

Az emberi társadalom az alsóbb létezési formáktól a magasabbak felé fejlődik. Minden termelési mód egy meghatározott fokot képez a társadalom előrehaladásában, termelőerőinek és termelési viszonyainak fejlődésében, a társadalmi-gazdasági rendszerben, a kultúra fejlődésében. Az összes társadalmi rendszerek fejlődését és egyik tár-

sadalmi rendszernek egy másik által történő felváltását előidéző gazdasági törvény a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvénye. Csak ennek a törvénynek a fényénél érthetjük meg az egyes társadalmi-gazdasági rendszerek keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának folyamatait. Az utóbbi időkben komoly figyelmet szentelnek ezeknek a problémáknak, de nem mindig konkrétan és mélyrehatóan világítják meg ezeket. A történészek még nem tudták konkrét történeti anyagon megmutatni, hogy miként mutatkozik meg a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás az egyes antagonisztikus társadalmi rendszerek különböző fejlődési fokain, hogy ez végeredményben hogyan nő át konfliktussá, amit pedig már csak a termelési viszonyok felváltásával lehet megoldani.

Nem szabad szem elől tévesztenünk azt a körülményt, hogy a termelési viszonyok és a termelőerők közötti feltétlen összhang törvényének működése a különböző társadalmi rendszerekben különböző sajátságokkal bír. A termelési viszonyok felváltása osztályharc és társadalmi forradalom útján történik, amikor is a forradalom megdönti az elhaló uralkodó osztály uralmát és létrehozza az új haladó osztály uralmát. De az osztályharc és a társadalmi forradalom a társadalmi fejlődés különböző fokain különböző formát ölt. Ezt tekintetbe véve a történészeknek mélyrehatóbban kell tanulmányozniok az egyik gazdasági rendszerről a másikra való átmenet problémáját.

Még mindeddig nincs megoldva a rabszolgatartó rend történetének számos problémája. Nincs megoldva a rabszolgatartó termelési módról a feudális termelési módra való átmenet problémája, nem kaptunk még választ olyan alapvető kérdésekre, mint a rabszolgatartó és a rabszolga viszonya: hogy vajon ez a viszony főleg a gazdaságonkívüli kényszeren (a termelőmunkás tulajdonán) vagy gazdasági kényszeren (a termelőeszközök tulajdonán) alapszik; vagy arra a kérdésre, hogy hogyan fogjuk fel azt a kérdést, hogy a rabszolgatartó társadalomban a termelő nem rendelkezik termelőeszközökkel. Még sok tisztázatlan kérdés van a rabszolgatartó-tulajdon fejlődésmenetében az ókor történetének különböző szakaszaiban.

Napirenden van az a kérdés, hogy melyek az eredeti tőkefelhalmozás sajátosságai a különböző országokban, különösen a függő országokban és a gyarmatokon. Az eredeti tőkefelhalmozás történetét — Anglián kívül (amelynek példáján Marx ezt a folyamatot A tőké-ben bemutatta) — a többi országokra nézve kevéssé ismerjük. A Szovjetunió történetével foglalkozó egyes történészek még nemrég hajlottak arra, hogy egyáltalában kétségbe vonják e folyamat meglétét Oroszországban!

A feudalizmus gazdaságtörténetében további kidolgozást igényel az a kérdés, hogy milyen hatása volt az árutermelésnek a feudális gazdaságra. Egyes történészek és közgazdászok még mindig nem szabadultak meg attól a XIX. században divatos, de azóta elavult felfogástól, amely pusztán a földesúri naturálgazdálkodás szempontjából tekinti a kérdést. De találkozunk még egy másik hibás irányzattal is, amikor a feudalizmus bomlási korszakának törvényszerűségeit az egész középkorra akarják kiterjeszteni.

Nem teljesen megoldott probléma az úgynevezett második jobbágyság problémája sem. Mint tudjuk, van egy olyan nézet, mely szerint a mezőgazdasági termelés lehanyatlása és a nem-mezőgazdasági lakosság rohamos növekedése Nyugaton a jobbágytartó robotgazdálkodás fő ösztönzője lett volna Kelet-Európában. És ez a maga részéről rányomta volna bélyegét a kelet-európai manufaktúrának, valamint később a kapitalizmusnak Kelet-Európa mezőgazdaságában való fejlődésére. De van egy másik nézet is, amely szerint az agrárfejlődés sajátságainak magyarázatánál, pl. Oroszország tekintetében, elég, ha a történetileg kialakult belső feltételekhez folyamodunk.

A termelési viszonyok és a termelőerők közötti feltétlen összhang gazdasági törvénye működésének fényénél tanulmányozni kell az egyes országokban lezajlott ipari forradalmak kérdését. Marx az ipari forradalmat Anglia klasszikus példáján elemezte. De ennek a forradalomnak a sajátosságait Németországra, Franciaországra és más országokra vonatkozólag még távolról sem eléggé tisztázták. Ennek a problémának a tanulmányozását folytatni kell és ki kell szélesíteni.

Az Oroszországban lezajlott ipari forradalom történetét megvilágították munkáikban N. M. Druzsinyin, V. K. Jacunszkij, Sz. G. Sztrumilin, A. M. Pankratova és más tudósok. De még ezen a téren is maradt elég megoldatlan probléma. A politikai gazdaságtan tankönyve megállapítja, hogy Oroszországban a manufaktúráról a gépitermelési fokra való átmenet már a jobbágyság eltörlése előtt kezdődött, és hogy teljes terjedelmében az 1861. évi parasztreform utáni első évtizedekben bontakozott ki. A Szovjetunió történetével foglalkozó történészeknek mélyrehatóan és minden oldalról meg kell világítaniok ezt a folyamatot.

A feudális és kapitalista termelési viszonyok kutatásában fontos szerepet játszik a manufakturális termelés jellegének tanulmányozása. A történészek helyesen vetették

fel azt a kérdést, hogy a manufaktúra fejlődésének megvannak a maga sajátságai az egyes országokban. De e kérdés megvitatásánál kitűnt, hogy sokan nem ismerik eléggé a politikai gazdaságtant és nem tudják kategóriáit alkalmazni. Így egyes elvtársak nem tudják eléggé felbecsülni az első manufaktúrák jelentőségét és csak azért, mert ezek szétszórt manufaktúrák. Ennél a kérdésnél elvétik szem elől, hogy egészen az ipari forradalomig éppen a szétszórt manufaktúra a manufaktúrák uralkodó típusa.

Az utóbbi években széleskörű vita bontakozott ki az orosz manufaktúra jellegéről. Ehhez a kérdéshez számos történész és közgazdász szólt hozzá. A vita során kiderült, hogy egyes történészek nem értik a közgazdaságtan fontos tételeit, kitűnt, hogy sok elvtárs nem eléggé történeti síkról nyúl hozzá az orosz gazdaság értékeléséhez, nem elég tisztán fogja fel a manufaktúra fejlődésének útját Oroszországban. Így felvetődött az a hibás nézet, mintha már a XVIII. században a földesúri és posszesszionális manufaktúrákban összekapcsolódtak volna a kapitalizmus és a jobbágytartó rendszer »elemei«, mintha Oroszország a földesúri manufaktúrák révén a kapitalizmus egy sajátos útját járta volna. Sajnos a Voproszi Isztorii folyóirat mindeddig nem zárta le az orosz manufaktúrákról szóló vitát és nem összegezte a vita eredményeit.

A Voproszi Isztorii hasábjain élénk vita indult a feudalizmus gazdasági alaptörvényéről. E vita során számos értékes hozzászólás hangzott el. A szerkesztőség a közeljövőben akarja összegezni a vita eredményeit. Ezenkívül szándékában van, hogy a folyóirat hasábjain vitát indít a rabszolgatartó társadalom gazdasági alaptörvényének kérdéséről.

Bár jelentek meg egyes művek a munkásosztály történetéről, de mindeddig nem rajzoltak összefüggő képet korunk vezető erejének — a munkásosztálynak — történeti fejlődéséről. Marx és Lenin művei számos fontos tanítást tartalmaznak a proletariátus kialakulásának szakaszairól, útjairól és forrásairól a kapitalizmus fejlődési szakaszaival és sajátosságaival kapcsolatban, de ezeket nem aknázták ki eléggé konkrét történeti munkákban.

Különösen fontos feladatok hárulnak a szovjet történészekre a szovjet társadalom gazdasági fejlődésének kutatásával kapcsolatban. A tudományos irodalomban nem fordítanak kellő figyelmet a szovjet társadalom társadalmi-gazdasági viszonyainak elemzésére. Mindeddig nem vizsgálták eléggé a termelési viszonyok és a termelőerők közötti feltétlen összhang törvényének működését, nem mutatták be, hogy a Kommunista Párt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom végigvitelében és a szocialista átalakítások megvalósításában e törvény követelményeire támaszkodott.

Nem tanulmányozták kellően iparunk nacionalizálásának történetét — pedig ez az a döntő forradalmi átalakulás, amelynek következtében országunkban kiküszöbölték a kapitalizmus fő ellentmondását az iparban —, a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás egyéni formája közötti ellentmondást, és amelynek következtében alakult át a nincstelen proletárok elnyomott osztálya az uralkodó vezető munkásosztállyá, amely az összes dolgozókkal egyetemben a fő termelőeszközök tulajdonosa.

Gondos és sokoldalú tanulmányozást igényelnek a következő kérdések is: a munkásosztály kialakulása és növekedése, a munkásosztály összetételének és jellegének változásai, a munka megszervezése és termelékenységének emelése, a szocialista munkaverseny keletkezése és fejlődése, a munkásosztály jólétének és kultúrájának emelkedése.

Lenin és Sztálin műveikben kimutatták, hogy a burzsoá termelési viszonyoknak a szocialista termelési viszonyokkal való felváltása rendkívül bonyolult és nehéz volt a mezőgazdaságban. Ahhoz, hogy feltárjuk azokat az objektív okokat, amelyek a termelési viszonyok falun való átalakítását szükségessé teszik, elemezni kell a termelőerők fejlődését a mezőgazdaságban, tanulmányoznunk kell, hogy milyen szerepet játszott az ország iparosítása az új mezőgazdasági technika létrehozásában, a gép- és traktorállomások megszervezésében. Fontos bemutatnunk, hogy a Szovjetunió szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása nemcsak összhangba hozták a termelési viszonyokat az új termelőerők jellegével, hanem gyökeresen meg is változtatták a mezőgazdaság termelőerőit.

Alaposan meg kell vizsgálni a régi termelési viszonyoknak a mezőgazdaságban új termelési viszonyokkal való felváltását meggyorsító feltételeket, a falusi osztályviszonyokat a mezőgazdaság kollektivizálása előkészítésének és végrehajtásának időszakában, az osztályharcot, a párt politikáját falun, amely arra irányult, hogy megjavítsa a dolgozó parasztok gazdasági helyzetét és emelje politikai aktivitásukat, valamint a kulákság korlátozását, majd felszámolását. Konkrét történeti anyagon kell vizsgálni a szocialista tulajdon két formájának — az össznépi és a szövetkezeti-kolhoz tulajdonnak — összekapcsolódását és kölcsönhatását, tanulmányozni kell a termelési

viszonyok átmeneti típusát, amely igen el volt terjedve a parasztgazdaságok tömeges kollektivizálásának előestéjén, továbbá a kolhozok szervező és gazdaságmegerősítő szerepét a termelési viszonyok kialakításában és megszilárdításában falun.

A politikai gazdaságtan tankönyve értékes kísérletet tesz a szocializmus anyagi-termelési alapjának jellemzésére. A történészek előtt álló feladat vizsgálni a Szovjetunió dolgozóinak a szocializmus anyagi-termelési alapjainak megteremtéséért folytatott harcát, megvilágítani a szocialista iparosítás történetét az ország különböző körzeteiben és a szovjet nemzeti köztársaságok iparosításának sajátosságait. Konkrét történeti anyagon be kell mutatni, hogy milyen gyökeresen eltér a szocialista iparosítás a kapitalista iparosítástól, fel kell tárni a szocializmus döntő fölényét, be kell mutatni a gazdasági törvények működésének jellegét a szocializmusban.

Lenin kidolgozta a szocializmus gazdasági alaptörvényének, valamint a szocialista gazdaság tervszerű vezetése törvényének kiinduló tételeit. Sztálin Lenin tanítására támaszkodva pontosan megfogalmazta e törvények lényeges vonásait és követelményeit. Sajnos, tudományos irodalmunkban ezt a kérdést konkrét történeti anyagon még nem dolgozták ki. A történészek nem mutatták be, hogy a szocialista szektor kialakulásával és fejlődésével hogyan jött létre a szocializmus gazdasági alaptörvénye, amely meghatározta a termelés új célját, hogyan működött ez a törvény az átmeneti időszak különböző szakaszaiban, mikor a népgazdaságban a szocialista szektor mellett más szektorok is voltak — teljesen más termelési céllal.

A szovjet társadalom gazdasági fejlődésének tanulmányozása szempontjából döntő jelentőségű a termelési viszonyok és az alapul szolgáló tulajdonformák vizsgálata. Ezek a viszonyok határozzák meg az árutermelés sajátosságait és törvényeinek működését a szovjet gazdaságban. Az árutermelés a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés időszakában különböző tulajdonformákkal kapcsolatos: szocialista, kapitalista és kistermelői magántulajdoni formával. Ha nem fogjuk meg helyesen ezt a kérdést, akkor nem érthetjük meg a piaci kapcsolatok, majd a mezőgazdaság kollektivizálásának problémáit, a kereskedelem és a piac fejlődésének problémáit a szocializmusban.

Fontos hely illeti meg a történelemben, és így a szovjet társadalom történetében is, a város és a falu, a munkásosztály és a parasztság közötti kölcsönös kapcsolat kérdéseit. A történészek eddig kevéssé mutatták meg, hogy milyen szerepet játszott a szocialista város a falu gazdasági és kulturális felemelkedésében, a dolgozó parasztság kapitalista kizsákmányolásának felszámolásában, a mezőgazdaság szocialista átalakításában, a munkás-paraszt szövetség megerősítésében. De nem csak azt kell bemutatnunk, hogy milyen hatást gyakorolt a város a falura, hanem fel kell tárni fejlődésük kölcsönös gazdasági kapcsolatát is, meg kell világítanunk, hogy mivel járult hozzá a parasztság a szocialista építés ügyéhez, hogy milyen szerepet játszott a mezőgazdaság a városi dolgozók anyagi helyzetének megjavításában.

A marxista politikai gazdaságtan vallja a gazdasági törvények objektív jellegét, de határozottan harcol e törvények fetisizálása ellen. Az emberek nem tehetetlenek e gazdasági törvényekkel szemben, hanem fel tudják ezeket ismerni és a társadalom szolgálatába tudják állítani őket. A történészek feladata bemutatni, hogy az emberi társadalom fennállásának különböző szakaszaiban hogyan használták fel ezeket a törvényeket, hogy a magántulajdonnak a termelőeszközök társadalmi tulajdonával való felváltása során, a szocialista termelési mód létrejötte és megszilárdulása révén hogyan terebélyesedtek ki e törvények megismerésének és felhasználásának lehetőségei. A szocializmusra való áttéréstől kezdve az anarchia átadja helyét a tervszerű termelésnek. A gazdasági törvények ekkor már nem mint vak romboló erők működnek, az emberek társadalmi-gazdasági viszonyaik uraivá válnak és az objektív gazdasági törvényekre támaszkodva előrelendítik a társadalom gazdasági fejlődését.

Egyes történészek és közgazdászok, akik egyoldalúan, leegyszerűsítve képzelik el az objektív törvényeknek a társadalom fejlődésében játszott szerepét, hajlamosak arra, hogy lebecsüljék a Kommunista Pártnak és a szovjet államnak a szocialista társadalomban játszott döntő szerepét. A szervezetlenség és ösztönösség idegen a szocialista társadalomtól. A történészeknek be kell mutatniok, hogy a szocialista gazdasági formák a Kommunista Párt és a szovjet állam tervszerű tevékenysége, valamint a dolgozó tömegek alkotó aktivitása révén keletkeznek, fejlődnek és szilárdulnak meg. A proletárdiktatúra a szocialista gazdaság felépítésének fegyvere. A marxista—leninista elmélettel felfegyverzett Kommunista Párt szervezi és irányítja a dolgozók tevékenységét a kommunista építés feladatainak megoldására. A szovjet történészeknek meg kell világítaniok, hogy a Kommunista Párt a gazdasági törvények ismeretére támaszkodva valóban tudományos gazdaságpolitikát dolgoz ki és valósít meg, amely arra irányul, hogy a kommunizmus győzelmet arasson országunkban.

Lenin és Sztálin műveikben megvilágítják a kapitalista rendszer általános válságának fő problémáit, megmutatják, hogy ez olyan általános válság, amely a modern kapitalizmusnak nemcsak gazdaságát, hanem politikáját is áthatja. A történészeknek az a feladatuk, hogy mélyrehatóbban vizsgálják a kapitalizmus általános válságának fejlődési sajátságait a különböző országokban. A jelenleg a kapitalista országokban végbemenő folyamatok alaposabb megértéséhez konkrét történeti tanulmányokban kell jellemezni a monopol-kapitalizmus időszakára jellemző fejlődési sajátságokat.

Konkrét történeti munkákban kell bemutatni, hogy miként vált ki jónéhány ország a kapitalista rendszerből, hogyan jött létre és erősödött meg a szocialista tábor a Szovjetunióval az élén, hogy milyen gazdasági kapcsolatok alakultak ki a szocialista tábor országai között és melyek gazdasági együttműködésük fő formái. Ha a történészek helyesen fogják meg ezeket a problémákat, ezek alapján egyrészt általános törvényszerűségeket tudnak levonni, másrészt fel tudják tárni a népi demokratikus országok szocialista építésének konkrét sajátságait és mélyenszántó tanulmányokat tudnak írni ezekről a kérdésekről.

A szovjet történészeknek és közgazdászoknak fel kell tárniuk, hogy milyen nagy jelentőséggel bírnak a Szovjetunióban a szocialista gazdaság építése terén szerzett tapasztalatok az összes országok dolgozói számára. A szovjet tapasztalatok tárházából a népi demokratikus országok dolgozói megtudják, hogy hogyan lehet győzelmet aratni a kizsákmányoló osztályok felett és felépíteni a szocialista társadalmat. Mindenesetre szem előtt kell tartani, hogy a Szovjetunió tapasztalatait nem szabad mechanikusan átvinni más országokra. Az egyes népi demokratikus államok gazdaságpolitikája az illető ország gazdaságában és osztályviszonyaiban található sajátságok gondos figyelembevételére épül, és ezeket a sajátságokat az illető ország történeti fejlődési feltételeinek összessége határozza meg. A megjelent politikai közgazdaságtan tankönyv külön fejezetet szentel az európai népi demokratikus országok és a Kínai Népköztársaság gazdaságának és ez elő fogja segíteni ezen országok gazdaságtörténetének elmélyült, konkrét történeti tanulmányozását a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés időszakára vonatkozólag, és politikai, gazdasági és kulturális együttműködésük alaposabb megismerését.

*

Az emberiség gazdasági történetének alapos és mélyreható vizsgálatához elsősorban arra van szükség, hogy emeljük a szovjet történészkáderek gazdaságtani ismereteinek színvonalát. Alaposabban kell tanulmányozni Marx, Engels, Lenin és Sztálin gazdaságtani műveit. E munkák ismerete felfegyverzi a történészeket az egyetemes történeti fejlődés egyes szakaszainak — a monopolkapitalizmust megelőző kapitalizmus, a monopolkapitalizmus, a szocializmus — tudományos elemzéséhez szükséges tudással és az összes társadalmi rendszerekre általános érvényű gazdasági törvények ismeretével.

A marxizmus—leninizmus megalapozói a politikai gazdaságtan problémáinak vizsgálata során olyan konkrét történeti folyamatokat általánosítottak, amelyeket tipikus, klasszikus folyamatoknak nevezhetünk. A tőkében az ipari bérmunka tanulmányozásának konkrét történeti tárgyául Marx elsősorban a »szabad« kapitalizmus mintaországát — Angliát — vette. De Marx elemzése rendkívül nagy jelentőségű más országokra vonatkozólag is a kapitalizmus történetének vizsgálata szempontjából. Lenin Marx Tőkéjére támaszkodva *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* c. művében az oroszországi gazdasági viszonyok történetét tanulmányozta. Ezáltal lehetősége nyílt arra, hogy továbbfejlessze és gazdagítsa Marx gazdasági elméletét és az orosz történeti folyamat számos fontos kérdését megoldja. A marxizmus—leninizmus klasszikusai műveikben kidolgozták a politikai gazdaságtan elméleti problémáit, alaposan elemezték egyes országoknak a történészek számára különösen tanulságos konkrét történeti anyagát.

A politikai gazdaságtan és a történettudomány alkotó együttműködése különösen fontos olyan kérdések tanulmányozásánál, hogy egyes gazdasági törvényszerűségek milyen különböző formák között hatottak. Ilyen irányú kutatásra mintául szolgálhat Leninnek az a munkássága, ahogy a mezőgazdaság kapitalista fejlődése két útjának problémáját kidolgozta. Lenin feltárta e folyamat konkrét történeti sajátosságait, a meghatározott jellemző tendenciákat, hogy hogyan jelentkeztek az általános törvényszerűségek az egyes országokban a történetileg kialakult feltételek között. A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének két útjáról szóló lenini elmélet alapján mélyebben érthetjük meg az USA, Németország, Oroszország és más országok agrártörténetének konkrét menetét.

A gazdasági fejlődés történetének mélyreható tanulmányozásával kapcsolatban a szovjet történészeknek vizsgálniok kell, hogy a gazdasági fejlődés és a társadalmi élet egyéb területeinek fejlődése között milyen kölcsönhatások voltak. A marxizmus—leninizmus ugyan a társadalom anyagi létfeltételeinek döntő jelentőségét vallja, de helyesen feltárja a felépítmény szerepét is, azt, hogy hogyan hat vissza az alapra, és hogy mi a jelentősége a politikának, az osztályharcnak. Az objektív gazdasági törvények az emberek akaratától és tudatától függetlenül léteznek, de nem akaratuk megkerülésével működnek. Megvalósulásukkor elkerülhetetlen az emberek közötti harc, amely minden antagonisztikus társadalomban elkeseredett osztályharcba torkollik.

Mind a politikai gazdaságtantól, mind a történettudománytól idegen a szubjektivista idealizmus és a gazdasági materializmus. Ezek ellen az áramlatok ellen a harc csak úgy lehet sikeres, ha a történészek és közgazdászok szorosan együttműködnek. Tűrhetetlen az a jelenlegi helyzet, hogy a közgazdaságtannak és a gazdasági eszmék történetének kérdéseiről két testvérintézetben — a Történettudományi és a Közgazdaságtani Intézetben — írt munkákat nem vitatják meg közösen és nem lektorálják kölcsönösen. Össze kell hangolni a történészek és a közgazdászok tudományos-kutató terveit. A történészeknek feltétlenül alaposabban kell elsajátítaniok a gazdasági viszonyok történetének tanulmányozásával, az anyag statisztikai alátámasztásával stb. kapcsolatos kutatói módszereket. Gazdaságtörténeti kérdések megvitatásába nagyobb mértékben kell bevonni mind közgazdászokat, mind történészeket, olyan módon, hogy megjavítjuk a kettejük közötti tudományos kapcsolatot.

A marxista—leninista gazdasági elmélet vulgarizálása és a közgazdaságtani és történeti elméletektől idegen »elméletek« elleni harcban tovább kell fejleszteni és tökéletesíteni kell a gazdasági problémák tanulmányozását a szovjet történetírásban. A történészeknek kötelességük, hogy alaposabban és mélyrehatóbban használják fel a marxista gazdasági elmélet eredményeit az emberiség történetének tanulmányozásában.

A CSEHSZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEK SMOLENICEI KONFERENCIÁJA

A csehszlovák történészek 1954. június 18—22-én Smoleniceben, a szlovák tudósok házában tartott konferencián vitatták meg készülő egyetemi történelmi tankönyvük II. és III. részének téziseit. A konferencián a cseh és szlovák történészek széles köre mellett részt vettek a baráti országok történész-delegációi is : a Szovjetunió részéről *P. N. Tretyakov* professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai Intézetének igazgatója. *A. I. Nyedorezov* és *Sz. I. Praszolov* kandidátusok, a Szlavisztikai Intézet munkatársai, majd a konferencia második felében *I. I. Udalcov*, a Voproszi Isztorii szerkesztőbizottságának tagja, a Lengyel Népköztársaság részéről *L. Grosfeld* professzor, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének h. igazgatója és *W. Kula* professzor, az Intézet tudományos titkára, a Román Népköztársaság részéről *V. Cheresteşiu* professzor, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, a Német Demokratikus Köztársaság részéről *K. Obermann* professzor, a berlini Humboldt-egyetem történettudományi karának dékánja és *J. Hofmann* pártfőiskolai tanár ; a magyar történészeket e beszámoló szerzői képviselték.

A smolenicei konferencia fontos állomás volt azoknak az értekezleteknek a sorozatában, amelyeket a csehszlovák történészek egyetemi tankönyveik előkészítésének szentéltek. Így 1952-ben a csehszlovák történet egészének periodizációját, 1953 decemberében Liblicén a tankönyv 1848-ig terjedő I. részének téziseit vitatták meg ;* a smolenicei konferencia napirendjén az 1918-ig terjedő II. rész, illetve a napjainkig menő III. rész téziseinek vitája szerepelt. Ennek megfelelően a konferencia két részre tagolódott ; az első két napot a II. rész, a második két napot pedig a III. rész megtárgyalására fordították.

J. Macek akadémiai l. tag, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója megnyitó szavai után *O. Říha* professzor, a prágai Károly-egyetem filozófiai-történeti kara dékánja és *L. Holotík*, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója — a II. rész téziseinek szerkesztői — tartották meg vitanyitó referátumaikat. Ismertették a tézisek elkészítésének módszerét, megvilágították legfőbb elvi célkitűzéseiket, elsősorban azt a törekvésüket, hogy a marxizmus—leninizmus tanításainak alkalmazásával új, tudományos alapokon fejtsék ki a cseh és szlovák nép történetét, megcáfolva a burzsoá történelemírás hamisításait. Rámutattak egyben azokra a hiányosságokra is, amelyeknek maguk a szerkesztők is tudatában voltak, többek között arra, hogy a tézisek cseh és szlovák fejezeteit még nem illesztették szerves történeti egységbe.

A széleskörűen kibontakozott vitában *A. I. Nyedorezov* szovjet történészen és a népi demokratikus országok képviselőin kívül számos cseh és szlovák történész vett részt, *P. Reiman, Fr. Roubík, B. Šindelař, J. Purš, Z. Šolle, J. Křížek* és sokan mások.

A vita résztvevői általában megegyeztek abban, hogy az alapos és gondos munkával elkészített tézisek a csehszlovák marxista történettudomány fejlődésének fontos mérföldkövét jelzik. Sokoldalúan mutatják meg a néptömegek történelemformáló szerepét, helyesen állítják előtérbe a munkásosztály fejlődését és mozgalmait. A vitára bocsátott anyag azt bizonyítja, hogy a tézisek összeállítását alapos és széleskörű gazdaságtörténeti kutatómunka előzte meg, amely értékes új megállapításokkal alapozta meg Csehszlovákia újkori gazdaságtörténetét. A téziseken végigvonul az a törekvés, hogy a cseh és szlovák nép történetét beágyazzák az egyetemes fejlődés kereteibe, és széles perspektívában világítsanak rá annak nemzetközi összefüggéseire. Számunkra igen fontos, hogy a csehszlovák történészek által elfogadott periodizáció alapjában egybeesik a magyar egyetemi tankönyv-sorozat megfelelő részének korszakolásával. Megemlítjük még, hogy az 1848—49-es szlovák történetet tárgyaló tézisek igen gondos és elmélyült munkával készültek, a legtöbb fontos kérdésben megegyeznek a magyar marxista történetírás eredményeivel. Különösen tanulságos az, hogy már a tézisek stádiumában is

* A liblicei konferenciáról szóló beszámolót l. a Századok 1954. 2—3. számában.

gondos kidolgozást nyertek mind a *kultúrtörténeti*, mind a *historiográfiai* fejezetek, amelyek szerencsésen egyesítik a haladó nemzeti hagyományok megbecsülését a burzsoá ideológia elleni kíméletlen harccal. A kultúrtörténeti fejezetek tézisei nagy meggyőző erővel mutatják meg, hogy a haladó cseh és szlovák kultúra a nemzeti fejlődés hatalmas mozgató ereje, fontos történelmi tényezője volt.

A munkálat erényeinek hangsúlyozott méltánylása mellett a vitában — a konferencia jellegének megfelelően — a felszólalók sokoldalúan elemezték a tézisek hiányosságait, és hasznos javaslatokat tettek az átdolgozás további menetére. A vitában kialakult az a vélemény, hogy a tézisekben nem világítják meg kellően a kapitalista fejlődés irányait és sajátosságait, az objektív gazdasági törvények működését. Így kevés figyelmet fordítanak a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang törvényének érvényesülésére a polgári forradalom utáni időszakban, valamint a kapitalizmus belső piaca kialakulásának folyamatára. Ugyancsak mélyebb elemzést igényel a szabadversenyen alapuló kapitalizmusból az imperializmusba való átfejlődés objektív, törvényszerű menetének s csehországi és szlovákiai sajátosságainak kidolgozása; az imperializmus korában pedig mindenekelőtt azt kell tisztázni: milyen helyet foglalt el Csehország és Szlovákia az imperializmus világrendszerén — közelebbről az Osztrák-Magyar Monarchia keretein — belül.

A kapitalizmus fejlődési irányának és sajátosságainak elemzésével világossá kell tenni, hogy milyen úton fejlődött a kapitalizmus Csehországban és Szlovákiában, illetőleg az egész monarchiában. Az 1848-as polgári forradalom befejezetlensége következtében a kapitalizmus kibontakozása és fejlődése az egész Habsburg-monarchiában az ún. *porosz úton* haladt előre; ez a porosz utas fejlődés azonban sok tekintetben különbözött a környező kelet-európai országok alapjában hasonló irányú fejlődésétől, aminthogy magán az Osztrák-Magyar Monarchián belül is nem jelentéktelen eltérések mutatkoztak az egyes országok, területek között. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a mezőgazdaság porosz típusú tőkés fejlődése kihat a kapitalista fejlődés *egészére*, mind az alap, mind a felépítmény vonatkozásában.* Ebbe a problémakörbe illeszkedtek bele azok a felszólalások, amelyek a nagybirtok tőkés gazdálkodásának, a parasztság rétegződésének és felbomlásának, az ipari forradalom időbeli határainak és sajátos menetének alaposabb tanulmányozását igényelték, másrészt feleletet kívántak arra — a tézisekben még csak felvetett — kérdésre: miért játszott a súlyos nemzeti elnyomás alatt görnyedő Csehország ipara kiemelkedő szerepet az egész monarchia viszonylatában.

A kapitalizmus fejlődési iránya és sajátosságai rányomják bélyegüket a finánctőke kialakulására és szerkezetére is. Hiányolható, hogy a tézisek nem tárgyalják, mennyiben határozta meg egyfelől a nagybirtok jelentős súlya a tőkés fejlődésben, másfelől Csehországban az osztrák—német, Szlovákiában a magyar nagytőke uralmi helyzete a finánctőke sajátos vonásait. Kétségtelen, e kérdés megnyugtató megoldása csak közös munkával történhetik, amelynek során megint csak nagy figyelmet kell fordítani a monarchia egyes országai, területei közötti eltérésekre is.

Ugyancsak további vizsgálódást igényel a porosz utas tőkés fejlődés kihatása a felépítményre, mindenekelőtt az államhatalomra, a Habsburg-monarchia, illetve az osztrák-magyar dualista állam jellegére. Kétségtelen, hogy a monarchiabeli tőkés fejlődés sajátos vonásainak megfelelően a lényegileg burzsoá államhatalomban is továbbéltek a feudalizmus jelentős maradványai, elsősorban az abszolutizmus maradványai. 1867-et — amint ez a kérdéssel kapcsolatos élénk vitából leszűrhető — nem tekinthetjük a polgári forradalom »utolsó hullámának«, befejezésének, hanem — a marxizmus—leninizmus klasszikusainak útmutatásait alapulvéve — a polgári forradalom korszaka reakciós, »felülről való« lezárásának. Ezért 1867 után sem beszélhetünk burzsoá demokráciáról, hanem — Engels kifejezésével — »képzelt alkotmányos monarchiáról«. Ez a kérdés is felhívta a figyelmet arra, hogy a további munkálatok folyamán nagyobb gondot kell fordítani a gazdaság és politika, az alap és felépítmény kölcsönhatásainak elemzésére.

A vita további döntő kérdése a munkásmozgalom fejlődésének és feladatainak értékelése volt. Ebben a vonatkozásban is szem előtt kell tartani a polgári forradalom befejezetlenségéből, a kapitalista fejlődés sajátosságaiból adódó — fentebb említett — tényezőket. Ezeknek az objektív körülményeknek megfelelően konkrétabban kell kidolgozni a munkásosztály és a parasztság létfeltételeinek alakulását, aminek a tárgyalása a

* A vita óta eltelt félév alatt máris komoly lépések történtek az említett irányban; a vita tanulságainak megszívlelését bizonyítja *J. Mésároš*: Príspevok k objasneniu charakteru feudalných prežitkov na Slovensku po r. 1848. c. cikke a Československý Časopis Historický 1954. 4. számában. — Nagy jelentőségű, a magyar történettudomány számára is ösztönző az a kezdeményezés, amely a Csehszlovák Kommunista Párt Történeti Intézetétől indult ki a »Kapitalizmus fejlődése az Osztrák-Magyar Monarchiában« témakör többéves munkálat útján történő közös kidolgozására.

tézisek jelenlegi szövegében helyenként még nem mentes némi sematizmustól. Élesebben rá kell mutatni arra, hogy a középkor súlyos maradványainak továbbélése következtében a munkásmozgalom előtt az oroszországihoz sok tekintetben hasonló feladatok állottak: az agrárkérdés és a nemzeti kérdés demokratikus megoldása, a polgári-demokratikus forradalom befejezése és átfejlesztése szocialista forradalommá.

Számos felszólaló foglalkozott a szociáldemokrácia és a munkásmozgalom egyéb irányzatai értékelésével. A legfőbb tanulságként azt szögezték le, hogy részletesebben kell kidolgozni a baloldal szerepét, szemben a kispolgári anarchista irányzattal — amelyet a cseh SzDP opportunizmusa ellenére sem lehet akárcsak viszonylag haladónak is nevezni —; főként pedig nagyobb hangsúlyt kell adni a szocialista munkástömegek forradalmi tevékenységének, szemben az opportunista szociáldemokrata pártvezetéssel.

A II. rész tézisei megvitatásának záróakkordja az az elismerés volt, amely méltán illeti meg a szerzőket a monarchia területén élt népek *közös harcainak* kiemeléséért. Meggyőződésünk, hogy a készülő tankönyvben még szélesebben tárulnak majd az olvasó elé a cseh, szlovák, lengyel, ukrán és magyar népi tömegek közös harcai, amelyek népeinket már annak idején, a reakciós Habsburg államalakulaton belül összefűzték a társadalmi és nemzeti felszabadulásukért vívott harcukban.

*

A III. rész téziseinek vitáját a szerkesztőknek, *J. Veselý*, a Csehszlovák Kommunista Párt Történeti Intézete igazgatójának és *M. Gosiorovský*, a bratislavai egyetem professzorának referátumai vezették be. A szerkesztők rámutattak arra a különlegesen fontos tudományos és politikai feladatra, amelyet a cseh és szlovák nép legújabbkori történetének marxista megvilágítása jelent, hiszen a burzsoá történethamisítás elsősorban ezt a korszakot vette célba. Rámutattak azokra a rendkívüli nehézségekre, amelyekkel e – tudományos szempontból jóformán feltáratlan – korszak anyagának összeállítása során meg kellett küzdeniök. Nagyrészt e nehézségekből adódnak azok a fogyatékosságok, amelyeket a vitanyitó referátumok is önkritikusan feltártak.

A referátumokat követő vitában *I. I. Udalcov*, *Sz. I. Praszolov* és *A, I. Nyedorezov*, a szovjet delegáció tagjai, a népi demokratikus országok több képviselője, továbbá a cseh és szlovák történészek széles gárdája vett részt, többek között *A. Dobrý*, *L. Veinar*, *Vl. Kneř*, *K. Gajan*, *M. Zachoval*. A hozzászólók a III. rész téziseit is jelentős tudományos eredményként értékelték és egyöntetű elismeréssel méltatták pozitívumait. A tézisek helyesen emelik ki a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának progresszív történelmi jelentőségét; ugyanakkor sikerrel szállnak szembe a köztársaság demokratizmusát dicsőítő burzsoá legendákkal, leleplezve a masarykizmus lényegében népellenes, burzsoá jellegét és a nyugati imperialista hatalmakat kiszolgáló, nemzetietlen szerepét; helyesen ábrázolják a csehszlovák munkásosztály és a dolgozó nép meg nem alkuvó harcát a tőkés rendszer ellen, különösképpen a barbár német fasizmus nyomasztó igája ellen, megmutatva Csehszlovákia Kommunista Pártjának élenjáró szerepét a cseh és szlovák nép felszabadulásáért vívott harcban. A tézisek híven tükrözik vissza azt a hatalmas történelmi fordulatot, amelyet a Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelme és Csehszlovákia felszabadítása jelentett. Végül külön hangsúlyozni kívánjuk, hogy a csehszlovák történészek elkészítették a népi demokratikus korszak történetét áttekintő tézisek nagy részét is, ami ösztönzést és tanulságot nyújthat a magyar történettudomány számára.

A III. rész téziseinek hiányosságairól szólva, első helyen említhetjük a periodizációs problémákat. Számos felszólaló méltán kifogásolta, hogy a tankönyv III. kötete 1918 októberével, a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásával kezdődik. Helyesebbnek tartották, hogy a kötet 1917 novemberével vegye kezdetét, minthogy *a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének talaján sarjadtak ki* az Osztrák-Magyar Monarchiát megdöntő forradalmak és vált lehetővé — amint erre a tézisek is utalnak — a Csehszlovák Köztársaság megalakulása is.

A hozzászólók többsége nem fogadta el az első és második szakasz (»Harc a Csehszlovák Köztársaság politikai jellegéért« 1918—1920, illetve »Útban a burzsoázia uralmának átmeneti stabilizációjához« 1921—1925) alapvető jellemzését és időbeli elhatárolását. Joggal mutattak rá arra, hogy a forradalmi fellendülés szakasza Csehszlovákiában is 1923-ig tart, s a kapitalizmus részleges és időleges stabilizációja csak 1924-től számítható.

A konferencián igen alaposan megvitatták az 1918—1920-as forradalmi átalakulás számos fontos elvi kérdését. Ezek közül megemlítjük azokat a kritikai megjegyzéseket, amelyek a forradalmi helyzet objektív feltételeinek alaposabb kidolgozását kíván-

ták. (Itt jegyezzük meg, hogy hasonló igény merült fel az 1848-as polgári forradalom előzményeivel, a századforduló utáni forradalmi válsággal kapcsolatban, továbbá általában a forradalmak osztályerőviszonyait illetően is.)

A III. rész sem teljesen kielégítő az objektív gazdasági törvények működésének konkrét ábrázolását illetően. Ha a szabad versenyen alapuló kapitalizmus időszakában a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang törvényének problematikáját szükséges mélyebben elemezni, akkor az imperializmus, kiváltképpen pedig a kapitalizmus általános válságának időszakában a termelési viszonyok és a termelőerők jellege között egyre jobban kiélesedő ellentétet kell a tárgyalás középpontjába állítani, mint amely objektíve meghatározza a kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulását, a szocialista forradalom győzelmének szükségszerűségét. Ebből a szempontból még nem tekinthetők véglegesnek a téziseknek azok a részei, amelyek a munkásosztály helyzetével, elnyomorodásával és a csehszlovák burzsoá köztársaság agrárviszonyaival foglalkoznak. Nem kétséges, hogy ezeknek a kérdéseknek a behatóbb vizsgálata egyben jobban megalapozza a munkás-paraszt szövetségnek, e sarkalatos kérdésnek megértetését, jobban megvilágítja annak az erőnek a létrejöttét, amely képes megdöntetni a kapitalista rendet és megvalósítani a szocialista társadalmat. A vita résztvevői rámutattak azokra a feladatokra, amelyek e téren várnak a tankönyv szerzőire.

A fentiekkel összefügg a nemzetiségi kérdés tárgyalásának néhány hiányossága. A szerkesztői referátumok és a hozzászólások alapján kialakult az a nézet, hogy a tankönyvben több figyelmet kell fordítani a burzsoá Csehszlovákia nemzetiségeinek helyzetére, mozgalmaira, éles különbséget téve e nemzetiségek burzsoáziájának reakciós, soviniszta tevékenysége és dolgozó osztályainak szocialista és demokratikus mozgalmai, internacionalista szelleme között. A tézisek nem használják ki teljesen azt a lehetőséget, amelyet a cseh imperialista burzsoázia leleplezéséhez nemzeti elnyomó politikájának élesebb megvilágítása nyújthat. A szovjet történészek rámutattak annak — a fentiek után némileg váratlanul ható — tézisnek a tarthatatlanságára, hogy t. i. a burzsoá köztársaság bukásában döntő szerepet a nemzetiségi ellentétek kirobbanása játszott volna. A valóság az, hogy »a Csehszlovák Köztársaság 1938—1939-ben az imperialista hatalmak diktátuma és a hazai burzsoázia kapituláns klikkjének árulása következtében semmisült meg«.*

A III. rész színvonalas vitáján felmerült számos egyéb fontos kérdés közül egyet kívánunk még kiemelni: a cseh burzsoáziának és nyugati imperialista támaszainak leleplezése mellett jobban ki kell domborítani a *német militarizmus* veszélyének különös jelentőségét a kelet-európai országok — így Csehszlovákia — szempontjából. Szenvedélyesen és a vádoló tények erejével fel kell szítani a gyűlöletet a német fasizmus népet-nemzetet irtó barbársága ellen. Egyszersmind történetileg alá kell támasztani, hogy Európa, mindenekelőtt a kelet-európai országok biztonsága elválaszthatatlan egy demokratikus Németország lététől és felvirágzásától.

A konferencia plenáris ülései mellett rendkívül termékenyeknek bizonyultak azok a baráti megbeszélések, amelyeken a csehszlovák történészek és vendégeik szűkebb körben a vitát tovább vitték, egy-egy részletkérdést mélyebben megtárgyaltak, vagy saját kutatásaikról számoltak be és kölcsönösen kicserélték tapasztalataikat. E szívélyes légkörben folyt beszélgetések nagyban hozzájárultak a baráti országok történészei közötti kapcsolatok továbbfejlesztéséhez és az együttműködés további kiépítésének kiindulópontjává váltak. Különösen jelentős volt az az ülés, amelyen *P. N. Tretyakov* professzor vezetésével az egyes delegációk néhány közvetlenül előttünk álló közös feladat alapelveiben és az 1955. év néhány közös rendezvényének előkészítésében jutottak megállapodásra.

A csehszlovák történészek smolenicei konferenciája *J. Macek* zárószavával fejeződött be. J. Macek a konferencia munkáját igen pozitívan értékelte, mint amely nagy segítséget nyújtott a szerzőknek a tézisek átdolgozásához és a tankönyvek elkészítéséhez. Egyúttal összefoglalta azokat a legfőbb teendőket, amelyeket a szerzői kollektíváknak végre kell hajtaniok. Ezek sorából kiemeljük a következőket: meg kell mutatni a *munkásosztálynak*, a társadalmi haladás vezetőerejének szerepét a maga teljességében, továbbá *a munkás-paraszt szövetség* létrejöttének szükségszerűségét; ki kell emelni a *cseh* és *szlovák nép* mélyengyökerező történelmi kapcsolatait és a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának szükségszerű voltát; szélesen és sokoldalúan fel kell tárni a szomszédos baráti országok népeinek *közös történelmi sorsát*, egymásrautaltságát, kölcsönös kapcsolatait és *közös* harcait; ki kell dolgozni az *objektív gazdasági törvények* történelmi

* *A. I. Nyedorezov—Sz. I. Praszolov:* A csehszlovák történészek konferenciája Csehszlovákia új- és legújabbkori történetének téziseiről. Vopr. Iszt. 1954. 11. sz.

szerepét és érvényesülésük sajátos vonásait; különös gondot és figyelmet igényel *a népi-demokratikus forradalom* kérdésének kutatása és a népi demokrácia korszakának tudományos kifejtése.*

A smolenicei konferencia — amint a fentiekből is kitűnik — nemcsak a csehszlovák történettudomány szempontjából volt jelentős, hanem a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeinek együttműködése szempontjából is, és számos értékes tanulsággal szolgált a magyar történettudomány számára. A munkaszervezés dolgában tanulságos volt, hogy a csehszlovák történészek a tankönyv-munkálatokat rendszeresebb, nyugodtabb menetben készítették elő, mint mi, és már a tézisek kidolgozása során igénybevették azt a nagy segítséget, amit a szélesköru, sőt a nemzetközi nyilvánosság előtt történő megvitatás nyújt. Ami történettudományunk tematikai tervezését illeti, még inkább megvilágosodott annak szükségessége, hogy a következő években az eddiginél fokozottabb mértékben foglalkozzunk a magyarországi *nemzetiségi kérdéssel*, a magyar uralkodó osztályok nemzeti *elnyomó politikájának* részletes feltárásával, sovinizmusának leleplezésével és a mi eszközeinkkel is hozzájáruljunk a *burzsoá nacionalizmus* maradványainak felszámolásához. Fel kell figyelnünk a baráti országok történészeinek arra a megállapítására, hogy a dualizmus rendszerében a magyar uralkodó osztályok igen jelentős uralmi pozíciókat töltöttek be, az egyenlőtlen fejlődés folyamán a századforduló idejére Magyarország súlya a monarchián belül bizonyos tekintetben megnövekedett, a »magyar szupremácia« érvényesítése még kíméletlenebbé vált. E helyes megállapítások figyelembevételével korrigálnunk kell azt a történettudományunkban fellelhető egyoldalúságot, amely a Habsburg-monarchián belül Magyarország gyarmati, illetve félgyarmati helyzetét s a függés súlyosbodását állította előtérbe.

Végül a legdöntőbb tanulság: a történettudomány terén is kialakult *a Szovjetunió és a népi demokratikus országok közös tábora*. Erről tanúskodott az, hogy a konferencián részt vett történészeket az internacionalizmus szelleme, az alapvető tudományos-politikai kérdéseknek eszmeileg egységes felfogása kapcsolta össze. Számunkra különösen megragadó volt, hogy míg a múltban a burzsoázia történelemírói a cseh, a szlovák és a magyar nép között az ellentéteket szították és a történelemírást az ellenségeskedés eszközévé torzították, addig ma a dolgozó nép történészei felismerték közös történelmünk igazi tanulságát: népeink szoros kapcsolatát és egymásrautaltságát. Ki kell emelnünk például, hogy csehszlovák és magyar történészek alapjában egységes álláspontot foglalnak el az 1848-as polgári forradalom, az 1919-es Tanácsköztársaság és több más döntő kérdés megítélésében. Csehszlovák barátaink, csakúgy mint mi, elsőrendű feladatunknak tartják gazdasági fejlődésünk közös vonásainak, népeink, munkásosztályaink kapcsolatainak és kölcsönhatásainak, főként közös harcainak feltárását, haladó hagyományaink ápolását.

Ezen az úton jelentős lépéssel segített mindannyiunkat előre a smolenicei konferencia.

PACH ZSIGMOND PÁL—HANÁK PÉTER

* A konferencia határozatait részletesen l. Československý Časopis Historický. 1954. 3. sz. 571—572.

SZEMLE

ZSIGMOND LÁSZLÓ:

ADALÉKOK A MAGYAR ELLENFORRADALMI RENDSZER KÜLPOLITIKÁJÁHOZ 1929—1945

(Budapest, Szikra, 1953. 152 l.)

A szerző igen fontos, és népünk mai küzdelmeivel szorosan összefüggő feladat feldolgozását végezte el. Azt mutatja meg, hogy az amerikai és az angol imperialisták általános és magyarországi politikájának milyen szerepe volt legújabbkori történetünk súlyos nemzeti katasztrófájában, Magyarországnak a fasiszta blokkhoz és a Szovjetunió elleni háborúhoz csatlakozásában. A munka népszerűsítő jellegű és arra törekszik, hogy kiragadva a legfontosabb eseményeket, mutassa meg e problémát. Visszanyúl az 1920-as évekhez bevezetésszerű vázlatossággal, bővíti a tárgyalást a német fasizmus hatalomrakerülésénél és a könyv nagyobbik felét a második világháború kérdéseinek taglalására fordítja.

Az amerikai és angol imperialisták ismeretes szovjetellenessége a német fasizmus talpraállításával és annak megerősödésére vezető sorozatos engedményekkel végzetes hatással volt hazánk sorsának alakulására — mutatja meg Zsigmond könyvében. A délkelet-európai hegemónia átengedését a német imperializmusnak, a müncheni »megértést« és annak magyar vonatkozású kiegészítéseit a magyar burzsoázia méltán úgy fogta fel, mint az amerikai és angol imperialisták jóváhagyását a német—olasz agresszív blokkhoz csatlakozásra. Sokat foglalkozik Zsigmond a magyar—német imperialista ellentétekkel, amelyek a magyar burzsoázia politikájában a németek kiszolgálásának fővonala mellett állandó ingadozásokra vezettek. A német imperializmus növekvő nyomásával szemben kialakult a magyar burzsoáziának egy ingadozó szárnya, a Bethlen—Teleki—Kállay-csoport, amely a német behatolással szemben valamilyen ellensúlyt keresett. Szembehelyezkedett azonban a külpolitikában a kollektív biztonság demokratikus irányzatával, a belpolitikában pedig a németellenes demokratikus törekvésekkel, mert nem adta fel a szomszédos országok elleni területrabló terveit és azt remélte, hogy ehhez szovjetellenes szolgálataiért támogatást nyer nemcsak a német, de az angol és az amerikai imperialistáktól is. Így alakították ki azt az eleve kudarcra ítélt lavírozó politikát, amely a német agresszió palástjába kapaszkodott, de ugyanakkor ezt ellensúlyozni akarta azzal, hogy forróbban ölelte az olasz imperializmust, mint a németet és az angol felé kacsingatott. Az 1934-es római egyezmény, a Ciano-féle »horizontális «tengely Róma — Budapest — Bécs vonala, majd ennek összeomlása után a magyar—lengyel közeledés és később a magyar—jugoszláv »örök-barátság« próbálkozásai, a magyar burzsoázia vérszegény kísérletei voltak ennek az »önállónak« remélt imperialista politikának megvalósítására. A magyar burzsoáziának ez a németeket támogató németellenessége, a lengyel, görög és jugoszláv burzsoázia hasonló manővereivel együtt teljes vereséget szenvedett a világháború első szakaszában. Az ezt a politikát követő burzsoá államok 1941 tavaszán már a porban hevertek, vagy katonailag leverve, mint Lengyelország és Jugoszlávia, vagy Németország csatlósaként még ideiglenesen élvezve az agresszió néhány előnyét, de már teljesen elszigetelődve, önállóságukat elveszítve, német függőségbe süllyedve, mint Magyarország és Románia.

1941 júniusában kezdődött meg a fasiszta Németország támadása a Szovjetunió ellen, amely a fasiszta támadók teljes megsemmisülésével végződött. Az amerikai és angol imperialisták részéről ezután sem szüntek meg a kísérletek a müncheni politika feltámasztására. Titkos diplomáciájuk szovjet szövetségesük háta mögött különböző intrikákat folytatott, hogy a háborúban tönkremenjen egyaránt a velük szembenálló fasiszta Németország és a velük szövetséges Szovjetunió. Ez könnyítette meg a magyar burzsoázia bekapcsolódását a Szovjetunió elleni támadásba, mert az angol orientáció felé ingadozó csoport számos diplomáciai jelzés alapján remélhette, hogy a Szovjetunió megtámadása nem fogja maga után vonni a Szovjetunió szövetségeseivel, Angliával és az Egyesült Államokkal is a hadiállapot bekövetkezését. A magyar burzsoázia angolok

felé hajló csoportja nem győzte ezért hangsúlyozni, hogy ők Németországot csak a Szovjetunió ellen támogatják, de a nyugati kapitalista hatalmakkal szemben nem. E diplomatizálások azonban mindkét részről kudarcot vallottak. Anglia és az Egyesült Államok hosszas huza-vona után az antifasiszta közvélemény és szövetségesük követelésére mégis csak kénytelen volt hadiállapotba lépni a horthysta Magyarországgal; Németország és a magyar burzsoázia német-barát csoportjai is keresztülvitték a hadiállapot bejelentését Angliával és az Egyesült Államokkal szemben.

Az amerikai és angol imperialisták amikor felismerték, hogy a német fegyverek a szovjet népekkel szemben vereséget szenvedtek, újabb diplomáciai manőverekbe kezdtek. Terveket kovácsoltak újabb szovjetellenes övezetek létrehozására, a fasizmus alól felszabaduló népek forradalmának meggátlására, az ott uralkodó burzsoá klikkek átmentésére. Zsigmond igen érdekesen részletezi a különféle tervek délkelet-európai változatait, a Habsburg-monarchia visszaállításának új elképzelését, a török vezetés alatt álló balkáni föderációt stb. A magyar burzsoázia lavírozgató csoportja a tervekről természetesen tudomással bírt és ennek felhasználásával akarta újra megtalálni az angol és amerikai imperialisták ideiglenesen elengedett segítő karját. A Bethlen—Kállay csoport hosszas ingadozások után, a fasiszta blokk szétesésekor már szerette volna elkötni szekerét a szakadékba rohanó német fasizmus mellől. A háborúból kilépésre egyetlen út az volt, amelyet a Kommunista Párt tárt a nemzet elé: szembefordulás a német megszállókkal, együttműködés a közeledő Szovjet Hadsereggel, összefogás minden németellenes nemzeti erővel. Erre azonban a magyar burzsoázia németektől elforduló csoportja képtelen volt. Ahogy a szovjetellenesség, a területrablások, a népgyűlölet, ingadozásai és ellentétei dacára belehajtották a burzsoáziát a német függőségbe, úgy tették most ezek a vonások képtelenné arra, hogy kilépjen a háborúból. Kállay és Lakatos titkos tárgyalásokat kezdtek a távollévő nyugati hatalmakkal, de elzárkóztak a magyar határok közelében küzdő Szovjet Hadseregtől, folytatták a föld alá szorított németellenes erők gyilkos pusztítását azt remélve, hogy angol-amerikai fegyverek segítik majd őket népellenes uralmuk megtartásában, a cégér kisebb átfestésével újabb szovjetellenes intrikák bázisául. E tervek is összeomlottak, de ez igen sokba került a magyar népnek, hazánk a nyilas martalócok zsákmánya és hosszan-tartó nehéz harcok színtere lett, míg a Szovjet Hadsereg felszabadította.

Zsigmond könyvének egyik értékét azoknak a leleplező erejű tényeknek és összefüggéseknek a feltárása jelenti, amelyekkel megvilágítja az amerikai és angol imperializmus és a magyar burzsoázia reakciós politikájának összefüggéseit. Mindezt azonban olyan szemszögből tárja elénk, ami gondolatmenetének fő vonalát eltorzítja és a részleteket túlzóan leegyszerűsíti. Az a helyes szempont vezeti, hogy felszabadulás utáni történetünkben az ellenforradalmi erőket támogató amerikai imperialisták szerepéhez világítsa meg a történelmi előzményeket. Ezt azonban nem úgy teszi, hogy ennek a gyökereit, hajtásait, fejlődését mutatja meg a felszabadulás előtt, hanem a reakciós erők felszabadulás utáni állapotának arányait vetíti vissza az előző időszakra. Ugyanolyan jellegűnek és súlyúnak tekinti az amerikai és az angol imperialisták szerepét a két világháború közötti időben változatlanul, mint a felszabadulás után. Ez odavezet, hogy eltűnik a második világháború időszakában a fasiszta Németország, mint a béke és függetlenség legfőbb ellensége a könyv hasábjairól, és helyébe kerül az amerikai és angol imperializmus. Zsigmond helyesen tárja fel az amerikai és angol imperialisták törekvéseit a háború alatt, új kapitalista egységfrontra Németországgal, könyvében megbecsülendők az erre vonatkozó adatok és szempontok, de csak erre figyelve, megfeledkezik teljesen a dolog másik oldaláról, hogy továbbra is megvoltak az imperialista ellentétek, amelyek más tényezőkkel, a Szovjet Hadsereg gyors győzelmével és a néptömegek nyomásával szemben lehetetlenné tették új München létrehozását. Zsigmond könyvének első részében — bár távolról sem szerepének megfelelően —, de itt-ott még foglalkozik az imperialisták egymásközötti ellentéteivel, de a Szovjetunió elleni háború megkezdése után ezt a tényezőt teljesen elhanyagolja. Ezért olyan hamis optikáját adja a nemzetközi viszonyoknak, mintha az egységes szovjetellenes kapitalista blokk kerekedett volna felül a háború alatt, nem pedig a németellenes demokratikus szövetség, amelynek létezését meg sem említi. Helyes Zsigmondnak az a törekvése, hogy leleplezze az amerikai és angol imperialisták háború alatti reakciós mesterkedéseit a fegyvertársi kötelezettség szabotálására, de a nemzetközi helyzetnek elferdített felfogásából kifolyólag egyenlőségi jelet tesz egyfelől a fegyveresen támadó fasiszta *ellenség:* Németország; másfelől az ingadozó, szabotáló *szövetséges:* Anglia és Egyesült Államok közé. Ezáltal nemcsak a főellenség tűnik el a nemzetközi élet porondjáról, hanem a szövetséges is. Úgy tűnik, mintha nem a Szovjetunió szigetelte volna el a háború alatt a fasiszta Németországot, hanem fordítva, a kapitalista államok a Szovjetuniót.

Zsigmond munkájának az amerikai és angol imperialisták magyarországi politikájának vázolásán kívül másik érdeme, hogy a magyar burzsoázia Bethlen—Teleki—Kállay csoportjának politikáját, amelyhez még ma is tapadnak liberális illúziók, néhány fő vonásában ábrázolja. Ez hozzásegít ahhoz, hogy a magyar burzsoáziának azelőtt gyakran igen leegyszerűsítve megrajzolt kül- és belpolitikáját reálisabban, sokoldalúbban lássuk. De Zsigmond ugyanakkor, amikor régi sémákat felszámol, azok helyébe újabbakat illeszt. Témaválasztásánál fogva érthető, hogy nem foglalkozik a burzsoázia többi németbarát csoportjának politikájával és csak azt vizsgálja, hogy az angol orientáció felé ingadozó csoportnak milyen volt a kapcsolata, összefüggése a kispolgári ellenzékkel, de a kispolgári ellenzéket szektás leegyszerűsítéssel tárgyalja.

A kispolgári ellenzék szerepe igen bonyolult volt a világháború időszakában. Mögöttük álltak a munkásosztály jelentős szociáldemokrata tömegei, a parasztság németellenes része, a kispolgárság liberális csoportjai. Ezekre a tömegekre számíthatott elsősorban a németellenes ellenállási mozgalom, de ugyanakkor a burzsoázia lavírozó része is messzemenő terveket fűzött az ellenzékhez. Vezetőinek nagy részét szoros szálak fűzték a burzsoáziához, sovinizmusuk, szovjet- és kommunista-ellenességük alig különbözött attól. Azonban az azonosság mellett volt egy sor ellentét a kül- és belpolitika kérdéseiben a burzsoázia lavírozó része és a kispolgári ellenzék között, amiről Zsigmond elfeledkezik.

Zsigmond ezt a bonyolult kérdést újra túlzó egyoldalúsággal nézi. A kispolgári ellenzék politikájával csak abból a szempontból foglalkozik, hogy mi volt a szerepük a burzsoázia terveiben a fasiszta rendszer átmentési kísérleteinél. Zsigmondot témája feljogosítja arra, hogy a kérdésnek csak ezt az oldalát vizsgálja. Mindaz, amit erről ír, az ellenzéki vezetők árulásáról, az ellenzék egész politikájának ingatagságáról, igaz és jó szó, de hibája, hogy az egész beállítás, az általánosító következtetések csak ezekből a jelenségekből vonódnak le, és nem veszi figyelembe az ellenzék egész szerepét, elhanyagolja azt, ami a különbség a burzsoázia és a kispolgári ellenzék között. Egyenlőségi jel kerül itt is a szociáldemokrata-kisgazda politika, valamint a Teleki, Kállay-féle politika közé. Újra eltorzul a kép, mint a nemzetközi helyzetnél: nem látni, ki a szövetséges, ki az utitárs és ki a főellenség.

Zsigmond könyve 1953-ban jelent meg, de anyagát még jóval ezt megelőzően állította össze. Hibái összefüggnek azokkal a jelenségekkel, amelyeknek felismerésére azóta megjelent pártdokumentumok, tudományos viták tanítottak. Az ebben az időben készült több, a legújabbkor történetével foglalkozó munkánkban kisebb vagy nagyobb mértékben hasonló hibák vannak. Zsigmond több szempontból értékes munkája is tanulságosan példázza, hogy mennyire elhomályosítják a bonyolult történelmi folyamat törvényszerűségeit az olyan tendenciák, mint a múltba való visszavetítés, a túlzó leegyszerűsítés, az erőszakolt idézgetés, a személyi kultusz.

KATÓ ISTVÁN

ISTVÁN HAJNAL:

L'ENSEIGNEMENT DE L'ÉCRITURE AUX UNIVERSITÉS MÉDIÉVALES
(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest 1954, 187 l.)

AZ ÍRÁSTANÍTÁS A KÖZÉPKORI EGYETEMEKEN

Hajnal István az írástörténet és a paleográfia kiváló művelője, tudományos működésének kezdete óta behatóan foglalkozott az európai latin írásbeliség egyes problémáival, elsősorban pedig azzal a meglepő hasonlósággal, amely a XII. században Európa-szerte újra megindúló okleveles gyakorlatban alkalmazott írásformáknál, írásstílusban mutatkozik.

Az okleveles gyakorlat Magyarországon vagy Lengyelországban és Csehországban akkor kezdődött, amikor a nyugati fejlettebb feudális országokban a X. század óta lehanyatlott okleveles gyakorlat újjáéledt. A feudális tulajdon biztosítása a helyi jogi normák szerint ugyan, de egész Európában egyre inkább oklevelek segítségével történt. Az egyes feudális uralkodóosztályok a birtokállományukban beálló változásokat oklevelekben rögzítették, és ezeket használták fel egyre sokasodó birtokpereik alkalmával. A kelet-európai bomló ősközösségi társadalmak különféle bizonyítási eljárásai egyre inkább háttérbe szorultak, és átadták helyüket az általánossá váló okleveles bizonyításnak.

Az így keletkező sokágú és bonyolult szükségletek kielégítése szinte zavartalanul folyt, létrejött minden országban egy népes klerikusréteg, amely az egyre szaporodó írásbeli munkát ellátta. Ezt a klerikusréteget többé-kevésbé szoros szálak fűzték az egyházhoz, amelynek közvetlen hatalma alatt állott. A klerikusok az egyházi érdekeket igyekeztek mindenütt előmozdítani még akkor is, ha világi uralkodók vagy testületek közvetlen szolgálatában működtek. Nevelésük, képzésük egyházi irányítás alatt állott, akár a XII. század első felének iskoláiban, akár pedig az e század vége felé kialakuló egyetemeken tanultak. Képzésükben igen nagy szerepet játszott a kánonjog elsajátítása, amelynek a helyi szokásjogokkal szemben mindenütt buzgó terjesztőivé válnak. Később azonban a klerikusok szoros kapcsolatai az egyházzal meggyengültek, a XV—XVI. században pedig már világi értelmiséggé válnak, és megint csak nagy szerepet játszanak, elsősorban a centralizált államokban, ahol a hivatalnokok népes rétegét alkotják.

A klerikusok voltak tehát — Itáliát és Spanyolországot kivéve — az oklevelek szerkesztői és írói. S ha az okleveleknek írása és formulás részei az »írásbeliség felújulása« (XII—XIII. század) korában meglepő hasonlóságot mutatnak Európa egymástól távoleső országaiban, akkor ennek okát elsősorban az ugyanekkor kialakuló klerikusréteg képzési módjában, iskoláiban kell látnunk, melynek egységét az univerzalitásra törő egyház biztosította.

A régebbi paleográfiai és diplomatikai irodalom azonban a hasonlóság okát nem itt kereste. A legtöbb kutató megelégedett a pápai és a német császári kancellária közvetlen hatásának feltételezésével. Ezek szerint a kelet- és észak-európai uralkodói kancelláriák e két régi oklevélkiállító fórum tevékenységét vették mintául, a pápai és császári okleveleknek egyes elemeinek összeolvasztásával vagy csak egyszerű lemásolásával hozták létre okleveleiket. Finom részletkutatások ilyen eseteket konkrét példákon is kimutattak (L. pl. I. István magyar király okleveleit). Hasonló, egyszerű mechanikus átvételekről beszélnek egyes lengyel kutatók, amikor pl. az első lengyel okleveleket a betelepülő idegen szerzetesrendek egyes tagjai munkájának tartják stb. stb. Anélkül, hogy egyes ilyen kölcsönzések lehetőségét tagadnók, hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezek a magyarázatok csakis a X—XI. századra és a XII. század első felére fogadhatók el, amikor a kelet- és észak-európai országokban csak elvétve találkozunk egy-egy oklevéllel, amikor itt a fejedelmi kancelláriák még nem alakultak ki.

Ezekkel a nézetekkel szorosan összefügg egy másik elmélet is, amely szerint a kelet-európai országok a nyugaton kialakult írás- és oklevélformákat bizonyos késéssel veszik át. W. Wattenbach szerint ez a késés *törvényszerű* és egy fél évszázadra terjed[1], míg a A. Giry ezt a késést, ha nem tartja is törvénynek, de tapasztalati ténynek tekinti és 100 évre teszi.[2]

Az írás- és oklevélformák terjedésének magyarázatára különben két szervesebb, alaposabb elmélet is keletkezett. Az elsőt O. Posse fejtette ki[3], és ez a kolostori iskolákra vonatkozik. Szerinte a könyvírást, s rendszerint az oklevélírást és szerkesztést is egyes kolostorokban tanították, és a szerzetesek ezt a tudományt továbbvitték a fiókkolostorokba, sőt a pápai és uralkodói kancelláriákba is. Így tehát részletes analizissel ki lehet mutatni Európában egy egész sor kolostori írás- és oklevélformát, és ezek visszavezethetők egyes kolostori iskolákra. A másik elmélet pedig (L. Delisle, L. Traube, H. Schubert stb.) — ez csak az oklevélírásra vonatkozik — inkább a világi papok szervezett iskolázását tartja szem előtt, és írástartományokról beszél. A felmerült problémákat tehát mindkét elmélet már az oklevélírók iskolázásával magyarázza, és kétségtelen, hogy igazuk is van a XI—XII. századra vonatkozóan. A két elmélet tulajdonképpen nem is mond ellent, hanem kiegészíti egymást.

Századunk első éveiben azonban szaporodni kezdtek az oklevélhasonmás-gyűjtemények, ismertté váltak az északi és keleti országok oklevélírásai. Egyes paleográfusok ekkor már kételkedni kezdtek a régi elméletek helyességében, hiszen az új kiadványok szerint az északi és keleti országok írásai a lehető legmodernebb formákat mutatják. Az itteni okleveles gyakorlat általában a XII. század második felében indul meg, a kánonjog szerinti autentikus pecséttel ellátott oklevelekről van szó, s ezek szinte semmiben sem maradnak el a francia vagy német oklevelek mögött. A magyarázat azonban soká váratott magára. Ezt adta meg azután Hajnal István első idevágó munkájában.[4]

[1] Anleitung zur lateinischen Paleographie.[4] 1896. 39. l.
[2] Manuel de diplomatique.[2] Paris, 1925. 517. l.
[3] Die Lehre von den Privaturkunden. 1889.
[4] Írástörténet az írásbeliség felújulása korában. Bpest., 1921.

A magyar okleveles anyag beható vizsgálata Hajnal Istvánt arra indította, hogy a megoldását a kialakulóban levő párizsi egyetemen keresse. Ő maga és tanítványai, köztük e sorok írója is, ezen az úton haladt tovább és a magyarországi oklevélírók párizsi iskolázásával igyekezett megmagyarázni azokat az egyezéseket, amelyek a magyar oklevelek írásformái és formulái, valamint a külföldi oklevelek írása és formulái között fennállnak.

Ezt a tételt többé-kevésbé sikerült már régebben bebizonyítani, de nyitva maradt egy sor fontos kérdés. Hogyan és miként tanították az oklevélírást és szerkesztést a párizsi egyetemen, a trivium vagy a quadrivium melyik részébe illeszkedett be az írástanítás stb.?

Ezekre a kérdésekre ad kimerítő feleletet Hajnal István most ismertetett munkája, amely a középkori egyetemeken folyó írástanítás problémáit vizsgálja finom részleteiben. Sajnos, az egykorú források alig ejtenek el egy-egy szót az írástanítás titkairól, de a szerző ezt a pár szót egységes és igen szemléletes egészbe tudja összeilleszteni.

Az a kép, amelyet már korábbi munkáiban nagy vonalakkal megrajzolt, most minden részletében kidolgozott, plasztikus ábrázolássá válik.

A munka azonban eredményeiben messze túlmegy az írástanítás kérdésének szűk problémáján. Elsősorban is elénktárul a párizsi egyetem, a koraközépkori Európa legnagyobb kulturális centrumának mozgalmas, bonyolult élete. Ezt a pezsgő kultúréletet jobban és teljesebben ismerjük meg a szerző művéből, mint azokból a közkézen forgó könyvekből, amelyek egyes egyetemek történetét vagy a középkori egyetemek történetét általában tárgyalják. Éppen azért, mert a szerző az egyetemi oktatásnak és tanulmányi rendnek csak egy kis részét vizsgálja, a források szűkszavúsága miatt kénytelen behatóan elemezni az egész egyetemi rendszert. Az eredmény a valóságot hűen visszaadó, részleteiben is pontos kép lesz.

Az első fejezetben a középkori egyetemeken folyó elemi oktatás problémáit vizsgálja a szerző. Sehol még ilyen világosan kifejtve nem olvastunk arról, hogy az elemi oktatás (a latin nyelv és grammatika stb.) szerves része volt az egyetemi tanulmányoknak, hogy a középkori egyetem tulajdonképpen egy monopoljogokkal rendelkező bonyolult szervezetű olyan tanintézmény, amelyben a tanulók az olvasástól kezdve egészen a teológiai ismeretekig mindent elsajátítottak. A szerző különös figyelmet fordít az egyes kollégiumok életére, az ezekben folyó tanításra is. Erősen hangsúlyozza, hogy a latin nyelv oktatása és az ezzel szorosan összefüggő olvasás- és írástanítás, továbbá más alapvető ismeretek megszerzése, tehát az, amit ma elemi ismereteknek nevezünk, lényeges, igen fontos részei voltak az egyetemi oktatásnak.

A második fejezetben éppen ezt az elemi oktattás analizálva, szépszámú forráshelyet felsorolva bizonyítja a szerző, hogy a diktálás az az alapvető módszer, amelyel az írást az egyetemeken tanítják. Magáról az írástanításról a forrásokban kevés szó esik, mert ezt abban az időben még fogalmilag sem tudták elválasztani a latin nyelv, a latin kiejtés és grammatika tanításától. Ezt az oktatást az egyetem legjobb erői, különböző fokozatokkal rendelkező tanerői végezték, és a tanulók zöme az írástudás megszerzésével már be is fejezte tanulmányait, elhelyezkedhetett valamilyen jövedelmező állásban.

A harmadik fejezet az oklevélírás tanításának problémáival foglalkozik. A források sajnos elég szűkszavúak és így a szerző csak többé-kevésbé megalapozott hipotézisre jut. Bevonja vizsgálódásai körébe a bolognai egyetemet és az angol egyetemeket stb. is, és az itt nyert eredményeket igyekszik mutatis mutandis alkalmazni a párizsi egyetemre. Végeredményben valószínűsíteni tudja, hogy a tanulók már a grammatika tanulásánál olyan gyakorlati és elméleti ismeretekre tettek szert, hogy az oklevélírás megtanulása nem jelentett nekik nagyobb fáradságot. Ezeknek az ismereteknek a megszerzése pedig a retorika keretei között történt. Ekkor szerzik meg azt a gyakorlatot, amely a könyvírásnak az egyre inkább kurzív formákat mutató oklevélírássá való átalakításához szükséges. Ugyancsak a retorika szolgáltatja azt az ismeretanyagot is (formulák, jogi ismeretek stb.), amely az oklevélszerkesztéshez szükséges. Az egyetem az oklevélírás és szerkesztés művészetét már a tulajdonképpeni tananyagon kívülálló gyakorlati képzés részének tekintette, és az egyetemi statutumokban ezért nem esik róla szó. Az oktatást valóban sokszor azok az egyetemi végzettséggel rendelkező mesterek végezték, akik már a gyakorlati életben elhelyezkedtek, valamelyik hatóságnál vagy hivatalnál éppen oklevélszerkesztési munkával foglalkoztak. Az oktatás azonban rendszerint a kollégiumokban folyt, és így azt nyugodtan az egyetemi oktatás részeként foghatjuk fel.

A negyedik és utolsó fejezetben a szerző nagy összehasonlító anyag, elsősorban pedig oklevélformulák bevonásával bizonyítja az európai okleveles gyakorlat egységét. Az összehasonlítások alátámasztják azt az állítást, hogy az egyes kancelláriák közvetlen

hatása kikapcsolható, az egységet az oklevélíró klerikusréteg közös iskolázása biztosítja. Azokat a szorosabb egyezéseket, amelyek pl. az osztrák és magyar gyakorlat között mutathatók ki, a szerző azzal magyarázza, hogy mindkét ország klerikusai a párizsi egyetemen ugyanazon »natio« kereteibe tartoztak, azonos tanároktól tanultak stb. Állításait e téren nem tartja véglegeseknek, további összehasonlítások szükségét hangoztatja és rámutat néhány olyan jelenségre, amelyek ellenmondani látszanak az elért eredményeknek.

A munka véleményünk szerint jelentős hozzájárulás a poleográfia és a diplomatika továbbfejlesztéséhez. Szempontjaival kitágítja e tudományok eddigi meglehetősen szűk kereteit, megveti az összehasonlító paleográfia és diplomatika egészséges alapjait, legalábbis a XII—XIII. századokra vonatkozólag.

Hajnal István professzor munkája eredményeiben azonban túlmegy a fenti kereteken, tisztáz vagy felvet egy egész sor olyan egyetemes történeti problémát, amelyek jelentősen gazdagítják eddigi tudásunkat. Példaként csak a pedagógia történetére vonatkozó adataira, a középkori intellektuális réteg, a klerikusok szerepének ábrázolására utalunk. De haszonnal forgathatja a munkát a középkori egyetemes történet minden művelője.

Van azonban e munkának néhány hiányossága is. Az első, hogy kiindulópontul nem a koraközépkori feudális társadalmak elemzéséből indul ki, nem mutatja meg, hogy milyen társadalmi szükségletek hívták elő a középkori egyetemeket, miért éppen a párizsi egyetem vált a korszak legnagyobb kultúrcentrumává stb. Ugyanígy hasonló szempontot lehetett volna érvényesíteni pl. a francia és a magyar okleveles gyakorlat összehasonlításánál. Az így nyert eredmények más oldalról is megvilágíthatták volna a koraközépkori magyar társadalom jellegének, valamint a feudális széttagolódás problémájának ma még vitatott kérdéseit stb.

A recenzens másik kifogása módszertani jellegű. A szerző, miután aránylag kevés forrással rendelkezik a párizsi egyetemre vonatkozólag, többször más egyetemekre vonatkozó forrásanyagot von be bizonyításába. Elismerjük, hogy jobb híján ez is járható út, de csak bizonyos fenntartásokkal. Ha az idegen anyag pl. az orleánsi iskolára, vagy a toulousei egyetemre vonatkozik, és időben nem esik messze a tárgyalt kortól, úgy bizonyító értékűnek fogadhatjuk el. De nem tehetjük ezt meg oly esetekben, amikor a párizsi egyetem XIII. vagy XIV. századi tanulmányi rendjéről vagy szervezetéről van szó, és a kiegészítő anyag 150—200 évvel későbbi és még hozzá német egyetemről származik. Készségesen elismerjük ugyan, hogy a koraközépkori feudális Európában a fejlődés igen lassú, egyes intézmények évtizedekig változatlan keretek között működnek, de ez a tétel évszázados viszonylatokra már nem terjeszthető ki. Vonatkozik ez elsősorban éppen az egyetemekre, ahol bizony mind a szervezetben, mind a tanulmányi rendben eléggé gyorsan változtak a dolgok. A fenti esetekben az eredményeket tehát csak fenntartással és hipotetikus jelleggel lehet elfogadni.

Szerettük volna, ha a szerző munkája kronologikus kereteit szűkebbre szabja. A cím szerint ugyanis az egyetemi írástanítás kérdését a párizsi egyetem megalakulásától egészen a régi értelemben vett középkor végéig, tehát a XVI. század elejéig tárgyalja. Viszont a fent említett módszer alkalmazása következtében nem nagyon látjuk az írástanítás háromszázados fejlődését, hanem egy keresztmetszetet kapunk kb. a XIII. század első felére vonatkozóan.

Végül pedig nagyobb figyelemmel lehetett volna kísérni a könyvírás és az oklevélírás közti különbséget. Úgy tetszik nekünk, hogy a megszólaltatott források egy része nem az oklevélírás, hanem a könyvírás tanításáról szól. Úgy gondoljuk, hogy ez két erősen különböző tárgy volt, és a jó könyvírónak még sokat kellett tanulnia, míg jó oklevélíró és szerkesztő lett belőle.

Ha pedig most visszatérünk Hajnal István munkásságának főproblémájához, azaz az egységes európai latin nyelvű okleveles gyakorlat fejlődéséhez, úgy gondoljuk, hogy bizonyos időbeli határokat már megvonhatunk.

A párizsi egyetem megalakulásáig, azaz a XII. század második feléig a kialakulóban levő oklevélírás és szerkesztés több centrumból táplálkozik. Itáliát és Spanyolországot teljesen eltérő fejlődése miatt figyelmen kívül hagyva, kétségtelennek látszik, hogy az oklevélírók egyes kolostorokban és világi papi iskolákban tanulnak, és így az oklevelek kancelláriánként és iskolánként nagyobb eltéréseket mutatnak. Az egység azonban már ekkor is megvan, amit bizonyít a paleográfiában általánosan elfogadott román minuszkula elnevezés, amelynek könyvformája mellett megtaláljuk már a gyorsabb, folyékonyabb oklevélírást is.

Ennek helyére lép azután a különféle országokban valóban bámulatos hasonlóságot mutató »mesterírás« a XII. század végétől kezdve. A gótikus írásnak ez a válfaja fű-

ződik a párizsi egyetemhez. A XIII. század végén azonban már ismét új írásformák tűnnek fel, és ezek már lehetővé tesznek nagyobb eltéréseket, egyéni vonásokat. Úgy gondoljuk, hogy a párizsi egyetem egységesítő hatásának végét itt, a XIII. század végén kell keresni. Ezzel a problémával a szerző még eddig tudomásom szerint nem foglalkozott. Reméljük, hogy kutatásait e kérdésre is kiterjeszti majd, és véglegesen megállapítja annak az írástörténeti korszaknak a végső határát, melynek kezdetét oly szépen kimutatta.

Most még néhány szót arról az ellenérvről, amelyet Hajnal István saját megállapítása ellen hoz fel. A lengyelországi és a magyarországi okleveles gyakorlat között a szerző olyan nagy eltéréseket lát, amelyek bizonyos mértékig ellentmondanak a közös iskolázáson alapuló egységes európai gyakorlatnak. A legfeltűnőbb különbséget az oklevél lengyelországi bizonyító erejének gyengeségében találja, amennyiben a lengyel oklevélben a tanúfelsorolás a XIII. században is megvan, azaz a tanúk bizonyságtétele többet nyom a latban magánál az oklevélnél, mint azt nem egy oklevélszöveg is hangsúlyozza.

Mindennek magyarázatát a lengyel szokásjog rendkívüli szilárdságában kell keresnünk. A feudális viszonyok kifejlődése magában ugyanis még nem teszi szükségessé a lengyel szokásjogi bizonyítási eljárás megváltoztatását. Az oklevél bizonyítóerejének növekedése Németországban és a kelet-európai országokban szoros kapcsolatban van azokkal az egyházi törekvésekkel, amelyek a kánonjogot igyekeznek mindenütt a szokásjog helyébe ültetni. Ezek a kísérletek azonban csak akkor járhatnak teljes sikerrel, ha elég erős fejedelmi, királyi támogatást élveztek. Már pedig a XII—XIII. század folyamán Lengyelország sok kis fejedelemségre szakadt, a feudális széttagoltság korában élt, a nyomasztó egyházi befolyás ellenére nem volt olyan erős központi hatalom, amely az oklevél bizonyító erejét a szokásjogi tanúbizonyítással szemben érvényre tudta volna juttatni. Így volt ez nem egy német fejedelemségben is, ahol a tanúbizonyítás még a XIII. század közepén is előnyben volt az okleveles bizonyítás felett.

Ugyancsak a szélsőséges lengyel feudális széttagolódás magyarázza az okleveles gyakorlatban levő nagy változatosságot is. Hasonló a helyzet a lengyel joggal is. Tulajdonképpen még Nagy Kázmér jogegyesítési kísérlete is sikertelen maradt Lengyelországban a XIV. században; a külön tartományi jogok századokon keresztül fennmaradtak.

Igaza van a szerzőnek abban, hogy a XIII. században, különösen pedig annak első felében a lengyel fejedelmi és egyházi kancelláriák fejletlenebbek voltak, mint Magyarországon.[5] Bár Wl. Semkowicz, a lengyel paleográfia és diplomatika kiváló művelője ezt kétségbe vonja,[6] úgy gondoljuk, hogy egyik lengyel részfejedelmi kancellária szerepét és hatását sem lehet a magyar királyi kancellária szerepéhez mérni és a kisszámú lengyel egyházi oklevélkiállító fórum sem hasonlítható a magyar hiteleshelyekhez. Kevésbé helytálló azonban Hajnal Istvánnak az a gondolata, hogy a lengyelek nyugati iskolázása felületesebb volt, mint a magyaroké. Semkowicznak igaza van, amikor azt mondja, hogy Hajnal István megállapításait aránylag kis lengyel anyagra építi fel. Véleményünk szerint a kutatások e téren való kiszélesítése lengyel viszonylatban is igazolni fogja Hajnal Istvánnak az európai okleveles gyakorlat egységére vonatkozó megállapításait.

Összefoglalva, még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy Hajnal István munkája jelentős mértékben továbbfejleszti az összehasonlító paleográfiát és diplomatikát, valamint a pedagógia történetét, és értékes hozzájárulás a magyar egyetemestörténeti irodalomhoz.

PERÉNYI JÓZSEF

А. З. МАНФРЕД:

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦИИ 1871—1891 ГОДОВ
(Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1952. Стр. 587)
FRANCIAORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA 1871—1891.

A szovjet történettudomány mindig nagy jelentőséget tulajdonított a külpolitikai kérdések tanulmányozásának. Az elmúlt években számtalan cikk jelent meg a szovjet történeti folyóiratokban, amelyek az imperialista államok külpolitikájának, diplomáciájának valamely részletkérdését tárgyalták. A Patyomkin által szerkesztett diplomácia-

[5] *Stephan Hajnal:* Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12-13 Jh. Bpest, 1943. 16. l.
[6] Paleografia łacińska. Kraków, 1951, 378. l., 3. jegyz.

történet megjelenése után, amely az első igényes, összefoglaló jellegű munka ebben a tárgykörben, nagyobb lélegzetű monográfikus feldolgozások is napvilágot láttak. Jeruszalimszkijnek az imperialista Németország múltszázadvégi külpolitikáját taglaló, 1951-ben megjelent munkáját hamarosan követte A. Z. Manfred könyve, amely Franciaország 1871 utáni külpolitikájának kérdéseit vizsgálja behatóan.

A. Z. Manfred közel 600 oldalas monográfiája az újkori történelem egyik legfontosabb és egyben legérdekesebb szakaszának, az imperializmusba való átmenet idejének francia külpolitikáját rajzolja. Ekkor alakultak ki a hatalmas monopolszervezetek a legfőbb kapitalista országokban, ebben az időben bontakozott ki a nagyhatalmak versengése, amely a XIX. század végére, a XX. század elejére mélyreható ellentétekké csomósodott. A nagyméretű gyarmati rablások, a világ felosztásának az időszaka ez a 20 év. Éppen ezért nagyfontosságú a marxista történettudomány számára a jelzett korszak külpolitikai kérdéseinek tanulmányozása.

Franciaország az 1870—71-es háborúból veszteségként, legyengülve került ki. Németország továbbra is fenyegető magatartása parancsoló szükségességgé tette számára, hogy támaszt keressen az európai hatalmak közt. A könyv első része a szövetségesek kérdésével, valamint az 1872—75-ös háborús veszéllyel foglalkozik.

Ennek a résznek a központi kérdése: miért nem került sor háborúra a két ország között? A nagyhatalommá serdült Németország agresszív vezetőkörei rendkívüli találékonyságot tanúsítottak a provokációk kieszelésében. Az 1873-as esztendőben országszerte ünnepségeket rendeztek Németországban a sedani csata évfordulóján (Sedanstag). Bismarck Franciaország elleni kirohanásai napirenden voltak. A konfliktusok mégsem vezettek fegyveres összecsapáshoz. Részben a francia burzsoá politikusok gyáva meghunyászkodása ad feleletet a történtekre. A döntő ok azonban: Oroszország magatartása. Ez utóbbi nem jó szemmel nézte Németország túlzott megerősödését, és szívesen látott volna egy erős Franciaországot annak szomszédságában. A könyv a diplomáciai levelezések, a francia és orosz hivatalos diplomáciai kiadványok megállapításaival támasztja alá azt az állítását, hogy Oroszország fellépése mentette meg Franciaországot a német támadástól. A francia diplomácia már ezekben az években kereste a közeledést a cári Oroszországhoz, és mindent elkövetett, hogy megnyerje támogatását.

Kétségtelen, hogy a francia külpolitika egyik legproblematikusabb szakasza a 70-es évek végétől a 80-as évek közepéig tartó időszak, amelyet jól hangsúlyoz a könyv. A mérsékelt köztársaságiak hatalomra jutása után új fejezet kezdődött a századvégi francia külpolitikában: a »német irányvonal« felülkerekedése, a Németországgal való együttműködés időszaka.

Mi okozta ezt a fordulatot a francia külpolitikában, amely oly sokat köszönhetett Oroszországnak? A kérdés megválaszolása az akkori Franciaország belpolitikai életének mélyreható vizsgálatát követelte meg a könyv szerzőjétől. A 70-es évek végére a munkásosztály már magához tért a Párizsi Kommün leverése utáni kábultságból. A munkásmozgalom erősödése rémülettel töltötte el az uralkodó osztályt, amely, hogy elterelje a figyelmet a belső bajokról, a gyarmati hódítások útjára lépett. Ez a politika ugyanakkor a finánctburzsoázia érdekeit is szolgálta. A francia tőke a 70-es években már behatolt a közel-keletre, ezért a finánctburzsoázia egyes körei Oroszországban versenytársat láttak. Nem véletlen tehát az eltávolodás Oroszországtól. A gyarmatok szerzésére irányuló törekvés támogatásra talált Franciaország ádáz ellenségénél, a junker Németországnál.

Azonban ez a politika hamarosan csődöt mondott. Németország 1887-ben újból háborúval fenyegette Franciaországot. A helyzetet ismét Oroszország közbelépése mentette meg.

A. Z. Manfred fejtegetésének középpontjában az orosz-francia szövetség létrejötte áll. A szerző cáfolja a burzsoá történetírásnak a szövetséggel kapcsolatos hamisításait. A burzsoá történetírók (elsősorban a franciák) úgy tüntették fel a dolgot, mintha Oroszország kereste volna Franciaország barátságát, mivel a hetvenes évek végén elszigetelődött. A szövetségkötés körülményei is az ellenkezőjét bizonyítják, ugyanis minden lényeges kérdésben az orosz diplomácia álláspontja győzött. A szerző teljes bonyolultságában tárgyalja a kérdést. Rámutat az orosz külpolitikában érvényrejutó németbarát irányzatra is, amely a Németországgal gazdasági kapcsolatban álló körök érdekeit fejezte ki.

A szerző teljes határozottsággal leszögezi, hogy az 1891—94-es orosz-francia szövetség imperialista jellegű volt. Különösen a 90-es évek gyarmati politikájában valósult meg Franciaország együttműködése a reakciós cári Oroszországgal. Ugyanakkor a szerző arra is rámutat, hogy a szövetség emelte Franciaország nemzetközi tekintélyét.

A könyv *forrásanyaga* rendkívül gazdag, nemcsak terjedelemben, hanem a felhasznált dokumentumok sokrétűségét tekintve is. A diplomáciai gyűjtemények, hiva-

talos kiadványok, a memoár-irodalom mellett nagy figyelmet szentelt a szerző a burzso publicisztikának, a munkássajtónak és szépirodalomnak. A kötetet *névmutató* egészíti ki.

A. Z. Manfred monográfiájának értékét *időszerűsége* is növeli. Az egész munka azt bizonyítja, hogy az egymással versengő kapitalista országok között elkerülhetetlenek a konfliktusok. Az orosz-francia szövetség története pedig intő példa a mai Franciaország számára, amely háromnegyed évszázad alatt háromszor lett áldozata a német agressziónak. Manfred műve — Jeruszalimszkij már említett munkájával együtt — nélkülözhetetlen a XIX. század végi nemzetközi kapcsolatok megértéséhez.

VADÁSZ SÁNDOR

A. ДОБРОВ:

ДАЛЬНЕВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА США В ПЕРИОД РУССКО-ЯПОНСКОЙ ВОЙНЫ

(Москва, Госполитиздат, 1952. Стр. 396, 1 карта)

AZ USA TÁVOLKELETI POLITIKÁJA AZ OROSZ-JAPÁN HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

A távol-keleti imperialista támadó politika — korunk egyik legfontosabb kérdése — megértéséhez nyújt segítséget ez a munka. Az Egyesült Államok hagyományos agresszív tevékenységének egy kevéssé ismert, de annál érdekesebb és tanulságosabb korát tárja fel. Jelentősége, hogy rövid időszakot tudományos alapossággal megvizsgálva, megsemmisítő csapást mér az amerikai imperializmust kiszolgáló történetírók valótlan, az USA külpolitikáját demokratikusnak és békeszeretőnek feltüntető állításaira, valamint a korabeli és mai amerikai propaganda hasonló jellegű szólamaira.

A szerző igen tekintélyes mennyiségű kiadatlan orosz forrásra, az első világháború előtti amerikai, angol, japán stb. diplomáciai okmányok egész tárházára és az azóta kiadott nemzetközi emlékiratirodalom legfontosabb munkáira alapozza tételeit. A nagy erudícióról tanúskodó munka világos vonalvezetéssel igazítja el az olvasót az orosz-japán háború bonyolult diplomáciai kulisszatitkai között.

Kétséget kizárólag bebizonyítja, hogy a XX. század első évtizedében — csak úgy, mint később — az Egyesült Államok kormánya semmiképp sem folytatott »semleges politikát« Oroszország és Japán irányában. Ellenkezőleg, a világuralomra törekedve és Japánt eszközül felhasználva, az USA az orosz-japán háború legfőbb szervezőjévé vált. Ily módon ez az imperialista összecsapás tulajdonképpen japán-angol-amerikai háború volt Oroszország ellen.

Már 1903-ban — amint ezt Allen, az amerikai kormány koreai képviselője naplójában feljegyezte — Theodor Roosevelt, az USA akkori elnöke világosan kijelentette, hogy háborút akar Oroszország és Japán közt (131. l.). Rá egy évre az Egyesült Államok kormánya hivatalosan is a japán imperialisták értésére adta, hogy egy orosz-japán háború esetében »jóindulatot« fog tanúsítani (134. l.). Amennyiben pedig Németország és Franciaország Oroszországot támogatnák, úgy kilátásba helyezték a japán diplomatáknak, hogy az USA hajlandó a »legmesszebbmenő módon« levonni a következtetést egy ilyen helyzetből, azaz háborúba szállnának Japán oldalán (139. l.). Japán kizárólag csak azért merte megtámadni Oroszországot, mert háta mögött érezte az amerikai diplomáciai és hadianyag-segítséget. A háború időszakában — amint ezt a szerző statisztikai kimutatások tömegével bizonyítja — hatalmas mértékben fellendült az USA Japánba irányuló, hadicikkekből álló exportja. A japán kormány az egyik dollárkölcsönt a másik után kapta. Ugyanakkor csökkent az USA áru- és tőkekivitele Oroszországba (152—153. l.).

A munka külön fejezeteket szentel az Egyesült Államok Korea és a kínai nép elleni imperialista politikájának. Kimutatja, hogy Koreát az amerikai imperialisták céljaik elérése érdekében, szabályos szerződés formájában, a japán területrablók martalékául dobták (175—176. l.). Kína nemzeti érdekeit, függetlenségét pedig lábbal tiporták úgyannyira, hogy 1905-ben már széles imperialistaellenes mozgalom alakult ki Kínában az amerikai áruk bojkottálásának jelszavával (202. l.).

Igen jelentős a könyvnek az a része, amely az 1905 augusztusában összeült portsmouthi konferencia előkészítésével és lefolyásával foglalkozik. Véget vet annak a legendának, hogy Theodor Roosevelt elnök oroszbarát közvetítő politikát folytatott. Az USA

politikusait a közvetítésnél nem a Japán megerősödésétől való félelem, hanem az vezette, hogy a teljesen kimerült japán hadsereget megmentsék egy esetleges vereségtől. Az Egyesült Államok kormánya először is titkos egyezségre lépett Japánnal Oroszország háta mögött. Ezen túl pedig erőnek erejével maximális követelésekre buzdította a japán delegációt. Maga is minden erejét latba vetette ennek elérésére. Roosevelt az egész Sachalin-szigetet átadását és nagy hadisarcot igyekezett kicsikarni az orosz cári kormányból. Így kényszerült a cári Oroszország a portsmouthi szégyenletes béke megkötésére (323. l).

Az USA agresszív politikája azonban mégis teljes kudarcba fulladt. A csőd abból fakadt, hogy az amerikai imperializmus politikusai egyszer s mindenkorra adottnak és rögzítettnek képzelték az orosz-japán ellentétek századeleji erőviszonyait. A japán agresszió felnevelésével azonban saját maguk ellen kovácsoltak fegyvert. Már az orosz-japán háború befejezése után Japán jóvoltából Kína »nyitott kapui« majdnem zárt ajtókká váltak az Északamerikai Egyesült Államok számára. Az ide irányuló amerikai kivitel gyorsan esni kezdett. Ezt követték a japán és az orosz kormányna'k az USA ellen irányuló szövetségei 1907, 1910 és 1912-ben. Kevés idő múlva az amerikai-japán versengés vált a csendes-óceáni medence alapvető ellentétévé. Ennek az ellentétnek feszültsége végül is 1941-ben Japán támadásában robbant ki az USA ellen. Az Egyesült Államok imperialistái ily módon a második világháborúban nem utolsó sorban régebbi háborús uszító politikájuk gyümölcseit szüretelték le.

Röviden így lehetne összefoglalni A. Dobrov terjedelmes munkáját. A szakembereket vagy a korral alaposabban foglalkozni kívánókat még igen sok értékes részlettel ismertetheti meg a könyv tüzetes tanulmányozása.

Néhány szót a munka — nézetünk szerinti — hiányairól. Legszembetűnőbb az imperialisták egymás közötti ellentéteinek elhanyagolása. Nem sikerült az USA valóban agresszív politikáját a többi imperialista nagy ragadozó politikájával helyes kölcsönhatásban ábrázolni. Különösen nagy mulasztás, hogy nem derül fény az angol imperialisták távol-keleti politikájának agresszív jellegére. Hiányzik a történelem egyik akkori jellegzetességének, az imperialisták egymás közötti áldáz küzdelmének bemutatása. Ebből is fakad az orosz imperializmus agresszív szerepének lebecsülése. A szerző lándzsát tör amellett, hogy a Távol-Kelet alapvető imperialista erői közé nem szabad a cári Oroszországot számítani (117. l.). Ez az állítás és a cárizmus agresszív tevékenységének bizonyos fokú elhallgatása objektíve már-már a cári külpolitika apológiájának határait súrolja. Igen hiányoljuk az egyébként alapos és pontos tudományos apparátusból a historiográfiai áttekintést és a forráskritikát. Nézetünk szerint további megalapozásra szorul a japán imperializmus 1905-ben küszöbön álló vereségéről szóló tétel. Helyes lenne a következő kiadást az USA korabeli oroszellenes kémtevékenységéről szóló adatokkal kiegészíteni. Erre annak idején már a megfigyelőként Oroszországban járt magyar Spaits Sándor is utalt emlékezéseiben (»Mandzsúrián át kozákokkal«, Budapest, 1907.)

E viszonylag könnyen kiküszöbölhető hiányosságok azonban nem érintik a munka úttörő, az USA politikájának lényegét illetően feltétlenül helyes és kétségbevonhatatlanul alátámasztott jellegét.

DOLMÁNYOS ISTVÁN

[A DEKABRISTÁK VÁLOGATOTT ÍRÁSAI
(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 321. l.)]

A Művelt Nép Könyvkiadó fontos és igen aktuális feladatot vállalt magára, amikor kiadta magyar nyelven a dekabristák válogatott írásait, hiszen ez év decemberében lesz 130. évfordulója a dekabristák felkelésének. Mivel az elmúlt tíz esztendőben édeskeveset tettünk annak érdekében, hogy az orosz forradalmi mozgalom első, nemesi korszakát megismertessük a magyar olvasóközönséggel, könyvkiadásunk becsületbeli kötelességét teljesítette ezzel az ízléses, jól összeválogatott kötettel.

A dekabristák történetével a magyar polgári történetírás nem foglalkozott. Azok a rövid megjegyzések, melyeket magyar szerzők egyetemes történeti munkáiban találunk, teljes egészükben igazolják a szlávellenes nyugat felé fordulást, amely felszabadulás előtti történetírásunkra minden vonalon jellemző volt. A dekabristák forradalmi mozgalmának igazi jelentőségét Magyarországon csak a társadalmi haladás képviselői (Kossuth, Jókai stb.) látták. A dekabristákkal mint a haladó társadalmi gondolat képviselőivel érthető módon keveset foglalkozott az 1917 előtti orosz történetírás is, eltekintve néhány okmánypublikációtól.

A szovjetkorszak történettudománya igyekezett ezt az űrt pótolni és több komoly tanulmánnyal és monográfiával megadta a nemesi forradalmi korszak kimagasló képviselői, a dekabristák történetének marxista elemzését. Köztük Presznyakov, Gabajev, Druzsinyin, Nyecskina és Fedoszov munkái a legszámottevőbbek. Értékes munkát végzett I. J. Scsipanov, akinek szerkesztésében és bevezető tanulmányával jelent meg a magyar fordítás alapját képező háromkötetes válogatás a dekabristák műveiből.

»A dekabristák válogatott írásai«-nak összeállításánál a kötet összeállítója, Niederhauser Emil alapos, körültekintő, feltétlenül tudományos értékkel rendelkező munkát végzett. Helyes, hogy nem vette át az orosz eredeti bevezető tanulmányát, és helyette Fedoszov tanulmányával vezette be a kötetet. Fedoszov alapgondolata, hogy tudniillik a dekabrista forradalmi társaságok különbözőségük ellenére is »egyazon titkos szervezet alkotórészei voltak«,[1] a helyes, amelyet a történelmi tények is igazolnak. A bevezető tanulmány ezzel az állásfoglalással az eddigi felfogások kritikáját adja. Ezek ugyanis mindeddig a titkos társaságok közti különbségeket hangsúlyozták ki.

Fedoszov gondolatmenete másrészt a fejlődést hangsúlyozza ki. 1816-tól, a »Honmentő Szövetség« megalakításától 1825-ig, a felkelés kirobbantásáig terjedő időszakban nemcsak időben egymásután következő titkos társaságokat lát, hanem kimutatja az ezek közti fejlettségbeli különbségeket. Helyesen állapítja meg, hogy »ez a felfelé ívelő fejlődés« 'a nemesi forradalmiság' korlátozottsága leküzdésének vonalán haladt előre, jóllehet a dekabristáknak ettől a fogyatékosságtól megszabadulniuk nem sikerült«.[2]

A szerkesztő becsületére válik, hogy a válogatásnál, rendszerezésnél következetesen érvényesítette ezeket a szempontokat és így véleményem szerint a magyar változat helyesebb, elvibb összeállításban jelent meg, mint orosz eredetije, amely az egyes társaságok szerint, tehát főleg szervezeti és nem tartalmi alapon osztályozta a dokumentumokat. A négy részre osztott kötet ezen az alapon tehát a dekabristák gondolati anyagát, szervezeti és forradalmi gyakorlatukról szóló írásaikat, a fejlődés elvét szem előtt tartva, a maga egységében mutatja be. Ez a megoldás sikeresen tükrözi a történelmi valóságot. A kötet színvonalát nagyban emeli Trócsányi György szép, elmélyült munkát bizonyító fordítása is.

Az első fejezet — »Az orosz társadalom és a dekabristák« — bemutatja a nemesi forradalmárok viszonyát a korabeli Oroszországhoz és nézeteik kialakulásának útját. A válogatás érdeme, hogy a fejezetben közölt anyagok tartalmi, elvi mondanivalóik szempontjából egységes egészet alkotnak és így, bár világosan látszik az 1812-es háború és a fejlettebb nyugat megismerésének hatása, mégis a nemesi forradalmiság alapokaként, a valóságnak megfelelően, az orosz élet, az elviselhetetlen arakcsejevi rendszer jelentkezik. Kiemelkedően szépen és érzékletesen tanúskodik a feudális Oroszország szörnyűségeiről ebben a részben az I. D. Jakuskin emlékirataiból vett szemelvény.

A második fejezet — »Forradalmárok és forradalmi mozgalmak« címmel — a dekabristák szervezeteiről, harcairól ad képet. Fel kell hívnunk a figyelmet az N. M. Muravjov tollából származó »Alkotmánytervezet«-re, P. I. Pesztyel »Orosz Igazságá«-ra mint a legfontosabb programtervezetekre és az ezeknél (műfaja miatt) közvetlenebb hangú Gorbacsevszkij-emlékiratra, amely éppen a nemesi forradalmiság korlátozottságának leküzdésére irányuló tendenciát mutat, amikor a népre való támaszkodást, a nép politikai felvilágosítását követeli. Ezzel az állásfoglalásával főleg az »Egyesült Szlávok Társaságába« tömörült nemesek jelentős részének álláspontját tükrözi. »Mindnyájukat — írta róluk — eltöltötte tervük átfogó volta, és megvalósításához szükségesnek tartották valamennyi rend közreműködését ; a népben kerestek segítséget, mert nélküle nem lehet tartós semmilyen változás ; saját helyzetükből meggyőződtek, hogy az egyes ember akarata, az egyes ember kívánsága semmit sem érhet el e hatalmas mozgatóerő — a nép — nélkül a politikai világban.«[3]

A harmadik fejezet — »A dekabristák — az orosz forradalmi gondolkodás előhírnökei« címmel — azt mutatja meg, hogy milyen jellegű volt az orosz nemesi forradalmi ideológia, meddig ment el és hol voltak korlátai. Sokat mond számunkra A. D. Ulibisev »Álom« című utópiája. Bár ez a fejezet a legkevésbé jól kidolgozott része a könyvnek. Kár, hogy fontos dokumentumok maradtak ki belőle. Egyik legnagyobb fogyatékossága a kötetnek, hogy Sz. I. Muravjov-Aposztol és Besztuzsev-Rjumin közös munkája, a »Pravoszláv Katekizmus« nem kapott helyet benne, holott ez éppen a nemesi forradalmi gondolat népszerűsített formája volt és az egyszerű emberek, főleg katonák számára

[1]) I. m. 17. l.
[2]) Uo. 12. l.
[3]) Uo. 238. l.

készült. Még jóval az 1825-ös felkelések előtt az egyes ezredek irnokai kézírással sokszorosították és terjesztették a katonák között. Hiányoznak V. F. Rajevszkij írásai is, pedig ő is a nemesi forradalmi gondolat legszenvedélyesebb agitátorai közé tartozott.

A negyedik fejezet — »A dekabrista mozgalom irodalmi visszhangja« — a címnek megfelelően a nemesi forradalmároknak az irodalomra gyakorolt hatását mutatja be. A válogatás helyes, csak sajnálatosan kevés. Főleg Puskintól több verset kellett volna hozni, vagy ha ez nem lehetséges, jegyzetben kellett volna felhívni a figyelmet például a »Szabadsághoz« c. ódájára, egypár gúnyversére stb. Ugyancsak kár, hogy az irodalmi visszhang a kortársakra korlátozódik a könyvben és figyelmen kívül marad a későbbi írónemzedék, Ogarjov, Gercen, Lermontov, Nyekraszov stb. tevékenysége.

»A dekabristák válogatott írásai« egészében véve jól összeválogatott, stílusosan fordított hasznos könyv. Feladatát azonban sokkal jobban betölthetné, ha a kiadó magyar szerző bevezető tanulmányának közlését is vállalta volna. I. A. Fedoszov tanulmánya igen értékes, jelentőségéről a fentiekben már szóltunk. A szerző helyzetéből és a tanulmány céljából következően azonban nem foglalkozik a dekabristákkal kapcsolatos nemzetközi kérdésekkel, a felkelés történelmi jelentőségét csak az orosz társadalom fejlődésére gyakorolt hatásra korlátozza. A magyar olvasótábort azonban első helyen érdekli az orosz nemesi forradalmi mozgalom nemzetközi hatása, visszhangja, elsősorban magyarországi vonatkozásai.

Tekintettel arra, hogy a könyv nemcsak szakemberek számára készült, helyes lett volna lábjegyzetben megmagyarázni egyes terminusokat, mint például »tiszti artyel«, »gyeszjatyina« stb. Helytelen, hogy a könyv nem utal arra, honnan vették a bevezető tanulmányt.[4]

Eltekintve ezektől és egypár betűhibától a könyv igen hasznos, nevelő értékű olvasmány szakembernek és nagyközönségnek egyaránt.

Hegedüs Viktor

ДИМИТЪР КОСЕВ:

СЕПТЕМБРИЙСКОТО ВЪСТАНИЕ

(София, Българска Академия на Науките, 1954. Стр. 355, 1 карта)

AZ 1923-AS SZEPTEMBERI FELKELÉS

Bulgária legújabbkori történetének egyik legfontosabb eseményével foglalkozik D. Koszev legújabb könyve: »Az 1923-as szeptemberi felkelés.« A szerző előzőleg főleg a bolgár újkor kérdéseivel foglalkozott. Az e területen végzett kutatásának eredményeit számos kisebb-nagyobb cikken kívül »Előadások a bolgár újkori történelem köréből« című jelentős, orosz nyelvre is lefordított munkájában tette közzé.

Az 1923-as szeptemberi antifasiszta felkeléssel foglalkozó összefoglaló munka eddig nem jelent meg, de előfeltételei létrejöttek. A szeptemberi felkeléssel kapcsolatos alapvető kérdések megvilágítását elsősorban Georgi Dimitrov, Vaszil Kolarov és Vlko Cservenkov elvtársnak köszönheti a bolgár történettudomány. Ők foglalkoztak e rendkívül jelentős eseménnyel cikkeikben, beszédeikben. Ők helyezték először helyes megvilágításba a felkelés kitörésének, vereségének okait. Ezzel megvetették a kérdés alapos, részletes feldolgozásának elméleti alapjait. A szeptemberi felkeléssel foglalkozó nagyobb méretű tudományos munka megírását az elmúlt évek folyamán előkészítette a felkelésre vonatkozó anyagok összegyűjtése. A felszabadulás előtt már a pártsajtó is igen nagy számban közölt a felkelésre vonatkozó anyagokat, főleg a résztvevők visszaemlékezéseit. A felszabadulás után a pártsajtó folytatta ezt a munkát. 1948-ban a szeptemberi felkelés 25-ik évfordulója alkalmából gyűjteményt adtak ki, amelyben helyet kaptak G. Dimitrov, Kolarov, Cservenkov cikkei, továbbá a résztvevők visszaemlékezései és különféle más dokumentumok. A felkelés 30-ik évfordulója alkalmából, 1953-ban újból megjelent egy gyűjtemény, amely az előbbinél jóval gazdagabb anyagot tartalmazott. Ezenkívül a BKP Központi Bizottságának archívuma, a Forradalmi Mozgalmak Múzeuma és a Központi Állami Levéltár is nagy munkát végzett a szeptemberi felkelésre vonatkozó anyagok összegyűjtésében és rendezésében.

D. Koszev munkájában felhasználja az eddig közzétett anyagot, de könyve több, mint ezek egyszerű összefoglalása. Kutatásait egy eddig eléggé elhanyagolt terü-

[4]) *И. А. Федосов:* Восстание декабристов и его историческое значение (Издательство »Знание«. Москва, 1953. 24. l.)

letre, a szeptemberi felkelés résztvevői ügyében lefolytatott perekre is kiterjeszti és eddig ismeretlen dokumentumokat hoz felszínre. Az előttünk fekvő munka túlnyomórészben önálló kutatások eredményeként feltárt tényanyag alapján készült.

A könyv nyolc fejezetben, 250 oldalon tárgyalja az 1923-as szeptemberi felkelés történetét. Az első fejezet a háború utáni forradalmi válság kialakulásával foglalkozik. Részletesen ismerteti az ország háború utáni helyzetét, az Októberi Forradalom hatását. Különösen plasztikus képet kapunk a dolgozók helyzetéről, a tőke elleni harcaikról az egyre inkább erősödő BKP vezetése alatt. Ez a fejezet képet ad a Bolgár Nemzeti Földműves Szövetség kormányának uralmáról, a fasiszták szervezkedéséről, előretöréséről s a BKP-nak a dolgozók legveszélyesebb ellenségével, a fasisztákkal vívott harcáról. A szerző állításait rengeteg adattal, ahol alkalom nyílik rá, kimutatásokkal támasztja alá. 1922 őszének, 1923 tavaszának eseményei különös erővel bontakoznak ki az olvasó előtt. A második fejezet megismertet bennünket 1923 júniusának sorsdöntő napjaival, s elsősorban a június 9-i puccsal, amelynek eredményeként Cankov fasiszta kormányának kezébe került a hatalom. A szeptemberi felkelésről eddig közzétett ismertetésektől eltérően D. Koszev nagy figyelmet szentel a június 9—12-ike között lezajló eseményeknek. Az adatok halmazával bizonyítja, hogy a BKP hibás semlegességi álláspontja ellenére a fasiszta puccs ellen népi tiltakozás a bolgár munkások és parasztok ösztönös felkelésébe nőtt át. Ez az ösztönös felkelés az egész országra kiterjedt, de különösen nagy méreteket öltött Pleven és Sumen (Kolarovgrad) megyékben. Az ösztönös felkelés ugyan vereséget szenvedett, de előkészítette a szoros munkás-paraszt szövetség kialakulását, feltárta a BKP hibáit, széleskörű vitát indított meg a párt taktikájáról, mely végül is hozzásegítette a pártot a helyes álláspont kialakításához. A kérdés fontosságát megillető helyet kap a könyvben a június 9-i hibás, semlegességi taktika felszámolásáért folyó harc a BKP sorain belül. A hibás taktikát bírálta az alapszervek jó része, a Komintern Végrehajtó Bizottsága és így augusztus 5—7-i ülésén a Központi Bizottság kijavíthatta hibáit és megkezdte az antifasiszta felkelés előkészítését egy munkás-paraszt kormány hatalomra juttatása céljából.

A felkelés technikai és politikai előkészítésére igen rövid idő állt rendelkezésre. Szeptember 12-én a fasiszta kormány nagy támadást indított a kommunisták ellen. Erre válaszul született meg a felkelés közeli határidejét (1923. szeptember 22—23.) kitűző párthatározat.

A következő három fejezet a felkelésnek az eseményeit ismerteti. A felkelés Sztara Zagora megyében kezdődött meg. Az itteni munkások és parasztok nem várva be a KB felkelésre hívó határozatát, a szeptember 12-i merénylet után fegyveres harcba keveredtek a fasiszta hatóságokkal. D. Koszev igen részletesen írja le járásonként az eseményeket. Ismerteti a felkelő csoportok létszámát, vezetőik nevét, tevékenységüket, felvonulási vonalaikat stb.

A szeptemberi felkelés északnyugat Bulgáriában öltötte a legnagyobb méreteket, itt volt a legszervezettebb, s itt tartották meg a felkelők legtovább állásaikat (a felkelés gócpontja Ferdinandovo volt, ahonnan Dimitrov és Kolarov irányították a felkelést). Ez abban leli magyarázatát, hogy ezen a vidéken igen erős volt a kommunista mozgalom, a munkások és parasztok együtt harcoltak a fasiszták ellen. A felkelési mozgalom erejére jellemző volt a Bjala szlatina-i forradalmi bizottság megalakulása. Az itteni burzsoázia képviselői tárgyalásra hívták meg a letartóztatott kommunistákat. Ezek erélyes fellépésére át is adták a hatalmat. Kü önösen elkeseredett harcok zajlottak le Lom városában. Itt az asszonyok is hősiesen harcoltak a fasiszták ellen. Az Északnyugat-Bulgáriában megvert és a külvilágtól elszigetelt fasiszták csak a bukaresti bolgár követtel tudtak kapcsolatot teremteni. Tőle kaptak biztatást, híreket. Ő közölte velük azt is, hogy Jugoszlávia, Románia és Görögország kormányai készek segítséget nyújtani a felkelés leverésére.

D. Koszev könyve egy eddig teljesen elhanyagolt kérdésre is pontos, alapos választ igyekszik adni. Milyen volt a forradalmi munkás-paraszt hatalom szervezete, tevékenysége? A kérdésre nem könnyű a válasz, hiszen a munkás-paraszt hatalom rövid életű volt, szervei nem fejthettek ki nagyobb tevékenységet. Ahol a fasiszta hatalmat megdöntötték, forradalmi bizottságok alakultak és ezek gyakorolták a helyi hatalmat. Felettes szerveik a járási, megyei forradalmi bizottságok voltak. A bizottságok rendszerint 3—7 tagból állottak. A helyi bizottságok feladata volt az ellenség lefegyverzése, a rend fenntartása, a lakosság mozgósítása, felkelő csapatok szervezése, ellátása stb. A felkelő csapatok ellátása érdekében beszerző bizottságok alakultak, s ezek szedték össze a szükséges terményeket. Ferdinandovoban a forradalmi bizottság kórházat létesített a sebesültek számára. A harcosok ellátására műhelyeket szerveztek. A szerző igen sok idézetet közöl a forradalmi bizottságok által kiadott rendelkezésekből, levelekből, parancsokból.

Az 1923-as szeptemberi antifasiszta felkelés vereséget szenvedett. A burzsoázia hallatlan kegyetlenséggel állt bosszút a felkelőkön. A szerző híven eddigi módszeréhez, adatok segítségével fest megrázó képet a felkelés vereségét követő rettenetes fasiszta rémuralomról. A szemtanúk visszaemlékezéseinek idézése még élőbbé, hitelesebbé teszi a képet. A fasiszta hóhérok kb. 5000 kommunistát és földművesszövetségi tagot végeztek ki, a letartóztatottak száma pedig mintegy 15.000-re tehető.

Az utolsó fejezetben a szerző a felkelés vereségének okaival, a felkelés jelentőségével foglalkozik. A Dimitrov, Kolarov, Cservenkov elvtárs által felsorolt okokat — szervezetlenség, a szilárd munkás-paraszt szövetség hiánya, a katonaság közti szervező munka elhanyagolása stb.— összefoglalja, s döntő okként Dimitrovnak a lipcsei beszédéből vett gondolatát jelöli meg. A felkelés vereségének fő oka, hogy a BKP nem volt eléggé bolsevik. A szerző szerint az összes többi okok, hibák, hiányosságok erre vezethetők vissza. S a felkelés legfőbb jelentősége éppen abban van, hogy fordulatot hozott a párt bolsevizálódásának folyamatában. A felkelés a bolgár nép nagy forradalmi iskolája volt. A felkelés tapasztalatait és tanulságait nemcsak a BKP, de a többi országok kommunista pártjai is hasznosították.

A szerző 138, eddig még kiadatlan dokumentumot közöl, köztük a forradalmi bizottságok határozatait, a Komintern Végrehajtó Bizottságának a BKP Központi Bizottságához küldött levelét, a helyi forradalmi bizottságok felhívásait, rendeleteit, a beszerző bizottságok parancsait, rendeleteit. A könyvet a fontosabb ütközetekről készített vázlatok, s a felkelésről készített térképvázlat egészíti ki.

BUR MÁRTA

KARL BITTEL:

DIE FEINDE DER DEUTSCHEN NATION. EINE HISTORISCHE DOKUMENTATION ÜBER DIE DEUTSCHLANDPOLITIK DER IMPERIALISTISCHEN WESTMÄCHTE VON 1942—1949.

(Berlin, Kongress-Verlag G. m. b. H., 1952. 71 l.)

A NÉMET NEMZET ELLENSÉGEI. TÖRTÉNELMI DOKUMENTÁCIÓ AZ IMPERALISTA NYUGATI HATALMAK NÉMETORSZÁGI POLITIKÁJÁRÓL 1942-TŐL 1949-IG

Napjaink egyik legfontosabb kérdése a német kérdés, az Európa szívében kettészakított ország és nép jelenének s jövendőjének, valamint ezzel összefüggően Európa és az egész világ békéjének és biztonságának kérdése.

Bennünket, magyarokat igen közelről érint ez a kérdés, hisz évszázadokon keresztül harcolt népünk a német agresszió ellen. A ránk nehezedő osztrák, német elnyomás mérhetetlen szenvedéssel járt, s a legutolsó évtizedekben kétszer sodort bennünket háborúba.

Emlékezünk és nem felejtünk, s éppen ezért minden Németországgal kapcsolatos problémát kétszeres érdeklődéssel figyelünk.

Karl Bittel munkája hozzásegíti az olvasót annak mélyebb megértéséhez, miért és hogyan is vezettek az események 1945 után ahhoz, hogy a német nép ma szétszakítva él, más-más társadalmi rendszerben, különböző perspektívával. Amikor a bonni állam, majd a Német Demokratikus Köztársaság megalakult, igen sokan értetlenül álltak a történtek előtt: hogyan lehetséges ez, hisz mindkét oldalról az egységről, a békéről és a demokráciáról beszélnek? Ki a felelős? A nyugati imperialisták mindent elkövettek, hogy a történtekért Kelet-Németországot és a Szovjetuniót tegyék felelőssé. Karl Bittel feltárja a valóságot, rámutat az igazi felelősökre. Nem könyvet írt, nem végez mély elemzést és fejtegetést. Okmányokat közöl, amelyek önmagukért beszélnek.

A közölt okmányanyag: vezető államférfiak nyilatkozatai, konferenciák jegyzőkönyvei, akkoriban megjelent könyvek és a napisajtóban napvilágot látott, ma már dokumentumszámba menő tervezetek — két nagy csoportra oszlanak. Az egyik csoporthoz tartozó dokumentumok a Szovjetunió céljait tárják fel a fasiszta Németország ellen vívott harc során, valamint a Németországgal kapcsolatos háborúutáni politikájára mutatnak rá. Világosan kitűnik ezekből, hogy a Szovjetunió célja a hitleri államapparátus megsemmisítése, a nácizmus és a militarizmus gyökeres kiirtása, a német nép felszabadítása volt; mindvégig a német nemzet és a német állam fenntartása, egy új, demokratikus és békeszerető német állam létesítése mellett állt ki, hogy ezen keresztül a német nép mielőbb visszatérhessen egyenjogú tagként a szabad népek nagy közösségébe. Feltárják a dokumentumok azt a harcot is, amelyet a Szovjetunió folytatott a fenti célok érvényrejuttatásáért, a nyugati hatalmak ezzel ellentétes törekvéseinek meghiúsításáért.

A második csoportba tartozó dokumentumok reflektorfényszerűen világítják meg az olvasó számára a nyugati hatalmak Németországgal kapcsolatos hadicéljait, a különböző időpontokban a célok megvalósítása érdekében készített terveket. Melyek voltak ezek a célok ? 1. Németországnak, mint imperialista versenytársnak tönkretétele, örök, vagy legalábbis hosszabb időre történő kikapcsolása. Ezt — amint az 1944. szeptember 11—12-én, Quebecben tartott angol-amerikai konferencián elfogadott egyezményben nyíltan meg is fogalmazták — Németország iparának teljes felszámolásával s azzal akarták elérni, hogy Németországot mezőgazdasági és állattenyésztési jelleggel bíró országgá teszik. 2. Németország területi felosztása és hatalmi állásától való megfosztása. A könyv erre vonatkozóan egész sor tervezetet ismertet, amelyek csak annyiban különböznek egymástól, hogy 3, 4, 5, 7 vagy több részre akarták felosztani Németországot. A teheráni értekezleten benyújtott tervezet 8 részre, az 1944-ben kidolgozott Sumner-Welles-féle tervezet 3 részre, az ugyanezen évben nyilvánosságra hozott Morgenthau-terv 2 részre kívánta osztani Németországot. Ezenkívül a legnagyobb iparvidékeket, a Ruhr-, a Rajna- és a Saar-vidéket, valamint a kieli csatorna övezetét nemzetközi ellenőrzés alá kívánták helyezni, teljesen kivonva a német hatóságok rendelkezése alól. Anglia, Amerika vezető államférfiai, Churchill, Roosevelt, Eden és mások több alkalommal külön tanácskozást tartottak, hogy megállapodjanak Németország felosztására és e felosztás kivitelezésére vonatkozóan : 1941 decemberében, 1943 márciusában, 1943 augusztusában, 1944 szeptemberében stb.

Az amerikai külügyminisztériumban külön osztályt létesítettek, Sumner Welles-szel az élen, a német kérdés tanulmányozására.

Ezek a tények világosan megmutatják, hogy a nyugati hatalmak már a háború folyamán elhatározták az egységes Németország megszüntetését s politikájuk e cél megvalósítása feltételeinek megteremtésére és kivitelezésére irányult.

A nyugati imperialisták legagresszívabb körei Németország és a német nép teljes megsemmisítésére kovácsoltak terveket. Így Th. N. Kaufmann 1941-ben kiadott »Németországot el kell pusztítani« c. írásában Németország maradéktalan felszámolását és a német nemzet likvidálását követelte. Ezek a tervek a hitleri Németországnak is szolgálatot tettek. Kaufmann könyvét pl. a Goebbels-minisztérium utasítására kiadták és terjesztették Németországban, hogy a félelmen és rettegésen keresztül az utolsó kétségbeesett energiát is a hitlerista háború érdekében tudják mozgósítani.

1945 májusában, Németország fegyverletétele után, az amerikai kormány utasítást adott Eisenhower tábornoknak, a németországi amerikai megszálló csapatok főparancsnokának :

»A német ügyet úgy kell kezelni, hogy ez hozzájáruljon az ország politikai és közigazgatási szervezetének decentralizációjához és a helyi önkormányzat kifejlődéséhez. E cél érdekében minden, a tartományok, a helyi és az állami közigazgatás körében jelentkező autonómiára való törekvést támogasson . . .«

Az amerikai, de az angol és a francia megszálló hatóságok is, ezen utasítás szellemében tevékenykedtek. Tervük keresztülvitelére Németországon belül a már 1919—23-ban jól bevált szeparatistákra építettek — akiknek dr. Konrád Adenauer volt a vezérük.

A könyvben közölt okmányszerű anyag tanulmányozása, a fenti tények ismerete sokkal érthetőbbé teszi a nyugati hatalmaknak a háborúutáni Németországgal kapcsolatos politikáját.

Sok anyag található a könyvben Franciaország magatartására vonatkozóan : hogyan ragaszkodott biztonsága érdekében a Rajna- és a Saar-vidék feletti főhatalomhoz, hogyan akadályozta központi német szervek felállítását attól tartva, hogy azok megteremtik az egységes német birodalom újjáéledésének feltételeit és így tovább. Ma ugyanez a Franciaország hozzájárulását adja Nyugat-Németország felfegyverzéséhez. Mintha csak a korábbi tiltakozások arra szolgáltak volna, hogy megkönnyítsék Németország kettészakítását, valamint egy szovjetellenes nyugati blokk alakítását.

A könyv 31. oldalán egy számunkra igen érdekes és tanulságos térkép található. A térkép azt a tervet mutatja, amelyet Truman a potsdami konferencián terjesztett elő, utolsó kísérletként, hogy Németország feldarabolását a Szovjetunió beleegyezésével határozzák el. E tervezet Németországot 3 részre kívánta osztani : Nyugat-Német, Észak-Német és Dél-Német államra. Ez utóbbi Bajorországot, Ausztriát és Magyarországot foglalta volna magában. Az amerikai imperializmusnak ez a Közép-Európa számára készített őrült politikai programja különösen élesen mutatja, hogy a Németország szétszakítására és Magyarország leigázására irányuló tervek egyazon imperialista program alkatrészei.

Gyurs Károly

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSAI.

(Összeállította és bevezetővel ellátta: Komlós Aladár)

(Budapest, Művelt Nép, 1954. 254 l.)

Vajda János politikai és költői pályafutása a magyar történelem egyik legfényesebb szakaszában, közvetlenül az 1848-as forradalom előkészítésének éveiben kezdődött. A fiatal Vajda a forradalom és szabadságharc idején a márciusi ifjúság egyik lelkes harcosa. Ebben az időben alakulnak ki politikai nézetei. A forradalom idején már demokratikus gondolkodású, bár Petőfi és Vasvári plebejus demokrata álláspontjával nem tudott azonosulni, habár rokonszenvezett velük. Mint a forradalom neveltje, egész életében kitartott a demokratikus gondolat mellett — s bár nem egy tévedése is van —, egész életét írói és újságírói munkásságát a demokratikus gondolat hirdetésének szentelte.

A polgári irodalomtörténet nem sokat foglalkozott Vajda politikai gondolatainak feltárásával. Felületes vizsgálat alapján mint Széchenyi követőjét könyvelték el. Ez a hamis beállítás nem vette figyelembe Vajda egész életművét, következtetéseit Vajdának néhány ismertebb munkájából vonta le, melyekben Vajda számos, már Széchenyi által felvetett reform megvalósítása mellett szállt síkra.

Ezek az írások nemcsak azt mutatják meg világosan, hogy miben követi Vajda Széchenyit, de azt is, hogy milyen kérdésekben ment túl rajta. Nem véletlen, hogy a felszabadulás előtt Vajda János újságcikkeit, politikai írásait nem publikálták.

A Komlós Aladár gondozásában megjelent kötet és a bevezető tanulmány nagy érdeme, hogy az igazi Vajda Jánost mutatja be. A kötet Vajda mintegy 3000-re tehető újságcikkei közül azokat foglalja magában, melyek legvilágosabban tükrözik Vajda politikai állásfoglalását az önkényuralom és a dualizmus társadalmi és irodalmi kérdéseivel kapcsolatban. Ezek az írások ugyanis világos cáfolatát adják annak a hamis nézetnek, amely Vajdát, mint »nemes konzervatívot« akarja feltüntetni.

Vajda János publicista működése a 60-as években kezdődik. Politikai írásainak legfőbb témáját az Ausztria és Magyarország közötti viszony rendezése képezi. Állásfoglalásait nem tekinthetjük egyértelműen helyesnek. A kiegyezéssel látszólag szembenálló hazafiaskodó birtokos osztály harcos leleplezése — ezen emberek a haza szent ügyével »legkártékonyabb visszaélést élik, s a haza szóval jó vásárt csinálnak« írja róluk — nem jár együtt a követendő út világos felismerésével. Ismert munkájában, a Polgárosodásban az ország gazdasági, politikai és kulturális felemelkedését, tévesen, a nemzeti függetlenség kivívása nélkül is elérhetőnek véli.

Ugyanakkor Vajda már a 60-as években helyesen látta, hogy a birtokos osztályok a haza ügyével csak vásárt csinálnak. Ezt a vásárt 1867-ben a kiegyezéssel megkötötte a magyar nagybirtokos osztály az osztrák burzsoáziával. Az uralkodó osztály szemérmetlen üzérkedését a nemzet függetlenségével Vajda számos cikkében leplezi le. Hazaszeretete, őszinte demokratizmusa Vajdát szembefordítja a nép érdekei ellen létrejött kiegyezéssel.

»1867-ben — írja — nemcsak a nemzeti önállás alapja vétetett el, de a társadalmi irány is a haladás demokratikus szellemével ellenkezőre vált.« Egy másik cikkében kijelenti: »a demokrácia elve elválhatatlan a nemzeti önállás elveitől«. A kiegyezés ellenzése, elítélése nem szorítkozik annak terméketlen kritikájára. A kiegyezés adta lehetőségeket is az ország gazdasági és kulturális erősítésére kell felhasználni: »ha kevesebbet nyertünk is, azt is fel kell használni«.

A dualista Magyarország a nemzeti függetlenségről való lemondás fejében a nagybirtokosok uralmának átmentését eredményezte. Vajda számtalan cikkében elítéli a dualista Magyarország uralkodó osztályát; nincs más céljuk, mint hogy »a népszerű szavak hangoztatása mellett a többi társadalmi osztályok feletti uralmat . . . a szociális téren megszilárdítsák«. Elítéli a nagybirtokos osztályt, mert döntő szerepe van Csehország függetlenségi követeléseinek elgáncsolásában. Rámutat arra, hogy nemcsak a nagybirtokos osztály, de az egész Deák-párt, a középbirtokos rétegek sem alkalmasak az ország vezetésére. Cikkeinek alapgondolata, hogy a polgárságból és a népből kell újabb vezető réteget kialakítani.

A dualizmus első éveiben (1867—1874) még világosan lát a nemzetiségi kérdésben is. »Mi sokkal inkább kívánatosabbnak tartjuk hazánkra nézve azt, hogy határainkon barátságos indulatú, önálló országok, mintsem ellenséges érzelmű alattvalók legyenek.«

A későbbiekben már nem tudja összeegyeztetni a haladásról való nézeteit a nemzetiségi kérdés helyes szemléletével. A 70-es évek közepétől engedményt tesz az uralkodó

osztály nacionalizmusának, s a nemzetiségek elszakadásától tartva, a kiegyezés és német szövetség igenléséig jut el. A demokratikus átalakulás kérdéseiben azonban továbbra is következetes. Vajda politikai fejlődését tükrözi a munkásosztály egyes problémáival kapcsolatos állásfoglalása.

A Párizsi Kommün idején, mikor a magyarországi burzsoá sajtó a Kommün elleni legkülönbözőbb rágalmakat harsogja, Vajda nem áll a munkásosztály rágalmazóinak táborába. Addig nem jut el, hogy megértse a munkásosztály e hősi küzdelmét, de őszinte emberszeretete tiltakozásra készteti a versaillesi hóhérok ellen. »Ha nem hangoztatná majd minden színezetű lap — írja egyik cikkében —, hogy a reakció győzött, rá lehetne ismerni a borzasztó kegyetlenségről, a szörnyű mészárlásról, melyet a kezébe került néptömegekben véghezvisz.« A »Polgárosodás« írója a 80-as években már egyre jobban tudatára ébred annak, hogy a magyarországi burzsoáziától vajmi keveset várhat. »A konzervatív elem mai nap már a polgárság.« »Maga is inkább hátrafelé tólná a világot« — mondja cikkeiben.

Ez a megerősödő magyarországi burzsoázia nem a nagybirtokos osztállyal szemben, nem a demokratikus jogok kiszélesítése útján, hanem a nagybirtokosok mellett, azok támogatásával akar előbbre jutni. »A polgár ma tapsol a főrendi háznak a reakciónárius szavazatáért, hírlapírója dicsőíti . . . a középkori buta gőgöt«, »az önérzetes polgárnak meg kell csömörlenie a saját osztályától«. És Vajda tényleg egyre jobban megcsömörlik a burzsoáziától — attól az osztálytól, melytől korábban a demokratikus Magyarország megteremtését várta. Ez vezeti egyre közelebb a magányos költőt a munkásosztályhoz.

»Harc a kenyérért« c. cikke már a kizsákmányoló tőkét támadja a nagy nyomor miatt, melyben a gyári munkások élnek. Egyre világosabban látja, hogy bár a kapitalizmusban nagy lépést tettünk előre »az emberi tökélyesülés céljához vezető úton«, mégis »a barbárság csak alakot, álarcot váltott és új mezében, mai lényegében még rettenetesebb a réginél is«. Ezért jut el ahhoz a következtetéshez, hogy »valami nagyon gyökeres társadalmi alakuláshoz kell lennünk igen közel«. Ez a következtetés nála mindig homályos sejtés marad csupán.

Politikai nézetei határozzák meg Vajda irodalmi álláspontját is. Nemcsak az irodalmi Deák-pártot ítéli el, amely, mint egy szűk klikk, ki akarja sajátítani az irodalmat, és aki szembenáll, »azt üldözték, kizárták, kiéheztették, míg vagy elzüllött, vagy kapitulált«, de szembefordul a különböző álnépies Petőfi-utánzó irányzatokkal is. Petőfi népiességét tartja példaképnek. Látja, hogy a kiegyezés utáni időszak nem Petőfi korszaka, »ma nem ő uralkodik« — írja. Ebben az időben, mikor az uralkodó osztály minden igyekezetével Petőfi meghamisítására vagy elhallgatására törekedett, Vajda tanulmányával gyönyörű emléket állít Petőfinek, a forradalom és a magyar nép »szellemóriásának«.

Vajda abban a korszakban élt, mikor a 48 élén álló középnemesség már szembefordult a néppel, elárulta azt az ügyet, melyért 48-ban harcolt. Az új osztály, a munkásosztály pedig nem volt még elég erős, hogy az egész ország élére álljon. Harcát mindvégig egyedül folytatja és így nem egy esetben tévútra is kerül. Forrón szerette azonban hazáját, következetesen harcolt a demokratikus átalakulásért, és ez méltóvá teszi arra, hogy neve megmaradjon népünk emlékezetében.

RÁNKI GYÖRGY.

SZÁNTÓ IMRE:

EGER PÜSPÖKI VÁROS ÚRBÉRI ÉS FELSZABADULÁSI PERE A 18. SZÁZADBAN

(Hevesmegyei füzetek, 1. sz. Eger, Hevesmegyei Nyomda. 1954. 30 l.)

E füzet feladatául tűzte ki maga elé, hogy Eger város úrbéri és felszabadulási perén keresztül bemutassa, hogyan gátolta, mennyire bénította az egyházi nagybirtok e város fejlődését.

A török kiűzése után, 1688-ban a kamarai kormányzat javaslatára I. Lipót Egert szab. kir. városi rangra emelte. Az egri püspöknek azonban sikerült igazolnia, hogy a városnak a török idők előtt káptalanjával együtt ő volt a földesura, az őt illeti. Ez alapon 1695-ben meg is kapta. Ezzel a városi, a polgári fejlődés alig megnyílt útja az egri polgárok előtt bezárult. Eger visszazuhant a földesúri városok sorába.

Az átvételkor a püspök és a káptalan az egri polgárságnak némi városi önkormányzatot, gazdasági kedvezményeket és személyi jogokat adott.

Az egyházi földesúr kezének súlyát először a más hiten levők, a protestánsok és görögkeletiek érezték meg, akiknek polgárjogát korlátozták, életüket megnehezítették.

De megérezte a földesúr hatalmát Eger egész mezővárosi fejlődése.

Eger gazdasági fejlődésének ipari oldalával kapcsolatosan a szerző nem világít rá élesen arra, hogy ekkor a városok Magyarországon még jórészt önellátók voltak. Az ipar nem vált el a mezőgazdaságtól. Annyira nem, hogy az iparos életében a súlypont ekkor még a mezőgazdaságra, a mezőgazdasági árutermelésre, főleg a bortermelésre esett. Amikor tehát a céhes iparos mezőgazdaságát szorongatták, azt fokozott ipari termeléssel az iparosmester még kivédeni nem tudta. Ilyen esetben a mezőgazdaság megnyomorodásával az ipari fejlődés is megáll, elakad, kisszerű marad. Ugyanígy jár a kereskedelem is.

A püspök és a káptalan — erre jól rámutat a szerző — mint a város földesurai, Eger pusztáinak elvételével, majd szántóinak és legelőinek megcsonkításával megbénították a polgárság mezőgazdaságának és állattenyésztésének fejlődését, ezen felül adókkal agyonterhelték a lakosságot. Ezután a földesúr a gazdaságilag meggyengített városnak adott önkormányzati és személyi jogok visszavonásához, megsemmisítéséhez fogott. A szorongatott lakosság látta, hogy gazdasági ereje mindezen intézkedések nyomán fogy és hanyatlik, számára nincs más kiút, mint a földesúri hatalom alól való felszabadulás. 1745-ben eredménytelenül küzdötte végig a szabad királyi városi rang eléréséért vívott első harcot. 1786-ban már-már elérte a célt, amikor II. József halála következtében elbukott.

Eger megmaradt püspöki és káptalani városnak. Gazdasági bajait még tetézte a Habsburg gyarmatosító gazdaságpolitika, amely letörte borkivitelét. Céhes ipara nem tudott eléggé differenciálódni. Kereskedői kezén kevés tőke gyűlt össze, piaca a XVIII. század második felében lassan tágult.

Eger és Pécs polgárai a török kiűzése után hasonló jogi helyzetben, hasonló gazdasági körülmények közt egyforma esélyekkel tekinthettek a jövőbe. Volt idő, amikor Pécs városának helyzetét a XVIII. század kezdetén egyházi földesuraival szemben ugyanazon az alapon kívánták rendezni, mint amelyen szabályozták Egerét. Pécs polgárai azonban nem nyugodtak ebbe bele. Küzdelmüket siker koronázta, elérték azt, ami Egernek nem sikerült ; a szabad királyi városi rangot. A két város fejlődésének divergáló íve mutatja, hogy mit köszönhet Eger az »építő« XVIII. századnak.

A szerző a népszerűsítő kereteken túl új anyagával sikeresen oldotta meg feladatát.

Ruzsás Lajos

VÖRÖS KÁROLY :

AZ 1840. ÉVI MESZTEGNYŐI ZENDÜLÉS

(H. é. n. Somogymegyei Tanács VB Népművelési Osztálya. 24 l.)

A T. T. I. T. Somogymegyei Szervezete szerkesztésében megjelent kis munka a Somogy megyei Mesztegnyő község jobbágyainak a feudalizmus már kibírhatatlanná vált szorításával szembeni, elszigetelt hősi küzdelmét mutatja be.

Írója jól érzékelteti a falu parasztságának egyre súlyosbodó helyzetét, a feudalizmus kizsákmányolásából menekülést kereső jobbágyság útkeresését. A mesztegnyőiek előtt példaként a tőlük nem messze, a Dráva túlsó partján élő horvát katonai határőrvidék gyakorlatilag szabad parasztként élő lakossága állt. E szabad paraszti állapot elérése lesz osztályharcának közvetlen célkitűzése, amelynek elérésére alkalmat — az 1839—1840. évi országgyűlésnek a monarchia osztrák tartományaiban szokásos újoncállítási rendszerét Magyarországon is bevezető törvénye — látszott megteremteni.

Ezt a mindenre elszánt harcot mutatja be Vörös Károly kitűnő dokumentumanyagra támaszkodva, és azt bőven használva.

A jól megírt izgalmas kis tanulmányban, mint a cseppben a tenger, mutatkoznak meg az *egész* magyar feudalizmus mélyreható válságának tünetei.

Negatívuma abban mutatkozik, hogy a mesztegnyőiek mozgalmát az egyetemes magyar fejlődéstől elszakítva írja le. Csak a végén, odavetve jegyzi meg, hogy »tévedés lenne azt hinni, hogy a mesztegnyői parasztok zendülése az egyetlen mozgalom, mely ezekben az években fellángolt Magyarországon«. E mozgalom is *része* a magyar parasztság reformkori harcának, így ettől a harctól elszakítva tárgyalva — hamis, illetve nem teljes képet ad. Részben ebből a hibából ered a munka kissé pozitivista színezete is. A rögzített, eredeti dokumentumokkal színesen megrajzolt tények után hiába keressük az általánosítást, a levont következtetéseket.

Mindent összevetve, Vörös Károly munkájával a hazafias nevelés, népünk haladó hagyományainak föltárása, megbecsülése terén szép munkát végzett.

Dénes Béla

KRÓNIKA

J. V. TARLE

A haladó történettudománynak nagy halottja van; meghalt életének 80. esztendejében J. V. Tarle, a világhírű szovjet történész.

J. V. Tarle 1875-ben született. Alig 20 esztendős korában publikálta első történelmi tanulmányát, s azóta közel hat évtizeden át, kivételes alkotóerejének kifogyhatatlan bőségével hozta létre a ragyogó történelmi tanulmányok, hatalmas levéltári anyagot feltáró fundamentális művek, éles és szellemes publicisztikai írások és előadások egész sorát. Történetírói érdeklődése a középkortól a legújabb korig terjedt, s az európai történelem legkülönbözőbb területeit ölelte fel. Jelentős munkákban dolgozta fel az olasz középkor és a francia forradalmak kérdéseit, a kínai háborút és Napoleon korát, Thomas Moore utópikus nézeteit és a cári külpolitika történetét stb. Egyik legelső tanulmánya a magyar parasztság történetével foglalkozott. Az európai levéltárak alapos ismerőjeként angol, francia, holland stb. levéltári anyagok felkutatásával és tudományos feldolgozásával korán európai nevet szerzett magának.

J. V. Tarle hatalmas alkotóerejének teljes kibontakozását a szovjetrendszer tette lehetővé, legjelentősebb műveit ekkor alkotta. Évtizedeken keresztül volt a leningrádi és a moszkvai egyetem tanára. A Szovjet Tudományos Akadémia már 1921-ben tagjává választotta. A szovjet kormány, egyéb magas kitüntetések mellett, háromszor jutalmazta Lenin-renddel munkásságát. A svéd és a brit akadémia tiszteletbeli tagjává, a párizsi, az oslói, a prágai stb. egyetem díszdoktorává avatta.

Elbűvölő egyéniségét, széleskörű tudását, fáradhatatlan kutatói érdeklődését a magyar történészeknek volt alkalmuk közvetlenül is megismerni, amikor 1953-ban a Magyar Történész Kongresszuson megjelent szovjet delegáció tagjaként hazánkban járt. Valamennyien emlékszünk Rákóczi Ferencről tartott előadásaira, arra, hogy az akkor már 77 éves agg tudós milyen eleven érdeklődéssel és segítőkészséggel fordult a magyar történetírás felé.

J. V. Tarlenak a szovjet történetírás kiváló képviselőjének egyénisége és tudományos munkássága ösztönző, serkentő példa a magyar haladó történetírás minden művelője számára.

Példamutató számunkra széles tudományos érdeklődése, működésének sokrétűsége, mely egyaránt megnyilvánult mind saját hazájának történelme, mind az egyetemes történelem kérdései iránt. Nagy figyelemmel foglalkozott a gazdaságtörténettel és politikai történettel, úgyszintén történetfilozófiai problémákkal. Nagy mestere volt a történelmi portrénak.

J. V. Tarlet a történetírás kiváló mesterévé tette nemcsak széles történeti látóköre, nemcsak rendkívüli anyagtudása, hanem ragyogó stílusa és előadásmódjának rendkívüli megjelenítő ereje is. Mindezek olyan történetírói tulajdonságok, amelyeknek elsajátítása történészeink számára is rendkívül fontos.

J. V. Tarle műveinek legfőbb ereje azonban kétségtelenül abban keresendő, hogy a történettudományt harcos politikai tudományként fogta fel. J. V. Tarle annak a harcos történetírásnak a képviselője volt, amely a múlt tanulságain okulva, segít formálni a jelent és építeni a jövőt. Nem maradt passzív szemlélője korunk hatalmas küzdelmeinek. Tevékeny állásfoglalása a jelen haladó törekvései mellett tette őt képessé arra, hogy a múltban is megtalálja a történelem valódi mozgatóerőit. J. V. Tarle történelmi publicisztikája jelentékeny segítség volt a szovjet népnek a második világháború idején a német fasiszták elleni harcban. Egyik legutolsó tanulmányát a már halálosan beteg tudós a háborús célokat szolgáló amerikai reakciós történetírás cáfolatának szentelte.

J. V. Tarle halála nagy veszteség a haladó tudomány, a haladó tudomány minden művelője és tisztelője számára az egész világon.

ANDICS ERZSÉBET

ÖTÉVES A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete 1954. december 23-án ünnepelte fennállásának ötödik évfordulóját. Ebből az alkalomból Molnár Erik Kossuth-díjas akadémikus, igazságügyminiszter, az intézet igazgatója a sajtó képviselőit az alábbiakban tájékoztatta az intézet munkájáról.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete fennállásának öt éves fordulóját ünnepeljük ezen a napon. Ez a mi kis ünnepségünk szorosan összekapcsolódik egy sokkal nagyobb, egész országunk, egész népünk életére kiható évfordulóval: hazánk felszabadulásának, a magyar állam újjászületésének 10. évfordulójával. Abból a munkából, amellyel egész dolgozó népünk ünnepli történeti fejlődésének legdöntőbb fordulóját, mi magyar történészek, a Történettudományi Intézet munkatársai is méltóképpen ki akarjuk venni részünket.

Van miért ünnepelnünk: a Szovjetunió hős fiai hozták el a szabad fejlődés lehetőségét egész népünk számára; a Szovjetunió hős fiai hozták el a szabad fejlődés, a valóban tudományos alkotás lehetőségét a magyar történettudomány számára is.

A felszabadulás tette lehetővé, hogy a magyar marxista történettudomány nyíltan a porondra lépjen, s megkezdje harcát a magyar történetírásban addig uralkodó burzsoá, feudális és klerikális irányzatok ellen, a fasiszta áltudomány által meghamisított magyar történelem döntő kérdéseinek helyes megvilágításáért, új tudományos káderek felneveléséért, a becsületes régi szakemberek meggyőzéséért és megnyeréséért, egyszóval: hogy a maga eszközeivel is hozzájáruljon a magyar dolgozó népnek az igazi hazafiság szellemében, a Szovjetunió népei és a többi szomszédnépek iránti testvéri barátság szellemében való neveléséhez.

Ennek a harcnak fontos állomását alkották az 1948/49-es évek, amikor a fordulat éve után, a dolgozó nép hatalmának megszilárdultával, pártunk és kormányunk egymásután hozta létre, illetőleg szervezte újjá a történettudományi intézményeket, amelyek már a marxizmus—leninizmus hegemóniájának jegyében kezdték meg munkájukat. Így került sor 1949 végén a Történettudományi Intézet megszervezésére. Intézetünk ekkor az Oktatásügyi Minisztérium felügyelete alatt működött; utóbb, 1951 elején vált a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetévé.

Hazánk felszabadulása, a népünk történetében végbement nagy fordulat s a magyar történettudomány helyzetében bekövetkezett változások történetírásunk megújhodására, fellendülésére vezettek. Igen jelentős lépés volt ebből a szempontból a tudományos munka szervezetlenségének felszámolása és a tudományos tervezés megvalósítása. Történettudományunk tervezése ugyan a részletekben még sok kívánnivalót hagy maga után, de az 1950-ben életbelépett s a folyó évben befejezésre kerülő első ötéves történettudományi tervünk mégis alapjában helyes irányt szabott a történeti kutatásoknak és a tudományos munka minden addiginál jobb feltételeit teremtette meg.

A történettudomány első ötéves terve először a magyar történet egyik legelhanyagoltabb területének, a munkás- és parasztmozgalmak történetének, valamint a munkásosztály és a parasztság helyzetének vizsgálatával foglalkozó kollektív munkák kidolgozását tűzte ki célul. De csakhamar kezdetét vette és a tervben központi helyet foglalt el a magyar történet egyetemi tankönyvének elkészítése. Az egyetemi tankönyvek munkálatai mellett, amelyek az egész első ötéves tervidőszakot kitöltötték, számos monográfia és forráskiadvány készült el, amelyek nemzeti történetünk sok kérdését helyezték tudományos megvilágításba. Ezek közül a továbbiakban csak néhányat említek meg, s természetesen csupán olyanokat, amelyek Intézetünkben készültek.

Parasztságunk helyzetére és mozgalmaira vonatkozólag a tervidőszakban 3 munkaközösségi munka készült el: a XIV. századról Székely György, a XVIII. századról

Spira György, az 1849—1867 közötti időszakról S. Sándor Pál szerkesztésében, s ebbe a tárgykörbe tartozik Makkai László forráskiadványa is a XVII. századra vonatkozóan.

Az Intézet munkatársai nagy figyelmet fordítanak népünk nemzeti függetlenségi küzdelmei és igazságos, honvédő háborúi tanulmányozásának. Az e tárgykörbe vágó munkák közül kiemelkedik Elekes Lajos Hunyadija, amely a magyar népnek a török hódítás ellen vívott harcai egy igen fontos szakaszával foglalkozik. Heckenast Gusztáv a Rákóczi-szabadságharc történetéről írt népszerű formájú, de tudományosan megalapozott munkát.

A magyarországi nem magyar népek történetével foglalkozó tanulmányok közül megemlítendő I. Tóth Zoltán könyve: Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig, Arató Endre szlovák vonatkozású cikkei, valamint Kemény G. Gábor forráskiadványa: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez 1867—1892. A baráti szomszéd népekkel való történelmi kapcsolatainkat tárgyaló munkák közül figyelemreméltók Kovács Endre könyvei a cseh—magyar történelmi kapcsolatokról, valamint Bem Józsefről, az 1848—49-i magyar szabadságharc lengyel származású hadvezéréről.

Már a felszabadulás utáni első években és különösen a századik évforduló alkalmából számos munka foglalkozott az 1848—49-i polgári forradalom és nemzeti szabadságharc egyes problémáival. A centenáriumot megnyitó Forradalom és szabadságharc 1848—49 c. tanulmánykötet, számos önálló tanulmány és folyóiratcikk után újabb seregszemlére adott alkalmat a Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára megjelent kétkötetes Kossuth Emlékkönyv, melyben Intézetünk több munkatársa vett részt munkájával. Érdeklődést váltott ki Haraszti Éva könyve az angol kormánynak a magyar szabadságharc ellen irányuló politikájáról. Folyamatosan kiadásra kerül Kossuth Lajos összes munkáinak gyűjteménye Barta István gondozásában; ebből eddig 6 kötet látott napvilágot.

Intézetünk több munkatársa foglalkozik a kapitalista viszonyok fejlődésének kérdéseivel Magyarországon. E témakörből olyan munkák jelentek meg, mint »Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon« (Lederer Emmától), »Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900« (Sándor Vilmostól), »Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon« (Pach Zsigmond Páltól).

A kapitalizmus általános válsága korszakának egyes problémaköreit dolgozta fel Balázs Béla: »A klerikális reakció a Horthy fasizmus támasza«, c. munkája, Incze Miklós az 1929—33-as világgazdasági válság hatásáról szóló tanulmánya, valamint Magos György és Zsigmond László tanulmányai az amerikai, angol imperialisták szerepéről a magyarországi fasiszta rezsim megszilárdításában.

Az összefoglaló munkák terén Molnár Erik könyvei: »A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig« és »A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig«, valamint a középiskolai tankönyvek egy kötetben való kiadása, »A magyar nép története, rövid áttekintés« mellett már hivatkozhatunk az egyetemi tankönyvek elkészült első négy félkötetének kéziratára, amelyek Molnár Erik: »A magyar nép őstörténete« című munkáját is ideszámítva, az ősidőktől 1918-ig dolgozzák fel népünk történetét.

A történeti bibliográfiák során elkészült Kosáry Domokos »Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (1825-ig)« c. kétkötetes munkája, a Történettudományi Intézet Magyar Történeti Bibliográfiájának (1825—1867) 3 kötete, és készül ennek folytatása, a magyar történeti irodalom bibliográfiája 1945-ig.

A történeti kutatások eredményeinek népszerűsítésére sokat tettek a Magyar Történelmi Társulat és a Művelt Nép Könyvkiadó közös kiadásában megjelenő népszerű történelmi sorozat egyes kötetei, amelyek olvasmányos formában, de tudományos kutatások alapján, főként nemzeti múltunk haladó és honvédő hagyományait ismertetik. Ebben a munkában éppúgy jelentős részt vettek Intézetünk munkatársai, mint a fővárosi és vidéki egyetemek történelmi oktatómunkájában.

Történettudományunk első ötéves terve termésének ez a vázlatos és csupán Intézetünkre terjedő áttekintése is mutatja, hogy a marxizmus—leninizmus alapján álló történettudományunk az elmúlt időszakban komoly munkát végzett. Az első ötéves terv időszakához hasonlóan eredményes öt esztendeje, a felszabadulás óta eltelt tíz évhez hasonlóan eredményes évtizede, akár az elkészült munkák mennyiségét, akár tudományos színvonalát tekintjük, sohasem volt még a magyar történettudománynak, mégcsak megközelítően sem.

Mik voltak a forrásai, mik voltak az összetevői ennek a jelentős fellendülésnek, ezeknek a kétségtelen eredményeknek? Döntő szerepe volt ebben dolgozó népünk megnövekedett s egyre növekvő kulturális igényeinek; pártunk és kormányunk iránymutatásának és gondoskodásának; valamint az élenjáró szovjet történettudomány baráti segítségének.

A történettudomány ügye a múltban egy szűk csoport ügye volt nálunk Magyarországon ; s nem is lehetett ez akkor másként. Ma közügy, a széles dolgozó tömegek ügye. A történelmi munkák a múltban igen kis példányszámban jelentek meg, de így sem fogytak el. Ma gyakran fordul elő, hogy pl. a Magyar Történelmi Társulat egyes népszerűsítő tudományos kiadványainak 5000 példánya néhány hónap alatt elkel s csakhamar újabb kiadásra van szükség. A történelmi előadások a múltban félig üres padsorok előtt, gyérszámú hallgatóság előtt zajlottak le ; ma a Történelmi Társulat s az Ismeretterjesztő Társulat előadásait gyakran zsúfolt termekben többszáz dolgozó hallgatja végig, a fővárosban és vidéken egyaránt, s az előadásokat számos kérdéssel, megjegyzéssel kísérik. A szocializmus útjára lépett magyar dolgozó nép növekvő igénye saját történetének s a baráti szomszéd népek történetének megismerése iránt íme az egyik legfőbb serkentője a magyar történettudomány fejlődésének.

Pártunk kongresszusainak s központi vezetőségi plénumainak határozatai gazdag eszmei útmutatásokkal fegyverzik fel a magyar történészeket és nemzeti történetünk haladó örökségének minél mélyebb és sokoldalúbb feltárására ösztönöznek bennünket. Népi demokratikus államunk, dolgozó népünk biztosítja a történettudomány művelésének anyagi feltételeit. Ennek köszönhető, hogy Intézetünk munkatársainak száma évről-évre növekszik : jelenleg mintegy 40 státusbeli tudományos munkatársunk dolgozik az Intézet 3 osztálya : a magyar történelmi osztály, a Szovjetunió és a népi demokráciák osztálya és az egyetemes történeti osztály, valamint a bibliográfiai és dokumentációs csoport keretében, s az Intézet dolgozóinak összlétszáma meghaladja a 70 főt, nem említve a növekvő számú aspiránsokat s a külső munkatársakat. A jelentős tudományos művek erkölcsi és anyagi elismerése, Kossuth-díjak és más állami kitüntetések adományozása, a tudományos utánpótlás képzése, a tudományos fokozatok bevezetése stb. — mindezek szembeötlően tanúsítják pártunk és államunk messzemenő gondoskodását a történettudományi munkáról. S ami a legfőbb : a magyar történészek a párt utasítása alapján ismerték fel népnevelő, nemzetnevelő feladatukat, szerepüket a kulturális forradalomban. Erről tanúskodott pl. az 1953 júniusában Budapesten tartott Magyar Történész Kongresszus tematikája, iránya; az itt elhangzott 10 előadást és 20 korreferátumot közös eszmei mondanivaló fűzte egységbe ; az a vezérmotívum, hogy hazánk függetlensége, népünk szabadsága elválaszthatatlan a baráti szomszéd népek felemelkedésétől, a nagy orosz nép forradalmainak sorsától, a Szovjetunió lététől és győzelmeitől, a nemzetközi haladás győzelmétől.

Szinte felbecsülhetetlen az a segítség, amelyet a Szovjetunió nyújtott — életünk más területeihez hasonlóan — történettudományunknak is. Mi készen kaptuk a Szovjetunióban több mint 30 éve folyó történettudományi munka eredményeit, mindenekelőtt azt az útmutatást, hogyan kell konkrétan alkalmazni a történelmi materializmus módszerét egy meghatározott ország történetére. Ezzel rengeteg munkát, erőfeszítést és időt takarítottunk meg. Mint a társadalmi élet többi területén, a szovjet segítség fejlődésünket itt is rendkívül meggyorsította. Csak egy pár példát említek erre vonatkozólag. B. D. Grekov akadémikus, Sz. V. Kiszeljov levelező tag budapesti látogatásuk alkalmával több fontos tudományos kérdés tisztázásában segítettek bennünket. A budapesti Lenin Intézetnek és a magyar egyetemeknek szovjet vendégprofesszorai készségesen és folyamatosan támogatják munkánkat. A szovjet könyvtári intézmények rendszeresen megküldik nekünk a szovjet történészek új alkotásait. Jónéhány, számunkra különösen tanulságos szovjet tankönyv, monográfia, már magyarul is megjelent — bár a könyvfordítások száma még korántsem kielégítő. Történelmi folyóiratunk, a Századok, valamint a Történettudományi Intézet Értesítője folyamatosan közli szovjet cikkeknek, vitáknak fordítását, szovjet történészek műveinek recenzióit stb. A magyar történészek nagy érdeklődéssel kísérik s munkájukban gyümölcsöztetik a szovjet történelmi folyóiratok, mindenekelőtt a Voproszi Isztorii hasábjain az utóbbi években közölt vitákat, cikkeket. Igen megtisztelők és nagyon tanulságosak számunkra az utóbbi időben a Voproszi Isztoriiban magyar történészek munkáiról megjelent recenziók, valamint azok a kritikai megjegyzések, amelyeket kiváló szovjet történészektől kaptunk a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete középkori szektora révén, egyetemi magyar történelmi tankönyvsorozatunk egyik kötetének prospektjére vonatkozólag. S különös nyomatékkal kell hangsúlyoznunk azoknak a részben a Kommunyisztban, részben a Voproszi Isztoriiban megjelent cikkeknek hatalmas elvi jelentőségét, amely cikkek a Szovjetunió Kommunista Pártja 50 éves fennállása alkalmából kiadott tézisek alapján mélyen és sokoldalúan mutattak rá a történettudomány legégetőbb feladataira, a dolgozó tömegek harcának s termelő munkájának történetformáló szerepére, a szovjet periódus történeti vizsgálatának, a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásának jelentőségére, ezzel új perspektívát nyitva a magyar történészek számára is történelmünk

kérdéseinek tanulmányozásához általában, legújabbkori történelmünknek, a magyar munkásmozgalom történetének, a magyar népi demokrácia fejlődésének tanulmányozásához különösen.

Mégoly röviden véve is számba annak a sokoldalú támogatásnak a megnyilvánulásait, amelyet a szovjet történettudomány részéről élveztünk — lehetetlen nem emlékeznünk meg külön is arról, mit jelentett számunkra a szovjet történettudomány kiemelkedő képviselőinek, A. M. Pankratova akadémikusnak, J. V. Tarle akadémikusnak és P. N. Tretyakov professzornak a jelenléte és aktív részvétele az 1953 júniusában Budapesten tartott Magyar Történész Kongresszuson. Az általuk tartott előadások rendkívüli mértékben növelték kongresszusunk tudományos-politikai jelentőségét. Felszólalásaik a kongresszus munkaértekezletein és külön megbeszélésein tágabb összefüggésbe állították, magasabb szintre emelték a felvetődött problémákat és alapul szolgáltak a haladó történészek nemzetközi együttműködésének kiépítéséhez. Megjegyzéseik és kritikai észrevételeik a magyar történettudomány számos olyan fogyatékosságára mutattak rá, amelyeket addig nem láttunk világosan. Elismerésük s az a figyelem, amellyel utóbb a Voproszi Isztorii és más folyóiratok hasábjain méltatták kongresszusunkat, további s magasabb színvonalú munkára, fogyatékosságaink kiküszöbölésére serkentettek bennünket.

Történettudományunknak s Intézetünk munkájának egyik komoly fogyatékossága volt, hogy sokáig szinte egyáltalán nem foglalkoztunk hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia fejlődésének történeti kutatásával, igen keveset tettünk történelmünk e legragyogóbb korszakának történeti vizsgálata terén. 1954 elejétől kezdve fontos lépéseket tettünk ennek a komoly elmaradásnak a pótlására. Hozzáláttunk azoknak a kiadványoknak az előkészítéséhez, amelyeket felszabadulásunk 10. évfordulójának ünnepére, 1955. április 4-re, illetőleg az 1955 év folyamán szándékszunk megjelentetni. Egy gyűjteményes kötetben, valamint a Történelmi Társulat folyóirata, a Századok ünnepi számában cikkeket fogunk közrebocsátani hazánknak a Szovjet Hadsereg által való felszabadításáról, a népi demokratikus államhatalom létrejöttéről és fejlődéséről, a földreformról, a néptömegek mozgalmairól és alkotóerejének kibontakozásáról, a munkás-paraszt szövetség fejlődésének egyes kérdéseiről, a párt harcáról a munkásosztály egységéért és a dolgozó nép többségének megnyeréséért, a hazánk ellen irányult imperialista cselszövésekről, a Szovjetunió gazdasági és kulturális segítségéről stb. Emellett jelentősen előrehaladtak azoknak a forráskiadványoknak a munkálatai, amelyekben hazánk felszabadulásának dokumentumait, továbbá a Szovjetunió segítségét megvilágító dokumentumokat adjuk közre.

Ugyancsak felszabadulásunk megünneplésével függ össze, hogy elkészült a magyar tanulmány abba a nemzetközi gyűjteményes kötetbe, amelyet a lengyel történészek szerkesztenek és adnak ki a következő évben. Előrehaladtak a munkálatok egyéb nemzetközi gyűjteményes kötetekben való részvételünkkel kapcsolatban is; ezek sorában nagy jelentőséget tulajdonítunk az első orosz forradalom nemzetközi jelentőségét tárgyaló, A. M. Pankratova akadémikus szerkesztésében készülő kiadványban való részvételünknek.

Az említett munkálatok mellett fontos helyet foglal el történettudományunk fejlődésében az egyetemi magyar történelmi tankönyvsorozat kéziratának elkészítése és megvitatása. Engedjék meg, hogy erről még egy pár szót szóljak.

Az egyetemi magyar történelmi tankönyvek elkészítése 1951-ben került előtérbe. Tervünk az volt, hogy a magyar történelmet 3 kötetben (ill. 6 félkötetben) dolgozzuk fel a legrégibb időtől napjainkig, mégpedig úgy, hogy az első kötet 1790-ig, a második 1918-ig, a harmadik kötet első fele 1945-ig, második fele pedig napjainkig tárgyalja népünk történetét, s az egyes kötetek terjedelme kb. 900 nyomtatott oldal legyen. A munkát a magyar történészek közös erőfeszítésére támaszkodva úgy szerveztük meg, hogy egy-egy kötet megírását 6—10 szerzőre, az egyes korszakok, ill. problémák legjobb specialistáira bíztuk. 1954 közepéig 2 kötet (ill. 4 félkötet) kézirata készült el; ezeket a kéziratokat széleskörű vitára bocsátjuk. Az első kötet 6 napos vitája a nyár folyamán zajlott le, a második kötet első felének 5 napos vitája november hónapban folyt le Budapesten, a második kötet második felének vitáját későbbre tervezzük.

Már az eddigi viták alapján is elmondható, hogy a magyar történettudomány e nagy vállalkozása lényegében pozitív eredményt hozott. A felszólalók megállapították, hogy most áll először rendelkezésre egységes felfogású, tudományosan megalapozott magyar történelmi tankönyv, amely igaz képet ad népünk története legfőbb kérdéseiről; a dolgozó osztályok harcáról kizsákmányolóik ellen, népünk küzdelmeiről a nemzeti függetlenségért és felszabadulásért. Ez alapvetően a történelmi materialista módszer érdeme, amelynek alkalmazására minden szerző őszintén törekedett. A vita résztvevői rámutattak arra is, hogy az elkészült kéziratok a felhasznált forrásanyag tekintetében is

felülmúlják a korábbi feldolgozásokat ; ez is hozzájárult számos olyan kérdésnek a tankönyvben való kidolgozásához, amelyet a magyar burzsoá történetírás részben meghamisított, részben fel sem vetett. Végül hangsúlyozni kell, hogy az eddigi viták a történészek eszmei-hazafias egységének megerősödéséről, a történészfront kiszélesedéséről is számot adtak. Az első kötet vitájában pl. közel 70 felszólaló vett részt — köztük régi szakemberek és pályájukat most kezdő fiatalok, tudományos intézmények munkatársai és történettanárok. A felszólalások döntő többségben a marxizmus—leninizmus tanításainak alkalmazása szabta meg a kritika mértékét ; a felszólalások nagyrészében érvényesültek a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1953 júniusi határozatainak, valamint pártunk III. kongresszusának szempontjai.

A hazafias nevelés kérdése — mint ismeretes — egyik központi kérdése ma nemcsak történettudományunknak, hanem népi demokráciánk egész politikai és kulturális életének, egyik fő célja Hazafias Népfront-mozgalmunknak. Nem véletlen tehát, hogy ez a kérdés fontos helyet foglalt el a tankönyvvitákon is. A felszólalások indokoltan tették szóvá, hogy a tankönyvek *egyes* fejezetei nem tesznek eleget a hazafias nevelés követelményeinek, mert szűkkeblűen, »balosan« tárgyalják történelmünknek egyes haladó mozzanatait. Ezt a hibát feltétlenül ki kell javítanunk s ifjúságunk hazafias nevelését nemzeti művelődésünk és történelmünk gazdagabban feltárt örökségével kell megalapoznunk. Ugyanakkor fel kellett figyelnünk arra is, hogy a vita néhány — bár csak kis számú — hozzászólásában a burzsoá nacionalizmus maradványainak egyes jelei tűntek fel. Ezek a jelek arra figyelmeztetnek bennünket, hogy amikor az eddiginél jóval szélesebben, bátrabban és lelkesítőbben kell nyúlnunk haladó történeti hagyományainkhoz, ugyanakkor éberen kell őrködnünk azon, nehogy ezen a címen a burzsoá nacionalizmusnak még teljesen le nem küzdött maradványai is feleleveneđjenek. Egész történetírói munkánk egyik alapja — ma még inkább mint bármikor - a hazafiság és a proletárinternacionalizmus szerves egysége.

Intézetünk munkájának, a magyar történettudománynak még sok hibája, hiányossága, feladata van. De úgy érezzük : megvannak az előfeltételek, megvannak az erőforrások is a hibák kiküszöböléséhez, a feladatok elvégzéséhez. Ilyen erőforrás mindenekelőtt a marxizmus—leninizmus tanulmányozása. Az Intézet munkatársai tudatában vannak annak, hogy marxista—leninista elméleti felkészültségük fokozása — ez a fő útja további előrehaladásunknak. Hatalmas erőforrások : pártunk útmutatásai, államunk gondoskodása, dolgozó népünk alkotóerejének életünk minden területén való szabad és egyre növekvő kibontakozása. S hatalmas erőforrást jelentenek az élenjáró szovjet történettudomány alkotásai ; a szovjet történettudomány elvi szempontjai és módszerei, amelyeket a következő években még sokkal alaposabban fogunk tanulmányozni, még sokkal elmélyültebben fogunk munkánkban gyümölcsöztetni. Mi, magyar történészek minden erőnket arra összpontosítjuk, hogy ezekre az erőforrásokra támaszkodva kiküszöböljük hibáinkat és megoldjuk feladatainkat.

*

Molnár Erik beszámolója után a sajtó képviselői több kérdést intéztek az Intézet vezetőihez a felszabadulás 10. évfordulójának megünneplésével, a rokontudományokkal való együttműködéssel kapcsolatban ; érdeklődtek az Intézet nemzetközi kapcsolatai felől, megvitatták a történeti esszé, valamint a magyar történettudományi stílus színvonalának kérdését.

Egy kérdés kapcsán Pach Zsigmond Pál, Kossuth-díjas egyetemi tanár, az Intézet helyettes igazgatója ismertette többek között az Intézet előtt álló, az 1955. év folyamán megvalósítandó legfőbb feladatokat. Az Intézet munkatársai tanulmányokat készítenek a felszabadulás 10. évfordulójára megjelenő ünnepi kötetbe. A Magyarország felszabadulására vonatkozó dokumentumok külön kötetben jelennek meg. Bevezető tanulmánnyal ellátott dokumentum-gyűjtemény ad számot arról a segítségről, amelyet a Szovjetunió nyújtott a felszabadult Magyarországnak. Fordításkötetben bocsátja az Intézet a magyar olvasók rendelkezésére a szovjet történetírók néhány legújabb tanulmányát a Nagy Októberi Szocialista Forradalomra és a szovjet korszakra vonatkozóan. Egy másik fordításkötet a népi demokráciák történetírásának újabb eredményeit mutatja majd be. Végül két nagyobb terjedelmű készülő tanulmányra hívta fel a figyelmet : az egyik a német imperializmus feltámasztásának nemzetközi előzményeit tárgyalja a második világháború előtti időszakban, a másik pedig összefoglaló képet igyekszik nyújtani arról, mit jelentett a Hitler-fasizmus igája Európa népei számára.

A FELSZABADULÁSI PÁLYÁZAT

(A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1954. évi pályázatának eredményei)

A Magyar Történelmi Társulat egyik fő feladata, hogy minél szélesebb rétegeket vonjon be a történettudomány művelőinek sorába. Ezt szolgálják — az immár hagyományszerűen — évenkint meghirdetett pályázatai is. A Társulat 1954. évi, a Magyar Munkásmozgalmi Intézettel közösen meghirdetett pályázatának kettős célkitűzése volt: hazánk felszabadulása 10. évfordulója alkalmából a magyar történelem utolsó tíz esztendejére vonatkozó kutatások kiszélesítése, másrészt — az eddig elhanyagolt — helytörténeti kutatások fellendítése. Pályázni lehetett olyan történelmi tanulmány vagy ismeretterjesztő előadás jellegű feldolgozásokkal, amelyek Magyarország felszabadulásával és népi demokratikus fejlődésével kapcsolatosak, s ezt megyék, városok, falvak, üzemek, termelőszövetkezetek stb. történetén keresztül mutatják be.

A pályázat határidejének lejárta előtti számos tudakozódás, tanácskérés már jelezte, hogy ez a felhívás az érdeklődők nagyobb részéhez jutott el, mint a megelőzők és igen sokukat írásra ösztönözte.

A beérkezett 43 munka azt bizonyítja, hogy a pályázat elérte célját: széles köröket mozgatott meg az ország minden részéből. A pályázók tanárok, levéltárosok, egyetemi hallgatók, műszaki dolgozók, termelőszövetkezeti parasztok, üzemi munkások és háztartásbeli nők. 21 pályázat érkezett vidékről: Szegedről, Debrecenből, Sopronból, Egerből, Tatáról, Kecskemétről, Vácról, Kiskundorozsmáról, Kertáról, Kőszegről stb. A pályaművek sok, eddig részben vagy teljesen ismeretlen anyagot tártak fel népi demokráciánk történetéből.

A pályadíjakat odaítélő bizottság a »Történelmi tanulmány« c. pályatétel I. díját nem adta ki; II. díjban (4000 Ft) három pályamunka részesült: Takáts Kálmán (Sopron): Sopron város és megye felszabadulása a fasiszta-nyilas uralom alól, Polányi Imre (Szeged): Az első felszabadult magyar város — Makó — felszabadulásának története, Szilágyi Károly (Debrecen): Túrkeve mezőgazdasága a szocializmus útján; III. díjjal (2000 Ft) hat tanulmányt jutalmazott: Süle Sándor (Kerta): A felszabadult Kerta 10 éve, Tanner József (Budapest): Egerszalók története a szolgaságtól a szabadságig, Molnár Pál (Budapest): Az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály története 1945—1947, Fekete Tibor (Budapest): Csolnok felszabadítása, Kunsági Viktor (Budapest): Újpest újjászületésének egy éve, Thur Ottó (Budapest): A Budapesti Kénsavgyár és a Hungária Vegyiművek története. Az »Ismeretterjesztő előadás« c. pályatétel díjait öt munka nyerte el: Gyáni Imre (Szeged): A felszabadult Hódmezővásárhely 10 éve, Morvay Gyula (Nagykanizsa): Az ősi Nagykanizsa felszabadulása 1945. április 1-én, Keserű Bálint—Lökös Zoltán (Kiskundorozsma): Szeged felszabadulása, Horváth Boldizsár (Kőszeg): A genesapáti Alkotmány tsz 4 éve, Tatár Lajos (Tata): Történeti áttekintés Tatáról, a tavak városáról. 20 pályázat részesült 1000—300 Ft-os jutalomban.

A legjobb tudományos igényű tanulmányok megjelentetéséről, illetve előadásáról gondoskodás történik, s így a feltárt új anyagok és eredmények az érdeklődők szélesebb köreinek tudomására juthatnak.

Valósággal meghatóak azok a pályamunkák, amelyeket olyan emberek írtak, akik négy—hat elemi elvégzése óta iskolába nem jártak, tudománnyal nem foglalkoztak — s ez az első írói próbálkozásuk. Munkáikból szorgalom, lelkesedés, a téma szeretete tükröződik, írásaik gyakran érdekes, lebilincselő olvasmányok. Egy 25 éves tüdőbeteg asszony összehasonlítja az ő gyermekkorát a mostani gyermekek életével s ezen keresztül mutatja be fejlődésünket. Egy tszcs dolgozó a következőket írja: ». . .egy paraszt ember bizony nehezen fog hozzá egy történelmi íráshoz, de akarja, hogy ő is csináljon valamit a Hazáért, ha igazi híve a mi pártunknak. . .«; faluja felszabadulásáról ír. Egy 60 éves munkásember városának történetével foglalkozik; egy családanya négy, sűrűn teleírt füzetben mondja el családja történetét az utolsó 10 évben; s még sorolhatnánk tovább. Új és megbecsülendő jelenség ez társadalmunk életében s bár ezek a munkák

tudományos igényű bírálat alá nem vonhatók, munkájuk, fáradozásuk, lelkesedésük elismeréseképpen jutalomban részesültek.

*

Az alábbiakban idézünk azokból a lektori véleményekből, amelyek alapján a »Történelmi tanulmány« c. pályatétel nyertesei pályadíjban részesültek :

Takáts Kálmán mint szemtanú és a fölszabadulás után mint a cselekmények egyik élvonalbeli résztvevője tanulmányában emlékiratszerűen tárgyalja Sopron város és megye történetét 1944 márciusától 1946 végéig. Feldolgozásának fő forrását saját emlékei, az átélt események képezik. Munkája élettel telített, meggyőző, lebilincselő olvasmány. A szerző a nyilas uralom és a felszabadulás utáni időszak történetére vonatkozó eddigi ismereteinket új, helyi tényanyagok feltárásával, a soproni sajátos viszonyok ismertetésével előre vitte. Munkája különösen a MKP Soproni Pártszervezete harcaira, a helyi szovjet parancsnokság munkájára ad értékes tájékoztatást. Megyei vonatkozásban érdekes anyagot nyújt a földreform végrehajtása, a parasztság helyzete és a sváb kérdés szempontjából. Ha egyes adatai ellenőrzésre szorulnak is, anyagának nagyobbik része elfogadható és használható. Az anyagnak külön érdeme, hogy a tárgyalt korszak levegőjét a munka számos részében kiválóan érzékelteti. (Balázs Béla)

Polányi Imre munkája gondos és elmélyült kutatás eredményeképpen mutatja be Makó történetét az 1944. szeptember 26-i felszabadulástól 1945 tavaszáig, a földosztás befejezéséig. A tanulmány széleskörű levéltári anyagra épül és jól használja fel az akkori harcokban résztvett személyek visszaemlékezéseit is. Sokoldalúan foglalkozik a népi szervek (polgári várostanácsnokság, megyei ötösbizottság stb.) tevékenységével a közügyek intézése, a közellátás megszervezése, a helyreállítás megindítása stb. terén. Külön érdeme a tanulmánynak — ha ezt nem tudja is következtesen végigvinni —, hogy konkrét történelmi tények alapján igyekszik megmutatni a demokratikus erők összefogásának szükségességét, lehetőségeit, a kommunista pártszervezet kezdeményező és irányító szerepét és a Szovjet Hadseregnek a demokratikus erőket segítő munkáját. Helyesen ábrázolja a kezdeti időszak népi szervei után megalakult Nemzeti Bizottság működését, a Nemzeti Bizottságon belül folyó harcot. Kevésbé alapos, kevés tényanyagra épül az 1945 januártól kezdődő időszak ábrázolása, különösen a földreform végrehajtása. (Lackó Miklós)

Szilágyi Károly pályamunkája sokoldalúan dolgozza fel Túrkeve mezőgazdaságának fejlődését ; bemutatja helyzetét az ellenforradalmi korszakban, a népi demokrácia első szakaszában, s részletesen tárgyalja a termelőszövetkezet alakításának, a termelőszövetkezeti város létrejöttének, fejlődésének kérdését. Tényanyaga gazdag, alkalmas arra, hogy belőle levont általánosításait az olvasó meggyőzőnek találja, elfogadja. Helyesen köti össze Túrkeve fejlődését az egész ország gazdasági, politikai életének alakulásával. A város felszabadulás előtti birtokviszonyaiból és az ottani parasztság ebből eredő magatartásából bizonyítja, hogy miért éppen Túrkeve lett az ország első szocialista városa. Jól érzékelteti, hogy ez harcban született meg, harcban az ellenséggel, de harcban azon hibák, hiányosságok ellen, amelyek az új élet velejárói. A júniusi párt- és kormányhatározat alapján bátran veti fel a mezőgazdaság terén elkövetett hibákat és bemutatja, hogyan vetődtek fel azok Túrkevén. A munka gyengesége, hogy elvi mondanivalóját néhol leegyszerűsíti. A tanulmány a marxista klasszikusok munkáira, szakkönyvekre, sajtó- és levéltári anyagra támaszkodik. (M. Somlyai Magda)

Süle Sándor pályázata egy Veszprém megyei község : Kerta történetét tárgyalja. A község felszabadulás előtti múltjának áttekintése után a szerző úgy foglalkozik a falu életében az utolsó tíz esztendőben előforduló legfontosabb gazdasági, politikai, kulturális és szociális problémákkal, hogy ezeket a földosztás és a Vörös Csillag tsz története köré csoportosítja. Sikerült ábrázolnia azt a fejlődést, amit a község tíz év alatt megtett — ezt bőséges statisztikai adatokkal is igazolja —, s megmutatja azt a hatalmas lehetőséget, ami még Kerta előtt van. Megkísérli bemutatni az emberek tudatának, erkölcsének megváltozását. Míg a fejlődést jól ábrázolja, a fejlődést gátló tényezőkre csak általánosságban utal, faluja életének eseményeit nem köti össze az országos gazdasági-, politikai helyzettel. (M. Somlyai Magda)

Tanner József másfélszáz oldalas tanulmányában Egerszalók község történetével foglalkozik az első világháborútól az 1947-es választásokig. A szeretet hangján, színesen, érdekesen, sok helyen szép irodalmi stílusban ismerteti a község életét, küzdelmeit. A felszabadulás előtti rész kissé aprólékos, míg az 1946—47-es esztendőket részletesebben kellene tárgyalnia. Igen jók a munka azon részei, amelyek a földosztással, a kommunisták tevékenységével, a reakció elleni harccal, a lakosság életével, gondolkodásmódjával foglalkoznak. A tanulmány gazdag élmény- s csak kis részben írott- anyagra támasz-

kodva egy község életén keresztül képet ad az országos méretű küzdelmekről is. Írásából tükröződik a dolgozó parasztság iránti szeretete és megbecsülése. (Kiss György)

Molnár Pál pályaművében a felszabadulás után szervezkedni kezdő demokratikus honvédség összes dolgozó erőit egyesítő Műszaki Hadosztály tevékenységét dolgozza fel (1945 október—1947 október). E hadosztály az újjáépítésben való közreműködésre volt hivatva, nagy jelentőségű munkát végzett az ország közlekedésének helyreállításában, az akna- és lőszermentesítés terén, hosszú időn keresztül biztosította szénbányászatunk számára a robbanóanyagot. A tanulmány ismerteti a hadosztály fenti hősies munkáját, színesen, érdekfeszítően írja le azokat a nehézségeket és nélkülözéseket, amelyekkel a dolgozó honvédeknek meg kellett küzdeniök. Rámutat arra, hogy a nehézségek oka részben az ország gazdasági helyzete, nagyobb részben pedig az akkori Honvédelmi Minisztérium szabotázsa volt. Helyes lenne ezt a szabotázst még jobban leleplezni. — A leírást számos értékes grafikon, térkép egészíti ki. (Borus József)

Fekete Tibor munkája egy Komárom megyei bányásznagyközség: Csolnok történetét tárja az olvasó elé. A szerző kéziratát szemmelláthatólag nagy szeretettel, gondossággal készítette. Sok magarajzolta térkép, számos fénykép díszíti a valósággal albumszerű munkát. Igen gazdag anyagot ad Csolnok földrajzi viszonyaira, a csolnoki bányászat történetére. Előadásából követni tudjuk Csolnok fejlődését. Különösen részletesen, érdekesen mondja el a felszabadító harcok eseményeit, a frontok alakulását, a Vörös Hadsereg tevékenységét, a lakosság helyzetét. A községben három hónapig tartó pusztító harc folyt, s így a munkában a felszabadulás elsősorban mint a háború, a frontharcok nyomorúságának megszűnése jelentkezik. Sajnálatos, hogy a szerző csak 1945 márciusáig tárgyalja az eseményeket, s így nem tudja megmutatni a község felszabadulás utáni életét. (Kolossa Tibor)

Kúnsági Viktor Újpest — felszabadulást követő — egy évének történetét mutatja be az újpesti Nemzeti Bizottság és a képviselőtestület munkájában. Igen részletesen vázolja egyrészt azt a helyzetet, ami a felszabadulás után a városban kialakult, másrészt a Nemzeti Bizottság, a képviselőtestület és ezen belül az egyes pártok tevékenységét a tárgyalt korszakban. A tanulmány a helyi sajtó és nagyszámú irattári anyag beható ismeretén alapszik, s így értékes anyaggal ismerteti meg az olvasót. A munka színvonalát emeli az a körülmény is, hogy a szerző aktív résztvevője volt a lejátszódó eseményeknek. Hiányossága, hogy a fenti szervek működését, a város egész életét az országos eseményektől eléggé elszigetelten tárgyalja. (Dér László)

Thur Ottó A Budapesti Kénsavgyár és a Hungária Vegyiművek c. munkájának első részében a gyár történetét ismerteti alakulásától a felszabadulásig. A gyár történetét — helyesen — nem korlátozza a munkásmozgalmi vonatkozású részekre, hanem igyekszik bemutatni a gyár szerepét az ország nemzetgazdaságában. A munkásosztály helyzetére vonatkozóan értékes levéltári forrásokat is feltár. E rész hiányossága, hogy a gyár történetét nem ágyazza be megfelelően a magyarországi kapitalizmus fejlődésének egyes szakaszaiba. Szépen mutatja be a lerombolt gyár helyreállítási munkáját a felszabadulás után, a 3 éves terv eredményeit, a munkások helyzetében beállott gyökeres változásokat. Ismerteti a gyár államosítását s elhelyezését az ipar szocialista szektorában. A gyár ötéves tervével fejezi be a munkát, de ez a rész szerkezetileg egybemosódik. (Ránki György)

*

A beérkezett pályaművek igazolják a helytörténetírás iránti érdeklődést, az e téren megnyilvánuló munkakedvet és alkotó tevékenységet. Ezt összekapcsolva a Debrecenben lezajlott helytörténeti vita tanulságaival, a Társulat nagy lépést tehet előre a helytörténetírás művelése terén, s egyúttal a vidéki kutatókat még jobban bevonhatja a történész-munkába.

A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet pályázatának sikere is azt a tényt tükrözte, hogy népünk minden rétegében mélyen él a felszabadulás sorsdöntő jelentőségének tudata, szocializmust építő társadalmi rendünk szeretete, a békevágy és békeakarat.

RÉV ÁGNES

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYARORSZÁGON MEGJELENT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI MŰVEK JEGYZÉKE

(1954. okt. 1. — dec. 31.)

1. Bibliográfiák

Lenin [Vladimir Iljics] életműve. (Összeáll. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bibliográfiai osztálya.) Bp. 1954, Typopress. 40 l.
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Olvasótervek 7.)

2. Általános és gyűjteményes munkák

Csányi, Karl: Geschichte der ungarischen Keramik, des Porzellans und ihre Marken. [A magyar kerámia és porcelán története és jegyei.] (Übers. von Thomas Mátrai) Bp. 1954, Verl. des Fonds für Bildende Künste. 159 l.

Csányi Károly: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei. Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 153 l.
(Művészeti könyvek)

Csatkay Endre: Sopron [Utánnyomás] Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 46 l., 60 t.
(Magyar műemlékek)

Gerő László: Eger. [Bp.] 1954, Képzőművészeti Alap. 77 l., 44 t.
(Magyar műemlékek)

Hankó Béla: A magyar háziállatok története ősidőktől máig. (Ill. Csergezán Pál) Bp. 1954, Művelt Nép. 130 l.

A magyar nép története. Összeáll. Pamlényi Ervin. 2. (1849—1945.) (Írták Almási János, Karsai Elek, Pamlényi Ervin) Bp. 1954, Művelt Nép. 158 l., 2 térk.

Magyar népi díszítő művészet. (Összeáll. és szerk. a Néprajzi Múzeum munkaközössége.) Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 44 l., 75 t.

A magyar és orosz iparművészet történeti kapcsolatairól. (Szerk. Pogány Ö. Gábor.) [Kiad. a] Magyar-Szovjet Társaság Képzőművészeti Szakosztálya. Bp. 1954, MSzT Kiadó. 187 l.

Országos Levéltár. 8. Paulinyi Oszkár: A helytartótanács levéltára. Bp. 1954, Levéltárak Orsz. Központja, [soksz.] VI, 662 l.
(Levéltári alapleltárak 1.)

Szabó Gyula: Somogy megye évezredei. (Népszerű történelmi összefoglalás) Kiad. a Somogymegyei DISZ Bizottság, a Megyei Tanács Népművelési Osztálya és a Somogymegyei Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. [Kaposvár 1954]. 24 l.

3. Magyar őstörténet. A rómaikori és népvándorláskori Magyarország. Magyarország története 1526-ig

Czeglédy Károly: IV—IX. századi népmozgalmak a steppén. Bp. 1954. 45 l.
(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 84.)

Nemeskéri János—Gáspárdy Géza: Megjegyzések a magyar őstörténet embertani vonatkozásaihoz. Az üllői és egri honfoglaláskori temetők embertani vizsgálata. Bp. 1954, Tankönyvkiadó. 485—526. l., 5 t.
(Klny. az Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici tom. 5.-ből)

Szilágyi J[ános]: Les variations des centres de prépondérance militaire dans les provinces frontières de l'Empire Romain. Bp. 1954. 177—223. l.
(Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból)

4. Magyarország története 1527—1790

Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 224 l.

Fodor Ferenc: A magyar térképírás. 1. köt. [Kiad. a] Honvéd Térképészeti Intézet. Bp. 1952 [1954]. 176, VII l., 7. térk.
(Térképészeti Közlöny különfüzete 15.)

Fodor Henrik: A kőszegi hősök. (1532) Népművelési ismertető. Összeáll. — —. Szombathely 1954, Vas Megyei Tanács. 28 l., 1 t.

Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. 1. köt. A hadművészet fejlődésének története a rabszolgatartó

társadalomban és a feudalizmusban, az 1789-es francia polgári forradalomig, különös tekintettel a magyar hadművészet fejlődésére. (Összeáll. Bakaiti Erzsébet, Benczédi László stb.) Bp. 1954, Hadtörténelmi Int. 366 l.. 1 melléklet : 39 l.

Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés 1631—1632. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 90 l., 1 térk.

Mátrai László: A magyar felvilágosodás kutatásának néhány filozófiai problémája. (Juhász Géza, Jausz Béla stb. hozzászólásával) Bp. 1954, Akad. Kiadó. 57—71. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből)

Szimonidesz Lajos: A Rákóczi-kor újságirodalma. 1700—1711. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tud[omány] Egy[etem]. [Bp. 1954], Jegyzetsoksz. 164 l.

Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar. Bp. 1954, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 336 l.

5. Magyarország története 1791—1849

Degré Alajos: A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon. Pécs 1954. 12 l.
(Klny. a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyvéből)

Gálái László: A magyar szótárirodalom a felújulás korában és a reformkorban (1779—1838). Doktori értekezés tételei. [Kiad. a] Tudományos Minősítő Bizottság. Bp. 1954, 19 l.

Gálos Rezső: Kármán József. Bp. 1954, Művelt Nép. 193 l.

Havránek, Bohuslav: J. Dobrovský jelentősége a haladó tudomány szempontjából. [Bp. 1954]. 327—340. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményeiből)

Illyés Gyula: Petőfi. (4. átd. kiad.) Bp. 1954, Művelt Nép. 252 l., 1. t.
(Nagy magyar írók)

Jáki Gyula: Orvosok a szabadságharcban. Szeged 1954. 15 l.
(Csongrádmegyei füzetek 6.)

Kovács Endre: Bem József. [Életrajz] (Bev. Okęcki Stanisław). [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. 1954, Hadtörténelmi Int. VII, 751 l., 16 t., 1 térk.

Mihalik Sándor: Szentpéteri József ötvösmester élete, önéletleírása, művei. Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 148 l., 21 t.

Sőtér István: A magyar romantika. (Bóka László bevezetőjével és Trencsényi-Waldapfel Imre, Turóczi-Trostler József stb. hozzászólásaival) [Bp. 1954]. 197—326. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből)

Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmai a gróf Festeticsek keszthelyi ágának birtokain. 1711—1850. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. 1954, Művelt Nép. 254 l.

Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 258 l., 9 t.

Tordai György: Horárik János. Bp. 1954, Művelt Nép. 128 l., 4 t.

Vörös Márton: Pécs-Baranya részvétele az 1848—49. évi szabadságharcban. Pécs [1954], Baranyam. Tanács VB Népművelési Oszt., Baranyam. 60 l.
(Ismerd meg Baranyát l.)

Wellmann Imre: Tessedik Sámuel. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1954, Művelt Nép. 135 l.

6. Magyarország története 1849—1917

Katona Ferenc—Dénes Tibor: A Thália története. (1904—1908) Bp. 1954, Művelt Nép. 175 l., 9 t.

László Zsigmond: Liszt Ferenc és az orosz zene. Bp. 1955 [1954], MSzT Kiadó. 120 l., 4 t.

Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón 1896—1914. (Az életrajzi adatokat összeáll. Rónay Mária) Bp. 1954, Képzőművészeti Alap. 92 l., 16 t.

Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. 1954, Szikra. 771 l.

Vendl Aladár: Schafarzik Ferenc, a hazai műszaki földtan megalapítója. (1854—1927) (A bibliográfiát készítette Bauer Jenő) Bp. 1954. Tankönyvkiadó. 51 l. 2 t. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Műszaki tudománytörténeti kiadványok 4.)

7. Magyarország története 1917—1954

Aranyossi Magda: Alpári Gyula, az új élet harcának krónikása. Bp. 1954, 34 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 115.)

Borsi Emil: Az 1945-ös földreform dolgozó parasztságunk felemelkedésének első állomása. Bp. 1954. 67 l.

(Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 85.)

Dokumentumok a Magyar Párttörténet tanulmányozásához. 3. 1919 augusztusától 1929 őszéig. (Összeáll. Balla Aladárné, Győrffy Sándor, Szabó Ágnes. Sajtó alá rend. Iványi Béla.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1954, Szikra. 231 l., 4 t.

Emlékezzetek ránk! Mártirok utolsó levelei. (Ford. Benyhe János.) Bp. 1954 Athenaeum ny. 38 l.
(Békebizottságok kiskönyvtára)

Gyáni Imre: A felszabadult Hódmezővásárhely 10 éve. (1944—1954) Hódmezővásárhely 1954. 16 l. (Csongrádmegyei füzetek 2.)

Győri György: Százhetven esztendő. A Goldberger Textilnyomó és Kikészitő Vállalat és a Kelenföldi Textilkombinát története. Bp. 1954, Népszava. 191 l., 4 t.

Kiss György: A budapesti várospolitika. 1873—1944. (Bev. Pongrácz Kálmán) Bp. 1954, Jogi Kiadó. 391 l., 12 t.

Komoróczy György—Nagy László: Levelek a múltból. Összeáll. — — (Készült a Debreceni Állami Levéltár anyaga alapján a TTIT Hajdú—Bihar Megyei szervezetének közreműködésével.) Debrecen 1954, 37 l. 2 t.

Kornis Pál: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai. Bp. 1954. 88 l., 1 térk.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató az Ismeretterjesztő előadások előadói számára)

Lőkös Zoltán: Szeged felszabadulása. Képek a város nagy esztendejéből. Szeged 1954. 27 l.
(Csongrádmegyei füzetek 3.)

Magyar partizánok. Emlékek a felszabadítás magyar partizánjainak harcaiból. (Írták Dékán István, Kőrösi Andor stb.) Bp. [1954]. 124 l.
(Szabad Hazánkért kiskönyvtára 12.)

Móra Ferenc ismeretlen levelei. [Jegyz. ell. és bev.] Péter László. Szeged 1954, 32 l., 1 t.
(A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 33.)

Nemes Dezső: K isztorii krovavoj kontrrevoljucii v Vengrii 1919—1921 gg. Bp. 1954, Acad. Scientiarum Hung. 124 l.
(Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 11.)

Választások Magyarországon egykor és most. (Szöveggyűjtemény) [Bp.] 1954, [Házi soksz.] 52 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára)

8. Egyetemes történet

Bacon, Francis: Novum organum 1. és Új Atlantis. (Összeáll., bev. és a jegyzeteket írta Szigeti József. Ford. Csatlós János, Sarkady János) Bp. 1954, Művelt Nép. 127 l.
(Filozófiai kiskönyvtár)

Buza Márton: A kapitalizmus általános válsága. Bp. 1954, Szikra. 74 l.
(A kapitalizmus politikai gazdaságtana 1954—55. 13.)

(Deák Sándorné): A szovjet irodalom rövid története. (Gyementyev [A. G.], Naumov [E.], Plotkin [L.]: A szovjet-orosz irodalom [Russzkaja szovjetszkaja literatura] c. művének felhasználásával összeáll. — —.) Bp. 1954, Művelt Nép. 212 l.

A dekabristák válogatott írásai. (Izbrannüe szocial'no-politicseszkie i filozofszkie proizvedenija dekabrisztov) Ford. Trócsányi György. (A műfordításokat készítette Rubin Szilárd. Összeáll., a jegyzeteket az eredeti alapján készítette Niederhauser Emil.) Bp. 1954, Művelt Nép. 321 l.

Az I., II. és III. internacionálé. — A kommunista és munkáspártok. (Ford. Boross Júlia.) Bp. 1954, Szikra. 374 l. (A Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopedija megfelelő címszavainak külön kiadása)

Gorkij, (M)[akszim] — Csehov, (A)[nton] (P)[avlovics]: Levelek, cikkek, nyilatkozatok. (Sajtó alá rend. és jegyz. ell. N. J. Gitovics. Ford. Gellért György.) Bp. 1954, Művelt Nép. 265 l.

Gyakov, V. N. — Nyikolszkij, N. M.: Az ókori világ története. (Isztorija drevnego mira) Egyetemi tankönyv (Ford. Borzsák István) Bp. 1954, Tankönyvkiadó. 688 l.

Gyergyai Albert: A francia felvilágosodás. Válogatás Diderot és az enciklopédisták műveiből. Szerk., bev. és jegyz. ell. — —. (Ford. — —, Szávai Nándor.) Bp. 1954, Művelt Nép. 360 l., 5 t.

Gyóni M[átyás]: Les sources byzantines de l'histoire des Roumains. Bp. 1954, 225—235. l.
(Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ből)

Harmatta J[ános]: A recently discovered Old Persian inscription. Bp. 1954, 16 l., 1 t.
(Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ből)

Ivanov, V.: A szovjet irodalom magas eszmeiségéért vívott harc történetéből. (1917—1932) (Iz isztorii bor'bü za vüszokuju idejnoszt' szovetszkoj literaturü. Ford. Lengyel Judit.) Bp. 1954, Szikra. 283 l.

Kirov, Sz[ergej] M[ironovics]: Az ifjúságról. (O molodezsi) [Válogatás] (Ford. Nyirő József.) [Bp. 1954], Ifj. Kiadó. 119 l., 3 t.

Kononov, A[lekszandr]: Az igaz barát. (Raszszkazü o Lenine) Történetek Leninről. (Ford. Zsombor János. Ill. A. Davidova.) Bp. 1954, Ifj. Kiadó. 106 l.

Ladányi Sándor: A kapitalizmust megelőző termelési módok. A kapitalizmus kialakulása. Bp. 1954, Szikra. 78 l. (A kapitalizmus politikai gazdaságtana 1954—55. 2.)

Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 11. köt. 1906. június—1907. január. Bp. 1954, Szikra. VIII, 535 l.

Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 12. köt. 1907 január—június. Bp. 1954, Szikra. 556 l.

Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 14. köt. 1908. Bp. 1954, Szikra. VII, 399 l., 1 t.

Liebknecht, Karl: Válogatott beszédek és írások. (Ausgewählte Reden, Briefe und Aufsätze) Wilhelm Pieck emlékbeszédével. (Ford. Aranyossi Pál, Józsa Péter. A költeményeket ford. Devecseri Gábor.) Bp. 1954, Szikra. 511 l., 8 t.

Mao Ce-tung Válogatott művei. 4. köt. Bp. 1954, Szikra. 670 l.

Meisner, Heinrich Ottó: Újkori oklevél- és irattan. (Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit) Kiad. a Levéltárak Országos Központja. Bp. 1954, MSzT. Házi soksz. 110. l.

Molok, A. I.: Az I. Internacionálé. (Pervüj Internacional. Ford. Zalai Edvin.) 3. kiad. Bp. 1954, Szikra. 27 l.
(A SzK(b)P pártfőiskolájának anyaga. Egyetemes történet tanfolyam. Újkori történelem.)

Molok, A. I.: Németország és Ausztria 1815—1847-ben. (Germanija i Avsztrija v 1815—1847 godah.) — Marx és Engels. A tudományos szocializmus keletkezése. (K. Marksz i F. Engel'sz. Vozniknovenie naucsnogo szocializma.) — Az 1848-as forradalom Németországban és az osztrák császárságban. (Revoljucija 1848 g. v Germanii i Avsztrijszkoj imperii. Ford Zalai Edvin.) 2. kiad. Bp. 1954, Szikra. 103 l.
(A SzK(b)P Pártfőiskolájának anyaga. Egyetemes történet tanfolyam. Újkori történelem.)

Molok, A. I.—Galkin, I. Sz.: A francia—porosz háború és a párizsi kommün. Franciaország 1870 és 1914 között. (Franko-pruszszkaja vojna i parizszkaja kommuna. Francija 1870—1914 godov. Ford. Nyirő József.) 3. kiad. Bp. 1954, Szikra. 87 l.
(A SzK(b)P Pártfőiskolájának anyaga. Egyetemes történet tanfolyam. Újkori történelem.)

Nádor György: Galilei tudományelméletének haladó vonásai. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 41—54. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből)

Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete. Történeti áttekintés. (Ill. Kasper Sándor) 2. kiad. Bp. 1954, Építésügyi Kiadó. 213 l.

Potyemkin, F. V.— Molok, A. I.: A feudális abszolutizmus válsága és az 1789—1794. évi francia polgári forradalom. (Krizisz feodal'no-abszoljutisztszkogo porjadka i burzsuaznaja revoljucija 1789—1794 godov vo Francii. Ford. Terényi István.) 2. kiad. Bp. 1954, Szikra. 83 l.
(A SzK(b)P Pártfőiskolájának anyaga. Egyetemes történet tanfolyam. Újkori történelem.)

Ráth-Végh István: Fejedelmi bálvány. (Sajtó alá rend. Márkus László) Bp. 1954, Művelt Nép. 348 l.

Ráth-Végh István: Két évezred babonái. (Ill. Tedesco Anna) Bp. 1955 [1954], Ifj. Kiadó. 188 l.

Róna Éva: Piers the Plowman és az 1381-es parasztforradalom. Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a] Tudományos Minősítő Bizottság. Bp. 1954. 7 l.

Szabó Árpád: Zur Geschichte der Dialektik des Denkens. Bp. 1954. 17—62. l.
(Klny. az Acta Antiqua Scientiarum Hungaricae-ból)

A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. 1898—1954. (KPSzSz v rezoljucijah i resenijah sz'ezdov konferencij i plenumov-CK.) 2. r. 1924—1930. [Kiad. a] Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet. Bp. 1954, Szikra. 784 l.

Vorosilov, K[limentij] (E[fremovics]) J.: Cikkek és beszédek. (Sztat'i i recsi. Ford. Z. Vidor Emma.) Bp. 1954, Szikra. 800 l., 1 t.

РЕЗЮМЕ

Лайош Элекеш :

ВНУТРЕННИЕ РЕСУРСЫ ПОЛИТИКИ ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XV. ВЕКА

В царствование короля Матиаса развитию простого товаропроизводства благоприятствовало ограничение феодальной анархии, обеспечивая необходимую степень производства, безопасности существования и имущества, бесперебойности рыночных связей.

Для развития цеховой промышленности наиболее характерно то, что в тот период все больше наблюда лись процессы, которые в начале столетия разыгрывались лишь изредка, в наиболее развитых в промышленном отношении городах. Увеличилось число населения, занимающегося ремеслами, расслоение цеховой промышленности становилось все более частым явлением. В наиболее развитых городах с расслоением работы мастеров, работающих в одной профессии, появлялись новые формы развития. Борьба за рыночную монополию привела к тому, что цехи различными средствами все более старались затруднить прием новых мастеров.

Хотя производство осуществлялось вообще в рамках цехов, в некоторых особенно развитых отраслях промышленности можно встретить попытки, направленные на расширение цеховых рамок. Эти явления свидетельствуют о росте сил, стремящихся к разрушению узких рамок цеховой промышленности. В единственной отрасли промышленности, в строительной промышленности, вследствие ее своеобразного положения, рано начали развиваться формы кооперации. Также благодаря специфическим условиям своеобразное развитие прошла и горно-рудная промышленность. Горнозаводчики мелкие капиталисты, могли эксплуатировать глубокие штольни только применяя техническое оборудование, требующее вложения большего капитала. Они обращались к ростовщикам, и их шахты в форме заклада скоплялись в руках крупных кредиторов. Однако капиталистическое производство еще отнюдь не стало господствующей формой в горно-рудной промышленности.

Процессы, подобные развитию промышленности, можно наблюдать также и в сельском хозяйстве. Дальше развивались приемы обработки пахотной площади, а также и виноградарство и садоводство, особенно в полях городов и сельских городков или в их окрестностях. Итак, сельское хозяйство во второй половине столетия становилось постепенно более интенсивным. Параллельно с распространением интенсивной системы сельского хозяйства продолжался и процесс частичной экстенсивности (увеличение числа неиспользуемых земельных участков, превращение части их в пастбища). По сравнению с серединой столетия при Матиасе уменьшился рост таких участков, ибо ликвидация анархии благоприятствовала бесперебойности производства. Из сохранившихся источников видно, что в товаропроизводство включались все более широкие слои крестьянства. В качестве нового явления возникает помещичье товаропроизводство, точнее : включение помещиков в реализацию на рынках продуктов, произведенных трудом крестьян. Однако барские земли остались в прежних узких рамках, следовательно помещичье товаропроизводство было еще незначительным. Наиболее развитые формы товаропроизводства можно встретить прежде всего у граждан сельских городков.

*

Развитие промышленности и сельского хозяйства, растущее в их рамках расслоение создали новые, более развитые формы распределения труда. Оттеснение анархии обеспечило более благоприятные условия и для подъема товаропроизводства. Развитие проявилось прежде всего в росте рыночного и таможенного оборота, в расширении ассортимента товаров. Благодаря расширению рыночных связей возросли число и роль профессиональных торговцев, хотя значительная часть товаров переходила от производителей к потребителям без посредничества торговцев.

Число населения страны, с дополнением данных о переписи населения, составленных Жигмондом Эрнустом в 1494/95 годах, составляло 3 200 000—4 000 000 человек. Принимая во внимание низшее число, густота населения составляла 11 человек на один квадратный километр. Это население размещалось, примерно, в 20 25 тысячах населенных пунктах. Картина о размещении населения отмечает степень развития, при которой образовались минимальные условия развертывания стремлений к централизации.

*

Во второй половине столетия по существу закончился процесс организации городской системы, хотя он еще и не получил правовой формулировки. Союзы городов укрепились и, опираясь на центральную власть, добились новых успехов в борьбе против баронов. Курс дальнейшего развития в немалой мере зависел от хода классовой борьбы внутри городов. Король — в пределах сохранения »порядка« — поддерживал движения, направленные на демократизацию городского руководства, используя это одновременно в целях укрепления своего непосредственного влияния на руководство городами. В связи с тем, что внутри городов этой борьбой руководили цехи, внутри общего союза между королем, стремящимся к централизации, и городами начали образовываться определенные формы сотрудничества между ним и цеховой буржуазией. Желания городов не шли дальше требования безопасности производства и рынка, которое король старался удовлетворить, преследуя цель дальнейшего экономического укрепления городов. В некоторых вопросах, главным образом, из-за налогов, между королем и городами возникли трения, однако города в общем были довольны правлением Матиаса, ибо оно облегчило путь их развития. Союз укрепился и до предела, допускаемого его противоречивостью и прежде всего отечественным уровнем развития городов, и он мог служить опорой политики централизации.

В течение всего XV столетия росло бремя крепостных крестьян. И во второй половине столетия помещики стремились к повышению денежных налогов своих крепостных. Однако перед осуществлением их намерений стояли различные препятствия: ограниченность налогоспособности крестьян, угрожающий рост неиспользуемых участков, сверх этого, сопротивление крестьянства и, наконец, стремление укрепившейся королевской власти более благоприятно для себя распределить перепроизводство, экспроприируемое от керстьянства в форме налогов. Эти факторы объясняют, почему денежные налоги, выплачиваемые крепостными крестьянами помещикам, не повышались в таком размере, как в первую половину столетия. Однако возросли денежные налоги, выплачиваемые крепостными крестьянами государству. Матиас, параллельно с выдвижением на первый план политики централизации, повысил государственные налоги. Матиас без пощады взыскивал с крепостных налоги, ибо не видел другого пути обеспечения финансовых условий централизации. Но зная, что налогоспособность крестьян ограничена, он ограничил церковные и помещичьи стремления, направленные на повышение других налогов крепостных. Наряду с ликвидацией анархии, эти мероприятия сыграли роль и в том, что народ — по крайней мере, его большинство — не выступил против Матиаса даже и тогда, когда уже выяснились контуры его обременительной налоговой политики. Крепостные крестьяне знали, что тяжкие налоги укрепляют государство, которое обеспечивает им большую, чем раньше, защиту против внешних и внутренних грабителей. Таким образом, при Матиасе положение крепостных крестьян - внутри процесса всеобщего закономерного ухудшения — улучшилось, особенно по сравнению с условиями периода разгула анархии, а также и по сравнению с последующим развитием.

Благодаря росту товаропроизводства ускорилось имущественное расслоение господствующего класса. Обострились противоречия между его слоями, в связи с централизацией возникли новые противоречия. Среди противоречий внутри господствующего класса на первом плане продолжали стоять противоречия между баронами и средним дворянством. Стараясь включить неимущие слои дворянства в ряды государственных налогоплательщиков, Матиас в то же время укреплял поместное дворянство новыми, преданными королю элементами. Внутри среднего дворянства он опирался прежде всего на комитатское крупное и среднее дворянство. Среднее дворянство, начиная с первых лет царствования Матиаса, постепенно проникало в государственный аппарат и заняло там должности, которые занимали раньше бароны. Некоторые среднедворянские семьи приобрели поместья, равные по величине поместьям баронов, бывших руководителей партии Хуньяди. Опираясь на комитатское дворянство, на формирующуюся военную и чиновничью аристократию, а также на города, Матиас все более оттеснял баронов, прирожденных противников политики централизации. Сущностью его церковной политики было создание основ »государственной церкви«, на практике все более независимой от папы

и зависящей от королевской власти. В этом стремлении он, в противоположность старому высшему духовенству, опирался на более образованных руководителей церкви.

Пал Жигмонд Пах:

ПЕРВЫЕ ГОДЫ СИСТЕМЫ ДУАЛИЗМА В ВЕНГРИИ

Австро-венгерское соглашение 1867 года было компромиссом между венгерским крупно- и среднепомещичьим классами, а также представляемой ими буржуазией, с одной стороны, и австрийскими крупными капиталистами и помещиками и династией Габсбургов, с другой. Несмотря на существующие между ними противоречия, они договорились о том, что общими силами положат конец демократическим движениям народных масс и воспрепятствуют освобождению наций, живущих на территории империи. Вопрос о национальной независимости Венгрии, аграрный и национальный вопросы, которые революция хотела разрешить »снизу«, силой народных масс, соглашение »разрешило сверху«, против народных масс.

В вопросе о национальной независимости венгерские господствующие классы отказались от значительной части государственной самостоятельности и сделали для австрийских господствующих классов возможным держать нашу родину в полуколониальной зависимости внутри крепнущей благодаря соглашению монархии. Однако одновременно соглашение принесло все же определенное »разрешение« вопроса, ибо являлось шагом вперед по сравнению с прежним полным угнетением национальностей. — Соглашение 1867 года разрешило аграрный вопрос крайне антидемократически, против народных масс: сохранив, более того — укрепляя феодальные пережитки, и прежде всего систему крупных поместий и руководящую роль крупных помещиков в капиталистической Венгрии. — Соглашение совершенно реакционным способом разрешило также и национальный вопрос, восстановив господство венгерских господствующих классов над национальностями, составляющими большинство населения страны; это являлось, можно сказать, основой всего соглашения.

1867 год »разрешением« вопроса о национальной независимости — хотя и в пределах феодальных пережитков и полуколониальной зависимости — сделал возможным относительный подъем капитализма в многонациональной Венгрии. Завершение дела 1848 года, революционное разрешение задач буржуазной революции, частью из-за внутренних условий, частью из-за международной обстановки, — в связи с тем, что вся Европа вступила в »мирную«, нереволюционную эпоху, — на десятилетия сошло, таким образом, с повестки дня.

*

Относительно Венгрии соглашение базировалось на общности интересов венгерских господствующих и эксплуататорских классов, но особенно на общности интересов венгерских крупных помещиков и венгерского крупного капитала, образующегося в тесной зависимости от австрийского крупного капитала и венгерских крупных поместий. В соответствии с этим венгерские крупные помещики и крупные капиталисты присоединились к партии Деака и к правительству Андрашши. Характерно, что большинство членов правительства Андрашши выходило из среды аристократии. Крупный капитал не принимал участия в правительстве, не принимал непосредственного участия и в политической жизни, но и без этого осуществлял свои торговые и банковские интересы благодаря тесной связи с крупными поместьями. — Среднепомещичий класс был очень доволен с у щ н о с т ь ю соглашения, но значительная часть его была недовольна д а н н о й ф о р м о й соглашения, потому что оно содержало слишком много »самоотречения« в пользу Вены, а внутри страны обеспечивало руководящую роль крупных поместий. В соответствии с этим разделялась политическая установка среднепомещичьего класса. Часть его уже сразу примирилась с зависимым положением и присоединилась к пратии Деака: другая же часть — т. н. левый центр, во главе с Кальманом Тисой — отклоняла данную форму соглашения, »общие дела«, и выражала самостоятельное требование власти владельцами средних поместий, стремление их к руководящей роли. Лишь незначительная часть средних помещиков, группа крайне левых, включила в свою программу, кроме указанных выше вопросов, вопрос о национальной независимости, о политических правах и защиту интересов народа. Большая популярность этой группы объяснялась тем, что она действовала под знаменем Кошута.

Кошут в письмах из эмиграции протестовал против соглашения, предупреждая нацию о его опасных внутриполитических и внешнеполитических последствиях. Его письма, несмотря на клеветническую кампанию произвели в Венгрии сильное впечатление. Ряд муниципалитетов направил ему заявления с выражением доверия. Обояние, окружавшее имя Кошута, способствовало продолжению организации, начатой крайне левым крылом в форме »армейских объединений« и »демократических кружков«. Силу движения умножило влияние организации демократических кружков весной 1868 года в стремление альфёльдского крестьянства к земельной реформе. Правительство, испугавшееся всколыхнувшей широкие массы организации, с беспощадным насилием разогнало демократические кружки. Наряду с насилием, значительную роль сыграла также и демагогия левого центра, который именно в этот период организовывался в партию. Целью сторонников Тисы являлось : с помощью пышных фраз о патриотизме »свести на нет« недовольство соглашением по крайней мере части средних помещиков и других помещичьих элементов — и восстановить их »под предлогом защиты общественного порядка« против крайне левого крыла.

И само левое крыло, также организующееся в этот период в партию, испугалось движений альфёльдского крестьянства, требующего земельной реформы, не связало свою программу независимости с важнейшим демократическим требованием, с выставлением цели последовательного разрешения аграрного вопроса, и временно отказалось от организации альфёльдской крестьянской бедноты. - И сам Кошут не осознал важность аграрного вопроса. Но его непреклонная оппозиционная установка против соглашения и так имеет историческую заслугу, ибо она поддерживала в венгерской нации веру в возможность завоевания национальной незаивисмости.

Венгерские крестьянские массы остались верными Кошуту, но таким образом, связали дело национальной независимости с делом демократического разрешения аграрного вопроса. Подобным образом отклоняли соглашение и сознательные члены образующегося рабочего класса.

*

После соглашения правительство Андраши необходимо было приступить к организации такого государственного аппарата, который продвинет вперед укрепление капиталистического базиса и в интересах этого обеспечит эксплуатацию и обуздывание трудящегося народа страны. Образующийся буржуазный государственный аппарат должен был приспособиться к существующим с Австрией отношениям, защищать феодальные пережитки и содействовать включению в капиталистический строй ; и, наконец, но не в последнюю очередь, государственный аппарат должен был обеспечить супремацию венгерских господствующих классов над составляющими большинство национальностями.

Первым вопросом создания нового государственного аппарата являлась реорганизация аппарата насилия, прежде всего армии. В соответствии с соглашением военное дело входило в ряд общих дел и разрешение всех вопросов, касающихся »командования«, команды и внутреннего аппарата венгерской армии, поручалось императору. Венгерское правительство добилось разрешения на сформирование, наряду с общей армией, также и отдельной венгерской армии ; частью для того, чтобы иметь непосредственное влияние на получение высших офицерских должностей ; частью для того, чтобы тем самым скрыть свой отказ от национальной независимости ; и, наконец, - и главным образом с целью иметь в своем распоряжении венгерские вооруженные силы для подавления внутренних движений. Закон о вооруженных силах, хотя и придавал военной системе монархии определенный либеральный парламентский оттенок, всё же очень мало ограничивал абсолютистское распоряжёние венского двора всей армией монархии.

Наряду с созданием аппарата насилия, обеспечивающего обуздывание венгерского народа и национальностей, другой важнейшей задачей венгерских господствующих классов в период, последовавший непосредственно после соглашения, являлось приниятие различных мер и создание учреждений, служащих угнетению национальностей. Из числа национальностей венгерское правительство заключило соглашение прежде всего с самой сильной, с хорватской национальностью. Соглашение, заключенное с реакционными хорватскими руководящими кругами, из-за своей скупости, далеко не удовлетворяло законных требований хорватской нации. Закон, изданный по делу остальных национальностей, полностью обеспечивал господство венгерских господствующих классов над иноязычными народами страны, причем не были осуществлены и положительные распоряжения закона, главным образом вследствие сотрудничества Деака и Этвёша.

При реорганизации государственной администрации противоречия между буржуазной министериальной системой и сохранившейся в качестве феодального пережитка комитатской системой »были разрешены« в форме такого компромисса, который харак-

теризовали, с одной стороны, усиливающаяся централизация, растущее влияние министерства, и, с другой стороны, сохранениескомитатского аппарата, а также и объединение обоих в резко-антинародном, шовинистическом и продажном буржуазно-помещичьем государственном аппарате. Что касается законодательства, то венгерские господствующие классы считали чрезмерно широким даже и изданный в 1848 году цензовый закон об избирательном праве, как таковой, который не обеспечивает для них возможность бесперебойного продолжения политики соглашения. Поэтому в 1874 году был издан новый закон, еще более ограничивший избирательное право и, наряду с промышленным и сельскохозяйственным рабочим классом, лишил избирательного права большинство трудящегося крестьянства и мелкой буржуазии. Не было осуществлено также и разделение церкви и государства. Церковь сохранила не только свои огромные землевладения, но также и ряд таких общественных функций, которые осуществляются самими буржуазными государствами. (Народное образование, заключение и расторжение брака, запись актов гражданского состояния и т. д.)

Созданный после соглашения государственный аппарат обременял не только крестьянство и национальности, но и образующийся рабочий класс. Деятельность организованной в компетенции министерства внутренних дел полиции с самого начала была направлена прежде всего против рабочего класса, против рабочего движения.

Бела Шарлош:

РЕВОЛЮЦИОННАЯ БОРЬБА И ПРОГРАММА ПЕШТСКИХ РАБОЧИХ В 1848 ГОДУ

Автор, на основании обнаруженных в Государственном Архиве и еще не разработанных материалов, анализирует революционное направление и программу движения пештских рабочих в апреле 1848 года. Главные выводы, сделанные автором, основаны на содержании плаката »Хлеб народу!«, опубликованного в Пеште 22 апреля 1848 года. Ранней литературе был известен только заголовок плаката, а не содержание, и поэтому она считала его документом, содержащим частичное требование апрельского стачечного движения. Однако обнаруженный в архиве Министерства юстиции от 1848 года оригинальный экземпляр плаката содержит не частичные требования, а настоящую политическую программу. Главные требования: немедленная отмена цеховой системы, конфискация всех поповских земель и использования дохода с них в целях социальной помощи, распределение необработанных государственных земель, зафиксирование низких цен на продовольственные продукты, отказ от требуемого австрийским министерством участия в государственных долгах на сумму в 10 миллионов форинтов и употребление этой суммы на »оказание помощи бедным путем предоставления работы«. Автор очерка приходит к заключению, что эти требования были высказаны уже и на митинге рабочих 17-го апреля и являлись теми, неизвестными до сих пор, »принципами раздела«, из-за которых буржуазная историография характеризовала движение пештских рабочих как носящее в себе опасность перерождения в насильственную общественную революцию.

Автор считает эти требования первой политической программой венгерского рабочего движения. Эта программа по содержанию не социалистическая, а буржуазно-радикальная, основу ее составляли требования якобинцев французской революции. Венгерские радикалы не поддерживали эти тербования. Значение программы заключается в том, что она намечает путь дальнейшего радикального развития революции, связывает частичное разрешение социальных вопросов с защитой национальной независимости и ввиду того, что в апреле 1848 года только пештские рабочие требовали частичной земельной реформы, она носит в себе и идею рабоче-крестьянского союза. Автор подчеркивает, что в то время венгерский рабочий класс, вследствие неразвитости экономических и общественных отношений, даже не мог иметь социалистической программы, не являлся самостоятельным классом. Однако серьезное значение имеет то, что именно рабочие столицы приняли программу дальнейшего развития революции в радикальную, плебейскую революцию, на что, из-за классовой ограниченности, не было способно среднее дворянство, руководящая сила революции. Итак, рабочий класс был гораздо сильнее и более развитым, чем это предполагала ранняя литература.

Останавливаясь на реакционном, антисемитском движении 19-го апреля, автор доказывает, что пештские рабочие не играли в нем никакой роли. Оно было организовано

реакционными адвокатами именно вследствие угрожающего взрывом митинга рабочих, проведенного 17-го апреля. Автор доказывает, что это движение было не только антисемитским, но одновременно и антирадикальным. В очерке подчеркивается, что литература периода после австро-венгерского соглашения 1867 года обвиняла движение пештских рабочих в антисемитизме с целью дискредитировать укрепляющееся венгерское рабочее движение и отвлечь внимание масс от того, что венгерское рабочее движение того периода уже в самом начале требовало частичной земельной реформы. Автор подчеркивает, что партия, осуществив после освобождения страны земельную реформу, осуществила не только вековые мечты крестьянства, но и первую политическую программу венгерского рабочего движения.

Очерк знакомит с донесением, сделанным наместником короля Иштваном из-за содержания плаката, и с политическими причинами безрезультатности донесения. Автор указывает, что Министерство юстиции именно из-за опубликования этой программы срочно издало постановление об образовании судов присяжных. Автор знакомит с неизвестным до сих пор отношением Кошута от 19-го мая Ференцу Деак, требовавшим разработки проекта земельной реформы небольшого масштаба, и ставит это отношение в связь с плакатом »Хлеб народу!«.

Во второй части очерка говорится о митинге пештских рабочих, проведенном 17 июля 1848 года. На этом митинге с речью выступил тот же »подстрекатель« Эде Кечкеш, который составил текст и подписал плакат 22-го апреля. В своем выступлении он требовал расширения прав, социальной помощи, отмены компенсации дворянам, выступал против аристократии и соглашательской политики правительства. Рабочий класс поддержал эти требования. Кечкеш был арестован, против него хотели возбудить процесс по государственной измене, чему воспрепятствовали также политические причины: разоблачение контрреволюции и настроение масс. Кечкеш был освобожден. Очерк знакомит с документами процесса.

Автор останавливается на связях между радикалами и пештским рабочим движением, а также на противоречиях между рабочим классом и радикалами. Автора плаката »Хлеб народу!«, организатора митинга 17-го апреля, Эде Кечкеш, он считает первым, вышедшим из рядов интеллигенции руководителем венгерского рабочего движения.

RÉSUMÉ

LAJOS ELEKES :

LES RESSOURCES INTÉRIEURES DE LA POLITIQUE DE CENTRALISATION DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVe SIÈCLE

Sous le règne de Mathias, la limitation de l'anarchie féodale favorisait le developpement de la simple production marchande : en effet, elle assurait le degré nécessaire de tranquillité au travail producteur, à la sécurité de la personne et des biens, et aux relations commerciales.

Le développement de l'industrie corporative est le mieux caractérisé par le fait que l'on voit se dérouler à cette époque, avec une fréquence toujours accrue, des processus qui, au début du siècle, ne se manifestaient que sporadiquement dans les villes le mieux développées au point de vue industriel. La population manufacturière s'accrut en nombre et la différenciation de l'industrie corporative devint un phénomène plus fréquent. Dans les villes les plus développées, l'on vit se déployer des formes nouvelles du développement : la différenciation des maîtres s'adonnant à un même métier. La lutte pour le monopole des marchés eut pour résultat que, de plus en plus, les corporations s'efforcèrent de mettre en oeuvre divers moyens pour rendre l'admission aussi difficile que possible.

Bien que le processus de production se poursuivît au sein des corporations, nous trouvons déjà, dans quelques secteurs exceptionnellement développés de l'industrie, des tentatives visant à rompre les cadres corporatifs. Ces phénomènes prouvent l'accroissement des forces ayant pour but de briser les cadres étroits de l'industrie corporative. En raison de sa situation spéciale, une seule branche industrielle, celle du bâtiment, vit de bonne heure se développer en son sein les formes plus évoluées de la coopération. Et c'est également en raison de circonstances spéciales que l'extraction minière, elle aussi, subit une évolution particulière. Les petits capitalistes, propriétaires de mines, ne pouvaient exploiter les galeries déjà profondément creusées dans le sous-sol qu'au moyen d'un outillage technique qui, lui, exigeait l'investissement de capitaux plus considérables. Aussi ces propriétaires eurent-ils recours à des usuriers, et leurs parts de mine, mises en gage, s'accumulaient aux mains des créanciers. Cependant, l'entreprise capitaliste n'était pas encore devenue la forme prédominante de l'exploitation minière.

Dans l'agriculture aussi, l'on put observer des processus analogues. Les méthodes de labourage du sol producteur continuèrent à se développer. Un développement sensible se manifesta dans la viticulture et le jardinage, ceci principalement sur les terres des villes et des bourgs, ou dans le voisinage de ceux-ci. Dans la deuxième moitié du siècle, le développement de l'agriculture était donc caractérisé par une évolution graduelle vers la culture intensive. Parallèlement à l'extension de la culture intensive, l'on vit également se poursuivre l'évolution partielle de l'agriculture vers la culture extensive (accroissement du nombre des terres en friche et transformation de ces terres en pâturages). Au regard de la situation, telle qu'elle se présentait au milieu du siècle, les surfaces demeurées en friche diminuèrent sous le règne de Mathias : en effet, la liquidation de l'anarchie favorisait la continuité du travail producteur. Les documents que nous possédons prouvent que des couches paysannes de plus en plus larges s'intégrèrent dans la production marchande. L'on vit aussi paraître un phénomène nouveau : les seigneurs terriens commencèrent à se livrer à la production marchande, ou, plus exactement, à s'intégrer dans l'écoulement des produits obtenus grâce au travail des paysans. Toutefois, les biens allodiaux demeuraient étroitement limités par les vieilles entraves : aussi la production marchande, à laquelle se livraient les seigneurs terriens, n'était-elle pas encore considérable. Les formes plus évoluées de l'élevage du bétail se retrouvaient, elles aussi, en premier lieu chez les bourgeois des bourgades.

Le développement de l'industrie et de l'agriculture, et la différenciation croissante se manifestant au sein de ces deux branches de la production, donnèrent naissance à des formes nouvelles et plus évoluées de la division du travail. Le refoulement de l'anarchie assura aussi de meilleures conditions à l'essor des échanges et du trafic de marchandises. Le développement se manifesta en première ligne par l'augmentation du chiffre d'affaires

des marchés, la croissance des sommes perçues par les octrois, et par l'accroissement de la diversité des marchandises. L'élargissement des relations commerciales accrut le nombre et l'importance des marchands de profession, bien qu'une part considérable des marchandises parvînt sans intermédiaire des producteurs aux consommateurs.

En complétant les chiffres du recensement accompli en 1494/95 par Zsigmond Ernuszt, le nombre des habitants du pays pouvait s'évaluer à cette époque à 3 200 000—4 000 000. En prenant pour base la limite inférieure, la densité était de 11 habitants par km². Cette population était répartie sur 20 à 25 000 localités, dans lesquelles la densité et le nombre des habitants variaient selon les régions. L'idée que l'on peut se faire de la répartition démographique marque le degré de développement auquel se formèrent les conditions minima du déploiement des tendances centralisatrices.

*

En substance, le processus de l'organisation des ordres au sein des villes s'était terminé dans la deuxième moitié du siècle, bien qu'à ce moment-là, il n'y eût point encore de lois positives exprimant ce fait d'une manière explicite. Les ligues formées par les villes se renforcèrent et, soutenues par le pouvoir central, elles luttèrent efficacement contre les barons. L'orientation du développement ultérieur dépendait dans une mesure considérable de l'évolution de la lutte de classes à l'intérieur des villes. Dans les limites du maintien de l'»ordre«, le roi encouragea les actions visant à rendre plus démocratique l'administration des villes. Il en profita simultanément pour affermir son emprise directe sur cette administration. Puisque, dans les villes, cette lutte était dirigée par les corporations, c'est au sein de l'alliance générale des villes et du monarque aspirant à la centralisation que commencèrent à se créer certaines formes de la collaboration du souverain et de la bourgeoisie des corporations. Les revendications des villes n'allaient pas au delà de la sécurité du travail producteur et des marchés : de son côté, le roi s'efforça de satisfaire à ces demandes, pour contribuer par là encore davantage au renforcement économique des villes. A propos de certaines questions, et surtout à cause des impôts, l'on vit naître des différends entre le roi et les villes : toutefois, en règle générale, les villes étaient satisfaites du règne de Mathias, parce que ce monarque facilitait leur développement. L'alliance se renforça et, dans la mesure où son caractère antinomique et surtout le degré de développement des villes hongroises le permettaient, elle put servir d'appui à la politique de centralisation.

Les charges supportées par les serfs augmentèrent tout au long du XVe siècle. Dans la deuxième moitié du siècle, les seigneurs terriens s'efforcèrent également d'augmenter les charges pécuniaires grevant les serfs. Toutefois, de multiples entraves barraient la route à ces velléités, à savoir l'incapacité des serfs d'assumer des charges nouvelles, la menace de l'extension des surfaces en friche, la résistance des paysans et les efforts du pouvoir royal qui, de plus en plus consolidé, entendait répartir d'une manière plus avantageuse au point de vue de la royauté les surproduits prélevables sur les serfs par voie fiscale. Ces facteurs expliquent pourquoi les redevances pécuniaires des serfs vis-à-vis du seigneur n'augmentèrent pas dans la même mesure que dans la première moitié du siècle. Cependant, vis-à-vis de l'État, les redevances serviles s'accrurent : en effet, au fur et à mesure que s'accentuait la politique de centralisation, Mathias majorait aussi les impôts, qu'il faisait d'ailleurs rentrer sans pitié, ne voyant pas d'autre moyen pour créer les conditions financières de la centralisation. Il savait toutefois que les serfs n'étaient point imposables au delà d'une certaine mesure, aussi limita-t-il les efforts que déployaient l'Église et les seigneurs terriens en vue d'accroître les autres charges serviles. Outre la répression de l'anarchie, ces mesures contribuèrent, elles aussi, à ce que le peuple — en sa majorité, du moins — ne s'élevât point contre Mathias, pas même quand son onéreuse politique fiscale commença à se préciser. Les serfs savaient en effet que les lourds impôts étaient appelés à consolider un État qui les protégeait mieux que par le passé contre les dévastateurs de l'extérieur et de l'intérieur. Ainsi donc, sous le règne de Mathias, l'on voit, parallèlement à l'inéluctable processus de déchéance générale, s'améliorer la situation des serfs : cette amélioration était surtout sensible au regard de la période du déchaînement de l'anarchie, et même en comparaison de l'évolution ultérieure.

A la suite de l'accroissement de la production marchande, la différenciation de la classe dominante s'accentua au point de vue de l'ampleur des fortunes. Les antagonismes divisant les couches de cette classe s'approfondirent et, en raison de la centralisation, s'enrichirent d'éléments nouveaux. Parmi les divergences s'affirmant au sein de la classe dominante, c'était le conflit entre les barons et la petite noblesse qui demeurait au premier plan. Tandis qu'il s'appliquait à intégrer les couches non aisées de la noblesse dans la

masse des contribuables, Mathias rajeunit les rangs de la noblesse terrienne en lui adjoignant des éléments nouveaux, fidèlement dévoués à la royauté. Parmi la petite noblesse, il s'appuyait avant tout sur les grands et moyens propriétaires terriens des comitats. Dès les premières années du règne de Mathias, la petite noblesse s'introduisit graduellement dans l'appareil d'État et obtint des charges détenues auparavant par les barons. Certaines familles de la petite noblesse, les anciens chefs du »parti Hunyadi«, acquirent des domaines aussi étendus que ceux des barons. Appuyé sur la noblesse des comitats, sur l'aristocratie de robe et d'épée, en voie de formation, et appuyé aussi sur les villes, Mathias refoula avec toujours plus de vigueur les barons, ennemis nés de la politique de centralisation. Quant à sa politique vis-à-vis de l'Église, elle reposait en substance sur la création des bases d'une »Église d'État« pratiquement de plus en plus indépendante du pape et assujettie au pouvoir royal. Dans ses efforts visant à réaliser cet objectif, il s'appuyait, face à l'ancien haut clergé, sur les chefs les plus instruits des intellectuels de l'Église.

PÁL ZSIGMOND PACH :

LES PREMIÈRES ANNÉES DU SYSTÈME DUALISTE EN HONGRIE

Le Compromis fut un accommodement intervenu entre la classe des gros et moyens propriétaires hongrois — et la bourgeoisie qu'ils représentaient —, d'une part, le grand capital et la grande propriété autrichiens, de même que la maison de Habsbourg, d'autre part. Malgré leurs désaccords, ils conclurent ce compromis pour anéantir à forces unies les mouvements démocratiques des masses populaires et barrer la route à l'affranchissement des autres nations — en majorité slaves — de l'Empire. Ainsi donc, le problème de l'indépendance nationale, de même que la question agraire et celle des nationalités, que la révolution aurait voulu résoudre »d'en bas«, par la force des masses populaires, furent résolus par le Compromis »d'en haut«, à l'encontre des masses populaires.

Sur le plan de l'indépendance nationale, les classes dominantes hongroises renoncèrent à une portion considérable de l'autonomie étatique et permirent aux classes dominantes autrichiennes de maintenir notre pays dans un état de dépendance semi-coloniale au sein de la monarchie consolidée grâce au Compromis. Toutefois, le Compromis apporta en même temps une certaine »solution«, parce que, au regard de l'oppression nationale totale que le pays connut avant cet accord, l'on venait tout de même de réaliser un pas en avant. 1867 résolut le problème agraire d'une manière profondément antidémocratique et à l'encontre des masses populaires. Bien plus : l'accord consolida les survivances féodales, et, avant tout, le système de la grande propriété terrienne et le rôle dirigeant des gros propriétaires dans la Hongrie capitaliste. De plus, en rétablissant la domination des classes régnantes sur les nationalités constituant la majorité de la population, le Compromis apporta au problème des nationalités une solution on ne peut plus réactionnaire. Cette solution était pour ainsi dire la clef de voûte des dispositions du Compromis.

En »résolvant« la question de l'indépendance nationale, 1867 ouvrit au capitalisme de la Hongrie multinationale — dans les limites des survivances féodales et de la dépendance semi-féodale, cela s'entend — la voie conduisant vers une prospérité relative. Ainsi, l'achèvement de l'oeuvre de 1848, et la résolution, par voie révolutionnaire, des tâches de la révolution bourgeoise, furent relégués pour plusieurs décades à l'arrière-plan. Ce fait s'explique en partie par des raisons internes, en partie aussi par la situation internationale : en effet, l'Europe venait d'entrer dans la phase »pacifique« et non-révolutionnaire de son développement.

*

En ce qui concerne la Hongrie, le Compromis était basé sur la communauté d'intérêts liant les classes dominantes et exploiteuses hongroises, et surtout la grande propriété terrienne hongroise, au grand capital hongrois qui, lui, se développait sous la dépendance du gros capital autrichien et de la grands propriété terrienne hongroise. En conséquence, les gros propriétaires et grands capitalistes se rallièrent au parti de Deák et au ministère Andrássy. Fait caractéristique : la plupart des membres de ce ministère étaient des aristocrates. Le grand capital n'était pas représenté au cabinet et n'intervenait guère directement dans la vie politique, toutefois, grâce aux rapports intimes qui le liaient à la grande propriété, il parvenait néanmoins à faire valoir ses intérêts commerciaux et financiers. La classe des propriétaires moyens n'était que trop satisfaite de *l'essence* même du Compromis. Cependant, pour une part considérable, les propriétaires moyens se

montraient mécontents de la *forme donnée*, dans laquelle l'accord était intervenu : en effet, celui-ci impliquait une »renonciation« trop poussée en faveur de Vienne, et, à l'intérieur du pays, livrait le pouvoir à la grande propriété terrienne. Aussi les opinions politiques de la classe des propriétaires moyens demeuraient-elles partagées. Certains propriétaires moyens se résignèrent dès aussitôt à cet état de dépendance et se rallièrent au parti de Deák. D'autres, par contre, — il s'agit du groupe dit du »centre gauche«, dirigé par Kálmán Tisza — se refusèrent d'admettre la forme concrète du Compromis, les »affaires communes«, et firent entendre que la propriété moyenne avait droit à exercer le pouvoir à son propre compte et aspirait à jouer un rôle dirigeant. Seule une fraction infime des propriétaires moyens, le groupe de l'extrême gauche, inclut à son programme les revendications d'indépendance nationale, de libertés politiques et de sauvegarde des intérêts du peuple. La grande popularité de ce groupe s'expliquait surtout par le fait qu'il avait inscrit sur sa bannière le nom de Kossuth.

Dans son exil, Kossuth ne cessa de protester contre le Compromis : ses lettres, d'une force bouleversante, mettaient la nation en garde contre les dangereuses conséquences que l'accord impliquait au double point de vue de la politique intérieure et extérieure. Malgré toutes les campagnes de calomnies, ses lettres eurent en Hongrie un profond retentissement. Plusieurs conseils municipaux et de comitats lui adressèrent des messages de confiance. Ce fut le prestige du nom de Kossuth qui fit progresser le travail d'organisation entrepris par l'extrême gauche et consistant à créer des »associations de Honvéds« et des »cercles de démocrates«. La force du mouvement s'accrut du fait qu'au printemps 1868, l'organisation des cercles de démocrates vint appuyer les aspirations, relatives à la réforme agraire, des paysans de l'Alfoeld. Le gouvernement s'alarma de cette organisation mobilisant de larges masses populaires et dispersa impitoyablement les cercles de démocrates. Outre la violence, un rôle important échut également à la démagogie du centre gauche, qui, lui, s'organisait à ce moment-là en parti politique. L'objectif de Tisza et de son groupe consistait précisément à mettre en oeuvre les moyens fournis par une phraséologie cocardière pour »canaliser«, du moins parmi les propriétaires moyens et autres éléments terriens, le mécontentement ressenti vis-à-vis du Compromis, et à mobiliser, »pour protéger l'ordre social«, ces forces contre l'extrême gauche. Or, l'extrême-gauche — qui, elle aussi, s'organisait à cette époque en parti politique — recula elle-même devant les mouvements de la paysannerie de l'Alfoeld, réclamant la distribution des terres, et ne lia point son programme d'indépendance à la solution conséquente du problème agraire, la plus importante des revendications démocratiques. Aussi renonça-t-elle temporairement à organiser la paysannerie pauvre de l'Alfoeld. Kossuth, lui non plus, ne comprit la signification de la question agraire. Néanmoins, l'attitude intransigeante dont il fit preuve à l'égard du Compromis eut le mérite historique de tenir éveillée dans le coeur de la nation hongroise la foi en la possibilité de conquérir l'indépendance nationale.

Les masses paysannes hongroises demeurèrent fidèles à Kossuth, toutefois, elles lièrent le problème de l'indépendance nationale à la solution démocratique du problème agraire. Les membres conscients de la classe ouvrière en voie de formation répudièrent, eux aussi, le Compromis.

*

Après le Compromis, le ministère Andrássy dut s'attaquer à la tâche de charpenter une organisation étatique qui, susceptible de consolider la base capitaliste, devait à cet effet maintenir l'exploitation et la sujétion du peuple travailleur hongrois. La nouvelle organisation d'État bourgeoise devait s'adapter aux liens rattachant le pays à l'Autriche, protéger les survivances féodales et promouvoir leur intégration dans l'ordre capitaliste. Enfin — mais non en dernier lieu — elle devait assurer aux classes dirigeantes hongroises la suprématie sur les nationalités formant la majorité de la population.

Le remaniement de l'appareil répressif et de l'armée avant tout fut le premier problème de l'édification de la nouvelle organisation d'État. Le Compromis avait classé la Défense nationale parmi les affaires communes et confié au monarque la gestion de tout ce qui avait trait au »commandement suprême, à la direction et à l'organisation interne« de l'armée hongroise. Le gouvernement hongrois obtint aussi qu'en plus de l'armée commune, l'on créât également une armée hongroise à part. La raison en était que le gouvernement entendait d'une part influer d'une manière directe sur la nomination aux postes de commande élevés, et, d'autre part, camoufler par cette mesure sa renonciation à l'indépendance nationale. Enfin — et c'était là son objectif principal — il désirait disposer d'une force armée hongroise pour réprimer les mouvements intérieurs. Bien qu'elle entourât le système militaire de la Monarchie de certaines apparences libéralo-

parlementaires, la loi sur la conscription militaire ne limitait que dans une très faible mesure l'emprise absolutiste de la Cour de Vienne sur toute l'armée de la Monarchie.

Outre la mise sur pied d'un appareil répressif propre à tenir en laisse le peuple hongrois et les nationalités, les classes dominantes hongroises eurent, au lendemain du Compromis, sur le plan de l'organisation étatique, un autre souci, non moins important : il s'agissait d'introduire des mesures et de créer des institutions propres à servir l'oppression des nationalités. C'est tout d'abord avec les Croates, nationalité la plus forte, que le gouvernement trouva un terrain d'entente. En raison de son caractère parcimonieux, l'accord conclu avec les milieux dirigeants réactionnaires de la Croatie fut loin de satisfaire aux revendications légitimes de la nation croate. Quant à la loi sur les autres nationalités, elle garantissait pleinement la domination des classes régnantes hongroises sur les peuples de langue étrangère de la Hongrie. D'ailleurs — et celà surtout grâce à la collaboration de Deák et d'Eötvös — pas même les dispositions positives de la loi en question ne furent mises à exécution.

Dans le domaine de la réorganisation administrative, on »résolut« les contradictions entre le système ministériel de caractère bourgeois et le système des comitats, survivance féodale demeurant toujours en vigueur, au moyen d'un compromis caractérisé d'une part par une centralisation de plus en plus poussée et l'extension toujours plus large de l'influence du ministère, d'autre part par le maintien de l'organisation des comitats, et enfin par l'amalgamation de ces deux éléments en une organisation d'État manifestement antipopulaire, chauvine, corrompue et fondée sur la coopération de la bourgeoisie et des propriétaires terriens. Pour ce qui est de la législation, les classes dirigeantes hongroises estimèrent que la loi électorale censitaire de 1848 étendait outre mesure le droit de suffrage, au point qu'ils en demeuraient incapables de pratiquer sans encombre la politique compromissionnaire. Aussi firent-ils entériner en 1874 une nouvelle loi qui, limitant encore davantage le droit de suffrage, excluait de celui-ci non seulement les ouvriers d'industrie et les travailleurs agricoles, mais aussi le gros de la paysannerie laborieuse et de la petite bourgeoisie. De plus, l'on ne vit point s'accomplir la séparation de l'Église et de l'État. L'Église conservait non seulement ses immenses domaines terriens, mais gardait aussi certaines fonctions publiques que les États bourgeois aussument pourtant eux-mêmes (enseignement public, fonctions administratives relatives au mariage et au divorce, tenue des registres de l'état civil, etc.).

L'organisation d'État, créée après le Compromis, fit peser un fardeau accablant non seulement sur la paysannerie et les nationalités, mais aussi sur la classe ouvrière en voie de formation. Dès le début, les activités de la police, organisée au sein du ministère de l'Intérieur et relevant de celui-ci, étaient dirigées en tout premier lieu contre la class ouvrière et le mouvement ouvrier.

BÉLA SARLÓS :

LUTTE RÉVOLUTIONNAIRE ET PROGRAMME DES OUVRIERS DE PEST EN1848

La présente étude, basée sur des documents qui, retrouvés aux Archives Nationales, n'ont point encore fait l'objet d'un examen méthodique, est consacrée à l'orientation révolutionnaire et au programme du mouvement ouvrier qui se déploya à Pest en avril 1848. Ses conclusions principales s'appuient sur le texte de l'affiche qui, placardée à Pest le 22 avril 1848, portait le titre : »Donnez du pain au Peuple!« La littérature antérieure ne connaissait que le titre et non le texte de cette affiche, aussi croyait-elle qu'il ne s'agissait là que d'un document exprimant les revendications partielles du mouvement de grève, organisé au mois d'avril. Cependant, l'affiche originale, découverte aux archives du ministère de la Justice de 1848, ne renferme pas des revendications partielles de ce genre, mais un véritable programme politique. En voici les points principaux : abolition immédiate du système corporatif, confiscation de tous les biens ecclésiastiques et affectation des revenus de ces biens à des fins sociales, distribution des terres incultivées de l'État, fixation, à un niveau bas, du prix des denrées alimentaires, rejet de la contribution de 10 millions de florins, réclamée par le ministère autrichien à titre d'apport à la dette publique, et affectation de cette somme à »l'assistance des pauvres au moyen d'embauchages«. L'étude en tire la conclusion que ces revendications avaient déjà été formulées au meeting ouvrier du 17 avril et que c'est en raison de ces« »principes de partage«, inconnus jusqu'à ce jour, que l'historiographie bourgeoise a considéré l'action des

ouvriers de Pest comme un mouvement portant en lui le germe de la révolution sociale violente.

L'auteur considère ces revendications comme le premier programme politique du mouvement ouvrier hongrois. Il s'agit là d'un programme qui, quant à son contenu, était radical-bourgeois, et non socialiste, et se fondait au point de vue idéologique sur les revendications jacobines de la Révolution française. Les radicaux hongrois n'adoptèrent point ces revendications. L'importance du programme en question réside dans le fait qu'il trace le chemin de la transformation radicale de la révolution, qu'il combine la solution partielle du problème social avec la sauvegarde de l'indépendance nationale, et que, les ouvriers de Pest ayant été seuls à réclamer une distribution partielle des domaines terriens, il renferme aussi l'idée de l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie. L'étude souligne qu'à ce moment-là, en raison de l'état arriéré des conditions économiques et sociales, les ouvriers hongrois n'auraient point pu avoir de programme socialiste, et ceci d'autant moins qu'ils ne constituaient pas encore une classe sociale à part. Il est toutefois significatif que ce furent précisément les ouvriers de la capitale qui adoptèrent le programme de la transformation radicale et plébéienne de la révolution : vu ses entraves de classe, la noblesse moyenne en eut été incapable. Les ouvriers étaient donc bien plus forts et bien plus avancés que ne le supposait la littérature antérieure.

Ensuite, l'étude examine les troubles réactionnaires et antisémites du 19 avril. L'auteur démontre que les ouvriers de Pest n'y participèrent sous aucune forme : les émeutes en question avaient justement été organisées par des avocats réactionnaires de Pest à la suite du meeting ouvrier du 17 avril — qui avait menacé de tourner en insurrection —, et dans le but de désarmer le mouvement ouvrier. L'auteur précise qu'au demeurant, ces troubles eurent non seulement un caractère antisémite, mais aussi antiradical, et que si la littérature d'après le Compromis accusa d'antisémitisme l'action que les ouvriers de Pest déclenchèrent en 1848, c'était pour discréditer le mouvement ouvrier moderne hongrois, en plein déploiement, et pour faire oublier que dès le début, ce mouvement avait réclamé une distribution partielle des terres. L'étude met en relief qu'en accomplissant, après la Libération, la distribution des terres arables, le Parti réalisa non seulement le rêve séculaire de la paysannerie, mais aussi le premier programme du mouvement ouvrier hongrois.

L'Auteur signale ensuite la plainte déposée par le palatin Stéphane contre l'affiche en question, et les raisons politiques pour lesquelles cette plainte demeura sans effet. Il souligne que c'est précisément à cause de la parution de ce programme que le ministère de la Justice s'empressa de publier le décret portant création des jurys. Il communique le texte, inconnu jusqu'à ce jour, du mémoire dans lequel, le 19 mai, Kossuth invitait Deák à mettre au point un projet de réforme agraire restreinte : l'auteur établit une corrélation entre ce document et l'affiche intitulée »Donnez du pain au Peuple!«.

La seconde partie de l'étude est consacrée au meeting ouvrier qui se tint le 17 juillet 1848 à Pest. A cette réunion, un discours »séditieux« fut prononcé par Ede Kecskés, celui-là même qui avait rédigé et signé l'affiche du 22 avril. Dans son allocution, Kecskés réclama l'extension des libertés civiles, l'assistance sociale et la suppression de l'indemnisation nobiliaire, attaqua l'aristocratie et la politique opportuniste du gouvernement. Les ouvriers se rallièrent à ces revendications. Voilà pourquoi Kecskés fut arrêté : on voulut le faire comparaître devant un tribunal d'exception, puis engager contre lui une action en haute trahison. Ceci échoua encore pour des raisons politiques telles que le dévoilement de la contre-révolution et l'état d'esprit des masses. Aussi Kecskés fut-il remis en liberté. L'auteur communique les pièces relatives à cette affaire criminelle.

L'étude analyse enfin les rapports entre les radicaux et le mouvement ouvrier de Pest, de même que les points de désaccord opposant des ouvriers aux radicaux. L'auteur considère l'avocat Ede Kecskés, auteur de l'affiche »Donnez du pain au Peuple!« et organisateur du meeting ouvrier du 17 juillet, comme le premier intellectuel ayant rempli un rôle dirigeant dans le mouvement ouvrier hongrois.

A kiadásért felel : az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős : Szöllösy Károly
Kézirat beérkezett : 1955. II. 18. — Példányszám : 3200. — Terjedelem : 10¹/₂ (A/5) ív

Akadémiai nyomda, V., Gerlóczy u. 2. — 35693/55 — Felelős vezető : ifj. Puskás Ferenc

SZEMLE

Zsigmond László: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához 1929—1945 (Ism. *Kató István*) 126

István Hajnal: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales (Ism. *Perényi József*) 128

А. З. Манфред: Внешная политика Франции 1871—1891 годов — *A. Z. Manfred:* Franciaország külpolitikája 1871—1891. (Ism. *Vadász Sándor*) 132

А. Добров: Дальневосточная политика США в период русско-японской войны — *A. Dobrov:* Az USA távolkeleti politikája az orosz-japán háború időszakában (Ism. *Dolmányos István*) 134

A dekabristák válogatott írásai (Ism. *Hegedűs Viktor*) 135

Димитър Косев: Септемврийското въстание — *Dimitár Koszev:* Az 1923-as szeptemberi felkelés (Ism. *Bur Márta*) 137

Karl Bittel: Die Feinde der deutschen Nation. Eine historische Dokumentation über die Deutschlandpolitik der imperialistischen Westmächte von 1942—1949 — A német nemzet ellenségei. Történelmi dokumentáció az imperialista nyugati hatalmak németországi politikájáról 1942-től 1949-ig (Ism. *Girus Károly*) 139

Vajda János válogatott politikai írásai (Ism. *Ránki György*) 141

Szántó Imre: Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a 18. században (Ism. *Ruzsás Lajos*) 142

Vörös Károly: Az 1840. évi mesztegnyői zendülés (Ism. *Dénes Béla*) 143

KRÓNIKA

Andics Erzsébet: J. V. Tarle (Nekrológ) 144

Ötéves a Történettudományi Intézet 145

Rév Ágnes: A felszabadulási pályázat 150

BIBLIOGRÁFIA

A Magyarországon megjelent történettudományi művek jegyzéke (1954. okt. 1.—dec. 31.) 153

Резюме 157

Résumé 163

Értesítjük előfizetőinket, hogy a Századok 1955-ben két havonként, évi hat számban jelenik meg kb. 60 ív terjedelemben. Ezzel kapcsolatban folyóiratunk évi előfizetési díja 24,— Ft-ról 36,— Ft-ra emelkedik.

Ára: 8,— Ft
Előfizetés 1 évre: 36,— Ft

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Magyarország felszabadítása. Írta: *Nemes Dezső*

A munka első része Magyarország helyzetével foglalkozik a második világháború idején és a felszabadulás előestéjén. A »Magyarország felszabadulásának első szakasza« c. részben a magyarországi hadműveletek kezdetét, a horthysta klikk »kiugrási« kísérletét, a Budapesti Hadműveletet, a kommunisták vezette munkásosztály és nép harcát a felszabadulásért és a partizánharcokat tárgyalja a szerző. A harmadik rész Magyarország demokratikus nemzeti újjászületésével, Budapest felszabadításával, az antifeudális agrárforradalommal és Magyarország teljes felszabadításával ismerteti meg az olvasót.

Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztésében
256 l. Szikra. *Ára fűzve 16,— Ft*, kötve *20,— Ft*

Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Írta: *Sándor Vilmos*

A munka első része foglalkozik a nagyipar kezdeti kibontakozásának folyamatával 1867—1880 között. Tárgyalja a nagyipari fejlődés feltételeit, a termelés alakulását, az egyes iparágak helyzetét, fejlődését, az ipari nagytőke megoszlását, a munkásság helyzetét. A második részben foglalkozik a magyarországi gyáripar lassú erősödésével 1879—1887 között, a nagyipari fejlődésnek és a monopolkapitalizmus kialakulási folyamatának meggyorsulásával 1887—1900 között, a nagyiparral és a monopóliumokkal (1900), a munkásosztállyal és helyzetével. MTA Történettudományi Intézete. 771 l. Szikra. *Ára kötve 48 Ft*

Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (1711-1825). Írta: *Kosáry Domokos*

A munka ismerteti a források főbb csoportjait, a szerzők személyi adatait, az iratkiadások jellegét, esetleges hiányait. Az irodalmat lehetőleg a történeti fejlődés sorrendjében, tájékoztató megjegyzések kíséretében sorolja fel. Az első kötettől eltérően, e második kötetben a szerző a kéziratos források közül is igen sokat bemutat.

MTA Történettudományi Intézete
638 l. Művelt Nép Könyvkiadó, *Ára fűzve 37,— Ft, kötve 40,— Ft*

Levéltári Közlemények

A 28 ív terjedelmű szám a folyóirat új feladataival, a magyar levéltárügy fejlődésével, néhány időszerű elméleti kérdéssel és a Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetésével foglalkozik. A Károlyi-kormányra vonatkozó forrásközlés mellett kisebb cikkek számolnak be a külföldi levéltárak munkájáról, valamint az utóbbi években megjelent magyar forráskiadványokról.

Országos Levéltár 317 l. Akadémiai Kiadó. *Ára fűzve 60,— Ft*

Ráday Pál iratai, I. Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László.* A kötet Ráday Pálnak, II. Rákóczi Ferenc fejedelem kancelláriai directorának, diplomatájának és többszörös külföldi követének 1703—1706 közötti iratait közli, melyek megvilágítják a szabadságharc történetét, elsősorban Rákóczi államépítő és külpolitikai tevékenységét. A munka a Ráday levéltár anyagán kívül az Országos Levéltár Rákóczi-szabadságharc levéltára, egyes családi levéltárak, s a Károlyi család levéltára, fontosabb vidéki és néhány külföldi levéltár anyagának felhasználásával készült.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
828 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 130,— Ft*

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT gondozásában újabban megjelent NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK — Művelt Nép Könyvkiadó

Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés. III. kiad.	37,— Ft
Bónis György: Hajnóczy 1750—1795	5,— Ft
Incze—Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben	11,50 Ft
Pamlényi Ervin: Horváth Mihály	9,50 Ft
Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32)	9,50 Ft
Wellmann Imre: Tessedik Sámuel	10,— Ft

51593

163

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

89. ÉVFOLYAM

1955. 2. SZÁM

1955

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., BELGRÁD RAKPART 5

89. ÉVFOLYAM, 1955. 2. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:
ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LEDERER EMMA, MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1955. ÉVI 2. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

Molnár Erik: A magyar történetírás tíz esztendeje 169

Arató Endre: A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája a szabadságharc előtt 191

KÖZLEMÉNY

Kleinné N. Zzuzsa: Küzdelem a Dunántúlon az ellenforradalom hatalomrajutása ellen (1919 augusztus—december) 221

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

Pach Zsigmond Pál: Tanulmányúton a Szovjetunióban 241

V. Cheresteşiu—E. Stănescu—I. Ionaşcu: A történettudomány tízéves fejlődése a Román Népköztársaságban 262

Niederhauser Emil: A bolgár történettudomány fejlődése 270

SZEMLE

Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve (Ism. *Kemény G. Gábor)* 287

Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben (Ism. *R. Várkonyi Ágnes)* 291

V. V. Birjukovics—B. F. Porsnyev—Sz. D. Szkazkin: Az újkor története (Ism. *Bellér Béla)* 293

Г. А. Оборина: Положение и борьба рабочего класса Италии после второй мировой войны — *G. A. Oborina:* Olaszország munkásosztályának helyzete és harca a második világháború után (Ism. *Kis Aladár)* 300

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS TÍZ ESZTENDEJE.

Tíz esztendeje, hogy a Szovjet Hadsereg csapatai hazánk földjére léptek, hogy felszabadítsák a magyar népet magyar és német elnyomóik fasiszta igája alól. A szovjet nép hős fiai hozták el a szabad fejlődés, a valóban tudományos, a nép szolgálatában álló alkotás lehetőségét a magyar történettudomány számára is.

A felszabadulás előtti hivatalos magyar történetírás megfelelt a tíz esztendővel ezelőtt dicstelenül kimúlt, feudális maradványokkal terhelt, kapitalista Magyarország társadalmi szerkezetének, sőt bizonyos különleges történeti okokból még ennek is mögötte maradt. Történetírásunk, amely a reformkorban, a magyar polgári forradalom hajnalán a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követelését tűzte zászlajára, az 1848-as polgári forradalom és szabadságharc leverése után feladta haladó célkitűzéseit. A liberális nemesség 1867-es megalkuvása a dualizmuskori történetírók megalkuvását hozta magával, éppen a legfőbb kérdésekben, a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség területén. Horváth Mihály liberalizmusát Pauler Gyula és mások anyaghoz tapadó pozitivizmusa követte, s még a többé-kevésbé liberális történetírók munkáira is a klerikális szemlélet, a Habsburg-dinasztia előtti behódolás és ugyanakkor a szélsőséges — legtöbbször nem is polgári, hanem nemesi-romantikus — nacionalizmus nyomta rá bélyegét. Az 1890-es évek paraszti mozgalmai és a szocialista munkásmozgalom megerősödése, az osztályellentétek fokozódó kiélesedése az imperializmus korának kezdetén kiváltották ugyan Acsády Ignácnak és Márki Sándornak a feudális maradványok ellen irányuló munkáit, de ugyanakkor ezek az írók felléptek a szocializmussal szemben a fennálló kapitalista rend védelmében (A magyar jobbágyság története, ill. a Péró-lázadás és a Dózsa-életrajz). A hivatalos történetírás ebben az időben egészében a nemzetiségi és az osztálybéke hirdetője volt.

Az 1919 után eluralkodó ellenforradalmi történetírás előzményeit ugyan már a dualizmus korában, főként a századforduló után fellelhetjük, de alapvető indítékait kétségtelenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a Magyar Tanácsköztársaság fenyegető emléke, a kapitalizmus általános válsága határozta meg. A magyar történetírás két központja 1919 előtt és után egyaránt a Történelmi Társulat és a Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága volt. Ezek az állam részéről alig részesültek támogatásban, a történeti kutatást 1919 előtt is, 1919 után is nagyrészt a nagybirtokos arisztokrácia és a vele szövetséges pénzarisztokrácia, tehát

a régi magyar társadalom legreakciósabb elemeinek adományai és alapítványai finanszirozták. A kutatást szolgáló pénzforrások azonossága mellett nem meglepő, hogy a történeti munkák ideológiájában is kimutatható 1919 előtt és után a szerves összefüggés. Az 1920-as években az ellenforradalmi történetírás különös előszeretettel fordult az »Anjou-kori magyar nagyhatalom«, a három tenger hullámaitól mosott magyar birodalom fantómja felé, minden alkalmat felhasznált a »kelet felől fenyegető veszély« bemutatására, hogy ezzel — nyíltan vagy a sorok között — a Szovjetunió ellen uszítson, és vagy agyonhallgatta vagy mélységesen elítélte a magyar történelem népi mozgalmait, forradalmi megmozdulásait. A Habsburg uralkodókat és nádorokat magasztalták, a magyar jakobinusokat és 1848 forradalmát viszont kárhoztatták.

Az 1929—33-as gazdasági válság hatása világosan megmutatkozik történetírásunkban. Ekkor enyésztek el a pozitivizmus utolsó maradványai, ekkor kezdett egyeduralomra jutni a szellemtörténeti irányzat. Fokozódott a magyar történeti munkákban a sovinizmus és a tőle elválaszthatatlan kozmopolitizmus, az osztályellentétek helyett a nemzeti és faji ellentéteket hangsúlyozták. Szellemtörténetírásunk vezérlő gondolatai a »keleti veszély« és a »nyugathoz tartozás«, a »harcos keresztény nemzeti eszme« és a »közös magyar lélek« lettek (»a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története« — mondja Hóman Bálint). A magyarság úgy jelent meg, mint a »szlávság és oláhság felett uralkodó magyar faj«, a Dunamedence Herrenvolkja, és a szellemtörténet művelésének legkedveltebb területévé a korábbi középkor története, a fasiszta Führerprinzip előzményeként bemutatott Árpád-kori királyság vált.[1] A magyar imperialista burzsoázia jól felhasználta a feudális-klerikális ideológia elemeit a történetírásban is. A feudális maradványokkal összefonódott imperialista burzsoázia ideológiai fegyvere volt a szellemtörténeti irányzat, amely az ellenforradalmi korszak vége felé mindinkább fasiszta színezetet öltött.

A felszabadulás után ez a fasiszta színváltozat eltűnt, s a magyar történetírásban az uralkodó osztályok második vonalának, az amerikai-angol imperializmus érdekeit szolgáló irányzatnak képviselői kerekedtek felül. Ez a kozmopolita irány a régi magyar fiók-imperializmus számára keresett új lehetőségeket. A nemzetiségi kérdésben ugyan tompította a szomszédos népek elleni uszítás hangját, sőt a megegyezés valaminő platformját kereste, de ezt csupán azért tette, hogy a közép-keleteurópai kis népek amerikai-angol védnökség alatt álló, Szovjetunió-ellenes konföderációjának eszméjét népszerűsítse. Emellett a svájci és svéd »tiszta demokrácia« propagátora volt s nem zárkózott el a klerikális és Habsburg-párti történészekkel való szövetségtől sem. Ez az irányzat, amely az objektivizmus leplébe burkolózott, tartotta kezében az ország egyetlen történeti kutatóintézetét, a Keleteurópai Tudományos Intézetet (Teleki Intézet) és a két hazai történészfolyóiratot, a Századokat és a Revue d'Histoire Comparée-t. A Teleki Intézet kiadványaiban, a történész-folyóiratok hasábjain semmi nem mutatta, milyen hatalmas átalakulás folyik az országban, s a céhbeli történészek azon igyekeztek, hogy agyonhall-

[1] Vö. *Molnár Erik:* A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Történeti Tudományok Oszt. Közleményeiből. Bpest, 1951. 13. l. — A burzsoá történetírás áttekintésére: *Lederer Emma:* A korábbi középkorra vonatkozó magyar polgári történetírás bírálata. Az MTA II. o. Osztályközleményei. V. köt. 1—4. sz.

gassák, vagy legalább is a tudománytól távol álló zsurnalisztikának tüntessék fel a marxista-leninista történettudomány alkotásait.[2]

1945 és 1948 között tehát, amikor pártunk a burzsoázia pártjainak a hatalomból való kiszorításáért harcolt, a burzsoá irányok a történetírásban is szívósan védelmezték állásaikat az előretörő történelmi materializmussal szemben. A magyar történetírás fejlődése ezekben az években el is maradt a politikai fejlődés mögött, mert az egyetlen történettudományi intézet, a folyóiratok és az egyetemi tanszékek többsége a burzsoá történészek kezében voltak.

A politikai fordulat éve, amely egybeesett az 1848-as polgári forradalom és szabadságharc centenáriumával, jó alkalmat adott a marxista-leninista történészek növekvő táborának a burzsoá irányzatok képviselőivel való összecsapásra, annak bizonyítására, hogy a tudományos történetírás korunkban már csakis a munkásosztály álláspontjáról lehetséges.

Ezt követően »a marxista-leninista irány elfoglalta a magyar történettudomány vezető állásait, és teljes erővel megindult a munka, amely azt célozta, hogy összhangba hozza történetírásunkat szociális és politikai fejlődésünkkel«.[3]

A fordulat nyomán pártunk és államunk egymás után hozta létre az új történettudományi intézményeket, a tudományos munka szervezeti kereteit.

A KMP megalakulásának 30. évfordulóján kezdte meg működését a Magyar Munkásmozgalmi Intézet. »Az Intézet célkitűzése *elsősorban* a magyar munkásmozgalom történelmére és jelenére vonatkozó dokumentumanyagok rendszeres és tervszerű gyűjtése, rendezése, feldolgozása. Ezzel párhuzamosan a dokumentumanyag publikálása, a magyar munkásmozgalom harcos és hősi hagyományainak népszerűsítése. Előmozdítása annak, hogy a magyar munkásmozgalom történetének gazdag tanulságai a jelen gyakorlatában felhasználásra kerüljenek és alkalmazást nyerjenek. Az Intézet célkitűzése *másodsorban* a nemzetközi munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok tervszerű és rendszeres gyűjtése.«[4] »Az Intézetnek öt osztálya van. Ezek közül kettő, a tudományos osztály és a múzeumi osztály közvetlenül a dolgozók tudományos szükségleteit elégíti ki, a Párt agitációs és propaganda munkájának a munkásmozgalom történetével kapcsolatos feladatait támasztja alá. A többi három osztály, a könyvtár, az archivum és a dokumentumgyűjtő osztály feladata az előbbi két osztály és az Intézeten kívüli tudományos kutatók munkájának elősegítése, támogatása.«[5]

[2] A felszabadulást közvetlenül megelőző időben a Revue d'Histoire Comparée bibliográfiája Szentmiklóssy Lajos Magyar Őstörténet-ét »ouvrage tendancieux«-ként jellemzi, amely »examine el passé d'après les points de vue politiques de la lutte actuelle des classes« és »plein d'erreurs élémentaires« (RHC. 1943. 26. p. 215. sz.). Az Árpádkori társadalom c. könyvét pedig hasonló szellemben értékelte — »point de vue marxiste«-ként. (RHC. 1944. 292. p. 489. sz.) — A RHC felszabadulás utáni irányvonala főbb ismérveinek bírálatára nézve l. a Századok kibővített szerkesztőbizottsági vitájának anyagát, főként Andics Erzsébet zárszavát, Pach Zsigmond Pál és Hanák Péter felszólalásait (Századok, 1954. 148—188. l.).

[3] *Molnár E.*, i. m. 16. l.

[4] Az MDP Politikai Bizottságának a MMI létesítéséről szóló határozata — idézi *Réti László:* A Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkája és feladatai. Századok, 1953. 188. l.

[5] *Réti L.* uo.

1949 márciusában újjáalakult a magyar történészek társadalmi szervezete, a Magyar Történelmi Társulat. A Társulat feladatának tekinti a fiatal történészek, új kutatók felnevelése mellett a régi történészek széles rétegeinek meggyőzését és megnyerését, s ennek alapján a magyar történettudomány marxista egységfrontjának megteremtését. Andics Erzsébet elnöki székfoglalója felvázolta az első ötéves történettudományi terv körvonalait, ráirányította a történészek figyelmét népünk múltjának elhanyagolt vagy meghamisított kérdéseire, a forradalmi mozgalmak, az osztályharcok tanulmányozására. Hamarosan megalakultak a Társulat vidéki csoportjai, először Szegeden és Debrecenben, majd Egerben (Délmagyarországi, Keletmagyarországi ill. Északmagyarországi Csoport), 1951 őszén pedig ismeretterjesztő tömegelőadások szervezése céljából létrejött az Előadói Szakosztály, amely 1953-ban a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társaság Történeti Szakosztályává alakult át.

A Történelmi Társulat eddig még csak részben tudta teljesíteni azt a feladatát, hogy a magyar történészeket társadalmi tömegszervezetben tömörítse; a Társulat csak a legutóbbi hónapokban hozott létre újabb vidéki csoportokat (Pécs, Miskolc). Könyvkiadói szerepe viszont újjáalakulása óta jelentős. Még 1949 nyarán újra megindult a Társulat folyóirata, a Századok, s évről évre számos történeti munka hagyja el a Társulat kiadásában a sajtót.

1949 őszén jött létre a Történettudományi Intézet (1951 óta a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete). Feladata »elsősorban Magyarország, továbbá a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történetének, végül az egyetemes történelemnek marxista-leninista művelése, illetve tanulmányozása; tudományos kérdéseknek Intézeten belüli és széleskörű megvitatása; harc a történettudomány területén megnyilvánuló ellenséges ideológiák ellen; az elért eredmények nyilvánosságra hozatala tudományos és tudományos népszerűsítő kiadványok útján; történeti bibliográfiai és egyéb dokumentációs jellegű munkálatok végzése; tudományos kutatók, aspiránsok képzése; tagjainak részvétele az egyetemi és főiskolai oktatómunkában; tudományos kapcsolatok létesítése és ápolása a rokonintézményekkel és rokontudományokkal; tudományos kapcsolatok létesítése és ápolása a Szovjetunió és a népi demokráciák, valamint más országok történettudományi szerveivel.«[6] E feladatok betöltése teszi lehetővé, hogy az Intézet munkájával »a dolgozó nép érdekeit szolgálja és a kultúra területén a szocializmus építését előmozdítsa«.[7]

1949 végén kezdte meg tevékenységét a párt Központi Vezetősége mellett működő Központi Előadói Iroda, illetve ennek történelmi munkaközössége, amely ülésein rendszeresen megvitatta a történészfront fő kérdéseit, s az elkészülő vagy már elkészült jelentős történeti munkákat. Feladatköre a Központi Vezetőségnek a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól szóló 1953. október 26-i határozata értelmében az Akadémia Történeti Főbizottságára szállt.

A felsorolt intézmények létrejöttével párhuzamosan új szervezeti formát nyert a levéltárügy is (Levéltárak Országos Központja, kerületi levéltárak).

[6] Az MTA Történettudományi Intézetének szervezeti szabályzata.
[7] Uo.

Az egész történettudományi munka megszervezése és irányítása előbb a Tudományos Tanács feladata volt, 1950 óta pedig az átszervezett Magyar Tudományos Akadémia látja el ezt a feladatot. Az Akadémia II. osztálya, ill. ennek Történeti Főbizottsága ma nálunk a történettudomány legfelsőbb tudományos fóruma.

A magyar nép történetében lejátszódott nagy fordulat, s a magyar történettudomány helyzetében és szervezetében ezt nyomon követő változások történetírásunk marxista-leninista szellemben való megújhodására, gyors fellendülésére vezettek.

Kétségtelen, hogy a magyar történettudomány társadalomtudományunk többi ágával szemben előnyös helyzetben volt, mert »a magyar történet egyes területeinek marxista-leninista feldolgozása már a felszabaduláskor rendelkezésre állott. Itt elsősorban Révai elvtárs történeti munkáit kell megemlíteni, melyek az ifjú magyar történész nemzedéknek nemcsak eredményeikkel, de a marxista-leninista módszer biztos kezelésével is példát mutattak, és nagymértékben hozzájárultak fiatal kádereink marxista-leninista szellemben való neveléséhez, illetve átneveléséhez. Ezt a feladatot könnyítették meg Andics Erzsébet, Mód Aladár és Molnár Erik munkái is.«[8]

Történettudományunk gyors fejlődését e kedvező alapokon a párt és a népi demokratikus állam állandó segítsége biztosította, s állandó ösztönzést adott a szovjet történettudomány baráti segítsége.

Pártunk szervezeti szabályzata megállapítja, hogy »A Magyar Dolgozók Pártja híven őrzi a magyar munkásosztály forradalmi hagyományait, folytatója a magyar nép dicső szabadságharcainak, örököse és továbbfejlesztője a magyar történelem haladó eszméinek.« Az MDP II. kongresszusa külön is felhívta a figyelmet a történetírás feladataira népünk nevelésében és arra az értékes támogatásra, amelyet mai küzdelmeink számára nyújthat a hazafias, honvédő hagyományok feltárása. A III. kongresszus rámutatott arra, hogy »a történelmi fejlődés . . . nemcsak forradalmi ugrásokból, hanem a forradalmat előkészítő békés fejlődés, a reformok szakaszaiból is áll, amelyeknek szintén megvannak a maguk hősei«.[9] A párt útmutatása történészeinket nemzeti történetünk haladó hagyományainak minél teljesebb feltárására ösztönözte, a Központi Vezetőség márciusi határozatai pedig felhívták a figyelmet a szocialista átalakulás területén elért történeti jelentőségű sikerek fokozott hangsúlyozására.

Népi demokratikus államunk biztosítja a történettudomány művelésének anyagi feltételeit. Számos kutató rendszeres tudományos munkájának biztosítása, az elkészült munkák gondos lektoráltatása és kiadása, a jelentős tudományos alkotások erkölcsi és anyagi elismerése, Kossuth-díjak és más állami kitüntetések adományozása, a tudományos utánpótlás képzése, az aspirantúra intézménye, a tudományos fokozatok bevezetése tanúsítják az állam messzemenő gondoskodását. Hasonlóképpen nagy jelentőségű a tudományos munka szervezetlenségének, káros anarchiájának felszámolása és a tudományos tervezés megvalósítása. Történettudományunk tervező munkája a részletekben ugyan még sok kívánnivalót hagy hátra, de 1950-ben életbelépett első ötéves történettudományi tervünk mégis irányt szabott a kutatás-

[8] *Molnár E.*, i. m. 17. l.

[9] A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. Bpest. 1954. 74. l.

nak, és a tudományos együttműködés megszervezésével az alkotómunka minden addiginál jobb feltételeit hozta létre.

Szinte felbecsülhetetlen az a segítség, amelyet — életünk más területeihez hasonlóan — a Szovjetunió nyújtott történettudományunknak. »Mi készen kaptuk a Szovjetunióban több mint 30 éve folyó történettudományi munka eredményeit, mindenekelőtt azt az útmutatást, hogy hogyan kell konkréten alkalmazni a történelmi materializmus módszerét egy meghatározott ország történetére. Ezzel rengeteg munkát, erőfeszítést és időt takarítottunk meg, s egészen bizonyos, hogy ma jóval kevesebb eredményről számolhatnánk be, ha ez a segítség elmarad. Mint a társadalmi élet többi területén, a szovjet segítség fejlődésünket itt is rendkívül meggyorsította.«[10]

Grekov, Kiszeljov akadémikusok egy-egy látogatásuk alkalmából segítettek több fontos kérdés tisztázásában. A budapesti Lenin Intézet szovjet vendégprofesszorai készségesen támogatják munkánkat. A szovjet könyvtári szervek folyamatosan megküldik nekünk a szovjet történészek új munkáit. Néhány, számunkra különösen tanulságos szovjet munka már magyarul is megjelent — bár a szovjet fordítások száma még korántsem kielégítő. A szovjet történészek segítsége sokoldalúan nyilvánult meg az 1953 júniusában tartott Magyar Történész Kongresszuson.

Az SzKP megalakulása 50. évfordulójára kiadott tézisek hívták fel a magyar történészek figyelmét többek között a személyiség történeti szerepe helytelen, idealista ábrázolásának veszélyére és a nép történelemalkotó szerepe kidomborításának fontosságára. A szovjet történettudomány, nyelvtudomány, régészet, néprajz és antropológia együttes eredményei teszik csak lehetővé népünk őstörténetének feldolgozását. A szovjet történettudományban 1949—1951-ben lefolyt periodizációs vita figyelmeztette a magyar történészeket a tudományos periodizáció kérdésének rendkívüli jelentőségére. Ez a vita tárta fel a magyar történészek előtt, hogy a helyes periodizáció a történeti valóság megismerésének, az egyes korszakok tartalma helyes értékelésének egyik alapfeltétele, s a vita tanulságai nyújtottak alapot a magyar történet periodizálásához. Kibontakozó marxista-leninista történetírásunk számára különösen tanulságos volt a szovjet történészek körében B. F. Porsnyev professzor cikkeiről folytatott vita, amely felhívta figyelmünket a merev logikai konstrukciók alkotásának, a történeti folyamat elszegényítésének, a sematizmusnak és a voluntarizmusnak, végeredményben a marxizmus vulgarizálásának a veszélyére. Történettudományunk néhány évvel ezelőtti elméleti fejletlenségét az a gyenge visszhang is tanúsítja, amelyet a nyelvtudományi vita és Sztálin elvtársnak »Marxizmus és nyelvtudomány« című, a történettudomány számos kérdését érintő munkája keltett. Viszont az azóta megtett fejlődést bizonyítja Sztálin utolsó művének, »A szocializmus közgazdasági problémái«-nak hazai visszhangja, az erről a munkáról rendezett tudományos viták sora, s az a tény, hogy a munka szempontjai egész történetírásunkat megtermékenyítették. Nagy segítséget jelent történészeink számára az Akadémia Történettudományi Intézetének 1950 óta negyedévenként megjelenő Értesítője, amely számos elvi-módszertani jelentőségű szovjet tanulmány fordítását tartalmazza, és így eljuttatja a szovjet történetírás legfontosabb eredményeit azokhoz a — sajnos még ma is nagyszámú — történészeinkhez

[10] *Molnár E.*, i. m. 16—17. l.

is, akik nyelvtudásuk hiányosságai miatt nem olvashatják eredetiben az élenjáró szovjet történettudomány alkotásait.

Az életében bekövetkezett hatalmas fordulat megnövelte dolgozó népünk érdeklődését is saját múltja és a baráti szomszéd országok népeinek története iránt.

Pártunk és államunk támogatása, a szovjet tudomány segítsége és dolgozó népünk érdeklődése voltak azok a tényezők, amelyekre támaszkodva történettudományunk fejlődése a legutóbbi évek során kibontakozott.

Milyen feladatok álltak a megújhodó, a történelmi materializmus szilárd tudományos alapjára helyezkedő magyar történetírás előtt? A felszabadulás előtti történetírás a magyar történetet a feudális maradványokkal összenőtt burzsoázia osztályálláspontjáról szemlélte; marxista történettudományunknak újra kell írnia népünk történetét a munkásosztály álláspontjáról. A régi történetírást eltöltötte a feudalizmus, az imperializmus és a nacionalizmus szelleme, s ez a történetírás meghamisította a tényeket; a mi történettudományunknak a szocializmus, a demokrácia, a béke, a népek barátsága szellemében, a legjobb nemzeti hagyományok, haladó és forradalmi hagyományaink tiszteletétől áthatva, a teljes történeti igazság, a tények tisztelete szellemében kell alkotnia. Azelőtt a magyar történet lényegileg az elnyomó kiváltságos osztályok története volt, s a kiváltságos osztályok történészei lekicsinyelték a tömegek történeti szerepét, ellenségesen álltak szemben a nép forradalmi harcaival; a népi demokrácia történetírásának elsősorban a magyar nép, a magyar dolgozók történetét kell feldolgoznia, pártosan állást foglalva a haladás erői mellett és szembehelyezkedve a reakció erőivel. A régi történetírók kiszakították a magyar történetet természetes nemzetközi összefüggéseiből, s a magyar glóbus, az »egyedül vagyunk« álláspontjára helyezkedtek; nekünk a szomszéd népek történetével és az egyetemes történettel elszakíthatatlan kapcsolatban kell tárgyalnunk a magyar történetet, mint a dolgozók egyetemes felszabadulási harcának szerves részét, beleágyazva abba a hatalmas történeti folyamatba, melynek zárófejezetét a Szovjetunió vezetése alatt most írja a világproletariátus. Régi történetírásunk elsősorban a középkor, és különösen az Árpádok korának kutatásával foglalkozott; a mi történetkutatásunk középpontjába az újkori és legújabbkori magyar történetet kell állítani, mert ezek a kutatások nyújtják a legnagyobb segítséget mai küzdelmeink megértéséhez. A régi történetírás úgyszólván egyáltalában nem foglalkozott a munkásmozgalom történetével; mi újabbkori történetünk központi kérdésének tekintjük a magyar munkásmozgalom történetét, amely az 1919-es Tanácsköztársaságon át proletárdiktatúránk mai, népi demokratikus formájához vezet. Régi történetírásunkból hiányzott a valóban tudományos módszer, a korszerű filozófiai alapvetés, s jól megfértek benne a különböző idealista álláspontok, a pozitivizmustól egészen a szellemtörténetig. Új történetírásunknak — hogy feladatait betölthesse — el kell sajátítania a marxizmus-leninizmus történeti módszerét, a történelmi materializmust és filozófiáját, a dialektikus materializmust, mert ez a tudományos történetírás szükségszerű előfeltétele. És pedig nem elegendő felületesen megismerkednie a marxizmus-leninizmussal, hanem el kell azt sajátítania teljesen, mert különben a vulgáris materializmus veszélye fenyegeti. S ezzel összefüggésben, ahogy azt a marxizmus-leninizmus szelleme elengedhetetlenül megkívánja, szakadatlan harcot kell vívni a régi történetírás ellenséges és tudománytalan nézeteivel és ezek maradványaival saját gondolkodásunkban is, kritikusan meg kell ros-

tálni eddigi történetírásunk eredményeit és könyörtelenül le kell leplezni célzatos hamisításait.

Ha mindezeket a feladatokat megvalósítjuk, nemcsak azt érjük el, hogy végre híven ábrázoljuk a magyar múltat, hanem egyúttal segítjük is a jelent a jövő előkészítésében, a szocializmus építésében a mi tudományunk, a történetírás eszközeivel. Akkor eleget teszünk annak a kötelességünknek, hogy forradalmi és honvédő hagyományaink ismertetésével, a magyar kulturális teljesítmények feltárásával erősítsük népünk szocialista hazaszeretetét, s a nemzetközi összefüggések kifejtésével megszilárdítsuk népünkben a szolidaritástudatot a világ összes dolgozóival, mindenekelőtt a nagy szovjet néppel, amely a haladás útján a világ összes dolgozóinak irányt mutat.[11]

Hogyan tett eleget történetírásunk ezeknek a feladatoknak? A történettudomány első ötéves terve először a magyar történet egyik legelhanyagoltabb területének, a munkás- és parasztmozgalmak történetének, valamint a parasztság helyzetének megvizsgálását tűzte ki célul. Ezeket a részmunkálatokat azonban hamarosan háttérbe szorította és a tervben középponti helyre került a magyar történet egyetemi tankönyvének elkészítése. Az egyetemi tankönyvek munkálatai mellett, amelyek az egész első ötéves tervidőszakot kitöltötték, számos önálló monográfia készült el, s ezek nemzeti történetünk sok területét helyezték marxista-leninista megvilágításba.

Parasztságunk helyzetével és mozgalmaival három munkaközösségi munka foglalkozott, a XIV. század paraszttörténetével Székely György, a XVIII. századéval Spira György és az 1849—1867 közti időszakkal S. Sándor Pál szerkesztésében. Ebbe a tárgykörbe tartozik Makkai László forráskiadványa, I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. A hazai kapitalizmus kialakulását vizsgálta Pach Zsigmond Pál könyve: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon, továbbá Mérei Gyula: A magyar iparfejlődés 1790—1848, Lederer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon és Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900 című könyve. A múlt honvédő harcainak feldolgozásai közül kiemelkedik Elekes Lajos Hunyadi-ja. Nagyarányú forrásfeltáró munkálatok indultak meg a Rákóczi-szabadságharc történetére vonatkozólag (Ráday Pál Iratai, Kuruc katonák és házuk népe folyamodványai, A Rákóczi-szabadságharc diplomáciai iratai) s ezenkívül megjelent a magyar jakobinusok iratainak II—III. kötete, amelyet Benda Kálmán rendezett sajtó alá. A magyarországi nem magyar népek történetével foglalkozó tanulmányok közül megemlítendő I. Tóth Zoltán könyve: Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig, Arató Endre szlovák vonatkozású tanulmányai, valamint Kemény G. Gábor forráskiadványa: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez, 1867—1892; a baráti szomszéd népekkel való kapcsolatainkat tárgyaló munkák közül Fogarasi Béla bevezető tanulmányával Csernisevszkijnek a magyarokról szóló írásai és Kovács Endre könyvei: A magyar-cseh történelmi kapcsolatok és Bem József életrajza.

Már a felszabadulás utáni első években és különösen a százéves évforduló alkalmából számos munka foglalkozott az 1848—49-i forradalom és szabadságharc egyes problémáival. Az évforduló nyújtotta alkalom mellett a szabadságharc problémáinak lelkesítő vonzása és nem utolsó sorban Révai elvtársnak a további kutatások számára alapvető és iránymutató tanulmá-

[11] *Molnár E.*, i. m. 14—15. l.

nyai hatottak oda, hogy történészeink nagy számban foglalkoztak ezzel a tárgykörrel. A centenáriumot megnyitó »Forradalom és szabadságharc 1848—49« tanulmánykötet, számos önálló tanulmány és folyóiratcikk után újabb alkalmat adott a 48-as forradalom kérdéseivel való foglalkozásra a Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára megjelent Kossuth-Emlékkönyv, Révai József, Andics Erzsébet, Balázs József, Borus József, Ember Győző, Kosáry Domokos, Nagy Kálmán, Révész Imre, Sinkovics István, Spira György, Szekfű Gyula, I. Tóth Zoltán és Vayer Lajos tanulmányaival. Andics Erzsébetnek Az egyházi reakció 1848—49-ben c. munkáját A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben c. többkötetes kiadványa követi. Kossuth Lajos Összes Munkáinak kiadása, amelyet Barta István szerkeszt, eddig 6 kötetre terjed.

A magyar munkásmozgalom történetének feltárása csupán a Munkásmozgalmi Intézet megalakulásával vette kezdetét. Az Intézet munkái között a Magyar Tanácsköztársaság 1919 és a Rákosi per c. dokumentumköteteket a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai I—II. kötete, a Magyar Ifjúmunkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 2 kötete, majd Aranyosi Magdának Frankel Leóról, Balla Aladárnénak Sallai Imréről és Fürst Sándorról írt életrajza és Réti Lászlónak a Bethlen-Peyer paktumról szóló tanulmánya követte. Az MDP Pártfőiskola párttörténeti tanszéke a Magyar Párttörténetnek eddig 4 füzetét tette közzé, Rákosi Mátyás, Andics Erzsébet, Nemes Dezső és Friss István előadásait.

Az ellenforradalmi korszak egyes problémaköreit dolgozza fel Nemes Dezső (Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921), ill. Balázs Béla (A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza) munkája, Incze Miklós tanulmányai az 1929—33-as gazdasági válságról, Zsigmond László és Magos György munkái az amerikai-angol imperializmus magyarországi szerepéről.

A népi demokrácia korszakával foglalkozó történészek első gyűjteményes munkája a felszabadulásunk 10. évfordulójára megjelenő tanulmánykötet lesz.

Az összefoglaló munkák terén Molnár Erik könyvei, A magyar társadalom története az Árpádkorig és A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig, Mód Aladár immár 7. átdolgozott kiadásban megjelent munkája, a »400 év küzdelem az önálló Magyarországért« és a középiskolai tankönyvek egy kötetben való kiadása, »A magyar nép története, rövid áttekintés« mellett már hivatkozhatunk az egyetemi tankönyvek elkészült első négy félkötetére, amelyek, Molnár Erik A magyar nép őstörténete c. munkáját is ideszámítva, az ősidőktől 1918-ig dolgozzák fel népünk történetét.

A történeti bibliográfiák közül elkészült Kosáry Domokos Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (1825-ig) c. kétkötetes munkája, a Történettudományi Intézet Magyar Történeti Bibliográfiájának (1825—1867) 3 kötete, és előkészületben van ennek folytatása, a magyar történeti irodalom bibliográfiája 1945-ig. Említésreméltók még a helytörténeti kutatások termékei, köztük Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története, és Ruzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története c. munkája.

A történeti kutatások eredményeinek széles körben való elterjesztésére sokat tettek a Magyar Történelmi Társulat és a Művelt Nép Könyvkiadó közös kiadásában megjelenő népszerű történelmi sorozat egyes kötetei, amelyek könnyen érthető formában, de tudományos kutatások alapján főként nemzeti múltunk haladó és honvédő hagyományaival foglalkoznak.

Évről évre megjelenik — most már kéthavonként — a Századok, megindultak a Hadtörténelmi Közlemények és a Levéltári Közlemények. A Történelmi Társulat évről évre meghirdetett pályázatain elsősorban fiatal vidéki történészek tünnek fel helytörténeti, legújabbkori munkásmozgalom történeti tanulmányokkal.

Történettudományunk első ötéves terve termésének ez a vázlatos áttekintése is mutatja, hogy marxista-leninista történettudományunk az elmúlt időszakban komoly munkát végzett, igyekezett eleget tenni a pártunk által eléje állított feladatoknak. A munkából az állandóan növekvő fiatal történészgeneráció mellett a régi történészek is egyre nagyobb számban vették ki a részüket. A régi történészek legaktivabb, fejlődésre leginkább képes csoportja már a történettudományban 1948—49-ben lejátszódott fordulat idején megkezdte a munkát, amikor a kommunista történészek, szövetségben a pártonkívüli, haladó történészekkel kezükbe vették a történelmi materializmus ideológiai alapján álló magyar történészfront szervezését és irányítását. Ettől kezdve a történészek frontja egyre szélesedett. A Kossuth-évfordulót bevezető 1951. évi társulati kibővített választmányi ülés, az 1952 szeptemberi Kossuth-ünnepségek, Eger vár védelmének 400-ik évfordulója 1952 októberében, az 1953-as Rákóczi-év, az 1953 júniusi történészkongreszszus, majd a Századok 1953 november-decemberi szerkesztőbizottsági vitája és az első három tankönyv-félkötet nyilvános megvitatása 1954 nyarán és őszén mindmegannyi állomásai voltak a magyar történetírói egységfront kiszélesedésének és a marxista-leninista ideológia alapján való megszilárdulásának.

A Magyar Történész Kongresszus, a magyar történettudomány 1953. június 6—13-án lezajlott seregszemléje, széleskörű érdeklődést váltott ki a szakemberek és a történelem iránt érdeklődő közönség körében. Különös jelentőséget biztosított a kongresszusnak a baráti szomszéd országok történészküldöttségeinek részvétele, élükön a Szovjetunió történettudományának reprezentatív képviselőivel, *A. M. Pankratova, J. V. Tarle* és *P. N. Tretyakov* elvtársakkal. A külföldi vendégek, a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária és a Német Demokratikus Köztársaság delegátusai aktívan részt vettek az előadásokon és megbeszéléseken. Valamennyi résztvevő számára nagy élményt jelentett az a szilárd elvi egység, amely a hazai és külföldi történészek együttműködésében megnyilvánult. A kongresszus előadásai három nagy témakört öleltek fel, a nemzeti függetlenség védelmében vívott küzdelmeink történetét, a baráti szomszéd népekkel közös küzdelmeink hagyományait és a nagy orosz nép forradalmainak a mi forradalmi harcaink számára adott példamutatását. A kongresszus szűkebbkörű megbeszélései a szovjet történettudománynak a népi demokratikus országok történettudománya, és ezen belül különösen a magyar történettudomány számára nyújtható segítségével és a baráti népi demokráciák történészei közötti együttműködés kérdéseivel foglalkoztak. Ezek a megbeszélések — elsősorban a szovjet delegáció kezdeményező tevékenysége és javaslatai nyomán — messze túlnőttek eredeti kereteiken és alapot adtak a baráti országok kulturális együttműködése új formáinak kialakítására.

A javaslatok abból a megállapításból indultak ki, hogy: »A szocializmust építő országok közti együttműködés egyre szorosabbá válik mind a gazdaság, technika és külpolitika területén, mind a békéért folyó harcban. Ugyanilyen szoros együttműködést kell létrehozni országaink közt az ideológia, többek között a történettudomány területén is.« Felsorolnak négy nagy

kérdést, melyeket a Szovjetunió, valamint a népi demokráciák történészei a közel jövőben együttes munkával, közös kiadványokban fognak kidolgozni. Ezek a következők : 1. tanulmánygyűjtemény az 1905-ös orosz forradalom ötvenedik évfordulójára (szovjet történészek szerkesztésében), 2. tanulmánygyűjtemény a felszabadulás tizedik évfordulójára (lengyel történészek szerkesztésében), 3. tanulmánygyűjtemény a huszitizmus kelet-európai hatásáról (csehszlovák történészek szerkesztésében), 4. dokumentumgyűjtemény a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójára, a forradalom nemzetközi jelentőségéről és a népi demokratikus országokban a forradalmi munkás- és nemzeti felszabadító mozgalmakra gyakorolt hatásáról (magyar történészek szerkesztésében). A továbbiakban a javaslatok kilenc témakörre osztva, jövőbeli tudományos együttműködésünk fontos területeit sorolják fel. Végül szervezési kérdésekkel foglalkozva a kölcsönös tudományos kapcsolatok megszilárdítása céljából, a kölcsönös és rendszeres tájékoztatás, forrásanyagok cseréje, tudományos kiküldetések mellett felvetnek olyan konkrét (és jelenlegi munkánk szempontjából igen fontos) tennivalókat, mint a közös kérdéseket érintő fontosabb művek, különösen az egyetemi tankönyvek tartalmi vázlatának és szövegének kölcsönös megvitatása, továbbá a történettudományi kutatóintézetek évi és távlati terveinek összehangolása a közös munkát igénylő témák területén.[12]

E nagy jelentőségű javaslatokat a kongresszus záróülésén megjelent történészek határozattá emelték, s azóta — bár nem a kívánatos gyorsasággal — végrehajtásuk is megkezdődött. Elkészültek a nemzetközi kiadványokban megjelenő tanulmányok : az 1905-ös orosz forradalom hatásával Hanák Péter, felszabadulásunkkal Nemes Dezső, a huszitizmus hazai hatásával Székely György foglalkozik. Jövőbeli tudományos együttműködésünknek a kongresszusi határozatban kijelölt kilenc fontos területe : 1. a feudalizmus keletkezése országainkban ; 2. népeink harca a tatár, török, német agresszorok ellen ; 3. a XIV—XIX. századi parasztmozgalmak ; 4. az államhatalom központosításának problémája országainkban; 5. a kapitalizmus keletkezése és kifejlődése, az eredeti tőkefelhalmozás, a burzsoá nemzetek kialakulása, a burzsoá forradalmak és a nemzeti felszabadító harc a XIX. században stb. ; 6. a munkásosztály és a munkásmozgalom létrejötte és fejlődése országainkban, a kölcsönös forradalmi kapcsolatok kifejlődése, az Oroszországban — a leninizmus hazájában — kibontakozott forradalmi mozgalom hatása a forradalmi mozgalmakra más országokban ; 7. a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása országainkra az 1917—1923. évi forradalmi fellendülés idején ; 8. a burzsoázia által az első és második világháború idején folytatott népellenes és soviniszta politika leleplezése ; 9. a népi demokratikus rendszer létrejötte és fejlődése — középponti helyet foglal el készülő második ötéves történettudományi tervünkben. A történészkongresszus nyomán minőségi változáson mentek át a baráti szomszéd országokhoz fűződő szakmai kapcsolataink. Ezek a történettudományunkban 1949-ben bekövetkezett fordulat után egyre növekvő könyvcserében és forrásanyag-fotókópia cserében nyilvánultak meg. Az MTA Történettudományi Intézete a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal az Intézet megalakulása óta kb. 700 könyvet cserélt. A levéltári és egyéb forrásanyag fotomásolatainak cseréje különösen

[12] *Elekes Lajos :* A magyar történettudomány helyzete és feladatai. Századok. 1953. 626. l.

Csehszlovákiával volt rendkívül intenzív: kaptunk — országos viszonylatban — kb 12 000, adtunk kb. 14 000 fotomásolatot; még nem viszonoztuk a Szovjetuniótól kapott kb. 500, a Lengyelországtól kapott kb. 600, a Romániából kapott kb. 1200 és a Német Demokratikus Köztársaságból kapott kb. 1800 fotomásolatot. Az Ausztriával fennálló levéltári egyezmény alapján a bécsi levéltárak anyagából eddig kb. 172 000 mikrofilmfelvételt kaptunk, s ezeket a baráti országok kutatóinak is rendelkezésére bocsátjuk. Ezek mellett a »technikai kapcsolatok« mellett azonban a kongresszus óta előtérbe nyomultak a kutatómunka »tartalmi kapcsolatai«. Megszaporodtak a baráti szomszéd országokban tett tanulmányutak és egyre több külföldi történészt látunk mi is vendégül hazánkban. Ezek a személyes érintkezések és szakmai baráti megbeszélések rendkívül hasznosak mindkét fél számára, szélesítik a kutatók látókörét, s a tapasztalatok kölcsönös kicserélése nagy segítséget jelent közös problémáink megoldásához. A kölcsönös tájékoztatást szolgálták a szovjet és népi demokratikus történeti folyóiratokban megjelent beszámolók a Magyar Történész Kongresszusról és általában a magyar történettudomány helyzetéről, továbbá — a mi részünkről — a »Szovjetunió és a népi demokráciák történészfrontja« rovat megnyitása a Századokban, a baráti országok történettudománya kiemelkedő tanulmányainak közlése céljából. Végül megkezdődött az egyes népi demokratikus országokban készülő egyetemi tankönyvek téziseinek, tematikáinak, illetve szövegének kölcsönös baráti bírálata; a csehszlovák egyetemi tankönyvek téziseinek megvitatásán 2—2 tagú magyar delegáció vett részt, a Német Demokratikus Köztársaságban készülő német történeti tankönyvek prospektjére is megtettük észrevételeinket, a magyar történet 1526-ig terjedő részének prospektjére pedig a baráti országok számos történetkutató intézménye és történésze fűzött tanulságos megjegyzéseket; különösen nagy segítséget jelentett számunkra ebben a kérdésben is a szovjet elvtársak számos észrevétele.

A történészkongresszus nagyjában-egészében híven tükrözte megújhodott történettudományunk addig elért eredményeit, de híven tükrözte hibáit is. Nem hangzott el a kongresszuson olyan összefoglaló előadás, amely lemérte volna történetírásunknak a felszabadulás óta megtett útját, amely rámutatott volna fogyatékosságainkra, s kijelölte volna további feladatainkat. A kongresszus általában nem nyújtott megfelelő teret a vitának és a bírálatnak, sőt az előadások még a reakciós történetírók elvi kritikájára sem fordítottak kellő figyelmet. Mindezek a hiányosságok híven tükrözték történettudományunk gyengeségét az alkotó viták, a bírálat és önbírálat területén.

A kongresszus rendezésében megmutatkozó, egész történettudományunkat jellemző hibákra rámutattak a külföldi történészdelegációk, elsősorban a szovjet delegáció tagjai. Számos hiányosságra világítottak rá pártunk Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozatai is. Mindez szükségessé tette történészfrontunk helyzetének széleskörű megvitatását a kommunista és pártonkívüli történészek közös megbeszélésén. Ezt a célt szolgálta a Századok kibővített szerkesztőbizottsági ülése 1953 november-decemberében.

Ez a vita a történész-egységfront kibővítésének és ideológiai megerősítésének jegyében zajlott le. A felszólalók sokoldalúan és mélyrehatóan megvitatták a történettudományunkban meglevő hibákat, s ezeken éles elvi bírálatot gyakoroltak. Különösen jelentős volt, mert az egységfront erősödéséről tanúskodott, több régi szakember segítőszándékú közreműködése, olyan kutatóké, akik megelőzőleg majdnem, vagy teljesen passzívak voltak. Rámutatott a vita

legfőbb hibáinkra, tervezésünk túlzsúfoltságára, maximalizmusára, amely — bár bizonyos fokig szükségszerű volt, hiszen történelmünknek valamennyi döntő problémáját revízió alá kellett vennünk — akadályozta a munka tudományos szinvonalának emelését. Rámutatott a bírálat és önbírálat gyengeségének fejlődésünket gátló hatására; annak következtében, hogy elhanyagoltuk a burzsoá történetírás kritikáját, nem számoltuk fel a régi reakciós nézetek alapjait és nem segítettük elő kellőképpen azt, hogy a becsületes szándékú, hazafias, régi történész-szakemberek régebbi hibáikat gyorsan kiküszöböljék és jelentékeny szakmai felkészültségüket a haladó történetírás szolgálatába állítsák; a felszabadulás óta megjelent marxista igényű munkák bírálatának elhanyagolása pedig a történészeink elméleti-módszeres felkészültségében meglevő hiányosságok feltárását gátolta meg. — A jórészt helyes bírálat mellett azonban felbukkantak olyan nézetek is, amelyek lebecsülték eddig elért eredményeinket, illetve amelyek az országosan jelentkező jobboldali nézetekhez hasonlóan a burzsoá ideológia egyes elemeinek felélesztését kisérelték meg.[13] Ezekkel a hibás nézetekkel néhány felszólalás és főleg a zárszó vette fel a harcot. Andics Erzsébet zárszava — ugyanakkor, amikor az átmeneti korszak sajátosságaiból kiindulva a történettudomány területén elkövetett hibákat részletesen és behatóan elemezte — helyes megvilágításba helyezte az elért eredményeket s hangsúlyozta, hogy »amikor a történészek hazafias egységfrontjának kiszélesítésére és megszilárdítására, a 'baloldalias' hibák kiküszöbölésére van szükség — éberen kell őrködnünk a *jobboldali* elhajlás veszélyével szemben s élesen vissza kell vernünk azokat a nézeteket, amelyek valamiféle ideológiai nepkorszak inaugurálásában reménykednek«.[14]

A történészfront hazafias egysége imponálóan mutatkozott meg az első ötéves történettudományi terv gerincét alkotó egyetemi tankönyvek első két félkötetének vitáján. A magyar történettudomány e nagy vállalkozásában számos történész vett részt, legtöbben egyes kérdések előtanulmányként készített feldolgozásával, mások a kötetek egyes fejezeteinek a megírásával. A vita lényegében pozitív eredményt hozott. A vitában felszólalt Révész Imre akadémikus rámutatott arra, hogy most áll rendelkezésre először teljesen egységes szemléletű, tudományosan megalapozott magyar történeti tankönyv, amely ugyanakkor részletes előadásával a polgári történetírás nagy terjedelmű pozitivista, ill. szellemtörténeti szintéziseit is pótolni képes. Mályusz Elemér pedig az I/1-es tankönyvről szólva azt állapította meg, hogy a szerzők a korábbiaknál teljesebb, egységesebb, igazabb képet adtak, s hogy ez a történelmi materialista módszer érdeme, amelynek alkalmazására törekedtek. Az első két félkötet vitájában közel 70 felszólaló vett részt, akik úgyszólván kivétel nélkül (csak az I/1-es kötet vitájában volt egy-két elszigetelt zavaró hang) nagy segítőkészséggel bírálták az elkészült szöveget. A szerzők teljesítményét a történelmi materializmus mértékével mérték, s a bár egyes felszólalásokban újból felmerültek a burzsoá történetírás nézeteinek maradványai, a vita *egészében* a marxizmus-leninizmus szelleme érvényesült. A bírálatok a szerzők érdemei mellett rámutattak a tankönyvek hiányosságaira, amelyek többnyire egész tör-

[13] Az ilyen jelenségekre mutatott rá Pach Zsigmond Pál hozzászólása az Akadémia II. osztályának titkári beszámolójához, 1954. jún. (Az MTA II. o. Osztályközlemények. V. k. 1—4. sz. 83—84. l.

[14] Andics Erzsébet zárszavát l. Századok. 1954. 183-8. l.

ténettudományunknak is gyenge pontjai. Nem részesült megfelelő tárgyalásban a termelőerők fejlődése, s ennek következtében a nép termelő-alkotó munkája; igen hiányos a nem magyar népek történetének ábrázolása és a baráti szomszéd népekkel, elsősorban az orosz néppel való kapcsolataink bemutatása; a kultúrtörténetet a legtöbb szerző igen fogyatékosan dolgozta ki; és joggal hiányolta számos felszólaló a hazafias nevelés szempontjainak megfelelő érvényesítését Árpád-kori történetünkben. Megállapítható a viták alapján, hogy az első félkötetben tárgyalt korszak alaposabban van kidolgozva, leszámítva a kiegészítésre váró Jagelló-kori részt, míg a második félkötetben — amely történetünk kevéssé felderített XVI—XVIII. századi részével foglalkozik — a legtöbb esetben a megoldandó kérdések helyes feltevése is csak behatóbb kutatások után vált lehetségessé. Végeredményben — bár az egyes fejezetek különböző tudományos értéket képviselnek — az egész tankönyv a viták tanulságai alapján átdolgozva illetve kiegészítve, egyelőre az egyetemi jegyzet fokán a követelményeknek nagyjából megfelel. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vitára bocsátott tankönyvszövegek formai szempontból sok kívánnivalót hagytak még hátra. Történészeink — kevés kivétellel — nem tanultak még meg színesen, szenvedélyesen, pártosan, népünk küzdelmeiről lelkesítően, a haladás ellenségeiről leleplezően, meggyűlöltetően írni.

Az első két kötet vitáihoz hasonlóan, lényegében pozitív eredményeket hozott az egyetemi tankönyv következő — az 1790-től 1849-ig terjedő korszakot tárgyaló — félkötetének gazdag és sokoldalú vitája is. Bár a szerzőknek sokkal kiterjedtebb — jelentős részükben marxista — munkálatok álltak rendelkezésükre, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet folyamatának konkrét elemzése nehéz feladat elé állította őket. A szerzők a kor marxista történelmi értékelését az eddigieket felülmúló gazdag történeti anyag feltárásával és rendszerezésével támasztják alá, illetve viszik tovább. A felszólalók kiemelték az 1848—49-ről szóló rész pozitívumait, valamint a magyarországi nemzetiségek ekorbeli történetét tárgyaló fejezetek szerencsés megoldását. A vitán elsősorban az elvi kérdések megbeszélése dominált: a periodizáció problémáinak tárgyalása mellett különösen sokat foglalkoztak a magyar burzsoá nemzet kialakulásának kérdésével, ami — különleges formákban — tulajdonképpen ebben az időszakban fejeződik be. E folyamat ábrázolása a tankönyvben még nem mondható kielégítőnek. A hozzászólók sokoldalúan bírálták a gazdasági alap fejlődésének és a feudalizmus válságának tárgyalását, az egyes osztályok és személyek politikai magatartásának értékelését. Sok kritikai észrevétel hangzott el a vitára bocsátott tankönyv pedagógiai használhatóságára vonatkozóan is.

A magyar történettudomány 10 éves fejlődésének áttekintése után felállíthatjuk a fejlődés mérlegét, kifejthetjük megújhodott történetírásunk pozitív és negatív vonásait.

Történettudományunk a fordulat éve óta helyes irányban fejlődik és nagy előrehaladást tett meg. Az első ötéves terv időszakánál eredményesebb öt esztendeje, a felszabadulás óta eltelt tíz évnél eredményesebb évtizede, akár az elkészült munkák mennyiségét, akár tudományos színvonalukat tekintjük, nem volt még a magyar történettudománynak. A fordulat évében jelentek meg, a marxista-leninista módszer alkalmazásának első kísérleteként, az általános iskolai történelemtankönyvek, ma az egyetemi tankönyvek marxista igényű feldolgozásának elkészüléséről számolhatunk be. Történetírásunk közben befutott fejlődési útját nemcsak a két vállalkozás közös szerzőinek

egyéni tudományos fejlődése, hanem még ennél is meggyőzőbben a munkatársak számának megtízszereződése tanúsítja. Az utóbbi években megjelent forráskiadványok, monográfiák, összefoglaló népszerűsítő munkák régebben elképzelhetetlenül magas példányszáma népünk történeti érdeklődésének rendkívüli és egyre fokozódó növekedését mutatja. És minderre a hatalmas tudományos fellendülésre a történelmi materializmus hegemóniája nyomja rá bélyegét.

Amikor tárgyilagosan — és nem minden jóleső büszkeség nélkül — megállapítjuk történettudományunknak a felszabadulás óta eltelt évtizedben elért nagy fejlődését, ez természetesen nem jelenti azt, hogy meg vagyunk elégedve eredményeinkkel. Az utolsó évek magyar történettudománya döntően abban különbözik a korábbi időszakok történetírásától, hogy a marxizmus egyedül helyes tudományos alapján áll, s munkájában a történelmi materializmus módszere vezeti. Ugyanakkor kétségtelen, hogy történészeink még nem sajátították el a szükséges mértékben a marxista—leninista elméletet. Az önmagával szemben támasztott marxista igényből fakadnak tudományunk pozitívumai, ez igény elégtelen megvalósításából gyengéi.

Ami történetkutatóink marxista—leninista felkészültségét illeti, ha ma már nem is beszélhetünk elméleti közömbösségről, mint még néhány évvel ezelőtt, számos kutatónknál még mindig megállapítható az elméleti tájékozatlanság, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak, a dialektikus és történelmi materializmus elméletének nem kielégítő ismerete. A történettudományunkban feltalálható hibáknak végső soron ez a gyökere. E mellett történészeink még mindig nem tanulnak eleget az élenjáró szovjet történettudománytól, ha most már gyakrabban veszik is igénybe segítségét, mint még néhány esztendővel ezelőtt.

Történettudományunk az elmúlt években több »gyermekbetegségen« esett át. Az ökonomizmus leküzdése után futótűzként terjedtek el fiatal történészeink között Porsnyev professzornak az osztályharcot az alaptól elválasztó, voluntarista nézetei. Mások az ökonomizmustól való félelmükben a gazdaságtörténeti kutatásokat mellőzni kezdték, és politikai eseménytörténetet írtak. Számos munkában megmutatkozott a marxizmus—leninizmustól idegen személyi kultusz, a történelmi személyiség idealista felfogása. Ezeket a gyermekbetegségeket azóta többé-kevésbé leküzdöttük. Történettudományunk növekedése azonban új hibákat, új betegségeket hozott magával.

Az elméleti bizonytalanságból fakad, hogy történészeink nem elemzik az eseményekben működő törvényszerűségeket. Ez nyilvánul meg mind a klasszikusok munkáiból vett idézetek halmozásában, mely a konkrét tényanyag módszeres elemzését »pótolja«, mind pedig az empirista, az általánosítástól tartózkodó tényleírásban.

Az elméleti felkészültség elégtelensége, a marxizmus—leninizmus vulgarizálása vezet a sematizmus, dogmatizmus, a helytelen modernizálás gyakran tapasztalható jelenségeire. Az elméleti vonal érvényesítésének bizonytalansága nyilvánul olykor meg haladó hagyományaink, kulturális értékeink lebecsülésében. Ez a tendencia a burzsoá nacionalizmus ellen vívott harcból eredt, de a burzsoá nacionalizmus legyőzése helyett — mint a tankönyvvitán történt — annak felélesztésére vezetett.

Az egyetemes történeti összefüggések ma még csaknem általános elhanyagolásában a szakmai ismeretek fogyatékossága is szerepet játszik. A nemzetközi perspektiva hiánya szükségszerűen provincializmust, a »magyar glóbus«-

hoz való tapadást von maga után. Pedig kétségtelen, hogy egyedül a nemzetközi fejlődésnek és különösen a szomszéd népek történetének beható ismerete szolgálhat alapul saját történetünk értékeléséhez, a hazafiság és a nemzetköziség szerves egységének tudatosításához. Az egyetemes történeti tájékozódást egyébként megnehezíti történészeinknek idegen nyelvekben való járatlansága is. Megengedhetetlenül kevesen vannak, akik képesek eredetiben olvasni és így állandóan figyelemmel kísérni a szovjet történettudomány alkotásait. A fiatal történész-utánpótlásnak ezenkívül a latin nyelv nem kielégítő ismerete is sok nehézséget okoz.

Megújhodott történettudományunk kutatási tematikája előnyösen különbözik a burzsoá történetírás témaválasztásaitól. Végre elfoglalták az őket megillető helyet történeti munkáink sorában forradalmi és honvédő hagyományainknak, paraszt- és munkásmozgalmainknak feldolgozásai. Végre megkezdődött a dolgozó nép ellenségeinek a történetírás eszközeivel való leleplezése. Népi demokráciánk történettudománya letörleszti régi adósságainkat az 1919-es proletárdiktatúra történetének feltárásával, Kossuth Lajos összes műveinek kiadásával. Tematikánknak azonban nem lebecsülendő hiányai is vannak. A tankönyvviták megmutatták, hogy történetírásunk mindaddig nem képes kielégítő képet adni népünk termelő-alkotó munkájáról, míg a termelőerők fejlődését homályban hagyja. A termelőerők története azonban még egyáltalában nincsen megírva. Nagyon keveset foglalkozott történetírásunk Magyarország nem magyar népeinek és a baráti szomszéd népeknek a történetével, s ezért nem képes megfelelően bemutatni a soknemzetiségű Magyarország kialakulását és a nemzetiségi kérdés fejlődését. A marxista történetírás egyik fontos fegyvere kulturális forradalmunknak, de nem töltheti be rendeltetését, ha nem tud magasszínvonalú ábrázolást adni nemzeti kultúránk kibontakozásáról — és ma még nem tud, elsősorban a rokontudományokkal, irodalomtörténettel, művészettörténettel, régészettel, néprajzzal való együttműködésének nem kielégítő volta miatt. Elhanyagolt területe történetírásunknak a hadtörténet, és a szocialista hazaszeretet kifejlesztésének egyik hatásos eszköze, a helytörténetírás. Szinte semmi nem történt a történetírás történetének feldolgozása, a feudális burzsoá történetírás irányainak kritikus felülvizsgálata terén, és mind a mai napig szinte behunyjuk a szemünket az imperialista háborús uszítás szolgálatában álló burzsoá történethamisítás, pl. a nyugat-németországi Ostforschung előtt. Legsúlyosabb hiánya történettudományunk tematikájának azonban a magyar történet legdöntőbb fordulatát jelentő, legnagyobb sikereket hozó népi demokratikus korszakának elhanyagolása. Ezen a téren mindeddig nagyon kevés történt. Feltétlenül szükséges, hogy felszabadulásunk tizedik évfordulója a népi demokrácia története lendületes feldolgozásának kiindulópontjává legyen.

Eredményes munka folyt a tudományszervezés terén: a tudományos tervezés megvalósítása mellett — a kezdeti hibák leküzdése után — sikerült összekapcsolni az egyéni és a kollektív munkát. Ugyanakkor tervezésünk az utolsó években elért eredmények ellenére még mindig nem kifogástalan; nagyon nehezen tudunk elszakadni a maximalizmustól, nagyon gyakran van még szükség a határidők módosítására, s nagyon kevés történt még a tudományos kutatómunka egyes szakaszait figyelembevevő »fázisos tervezés« kialakítása terén. Sokat javult és egyre javulóban van a tudományos kádergazdálkodás. A tervfeladatok kitűzésében történész-intézményeink tekintettel vannak a kutatók egyéni érdeklődésére, fejlődési perspektívájára. De még

mindig nincs biztosítva az elmélyült tudományos alkotó munka lehetősége a történészfront vezetőkáderei számára, akik még mindig szervezési, adminisztratív és másjellegű állami feladatokkal vannak túlterhelve.

Minden tudomány fejlődésének legfőbb emeltyűje az alkotó vita, a bírálat és az önbírálat szelleme. Ezen a téren a magyar történészfront nem áll jól, bár az utóbbi években mutatkozik valami haladás. Az elmúlt években rendezett tudományos vitákban a szinvonal emelkedett, de még sokat kell tennünk az elvszerű vitaszellem megerősitése érdekében. A már többször említett tankönyvvitáknak is hiányossága volt, hogy csak kevés hozzászóló foglalkozott elvi kérdésekkel, a legtöbb csupán adatközlő kiegészítésekre szorítkozott, s nem is mindig a főkérdésekhez. Végül a szerzők válaszoltak a hozzászólásokra, s ezzel—amikor megkezdődhetett volna a vitatkozás — véget is ért a tankönyvvita. Annak idején egészséges kezdeményezést jelentettek a párt Központi Előadói Irodájában tartott viták, amelyek az ott elhangzott bírálatok elvisége és pártossága révén nagy nevelő hatással voltak a résztvevőkre. De ezeknek a vitáknak az eredményei a legelső, Molnár Erik : A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig c. könyvének megvitatása kivételével, nem kerültek nyilvánosságra, s ennek következtében hatósugaruk korlátozott maradt.

Folyóirataink, elsősorban a Társulat lapja, a Századok kritikai rovata gyenge, kevés művel foglalkozik, azokat is inkább ismerteti, mint bírálja, ritkán lép fel az elvi elemzés igényeivel.

Az önbírálat terén még nagyobb az elmaradás, a kapott bírálatok érzékenykedő visszautasítása és formális elfogadása egyaránt gyakori.

Az eddig elmondottakból következnek az előttünk álló feladatok. Közvetlenül előttünk áll a tankönyvmunkálatok befejezése és a viták tanulságai alapján a magyar történet napjainkig terjedő egyetemi tankönyvének nyomtatásban való megjelentetése, hat félkötetben. Ugyancsak közvetlenül előttünk áll népidemokráciánk történetének egyes kérdéseit feldolgozó tanulmánykötet kiadása felszabadulásunk tizedik évfordulójára. 1955 végéig ki kell dolgozni történettudományunk második ötéves tervét, amelynek napirendre kell tűznie történetünk megoldatlan főkérdéseit, különös súlyt vetve újkori és legújabbkori történetünk problémáira. Tervünket össze kell hangolni a baráti országok történettudományi terveivel, hogy kölcsönösen a lehető legnagyobb segítséget nyújthassuk egymásnak. Tervünknek azokból a feladatokból kell kiindulnia, amelyeket a budapesti történészkongresszus jelölt ki, továbbá azokból a problémákból, amelyek az azóta lezajlott nemzetközi történészkonferenciákon felmerültek.

Szükséges tehát, hogy a baráti országok történettudományi intézetei az általuk végzett tudományos munka évi és távlati terveit a közös kidolgozást igénylő témák terén a lehetőség szerint összehangolják — a budapesti kongresszus javaslatai értelmében. Szükséges, hogy a magyar történészek bekapcsolódjanak a csehszlovák történészek 1954 júniusi szomolányi konferenciáján célba vett nemzetközi munkálatokba : hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák történészeivel közösen fellépjenek a nyugat-németországi imperialista-fasiszta Ostforschung-gal szemben, és a csehszlovák történészekkel közösen kidolgozzák a kapitalizmus fejlődésének problémáit az Osztrák-Magyar Monarchiában. Szükségesnek tartjuk a szovjet és a népi demokratikus történettudomány hazai népszerűsítése érdekében két tanulmánykötet-sorozat megindítását. Az első válogatott tanulmányokat közölne a Szovjetunió történe-

téből (éspedig az első kötet a szovjet korszakkal foglalkozó tanulmányokat, ami közvetlen segítséget fog jelenteni a magyar népi demokrácia történetének feldolgozásához), a második válogatott tanulmányokat a népi demokráciák történetírásából. Szükségesnek tartjuk a kulturális egyezmények nyújtotta keretek minél jobb kihasználását, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történettudományával való baráti együttműködés elmélyítését, elsősorban közös kutatások és egymás eredményeinek állandó figyelemmel kísérése és népszerűsítése, továbbá az egymás tudományos vitáiba való bekapcsolódás útján.

Második ötéves tervünk során meg kell oldanunk a legutóbbi vitákon, különösen az egyetemi tankönyvek szövegének megvitatása során felmerült, elméletileg nem tisztázott kérdéseket és jónéhány olyan teoretikus kérdést, amelyek már 1951-ben felmerültek,[15] de megoldásukhoz azóta sem jutottunk közelebb.

Történettudományunk hiányosságai között különösen szembetűnő a termelőerők fejlődésének, a társadalmi fejlődés döntő hajtóerejének elhanyagolása. Ez különösen a mezőgazdaság területén nyilvánul meg. Eredményes kutatások ezen a téren csak a rokontudományokkal, régészettel, néprajzzal, nyelvtudománnyal és technikatörténettel való szoros együttműködés esetében, a komplex-módszer segítségével várhatók. A termelőerők vizsgálatának elhanyagolása vezetett oda, hogy egyetemi tankönyveinkben nincs nyoma annak a hatalmas és áldozatos munkának, amellyel az ország magyar és nem magyar népei a korai középkorban, majd a török kiűzése után, az ország talaját termővé tették.

Történettudományunk másik súlyos hiányossága a művelődéstörténet (kultúrtörténet) elhanyagolása, ami egyben a magyar múlt kulturális értékei feltárásának mellőzését is jelenti. Nem helytálló az a nézet, hogy kultúrtörténetírásunk elmaradottsága abból fakad, hogy a marxizmus nem dolgozta ki a megfelelő módszert az ideológiai jelenségeknek, illetve a társadalmi tudat jelenségeinek történeti ábrázolásához. Ezt a módszert maga Marx és Engels kidolgozta. Arról van szó, hogy ezeknek a jelenségeknek marxista módszerrel való tanulmányozása magas követelményeket állít a történész elé, és történészeink visszariadnak a nehéz feladattól. Annyira visszariadnak, hogy eddig még alaposan át sem gondolták ennek a feladatnak tartalmát és jelentőségét.

Több éves és egyáltalában nem eredménytelen kutatások után is tisztázatlanok még a magyarországi feudális fejlődés egyes fő kérdései. Történetírásunk nem foglalkozott eleget a feudális földtulajdon, a feudális állam, a feudális társadalom osztályainak kialakulásával. Régészetünk még nem tud felelni arra a kérdésre, hogy milyenek voltak a honfoglaló magyarok gazdasági viszonyai, hogyan rétegeződött gazdaságilag és társadalmilag a honfoglaló magyarság. A magyar őstörténet kutatásának legújabb eredményei és az a tény, hogy a magyar társadalmi fejlődés a X. század második felében elérkezett az államalapítás korszakához, arra mutatnak, hogy a honfoglalás korában már messzire előrehaladottnak kell tekinteni az ősközösségi rend bomlását és viszonylag fejlettnek a magyar társadalmat. A magyar államalapítás kérdését illetően, amikor a szlávság döntő gazdasági és kulturális hatása a honfoglaló magyarságra nem lehet vitás, amikor a korai magyar államélet terminológiája szinte teljesen szláv jellegű, nem lehet tagadni a magyar állam szláv

[15] *Molnár E.*, i. m. 20—24. l.

alapjait. Meg kell azonban vizsgálni, hogy milyen szláv törzseknek vagy népeknek volt ebben döntő szerepük. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a magyar állam kialakulása, bármennyire is sietteti ezt a szlávok leigázása, a német lovagok segítsége, végső soron a magyar társadalom fejlődésében gyökerezik.

Jelentős elvi kérdéseket vet fel a korai magyar történet periodizációja. Van bizonyos ellentmondás abban a felfogásban, hogy a prefeudális társadalmi rend mellett feudális államról beszélünk a kb. 970-től kb. 1060-ig terjedő időszakban. Kérdés, nem volna-e helyesebb ezt a korszakot a feudális társadalom és a feudális állam kialakulása korszakának nevezni. A prefeudális kor eszerint az államalapítást megelőző évtizedekre esnék, esetleg a honfoglalást megelőző időkbe is visszanyúlnék. Az ellentmondó konstrukciót elkerülhetjük azáltal, hogy a feudális társadalmat a feudális állammal egyidejűleg kialakultnak tekintjük. Ehhez jogot ad az, hogy már a feudális állam élén álló fejedelem aláveti magának az összes dolgozó szabadokat — amennyiben ezeket adófizetésre, katonáskodásra kényszeríti —, aminek következtében a társadalmi viszonyokat már ekkor a személyi függőség jellemzi.

A konkrét tényanyag alapján elméletileg is tisztázni kell a feudális széttagoltság jelentkezését történetünkben. A korai feudalizmus fogalma szükségképpen egybeesik a feudális széttagoltság fogalmával. A korai feudalizmus gazdasági rendje a természeti gazdálkodáson alapul, a természeti gazdálkodás rendje pedig a gazdasági széttagoltság rendje, amely mellett a nagybirtokok, még ha területileg nem is koncentráltak, zárt gazdálkodást folytatnak. A gazdaságilag zárt nagybirtoknak pedig a politikai felépítményben a nagybirtokrészállam felel meg, amely emellett az államhatalom közvetlen gyakorlásával ebben az időben a legalkalmasabb arra, hogy az elnyomott dolgozókat fékentartsa. A korai feudalizmus tehát mindig a politikai széttagoltság képét mutatja, csak ennek fokozataiban van különbség. A probléma számunkra onnan ered, hogy a magyar történetben a feudális széttagoltság klasszikus politikai formái hiányoznak, s ezért a nagybirtok katonai, igazságszolgáltatási és közigazgatási »felségjogaiban« kell kutatóinknak a feudális széttagoltság politikai formáit kitapintaniok.

Nem vizsgálták meg kutatóink a nemesi *rend* kialakulását és fejlődését a XIII. század óta, elhanyagolták a rendi államszervezet problémáinak fölvetését, és elkerülték a feudális nacionalizmus kérdésével való foglalkozást, pedig a feudális nacionalizmus megnyilvánulásai történetünkben a XI. századtól kezdve nyomon követhetők. Hasonlóképpen mellőzték annak a problémának a vizsgálatát, amelyet a lengyel történelemre vonatkozóan Lenin vetett fel: »Érdekes volna követni, miként változtatja formáját a nacionalizmus például Lengyelországban, amikor a nemesi nacionalizmusból burzsoá, majd paraszti nacionalizmussá alakul át.«[16]

A megoldatlan kérdések közé tartozik a centralizáció folyamatának vizsgálata, a rendi képviseleti monarchia és az abszolút monarchia magyarországi formáinak leírása és egymástól való elhatárolásuk. Az államformák fejlődésének elvi vizsgálata nélkül nem lehetséges például Hunyadi Mátyás uralmának helytálló értékelése, hiszen Mátyás államát történészeink egy része rendi képviseleti államnak, más része korai abszolút monarchiának, ismét más része a kettő közötti átmenetnek tekinti. Az államformák fejlődésének elvi vizsgá-

[16] *Lenin:* Válogatott Művek. Bpest, 1954. I. k. 856. l. jegyzet.

latához viszont nélkülözhetetlen az államszervezet fejlődésének és különösen egyes intézményeinek, pl. a kancelláriának konkrét vizsgálata a központi kormányzat szempontjából.

Már 1951-ben felvetettük a centralizáció és a nemzeti függetlenség egymással összefüggő problematikáját. Megállapítottuk, hogy a centralizáció csak meghatározott feltételek mellett haladó jellegű, továbbá hogy a függetlenség és centralizáció szempontjai nemzeti függetlenségi harcaink bonyolult, ellentmondásokkal teli történetében egymagukban hasznavehetetlenek. A problematika legutóbb a nemzeti összefogás és a nemzeti abszolutizmus egymással összefüggő kérdésének felvetésével bővült, az egész komplexum megoldása azonban továbbra is várat magára.

Megkezdődött és első eredményeiben hamarosan hozzáférhetővé is válik a »zweite Leibeigenschaft« hazai változatának, az ún. örökös jobbágyságnak fejlődési szakaszaiban való vizsgálata. Ezzel kapcsolatban kutatóink megkísérlik, hogy a XV—XIX. századi parasztfelkelések jellemző vonásait az előbbi fejlődési szakaszok sajátosságaiból vezessék le. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy parasztfelkeléseink egymást követő típusai a feudális járadék különböző formáival függenek össze: az 1437-es magyar-román parasztfelkelés a pénzjáradék, az 1514-es parasztháború a terményjáradék, az 1631—32-es felkelés a munkajáradék mértéktelen fokozásának következménye; a XVIII. század első felének parasztmozgalmai elsősorban az állami, a későbbiek elsősorban a földesúri kizsákmányolás és a kisajátítás ellen irányulnak.

Súlyos problémát jelent késő középkori kutatóink számára a feudális társadalom bomlása és a kapitalista viszonyoknak a feudalizmus méhében való kibontakozása, különösen mert tisztázatlan az átmeneti formák jellege és szerepe. Szükséges volna tisztázni, hogy a feudális termelési viszonyok meddig segítették elő a termelőerők fejlődését. Megoldatlan — bár sokat emlegetett — kérdés itt az a probléma is, hogy Magyarország függését Ausztriától milyen időponttól kezdve és milyen értelemben lehet gyarmati vagy félgyarmati függésnek tekinteni. Ezt a kérdést csak Ausztria gazdasági és társadalmi szerkezetének és ezek fejlődésének alapos ismeretében lehet eldönteni. A vizsgálódás azonban ezen a területen még el sem indult. Adós történetírásunk a török hódoltság viszonyainak felderítésével is.

Nem fordított elég figyelmet történetírásunk a nemzeti kérdésre sem. A nemzetiségek elnyomásával a XIX. században és általában az ország nem magyar népeinek XIX. századi történetével ugyan több munka foglalkozott, viszont a kutatás úgyszólván teljesen mellőzte hazánk soknemzetiségű országgá válásának kérdését, és különösen nem vizsgálta meg az előbbi folyamatnak a korábbi középkorba visszanyúló gyökereit. Nincs olyan történeti munkánk, amely a magyar nemzet kialakulásának, a nemzet elemei fejlődésének kérdésével foglalkoznék. Elmaradott ezen a téren az egységes belső piac kialakulásának kutatása is.

Sok tisztázatlan kérdés vetődik fel a magyar nép történetének utolsó száz esztendejével kapcsolatban is. A szabad versenyen alapuló kapitalizmus korának ipari fejlődésével már több monográfia foglalkozott, az abszolutizmuskori fejlődésről szóló munkán kívül azonban hiányoznak a korszak mezőgazdaságával, a parasztság 1848 után végbement differenciálódásával kapcsolatos tanulmányok. Különösen olyan elméleti kérdések mélyreható, konkrét tanulmányozása szükséges, mint a kapitalizmus fejlődése »porosz útjának«, a finánctőke kialakulásának, szerkezetének, az imperializmusnak és a fasizmus-

nak magyarországi sajátosságai. Bizonyos lemaradás mutatkozik Magyarország imperializmuskori történetének feldolgozásában : az egyetemi tankönyvsorozat e részei, ill. kötetei készülnek talán a leglassabban.

A legutóbbi száz esztendő történetében a legjelentősebb új vonás a modern munkásosztály kialakulása és a felszabadulásért vívott harca. Ezért a magyar történettudományban központi hely illeti meg a magyarországi munkásmozgalom történetét. A kezdő lépéseket megtette Munkásmozgalmi Intézetünk, azonban a munka több kérdésben még csak a feladat kitűzésénél tart. Így megvizsgálásra vár —a feudális kor városi és falusi »előproletariátusának« történetén kívül — az ország egyes népei munkásmozgalmának összefonódása a magyarországi munkásmozgalom egészében és az utóbbinak az osztrák munkásmozgalommal való kapcsolata. Feldolgozást kíván a magyarországi munkásmozgalom nemzeti politikája, az a kérdés, hogyan vált munkásosztályunk a haladó nemzeti hagyományok letéteményesévé, és hogyan emelte népünk történetének legjobb hagyományait minőségileg magasabb színvonalra. A munkásosztály helyzetét leíró munkák után el kell készülnie egy olyan monográfiának, amely megvizsgálja, hogyan érvényesült a munkásosztály abszolút és relatív elnyomorodásának törvénye hazánkban.

Jelentős helyet kell elfoglalniok történeti irodalmunkban azoknak a munkáknak, amelyek az eddigi kezdeményezéseket folytatva, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentőségét és magyarországi hatását, dolgozó népünk harcait irányító pártunk születését és történetét, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság történetének eddig kellően meg nem világított oldalait teszik vizsgálatuk tárgyává.

Történetírásunknak természetesen foglalkoznia kell történetünk sötét, reakciós szakaszaival is. Különösen jelentős ebben a vonatkozásban a 25 éves ellenforradalmi Horthy-korszak, a magyar uralkodó osztályok népellenes, szovjetellenes tevékenységének leleplezése és annak a harcnak a bemutatása, amelyet dolgozó népünk a KMP vezetésével a reakció és fasizmus ellen folytatott. Fontos feladat az ellenforradalmi korszak gazdaságtörténetének feldolgozása, ami egyúttal megvilágítja : milyen alapról indult el népi demokráciánk hatalmas gazdasági fellendülése.

1951-ben még azt kellett megállapítanunk, hogy a felszabadulás utáni kort egyáltalában nem világították meg történészeink. Azóta megkezdődött népi demokráciánk történetének feltárása. Az az alapvető igazság, hogy a történettudomány csak akkor teljesíti hivatását, ha a mult megmutatásával a jelen harcait segíti és a jövő építését szolgálja, fokozottan érvényes népünk történetének erre a közelmúlt és minden nehézség ellenére eredményekben leggazdagabb szakaszára. A magyar népi demokrácia történetének művelése közvetlenül segítheti népünket a szocializmus építésében. A korszak kutatóinak elsősorban a politikában előtérben álló kérdéseket kell itt feldolgozniok : munkásosztályunk fejlődésének, szocialista iparosításunknak és mezőgazdaságunk szocialista átépítésének problémáit, a munkás-paraszt szövetség fejlődését és megszilárdítását, a Hazafias Népfront történeti előzményeit a felszabadulás hónapjainak Nemzeti Bizottságaitól kezdve, a proletár államhatalom szerveinek, a tanácsoknak a létrejöttét és fejlődését.

A népi demokratikus korszak történetének eredményes művelése megkívánja, hogy a kutatók leküzdjék kezdeti bátortalanságukat. Kétségtelen, hogy a legközelebbi múlt történetével való foglalkozásnak megvannak a maga sajátos nehézségei, de éppen ezeknek a leküzdése jelenti a tudomány fejlő-

dését. A népi demokrácia kutatói előtt történettudományunk legszebb feladata áll, mert ők járulhatnak hozzá valamennyi történész közt leginkább népünk jövőjének alakításához.

Történettudományunknak túl kell lépnie a nemzeti határokon, elsősorban a baráti szomszéd népekkel való kapcsolatok kutatásának útján. Vizsgálnia kell a német, a török hódítás elleni évszázados közös harcainkat, s felül kell emelkednie a kapcsolatok egyszerű regisztrálásán, hozzá kell látnia, közösen a baráti szomszéd országok kutatóival, a kelet-európai társadalmi fejlődés sajátos törvényszerűségeinek elemzéséhez. Meg kell kísérelnie például a porosz utas fejlődés kérdésének összehasonlító vizsgálatát a kelet-európai országok mezőgazdaságában, vagy foglalkoznia kell az európai népi demokráciák fejlődésének közös és sajátos vonásaival.

Végül, de nem utolsósorban, változatlanul előttünk áll az a feladat, hogy kritikailag feldolgozzuk a magyar történetírás történetét. A feladat itt hármas: a feudális, klerikális és burzsoá történetírás irányzatainak elemzése, az ellenséges ideológiák leleplezése; a magyar történetírás haladó hagyományainak felkutatása; végül a marxista igényű történeti munkák elvi bírálata. Ezideig mindhárom területen csak a legelső lépéseket tettük meg.

Mindezeknek a feladatoknak a kitűzésénél és végrehajtásánál ösztönzést és irányt merítünk a párt Központi Vezetőségének 1955 márciusi határozataiból. Bár nem lehet mondani, hogy az elmúlt másfél évben történettudományunk fejlődésének fő vonalát a jobboldali elhajlás jellemezte volna — egyes jobboldali nézetek felújulása nem homályosította el az alapjában marxista-leninista történetírói szemléletet —, a márciusi határozatok fényénél mégis megállapíthatjuk, hogy történettudományunk nem harcolt elég céltudatosan és tervszerűen a jobboldali — főleg nacionalista — nézetek ellen.

A párthatározatok nyomatékosan ráirányították figyelmünket azokra a legfontosabb feladatokra, amelyeknek a megoldása a második ötéves terv időszakában történészeinkre vár. A feladatokat csak akkor teljesíthetjük, ha kiküszöböljük történettudományunk hiányosságait. Mindenekelőtt fokoznunk kell történészeink elméleti felkészültségét. A marxizmus-leninizmus elmélyült tanulmányozása, a tudományos vita-szellem élénkítése, az egyetemes történeti ismeretek gyarapítása, a szovjet tudomány eredményeinek állandó figyelemmel kísérése — ezek történettudományunk elméleti színvonala emelésének leghathatósabb eszközei. Az elméleti színvonal emelése kulcskérdése történettudományunk továbbfejlődésének, a döntő láncszem, amelyet meg kell ragadnunk, ha azt akarjuk, hogy tudományunk betölthesse azt a szerepet, amely dolgozó népünk öntudata és kulturális színvonala fejlesztésében reá várakozik. Ezért történészeinknek a most következő időszakban erejük javát ennek a feladatnak a megoldására kell összpontosítaniok.

MOLNÁR ERIK

A MAGYAR NEMESSÉG ÉS AZ OSZTRÁK UDVAR NEMZETISÉGI POLITIKÁJA A SZABADSÁGHARC ELŐTT

A XIX. század 30-as és 40-es éveiben, a nemzetiségi mozgalmak erősödésének idején a magyar és az osztrák nemzetiségi politika módosulása figyelhető meg. Egyrészt fokozódott a magyarosítási törekvés, amely teljes ideológiai fegyverzetében áll előttünk, és a türelmetlen módszerekkel szemben inkább a kitartó, türelmesebb módszerekkel lépett fel; másrészről az osztrák udvar újabb álarcot öltött magára, amely alkalmas volt arra, hogy magához édesgesse, de ugyanakkor el is nyomja Magyarország nem magyar népeit.

Mi tette szükségessé a magyarosító nemzetiségi politika erőteljesebb és célravezetőbb módszerének alkalmazását, illetőleg e politika új formájának megjelenését? A nemzetiségek gazdasági-társadalmi fejlődése, amely a magyar fejlődéssel sok hasonlóságot mutat, azzal párhuzamosan, sőt vele együtt haladt, több jelentős sajátosság kíséretében. Ez a hasonló, de egyben eltérő fejlődés nemcsak a mozgalmak erősödését, hanem a magyarok és nemzetiségek közötti viszonyt s ennek fontos részét, a nemzetiségi politikát is meghatározta.

A feudalizmus méhében — bár a gazdasági társadalmi viszonyok általában nagy elmaradottságot mutatnak — egyre inkább kibontakoztak a *kapitalista viszonyok*, amelyek előrelendítették a nemzetiségi mozgalmak fejlődését. Az átmenet a feudalizmusról a kapitalizmusra az osztrák gyarmatosítás következményeképpen Magyarországon és a nemzetiséglakta vidékeken igen lassú volt. A gyarmatosítás következménye, hogy — bár a kapitalista viszonyok még a gazdaságilag és társadalmilag legelmaradottabb nemzetiségi megyékbe is behatoltak — nem jött még létre az illető nemzetiség nemzeti piaca, hanem *közös területen* és az egész országra (külön Magyarországon és külön Erdélyben) kiterjedő közös gazdasági egységben indult meg a fejlődés. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy már a kapitalista viszonyok fejlődésével ne jelentkezett volna a nemzeti piac létrehozására irányuló törekvés. Ennek csírái már ekkor megjelentek. E törekvés azonban még a 40-es évek végén sem vált a mozgalmak tartalmává, a nemzetiségi ellentétek alapjává. Hogy azonban a nemzettéválásnak ez a döntő kritériuma már szót kért, azt a magyar-horvát gazdasági ellentét mutatta.

A gyarmatosítás és a sajátos kelet-európai fejlődés következménye volt az is, hogy a kapitalista viszonyok elsősorban a *mezőgazdaságban* jelentkeztek. A horvát nemesség egy részét kivéve a nemzetiségű nyelvű nemesség vagy elmagyarosodott, vagy a magyar nemesség oldalára állt. Ez is a nemzetiségek fejlődésének arra a sajátosságára mutat, hogy a kapitalista viszonyok megjele-

nése a nemzetiségi vidékeken nem jelentette egyben a *nemzetiségi* kapitalizmus megjelenését.

A nemzetiségi *parasztság* földtől való megfosztása biztosította a munkaerőt, lehetővé tette, hogy a termelőeszközétől megfosztott kistermelő munkaerejét áruba bocsássa. És egyre inkább meg is jelent a nemzetiségi területeken fekvő nagybirtokokon a bérmunka, sőt a nemzetiségi, elsősorban a szász és a szerb nagygazdák gazdaságában is. A mindinkább növekvő zsellértömeg számára alig volt más lehetőség, mint napszámosnak elszegődni akár nagy-, akár középbirtokon, illetőleg nagy parasztok gazdaságaiban. Ennek — mint ismeretes — a legnagyobb akadálya a feudalizmus korlátai mellett az osztrák gyarmatosítás volt. A magyarországi birtokosok ugyanis nem rendelkeztek a birtokaik kapitalizálásához szükséges pénzzel. Ez magyarázza, hogy a nincstelen zsellérsereg mérhetetlen nyomorban élt, de hogy élt, az mégis a túlsúlyban levő robot mellett a bérmunka bizonyos fokú elterjedését mutatja. E területen természetesen a történeti kutatásnak még sokat kell tennie, de bizonyosra vehetjük, hogy a kettős gazdasági elnyomás ellenére a nemzetiségi területeken is létrejött a kapitalizmusra való átmenet legfontosabb előfeltétele : a munkaerő megjelenése a piacon.

A nemzetiségek fejlődésének következő sajátossága — a *kereskedőpolgárság* nagy szerepe — különösen a szerb és román mozgalmakban szorosan összefüggött az osztrák gyarmatosítás politikájával, amely mindent elkövetett, hogy megakadályozza a magyarországi ipar kifejlődését. Ez magyarázza, hogy a nemzetiségi kereskedők kezén felhalmozódott tőkék — csekély kivétellel (szász és részben román) — nem váltak ipari tőkévé. E polgárság nem lévén ipari vállalkozó, az átmenő kereskedelem további kiszélesítésére törekedett. Ebben az összefüggésben érthető a nemzetiségi kereskedőpolgárság osztrák orientációja is. Ugyanakkor a nemzetiségi kereskedőpolgárságot is szorították a feudalizmus béklyói, s ezek széttörése érdekében állt. Ilyen értelemben vált a kereskedőpolgárság a nemzetiségi mozgalom bázisává.

Ezekben az évtizedekben — bár a viszonyok általában fejletlenek voltak — létrejött a kapitalizmusra való átmenetnek a bérmunka mellett a másik feltétele : az *árutermelés kiszélesedése* is. Az árutermelés széles méretekben való elterjedését a hazai árukkal kereskedő nemzetiségi polgárság fejlődése is tükrözi. Ezt mutatja a *céhenkívüli ipar* nagyarányú növekedése a nemzetiségi vidékeken is. A tőkés viszonyok kifejlődésének erősödő folyamatát mutatja végül az is, hogy a nemzetiségi mozgalmak élén álló *polgári értelmiség* a feudalizmussal szemben harcolt az újért, a polgári viszonyok kialakulásáért. Mindezzel párhuzamosan erősödtek, terebélyesedtek a nemzetiségi mozgalmak, fokozódott az ellentét a magyar és a nemzetiségi uralkodó osztályok között, s formálódott a magyar vezető osztály elnyomó nemzetiségi politikája.

Az ellenzék nemzetiségi politikája

A kapitalista viszonyok fejlődésével egész Magyarországra kiterjedő *közös gazdasági egység* kialakulása erősítette a magyar középnemességnek azt a nemzetiségi politikáját, amely akadályozta Magyarország nem magyar népeinek nemzettéválását, nemzeti mozgalmai további kibontakozását. A magyar polgári állam megvalósítására törekvő középnemesség a soknemzetiségű Magyarországot tekintette nemzeti piacának és az egész ország erejét —

beleértve a fejlődő nemzeti mozgalmakkal rendelkező nemzetiségeket is — akarta sorompóba állítani az osztrák elnyomással szemben. Ez volt az alapja nemzetiségi politikájának, amely abból indult ki, hogy »nemzet annyi, mint állam, amelyet csak történelem alkothat«. Ezen álláspont szerint egy nemzet több nemzetiségből állhat, s e nemzetiségek helyet kérhetnek maguknak az államban, »de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben«. Eszerint a magyar nemzet államkeretébe tartoznak a nemzetiségek, akiknek törekvései nem kerülhetnek ellentétbe a magyar állam érdekeivel. Ennek az ideológiának az alapján a magyar középnemesség a nemzetiségi mozgalmak legszerényebb törekvéseit is a magyar állam integritása elleni merényletnek fogta fel. Másrészt nyilvánvaló, hogy az az álláspont, amely csak egy nemzetet ismert el, önmagában is igazolta a nem magyar népek elmagyarosítására irányuló törekvéseket és természetesnek vette, ha a nemzetiségek elmagyarosodnak. Az »egy nemzet«, »egy állam« ideológiáját a magyar középnemesség az államalapítással, a dicső nemzeti múlttal támasztotta alá. Ugyanakkor kimutatta, hogy a nemzetiségek nem rendelkeztek szabad múlttal, önálló államal, következésképp nem alkotnak nemzetet, törekvéseik nem megalapozottak és a magyar állam ellen irányulnak. Ebben a nézetben, a történelmi jog kihangsúlyozásában a feudális nacionalizmus elemei is megmutatkoznak.

A nemzetiségek erősödő mozgalmai — joggal — nyugtalanították a magyar középnemességet, amelynek haladó része kemény küzdelemben állt az osztrák reakcióval. A magyar középnemesség féltette uralmát a nemzetiségi törekvésektől. »Minő országról vagyon itt szó és kié a hon, melyről szó vagyon«, tette fel Kossuth a kérdést, amely a magyar középnemességet foglalkoztatta. A válasz, a magyar polgári állam megvalósítására törekvő középnemesség válasza csak egy lehetett: »a magyaroké«. Az aggodalmat a nemzetiségi törekvések láttán csak fokozta az osztrák abszolutizmus *»oszd meg és uralkodj«* politikája, amely a nemzeti mozgalmak jelentkezése óta jól bevált politika volt. A magyarok és nemzetiségek szembeállítására irányuló tevékenység mind a magyar, mind a nemzetiségi mozgalmak fellendülésekor, a 40-es években csak fokozódott, és a magyar középnemesség helytelen nemzetiségi politikája és a nemzetiségi ellentétek éleződése ezernyi lehetőséget nyújtott e politika további folytatására.

Az aggodalom különösen a szláv mozgalmakkal és ezek összefogásával kapcsolatban növekedett. Az egykorú lapokban gyakran jelentek meg e kérdéssel foglalkozó cikkek. Egy cikk rámutat arra, hogy Magyar- és Horvátországban 5 és fél millió szláv, illetőleg román lakik, akik eddig sem voltak hajlandók a magyar nemzethez csatlakozni, a jövőben pedig még kevésbé teszik azt, sőt »külföldi rokonaikkal« akarnak egyesülni. »... van egy népfaj, még gyermek, de izmos, mely még nem élt, de élni akar, mely még nem egy önmagával, de egyesülni akar... e népfaj a szláv — az ausztriai birodalomnak majd felét, honunknak felét tevő. Nem hiú ábránd, nem haszontalan félelem tehát a szláv hatalomtóli rettegés!« A szlávok — amint azt egy egykorú álláspont megállapítja — »Magyarország közepén hazájukat kovácsolják«. A magyar nemzeti mozgalom a növekvő szláv kulturális intézményekben és mélyülő kapcsolataikban a szlávok egyesülési szándékát vélte felfedezni. A magyar középnemesség képviselői e kulturális kapcsolatokat — helytelenül — politikai törekvéseknek, a magyar állam szétzúzására irányuló célkitűzéseknek fogták fel: »literátori fraternizálástól politikai szövetkezésig ... csak egy parányi lépés«. Az egykorúak szemében Magyarország számára a legnagyobb

veszélyként a *cári Oroszország* jelent meg, amelynek hatalmas hadserege, mérhetetlen anyagi erőforrása mellett magyarországi szláv nyelvrokonai segédkezet nyújthatnak egy Magyarország elleni akcióban. A szlávok egyesülésétől és a cári Oroszországtól való félelem — amelyek közül az előző nagyrészt alaptalan volt — mégsem vezetett el a helyes nemzetiségi politikához. A magyar ellenzék képviselői ugyan aggodalommal vetették fel azt a kérdést, vajon a magyar nyelv iránti túlbuzgóság adott-e okot a szlávok, közöttük elsősorban a horvátok »izgatásaira«. Wesselényi és Deák levélváltása — amely közvetlen előzménye volt Wesselényi híres »Szózatának« — e kérdésre, igazolva a magyar középnemesség nemzetiségi politikáját, nemmel válaszolt.

A nemzet és az állam azonosításának burzsoá ideológiájával szorosan egybekapcsolódott a magyar középnemességnek az a nézete, hogy ha az elnyomott nemzetiségi tömegek *polgári szabadságjogokat* kapnak, akkor egycsapásra megoldódik a nemzetiségi kérdés is anélkül, hogy a polgári szabadságjogokkal együtt biztosítanák a nemzetiségeknek a nemzeti szabadságot is. »Erősen hittük — írta emlékiratában Pulszky Ferenc —, hogy az általános szabadság s a hűbéri béklyók megtörése meg fogja szüntetni a nemzetiségi izgatásokat úgy a protestáns tótoknál, mint az ortodox szerbeknél és románoknál«. Ez az álláspont, amint azt az események bebizonyították, helytelen volt, de mégis biztosította demokratikus tartalmánál fogva a nemzetiségi tömegek egy részének támogatását 1848—49-ben. A magyar középnemesség e demokratikus politikája a haladást szolgálta és mélységesen különbözött a magyar uralkodó osztályok vad sovinizmusától, amely 1867 után kizárólagos tartalmát adta a nemzetiségi politikának.

Nagy szerepe volt a magyar középnemesség nemzetiségi politikájának megformálásában a *Pesti Hírlapnak* s e lapban megjelent Kossuth cikkeknek. Kossuth helyesen követelte 1842-ben, hogy a közigazgatás minden ága Magyarországon kivétel nélkül magyar legyen, úgyanígy az érintkezés nyelve a magyar kormányhatóságok és a megyék között is. »Ennél kevesebbet tenni — írja — gyávaság, többet *parancsolni* zsarnokság; mi ránk nézve mindkettő öngyilkolás volna, — öngyilkolás, melyet még csak históriai fény sem vesz körül; mert a gyáva vagy zsarnok nemzettel akármi történjék, sorsát megérdemlette.« A zsarnok parancsa helyett Kossuth célravezetőbbnek tartotta, ha törvénybe foglalják azt is, hogy a magyar törvényhozás sohasem akarta megfosztani nyelvüktől az ország nem magyar népeit, »sőt elismeri, miképen a magánélet nyelvviszonyaiba törvény által kényszerítőleg beavatkozni jogtalanság volna . . .« Ez a helyes álláspont azonban nem fért össze azzal a nézettel, hogy a »közigazgatási nyelvtől a köznevelési nyelv nem különbözhetik«. Ez ugyanis a latin nyelv helyett a magyar közoktatási nyelv bevezetésének haladó követelése mellett a nemzetiségi területek iskoláinak megmagyarosítását is jelentette. Helyes volt az az álláspont is, »hogy a magyar nyelv minden falusi tanodában is okvetlenül gondosan taníttassék«. Hogy azonban ez a valóságban nem csupán a magyar nyelvnek, mint az állam hivatalos nyelvének megtanulását, hanem a magyarosítást is jelentette, ahhoz nem fér semmi kétség. A magyar középnemesség különösen fontosnak tartotta a magyar nyelv terjesztését az *iskolákban*. Ezt nagyobb alapítványok mellett kisebb, elsősorban a falusi tanítóknak nyújtott juttatásokkal (kisebb föld-, pénzjutalom) vélte elérhetőnek. Ezt a módszert a magyar közvélemény nem tartotta erőszakos, törvényellenes módszernek. A *Pesti Hírlap* egy vidéki levelezője írta: »erőszakos terjesztése-e az a nyelvnek, midőn jutalommal

édesgetjük magunkhoz (ti. a nem magyar népeket) s kérjük, hogy velünk egy nemzetté olvadjanak? Erőszak-e az, midőn Nógrád megye, a Coburg herceg pályadíjt ajánlanak a magyarosításban versenyző szláv tanítóknak? Erőszakos-e az, amidőn hivatalt ígér a haza s időt enged, csakhogy magyarosodjatok?« Pulszky Ferenc Thun Leó cseh gróffal folytatott vitájában sem rejtette véka alá, hogyha a magyar nyelvet az iskolák terjesztik, végül is a magánéletbe is beáll a magyarosodás. Mindez már nyílt beszéd volt. A magyar középnemesség körében ugyanis általános felfogássá vált a húszas és harmincas évek erőszakos magyarosító módszerei és törekvései helyett az, hogy a magyar nyelvnek a nemzetiségek körében való elterjesztésére, a nemzetiségek elmagyarosítására nem türelmetlen eszközökre, hanem hosszú, kitartó munkára van szükség s ebben az iskola döntő szerepet kapott. E kérdéssel szorosan egybekapcsolódott, hogy a magyar középnemesség a nemzetiségek polgári értelmiségi elemeit akarta először elmagyarosítani. Az elmondott nézeteket képviselte Kossuthon kívül *Deák Ferenc* is egy 1843-ban tartott *beszédében* és Gorove István *Nemzetiség* c. munkájában.

Jelentős összefoglalása volt a magyar ellenzék nemzetiségi politikájának Wesselényi Miklós 1843-ban megjelent munkája *a Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. E munka alapgondolata is az, hogy »veszély fenyeget, óh hon, veszély olyan, milyen még sohasem«. Wesselényi a veszély okát — a feudális vonásokat is magában foglaló történeti jog alapján — abban látja, hogy a magyarok ősei az ország meghódításakor a leigázott népeknek és a kiváltságokkal nem rendelkező magyaroknak nem biztosították az állampolgári jogokat. Ez a veszély egyre fenyegetőbbé vált a népek alkotmányos és nemzetiségi törekvésével. A szlávoknak e nemzeti törekvéseit a cári orosz »propaganda« használja ki. Ez a propaganda Lengyelországon kívül más szlávlakta országokban sikerrel tevékenykedett. »Oly forma viszonyt szerzett magának ez által az érdeklett országokra nézve, milyen van egy hatalmasság váraira azon más hatalmasságnak, mely ama várakban a vár népe közt nagy párttal bír, — olyannal, mely a vár feladására, vagy a védsereg s parancsnokik lekoncolására kész, s arra csak az alkalmat s amannak intését várja.« Kétségtelen megvolt a cári Oroszországnak az a törekvése, amelynek sikerét azonban Wesselényi az egykorúakkal együtt *eltúlozta*. A szláv mozgalmak képviselői, ha rokonszenveztek is az orosz néppel, ha lelkesen is forgatták az orosz kultúra termékeit és ha egyesekben volt is illúzió egyik-másik orosz cárral szemben — mégsem váltak Európa egyik zsandárjának, az orosz nép kegyetlen elnyomóinak ügynökeivé. Az orosz nép iránti rokonszenv, a haladó orosz kultúra iránti szeretet pedig egyenesen a szláv nemzeti mozgalmak *haladó törekvéseinek* egyik hajtóerejévé vált. Wesselényi — a magyar középnemességgel együtt — a cárok e részben sikeres, részben sikertelen törekvését és a szláv mozgalmak körében meglevő, az orosz nép és kultúra iránti rokonszenvét azonosította, nem tudta megkülönböztetni a reakciós *pánszlávizmust* a haladó *szláv kölcsönösségtől*. Wesselényi tehát az egész középnemesség álláspontját fejtette ki, amikor elmondta, hogy a cári Oroszország milyen szerepet játszana a szláv népek esetleg kirobbanó forradalmi mozgalma idején és abból az milyen hasznot húzna még akkor is, ha azok szabadelvű célokat követnének és a cári orosz érdekekkel ellenkező módon folynának is le. Wesselényivel együtt az egész középnemesség nem látta azt, amit az osztrákok láttak, hogy a szláv mozgalmak nem a cárizmust, hanem a lengyelek függetlenségi mozgalmát támogatják, és harcolnak az elnyomás ellen. A szláv mozgalmaktól való félelem következ-

ménye volt, hogy Wesselényi szükségesnek tartotta a nem szláv, illetőleg a cári Oroszországgal szembenálló nemzetiségek, így románok erősítését, a görögkeleti egyháznak a többi egyházzal való egyenjogúsítását. Ez a megkülönböztetés, figyelembe véve a szláv mozgalmak haladó törekvéseit is, helytelen volt és nem vált pozitív nemzetiségi politika kiindulópontjává. Ugyanekkor a Magyarországot fenyegető veszélyekből kiindulva, amelyek az ország kedvezőtlen helyzetében, a nép (értsd a soknemzetiségi Magyarország lakói) politikai, vallási és nemzeti szétdaraboltságában, továbbá a nemzetiségek, különösen a szlávok követeléseiben mutatkoztak meg, Wesselényi munkájában meg is jelölte a teendőket, amelyek a középnemesség nemzetiségi politikájának pozitív vonásaira mutatnak. Felvetette a szlávok méltányos követelésének teljesítését, a szláv nemzetiségek iránti kímélet szükségességét. »A szlávokra nézve is, ne csak semmit se tegyünk, mi nem helyes; sőt a mi helyes mindent tegyünk meg. Azért teendőink legelsőbbike: szláv polgártársainknak követelései közül azt mi helyes méltányolni s teljesíteni.« Wesselényi a szlávok alatt a horvátokat értette, a többi szláv nemzetiség követeléseit már nem tartotta méltányosnak. Horvátországban az anyanyelv használatát indokolt követelésnek tekintette, a többi nemzetiség számára azonban elegendőnek tartotta a polgári jogok biztosítását nemzetiségi jogok nélkül. Ez a megkülönböztetés is hibás nemzetiségi politikát tükrözött. Mindez a középnemesség politikájának súlyos korlátja volt, s ez abból a nézetből fakadt, hogy a középnemesség nem ismerte el egyenjogú nemzetnek azokat a nemzetiségeket, amelyek feudális privilégiumokkal nem rendelkeztek. Világosan kifejezésre jutott a haladó törekvések mellett a középnemesség magyarosító politikája Wesselényinek abból a javaslatából is, amely a magyar nemzetiség »öregbítését és terjesztését« jelölte meg fontos feladatnak. E feladat alatt Wesselényi részben a demokratikus műveltség biztosítását, a magyar nyelvnek már az óvodában és az iskolákban való tanítását és a polgári átalakulást, »alkotmányosságot« értette. Az országnak különböző ajkú lakosai, ha egyenlő jog, kötelesség s érdekek szorosan egymáshoz kapcsolják, külön nyelvek mellett is alkothatnak tömött testet. E nyelvbeli különbség pedig e szoros kapcsolatban elenyészhetik, s gyakran el is enyészik; s mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni.« Mindez azonban nem biztosíthatta a Wesselényi által is kitűzött fontos célkitűzést: a szlávok bizalmát. Nem vitás, hogy a Wesselényi könyvében körvonalazott nemzetiségi politika egy sor ellentmondást tartalmazott, pozitív és negatív elemek keveredtek benne, éppúgy, mint a középnemesség politikájában általában.

Az ellenzéknek, illetőleg a magyar középnemességnek ismertetett állásfoglalását természetesen nem tették, nem is tehették magukévá az egyes nemzetiségi mozgalmak. Elsősorban vitatták és joggal vitatták azt a nézetet, hogy a nemzet azonos az állammal. A nemzetiségi mozgalmak képviselői sorra rámutattak arra az igazságra, hogy Magyarországon nemcsak egy nemzet él, a magyar, hanem velük egyenjogúak a többi nemzetek is. E követeléseket Herder és Hegel hatására természetjogi, továbbá történeti érveléssel is alátámasztották. A nemzetiségek polgári értelmisége — a magyar középnemesség véleményével szemben — azt igyekezett bebizonyítani, hogy a szláv népek és a románok Magyarország és Erdély őslakói, akiket éppen ezért jogok illetnek meg. Hivatkoznak — helyesen — arra is, hogy Magyarország népei együtt harcoltak a közös hazájukat ért minden támadással szemben. Érvelésükkel azt is bizonyították, hogy hazájuknak tartják Magyarországot

és mozgalmaik nem állanak a cári Oroszország szolgálatában. Rendszeres követeléseikkel pedig, amelyek között polgári szabadságjogok mellett nemzeti követelések is szerepeltek, tudtára adták a magyar középnemességnek azt is, hogy igen fontos, de nem elegendő a demokratikus jogok biztosítása.

Gyakori volt a nemzetiségi tömegek, a nemzetiségi nyelv, nemzetiségi kultúra nacionalista jellegű lebecsülése. Általános volt az a vélemény a magyar vezető osztály körében, hogy a szlávok majdnem kivétel nélkül kétszínűek, mint ilyenek alázatosak, de nem megbízhatóak és műveltségre képtelenek. »A tót lehet külsőleg pallérozott, de mint valódi intenzív műveltségre képtelen, mindig csak barbár marad.« A magyar középnemesség hasonlóan vélekedett a szláv nyelvről, amelyet »aljas«-nak tartott. Horvát István Horvátországról írt könyvében, amelyben arról — nem véletlenül — mint hódítás által szerzett magyar tartományról beszél, többi között kifejtette, hogy a horvát nép »történeti tudományos műveltségét tekintve még csecsemő korban él«, s ezért szükséges, hogy a horvát népnek megmutassa az igazságot a horvát—magyar viszony kérdésében.

A nemzetiségek lebecsülése is számtalan indokot adott a magyarosításhoz. A *Századunk* egy cikke kifejtette, hogy helytelen »különajkú hazánkfiainak« megátalkodott ragaszkodása anyanyelvükhöz. A magyar nemzetnek — írta —, amely ura e honnak »nemcsak saját nemzetiségét kell megóvnia, hanem joggal kívánhatja azt, »hogy minden honi lakos magyarrá legyen«. Ebből következik, »hogy az, ki a honi nem nemzeti ajkú lakosok nyelvét pártfogolja és azt fenntartani igyekszik, a legnyilvánosabb példáját adja hon- és nemzet iránti ellenséges indulatának és a nemzeti jogok iránti tiszteletlenségének«. A cikkíró véleménye szerint a nemzetiséghez való ragaszkodásnak két oka van: »a hiúság és az előszeretet«. A hiúság alatt a cikk a dicső nemzeti múlthoz, vagy a jelen eredményeihez való ragaszkodást érti és azonnal hozzá is teszi, hogy a németeken kívül a magyarországi nem magyar népeknek sem dicső múltjuk nem volt és jelen helyzetük — ez alatt elsősorban nyelvük, kultúrájuk, nemzetiségük színvonalát érti — sem olyan, hogy ahhoz ragaszkodni kellene. Minden ami múltjukban dicső volt, vagy jelenükben pozitív, az »csak a magyar név alatt származhatott reájuk«. Az előszeretet alatt a Századunk cikke a nyelvhez való ragaszkodást érti, ami részben anyagi érdeken, részben az anyanyelvhez való mély vonzódáson alapul. A cikkíró teljesen meghamisítva az igazságot, azon a véleményen van, hogy az ember addig hiszi anyanyelvéről, hogy az a legjobb, a legtökéletesebb a világon, míg más nyelvet nem tanul meg. Balgaságnak tartja, hogy Magyarországon, ahol magyar a hivatalos nyelv, a nemzetiségek saját anyanyelvükhöz ragaszkodnak. Így buzdította a magyar középnemesség a nemzetiségeket nyelvük, kultúrájuk elhagyására, asszimilációra! Az egykorú lapokban nap mint nap megjelenő cikkek a magyar nyelv magasabbrendűségéből és a szláv nyelvek »aljasságából« indulnak ki. Másképpen nehéz lenne megérteni, hogy az a középnemesség, amely saját nyelvének érvényrejuttatásáért harcolt — mutatis mutandis — hasonló körülmények között, mint a nemzetiségek, anyanyelvük feladására bíztassa Magyarország nem magyar népeit. Csak így érthető meg az, hogy a nemzetiségi területeken itt-ott mutatkozó érdeklődést e cikkek a magyar nyelv iránt »dicséretreméltó hazafiúi indulatnak« tartották és példaképül állították a nemzetiségek elé.

A nemzetiségek erre a nacionalizmusra hasonló nacionalizmussal válaszoltak. Nemzetükre szórt rágalmakat, nemzetük lebecsülését többi között

úgy utasították vissza, hogy hasonló módszerrel támadták a magyar nemzetet, azt kulturálatlan »ázsiai hordának« nevezték. Így csapott magasra a negyvenes években a már korábban szított nacionalizmus lángja! A legnagyobb ellentét, a legkeményebb harc a magyar és a horvát vezető osztályok között folyt a nyelvkérdésben, annak ellenére, hogy a magyar ellenzék nemzetiségi politikájában a legmesszebb — de nem a szükséges mértékig — a horvát kérdésben ment el. Az engedmények az osztrák abszolutizmus mellé szegődött horvát nemzeti mozgalom számára nem voltak elengendőek. A horvát—magyar viszonyt jellemzően érzékeltette Kossuth, amikor így írt: »immár keskeny pallón állunk szemközt, vagy bukni vagy dönteni kell; — e világon kettőnk számára nincs hely . . .«

A 40-es évek országgyűlésein hozott *törvények* nagyjelentőségűek voltak a magyar nyelv érvényesülése szempontjából. Az 1844 : 2. tc.-kel befejeződött a magyar hivatalos nyelvért folytatott évtizedes haladó küzdelem. A törvények szerint a magyar nyelv lett a közigazgatás, a bíróság, az iskola és az egyházak hivatalos nyelve. Nem lehet azonban vitás, hogy a magyar nyelvnek ez az érvényesülése akadályozta a nemzetiségek nemzetté válását, nemzeti mozgalmaik fejlődését. A magyar középnemesség mégis helyesen cselekedett — nem is tehetett másképpen —, amikor az állam hivatalos nyelvévé a magyar nyelvet tette. Helyesen érvelt a középnemesség nevében Kossuth, amikor azt mondta, »hogy a holt latin nyelv helyébe saját élő nyelvünket tettük«, azt, amelyet az országban a legtöbben beszéltek. A súlyos hibát a magyar középnemesség azzal követte el, hogy a magyar hivatalos nyelv használata mellett nem engedélyezte a nemzetiségi megyékben — kivétel Horvátország — a nemzetiségi nyelvek használatát. Ha a lapok ilyesmiről értesültek — és ez nem egy alkalommal történt, hisz a nemzetiségi vidékeken kevesen tudtak magyarul, még a magyarofil nemesség sem —, keményen számon is kérték az ilyen »kellemetlen« eseményt. A nemzetiséglakta megyékből az illető nemzetiségi nyelv kizárása a polgári értelmiség érvényesülését lehetetlenné tette. Hiába vetette fel az ellenzék a nem nemesek hivatalviselésének demokratikus követelését, ha az a magyar nyelv tudásához volt kötve a nemzetiségi megyékben. A magyarosítás politikája nyilvánult meg az 1844 : 2. tc. 9. paragrafusában is, amely Magyarország (Horvátország kivételével) összes iskolái tanítási nyelvévé a magyar nyelvet iktatta törvénybe, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Magyarország soknemzetiségű ország volt. Sértette a nemzetiségek érdekeit — különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a polgári értelmiség jórésze papi és tanítói értelmiség volt —, hogy az anyakönyveket 1847-től mindenütt magyarul kellett vezetni és papoknak csak olyan egyéneket alkalmazhattak, akik a magyar nyelvet is tudták.

E törvénycikkekkel a korábbi évtizedek magyarosítási törekvéseit kodifikálták, és e törekvések tovább erősödtek a törvénybeiktatással. Ezt bizonyítják a nap mint nap megjelenő cikkek az egykorú lapokban. A lapok örvendetesnek tartották azt az általános célkitűzést, amely »a magyar nyelvnek a hon minden lakosai közötti elterjesztése által kívánja kiegyenlíteni a különböző nyelv- és népszokásokból eredő, nemzeti erőt gyengítő különbséget s egy ugyanazon közérdek által tökéletesen eggyé olvasztott nemzetet képezni«. Ez az álláspont már türelmetlenebb volt, mint Wesselényié, aki az alkotmányosság polgári kötelékét elegendőnek vélte a soknemzetiségű állam fenntartásához. Mindezekre a nézetekre egyaránt jellemző volt az a naiv optimizmus, amely nagyszámú nemzetiségek elmagyarosítását akár türelmes, akár türel-

metlen eszközökkel megvalósíthatónak vélte. Talán a legjellemzőbb erre az optimizmusra Kossuth egy cikke, amely Magyarország és Erdély uniója kapcsán számításba sem vette az erdélyi románságot, annak erősödő nemzeti mozgalmát.

Türelmetlen magyarosítás folyt az *evangelikus egyházban*, amely elsősorban a szlovák nemzeti mozgalmat sújtotta. E magyarosítás megindítója és mozgatója az 1840-ben megválasztott főfelügyelő, gróf Zay Károly volt. Beiktatásakor mondott beszédében hirdette meg a szlovákok elmagyarosításának programját. E magyarosítás a szlovák mozgalmat két érzékeny ponton érintette: az iskola és az egyházi élet területén. Zay véleménye szerint a magyarosítás győzelme egyben a szabadság győzelmét is jelenti. A szlávok mozgalmának fejlődése ezt a szabadságot gátolja, és ugyanakkor erősíti az idegen elemek befolyását. A szlávok törekvése ezen álláspont szerint nyelvük és nemzetiségük fejlesztésére »csalóka remény«. A türelmetlen nacionalizmusnak ez a nyílt meghirdetése látszólag a meggyőzés eszközeinek igénybevételét javasolta, a gyakorlat azonban az erőszak útján járt. Zay szlovák szuperintendenseit a szlovák nyelvi törekvésekkel szembeni állásfoglalásra és a magyar nyelv terjesztésére buzdította. Ugyanezt a célt szolgálták az ekkor megjelent nyílt levelek és figyelmeztetések. Az evangelikus tanítókhoz írt nyílt levél Zay programjának megfelelően a »szláv nyelvet« kiművelésre alkalmatlannak tartotta. E levél még meg is fenyegette azokat, akik részt vesznek a felvidéki szláv egyesületekben és »gátolják honi nyelvünk törvényesen pártolt elterjesztését«.

A magyarosítást kívánta szolgálni — mégha ezt nyíltan nem is mondták ki — az evangelikus és a református egyházak *uniója*. A magyar középnemesség haladó szárnya 1841-ben vetette fel ezt a gondolatot. Kétségtelen, ha a nagyrészt szlovák és német nemzetiségű luteránusok egyesülnek a színtiszta magyar és nagyobb létszámú kálvinistákkal, az az evangelikus egyház további elmagyarosítását szolgálta volna. »Ez egyesülés vetné meg még szilárdabb alapját az evangelikusok magyarosodásának s ezáltali egységünknek . . . E két elem összeforrása, rokonulása észrevétlenül kivégezné a gyengébbet . . . « ez volt az egykorúak véleménye. Az unió terve szorosan kapcsolódott a Zay gróf által meghirdetett magyarosító programhoz. Kossuth hírlapi cikkeiben többször állt ki az unió mellett, kiemelve annak jelentőségét az egység szempontjából abban az országban, »mely annyi sebforradásokban viseli a szakadozás átok ostorának jeleit«. A szlovák nemzeti mozgalom résztvevői — akik között vezető szerepet játszott az evangélikus papi-tanítói értelmiség — nem így vélekedtek. Világosan látták, hogy nemzetiségi létüket az unió veszélyezteti. Keményen harcba szálltak tehát az unió ellen, amely végül is lekerült a napirendről.

Széchenyi fellépése az ellenzék nemzetiségi politikája ellen

A magyar középnemesség nemzetiségi politikájától főleg *módszerében* különbözött Széchenyi politikája. Összefoglaló állásfoglalását a nemzetiségi kérdésben Széchenyi híres *Akadémiai beszédében* 1842-ben fejtette ki. E beszéd Széchenyi ki nem adott munkájának, a *Garatnak* álláspontját ismertette. Beszédében Széchenyi megmutatta, mi volt a célja a Tudományos Akadémia megalapításával, elmondotta milyen eszközökkel, s hogyan kell ápolni a magyar

nyelvet és nemzetiséget. A beszéd és a körülötte lefolyt heves vita azonban csak akkor érthető, ha megvizsgáljuk a beszéd előzményeit.

Széchenyi már az 1832—36-os országgyűlésen többször kifejtette nemzetiségi politikájának alapgondolatát: helyeselte a magyar nyelvi követeléseket, de helytelennek tartotta a magyar nyelv elterjesztésének erőszakos módszerét. Helytelenítette azt, »hogyha országunk különböző népeire magyar nyelvünket úgy reátolnánk, hogy azt a szegény tót legényt, ki tótul is rosszul tudja kifejezni, amit érez, arra kényszerítenénk, hogy azt mátkájának magyarul még rosszabbul fejezze ki«. Széchenyi az 1841-ben megjelent *Kelet népe* c. munkájában is kifejtette, hogy az erőszakos magyarosítás politikája nemcsak helytelen és eredménytelen, hanem veszélyes is. A magyar nyelv terjesztése, hivatalos nyelvvé emelése jelentős feladat, amelyet a nemzetiségek meggyőzése útján lehet csak megvalósítani. Véleménye szerint a családban, egyházban használják az anyanyelvet, a hivatalos életben pedig a magyart. Széchenyi ezt többi között úgy akarta megmagyarázni Magyarország nem magyar népeinek, hogy »hazátok nektek oda kün is van, de nekünk nincs sehol, csak ideben, alkotmányt viszont ti nem bírtok, de bírunk mi és ezért lépjünk egyezségre«. Széchenyi abban a kérdésben tehát, hogy a nemzetiségeket az alkotmányosság, a demokratikus jogok biztosításával kell megnyerni, a középnemességgel azonos álláspontot foglalt el. Nem lehet a nemzetiségeket a magyarok oldalára állítani — mondotta Széchenyi —, ha apáról-fiúra »csak azt pengetik fülébe, csak azt törik meg nem szünöleg orra alá, hogy a tót nem ember, a görög igéret, semmi igéret (g. keleti románokra és szerbekre vonatkozik mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban. A. E.) és a svábot elijesztő vázként már a gyermeki velőbe csepegtetik be, mint valami felette ocsmányt«. Ez csak a gyűlölet szítására és nem a megegyezés, a meggyőzés levegőjének kialakítására alkalmas. Az erőszakos politika nem vezethet célra, mert a nem magyar népek annál erősebbek, hogy be lehetne őket olvasztani a magyarságba. A középnemesség nemzetiségi politikáját Széchenyi ahhoz hasonlítja, mintha »fenyítéket érdemlő gyermekekként« gyenge magyar »fazékkal« ütnék a szláv és a német »kőedényt«. Ez a politika végül is súlyos következményekkel járna a magyarságra. Ez esetben »rövid idő alatt törött cserép lesz a magyar.« Kossuth Lajos a *Kelet népére* adott feleletében a nemzeti kérdést érintve válaszolt Széchenyinek. Válaszának lényege az volt, hogy Széchenyi számításaiból kihagyja azokat — a magyar nemzet legfőbb ellenségeit —, akik az alkotmány sáncaiba fel vannak véve (célzás a horvát nemességre). Ezzel a nézettel szemben Kossuth — képviselve a középnemesség álláspontját — a legkeményebb harc folytatását tartotta szükségesnek. E vitában Széchenyin és Kossuthon kívül mások is részt vettek. Így br. Eötvös József: *Kelet népe és a Pesti Hírlap* c. munkájában inkább Kossuth mint Széchenyi nézetét osztotta. Gr. Dessewffy Aurél és Vörösmarty Mihály pedig Széchenyi oldalára álltak.

Széchenyi és Kossuth vitáját a nemzeti kérdésben 1842-ben tovább élezte a horvátokkal folytatott harc erősödése. Kossuth Pest megye június 10-i közgyűlésén azt javasolta, hogy a folytonos súrlódások és gáncsoskodások elkerülése végett jobb lenne, ha Horvátország »közigazgatásilag és törvényhozási tekintetben Magyarországtól elválasztatnék«. Széchenyi szembefordult ezzel a javaslattal, és Kossuthnak ugyanekkor közzétett *Virasszunk* c. cikke, amely éles harcot hírdetett a horvát mozgalom ellen, arra ösztönözte, hogy megírja a *Garat* c. munkáját, amely azonban nem került kiadásra.

Ez a harc vezetett azután el az *Akadémiai beszéd* megtartásához. Széchenyi e beszédében ismételten figyelmeztetett arra, hogy nem szabad minden áron a magyar nyelvet terjeszteni. Aki magyarul beszél — mondotta — ez nem jelenti azt, hogy már magyarrá is vált volna. Mert, ha így lenne — jegyezte meg gúnyosan — »ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül *nyelvmesterekre*, sőt legyünk rögtön magunk is mind azokká, *hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ*, s meg lesz mentve s feldicsőítve fajtánk«. A parancs, az erőszak nem célravezető eszközök, s ezeket a magyarok sem tűrnék, ha valamilyen hatalom őket »saját mintájára kaptázni« akarná. Az országgyűlés törvényeire sem lehet hivatkozni, mert e törvények a latin hivatalos nyelv helyébe a magyar hivatalos nyelv bevezetését kodifikálják. Beszédében felhívta a hallgatóságot, hogy ezzel meg kell elégedni és nem szabad »régibb intézetek s egyesülések körébe, hol nem magyar volt a szó, mert alkotóik sem valának magyar ajkúak«, a magyar nyelvet erőszakkal érvényre juttatni. És »a mindent egyszerre elárasztani akaró magyar hév« — mondotta — már annyira megnőtt, hogy aki ez ellen felszólalt, azt hazaárulással vádolták. Méltányosságra hívta fel a magyar vezető osztályt és meggyőződését fejezte ki, hogy a magyar nemzetiséget csakis »felsőbbség által« lehet terjeszteni és nem pedig erőszakkal. Ez a »felsőbbség« az, amely vonzást gyakorol a nem magyar népekre. A magyar grammatika tanítása, a külsőségekben megnyilvánuló hazafiság, a vádaskodás nem segíti elő a nem magyar nemzetiségek beolvasztását, de az olyan egyén sem, »ki nyughatatlan hevében a magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, ízletessé vált volna, mindenkivel rögtön bevétetni akarja!« Az erőltetés ellenszegülést szül és vagy láz, vagy pangás lesz az eredménye. Széchenyi a nemzetiségi ellentétek kiéleződését helytelenítette és arra törekedett, hogy ez az ellentét mérséklődjék. Szerette volna tehát, ha a magyar vezető osztály sem folytatott volna erőszakos nemzetiségi politikát, mert ahol a »mértékentúli erőltetés és zaklatás makacs ellenszegülést szül, ott a viszontorlások elmúlhatatlanul mindig bekövetkező hada közt annyira felhevül«, hogy »fékeiből kibontakozott árként mindent magával sodor . . . « Ilyen körülmények között végül is Széchenyi kérte az Akadémia tagjait, hogy lelkiismeretesen és óvatosan dolgozzanak a magyar nyelv művelésén, mert ez a nemzet fennmaradásának záloga.

Az *Akadémiai beszéd* nagy vihart váltott ki, és a vita a nemzetiségi kérdés körül fellángolt Széchenyi és az ellenzék között. A magyar ellenzék képviselői azzal a megállapítással szálltak szembe, hogy az erőltetés ellenkezést szül. Széchenyi állásfoglalása ugyanis ki nem mondottan azt jelentette, hogy a szláv mozgalmak a magyarosítás következményeképpen indultak meg, holott a középnemességnek az volt az álláspontja, hogy a szláv mozgalmakat a cári Oroszország szította fel. Szembeszálltak azzal is, ami a sorok között ugyancsak benne volt a beszédben, hogy Széchenyi bizonyos fokig helyeselte a szlávok nemzeti mozgalmát és elítélte azokat a hazafiakat, akik e mozgalmakkal szembefordultak. Végül tiltakoztak az ellen, hogy a magyar nyelv terjesztése erőszakos eszközökkel folyt. Elsőnek az akadémiai közgyűlés ismertetése után *Wesselényi Nyilatkozata* jelent meg Kossuth megjegyzéseivel. Wesselényi elsősorban azzal az állítással szállt szembe, hogy »a szláv mozgalom magyar nyelv melletti túlbuzgóság-okozta reactio volna«. Részletesen bírálta Széchenyit 1843 elején Pulszky Ferenc a *Pesti Hírlapban*. Pulszky többi között kifejtette, hogy Széchenyi beszéde nem volt megnyugtatás a felingerelt kedélyekre, s inkább a szláv mozgalmakat erősítette. Felszólította

Széchenyit, hogy az erőszakos magyarosításra vonatkozó vádjait bizonyítsa be. »Melyik gyülemben, melyik mozgalomban lőn a magyar kedvéért, ha bár csak kísérlet végett, kiküszöbölve minden egyéb nyelv? — tette fel a kérdést Pulszky — hol túrta be magát a magyar nyelv, mit szinte ő állitá, nyakra főre?« Pulszky nem értett egyet Széchenyinek azzal a megállapításával sem, hogy »csak az értelmi felsőbbség bír nemzetolvasztói tulajdonságokkal«, vannak más eszközök is a nemzetiségek beolvasztására. Hasonló álláspontot képviselt Kossuth is, aki elmondotta, hogy Széchenyi beszédével a nemzetiségek rosszhiszemű vezetőit erősítette, akik »annyi örömzajjal« fogadták Széchenyi beszédét. Valóban, Gaj lapjában melegen üdvözölte Széchenyit és 1843 januárjában a szlovák polgári értelmiség képviselői is egy levélben köszönték meg az *Akadémiai beszédben* mondottakat, és egyben kifejezésre juttatták azt a reményüket, hogy a szlovák mozgalom törekvéseit Széchenyi igazságosabban fogja megítélni. A szászok pedig verssel köszöntötték Széchenyit. Az ellenzék a nemzetiségek körében megmutatkozó ezen rokonszenvet felhasználta Széchenyi ellen és képviselői gúnyosan azt mondták, hogy nincs már izolálva, mert a »pánszláv papság« mellette áll. Ezért 1843 februárjában a *Világ* c. lapban Széchenyi egy levelet tett közzé, amelyben többi között elmondta, hogy beszédében csak a magyarokat »vádolta« és a többi nemzetről hallgatott. »Visszahatások lehető elkerülése végett — írta — úgy hiszem mindenkinek kirekesztőleg saját ajtaja előtt kellene sepernie és nyilvánosan csupán a magához hasonlókat, és vele egyenlő nemzetbelieket felelősségre vonni.« Ez félreérthetetlenül az őt üdvözlő nemzeti mozgalom vezetőinek szólt.

A vitát — mely igen éles volt — az osztrák besugók *titkos jelentéseikben* is nagy figyelemmel kísérték. A kormánypárt lapjai a *Jelenkor*, a *Világ*, a *Nemzeti Ujság* a *Pesti Hírlap* cikkeivel szemben Széchenyi mellé állottak. Széchenyi sem fukarkodott a válasszal. Egyik cikkében úgy emlékezett meg Kossuthról, mint aki »egész pályáján nem vitt végbe egyebet, mint Magyarországban lakó minden más ajkú népességeknek a magyarság elleni bőszítését«. A vita során azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Széchenyi nemzetiségi politikája tele van ellentmondással. 1843-ban ő maga is bizonytalankodott, nem tudta mit tegyen. Engedni nem lehet a horvátoknak, mert ez »gyengeségi szimptoma«, vagy ha nem engednek »ez jaj, mert őrültség«.

Széchenyihez hasonló türelmes nézetet képviselt gróf Batthyány Lajos az 1847—48-as országgyűlésen, amikor a latin nyelv helyett a horvát nyelv Horvátországban való használata mellett szállt síkra. *Batthyány beszédében* nem tartotta összeférhetőnek az igazsággal és a józan politikával azt, hogy a horvátokat egy holt nyelv használatára szorítsák. Ugyanakkor azonban a más nemzetek feletti uralom is jól megfért ezzel a nemzetiségi politikával. »Nemzeti nagyságunk . . . nem mozdittatik elő, ha mi bizonyos jövőben, Magyarország határait csak nyelvünk honosíthatásáig akarnánk terjeszteni. Bekövetkezhetik még az idő, hogy Magyarország régi határait visszanyerje, s e reményről le kellene mondanunk, ha a nemzet nagyságát a magyar nyelvhez kötnők. Nem a nyelv affinitása szabja a geographiai határokat.«

Széchenyi nemzetiségi politikája és a vita megmutatta, hogy bár a főkérdésben — nemzetiségek elmagyarosítása, elnyomása — Széchenyi és az ellenzék egyetértett, mégis jelentős ellentét volt a két álláspont között. A két nézet közül a *nemzetiségi politika szempontjából* objektíve a haladóbb Széchenyi álláspontja volt, noha az ellenzék sokkal inkább harcolt a polgári átalakulásért, mint Széchenyi. A nemzetiségekkel való viszony megjavítása szempont-

jából helyes volt az erőszakos, a mindenáron való magyarosítás és a nemzetiségek lebecsülésének elítélése. Ezt mutatja, hogy Széchenyi beszéde a szlovák, horvát és szász nemzeti mozgalmak vezető köreiben pozitív visszhangot váltott ki. Ugyanakkor az ellenzék a vitában tovább fenntartotta a megnyilatkozásokban türelmes, de a valóságban türelmetlen nemzetiségi politikáját. Hiába tiltakoztak az erőszakos magyarosítás és a nemzetiségek lebecsülésének »vádja« ellen, a tények Széchenyit igazolták. A vita egyébként rámutatott arra is, hogy a magyar középnemesség engedményeket kizárólag a horvátoknak volt hajlandó tenni; szó sem esett engedményekről Magyarország többi nemzetiségével kapcsolatban. Ugyanezt a helytelen nemzetiségi politikát tükrözte az a mód, ahogyan a nemzetiségek körében megnyilvánuló rokonszenvet az ellenzék felhasználta Széchenyi ellen. Mivel magyarázható tehát, hogy a magyar nemzeti mozgalom haladó szárnya a helytelen és Széchenyi pedig a pozitívabb nemzetiségi politikát követte? Az ellenzék *sokkal inkább* akarta a feudalizmus felszámolását, a polgári fejlődés biztosítását, mint Széchenyi. A nemzeti mozgalmak erősödése, a nemzeti ellentétek éleződése pedig szoros kapcsolatban állt a polgári fejlődéssel, illetőleg annak követelésével. Széchenyi nem jutott el a polgári fejlődés követelésében addig, mint az ellenzék, s ez tükröződött nemzetiségi politikájában is. Amint a középkorban még nem voltak nemzeti ellentétek és a feudalizmus válságának kezdeti időszakában a nemzeti ellentéteknek csak csírája jelentkezett, mert a kapitalista viszonyok fejletlenek voltak, úgy Széchenyi politikája, amely nem akarta teljesen felszámolni a feudalizmust és nem igényelte a polgári fejlődést oly mértékben, mint az ellenzék, türelmesebb volt a nemzetiségekkel való viszonyában is. Ez a türelmesség azonban nem Széchenyi fejlettebb, progresszívabb, hanem éppen következetlenebb politikájának következménye volt. E kérdéssel szorosan egybekapcsolódott, hogy Széchenyi *félt a parasztságtól* és a nemzetiségek döntő többsége paraszt volt. Bár Széchenyi is felvetette a szabadságjogok biztosítását, mint a nemzetiségek megnyerésének egyik döntő feltételét, ez mégsem játszott oly fontos szerepet nála, mint az ellenzék nemzetiségi politikájában. Míg az ellenzék haladó parasztpolitikájával a nemzeti kérdést is megoldottnak vélte, addig Széchenyinél, miután e követelésekig nem jutott el, a nemzetiségi parasztság mozgalmaitól való félelem — a liberális parasztpolitika helyett — a nemzetiségi türelmesség politikáját sugalmazta.

E türelmesebb nemzetiségi politika kialakításához hozzájárult az is, hogy Széchenyi elkövetett mindent, hogy az éles harcokat mérsékelje, félt attól, hogy a nemzetiségi ellentétek kirobbanása, miután a nemzetiségek mozgalmát, elsősorban a horvátokét, az osztrák kormány is támogatta — a *dinasztiával való harcokhoz* vezethet. Ezért vetette fel — persze ez nem felel meg a valóságnak —, hogy a nemzetiségek erőszakos elnyomása váltotta ki a nemzeti mozgalmakat, tehát, ha nincs nemzeti elnyomás — így gondolkodott Széchenyi —, nincs nemzeti mozgalom sem, következésképpen nem erősödhetnek a nemzeti ellentétek, csökken az osztrákok által támogatott horvát mozgalommal való összeütközés veszélye is. Helyesen vetette éppen ezzel kapcsolatban Kossuth Széchenyi szemére a vitában azt, hogy nem vette számításba a horvát nemességet, amely bár fel van véve »az alkotmány sáncaiba«, mégis az engedményeket »a legdühösebb ellenségeskedéssel viszonozza«.

Az ellenzék és Széchenyi nemzetiségi politikájában tehát egyaránt keveredtek a pozitív és a negatív vonások, amíg azonban a középnemesség politikájában a negatív vonás, a *nacionalizmus*, a polgári átalakulás követeléseivel

függött össze, addig Széchenyinél éppen fordítva volt, a nemzetiségi politikájában látszólag megmutatkozó pozitív vonás *a feudalizmus konzerválásának* politikájával kapcsolódott egybe.

Az aulikusok, a főúri reakció nemzetiségi politikája

Élesen el kell azonban választani Széchenyi nemzetiségi politikájától az aulikus nagybirtokos arisztokrácia politikáját, amely bizonyos vonatkozásban osztotta Széchenyi nézeteit, így az általa hirdetett türelmes politikát is. Több türelmes hangú cikkel találkozunk a *Világ* és a *Nemzeti Újság* hasábjain. E cikkekben gróf Majláth János és gróf Szécsen Antal a nemzetiségek iránti türelmes politikát egy lépéssel tovább, *jobbfelé* vitték, arra törekedtek, hogy a nemzetiségi mozgalmakat megnyerjék a magyar ellenzékkel folytatott harcuk számára. Nem vitás, hogy ez a politika alig különbözött a kormány divide et impera politikájától. A legjobban megfigyelhető ez a törekvés a *Nemzeti Újság* egy 1843 augusztusi cikkében, amely így írt: »Beszélhetnek már vágtatva haladóink, mennyit akarnak afelől, hogy a tót és horvát nyelvet nem kívánják végképen megszüntetni . . . mert jól emlékeznek tót és horvát ajkú atyánkfiai, hogy a magyarosodás sürgetésének kezdetében nem ez volt se mondva, se szándékolva — pedig anyanyelvéről lemondani nem annyi-é, mint megszünni nemzet lenni?« Nem lehet rossz néven venni tehát — fejtette ki a cikkíró —, hogy egy szabad, független nemzet (ez célzás Horvátországra), amelyet nem fegyverrel hódítottak meg, »a maga fönléte felől« gondoskodni akar. Ugyanezt tette a magyar nemzet is, amikor hasonló veszély fenyegette. Ugyanakkor Szécsen Antal gróf nem átallotta azt kifejteni, hogy helytelen a nyelvet a nemzetiséggel azonosítani, és nem lehet csodálkozni azon, amikor »tulajdon tévtanaink gyümölcsét érni látjuk« abban, hogy a szlovákok éppen a magyar példa alapján nyelvük művelését legfontosabb feladatuknak tartják. Nyilvánvaló, hogy Szécsennek ez az állásfoglalása — bár nem nyíltan — *a magyar nyelv* érvényesülésének és művelésének pozitív törekvése *ellen irányult*, nem utolsósorban azért, mert ez a polgári fejlődés egyik fontos előfeltétele volt. Az aulikus nemesség a magyar nyelv jogainak országgyűlési tárgyalásai idején taktikai megállapodásokat kötött a horvát képviselőkkel olyan értelemben, hogy korlátozzák a magyar nyelv kiterjesztését Horvátországra, megelőzve így a várható ingerültséget. Az aulikus nemesség tehát a magyar középnemességgel szemben az osztrák kormány által támogatott horvát reakció oldalára állt, egyengetve így a divide et impera politikájának útját.

Az aulikusok a magyar középnemesség és Széchenyi nemzetiségi politikájának legpozitívabb tartalmát, a nemzetiségek szabadságjogainak biztosítását támadták. E haladó követeléssel szemben *álhazafias nacionalizmussal* azt hirdették, hogy nem szabad eltörölni a feudális intézményeket, különösen a jobbágyságot, amely — véleményük szerint — a kisebbségben levő magyar elem abszorbeálását jelentené. Gr. Dessewffy Aurél Zay grófnak egy magyarosító célzattal készült röpiratát bírálva, többi között azt az álláspontot támadta, amelyben Zay a magyar nemzetiséget, a magyar nemzetiség terjesztését, a magyarosítást a demokratikus jogokkal azonosította. Kossuth keményen harcba szállt az aulikusok álláspontjával, amely véleménye szerint »a Magyarországban létező idegen elemeknek a virginiai feketék sorsára jutta-

tását« jelentené. *Hasonló* volt a konzervatívok álláspontja, amikor az 1847—48-as országgyűlésen, 1848 márciusában Kossuth előterjesztette a megyék népképviseleti alapra állításának javaslatát. Ekkor Somssich Pál az aulikusok álláspontját képviselve, hazafias aggodalmat mímelve így érvelt: »Ne alapitsd Magyarország jövőjét népképviseletre, mert ezzel akaratlanul a nemzetiségek harcát idéznéd elő, őseink bölcsességéről tanúskodik, hogy ily polyglott országban a hatósági képviseletet törvényesítették, ragaszkodjál ehhez, mint a mely kiterjesztve a királyi és nagyobb mezővárosokra, századokra biztosíthatja a magyarság fennsőségét, holott ellenkezőleg, ha nem is veszélyeztetve, de folytonos támadásoknak lesz az kitéve a különböző nemzetiségek részéről.« Kossuth ez alkalommal is felvette a harcot a konzervatívokkal s válasza ezzel a kérdéssel kapcsolatban a magyar ellenzék demokratizmusát és optimista állásfoglalását tükrözte: »lelkemnek meggyőződése — mondotta Kossuth — ha kétségbe foroghatna a magyar nemzetiség, csak a népképviseletre bazirozott megye rendszer fentartásával lehetne azt megtenni, másképpen nem«.

Nem vitás, hogy az aulikusok »hazafias aggodalma« soviniszta álláspontot takart, s a nemzetiségek »védelmezői« nem voltak mások, mint az osztrák udvar ügynöksége, amely megbízóinak nemzetiségi politikáját folytatja.

Az osztrák udvar nemzetiségi politikája

A magyar ellenzék nemzetiségi politikájának súlyos hibái és az aulikusok politikája megkönnyítették az osztrák kormánynak a divide et impera célkitűzésének alkalmazását. E politika megvalósításának új formáját *Metternich kancellár* dolgozta ki, az uralkodóhoz 1843-ban írt *emlékiratában*. Ebben az emlékiratban — amely a szlávok mozgalmaival és ezekkel kapcsolatban a kormány feladataival foglalkozott — Metternich abból indult ki, hogy a nemzetiség az évszázad vezető eszméje. A forradalmi elemek szítják — egész a kirobbanásig — a nemzeti ellentéteket. Az osztrák birodalom magábafoglalja a három fő nemzetiséget, a románt, a germánt és a szlávot és ezenkívül még a magyarokat. Ez különös jelleget kölcsönöz a birodalomnak és meg is határozza a kormány feladatait. Metternich emlékirata elsősorban a szláv mozgalmakkal foglalkozott és megállapította, hogy e mozgalmakra különösen két esemény hatott, az Oroszországhoz csatolt lengyel területekből létrejött lengyel királyság megalapítása és az 1830. évi lengyel felkelés. Ezeknek az eseményeknek a hatására a szlávok körében két politikai csoport jött létre: a lengyel, amely a forradalmi elemekkel való szövetkezést tűzte ki célul, és az orosz, amely az elnyomásra orientálódott. — A nemzeti mozgalmak a tízes, illetőleg a húszas években indultak meg a monarchiában. A türelmetlen magyar politika következtében Magyarország nemzetiségeinek, különösen a szlávoknak mozgalma is megindult. Miután a szlávok többségben voltak a magyarok felett, a kormány számára mi sem lenne könnyebb — írta Metternich —, mint kiélezni a nemzetiségi küzdelmeket Magyarországon. A magyarországi szlávok körében azonban a lengyelek iránti szimpátia lett urrá. Mind a szlávok, mind a magyarok Oroszországgal szemben a lengyeleket támogatták és egyaránt liberális beállítottságúak voltak. A szlávok és a magyarok ugyanakkor egymással éles ellentétben állottak. A kormány feladata tehát Metternich szerint az, hogy a két nemzetiség között a kiegyenlítés szerepét töltse be. A kormánynak és az uralkodónak ki kell használni azt — írta —, hogy a magyarok

és a szlávok hozzájuk fordulnak, olyanokhoz mint akiknek dönteniök kell vitás kérdésekben, illetőleg egyes nemzetiségeket meg kell védeniök a másikkal szemben. Hasonló feladata van — írta Metternich — a kormánynak az egyes szláv népek között felmerülő nézeteltérésekkel kapcsolatban is. A kormánynak »pártatlannak« kell lennie. Másképpen, mint a kiegyenlítés politikájával nem lehet biztosítani a kormány, a dinasztia uralmát az olyan soknemzetiségű monarchiában, mint amilyen Ausztria.

Hasonló nézeteket fejtett ki egy esztendővel később Metternich, *József nádorhoz írt leveleiben*. Metternich elmondta, hogy az olyan országban, ahol »a nemzetiségi érzelmek egymást ellenségesen érintik«, ahol a harmadik rend még csak »csirázófélben van« stb., ott csak felülről jöhet a segítség. Egy másik levelében Metternich ismét kifejtette a kormány nemzetiségi politikájának lényegét. A nemzetiségi ellentéteket — amint írta — »a görcsös idegenségig túlzott magyarizmus idézte elő«, ami Horvátországban »beteges illirizmusba« ment át. A feladatot Metternich abban jelölte meg, »hogy a mérleg nyelvére ügyeljenek és azon legyenek, hogy annak serpenyői egyensúlyban maradjanak. Ezt nemcsak lehetségesnek, de még könnyűnek is tartom — írta —, ha az arra vezető utakat követjük«.

Metternich emlékirata és a nádorral folytatott levélváltás a divide et impera politikájának *új változatát* tükrözi, éspedig a nemzetiségi ellentétek szítása helyett azok kiegyenlítését. Erre azért volt szükség, mert a nemzetiségi ellentétek — éppen a nemzetiségi mozgalmak fejlődése következtében — oly magasra csaptak, hogy a régi módszer alkalmazása a birodalom számára veszélyessé vált volna. Különösen amiatt, mert a nemzetiségi mozgalmak — nem utolsósorban — a haladás irányába fejlődtek és sok tekintetben a magyar nemzeti mozgalomhoz hasonló liberális célkitűzéseik voltak. Az osztrák abszolutizmust tehát a fejlődő nemzetiségi mozgalmak egyaránt veszélyeztették. Nyíltan kifejezésre juttatta ezt a nézetét *József nádor*, aki *egy levelében* 1842-ben párhuzamot vont a magyar és horvát mozgalom között, s elment addig a megállapításig, hogy »az illirizmus az ultra-magyarizmussal közeli rokonságban van, hogy Gájt joggal lehetne a horvát Kossuthnak nevezni«. József nádor még azt az aggodalmát is kifejezte, hogy e mozgalmak még összefognak az ultra-liberalizmus követésében.

Metternich és József nádor ismertetett nézetei azonban nem jelentették azt, hogy a divide et impera politikája alapjában megváltozott volna. »A mérleg nyelvére való ügyelés« a gyengébb nemzetiségi mozgalom támogatását, persze óvatos támogatását jelentette. Széchenyi, de különösen az aulikusok törekvése, amely a nemzetiségi ellentétek élét igyekezett elvenni, igen sok rokon vonást mutatott a divide et impera politikájának ezzel az új formájával. Ugyanígy azonosak voltak a nemzetiségi mozgalmak keletkezésére vonatkozó nézeteik is, amelyek szerint a türelmetlen nemzetiségi politika idézte elő a szláv és a többi nemzetiségi mozgalom megindulását.

Az osztrák kormány politikájának megfelelően a nemzetiségi mozgalmaknak támogatása jól megfért, sőt összefonódott az ugyanazon nemzetiségek mozgalmának *megfigyelésével* abból a célból, nehogy azok a birodalom számára nem kívánatos irányba fejlődjenek. A metternichi politika szellemét tükrözte *az uralkodó egy 1843-ban kibocsátott kézirata*, amely végetvetett az illir politikai szervezkedésnek, megtiltotta az illir elnevezést s ugyanakkor türelmet ajánlott a magyar törvényhatóságoknak is. Egy sor olyan további intézkedésről is tudunk, mely akadályozta az egyébként támogatott illirizmus ügynökeinek

szabad mozgását az országban. Sedlnitzky rendőrminiszter pedig 1844-ben megakadályozta, hogy az egy idő óta Horvátországban közkézen forgó »rendkívül izgató *panszláv irányzatú költeményt*« továbbra is terjesszék. Ugyanígy 1845-ben a kormányhatóságok igyekeztek megakadályozni *Tomasev Miklós könyvének* kiadását, amely az »illir pártot támogatja«. Mi mással, mint a Metternich és József nádor által kifejtett politikával magyarázható, hogy Sedlnitzky 1846-ban, amikor a horvát-magyar ellentétek jelentősen elmélyültek, a magyar ellenzéket gúnyoló zágrábi litografált karikatúra szerzője ellen indított eljárást. Ugyanebben az időben Sedlnitzky betekintést kért egy *Illiria földrajzáról* szóló kéziratba is. Ezenkívül a kormányhatóságok felső utasításra figyelemmel kísérték a zágrábi, körösi, károlyvárosi horvát és a zombori szerb olvasóköröket, kaszinókat. — A szlovák mozgalom ellenőrzésére is történtek hasonló intézkedések. Szőgyéni László, a cenzortestület elnöke 1846-ban arra kérte a kancellárt, hogy az 1845-ben megindult *szlovák lapot* tüzetesebben vizsgálják felül, mert abban az utóbbi időben »ingerlő cikkek« jelentek meg, amelyek »a nemzetiségi tusákat és surlódásokat táplálhatják«. Ugyanekkor a cenzori testület elnöke figyelmeztetett egy korábbi határozatra is, »mely szerint a tót irodalom szüleményeinek kezelésében különös kímélet rendeltetett«. A »divide et impera« politikájának új formáját, a kiegyenlítő politikát e példa világosan mutatja: éber vizsgálat, a nemzetiségi ellentétet szító cikkek kicenzurázása a szlovák politikai lapból, de ugyanakkor a szlovák mozgalom, jelen esetben a kulturális mozgalom támogatására vonatkozó határozat sem kerülheti el a pozsonyi cenzor figyelmét. Emellett Sedlnitzky rendőrminiszter árgus szemekkel figyelte a szlovákok politikai mozgalmát. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy az osztrák kormány a magyar mozgalomhoz hasonló mértékben akadályozta volna e mozgalmak fejlődését.

*

A magyar vezetőosztály, illetőleg a kormány részéről a nemzetiségi politika négy különböző formáját figyelhettük meg, amelyek azonban nem váltak el élesen egymástól. A leginkább elválasztható a magyar ellenzék nemzetiségi politikája a többi három irányzattól. Ugyanakkor volt közös vonása — éppen a liberalizmus vonatkozásában — Széchenyi politikájával. Nem volt olyan éles az átmenet Széchenyi és az aulikusok, még kevésbé az aulikusok és az osztrák kormány nemzetiségi politikája között. A középnemesség állásfoglalását egyrészről, az aulikusok és a kormány állásfoglalását másrészről azonban ég és föld választotta el egymástól. Nem kétséges, hogy a haladást súlyos hibái ellenére is az ellenzék képviselte.

JEGYZETEK

E tanulmány Magyarország története (egyetemi tankönyv) II/1 kötete (1790—1849) egy részfejezetének bővített változata. Ennek megfelelően e tanulmány a szűkebb értelemben vett nemzetiségi politikával foglalkozik, nem tárgyalja a magyar vezető osztály pozitív nemzeti törekvéseit (magyar nyelvért folytatott harc, a magyar kultúra fejlődése stb.) és külön-külön a magyarok és a nemzetiségek viszonyát. A tanulmány csak a nemzetiségi politika fővonalaival, ideológiájával, a magyar vezető osztály és az osztrák kormány különböző csoportjainak és képviselőinek állásfoglalásával és a nemzetiségi politika gyakorlati megvalósulásának egy-két mozzanatával foglalkozik.

A XVIII. század vége és a XIX. század első évtizedei nemzetiségi politikájára vonatkozóan — éppen a negyvenes évekkel való összehasonlítással kapcsolatban — a legfontosabb munkák, ill. forráskiadványok: *Horváth Mihály:* Magyarország történelme, 8. k. (Bpest, 1873.) nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó fejezetei, amelyek alap-

jában véve helyesen ítélik el a mozgalmak osztrák orientációját, de nem mentesek az egykorúakra jellemző nacionalizmustól sem; *Daniel Rapant:* K počiatkom mad'arizácie, 1—2. k. Bratislava, 1927; a feldolgozás hatalmas anyaga jól felhasználható, súlyos hibája, hogy nem ismeri fel a magyar nyelvért folytatott harc haladó vonásait; *Szekfű Gyula:* Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bpest, 1926. forráskiadványa (a negyvenes évekre vonatkozóan); az egyoldalú szempontok szerint összegyűjtött anyag alapján írt bevezető tanulmány nem látja, sőt kisebbíti a magyar nyelvért folytatott harcnak politikai jelentőségét, azt a fontos kérdést, hogy ez a harc szorosan összekapcsolódott Magyarország polgári átalakulásával, és *Daniel Rapant:* Ilegálna mad'arizácia 1790—1840. (Turč. Sv. Martin, 1947.) c. forráskiadványa; e munka bevezető tanulmányának hasonló nacionalista koncepciója van, mint Rapant fent említett művének. Igen fontos szempontokat ad az egész korszakra vonatkozóan *Andics Erzsébet:* Munkásosztály és nemzet. Bpest, 1945. c. tanulmánya. Haszonnal forgatható *Kemény G. Gábor:* A magyar nemzetiségi kérdés története. Bpest, 1946. c. munkája.

A nemzetiségek gazdasági és társadalmi viszonyaira vonatkozóan l. *Mérei Gyula, Spira György, Varga Zoltán, Arató Endre:* Magyarország története II. kötete első része (kézirat) az egész országra vonatkozó gazdasági fejezeteit, *Pach Zsigmond Pál:* Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bpest, 1952. c. művét, elsősorban a parasztság kisajátítására, helyzetére és a kapitalista viszonyoknak a mezőgazdaság területén való fejlődésére. A nemzetiségi területek gazdasági fejlődésének megrajzolásához jól felhasználható *Horváth Mihály:* Az ipar és kereskedés története Magyarországban a három utolsó század alatt. Buda, 1840. c. egykorú munkája. Gazdag anyagot adnak *Fényes Elek* statisztikai munkái: Magyarország leírása, 1—2. k. Pest, 1847. és Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, 1—6. Pest, 1839, különösen az egyes nemzetiségi megyék részletes tárgyalása előtti összefoglaló, bevezető részek, továbbá *Galgóczi Károly* munkája: Magyarország a szerb vajdaság s temesi bánság mezőgazdasági statisticája. Pest, 1855, különösen 104—105. l. Hasonló jelentőséggel bír *Tagányi Károly:* Az 1828-iki országos összeírás végleges eredményei, a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1896-os évfolyamában 110—117. és 206—213. l. Az egyes nemzetiségekre vonatkozóan pedig a következő munkák anyagát használtam fel. Horvát: *Katus László:* A horvát nemzetiségi kérdés története (1790—1848) kézirat. *В. Н. Кондратьева* и *В. И. Фрейдзон:* Национальное движение и классовая борьба в Хорватии в 1848 г. Революции 1848 1849. l. Москва, 1952. *Jaroslav Šidak:* Revoljucija godina 1848—49; *Rudolf Bičanić:* Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godinia 1848 (mindkét tanulmány: Historijski Zbornik Zagreb 1948. évfolyamában). Szerb: *Perényi József:* A szerb nemzetiségi kérdés története (1790—1918) kézirat; *С. А. Никитин:* Национальное движение сербов Воеводины в 1848 г. Революции 1848—1849. *С. А. Никитин:* К вопросу о политическом движении сербов Воеводины в 1848 году. Ученые Записки Института Славяноведения. Т. 1. Москва—Ленинград, 1949. Román: *I. Tóth Zoltán:* A román nemzetiség története (1790—1848) kézirat. Szlovák: *Arató Endre:* Sociálne motivy slovenského národného hnutia (1845—1848). Martin, 1952. A szlovák kereskedelem fejlődésére vonatkozóan l. Květy c. cseh lap 1843. 23. számát. Ruszin: *Perényi József:* A ruszin nemzetiség története (1790—1918) kézirat; *И. Н. Мельникова:* Закарпатская Украина в революции 1848 года. Учение Записки Института Славяноведения. Т. 1; *И. Н. Мельникова:* Национально-освободительная борьба украинцев в Закарпатской Руси в 1848 г. Революции 1848—1849. l. Szász: *Sárközi Zoltán:* A szász nemzetiség története (1790—1849) kézirat.

Az ellenzék nemzetiségi politikája ideológiai alapjainak megrajzolásához nagyrészt egykorú munkákat, cikkeket, röpiratokat és e korszakra vonatkozó emlékiratokat használtam fel. A köznemesség nemzetiségi politikájáról gazdag anyagot tartalmaz *Kossuth* Magyarországról szóló értekezésének II. fejezete (Nyelvkérdés) *Kossuth* összes munkái, Irataim az emigrációból, 2. k. Bpest, 1881, idézet e kötet 145. l-ról. A szláv mozgalmakkal kapcsolatos aggodalomra l. Társalkodó 1841. 31. számában L. *Hőke* cikkét, továbbá *Tanárky* cikkét ugyanott, 1841. 43. számban. Az idézet az utóbbi cikkből. E cikkeket közli *Daniel Rapant:* Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. c. munkájának 2. kötetében (források), Liptovský Sv. Mikuláš 1943. és Széchényi Könyvtár kézirattár Quart. Germ. 644. *Wesselényi* és *Deák* levélváltását közli *Ferenczi Zoltán* (Deák két levele és a szláv kérdés 1842—43-ban) a Budapesti Szemle 102. (1900) kötetében. Az általános szabadságjogok biztosítása és a nemzetiségi kérdés csaknem minden jelentősebb egykorú munkában vagy emlékiratban megtalálható. Igen világosan veti fel ezt a kérdést *Pulszky Ferenc:* Életem és korom c. emlékiratában 1—2. k. Bpest. 1880. Az idézet az 1. k. 283. l-ról.

A Pesti Hirlap nemzetiségi politikájával kapcsolatban felhasználható *Kosáry Domokos:* A Pesti Hírlap nacionalizmusa 1841—1844. c. cikkének (Századok 1943. 371—414. l.) anyaga és hibás nézetei ellenére egy-két szempontja is. Fontosak *Kossuth* Pesti Hírlapban megjelent, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó cikkei: Nyelvünk ügye (1841. 3. sz.); Erdély és unió egysége a magyarnak (1841. 30. sz.); Bánat és gondolkodás (1842. 183. sz.) stb. E cikkeket l. *Kossuth Lajos* hírlapi cikkei l. k. Bpest, 1906. Az idézetek e kiadvány 410—413. l. és Kosáry i. m. 383. l. A magyarosítás új, türelmesebb módszerére és a nemzetiségek polgári elemeinek asszimilációjára vonatkozóan l. *Deák Ferenc* beszéde 1843. nov. 14-én Zala vármegye közgyűlésén *(Kónyi Manó:* Deák Ferenc beszédei 1829—1847. Bpest, 1882.) és *Gorove István:* Nemzetiség. Pest, 1842. *Wesselényi Miklós:* Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse, 1843, elemzése során közölt idézetek: 50., 270., 285., 286. l. A magyarosításra vonatkozóan l. még a következő fontosabb kisebb cikkeket: Magyar nyelvterjesztés, Századunk. 1840. 4. sz. és A vallást anyanyelven szükség tanítani a népiskolákban, Századunk. 1840. 51. sz.

A nemzetiségek, elsősorban a szlovákok vezetői vitacikkekben, röpiratokban fejtették ki az ellenzékkel ellentétes álláspontjukat a nemzeti kérdésben. E vitában nagyrészt a szlovák mozgalom vezetői vettek részt. A már a húszas években megindult harc a negyvenes években is folyt. 1841-ben írta Štúr a Starý i nový věk slováků c. röpiratát (kiadta: *Josef Jirasek,* Bratislava, 1935). Az 1843-ban megjelent két nevezetes röpirat is fényt vet a nemzetiségek állásfoglalására: *Štúr:* Die Beschwerden und Klagen der Slawen in Ungarn, Leipzig és *Š. Hojč:* Apologie des ungarischen Slawismus, Leipzig, végül 1845-ben jelent meg *Štúr:* Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus, Wien. Vö. még a következő kisebb vitacikkeket: *Csaplovics János* válasza Szontagh Gusztávnak, Századunk 1841. 26. sz.; *A. H. Škultéty* vitacikke, Tatranka II. 2. 17—27. l.; Štúr cikke az Augsburger Allgemeine Zeitungban: Die Entnationalisierung der Slawen. E cikkeket közli Rapant utóbb említett munkája 2. kötetében.

A nemzetiségek lebecsülésére vonatkozóan l. *br. Podmaniczky Frigyes* Naplótöredékek 1824—1886. Bpest, 1887. Az idézet az emlékirat 98. oldalán. L. még Pulszky említett naplóját l. k. 18. l. *Horváth István* említett munkájának kézirata Széchényi Könyvtár kézirattár Hung. 752.; Horvát- és Tótország. Illyrek hajdan és most, Századunk 1840. 32. sz. Idézetek e cikkből. A nemzetiségek válaszára l. a már felsorolt fenti röpiratokat és vitacikkeket. Horvát-magyar ellentétekre vonatkozóan *Horváth Mihály:* Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. 1—3. k. Pest 1868, *Katus László* i. m., továbbá *Kosáry* i. m., az idézet is e tanulmány által közölt Kossuth levélből (Kossuth Wesselényihez 1843. júl. 28. Történelmi Tár 1902).

A nemzetiségi területen megindult magyarosodást örömmel üdvözli *Gyurkovits György* a Századunk 1842. 23. számában (186—188. l.). E cikk ugyanekkor a további magyarosításra tesz javaslatot. Vö. még ezzel kapcsolatban: Miként állt ezelőtt a magyar nyelv a tót megyékben? Századunk. 1842. 22. sz. A magyar nyelv térhódítására vonatkozóan l. *Szekfű* idézett munkáját. Ugyanitt az 1844: 2. tc. 612—613 l. *Kossuth* álláspontja a magyar államnyelvvel kapcsolatban l. a már idézett értekezést (Irataim az emigrációból 2. k. 150. l.).

A középnemesség a magyarosítás lehetőségében bízó naiv optimizmusára vö. a már idézett *Kossuth* cikket (Erdély és unió egysége a magyarnak).

Az evangélikus egyházban folyt magyarosításra gazdag anyagot tartalmaz *Rapant* már idézett forráspublikációja (Slovenský prestolný prosbopis.) *Zay* programja és az említett nyílt levél *(Zmeskál Jób,* az árvai esperesség volt felügyelőjének levele) megtalálható *Rapant* kiadványában 49—55., 123—126. l. Az unióval kapcsolatban l. *Kossuth* cikkeit: Egyetemes konvent és unió (Pesti Hírlap 1841. 57. sz.), Unió (ugyanott 1841. 73. sz.). A Kossuth idézet az utóbbi cikkben (Kossuth hírlapi cikkei l. k. 138. l.). Az idézett egykorú vélemény *Nagy E.:* A pesti református főiskola és az egyesülés, Századunk. 1841. 34. sz.

Széchenyi nemzetiségi politikájára vonatkozóan l. Beszéd a magyar nyelv ügyében 1833. február 20-án. (Gr. Széchenyi István beszédei. Bpest, 1887). Idézet e munka 105. lapján. A Kelet népe c. mű Széchenyi összes munkái ötödik köteteként jelent meg 1925-ben. Az idézetek e kötet 250. és 251. lapjain (kiadta *dr. Ferenczy Zoltán).* A nemzetiségi kérdés körül kialakuló vita említett cikkeit l. *dr. Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal c. forráskiadványban Bpest, 1927, 1. k. 196—205., 205—207., 231., 238—244., 244—249., 330—337. l. Ugyanitt adta ki Viszota Kossuth Virasszunk c. cikkét, Széchenyi Garat c. munkáját és az Akadémiai beszédet 24—29., 33—148., 149—196. l. Viszota forráskiadványán kívül l. még e vitával kapcsolatban: *Kossuth:* Igazolás és feleletek (Pesti Hirlap 1843. 217. sz.; közölve hírlapi cikkei 2. kötetében; *Pulszky* már idézett naplója 1. k. 202—204. lapján számol be a

vitáról és a nemzetiségek üdvözléséről. A szlovákok üdvözlő levelét közli *Rapant* idézett munkája. Vö. még Széchenyi levelét *Tasner Antalhoz* 1843. július 20-ról *(Gr. Széchenyi István* levelei 3. Bpest, 1891). Az Ilirske Narodne Novine 1842. 5. számában ismerteti *Széchenyi* A kelet népe c. munkájának a nemzetiségi kérdésről szóló részeit (Iskrenost slavnoga Magjara). A vitával kapcsolatos titkos jelentéseket l. *Viszota* i. m. 1. kötetében 695., 696—699. l.

Gr. Batthyány Lajos álláspontjára l. *Horváth Mihály* i. m. (Huszonöt év Magyarország történelméből 1823—1848-ig) 3. k. Idézet a 302. lapon.

Az aulikusok nemzetiségi politikájával kapcsolatban l. *Gr. Dessewffy Aurél:* Közügy. Protestantismus, Magyarismus, Slavismus. Világ. 1841. nov. 10.; *Gr. Szécsen Antal:* Nemzetiség. Világ. 1842. 69. sz.; *Gr. Majláth János:* Korunk ügyei (Hazafiság, Nemzetiség.) Nemzeti Ujság. 1843. 1. sz.; *Gr. Szécsen Antal:* Nemzetesítési törekvéseink s a szláv mozgalmak. Világ. 1843. 2. sz.; Korunk ügyei (Honi nyelvünk ügye), vezércikk a Nemzeti Ujság 1843. 94. számából. E cikkeket *Rapant* kiadta idézett forráskiadványában. A hosszabb idézet az utolsó cikkből (*Rapant* 563—564. l.). Szécsen említett állásfoglalását l. az 1843-ban megjelent cikkében. Vö. még *gr. Apponyi György* levelét *Lonovics Józsefhez* a magyar nyelv Horvátországban való használata tárgyában. Széchényi Könyvtár kézirattár Quart. Hung. 2664. A konzervatívok és Kossuth harcára a nemzeti kérdésben vö. *Andics Erzsébet:* Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen. (Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára Bpest, 1952. 2. k. 42—44. l.) Az idézet e munka 42. lapján. *Somssich Pál* javaslatát a megyék népképviseleti alapra állításával kapcsolatban l. *I. Tóth Zoltán* Kossuth és a nemzetiségi kérdés c. tanulmányában. (Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára 2. k. 249—250. l.) és Kossuth válaszát l. *Barta István:* Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, Bpest. 1951. 721—725. l.

Az osztrák kormány nemzetiségi politikájának egyik legfontosabb dokumentumát, Metternich emlékiratát *Rapant* adta ki idézett forráspublikációjában 455—464. l. *Metternich* és *József nádor* levélváltását közli *Wirkner Lajos:* Élményeim, Pozsony, 1879. c. emlékiratában 155., 158—159., 162. l. *József nádor* idézett levelével (1842) és az 1843-ban kibocsátott királyi kézirattal kapcsolatban l. Kosáry már idézett munkáját 391. l.

A szláv mozgalmak osztrák rendőri megfigyelésével kapcsolatban az Országos Levéltár anyagát használtam fel. Sedlnitzky intézkedése 1844-ben a Horvátországban közkézen forgó pánszláv irányzatú költeményről Kanc. Praes. 1844 : 647. sz. *Tomasev Miklós* könyvének megakadályozása Nádori ltár. Polit. 1845 : 11. sz. A magyar ellenzéket gúnyoló karikatúra szerzője ellen indított eljárás : Kanc. Praes. 1846 : 899., 930. és 1123. sz. Illiria földrajza c. kézirattal kapcsolatban l. ugyanott 1845 : 877. sz. A horvát és szerb olvasókörök megfigyeléséről l. ugyanott 1847 : 588. sz. és 1845 : 569. sz. A szlovák mozgalomra vonatkozóan pedig vö. ugyanott 1846 : 261. és 1847 : 642. számokat. Az idézet az előbbi iratban.

ARATÓ ENDRE

KÖZLEMÉNY

KÜZDELEM A DUNÁNTÚLON AZ ELLENFORRADALOM HATALOMRAJUTÁSA ELLEN (1919 AUGUSZTUS—DECEMBER)

»Mártírjait a munkásosztály nagy szívébe zárta. Hóhérjait a történelem már odakötözte ahhoz az örök pellengérhez, amelyről papjaik minden imája sem oldhatja le őket.«
(Marx)

»Rettenetes árulás történt. A magyar tanácskormány megbukott az imperialista rablótámadások s a szociáldemokraták aljas árulása következtében« — adta hírül a világ proletariátusának a Komintern felhívása 1919. augusztus 5-én. A szociáldemokraták »titkos szövetségre lépvén a versaillesi gyilkosokkal és a hazai ellenforradalmárokkal, az imperialisták aranyára és a hóhérok szuronyaira támaszkodva megdöntötték a kommunista proletariátus uralmát«.[1] A magyar nép hősi harca az antant túlerejével szemben elbukott. »A versaillesi gyilkosok« már márciustól kezdve — pénzt és anyagot nem kímélve — toborozták magyarországi ügynökeiket a tanácshatalom megdöntésére. Támogatásban nem volt hiány, mert az antant háborús terveinek megvalósítása során az ellenforradalmi Magyarországot felvonulási területnek akarta használni, mert a Magyar Tanácsköztársaság, mint tényleges munkáshatalom, óriási hatással volt a környező országok munkásmozgalmára, éppen azokra az országokra, amelyeket az antant Szovjet-Oroszország ellen fel akart használni. Így tehát földbirtokosok, gyárosok, bankárok, katonatisztek sietve gyülekeztek az antant védőszárnyai alá Bécsbe és Szegedre. Az antant és a magyar ellenforradalom akcióit, a szociáldemokraták minden cselszövése ellenére is, hónapokon keresztül sikeresen visszaverte a dolgozó nép: a nemzetközi ellenforradalom áprilisi intervenciójára a Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata, a júniusi puccskísérletre a tömegek Tanácsköztársasághoz hű, harcos kiállása volt a válasz. E hősi erőfeszítések azonban az ellenforradalom túlerejével szemben mégis elbuktak.

A magyar ellenforradalmárok Bécsben és Szegeden szervezkedtek, szőtték terveiket a Tanácsköztársaság ellen. Szegeden Horthy és társai szervezték az ellenforradalom fegyveres erejét, a tiszti bandákat a MOVE tagjaiból, kulákokból. A nép, a szegedi és szegedkörnyéki munkások és parasztok nem

[1] A Komintern Végrehajtó Bizottságának felhívása 1919. augusztus 5-én. Közli: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II. Magyar Munkásmozgalmi Intézet — Szikra, 1954. 200—201. l.

támogatták a szervezkedést. A tisztek toborzó beszédeire, Zadravetz páter prédikációira az volt a válaszuk : »menjen az úri osztály«,[2] ők nem mennek, mert »odaát vannak a testvéreik és rokonaik, ezekre nem lőhetnek«.[3]

A szegedi csoportnak sikerült kiterjesztenie tevékenységét a jugoszláv megszállás alatt levő területekre is.[4] Emellett Feldbachban báró Lehár Antal ezredes igyekezett katonai alakulatba tömöríteni a Tanács-Magyarország területéről megszökött katonatiszteket. A szervezkedés anyagi fedezetéhez hozzájárult annak az összegnek egy része is, amelyet egy csoport magyar tiszt Schobernak, az akkori bécsi rendőrfőnöknek jóakaratú elnézésével a bécsi magyar követségről elrabolt.[5]

A szegedi ellenforradalmároknak kezdetben az volt a tervük, hogy fegyveres támadást indítanak Budapest, a Tanácsköztársaság szíve ellen. Erre a fegyveres támadásra azonban nem került sor. Nagy szerepe volt ebben a szegedi és szegedkörnyéki nép magatartásának, annak, hogy nem voltak hajlandók belépni az ellenforradalom fegyveres csoportjaiba. Balfour angol külügyminiszter is megállapította, hogy »igen erősen ellenzik a bolsevikok elleni katonai akciót«.[6] A fegyveres támadás tervéről tehát le kellett mondaniok. De mindent megtettek annak érdekében, hogy siettessék a Tanácsköztársaság bukását. Igyekeztek kiépíteni kapcsolataikat a Vörös Hadsereg vezető állásaiban működő ellenforradalmi érzelmű katonatisztekkel, elsősorban a vezérkar tagjaival, Julier-vel és társaival. Amikor július végén a Vörös Hadsereg támadást kezdett a Tisza mellett, a felvonulás és támadás tervét Julier Horthyék útján juttatta el az antant csapatok parancsnokságához.[7] Ilyen módon a román csapatok könnyűszerrel szétmorzsolták a Vörös Hadsereg egységeit s az ország nagy részét megszállva, bevonultak Budapestre is.

1919. augusztus 1-én az ún. szakszervezeti kormány vette át a hatalmat. A szegedi ellenforradalmárok, akik támadási tervük meghiúsulása óta arra vártak, hogy az antant fegyveres támadása számolja fel a Tanácsköztársaságot, most új terv alapján igyekeztek megszerezni az ország vezetését. A Peidl-kormány hatalomrakerülését követő napokban a fehér hadsereg megindult a Duna—Tisza közén át a Dunántúl felé és augusztus elején Bogyiszlónál és Fajsznál (Tolna megye) át is kelt a Dunán. A Dunántúl megszállása volt az egyetlen lehetőségük arra, hogy innen kiindulva kezükbe kaparintsák az egész országot. Olyan kiindulási területet akartak biztosítani maguknak, ahol nincsenek jelentős külföldi megszálló csapatok, tehát megkötések és ellenőrzés nélkül vihetik véghez terveiket. Feltétlenül latba esett az a tény is, hogy a Dunántúl területi hovatartozása a békekonferencián sem lehetett probléma ; de számítottak arra is, hogy a Dunántúl lakossága támogatni fogja őket.

A Dunántúlra történt átkeléssel egyidejűleg Horthy parancsot adott Lehár ezredesnek, hogy induljon meg Feldbachból és Szombathelyen át, Győr, Pápa irányában nyomuljon előre.[8] Horthy azzal bíztatta Lehár ezredest :

[2] *Kelemen Béla:* Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormányok történetéhez. Szeged, 1923. 433. l.

[3] MMI. Arch. HM. 1919. 5. csomó. Hírszerző oszt. 1919—100.

[4] *Nikolaus von Horthy:* Ein Leben für Ungarn. Bonn, 1952. 121. l.

[5] Uo.

[6] Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. VII. k. 254 l.

[7] HL. Vörös Hadsereg Főparancsnoksága. 1919—731/163.

[8] MMI. Arch. A. II. 8/18.

»A Nyugat-Dunántúlon uralkodó viszonyok között lehetséges lesz, hogy ezredes úr az előnyomulást gyorsan hajtsa végre és a lakosságnak nagymértékű csatlakozására számíthat.«[9] Az ellenforradalom tehát harapófogóba fogta a Dunántúlt. Nyugatról Lehár, keletről Horthy csapatai nyomultak előre. »A hóhérok fegyverei« készen álltak arra, hogy a nép vére és kínszenvedése árán szerezzék meg az ellenforradalom győzelmét. Előrehaladásukat, térnyerésüket megkönnyítette az, hogy a Vörös Hadsereg II. hadtestével Craenenbrock vezérkari főnök, Sréter István ezredes és Horthy István révén már a Tanácsköztársaság idején szoros kapcsolatot teremtettek s ennek következtében augusztus 1-e után a II. hadtest nagy részét sikerült átállítaniok az ellenforradalom oldalára.[10]

Azok a remények, melyeket az ellenforradalom a Dunántúl megszállásához fűzött, hamarosan szertefoszlottak. A Tanácsköztársaságot ugyanis nem néhány ember akarata kényszerítette hazánk népére — ahogyan azt szerették volna elhitetni országgal-világgal. A tanácshatalom hazánk népének akaratából, forradalmi harca következtében valósult meg. Ebből a harcból pedig kivette részét a dunántúli nép is. A március 21-e előtti hatalmas paraszti földfoglaló mozgalom, az önkéntes szövetkezetalakítások a Dunántúlról, Somogyból, Fejérből indultak ki. Már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt több helyen előzték a főispán-kormánybiztosokat és direktóriumok vették kezükbe a hatalmat, mint március 10-én Kaposváron, március 14-én Szekszárdon.[11] Ezek a harci tapasztalatok mind hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgozó nép a Tanácsköztársaság idején bátran és eredményesen szálljon szembe az ellenforradalom dunántúli akcióival. A márciustól augusztusig terjedő időt a tömegek szinte szakadatlanul harcban töltötték, harcban a munkáshatalom, saját hatalmuk megvédéséért. S egy részük készen állt arra, hogy augusztus 1-e után is küzdjön a munkáshatalom megtartásáért, hogy szembeforduljon az ellenforradalommal. A fehér hadsereg diadalkapus fogadtatásról álmodozott, arról, hogy »véreik, elsősorban a földmívelő nép, mint felszabadító testvéreiket fogadják őket«.[12] A fogadtatás nem is maradt el, de az aligha váltotta valóra az ellenforradalom terveit.

I

Augusztusban igen bonyolult volt az ország belső helyzete. Budapesten 6-ig a Peidl-kormány volt hatalmon, majd ezt követte az első nyílt ellenforradalmi kormány, Friedrich István vezetésével. De ugyanakkor csaknem augusztus végéig működött az utolsó szegedi ellenforradalmi kormány is. A kormányoktól s a hadügyminisztériumtól független hatalmat jelentett Horthy fővezérsége. A budapesti kormánynak nem sok beleszólása volt az ország ügyeibe. A Tiszántúlon, a Duna—Tisza közén, Budapesten, majd augusztus közepétől a Dunántúl nagyobb városaiban (Győr, Pápa, Veszprém, Székes-

[9] Uo.

[10] Uo. és *Kelemen B.*, i. m. 449—450. l.

[11] *Juhász Nagy Sándor:* A magyar októberi forradalom története. Bpest, 1945. 467—469. l. *Vendel István:* Szekszárd megyei város monográfiája. Szekszárd, 1941. 241. l.

[12] MML Arch. Völgységi járási iratok. 1919. rendezetlen. (Bartal Auréi, Tolna és Baranya megyék kormánybiztosának plakátja.)

fehérvár stb.) a román megszálló csapatok kezében volt a tényleges hatalom. A Friedrich-kormány tehát arra törekedett, hogy legalább a Dunántúl meg nem szállt részeire kiterjessze a maga fennhatóságát. Szükséges volt ez számára azért is, mert a Horthy-féle ellenforradalmi csoport szintén azon igyekezett, hogy további hatalmi terveinek érdekében a Dunántúl felett kizárólag ő rendelkezzék. Amikor a szegedi csapatok átkeltek a Dunántúlra, egyenes vonalban nyomultak előre Siófok felé, ahol a fővezérség telepedett meg. Innen kiindulva szervezték meg a kerületi katonai parancsnokságokat (siófoki, szombathelyi, kaposvári) s »rendfenntartó, tisztogató« tevékenységüket. Ezekután a Friedrich-kormány is úgy látta jónak, ha a polgári, közigazgatási hatalom megszervezését ennek a mintának megfelelően szervezett kormánybiztosságokra bízza. A Dunántúl központi kormánybiztosságát, Siófok székhellyel, őrgróf Pallavicini vezette.

Az egyes ellenforradalmi csoportok között a hatalomért folyó harcban Horthy egyik nagy erőssége volt az, hogy bizonyos fegyveres erő felett rendelkezett. A budapesti kormánynak ugyanis — a megszálló csapatok rendelkezései értelmében — nem állott módjában hadsereget felállítani. De Horthy fegyveres ereje sem volt nagy, mindössze kb. 5000 embert számlált, amikor átvonult a Dunántúlra. Terve éppen ezért az volt, hogy itt kiegészíti, megszervezi csapatait.

Augusztus közepéig azonban — néhány általános kormányrendeleten kívül — alig találkozunk akár a fővezérség, akár a polgári szervek központi szervezési kísérleteivel.

A tanácskormány lemondásának híre váratlanul érte az emberek nagy részét, hiszen a Dunántúl nem volt hadszintér és így viszonylag békés körülmények között folyt a proletárdiktatúra építése. Nagymértékben megnehezítette a tényleges helyzet felismerését az a tény, hogy a tanácskormányt nem nyílt ellenforradalmi kormány, hanem a Peidl-féle szociáldemokraták csoportja követte, s ez a tömegekben demokratikus illúziókat keltett. Hozzájárult ehhez az is, hogy a tanácskormány lemondásakor semmiféle felhívást nem adott ki s az események, a változások első magyarázatát a Peidl-kormány adta. A valóság felismerését azonban siettették a szociáldemokrata kormány rendeletei, a tiszti különítmények megjelenése és rémtettei, a helyi (városi és falusi) ellenforradalmárok, régi urak fellépése. Így vált világossá, hogy itt nem a proletárdiktatúra építésének új útjáról van szó, hanem aljas árulásról, a tanácsköztársaság felszámolásáról. Ez az időszak objektíve a levert forradalmat követő visszavonulás ideje volt már. De ez a visszavonulás, bár nem volt szervezett, mégsem ment harc nélkül. Számtalan faluban és városban kísérelték meg a munkás- és paraszttanácsok hatalmának megvédését, tagadták meg a fegyverek önkéntes átadását.

A bányászok, az ipari munkásság, a szegényparasztság egy része volt az, amely szembeszállt az ellenforradalommal. A városi és falusi kispolgárság ingadozott, nem támogatta ezt a harcot, míg végül is csatlakozott az ellenforradalomhoz. A hatalomra került elllenforradalommal szemben kibontakozott ellenállásban nem vett részt az egész dolgozó nép — legöntudatosabb, legjobb tagjai élesztették csak a harc tüzét. Népünk nagy ereje nem mutatkozhatott meg teljes nagyságában. A még a munkáshatalom idején elkövetett hibák nagy szerepet játszottak ebben. Így mindenekelőtt az a tény, hogy nem volt harcos, forradalmi párt — most is a hibák és bajok egyik alapvető forrása volt. A fehér terror ellen küzdőknek nem volt forradalmi vezetőjük.

A kommunisták és a kommunista érzelmű munkások, szegényparasztok ott voltak ugyan a tűzvonalban, de ez nem pótolhatta a párt szervezett erejét. Kun Béla és a szociáldemokraták áruló parasztpolitikája, a munkás-paraszt szövetség meggyengítése éreztette hatását 1919 augusztusában is, hozzájárult ahhoz, hogy az ellenforradalommal szembeszegülők között csak a szegényparasztságnak egy részét találjuk ott.

S hogy e nehézségek ellenére is kibontakozott az ellenállás az ellenforradalommal szemben, az azt mutatja, hogy hazug volt az ellenforradalmároknak minden olyan hírverése, amely arról beszélt, hogy a magyar nép, a Dunántúl népe egy emberként, kitörő lelkesedéssel, »felszabadítójaként« fogadta őket.[13] Ha a tömegek közömbösen vagy ellenségesen szemlélték

[13] Az ellenforradalmi rendszer idején számos munka jelent meg a tanácsköztársaság történetét követő időszakról is. Ezek között külön kategóriába sorolhatnánk azokat a műveket, amelyeknek szerzői maguk is részt vettek az ellenforradalom dunántúli szervezésében, ott voltak a hatalmat visszakövetelő régi urak között. E művek nagy részéből többé-kevésbé kibontakozik előttünk az augusztus 1-e utáni harc. A szerzők nem mindig csökkentik a népi ellenállás nagyságát, erejét, mert úgy vélik, ennek bemutatásával személyük jelentősége, az ellenforradalom erőinek nagysága még inkább növekszik. De e szerzők ellenforradalmi szemléletű műveikben durván hamisítanak, a reájuk nézve kellemetlen részeket vagy alig érintik, vagy elhallgatják. E munkák közül néhányat felsorolunk: *Deme László—Keleti József:* Az ellenforradalom Vas megyében és Szombathelyen. Szombathely, 1920. *Dr. Gutheil Jenő:* A kommunisták uralma Veszprémben. Veszprém, 1920. *Juhász Viktor:* A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehárváron. Székesfehérvár, 1927. *Mayer Géza:* Vörösdúlás nálunk (Sopron város és vármegye a két forradalom alatt). Sopron, 1919. *Vendel István:* Szekszárd megyei város monográfiája. Szekszárd, 1941.

A hivatalos magyar történetírás összefoglaló történeti munkákban alig-alig foglalkozott a tanácsköztársaság történetével, az 1919-es év őszének olyan eseményeivel, amelyek nem kapcsolódtak szorosan az egyes kormányok szerepléséhez. A *Hóman—Szekfű*-féle Magyar történet (Bpest, 1936) lezárul az első világháborúval. A néhány soros rövid kitekintés pedig »történetünk örök mélypontját« látja a tanácsköztársaságban. Nem más a véleménye *Asztalos Miklós—Pethő Sándor* Magyar nemzet történetének sem (Bpest, 1933). Ez a munka, bár néhány oldalt szentel az 1919-es forradalomnak, szintén elhallgatja a fehér terrorral szemben megnyilvánult ellenállás eseményeit. Viszont elég hosszan fejtegeti az ellenforradalomnak azt az általános álláspontját, hogy fehér terror nem volt Magyarországon s a »túlkapások« is indokoltak voltak. Kétségtelen, hogy az augusztusi és az azt követő időszak eseményeinek agyonhallgatásában jelentős szerepe volt annak, hogy erről szólva lehetetlen volt elkerülni, elhallgatni a fehér terror borzalmait és lehetetlen lett volna elhallgatni azt az ellenállást, gyűlöletet, amely a darutollas bandákat fogadta. Mindez pedig – mégoly torz hamisítással is – megmutatta volna a nép és az ellenforradalom tényleges viszonyát.

Az 1918—19-es forradalmakról *Gratz Gusztáv* jelentetett meg két, terjedelmesebb kötetet, amely lényegében a »hivatalos álláspontot« képviselte. (A forradalmak kora. Bpest, 1935 és A bolsevizmus Magyarországon. Bpest, 1921) Mindkét kötet azt tekinti feladatának, hogy igazolja: a Magyar Tanácsköztársaság hazánk történetének mélypontja volt. A bolsevizmus Magyarországon c. kötet felépítése, módszere azt a csalóka látszatot kelti, mintha a tudományosság, az objektív szemlélet vezette volna a szerzőt. A valóságban azonban az összegyűjtött adatok az egyoldalú, ellenséges szemlélet miatt torzképet adnak a tanácsköztársaságról.

A marxista történetírás több munkával is igazolta már, hogy behatóan foglalkozik a tanácsköztársaság, a fehér terror történetével. E munkákból azonban, minden érdemük ellenére is, sajnálatosan hiányzik a kommunisták szervezte, az 1919 őszi ellenállás. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921 c. rendkívül értékes dokumentumkötet (szerkesztette *Nemes Dezső*, Bpest, 1953) elsőnek hoz anyagot ennek az ellenállásnak nagyszerű tetteire. A kötetből azonban kimaradtak az augusztusi események s ezekről itt sem olvashatunk. Az augusztusi ellenállásra Rákosi Mátyás utalt elsőnek, az MDP Pártfőiskoláján tartott előadásában

volna a Tanácsköztársaság életét, akkor az ellenforradalom minden nagyobb zökkenő nélkül átvehette volna a hatalmat. A valóságban azonban nem ez történt.

Augusztus hónapban a tömegeknek még fegyver volt a kezükben, a Vörös Őrség és a Vörös Hadsereg számos egysége a Dunántúlon tartózkodott. Ez a fegyveres erő tette lehetővé, hogy szembeszálljanak az előnyomuló ellenforradalommal. Az ellenforradalom két irányban támadott: fel akarta számolni a munkástanácsokat és le akarta fegyverezni a népet. Az ellenforradalmi támadással szemben tehát szintén két irányban nyilvánult meg az ellenállás. Egyfelől megkísérelték a helyi tanácsok, direktóriumok hatalmának megtartását, megvédését, másfelől a felfegyverzett munkásság jelentős része megtagadta a fegyverek harc nélkül történő átadását. A munkások és szegényparasztok nem minden esetben a szervezett fehér csapatokkal kerültek szembe. Gyakori volt az az eset, amikor a helybeli ellenforradalmi tisztek, régi urak csoportjával kellett megküzdeniök.

A tanácskormány lemondásának hírére az »ellenforradalom hajnalának remélői« levetették az álarcot. Bár az ellenforradalmi kormány csak augusztus 8-án adta ki azt a rendeletet, amely utasítást ad a tanácshatalom szerveinek felszámolására, a helyi ellenforradalom mindenütt már augusztus 2-án jelentkezett a hatalom átvételére. Ilyen módon augusztus első felében az egyik legfőbb kérdéssé vált: kinek a kezében lesz a közigazgatási hatalom? A munkások, parasztok igyekeztek megvédeni saját hatalmi szerveiket. Ez ideiglenesen is — az esetek többségében — csak fegyveres harc árán sikerült. Ehhez a fegyveres harchoz azonban nem volt elegendő az a néhány fegyver, ami egy-egy község sokszor csak 4—5 tagú vörös őrségének és a lakosságnak birtokában volt. A döntő fegyveres erőt ezekben a küzdelmekben a Vörös Őrségnek azok a különleges, állandóan mozgó egységei jelentették, amelyek a tanácshatalom idején, a belső ellenforradalom elleni harcban is következetesen védték a dolgozó nép hatalmát, érdekeit.[14]

Ellenállásra, harcra azonban nem mindenütt kerülhetett sor. Tolna megyében nem volt lehetőség arra, hogy harcba szálljanak a munkáshatalom védelmében. Horthy hadserege dunántúli átkelését itt hajtotta végre s a tiszti különítmények a direktóriumok tagjait, azokat a becsületes embereket, akik támogatták a Tanácsköztársaságot, azonnal elfogták. Szekszárdon már augusztus 2-án »az összes otthonlevő elvtársakat letartóztatták, letartóztatták az egész városi és megyei direktóriumot, persze nem minden tagját, mert néhány szociáldemokrata vezető szabadon maradt. A lefogottakat ütötték, verték, kínozták. A fehér terror vette birtokába az egész várost.«[15]

(A KMP megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért, a Magyar Tanácsköztársaság). Rákosi Mátyás nemcsak a dunántúli ellenállásra utalt, hanem az ország más részében is lezajlott küzdelmekre. A további kutatások feladata, hogy feltárja, megismertesse ezeket is.

A jelen cikk írója a tanácsköztársaság történetének egyes kérdéseit csak a Dunántúl vonatkozásában kutatja. Így most is csak arra szorítkozik, hogy az augusztus elseje utáni ellenállás dunántúli eseményeit mutassa be.

[14] Ezeket az egységeket Szamuely Tibor nevelte, tanította. Szilárd, forradalmi meggyőződésük, az ellenforradalmárokkal szemben tanúsított kérlelhetetlen szigoruk miatt az ellenforradalmi és szociáldemokrata történetírás a leggyalázkodóbb hangon írt róluk, gyűlöletük fekete áradatával akarták elhomályosítani nagyszerű tetteiket.

[15] *Kövendi Sándor:* A proletárdiktatúra Szekszárdon. Sarló és Kalapács. 1936. 10. sz.

A Dunántúl többi megyéjében azonban igen sok helyen fellángolt a harc. Sümegen már augusztus 2-án összetűzésre került sor a helybeli ellenforradalmárok és a direktóriumot védő lakosság között. A katonai helyzetjelentés igen kurtán intézi el ezt az eseményt, de az a mondata, hogy »többen megsebesültek, kettő meghalt« — számunkra mégis igen sokat mond.[16]

A Peidl-kormány mindent megtett annak érdekében, hogy leszerelje, »lecsillapítsa« azokat a dolgozókat, akik nem nézték jó szemmel az új rendet s akik a maguk falujában, városában harcbaszálltak a munkáshatalom megvédéséért. S a szociáldemokrata kormány nem elégedett meg csak frázisokkal.

A Dunántúlon a tanácshatalom egyik erőssége volt Somogy megye, Kaposvár. Gondoskodtak tehát arról, hogy a megye székhelyéről eltávolítsák a Vörös Őrség megbízható századait. Augusztus 2-án a kaposvári munkászászlóalj három századát vezényelték el azzal az ürüggyel, hogy a demarkációs vonalon nagy szükség van rájuk. Latinka Sándor teljesen hiábavalóan táviratozott Peidlnek, hogy legalább a 4. századot (ezt általában Latinka-századnak nevezték) irányítsák vissza. Természetesen semmi sem történt.[17]

S ennek ellenére a megyében mégis több helyütt harcra került sor. Tab községben a politikai megbízott még augusztus 3-án népgyűlést tartott. A volt járásbíró és a helybeli »intelligencia« lehetetlenné akarta tenni a gyűlés megtartását. A vörös őrök azonban szétzavarták az ellenforradalmárokat. Miután ezek látták, hogy a maguk erejéből nem tudják elmozdítani a direktóriumot, nem tudják lefegyverezni a vörös őrséget, augusztus 4-én futárt küldtek Siófokra az ellenforradalmi hadsereg főhadiszállására, és segítségért fordultak a »szakszervezeti« kormányhoz is. Eközben a direktórium — a vörös őrségre támaszkodva — az ellenforradalmi akció vezetőit, résztvevőit letartóztatta. A kormány hamarosan bele is avatkozott a tabi eseményekbe. Peyer miniszter augusztus 6-án maga küldött távirati utasítást Tabra: »Munkástanács minden önkényes intézkedéstől, letartóztatástól tartózkodjék . . . Letartóztatottakat szabadlábra helyezni.«[18] A szociáldemokrata kormány ezzel a fellépéssel lehetetlenné tette a nép akcióját, s mivel Siófokról az ellenforradalmárok további támogatást és fegyvert kaptak, augusztus 7-re felszámolták a munkáshatalmat.

A Kaposvár melletti Miháld községben ezekben a napokban hasonló események zajlottak le. Itt a munkástanács elleni akció a helyi kisgazdapárti alelnöktől indult ki. Kaposvárról azonban, ahol ekkor még a munkásság tartotta kezében a hatalmat, karhatalmat küldtek ki az ellenforradalmárok megfékezésére.[19]

Az igali járásban augusztus 3-án letartóztatták azokat, akik a hatalom átvételére akciót szerveztek. S bár augusztus 5-én egy tiszti csoport ezeket szabadon engedte, Farkas János politikai megbízottat pedig Kaposvárra kísérte, az adatok szerint a volt főszolgabíró mégis csak augusztus 10-én vehette át hivatalát.[20]

[16] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 8.
[17] MMI. ME. 1919—XXXVII—3800.
[18] MMI. Arch. Somogy m. alisp. ir. 1919—1306 és BM. Eln. 1920/1121.
[19] MMI. Arch. BM. Eln. 1920/1641.
[20] MMI. Arch. Somogy m. alisp. ir. 1919. számnélküli. (Az igali járás főszolgabírájának 1919. okt. 3-i jelentése.)

Fejér megyében még augusztus 8-án a munkástanácsok kezében volt a hatalom. Vértesbogláron, Vértesdobozon pedig csak augusztus 10-én foglalták el helyüket a régi tisztviselők.[21]

Sopron megyében a csornai járásban a főszolgabíró csak augusztus 11-én követelte, hogy most már a régi képviselőtestületek mindenképpen vegyék át a hatalmat a munkástanácsoktól. A kései felszólítás kiadása miatt azzal védekezett, hogy még augusztus 7-én is (!) a vármegyei direktóriumtól kapott utasítást.[22]

Veszprém megyében, Lovászpatonán, a plébános szervezett tüntető felvonulást augusztus elseje után. 4-én Pápáról vörös katonák jöttek a községbe a direktórium támogatására. Az ellenforradalmi tüntetés szervezőit letartóztatták. A község lakóinak egy része azonban a plébános uszítására továbbra is zavargást szított. Amikor pedig a vörös katonák és az ellenforradalmárok között harc keletkezett. Az ellenforradalmi akciót leverték, s a tanács még néhány napig helyén maradt.[23]

Tapolcán augusztus 5-én és 6-án került sor harcra. A helyi tanács augusztus 1-e után több embert letartóztatott, akik a hatalom átvételére szervezkedtek. A szabadon maradt ellenforradalmárok Szombathelyhez fordultak segítségért. (Itt ugyanis már augusztus első napjaiban sikerült felállítani olyan erős, ellenforradalmi karhatalmat, amely fegyveres segítséget adhatott a megyén kívüli ellenforradalmi akciókhoz is.) Tapolcára három páncélvonatot küldtek. Heves utcai harc fejlődött ki, amelynek során több ellenforradalmár elesett. A harcban élenjárt a Vörös Őrség egy csoportja. Az ellenforradalmi túlerővel azonban nem tudtak megbírkózni a tapolcai proletárok. A vörösőr-csoport tagjainak nagy részét elfogták, de sokuknak sikerült megszökniök, s ezek sokáig bujdostak a környéken.[24]

Szombathelyről ment ki karhatalom a Vas megyei Jákra is, augusztus 8-án, mert ott is követelték a tanácshatalom visszaállítását. A nép, a munkások követelését azonban »elhallgattatták«.[25]

Kőszegen augusztus 6-án a tiszti karhatalom lefegyverezte a tanácshatalomhoz ragaszkodó munkásokat, de kisebb-nagyobb összetűzések még napokig előfordultak.[26]

A tömegek egy részében megnyilvánult harci készség leszerelése nemcsak a szociáldemokrata kormány bűne volt. Sok helyen a munkástanácsokon belül azok a szociáldemokraták voltak többségben, akik a Tanácsköztársaság idején is nehezítették a proletariátus ügyét. Ezek augusztus 1-e után azon fáradoztak, hogy »megóvják a munkásságot a zavargásoktól« — ahogyan ezt megfogalmazták. Ez a magatartás az ellenforradalom malmára hajtotta a vizet s megnehezítette a harcolók helyzetét is, gyengítette az ellenforrada-

[21] Fejérmegyei Napló. 1919. aug. 13. — MMI. Arch. Fejér m. főisp. ir. 1920—23.
[22] MMI. Arch. Sopron m. alisp. ir. 1919. számnélküli. (A csornai járás főszolgabírájának jelentése 1919. aug. 16-án.)
[23] *Váry Albert:* A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Bpest, 1920. 90. l.
[24] *Deme L.—Keleti J.:* Az ellenforradalom Vas megyében és Szombathelyen. 175. l. — *Váry A.*, i. m. 136. l. — MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 8; *Kelemen B.*, i. m. 441. l.
[25] *Deme L.—Keleti J.*, i. m. 189. l.
[26] Uo. 128—129. l.

lomra irányuló tűz erejét, mert a kommunistáknak, munkásoknak egyben az ilyenfajta szociáldemokrata vezetők ellen is harcolniok kellett.

A jugoszláv csapatoktól meg nem szállt Baranyában, Sásdon például, a direktóriumon belül nézeteltérések voltak a hatalom átadását illetően. A direktóriumi tagok egy kivételével beletörődtek a változásba. Csak Pécsi Mihály, a munkástanács titkára, a forradalmi törvényszék helyettes védbiztosa tiltakozott a többiek megalkuvása és az új rendszer ellen.[27]

Moson megyében még augusztus 9-én is megjelent a szociáldemokrata sajtó. E lap cikkei híven kürtölték világgá a szociáldemokraták jellemző opportunista, áruló politikáját. Az egyik cikk például dagályos stílusban arról írt, hogy »most más eszközökkel, más módszerekkel, de mégis folytatnunk kell a harcot és folytatjuk is és visszük is mindig előbbre a proletárság nemzetközi osztályharcának vörös lobogóját« — de ugyanakkor felszólította a munkásokat, tartózkodjanak »mindennemű rendzavarástól«.[28] Magyaróváron még augusztus 3-án megyei pártkongresszust tartottak. Itt, bár a Tanácsköztársaság bukásával kapcsolatos helyzetet és feladatokat vitatták meg, a szociáldemokraták egyáltalán nem beszéltek további harcokról. A proletárdiktaturáról már úgy emlékeztek meg, mint a múltról: »...mi Magyarország proletariátusa, megtettük a világ proletariátusával szemben a kötelességünket s nekünk a történelem is igazságot fog szolgáltatni s ha jönni fog az igazi, a győzelmes, egy érettebb táborral vivandó proletárforradalom, mi magyarországi proletárok akkor is a legelsők között fogunk harcolni!«[29]. Ez a szociáldemokrata demagógia, kihasználva a tömegeknek a Tanácsköztársasághoz fűződő legnemesebb érzéseit, leszerelte a harcot, a küzdelmet követelő munkásokat. De a szociáldemokrata árulók ezzel nem érték be. Ha a demagóg cikkek és beszédek nem »használtak«, nem riadtak vissza attól sem, hogy egészen nyíltan és leplezetlenül tegyék lehetetlenné a dolgozók akcióit.

Mosonszolnokon augusztus 1-e után az ellenforradalmárok megtámadták a helyi munkástanácsot. Velük szemben fellépett a lakosság egy része, a helybeli vörös őrök, akik helyreállították a munkástanács hatalmát s néhány ellenforradalmárt le is tartóztattak. A megyei direktórium azonban, amely többségében szociáldemokrata volt, szabadon engedte őket azzal a feltétellel, hogy a jövőben nem bontják meg a rendet![30]

A megyei direktórium szociáldemokrata tagjai szerelték le a magyaróvári megmozdulást is. Itt a régi tisztek augusztus 1-e után felvarrott rangjelzéssel jártak. A forradalmi érzelmű legénység fellépett velük szemben és támogatta őket a lakosság is. Ekkor a fehér tisztek egyike parancsot adott tiszttársainak, hogy a tömeg közé lőjenek. Ez annyira felháborította a legénységet és a polgári lakosságot, hogy le akarták fegyverezni az egész tiszti gárdát. És ekkor ismét közbeléptek a szociáldemokrata vezetők: hosszas vita során rávették a tömeget, hogy elálljon szándékától.[31] Ezek a szociáldemokrata vezetők minden módon igyekeztek feleslegessé tenni a püspök

[27] MMI. Arch. Tagyob. 2/19.
[28] Szebb Jövő. Magyaróvár. 1919. aug. 9.
[29] Uo.
[30] Uo.
[31] Uo.

aggodalmait, aki a megye régi urainak és a karhatalom vezetőinek megbeszélésén még tartott a tömegek megmozdulásától.[32] De tevékenységük nem vezetett az általuk kívánt eredményhez. A tömegek elégedetlensége nem csökkent Moson megyében sem, s a karhatalmat szüntelenül fejleszteni kellett.[33] Annál is inkább, mert a munkásságnak távolról sem volt szándékában követni a szociáldemokrata példát. A magyaróvári lőporgyárban például a gyári munkástanács még augusztus 13-án is működött.[34]

Győr megyében a hatalom lényegében augusztus 8-ig átment az ellenforradalom kezébe. De ebben nem sok örömük volt. 12-én már arról tett jelentést az alispán, hogy a kommunista agitáció eredményesen folyik a megyében, »a hatóságok tehetetlenek velük szemben«. »Tisztelettel kérem a kormány intézkedését — írja —, hogy a bolsevikiek ellen az eljárás erélyesebb legyen, mert ha az állapotok így maradnak, Győr vármegye területén egy-két hét alatt a tanácsrendszer újra életbe fog lépni.«[35]

Még a legszélsőségesebb ellenforradalmárok is kénytelenek voltak elismerni, hogy a kormány csak Budapesten van a hatalom birtokában, míg a vidéken a munkásság teljesen kommunista érzelmű.

*

A dolgozó nép számára a hatalom megvédésében a közigazgatás kézbentartása mellett a legfontosabb volt a fegyverek megtartása. A Vörös Hadsereg, Vörös Őrség Dunántúlon maradt szétszórt egységeit, a felfegyverzett munkásszázadokat nemcsak az ellenforradalmi hadsereggel szemben kellett támogatni. Egyes helyeken kísérletet tettek arra, hogy megfosszák fegyvereiktől a vörös őröket, vörös katonákat. Augusztus 5-én őrtilosi ellenforradalmárok támadták meg a határban állomásozó vörös katonákat, hogy lefegyverezzék őket. A vörös katonák azonban nem adták ki kezükből a fegyvert, szembeszálltak megtámadóikkal s ezek közül kettő életét vesztette.[37] Ezeknek a harcoknak azonban nem ez volt a jellemző formájuk. Az esetek többségében a fehér hadsereg egységei kényszerültek arra, hogy harcbaszálljanak a felfegyverzett munkásokkal, parasztokkal.

A felfegyverzett munkások harcaiban különös nehézséget okozott az, hogy a proletárdiktatura fegyveres szerveinél igen sok ellenforradalmi tiszt húzódott meg. Ezek most már többé-kevésbé biztonságban érezvén magukat, határozottan léptek fel s előfordult, hogy egységeiket egyszerűen átkeresztelték fehér csapatoknak, vagy pedig sikerült félrevezetniök beosztottaikat s így átállítani őket az ellenforradalom oldalára. Más esetekben pedig olyan parancsokat hajtattak végre, amelyek az ellenforradalom ügyét szolgálták. S az augusztusi első napok bizonytalanságában nem találtak jelentős ellenszegülésre. Mindez tovább gyengítette az ellenállást.

[32] Győri Hirlap. 1919. aug. 10.
[33] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 8.
[34] Uo. 1919. aug. 12.
[35] MMI. ME. 1919—XXXVII—4226, *Pilch Jenő:* Horthy Miklós. Bpest, 1929. 171. l.
[37] *Váry A.*, i. m. 100. l.

Székesfehérvárott augusztus első hetében több alkalommal is fegyveres harcra került sor. Augusztus 2-án, a helybeli ellenforradalmi tisztek megbeszélésén elhatározták a városban tartózkodó Vörös Őrség egy csoportjának lefegyverzését. Ez a csoport, melynek Gombos Ferenc volt a vezetője, már régen magára vonta az ellenforradalmárok gyűlöletét. Az ellenforradalmárok a 17-es laktanyában csoportosították erőiket. A katonai forradalmi törvényszék elnöke azonban tudomást szerzett a tisztek terveiről, s erről azonnal tájékoztatta a vörös őröket. A vörös őrök elhatározták, hogy megelőzve a fehéreket, ők kezdenek támadást. Géppuskával felszerelve körülzárták a laktanyát. A bent szorult fehér tisztek védekezni voltak kénytelenek. A harc kb. két és fél óráig tartott s végül a tisztek tárgyalásra kényszerültek. A harc megszűntével jelentős részüket letartóztatták.[38] A harcban elesett vörös őröket a székesfehérvári munkástanács ünnepélyesen temettette el augusztus 4-én.[39] Ezen a napon érkezett meg a városba a Vörös Őrség Fabik-csoportja is. Már érkezésük hírére megbeszélést tartott az állomásfőnök és a helybeli fehér fegyveres csapat vezetője: miként lehetne lefegyverezni őket. Tervüket jóváhagyta Craenenbrock is, aki ekkor már Horthy hadseregének egyik egységénél volt vezérkari főnök. Augusztus 4-én a fehérek megkísérelték leszerelni a vörös őröket, de ez még fegyveres harc árán sem sikerült. Amikor pedig híre jött annak, hogy a román megszálló csapatok közelednek a városhoz, a fehérek páncélvonataikkal együtt azonnal elvonultak.[40]

Az ezt követő napon, augusztus 5-én, ülést tartott a direktórium. Kommunista tagjai, elsősorban Velinszky László tanító, azt követelték, hogy fegyverezzék fel a proletárokat. A szociáldemokraták azonban itt is ellenezték a harcot. A leghatározottabban elutasították a kommunisták követelését, sőt nem átallották útszéli módon gyalázni a diktatúrát. A kommunisták javaslatával szemben a polgársággal való megegyezést, együttműködést követelték.[41] A kommunisták nem tudták keresztülvinni javaslatukat. Augusztus 6-án már csak egy nagyobb katonai csoport volt a városban: 200 beteg vörös katona. Ezeket az ellenforradalom könnyen harcképtelenné tette. A vörös katonák barakkórházban voltak elhelyezve s betegségük miatt nem szállhattak szembe a fehérekkel. Ennek ellenére az ellenforradalom mégis úgy beszélt elfogatásukról, mint hőstettről: »Felesleges vázolnunk — írta az egyik ellenforradalmár —, hogy micsoda életveszélyes és bátor teljesítmény volt ez«, ti. a beteg, magukkal tehetetlen vörös katonák lefegyverzése.[42] A forradalmi erők számára jelentékeny veszteséget jelentett ezekben a harcokban az, hogy a II. hadtest nagy részét parancsnokai átállították az ellenforradalom oldalára, s így az már nem támogathatta őket.

A Dunántúl nyugati részében, Szombathelyen, a helyi ellenforradalmi tisztek a Tanácsköztársaság bukásának hírére azonnal intézkedéseket tettek. A tömegek fegyveres akcióitól való félelmükben elrendelték a lőszerraktárak fokozott őrizetét, a csapatok szigorú együtt tartását.[43] Augusztus 2-án a

[38] *Juhász Viktor:* A proletárdiktatura és előzményei Székesfehérváron. 331—335. l. és MMI. Arch. Fejér m. főisp. biz. 1920—3.
[39] *Juhász V.*, i. m. 342. l.
[40] Uo. 338—340. l.
[41] Uo. 344—345. l.
[42] Uo. 345. l.
[43] *Deme L.—Keleti J.*, i. m. 156—157. l.

tisztek egy csoportja, amely feltételezhetően a MOVE-hoz tartozott, szabadon bocsátotta azokat a politikai foglyokat, akiket a muraszombati és egyéb ellenforradalmi akcióban való részvételért tartóztattak le még augusztus előtt. A letartóztatottak őrzésére kirendelt három vörös őr megkísérelte megakadályozni kiszabadításukat, de a túlerővel szemben ez nem sikerült.[44]

Az ellenforradalmárok mindenütt gyáván viselkedtek, ha nem voltak bizonyosak túlerejükben. Határozott fellépésre akkor szánták el magukat, amikor az ellenforradalmi hadsereg nagyobb egységeitől fegyveres segítséget kaptak. Harci erényeket, vakmerő vállalkozásokat, bátorságot náluk nem találunk. Mindennek az oka, alapja a néptől, a nép megmozdulásaitól való félelmük volt.

Ez jellemezte a helyzetet Szombathelyen is. A helyi ellenforradalmi tisztek és volt városi urak szervezkedését — ahogyan ők maguk megállapították — »igen szomorú részvétlenség« kísérte. A maguk erejét és Lehár csapatát nem tartották elég erősnek ahhoz, hogy ekkora erővel támadóan lépjenek fel a tömegekkel szemben. Siófokról vártak segítséget, fegyveres erőt.[45] Így aztán augusztus 3-án is még csak határozatot hoznak arról, hogy most már »feltétlenül cselekedni kell. Mégpedig . . . a még kezükben levő hatalmat kell kicsikarni (ti. a munkástanács kezében levő hatalmat — K. N. Zs.) és a fegyvereket a vörösöktől elvenni . . .«[46] A határozatok ellenére sem léptek fel, hogy terveiket végrehajtsák. Ilyen körülmények között a szombathelyi munkásság jól kihasználhatta volna az ellenforradalmárok gyávaságát, tétovázását saját pozíciójának erősítésére.

A munkástanács szociáldemokrata tagjai azonban ezt lehetetlenné tették, s megkönnyítették az ellenforradalmárok útját a hatalomhoz. Augusztus 4-én tárgyalást kezdtek a fehér tisztekkel. Megpróbáltak ígéretet kicsikarni arra, hogy Szombathelyen a fehérek tartózkodni fognak terror-cselekedetektől. Opportunizmusuk, árulásuk keserves eredményét, a tomboló fehér terrort azonban hamarosan megismerték, mert augusztus 6-án megkezdődtek a letartóztatások Szombathelyen is.[47] A forradalmi törvényszék elnöke, Cink, magára maradt azzal a követeléssel, hogy tartóztassák le az ellenforradalmi tiszteket. A direktórium szociáldemokrata tagjai elutasították ezt. Cinknek menekülnie kellett az ellenforradalmárok elől. A direktórium szociáldemokrata elnöke pedig még az nap este egy munkásgyűlésen szégyenletes módon arra akarta rábeszélni a munkásokat, hogy ne gondoljanak fegyveres ellenállásra.[48] A direktórium áruló magatartásából az ellenforradalmi tisztek arra következtettek, hogy a tömegek nem elég erősek, hogy nem gondolnak ellenállásra. Így aztán megkezdték tevékenységüket. Elsőnek, augusztus 4-én a helyi fegyveres erőnél eltörölték az »elvtárs« megszólítást, megtiltották a politikai megbízottak működését.[49] A vörös katonák lefegyverzését azonban csak csellel merték végrehajtani. Az akkori Petőfi laktanya 18. pótzászlóaljából például szabadságra küldték a megbízható vörös katonákat, hogy így szabaduljanak meg tőlük. A Lenin laktanyában elhelyezett újonc-zászlóaljat

[44] Uo.
[45] Uo.
[46] Uo. 159. l.
[47] Uo. 182. l.
[48] Uo. 160—163. l.
[49] Uo. 160—163. l.

pedig úgy szerelték le, hogy oktatás címén fegyvereiket egy terembe gyűjtve össze, elkülönítették őket.[50]

Augusztus 6-án azonban nagyobb számú vörös katonaság érkezett Szombathelyre. A fehér tisztek, akik már ismét felvarrott rangjelzésssel járkáltak, nem merték fogadni a vörös katonákat és az utcán is messze elkerülték őket. A katonaság »rendben, izzó vörös nótákat énekelve vonult be a városon keresztül a lovassági laktányába«. A vörös katonák a laktanyaőrség tagjairól letépték a rangjelzéseket és megkísérelték leszedni a tisztekét is. Végül is fegyvers összetűzésre került sor, amelynek során a fehérek túlereje győzött. A vörös katonák közül azonban elég soknak sikerült fegyveresen megszöknie.[51]

Sopronban a munkászászlóaljakkal kellett fegyveres harcot vívnia az ellenforradalomnak. »A Ferenc József laktanyában levő munkászászlóaljak abban reménykedve, hogy a diktatúra, illetve a szocialista uralomnak még nem fellegzett be . . . nem akarták a fegyvereket kezükből kiadni.«[52] A fehérek fegyveres támadását dinnyeberki Bozó Pál ezredes készítette elő. Augusztus 4-én 850 főnyi csapata »óvatosan, elővigyázattal, egymásközt kellő távolságot hagyva« vonult a laktanyához, azt körülzárta és csak kemény harcok árán, ostrommal tudta bevenni. A laktanyában védekező munkások hősiesen küzdöttek, de az ellenforradalmi túlerővel szemben csak másnap estig tarthatták magukat.[53] Az az ellenforradalmi munka, amely ezt a harcot tárgyalja, itt le is zárja a munkások lefegyverzésének történetét. Az olvasó azt gondolhatná, további összetűzések már nem voltak. De más forrásból eredő adatainkat vizsgálva kiderül, hogy a könyv szerzője egyszerűen elhallgatta a későbbi eseményeket. Egy katonai helyzetjelentésből ugyanis kitűnik, hogy a soproni munkásság lefegyverzése még augusztus 10-én is »folyamatban van«, [54] tehát 4-én és 5-én a munkásságnak csak egy része tette le a fegyvert! És ugyanígy elhúzódott az ostfiasszonyfai lőszertelep őrségével folytatott harc is.[55]

Még a gyakran igen szűkszavú jelentések is beszámoltak arról, hogy augusztus 20-án, a Sopron megyei Repczeszemere községben »csekély kommunista mozgalom« volt, amely »páncélvonat segítségével letöretett«.[56] Bár erről az eseményről e mondatnál többet nem tudunk, mégis elgondolkoztató, hogy egy kis falu »csekély kommunista mozgalmá«-nak leverésére páncélvonatot küldtek ki!

Veszprém megyében augusztus 1-e után az ellenforradalom lovasjárőrök szervezésére kényszerült, mert ». . .kisebb alakulatok és főcsapataiktól elszakadt szakaszok egyes helyeken, így Devecser környékén még bujkálnak az erdőkben . . .«[57] Bujdosó vörös katonák tanyáztak Tapolcza és Martonvásár környékén is.[58] Azok a fegyveres vörös katonák, vörös őrök, akiknek

[50] Uo. 165—166. l.
[51] Uo. 177—180. l.
[52] *Mayer Géza*, i. m. 140. l.
[53] Uo.
[54] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 10., HL. Szombathelyi katonai körletparancsnokság ir. 1919. 17. csomó. (Távirat 1919. aug. 9-én a parancsnokságról a Honvédelmi Minisztériumba.)
[55] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 10.
[56] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 20.
[57] Uo. aug. 12.
[58] HM. 1919. 5. csomó. Hírsz. oszt. 1919—100., Győri Hírlap, 1919. aug. 22.

sikerült megmenekülniök az ellenforradalmi hadsereg elől, hosszú ideig nem adták meg magukat. A Dunántúl regényes vidéke, a Bakony sűrű erdeje elrejtette őket üldözőik elől, mint egykor a bujdosó szegénylegényeket is. Bár augusztus közepén fegyveres harcban verték le az ajkai, csingervölgyi bányászokat is, még ezután is a megye jónéhány községében »nyugtalanságok merültek fel«.[59]

A vörös katonák, vörös őrök harca egész augusztus hónapban folyt. Augusztus 15-én a katonai helyzetjelentés arról számolt be, hogy »A még elszórtan erdőkben és félreeső községekben bujkáló« csoportok »lefegyverzése úgyszólván már a végéhez közeledik«.[60] (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az ellenforradalom, amikor a tömegekkel folytatott fegyveres harcáról beszél, következetesen a »lefegyverzés« szót használja. Ezzel igyekszik leplezni azt a tényt, hogy az esetek többségében csak hosszú harcban sikerült megfosztania fegyvereitől a népet.) Ez azonban ekkor még inkább ellenforradalmi kívánság, mint valóság volt. Baranya megyében még augusztus 25-én is voltak bányászokból álló fegyveres csoportok.[61] Az alsónánai jegyző szeptember 12-i jelentése pedig azt tanúsítja, hogy vörös katonák tartózkodtak még szeptember elején is a demarkációs vonal mentén.[62]

A Dunántúl déli szegélyén húzódó demarkációs vonal mentén jelentős forradalmi fegyveres erő volt. Ennek felszámolására Horthy nagy gondot fordított: »A magyar nemzeti hadsereg fővezérség rendelkezésére álló csapatokból ezidőszerint (1919. augusztus 5-én.—K. N. Zs.) francia beleegyezéssel egy gyalogszázad, egy csendőrkülönítmény és az eddigi törzsszázad (120 tiszt) lett arra felhasználva, hogy a demarkációs vonaltól visszamenő vörös erőket kövesse, őket megállásra bírja, a vörös elemektől megtisztítsa.«[63] A demarkációs vonal legalább egy részének kézbentartása igen fontos volt a Tanácsköztársaság híveinek. Ez volt az a kapu, amelyen át az üldözés, a kegyetlen terror elől elmenekülhettek a megszállott Baranyába. A jugoszlávok által megszállt Baranyába való menekülés két rossz közül a kisebbiket jelentette számukra. Bár a jugoszláv burzsoázia igyekezett elfojtani az egyre forradalmasodó munkásmozgalmat s nem volt kíméletes a kommunistákkal szemben, távolról sem volt olyan a helyzet a megszállt területeken, mint a tomboló fehér terror világában. Ezért az egyszerű munkások, dolgozó emberek a fehér terror elől Baranya megye déli részébe menekültek. Az a kb. 1500 vörös katona, bányász, aki Komlón gyülekezett, szintén Pécs felé lépte át a demarkációs vonalat.[64]

A fegyveres harcok jelentős része nagyobb városokban, bányavidékeken folyt. Ipari munkások, bányászok álltak a harc élvonalában. De támogatták őket a szegényparasztság tagjai is. Így érhették el azt, hogy heteken át nem hallgattak el a munkáshatalomért harcoló fegyverek.

[59] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 10., aug. 14., Budapesti Közlöny, 1919. aug. 15.

[60] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 15.

[61] OL. ME. 1919—XXV. II—4207. Idézi: Az ellenforradalom uralomrajutása... 145. l.

[62] MMI. Arch. Tolna megye alisp. ir. 1920. rendezetlen. (Az alsónánai jegyző 1919. szept. 12-i jelentése.)

[63] MMI. Arch. A. II. 8/18. Horthyék úgy vélekedtek, hogy a Vörös Hadsereg legénységi állományának jelentős része is hajlandó átállni hozzájuk úgy, ahogyan azt nem egy tiszt megtette.

[64] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 8.

Az ellenforradalom fegyveres bandái kegyetlen bosszúvágytól hajtva szállták meg a Dunántúlt. A hírhedt tiszti különítményeknek, a kulákokból s a társadalom leghitványabb elemeiből összeszedett karhatalmi osztagoknak az volt a feladatuk, hogy kiírtsák a forradalmi szellemet, leverjék, gúzsbakössék a népet. Az alig hatalomra került ellenforradalom félelemmel és mérhetetlen gyűlölettel eltelve a forradalom iránt, mindenképpen ki akarta törölni az emberek emlékezetéből a Tanácsköztársaság ragyogó emlékét. A tiszti különítmények féktelen kegyetlenkedéseivel, gyilkosságaival akarták megbénítani a népet s növelni a Horthy körül tömörülő ellenforradalmi csoport hatalmát, tekintélyét. Kínpadra vonták a direktóriumi tagokat, vörös őröket, vörös katonákat, munkásokat, parasztokat csak úgy, mint a tanítókat, kishivatalnokokat, ha bármi módon támogatták a munkáshatalmat.[65]

Szekszárdon augusztus 10-én felakasztották a forradalmi mozgalom legjobb helyi vezetőit: Aranyos György kormányzótanácsi biztost, Soós Sándort és hat társát.[66] »Szörnyű volt Bertók elvtársnő, a városi szovjet konyha vezetőjének a meggyilkolása. Mikor fel akarták akasztani, mutatta, hogy teherben van s erre visszavitték cellájába. Mikor a fehér tisztek ezt megtudták, visszamentek a fogházba, elkezdték ütni-verni és kínozni . . . A vérében fekvő asszonyt azután lőtték agyon a vérengző fehér tiszti bitangok.«[67] Néhány nap múlva sortűzzel végeztek ki még hét elvtársat.[68] A katonai helyzetjelentés pedig megállapította: ». . .egész Tolnában rend és nyugalom van«.[69]

Dunaföldváron szegedi fehér tisztek »terrort fejtenek ki, rabolnak, és kivégeznek«.[70] Egy osztag nem is akasztatott, hanem elvitte a deliquenst, hozzátartozóinak pedig megmondta, hogy a holttestet hol lehet megtalálni.[71]

Megrendítő szavakkal emlékezik meg Hamburger Jenő a fehér terror Somogyban véghezvitt borzalmairól. »Nincs a megyének olyan járása, ahol 30—40 embert, javarészt paraszti sorból kinőtt szovjet funkcionáriusokat ki ne végeztek volna . . .« »A sokszáz mártirhalált halt somogyi névtelen közül különösen megemlítendő Latinka Sándor . . . A földművesproletárság bajait, fájdalmát, észjárását nálánál senki jobban nem ismerte. . . Mikor a gyilkos, részeg latrok félholtra verten kihurcolták a nádasdi erdőben levő lövőtérre, megásatták vele a sírját, oda kötötték egy céltáblához, akkor is büszkén vallotta magát kommunistának. Amint a somogyi nóta mondja róla: Állt egyenest, mint a nyárfa, Megsiratja sokszáz árva.« Somogyban halt mártirhalált Tóth József nyomdászmunkás, Lewin Samu és Simon József marcali káplán is.[72]

»1919 augusztus 17-én egy tisztekből álló úgynevezett fehér csapat jelent meg Gyönkön, kik többek között Glöckner Béla tanítót is kommunista

[65] A fehér terror vérengzésére lásd: Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. 1919—1921. — *Karsai E.* — *Pamlényi E.*: A fehér terror. Bpest, Művelt Nép, 1953. stb.

[66] MMI. ME. 1919—XXXVII—4371.

[67] *Kövendi S.*, i. m. 14. l.

[68] *Vendel I.*, i. m. 285. l.

[69] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug 15. .

[70] Uo. aug. 12.

[71] MMI. Arch. A. II. 8/25.

[72] *Hamburger Jenő:* A kaposiak. Proletár. 1920. szept. 16. I. évf. 12. sz. 19—20. l. Közli: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II., már i. m. 8—11. l.

üzelmei miatt 50 botütésre ítélték. Az ítéletet rajta végre is hajtották.«[73] Akadtak olyan tanítók is, akiknek életét kioltották a tiszti különítmények: ». . .a bolsevista eszmék érdekében terrort kifejtő tanító, Krénusz János kéthelyi és Ladin János mesztegnyői tanító a báró Prónay féle karhatalmi alakulat által kivégeztettek«.[74]

Augusztus 21-én Dombováron 12 embert végeztek ki a fehér tisztek, majd innen továbbmenve Tamásiban 11 embert felakasztottak.[75]

Szörnyű kínzásokat kellett kiállniok a letartóztatott kommunistáknak, kommunista érzelmű munkásoknak és parasztoknak Székesfehérvárott is. Egy alkalommal több politikai foglyot Siófokra kisértek át a fehér tisztek. Az úton az egyik fogoly haját petróleummal leöntötte és meggyújtotta egy fehér tiszt. Ugyanez a tiszt Velinszky Lászlót — aki, mint emlékszünk, Székesfehérvárott erélyesen követelte a nép felfegyverzését, a szervezett harcot az ellenforradalommal szemben — »kocsi után kötözve futtatta«, majd társaival együtt agyonlőtte.[76]

A tiszti különítmények olyan vérengzést vittek véghez egész Fejér megyében, hogy a megyei közigazgatási bizottság is szót emelt ez ellen.[77] Maga Friedrich miniszterelnök is megállapította — természetesen nem emberbaráti érzelemből —, hogy Tolna, Fejér és Veszprém megyékben »a közönség legnagyobb felháborodását kiváltó önkényeskedéseket követnek el, sőt népítéleteket provokálva, számos embert kivégeztettek«.[78]

A kivégzések, a terror nem szűnt meg augusztusban, hanem a későbbiekben még fokozódott. Az ellenforradalom antiszemita uszítása nyomán megkezdődött a zsidók üldözése, megkezdődtek a pogromok. »Mióta Lehár ezredes csapatai bevonultak Nyugat-Magyarországba, a soldatesca a legszörnyűbb módon uralkodik és dühöng. Sok ártatlan felet börtönbe vetettek . . . A Dunántúl, Celldömölkön, Jánosházán, Lábodban, Monospatakon, Tapolcán, Kőszegen, Diszelben, Sümegen és Sárvárott fehér gárdák fosztogatást és pogromokat rendeztek, a legszörnyűbb bűnöket követték el parancsnokaik szemeláttára« — írja Halstead ezredes, egy beérkezett jelentést továbbítva.[79]

Országos felháborodást váltott ki a Tapolcán és Diszel községben szeptember elején megrendezett pogrom. Tapolcán egy egész éjszakán át folyt a rablás és vérengzés, majd kézigránáttal, gépfegyverrel felszerelve a fehér gárdisták átvonultak Diszelbe. Hihetetlen kegyetlenkedések után az összes ott levő zsidót megölték.[80]

A fehér terror dunántúli vérengzésének leírása túlnőne e cikk keretein. Az itt elmondott események csak kiragadott példák gyanánt szeretnék érzékel-

[73] MMI. Arch. Tolna megye alisp. ir. 1920. rendezetlen. (Tolna vm. tanfelügyelőjének jelentése. 1920. febr. 21.)

[74] MMI. Arch. Somogy m. főisp. ir. 1920. rendezetlen. (A marcali főszolgabíró jelentése 1919. szept. 26-án.)

[75] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 21.

[76] Nemzetgyűlési Napló. 1945. IV. köt. 789. hasáb. (Bpest, 1952. kiad.)

[77] OL. ME. 1919—XXXVII—3918. Közli: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 179. l.

[78] OL. ME. 1919.—XXXVII—4150. Közli: Uo. 179. l.

[79] OL. KÜM. 1919—77—Bt. vegyes. Közli: Uo. 188—189. l.

[80] MMI. Nyugatmagyarországi kormánybiztos iratai. Vas m. 1920—24. eln. és OL. KÜM. 1919—77—Bt. vegyes. Utóbbit idézi: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 188—189. l.

tetni mindazt a kínt és szenvedést, amit a fehér terror zúdított a dolgozó népre ; azt a kegyetlenséget, dühödt vérszomjat, amivel a fehér tisztek tizedelték népünket.

Nem volt különb a sorsuk azoknak sem, akik internálótáborokba kerültek. Ezeket a táborokat a román megszálló csapatok a magyar ellenforradalmi kormánnyal együttműködve állították fel, szerte az egész országban. A Dunántúlon a hajmáskéri és zalaegerszegi táborba internálták »az állam biztonságára vagy a közrendre és közbiztonságra veszélyes« egyéneket. Az internálótáborokban és a börtönökben igen rossz állapotok uralkodtak. Székesfehérvárott például a megszálló csapatok parancsnoka elrendelte, hogy a letartóztatottakat kenyéren és vizen kell tartani. Ugyancsak itt közbeavatkozásukkal megakadályozták, hogy az ügyészség akár csak ki is hallgassa a foglyokat s gyakran maguknak tartották fenn az ítélkezés jogát.[81]

Népünk legjobbjainak nemcsak a fehér különítmények, de a román burzsoázia megszálló csapatai is veszélyt, szenvedést jelentettek. Együttműködve, közösen írtották a munkás embereket. A dolgozó nép ellenségei örömmel üdvözöltek minden akciót, bárki hajtotta is végre azt, ha az a munkások, a Tanácsköztársaság hívei ellen irányult. Sőt éppen Székesfehérvárott, ahol közismert volt Velinszky László embertelen kivégzése, a foglyokkal való kegyetlen bánásmód, a román burzsoázia csapatainak minden szörnyű tette — az ellenforradalmi sajtó arra bíztatta a lakosságot : »Legyen a megszálló csapat iránt barátságos magatartással, ők nem a mi ellenségeink, hanem a kommunisták megfékezésére jöttek«[82] — e csapatok feladatának, az ellenforradalom hozzájuk való viszonyának aligha lehetett volna pontosabb meghatározást adni.

Az antant jóváhagyta, szentesítette az ellenforradalmi rendszer terrorját, sőt megkísérelte bebizonyítani azt, hogy terror nincs is. Horovitz amerikai ezredes jelentésében megállapította, »hogy az úgynevezett fehér terrorra vonatkozó híresztelések alaptalanok«.[83] Maga az ellenforradalom a kegyetlen üldözés, a terror minden megnyilvánulását »népítélet«-nek igyekezett feltűntetni. Ezeknek az akcióknak azonban semmi közük nem volt a néphez. Ilyen népítéletekre akkor került sor, amikor a fehér tisztek megjelentek egy községben. A sajtó azonban (elsősorban a klérushoz közelálló lapok) azt igyekeztek bizonyítani, hogy fehér terror-csapatok tulajdonképpen nincsenek és a kegyetlenkedések is túlzó hírek csupán, hogy mindaz »ami a Dunántúl történik, az nem egyéb, mint a törvényes rend és nyugalom helyreállítása«.[84] De ma már Horthy maga is kénytelen elismerni : »Nincs alapom ahhoz, hogy szépítsem, ami akkor igazságtalan és kegyetlen tettekben előfordult«. De véleménye szerint »az országot csak egy vassöprű tudta tisztára söpörni«[85] az ellenforradalmi rendszer számára. Meg is tett mindent annak érdekében, hogy kiirtsa a nép legjobbjait. Jelentős karhatalmi erőt koncentrált már augusztus elején a Dunántúl »veszélyesebb« vidékein, s ezeknek az egységeknek

[81] OL. ME. 1919—XXXVI. I.—45. Idézi : Az ellenforradalom hatalomrajutása... 174—175. l.

[82] Fejérmegyei Napló. 1919. aug. 12. (A Peidl-kormány ugyanilyen direkciót adott, amikor augusztus 3-án a román csapatok bevonultak Budapestre.)

[83] HL. MNHF. 1919. iktatlan. Idézi : Az ellenforradalom hatalomrajutása... 189—190. l.

[84] Fejérmegyei Napló, 1919. aug. 17, Új Somogy. 1919. szept. 11.

[85] *Horthy M.*, i. m. 127. l.

lényegében csak helyi feladataik voltak : Tatatóváros on csaknem 400, Veszprémben kb. 200, Szombathelyen több mint 600, Székesfehérvárott kb. 350, Győrött 650, Nagykanizsán több mint 200 főnyi fegyveres erő őrízte az ellenforradalom »rendjét«.[86] Ezeket az egységeket azután igyekeztek kibővíteni. A fővezérség sajtóosztályt állított fel, hogy »a rendszerváltozás előnyeiről, a proletárdiktatúra okozta pusztulásról . . . is tájékoztassa a lakosságot«. Tiszti propagandajárőröket szerveztek, »minthogy a nemzeti és keresztény irányzat ellen . . . titokban űzött, bomlasztó propaganda folyt . . .«[87]

A terror és a propaganda azonban nem érte el célját, az ellenállást nem sikerült felszámolni. Augusztus 28-án Horthy utasítást adott ki : »Felszólítok minden parancsnokságot, hogy a legerélyesebb kézzel azonnal lásson hozzá a még működő kommunista központok letöréséhez . . , amennyiben pedig akár hatóságok, akár egyes vezető állásban levők gyámoltalan puhasággal működnének tovább, azokat állásukból azonnal fel fogom menteni . . .«[88]

De jelentősen megnehezítette az ellenforradalmi hatóságok munkáját az, hogy amikor például megkezdődött a somogyi Vörös Őrség egy csoportjának, az ún. Latinka-század tagjainak tárgyalása, »a közönség indolens és . . .nem siet a hatóság segítségére« vádjaival.[89] Vas megyében ugyancsak azt panaszolja az ellenforradalom, hogy a »közönség« nem siet feljelentést tenni a Tanácsköztársaság helyi támogatói ellen.[90] A becsületes emberek nemcsak hogy nem tettek feljelentéseket a Tanácsköztársaság támogatói ellen, de később sok helyen meg akarták akadályozni azt is, hogy az ellenforradalom bírái ítélkezzenek felettük. Bonyhádon szeptember 8-án kb. 300 főnyi tömeg gyűlt össze, amely a letartóztatott kommunisták szabadonbocsátását követelte. Nagykanizsán ugyancsak ez történt.[91] A győri munkásság küldöttségileg tiltakozott a fogházak állapota s a lecsukottakkal való bánásmód miatt.[92]

A fehér terror kegyetlenkedései ellenére is szaporodtak a tanácshatalom közeli visszaállításáról szóló hírek, amelyek igen gyorsan terjedtek. Erről beszéltek Győrasszonyfán, Szerecsenben, Gyömörén és a Dunántúl mindeni részén.[93] E hírek terjesztése miatt a letartóztatások szaporodtak. Egy kisbérs lakost például azért tartóztattak le, mert azt terjesztette, hogy a Vörök Hadsereg már megindult Bécsből, hamarosan itt lesz »s akkor ismét fogun virágozni, újra emberek leszünk, nem olyan elnyomottak, mint jelenleg vagyunk«.[94] Ezek a hírek a tömegek vágyát, kívánságát fejezték ki. Nem voltak teljesen alaptalanok azért, mert a népi ellenállás harcaiból nőttek ki. A harchoz újabb erőt adó hírek mellett egyre többhelyen csendült fel az Internacionálé harcos dallama is. Ezt énekelték a bányászok lakta Csér és Kesztölcz községekben s erről ad hírt Tolna megye katonai parancsnokának a bonyhádi főszolgabíróhoz írt levele is. Utasítja a főszolgabírót, hogyha

[86] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 9.
[87] *Pilch Jenő:* Horthy Miklós. 199. l.
[88] MMI. Arch. Völgységi járási iratok. 1919—14. biz.
[89] Új Somogy. 1919. szept. 12.
[90] Vasvármegye. 1919. aug. 29.
[91] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések, 1919. szept. 10., HL. Kaposvári kat. ker. parancsnokság. 1919. 23. csomó. 1. és MMI. HM. Főv. 6. csomó. 1919—II/b. 262.
[92] MMI. ME. 1919—XXXVII—4920.
[93] Győri Hírlap. 1919. aug. 14., szept. 3., nov. 6.
[94] MMI. Komáromm. alisp. ir. 1919. rendezetlen. (Kisbéri csendőrörs jelentése 1919. okt. 21-én.) Ilyen letartóztatásról ad hírt még : MMI. Völgységi járási iratok. 1919, rendezetlen. (A kisvejkei csendőrörs jelentése 1919. szept. 14-én.)

összejövetelek, táncmulatságok megtartására engedélyt ad, erről értesítse azonnal a katonai parancsnokságot is. Ugyanis legutóbb »a protestáns kör mulatságán a közönség az 'Internationale'-t énekelte«.[95] Tárkány községben, Bábolna mellett, arató munkások énekelték az internacionálét és »le a burzsujokkal«, »le a papokkal« jelszavakkal tüntettek. Természetes, hogy azonnal katonaságot hozattak ellenük, »rendcsinálás céljából«.[96]

Az ellenforradalom rendjének megteremtésében részt vett a klérus is. Nem elégedtek meg azzal, hogy az ellenforradalom bíróságai a vádlottak padjára ültették a legjobb pedagógusokat. A győri püspök például körlevélben szólította fel »kifogástalan érzelmű« tanítóit, hogy sürgősen jelentsék hozzá azokat, akik a Tanácsköztársaság mellett kiálltak. A maga részéről is fontosnak tartja, hogy »ellenük a szükségesnek mutatkozó intézkedéseket« megtegye.[97]

*

Augusztusban lezárult az ellenforradalommal szembeszálló munkások és parasztok harcának első szakasza. S ennek a harcnak voltak eredményei: a direktóriumok általában helyükön maradtak augusztus 10—15-ig s ekkor sem mondtak le önként, a fegyveres küzdelem pedig csak augusztus végére szűnt meg. Ha számba vesszük az ismeretes adatokat, nem találunk egyetlen olyan dunántúli megyét sem, ahol harcokra ne került volna sor, ahol az ellenforradalom minden ellenállás nélkül átvehette volna a hatalmat. Számos olyan város akad, ahol a harc méretei kimagaslóak voltak, több napig elhúzódtak. E néhány hét eseményeinek igazi jelentőségét azonban elsősorban nem az egyes, helyi megmozdulások kisebb vagy nagyobb méretében kell keresnünk. Igazi erejük abban volt, hogy szinte egyidőben jelentkeztek a Dunántúl sok helységében s ezekkel az akciókkal szinte nap mint nap kellett számolniok az ellenforradalmároknak.

Az ellenállás, bár kétségtelen eredményeket ért el, nem vezethetett sikerre. A munkáshatalom visszaállítása a tanácskormány lemondása után már nem volt lehetséges. Gyengítette az ellenállást a tomboló fehér terror. Azt mondhatjuk, hogy az országnak ebben a részében is kiírtották a nép vezetőit, s nem kímélték a harc közkatonáit sem. A nép magárahagyatottsága, a vezetés hiánya, a kegyetlen terror, a nemzetközi ellenforradalom Horthyt támogató politikája végül is megtermette a maga keserű gyümölcsét. Az ellenforradalom azonban nem érte el végső célját. A munkásság, a szegényparasztság egy része nem hajtott fejet az ellenforradalom előtt, küzdött ellene a későbbiekben is.

II

Az augusztusi harcokkal egyidőben az ellenforradalom megkezdte a Tanácsköztársaság hagyatékának módszeres felszámolását, saját hatalmának építését. A sok helyütt megmutatkozó fegyveres ellenállás kíméletlen verésével, a politikai hatalom visszaszerzésével egyidőben az ellenforradalom adást indított gazdasági vonalon is.

[95] MML. Völgységi járási iratok. 1919. rendezetlen. (Tolna vm. katonai parancsnoka a bonyhádi főszolgabíróhoz. 1919. nov. 29.)
[96] HL. Székesfehérvári katonai körletparancsnokság. 1919. iktatlan.
[97] OL. Győri püspöki körlevél. 1919. szept. 10.

A Peidl-kormány rövid fennállását arra használta fel, hogy megsemmisítse a Tanácsköztársaság intézkedéseinek jelentős részét. A bérházakat visszaadta régi tulajdonosaiknak s megkezdte a proletár családok kilakoltatását a burzsoázia lakásaiból. Ezzel együtt felemelte a lakbéreket. Jelentősen leszállította a közalkalmazottak fizetését. Végül pedig megsemmisítette a tanácskormány első és igen fontos intézkedését: az ipari és kereskedelmi vállalatokat visszaadta a régi tulajdonosoknak. A Peidl-kormány készítette elő a földbirtokok visszaadásáról szóló törvényt is.

Az ellenforradalmi kormányok folytatták és befejezték azt, amit a Peidl-kormány megkezdett. A nagybirtokokat, a nép által meghódított földeket visszaadták a régi tulajdonosoknak. Míg a tőkések, gyárosok, földbirtokosok győzelmi tort ültek, a dolgozó népre a nélkülözés, nyomor várt. Már augusztusban megszűntették a munkanélküli- és szénsegélyt, majd megkezdték a munkások elbocsátását a gyárakból és a bányákból. A munkanélküliség hatalmas méreteket öltött. A szakszervezetek már októberben 114 000 munkanélkülit tartottak nyilván.[98] Pápán több mint 1100 munkás állt munka nélkül s családtagjaikkal együtt így összesen kb. 4—5000-en voltak kitéve a nyomorúságnak, éhezésnek.[99] Nem sokkal volt jobb a helyzetük azoknak a munkásoknak, akik bent maradhattak a gyárakban. A 8 órás munkaidőt a legtöbb helyen meghosszabbították, a bányászokét 12 órára emelték fel, a béreket pedig 50%-kal csökkentették.[100] Mindehhez hozzájárult még az infláció gyors növekedése, amely teljesen értéktelenné tette a munkások verejtékkel szerzett csekély keresetét is.

Ugyanilyen módszereket használt az ellenforradalom a mezőgazdasági munkásokkal szemben is. A nagybirtokok visszaadása régi tulajdonosaiknak — ismét a régi helyzetbe juttatta a földmunkásokat. Svastits ideiglenes somogyi kormánybiztos — aki maga is földbirtokos volt, s már a Károlyi-kormány idején tiltakozott a földosztás ellen — szeptember 2-án elrendelte a használatra kiadott földek visszavételét, s ráadásul a földbirtokossal szemben kártérítésre kötelezte a nincsteleneket. Ez azt jelentette, hogy munkájuk, anyagi befektetésük minden haszna a földbirtokosoké lett. A rendelet augusztus hónapra visszamenően leszállította a napszámbéreket. Férfiaknál 35—40 koronáról 15-re, nőknél 25—30 koronáról 10-re. Ezzel együtt szeptemberre tovább csökkentette a napszámbért 12, illetve 8 koronára. Ilyen módon a földmunkások bére a Tanácsköztársaság idején kapott összeg 25—30%-ára csökkent.[101] A napszámbér csökkentését kiegészítették a gabonajárandóság nagyarányú leszállításával.[102] A nincstelenség és nyomor látogatta a dolgozó emberek házait.

A gazdasági jellegű intézkedéseket, rendeleteket nyomon követték a Tanácsköztársaság hagyatékának további felszámolását előíró utasítások, intézkedések a régi rend visszaállítására.

Az ellenforradalom fokozott ütemben igyekezett kiépíteni fegyveres erejét. Sor került a polgárőrség szervezésére, a reguláris hadsereg kiegészítésére.

[98] Az ellenforradalom hatalomrajutása... 41. l.

[99] MMI. A. XIII. 2—1919. Idézi: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 147—149. l.

[100] Az ellenforradalom hatalomrajutása... 41. l.

[101] MMI. A. XIII.—3—1919/3. Idézi: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 149—152. l.

[102] Magyar Rendeletek Tára. 1919. II. köt. 684—685. l.

Augusztusban a hadsereg szervezése még önkéntes alapon történt, de szeptembertől kezdve már sorozással biztosították a szükséges létszámot. Rendelet írta elő a fegyverek, katonai ruházati cikkek beszolgáltatását. S mindenfajta ellenállással szemben ott fenyegetett a statárium.

Történelmünkben talán még soha nem volt olyan kiszolgáltatott, megalázott a magyar nép, mint 1919 őszén. Drákói rendszabályokkal, statáriummal, terrorral akarta az ellenforradalom végleg gúzsbakötni, leigázni. A tömegekre zúdult szenvedés és nyomor olyan nagy volt, mint talán még soha. S így, bár a fegyveres harcot leverte az ellenforradalom, s kiírtotta a nép legjobbjait, az ellenállás az ellenforradalommal szemben mégsem szűnt meg. A munkáshatalom szeretetét és emlékét nem tudta kiírtani az ellenforradalmi terror, viszont minden cselekedete növelte a nép elkeseredését, gyűlöletét.

A munkások és parasztok nem hagyták válasz nélkül az ellenforradalom egyetlen intézkedését sem. Fellángoltak a bérkövetelő mozgalmak, a sztrájkok — nem kis félelmére az ellenforradalomnak. Ezek a gazdasági mozgalmak objektíve is akadályozták az ellenforradalom gazdasági megerősödését. De nem kis »veszélyt« jelentettek azért is, mert a munkások gazdasági követelései általában politikai kívánságokkal párosultak.

A dunántúli bányászok már augusztusban akcióba léptek. Tatabányáról egyre-másra küldték az aggodalmas jelentéseket a bányászok »fenyegető hangulatá«-ról. Majd beszámoltak arról, hogy a munkások mindenképpen meg akarják akadályozni a kifejtett szén elszállítását. A bánhidai vasútállomás főnöke augusztus 9-e körül nagyobb karhatalom kirendelését kérte, hogy biztosítani tudja a szállítmányokat. A bányászok ugyanis lövöldöztek a szenet szállító vonatra és vasutasokra s azzal fenyegetőztek, hogy megtámadják az egész vonatot.[103] Körülbelül ezekben a napokban léptek sztrájkba a nagymányoki bányászok. Sztrájkjukat a Bonyhádról kapott karhatalmi segítséggel leverték ugyan,[104] de a bányászok nem adták fel a küzdelmet. A sajtó beszámol arról, hogy Tatabányán augusztus 17-én bányatűz ütött ki, s emiatt a termelés csökkent. De ettől eltekintve is, az átlagtermelés csak 50%-a az elmúlt évi novemberi szénmennyiségnek.[105] Ugyanitt »a munkások tömegesen beteget jelentenek, hogy magukat a munka alól kivonják«.[106] Az augusztusi akciók csak előjátékát jelentették annak a hatalmas sztrájkmozgalomnak, amely szeptemberben kibontakozott. A fegyveres alakulatok jelentései szinte naponta foglalkoztak a bányászok helyzetével, hangulatával.

A szeptemberi események egyik előhírnöke volt a sopronvidéki kőszénbányák munkásainak sztrájkja, 2-án.[107] Néhány nap mulva azonban, szeptember 6-án szárnyra kelt a hír s bejárta az egész Dunántúlt, az egész országot: sztrájkba léptek Tatabánya, Felsőgalla, Nagymányok, Szászvár, Komló bányászai. A bányászok e hatalmas méretű sztrájkkal tiltakoztak a kegyetlen munkarend, a munkaidő meghosszabbítása, a bérek letörése ellen. Gazdasági követeléseikhez hozzákapcsolták azt a kívánságukat, hogy bocsássák szabadon a letartóztatott kommunistákat. A bányászok hősiesen

[103] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 9.

[104] MMI. Völgységi járási iratok. 1919. rendezetlen. (A főszolgabíró 1919. aug. 11-én kelt távirata.)

[105] Esti Hírek. 1919. aug. 18.

[106] HL. Kaposvári kat. ker. parancsnokság. 1919. 23. csomó. (823/1 hadm. távirat, 1919. aug. 23.)

[107] HL. HM. 5/a. oszt. Helyzetjelentés. 1919. szept. 2.—903/1.

szembeszálltak a hatalmas túlerőben levő csendőrökkel, katonai századokkal. Tatabányán a csendőrsortűz 4 bányász életét kioltotta, 26 nehezen, 3 pedig könnyebben megsebesült. De nemcsak Tatabányán, hanem a többi dunántúli bányavidéken is harcra került sor és sehol sem kímélték a bányászok életét. A fővezérség és a megyei hatóságok közös erővel igyekeztek elfojtani a sztrájkot. A bányászok nem voltak hajlandók engedményeket tenni, ellenállásukat tehát sortűzzel, erőszakos besorozással, munkásosztagok szervezésével nyomták el.[108] S bár az év folyamán ilyen hatalmas megmozdulásra már nem került sor, az ellenforradalom mégis tartott a bányászok további akciójától. Jól sejtette, hogy gyűlöletük tüze nem aludt ki, s alkalmas időben ismét lángra lobban.

Októberben a jelentések arról számoltak be, hogy a bányászok hangulata »nyomott« s »a kommunizmus visszaállítását kívánják«.[109] Hírek jöttek arról is, hogy új sztrájkok vannak készülőben.[110] Később, amikor a párt illegális tevékenysége megindult, a bányászok harca is nagyobb lendületet kapott. Megmutatkozott ez a széntermelés alakulásában is. 1920 első felében a széntermelés nagyot esett. »...míg békében a széntermelés napi 8—900 waggon között váltakozott, addig május előtt, már 250—400-ra csökkent s miután a május 1-i közös zászlós felvonulás betiltatott, V/6-án 160, V/4-én 182, V/5-én 145 waggon termeltetett csak ki.«[111] Elszaporodtak a bányatűzesetek is, amelyek a kommunisták által vezetett munkások szabotázsakciói voltak. A nagymányoki bányatűz például hónapokra visszavetette a munkát és többmilliós kárt okozott a bányatulajdonosoknak.[112]

Az ipari munkásokhoz hasonlóan a falusi szegények szintén megkísérelték a harcot gazdasági vonalon is az ellenforradalom ellen. Mosonújfaluban már augusztus 12-én aratósztrájk tört ki.[113] Szeptemberben pedig Somogyban »általános a panasz, hogy a vármegye területén a mezőgazdasági és egyéb közérdekű munkálatok fennakadást szenvednek azért, mert a munkások nem akarnak munkába állni«. Az agrárproletárokkal szemben éppen olyan eszközöket használt az ellenforradalom, mint az ipari munkásokkal. A somogyi főispán elrendelte, hogy mindazokat, akik még nem vállaltak munkát, szólítsák fel erre. Ha azonban vonakodnának munkábaállni a napszámosok, mezőgazdasági munkások, akkor karhatalommal kell őket munkavállalásra kényszeríteni.[114]

Gazdasági sztrájkok sok esetben kifejezetten politikai célokkal is létrejöttek. November 10-e táján például »Sörnyepusztán (Kaposvártól 20 km északnyugatra) a cselédség sztrájkba lépett azon okból, mert a híresztelt kormányválság megoldásaként a cselédség a proletárdiktatura visszatértét véli és várja!«[115]

[108] MMI. HM. 1919. 7. csomó. 1919—39—VIII—3—676. 300., és Az ellenforradalom hatalomrajutása... 42—43. l.

[109] MMI. HM. 1919. 5. csomó. Főv. 1919—I/a—2051.

[110] MMI. Völgységi járási iratok. 1919. rendezetlen. (Kaposvári kat. körzetparancsnokság jelentése. 1919. okt. 25.)

[111] MMI. HM. 8. csomó. 1920. M. C. 1. 100. 113.

[112] MMI. Tolna m. alisp. ir. 1921—3736.

[113] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 12.

[114] MMI. Somogy m. főisp. ir. 1919. rendezetlen. (A főispán 1919. szept. 11-i körlevele a járási főszolgabírákhoz, a kaposvári polgármesterhez.)

[115] MMI. Nyugatmagyarországi kormánybiztos iratai. Vas m. 1919. rendezetlen. (Szombathelyi kat. körzetparancsnokság biz. jelentése 1919. nov. 3.)

A Tanácsköztársaság idején élvezett szociális és anyagi juttatásokra való igény miatt került sor arra, hogy néhol a mezőgazdasági napszámosok otthagyták a munkát a cipő, ruhahiány és rossz lakásviszonyok miatt.[116]

A mezőgazdasági munkások a munkamegtagadások, a magasabb bérek, jobb ellátás követelése mellett felléptek azzal az igénnyel, követeléssel is, hogy az ellenforradalom váltsa valóra korábbi igéretét: a földreformot. A földreformot követelő mozgalom népszerűségében és kiterjedtségében egyre gyarapodott. Az ellenforradalom a Tanácsköztársaság idején hazug módon ígérgette a földreformot is, hogy megnyerje magának a parasztságot, de a földkövetelést egyáltalán nem akarta kielégíteni. Az erőteljes követelés, a nép hangulata azonban arra késztette Rubinek földművelésügyi minisztert, hogy leiratot küldjön ez ügyben a kormánybiztosokhoz. A leirat arra kéri őket, hogy a parasztság lecsendesítése érdekében legalább a használatra kiadott földek visszavételét szűntessék be egy időre.[117] A nagybirtokosok a leghatározottabban tiltakoztak minden földreform-terv ellen. A tömeghangulat nyomására azonban olyan nyilatkozatot tettek, amely látszólag e mellett szól: »...megértve a kor szellemét, a föld arányosabb elosztását célzó földbirtokreformot szükségesnek tartják és oly birtokreformnak, mely a magántulajdon tiszteletben tartásával minden közgazdasági szempontot figyelembe vesz, törvényes úton való megalkotását teljes erejükből támogatni készek...«[118] E sok megszorításból azonban világosan megérthették a földnélküliek, hogy az ellenforradalom kezéből nem várhatnak földet.

Amikor a tömegek jelentős része szembehelyezkedett az ellenforradalmi rendszerrel s annak intézkedéseivel, kitartóan ragaszkodott a Tanácsköztársaság rendelkezéseihez, emlékéhez. Augusztus végén rendelet jelent meg arról, hogy a Tanácsköztársaság idején előállított nyomdai termékeket be kell szolgáltatni, meg kell semmisíteni. Az esetek többségében a közigazgatási szervek olyan jelentéseket tettek felsőbb hatóságaikhoz, hogy járásuk, városuk területén ilyen anyag egyáltalán nem létezik. Tolna megye völgységi járásában sehol nem találtak kommunista sajtóanyagot — legalábbis a jelentések szerint. Mindez felettébb valószínűtlen, annál inkább, mert voltak esetek, amikor éppen ilyen sajtóanyag rejtegetéséért büntettek meg embereket. Srassznik Fanni gyárimunkásnőt például azért tartóztatták le, mert a Tanácsköztársaság bukása után »vörös zászlókat, kommunista jelvényeket rejtett el, azt hirdetvén, nemsokára napvilágra fognak azok kerülni, mert újból felüti fejét a Kommun«.[119] Kommunista könyvek és brosurák rejtegetése miatt vonják felelősségre Vadas Péter és Horváth Kertész István kőművessegédeket is, [120] jóval később, 1920 végén. Teljesen nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság idején megjelent könyvek, újságok egy részét a lakosság a terrortól való félelmében megsemmisítette, más részük azonban olyan rejtekhelyekre került, ahová annak idején a Kossuth-bankókat dugta el a nép.

[116] MMI. Somogy m. főisp. ir. 1920. rendezetlen. (A Mezőgazdasági Ipari Rt. kaposvári bérlete intézőjének levele 1919. dec. 20.)

[117] OL. FM. 1919—29—85 900. Idézi: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 160—161. l.

[118] Új Somogy. 1919. okt. 10.

[119] MMI. Nyugatmagyarországi kormánybiztos ir. Vas m. 1919. rendezetlen. (A szombathelyi rendőrkapitányság jelentése 1919. aug. 14.)

[120] MMI. Tolna m. alisp. ir. 1921. rendezetlen. (Simontornyai őrsparancsnokság jelentése 1920. dec. 23.)

A Tanácsköztársaság idején a forradalmi újságok, könyvek nemcsak a családokhoz jutottak el, de bekerültek az iskolák könyvtáraiba is. A klérus, mely ádáz ellensége volt a forradalomnak, a munkásemberek felvilágosításának, művelésének, s amely minden erejével támogatta az ellenforradalmi rendszert, a saját hatáskörében szintén fellépett a kommunista sajtó megsemmisítéséért. A győri püspök körlevélben szólította fel papjait, az egyházi iskolák igazgatóit, hogy személyesen járjanak el a kommunista sajtótermékek megsemmisítésében s erről necsak egyházi hatóságukat, de az állami szerveket is értesítsék.[121] A kommunista sajtó felszámolásával együtt napirendre tűzték az ellenforradalmi sajtó támogatását, vasárnapi gyűjtéseket szerveztek klerikális újságok támogatására. [122] Amikor Pallavicini az ellenforradalmi propagandában való részvételre kérte fel a katolikus papságot, Csernoch hercegprímás teljes támogatásáról biztosította. De a klérus örömmel vállalta a keresztény szocialista szakszervezetek létrehozását is.[123]

A katolikus klérus fellépésének indokait, célját így magyarázta: ». . .mikor a kereszténységet, a vallást s az egyházat védeni akarjuk, nem politikai s gazdasági kiváltságoknak, nem az uralkodóosztályok érdekeinek, vagy a nagybirtoknak védelméről van szó, hanem hitről, vallásról, vallásszabadságról«.[124] Ez a kenetteljes hang azonban megszűnt és határozottan követelővé vált, amikor szeptembertől kezdve egyre több olyan eset fordult elő, hogy a Tanácsköztársaság idején hozott rendeletre hivatkozva a katolikus hívek megtagadták a papi párbér és egyéb egyházi járulékok fizetését. Ez a jelenség olyan általánossá vált, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel volt kénytelen megállapítani egyrészt azt, hogy az »egyházi járulékok kiszolgáltatása körül a tanácskormány ideje óta sok helyütt bizonytalanság észlelhető«, másrészt nyomatékosan leszögezte, hogy »az egyházi természetű . . . járulékok fizetésének kötelezettsége változatlanul fennáll«.[125] A klérus püspöki körlevelek útján szintén ismertette a rendeletet, mintegy buzdításul a papságnak a határozott fellépésre.

A rendelet azonban nem változtatott a párbérfizetés megtagadásának tényén. A grábóczi (Tolna m.) plébános szeptember 29-én a főszolgabíróhoz írt levelében arról panaszkodott, hogy a grábócziak kereken megtagadták mindenféle párbér fizetését, s még a képviselőtestületi ülés is támogatta ezt. Az államhatalomtól kért segítséget a párbér behajtásához.[126] Rott Nándor veszprémi püspök így ír Gál Gasztonhoz: »Somogy vármegye róm. kath. lelkészei panaszkodnak, hogy a hívek sok helyen a lelkész járandóságát nem fizetik, fáját pedig nem akarják megvágni s hazaszállítani . . .« »Ezen panaszt jelenleg a szentbalázsi esperesplébános és a nágócsi plébános adták be, ez utóbbi helyen egyes izgatók . . . annyira vitték a dolgot, hogy immár a hívek fele nem akar fizetni«.[127] A somogyszentlászlói plébános Zichy Gyula pécsi püspökhöz fordult segítségért, mert »a köteles párbért tőle minden áron meg-

[121] OL. Győri püspöki körlev. 1919. nov. 15.
[122] Uo. nov. 25.
[123] Az ellenforradalom hatalomrajutása... 56—57. l.
[124] OL. Ppki jkv. 1919. aug. 22.
[125] Magyar Rendeletek Tára. 1919.
[126] MMI. Völgységi járási iratok. 1919. rendezetlen. (A grábóczi plébános levele a főszolgabíróhoz. 1919. szept. 29.)
[127] MMI. Somogy m. főisp. ir. 1919. rendezetlen. (Rott Nándor levele Gál Gasztonhoz. 1919. dec. 21-én.)

vonni igyekeznek«.[128] Végül is, a lakosság szívós ellenállása miatt csendőrszuronyok védelme alatt hajtották be a papi párbért.[129]

Az eddigieknél nem kisebb ellenállásba ütközött az ellenforradalomnak a reguláris hadsereg kiépítésére irányuló törekvése. Ez az ellenállás már akkor megmutatkozott, amikor elrendelték a polgári rendfenntartó egységek, a polgárőrségek szervezését. Ezekben a csoportokban a városok és falvak »megbízható«, módos embereinek kellett volna részt venniök. De még ezek egy része is, elsősorban az értelmiség néphez közelálló egyes tagjai (pedagógusok stb.) nagy ellenszenvvel fogadták a polgárőrség szervezését. Erre mutat az, hogy a megszálló csapatok igen határozott és erélyes támogatása ellenére is, Székesfehérvárott például hosszú heteken keresztül nem tudtak felállítani olyan polgárőrséget, amely megfelelt volna az ellenforradalom igényének. Annak ellenére, hogy a megszálló csapatok helyi parancsnoka azzal fenyegetőzött : »azokkal szemben, akik polgárőri kötelességeiket nem teljesítik, úgy fog elbánni, mint bolsevistákkal«.[130] Pesty József zalaegerszegi tanár fegyelmi ügyében az egyik fő vádpont az volt, hogy »a diktatura bukása után, amikor az újraszerveződő államhatalom tisztán a polgárőrség erején és megbízhatóságán nyugodott, Pesty tanár ennek működését rosszakaratúlag gáncsolta és magát az abban való köteles közreműködés alól kivonta«.[131]

A karhatalmi alakulatok »megjavítása« érdekében a hadügyminiszter elrendelte, hogy a »karhatalmi alakulásokba való belépés minden tényleges állományú katonára nézve *kötelező*«,[132] de ez sem javított a helyzeten. Horthy és a fővezérség nem nézte jó szemmel a polgárőrség szervezését, mert ez Friedrichék utasítására történt s a hadseregen kívül álló fegyveres erőt jelentett volna. Így aztán Horthy már szeptember 8-án azt javasolta a belügyminiszternek : mivel »a most szervezett polgár- és nemzetőrségek . . . karhatalmi és minden egyéb szempontból is teljesen értéktelenek«, sürgősen oszlassák fel azokat.[133]

Sajátos helyzetet teremtett az a tény, hogy sok helyen az egyes falvak kis létszámú vörös őrségeit augusztus 1-e után egyszerűen kinevezték csendőrőrsöknek. Soós vezérkari főnök egy jelentésében beszámol arról, hogy Vas és Moson megyében a csendőrőrsparancsnokok nagy része volt vörös őr, »többen közülük még ma is vörösérzelműek, mások egyszerűen megbízhatatlanok«. Ilyen módon megtörtént az, hogy »Tomik pornóapáti csendőrőrsparancsnok a kommunizmus bukása után több héten keresztül az egész őrssel azzal foglalkozott, hogy a kommunizmus alatt előfordult . . . ellenforradalomban résztvett egyéneket a kincstár kárára elkövetett rablással vádolva — melyet azzal követtek el, hogy a vörös őrök fegyvereit elszedték — összefogdossa. Ezen eljárásnak csak a katonai parancsnokság vetett véget«, amikor letartóztatta az egész őrsöt.[134] A Sopron megyei Fertőrákoson a helyi csendőrőrs még augusztus hónapban kihirdette az ellenforradalmi rendszer bukását és

[128] MMI. Somogy m. főisp. ir. 1920. rendezetlen. (Zichy Gyula pécsi püspök levele Gál Gasztonhoz. 1920. jan. 7.)

[129] Uo. (A kaposvári járás főszolgabírójának jelentése 1920. febr. 21-én.)

[130] Fejérmegyei Napló. 1919. aug. 14., aug. 27., szept. 7.

[131] MMI. Zala m. főisp. biz. 1919—6.

[132] Fejérmegyei Napló. 1919. aug. 28.

[133] HL. MNHF. 1919—IIIa—1257. Idézi : Az ellenforradalom hatalomrajutása... 217—219. l.

[134] MMI. HM. 1919. 7. csomó. 1919—39. okt. VIII.—3—420 474.

statáriumot rendelt el. Itt is a katonai parancsnokság lépett közbe és letartóztatták az őrs tagjait.[135] Radafalván (Vas m.) a határrendőrőrs szintén »fellázadt« és a kommunizmust éltette. Letartóztatásukat úgy kerülték el, hogy Ausztriába menekültek át.[136]

Ezek az események még csak előszelei voltak annak a nagy viharnak, amely akkor robbant ki, amikor sor került a toborzásra, majd a sorozásra.

Horthyék nagy reményeket fűztek a hadsereg Dunántúlon történő kiegészítéséhez. Azt remélték, hogy a lakosság csatlakozik majd hozzájuk, s fegyveres bandáikat »ellátja mindennel, ami tőle telik s amire egy átvonuló hadseregnek elkerülhetetlenül szüksége van«.[137] Ezeket, a hadsereg támogatásához fűződő reményeket is szertefoszlatta a dolgozók harcos fellépése.

A fővezérség augusztusban toborzással kezdte meg a hadsereg kiegészítését. Ezzel kapcsolatban szerettek arról beszélni, hogy a Dunántúl nyugati részében milyen sikereket értek el. Ebben kétségtelenül van is valamennyi igazság. Mégpedig annyi, hogy Szombathelyen és környékén, a határhoz közel igen sok szökött tiszt, ellenforradalmár gyűlt össze, akik aztán valóban csatlakoztak is Lehár előnyomuló csapatához. Támogatták az ellenforradalmi hadsereget a kulákok is. Egyébként azonban itt épp olyan rosszul haladt a toborzás, mint másutt. A szombathelyi tisztek faluról-falura járva, személyes rábeszéléssel próbálták meggyorsítani a toborzást. Bejárták Herény, Nagygencs, Perenye, Olad, Sé, Ondód, Surány, Zanat, Bőd, Kisasszonyfa, Nagyasszonyfa, Tömörd községeket és összesen kb. 40 embert tudtak rávenni arra, hogy beálljon a fehér hadseregbe.[138]

Teljesen eredménytelen volt a toborzás Sárbogárdon és környékén.[139] De nem volt különb a helyzet Zala megyében sem. »...a Zala vármegyei katonai parancsnokság elismerésre méltó ügybuzgósága és lankadatlan szorgalom dacára sem járt és nem is fog járni eredménnyel« a karhatalom kiegészítése — jelentette az alispán. Ezért azt javasolta, hogy a községi előljáróságok megbízhatósági igazolása alapján községenként 2—2 embert hívjanak be s így biztosítsák a szükséges létszámot.[140] Már augusztusban megindult a tömegek között az agitáció a bevonulás ellen. Várong községben (Tolna m.) a Magyar fivérek beszélték le az ingadozókat arról, hogy beálljanak a fehér hadseregbe.[141] Az ellenforradalmi hadsereg ellen agitálók nagy része a bujdosó kommunisták, vörös katonák, vörös őrök közül került ki. Bár az ellenforradalmi rendszer kopói szívósan üldözték őket és statáriummal fenyegetőztek, mégis heteken, hónapokon át sikerült elkerülniök az ellenforradalom bosszúját. A lakosság segítette, rejtegette őket, minden faluban találtak hajlékot és élelmet. Ilyen bujdosó agitátor volt Kovács József kovácssegéd is, aki egészen az 1919-es év végéig járta a Dunántúlt, agitált a fehér hadsereg ellen, míg végül Kisszékelyen, szállásadójánál elfogták.[142]

[135] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 20.

[136] HL. MNHF. 1441—IIa—1919.

[137] MMI. Völgységi járási iratok. 1919. rendezetlen. (Bartal Aurél, Tolna és Baranya megye kormánybiztosának felhívása. Plakát.)

[138] *Deme L.—Keleti J.*, i. m. 171. l.

[139] MMI. HM. 1919. 5. csomó. Hírsz. oszt. 1919—II/a—584.

[140] MMI. Zala m. alisp. ir. 1919. rendezetlen. (Az alispán jelentése 1919. aug. 19-én.)

[141] MMI. Tolna m. alisp. ir. 1920. rendezetlen. (Jegyzőkönyv Nak községben 1920. júl. 21-én, a Magyar testvérek elítélése ügyében.)

[142] Uo. (Kihallgatási jegyzőkönyv a dunántúli 2. huszárezrednél 1920. febr. 20.)

Ezek a jelek azt mutatták, hogy toborzással az ellenforradalom nem tudja biztosítani fegyveres erejét. Ezt állapította meg egy katonai helyzetjelentés is.[143] A fővezérség tehát szeptemberben és októberben kénytelen volt elrendelni a sorozást, a 25—35 évig terjedő korosztályokra.[144] A sorozások megtartása azonban csaknem mindenütt nehézségbe ütközött.

Tolna megye völgységi járásában a szeptember 6-ra kitűzött sorozást el kellett halasztani, mert a »földműves polgárság« »nem volt hajlandó a sorozáson megjelenni. Szeptember hó 7-én a sorozás színhelyén különösen a bonyhádi hadkötelesek fenyegető magatartást tanusítottak, követelték, hogy a sorozó bizottság déli 12 óráig távozzon el a községből, mert ellenkező esetben olyan fog történni, ami még itt nem történt. Egy közbejött incidens folytán a karhatalmat le akarták fegyverezni, azonban ez meghiusult s néhány lövés és kézigránát eldobása után a tömeg 4 jelentékenyebb és mintegy 14 könnyű sebesüléssel elmenekült.«[145] A sorozást szeptember 17-én megismételték, de a hangulat »az inkább a kényszeré, mint a lelkesedésé« volt.[146]

Már a sorozások első napján Tolna és Somogy megyében előfordult a jelentkezések, eskütételek megtagadása. Ezzel a IV. kerületi katonai parancsnokság is foglalkozott. Felszólította a polgári hatóságokat is, hogy faluról-falura járva népszerűsítsék az ellenforradalmi hadsereget.[147] Ez a propaganda, ha folyt is, nem vezetett sikerre. Káloz és Sárkeresztúr községek lakossága csak akkor jelent meg a sorozóbizottság előtt, amikor erre karhatalom kényszerítette őket.[148] Gyönkön a sorozást szintén csak akkor lehet végrehajtani, ha karhatalmat küldenek ki.[149] Megtagadták az eskü letételét az igali hadkötelezettek, szeptember 6-án,[150] Baranya megye hegyháti járásában kétszer kellett kitűzni a sorozás időpontját, mert csaknem száz ember nem jelent meg a bizottság előtt.[151] Moson megyében a bevonulás szintén nagyon vontatottan haladt. Nezsiderben az emberek a határrendőrség őrjáratai elől elbújtak, a nagymartoniak pedig inkább kiszöktek Ausztriába, semhogy beálljanak a fehér hadseregbe.[152] Zala megyében jutalmat tűztek ki azoknak, akik elfogják a fehér hadsereg ellen agitálókat, mert a fiatalok az agitáció miatt nem vonulnak be.[153] »A bonyhádi sorozóbizottság elnöke jelentése szerint a Nádasdról behívottak az eskü letételét megtagadták. F. hó 24-én dél. a nádasdi lakosság a sorozó bizottságban működő polgári orvost az utcán inzultálta, a lakosság egy része vörös kokárdát tűzött fel, az Internationálét énekelte és a proletárdiktaturát éltette«.[154] Ez az eset már több, mint a soro-

[143] MMI. HM. 1919. 7. csomó. Helyzetjelentések. 1919. aug. 12.

[144] HL. MNHF. 1919—III/a—1567. Idézi: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 226—229. l.

[145] MMI. Völgységi járási iratok. 1919—15. biz.

[146] Uo. 1919—13. biz.

[147] Uo. 1919—12. biz.

[148] HL. HM. 926/1. hdm. távir. 1919. szept. 26-án, a siófoki parancsnoksághoz.

[149] HL. Kaposvári kat. ker. parancsnokság. 1919. 23. csomó. (A tolnai katonai parancsnokság távirata 1919. szept. 9-én.)

[150] Uo. (Távirat Igalról 1919. szept. 6-án.)

[151] Uo. (Baranya m. alispánja 1919. szept. 14-én a kerületi katonai parancsnokságnak.)

[152] Uo. (A szombathelyi katonai parancsnokság átirata 1919. szept. 20-án Kaposvárra.)

[153] HL. Zalaegerszegi kat. áll. parancsnokság. 1919—1. (A megyei katonai parancsnokság átirata 1919. szept. 14-én az állomásparancsnoksághoz.)

[154] MMI. Nyugatmagyarországi kormánybiztos iratai. Vas m. 1919. rendezetlen. (Szombathelyi katonai körletparancsnokság biz. jelentése 1919. szept. 24-én.) és HL. Kaposvári kat. ker. parancsnokság 1919. 23. csomó. (1919. szept. 24-i irat.)

záson való megjelenés megtagadása, ezek az emberek nyíltan a proletárdiktatúrát éltették. A nádasdi férfiak magatartása nem egyedül álló jelenség. Később is többször arra hivatkoznak, amikor megtagadják az ellenforradalmi rendszer fegyveres szolgálatát, hogy a Tanácsköztársaság idején tudták, miért harcoltak, most azonban nem.

A sorozások tehát szeptemberben sem vezettek az ellenforradalom által kívánt eredményre. Horthy megkísérelte, hogy személyes körutazással »a Magyar Nemzeti Hadsereg megalkotása ügyében áldozatkészségre bírja a társadalom minden rétegét«.[155] Ez azonban nem változtatott a hadsereg ügyén. A körutazáson szerzett tapasztalatai is arra késztették, hogy szeptember 12-én követelje a statárium kiterjesztését a hadsereg elleni izgatás esetére is.[156] Ezzel egyidejűleg a fővezérség elrendelte az azonnali behívásokat is. A behívással kapcsolatban ismét nagy volt a felháborodás, az ellenállás. A fővezérség ezt »lelkiismeretlen izgatók hazug híreinek« igyekezett feltüntetni s a behívások szükségességét azzal magyarázta, erre azért van szükség, »nehogy a bolsevizmus újra felüthesse a fejét«.[157] Ez természetesen a behívottak ellenállását, gyűlöletét csak fokozta.

A statárium és Horthy fenyegetőzései ellenére is igen rosszul haladt a sorozás. »Általános elégedetlenség és húzódozás mellett« folyt októberben Győr megyében is. Október 14-én »Győrzámoly, Dunaszeg és Dunaszentpál községekből az emberek egyszerűen megtagadták a megjelenést, úgy hogy Győrzámoly és Dunaszentpálra karhatalmat kellett kiküldeni a sorozandók előállítása iránt«.[158] Győr és Komárom megyéről írja Pallavicini, hogy »a lakosság a behívásnak nem tett eleget«, »nagy része . . . nem viseltetik a nemzeti hadsereg iránt kellő megértéssel«.[159] A sorozások miatt ismét megmozdulások voltak Csér és Kesztölcz községekben is. A lakosok egy része vörös szalagot tűzött kalapja mellé,[160] ezzel tüntetve a nemzeti hadsereg ellen. Decemberben Somogy megyében ismét mozgólódások voltak a fehér hadsereg ellen, a bevonulások miatt.[161]

Az év végére egyre kevesebb nyomát találjuk a tüntetéseknek, a bevonulás megtagadásának. De 1920 elején ismét megszaporodnak ezek az akciók. Sümegen a besorozottak az Internacionálét énekelve elhagyták a sorozást.[162] Vas megyében »Az eskütételre összeállított legénység kihívó . . . magaviseletével minden járásban tüntetett . . . Közbekiabáltak például : Nem akarunk katonák lenni, nem védjük meg az urakat, nem tudjuk, kire esküszünk . . .«[163] Amikor a kommunisták pártja ismét megindította tevékenységét, különös figyelmet fordított a hadsereg tagjaira. Röpiratokban, személyes agitációval leplezte le az ellenforradalmi hadsereg igazi célját, s felszólította a katonákat, hagyják ott a hadsereget.[164] A pártnak ez a tevékenysége kétségtelenül erősítette az ellenállást.

[155] Új Somogy. 1919. szept. 26., szept. 28., *Pilch J.*, i. m. 211. l.
[156] HL. MNHF. 1919—VI. 1336. Idézi: Az ellenforradalom hatalomrajutása... 184. l.
[157] Új Somogy. 1919. szept. 17.
[158] MMI. Arch. A. XXII. 7/1919/13. Idézi : Az ellenforradalom hatalomrajutása. . . 234. l.
[159] MMI. Nyugatmagyarországi korm. biztos ir. Vas m. 1919. rendezetlen. (Szombathelyi kat. ker. ság biz. jel. 1919. XI. 9.)
[160] MMI. HM. 1919. 5. csomó. Föv. 1919—I/a—2671.
[161] Uo.
[162] MMI. Zala m. főisp. biz. 1920—9.
[163] MMI. Vas m. alisp. ir. biz. 1920—67.
[164] Lásd például : MMI. Tolna m. alisp. 1921 —50.

Az ellenforradalmi hadseregnek nemcsak emberekre volt szüksége, hanem anyagi eszközökre is. »A magyar nemzeti hadsereg újjászervezése kiegészítésének nagy munkájában egyik legnehezebb, színte megoldhatatlan nehézség . . . a katonaság részére szükséges ruhaneműek, lábbeliek beszerzése«[165] — írja Pallavicini, a Dunántúl főkormánybiztosa. Ezért a fővezérség és a központi kormánybiztosság szeptemberben elrendelte a katonai ruházati és felszerelési tárgyak beadását. Ennek azonban nem volt foganatja. Somogy megyében Kaposvárról, a nagyatádi, lengyeltóti és tabi járásból egyetlen darab katonai felszerelési tárgy sem gyűlt össze a fehér hadsereg számára.[166] Teljesen eredménytelen volt a ruha és a felszerelés gyűjtése Sárbogárdon és környékén is.[167] Győrött, amikor a beadásra kitűzött határidő lejárt, a helyi katonaság házkutatást rendezett, mert önkéntes beszolgáltatással semmiféle felszerelési tárgy nem gyűlt össze. A házkutatások során azután előkerültek a ruhaneműek, fegyveralkatrészek, amelyeket a lakosság a saját jószántából nem akart az ellenforradalom kezére juttatni.[168]

A fegyverbeszolgáltatási kötelezettséget ennél is korábban, már augusztusban nyilvánosságra hozták. Az ellenforradalmi rendszer meg akarta fosztani fegyverétől a vele ellenségesen szembenálló népet, de hadseregének is szüksége volt fegyverekre. »A nemzeti hadsereg fegyverkészletének kellő számra emelkedése ma még mindig az illetéktelenek birtokában levő fegyverek elkobzásától . . .várható.«[169] A fegyverbeszolgáltatás igen vontatottan haladt. Győr megyében többszöri felszólítás ellenére sem szolgáltatták be a fegyvereket.[170] Horthy a tapasztalatok alapján szeptemberben a statárium kiterjesztését követelte »fegyverek jogtalan elrejtésére is«.[171] Elsősorban a Vörös Hadsereg, Vörös Őrség egykori tagjai voltak, akik fegyvereiket megtartották az ellenforradalom hatalomrakerülése után is. Velük szemben nem ismert kíméletet a fehér terror s nem várt arra, míg törvényesítik statárium elrendelésével a fegyvert rejtegető harcosok kiirtását.[172]

E néhány hónap alatt a tömegek tanúságot tettek arról, hogy gyűlölik az ellenforradalmi rendszert, hogy szívükben őrzik a Tanácsköztársaság emlékét. A sztrájkok, a bevonulás megtagadása, a kommunista sajtó rejtegetése mind határozott állásfoglalást jelentett a fehér terrorral szemben, gyengítette az ellenforradalmi rendszert. Az ellenállók harca szeptemberben, októberben még nagy erővel folyt. Ekkor zajlottak le a legkiemelkedőbb sztrájkok s a legjelentősebb hadsereg elleni tüntetések. A terror, a nép legjobbjainak kiirtása meggyengítette a harcot. De 1920 elején, amikor a Vörös Hadsereg ismét nagy sikereket ért el, amikor megindult a Kommunisták Magyarországi

[165] Új Somogy. 1919. okt. 21.

[166] MMI. Somogy m. főisp. 1919. rendezetlen. (A somogyi alispán helyettesének jelentése 1919. nov. 18-án.)

[167] MMI. HM. 1919. 5. csomó. Hírsz. oszt. 1919—II/a—584.

[168] Győri Hírlap. 1919. okt. 15.

[169] HL. Zalaegerszegi kat. áll. parancsnokság. 1919.—1. (A megyei katonai parancsnokság biz. irata 1919. nov. 28-án.)

[170] Győri Hírlap. 1919. aug. 17.

[171] HL. MNHF. 1919—VI—1336. Idézi: Az ellenforradalom hatalomra jutása... 184. l.

[172] Így végezték ki pl. Kopácsi Lajos szombathelyi volt vörösőrt is. MMI. Nyugatmagyarországi kormánybiztos. Vas m. 1919. rendezetlen. Szombathelyi rendőrkapitányság jelentése 1919. aug. 14.

Pártjának illegális tevékenysége — új lendületet kapott a küzdelem.[173]

Az ellenforradalmi történetírás, a korszakra vonatkozó terjedelmes memoár-irodalom mindenképpen bizonyítani igyekszik azt, hogy a Tanácsköztársaság idején a munkásságnak, a dolgozó embereknek igen rossz volt a helyzete s az elkövetett hibákat százszorosra nagyítva, minden eredményt elhallgatva szeretné befeketíteni a proletárdiktatúra történetét. Sőt, úton-útfélen arról beszél, hogy a dolgozók jelentős része várta, kívánta az ellenforradalmat.

A Tanácsköztársaság idején elkövetett hibákat mi nem tagadjuk. Ezek a hibák azonban döntő részben a tanácsállam vezetői egy részének megalkuvó, áruló tevékenységéből fakadtak s ha jelentősek voltak is, nem homályosították el a munkáshatalom eredményeit. A párt vezetése nagyrészt a szociáldemokraták, Kun Béla meg társainak kezében volt. Így a kommunisták szavát igen sok esetben elfojtották. Kun Béla és társai voltak azok, akik előkészítették a Tanácsköztársaság bukását, akik a saját bőrük mentésére gondolva a kommunisták minden tiltakozása ellenére — a végső harc megkísérlése nélkül — lemondatták a tanácskormányt, átadták a hatalmat.

Árulásukat nem átallották azzal »szépíteni«, hogy a magyar népet vádolták meg, a magyar népet tették meg bűnbaknak a Tanácsköztársaság bukásáért: ». . .a mi Vörös Hadseregünk, a mi proletariátusunk nem akar ellenállni. . .«[174]

Ebből következett az is, hogy a párt, a tanácshatalom helyi vezető embereit nem készítették fel az eseményekre, hogy nem szervezték meg a visszavonulást, az illegális munkát. S ez nemcsak az augusztus elseje utáni ellenállást gyengítette, de hozzájárult ahhoz is, hogy a fehér terror utólérje a vidéki mozgalomnak szinte minden vezetőjét.

De vajon mindez azt jelenti-e, hogy a Tanácsköztársaság történetét csak hibák jellemzik s hogy valóság volna az ellenforradalom hazugsága?

Nem, egyáltalán nem erről van szó. Úgy gondoljuk, hogy annak a néhány hónapnak eseményei, melyekről itt szó volt, nemcsak leleplezték az ellenforradalmárok hazugságait, de elősegítik teljesebb, igazabb értékelés kialakítását is a proletárdiktatúráról. Az a nagyszerű küzdelem, az az ellenállás, amely augusztusban kibontakozott az ellenforradalommal szemben, mindennél világosabban bizonyítja a Tanácsköztársaság eredményeit. A szocialista hagyományok, a munkáshatalom iránti szeretet, a valóban elkövetett hibák ellenére is, mélyen gyökereztek népünk szívében. Csak ez adhatott erőt és lelkesedést ahhoz, hogy a hatalomra került ellenforradalommal is szembeszálljanak, hogy ne rettentse meg őket a fehér terror. Ez az ellenállás egyben igazolta azokat a kommunistákat is, akik augusztus elsején azt követelték, hogy a tanácskormány ismét forduljon a néphez a munkáshatalom megmentése érdekében, mint ahogyan azt május elsején is tették. A tanácshatalom minden nehézség ellenére olyan életet tudott biztosítani a munkásnépnek, olyan jövő perspektíváját rajzolta fel, amelyért érdemes volt küzdeni. S a magyar nép az eredményeken s a hibákon okulva küzdött is tovább az ellenforradalmi rendszer ellen a győztes proletárdiktatúra kivívásáért.

KLEINNÉ N. ZSUZSA

[173] Így kezdődött szervezkedés Sopronban, Győrben is, azzal a céllal, hogy mire a szovjet Vörös Hadsereg eléri a Kárpátokat, ők is készen álljanak a fehér terror rendszerének megdöntésére. MMI. Soproni polg. m. ir. 1919—XV—165.

[174] MMI. Arch. A. II. 14/14. Idézi: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, II.... 200. l.

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

TANULMÁNYÚTON A SZOVJETUNIÓBAN*

Meg kell vallanom : nem könnyű dolog kéthónapos szovjetunióbeli tanulmányutamról egy rövid beszámoló keretében számot adni. A szovjet történettudomány olyan kiterjedett, differenciált és magas színvonalú, a szovjet kollégák olyan messzemenő előzékenységgel és segítőkészséggel támogattak tanulmányutamon, hogy ez a Moszkvában töltött két hónap rendkívül gazdag volt tapasztalatokban és tanulságokban. Nem *egy* beszámolóban, hanem beszámolók egész *sorában* lehet és kell minderről beszélni.

Tanulmányutam eredményességét kétségkívül előmozdította az a körülmény is, hogy a Munkásmozgalmi Intézet delegációja a múlt év nyarán már felvette a személyes kapcsolatot egy sor szovjet történettudományi intézménnyel, s így nekem már nem *általános* tájékozódást kellett célomul kitűznöm, hanem erőm és időm túlnyomó részét *egy* intézmény munkájának beható tanulmányozására fordíthattam : a szovjet történettudomány központi intézményének, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének tanulmányozására. A két hónap alatt úgyszólván nap mint nap benn voltam az Intézetben : mintegy 45, egyenként több órás beszélgetést, konzultációt folytattam egyrészt az Intézet igazgatóságának tagjaival és 12 osztályának vezetőjével, másrészt a magyarvonatkozású témákon dolgozó történészekkel és aspiránsokkal, végül azokkal a munkatársakkal, akik hozzám hasonló tárgykörrel : a kapitalista viszonyok keletkezésének és kifejlődésének kérdésével foglalkoznak ; résztvettem osztályértekezleteken, bizottsági megbeszéléseken, tudományos tanácsi üléseken, disszertációmegvédésen ; két, számos hozzászólással követett előadást tartottam az Intézet Tudományos Tanácsának ülésén — egyet az eredeti tőkefelhalmozás magyarországi sajátosságairól, egyet a magyar történettudomány helyzetéről — stb. ; egyszóval : az Intézet igazgatója, Arkagyij Lavrovics Szidorov professzor és munkatársai lehetővé tették, hogy egyfelől igen sok tanulságot merítsek egyéni tudományos munkámhoz ; másfelől ne csupán felületes benyomásokat nyújtó fogadásokon, hanem magában a munkában ismerjem meg ennek a jól szervezett és céltudatosan irányított, impozáns nagyságú, kb. 300 tudományos munkatársat foglalkoztató, de mindenekelőtt tevékenysége tudományospolitikai színvonalával példamutató kutatóintézetnek az életét. — A Történettudományi Intézet munkájának tanulmányozásához szervesen kapcsolódott az Intézet legfontosabb folyóirata, a szovjet történettudomány központi sajtóorgánuma, a Voproszi Isztorii szerkesztőségének meglátogatása, s a magyar történettudománynak a Magyar Történész Kongreszszus óta megtett fejlődéséről szóló kisebb beszámoló után a szerkesztőség tagjaival, mindenekelőtt Anna Mihajlovna Pankratova akadémikus főszerkesztővel folytatott hosszú és igen tanulságos beszélgetés.

A fentieken kívül, a rendelkezésemre álló idő erős kihasználásával, lehetővé vált egyéb intézmények megismerése is, persze jóval futólagosabban. Így megbeszélést folytattam az Akadémia Történeti Osztályának titkárhelyettesével, Patyomkin akadémiai levelező taggal az Akadémia és az Intézet kapcsolatáról, s résztvettem a Történeti Osztály rendes és ünnepi ülésein ; meglátogattam az Akadémia Szlavisztikai Intézetét, beszéltem Tretyakov professzorral, az Intézet igazgatójával és több munkatársával ; megtekintettem a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetemet s bepillantást nyertem egyfelől a Történettudományi Karnak, másfelől a Közgazdaságtudományi Kar gazdaságtörténeti

* A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Főbizottságában 1955. január 28-án elhangzott beszámoló.

tanszékének munkájába; jártam a Lenin-könyvtárban, valamint az Akadémia Társadalomtudományi Alapkönyvtárában, s e könyvtárak igazgatóival megállapodásokra jutottam a könyv-, folyóirat-, mikrofilm-csere és kölcsönzés kiépítéséről, ill. kiszélesítéséről; megbeszélést folytattam az Idegennyelvű Kiadó Igazgatóságával magyar történeti kiadványok oroszra fordítását illetően, továbbá a Levéltári Központ helyettes vezetőjével a levéltárügy szervezetéről és a levéltárosképzésről; több ízben beszélgettem a Moszkvában tanuló magyar történészaspiránsokkal és történészhallgatókkal s beszámolót tartottam diákszállójukban a magyar történettudomány fejlődéséről és feladatairól; végül bizonyos időt fordítottam 1867 körüli orosz sajtóanyag átnézésére, valamint levéltári kutatásra: a Külügyminisztérium levéltárában eléggé érdekes anyagokat találtam, részben az 1849-i cári intervencióval kapcsolatban, főleg pedig a kiegyezéskörüli évekből s az 1870-es évek második felének keleti válságára vonatkozóan.

Tanulmányutam programjának ez a fölöttébb vázlatos felsorolása is igazolhatja azt, amivel kezdtem: nem könnyű dolog a moszkvai két hónap tanulságairól *röviden* számot adni; nem egy beszámolóra, hanem beszámolók egész sorára van szükség. Ezért választom azt a megoldást, hogy a jelen beszámolóban — amelyet a Történettudományi Intézetben is megtartottam — csak fővonásokban vázolom fel *általános* tapasztalataimat, s az Intézet egyes osztályain, ill. csoportjaiban külön beszámolók sorában adok számot az egyes *rész*területeket érintő tanulságokról.*

Általános beszámolóm három részre tagolódik. Az első részben a történettudományi munka eszmei-politikai tartalmára, irányára vonatkozó tanulságokat foglalom össze; a második részben a történettudományi munka módszerével kapcsolatos tapasztalatokat ismertetem; a harmadik részben a szovjet történettudománnyal való együttműködés továbbépítésének kérdéseivel foglalkozom.

1

A szovjet történettudomány a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta eltelt 37 esztendőben nagy fejlődést tett meg, hatalmas eredményeket ért el; mindenekelőtt megmutatta, hogyan kell konkrétan alkalmazni a történelmi materializmus módszerét egy adott ország történetére. E nagy fejlődésen belül is kiemelkedő helyet foglalnak el a legutóbbi évek, amelyek a szovjet történettudomány rendkívüli megélénkülését és felpezsdülését hozták. Ismeretes a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a szovjet kormány által a legutóbbi években hozott határozatok jelentősége a történettudomány szempontjából is, ismeretes a Szovjetunió Kommunista Pártja 50 éves fennállása alkalmából közrebocsátott tézisek jelentősége a marxista-leninista történeti elmélet fontos kérdéseinek megvilágítása szempontjából, — mégsem lesz talán felesleges éppen ezekből az útmutatásokból kiindulni; utalni arra, hogyan érvényesülnek ezek a szovjet történészek munkájában, s milyen tanulságokat vonhatunk le belőlük a saját munkánkhoz.

A nép a történelem alkotója — a marxizmus-leninizmusnak ez az alaptétele áll a szovjet történészek munkájának középpontjában s igen következetesen ragaszkodnak ehhez az alaptételhez. Persze lenyesegetik és visszautasítják az e tétel dogmatikus túlhajtásából származó helytelen és téves nézeteket, amelyek a személyiség történeti szerepének lebecsülésére irányulnak — erről már a Szovjetunióból hazatérve a Munkásmozgalmi Intézet delegációja is beszámolt s azóta is számos jelét tapasztalhattuk —, ugyanakkor azonban még jobban aláhuzzák e tétel alapvető voltát. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy a szovjet történettudomány fejlődésének legújabb szakaszán — még sokkal inkább, mint azelőtt — *a nép, a munkásosztály, a párt* története áll a kutatás előterében; azt jelenti, hogy a szovjet történészek minden történeti korszakban elsősorban a *dolgozó tömegek* történetét vizsgálják, a nép harcait és alkotó tevékenységét; azt jelenti, hogy

* Az általános beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársai és a többi történettudományi intézmények képviselői előtt 1955. január 17-én hangzott el; a részletes beszámolók — ugyancsak külső meghívottak részvételével — a Történettudományi Intézet magyar osztálya újkori csoportjában 1955. január 21-én, a Szovjetunió és népi demokráciák osztályán január 28-án, egyetemes történeti osztályán január 31-én, magyar osztálya legújabbkori csoportjában február 4-én, középkori csoportjában február 7-én kerültek előadásra. Utóbbiak anyagát a jelen szöveg, természetesen, nem tartalmazza.

különös gondot fordítanak a *legújabbkor* tanulmányozására : a munkásosztály és a munkásmozgalom történetére, a munkás-parasztszövetség kérdésére, a kommunista és munkáspártok harcainak, a szocializmus építésének tanulmányozására. Meggyőzően bizonyítják ezt a moszkvai Intézet egészének s egyes osztályainak tematikai tervei, valamint a közelmultban megvalósított olyan szervezeti rendszabályok, amelyek következtében külön osztályok foglalkoznak az Intézetben az európai országok legújabbkori történetével, az amerikai országok új- és legújabbkori történetével, és három osztály keretében folyik a Szovjetunió népei történetének tanulmányozása a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni időszakban.

A marxizmus-leninizmusnak ezt az alaptételét : a nép a történelem alkotója — mi is sokszor mondtuk el és írtuk le az elmúlt két év folyamán ; de távolról sem mondhatjuk, hogy valóban következetesen levontuk volna ennek tervezési és szervezeti következtetéseit intézeti munkánkban. Igen keveset foglalkoztunk pl. a munkásosztály és a munkásmozgalom történetével, ismételt ösztönzés ellenére is eléggé elkésve szántuk rá magunkat a magyar népi demokrácia fejlődésének tanulmányozására, habozva és csonkán hajtottuk végre az ennek előfeltételeit biztosító intézkedéseket stb. Kétségtelen, hogy 1955 évi tervünk folyamatban levő átdolgozása során, s különösen a második ötéves terv témáinak kiválasztásában sokkal céltudatosabban és határozottabban kell követnünk a marxizmus-leninizmusnak ezt az alapvető tanítását, — ami egyben lehetővé teszi, hogy az eddiginél hathatósabban és közvetlenebbül szolgáljuk népünk és pártunk ügyét a magunk területén. Úgy gondolom pl., hogy Intézetünkben is meg kell indítanunk, ill. ki kell szélesítenünk a munkásosztály és a munkámozgalom történetének kutatását, a parasztság történetének feltárását az utolsó 100 évben, felszabadulás utáni történelmünk tanulmányozását, mindebben együttműködve a Munkásmozgalmi Intézettel s az új Közgazdaságtudományi Intézettel.

A marxista-leninista történettudomány alapvető tételének alkalmazása természetesen nemcsak és nem elsősorban tematikai kérdés, hanem mindenekelőtt módszertani kérdés és egyértelmű a *marxista osztályelemzés* követelményével, az osztályok, az osztályok mozgása és harca marxista elemzésének követelményével, bármely történeti témáról, bármely történeti korszakról van is szó. Ez a legfőbb módszertani követelménye — mutatott rá Szidorov elvtárs, az Intézet igazgatója — az Intézet egész tevékenységében, s ezen belül a szovjetuniótörténeti osztályok tevékenységében kiemelkedő helyet elfoglaló két nagyszabású összefoglaló munkálatnak : a Szovjetunió népei történetét tárgyaló háromkötetes tankönyvsorozatnak és a Szovjetunió történetének vázlata (Ocserki Isztorii SzSzSzR) c. 12 kötetes kézikönyvsorozatnak. Ami a tankönyveket illeti, a kapitalizmuselőtti társadalmi formációkat magábanfoglaló, tehát 1861-ig terjedő, első kötet szerzői és első szerkesztői munkája már befejeződött ; most maket formájában korlátozott példányszámban kiadják, hogy a történettudományi karok megvitassák ; ennek megtörténtével a szerkesztőbizottság végrehajtja a második, végleges szerkesztést és elkészíti a nyomdakész kéziratot. A kapitalizmus korát tárgyaló, tehát 1917-ig terjedő, második kötet kéziratának nagy része ugyancsak kész, de az imperializmus korszakára vonatkozóan egyes fejezetek még hiányoznak. A szovjet korszakot tárgyaló, harmadik kötet első része — amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól a Nagy Honvédő Háborúig terjed — szintén elkészült ; második része, amely a háború időszakával s az azt követő évekkel foglalkozik — előkészítés alatt van. Ezek a munkálatok — mint ismeretes — a Szovjetunió népei története egyetemi tankönyvének *második*, új kidolgozását jelentik s egyben annak a hiánynak a pótlását, hogy eddig a XX. századi történetre nem állt rendelkezésre egyetemi tankönyv. — A tankönyvek ez új, második kidolgozásával párhuzamosan évek óta folyik az Intézetben a Szovjetunió történetét részletesen kifejtő sokkötetes kézikönyvsorozat előkészítése. Ebből megjelent már a IX—XIII. századot, a XIV—XV. századot, valamint a XVIII. század első negyedét tárgyaló három kötet, de a többi kötetek kézirata is részben elkészült, részben ez év folyamán elkészül. Az Ocserki-sorozat hatalmas tényanyagot tartalmaz nemcsak az orosz nép, hanem a Szovjetunió többi népei gazdasági, politikai és kulturális történetére vonatkozóan, s ennek alapján sokoldalúan és gazdagon mutatja be a nép harcait és alkotó munkáját, történelemformáló szerepét. De ez a fő célkitűzése, alapvető módszertani követelménye — hangsúlyozták a szovjet elvtársak — az öt szovjetuniótörténeti szektorban készülő monografikus munkáknak is, amelyeknek tematikája olyan sokrétű és szerteágazó, hogy ez alkalommal még vázlatos felsorolására sincsen lehetőség.

Ehelyett hadd vessük fel ezzel kapcsolatban azt a kérdést, hogyan ítélik meg a szovjet történészek a magyar történettudományt, a mi munkánkat *ebből* a szempontból, a marxizmus-leninizmus alapvető tanításainak konkrét alkalmazása szempontjából, a marxizmus módszertani követelményeinek szempontjából.

Mindenekelőtt hangsúlyoznom kell, hogy a szovjet történészek, akik közül jónéhányan nagy figyelemmel kísérik munkánkat, komolyan értékelik azt s *igen pozitívan* ítélik meg a népi demokráciák történetírásának viszonylatában. Semmi okunk sincs tehát afféle — enyhén szólva — pesszimista hangulatokra, amelyek az elmult év utolsó hónapjaiban itt-ott kifejezésre jutottak a magyar marxista történettudomány eredményeinek értékelését illetően is. Szovjet elvtársainknak ugyanakkor számos kritikai észrevételük is van munkánkról. Jónéhány ilyen megjegyzést közöltek is velem, s ezek egy része a közeljövőben nyomtatásban is megjelenik a Századok 1952—53 évfolyamairól szóló recenzió keretében, a Voproszi Isztorii soronkövetkező számában.

Megjegyzéseik zöme egy irányba mutat: az *osztályelemzés fogyatékosságait* fedi fel munkánkban. A magyar nép története, rövid áttekintés c. könyvben pl. hiányosnak tartják a középkori parasztmozgalmak előzményeinek és jellegének elemzését. A személyiség szerepének eltúlzására, az idealizálás bizonyos jeleire mutatnak rá mind egyes középkori királyainkkal, mind honvédő háborúink és nemzeti függetlenségi küzdelmeink vezetőivel: Hunyadival, Bocskaival, Bethlennel, Zrínyivel, Rákóczival kapcsolatban. E személyiségek helyes ábrázolásához — hangsúlyozzák — mélyebben kell elemezni az általuk képviselt osztályokat s fel kell tárni osztályérdekeiket, mint a honvédő, függetlenségi küzdelmekben való részvételük fő rugóját. Jóval alaposabban kell kidolgozni ezekben a harcokban a népi tömegek, a parasztság döntő jelentőségét, akiknél az antifeudális és hazafias célok egybeestek, összefonódtak, szemben a nemesi uralkodó osztállyal, ahol az osztályérdekek — kevés kivételtől eltekintve — előbb-utóbb szembekerültek és fölébekerekedtek a nemzeti érdekeknek. — A szovjet elvtársak nagy méltánylással emlékeznek meg azokról az eredményekről, amelyeket a magyar marxista történettudomány az 1848—49-i polgári forradalom és nemzeti szabadságharc tanulmányozásában elért; ugyanakkor bíráló észrevételeik ezzel kapcsolatban is az említett irányba esnek. Kossuth történeti tevékenységének széleskörű méltatása mellett — állapítja meg pl. a Századokról készült recenzió — a folyóirat nem szentel kellő figyelmet 1848—49-ben a forradalmi demokratikus táborra, a balszárnyra, amelynek vezetői (Petőfi, Táncsics és mások) kifejezői voltak a forradalom két főerejének, a városi szegénységnek és a parasztságnak. Egyes szerzők elégtelenül mutatnak rá a forradalom nemesi vezetőinek osztálykorlátozottságára, különösen a paraszt- és nemzetiségi kérdésben, és következetlenségükre a Habsburgokkal való kompromisszum képviselői elleni harcban. A recenzensek ezt a véleményüket számos konkrét példával támasztják alá, amelyek közül csak egy — igen jellemzőnek érzett — megállapítást említek fel. A Kossuth alföldi toborzóútjáról szóló — egyébként igen becsesnek ítélt — cikkel kapcsolatban megjegyzik: »Nem lehet a tömegek forradalmi entuziazmusát főleg Kossuth tevékenységével magyarázni. A legszegényebb rétegek részéről a népfelkeléshez való tömeges csatlakozás főoka az a meggyőződésük volt, hogy az osztrák intervenció elleni harc a forradalom ügyének folytatása.« — Anélkül, hogy további részletekre térnék, csupán annyit kívánok megemlíteni, hogy szovjet elvtársaink bíráló megjegyzései hasonló jellegűek más korszakokra, más történeti kérdésekre vonatkozóan is. A magyar nép története, rövid áttekintés c. könyvvel kapcsolatban pl. annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy a magyar munkásmozgalom története gyakran egyes kiváló vezetők személyes tevékenysége történeteként van ábrázolva és nem nyer kellő megvilágítást a dolgozó nép, a munkásosztály, a párt története az ellenforradalmi rendszer évtizedeiben.

Nem lehet kétséges, hogy a szovjet történészeknek az előbbiekben röviden vázolt véleménye rendkívül fontos számunkra, s különösen ma, amikor a nemzeti összefogás kérdése, a hazafias nevelés kérdése központi helyet foglal el egész politikai és kulturális életünkben s így történészfrontunk életében is. Rendkívül fontos a figyelmeztetés arra a marxista tanításra, hogy a *nemzeti összefogás*, amelynek ilyen vagy olyan mértékben történt megvalósulása nagy erőt kölcsönzött nemzetünknek történetének számos nehéz állomásán, *elválaszthatatlan az osztályharctól*, amely az osztályviszonyok megjelenésének időszakától a szocialista társadalom megvalósulásának időszakáig a legfőbb hajtóereje minden nép, a mi népünk történetének is. Igen fontos az a figyelmeztetés, hogy a nemzeti függetlenségi harcok történeti kutatása csak akkor áll szilárd, valóban tudományos talajon, csak akkor válik az igazi hazafiság forrásává és kerüli el a burzsoá nacionalizmus veszélyeit, ha szervesen összekapcsolódik az osztályok mozgásának és harcának mélyreható tanulmányozásával. A szovjet történészek teljesen helyeslik azt a célkitűzésünket, hogy a »balosságot«, szűkkeblűséget leküzdve, bátrabban, szélesebben, lelkesebben nyúljunk haladó hazafias hagyományainkhoz, hogy nemzeti történelmünk és művelődésünk gazdagabban feltárt örökségével alapozzuk meg ifjúságunk hazafias nevelését — s ismeretes, hogy maguk is ezen az úton járnak. Ugyanakkor azonban méltán vallják, hogy a hazafias nevelés mindenekelőtt a *dolgozó nép* történetének megismertetésén

nyugszik, hogy a haladó hagyományok kutatása mindenekelőtt a dolgozó osztályokhoz fűződő, ez osztályok harcaihoz, munkájához, életéhez kapcsolódó hagyományok feltárását követeli meg.

Ezt a problémakört egyetlen, azt hiszem eléggé jellemző példával zárhatom le, amely nem igen kíván kommentárt. Mi az utóbbi időben joggal hangoztatjuk pl. azt, hogy nemcsak Kossuth, hanem Széchenyi is haladó hagyományainkhoz tartozik. Szovjet elvtársaink ezzel teljesen egyetértenek; véleményüket a következőképpen lehetne összefoglalni: »Igen, nemcsak Kossuth, hanem Széchenyi is. — De ugyanakkor egy pillanatra se felejtsétek el: nemcsak Kossuth, hanem Petőfi, Táncsics is.« Nekünk, magyar marxista történészeknek ugyanakkor, amikor le kell küzdenünk nemzeti történetünk szűkkeblű, balos felfogásának veszélyeit, igen-igen éberen kell őrködnünk a *jobboldali veszéllyel szemben*, és következetesen keresztül kell vinnünk azt a helyes eszmei-politikai irányvonalat, amely a marxizmus-leninizmus alapvető tanításán nyugszik: a nép a történelem alkotója. Úgy hiszem, különösen fontos kötelezettsége ez a mi fiatal marxista történettudományunknak, amely csupán egy évtizede léphetett nyiltan a porondra; amely még nem számolta fel teljesen a burzsoá történetírás nyomasztó örökségét; amelynek gondosan meg kell óvnia magát a burzsoá ideológia még távolról sem kiirtott maradványainak felelevenedésétől.

A marxizmus-leninizmus alapvető tanításainak következetes alkalmazásából közvetlenül folyik a *gazdasági alap* kutatásának nagy jelentősége. Tanulmányutam során sok formában tapasztalhattam, hogy a szovjet történészek teljesen tudatában vannak e követelménynek. Saját munkáikkal kapcsolatos kritikai megjegyzéseik rávilágítottak pl. arra, hogy az olmult években voltak egyes esetei a felépítményjellegű jelenségek bizonyos túlbecsülésének; e hibák kiküszöbölését a gazdasági alap, az objektív gazdasági törvények működése mélyreható tanulmányozásával kívánják biztosítani. A szovjet történészek keményen bírálják azokat a munkákat, amelyekben az osztályharcok és politikai küzdelmek ábrázolása mintegy a »levegőben lóg«, nincsen a gazdasági-szociális viszonyok beható elemzésével megalapozva. A szovjet történettudományban igen fontos helyet foglalnak el a gazdasági alapra vonatkozó kutatások, viták, így azok, amelyek a feudalizmus gazdasági alaptörvényével foglalkoznak, vagy a kapitalista viszonyok keletkezésével és fejlődésével a feudalizmus méhében, — ez utóbbi egyik központi témája mind a feudális korszakkal, mind a kapitalista korszakkal foglalkozó szovjetuniótörténeti osztályoknak. Nagy érdeklődést váltott ki Druzsinyin akadémikus előadása az orosz burzsoá nemzet kialakulásáról, amely különös figyelmet szentelt az eredeti tőkefelhalmozás oroszországi menetének, valamint Nyecskina akadémiai levelező tag előadása a feudális formáció fejlődésének két fő szakaszáról. Jelentős munkák kerültek kiadásra vagy vannak készülőben a kapitalista viszonyok keletkezésének és fejlődésének tárgyköréből, hogy csupán Sztrumilin akadémikus, Zaozerszkaja és Kafengauz doktor, Pavlenko kandidátus már megjelent munkáit említsem az orosz ipar történetének egyes korszakait, ill. ágait illetően, Patyomkin akadémiai levelező tag és Jacunszkij doktor készülő műveit a franciaországi, ill. az oroszországi ipari forradalomra vonatkozóan, Szidorov doktor készülő művét Oroszország gazdaságáról az első világháború időszakában stb. Idekapcsolódik Pankratova akadémikus készülő nagy műve az oroszországi proletariátus történetéről is. A szovjet korszakkal foglalkozó osztályokban egyre szélesebb kutatómunka folyik a szocializmus gazdasági alapja kifejlődésének és megszilárdulásának tanulmányozására városban és falun. A Voproszi Isztorii, amelynek vezércikkei a történettudomány legfontosabb elvi kérdéseivel foglalkoznak, egyik legutóbbi számában vezércikket jelentetett meg a marxizmus-leninizmus gazdasági elmélete alapvető jelentőségéről a történettudomány szempontjából. Az Intézetben folyó ideológiai továbbképzés, az egyes szektorok mellett működő elméleti szemináriumok — amelyek tematikája egyébként szektorok szerint differenciálva van, hogy az ideológiai továbbképzés minél szorosabban kapcsolódjék az illető osztály konkrét tudományos munkájához — túlnyomórészt a politikai gazdaságtan kérdései tanulmányozásának van szentelve. S hadd említsem még csak azt, hogy az egyetemi történészhallgatók tantervében is igen fontos helyet foglal el a politökonómia: két éven keresztül szemináriumos tárgyként tanulják, mindenekelőtt a Tőke olvasása alapján, sőt az új tanterv értelmében az *első* két évfolyamon, hogy alapvető jelentőségét még jobban kiemeljék. — Úgy gondolom, meg kellene szívlelnünk ezeket a tanulságokat is mind intézeti, mind egyetemi vonalon, — annál is inkább, mivel nem titok, hogy a politikai gazdaságtan történészeink jelentős részének bizony gyenge oldala. Márpedig nyilvánvaló — s a szovjet elvtársak ezt ismételten hangoztatták —, hogy közgazdaságtani felkészültségre nemcsak a szoros értelemben vett gazdaságtörténésznek, hanem a politikai történésznek s a felépítmény bármely jelensége kutatójának is óhatatlanul szüksége van: e nélkül nem tudja végrehajtani

azt az osztályelemzést, amely minden marxista igényű tudományos munkálatnak előfeltétele.

Ezen a ponton érintenem kell egy olyan kérdést, amely szoros kapcsolatban van a gazdasági alap kutatásával s az utóbbi másfél esztendőben elég gyakran s meglehetősen nagy nyomatékkal vetődött fel vitáinkon, megbeszéléseinken : a termelőerők története, a technika története kutatásának kérdését. Történészeink közül többen mutattak rá elmaradásunkra ebben a tekintetben, s főleg arra utaltak, hogy igen keveset tettünk a dolgozó osztályok békés alkotó-termelőmunkájának feltárására történelmünk különböző korszakaiban, legfeljebb a dolgozó osztályok harcaira, forradalmi megmozdulásaira irányítottuk figyelmünket. Hogy a dolgozó tömegek termelőmunkájának tanulmányozása milyen fontos történészfeladat, — az előbbiekből is nyilvánvaló. Ugyanakkor a szovjet kollégák ezzel kapcsolatban is néhány igen fontos szempontot ajánlottak figyelmünkbe, olyan történészek, akik az Intézet földműveléstörténeti bizottságában dolgoznak, mint Szivkov professzor, vagy az ipari forradalom kérdéseit vizsgálják, mint a már említett Patyomkin és Jacunszkij elvtársak. Rámutattak arra, hogy a termelőerők fejlődésének, a technika történetének kutatása önmagában, elszigetelten — meddő és eredménytelen studium ; csak akkor van értelme és tudományos eredménye, ha a kérdés technikai oldalának tanulmányozása szorosan összekapcsolódik társadalmi oldalának vizsgálatával, a termelőerők fejlődésének tanulmányozása a termelési viszonyok változásának vizsgálatával, híven ahhoz a marxista tanításhoz, hogy a termelőerők és termelési viszonyok nem szakíthatók el egymástól s egységet alkotnak a társadalmi termelés folyamatában. Hangsúlyozták továbbá, hogy a dolgozó osztályok békés termelőmunkájának tanulmányozása nem szakítható el harcos megmozdulásaik, forradalmi mozgalmaik vizsgálatától : mert *a termelőmunka és a harc a néptömegek történetformáló tevékenységének két, egymással szorosan összefüggő, egymástól elválaszthatatlan oldala.* Jellemző pl., hogy az ipari forradalom kutatója nem elégszik meg a gépi termelőerők kifejlődésének vizsgálatával, hanem nagy figyelmet fordít a nagyipari proletariátus kialakulására, sőt ezen túlmenően : a munkásmozgalom harci formáinak változására és fejlődésére az ipari forradalom kibontakozásának egyes szakaszain. — Kétségtelen, hogy szovjet elvtársainknak ezeket a megjegyzéseit nagy mértékben fel kell használnunk gazdaságtörténeti tanulmányainkban, mind annak a bizottságnak a munkájában, amely történészek, néprajzosok, régészek közreműködésével a technika fejlődésének kutatását tűzte maga elé a feudalizmus századaiban, mind azokban a munkálatokban, amelyek a munkásosztály és a parasztság újabbkori történetének feltárására irányulnak.

Szeretnék ezután egy másik mozzanatra rámutatni, amely ugyancsak igen fontos jellemző jegye a szovjet történészek, a szovjet Történettudományi Intézet munkájának — s ez a rendkívül széles történeti érdeklődés, *egyetemes történeti látókör.* A moszkvai Történettudományi Intézetben igen kiterjedt munka folyik az egyetemes történet kutatására : a Szovjetunió népei történetével foglalkozó öt osztály mellett ugyancsak öt osztály foglalkozik egyetemes történettel : ókori, középkori, újkori, legújabbkori osztály s az amerikai országok újkori és legújabbkori történetének osztálya, — megjegyezve, hogy emellett még két másik intézet : az Akadémia Orientalisztikai és Szlavisztikai Intézete tevékenységének jelentős része is az egyetemes történet, ti. a keleti népek, ill. a szláv népek történetének a tanulmányozására irányul. — Hasonlóan a szovjetuniótörténeti osztályokhoz, a Történettudományi Intézet egyetemes történeti osztályai is széles és rendkívül kvalifikált munkatársi gárdával rendelkeznek. Ezeken az osztályokon dolgoznak pl. a szovjet történetírás olyan büszkeségei, mint Volgin és Koszminszkij akadémikus, Szkázkin akadémiai levelező tag, itt dolgozott a közelmúltban elhunyt Tarle és Vipper akadémikus, s rajtuk kívül a professzorok és doktorok nagy száma s a fiatal munkatársak hosszú sora. Sikerrel halad előre az európai országok legújabbkori történetével s az amerikai országok új- és legújabbkori történetével foglalkozó osztályoknak káderekkel való megerősítése is. Azokra a szakterületekre, ahol még hiány van jól felkészült szakemberekben, céltudatos káderpolitikával, főleg aspirantúra útján képeznek ki tudományos munkatársakat, így Közép-Ázsia, Latin-Amerika és az európai nem szláv népi demokratikus országok történetére. (Csak zárójelben említem meg, hogy a szláv népi demokratikus országok történetével elsősorban persze a Tretyakov professzor vezette Szlavisztikai Intézetben foglalkoznak, ahol folyamatban van olyan többkötetes összefoglaló munkák kiadása, mint Lengyelország, Csehszlovákia, Bulgária története.)

Ilyen káderviszonyok és szervezeti feltételek mellett természetesen rendkívül gazdag az egyetemes történeti osztályok kutatási tematikája is : átfogja valamennyi korszak és csaknem valamennyi ország történetét. Itt sincsen mód arra, hogy a tematikát — akárcsak futólagosan is — elsősoroljam. Megint csupán két nagy összefoglaló munkára

hívom fel a figyelmet : az egyetemes történelem egyetemi tankönyvsorozatának munkálataira s a 10 kötetes világtörténeti kézikönyv munkálataira. Ami az egyetemes történeti egyetemi tankönyveket illeti, itt — mint ismeretes — ugyancsak új, második kidolgozásról van szó. Ez új sorozatból megjelent már a középkor tankönyvének első kötete (a XV. század végéig) Koszminszkij akadémikus és Szkázkin akadémiai levelező tag szerkesztésében, továbbá az újkor történetének első kötete (az angol forradalomtól a francia forradalomig) Szkázkin akadémiai levelező tag, Porsnyev és Jefimov professzor szerkesztésében — ez már magyar fordításban is megjelent. Nyomás alatt volt s időközben bizonyára meg is jelent a középkori történet második kötete (a XV. század végétől az angol burzsoá forradalomig) ; befejeződött a szerzői munkája, de hátra van még a szerkesztése az újkori történet második kötetének, amely a francia polgári forradalomtól a Párizsi Kommünig terjed s Patyomkin akadémiai levelező tag szerkeszti. Végül megindult az előkészítése annak a — még nem tankönyvnek, hanem — egyetemi tankönyvi segédletnek (ucsebnoje poszobije), amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól, ill. az első világháború befejezésétől napjainkig tárgyalja az egyetemes történetet, első részében a második világháború kitöréséig, második részében napjainkig.

A másik s még nagyobbszabású vállalkozás a világtörténeti kézikönyv (Vszemirnaja Isztorija), amely a legrégibb időktől a második világháború befejezéséig 10 kötetben tárgyalja az egyetemes történelmet. Ennek a hatalmas kiadványnak a munkálatai évek óta folynak s most már befejezéshez közelednek. Az első három kötet kéziratát a múlt év végén adták nyomdába, s a többi kötetek nyomdakész kézirata is elkészül ez év folyamán. Az Intézetben külön osztály foglalkozik ezzel a nagyszabású kiadvánnyal, s az egyik igazgatóhelyettesnek, Zsukov akadémiai levelező tagnak kizárólagos feladata, hogy ennek a több mint 100, intézeti és intézetenkívüli szerzőt mozgósító világtörténeti összefoglalásnak a munkálatait irányítsa.

A tízkötetes világtörténetnek — mutatott rá Zsukov elvtárs — alapvető célja, hogy megrajzolja a nyugati országok, a Kelet és a Szovjetunió népei történetének fővonalait, szakítva az eddigi világtörténeti összefoglalások európacentrikus irányzatával, amely a nyugati népekkel szemben elhanyagolta Kelet történetét, s az utóbbit szinte kizárólag a nyugati országok gyarmatosítása szempontjából tárgyalta. A most készülő egyetemes történet valóban *egyetemes* történelmi szemléletet, *áttekintő* képet kíván adni, szem előtt tartva azt a követelményt, hogy a történeti folyamatot nem egyenesvonalú fejlődésként kell ábrázolni, hanem annak minden bonyolultságával ; hogy az egyetemes történeti törvényszerűségek speciális és konkrét megnyilatkozási formáit kell feltárni.

Nem véletlen, hogy e 10 kötetes egyetemes történet elkészítése igen fontos helyet foglal el a moszkvai Történettudományi Intézet és az egész szovjet történettudomány életében. A világtörténetnek az említett keretek és szempontok alapján készülő kézikönyve nagy nemzetközi jelentőséggel bír manapság, amikor a béke, a demokrácia, a szocializmus erői világméretű harcban állnak a reakció, az imperializmus, a háborús uszítás erőivel. Ilyen körülmények között a szovjet történészek különös jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi összefüggések és kölcsönhatások feltárásának ; a marxista-leninista történetírás azon követelményének, amely megkívánja, hogy egy adott ország története az egyetemes történeti folyamattól el nem szakítva, annak részeként nyerjen ábrázolást. Igen nagy fontossága van ennek a *népek nemzetközi szolidaritásának tudatosítása, a proletár-internacionalizmus elmélyítése* szempontjából.

S ez a követelmény nemcsak a szovjet történettudományra áll, hanem — persze jóval szerényebb keretek között és sokkal szerényebb lehetőségek mellett — a magyar történettudományra is. Ahogy a dolgozó nép története fokozottabb kimunkálásának követelményét — s éppen a haladó hagyományok feltárása, a hazafias nevelés elmélyítése érdekében — szovjet elvtársaink egészen konkrétan vetették fel a magyar történettudományra vonatkozó észrevételeikben, hasonlóképpen áll ez az egyetemes történet művelésével, a nemzetközi összefüggések kutatásával. Rendkívül tanulságos volt ebből a szempontból az a hosszú beszélgetés, amelyet a Voproszi Isztorii szerkesztőségében folytattam Pankratova elvtársnővel, a folyóirat főszerkesztőjével, Burdzsalov elvtárssal, a helyettes főszerkesztővel s a szerkesztőség többi tagjaival.

Ennek a beszélgetésnek a fővonala éppen az említett irányba esett. A magyar történettudománynak a történészkongresszus óta megtett fejlődéséről szóló rövid beszámolóm után a szovjet elvtársak legelső kérdései rögtön azt firtatták, hogyan állunk az egyetemes történettel való foglalkozás terén, mi van a külföldi országok történetének kutatásával ; legelső megjegyzéseik rögtön arra vonatkoztak, hogy a történésznek széles perspektívával kell dolgoznia, hogy az *adott* ország történetét is csak *ilyen* keretek között, az *egyetemes* történet fényében lehet helyesen ábrázolni. A magyarországihoz lényegében hasonló hiányossággal lehet találkozni Lengyelországban és Kínában : azzal, hogy

egyelőre alig vagy egyáltalán nem foglalkozunk egyetemes történettel. A felhozott indokok is nagyjából azonosak : káderhiány, továbbá az, hogy az egyetemes történetre vonatkozóan rendelkezésre állnak a szovjet tankönyvek és monográfiák. Ami az utóbbit illeti — mondották —, a szovjet munkák csak az első időben tudják az illető országok *speciális* igényeit kielégíteni. Az egyetemes történelem problematikája rendkívül széles s a szovjet történészek — kiterjedt egyetemes történeti kutatómunkájuk ellenére — sem foglalkozhatnak azokkal az egyetemes történeti problémákkal, amelyek az egyes országok, így Magyarország számára a legfontosabbak. Ami a káderproblémát illeti, ehhez természetesen konkrétan nem szólhatnak, ennek felmérése és fokozatos megoldása a mi feladatunk. Mindenesetre a külpolitikával foglalkozó történészeknek ajánlani lehetne : szélesítsék ki tanulmányaik körét és terjesszék ki munkájukat egyes külföldi országok *belső* történetének tanulmányozására. Régi történészek bevonásával és fiatal történészek szakosításával nyilván meg fogjuk tudni oldani ezt a kérdést, hiszen — tették hozzá — tapasztalásból tudják, hogy a magyar történettudomány káderei gyorsan és jól fejlődnek. Magyarországon különösen nagy jelentősége van ennek a kérdésnek, hiszen ez az ország a történelem során mintegy ütközőpontja volt különböző politikai törekvéseknek és nemzetközi erőknek : a magyar történetet tehát különösen nehéz, úgyszólván lehetetlen széles nemzetközi perspektíva nélkül tanulmányozni. Másrészt figyelembe kell venni, hogy a népi demokráciák létrejötte egyetemes történeti törvényszerűségek működésének eredménye : ez is aláhúzza az egyetemes történeti ismeretek, széles nemzetközi látókör nélkülözhetetlen szükségességét. A szovjet elvtársak végül nyomatékosan hangsúlyozták: a magyar történészek helyesen állítják munkájuk középpontjába a hazafias nevelés követelményét. Az *igazi hazafiságra való nevelés* célkitűzése azonban csak akkor valósítható meg, csak akkor áll szilárd talajon és biztosítja a burzsoá nacionalizmustól való világos elhatárolást, ha *elválaszthatatlanul összekapcsolódik a proletár-internacionalizmussal, a népek nemzetközi szolidaritásának tudatával*, összekapcsolódik a széles, nemzetközi, egyetemes látókörrel.

Ezen a ponton röviden meg kell említenem két közvetlenül idekívánkozó kérdést. Az egyik : a szomszéd népek, ill. az országban élt nem magyar népek történetének tanulmányozása, — a másik : a nyugati burzsoá történetírás elleni harc feladata.

A szovjet történészek — amikor azt ajánlják nekünk, hogy a provinciális, hungarocentrikus szemlélettel szakítva szélesebbre tárjuk érdeklődésünk és kutatásaink körét — természetesen jelentős mértékben a *szomszéd népek* történetének tanulmányozására, ill. az országban élt nem magyar népek történetének, a nemzetiségi kérdés történetének tanulmányozására gondolnak. Azok a szovjet történészek, akik magyar nyelvtudás birtokában folyamatosan figyelemmel kísérik történetírásunk termékeit, így Averbuch professzornő és mások, fontosnak és becsesnek tartják azokat a munkákat, amelyek e tárgykörből már napvilágot láttak, de távolról sem elegendőnek. Kevésnek tartják a magyarok és más népek együttélésére és közös harcára vonatkozó munkálatainkat, mind a feudalizmus századait illetően, mind történetünknek újabb korszakaiban, ahol különösen a nemzetiségek munkásosztálya és parasztsága fejlődésének feltárása terén érzik komolynak elmaradásunkat. A szovjet történészek nagy jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a témáknak, éppen a testvéri szomszéd népekkel való barátság elmélyítése, a *burzsoá nacionalizmus maradványainak végleges leküzdése* érdekében.

A másik kérdés : a szovjet történészek utaltak arra, hogy az egyetemes történet művelése fontos feladatot jelent *a nyugati burzsoá történetírás elleni harc* szempontjából is. Burdzsalov elvtárs pl. rámutatott : Ausztria történetével sokat foglalkoznak a nyugati tőkés országokban ; ezt az anyagot nyomon kell követnünk és arra rendszeresen reflektálnunk — ez közvetlenül belevág a magyar történészek illetékességi körébe. Szidorova és Szmirin professzorok, valamint Jeruszalimszkij professzor hangsúlyozta a magyar történettudomány feladatait a nyugatnémetországi Ostforschung elleni küzdelemben s általában a német imperializmus feltámasztása elleni harcban. Szó esett arról, hogy a Magyar Népköztársaság történészei nem hunyhatnak szemet a magyar emigráns történészek munkái előtt, hanem alaposan és határozottan kell reagálniok ezekre. A Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsában tartott második előadásomhoz, a magyar történettudomány helyzetét tárgyaló előadáshoz tett hozzászólások zömükben éppen az említett kérdésekkel foglalkoztak : a burzsoá nacionalizmus maradványai elleni harc feladataival a magyar történettudomány területén, az imperializmus szolgálatában álló amerikai, angol, nyugatnémet történetírás elleni harc közös feladataival. Ezeket a kérdéseket hangsúlyozta összefoglalójában Szidorov professzor, az Intézet igazgatója, a Tudományos Tanács elnöke is, rámutatva arra, hogy a Szovjetunió és a népi demokrácia országai történészeinek együttműködését mindenekelőtt ezen a területen kell megszilárdítani és elmélyíteni : *szilárd közös frontot kell alkotni, amely leleplezi az*

imperializmust kiszolgáló történetírás ferdítéseit és hamisításait, s meggyőzően bizonyítja a szocialista történettudomány fölényét a burzsoá történetírással szemben tudományunk minden területén.

Legyen szabad az eddig kifejtetteket néhány rövid tanulságban összegeznem.

1. A szovjet elvtársak teljesen egyetértenek azzal a törekvésünkkel, hogy leküzdjük a baloldalias, szektáns hibákat történettudományunk területén is. Ugyanakkor azonban igen komolyan felhívják figyelmünket *a jobboldali elhajlás veszélyeire*, a burzsoá ideológia különböző formáinak és mindenekelőtt a burzsoá nacionalizmus maradványai felelevenedésének veszélyeire. Ettől a veszélytől annál is inkább óvnak bennünket, mivel a magyar marxista történetírás igen fiatal, távolról sem számolta fel még a burzsoá történetírás *negatív* örökségét, azét a burzsoá koncepcióét, amely még 8—10 esztendővel ezelőtt uralkodó helyet foglalt el a magyar történettudományban.

2. A szovjet történettudomány tanulmányozásából, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete munkájának tanulmányozásából éppúgy, mint a szovjet kollégáknak a magyar történetírás termékeire vonatkozó megjegyzéseiből rendkívül világosan és élesen domborodik ki néhány alapvető szempont, néhány döntő fogalompár. *A hazafias nevelés a mi tudományterületünkön mindekelőtt a nép, a dolgozó tömegek, a munkásosztály, a párt történetének feltárásán nyugszik*, a haladó hagyományok kutatása mindenekelőtt a dolgozó osztályokhoz fűződő, a munkásosztály és a parasztság harcaihoz, munkájához kapcsolódó hagyományok felkutatását követeli meg. *Az igazi hazafiság elválaszthatatlan a proletár-internacionalizmusnak, a népek nemzetközi szolidaritásának tudatától, az imperializmus erőinek a gyűlöletétől.* A magyar történetírás is csak akkor töltheti be *hazafias, nemzeti* feladatát, ha a Szovjetunió élenjáró történettudományával együttműködve, a baráti szomszéd népek történészeivel s általában a haladó történettudomány képviselőivel karöltve, széles látókörrel, nemzetközi perspektívával dolgozza ki a történelem kérdéseit és *kiveszi a részét az imperializmust kiszolgáló reakciós történetírás elleni harcból, az imperializmus erői, a háborús agresszió erői elleni széleskörű küzdelemből.*

Nem valami reveláció mindez, nem soha nem hallott tételeknek meghirdetése. De igenis nagyon világos és nagyon határozott útmutatás és program, amelynek valóraváltására mielőbb az eddiginél jóval hathatósabb lépéseket kell tennünk Intézetünkben. Mindez még jobban aláhúzza 1955 évi tervünk olyan pontjainak jelentőségét, mint a felszabadulási tanulmánykötet és dokumentumkötet, valamint a Szovjetunió segítsége a felszabadult Magyarországnak c. dokumentumkötet megjelentetése. E program valóraváltása érdekében erősítettük meg a Tanulmányok a népi demokráciák történetírásából c. fordításkötetünk munkálatait, s indítottuk meg a Tanulmányok a Szovjetunió történetírásából c. gyűjteményes kötet munkálatait. Ezért iktatta egyetemes történeti osztályunk ezévi munkatervébe két olyan könyv elkészítését, amelyek közül az egyik a német imperializmus feltámasztásának nemzetközi előzményeit tárgyalja a második világháború előtti időszakban, a másik azt mutatja meg, mit jelentett a hitleri »új rend« Európa országainak. Ezért üdvözöltük néhány munkatársunknak azt a kezdeményezését, amely most már komoly formában indítja meg a Habsburg-birodalom történetének tanulmányozását. Ezért tettük több munkatársunk tervfeladatává olyan vitacikkek írását, amelyek a nyugati burzsoá történetírás ferdítéseivel veszik fel a harcot. Ezért irányítjuk néhány — egyelőre persze még csak kisszámú munkatársunk — figyelmét új témák, így a munkásosztály történetének vizsgálata felé a Horthy-korszakban, vagy a népi balszárny tanulmányozására az 1848—49-es forradalom előtt és alatt.

Ezek persze csupán az első lépések, amelyeket további lépések kell hogy kövessenek második ötéves tervünk folyamán. Ezek a lépések az egész Intézet s benne minden egyes munkatárs számára egyre nagyobb tudományos lehetőségeket nyitnak, mert előmozdítják, hogy történészmunkánkkal növekvő mértékben járuljunk hozzá népünk és pártunk ügyének győzelméhez.

2

A Szovjetunióban folyó történettudományi munka eszmei-politikai tartalmának, irányának s az ebből folyó tanulságoknak vázlatos jellemzése után hadd térjek rá a moszkvai Történettudományi Intézet tevékenységének néhány módszerbeli tanulságára: a tervezés, valamint a munkamódszer és munkastílus néhány kérdésére.

A tervezéssel kapcsolatban először is az alulról jövő kezdeményezés, az Intézet egyes osztályainak, munkatársainak részéről felmerülő javaslatok fontosságára kell

rámutatnom, amelyeknek nagy része helyes irányba mutat, kiszélesíti és gazdagítja az Intézet tudományos tematikáját s nagymértékben megkönnyíti az Intézet összmunkatervének elkészítését. Ugyanakkor a tervezésben is világosan kidomborodik az Intézet vezetésének és felsőbb szerveinek céltudatos irányítása. A Történettudományi Intézet hosszúlejáratú, illetőleg egyéves terveinek kidolgozásában határozottan kifejezésre jutnak azok a döntő tudományos-politikai szempontok, amelyeket az Intézet igazgatósága, ill. Tudományos Tanácsa, felsőbb fokon pedig az Akadémia Történeti Osztálya, ill. az Akadémia Elnöksége szab meg. Az akadémiai osztály és elnökség nem túl gyakori időközökben foglalkozik az Intézet munkájának és tervezésének kérdéseivel, az előbbi rendszerint évente egyszer, az utóbbi még ritkább időközökben ; az ilyen alkalmakat azonban igen alaposan előkészítik, ezeken az üléseken világos, konkrét és iránymutató határozatokat hoznak, amelyek viszonylag hosszú időre megszabják az Intézet tevékenységének, a munka tervezésének fő vonalait. Természetes, hogy az ilyen határozatokat nagy becsben tartják, azok nem maradnak papíron, hanem valósággá válnak az Intézet gyakorlati tevékenységében. — Úgy gondolom, hogy ebben az értelemben kell továbbfejleszteni nálunk is az Akadémia II. Osztályának és Elnökségének irányító tevékenységét Intézetünkkel kapcsolatban. Főleg arra van szükség, hogy ezek a szervek, ha nem is sűrű időközökben, de mindenkor konkrét és világos határozatokkal szabjanak irányt az Intézetünkben folyó kutatómunkának.

A tervezés hosszúlejáratú és időálló irányítása természetesen nem jelenti a tervmódosítás teljes kizárását. Ha közben fontos elvi-politikai szempontok merülnek fel, ha az ország élete és fejlődése következtében jelentős új kérdések kidolgozása válik időszerűvé, akkor — hangsúlyozta Patyomkin akadémiai levelező tag, az Akadémia Történettudományi Osztályának titkárhelyettese — nem zárkóznak el a tervek módosításától, átdolgozásától ; sőt : rendkívül nagy súlyt vetnek arra, hogy ne maradjanak el az ország egész politikai, gazdasági és kulturális fejlődésétől, hogy *a történettudomány frontján lépést tartsanak az élettel, az általános fejlődéssel.* — Ennek a — tervezés szempontjából is alapvető jelentőségű — szempontnak a nyomatékos hangsúlyozása mellett a szovjet történészek az utóbbi években határozottan szembefordultak a kutatómunkának a *napi* aktualitásokhoz való igazításával, a tudományos munkához való »konjunkturális hozzáállással« (konjunkturnij podhod), mind a tervezés tematikáját, mind pedig – s elsősorban — a feldolgozás módszerét illetően. Így pl. ugyanakkor, amikor elsőrendű feladatnak tartják az imperializmust kiszolgáló történetírás hamisításainak leleplezését, a háborús agresszió erői elleni harcot a történettudomány területén, joggal helytelenítik ezeknek a szempontoknak mondjuk Amerika régebbi múltjának tárgyalásába való történelmietlen visszavetítését. Így az elmúlt hónapokban erős kritikával illették az újkori egyetemes történelmi tankönyvnek azt a fejezetét, amely az Egyesült Államok XVIII. századvégi alkotmányát létrejöttének pillanatától fogva reakciósnak ítélte. A feladat éppen az — hangsúlyozzák a szovjet történészek —, megmutatni, hogyan vált a burzsoázia haladó erőből reakciós, imperialista erővé ; hogyan tagadta meg és fordult szembe saját múltjának progresszív mozzanataival.

A történettudományi kutatómunka tervezésében komoly szerepet játszanak a nagy történelmi évfordulók. A szovjet történészek fontos feladatuknak tartják, hogy alapos és magas tudományos színvonalú történelmi kiadványokkal járuljanak hozzá ezeknek az évfordulóknak méltó megünnepléséhez. Így az elmúlt évben — mint ismeretes — számos történeti mű jelent meg Oroszország és Ukrajna újraegyesítésének 300. évfordulója alkalmából, köztük a nagyszabású háromkötetes forráskiadvány ; ebben az évben több cikket fognak szentelni a második világháború győzelmes befejezése, ill. a népi demokráciák létrejötte 10. évfordulójának. Emellett egy sor kiadvánnyal ünnepelik meg az első orosz forradalom 50. évfordulóját. Az 1905—7-es forradalom nemzetközi jelentőségét tárgyaló, még a budapesti történészkongresszuson elhatározott nemzetközi cikkgyűjtemény tematikája időközben nagymértékben kiszélesedett : ez a kiadvány az orosz forradalom hatását most már nemcsak a népi demokrácia országainak viszonylatában, hanem úgyszólván világméretekben fogja megmutatni. E cikkgyűjtemény mellett — ugyancsak Pankratova akadémikus szerkesztésében — háromkötetes dokumentumkiadvány jelenik meg ugyanerről a témáról, s nem említve számos kisebb, részben népszerűsítő munkát, új és lényegesen kibővített formában lát napvilágot az a mű, amely az 1905-ös forradalom eseményeit Oroszország nemzetiségi területein világítja meg. — Ami a következő ötéves tervet illeti, már most megindultak az előkészületei a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója méltó megünneplésének. A budapesti történészkongresszuson felmerült nemzetközi dokumentumkiadvány mellett — hogy csak a főbbeket említsem — előkészületben van a forradalom eseményeinek részletes krónikája, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetének vázlata c. nagy-

terjedelmű összefoglaló munka, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentőségét tárgyaló tanulmánygyűjtemény (amelyhez a magyar történészek részvételét is kérik), s egyéb monográfiák és dokumentumgyűjtemények. — Nem lehet tehát elfogadni az olyan, nálunk felmerült nézeteket, amelyek szerint a történeti évfordulók megünneplése nem tartozik történettudományi tervezésünk fő szempontjai közé ; viszont nagyon meg kell szívlelnünk azt a tanulságot, hogy ilyen jellegű feladatainkat már jóelőre tudatosítsuk és ezzel biztosítsuk a megfelelő jubiláris kiadványok kellő alaposságú tudományos előkészítését és magas színvonalát.

A moszkvai Történettudományi Intézet tervmunkáiban — mint beszámolóm első részéből is kitűnt — központi helyet foglalnak el *nagy, összefoglaló, gyűjteményes munkálatok*. A már említett tankönyvsorozatokon, világtörténeti és szovjetuniótörténeti kézikönyvsorozaton kívül említenem kell a Moszkva történetéről tervbevett hatkötetes művet (amelynek első három kötete, a XIX. század közepéig terjedően, már megjelent, további két kötete a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig, és hatodik kötete, a szovjet korszakra vonatkozóan, előkészületben van), a Leningrád történetét tárgyaló sorozatot (amelyből az első kötet kézirata elkészült, a második és harmadik köteté, 1917-ig terjedően, készülőben van), A történettudomány története a Szovjetunióban c. sorozatot (amelynek 1861-ig menő első kötetét már nyomják, 1917-ig terjedő második kötetének munkálatai pedig előrehaladott stádiumban vannak), A földművelés története a Szovjetunióban c. sorozatot stb. (Az utóbbi két munkálat az Intézet két tudományos bizottsága, a historiográfiai és földműveléstörténeti bizottság keretében folyik.)

Az összefoglaló munkákkal kapcsolatban kell még említést tennem arról, hogy a szovjet történészek rendkívüli tudományos és politikai jelentőséget tulajdonítanak az egyetemi tankönyvek minél színvonalasabb kidolgozásának. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy csupán az egyetemi tankönyvsorozat *második* kidolgozásával párhuzamosan tartották időszerűnek nagyterjedelmű kézikönyvek előkészítését. A Történettudományi Intézet számos munkatársa nemcsak szerzője, illetőleg szerkesztője az egyetemi tankönyveknek, hanem a bennük foglalt anyagot a gyakorlatban tanítják is, mint a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem professzorai, docensei. (Szidorov elvtárs, az Intézet igazgatója pl. egyben a Szovjetunió népei története a kapitalizmus és imperializmus korszakában tanszéket vezeti az egyetemen.) A szovjet tapasztalatok is aláhúzzák tehát az egyetemi oktatómunkával való kapcsolat fontosságát s különösen Intézetünknek azt a feladatát, hogy az egyetemi magyar történelmi tankönyvek kéziratát, az egyetemi jegyzet eddig elért fokán túl, lehetőleg minél előbb nyomdakész állapotba hozzuk s ezt a munkát továbbra is — és különösképpen 1955 második felében — központi kérdésként kezeljük. A szovjet tapasztalatok — s hadd tegyem hozzá : a népi demokráciák gyakorlata is — bizonyítják azoknak a nézeteknek a helytelenségét, amelyek a tankönyvmunkálatok Intézetünkben való folytatásának a tavaly elért fokon történő félbehagyását, a további munkának az egyetemhez való átutalását javasolták s azt, hogy Intézetünkben most már a nagyterjedelmű kézikönyvsorozat elkészítését állítsuk előtérbe. Teljesen világos, hogy előbb le kell zárnunk a tankönyv munkálatait, el kell készítenünk a nyomdaérett kéziratokat, s csak azután gondolhatunk a kézikönyv megírására.

A nagy összefoglaló munkák megjelentetésére irányuló kollektív erőfeszítések távolról sem jelentik a moszkvai Történettudományi Intézet munkájának egyoldalúságát, egyéb műfajok elhanyagolását. Ellenkezőleg : ugyanakkor igen széles tere van a *forráskiadványoknak és a monográfiáknak* is. Az Intézetben az elmúlt év során külön forráskiadási osztályt szerveztek meg, hogy ezáltal biztosítsák az e téren folyó munka fellendülését. Ez az osztály természetesen együttműködik az Intézet többi osztályával — onnan kapja pl. a témának megfelelő specialista szerkesztőt — s együttműködik a Levéltári Központtal (Glavnoje Arhivnoje Upravlenyije), ill. számos levéltárral, amelyek munkatársai ugyancsak részt vesznek a forráskiadványok elkészítésében. A széleskörű és jólszervezett munka egy sor forráskiadvány megjelenésében gyümölcsözött, ill. fog gyümölcsözni a közeli években, a feudalizmusra, a kapitalizmus korára és a szovjet korszakra egyaránt. Különös gondot fordítanak arra, hogy minél több forráskiadványt jelentessenek meg a szovjet korszakból, ezzel is előmozdítva az e korszakra vonatkozó kutatómunka fellendülését és kiküszöbölve az ezirányú munka eddigi nehézségét. Érdekes megjegyezni, hogy az Intézet forráskiadási osztályának vezetője nem az egyetem Történettudományi Karának, hanem a Levéltárosképző Főiskolának (Isztoriko-Arhivnij Insztyitut) professzora s az osztály utánpótlása is részben innen származik.

A szovjet történészek közül többen dicsérően emlékeztek meg a legutóbbi években megjelent egyes magyar forráskiadványokról, főleg 1848-cal kapcsolatban, s kifejezést adtak annak a reményüknek, hogy ez a forráskiadási munka a következő években még

jobban kiszélesedik. A szovjet történészek e munkánkban történettudományunk szolíd megalapozottságának jelét látják ; de azért is érdeklődéssel várják forráskiadványainkat, mert a magyar történetet — úgymond — nemcsak monográfiák és feldolgozások alapján, hanem első kézből, közvetlenül a források alapján is többen tanulmányozni akarják. Azt hiszem helyes a szovjet elvtársak e megjegyzéseinek is hangot adni, hiszen a történeti forráskiadási munka Akadémiánk részéről az elmúlt években nem mindig találkozott a szükséges méltánylással.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkájában nagy számban és rendkívül gazdag tematikával szerepelnek a történeti monográfiák, a történelemírásnak ez a klasszikus műfaja. A szovjet elvtársak nyomatékosan hangsúlyozzák ennek a műfajnak, a »fundamentális«, alapvető monográfiáknak nagy fontosságát az egész történettudomány szempontjából. Így pl. a szovjet korszakra vonatkozó eddigi történetkutatói tevékenység komoly hiányának tekintik, hogy amikor igen nagy számban jelentek meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat és a szocializmus építését tárgyaló kisebb-nagyobb s főleg népszerű tudományos munkák, ugyanakkor kevés alapvető tudományos monográfia jelent meg ebből a tárgykörből. Éppen ezért most a szovjet korszak tanulmányozása egyik fő irányának nagy és részletes monográfiák elkészítését tartják. Így a közeljövőben beható monográfiák kerülnek kiadásra olyan témákról, mint a mezőgazdaság kollektivizálása a fő gabonatermelő területeken, a párt harca a munkás-parasztszövetség megerősítéséért 1924—25-ben stb. Olyan fontos témákból pedig, ahol egyelőre még nem látják biztosíthatónak monográfiák elkészítését, tanulmánygyűjteményeket bocsátanak közre, így a munkás-parasztszövetség fejlődésének egyes állomásairól a szocializmus építésének időszakában, vagy — a korábbi időszakokból is példát hozva — az orosz nép és az orosz nemzet kialakulásáról.

A szovjet történészeknek a történettudományi munka tervezésére vonatkozó elvi megjegyzéseiből s mindenekelőtt magából tervezési gyakorlatukból, a Történettudományi Intézet tényleges munkájából szemléletesen domborodik ki az a törekvés, amelyet — ha szabad ezt a kifejezést használni — a *történettudomány terv-szerű-arányos fejlesztésének* nevezhetünk. A tervezés sokoldalúsága a történetírói műfajok kölcsönhatásának szem előtt tartásán alapul. E tekintetben nemcsak arról van szó, hogy kiterjedt forráskiadási és monografikus tevékenység nélkül természetesen nem kerülhet sor nagyszabású összefoglaló munkálatokra, hanem arról is — a szovjet elvtársak ezt is igen fontosnak tartják —, hogy a nagy áttekintések felfedik a tudomány »fehér foltjait« s ráirányítják a figyelmet a forrásfeltárás és monografikus munka soronlevő feladataira. Világos : a részletmunkálatok és az áttekintő szintézisek szerves összefüggése, egysége biztosíthatja csupán a lendületes és gyümölcsöző fejlődést.

Ez az elv alapjában kétségtelenül érvényes a magyar történettudományra is, ha persze konkrét alkalmazásában figyelembe kell vennünk a nem kis különbségeket : azt, hogy a Szovjetunióban több mint háromésfélévtizedes nagy előzmények alapozzák meg a jelenlegi tevékenységet ; másrészt azt, hogy hasonlíthatatlanul több jól kvalifikált káderrel rendelkeznek, s így amikor a nagyszabású összefoglaló munkálatok a történészek százait mozgósítják, ugyanakkor megfelelő erő jut forráskiadási és monografikus tevékenységre is.

A tervezés tapasztalatain kívül nagy figyelmet érdemelnek azok a tanulságok is, amelyek a történettudományi munka módszerét, az Intézet munkájának stílusát illetik. E részben kétségtelen, hogy az intézeti munka fő módszere, amely rányomja bélyegét a munkastílusra — *a viták módszere.*

A viták jelentik a tudományos munka ellenőrzésének fő formáit a szovjet Történettudományi Intézetben. A tudományos munkatársak — kandidátustól felfelé — nagy önállóságot élveznek intézeti munkájukban. Tartaniok kell természetesen magukat évi egyéni munkatervük követelményeihez — az igazgatóság, tagjain kívül minden munkatársnak egyéni tervlapja van, amely az elvégzendő feladatokat negyedévi bontásban tartalmazza, feltüntetve, hogy az egyes tervfeladatok végrehajtására hány munkaóra esik az egy évre előirányzott 2000—2200 munkaórából — ; negyedévenként írásos jelentésben kötelesek beszámolni az osztályvezetőnek végzett munkájukról ; hetenként két félnapot az Intézetben kell tölteniök értekezleteken, vitákon való részvétel, konzultáció és egyéb teendők elvégzése céljából, — a többi időt teljesen szabadon, saját belátásuk szerint használják fel tudományos munka végzésére, csupán hollétük helyét kell bejelenteniök, hogy szükség esetén elérhetők legyenek. Ami a lényeg : teljesen minimális a munka *formai* ellenőrzése, hanem a *teljesítmény* ellenőrzése van előtérben. A teljesítmény ellenőrzésén belül pedig a mennyiségi követelménnyel szemben — az ezidőszerint érvénybenlevő normák értelmében, az Intézet tagjainak státuszkategóriájuk szerint évente 4—9 ív terjedelmű szerzői munkát kell felmutatniok — a *minőségi* ellen-

őrzésen van a hangsúly. S éppen ennek a minőségi ellenőrzésnek a fő fórumai a viták, amelyek osztályértekezletek, bizottsági ülések, a Tudományos Tanács plenáris, ill. szekcióülései keretében folynak le, s amelyek valóban képet alkotnak egy-egy munkatárs végzett munkájának eredményességéről, minőségéről.

A viták természetesen nemcsak a tudományos munka *ellenőrzését*, hanem egyben a munka *segítését*, az egyéni munka kollektív támogatását szolgálják. A moszkvai Történettudományi Intézet munkájában is fontos szerepet játszanak persze a konzultációk, az osztályvezetőkkel és az idős tudományos munkatársakkal folytatott egyéni szakmai megbeszélések, de ezeknek nincsen előre beütemezett merev rendszere. Éppen a tudományos munkatársak önállóságával függ össze, hogy a munka segítése tekintetében is a vitákon van a fősúly, azokon az összejöveteleken, amikor az osztály egész kollektívája komoly előkészület alapján szól hozzá egy-egy tagjának munkájához, részletekbemenően megbírálja azt és komoly segítséget nyújt a hibák kiküszöböléséhez, a munka továbbfejlesztéséhez.

Az osztályviták tárgyát részben valamely munka, disszertáció, monográfia stb. tervezete alkotja, részben a már elkészült kézirat vagy annak egyes fejezetei. E kétféle tárgy között, amelyek valamely munkálat kezdő és végpontját jelzik, különös jelentősége van egy harmadik típusú vitának, a készülő monográfia tárgyköréből merített előadások, dokladok megvitatásának. Fontos megjegyezni, hogy az ilyen dokladok címe, tárgya nem azonos a készülő monográfia címével, tárgyával, hanem általában annak tárgyköréből ragadnak ki egy-egy döntő elvi kérdést. Az a szerző pl., aki Oroszország gazdaságával foglalkozik az első világháború előtti időszakban, a monopolkapitalizmusra való átmenet oroszországi sajátosságairól tartotta meg előadását; az a munkatárs, aki az orosz nagyipar XVII. századi történetét kívánja feldolgozni doktori disszertációjában, egy sófőző manufaktúra XVII. századvégi munkásviszonyairól tartott előadást, különös tekintettel az eredeti tőkefelhalmozásra stb. Az ilyen dokladok téziseit (5—10 oldal terjedelemben) előre elkészítik, azokat az osztály minden tagja előzetesen tanulmányozza; a megvitatás tehát nemcsak az osztályértekezleten előadásra kerülő — átlagban egy órás — doklad meghallgatásán, hanem a tézisek előzetes beható tanulmányozásán nyugszik.

Ennek a rendszernek több igen jó oldala van. Egyrészt azt jelenti, hogy a szerző nemcsak az elinduláskor, *tervezete* megvitatásával, és nemcsak a befejezés szakaszán, *kézirata* megvitatásával kap kritikát és segítséget, hanem e két időpont *között* is: akkor, amikor munkálatában már jelentősen előrehaladt, de még nem látott hozzá a kézirat elkészítéséhez. Nem szorul bizonyításra, hogy az ebben az időpontban nyert támogatásnak igen nagy jelentősége van és sok időt s energiát takaríthat meg a szerző számára. Ez a rendszer ugyanakkor szükségképpen arra készteti a történészt, hogy jókor tudatosítsa a maga számára a tárgykörének legfőbb elvi kérdéseit, és a forrásanyag tömegéből emelje ki az alapvető problémákat. Végül ez a rendszer, a doklad témájának ilyen jellegű meghatározása valóban széleskörű hozzászólásra, bírálatra, értékelésre ad alkalmat; lehetőséget nyújt arra, hogy ne csak a közvetlenül érdekelt szakemberek, hanem a munkatársak tág köre is érdemben tudjon hozzászólni. — A mi Intézetünkben eddig csak gyenge kezdeményezések történtek hasonló irányban; a szovjet tapasztalat alapján ezt most nálunk is rendszerré, általános gyakorlattá kívánjuk tenni.

Mi a viták fő szempontja, a tudományos munka értékelésének fő szempontja? Röviden szólva: *a tudomány alkotó művelésének* szempontja; hogy az illető előadás, cikk vagy könyv mit ad hozzá az eddigiekhez, mennyiben viszi előre a tudományt. Ez a szempont az utóbbi években különösen élesen domborodott ki a szovjet történettudományban és mintegy vörös fonálként húzódik végig a tudományos munkák élőszóban vagy írásban történő megbírálásán. A szovjet történészek keményen kritizálják azokat a munkákat, azokat a dokladokat, amelyek dogmatikusan és nem alkotó módon alkalmazzák a marxizmust, amelyek közismert igazságokat ismételnek, holott — mint mondják — még rendkívül sok a megoldásra váró probléma. Megbírálják azokat a véleményeket, amelyek szerint pl. a szovjet korszak történetében nincsen vitás probléma, mert minden meg van oldva a klasszikusok műveiben; új módon, bátran vetik fel a kérdéseket, így pl. a szovjet korszak periodizációjával, a kultúrforradalom kibontakozásával és menetével, a szocialista nemzettéválás folyamatával kapcsolatban. Élesen bírálják azokat a munkákat is, amelyek konkrét történeti anyagok elemzéséből levont igazi törvényszerűségek feltárása helyett elvont tételekkel operálnak, skolasztikusan nyúlnak a kérdésekhez s a történelem rendkívül bonyolult problémáit elegendő mennyiségű és gazdagságú tényanyag bevonása nélkül akarják »megoldani«. Ugyanakkor nyomatékosan aláhúzzák: *a tudomány alkotó művelése elválaszthatatlan a marxizmus-leninizmus tanításainak minél alaposabb elsajátításától, mélyreható tanulmányozásától.* Ennek híján

a történész képtelen alkotásra, a tudomány alkotó művelésére. Ennek hiján nem juthat új, tudományos eredményekre, hanem éppen ellenkezőleg: elrugaszkodik a tudomány szilárd alapjáról, félresiklik, vulgarizálásba süllyed.

A tudomány alkotó művelésének nézőpontjából tekintve még jobban megvilágosodik a historiográfiai kiindulás szükségessége minden történeti munkálatnál. Historiográfiából, az előző történetirodalom beható értékeléséből kell kiindulni egyrészt azért, hogy megbíráljuk, megcáfoljuk és helyreigazítsuk a hibás és helytelen nézeteket; másrészt azért, hogy kiszűrjük a pozitívumokat, az eddig elért eredményeket. Csak ez esetben derül ki konkrétan és világosan, hogy mi az újabb munkálat *új* eredménye, mennyiben jelent haladást, előrelépést a tudományban.

Ami a viták menetét illeti a moszkvai Történettudományi Intézetben, ez látszólag nem különbözik a nálunk is szokásos vitamenettől: az előadást kérdések, majd hozzászólások követik. A valóságban azonban gyakran igen jelentős a különbség. Kérdések feltevése és megválaszolása — ami a mi vitáinkon nem egyszer merő formalitássá sikkad, sőt olykor teljesen eltűnik — a szovjet történészek gyakorlatában a viták rendkívül fontos, csaknem azt mondhatnám: döntő része. A résztvevők általában nagyszámú, élesen, röviden megfogalmazott, a lényegre tapintó kérdéssel »ostromolják« az előadót, akinek ezekre a kérdésekre »ex abrupto« kell ugyancsak röviden és konkrétan, minden »mellébeszélés« nélkül válaszolni. A kérdések megválaszolása során valóban kiderül, hogy a »dokladcsik« milyen szilárdan áll a lábán, mennyire beható az anyagismerete, milyen mértékben látja át a döntő elvi kérdéseket. Ami pedig a hozzászólásokat illeti, a résztvevők nem törekszenek mindenképpen nagy, összefoglaló, általános igényű, hogy úgy mondjam, »globális« hozzászólásokra — ahogy ezt nálunk sokan feltétlen követelménynek tekintik —, hanem éppen ellenkezőleg azon igyekeznek, hogy minél rövidebben, minél konkrétabban tegyék meg észrevételeiket és azok minél közvetlenebbül vigyék előre a probléma megoldását. A legnevesebb történészek, akadémikusok sem átallják, hogy rövid, öt-tíz perces elvi-tárgyi megjegyzésekkel vegyenek részt a nagyszámú hozzászólót mozgósító, de ugyanakkor mégis néhány óra alatt lepergő osztályértekezleteken vagy egyéb vitaüléseken.

A viták sorában nagy fontossága van a disszertációmegvédéseknek, amelyek kandidátusi disszertáció esetén a Tudományos Tanács szekció-ülésein, doktori disszertáció esetén a Tudományos Tanács plenáris ülésén zajlanak le. Bár természetesen csak az opponensek által megfelelő színvonalúnak ítélt disszertációk kerülnek nyilvános vitára és igen ritkán fordul elő, hogy a Tudományos Tanács visszaveti a jelöltet, a disszertáció *megvédése* kifejezés egyáltalán nem tekinthető formális szólamnak, hanem — erről volt alkalmam meggyőződni — komoly tartalommal bír. A jelöltnek derekasan helyt kell állnia a pattogó »voproszok« keresztтüzében, valóban meg kell *védenie* tételeit, állításait, meggyőző módon, élesen. S a vita további menetében: a hozzászólások nem egymás mellett futó, széles korreferátumok, hanem egymáshoz és a vita tárgyát képező anyaghoz szorosan kapcsolódó, azzal polemizáló fellépések; aminthogy a válaszban a disszertánsnak megint csak kertelés nélkül, határozottan és egyértelműen kell állást foglalnia a felvetődött bíráló megjegyzésekhez. Szóval: valóban a vélemények harcáról, igazi vitáról van szó. S úgy érzem: a disszertációk megvédésének ilyen menete üti rá a bélyegét egyéb vitaülésekre, értekezletekre is.

Hadd kapcsoljam ide a beszédstílus és írói stílus kérdését, mert szoros kapcsolatban van az előbb elmondottakkal. A szovjet történészek *tudatosan törekednek a rövidségre, tömörségre, exakt kifejezésmódra* nemcsak a vitákban, élőszóban, hanem az írott szóban, kéziratаikban is. Előtérben álló kérdés ez: tudatos szembefordulás a terjengősséggel, a gondolatoknak más szavakban való megismétlésével, a források oldalakon keresztül való »beszéltetésével« (azok elemzése helyett); tudatos törekvés a fő kérdések éles kifejtésére s minél rövidebb, minél konkrétabb, minél világosabb megválaszolására. Ezzel függ össze az is, hogy a Történettudományi Intézet igazgatósága nem tartja teljesen megnyugtatónak az ívszám-normák érvénybenlevő rendszerét: éppen azért, mert az nem tömörségre serkent, hanem terjengősségre csábít; éppen ezért készítik elő a normák revízióját — ez a munkálat még nem fejeződött be — abban az irányban, hogy egy-egy tudományos munkatárs számára ne a megírandó ívek száma legyen megszabva, hanem pl. az, hogy egy év alatt mekkora részt, hány fejezetet kell kidolgoznia monográfiája megvitatott és elfogadott tervezetéből. S e feladat megoldásában nem a nagy terjedelmet fogják javára betudni, hanem ellenkezőleg: éppen a minél rövidebb, tömörebb kidolgozást.

A szovjet történészek méltán hangoztatják, hogy ez nem csupán formai, hanem határozottan tartalmi, elvi kérdés. A történettudománynak, amely a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek konkrét érvényesülését vizsgálja, exaktnak kell lennie,

s ez az exaktság nem valósítható meg az előbbiekben jellemzett követelmény nélkül. — Kétségtelen, hogy ezt a követelményt nekünk is alaposan át kell gondolnunk. Nálunk a legutóbbi években — pl. a tankönyvviták során — joggal merült fel az a kritikai észrevétel, hogy történészeink jelentékeny része nem tud »írni«, joggal merült fel az irodalmi, művészi igény a történetírással, a történetíróval szemben. Kevésbé hangoztattuk azonban a tudományos exaktság igényét ebben a vonatkozásban. Pedig: ha a történésztől, mint írótól, meg kell követelni az irodalmi, művészi törekvést, nem lehet kétséges, hogy mint tudóstól — s végtére a történetírás mindenekelőtt tudomány — feltétlenül el kell várni a tudományos exaktságot.

Szólnom kell ezután a vitaszellem és alkotókedv fontos serkentőjéről — a történettudományi folyóiratokról, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének nagyszámú periodikájáról.

A Voproszi Isztoriin kívül — amely, mint ismeretes, az Intézet legfőbb folyóirata, a szovjet történettudomány központi sajtóorgánuma, s amelyben magában is egyre jelentősebb rovattá fejlődött a legutóbbi évek során a Viták és eszmecserék (Gyiszkussziji i obszuzsgyényija) rovat — az Intézet egy sor más folyóiratot is kibocsát. Ezek sorában fontos helyet tölt be a Dokladi i Szoobscsényija Insztyituta c. tavaly megindított folyóirat, amelynek célja kimondottan az Intézet belső tudományos életének tükrözése. Ez a kiadvány mindenekelőtt az Intézetben elhangzott fontosabb dokladokat közli és az ahhoz kapcsolódó vitákról hoz ismertetést, s mint ilyen, fontos serkentője az előadások és hozzászólások magasabb színvonalra emelésének. Az Intézet többi periodikája: az Isztoricseszkije Zapiszki, Vesztnyik Drevnyej Isztorii, Vizantiszkij Vremenyik, Szrednyije Veka, Isztoricseszkij Arhiv, (az utóbbi a Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézettel és a Levéltári Központtal karöltve), továbbá az előkészületben levő Ucsonije Zapiszki po Novoj i Novejsej Isztorii és a Problemi Isztocsnikovegyenyja a tervek szerint 1955-ben már teljes rendszerességgel, több közülük évente hat számban fog megjelenni. S az Intézet igazgatója, Szidorov elvtárs kijelentette: abban az ütemben, ahogy az Intézet munkája átszerveződik és mindegyik szektor kellően megerősödik, mindegyiknek lesz külön folyóirata. Ez — úgymond — természetes folyamat, hiszen *a tudományos folyóiratok nagy száma és gyakori megjelenése jelentős ösztönzője a tudományos alkotásnak*, fontos feltétele a pezsgő tudományos életnek, nagy előrelendítője a tudomány fejlődéséhez nélkülözhetetlen szabad és alkotó szellemű vitáknak.

Ezt a példát — ha persze a mi viszonyainkhoz mérten is — a lehetőséghez képest követnünk kell. Ami a Történelmi Társulat folyóiratát, a Századokat illeti, Pankratova elvtársnő maga is nyomatékosan javasolta: tegyünk meg minden erőfeszítést e folyóirat gyakoribb megjelentetésére. Ha még nem tudunk havi megjelenést biztosítani, azt mindenképpen próbáljuk elérni, hogy legalábbis hatszor egy évben, vagyis kéthavonta lásson napvilágot a Századok egy-egy száma, egyenként 10—12 ív terjedelemben. Ugyanakkor azt is tanácsolta: hozzunk kisebb cikkeket, átlag 30—35 gépelt oldal terjedelműeket, hadd írjanak minél többen a folyóiratba, hadd foglalkozzék az minél többféle kérdéssel. Mindezt a magyar történettudomány további fejlődése igen fontos feltételének tartja, aminek teljesítése rendkívül megélénkítené a történészfront életét. Bizonyos, hogy a Századok szerkesztősége az előbbiekben felvázolt általános tapasztalatokat és konkrét javaslatokat komolyan fontolóra fogja venni.

Ami pedig magának Történettudományi Intézetünknek folyóiratát, Értesítőnket illeti, a szovjet tapasztalatok csak alátámaszthatják azt a meggyőződésünket, hogy Értesítőnk, amely szovjet és népi demokratikus történeti cikkek fordításának közlésével éveken keresztül kétségtelenül jó szolgálatot tett történészeinknek, ebben a formájában már nem felel meg fejlődésünk jelenlegi követelményeinek. Úgy gondolom: ami a Szovjetunió és más baráti országok történészei cikkeinek, tanulmányainak fordítását illeti, ezt a következő években nem az Értesítő szűk keretei között, hanem fordításkötetek sorozatos közrebocsátásával kell megoldani. (Ezen az úton az első lépést jelenti két — már említett — fordításkötetünk még ez év folyamán való kiadása.) Értesítőnket pedig — a lehetőséghez képest — abban az irányban kell továbbfejlesztenünk, ill. átalakítanunk, amelyet a moszkvai intézet Dokladi i Szoobscsényija kiadványa jelez. Hiszen már az elmúlt években is volt rá eset, hogy többé-kevésbé színvonalas viták anyaga veszendőbe ment, vagy legalábbis az Intézet falai közé korlátozódott ilyen jellegű kiadvány hiánya miatt; s biztosra vehető, hogy ha előbb-utóbb meg tudjuk valósítani Értesítőnknek ilyenirányú átalakítását, ez nálunk is nagymértékben hozzá fog járulni az Intézet belső tudományos élete megélénküléséhez, intézeti vitáink színvonalának emeléséhez.

Azok a jellemző vonások, amelyekről az imént a vitákkal kapcsolatban, a beszédstílussal és írói stílussal kapcsolatban tettem említést, megmutatkoznak a moszkvai

intézet egész munkastílusában, a szervező és vezető munka stílusában is. Az alapos előkészítés, a kérdéseknek előzetes gondos tanulmányozása, a rövidségre való törekvés kifejeződik nemcsak a tudományos vitaülések, hanem a szervezeti jellegű értekezletek, a Tudományos Tanács ilyen jellegű napirendjeinek, az igazgatóság kéthetenként tartott értekezleteinek stb. menetében is. Ezek az értekezletek kevés, de konkrét határozatokat hoznak ; ha valamely kérdést nem látnak döntésre érettnek, inkább elhalasztják a határozathozatalt ; de ha határozat történt, utána természetesen nem az ezeken való meditálás, hanem a megvalósítás következik. Az adott kérdésre, a hozott határozatra nem térnek vissza unos-untalan a következő értekezleteken, hanem majd egy félév vagy egy év mulva, hogy ellenőrizzék a határozat végrehajtását, számbavegyék a megvalósítás eredményeit és hiányait. — S itt kell megemlítenem : a történettudomány általános helyzetének, a Történettudományi Intézet munkája fő elvi vonalainak felmérése meglehetősen ritkán kerül szőnyegre, nagyon komoly előkészítés után, igen tekintélyes és felkészült fórumok előtt, amikor azután olyan határozatok születnek, amelyek hosszúlejáratúak, időállók. A Történettudományi Intézetben ma is a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Elnökségének 1953 márciusában kelt határozatára hivatkoznak, mint amely évekre megszabta az Intézet főfeladatait és tevékenységének alapvető irányait.

Lehetetlen itt nem tenni összehasonlítást a mi viszonyainkkal ; s lehetetlen nem látni, hogy ez összehasonlítás eredménye bizony nem a legkedvezőbb a mi számunkra. Mi pl. az elmúlt évek során igen sok határozatot hoztunk — intézeti osztályvezetői értekezleteink vagy a Társulat titkári értekezleteinek jegyzőkönyvei vastag dossziékat töltenek meg — ; nálunk akár az összefoglaló, »általános igényű« felszólalások, úgy a »nagyszabású« tervek és javaslatok csakúgy burjánoztak. Mindebből pedig igen keveset valósítottunk meg. A hozott határozatoknak nem volt meg a kellő becse, értéke ; gyakran előfordult, hogy rövid idő multán visszatértünk e határozatokra, módosítottuk, megváltoztattuk azokat, az ügyek pedig, hogy úgy mondjam, kígyókként tekergőztek, nem jutottak megfelelő lezáráshoz. Nem vitás, hogy a látszatra talán lassúbb, de megfontoltabb és alaposabb munkamenet a valóságban sokkal gyorsabbnak bizonyul, sokkal hatható-sabbnak és eredményesebbnek. — S nálunk a történettudomány helyzetének, feladatainak felmérése is túl gyakran került napirendre s ebből folyóan nem elég alaposan. Lehet hogy tévedek, de az a benyomásom, hogy kezdtük kissé elkoptatni, lejáratni ezt a műfajt. Azt hiszem, nekünk is arra kell törekednünk, hogy ritkább időközökben, de akkor igen komoly előzmények után és ne »konjunkturális hozzáállással«, hanem a marxizmus-leninizmus tanításainak valóban mély alkalmazásával, lehetőleg mi is hosszúlejáratra és időállóan szabjuk meg teendőinket.

Beszámolóm e részének befejezéseként az intézeti kollektíva, a demokratizmus és a munkafegyelem kérdéséről szeretnék még néhány szót szólni, bár az eddig elmondottak már sok tekintetben érintették ezt a témát is. Hangsúlyozni kell : a kollektíva fő kikovácsolója, a moszkvai intézet kollektív életének fő formája — a közös munka, a viták. Egyébként az Intézet tudományos munkatársai — mint már említettem — nagyfokú önállóságot élveznek, egyéni elképzelésük szerint szabják meg munka-programjukat, időbeosztásukat. Társadalmi helyzetük az írókéhoz, művészekéhez hasonló.

Az Intézet kollektívája, munkatársi gárdája évről-évre új tudományos káderekkel erősödik, olyan fiatalokkal, akik egyetemi éveik során, ill. azután kétségtelen tanújelét adták tudományos tehetségüknek és szorgalmuknak. Ezekből kerülnek ki az Intézet tudományos fokozattal nem rendelkező fiatal munkatársai. Hogy a legutóbbi években a munkatársi gárdát a régi tapasztalt kutatók mellett, az intézeti munka e pillérei mellett — mondotta Szidorov elvtárs — milyen jelentős mértékben frissítették fel új erőkkel, fiatal káderekkel, mutatja, hogy ezidőszerint az Intézet státusában 12 akadémikus és levelező tag, 45 doktor és vagy 130 kandidátus mellett mintegy 100 a fokozatnélküli tudományos munkatárs száma.

Milyen munkát végeznek ezek a fiatal munkatársak? Az idős munkatársaknak segítenek a levéltári munkában; anyaggyűjtésben, idézetek ellenőrzésében, kefelevonatok korrigálásában ; kollektív munkálatoknál a »brigádvezető« fontos tisztét töltik be, aki a szerzőktől behajtja a kéziratokat, tárgyal szerzővel, kiadóval, nyomdával, végrehajtja a szerkesztőbizottság utasításait stb. Mutatókat, indexeket készítenek monográfiákhoz és gyűjteményes munkákhoz, megválaszolják az Intézethez befutó nagyszámú külső megkeresést, történeti problémák iránt érdeklődők leveleit. Belőlük kerülnek ki az akadémikusok vagy nagy munkával megbízott doktorok úgynevezett referensei. Ezeknek a munkatársaknak általában nincs szerzői munkájuk, legfeljebb kisebb cikkek, előadások elkészítésével bízzák meg őket. Ez a rendszer igen hasznos — hangsúlyozta Molcsanova elvtársnő, az Intézet tudományos titkára —, elsősorban azért, mert így

lényeges segítséget kapnak az »idős«, tapasztalt tudományos munkatársak, márpedig az Intézet egész munkájának eredményessége éppen ez utóbbiak gyümölcsöző munkájától függ. Másrészt a kezdő munkatársak ilyen tevékenységük során, az idős munkatársak mellett rendkívül sok tapasztalatra tesznek szert, beledolgozzák magukat egy-egy tárgykörbe, megismerik az anyagot, elsajátítják a kutatói módszereket.

Néhány év leteltével, az igazgatóság megállapítása, kijelölése szerint, a fiatal munkatársak közül egyre többen kezdik meg aspiránsi tanulmányaikat — úgy, hogy továbbra is az Intézet státusbeli munkatársai maradnak —, felkészülnek a kandidátusi minimum anyagából és a következő vizsgaterminus alkalmával soronkívül letehetik vizsgáikat, — együtt azokkal, akik függetlenített aspiránsokként kapcsolódnak az Intézethez. A kandidátusi elővizsga letétele után disszertációs témát kapnak, s ekkortól kezdve munkaidejük egy részét már erre fordíthatják. Ha elkészítették és megvédték disszertációjukat, kandidátusi fokozattal rendelkező fiatal munkatársakká lesznek: ekkor már valamely tudományos téma kidolgozása, a szerzői munka képezi munkatervük gerincét. További évek multán, megfelelő számú és színvonalú publikáció után sor kerülhet arra, hogy doktoranturára bocsássák őket. Az Intézetben természetesen vannak függetlenített doktoránsok is, főleg a szövetségi köztársaságok akadémiai intézeteitől kivezényelve — doktori cím odaítélésének jogával ugyanis csak a moszkvai Történettudományi Intézet van felruházva — ; az Intézet munkatársai viszont, ha doktoranturára bocsátják őket, továbbra is az Intézet státusában maradnak, de egy vagy két évre felszabadítják őket minden egyéb munkától, hogy kizárólag doktori disszertációjuk elkészítésére összpontosíthassák erőiket. A doktoránsok elsősorban ugyancsak a vitákon, az Intézet kollektívájától kapnak támogatást és segítséget ; tudományos konzultánsuk — akadémikus vagy régi doktor — nem az aspiránsvezetőhöz hasonló tisztet tölt be, hanem mint tapasztaltabb kolléga, időnként megbeszélést folytat a doktoránssal a disszertáció elkészítése során felmerült problémákról.

Így halad előre, hosszú évek kitartó és szívós munkájával, tapasztalatokban, elméleti és szakmai felkészültségben egyre gyarapodva a Történettudományi Intézet egy-egy munkatársa ; s az Intézet vezetői jogos büszkeséggel hivatkoznak nem egy olyan elvtársra, aki fokozatnélküli tudományos munkatársként kezdte intézeti pályafutását s ma már doktoráns, vagy éppen meg is védte doktori disszertációját.

Az aspiránsok és a kezdő tudományos munkatársak természetesen teljesen egyenjogú tagjai az Intézet kollektívájának. Résztvesznek az osztályértekezleteken és egyéb vitákon, szabadon és feszélyezetlenül szólnak hozzá, kritizálnak, személyre való tekintet nélkül, akár akadémikust is. Az éles elvi bíráló szellem, az elhangzott bírálat alapos megfontolása és igen komoly figyelembevétele — fontos jellemzői ezek az Intézet belső életének. Ez a szellem, ez a *mélységes demokratizmus* nagyon jól kifejeződik a szovjet elvtársak viselkedésében és modorában is ; abban pl. ahogy egy kezdő munkatárs vagy egy aspiráns beszél akár akadémikussal vagy idős professzorral, minden formaság és feszélyezettség nélkül, elvtársi, kollégiális módon ; vagy abban pl. ahogy egy akadémikus vagy tekintélyes doktor déltájban, a »csúcsforgalom« idején sorára vár az intézeti büffé előtt — előtte hivatalsegéd, kezdő munkatárs vagy adminisztratív alkalmazott.

S ennek a mélységes demokratizmusnak az egyik oldalon megfelel a *vezetők, a tudományban tapasztaltabbak rendkívüli megbecsülése*, határozataik és utasításaik nagyfokú tiszteletbentartása a másik oldalon. Az Akadémia Elnökségének és Történeti Osztályának, az Intézet igazgatóságának és Tudományos Tanácsának határozatai, az igazgató, az igazgatóhelyettesek, az osztályvezetők utasításai egészen természetes módon minden munkatárs számára kötelező erejűek. És még egy : vannak rendszeres igazgatósági értekezletek, de természetesen egyszemélyes felelős vezetés érvényesül az Intézetben ; vannak az osztályok ügyeit megtárgyaló osztályértekezletek, de természetesen az osztályvezetők utasításai az irányadóak.

Kétségtelen tehát, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történettudományi Intézete gazdag tanulságot nyújt számunkra az intézeti munka módszerét, stílusát, a demokratizmus elmélyítését és ugyanakkor a munkafegyelem jelentős megszilárdítását illetően is.

Mi a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében arra fogunk törekedni, hogy ezt a tanulságot — csakúgy mint a Szovjetunióban szerzett sok egyéb, a beszámolóban érintett vagy említetlenül maradt tapasztalatot — az Intézet egész munkatársi gárdájának segítségével mielőbb valóságra váltsuk.

3

Beszámolóm harmadik részében a szovjet történettudománnyal való együttműködés továbbépítésének kérdéseiről szeretnék röviden szólni; arról a kérdésről, hogyan lehetne munkánkban még jobban gyümölcsöztetni az élenjáró szovjet történettudomány segítségét. Ismeretes, hogy ezen a téren már sok minden történt (kivált az 1953 évi budapesti történészkongresszus óta); de kétségtelen, hogy távolról sem lehetünk megelégedve az eddigiekkel.

Az első feladat: *a szovjet tapasztalatok, elvi-módszertani szempontok, eredmények fokozottabb elsajátítása*, elsősorban a szovjet történelmi művek, folyóiratok szélesebbkörű és elmélyültebb tanulmányozása útján.

Ehhez mindenekelőtt a magyar történészek orosz nyelvismeretének lényeges emelésére van szükség. A többi népi demokratikus országok történészei — részben érthető okokból — sokkal jobban állnak ezen a téren. Nekünk, a kétségtelenül fennálló nehézségeket leküzdve, feltétlenül be kell hoznunk ebbeli elmaradásunkat, mert különben megfosztanók magunkat előrehaladásunk egyik legfőbb erőforrásától. Nem szorul bizonyításra, hogy manapság a szovjet történettudomány tanulmányozása nélkül, a szovjet eredmények ismerete nélkül egyetlen történész sem állhat helyt szakterületén, egyetlen történész sem tarthat lépést a tudomány fejlődésével.

Ugyanide tartozik a szovjet történelmi művek fordítása terén végzett munkánk megjavítása: több fordításra és átgondoltabb fordítási politikára van szükség. Ezt a munkát egyrészt céltudatosabban kell irányítani és jobban össze kell hangolni a különböző intézmények, kiadók fordítói tevékenységét, másrészt rendszeresebben kell kikérni a szovjet történészek véleményét, javaslatait, s történettudományunk és történetoktatásunk speciális igényeit figyelembevéve, elsősorban ezekre a javaslatokra támaszkodva kell kialakítanunk fordítási terveinket.

Megjegyzem, hogy Intézetünk már elindult ezen az úton: szovjetunióbeli tartózkodásom során módom volt kikérni a moszkvai Történettudományi Intézet véleményét fordítási tervünkre vonatkozólag, mind a nagyobb terjedelmű monográfiákra, mind a rövidebb tanulmányokat tartalmazó fordításkötetünkre nézve.

Végül idekapcsolódik az a követelmény, hogy folyóiratainkban több recenziót és behatóbb ismertetéseket jelentessünk meg szovjet munkákról. Volt alkalmam tapasztalni, hogy a szovjet történészek nagy figyelmet tanusítanak magyar kollégáik véleménye iránt, mindenekelőtt persze magyar vonatkozású munkáikat illetően. Méltán várják el tőlünk, hogy tájékoztassuk őket véleményünkről, műveik hatásáról történetírásunkban és történészközvéleményünkben; aminthogy méltán várják el, hogy a kiadók tájékoztassák őket műveik magyar fordításban való megjelentetéséről és megküldjék nekik a fordítások néhány példányát. (Eddig ugyanis sok esetben még ez is elmaradt.)

De fontos feladat *saját munkánk eredményeinek a szovjet történészekkel való fokozottabb megismertetése* is — elsősorban éppen azért, hogy ezen a réven megismerhessük tevékenységünkről alkotott értékelésüket s felhasználhassuk bíráló megjegyzéseiket további munkánkban. Ezen a téren sok tennivalónk van. A szovjet történészek nagy érdeklődést tanusítanak a magyar történettudomány iránt s a szovjet olvasóközönségben komoly igény van a magyar történelem megismerésére; mindezt az eddiginél jóval nagyobb mértékben kell kielégítenünk.

Minthogy a nyelvi kérdés itt is súlyos problémaként jelentkezik s a magyarul tudók, ill. tanulók növekvő száma ellenére természetesen összehasonlíthatatlanul nagyobb pl. a csehül vagy lengyelül tudó szovjet történészek száma, ebben a vonatkozásban különös jelentősége van a fordításoknak. Jobban kell kihasználnunk a Studia Historica, az Acta Historica adta lehetőségeket, támaszkodnunk kell az újonnan megalakult Corvina Idegennyelvű Kiadó munkájára, — de rendszeres kapcsolatot kell kiépítenünk a moszkvai Idegennyelvű Kiadóval is, ezzel a hatalmas, fordítói tevékenységében úgyszólván a világ minden nyelvére kiterjedő intézménnyel, amelynek részéről ugyancsak messzemenő érdeklődést és készséget tapasztaltam magyar történettudományi művek megjelentetésére. — Magyar munkák oroszra fordításában igen nagy gondot kell fordítanunk a színvonalbeli követelményekre. S itt nemcsak arról van szó, hogy — természetesen — csak komoly értékű munkákat fordíttassunk le, hanem arról is, hogy gondosabban ügyeljünk magának a fordítói munkának a színvonalára, és kiküszöböljük azokat az — eddig eléggé gyakran előfordult és nem egyszer komoly félreértésekre alkalmat adó — fordítási-nyelvi hibákat, amelyek egyikére-másikára a szovjet elvtársak is felhívták figyelmemet. — Ugyanide vág kiadványaink orosz tartalmi kivonattal való ellátásának szükségessége; célszerű lenne ezt a gyakorlatot nemcsak folyóiratainkban követni, hanem önálló munkák kiadásában is.

Történészmunkánk eredményeinek ismertetése terén nem merítettük ki még azokat a lehetőségeket sem, amelyek rövidebb cikkeknek, tájékoztatóknak a megfelelő szovjet intézményekhez történő rendszeres megküldésében állnak. A Voproszi Isztorii, ill. a moszkvai Történettudományi Intézet nemcsak összefoglaló jellegű beszámolók vagy hosszabb lejáratú munkatervek eljuttatását látná szívesen, hanem rövidebb információk megküldését is történészfrontunk egyes eseményeiről, vitáiról, történettudományi intézményeink életének egy-egy kisebb szakaszáról stb. A Voproszi Isztorii rendszeresen leközölné az ilyen rövid tájékoztató cikkeket; aminthogy szívesen adna teret a folyóirat hasábjain folyó vitákhoz való hozzászólásainknak. (Láthattuk, hogy a feudalizmus gazdasági alaptörvénye körül zajló vitához szovjet történészeken kívül pl. bolgár szakember is hozzászólt.) A Voproszi Isztorii szerkesztősége népi demokratikus országokkal foglalkozó rovatának vezetője, Bondar elvtárs hangsúlyozta: a lap már az elmúlt évben is öt magyar vonatkozású anyagot hozott, az idén azonban ezt a számot jelentősen növelni akarja. Közölni kíván szovjet szerzőktől magyar történelmi vonatkozású cikkeket, magyar szerzőktől történeti tanulmányokat, a magyar történettudományról szóló tájékoztató közleményeket, végül pedig recenziókat, kritikákat a magyar történetírás termékeiről. Ezeket a lehetőségeket az eddiginél nagyobb mértékben kell kiaknáznunk, s ugyanakkor — természetesen — rendszeresen reagálnunk kell a szovjet sajtóban megjelent magyar vonatkozású közleményekre, akár szovjet szerzők munkáiról, akár magyar történészek könyveinek kritikájáról van szó.

Egyidejűleg folytatnunk kell és rendszeressé kell tennünk egyes készülő munkáink — főleg az egyetemi tankönyvek — tervezeteinek, kéziratrészleteinek megküldését a szovjet történészeknek előzetes bírálat céljából. Hogy ez milyen gyümölcsöző, bizonyítják azok az értékes megjegyzések, amelyeket tankönyvsorozatunk első félkötetének tartalmi áttekintésére vonatkozóan Szemjonov, Szmirin és Nyeuszihin professzoroktól kaptunk. Szidorov professzor készségét nyilvánította, hogy a további kötetek tartalmi áttekintéseit is lektoráltatni fogja a Történettudományi Intézet illetékes szakembereivel. — Ebben a vonatkozásban rá kell mutatnom a kölcsönösségre, aminek a szovjet elvtársak nagy jelentőséget tulajdonítanak. Maguk is kérik a magyar kollégákat, hogy kéziratban vagy kefelevonatban nézzék át pl. az egyetemes történeti kézikönyv és egyetemi tankönyv magyar történelmi fejezeteit. E téren első lépéseknek tekinthetők az egyetemi tankönyv XVIII—XIX. századi részeire, az egyetemes történeti kézikönyv egyes középkori fejezeteire, valamint az 1905—7-es első orosz forradalom nemzetközi jelentősége c. dokumentumkötet magyar vonatkozású anyagára tett észrevételeink, kiegészítéseink.

A szovjet történészek helyesnek tartanák, ha tovább szélesítenők együttműködésünket a közös, nemzetközi kiadványok megjelentetésében is. Az 1905-tel kapcsolatos tanulmányköteten és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentőségét megvilágító dokumentumgyűjteményen kívül — mint más vonatkozásban már említettem — az Októberi Forradalom 40. évfordulójára kiadandó nemzetközi tanulmánygyűjtemény gondolatát is felvetették.

Saját eredményeink, történészmunkánk fokozottabb megismertetésével kapcsolatban még két megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik az, hogy az egyes történettudományi intézmények önállóságának sérelme nélkül, de mégis az eddiginél szervezettebben, összehangoltabban kell kezelnünk szovjet kapcsolatainkat; ennek hiánya az elmúlt időben nem egy esetben zavart idézett elő. A másik: eredményeink, munkánk ismertetése nemcsak a történettudomány területén fogyatékos, hanem — amint tapasztalhattam — kulturális életünk néhány egyéb szakaszán is. Úgy gondolom, biztosítani kell annak feltételeit, hogy moszkvai nagykövetségünk többet foglalkozhassék kulturális eredményeink megismertetésével; hogy a népi demokratikus országok kiadványaira specializált moszkvai könyvesbolt jobban el legyen látva magyar — s köztük: magyar történelmi — könyvekkel stb.

A szovjet történettudománnyal való együttműködés eddig csaknem teljesen kiaknázatlan területeként kínálkozik: *személyes tudományos kapcsolatok létesítése rokontémákon dolgozó szovjet történészekkel* s különösképpen olyanokkal, akik magyar vonatkozású történelmi kérdésekkel foglalkoznak.

Itt hangsúlyozni kell: egyre növekszik azoknak a szovjet történészeknek a száma, akik magyar történelemre specializálódnak. Mindenekelőtt a Történettudományi Intézet ezirányú munkáját kell kiemelni. Az Intézet európai országok újkori és legújabbkori története osztályain jónéhány tudományos munkatárs és aspiráns foglalkozik a magyar történelem egyes kérdéseivel. (Ugyanitt dolgoznak a Románia és Albánia történelmére szakosodó elvtársak; így képződik ki annak a külön osztálynak a magva, amely az Akadémia elnökségének határozata értelmében a lehetőséghez képest mielőbb meg kell

hogy alakuljon az európai nem szláv népi demokratikus országok történetének tanulmányozására.) Rubinstein doktornő pl. az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásáról ír nagyterjedelmű monográfiát, Turok a Magyar Tanácsköztársaság elleni imperialista intervenció kérdéseit vizsgálja, Piszarjev A Magyar Tanácsköztársaság és a szláv népek címmel írt tanulmányt a Szlavisztikai Intézet tudományos folyóiratába, és most az Osztrák-Magyar Monarchia délszláv nemzetiségeivel foglalkozik a XX. század elején. Az osztályokhoz kapcsolódó aspiránsok olyan témákat dolgoznak fel, mint a magyar munkásmozgalom fellendülése 1905—1906-ban, a Magyar Kommunista Párt harca a magyar munkásosztály egységéért 1945—1948-ban, a Magyar Dolgozók Pártjának parasztpolitikája.

De nemcsak a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében, hanem a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem Történettudományi Karán is jónéhány történész fordította figyelmét speciálisan a magyar történelem felé. Vannak, akik a magyar középkor problémáival foglalkoznak; így Pavluskova, Nyeuszihin professzor tanítványa, a magyarországi korai feudalizmus történetét, Susányin, Szkázkin akadémiai levelező tag tanítványa, az 1514. évi magyarországi parasztháború és az azt követő időszak kérdéseit tanulmányozza. Főleg azonban az egyetemes történet új- és legújabbkori tanszékén folytatnak kiterjedt tudományos munkát a magyar történelemre nézve. A tanszék vezetője, Galkin professzor tanulmányt írt a Voproszi Isztorii számára A magyar szocialista nemzet kialakulásának kérdéséről. A tanszéken dolgozik Averbuch professzornő, aki – mint ismeretes — már hosszabb idő óta foglalkozik az 1848—49-i magyar forradalommal és szabadságharccal s most újabb munkát készül írni e tárgykörből. Emellett másféléves speciális kollégiumot tart az egyetemen az újabbkori magyar történelemből és magyar történészaspiráns vezetését is vállalta. Részben az egyetemhez, részben az intézethez kapcsolódik Iszraeljan kandidátus tevékenysége, aki ugyancsak kiterjedt munkát végez a magyar történelem tanulmányozása és tanítása terén. Korábban Magyarország külpolitikájáról írt disszertációt a második világháború előestéjén, most A magyar nép története, rövid áttekintés c. könyv orosz fordításának szerkesztője és Vázlatok Magyarország legújabbkori történetéből címmel készít újabb munkát. Magyar témával foglalkozó aspiráns tanulmányait vezeti s ugyancsak előadássorozatot tart Magyarország történetéről, főleg a legújabb korban. Jelentős részben Averbuch és Iszraeljan elvtársak buzgalmának eredménye, hogy az egyetemen tavaly hat hallgató írt diplomadolgozatot a magyar történelemből (zömmel a magyar népi demokrácia történetének tárgyköréből), akik közül többen valószínűleg tovább fogják folytatni ezirányú munkájukat. Az egyetemen dolgozik a magyarországi oktatótevékenységével oly nagy megbecsülést szerzett Anpilogov professzor, aki továbbra is élénk érdeklődést tanusít a magyar történelem, a magyar történettudomány kérdései iránt, s magyar történészaspiráns vezetését is vállalta.

Hadd említsem még meg azt a jelentős szerepet, amelyet a Sunkov professzor vezette Társadalomtudományi Alapkönyvtár, ill. annak népi demokratikus országokra szakosított kabinetje tölt be, mint a magyar történelmet tanulmányozó szovjet történészek egyik legjobban felszerelt munkahelye. Ez a kabinet nemcsak gyűjti és rendelkezésre bocsátja a népi demokrácia országaira, így Magyarországra vonatkozó anyagot, nemcsak bibliográfiát és dokumentációt készít e tárgykörből, hanem vezetője, Kán elvtársnő és egyik munkatársa maga is foglalkozik magyar történelemmel.

De az említett intézményeken kívül másutt is folyik a magyar történelem tanulmányozása. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián pl. a kisgazdapárti összeesküvés szétzúzásáról készül kandidátusi disszertáció, a moszkvai Pedagógiai Főiskolán a Harc a Duna-medence feletti uralomért a XV. században című értekezés került a közelmúltban megvédésre, a lvovi egyetem egyik docense a Magyar Tanácsköztársaságról írt nagyobb terjedelmű munkát, az uzsgorodi egyetemen — többek között — a magyarországi feudalizmus kialakulásával és II. Rákóczi Ferenc orosz kapcsolataival foglalkoznak. Az adatok további felsorakoztatása nélkül is méltán el lehet mondani: *nem volt még példa arra, hogy külföldön valaha is olyan intenzíven tanulmányozták volna a magyar nép történetét, mint ma a Szovjetunióban.* S ez a munka még csak most van kibontakozóban.

Úgy gondolom, önként adódik, hogy az említett szovjet történészekkel felvegyük a személyes kapcsolatot. Feladatunk, hogy biztosítsuk irodalmi és forrásanyaggal való minél teljesebb ellátásukat — e részben Intézetünk még csak a kezdő lépéseket tette meg. De ezen túlmenően felmerül annak szükségessége is, hogy meghívásokkal, magyarországi tanulmányutakkal segítsük elő kutatásaikat — e tekintetben Akadémiánk és külügyi szerveink támogatását kérjük. Végül nyilvánvaló, hogy a szovjet történészek magyar vonatkozású munkáira különös figyelemmel kell lennünk fordítási terveink elkészítésében.

De személyes tudományos kapcsolatok létesítése nemcsak olyan szovjet történészekkel kívánatos, akik közvetlenül magyar témával foglalkoznak, hanem — természetesen — azokkal is, akik hozzánk hasonló kérdéseket tanulmányoznak. Hadd említsem csak a kapitalista viszonyok keletkezésének és kifejlődésének problémáját Magyarországon. Rendkívül gyümölcsözőek voltak számomra az olyan szovjet tudósokkal folytatott beszélgetések, akik ugyanezt a problémát vizsgálják oroszországi viszonylatban. E beszélgetések tanulságaira itt nem térhetek ki — azokat Intézetünk magyar osztályának középkori, ill. újkori csoportjában adom elő részletesen —; csupán arra szeretnék utalni, hogy a magyarországi és oroszországi fejlődés egybevetése, a hasonlóságok és különbségek elemzése nemcsak *világosabbá* tette számomra fejlődésünk jónéhány mozzanatát, hanem olyan *új* kérdések felvetésére ösztönzött, olyan *új* szempontokat nyújtott, amelyek e nélkül fel sem merültek volna. Ez a tapasztalat egy másik oldalról támasztja alá azt a követelményt, amelyről már a beszámoló első részében szó volt: a széles nemzetközi perspektíva követelményét, amely nélkül az *adott* ország történelmének kérdései sem oldhatók meg mélyen és kielégítően.

A szovjet történettudománnyal való együttműködés továbbépítése szempontjából nem kis jelentősége van olyan szervezeti-technikai kérdéseknek, mint a történelmi forrásművek, könyvek és folyóiratok, sajtó és levéltári anyagok eredetiben vagy másolatban (mikrofilmen) való cseréje, ill. kölcsönzése. E tekintetben is messzemenő előzékenységgel találkoztam. A Lenin-könyvtárnak és az Akadémia Társadalomtudományi Alapkönyvtárának igazgatója egyaránt készségét nyilvánította a *csere*kapcsolat felvételére, ill. kiszélesítésére Intézetünkkel (beleértve a könyvekről és újságokról készülő mikrofilmek cseréjét), s lehetőséget látott a *kölcsönzés* mielőbbi megvalósítására is. A levéltári kutatásaimmal kapcsolatban tapasztalt támogatás pedig ezen a téren szintén előrehaladással kecsegtet.

Nem tartozik ugyan közvetlenül a szovjet történettudománnyal való együttműködés körébe, de ehhez fűződően kívánkozik említésre: a Szovjetunióban tanuló magyar történészaspiránsokkal és történészhallgatókkal való kapcsolat kérdése. A részükre tartott tájékoztató előadás kapcsán s a velük folytatott beszélgetések során kiderült, hogy zömükben tehetséges, szorgalmas fiatalokról van szó, akik a szovjet professzoroktól kiváló elvi-szakmai képzést nyerve, a magyar történészfront káderutánpótlásának igen értékes részét alkotják. Feltétlenül megérdemlik tehát, hogy jóval többet foglalkozzunk velük mint eddig; lehetővé tegyük magyar történeti ismereteik kiegészítését, biztosítsuk — már tanulóéveik során — az itthoni intézményekkel való kapcsolatukat, részben levelezés, részben szünidei szakmai gyakorlat révén. Emellett felhasználhatjuk őket a szovjet könyvtárakban való történeti anyaggyűjtésre, egyes történelmi művek beszerzésére stb.

A fentiekben csak néhány kérdést érintettem a szovjet történészekkel való együttműködés továbbépítését illetően; ezeket számos javaslattal lehetne kiegészíteni. S mindenekelőtt: meg lehetne koronázni a szovjet elvtársak egy igen fontos javaslatának megvalósításával. Megérett az idő arra — mondották —, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei évről-évre *rendszeresen* megtartsák a maguk kongresszusait, ahol közvetlenül tájékoztatnák egymást tevékenységükről s olyan tudományos problémákat vitatnának meg, amelyek közös érdekűek és csak közös erőfeszítéssel oldhatók meg.

Az élenjáró szovjet történettudomány segítsége egyik fő erőforrása volt *eddigi* fejlődésünknek. Kétségtelen, hogy az együttműködés továbbépítése, a szovjet történészekkel való tudományos kapcsolatok kiszélesítése — s ennek során az utóbb említett javaslat valóraváltása — nagymértékben elő fogja mozdítani, meg fogja gyorsítani *további* előrehaladásunkat, s hozzá fog járulni *a Szovjetunió és a népi demokrácia országai közös táborának megerősödéséhez a történettudomány területén is.*

PACH ZSIGMOND PÁL

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY TÍZÉVES FEJLŐDÉSE A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

1954. augusztus 23-án volt tíz éve annak, hogy Romániát a Szovjet Hadsereg felszabadította és a Román Kommunista Párt által vezetett hazafias erők megdöntötték Antonescu hitlerista diktatúráját. Ez alatt a tíz év alatt a gyökeres forradalmi átalakulások teljesen megváltoztatták hazánk képét. Az imperializmus láncainak az 1944. augusztus 23-i győzelem segítségével történt szétszakítása hazánk előtt addig nem sejtett távlatokat nyitott meg. A párt vezette népi tömegek szétzúzták a burzsoázia és a földesurak gazdasági és politikai hatalmát, felszámolták az áruló monarchiát és az ország javait a nép tulajdonává tették. Ez a harc, amely a népi demokrácia formájában megteremtette a proletariátus diktatúráját, lehetővé tette, hogy Románia visszamaradott országból, az éhinség és a háború tűzfészkéből a béke és a szocializmus frontján megtisztelő helyet elfoglaló, haladó országgá váljék.

E tíz év alatt, a nagy politikai és gazdasági átalakulások mellett, ezeknek az átalakulásoknak folyományaként és ezeket támogatva, hatalmas kultúrforradalom bontakozott ki, amely a tudományos, irodalmi és művészeti tevékenységet új mederbe terelte. A kultúra, mely azelőtt Romániában kizárólagos kiváltsága volt a vagyonos osztályoknak — hiszen vagyonuk biztonsága megkövetelte, hogy a tömegeket sötétségben tartsák —, ma már az egész nép közkincse. Az oktatásügyi reform széleskörű lehetőségeket teremtett a munkások és parasztok gyermekei számára ahhoz, hogy — ami a múltban lehetetlen volt – most merítsenek azoknak a kultúrkincseknek gazdag forrásaiból, melyeket idők folyamán a tömegek megteremtettek. Ugyanekkor a kultúra dolgozói egész munkájukat és tevékenységüket a nép szolgálatába állítják ; — a népért, a tömegek kulturális színvonalának magasabb fokra emeléséért munkálkodnak. Az irodalom és a művészetek művelői napjainkban a nép munkáját és harcát ábrázolják műveikben, a nép soraiból származó hősök pozitív, nagyszerű alakját állítják elénk, nagymértékben hozzájárulva népünk szocialista öntudatának kialakításához. A tudósok minden erejük megfeszítésével munkálkodnak azon, hogy a tudományos tevékenységet egybekapcsolják a termelés és a társadalmi élet gyakorlati kérdéseivel és így támogassák azt a harcot, amelyet a párt a szocializmus alaptörvényének megfelelően a nép jólétének emeléséért folytat.

A tudomány, az irodalom és a művészet művelőinek széles arcvonalába szervesen beilleszkedve, a Román Népköztársaság haladó történészei sem maradtak tétlenek, hanem az eltelt tíz év alatt kifejtett tevékenységükkel hathatósan járultak hozzá a szocialista Románia felépítéséhez. 1944. augusztus 23. után hazánk történészei a párt útmutatásai alapján megértették, hogy a történettudomány valódi fejlődése csak a marxista-leninista tanítás követése útján, és csak úgy érhető el, ha teljes mértékben felszámoljuk mindazt, amit hamis és elferdített, tudománytalan és népellenes örökségként a burzsoá földesúri Románia történetírása hátrahagyott. A történelmi materializmus hatalmas fegyverének segítségével hazánk történészeinek fokról-fokra sikerült megalkotniok a román történelem összefoglaló képét, megvilágítaniok hazánk történetének sok problémáját, kiküszöbölniök a burzsoá ideológia befolyásának számos maradványát.

Abban a harcban, melyet történészeink a történettudománynak a marxista-leninista tanítás alapján való fejlesztéséért folytattak, az első különleges jelentőségű esemény a román történelem egységes tankönyvének megjelenése volt (Mihail Roller akadémikus szerkesztésében) 1947-ben. Ez az összefoglaló munka — az általa követett kutatási módszereknél és annál a módnál fogva, ahogyan hazánk történelmét tárgyalta — jelentős

szerepet játszott a történettudomány további fejlődésében. Így például a tankönyv szerzői, a múltbeli történelmi munkáktól eltérően, elsősorban a korábban közzétett vagy nemrégiben feltárt források alapján írták meg könyvüket, és állításaikat kizárólag forrásokra alapozták. Ugyanakkor a tankönyv szerzői — és ez útmutatásul szolgált a későbbi kutatásokhoz — felhasználták mindazt, ami a múlt hátrahagyott örökségében jó volt, miáltal e tankönyv hazánk történettudománya haladó hagyományainak magasabbfokú folytatásává lett.

A tankönyv megjelenése a benne érvényesülő történelemszemlélet által alapvető hozzájárulást jelentett a történettudomány fejlődéséhez. Feltárva a mai Románia területén kifejlődött társadalmak élet- és gondolkodásmódját, ez életmódnak az idők folyamán megállapítható változásait, valamint a népnek anyagi és szellemi élete fejlesztéséért vívott harcát, a tankönyv bebizonyította, hogy csak az olyan történettudomány nevezhető marxista-leninista történettudománynak, amely elsősorban az anyagi és szellemi javak közvetlen termelőinek életével és harcával foglalkozik. Elénk tárva az ország népének a jólétért és szabadságért folytatott társadalmi harcát, az Európának ezen a részén élő népek egymásra gyakorolt hatását, valamint azokat a közös harcokat, melyeket ezek a népek a tatár, török és Habsburg elnyomás, továbbá a jelenkori imperialisták ellen folytattak, a tankönyv megmutatta, hogy hazánk igazi történettudományát csak úgy fejleszthetjük, ha a sovinizmus és a nacionalizmus utolsó maradványait is felszámoljuk, s ha ugyanakkor a közép-, kelet- és délkeleteurópai népek történelmi sorsközösségét szemléltetjük.

Hasonlóképpen jelentős mozzanat volt a Román Népköztársaság történettudományának új alapokon való fejlesztésében a Román Népköztársaság Akadémiája Történeti Intézetének létesítése 1948-ban, majd valamivel később az Országos Régészeti Múzeum újjászervezése. A történelmi kutatások eképpen megfelelő szervezeti keretekhez jutottak. Lehetővé vált a történelmi búvárkodás terén a kollektív munkamódszer (a különböző problémák szakértőiből alakult nagyszámú munkaközösség munkábaállítása által), a széleskörű tudományos dokumentáció bevezetése (a könyvtár és a dokumentációs nyilvántartás megszervezése által), a történeti publikációs tevékenység növelése (új folyóiratok és munkák megjelenése által), valamint a történelmi ismereteknek a nagyközönség körében való fokozottabb terjesztése. A Román Népköztársaság Akadémiája Történeti Intézetének 1948. évi megalakulása lehetővé tette a történészek tömörítését és ezáltal a történelmi kutatások rendszeresebb, összehangoltabb megszervezését, a tervezés bevezetését, a történészek közötti tapasztalatcserét és az elért eredmények továbbadását.

Hazánk új történettudományának első és további eredményeit a Studii (Tanulmányok) c. folyóirat közölte, melynek első száma 1948 elején jelent meg. A Studii c. folyóirat történettudományunk fejlesztésében fontos szerepet játszott, mert általa történészeink olyan szócsőhöz jutottak, melyen keresztül közölhették eredményeiket és nehézségeiket, ismertethették a megvitatásra váró kérdéseket és a jövő célkitűzéseit. A Studii hasábjain folytatott viták (Románia ókori történetéről, az 1821. évi felkelésről stb.) révén sikerült hazánk történetének egyes kérdéseit egészben vagy részben tisztázni. A Studii folyóirat mellett, mely a közép- és újkori, de különösen a jelenkori történet problémáival foglalkozik, a Studii şi Cercetări de Istorie veche (Ókori történeti tanulmányok és kutatások) c. folyóirat, a Román Népköztársaság régészeinek szócsöve is fontos szerepet játszott régészetünk és ókori történetünk fejlesztésében.

A burzsoá-földesúri Románia történetírói évtizedeken át következetesen meghamisították a román népnek a Szovjetunió jelenlegi területén élő népekkel fennállott régi és dicsőséges, baráti és fegyvertársi kapcsolataira vonatkozó történelmi igazságot. A Román-Orosz Múzeumnak 1948-ban történt megnyitása megsemmisítő csapást mért ezekre a ferdítésekre és fényt derített a román-orosz kapcsolatok valódi történetére. Népünk széles tömegei így megismerhették a kölcsönös segítés eme régesrégi és állandó kapcsolatainak valódi jellegét. Hazánk történetének egyes fejezetei, mint például az 1574. évi törökellenes felkelés, a XVII. század kulturális fejlődése, az 1711. évi hadjárat, a nemzeti hadsereg újjáteremtése, a Román-Orosz Múzeumban közzétett anyag alapján teljesebb, világosabb értelmet nyertek. Ezért kutatóink továbbra is különös figyelmet fordítanak a román-orosz kapcsolatok történetére.

A történettudomány újirányú fejlődésében hasonlóképpen fontos esemény volt az, mikor nemrég megnyílt a Nép Forradalmi Harcának Múzeuma. Ez a múzeum mutatja be azt az évszázados küzdelmet, amellyel a nép a kizsákmányolásra válaszolt és amely végül is Romániában az elnyomók feletti győzelemhez, a népi rendszer győzelméhez vezetett. Hazánkban első ízben világítottak rá a széles tömegekkel való megismertetés céljából népünk történetének olyan nagyszerű eseményeire, mint az erdélyi jobbágy-

parasztok 1437-es felkelése, a Dózsa-féle 1514-es parasztháború, a Horia, Cloșca és Crișan által vezetett 1784-es felkelés, az 1821. évi felkelés, az 1848-as burzsoá-demokratikus forradalom, az 1888-as és 1907-es parasztfelkelések, az első világháború utáni munkásmozgalmak, a román vasutasok és kőolajipari munkások 1933. évi dicsőséges harcai stb. Ilymódon kiküszöböltük a burzsoá történetírás másik hamisítását, mely szerint Romániában nem voltak elnyomó és elnyomott osztályok, nem volt osztályharc.

A történelmi materialista szemléleten alapuló új történettudomány előrehaladását súlyosan akadályozta a burzsoá-földesúri rendszer idejében összegyűjtött forrásanyag elégtelensége, közlésének tudománytalan jellege, általában a Románia történetére vonatkozó források gyűjtésének és közlésének elmaradott színvonala. Az ókori történelmet illetően a korábbi régészeti ásatások szórványosak és módszerileg következetlenek voltak, céljuk főleg az volt, hogy bebizonyítsák a dáciai római hódítás »civilizáló« jellegét. Homályban maradt ily módon hazánk ókori történetének számos fejezete, mint például a dák állam keletkezése és fejlődése, a dákok harca a római hódítók ellen, a román nép keletkezése a népvándorlás idején stb.

Ami a középkor történelmére vonatkozó kútfőket illeti, a gyűjteményes kiadásokban különös előszeretettel tették közzé a külföldi kancelláriákból származó iratokat, amelyek, mint tudjuk, gyakran kétes értékűek, hiszen tudósításaik másodkézből származnak. A belföldi forrásanyagot (a román fejedelemségek kancelláriáiból származó fejedelmi okleveleket), melyből hazánk társadalmi és gazdasági történetére vonatkozóan a legbiztosabb ismeretek meríthetők, sok-sok folyóiratban, elszórtan közölték s így ezekhez igen nehéz volt hozzájutni. Ugyanakkor rengeteg forrásanyag hevert rendezetlenül és felhasználatlanul, ami jelentős mértékben csökkentette annak a lehetőségét, hogy megmagyarázzuk a középkor történelmének egyes kérdéseit, különösképpen a feudális viszonyok fejlődésének, a feudális tulajdon jellegének, a feudalizmus alatti osztályharcnak stb. kérdéseit.

Az újkori és jelenkori történetre vonatkozó kútfőknél is hasonló volt a helyzet. A levéltárakban ott hevert az oklevelek hatalmas tömege anélkül, hogy tanulmányozták és közzétették volna, holott ennek az anyagnak az ismeretében be lehetett volna mutatni a néptömegek döntő szerepét a XIX. és XX. század nagy eseményeiben. Minthogy ezeket a kútfőket nem tették közzé, kevéssé ismerték az 1848-as forradalom valódi képét, a XIX. és XX. századi parasztfelkeléseket, a munkásság harcait, a külföldi imperialisták elleni népi küzdelmet.

Ennek a történettudomány fejlődését akadályozó hiánynak megszüntetésére a Román Népköztársaság Akadémiájának Történettudományi Osztálya és Történeti Intézetei még 1949-ben konkrét és határozott intézkedéseket iktattak be munkatervükbe, melyek arra voltak hivatva, hogy feltárják hazánk történelmének alapvetően fontos kútfőit. Így 1949-ben az ország különböző részein régészeti ásatásokat kezdtek, és ezek az ókor történetének egyes fontos kérdéseit illetően jelentős eredményekkel is jártak. A régészeti ásatásokat úgy szervezték meg, hogy azok eredményei minél több időszakra derítsenek fényt. A hăbășești és a trușești ásatások az ősközösség időszakára vonatkozóan hoztak jelentős eredményeket. A Grădiștea Muncelului-i ásatásoknál elért jelentős eredmények a rabszolgatartó dák állam keletkezését és fejlődését világítják meg. A histriai ásatások a Fekete-tenger partvidékén kialakult rabszolgatartó társadalom fejlődésével, valamint az őslakosság és a fekete-tengeri városok közötti kapcsolatokkal összefüggő kérdéseket tisztáztak. A gârvani ásatásoknál elért eredmények kezdenek fényt deríteni a Felső-Duna melléki társadalom helyzetére a feudalizmusra való áttérés és a feudalizmus kezdetének időszakában. A moreşti ásatások rávilágítottak az északerdélyi települések folytonosságára a népvándorlás idején. Azok az ásatások, melyek 1950 óta Suceavaban, Moldova egykori fővárosában folynak, a feudális széttagoltság és a feudalizmus virágzása korabeli államhatalom fejlődésére vonatkozólag hoztak jelentős eredményeket. 1952-ben kezdték meg Bukarestben az ország legnagyobb szabású régészeti ásatásait, melyeknek azóta elért jelentős eredményei a Román Népköztársaság fővárosának területén egykor létezett emberi települések folytonosságára és a XV—XVII. századbeli polgári emlékekre vonatkoznak.

Ugyanakkor a középkori történészek 1950. évi tanácskozásának eredményei alapján a Román Népköztársaság Akadémiája elhatározta egy hazai viszonylatban úttörő munkának, a Román Népköztársaság történetére vonatkozó források teljes gyűjteményének közzétételét. A *Románia történetére vonatkozó források* c. gyűjteményhez tartozó kötetek 1951-ben kezdtek megjelenni. Eddig mintegy 35 kötet jelent meg, melyek közül több mint 25 Románia középkori történetére vonatkozik. A kötetek három csoportra oszlanak a Román Népköztársaság területén a múltban létezett három állam szerint (Moldova, Munténia és Erdély). A források mintegy 10 kötete a nemzeti függetlenségért

vívott 1877—78. évi háborúra vonatkozik, melyet Románia Oroszországgal szövetségben a török birodalom ellen folytatott.

A régészeti ásatásokról közzétett és a régészek tanácskozásain megvitatott beszámolók, valamint a középkori forrásokat tartalmazó és a középkori történészek tanácskozásain megvitatott munkák már eddig is értékes hozzájárulást jelentettek Románia történetének valóban tudományos kidolgozásához. Ezeknek a kútfőknek az utóbbi években történt közzététele igazolta Románia történetének marxista-leninista tudományos periodizációját, mely szerint hazánk az egyetemes történelemben nem különálló eset, és története beleilleszkedik az emberiség klasszikus fejlődésébe. A régészeti ásatások során felszínre hozott anyag és a belföldi források által szolgáltatott adatok bizonyítják, hogy Románia területén is egymást követték a klasszikus társadalmi formák : az ősközösség, a rabszolgatartó rendszer, a feudalizmus, a kapitalizmus, természetesen mindazokkal a sajátosságokkal, melyeket a hazánk területén kialakult emberi társadalom fejlődésének különleges feltételei határoztak meg. Ily módon egyszersmindenkorra meghiúsult a burzsoá történetírásnak az a kísérlete, hogy reakciós tételeit a román történelem egyedülállóan sajátosnak feltételezett jellegére alapozza.

Az utóbbi időben közzétett kútfők további jelentőségét az adja meg, hogy bebizonyult : Románia egész történetén vörös fonalként húzódik végig az elnyomott tömegek szüntelen harca a belső kizsákmányolók és a külső hódítók ellen. Ily módon e kútfők nyilvánvalóvá tették a népi tömegek döntő szerepét Románia történelmének kialakulásában, a régi és az új között folyó harcban, az önmagát túlélt társadalomnak az új időknek megfelelő társadalommal való leváltásában. E kútfők bebizonyították azt, hogy Románia területén valamennyi elnyomó rendszer — a római hódítás, a tatár és török invázió, a Habsburgok igája, az imperialista kizsákmányolás — könyörtelen, halálos csapásokat szenvedett a népi megmozdulások és felkelések részéről, hogy a nép volt az, amely ezeket az elnyomó rendszereket megsemmisítette.

A nép azonban nem csupán külső elnyomói ellen harcolt. A burzsoá-földesúri rendszer történészei hosszú időn át igyekeztek tagadni a kizsákmányolást és következésképpen az osztályharcot (voltak olyan történészek is, akik nem átallották azt állítani, hogy a szabad parasztok önként vetették magukat alá a bojároknak). A múltbeli román társadalom azonban távolról sem nyújtja azt a patriárkális képet, amilyenné a burzsoá történészek akarták szépíteni. Valójában hazánk történetében mindvégig a legkeményebb osztályharc folyt. Az eddig közölt kútfők számos olyan eseményt hoztak felszínre, mint : rabszolgalázadások a római hódítás idején, a bennszülött lakosság felkelései helyi uralkodóik ellen a népvándorlás idején, a jobbágyok felkelései a XIV—XVIII. századokban, parasztlázadások a kapitalizmus időszakában, a középkori városi lakosság megmozdulásai a XVI—XVIII. századokban, a városi dolgozók mozgalmai a XIX. század első felében és a munkások forradalmi harca a XIX. század második felétől kezdve. Eképpen hiúsult meg a román történelemnek a burzsoá történészek részéről megkísérelt másik elferdítése.

A történelmi kutatások során alkalmazott új módszereknek, valamint annak az új szemléletnek a következtében, melyen e kutatások alapultak, hazánk történettudománya jelentős eredményeket ért el egyes, eddig kevéssé tisztázott kérdések megvilágításában.

Így például az ókor történetére vonatkozó kutatások révén (különösen az ország legkülönbözőbb részein végzett régészeti ásatások eredményeként) bebizonyult hazánk területén az őskori emberi települések folytonossága. E kutatások igazolták, hogy hazánk területén már a korai és a kései paleolit, a mezolit és a neolit kor, valamint a bronz- és vaskorszak idején is voltak emberi települések. Az ókori történelemre vonatkozó kutatások a burzsoá történetírók állításaival szemben bebizonyították, hogy hazánkban már a római hódítás előtt volt civilizáció. A Fekete-tenger partvidékén kialakult rabszolgatartó rendszer fejlett civilizációt hozott létre és a rabszolgatartó dák állam képes volt a Gradistea Muncelului on talált nagyszerű műalkotásokat megteremteni. A Történettudományi Osztály 1953 decemberében megtartott ülésszakán megsemmisítő csapást mértek azokra a kísérletekre, melyeknek az volt a céljuk, hogy újból érvényre juttassák azt a tételt, mely szerint a rómaiak előtt nálunk barbár állapotok uralkodtak.

Róma mítosza hosszú időn át uralkodott a régi történetírásban. Nacionalista okokból (a nacionalista elgondolás szerint a románok az ókori Róma legjelesebb utódai) a római időszakon kívül ókori történetünkből semmi egyébről sem akartak tudomást venni. Az ókori történetre vonatkozóan az utóbbi években végzett kutatások bebizonyították, hogy a római hódítás meggátolta egy önálló, eredeti civilizációnak hazánk egész területén való kifejlődését és ily módon megakadályozta, hogy hazánk mai területének jelentős része (a Kárpátok, az Olt, a Duna és a Prut közötti terület) a civilizációnak

magasabb fokát érje el. Az utóbbi évek kutatásainak másik fontos érdeme, hogy súlyos csapást mértek az úgynevezett »ismeretlen évezred« legendájára, mely szerint nem tudható és soha nem is lesz tudható semmi arról az ezer évről, mely a rómaiak Dáciából történt kiűzése és az első feudális államok megjelenése között telt el. A legutóbbi kutatások nem csupán az emberi települések és társadalom folytonosságát, hanem egyes feudális államalakulatoknak már a IX—X. század óta való fennállását is bebizonyították. Az ókori történet terén végzett kutatások egészükben jóval maguk mögött hagyják a burzsoá történészek kutatásainak eredményeit, akiknek Vasile Pîrvan nagy érdemei mellett is az ókornak csupán egészen töredékes történetét sikerült összeállítaniok.

A középkor történetére vonatkozóan eddig végzett kutatások megmutatták, hogy a feudalizmus kezdetét sokkal korábbi időkre kell tenni, mint nemrégen még hitték. Hosszú időn át hitték azt, hogy például Moldvában és Havasalföldön a feudális viszonyok sokkal később keletkeztek, mint ahogyan azt az adatok bizonyítják. Az eddig közölt anyag (többek között az 1950-ben felfedezett 943. évi szláv felirat) arra mutat, hogy hazánk területén már a X. évszázadban fejlett feudális viszonyok léteztek, és hogy ezek szerint a XIII—XIV. századi események nem a feudalizmus megjelenését, hanem a független feudális államok kialakulását jelzik. Úgyszintén a középkori történet terén végzett kutatások bebizonyították, hogy Románia területén jellegzetesen feudális viszonyok fejlődtek ki, hogy a földtulajdon jellegzetesen feudális természetű volt, tehát a burzsoá történetírásnak az a tétele, mely szerint hazánkban patriarkális rend uralkodott volna, teljesen hamis. Így például bebizonyult, hogy megvolt a hűbéri immunitás intézménye (mely a három román fejedelemségben különféle elnevezéseket viselt), továbbá a vazallusok, a főnemesség és a feltételes tulajdonjoggal felruházott köznemesség hűbéri kötelezettsége, következőleg a feudális kizsákmányolás is.

A középkor történetére vonatkozó kutatások jelentős mértékben tisztázták a román fejedelemségekben a XVI. század közepe táján létrejött török uralom jellegével kapcsolatos kérdéseket. Így például bebizonyult a török igának a román nép történeti fejlődésére gyakorolt fékező hatása, a társadalmi és gazdasági fejlődés akadályozása (a termelőerők fejlődésének meggátlása, a városok agrárjellegűvé válása, az árutermelés korlátozása, a parasztság jobbágysorba juttatása stb.). Úgyszintén bebizonyult, hogy a török uralomnak ezeket a súlyos következményeit az tette lehetővé, hogy a főnemesség azonosította magát a török uralom érdekeivel és együttműködött a törökökkel mind a román fejedelemségek török iga alá hajtása, mind pedig a török zsarnokság fenntartása tekintetében. Éppen ezért a török elnyomók elleni harcot nem lehetett elválasztani az elnyomó bojárok ellen folytatott harctól, és így Románia egész középkori történetét az osztályharcnak a törökellenes harccal való egybefonódása jellemzi.

Hasonlóképpen a középkor történetére vonatkozó kutatások bebizonyították, hogy a középkorban a román fejedelemségek súlyos helyzetét nem csupán a bojárság belső árulása idézte elő, hanem a bizonytalan nemzetközi helyzet is, az, hogy a legsúlyosabb időkben a román fejedelemségek nem kaptak támogatást az európai hatalmaktól, még azoktól a hatalmaktól sem, amelyeket a török veszedelem szintén fenyegetett. Ilyen körülmények között egyetlen európai hatalom segítette csak a román fejedelemségeket a törökök és a tatárok elleni harcban, és ez Oroszország volt. A török iga ellen folytatott harc minden nagy pillanatában Oroszország támogatta a román nép harcát (Nagy István és Rareș Péter idejében, az 1574-es felkelés idején, a XVI. század végén a románok és magyarok közös törökellenes háborújában, az 1657—60. évi felkelés során). Különösképpen döntőnek bizonyult Oroszország szerepe a XVIII. századbeli román-török háborúk idején, melyek hazánk területén nagyarányú népi mozgalmakat idéztek elő és meggyorsították a feudalizmus felbomlását.

Az újkori és a jelenkori történelem terén végzett kutatások szintén jelentős eredményekre vezettek. Így például tisztáztak egyes kérdéseket az 1821. évi felkeléssel kapcsolatban, amelyet a burzsoá történetírás kizárólag fanariótaellenes felkelésnek igyekezett feltűntetni. Így bebizonyosodott a felkelés nemzeti (törökellenes) és társadalmi (a bojárok ellen irányuló) jellege. Az erre vonatkozó forrásokat a burzsoá-földesúri rendszer hosszú időn át rejtegette. Egyes kutatások hasonlóképpen felszínre hozták az 1821. évi felkelés szoros kapcsolatait a szomszédos országok felszabadító mozgalmaival, különösen pedig az oroszországi dekabrista mozgalommal. Más kutatások bebizonyították, hogy 1821—1848 között e tekintetben nem állt be semmiféle szünet, hogy ezt az időszakot a forradalmi erjedések és megmozdulások egész sora jellemzi.

Az újkori történelem kutatói számos, az 1848-as forradalmi évvel kapcsolatos kérdést is tisztáztak. Így például teljesen megdöntötték azt a burzsoá tételt, mely szerint az 1848-as megmozdulás holmi külföldről importált, itthon gyökértelen forradalom lett volna. Rámutattak az 1848-as forradalom valódi mozgató erőire, a forradalomban

részt vett különböző társadalmi osztályok helyzetére. Ily módon bebizonyult, hogy a burzsoázia egy része már ekkor elárulta a forradalom ügyét, hogy ekkor vetették meg először a burzsoázia és a földesurak közötti »szörnyűséges szövetség« alapjait, s hogy a burzsoáziának ez a kezdeti árulása (a nép követeléseinek nem teljesítése révén) volt az a fő tényező, mely az 1848-as forradalmat eltemette. Éppen ezért tűnik fel oly ragyogó fényben a forradalmi demokrata Bălcescu Miklós szerepe, aki korának leghaladóbb felfogását képviselte, minden erejével harcolt az 1848-as forradalom polgári-demokratikus jellegének megőrzéséért és megmutatta a helyes utat, mely a nemzeti kérdésnek a forradalmi megoldásához vezet.

A Románia nemzeti függetlenségéért folytatott háború kezdetének 75-ik évfordulója alkalmából egy sor tanulmány készült, melyek a történelmi igazság fényével világítottak rá nem csupán e háború haladó, igazságos jellegére, hanem a népi tömegeknek e háború során játszott döntő szerepére és az egész román társadalomnak a nemzeti függetlenség ügyében tanúsított állásfoglalására is. Így rámutattak az országnak a török portától való elszakadását ellenző földesúri osztály áruló szerepére ; továbbá az engedményekre kész burzsoázia nagy részének ingadozására és ezzel ellentétben a falvak paraszti tömegeinek és a városi munkásságnak határozott, hazafias magatartására. Az 1877—78-as háborúval kapcsolatban közzétett dokumentumok azt is megmutatták, hogy Oroszország segítsége, a román-orosz fegyverbarátság döntő szerepet játszott állami függetlenségünk elnyerésében, és hogy Oroszország e magatartását Angliának, Németországnak, Ausztriának a román függetlenség ügyével szemben tanúsított nyílt ellenségességével szembeállítva, világosan látható, kik voltak az idők során Románia valódi barátai és kik ellenségei.

Újabb tanulmányok jelentős mértékben járultak hozzá a romániai forradalmi mozgalom fejlődése kezdeteinek (különösen a XIX. század hetvenes éveinek) megismeréséhez. A forradalmi mozgalmi tevékenységre vonatkozó dokumentumokból, melyek *A függetlenségi háború* c. gyűjtemény első kötetében jelentek meg, világosan látható, hogy a romániai forradalmi mozgalom az oroszországi forradalmi mozgalom hatására fejlődött ki. Ugyanezek a tanulmányok és dokumentumok jelentősen hozzájárulnak a marxista eszmék romániai elterjedése kezdetének megismeréséhez is. Ezek az eszmék a XIX. század nyolcvanas éveinek elején kezdtek szélesebb körben terjedni.

Az újkori és a jelenkori történetre vonatkozóan nemrégiben még levéltárakban felhasználatlanul heverő dokumentumok közlése fényt derített a XIX. század végén és a XX. század elején folyt népi harcok jellegére és erejére. Eképpen mód nyílt az 1888. és 1907. évi parasztfelkelések, továbbá a XIX. század utolsó évtizedében és a XX. század első évtizedeiben lezajlott munkásmozgalmak alaposabb megismerésére. Újból beigazolódott ily módon a burzsoá-földesúri rendszernek, a népi tömegek halálos ellenségének, a borzalmas mészárlások (pl. az 1907. évi felkelés alkalmával 15 000 paraszt legyilkolása) végrehajtójának gyűlöletes szerepe és egyben az az utálatos magatartás is, amelyet a porosz monarchia, a burzsoá földesúri rendszer fő támasza tanúsított.

A Párttörténeti Intézet irányítása alatt jelentek meg a romániai Kommunista Párt harcaira vonatkozó dokumentumok első kötetei. Ezek a dokumentumok megvilágítják a munkásosztály forradalmi pártja létrehozásának és a párt első harcos éveinek körülményeit az illegalitás időszakáig ; újból bebizonyítva, hogy az első világháború után a népi tömegek fokozódó kizsákmányolásának körülményei között, amikor az országot még inkább kiszolgáltatták az imperializmusnak, a munkásosztály pártja volt az egyedüli, valóban hazafias erő, mely harcolt a román népnek nemcsak társadalmi, hanem nemzeti felszabadításáért is.

A Párttörténeti Intézet és a Román Népköztársaság Akadémiája Történettudományi Intézetének irányítása alatt megjelent tanulmányok tisztáztak az ország fasizálásának időszakával (1929—1938), az imperializmusnak való kiszolgáltatottság és a szovjetellenes háború előkészítése időszakával kapcsolatos egyes kérdéseket is. Az ezekben a tanulmányokban ismertetett anyag újból megerősítette Románia történetének alaptörvényét, azt, hogy az uralkodó osztályok mindenkor elárulták a román nép legszentebb érdekeit. Megcáfolhatatlanul beigazolódott, hogy a burzsoázia és a földesurak eladták Romániát a külföldi kapitalistáknak. Szörnyű mészárlásokat rendeztek az országban a gazdasági válság idején, hozzájárultak Románia határainak megcsonkításához, a keleti fronton száz- és százezer román halálát készítették elő.

A történeti kutatások terén 1944—1954 között elért eredmények azonban semmiképpen sem feledtethetik el velünk történészeink munkájának nagy fogyatékosságait. Az 1953 decemberében megtartott tudományos ülésszak rámutatott történetírásunk egyes fő hiányaira. Értékes segítséget nyújtott számunkra a Lupta de Clasă (Osztályharc), a Romániai Munkáspárt Központi Bizottságának elméleti folyóirata, *A Román*

Népköztársaság története tankönyvének megjavítása — a történészek megtisztelő feladata című cikkével. Ez a cikk, miután rámutatott arra, hogy a tankönyv megjelenése fontos állomást jelent a Román Népköztársaság történetéről szóló, valóban tudományos munka megalkotása felé, bírálatot gyakorol a tankönyv hiányosságai felett is. Ezek a hiányosságok valójában történetírásunk jelenlegi helyzetét tükrözik, azt, hogy nem jelentek még meg kellő számban olyan tudományos tanulmányok és monográfiák, melyek népünk történetének fontos kérdéseivel és korszakaival kimerítően foglalkoznának. Itt csupán azokról a hiányosságokról szólunk, amelyek jelentősebbnek tűnnek fel előttünk.

A mai napig sem jelent meg még egyetlen kimerítő, tudományos tanulmány sem, mely a román nép létrejöttének folyamatával foglalkoznék.

Nem tanulmányozták eléggé a jobbágyok jogi helyzetét. Egyes parasztfelkeléseket sem vizsgáltak kellő alapossággal. Nem fordítottak figyelmet a török elnyomók és a kizsákmányoló bojárság ellen folytatott népi harc különböző formáira sem. A XVII. és XVIII. század, sőt részben a XIX. század első felére jellemző harci formák mélyen gyökereznek népi hagyományainkban; a folklor a forradalmi harc e megnyilvánulásainak ékesen szóló tanúbizonysága.

Nem nyert megoldást a feudalizmus és a kapitalizmus időbeli elhatárolásának kérdése, nem rendelkezünk eléggé mélyreható tanulmányokkal a feudalizmus felbomlásáról, a kapitalista elemek megjelenéséről a feudális rendszer időszakában, a jobbágymunkával és a bérmunkával dolgozó manufakturákról, a tőkés árutermelés megjelenéséről. Kutatóink igen kevés figyelmet fordítottak az ország gazdasági fejlődésének kérdéseire. Igen gyenge még a közgazdászok és a történészek közötti együttműködés. Nincsenek az ország ipari fejlődéséről, a kapitalizmusnak a mezőgazdaság területére való behatolásáról szóló alapos tanulmányaink. E hiányokból következik, hogy nem volt kellőképpen elemezhető a munkásosztály kialakulásának és fejlődésének folyamata sem, melyet szoros kapcsolatba kell hozni a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésével. Éppen ezért kell alaposan tanulmányozni azokat a sajátos körülményeket, melyek között Romániában az ipari forradalom általában végbement.

Igen csekély még a munkásság harcairól, gazdasági és politikai sztrájkjairól szóló tanulmányok száma. Nem írták még meg a romániai szakszervezeti mozgalom, a romániai szakszervezetek történetét. Nem tanulmányozták eléggé a munkásmozgalom és a tudományos szocializmus összekapcsolódásának folyamatát, az opportunizmus, a reformisták, a munkásmozgalom árulói elleni harcot, a munkásosztály marxista-leninista pártjának megteremtéséért folytatott küzdelmet. Történészeink egyetemi előadásaikban, tanulmányaikban és egyéb munkáikban nem mindenkor indulnak ki abból az egyedül érvényes elvből, hogy a jelenkor társadalmi és politikai életének tanulmányozásánál elsősorban a munkásosztály, a társadalom leghaladóbb elemének harcát kell szem előtt tartani. Az 1944. augusztus 23. utáni időszakot illetően nem tanulmányozták eléggé a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály pártjának, mint a szocializmus felépítéséért folytatott harc szervezőjének szerepét.

A történelmi kutatások tematikájában igen kevés figyelmet fordítottak a kultúra, a tudomány, a társadalmi, politikai és bölcseleti gondolkodás fejlődésének kérdéseire. E tekintetben is az figyelhető meg, hogy igen gyenge az együttműködés egyfelől a történészek, másfelől a filozófia, a közgazdaságtan, a tudomány különböző ágainak, a technikának, a művészetnek, a folklornak stb. kutatói között.

Ezekre a történészeink munkájában tapasztalható hiányosságokra, mint már említettük, a pártsajtó és részben a Román Népköztársaság Akadémiájának ülésszakai is felhívták a figyelmet. Annak, hogy e hiányosságok kiküszöbölése még mindig késik, egyik oka abban keresendő, hogy történeti kutatóink nem tárgyalták meg együttesen és mélyrehatóan a különböző problémákat. Ennek következtében kevés ösztönzést kapott és nem fejlődött ki eléggé a vélemények harca, ez pedig komoly fékezője a tudományos munka kibontakozásának, valamint annak, hogy a marxizmus klasszikusainak tételeit alkotó módon alkalmazhassuk hazánk konkrét, sajátos viszonyaira. Gyengén és félénken használjuk a bírálat és az önbírálat, különösen pedig az alulról jövő bírálat fegyverét, ami egyébként 1954 augusztusi ülésszakunk alkalmával is megmutatkozott. Ez nagymértékben megmagyarázza, hogy még mindig jelentős hiányosságok tapasztalhatók az V. szakosztály és az Akadémia történettudományi intézetei irányításának munkájában, a történelmi kutatások és tudományos alkotómunka erkölcsi és anyagi ösztönzésében, a szovjet történészek munkatapasztalatainak módszeres elsajátításában, a fiatal káderek fejlődésének előmozdításában stb.

Annak érdekében, hogy a történetírás terén meglévő hiányosságok felszámolásában előbbre juthassunk, a Román Népköztársaság Akadémiája történettudományi inté-

zeteinek a felsőoktatás történeti tanszékeivel, a közgazdaságtan és filozófia kutatóival karöltve a román történelem legalapvetőbb kérdéseire vonatkozó kellőleg előkészített referátumok egész sora alapján tudományos értekezleteket kell szervezniök.

Ezen értekezletekből kiindulva kell azután kollektív vagy egyéni kutatómunkával hozzálátni a még tisztázásra váró problémák tanulmányozásához és megoldásához.

Csupán rövid összefoglaló mérlege ez azoknak a kutatásoknak, melyeket hazánknak a dicsőséges Szovjet Hadsereg által történt felszabadítása óta eltelt tíz év alatt a román történettudomány végzett. Korántsem ismertethettük mindazokat a problémákat, melyeket eddig a román történészek már tisztáztak, hanem csupán a legjelentősebbek közül emeltünk ki néhányat.

Nemrégiben jelent meg a Román Népköztársaság Akadémiája kiadásában augusztus 23. tiszteletére két nagyszabású kötet, *Románia történetére vonatkozó tanulmányok és referátumok* címmel. E két kötet a történettudományi, bölcsészettudományi, gazdaság- és jogtudományi szakosztály múlt év decemberében megtartott évi ülésszaka munkálatainak egy részét tartalmazza, olyan tanulmányokat, amelyek hazánk történetének legjelentősebb kérdéseire vonatkoznak és amelyek a nagy összefoglaló munka, *A Román Népköztársaság Története* előkészítésének kezdetei. Ez a két kötet a történettudomány e dicső és minden dicséretünkre méltó évtizede alatt elért fejlődés értékes mérlege és ugyanakkor a román történészek nagyértékű ajándéka a hazának és a népnek.

Ha történettudományunk kutatói a szovjet történetírás tapasztalatait felhasználják, együttműködnek a Szovjetunió és a népi demokráciák történészeivel a közös feladatok megoldásában, ha a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tételeit hazánk körülményeire alkotó módon alkalmazzák, úgy újabb sikereket fognak elérni munkájukban. Kutatásaik értékes hozzájárulást fognak jelenteni a nép kulturális színvonalának emeléséhez, a Román Népköztársaság történelemalakító és a szocializmust hősiesen építő népe hazaszeretetének növeléséhez.

V. Cheresteșiu — E. Stănescu — I. Ionașcu

A BOLGÁR TÖRTÉNETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSE

A bolgár nép története a szlávoknak a Balkán-félszigetre való betelepedésével indul meg az i. u. V—VI. évszázad fordulójától kezdve. Az észak felől idetelepülő szlávok ebben a korszakban már az ősközösség bomlásának a fokán állnak. Ekkor történik meg, hogy egy kb. hasonló fejlettségi fokon álló nomád néppel, a bolgárokkal szövetkeznek Bizánc ellen. Ezzel a szövetkezéssel indul meg 679 körül a bolgár állam kialakulása. A kettő közül a számosabb a szláv elem, és így néhány évszázadig elnyúló harc után ez a szláv elem kerekedik felül, a másiknak csak a neve marad fenn az egységessé vált nép jelölésére. Az etnikailag egységesedő bolgár állam hosszas harcokat folytat a bizánci birodalom ellen ; a IX. század második felében felveszi a kereszténységet. A feudális osztályviszonyok teljes kialakulása a X. századra tehető. Az államrend kiépülése a bizánci befolyás túlsúlyát jelenti, ezzel száll szembe a néptömegek felkelése, amely a korszak viszonyainak megfelelően vallásos ideológia formájában jelentkezik. Ez az ún. bogomil mozgalom. A X. század elején, Simeon cár uralkodása idején Bulgária még balkáni nagyhatalom, Simeon Bizánc meghódítására törekszik, a félsziget jelentékeny területei tartoznak a bolgár állam keretei közé. A X. század végére azonban ez az erős állam kettészakad; keleti, nagyobbik része még ennek a századnak folyamán a bizánciak fennhatósága alá kerül, a nyugati pedig a XI. század második évtizedében jut ugyanerre a sorsra (1018). Ezzel vége az önálló bolgár államnak, lezárul az ún. első cárság kora. A bizánci uralom ellen több népi felkelés tör ki, hosszú ideig eredménytelenül, végül 1186-ban az Aszen testvérpár vezetése alatt egy általános nagy felkelés ismét kivívja a bolgár állam függetlenségét. Ezzel kezdődik a második bolgár cárság kora, amikor Bulgária ismét — néhány év alatt — az első balkáni nagyhatalommá válik.

A XIV. század elejére azonban a feudális osztályviszonyok további kiépülésével és megszilárdulásával az eleinte egységes és erős birodalom két, illetve három részre szakad szét, és ezek az egymással meghasonlott kis államok már nem tudnak kellő ellenállást tanusítani a törökökkel szemben. A XIV. század utolsó évtizedében (1393—1396) az egyes fejedelemségek sorra a török birodalom fennhatósága alá kerülnek, a bolgár állam és egyház oly nehezen kivívott és biztosított függetlensége ismét elvész.

A majdnem ötévszázados török fennhatóság súlyos következményekkel járt a bolgár népre nézve. A bolgárok évszázadokon át a legkíméletlenebb gazdasági kizsákmányolás alatt éltek. A gazdasági és politikai rabságot pedig még súlyosbította az a körülmény, hogy kulturális téren viszont a görögök nyomták el őket. A görög papság arra is törekedett, hogy a bolgárokat asszimilálja, elgörögösítse.

A XVIII. század második fele a török birodalmon belül a feudális rend bomlásának kezdeteit jelenti. Kialakulóban van egy bolgár kereskedő és iparos osztály, amely mindinkább tért hódít a görög kereskedők rovására. Ennek a bolgár polgárságnak a megjelenése az alapja a bolgár megújulás szellemi áramlatának. A bolgár megújulás először a görög egyház uralma ellen irányul, a saját nemzeti egyház jelszavával lép fel, a konzervatív körök ezt még a török hatalom segítségével próbálják elérni. A mozgalom balszárnya azonban a múlt század közepe táján túlmegy ezen a követelésen, és a teljes szabadság forradalmi jelszavával lép fel a török rendszer ellen. Eleinte kívülről, Oroszországban és Romániában szervezett kisebb fegyveres alakulatok útján próbálják meg kivívni az ország függetlenségét, ez a taktika azonban rövidesen helytelennek bizonyul. A hatvanas évektől a forradalmi mozgalom vezérei, G. Sz. Rakovszki, Vaszil Levszki, Hriszto Botev a belső forradalmi szervezkedés útjára lépnek, bár az erős nyomás miatt

a forradalmi mozgalom központja továbbra is külföldön, Bukarestben van. Innen kiindulva a mozgalom hamarosan behálózza szinte az egész országot, ennek az eredménye az 1875-ös sztara zagorai és az 1876-os Áprilisi Felkelés. Az utóbbit a törökök oly véres erőszakkal nyomják el, hogy az egész haladó európai közvélemény felzúdul és elítéli a kegyetlenkedéseket. A cárizmus fegyvert ragad és háborút indít a törökök ellen.

Az 1877—78-as háború eredményeképpen a bolgár nép, amely maga is jelentős véráldozatokat hozott a hadjárat során, visszanyeri függetlenségét.

Az 1878-as felszabadulás objektíve a polgári demokratikus forradalom szerepét játszotta, a földet a parasztok kezére juttatta, megnyitotta az utat a tőkés fejlődés számára. A politikai hatalom a hamarosan kialakuló burzsoázia és a kispolgárság egymással marakodó pártjainak a kezébe kerül. A burzsoázia csakhamar szűknek találja az állam határai által nyújtott piac lehetőségeit, és ezért területi hódításokat próbál elérni. Területi aspirációi Makedónia és Kelet-Thrákia megszerzésére irányulnak. A makedón nép ekkor alakul ki külön népként, nyelve erősen hasonlít a bolgárhoz, a makedónoknak maguknak is ebben a korban nagyrészt még bolgár öntudatuk van. Ezt a körülményt használja fel a bolgár burzsoázia, megnyergeli a nagybolgár sovinizmust, felveti »az egész Bulgária« jelszavát, és a makedón és thrák területet, mint bolgároklakta földet egészében a maga számára követeli.

A bolgár burzsoázia mellett azonban fellép a bolgár munkásosztály, amely a kapitalizmus fejletlen voltának megfelelően számban még nem nagy, azonban szervezettségével és öntudatával hamarosan már jelentős súlyt képvisel. 1891-ben megalakul a bolgár szociáldemokrata párt, megalapítója Dimitâr Blagoev. A párton belül Blagoevnek és társainak súlyos harcokat kellett folytatniok az opportunisták ellen, de ők kitartottak Marx és Engels elvei mellett. Az opportunisták szakadár csoportja kivált a pártból és külön szociáldemokrata pártot alapított. Blagoevék elvhű pártját nevezték a »tesznyák« (szűk) szocialista pártnak, az opportunistákat viszont a »siroki« (széles) szocialista pártnak.

A bolgár burzsoáziának választási csalások és egyéb machinációk révén sikerült még jóideig a hatalmat a kezében tartania. Az 1912—13-as balkáni hábbrú jelentős lépéssel hozta közelebb céljához, az áhított új területeknek a megszerzéséhez. 1913 nyarán azonban megtámadta korábbi szövetségeseit, a Balkán-Szövetség tagjait, hogy fegyverrel tegyen eleget a nagybolgár sovinizmus követeléseinek. Ezt a teherpróbát viszont az elcsigázott bolgár hadsereg már nem bírja el, Bulgária az imént szerzett területek nagy részét is elveszti. A visszaszerzésükre irányuló kísérlet sodorja Bulgáriát kétízben is a németek oldalán a két világháborúba, de ez a kísérlet is mindkét esetben kudarccal végződik, a bolgár burzsoázia teljes vereségével. A két világháború közti időszakban viszont a bolgár burzsoázia igen ügyesen használja fel a revizionizmus eszméjét, hogy ezeknek a területeknek az elvesztésével magyarázza meg a kétségbeejtő gazdasági helyzetet, és így vezesse le a szomszéd országok gyűlöletének az irányában a bolgár nép jogos felháborodását saját urai ellen.

Az első világháború vége óta az 1919-ben alakult Bolgár Kommunista Párt mind szélesebb tömegeket hódít meg a maga számára. Ez késztette a bolgár burzsoáziát arra, hogy 1923. június 9-én államcsiny útján nyílt fasiszta diktatúrát vezessen be. A Bolgár Kommunista Párt az államcsíny idején súlyos hibát követett el, mert a semlegesség álláspontjára helyezkedett. A III. Internacionálé részéről jövő kritika hamarosan ráébresztette a pártot ezekre a hibákra. Néhány hónappal az államcsíny után, 1923 szeptemberében a Bolgár Kommunista Párt vezetése alatt hatalmas népi felkelés indul meg. Ezt a felkelést a burzsoáziának sikerült ugyan elnyomnia, azonban az elégületlenség tovább forrt. A második világháború során ez az elégületlenség már mindinkább nyílt formákban mutatkozott meg, elsősorban a hős bolgár partizánok mozgalmában. Így sikerült a Hazafias Front széles szervezetét kiépítő Bolgár Kommunista Párttal az élen 1944. szeptember 9-én forradalom útján megsemmisíteni a burzsoázia uralmát. Ezt a győzelmet a Szovjet Hadsereg csapásai tették lehetővé. Az orosz nép másodszor is, és ezúttal véglegesen felszabadította a bolgár népet. Szeptember 9. eredményeképpen Bulgária elindulhatott a szocializmus építése felé vezető úton, a népi demokrácia útján.

I

A bolgár történettudomány a bolgár megújulás mozgalmában születik meg. Első alakja Paiszij atya, az Athos-hegyi kolostor egyik szerzetese, aki az első bolgár történetet írja meg. Életéről jóformán csak annyit tudunk, amennyit munkájában elmond magáról: szerzetes, bolgár hazafi, 1762-ben írja meg »Szláv—bolgár történet«-ét,

amelynek igen nagy hatása volt a bolgár megújulás mozgalmának későbbi fejlődésére is. Ennek a kis, rövid bolgár történelemnek az értékét természetesen nem tudományos eredményei teszik. Paiszij néhány külföldi feldolgozásra támaszkodik, elsősorban a dalmáciai Mauro Orbini munkájára, ezekből kompilálja össze saját könyvét. A bolgár nép történetét a bibliai Noéval kezdi, Noé fiának, Jáfetnek a leszármazottai a szlávok, közéjük tartoznak a bolgárok is. Azért nevezik őket így, mert a Volga mentén éltek jóideig. Idővel betelepednek a római impérium területére, bár ekkor még nem így nevezik őket, hanem hunoknak és gótoknak, mert a rómaiak még nem ismerik az igazi nevüket. Később már saját nevükön nevezik őket, amikor hatalmas birodalmat alapítanak és a bizánci császárságot adófizetőjükké teszik. Murtegon kán idejében veszik fel a kereszténységet, és azután is igen dicsőségesen élnek és uralkodnak tovább, végül azonban először a bizánciak, majd rövid feléledés után a törökök leverik őket. Idáig kíséri végig történetüket Paiszij.

Paiszij elbeszélésében a történeti tények sűrűn keverednek hagyománybeli elemekkel, mondákkal és tudós találgatásokkal. Nagy hatását az magyarázza, hogy a bolgár népnek megmagyarázta: egy népnél sem alábbvaló. Bebizonyítja azt, hogy a bolgárok vették fel elsőnek a keresztséget valamennyi szláv nép közül, ők adták át ennek az áldásait a többieknek, tehát ők a legelőkelőbb és legdicsőbb szláv nép. Paiszij korában persze, a rabság mélyében mások le akarják ezt tagadni, azt mondják, hogy a bolgároknak nem is volt saját történelmük. Azért írja meg munkáját, hogy megcáfolja ezt az alávaló hazugságot. Paiszij itt egészen nyilvánvalóan a görögökre céloz, ahogy általában is munkájában minden alkalmat felhasznál arra, hogy kimutassa a görögök álnokságát, hitszegéseiket, kapzsiságukat stb. Ebből a tényből is nyilvánvaló, hogy Paiszij a városokban éppen kialakulóban levő bolgár polgárságnak a szószólója, azért fordul elsősorban a görögök és nem a törökök ellen. Munkája egyébként is pontosan tükrözi korának társadalmi viszonyait. A bolgár népről mindig mint egységes csoportról beszél, nem emeli ki külön a nemesség, a bojárság szerepét, a királyok tettei sem állanak az előtérben. A bolgár egységnek ez a hirdetése ebben a korban még egészen természetes, hiszen a kettős, török és görög kizsákmányolással szemben a bolgárok csakugyan egységesnek érezhették magukat, a megszületőben levő polgárság még nem volt olyan jelentős, hogy tudatosította volna szerepét és hivatását a bolgár állam megújítása terén.

Ennek a magát egységesnek érző bolgár népnek akart méltó múltat kikerekíteni Paiszij atya. Kéziratos munkájának számos másolata és átdolgozása azt mutatja, hogy munkáját csakugyan ismerték és kedvelték. Szofronij Vracsanszki, a megújulás egyik korai előharcosa, az első bolgár nemzetiségű püspökök egyike, kétszer is átírta — jelentéktelen változásokkal — Paiszij eredeti munkáját, a második alkalommal, 1781-ben már szinte teljesen a nép nyelvére lefordítva, hiszen Paiszij eredetileg az óegyházi szláv és más elemekből kevert műnyelven írt. Szofronij 1781-es átirata alapján készült azután még néhány újabb másolat a XIX. század elejéig, ezek közérthetőségüknél fogva még nagyobb népszerűségre tettek szert. Nyomtatásban először 1844-ben jelent meg Paiszij atya munkája, Hrisztaki Pavlovics átdolgozásában, még hozzá Pesten. Pavlovics saját neve alatt adta ki. Paiszij története ekkor már annyira közkeletű volt és széltében ismert, hogy már népi közkincsnek számított, szerzőjének a nevét el is felejtették, Rakovszki fedezte fel 1860-ban, hogy ennek a közkedvelt műnek ki volt név szerint a szerzője.

Paiszij munkája nyomán azonban nemcsak másolatok és átírások születtek, hanem tőle többé-kevésbé független eredeti munkák is, amelyek természetesen még mindig nagyjából ugyanazokból a külföldi forrásokból merítettek, mint maga Paiszij is, és feldolgozásukban, célkitűzéseikben sem igen különböznek tőle. Ilyen volt az Athos-hegyi Zograf kolostorban írt névtelen »A bolgár-szláv nép rövid története«, amelynek első változata még Paiszij munkája előtt készült, 1761 első felében, és azután 1785-ben dolgozták át, már Paiszij erős hatása alatt. De ez a munka nem vált olyan közkedveltté, mint Paiszijé; a XX. század első éveiben jelent meg először nyomtatásban.

Ehhez hasonlóan csekély népszerűsége volt Szpiridon szerzetes ugyanilyen című munkájának. Szpiridon is az egyik Athos-hegyi kolostor lakója volt, de innen egy időre Moldvába távozott, és itt írta meg 1792-ben Bulgária történetét, Paiszij hatása alatt, bár anyagát tőle függetlenül építi fel. Ő is a városi rétegek szószólója, mint Paiszij, tudjuk is róla, hogy Gabrovóból származik, ebből a ma is jelentékeny ipari városból, mely a bolgár megújulás korában a kereskedelem és ipar terén, és ennek megfelelően a szellemi művelődés és a politikai mozgalmak terén is nagy szerepet játszott. Ő is azért ír — mint elmondja —, mert látja, milyen nyomorúságba süllyedt a népe, amely pedig hajdan olyan nagy volt és dicsőséges. Ő is a görögök ellen élezi ki a mondanivalóját, s ha tekintetbe vesszük származását és helyzetét, nem is csodálkozhatunk ezen.

Az ő munkája is csak több mint egy évszázaddal később jelent meg nyomtatásban. A maga korában is feltűnést keltett azonban Petăr Rajicsnak a könyve »A különböző szláv népek, bolgárok, szerbek és horvátok története«, amely 1794-ben jelent meg Szentpétervárott. Ennek a könyvnek az alapján írta meg a bolgár származású Atanasz Neskovics szerb nyelven »A szláv-bolgár nép történeté«-t, és Budán adta ki 1801-ben. Munkájának megírásában is budai bolgár kereskedők ösztönözték, »egyes bolgár urak javaslatára« írta meg könyvét, mint maga mondja az előszóban. Ez a könyv nyilván élénk szükségletnek felelt meg és közkedvelt lehetett a Budán meg egyebütt emigrációban élő, öntudatosodó bolgár polgárok körében, mert tíz éven belül három kiadást is megért, 1844-ben pedig Petăr Szapunov lefordította bolgárra és kiadta Bukarestben.

A XIX. század elejére a bolgár megújulás mind szélesebb rétegeket mozgat meg. Ebben nagy szerepe van a történelemnek, amely a jelen sivárságával szemben rámutat a múlt fényes lapjaira és egy még ennél is ragyogóbb jövő igéretével biztat, ehhez pedig megadja a történelmi jog támaszát és illúzióját. A történelemnek ebben a nemzetébresztő szerepében és jelentőségében nem csekély része van egy magyarországi származású kárpátukrán tudós, Jurij Ivanovics Venelin működésének. Venelin több munkájában foglalkozott a bolgár nép történetével és az orosz néphez fűződő kapcsolataival. Korai halála (1839) akadályozta meg abban, hogy elmélyedjen a kérdésnek a tanulmányozásában, így ő sem jutott tovább a romantikus őskeresésnél, amely a bolgárokat teljes egészükben szláv eredetűeknek tekintette, és számos, Kelet-Európában az évezredek folyamán feltűnt néppel hozta kapcsolatba.

Munkássága azonban mindenesetre széles körökben felébresztette az érdeklődést a bolgár nép múltja iránt. A bolgár megújulás mozgalmának nem egy képviselője foglalkozott a most következő évtizedekben történelmi kérdésekkel, igyekezett tovább jutni annál, amit Paiszij atya mondott, elmélyülni az anyagban, illetve pontosabban: kikutatni, előkeríteni a gyér számú forrásokat, számba venni értéküket és megbízhatóságukat. Természetesen a közvetlen cél továbbra is a bolgár nép öntudatának kiépítése, ami hovatovább már nemcsak művelődési, hanem kifejezetten politikai feladattá válik. Vaszil Evszt. Aprilov, a bolgár megújulásnak egyik vezető alakja, aki korábban maga is görögbarát volt, görögül levelezett és csak Venelin hatására tudatosította bolgár származását, könyvet ír a bolgár nép történetéről, a hellenofilek elleni éllel, szerb tudósokkal szemben pedig azt vitatja, hogy a Kirill-féle ábécé, a számos szláv nép által használt cirill-írás, eredetileg a bolgároké volt, és tőlük terjedt el azután a többi szláv néphez.

G. Sz. Rakovszki, aki már a politikai forradalom szervezője, szintén látta a történelemben rejlő hatalmas öntudatosító erőket. Több munkájában is foglalkozott a bolgár történelem kérdéseivel, korának megfelelő tudományos színvonalon és igényekkel. Persze ez a színvonal még egyáltalán nem volt magasnak mondható. Rakovszki is eltéved az őskeresés lidércfényű tájain, a Balkán-félsziget régi lakóiban szlávokat lát, a görögök elődei és tanítói, a pelazgok szerinte bolgárok voltak, nem is szólva a szkitákról és hunokról, akiket — mint látjuk — nemcsak ő tart bolgároknak, azaz szlávoknak. De még messzebb is visszamegy és nagyobb perspektívát tár fel, a szanszkrit nyelv szerinte óbolgár nyelv és Manu az első bolgár törvényhozó, még Indiában. Nem csodálatos ezek után, hogy Demosthenes és Nagy Konstantin szintén bolgárok voltak. Rakovszki legtöbb megállapítását »Néhány szó Első Aszenről, a nagy bolgár cárról és fiáról, Második Aszenről« című, Belgrádban 1860-ban megjelent munkájában találjuk meg, persze ezen kívül is vannak még kimondottan történeti jellegű munkái (Bolgár Régiségek címen történeti folyóiratot is indított meg), valamint más jellegű munkáiban szétszórt megjegyzései. Szerepét és jelentőségét nem ábrándos őskeresése határozza meg, hiszen ezzel csak nagyobb távlatokban akarta ugyanazt a munkát elvégezni, mint évtizedekkel előtte Paiszij atya. Sokkal fontosabb, hogy ő volt az, aki írott forrásokat, pénzeket, más jellegű forrásanyagot is felhasznált, ismertetett és másokat is megtanított ezeknek a megbecsülésére. Ő maga nem volt történész, még csak nem is elsősorban szépíró, bár irodalmi téren is jelentőset alkotott, hanem politikus, forradalmár, aki a történelmet eszköznek használja fel mindennapos harcaiban és közben nem válogatja meg — mert nincs rá ideje —, milyen fegyverekkel harcol. Hozzá hasonlóan működött Petko Racsev Szlavejkov is, aki már inkább író volt, mint politikus; nem tartozott a forradalmárok közé, azonban irodalmi igényei, népiessége vonzották a néphagyomány történeti jellegű alkotásai felé, másrészt a népművelés feladata, sőt kötelessége késztette arra, hogy népszerű történeti munkákat írjon, közérthetően és mindenki számára, vagy hogy megírja annak az iskolának a történetét, ahol tanítóként működött.

A XIX. század derekára a megújulás mozgalma már minden tekintetben magasabb fokra jutott el, és ennek megfelelően a megújulás érdekeit híven követő és érvénye-

sítő bolgár történeti irodalom is szélesebb lehetőségekhez jut. 1856-ban alakul meg Konstantinápolyban egy bolgár irodalmi társaság, amely előbb Meszeceszlov néven évkönyvet, később pedig (1858—1860) Bălgarszki Knizsici címen kéthetenkint megjelenő folyóiratot ad ki. Mindkettő már közöl a bolgár múlttal foglalkozó cikkeket, a Meszeceszlov első évfolyama névtelenül Dragan Cankov »Rövid bolgár történet«-ét, amely 1866-ban jelent meg második kiadásban, most már a szerző neve alatt, Plovdivban. Szárazon és szűkszavúan megírt könyve a török hódításig mondja el a bolgár nép történetét, sokkal hívebben már a történelmi valósághoz, mint elődei, persze most is a görögök ellen kiélezve; egy alkalmat sem mulaszt el, hogy a görögök múltbeli vétségeit kapcsolatba ne hozza jelenlegi magatartásukkal.

Gavriil Krásztjovics 1869-ben Konstantinápolyban kiadott »Bolgár történet«-ében már teljes és tudományos alaposságú áttekintést akar adni. Éveken át gyűjtötte az anyagot, számos feldolgozást — elsősorban orosz és német szerzők műveit — nézett át, ugyanakkor a görög és latin nyelvű forrásanyagot is alaposan ismeri. Ezzel a tudásanyaggal felvértezve indul neki művének, amelynek első kötetében a szláv bolgár nép őseinek tartott, természetesen szintén szláv hunok történetét adja i. u. 485-ig, nagy részletességgel és pontossággal, de igen unalmas előadásban. Az volt a terve, hogy a következő két kötetben 681-ig, illetve 1041-ig írja meg a bolgár nép történetét, sőt talán egy végső kötetben sikerül eljutnia a török hódítás koráig. Mindez azonban terv maradt, politikai tevékenysége elvonta őt a további tudományos munkától. Nagy forrásanyagon alapuló hun története mindenesetre még sokáig nagy hatással volt az utána jövő történészekre.

1870-től a történeti irodalomnak már új foruma van, a Romániában, Brailában alapított Bolgár Irodalmi Társaságnak (a mai Bolgár Tudományos Akadémia elődjének) a folyóirata, a Periodicseszko Szpiszanie. Népszerűsítő egyetemes történeti cikkek mellett itt jelennek meg az odesszai születésű, orosz és német egyetemeken tanult Szpiridon N. Palauzov történeti tanulmányai, amelyek a bolgár középkori történelem egyes kérdéseivel foglalkoznak. Krásztjovics mellett Palauzov működése jelenti már az átmenetet a valóban tudományos igényű és színvonalú bolgár történetírás kialakulása felé.

A történelem politikai hatóerejét persze nemcsak a bolgár megújulás vezető politikusai ismerték fel, hanem a török kormány is. Így születik meg T. N. Siskov tankönyve, »A bolgár nép története«, amely 1873-ban jelent meg Konstantinápolyban. Siskov is már nagy irodalmat használ fel, s bár a bolgárokat eleve szlávoknak tekinti, egyébként sokkal mérsékeltebb, s a régebben itt élt népek történetét már nem akarja okvetlenül bekapcsolni a bolgár történelembe. A történeti események előadásában egészen hű a török hódításig, onnan kezdve azonban a könyv már csak a török uralom szentesítése, dicsérete. Azt magyarázgatja, hogy a török hódítás nem is volt olyan veszedelmes, hiszen ez tette lehetővé a bolgár nép fennmaradását. A bolgár nép ellenségei nem a törökök, akik időközben megnyerték más nemzetiségű alattvalóik szeretetét (!), hanem a görögök. A konstantinápolyi görög patriarchától független bolgár exarchátus felállításával viszont a bolgár nép megszabadult ellenségeitől, boldog jövőjének már semmi sem áll az útjában.

Siskov tankönyve a felszabadulás után természetesen hamar eltűnt. De nem gyakorolt mélyebb hatást Mancsov rövid, kivonatos bolgár története sem, épp úgy mint Sz. N. Milarov munkája »A bolgár nép története 679—1877«. A könyv Plovdivban jelent meg 1885-ben, az autonóm Kelet-Rumélia fővárosában, ezért természetesen szintén lojális a török hatalommal szemben.

II

A felszabadulás után persze mindezek a könyvek már elvesztették aktualitásukat. Ekkoriban már javában működik az első jelentős bolgár történész, Marin Drinov, és Konstantin Jireček, a cseh tudós is megírta már bolgár történetét, az első, tudományos igényeket is kielégítő, még manapság sem érdektelen összefoglalást. Előbb Jirečekről kell néhány szót mondanunk. Jireček huszonkétéves volt, amikor ezt a munkáját megírta, de felhasználta az összes rendelkezésére álló forrásokat, beható kritikai vizsgálat alá vetette őket és így írta meg könyvét. Később éveket töltött Bulgáriában, magas állami tisztségekben; itteni gyűjtései alapján dolgozta át azután munkáját, amely bolgárul több fordításban is megjelent, de ezen kívül is számos más nyelvre (magyarra is) lefordították.

Jireček azonban nem bolgár, ő csak egyike azoknak a külföldi tudósoknak, akik munkásságukat részben vagy egészben a bolgár történelem kérdéseinek szentelték, és akiknek a sorában főképp az orosz tudományosság képviselőit láthatjuk. A bolgár történészek közül az első, aki a XIX. század első felében technikai téren, a forráskutatás módszereiben hatalmasat fejlődött modern történettudomány egész apparátusával felszerelve nyúl a bolgár történelem kérdéseihez, Marin Drinov (1838—1906). Középütt áll a régi és az új történésznemzedék között. Nemcsak tudós, hanem politikus és közéleti férfiú is. Míg azonban elődei mint politikusok, a forradalmi mozgalom emberei kerültek a történelemhez és politikai meggondolások alapján foglalkoztak ennek kérdéseivel, ő éppen fordítva, nem a közéleti pályáról került a történettudományhoz, hanem történészként kezdte pályafutását és úgy lett idővel politikussá. Már felnőtt ember, amikor elkerül Moszkvába és itteni egyetemi tanulmányai döntőekké válnak számára. Az orosz bizantinológia mestereitől tanulta meg a forráskritika szigorú szabályait. Többek között ő nyitotta meg azoknak a bolgár tudósoknak a sorát, akik az orosz tudományosság módszerein és eredményein nőttek fel, ezt ültették át Bulgáriába és ezt fejlesztették tovább. 1869-ben jelent meg első nagyobb történeti munkája, »A bolgár nép eredetének és a bolgár történelem kezdetének áttekintése« című műve, amelyben leszögezi azt, hogy a bolgárok eredetileg nem szlávok, hanem rátelepedtek az itt élő szlávokra. Ő maga finn vagy csud eredetűeknek tartja őket. Ez a munka, amely egy csapásra véget vetett a szláv-hun azonosságra felépülő nagyszerű őstörténeti perspektívának, mutatja azt, mennyire szigorúan tudományos szempontok szerint közelítette meg Drinov a bolgár múlt kérdéseit. Érdeklődésének középpontjában végig a bolgár középkor állott. A középkor mellett kisebb tanulmányokban a megújulás korával is foglalkozott, ő volt az első, aki azt mondotta, hogy a megújulást nem a XIX. század elejétől kell számítani, hanem Paiszij fellépésétől. A politikai történelem mellett az egyháztörténet is érdekelte, egyes részletkérdéseket tárgyaló feldolgozások mellett írt egy összefoglaló bolgár egyháztörténetet is. Munkáinak eredményeit persze a későbbiekben igen sok tekintetben túlszárnyalták, számos megállapítása helyesbítésre szorulna, azonban a maga korában, a Bulgária felszabadulása körüli évtizedekben az ő munkássága képviselte az európai színvonalat. Hatása tudományos téren mégsem volt olyan nagy, mint politikai téren, mert a meginduló bolgár felsőoktatásba nem kapcsolódott be, politikai szereplése után visszatért harkovi egyetemi tanszékére, ott folytatta tudományos működését.

Középütt áll — mint mondottuk — a régi és az új tudós nemzedék között. Az ő kortársai még olyanok, mint Zaharij Sztojanov, politikusok, akik emlékirataikban írják meg a történelmet. Sztojanov az első, de a XX. század első évtizedeiben még számos követője akad majd. Zaharij Sztojanov a forradalmi mozgalomhoz tartozik, 1875-ben és 1876-ban résztvett a felkelésekben és a nyolcvanas évek közepén írja meg ezekről szóló feljegyzéseit. Eleinte a szó szoros értelmében vett emlékiratokra gondolt, azonban csakhamar kibővítette a tárgykört, országszerte kutatott anyag után és így írta meg »Feljegyzések a bolgár felkelésekről« című munkáját. Ez a műve, amely azóta számos kiadást ért meg és nagy hatással volt olvasóira, szépirodalmi törekvésein túl elsőrendű forrás is és egyúttal az Áprilisi Felkelésnek egyik legelső feldolgozása.

Hozzá hasonlóan nagy hatással volt kortársaira és a későbbi olvasókra is Szimeon Radev könyve, »A mai Bulgária építői« (két kötet, Szófia, 1910—1911); Battenberg Sándor uralkodásának (1879—1886) és az azt követő interregnumnak a történetét írta meg, erősen nacionalista szellemben, és ezzel a bolgár nacionalizmusnak egy sokáig ható alkotását hozta létre. Ez a könyv azt a korszakot írja le, amikor a bolgár nép harcolt az 1878-as berlini kongresszus által Törökország kezén hagyott ún. Kelet-Rumélia egyesítéséért a bolgár fejedelemséggel.

A többi könyvről, amelyek a felszabadulás utáni évtizedekben jelentek meg, már nem beszélünk. Politikai aktualitásuk és ütőerejük, mint a megújulás korában, már nem volt, viszont a Drinov által már felállított követelményeket többnyire nem ütötték meg. Jó néhány évnek kellett eltelnie addig, amíg a drinovi színvonalhoz méltó kutatók jelentkeznek, és amíg ezzel a bolgár történettudomány fejlődése megindul. Ez a kilencvenes évek tájékán kezdődik meg, de még ekkor is eltart egy ideig, ameddig az egyes vezető egyéniségek mellé felzárkózik a kutatók szélesebb tábora.

A bolgár burzsoá történetírás első jelentős képviselője Vaszil N. Zlatarszki (1866—1935). Külföldi tanulmányai után hazaérkezve, számot vetett azzal, hogy a bolgár történettudomány fellendítéséhez elsősorban számos részletkutatásra van szükség, ezeknek az összegéből lehet majd egyszer a végleges szintézist felépíteni. Fáradhatatlan energiával vetette rá magát erre a munkára, az volt a terve, hogy a legfontosabb kérdéseket maga sorra feldolgozza. Először az első bolgár cárság korával kezdett foglalkozni,

ebből a témakörből publikált. Minthogy idővel rá kellett jönnie arra, hogy egy emberélet munkája nem elegendő ahhoz, hogy az egész bolgár történelmet monografikusan feldolgozza, kutatásai körét elhatárolta a középkorral. Öt kötetben akarta megírni a bolgár állam történetét, ebből kettő jutott volna az első bolgár cárság korára, kettő a második bolgár cárságra, egy pedig a bizánci hódoltság korára. Ennek a nagyszabású munkának (»A bolgár állam története a középkorban«) első kötete 1918-ban jelent meg és Borisz koráig tárgyalja a bolgárok történetét, a második kötete 1927-ben, ebben a bizánci hódítás koráig tárgyalja az eseményeket. Más korszakkal eddig csak esetlegesen foglalkozott, ekkor kezdett a bizánci hódítás korának a tanulmányozásához; 1934-ben ennek eredményeképpen jelent meg munkájának harmadik kötete. Most már a második bolgár cárságra került volna sor. Azonban ekkor már öreg volt, nem tudta folytatni munkáját olyan ütemben, mint szerette volna. A XIII. század közepéig terjedő korszakot is feldolgozta, halála után kézirati hagyatékából 1940-ben ki is adták a negyedik kötetet, ebben azonban már főképp másoknak a monográfiáira támaszkodott, előadása már sokkal kevésbé részletes, mint az előző kötetekben. Az ötödik kötet megírására már nem került sor.

Összesen 213 műve jelent meg, ezen a nagy összefoglaló munkáján kívül csupa analitikus monográfia. Tehetségének ez a módszer felelt meg a leginkább, maga is tudta ezt és ezért is szerette. Nagy szintézisnek szánt összefoglalója is elárulja ilyetén hajlamát, legjobb részei a mellékletnek szánt analitikus kitérők, míg az összefoglaló szintézis követelményeivel nem tudott megbirkózni. Munkásságának ez az egyik egyoldalúsága, a másik pedig szinte kizárólagos érdeklődése a politikai történet iránt. Jellemző, hogy nagy munkájának a címe is nem a bolgár nép, vagy a bolgárok, vagy Bulgária, hanem a bolgár állam története. A gazdaság- és társadalomtörténet kérdései kevésbé érdekelték, mint a politikai történet apró-cseprő eseményei.

Zlatarszki hatása kétségtelenül igen nagy volt. A kutatók és tanárok egész nemzedékeit ő nevelte fel, a ma vezető szerepet játszó történészek is többnyire még hallgatták őt az egyetemen, tanulmányai ma is nélkülözhetetlen forrásmunkák mindenki számára, aki a bolgár történelem régebbi korszakaival akar foglalkozni. Épp ezért — hiányosságai és korlátai ellenére — a haladó bolgár történettudomány kellőképpen értékeli munkásságát és tiszteletben tartja emlékét.

Zlatarszkinál valamivel idősebb nemzedékhez tartozik Ivan D. Sismanov professzor. Irodalomtörténésznek indult, az egyetemen ezt a tanszéket vezette. A bolgár megújulás korának íróival foglalkozott, így jutott el általában a bolgár megújulás problémájához, a történelem kérdéseihez. Sismanov egyrészt hatalmas anyagot gyűjtött össze a megújulás korára vonatkozólag, egy-egy író munkásságáról írt tanulmányai lenyűgöző anyagismeretről tanúskodnak, vaskos köteteket szentelt ennek a kornak, de az anyagközlésen túl megpróbált szintétikusan is közeledni ehhez a korhoz. Más polgári történészekkel ellentétben, akik tagadták ebben a korszakban osztályok létezését a bolgár társadalmon belül, és az egész mozgalmat pusztán egyházi vagy nemzeti harcként akarták beállítani, Sismanov felismeri, hogy ebben a korszakban a bolgár társadalom már különböző osztályokból áll, és az egész mozgalomnak az analógiáját az olasz renaissanceban látja, ahol szintén a polgárság kialakulása és anyagi felemelkedése a szellemi fejlődés rugója. Polgári korlátai természetesen nem engedték meg, hogy ezen a felismerésen túlmenve meglássa az osztályharc jelentőségét, azonban így is messze meghaladta a későbbi történészeket, akik még az osztályok létét sem voltak hajlandók elismerni.

Sismanov érdeklődési köre azonban nem korlátozódott a megújulás korára, meg kell említenünk a bolgárok eredetére vonatkozó elméleteket ismertető és bíráló tanulmányát, vagy a régi bulgáriai utazókról írt cikkeit.

A Zlatarszkival nagyjából egy időben működő történészek közt meg kell említeni az ókorral foglalkozó Gavril Kacarovot, a forrásanyag kiadásában jelentős szerepet játszó Jordan Ivanovot, a jogtörténész Sz. Sz. Bobcsevet vagy a török korszakkal foglalkozó D. A. Ihcsievet.

Az első világháború utáni korszak egy ideig nem hoz változást a bolgár történetírásban. Az előző korszak szereplői még ekkor is működnek, és mellékük jönnek most az ifjabb nemzedék olyan képviselői, mint a bolgár gazdaságtörténettel foglalkozó Ivan Szakázov vagy Petăr Nikov.

Nikov Zlatarszki utódja volt, a második bolgár cárság korával foglalkozott a legtöbbet, számos monográfiát szentelt ennek a kornak, ő dolgozta ki igen részletesen a XIII. századi bolgár-magyar kapcsolatok egyes fejezeteit, amellett kisebb népszerű összefoglalásai is vannak erről a korról. A középkor történetén túl a bolgár megújulás korával is foglalkozott, ő is azok közé tartozott, akik ebben tisztára egyházi mozgalmat

láttak, tagadta az osztályviszonyok szerepét. Bár külföldön végezte az egyetemet, Zlatarszki nyomdokain haladt egész munkásságában. Ő is a részleteket kutató, analitikus módszernek a híve volt, a szintézis nem tartozott erős oldalai közé. Szerette az általa felhasznált forrásokat részletesen lemérni és kielemezni, ez azonban gyakran túl messzire vitte őt, felbontotta műve szerkezetét. Általában szenvedélyesen kutatott új, addig még felhasználatlan források után. 1921-ben, magántanári bemutatkozó előadásában hosszan bizonyította azt, hogy a bolgár történettudomány még nem érett meg a szintézisre, legfontosabb feladata még sokáig a források felkutatása és publikálása. Ez a munka ugyan már eddig is folyt bizonyos eredményekkel, azonban a legtöbben, akik ezen a téren működtek, dilettánsok, akiknek a kiadási módszerében nem lehet megbízni. A bolgár történelemre vonatkozó összes forrásoknak a felkutatása, rendszerezése és kiadása különben sem lehet egyéni erőfeszítés eredménye, hanem intézményesen kell megszervezni. Már eddig is sok a mulasztás, a megújulás korára vonatkozó anyag napról-napra pusztul, a hozzánemértés és a nemtörődömség nap mint nap súlyos károkat okoz a történettudománynak. Először ezeken a bajokon kell segíteni, meg kell indítani végre a Monumenta Bulgariae Historica sorozatát, azután lehet majd a szintézisre gondolni. Ő maga tudatosan távoltartotta magát a szintézistől. Ez ugyan eleve korlátokat szabott munkásságának, azonban egyúttal megóvta őt attól, hogy a gyér forrásanyag hézagait kitöltő merész következtetésekkel rugaszkodjék el a valóságtól. Ezt a hibát monográfiáiban sohasem követte el. Azt tartotta, hogy addig is, amíg intézményesen megindul a források kiadása, mindenkinek a saját szakterületén kell ezt megkezdenie. Ehhez a programjához 1938-ban bekövetkezett haláláig csakugyan híven tartotta magát, élete utolsó két esztendejében is a bécsi állami levéltárban kutatott, és korai halála akadályozta meg az anyag közzétételében. Zlatarszki mellett az ő tanulmányai is a burzsoá bolgár történetírás számbaveendő hagyatékát teszik ki.

A kilencvenes évektől, Zlatarszki működésétől számíthatjuk a pozitivista iskola uralmát Bulgáriában. A XX. század huszas éveiben mutatkozik először a szellemtörténet hatása. Talán nem tévedünk, ha az 1923-as évet, a fasiszta államcsíny és a hősi Szeptemberi Felkelés évét tekintjük itt fordulópontnak. Ettől kezdve jelentkeznek a különböző fasizáló ideológiák képviselői a bolgár történetírásban is. A nagy szintéziseket kedvelő szellemtörténeti iskola hatása különösen a 30—40-es évek fordulóján válik érezhetővé.

Az irányzat képviselői közül a legnagyobb hatást Petăr Mutafcsiev professzor gyakorolta, aki Nikov halála után került vezető helyre az egyetemen. Maga is a régi pozitivisták tanítványa, azonban bizonyos szempontból messze került már tőlük. Azt tartotta feladatának, hogy megteremtse a bolgár történelem szintézisét. Korai halála megakadályozta abban, hogy az egész bolgár történelmet megírja, csak a XIV. század elejéig jutott el. A pozltivista iskola hatása főképp ifjúkori munkáin látszik meg, ezek egyes részletkérdések aprólékos elemzését adják, gondos forráskritikával, az egyes tények súlyának és jelentőségének minuciózus mérlegelésével, ami Zlatarszki és Nikov leghasználhatóbb munkáinak az erényeit idézi. Mutafcsiev igazi jelentősége azonban nem ezekben a munkáiban van.

Szegény tanító fia, ifjúkorában mint szocialista kezdte pályafutását, azonban csakhamar a jobboldali szociáldemokraták oldalára állott, az 1923-as államcsíny után pedig nyíltan és tudatosan a fasiszta uralom szolgálatába lépett. Álláspontját a bolgár történelem filozófiájának a kérdésében, amellyel olyan nagy hatása volt, főképp kisebb terjedelmű munkáiban, cikkeiben fejtette ki. Ezekből világosan kitűnik idealista felfogása. Szerinte a történelemben csak a kultúrtörténet a fontos. A nemzeti szellemnek, a hagyománynak tulajdonít döntő fontosságot a népek életében. Élesen forradalomellenes, ezért a megújuláskorabeli bolgár forradalmárokat kalandoroknak és fantasztáknak mondja. Valamennyi bolgár burzsoá történész közül ő áll a legtávolabb a történelmi fejlődés igazi rugóinak felismerésétől, egészen tudatosan is. Bolgár történetében tagadja például azt, hogy a középkori Bulgária feudális állam lenne, holott korábbi műveiben még egészen természetesnek találta azt, hogy Bizáncban s ennek megfelelően Bulgáriában is feudális viszonyok uralkodtak. Az események idealista magyarázata és a törvényszerűségek tagadása mellett a vezető egyéniségek egyedüli történelemalkotó szerepének a kidomborítása is igen jellemző állásfoglalására. Mutafcsiev alakjának azért kellett általában ilyen hosszabb kitérőt szentelni, mert ő volt az, aki a két világháború közti időszakban és a második világháború idején, 1943-ban bekövetkezett halála után is a történészek közül a legnagyobb hatást gyakorolta, sőt mondhatni ő volt az egyetlen történész, aki szakmai körökön túl komoly hatást gyakorolt általában a bolgár értelmiségre, persze igen kedvezőtlen hatást.

Mutafcsiev mellett meg kell említeni a nagybolgár területi igények szószólóját, I. P. Ormandzsievet, és M. Arnaudovot, aki a megújulás korával foglalkozott.

III

Ha az 1944. szeptember 9-ig, a döntő fordulatig eltelt korszak történettudományi munkásságának keresztmetszetét akarjuk megkapni, az tűnik fel legelőbb is, hogy a »hivatalos« történettudomány szinte kizárólag az őskor és a középkor iránt érdeklődött, még a török uralom korát is elhanyagolták. Legfeljebb még a bolgár megújulás története iránt volt nagyobb érdeklődés, azonban jobbára olyanok részéről, akik az irodalomtörténet felől közeledtek a történelemhez, mint például Sismanov. Az 1878 utáni korszakkal jóformán senki sem foglalkozott a történészek közül. Az újkori és legújabbkori történelmi kutatásnak ez az elhanyagolása persze általában jellemző vonása annak a burzsoá történetírásnak, amely a burzsoázia győzelméig többé-kevésbé hajlandó meglátni a fejlődést, a burzsoázia uralomrajutásával viszont a legszívesebben lezárná a történeti fejlődést, hogy ilyen úton is biztosítsa a burzsoázia uralmának örökkévalóságát. Ezen az általánosan érvényes okon túlmenően pedig a bolgár történészek főképp a sorozatos háborús katasztrófák után különösen indokoltnak látták azt, hogy a múlthoz, még hozzá a minél távolabbi múlthoz forduljanak.

Hosszas vitákat kavart fel és számos tanulmánynak volt a szülője az ún. protobolgároknak, tehát a Balkán-félszigetre települt szlávokkal szövetkező nomád népnek az eredete. A szláv betelepülés tényét Drinov megállapításai óta a történettudomány általában elfogadta, annál nagyobbak az eltérések a protobolgárok kérdésében. Az első korszakban felvetődött elméletet, hogy bennük is szlávokat kell látni, illetve a szintén szláv hunoknak a leszármazottait, a történettudomány persze elvetette. Drinov finncsud elmélete sem igen talált követőkre. A többé-kevésbé általánosan elfogadott nézet az volt, hogy a protobolgárok törökök ; egyesek a hunokkal hozták őket közvetlen kapcsolatba, mások a Pontus környékén feltűnt kutrigurokkal és utigurokkal, de vannak olyanok is, akik vegyes, hun-ugor származásúaknak tartják őket.

Az első bolgár cárság történetére vonatkozó források száma annyira csekély, hogy a kutatók szinte csak feltevések alapján dolgoznak. A korszak sokat vitatott kérdése a szláv és bolgár elemnek egymáshoz való viszonya, illetve a bolgár elemnek a teljes beolvadása.

Amikor azt mondjuk, hogy a középkor történetére vonatkozóan igen sok feldolgozás jelent meg, ezzel távolról sem akarjuk azt mondani, hogy ezek a tanulmányok minden problémát, vagy legalábbis a legdöntőbbeket, kimerítették volna. A legtöbb igen egyoldalúan csak a politikai történelem kérdéseivel foglalkozott, még a burzsoá történészek is elismerték, hogy a gazdaság- és társadalomtörténet kérdéseit teljesen elhanyagolták.

A török korszakkal érdemlegesen tulajdonképpen senki sem foglalkozott. Ez a korszak sem a nemzeti hiúság legyezgetésére nem nyújtott különösebb lehetőségeket, sem a politikai történet mezejére nem csábította a történészeket, így hát nem törődtek vele. Nagy akadályt jelentett a nyelvi nehézség is.

Az előző korszakokban a forrásanyag gyér volta, a török korszakban viszonylagos hozzáférhetetlensége okozott nehézségeket. Ezek a nehézségek azonban szinte megszűnnek a bolgár megújulás korára vonatkozólag. A kutatók számára itt már bőségesen akad anyag, épp ezért sokan is foglalkoztak ezzel a korszakkal. Persze itt mutatkozott meg talán a legkirívóbban a polgári történetírás tehetetlensége a történeti fejlődés magyarázatában. Ezt a megújulási mozgalmat, melynek az alapjai a kialakuló bolgár polgárság mozgalmában a mi szemléletünk számára nyilvánvalóak, nem tudták, és idővel tudatosan már nem is akarták a gazdasági és társadalmi fejlődés tényeire visszavezetni, hanem minél légiesebb és elvontabb kulturális vagy legföljebb politikai-forradalmi mozgalomnak beállítani, amelynek semmi köze az élet anyagi vonatkozásaihoz. Vagy ha elismerték is azt, hogy a gazdasági fejlődés is bizonyos szerepet játszott ebben a mozgalomban, azt csak mint a fejlődés egyik »tényezőjé«-t, faktorát tekintették. A részlettanulmányok száma igen nagy, azonban összefoglaló munkát, akár csak olyant, mint a középkorra Zlatarszkié, a burzsoá történettudomány nem tudott adni.

Ami pedig teljesen kimaradt a »hivatalos« történetírás tematikájából, az Bulgária történelme az 1878-as felszabadulás után, egészen a legújabb korig. A történészek hivatalosan azt tartották, hogy ez a terület már nem tudomány, hanem politika, és ezért többnyire gondosan elkerülték. Így az 1878 utáni korszak a politikusok és közírók kezére jutott. Ezek pedig vagy önmaguk igazolására írták meg emlékirataikat, vagy elvi álláspontjuk kifejtését próbálták a legújabbkori bolgár történelem adataival illusztrálni. Ha akadtak is történészek, akik ezzel a korral foglalkoztak, akkor elmerültek a diplomáciatörténetben. A belpolitika kérdései az egymással marakodó politikai pártok apologetizáló memoáríróinak a kezén maradtak. Természetes azután, hogy itt mutatkoz-

hattak meg a legleplezetlenebb formában a nacionalizmus, a nagybolgár sovinizmus és a bolgár burzsoá történetírásnak egyéb jellegzetességei.

Persze nem kell azt gondolnunk, hogy a régebbi korokat »hűvös tárgyilagosság«-gal feldolgozó történetírás ment maradt volna a nacionalizmustól. A nacionalizmus Paiszij atya óta hozzátartozott a bolgár történetíráshoz, persze a bolgár megújulás korában ez a nacionalizmus nagy segítséget nyújtott a bolgár népnek a felszabadulásáért folytatott harcban, és tulajdonképpen nem is nacionalizmusnak, hanem inkább patriotizmusnak kellene neveznünk ; 1878 után ez a nacionalizmus már kifejezetten a burzsoázia érdekeit szolgálja. Zlatarszki megfogalmazásában még nem is tűnik olyan veszedelmesnek ez a nacionalizmus, inkább csak hihetetlen, hiszen Zlatarszki már I. Borisz szláv nacionalizmusáról beszél, amellyel az uralkodó szembefordul a nem szláv bolgár elemekkel, a bolgár nemzet kialakulását pedig épp erre a korszakra, a kereszténység felvétele körüli időbe helyezi. A burzsoá bolgár történetírás azonban ezt a nacionalista irányzatot egészen nyíltan a burzsoázia hódító céljainak a szolgálatába állította. Míg a belső fejlődésről, a politikai pártok egymást felváltó, szégyenletes és korrupt uralmáról nem igen esett szó, a hivatásos történészek nem átallották, hogy a szerb, görög és török elnyomás alatt sinylődő »bolgár testvérek« legújabb történetére vonatkozó hosszas munkákat írjanak. Nem kétséges, hogy a makedónoknak és az otthonukból egyszerűen kiűzött kelet-thrákiai bolgároknak a helyzete a szerb, görög és török burzsoá uralom alatt igen nehéz volt, a bolgár burzsoázia azonban, amely krokodiluskönnyeket sírt testvérei sorsán érzett fájdalmában, nem az ő helyzetükön akart javítani, hanem saját érdekeit szolgálta ezzel a propagandahadjárattal, ahogy az a második világháború folyamán, amikor ezek a területek nagyrészt bolgár megszállás alá kerültek, nyilvánvalóan ki is derült. A nagybolgár sovinizmusnak azonban szüksége volt annak a hirdetésére, hogy ezek a területek már szinte ősidőktől fogva a bolgár nép településterületét képezik. Így születnek meg sorra azok a könyvek, amelyek az itteni lakosság bolgár voltáról szólnak, és azt mutatják ki, hogy ez a terület (és itt elsősorban Makedóniáról van szó) milyen döntő szerepet játszott az egész bolgár nép történetében, elsősorban kulturális fejlődésében.

A nacionalizmus, a nagybolgár sovinizmus és a neuilly-i békeszerződés következményeit felhánytorgató revizionizmus tehát megkapta a maga kiszolgálóit a burzsoá bolgár történetírásban. Ezek a tendenciák szembeállították Bulgáriát a szomszédos államokkal— amelyek közül mindegyiktől volt valami követelnivalója —, de elsősorban Jugoszláviával, hiszen Makedónia nagyobb részében az új jugoszláv államnak jutott. A történetírók csakugyan gondosan szállították az adatokat az »örök« bolgár-szerb ellentétre, arra, hogy a szerbek mindig ellenségesen állottak szemben a bolgár nép törekvéseivel, igyekeztek elgáncsolni, eredményeitől megfosztani, fejlődését meggátolni. Amikor ehhez a megfelelő adatokat kiválasztották, csak egyről feledkeztek meg : itt nem a bolgár és szerb nép valamiféle ellentétéről van szó, hanem régebben a szerb nemesség, újabban pedig a szerb burzsoázia, tehát mindenképpen a szerb uralkodó osztály kísérleteiről, hogy a veszedelmessé váló szomszédot, a bolgár uralkodó osztályt gyengítse vagy teljesen háttérbe szorítsa. Nem kétséges, hogy a bolgár történetírás ügyesen összeválogatott és az objektivizmus álarcába öltöztetett érvelésével hatékony fegyvert adott a bolgár burzsoázia kezébe, de vajmi kevéssé szolgálta ezzel a bolgár nép ügyét, azokét a bolgárokét a legkevésbé, akik csakugyan a szomszédos államok fennhatósága alatt éltek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a bolgár burzsoázia természetesen szembefordult azzal az orosz néppel, amelynek a török uralom alóli felszabadulását és szabad fejlődésének lehetőségét köszönhette. A szocializmus országának megvalósulása azonban olyan félelemmel töltötte el, hogy nem gondolt a bolgár népben mélyen gyökerező orosz rokonszenvvel és barátsággal, hanem minden erejével az orosz nép ellen igyekezett hangolni a bolgár tömegeket. Ennek érdekében a bolgár-orosz és bolgár-szerb ellentéteket igyekeztek általános bolgár-szláv ellentétté felnagyítani. A burzsoázia azt bizonygatta, hogy a bolgár nép a többi szláv néptől csak megnemértést, ellenségeskedést, rosszindulatot tapasztalt. Épp ezért igyekezett a protobolgárok nem szláv eredetét kijátszani, a szlávokat megszervező protobolgárokban látni kizárólag a bolgár nép őseit. A madarai dombormű lovasában, amely egyes kutatók szerint a protobolgár művészet remeke és Krum kánt ábrázolja, a protobolgárok államszervező erejének és hódító fölényének a megtestesítését látták. A madarai lovasnak valóságos kultusza támadt, a forgalomban levő pénzérmékre az ő szobrát vésték és országszerte minden jobb vendéglő kötelezőnek tartotta, hogy a madarai lovashoz címeztesse magát. A történetírás, főképp a régészet és a művészettörténet művelői, bőségesen szolgáltatták az adatokat ehhez az ősbolgár kultuszhoz, amely az ázsiai lovas nomád birodalmak kétes értékű dicsőségének a visszfényével akarta bearanyozni a bolgár

jelen sivárságát és elleplezni azt, hogy a világhódító török ősbolgárok utódait saját uraik igen nyomorúságos helyzetben tartják.

A sorozatos »nemzeti katasztrófák« után bekövetkezett »nemzeti önvizsgálat« elsősorban a szomszédos népekben — szerbek, románok, görögök, törökök — találta meg a bűnösöket, akik mind elvettek egy-egy részt a bolgár földből. Azután itt vannak a nyugati hatalmak, amelyek a békeszerződésben megcsonkították a bolgár államot. És itt van Oroszország, amely egyesek szerint cserbenhagyta Bulgáriát a balkáni háborúk idején. És ha már az országon belül is meg kellett találni a katasztrófák okozóját, akkor sem akarták meglátni azt, hogy a burzsoázia hódító politikája okozta a vereségeket, hanem csak azon vitatkoztak a szembenálló felek, hogy Bulgária a helyes oldalra állott-e az első világháborúban. Az antantbarát politikusok a balkáni háborút végigharcoló Balkán Szövetség létrejöttét apologetizálják és azt bizonygatják, hogy a világháborúban az antant mellé kellett volna állni; a németbarátok felhányják, hogy a Balkán Szövetségen belül eleve kibékíthetetlenek voltak az ellentétek, Oroszország a szerbek és a többi szövetséges oldalán állt, így Bulgáriának feltétlenül a németekhez kellett csatlakoznia, csak ettől a lépéstől várhatta jogos nemzeti törekvéseinek kielégítését. A bolgár burzsoázia egyetemleges felelősségének a kérdését ezek a burzsoá politikusok és történészek természetesen nem vethették fel. És ha akadt is józanabb hang az egymást vádoló közírók körében, mint az agrárpárti Papancsevé, aki »Egy vétkes uralkodás« címen Ferdinánd kormányzását tette mérlegre, az csak az uralkodó személyes ambíciójával, féktelen nagyravágyásával és hiúságával magyarázza a történteket, a burzsoázia felelősségét ő sem képes meglátni.

Persze volt, aki tisztán látott általában, elvi síkon is, a történelem kérdéseiben is. Dimitár Blagoev, a szociáldemokrata párt alapítója, számos tanulmányában foglalkozott a bolgár történelem kérdéseivel. »Adalék a szocializmus történetéhez Bulgáriában« című nagy könyvében, amely 1906-ban jelent meg először, marxista szempontból írt rövid bevezetőt ad a bolgár nép történetéről. Ez az első, a tudományos szocializmus alapján álló értékelése a bolgár történelemnek, és még ma is igen jelentős. Blagoev és társai, Kirkov, Georgiev, Kabakcsiev és 1918 után már Georgi Dimitrov és Vaszil Kolarov a burzsoá pártok és a jobboldali szociáldemokraták elleni harcuk során, főképp a párt folyóiratában, a Novo Vremében megjelent tanulmányaikban és cikkeikben a bolgár történelemnek, elsősorban az újkori és legújabbkori bolgár történelemnek számos kérdésében foglaltak állást. A politikai harc azonban annyira igénybevette idejüket és energiájukat, hogy nem tudtak ezekkel a kérdésekkel a kellő elmélyüléssel foglalkozni. A bolgár múlt marxista-leninista szellemű feldolgozásával várni kellett 1944-ig.

IV

1944. szeptember 9., a bolgár nép második és végleges felszabadulása, a történettudomány terén is új helyzetet teremtett. A bolgár történészek számára megnyílt annak a lehetősége, hogy valóban tudományos alapokon, tudományos elmélettel felfegyverkezve írják meg a bolgár nép igazi történetét, és ezzel szolgálják ennek a népnek az ügyét, ezzel vigyék előbbre azon az úton, amely mind világosabban a népi demokratikus rendszer, a szocializmus felépítése felé vezette a bolgár népet.

A bolgár történettudomány neki is indult ennek az útnak. Természetesen ezen az úton voltak tétovázások, bizonytalanságok, időnkint tévutak. A burzsoá béklyókhoz szokott történetírás még nem tudott rögtön a legteljesebb mértékben élni a szabadsággal. Erősek voltak még a múlt maradványai, személyi és szervezeti téren egyaránt. A bolgár történészek azonban bizton követhették a pártot, a párt útmutatásait, a párt vezetőinek szavát.

Láttuk már az előző korszak áttekintése során, hogy a bolgár szociáldemokrata párt megalapítója, Dimitár Blagoev számos munkájában foglalkozott a bolgár történelem kérdéseivel és számos helyes megállapítást tett. Természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy Blagoev marxista volt, de még nem volt leninista, nem ismerte a forradalmi dialektikát, nem volt világos elképzelése a forradalomról és a parasztságnak, mint szövetségesnek a szerepéről. Megállapításait a bolgár történettudomány mindenesetre igen nagyra értékeli és — bizonyos korrekciókkal természetesen — ma is érvényesíti. A tesznyákok többi vezetői közül még ki kell emelni Hriszto Kabakcsievet, aki az első világháború idején képviselő volt és ilyen minőségében harcolt a bolgár sovinizmus ellen, 1918 után pedig megírta a háborús korszak történetét »Bulgária egy évtized leforgása alatt« című könyvében. 1927 óta a Szovjetunióban élt, itt írta nagy munkáját Blagoevről és a tesznyákok pártjának a történetéről, amely azonban mindmáig

még nem jelent meg nyomtatásban. Kabakcsiev készült arra, hogy egy marxista bolgár történetet írjon, azonban betegsége és 1940-ben bekövetkezett halála megakadályozta ebben.

Blagoev és Kabakcsiev javarészt a tesznyák-korszakban, 1919 előtt működtek. Az új, a már kommunista párt vezetői közül Georgi Dimitrov az, aki sok értékes útmutatást adott a történészeknek a bolgár történelem, főleg új- és legújabbkori szakaszának egyes kérdéseiben. Ő adta meg az V. pártkongresszuson 1949-ben tartott beszámolójában a párt történetének első tudományos periodizációját, amelyet általában az újkori és legújabbkori bolgár történelem periodizációjánál figyelembe kell venni.

Dimitrov kimutatta azt is, milyen súlyos hibát követett el a párt 1918 szeptemberében, amikor nem állt a tömegek forradalmi mozgalmának az élére, vagy 1923. június 9-én, a fasiszta államcsíny idején, amikor doktrinér megfontolásokból kiindulva nem állt a parasztok mellé, nem támogatta a Sztambolijszki-kormányt a fasisztákkal szemben. 1923 szeptemberében megvolt a győzelem lehetősége, már ekkor a dolgozók egységes Hazafias Frontjának a kialakítása a főfeladat, amiről Dimitrov már a Szeptemberi Felkelés előtt ír. A fasiszta önkényuralom idején számos cikkben mutatja ki azt, hogy ez a fasiszta uralom nemcsak egyszerűen kommunistaellenes, hanem általában népellenes. A fasizmus elleni harc során a Komintern VII. kongresszusán határozta meg a fasizmust. Itteni fellépésével, amellyel kíméletlenül leleplezte a fasizmus egész népellenességét, nemcsak a bolgár nép, hanem az egész emberiség történetére nézve jelentős útmutatásokat adott. Ilyen irányban folytatta működését a második világháború kitöréséig, megvilágította a Szovjetunió szerepét a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében. A második világháború idején a nemzetközi munkásmozgalom és a fasisztaellenes harc kérdései mellett ismét a bolgár nép további fejlődésének a kérdése foglalkoztatja, számos cikkben és a Hriszto Botev-adóban tartott előadásaiban mutatja ki azt, hogy a bolgár népnek szakítania kell a németekkel és csatlakoznia kell a fasisztaellenes fronthoz. Ebben az időszakban dolgozza ki teljesen a Hazafias Front politikáját, amelynek a megvalósítására 1944. szeptember 9. után kerülhet a sor. De a felszabadulás utáni korszakra nézve is számos útmutatást adott Dimitrov. Megmutatta a szocializmus építésének korszakához vezető út egyes állomásait, és ezzel is alapvető szempontokat nyújtott a történészeknek a legújabbkori bolgár történelem feldolgozásához.

Vaszil Kolarov is számos cikkben foglalkozott történelmi kérdésekkel és tett olyan megállapításokat, amelyek a bolgár történészeknek nagy segítséget nyújtanak a további kutatások során. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom bulgáriai hatásával foglalkozott, több cikkében a szovjet-bolgár barátság jelentőségét hangsúlyozta a bolgár nép fejlődése szempontjából. Kolarov rámutatott arra, hogy ennek a barátságnak mély történelmi hagyománya van. Ezzel függ össze érdeklődése az első bolgár felszabadulás iránt, a felszabadulás hetvenedik évfordulóján mondott beszédében szögezte le, hogy a felszabadulás nemcsak bolgár szempontból, hanem az egész Balkán szempontjából is haladó jellegű volt. A felszabadulás a polgári demokratikus forradalom szerepét játszotta, épp ezért az eredményeképpen megszületett tárnovói alkotmány is a maga idejében haladó jellegű volt. Természetes, hogy Kolarovot is elsősorban Bulgária legújabbkori története érdekelte, a Bolgár Kommunista Párt történetéhez anyagot szolgáltató gyűjteményes kötetben megírta Bulgária történetét az 1914—1923 közti korszakban. A szeptemberi antifasiszta felkelés története őt is érdekelte, 1947 szeptemberében mondott beszédében elemezte részletesen ennek a történetét és jelentőségét. Nagy jelentősége volt már régebben két nagyobb tanulmányának: »A szocializmus Bulgáriában és az ellene folyó harc« (Moszkva, 1936) és »A bolgár burzsoázia külpolitikája és a harc a válságból való forradalmi kiútért«. Az előbbi mellett fontos még egy előadása: »A fasizmus trockista ügynöksége ellen folyó harc néhány tanulsága«. Az első a Bolgár Kommunista Párt elméleti tisztasága szempontjából alapvető, a másikban meggyőzően mutatja ki, hogy a bolgár burzsoázia új területek szerzésével, a nagybolgár sovinizmus felkorbácsolásával akarja megtalálni a kiutat az általános válságból. A burzsoázia uralma megmentésére irányuló kísérleteinek mesteri elemzését adják 1941—1944 közt Moszkvában elhangzott rádióelőadásai, számszerint 142.

Valko Cservenkov, Dimitrov és Kolarov hű tanítványa, szintén számos alkalommal adott útmutatásokat a történészeknek. A párt 1919—1929. évi történetéről tartott előadásai: »A június kilencediki államfordulat és legfőbb tanulságai a bolgár munkások és parasztok számára«, »Az 1923. évi Szeptemberi Felkelés«, »1925 áprilisa« című cikkei a párt történetére és ezen túlmenően általában a legújabbkori bolgár történelemre nézve iránymutatóak. De a bolgár történelem más területein is adott alapvető szempontokat, »Kirill és Metód műve«, »Hriszto Botev — a mi zászlónk«, »Dimitár Blagoev és műve« című tanulmányaiban. A bolgár történész-front erőinek számbavétele,

erényeinek és hibáinak lemérése terén is alapvető volt az ő munkássága. Erre még bővebben kitérünk.

A Bolgár Kommunista Párt vezetői tehát számos termékeny szempontot vetettek fel, mind már 1944 előtt, mind pedig a felszabadulás után. A bolgár történészekre hárult tehát az a feladat, hogy ezeket a szempontokat érvényesítsék mindennapos munkájukban, az új bolgár történetírás megalkotásában.

V

Dimitrov 1946-ban, a Filoszofszka Miszál c. folyóirat szerkesztőjével, Todor Pavlovval folytatott beszélgetése során kitűzte a megújhodott bolgár történetírás alapvető feladatait. A bolgár történetírásnak mindenekelőtt meg kell szabadulnia a fasiszta maradványoktól, le kell számolnia a nacionalizmussal és a nagybolgár sovinizmussal. Tudományos alapra kell helyezkednie, mert csak így szolgálhatja a nép érdekeit. A legsürgetőbb feladat egy népszerű, összefoglaló bolgár történelem megírása, hogy ezzel a bolgár történettudomány fegyvert adjon a bolgár nép széles rétegeinek kezébe. Ehhez persze szükség van arra, hogy megteremtsék a bolgár történelem tudományos periodizációját, a bolgár történészeknek fel kell számolniok azokat a hamisításokat, amelyek a megújulás korára és a legújabbkori bolgár történelemre még az iskolai tankönyvekben is közkézen forognak és még ma is akadályozzák a tudományosan megalapozott bolgár történetszemlélet kialakulását. Főképp az újkorral és a legújabbkorral kell foglalkozni, mert ezeket a burzsoá történetírás idáig szinte teljesen elhanyagolta.

A fasiszta történethamisítás leleplezése és az új bolgár történelem megírása: ezek tehát a bolgár történettudomány alapvető feladatai.

A Történelmi Társulat már 1944 őszén, röviddel a felszabadulás után tett bizonyos lépéseket az új bolgár történettudomány kialakítása irányában. Először is új vezetőséget választott, kizárta tagjai közül azokat, akik a fasiszta diktatúra idején vezető szerepet játszottak és a legfőbb bűnösök voltak abban, hogy a Társulat munkája helytelen irányban folytatódott, teljesen elvesztette kapcsolatát a társadalommal, még azzal a szűk réteggel is, amelyhez korábban mégis csak el tudott jutni. A Társulat azt a célt tűzte ki maga elé, hogy több új tagot szervezzen be, szélesebb tömegekben keltse fel az érdeklődést a történelem kérdései iránt. Elsősorban most is az iskolai történelemtanárokra számít a Társulat; a cél az, hogy a gimnáziumi történelemtanárok ne csak passzív tagjai legyenek a Társulatnak, hanem aktívan is kivegyék részüket a munkából. De ezen túl szélesebb körökhöz is akar szólni a megújhodott Társulat. Teszi ezt egyrészt az előadások újabb megszervezésével, elsősorban pedig új folyóiratával, az Isztoricseszki Pregleddel (Történelmi Szemle). Ezzel a folyóiratával a Társulat célja:

1. hogy népszerű formában, tudományos szempontból világítsa meg a bolgár és egyetemes történelem kérdéseit,

2. hogy leleplezze és megbírálja a helytelen és tudománytalan értékeléseket,

3. hogy értesítse olvasóit a történettudomány hazai és külföldi, elsősorban a Szovjetunióban és a szláv államokban elért eredményeiről,

4. helyes elvi alapon bíráljon meg minden újonnan megjelent könyvet és cikket.

Az Isztoricseszki Pregled tehát a széles tömegek számára készülő, népszerűsítő folyóiratnak indult. Első évfolyamaiban csakugyan a népszerűsítő, összefoglaló cikkeké a fősúly. Azonban tekintettel arra, hogy a szakszerű tanulmányokat közlő folyóiratnak szánt Izvesztija na Bălgarszkoto Isztoricseszko Druzsesztvo (a Bolgár Történelmi Társulat Közleményei), amely már a felszabadulás előtt is működött, most mindössze két összevont számban jelent csak meg, ezek közül is az elsőnek az anyaga már a felszabadulás előtt megvolt, a régebbi, szakcikkeket közlő folyóiratok és évkönyvek közül pedig csak az egyetemi évkönyv jelent meg hiánytalanul, az Isztoricseszki Preglednek hamarosan vállalnia kellett azt, hogy kevésbé népszerű, inkább szakmai jellegű cikkeket és tanulmányokat is közöljön. Ennek a révén, valamint mindig színvonalas, elvi álláspontból kiinduló ismertetései révén a felszabadulás utáni korszakban az Isztoricseszki Pregled a történettudomány vezető központi sajtóorgánumává nőtte ki magát, amelynek fontosságára Dimitrov is rámutatott a Filoszofszka Miszál szerkesztőjével folytatott beszélgetésében. Az Isztoricseszki Pregled körül tömörültek a marxista történészek mind, valamint azok a régebbi, burzsoá történészek, akik megértették 1944. szeptember 9-ének a jelentőségét, és becsülettel igyekeztek elsajátítani a marxizmus-leninizmus tanítását, hogy az új követelményeknek megfelelően dolgozhassanak. Persze természetes, hogy az

első időkben még történtek tévedések és hibák, és a folyóiratban megjelentek olyan cikkek, amelyek még a burzsoá szemléletmódot tükrözték.

Azonban épp ezért, mivel ilyen hibák még előfordultak, szükségesnek látszott a történész-front állásának a felmérése. A Tudományos, Művészeti és Kulturális Bizottság akkori vezetőjének, Válko Cservenkovnak javaslatára 1948 márciusában összehívták a bolgár történészeket, hogy egy nagyarányú tanácskozás keretein belül tisztázzák a bolgár történettudomány állását és meghatározzák feladatait. Cservenkov a bevezetőben rámutatott arra, milyen hatalmas jelentősége van a történettudománynak abban az ideológiai harcban, amely a tőkés maradványok felszámolásáért folyik. A tanácskozás előadója Tuse Vlahov volt. Előadása első részében a burzsoá történetírás bírálatát adta: A burzsoá történészek értékes anyagot gyűjtöttek össze, sok forrást dolgoztak fel, azonban teljesen helytelen és tudománytalan módszertani alapokon indultak el, épp ezért megállapításaik igen gyakran hibásak, nem adnak helyes képet a bolgár nép történelmi útjáról. Az osztályok és az osztályharc szerepével nem voltak tisztában, az osztályharc fogalmát tudatosan kizárták kutatásaik köréből. A felszabadulás utáni korszakkal szinte egyáltalában nem foglalkoztak. Blagoevet, aki elsőnek adott tudományosan megalapozott elemzést a bolgár történelemről, jellemző burzsoá elfogultsággal nem vették figyelembe. Tuse Vlahov ezután rátért a bolgár történettudomány előtt álló feladatok felvázolására. A bolgár történészeknek mindenekelőtt szakítaniok kell az idealizmussal, amely a további tudományos kutatásnak a gátja, le kell számolniok a fasizmussal és a nagybolgár sovinizmussal, kutatásaikat materialista alapra kell helyezniök. Csakis a marxizmus-leninizmus világnézetének az alapján folyhat tudományos értékű kutatás. Elsősorban azokat a témákat kell feldolgozni, amelyeket a burzsoá történetírás eddig elhanyagolt. Ugyanakkor rá kell mutatni a burzsoá történetírás hamisításaira és ferdítéseire azokon a területeken, ahol bizonyos eredményei vannak. Nagy figyelmet kell fordítani az egyes szláv népek közti kapcsolatokra a múltban, különösen azokra a mozzanatokra, amelyek a múltban már elősegítették és a jövőben is elősegítik a szláv népek közeledését. És végül a bolgár nép történetét az egyetemes történet keretein belül, nem attól elszakítva kell vizsgálat tárgyává tenni.

Tuse Vlahov előadásához többen szóltak hozzá, mindenféle pártállásúak. A marxisták mellett, akik megbírálták Tuse Vlahov előadásában a burzsoá történetírás jellemzésének liberális voltát, és a régi burzsoá történetírók mellett, akik hitet tettek a bolgár népi demokratikus államrend mellett, a nagybolgár sovinizmus is felütötte a fejét. Persze ez csak szórványos jelenség volt, a többség azokból került ki, akik önkritikát gyakoroltak korábbi munkáikat illetően. Ez a tudományos vita mindenesetre jelentős lépéssel vitte előbbre a bolgár történettudomány ügyét.

A vita végső és legfontosabb tanulságait Válko Cservenkov vonta le az V. pártkongresszuson tartott beszámolójában. Megállapította, hogy a bolgár történettudomány még mindig nem fordít elég figyelmet az újkori és legújabbkori bolgár történelem tanulmányozására, ezen a területen súlyos elmaradás mutatkozik. Továbbá: a vita azt is megmutatta, hogy még nem sikerült a történettudományt megtisztítani a fasiszta maradványoktól, a nagybolgár sovinizmus maradványaitól, még megtalálható a kozmopolitizmus, a külföldi burzsoá tudomány előtti hajbókolás. A marxista történészek sem mentek még különböző súlyos hibáktól. Munkáikban még erősek a formalizmus, az objektivizmus maradványai. A marxista-leninista elmélet tanulmányozása terén is még sok a teendő, s a hiányos felkészültség az oka annak, hogy sokan az üres szociologizálásban merülnek el, az ökonomizmus felé tévednek el, hiányzik belőlük a harcos pártszerűség és az elvi következetesség.

A káderekre számbavéve megállapította Cservenkov, hogy van sok régi történész, a régi burzsoá történetírás neveltje, akiknek nagy erőfeszítéseket kell tenniök, hogy elsajátítsák a marxista-leninista elméletet és módszert. Ez vonatkozik azokra a kommunista történészekre is, akik szakmai képzésüket még a régi rendszerben kapták meg. Mellettük ott van a fiatal káderek csoportja, akik módszertani szempontból sokkal jobban fel vannak fegyverkezve, azonban anyagtudásuk még jóval csekélyebb, mint a régi történészeké. A két csoportnak együtt kell működnie, egymástól kell tanulnia és mindkettőnek szüntelenül emelnie kell elméleti színvonalát, hogy megfeleljen az előtte álló nagy feladatoknak. Törekedni kell arra, hogy a régi történészkádereket minél nagyobb számban bevonják a kutatásba és ezzel is elősegítsék a bolgár történettudomány további fejlődését.

A Dimitrov által kitűzött és Cservenkov által tovább konkretizált feladatok megoldásában jelentős segítséget nyújtott a szovjet történettudomány példája. Számos történész ennek a példának a hatására számolta fel korábbi helytelen álláspontját, és a felszabadulás utáni időszakban készült munkáiban már a szovjet példa nyomán

munkálkodik. A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének tanulmányozása persze nemcsak eddig az időpontig, hanem a továbbiakban is a legnagyobb útmutatást és ösztönzést jelenti a bolgár történészek számára, mind az elméleti teendők és tudnivalók terén, mind pedig a történetírás gyakorlati módszerbeli feladatainak terén.

A szovjet történettudomány hatása nyilvánult meg abban is, hogy a további tudományos kutatás tervszerű irányítására és összefogására létrehozták a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézetét, amely a bolgár történeti kutatás legfelsőbb fóruma. Az Akadémia és Bolgár Történeti Intézete körül tömörülnek a bolgár történészek, nemcsak a vezető marxisták, hanem azok a régi, polgári történészek is, akik bekapcsolódnak az új szellemű kutatómunkába.

A ma működő bolgár történészek közül meg kell említeni Zsak Natan professzornak a nevét, aki egyrészt a bolgár gazdaságtörténettel foglalkozó könyveivel és előadásaival, másrészt a bolgár megújulás korával, annak gazdasági alapjaival és ideológiai jelenségeivel foglalkozó munkáival szerzett magának vezető helyet a bolgár történészek között. A bolgár történelem terén túl a marxista-leninista elmélet általános kérdéseivel, elsősorban a politikai közgazdaságtan kérdéseivel is sokat foglalkozik.

A bolgár megújulás története általában az új bolgár történetírásnak egyik nagy problémája. Ennek a kérdéseivel foglalkozik sokat Dimitâr Koszev professzor, a Bolgár Történeti Intézet igazgatója, e mellett még az újkori és legújabbkori bolgár történelemre vonatkozólag vannak értékes tanulmányai. 1951-ben jelent meg »Jegyzetek Bulgária újkori történetéből« című munkája,[1] és nemrég hagyta el a sajtót az 1923. évi Szeptemberi Felkelésről szóló nagy, bőséges iratanyagot is mellékelő monográfiája.[2]

Ugyancsak sokat foglalkozott már régebben is a bolgár megújulás egyes problémáival Alekszandâr Burmov, az egyetemen a középkori bolgár történelem professzora. Munkái közül külön meg kell említeni a Bolgár Központi Forradalmi Bizottság működéséről írott monográfiáját, amely az 1878-as felszabadulást megelőző évek egyik fontos problémáját tisztázta. Emellett kisebb tanulmányokban a bolgár őstörténet kérdéseit is felvetette. Hr. Gandev, az újkori egyetemes történelem professzora is több munkájában foglalkozik a megújulás korával, Levszkiről írott könyve hatalmas sajtóvitát is váltott ki. Hr. M. Danov, az ókori történelem professzora, Bulgária ókori történetének egyes problémáit világítja meg munkáiban. Nemrégen jelent meg szerkesztésében egy nagyobbarányú forráskiadvány, amely a mai Bulgária területének ókori történetét világítja meg. Dimitâr Angelov, a bizánci történelem professzora, egyrészt a bizánci történelem, másrészt ezzel kapcsolatban a középkori bolgár történelem egyes kérdéseit veszi beható vizsgálat alá. Különösen sokat foglalkozott a bogomilizmus kérdésével; alapos tanulmányokon kívül 1947-ben összefoglaló népszerű munkát is írt erről az eretnekmozgalomról. Ezt a munkáját orosz nyelvre is lefordították. Egyetemi tankönyvet írt Bizánc történetéről és a bolgár jogtörténetről. Az ifjabb történészek közül meg kell említeni Hriszto Hrisztov professzort, aki az újkori és legújabbkori bolgár történelem egyes kérdéseit, elsősorban az orosz-bolgár kapcsolatok kérdését dolgozza fel.

A Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézete a történészek lehetőleg minél szélesebb köreinek a bevonásával látott hozzá a legfontosabb és legsürgetőbb feladatok megoldásának. Dimitrov a periodizáció kérdését vetette fel, mint a további kutatások kiindulópontját. Ezt a problémát éppúgy, mint több más, lényeges kérdést a bolgár történészek elvi viták formájában akarják tisztázni. A Bolgár Történeti Intézet felvette munkatervébe, hogy a következő témákról rendez vitaüléseket: a bolgár történelem periodizációja, az osztályviszonyok a megújulás korában, a bolgár forradalmárok ideológiája, a kapitalizmus fejlődésének alapvető szakaszai Bulgáriában, a fasizmus lényege és jellege Bulgáriában, a makedón kérdés és a bolgár történettudomány.

A periodizációs vita 1950 októberében és novemberében zajlott le négy vitaülésen. A vita számos új és érdekes szempontot vetett fel, nagy érdeklődést keltett szélesebb körökben is, azonban végleges megoldást még nem hozott. Lényeges eltérés mutatkozott a következő kérdésekben: 1. be kell-e venni a thrákok történetét is a bolgár történelembe, vagy csak a szlávok betelepülésével kell-e megkezdeni a bolgár nép történetét; 2. mikortól kell számítani a feudalizmus kezdeteit; egyesek szerint ugyanis már az állam megalapításától, mások szerint Borisz, ill. Péter uralkodásától, azaz a IX—X. századtól; 3. mikor kell számítani az újkor kezdetét; itt három álláspont is alakult ki: az egyik szerint a XVIII. század második felétől, a másik szerint a XIX. század 30—40-es éveitől, míg mások szerint 1878, a felszabadulás jelenti az újkor kezdetét; 4. mikorra

[1] Ismertetését lásd Századok 1954. 691—3. l.
[2] Ismertetését lásd Századok 1955. 137—9. l.

kell tenni az eredeti tőkefelhalmozás korát; itt ismét három felfogás áll egymással szemben, az egyik szerint közvetlenül a felszabadulás, ill. az egyesülés, azaz 1885 után indult meg, mások szerint már a felszabadulás előtt zömében megtörtént, a harmadik vélemény szerint mindkét korszakon keresztül folyt. A legújabbkor kezdő szakaszának megállapításában a vita során az a vélemény kerekedett felül, hogy az egyetemes történet periodizációjából kiindulva a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évét kell korszakhatárnak tekinteni.

Nem hozott teljesen megnyugtató végleges megoldást a másik vitaülésszak sem, amely a megújuláskorabeli osztályviszonyokat tárgyalta. Ez a vita 1950 decemberében zajlott le, három vitaülésen. Itt lényegében két pont körül kristályosodott ki a vita, az egyik az, milyen volt a parasztság helyzete ebben a korszakban, vajon nagy részük már felszabadult önálló birtokos volt-e, vagy csak kisebb részük tartozott ezek közé. Ez a pont azonban olyan volt, hogy a vitázó felek egyaránt a további részletesebb kutatásoktól vártak megnyugtató feleletet. A másik, sokkal nagyobb vitákat felkavaró kérdés a csorbadzsik osztályjellege. A csorbadzsik a bolgár népnek azt az igen vékony rétegét tették ki, akik uzsora és kereskedelem révén meggazdagodtak, vagyonukat részben földbirtokba fektették, vagyoni állásuknál fogva a török hatóságok is számbavették őket, bizonyos hivatalos funkciókat rájuk bíztak, mintegy közvetítőkként használták fel őket a bolgár tömegek felé. Koszev professzor — és vele együtt még sokan — tőkés osztálynak tartják őket, azon az alapon, hogy a pénzgazdálkodás révén jutnak kiváltságos helyzetbe, és a török feudalizmus viszonyai között nem képezhetnek feudális osztályt, mert ilyen csak egy van, a török uralkodó osztály. Zsak Natan ezzel szemben rámutat arra, hogy a kereskedő- és uzsoratőke, amelyből meggazdagodnak, a feudalizmuson belül is megtalálható, az általuk szerzett földbirtokon viszont teljesen a feudális kizsákmányolás formái közt gazdálkodnak, tehát feudális osztálynak, a török feudalizmus tartozékának kell őket tekinteni.

Az utóbbi években viszonylag kevés bolgár történeti monográfia, nagyobb összefoglaló munka jelent meg, mert a bolgár történészek alkotóerejét a népszerű bolgár történeti összefoglaló munka megírása kötötte le. Több ízben lezajlott viták után 1953-ban megjelent az első, 1878-ig terjedő kötetnek a makettje, amelyet a bolgár történészek megküldöttek a Szovjetunióba és a népi demokratikus országokba is, 1953 decemberében pedig Szófiában a Bolgár Tudományos Akadémia rendezésében többnapos ülésen vitatták meg. A bírálók rámutattak a könyv eredményeire, arra, hogy ez az első, nagy tudományos értékű anyaggyűjtésen alapuló kísérlet a bolgár történelem marxista-leninista szellemű értékelésére. Rámutattak ugyanakkor a hibákra is. Tárgyi tévedések mellett felvetődött itt a stílus, az egységes szerkesztés kérdése, a kultúrtörténet művelői még több anyagot kértek számon a könyv szerzőitől, keveselték a kultúrtörténetre fordított részt. Komoly bírálatot kapott a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézete azért, hogy a tankönyv szerzőit a kutatók eléggé szűk köréből válogatta, és nem vette igénybe a régi polgári történészek nagy anyagtudását. Az Intézet igazgatója, D. Koszev válaszában azonban joggal mutatott rá arra, hogy amikor a tankönyv munkálatai megindultak, a régi polgári történészek még szinte kivétel nélkül idealista álláspontot foglaltak el. Örvendetes jelenség, hogy időközben egyénileg is nagyot fejlődtek és ma már, éppen a tankönyv vitájában való részvételükkel, bebizonyították, hogy sokat tanultak az évek során, nagy tudásukat és módszertani tapasztalataikat most már helyes szellemben tudják alkalmazni és ezzel is elősegítik a marxista bolgár történettudomány fejlődését. A vita alapján a bolgár történészek újból átdolgozták az I. kötetet, és az 1954 folyamán meg is jelent.

Az új marxista bolgár történetírás értékelésére ilyen rövid összefoglaló cikk keretében természetesen nem vállalkozhatunk. Befejezésül inkább csak néhány szembetűnő, pozitív és negatív jellemvonását szeretnénk felemlíteni. A pozitívak közül az első az, hogy milyen kiváló együttműködés alakult ki a szovjet és a bolgár történészek között. Ennek természetesen már évszázados hagyománya van, az orosz történetírás régóta nagy segítséget nyújtott a bolgárnak, s ez a segítség most, a felszabadulás után különösen elmélyült. Szovjet professzorok látogatásai és vendégelőadásai, bolgár aspiránsok és tudósok tanulmányútjai a Szovjetunióban, a bolgár könyvekről írt szovjet bírálatok, mindez nagymértékben előrelendítette a bolgár történettudomány fejlődését.

A szovjet történetírással való szoros együttműködésből fakad a bolgár történészek nagy vitakészsége, az, hogy a történelem fontos kérdéseit újból és újból előveszik, néha igen éles vitákat folytatnak, s egyes kérdésekben a felek a viták után is fenntartják állításaikat, mert az ellenfél tudományos érvei nem ingatták meg azokat, egyéb érveket pedig nem ismernek. Ez az egészséges vitaszellem a bolgár történettudományban jóval régibb keletű, mint a miénkben.

Az új bolgár történetírás fejlődését nagymértékben elősegítette az, hogy az idősebb nemzedék tagjai között is akadt számos történész, aki már 1944 előtt részt vett a munkásmozgalomban, elsajátította a marxizmus-leninizmus elméletét, és ezzel a fegyverzettel indult a harcba a felszabadulás után. Ez a régi marxista nemzedék pedig már egész sereg fiatal marxista kutatót tudott kinevelni maga mellé. Éppen az 1953-as vita mutatta meg igen szemléltetően, mennyire megerősödött már ez az ifjú marxista tábor és mennyire önállóan, éleslátással tud a problémákhoz hozzászólni.

De éppen az a tény, hogy viszonylag nagy volt a régi marxisták száma, bizonyos szektáns elhajláshoz vezetett, az Akadémia és az Intézet vezetősége bizalmatlan volt a régebbi burzsoá szakemberekkel szemben, nem adott nekik tehetségükhöz mért munkát, nem merte felhasználni tudásukat és tapasztalataikat. Az 1953-as vita azt mutatja, hogy ezen a téren gyökeres fordulat állt be. Épp ilyen gyökeres fordulat állott be a hazafias nevelés és a haladó hagyományok kérdésében. Ezeket a kérdéseket az új bolgár történetírás abban az igyekezetében, hogy kikerülje a nacionalizmus és a sovinizmus hinárját, igen óvatosan kezelte. Annál örvendetesebb, hogy a népszerű bolgár történelem I. kötetének vitáján ez a kérdés már igen komolyan felvetődött, és a vita résztvevői egyetértettek abban, hogy ilyen szempontból alaposan át kell alakítani a tankönyvet, stílusában is, hogy lelkesítsen is, ne csak oktasson.

A szovjet történetírás eredményei iránti érdeklődés azonban nem párosul ugyanolyan arányú érdeklődéssel a népi demokratikus országok történettudományának eredményei iránt. A népi demokratikus országok történetírását, különösen a nem szláv országokét, a bolgár történészek érthető módon nem tudják olyan folyamatosan és intenzíven figyelemmel kísérni, mint a szovjet történeti irodalmat. Kívánatos volna, hogy fiatal bolgár történészek a népi demokratikus országokban, többek között Magyarországon is folytathassanak tanulmányokat, itt végezhessék el az aspiranturát, hogy hazájukba visszatérve, az illető országok történettudományának szakreferensei lehessenek. Ugyanez áll persze fordítva a magyar történettudományra is. Több személyes kapcsolat kiépítése nagymértékben előmozdíthatná az együttműködést és növelhetné a magyar történészek körében is az érdeklődést a bolgár történettudomány iránt, hiszen annak megismerése igen hasznos számunkra, mert számos analógiára ad lehetőséget, és erényeivel és hiányosságaival egyaránt sok tanulságot nyújt.

NIEDERHAUSER EMIL

SZEMLE

DEZSÉNYI BÉLA—NEMES GYÖRGY:

A MAGYAR SAJTÓ 250 ÉVE. I. kötet

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 287 l.)

»A magyar sajtó története régi nagy hiányt pótol. A magyar újságírás története szinte teljesen fehér folt a magyar történelem és irodalomtörténet térképén« — írja a kötet előszavában Mihályfi Ernő, s ezzel mintegy érzékelteti a munka szükségességét a napi gyakorlat, jelentőségét a történeti és irodalomtörténeti kutatás szempontjából. Nem véletlen, hogy a hangsúly ez alkalommal a gyakorlaton van. Ez viszont nem csökkenti, sőt növeli a munka fontosságát a tudományos kutatás viszonylatában és egyben meghatározza jellegét. »A magyar sajtó 250 éve« első kötete mind a pedagógiai szempontot, mind a tudományos népszerűsítés szempontját helyes érzékkel hangsúlyozó szakmai kézikönyv. 1878-ig tartó nagyobb, mintegy kétharmad részében a kérdés korszerű, tudományos alaprajza. 1878-tól 1918-ig terjedő fejezeteiben pedig lendületes, érett publicisztikai modorban megírt, vázlatos előmunkálat, mely nem kevés írói leleménnyel és szerkesztői szakértelemmel igyekszik leküzdeni e rész szerzője elé tornyosuló, rendkívül kiterjedt anyag okozta nehézségeket.

A munkának ez a kettőssége az 1867 előtti és utáni magyar sajtóról való tudományos ismereteink és a vonatkozó, egyébként is gyér szakirodalom lényegesen különböző fokából következik. Míg ugyanis az 1867 előtti korszakra vonatkozólag az ismert bibliográfiákon (Szinnyei, Kereszty stb.), részlettanulmányokon, s e kötet megjelenéséig egyetlen, de napjainkban már jelentős mértékben túlhaladt kézikönyvön kívül (Ferenczy József: A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Bpest, 1887) éppen az 1878-ig terjedő rész szerzője tollából jelent meg az idevágó fontos sajtótörténeti tanulmányok egész sora (gondolunk a magyar hirlapirodalom első századáról, Kossuthról, a forradalmi publicisztáról, a Nemzeti Körről, az 1848—49 évi magyar sajtóról stb. írt tanulmányokra), a kiegyezéstől az első világháború végéig tartó időszakban ilyen anyag nem állott a szerzők rendelkezésére. A bírálat ezért nem mérhet azonos mértékkel 1867 előtt és után, éppen a kiegyezést követő évtizedek sajtóviszonyainak egyre érezhetőbben hiányzó feltáratlansága, a korszerű bibliográfiák és a szükséges részlettanulmányok hiánya következtében.

»A magyar sajtó 250 éve« szerzői a sajtótörténeti munkaközösség által korábban kidolgozott és annakidején az »Irodalomtörténet« folyóiratban közzétett korszak-tervezetnek megfelelően csoportosítják anyagukat. Azzal a változtatással természetesen, hogy a kötetben rövid bevezető fejezet tárgyalja a magyarországi sajtó kezdeteit II. Rákóczi Ferenc 1705. évi latinnyelvű Mercurius Hungaricusától az első magyar nyelvű hírlapig, az 1780-ban Pozsonyban, Ráth Mátyás szerkesztésében kiadott Magyar Hírmondóig. Az innen a szabadságharc végéig terjedő időszak három fejlődési szakaszra oszlik. Az első a Magyar Hírmondótól Kossuth kéziratos diétai lapjáig, az Országgyűlési Tudósításokig (1832), a második (a könyvben »Küzdelem a szabadsajtóért« címmel) a márciusi napokig terjed, míg a harmadik fejlődési szakasz felöleli a forradalom és szabadságharc sajtóját.

Ez az 1849-ig terjedő, s a kötet több mint kétötödét betöltő rész a munka legjobban kidolgozott, a népszerű tudományos tárgyalási módot messze meghaladó, szerkezetében, anyagcsoportosításában és adatközlésében egyaránt legsikerültebb része. Ezekbe a fejezetekbe sűrítette a szerző hosszú évek tudományos kutatómunkájának leszűrt eredményeit, melyek nem egy ponton tovább visznek az általa korábban közzétett tanulmányok ismeretkörén, és nélkülözhetetlen forrásanyagot nyújtanak az egykorú sajtó kérdései iránt érdeklődő történész és irodalomtörténész számára. Az újabb

adatok közül kivált az újságok társadalmi hátterének rajzára, a lapalapítások anyagi feltételének vizsgálatára, nemkülönben korai sajtónk nyomdatörténeti és általában technikai viszonyainak kialakulására vonatkozó adalékok keltenek majd figyelmet a kutatók körében is.

E rész néhány kiemelkedő pontjára külön is érdemes rámutatnunk. Ilyen a XVIII. század 90-es évei elején, a »magyar felvilágosodás« éveiben a cenzurával szembeni ellenállás tömör leírása (32—34), s az Országgyűlési Tudósítások keletkezése körülményeinek vizsgálata mind a cenzura elleni megyei és diétai küzdelmekben (43—45), mind Széchenyi Jelenkorának rövid, szakszerű jellemzésében (48—50), mely csírájában már érzékelteti a későbbi Kossuth—Széchenyi sajtóvitát. A szerző már az 1848-at megelőző években is figyelmet fordít a korai nyomdászmunkás viszonyok rajzára, a sajtó munkásaival élesen szembeállítva a nyomdászokat és az első hivatásos újságírókat egyaránt megsarcoló nyomdatulajdonos-kiadókat (48—61). A Pesti Hirlap indulásától (1841) meggyorsult sajtófejlődésből a lap és Kossuth publicisztikájának bemutatása (63—70), Petőfi publicisztikai fellépte (81—85) és forradalmi sajtószereplésének adatai, a márciusi napokban alapított első polgári forradalmi lap, a Marczius Tizenötödike, s a közép- és szegényparasztságra mint tömegbázisra támaszkodó, Táncsics szerkesztette Munkások Ujságja (90—96) elemzése érdemel külön említést. Említett helyeken szerző szélesen megalapozott kifejtését nyújtja a forradalom és szabadságharc sajtóját mozgató kérdéseknek, s ezek szemszögéből tárgyalja 1848—49 egész magyar sajtóéletét. Ez az eljárási mód alkalmat ad a szabadságharc korában a sajtó eddig kellőképp meg nem világított kérdéseinek tisztázására. Így a Pesti Hirlap »középállásának« és általában a kormánysajtó jellemző vonásainak megrajzolására, a Kossuth Hirlapja létrehívása történeti szükségességének megindokolására (102—105), a visszahatást szolgáló, elhaló »régi lapok« (Budapesti Hiradó, Nemzeti, Jelenkor) egykorú szerepének felvázolására. A szerző jelentkezésük sorrendjében tárgyalja az Egyenlőségi Társulat és a radikális baloldal lapalapításait (Reform, Radical-lap, Népelem), a baloldal debreceni sajtóharcát a békepárti sajtóval (Marczius Tizenötödike contra Esti Lapok), s a sokoldalúan megvilágított és elemzett fejlődési utat hatásosan zárja le a »harcoló honvédek sajtójáról«, az 1848/49. évi hadi lapokról (Honvéd, Székely Hirmondó, Komáromi Értesítő stb.) szóló ismertetéssel.

Ezzel, az 1849-ig terjedő résszel szemben emelhető kifogások néhány részletkérdésre korlátozhatók. Így nem tartjuk indokoltnak a korabeli magyar sajtóval közvetlen kapcsolatot nem tartó Martinovics külön alcímként való szerepeltetését. Effajta kiemelést a magyar felvilágosodottak közül inkább Hajnóczy érdemelne, a folyóirat szerkesztők közül pedig a magyar irodalmi folyóirat megalapozója, Kazinczy. — Petőfi hirlapírói fellépését és 1848. évi forradalmi publicisztikai működését együtt kellene tárgyalni. A reakció 1848 szeptemberi államcsínye (112) kétségkívül fordulópont 1848 történetében, mert balra lendíti a forradalmat, mint azt a szerző helyesen állapítja meg. De miért közli ezt külön alcím alatt, mikor beletartozik a politikai történeti összefoglalásba? A korai gazdasági lapok szélesebb elemzése indokolt lenne. A Nemzeti Gazdával kapcsolatban és egyéb sajtóműködése révén joggal igényelhetnők Pethe Ferenc szerkesztői munkásságának részletesebb bemutatását. A nemzetiségi sajtóról ebben a részben, ha szűken is, szó esik (59). Érdemes lett volna az első nemzetiségi politikai hírlapok keletkezése körülményeit a nyelvi-politikai kérdésekkel kapcsolatban röviden ismertetni. Végül az 1848. évi sajtótörvény, az 1848 : XVIII. tc. első említésekor (89) kellene vázolni a belga mintáról másolt Szemere-törvény negatívumait, azt, hogy milyen mértékben befolyásolta a korabeli és gátolta a későbbi fejlődést.

Fentiek figyelembevételével »A magyar sajtó 250 éve« című kiadvány első kötetének 1849-ig terjedő része a kutatás jelen állása szerint az eddigi legalaposabb sajtótörténeti összefoglalás, mely mind történetírásunk, mind irodalomtörténetírásunk számára egész sor eddig nem tárgyalt és fel nem tárt összefüggését mutatja be a korai magyar sajtó fejlődésének.

Ezt a részletekre kiterjedő, elmélyült kutatáson alapuló rendszerezést tapasztalhatjuk az 1867-ig terjedő további időszakban is. Az önkényuralom és a provizóriumok korának tárgyalása, mintegy 40 oldal, a könyv egyhetedét foglalja el; a dualizmus egész idejére viszont alig 100 oldal jut, ami szerkezeti szempontból igen elgondolkoztató, hiszen erre, az 1867 utáni korszakra esik a magyar sajtó széles politikai és műfaji tagozódása, rendkívüli arányú mennyiségi fejlődése, mely már a századfordulón ezer fölé emeli a magyarországi sajtótermékek számát.

A szerző az önkényuralom sajtójáról szóló beszámolójában tesz első ízben említést az ellenzék lapjaként indult A Hon-nal kapcsolatban Jókai szerkesztői működéséről. A kérdésre mind Dezsényi, mind Nemes a továbbiakban is visszatérnek, indokolt

bírálatban részesítik Jókai kiegyezés utáni kompromisszumos sajtópolitikáját, aki a korai polgári baloldal (»balközép«) fontos posztján lapját átvitte a tiszakálmáni kormánypárt táborába. Ennek a résznek anyagából az általános politikai helyzetképet és a Bach-korszak sajtópolitikájának vázlatát (127—128) említjük. Itt már határozott formában jelentkezik az anyag politikai és műfaji tagozódásának kívánalma, aminek a szerző (Dezsényi) a lehetőségig eleget tett. Így a kormánylapokról szóló alfejezetben együtt tárgyalja a Magyar Hirlapot, Budapesti Hirlapot, viszont csak később említi a kormányágens Kecskeméthy szerkesztette, 1860-ban indult Sürgönyt, az önkényuralmi sajtó utolsó jellegzetes megjelenési formáját. A kapitalista sajtó kibontakozásának technikai és gazdasági feltételeiről szóló fejezet számos érdekes adatot közöl a nyomdatulajdonos-kiadók tőkés vállalkozásairól és a nyomdai munkásság bérharcairól a fokozódó kiadói kizsákmányolással szemben.

Erre az időszakra vonatkozó kritikai észrevételeinket a következőkben összegezzük: az önkényuralom korának ó-konzervatív és klerikális sajtója (Pesti Hirnök, Magyar Néplap, Idők Tanuja) külön alcímben való tárgyalást kívánna (144). Az egész korszakon át (értsd : a dualizmus korának végéig, sőt 1921-ig) megjelenő Vasárnapi Ujsággal részletesebben kellene foglalkozni (140—141). Falk Miksa sikerült publicisztikai és politikai jellemzését már első említésekor össze kellene kapcsolni későbbi (Pester Lloyd) működésével, az újságíró-intézményeknél (1881-től az Ujságírók Nyugdíj Egyesületének elnöke stb.) betöltött szerepével. Szilágyi Virgilről szólva ez a korábban következetesen ellenzéki politikus és publicista, Táncsics híres pörének védője, nem tartozott a függetlenségi párt vezérei közé. Amikor mint a Magyar Ujság külföldi levelezője az emigráció balszárnyán tevékenykedett, még nem volt függetlenségi párt, hazatérte után pedig fokozatosan szakított korábbi elveivel.

A magyarországi sajtó és sajtóélet kibontakozásának ideje a XIX. század utolsó harmada, a kiegyezéstől a századfordulóig, az imperializmus kezdetéig eltelt időszak. Ekkor, a felfelé menő kapitalizmus szakaszán alakul ki a hazai sajtó tőkés gazdasági alapja, korszerű megjelenési formája, szerveződnek intézményei, lezajlik a dualizmus egész korszakára kiható párttagozódása, műfaji fejlődése, a modern, demokratikus sajtójogért vívott küzdelem első, a kor társadalmi rendszere következtében sikertelen szakasza. A korszak végén a sajtó vonalán is lezajlik az ipari és a banktőke összefonódása, a finánctőke kialakította »nyomdai és irodalmi részvénytársaságok« alakjában. Létrejön a modern, naponta kétszer is megjelenő napilap (erre először a Hon ad mintát), a napi többszöri kiadásban megjelenő kőnyomatos, az irodalmi heti-, sőt napilap (Fővárosi Lapok), a szervezett munkásság sajtója (ennek tárgyalása a második kötetre esik), megjelennek az első »agrárszocialista« lapok, a bulvár jellegű »néplapok« és az első bulvárlapok. Ez a korszak mennyiségi és műfaji szempontból a magyar sajtó kibontakozásának ideje, de nem azért, mert az 1867-ben mintegy másfélszázra tehető sajtótermék a századforduló idejére meghaladja az ezret, s a korszak kezdetének két-három-ötezres példányszámából a 90-es évek végére tízezres (30, sőt 35 ezerig emelkedő) példányszámok nőnek, hanem — mert kialakul a kiegyezés korabeli magyar sajtó politikai arculata, létrejön a nagykapitalista sajtó.

A korszak (s ez fokozottan áll az imperializmus magyarországi szakaszának 1900-tól 1918-ig terjedő éveire) általános vizsgálatánál — kivált a napisajtó vonatkozásában — tehát a politikai nézőponton van a hangsúly és nem az üzletszerűségen, a lapok számán, példányszámán, a korszerű hírszolgálat kialakulásán és a műfaji fejlődésen, bár a felsorolt másodlagos tényezők is természetszerűleg hozzájárulnak a kép teljességéhez, de nem tartalmazzák annak döntő jegyeit. A szerzők érdeme, hogy ezt a döntő körülményt helyesen felismerve a külsőleges vizsgálattal szemben arra helyezik a hangsúlyt, hogy a sajtó politikai eszköz, melyet a kormányzat és a különféle tőkés érdekeltségek céljaik érdekében szubvencióval, hirdetéssel, pausálével támogatnak és befolyásolnak. A korszak sajtótörténeti vázlatát nyújtva rámutatnak arra, hogy a kapitalizmus térhódításával egyre szélesebben gyűrűzik a politikai vita, mely mindinkább a tömegek előtt, majd ezek fokozatos bevonásával, mozgósításával zajlik. Mindegyik párt igyekszik a polgárság tömegeit magához hódítani, és ebben az agitációban a leghatékonyabb fegyver a sajtó. A sajtó tehát politikailag aktivizál, előkészítője, kialakítója a kor politikai párt-tagozódásának, általában politikai és irodalmi életének.

Lássuk, milyen mértékben érvényesül ez a szándék a részletekben, hogyan mutatják be az 1867-től 1918-ig terjedő korszak tárgyalása során a szerzők az egykorú sajtó politikai párttagozódását. Az egész korszakot helyesen két részre osztják. 1900-ig a kapitalista sajtó kibontakozásának időszakát, innen 1918-ig az imperializmus sajtóját ismertetik. Ez a felosztás teljes mértékben helyes, aminthogy a magyar sajtó viszonylatában indokolt az 1878. évi belső »vízválasztó« megjelölése, az üzletszerzésre, hirdetésre

alapozott kapitalista sajtó első jellegzetes képviselőjének, a Pesti Hirlap indulási időpontjának kiemelése.

A politikai sajtó, kivált a napilapok pártok szerinti csoportosítása azonban nem mindig sikerül a megfelelő mértékben a szerzőknek. Általában megállapíthatjuk, hogy 1878-ig nagy vonalakban még kapunk áttekintést a kor politikai sajtójáról, 1878 után azonban a lapok bemutatásának ez a következetes rendszere fokozatosan elhalványul, a tárgyalási módot egyébként színessé és olvasmányossá tevő publicisztikai modor túltengése következtében. Ennek tulajdonítható, hogy a kötet utolsó ötven oldalán — az első orosz forradalom és az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyar sajtó visszhangjáról szóló igen tanulságos, de kevés adatra támaszkodó fejezetek kivételével — egész sor külön tanulmány tárgyát képező kérdést vet fel az imperialista sajtó korszakának szerzője, melyek a sajtótörténeti ismertetés szerkezetét megbontják és inkább e szakasz politikai bevezető részébe tartoznának (»A polgári sajtó teljes züllése«, »Az újságíró erkölcsi csődje«, »A hirlapirodalom mindenhatósága« fejezetek). Az »Írók a hirlapírásban« című részlet, mely irodalomtörténeti vitákra adhat okot, ugyancsak nem segíti elő az eredeti célkitűzést. A »Sajtótörvények« című fejezet pedig nem tárgyalja a Tisza István-féle elvileg jól megrajzolt, de igen vázlatosan bemutatott 1914. évi reakciós sajtótörvényig (1914 : XIV. tc.) terjedő utat. E rész szerzőjének meg kellett volna emlékeznie a sajtótörvény reformja körül zajló évtizedes vita részleteiről. Dárday Sándor, a Jogtudományi Közlöny szerkesztőjének széles visszhangot keltett korai munkájáról (A sajtóügyi törvényhozás kérdése. Vélemény a Magyar Jogászgyűlés állandó bizottságának felhívására, Pest 1873), Kenedi Géza értekezéséről (A magyar sajtójog reformja úgy amint életben van, Bpest, 1903), a kitűnő tollú vidéki demokrata újságíró, Palócz László, a Szegedi Hiradó felelős szerkesztője és a Vidéki Hirlapírók Országos Szövetsége titkára vitairatáról (A sajtójog reformja, Szeged, 1912), Pelsch Árpádnak a Jogállamban közölt tanulmányáról (A sajtójog reformja és az anonimitás kérdése, 1913), hogy csak a a fontosabbakat említsük. Hasonlóképp meg kellett volna emlékeznie az 1848. évi sajtótörvény 1867. máj. 17-i igazságügyi törvényerejű rendelettel való életbeléptetéséről, a büntető törvénykönyv (1878 : V. tc.) becikkelyezése következtében az 1848. évi sajtótörvény anyagi része törléséről és jelentős módosításairól, arról, hogy a magyarországi sajtójog egyesítését csak az 1896: XXXIII. tc.-ben foglalt bűnvádi perrendtartás, illetőleg az ezt életbeléptető 1897 : XXXIV. tc. hozta meg. A felsorolt vitairodalom, intézkedések, rendeletek és törvények korszerű bírálata után kellett volna rátérnie a Tisza-féle 1914. évi sajtótörvény drákói rendelkezéseinek taglalására. A századvégi törvényhozás köréből ugyanakkor nem lett volna felesleges az esküdtbíróságokról szóló 1897 : XXXIII. és a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szóló 1897 : XLI. törvénycikkekkel is röviden foglalkozni. Bizonyára érdekelte volna az olvasókat az 1868. évi Böszörményi-féle sajtópörön kívül a korszak néhány jellemző baloldali sajtópörének említése. Így a 70-es évek elejének néhány emlékezetes pöre : Tóvölgyi Titusz (Szabadsajtó), Mészáros Károly (Ludas Matyi), Bényei István (Szabad Magyarország) pörei nyilván érdekelték volna az olvasókat és hasonlóképp az imperialista sajtó korszakának pörei is. A Hét indulása előtti haladó folyóiratokra (Havi Szemle, Tolnai Lajos 1887-ben kiadott Irodalom című folyóirata stb.) is helyet kellett volna szorítani, annál is inkább, mert időközben e folyóiratok egyikéről-másikáról külön tanulmány is megjelent. Aránytalanul kevés helyet szentelt az 1878 utáni rész a más nyelvű, így a német nyelvű sajtónak, s a dualizmus félszázadának nemzetiségi sajtójáról még vázlatos áttekintést sem kapunk (205—206).

Összegezve : »A magyar sajtó 250 éve« szerzői igen nagy és nehéz feladatra vállalkoztak a munka első kötetének megírásakor. Ezt a feladatot — a kutatás jelen állása figyelembevételével — a kiegyezésig terjedő rész a népszerűsítő kézikönyv igényén felül, az 1867 utáni fejezetek pedig az elöljáróban már hangsúlyozott szakirodalom és részlettanulmányok hiánya következtében itt-ott még vázlatosan, néhol zökkenőkkel és kényszerű hiányokkal, de megoldották. A munka elsőrendű segítséget nyújt a magyar sajtó kérdései iránt érdeklődőknek és a kutatóknak egyaránt. Feltárja a magyar sajtó politikai fejlődésének útját, bemutatja kialakulását, politikai és műfaji összetételét. Meggyőződésünk, hogy a napi gyakorlatban nélkülözhetetlen kézikönyv megírásával nem lehetett tovább várni, s a szerzők nem kis fáradsággal összegyűjtött munkáját a történeti és irodalomtörténeti kutatók eredménnyel használják majd.

Kemény G. Gábor

BENCZÉDI LÁSZLÓ:

A HEGYALJAI KURUC FELKELÉS 1697-BEN

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. 128 l.)

A Történelmi Társulat népszerű kiadványsorozatának minden darabját azzal a kettős igénnyel vesszük kezünkbe, mely a kiadványsorozat jellegéből és feladatából önként következik; megkívánjuk, hogy hazánk történetét, népünk harcait széleskörű tudományos kutatómunka alapján tárgyalja, de ugyanakkor azt is elvárjuk, hogy az új tudományos eredményeket az ország dolgozói számára érthető stílusban, szép magyar nyelven adja elő. A tudományos és írói munka szerencsés ötvözete a sorozatnak egyik múlt évben megjelent kiadványa: *Benczédi László:* »A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben« c. műve.

A XVII. század utolsó harmada jelentős forduló hazánk történetében; a török kiűzése után, megszabadulva a másfélszázados igától új fejlődés lehetőségének kapujában áll az ország, de az önálló nemzeti fejlődés útját új elnyomó, a töröknél rafináltabb kizsákmányoló, a Habsburg hatalom igyekszik elzárni népünk elől. A Habsburg elnyomó törekvések és az ezekkel szembeszegülő népi, nemzeti ellenállások feszültsége jellemzi a XVII. század utolsó évtizedeit. Ebből a feszültségből robban ki a hegyaljai felkelés, mely történelmünk legnagyobb szabadságküzdelmének, a Rákóczi szabadságharcnak jelzőtüze és előhirnöke. Természetes, hogy a polgári történetírás agyonhallgatta ezt a kort, gyorsan átsiklott a török kiűzésének fényes ünnepét követő sötét évtizedeken és a feledés jótékony homályában hagyta a népi kurucság egyik legimpozánsabb felkelését, a hegyaljai, tokajvidéki jobbágyok és szegénynemesek hősi megmozdulását is. Még azok is, akiket megragadott a mozgalom rendkívüli volta — *Thaly Kálmán* és *Takács Sándor* — megelégedtek a részleteredményekkel, a felkelés történetének egy-egy apró mozaikszemével. A hegyaljai felkelésnek mindezideig nem volt tudományos feldolgozása. Annak tehát, aki a hegyaljai felkelés történetének megírására, problematikájának kibontására vállalkozott, széleskörű kutatást és nagy tudományos elmélyülést követelő feladattal kellett megbirkóznia.

Benczédi László munkája olyan széleskörű adatgyűjtésre és elmélyült elemzésre épült, hogy az jó alapját képezné a téma monografikus feldolgozásának is. A népszerű keret sehol sem ragadta őt lelkiismeretlen felületességre, munkája olvasása közben érezzük, hogy az események szövevényének minden szálát kezében tartja és mondatai mögött az adatok egész regimentje sorakozik. Éppen ezért nem tudjuk eléggé hangsúlyozni azt a sajnálatos körülményt, hogy *forrásközlése* — mint általában a népszerű kiadványok forrásközlése — nem tükrözi azt a nagyarányú és eredményes kutatómunkát, ami ebben a műben fekszik és most először került nyilvánosságra.

Nagy erőssége a munkának, hogy a szerző nem tekinti a felkelést provinciális jellegű megmozdulásnak, hanem feltárja összefüggéseit a külpolitikai eseményekkel és rámutat az ország belső eseményeinek mozzanataihoz fűződő kapcsolataira is. Ezzel a széles perspektívával eléri, hogy írása nyomán úgy illeszkedik a hegyaljai felkelés az ország történetét befolyásoló események sorába, mint — ahogy valóban is — népünk történetének egyik jelentős láncszeme.

Történetírásunk számára még nyitott kérdés a XVII. század végén nemzeti fejlődésünket katasztrofális mértékben fenyegető Habsburg elnyomó törekvések valódi mivoltának és hatásának feltárása és megfogalmazása. Benczédi László lelkiismeretesen összefoglalja az eddig ismert adatokat és ezeknek alapján levonja a végső következtetést: »A területi egység és az egységes gazdasági élet kialakulásának megakadályozása azt jelentette, hogy a bécsi udvar elvágta nemzeti fejlődésünk útját és megakadályozta, hogy Magyarország a feudális keretekből kibontakozva, a polgári fejlődés útjára lépjen« (9—10. l.). Vitatható kérdés, hogy kimondhatjuk-e ilyen megfellebbezhetetlen érvényességgel a XVII. századvégi Habsburg hatalom elnyomó törekvésének abszolutista, gyarmatosító mivoltát és elfogadhatjuk-e azt a megállapítást, hogy a bécsi udvar máris elvágta nemzeti és polgári fejlődésünk útját. Később a szerző is bizonytalan ebben a kérdésben, hiszen maga mutat rá, hogy a magyar függetlenség megszüntetésének, az ország kizsákmányolásának módszerére Bécsben még nincs egyöntetű állásfoglalás, két tábor javasol, vitatkozik és harcol azért, hogy a saját elgondolásai érvényesüljenek. A szerző megismerteti olvasóit mindkét tervezettel és következetesen kimutatja, hogy céljuk ugyanaz, az ország függetlenségének teljes felszámolása. A cél azonban még nem jelent beteljesülést, még nem tartunk függetlenségünk teljes felszámolásánál, csak halálos veszedelme fenyegeti kétségbeejtő szorítással az országot. A jogtiprásban, erő-

szakoskodásban, különböző gazdasági korlátozásban megnyilvánuló gyarmatosító *tendenciák* még nem zárták le végérvényesen nemzeti fejlődésünk útját, csupán azt eredményezték, hogy kérlelhetetlen következetességgel szorították az országot a független fejlődést biztosító *egyetlen* útra, a *fegyveres felkelés* útjára. Ha ezt tagadnánk, akkor a Rákóczi szabadságharc s egyben a hegyaljai felkelés értelmét vonnánk kétségbe.

A hegyaljai felkelés széles perspektívájába beletartozik az alapos társadalmi elemzés is. A szerző meggyőzi arról az olvasót, hogy a magyar társadalomnak nincs egyetlen osztálya vagy rétege sem, amelynek képviselőit a hegyaljaiak megmozdulása ne késztetné állásfoglalásra. Ugyanakkor írása nyomán élesen kirajzolódik előttünk a Hegyalja vidékének sajátos, színes társadalma is. A jellegzetes alakok — a nincstelen jobbágy, a bujdosó kuruc katona, az igyekvő szőlősgazdákon élősködő uzsorás, a császári harmincados, a sótiszt, a tönkrement szegénynemes — többé nem kerülnek ki a szerző elemzésének reflektorfényéből, végigkíséri őket a felkelés minden mozzanatán és könyörtelen következetességgel világítja meg tetteiknek legmélyebb gyökereit is. Gondos és körültekintő társadalomrajza csak bántóbbá és kirívóbbá teszi az olyan sajnálatos mellőzést, mellyel Caraffa eperjesi vérengzését illeti. Történelmünknek ezt a gyászos emlékét, a Habsburg elnyomás kegyetlenségének és kíméletlenségének véres bizonyságát mellékesen, mintegy Caraffa hatalmának és befolyásos voltának illusztrálására említi a szerző. Pedig ez az esemény azok közé a tények közé tartozik, melyek az egész magyar társadalomra igen nagy hatással voltak. »...ez az emlék vérbetűkkel íródott, nem márvány táblákra, hanem minden szív eleven tábláira« — mond ítéletet felette II. Rákóczi Ferenc. A Rákóczi szabadságharc minden okmánya, mely a fegyverfogás okait sorolja fel, az egyik legnagyobb sérelemnek, a szabad királyválasztással, az országgyűlés mellőzésével és az aranybulla ellenállási záradékának eltörlésével egy sorban említi. Ha 16 év nem tudta elfeledtetni ezt a korbácsütést, mennyivel élénkebben élhetett emléke alig 10 esztendővel a véres események után. A felkelés által érintett megyék területén élő nemesség és polgárság számára különösen nagy vérveszteséget és anyagi leromlást jelentett Caraffa eperjesi vérengzése. Vajon még a mérhetetlen megfélemlítés dermesztette a lelkeket, vagy már a megfizetés elszántságával gondoltak vissza rá? E kettős hatás közül — a Rákóczi szabadságharc idején kétségtelenül az utóbbi az erősebb. A kis- és középnemesség magatartásának egyik titkos rugója volt s feltételezzük, hogy a hegyaljai felkelés idején sem hiányzott azok közül a tényezők közül, melyek a kis- és középnemesség magatartását meghatározták. Nem ezzel magyarázható-e a Sáros megyei nemesség félrehúzódása?

Szinte elkerülhetetlen, hogy minden gondolatsor végén a Rákóczi szabadságharc problémájához jussunk, hiszen ez a hegyaljai felkelés természetéből következik. A szerző is hangsúlyozza és több oldalról is megvilágítja azt a tényt, hogy a hegyaljai felkelés tendenciájában, célkitűzésében a Rákóczi szabadságharc előfutára volt, tanulságaival azt szolgálta, tapasztalatai abban értek be. Nem kerüli a kérdés egyik legnehezebben megoldható problémáját, Thököly jelentőségének fokozatos háttérbeszorulását sem. Itt is járatlan utakon indul és máris új megállapításokra jut. Kimutatja, hogy a hegyaljai felkelés Thököly kuruc hagyományaiban gyökerezett, de tanulságai már jelzik, hogy szakítani kell ezzel a hagyománnyal. Nem elvonatkoztatott elvi következtetésekből jut erre a megállapításra, hanem úgy tárgyalja az eseményeket, hogy szinte önként adódik ez a megoldás. Ez a tárgyalási mód nem riad vissza attól sem, hogy az ellentéteket, a visszásságokat hangsúlyozza. Míg a hegyaljaiak Thököly bejövetelében bízva lelkesen harcolnak, addig az emigráns fejedelem köszvényének kúrálására készül, és csaknem az utolsó, aki a hazai eseményekről értesül; — ezzel már meg is győzte az olvasót arról, hogy a kuruc mozgalmak Thököly-vonala lezárult; nincs tovább alapja a thökölyánus, török-barát politikának. Ennek ellenére a téma számos vitatható kérdést rejt magában. A nagy fordulatot, mikor a népi kurucság végleg szakítva Thökölyvel véglegesen II. Rákóczi Ferencbe veti reményét, *Ecsedy Tamás* : II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa c. tanulmányában (Századok 1954. 285—316. l.) későbbre teszi és más oldalról kiindulva kísérli megoldani a kérdést. A további kutatások bizonyára végérvényesen dülőre viszik a magyar függetlenségi mozgalmak történetének ezt az egyik alapvető problémáját.

A felkelés harci mozzanatai a könyv legszebben megírt lapjai. A szerző a hadtörténész, a katona szemével látja és láttatja olvasóival a hadieseményeket. A részletesebb csataleírásoknál — sajnos — erősen kötötte kezét a megfelelő forrásanyag hiánya. Különösen jelentős kezdeményezés ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a XVII—XVIII. század függetlenségi harcainak hadtörténeti feldolgozása mindezidáig megoldásra váró feladat. A felkelés kirobbanásától kezdve a szerző teljes mértékben ura annak a lendületes gondolatfűzésnek és lelkes hangnak, mely a népszerű művek megírásánál annyira szük-

séges. A mű elején, a statikus részeknél stílusa kissé még ingadozik a tudományos értekező hangnem és a színes, eleven elbeszélés között. Szerencsére gyorsan dönt az utóbbi mellett és a bátor, lelkes, szép stílus törés nélkül uralkodik a mű utolsó mondatáig. Olvasás közben érezzük, hogy a szerző szereti hőseit s ügyük igazát nemcsak elismeri, hanem magáénak is vallja. Ez a lelkesedés azonban néhol túlzásokra is ragadja: ». . .a magyar nép fegyveres felkelése a birodalom szívéhez viszonylag közeleső területen a reakciós államrendszer létalapjait fenyegette« (68. l.). A szerző észre sem veszi, hogy itt túlértékeli a felkelést, hiszen higgadtabb gondolatsorhoz érve máris megcáfolja állítását: »Az 1697-es kuruc mozgalom sikeres kimenetele nem az ország függetlenségének maradéktalan helyreállítását, hanem csupán az 1681-es politikai helyzet felélesztését eredményezte volna« (122. l.).

A jó mű új gondolatokat, meglátásokat hív életre olvasójában. Ez a sok kérdés, mely Benczédi könyvének nyomán az olvasó tolla alá tódul, csak bizonyítja, hogy milyen jelentős, úttörő munkát végzett. Leemelte a hallgatásnak, a nem-ismerésnek azt a nagy követ, mellyel a polgári történetírás örökre eltemetni vélte a XVII. századvég népi kurucságának bátor felkelését. Feltárta a hegyaljai felkelés történetét és problematikáját, s műve nyomán a kérdések egész serege tör elő, melyeknek tisztázása a XVII. századvégi Magyarország társadalmi fejlődésének, a Habsburg elnyomás valódi mivoltának felméréséhez és ennek kapcsán történelmünk egyik lényeges kérdésének megismeréséhez vezet.

R. Várkonyi Ágnes

V. V. BIRJUKOVICS—B. F. PORSNYEV—SZ. D. SZKAZKIN:

AZ ÚJKOR TÖRTÉNETE I. kötet, 1640—1789

(Fordították Niederhauser Emil és Perényi József. Szerkesztette Hanák Péter)

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1953. 359 l. + 9 oldalas térképmelléklet)

»Az újkor története« a negyedik szovjet egyetemes történeti munka, amely magyar fordításban egyetemi tankönyvként megjelent. A három szerkesztő irányításával mintegy húsz munkatárs dolgozott a tankönyv húsz fejezetre terjedő anyagán, köztük olyan kiváló, nálunk is jól ismert történettudósok, mint B. F. Porsnyev, Sz. D. Szkazkin, F. V. Patyomkin és mások. A könyv mind a feldolgozás részletességét, alaposságát, elmélyültségét, mind magas elvi-tudományos színvonalát tekintve méltó reprezentánsa a szovjet újkori egyetemes történeti kutatásnak és egyetemes történeti műveltségnek. Magyarnyelvű kiadása bizonyára ösztönzőleg hat majd veszteglő újkori egyetemes történeti munkánkra, s hozzá fog járulni egyetemes történeti műveltségünk továbbfejlesztéséhez.

A tankönyv 20 fejezetre tagolva felöleli az újkor kezdeti szakaszának történetét az angol polgári forradalomtól, 1640-től egészen a nagy francia polgári forradalomig, 1789-ig. A két forradalom közé eső másfél század keretében részletesen taglalja szinte valamennyi európai ország és az Északamerikai Egyesült Államok történetét. Nem foglalkozik a tankönyv a Szovjetunió népeinek, valamint a keleti népeknek XVII—XVIII. századi történetével, minthogy ezt a szovjet tanterv szerint két másik tankönyv tárgyalja. Ezen népek történetére vonatkozólag csak azokat a minimális ismereteket nyújtja, amelyek nélkül Európa többi országának és Amerikának a története is hiányos lenne, ill. hamis megvilágításban tűnnék fel. A szerkesztőknek ezzel az indokolt megállapításával — hogy tudniillik az adott tantervi keretben nincs mód a Szovjetunió és a Kelet népei történetének részletes tárgyalására — alapjában véve egyetérthetünk. A könyv magyar kiadásával kapcsolatban azonban fel lehet vetni, hogy nem lett volna-e mód arra, hogy — akár egy újabb fejezet beiktatásával, akár függelékképpen — az egyetemi oktatásban résztvevők bepillantást nyerjenek a Szovjetunió népeinek, elsősorban az orosz népnek történetébe. Egy ilyen áttekintő, összefoglaló fejezet beiktatásával nemcsak a Szovjetunió népeinek története iránti jogos érdeklődést lehetett volna kielégíteni, hanem ugyanakkor teljesebb és hívebb képét lehetett volna adni az újkori egyetemes történeti fejlődésnek, amely Oroszország története nélkül bármilyen tankönyvben szükségszerűen csonka és egyoldalú.

»Az újkor története«-nek tudományos jelentősége elsősorban abban van, hogy elsőnek alkalmazza átfogóan az újkori történet első szakaszára a marxista-leninista történelemszemléletet és kutatási módszert. Az újkori történetnek ez az első nagyszabású marxista feldolgozása elsősorban a szovjet történettudomány eredményeire, azok általánosítására és összefoglalására épült. Így vált lehetővé, hogy az újkori történetben

is — a történeti valóságnak megfelelően — elsősorban a termelés fejlődésének, a termelőerők és termelési viszonyok fejlődésének, az anyagi javak termelésének és a dolgozó tömegeknek történelmét lássuk. A tankönyvnek határozott marxista jellege különösen ez utóbbi területen, a néptömegek történelmi szerepének tárgyalásánál domborodik ki. Azok a fejezetek, amelyek kimutatják a XVII. századi angol parasztság és városi plebejus lakosság döntő szerepét az angol polgári forradalomban, vagy amelyek lerántják a leplet a XVII—XVIII. századi Franciaországban folyó heves osztályharcról, parasztmozgalmakról, vagy pedig a történelem fényébe állítják az észak-amerikai dolgozó tömegeknek a polgári forradalomban és a nemzeti függetlenségi harcban vívott heroikus harcát: önmagukban is dokumentálják a marxista történettudomány fölényét a polgári történetírás fölött.

Az újkori történet első szakaszának legfőbb tartalmát annak megvilágításában jelölhetjük meg, hogy hogyan tör magának utat a kibontakozó kapitalizmus a feudális termelőerők és termelési viszonyok, a feudális-abszolutista állam bénító korlátai között, s mint fordítja szembe az antifeudális polgárságot és népi tömegeket a feudális nemességgel. A könyv páratlan adatgazdagsággal és meggyőző erővel illusztrálja azt, hogyan valósul meg ez a lényegileg egységes történelmi folyamat a konkrét változatokon, egyéni helyi különbségeken keresztül, és hogy az általános törvényszerűség milyen sajátos történelmi törvényeken át hat. A XVII. század második és a XVIII. század első felének legfőbb jellegzetességét — mint a könyv helyesen megállapítja — az adja meg, hogy Európában, Amerikában és Ázsiában teljes erővel folyt és lényegében be is fejeződött a tőkés társadalom »előtörténete«, az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozás. Egységesen jellemzik a kort a parasztságnak és a kézműveseknek megfosztása termelőeszközeiktől, a dolgozó lakosság fokozódó elnyomorodása s potenciálisan óriási proletár tartalékseregge való átalakulása. Kibontakozott az eredeti tőkefelhalmozás másik tényezője, a nagy, az iparba fektethető tőkék felhalmozódása is — a gyarmati vállalkozások, az adóbérletek, államkölcsönök stb. révén. A kapitalizmus manufaktúra szakasza ennek folytán sok országban elérte fejlődésének tetőpontját, és a gépkorszak küszöbén állott vagy már át is lépte azt (338. l.).

A kapitalizmusnak az egyes országokban elért különböző fejlődési foka azonban erősen differenciálta ezt az alapjában véve egységes folyamatot. Angliában, az eredeti tőkefelhalmozás klasszikus hazájában, a kapitalizmus mélyen behatolt a mezőgazdaságba, s ezzel megteremtette az alapját a kapitalizmus lendületes fejlődésének az iparban. A XVII. század derekán a fejlett kapitalista viszonyok közt kirobbant angol polgári forradalom megnyitotta az utat a kapitalista ipar fejlődése előtt, megteremtette annak az ipari forradalomnak politikai előfeltételeit, amely gazdasági téren a tőkés rend végleges diadalát jelentette. Az angol ipari kapitalizmus azután fokozatosan maga alá rendelte a holland kereskedelmi kapitalizmust, mint ahogy Marx is megállapította: »A holland kereskedelmi világhatalom hanyatlásának története — írta — annak története, hogy hogyan rendeli alá magának az ipari tőke a kereskedelmi tőkét«.

A kapitalizmusnak a vezető országokban elért eredményei a legkülönbözőbb módon, de igen erőteljesen hatottak a többi nem kapitalista országra is. Franciaországban, a kontinens legfejlettebb országában, a kapitalizmus nem hatolt be olyan mélyen a mezőgazdaságba, mint Angliában, s így nem válhatott a kapitalista iparosításnak olyan hatalmas lendítőerejévé, mint a szigetországban. A »természetes« fejlődés lassúbb tempóját Franciaországban — sőt bizonyos mértékig Kelet-Európában is — a felülről jövő állami beavatkozásnak kellett meggyorsítania. Így talált rá a francia állam a merkantilista gazdaságpolitikára, mint az eredeti tőkefelhalmozás állami eszközére. Ezzel Franciaországban is olyan mértékben kifejlődött a kapitalista manufaktúra-ipar, hogy éretté vált a gyáripar befogadására. Ennek a merkantilista gazdaságpolitikának azonban súlyos ára volt. A francia mezőgazdaságban — a kapitalista kizsákmányolás híján — felfokozva és koncentráltan jelentkeztek a feudális kizsákmányolás legkülönbözőbb módszerei, amelyeket összefoglaló névvel »feudális reakciónak« (133—155. l.) nevez a történelem.

Merőben másképpen reagált a kapitalizmus hollandiai, angliai sikereire Európa többi része (főként az Elbától keletre eső terület), Amerika és Ázsia. A nyugati nagy ipari és kereskedelmi centrumoknak kialakulása arra késztette ezeknek az országoknak földesurait — a porosz junkereket, a balti bárókat és bizonyos mértékig a lengyel és magyar mágnásokat, nemeseket, az orosz bojárokat, sőt az amerikai ültetvényeseket is —, hogy ezeknek a fejlett nyugati országoknak élelmiszer- és nyersanyag-szállítóivá váljanak. Így jöttek létre keleten, főként Poroszországban a jobbágyroboton alapuló nagy majorsági gazdaságok (Gutsherrschaft), amelyek a mezőgazdaság poroszutas fejlődése előzményeinek tekinthetők. A kapitalista fejlődés hatására tehát az el-

maradott országokban intenzívebbekké lettek a kapitalizmus előtti kizsákmányolási formák, a jobbágyság, sőt — Amerikában — a rabszolgaság. Ez viszont fokozta a parasztok és rabszolgák forradalmi tömegmozgalmainak erejét, aláásta a feudális rendszert (338. l.), s előkészítette az utat a polgári forradalmak számára, amelyek az angol polgári forradalom után Amerikában, majd Franciaországban folytatódtak. — Lényegében az európaihoz hasonló fejlődési folyamat ment végbe Ázsia országaiban is, azzal a különbséggel, hogy itt az eredeti tőkefelhalmozás nem a hazai ipar és mezőgazdaság kapitalista átalakítását szolgálta, hanem a gyarmattartó országokét; magukban a gyarmati és függő országokban általános gazdasági, társadalmi és politikai hanyatlást idézett elő, és hallatlan mértékben megnövelte és hosszú időre állandósította a feudális kizsákmányolást.

Ebből a rövid jellemzésből is kiderül, hogy az eredeti tőkefelhalmozás általános törvényszerűségei — amelyek a korai újkori történet alapjául szolgálnak — éppen nem mechanikusan érvényesültek, hanem erős helyi változatokon, sajátos törvényeken keresztül törtek maguknak utat. Ez a lényegi azonosság mellett is megmutatkozó gazdag helyi változatosság meglehetősen nehézzé teszi a kor történeti áttekintését és értékelését. Éppen ezért hasznos lett volna a könyv elején egy bevezető fejezetben az újkorral kapcsolatos legfontosabb elméleti problémákat tisztázni. Itt fel lehetett volna vetni mindjárt az újkori történet periodizációjának kérdését, azt, hogy az 1640-től 1789-ig terjedő időszak valóban önálló korszaknak fogható-e fel, s ha igen, milyen alapon. Úgyszintén meg kellett volna tárgyalni az újkoron belüli belső periódus-határok kérdését. Minthogy továbbá a tankönyv mindjárt egy forradalommal, az angol polgári forradalommal kezdődik, a bevezetésben helyes lett volna megtárgyalni a forradalmi helyzetről szóló marxista-leninista tanítást, ezenkívül az alap és felépítmény kölcsönhatását, a burzsoá forradalmak sajátosságait, a kapitalizmus manufaktúra-szakaszát, a burzsoá államok, burzsoá nemzetek kialakulásának kérdését, lényegében tehát az egész újkori történet tárgyát, módszerét és alapvető problematikáját — beleértve az újkorral foglalkozó burzsoá tudomány marxista bírálatát is. Bár a tankönyv elszórtan sok helyes ténymegállapítást és szempontot ad a fenti kérdések eldöntéséhez (különösen a tankönyv elején és végén, de az egyes fejezetek bevezető részeiben is — 1.: 5—6, 133, 336—339. l.), mégsem tárgyalja összefüggően és rendszeresen ezeket a fontos problémákat. Ez kétségkívül fogyatékossága a könyvnek.

Az általános jellemzésen túlmenően azonban részleteiben, az egyes fejezetek összefüggésében is ismertetnünk kell ezt a konkrét történelmi tényanyagban és elvi megállapításokban egyaránt gazdag tankönyvet. A könyv legnagyobb és legjelentősebb része — több mint egy negyede, az öt első fejezet teljes egészében (5—98. l.) — az angol polgári, majd ipari forradalommal foglalkozik. Annak ellenére, hogy ezek a fejezetek — különösen a néptömegek forradalmi szerepére vonatkozólag — sok új történelmi anyagot nyújtanak, s helyesen világítják meg főként az osztályharcok, politikai küzdelmek szövevényes menetét, mégis több problémát vetnek fel. Mindjárt az I. fejezet élén vázlatosnak és nem elég konkrétnak érezzük a kibontakozó kapitalizmus és a hanyatló feudális-abszolutista rendszer, céhszervezet stb. harcát — különösen a mezőgazdaság és az ipari termelés területén. Hogy csak az utóbbiról szóljunk, amikor az illető fejezet helyesen rámutat a kapitalizmus kibontakozására a céhszervezeten belül, figyelmen kívül hagyja a céhszervezetnek gátló szerepét a kapitalista fejlődésben. Nem ad elég világos képet az iparon belül az egyes iparágak helyzetéről sem. A nehézipart például ellentmondóan ítéli meg (7—8. l.), s erősen alábecsüli annak ellenére, hogy száz év leforgása alatt (1540—1640) a széntermelés nyolcszorosára, a vastermelés is háromszorosára emelkedett. Ennek megvolt a jelentősége mind az ipar kapitalista fejlődése, mind különösen később az ipari forradalom szempontjából. Sajnos, a termelőerők, a termelés kérdését, a termelési technika fejlődését a későbbiekben sem részesítik kellő figyelemben a szerzők, még az ipari forradalom küszöbén sem, amelyről Marx a Tőke első kötetében (IV. szakasz) olyan eleven, élethű és technikailag is szabatos leírást adott. De nem kapunk világos képet a XVII—XVIII. századi fejlett angol tőkés mezőgazdaság helyzetéről, technikai-tudományos munkamódszeréről. (Általában a termelőerők fejlődésének konkrét tényanyagon történő ábrázolását a szerzők nem tartják feladatuknak a tankönyv egész folyamán.) Mindezek az okok közrejátszanak abban, hogy a tankönyv a polgári forradalom érlelődését tárgyaló első lapjain nem tudja történelmileg elég hitelesen és erőteljesen ábrázolni a »régi« és »új« elkeseredett, életre-halálra menő harcát.

Az angol polgári forradalom tárgyalásának — mint már említettük — a forradalmi helyzet lenini elemzéséből[1] kellene kiindulnia (mint ahogy ez Franciaországgal kapcsolat-

[1] Lenin Művei 21. k. Szikra, 1951. 208—209. l.

ban később a IX. fejezet végén — 176—178. l. — meg is történik). A könyv valóban kitűnően tárgyalja a forradalmi helyzet egyik tényezőjét, a forradalmi tömegek aktivitásának növekedését ; de a másik két tényezőt, az uralkodó osztályok politikájának válságát s az elnyomott osztályok nyomorának és szenvedésének növekedését már nem részesíti kellő figyelemben. Ahol a szerzők a tömegek helyzetét, abszolút és relatív elnyomorodását próbálják jellemezni, ez a jellemzés az esetek túlnyomó többségében csupán általános megállapításokkal, konkrét adatok nélkül történik, ugyanazokkal a visszatérő motívumokkal (35—36., 51. l.). Ez annál különösebb, mert hiszen a tömegek elnyomorodására vonatkozólag a szakirodalomban megfelelő adatok állnak rendelkezésre, pl. az ár- és bérviszonyok területéről. Ismeretes, hogy a XVII. század első felében a búza ára kétszeresére ugrott, miközben a munkabér csupán másfélszeresére emelkedett. — De a néptömegekhez hasonlóan nem nyerünk plasztikus képet a burzsoázia gazdasági helyzetéről sem a polgári forradalom különböző szakaszaiban.

Problémák jelentkeznek a néptömegek és burzsoázia osztályharcának különböző formáival, a néptömegek és a burzsoázia forradalmi szerepével kapcsolatban is. A könyv kitűnően ábrázolja a forradalom balratolódását, amelynek során a forradalmi néptömegek a különböző osztályszövetségeken át végre eljutnak a leveller, majd a digger-mozgalomig. Nem érthetünk azonban egyet a levellerek egyoldalúan negatív és a diggerek egyoldalúan pozitív értékelésével (38—56. l.). A levellereknek óriási történelmi érdemük az, hogy az independensekkel szövetkezve tovább lendítették a forradalmat a feudalizmussal, a királysággal való gyökeres leszámolásig, és visszaverték a királypárti és a presbiteriánus reakciót. Ebben látja Engels — a francia jakobinusokhoz hasonlóan — a levellerek történelmi szerepét. Hogy a kispolgári leveller-mozgalom nem tudott szövetséget teremteni a szegényparaszti-plebejus digger-mozgalommal, ezért sem lehet főképp a leveller-mozgalmat okolni (56 l.). Hogy ez az egység nem jött létre, annak magyarázatát nem annyira a levellerek hibáiban, mint inkább a forradalom vezető-osztályának, az angol burzsoáziának osztálykorlátaiban és az új nemességgel való szövetségében kell keresnünk.

Nem elégít ki bennünket a könyv teljes mértékben nemcsak a néptömegek, hanem a burzsoázia ábrázolása terén sem. A néptömegek történelmi szerepének helyes kiemelését a szerzők nem tudták összekapcsolni a burzsoáziának, mint a forradalom hegemónjának, vezető osztályának ábrázolásával. A vonatkozó fejezetek állandóan csak a burzsoáziának egyik arcát mutatják, következetlenségét, megalkuvását, árulását, népellenességét, de úgyszólván sehol sem tárják fel a burzsoázia forradalmi arculatát, még ha az independens-mozgalomról van is szó. Feltehetőleg a burzsoázia forradalomban vitt szerepének egyoldalú ábrázolása az oka annak, hogy a tankönyv-szerzők eléggé mostohán kezelik az angol forradalom nagy államférfiát és hadvezérét, a Gardinertől találóan »az újkor legtipikusabb angolja«-nak nevezett Cromwellt is, akinek nemcsak forradalmi politikai szerepe nincsen erőteljesen megfestve, hanem győzhetetlen forradalmi hadvezéri mivolta sem. Itt kell megjegyeznünk a tankönyv második, általános jellegű hibáját, azt, hogy nemcsak a technika, hanem a hadművészet sem tudja eléggé lekötni a szerzők figyelmét.

Az angol polgári forradalom tárgyalásánál fokozott jelentősége van az alap és felépítmény kölcsönhatása, történeti változása bemutatásának. A szerzők tisztában vannak e sztálini követelmény fontosságával, hivatkoznak is rá (80. l.), de nem alkalmazzák következetesen elemzésük zsinórmértékeként. Megválaszolatlanul marad maga az az igen fontos és erősen vitatott kérdés is, hogy hogyan, mikor alakult ki tulajdonképpen a kapitalista alap : a forradalom kezdő vagy záró periódusában, az 1640-es években vagy csak 1688-ban. Amint nem mutatták ki a szerzők a régi reakciós, abszolutista állam gátló szerepét a kapitalista alap létrejöttében, úgy nem mutatnak rá az új burzsoá állam szerepére alapja kialakításában és védelmezésében, s hallgatással mellőzik a régi feudális-abszolutista állam átalakítását burzsoá állammá. Többet szerettünk volna olvasni az angol fejezetekben a reakciós és haladó eszmék harcáról, a kultúra kérdéseiről. A könyv nyomán meglehetősen nehéz fogalmat alkotni a haladó és forradalmi polgárság ideológiai harcáról a feudális nemesi ideológia ellen, akár a forradalom előestéjén, akár a forradalom folyamán. Jellemző e tekintetben, hogy a forradalmi burzsoáziának még olyan kiváló és következetes ideológusa és írója, mint amilyen Milton, csupán egyszer bukkan elő (22. l.) az angol fejezetek során, akkor sem éppen pozitív értékelésben. Az első ideológiai fejezettel csupán a forradalom után találkozunk (76—80. l.), de ez is csak a burzsoá-nemesi politikai gondolkodás fejlődését tárgyalja, s nem szól a népi demokratikus ideológiáról, még kevésbé a kulturális kérdésekről. Utoljára meg kell még azt is jegyeznünk, hogy bár az angol fejezetek több ízben említik az angol burzsoá nemzetet, nem tárgyalják az angol burzsoá nemzet kialakulásának érdekes

és fontos kérdését, holott J. Koszminszkij kutatásai[1] meglehetősen biztos alapot nyújtanak a kérdés eldöntéséhez.

Az angol forradalom és ipari forradalom után következő fejezetek amellett, hogy általában megőrzik az angol fejezetek erényeit, sikeresen elkerülik azok hibáit. Az északamerikai függetlenségi háborúról szóló VI. fejezet — mint már említettük — rendkívül eleven és meggyőző ábrázolását adja a dolgozó tömegek forradalmi harcának a polgári forradalom és a nemzeti felszabadító harc győzelméért, az Amerikai Egyesült Államok kialakulásáért. A társadalmi-gazdasági viszonyok általános jellemzése, a gyarmatok gazdasági és politikai fejlődésének, az anyaországgal való ellentéteinek rajza is igen tartalmas a szűk terjedelem ellenére is. A témaválasztást azonban ennél a fejezetnél kissé leszűkítettnek érezzük. A VI. fejezet lényegében csak a függetlenségi háborút tárgyalja, s nem foglalkozik kimerítően magának a XVII—XVIII. századi amerikai gyarmatosításnak történetével. Az sem világos, hogy miért nem tárgyalja a tankönyv legalább összevontan az amerikai kontinens többi államának történetét, hiszen ezekben a mondott időben szintén polgári forradalmak és függetlenségi harcok érlelődtek. Az amerikai fejezetben is hiányoljuk a burzsoázia kettős arcának bemutatását, a megalkuvó-reakciós szerep mellett a forradalmi-haladó szerepét. A haladó amerikai burzsoázia olyan kimagasló képviselőit, mint amilyen Thomas Jefferson és Benjamin Franklin, csupán ideológusokként értékeli a fejezet — itt sem kielégítő módon (105—106. l.); haladó politikai szerepük szinte teljesen homályban marad. Pozitívabb értékelést várnánk az észak-amerikai függetlenségi háború vezéréről, az új állam első elnökéről, George Washingtonról is (127. l.). Végül teljességgel nem érthetünk egyet az 1787-es amerikai burzsoá alkotmány teljesen negatív értékelésével (126—128. l.). Aligha lehet tagadni az akkor legdemokratikusabb burzsoá alkotmány haladó szerepét — ha mindjárt burzsoá korlátok között is. Ilyennek fogta azt fel az egész korabeli haladó közvélemény — élén a forradalomra készülődő francia burzsoáziával, amelynek nevében Condorcet fogalmazta meg elismerő álláspontját még a virginiai jogok 1776-os deklarációjáról: »E mű szerzője — írta Condorcet — megérdemli az emberiség örök háláját.«

A Franciaország XVII—XVIII. századi történetéről szóló (VII—IX.) fejezetek a tankönyv legsikerültebb fejezetei közé tartoznak. A VII. fejezet kitűnően jellemzi a francia és angol feudális-abszolutisztikus rendszer közötti különbséget, amely végső fokon a mezőgazdaság eltérő kapitalista fejlődésében gyökerezett. Ez magyarázza meg azt, hogy miközben Angliában polgárosodó nemesség alakult ki, amely a burzsoáziával közös blokkban harcolt a polgári forradalom győzelméért, és így a maga érdekében korlátozhatta és korlátozta is a forradalom demokratizmusát,[2] addig Franciaországban nincs polgárosodó új nemesség, ellenkezőleg: inkább elnemesedő polgárságról kell beszélnünk. Így a francia burzsoáziának a néppel kell majd szövetkeznie a feudalizmus ellen, s éppen ezért sokkal messzebb kényszerül elmenni a feudalizmus felszámolásában, mint 150 évvel előbb az angol burzsoázia. Sikerült a könyvben a feudális gazdaság és társadalom, valamint a tőkés termelési forma, a burzsoázia és különösen a néptömegek egyre fokozódó harcának ábrázolása is, amely a forradalmi helyzet kitűnő elemzésében csúcsosodik ki (176—178. l.). A francia fejezetek szerzői már kellő figyelmet fordítanak az ideológia fejlődésére is, bár ők is főleg a burzsoá ideológia fejlődésével foglalkoznak. A demokratikus ideológia ismertetése mindössze néhány bekezdésre van redukálva. Ennek következtében a demokratikus ideológia olyan jelentős képviselői, mint Meslier, Mably, Morelly, éppen csak hogy meg vannak említve. Az irodalom és művészet kérdéseivel ez a fejezet sem foglalkozik. Corneille,Racine vagy Molière ugyanarra a sorsra jut (151. l.), mint Meslier vagy Mably. Ezen kívül helytelennek tartjuk néhány politikai személyiség értékelését is. Nyilvánvaló ellentmondás, egy lapon XIV. Lajost a francia nemesség bábjának s utána öt bekezdéssel lejjebb önmaga első miniszterének nevezni, s hozzáfűzni: »És ez nem volt üres szólam!« (144. l.) Ez az ellentmondó megállapítás bizonytalanságot takar a személyiség történeti szerepét illetőleg, amit a tankönyv máshol

[1] *J. Koszminszkij:* Az angol nemzet kialakulásának kérdéséhez. — Voprosz Isztorii, 1951. 9. szám, magyarul: Történettud. Int. Ért. 1952. 60—77. l.

[2] Éppen ezért aligha tarthatjuk az angol polgári forradalmat (s még kevésbé az amerikait) polgári demokratikus forradalomnak, mint ahogy a tankönyv következetlenül nevezi (31., 38., 108. stb. l.). A könyv különben nyitva hagyja a polgári, illetőleg polgári demokratikus forradalom közötti különbségtétel kérdését, holott — véleményünk szerint — Leninnek főleg két műve kezünkbe adja a kérdés eldöntésének kulcsát. (*Lenin:* Állam és forradalom. Vál. Műv. II. Szikra, 1949. 186—187. l. és *Lenin:* A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. Szikra, 1950. 143—146. l.)

is elárul. A szerzőknek ehelyett az ellentmondó megállapítás helyett egyszerűen a király személyét kellett volna beállítani a nemességbe, mint osztályba, s így megoldódott volna a történeti személyiség helyes, alábecsüléstől és túlbecsüléstől egyaránt ment ábrázolása. Nem adnak a szerzők egyértelmű értékelést Colbert-re és a merkantilista gazdaságpolitikára vonatkozólag sem. Lényegében nyitva hagyják azt a kérdést, hogy Colbert egyszerűen a hanyatló feudális abszolutizmus pénzügyi és katonai szükségleteinek engedelmes kiszolgálója volt-e, mint a II. Frigyes-féle korcs porosz merkantilizmus képviselői (225. l.), vagy pedig objektíve mégis elősegítette a franciaországi eredeti tőkefelhalmozást, a francia kapitalizmus fejlődését (146—147. l.). Marx nyomán úgy véljük, hogy az utóbbi felfogás a helyes.

A kisebb-nagyobb román, germán és szláv országokat tárgyaló fejezetek (X—XI., XV—XVI.) az erősen elütő történeti anyag ellenére is bizonyos közös vonásokat mutatnak. Ezek alapján összefoglalólag elemezhetjük őket. Nagy érdemük ezeknek a fejezeteknek, hogy először adnak részletes, áttekintő képet a kisebb európai országok történetéről, mind Nyugat-, mind különösen Kelet-Európában. Ezek a fejezetek rendkívül sok (véleményünk szerint túl sok) konkrét anyagot adnak az illető országok történetére vonatkozólag, s betekintést nyújtanak e népek történeti múltjába. Ugyanakkor bizonyos általános hiányosságokat is mutatnak — főleg elvi-tudományos szempontból. Legfőbb hibájukat abban jelölhetjük meg, hogy a fejezetekből nem derül ki, hogy konkrétan milyen az illető országok gazdasági-társadalmi szerkezete, történelmi fejlődése, milyen konkrétan a dolgozó tömegek helyzete, hogyan áll ezekben az országokban a feudális és burzsoá erők küzdelme, szóval milyen helyet foglalnak el pontosan az eredeti tőkefelhalmozás általános menetében. Nem tisztáznak a szerzők pl. olyan, a délkelet-európai népek fejlődése szempontjából alapvetően fontos kérdést, mint a török feudalizmus jellege, noha e kérdés megvilágításához Marx elegendő szempontot adott. A szerzők ugyan néhányszor tesznek kísérletet arra, hogy pontosabban meghatározzák az egyes országok gazdasági-társadalmi-politikai fejlődését. A felvilágosult abszolutizmust például — nem éppen helytelenül — úgy jellemzik, mint »a nemesi monarchia fejlődésének speciális formája«-t, amelyet a még nem eléggé fejlett burzsoázia és a nemesség közötti együttműködés jellemez (224—237. l.), s amelynek éppen ezért volt talaja Európa egyes, gazdasági-politikai szempontból elmaradott országaiban, mint pl. Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Dániában s általában Kelet-Európában. Ezt az általános megállapítást azonban sehol sem támasztják alá konkrét gazdasági-társadalmi elemzéssel. Hogy ezeknek az országoknak XVII—XVIII. századi története marxista szempontból nincsen még kellőképpen feldolgozva és értékelve, mutatja az is, hogy a periodizáció nem a társadalmi-gazdasági fejlődés egyes szakaszait, hanem a királyok uralkodását, miniszterek, államférfiak kormányzását követi. A konkrét történeti anyagban is túlságosan nagy teret foglalnak el a néptömegek történeti szerepének rovására a háborúk, békekötések, diplomáciai mesterkedések, dinasztikus házasságok, az uralkodó osztály frakcióharcai stb. Ezeknek a katonai és politikai tényeknek halmozása, a megfelelő történeti áttekintés és periodizáció hiánya megnehezíti ezeknek a különben igen értékes fejezeteknek tanulmányozását.

Ezzel szemben igen sikerült fejezeteknek tarthatjuk a Németországgal, Poroszországgal és a soknemzetiségű osztrák (helyesebben: Habsburg-) monarchiával foglalkozó (XII—XIV.) fejezeteket. Ezekből a fejezetekből világosan előtűnnek az egyes országok gazdasági-társadalmi és politikai fejlődésének legjellemzőbb sajátosságai. A német és porosz fejezet megfelelő tényanyagon, rendkívül világosan tárgyalja a »második jobbágyság« kialakulását a német birodalomban, a nagy német parasztháborúban és a 30 éves háborúban elszenvedett vereség után. Ezek a fejezetek feltárják azokat a különleges formákat, amelyek között a kapitalista termelési mód előkészítése folyt falun — erős központi hatalom hiánya, a parasztság tehetetlensége, a városi polgárság gyengesége, a nemesség korlátlan gazdasági és politikai uralmának feltételei közepette. A Nyugat-Németországban kialakult »Grundherrschaft« (önálló paraszti gazdaság), illetőleg a Kelet-Németországban, elsősorban Poroszországban létrejött »Gutsherrschaft« (a jobbágyroboton alapuló nemesi uradalom) tulajdonképpen a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének két útját, az amerikai és a porosz utas fejlődést előlegezi. A két fejezet ezúttal példamutatóan foglalkozik az államfejlődés kérdéseivel is. Helyesen fejti ki, hogy Németországban sem jöhetett volna létre fejedelmi abszolutizmus a városok, kereskedelem, burzsoázia bizonyos fejlődése nélkül (213. l.); de nem magyarázza meg, hogy hogyan maradhatott mégis állandó politikai forma a fejedelmi abszolutizmus az általános gazdasági hanyatlás, a városi fejlődés megrekedése mellett. Kitűnően világítja meg a könyv a reakciós porosz állam szerepét is, és szétfoszlatja a II. Frigyes-féle felvilágosult abszolutizmus legendáját (224. l.). Bizonyos szempontból pozitívabban érté-

keli a könyv II. József felvilágosult abszolutizmusát — különösen az osztrák örökös tartományokban (236—239. l.). Ez azonban azt bizonyítja, hogy a szerzők meglehetősen különböző jelenségeket foglalnak össze a felvilágosult abszolutizmus gyűjtőneve alatt.

A soknemzetiségű Habsburg-monarchiáról szóló XIV. fejezet alfejezeteiben foglalkoznak a szerzők a szláv népek és a magyarok történetével is. A szláv népekről szóló alfejezet — ezen belül különösen a cseh népről szóló rész — általában sikerült. Kiderül ebből, hogy a cseh nép története a legszorosabb kapcsolatot mutatja a magyar nép történetével. Nagyon hasznos és tanulságos a tankönyvnek magyar alfejezete is, főként abból a szempontból, hogy mint illeszkedik bele a magyar történet a testvéri szomszéd népek történetén keresztül az egyetemes történelem keretébe. Ugyanakkor azonban meg kell jegyeznünk, hogy a magyar történet feldolgozása még elég sok kívánnivalót hagy maga után. Igaz, hogy a magyar történettudomány eddig nem sokat tett annak érdekében, hogy legújabb történeti munkáink a szovjet történészek számára is hozzáférhetők legyenek; de az alfejezet feltehető szerzőjének, A. F. Hidas elvtársnak nyilván rendelkezésére állottak a magyar történettudománynak azok a művei is, amelyeknek felhasználásával pontosabban, a mű egész színvonalához illőbben dolgozhatta volna fel a XVII—XVIII. századi magyar történetet.

A XVII—XX. fejezetek a XVII—XVIII. századi nemzetközi helyzetről, Nyugat-Európa és a Kelet országainak kapcsolatairól és az európai kultúráról szólnak. A nemzetközi fejezeteknek fő érdemük az, hogy tisztázzák Oroszország fontos szerepét a nemzetközi politikában, ami igen lényeges kérdés. Sajnálatos, hogy ezek a különben sikerült fejezetek túl vannak terhelve olyan tényanyaggal, amelyek az egyes országok történetéből már amúgy is ismeretesek. Ugyancsak helyesen mutat rá a XX. fejezet az orosz kultúra, technika és tudomány jelentőségére a világkultúra szempontjából. Kelet országainak Nyugathoz fűződő kapcsolatait igyekszik megvilágítani a XIX. fejezet. Ez a fejezet — az európacentrizmus szemlélete ellen küzdve — kimutatja, hogy a társadalmi fejlődés iránya keleten is ugyanaz volt, mint nyugaton, s keleten is megindult a »saját« eredeti felhalmozás. Ezt a fejlődést azonban keleten a nomádok reakciós szerepe, a nemesi majorságok hiánya, a faluközösségek csökönyös konzervativizmusa előbb csak meglassította, az európai gyarmatosítás pedig utóbb hosszú időre teljesen tönkretette. Bár a keleti országok elmaradottságának itt felsorolt konkrét okai még nem eléggé tisztázottak, s másfelől joggal hiányolhatjuk e fejezetben a konkrét történeti események, az osztályharc eleven leírását, magát a főcélt: a keleti országok fejlődésének az általános fejlődésbe való beágyazását kétségkívül sikerült elérnie a fejezet szerzőjének.

Végezetül szólnunk kell a szerkesztés és a magyar kiadás munkájáról. A három szerkesztő: V. V. Birjukovics, B. F. Porsnyev és Sz. D. Szkazkin kiváló munkát végzett: össze tudta fogni s irányítani volt képes ezt a szerteágazó, bonyolult történeti munkát. Mindamellett a szerkesztés munkájában is vannak kisebb-nagyobb hiányosságok. Nem sikerült a tankönyvben mindenütt elkerülni az ismétlődéseket, a »fedéseket«, sőt néhol az ellentmondásokat sem. A szerzők nem mindig a lényeges kérdéseket emelték ki, s nem tudták mindenütt elmellőzni a kevésbé lényeges, a tankönyv helyenkénti túlzsufoltságát okozó kérdéseket. A túlzottan nagy adatmennyiség sokhelyütt megterheli a könyvet. Nem lehet teljesen arányosnak tartani a tankönyvnek olyan szerkezeti beosztását sem, ami a terjedelemnek közel a felét Anglia és Franciaország történetének szenteli, míg a másik felén az összes többi országnak kell osztoznia. A szovjet kritika[1] a szerkesztés hibájául rótta fel azt is, hogy a könyv stiláris egységét, közérthetőségét nem sikerült mindenütt teljes mértékben biztosítani. Ez pedig eléggé megnehezíti a tankönyv tanulását.

Ami a tankönyv tudományos apparátusát illeti, teljes elismeréssel kell adóznunk az A. L. Narocsnyickitől összeállított kilenc színes térképből álló térkép-mellékletnek, amely nagyban emeli a tankönyv használhatóságát. Célszerű lett volna azonban még szövegközi térképvázlatokkal s — esetleg — képekkel is kiegészíteni a könyvet. Egy ilyen rendkívül gazdag tartalmú könyvnél nehezen lehet nélkülözni a kronológiai táblázatot, tárgy- és névmutatót s külön földrajzi névmutatót. Mindezekről a tankönyv szerzői és szerkesztői sajnálatosan elfeledkeztek.

Néhány szóval méltatnunk kell a könyv magyar kiadását és fordítását is. A kötet szerkesztője, Hanák Péter körültekintő alapossággal végezte a szerkesztés nehéz munkáját; szerkesztői jegyzetei tömörek, lényegre mutatók, teljesen hibátlanok. Véleményünk szerint azonban nem ártott volna a jegyzetek számát kissé szaporítani, főként

[1] L.: B. Sz. Popov, B. T. Rubenkov és V. P. Rizskova bírálatát a Voproszi Isztorii 1952. 8. számában, 95—102. l.

ott, ahol a tankönyv-szerzők — legalábbis a magyar olvasók számára — szokatlan terminológiát használnak, mint pl. mikor a parasztokról mint »hűbérbirtokosokról« (134. stb. l.) beszélnek. Célszerű lett volna az egyes fejezetek végén levő egyébként kitűnő bibliográfiát kiegészíteni a nálunk ismeretes magyar és nyugati tudományos feldolgozásokkal.

Alapjában véve sikerültnek mondható a fordítás is, Niederhauser Emil és Perényi József gondos munkája. A fordítók — a szovjet kritika által is bírált — nehéz, bonyolult szöveggel derekasan megbirkóztak, és tartalmilag hűen, történelmileg pontosan tolmácsolták az orosz eredetit. Értelmetlen vagy nehezen érthető mondatok csak itt-ott, elvétve fordulnak elő a szövegben (pl. 37., 231., 316. l.). Ritkán fordul elő az is, hogy egyes történelmi terminusok fordítása nem elég világos, pl. a »Fontosak összeesküvése« (»tekintélyes emberek« vagy »jelentős személyiségek összeesküvése« helyett, 141. l.) vagy még nem elég megszokott a magyar irodalomban, mint pl. a »felvilágositók« (a felvilágosodás írói vagy hívei helyett). Nem sikerült már ilyen jól megoldaniok a fordítóknak a stiláris problémákat. A magyar szövegen általában — de különösen az első felében — erősen kiütközik a fordítás-jelleg, az, hogy nem eredeti magyar, hanem fordított szöveggel van dolgunk. (39., 40., 84., 103., 136. stb. l.). A stílus általában nem elég gördülékeny, magyaros, elég sok benne a stiláris egyenetlenség, kiforratlanság, csiszolatlanság. — Itt kell megjegyeznünk, hogy a nyomda munkája is lehetett volna gondosabb ; több durva sajtóhibát, helyesírási hibát, sőt rosszul szedett, értelmetlen mondatot is lehet találni a szövegben (40, 69, 72, 100, 105. stb. l.).

Összefoglalva : »Az újkor története I.« hiányosságai ellenére is kitűnő tankönyv, amelyet érdemes és hasznos volt magyar nyelvre lefordítani és egyetemi-főiskolai hallgatóink, tanáraink s az egyetemes történet iránt érdeklődő művelt közönség kezébe adni. A tankönyv a marxizmus-leninizmus tudományos módszerének alkotó alkalmazása az újkori történet kezdeti szakaszára, igen jó bevezető a XVII –XVIII. század európai és világtörténetének tanulmányozásához. A tankönyv teljes mértékben alkalmas arra, hogy minden olvasójában kialakítsa az egyetemes történeti perspektívát, s hozzászoktassa ahhoz, hogy a legéletbevágóbb nemzeti kérdéseket is nemzetközi-világtörténeti távlatokba állítsa. Ezzel a tudomány síkján eredményesen harcol a szűklátókörű provincializmus, a nemzeti önzés és szűkkeblű elzárkózás maradi szemlélete ellen, amely ellen közéletünk síkján is folyik a harc. A könyv tehát sikerrel szolgálja jelenlegi legfontosabb tudományos és politikai feladatainkat, s mindenki, aki elolvassa, rendkívül instruktívnak találja, s fokozott érdeklődéssel várja a kitűnő szovjet egyetemes történeti sorozat soron következő köteteinek megjelenését.

BELLÉR BÉLA

Г. А. ОБОРИНА:

ПОЛОЖЕНИЕ И БОРЬБА РАБОЧЕГО КЛАССА ИТАЛИИ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

(Издательство Академии Наук СССР. Москва, 1953. Стр. 191)

OLASZORSZÁG MUNKÁSOSZTÁLYÁNAK HELYZETE ÉS HARCA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Oborina munkájának hézagpótló jelentősége van, mivel az első összefüggő és tudományos igényekkel megírt munka Olaszország 1945 utáni történetének egyik legfontosabb kérdéséről. Jelentőségét növeli, hogy ezideig az egyetlen történeti munka, mely I. V. Sztálinnak a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvényét megfogalmazó műve és a kapitalista országok kommunista pártjai számára a SZK(b)P XIX. Kongresszusán adott útmutatásai után s az itt kifejtett elméleti kérdések figyelembevételével íródott. Mint a szerző az előszóban érzékelteti — a munka fő célkitűzése : e fentebbi elméleti útmutatásoknak Olaszországra, az olasz imperializmus jelenlegi helyzetére és az olasz munkásmozgalomra való alkalmazása. Ugyanakkor – bár a munka jórészt a munkásmozgalom kérdéseit tárgyalja — a legfontosabb belső és az eseményekre leginkább ható gazdasági kérdésként az amerikai tőke Olaszországba való behatolását rajzolja meg különös pontossággal és részletességgel.

Mondanivalóit három részletben tárgyalja:

1. Az olasz fasizmus bukása és az amerikai imperializmus expanziója. Ebben a részletben az 1943 és 1948-as évek közötti periódus főbb eseményeit ismerteti. Gondolat-

menetét a következőkben lehet összefoglalni. Az olasz fasizmus a háborús események és az olasz nép ellenállása révén összeomlott. A német megszállók elleni sztrájk-, később fegyveres tömegmozgalom és felszabadító háború, s ennek alapján az Olasz Kommunista Párt megnövekedett szerepe a munkásosztálynak és az elnyomott osztályoknak a politikai életben betöltött szerepét megsokszorozta. E tényezők alapján az olasz demokratikus és népi erők előtt nyitva állott annak lehetősége, hogy a kiváltságos osztályok privilégiumait likvidálják. Az olasz uralkodó körök azonban — a Vatikán támogatásával — ezt a fenyegető veszélyt úgy hárították el, hogy az Egyesült Államok védelme alá helyezkedtek. Az ország demokratikus fejlődése, amely az 1943—47 közötti időszakban a kommunista párt és a haladó erők munkája nyomán megindult, most megállott. Olaszország évszázados problémái (főleg az agrárkérdés) megoldatlanok maradtak. Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok politikai szerepének növekedése Olaszország gazdasági életének amerikai ellenőrzését, irányítását és gúzsbakötését vonta maga után. E fejezet zárórészlete az amerikai monopoltőkének az olasz gazdasági életbe való behatolásával foglalkozik rendkívül érdekes, részletes és meggyőző adatok alapján.

2. A második fejezetben a dolgozó tömegek gazdasági helyzetét tárgyalja — három vonatkozásban. Elemzi *a)* a krónikus munkanélküliség alakulását, hátterét és mozgatóerőit ; *b)* a munkafeltételek állandó rosszabbodásának jelenségét ; *c)* az életszínvonal csökkenését. Mind az első, mind pedig az ebben a fejezetben szereplő kérdések illusztrálásánál a szerző főként az olasz hivatalos statisztika adatait használta fel és mutatja be. Ennek folytán — mint erre maga is felhívja a figyelmet — adatai sok esetben a valóságnál jobb helyzetet tükröznek. Adatainak meggyőző erejét azonban módszerével sikerült fokoznia.

3. Végül az olasz munkásosztálynak saját és az egész nép életérdekeiért, az ország újjászületéséért vívott harcát ismerteti. A középponti helyet ebben a részben az Olasz Kommunista Párt harcának tárgyalása foglalja el. Ki kell emelni, hogy az Olasz Általános Munkaszövetség (CGIL) helyzetéről és harcáról ebben a fejezetben szereplő részlet jelenleg az egyetlen összefoglaló és hozzáférhető írás az olasz szakszervezeti mozgalom második világháború utáni tevékenységéről. A fejezet zárórészletét képező rész, mely a munkásosztálynak a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a békéért vívott harcát tárgyalja, ugyancsak az egyetlen írás, amely csaknem napjainkig megismerteti velünk az olasz munkásosztály harcát. (1953-ig tárgyalja az eseményeket.)

Oborina munkája — bár nem törekedett teljességre — megismerteti az olvasóval a mai Olaszországot. A kötet elolvasása után igazoltnak látjuk a szerzőnek az előszóban tett megállapítását, amely szerint Olaszország ma is — miként az első világháború utáni időszakban — az imperializmus egyik leggyengébb láncszeme. A mai Olaszországban, a haladó és a reakciós erők harcában az olasz munkásosztály nagy erőkkel rendelkezik. A burzsoázia, gyenge gazdasági és politikai helyzete miatt ismét a fasizmus karjaiban akar menedéket keresni. Ha a burzsoázia ezt az utat választja — az olasz munkásosztály meg fogja védeni a demokráciát. Ezeknek a rendkívül jelentős kérdéseknek a megértéséhez nyújt Oborina könyve nélkülözhetetlen segítséget.

A kötet feltétlenül pozitív volta mellett is tartalmaz hiányosságot. Elsősorban arról kell szólni, hogy az olasz fasizmus összeomlását tárgyaló első fejezetben — bár nem a történelmi események tárgyalását tűzte ki főfeladatnak — túlságosan vázlatos képet ad s nem megy túl szovjet szerzők már korábban megírt munkáinak anyagán. Új anyag közlése — ellentétben a munka másik két fejezetével — e részben hiányzik.

Oborina könyvének kézbevétele önkénytelenül is felvet néhány gondolatot, melyek nem közvetlenül a művel kapcsolatosak. Mindenekelőtt arra gondolunk, hogy a kapitalista országok legújabbkori történetének, de különösen Olaszország történetének megismertetése könyvkiadásunkban rendkívül elhanyagolt terület. Még Olaszország 1945 utáni történetéről is alig 4—5 komolyabb munka jelent meg. Olaszországnak a két világháború közötti történetéről, amely pedig bizonyos fokig nélkülözhetetlen a Horthy-fasizmus történetének kutatásánál — a felszabadulás után egyetlen munka sem jelent meg magyar nyelven. Ezt a hiányosságot szovjet szerzők megjelent munkáinak magyar nyelvre fordításával és megjelentetésével pótolni lehetett volna. (Különösen Слободской : Итальянский фашизм и его крах. Москва, 1946. és Авербух : Италия в первой и второй мировых войнах. Москва, 1946. c. munkáira gondolunk.) Könyvkiadásunk tehát adós egy olyan korszak megismertetésével, mely — ha az olasz nép számára súlyos és sötét korszakot jelentett is — az olasz munkásmozgalom történetében dicső korszak volt, mivel ekkor jöttek létre azok a feltételek, melyek végül egy nép hősi felszabadító háborújához, Olaszországnak, jórészt a nép önerejéből való, felszabadításához vezettek. Sajnálatos, hogy olyan nagyjelentőségű munka, mint — a szovjet kiadást említve — »Az Olasz Kommunista Párt életének és harcának 30 éve« c.

(Тридцать лет жизни и борьбы Итальянской Коммунистической Партии. Москва, 1953) fontos történelmi feldolgozásokat és párttörténeti dokumentumokat tartalmazó kötet sem könyvkiadásunkban, sem sajtónkban nem talált visszhangra.[1] Mind Oborina könyve, mind pedig a fenntebb említett művek magyar nyelven való kiadása fontos állomás lenne az elkövetett mulasztások helyrehozatalában.

KIS ALADÁR

DANIEL' RAPANT:

SEDLIACKE POVSTANIE NA VÝCHODNOM SLOVENSKU ROKU 1831.

(Bratislava, Slovenska Akadémia Vied, 1953. X + 397; X + 528; 530 l.)

AZ 1831. ÉVI KELET-SZLOVÁKIAI PARASZTFELKELÉS

A szlovák és a magyar nép történetében oly nagy szerepet játszott 1831. évi parasztfelkelés forrásanyagának feltárásában és közrebocsátásában, valamint a kérdés mélyreható, igényes feldolgozása terén is ezideig Rapant professzor e hatalmas műve az első igazán figyelemreméltó alkotás. Művének két vaskos dokumentumkötete nagy részben magában foglalja a vonatkozó fontosabb forrásanyagokat, amelyeket a felkelés színterének megyei és városi levéltáraiban, valamint a budapesti Országos Levéltár központi kormányhatósági levéltáraiban talált. Ezekre támaszkodva minden eddigi kísérletnél szélesebb rekonstrukcióját tudta adni a felkelésnek, s megközelítő teljességgel tudta érzékeltetni a kérdés gazdag problematikáját — művének a dokumentumköteteket megelőző 300 oldalas tanulmányrészében.

A szerző által feltárt hatalmas forrásanyag azonban — beleértve azt is, amit a dokumentumok közt nem közölt, de a tanulmánykötetben felhasznált — korántsem meríti ki azokat a lehetőségeket, amelyek e téren kínálkoznak. A kuriai levéltár vonatkozó bűnügyi peranyagának figyelmen kívül hagyása, báró Perényi Zsigmond 1831. évi királyi biztosi iratai vaskos csomóinak s a különböző családi levéltárak anyagának mellőzése például feltétlenül hiba volt.

A forrásanyag feltárásának szűkkörűsége természetszerűleg kedvezőtlenül hat ki a feldolgozásra. Így az erdélyi gubernium és kancelláriа vonatkozó iratanyagának átnézése az erdélyi mozgalmakról lényegesen gazdagabb kép kialakítását tette volna lehetővé. A legjobban azonban az a mulasztás bosszulja meg magát, hogy a szerző a felkelés főszínterére vonatkozólag Zemplén megye levéltárából megelégedett néhány statáriális jegyzőkönyv felhasználásával. Pedig igen hasznos lett volna néhány évre visszamenően átlapozgatni az úrbéri ügyek iratait; megtekinteni a különkezelt »epekórság iratok«-at; a megyei közgyűlési és törvényszéki iratokat. Mindmáig érintetlenül hevertek ott két hatalmas kötegben az »1831-dik évben Varannón és vidékén rövid uton megitélt lázadókat tárgyazó irományok«, amelyek értéke messze felülmúlja azokat az összefoglaló jellegű dokumentumokat, amelyeket a szerző mind a közlés, mind a feldolgozáshoz való felhasználás szempontjából többnyire elégségesnek is tartott. Nem szükséges különösebben fejtegetni továbbá egy olyan forrásanyag értékét, mint a »Lázadók vagyonainak összeírása« iratcsomó, vagy arra utalni, hogy mennyire hasznos lett volna az egykorú megyei nemesi birtokösszeírások felhasználása. Az 1825—27-es országgyűlés által elrendelt országos összeírásnak a felkelés színterévé vált területekre vonatkozó adatai feldolgozásával pedig konkrét módon lehetett volna bemutatni azt a jobbágyi helyzetet, amely megfelelő körülmények közt szükségszerűen felkeléshez kellett, hogy vezessen. Ehelyett a szerző sematikusan ismerteti a magyarországi jobbágyviszonyok alakulását 1514-től; Mérei Gyula különböző vidékekről vett adatait idézve beszél a majorsági gazdálkodás kiterjesztéséről és annak a jobbágyság helyzetére való kihatásáról; de adós marad épp annak megvilágításával, hogy a felkelés színterévé vált területeken mikor, hol, milyen formák közt és mennyi földet vettek el a parasztoktól, hogyan növekedett a robotteher, az adóteher; milyen mértékben haladt előre ennek következtében a parasztság kisajátításának folyamata; volt-e lehetőség a felhalmozódó nincs-

[1] E dokumentumkötet az Olasz Kommunista Párt 30 éves jubileuma alkalmából megjelent »Trenta anni di vita e lutte del P. C. I.« (Róma 1952) c. kötet orosz nyelvű fordítása.

telen tömegek munkához juttatására stb. Az ezrével rendelkezésre álló vallomások és tanúvallomások anyagának — mint olyan »részletek«-nek — a bizonyosfokú lebecsülése, »amelyek az eset bírósági megítélése szempontjából fontosak ugyan, az egész történeti rekonstrukció számára azonban jelentéktelenek«, — sokkal szegényebbé teszi azt a képet, amelyet a felkelő parasztok elképzeléseiről, a felkelés céljával, kimenetelével kapcsolatos gondolataikról különben adni lehetne ; sőt homályban hagyja az olyan jobbágyfalvak egész sorát is, amelyek felkelésére a forrásoknak épp ez a csoportja vethetne fényt. A szerző tartalmilag nem elemzi kellőképpen a felkelők általa is közölt kiáltványait ; nem közli és nem is aknázza ki megfelelően azokat az általa is ismert egykorú hivatalos táblázatos kimutatásokat, amelyek a foglyul ejtett és elítélt, vagy a katonaság által agyonlőtt, illetve megsebesített, illetve a megtorlás elől elmenekült felkelők adatait, másfelől pedig a felkelés úri áldozatainak adatait tüntetik fel. Kísérletet sem tesz a felkelésben résztvett parasztok számának meghatározására. Nem látjuk nyomát annak, hogy a felkelés katonai elfojtása körülményeinek tisztázásához segítségül hívta volna a budapesti Hadtörténelmi Levéltár anyagát, hogy az udvar e felkeléssel kapcsolatos politikája közelebbi megismeréséhez megkísérelte volna megszerezni a bécsi állami levéltárból a vonatkozó államkonferenciai és kabineti iratokat ; a főleg titkosrendőri jelentéseket tartalmazó Takáts Sándor-féle bécsi másolatokat sem forgatta. A felkelés jelentőségének lemérésében ferde felfogásra jut, egyrészt mert figyelmen kívül hagyta a regnicolaris levéltárnak az 1832—36-os országgyűlés előkészítésére vonatkozó iratanyagát ; másrészt, mert kizárólag az országgyűlésen hozott úrbéri törvényeket, s nem az ott lefolyt — s a jegyzőkönyvekből megismerhető — politikai harcot elemezte. Nem terjeszkedett ki azokra a levéltári forrásokra, amelyekből a fiatal Kossuthnak a felkeléssel kapcsolatos szerepét megismerhetjük ; de nem szentelt figyelmet Széchenyi kiadott naplóinak, levelezésének és Stádiumának sem, amelyek pedig mindmegannyi cáfolatai a szerző azon állításának, hogy az uralkodó osztály könnyedén napirendre tért a lezajlott felkelés felett. Itt tesszük szóvá, hogy a szerző a jogos bírálat mellett lebecsüli és nem aknázza ki Balásházynak a felkelésről írt egykorú munkácskáját és nem figyel fel arra, hogy ugyanennek az adóról írt munkája milyen lehetőségeket nyújt épp a Zemplén megyei adózók állapotának közelebbi megismerésére. A szerző nem támaszkodik eléggé még a kiadott egykorú levelezések anyagára (pl. Kazinczy levelezésére) sem; nem fordított elég gondot a különböző szlovák és magyar folyóiratokban és újságokban megjelent cikkekre, közleményekre ; nem ismeri pl. Kolbay tanítónak a Szepes megyei, odorini felkelésről készített nagy forrásértékű egykorú feljegyzéseit, amelyeket a Sbornik Matice Slovenskej 1940. évfolyamában tett közzé Misianik.

A bár sajnálatosan leszűkítetten gyűjtött, de így is rendkívül gazdag dokumentumanyag kronológiai rendben foglal helyet a kötetekben. A kronológiát azonban helyenként meglehetősen megzavarja az, hogy nincsenek időrend szerint szétbontva az egyes iratok csatolmányként szereplő előzményei, anteactái. Az egyes dokumentumokon belül a tárgyhoz szorosan nem tartozó, vagy kevésbé jellemző és fontos részek kihagyásának módszeréhez bátrabban lehetett volna nyúlni ; viszont nagyobb gonddal kellett volna kerülni a hibás kiolvasásokat — főleg a személynevek és dátumok tekintetében. A mű használhatóságát nagymértékben előmozdíthatták volna a felkelés kiterjedésének, majd elfojtásának mozzanatait feltüntető térképvázlatok. Ezek hiánya még a Balaž és Markuš—Dubniczky-féle tanulmányok gyarló vázlataihoz képest is visszalépést jelent.

Maga a tanulmánykötet — az 1933—35-ben s jelentős részben Budapesten végzett anyaggyűjtés után — még 1938-ban elkészült. Koncepcióját az 1831-es parasztfelkelésben résztvett szegénynemesek szerepének nagyfokú idealizálása jellemzi. Míg a szegénynemeseket Rapant a köztársasági és demokratikus célkitűzésű harcok előfutárainak tekinti — a felkelő paraszttömegeket mélységesen lebecsüli. Minden eszközt felhasznál e szegénynemesek szerepének országos méretű és jelentőségű felnagyítására, s ezzel kapcsolatban a parasztság minden megmozdulása, harca, megnyilatkozása kompoziciójában úgy jelentkezik, mint Tasnády és társai egész országot átfogó köztársasági és demokratikus forradalmi összeesküvésének egy-egy eleve meghatározott láncszeme.

Csehszlovákia fasiszta megszállása megakadályozta a sajtókész mű kiadását. Míg a kézirat kiadatlanul hevert, a történelem haladt tovább ; a fasizmus megsemmisült ; népköztársaság lépett Csehszlovákiában a burzsoá köztársaság helyébe ; a felszabadult szlovák nép felfokozódott tudásszomjjal kezdett érdeklődni saját múltja iránt. Újra felvetődött az 1831. évi hatalmas parasztfelkelés feltáratlan problémája, s szükségesnek mutatkozott visszanyúlni a Rapant által feltárt és felhasznált forrásanyagokhoz. A Rapant-féle feldolgozás azonban — némi édeskeveset segítő módosítások után — 1953-ra is az maradt, ami 1938-ban volt : a polgári történetírás terméke.

Az 1831-es parasztfelkelés Rapant-féle ábrázolásában Tasnádyék a hősök; a vérét ontó parasztttömeg csupán »felbőszült csőcselék«, akikre nehezen hat a »megfontoltabbak« csendesítgetése, a »józanabb lakósok« közbelépése. Elmondja Rapant, hogy a parasztok félreértették »az urak emberbaráti tetteit«, mert »a szegények elfogultak voltak a gazdagokkal szemben«. A parasztfelkelőket következetesen mint rablókat, kegyetlen rablógyilkosokat ábrázolja; Michalevics császári tiszt népharag általi kivégzésére nem talál jobb szót, mint »tragédia«. A felkelést elfojtó katonaság viszont csak »véletlen szerencsétlenségből« lő agyon Smizsanban egy parasztleányt, s a magyarizsépi Pavuk részéről »bujtogatói elfogultság«, hogy a felkelést leverő katonaság részére épp azon paraszttársainak marháit jelöli ki, akik vonakodtak résztvenni a felkelésben.

Azok a módszerek, amelyekkel Rapant országos, mégpedig forradalmi demokratikus és köztársasági összeesküvéssé nagyította fel a Zemplén-megye nagymihályi járása délkeleti csücskében meglapuló négy falu öt lecsúszott szegénynemesének »maguk felépüléséről« folytatott tervezgetéseit — igen érdekesek. Mivel nem ismeri a Tasnádyak bűnperének a Zemplén megyei levéltárban porosodó aktáit, amelyek e tönk szélére jutott, de felkapaszkodni vágyó szegénynemesek csaló, hamisító, és gyilkossági kísérlettel is nem ok nélkül gyanusított bűnszövetkezetére utalnak, — »szabadgondolkodó és haladó« férfiaknak állítja be őket. Igaz, hogy a parasztfelkeléshez való csatlakozásuk még akkor is pozitive értékelhető, ha tudjuk, hogy a rájuk váró kemény ítélettől való szabadulás volt ezen elhatározásuk egyetlen indítéka; de ennek feltétele az, hogy csatlakozásuk erősítse, előbbre vigye a parasztfelkelés ügyét. Tasnádyékról ezt csak részben lehet elmondani, mert ugyanakkor a parasztfelkelés saját céljaikra való kihasználása meglehetősen károsan befolyásolta a felkelők céltudatosságát. Tasnádyék nem felszabadítani akarták a jobbágyot, hanem magukat akarták birtokba juttatni. Akkor pedig már a »forradalmi demokrata« Tasnády se hirdette volna Rapant által magasztalt »egyenlőségi program«-ját, hanem követelte volna a robotot. Ami pedig azt illeti, hogy »Tasnády egyenesen a köztársasághoz vezető fordulatra gondolt« — ez alaptalan állítás; — a parasztokat megnyerni akaró Tasnády egyszerűen magáévá tette a parasztfelkelők mindenütt hangoztatott jelszavát: »Nincs többé se szolgabíró, se viceispán, se király!« Ezen túl semmi köztársasági szellemet nem lehet Tasnádynál kimutatni.

Egyrészt az a tény, hogy a szegénynemesektől is támogatott parasztfelkelés láttán az udvar forradalmi összeesküvésre gyanakodott, másrészt az a tény, hogy az uralkodó osztály bírósága ilyenértelmű (később visszavont) vallomást tudott az egyik szegénynemestől kényszerrel kicsikarni, — jó támpontot adott Rapantnak a demokratikus és köztársasági összeesküvés hitelessége látszatának megalapozására. Felhasználta ehhez egy — általa Tasnádynak tulajdonított — kiáltványból a hangzatos »felsőmagyarországi egyesült parasztsági szövetség« aláírást, amely kiterjedt szervezetet sejtet; úgyszintén a vitkai levél hivatalos német fordítása aláírásában szereplő »Oberkomissär m. p.«-t, amelyet egykorú visszafordítója »magyar paraszt főbiztos«-nak oldott fel, aki egy több megyét átfogó szervezetnek állna élén. A nagymihályi járásnak az orvost augusztus 4-én elfogni tervező parasztjai körében felvetődött azon naív bíztatás, hogy országszerte el fogják fogni akkor az urakat, — elég volt Rapantnak arra, hogy az összeesküvést egyenesen országosnak jelentse ki. A szerző el akarja hitetni azt is, hogy azok a »nagyurak«, akiknek emlegetésével Tasnády szegénynemes társait igyekezett a csatlakozásra bátorítani, valóban benne voltak félig-meddig az összeesküvésben, hogy ezáltal elvegyék a parasztfelkelés nemes-ellenes élét, és kihasználják azt az ország demokratizálása érdekében!

Az országos felkelés elmaradását, illetve a felkelés Kelet-Szlovákiára korlátozódását a kolera kitörésével és a járványvédelmi elzáró intézkedésekkel indokolja, amelyek belenyúltak »a felkelés mély kezdeti szervezeti előkészületeibe«. Ezekután a felkelés Kelet-Szlovákiában való kitörését, terjedését úgy tárgyalja, mint amely időben és térben egyaránt Tasnádyék eredeti tervének megfelelően halad előre. Elmondja, hogy a tervek szerint is augusztus 2-án kellett kitörnie a felkelésnek Terebesen; 4-ről 5-re virradó éjjel a nagymihályi járásban; a sztropkói járásban pedig a következő napokban. Azt állítja, hogy tervszerű volt az, hogy a felkelésben Zemplén és Szepes megye vitt vezető szerepet; s hogy a felkelés területei »az egyes megyékben úgy vannak kiválasztva, hogy a felkelés kifejlődése után összefüggő egészbe egyesüljenek (Közép-Zemplén, Alsó-Sáros, Alsó-Szepes)«.

Ezt a csodálatos tervszerűségű konspirációt azonban — amely úgy hisszük, messze felülmúlja Rákóczi és Martinovics képességeit is, akikhez Tasnádyék szervezkedését Rapant hozzáméri — nem minden nehézség nélkül alakította ki a szerző. A Bodrogköznek a felkeléstől való ment maradásának magyarázatára ki kellett pl. fejtenie, hogy Tasnádyék »e többségében magyar járást nem vették be a felkelés egész tervébe«. Voltak azután szép számmal olyan megmozdulások, amelyek sehogy sem

igazodtak a Tasnády által állítólag megszabott terminushoz, és ilyenkor minden egyes esetben gondosan meg kellett a szerzőnek vizsgálnia, melyek voltak azok a tényezők, amelyek siettették vagy késleltették a felkelésnek »az előre meghatározott időben« való kirobbanását. A szalóki parasztok pl. »rosszúl értelmezték« a terminust, s ennek következtében nem 4-ről 5-re virradó éjjel, hanem 4-én reggel tört ki náluk a felkelés.

A forradalmi demokratikus és köztársasági összeesküvést mindenáron kimutatni akaró szerzőnek ezekután már csak egy utolsó akadályt kellett eltávolítania nagy gonddal épített konstrukciója útjából. Ez pedig a felkelés ügyében kiküldött udvari biztos, ifj. báró Eötvös Ignác többhavi helyszíni vizsgálatának eredménye volt. Az udvari biztosi vizsgálat ugyanis világosan és határozottan megállapította — a valóságnak megfelelően —, hogy ti. semmiféle ilyen természetű — még kevésbé Rapant által feltételezett méretű — összeesküvés nem volt; s az államfelforgatásnak mindössze veszélyét ismerte el arra az esetre, ha a katonaság a felkelést idejében el nem fojtotta volna. De a találékony szerző e dokumentum erejének hatálytalanítására is megtalálja a módot, azt állítva, hogy Eötvös egyrészt az agg uralkodóra való tekintettel tussolta el a forradalmi összeesküvés tényét, másrészt nemzetét, a nemességet mentesíteni akarta a demokratikus mozgalom ódiumától.

A fentebbiekben ismertetett mesterkélt koncepció sajnos sokban eltorzítja a mű egyébként több problémában, így a mérgezési hiedelem és a paraszti oroszvárás kérdésében lényegében helyesen, és sokszor kimondottan ötletesen és szellemesen kifejtett gondolatsorait. A felhasznált anyag gazdagsága, és különösen a számunkra eddig hozzáférhetetlen Szepes megyei forrásanyagok így is nélkülözhetetlenné teszik e munkát a kutató számára. Egyébként e mű a maga egészében figyelmeztetés is — az 1831. évi parasztfelkelés marxista feldolgozásának fontosságára.

TILKOVSZKY LORÁNT

JULIAN MARCHLEWSKI:

PISMA WYBRANE. I. TOM

(Warszawa, Książka i Wiedza, 1952. 682. l.)

VÁLOGATOTT ÍRÁSOK. I. k.

Julian Marchlewski egyike a lengyel és nemzetközi munkásmozgalom kimagasló egyéniségeinek. Élete és tevékenysége a munkásmozgalom hőskorával esik egybe. A XIX. század 80-as éveinek végén Lódzban, a lengyel textilmunkások forradalmi városában kezdte el harcát a munkásosztály szervezéséért, a forradalmi munkáspárt megteremtéséért. Marchlewski már fiatal korában megismerkedett a marxista elmélettel. Gyakorlati és elméleti tevékenységében egyaránt azt tartotta szem előtt, hogy a lengyel nép nemzeti és társadalmi felszabadulását egyedül a szocialista eszmék győzelme válthatja valóra.

A lengyel forradalmi proletariátus harca a XIX. század 90-es éveiben impozáns méreteket öltött. A lódzi, varsói, dąbrowa-völgyi munkásság forradalmi harcának eredményeként született meg a Lengyel Királyság Szociáldemokrata Pártja (később — a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokrata Pártja). Julian Marchlewski egyike volt a párt megteremtőinek. Nagy része volt abban, hogy a párt valóban forradalmi párttá alakult és távoltartotta magát a lengyel munkásmozgalomban ebben az időben egyre erősödő nacionalista, reformista irányzattól. Julian Marchlewski egyike volt a marxista irány képviselőinek a fejlődő lengyel munkásmozgalmon belül.

Julian Marchlewski tevékenysége túllépett a lengyel munkásmozgalom keretein. Egész életművére az az alapelv a jellemző, hogy »csak az szolgálhatja a lengyel nép érdekeit, aki a nemzetközi proletariátus érdekeit szolgálja«. A lengyel, orosz, német proletariátus összefogását hirdette, a proletár internacionalizmus győzelmét tűzte zászlajára. Ennek érdekében harcolt 1905-ben a lengyel forradalmi proletariátus élén a cári önkény ellen az orosz forradalommal szövetségben. De ez az alapelv vezette a Német Szociáldemokrata Pártban folytatott tevékenységében is. Következetesen harcolt a munkásmozgalom kisiklatására irányuló mindenfajta opportunizmus, reformizmus ellen. R. Luxemburggal, K. Liebknechttel, Fr. Mehringgel, Klara Zetkinnel együtt a Német Szociáldemokrata Párt baloldalához tartozott, majd egyik megalakítója lett a Spartakus Szövetségnek. Az első világháború idején szembehelyezkedett a II. Internacionálé pártjaiban uralkodó nacionalista, soviniszta irányzatokkal és támogatta Leninnek az imperialista háborúnak polgárháborúvá való átváltoztatására vonatkozó álláspontját.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom szabadította ki Julian Marchlewskit a havelbergi koncentrációs táborból. Kiszabadulása pillanatától kezdve minden erejét az Októberi Forradalom győzelmének szentelte. Közben állandó kapcsolatot tartott fenn a lengyel munkásmozgalommal. Helyesen ismerte fel az Októberi Forradalom győzelmében forrón szeretett hazája, népe felszabadulásának alapfeltételét.

Mint a Kommunisták Lengyelországi Pártjának egyik vezetője, a III. Internacionálé megalapítói közé tartozott. A Kommunista Internacionálén belül nemzetközi síkon harcolt a lenini elvek győzelméért. Egyike volt a Nemzetközi Vörös Segély kezdeményezőinek és megalapítóinak.

Julian Marchlewskiban a lengyel és nemzetközi proletariátus nagy forradalmi harcosát tiszteli. 1950-ben, halálának 25-ik évfordulóján, amikor a nagy forradalmár és hazafi hamvait hazahozták a szabad lengyel haza földjére, mondotta Bierut elvtárs: »Ez a nagy lengyel hazafi a nemzetközi proletár forradalmár megtestesítője. Julian Marchlewski az internacionalista hazafi megtestesítője, aki népe iránti szeretetét összekapcsolta az emberiség nagy élenjáró eszméivel, az új társadalomért, a népek közötti testvériségért, a tartós békéért folyó harc eszméivel, melyeket a nemzetközi proletariátus harca valósít meg.«

A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Osztály a lengyel munkásmozgalom nagyszerű örökségét ápolta, amikor elhatározta Julian Marchlewski »Válogatott Írásai«-nak a kiadását. A két kötet magában foglalja Marchlewski írói hagyatékának jelentős részét. Tudományos cikkeket, publicisztikai munkákat, népszerű-tudományos írások gyűjteményét tartalmazza. Az írások nagy része először jelenik meg lengyel nyelven.

A cikkek közlésénél a szerkesztők nem az időbeli sorrendet tartották szem előtt, hanem a cikkek tematikáját. Ilyen meggondolások alapján az első kötet Marchlewskinek azokat a munkáit tartalmazza, melyek a lengyelországi kapitalizmus kérdéseivel, a XVIII. század végétől egészen a XIX. század végéig, az imperializmusba való átmenet szakaszáig foglalkoznak. Julian Marchlewski »Válogatott Írásai«-nak első kötete a Párttörténeti Osztály alapos, rendszeres munkája eredményeképpen 1952 második felében látott napvilágot.

Az első kötetben foglalt munkák két csoportra oszthatók. Az első két tanulmány, »A fiziokratizmus a régi Lengyelországban« és »Napoleon és a lengyelek«, Lengyelország bukásának okaival, a lengyel történelem haladó hagyományaival foglalkozik. Ezekhez a cikkekhez sorolható még »A lengyel kérdés az 1848-as forradalomban« c. népszerű munka is. A munkák második nagy csoportja a kapitalizmus fejlődésével, a dolgozó tömegek helyzetével foglalkozik. Ezek: »A kapitalizmus fejlődésének szakaszai Lengyelországban«, »Társadalmi és gazdasági viszonyok a porosz fennhatóság alá tartozó lengyel területeken«, »Megjegyzések az agrárkérdésről a Lengyel Királyságban«, »A parasztság proletarizálódása«, »Vándormunkások a mezőgazdaságban«, »A falusi munkássággal és parasztsággal kapcsolatos feladataink«, »Utazás Galiciában«.

Ezek a cikkek természetesen sem jellegüknél, sem pedig értéküknél fogva nem egyformák. Különböző időben, különböző feltételek között jöttek létre. Egyeseket munkássága kezdetén írta, másokat a forradalom tüzében, megint másokat külföldön, elzárva a hazai forrásoktól, sok esetben csak burzsoá munkák felhasználására utalva. Ennek következtében egyes cikkek sok kívánnivalót hagynak maguk után. De a hibák, hiányosságok ellenére Machlewski irodalmi munkássága nagyban gazdagította a lengyel marxista irodalmat.

Julian Marchlewski irodalmi tevékenységét minden esetben alárendelte a munkásosztály forradalmi harca szervezésének. Arra törekedett, hogy feltárja az egyedüli helyes utat a lengyel nép nemzeti és társadalmi felszabadulásához. A lengyel történelem tanulságai alapján a lengyel munkásosztály harcát, öntudatosodását igyekezett elősegíteni. Cikkeiben leleplezi a lengyel uralkodó osztályok árulását, gyűlölettel fordul a kizsákmányolók, elnyomók ellen, ugyanakkor a dolgozó ember mélységes szeretete hatja át minden írását. 1913-ban megírt cikkében pl. (»Napoleon és a lengyelek«) a lengyel kispolgárság körében élő Napoleon-kultuszt zúzza össze. A cikkben hangsúlyozza, hogy hamis minden olyan illúzió, mely valamelyik imperialista hatalomtól várja Lengyelország nemzeti felszabadítását. A cikk olyan időben íródott, amikor a lengyel uralkodó osztály egyik csoportja az antant, a másik csoportja pedig a központi hatalmakkal való szövetséget hirdette. Tanulságként állítja a lengyel proletariátus elé, hogy az Oroszország és Németország forradalmi munkásmozgalmával való szövetség az egyedüli útja a lengyel nép nemzeti és társadalmi felszabadulásának.

Julian Marchlewski nagy forradalmár és nagy hazafi, ugyanakkor első volt a lengyel történetírásban, aki marxista módon dolgozta fel a lengyel történelem kérdéseit.

1896-ban a Zürichi Egyetemen beadott disszertációjában először próbálta a materialista dialektika módszerét alkalmazni. »A fiziokratizmus a régi Lengyelországban« c. első munkájában igen helyesen a XVIII. században Lengyelországban uralkodó társadalmi és gazdasági helyzetben keresi az új elvi áramlatok, gazdasági nézetek, a lengyel fiziokraták elveinek alapját.

A tanulmányban Marchlewski helyesen indul ki a társadalmi-gazdasági helyzetből, helyesen tárja fel a XVIII. századvégi Lengyelország osztályerőviszonyait, de végkövetkeztetéseiben hibás álláspontra jut. A lengyel reformmozgalom képviselőit elszakítja osztályalapjuktól, és ennek következtében képtelen teljes következetességgel bemutatni irányzatuk sajátos vonásait, korlátait. A hiányosságoknál tekintetbe kell vennünk, hogy a munka olyan időben íródott (1896), amikor a marxista elmélet még csak utat tört, és éles harcban állt a II. Internacionálén belül eluralkodó opportunizmussal, reformizmussal.

Julian Marchlewski írásai igen nagy segítséget nyújtanak a mai lengyel történetírás számára a kapitalizmus fejlődésének az egyes lengyel területeken való feltárásához. Igen világosan elemzi pl. Galicia kapitalista fejlődését. Galicia a fejlődésben igen lemaradt. Ez összefügg az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági és nemzetiségi politikájával. Tényekkel bizonyítja be, hogy a bécsi banktőke gátolta, mesterségesen tartotta vissza Galicia ipari fejlődését. Nem húnyja be a szemét Marchlewski a galiciai földbirtokosság nemzetellenes politikája előtt sem. A galiciai lengyel és ukrán néptömegek súlyos helyzetéért az osztrák kormánnyal paktáló uralkodó osztályt teszi felelőssé. Leleplezi és a maga valóságában mutatja meg a Galicia autonomiájával kapcsolatos felemás reformok lényegét, hamisságát. Marchlewskinek Galicia helyzetével foglalkozó cikkei segítséget nyújthatnak azoknak a történetíróknak is, akik a Monarchia történetét vizsgálják.

Marchlewski a lengyel kapitalizmus fejlődéséről írt cikkeiben minden esetben szembeállítja az uralkodó osztályok helyzetét, nemzetellenességét és a dolgozó tömegek hazafiságát. A »Társadalmi-gazdasági viszonyok a porosz fennhatóság alá tartozó lengyel területeken« c. cikkében Szilézia fejlődését elemezve mutatja meg, hogy míg az uralkodó osztály tagjai beolvadtak, elnémetesedtek, addig a dolgozó tömegek megtartották lengyelségüket. Az idegen elnyomás ellen küzdő lengyel dolgozó tömegek helyzetét, harcát vizsgálva ebben a cikkben szövegezte meg azt az álláspontját, hogy a nemzeti kérdés összefügg a proletariátus harcával. »A lengyel nemzet érdekei a dolgozó nép érdekei« írja Julian Marchlewski.

Julian Marchlewski írásai visszatükrözik nemcsak a nagy lengyel forradalmár fejlődését, de a lengyel forradalmi mozgalom fejlődését is a leninista elvek felé. A lengyel forradalmi mozgalomban uralkodó luxemburgista nézetektől eleinte nem volt ment Marchlewski sem. Első írásaiban, melyekben igen nagy helyet foglal el a parasztság helyzetének elemzése, helytelen álláspontot foglal el. De Dzierżyńskivel együtt az elsők között volt a lengyel munkásmozgalomban, aki felismerte a parasztkérdés fontosságát a forradalom szempontjából. Korábbi cikkeiben a parasztságot mint kispolgári, forradalom esetén reakciós tömeget ábrázolja. »A falusi munkássággal és parasztsággal kapcsolatos feladataink« c. cikkében azonban már a következőket írja: »a kérdés orosz elvtársaink számára különösen a forradalom szakaszában (1905—1906) vált égetővé, az agrárkérdés megoldása ma Oroszország legfontosabb kérdése«. Marchlewski közeledett a lenini álláspontho z, de csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a szovjet építés tapasztalatai győzték meg teljesen a lenini parasztpolitika helyességéről.

Ugyancsak téves szemszögből vizsgálta Julian Marchlewski eleinte a nemzeti kérdést is. Az elsők között volt, akik felismerték az orosz forradalom jelentőségét a lengyel nemzeti felszabadulás szempontjából, de nem értette meg a lenini nemzetiségi politika lényegét. Nem ismerte fel, hogy az imperialista viszonyok között is lehetséges nemzeti felszabadító harc, és ez a harc bizonyos körülmények között a proletariátus harcának szövetségese, pedig ennek a szövetségnek a feltételei megvoltak a XX. század eleji Lengyelországban. A lengyel munkásmozgalom vezetői azonban hibás nézeteikkel szűkítették a forradalmi harc frontját. Julian Marchlewski és Dzierżyński a Nagy Októberi Forradalom tapasztalatai, Lenin következetes harca eredményeképpen ismerték csak fel hibás nézeteiket.

Julian Marchlewski »Válogatott Írásai« igen nagy értéket jelentenek. Szinte egy fél évszázad írásait foglalják magukba, melyek Marchlewski forradalmi tevékenységét, a lengyel munkásmozgalom fejlődését tükrözik vissza. De nem szabad behunynunk szemünket az írások hiányosságai, hibái felett. Marchlewski hagyatékát helyes marxista kritikával kell olvasnunk. Ezt a feladatot igyekezett elősegíteni Stefan Jędrychonski, aki Marchlewski cikkeinek méltatásán túl elemzi a cikkek erényeit és hibáit, nagy segítséget nyújtva ezzel a lengyel olvasóknak, hogy Marchlewski írói hagyatékából valóban tanuljanak.

SZOKOLAY KATALIN

KRÓNIKA

A SZÁZADOK SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

A Századok szerkesztőbizottsága 1954. december 22-én ülést tartott, melyen megvitatta a közlésre javasolt tanulmányokat. Az egyik cikk kapcsán a szerkesztőbizottság foglalkozott a Hazafias Népfront történelmi előzményeinek kérdésével. A vita során számos hozzászólás hangzott el. Különösen jelentős volt Révai József levélben kifejtett álláspontja.

Révai elvtárs levelében helytelenítette azt a felfogást, hogy a magyar nép feilődésének »egyik legdöntőbb hajtóereje« eddig is a nemzeti összefogás volt. Majd így folytatta: »'Egyik legdöntőbb hajtóerő'? Mi volt a 'másik' vagy a 'többi' 'legdöntőbb hajtóerő'? Csak találgatni lehet: a 'másik' nyilván az osztályharc volt. Ha igen (és más következtetésre alig lehet jutni), akkor tiltakozni kell ez ellen a zavaros és helytelen formula ellen, amely a nemzeti összefogást az osztályharctól függetlenül és vele szembeállítva a magyar történelem 'egyik legdöntőbb hajtóerejévé' teszi meg. Ugyanilyen hibás a mi Hazafias Népfrontunkat kizárólag a magyar múlt nemzeti összefogásaiból származtatni, kihagyva a Hazafias Népfront előzményei és történelmi hagyományai sorából a magyar dolgozó osztályok hatalmas osztályharcait — Budai Nagy Antaltól és Dózsa Györgytől a modern magyar munkásosztály nagy tömegmegmozdulásáig — amelyek jellegüknél fogva nem szublimálhatók ugyan a »nemzeti összefogás« fogalma alá, de azért nem kevésbé előzményei és hagyományai a Hazafias Népfrontnak, mint a múlt magyar szabadságharcai, amelyeket — így, vagy amúgy — az akkori magyar uralkodó osztályok vagy rétegek vezettek. Furcsa, hogy épp a magyar történészeket kell ilyen elemi igazságokra figyelmeztetni! Nem mentség, hogy ilyen liberális hibákat a Hazafias Népfront történelmi hagyományaival kapcsolatban manapság nemcsak történészeink követnek el, hanem, sajnos, sajtónk is. A marxista történészeknek nem az a feladatuk, hogy a napi sajtó tudománytalan tévedéseit elfogadják, hanem az, hogy korrigálják őket.«

A szerkesztőbizottság ezek alapján a cikk alapos átdolgozását és átjavítását határozta el és ezt az útmutatást a történettudomány szempontjából irányadónak tekintette.

A továbbiakban a bizottság meghallgatta a szerkesztőség bejelentéseit a Századok tervének elkészítésére és más kérdésekre vonatkozólag és a bejelentéseket tudomásul vette

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT HÍREI

A Magyar Történelmi Társulat előadássorozatában 1955. január 28-án előadás hangzott el »Az 1905-ös oroszországi forradalom emlékezete« címmel. Az előadó, Niederhauser Emil docens, a Történettudományi Intézet munkatársa, a nagyszámú, történészekből, középiskolai tanárokból és egyetemi hallgatókból álló közönség előtt részletesen ismertette az 1905-ös forradalom történelmi jelentőségű eseményeit és rámutatott a forradalom nemzetközi hatására.

*

Január 26-án tartotta meg alakuló ülését a Magyar Történelmi Társulat legújabbkori magyar történelemmel foglalkozó tagjainak szekciója. Az alakuló ülésen több mint negyven történész vett részt. A megjelentek kiegészítették a szekció tagnévsorát, majd az 1917—1945-ig és az 1945-től napjainkig terjedő időszak történetének kutatóiból két munkacsoport alakítását határozták el. A szekció elnökének Réti Lászlót, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatóját, alelnökeinek és egyben a munkacsoportok elnökeinek Nemes Dezsőt, a Szikra Könyvkiadó

vezérigazgatóját és Mód Aladár egyetemi tanárt, a TTIT főtitkárát választották meg. A szekció titkárának Simon Pétert, az 1917—1945-ig terjedő időszak történetével foglalkozó munkacsoport titkárának Gábor Sándornét, a népi demokratikus korszakkal foglalkozó csoport titkárának Lackó Miklóst választották meg.

Ezután megtárgyalták a szekció 1955 első félévi munkatervét: február folyamán a szekció megvitatja a történettudomány második ötéves tervével kapcsolatos tervjavaslatot, március hónapban pedig megbeszéli a legújabbkori magyar történelem levéltári és forrásanyagának kérdéseit; részt kíván távolabbá venni a szekció a történész klubnak a szellemtörténeti irányzatról rendezendő vitáján. Május hónapban a két munkacsoport külön-külön tart megbeszélést korszakuk kutatási problémáiról.

A munkaterv vitája eredményeként elhatározták, hogy a szekció vezetősége a kutatók jobb együttműködésének biztosítása és az erők helyesebb elosztása érdekében kimutatást készít arról, hogy ki, milyen területen kíván kutatni. Ezt elküldi a szekció tagjainak s a második ötéves terv megvitatása kapcsán meg fognak állapodni a szükséges változtatásokban. A szekció vezetősége javaslatot dolgoz ki a rokonintézmények kutatóival, külföldi kutatókkal és az Írószövetséggel való kapcsolatok kiépítésére.

*

A Magyar Történelmi Társulat újkori szekciója 1954. december 3-án — a történettudomány második ötéves terve előkészítése során — I. Tóth Zoltán Kossuth-díjas egyetemi tanár, az Akadémia levelező tagja vezetésével vitát rendezett a magyar történet 1790—1849-ig terjedő szakasza kutatásának, feldolgozásának feladatairól. 19 felszólaló foglalkozott a korszak feltárásának általános feladataival. Többen közülük ismertették munkaterveiket. A csoport bizottságot kért fel az ülésen és az azt megelőző tankönyvvitán elhangzott indítványok, valamint a távolmaradottaktól írásban bekért vélemények alapján készítendő javaslat kimunkálására.

*

A Magyar Történelmi Társulat tanári tagozata 1954. december 20-án rendezte ezévi harmadik előadását: a történelemtanárok kívánságára ezúttal a nemzetiségi kérdés került tárgyalásra. Az előadást I. Tóth Zoltán tartotta »A nemzetiségi kérdés Magyarországon a dualizmus korában« címmel.

*

A Magyar Történelmi Társulat 1954 decemberétől konzultációs szolgálatot létesített pedagógusok számára. Az általános és középiskolai történelemtanárok bármely szakmai kérdésben — akár az iskolai történelemtanítással, akár egyéni munkájukkal vagy továbbképzésükkel kapcsolatban — levélben vagy telefonon kérhetnek felvilágosítást a Történelmi Társulattól. A feltett kérdésekre a kérdés szakértői írásban vagy személyes konzultáció formájában adják meg a választ.

*

A Magyar Történelmi Társulat vezetősége elhatározta, hogy helytörténetírásunk fellendítése érdekében vitát rendez a helytörténetírás problémáiról. A vita alapjául szolgáló referátumot a vezetőség felkérésére bizottság állította össze, melynek munkájában Szabó István és Varga Zoltán professzorok irányítása alatt Babics András, Eperjessi Kálmán, Hársfalvi Péter, Komjáthy Miklós, Kuk Györgyné, Maksai Ferenc, Mérei Gyula, Spira György, Szántó Imre, Tilkovszky Lóránt és Vörös Károly vettek részt. A bizottság munkájának eredményét Szántó Imre öntötte formába.

A referátumot 1954. december 18-án nagysikerű vándorgyűlés keretében vitatta meg Debrecenben a Történelmi Társulat. Az ülésen, melyet Ember Győző, az Országos Levéltár Kossuth-díjas főigazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja vezetett — 24 budapesti, vidéki és helybeli meghívott szólt hozzá a referátumhoz. A tartalmas hozzászólások során a helytörténeti kutatások elvi kérdéseinek megbeszélésen kívül számos gyakorlati kérdés is felmerült, A vita bővebb ismertetésére a Századok következő számában fogunk visszatérni.

*

A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportja előadássorozatában 1954. december 15-én Nagy József főiskolai tanársegéd tartott előadást »Heves megye felszabadítása« címmel. Nagy József előadásában — számos konkrét helyi adattal alátámasztva — bemutatta a felszabadulás előtti hónapok fasiszta kegyetlenkedéseit, ismertette a Vörös Hadsereg győzelmes előnyomulását, a megye felszabadításának menetét. Foglalkozott a megye felszabadulás utáni életének megindulásával, a Kommunista Párt, a Nemzeti Bizottságok, a szakszervezetek tevékenységével — az 1945-ös választásokig.

*

1954. december 15-én tartotta meg a Társulat Északmagyarországi Csoportja vezetőségének újraválasztását. Szántó Imre titkár beszámolójában ismertette a csoport eddigi munkáját. A csoport 1951. október 28-án alakult meg a következő fő célkitűzésekkel: a történelmi materializmus alkalmazásának elsajátítása, a szovjet történettudományból adódó tanulságok és eredmények segítségével a helyi haladó hagyományok feltárása s e munka eredményeinek népszerűsítése. A csoport havi ülésein országos témájú, változatos tárgyú s a helyi haladó hagyományokat ápoló előadások hangzottak el. 1952-ben a csoport előkészítette és megszervezte a Társulat vándorgyűlését Egerben. A 400 éves centenáriumra Soós Imre és Szántó Imre megírta az »Eger vár védelme« c. könyvet. A csoport munkaközösséget szervezett a közép- és általános iskolai tanárok továbbképzésére. Támogatta a TTIT történelmi szakosztályát. Nagy gondot fordítottak a helybeli kutatómunkára, a csoport tagjai számos — részben azóta megjelent — munkát készítettek el. A csoport megalakította a gyöngyösi és miskolci fiókcsoportokat. A titkári beszámoló foglalkozott a csoport munkájának hiányosságaival is.

Az új vezetőségbe a társulati csoport tagjai a következőket választották: elnök: Soós Imre, a megyei levéltár vezetője (Eger); alelnök: Benedekfalvi (Klein) Gáspár, a miskolci állami levéltár vezetője (Miskolc) és Radics Jolán, középiskolai tanár (Eger); titkár: Szántó Imre, főiskolai tanár (Eger). A vezetőség tagjai lettek továbbá: Nagy József, főiskolai tanársegéd (Eger); Szontagh Edit, középiskolai tanár (Eger); Kun András, főiskolai hallgató (Eger); Balogh György, főiskolai tanársegéd (Eger); Annási Ferenc, gyakorlóiskolai tanár (Eger). Az új vezetőség nevében Szántó Imre ismertette a csoport tervét.

*

A Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja 1954. november 28-án ülést tartott Pécsett, amelyen megvitatta a Századok 1953. évi, kibővített szerkesztőbizottsági ülésének anyagát: a magyar történettudomány helyzetét és feladatait.

A vitaindító referátum, Babics András munkája, bevezetőül ismertette a szerkesztőbizottsági ülés anyagát és részletezte az ott felmerült elvi problémákat. Majd rátért a vidéki történetkutatás és helytörténetírás aktuális kérdéseire. Több felszólalás hangzott el ebben a vonatkozásban, amelyek hozzájárultak a helytörténetírás tárgyának és módszerének tisztázásához. Az ülés résztvevői megbeszélték a helytörténetírás további fejlesztésének lehetőségeit, az eddigi jelentékeny eredményeket, az egyetemi történelemoktatás terén adódó kérdéseket, valamint a levéltári anyaggal és publikációval kapcsolatos problémákat. Részben a Társulat központjának kiküldöttei, részben a Csoport tagjai részletesen megvitatták a tudományos eredmények népszerűsítésével kapcsolatos feladatokat: ezen a területen a helyi csoport tagjainak még sok tennivalójuk van.

A vita, amelyen erős érdeklődés nyilvánult meg az elméleti kérdések iránt, elő fogja segíteni a Dunántúli Csoport munkája színvonalának emelését, további jó eredmények elérését.

*

A Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportjának történelemoktatással foglalkozó módszertani munkaközössége 1954. november 4-i ülésén a következőkben határozta meg a munkaközösség fő feladatait: a történelemtanítás módszertani kérdéseinek tudományos vizsgálata, a történettudomány új eredményeinek didaktikai szempontból való megbeszélése, a helytörténeti anyag beépítése az iskolai történelem tanításba.

1955. január 26-án a munkaközösség a Pedagógiai Tudományos Intézet tantervi tervezetét tárgyalta meg.

A február hó 16-án tartott megbeszélés tárgya »A helytörténeti anyag felhasználása a történettanításban« volt. A bevezető előadás foglalkozott a helytörténetírás általános problémáival és helyzetével a Történelmi Társulat debreceni vándorgyűlésének anyaga alapján, majd a helytörténeti anyag iskolai felhasználására végzett gyűjtések formáival és módszereivel, végül pedig az anyag pedagógiai felhasználásának módszereivel, mind a tanítási órán, mind a különböző órán- és iskolánkívüli foglalkozásokon.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK MUNKÁJÁBÓL

Pach Zsigmond Pál Kossuth-díjas egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Intézetének h. igazgatója kéthónapos moszkvai tanulmányútjáról visszatérve, január és február hó folyamán több beszámoló során ismertette a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében szerzett tapasztalatait. Az Intézet dolgozói részére tartott közös beszámoló után az egyes osztályok külön megbeszélésein számolt be az illető osztályok dolgozóit különösen érdeklő szovjet eredményekről és munkamódszerekről. Pach Zsigmond Pál szovjetunióbeli tanulmányútjáról a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Főbizottsága előtt tartott beszámolóját a Századok jelen száma közli.

*

Felszabadulásunk 10 éves évfordulója alkalmából a Történettudományi Intézet munkatársai dokumentumkötetet készítenek, amely a Szovjetunió hazánknak nyujtott segítségével foglalkozik. A kötet nemcsak a gazdasági, politikai és kulturális téren nyújtott segítséget dokumentálja, hanem olyan anyagot is közöl, amely a magyar kultúra, a magyar ipar termékeinek megbecsülését mutatja a Szovjetunióban.

*

A Történettudományi Intézetnek a Szovjetunió és a népi demokráciák történetével foglalkozó osztálya két tanulmánykötetet rendez sajtó alá. Az egyik kötet szovjet szerzők tanulmányait tartalmazza, a tanulmányok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni időszak történetére vonatkoznak. A másik tanulmánygyűjtemény a népi demokráciák történetének egyes jelentős fejezeteit világítja meg — az új, marxista történetírás legjelentékenyebb külföldi művelőinek tollából. Mindkét kötet munkálatai igen jelentősen előrehaladtak s a kötetek előreláthatólag az év második felében fognak napvilágot látni.

A Történettudományi Intézet Magyar Osztálya február és március folyamán — az Intézeten kívüli kutatók részvételével — számos vitát tartott. A feudális csoportban II. Rákóczi Ferenc most elkészült népszerű életrajzát vitatták meg. A népi demokratikus csoport a felszabadulás 10. évfordulójára készült tanulmánykötet egyes tanulmányait, népi demokratikus korszakunk történetének egyes kérdéseit vitatta meg.

*

A Történettudományi Intézet Egyetemes Osztálya könyvtáros ankétot hívott össze. Az ankéton megjelentek a legnagyobb budapesti könyvtárak és a tudományos intézmények könyvtárainak képviselői, valamint a Népművelési Minisztérium kiküldöttje. A résztvevők megvitatták a magyarországi egyetemes történeti könyvtári állomány felmérésének és az egyetemes történeti tárgyú külföldi könyvanyag beszerzése összehangolásának lehetőségét. Az ankéton felmerült problémákat és javaslatokat mind a fővárosi könyvtárak vezetői, mind az intézet egyetemes osztálya közvetítik felsőbb fórumaik felé.

*

A Történettudományi Intézet Egyetemes Osztályának keretében múlt év november hónapjában megalakult a Habsburg-monarchia történetével foglalkozó munkaközösség. A munkaközösség feladata a Habsburg-monarchia története olyan problémáinak kutatása, amelyek felderítése nélkül számos magyar történeti probléma is megoldhatatlan. A munkaközösség feldolgozásra váró problémái főleg dualizmuskoraiak és gazdaságtörténeti, politikai, valamint kulturtörténeti kérdésekre terjednek ki. A megindult munkálatok jelenleg a bibiliográfia készítés és az anyaggyűjtés állapotában vannak.

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET HÍREI

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet két munkatársa, Práger Miklós és Erényi Tibor, 1954 október—novemberében háromhetes tanulmányúton járt a Német Demokratikus Köztársaságban, mint a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet vendége. Utazásuk célja a berlini Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet tevékenységének tanulmányozása és a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó forrásanyaggyűjtés volt. Az MMI munkatársai behatóan tanulmányozták a berlini Intézet munkamódszereit. Felkutattak több, eddig nem ismert, a mult század nyolcvanas éveiben Magyarországon német nyelven meg-

jelent munkásmozgalmi lapot (Der Botschafter, Der Omnibus, Der Osten, Der Wanderer, Der Wegweiser, Der Zeitgeist, Die Gegenwart stb.).

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet ajándékként megkapta a berlini Intézettől a Neue Rheinische Zeitung és a Vorbote teljes anyagának fotókópiáját. Az MMI munkatársai három előadást tartottak és több elméleti és módszertani kérdésről folytattak megbeszélést a berlini Intézet tudományos munkatársaival.

*

Az Intézet 1955 februárjában adta ki negyedévenként megjelenő Értesítőjének első számát. Az Értesítő célja az, hogy a magyar és nemzetközi munkásmozgalom kutatásainak eredményeit, problémáit, híreit szélesebb tudományos körök előtt ismertesse. Az MMI Értesítője magyar rovatában cikkeket és előadásrészleteket közöl a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozólag, míg az SzKP története című, a népi demokratikus országokkal foglalkozó, valamint a kapitalista országok történetét ismertető rovataiban főként a testvérpártok tudományos folyóiratainból magyarra fordított aktuális tanulmányok és cikkek jelennek meg.

Az Archivum című rovatban az MMI archivumi osztálya a kutatók előtt is kevéssé vagy egyáltalán nem ismert dokumentumokat közöl.

A »Vita—Hírek« rovat ismerteti a Pártfőiskolán, a Munkásmozgalmi Intézetben stb. elhangzott elméleti viták anyagát és híreket közöl az Intézet és testvérpártjaink Intézeteinek tudományos életéből.

»Könyv és folyóirat szemlé«-ben az Értesítő tájékoztatja az olvasót a külföldi sajtóban megjelenő magyar vonatkozású cikkekről, a magyar munkásmozgalomra vonatkozó könyvek és tanulmányok külföldi visszhangjáról, az MMI Könyvtárának folyóirat repertoriumáról és a könyvtár új szerzeményeiről.

*

Az MDP Budapesti Bizottsága és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1955 január—május között nyolc előadásból álló, a magyar párttörténet egyes kérdéseivel foglalkozó előadássorozatot rendez. Ugyancsak 1955 januárjában és februárjában került sor négy, a népi demokratikus országok munkásmozgalma történetét ismertető előadás megtartására (Bulgária, Kína, Lengyelország, Románia). Az egyes előadások után a hallgatóság megtekintette a Magyar Munkásmozgalom Története Múzeumnak a megfelelő korszakot bemutató termeit, illetve a Népi Demokratikus Országok Munkásmozgalmának Történetét bemutató múzeumot.

HÍREK A LEVÉLTÁRAK TERÜLETÉRŐL

A Levéltárak Országos Központja a hagyományos novemberi levéltáros konferenciát ez évben a Közalkalmazottak Szakszervezetével együttesen rendezte meg 1954. november 19—20-án. A kétnapos konferencián a budapesti levéltárosok teljes számban, a vidékiek közül pedig elsősorban a levéltárvezetők vettek részt. Ember Győző Kossuth-díjas, az Akadémia levelező tagja, az Országos Levéltár vezetője ismertette egyhónapos lengyelországi tanulmányútjának tapasztalatait.

Ember Győző a lengyel levéltárügy, a levéltári munkák és munkamódszerek alapos megismerése céljából — az Állami Levéltárak Főigazgatóságán kívül — Varsóban és vidéken összesen 13 levéltárban, ill. kézirattárban tett látogatást. Tapasztalatcserét folytatott a lengyel vezető levéltárosokkal és történészekkel, valamint két szovjet levéltári szakemberrel is. A beszámoló hangsúlyozta, hogy a felszabadulás után a lengyel és magyar levéltári fejlődés sok hasonlóságot mutat. A lengyel levéltárügyben 1951 volt a fordulat éve. A magánlevéltárak túlnyomó részének államosítása következtében kialakult a lengyel állami levéltári fond. A levéltárak gyűjtőköre kitágult: igényt tartanak minden állami szerv iratanyagára. Ennek érdekében szakfelügyeletet gyakorolnak az állami szervek irattárai fölött s így idejekorán biztosítják a szocializmus építése korszakának forrásanyagát a történetírás számára. Ezzel párhuzamosan elhatározták a népi demokratikus korszak levéltárának felállítását. A lengyel levéltárosok jelenlegi főfeladatuknak a háborúban szétszóródott, kallódó anyag begyűjtésén, megmentésén kívül a rendezési munkát és az anyag leltározását tartják. A felszabadulás utáni iratanyag 98%-a rendezett, ami az irattárakkal való helyes együttműködésnek köszönhető; célul tűzték ki, hogy 1954 végére a régebbi anyag rendezettsége és leltározottsága is elérje legalább a 75%-ot. Az ehhez szükséges munkaerő rendelkezésre áll, a levéltári anyag mennyiségének és a levéltári dolgozók számának aránya igen kedvező. A 2 fővéltárat, a 17 vajdasági és 56 kerületi levéltárat a minisztertanácsnak alárendelt Főigazgatóság irányítja. Az állami

levéltári szervezet és a történettudományi szervek szoros kapcsolatot tartanak. A történettudomány és a levéltárak munkájának összhangját elsősorban a Főigazgatóság mellett működő, 21 tagból, főleg történész professzorokból és vezető levéltárosokból álló tanácsadó szerv biztosítja. Emellett a Főigazgatóság közvetlenül is kapcsolatban van az Akadémia társadalomtudományi osztályával és forráskiadványok tervét készítő albizottságával. Ezenkívül az Akadémia Történettudományi Intézetében legújabban levéltári osztály is alakult, amely levéltártudományi munkák tervének kidolgozásával foglalkozik.

*

Elkészült a Levéltárak Országos Központjának kiadásában megjelenő »Levéltári alapleltárak« c. sorozat 9. kötete, az Országos Levéltár filmtárának alapleltára, amely az 1953. június 30-ig filmrevett anyagról ad tájékoztatást. A fordulat éve óta rohamosan fejlődő filmtár a levéltári anyagnak lefényképezése útján való biztosítását, mentését, a kevésbé hozzáférhető anyag felderítését s legalább filmen való begyűjtését, továbbá a külföldi magyar vonatkozású forrásanyag filmjeinek megszerzését tekinti feladatának. Nagy szerepe van a levéltári dokumentációban is. Ennek megfelelően anyaga igen változatos. Megtalálhatók benne az Országos Levéltár és a vidéki levéltárak legfontosabb, eredetiben is meglevő iratainak filmjei, valamint olyan filmek, amelyeknek eredetije elpusztult, ezenkívül filmcsereakciók keretében vagy egyes kutatók kívánságára beszerzett kisebb-nagyobb sorozatok filmjei a bécsi, vatikáni, velencei, lengyelországi, csehszlovákiai és romániai levéltárak anyagából. Legteljesebb az 1526-ig terjedő magyarországi okleveles anyag filmrevétele. A levéltárban ismertetett anyag túlnyomórészt a XIII—XIX. századból származik, a XX. századi iratokról készült felvételek száma viszonylag kevés. A kutatók a filmeket leolvasógép segítségével használhatják, de sok esetben nagyítás (fotókópia) is rendelkezésükre áll. Az alapleltárat a filmtár vezetője, Ila Bálint készítette.

*

1954 végén — több évi szünet után — újból megjelent a magyar levéltárosok folyóirata, a Levéltári Közlemények. A 28 ív terjedelmű szám a folyóirat új feladataival, a magyar levéltárügy fejlődésével, néhány időszerű elméleti kérdéssel és a Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetésével foglalkozik. A Károlyi-kormányra vonatkozó forrásközlés mellett kisebb cikkek számolnak be a külföldi levéltárak munkájáról, valamint az utóbbi években megjelent magyar forráskiadványokról. A folyóirat részletes ismertetésére még visszatér a Századok.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK ÚJABB TERMÉKEI

1955. januárjában jelent meg a Szikra Könyvkiadónál Nemes Dezső: »Magyarország felszabadítása« c. munkája. A munka első része Magyarország helyzetével foglalkozik a második világháború idején és a felszabadulás előestéjén. A »Magyarország felszabadulásának első szakasza« c. részben a magyarországi hadműveletek kezdetét, a horthysta klikk »kiugrási« kísérletét, a Budapesti Hadműveletet, a kommunisták vezette munkásosztály és nép harcát a felszabadulásért és a partizánharcokat tárgyalja a szerző. A harmadik rész Magyarország demokratikus nemzeti újjászületésének, Budapest felszabadításának, az antifeudális agrárforradalomnak és Magyarország teljes felszabadításának történetével ismerteti meg az olvasót.

*

1954 novemberében jelent meg Eckhart Ferenc: »A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században« c. munkája. A monográfia a földesúri bíráskodás történetét elsősorban a legnagyobb uradalmak területén mutatja be. A szerző a XVI. századra vonatkozólag az úrbéri összeírásokban található s a jogszolgáltatásra vonatkozó anyagokat, a XVII. századra a perekről és ítéletekről készült jegyzőkönyveket használja fel: forrásanyagát túlnyomó részben a családi levéltárak szolgáltatják.

*

A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai között a közelmultban jelent meg az Acta Historica 1954. III. kötete, amely Incze Miklós: »A néptömegek helyzete Magyarországon az 1929—33. évi világ gazdasági válság idején«, Pach Zsigmond Pál: »A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi-szabadságharcban« és »A magyar történettudomány helyzetéről és feladatai-

ról« c. tartott vita beszámolóját tartalmazza, Haraszti Éva tollából. Ugyancsak megjelent a Studia Historica 1954. évi 11. száma, amely Nemes Dezső: »A vérengző ellenforradalom történetéhez 1919—1921« c. munkáját közli orosz nyelven, valamint a Studia Historica 1954. 12. száma, amely Andics Erzsébet: »Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején« c. tanulmányát francia nyelven bocsátja közre.

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Közleményeinek 1954. évi kötete is (V. kötet 1—4. szám), amely közli az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1954. évi Akadémiai Nagygyűlésének egész anyagát. A kötet — többek között — tartalmazza az elhangzott történeti előadásokat (Lederer Emma: »A korábbi középkorra vonatkozó magyar polgári történetírás bírálata«, Székely György: »A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben«, Incze Miklós: »A pénz- és hitelválság és a magyarországi finánctőke az 1929—1933. évi világgazdasági válság idején«) és a hozzászólásokat.

*

1955 februárjában jelent meg a Magyar Történelmi Társulat gondozásában a »Ráday Pál Iratai« c. forráskiadvány I. kötete, amelyet Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László rendeztek sajtó alá. A kötet Ráday Pálnak, II. Rákóczi Ferenc fejedelem kancelláriai directorának, diplomatájának és többszörös külföldi követének 1703—1706 közötti iratait közli. Ezek az iratok megvilágítják a szabadságharc történetét, elsősorban Rákóczi államépítő és külpolitikai tevékenységét. A munka a Ráday levéltár anyagán kívül az Országos Levéltár Rákóczi-szabadságharc levéltára, egyes családi levéltárak, a Károlyi család levéltára, fontosabb vidéki és néhány külföldi levéltár anyagának felhasználásával készült.

*

1955 januárjában jelent meg Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc c. munkája (Művelt Nép Könyvkiadó). A kiadvány első része ismerteti Erdély helyzetét a XVI—XVII. század fordulóján, majd a szabadságharc okait, menetét és eredményeit. A második részben a szerző a Bocskai szabadságharc legfontosabb egykorú forrásanyagát közli, szemelvényes válogatásban.

A SZOVJET TÖRTÉNETTUDOMÁNY HÍREI

1954 májusában A. M. Pankratova akadémikus és I. A. Hrenov szovjet történész-küldöttek látogatást tettek Lengyelországban. A küldöttség megtárgyalta a lengyel történészekkel közös munkák, valamint a párhuzamosan készülő, Lengyelország történetének szintézisét adó szovjet és lengyel munkák problémáit. A Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete már megjelentette a »Lengyelország története« c. munka első kötetét, a küldöttség látogatása alkalmából vitatták meg a második és harmadik kötet kéziratát. Ugyanakkor a szovjet küldöttség beszámolt arról, milyen eredménnyel vitatták meg a Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetében a lengyel történészek által megírandó lengyel történeti egyetemi tankönyv prospektusát. (Vopr. Iszt. 1954. 9. sz.)

*

A Szovjet Tudományos Akadémia átszervezett Orientalisztikai Intézete négy éves fennállása alatt tíz történeti és három közgazdasági tárgyú monográfiát publikált, nyelvészeti és irodalomtudományi műveket adott ki, valamint két állandó időszaki kiadványt publikált. Az Intézet munkatársai kollektív munkával dolgoznak »A keleti országok legújabbkori története« c. kiadványon, valamint Korea, a Fülöp-szigetek, Vietnam, Burma és Törökország legújabbkori történetéről szóló munkákat készítenek. Ezeken felül többkötetes kiadványokban készülnek megírni az Intézet munkatársai Kína, Japán, India és Irán történetét. Ezeken az összefoglaló munkákon kívül a keleti népek történetének egyes alapvető problémáit külön monográfiákban dolgozza fel az Intézet, így pl. sajtó alatt van »Az agrárkérdés a Keleten« c. gyűjteményes kötet. Az Intézet résztvesz a tíz kötetre tervezett nagy egyetemes történeti szintézis megírásában is, munkatársai elkészítették ennek első, az ősközösség és az ókori Kelet történetét tárgyaló kötetét. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történettudományi Osztályának titkársága több fogyatékosságot tárt fel az Intézet munkájában, különösen a tervek teljesítésében mutatkozó elmaradásra hívta fel az Intézet vezetőségének figyelmét. Az Intézet vezetősége megtette a megfelelő intézkedéseket

a hibák kijavítására. (Vopr. Iszt. 1954. 9. sz.)

*

A Kínai Népköztársaság kikiáltásának ötödik évfordulója alkalmával 1954. szeptember 27—28-án Moszkvában a Szovjetunió Tudományos Akadémiája társadalomtudományi osztályai együttes tudományos ülésszakot tartottak. A. A. Guber akadémiai levelezőtag »Kína és a Szovjetunió népeinek nagy barátsága« c. előadásában bemutatta a két ország népeinek kapcsolatát és rámutatott arra, hogy az oroszországi forradalmi mozgalom neves vezetői mennyire rokonszenveztek a kínai nép harcával. V. A. Maszlennyikov, a közgazdaságtudomány doktora, előadásában a Kínai Népköztársaság gazdasági szerkezetét taglalta, P. J. Orlovszkij akadémiai levelezőtag pedig a Kínai Népköztársaság alkotmányát ismertette beható részletességgel és rámutatott az ország államszervezetének néhány sajátosságára. Végül V. J. Avarin, a közgazdaságtudomány doktora »A Kínai Népköztársaság a szocializmus útján« c. előadásában mutatta meg, milyen hallatlan gyors ütemben fejlődik Kína. Szeptember 29-én és 30-án a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Orientalisztikai Intézetének Tudományos Tanácsa tartott ünnepi ülésszakot ugyancsak ebből az alkalomból. J. F. Kovaljov, a közgazdaságtudomány kandidátusa »A kínai nép történelmi jelentőségű nagy győzelme« címen tartott előadásában bemutatta a kínai forradalmi mozgalom fejlődését, rámutatott arra, hogy 1952-re alapjában véve lezárult a forradalom első, demokratikus szakasza és megkezdődött a szocialista átalakulás időszaka. G. V. Jefimov, a történettudományok kandidátusa »A Kínai Népköztársaság mint a béke és a népek biztonságának hatalmas tényezője« című előadásában vázolta Kína nemzetközi helyzetét és a kínai forradalom győzelmének jelentőségét napjaink történetében. Az ünnepi ülésszak második napján kisebb tanulmányok kerültek felolvasásra: D. J. Tyihonov »Az orosz tudósok hozzájárulása Kína tanulmányozásához és Oroszország és Kína népei barátságának fejlődése«, L. V. Szimonovszkaja: »Kína tanulmányozása a Szovjetunióban«, J. V. Bukanov: »Orosz-kínai kapcsolatok a XIX. század első felében«, V. P. Iljusecskin: »A kínai alkotmány és jelentősége«, G. V. Asztafjev: »A kínai munkásosztály az ország szocialista iparosításáért folytatott harcban«. Ezenkívül a kínai filológiával foglalkozó előadások is hangzottak el az ülésszakon. (Vopr. Iszt. 1954. 11. sz.)

*

A Német Demokratikus Köztársaság megalakulásának ötödik évfordulója alkalmából Moszkvában 1954. október 12—13-án a Szovjetunió Tudományos Akadémiája társadalomtudományi osztályai együttes tudományos ülésszakot tartottak A. I. Oparin akadémikus elnöklete alatt. A. Sz. Jeruszalimszkij, a történettudományok doktora »A Német Demokratikus Köztársaság és szerepe korunk történetében« címmel tartott előadást, amely feltárta a német történelem haladó hagyományait és rámutatott arra, milyen fontos szerepe van ma, az egységes, békeszerető és demokratikus Németországért folytatott harc idején a Német Demokratikus Köztársaság létének. V. P. Gyacsenko akadémiai levelezőtag a Német Demokratikus Köztársaság békés célokat szolgáló gazdaságának nagyarányú fejlődését tárta fel és rámutatott arra, milyen jelentős a Német Szocialista Egységpárt és az NDK kormánya által 1953 nyarán megindított új szakasz a német nép életszínvonalának emelése szempontjából. N. A. Figurovszkij, a vegyi tudományok doktora »Haladó hagyományok a német tudomány fejlődésében« c. előadásában elsősorban a német természettudományi kutatás történetéből vett példákkal mutatta be ezeket a hagyományokat és hangsúlyozta, milyen gyümölcsöző volt több mint kétszáz esztendőn keresztül a német és az orosz tudomány alkotó kapcsolata. Végül N. F. Belcsikov akadémiai levelezőtag »A Német Demokratikus Köztársaság irodalma a békéért és demokráciáért folytatott harcban« címmel tartott előadást. (Vopr. Iszt. 1954. 11. sz.)

*

1954 márciusa és júniusa között a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete megszervezte a készülő többkötetes »Egyetemes Történet« első négy kötetének megvitatását. A vitában összesen 76 történész vett részt a Szovjetunió valamennyi jelentős történettudományi intézményének képviseletében. Az első kötet az ősközösség és az ókori Kelet történetét öleli fel. A bírálók szerint a kötet nem világítja meg eléggé az ősközösségi formáció maradványainak szerepét a rabszolgatartó társadalomban, sem a rabszolgatartó tulajdon, különösen a földtulajdon keletkezésének kérdését. Vitákat váltott ki az öntöző berendezések szerepének a kérdése is. A II. kötet az ókor történetével foglalkozik, a hozzászólók szerint nagy érdeme, hogy nem korlátozódik Görögország és a római birodalom történetére. Erősen megbírálták a görög polis-

ról, a görög rabszolgatartó demokráciáról szóló részeket. Megállapították, hogy a kötetnek az az állítása, hogy Örményországban és más közel- és középkeleti országokban korábban jelentek meg a feudalizmus elemei, mint a római birodalomban, nem nyert bizonyítást. A III. kötet a középkor történetét tárgyalja a XV. század végéig, itt a bírálat lényege az volt, hogy nem eléggé világos a rabszolgatartó formációból a feudalizmusba való forradalmi átmenet jellegének bemutatása, hiányos a feudális földtulajdon jellegzetességeinek megmagyarázása is. A kötet nem mutatja meg eléggé a kievi Oroszország világtörténelmi jelentőségét. A IV. kötet a XVI. század és a XVII. század első felének történetével foglalkozik, itt ismét Oroszország történetének tárgyalásával kapcsolatban merültek fel a bíráló észrevételek. Sokat foglalkoztak a hozzászólók a keleti országok fejlődésével és az itteni központosított államok és a nyugateurópai abszolút monarchiák közti párhuzam kérdésével. (Vopr. Iszt. 1954. 12. sz.)

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete 1954-től kezdve új folyóiratot ad ki Dokladi i szoobscsenyija Insztyituta isztorii AN. SzSzSzR (A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének előadásai és közleményei) címen. Az új folyóirat közli a Történettudományi Intézet egyes osztályainak ülésein elhangzott referátumokat, azok vitáinak anyagát, valamint rövidebb közleményeket az Intézetben lezajlott vitákról, disszertációk megvédéséről és általában az Intézet belső életéről. A már megjelent első szám közli az 1953-ban megvédett doktori és kandidátusi disszertációk jegyzékét is.

*

A Kárpátukrán Állami Helytörténeti Múzeum »Kárpátukrajna a XIX. század végén, az imperializmus és az oroszországi burzsoá-demokratikus forradalmak korszakában« címen új osztályt nyitott meg, amelyben több mint négyszáz kiállított tárgy mutatja be a kárpátukrajnai dolgozók életét és harcát a társadalmi és nemzeti felszabadulásért. Az új osztály az 1917-es februári forradalommal kapcsolatban Kárpátukrajnában lezajlott eseményeket is bemutatja. (Vopr. Iszt. 1954. 10. sz.)

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Kiadója megjelentette a »Moszkva története« c. munka harmadik kötetét. Ez a XIX. század elejétől 1856-ig tárgyalja a város történetét és különösen részletesen jellemzi Moszkva szerepét Napoleon oroszországi hadjárata idején és a dekabrista mozgalom fejlődésében. (Vopr. Iszt. 1954. 9. sz.)

*

A Bjelorussz SzSzK Tudományos Akadémiájának kiadója megjelentette »A Bjelorussz SzSzK Története« első kötetét, amely a legrégibb időktől az 1917 februári forradalomig tárgyalja a bjelorussz nép történetét. A munkában az Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársain kívül a bjelorussz állami egyetem tanárai is résztvettek. (Vopr. Iszt. 1954. 9. sz.)

*

Az első orosz forradalom közelgő ötvenedik évfordulója alkalmából a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete megkezdte egy dokumentum-sorozat kiadását; az első kötete, »Az 1905—1907-es oroszországi forradalom kezdete« címmel már sajtó alatt van. (Vopr. Iszt. 1954. 11. sz.)

*

A Levéltári Főigazgatóság és a Szovjetunió Központi Állami Történeti Levéltára sajtó alá rendezte a dekabristák felkelésére vonatkozó dokumentum-anyag tizenegyedik kötetét. A kötet számos eddig kiadatlan levéltári anyagot tartalmaz. (Vopr. Iszt. 1954. 10. sz.)

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája kiadóvállalata megjelentette A. I. Herzen műveinek I. kötetét, amely 1829—1841 közt írt műveit tartalmazza.

РЕЗЮМЕ

Эрик Молнар:

ДЕСЯТИЛЕТНАЯ РАБОТА ВЕНГЕРСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ

Происшедшее десять лет тому назад освобождение страны от фашистов было решающим поворотом и для венгерской историографии. Тогда создалась возможность для марксистско-ленинского научного направления в постепенной борьбе одержать победу над сплетенным феодальными остатками идеологическим орудием империалистической буржуазии, над идейно-историческим направлением (»Geistesgeschichte«), принимающим — особенно к концу контрреволюционного периода — все больше фашистскую окраску.

После освобождения страны эта фашистская окраска была сменена направлением, служащим интересам американско-английского империализма, которое под маской и прикрытием буржуазного объективизма популяризовало среди малых народов Средней и Восточной Европы идею конфедерации, стоящей под американско-английским покровительством и направленной против Советского Союза. Представители этого направления держали в своих руках единственный исторический исследовательский институт страны (Институт имени Телеки) и два венгерских журнала по историографии »Századok« (»Века«) и »Revue d'Histoire Comparée«.

В период времени от 1945 г. до 1948 г. буржуазия настойчиво также и в области историографии защищала свои позиции против все пробивающегося вперед исторического материализма.

Год поворота создал коренное изменение и в области историографии. Марксистско-ленинское направление, доказав в ходе борьбы с представителями буржуазии, что в наши дни научная историография возможна лишь с точки зрения рабочего класса, приняло на себя руководство работой по исторической науке. Таким образом создалась возможность приступить к возобновлению венгерской историографии, согласовать ее с социальным и политическим развитием страны.

Вслед за совершившимся поворотом наша партия и наше государство создавали один за другим новые исторические учреждения, новые организационные рамки для научной работы. В конце 1948 года начал свою деятельность Институт венгерского рабочего движения, а в начале 1949 года реорганизовалось Венгерское историческое общество, — общественная организация венгерских историков, — образовались многочисленные отделения его в провинции. Венгерское историческое общество развивает публистическую деятельность большого масштаба. Осенью 1949 года реорганизовался Институт истории, который впоследствии под руководством Академии Наук Венгрии стал центром исторических исследований в нашей стране.

Постоянная поддержка партии и государства обеспечивала быстрое развитие венгерской историографии, ставшей на новые основы. Венгерская партия трудящихся, как это установлено в уставе партии, »стойко охраняет революционные традиции венгерского рабочего класса, является продолжителем доблестной борьбы за свободу венгерского народа, наследником и носителем передовых идей венгерской истории«, и она оказала нашей исторической науке полную поддержку в исполнении возложенных на нее задач по раскрытию передовых традиций прошлого, по патриотическому воспитанию венгерского народа. Венгерское народно-демократическое государство обеспечивает материальные условия для развития исторической науки. Предоставленные государством многочисленным исследователям возможности для систематической научной работы, тщательная редакционная проверка и издание исторических трудов, моральное и мате-

риальное признание выдающихся работ, образование молодых научных кадров, учреждение аспирантуры) – все это свидетельствует о далеко идущей заботе.

С точки зрения развития нашей исторической науки весьма большое значение имеет ликвидация неорганизованности научной работы и осуществление научного планирования. Первым шагом в этом направлении был первый пятилетний план исторической науки, проведенный в жизнь в 1950 году.

Неоценимое значение имеет помощь, которую оказал нашей исторической науке Советский Союз. Указания КПСС и труды товарища Сталина открыли исторической науке не только общие перспективы, но и выяснили многочисленные конкретные вопросы. Развитием научных связей сделалось возможным использовать тридцатилетний опыт советской исторической науки. Чрезвычайно важное значение с точки зрения возрождения венгерской исторической науки имели предоставленные в наше распоряжение советские книги, журналы, материалы прений по отдельным вопросам, а также и посещения нашей страны советскими профессорами.

Несмотря на то, что возрожденная венгерская историография с самого начала могла опираться на предшествующие марксистские обработки, то все же ее задача была огромной. Опираясь на прочные основы исторического материализма, следует заново написать историю венгерского народа в духе социализма, демократии, мира и дружбы между народами и освободить ее от духа феодализма, империализма и национализма.

Новая венгерская историография должна создать, вместо истории привилегированных классов, историю венгерского народа. Она должна отдать заслуженное удовлетворение нашим лучшим передовым традициям, которые старая историография замалчивала или же извращала, в первую очередь уделять славную память рабочему движению и Венгерской советской республике 1919 года, — и все это в неразрывной связи с историей соседних народов. Центром тяжести нашей новой историографии должна быть новая и новейшая история, так как исследования в этом направлении оказывают наибольшую помощь нашей современной борьбе.

Путем глубокого и основного анализа марксизма-ленинизма новая историография должна вести непрерывную борьбу с ненаучными взглядами старой историографии т. е. с пережитками ее.

Осуществлением этих целей достижимо не только правдоподобное изображение венгерского прошлого, но и можно в значительной степени содействовать подготовке будущего, укреплению социалистического патриотизма нашего народа, укреплению чувства солидарности с трудящимися всего мира.

Первый пятилетний план исторической науки поставил себе целью исследование самой пренебреженной области нашей историографии — исследование рабочих и крестьянских движений. Однако, центральное место плана вскоре занял выпуск университетских учебников. Готовились многочисленные самостоятельные монографии, так например, работы посвященные нашим отечественным войнам, положению наших крестьян, нашим крестьянским движениям, образованию раннего капитализма и развитию венгерской промышленности.

Начались в большом масштабе источниковедческие работы по раскрытию истории освободительной войны под руководством Ракоци, венгерских якобинцев, революции и освободительной войны 1848 – 49 гг. невенгерских народностей, живущих на территории Венгрии, и связей с соседними народами.

Учреждением Института венгерского рабочего движения началась работа по раскрытию истории венгерского рабочего движения. Наряду со сборниками документов были опубликованы биографии Лео Франкеля, Имре Шаллаи и Шандора Фюрста. Далее были опубликованы многочисленные статьи, этюды и четыре доклада по истории венгерской партии. Много трудов посвящены отдельным проблемам контрреволюции.

В области обобщающих научных трудов наряду с книгами Эрика Мольнар и Аладара Мод, а также и с кратким обзором под заглавием »История венгерского народа«, мы можем с гордостью упомянуть выпуск первых четырех полутомов университетских учебников.

В области исторической библиографии достигнуты также значительные результаты.

В целях широкого распространения результатов исследований публикуется в совместном издании Исторического общества и издательства »Művelt Nép« (»Образованный народ«) популярная историческая серия.

На конкурсах, устраиваемых из года в год Историческим обществом, участвуют многочисленные молодые историографы.

Состоявшийся 6 - 13 июня 1953 года Конгесс историков вызвал обширный интерес. На конгрессе участвовали также представители дружеских стран. Среди многозначи-

Тельных резолюций выдвигаются те, которые относятся к сотрудничеству, к взаимной помощи и к изданию четырех сборников, создаваемых совместной работой. В резолюции Конгресса точно намечены также области научного сотрудничества. Значительно развившиеся после Конгресса историков связи с соседними странами проявляются во все усиливающемся обмене книгами и в обмене фотокопий материала источников. Возросло число дружеских посещений, которые оказывают значительную помощь в разрешении совместных проблем. В заключение следует упомянуть о начале взаимной дружеской критики издаваемых в отдельных государствах народной демократии университетских учебников.

Единство фронта историков проявлялось в происходивших летом и осенью 1954 года публичных прениях в связи с изданием университетских учебников. В этих прениях принимали участие также самые выдающиеся представители старых историков. Несмотря на первоначальные недостатки, изданные учебники имеют большое значение. »Впервые мы имеем в распоряжении — сказал академик Имре Ревес — научно обоснованный венгерский учебник по истории, который одновременно со своими подробными изложениями способен также возместить общирные синтезы буржуазной историографии.«

В возобновленной историографии уже заняли свое должное место описания венгерских отечественных войн, рабочих и крестьянских движений и Венгерской советской республики 1919 года. Однако, имеется еще много пробелов. Не написана еше история развития производственных сил, наши историки мало посвятились вопросам по истории национальностей, по образованию многонациональной Венгрии, мало занимались развертыванием нашей национальной культуры. Мы обратили мало внимания на военную историю, на краеведение, и до сего времени серьезным недостатком нашей историографии является пренебрежение историей нашей нароной демократии. Наконец, почти что ничего не опубликовано в области истории историографии, в области критического пересмотра различных направлений в буржуазной историографи .

Самой важной из непосредственно предстоящих задач является окончание работ по изданию университетских учебников и по составлению сборника, посвященного по случаю десятилетней годовщины освобождения страны от фашистов отдельным вопросам нашей народной демократи .

До конца 1955 года необходимо разработать второй пятилетний план, который должен исходить из намеченных будапештским конгрессом историков задач и из вопросов, выдвинутых на состоявшихся с тех пор международных конференциях историков.

Необходимо устранить проявляющиеся в венгерской историографии недостатки, которые в конечном итоге обусловливаются недостаточным знанием диалектического и исторического материализма и часто проявляющимся незнакомством со всеобщими историческими взаимосвязями.

Вследствие теоретической неуверенности наши историки не анализируют действующие в событиях закономерности, а в отдельных случаях пытаются »возместить« методичный анализ фактического материала цитатами из работ классиков.

Отсутствие международной перспективы в силу необходимости влечет за собой провинциализм, ведь несомненно, что только глубокое знание международного развития, особенно истории дружеских народов, может служить основой для оценки нашей собственной истории.

В области историографии необходимо дальше развивать главный рычаг развития всех наук — творческие прения, и их результаты следует опубликовать в широком кругу. Следует разрешить возникшие в отдельные эпохи, еще не выясненные принципиальные вопросы. Необходимо выдвинуть на первый план культивирование истории нашей народной демократии, что окажет нашему народу непосредственную помощь в строении социализма.

Разрешение этих задач возможно лишь повышением эрудиции наших историков, как в области специальных знаний, так и в области марксистско-ленинской теории и всеобщей истории.

В последующий период это требование является основой дальнейшего развития. Только таким образом историческая наука будет в состоянии выполнить возложенную на нее задачу в развитии самосознания и поднятии культурного уровня нашего народа.

Эндре Арато

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ВЕНГЕРСКОГО ДВОРЯНСТВА И АВСТРИЙСКОГО ДВОРА В ПЕРИОД ДО ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ

В 30-х годах XIX столетия, в период укрепления национальных движений, заметно изменение как венгерской, так и австрийской национальной политики. Ранние нетерпеливые стремления к венгризации сменили скорее терпеливые и упорные методы, которые, естественно, не означали отказа от угнетательской политики венгризации; австрийский же двор надел новую маску, стараясь приручить к себе, но одновременно угнетая невенгерские народы Венгрии. Такое изменение политики сделало необходимым экономическое и общественное развитие национальностей, протекавшее, при ряде значительных своеобразностей, параллельно с развитием венгерской нации. Развертывание капиталистических отношений продвинуло вперед и национальные движения.

Стремящееся к образованию венгерского буржуазного государства среднее дворянство считало многонациональную Венгрию своим национальным рынком и все силы страны хотело мобилизовать на борьбу против австрийского гнета. Это являлось основой национальной политики дворянства, исходящей из принципа »нация — это государство«, то-есть: в государственные рамки венгерской нации входят и национальности, стремления которых не могут противоречить интересам венгерского государства. Этой идеологической установкой среднее дворянство хотело, с одной стороны, оправдать свои стремления, направленные на венгризацию невенгерских народов, с другой стороны, даже и самые скромные требования национальных движений считало покушением на целость венгерского государства.

Укрепляющиеся движения национальностей по праву беспокоили венгерское среднее дворянство, упорно борющееся с австрийской реакцией. Его опасения усиливала хорошо испытанная политика »divide et impera« венского двора, старавшегося восстановить венгров и национальности друг против друга. Эта политика в 40-х годах усилилась, для продолжения ее предоставила тысячу возможностей угнетательская национальная политика венгерского среднего дворянства. Главнейшей опасностью современники считали славянские национальные движения, боясь объединения славян и царской России. Несмотря на эту большей частью необоснованную боязнь, руководители венгерской оппозиции все же не дошли до опознания правильной национальной политики и подчеркивали, что, если угнетенным национальностям будут предоставлены гражданские свободы — без национальной свободы —, то будет разрешен и национальный вопрос. Они признавали более или менее законными только требования хорватов, пользующихся феодальными привилегиями, но сделанные им уступки не удовлетворили хорватское национальное движение, поддерживающее австрийский абсолютизм. В вопросе национальной политики среднедворянской оппозиции по существу одинаковую позицию занимали и Кошут, и Вешшеленьи, и Деак и остальные руководители. Эта политика резко выступала против все более укрепляющихся между славянскими народами культурных связей; и в беспрерывно углубляющейся симпатии славянских народов Венгрии к прогрессивной русской культуре они, естественно, необоснованно, видели опасность панславизма.

Национальности ответили на этот национализм подобным национализмом, а на клевету, которой забрасывали их нации — особенно в газетной полемике —, ответили подобной клеветой на венгерскую нацию.

Венгерское среднее дворянство правильно поступило, добившись от государственного собрания 1844 года объявления венгерского языка официальным языком, но совершило серьезную ошибку, не разрешив применения национальных языков в национальных комитатах даже в области народного образования. С помощью такой политики старались через школу продолжать постепенную венгризацию национальностей. Одновременно упорную венгризацию проводила евангелическая церковь, прежде всего в рядах словаков.

От национальной политики оппозиции, главным образом, что касается ее метода, отличалась национальная политика Сеченьи, который изложил свою точку зрения в известном выступлении на заседании Академии Наук в 1842 году. Хотя в главном вопросе — венгризация и угнетение национальностей — он был солидарен с оппозицией, все же он осуждал насильственную венгризацию и недооценку национальностей. В его установке перемешивались положительные и отрицательные черты, по видимости проявляющееся в его национальной политике положительное содержание было связано со стремлением, направленным на сохранение феодализма.

Следует резко отделять национальную политику Сеченьи от национальной политики придворных аристократов, которые по видимости осуждали политику венгризации национальностей с целью привлечь национальные движения на сторону их борьбы против венгерской оппозиции. Они выступали против самой положительной черты содержания политики венгерского среднего дворянства и Сеченьи, против обеспечения гражданских прав национальностей. Эта политика почти не отличалась от политики »divide et impera« австрийского правительства.

В 40-х годах произошел поворот и в применении политики »divide et impera« австрийского правительства. Новые методы разработал в 1843 году Меттерних, который опознал, что славянские национальные движения — прогрессивные движения и содержание их по существу тождественно с содержанием венгерского движения, и поэтому они являются такой же опасностью для империи. Итак, Меттерних считал уже опасным применение старой политики и вместо нее предлагал метод уравновешивания, »следить за стрелкой весов«, то-есть более осторожную поддержку слабых движений. Подобного взгляда придерживался и наместник короля Йожеф. Последствием этого поворота было выступление против иллирийской организации и против словацких движений.

Мы видели четыре различные формы национальной политики венгерских правящих классов и правительства. Нет сомнения в том, что несмотря на серьезные недостатки, прогресс представляла оппозиция среднего дворянства.

Жужа Клейн

БОРЬБА НАСЕЛЕНИЯ ТРАНСДАНУБИИ ПРОТИВ ПРИХОДА КОНТРРЕВОЛЮЦИИ К ВЛАСТИ (АВГУСТ-ДЕКАБРЬ 1919 Г.)

Автор очерка возражает против утверждения контрреволюционной историографии и пропаганды, согласно которому большинство венгерского народа желало и ждало падения Венгерской советской республики и прихода к власти контрреволюции. Приведенные автором данные свидетельствуют о том, что значительная часть трудящегося народа Венгрии пыталась защитить советскую власть, воспрепятствовать продвижению контрреволюции вперед после августа 1919 года, когда советское правительство уже отказалось от власти.

В движении сопротивления контрреволюции, развернувшемся в Трансданубии, принимала участие прежде всего часть промышленного рабочего класса, шахтеров и крестьянской бедноты. Расширению их масс препятствовали недостатки, коренившиеся еще в периоде Венгерской советской республики. Так, главным образом, то, что сопротивляющиеся контрреволюции рабочие и крестьянская беднота не имели революционного руководства, не было коммунистической партии, которая объединила бы и руководила бы их борьбой.

В августе месяце, когда хортистская белая армия оккупировала Трансданубию, в обосновании контрреволюции решающее значение имели организация администрации и разоружение народа. Направленные на это мероприятия контрреволюции встретили, однако, сопротивление со стороны масс. Как рабочие, так и крестьяне имели еще в своих руках оружие и направили его против старых господ, требующих восстановления их власти.

Такого рода борьба шла во всех комитатах Трансданубии. Более значительными в борьбе за власть советов рабочих депутатов являлись столкновения в Табе (комитат Шомодь) и в Тапольце (комитат Веспрем). В очень многих местах борьбу ослабили, демобилизовали оппортунистические руководители местных социал-демократов. И все же, благодаря сопротивлению, советы рабочих депутатов оставались у власти до 10 - 15 августа.

Контрреволюции лишь ценой борьбы удалось разоружить народ, ибо большая часть рабочих и крестьян не сложила оружие. В Секешфехерваре (комитат Фейер) и в Шопроне произошло несколько вооруженных столкновений между красногвардейцами и красноармейцами, с одной стороны, и контрреволюционерами, с другой стороны. И после ожесточенных столкновений в Баконьских лесах еще в течение недель скрывались вооруженные красноармейцы.

Белый террор, обрушившийся на трудящийся народ страны, уничтожил большую часть местных руководителей рабочих. Офицерские отряды, с согласия правительств иностранных империалистов, совершали ужасные злодеяния. Белый террор свирепп-

ствовал особенно в комитатах Тольна, Шомодь, Фейер и Веспрем. Оккупационные войска румынской буржуазии также принимали все меры в целях уничтожения революционного духа.

Однако ужасные испытания не сломали силу народа, который, хотя и без оружия в руках, продолжал борьбу против контрреволюции.

В сентябре месяце во всех шахтах Трансданубии была приостановлена работа: горняки объявили забастовку, чтобы воспрепятствовать значительному снижению заработной платы, чтобы добиться освобождения арестованных коммунистов.

Контрреволюция запланировала укомплектование и укрепление своей армии. Но это стремление также натолкнулось на очень сильное сопротивление. Начиная с сентября, призванные на военную службу массами отказывались поступить на военную службу, давать присягу, пели Интернационал и приветствовали Венгерскую советскую республику.

Сопротивление и борьба, несмотря на достигнутые успехи, не могли решающим образом изменить положение в стране. Все же эти усилия очень ценны для нас. Против всей лжи контрреволюции они свидетельствуют о том, что большая часть народа не желала падения советской республики, что в сердце народа глубоко коренилась любовь к рабочей власти. Лишь это давало народу силу к тому, чтобы попытаться защитить свои надежды на счастливое будущее против беспощадного белого террора.

RÉSUMÉ

Erik Molnár:

DIX ANNÉES DE TRAVAIL DANS LE DOMAINE DES SCIENCES HISTORIQUES HONGROISES

La libération de notre pays, il y a dix ans, a marqué un tournant décisif aussi dans notre manière d'écrire l'histoire. La possibilité fut créée pour la tendance marxiste-leniniste de l'emporter, dans une lutte continuelle et patiente, sur la tendance spiritualiste, arme idéologique de la bourgeoisie impérialiste, liée aux vestiges du féodalisme ; tendance qui s'est teintée, surtout vers la fin de la période contre-révolutionnaire, de plus en plus de fascime.

Après la libération, cette variation fasciste fut remplacée par une tendance se targuant d'objectivisme bourgeois, entièrement au service des intérêts de l'impérialisme anglo-américain, popularisant l'idée d'une confédération antisoviétique des petits peuples d'Europe centrale et orientale sous la protection anglo-américaine. Ce furent les représentants de cette tendance qui tinrent en main le seul institut de recherches historiques (Institut Teleki) du pays et les deux revues d'histoire : Századok (Siècles) et la Revue d'Histoire Comparée.

Entre 1945—1948, dans le domaine des sciences historiques la bourgeoisie défendait avec acharnement ses positions contre le matérialisme historique qui est sur la voie de triomphe.

L'année du tournant amena un changement radical aussi dans l'historiographie. Après avoir prouvé au cours de ses luttes contre les représentants de la bourgeoisie qu'à notre époque on ne peut écrire l'histoire scientifiquement qu'en partant du point de vue de la classe ouvrière, la tendance marxiste-léniniste a pris la direction des travaux sur le terrain des sciences historiques. On a pu commencer une régéneration de l'historiographie, en la mettant en accord avec notre évolution sociale et politique.

Ce tournant a permis à notre Parti et à notre Etat de créer, l'une après l'autre, des institutions scientifiques d'histoire, nouvelles organisations du travail scientifique. Fin 1948, fut fondé l'Institut hongrois du Mouvement ouvrier ; la Société hongroise d'Histoire, organisation sociale de nos historiens s'est renovée au debut de 1949, en formant de nombreuses sections de province et menant une activité de publication très étendue. En automne 1948, l'Institut des Sciences historiques s'est réformé, devenant par la suite, sous la direction de l'Académie, le centre des recherches historiques dans notre pays.

L'aide continuelle de notre Parti et de notre Etat assure un développement rapide à l'historiographie hongroise qui part de nouvelles bases. Comme son statut l'énonce, le Parti des Travailleurs hongrois »sauvegarde fidèlement les traditions révolutionnaires de la classe ouvrière hongroise, est continuateur des glorieuses luttes pour l'indépendance du peuple hongrois, a hérité et développé les idées progressistes de l'histoire hongroise. Il donne aussi tout son appui pour que les sciences historiques puissent remplir la tâche qui leur incombe, dans la mise au jour de nos traditions progressistes du passé et dans l'éducation patriotique de notre peuple. Notre Etat de démocratie populaire assure les conditions matérielles nécessaires au développement des sciences historiques.

Le fait d'avoir offert la possibilité de travail scientifique régulier à de nombreux chercheurs, la publication et l'édition soignée des oeuvres historiques, l'estime morale et matérielle dont les ouvrages d'importance sont entourés, ainsi que la formation de nouveaux cadres scientifiques, c'est-à-dire l'institution de l'aspiranture, témoignent de la sollicitude étendue manifestée par notre Etat.

L'établissement des plans scientifiques et la liquidation du désordre qui avait régné dans le travail scientifique, ont une très grande portée du point de vue de l'évolution des sciences historiques hongroises. Entré en vigueur en 1950, le premier plan quinquennal des sciences historiques a marqué un grand pas dans ce sens.

L'aide offerte par l'Union Soviétique à la vie scientifique hongroise dans le domaine de l'histoire est inestimable. Les exemples donnés par le Parti Communiste de l'Union Soviétique et les oeuvres du camarade Staline ont non seulement fourni une perspective générale à nos sciences historiques, mais aussi ont éclairci concrètement toute une série de questions. Par l'établissement des liens scientifiques, il nous a été permis de profiter de trente ans d'expériences sur le terrain des sciences historiques soviétiques. Avoir à notre disposition les livres et revues soviétiques et le matériel des discussions scientifiques qui ont lieu sur certains problèmes, ainsi que les visites de professeurs soviétiques ont une importance extraordinaire pour de développement de nos sciences historiques renaissantes.

Bien que la nouvelle historiographie hongroise ait pu s'appuyer dès le début sur des études marxistes déjà existantes, la tâche qui l'attend est quand même énorme. En se basant solidement sur le matérialisme historique, elle doit récrire l'histoire de notre peuple en remplaçant l'esprit féodaliste, impérialiste et chauvin par les idées du socialisme, de la démocratie, de la paix et celles de l'amitié entre les peuples.

A la place de l'histoire des classes privilégiées, c'est celle du peuple hongrois que la nouvelle historiographie doit établir. Elle doit mettre nos meilleures traditions progressistes, passées sous silence ou bien falsifiées par l'ancienne historiographie, à la place qui leur revient, en premier lieu le mouvement ouvrier et le glorieux souvenir de la République des Conseils de 1919, — et tout cela en lien étroit avec l'histoire des peuples voisins. Notre nouvelle historiographie doit se tourner principalement vers l'histoire moderne et contemporaine, car ce sont les recherches dans ce domaine qui peuvent nous aider le plus dans nos luttes actuelles. Par une analyse marxiste-léniniste profonde et précise, elle doit mener une lutte incessante contre les conceptions antiscientifiques de l'ancienne historiographie, c'est-à-dire contre les vestiges de celle-ci.

Par la réalisation de ces tâches nous arriverons non seulement à la représentation fidèle du passé hongrois, mais aussi nous contribuerons grandement à la préparation de l'avenir, au renforcement du patriotisme socialiste de notre peuple, à la consolidation de son sentiment de solidarité avec les travailleurs du monde entier.

Le premier plan quinquennal des sciences historiques s'est fixé comme but l'examen du terrain le plus négligé de notre histoire, celui des mouvements ouvriers et paysans. La préparation de nouveaux manuels d'études universitaires a occupé la place centrale du plan. De nombreuses monographies traitant de nos luttes patriotiques, de la situation et des mouvements de la paysannerie, des débuts du capitalisme et du développement de l'industrie hongroise, ont été publiées.

Des recherches de sources et de documents ont été entreprises, concernant l'histoire de la guerre d'indépendance menée par Rákóczi, celle des jacobins hongrois, de la révolution de 1848—49, l'histoire des peuples non-hongrois de la Hongrie et de nos rapports avec les peuples voisins.

Par la création de l'Institut du Mouvement ouvrier hongrois des recherches dans ce domaine ont été également entreprises. A part la publication de documents, les biographies de Léo Frankel, d'Imre Sallai et de Sándor Fürst furent éditées. Beaucoup d'articles, d'études et quatre conférences sur l'histoire du parti hongrois ont paru. Un grand nombre d'ouvrages s'occupent de certains problèmes de la contre-révulution.

A côté des livres importants d'Erik Molnár et d'Aladár Mód, nous possédons un Précis d'Histoire du Peuple hongrois et les quatre premiers volumes des manuels universitaires sont égalemet terminés.

Nos résultats dans le domaine des bibliographies historiques sont considérables.

Dans le but de diffuser et propager les résultats des recherches, la Société d'Histoire et la maison d'édition »Peuple Cultivé« publient ensemble une série populaire de manuels d'histoire.

Les concours annuels organisés par la Société d'Histoire attirent la participation de nombreux jeunes historiens.

Le Congrès des Historiens qui a eu lieu du 6 au 13 juin 1953, a soulevé un très grand intérêt. Les représentants des pays voisins partcipèrent à ce Congrès. Parmi les résolutions très importantes du Congrès il faut souligner celles qui concernent la coopération scientifique, l'aide mutuelle et la publication de quatre volumes d'études historiques basées sur le travail commun. Une résolution du Congrès précise les domaines particuliers de la coopération scientifique. Nos rapports professionnels ont considérablement augmenté avec les pays voisins depuis le Congrès des Historiens. Ces rapports se manifestent en un échange accroissant de livres et de photocopies de documents. Les visites amicales sont de plus en plus fréquentes, facilitant considérablement la solution des problèmes communs. Et pour terminer, les livres d'études universitaires en préparation dans les pays de démocratie populaire sont envoyés mutuellement et soumis à la critique amicale.

L'unité du front des historiens hongrois s'est manifestée lors des discussions publiques sur les manuels universitaires, discussions qui ont eu lieu l'été et l'automne de 1954. Les représentants les plus éminents des anciens historiens ont également pris part à ces discussions. C'est un fait très important d'avoir terminé ces manuels universitaires. L'académicien Imre Révész a dit à ce propos : «C'est la première fois que nous avons à notre disposition un manuel d'histoire pour les universités écrit d'une manière scientifique et qui, par la précision des détails peut remplacer même les synthèses volumineuses de l'historiographie bourgeoise.»

Dans notre historiographie regénérée la description de nos luttes patriotiques, nos mouvements ouvriers et paysans et la République des Conseils de 1919 occupent la place qui leur revient. Néanmoins il reste encore beaucoup à faire. Nous n'avons pas encore examiné l'évolution des forces productrices, nous nous sommes occupés trop peu de l'histoire des nationalités, de la formation de la Hongrie à plusieurs nationalités, de l'épanouissement de notre civilisation nationale. Nous avons négligé l'histoire militaire, l'histoire locale et même l'histoire de notre démocratie populaire qui, jusqu'à ce jour, n'a pas le rôle qui lui revient dans notre historiographie. Enfin, rien n'a été fait pour écrire l'histoire de notre historiographie, pour faire la critique de ses différentes tendances féodales et bourgeoises.

La plus importante de nos tâches immédiates est de terminer les travaux des manuels d'histoire universitaires et de préparer, à l'occasion du Xe anniversaire de notre libération, un livre d'études traitant des questions de notre démocratie populaire.

Nous devons élaborer jusqu'à la fin de 1955, notre deuxième plan quinquennal scientifique qui doit partir des tâches désignées par le Congrès des Historiens, tenu à Budapest et des problèmes soulevés au cours des conférences internationales d'historiens, conférences qui ont eu lieu dans l'entretemps. Il faut corriger les erreurs qui se manifestent encore dans le domaine de la science historique hongroise et qui sont dues dans la plupart des cas à la connaissance insuffisante du matérialisme dialectique et historique et au manque d'expérience dans le domaine des rapports historiques universels.

C'est à cause d'une incertitude idéologique que nos historiens n'analysent pas les lois qui régissent les événements et dans certains cas essayent de «remplacer» l'analyse méthodique des données par des citations prises aux auteurs classiques.

Un manque de perspective internationale implique inévitablement un certain provincialisme. Or, il est incontestable que seule la connaissance profonde de l'évolution internationale et surtout celle de l'histoire des peuples amis peut servir de base à l'analyse de l'histoire de notre peuple.

Dans le domaine des sciences historiques il faut encourager les discussions — levier indispensable de tout progrès scientifique — et diffuser largement leurs résultats. Il faut résoudre les questions théoriques qui se sont posées au sujet de certaines époques et qui n'ont pas encore été éclaircies. Nous devons mettre en relief l'histoire de la démocratie populaire qui peut directement aider notre peuple dans l'édification du socialisme.

Nous ne pouvons réaliser ces tâches qu'au cas où nos historiens approfondissent leurs connaissances non seulement dans leur spécialité, mais aussi sur le plan de la théorie marxiste-léniniste et celui de l'histoire universelle.

Ce n'est que partant de cette base que nos experts dans le domaine des sciences historiques pourront remplir à l'avenir la tâche qui leur incombe dans le développement de la conscience et du niveau culturel de notre peuple.

Endre Arató :

LA POLITIQUE NATIONALITAIRE DE LA NOBLESSE HONGROISE ET DE LA COUR D'AUTRICHE AVANT LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1848—49.

Dans les années trente du XIXe siècle, à l'époque du renforcement des mouvements nationalitaires, l'on put observer un changement dans la politique nationalitaire hongroise et autrichienne. La tendance de magyarisation outrancière céda le pas à des méthodes aussi patientes qu'assidues — qui, bien entendu, n'entendaient point abandonner la politique oppressive de magyarisation —, et la Cour d'Autriche se couvrit d'un masque nouveau pour attirer vers elle les peuples non-magyars de la Hongrie, tout en faisant peser sur eux son joug oppresseur. Cette volteface politique avait été rendue nécessaire par le développement économique et social des nationalités, processus qui, tout en

présentant plusieurs importantes particularités spécifiques, évoluait parallèlement au développement de la nation hongroise. Le déploiement des conditions engendrées par le capitalisme imprima aussi un nouvel essor aux mouvements nationalitaires.

C'est la Hongrie multinationale que la noblesse moyenne, désireuse de créer un État bourgeois hongrois, considérait comme son débouché national. Aussi voulut-elle mobiliser contre l'oppression exercée par l'Autriche les forces du pays tout entier. Telle était la base de sa politique nationalitaire qui, elle, avait adopté pour point de départ la maxime »qui dit nation, dit aussi État«. Il découlait de cette maxime que les nationalités appartenaient, elles aussi, à l'édifice étatique de la nation hongroise, et que les aspirations nationalitaires ne pouvaient aller à l'encontre des intérêts de l'État hongrois. D'une part, la noblesse moyenne entendait, par ce principe idéologique, justifier sa tendance à magyariser les peuples non-hongrois, d'autre part, elle qualifiait d'atteinte à l'intégrité de l'État hongrois les revendications même les plus modestes des mouvements nationalitaires.

C'est à juste titre que les mouvements toujours croissants des nationalités inquiétaient la noblesse moyenne hongroise, engagée dans une lutte acharnée contre la réaction autrichienne. Cette inquiétude était aggravée par la politique de la Cour viennoise, politique très efficace qui, fondée sur le principe »*divide et impera*«, visait à faire naître des conflits entre les Hongrois et les nationalités. Dans les années quarante, cette politique fut pratiquée plus énergiquement encore : elle était d'ailleurs facilitée dans une très large mesure par la politique nationalitaire oppressive de la noblesse moyenne. Aux yeux des contemporains, c'étaient les mouvements nationalitaires slaves qui, en raison de la peur qu'inspiraient l'union des Slaves d'une part, la Russie tsariste de l'autre, constituaient la plus grave menace. Malgré cette crainte, très peu fondée du reste, les chefs de l'opposition hongroise ne parvinrent pas à concevoir une politique nationalitaire juste : ils soulignaient qu'il suffirait de garantir aux nationalités opprimées les libertés civiles — sans liberté nationale — pour résoudre du même coup le problème des nationalités. Ils ne reconnurent pour à peu près légitimes que les revendications des Croates qui, eux, jouissaient de privilèges féodaux. Cependant, le mouvement national croate, rallié à l'absolutisme autrichien, estimait que les concessions lui accordées étaient insuffisantes. Sur le plan de la politique nationalitaire prônée par le mouvement d'opposition de la noblesse moyenne, Kossuth, Wesselényi, Deák et les autres chefs politiques adoptèrent en substance une seule et même attitude. Cette politique nationalitaire s'élevait avec violence contre les relations culturelles progressistes de plus en plus solides, qui s'établissaient entre les peuples slaves et croyait — à tort, cela s'entend — découvrir la menace panslave même dans la sympathie toujours croissante des peuples slaves de Hongrie pour la culture russe progressiste.

A ce nationalisme, les nationalités opposèrent un nationalisme du même genre, et quand on les accablait de calomnies — ce qui était surtout fréquent au cours des polémiques suscitées dans la presse —, elles ripostaient en calomniant à leur tour la nation hongroise.

La noblesse moyenne hongroise eut raison de faire reconnaître à la Diète de 1844 le hongrois comme langue officielle de l'administration — ce fut une victoire enlevée de haute lutte —, elle commit cependant une faute très grave en n'autorisant pas les comitats, habités par des nationalités à introduire, ne fût-ce que dans l'enseignement, l'usage de la langue des nationalités intéressées. Par cette politique, elle entendait entretenir, à travers l'école, un lent processus de magyarisation. Simultanément, une forte campagne de magyarisation se poursuivait au sein de l'Église luthérienne, action qui affectait avant tout les Slovaques.

C'est surtout par la méthode que la politique nationalitaire de Széchenyi, résumée par celui-ci dans le célèbre discours qu'il prononça en 1842 à l'Académie des Sciences de Hongrie, différait de celle préconisée par l'opposition. Bien que, pour le problème essentiel — magyarisation et oppression des nationalités —, il fût d'accord avec l'opposition, il réprouvait la magyarisation forcée et le manque d'égards vis-à-vis des nationalités. Ses opinions étaient un amalgame d'éléments positifs et négatifs, et le contenu positif qui semblait s'affirmer dans sa politique nationalitaire s'accompagnait d'efforts en vue de sauvegarder le féodalisme.

Il convient de faire une distinction très nette entre la politique nationalitaire de Széchenyi et celle de l'aristocratie bien pensante. En effet, l'aristocratie ne feignait de réprouver la politique de magyarisation, pratiquée à l'égard des nationalités, qu'à la seule fin de gagner les mouvements nationalitaires à sa lutte contre l'opposition hongroise. C'est à l'octroi des libertés civiles aux nationalités, revendication la plus positive de la politique de Széchenyi et de la noblesse moyenne, que s'attaquaient les aristocrates

bien pensants. Or, cette tactique des aristocrates ne différait guère de la politique du »*divide et impera*«, pratiquée par le gouvernement autrichien.

Dans les années quarante, un changement se produisit aussi dans la mise en oeuvre de cette politique autrichienne du »*divide et impera*«. C'est en 1843 que les nouvelles méthodes furent mises au point par Metternich, qui avait compris que les mouvements nationalitaires slaves étaient progressistes, qu'en substance, ils avaient le même contenu que le mouvement hongrois, et que, par conséquent, ils constituaient pour l'Empire une menace non moins grave. Metternich conclut donc que l'ancienne politique était devenue dangereuse : dès lors, il préconisa une politique «d'équilibration, de surveillance de l'aiguille de la balance», en d'autres termes, une tactique consistant à accorder une aide prudente aux mouvements plus faibles. Le palatin Joseph professait, lui aussi, les mêmes opinions. C'est à la suite de ce tournant qu'en 1843, le monarque s'éleva contre le mouvement illyrien en voie de s'organiser et que l'on sévit aussi contre les mouvements slovaques.

Nous avons pu relever chez la classe dirigeante hongroise et le gouvernement quatre formes différentes de la politique nationalitaire. Il est incontestable que malgré ses graves erreurs, c'était néanmoins le mouvement d'opposition de la noblesse moyenne qui représentait l'idée de progrès.

Zsuzsa Klein :

LA LUTTE DU PEUPLE TRANSDANUBIEN POUR EMPÊCHER LA CONTRE-REVOLUTION A ARRIVER AU POUVOIR (AOUT-DÉCEMBRE 1919)

L'étude réfute l'assertion de la propagande et des historiens contre-révolutionnaires que la majorité du peuple hongrois aurait guetté et souhaité la chute du Gouvernement des Conseils et le saisissement du pouvoir par la contre-révolution. Les faits dont il rend compte fournissent la preuve qu'une partie considérable du peuple travailleur a essayé de défendre le régime des conseils, à empêcher l'avance de la contre-révolution après le commencement d'août 1919, lorsque le Gouvernement des Conseils a déjà démissionné.

C'étaient en première ligne les ouvriers industriels, les mineurs et une partie de la paysannerie pauvre qui ont participé à la résistance surgie en opposition à la contre-révolution dans la partie de la Hongrie dite Transdanubienne. Dans leur lutte, dans leurs efforts à augmenter leur masses ils étaient empêchés par les fautes qui avaient leurs racines dans l'époque de la République des Conseils. Ainsi par exemple la fait que les ouvriers et paysans pauvres faisant face à la contre-révolution n'avaient aucun chef révolutionnaire, qu'il n'existait alors un parti communiste qui aurait organisé et dirigé la lutte.

Au mois d'août quand l'armée blanche de Horthy occupait la Transdanubie, il fut un facteur décisif dans l'établissement de sa puissance d'organiser l'administration publique, de désarmer le peuple. Ces actions de la contre-révolution se heurtaient cependant à la résistance des masses. Comme les ouvriers et les paysans avaient encore des armes en leur possession, ils les tournaient contre les maîtres anciens revendiquant leur pouvoirs.

On rencontre de telles luttes dans chaque comitat de la Transdanubie. Dans la lutte pour la défense de la puissance des conseils ouvriers les conflits a Tab (Dépt. Somogy) et à Tapolca (Dépt. Veszprém) étaient d'importance plus conspicueuse. A un nombre de places la lutte fut affaiblie, contrecarrée par les chefs locaux socialdémocrates opportunistes. Malgré cela, grâce à cette résistance les conseils ouvriers restaient en général à leur places jusqu'au 10 ou 15 août.

La contre-révolution n'a réussi à désarmer le peuple qu'au prix de luttes, car une grande partie des ouvriers et paysans ne laissait pas volontairement se déssaisir de ses armes. Il y eut de rencontres à plusieurs reprises entre gardes et soldats rouges et les contre-révolutionnaires à Székesfehérvár (Dépt. Fejér) et à Sopron. Et même après les grands combats, des soldats rouges armés erraient dans le Bakony pendant des semaines.

Mais la terreur blanche a décimé le peuple travailleur et a fait exterminer la majorité des chefs ouvriers locaux. Les détachements d'officiers — avec consentement des gouvernements impérialistes étrangers — ont commis des actes tout à fait inhumains. La fureur de la terreur blanche fut particuliérement violente aux départements Tolna, Somogy, Fejér, Veszprém. Les troupes d'occupation de la bourgeoisie roumaine ont également fait leur possible pour exterminer l'esprit révolutionnaire.

Pourtant, ces épreuves affreuses n'ont pas brisé la force du peuple et, si non avec armes aux poings, elle continuait néanmoins sa résistance à la contre-révolution. En septembre, le travail s'arrêtait dans toutes les mines transdanubiennes, les mineurs se mirent en grève afin d'empêcher la réduction considérable de leurs salaires et afin d'obtenir la mise en liberté des communistes arretés.

Le plan de la contre-révolution était de compléter et consolider son armée. Mais son effort s'est heurté à une forte résistance. A partir de septembre, le refus d'entrer en service, le refus de prêter serment sont à l'ordre du jour, les enrôlées chantent l'Internationale et acclament la République des Conseils. Tout cela est illustré par un nombre de faits. La résistance, la lutte ont bien eu des résultats, mais ne pouvaient changer décisivement la situation du pays. Pourtant, ces efforts sont de grande valeur pour nous. En réfutant tous les mensonges de la contre-révolution, ils fournissent l'épreuve qu'une grande partie du peuple ne désirait pas la chute de la République des Conseils et avait des sentiments d'affection bien profonds dans son coeur pour le régime ouvrier. Cette affection seule pouvait lui donner la force de faire un effort pour défendre la promesse d'un avenir plus heureux, même contre la cruelle terreur blanche.

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki felelős: Szőllősy Károly
A kézirat beérkezett: 1955. III. 25 — Példányszám: 2500. — Terjedelem: 14 (A/5) ív.

Akadémiai nyomda, Gerlóczy-u. 2. — 36046/55 — Felelős vezető Ifj. Puskás Ferenc

Daniel Rapant: Sedliacke povstanie na Východnom Slovensku roku 1831 — Az 1831. évi kelet-szlovákiai parasztfelkelés (Ism. *Tilkovszky Lóránt*) ... 302

Julian Marchlewski: Pisma Wybrane — Válogatott Írások (Ism. *Szokolay Katalin*) 305

KRÓNIKA

A történészfront hírei ... 308

Резюме ... 317

Résumé ... 323

Ára: 8,— Ft
Előfizetés 1 évre: 36,— Ft

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Magyarország felszabadítása. Írta: *Nemes Dezső*

A tanulmány első részében a magyar fasizmussal, a demokratikus erők és a Kommunista Párt harcaival foglalkozik a második világháború idején. A második rész a kilencedik csapás megindulását, a magyarországi hadműveletek első szakaszát, a felszabadulásért — a kommunisták vezetésével — vívott harcot tárja az olvasó elé. A harmadik részben a szerző részletesen ismerteti hazánk demokratikus nemzeti ujjászületését, Budapest felszabadítását, az agrárforradalom kibontakozását és győzelmét, Magyarország felszabadításának utolsó szakaszát.

Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztésében
256 l. Szikra. *Ára fűzve 16,— Ft*, kötve *20,— Ft*

Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Írta: *Sándor Vilmos*

A munka első része foglalkozik a nagyipar kezdeti kibontakozásának folyamatával 1867—1880 között. Tárgyalja a nagyipari fejlődés feltételeit, a termelés alakulását, az egyes iparágak helyzetét, fejlődését, az ipari nagytőke megoszlását, a munkásság helyzetét. A második részben foglalkozik a magyarországi gyáripar lassú erősödésével 1879—1887 között, a nagyipari fejlődésnek és a monopolkapitalizmus kialakulási folyamatának meggyorsulásával 1887—1900 között, a nagyiparral és a monopóliumokkal (1900), a munkásosztállyal és helyzetével. MTA Történettudományi Intézete. 771 l. Szikra. *Ára kötve 48 Ft*

Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (1711-1825). Írta: *Kosáry Domokos*

A munka ismerteti a források főbb csoportjait, a szerzők személyi adatait, az iratkiadások jellegét, esetleges hiányait. Az irodalmat lehetőleg a történeti fejlődés sorrendjében, tájékoztató megjegyzések kíséretében sorolja fel. Az első kötettől eltérően, e második kötetben a szerző a kéziratos források közül is igen sokat bemutat. MTA Történettudományi Intézete
638 l. Művelt Nép Könyvkiadó, *Ára fűzve 37,— Ft, kötve 40,— Ft*

Levéltári Közlemények

A 28 ív terjedelmű szám a folyóirat új feladataival, a magyar levéltárügy fejlődésével, néhány időszerű elméleti kérdéssel és a Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetésével foglalkozik. A Károlyi-kormányra vonatkozó forrásközlés mellett kisebb cikkek számolnak be a külföldi levéltárak munkájáról, valamint az utóbbi években megjelent magyar forráskiadványokról.
Országos Levéltár 317 l. Akadémiai Kiadó. *Ára fűzve 60,— Ft*

Ráday Pál iratai, I. Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László.* A kötet II. Rákóczi Ferenc diplomatájának külföldi követének, kancelláriai directorának, Ráday Pálnak, 1703—1706 közötti iratait közli. A feltárt források első sorban Rákóczi államépítő és külpolitikai tevékenységét világítják meg, de értékes anyagot szolgáltatnak a szabadságharc egész történetére is. A munka a Ráday levéltár az Országos Levéltár Rákóczi szabadságharc levéltárának anyega mellett felhasználja egyes családi levéltárak, s fontosabb vidéki és néhány külföldi leváltár anyagát is.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
828 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 130,— Ft*

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT gondozásában újabban megjelent NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

Művelt Nép Könyvkiadó

Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés. III. kiad.	37,— Ft
Bónis György: Hajnóczy 1750—1795	5,— Ft
Incze—Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben	11,50 Ft
Pamlényi Ervin: Horváth Mihály	9,50 Ft
Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32)	9,50 Ft
Wellmann Imre: Tessedik Sámuel	10,— Ft

51593

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

89. ÉVFOLYAM

1955. 3. SZÁM

1955

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., BELGRÁD RAKPART 5

89. ÉVFOLYAM, 1955. 3. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:
ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LEDERER EMMA, MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1955. ÉVI 3. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

K. V. Osztrovityanov: Megnyitó beszéd a Magyarország felszabadításának tizedik évfordulóján tartott tudományos ülésszakon 329

Andics Erzsébet: Köszöntjük hazánk felszabadulásának tizedik évfordulóját 331

G. Fazekas Erzsébet: Magyarország felszabadulása és népi demokratikus forradalmunk néhány kérdése 334

Hanák Péter: A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben 359

A Voproszi Isztorii a Századokról 415

KÖZLEMÉNY

Dolmányos István: A dekabrista felkelés magyarországi emlékei 425

VITA

Vörös Károly: A Magyarország története című egyetemi tankönyv második kötete első felének vitája 451

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

Tudományos ülésszak Moszkvában hazánk felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából 471

Székely György: Konferencia a huszitizmus két elméleti problémájáról 477

SZEMLE

Felszabadulás (Ism. *Gál Éva*) 487

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1710—1790 (Ism. *Nagy Erzsébet*) 490

K. V. OSZTROVITYANOV:

MEGNYITÓ BESZÉD A MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁN TARTOTT TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKON*

Tíz évvel ezelőtt, 1945. április 4-én a dicső Szovjet Hadsereg történelmi jelentőségű győzelmeinek és a magyar nép önfeláldozó szabadságharcának eredményeképpen szétzúzták a német és magyar fasiszta hordákat, és a magyar nép előtt megnyílt a szabadság útja. Ez a nap a magyar dolgozók nevezetes nemzeti ünnepe lett, a békéért és a népi demokráciáért, a szocializmusért harcoló népek ünnepe.

Ezeresztendős története során a magyar nép elsőízben szerezte meg nemzeti önállóságát és függetlenségét. A magyar munkásosztály és a dolgozó parasztság a népi demokratikus forradalom eredményeképpen kezébe vette a hatalmat és létrehozta az ország gyökeres demokratikus átalakításának minden feltételét, biztosította a dicső és tehetséges magyar nép alkotó erőinek lehető legszélesebbkörű felvirágzását.

A Magyarország felszabadulása óta eltelt tíz év során a magyar nép a Magyar Dolgozók Pártja vezetése alatt hatalmas sikereket ért el. Megvalósult a régi agrár-ipari Magyarország átalakítása fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari országgá, amely szocialista alapokon építi fel államát.

Az országban széles körben fejlődik a gépgyártó és a szerszámgépgyártó ipar, a bányagépek termelése, az alumínium-ipar és más iparágak. A felszabadult tehetséges és szabadságszerető magyar nép e hősi tíz esztendő alatt a kulturális fejlődés terén is sok eredményt ért el. Az országban valóságos kultúrforradalom zajlott le. A főiskolák kapui megnyíltak a dolgozók — munkások, parasztok, értelmiségiek — előtt. Létrejött a tudományos kutató intézetek széles hálózata, ma ebben a teremben az ő képviselőiket üdvözöljük. Magyarországon ma az iskola, a művészet, az irodalom és a tudomány az új ember nevelésének magasztos ügyét szolgálja. A béke, az alkotás és a népek közti barátság ideológiája lelkesíti a magyar dolgozókat új eredményekre országuk szocialista átalakításában.

Különösen tartósak és megbonthatatlanok a kölcsönös segítség és barátság szálai a magyar és a szovjet nép között.

A fasiszta Horthy-rendszer éveiben a szovjet nép a szocialista építés példájával lelkesítette a magyar népet a felszabadulásáért vívott harcra.

* A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Osztálya és Történettudományi Intézete 1955. március 31.—április 1-én tudományos ülésszakot tartott Magyarország felszabadítása tizedik évfordulójának megünneplésére, melyet K. V. Osztrovityanov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke nyitott meg. Az ülésszakról részletesen »A Szovjetunió és a népi demokráciák« című rovatban számolunk be.

Az orosz nép legjobb képviselői mindig a magyar nép oldalán álltak a feudális-abszolutisztikus Habsburg-monarchia ellen, a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, a független magyar nemzeti állam megteremtéséért vívott harcában. A nagy orosz forradalmi demokraták, Herzen és Csernisevszkij örömmel üdvözölték az 1848—49. évi magyar forradalmat. A világproletariátus vezére, a nagy Lenin tanácsaival és útmutatásaival mérhetetlen segítséget nyújtott a magyar kommunistáknak a Magyar Tanácsköztársaság dicső napjaiban, 1919-ben.

A második világháború kegyetlen éveiben, amikor Magyarországot az fenyegette, hogy a német és magyar fasizmus teljesen szolgaságba dönti, a Szovjet Hadsereg legyőzhetetlen ereje felszabadította az országot a fasiszta rabság alól, és a szovjet nép testvéri segítő kezét nyújtotta a magyar dolgozóknak a szabadságért és az emberiség boldogulásáért folytatott közös harcban.

A háború utáni fejlődés egész dicső útját — a szocializmus alapjainak felépítéséért folytatott harc útját — a népi demokratikus Magyarország a szovjet nép baráti segítségével és támogatásával járta be.

A szovjet és a magyar nép barátsága széles körben és sokoldalúan fejlődött ki a szovjet és magyar tudósok együttműködése során.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája és intézményei az eltelt tíz esztendő során igyekeztek erejükhöz mérten segítséget nyújtani a népi demokratikus magyar köztársaság tudományos intézményeinek. A szovjet történettudósok részvétele a magyar történészek 1953. évi kongresszusának munkájában hozzájárult az államaink közti baráti, tudományos kapcsolatok megerősödéséhez.

A szovjet és magyar történettudósok szilárd és megbonthatatlan barátságának eléggé ékesen szóló bizonyítéka ez a tudományos ülésszak, amelyet itt, a Szovjet Állam fővárosában tartunk megemlékezésként a magyar nép nemzeti ünnepéről.

Igen boldog vagyok, hogy ma az elnöki asztalnál és a termet megtöltő vendégsereg soraiban egy baráti családban látom itt szovjet országunk tudósait és a testvéri Magyar Népköztársaság tudósait.

Engedjék meg, hogy a szovjet tudósok, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája nevében üdvözöljem az ülésszakon megjelent Münnich Ferenc elvtársat, a Magyar Népköztársaság nagykövetét és az ő személyében a Magyar Népköztársaság kormányát.

Szívem mélyéből köszöntöm kedves vendégeinket, a magyar történészek küldöttségét, élén a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatójával, Molnár Erik akadémikussal, akik eljöttek ülésszakunkra és aktívan részt vesznek azon.

Meg vagyok győződve arról, hogy ülésszakunk is hozzájárul a szovjet és magyar tudósok barátságának és együttműködésének megszilárdulásához, a békéért és a demokráciáért harcoló népek barátságához.

KÖSZÖNTJÜK HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁT*

A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat közösen rendezett mai tudományos ülésszaka a magyar történészek ünnepe, hazánk a német és magyar fasiszták uralma alól való felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából. Mint ilyen egyik láncszeme azoknak a megemlékezéseknek, amelyekkel a magyar nép minden rétege, az ország minden részében szabadságának, történelmi eredményeinek tizedik születésnapját megünnepelte. Ki értse meg jobban az elmúlt tíz év páratlan jelentőségét, ki értékelje mélyebben és pontosabban a hazánk gazdasági, politikai és kulturális életében végbement nagy változásokat, mint éppen a történész, aki tudományos pontossággal képes összevetni a jelent a múlttal, akit a jelen fejleményeinek a megítélésében történelmi távlat, történelmi mérték, a történelmi tapasztalatok gazdag ismerete segít.

Mostani ülésszakunknak nem a magyar történetírás egy évtizedes eredményeinek ismertetése vagy akár csak rövid méltatása a célja, noha vitathatatlan, hogy a magyar történészeknek nincs miért szégyenkezniök. Az elmúlt tíz esztendőben, de különösen a fordulat éve után újjászülető magyar történetírás nem kis mértékben segítette népünket abban, hogy a Szovjetunió segítségével, a szovjet hadsereg dicsőséges harcai eredményeképpen elnyert szabadságunkat minél eredményesebben gyümölcsöztesse. Történetírásunk a magyar múlt igaz megvilágításával fényt vetett a jelen és a jövő útjára is. Azzal, hogy feltárta a magyar nép történelmi küzdelmeinek tanulságait, növelte népünk tisztánlátását, önerejébe és ügye igaz voltába vetett hitét, történelmi kezdeményező erejét.

Tudvalevő, hogy mi kommunisták az évfordulók, még olyan dicsőséges évfordulók megünneplésének azt a formáját tartjuk leghelyesebbnek, amikor az elmúlt évek tapasztalatai alapján mindjárt a tennivalókról, a további feladatokról beszélünk, a megtett út eredményeinek összegezését arra használjuk fel, hogy mindjárt tegyünk egy újabb további lépést előre. Ezt tűzte ki maga elé célul a magyar történészeknek ez az ünnepi ülésszaka, ebben van a jelentősége.

A felszabadulás tizedik évfordulóját a magyar történettudomány azzal vélte a legméltóbban megünnepelni, hogy történészeink egész sora látott hozzá a legújabbkori történet, ezen belül mindenekelőtt a felszabadulásért

* Megnyitó beszéd a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat 1955. május 26—27-én tartott tudományos ülésszakán.

folytatott küzdelmek és a felszabadulás utáni tíz esztendő eseményeinek történelmi feldolgozásához. Történészeink ezzel rendkívül szükséges, nagy jelentőségű és régóta hiányolt munkába kezdtek bele. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadásában megjelent dokumentum-kötet, Nemes Dezső elvtárs munkája a felszabadulásról, készülő jubileumi emlékkönyvünk tanulmányai és jelenlegi tudományos ülésszakunk az első lépések abban az irányban, hogy a magyar történészek megvalósítsák a marxista-leninista történetírásnak azt az alapvető követelményét, mely szerint a történettudománynak a történelmet egész napjainkig fel kell ölelnie. Ez a követelmény nem véletlen, nem mellőzhető, világosan következik a történettudomány olyan felfogásából, hogy az harcos tudomány, amely a múlt tapasztalataiból tanulva segít építeni a jövőt, olyan tudomány, amely a történelmi fejlődést nemcsak ábrázolja, nemcsak magyarázza, hanem igazságaival hozzájárul a történelmi fejlődés formálásához, alakításához is.

A jelenkor történelmi feldolgozása kétségtelenül nehéz, nehezebb és bonyolultabb feladat, mint bármely más koré. Alapos elméleti felkészültséget, korunk mozgató erőinek, társadalmi problémáinak, politikai viszonyainak mély ismeretét követeli meg. Ugyanakkor a jelen kor történelmi feldolgozása az a területe a történetírásnak, amely egyrészt a leghatékonyabban képes fejleszteni népünk, nemzetünk történelmi érzékét, történelmi, politikai tisztánlátását, másrészt magának a történetkutatónak is nagymértékben finomítja éleslátását, elmélyíti történelmi érzékét, azt az elengedhetetlen képességét, hogy a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeit felismerje, érvényesülésüket nyomon kövesse.

A magyar történészek azzal, hogy nagy lendülettel megkezdték ezt a munkát, régi adósságukat törlesztik, az évek folyamán egyre sürgetőbbé váló kötelességüknek tesznek eleget. Legújabbkori magyar történelmünk, nevezetesen az elmúlt tíz esztendő történetének tudományos feldolgozása nagymértékben meg fogja könnyíteni történettudományunk egész sor még megoldatlan feladatának megoldását, vagy legalábbis azt, hogy megoldásukhoz közelebb kerüljünk. Kétségtelen, hogy történelmünknek eme legújabb, legbonyolultabb, a dolgozó osztályok forradalmi küzdelmeiben leginkább gazdag szakaszának sokoldalú, mély feldolgozása nagy segítséget fog jelenteni a történelem-oktatás számára is, nagy segítséget fog nyújtani abban a tekintetben, hogy a történettudományt megszerettessük ifjúságunkkal, növelni fogja történettudományunk hatékonyságát, nevelő erejét.

Felszabadulásunknak, a felszabadulást követő küzdelmes és ragyogó fejlődésünknek, a történelemben páratlan eredményeinknek feltárása egyúttal hatalmas fegyver lesz az utóbbi két esztendőben életünk számos területén elburjánzott polgári és kispolgári behatásokkal, opportunista nézetekkel szemben, amelyek nem utolsó sorban tíz éves korszakalkotó munkánk eredményeinek lebecsülésében nyilvánultak meg. Az elmúlt tíz esztendő történetének feldolgozása a maga teljes nagyságában fogja megmutatni munkásosztályunk vezető szerepét a magyar társadalom átalakításában, a szocializmus építésében. Ennek a tíz esztendőnek a történetét nem lehet igazán, hűen megírni anélkül, hogy egész jelentőségében meg ne mutassuk e tíz év küzdelmei és győzelmei szervezőjének, vezetőjének, a Magyar Dolgozók Pártjának történetformáló erejét. Népi demokratikus rendünk története a munkás-paraszt szövetség felmérhetetlen fontosságára, igaz honszeretetre, a Szovjetunió, a szovjet nép iránti forró hálára és hűségre, a népi demokratikus test-

vérnépek iránti törhetetlen barátságra fogja a történelmi tények meggyőző erejével nevelni népünket.

Ez a munka, melynek első eredményeit tárgyaljuk mostani ülésszakunkon, nagymértékben viszi majd előre pártunk Központi Vezetősége nagyjelentőségű márciusi határozatának a történettudományok területén való érvényesülését. E határozat nyújtotta útmutatás nélkül mi történészek sem tudunk sikeresen előre haladni. Jelentős lépés lesz ez abban az irányban, hogy történettudományunk is segítse az eddiginél nagyobb mértékben megvilágítani a szocializmus építésének egyetlen helyes útját, növelje népünk kitartását, harckészségét, hitét nagy történelmi célkitűzései elérésében. És mindezt a történettudomány sajátos — s hozzátehetjük — hatalmas eszközeivel: azzal, hogy a történelmi tényeket igazán, hűen, a lényeges, előremutató vonásokat megragadva, azaz valóban tudományosan tárja fel.

ANDICS ERZSÉBET

MAGYARORSZÁG FELSZABADULÁSA ÉS NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALMUNK NÉHÁNY KÉRDÉSE*

1

A második világháború és a demokratikus forradalom kérdése

Kelet- és Délkelet-Európában, így Magyarországon is a népi demokrácia rendjét a munkásosztály forradalmi pártjának vezetésével a dolgozó nép alakította ki. Létrejöttének és megszilárdulásának döntő előfeltétele pedig a Szovjetuniónak a fasiszta erőkön aratott világtörténelmi győzelme, Nagy Honvédő Háborújától elválaszthatatlan felszabadító harca és a felszabadítás utáni állandó segítsége volt. A felszabadító szerep a szocialista ország lényegéből folyik, történelmi hivatásához tartozik. Ez jutott kifejezésre mindjárt hadbalépésekor fontos tényezőként, hadicéljai meghatározásánál is.

»A fasiszta elnyomók ellen vívott s az egész népet felölelő Honvédő Háborúnak — mondotta Sztálin 1941. július 3-i beszédében — nemcsak az a célja, hogy az országunk fölött tornyosuló veszélyt megszüntesse, hanem az is, hogy segítsük Európa minden népét, mely a német fasizmus igája alatt nyög. Ebben a felszabadító háborúban nem leszünk egyedül. Ebben a nagy háborúban hű szövetségeseink lesznek Európa és Amerika népei, köztük a német nép is, melyet a hitleri főkolomposok rabigába döntöttek. A hazánk szabadságáért folyó háború egybe fog olvadni Európa és Amerika népeinek saját függetlenségükért, demokratikus szabadságjogaikért folytatott harcával. Ez a Hitler fasiszta hadserege általi leigázás és a leigázás veszélye ellen a szabadságért síkra szálló népek egységfrontja lesz.«[1]

Tehát a Szovjetunió nemcsak azokat a népeket akarta megsegíteni szabadságuk visszaszerzésében, melyeket a hitlerista csapatok betörése hajtott fasiszta járomba, hanem magát a német népet is. És segítő kezét ugyanígy kinyújtotta azok felé a népek felé is, melyeket saját uralkodó osztályuk rántott a fasiszták háborújába. A segítség, a szabadságharcos felhívás, a magyar népnek is szólt.

A hitlerellenes koalició éppen azért, mert a Szovjetunió volt a vezető ereje, messze túlment a koalícióban résztvevő országok hadseregeinek keretein s mélyen benyúlt a tengelyhatalmak hátországába is. Nyilvánvaló volt, hogy minél jobban megrendül, a Vörös Hadsereg csapásai következtében, Hitlernémetország és csatlósainak hadigépezete és egész politikai rendszere, annál

* Az itt közölt részlet egy készülő nagyobb tanulmány két fejezete.

[1] *Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, 1949. 11—12. l.

inkább igyekeznek népeik megszabadulni a háború és a fasiszta elnyomás szenvedéseitől, s a Szovjetunió vezette antifasiszta koalíció szövetségeseivé lesznek. Sztálin rámutatott, hogy »csak a hitlerista fajankók nem tudják megérteni, hogy nemcsak az európai mögöttes terület, hanem a német haderők német hátországa is tűzhányó, amely minden percben kitörhet és eltemeti a hitlerista kalandorokat.«[2]

A második világháború éveiben hovatovább ilyen tűzhányóvá lett Magyarország is, mellyel a fasiszta »szövetséges« mindinkább megszállott, függő országként bánt el. A magyar népre nemcsak az evvel járó gazdasági kifosztás nehezedett súlyosan, de Horthyék arról is gondoskodtak, hogy a lakosság dolgozó tömegei növekvő mértékben vérrel is adózzanak német hűberuraiknak. Mindehhez újra fokozott mértékben léptek előtérbe a Horthy-fasizmus népelnyomó terroreszközei. Ezek voltak azok a belső tényezők, melyek alapján mind szélesebb tömegekben nőtt az elkeseredés és gyűlölet Horthyék és német gazdáik ellen, s párosult fokozódó erővel a béke, szabadság és nemzeti függetlenség vágyával.

Ugyanakkor a Szovjet Hadseregnek a hitleristákra mért súlyos csapásai, s az elsősorban ezek következtében a Szovjetunió és a szabadságukért küzdő népek javára megváltozó nemzetközi helyzet, állandó s egyre erősödő külső tényezőként befolyásolták Magyarországon is, mint az összes fasiszta járomban tengődő országokban, a belső helyzet alakulását. Ezek a csapások s a velük összefüggő nemzetközi változások az adott ország belső viszonyainak megfelelően, különböző mértékben és különböző formákban, lényegében azonban mindenütt két ellentétes irányú folyamat fejlődését segítették elő.

Egyrészt, mint erre már rámutattunk, a Szovjet Hadsereg hősies harcai s mind nagyobb mértékben kibontakozó győzelmei bátorságot öntöttek a leigázott nemzetek néptömegeibe, s valósággal felajzották nemzeti ellenállási mozgalmukat, szabadságharcukat. Másrészt fokozódó rémületet, zavart s végül fejvesztett kapkodást és bomlást váltottak ki a fasiszta járomban tengődő országok uralkodó köreiben. Olyasvalami nőtt, érlelődött és lépett fel végül több európai országban, mely lényegében a forradalmi válság ismérveit hordta magán.

Lenin a következőképpen foglalja össze a forradalmi válság döntő vonásait:

»1. Az uralkodó osztályok számára lehetetlenné vált uralmuk változatlan formában való fenntartása; a 'felső rétegek' valamilyen válsággal küzdenek, az uralkodó osztályok politikája válságba jutott, s ennek következtében rés támad, amelyen áttör az elnyomott osztályok elégedetlensége és forrongása. Ahhoz, hogy forradalom legyen, rendszerint nem elegendő, hogy az 'Alsó rétegek' nem akarnak a régi módon élni, a forradalomhoz még az is szükséges, hogy a 'Felső rétegek se tudjanak' a régi módon élni;

2. Az elnyomott osztályok nyomora és szenvedése a szokottnál nagyobb;

3. A tömegek aktivitása az említett okokból jelentékenyen fokozódik; a tömegek a 'békés' korszakban nyugodtan engedik magukat kifosztani, de viharos időkben a válságos helyzet és *maguk* a 'felső rétegek' is önálló történelmi fellépésre késztetik őket.«[3]

[2] *Sztálin*, i. m. 28. l.
[3] *Lenin:* A II. Internacionálé csődje. — Művei, 21. k. Szikra, 1951. 208. l.

A kérdés az, milyen jellegű forradalom érlelődött, s ennek kapcsán milyen feladatok megoldása vált lehetségessé a második világháború folyamán a hitleristák által leigázott országokban. Továbbá : Magyarországon mennyiben jelentkeztek a forradalmi válságot megérlelő objektív változások és milyen formában. Továbbá milyen lehetőségei voltak annak, hogy ezek a változások tényleg forradalomra is vezetnek, azaz milyen tudatos tényező és hogyan munkálkodott a forradalom erőinek összegyűjtésén s hogyan vezette azokat.

Lenin arra tanít, hogy »csak olyan helyzet vezet forradalomra, amikor a fentebb felsorolt objektív változásokhoz még egy szubjektív tényező is hozzájárul, vagyis amikor a forradalmi *osztály* tömegakciókra képes, s a tömegakciók elég *erősek*, hogy a régi kormányhatalmat széttörjék (vagy megtörjék), mert a régi kormányhatalom sohasem, még a válságok korszakában sem 'dől meg', ha meg nem 'döntik'«.[4]

Vegyük az *első kérdést.* Milyen volt általában annak a *forradalomnak jellege, feladatai és hajtóerői, melynek előfeltételei* a II. világháború idején érőben voltak a fasiszták igájába hajtott országokban?

Jellegét először is az határozta meg, hogy ezekben az országokban a lakosság legszélesebb rétegeinek döntő érdeke hazájuk teljes függetlenségének visszaszerzése, demokratikus szabadságjogainak helyreállítása, kiterjesztése s a kényszermunka minden formájának eltörlése volt. Tehát lényegében polgári-demokratikus forradalom feladatköréhez tartozó kérdések megoldása került napirendre — még olyan országokban is, amelyek népe annak idején ezt a forradalmat végig megvívta, mint például Franciaország esetében.

A második világháború idején napirendre került demokratikus forradalom elsősorban nemzeti ellenállás és szabadságharc formáját öltötte magára: a hangsúly a függetlenség kivívásán, a német fasiszta területrablók kiűzésén volt. A német megszállók elleni harc azonban elválaszthatatlan volt a demokratikus szabadságjogok belső ellenségeinek, a hitleristák »hazai« cinkosainak elszigetelésétől és bábkormányaik megdöntésére irányuló feladatoktól. *Ennek a demokratikus forradalomnak tehát nemzeti felszabadító és antifasiszta jellege volt. Ez azonban azt is jelentette, hogy egyúttal antiimperialista feladatokat kellett megoldania.* Nemcsak azért, mert a fasizmus szétzúzása felszabadulást jelentett a német imperializmus jármából, de azért is, mert ezekben az országokban a nagy tőkés monopóliumok és a nagybirtok urai, vagy legalábbis jelentős részük, együttműködött a fasiszta megszállókkal. Tehát a belső ellenség, a hitlerbérencek elleni harc egyúttal a leigázott népeknek saját imperialistáik ellen irányuló harca is volt.

Ennek az antifasiszta, antiimperialista, népi demokratikus forradalomnak és nemzeti függetlenségi harcnak a vezetőereje az egyes országokban csak olyan osztály lehetett, melynek valósággal létérdeke volt a fasizmus megdöntése. Olyan hazafias erő, amely a legszélesebb tömegekkel képes szövetségre lépni s ugyanakkor kíméletlenül leleplezve a fasisztákkal együttműködőket, a harcot következetesen vezeti.

A kérdés általában úgy állt, amint ezt Lenin az imperializmus és proletárforradalmak korszakában lezajló polgári demokratikus forradalmakkal kapcsolatban megállapította. Ebben a forradalomban a legszélesebb dolgozó tömegek érdeke az, hogy vezetését a burzsoázia ne vehesse kezébe. Mert ez az osztály, a proletariátus forradalmi fellépései következtében, általában meg-

[4] Uo. 208—209. l.

rettent a tömegektől, megakadályozza ezek aktivitásának kibontakozását, megalkuszik a reakciós erőkkel, elárulja a forradalmat. Egyedül a munkásosztály képes a dolgozó tömegek, elsősorban a parasztság szövetségében, a vezetést úgy biztosítani, hogy az összes népi erők, vele együtt, fokozódó lendülettel a harcot a forradalom összes követeléseinek teljesítéséért végig megvívják. A munkásosztálynak döntő érdeke a demokratikus átalakulás maradéktalan, következetes megvalósítása, hiszen történelmi hivatása még messzebb, szocialista célkitűzések felé vezeti. Ennek a forradalomnak következetes harcosa, vezető ereje tehát csakis a munkásosztály lehet. A győzelem biztosítéka pedig a munkásosztálynak a parasztsággal való szoros szövetsége.

Lenin a továbbiakban rámutatott, hogy a XX. század polgári demokratikus forradalmának teljes győzelméhez »ideiglenes forradalmi kormány« létrehozása szükséges, mely már nem a burzsoázia uralma, hanem *a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája*. Egyedül ilyen hatalom lesz képes legyőzni a burzsoázia és a birtokos osztály ellenállását a forradalmi átalakulással szemben.

Ugyanakkor Lenin leszögezte, hogy »ez a győzelem még korántsem teszi polgári forradalmunkat szocialista forradalommá, a demokratikus forradalmi átalakulás *közvetlenül* nem megy túl a polgári társadalmi-gazdasági viszonyok keretein.«[5]

A döntő a hatalom kérdése, mint minden forradalomnál. A munkásosztály és parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának létrejöttéhez elengedhetetlen a munkásosztály vezetőszerepének a megvalósítása — ez pedig utat nyit a polgári demokratikus forradalmak proletárforradalomba való átnövésére.

A második világháború éveiben a kapitalista uralkodó osztályok csak azt bizonyították be mégegyszer és minden addiginál csattanósabban, amit országaik utolsó száz esztendejének története már addig is megmutatott. A néptől való félelmük nemcsak elvette azt a képességüket, hogy a demokratikus szabadságjogok és a nemzeti függetlenség harcosai lehessenek, de éppen ők voltak azok, akik a demokratikus szabadságjogok ellenségeiként térdetfejet hajtottak a fasiszta megszállók előtt, vagy egyenesen azok csatlósaiként léptek háborúba. Azoknak a fasiszta megszállás alá került kapitalista országoknak kormánykörei pedig, melyek részt vettek a hitlerellenes koalícióban (pl. Franciaország, Lengyelország), egyrészt saját országukban egész idő alatt fékezték a nemzeti ellenállási mozgalmat, másrészt az Egyesült Államok és Anglia vezető köreivel egyetemben a legkülönbözőbb manővereket folytatták a velük szövetségben levő Szovjetunióval szemben. Attól féltek, hogy a szabadságharc lendülete igazán demokratikus fordulathoz, a fasiszta hatalmak teljes szétzúzása pedig a Szovjetunió megerősödéséhez s több országban szocialista forradalomhoz vezet.

A második világháború alatt érlelődő népi demokratikus forradalomnak, mely közvetlen feladatai, tehát első szakasza szempontjából a XX. század. polgári demokratikus forradalmaihoz tartozott, mint láttuk, olyan megkülönböztető vonásai voltak, melyek elsősorban nemzeti felszabadító feladatok megoldását tűzték célul. Ez a célkitűzés, mely az antifasiszta és antiimperialista feladatokat is lényegében magába foglalta, egyrészt széles nemzeti összefogást

[5] *Lenin:* A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. L. Művei, 9. k. Szikra, 1954. 44. l. (Kiemelés tőlem—F. E.)

tett lehetővé, minden németellenes, hazafias erő nemzeti egységfrontjának létrehozásával. Másrészt azonban a forradalom antifasiszta, antiimperialista tartalmának megvalósítása szempontjából bizonyos veszélyeket is rejtett magában. Manőverezési lehetőséget nyitott az imperialista uralkodó osztályok egyes vezető köreinek, mert ezek a fasiszták által megdöntött, független, nemzeti állam képviselőiként léphettek fel. Mint például Franciaország és más nyugati országoknak a háború alatt Londonban székelő emigráns kormányai tették, melyek ezen a jogcímen igyekeztek az ellenállási csoportokat uszályukba vonni és türelmes kivárásra bírni. Ilyen manőverek Magyarországon is szerepet játszottak, különösen 1944-ben.

A veszély a továbbiakban, a hitleristák katonai összeomlása után pedig az volt, hogy a függetlenség visszanyerését a kapitalista uralkodó osztályok vezető körei ennek az osztálynak a céljaira használják ki. A függetlenséget, hogy saját imperialista uralmukat biztosítsák, eladják valamely imperialista tömbnek. A belső fasiszta erőket pedig nem zuzzák szét, hiszen ezek emberei az uralkodó osztály soraiból, vagy annak szolgáiból kerültek ki. Ellenkezőleg: paktálnak, egyesülnek ezekkel az elemekkel, hogy uralmukat a dolgozó tömegekkel szemben fenntarthassák — amint ez a nyugati országokban a háború után meg is történt.

A fasiszták által leigázott országok népeinek tehát az volt az érdekük, hogy a nemzeti felszabadító harc vezetését ne kaparinthassák meg egyes, az uralkodó osztályhoz tartozó körök, vagy ezek uszályába került ingadozó csoportok. Ennek a népi demokratikus forradalomnak, mely mindenekelőtt nemzeti ellenállás és szabadságharc formáját öltötte magára, vezetőjévé tehát mindenütt a munkásosztálynak kellett lennie, mely élén forradalmi pártjával, a fasizmus elleni harc alapvető vezetőerejének, a Szovjetuniónak szövetségeseként lép fel. S valóban az összes hazafias erők közül a munkásosztály volt az, mely a nemzetközi munkásmozgalom első rohambrigádjának, a Szovjetuniónak a győzelmét kívánva, legkövetkezetesebben tört a fasizmus elpusztítására. Hiszen az egyes országok munkásosztálya történelmi útján is egyedül a nemzetközi proletariátus élosztagának, a Szovjetuniónak a fasizmuson aratott győzelmével és megerősödésével tudott csak előrejutni.

A munkásosztály forradalmi pártjai, élükön a Bolsevik Párttal, megállapították, hogy *minden fasiszta járomba hajtott országban, az egész háború időtartamára, a munkásosztály legfőbb stratégiai feladata a fasizmus teljes szétzúzása.* Ennek megfelelően dolgozták ki a kommunista pártok, az adott ország belső szerkezetéből, osztályviszonyaiból kiindulva, a maguk stratégiáját és azt az akcióprogramot, mely munkásosztályukat képessé tette forradalmi felszabadító harc szervezésére és vezetésére. Egyszóval arra, hogy betölthesse a forradalom — ezúttal *közvetlenül* egyelőre polgári demokratikus forradalom — szubjektív tényezőjének szerepét.

»A Magyar Kommunista Párt — írta Rákosi elvtárs — úgy, mint a többi, Hitler által leigázott országok kommunista pártjai, a második világháborúban a legfontosabb stratégiai feladatnak a német fasiszta hódítók megsemmisítését tekintette. Erre a célra Sztálin elvtárs tanácsára és útmutatásai alapján az ilyen országokban széles antifasiszta koalíciókat hoztak létre a kommunista pártok, melyekbe bevonták a hitlerellenes parasztokat, kispolgárokat, sőt még a fasizmussal szemben ellenségesen álló középburzsoázia elemeit is, mindazokat, akik ebben a nemzeti felszabadító harcban hajlandók voltak résztvenni. A fasiszta barbárság ellen vívott küzdelemben a hosszú

évek folyamán megszerzett politikai tapasztalatokkal rendelkező, megedzett, összekovácsolt, harcos, áldozatkész, kommunista pártok lettek a koalíciók hivatott vezetői.«[6]

Ennek a stratégiai feladatnak értelmében, mely tehát *az egész háború időtartamára szólt*, állapította meg a magyar antifasiszta és nemzeti-felszabadító harc vezetőjének, a KMP-nak Központi Bizottsága, 1941. június 28-i és szeptember 1-i ülésén a feladatokat és fektette le határozatban :

»Minthogy a németek önkényuralma Magyarországon az összes néprétegek legfőbb veszedelmévé nőtt és a szovjetellenes háborúnak a megszüntetése a nemzet egyetemének érdeke, a Kommunista Párt Központi Bizottsága elhatározta, hogy minden munkáját és akcióját a jelen döntő feladat alá rendeli ; úgymint, Magyarország felszabadítása a német imperializmus járma alól, a német hadsereg eltávolítása az országból, a Szovjetunió elleni indokolatlan háború megszüntetése.«

Utóbbi mondat az alapvető célkitűzésnek, a német fasizmus szétverésének *magyar viszonylatokra alkalmazott fő jelszavait, stratégiai jelszavait tartalmazta.* A továbbiakban ezeket a függetlenség és a béke kérdésére irányuló jelszavakat a párt összekötötte, egybefoglalta a hitleristák magyar cinkosainak megdöntésére, elűzésére irányuló harc jelszavaival. Ezek a fő jelszavak a helyzetnek megfelelően, sokszor éles formát öltöttek, ugymint a hitleristák és cinkosaik kiüzése — átállás a szabadságszerető népek oldalára. Sokszor a béke kérdésével előtérben fejeződtek ki : azonnali szakítás Hitlernémetországgal — békekötés a Szovjetunióval. S végül kidomborították az ország függetlenségéért vívott harc belső előfeltételeit : a csatlós kormány megdöntése, nemzeti függetlenségi kormány megteremtése stb. A függetlenség kivívásának és az ország belső, demokratikus átszervezésének célkitűzését az a jelszó foglalta össze, mely a »független demokratikus Magyarország« megteremtéséért hirdetett harcot, a fasiszta Németország és magyarországi bérencei ellen.

A demokrácia kérdése Magyarországon és néhány kelet- és délkelet-európai országban sokkal *szélesebb jelentőségű volt, mint a nyugati országokban.* Egyrészt azért, mert ezekben az országokban hasonlóan, mint nálunk a Horthy-rendszer — így Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában, Bulgáriában — reakciós kormányzatuk, lényegében jóval a fasiszta háború előtt, a demokratikus szabadságjogoknak még a maradványait is megszüntette s így nemcsak ezek helyreállítása és további kiterjesztése, hanem egyáltalában e jogok kivívása volt napirenden. Másrészt azért is, mert ezeknek az országoknak gazdasági és társadalmi szerkezetét hűbéri maradványok itatták át. Ez abból következett, hogy annak idején polgári demokratikus forradalmaik befejezetlenek maradtak. Lengyelország, Románia, Magyarország esetében nagy szerepet játszott, hogy forradalmaik nem számolták fel a nagybirtokrendszert. Így Magyarországon 1848-ban a jobbágyfelszabadítás a nagybirtokrendszer fennmaradása mellett zajlott le. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom halogatta és nem oldotta meg a nagybirtok kisajátításának kérdését. Amikor pedig a Magyar Tanácsköztársaság idején ez a kisajátítás megtörtént, a rövidéletű proletár hatalomnak már nem volt ideje a következő lépés kérdését, ennek ellenzőivel szemben, tisztáznia és a polgári demokratikus forradalomnak

[6] *Rákosi Mátyás:* Népi demokráciánk útja. — L. Válogatott beszédek és cikkek' Szikra, 1952. 569. l.

a hűbéri maradványok felszámolására vonatkozó feladatát földosztással befejeznie, teljesen elvégeznie.

A nagybirtok — a nagytőke szövetségében — Magyarország reakciós politikai berendezkedésének, reakciós politikai intézményeinek melegágyát képezte. Így volt ez az Osztrák-Magyar Monarchiában, így volt a Horthy-rendszer idején. *A demokratikus átalakulás egyik alapvető feladata tehát Magyarországon — és több szomszédos országban is — a nagybirtokrendszer megsemmisítése volt, mégpedig földosztás útján.* Ez a célkitűzés egyúttal a legsötétebb reakciót képviselő birtokososztály felszámolását s az evvel szövetséges nagyburzsoázia meggyengítését, és az összes reakciós erőkkel szemben a munkás-paraszt szövetség szilárd alapjainak megteremtését jelentette.

A demokratikus földreform követelése a nemzeti függetlenségi harcnak hatalmas erőt adhatott, a paraszti tömegeket nyerhette meg számára. A továbbiakban pedig, a demokratikus fordulat közepette, a földreform megvalósulása a nemzeti függetlenségi front gerincének, a munkásosztály által vezetett munkás-paraszt szövetségnek megszilárdulásához volt hivatott biztos alapot teremteni. Evvel egyúttal a népi demokratikus forradalom első szakaszának teljes győzelméhez, s a forradalom következő, szocialista szakaszára való átmenethez az egyik döntő előfeltétel megszerzését szolgálta. *A hűbéri maradványok megdöntése tehát Magyarországon a népi demokratikus forradalom első szakaszának, a polgári demokratikus forradalomnak stratégiai jellegű célkitűzése volt.* Szorosan összefüggött az osztályerőviszonyok megoszlásával és kedvező átcsoportosításával mind az antifasiszta nemzeti felszabadító harc idején, mind pedig a fasiszták kiűzése után. Ezért egyúttal fontos kérdése volt a felszabadulással születő új, népi demokratikus hatalom megszilárdulásának, jövőjének, továbbfejlődésének.

Az antifasiszta, antiimperialista, népi demokratikus forradalom Magyarországon tehát egyúttal antifeudális forradalom is volt. Ennek a forradalomnak alapvető összefüggéseit világította meg Rákosi elvtárs, amikor a háború alatti legfontosabb stratégiai feladatra, a német fasiszta hódítók megsemmisítésére — az erre vonatkozó részt már fentebb idéztük — *egész* népi demokratikus fejlődésünkkel kapcsolatban mutatott rá. »A kommunista pártok előre látták, hogy ennek a nehéz küzdelemnek győzelme nemcsak a náci barbárság vereségét fogja jelenteni, hanem a fasizmussal szövetséges feudális nagybirtokosokat és nagytőkéseket is magával rántja és ezért nemcsak a fasiszta imperializmus szétzúzásával jár, de egyben a feudális maradványok felszámolását, benne a nagybirtok felosztását is fogja eredményezni. Előre lehetett látni, hogy ez a küzdelem, bár tartalmában a polgári demokratikus forradalom célkitűzéseit valósítja meg, de mert élén a munkásosztály áll, mely a kommunista párt vezetésével a nép kezébe adja a hatalmat, egyben megnyitja az utat a proletárdiktatúra felé. Ez az elgondolás megfelel annak a sztálini tanításnak, mely szerint, ha megvalósul a munkásosztály vezető szerepe, ez már magában hordja a proletárdiktatúra csíráját.«

»E tervnek megfelelően — mondotta a továbbiakban Rákosi elvtárs — munkánkat azzal kezdtük, hogy megszerveztük a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, a náci imperializmus és feudalizmus elleni pártok és elemek koalícióját.«[8]

[8] *Rákosi Mátyás:* Népi demokráciánk útja. — L. Válogatott beszédek és cikkek. 3. bőv. kiad. Szikra, 1952. 569—570. l.

Az MNFF tulajdonképpen 1942 decemberében született, amikor vezető pártja, a KMP programot dolgozott ki számára.

Az MNFF-nek ez a *programja*, tíz pontba foglalva, egyrészt azokat a jelszavakat tartalmazza, melyek az adott helyzetben, a széles tömegeknek legérthetőbb formában és célkitűzéssel fejezték ki a stratégiai főfeladatnak, a német fasizmus szétzúzásának és evvel kapcsolatban magyar csatlósaik elűzésének kérdését. »A háborút azonnal befejezni! Szakítani a tengelyhatalmakkal! Visszahívni a honvéd csapatokat a Szovjetunióból! Felelősségre vonni azokat, akik Magyarországot Hitler háborújába taszították.«[9] Ez utóbbi jelszó — bár az MNFF programja még egyenesen nem vetette fel a demokratikus forradalom kérdését — lényegében a Horthy-rendszer forradalmi megdöntésére vonatkozott. Azzal a jelszóval függött össze, mely nemzeti függetlenségi kormány, azaz »ideiglenes forradalmi kormány« megalakítását tűzte célul. Ilyen kormányt pedig, a második világháború viszonyai közt, egyedül nemzeti függetlenségi harc formájában lezajló demokratikus forradalom vívhatott ki.

Az MNFF programja, bár lényegében mindezt magában foglalja, a széles nemzeti összefogás szükségességét tartva szem előtt, nagyon helyesen, elsősorban a demokratikus fordulatból születő új magyar államiság alkotmányosságát hangsúlyozta: »Nemzeti Függetlenségi Kormány alakítása, mely összehívja az alkotmányozó nemzetgyűlést. A nemzetgyűlés feladata megvalósítani Magyarország szabadságának, függetlenségének és felvirágzásának alkotmányos és anyagi biztosítékát«.[10] Ugyanakkor a program a demokratikus fordulat olyan stratégiai jellegű célkitűzésének, mint a nagybirtok földosztás útján történő felszámolása, néhány olyan részletét is megjelöli, mely a dolgozó paraszti tömegek megnyerése mellett, semlegesítheti a falu birtokos rétegeit: »Széleskörű földreform. A parasztság földhözjuttatása. A nagybirtok felosztása. A birtokos nem tarthat meg többet 300 holdnál.«[11]

A továbbiakban az MNFF programja a független, demokratikus Magyarország megvalósításának egy sor politikai és gazdasági részletkérdését tartalmazta; így az összes demokratikus szabadságjogok biztosítását, antifasiszta és nemzeti kultúrpolitika megvalósítását, az ipari munkásság életszínvonalának emelését és a magyar ipar fellendítését.

A program tehát az ország politikai, gazdasági, társadalmi megújhodásának minden fontos kérdését felvetette. S hozzá olyan formában, hogy az MNFF hívéül nemcsak a munkásokat és parasztokat nyerhette meg, de a hazafias értelmiséget, kispolgárságot, sőt még a nemzeti burzsoázia bizonyos németellenes rétegeit is — hiszen benne mindezek saját érdekeik hivatott szószólóját ismerhették fel.

Olyan akcióprogram volt ez, mely a magyar munkásosztálynak, élén a KMP-vel, lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy a népi demokratikus fordulat vezetőerejévé váljék.

[9] Megjelent a Magyar Ujság 1944. okt. 3-i számában. (A Magyar Ujságot a hadrakelt Vörös Hadsereg politikai oszt. adta ki, szerkesztősége a IV. Ukrán front kötelékébe tartozott.)

[10] Uo.

[11] Uo.

2

A magyar kommunisták stratégiájának és taktikájának néhány vonása Magyarország német megszállása idején

Az 1944-es esztendő katonai szempontból a Vörös Hadsereg döntő győzelmeinek jegyében zajlott le. A sztálingrádi csatához kapcsolódó kurszki csatával megindultak a Vörös Hadseregnek egymást követő, egymással összefüggő támadó hadműveletei, melyek többé nem engedték lélegzethez jutni a német hadsereget. A kurszki hadművelet lényegében bevezetőjévé lett az 1944-es év tíz sztálini csapásának. *A Vörös Hadsereg* ezek folyamán *az egész Szovjet földről kiűzte a fasiszta területrablókat, az ellenséges csapatokat üldözve átlépte a szovjet határokat, és felszabadította a szomszédos országok népeit a fasiszta* elnyomás alól.

Ugyanakkor a szovjet hadsereg sikerei döntő erővel hatottak a nemzetközi helyzet alakulására. Mindenekelőtt arra késztették a nyugati hatalmakat, hogy az 1943 november-decemberében megtartott Teheráni Konferencia határozatainak megfelelően — bár egyhónapi és hat napi késéssel — végre megnyissák a második frontot. 1944. június 6-án Normandiában megkezdődött az angol-amerikai csapatok partraszállása és *Hitlernémetország két front* harapófogójába került. Ennek a harapófogónak azonban az volt a sajátossága, hogy keleti ágának háromszor erősebb fasiszta hadsereget kellett szorítania és felmorzsolnia, mint a nyugatinak. Keleten kb. 200, nyugaton kb. 70 fasiszta hadosztály állott szemben a hitlerellenes koalíció csapataival. Mindazonáltal, nemzetközi szempontból, a második front megnyitása azt jelentette, hogy a háború befejező szakaszában megjavult a nyugati szövetségeseknek a Szovjetunióhoz való viszonya, az Egyesült Nemzetek Frontja[12] megszilárdult.

A nemzetközi helyzetet továbbá mind az európai mögöttes területen, mind magában a német haderők hátországában az »európai új rend« összeomlása jellemezte. Ennek tényezői voltak: egyrészt a *leigázott nemzetek hatalmas erővel fellángoló szabadságharcai*, másrészt a *hitlerista tömb katonai és politikai széthullása.*

Nyugaton az »európai mögöttes terület«, Franciaország, Belgium és más országok, valamint a hitlerista tömbből már kiszakadt Olaszország valóban tűzhányóknak mutatkoztak. Ezekben az országokban a kommunista pártok vezetése alatt a hazafiak belülről, a partizánharc fegyverével mértek kemény csapásokat a fasiszta megszállókra. Ezt a harcot minden eddiginél jobban megkönnyítette, hogy a Vörös Hadsereg a megtépázott német hadigépezetnek még megmaradt leghasználhatóbb egységeit kötötte le. Így aránylag jelentéktelen német erők maradtak egyes nyugati területeken helyőrségi szolgálatra.

A partizánharc különösen Franciaországban és Olaszországban tört fel hatalmas erővel s valóságos nemzeti szabadságharccá nőtt. Maguk a francia és olasz hazafiak voltak azok, akik a német megszállókat hazájuk egyes területeiről kiverték, azt megelőzően, hogy az angolszász csapatok ezeket a területeket elérhették volna.

[12] Sztálin kifejezése. 1944. november 6-i beszédében használta először ezt a megjelölést.

Maurice Thorez elvtárs, a francia Kommunista Párt főtitkára, mikor 1945-ben a Párt IX. Kongresszusán rámutatott a nemzeti ellenállás hősies harcaira, 1944 júniusával kapcsolatban leszögezte, hogy ekkor valóságos népfölkelés tört ki mindenfelé. »Városok, járások, majd *egész megyék szabadították fel hovatovább önmagukat.*«[13]

A francia fővárosból a francia kommunista párt vezetésével, s élén a Francia Partizánok és Franctireurök (FTP) szervezetével, maga Párizs népe űzte ki 1944. augusztus 25-én a német megszállókat. Jellemző, hogy ezzel szemben az angol-amerikai katonai és politikai vezetőkörök, valamint »a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormánya« egész idő alatt a nemzeti felkelés megakadályozásán mesterkedett.

Keleten a németek hátországa, mind a megszállott, mind pedig a »szövetséges« és most megszállás alá került országokban, ugyancsak a nemzeti felkelés lángját kilövellő tűzhányóvá lett. Itt a nemzeti szabadságharc legerősebb gócpontja Lengyelország volt, ahol még 1942-ben, a Lengyel Munkáspárt irányítása alatt, Népi Gárdák alakultak. Ezek és a hamarosan belőlük megszervezett Népi Hadsereg valóságos partizánhaborút vívtak az egész országban. Az 1943-ban, szovjet területen, lengyel politikai menekültekből alakult hadosztályok 1944-ben már mint I. Lengyel Hadsereg harcoltak vállvetve a szovjet csapatokkal Lengyelország területén, hazájuk felszabadításáért. A Lengyel Nemzeti Tanács, melyet 1943 Szilveszter éjszakáján a Lengyel Munkáspárt kezdeményezésére baloldali szervezetek alakítottak meg, 1944. július 21-én, a már szabaddá lett lengyel területen életrehívta a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságot. Ez a Bizottság volt az első munkás-paraszt hatalom Lengyelországban — az ideiglenes forradalmi kormány feladatát töltötte be.

Az 1944-es esztendő folyamán a partizánháború megerősödött Jugoszláviában és partizánharcok terjedtek el Csehszlovákia különböző területein. De kiterjedt a partizántevékenység a Hitlernémetországgal szövetséges országokra is, Bulgáriára, Magyarországra, Romániára.

A tíz sztálini csapás súlya alatt tetőfokára hágott a válság a fasiszta tömb csatlósországaiban. Ezt a »felső rétegek« kormánykörei részéről kiugrási manőverek és részben felemás kiugrások, az »alullevők« részéről pedig forradalmi jellegű fellépések kísérték. Az előállott helyzetet 1944. május 1-i parancsában Sztálin így jellemezte:

»A Vörös Hadsereg csapásai alatt recseg-ropog és bomladozik a fasiszta államok blokkja. Rettegés és kétségbeesés lett úrrá Hitler román, magyar, finn és bolgár szövetségesein. Ezek a hitleri bérencek, akiknek országát a németek megszállták, vagy most szállják meg, minden kétséget kizáróan láthatják, hogy Németország elvesztette a háborút. Románia, Magyarország, Finnország és Bulgária számára csak egy lehetőség van a katasztrófa elkerülésére — a németekkel való szakítás és a háborúból való kilépés. Aligha lehet azonban arra számítani, hogy ezeknek az országoknak mostani kormánya szakítani tud a németekkel. Nyilvánvaló, hogy ezekben az országokban a népnek kell kezébe venni a német iga alól való felszabadulás ügyét.«[14]

[13] *Maurice Thorez:* Une Politique de grandeur française. Paris, Éditions Sociales. 1945. 303. l. (Franciául) (Kiemelés tőlem — F. E.)

[14] *Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 138—139. l.

Ekkor már befejezett tény volt, hogy a finn és a román kormány felborította az 1944 első hónapjaiban a Szovjetunióval megkezdett fegyverszüneti tárgyalásokat. Ezek a kormányok bebizonyították, hogy nem tudnak szakítani a németekkel. Az alapvető ok ugyanaz volt, amiért Horthyék is »kiugrás« helyett a német megszállást választották. Még mindig a Szovjetunió és a szövetségesek konfliktusára számítottak — és kivártak Hitler oldalán.

Az események a következők voltak. *A tíz sztálini csapás közül az első*, mely 1944 január-februárjában Leningrádot teljesen felszabadította a fasiszta gyűrűből és a Vörös Hadsereg számára utat nyitott a Baltikum felé, válságossá tette Finnországban a Mannerheim-rendszer helyzetét. Az országban erősen jelentkező békehangulat pánikba ejtette a finn kormányt, és arra késztette, hogy tárgyalási lehetőséget keressen a Szovjetunióval a hadműveletek beszüntetése céljából. Erre vonatkozóan a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságának Információs Irodája 1944. március 1-én tájékoztatást tett közzé. Ebben tudatta azt is, hogy Paasikivi finn kormánymegbizott február 16-án nem hivatalos találkozásra ment a stockholmi szovjet követhez. A legközelebbi találkozás alkalmával a követ át is nyújtotta a Szovjetunió fegyverszüneti feltételeit a finn kormány részére.

A továbbiakban a finn kormány két ízben is kitérő, illetve március 17-én lényegében elutasító választ küldött a Finnország részére igen kedvező fegyverszüneti feltételekre. Mindazáltal — mint ezt április 22-én Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes elvtárs sajtókonferencián elmondotta — a szovjetkormány még így is lehetőséget adott a finn megbízottaknak, hogy Moszkvába utazzanak tárgyalni. A finn kormány azonban, április 17-én, teljesen visszautasította a fegyverszüneti feltételeket. Visinszkij elvtárs hangsúlyozta, hogy a finn kormánykörök elsősorban azokon a feltételeken akadtak meg, melyek a Finnországban levő német csapatok internálását, illetve kiűzését írták elő. Így a finn kormány, mikor beengedte a németeket, ténylegesen megszűnt országának gazdája lenni. S ezért »a német fasisztákhoz való viszonyában oly messzire jutott, hogy már nem tud, de nem is akar szakítani velük.«[15] — Itt jegyezzük meg, hogy Magyarországon hasonló helyzet állott elő a március 19-i német megszállás után.

Egyébként a finn kormánynak március 17-i, lényegében elutasító jegyzéke egy napra esik Horthynak Hitler főhadiszállására történt utazásával. Nyilvánvaló, hogy a német fasiszta vezető körök egyszerre fogták meg békemanővereket folytató csatlósaik gallérját. A németek nem is annyira a kormányok esetleges kiugrásától, mint inkább a finn és a magyar nép fokozódó békemozgalmától, függetlenségi hangulatától riadtak meg.

Egyrészt kormányaik kapkodása, békeígérgetése, másrészt az a mély benyomás, melyet a Szovjetunió által nyilvánosságra hozott finn fegyverszüneti feltételek keltettek a lakosság széles rétegeiben, tényleges tömegfellépésekkel fenyegették Hitlernémetország csatlósait. Ettől ijedtek meg Mannerheimék és Horthyék is — és Antonescuék is. Elsősorban ezt érttették meg velük német »szövetségeseik«. Ezért tartották meg a finn kormánykörök a német csapatokat országuk nyakán, ezért engedték be magyar kormánykörök március 19-én a német csapatokat az ország megszállására. Elsősorban a népmozgalomtól való félelem volt az, amiért nem tudtak és nem is akartak

[15] Внешняя Политика Советского Союза в период Отечественной войны. Москва, 1946. Том. 11. стр. 115.

szakítani Hitlernémetországgal, mely ugyanakkor katonai segítséget is ígért nekik a Vörös Hadsereg ellen — és saját népükkel szemben.

Hitlernémetország katonai helyzetét 1944 februárjában, a még folyamatban levő első csapás idején, igen súlyossá tették a Közép-Ukrajna felszabadítására megindított *második csapás* hadműveletei. Az I., II. és III. ukrán front csapatai februárban, kombinált támadásuk első szakasza folyamán, hatalmas veszteségeket okoztak a németek »Déli Hadseregcsoportjának« és »A« hadseregcsoportjának, Nikopol és Krivoj-Rog, Korszuny-Sevcsenkovszkij, valamint Rovno és Luck körzetében. A megtisztított területről azután, március elején, az I., II. és III. ukrán front déli, délnyugati és nyugati irányban megindult hadműveletei hamarosan megmutatták, hogy a támadás, széles fronton, a Kárpátok előhegyei és a román határ felé bontakozik ki. Ez még sürgősebbé tette a német fasiszta vezető köröknek — amelyek nyilván tudtak a február közepén már megindult szovjet-finn fegyverszüneti tárgyalásokról —, hogy Magyarországot mind hátországként, mind hadműveleti területként, mindenáron biztosítsák maguknak. A németek már februárban egész sor előkészítő intézkedést tettek Magyarország megszállására. Ezt nehéz volt a magyar kormányköröknek észre nem venniök. Ha lett volna Horthy-Kállayékban tényleges szakítási szándék, megelőzhették volna a történteket.

*

A KMP Moszkvában székelő Külföldi Bizottsága, melynek Rákosi Mátyás elvtárs állott az élén, a Kossuth-rádió útján egész február és március hó folyamán *a fenyegető német megszállásra hívta fel a figyelmet.* Az Ukrajnában levő magyar csapatokhoz — a német »Déli Hadseregcsoport«-ban magyar hadosztályok harcoltak ebben az időben — egyik felhívást a másik után küldte a Kossuth-rádió : jöjjenek haza, mert meg kell védeni a magyar határokat — nem a felszabadító orosz hadak ellen, hanem a németek visszaözönlő, vert seregeinek betörésével szemben. A Kossuth-rádió február 19-én igen világosan rámutatott arra, hogy a németek »az elszakadni készülő csatlósokat igéretekkel és fenyegetésekkel igyekeznek továbbra is magukhoz láncolni«. Az a tény pl., hogy Lorenz SS főcsoportvezető a »Volksbund« évi közgyűlésére Budapestre érkezett, kétségkívül a fenyegetések közé tartozik. — További figyelmeztetett arra is, hogy Magyarországon 100 000 Volksbundista lépett már be az SS csapatok kötelékébe.

A Kossuth-rádió heteken keresztül magyarázta az összefüggést a »Volksbund« és a nyilasok mozgolódásai, az ujabb SS-sorozások és Lorenz pesti útja között. Ugyanakkor egyik felhívás a másikat követte a német megszállás veszélyével szemben és a békéért való tömegharc megszervezéséért. Egyben *figyelmeztette az ellenzéki pártokat, hagyják abba a várakozást* és annak magyarázgatását a kormányterror elleni védekezés címén. És dobják el a kormány suttogó propagandájához fűzött illúziókat is. *Különösen pedig ne ugorjanak be annak, hogy Horthy-Kállayék a »nemzeti egység« jelszavával léptek fel.*

»A nemzeti egység megteremtése, a demokratikus ellenzék a függetlenségi front legpozitívabb országmentő gondolata és törekvése ... A reakció álprofétái most ezt a fegyvert akarják kiütni az ellenzék kezéből. Ók is nemzeti egységet prédikálnak, hogy az ellenzék egységtörekvéseit a reakció szekerébe fogják. Ezek a próbálkozások sajnos nem is maradtak eredménytelenek.«[16]

[16] Kossuth-rádió, 1944. febr. 28. »Nemzeti egység és az ellenzék«.

Akadtak ellenzéki körök, amelyek a Horthy-Kállay kormány uszályában vélték az egységet megtalálni. Hallgattak a kormánykörök célozgatásaira : »Ha egységet mutatunk kifelé, akkor jobb feltételeket csikarunk ki a szövetségesektől.« Holott evvel a magatartással csak az úri Magyarország vezető köreinek háborús politikáját segítik elő, s így akarva nem akarva a reakció támaszává lesznek. »A nemzeti egységre, a legszélesebb demokratikus összefogásra szükség van, ez azonban nem a reakcióval való összeölelkezésben, hanem csakis az ellene folytatott következetes harcban valósul meg.«[17]

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nevében a Kossuth-rádió ugyancsak ennek a harcnak a szellemében szólította fel a magyar hazafiakat arra, hogy békét, kenyeret követelve március 15-én vonuljanak az utcára. Március 14-én pedig a Kossuth-rádió a vészharangot húzta meg :

»Visszahozhatatlan alkalmat mulasztunk el a Hitlerrel való szakításra, ha a nácik már hazánkban fognak állni, ha már átvették az ellenőrzést a vasútaink felett, s minden fontos helyen ott fognak ülni összekötőik. . . . Ilyen körülmények közt meg kell gyorsítanunk a partizánharc előkészítését, szervezését, hogy fegyverrel vehessük fel a harcot a németek és magyar cselédeikkel szemben.«[18]

Március 20-án és 21-én a Kossuth rádió egész nap *egyik felhívást* a másik után küldte Magyarország felé. *Fegyverbe szólította a magyar népet,* hogy azonnal indítson partizánharcot a németek által megszállt területen, a hadsereget, hogy forduljon a németek ellen és lássa el fegyverekkel a partizánharc résztvevőit. Egyben kiadta a nemzeti ellenállás bizottságai megteremtésének jelszavát. Ezek a bizottságok lesznek hívatottak, megannyi helyi kormányként, a nemzeti ellenállás, a nemzeti szabadságharc minden formájának megszervezésére és vezetésére. Egyben leszögezte, hogy ebben a harcban, pártállásra való tekintet nélkül, minden hazafinak ott a helye. De hazafi csak az, aki nem kivárást prédikál, hanem tömegakciókat szervez s nem nézi közben saját biztonságát. S Kossuth példáját állította oda az igaz hazafiság mértékeként :

»A meghajlás Kossuth emléke előtt önmagában semmit sem ér. Kossuth a tettekben megnyilvánuló hazafiság embere volt. Emlékének az áldoz, aki magasra emeli a 48-as zászlót, kiáll a nép elé, mint ahogy ő kiállt a szegedi, ceglédi piacra és harcba hívta a tömegeket, a németek és a reakció belső ügynökei ellen : a magyar függetlenségért, és szabadságért.«[19]

Az MNFF — ugyancsak a Kossuth-rádión keresztül — most kiáltvánnyal fordult a magyar néphez, melyben a legszélesebb nemzeti összefogás megteremtését tűzte célul. Hangsúlyozta, hogy az előállott súlyos helyzetért a kormányzat a felelős, mert »határvédelmet« nem a német megszállók, hanem a felszabadító orosz hadak ellen hirdetett. Továbbá, mert keblén melengette a Volksbundot, s ugyanakkor tűzzel-vassal üldözte a demokrácia harcosait. Másrészt azonban leszögezte, hogy »most nem a közelmúlt bűnök számonkérésének van itt az ideje, hanem minden becsületes, tettrekész magyar összefogásának. Szent önvédelmi háborúra, nemzeti szabadságharcra hívjuk, fegyverbe szólítjuk a népet«.[20]

[17] Uo.
[18] Kossuth-rádió, 1944. márc. 14. »Előkészíteni a partizánharcot.«
[19] Uo. 1944. márc. 20. »Kossuth Lajos«.
[20] Kossuth-rádió, 1944. márc. 26. »A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front kiáltványa«.

»*A teendő: fegyverbe!*« — Különösen a Kárpátokban álló hadsereg katonáinak és tisztjeinek a kötelessége, hogy a közelgő orosz hadsereg mellé álljanak. »A törvénytelen, németbérenc kormánynak magyar tiszt, magyar honvéd nem engedelmeskedik! Inkább fegyverestől otthagyja csapattestét és partizánharcot kezd!«

»*A teendő: partizánharc az egész országban!* Partizángócokat kell teremteni a budai hegyekben, a Kárpátokban, a Bácskában, a Mecsekben és Mátrában, a Bihari hegyekben, a Bakony erdőben, a Duna—Tisza-köze akácosaiban. Minden üzem, minden bánya, minden tanya, egy-egy vára a fegyveres ellentállásnak.«[21]

Az MNFF felhívta a munkásokat, hogy szabotálják a haditermelést, robbantsák fel a németekre dolgozó gyárakat, sztrájkoljanak. A földműveseket pedig, hogy rejtsék el az élelmet a németek elől.

A betiltott ellenzéki pártokhoz fordult, hogy működjenek tovább a föld alatt.

A KMP Külföldi Bizottsága a Kossuth-rádió március 30-i adásában tovább boncolgatta, elemezte az MNFF *kiáltványának két vezető gondolatát*, a *fegyveres harc* és a *magyar egység* kérdését. Megmagyarázta, hogy a magyar egységet elsősorban a munkások és parasztok, s ezek szervezeteinek harcos egysége jelenti. Ugyanakkor a munkás-paraszt szövetséget, a munkásosztály vezetésével széles nemzeti összefogás gerinceként hirdette: Mert a szabadságharcot elsősorban a dolgozó osztályok fogják megvívni, de segítséget nyújthat ehhez mindenki, így még a MÉP és a Keresztény Néppárt tényleg magyarul érző tagjai is. Az országra zúdult szerencsétlenség közepette a Horthy-táborhoz tartozók közül többen elszakadtak a nyílt árulóktól s őket »most a Gestapo szuronyai kényszerítik arra, hogy tanuljanak a múltból«.

Az ellenzéki pártoknak, március 29-i adásában, megmondotta a Kossuth-rádió, hogy vezetőik a múltban a mögöttük álló néptömegek erejét »nem használták ki eléggé az ország érdekében. Túlzottan vigyáztak arra, hogy ne legyenek rendbontással vádolhatók.« — Továbbá, hogy »a Szociáldemokrata Pártot és a Kisgazdapártot eddig főleg az tartotta vissza attól, hogy testületileg csatlakozzék a Függetlenségi Fronthoz, hogy utóbbiban benne volt az illegális Kommunista Párt. . .«[22] Most, amikor az ellenzéki pártokat is illegalitásba kergették, itt az ideje, hogy az MNFF-hez csatlakozzanak. A nemzet egységes ellenállása így minden erőt az ország felszabadításának szolgálatába állíthat.

A politikai vonalvezetés világos volt. A KMP Külföldi Bizottsága *szembeszegezte az igazi, szabadságharcos, a KMP vezette MNFF-ben megvalósuló nemzeti egységet avval* a Horthy-Kállayék által hirdetett, *hintapolitikás »nemzeti egység«-gel*, ahová a német megszállás előtt az ingadozó ellenzéki pártok a reakciós kormány uszályában, félig-meddig be is eveztek.

A KMP Külföldi Bizottságának a Kossuth rádión keresztül adott útmutatásai nemcsak azért voltak nagyjelentőségűek, mert bennük mesterien jutott érvényre a marxista-leninista pártok stratégiai és taktikai vezetése. Hanem azért is, mert a párt magyarországi szervezeteinek 1943-ban történt feloszlása után, 1944 szeptemberéig, a MKP újjáalakulásáig, a pártirányítást így egyedül a Külföldi Bizottság juttatta érvényre, elsősorban a Kossuth-

[21] Uo.
[22] Kossuth-rádió. Márc. 29. »A baloldali ellenzék«.

rádió útján. A KMP Külföldi Bizottsága ebben az időben — a háború és illegalitás viszonyai következtében — még nem szerzett tudomást arról, hogy a pártunk Magyarországon levő vezetői közül azok, akik szabadon voltak, elfeledkezve a forradalmi pártnak, a munkásosztály élcsapatának jellegéről és szerepéről szóló lenini tanításról, kimondották a párt feloszlatását.

Ami a Békepártot illeti, először is a Külföldi Bizottság nem tekintette célszerűnek, hogy éppen akkor, amikor a tömegeket aktív harcra kellett mozgósítani a német fasizmus és magyarországi ügynökei ellen, olyan szervet hozzanak létre, mely már nevében is passzív jellegű. Másodszor, mert a Külföldi Bizottság a háború okozta kapcsolati nehézségek folytán nem ismerhette a pontos helyzetet, azt gondolta, hogy a Békapártot, pártirányítás alatt, fedőszervként, szélesebb tömegkapcsolatok megszerzése szempontjából hozták létre — nem pedig arra, hogy a pártot feloldják egy laza szervezetbe, mely éppen emiatt jóideig képtelen volt tömegkapcsolatokat is kiépíteni.

Ehhez még hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a párt feloszlatását, a párt börtönben levő vezetőinek tiltakozása ellenére, 1943 nyarán, tehát olyan időben mondották ki, amikor a sztálingrádi csata következtében a német-olasz koalíció táborában a bomlás megindult és Magyarországon a forradalmi válság objektív előjelei már megmutatkoztak.* Azok, akik a pártot feloszlatták, tehát megfeledkeztek arról a lenini tanításról is, hogy csak olyan helyzet vezet forradalomra, amikor az objektív változásokhoz egy szubjektív tényező is hozzájárul, azaz a munkásosztály olyan tömegakciókra képes, melyek a régi kormányhatalmat megdöntik. A munkásosztály pedig ilyen feladat elvégzésére forradalmi pártja vezetésével lesz tényleg képessé.

A német megszállás idején tehát egyedül a Külföldi Bizottságnak a Kossuth rádión keresztül küldött útmutatásai voltak azok, melyek a Békepártban levő kommunisták munkáját eredményesebbé tették, őket az ingadozásoktól óvni tudták s megérttették velük azt is, hogyan kell tömegkapcsolataikat kiépíteniök. Ezeknek az útmutatásoknak köszönhető az is, hogy a Békepárt, a változott helyzet miatt bizonyos együttműködésre hajlandóvá lett ellenzéki pártokkal együtt, 1944 áprilisában a *Magyar Frontot* megalakította. Ebben eleinte a következő pártok vettek részt: Békepárt, Szociáldemokrata Párt, Kisgazdapárt, Kettőskereszt Szövetség (legitimisták). 1944 nyarán a kommunisták keresztülvitték, hogy a Magyar Front többi pártjai beleegyezzenek a Nemzeti Parasztpárttal való bizonyos együttműködésbe. Ez a párt, melynek jó kapcsolatai voltak a szegényparasztság és az agrárproletariátus soraiban, csak szeptemberben lett a Magyar Front tagjává, akkor amikor az újjáalakult MKP a Magyar Frontnak tényleg élére állt és a többi párttal el tudta fogadtatni a Nemzeti Parasztpárt felvételét.

A Magyar Front nem sokkal megalakulása után röplapot adott ki, mely új szabadságharcot, új népháborút hírdetett. A röplap tartalmazta egyúttal a Magyar Front programját, melynek fő célkitűzése »a német hódítók és cinkosaik kiverése, béke a szövetségesekkel, s a minden ízében demokratikus szabad Magyarország alapjainak lerakása.« Felszólította mindenekelőtt a munkásokat és a parasztokat németellenes szabotázsra. Továbbá az értelmiségieket, sőt a polgárokat is felhívta: akadályozzák meg, hogy a német fasiszták és magyar cinkosaik az országot háborújukban felhasználhassák.

* Ezt a kérdést a közbeeső — itt nem közölt — fejezetben tárgyaltuk.

A Magyar Front kiáltványa azonban nem tartalmazott közvetlen felhívást partizánakciók szervezésére. Mindazáltal a fegyveres harcot nem vetette el, s felhívta a honvédeket, hogy fordítsák fegyvereiket a német hódítók ellen és menjenek át a Vörös Hadsereghez.

A röplap a következő jelszavakkal zárult:

»Ki a német megszállókkal! Pusztuljanak a hazaárulók!

Éljen a különbéke! Éljen a Magyar Front!

Éljen a szabad, független, demokratikus Magyarország!«[23]

A Magyar Front megteremtése megkönnyítette a »Béke Párt« soraiban harcoló kommunisták tömegkapcsolatainak kiszélesítését, különösen a parasztság felé. A talaj kedvező volt az ellenállási mozgalom kiépítésére széles néptömegek között. Ebben nagy szerepet játszott a szovjet csapatok megérkezése 1944 márciusában a Kárpátok északi lejtőihez. Így a német megszállás nem annyira csüggedést, mint inkább elkeseredett, lázongó hangulatot váltott ki. És sokan várni kezdték az oroszokat.

A kommunisták most a Kossuth-rádió útmutatásait követve s erre a néphangulatra támaszkodva a legkülönbözőbb harci-formákat kezdeményezték, hogy a dolgozó tömegeket az ellenállási mozgalom harcra kész seregeként felsorakoztathassák. Mindenekelőtt megnövekedett agitációs tevékenységük, mely sztrájkra, szabotázsra és a fegyveres harc előkészítésére hívott fel. A Ságvári Endre szerkesztésében, márciusban megjelent »Béke és Szabadság« és egy sor röpirat a tömegek mozgósítását szolgálták. A sokszorosított röpiratok terjesztése annyira jelentékennyé lett, hogy Sztójayék meghökkent csendőrei a »Béke Párt«-ban a valóságos KMP-t vélték felfedezni: »A kommunisták magyarországi pártja a 'Béke Párt' fedőnév alatt továbbra is rendszeresen terjesztik röpiratait«,[24] írták májusban a »Baloldali Összesítő«[25] összeállítói és részletezték a »Béke Párt« két áprilisban terjesztett röplapjának a tartalmát is.[26] Az egyik a munkásokat szólította fel a hadiüzemi munka szabotálására, sztrájkok szervezésére, illegális üzemi és szakmai bizottságok szervezésére. A »Magyar Földmunkások« kezdetű röpirat a gazdákat a beszolgáltatás és az adófizetés megtagadására, a gazdasági cselédeket a munka szabotálására hívta fel, a bevonulókat pedig arra, hogy — ne vonuljanak be. Mindkét röplap németellenes harcra buzdított, valamint az illegalitásban levő kommunisták és partizánok rejtegetésére.

Ezek a röplapok nyilván nagy port vertek fel, s annyira megijesztették a csendőröket, hogy meglehetős pontosan sorolták fel jelentésükben, hogy azok milyen konkrét ellenállási formákra vonatkoznak. Ha azonban magukat a röplapokat vesszük elő, szövegükben mindenekelőtt a kormány hazaárulásának leleplezése és az evvel szembe szögezett alapvető ellenállási formák megjelölése tűnik szemünkbe — amiről a csendőrök jelentése nyilván nem is

[23] »A demokratikus pártok kiáltványa a magyar nemzethez.« 1944. jún. (MMI arch. Röpiratgyűjtemény, III. 18/1944/VI. 2373—1).

[24] B. M. 7925. B. kt. 1944, Bpest, 1944. május 12. Baloldali mozgalmak I. Általános helyzetkép. (MMI. arch. A. XIX. 3. [1] 1944/3.)

[25] A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága átlag kéthetenként ún. »baloldali összesítő« jelentést adott ki. Ebben egyrészt összefoglalóan s persze a maga módján értékelte a néphangulatot, különösen a munkásokét, továbbá a baloldali pártok, mindenekelőtt a »Béke Párt«, illetve a KMP tevékenységét. Másrészt a különböző csendőr nyomozó csoportok napijelentéseiből összeállította a kommunista és partizán tevékenységre vonatkozó megszerzett konkrét adatait.

[26] B. M. 7925/B. kt. 1944. stb. úa. III. »Kommunista Párt«. 3. és 4.

mert beszámolni feletteseinek. Így a munkásokhoz intézett röplapon ez állt: »Bánjatok el a hazaárulókkal! Munkások! Harcoljatok együtt paraszt- és katonatestvéreitekkel, a hazájához hű polgársággal, a nemzetiségekkel, mindenkivel, aki kész küzdeni a német megszállók és a hazaáruló Horthy-Sztójai banda ellen.« »Éljen a nemzeti ellenállás egységes frontja: A Magyar Front!«[27]

A falusi lakosság körében terjesztett röplap pedig többek közt ezt írta: »Magyar földmunkások! Magyar gazdák! Alakítsatok községenként egy vagy több, három-négytagú bizottságot. A bizottságok a nemzeti ellenállás helyi szervei.«[28] — Tehát a Béke Pártban dolgozó kommunisták az ellenállási mozgalom minden oldalú tevékenységét vezető és irányító helyi szervek létrehozását, a Kossuth-rádiónak a nemzeti ellenállás bizottságaira vonatkozó útmutatásai értelmében népszerűsítették. Ennek különösen az ad jelentőséget, hogy mikor szeptemberben az MKP újjáalakult, a Magyar Front a kommunisták vezetése alatt többfelé létre is hozott ilyen bizottságokat. Ezek az ellenállási bizottságok mintegy előfutárává lettek a nemzeti bizottságoknak, melyek a Vörös Hadsereg által felszabadított területeken azután egymás után alakultak meg.

A kommunisták a fegyveres harc előkészítéséhez is hozzáfogtak. A partizántevékenység azonban 1944 tavaszán és nyár elején lényegében csak a nemzetiségi vidékekre terjedt ki. Mindazáltal, mint a csendőrjelentésből is kiderül, »Bácskai és budapesti kommunisták között kapcsolat létesült«[29] s előbbiek részére Budapesten partizánokat toboroztak, ruhát és pénzt gyűjtöttek. Újvidéken[30] pedig április 15—20-a táján »Magyar katonák« kezdetű röpiratot szórtak.

A hírhedt csillaghegyi csendőr nyomozócsoport, mely Budapesten és környékén veszett hajszával vette üldözőbe a hazafiakat, akiket aztán kínzókamráiban gyötört halálra — most fegyveres csoportok után kezdett szimatolni. Jelentéséből az is kitűnik, hogy »a nyomozás során az ún., 'Béke Párt'-hoz tartozó párttagoktól is vettek őrizetbe pisztolyokat és töltényeket.«[31]

A »Béke és Szabadság« július 15-i száma hangsúlyozta, hogy át kell térni az ellenállási mozgalom aktív formáira. Ennek értelmében jellemezte és bírálta is az ellenállási mozgalom jelszavait: »Budapest házfalain krétával rajzolva, miniummal festve, a plakátokon kézinyomdával nyomva, mind több felírás hirdeti: 'Halál a német megszállókra! Pusztuljanak a hazaárulók! — Ne siess, szabotálj! — Éljen a Magyar Front!' Sok még a 'Békét' felírás is. Pedig most már nem a béke, hanem a nácik elleni harc időszerű. Biztosra vesszük, hogy azok, akik ma még csak a propaganda eszközeivel küzdenek, meg fogják találni az aktív szabotázs és a fegyveres harc útját is.«[32]

Első pillanatban meglepőnek látszik, hogy a »Békepárt« lapja itt a »Béke« jelszavát leveszi napirendről. A »Béke és Szabadság« állásfoglalásának magyarázata az, hogy azoknak a kiváróknak a propagandája ellen igyekezett fel-

[27] A röpiratot közli *Kállai Gyula:* A Magyar Függetlenségi Mozgalom. Szikra, 1948. 215—16. l.
[28] Uo. 216. l.
[29] B. M. 7925/B. kb. stb. mint fent, — III. 2.
[30] Uo. III/7.
[31] Uo. III. 2.
[32] »Béke és Szabadság« 2. sz. 1944. júl. 15. »Belső Front« c. cikkből.

lépni, akik nem ritkán a »Magyar Front« háta mögé rejtőzve, a »Béke« puszta követelésére szorítkoztak és egyúttal a nyugati hatalmakkal kötendő különbékét »népszerűsítették«. A »Béke és Szabadság«-nak ezt a kérdést ki kellett volna fejtenie. Ez egyrészt a kiváró ellenzéki politikusok elszigetelését segítette volna elő. Másrészt elkerülhetővé tette volna a béke jelszavának szembeállítását a hitleristák elleni harc jelszavával. A jelszó megfogalmazásának ez a halványsága — mely szintén elsősorban arra vezethető vissza, hogy az MKP magyarországi szervezetei fel voltak oszlatva — megnehezítette a széles tömegek közötti felvilágosító munkát, hiszen ezek elsősorban a háborús szenvedésekből kerestek kiutat. Ugyanakkor a »Béke és Szabadság« júliusi számának nagy érdeme, hogy fegyveres harcot, szabadságharcot hirdetett s ennek megvalósításához széles nemzeti összefogást, melynek vezető erejeként a munkásosztályt jelölte meg:

»*Ma még mindenki szövetségesünk lehet, aki fegyvert ragad és harcba száll a német elnyomóval.*«

»Munkások! Népünk jövője kezünkben van. Maroknyi német van csak hazánkban, vert seregüknek nincs tartaléka. Egyetlen hatalmas erőfeszítéssel kiűzhetjük a német rabtartókat, pokolra küldhetjük bérenceiket.

Csak az egységes nemzet szabadságharca mentheti meg hazánkat a pusztulástól! *Csak a munkásság áldozatkész küzdelme biztosíthatja a magyar nép igazi uralmát országunkban.*«[33]

Ságvári Endre elvtárs, a »Béke és Szabadság« szerkesztője, a magyar függetlenségi harc rettenthetetlen hirdetője, forradalmi tettel mutatta meg, hogy szabadságharcos nem ismerhet megtorpanást, még ha életébe kerül is. 1944. július 27-én fegyverrel a kezében, a rendőrség kopóival folytatott tűzharcban esett el. A fegyvert utolsó leheletéig biztos kézzel irányította, a rárohanó detektívek közül golyója egyet megölt, kettőt súlyosan megsebesített.

A rendőrség jelentéséből kiderül, hogy Ságvári elvtárs kétszeres túlerővel állott szemben — mindössze másodmagával volt —, mikor négy detektív a letartóztatását megkísérelte.[34]

*

A Vörös Hadsereg *második csapása* eredményeként, Zsukov tábornok I. Ukrán frontja, mely déli- és délnyugati irányban támadott, március végére »Kolomia (Kolomes) és Csernovici (Csernyovic) területén százkilométeres szakaszon érte el a Kárpátok előhegyeit és befejezte azt a hadműveletet, mellyel a német arcvonalat két részre vágta.«[35]

A II. Ukrán front csapatai pedig Konyev tábornok parancsnoksága alatt »március 19-én átkeltek a Dnyeszteren és nyugati irányban gyorsan előretörve, március végén a Pruth-folyó Lipkán-i, Szkuljen-i szakaszán elérték az országhatárt. A II. Ukrán front balszárnya, amely déli és délnyugati irányban támadott, megtörve az ellenség szívós ellenállását március végén Ribnyica és

[33] Uo. »Ki a németekkel! Halál a hazaárulókra« c. cikkből.

[34] B. M. 13101/B. kt. 1944. Bpest, 1944. júl. 31. »Baloldali mozgalmak«. III. Kommunista mozgalom, 2. (MMI arch. »Baloldali összesítő«, 1944.)

[35] *M. N. Zamjatin* vezérőrnagy, *F. D. Vorobjev* ezredes, *N. F. Artyemjev* és *I. V. Pasotykin* alezredes: A tíz csapás. Bpest, a Honvédelmi Minisztérium Kiadása, 1950. 34. l.

Anányev vonalát érte el, majd átkelt a Pruth folyón, román területen elfoglalta Botosani, Radauti, Pascani városokat és Jassy alá ért.«[36]

A második sztálini csapás tehát a szovjet hadsereget a német megszállás alá került Magyarország határainak közelébe és Románia területére vitte. A Sztójay-féle bábkormány erre a magyar katonák újabb tömegeit lökte Hitler háborújába. A Voronyezsnál szétvert 2. hadsereg maradványait a maga hiányos felszerelésével együtt sebtében összeállították és a 4. és 1. német páncélos hadsereg közé szorították. Ugyanakkor az 1. magyar hadsereget a németek az 1. német páncélos és a 4. román hadsereg közé helyezték. Mikor április folyamán a *harmadik csapás* a Krimi-félszigetről űzte ki a német területrablókat, ezek, hogy könnyítsenek magukon, az 1. magyar hadsereget a Kolomea—Sztaniszlau vonalon helyi jellegű támadásba dobták. Az 1. hadseregnek itt súlyos veszteségei voltak, később pedig frontszakasza valóságos egérfogónak bizonyult.

A szovjet csapatoknak román területre lépésével kapcsolatban, április 2-án, Molotov külügyi népbiztos elvtárs a szovjet kormány nevében nyilatkozatot adott a sajtó képviselőinek. Leszögezte, hogy a szovjet kormánynak nem célja »román terület bármiféle részének megszerzése, sem pedig Románia fennálló társadalmi rendszerének megváltoztatása, s hogy a szovjet csapatok egyedül azért léptek román területre, mert ezt katonai szükségesség és az ellenség csapatainak ellenállása követelte meg.«[37]

A román kormány fegyverszünetet kért. A fegyverszüneti feltételeket a szovjet kormány április 12-én át is adta. Az Antonescu-kormány azonban a mind erősebben békét követelő román nép előtt ezt titokban tartotta és visszautasította az igen előnyös feltételeket.

Már rámutattunk arra, hogy Hitlernémetország finn, magyar és román csatlósai magatartásának 1944 tavaszán alapjában ugyanaz volt a magyarázata. Egyrészt szerettek volna kiugrani az összeomló fasiszta blokk háborújából, másrészt a szovjet-csapatok közeledése, sőt jelenléte országuk határain, rémületté fokozta a népmozgalomtól való félelmüket. Ezért kapkodtak hol a német, hol az angolszász ígéretekhez. A román kormánynak ebben az időben nemcsak a németek ígértek katonai segítséget. Az angol-amerikaiakkal folytatott tárgyalásaikon ezek azzal kecsegtették őket, hogy a közeljövőben partraszállnak a Balkánon. 1944 tavaszán ez a lehetőség még valóban fennállott. Csak a Vörös Hadsereg további, viharosütemű előnyomulása késztette az angol-amerikaiakat arra, hogy mégis Normandiában szálljanak partra a Balkán helyett.

Evvel a ténnyel azonban a kivárás hintapolitikája végleg csődbekerült. De Horthy és környezete, no meg a MÉP több ismert, de egyelőre félreállított politikusa újra csak ebből éldegélt, a Sztójay-kormány ezúttal egyöntetű német tájékozódása idején. A hintapolitikás kivárást azonban most új jelmezben akarták becsempészni a közvéleménybe. Horthyról igyekeztek elhitetni, hogy március 19-én csak a német »erőszaknak« engedett. A Sztójay-kormányt kiszolgáló MÉP-isták, meg a félreállított MÉP-isták is, arról suttogtak, hogy majd elérkezik az ő idejük, csak nyugodtan ki kell várni, míg Horthy előkészíti a békekötést a szövetségesekkel. Több ellenzéki politikus ugyanakkor szintén erre épített s ehhez a legkülönbözőbb »elméleteket« gyártotta,

[36] Uo. 35. l.
[37] Внешняя Политика Советского Союза. Том II. стр. 105.

a közvélemény csillapítására és saját tétlenségének »erkölcsi« igazolására. Ezek pl. így »érveltek« minden hazafias, harcos fellépés ellen : a háború következtében úgyis összeomlik a náci uralom, tehát kár volna áldozatokat hozni az ellenállás szervezésével. »A kivárási politika ma is az, figyelmeztetett a Kossuth-rádió már áprilisban, ami tegnap volt : katasztrófapolitika, mert meghosszabbítja a német rémuralmat, növeli áldozatainkat és eljátssza a nemzeti jövőt.«[38]

A Kossuth-rádió az elkövetkező hónapokban még az addiginál is hatalmasabb munkát fejtett ki, hogy a kivárási politika leleplezésével a kivárókat a tömegektől elszigetelje. Türelmesen magyarázta, hogy a kivárók minden fajtája, akik közt még talán jóhiszeműek is akadnak, egyetlen fő feladatot szolgál a magyar tőkés és nagybirtokos reakció érdekében : a német fasiszták háborújának folytatását, a nemzeti függetlenségi harc leszerelését, az 1919-ben ellenforradalommal hatalomra került és március 19-én a legsötétebb hazaárulás mélyére süllyedt, népelnyomó rendszer megmentését.

Az adott helyzetben, amikor a nyíltan fasiszta pártok már koalíciót alkottak a MÉP programjával fellépő Sztójay-kormányban, *a kivárók az uralkodó osztályok ama politikai főtámaszának* a szerepét játszották, melynek a tömegeket a cselekvéstől visszatartania s egyben a Horthy-rendszert újból konszolidálnia kellett. A választóvíz, melynek a talmit az aranytól, a népi ellenállást tudatosan fékező, magát ellenzékinek tettető kivárót, a becsületes, de politikai tisztánlátás hiányában még ingadozó elemektől el kellett választania, a KMP Külföldi Bizottsága által a haza megmentésére kiadott legfőbb jelszó — a nemzeti szabadságharc jelszavának szolgálata volt.

A tüzet a Kossuth-rádió különösen a kivárók meglapuló fajtájára összpontosította. Mert ezek, amikor hatalmi pozícióik megtartását a kivárás ürügyével »igazolták«, avval biztatták az ingadozó ellenzéki politikusokat, hogy pártjaik ismét legálisan működhetnek — ha majd eljön az ő idejük. Ez a taktika július-augusztus folyamán — amikor Horthy és környezete már előkészítette és folyamatba is tette a kormány átcsoportosítását, újabb kiugrási manőverek céljából — csúcspontjára érkezett. A Kossuth-rádió »Akik még mindig kivárnak«[39] című adásában különösen azokra hívta fel a figyelmet, akik gazdasági vagy politikai pozíciókban ülnek, s négyszemközt elsuttogják : jobb ha ők vannak ott s nem valami hétpróbás náci. Másrészt ezek újabban azt is hajtogatják : ha az oroszok előbb jutnának Berlinbe, mint Pestre, ők, akik kulcsállásban lapulnak meg, majd félreállítják ezt a németbérenc kormányt. Ezt főleg a MÉP Sztójayt támogató emberei hangoztatják. S »ezek az új kivárók a nemzeti ellenállásnak a legsúlyosabb károkat okozzák, s ugyanakkor a legnagyobb szolgálatokat teszik az országra tört német rablóknak és cinkosaiknak.«[40]

Két nap múlva, »A kivárók« című adásában, a Kossuth-rádió leszögezte : »A hírhedt Kállay-féle politika hívei nem haltak ki most sem, csak alkalmazkodtak a helyzethez.[41] Ezek március 19-e előtt azt állították, azért folytatják a háborút Hitler mellett, hogy a kellő időben elszakadjanak tőle. Most pedig azt híresztelik, azért bújnak meg kormányhivatalokban, hogy

[38] Kossuth-rádió. Ápr. 17.
[39] Uo. Júl. 17.
[40] Uo. Júl. 17.
[41] Uo. Júl. 19.

»mentsék ami menthető«, míg napjuk ismét fel nem virrad. »Minél jobban verik Hitlert a fronton, annál több MÉP-ista híreszteli magáról, hogy csak 'látszatra' üvölt együtt a nyilasokkal és Sztójay Döméékkel . . . « »Ez a kiváró fajzat még veszedelmesebb, mint a nyílt, leplezetlen Hitler-pribékek. Mert nemcsak kiszolgálják a banditákat, hanem fedezik is őket, leszerelik, fékezik a szabadságharcot.«[42]

A fronton pedig Hitlert ugyancsak verték és a németek oldalán a csatlósországok csapatai is súlyos veszteségeket szenvedtek. *A negyedik sztálini csapás június-július folyamán* a finn csapatok döntő vereségét eredményezte Karjalában. Ennek a támadó hadműveletnek folyamán a Vörös Hadsereg felszabadította a Finn-Karél Szovjet Köztársaságot és »július második felében szovjet-finn országhatárt elérve, a finn csapatokat Finnország belsejébe vetette vissza.[43]

1944 június-júliusában az *ötödik csapás* a német csapatok döntő vereségét okozta Bjelorussziában. Ezek a hadműveletek felszabadították Bjelorussziát. A Vörös Hadsereg a balti szövetséges tanácsköztársaságok területére lépett és szabaddá tette Vilnát, Litvánia fővárosát. Majd elérte a Visztulát és megkezdte Lengyelország felszabadítását. Végül a szovjet csapatok átkeltek a Nyémenen és Németország határaihoz érkeztek.

Az ötödik csapás, mely június 23-tól július 28-ig tartott, még be sem fejeződött, mikor már július 13-án megindultak a *hatodik csapás* hadműveletei Nyugat-Ukrajnában. A támadást Konyev marsall parancsnoksága alatt az I. Ukrán Front csapatai hajtottak végre, *két fő és három melléktámadási iránynyal.* Az egyik fő támadás általános iránya Rava-Ruszka és Jaroszláw, a másodiké, vele párhuzamosan délre, a Lwów és Przemysl irány volt. »Ilymódon a fő támadás közvetlenül a német védelem fellegvára, a Bródi, Rava-Ruszka, Lwów-i háromszög ellen irányult, kettévágta a német védelmet, s a Bródi-i ellenséges csoport bekerítését eredményezte.«[44] Ugyanis a fasiszta csapatok nyugat-ukrajnai védelmi rendszerüket Lwów irányában, három megerősített védőövben rendezték be. Ennek bástyája az említett háromszög volt. Ebben a védemi rendszerben helyet foglalt északról többek közt Vlagyimir-Volyinszkij, Gribecsov stb., délről pedig Drohobics, Hodorov, Sztaniszlau. Ennek megfelelően a Vörös Hadsereg melléktámadasainak irányai az I. Ukrán Front jobbszárnyán Vlagyimir-Volyinszkij, balszárnyán pedig Hodorov és ettől délre Sztaniszlau voltak.

A németek nyugat-ukrajnai védelmi rendszerét »Észak Ukrajna hadseregcsoport«-juk (volt »Déli Német Hadseregcsoport«) tartotta kézben, melyhez a 4. és 1. német páncélos hadsereg és a 2. és 1. Magyar Hadsereg tartozott.

A Vörös Hadsereg Lwów irányában, a támadás harmadik napján, már 220 km-es fronton törte át a német védelmet, melybe mélyen behatolt és azt háromfelé vágta. Július 23-án teljesen felszámolta a Brodi körzetében, július 27-én pedig a Lwów körül bekerített német harccsoportokat. Ugyanezen idő alatt a szovjet csapatok a melléktámadások vonalain is teljes sikert értek el. Ami a sztaniszlaui irányt illeti, itt az I. Ukrán front csapatai » a német védelem sikeres áttörése után, július 24-én keltek át a Dnyeszter folyón és július 27-én rohammal elfoglalták Sztaniszlau városát.«[45] Augusztusban a Drohobics,

[42] Uo. Júl. 19.
[43] A tíz csapás. 58. l.
[44] Uo. 77. l.
[45] Uo. 81. l.

Dolina szakaszon előretörő szovjet csapatok már teljesen felzárkóztak a Kárpátok északi lejtőihez.

A hatodik csapás sikeres befejezésével a Vörös Hadsereg teljesen felszabadította Nyugat-Ukrajnát s egyrészt Krakó, másrészt Csehszlovákia irányában utat nyitott magának a nyolcadik és kilencedik csapás hadműveleteihez. A hatodik csapás egyúttal közvetlen lehetőséget nyújtott a hetedik csapás megindításához augusztusban, Jassy-Kisenyev térségében.

A Sztaniszlau irányában bekövetkezett melléktámadás az 1. Magyar Hadsereg felbomlását idézte elő. Ez a hadsereg — melynek ebben az időben a hirhedt Beregffi-Berger volt a parancsnoka — a Lwówot fedező 1. német páncélos hadsereg jobbszárnyán, ennek fedezeteként, a Kolomea—Sztaniszlau szakaszon helyezkedett el. A szovjet csapatok július 24-én indították meg támadásukat ebben az irányban és július 25-én az 1. Magyar Hadseregben már teljes volt a zűrzavar. Ez különösen kitűnik a honvéd vezérkar igen bizalmas, csak vezérkari tisztek számára kiadott »Tájékoztatójá«-ból.[46] Ez egész hadosztályok helyzetéről még csak hozzávetőleges képet sem tud nyújtani, mert — megszakadt velük az összeköttetése.

Az első hadsereg hatodik hadtestéről a honvéd vezérkar többek közt azt közölte jelentésében, hogy a 18. tartalékhadosztály, a 7. hadosztály visszavonulása következtében, arcvonalát feladta. A 24. hadosztály pedig, mely előző nap ellentámadást kísérelt meg a 7. hadosztály területére benyomult orosz csapatok ellen, sikertelen támadás következtében visszavonult a Nadviorna—Gyelatyin-i út mentére.

A VII. hadtestről szóló jelentésből kiderül: »7. hó: újabb hírek a ho.-ról nem érkeztek.« A 16. hadosztály jobbszárnyát visszaszorították. »A nap folyamán a VII. hdt. pság-tól a hds. pság-hoz jelentés nem érkezett.«

A XI. hadtestről: »A hds. pság-nak a XI. hdt. pság-gal a nap folyamán nem volt ök.-e.«

»A II. tart. hdt. pság-tól jelentés nem érkezett.«[47]

A honvéd vezérkar főnökének ez a tájékoztatója, miután elkönyvelte, hogy egész hadosztályokról, sőt egész hadtestekről semmiféle hírt nem kapott, beszámol azokról az intézkedésekről is, melyeket, a felbomlott csapatok újbóli harcbakergetése céljából, már megtett. Erre a célra a többé-kevésbé rendezetten visszavonuló 2. hegyi dandárt használták fel. Ezt a dandárt Kőrösmező irányában vonták vissza, egyrészt a Tatár és a Tornyai hágó fedezésére. »A dd. feladata ezenkívül a rendezetlenül visszavonuló csapat és vonatrészek gyűjtése és rendezése.«[48]

A Kossuth-rádió, mikor a szovjet hadműveletek megindultak a lwówi hármas védővonal ellen, valamint a hatodik csapás kibontakozása folyamán, három fő kérdésre összpontosította közléseit. *Először is* — mint erről már beszéltünk — *a kivárókat leplezte le. Másodszor: részletesen foglalkozott a 1. Honvéd hadsereg helyzetével, óvta, intette annak tisztjeit és katonáit, ne hagyják magukat a németek oldalán pusztulásba kergetni.* Július 23-án, tehát egy nappal az első hadseregre mért döntő csapás megindulása előtt, »Megmenteni az első honvéd

[46] A »M. kir. Honvéd vezérkar főnöke, I. oszt. Tájékoztató«, 1944. VII. 25. Lezárva VII. 26-án, 10^h.

[47] Uo. (ho = hadosztály, hdt = hadtest, hds = hadsereg, pság = parancsnokság, ök = összeköttetés)

[48] Uo.

hadsereget« címmel közölt adásában, figyelmeztette a honvédeket, hogy Lemberg irányában és Tarnopóltól délre az orosz támadó hadműveletek már a magyar arcvonal szomszédságában folynak.

A Kossuth-rádió a hadsereg katonáinak megmentését összekapcsolta a harmadik és egyben az adott helyzetben legfőbb kérdéssel: a hadseregnek a németektől való elszakadása kérdésével. Ezért az I. Hadsereg tábornokaihoz és tisztjeihez is fordult és lelkükre kötötte: hazafias kötelességük, a németek ellenállásával szemben is, átvágni magukat honvédcsapataikkal a Kárpátokon. Mentsék meg a hadsereget, melynek itthon a helye, s az a feladata, hogy az országot a német fasiszták és belső cinkosaik uralma alól felszabadítsa. A Kossuth-rádió következő adásaiban is mindenkor visszatérő jelszó: »Fegyverrel kell utat vágni hazafelé.« *Így egyazon jelszóba tömörült a honvédek életének megmentése és a hadsereg németellenes, szabadságharcos fellépésének kérdése.* Ez viszont ebben a helyzetben az első és döntő lépés lehetett Magyarországnak a Hitler-blokkból való elszakadásához.

A Kossuth-rádió július 26-án az MNFF nevében avval fordult a hazafiakhoz, hogy az idő megérett a cselekvésre, a németellenes megmozdulásra. Fő követelésként hangsúlyozta: »Azonnali szakítás Hitlernémetországgal! Béke a szövetségesekkel! Kiűzni a németeket az országból! Gyökeresen felszámolni a március 19-i hazaáruló rendszert!«[49] Tehát *maga a stratégiai fő jelszó* — a Hitler blokktól való elszakadás és a független, demokratikus Magyarország megteremtése — vált a *közvetlen cselekvés jelszavává*. S az adott erőviszonyok közt, amikor a német megszállással szemben a legnagyobb ütőképes erővé maga a honvéd hadsereg válhatott, az összes jelszavakat ennek megfelelően kellett megfogalmazni. Tehát először is számolni kellett avval a ténnyel, hogy a német fasiszták oldalán folytatott háború addigi keserves tapasztalataihoz ebben az időben hozzájárult a magyar csapatok elevenébe vágó, ujonnan előállott súlyos harctéri helyzet. Ez nemcsak a katonákra gyakorolt hatást, hanem a tisztikar túlnyomó többségében értelmiségiekből kikerülő, tartalékos tisztjeire is. Ezek közt megindult a folyamat a németellenesek és németbérencek elkülönülésére. Ezért annak a taktikai tételnek megfelelően, hogy a harc lehetséges közvetlen tartalékait a megszerzett tapasztalatok alapján a kellő pillanatban cselekvésre lehet bírni, a Kossuth-rádió egyik felhívást a másik után intézte a hadsereg katonáihoz és tisztjeihez.

Ugyanakkor a Kossuth-rádió a taktikai vezetés másik fontos feladatát, a helyzetnek megfelelő fő harci formák kiválasztását is helyesen oldotta meg. Közölte, hogy a fő jelszavakban kitűzött célok megvalósításához az MNFF »ma a következő fő harci formákat javasolja és állítja előtérbe: A fronton levő honvéd csapatok azonnal induljanak meg hazafelé! Ha a németek meg akarják őket ebben akadályozni, akkor fegyverrel törjenek utat a hazába. Menetalakulatok megtagadják az engedelmességet, ha a frontra indítják őket! Az országban levő magyar csapatok megkezdik a hadműveleteket a német helyőrségek és a Gestapo, SS alakulatai ellen!«[50] Az MNFF emellett hangsúlyozta, hogy érvényben marad egyúttal a többi harci forma is: partizánharc, szabotázs, sztrájk, béketüntetések.

Az erőviszonyok olyanok voltak, hogy a Vörös Hadsereg csapásai alatt a fronton előállott bomlás az uralkodó osztály válságának fokozódásához

[49] Kossuth-rádió. Jul. 26. A Függetlenségi Front vezérlő bizottságától.
[50] Uo.

vezetett. Ez a tény július második felében már a Sztójay-kormány részbeni átalakításában, foltozgatásában tükröződött vissza. Mindazáltal ekkor még a hadsereg nem bomlott fel annyira, hogy a németellenes elkeseredés felhasználásával ne lehetett volna németellenes erővé kovácsolni. Ezért hangoztatta a Kossuth-rádió július második felében, hogy a magyar válság megoldásának két döntő tényezője van: *a hadsereg és a nép.*

A következő hetekben azonban az 1. honvéd hadsereg kérdése, egyelőre, a második síkra került. Ugyanis ez augusztus elejére teljesen szétesett, s bomlása csak a fegyverek eldobásához, a katonák szétszaladásához vezetett. A hadseregen *belül* hiányzott az ellenállási mozgalom szervezése. Ezért a honvédek nem indultak meg fegyveres csoportokban hazafelé, s nem álltak át az oroszok oldalára, egységenként a németek ellen fordulva. Csak a frontról menekültek, vagy nagyobb egységekben is megadták magukat a szovjet csapatoknak. Nem találták meg azt az utat, mely a háborúból a nemzeti függetlenségi harcon keresztül vezet kifelé.

A hangsúly most annál inkább a belső, a népi erők mozgósítására került át, mert a kormány táborában a legfejvesztettebb kapkodás vált szemmelláthatóvá. Ugyanakkor a lakosság mind szélesebb rétegei fordultak rokonszenvvel az ellenállási mozgalom felé, s a több helyen kibontakozóban levő partizánharc a tömegek segítségére támaszkodott már nemcsak a nemzetiségi vidékeken, de az ország belső területein is.

A Kossuth-rádió július vége óta s augusztus folyamán ezeket a tényeket tartotta szem előtt, amikor *ismét előtérbe helyezte a nemzeti ellenállás bizottságainak*, mint a nemzeti egységfront tömeges szervezeti formájának a megteremtését. A Sztójay-kormány megindult válságával kapcsolatban a Kossuth-rádió hangsúlyozta: »A náci pribékek és a gyáva kivárók civakodásába be kell avatkoznia egy harmadik erőnek, a magyar demokratikus és függetlenségi erőknek, a magyar nép tömegeinek! . . .« »A nemzeti ellenállás bizottságainak be kell hálózniok az országot. A néptömegek megmozdulnak, a hadsereg akcióba lép, ha látják, hogy van kit követni.«[51]

»A kormányválság« című adásában a Kossuth-rádió jellemzi a forradalmi helyzet érésének tényezőit, a »felsők«-re és az »alullevők«-re vonatkozóan, s leszögezi a tennivalókat is ennek alapján: »Ez nemcsak kormányválság, hanem rendszerválság. A válság oka, hogy március 19-én eladták az országot. és most itt vannak a hazaárulás következményei. A válság oka, hogy Hitlert megverték, hogy az oroszok összetörték a kárpáti védelmi vonalat. A válság oka, hogy a magyar népnek elege volt a háborúból és egyre kevésbé hajlandó a hazaárulókat a romlásba követni. A válság oka, hogy a német cinkosok egymásra hárítják a felelősséget a küszöbön álló összeomlásért . . .« »A hazaárulás rendszere van válságban, tehát a válság megoldásának egy útja van: felszámolni a március 19-i rendszert mindenestül.« Erre azonban az ország egymással marakodó vezető körei semmiesetre sem alkalmasak, mert »önmagukat nem dobhatják a szemétdombra! A magyar népnek, a nemzeti és demokratikus erőknek kell megoldaniok . . ., hogy új kormány jöjjön, mely felszámolja a március 19-i rendszert és kivezet a háborúból.«[52]

Augusztus egész első felében a Kossuth-rádió a március 19-i rendszer harcos felszámolásának kérdését helyezte előtérbe és szegezte szembe azokkal

[51] Kossuth-rádió. Júl. 29. »Eltakarítani az útból a náci cselédek rendszerét!«
[52] Kossuth-rádió. Aug. 1. »A kormányválság«.

az illúziókkal, melyeket ellenzéki politikusok szívesen osztottak a kormányban végbemenő személyi változásokkal és Horthy magatartásával kapcsolatban. Ezekből az »illuziókból« sokan táplálkoztak, különösen Sztójaynak augusztus 12-én történt »szabadságolása« után. Ez volt most a kivárás legveszélyesebb formája. Annál is inkább, mert egyidejűleg ismét előtérbe lépett az angol-amerikaiakkal kötendő különbéke kérdése. Evvel szemben a Kossuth-rádió arra figyelmeztetett, hogy az »ugrópont : Oroszország«. Mert : »Elvégre nem amerikai-angol, hanem orosz hadsereg áll a határon . . . Ha a szövetségesekkel békét akarunk kötni, akkor ehhez az első lépés : fegyverszüneti kérelem Oroszországtól . . . És azok a magyar demokratikus pártok és politikusok, akik csak »általában« a szövetségesekkel, de nem elsősorban Oroszországgal akarják tisztázni Magyarország viszonyát, vagy pláne abban bíznak, hogy angolszász közvetítéssel valahogy el lehet kerülni, hogy az orosz hadsereg bejöjjön, ezzel elárulják, hogy nem sokkal jobbak Kállayéknél.«[53]

A Lakatos-kormánnyal azután ismét, hivatalosan is, életbelépett a hintapolitika, még hozzá az addiginál is veszedelmesebb formában. Hiszen pár héten belül Horthyék Magyarországa már az utolsó csatlós szerepét töltötte be. A KMP Külföldi Bizottságának ez a figyelmeztetése, melyet a Kossuth-rádión keresztül küldött, eleve igyekezett a hintapolitika újabb kivárási és kiugrási manővereivel szemben felvértezni és a helyes állásfoglaláshoz útmutatással ellátni a magyar ellenállási mozgalom résztvevőit.

G. Fazekas Erzsébet

[53] Uo. Aug. 21.

A DUALIZMUS VÁLSÁGÁNAK ELMÉLYÜLÉSE A XX. SZÁZAD ELSŐ ÉVEIBEN

1. Az imperializmus kialakulása és a Monarchia politikai helyzete

A bomlás meggyorsulása

Az imperializmus lényeges eltolódásokat eredményezett a nemzetközi államrendszeren belül, megváltoztatta az egyes államok nemzetközi szerepét, s így megváltoztatta azokat a történelmi körülményeket, amelyek a XIX. század derekán és még a kiegyezés idején is bizonyos fokig létjogosulttá tették a Habsburgok birodalmának fennállását. Ez a történelmi létjogosultság, amint arra Marx és Engels több ízben rámutatott, azon alapult, hogy a Habsburg-monarchia — ha gyámoltalanul és következetlenül is — a nemzetközi reakció egykori főerőssége, a cári Oroszország európai terjeszkedésének gátjául szolgált. Ez a helyzet azonban az imperializmus kialakulásával gyökeresen megváltozott. A nyugati hatalmak, amelyek korábban a társadalmi és politikai fejlődés élén jártak, fokozatosan az imperialista reakció, a nemzetigyarmati elnyomás fellegváraivá, a haladás legfőbb akadályaivá váltak; a cárizmus pedig a XIX. század derekától kezdve gyengült, majd maga is a nyugati imperializmus függvényévé, »házőrző ebé«-vé süllyedt. Ezzel párhuzamosan a *forradalmi mozgalom középpontja nyugatról keletre, Oroszországba* helyeződött át, ahol hatalmas népforradalom érlelődött.

Ilyen körülmények között az Osztrák-Magyar Monarchia többé nem az *orosz cárizmus európai terjeszkedésének*, hanem az Oroszországban érlelődő *forradalom európai elterjedésének* gátjául szolgált, maga is a nyugati — mindenekelőtt a német — imperializmus függvényévé, kelet-európai előőrsévé, a keretei között élő népek további fejlődésének legfőbb akadályává vált: *a Monarchia elvesztette történelmi létjogosultságát.*

Lényeges eltolódásokat eredményezett az imperializmus a Monarchián *belüli* erőviszonyokban is. Az egymás ellen kijátszott nemzetek egyensúlya — a soknemzetiségű Habsburg-birodalom hosszú fennállásának egyik talpköve — az imperializmus kibontakozásával felborult. Azt a rövidlátó, minden változtatástól irtózó, apró ügyeskedésekkel manőverező politikát, amellyel a Monarchia vezető körei a kiegyezés óta ezt az egyensúlyállapotot fenntartották, a viszonylag békés évtizedek elmúltával lehetetlen volt tartósan továbbfolytatni. Az imperializmus nyilvánvalóvá tette, hogy az osztrák-német és magyar uralkodó osztályok hegemóniája gyenge a Monarchia népei elnyomásának fenntartására. Ugyanakkor a szláv és egyéb elnyomott népek növekvő nemzeti küzdelmét is egyre kevésbé lehetett a Habsburg-uralom

szekerébe fogva a németek és magyarok ellen kijátszani. Az elnyomott népek már nem a Monarchia keretei között keresték egyenjogúságuk, nemzeti érdekeik biztosítását, hanem egyre határozattabban és nyíltabban az elszakadásra, a független délszláv, csehszlovák, román stb. állam megalakítására törekedtek. Ezek mellett »nagynémet« irányzatok is felújultak, csakhogy a XIX. század végén már nem a Németország feletti hegemónia igényével, hanem a csatlakozás szerény óhajával. Az ausztriai német burzsoázia egy része ugyanis — amilyen mértékben a belső társadalmi és nemzeti ellentétek kiéleződtek — mindinkább a Németországhoz való csatlakozás révén vélte fenntarthatónak uralmi helyzetét.

Az imperializmus egyúttal a Monarchia kereteit feszegető belső nemzeti ellentéteket még szorosabban összekapcsolta Közép- és Délkeleteurópa társadalmi és állami átalakulásának kérdéseivel, a Monarchia határain kívül élő kis népek nemzeti küzdelmeivel, és mindezen keresztül: a világ újrafelosztásáért folyó harcból fakadó nemzetközi *imperialista ellentétekkel.* A Monarchia felbomlása a századfordulótól kezdve ismét *nemzetközi* kérdéssé vált.

Az imperializmus, végül, alapvető változást hozott a Monarchia belső *osztályviszonyaiban* is. Amíg 1848-ban a Habsburg-birodalom széttörésére a forradalmi erők — a birodalom egészét tekintve — gyengének bizonyultak, s amíg a XIX. század második felében a forradalmi vezető osztály hiánya, illetve fejletlensége miatt nem voltak meg a forradalom befejezésének belső feltételei, addig az imperializmussal együtt kialakult és megerősödött az új forradalom vezető osztálya: a *nagyüzemi proletariátus* is. A Monarchia különböző országainak és vidékeinek munkásosztályai — ha gyakran egymástól elszigetelten és világos forradalmi célkitűzés híjján is — a század első évétől kezdve szakadatlanul, egyre nagyobb erővel rengették az osztrák-magyar dualizmus korhadt rendszerét. Az imperializmus napirendre tűzte a Monarchia felbomlását és létrehozta megdöntésének feltételeit.

Ez a helyzet különösen kirívóvá tette a Monarchiában az imperializmusra általában jellemző kül- és belpolitikai reakció fokozódását. A századforduló után mind Ausztriában, mind Magyarországon a legreakciósabb imperialista irányzatok jutnak érvényre, a liberalizmusnak még a monarchiabeli korcs hajtásai is elszáradnak, a parlamentarizmus teljes csődbe kerül. S ha a Monarchia uralkodó körei a felbomlás meggátlására kísérleteztek is az újjászületés illúzióját keltő reformtervezetekkel, újabb föderalista programokkal, a szociáldemokrácia felhasználásával, — fő módszerük a népelnyomás és nemzeti elnyomás terrorisztikus fokozása, fegyveres biztosítása volt. A bomlás feltartóztatására szánt erőszakos államhatalmi eszközök még súlyosabbá tették a társadalmi és nemzeti elnyomást, különösen a nemzetiségi néptömegek mozgalmainak üldözését. Az imperialista reakció erősödése megnyilvánult a Monarchia külpolitikájában is, amelynek fővonása a balkáni népek elleni agresszió fokozása volt, egészen a világháború kirobbantásáig.

Ugyanakkor az imperializmus élesen hozta felszínre a feudalizmus és abszolutizmus maradványait megőrző, soknemzetiségű Monarchia régi, megoldatlan belső ellentmondásait és megsokszorozta azokat. A XX. század elejének heves osztályharcai, egyre élesebbé váló nemzeti küzdelmei a dualista Monarchia válságát jelezték, amelyet az osztrák és a magyar uralkodó osztályok közti ellentétek is mélyítettek. Ezzel egyidejűleg romlott a Monarchia nemzetközi helyzete is. A Balkánon elszigetelődött, Szerbiában pedig egyenesen a Monarchia-ellenes nemzeti irány került hatalomra. Egyre jobban

kiéleződtek ellentétei a kialakuló antant-blokk hatalmaival, főként Oroszországgal, »szövetségesei« közül pedig Olaszországgal és Romániával való viszonya erősen megromlott.

Az imperializmus tehát ezernyi léket ütött a Monarchia rozzant hajóján. Az újjáalakítását célzó tervezetek annyit értek, mint a hajózás tökéletesítéséről szóló értekezések a süllyedő hajón. Az áradat erőszakos feltartóztatása egyre nehezebbé vált. A XX. század első évtizede már leplezetlenül feltárja, de nem oldja meg a Monarchia halálos válságát. A megoldást majd a második évtized hozza meg.

Ausztria belpolitikai helyzete a XX. század elején

A Badeni-kormány bukása szemléletesen bizonyította, hogy a nemzeti ellentétek egyensúlyban tartásának régi kormányzati módszere kezd csődöt mondani. Badeni után rövid két év alatt, 1898-tól 1900-ig, négy kormány váltotta fel egymást. Közülük az utolsó még egy hónapig sem tudta tartani magát. Ez a két esztendő még élesebben világított rá az osztrák kormányzati rendszer súlyos válságára. A parlamentet az obstrukció borította el, az államigazgatás menetét csak szükségrendeletekkel tudták napról-napra fenntartani. Az uralkodó és több befolyásos udvari politikus komolyan foglalkozott a nyílt abszolutizmus visszaállításának gondolatával. Ilyen körülmények között került kormányra 1900 januárjában az osztrák finánctőkés körökhöz közelálló *Ernst Körber*.

A Körber-kormány helyzete rendkívül nehéz volt. Úrrá kellett lennie az évek óta felajzott nemzetiségi és pártharcokon, s méghozzá úgy kellett egyensúlyoznia a belpolitikai ellentétek borotvaélén, hogy a századeleji gazdasági válság viszonyai között is biztosítsa az osztrák finánctőke profitérdekeit.

Körber a finánctőkének megfelelő »modern szellemben« igyekezett az elavult és kudarcot vallott módszereken változtatni. Programjának leglényegesebb új vonása, hogy a nyelvkérdésben dúló nemzeti harcokról a gazdasági és szociálpolitikai kérdések felé igyekezett terelni a figyelmet. A kormány nagyszabású közmunkákat, vasút- és viziút építkezéseket kezdeményezett, és ezekre közel 900 millió koronát irányzott elő, majd nagyarányú iparpártolási törvényjavaslatot nyújtott be. Minthogy ezek az intézkedések nagy és államilag biztosított hasznot jelentettek a gazdasági válsággal küzdő burzsoáziának és széles munkástömegek számára teremtettek munkaalkalmat, Körbernek sikerült az obstrukciót leszerelnie és parlamenti többséget szereznie. A nemzeti és pártharcok egy időre elcsitultak.

A kormány az osztrák bürokrácia középkori, bepenészedett levegőjét is igyekezett felfrissíteni: kisebb közigazgatási reformokat hajtott végre. »Modern szellemet« érvényesített a munkásmozgalommal szemben is: a munkásarisztokráciának, a szakszervezeti vezetőknek tett kedvezésekkel akarta a harcos tömegmozgalmak élességét tompítani. Erre annál több oka volt, mert kormányralépésének első pillanatától fogva hatalmas tömegmozgalmakkal találta magát szemben. 1900 januárjában tört ki a minden addigit felülmúló cseh-morvaországi bányászsztrájk. Ebben a háromhónapos heves harcban 65 000 bányász vett részt. Az országos tömegsztrájk leszerelésében a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők valóban tevékenyen segédkeztek, bár a »modern« kormány fő módszere ez alkalommal is a fegyveres erő bevetése

volt. Ugyancsak véres erőszakkal, katonasággal törte le a kormány a következő években is a forradalmi megmozdulásokat, így például az 1902 februári triesti általános sztrájkot, az 1902 júniusi lembergi építőmunkássztrájkot és tüntetést. És ha a munkástömegek elleni kíméletlen erőszak mellett a szakszervezeti vezetőkkel igyekezett jó viszonyt kiépíteni, ha a munkásbiztosítást kiszélesítette és szorosabb állami ellenőrzés alá vonta, ez még világosabban mutatja, hogy a finánctőke érdekeit és módszereit képviselő Körber-kormány csupán a régi, rozsdás láncokat akarta új, fényesebb, de erősebb láncokkal felcserélni.

Az osztrák-magyar dualista rendszer belső ellentmondásai azonban annyira elmélyültek, hogy nemcsak a Taaffe-féle »régi« módszerekkel, hanem Körber-féle »modernizálásukkal« sem lehetett a rendszer tartós fennmaradását biztosítani. Különösen nem lehetett az imperializmus első nagy gazdasági válságának viszonyai között. Így a Körber-kormány helyzete az első évek bizonyos látszateredményei után 1903-tól kezdve gyorsan gyengült. A gazdasági válság mozgásba hozta a dolgozó tömegeket — már 1902-ben heves összecsapásokra került sor —, 1903-ban és 1904-ben pedig ugrásszerűen emelkedtek a kormány elleni tüntetések és a bérharcok. Az osztrák szociáldemokrata vezetők ugyan a gazdasági válság idején tétlenségre, a harcok elől való meghátrálásra akarták kárhoztatni a proletariátust, és kiadták a »Vissza a szervezetekbe!« kapituláns jelszót —, de nem sok sikerrel. A sztrájkoló (és kizárt) munkások száma már 1903-ban az 1901. évinek a kétszeresére, 1904-ben háromszorosára nőtt. A szakszervezetek taglétszáma ugyanebben az időszakban megkétszereződött. Az osztrák szakszervezetek 1904-ben már rendkívüli sztrájksegélyek gyüjtésére kényszerültek.

Hozzájárultak a kormányzat gyengüléséhez pénzügyi nehézségei is. Azok az építkezések, amelyeket elsősorban a nagytőke támogatása érdekében kezdeményeztek, túl sokba kerültek, annyira megterhelték az államháztartást, hogy a költségvetés 1903-ban — hosszú idő óta először — deficittel zárult. Újabb államkölcsön felvételét viszont a parlament megtagadta. 1903-ban a rövid időre elcsitult nemzeti harcok is felújultak. A korábbi hevességgel feltörő cseh-német ellentétek mellett az olasz és ukrán nemzeti mozgalom is megerősödött. Fokozta a nehézségeket a magyarországi burzsoá ellenzék növekvő támadása, amely részben a Körber-kormány ellen is irányult. Bár kölcsönös kompromisszumok útján a Magyarországgal való kiegyezést sikerült tető alá hozni, de ez a magyar középburzsoáziát és a földbirtokosok egy részét nem elégítette ki. Az osztrák-magyar finánctőke elleni tiltakozás egyre szélesebb hullámokat vert Magyarországon.

A Körber-kormány megingásában tehát az osztályharc fellángolásán kívül az osztrák finánctőke és a nemzetiségi burzsoáziák közti ellentét fokozódása is megnyilvánult. Így aztán 1904-ben az osztrák parlament a korábbi meddő tehetetlenségébe hullott vissza, ismét felülkerekedett az obstrukció. A kormánynak a régi módszerhez, a hirhedt 14. §-hoz, a szükségrendeletekkel való kormányzáshoz kellett visszatérnie, ha a legégetőbb állami szükségleteket biztosítani akarta. A Körber-kormány alatt 33 szükségrendeletet adtak ki, többet, mint bármely elődje idején.

A Körber-kormány tehát végülis nem tudott úrrá lenni a nehézségeken, a Monarchia bomlása még jobban előrehaladt és a kormány 1904 végén bekövetkezett bukásakor az osztályharc és a nemzeti küzdelmek élesebbek voltak, mint bármikor.

Az osztrák belpolitika súlyosbodó válsága a század elején erősen hatott a magyarországi viszonyokra is. Hozzájárult a dualizmust szolgáló magyar kormányzati rendszer gyengüléséhez, a dualizmus burzsoá és kispolgári ellenzékének erősödéséhez. Táplálta továbbá a magyar uralkodó osztályok nagy részének azt a vágyát, hogy súlyukat és befolyásukat a Monarchián belül megnöveljék. Ez sajátos ellentmondásra vezetett: a magyar imperializmus helyzete objektive romlott, vágyálmai viszont irreálisan kiszíneződtek.

2. Az erők átcsoportosulása és a pártviszonyok alakulása az uralkodó osztályok táborában

Az imperializmus korában az antagonisztikus ellentétek rohamos kiéleződése nyomán a Monarchia osztrák-német és magyar uralkodó osztályainak egymásrautaltsága, összefogása — s ezen belül a magyar nagybirtokos és finánctőkés uralkodó osztályok szövetsége — szorosabbá vált. Ennek az alaptendenciájának nem mond ellent, hogy gazdasági és politikai kérdésekben éppen az imperializmus hozott felszínre ellentéteket az uralmon levők egyes csoportjai között. Ha mégoly éleseknek tűntek is olykor ezek az ellentétek, alárendeltek voltak — és alá is rendelték őket — az egyre erősebb osztályharc és nemzeti harc elnyomása, a dualizmus fenntartása és az agresszív külpolitika megkövetelte alapvető közös érdekeknek. Megerősödött a dualizmust fenntartó osztályszövetség gazdasági alapja is: az imperialista védővámrendszer uralkodóvá válása a kontinensen még jobban egymásrautalta az osztrák finánctőkét és a magyar nagybirtokot az összmonarchiai piac monopóliumának biztosítása érdekében. A szövetség társadalmi bázisát pedig a magyarországi finánctőke kialakulása és gyors erősödése bővítette ki. A dualista rendszer szempontjából a magyar finánctőke sajátos összekötőkapocs szerepet töltött be. Egyrészt szoros szálakon függött az osztrák finánctőkétől, hozzá fűzte a lényegében közös hitelrendszer, a közös kartellprofitok biztosítása; másrészt tartós gazdasági kapcsolatokban fonódott össze a magyar nagybirtok — főként az arisztokrácia — egy részével. Így a Monarchia közös, dinasztikus arisztokráciájához tartozó magyarországi magas arisztokrácia és a katolikus főpapság mellett ez a *finánccoligarchia* vált a dualizmus legszilárdabb támaszává.*

Ugyanakkor az imperializmusnak az az általános törvényszerűsége, hogy az egyes imperialista hatalmak, csoportok között, alapvető érdekeik megegyezése ellenére, éles ellentétek támadnak, Magyarországon is érvényesült: ellentétek merültek fel az osztrák és magyar uralkodó osztályok egyes csoportjai között. Tankönyvünk előbbi fejezeteiben már kifejtettük a magyarországi kapitalista fejlődésnek azt a sajátos ellentmondását, amely az osztrák nagytőkének és a magyar nagybirtoknak a magyarországi kapitalizmus fejlődését korlátok közé szorító szubjektív törekvései és a kapitalizmus fejlődésének objektív törvényszerűségei között fennállott. E két tendencia

* A magyar finánccoligarchia összetételével a megelőző fejezetben foglalkoztunk. A finánccoligarchiának a monopolista bank- és ipari nagyburzsoáziát és a nagybirtokos osztálynak vele összefonódott részét neveztük. (H. P.)

közül mindinkább az utóbbi kerekedett felül: a XIX. század utolsó évtizedeiben — a félgyarmati függés és a feudális maradványok korlátai ellenére — a kapitalizmus fokozatosan hatalmába kerítette a gazdasági élet egészét s ennek folyamán, mint legdöntőbb mozzanat: mind szélesebb területen bontakozott ki és növekedett a magyarországi *gyáripar*. Éppen ez, a kapitalizmus objektiv fejődési folyamatának előrehaladása okczta, hogy a századforduló idejére kiéleződött a magyarországi kapitalizmus fentemlített sajátcs ellentmondása. A magyar nagybirtokos osztály továbbra is a maga érdekei alá akarta rendelni az egész tőkés fejlődést; az osztrák nagytőke bizonyos fokig ugyan alkalmazkodott a magyarországi gyáripar kibontakozásának és növekedésének huzamosan fel nem tartóztatható folyamatához, de megtalálta a félgyarmati függés fenntartásának új útjait-módjait: léte és befolyása így mind élesebb ellentétbe került az önálló magyarországi kapitalizmus fejlődési tendenciájával, mindenekelőtt a monopolszervezeteken kívülálló magyar burzsoázia érdekeivel.

Alapjában tehát a magyarországi kapitalizmus *fejlődési irányával* kapcsolatos ellentétes tendenciák ütköztek össze az osztrák és magyar uralkodó osztályok egyes csoportjai közti belviszályokban, amelyeknek a XX. század elején jelentős szerepük volt a politikai harcok alakulásában, a dualizmus válságának elmélyülésében. Ezek a belső ellentétek a politikai élet felszínén burkoltan, összebonyolódottan jelentkeztek, s a korabeli burzsoá pártok, majd később a burzsoá történetírás mindent elkövetett, hogy még jobban elhomályosítsa valóságos összefüggéseiket. Marxista történetírásunk sem dolgozott ki még megnyugtató megoldást ebben a bonyolult kérdésben. Ezért szükséges, hogy részletesebben tanulmányozzuk az uralkodó osztályokon belüli ellentétek fő kérdéseit.

Ellentétek a finánctőke és a nagybirtok osztályszövetségén belül

Az uralkodó osztályokon belüli ellentétek vizsgálatánál először *a nagybirtok és finánctőke osztályszövetségén belüli* erőviszonyok eltolódására, a profitérdekekből fakadó ellentétekre mutathatunk rá.

A XIX. század végén a magyarországi tőkés hitelrendszer és gyáripar viszonylag gyorsan fejlődött. A kialakuló finánctőke gazdaságilag rohamosan gyarapodott, fokozatosan maga alá rendelte a hitelrendszert, a gyáripart, a kereskedelmet és szélesen behatolt a mezőgazdaságba. Ebben az erőgyarapodásban — amint korábban már láttuk — döntő szerepet játszott a külföldi, elsősorban az osztrák finánctőke. A megerősödő magyar finánctőkének, gazdasági térhódítása során, természetesen támadtak ellentétei, konkurrenciaharcai erősebb osztrák partnerével, de ezek a harcok csak *egyes* üzletek, *egyes* vállalatok hasznában való nagyobb részesedésért folytak, a századfordulót követő másfél évtizedben csupán *egyes* fináncfőkés csoportok közötti, nem pedig a két ország fináncfőkés osztálya közötti ellentétek formájában jelentkeztek és alapjában nem érintették az osztrák és magyar fináncfőke között kialakult viszonyt. Országos érdekű gazdasági és politikai kérdésekben, az uralkodó osztályok más csoportjaival szemben a két ország fináncburzsoáziája *egységes* álláspontot foglalt el. A századforduló után tehát továbbra is fennállott az osztrák és a magyar fináncfőke szoros közös-

sége, amelyen belül a magyar elfogadta a dualizmus történelmi feltételeiből származott alárendelt, függő helyzetet.

Gyors erősödése, gazdasági hatalma alapozta meg a magyar finánctőke növekvő politikai befolyását. Az országon belül ezt a nagybirtok egy részével való összefonódása, a fináncoligarchiát képviselő politikai csoport nagy súlya, az államapparátusban elfoglalt erős pozíciói is biztosították számára. Emellett politikai befolyását szélesítette az a vezető szerep, amelyet a burzsoázia érdekvédelmi szervezeteiben betöltött. A századforduló után alakult Gyáriparosok Országos Szövetsége (GyOSz), az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület (OMKE) a finánctőke vezetése alatt állott. Ezek a szervezetek a megerősödött munkásmozgalom elleni tőkés reakció jegyében születtek, de szószólói voltak az ipar és kereskedelem fokozott állami támogatását, erőteljesebb fejlesztését hirdető ún. »merkantilista« követeléseknek is. A finánctőke befolyásos képviselőit megtaláljuk a század elején kiformálódó polgári radikális csoport soraiban is. A finánctőke kezdetben szívesen vette a modern burzsoá társadalomtudomány pozitivista, természettudományos színezetű és kozmopolita elveinek terjedését. Ez a rokonszenv elsősorban a burzsoá pozitivizmus marxizmus-ellenes élének szólt, de kifejezte a *félfeudális* liberalizmus uralma alóli ideológiai emancipálódás törekvését is.

Mindez azt mutatta, hogy a századforduló idejére a gazdasági hatalmában és politikai befolyásában megerősödött finánctőke nem elégedett meg az 1867-es erőviszonyok alapján létrejött osztályszövetséggel, azaz: a nagybirtok feltétlen hegemóniájával. A sajátos magyar politikai viszonyok között ugyan a finánctőke nem gondolt önálló párt alakítására, erre még nem is érezte magát elég erősnek. Jól felfogott érdekei, az osztrák finánctőke-magyar nagybirtok közötti közvetítőkapocs szerepe egyaránt a dualizmus legmegbízhatóbb támasza, a Szabadelvű Párt egységének fenntartására késztette. De a 90-es évektől kezdve következetesen arra törekedett, hogy a Szabadelvű Pártot politikai térhódításának keretévé tegye, amelyben érdekei necsak az arisztokrácián és dzsentrin keresztül és azok *mögött*, hanem, ha az arisztokrácián és a dzsentrin *keresztül* is, de azok *előtt* érvényesüljenek. Ennek megfelelően a Szabadelvű Párton belül a *fináncoligarchia csoportja* a feudális maradványok, a nagybirtokrendszer védelme mellett elsősorban a *monopolkapitalizmus fő politikai képviseletét alkotta*. A fináncoligarchia és eltartott politikus gárdája a Szabadelvű Párt legerősebb, legbefolyásosabb csoportja volt, ami világos bizonyítéka annak, hogy a nagybirtok és nagytőke osztályszövetségén belül az erőviszonyok eltolódtak.

A finánctőke előretörésével szemben a nagybirtok ragaszkodott a magyarországi politikai hegemóniához, amit évtizedeken keresztül sikerrel hasznosított saját profitérdekeinek előmozdítására. Erre most annál több oka volt, mert a XIX. századvégi agrárválság alatt helyzete romlott, az európai piacokról kiszorulva még jobban rászorult a nagybirtok érdekeit szolgáló államhatalomra, gazdaságpolitikára, a Monarchia belső piacának biztosítására. A magyar nagybirtokosok jól tudták, hogy ha valamikor, úgy most »életkérdés« a vámközösség fenntartása. A magyar mágnások az 1848-as forradalomhoz fogható »csapás«-nak tekintettek volna egy esetleges gazdasági különválást: akit »el nem pusztított az 1848-iki forradalom, ... el fogja pusztítani a külön vámterület« — mondották. De a nagybirtokosoknak nem a *régi* közös vámterületre, hanem az erősen *monopolizált* monarchiai piacra volt szükségük, amelyen magas agrárvámok biztosítják a monopolárat, a

magas profitot. Ezért hosszú éveken keresztül minden befolyásukat latbavetve követelték az agrárvámok nagymérvű felemelését, elsősorban a balkáni országokkal szemben, továbbá a nagymalmok vámmentes gabonabehozatalának, az ún. »őrlési forgalom«-nak az eltiltását. Ezek a követelések ellentétben állottak az osztrák és magyar finánctőke érdekeivel. A finánctőke alacsonyabb mezőgazdasági árakat kívánt, s nem a balkáni piaci kapcsolatok korlátozására, hanem éppen az áru- és tőkekivitel kiszélesítésére törekedett, amit pedig az agráriusoknak kedvező védvámos politika erősen akadályozott. Ezzel szemben a finánctőke magas ipari védvámokat követelt, elsősorban nyugat felé; ezt viszont a nagybirtokosok ellenezték.

A vámkérdésben az ellentétek különösen a századforduló idején élesedtek ki. A nagybirtokosok támadásainak eredményeképpen 1900-ban törvénnyel tiltották meg az »őrlési forgalmat«, majd az 1902-ben készített, de csak 1907-ben törvénybeiktatott új vámtarifa igen magas, átlagosan kétszeresére emelt vámtételekkel védte a nagybirtokos osztály monopolista profitját a külföldi gabona- és állatbehozatal versenyétől. Ugyanakkor azonban jelentősen felemelték az ipari vámtételeket is.

Az agráriusok és a finánctőkés körök között évtizedes viszályok dúltak a tőzsdei gabonaspekuláció megtiltása, illetve korlátlan »szabadsága« ügyében, a 90-es évek óta állandóan szőnyegen forgó »adóreform« megalkotásának »elvei« körül — hogy vajon az ingatlan vagy az ingó tőke adóját *csökkentsék-e* — és még több kisebb kérdésben. Ezek a nagyobbára gazdasági kérdésekben felmerült ellentétek, amint fentebb fejtegettük, tulajdonképpen annak az *általános* kérdésnek a részletei voltak: *milyen irányban fejlődjék tovább Magyarországon a kapitalizmus.* A gazdasági fejlődést — bár a félfeudális és félgyarmati viszonyok által megszabott ütemben és sajátos formák között — nálunk is a kapitalizmus általános törvényszerűségei határozták meg, vagyis a fejlődés tendenciája szükségszerűen arra mutatott, hogy a monopoltőke az egész népgazdaságot maga alá rendeli. A magyar nagybirtokosok jórésze azonban ragaszkodott a Széchenyitől meghirdetett és a kiegyezés után megvalósított programhoz: a magyarországi kapitalista fejlődésnek, hitelrendszernek, kereskedelemnek és gyáriparnak mindenekelőtt a nagybirtok gazdasági erősödését, profitjának növelését kell szolgálnia. Érthető, hogy a finánctőke »öncélú« — és rohamos — gyarapodása, a nagybirtok jövedelmét veszélyeztető üzletágai, s mindehhez a bank- és ipari nagytőkének juttatott jelentős állami támogatás heves ellenállást váltott ki a nagybirtokosoknak abból a részéből, amely nem fonódott össze a finánctőkével és nem, vagy csak alig részesedett annak jövedelmező üzleteiből. A nagybirtok és finánctőke közti ellentétek forrása tehát a *monopolista profit* biztosítása és elosztása körüli marakodásból fakadt. Ez a gazdasági tartalom viszonylag legvilágosabban az ún. »agrárius—merkantil« ellentétben, főként az agrárius irányzat programjában mutatkozott meg.

Természetesen az agráriusok nem léptek fel nyílt sisakkal. Programjuk bővelkedett »a tőkfilkók szocializmusá«-nak szólamaiban, propagandájukban nagy helyet foglalt az antikapitalista, »kisgazdavédő« demagógia. Az agráriusok bírálták a liberalizmust, mert »az erősebb elnyomja a gyengét«, kárhoztatták a szabad versenyt, mert melegágya a csalásnak és spekulációnak, tüzeltek az uzsora és a kartellek ellen, s a »közéleti tisztaság helyreállításá«-nak bajnokaiként léptek fel. Ezzel a demagógiával paraszti tömegeket akartak maguk köré gyűjteni. De az uzsora elítélése, a gyengébb fel-

karolása nem hatott meggyőzően a nagybirtokos ordasok szájából. Az egész »gazdatársadalom« közös érdekeinek takarója alól hamar kiütközött a nagybirtok nyers profitérdeke.

Az agráriusok programja — amint ezt a programadó gróf Károlyi Sándor 1901-es gönci levele összefoglalta — a nagybirtok magas profitjának fokozott biztosítását célzó intézkedések rendszerét tartalmazta. Ennek jegyében elsősorban az agrárvámok nagyarányú felemelését, tehát magas mezőgazdasági árakat követeltek, de hevesen tiltakoztak az ipari vámok emelése és a kartellek ellen, mint a drágaság egyedüli okozói ellen. Követelték továbbá a földadó leszállítását, de az ingó vagyon nagyobb megadóztatását; olcsó hitel biztosítását, de a bankokkal szemben a »gazdák« hitelszövetkezeteinek állami támogatását. Meddő pénzpocsékolásnak tartották az állami iparpártolást, mert szerintük csak a mezőgazdaság felvirágzása segíthet az ipari elmaradottságon. Nyilván ezért akarták az ipari és mezőgazdasági termékek áralakulását olyaténképpen »szabályozni«, hogy a mezőgazdasági termelés »jutalmazzon«.

Az az »új szellem« tehát, amelynek érvényesítését a közéletben és kormányzatban oly türelmetlenül sürgették az agráriusok, megtévesztően hasonlított a nagybirtok hegemóniájához való ragaszkodás *régi* szelleméhez.

A magyar fináncburzsoázia szembeszállt az »ipar- és kereskedelemellenes tendenciák«-kal, a »társadalompolitikai és gazdasági reakció« törekvéseivel. »Az agrárius részről ajánlott gyógyszerek nemcsak hogy célra nem vezetnek, hanem még alkalmasak arra, hogy a magyar közgazdaság egyetemes érdekein vérző sebeket ejtsenek« — állították. A burzsoá körök hangadói az agrárvédelemmel szemben az ipari és kereskedelmi érdekek még fokozottabb előtérbeállítását igényelték. »Ipari politikát« követeltek »az állami élet, az állami funkciók egész vonalán«, sőt »az iparnak közvetett és közvetlen támogatására és fejlesztésére irányzott erős törvényhozási és kormányzati intézkedések« egész »céltudatos rendszerét«.

Egyoldalúak lennénk azonban, ha a finánctőke és nagybirtok közötti ellentéteket kizárólag a gazdasági gyökerekből, az egymást keresztező profitérdekekből vezetnők le. Ezekre politikai, világnézeti, érzelmi és személyes ellentéteknek kusza szövevénye rakódott rá. A nagybirtokosok többsége például nem azért sürgette és szavazta meg az összeférhetetlenségi törvényt, mert a képviselők »függetlenségét« akarta megvédelmezni, hanem azért, mert a törvény elsősorban a fináncoligarchia embereit szorította hátrább a politikai közéletben. A nagybirtok »nemzeti« jellegének mind sűrűbb hangoztatása részben a »gyökértelen« fináncmágnások ellen is irányult.

Abban, hogy a finánctőke-ellenesség a »történelmi osztály« széles köreiben keltett rokonszenvet, közrejátszott az arisztokrácia és a dzsentri úri gőgje, neveltetése, hagyományai, a politizálásra való kizárólagos jogának és hivatottságának tudata is. Az arisztokrácia, sőt még a dzsentri jórésze is lenézte a frissen nemesített bárókat, a parvenü pénzarisztokráciát. Még azok is, akik különben nem kifogásolták a finánctőke gazdasági tevékenységét, megerősödését, a politikai vezetésben nem akartak a nagyburzsoáziával osztozni, s még inkább viszolyogtak attól, hogy a nemzeti kaszinó kapuit megnyissák a lipótvárosi kaszinó előtt.

Ezek a szövevényes ellentétek kifejezésre jutottak a 900-as évek pártpolitikai viszonyaiban, többek között a Szabadelvű Párt krónikus válságában is. A korábbiakban láttuk, hogy a párt mameluk hadseregének sorai már a

90-es években megbomlottak, a párt egységén repedések keletkeztek. Az 1898-ban disszidáltak ugyan hamarosan visszatértek, a jobboldali ellenzéki Nemzeti Párt pedig fuzionált: mindez azonban a felduzzadt kormánypártnak csak parlamenti többségét, de egységét nem erősítette. Az egykori disszidensek, akik ifj. Andrássy Gyulát tekintették vezérüknek, többé nem olvadtak bele a szabadelvű párti »zöm«-be. A volt nemzeti pártiak is megőrizték különállásukat és főként az agrárius nagybirtokosokat tömörítették, illetve vonzották maguk köré. Velük volt közeli politikai rokonságban, bár hivatalosan a kormánypárton kívülállt, az egyházi és világi hitbizományok urainak, a félfeudális-klerikális nagybirtokosoknak az a csoportja, amely a katolikus néppárt gerincét alkotta. Ezekkel a frakciókkal, főként a Nemzeti Párt tagjaiból átvedlett »uj« szabadelvűekkel, határozottan szembenállott a »régi« szabadelvűeknek Tisza Kálmán, majd halála után Tisza István vezette csoportja, a fináncoligarchia politikai képviselete. A magyar uralkodó osztályoknak ezek a frakciói valamennyi lényeges kérdésben azonos alapon: a dualizmus fenntartásának alapján állottak. Belviszályaik igen gyakran csupán politikai manőverezésből, pozícióhajhászásból fakadtak, nézeteltéréseik személyi ellentétek körül forogtak. Ezt elárulja az elvfeladásoknak, fúzióknak és disszidálásoknak az a sokasága, amely annyira jellemzi a korszak uralkodó köreinek politikai züllöttségét, gerinctelenségét. De e sok kicsinyes, elvtelen és időleges egyéni ambíció azért tudott tartós, évtizedes politikai csoportosulások formájában testet ölteni, mert azok *objektív ellentéteken*, az egyes csoportok külön *gazdasági érdekein* alapultak.

Ellentétek az osztrák-magyar fináncтőke és a magyar középburzsoázia között

A kizsákmányolók táborán belüli ellentétek másik — és az előbbinél *lényegesebb* — tényezője *a magyar középburzsoáziának az osztrák és magyar fináncтőkével* való ellentéte volt.

A magyar középburzsoázia fejlődését a félgyarmati függés és a feudalizmus maradványai erősen akadályozták, de megakasztani nem tudták. Sőt, éppen ezek — a gyári nagyipar gyors kibontakozását gátló — viszonyok teremtették meg a viszonylag széles kispolgári rétegek fennmaradásának és növekedésének feltételeit. A kisiparosok száma 1890 és 1910 között kétharmaddal nőtt meg és elérte a félmilliót. 1900 és 1910 között az egyedül dolgozó kismesterek száma 10 százalékkal, az 1—10 munkást foglalkoztatóké átlag 20 százalékkal, a 11—20 munkást foglalkoztató jobbmódú kistőkéseké pedig 70 százalékkal emelkedett. Ebből kitűnik, hogy a kisiparosok jobbmódú felső rétege gyarapodott és egy része a középburzsoázia soraiba emelkedett. Ugyanez alatt az idő alatt a középüzemnek tekinthető (20—200 munkást foglalkoztató) ipari vállalatok száma megkétszereződött, jóval felülmúlta a 3000-et. Hasonló arányú fejlődés tapasztalható a kereskedelmi középvállalatok tekintetében is. Figyelemreméltó, hogy a növekedés nemcsak Budapestre, hanem a vidékre is érvényes. Ez a fejlődés azonban csak viszonylagos, jóval elmarad az ipar és kereskedelem egészének fejlődése mögött. Világosan kitűnik ez akkor, ha a középburzsoázia tőkeerejének és a tőkés szektoron belüli súlyának adatait vizsgáljuk. 1900 és 1913 között a fináncтőkétől független magyar ipari részvénytársaságok *tőkéje* másfélszeres emelkedést mutat —

tehát elmarad a középburzsoá vállalatok *számbeli* fejlődése mögött ; s amíg 1900-ban a finánctőkétől független magyar burzsoázia az egész részvénytársasági tőke 14 százaléka, 1913-ban már csak 9 százaléka felett rendelkezett, tehát erősen visszaszorult a külföldi és magyar finánctőke mögött.

A kapitalizmus törvényszerűségei ezen a területen is érvényesültek : számbeli fejlődése és tőkeerejének némi gyarapodása ellenére a magyar középburzsoázia és kispolgárság az imperializmus korában relative visszaesett, az imperializmus újabb torlaszokkal tetézte fejlődésének korábbi korlátait.

A középburzsoázia és kispolgárság a nagybirtokos-finánctőkés uralkodó osztályokkal számos kérdésben szembenállott. »Ne üljünk fel semmiféle merkantil-jelszónak — hangoztatta a liberális burzsoázia egyik képviselője —, amely alatt úgyis nem egész kereskedelmünk érdekei rejlenek, hanem csak a nagy kapitálissal bíró kereskedők és vállalkozók érdekei ; ne üljünk fel az agrár ámításoknak, amely alatt nem a paraszt, nem a gazdálkodó kispolgárság érdekei rejlenek, hanem csupán a feudális nagy urak, a latifundiumok gazdáinak érdekei«. A liberális burzsoázia képviselői hevesen támadták az »ipar és kereskedelem-ellenes« agráriusokat, tiltakoztak az agrárvámok ellen. Ugyancsak elsősorban a nagybirtok ellen fordították a választójog kiterjesztésének, a progresszív adózás bevezetésének széleskörűen népszerűsített jelszavát. Felléptek a »földuzsora«, a hitbizomány — e »lumpolási szabadalom« — ellen is. Kétségtelen, a feudális maradványok, a nagybirtok profitját biztosító magas mezőgazdasági monopolárak gátolták a gyorsabb ipari fellendülést, és ezt a középburzsoázia és kispolgárság is megsínylette.

Végső eredményében mind az osztrák és magyar finánctőke, mind a magyar nagybirtokos osztály érdekeivel ellenkezett a közép- és kispolgárságnak a vámközösség megszüntetésére vonatkozó régi követelése is. De ennek a lényeges ellentétnek az éle már kifejezetten az osztrák burzsoázia ellen irányult, hiszen a magyar középburzsoázia és kispolgárság a piacon nem a földbirtokosokkal, hanem az erősebb osztrák tőkésekkel ütközött össze. S minél jobban növekedett, szélesedett a magyar középburzsoázia és kispolgárság ipari-kereskedelmi tevékenysége, annál élesebben ütközött a közös vámterület szabta korlátokba, annál elviselhetetlenebbé vált számára a növekvő osztrák árubehozatal támasztotta verseny. Különösen élessé vált a versenyharc a XX. század első éveiben : a gazdasági válság mintegy összesűrítve vetette felszínre a vámközösség minden hátrányát. Érthető, ha éppen ezekben az években hangzott fel középburzsoá és kispolgári körökből, a kereskedelmi és iparkamarákból, városi törvényhatóságokból egyre sürgetőbben és erőteljesebben az *önálló vámterület* követelése. A főváros törvényhatósági bizottsága már 1900-ban állást foglalt az önálló vámterület mellett. A következő években szinte valamennyi vidéki város, valamennyi kereskedelmi és iparkamara csatlakozott ehhez. 1902-ben a kereskedelmi és iparkamarák országos kongresszusa egyhangúlag szögezte le, hogy »hazánk gazdasági boldogulásának alapfeltételét az Ausztriával való vámközösség megszüntetésé«-ben látja. A magyar középburzsoázia zömét ezidőtájt egyáltalán nem elégítette ki a közös vámterület hátrányainak enyhítésére szánt szerényméretű ipartámogatás, annál kevésbé, mert azt túlnyomórészt a finánctőke fölözte le. A magyar ipar krónikus betegségét csak »az egész életmód gyökeres megváltoztatásával«, csak olyan »abszolút védelemmel« lehet meggyógyítani — hirdették —, amilyent »csak az önálló vámterület nyújthat«.

A közép- és kispolgárságnak evvel az egyöntetű követelésével élesen szembenállott az osztrák finánctőke, s ennek megfelelően ellenezte a magyar finánctőke is, amely nem volt hajlandó felcserélni a dualizmus nyújtotta biztos előnyöket a gazdasági különválás kínálta veszélyekkel teli lehetőségekért. A magyar finánctőke főkolomposai a századvégi gazdasági fejlődés tényeivel bizonygatták, hogy iparosodás »a közös vámterület gazdasági alapján is lehetséges, talán lassabban bár, de annál egészségesebb alapon«. És ha a közvélemény megnyugtatására néha el is »árulták«, hogy a »szívük mélyén« ők is az önállóság hívei, hogy »elvileg« helyeslik az elkülönítést, rögtön hozzátették, hogy a vámközösség kérdése viszont nem »elvi«, hanem »célszerűségi« kérdés. És mivel gazdasági viszonyaink »évszázadok óta bonyolultan összefonódtak« Ausztriával, nem célszerű, sőt, egyenesen »veszélyes« gyors és gyökeres elszakításuk.

A finánctőkés köröknek ez a taktikázása azonban jóformán hatástalan maradt, az önálló vámterület jelszava egyre hangosabban szólalt meg. És ebben nemcsak mennyiségi növekedésről, nemcsak a fejlődő magyar középburzsoázia és a gazdasági fölényét kihasználó osztrák nagyburzsoázia közti ellentét mennyiségi fokozódásáról volt szó. Az imperializmus korában az önálló vámterület kérdése nemcsak az osztrák és magyar burzsoázia közti ellentétet fejezte ki, hanem magábanfoglalta a magyar közép- és kispolgári rétegek ellentétét a vámközösséghez ragaszkodó magyar finánctőkével; másrészt ezek az ellentétek már nem a szabad verseny talaján fakadtak, hanem a monopolkapitalizmus szülte ellentétekkel bővültek. A közös vámterület szorítását *minőségileg* fokozta, hogy *az* az osztrák és a vele szorosan összefonódott magyar finánctőke *monopóliumává* vált. Így kapcsolódott össze a kartellen kívüli, a kartellek által megsarcolt középburzsoáziánál és kispolgárságnál az önálló vámterület követelése a kartelluralom elleni tiltakozással.

A középburzsoázia és főként a kispolgárság erősen megsínylette a hatalmas kartellek versenyét, amely több iparágból szinte teljesen kiszorította őket; profitjukat megcsappantotta a kartellek által diktált monopolár, a nyersanyagok, termelési eszközök stb. megdrágítása. Ezért már a század első éveitől kezdve állandóan panaszkodnak a kartellek ellen és az államtól kartellellenes törvényt sürgetnek. »A kartell összeesküvés a nép ellen, a lét, a levegő megdrágítására«, »egyes iparágakban valóságos numerus clausust állapítottak meg« — lázadozik a középburzsoá, akinek »tisztességes« profitját a monopoltőke »fosztogatja«. Különösen széleskörű tiltakozást váltott ki »a vaskartell túltengése«, amely »hihetetlenül megdrágította az árakat, diktál a piacon és kiszámíthatatlan károkat okoz egyeseknek és egész iparágaknak«. A városi törvényhatóságok és iparkamarák nemcsak egyes kartellek, hanem valamennyi kartellszerződés megsemmisítését és további eltiltását követelték.

A sajátos magyarországi viszonyok között a középburzsoázia és kispolgárság létfeltételeit tehát elsősorban nem a feudális maradványok, hanem a félgyarmati jellegű függő helyzet, az osztrák és magyar finánctőke uralma érintette. Az osztrák és magyar finánctőke és a magyar középburzsoázia közti ellentét előtérbenyomulásának tehát valóságos, objektív okai voltak. De abban, hogy valamennyi követelése közül az önálló vámterület jelszava lett a magyar középburzsoázia és kispolgárság zömének csatakiáltása, más okok is közrejátszottak. Először is az, hogy a középburzsoázia a fejlődését gátló feudális maradványokat nem merte komolyan, alapjaiban támadni. Ehhez a néptömegekre, *népforradalomra* kellett volna támaszkodnia. A ma-

gyar középburzsoázia korábban sem volt a haladás bajnoka, az imperializmus korában pedig reakciós, forradalomellenes erővé vált. Önálló vámterület, önálló bank, ezek a népszerű nemzeti jelszavak széles tömegeket sorakoztathattak a liberális burzsoázia mögé — a fennálló rend lényeges megbolygatásának veszélye nélkül. A közös vámterület, mint minden rossznak, a magyarországi munkás alacsony életszínvonalának, az ipar versenyképtelenségének legfőbb forrása: ez volt az a fekete-sárga palást, amely mögé a magyar középburzsoázia a maga népnyúzó, kizsákmányoló tevékenységét el akarta rejteni. És ez egyben élesen megvilágítja e liberális középburzsoázia politikai arculatát is. Létfeltételeinek romlása állandóan ellenzékbe sodorta az osztrák-magyar finánctőke és a nagybirtok uralmával szemben, de ennek az ellenzékiségnek a munkásosztálytól, a tömegmozgalmaktól való növekvő félelme egyben szűk korlátokat is szabott. A liberális burzsoázia öntudatos képviselői büszkén vallották magukat *girondistának*, akit a »jakobinusok árulónak«, a »legitimista reakcionáriusok« pedig »forradalmárnak« mondanak. Ez a burzsoázia pedig »sem forradalmár, sem osztrák szolga« nem akart lenni. Dehát történelmi tapasztalatok sora tanusítja, hogy a Girondeot a legitimista reakciótól csak egy hajszál, a jakobinusoktól viszont egy világ választja el.

Az önálló vámterület és a többi ún. nemzeti követelés haladó volt, megvalósulásuk — ha függetlenséget nem is — de a függés lazulását eredményezte volna. Ezeket az objektív ellentétekből fakadó követeléseket azonban a magyar liberális középburzsoázia politikai manőverezésre használta fel. Ezen az úton pedig hamarosan hajszálnyira közeljutott az osztrák és magyar finánctőkével nem rokonszenvező nagybirtokos csoporthoz, a »legitimista reakcionáriusok«-hoz.

A középburzsoázia, gyengesége és szétszórtsága miatt, politikai tradíciók híjján a századforduló után sem tudott erős, önálló párttal, szervezetten fellépni. Bár éppen a század elején történt erre kísérlet: 1900-ban alakult meg a liberális polgári reformprogramot hirdető Vázsonyi-féle demokrata párt, de ez csak Budapesten és néhány nagyobb vidéki városban tett szert valamelyes befolyásra. A polgári radikálisok ugyancsak ekkortájt bontakozó csoportjának pedig még nem volt politikai jelentősége. A közép- és kispolgárság zöme továbbra is a régi ellenzéki hagyományokkal övezett Függetlenségi Párt mögött sorakozott fel, és — mint a párt egyik legfőbb bázisa — mindinkább meghatározta jellegét is. Ez tükröződött a párt összetételében, politikai fellépésében is. A XIX. század végéig a Függetlenségi Párt vezetésében a jómódú, gazdaságilag független — zömében 500—1000 holdas — középbirtokos réteg abszolút túlsúllyal rendelkezett, arisztokratát csak elvétve, polgári képviselőt pedig viszonylag kisebb számban találunk. 1901-ben a párt parlamenti képviseletében a középbirtokosok aránya 41%-ra csökkent, míg az ügyvédek, újságírók és egyéb szabadfoglalkozásúak aránya csaknem ugyanennyire, 40%-ra növekedett. És ha a szabadfoglalkozásúakat nem is azonosíthatjuk egészükben a burzsoázia képviseletével, az arányok ilyen eltolódása mégis a polgári elemek előretörését jelzi, amint a párt vidéki bázisában is mind nagyobb jelentőségre tett szert a városi és falusi burzsoázia s a dzsentri eredetű mellett a polgári származású értelmiség. Nagyrészt e burzsoá középrétegek súlyának növekedésével magyarázható, hogy a századforduló idején a közjogi ellenzék megerősödött, s a parlamentben — s fölöttébb óvatosan a parlamenten kívül is — nemzeti jelszavakkal nagyobb ellenzéki tüntetéseket rendezett.

A századforduló Függetlenségi Pártja tehát lényegében a magát még tartó középbirtokos osztály ellenzéki része és a középburzsoázia szövetségét képviselte, amelyen belül a vezetés továbbra is a középbirtokosoké volt. Ez a szövetség tehát kifejezte a középburzsoázia erősödését, az ellenzék politikai vezetésében való növekvő részesedését, de azt is visszatükrözte, hogy a középburzsoázia még nem elég erős, szervezett és bátor az önálló politikai fellépésre, továbbra is elfogadja, sőt keresi az ellenzéki dzsentri vezetését. E szövetség alapját olyan közös érdekek alkották, mint a tömegmozgalmak nacionalista irányba való terelése és befolyásolása, mint az osztrák és magyar finánctőkével való közös ellentétek, az Ausztriához fűződő kapcsolatok lazítása s a magyar középrétegeknek a politikai hatalomban való nagyobb részesedési igénye. Ezért vált a Függetlenségi Párt a kormánypárt megbuktatására törő parlamenti ellenzék gerincévé. Ugyanakkor a jómódú középbirtokosok vezetőszerepe összekötő kapcsot is jelentett az ellenzéki burzsoázia és a 67-es nagybirtokosok között. A dzsentri-vezetés teljesen elhalványította a burzsoázia amúgyis erőtlen társadalmi reformköveteléseit, sőt, mivel a középbirtok és nagybirtok érdekei lényegében megegyeztek az összmonarchiai piac monopolizálása, tehát a közös vámterület fenntartása tekintetében, a Függetlenségi Párt körül tömörülő ellenzék tényleges programjának súlypontja a gazdasági függés feszegetéséről a magyar vezénysző és egyéb közjogi kérdések felé, a Monarchián belüli hatalmi igények irányában tolódott el.

Ellentétek a magyar imperializmus erőviszonyainak megítélésében

Az uralkodó osztályokon belüli, a profitérdekekből fakadt ellentétek, a politikai és gazdasági hegemóniáért folytatott belviszályok szorosan összekapcsolódtak a magyar imperializmus erőviszonyainak és lehetőségeinek eltérő megítéléséből keletkezett ellentétekkel. A magyar finánccoligarchia, a döntő gazdasági és politikai pozíciók birtokában, a dualizmus mindenirányú megmerevítésére törekedett, nem kívánta megbolygatni az osztrák-magyar viszonyt sem, s — ha nem is végérvényesen, de tartósan — elfogadta az *alárendelt, csatlós* imperialista szerepet. Az uralkodó osztályoknak a finánccoligarchiával szembenálló csoportjai, amint a belhatalmi viszonyok alakulásával sem, az alárendelt csatlós szereppel sem elégedtek meg, és a magyar imperializmus *önálló igényeinek* érvényesítéséért szállottak síkra. A magyar uralkodó osztályokon belüli ellentétek ilyeténképpen jelentősen kibővültek és sajátos módon kifejezésre jutottak abban a kérdésben is: milyen helyet foglaljon el a magyar imperializmus az Osztrák-Magyar Monarchia — ezen túlmenően — Délkeleteurópa imperialista rendszerében.

A magyar imperializmus mindkét irányzata természetesen *közös platformon* állt az alapvető kérdésekben: a soviniszta nemzetiségi elnyomó politikában, a szomszéd kisnépek nemzeti egyesülésének megakadályozásában, a Monarchia fenntartásának szükségességében. Az ellentétek csak ezeken belül, az imperialista célkitűzések módszerei és reális lehetőségei tekintetében jelentkeztek.

Az előző fejezetben, az imperializmus magyarországi sajátosságainak vizsgálatánál láttuk, hogy az imperializmus nemzetközi rendszerében Magyar-

ország alárendelt, függő helyzetet foglalt el. A magyar uralkodó osztályok imperialista politikájának *fővonalát* tehát az a *kényszerű* belátás határozta meg, hogy uralmi helyzetük és birtokállományuk integritását csupán egy erősebb imperialista nagyhatalomnak alárendelődve, csak annak árnyékában biztosíthatják. A századforduló idején ezt az eredetében 67-es, de imperialista tartalommal »továbbfejlesztett« koncepciót legkövetkezetesebben a magyarországi fináncoligarchia és szabadelvű párti kormányai, a Tisza István vezetése alatt álló nagybirtokos-nagytőkés politikai csoport képviselte.

A Szabadelvű Párt »ortodox« hatvanhetesei úgy vélték, hogy a kiegyezés alapgondolata egyáltalán nem vesztette el érvényét, sőt az imperializmus kialakulásával még aktuálisabbá vált ; a kiegyezés óta eltelt évtizedek alatt ugyan Magyarország gazdasági ereje gyarapodott, de még távolról sem annyira, hogy máris — vagy a közeljövőben — *önálló* nagyhatalmi igényekkel léphetne fel. Ezt a véleményt találóan fogalmazta meg a magyar fináncburzsoázia egyik mérvadó korifeusa, Lánczy Leó. »Nyilt szemmel bár, de kötött kézzel nézi a magyar ember — úgymond —, hogy a világ dúsan rakott asztalán a nemzetek hogyan osztozkodnak a természet bő kincsein ; tétlenül kell néznie, hogy közvetlen szomszédságában épúgy, mint a távoli keleten . . . hogyan fészkelik be magukat a nagy nemzetek . . .« Magyarország nem elég erős ahhoz, hogy ebben a versenyben részt vegyen, a magyar nagytőke csak azt sürgetheti, hogy legalább a fejlettebb osztrák tőke »buzduljon fel, lépjen ki a világ porondjára és vegye fel a versenyt, — okuljon a németeken, akik nem riadtak vissza ősrégi kereskedelmi kapcsolatok megbolygatásától . . .« »Az osztrák iparnak ezt a külterjedését mi semmiféle kicsinyes féltékenységgel nem néznők, sőt teljes támogatást kölcsönözhetnénk neki . . .« A fináncтőke e szakavatott képviselője tehát — bár búsongva a magyar imperializmus gyengeségén — egyelőre a csatlós szerep vállalásában leli fel a kárpótlást, az imperialista igények kielégítésének bár korlátozott, de reális lehetőségét.

Még inkább alátámasztotta ezt a koncepciót a politikai erőviszonyok felmérése. Igaz ugyan, hogy a kiegyezés óta eltelt évtizedek alatt a Monarchián belül megnőtt a magyar uralkodó osztályok súlya, de — mondották — még jobban megnőttek a dualista rendszer elpusztítására törő belső és főleg *külső* erők. Tisza István már a XIX. század végén verte a lármaharangot, hogy a határokon »ellenségek leselkednek«, s ha háború lesz, úgy az »igen könnyen fejlődhetik élet-halálharccá a magyar nemzetre nézve«. A 900-as évek elején még riasztóbb képet festve hajtogatja, hogy a magyar uralkodó osztályok »erkölcsi presztizse, politikai tekintélye, politikai súlya a világesemények ingadozásai között mélyen süllyedt alá«, tehát a legkárosabb politika volna a kiegyezés alapjait feszegetni. Tisza véleménye szerint a magyar uralkodó osztályoknak létérdekük, hogy »az Osztrák-Magyar Monarchia nagyhatalmi állása csorbítatlanul fennmaradjon«. Az elnyomott nemzetiségek fékentartását, a soviniszta magyarosító politika sikerét csak azzal biztosíthatják, sőt hódító igényeiket, ún. »balkáni hivatásuk«-at is csak akkor valósíthatják meg, ha az ország »tagja marad egy olyan szervezetnek, amely elég erős arra, hogy mint európai nagyhatalmasság döntő súllyal dobja a mérlegbe szavát«. »Egyenesen a keleti és déli határainkon mutatkozó konstellációk azok, amelyek létérdekévé teszik a magyar nemzetnek ma inkább, mint bármikor, hogy keresse az állandó szövetséget«, változatlanul fenntartsa a kiegyezés alapelveit. Az uralmát környékező tengernyi »veszély« közepette éppen a magyar uralkodó osztálynak nem szabad felednie, hogy »létérdekei, politikai feladatai és aspi-

rációi közt és a dinasztiának jogosult hatalmi szempontjai közt teljes azonosság, teljes érdekközösség és egyetértés áll fenn«.

A magyar uralkodó osztályok egyik része, lényegében a fináncoligarchiát s a legkonzervatívabb, dinasztikus arisztokráciát magában foglaló része, tehát az imperializmus viszonyai között még fokozottabban szükségesnek tartotta a kiegyezéssel teremtett osztrák-magyar kapcsolathoz és — tegyük hozzá — a kettős szövetséghez, az erősebb német partnerhez való feltétlen ragaszkodást. A magyar uralkodó osztályok gazdasági és politikai igényei kielégítésének reális módját az osztrák és német imperializmusnak való alárendelődésben látták. És ha távoli célkitűzéseikben ők sem mondtak le a hódításról, a »magyar nagyhatalom«, a balkáni hegemónia megvalósításáról, de ehhez a célhoz vezető egyedül járható útnak, sőt, az adott nemzetközi és monarchiai viszonyok között a magyar imperializmus egyedül lehetséges *létezési formájának a csatlós imperialista* viszonyt tekintették.

Az ellenforradalom korszakának burzsoá történelemírása a világháború előtti csatlós imperializmus apológiáját költvén, váltig bizonygatta, hogy az uralkodó magyar politikai irányzat ment volt minden imperialista törekvéstől. A csatlós imperializmus irányvonalát mint minden hódítást elutasító, csupán védekező jellegű, mélyen nemzeti politikát igyekezett igazolni; legjellegzetesebb képviselőjét, Tisza Istvánt pedig egyenesen »a Magyar Rend és Magyar Állam szimbolumá«-vá kívánta avatni. Ez az ellenforradalmi rendszert szolgáló apológia azt a közismert tényt, hogy a »Magyar Rend« más népeket kíméletlenül elnyomó rendszer, a »Magyar Állam« a legrosszabb fajta elnyomó hatalom volt, elhanyagolhatónak vélte — persze csak éppen annyira megindokoltan, mint ahogy, szerinte, a magyar »történelmi osztályuralom« is az országban élő nem magyar népeket »...távol az elnyomás akkor divatos eszközeitől, egyszerű politikai ügyességgel a quantité négligeable jellegére korlátozta«. A balkáni hódító törekvéseket is csak súlyos tények elhallgatásával vagy eltorzításával lehetett tagadni, hiszen a magyar csatlós imperializmus az osztrák és német imperializmus szövetségese, agresszív politikájának részese volt, és *nem étvágyának, hanem erejének korlátozottsága* miatt nem lépett fel nyíltan nagyhatalmi igényekkel. Ezért érte be a »balkáni hivatás« teljesítésében is az alárendelt partner szerepével, ezért helytelenítette a Monarchiában kialakult hatalmi viszonyok megváltoztatására irányuló aspirációkat, ezért ítélte el a magyar nemzeti követelményeket, sőt, még a nemzeti jelszavakkal való manőverezést is.

És itt rejlik ennek a mélységesen *reakciós*, nemzetietlen és népellenes, de a magyar uralkodó osztályok szempontjából *reális* koncepció súlyos belső ellentmondása, *irrealitása*. Ez az irányzat a dualizmus rendszerének teljes megmerevítését, a 67-es kormányzati elvek és módszerek konzerválását követelte meg, s így lehetetlenné tett bármiféle nemzeti vagy társadalmi reformot. De fennmaradhatott-e tartósan a dualista rendszer az imperializmus korára megváltozott erőviszonyok s az imperializmussal kiéleződött ellentétek közepette, amikor a dolgozó tömegek ellenállhatatlan erővel földet, demokratikus jogokat, az elnyomott nemzetiségek nemzeti létet, a magyar közvélemény pedig a teljes állami önállóság kiküzdését követelte? Nyilvánvalóan nem. A külpolitikailag reális csatlós imperializmus olyannyira konzervatív, olyannyira az erőszakon »nyugvó« belpolitikai rendszert feltételezett, hogy az csak gyorsíthatta a dualizmust szétfeszítő forradalmi robbanás kitörését.

Ilyen megfontolások is közrejátszhattak abban, hogy a magyar uralkodó osztályok más csoportjai nem elégedtek meg az alárendelt csatlós szereppel és a magyar imperializmus önálló igényeiért szállottak síkra. De az »*önálló magyar imperializmus*« célkitűzésnek természetesen megvoltak az objektív társadalmi alapjai.

Önállósodási igényekkel elsősorban a magyar középburzsoázia, általában a burzsoá középrétegek léptek fel, amelyek a századforduló idejére megerősödtek ugyan, de — amint az előzőkben már láttuk — annál súlyosabbnak érezték az osztrák nagyburzsoázia nyomását, Magyarország függő helyzetének hátrányait. A burzsoá és földbirtokos középrétegeknek valóban voltak a függésből fakadó nemzeti sérelmeik, de azokat nem nemzeti felszabadító harccal, hanem a dualizmus keretein belül, az erőviszonyok megváltoztatásával, hegemónia megszerzésével akarták megszüntetni. E rétegek negyvennyolcassága — Révai József szavaival — »ebben az időben átalakult: függetlenségi politikából 'birodalmi' politikává, amely az osztrák-magyar imperializmus keretében a magyar imperializmus külön igényeit, önállóságát hangoztatta«.

Hasonló »birodalmi« politikát követett a nagybirtokos osztály egy része is, éppen az a része, amely opponált a megerősödött finánctőke térhódításával, az osztrák és magyar finánctőke agrárius-ellenes gazdaságpolitikai törekvéseivel szemben. Ez a tekintélyes csoport a nagybirtok magyarországi hegemóniáját igyekezett nacionalista demagógiával is alátámasztani, sőt kibővíteni a határokon túli magyar hegemónia megszerzésével.

Az önálló magyar imperializmus koncepciója abból indult ki, hogy a »magyarságot« »különleges adottságai« elhivatottá, a kiegyezést követő évtizedekben elért anyagi és politikai erőgyarapodása pedig már képessé teszik a délkelet-európai vezetőszerep betöltésére. Az önálló magyar imperializmus legszélsőségesebb hirdetői fékevesztett soviniszta propagandát folytattak. Így pl. Rákosi Jenő, a korabeli burzsoá publicisztika e jellegzetes képviselője, a Budapesti Hirlap hasábjain évtizedeken keresztül terjesztette a sovinizmus mérgét. Rákosi Jenő a magyar imperializmus vágyálmainak valóra váltásához fölöttébb egyszerű, s nem is eredeti receptet kotyvasztott: makacs, kitartó, könyörtelen magyarosítást javasolt. » . . . Ennek kellene minden magyar ember . . . zászlójára felírva lenni: harminc millió magyar — és meg volna oldva minden kérdésünk egy csapással . . . miénk volna Európa keletje!« Mások (Beksics Gusztáv, Hoitsy Pál) ugyancsak a céltudatosabb és erőszakosabb magyarosítással vélték — meglehetősen könnyedén — elérhetőnek a középkori magyar »birodalom« felújítását, a Monarchia, sőt egész Délkeleteurópa népei fölötti magyar uralom megvalósítását.

Az ellenforradalom történelemírása az effajta képzelgéseket, miután a történelem már »lefolytatta velük a polémiát«, igyekezett — a nagy népek valóságos imperializmusával szemben — csupán »ártatlan álmoknak, gyermeteg illuziók«-nak feltüntetni, »a magyar eszmevilág« álmodozásaivá szelidíteni, amelyekből senkire semmi rossz nem háramlott. Csakhogy ez a »birodalmi« hóbort, amennyire együgyű, annyira kártékony is volt. A magyar »nagybirodalom« irrealitása mögött a magyarországi nemzetiségek kegyetlen üldözésének, a szomszéd népek iránti gyűlölködés felszításának realitása állott.

A fentvázolt szélsőséges képzelgések, amelyek főként a sajtóban és egyes publicisztikai munkákban jutottak fórumhoz, nyíltan és kiélezetten sűrítették az önálló magyar imperializmus fő célkitűzéseit. Éppen ezért az egész irányzatra jellemzőeknek tekinthetjük őket, bárha az önálló imperialista igényeket

képviselő pártok és politikusok óvatosabb programokat, »szerényebb« követeléseket állítottak is fel. Ismeretes, hogy a Függetlenségi Párt programja csupán a magyar vezényszónak — távolabbra: az önálló magyar hadseregnek — és az Ausztriától való gazdasági függés lazításának követeléseit tartalmazta. Az 1904-ben újból megalakított Apponyi-féle Nemzeti Párt pedig még mérsékeltebb kívánságokat hangoztatott. De ezekben a mégoly mérsékelt — és demagóg frázisokkal teleszőtt — programokban volt valami mag, ami nem demagógiából fakadt, hanem nagyralátó imperialista célokat árult el. Az Apponyi hirdette program például olyan »nemzeti regeneráció«-ról szólott, amelynek *alkotóeleme* »a nemzeti egyéniségnek érvényesítése kifelé és befelé«. Nem elégedett meg a csatlós szereppel sem: »A lemondó politika nem imponál, nem vonz . . ., ez a politika a gazdasági erők megvédésében sem lehet erős . . .« Csak a »valódi nemzeti politika« ruházhatja fel Magyarországot »azzal a presztizzsel és vonzóerővel, amely meghódíthatja a nem magyarajku« népeket. A »nemzeti regeneráció«, a »nemzeti egyéniség érvényesítése kifelé és befelé«, a magyar vezényszó, illetve magyar hadsereg: mindmegannyi részkövetelése a »birodalmi« politikának, az önálló magyar imperializmusnak, amely uralkodó helyzetet követel magának az egész Monarchiában, sőt egész Délkeleteurópában.

És itt az a pont, ahol világossá válik az önálló és a csatlós imperialista irányzat közötti ellentét. Nemzetiségi elnyomás, szlávellenesség, balkáni expanzió: vallja az egyik is, a másik is. De ha Tiszáék, az »ortodox hatvanhetesek« azt hirdetik, hogy a magyar uralkodó osztályok hatalma »csak addig lesz fenntartható, amíg a Habsburg-ház életfeltételeivel ellentétbe nem jut«, akkor az önálló imperializmus hívei megfordítják a tételt: a Habsburg-ház uralma, a Monarchia csak úgy tartható fenn, ha alkalmazkodik a magyar uralkodó osztályok hatalmi érdekeihez. »Elszakadni Ausztriától, a Habsburg-nagyhatalomtól? — írta Révai József — ezt nem akarták ezek az újfajta 48-asok«, az önálló magyar imperializmus képviselői. De nagy erővel törekedtek arra, hogy a Monarchia súlypontját Magyarországra, központját Budapestre, a hegemóniát pedig a magyar uralkodó osztályok kezébe helyezzék át.

Ez az irányzat ezért állandóan és élesen támadta az elgyengülő, szétbomló osztrák politikai vezetést, az »osztrák imperializmus«-t, amelynek sem »történelmi alapja«, sem »politikai és katonai értéke« nincs. »Ez az imperializmus — írták — nem képes megvédelmezni semmit, tehát semmi európai érdeket, sőt, önmagát sem . . . s amire támaszkodik, a hadsereg, csak akkor erős, ha Magyarország lelke költözik abba.« Az érvelés, amely a hadsereg magyarosításának szükségességét akarja alátámasztani, egyúttal az önálló magyar imperializmus *európai létjogosultságát* is bizonygatja. Ezt a gondolatot világosabban is kifejezésre juttatták: »Értse meg valahára a vén Európa, hogy a Habsburgok hatalmának alapja és ereje Magyarország . . . Ha tehát a Monarchia két állama közül valamelyik hivatva van egyensúly gyanánt szerepelni a nagy keleti szlávsággal szemben . . ., ha tehát a konzervatív európai érdek szlávellenes, akkor az érdeknek hordozója Magyarország, s nem Ausztria. És ha Európának szüksége van a Közép-Dunánál igazi nagyhatalomra, e nagyhatalmat csak az a Magyarország-Ausztria valósíthatja meg, melyben a vezetőszerep a gyorsan kibontakozó és fejlődő magyaroké, nem pedig a hanyatló és visszafejlődő németeké.«

Az idézett sorok tömören és világosan összegezik az önálló magyar imperializmus lényegét, céljait. Utalnak arra is, hogy a német szövetséghez

feltétlenül ragaszkodó csatlós irányzattal szemben az önálló imperializmus hívei lazítani kívántak e szövetségen, a nyugati imperialista hatalmak felé is tekintgettek, aminthogy később több politikus — ifj. Andrássy Gyula, Ugron Gábor stb. — a Monarchia külpolitikáját valóban az antant felé szerették volna terelni.

Az önálló magyar imperializmus, ez a velejéig reakciós politika, egyúttal teljességgel irreális, a magyar uralkodó osztályok szempontjából is esztelen volt. Hirdetői és hívei, nagyhatalmi hóbortba szédülten, képtelenek voltak megközelítően is felmérni az objektív belső és külső erőviszonyokat, túlértékelték saját erejüket, s jóformán számot sem vetettek a dualizmus egyre mélyülő válságával, forradalmat érlelő ellentéteivel. Ennek a tartalmában irreális koncepciónak azonban volt egy valamelyest reális vonása: *a forma*, az a félrevezető nacionalista demagógia, amely az imperialista lényegét eltakarta. A nemzeti követelményekkel, nacionalista jelszavakkal való taktikázás ideig-óráig használható szelepnek bizonyult arra, hogy széles tömegek növekvő elégedetlenségét — a dualizmust robbantani kész erőt — bizonyos fokig levezesse.

*

A magyar uralkodó osztályokon belüli erők csoportosulását megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a századforduló idejére eltolódott a XIX. század második felének fő politikai határvonala: a hatvanhetesek és negyvennyolcasok közötti ellentét. »A magyar imperializmus — írta Révai József idézett tanulmányában — lassan elmosta a hagyományos 67-es és a hagyományos 48-as politika közti határvonalakat.« Ez az eltolódás nemcsak abban nyilvánult meg, hogy hatvanhetesek és negyvennyolcasok kölcsönösen közeledtek egymáshoz — az egykori Apponyi György kancellár fia, Apponyi Albert egy táborba, majd 1904 végén egyazon pártba került Kossuth Lajos fiával, Kossuth Ferenccel —, hanem abban is, hogy a 67 és 48, a megalkuvás és függetlenség, a deáki és kossuthi program közötti hagyományos ellentét *tartalma megváltozott*. A díszletek ugyan megmaradtak, a színen továbbra is hatvanhetes vagy negyvennyolcas frázisok záporoztak, de a régi formák új tartalommal teltek meg: a csatlós illetve az önálló magyar imperializmus programjával.

A magyar imperializmusnak e két — alapjában közös, de módszereiben és igényeiben ellentétes — koncepciója bizonyos fokig kiegészítette egymást. A nemzetközi és a monarchiabeli erőviszonyokat reálisabban felmérő csatlós imperializmus, amint láttuk, belpolitikailag tarthatatlan, irreális volt; a külpolitikailag teljesen irreális önálló imperialista program viszont belpolitikailag több realitásra, rugalmasabb taktikázásra nyújtott lehetőséget. Vajon nem az következik-e ebből, hogy a két irányzat szervesen kiegészítette egymást, harmonikusan feloldotta egymás ellentmondásait? Nem, a magyar imperializmus két irányzatának létében és ellentétében *a dualizmus* tartós és feloldhatatlan *válsága* jutott kifejezésre.

Mind a csatlós, mind az önálló imperializmus belső ellentmondásai azt tükrözték, hogy a magyar uralkodó osztályok sem a régi módon, a 67-es kiegyezés lényegének fenntartásával, sem új módon, a kiegyezés erőviszonyainak megváltoztatásával nem tudnak tartósan, szilárdan kormányozni.

Valóban, az első világháborút megelőző évtized politikai története azt bizonyítja, hogy a magyar uralkodó osztályok kormányzati válsága hovato-

vább krónikussá vált. Ennek alapvető oka azonban nem abban keresendő, hogy az imperializmus kialakulásával erősödtek az uralkodó osztályokon belüli ellentétek, átcsoportosultak az erők, hanem abban, hogy új társadalmi erők léptek fel, s hogy rohamosan éleződtek az elnyomók és elnyomottak közti antagonisztikus ellentétek. Ha az imperializmussal elmosódtak és eltolódtak az uralkodó osztályokon belüli hagyományos határvonalak, akkor döntően eltolódott és újonnan kirajzolódott a politikai élet immár elmoshatatlan határvonala: *a dualizmus fenntartását szolgáló reakciós és a megdöntésére hivatott forradalmi erők ellentéte.*

Az osztályharc szerepe a kizsákmányolók belső ellentéteiben

Az uralkodó osztályok belső ellentéteit elemezve, nem szabad figyelmen kívül hagynunk az elnyomott osztályok harcának hatását sem. Bár az osztályharc kiéleződése — az egész korszak távlatából tekintve — az uralkodó osztályok szorosabb összefogását vonta maga után, a XX. század első éveiben, időlegesen, a kizsákmányolók különböző csoportjai közti profitharc és taktikai ellentétek erősödéséhez is hozzájárult. Ezek az évek a súlyos gazdasági válság évei voltak, amikor a tőkések fokozták a kizsákmányolást, a munkásosztály pedig szívós harcokban igyekezett visszaverni a válság terheinek teljes reahárítására irányuló tőkés támadásokat. Ilyen körülmények között egy-egy sztrájkharc nemcsak a munkásosztály életszínvonalát védte, hanem a tőkéseket a profitért folyó hajsza más útjaira is terelte. A dolgozó tömegek kemény ellenállása tehát hozzájárult ahhoz, hogy a tőkések nagyobb mértékben kényszerüljenek *egymás rovására* is biztosítani a magas profitot, keresni a kiutat a válságból.

A közép- és kisüzemtulajdonosok például gyakran panaszkodtak, hogy »megnehezült közgazdasági viszonyaink« között a munkások »túlköveteléseivel« és az ausztriai ipar »nyomasztó konkurrenciájával« küzködve »két malomkő között« őrlődnek. Úgy vélték, hogy a munkabérek kényszerű emelése még szükségesebbé teszi az önálló vámterület megalkotását. Vagy például a burzsoázia azért is tiltakozott a magas agrárvédvám ellen, mert az »a megélhetés drágulásához« vezet — tehát fokozza a munkásosztály gazdasági harcát — és még kedvezőtlenebbül befolyásolja »az amúgyis magas önköltségi viszonyokat«. A tömegek harca az adórendszer ellen szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy széles burzsoá körök sürgették az adórendszer megreformálását — a földbirtokosok rovására.

Nem kétséges, az osztályharc eredményei fokozták a tőkések közötti versenyharcot. Ugyanakkor a tömegmozgalmak nyomása erősen befolyásolta az uralkodó osztályok egyes csoportjai, pártjai közti politikai, taktikai viták, ellentétek élességét is. Az agrárius program demagógiája mögött a paraszti tömegek antikapitalizmusának megnyergelése húzódott meg; a liberális burzsoá körök választójogi jelszavai a munkásmozgalom megnyerésére is irányultak; a közjogi ellenzék nemzeti jelszavaiban pedig a hazafias dolgozó tömegek osztrákellenessége, függetlenségi vágyai öltöttek testet. A politikai élet felszínét betöltő pártharcokban, harsány jelszavakban tehát nagy szerepet játszott a tömegek nyomása és főként a tömegek félrevezetésére, becsapására, harcuk gyengítésére irányuló taktikázás.

Az osztályharc ilyen szerepe azonban csak időlegesen és járulékosan ható tényező volt. Történelmileg lényeges szerepe a dualizmus állandó gyengítésében, rombolásában, majd megdöntésében mutatkozott meg.

3. A munkásosztály és a parasztság mozgalmainak fellendülése a XX. század első éveiben*

A munkásmozgalom hullámának emelkedése a századeleji gazdasági válság idején

A magyarországi munkásosztály harcaira a század első éveiben a gazdasági válság ütötte rá bélyegét. A munkanélküliek serege rohamosan felduzzadt, a munkábanállók bére csökkent a nélkülözés és nyomor e különösen keserves éveiben. A tőkések a termelés csökkenése és az áresés okozta veszteségüket, kárukat megint csak a munkásnép bőrén akarták megvenni. A munkásosztály, amelynek gerincét a századforduló idején már a *nagyüzemi proletariátus* alkotta, szívósan védekezett és bátran támadott, igyekezett megakadályozni életviszonyainak gyors romlását. A harc feltételei nem voltak kedvezőek ; pangás és redukció mindenütt, munkaalkalom kevés, s túl sok üres kéz és gyomor. De a válság sújtotta proletárok vállalták a harcot : már 1900-ban több fővárosi nagyüzem — így a Ganz-gyár, az Állami Gépgyár, a villamos vasút — munkásai folytattak hosszú, hősies sztrájkharcot a gyárosok támadása, a bércsökkentés, vagy a munkaintenzitás növelése ellen. Az 1901-es nagyobb sztrájkok közül Budapesten a konfekcióipar 4000 nőmunkásának, a diósgyőri és a resicai vasmunkásoknak a sikeres harca emelkedik ki. Resicán a munkások a katonai megszállás és a csendőrök vérengzése ellenére vívták ki győzelmüket.

A munkábanállók áldozatos sztrájkharcait a munkanélküliek tömegtüntetései egészítették ki. Még a hivatalos rendőri és közigazgatási jelentésekből is megdöbbentő kép tárul fel a munkanélküli tízezrek nyomoráról. De e jelentésekből az is kiderül, hogy a munkások büszke öntudattal utasították vissza az egyházi alamizsnát és a burzsoá körök által rendezett »nyomorenyhítő« »kenyér-bálok« adományait. »Munkánk eladó, de önérzetünket nem lehet fölváltani koldusgarasokra« — vallották a munkanélküliek és szervezetten léptek harcba. 1901 januárjában és februárjában a fővárosban többezer munkanélküli kétízben is nagy tüntetést rendezett, »Le a burzsoáziával ! Kenyeret adjatok ! Jogot a népnek !« jelszavakkal munkát követelt. A tüntetések számos vidéki városra is kiterjedtek, majd az év végén ismét Budapesten harsant fel tízezernél több munkanélküli tüntető ajkáról a »Munkát, kenyeret !« követelés. A nagybirtok és nagytőke állama valamennyi esetben kíméletlen erőszakkal válaszolt, a munkanélküli tömegeknek kardlap és lovasroham jutott osztályrészül. A vérengzések mellett a kormány valóságos hajtóvadászatot rendezett a munkanélküliek ellen. Razziákkal, kitoloncolásokkal akarta megtörni a harcos fellépést.

* A század első éveiben megélénkültek a nemzetiségi mozgalmak is. A nemzetiségi burzsoá pártok növekvő politikai aktivitást fejtettek ki, és egyes nemzetiségeknél polgári-demokratikus irányzatok is felléptek. A nemzetiségek fejlődésével, mozgalmaival a tankönyv egyik külön fejezete foglalkozik, ugyancsak tárgyalásra kerül a nemzetiségi kérdés a magyar uralkodó osztályok elnyomó nemzetiségi politikájának ismertetése során is. (H. P.)

A válságsújtotta munkásság harcának erősödésében már a század elején nagy szerepet játszottak az oroszországi forradalmi mozgalom fellendüléséről szóló hírek, ösztönzések. A budapesti és vidéki munkássajtó ezekben az években sokszor adott hírt az oroszországi eseményekről, az orosz forradalmárok példamutató hősiességéről. 1901 május elsején, amelyet ismét országszerte megünnepeltek, a gyűléseken »megemlékeztek orosz elvtársainkról is, akik élet-halál harcot vivnak a zsarnoksággal«. Több helyen született olyan határozat, amely rokonszenvét fejezte ki az orosz proletariátus iránt és szolidaritást vállalt »az egyesült kapitalizmus és cárizmus ellen folytatott« küzdelmével. Néhány nap múlva Budapest munkásai nagy népgyűlést szerveztek »az orosz proletártestvérek mozgalmának ismertetésére« és az »iránt érzett rokonszenv kifejezésére«. A rendőrség ezt a gyűlést is »kozákmódra« szétverte.

1902—1903-ban az elmélyülő válság és a növekvő terror hatására a megmozdulások kiszélesedtek. 1902-ben nevezetes volt a győri vagongyár közel 2000 munkásának egyhónapos nagy sztrájkja a bércsökkentés és az elbocsátások ellen, amely a győri dolgozók támogatásával győzelmet aratott. Az 1903-as sztrájkmozgalomnál mindenekelőtt az szembetűnő, hogy számos fővárosi szakmán és nagyüzemen, a vidéki nagyobb ipari városokon kívül egész sor iparilag elmaradottabb, addig »nyugalmas« városra is kiterjedt. A szociáldemokrata pártvezetőség ezévi hiányos jelentése is több mint 70 nagyobb sztrájkról számol be. Olyan kisvárosok, mint Pápa, Veszprém, Paks, Szatmár kapcsolódtak be az országossá szélesedő mozgalomba, olyan mezőgazdasági jellegű városban, mint Zomborban — hatósági jelentés szerint — »figyelemreméltó társadalmi mozgalom nagy mértékben fordult elő«, csaknem valamennyi szakma folytatott sztrájkharcot. A mozgalom másik új vonása az egész szakmákra, egész városokra kiterjedő *általános* sztrájkok fellépése. Az év októberében például a bérharcban álló építőmunkásokhoz csatlakozva Pécs egész ipari munkássága sztrájkba lépett. Ez az egyik első általános sztrájk eredménnyel zárult. 1903-ban újabb nagy szervezetlen tömegek álltak csatasorba. Több mint tízezer bányász sztrájkolt ebben az évben Aninán, Dorogon, Tokodon, Salgótarjánban. Magát a SzDP vezetőit is meglepte az a »páratlanul álló jelenség«, hogy a napszámosok, akiket »tudvalevőleg addig még sehol sem sikerült a munkásmozgalomba bevonni, mert szellemi hátramaradottságuk folytán még fogalmuk sincsen arról, hogy ők is emberek«, több nagy sztrájkban vettek részt. A gőgös munkásarisztokratákat egészen váratlanul érte, hogy a napszámosok Nagyváradon és másutt is példamutató harcokban tettek tanuságot emberségükről.

A sztrájkolóknak 1903-ban még fokozottabb elnyomással kellett megküzdeniök. A rendőrkapitány vagy szolgabíró nem egyhelyütt karhatalommal kényszerítette a sztrájkolókat munkábaállásra. Ilyen esetben számos összecsapásra került sor a munkások és a rájuk uszított csapatok között. A budapesti fuvarosok 1903 októberi nagy sztrájkuk alkalmával a Nyugati pályaudvar környékén valóságos ütközetet vívtak a rendőrökkel és katonákkal, amelynek során száz munkás és több rendőr megsebesült. Fokozódott a kormányzati reakció a politikai megmozdulásokkal szemben is. A tüntetések, gyűlések százait oszlatták fel, különösen vidéken, erősen megszorították az egyesülési és szervezkedési jogot, és volt rá eset, hogy csupán azért ítéltek munkásokat börtönbüntetésre, mert szocialistáknak vallották magukat.

Az üldözés ellenére 1903-ban tovább erősödött a politikai harc is. Már 1902 végén, majd 1903 tavaszán több tízezerre rúgó tömeg tüntetett a

Monarchia imperialista uralkodó körei által tervezett hadseregfejlesztés, az ujonclétszám felemelése ellen. A munkásság erélyesen fellépett a háborúra készülő militarizmus ellen és a kormány megbuktatását követelte. Az SzDP kezdeményezésére több tüntető gyűlést tartottak az egyesülési és gyülekezési jog biztosítása és az általános választójog érdekében.

A magyarországi munkásmozgalom századeleji fellendülési szakaszának főbb jellemvonásait összegezve először is azt kell kiemelnünk, hogy a gazdasági válság viszonyai között is elsősorban a gazdasági harc, a sztrájkmozgalom erősödött meg. E sztrájkmozgalom egyik jelentősége éppen az, hogy megdöntötte azt a szociáldemokrata dogmát, amely szerint gazdasági válság idején nem lehet sztrájkolni. Az opportunista párt- és szakszervezeti vezetők, osztrák mintára, nálunk is azt hirdették, hogy a válság alatt vissza kell bújni a meglevő szervezetekbe és csendben ki kell várni a jobb időket. Az 1900 és 1903 közötti sztrájkharcok bebizonyították: a válság ellenére is lehet harcolni a válság ellen, a tőkéseknek a megszokottnál erőszakosabb támadásai ellen. A válság — bár rendkívül nehézzé tette a harc feltételeit — de egyúttal nagy erővel kényszerítette a munkásosztályt, hogy fegyvert fogjon és szembeszálljon az imperialista burzsoáziával. A kibontakozó mozgalom gerince, vezetője a nagyüzemi proletariátus volt, az ő forradalmi harckészsége, átütő ereje nyomta rá bélyegét a századforduló utáni évek küzdelmeire.

A sztrájkhullám másik jellemző vonása, hogy a sztrájkolók többsége *szervezetlen* munkásokból, az SzDP által elhanyagolt, vagy éppen lenézett rétegekből és üzemekből került ki. Ez is tanúsítja, milyen mély, ösztönös forradalmi szellem hatotta át a magyarországi munkástömegeket. Annak ellenére, hogy nagy többségük szervezetlen volt, a sztrájkolók bámulatra méltó hősiességgel és kitartással küzdötték végig a többhetes, gyakran többhónapos sztrájkokat, amelyekben a tőkéseket az államhatalom teljes erejével támogatta.

A magyarországi munkásság forradalmi szelleme nemcsak a bátorságban és harckészségben, hanem magasfokú proletárszolidaritásban is kifejezésre jutott, ami szinte valamennyi jelentősebb sztrájknál megnyilvánult. Egy-egy üzem vagy szakma sztrájkja a távolabbi vidékek munkásait is megmozgatta és több esetben a munkásszolidaritás volt az általános sztrájk kibontakozásának alapja. »Ha mindnyájan egyetértünk — mondották a harcbanállók —, ha mint egy ember összetartunk, nem győzhet le a poklok serege sem .« Mintha 1848 forradalmi hangja szólalna meg újra az új század proletárjainak ajkán.

A proletár-szolidaritás különösen fontos megnyilvánulását láthatjuk az ország különböző nemzetiségű munkásainak közös harcaiban. A századelejei fellendülés kiterjedt a nemzetiségi vidékekre is, s a többszörösen kizsákmányolt nemzetiségi munkások között még nagyobb erővel tört fel. Számos nagy, közös sztrájkban fonódott még szorosabbra a magyar, szlovák, román, szerb munkások összefogása. Ez a proletárinternacionalizmus nyilvánult meg a forradalmi orosz proletariátus iránti növekvő rokonszenvben is. A sajtóban és gyűléseken már ezekben az években sok szó esett az oroszországi eseményekről, s ezek vonzóereje a munkásmozgalom fellendülésének szintén fontos tényezője volt.

A századeleji fellendülés további lényeges vonása a mozgalom szervezeti megerősödése. Az SzDP sajátos szervezeti felépítéséből és opportunista politikájából következőleg ez az erősödés a szakszervezetek vonalán következ-

zett be. Míg a századforduló idején a szakszervezetek taglétszáma 10 000 körül mozgott, 1904-re négyszeresére növekedett. Csupán 1903-ban közel 26 000 munkás csatlakozott a szakszervezetekhez. Megindult a szervezkedés a vasutasok között is, a bányászok pedig 1903 végén — hatósági jóváhagyás nélkül — megalakították szakegyletüket. A szakszervezetek ugyan a magyarországi proletariátusnak még ekkor is csak kis részét ölelték fel, de tényleges befolyásuk lényegesen túlnőtt a szervezeti kereteken. A szocialista eszmék a proletariátus többségét meghódították ; a munkásság zöme, a fővárosban csaknem egésze a szociáldemokrata mozgalom mögött állott.

Jelentős fejlődés következett be a szakszervezkedés *irányában* is. 1900-tól kezdve gyorsan haladt előre a helyi szervezetek és rokonszakmák egyesülése és országos iparági központok kiépítése. A területi és szakmai központosítás megnövelte a szakszervezetek anyagi erejét és harcképességét, megkönnyítette az egységes vezetést és a szervezkedés további kiszélesítését, ami ezekben a nélkülözésekkel és harcokkal teli években gyorsan haladt előre. Különösen figyelemreméltó a szocialista szervezkedés rohamos térhódítása vidéken, főleg pedig a nemzetiségi vidékeken. Erdélyben, a Bácskában és Bánátban, a Délvidéken, a román és szerb munkások és szegényparasztok között jelentősen megerősödtek a szervezetek, szélesen terjedtek a szocialista eszmék.

A szervezeti megerősödés azonban nem jelentette egyértelműen a munkásmozgalom erősödését. Ha a szakszervezkedés kiterebélyesedése egyfelől megnövelte a munkásosztály harci erejét, másfelől megnövelte a szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők befolyását is, akik a reformizmus útjára igyekeztek terelni a mozgalmat. Az SzDP befolyása kétségtelenül megnőtt, de csak fékezni, megakasztani nem tudta a munkásmozgalom lendületét, amely 1904-ben — amint látni fogjuk — rohamosan ívelt felfelé. A magyarországi munkásosztály harca a következő években a társadalmi és politikai fejlődés döntő tényezője lett.

A parasztmozgalom fellendülése

A századforduló idején a parasztmozgalomban időleges hanyatlás következett be. Az 1890-es évek forradalmi földmunkás- és szegényparasztmozgalmának veresége, a nem szűnő terror és üldözés, az SzDP árulása néhány évig megbénította e paraszti tömegek harci erejét. 1898-tól 1903-ig csak kisebb, helyi jellegű csatározások folytak, kisebb összetűzések a helyi hatóságokkal a kíméletlen adóbehajtás, árverezések, önkényes községi választások miatt. Ebben az időszakban a parasztság szervezkedése is erősen visszaesett. A Várkonyi vezette »független szocialisták« maradványai egyideig még tengődtek, de a mozgalom fokozatosan szétesett, majd megszűnt. Az SzDP az agrárkérdés demokratikus megoldásának elutasításán túlmenően mindinkább elhanyagolta a »földmívelő-mozgalom« vezetését is. Arra hivatkozva, hogy »nincs pénz a földmívelő-mozgalom támogatására«, hogy a »szalmaláng természetű« szegényparasztokat nem lehet megszervezni, könnyű lélekkel belenyugodtak a parasztmozgalom hanyatlásába. Az SzDP gyáva megalkuvása újabb pártszakadásra vezetett. A pártvezetőséggel elégedetlen viharsarki földmunkások és néhány kisebb budapesti szervezet 1900 tavaszán szakított a párttal és Újjászervezett Szociáldemokrata Párt néven kísérelte meg harcosabb politikai szervezet ki-

alakítását. Az új mozgalom vezetése és pártlapjának, a *Szabad Szó*-nak a szerkesztése csakhamar egy politikai kalandor újságíró, Mezőfi Vilmos kezébe került. Mezőfi kezdetben hazug demagógiával, a földosztás és függetlenség jelszavával igyekezett befurakodni a forradalmi szellemű szegényparasztság bizalmába, hogy aztán — a magyar uralkodó osztályok szolgálatában — az egész mozgalmat szembefordítsa a szocialista munkásmozgalommal és békés útra terelje. Mezőfiék, akik eleinte a 90-es évek forradalmi hagyományainak örököseiként léptek fel, ki tudták használni a Várkonyi-mozgalom szétesését és az SzDP nemtörődömségét, s az alföldi, tiszántúli, délvidéki megyékben jelentős földmunkás- és paraszttömegeket hódítottak meg. A Mezőfi-féle diverzió valódi célja, amint ez későbbi programjából és főleg gyakorlati tevékenységéből kiderült, az volt, hogy vérszegény reformizmus és nacionalista eszmék terjesztésével az osztálybéke útját egyengesse, a dualista állam és kormányzat iránti illúziókat erősítse.

A századforduló körüli visszaesés azonban időleges volt. Az imperializmus kialakulásával a parasztság felbomlása gyorsuló ütemben haladt előre, a dolgozó paraszti tömegek helyzete még nyomasztóbbá vált. Az imperializmus korában a parasztság fő elnyomorítója, a nagybirtok még erősebben támadta a dolgozó parasztság, elsősorban a szegényparasztság létfeltételeit; emellett az elnyomorodás új tényezőjeként lépett fel a finánctőkés monopóliumok árdrágító tevékenysége, az ipari *monopolárak* kialakulása, a finánctőke egyre szélesebb behatolása a mezőgazdaságba s ennek következtében a paraszti terhek növekedése.

A századfordulót követő évtizedben a parasztgazdaságok minden korábbinál nagyobb mértékben adósodtak el. Egy részleges, az ország 43 megyéjére kiterjedt adatgyűjtés szerint a 900-as évek elején a parasztgazdaságok 28%-a teljesen, 61%-a egyharmada-fele értékéig el volt adósodva, és csak 10%-át nem terhelte adósság. Jelentősen csökkent ebben az időszakban a dolgozó parasztság birtokállománya is. Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika és az 1911-es állatállománystatisztika erősen különböző felvételi módszereinek a lehetőségekhez mért korrigálása alapján megállapíthatjuk, hogy a jelzett időszakban a szegényparaszti gazdaságok száma és az egy gazdaságra eső földterület mintegy 7%-kal, az egy holdon aluli törpebirtokosok száma több mint 40%-kal — közel 160 ezerrel — csökkent. A középparaszti gazdaságok száma ugyan megnőtt, de földterületük nem, így az egy gazdaságra eső föld 4—5%-kal kevesbedett; ebből a kategóriából mintegy 35 ezer gazdaság süllyedt le.

Különösen gyorsan haladt előre a parasztság alsó rétegeinek elproletarizálódása. 1900 és 1910 között az agrárproletariátus száma 600 ezerrel nőtt meg, elérte az 1 millió 800 ezer főt. Az agrárproletariátus reálbére ebben az évtizedben, főleg 1905 előtt, erősen visszaesett, egyik fő megélhetési forrásuk, az aratórész szinte évről évre csökkent; ennek leszorításában az elterjedő tőkés bérletek jártak az élen.

Különösen súlyosan befolyásolták mindezek a tényezők a dolgozó parasztság helyzetét a századeleji gazdasági válság idején. A gazdasági válság, tetézve az 1898-as ún. »rabszolgatörvénnyel« szigorított elnyomással, nagy földmunkás- és paraszttömegeket sodort a pusztulás felé, kényszerített a kivándorlásra. Ilyen körülmények között az ipari proletariátus fellendülő mozgalma könnyen mozgásba hozta az ország dolgozó parasztságát, amely az 1898 és 1902 közötti kisebb, helyi jellegű megmozdulások után 1903-tól

kezdve újból heves harcokat folytatott a nagybirtokos-finánctőkés rendszer ellen.

A mozgalmak középpontjai 1903—1904-ben az Alföld középső és déli részein, elsősorban Bács, Temes, Torontál, Békés, Arad és Bihar megyében alakultak ki, ami azt mutatja, hogy a forrongás a Viharsarokból, mint centrumból sugárzott szét. 1903-ban a leghevesebb harcok színtere Bihar megye volt. Itt is hatalmas latifundiumok, köztük 400 ezer holdnyi egyházi nagybirtok fojtogatta a parasztságot. A Bihar megyei, javarészt román szegényparasztság harca elsősorban a nagybirtokosok és nagybérlőik kizsákmányolása ellen irányult, de — ha lefojtva, ha burkolt formában is — terjedt a földosztás követelése is. A bihari szegényparasztok harcát szocialista munkások vezették, akik az SzDP és az »újjászervezettek« hivatalos agrárprogramját elvetve, nyíltan »nagy szociáldemokrata földosztást« hirdettek és aratósztrájkokat szerveztek. Heves harcok folytak a helyi hatóságok önkénye ellen Békés és Arad megyében, Temes és Torontál megyében pedig 1903 végén és 1904 elején a paraszti forrongás olyan méreteket öltött, hogy — amint egyik hivatalos torontáli jelentés mondja — már nemcsak a közrend, hanem »a társadalmi rend, a hatóságok és papok ellen irányul«. A kormány nagy fegyveres erők felvonultatásával, valóságos ostromállapot bevezetésével igyekezett elnyomni a szerb és román parasztság körében állandósult forrongást.

Ötéves szünet után 1903-ban nagy területen törtek fel az aratósztrájkok Temes, Torontál, Bács, Arad, Békés, Szolnok megyében és szórványosan az ország egyéb vidékein is. Ezekben az aratósztrájkokban több mint tízezer földmunkás vett részt, követeléseik elsősorban a bérviszonyok romlása, az uzsora és robot növelése ellen irányultak. A nagybirtok védelmére ismét felvonult a csendőrség, helyenként katonaság is, a börtönök megteltek a kenyerükért küzdő román, szerb, magyar szegényparasztokkal. Az 1903-as aratósztrájkok ennek ellenére a legtöbb esetben sikeresek voltak.

A parasztmozgalom fellendülésére mindenekelőtt az ipari proletariátus harcainak hatása jellemző. Több jelentésből kitűnik, hogy az egyes városokban erősödő szocialista mozgalom sugárzott szét a környék falusi szegénysége között. Kitűnik továbbá az is, hogy a nagyváradi, aradi, temesvári munkásszervezeteknek, sőt egyes helybeli szocialista munkásoknak is milyen nagy szerepük volt a paraszttömegek öntudatosításában, szervezésében, a szocialista eszmék terjesztésében.

A fellendülés másik jellemző vonása, hogy a földmunkás és szegényparaszti követeléseken túlmenően hangot kaptak az *egész parasztság* követelései is, elsősorban — ha nem is országosan — a földosztás. Emellett sok mozgalom tört ki a nyomasztó adóteher és adóbehajtás, a helyi hatóságok durva önkénye miatt. A csendőrség vérengzése tette emlékezetessé az Arad megyei Seprős község népének harcát, amely a bíróválasztáson elkövetett erőszak miatt kelt fel. Ilyen eset ezekben az években számos helyütt ismétlődött meg. A Viharsarokban és a Délvidéken a demokratikus átalakulás politikai követelései is megragadták a parasztságot. Ezekbe a demokratikus mozgalmakba a szegényparasztságon túlmenően a birtokos parasztság szélesebb rétegei kapcsolódtak be.

Végül a fellendülésre rendkívül jellemző, hogy az nagyobbrészt nemzetiségi vagy vegyes nemzetiségű területeken, a tiszántúli románlakta vidékeken, a Bácskában és a Bánátban, Horvátországban bontakozott ki. A parasztmegmozdulások általában nem voltak nemzetiségi jellegűek, sőt maguk a

nemzetiségi burzsoá pártok is élesen elítélték őket. De hogy a magyar uralkodó osztályok brutális terrorja nyomán a nemzetiségi parasztmozgalom milyen könnyen szélesedett nemzeti mozgalommá, arra az egykori határőrvidék szerb parasztjainak mozgalma a példa. A temesi főispán jelentéséből kitűnik, hogy ott a »szociálista« mozgalmak »nemzetiségi jellegűekké váltak«. »A szerb Vojvodina . . . visszaállítását, paraszt-uralom létesítését és a magyar államnyelv kiküszöbölését . . . hirdették e mozgalmak végczélja gyanánt.«

A századforduló után tehát a parasztság ellentétei a nagybirtokos-finánctőkés uralkodó osztályokkal tovább éleződtek. Az imperializmus objektive napirendre tűzte ezeknek az ellentéteknek a demokratikus megoldását, de ehhez a *munkás-paraszt szövetség* megteremtésére volt szükség. Ebből a szempontból döntő kérdés, hogy a századforduló idején milyen fokon állott a munkás-paraszt szövetség, s általában: hogyan alakult a parasztság politikai öntudata, állásfoglalása.

A parasztság legelnyomottabb alsó rétege, az agrárproletariátus és a szegényparasztság, mint hű és harcos szövetséges, továbbra is a munkásosztály mögé tömörült. Ezt a szoros szövetséget tartósan nem bontotta meg az sem, hogy a századforduló idején a falusi szegénység jórésze kiábrándultan fordult el a megalkuvó szociáldemokrata párttól és reménykedve csatlakozott a Mezőfi vezette »újjászervezettek«-hez. A Mezőfi-féle elterelő manőver rövidéletű volt és időleges szervezeti sikerei idején sem tudta jelentősen gyengíteni a földmunkások és szegényparasztok forradalmi-demokratikus mozgalmát, egységét, a munkásosztállyal való összefogását.

Az imperializmus kialakulásával a parasztság felbomlása meggyorsult, növekedtek a falusi burzsoázia és a szegényparaszti-agrárproletár rétegek közti ellentétek. De a századforduló parasztmozgalmai megmutatták, hogy az *antifeudális* harcba a birtokos parasztság dolgozó tömegei mellett sokhelyütt a gazdagparasztság is bekapcsolható. A finánctőkés kizsákmányolással súlyosbított nagybirtokos uralom elleni harcban megteremthető volt a parasztság *egysége*. Lehetséges, sőt szükséges volt, hogy a munkásosztály az *egész* parasztsággal szövetségben vezesse ezt a harcot. De az SzDP merev elutasító álláspontja a demokratikus paraszti követelésekkel szemben megakadályozta a munkás-paraszt szövetség kialakulását, megnehezítette a parasztság leválását az uralkodó osztályok uszályából. Az SzDP parasztpolitikájának nagy része volt abban, hogy a birtokos parasztság egy kisebb, de jelentős része klerikális, néppárti demagógia befolyása alá került főleg Nyugat-Dunántúlon és Nyugat-Szlovákiában; többsége pedig, amely híven őrizte a 48-as örökséget, továbbra is a Függetlenségi Párt zászlaja mögött sorakozott fel. A parasztság tehát politikailag szétforgácsolódott, többsége még a földbirtokos és burzsoá pártok befolyása alatt állott, a munkáosztály befolyása csak a parasztság alsó rétegeire terjedt ki. Végül azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szegényparasztság és földmunkásság forradalmi energiáit erősen apasztotta a századforduló után ijesztő méretekben növekvő *kivándorlás*. Többnyire éppen a falusi szegénység legaktívabb elemei hagyták el hazájukat, s ez a körülmény is gyengítette a parasztmozgalmak erejét.

*

Az imperializmus korába lépő Magyarországon a politikai viszonyok rendkívül bonyolultak voltak, bár a társadalmi ellentétek kezdtek polarizálódni. Az imperializmus kifejlődése a társadalmi ellentétek *főtengelyévé*

hazánkban is *a tőke és a munka* ellentétét, a városi és falusi *proletariátus* és a feudális maradványokkal összefonódott *imperialista burzsoázia* közti ellentétet tette. Ebbe a központi ellentétbe olvadt bele — mint elsősorban megoldásra váró kérdés — az egész dolgozó nép ellentéte a feudális maradványokkal. A társadalmi fejlődés objektív menete tehát nálunk is megkövetelte, hogy a feudális maradványok felszámolásáért folytatott harcot a burzsoázia ellenében, a munkásosztály vezetésével vívják meg, és a harcot továbbvigyék az osztrák-magyar dualizmus egész imperialista rendszere ellen. Mindez lehetővé tette az osztályfrontok tisztázódását.

Mégis, az újkori Magyarország politikai fejlődésének az a sajátossága, hogy a pártviszonyok alakulása fölöttébb bonyolultan tükrözte az osztályerők alakulását, és hogy az osztályfrontok tisztázatlanok voltak, az imperializmus kialakulásával sem változott meg, sőt bizonyos fokig még jellemzőbbé vált. A központi társadalmi ellentét tisztázódását keresztezte a parasztság megosztottsága és a nemzeti kérdés, egyrészt Magyarország függősége Ausztriától, másrészt a magyarországi nemzetiségi elnyomás. A parasztság felbomlásának erősen előrehaladott állapotában egységes politikai fellépését csak a munkásosztály tudatos vezetésével, forradalmi proletárpolitikával lehetett volna megvalósítani; hasonlóképpen a kétirányú nemzeti elnyomás bonyolult kérdését is csak forradalmi marxista nemzeti programmal lehetett volna megoldani.

A parasztság politikai megosztottsága, a nemzeti kérdés sajátosságai, továbbá a földbirtokos és burzsoá pártviszonyok alakulása következtében rendkívül összekuszált frontok tisztázása, tehát az érlelődő forradalom táborainak szétválasztása döntő mértékben a munkásosztály taktikájától, a szociáldemokrata párt politikájától, célkitűzéseitől függött.

4. Az opportunizmus elhatalmasodása a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban

Az új korszak nemzetközi méretekben új feladatok elé állította a proletariátust. A századvég »békés« évtizedeinek elmúltával az »erőgyűjtés«, a proletár-tömegszervezetek lassú építgetésének korszaka lezárult és »átnőtt a kapitalizmus közvetlen ostromának új korszakába«.[1] »Az új időszak, az osztályok nyilt összeütközéseinek időszaka« azt követelte, hogy »az erőket közvetlenül elő kell készíteni az imperializmus megdöntésére, arra, hogy a proletariátus a hatalmat kezébe ragadja.«[2] Az imperialista reakció megerősödése idején, a mindenható finánctőke uralma ellenében az új feladatok megoldásához azonban a régi szervezeti formák és harci módszerek elégtelenek voltak. Az imperialista háborúk és a proletariátus forradalmi harcainak közeledtével egyre szükségesebbé vált a II. Internacionále felépítésének és egész tevékenységének felülvizsgálása. »Ki kellett űzni« a mozgalomból, mondja Sztálin, »a filiszterséget, a korlátoltságot, az elvtelen politikai mesterkedést, az árulást, a szociálsovinizmust, a szociálpacifizmust«.[3] Ezt a történelmi harcot azonban nem lehetett a régi típusú szociáldemokrata pártok keretén belül elvégezni,

[1] Sztálin, *Művei*, 6. k. Bpest, 1951. 80. l.
[2] Uo. 186. l.
[3] Uo. 90. l.

mert ezekben mindinkább az imperialista burzsoázia extraprofitjából megvásárolt munkásarisztokrácia befolyása kerekedett felül, mert mindjobban elhatalmasodott a megalkuvás, a reformizmus szelleme. A proletariátusnak a hatalomért vívandó forradalmi harcra való neveléséhez újtípusú pártra volt szükség. Ez az újtípusú párt szükségszerűen Oroszországban, az imperializmus valamennyi ellentétének csomópontjában, a forradalmi mozgalom új középpontjában jött létre. Megalapítása Marx és Engels művének zseniális továbbfejlesztője, Lenin nevéhez fűződik. Lenin alkotó elméleti tevékenysége, kérlelhetetlen harca az orosz és a nemzetközi opportunizmus ellen »óriási jelentőségű volt minden ország forradalmi mozgalmának fejlődése szempontjából«. Az oroszországi forradalmi marxista párt megteremtése »fordulópont volt a világ munkásmozgalmában«.[1]

Az imperialista korszak új feladatokat tűzött a magyarországi proletariátus elé is : nálunk is napirendre került a proletárforradalom, a kizsákmányolás évszázados rendszerének megdöntése, s ezzel együtt a magyar nép és az elnyomott testvérnépek felszabadítása. De hazánkban, éppen úgy mint Oroszországban, a munkásosztálynak a szocializmushoz vezető utat előbb meg kellett tisztítania a feudális maradványoktól, előbb meg kellett oldania a polgári-demokratikus forradalom még megoldatlan feladatait. A magyarországi proletariátus előtt tehát *közvetlenül* az a feladat állott, hogy vezesse és végigvigye a nagybirtokrendszer felszámolásáért, a nemzeti függetlenségért és a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásáért folyó harcot.

A történelem által kitűzött forradalmi feladat vállalásához és betöltéséhez azonban az első világháború előtt hiányzott a legfontosabb feltétel: *a forradalmi marxista párt.*

Az osztrák szociáldemokrata párt opportunizmusa

A magyarországi proletariátus feladatait, pártjának politikáját nem lehet az egész Monarchia munkásmozgalmának, elsősorban az osztrák szociáldemokráciának a fejlődésétől elszigetelve helyesen felmérni és értékelni. Egyrészt hazánkban a polgári-demokratikus forradalmat csak a magyar uralkodó osztályokkal szoros szövetségben levő osztrák uralkodó osztályok ellenében, a Habsburg-monarchia megdöntése útján lehetett végrehajtani; az osztrák proletariátus és szociáldemokrácia álláspontja, támogatása tehát a demokratikus forradalom döntő tényezője volt. Ugyanígy a Monarchia elnyomott népeinek proletármozgalmai kölcsönösen egymás fontos tartalékait alkották a demokratikus forradalom kivívásában. Másrészt az osztrák SzDP, amely már a magyarországi párt megszületésénél is bábáskodott, mindvégig nagy befolyást gyakorolt a magyarországi szociáldemokrata mozgalom további fejlődésére.

Az osztrák SzDP, amely a II. Internacionále legtekintélyesebb vezető pártja, a német szociáldemokrata párt után igazodott, a II. Internacionále egyik jellegzetes osztaga volt. A századforduló idején az ausztriai munkásmozgalomban is a széles tömegpárt és a szintén erős, nagy taglétszámú szakszervezetek között *mellérendeltségi viszony* és sajátos munkamegosztás alakult

[1] Az SzKP Központi Bizottságának tézisei a Szovjetunió Kommunista Pártja fennállásának 50. évfordulójára.

ki: a párt a politikai, a szakszervezet a gazdasági mozgalmat irányította. A szakszervezetek tagjai automatikusan a párt tagjai is voltak. A századforduló éveiben a pártszervezeteket elég szélesen kiépítették, de polgári pártokhoz hasonlóan a választási körzetek szerint, választási apparátus céljaira. Ausztriában a dolgozó tömegek ugyan csak 1895-től jutottak igen szűkkörű és nem egyenlő választói joghoz — az ún. »ötödik kuriá«-ban a képviselők egyhatodát választhatták —, a pártszervezés mégis a parlamenti választásokat szolgálta, a pártélet a parlamenti frakciónak volt alárendelve.

Az ausztriai szociáldemokrácia bázisát és vezetőerejét a bécsi és bécskörnyéki elpolgáriasodott német munkásarisztokrácia alkotta. A Monarchia elnyomott nemzeteinek dolgozóiból kisajtolt extraprofitból elsősorban ezt a legjobban privilegizált réteget kenyerezték le. Ezért a bécskörnyéki munkásarisztokrácia a Monarchia fennmaradásának, a Habsburgok uralmának híve, az osztrák imperialista burzsoázia támasza volt.

Az osztrák SzDP az elmélet általános kérdéseiben a II. Internacionále hivatalos »marxizmusát«, ezt a megcsonkított, forradalmi tartalmától megfosztott marxizmust vallotta magáénak. A kapitalizmus fejlődésének új szakaszáról, az imperializmusról nem vett tudomást, azt hirdette, hogy a viszonyok még nem érettek a szocializmus győzelmére. Ezért nem készült forradalomra, hanem a békés reformok útját egyengette. A marxi tanítás leglényegesebb kérdéséről, a proletárdiktatúráról — akárcsak a többi nyugati szociáldemokrata párt — nem vett tudomást. Ugyanakkor az osztrák SzDP a nemzeti kérdés elméletében a marxizmus meghamisításának sajátos válfaját alakította ki.

Mint ismeretes, a nemzeti kérdés Ausztriában »a politikai élet tengelye, létkérdés« volt.[1] A nemzeti elnyomás »különleges osztrák rendszere«, az állandó nemzeti súrlódások és összecsapások, az erős nacionalista mozgalmak az elé a feladat elé állították a munkásosztály pártját, hogy a marxi elmélet alapján alakítsa ki álláspontját, programját a nemzeti kérdésben. Az osztrák SzDP tekintélyes »teoretikusai«, mint Karl Renner és Otto Bauer, meghamisítva a marxizmust, burzsoá-nacionalista jellegű programot dolgoztak ki. Az osztrák szociáldemokraták a Monarchia fenntartásának koncepciójából indultak ki. Ennek érdekében Karl Renner a bomlásnak indult Monarchia új létjogosultságát fedezte fel. Renner teóriája azon alapult, hogy minden állam egy meghatározott, külön gazdasági területen emelkedik fel. Minthogy pedig a modern gazdaság rohamosan kitágul, nemzetközivé válik, a nemzeti állam, szerinte, csakhamar a termelés fejlődésének bilincsévé válik, tehát a gazdasági fejlődés szükségképpen az állami keretek kitágulásához, soknemzetiségű államok képződéséhez vezet. Ilyenformán a soknemzetiségű Monarchia — a benne élő népek szerencséjére — már a jelenben is egy magasabbrendű új formát képvisel és némi megreformálással a jövő államának mintaképéül szolgálhat. Renner, felfedezvén a Monarchia új történelmi létjogosultságát, azt hirdette, hogy a Monarchiában élő nemzeteknek »együtt *kell élniök*« s a kérdés csupán az lehet: »milyen *jogi* formák mellett tehetik ezt viszonylag legjobban?«[2] Ehhez járult, hogy Renner és a nemzetiségi kérdés egy másik »szakértője«, Otto Bauer a nemzet fogalmát idealista módon határozták meg. Bauer a nemzetet területtől, gazdasági közösségtől függet-

[1] Sztálin, *Művei* 2. k. Bpest, 1949. 344. l.
[2] Sztálin, *id. m.* 341. l.

lenül csak »a sorsközösség alapján jellemközösségben összekapcsolt emberek összessége«-ként jellemezte.[1] Ilyen elméleti és politikai megfontolások alapján az osztrák szociáldemokrata pártnak az 1899-es brünni kongresszuson elfogadott nemzeti programja az ún. *»kulturális nemzeti autonómia«* mellett foglalt állást. Ez azt jelentette, hogy az Ausztriában élő nemzetek *területtől függetlenül* — tehát a birodalom bármely részén élő csehek, lengyelek, németek — »nemzetekké szerveződnének« és az egyenjogúság alapján autonómiát nyernének — *kulturális nemzeti ügyeik intézésére.* Magát Ausztriát pedig a területtől függetlenül megalakuló autonóm nemzetek szövetségévé kell átalakítani.[2] Tehát nemzeti egyenjogúság és »kulturális autonómia« — mégpedig apróbb-cseprőbb reformok útján, lassacskán megvalósítandó autonómia — az elszakadás jogát is magában foglaló nemzeti önrendelkezés *helyett: ez* volt az osztrák szociáldemokrácia nemzeti programja, amely, Sztálin szavaival, »nem egyéb, mint a nacionalizmus finomított válfaja«.[3] Nyilvánvaló, hogy a területtől független nemzetek »szervezeté«-nek utópiájából csak a burzsoázia és a proletariátus »nemzeti egysége«, a burzsoá nacionalizmus befolyásának szabad érvényesülése következhetett. Valóban, az utópia sohasem valósult meg, a burzsoá nacionalizmus befolyása azonban megnőtt az ausztriai szociáldemokrata mozgalomban. Ez mutatkozott meg többek között abban is, hogy a párt és a szakszervezetek »nemzetiségek szerint felépített« pártokra és szakszervezetekre forgácsolódtak szét, a különböző nemzetiségű munkások között bizalmatlanság és elkülönülési törekvések terjedtek el, sőt azok nem egyszer egymással szembefordulva »saját« burzsoáziájukat támogatták. »Az egységes osztálymozgalom ilyenformán különálló nemzeti patakocskákra« szakadt.[4]

A marxizmus klasszikusai szívós következetességgel hangsúlyozták, hogy az elnyomó nemzet proletariátusának kötelessége mindenféle nacionalizmus, elsősorban saját uralkodó osztályának nacionalizmusa ellen harcolni. »Nem lehet szabad az a nép, amely más népet elnyom« — hirdette Marx. »A proletárpolitika feladatai elől való kitérést és a munkásoknak a burzsoá politika alá rendelését jelentené, ha a szociáldemokraták tagadni kezdenék az önrendelkezési jogot, vagyis az elnyomott nemzetek különválásának jogát« — írta Lenin.[5] Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy éppen a nacionalizmus elleni sikeres harc érdekében »síkra kell szállni a proletár harcnak és a proletár szervezeteknek az egységéért.«[6] Az osztrák szociáldemokrata párt megtagadta az elnyomó nemzet munkáspártjának ezt a kötelességét, nem adta ki a nemzeti önrendelkezés jogának jelszavát, ellenkezőleg, a Monarchia integritását, a nemzeti elnyomás rendszerének fenntartását védelmező *szociálimperialista* párttá vált. Ezért bontotta meg a Monarchiában élő nemzetek munkásosztályainak harci egységét is. Mindezzel gátolta a Monarchia szétrobbantására hivatott polgári-demokratikus forradalom érlelődését, akadályozta, hogy a proletariátus e forradalom vezetője legyen.

A pusztulásra ítélt Osztrák-Magyar Monarchia helyén a történelem az átalakulás két perspektíváját tárta fel: a Monarchia felbomlása után

[1] Uo. 324. l.
[2] Vö. Sztálin, *id. m.* 347. l.
[3] Uo. 356. l.
[4] Sztálin, *id. m.* 358. l.
[5] Lenin, *Vál. Műv.* I. k. Bpest, 1954. 843. l.
[6] Uo. 872. l.

önálló nemzeti államok alakulása az imperialista, nacionalista burzsoázia vezetésével — vagy: a Monarchiát megdöntő polgári-demokratikus forradalom továbbfejlesztése szocialista forradalommá és szocialista államok megalkotása az internacionalista proletariátus vezetésével.

Az osztrák szociáldemokrácia áruló vezetői ugyan mindkét történelmi lehetőséggel szembefordultak és mindvégig a Monarchia fennmaradása érdekében mesterkedtek, de azzal, hogy elvetették a nemzetek önrendelkezési jogát és lemondtak a proletariátus vezetőszerepéről, végeredményben az első lehetőség bekövetkeztét segítették elő.

Az osztrák SzDP elméleti és gyakorlati opportunizmusa azért volt különösen veszélyes, mert a párt vezetői a megalkuvást, a munkásárulást ügyesen, forradalmi frázisokkal, radikális demagógiával leplezték. Ezzel hosszú ideig sikerült a munkástömegeket félrevezetniök.

Ilyen vonások jellemezték az osztrák szociáldemokrata pártot, amely erősen — és károsan — befolyásolta a magyarországi párt és mozgalom fejlődését.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti felépítése és az 1903-as szervezeti szabályzat

»A proletariátusnak a hatalomért folytatott harcban nincs más fegyvere, mint a szervezet« — tanítja Lenin.[1] A magyarországi proletariátus osztályharca szempontjából is elsőrendű jelentőségű kérdés volt, hogy milyen szervezeti elvek és szabályok szerint épül fel vezető pártja.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt egész fejlődésében a II. Internacionále pártjait — elsősorban a német és az osztrák pártot — követte, »s ugyanazokat a tüneteket mutatja nagyban és egészben, mint a nyugati szoc. dem. pártok« — állapította meg Rákosi Mátyás.[2] A magyarországi párt azonban több vonatkozásban — így éppen szervezeti felépítésében — még példaképei mögött is elmaradt. Bár a II. Internacionále pártjai egyáltalán nem voltak a proletariátus élcsapatai, de a szakszervezetek *mellett* erős pártszervezeteket is kiépítettek. A magyarországi párt azonban nemcsak a szó marxista értelmében nem tekinthető pártnak, hanem a II. Internacionále pártjainak mértékével mérve is gyenge, laza, árnyéletet élő szervezet volt.

Az SzDP kezdettől fogva elhanyagolta a pártépítést, de a 90-es évek elejének tömegszervezeteket építő lendületében még biztosítani tudta vezetőszerepét a szakegyletekben. Az opportunizmus előretörésével párhuzamosan azonban ez a vezetőszerep mindjobban elhalványult. A szakszervezetek kiépülése és országos központjuk, a Szaktanács létrejötte után pedig a párt, amelynek elenyészően kevés önálló szervezete volt, lényegében felolvadt a szakszervezetekben. Ezt a folyamatot elősegítette, hogy a reakciós magyar választási rendszer következtében a pártnak nem lévén parlamenti frakciója, ez sem ösztönözte a politikai szervezetek kiépítésére. A századforduló után még jobban megerősödött az SzDP szervezeti felépítésének sajátos *tradeunionista* formája: *alapszervezetei a szakszervezetek voltak*, minden szakszervezeti tag automatikusan párttagnak is számított. Csupán a szakmánként

[1] Lenin, *Vál. Műv.* I. k. 552. l.
[2] *A. Rákosi per.* Bpest, 1950. 377. l.

és üzemenként nem szervezhető párttagok tartoztak a területi pártszervezetekbe, ezek viszont tengődtek, mert kiépítésüket, fejlesztésüket a pártvezetőség hosszú évek során tudatosan elhanyagolta. Ezt a szervezeti felépítést rögzítette a párt 1903-ban elfogadott új szervezeti szabályzata.

Az új szervezeti szabályzat első paragrafusa meghatározza, ki lehet a párt tagja. »A szociáldemokrata párthoz tartozik: aki a párt alapelveit és programmját magáénak vallja és a pártot anyagilag és szellemileg állandóan támogatja.« Ez a bizonytalan, ellentmondó fogalmazás a pártvezetőségen belüli kétféle vélemény kompromisszumának eredménye. A párt egyes vezetői, elsősorban Garami, túlzottnak tartották a pártprogram elfogadásának követelményét, amelyben »a lelkiismereti szabadság korlátozásá«-t látták, és csupán a megfoghatatlan »alapelvek« elfogadását kívánták előírni. Az effajta érvelésben nem nehéz felfedezni »az anarchista frázisokkal kérkedő burzsoá intellektuel pszichológiáját«, azt az individualista kispolgárt, aki magát »a tömegszervezet és a tömegfegyelem felett álló 'kiválasztott lelkekhez' számítja« — s akit oly megvető gúnnyal tessékelt ki a proletármozgalomból Lenin.[1]

Ezzel a szélsőséges »úri anarchizmus«-sal szemben a pártvezetőség másik frakciója a pártfegyelem megszilárdítására hivatkozva az egész pártprogram elfogadásának követelményéhez ragaszkodott. E mögött a látszólag proletár álláspont mögött azonban — amint az az indokolásból kiderül — a baloldali ellenzéki áramlat kialakulásától való félelem, a munkásarisztokrata befolyás uralmának védelme húzódott meg. A fegyelemtől való irtózás és az opportunista vezetést megszilárdító fegyelem követelése között a valóságban nem volt ellentét: így született meg a párthoz való tartozás első ismérvének ingatag, értelmetlen megfogalmazása.

A szervezeti szabályzat első paragrafusa a párttagságot még egy feltételhez kötötte: »A párttagok kötelesek — amennyiben valamely szervezettel bíró szakmához tartoznak — az illető szakszervezethez tartozni; akiknek nincs külön szakszervezetük, kötelesek a lehetőséghez mérten pártszervezethez tartozni«. Ez a rendkívül fontos pont tehát formailag is rögzítette a párt trade-unionista felépítését, törvényesen elismerte, hogy minden szakszervezeti tag egyúttal párttag is. Lenin éppen ezidőtájt a mensevikek szervezeti opportunizmusa elleni kemény harcában fektette le a marxista párt egyik szervezeti alapelvét: a »szakszervezetek minden tagjának megadni azt a jogot, hogy 'magukat' a szociáldemokrata párt tagjainak 'nyilvánítsák', nyilvánvaló képtelenség lenne, ... megnyitná a szociáldemokrata párt ajtóit az elmosódottság és ingatagság számára«.[2] Az SzDP vezetőinek éppen ilyen elmosódott, laza szervezet, éppen öntudatos élcsapatának felhígítása, szervezett harci erejének gyengítése felelt meg, mert ez megkönnyítette a proletariátus forradalmi ütőerejének aláásását.

A szervezeti szabályzat eme pontja egyébként élesen rávilágít arra, hogy a párt alapvetően szakszervezeti felépítése mellett mit jelentettek az önálló pártszervezetek. A kisszámú, csenevész politikai szervezetekbe azokat utalták, akiknek nem volt »külön szakszervezetük«, tehát kispolgárokat, értelmiségieket, alkalmazottakat és egyéb nemproletár szimpatizánsokat. Az az önmagának ellentmondó és nevetséges fogalmazás pedig, hogy ezek az elemek

[1] Lenin, *Vál. Műv.* I. k. 533. l. Egyébként erre vonatkozik az »Egy lépés előre, két lépés hátra« számos pontja. Uo. 527—541. l.

[2] Lenin, *Vál. Műv.* I. k. 406. l.

»kötelesek a *lehetőséghez mérten* pártszervezethez tartozni«, félreérthetetlenül elárulja, mennyire formálisnak tartotta az SzDP a pártszervezethez való tartozást és mennyire semmibevette, elhanyagolta az önálló politikai szervezetek kiépítését. Ugyanakkor ebből a pontból és a szabályzat többi — a helyi, vidéki, megyei stb. szervezetekről szóló — pontjából kitűnik, hogy itt kétféle szervezési elv keresztezte egymást : a területtől független szakmai és a területi szervezés elve. Honnan e kettősség? Egyrészt a valóságban létező szakszervezeti felépítésből, másrészt az osztrák párt szervezeti szabályzatának átvételéből. Csakhogy az osztrák SzDP kiépítette a területi szervezeteket, a magyarországi párt viszont csupán a formát vette át, de mivel a munkásság semilyen szavazati joggal nem rendelkezett, tartalommal nem tudta megtölteni azt.

A kettős szervezési elv — különösen vidéken, a helyi, megyei szervezeteknél — még fokozta az SzDP szervezeti anarchiáját. A vidéki pártszervezetek tagsága túlnyomórészt a szakegyletekből került ki, tehát elsősorban és közvetlenül az országos szakszervezeti központ alá tartozott, a pártszervezet nem rendelkezett velük. Így aztán szerepe — amint a szervezeti szabályzat le is szögezte — »az agitáció egyöntetű és sikeres vezetésére« korlátozódott. Kétes sikerű s a pártot gúzsbakötő szerep volt ez.

Lehetett-e ilyen nagyfokú szervezeti lazaság, lefegyverezettség mellett még csak gondolni is arra, hogy a proletariátust harcba vigyék a hatalom meghódításáért? Nem, ez a szervezeti feslettség csak azoknak felelt meg, akik — Lenin találó kifejezésével élve — »megszokták a családias, körösdies oblomovság kényelmes hálóköntöseit és papucsait«,[1] s akik gondolni sem akartak a hatalom valóságos, forradalmi meghódítására. Ilyen szervezeti szabályzat mellett az alább tárgyalásra kerülő pártprogramnak a politikai hatalom meghódításáról szóló része — még ha az eszközöket tekintve nem is lett volna opportunista —, továbbá a program elfogadásának kötelezővé tétele a párttagság számára csupán üres frázis volt.

A párt szervezeti opportunizmusa súlyos károkat okozott az egész szociáldemokrata munkásmozgalomnak. Először is arra vezetett, hogy a párt nemcsak vezetőszerepét vesztette el, hanem egyenrangú és mellérendelt helyzete is meggyengült. Igaz, a párt- és szakszervezet szinte teljesen összefonódott, de a valóságban a szakszervezet rendelkezett a jelentős anyagi eszközökkel, a Szaktanács tartotta kezében a szélesedő szakszervezeti mozgalom irányítását, a pártot képviselő bizalmiférfiaknak a szakszervezetekben csak tanácskozási joguk volt. Így a munkástömegek irányításában a párt háttérbeszorult. Találóan jellemezte ezt a viszonyt Buchinger Manó, az SzDP egyik vezetője : ». . . a szakmai szervezet volt a politikai szervezet háziura«, a párt csak »megtűrt albérlő«. Érthető, hogy ilyen szervezeti felépítés mellett »a szakszervezeti háziúr gyakorolta a hegemóniát«.

Az SzDP szakszervezeti felépítése kedvezett annak a viszonylag keskeny munkásarisztokrata vezető rétegnek, amely az imperializmussal Magyarországon is kialakult. A szakszervezetek — és a párt — bázisát éppen az a fővárosi és főváros-környéki képzett szakmunkásokból kikerült felső réteg alkotta. A párt- és szakszervezeti vezetők tudatosan törekedtek arra, hogy a szervezkedést ne a gyári munkások »megbízhatatlan«, »nehezen megnyerhető« tömegei, hanem a szűk felső réteg és a kisipari munkásság felé terjesszék ki. »A Szociáldemokrata Párt legműveltebb, legkitartóbb és legönfeláldozóbb harcosai a

[1] Lenin, *Vál. Műv.* I. k. 531. l.

rövidebb munkaidő mellett dolgozó, jobban fizetett munkások« — vallotta a pártvezetőség. Ugyanígy tudatos szervezési »elvnek« minősíthetjük, hogy a párt következetesen elhanyagolta az olyan többszörösen elnyomott, forradalmi réteget, mint a nőmunkások, ifjúmunkások, agrárproletárok és a nemzetiségi munkások szervezését.

Az átlagosnál némileg jobb körülmények között élő, privilegizált felső réteg befolyását a mozgalom vezetésében megszilárdította az is, hogy a munkásmozgalom erősödése, az országos szakszervezeti központok kiépülése lehetővé tette függetlenített, fizetett vezető funkcionáriusok alkalmazását. A függetlenített funkcionáriusok rendszere önmagában véve előnyös a munkásmozgalom számára, mert magasabbra emelheti a vezetés színvonalát. Csakhogy az SzDP és a szakszervezetek fizetett funkcionáriusai többségükben éppen a munkásarisztokrácia soraiból kerültek ki. Ezt a réteget töltötték fel azok a »szimpatizáns« kispolgári elemek, akik a pártapparátus, a sajtó, a betegsegélyző állásaiban helyezkedtek el. Így a munkásmozgalom vezető szerveinek élén a kispolgárságból és munkásarisztokráciából rekrutálódott párt- és szakszervezeti bürokrácia alakult ki és merevedett meg. Ez a bürokrata réteg távol állott a munkásosztálytól, lenézte a proletártömegeket és a »civilizált« burzsoázia felé húzott. Helyzetével lényegében elégedett volt, elégedetlensége pedig nem lépte túl a legális ellenzékiség határait. A munkásság privilegizált felső rétegére támaszkodó párt- és szakszervezeti bürokrácia — amely a maga megelégedettségéből fakadó megalkuvást, »a filiszterséget, korlátoltságot, elvtelen politikai mesterkedést« igyekszik az egész munkásmozgalomban érvényesíteni — : ez emelte a forradalmi proletármozgalom elé a legerősebb *belső gátat*, s mint ilyen a feudális maradványokkal összefonódott *imperialista Magyarország szerves alkotórészévé vált.*

Ezt a vezetőréteget méltóan testesítette meg az SzDP tényleges vezetője, Garami Ernő. Garamit mindenki másnál inkább az elvtelen taktikázás, a cinizmus, a szocialista mozgalom és eszmék iránti gúnyoros hitetlenség jellemezte. Hamisítatlan munkásarisztokrata gőggel és zárkózottsággal kezelte az egyszerű munkásokat, párttagokat, »ízlésének« és vonzalmának a művelt burzsoá társaság felelt meg. A munkások között — amint szociáldemokrata hívei írják — egyáltalán »nem volt népszerű«, »jobboldali politikus hírében állt«. Ez teljes összhangban van a burzsoá politikusok véleményével, akik viszont »józan, higgadt, okos« embernek, az egyetlen »államférfiúi vonások«-kal felruházott szocialistának festették. Az SzDP-ben Garami jutott legközelebb a nyílt revizionizmushoz, elsősorban ő terjesztette a burzsoázia előtti behódolás harckészséget bénító szellemét, a proletariátustól idegen elvtelen liberalizmus légkörét. Garami olyan távol állt a szocializmustól, mint a korszak bármelyik burzsoá politikusa, aminthogy valójában az is : ízig-vérig burzsoá politikus volt. Garami és a körötte kialakult klikk két évtizeden keresztül meg tudta tartani vezető pozícióját a magyarországi munkásmozgalomban. Ezt nem utolsó sorban a tényleges proletárpárt hiánya, az SzDP »szakszervezeti« jellege, szervezeti anarchiája tette lehetővé.

A párt- és szakszervezeti bürokrácia uralmát biztosító, sajátos szervezeti forma végül még egy súlyos következménnyel járt. A munkásosztály politikai nevelését, elméleti fejlődését, a nemzetközi munkásmozgalomban ezidőtájt rendkívüli hevességgel folyó elméleti harcok, viták megismerését s ezzel kapcsolatban a magyarországi mozgalom belső kérdéseinek megvitatását, a magyar társadalom megoldást sürgető problémáinak tisztázását súlyosan gátolta az,

hogy a szociáldemokrata pártnak jóformán nem voltak politikai szervezetei, tagjai nem éltek pártéletet. A pártot elnyelő szakszervezet hegemóniájából csak korlátolt prakticizmus, a mindennapi gyakorlat kisebb-nagyobb csatározásaiban és alkudozásaiban elmerülő szűklátókörű céhpolitika származott, amely elfedte a munkásosztály előtt a nagy országos problémákat és megakadályozta, hogy a demokratikus társadalmi átalakulás és a nemzeti felszabadulás sorsdöntő kérdései a munkásmozgalom elsőrendű feladatainak sorába emelkedjenek.

Az SzDP elméleti nézetei és 1903-as programja

Az SzDP elméleti tevékenységét az elméleti kérdések iránti nagyfokú érdektelenség, a forradalmi marxi elmélet lebecsülése jellemezte. A párt a marxizmus propagandájával nem foglalkozott, rendszeres oktatómunkát nem végzett, Marx és Engels főműveit nem fordították le és nem terjesztették, elméleti folyóiratot is csak 1906-ban indítottak. A párt vezetői a tudományos szocializmus általános tételeit is a II. Internacionále, mindenekelőtt a német és osztrák szociáldemokrácia »teoretikusai«-nak közvetítésével, lassalleánus dogmákkal vegyítve vették át. Jellemző, hogy legjobban Lassallet népszerűsítették, akit »nagymesterük«-nek tartottak. A párt a II. Internacionálében folyó elméleti vitákban nem vett részt, azokat többnyire »szavakon« való rágódásnak, másodrendű »taktikai« kérdéseknek tekintette. Így a magyarországi munkásmozgalom még a II. Internacionále elsekélyesített, forradalmi lényegétől megfosztott marxizmusának is csak a morzsáin tengődött. Az SzDP a szocializmus megvalósítását egyáltalán nem tartotta időszerűnek, hiszen a »fejlett« nyugati országok pártjaiban sem esett szó arról, hogy a »végcél« megvalósítása napirendre került volna.

Ez az elméleti »közömbösség« annál károsabb volt, mert a nemzetközi munkásmozgalomban ezidőtájt döntő harcok folytak a marxizmus forradalmi továbbfejlesztése és polgári revíziója között. Ezekről a harcokról, a bolsevikok fellépéséről, Lenin forradalmi elméleti munkásságáról azonban az SzDP vezetői hallgattak, vagy hamis színben tüntették fel azt.

Az elméleti tevékenység nagyfokú elhanyagolása, a munkásmozgalom szellemi életének elsorvasztása a párt vezetésében eluralkodott opportunizmus törvényszerű folyománya volt. Egyik legsúlyosabb következménye abban jelentkezett, hogy a párt meg sem kísérelte a marxizmust a magyarországi viszonyokra alkalmazni. Ez a hiba kezdettől fogva kísérte a magyarországi munkásmozgalmat, különösen károssá azonban a századforduló után vált, amikor már nem az erőgyűjtés, a szervezkedés és agitáció állott előtérben, hanem a közvetlen forradalmi cselekvés, a munkásosztály történelmi feladatainak megvalósítása került napirendre. Az SzDP ezzel szemben elmulasztotta a sajátos magyarországi gazdasági és társadalmi viszonyok marxista elemzését, megrekedt a marxizmus néhány általános tételének ismételgetésénél, illetve a dualista rendszer felszíni jelenségeinél. Ezek a századforduló idején eluralkodott vonások viszonylag legteljesebben az 1903-ban elfogadott új pártprogramban lelhetők fel.

Az 1903-as program elméleti bevezető része, német és osztrák minta alapján, a korábbiaknál részletesebben és pontosabban fogalmazza meg a kapitalista rendszer fő jellemvonásait, fejlődésének törvényszerűségeit. A nyílt

revizionizmustól elhatárolódva leszögezi, hogy »a tőke folytonosan központosul«; »a tőkétől függők száma egyre nő«, »az osztályellentétek mindinkább kiélesednek . . . : új társadalmi rend válik szükségessé«. Az elméleti bevezetést követő, »maximális programként« felfogható rész sem tagadja meg nyíltan a szocialista végcélt, hanem »a termelési eszközökben való magántulajdon« megdöntését, »a tőkés termelési rendszer szocialista termelési rendszerré« való átalakítását hirdeti. A program az osztályharc alapján állva célul tűzi ki a politikai hatalom meghódítását is. Az eddig nagyjából marxista elveken nyugvó program itt érkezik el az ugróponthoz: milyen úton, milyen eszközökkel lehet és kell a politikai hatalmat meghódítani? Az eszközöket a program így határozza meg: »a nép minden rétegének fölvilágosítása; a szocialista eszmék és célok szüntelen ismertetése és terjesztése; a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági szervezése és küzdelme«. Tehát *proletárforradalom és proletárdiktatúra helyett:* agitáció, szervezés, »politikai és gazdasági küzdelem«. Ha ehhez előrebocsátjuk, hogy a további pontok a »küzdelem« általános megjelölését a választójogért, egyéb polgári jogokért és munkásvédelmi törvényekért folytatandó harcban konkretizálják, akkor semmi kétségünk nem maradhat, hogy a végcélnak, a szocializmusnak *formális* elismerése mellett a »maximális program« elvetette a proletárforradalmat, s a szocializmusba való békés belenövés illúzióját terjesztette.

A »maximális program« után 26 pontból álló »minimális program« foglalja össze a párt »gyakorlati« célkitűzéseit, amelyek »a munkásosztály anyagi és szellemi erejének már a mai társadalmi rend keretében lehetséges növelését« és az »általános kulturális haladást« vannak hivatva előmozdítani. Ezek között első helyre az általános választójog követelése került — a parlamentarizmus korlátaira való utalás nélkül; ez minden szempontból visszacsúszást jelentett az 1890-es »Elvi nyilatkozat«-hoz képest. A program továbbá zömében polgári követelményeket tartalmazott, mint a főrendiház eltörlése, vallásszabadság, az állam és egyház elválasztása, a közoktatás államosítása, a sajtó, az egyesülés, a gyülekezés, a szólás szabadsága stb., kisebb részben pedig munkásvédelmi szociális reformköveteléseket. A program a feudális maradványok felszámolását az egyházi birtokok elkobzására és köztulajdonba vételére s a kötött birtok intézményének megszűntetésére korlátozta; a nemzeti kérdést a nemzetek egyenjogúságának kimondásával vélte megoldottnak. Nem tűzte ki a demokratikus köztársaság jelszavát, s a monarchikus államformával kapcsolatban csupán azt a fölöttébb óvatos, csak a beavatottak számára érthető kitételt kockáztatta meg, hogy »mindennemű öröklött rang és hivatal eltörlését«-t kívánja.

A »minimális program« leplezetlenebbül feltárja a szociáldemokrata párt opportunizmusát, mint a »maximális program«. Az természetesn helyes volt, hogy a párt a dualista Magyarországon nem a szocialista, hanem a polgári-demokratikus átalakulás megvalósítását tűzte ki a munkásosztály közvetlen feladatául, hiszen hazánkban a századforduló után is továbbéltek az erős feudális maradványok a gazdaságban és politikában, s a forradalom *első lépéseként* nálunk is a feudális maradványok kiirtását és a polgári-demokratikus forradalom befejezését kellett végrehajtani. Mégis, első pillantásra szembetűnő az a mély szakadék, amely az elvi bevezetést és végső célkitűzést a közvetlenül megvalósítandó minimális programtól elválasztja.

Először is: mély szakadék tátong a Magyarországon napirenden levő polgári-demokratikus átalakulás fő követelményei és a minimális programban foglaltak között. A program, mint láttuk, csak *egyes* polgári-demokratikus

*részlet*követeléseket tartalmaz, de egyáltalán nem, vagy csak felemásan, szőrmentén érinti a polgári demokratikus átalakulás fő kérdéseit : nem tűzi ki a földosztást, a Habsburg-monarchia megdöntését, nem mondja ki a nemzetek önrendelkezési jogát. A párt tehát nemcsak a szocialista végcélért, hanem, ami még kirívóbb, a soron levő polgári-demokratikus átalakulásért vívandó harcot is megfosztotta forradalmi tartalmától, tehát nemcsak a szocializmusba, hanem a polgári demokráciába való békés belenövés illúzióját is terjesztette. Minimális programja, amely a polgári-demokratikus átalakulást a liberális szabadságjogokkal ékesített burzsoá parlamentarizmus kivivásával azonosította, lényegében *polgári-liberális* jellegű program volt, következésképpen éles ellentétben állott a hazánkban érlelődő polgári-demokratikus forradalom objektív követelményeivel.

Másodszor : a maximális programban lefektetett »szocialista« végcél és a liberális minimális program közötti szakadékot még jobban kimélyítette az a körülmény, hogy az imperialista Magyarországon nem egyszerűen a »régi« polgári-demokratikus feladatok állottak a munkásosztály előtt. A feudális maradványok ugyanis ebben az időben már *az imperializmus szerves alkotóelemeivé* váltak, a földbirtokos osztály létérdekei megegyeztek nemcsak a magyar, hanem az osztrák finánctőke alapvető érdekeivel, illetve az ezeket az osztályokat képviselő Habsburg-uralom fennmaradásával. A magyar földbirtokosok gazdasági és politikai hatalmát az Ausztriától való függés felszámolásával együtt csak az osztrák és magyar finánctőke ellenében lehetett megtörni. Ennyiben tehát a polgári-demokratikus átalakulás tartalma jóval *szélesebb* volt a feudális maradványok felszámolásánál. És minthogy, aki csapást akart mérni a magyar földbirtokosok és a Habsburgok uralmára, az kezet emelt az osztrák-magyar finánctőkére — és ezen keresztül az egész imperialista rendszerre, — a feudális maradványok és a félgyarmati függés elleni harc szükségképpen maga után vonta az egész imperializmus elleni támadást is. Ennyiben a polgári-demokratikus átalakulás távlatai lényegesen *tágabbak* voltak a feudális maradványok felszámolásánál : a polgári-demokratikus forradalomnak *proletárforradalommá* kellett továbbfejlődnie.

Ebből a távlatból tekintve még szembetűnőbb az SzDP minimális programjának elégtelensége, hiszen az *imperializmus korában* napirendre került polgári-demokratikus forradalom követelményei állottak szemben a párt liberális célkitűzéseivel. A program ebben a vonatkozásban teljesen megfelelt annak a II. Internacionáléban széltében elterjedt dogmának, amely szerint a szocializmus győzelmét a polgári-demokratikus átalakulástól sok évtizedes szakasz választja el, amelynek során a proletariátusnak még a kapitalista rendszerben többséggé kell válnia, s csak azután gondolhat a hatalom meghódítására. A tényleges magyarországi viszonyok és a minimális program liberális követelései közötti szakadék ilyenformán a demokratikus átalakulásról a szocialistára való átmenet lehetőségének s ezzel a maximális programban hirdetett szocialista végcélnak burkolt revizionista tagadását jelentette.

A program súlyos hiányosságainak, ellentmondásainak okait kutatva — ha a megoldást először az elmélet oldaláról próbáljuk megközelíteni — részletesebben is meg kell vizsgálnunk az SzDP elméleti nézeteit. A párt vezetői elmosódott, tisztázatlan elméleti nézeteiket sohasem fejtették ki összefüggő rendszerben. »Elméletüket« szétszórt cikkekből, beszédekből lehet rekonstruálni. Ezekből, a századforduló utáni éveket tekintve, a következő kép alakul ki.

Az SzDP anélkül, hogy érdemlegesen elemezte volna a magyarországi kapitalista fejlődés sajátosságait, általánosságban leszögezte, hogy Magyarországon a tőkés termelési rendszer uralkodik. »A gazdasági fejlődés szétroncsolta a középkori termelés béklyóit — írták —, és a romokból duzzadó erővel emelkedett ki a kapitalizmus.« Azt a tényt, hogy ez a »duzzadó erejű« kapitalizmus a félgyarmati függés és a feudális maradványok korlátai között vontatottan és eltorzultan bontakozott ki, nem méltatták figyelemre. A századforduló körüli években 1848-at — későbbi közkeletű álláspontjuktól eltérően — a feudalizmust felszámoló polgári forradalomként értékelték, sőt Kossuthot, erősen vulgarizálva, egyszerűen a polgárság képviselőjeként tüntették fel. A magyarországi tőkés rendszer lényeges sajátosságainak leegyszerűsítésében, a súlyos feudális maradványok figyelmen kívül hagyásában odáig mentek, hogy a 90-es évek közepétől kezdve a mezőgazdaságban is csupán tőkés üzemeket láttak s ezeket teljesen egy kalap alá vették az ipari üzemekkel.

Ugyanakkor a fenti megállapításokkal sajátos ellentmondásban Magyarországot — természetesen a politikai viszonyoknak, az államhatalom jellegének tudományos elemzése nélkül — »feudális osztályállam«-nak jellemezték. »Magyarország, bár ezt a modern parlamentarizmus és liberalizmus köpenyével rejtegeti, teljesen tiszta nemesi állam.« Az 1867-ben helyreállított alkotmány — tették hozzá — »egyértelmű volt a régi nemesi uralom újjáébresztésével«. A fejlődés egyik fő akadályának azt tartották, hogy a burzsoázia nincs benn a hatalomban és »az egész gazdaságpolitika a földbirtokosok érdekeit szolgálja«. Ezért beszéltek még a XX. század elején is arról, hogy a »feudalizmus uralmát« kell »sarkaiból kiemelni«. Szociáldemokratáink tulajdonképpen átvették azt az osztrák liberálisoktól és magyar polgári radikálisoktól terjesztett nézetet, hogy Magyarország »tisztán feudális« barbár ország, bár 1905-1907 előtt ezt csupán a magyarországi *politikai* viszonyokra vonatkoztatták. De ez az »elmélet« ebben a vonatkozásban is durva vulgarizálás volt az imperialista Magyarországon.

Amint látjuk, az SzDP egyrészt a kapitalizmus kialakulásának, törvényszerűségeinek klasszikus — de a forradalmi marxi következtetésektől megfosztott — sémáját húzta rá a sajátos magyarországi kapitalista viszonyokra, és ennek értelmében hirdetett harcot — általánosságban és elvontan — a magyarországi tőkés rendszer ellen; másrészt Magyarországot egyszerűen »feudális« osztályállamnak minősítette, s ennek megfelelően konkrét politikai célkitűzéseit a burzsoá parlamentarizmus és néhány polgári szabadságjog kiküzdésére korlátozta.

Ennek az »elmélet«-nek a fonáksága kézzelfoghatóan mutatkozott meg abban az ellentmondásban, amely a minimális program polgári liberális jellegű *általános* követelései és a pártnak az agrárkérdésben elfoglalt »*szocialista*« álláspontja között fennállott. A »feudalizmus uralmáról« vallott nézeteikből logikusan az agrárkérdés polgári demokratikus megoldásának követelménye következett volna. Az 1903-as program azonban hallgatással mellőzte a nagybirtokrendszer felszámolásának kérdését, lényegében alig bolygatta a feudális maradványokat, s amint láttuk, csupán a kötött és az egyházi birtokok köztulajdonba vételét tűzte ki. A párt a feudálisnak mondott osztályuralom gazdasági alapját, a nagybirtokrendszert egészében tőkés jellegűnek minősítvén, a központi jelentőségű agrárkérdésben már az 1894-es kongresszus óta ún. »ortodox marxista« alapon állt, a nagybirtok-nagyüzem fölényére hivatkozva elvetette a földosztást. A parasztságot a kapitalista fejlődés fő ellenségének

tekintette : »a kapitalisztikus termelési rendszer nem fér meg a patrasztgazdálkodással — szögezte le a párt hivatalos álláspontja — ... A parasztosztály reakcionárius a szó igazi értelmében. Szeretné ... visszaállítani a régi viszonyokat, a terménygazdaságot, a háziipart« szóval : a feudalizmust. Ezért az agrárkérdés megoldására nem a polgári-demokratikus földosztást, hanem a nagybirtok államosítását javasolta, de csak a termelőeszközök magántulajdonának általános — és a távoli jövőben esedékes — megszüntetésével egyidejűleg. Ez az álláspont is elárulja, hogy az SzDP nemcsak a szocializmust, de a soron levő polgári-demokratikus átalakulást is békés reformok útján kívánta megvalósítani: éppen azért ajánlotta az agrárkérdés »szocialista« megoldását, hogy ezzel hívei előtt meggyőző érveléssel utasíthassa el a polgári-demokratikus megoldást, és azért utasította el az adott viszonyok között egyedül helyes demokratikus megoldást, mert az egy csapásra *forradalmivá* tette volna polgári-liberális programját, s a parasztsággal való szövetség elvi alapjait lerakván, a *demokratikus* átalakulás *forradalmi* útját egyengette volna.

Amíg tehát az SzDP egyfelől a magyarországi »feudális osztályuralmat« bizonygató elmélettel tagadta a munkásosztály antiimperialista feladatait és a demokratikus forradalomról a szocialistára való átmenet lehetőségét az imperialista Magyarországon, addig másfelől e »feudalizmus« gazdasági alapjainak felszámolásáról vallott nem polgári-demokratikus, hanem »szocialista« jellegű követeléssel tagadta a polgári-demokratikus átalakulás forradalmi befejezésének szükségességét a feudális maradványokkal lebéklyózott Magyarországon.

Hasonlóképpen mutatkozott meg az opportunizmus a nemzeti kérdésben is. Az SzDP itt sem hatolt a kérdés gazdasági gyökeréig, nem elemezte a magyarországi kapitalista fejlődésnek a félgyarmati, függő viszonyból eredő sajátosságait, ehelyett a nemzeti elnyomást szinte kizárólag politikai-kulturális elnyomásnak nyilvánította. Ennek megfelelően programjában megelégedett az »önkormányzat« és »nemzeti egyenjogúság« szűkszavú követelésével, ami önmagában is a nemzeti kérdésben tanúsított nagyfokú közömbösségre vallott. Ezt az álláspontot azzal — a már ismertetett — osztrák szociáldemokrata »elmélet«-tel igyekezett alátámasztani, amely szerint a gazdasági fejlődés az egyre nagyobb egységek, soknemzetiségű államok képződése felé halad. Az *ilyenfajta* gazdasági fejlődés békés kivárása valóban feleslegessé tette, hogy az SzDP a proletariátus harci feladatául tűzze ki a gazdasági és politikai fejlődés egyik fő akadályának, az ország félgyarmati függő helyzetének felszámolását, a dualista monarchia megdöntését.

Ilyen vonatkozású pont nem is szerepelt az 1903-as programban, még az önálló vámterület követelése sem, pedig erről éppen 1902—1903-ban folyt hosszú vita a pártban és az 1903-as kongresszus egyik határozata helyeselte az ún. »nevelő vámok« felállítását. De a kérdés előadója, Weltner, leszögezte : a helyeslés nem azt jelenti, »hogy nevelő vámokat követelünk, ezért fogunk küzdeni« ; a közös vagy önálló vámterület kérdése »független a pártprogramtól«. A fő tekintély, Garami, pedig egyenesen előnyösnek tartotta a közös vámterület fenntartását, mert ez »nagyobb területre terjeszti ki a kereskedelmi szabadságot« és »mert egy kulturálisabb országgal való szoros viszony csak előnyös lehet egy olyan elhagyatott ázsiai országra nézve«, mint Magyarország. Az SzDP vezetői között a következő években a Garami-féle álláspont vált uralkodóvá.

Nemzetiségi programjukból és elveikből következett, hogy — mivel a Monarchián belül Magyarország már rendelkezett autonómiával — a magyar nemzeti törekvéseket nem támogatták. Elutasító magatartásukat rendszerint a nacionalizmus elleni harc leplébe burkolták. Természetesen az helyes volt, hogy elhatárolták magukat a földbirtokos és burzsoá pártok nacionalizmusától, leleplezték pl. hazug Kossuth-kultuszukat, a tömegek becsapására szánt »nemzeti« demagógiájukat. De az SzDP minden függetlenségi törekvést egy kalap alá vett a nemzeti köntösbe bújt úri hamiskártyások demagógiájával, minden hazafias, nemzeti érzést a munkásosztálytól idegen, elavult nacionalizmusnak bélyegzett. A »függetlenség« — nyilatkoztatta ki Garami — »... üres frázis, amelyet évtizedek óta tervszerűen terjesztenek a nép közt, hogy annak lelkét megmérgezzék«.

Az ilyen vezetők »történelmi érzéke« »minden hazafiságot ... az uralkodó osztályok önző érdekeiből« származtatott. Ez a szociáldemokrata felfogás, amely a nemzetköziség eszméjére hivatkozva utasította el a nemzeti feladatokat, tehát szembeállította a nemzetköziséget és hazafiságot, merőben idegen a marxizmustól. Már Marx és Engels kiemelte a nemzeti kérdés fontosságát, hangsúlyozta a proletár osztályharc és a nemzeti önrendelkezés szoros kapcsolatát. Lenin és Sztálin továbbfejlesztette és részleteiben kidolgozta a marxizmus álláspontját s a forradalmi munkáspárt feladatait a nemzeti kérdésben. Lenin elítélőleg jegyezte meg, hogy sok osztrák szociáldemokrata megfeledkezik arról, hogy »a forradalmi marxisták bírálatának nem a nemzeti mozgalom ellen, hanem e mozgalom szétforgácsolása, ellaposítása ... ellen kell irányulnia«. Lenin azt hangsúlyozta, hogy a forradalmi marxistáknak el kell ítélniök a nemzeti jelszavakkal üzérkedő burzsoázia paktálásait és marakodásait, de támogatniok kell »a nemzeti elnyomás ellen irányuló bármely komoly, az egész népre kiterjedő« harcot.[1]

A magyar szociáldemokrata vezetőktől távol állottak ezek a marxista tanok. A nemzeti kérdésben megnyilvánult közömbösségük, *kozmopolita* nézeteik a legkevésbé sem voltak alkalmasak az uralkodó osztályok nacionalizmusának leleplezésére, hanem az SzDP-t szigetelték el a hazafias érzelmű tömegek nagy részétől. A párt nemcsak hogy nem tudta kihasználni azt a hatalmas erőt, amely a magyar nép hazafias törekvéseiben, az osztrák elnyomás elleni nemzeti mozgalmában rejlett, hanem maga is elősegítette a nacionalista burzsoá pártok befolyásának erősödését, a demokratikus erők megoszlását.

A nemzeti önrendelkezés jogának tagadása, ami a magyar nemzeti kérdésben kozmopolitizmus formájában nyilvánult meg, a magyarországi elnyomott nemzetiségek nemzeti mozgalmával szemben nacionalizmusként jelentkezett. Az SzDP, amint az osztrák elnyomással szemben nem követelte a magyar nép nemzeti önrendelkezését, úgy a magyar uralkodó osztályokkal szemben nem adta ki a elnyomott nemzetiségek önrendelkezési jogának jelszavát, hanem megelégedett a nemzetiségek egyenjogúságának és kulturális autonómiájának polgári követelményével. Elvileg tehát az osztrák párt nemzetiségi programja alapján állott, de a gyakorlatban még annyira sem támogatta a nemzeti mozgalmakat, annyit sem törődött a nemzetiségekkel, mint osztrák példaképe. Nemtörődömségét, amellyel a nemzetiségeket a maga részéről kiszolgáltatta a magyar uralkodó osztályok kíméletlen elnyomásának, itt is nagyhangú frázisok leplébe burkolta. »A proletariátus számára egyre-

[1] Lenin, *Művei*. 23. k. Bpest, 1951. 56. l.

megy, milyen burzsoázia nyúzza le róla a bőrt«, ».... a szociáldemokrácia előtt nemzetiségi kérdés nincs — írták —, mert mi csak két nemzetiséget ismerünk : a kizsákmányolókat és a kizsákmányoltakat«. Az internacionalista frázisokkal való efajta kérkedés és a nemzetek »egyenjogúságá«-nak elve mögül azonban gyakran nyíltan is előbújt a nacionalizmus. Garami például azzal indokolta szembefordulását a magyar függetlenségi törekvésekkel, hogy Magyarországon nemcsak magyarok vannak, hanem »tótok, szerbek, oláhok is« és ha »következetesek« akarnak lenni, akkor ezek számára is nemzeti függetlenséget kellene követelniök. Az ilyen »következetességre« azonban mégcsak nem is gondoltak az SzDP opportunizmusának megtestesítői. Ők a népek függetlenségének, a nemzetek önrendelkezési jogának forradalmi programja helyett Magyarország — és az egész Monarchia — adott kereteinek megtartására törekedtek, amelyek — úgymond — egykoron a gazdasági fejlődés »szükségszerű« következményeként egy nemzetiségi »mintaállam« keretei lesznek.

Az SzDP »teoretikusai« tehát, miként az agrárkérdésben, a nemzeti kérdésben is »szocialista« megoldást hirdettek. S miként az agrárkérdésben, úgy a nemzeti kérdésben vallott álláspontjukra is áll : azért terjesztették a »szocialista« perspektívát, hogy internacionalista szinezetű érveléssel utasíthassák el a demokratikus megoldást, az Osztrák-Magyar Monarchia megdöntését, mert az egy csapásra *forradalmivá* tette volna liberális programjukat, s a nemzetiségekkel, a hazafias tömegekkel való szövetség elvi alapjait lerakván, a *demokratikus* átalakulás *forradalmi útját* egyengette volna.

De az SzDP vezetőinek a messzi jövendő távlataiba meredt tekintete nagyonis jelenvaló célokra sandított : a munkásarisztokráciát kielégítő kisebb liberális reformokra. Ezekért, liberális reformok egy tál lencséjéért voltak hajlandók eladni a magyar munkásosztály történelmi örökségét : hazánk, népünk felszabadítását.

És itt érkezünk el az SzDP elméletének, programjának lényegéhez. A súlyos hiányosságokban, ellentmondásokban döntően nem a párt hibás vagy akár opportunista elméleti *kiindulópontjáról* volt szó. A valóságban nem elméleti hibáiból következett reformista, liberális programja és megalkuvó taktikája. Ellenkezőleg, ezek a nézetek az SzDP *reformista, megalkuvó gyakorlatának elméleti igazolására* szolgáltak. A párt elméleti nézeteinek »fejlődése« a századfordulótól a világháborúig azt bizonyítja, hogy azok mindig *a taktikai fordulatoknak megfelelően* alakultak, a taktikát voltak hivatva alátámasztani. A századforduló idején feltünt és már 1905 előtt terjesztett »tiszta feudális uralom« dogma elsősorban annak igazolására szolgált, hogy, bár kapitalizmus már van, de a burzsoázia még nincs hatalmon Magyarországon, a burzsoázia még a hatalomért küzdő, feltörekvő osztály : s így politikailag a proletariátusnak még *nem ellenfele*, hanem *szövetségese*. S minthogy a »feltörekvő« burzsoázia érdekelt elsősorban a hatalom megragadásában, a polgári átalakulásban, őt illeti a »feudálisok« elleni harc *vezetése*. Ehhez a burzsoázia uszályában kullogó taktikához igazodott az 1903-as program, amely »a feudális osztályállam« megdöntését »törvényes úton«, az általános választójog alapján megalkotott »népparlamenttől«, vagyis a liberális burzsoáziának kedvező reformoktól várta. Ilyen célból, minthogy amúgysem elemezték a magyarországi viszonyok sajátosságait, miért ne fedezhették volna fel a szociáldemokrata »teoretikusok« a magyar történelem egy párját ritkító sajátosságát : »A magyar történelemnek az a sajátossága –, írták — hogy nálunk nem a burzsoázia hozza létre a

maga sírását, hanem a munkásosztálynak kell előbb létrehoznia a maga elnyomóját«, nálunk »a szociáldemokrácia . . . a burzsoá társadalom bábája«. Hasonlóképpen az agrárkérdésben, a nemzeti kérdésben sem az elméleti hiba volt az elsődleges, hanem az opportunista gyakorlat, amely nem tűzött a proletariátus elé forradalmi célokat, nem keresett szövetségeseket, nem törekedett a parasztság a nemzetiségek, a hazafias magyar tömegek megnyerésére.

Összegezve az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy az SzDP elhanyagolta, lebecsülte az elméletet, meghamisította vagy elvetette a marxizmus forradalmi tanításait. Elméleti nézetei, amelyeket nagyobbára az osztrák »marxisták«-tól s a polgári radikálisoktól vett kölcsön, a burzsoázia uszályában kullogó legális reformizmus gyakorlatát támasztották alá. Elméleti nézetei és programja azt a célt szolgálták, hogy a magyarországi proletariátus előtt elhomályosítsák felszabadulásának, történelmi hivatásának alapvető kérdéseit és elszigeteljék tőle természetes forradalmi szövetségeseit.

A szociáldemokrata párt politikai gyakorlata

A pártvezetésben eluralkodott opportunizmus legerősebben a politikai gyakorlatra ütötte rá bélyegét. A századforduló utáni évtizedben az SzDP politikáját elsősorban az jellemezte, hogy minden áron ragaszkodott a szűkreszabott legalitáshoz, a »törvényes« eszközökhöz. A pártvezetőség általában kerülte az összecsapást az uralmon levőkkel, még a mozgalom fellendülésének idején is igyekezett kitérni a harc elől, vagy ha akarata ellenére harcra került sor, igyekezett azt a »törvényesség« és »alkotmányosság« szűk medrébe szorítani. Tudatosan felnagyította a mozgalom akadályait, az ellenség hatalmát, s így a proletariátus soraiban a kishitűség, erőtlenség, az uralkodó osztályok előtti behódolás szellemét terjesztette. A vékony munkásarisztokrácia elégedettsége, a legalitás féltése vezette őket, amikor szántszándékkal elhanyagolták a forradalmi proletártömegek szervezését, mozgósítását, harcra nevelését. Ugyanezek az okok játszottak elsődleges szerepet abban is, hogy szembefordultak a parasztság forradalmi antifeudális mozgalmaival, nem bolygatták a nagybirtokrendszer felszámolásának, a nemzetiségi elnyomás megszüntetésének központi kérdéseit, s így elhatárolták, elszigetelték magukat a széles paraszti és nemzetiségi dolgozó tömegektől.

Az SzDP opportunizmusa, miként az elméletben sem, a gyakorlatban sem jelentkezett nyílt formában. Ellenkezőleg, osztrák mintára sajátos módszert alakítottak ki, amellyel »a megalkuvó szociáldemokrata gyakorlatot forradalmi frázisokkal« fedték el.[1]

Az SzDP vezetői »mesterei« voltak az álradikális, forradalmian csengő szavaknak, demagógiának: így tudták hosszú időn keresztül becsapni, félrevezetni a harcrakész proletártömegeket, így sikerült leszerelni forradalmi erejű megmozdulásaikat. Módszerüket maga az egyik hírhedt szociáldemokrata főkolompos, Weltner, így jellemzi: ». . . a munkásokat meg kell érteni. Sokszor úgy lehet megnyugtatni, hogy erősebb kifejezést használunk. Látszólag azt mondjuk, hogy 'majd megmutatjuk a hatalmasoknak', a végén azután azt mondja az ember: 'most aztán tessék hazamenni'. Ahol erő-

[1] Rákosi Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek*. Bpest, 1952. 247—248. l.

teljesen, az ő szájuk íze szerint beszélünk, ott a csendet fenn lehet tartani. Voltak erős gyűléseink... amit ott beszéltek egyes emberek... külön kijárhat azért 20 évi fegyház... A végén csendesen hazamentek az emberek. És ez volt a cél.« Ez a cinikus, ravasz manőverezés a szociáldemokrata gyakorlat egyik legjellegzetesebb és legkártékonyabb módszere volt.

Az SzDP politikai gyakorlatának lényege az általános választójog jelszavában testesült meg. A párt vezetői, függetlenül a történelmi helyzet, az erőviszonyok és lehetőségek változásától, a választójog kivívását tűzték legfőbb és egyetlen célként a proletariátus elé, ettől a jelszótól visszhangzott évtizedeken keresztül a szociáldemokrata mozgalom, erre fecsérelték el a magyarországi munkásosztály legjobb forradalmi energiáit. Ez, az önmagában véve helyes polgári-demokratikus *részkövetelés* azáltal, hogy *központi és kizárólagos* követeléssé nagyították, elterelő, leszerelő jelszóvá, *a munkásárulás eszközévé* vált: ezzel a jelszóval szorították háttérbe a polgári-demokratikus forradalom főkérdéseit, a proletariátusra váró történelmi feladatok megoldását. »Minden más kérdést igyekeztünk a politikai napirendről leszorítani, vagy minden más kérdéssel szemben a reform elsőbbségét igyekeztünk szembeállítani« — vallották maguk is.

A választójog jelszavával űzött manőverezés teljesen megfelelt az SzDP bázisát alkotó munkásarisztokrácia politikai igényeinek, forradalomellenességének. Ennek megfelelően vezető funkcionáriusaik a szó szoros értelmében Lassalle szellemében jártak el: süketek és vakok voltak minden iránt, ami nem függött össze az általános választójoggal, s tőlük telhetőleg mindent elkövettek, hogy a magyarországi dolgozó tömegeket is süketté, vakká és bénává tegyék.

Ugyanakkor a választójogi jelszó kitűnően megfelelt az álradikális frázisokkal való taktikázás politikájának is. A munkásáruló szociáldemokrata vezérek hazugul, körmönfont módon a választójogot általános hatású csodaszernek igyekeztek feltüntetni, amely a dualista monarchia, a félfeudális imperialista Magyarország minden sorvasztó nyomorát egy csapásra meggyógyítja. »Az általános választójog lesz az az emeltyű, amely ki fogja emelni sarkaiból a feudalizmus uralmát, és helyébe fogja helyezni az új Magyarországot« — írták már 1900-ban. Később ezt a nézetet úgy »fejlesztették tovább«, hogy az általános választójog megvalósulása kimondottan a forradalommal egyenértékű. Ez a szociáldemokrata manőver tehát nemcsak a polgári demokrácia idealizálását, nemcsak parlamentáris illúziók, hanem egyenesen forradalmi illúziók keltését és táplálását szolgálta.

Az SzDP opportunista politikai gyakorlatának fentebb jellemzett vonásai határozták meg a párt taktikáját is. Olyan máról-holnapra élő s az elméletet lebecsülő pártnál, mint az SzDP, természetesen nem beszélhetünk elvileg megalapozott, tudományosan kidolgozott taktikáról. A párt vezetői előtt a marxista stratégia és taktika ismeretlen fogalom volt. A taktikán a »taktikázást«, az ügyeskedést értették és egyenesen erénnyé avatták a taktikai elvtelenséget. Nem egyszer hangoztatták, hogy a pártnak nem lehet előre meghatározott taktikája, azt mindenkor az ellenfélé szabja meg, ahhoz kell igazodnia.

Az SzDP taktikai opportunizmusát akkor mérhetjük fel teljesen, ha összevetjük a forradalmi marxista taktikával. Ehhez az összehasonlításhoz mércét ad számunkra a forradalmi orosz szociáldemokrácia taktikája, amelyet Lenin éppen ezekben az években dolgozott ki. 1900 és 1918 között Magyar-

országon a stratégiai cél a polgári-demokratikus forradalom betetőzése, a dualizmus megdöntése volt. A dualizmust fenntartó uralkodó osztályokra a főcsapást a *proletariátus és a parasztság szövetségének vonalán* kellett mérni, a *liberális burzsoáziát* pedig *semlegesíteni* kellett. A liberális burzsoázia — és szövetséges társa, a »függetlenségi« dzsentri — sem a demokratikus átalakulást, sem a nemzeti függetlenséget nem akarta komolyan, hanem alapjában a dualista monarchia fenntartása állott érdekében és kész volt a nagybirtok-nagytőke uralmával kiegyezni. Ezért a liberális burzsoázia és a dzsentri pártjait el kellett szigetelni, s a parasztságot, a nemzetiségeket, a hazafias kispolgári demokráciát megnyerve, a proletariátus számára kellett a forradalmi mozgalom hegemónjának szerepét biztosítani. Ilyen terv egyúttal megkönnyítette volna a polgári demokratikus forradalomból a proletár forradalomba való átmenet megvalósítását is.

Az SzDP megalkuvó gyakorlatában jórészt spontánul kialakult taktikai vonal szöges ellentétben állott a marxista taktikai tervvel, s a mensevik elképzelésekkel volt rokon. A párt *a polgári demokráciába való békés belenövés* érdekében a magyar »feudálisokra« általában *a liberális burzsoáziával szövetkezve,* annak vezetőszerepét elfogadva akart »csapást mérni«. A párt vezetői előtt fel sem merült a proletariátus hegemóniájának szükségessége és lehetősége, a munkásosztályt a »mozgósítható tömeg« passzív szerepére kárhoztatták, a parasztságot és az elnyomott nemzetiségeket figyelembe sem vették, mint forradalmi szövetségeseket. A »világnézet« »óriási, döntő különbségé«-re hivatkozva bizonygatták, hogy lehetetlen »a parasztosztállyal való, még pillanatnyi együttműködés is«. A parasztságtól »bennünket — hirdették — nagyobb űr választ el, mint a felvilágosodott burzsoázia politikájától«.

De még ezt a taktikai vonalat sem vitték végig következetesen. Az általános választójog érdekében ugyanis készek voltak »akár az ördöggel is szövetkezni«, bármely politikai csoportot támogatni, amely választójogi reformot ígért. Így aztán hol a liberális burzsoázia mögé sorakoztak, hol a Habsburgokat támogatták, hol a nagybirtokos-nagytőkés kormányokkal paktáltak, mikor melyiktől lehetett remélni a választójog kialkudását.

Ez az elvtelen taktikázás, a paktálások és árulások sorozata, a munkásosztály és a dolgozó nép félrevezetése jellemezte a századforduló után a szociáldemokrata párt politikai gyakorlatát.

A magyarországi és az oroszországi munkásmozgalom fejlődése közötti különbség

Vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a századforduló után tovább csúszott lefelé az opportunizmus lejtőjén. Világosan megmutatkozott ez az 1903-ban elfogadott új programban és szervezeti szabályzatban. Az előbbi visszalépést jelentett az 1890-es »Elvi nyilatkozat«-tal szemben, az opportunizmus szellemében döntötte el a magyarországi munkásmozgalom leglényegesebb kérdéseit, az opportunizmus szellemében határozta meg feladatait; utóbbi pedig rögzítette a párt szervezeti anarchiáját és erősítette a munkásarisztokrácia szervezeti befolyását. Ez az opportunistává fajult párt állott a magyarországi munkásosztály élén a történelem új korszakában, az imperializmus beköszöntekor.

Ismeretes, hogy ugyancsak 1903-ban folyt le az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt történelmi jelentőségű II. kongresszusa, amely »a lenini

'Iszkra' által felvetett és kidolgozott ideológiai és szervezeti elvek alapján megteremtette Oroszországban a valódi marxista pártot. A kongresszus Marx és Engels halála óta a nemzetközi munkásmozgalomban először fogadott el forradalmi programot, amely alapvető feladatul a proletárdiktatúráért való harcot jelölte meg.«[1] Ugyanezen a kongresszuson Lenin lefektette a pártélet szilárd szabályait, a pártszervezethez való tartozás kötelezettségét, a demokratikus centralizmus és a kollektív pártvezetés elvét.

Miért hozott az 1903-as esztendő ilyen ellentétes eredményeket Oroszországban és Magyarországon? Miért született meg ott az *újtípusú marxista párt* forradalmi programja és szervezeti szabályzata, itt pedig a programbeli és szervezeti opportunizmus legrosszabb válfaja? Annál inkább felvetődik ez a kérdés, hiszen a magyarországi társadalmi és politikai viszonyok, a proletariátus helyzete és jellemvonásai olyan sok vonatkozásban hasonlítottak az oroszországihoz.

Az ellentétes irányú fejlődés alapját abban kereshetjük, hogy mindenekelőtt *Oroszország volt az imperializmus valamennyi ellentétének csomópontja*, Magyarországon a társadalmi és politikai ellentétek nem voltak annyira élesek, mint Oroszországban. Ez a különbség végső fokon a két ország polgári átalakulásának eltérő menetére vezethető vissza. A feudalizmust Magyarországon — ha tökéletlenül is — az 1848-as polgári forradalom számolta fel, Oroszországban a cárizmus 1861-es reformja építette le. Következésképpen Oroszországban a feudális maradványok erősebbek, a parasztság antifeudális harca élesebb, alapvetőbb volt. Bár nálunk az ország félgyarmati függősége tetézte a dualista rendszer ellentmondásait, de ugyanakkor gátolta is a nagyipar és a nagyipari proletariátus kialakulását, illetve hosszú időn keresztül fenntartotta a kisipart, a kisipari munkásságot. Másrészt a nemzeti kérdés felemás megoldásából fakadó nemzeti küzdelem elszívta a polgári-demokratikus erők javarészét, figyelmüket a társadalmi átalakulás problémáiról a közjogi kérdések felé terelte, amit csak alátámasztott a látszólagos alkotmányos rendszer, a nemzeti követelések parlamenti úton való kivívásának illúziója. S minthogy a munkásmozgalom nem tudta a nemzeti kérdés valóban forradalmi, marxista megoldását nyújtani, ez az ellentét még jobban összekuszálta az osztályfrontokat, nem erősítette, hanem gyengítette a dualizmus-ellenes erők frontját. Oroszországban a jóval erősebb feudális maradványok s főként a cári önkényuralom növelte a polgári demokratikus erők ellenállását, a forradalmi-demokrata értelmiség kialakulását. Oroszországban a munkásmozgalom kibontakozását a forradalmi demokraták és a narodnyik mozgalom előzte meg. Előbbitől forradalmi eszméket, értékes tapasztalatokat vehetett át, utóbbit le kellett küzdenie. Ezek a tényezők széleskörű elméleti harcot, az elméleti kérdések tisztázását követelték és indították meg. Ezért az oroszországi munkásmozgalom lényegesen több közvetlen forradalmi hagyományra, tapasztalatra támaszkodhatott, mint a magyarországi, kibontakozását hatalmas elméleti előkészítő munka előzte meg és kísérte, ami nálunk szintén hiányzott. Így a századforduló idején Magyarországon nem következett be objektív és szubjektív feltételeknek az az összetalálkozása, amely Oroszországot a forradalmi mozgalom középpontjává tette.

[1] Az SzKP Központi Bizottságának tézisei a Szovjetunió Kommunista Pártja fennállásának 50. évfordulójára.

Mindehhez még egy tényezőt számításba kell vennünk: a magyarországi munkásmozgalomban mély gyökerei voltak a reformizmusnak. A mozgalomra, kibontakozásától kezdve nagy befolyást gyakorolt a munkásság felső, szakképzett rétege, amely az első évtizedekben főként a kisipari munkásságból később fokozatosan a legjobban fizetett gyáripari szakmunkások soraiból került ki. Ebből a felső rétegből kristályosodott ki a századforduló idejére az opportunizmus bázisa, a munkásarisztokrácia, amely magához tudta ragadni a mozgalom vezetését. Döntő befolyását, majd felülkerekedését több — az oroszországi viszonyoktól eltérő — sajátos tényező segítette elő. Az egyik éppen ennek a rétegnek hosszú évek során szerzett számos szervezeti pozíciója, vezetési »hagyománya« volt. A másik tényezőt — amint arról a korábbiakban említést tettünk — az osztrák szociáldemokrácia nagy tekintélye, befolyása jelentette. Az osztrák szociáldemokráciát irányító viszonylag széles munkásarisztokrácia rányomta bélyegét az egész Monarchia munkásmozgalmára. Végül, az opportunizmus megerősödését segítette elő az a bármennyire viszonylagos legalitás is, amely a látszólagos alkotmányosság talaján bizonyos korlátozott mozgási, szervezkedési lehetőséget nyújtott. A cári Oroszországban az illegalitás megkönnyítette a harc új, élesebb fegyvereinek kikovácsolását, nálunk maga a szűkkörű legalitás vetette felszínre az ezzel megalkuvókat. Ma már tudjuk, hogy a magyar uralkodó osztályok nemcsak cári módszereket, hanem bizonyos fokig a »finomabb« nyugati módszereket, a munkásság felső rétegének korrumpálását, a pártvezetőség megvesztegetését is felhasználták a forradalmi munkásmozgalom ellen.

Az oroszországi és magyarországi viszonyok számos hasonlósága mellett tehát a munkásmozgalom objektív és szubjektív feltételeit illetően lényeges különbségek is fennállottak. Ez magyarázza a magyarországi szociáldemokrácia ellentétes irányú fejlődését, ami súlyos károkat okozott népünk történetében.

*

Az új korszak, az imperializmus beköszöntésekor Magyarországon nem alakult ki újtípusú, a széles dolgozó tömegekkel összeforrott forradalmi párt, ellenkezőleg, az SzDP tovább csúszott az opportunista züllés lejtőjén. A szociáldemokrata párt csak frázisaiban volt szocialista és csak névlegesen volt párt: szervezeti felépítése, elmélete, programja és taktikája a munkásosztály erőinek szétzilálását, öntudatának elhomályosítását, forradalmiságának fékentartását szolgálta. Ez a párt a dualizmus támasza, a burzsoázia segédcsapata volt a munkásmozgalomban, s mint ilyen, a dualizmus mélyülő válsága, a demokratikus forradalom érlelődése idején a forradalmi mozgalom áradata ellen kiépített erős gát szerepét töltötte be. A magyarországi munkásmozgalom további fejlődésének sorsdöntő kérdése volt, hogy a proletariátus egészséges, forradalmi erői le tudják-e dönteni a belső gátat.

JEGYZETEK

A tanulmány a *Magyarország története az abszolutizmus és a dualizmus korában. 1849—1917.* — a készülő egyetemi tankönyvsorozat II|2 félkötete egyik részlete, némiképp bővített változatban. A tankönyv megelőző fejezete: *Az imperializmus uralkodóvá válása és sajátosságai Magyarországon*, az imperializmus első világháború előtti szakaszának gazdaságtörténetével, a Magyarország osztálystrukturájában bekövetkezett főbb változásokkal, az egyes osztályok, rétegek helyzetével, különösen a dolgozó osztályok növekvő elnyomorodásával, szociális és kulturális elnyomatásával foglalkozik. Ennek megfelelően a közölt szöveg a megelőző fejezetben elmondottakra nem tér ki, csupán néhány helyütt összegezi röviden, utalásképpen, a már korábban előadottak főbb megállapításait.

A tankönyvfejezet további, itt nem közölt részei az 1903. és 1904. év politikai történetét, a népmozgalmak nagyarányú fellendülését, az 1904-es nagy harcokat, valamint az uralkodó osztályok belső válságának kibontakozását, a Szabadelvű Párt bukását tárgyalják.

*

A dualizmus válsága elmélyülésének tanulmányozásához *Lenin* és *Sztálin* művei adnak kezünkbe iránytűt. Elsősorban itt is Lenin klasszikus művére: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*, hívjuk fel a figyelmet. Lenin e műve alapvető a társadalmi és politikai ellentétek mindenirányú kiéleződésének megértéséhez, döntő szempontokat nyújt a finánccoligarchia politikai arculatának, a szociáldemokrácia opportunista elfajulásának jellemzéséhez. Ha *közvetlen* magyarországi útmutatást nem is tartalmaznak, elvi szempontból *általános érvényűek*, s ezért a magyarországi osztályviszonyok, politikai viszonyok elemzéséhez, a munkásmozgalom és munkáspárt tanulmányozásához alapvetőek Leninnek a 900-as években írt művei, elsősorban a *Mi a teendő, Egy lépés előre, két lépés hátra, A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban.* Hasonló értelemben útmutatóak Sztálin e korszakkal foglalkozó művei, mindenekelőtt: *A leninizmus alapjairól.*

A magyar irodalomban Révai József adta a dualizmus válságának legmélyebb és legrészletesebb marxista elemzését, elsősorban az *Ady Endre* és a *Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban* c. tanulmányaiban. Révai József mutatott rá elsőként az imperializmuskori magyar társadalom fejlődésének sajátosságaira; a századforduló utáni osztályviszonyok, társadalmi és nemzeti ellentétek elemzésével ő határozta meg először a dualizmus válságának tartalmát, a demokratikus forradalom érlelődésének és elvetélődésének történeti körülményeit. L. *Irodalmi tanulmányok.* Bpest, 1950. (Ady Endre) 107—121., 150—154., 203—236. l.; *Marxizmus, népiesség, magyarság*, Bpest. 1948. 50—53., 60—68. l. *(Szabó Ervin . . .)* 123—124. l., *(Marx és a magyar forradalom)*; 159—162. l. *(Kossuth Lajos)* 240—242. l. *(Marxizmus és népiesség). Marxizmus és magyarság.* Bpest. 1946. 179—183. l. *(»Birodalom« és »hivatástudat«).*

A dualizmus válsága elmélyülésének fontos vonásait összegezi Andics Erzsébet: *A magyarországi munkásmozgalom az 1848—1849-es forradalomtól és szabadságharctól az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig* c. munkájában. Bpest, 1954, 43—46., 59—66. l. L. még: Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért.* Bpest, 6. kiad. 1951, 320—327. l.

A dualizmus válságának okait az ellenforradalmi korszak polgári történetírása is kutatta, hogy azokból tanulságokat vonhasson le — az ellenforradalmi rendszer számára. De akármilyen oldalról közelített is a probléma felé, akár szabadelvű párti szemszögből, mint Gratz Gusztáv *(A dualizmus kora*, Bpest. 1934.), akár az ifj. Andrássy Gyula vezette csoportosulás álláspontjáról, mint Pethő Sándor *(Világostól Trianonig.* Bpest, 1925.), akár Ferenc Ferdinánd koncepcióját védve, mint Kristóffy József *(Magyarország külváriája*, Bpest, 1928.) bírálta is az osztrák—magyar uralkodó körök politikáját, vagy akár az ellenforradalmi rendszer »konzervativizmusának« talajáról vetette is el az egész ún. »liberális« korszakot, mint Szekfü Gyula *(Három Nemzedék*, Bpest, 1920, *Magyar Történet.* V. k. Bpest, 1936.), megegyezett abban, hogy lényegében a »67-es koncepció« alapján, a dualista rendszer igenlése alapján állott. Ez a történelemírás, mivel a dualista monarchia felbomlását nem törvényszerű folyamatként fogta fel, a válság okait egyes személyek, pártok, főként a »magyarságtól idegen« fajok, rétegek, más nemzetiségek és a szocialista mozgalom tevékenységében, hibáiban, káros szerepében kereste. Ilyen módon — ha egyes részletösszefüggéseket, felületi jelenségeket jelzett is — a dualizmus válságának valóságos alapjait, rugóit fel nem fedhette, ellenkezőleg, elhomályosította, meghamisította azokat.

*

1. Az imperializmus kialakulása és a monarchia nemzetközi szerepének megváltozása közötti kapcsolatot felfedhetjük a marxizmus—leninizmus klasszikusainak ilyen vonatkozású lényeges utalásainak egybevetésével. Ismeretes, hogy Marx és Engels, minthogy a XIX. század dereka táján a cárizmust tekintették az európai reakció fő támaszának, a Habsburg-Ausztriának, mint a cári terjeszkedés elleni gátnak, bizonyos létjogosultságot tulajdonítottak. Marx: *Herr Vogt.* Berlin, 1953. 149. l. (»Der einzige Umstand, der die staatliche Existenz Österreichs, seit Mitte des 18. Jahrhunderts, rechtfertigte, sein Widerstand gegen die Fortschritte Russlands im Osten Europas — ein Widerstand, hilflos, inkonsequent, feig, aber zäh . . . «); vö. még Marx levele Engelshez 1866. júl. 27., Marx-Engels: *Válogatott levelek.* Bpest. 1950. 211. l. Hasonló értelemben Lenin is azzal indokolta, többek között, az 1867-es kiegyezés elkerülhetetlenségét, hogy az adott viszonyok között »Ausztria épségének megőrzése« kedvezőbb volt a magyarok és a csehek számára, mint a »kapzsibb és erősebb szomszédok« hatalma alá kerülés. Lenin. *Válogatott Művek.* I. Bpest, 1948. 826—827. l. Engels, abból kiindulva, hogy »a cári hatalom az összeurópai reakció utolsó fellegvára«, még 1890-ben is fenntartotta, hogy a cárizmus terjeszkedése elleni védelem adja meg Ausztria »történelmi létjogosultságát«. Engels: *Az orosz cárizmus külpolitikája. Marx-Engels Válogatott tanulmányai.* Bpest, é. n. II. k. 278. l. Sztálin helyreigazította Engels e cikkének túlzásait és rámutatott, hogy a cárizmus nem volt az összeurópai reakció *»utolsó«* fellegvára, a krimi vereség óta »a cárizmus önálló szerepe az európai külpolitika területén jelentősen hanyatlott, az első imperialista világháború idejére pedig a cári Oroszország lényegében a fő európai hatalmak kisegítő tartalékának szerepét játszotta«. Sztálin: *Engels »Az orosz cárizmus külpolitikája« című cikkéről.* Megj.: *Bolsevik.* 1941. 9. sz. Sztálin itt nem Ausztriának a cárizmus terjeszkedésével szemben játszott szerepét vitatja, hanem azt, hogy még a XIX. század végén is a cári Oroszország lett volna az európai reakció legerősebb — főként: *utolsó* — fellegvára. *A leninizmus alapjairól* c. művében Sztálin világosan megállapítja, hogy az imperializmus kialakulásával egyidejűleg a forradalmi mozgalom középpontja Oroszországba helyeződött át, s hogy a cári Oroszország maga is az imperialista nagyhatalmak tartalékává, »házörző ebé«-vé süllyedt. Sztálin, *Művei.* 6. k. 83—88. l. 1916-ban pedig Lenin már Ausztria—Magyarország felszámolásának történelmi szükségszerűségét állapítja meg. Lenin, *Művei.* 22. k. 324. l.

A marxizmus klasszikusainak útmutatásaiból kiindulva Révai József megállapította, hogy a Habsburg-monarchia »történelmi szerepe éppen a cárizmus elleni« védelem volt, de e szerep — a »pánszláv-ellenesség« — az imperializmus korszakában, amikor »a reakció súlypontja Keletről Nyugatra helyeződött át«, elvesztette aktualitását. Révai: *»Pánszlávizmus« és »szellemi honvédelem«, Marxizmus és magyarság.* 160—161., 164. l.

A marxizmus klasszikusainak Ausztriára és Oroszországra vonatkozó megjegyzéseit egybevetve vontuk le a következtetést, hogy Ausztriának az a történelmi létjogosultsága, amely a XIX. század derekán, és bizonyos mértékben még 1867-ben fennállott, azoknak a lényeges eltolódásoknak a következtében szünt meg a XIX. század utolsó évtizedeiben, amelyek az imperializmus kialakulásával a nemzetközi államrendszeren belül végbementek.

A nemzetiségi kérdés rendkívüli kiéleződésére a századforduló idején, mint a monarchia »krónikus politikai válság«-ának egyik döntő tényezőjére Sztálin már 1913-ban a *Marxizmus és nemzeti kérdés* c. művében utalt. Sztálin, *Művei.* 2. k. 344. l. Az ausztriai nemzetiségi kérdés gazdasági alapjait, Ausztria szétesésének okait elemzi K. Kautsky: *Habsburgs Glück und Ende.* c. brosúrájában. Berlin. 1918. 18—28. l. Az ausztriai nemzeti ellentétek kiéleződését, az elnyomott nemzetek elszakadási törekvéseit tárgyalja E. Priester: *Kurze Geschichte Österreichs.* Wien, 1949. 515., 541—544. kk. l., a nagynémet törekvések megerősödésére: 453—467. l. Hasonló megállapításokra jutott, bár igen különböző oldalról és célból, a polgári és a szociáldemokrata történetírás és publicisztika is. Vö. G. Kolmer: *Parlament und Verfassung in Österreich.* VIII, k. Wien, 1914. V—X. l.; V. Bibl: *Der Zerfall Österreichs. II. Bd. Von Revolution zu Revolution.* Wien, 1924. 367—372., 377—378., 416—422. l.; H. Hantsch: *Die Geschichte Österreichs.* II. k. Graz—Wien—Köln. 1953. 473—474. l. A dualizmus egyre mélyülő válsága, s ezen belül a nemzeti ellentétek rendkívüli kiéleződése késztette az osztrák szociáldemokrata teoretikusokat arra, hogy a nemzetiségi kérdéssel és a Monarchia keretei közti megoldásával foglalkozzanak. Vö. R. Springer (K. Renner): *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat.* Wien—Leipzig, 1902. *Die Krise des Dualismus und das Ende der Déákistischen Episode in der Geschichte der Habsburgschen Monarchie. Wien,* 1904. *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreich—ungarischen Monarchie.* Wien—Leipzig, 1906.; O. Bauer: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie.* Wien. 1906.

Az elkorhadt dualista Monarchia »újjáalakításának« széleskörű egykori irodalma van. E »reformtervek« túlnyomó részének közös vonása, hogy a föderalizmus irányában keresik a megoldást. Az ilyenfajta tervekre: V. Bibl, *id. m.* 386—390., 410—415. l.; R. Charmatz: *Der demokratisch-nationale Bundesstaat Österreich.* Frankfurt a. M. 1904.; Seton Watson: *The future of Austria-Hungary and the attitude of great powers.* London, 1907. Ferenc Ferdinánd trónörökös és klikkje föderalista terveire l.: Th. Sosnosky: *Franz Ferdinand. Der Erzherzog-Thronfolger.* München—Berlin, 1929, 66—78. l.; Ferenc Ferdinánd kormányprogramját közli: 78—105. l. L. még: Kristóffy, *id. m.* 390—393., 413—414., 439—440. l. Arra nézve, hogy a Monarchia nemzetközi helyzete a századfordulótól kezdve erősen romlott, a Monarchia felbomlása nemzetközi kérdéssé vált, lásd H. Friedjung: *Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914.* Berlin. I. k. 1919. 346—351., 364—365., 383.; II. k. 1922. 187—190. l.; Seton Watson, *id. m.* VI—VII., 4., 20., 31. l.; M. Bogitschewitsch: *Die auswärtige Politik Serbiens.* III. k. Berlin, 1931. 9—10., 27, l.; H. Hantsch, *id. m.* 472—473. l.; Pethő Sándor, *id. m.* 130—133. l.; Marxista értékelését l.: *Az újkori diplomácia története* (1872—1919). (Szerk. V. P. Patyomkin). Bpest. 1948. 180—182. l.

Ausztria belpolitikai fejlődésének rövid összegezését adja R. Charmatz: *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907.* II. k. Leipzig, 1909., a Badeni- és a Körber-kormány közötti válságos két évre nézve l. 120—140. l.; V. Bibl, *id. m.* 282—284. l.; G. Kolmer, *id. m.* egész VII. kötete. A Körber-kormány jellemzésére és tevékenységére: G. Kolmer, *id. m.* egész VIII. k., amely túlnyomóan a parlamenti történetet tárgyalja; E. Lopuszanski: *Die Volkswirtschaft Österreichs in den Jahren 1900 bis 1904.* Wien, 1904., amely főként a gazdasági helyzettel és gazdaságpolitikával foglalkozik. Körber liberális jellemzését adja R. Charmatz, *id. m.* 141—144. l., »reformjait« ismerteti u. o. 143—145. l.; a nemzeti ellentétek enyhítése érdekében tett kezdeményezéseit, ezek kudarcát és Körber bukását l.: Bibl: *Geschichte Österreichs im XX. Jahrhundert.* Wien, 1933. 20—23. l.; ugyanő: *Der Zerfall Österreichs.* 384. l.; R. Charmatz, *id. m.* 145—150., 157—158. l., a szükségrendeletekkel való kormányzásra 175. l.; a kormány és a munkásmozgalom viszonyára: u. o. 144—145. l. A munkásmozgalom nagyarányú fellendülésére a századforduló idején: J. Deutsch: *Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung.* Wien. 1908. 245—255., 268—270., 277—279.; a »Vissza a szervezetekbe!« politikára: u. o. 264—266. l.; a munkásmozgalom fejlődésére továbbá: L. Brügel: *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie.* IV. k. Wien. 1923. 383—386. l. A fellendülő sztrájkmozgalom számszerű adatairól és eredményeiről tájékoztatnak a *Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich* megfelelő évfolyamai.

2. A 2. alfejezet gazdasági megalapozása a tankönyv itt nem közölt megelőző gazdaságtörténeti fejezetére támaszkodik. Miként a megelőző fejezet, a tárgyalt alfejezet is Pach Zsigmond Pál: *Magyar Gazdaságtörténet.* Egyetemi jegyzet., Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900.* Bpest, 1954., Berend Iván—Ránki György: *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában. 1900—1914.* Bpest. 1955. c. munkákat vette alapul.

Hogy az osztrák és a magyar uralkodó osztályok egymásrautaltsága, szövetsége az imperializmus korában megerősödött, azt mindenekelőtt maguk a történelmi tények bizonyítják. De kifejezésre juttatták ezt a szükségszerűséget az uralkodó osztályok képviselői is, elsősorban a dualista rendszer legtipikusabb képviselője, Tisza István. L.: *Gróf Tisza István Összes Munkái.* I. k. Bpest, 1923. 240. l.; *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei.* (szerk. barabási Kun József). Első sorozat. Bpest, 1930. 584—585., 698—700., 705. l.; *Huszonöt év a magyar közgazdaság terén. Lánczy Leó munkássága, beszédei és dolgozatai.* (szerk.: Makai Ernő). Bpest, 1907. különösen a 131—140. l.; Gratz, *id. m.* 218—219. l. Marxista szempontból megvilágítja a kérdést Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság.* 123—124. l.; Andics Erzsébet, *id. m.* 44—45., 68., 71. l.

A magyarországi finánctőke rohamos gyarapodására l. Sándor Vilmos, *id. m.* szemléltetően a 396—397. l.; Berend—Ránki, *id. m.* 69., 157. l., továbbá Varga Jenő: *Magyar kartellek,* Bpest, 1912.; Varga Jenő: *A pénz uralma a békében, bukása a háborúban.* Bpest, 1917.; Zsoldos Géza: *A bankkoncentráció.* Bpest. 1914. A finánctőke behatolása a mezőgazdaságba: Pach Zsigmond Pál, *id. m.* (Egyetemi jegyzet); Hegedüs Loránt: *A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és fennállásának története.* Bpest, 1917. II. k. 163—187. l.; *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 100 éves története.* Bpest, 1940. 25—36. l.; a külföldi finánctőkével való kapcsolataira: Sándor Vilmos, *id. m.*, főként 559—564. l.; Berend—Ránki, *id. m.* 116—133. *l.*; az osztrák és a magyar finánctőke közötti alárendelt jelentőségű ellentétekre: *Huszonöt év,* 185. l.; *GyOSz közlemények* 1907. jan. 76. l.; Berend—Ránki, *id. m.* 266—268. l.; politikai befolyásának növekedésére: Sándor, *id. m.* 565—566. l.; Berend—Ránki, *id. m.*

167—173. l.; Varga : *Magyar kartellek.* 87—89. l. A GyOSz és az OMKE megalakulására: *GyOSz 1903. évi jelentése.* 10. l. ; *A magyar ipar.* Bpest 1941. 449. l. ; a finánctőke és a kialakuló polgári radikalizmus kapcsolataira : Révai, *id. m.* 61. l. ; *Huszadik Század* 1901, 151—155. l. ; Mérei Gyula : *Polgári radikalizmus Magyarországon 1900—1919.* Bpest, 1947, 13—15., 18—20. l.

Arra nézve, hogy a nagybirtokosok a 90-es években s a századforduló idején mind erősebb állami beavatkozást követeltek az »agrárérdekek« védelmére l. : az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület Évkönyve* 1899—1900. 6—8. l. ; Bernáth István : *Küzdelmek és eredmények.* Bpest. 1936. 34. l. ; Gróf Żeleński Róbert : *Emlékeim.* év és hely nélkül. (lényegében az emlékirat nagy része erről szól.) ; Szávay Gyula : *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története.* Bpest, 1925. 384—387. l. ; *Huszadik Szazad* 1900. I. 485. l. Arra, hogy a magyar nagybirtok létérdeke a közös vámterület : Rubinek Gyula : *A jövő vámpolitikája és új vámtarifank.* Bpest. 1900. 11. l. ; Rubinek Gyula : *Vámszövetség, kereskedelmi szerződések.* Bpest, 1903. 5—6. l. ; Żeleński, *id. m.* 98—100., 267—270., 274—276., 285—291., a 48-as forradalomhoz fogható »csapásról« szóló idézet a 267. l. ; *Tisza István Összes Munkái.* I. k. 288—289., 294—297. l. A nagybirtok és finánctőke közötti ún. »agrár — merkantil« ellentétekre és ezzel elválaszthatatlan kapcsolatban az agráriusok programjára, mozgalmára vonatkozó óriási irodalomból a következőkre hívjuk fel a figyelmet : *Gróf Károlyi Sándor programbeszéde Gönczön,* 1901. szept. 10. ; Gróf Károlyi Sándor : *Agrárius Ébresztő. Magyar Gazdák Szemléje.* 1901. aug. 25. ; Gróf Károlyi Sándor : *Elnöki megnyitó a Szövetkezetek Nemzetközi Kongresszusan.* Bpest, 1904. ; Żeleński, *id. m.*, főként : 257., 318—319., 321., 462., 653. l. ; Bernáth István, *id. m.*, főként 36. kk. l. ; ugyanő : *A magyar agrártörekvések célja és jogosultsága.* Bpest, 1896., *Tanulmányok a magyar agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből.* Bpest, 1927. ; Baross Károly : *Magyar agrárpolitika,* Bpest. 1897.; Mérei Gyula : *Magyar politikai pártprogramok* (1867—1914). Bpest, 1934. 195—210., 341—347. l. Az »agrárius — merkantil« ellentétre egyes kérdésekben, — *vámkérdésben:* Károlyi Sándor gönczi programbeszéde 18—19. l. ; Rubinek, *id. m.* 11,. 15., 27. l. ; Żeleński, *id. m.* 160., 165., 185—187., 300—302. l. ; Bernáth, *Küzdelmek.* 36. l. ; Baross, *id. m.* 42—43. l. ; *Köztelek* 1900. évf. 635., 1879. l. ; 1901. évf. 983., 1842. l., 1902. évf. 101. l., 1903. évf. 193., 1165. l. ; — *őrlési forgalom kérdésében: OMGE évkönyv 1899—1900.* 8. l. ; Szávay Gyula, *id. m.* 384. l. ; Baross. *id. m.* 23—24., 42—43. l. ; Żeleńsky, *id. m.* 36—38., 51., 55., 102—104., 298—304. l. ; — nagyburzsoá oldalról : *Az agráriznus harca az ipar és kereskedelem ellen.* Bpest, 1899. 71—81. l. és még *Kereskedelmünk és iparunk az 1900-ik évben* számos helyén ; — *szeszkontingens kérdésében: OMGE évkönyv 1899—1900.* 6—8. l. ; GyOSz közlemények 1907. ápr.-máj. 47. l. és 1908. máj. 113. l. ; — *tőzsde és fedezetlen határidőüzlet kérdésében:* Bernáth, *Tanulmányok,* 232—244. l. ; Szávay, *id. m.* 338—339. l., Żeleński. *id. m.* 76—78., 93—94., 118., 147., 173., 183., 348., 403., 463. l.; — nagyburzsoá oldalról : Engel Emil és Bartha László : *A budapesti tőzsde története 1864—1914.* Bpest. 1914. 81—161. l. ; *Az agrárizmus harca . . .* 7—22. l. ; — *adóreform kérdésére:* Żeleński, *id. m.* 68., 72—73., 230—238., 665—669. l. ; Bernáth, *Küzdelmek,* 99. l. ; *OMGE évkönyv 1910—1911.* 38. l. ; — nagyburzsoá oldalról főként Hegedüs Lóránt vitairata : *Adórendszerünk betegségei (Egyenes adók).* Bpest, 1906. ; — *iparfejlesztés kérdésében:* Gróf Majláth József : *Legyen Magyarország ipari állam vagy maradjon agárárállam.* Bpest. 1905. A nagyburzsoázia álláspontját összegezi az agráriusok ellen : *Az agrárizmus harca az ipar és kereskedelem ellen.;* Lánczy állásfoglalásait : *Huszonöt év,* 79., 84—85. l., a szövegben szereplő idézetek 65. és 84. l. A merkantilista szervezkedésre l. még : *Hu zadik Század* I. 314. l. Az agráriusok és nagytőkések alapvető érdekeinek azonosságát igyekszik kimutatni, de az agráriusok elleni éllel Tisza István tanulmánya : *Magyar agrárpolitika. A mezőgazdasági termények árhanyatlásának okai és orvosszerei.* Megj. : *Összes Munkái.* I. k. 237—302. l. Az »agrárius — merkantil« ellentétre l. még : Gratz. *id. m.* I. k. 402—404., II. k. 218—219. l.

A profitérdekekből fakadt ellentétekre rárakódott világnézeti, érzelmi ellentétekre, előítéletekre l. : Tisza. *id. tanulmánya,* 274—275. l. ; Żeleński, *id. m.* 25., 57—58., 253., 327., 600., 762., 769., 571. l. ; Kristóffy, *id. m.* 33. l. ; Mérey, *Pártprogrammok.* 63—64. l. ; Gróf Apponyi Albert, *Emlékiratai.* II. k. 1899—1906. Bpest, 1934. 27—28., 31—34. l. ; a taktikázásra : 67. l. ; Mérei, *Pártprogrammok,* 63—64. l. Az összeférhetetlenségi törvény körüli vitára : *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* XXXVI. k. 1—187. l. ; *A magyar országgyűlés története 1867—1927.* (szerk. Balla Antal) Bpest, 1927. 225—228. l. ; Gratz, *id. m.* 404—405. l. A nagybirtok »nemzeti« és a nagytőke »nemzetietlen« jellegére l. Károlyi Sándor gönczi programját és az *Agrárius Ébresztő*-t ; Bernáth : *Tanulmányok.* 251. l.

A szabadelvű párton belüli frakciókra, ellentéteikre: Tisza István: *Naplószerű feljegyzések.* Megj.; *Összes munkái.* I. k. 697—704. l.; *Képviselőházi beszédei.* első sorozat. 719—722., 729—730., 733—734., 737—744., 758—763. l.; Apponyi, *Emlékiratai,* 72—77., 90—93., 99., 104—106., 112—113. l.; Kristóffy, *id. m.* 34—37. l.; *A magyar országgyűlés története,* 207—213., 223—229., 232., 238—243. l.; Pethő, *id. m.* 113—125. l.; Gratz, *id. m.* I. k. 400—404., II. k. 13—15., 82—85. l.; Győrffy Gyula: *Tíz év a magyar parlament történetéből.* Bpest. 1905. 35—39. l.; Klein Ödön: *Tiszától — Tiszáig. Visszaemlékezések és adalékok.* Bpest. 1922.

A magyar középburzsoázia gazdasági fejlődésének főbb adatait ehelyütt csak rekapituláltuk. A statisztikai adatokat az 1900-as, ill. 1910-es népszámlálás kiadott anyagából állítottuk össze. Kisüzemek és középüzemek (1—20, ill. 20—200 munkás): *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása.* V. k. 111. l. és *1910. évi népszámlálása.* III. k. 1022. l. A kereskedők számának növekedésére: *id m.* III. k. 42. és 1240. l. A középburzsoázia vállalatainak tőkeerejére Sándor, *id. m.* 563. l. és Berend—Ránki, *id. m.* 156. l. A középburzsoáziának az agráriusok elleni fellépésére l.: a *Kereskedelmünk és iparunk* évenkénti köteteit, továbbá *Huszadik Század* 1900. I. 485., 1905, II. 373., 1906. II. 40., 385. l. Világosan kifejezésre jut a liberális középpolgárság nagybirtok- és nagytőkeellenessége Vázsonyi Vilmos beszédeiben és az általa vezetett demokrata párt programjában. L.: *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai.* Bpest. 1927. I. k. A szövegben szereplő idézetek: 148., 155. l. A párt programja 146—158. l., l. még: 132—133., 165—166., 185—186. l.

Az osztrák burzsoázia versenyének fokozódása a századeleji válság alatt: Lopuszański, *id. m.* 36., 45. l., továbbá a *Kereskedelmünk és iparunk* 1900., 1901. és 1902. évi kötetei. A középburzsoázia önálló vámterület követelésének megerősödésére: *Pesti Napló* 1900. okt. 25., 1901. febr. 13. Több vidéki város és a főváros törvényhatósága az önálló vámterület mellett: Vázsonyi, *id. m.* 224. l. A vidéki kereskedelmi és iparkamarák 1902—1903-ban sorra csatlakoztak az önálló vámterület követeléséhez: *Magyar Pénzügy* 1902. júl. 24., *Bányászati és Kohászati Lapok* 1903. aug. 1.; *Honi Ipar* 1903. márc. 1., júl. 15., 1904. máj 1., okt. 15., 1905. febr. 15., márc. 15., ápr. 15.; *GyOSz közlemények* 1906. jan. 28—30., 40. l. Az OMKE csatlakozása az önálló vámterület követeléshez: *Magyar Pénzügy* 1904. máj 26. A szövegben szereplő idézetek: *Magyar Pénzügy* 1902. szept. 18., ill. *GyOSz közlemények* 1906. jan. 24—26. l. A magyar finánctőke ellenkező álláspontjára: *GyOSz közlemények* 1906. jan. 36—40. l. (Hatvany-Deutsch és Chorin álláspontja); *Huszadik Század* 1906. II. 41. l.; *Magyar Gyáripar* 1912. máj. 16.; *GyOSz közlemények* 1907 ápr.—máj. 7. l. A szövegben szereplő idézetek: *Huszonöt év,* 47., 67., 135. l.

A középburzsoázia és kispolgárság kartelellenes panaszaira: *Honi Ipar* 1905 jan. 1., júl. 1.; Országos Levéltár (OL.) Pénzügyminisztériumi iratok (PM) 552/1900.; — állami intézkedések követelése a kartellek ellen: OL. PM. 57.205/1912., 110.355/1912., 150.515/1912., 1999/1914.; Miniszterelnökségi iratok (ME) XLI. 25/1913.; — mindenféle kartellszerződés megsemmisítésének követelésére: OL. ME. XLI. 1452/1907. A szövegben szereplő intézetek: Vázsonyi, *id. m.* 155. l. és OL. PM. 118.415/1912.

A középburzsoázia gazdasági helyzetéből következő felemás politikai arculatára — a magyar Girondera — vonatkozó idézet ugyancsak Vázsonyi, *id. m.* 300—301. l. A Függetlenségi Párt összetételének változására: Lakatos Ernő, *id. m.* 55—57., 80., 83—88., statisztikai táblázat a 99. l.; Sturm-féle *Országgyűlési Almanach* 1901—1906. ill. 1905—1910. kötetei. A Függetlenségi Párt programjának alakulására és követeléseire a századforduló idején: Mérei. *id. m.* 128—130., 338—341. l., *A magyar országgyűlés története,* 238—239., 250—251. l.; Gratz, *id. m.* II. 5—11. l. A dzsentri vezetés alatt álló Függetlenségi Párt hatása tükröződik abban, hogy 1905-től a középburzsoázia gazdasági orgánumaiban is az önálló vámterület követelését háttérbeszorítják a közjogi kérdések, illetve a munkásmozgalom-ellenes támadások. Vö. *Honi Ipar* 1905. jun. 15., júl. 1.

A magyar imperializmus elemzését tartalmazó rész Révai József megállapításain alapul. A magyar imperializmus és irányzatai lényegének marxista elemzését Révai a »*Birodalom*« és »*hivatástudat*« c. cikk »Hatvanhetesek és negyvennyolcasok« c. fejezetében adja. *Marxizmus és magyarság.* 179—182. l. A magyar imperializmus sajátos vonásaira mutat rá Andics, *id. m.* 59. l. A »67-es koncepció«-ra l.: Révai, *id. m.* 164., 179. l. és *Marxizmus. népiesség, magyarság,* 159—161. l.; Pach Zsigmond Pál: *A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon, Századok.* 1955. 1. sz. 36—37. l. A »67-es koncepciót« az ellenforradalmi történetírás szinte egyértelműen helyeselte, s — népellenes, nacionalista és egyben nemzetietlen tartalmát elhallgatva — a »magyarság« fennmaradását biztosító leghelyesebb politikaként dicsőítette. Vő. Szekfű, *Három nemzedék.* 194—202

l., a Tisza-féle »továbbfejlesztésre«: u. o. 374-381. l.; Szász Károly: *Tisza István*. Bpest. 1920, 63—69. l.; Hegedüs Loránt: *Két Andrássy és két Tisza*. Bpest. 1937. 270—271., 278—280. l.

Lánczy Leónak a csatlós imperializmus realitását — és kényszerűségét — kifejező szavait l. *Huszonöt év*, 63—64. l.; Tisza István beszéde az 1889-es véderővitában: *Képviselőházi beszédei*, első sorozat. 22. l. Álláspontját tömören összegezi az 1904. okt. 4-i »ugrai levél«-ben, *Képviselőházi beszédei*, III. k. Bpest, 1937. 1—7. l. A »balkáni hivatásra« és ezzel kapcsolatban a dualizmus változatlan fenntartásának, a Monarchiához való ragaszkodásnak szükségességére: *Képviselőházi beszédei*, első sorozat. 698—708. l. (idézetek: 705—706., 708. l.). L. még: Riedl Frigyes: *Magyar imperialisták*. Budapesti Szemle, 1903. 114. l.

Az ellenforradalmi rendszer történetírása túlnyomórészt a csatlós imperializmus irányvonalát igyekezett igazolni, minthogy az önálló imperialista törekvések ábrándjaival »rettenetesen folytatta le a polémiát . . . a történelmi fejlődés« (Gratz, *id. m.* I. k. 373. l.) — és minthogy ez az álláspont felelt meg az ellenforradalmi rendszer érdekeinek. A csatlós imperializmusnak, mint imperializmustól ment, csak védekező, nemzeti reálpolitikának ábrázolására l.: Szekfü, *Három nemzedék*, id, helyeken kivül 353—358. l.; *Magyar Történet*. 598—600. l. (idézetek: 598. és 583. l.); Gratz, *id. m.* I. k. 370., 374—375., II. k. 28—31., 64—68. l.; Pethő, *id. m.* 137—138., 143—149. l.; *A magyar országgyűlés története*. 266—268., 275—276. l.; Kristóffy, *id. m.* 161—165., 173—175., 182—185. l.

A »48-as« függetlenségi politika »birodalmi« politikává való átalakulásáról szóló idézet Révai: *Marxizmus és magyarság*. 182. l. Az önálló magyar imperializmus legjellegzetesebb megfogalmazásai: Hoitsy Pál: *Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai*. Bpest, 1902.; Beksics Gusztáv: *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője*. Bpest. 1905. Rákosi Jenő publicisztikájára l.: Sikabonyi Antal: *Rákosi Jenő a publicista*. Bpest. 1930. (A szövegben szereplő idézet: 18. l.) Az ellenforradalmi rendszer történetírásának az önálló magyar imperializmust ártatlanná szelídítő, megbocsátó ítélkezésére: Szekfü: *Magyar történet*. V. k. 584—586. l.; rendkívül pregnánsan fejezi ki ezt a »felmentő« ítélkezést a *Három nemzedékben*, 309—311. l.; hasonló szellemben: Gratz, *id. m.* I. k. 370—373. l. A Függetlenségi Párt programjára: Hentaller Lajos—Szatmári Mór: *Kossuth Ferenc harminc parlamenti beszéde*. Bpest. 1906. 246—255. l.; Mérei, *id. m.* 118—130. l.; az 1904-ben újjáalakult Nemzeti Pártéra u. o. 65—70. l.; Apponyi, *Emlékiratai*, 65—70. l. (idézetek: 68—69. l.). Imperialista törekvéseiket jobban kifejezi sajtójuk, l. pl.: *Magyarország* 1903. jan. 8. *(Keleti politikánk)*, jan. 14. *(Nagy-Magyarország)*, márc 28. *(Kishitűség és előítélet)*; *Budapesti Hirlap* 1903. jan. 4. *(A kelet a keleti népeké)*, jan 20. *(A dualizmus nemzeti tartalma)*, aug. 26. *(A dinasztia hivatása)*, aug. 30. *(A király mondta)*, nov. 11. *(A magyarság és a hadkiegészítés)*, 1904. dec. 25. *(Magyar imperium)*, 1905. jan. 20. *(Osztrák Konfederáció)* 1906. jan. 3. *(Mi az imperializmus?)* l. erre nézve még Żeleński, *id. m.* 261., 263. l. Tisza Kálmán politikai alapelvét a »Habsburg-ház életfeltételeivel« való azonosságról idézi Kristóffy, *id. m.* 182. l. Révai megállapítása arról, hogy az »újfajta 48-asok« sem akartak elszakadni a Habsburg-nagyhatalomtól, ill. hogy a »hagyományos 67-es« és »48-as« politika közti határvonalakat elmosta az imperializmus: *Marxizmus és magyarság*. 182., ill. 183. l. A magyar imperializmusnak az osztrák imperializmussal való szembeállítására vonatkozó idézet a *Budapesti Hirlap* 1905. júl. 27-i számából *(Az osztrák imperializmus)*. Andrássy, Ugron és a Függetlenségi Párt balszárnyának az antant felé való tájékozódására Pethő, *id. m.* 173—176. l.

Arra nézve, hogy a dolgozó osztályok, elsősorban a munkásosztály harca időlegesen hozzájárult a kizsákmányolók táborán belüli ellentétek éleződéséhez, hogy a magyar burzsoázia »két malomkő között« »őrlődött«. l. *Kereskedelmünk és iparunk az 1905. évben*. 8. l.; *Honi Ipar* 1905. jún. 15.; júl. 1.

3. A magyarországi munkásmozgalommal a polgári történetírás nem foglalkozott, legfeljebb foghegyről odavetett félmondatokban kicsinyelte, rágalmazta. A dolgozó osztályok helyzetéről, harcairól valamelyest is tudományos igényű feldolgozás a szociáldemokrata közíróktól sem maradt ránk. A szociáldemokrata »történelemírás« fő műfaja az *emlékirat* volt, mert ez tünt legalkalmasabbnak a szociáldemokrata vezetők sok magyarázatra szoruló politikájának igazolására. E »történelemírás« fő módszertani sajátossága pedig az anekdotizálás, a kedélyes epizódok mozaikjából összerakott feldolgozás volt, mert ez tünt legalkalmasabbnak a múltbéli heves harcok emlékének enyhítésére. A marxista történetírás ugyan már foglalkozott a korszak munkásmozgalmával, Andics, *id. m.*, Simon Péter: *A századforduló földmunkás és szegényparasztmozgalmai. 1891—1907*. Bpest, 1953., de még csak vázlatosan dolgozta ki a témát. A századforduló munkás-

mozgalmának történetét főként eredeti forrásokból kell összeállítanunk. A munkásosztály és a parasztság mozgalmainak fellendüléséről szóló rész megírásánál nagyrészt a *Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Lokumentumai* (MMTVD) most készülő III. kötetére támaszkodtam, amelynek kéziratát a Munkásmozgalmi Intézet volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Nagy segítség volt számomra még S. Vincze Editnek a tankönyv számára készített előtanulmánya : *Adalékok a magyarországi munkásmozgalom történetéhez 1900—1904.*

A munkásosztály helyzetére az 1900—1903-as válság alatt Berend Ránki, *id. m.* 29—32. l. Az 1900. évi nagyobb sztrájkokra : Ganz gyári : *Népszava* (N) 1900. máj. 29., jún. 9. ; Állami Gépgyár : *Friss Ujság* (Fr. U.) 1900. jun 19., júl. 7., N. júl. 7. ; Villamosvasút : N. 1900. jún. 21., 28., Fr. U. 1900. jún 25. ; budapesti konfekcióipari munkások : N. 1901. júl. 2., júl. 9. ; diósgyőri vasmunkások : N. 1901. dec. 19., OL. BM. elnöki 1900—XII. 2719. ; resicai vasmunkások : N. 1901. máj. 30., jún. 13. Az 1900—1901-es sztrájkmozgalmakra összefoglalóan : *A pártvezetőség jelentése az 1900. évi április hó 1-től az 1901. évi május hó 15-ig kifejtett működéséről.* N. 1901. máj, 23., ugyanez az 1901. máj. 15-től 1902. márc. 15-ig. N. 1902. márc. 27.

A munkanélküliek helyzetére : A budapesti rendőrfőkapitány a belügyminiszternek. Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archivuma (MMI Arch.) Pest megyei főispáni iratok. 79/1903. ; a debreceni rendőrkapitány a polgármesternek. Debreceni Városi levéltár, elnöki, 3663/1904.; N. 1901. okt. 19. A munkanélküliek tüntetéseire : N. 1901. jan. 8. ; Jászai Samu : *A magyar szakszervezetek története.* Bpest. 1925. 93. l. (közli a könyöradományok önérzetes visszautasítását), Fr. U. 1901. febr. 16. (közli a tüntetők jelszavait), N. 1901. márc. 2. (közli a »képviselő urak«-hoz címzett röpiratot) ; N. 1901. márc. 12., dec. 24., *Jelentés a Budapest Fő- és Székvárosi Állami Rendőrség 1901. évi működéséről* (Rendőrségi jelentés). Bpest. 1902. 272—304. l. ; N. 1902. márc. 1., ápr. 12.

Az oroszországi forradalmi mozgalmak iránti rokonszenvvel kapcsolatban az 1901 május elsejei megemlékezésekre : N. 1901. máj 5., máj. 9., a rokonszenvgyűlésre : N. máj. 7.; az oroszországi mozgalmakkal kapcsolatos felhívásokra, hírekre még : N. 1901. ápr. 30.; MMI. Arch. röpiratgyűjtemény. I. 1—1901—V. ; N. 1902. máj. 24., *Győri Munkások Lapja* 1903. okt. 19., 26. ; Szabó Ervin cikke az oroszországi munkásmozgalom fejlődéséről, *Huszadik Század* 1903. júl.

A győri vagongyári sztrájkra : N. 1902. okt. 11., 21.; az 1903-as sztrájkmozgalom hiányos összefoglaló adatai a *Magyarországi Szociáldemokrata Párt XI. pártgyűlésének jegyzőkönyve* (pártgyűlés jkv.). Budapest, 1904. 19—22. l. A vidéki sztrájkmozgalom fellendülésére a pártvezetőség jelzett jelentésén kívül : *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben* (Szoc. munkásmozgalmak). Bpest, 1904. ; Veszprém, Pápa : OL. ME. XXXVII. 1325. (1904.; Kecskemét : u. o. 3702). 1903.; Brassó megye : u. o. 3773/1903; Zombor : u. o. 3980|1904.; pécsi általános sztrájk: N. 1903. okt. 3., 6., 13., aninai, dorogi, tokodi, salgótarjáni bányászsztrájk : N. 1903. júl. 2., 4., 14. — Adeverul aug. 23., szept. 13. — Fr. U. 1903. aug. 22. A nagyváradi napszámossztrájk s az ezzel kapcsolatos idézet : N. 1903. júl. 11. A budapesti fuvarosok harcos sztrájkja : N. 1903. okt. 1., 3., 6. A fellendülő mozgalom elleni fokozódó kormányterrorra : *XI. pártgyűlés jkv. 1904.* 27—38. l. ; *Szoc. munkásmozgalmak 1903.* 312—319. l. ; u. az 1904. 440—450. l.

A politikai harc erősödése, tüntetések a hadseregfejlesztési törvényjavaslat ellen : *Civillista, katonaság, kivándorlás.* Bpest. é. n. 3—10., 16—19. l. ; N. 1903. márc. 10., 17., 24., 31. ; *Szoc. munkásmozgalmak 1903.* 5—17. l. Tiltakozás az ex-lex ellen : N. 1903. máj. 16. ; Khuen-Héderváry ellen: N. 1903. jún. 25. ; az egyesülési és gyülekezési jog mellett, az általános választójogért : N. 1903. szept, 15., dec. 8.

A szociáldemokrata vezetők álláspontjára, hogy válság alatt nem lehet sztrájkolni : N. 1901. máj. 3.; a pártvezetőség jelentése 1900. ápr. 1—1901. máj. 15. N. 1901. máj. 23. ; *IX. pártgyűlés jkv. 1902.* 27. l. A pártvezetőség — osztrák mintára — szintén kiadta a »Vissza a szervezetekbe!« jelszót. *Volksstimme* 1902. okt. 11.

A proletárszolidaritásra vonatkozó idézet a Villamosvasút sztrájkoló munkásainak röpiratából való, N. 1903. ápr. 11.

A munkásmozgalom szervezeti megerősödésére : Jászai Samu, *id. m.* 98—113. l., ezen belül a szakszervezetek taglétszámának növekedésére : 110—113. l. ; *XI. pártgyűlés jkv. 294.* 17—18., 22—27. l. ; a vasutasok szervezkedésére : Jászai, *id. m.* 133—134. l.; Radó Richárd : *A vasuti sztrájk. A vasutasok mozgalmának története.* Bpest, 1904. Előszavak és 1—2. l. ; a bányászok szervezkedésére : Jászai, *id. m.* 114—116. l. ; *Bányászértekezlet. A bányászok helyzete.* Bpest, é. n. 1—19. l. ; Buchinger Manó : *Küzdelem a szocializmusért. Emlékek és élmények.* Bpest, é. n. 90—92. l. A szervezkedés koncentrálódását jelzi több országos központ megalakítása, a Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének megalakulására : N. 1903., ápr. 18. ; Buchinger Manó és Révész Mihály :

Fél évszázad. A szociáldemokrata mozgalom ötven esztendeje Magyarországon 1900 decemberétől napjainkig. Bpest, 1941. 42—48. l. A szocialista szervezkedés előrehaladására vidéken, nemzetiségi területeken : N. 1903. dec. 29., 1904. febr. 6., Fr. U. 1903. dec. 22. ; Weltner Jakab : *Milliók egy miatt.* Bpest, 1927. 135—142. l. ; *Szoc. munkásmozgalmak 1903.* 205—210. l. Érdekes példája a vidéki szocialista szervezkedésnek a körmendi járás főszolgabírájának jelentése a Vas megyei főispánnak. MMI Arch. Vasmegyei főispáni iratok. 810/1903.

A parasztmozgalmak időleges hanyatlásával kapcsolatban a Várkonyi-féle »független szocialista« mozgalom tengődésére és felbomlására : Simon Péter, *id. m.* 191—195. l. ; *Rendőrségi jelentés 1901.* 424—451. l. , *Szoc. munkásmozgalmak 1904.* 189. l. A SzDP elutasító politikájára : *X. pártgyűlés jkv. 1903.* 16., 69. l. ; *XII. pártgyűlés jkv. 1905.* 85—86. l. Az újabb pártszakadásra és az Ujjászervezett Szociáldemokrata Párt megalakulására, illetve tevékenységére, Mezőfi jellemzésére : Simon, *id. m.* 182—191. l. ; *Rendőrségi jelentés 1900.* 464—468., 470—474. l., *Szoc. munkásmozgalmak 1902.* 164—165., 165—180., 186—189. l., u. az *1903.* 256—261. l., u. az *1904.* 251—261. l.

A parasztság nyomasztó helyzetével a tankönyv megelőző fejezetében foglalkoztunk. A szövegben szereplő adatok közül az eladósodásra vonatkozó adatgyűjtés eredményét közli : Király István : *A parasztság felbomlásának néhány kérdése a XX. század elején. Századok.* 1952. 2. sz. 458. l. A felbomlás statisztikai adatait a *Magyar Statisztikai Közlemények.* XXIV. K. I. rész. Bpest, 1897. 34. l. és *A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évben.* Bpest. 1914. 9* l. kiadványokból állítottuk össze. Az agrárproletariátus számának növekedését az 1900-as népszámlálás X. k. 142* l. és az 1910-es népszámlálás III. k. 701. l. adatai alapján kaptuk meg. A reálbér csökkenésére : Király, *id. cikk* 461—467. l.

Az 1898 1902 közötti kisebb, helyi jellegű megmozdulásokat összegezi Simon, *id. m.* 202—203. l., az 1903. évi és az 1904 eleji mozgalmakat ismerteti 203—214. l. A román parasztság mozgolódására : *Adeverul* 1903. aug. 30., szept. 20. A »nagy szociáldemokrata földosztás«-ról : *Szabad Szó* 1903. márc. 26. ; Simon, *id. m.* 203—205. l. ; Békés és Arad megyére : u. o. 205—206. l. ; agrármozgalmak Csanád megyében : OL. ME. XXXVII. 3457/1903. ; Pest megyében : u. o. 1524/1903. ; Bács megyében : u. o. 1609/1904. ; Temes megyében : u. o. 1606/1904. ; Torontál megyében : u. o. 3564/1903 és 1850/1904. (utóbbi tartalmazza a szövegben szereplő idézetet). Ugyanerre l. még : *Szoc. munkásmozgalmak 1904.* 8—11. l. Az 1903-as aratósztrájkokra : *Szoc. munkásmozgalmak 1903.* 360—364. l. ; *Alföldi Munkáslap* 1903. júl. 19.

A szocialista munkásmozgalom hatásáról tudósítanak az említett jelentések, főleg OL. ME. XXXVII. 3564/1903., 1606/1904., 1850/1904. A seprősi véres összecsapásra: Simon, *id. m.* 206. l. A temesi főispán jelentése a szocialista mozgalom nemzetiségű jellegűvé válásáról : OL. ME. XXXVII. 1606/1904.

4. A szociáldemokrata párt értékelésének alapvető szempontjait Lenin és Sztálin művei tartalmazzák, amelyekre fentebb már utaltunk, s amelyeket a szövegben jegyzeteltünk. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt opportunizmusának lényeges vonásait emelte ki Rákosi Mátyás második perében : *A Rákosi-per.* Bpest, 1950. 377—378. l. A SzDP opportunizmusát jellemzi Révai József a Szabó Ervinről írt tanulmányában. A SzDP szervezetének, elméletének és taktikájának részletesebb elemzését adja Andics Erzsébet id. munkájában, továbbá Mód Aladár, *400 év,* 349—375. l. Az alfejezet megírásánál felhasználtam még Kató István : *A magyar nép története 1849—1917.* Bpest, 1953. (egyetemi jegyzetet).

Az osztrák SzDP szervezeti felépítésére : L. Brügel : *id. m.* IV. k. 172—173. l., a párt és szakszervezet viszonyára 228—232. l. A Bécs környéki osztrák német munkásarisztokráciára : Franz Strobl : *Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung.* Wien, é. n. 27—28. l. A párt programjára, amelyet 1901-ben fogadtak el a régi hainfeldi program helyébe és e program opportunista vonásaira : L. Brügel, *id. m.* 244—247. l., Strobel, *id. m.* 40—44. l.

Az ausztromarxistáknak a nemzeti kérdésben kialakított elméletét és programját sokoldalúan elemzi és bírálja, opportunista gyökereit feltárja Sztálin : *Marxizmus és nemzeti kérdés* c. művében. Renner »teóriája« a Monarchia gazdasági szükségszerűségéről l. R. Springer (K. Renner) : *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichisch—Ungarischen Monarchie.* Wien—Leipzig. 1906. 201—210. l., továbbá Otto Bauer : *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie.* Wien, 1907. 177—178. l. A nemzet meghatározása u. o. 135—136. l. Az 1899-es brünni pártkongresszus nemzetiségi programmjára : Brügel, *id. m.* 335—341. l., Strobl, *id. m.* 35—37. l. A Monarchia föderativ átszervezésére a kultúrautonómia alapján — egységének megőrzése érdekében : R. Springer : *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat.* Leipzig—Wien, 1902. 168—173.

178—179., 180. kk. l., Bauer, *id. m.* 522—539. l. E nacionalista nemzeti program következményeire : Strobl, *id. m.* 38—39. l.

A magyarországi SzDP szervezeti felépítésénél felhasználtam Dogscha Denisenek a tankönyv számára készített értékes előtanulmányát ; *A SzDP szervezeti kérdéseiről.* A párt szervezeti felépítésére nyújt tájékoztatást a *Magyarországi Szociáldemokrata Párt jelentése az 1907. évi augusztus hó 18—24. napján Stuttgartban tartandó nemzetközi kongresszushoz.* N. 1907. aug. 18. melléklet, 19—20. l. A szociáldemokrata feldolgozások közül a szervezeti kérdésekkel legalaposabban — bizonyos fokig a problémákat is feltárva — foglalkozik Buchinger, *id. m.* 113—128. l. Az 1903-as szervezeti szabályzatra és vitájára : *X. pártgyűlés jkv. 1903.* 7—11. ill. 71—83. l. A pártnak a szakszervezet alá rendelt viszonyára vonatkozó idézet Buchinger, *id. m.* 116. l.

A vékony munkásarisztokrata réteg helyzetére l. Berend—Ránki, *id. m.* 314—317. l. A pártvezetés szervezési »elveire« : *X. pártgyűlés jkv. 1903.* 67—70. l., *XII. pártgyűlés jkv. 1905.* 87. l. (innen a szövegben szereplő idézet). Garami emberi magatartásának árnyoldalaira : *Garami Ernő Emlékkönyv.* Bpest, 1939. 7., 10. l. A burzsoá politikusok »elismerő« véleménye Garamiról ; Kristóffy, *id. m.* 373. l., Gratz, *id. m.* II. k. 140. l., *Garami Emlékkönyv,* 33. l. (gróf Andrássy Gyula : »elragadtatott véleménye«), revizionizmusára : Andics, *id. m.* 78—79. l.

A SzDP elméleti nézeteinek marxista értékelését adja Andics, *id. m.* 78—91. l. Felhasználtam még Nádasdi József szakdolgozatát : *A XX. század eleji szociáldemokrata történelemszemlélet kérdéséhez.* Az elmélet elhanyagolására Andics, *id. m.* 79—80. l., Kató, *id. m.* (egyetemi jegyzet). 191. l.

Az 1903-ban elfogadott program tervezetét l. : *X. pártgyűlés jkv. 1903.* 33—38. l., indokolását és vitáját : 98—119. l., végleges szövegét : 3—6. l. A SzDP vezetőinek elméleti nézeteire vonatkozó idézetek közül azt, hogy a kapitalizmus szétroncsolta a középkori termelés béklyóit : N. 1901. dec. 12. ; 1848 polgári forradalomként való értékelésére : N. 1902. márc. 15., 1903. márc. 14., 17. ; Kossuth, mint a polgárság képviselője : N. 1902. szept. 6. ; a magyar nagybirtoknak kapitalista nagyüzemként való értékelésére : *MMTVD.* II. k. 285—286. l. ; Magyarország mint tiszta nemesi állam : N. 1907. aug. 18. melléklet, 21. l. ; a feudalizmus uralmát »a sarkaiból kiemelni« : N. 1900. aug. 28. A »parasztosztály reakcionárius« voltáról : N. 1907. júl. 26. Hogy a párt valójában miért nem fogadott el demokratikus agrárprogramot, s miért nem dolgozott ki semmilyen agrárprogramot l. Andics, *id. m.* 89—90. l.; *Garami Emlékkönyv,* 41., 50—51. l.

Az önálló vámterület vitáját l. : *IX. pártgyűlés jkv. 1902.* 50—82. l. (Garami idézet 78. l.) és *X. pártgyűlés jkv. 1903.* 84—97. l. (Weltner idézetek 84., 92. l.) A függetlenségi eszme nacionalizmusnak bélyegzését illusztráló idézetek : *IX. pártgyűlés jkv. 1902.* 77. l. és N. 1905. júl. 27. A nemzetiségi mozgalom elhanyagolására : Andics, *id. m.* 86—88. l. ; *XII. pártgyűlés jkv. 1905.* 65—66., 85—87. l.; *Szoc. munkásmozgalmak 1905.* 222—226. l. ; internacionalizmust színlelő frázisokra : N. 1905. dec. 20. ; *IX. pártgyűlés jkv. 1902.* 77. l. ; ugyanitt a nacionalista megnyilatkozás a különböző nemzetiségek függetlenségéről : 75. l.

A burzsoáziával való szövetség szükségességének bizonygatására : N. 1905. jún. 22., 25., 1907. júl. 20. A magyar történelem »sajátosságára« : Kunfi Zsigmond : *Die politische Lage in Ungarn.* Megj. : *Neue Zeit.* 1905—1906. II. k. 88. l. idézi : Andics, *id. m.* 82. és 83. l.

A harcok elől meghátráló vezetésre példaként említhetjük a talpasi parasztzendüléssel, vagy az élesdi csendőrvérengzéssel kapcsolatos békítgetést. *Adeverul* 1904. jan. 17., ill. máj. 1, stovábbá magatartásukat az 1905. év nagy megmozdulásaival kapcsolatban. Az áradikális demagógiával való taktikázásra : Andics, *id. m.* 91—92. l. Ezt a taktikát kitűnően jellemző idézet : MMI Arch. A. XV. 1/1918/22. (a Hamburger-per iratai). Az általános választójog kizárólagos elsőbbségére : Buchinger, *id. m.* 208. l., Lassalle szellemének érvényesítésére : Buchinger : *A nagy esztendő.* Bpest, 1915. 16. l. Az általános választójog »feudalizmust« megdöntő forradalmi erejéről szóló idézet : N. 1900. aug. 28. A taktikai elvtelenségre l. Garami referátumát a XII. pártgyűlésen. : jkv. 1905. 102—103., 108—109. l. A parasztsággal való áthidalhatatlan ellentétre : N. 1907. júl. 26.

Az oroszországi és magyarországi gazdasági-társadalmi fejlődés hasonlóságait a megelőző fejezet végén kifejtettük. A fejlődés különbségeiről szóló fejtegetésnél alapul vettük : Révai : *Marxizmus, népiesség, magyarság.* 239—242. l. ; Andics, *id. m.* 91. l. és Andics Erzsébet : *35. éve a magyar nép élén. Társadalmi Szemle.* 1953. okt-nov. 954—955. l. ; Mód, *id. m.* 345—348. l.

HANÁK PÉTER

A VOPROSZI ISZTORII A SZÁZADOKRÓL

A Voproszi Isztorii, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének folyóirata, 1955. évi 1. számában *V.L. Iszraeljan* és *Ju. I. Csermak* tollából a következő ismertetést közölte a Századok 1952. és 1953. évi számairól.

*

Miután a népi demokratikus rendszer létrejött Magyarországon, a magyar történészek előtt — mint az egész magyar nép előtt is — megnyíltak a legszélesebb lehetőségek az alkotó fejlődésre. Ettől az időtől kezdve a Századok irányzata, mint az egész magyar történettudomány iránya, gyökeresen megváltozott. A Magyar Dolgozók Pártja és a népi kormány a történettudomány elé azt a feladatot állította, hogy leleplezze a burzsoá-nemesi történelemhamisításokat, mutassa meg, hogy a történelem igazi alkotója a dolgozó nép, világítsa meg a múlt forradalmi és felszabadító mozgalmait, a magyar nép hősi harcát a kizsákmányolók és az idegen hódítók ellen és azt, hogy milyen baráti kötelékek fűzték a magyar népet más népekhez a közös ellenség elleni harcban. E feladatok megoldásában a Századok fontos szerepet játszik; a folyóirat mindinkább a magyar marxista történetírás fejlesztésének élharcosává válik. Évről-évre emelkedik a folyóiratban megjelenő tanulmányok és cikkek elméleti színvonala és tudományos jelentősége. Ezek a mozzanatok különösen az utóbbi években megjelent számokban szembeszökők. (86., 87. kötet 1952, 1953. Ezeknek a köteteknek a szemléjét nyújtja a jelen cikk.)

A folyóirat nagy figyelmet szentel a marxista-leninista módszer propagálására és e módszernek a magyar történeti problémákban való alkotó alkalmazására. A marxista módszer alkalmazásának jelentőségéről ír *Mód Aladár* »Marx és a magyar történelem« c. cikkében (1953. 1. sz.). A szerző megállapítja, hogy a magyar történészek csak a marxizmus-leninizmus forradalmi elméletének elsajátításával tudják helyesen megoldani a magyar történelem kérdéseit és meg kell tanulniuk Marxtól, hogy a jelenségeket a konkrét történeti feltételek között az élenjáró forradalmi osztály szemszögéből vizsgálják.

Molnár Erik akadémikus »Sztálin: ' A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban' c. műve és a magyar történettudomány« c. cikkében arra szólítja fel a magyar történészeket, tegyék a magyar történelem tanulmányozásának alapjává a gazdasági törvények és sajátos megjelenési formáik objektív jellegéről szóló marxista tanítást.

A magyar történészek nagy igyekezettel tanulmányozzák a Magyar Dolgozók Pártjának történetét, mert a Párt a magyar nép szervező és vezető ereje ragyogó jövőjéért, a szocializmusért vívott harcában. Így a folyóirat

1953. évi 4. számában *Balla Aladárné* »Dokumentumok a Kommunisták Magyarországi Pártjának dolgozó népünk jobb életéért és a szocializmusért folytatott harcairól« c. cikkében érdekes anyagot nyújt, amely megvilágítja a Magyar Kommunista Pártnak az 1919-1945-ös időszakban folytatott tevékenységét, szemelvényeket ad a Magyar Kommunista Párt különböző illegális kiadványaiban megjelent cikkekből, a Magyar Szocialista Munkáspárt alakuló gyűlésének jegyzőkönyvéből, az »Egyesült Szakszervezeti Ellenzék« lapjaiból stb. Nagy érdeklődésre tart számot a »Lehetséges-e a népfront Magyarországon?« c. cikk, melyet Balla Aladárné a »Dolgozók Lapja« című kommunista újság 1937. évfolyamából idéz. A második világháború előestéjén, amikor Hitler horthysta vazallusai a fasiszta agresszióban való részvételre készülődtek, a magyar kommunisták minden demokratikus erőt felszólítottak, tömörüljenek a kenyérért, földért, szabadságért és békéért való közös harcra. A cikk közli azt a Magyar Kommunista Párt által 1942 februárjában kiadott röpiratot, amelyben felhívja a dolgozókat, harcoljanak a bűnös háború beszüntetéséért, a hitlerista Németországgal való szakításért, a gyűlölt fasiszta diktatúra megdöntéséért.

Az 1951. évi 3-4. számban találjuk *Kubitsch Imre* cikkét: »Adalékok a kommunista párt második világháború előtti békeharcához (1929-1939)«. Ez a cikk rendkívül fontos dokumentumokat közöl a magyar kommunistáknak a bűnös szovjetellenes háború előkészítése elleni hősi harcáról. A fentiek és több más cikk azt mutatja, hogy hogyan alkalmazták a magyar kommunisták a marxista-leninista stratégiát és taktikát Magyarország konkrét történeti feltételei között.

A folyóirat számos értékes cikket közölt a magyar népnek az idegen hódítók ellen vívott felszabadító háborúiról. *Lederer Emma* »A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései« c. cikkében (1952. 2. sz.) azt vizsgálja, hogy milyen kapcsolatok álltak fenn Magyarország és Oroszország, valamint a nyugati államok között az 1241. évi tatárjárás idején. A cikk rámutat arra, hogy a magyar nép ellenállása és a tatároknak az orosz nép hősi harca következtében megrendült hátországa arra kényszerítette Batut, hogy visszaforduljon keletre és 1242-ben elhagyja Magyarország területét. A szerző megjegyzi, hogy az orosz nép harca a mongol iga ellen megakadályozta a mongolokat abban, hogy újabb támadást indítsanak Magyarország ellen. IV. Béla király szövetsége Danyiil Romanovics volhiniai fejedelemmel szilárd gátat alkotott a mongolok magyarországi támadásával szemben.

A magyar népnek a török támadás elleni harcáról szól *Elekes Lajos* »A délkeleteurópai népek összefogása a török hódítók ellen Hunyadi háborúiban« (1952. 1. sz.) c. cikke. A szerző kiemeli a magyarok által Hunyadi János vezetése alatt a török hódítók ellen vívott harc igazságos, felszabadító jellegét. A magyar, illetve az albán nép élén az akkori idők két legnagyobb hadvezére, Hunyadi és Szkander bég állt. Az együttműködés révén sokáig sikeresen tudták visszaverni a török előnyomulást. A szerző rámutat arra, hogy a velencei és pápai diplomácia gyávasága és egyes feudális urak árulása révén a törökök elkerülték a szétverést és később módjuk nyílt támadásba átmenni. Emellett azonban nem szabad említetlenül hagyni, hogy ez a rendkívül érdekes cikk kissé idealizálja Hunyadi Jánosnak — a feudális nagyúri osztály képviselőjének — személyét.

Székely György »A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig« c. cikkében (1952. 1. sz.) azt elemzi, hogy hogyan fonódott

össze a magyar népnek a török hódítók elleni felszabadító harca a magyar parasztságnak a földesurak elleni osztályharcával. A szerző rámutat arra, hogy a magyar népnek a török leigázók elleni harcában a főerő a parasztság volt. »A parasztság szemében — írja Székely Gy. — nem volt elválasztható a két harc: *harc az idegen hódítók ellen és harc a belső osztályellenség ellen*« (118. l.). Nemhiába fogtak össze a parasztmozgalom elfojtására az összes reakciós erők: a magyar feudális urak, a pápaság, a német és lengyel feudális urak. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a Magyarország nemzeti függetlenségének elvesztését eredményező 1526-os mohácsi vereség oka a népi mozgalmak elfojtása, a magyar uralkodó osztályok nemzetellenes politikája és a nyugat-európai államok vezetőinek árulása volt.

Egy ekori népi mozgalmat vizsgál *Heckenast Gusztáv* »A besztercebányai bányászfelkelés (1525—1526)« c. cikkében (1952. 2. sz.). A szerző áttekinti a szlovák városokban a XVI. század elején fennállt osztályviszonyokat, a jobbágyparasztok és a városi plebs helyzetét és harcát. Érdekes tényeket idéz arról, hogy hogyan alakult meg 1526-ban három város bányászainak szövetsége.

Mráz Vera »Bethlen Gábor gazdaságpolitikája« c. cikkében (1953. 4. sz.) Bethlennek, ennek a nagy államférfinak és hadvezérnek, a magyar népnek a török és Habsburg hódítók elleni harca idején tett haladó gazdasági intézkedéseit vizsgálja. A szerző rámutat arra, hogy Bethlen Gábor gazdaságpolitikája elősegítette a termelőerők fellendülését és Magyarország különböző részei közötti gazdasági kapcsolatok megerősödését. A szerző megállapítja, hogy a feudális alap bomlása és a kapitalista viszonyok kifejlődése a XVII. század elején kezdődött Magyarországon.

A magyar népnek az osztrák uralom elleni harca a folyóirat több cikkében tükröződik vissza. A burzsoá-nemesi történetírás úgy igyekezett beállítani a magyar nép leigázását, mintha ez a Magyarország további fejlődését biztosító haladó aktus lett volna. Most ezek a cikkek leleplezik ezt a burzsoá-nemesi történetírás által gyártott mesét. Kiemeljük többek között *Várkonyi Ágnes* »A Dunántól felszabadítása 1705-ben« c. cikkét (1952. 2. sz.). A szerző hangsúlyozza, hogy a Rákóczi Ferenc vezetése alatt álló kuruc felszabadító háború döntő ereje a nép — és elsősorban a jobbágyparasztság — volt. Várkonyi elmondja, hogy milyen nagyszerű hadjáratot indítottak a kurucok Nyugat-Magyarországon a népi hős, Bottyán tábornok vezetése alatt. A cikk szerzője részletesen elemzi Bottyán seregének taktikáját. Ez a cikk, mint a folyóirat több más cikke is, megmutatja, hogy Magyarország uralkodó osztályai elárulták országuk függetlenségét. Csak a nemességnek *egyes* tagjai tudták leküzdeni osztálykorlátaikat és tudtak felemelkedni a nemzeti érdekek megértéséig. Ezek azután a magyar nép nemzeti függetlenségéért folytatott harcának élére álltak.

Sajnos a folyóirat kevés figyelmet szentel a feudális társadalom alapjának tanulmányozására. Ezt a hiányt nem pótolhatja az e témával foglalkozó két cikk: Mráz Vera már említett cikke és *Pach Zsigmond Pál* »A majorsági gazdálkodás és a parasztság kisajátítása a XVII. századi Magyarországon« (1951. 3—4. sz.) c. igen tartalmas cikke, amelyben a szerző az árutermelés fejlődésének, a kapitalista csíráknak, valamint a feudális kizsákmányolás fokozódásának kérdését vizsgálja a török és Habsburg elnyomás súlyos viszonyai között. Nagyjelentőségű momentum a nemesi-burzsoá történelemhamisítók reakciós elméleteinek leleplezése, mert ezek idealizálták a faluközösségi gazdál-

kodást, elhallgatták a földművelés feudális jellegét és a gazdaságon kívüli kényszer meglétét.

A folyóirat megvilágítja az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc történetét. Bírálattal illeti a burzsoá-nemesi történészek munkáit. Ezek el akarták hallgatni 1848-1849 forradalmi és demokratikus hagyományait és be akarták feketíteni a plebejusi balszárny képviselőit — Petőfit, Táncsicsot, Madarászt. — Igyekeztek felmagasztalni a megalkuvó jobbágyszárny képviselőit, fehérre igyekezték mosni Görgeyt és más árulókat, és az egész 1848-as forradalmat úgy igyekeztek beállítani, mint a nemesség szeparatista mozgalmát, amelyet a népi tömegek nem támogattak. Az 1848-as forradalommal foglalkozó cikkek elsősorban a népi tömegeknek — és elsősorban a magyar parasztságnak — a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepét, a forradalom nemzetközi kapcsolatainak kérdését és a magyar és a szomszéd népek közötti barátság hagyományait vizsgálják.

Vörös Károly »Noszlopy Antal visszaemlékezései« c. cikkében (1953. 2—3. sz.) egy rendkívül érdekes forrást — Noszlopy Antal feljegyzéseit és visszaemlékezéseit — vizsgálja. Noszlopy Antal annak a Noszlopy Gáspárnak volt a bátyja, aki a császári hadak által megszállott Somogy megyében a népi felkelést vezette. Ennek az anyagnak az alapján a szerző bemutatja, hogy Noszlopy Gáspárnak azért sikerült olyan nagy sikereket aratnia és az egész megye területét felszabadítania, mert a tömegek forradalmi kezdeményezésére támaszkodott és az ő segítségükkel elszántan visszaverte a megszállókat támogató nagybirtokos arisztokrácia reakciós akcióit. A szerző ugyan megállapítja, hogy Noszlopy Gáspár ellene volt a parasztok ama követelésének, hogy osszák fel a földesúri birtokokat, de nem vonja le belőle a következtetést, hogy éppen ezért — a nemesi vezetők osztálykorlátainak megmutatkozása miatt — távolodtak el a parasztok a forradalomtól.

Barta István »Kossuth alföldi toborzókörútja 1848 őszén« c. cikkében (1952. 1. sz.) a magyar forradalom ama súlyos idejét tárja elénk, amikor Jellasics serege a főváros felé tört. A szerző kiemeli, hogy milyen nagy jelentősége volt Kossuth útjának, amikor fellelkesítette a Nagyalföld népi tömegeit. Ez az út még közelebb hozta Kossuthot a néphez, ezáltal vált igazán tudatossá benne, hogy milyen nagyjelentőségű az a támogatás, amelyet a népi tömegek a szabadságharcnak nyújtanak. De a tömegek forradalmi lelkesedését nem lehet főképpen Kossuth tevékenységével magyarázni. A főok, amiért a lakosság legszegényebb tömegei a népfelkelők közé álltak, az a meggyőződésük volt, hogy az osztrák intervenció elleni háború a forradalom ügyének folytatása.

Kossuthról bő jellemzést nyújt *Szabó István* »Kossuth és a jobbágyfelszabadítás« c. cikke. (1952. 4. sz.). A szerző egészében véve helyes politikai értékelést ad Kossuthnak a forradalomban játszott szerepéről. Szabó István kiemeli Kossuth érdemeit, de helyesen feltárja gyenge oldalait is; azt, hogy Kossuth nem tudta teljesen leküzdeni osztálykorlátait és kivívni a parasztok igazi felszabadítását. A szerző megállapítja, hogy a magyarországi jobbágyfelszabadítás a széles forradalmi és parasztmozgalomnak, a pesti márciusi felkelésnek az eredménye volt. Ez határozta meg a magyarországi jobbágyfelszabadítási törvény jellegét, amely radikálisabb volt, mint az osztrák birodalom más részein hozott hasonló törvények.

Kossuth által a forradalom idején folytatott gazdaságpolitika érdekes kérdéseit tárgyalja *Farkas Lajos* és *Radó Géza* »Kossuth és a szabadságharc hadiipara« c. cikke (1952. 3—4. sz.). A burzsoá történelemhamisítók arra hivat-

kozva, hogy a magyar hadsereg nem harcolhatott fegyver és mundér nélkül, igazolni igyekeztek Görgey és a békepárt kapituláns politikáját. A szerzők leleplczik ezeket a hamis állításokat. A valóságban a magyar hadsereg az egész háború ideje alatt nem szenvedett komoly szükséget sem fegyverben, sem ruházatban. A szerzők megállapítják, hogy a hadiipar megteremtésében Kossuth kiemelkedő szerepet játszott. De nem eléggé mutatnak rá arra, hogy a hadiipar létrehozását előkészítette Magyarország gazdaságának egész megelőző fejlődése és ezenkívül nem említik, hogy a hadiipar elmaradottsága az ország általános gazdasági elmaradottságának következménye volt.

Barta István »Kossuth és Csányi« c. cikkében (1952. 3—4. sz.) részletesen jellemzi Kossuth egyik küzdőtársának — Csányi Lászlónak — a személyét és tevékenységét. A szerző megcáfolja azt az állítást, mintha Csányi Görgey híve lett volna, és megállapítja, hogy Csányi ugyan nem látta tisztán Görgey politikájának áruló jellegét, de mindenesetre Kossuth híve volt és a forradalmi harc folytatása mellett szállt síkra. De a szerző nem eléggé bírálja Csányi valóban békülékeny állásfoglalását, sem Kossuthnak Görgey és a békepárt irányában folytatott határozatlan politikáját, ami a forradalom e vezetőinek osztálykorlátaiból fakadt.

A Századok folyóirat nagy teret szentel a magyar népnek az 1848-as forradalom idején kialakult nemzetközi kapcsolataira és a szomszéd orosz és szláv népekkel való barátsága hagyományaira. Ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak Gerőné Fazekas Erzsébet, I. Tóth Zoltán, Arató Endre, Kovács Endre és mások cikkei.

I. Tóth Zoltán »Bălcescu Miklós« c. cikkében (1953. 1. sz.) jellemzi Bălcescu Miklós, a kiváló román forradalmár tevékenységét, bemutatja, hogy Bălcescu népének felszabadítását mindig szorosan összekapcsolta a nemzetközi haladás ügyével és különösen a magyar nép harcával. Az 1848—1849-es forradalom idején Bălcescu arra törekedett, hogy egyesítse a román és a magyar nép függetlenségi harcát. Bălcescunak ezt a tevékenységét egyaránt értékeli mind a magyar, mind a román nép.

Arató Endre »A cseh és a magyar nép összefogásának hagyományai 1849-ben« c. cikkében (1952. 3—4. sz.) kimutatja, hogy az osztrák uralom elleni harcban a magyar és a cseh népnek azonos érdekei voltak. A szerző leleplezi a cseh liberális burzsoázia nacionalista politikáját és a magyar forradalom nemesi vezetői által a nemzeti kérdésben folytatott osztálykorlátokkal bíró politikát. Ezzel szemben a cseh radikálisok arra törekedtek, hogy felvegyék a forradalmi kapcsolatot Magyarországgal és előkészítsék a felkelést, aminek egyik célja volt a magyar nép szabadságharcának támogatása.

A folyóirat nem szentel elég teret a forradalmi-demokratikus tábor harcának, amelynek vezetői (Petőfi, Táncsics stb.) pedig következetesen a forradalom fő mozgató erőinek — a városi szegénységnek és a parasztságnak — az érdekeit juttatták kifejezésre. Egyes szerzők nem eléggé mutatják be a forradalom nemesi vezetőinek osztálykorlátait (különösen a parasztkérdésben és a nemzeti kérdésben) és azt, hogy nem voltak következetesek a Habsburgokkal való kiegyezés hívei elleni harcban.

A mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének kérdésével foglalkozik *Király István* »A parasztság felbomlásának néhány kérdése (a XX. század elején)« c. cikke (1952. 2. sz.). A szerző elemzi a magyar parasztság bomlási folyamatát és a kulákság és a szegényparasztság közötti osztályellentétek fejlődését. Egyben megállapítja, hogy Magyarország mezőgazdaságában a

XX. század elején még megvoltak a jobbágyrendszer csökevényei. Ennek alapján a szerző minden oldalról megvizsgálja a magyar parasztság helyzetét és különösen a magyarországi mezőgazdasági proletariátus kialakulását.

Mérey Klára a magyar parasztság 1905. évi forradalmi-demokratikus mozgalmával foglalkozó cikkében (1953. 4. sz.) arról szól, hogy milyen nagy forradalmi lehetőségei voltak a mezőgazdasági proletariátusnak és a parasztságnak. Mérey Klára megvizsgálja a cselédeknek és mezőgazdasági munkásoknak az ország nyugati megyéiben kibontakozott széleskörű sztrájkmozgalmát. Bemutatja, hogy milyen rendkívül nagy volt a mozgalom terjedelme és milyen erős volt a sztrájkoló proletariátusban az a törekvés, hogy szövetséget kössön az ipari proletariátussal. A magyar szociáldemokrata párt jobboldali vezetői megakadályozták, hogy ez a szövetség létrejöhessen. Ez volt azután a mozgalom vereségének legfontosabb oka. Az 1905-ben Magyarországon kibontakozott parasztmozgalom megmutatta, hogy milyen nagy szükség van egy szoros munkás-paraszt szövetség létrehozására.

A magyar munkásmozgalom egyik fontos kérdésével foglalkozik *Nemes Dezső* »A Magyar Munkásegylet története a Párizsi Kommün napjaiban« c. cikke (1952. 1. sz.). A cikk megvizsgálja, hogy milyen hatást gyakorolt a Párizsi Kommün a magyar munkásmozgalomra és bemutatja, hogy már a munkásmozgalom hajnalán milyen világosan megnyilvánult a magyar proletariátus internacionalizmusa. A párizsi munkások hősi harca óriási lelkesedést váltott ki a magyar munkásosztályban és elsősorban szervezeteiben — az Általános Munkásegyletben és a Munkásképző Egyletben — és elősegítette a sztrájkmozgalom fellendülését Magyarországon. A szerző bemutatja, hogy az Általános Munkásegylet számos lassalleánus hibája és ideológiai tisztázatlansága ellenére is síkra szállt a proletariátus felfegyverzése mellett és teljesen együttérzett a párizsi munkásosztálynak azzal a hősi próbálkozásával, hogy felállítsa a proletárdiktatúrát.

Nagy érdeklődésre tarthat számot *Hatvanyné E. Doris* »A női és gyermekmunka Magyarországon 1890—1914 között« c. cikke (1952. 1. sz.). Ez a gazdag statisztikai anyagon felépült munka szembeszökő jellemzést ad a magyar munkásosztály helyzetéről az első világháború előestéjén. A szerző bemutatja, hogy a félgyarmati, elmaradt Magyarországon a munkásosztály helyzete rosszabb volt, mint a vezető kapitalista országokban. A női és különösen a gyermekmunka Magyarországon sokkal jobban el volt terjedve, mint azokban az országokban. A szerzőnek rá kellett volna mutatnia arra, hogy a magyarországi munkásosztály helyzetének rosszabbodása a XX. század elején és különösen az első világháború küszöbén azzal a körülménnyel áll kapcsolatban, hogy a magyar kapitalizmus az imperializmus szakaszába lépett.

Több cikk foglalkozik a magyar munkásmozgalomnak az első világháborúra eső szakaszával (igen érdekes és tartalmas *Andics Erzsébet*nek erről a témáról írt cikke), leleplezi a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőinek áruló politikáját, és azt vizsgálja, hogy milyen hatást gyakorolt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom a forradalmi harc fellendülésére Magyarországon.

Sajnos a folyóirat keveset foglalkozik a Magyar Tanácsköztársaság történetével. 1949-ben jelent meg *Lukács Lajos* »Adalékok a nyugati imperialista hatalmak és a magyar ellenforradalom együttműködéséhez 1919-ben« c. cikke, amelyet csak *Nagy Kálmán* »Stromfeld Aurél, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke« c. cikke követett (1951. 1—2. sz).

Lukács Lajos nagy dukumentumanyag alapján leleplezi, hogy milyen szerepet játszottak az angol és amerikai imperialisták a Magyar Tanácsköztársaság elbuktatásában és a véres fasiszta Horthy-rezsím felállításában. Az amerikai imperialisták közvetlen segítséget nyújtottak a Tanács-Magyarország ellen irányuló antant-intervenciónak.

Rendkívül gazdag tényanyag és számadatok alapján *Magos György* magyar történész »Az amerikai imperialisták szerepe a Horthy-fasizmus stabilizálásában« c. cikkében (1952. 1. sz.) meggyőzően kimutatja, hogy a fasiszta Horthy-rezsím csak a nyugati imperialisták támogatásával tudta magát a hatalmon tartani.

A dolgozó tömegeknek a fasiszta rezsim idején való helyzetét festi *Incze Miklós* »A néptömegek helyzete Magyarországon az 1929—1933. évi gazdasági válság idején« c. cikkében (1953. 2—3.sz.). A szerző bemutatja, hogy melyek voltak az 1929—1933-as gazdasági válság sajátosságai Magyarországon. A cikk rendkívül gazdag számadatokon és tényanyagon épül fel és értékes munka.

Balázs Béla »A klerikális reakció tevékenysége a fehér terror idején« c. 1950-ben megjelent cikke a katolikus egyháznak — mint a magyarországi dolgozó nép ellenségének — szerepét mutatja be.

Kulcsár Zsuzsanna »Adalékok a Vatikán politikájához az 1929—1933-as világgazdasági válság éveiben« c. cikke (1951. 1—2. sz.) új levéltári anyag alapján leleplezi a Vatikánnak a fasiszta hatalmak kormányaival és az amerikai imperializmussal való kapcsolatait és vezető szerepét a Szovjetunió elleni »kereszteshadjárat« megszervezésében. A folyóirat 1953. 1. számában megjelent »A magyar katolikus egyházi reakció a Szovjetunió elleni háború támogatói sorában« c. cikkében *Orbán Sándor* leleplezi a magyar katolikus egyház vezető embereit, mint a német fasizmus hű fullajtárjait. A katolikus egyház reakciós felső rétege arra törekedett, hogy megakadályozza az országnak a fasiszta rezsim alóli felszabadítását, és miután Magyarországot a Szovjet Hadsereg felszabadította és kibontakozott a népi-demokratikus forradalom, az amerikai imperializmus közvetlen ügynökévé vált és részt vett a magyar nép ellen irányuló számos összeesküvésben.

A magyar történészek a folyóiratban megjelent számos cikkben, az 1953 júniusában tartott történészkongresszuson kijelentették, hogy a magyar történettudomány legfontosabb és legaktuálisabb feladatai a következő problémák kidolgozása: a magyar népi demokrácia kérdései, a népi demokrácia történeti fejlődésének elemzése, milyen vezető és irányító szerepet játszott a Magyar Dolgozók Pártja a szocializmus építésében és a békeharcban. Az 1952. 1. sz. közli *Rákosi Mátyás* »Népi demokráciánk útjai« című munkáját, amely eredetileg a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága keretében működő, Párfőiskolán elhangzott előadássorozat volt (orosz nyelven a cikk megjelent a Kommunyiszt 1952. 1. számában). De e munkán kívül egyetlen cikk sem jelent meg a folyóiratban Magyarország háború utáni történetéről.

A népi demokrácia megvalósította a magyar nép, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok népei közötti testvéri együttműködést. Erősödnek a kapcsolatok a magyar történészek, valamint a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei között. A Századok majdnem minden számában közöl cikkeket szovjet történészek tollából a marxista módszer kidolgozásának és propagalásának kérdéseiről és a történettudomány legfontosabb problémáiról. A magyar történészek, valamint a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei közötti együttműködés még szorosabbá fűzése és a széles-

körű kölcsönös tudományos tájékoztatás érdekében a folyóirat külön rovatot nyitott »A Szovjetunió és a népi demokráciák történészfrontja« címmel. A folyóirat máris több cikket publikált ebben a rovatban.

A népi demokratikus Magyarország történészei harcolnak azért, hogy sikerrel valósítsák meg a Magyar Dolgozók Pártja és a magyar nép által elébük állított feladatokat.

*

A Századok szerkesztőbizottsága, megvitatva a Voproszi Isztorii cikkét, őszinte köszönetét és háláját juttatta kifejezésre a Voproszi Isztorii szerkesztőségének és a cikk szerzőinek azért az értékes, baráti támogatásért, melyet e cikk folyóiratunk és egész történettudományunk számára jelent. A szerkesztőbizottság ebben a cikkben újabb tanújelét látja annak, hogy az együttműködés a Szovjetunió és a népi demokráciák között a történettudomány területén is egyre inkább megvalósul, hogy a szovjet történészek milyen élénk érdeklődéssel kísérik fiatal marxista történettudományunk fejlődését, továbbá, hogy a Szovjetunió, mint annyi más vonatkozásban, a történettudomány területén is baráti segítséget nyújt a magyar történészeknek munkájuk ideológiai és módszertani színvonalának a marxizmus—leninizmus szellemében való emelése érdekében.

Őszinte örömmel fogadta a szerkesztőbizottság a cikknek munkánk pozitívumaira vonatkozó megállapításait, melyek megerősítenek bennünket eddigi szerkesztési elveink követésében.

Különösen értékesek számunkra a tanulmány kritikai észrevételei: ezek ugyanis munkánk — s az egész magyar történettudomány munkájának — több, igen lényeges kérdését érintik. Ezeket az 1952. és 1953. évben megjelent számokra vonatkozó megjegyzéseket teljes egészében magunkévá tesszük, egyet s mást e hiányosságok közül azóta magunk is felismertünk és kiküszöbölésüket legalább is megkezdtük.

Rendkívül fontosnak tartjuk azt, hogy a szovjettörténészek, legutóbb maga A.M. Pankratova akadémikus immár több ízben népi demokratikus korszakunk történelmének feltárására hívják fel figyelmünket. Kétségtelenül ezen a téren voltak legnagyobb mulasztásaink, legsúlyosabb adósságaink. A Századok 1954-ben már igyekezett nagyobb figyelmet fordítani a felszabadulás utáni történelmünkre. Mégis — jól tudjuk — igen kevés az, amit ebben a vonatkozásban nyújtani tudtunk olvasóinknak, akik pedig élénk érdeklődéssel fordulnak felszabadulás utáni történelmünk elvi és módszertani problémái felé. Történelmünk e legújabb szakaszának feldolgozására irányuló munkák azóta, elsősorban Pártunk III. Kongresszusának útmutatásai alapján, már nagyobb lendületet vettek s 1955-re történetírásunk — s így a Századok is — több tanulmánnyal fog hozzájárulni történelmünk e legnagyobb jelentőségű szakaszának megismertetéséhez. Újabb erőfeszítéseink ellenére azonban kétségtelen, hogy nem ismertük fel kellő időben népi demokráciánk történeti elemzésének rendkívüli fontosságát, mind a népi demokrácia megszilárdításáért folytatott harc, mind történetírásunk fejlesztése szempontjából, nem aknáztuk ki azt a különösen nagyfontosságú nevelőerőt, ami éppen e hősi harcokban és nagy eredményekben annyira gazdag utolsó 10 esztendő történetének vizsgálatában rejlik.

Nem kevésbé értékes számunkra az a Századok 1952. és 1953. évi számaira vonatkozó megállapítás, mely szerint a folyóirat nem foglalkozik eleget törté-

nelmünk egyik legnagyszerűbb fejezetének, népi demokráciánk történelmi előzményének, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság történetével. Súlyosbítja hibáinkat ebben a vonatkozásban az, hogy ezen a területen a hiányosság oka nem történetírásunk általános lemaradásában kereshető, hiszen a jelzett években több, a Tanácsköztársaság történetével foglalkozó mű jelent meg. A Századok szerkesztőbizottsága felismerve e hiányokat, s mulasztását helyrehozandó, a következő, 1954-es évfolyamban már több, viszonylag nagy terjedelmű tanulmányt publikált erre a témára vonatkozólag és nagy súlyt fektet további tanulmányok közlésére is.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai állandó és elmélyült tanulmányozásának, történetírásunk eszmei-politikai színvonala emelésének fontosságát húzzák alá azok az észrevételek, amelyek régebbi történelmünk egyes nagy alakjainak ábrázolásában bizonyos idealizálásra hajló felfogásokat tesznek szóvá. A feudális korszak nagy történelmi egyéniségeinek szerepéről és a polgári forradalmak vezető politikusainak a néptömegekhez való viszonyáról adott marxi tanítás történetfelfogásunk fontos kérdése, melyet történészeink munkájuk során biztos iránytűnek tekintsenek. Ha már most Kossuth és a néptömegek viszonya mégsem tükröződik helyesen egy tanulmányban, vagy Hunyadi János alakját egy másik tanulmány úgy ábrázolja, hogy mivel elsősorban mint a törökellenes háború vezérét jellemzi, a nagy hadvezér arcképén nem mutatja meg eléggé világosan a feudális uralkodó osztály képviselőjének a vonásait *is*, akkor ennek okát abban kell keresni, hogy a szerzők nem mindig egyeztetik eléggé szerencsésen haladó hagyományaink kiszélesítésére vonatkozó — alapjában teljesen helyes — törekvésüket a néptömegek történelmi szerepéről, a néptömegek történelmet formáló erejéről vallott meggyőződésükkel.

Az osztályviszonyok gondosabb elemzésének, történelmünk haladó erői mellett pártosabb állásfoglalásnak fontossága is kiemelkedő tanulsága a bírálatnak. Különösen az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetével kapcsolatos egyes cikkekkel szemben vethető fel teljes joggal ez a kritikai szempont, részint 1848-as nemesi vezetők osztálykorlátainak ki nem elégítő ábrázolása, részint a baloldal jelentőségének nem kellő kifejtése, harcának nem eléggé gondos elemzése kapcsán.

Messzemenően osztjuk a bírálat szerzőinek azt a felfogását is, hogy a folyóirat kevés figyelmet szentel a feudális társadalom alapjának tanulmányozására. Itt ismét egész történetírásunk egyik fogyatékossága tükröződik. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ha a marxista történetírás az idealista, tudománytalan elméletektől eltérőleg elsősorban a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek, a termelőerők és termelési viszonyok törvényeinek tanulmányozására támaszkodik, akkor nincs sürgősebb feladat, nem utolsósorban saját további munkánk érdekében, mint a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek alapos elsajátítása és gondos vizsgálata annak, hogy az általános törvényszerűségek hogyan jelentkeztek Magyarország történetének egyes korszakaiban a történetileg kialakult feltételek között. Reméljük, hogy a nemrégen megjelent politikai gazdaságtan tankönyvnek és a Voproszi Isztorii 1954. évi 11. számának »Alkalmazzuk alkotó módon a marxista—leninista gazdasági elméletet a történelmi tanulmányokban« c. vezércikkének, mely a Századok 1955. évi 1. számában megjelent, alapos tanulmányozása után történészeink mélyrehatóbban fogják felhasználni a marxista gazdaságtan eredményeit saját munkaterületük, így a feudalizmus gazdasági alapjának feltárásában is.

A Századok szerkesztőbizottságának az a meggyőződése, hogy ha folyóiratunk valóban az akar lenni, aminek a Voproszi Isztorii cikke oly megtisztelően nevezi: »a magyar marxista történetírás fejlesztésének élharcosa«, akkor, kijavítva a most feltárt hiányosságokat, gondos munkával állandóan emelnie kell a folyóiratban megjelenő cikkek elméleti színvonalát és tudományos jelentőségét.

KÖZLEMÉNY

A DEKABRISTA FELKELÉS MAGYARORSZÁGI EMLÉKEI

Az óriási orosz birodalom szívében, Szentpétervárott, kereken százharminc esztendeje dördültek el azok az ágyúk, amelyek egy új korszak közeledésének ígéretével ébresztették fel egy történelmi pillanatra a feudális álmot alvó Kelet-Európát. Tudor Vladimirescu román katonáinak hőstettei után az ó-században másodszor szórtak lángot és golyót a fegyverek a szabadság védelméért történelmünk tágabb színpadán, Európa keletén. Másodszor, de másképpen tekintve mégis először. Az 1825. december 14-i dekabrista felkelés résztvevői ugyanis ezen a területen első ízben rohanták meg fegyverrel a kézben a feudalizmus erődjét a polgári átalakulás jelszavainak nyílt és következetes hangoztatásával. Kísérletük sikertelensége ellenére, fellépésük nyomán kezdődött az orosz forradalmi mozgalomnak az a kibontakozása, amely valamivel kevesebb, mint száz esztendő leforgása alatt megfordította a világtörténelem kerekét.

A dekabrista felkelés tudományos történeti felfogását Lenin alapozta meg. Feltárta e »nemesi forradalmi« mozgalom eredményeit és fogyatékosságait. »Szűk a köre ezeknek a forradalmároknak. Szörnyen távol állanak a néptől. Mégsem veszett kárba munkájuk. A dekabristák ébresztették fel Herzent. Herzen forradalmi agitációt indított meg.«[1] Lenin a dekabrista felkelést a nagyorosz nép egyik leghaladóbb hagyományának tekintette. A cári terrorról szólva hangsúlyozta: »Mi büszkék vagyunk arra, hogy ez az erőszak közöttünk, a nagyoroszok között ellenállásra talált, hogy *ebből* a környezetből nőtt ki Ragyiscsev, nőttek ki a dekabristák . . .«[2] Lenin megállapításai mutatták az utat a dekabrista tárgyú szovjet történeti irodalom számára.

A marxista történetkutatás eredményei nyomán ma már tudományunk vitathatatlan közkincsévé vált az a felismerés, hogy új- és legújabbkori történelmünk rendkívül érzékenyen és nagy erővel reagált az orosz forradalmi mozgalom fejlődésének jeladásaira.[3] Jogosan kérdezhetjük tehát, vajon az orosz forradalmi mozgalom *létrejöttekor*, a dekabrista felkelés idején támadt-e visszhangja hazánkban a Szenátus téri eseményeknek.

A jelen munka néhány adat közlésével erre kíván választ adni.

[1] *Lenin:* Az irodalomról. Szikra, 1949. 23. l.

[2] *Lenin:* Művei. 21. k. Szikra, 1951. 94. l.

[3] Lásd többek között: *Andics Erzsébet:* A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt. Szikra, 1950. — *Fogarasi Béla—Illés Béla:* Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Bpest 1945. — *Réti László:* Lenin és a magyar munkásmozgalom. Szikra, 1954. — *Hanák Péter:* Az 1905-ös első orosz forradalom hatása Magyarországon. Az 1905—1907-es orosz forradalom nemzetközi jelentősége és magyarországi hatása. A Magyar Történész Kongresszus előadásaiból. Szikra, 1954. — *Niederhauser Emil:* Herzen és Magyarország. Magyar Történész Kongresszus. 1953. június 6—13. Bpest, Akadémiai Kiadó, 1954.

I

A polgári történetírás elszórt adatai, valamint néhány úttörő jellegű marxista munka alapján tudjuk, hogy a XVIII. század elejétől, de különösen a XVIII. század végén és a XIX. század elején az orosz—magyar haladó kapcsolatok kiterebélyesedtek. I. Péter és Rákóczi szövetsége, valamint a hétéves háborúban más történelmi helyzetben kialakult orosz—magyar fegyverbarátság után Tessedik Sámuel haladó jellegű orosz kapcsolatairól olvashatunk.[4] A századforduló idején Szuvorov győzelmeinek visszhangja, csapatainak átvonulása,[5] majd Kutuzov és csapatainak útja[6] fordítják a magyar közvélemény figyelmét Oroszország haladó fiai felé. Gazdasági téren Berzeviczy Gergely foglalkozik az orosz—magyar kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésének tervével.[7] Majd 1810-ben Vlagyimir Bronyevszkij, haladó gondolkodású orosz tiszt — aki a Magyarországon átvonuló orosz tengerészcsapatokhoz volt beosztva — döbbenetes erejű, igaz társadalomkritikával rajzolta meg a korabeli Magyarország arcképét. Hitet tett az orosz—magyar barátság mellett és megjósolta, hogy a magyar nép fel fog szabadulni a feudalizmus béklyóiból.[8] Erre az időszakra esik a volt jakobínus Balugyánszky Mihály Oroszországba költözése és reformátori tevékenysége a szentpétervári egyetem tanári karában és több más orosz állami intézmény területén. A századforduló idején, a napoleoni háborúk előtt és alatt megélénkültek a hivatalos, reakciós jellegű orosz—magyar érintkezések is.[9] Mindezek a kapcsolatok megteremtették az alapot arra, hogy a XIX. század második negyedének kezdetén mind a haladó, mind pedig a reakciós közvélemény érdeklődéssel forduljon a legújabb oroszországi események felé. Tudunk arról, hogy orosz lapok kezdtek járni Magyarországra, s viszont magyarországi újságok találtak olvasókra szerte az orosz birodalomban.

Azt gondolhatnánk, hogy történetírásunk polgári hagyatékából viszonylag könnyű szerrel kiemelhetjük a dekabrista felkelés magyarországi visszhangjára vonatkozó adatokat. Sajnos nem így áll a helyzet. A történelem porondjáról letűnt magyar uralkodó osztályok történetírása, amelyet — képviselői zömét tekintve — már évtizedek óta reakciós, szlávellenes, soviniszta ideológia fűtött, nem hogy a kutató munkáig, de a kérdés feltevéséig sem jutott el. Elhallgatni vagy lekicsinyelni történelmünk orosz kapcsolatait, kivált a haladó és forradalmi mozgalmak területén — ezt követelték a burzsoá történészek jól megfontolt osztályérdekei. Így érthető, hogy a hivatalos

[4] *Szeniczey Vilma:* Tessedik Sámuel közgazdasági törekvései s a szarvasi gyakorlati gazdasági iskola. Századok. 1918. 273. l. Megemlékezik még erről a Demokrácia c. lap 1945. 17. számának egyik cikke is. Legújabban: *Welmann Imre:* Tessedik Sámuel. Bpest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 114—115. l.

[5] *Palóczi Edgár:* Az első orosz sereg hazánkban (1799. május 9.—június 10.). Pesti Hírlap 1912. 279. sz.; *Darvas István:* Szuvorov hadai Magyarországon. Századok. 1949. 282—291. l.; *Vajda Pál:* Szuvorov. Bpest, HM. Pol. csfség. kiad. 1950.

[6] *Sas Andor:* Kutuzov útja szlovák földön Halicstól Dukláig. Fáklya. 1953. júl.—aug. szám.

[7] Figyelmeztet erre *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Bpest, 1954. II. k. 470. l.

[8] *Vlagyimir Bronyevszkij:* Utazás Magyarországon. Bpest, é. n. Új Könyvtár sorozat.

[9] L. többek között: *Domanovszky Alexander:* Palatin Joseph und Zar Paul I. Neues Pester Journal. 1923. 253. sz.; *Marczali Henrik:* Pièces relatives à l'empereur Alexandre Ier de Russie et à la Sainte-Alliance. Revue de Hongrie. 1908. dec.

történelmi irodalomban egyetlen tanulmányt sem találunk a dekabrista felkelés történetéről vagy annak magyarországi visszhangjáról. Ha az egyetemes történelem keretén belül vagy az Oroszország történetét taglaló munkáknál az *összefoglaló* jellegű magyar munkák szerzői mégis kényszerültek megemlíteni a dekabristák mozgalmát, úgy azt szidalmazták vagy meghamisították. Hunfalvy hideg, elutasító objektivitását[10] a század végén már a gyűlölet szava váltotta fel Lázár Gyula munkájában.[11] Marczali a gyűlöletet gúnyra váltotta.[12] Márki Sándor pedig szóra sem méltatta a dekabristákat.[13] A XX. század 30-as éveiben a szellemtörténet világtörténelmi szintézise ugyanezt a feladatot ügyesebben kísérelte meg elérni. Külön fejezetet szentelt a dekabristáknak (igaz, hogy csak három oldalnyit), és ebben »kilúgozta« a mozgalom társadalmi lényegét, elhallgatta kérlelhetetlen antifeudális álláspontjukat, s az egész orosz szövetkezést kizárólag a nyugati liberalizmusból igyekezett levezetni.[14] Hasonló módszerrel dolgozott Rátz Kálmán is, lényegében szociáldemokrata jellegű orosz történeti áttekintésében, azonban mégis azzal a többlettel, hogy átvette és így elkövette Pokrovszkij antimarxista, ökonomista hibáit.[15] Amint látjuk tehát, a polgári történetírástól örökség helyett azt az adósságot vettük át, hogy megtisztítsuk a dekabrista felkelés emlékét a reászórt hamisításoktól.[16]

Ehhez segítséget nyújtanak nemzeti nagyjaink egyes munkái, Révai József marxista útmutatása[17] és mindenekelőtt a szovjet történet-tudomány

[10] *Hunfalvy János:* Egyetemes történelem. III. k. Az újkor történetei. Pest, 1862. 313. l.

[11] *Lázár Gyula:* Az orosz birodalom története. Temesvár, 1891. IV. k. 511–517. l. Így magyarázza a felkelést: »... az egész merénylet nem volt más, mint egy elkésett, halvány és elgyengült utójátéka a franczia, spanyol, nápolyi és piemonti katonalázadásoknak.« (516. l.)

[12] Kilenc sorban foglalkozik lekicsinylő módon a mozgalommal. Azzal gúnyolja a felkelőket, hogy midőn azt kiabálták »Éljen a konstitució!« azt hitték, hogy a konstitució a cár felesége. Pedig Marczali Henrik, akit annak idején Herzen lányának családja támogatott külföldi tanulmányai idején és aki velük egy fedél alatt lakott nem kevés ideig, legjobban ismerte a magyar történészek közül az események hiteles lefolyását. Ezt a rágalmat maguk a dekabristák cáfolták meg legélesebben. Kahovszkij például ezt írta annak idején I. Miklós cárnak: »Nevetséges koholmány? Nagyon fel tudtuk volna cserélni az alkotmány szót a törvény szóval és megvolt hozzá a nép összes rendjeinek szívét egyformán megragadó szavunk, s ez a szó — szabadság! De mi Konsztantyin nevén kívül semmit sem kiáltoztunk.« (A dekabristák válogatott írásai. Bpest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 69. l.) — Vö. Nagy Képes Világtörténelem. XI. k. A legújabb kor. II. rész. A reformok kora. Bpest, é. n. 100. l.

[13] Lásd: *Márki Sándor:* Egyetemes és hazai történelem. A legújabb kor története. É. n.

[14] »A dekabrista mozgalom a nyugati liberalizmus erőit ... kompromittálta.« Egyetemes történet. Szerk.: *Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly.* IV. k. — *Iványi-Grünwald Béla:* A legújabb kor története. Bpest, 1937. 155. l.

[15] *Rátz Kálmán:* Oroszország története. Bpest, 1943. 148—151. l.

[16] E hamisítások elleni harcra, sajnos, a nemrégen sokszorosítva közreadott — egyébként igen értékes — egyetemi tankönyvtervezet II. része sem mutatott jó példát. A szerzők 1848-ig mellőzték az orosz—magyar kapcsolatok tárgyalását. Amíg a legtöbb nyugati haladó mozgalomról szólanak, nem említik a dekabrista felkelést és más fontos kelet-európai eseményeket. A tankönyv olvasói semmit sem tudhatnak meg a dekabrista felkelés gyenge, de ennek ellenére is jelentős magyarországi visszhangjáról. Vö. Magyarország története (Egyetemi tankönyv), II. Magyarország újkori története 1790—1918. Első könyv 1790—1849 l. folytatás (1790—1831). Írták: Arató Endre, Mérei Gyula, Spira György, Varga Zoltán. Kézirat. Bpest, 1954.

[17] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, 1949. »Magyar szabadság — világszabadság« c. tanulmány. 175. l.

eredményei.[18] A felkelés magyar visszhangjának felkutatásához pedig buzdítást és támpontokat nyerhetünk a dekabrista felkelés nemzetközi hatását vizsgáló és bennünket jóval megelőzött népi demokratikus és szovjet tanulmányokból.[19]

A dekabrista felkelés visszhangjának megítélésénél mindenekelőtt feltétlenül figyelembe kell venni a korabeli magyar osztályerőviszonyokat, nemzeti életünk jellegzetességeit. Az 1826-os esztendő (mert csak ekkor ért el hazánkba a felkelés híre) mint oly sok előző és következő év, még mindig osztrák elnyomás alatt s a feudalizmus egyre inkább kínos bilincsei között találta népünket. Érkeztekor lezárult a magyar történelem egyik legsötétebb negyedszázada. A társadalom addig látszólag nyugodt felszíne alatt azonban már kérlelhetetlen, új erők munkáltak. Régóta megkeződött a polgári társadalmi rend kibontakozása s vele együtt a burzsoá nemzet létrejöttének folyamata. A szélesen kibontakozó árutermelés gyorsan polgárosította a magyar középnemességet, amelynek így — számottevő városi magyar polgárság híján — akarva, nem akarva polgári átalakulásért és annak előfeltételéért, a nemzeti függetlenségért folyó harc vezetőjévé kellett válnia. Ehhez azonban még igen hosszú utat tett meg, s 1825—26-ban csupán az első mérföldköveknél tartott. Erre sodorta a magyar gazdasági életre kényszerített elnyomó osztrák vámpolitika és hitelszervezet is. Tovább lazította az osztrák és magyar uralkodó osztályok szövetségét a dekonjunktúra, valamint a nyomában járó infláció. Tetézte mindezt a királyi biztosok erőszakoskodása és a nemesi adó s újoncmegszavazási jog semmibevétele. Még az 1824-es osztrák vámpolitikai engedmények is ellenkező hatást váltottak ki, s vérmes reményeket tápláltak. A magyar nemesi ellenállási politika kilátásait illetően.

Amíg ezek a tényezők az osztrák és magyar uralkodó osztályok szövetségének megbontásán munkáltak, mások ellenkező irányban hatottak. A halódó feudalizmus összes terhét viselő parasztság mozgalmai láttán újra és újra megtorpantak a magyar birtokos urak. Kétszer is meggondolták, vajon kockáztassák-e a jobbágykizsákmányolás bécsi támaszának elvesztését. Köre-

[18] A dekabrista felkelés részletes szovjet irodalmát lásd: Большая Советская Энциклопедия. II. изд. т. XIII. стр. 588. Legújabb, itt nem említett tanulmányok: Г. Габов: Общественно-политические и философические взгляды декабристов. Госполитиздат, Москва 1954; Очерки из истории движения декабристов. Сборник статей. Под. ред. Н. М. Дружинина и Б. Е. Сыроечковского. Госполитиздат, Москва 1954.

[19] A dekabrizmus *romániai* kapcsolataival *Scarlat Calimachi* foglalkozik »Scurtă presentare a unor documente inedite dela Muzeul Româno-Rus privind legăturile româno-ruse« című tanulmányában. Megjelent: »Studii si referate privind istoria României din lucrări le sessiunii lărgite a secțiunii de Științe Istorice, Filosofice și Economico-Juridice. 21—24. Decembrie. 1953. București, 1954.« c. gyűjtemény II. kötetében, 1047—1050. oldalig. Eredményét röviden a következőképpen lehet összefoglalni: Friedrich Gentz levelezése és Grigorie Dim. Ghica fejedelem néhány dokumentuma alapján megállapítja, hogy a munténiai kormány pontosan és gyorsan értesült a dekabrista felkelés lezajlásáról és ezt a tényt figyelembe vette a külpolitikai helyzet megítélésénél. A felkeléssel szimpatizáló jellegű adatokat még nem sikerült fellelni. — A dekabrizmus *cseh* kapcsolatairól lásd: С. В. Николский: О знакомстве ф. Л. Челаковского с декабристским журналом. Ученные записки Института Славяноведения Академии Наук СССР. Т. VIII. М. 1954.

Felhívja a figyelmet a dekabrista mozgalom egyik cseh résztvevőjére és kimutatja, hogy Csehországba rendszeresen jártak a dekabristák által megszerkesztett és írott legális lapok. E sajtótermékek nagy hatással voltak Čelakovský cseh költő demokratikus világnézetének kialakulására. Az *angliai* hatáshoz lásd: Ковалев Ю. В.: Статья о декабристах в чартистком журнале. Вопросы Истории 1954. № 12.

ikben csaknem osztatlanul uralkodott az az illúzió, hogy az osztrák segítséggel lehet legkönnyebben kilábalni a dekonjunktúrából is.

Az egymással ellentétes tendenciák erőviszonyait jól feltárta az 1825—27-es országgyűlés. Itt ugyan mutatkozott bizonyos ellenállás, azonban a rendek a legfőbb kérdésekben mégis visszavonultak és megalkudtak. A baloldal még nem fordult valójában a nép felé és ezért nem is akart reformot. A feudalizmus elleni harc vonalán semmi előrehaladás nem történt. A belső átalakulás kérdésére tehát az 1825—27-es országgyűlés nemessége reakciós választ adott és ebből következett, hogy a függetlenség kérdésében sem tudott eredményt elérni.[20]

Ilyen körülmények között a haladás politikai képviseletére elsősorban csak az uralkodó osztályok felső rétegének legjobb, legvilágosabban látó, elsőrendűen művelt és környezetükkel bizonyos fokig szembefordult fiai vállalkozhattak. Ezek táborában találjuk ekkor az idősebb Felsőbüki Nagy Pált, aki országgyűlési fellépéseivel ekkor még inkább, mint azelőtt — Berzsenyi szavaival — »mint egy őr-Cato feddte a világot«. Itt találja meg a helyét a 35 éves Széchenyi István is, az ifjú mágnások közül kikerülő, viszonylag haladó gondolkozású körével együtt. Ez a »reunió«-nak nevezett zártkörű ellenzéki csoport egy ebből a célból bérelt lakásban cserélte ki mérsékelten demokratikus nézeteit.[21] Ki mertek mondani vagy végig merészeltek gondolni egy-két olyan igazságot, amely a haza sorsáért aggódókat eltöltötte. A kormányzat szemében emellett még az is bűnük volt, hogy francia újságokat olvastak,[22] s ha kellett, nem állottak meg nézeteik hirdetésénél, hanem tettekkel is alátámasztották azt, mint Széchenyi István, aki 1825 végén teszi meg ismert felajánlását a Magyar Tudományos Akadémia megteremtése érdekében. A reunionisták kezdetleges szervezkedését és a haladás maroknyi táborának fellépését a fendalis reakció igen komolyan vette. Nagy Pálnak már nem azt kiabálták vissza az országgyűlésen, mint annakelőtte, hogy »ne bolondozzon!«. Maga így emlékszik vissza erre az országgyűlésre: »... néha majd inkább arról kellett gondolkodnom, hogy hol csinálta az ács a nyílást, mert csak úgy omlott rám a »demokrata, jacobinus ... «[23] Széchenyi, Wesselényi Miklós, valamint Dessewffy József és az egész »reunió« minden lépését titkosrendőrökkel lesették, leveleiket ellopták vagy elkobozták. Betörtek a reunió helyiségeibe. A sajtóban nem kaptak helyet haladó szellemű megnyilatkozások. A cenzúra sorvasztotta a nyomdát. Még az országgyűlési tanácskozások közlését sem engedték meg.[24] S így Felsőbüki Nagy Pál kiváló, nagy gondolatokat megcsillantó beszédei csak kivonatosan, kéziratos közlemények és emlékezések formájában kerültek közkézre. Jósika Miklós később visszaemlékezve, találóan jellemezte a kort: »Nálunk otthon már egy süket, hangtalan mozgalom vette kezdetét, vagy szabatosabban szólva, tengette szánalmas létét. — Az ember, kinek keze-lába meg van kötve, ki mindenütt a lánczot hallja csörgetni, ha valami után nyúl, ki kémekkel van körözve, kinek legmeghittebb leveleit a fekete kamara baglyai olvassák, ki — ha ír, felét kihúzzák, ha szól, a száj-

[20] Egyetemi tankönyv, II. k. idézett rész, 182. l.

[21] *Görczöni Dénes:* Titkos szövetség 1825-ben. Alkotmány. 1906. jún. 3.; *Takáts Sándor:* Kémvilág Magyarországon. Bpest, é. n.; *Viszota Gyula:* Széchenyi naplói. II. k. CXXVIII., CXXXIV., CXXXVI. l.

[22] *Takáts,* i. m. 86. l.

[23] *Tóth Lőrincz:* Felsőbükki Nagy Pál emlékezete. Bpest, Eggenberger, 1873. 50. l.

[24] *Vaszary Kolos:* Adatok az 1825-i országgyűlés történetéhez. Győr, 1883. 1. l

kosarat illesztik ajkaira, — ítéljen ez idő felett.«[25] 1826 elején tehát a magyar politikai életben csak Széchenyi és köre, valamint Felsőbüki Nagy Pál képviselte — ha bizonyos fokig felemásan is — a haladást. Ha rokonszenvnyilatkozatokat keresünk a dekabristák mellett — nyilvánvalóan csak náluk találhatjuk. Szűk körük már eleve meghatározza az együttérző viszhang terjedelmét.[26]

II

Kíséreljük meg vázolni a kutatás szerény pozitív eredményét. Nézzük mindenekelőtt a *sajtót.*

A legjelentékenyebb magyar és német nyelvű lapok bőségesen foglalkoztak az oroszországi eseményekkel. A »Magyar Kurír« 1826-ban megjelent első száma a bécsi német nyelvű újságok közleményei nyomán tudósít Sándor cár taganrogi haldoklásáról, idéz a haldoklás napjaiban kiadott orvosi jelentésekből és hírt ad a halál beálltáról.[27] Mindezt az állandó »Orosz birodalom« című rovatában közölte. Néhány nap múlva (ekkor egyébként is csak hetente kétszer jelentek meg az újságok) azt tapasztalhatjuk, hogy a lapból szinte mindent kiszorítanak az orosz vonatkozású közlemények. A harmadik szám a szentpétervári francia nyelvű lap alapján közölte az orosz trónvaltozással kapcsolatos cári kiáltványt, és megkezdte Sándor cár két fia, az idősebb Konsztantyin és az ifjabb Miklós közötti iratváltásnak, valamint azoknak az aktáknak közzétételét, amelyekben Konsztantyin Miklós javára lemondott a

[25] Emlékirat. Pest, 1865. IV. k. 106—107. l.

[26] És még ezt a kevés dokumentumot is igen komoly fáradalmakkal lehet felkutatni. Eötvös Károly már a múlt században »homályos éveknek« nevezte az 1825—26-os esztendőket. *(Eötvös Károly:* A homályos évek. Egyetértés. 1884. 359. sz.) Gazdag emlékiratirodalmunk erről az időszakról nem maradt fent. Azok az emlékiratok viszont, amelyek későbbi időszakot tárgyalnak, s ezeket az éveket csak futólag érintik, nem nyújtanak helyes képet, mert a szerzők szeme elől a későbbi nagy események — orosz—magyar vonatkozásban a lengyelországi felkelés — eltakarták a 25—27-es éveket. Mivel a sajtó nem írhatott az ország igazi életéről, így forrásértéke is csekély. Ilyen körülmények között a levelezés és a napló vált a legjobb forrássá. A levelek közül viszont éppen a legértékesebbeket elkobozták vagy ezek idővel megsemmisültek. A naplóirodalom pedig éppen erre az időszakra vonatkozóan, véletlenül-e vagy sem, de fehér foltot mutat. Széchenyi leveleinek múlt század végi legteljesebb gyűjteményében az egész 1826-os évből csupán egyetlen egyet találunk, azt sem januárból, amikor a legfontosabb lenne, hanem május ötödiki keltezéssel. *(Gróf Széchenyi István:* Levelei. Összegyűjtötte Majláth Béla, Bpest, 1889. I. k.) A Bártfai—Szabó-féle Széchenyi-adatgyűjtemény sem közöl semmit január—február hónapból. *(Bártfai Szabó László:* Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. [1808—1860.] Bpest, 1943. I—II. k.) Az Országos Levéltárban csak egyetlen januárban kelt Széchenyi-levelet találtam, az is azt panaszolja, hogy Wesselényi Széchenyivel együtt betegséggel küszködött. (O. L. Széchenyi István gyűjtemény. 1826.) — (Tehát valószínűleg ekkor kevesebb levelet is írtak.) Wesselényi ifjúkori naplói szintén üresen hagyják a január hónap elejét. *(Kardoss Samu:* Wesselényi Miklós ifjúkori naplói. Régi Okiratok és Levelek Tára. (1905—6.) Hiányzik az 1826-os évi anyag teljesen Dessewffy József levelezéséből. (Gróf Dessewffy József Munkái. III. k. Levelek. 1888. Kiadta Ferenczy József.) A Tudományos Akadémia kézirattárában őrzött Dessewffy József-féle »Irományok« megvizsgálását rendezetlenségükre hívatkozva nem tették lehetővé számomra. (Jelzet: »Rendezetlen, 24., 25., 31., 32., 39.) Ha ilyen hiányosságok mellett mégis találunk adatokat a dekabrista felkelés hatásáról, úgy ezeket, bármilyen kevés számúak is, igen meg kell becsülni.

[27] Magyar Kurir. 1826. I. 1. sz.

trónról. Ezek után ugyanabban a számban a lap viszonylag hosszan *hírt ad a dekabrista felkelésről is.* A felkelést »nagyon szomorú történetnek« nevezte, majd részletesen idézett a felkelőkkel szemben elfogult helyszíni tudósításokból :[28] »Egy óra tájban tudósítás érkezett, hogy 3-4 száz katonák a' Moskaui Regementnek Kazármájából megeresztett zászlóval kiléptetvén, illy kiáltozás mellett : Éljen Konsantin (sic) Csácsár! a' Szenátus' piacza felé léptettek.

»A' nép azonnal nagy sokasággal össze kezdett ezen piaczon 's a' Kastély' piaczán is gyülekezni. A' Császár egyedül minden kíséret nélkül lejött a nép közé, melly őtet a' szeretetnek és tiszteletnek legnyilvánságosabb kimutatásával fogadta.

»Azonközben a' Moskaui Regementeknek két Kompániájinál még tartott a' támadás. Ezen Kompániák 7-8 tiszteknek vezérlések alatt, de a' kikkel Frakkban még más néhány gyanus tekintetű személyek is összse elegyítették volna magukat, a Szenátus' piatzán négyszegletű sort formáltak vala, 's őket a' nép' sepreje körülvévén, *hurra!* kiáltozással töltötték el a' levegőt.« — Ezután részletesen leírja a felkelés elfojtását : »Ágyúk álíttattak elé — a' Rebellisekre néhány lövések tétettek — 's erre azonnal az egész piatz megüresedett — a szaladó támadóknak kevés maradványára a' Lovasság rájok tsapott — 's űzőbe vévén őket mindenfelé széllyel kergette — 's ez megesvén minden utzákra le-'s-fel járó vigyázó tsapatok küldettek el. Estvéli 6 órakor már nem volt a' Rebellisek közül két ember együtt. A' Rebellisek fegyvereiket elhányván magokat kegyelem kéréssel megadták. Estvéli 10 óráig már 500 illy szerentsétleneket fogdostak volt egyenként összse a' kiküldött strázsák ; 's már a' legbűnösebb tisztek is fogságra tétettek vala. Egy-előre most mindnyájokat a' Petersburgi erősségbe zárták . . .«

A következő két szám is elsősorban az oroszországi eseményekkel foglalkozik.[29] Ezeket követőleg a lap csaknem szóról-szóra közölte Miklós cár nyilatkozatát a dekabrista felkeléssel kapcsolatban. Itt Miklós vádolóan sorolta fel a dekabristák tényleges politikai célkitűzéseit. A nyilatkozatból tehát az előző közlemények ferdítései után, világosan kiderül a dekabrista mozgalom társadalmi és politikai programja.[30] Ettől kezdve a lap élére az »Orosz birodalom« című rovat került. Itt közli az elfogott dekabristák nevét : Rilejev, Kahovszkij, Besztuzsev, Obolenszkij, Trubeckoj, Pusesin, Küchelbecker nevei sorakoznak egymás után németes átírásban a magyar lap hasábjain.[31] A kilencedik szám fő helyen *közölte a francia lapok rokonszenvező véleményét.* Nyomban utána tették azonban a reakciós osztrák lapok erre válaszul írt »kritikáját«. A következő szám egy szemtanú levelét ismerteti és más nagyterjedelmű anyagokat tartalmaz a felkelésről. Bevezetésképpen ezt hangsúlyozza : »A' Petersburgban Dec. 26-án eléfordult történetekről naponként több-több környülállások jőnek a világ' elejébe, mellyek a' történet' többféleségéhez képpest annál jobban megérdemlik az Olvasó világ' figyelmit, mennél pontosabb tárgyak sugárlanak-ki lassanként nagy zavarból. Ezen tárgynak legkisebb környülállási méltók a' figyelmetes megolvastatásra.« Majd a tizenkettedik, *a dekabrista mozgalom második fegyveres felkeléséről,*

[28] Uo., 3. sz.
[29] Uo., 4—5. sz.
[30] Uo., 6. sz.
[31] Uo., 7. sz.

a csernyigovi harcokról számol be. Említi a felkelés vezetőjének, Muravjovnak nevét is. Azok a számok, amelyekben nem lelünk semmit a dekabristákról, más orosz vonatkozású anyagot sem közölnek. Ebben az időben tehát a Magyar Kurírban, sőt a többi lapokban is kétféle lapszámot találhatunk : vagy olyat amely zsúfolásig a dekabristákról szól, vagy olyat, amelyik semmi orosz vonatkozású hírt nem közöl. Átmenet nincs. Ezt a jelenséget az akkori hírközlési nehézségekkel magyarázhatjuk.

A 15. szám élén ismét az »Orosz birodalom« rovatot találjuk. Ettől kezdve már elválnak a dekabristákkal foglalkozó híradások más oroszországi hírektől. Mindkét típusú híradás azonban az egész első féléven keresztül majorizálta a más országokból érkező közleményeket.[32] A dekabrista vonatkozású hírek közül kiemelkedik az orosz nyomozó bizottság első nagyterjedelmű, szóról-szóra idézett közleménye, mely a mozgalom előtörténetét világítja meg,[33] Kühelbeker elfogatásának leírása,[34] valamint az a cári nyilatkozat, amely cáfolta a jobbágyfelszabadítás szárnyrakpott hírét.[35] A második félévi anyagban szintén figyelemre méltó adatokat találhatunk. Öt számon keresztül szinte teljes terjedelemben adta a nyomozó bizottság összefoglaló jelentését. Kettőt közülük a főhelyen.[36] Augusztus 15-én pedig a szerkesztő kicsiny hija mindent kiszorított a lapból, hogy helyet adjon a dekabristák felett kimondott ítéletnek.[37] Egy hét múlva részletesen megírták a hős dekabrista vezetők kivégzésének lefolyását.[38] A kivégzést követően is többször írt a lap a dekabrista mozgalom kérdéseiről.[39] Egyéb vonatkozású, Oroszországgal kapcsolatos cikkek továbbra is komoly helyet foglaltak el.[40] Így fest tehát a bécsi Magyar Kurir, ha a dekabrista mozgalom visszhangja szempontjából vizsgáljuk.

Az a kép, amelyet ilyen módon nyertünk, egyezik a többi jelentős lap közléseinek anyagával is. A »Hazai' s külföldi tudósítások«,[41] valamint a magyarországi német nyelvű lapok, a »Städtische Pressburger Zeitung« és a »Vereinigte Ofner-Pester Zeitung«[42] nagyjából azonos időben, hasonló terjedelemben és módon foglalkozott a dekabrista felkeléssel és az orosz eseményekkel. Ezeken a lapokon túl sok magyar olvasó forgatta az »Allgemeneine Zeitung«-ot (Augsburg). Itt is ugyanazokkal a hírekkel találkozhattak.[43]

[32] Orosz vonatkozású cikkeket közöl még az I. évfolyam *20.*,*23*, 24., 27., *28.*, *29.*, *32.*, 33., 37. *41.*, 43., 45., *49.*, 51. sz. Ezekből *a dűlt betűvel szedett* számokban az orosz híranyag a lap élén állott.

[33] Uo., 17. sz.

[34] Uo., 19. sz.

[35] Uo., 49. sz.

[36] Uo., II. 7—11. sz.

[37] Uo., 13. sz.

[38] Uo., 15. sz.

[39] Uo., 19., 27., 39. számokban. Utóbbiban a lap élén.

[40] A II. félév ilyen jellegű cikkei a 17., 20., 21., 23., *24.*, 25., 29., 30., 31., 32., 33., 34., *35.*, 36., 37., 40., 41., 44., 49., 50., 51. számokban találhatók. *A dűlt betűvel szedett* számokban az orosz híranyag a lap élén állott.

[41] Dekabrista vonatkozású közlemények találhatók a következő számokban : 1826. I. félév : 4., 7., 9., 10., 11., 12., 14., 17., 28., II. félév : 15., 16., 17., 19., 21.

[42] A »Städtische Pressburger Zeitung« következő számaiban találhatók dekabrista vonatkozású cikkek : 3., 4., 5., 6., 9., 10., 13., 17., 18., 27., 58., 60., 61., 62., 63., 64., 65., 66., 72., az 1826-os évben. A »Vereinigte Ofner-Pester Zeitung« 1826. évfolyama bizonyos fokig rövidítve a bécsi lapok időrendjében közölt hasonló jellegű cikkeket.

[43] Az Allgemeine Zeitung (Augsburg) 1826. jan. 13-i számában (51., 52. lapokon) közölte a dekabrista felkelés hírét. Ezután folyamatosan foglalkozik a mozgalommal.

Az összes korabeli lapok teljesen kommentár nélkül közölték a külföldi lapokból átvett, dekabrista vonatkozású cikkeket. Még reakciós jellegű tolmácsolást sem tettek a hírek mellé. Nemcsak az orosz hírek közlésénél jártak el így, de semmiféle külpolitikai anyaghoz sem fűztek magyarázatot. Ennek a jelenségnek megértéséhez figyelembe kell venni az akkor uralkodott sajtóviszonyokat. A lapoknak ugyanis határozottan megtiltották külpolitikai jellegű dolgok fejtegetését. Amint a sajtótörténetből tudjuk, hosszú ideig semmiféle külpolitikai hírt nem közölhettek, s még az is hosszú harc eredménye volt, hogy végre a kormánynak tetsző külföldi lapokból idézhették a legfontosabb határontúli események leírását. A magyar sajtót fejlődésének ebben a korszakában találták a dekabrista felkelés hírei. Így történt, hogy a különben kifejezetten reakciós és a bécsi kormánykörök által közvetlenül irányított lapok megrovó kommentár nélkül tárják az érdeklődők elé az orosz eseményeket.

Ha a dekabristák célkitűzéseit, programját taglaló terjedelmes cikkeket olvassuk, azt kérdezhetjük, hogyan lehetséges, hogy a cenzúra engedélyezte közrebocsátásukat. Ennek csak egyféle magyarázatát tudjuk adni: a dekabrista felkelésről szóló anyagok ilyen meglepően nagymértékű közzétételét az akkori fejletlen, a reakció túlsúlyától szenvedő magyar politikai viszonyok és az a körülmény indokolja, hogy a felkelés híre már mint a felkelés vereségének híre érkezett el hazánkba.

A politikai és ebből következő sajtóviszonyok ilyetén helyzete *lehetőséget adott* a haladó gondolkodású olvasónak, hogy *alapos betekintést nyerjen* a dekabrista mozgalom programjába és felismerje annak igazi mozgató erőit. A magyar nyelvű politikai irodalom tehát e korban a dekabristák forradalmi, önkényuralomellenes, antifeudális programjával gazdagodott. A haladó erők gyengeségére vall, hogy e gazdag program kiaknázatlan maradt a magyar politikai élet számára.

Az újságok mellett a kormányzathoz befutó diplomáciai jelentések hozták a dekabrista felkelés hírét. Ezzel kapcsolatban érdekes röviden kitérni *az osztrák kormánykörök állásfoglalására*. Lebzeltern szentpétervári nagykövet részletesen tudósította Metternichet a lezajlott eseményekről.[44] A hír vétele után a reakció megtestesítője szinte lázba jött. A gyűlölet vezeti tollát, amikor 1825. december 28-án feljegyzi naplójába a felkelés hírét.[45] Levelezésének a tanúsága szerint az 1826-os év elején legfőképpen az orosz dinasztikus válsággal és legalább olyan súllyal a dekabrista felkeléssel foglalkozott.[46] Még 1826. március 2-án is azt írta egyik levelében: »Continuez à observer les russes . . .«[47] Metternich az oroszországi politika könnyebb megértése érdekében orosz dinasztia-történeti feljegyzéseket állított ekkor össze a maga számára.[48] Az áprilisi és májusi levelezése is bizonyítja, hogy fokozott energiával

[44] Erre és a dekabrista felkelés egyéb kérdéseire lásd Le Monde Slave 1926-os jubileumi tanulmányait.

[45] Aus Metternichs nachgelassenen Papieren. Herausg. v. Fürsten Richard Metternich-Winneburg. Wien, 1881. IV. Band, 198. l.

[46] Január elsején M. Neumannak írt levelében fejtegeti véleményét az orosz eseményekkel kapcsolatban. (Uo., 261. l.) Január 7-én a felkelésről írt ugyancsak Neumannak részletes tudósítást. (Uo., 262—263. l.) Kilencedikén Eszterházyval közli ugyanezt (Uo., 299. l.) Jan. 10-én Lebzelternnek ad tanácsokat a felkeléssel és az orosz politikával kapcsolatban. (Uo., 302—303. l.) Febr. 18-án is az orosz eseményekkel foglalkozott. (Uo., 264. l.)

[47] Uo., 267—268. l.

[48] Uo., 271. l.

foglalkozott az orosz politika kérdéseivel.[49] Más források szintén mutatják, hogy a Monarchia külpolitikai vezérkarának nem kevés gondot okozott a dekabrista felkelés. Metternich bizalmi embere és keleti szakértője, Gentz Frigyes például — levelezéséből látjuk — a felkelés hírének elterjedésekor szintén állandóan, fő helyen ezzel az eseménnyel foglalkozott.[50] Mindezekből a dokumentumokból világosan kitűnik, hogy a hivatalos kormányzat a legélesebben ellenséges magatartást tanúsított a felkelőkkel szemben, s úgy gondolta, ha ez a mozgalom győz: megrendül a Szent Szövetség akkori oszlopa, a cári orosz birodalom és szerte Európában fellendülnek a forradalmi mozgalmak.

Milyen hatást váltottak ki Magyarországon a felkelés hírei? Időrendi sorrendben a következő képet rajzolhatjuk meg: 1825-ben a magyar nemességet szinte kizárólag gazdasági szempontból érdekelte Oroszország. Erre fényt vet többek között az 1825-i országgyűlésről küldött tudósítások egyike is, amely november 29-én a következőket jegyzi meg: »Egyébiránt most semmi Újság nintsen egyéb annál, hogy a' köz hír szerint az Udvar a' Muszkával most vagyon Tractatusban, melynek talán a' Magyar Bor kereskedésére nézve kedvező lesz a' Resultátuma.«[51]

Az új esztendő azonban megváltoztatta a helyzetet ezen a téren. Az oroszországi bonyodalmak hírének vételét az 1826 január elején kelt kéziratos forrásokban találhatjuk. Vay Ábrahám Bécsben kelt és Ragályi Tamáshoz, az országgyűlési ellenzék egyik vezető alakjához írt levelében a következő sorokat olvashatjuk: »A Muszkaknál (sic) bajnak kell lenni, mert a' Kurírok kimaradoznak. —'Azt rebesgetik itt, hogy már effectíve két csaszarjok (sic) van.—«[52] Ugyanaz nap Keglevich Jánosné is feljegyezte német nyelvű naplójában, hogy Oroszországban dinasztikus jellegű vita támadt Konsztantyin és Miklós között.[53] Január 4-én báró Glave-Kolbielsky egyik levelében említi az orosz trónvitát.[54] Feljegyzi, hogy erről egy orosz diplomatával utazása közben hosszú beszélgetést folytatott.[55] Szintén január 4-én Keglevichné is foglalkozik naplójában az orosz eseményekkel, de ismét csak dinasztikus problémákkal kapcsolatban.[56] Január 6-án és 7-én Magyarországon még mindig csak az orosz trónválság tényei ismeretesek. Glave-Kolbielsky egyik levelében közölte, hogy Metternich Szentpétervárra készült utazni. Foglalkozott Konsztantyin esetleges trónrakerülésével is.[57] Január 7-én Széchenyi István

[49] Az orosz helyzetről ír április 8-án (Uo., 270. l.), 14-én (Uo., 271. l.), 20-án (Uo.), 28-án (Uo., 272. l.). Május 12-én is ír egy orosz vonatkozású levelet (Uo., 272—273. l.). Mindezeket franciául.

[50] Zur Geschichte der orientalischen Frage. Briefe aus dem Nachlasse Friedrichs von Gentz. 1823—1829. Herausg. v. Anton Grafen Prokesch-Osten. Wien, 1877. 105—123. l. (1825. dec. 24.—1826. márc. végéig). Lásd még: Dépêches inédites du Chevalier de Gentz Aux hospodares de Valachie pour servir à l'Historie de la Politique Européenne. (1813 à 1828.) Pub. le Comte Prokesch-Osten Fils. Paris. 1877. III. k. Itt 1826. január 15-én értesíti a munténiai fejedelmet a dekabrista felkelésről. 71. l.

[51] *Tankay Károly:* Tudósítások az 1825-i országgyűlésről. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. G./278. Sajnos, Tankay tudósításai 1825 novemberével megszakadtak.

[52] Vay Ábrahám levele Ragályi Tamáshoz. 1826. jan. 1. Orsz. Széchényi Kvt. kézirattára. Quart. Germ. 888. f. l.

[53] Keglevich Jánosné naplója. 1826. jan. 1. Orsz. Széchényi Kvt. kézirattára. Quart. Germ. 888. f. l.

[54] Correspondenz des br. Glave-Kolbielsky. Orsz. Széchényi Kvt. kézirattára. Quart. Germ. 958. 4. f. 252. A levelet valószínűleg csak január 18-án küldte el.

[55] Uo., f. 254.

[56] Keglevich Jánosné naplója id. helyen. f. 2.

[57] Cor. des br. Glave-Kolbielsky, i. h. f. 251.

jegyezte fel német nyelvű naplójában, hogy Miklós lett az orosz cár.[58] Ezzel párhuzamosan Keglevichné naplója is foglalkozott a további orosz fejleményekkel, de most már nyomatékosabban, kilenc soron keresztül.[59] *A dekabrista felkelés hírének első magyarországi kéziratos dokumentuma Keglevichné január 8-án kelt naplóbejegyzése.* Ebben már nem ír a dinasztikus válságról, kizárólag a dekabrista felkeléssel foglalkozik. Amint írta, a felkelés (»eine Revolte«) hírét testvérétől hallotta. (Tehát nem újságból olvasta!) Megállapította, hogy a felkelők, bár dinasztikus ürüggyel fogtak fegyvert, lényegében alkotmányt akartak adni Oroszországnak. Megemlékezett arról, hogy ágyúkat vetettek be ellenük.[60] A cseppet sem demokratikus arisztokrata asszony feljegyzése két szempontból is igen érdekes. Bizonyítja, hogy a felkelés híre szájról-szájra járt a főnemesek körében. Emellett pedig jellemzi az oroszországi események hatását, hogy helyet kaptak egy ilyen naplóban, amely küpolitikai jellegű kérdéseket általában nem érintett.

Egyéb adatok azt mutatják, hogy a dekabrista felkelés hírével párhuzamosan a közvélemény továbbra is foglalkozott a dinasztikus válság megoldásával és az ebből várható külpolitikai fejleményekkel.

Kazinczy Ferenc például arról értesítette Cserey Miklóst ebben az időben, hogy »Eggy ma vett levélből értem, hogy Constantin Császárnak bajt csinála a' Sándor testamentuma, melly azolta találtatott fel (lehet-e ezt hinni?) a' miólta Miklós Herczeg a' katonaságot és Status embereit a' Constantin hűségére feleskedteté. A meghalt Csár (sic) nem Constantint, hanem Miklóst nevezte követőjének, a' mint mondják. Ugyanezért az Esztei Ferdinánd Kir. Herczeg M. Orsz. Kommandírozó nem is indult-el a' Constantinnak destinált Sz. István Csillagával. A vélekedés az, hogy Miklós leszen a' Csár, Constantin pedig Lengyel Király; mely a Hegyaljának nem volna rossz; inkább kelne a' mi Tokajink. Elmondám, amit tudtam.« Valamivel alább pedig még ezt toldotta leveléhez: »Eggy Galicziai Gubernialis Consiliarius barátomtól éppen ma veszek levelet. Sajnálja a' *békeszerető* Sándor halálát, 's ez az epithetum azt hiteti velem, hogy Constantin nem *békeszerető*, 's a Görögöket nem hagyja pártfogás nélkül. A' természet törvénye az *építés* de *rontás* által. Így szent álom a' Fejedelmek *örök békéjek*. Pedig azt kívánni kellene, ha lehetne.«[61] Az országgyűlés Guzmics Izidor számára készült naplójának jegyzője az 1826. január 14-i ülés mellé a következő margójegyzetet biggyesztette: »Az a' hír, hogy Ferdinánd (a' Magyar Katonaság' Fő Commandánsa) tegnap indult Bétsből Petersburgba, hatodmagával: de követtársai közt edgy tsiper Magyar sincs. — Ecce percharem nobis gentem Hungarorum . . . Miklós az új Czár a' szent Alliansba állott! Szerencsétlen Görögök . . .«[62] Se Kazinczy óriási levelezése, sem az országgyűlés jegyzője nem említi a

[58] »Die Nachricht angekommen, dass der Fürst Nicolaus Kaiser von Russland geworden ist.« Gr. Széchenyi István naplói. Szerk. és bev. dr. Viszota Gyula. III. k. Bpest, 1932. 6. l.

[59] Keglevichné naplója, i. h. f. 3.

[60] Uo., Keglevichné naplójának egyes részeit 1938-ban Östör József fordította magyarra és ugyanő adta ki. A magyar nyelvű kiadásból azonban a szóban forgó rész kimaradt.

[61] Kazinczy Ferenc Összes Művei. Harmadik osztály. Levelezése. XIX. k. Kiadta dr. Váczy János, Bpest, 1909. 509—510. l. Jan. 13.

[62] Kerületi napló. 1825—27. Orsz. Széchényi Kvt. kézirattára. Quart. Hung. 2049. Vaszary Kolos közölte ugyan a Guzmics-Naplót, de elhagyta belőle az orosz vonatkozású margó »Jegyzés«-t. Vö. *Vaszary*, i. m.

dekabrista felkelés hírét. Ez azt látszik bizonyítani, hogy a középnemesség maradi része politikai beállítottsága és provinciálisan szűk látóköre miatt nem talált a maga számára semmi érdemlegeset az orosz forradalmi mozgalom hírében. A főnemes arisztokraták, még a reakciósok is, külpolitikai érdeklődés szempontjából ekkor messze megelőzték az uralkodó osztályok széles, még a táblabíró politikába ragadt tömegeit. Úgy gondoljuk, hogy ezért nem tekinthetjük véletlennek, hogy a dekabrista felkelés visszahangjának dokumentumai — a haladó és reakciós jellegűek egyaránt — főnemesi eredetűek.

A dekabrista felkelés visszhangjának legkiemelkedőbb és legérdekesebb magyarországi *emléke* kétségkívül *Széchenyi István 1826. január 24-én kelt naplóbejegyzése.*[63] Ezt ugyan az eredeti szövegezésben, német nyelven kiadta már Viszota Gyula, azonban az orosz vonatkozású részek méltatását a polgári történetírás mellőzte. Pedig nemcsak magyar, de egyetemes történeti szempontból is fontos dokumentumról van szó. Ez a felkeléssel rokonszenvező, együttérző jellegű naplóbejegyzés *ritka emléke a dekabrista mozgalom közvetlen visszhangjának a kelet-európai országokban.*

Ezen a napon — néhány szó kivételével — Széchenyi csupán a dekabrista felkeléssel és annak következményeivel foglalkozott. Már a bejegyzés első mondatából kitűnik, hogy figyelemmel kísérte a dekabrista felkelés visszhangját. Mintegy elégedetlenül jegyezte fel, hogy Bécsben már nem beszélnek Oroszországról. (Ebből a megállapításból az is világos, hogy ott előzőleg beszéd tárgyát képezték az oroszországi események.) Ezután papírra veti véleményét a dekabrista felkelésről. Szerinte ami Oroszországban lejátszódott, az *»harc az abszolutizmus és a népek jogai között.«*[64] Széchenyi ezzel a megállapításával sok fejjel kiemelkedik összes magyar kortársai közül, de túltesz a dekabrista felkelésről megemlékező valahány polgári történészen is. Helyes értékelését további sorai is alátámasztják, sőt gazdagítják. Sándor cár haláláról szólva kifejezi azt a meggyőződését, hogy ezzel a civilizáció és felvilágosodás előrehaladásának útjában álló hatalmas akadály omlott össze.[65] Tehát nagyon jól megérezte azt a *lehetőséget*, amelyet a cár halálát követő idők a haladás ügye számára magukban rejtettek, s amelyet a dekabristák is — félretéve előbbi terveiket — igyekeztek kihasználni. Az, hogy a dekabrista felkelés 1825 decemberében és nem később zajlott le, kizárólag ennek a felismerésnek következménye. Széchenyi ugyanakkor látta és leírta, hogy a lehetőséget valóságra váltani: ádáz harc kérdése a reakcióval. Mintegy megjósolta, hogy »az abszolutizmus szolgái, akiknek érdekei, existenciájuk a régi formákkal igen szoros kapcsolatban vannak, nem fogják a csatateret ellenfeleiknek átengedni. Még óriási birokra kelnek.«[66] Széchenyi jól tudta, hogy a felkelést leverték. Jellemző azonban éleslátására, hogy e sorokban nem egy *bukott* mozgalmat értékel, hanem éppen a harc lezáratlanságára, annak későbbi alakulására mutatott rá. A sorok között helyesen olvasva nem kétséges, hogy Széchenyi feltétlenül bízott a haladás oroszországi híveinek végső győzelmében.

[63] Gr. Széchenyi István naplói, III. k. 12. l.

[64] »Es ist nun der Process oder vielmehr der Kampf zwischen Absolutismus, und dem Rechte der Völker.« Uo.

[65] »Durch den Todt des Kaisers von Russland stürzte ein gewaltiger Damm ein, der dem Strom der Civilisation und der Aufklärung entgegen stund.« Uo.

[66] »Soleicht werden aber die Diener des Absolutismus, deren Interesse, deren Existenz mit den alten Formen in so enger Verbindung ist — das Schlachtfeld ihren Gegnern nicht überlassen. Sie werden sich noch gewaltig herumschlagen.« Uo.

Ezután ilyen megrázóan igaz jövendölést vetett papírra : »Láncok nélkül és vér nélkül ez a dráma nem fog befejeződni!«[67]

Közvetlenül ezután jön a naplójegyzet talán legérdekesebb és egyben legproblematikusabb része, a felkelésről írt sorok záróakkordja : »Bárcsak ez ne érne engem! «[68]

Ez utolsó mondat különös jelentőségű. Széchenyi a naplóírás csapongó műfajának megfelelően egy nagyszerű gondolattársítással messze távolodott a dekabristáktól és egy szempillantás alatt újra a hazai problémák kellős közepébe termett. Néhány mélyértelmű szóban valóban zseniális párhuzamot vont az orosz és magyar társadalom fejlődése között. Mintegy azonosította az ottani és a hazánkbéli problémákat és megjósolta a nagy forradalmi összecsapások eljövetelét. A dekabrista felkelés híre tehát rádöbbentette Széchenyit a reakció és haladás közötti döntő harc elkerülhetetlenségére, a forradalom történelmi szükségszerűségére.

Amíg ez a felismerés feltétlenül dícséri, elmarasztalja más oldalról az a körülmény, hogy ebből nem a harc végigküzdésének következtetését vonta le, hanem a forradalomtól való félelménck adott kifejezést.

Mindezek nyomán azonban tévedés lenne azt gondolni, hogy Széchenyi végülis a feudális reakció álláspontját tette magáévá. Ebben a korban a népforradalomtól való félelem és a haladás — sőt amint a dekabristák esetében látjuk, forradalmiság — még nem egymást kizáró dolgok. Arisztokratikus félelmei ellenére nem a dekabrista felkelés hóhéraival, hanem mártírjaival érzett együtt. Az utolsó mondat így — bármennyire is kicsendül belőle a forradalomtól való félelem — nem áll ellentétben az egész naplóbejegyzés szellemével. Sőt azáltal, hogy helyes párhuzamot von a két ország problémái között és igyekezett megtalálni a dekabrista felkelés tanulságait saját személyére vonatkozólag is — logikusan tette fel a koronát az orosz-magyar haladó kapcsolatok egyik legszebb emlékére.

Széchenyi széles látókörű, feltétlenül a haladó Európa színvonalán álló, Stendhallal rokon[69] okfejtésének nagysága igazán csak akkor tűnik szemünkbe, ha nemesi kortársainak korlátok közé zárt gondolkodásmódjával vetjük össze. Míg ő képes felismerni az oroszországi események igazi társadalmi jelentőségét s elsősorban ezzel a kérdéssel foglalkozik, addig a nemesi közvélemény legnagyobb része csupán a tróncseréből következhető külpolitikai jellegű változásokat latolgatja. Az orosz-magyar kapcsolatok szempontjából ez az országos Oroszország felé fordulás (amely nem egyszer haladó jellegű állásfoglalásokat is mutat) figyelemreméltó jelenség, azonban Széchenyi nézőpontjához képest jelentős elmaradást tükröz. Cserey Miklós számára is csak ennyit jelentettek az oroszországi események. Január 29-én írta Kazinczynak : »Lengyel Országnak független helyreálását minden jólelkű ember óhajtja : de a Kosztain (nyilván Konsztantyin, D. I.) leveleiből nem azt lehet kihozni. Tsakugyan Sándor, az ő személyes tekintetével, más világra költözvén, — Európának pedig interesséje lévén, hogy Lengyel Ország az Orosz Birodalomtól elvállyon, — állhatatosan hiszem, hogy e meglesz nemsokára.«[70] A titkosrendőri jelenté-

[67] »Ohne Ketten, ohne Blut wird dieses Drama nicht beendigt werden!« Uo.
[68] »Ob es mich nicht trifft!« Uo.
[69] *П. Ангран :* Отголоски восстания декабристов в Франции. Вопросы Истории. 1952. № 12.
[70] Kazinczy Ferenc Összes Művei, III. osztály. Levelezése. XIX. k. Bpest, Akadémia, 1909, 515. l.

sek január végével kezdenek az orosz eseményekkel foglalkozni. Az ekkori besúgások megerősítenek bennünket abban a hitünkben, hogy a nemesség túlnyomó többsége csak a dinasztikus problémák iránt érdeklődött és nem figyelt fel a dekabristák fellépésére. Egy Pozsonyban január 30-án kelt jelentés hírt ad arról, hogy ott az emberek az orosz eseményekről beszélnek és azt tartják, hogy Miklós cár szentesíteni fogja Sándor összes szövetségét.[71] A titkosrendőrség ezzel kapcsolatban érdemesnek találta lemásoltatni Splényi Károly báró egy levelét, amelyben az értesítette a Pozsonyban lakó Henrik testvérét arról, hogy »Itt az emberek Sándor császár halála óta folyton háborúról beszélnek.«[72]

A dekabrista felkelés híre tehát hőmérőül szolgálhat a magyar társadalmi ellentétek kiélezettségének és a haladó erők állapotának megvizsgálásához. A diagnózis csak egy lehet : a haladás erői még igen gyengék. Széchenyi a maga részére január 30-án le is vonta ezt a tanulságot, nyilván nem utolsó sorban a dekabrista felkelésen elgondolkozva : »Egyetlen országban sincs oly kevés forradalmi anyag, mint Magyarországon.«[73] S ekkor ezt még *sajnálkozva* írta.

Ahogy nem kerülte el januárban a titkosrendőrség figyelmét az Oroszországgal kapcsolatos dinasztikus és külpolitikai jellegű szóbeszéd, ugyanúgy nyomát találhatjuk jelentéseikben az orosz eseményekkel kapcsolatos, számukra még sokkal veszedelmesebb Széchenyi-féle állásfoglalásnak. A besúgók feljegyzései általában ekkor fokozott figyelmet szenteltek a reuniónak. Ferstl rendőrtanácsos február elsején nyomatékosan felhívta Sedlniczky rendőrminiszter figyelmét az »úgynevezett patrióta klubra« s különös rosszallással említi, hogy gyülekező helyükre az összes francia újságok járnak.[74] Ezeknek az újságoknak egy része pedig, amint már említettük, rokonszenvesen ítélte meg a dekabrista felkelést. Nem sok idő múlva már olyan jelentés is befutott, amely az orosz eseményeket értékelve, világosan utal arra, hogy a karbonáriknak (a dekabrista mozgalmat is ilyen gyűjtőnév alatt könyvelték el a titkos ügynökök, sőt az újságok is)[75] növekvő számú magyar követőjük is akadt.[76] Ugyancsak az 1826. február 26-án kelt jelentés az idők változását szemléltetve megemlíti, hogy az emberek Magyarországon már azt kérdik : »minek választottunk mi egy német királyt . . . ?« A jelentést író hozzátette : »És Rákóczy (sic) és Thököly ujra itt vannak, és a carbonarizmus elérte célját.«[77] Érdekes,

[71] »Man sagte, dass die Russische Thronfolge dies bewirkt hätte, in dem Kaiser Nicolaus erklärte, dass er alle Bündnisse Alexanders heilig beobachten wolle.« O. L. Takáts-hagyaték, fasc. 35. f. 287. Itt szeretnék köszönetet mondani Botló Béla elvtársnak, aki az Országos Levéltárban végzett munkámhoz szíves segítséget nyújtott.

[72] »Hier spricht man seit dem Tod des Kaisers Alexander von lauter Krieg.« Január hónapban meg nem jelölt napon kelt. O. L. Takáts-hagyaték, fasc. 35. f. 293.

[73] »In keinem Lande gibt es weniger eine revolutions Materie wie in Hungarn . . .« Naplói, III. k. Összes Munkái XII. k. 14. l.

[74] O. L. Takáts-hagyaték, fasc. 32. f. 484.

[75] Lásd pl. Magyar Kurir, 1826. I. 114. l.

[76] »Beim Besteigen des Russischen Thrones durch den Kaiser Nicolaus statt Constantin, haben die Carbonari wieder viel verloren. Gebe Gott, dass diese Bestien in der bestandhaften Beharrlichkeit des ungarischen Königs gegen die anmassenden Vorderungen seiner Unterthanen, einen abweisenden Bescheid erhalten möchten . . .« O. L. Takáts-hagyaték, fasc. 35. f. 341.

[77] ». . . wozu brauchen wir einen deutschen König, und die Zeiten der Rákóczy und Thököly sind wieder da, und der Carbonarismus hat sein Ziel erreicht.« Uo., f. 339.

bár nyilván valótlan a besúgóknak a dekabrista felkeléssel kapcsolatban ugyanitt kifejtett azon véleménye is, hogy »Oroszország most Fessler és követői felvilágosodásának gyümölcseit aratja«.[78] A besúgó itt Fessler Ignácz Aurélra, egy valamikor Magyarországról Oroszországba távozott haladó tudósra céloz.

A titkosrendőri jelentésekről általában meg kell jegyeznünk, hogy adataik csak igen komoly kritikával használhatók fel, hiszen létüket kellett igazolni szenzációsnál szenzációsabb jelentésekkel. Nyilván ilyen szenzációnak szánta a szóban forgó jelentés szerzője azt a megállapítását is, hogy Magyarország »abban az állapotban van, amelyben 1789-ben Franciaország volt«.[79] Ez természetesen távolról sem felel meg a valóságnak, ugyanúgy, mint az a fentebb idézett jelentés sem, amely Rákóczi idejének visszatéréséről és a karbonárik győzelméről beszél. Nem lehet szó arról sem — az eddigi adatok szerint —, hogy követői akadtak volna Magyarországon a dekabrista mozgalomnak a tárgyalt időszakban.

De ha mindezeket nem is lehet állítani, lehetetlen tagadni a jelentések bármiféle objektív alapját. E besúgások forrásértéke ebből a szempontból szerintünk az, hogy ha a reakció oldaláról is, de rátapintottak a magyar és orosz haladás, illetve a magyar és orosz reakció közös érdekeire. Felvetik a gondolatot, hogy e mozgalom Magyarországon sem maradt nyom nélkül, *s e nyomot nagyjából jó helyen, Széchenyi körül keresik.*

Mielőtt azonban erre rátérnénk, a teljesebb kép kedvéért vizsgáljunk meg néhány olyan titkos jelentést is, amelyek szintén szólnak a dekabrista felkelés magyar kapcsolatairól. Egy Pesten március 12-én kelt aláíratlan kémjelentés a következőket állapította meg: »... el kell ismernem és fel kell fednem, hogy én amint már Pozsonyban mondottam és gondoltam, egyre jobban meggyőződöm arról, hogy az oroszországi intrikák Magyarországon is titokban ismertté váltak, lehetséges, hogy ennek az összeesküvésnek az országban nemcsak ismerői, de beavatottjai is voltak és még vannak, anélkül, hogy az ember helyes nyomukra jöhetne ...«[80] Ezután három pontban érdekes megjegyzéseket tett: »Az 1-ső. Ez a gömöri levél igen sok célzást tartalmaz arra, dícsérettel keverve. A 2-ik. Hogy Oroszországban egy Thököly van, aki itt született,[81] aki ott örökségre tett szert és most is ott lakik, egy született örmény; erről nemcsak az itteni rácoknak, görögöknek és örményeknek, hanem polgároknak, sőt a nemességből valóknak is pontos és sokkal pontosabb híreik vannak, mint amelyek az újságokban voltak és vannak. 3-ik. Peter szintén sokat tud arról és velem különösen sokat beszél bizalmasan ezekről úgy, mint B.,[82] hogy ez nem jó pillanat volt, hat hónappal később jobb lett

[78] »Russland ärntet schon Früchten der Aufklärung Fesslers und seines Anhangs.« Uo., f. 341.

[79] »... in dem Zustande, in welchem sich Frankreich 1789 befand.« Uo.

[80] »... muss ich bekennen und entdecken, dass ich so wie ich schon in Pressburg sagte und meinte; immer mehr überzeugt werde, dass die Umtriebe von Russland auch in Ungarn in geheim bekannt waren, dass vielleicht nicht nur Mitwisser, sondern selbst eingeweihte von diesem Complotte im Lande waren und noch sind, ohne dass man ihnen hat auf die rechte Spur kommen können ...« Uo., ff. 356—357.

[81] Valószínűleg Fesslerre céloz.

[82] Talán Borschicky.

volna.«[83] Az első pont alatt említett levelet valószínűleg mellékelte a felterjesztő azonban ezt Takáts Sándor vagy nem másoltatta le, vagy esetleg már ő sem találta. A második pontból valószínű, hogy ugyanaz a besúgó írta ezt a jelentést is, mint aki már előzőleg panaszkodott Fesslerre. A harmadik pontot véleményünk szerint úgy kell értelmezni, hogy a szóbanforgó egyén a dekabrista felkelés időpontját tartotta alkalmatlannak és úgy vélte, hogy hat hónappal később sikerrel járhatott volna egy ilyen kísérlet.

Ehhez még egyet hozzáillesztünk. Március 17-én kelt az a »Gur.« jelzéssel ellátott jelentés, amely azt hangoztatja, hogy »az Oroszországba végbement kedvező változások is egy kissé hajlíthatóbbá fogják tenni a magyar országgyűlés küldötteit.«[84]

Lehetséges, hogy az előbbi jelentés egy sora sem igaz. (Bár a gömöri levél esetében ez nem valószínű.) Azonban ha ismerjük már Széchenyi január 24-i hiteles, rokonszenvező naplóbejegyzését és úgy olvassuk a jelentéseket, egy dolgot lehetetlen kétségbevonni: azt, hogy ezek egy *tényleg meglévő, csak egyes személyekre korlátozódó és korántsem forradalmi, de mégis szimpatizáló hangulatot tükröznek.* Ezt bizonyítja közvetve az utóbb idézett jelentés is, ahol a dekabrista mozgalom — nyilván túlozva — mint a magyar országgyűlési ellenzék segítsége, annak elfojtása pedig mint az ellenzéki küldöttek kára jelentkezik.

A jelentés szerzőjének állításával ellentétben bizonyos, hogy korántsem volt széles a rokonszenvezők tábora. *De egyes rokonszenvezők Széchenyi körül voltak.* És itt térünk rá arra, hogy a titkosrendőrök is jó helyen keresték a szimpátiamegnyilvánulások forrását. Egy másik titkos ügynök, Cserey őrnagy[85] március 28-án írt részletesebb jelentést. Ebben főleg a »reunióval«, vagy ahogy ő nevezte, az »ifjú ligával« foglalkozott. Miután Wesselényi Miklósra és társaira árulkodott, a következőket állapította meg a Széchenyi vezette haladó csoportosulásról: »Ők az újítás hívei, igen, ők erősen azt hiszik — hogy a forrófejűségtől lángrakapott orosz hadsereget — amely Oroszország trónja számára igen veszélyes lehet, hogy tehát ezt a hadsereget — foglalkoztatás útján a lángok kitörése elől eltérítsék, a pétervári udvarnak háborút kell kezdenie — ennek a háborúnak elképzelésük szerint oly erősen kell megzavarnia Európa jelenlegi csendjét, hogy még a mi Legmagasabb Kabinetünknek is dolga akad és ezen keresztül a kabinet arra kényszerül, hogy még a Legmagasabb Érdekeknek is megfelelőnek találja a magyar újításokat, ha nem is egé-

[83] »1-te. Dieser Brief von Gömör hat sehr viele Anspielungen darauf mit Lob vermischt; 2-ens. Da ist in Russland ein Thököly, von hier gebürtig, der dort eine Erbschaft gemacht hat und nun da wohnt, ein geborener Armenier; von diesem haben nun nicht nur die hiesigen Raitzen, Griechen und Armenier, sondern auch Bürger und selbst vom Adel sehr genaue, viel genauere Nachrichten, als die welche in den Zeitungen waren und sind.

3-ens. Peter weiss auch viel daran und redet besonders mit mir in Vertrauen, viel darüber so B. dass dieses nicht der rechte Augenblick war um 6 Monate später wäre es besser gewesen.« O. L. Takáts-hagyaték, fasc. 35. ff. 356—357.

[84] Uo., ff. 375—376. „Kedvező változások" alatt a dekabrista felkelés elfolytását értette a jelentés szerzője.

[85] Ifjú Cserey Farkas őrnagy nem tévesztendő össze a Kazinczyval levelező Cserey Miklóssal, bár Cserey Farkas is Kazinczy ismerőseinek körébe tartozott. Vö. *dr. Gulyás Pál:* Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. IV. k. Bpest, 1942. 838—839. l.

szében, de jelentős részben jóváhagyni.«[86] A jelentés által vázolt gondolatmenet egy részére már Engels is régen rámutatott: az orosz cárizmus azért hajszolta bele a népet az egész XIX. századon keresztül az egyik háborúból a másikba, hogy a belső feszültséget levezesse és így elejét vegye a forradalomnak. A másik eleme a reunionisták terveinek — amennyiben ezt valóban nekik tulajdonítjuk — az, hogy ezt a helyes felismerést a magyar viszonyokkal kapcsolatba hozták. Végiggondolták az előre várható cári politika következményeit és ennek eredményeképp úgy vélték, hogy abból a magyar ellenzék követeléseinek megvalósulása várható. Tehát itt is úgy láthatjuk, hogy a haladás gyenge hangú néhány magyar képviselője segítséget látott a dekabrista mozgalomban.

Széchenyi naplóbejegyzésének gondolatmenete mélyebb az itt idézetteknél. Ő, amint ezt már megállapítottuk, képes volt a dekabrista mozgalom oroszországi *társadalmi* jelentőségét is legnagyobb részben felismerni. Tehát Cserey jelentése valószínűleg kevésbé Széchenyi, mint inkább a körülötte csoportosuló ifjú nemesek véleményét és gondolatmenetét tükrözhette. A fentebb idézett okfejtés kevesebbet mondott Széchenyinél, de többet mondott az átlagnemesek véleményénél, akik az orosz forradalmi mozgalmat egyáltalán nem vették számításba és az orosz külpolitika esetleges változását csupán dinasztikus jellegű eseményektől várták.

Cserey jelentésével a végére is értünk a dekabrista kapcsolatokat említő — és eddig fellelt — titkosrendőri jelentések áttekintésének.

Hátra van még az 1826 februártól májusig terjedő egyéb források megvizsgálása. Ezek közül ismét egy Széchenyi-naplóbejegyzés tűnik ki. Február első felében Széchenyi egy küldöttség tagjaként Bécsben járt. Többek között Metternichhel beszélt. A kormányzat igen keményen és fölényesen bánt a magyar országgyűlés delegátusaival. Széchenyi február 13-án összefoglalta naplójában bécsi, igen szerteágazó tapasztalatait. A bejegyzést azzal kezdte, hogy megmagyarázta a kormány egyszeriben fennhéjázóvá vált magatartását: »Oroszországban a nyugtalanságot biztos elfojtották és elnyomták; ez látszik a kormánynak a deputációval szemben tanúsított magatartásából.«[87] Széchenyinek ez a megjegyzése kétségtelenné teszi, hogy *a dekabrista felkelés hírének vétele és a felkelés sorsának eldőlte idején a bécsi kamarilla tényleg óvatosabb politikát folytatott Magyarország irányában. A felkelés leverése és a mozgalom szétzúzása viszont a bécsi reakció előretörését vonta maga után.*

Ezt követően egyes beszélgetések — látszólag igen szakgatott, valójában azonban igen átgondolt módon és világos értékeléssel csoportosított — részleteit vetette papírra. Az első ilyen részlet így hangzik: »*Mett(ernich) Borch*

[86] »Sie sind der neuerung, ja sie glauben es fest — dass die Russische Armee zu einen erhitzten Geiste angeflammt sei — die für Russlands Thron sehr gefährlich werden kann um also diese Armee — durch Beschäftigung von Ausbruch der Flammen abzueiten, mu ss der Petersburger Hof Krieg anfangen — dieser Krieg soll ihren Einbildungen nach Europas gegenwärtige Ruhe so sehr stören, dass auch unseres Allerhöchstes Cabinet eine Beschäftigung bekommt, und hiedurch veranlasst, ja sogar Ihren Allerhöchsten Interessen angemessen finden wird die ungarischen Neuerungen wenn auch nicht im ganzen, doch in wessentlichen Theilen gut zu heissen.« O. L. Takáts-hagyaték, fasc. 35. f. 408.

[87] »In Russland müssen alle Unruhen erstickt und unterdrückt seyn; das kann man aus dem Betragen der Regierung, gegen die Deputation, entnehmen.« Naplói, III. k. 18. l.

(icky)nek 'A császár nemcsak erőszakos ellenzéket, de semmiféle ellenzéket sem akar — Oroszországban is vannak nemesek, és mégis liberálisok — etc.'«[88] Borsiczky az országgyűlési ellenzék egyik vezéralakja volt. Nyilván ezért szegezte *vele* szembe Metternich a császár akaratát. Oroszországra bizonyosan azért hivatkozott, hogy a delegáció tagjainak Széchenyinél sokkal mérsékeltebb többsége ne védekezhessék azzal, hogy ők, ha ellenzékiek is, nemesek, tehát nem liberálisok (a szónak akkori, a haladás minden árnyalatát fedő értelmében), nem lehetnek ellenségei a királynak. Ez igen jó sakkhúzás volt Metternich részéről, hiszen tényleg ez a kor a *nemesi* forradalmárok és reformerek kora volt Kelet-Európában. És valószínűleg nem egy küldött esetében ijesztgetett hiába Metternich a dekabrista felkelés »rémképével«.

Metternich viselkedése meggyőzte Széchenyit, hogy a dekabristák ügye valóban hosszú időre lehanyatlott. Ennek következményeit legjobb barátjának, Wesselényi Miklósnak kísérelte meg felvázolni. A beszélgetés summáját ugyancsak a naplóbejegyzésben találhatjuk : »Wess(elényi)-nek mondom, hogy véleményem szerint minden liberális gondolat sok évre újra visszaszorul. — ő igen élesen válaszolt ; — hogy én egy butaságot mondtam. Majd meglátjuk.«[89] A dekabrista felkelés leverését követő évek szempontjából Széchenyinek feltétlenül igaza volt. Ennek és a Cserey-féle jelentésnek alapján biztosra vehetjük, hogy lényegében Wesselényi is hasonlóképpen gondolkozott a dekabristák felől.

Amint ezt Viszota Gyula is felismerte, a következő mondat Széchenyi véleményét fejezi ki a császár politikájáról. »A Csász(ár) 'Tudjátok, hűséges alattvalóim' : tartsunk össze és együk a parasztokat.«[90] *Hosszú idő óta nem ismert ilyen bátor hangot a magyar politikai irodalom.* Az előbb idézettek, amelyek folyamatosan ez alá a mondat alá csatlakoznak, s a bejegyzés további része világosan mutatják, hogy Széchenyinek e *felismerését nem lehet elszakítani a dekabrista felkelés hatásától.* (Amikor nem is lehet csupán azzal magyarázni!) Erről az alapról bírálta az országgyűlés tevékenységét, amikor hozzátette, hogy »Körülbelül ez a magyar országgyűlés munkája.«[91]

Most hirtelen a felkelés bukása után előtört reakcióra fordítja a szót. Soraiból világosan tükröződik, hogy félt a haladás elleni terror meggyökerezésétől hazánkban. »Csak az első lépés nehéz. Hagyjanak csak egyszer akasztani és lefejezni — akkor ez azután majd mint szokás megy tovább. És ehhez ördögi kedvük van . . . Mindenből az abszolutizmus kandikál elő. Ha kenyértörésre kerül a dolog — akkor jön a vér.«[92]

[88] »Der Kaiser will nicht nur keine violente Opposition, er will aber gar keine — In Russland sind auch Edel Leute und doch sind sie liberal — etc.« Uo.

[89] »Ich sage dem Wess[elényi], dass nach meiner Ansicht jede liberale Idee um viele Jahre wieder zurückgesetzt ist. — Er gibt mir sehr brusque die Antwort, — dass ich eine Dummheit gesagt habe. Wir werden es sehen.« Uo. Ltt Széchenyi kijelentéséhez Viszota Gyula megjegyzi : »t. i. az orosz események miatt.« Uo.

[90] »Kai[ser] Wisst ihr was meine theueren Unterthanen' halten wir zusammen, und fressen wir die Bauern.« Uo.

[91] »C'est la besogne de la diète hongroise à peu près.« Uo.

[92] »Il n'y a que le premier pas qui coute. Lassen sie einmal hengen und köpfen — so wird es dann in der Regel fort gehen. Et ils en ont diablement envie . . . Aus Allem sieht man den Absolutismus hervorgucken. Kommt es ad fractionem Panis, — so kommt Blut.« Uo. 18—19. l.

Ezek a szavak nyilván kapcsolatban vannak a dekabrista felkelés véres elfojtásával.

Március hónap folyamán kétízben foglalkozik Széchenyi Oroszországgal. Először 20-án, amikor is megjósolta az orosz-török háború kirobbantását,[93] másodszor pedig gróf Clam-Martinitz Károly ezredessel, az orosz cárhoz küldött üdvözlő deputáció egyik tagjával, annak visszatérte után folytatott beszélgetésével kapcsolatban 24-én. Clam-Martinitz bírálta Széchenyi előtt a cári hadsereg despotikus szellemét. Ezt Széchenyi is megrovóan jegyezte fel naplójában.[94]

Bár az év folyamán még május 3-án megemlékezik Oroszországról, a dekabristákkal kapcsolatos dolgokról már nem jegyzett fel semmit. A május 3-i bejegyzésben ez áll: »Úgy látom, hogy a Szent Szövetségnek vége.« S ugyanezen a napon írta azt is: »Azt hallottam, hogy Moszkvába megyek.«[95] Szó volt ugyanis arról, hogy Széchenyi tagja lesz az orosz koronázási ünnepekre induló küldöttségnek. Az utazás elmaradt. — Több orosz vonatkozású Széchenyi-dokumentumot 1826-ban már nem találunk.

A dekabrista felkelés *egykorú* visszhangjának utolsó megnyilvánulása Ferenc császár betegségével kapcsolatos. A halállal fenyegető betegség híre gyorsan szétfutott az országban s amint erre főképpen Kazinczy Ferenc levelezése felhívja a figyelmet, országszerte az a hír terjedt el, hogy a kabinet a császár halála esetében »az orosz példa utánzását« fogja választani s lemondatja a trónról Ferdinánd főherceget. Tartottak attól is, hogy ez az Oroszországban lezajlott »következésekkel« járhat. Másutt már komolyan beszélték, hogy a császár meghalt.

Erről a hírről Kazinczy március 28-án értesítette Cserey Miklóst. »Martz. 24. d. Kassáról eggy valaki azt a' hirt vevé, hogy Urunk Martz 14. d. meghalt, és hogy a ' Régensséget Lajos Fő Herczeg vette által. — A' Kassai híreket senki sem szokta nálunk hinni; de rendes, hogy ez az idea forgásban van. Egy más valaki Pestről ezt vevé: Közelít az idő, hogy Ferdinánd Fő Herczegnek a' trónusról való lemondása nyilvánná tétetik. — *Hihető ez a' hír csak a' Constantin Cezarevics Declaratiója által támasztatott* a' hírkoholók által. De kérdés, ha ez találna történni, mit mondanának a' Magyarok . . . «[96] Ez a hír úgy látszik olyan szélességgel és olyan erővel terjedt el, hogy Kazinczynak ha nem is igen akarta hinni, számolnia kellett az esetleges beigazolódással.

Ugyanezzel a híresztelésel kapcsolatban Dessewffy József április 3-án izgatott hangú levelet küldött Kazinczynak. »Ímé minden esetre némely ideáim; mellyeket szeretnék nagyon az egész Országban elszéllesztve látni' de mégis oly vigyázva és annyi okossággal, nehogy bajba keveredhessem; . . .«[97] —írta levele bevezetőjében, majd így folytatta: » . . . szepeg a' mostani Minisztérium; nem tudván, mitévő légyen ezekben a' környülállásokban, kivált, mivel a' Korona örökös energiája, és a' Sanctio Pragmatica nem igen engedi *az orosz példa utánzását. — Ott sints még egészen vége az abból származott következéseknek*; hihető sok dátumokból. hogy a' mi Minisztériumunk míve az egész Orosz Birodalmi abdicatio — *erről sokat kellene és lehetne szólanom*, de nincs időm és *félek* — és ezeket is csak azért írhattam, mert Ispányod viszi e' levelet. Tudjad, hogy nincs zártt (sic) levél a postán, — vigyázz

[93] Uo. 32. l.
[94] Uo., 33. l.
[95] Uo., 50. l.; Gr. Széchenyi István naplói. Fordította Bóka László. Bpest é. n., 210. l.
[96] Kazinczy Ferenc Összes Művei, i. h. 573. l. Kiemelés tőlem D. I.
[97] Uo., XX. k. 2. l.

tehát, mit írsz, és a' legnagyobb okossággal vedd annak hasznát a' mit neked írtam ; sőt szakítsd-el ezen levelet.Vale.«[98]

Leveléhez egy igen terjedelmes tervezetet mellékelt »Argumentumok a' netalántán történhető lemondás ellen. 1826.« címmel. Ebben részletesen összehasonlította az orosz és magyar uralkodói örökösödési jogot, s ellenezte az esetleges lemondást.[99] Dessewffy — tartva a kémektől — maximális rövidséggel írt az orosz eseményekről, s mégis kivehető a levélből, hogy írója figyelemmel kísérte a dekabrista mozgalom eseményeit és nagy jelentőséget tulajdonított azoknak.

Kazinczy levelezése — bár tartalmaz elvétve orosz vonatkozásokat[100] — ezután sem emlékezik meg a dekabrista mozgalomról.

A baráti megnyilvánulások mellett — amelyekről már volt szó — egy másik jelenséget is a dekabrista felkelés hatásának kell tulajdonítanunk. Azt ugyanis, hogy az Oroszországban 1825 végén lezajlott események a magyar közvélemény minden rétegének figyelmét Oroszország felé fordították. Azt tapasztaljuk, hogy az érdeklődés nemcsak közvetlenül a felkelés és a dinasztikus problémák körül csoportosult, de kitágult az egész orosz történelem és a

[98] Uo. 2—3. l. (Kiemelés tőlem D. I.)

[99] Uo., 3—4. l.

[100] Dessewffy Józsefnek április 16-án írt levelében például említi, hogy »V. ispán Szögényi Ur azt kérdé, ha rosszabb-e a 'Magyar mint az Orosz a' kiknél a' Russiai Nyelv a' köz dolgok' nyelve.« Kazinczy Összes Művei, i. h. 11. l. Ebből is kiviláglik a kortársak megnövekedett érdeklődése az oroszországi viszonyok irányában. Itt említjük meg, hogy a dekabristák korabeli Magyarországon fellelhető emlékei közé néhány eredeti orosz okiratot is be kell sorolni. A kutatás során az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában sikerült fellelni I. Miklós hírhedt rendőrminisztere Benkendorf Sándor hagyatékának egy részét. [A múlt században ugyanis Apponyi Rudolf feleségül vette Benkendorf leányát, aki azután megszerezte elhalt apja levelezésének és hivatalos iratainak egy töredékét. A Benkendorf anyag az Apponyi hagyaték részeként került a kézirattárba. — Vö. *Péczely Piroska:* Néhány adat orosz iparművészeti tárgyaknak a magyarországi műkereskedelemben való szerepléséről. A magyar és az orosz iparművészet történeti kapcsolatairól. Szerk.: Pogány Ö. Gábor. Budapest, 1954. 137. old.] Ezt átvizsgálva, néhány, a dekabrista mozgalommal közvetlenül kapcsolatos korabeli orosz okirat bukkant elő.

Köztük van I. Miklós 1825. december 25-én a dekabrista felkelés után néhány nappal kelt aláírásával ellátott eredeti oklevele, amelyben Benkendorfot a dekabrista felkelés elfojtásában való közreműködéséért az egyik legmagasabb akkori orosz kitüntetéssel, a »Szent Alekszandr Nyevszkíj«-renddel ruházta fel. (O. Széchényi Kvt. kézirattára Fol. Russ. 1. f. 30.) A következő okirat 1826. június 26-án kelt. Ebben a cár köszönetét fejezi ki a dekabrista felkelés ügyében nyomozó bizottság tagjainak — így Benkendorfnak is — »a gonosz gondolkozású társaságok felkutatásáért és az ügy sikeres befejezéséért« (oroszul). A legfigyelemreméltóbb Miklós cárnak az az eredeti levele, amely 1826. december 14-én, tehát a dekabrista felkelés első évfordulóján visszatekint az elmúlt évre, megdicséri Benkendorfot és felszólítja a további kemény munkára. Íme egy részlet: »A gyászos esemény napja óta eltelt év tapasztalatai, mely esztendő leforgása alatt Ön teljes szívvel segítségemre volt a rend helyreállításában, beigazolta az Önbe vetett bizalmamat, nekem csak az maradt hátra, hogy kifejezzem azt a kívánságomat, hogy az Ön által oly bölcsen alapított osztály tovább és tovább tökéletesedjék, amiért is teljes mértékben számítok az Ön figyelmes és fáradhatatlan tevékenységére« (oroszul). Miklós cár itt a Benkendorf vezetése alatt állott rosszemlékezetű III. ügyosztályra, a titkos csendőrségre utalt. Érdeklődésre tarthat számot ezeken túl Liesen Dorottya hercegné 167 darab, Benkendorfhoz címzett francia nyelvű levele, valamint M. Voroncov és Mária Fjodorovna cárné levelezésének egy része. Tekintettel arra, hogy a tudományos irodalomban ezekre a dokumentumokra senki sem hívta fel még a figyelmet, a teljesség kedvéért szükségét láttuk, hogy ideiktassuk a fentieket.

teljes orosz élet területére. Érdekes ebből a szempontból megvizsgálni a »Hasznos Mulatságok« című lap 1826. évi számait. Azt tapasztaljuk, hogy — a dekabrista felkelés említése nélkül — tömve van a lap orosz vonatkozású cikkekkel, és ezek általában a legtekintélyesebb helyen, a lap elején állottak. *1826 előtt összehasonlíthatatlanul kevesebb Oroszországról szóló anyagot találunk a lapban.* Helyet kapott itt az orosz cári dinasztiák áttekintése (nyilván nem függetlenül a lezajlott eseményektől). Az új cárnak leteendő eskü teljes, kommentár nélküli szövege. I. Péter élettörténete, akit a cikkíró példaképpen hoz fel arra, hogy miképpen kell és lehet »a' tudatlanságon erőt venni«. Szó esik az orosz-kínai kapcsolatokról s a közlemény helyesen kiemeli e kapcsolatok haladó jelentőségét, mondván, hogy orosz részről »tsak deák tudós férjfiakat« küldenek Pekingbe, »tehát nincsen nyereség nélkül a' Nemzetek tudományára és Literatúrára nézve.« Apró hírek bukkannak fel a lap hasábjain az orosz kereskedelmi és gazdasági élet eredményeiről és fejlődéséről. Szuvorovról és az 1812-es honvédő háború eseményeiről olvashatunk több történetet. (Érdekes, hogy az egyik cikk Moszkva 1812-beli pusztulását a »Napoleon által okoztatott nagy égésnek« tulajdonítja.) Elismerő hangon nyilatkoztak az orosz technika fejlődéséről. Leszögezik például, hogy »az ágyú és harang-öntés mesterségében meghaladták az Oroszok az ő tanítómestereiket.« És még sokáig lehetne sorolni az érdekesebbnél érdekesebb közleményeket.[101] Számunkra mindebből az a leglényegesebb, hogy *addig soha nem látott érdeklődés* sugárzik e lap hasábjairól Oroszország felé.

Ezzel egyidőben kezdenek el dolgozni az orosz történelem első magyar nyelven megjelent összefoglalásain. Nem tartjuk véletlennek, hogy éppen Felsőbüki Nagy Pál kezdte magyarra fordítani Jh. Aubergnon haladó szellemű, terjedelmes, az orosz történelemmel és politikával foglalkozó munkáját. A fordítás »Politikai és Historiai Jegyzetek Russia, Ausztria és Borusszia vagy A' Szent Szövetség felett. Francziából fordíttatott Felső-Büki Nagy Pál által az Ország Gyűlése alatt. 1827.«[102] címmel maradt ránk. Ekkor látott napvilágot Lassu István: »Az orosz birodalom statisticai, geographiai és historiai leírása. Pesten. 1827.« c. munkája is. Ebben találhatjuk meg az orosz történelem legelső jelentékeny terjedelmű magyar nyelvű összefoglalóját. Nem sokat váratott magára az orosz irodalmi életről írt első nagyobb lélekzetű magyar

[101] A »Hasznos Mulatságok« 1826. évi évfolyamában a következő orosz vonatkozású cikkek jelentek meg: »Orosz Dynastiák«: I. félév 5. szám. Szibéria ismertetése: uo., »Az Oroszok' uj hivság-esküvése« I. 17., »Péter és Jagusinsky« I. 19., »Orosz megtelepedés Pekingben« I. 27., »Apróság« I. 34—40., »Bosszuálló indulat« II. 9., »Egy angol tengerész Oroszországi utinaplójából« II. 11., »Hosszu élet« II. 14., »A' győzelmes Szuvorov Varsónál« II. 15., Egy orosz utazó naplójából II. 19., »Moskva városának történetírása«, II. 20., »Napoleon megmenekedése« II. 23., »A Moskvai Harangok« II. 24., »A változó tó Orosz Országban« II. 25., »Moskvának klastromai és templomai« II. 26., »A Moskvai híres kéziratok Gyűjteménye« II. 28., »Az oskolák kezdete Moskvában« II. 28., »Moskvában található intézetek« II. 30., »Az Orosz Tsászár imádsága« II. 31., »Moskvai könyvtárak és más Gyüjtemények« II. 34., A török-orosz viszonyról II. 35., »A nép ünnepe Moskvában« II. 37., »Messze útról való megemlékezés« II. 41., »Stenjikovics és Litke Orosz hajós Kapitányok' utazása a világ' tsendes tengerén« II. 42., Paskievics tábornokról II. 44., »Yermolow Generális' felhivása a Georgiaiakhoz«, II. 4., »A' Káspii Tenger«, uo.

[102] A fordítás kivonatos. Az eredeti munka címe: »Considérations historiques et politiques sur la Russie, l'Autriche, le Prousse et l'Angleterre, et sur les rapports de ces puissances avec la France.« A fordítás található: az Orsz. Széchényi Kvt. kéziratt ára, Analecta Publico-Politica Hungariae. Gyurkovits György gyűjteménye. Fol. Lat. 37—97. ff. 122—147.

ismertetés sem Toldy Ferenc tollából.[103] Az orosz élet iránti érdeklődés tehát szemlátomást növekedett. Természetes, ez nemcsak a dekabrista felkelés hírének következménye volt. A gazdasági élet fejlődésével ebben a korban kezdtek lehullni végleg az országok között álló feudális korlátozottság falai. Az osztrák külpolitika iránya is elősegítette az orosz élet megismerése felé vezető első lépéseket. S ez a folyamat már a század eleje óta megfigyelhető hazánkban. Azonban a tények azt bizonyítják, hogy *e fejlődés a dekabrista felkelés hírének vételekor nagy lökést kapott s jelentősen meggyorsult.*[104]

III

Figyelemreméltó a felkelés *utóvisszhangja*. Már 1832-ben, Szilágyi Ferenc »Klio«-jában megemlítette a dekabrista felkelést. Egyáltalán nem szimpatizált a mozgalommal (ez érthető is a »Hóra-világ« későbbi szerzőjénél), mégis jelentős felismerésre jutott, amikor megállapította, hogy a dekabrista felkelés »a' despotizmus classicus földjén, még nem látott példája volt a' constitutziókra czélzó mozgásoknak«.[105] A dekabristák és a haladás oroszországi képviselőinek kíméletlen üldözéséről ekkortájt kezdtek hírek jönni Magyarországra. Hatásukra Kisfaludy Sándor együttérző verset írt »Egy utazónak sorai orosz-országból« címmel. Ebben így jellemezte az orosz állapotokat:

»A lelkes, elmés, és erős
Emberek állapota olyan itt
Mint egy oroszláné, kit egy
Nagy vas-kalitka zárva, fogva tart; «[106]

[103] *Toldy Ferenc:* Orosz poézis. Tudományos Gyűjtemény, X. k. 1828. 105—114. l.

[104] A közérdeklődés ezen hullámának segítségével, ebben az időszakban kezdett megismerkedni Széchenyi, Kossuth, Táncsics és a többi fiatal politikus az orosz nép múltjával és akkori jelenével. Széchenyi naplóbejegyzései szűntelenül tanúsítják, milyen alaposan foglalkozott az orosz kérdésekkel. Kifejtette nézeteit az orosz külpolitikáról (Naplói, III. k. 155. l.), majd a »Hitel«-ben többek között Nagy Péter példájával búzdított hazánk felemelésére. Később keleti utazásai idején foglalkozott behatóbban az orosz külpolitika fejleményeivel. (Waldstein János naplója keleti utazásáról. Itt található Széchenyi naplója is. Szekfü Gyula előszavával. Közreadta Kálnoky Hugo, Budapest.) Könyvtárában gyűjteni kezdte az orosz vonatkozású könyveket is. (Lásd *Bártfai Szabó László:* Gr. Széchenyi István könyvtára c. munkáját. Bpest, 1923.) Kossuth Lajos is ekkor kezdte elsajátítani Oroszországra vonatkozó későbbi alapos ismereteit. S amikor a Pesti Hirlapban harcbaszállt a magyar ipar megteremtéséért, akkor az orosz ipari fejlődést állította népünk elé követendő példaképpen. (». . . az orosz manufacturák miatt fog egykor Anglia, az északi óriással Ázsiában életrehalálra küzdeni, s azon bizakodás, melylyel az európai müiparos nemzetek az orosz manufacturák emelkedését gáncsolják, mutatja világosabban, mint valami, hogy az autocrator (t. i. I. Péter—D. I.) igen jól számolt; s ily példával szemünk előtt nem pirulnánk-e hinni, hogy mi örökkön örökre s még tul népes vidékeinken is kárhoztatva lennénk gyáripart hazánkban soha nem látni?« »Nemzetgazdasági kombinátiók« Pesti Hirlap. 1842. 113. sz.) Táncsics Mihály is alaposan tanulmányozni kezdte az orosz történelmet. Tanúskodik erről később írt »Általános Világtörténelme«. Ebben jelentős helyet szentelt az orosz történelem eseményeinek és igen lelkesen írt I. Péterről. Mindezek azonban már egyéb tanulmányok témájául kínálkoznak. Itt csak a figyelmet szerettük volna reájuk irányítani.

[105] Klio. Historiai 'Sebkönyv. I. esztendő. Kolo'sváron, 1832. 109. l.

[106] Minden Munkái, II. k. 1892. 26—27. l. Később »Egy czár a tükör előtt« című versében gúnyolta a cárizmust. Uo., 37. l. Egyik levelében pedig a cenzura magyarországi nyomásával kapcsolatban ezt írta: »Majdnem azt kell már az embernek Magyar Országban gondolnia, hogy Oroszországgá akar változni.« Mezőkövesdi Ujfalussy Sándor Emlékiratai. Közreadta dr. Gyalui F. Bpest, 1941. 245. l.

A reformkor időszakából említésre méltó még Setéth Károly »A muszka kérdéshez« című kéziratos dolgozata. A többi közt ezt írta Oroszországról: »Azon hírek a többszörös Katonai összeesküvésekről bizonyára nem egészen alaptalanok, a számos katonai szökdösések bebizonyultak. De legjobban charakterizálja bell állapotát Moska országnak, hogy tíz év folytán 1825—1838-ig Száz és húszezer egyén küldetett Szibériába.« Másutt érdekes módon nyilatkozik Oroszország belső társadalmi ellentéteiről »Moska gyengeségének okai: A leigazásra alapított Uralom; A' neki keseredett alattvalói ellenszenvének többsége, a kormány és a nép közti egyetértésnek hijánya, számtalan példái a Szerencsés Palotai és Katonalaki forradalmaknak.«[107] E sorok mutatják, hogy Magyarországon jól ismerték a dekabristákra zúdított megpróbáltatásokat. Setéth Károlynál azonban az a baj, hogy helyes megállapításaiból helytelen következtetéseket vont le. Dolgozata végül is nacionalista, szlávellenes uszításba fullad. — Néhány olyan adatot tehát fel tudunk mutatni a reformkorszakból, amelyek hellyel-közzel helyes felismeréseket tartalmaznak a dekabrista mozgalommal kapcsolatban. Ennek ellenére *ebben az időszakban nem akadt senki, aki Széchenyi 1826-ban papírra vetett állásfoglalásán felülemelkedett volna.*

S ez azért volt így, azért nem keltett Magyarországon a dekabrista felkelés már 1826-ban és azután sem széles gyűrűzést a politikai élet vizén, mert forradalmi tettük útmutatása lényegében *forradalmárok nélküli korban* találta hazánkat. *A dekabrista mozgalom magyarországi emlékeinek egyik sajátossága, hogy a később porondra lépett forradalmi nemzedék utólag merített erőt a felkelés tanulságaiból.* Méghozzá nem a forradalmi harc időszakában, hanem annak bukása után. A dekabrista mozgalom története a dicsőséges bukás és az üldöztetés hősies elviselésének példatára lett a magyar emigráció legjobbjai szemében. Voltak forradalmak, amelyek győzelmükkel hatottak népünk nagy fiaira, a dekabrista felkelés főleg bukásában, erkölcsi útmutatásaiban volt nálunk nagyhatású.[108]

Így fordult a dekabristák emléke felé Pulszky Ferenc is. Hagyatékában több irat tanúskodik arról, hogy forró megbecsüléssel adózott tetteiknek. Magánál őrizte, sőt angolra fordította Rilejev »Vojnarovszkij« című versét.[109] Néhány tanulmányt is írt az orosz forradalmi mozgalom fejlődéséről. A »Young Russia« és a »Russian life to Society« című kisebb dolgozatok mellett iratai között találjuk a »The Exiles« című munkáját, amelynek első részében *összefoglalta a dekabristák történetét.*[110] A második rész a száműzöttek életét vázolja. Meleg, baráti hangon írt róluk, szinte azonosult hőseivel. Élesen elítélte a cárizmus politikáját. Így tehát Pulszky gyökeresen másként tekintett a mozgalomra, mint a magyar polgári történészek nemzedékei. A dolgozat igazán megérdemelné, hogy magyar nyelven is napvilágot lásson. Az említett tanulmányok mellett ránkmaradt az oroszországi nemzetiségi kérdésről írt nagyobblélekzetű, igen alapos előtanulmányokat bizonyító cikke is (»Russian Nationalities«). Pulszkyt a dekabrista felkelés történetével való megismerkedés még

[107] Országos Széchényi Könyvtár kézirattára. Quart. Hung. 1513. ff. 15—16. A dolgozat egy külföldön megjelent munka függeléke volt (1845).

[108] Itt most kizárólag a dekabrista felkelés haladó szempontból való későbbi taglalásáról kívánunk szólani. A reakciós utóvisszhangot már a historiográfiai áttekintésben vázoltuk.

[109] Országos Széchényi Könyvtár kézirattára. Quart. Angl. 19.

[110] Uo.

közelebb vitte a forradalmi orosz emigráció akkori képviselőihez, Herzenhez és társaihoz.

Áldozott a kelet-európai hajnal meghirdetői emlékének Kossuth Lajos is. Emigrációja idején, a nyolvcanas évek második felében, Pulszkyhoz hasonlóan szintén *megírta a dekabristák történetét.*[111] Mindezidáig ez a leghelyesebb szempontból és a legbővebben megírt magyar történelmi munka a dekabrista felkelésről. Felfogása csattanós bírálatául szolgál a céhbeli polgári történészek munkáinak. Széchenyi után elsősorban Kossuth (és vele Pulszky) ismerte fel, hogy két Oroszország létezett. Az egyik a cárizmus hivatalos, reakciós Oroszországa volt és a másik, az igazi, forradalmi, a nép Oroszországa. Világosan látta, hogy a dekabristák e »másik Oroszország« egyre erősödő táborának korai, kiemelkedő vezérférfiai voltak. Erre a felismerésre — amely elejét vette mindenféle nacionalista hibának — építette szilárdan tanulmányát. Már az első sorokban erre figyelmeztetett : »... az orosz autocratia egy dolog, az orosz nemzet egy másik dolog. Amaz tünedezik, el fog tűnni, emez marad.«[112] Kossuth Lajos tehát már itt is megjósolta a cárizmus bukását. (Később már ezt a bukást egyenesen a Romanov-dinasztiához is köti.) — Ezután lenyűgöző elevenséggel és roppant ténybeli tudással villantja fel előttünk a »szentségtelen Szent Szövetség« korát. A forró szeretet és a lángoló gyűlölet hangját váltogatja a dekabrista felkelés eseményeinek megrajzolásakor aszerint, hogy a forradalmárokról vagy a cári politikáról folyik-e a szó .Szavai súlyosan peregnek, amikor rámutatott arra, hogy a felkelés bukása nagy csapást jelentett a magyar nemzet számára is. »Ekként kezdődött — a forradalom leverésével kezdődött (*a magyar nemzetre nézve is irtózatos emlékezetű*) Miklós czár 30 éves soldateskai rémuralma ...«[113] S Kossuth Lajos nem csupán a felkelés vezéralakjait látta meg. Mögöttük megpillantotta és érdeméhez mérten értékelte az orosz nép nagyszerű forradalmi tulajdonságait. Besztuzsev hősiességéről szólva megjegyezte : »Nem újság ez az oroszoknál. Nők, mint férfiak, ifjak mint vének szemébe tudnak nézni a halálnak rendületlenül, meg tudnak halni eszméjükért, s a konspiráció fonala, mely az akasztottak kezéből kiesik, nem marad a földön gazdátlanul ; van aki nyomban felveszi. *Ki tudná megmondani, mi az a jövendő, mely e jellemvonás méhében rejlik.*[114] Megrendülve olvassuk e sorokat, amelyekben Kossuth lángeszűen, mint oly sok dologgal kapcsolatban, itt is megsejtette a történelem alakulását, az orosz nép világtörténelmi missziójának beteljesülését.

A 48-as nagy idők másik alakítója és résztvevője, a legnagyobb magyar írók egyike, Jókai is remekművé formálta a dekabristák történetét a »Szabadság a hó alatt vagy a zöld könyv« című ismert művében (1879). Óriási írói képzelőereje gondolatban az egész világot bejárta, de fantáziája, amint maga írta önéletrajzában, »különös előszeretettel« bolyongott Szentpétervárott.[115] Meleg együttérzéssel rajzolta meg dekabrista tárgyú regénye hőseinek alakját és

[111] Kossuth Lajos iratai. V. k. Kiadta Helfy Ignác 1895. Bpest, 237—253. l.

[112] Uo., 237. l.

[113] Uo., 246. l. (Kiemelés tőlem — D. I.) Kossuth tanulmányával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az általában zseniális éleslátással megírt munkában egy helyen téved. Ha nem is olyan mértékben, mint a polgári történészek, kissé túlértékelte a nyugati iniciativa jelentőségét a mozgalom kialakulásában.

[114] Uo., 245. l. (Kiemelés tőlem — D. I.)

[115] *Rédey Tivadar:* Jókai és a történelem. Századok, 1925—26, lásd még *Elek Oszkár:* Jókai és az oroszok. Budapesti Szemle, 1925. I. k.

művét világviszonylatban is a mozgalom egyik legkiemelkedőbb, haladó szempontból megírt művészi feldolgozásának számíthatjuk.[116]

A nagy magyarok kegyeletes zarándoklását a dekabristák sírjai felé a XIX. században Ady Endre zárta be. Ő ugyan akkor még csak egyetlen dekabristát ismert, Puskint — azt is inkább halhatatlan alkotásain keresztül, mint a dekabrista mozgalomban betöltött szerepe révén —, de csodálatos fürkésző szemének ennyi is elég volt ahhoz, hogy megértse a századelő oroszországi küzdelmeit és roppant erejű szenvedélyével kiálljon a dekabrista nemzedék ügye és annak propagandistája, Puskin mellett. A múlt század utolsó évében születtek Puskinért csatázó sorai:

»Tudod-e, hogy a költő sorsa
— Mi régen volt, — még mindig az, —
Hiába gyújt fel égi lángot,
Leroskad, elvész az igaz.
— — — — —
De nekünk a szívünket tépi
Ez a hálátlan nemzedék
Mely nyomorultul meggyalázza
A Puskin drága szent nevét!«[117]

A dekabrista mozgalom felszabadulás előtti haladó jellegű visszhangját vázolva, végül még meg kell említeni, hogy a Horthy-fasizmus éveiben Gellért Hugó haladó gondolkozású műfordítónk tolmácsolta magyar nyelven Tolsztoj Leó sajnos befejezetlenül maradt dekabrista tárgyú regénytöredékét.[118]

Ha végigtekintünk a dekabrista felkelésre később, a haladás oldaláról emlékezők során, megvilágosodik előttünk a dekabrista példamutatás hagyományának egy újabb sajátossága is. Az elmúlt 130 esztendő folyamán ugyanis a dekabrista felkelés emléke *egyike volt azoknak az összekötő kapcsoknak, amelyek a későbbi haladó magyar nemzedékeket az immár világjelentőségűvé nőtt »másik«, haladó Oroszországhoz közelítették.*

*

A dekabrista felkelés korabeli hatása az orosz forradalmi mozgalom későbbi fordulópontjainak magyarországi visszhangja mellett eltörpül. Ez természetes is, mert a dekabrista felkelés nem volt népforradalom, tagjai igen távol állottak a néptől. Éretlenek voltak még a haladás magyarországi erői is, tehát gyenge volt a visszhang társadalmi alapja. Bukott felkelésként érkezett a hírük, nem úgy, mint az 1905-ös forradalom esetében (még ha később ez el is bukott), vagy még inkább 1917-ben. Az oroszországi események nálunk 1826-ban még az 1830-asnál is sokkal kisebb nyomot hagytak. Érthető,

[116] A regény alapvető erénye: lelkesítő, szabadságvágyó szelleme ellenére néhány ponton mégis kívánnivalót hagy maga után. Jókai bizonyos fokig idealizálta I. Sándor cár alakját és a mozgalom árulói felett sem mondta ki a jól megérdemelt ítéletet. Hitelt ad a felkelt katonák teljes tudatlanságáról költött rágalmaknak és így mintegy a népet okolja a mozgalom bukásáért.

[117] Ady Endre Összes versei. Bpest, 1954. II. k. 547—548. l. »Puskin« c. versből, 1899. júl. 17.

[118] *Tolsztoj Leó:* A dekabristák. Ford. Gellért Hugó. Bpest, é. n.

hiszen amíg a dekabristák mozgalma tisztán társadalmi jellegű volt, addig a lengyel felkelés hazánk nemzeti felszabadulása, tehát a nemzeti követelések vonalán is utat mutatott. És legtöbben akkor pusztán csak ezt látták meg a lengyelek harcából.[119]

Mindezek mellett azonban megállapíthatjuk, hogy a dekabrista felkelé — akkor és később — figyelemreméltó visszhangot keltett a magyar közvéle ményben. A feudális reakció képviselői ellenségesen fogadták hírét és örvend tek bukásának. Népünk legjobb fiai azonban nagy figyelmet szenteltek az Oroszországban lejátszódó eseményeknek és meleg együttérzéssel követték a haladás erőinek ottani küzdelmeit. A felkelés korabeli visszhangja komoly lökést adott az Oroszország felé irányuló érdeklődés növekedésének is.

Ilyen módon tehát a dekabrista felkelés visszhangja jelentős eseménye a kornak. S ha a polgári történetírás hallgatott is erről, ez eggyel több ok arra, hogy történelmünkben méltó helyre állítsuk az orosz-magyar kapcsolatok e nevezetes eseményét. A reformkorban is fel kell számolnunk a burzsoá történetírás csupán nyugatra tekintő egyoldalúságának következményeit.

Széchenyi személyes fejlődése és akkori tevékenységének értékelése szempontjából is értékes adatokat nyer a dekabrista felkelés hatásának tanulmányozója. A szakértőkre vár a feladat, hogy további kutatásokkal rajzolják meg végre Széchenyi Oroszországgal kapcsolatos nézeteinek fejlődését.

Az orosz-magyar kapcsolatok szempontjából a felkelés hírének barátságos fogadtatása azt jelenti, hogy *itt kezdődnek a forradalmi Oroszország és a haladó Magyarország kapcsolatai. Beköszöntött tehát az orosz-magyar haladó kapcsolatok második periódusa.*

Eddig is tudtuk, hogy Kossuth Lajos, Horárik János, Táncsics Mihály, Pulszky Ferenc, Vajda János, Frankel Leó, Ady Endre meglátták, sőt tisztelték és becsülték a »másik«, a haladó Oroszországot. A felsorakoztatott adatok nyomán azonban bizonyítottnak tekintjük, hogy a névsor élére kell ezentúl iktatni Széchenyi Istvánt is.

A felszabadulás előtti hivatalos történetírás szemében nem volt becsülete a — Magyarország demokratikus átalakulásáért is küzdő — dekabristáknak. Örömmel kell megállapítanunk, hogy a népi demokratikus Magyarország a felkelés 130. évfordulóját már annak tudatában ünnepelheti, hogy lerótta egy nagy erkölcsi adósságát : napvilágot látott a dekabristák jól válogatott és kitűnően fordított írásainak gyűjteménye.[120] Bízunk benne, hogy Kossuth és Pulszky írásai mellett nem késik sokáig a dekabrista mozgalom történetét összefoglaló magyar nyelvű monográfia megjelenése sem. Ehhez, s az orosz-magyar haladó kapcsolatok kutatásának kiszélesítéséhez igyekeztünk segítséget nyújtani e néhány adat megemlítésével.

DOLMÁNYOS ISTVÁN

[119] *Lukinich Imre:* Az 1830. évi varsói forradalom és a magyar közvélemény. Budapesti Szemle, 1931. — *Mérei Gyula:* A magyar reform mozgalom és az 1830—31-es lengyel szabadságharc. »A magyar és lengyel nép közös küzdelmeinek hagyományaiból.« Szikra, 1954.

[120] A dekabristák válogatott írásai. Bpest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. Fordította Trócsányi György, összeállította Niederhauser Emil.

VITA

A MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE CÍMŰ EGYETEMI TANKÖNYV MÁSODIK KÖTETE ELSŐ FELÉNEK VITÁJA

Az egyetemi tankönyv 1790—1849 közti korszakot tárgyaló, első kidolgozásban most elkészült II/1 kötetének vitája 1954. november 4—20. között folyt le a Magyar Munkásmozgalmi Intézet előadótermében. A tankönyv 1790—1825 közötti részének Varga Zoltán debreceni, 1825—1848 közötti részének pedig Mérei Gyula szegedi professzor volt a szerzője. Az 1848—49-i forradalom és szabadságharc történetét Spira György, a nemzetiségek történetét pedig Arató Endre, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársai írták meg.

A vita, melyen *Mód Aladár* professzor elnökölt, a korábbi tankönyvrészletek vitáihoz hasonlóan történettudományunk a tárgyalt korral foglalkozó művelőinek széles körét mozgósította. A meghívott résztvevők s közülük a hozzászólók nagy száma* méltóképpen mutatta, milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak történészeink az egyetemi tankönyv, a magyar történelem új nagy szintézise munkálatainak. A vita során a korszak jóformán minden lényeges problémája többnyire sokoldalú, sokszempontú módon tárgyalásra került, bizonyságot tévén történettudományunk utóbbi években történt fejlődéséről: történészeink egyre elmélyültebb szakmai tudásáról, elvi igényességének növekedéséről s a vitatkozó kritikai szellem megerősödéséről.

A vitatkozásra különös lehetőséget nyújtott az a körülmény, hogy maga a kor — mint arra összefoglalójában *Mód Aladár* rámutatott — egyrészt nemzeti történelmünk egésze, másrészt az új hazafias egység eszmei megalapozása szempontjából kivételes jelentőséggel bír. »Különleges jelentőséget ad a kor helyes tárgyalásának az a körülmény — hangsúlyozta Mód Aladár —, hogy a reformkor: a fokozatos fejlődés és 1848—49: a forradalmi korszak viszonyának helyes értékelése próbaköve és szerves része népfrontpolitikánk ideológiai megalapozásának; előfeltétele annak, hogy szélesebb és az egész haladó nemzeti örökséget magában foglaló alapra helyezzük hazafias nevelésünket. Az átmenet helyes elemzésének igen komoly elméleti jelentősége van a marxizmus saját korunkra való helyes és alkotó alkalmazásának megalapozásában és megértésében. S bár a két átmenet tartalmában és formájában nyilván alapvetően különbözik, a marxizmus mégis a jelen kérdéseinek megalapozása szempontjából foglalkozik a polgári fejlődés, a polgári forradalom kérdéseivel. A kapitalizmus általános válságának elmélyülése, a szocializmus táborának megerősödése világszerte kiszélesíti az átalakulás útját: új és szélesebb rétegek bevonását teszi lehetővé a reakció főerőinek elszigetelésébe s — mint a népi demokráciában — új formáit s lehetőségeit tárja fel a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek. Ennek során különleges jelentősége van az eszmei harcnak: a munkásosztály forradalmi örökségének a nemzetközi és nemzeti haladás egész örökségével való egyesítésének.«

E bonyolult kor ábrázolásánál — mint Mód Aladár a továbbiakban kiemelte — a tankönyv első marxista kísérlet a korszak tudományosan rendszeres feldolgozására, eddigi eredményeink összefoglalására, egyben továbbfejlesztésére.

* Hozzászólásaik sorrendjében a vitában a következők szólaltak fel: Nov. 4.: Barta István, Kosáry Domokos, Balogh György, Révész Imre, Vörös Károly, Berend Iván, Sándor Vilmos. — Nov. 6.: Kovács Endre, Ember Győző, Benda Kálmán, Barabás Tibor, Szántó Imre, Szabad György, Gunst Péter, Ránki György, Tilkovszky Lóránt. — Nov. 8.: Unger Mátyás, Borus József, Gerhard Schilfert, I. Tóth Zoltán, Berkó István, Makkai László, Trócsányi Zsolt, Csizmadia Andor, M. Császár Edit, Lukács Lajos. — Nov. 13.: Hanák Péter, Kató István, Dezsényi Béla, Gyömrei Sándor, Kemény G. Gábor, V. Waldapfel Eszter, Földes Éva. — Írásban adta be hozzászólását Klein Jánosné és Heckenast Gusztáv. — Nov. 20-án került sor a szerzők válaszára és Mód Aladár professzor zárószavaira.

E munka során »a tankönyv lényegében helyesen támaszkodik eddigi eredményeinkre: a haladó nemzeti történetírás és az új marxista történetírás eddigi eredményeire. A korszak feldolgozásában lényegében egyezik a marxista történeti értékelés eddigi megállapításaival és értékelésének alapvonalával.

A kor marxista történelmi értékelését — az eddigieket messze felülmúló — gazdag történeti anyag feltárásával és rendszerezésével támasztja alá, illetve viszi tovább. Új és gazdag anyagot ad olyan, a marxista történetírás által eddig leginkább feltárt területen is, mint a 48—49-es forradalom és szabadságharc története.

Végül külön ki kell emelni a tankönyvben a nemzetiségek történetének a feldolgozását. Első és igen gazdag anyagot magában foglaló és igen komoly kísérlet az a magyar történetírás e téren meglevő mulasztásainak felszámolására, a magyar nép történetének a Magyarországon élő testvérnépek történetével való egyesítésére.«

Ugyanekkor azonban a tankönyvnek megvannak a maga hiányosságai is, melyek — mint Mód Aladár a továbbiakban kifejtette — általában a munka nem elég következetes elvi megalapozottságában keresendők. Ennek következtében főleg *a nemzettéválás kérdésének, a gazdasági alap ábrázolásának, a Martinovics kérdésnek, a reformkor egésze s az egyes társadalmi osztályok politikai magatartása értékelésének, a nemzetiségek története előadásának, végül a kultúrtörténet kérdéseinek* kapcsán támadtak viták. De megtárgyalták a szöveg *tankönyvszerűségének* kérdéseit is. Természetes, hogy e viták során a hozzászólók — elsősorban az idő rövidsége miatt — nem annyira a tankönyv pozitív vonásait emelték ki, mint inkább e meg nem oldott kérdéseket vetették fel s igyekeztek megvilágítani.

1. *A nemzettéválás* kérdéseinek megfelelő ábrázolása a kötet számára különös jelentőséggel bírt egyrészt azért, mert e problémát már az előző tankönyvkötet is meglehetősen hiányosan fejtette ki, másrészt mert tulajdonképpen a tárgyalt korszakban fejeződik be a magyar burzsoá nemzet kialakulása. A tankönyv azonban e folyamatról éppen a magyar nemzet viszonylatában nem tudott kielégítő képet adni elsősorban azért, mert — mint arra a hozzászólók egyöntetűen rámutattak — a gazdasági alap kérdéseit hiányosan kezeli. Ennek következtében — mint azt *I. Tóth Zoltán* kifejtette — a könyv a folyamatot nem tudja egységben ábrázolni: a fejlődés gazdasági, politikai és kulturális oldalainak összekapcsolása így nem elég világos, sőt a kulturális fejlődés mintegy elszigetelt önálló látszatlétet nyer. A nyelvkérdés tárgyalása pedig, mely legalkalmasabbnak látszik a nemzettéválás folyamatának széles bemutatására, nem választja el elég következetesen a magyar nemzeti fejlődés belső tartalmát azoktól a jelenségektől, melyek az idegen elnyomás és sok nemzetiségű állam következményei (államnyelv, magyarosítás). Ezek világos és rendszeres megkülönböztetése pedig nagyban elősegítené a nemzettéválás bonyolult folyamatának világosabb, érthetőbb, meggyőzőbb ábrázolását. A nyelvkérdéssel kapcsolatos problematika elvi kifejtése a kérdés felbukkanásakor elősegítené a széttagolt tárgyalás egységének kialakulását.

2. *A gazdasági alap általános ábrázolásának* egyes, főleg elvi hiányosságai ugyancsak számos tanulságos, elsősorban kiegészítő és a dolgok mélyebb összefüggésére utaló hozzászólásra és vitára adtak alkalmat.

a) *Hanák Péter* Magyarország *gyarmati helyzetének* sajátos vonásaira hívta fel a figyelmet. Míg ui. Marx szerint valóságos gyarmaton szabad föld van és a föld kisajátítása a gyarmatosítók javára megy végbe, Magyarországon a gyarmati helyzetnek az a sajátossága figyelhető meg, hogy mivel itt a földtulajdon a gyarmatosított ország földbirtokosainak kezében van, az ország az eredeti felhalmozásnak nem pusztán szenvedő tárgya, hanem részben alanya, részese is. Ezt elősegíti Magyarország bizonyos fokú autonómiája is, mely még mint a feudális korból öröklött sajátosság, a Monarchiában külön súlyt adott neki. A kapitalista viszonyok így elsősorban belső fejlődés következtében alakulnak ki, megteremtve a polgári forradalom sikeres végrehajtásának előfeltételeit. E sajátosságon kívül kiemelkedő még az a körülmény, hogy a gyarmati helyzet akadályozta a kapitalizmus kifejlődését, sőt maga a gyarmatosító hatalom is feudális volt, melynek a feudalizmus konzerválása létérdeke. E tényezők így egyrészt elmélyítették, a nagyfokú kiéleződés következtében azonban bizonyos fokon gyorsították is a feudalizmus válságát, a kapitalizmus kifejlődését.

b) *A feudalizmus válságával* kapcsolatban *Berend Iván* szerint, kinek fejtegetéseivel *Mérei* is egyetért, nem érződik megfelelően a 20-as évek elején kibontakozó reformmozgalom, majd a forradalom bekövetkeztének szükségszerűsége, — azon hiba folytán, hogy szerzők a feudalizmus mélyreható válságának lényegét: termelőerők és termelési viszonyok ellentétét nem érzékeltetik végig. — Ugyanígy vita keletkezett a tőkés gazdaság kialakulásának erőteljesebb kibontakozását ábrázoló fejezet körül is. *Hanák* Ránki Györggyel és Berend Ivánnal vitatkozva — ők a belső piac kérdéseinek

tárgyalásánál Lenin az orosz kapitalizmus kialakulásáról írt műve szerkezetének átvételét javasolták a szerzőnek — azt ajánlja Méreinek, hogy ehelyett a gazdasági tárgyú fejezetek végén, a 30-as éveknél külön fejezetben elméletileg mégegyszer foglalja össze a belső piac nagymértékben történt kifejlődését s kialakulásának végső stádiumba lépését. Itt utaljon a nemzettéválás gazdasági alapjának létrejöttére is. — *Mérei* Hanák javaslatával egyetértett.

c) A korabeli magyarországi kapitalizmus *jellegének* kérdését illetőleg *Hanák* az agrárkapitalizmus fogalmát és annak alkalmazását bírálta. Maga a terminus szerinte nem tudományos és nem is pontos, hiszen azt jelenti, hogy a kapitalizmus csak a mezőgazdaságban fejlődik ki, ami a kapitalizmus törvényszerűségének ismeretében képtelenség. Nálunk azonban nem is erről van szó, hanem arról, hogy a kapitalizmus fejlődése az összbirodalmi piacon (melynek Magyarország is része), Magyarországon elsősorban a mezőgazdaságban, Ausztriában pedig elsősorban a hitelszervezet és az ipar vonalán folyik le. A fejlődés erejét mutatja, hogy Magyarországon még így is létrejön bizonyos iparosodás és hitelszervezet. Magyar viszonylatban tehát véleménye szerint nem agrárkapitalizmusról, hanem gyarmati viszonyok között fejlődő kapitalizmusról kellene beszélni.

A magyarországi kapitalista fejlődés korlátaira *Gyömrei Sándor* a kérdés másik oldalát elemezve mutatott rá, Buda és Pest fejlődéséből vett példákkal igyekezve bizonyítani a gyarmatpolitikának a magyar kereskedelmi tőke kialakulását gátló szerepét. A nagyobb vállalkozások folytatásához szükséges állandó hitelt ui. csak bécsi bankok nyújthatták volna, ezek ellenséges magatartása folytán viszont kereskedőink a külföldi tőkével szemben a reformkor minden nagy gazdasági vállalkozásában háttérbe szorulnak.

Mérei azonban vitába szállt Hanáknak azzal, az általa úgy értelmezett felfogásával, mintha az eredeti felhalmozás egyik oldala: a munkaerő felhalmozása Magyarországon, másik oldala: a tőkék felhalmozása Ausztriában folyt volna le. Ez a nézet ui. Mérei szerint éppen nem vesz tudomást Magyarország korlátozott autonómiájáról, mely a gyarmati vámsorompók között is ad számára bizonyos saját gazdasági életet. S bár erre a helyzetre az a jellemző, hogy nemzeti jövedelem nagy részét kiszivattyúzzák az országból, nem hanyagolható el a — ha csak kezdetlegesen is, de mégis csak erősödő — elfojthatatlan felhalmozás. E felhalmozásnak mindkét oldala megvan Magyarországon, ha nem is egyformán fejletten: a munkaerő felhalmozás hipertrófiás, a tőkék felhalmozása csenevész. E bármily csenevészen is, de meglevő felhalmozás (Gyömreivel szemben *Mérei* utal arra, hogy a nagy vállalkozásokba befektetett külföldi tőke összességében kisebbségben van a kis hazai vállalkozásokba befektetett számtalan, egyenként jelentéktelen hazai tőke összességéhez képest) azonban lehetővé teszi a kereskedelmi és ipari tőke minimumának kialakulását — e minimum megléténél többet viszont ő maga sem állított.

e) Az *iparfejlődés* kérdései közül a magyarországi manufaktúra korszak meglétének és jellegének kérdését, valamint a magyarországi iparfejlődés volumenét és struktúráját illető kérdések körül alakult ki vita. A manufaktúra korszakkal kapcsolatban, *Berend Iván* szerint, a tankönyv a tőkés viszonyok ipari vonatkozásban történő fejlődésének vizsgálatát elhanyagolja, s így nem tisztázódik elvileg: beszélhetünk-e a magyar iparfejlődés manufaktúra korszakáról. Szerinte a fejlődés klasszikus értelmében véve nem, s általánosabb a céhes kézműves fok és a manufaktúra fok közötti átmenet állapota. A fejlődés e fokán nem az a sajátságos, hogy egyes helyeken a kézműves ipari munkamódszerekről a tőkések rögtön a gépi termelésre térnek át, hanem az, hogy a céhek bomlása s a manufaktúrák fejlődése későn és nehezen indul meg. A jobbágyi robotmunkán alapuló mezőgazdasági nagyüzem is sok munkaerőt igényel, s ez szintén akadályozza a manufaktúra fejlődését. Ennek gyengesége folytán nem képződik ki gyakorlott szakmunkások nagy tömege sem, ami a kapitalizmus első évtizedeiben a magyar szakmunkás réteg hiányát indokolja. Másrészt a manufaktúra, szétbontva a termelési folyamatot egyszerű, teljesen gépies műveletek sorozatára, előkészíti a gépek bevezetését, alkalmazását. A későbbi fejlődésre a manufaktúra korszak satnyasága e vonatkozásban is kihat. — *Ránki* Berenddel és a tankönyvvel is ellentétben semmiféle sem magyar, sem gyarmati sajátosságot nem lát abban a körülményben, hogy a magyar tőkések helyenként a manufaktúra átugrásával kézművesipari módszerekről rögtön gépi termelésre tértek át.

A korabeli magyar iparfejlődés egyes kérdéseit elemezve, *Sándor Vilmos* a Nyugat-Európában ekkor lejátszódó ipari forradalom hatásának bemutatását hiányolja. Engels ennek jelentőségét a francia forradalomhoz hasonlítja. Egyelőre még csak közvetve, de már Magyarország történetére is nagy hatása van: egyrészt nyugaton meggyor-

sítja a burzsoázia fejlődését, s így eltolja a gazdasági hatalom súlypontját, tehát fontos szerepe van a nemzetközi reakció meggyengítésében. Másrészt kétségtelen hatással volt Kossuth gazdaságpolitikai nézeteinek kialakulására s feltehetően Széchenyi nézeteinek megváltozására is.

Kosáry Domokos véleménye szerint a korábeli statisztikák alapos elemzéséből kiderülne, hogy bár a magyar ipar a gyarmati korlátok ellenére is komoly mértékben (1790—1846 között négyszeresére) fejlődött, — ezen abszolút számokban mérhető előrehaladás ellenére is az osztrák iparhoz képest mégis egyre jobban elmaradt.

A fenti megjegyzésekkel *Mérei* egyetértett, *Ránki* véleményével szemben azonban, aki szerint a gyarmati helyzet 1848 előtt még nem torzította el az ipar egészséges struktúráját, Mérei kifejtette, hogy a már akkor is meglevő aránytalanságot csupán a kis méretek teszik nehezen megfigyelhetővé. Valójában a mezőgazdasági ipar más iparágak felett való túlsúlya, a textil- és vasipar hátramaradottsága már ekkor megfigyelhető.

f) A *mezőgazdasági fejlődés* ábrázolásának hiányosságai körül ugyancsak vita keletkezett, mely egyaránt kiterjedt az uralkodó osztály és a parasztság gazdálkodásának lényeges kérdéseire.

aa) Az *uralkodó osztály* kapitalizálódó mezőgazdaságának ábrázolásával kapcsolatban *Vörös Károly* felhívta a figyelmet arra, hogy az ország egyes területeinek gazdasági fejlettsége eltérő, amit a tankönyv nem mutat be, s így bizonyos fokig megalapozatlanná válik a nemesség egyes rétegei különféle — akár az országgyűlésen, akár a követutasításokban megmutatkozó — politikai állásfoglalásának rajza is. — *Szabad György* a birtokososztály korabeli gazdálkodásának típusait rajzolja meg, melyek vidékenként és rétegenként a robotgazdálkodásról a tőkés termelésre való átmenet különféle fokai szerint alakulnak ki. E téren három főtípust lát: egyik a piactól távolabb fekvő kisebb birtokokon figyelhető meg: itt a gazdálkodás elmaradott, még az allodium is alig alakul ki, zömében a jobbágyszolgáltatásokból élnek. A döntő típus viszont már átmeneti: fejlődő allodiumot találunk, melyet ugyan még elsősorban roboterővel művelnek, de már a tőkés munkaerő bizonyos elemeivel is találkozunk. A harmadik típusba a legfejlettebb uradalmak tartoznak, melyeknél a bérmunkaerő széles fronton nyomul előre. A tankönyv tesz említést e típusokról, de nem fordít gondot annak tisztázására, hol, melyik korban, melyik típus hogyan válik túlnyomóvá, s így helyenként nem a korra legjellemzőbb típusokat említi meg példaként. — A továbbiakban Szabad az allodizálások két fokozatának, a jogi és a valóságos gazdasági allodizáció pontos szétválasztásának jelentőségére mutat rá. Enélkül a folyamat helyenként túlzott méretűnek hat, holott valójában arról van szó, hogy a XVIII. század végén a földesurak számos esetben még csak jogilag csatolják allodiumokhoz a jobbágyföldet és az irtások egy részét, gyakorlatban pedig továbbra is bérbeadják a parasztnak. A XIX. század allodizálásai többnyire ezeknek a földeknek ténylegesen a földesúr saját kezelésbe vételét jelentik.

Szántó Imre szerint a majorsági gazdálkodás még a fejlett majorsági gazdálkodás esetében sem tekinthető a tőkés termelő mód egy formájának, s nem nevezhető egyszerűen kapitalista üzemnek. A majorsági gazdálkodás rendszerében ugyanis a személyi függés fennáll — így csupán a porosz utas fejlődés születésének tekinthetjük, többnek nem. A pénzes munkásra ugyanis az erősödő gazdasági kényszeren kívül még a gazdaságon kívüli kényszer súlya is ránehezedett: bár már nem éltek tisztán feudális úrbéri viszonyok között, de még nem is váltak kizárólag bérmunkásokká. Szántó szerint a beneficiátus erő jellegét tekintve feudális munkarendszer, a külön juttatás fejében teljesített robot a feudális viszonyból ered, s bár bizonyos esetekben ez közvetlen átmenetet jelent a tőkés rendszer felé, mégis helytelen az úrbéri megkötöttségtől független szolgáltatásnak tekinteni. 1848 után nem új megoldásként jelentkezik a tőkés termelésre való közvetlen áttérés akadályaival küzködő földbirtokos számára, hanem a feudális gazdálkodásban az úgynevezett haszonbéres munka néven nevezett rendszer élt tovább az új, változott viszonyok között. — A földesúri gazdálkodás s különféle problémái kapcsán *Vörös Károly* kifogásolja, hogy a tankönyv a 48-at megelőző korban sehol nem mutat rá a mezőgazdaság porosz és amerikai útjának előzményeire s így kevéssé nyújt megalapozást a 48 utáni korszak feldolgozásához. A paraszti gazdaságok kis részét jellemző amerikai utas fejlődés előzményeinek vizsgálatát *Hanák Péter* is fontosnak tartja, rámutatva persze ennek magyarországi sajátságaira: nem forradalom, hanem megváltás útján történt létrejöttére s e csírák a porosz utas fejlődésű nagybirtok közé ékelt voltára. *Spira György* Vörössel vitatkozva rámutat arra, hogy a kérdés: a mezőgazdaság a kapitalista fejlődésnek melyik útján fog továbbhaladni, legkorábban csak a polgári forradalom alatt dőlhet el, s valóban Magyarország-

gon ekkor is dől el. Ha ezt figyelmen kívül hagynók, akkor alaptalanoknak s értelmetleneknek kellene tartanunk a forradalom folyamán kibontakozó földosztó mozgalmakat. — *Mérei* viszont csupán Szabadnak a robotrendszerről a tőkés termelésre való áttérés fokozatait illető hozzászólására reflektált, azt helyesnek ismervén el.

bb) A *parasztság* mezőgazdálkodásának vonatkozásában *Vörös* kifogásolta, hogy a tankönyv, mely a nagybirtok vonatkozásában — helyesen — oly gondosan vizsgálja a bérmunkaerő alkalmazásának problémáit, sehol nem beszél a parasztgazdaságon belüli bérmunka egyre szélesebb körű felhasználásáról s azokról a kísérletekről, melyek a parasztpolgárok részéről a náluk dolgozó bérmunkás szinte feudális jellegű megkötésére irányulnak. A kérdés pedig lényeges, mert jelentős része a paraszti árutermelés problematikájának s tovább bontva felveti a korábban sokszor emlegetett reformkori munkaerőválság konkrét méreteinek kérdését is. (*Varga Zoltán* szerint azonban ezt a kérdést ott kellene tárgyalni, ahol a kapitalista fejlődés során különösen lényegessé válik.) Ugyanígy hiányosságnak érzi a parasztság technikai felszerelkedésének, valamint a tradicionális népi növénykultúrának (bor, paprika, hagyma) s a paraszti állattartás módszereinek, állatfajtái ismertetésének elmaradását. Így a paraszti gazdaság termelőerőinek méreteiről teljesen hiányos képet kapunk s a paraszti árutermelés nemcsak munkaerő problémáját, hanem mezőgazdasági technikai alapját is képtelenek vagyunk megítélni. Ugyanezt a kérdést veti fel *Hanák Péter* is, hiányolva, hogy a mezőgazdasági árutermelés kérdéseit a tankönyv szinte kizárólag a nagy- és középbirtok vonatkozásában tárgyalja, figyelmen kívül hagyva a paraszti árutermelés és feudális bilincsei problematikáját. A könyvből szerinte is erősen hiányzik a jobbágygazdaság termelőerőinek ábrázolása — fejlődésüknek a nagyfokú technikai elavultság az akadálya. Nem derül ki azonban világosan az sem, hogy a parasztaságot immár nemcsak a terhek súlyosbodása, hanem az egyre bővülő árutermelés lehetőségei, s ugyanakkor annak a paraszt elé állított akadályai is ráébresztik a feudális viszonyok tarthatatlanságára. A paraszti árutermelés kiterjedtségére, a parasztság széleskörű kereskedelmi tevékenységére számos támpontunk van: mindezek kellően megvilágítják az országos piac kialakulását, s a kapitalizmus csíráinak megjelenését a paraszti gazdaságban is. A feudalizmus válságát tehát a parasztgazdaság viszonylatában is megfelelően be kell mutatni. *Szabad György* éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban az 1832—36-i országgyűlés nagy jelentőségére hívja fel a figyelmet: ennek törvényei egyrészt az allodizáló gazdaság számára teszik lehetővé az urbárium merev keretei helyett a más, könnyebben emészthető járadékformákra való áttérést, másrészt a jobbágy számára is megnyitják a földesúrral való gazdasági egybekapcsoltság megszüntetésének lehetőségét (legelő elkülönözések). Utóbbi igen nagy jelentőségű dolog: Lenin a tőkés rendszerre való áttérés mezőgazdasági vonatkozásában egyik alapkérdésnek tartja. Jellemző, hogy a parasztság azonnal élni is kíván a lehetőséggel s tömegével indíttatja meg az ezt célzó eljárást.

E hozzászólásokra válaszolva *Mérei* elismeri, hogy a szöveg a paraszti gazdaságon belüli bérmunka, a munkaerővándorlás, az árutermelésre lehetőséget adó munkajgényes növénykultúra vonatkozásában kiegészítendő, a paraszti munkaeszközök ismertetését azonban — lévén, hogy véleménye szerint azok a XV—XVI. század óta egyforma szinten vannak — nem látja indokoltnak.

3. *Az egyes osztályok* — főleg a *reformnemesség — politikai magatartásának értékelése* körül támadt heves vita lényegében az egész reformkor jellegének kérdését vetette fel. A vita során a mozgalom kialakulásában a reformnemességet az indokoltnál némileg passzívabbnak feltüntető tankönyvvel szemben a hozzászólók igyekeztek rámutatni a mozgalomnak a nemesség saját belső gazdasági-társadalmi fejlődéséből eredő, az ábrázoltnál sokkal erősebb és mélyebb gyökereire s a mozgalom és egyes résztvevői pozitívabb megítélését javasolták.

a) E vita természete szerint elsősorban a 48-at közvetlenül megelőző évtizedek kérdéseit helyezte előtérbe. Itt kell azonban megemlékeznünk azon külön ágáról is, mely az *1790-es évek politikai mozgalmainak* ábrázolása és értékelése körül bontakozott ki.

Kosáry Domokos azt a véleményét fejezte ki, hogy e mozgalmakat a tankönyv társadalmi és politikai összefüggéseik világos feltárása nélkül, sokhelyt igen vitatható módon ismerteti. A tankönyv e fejezeteinek éppen arra kellene válaszolniok, hogy miként bontakoznak ki s mennyiben mutatnak az eljövendő polgári nemzeti átalakulás felé azok a haladó törekvések, melyek 1790 körül jönnek mozgásba. Kató Istvánnal egyetért abban, hogy 1790 elsősorban a gyarmati és a feudális elnyomás elleni harc, a nemzeti és polgári szabadság kivívása kérdéseinek felvetésével, de lényegesen gyengébb haladó erőkkel valóban előképe 1848-nak. E felismeréseket azonban széles-

körű anyagelemzéssel tovább kell fejleszteni, és óvakodni egyes politikai kategóriák, mint a monarchikus demokratizmus és a nemesi reformizmus merev, sematikus alkalmazásától. Kosáry ennek illusztrálására példákat hozott. Különösen Hajnóczy József politikai fejlődésével foglalkozott. Ő és a többi haladó szellemű magyar nem azért vállalt szerepet II. József rendszerében, mintha rokonszenvezett volna a császár beolvasztó, germanizáló törekvéseivel, hanem azért, mert ez a jozefinista rendszer a korábbihoz képest mégis bizonyos cselekvési, mozgási lehetőséget adott nekik, és 1789 *előtt* nem is láttak más ilyen lehetőséget! Bár útjuk egyideig párhuzamosan haladt, mégis mások a magyar jozefinisták és a monarchikus demokratizmus hívei. Az utóbbiak az udvartól várták a reformot, a segítő kezet a feudalizmus ellen 1789, illetve 1790 *után* is, amikor a történelmi helyzet már megváltozott: Franciaországban győzött a polgári forradalom, idehaza pedig kibontakozott egy nemesi nemzeti mozgalom, mely súlyos feudális vonásoktól terhelten, de mégis az idegen elnyomás ellen irányult. A monarchikus demokratizmus hívei a bécsi udvar oldalára álltak a feudális önkény, ezen át a nemesi mozgalom, de egyúttal — végső fokon — a számukra többé-kevésbé közömbös nemzeti függetlenség ügye ellenében! Holott a haladás szempontjából támogatni kellett a nemesi mozgalom nemzeti oldalát s igyekezni e mozgalmat lendületében túllökni a feudális korlátokon. Hajnóczy erre törekedett, s irataival — mint utóbb, fejlettebb viszonyok közt Kossuth — igyekezett a nemességet beleédesgetni, beleérvelni, majd belefenyegetni a reform útján az átalakulásba. Ez volt a helyes függetlenül attól, hogy ki mennyiben bízott a nemesség reformszándékában, s hogy a polgári átalakulás mennyiben volt akkor egyáltalán reálisan megvalósítható.

A tankönyv minderről nem beszél. Látja azt, hogy Hajnóczyék a reakció előretörésekor balra tolódtak, radikalizálódtak, de nem látja azt, hogy a jakobinus mozgalom taktikájának kezdetei, gyökerei 1790-re nyúlnak vissza. A jakobinus mozgalom kettős szervezetében, a reform és a forradalom kettős programjában világosan fel lehet ismerni folytatását, új, minőségileg fejlettebb változatát Hajnóczy korábbi, 1790-es igyekezetének a nemesi-nemzeti mozgalom lendületben tartására és továbblökésére. A tankönyv ahelyett, hogy belső, társadalmi fejlődésünk produktumaként jellemezné a magyar jakobinus mozgalmat, azt szinte egyetlen ember: Martinovics filozófiai nézeteinek fejlődéséből vezeti le! Ami egyebektől eltekintve már azért is helytelen, mert kétségtelen, hogy Martinovics eredetileg az ellenkező úton, a nemesi-nemzeti mozgalom *ellenében*, az udvar szolgálatában indult el, és csak 1793 tavaszán, Hajnóczyval való találkozása *után* váltott át arra az útra, melyen Hajnóczyék haladtak, amint ez a Nyílt Levél szövegének és körülményeinek elemzéséből szinte filológiailag megállapítható. Hiba volna lekicsinyelni Martinovics hatásának jelentőségét a kibontakozó mozgalom szerveződésére. De nem kisebb hiba megtartani azon egyenlőségi jelet Martinovics és a jakobinus mozgalom között, melyet Fraknói azért állított fel, hogy Martinovicson át a haladó politikai törekvéseket kompromittálja. Martinovics személyét a mozgalom tárgyalásában az eddigiekhez képest némileg háttérbe szorítandónak látja.

Benda Kálmán hozzászólásában a fentieken túlmenően és beható részletességgel foglalkozott Martinovics személyével és szerepével. Kimutatta, hogy Martinovics csak 1793-tól bírt a magyarországi viszonyokat illetően közelebbi, komoly ismeretekkel. De emellett azon tényből kiindulva, hogy Fraknói Martinovicsnak udvari kapcsolatokkal és besúgói múlttal terhelt személyét éppen az egész mozgalom lejáratása végett állította munkái központjába — most a Martinovicsra erkölcsi és politikai szempontból egyaránt terhelő adatok bő felsorolásával azt javasolta, hogy Martinovicsot kevésbé állítsák a mozgalom történetének előterébe.

Mindezzel kapcsolatban a vita a mozgalom hazai gyökereinek kérdésén túl már *Martinovics személyének* megítélésére is kiterjedt.

Barabás Tibor a fentiekből elfogadva a mozgalom erős hazai gyökereinek meglétét s azok erősebb hangsúlyozásának feltétlen szükségességét, Kosáryval és Bendával szemben Martinovics különös jelentőségét a mozgalomban abban látja, hogy szoros kapcsolatban lévén az egyidejűleg leleplezett bécsi jakobinus mozgalommal, munkájának — ha hazai gyökerei talán kevésbé is — de jakobinus gyökerei vannak. Mind a tankönyvben, mind a hozzászólásokban hiányolja a mozgalom francia forradalmi hátterének hangsúlyozását: a reakció nem a mozgalomra, hanem a francia forradalomra lesz válasz. — *Kató István* ugyancsak hangsúlyozza Martinovicsnak a mozgalomban vitt szerepét, bírálva egyúttal az ennek lekicsinylésére is irányuló igaztalan törekvéseket. Természetesen helytelen a mozgalmat Martinovics művének tekinteni — mint a tankönyv teszi. A kátét azonban mégiscsak Martinovics fogalmazta meg, hozzátéve mindazt, ami szélesebb és következetesebb materialista filozófiai megalapozottságából következett. Persze nem mérhető egy plebejus forradalmár mértékével, de nem is rendőr-

ügynök. Polgári reformer, kit rendőrségi szerepléséért nem lehet mentegetni, de aki kétségtelenül abban reménykedik, hogy bizonyos polgári reformokat az udvar hajlandó megvalósítani. Martinovics személyének megítélését illetőleg Kosárvval és Bendával szemben Kató István úgy véli, hogy Martinovics működését objektív hatásában kell lemérni, többé-kevésbé függetlenül a személyiség felvetette erkölcsi problémáktól — utóbbiakkal kapcsolatban utal Martinovics jellemének a papi nevelés okozta eltorzulására. Nagyjából hasonló álláspontón van *Barabás Tibor* is: szerinte Martinovics megítélésénél elsősorban vértanúhalálára és forradalmár voltára kell tekintettel lenni.

Varga Zoltán a tankönyvben kifejtett álláspontját némileg védve rámutatott arra, hogy a mozgalom hazai kezdeteinek háttérbeszorulása a tankönyvben részben a forrásanyag következménye is: a jakobinus iratok eddig megjelent kötetei a Martinovics személyét természetszerűleg jobban előretoló periratokat tartalmazzák, nem pedig a szervezésre vonatkozó dokumentumokat. Ugyanígy a két kátának, Martinovics filozófiai művének s Hajnóczy tanulmányainak elemzésével a mozgalom szélesebb kereteinek megrajzolása esetén sem lehet olyan gazdag és súlyos tényezőket szembeállítani, melyek ezeknek kiemelését ellensúlyozhatnák. Kosárynak Hajnóczyt már a 90-es évektől fogva következetes polgári forradalmár taktikusként beállítani törekvő hozzászólása Varga szerint szellemes, de egyáltalán nem bizonyítható. S bár egyetért azzal, hogy Martinovics személye a tankönyvben túlságosan is a tárgyalás középpontjába került, kétségtelen, hogy szerepének jellemzése sem filozófiai, sem szervezési vonalon nem mellőzhető, még akkor sem, ha a mozgalom hazai gyökereit szélesen mutatjuk is be.

b) A két álláspont ellentéte a szorosabban vett reformkorszak kiváltó okai körüli vitában is jelentkezett. E vita akörül támadt, hogy a hozzászólók közül többen bírálták a tankönyv azon újítását, hogy a hagyományos *1825-i korszakhatárt* feladva, a reformkor kezdetének *1831-et*, a kolerafelkelés évét tette meg. *Barta István* szerint a reformmozgalom kezdeteinek megállapításánál a mozgalom tömegbázisául szolgáló középnemesi réteg gazdasági helyzetét, ideológiáját s politikai magatartását — mint melynek megjelenésétől a reformkor kezdetét számíthatjuk — kell megvizsgálni. Indokolatlan lenne ui. e réteg haladási készségét csupán az 1831 okozta félelemmel motiválni. Hogy 1831 előtt a Hitel visszhangja a nagybirtokosok pénzén megjelent vitairatok tükrében negatív volt, nem téveszthet meg senkit. Hiszen ezzel egyidőben már észlelhetjük a lengyel szabadságharcot követő nagy hazafias felbuzdulást, működik az Auróra-kör, megindul az Akadémia működése, kaszinók alakulnak. A megyei középnemesség pedig ezekben az években kezdi meg az 1825-i országgyűlés bizottságai által átdolgozott 1790-es reformmunkálatok tárgyalását, s a tárgyalások során alakul ki a megyékben a haladni vágyó rétegnek a konzervatívokkal szemben álló tábora. E harcok részletei még nincsenek mindenben tisztázva, az ellenben kétségtelen, hogy a haladó réteg kialakulása már ezekben az években megindult. Ezért a korszakváltozás időpontjaként 1831 helyett ezeket az 1825—1830-as esztendőket ajánlja. — Az ellenzék kikristályosodásának korszakhatárként tekinthető időpontját *Tilkovszky Lóránt* is 1831 előtt: 1821—1831 között véli feltalálhatónak. — Az irodalmi és kulturális élet jelenségeinek elemzése alapján viszont *Kovács Endre* az 1825-i korszakhatár mellett foglal állást. — *Tilkovszky* túlzottnak tartja a tankönyvnek a kolerafelkeléshez fűzött következtetéseit, *Szabad György* pedig az 1836 utáni parasztmozgalmakkal összehasonlítva, a kolerafelkelést sokkal inkább a korábbi nagy antifeudális parasztmozgalmakat lezáró és már a jövőbe mutató, sok új elemmel rendelkező mozgalomnak tartja, mely azonban még a jövő útjait és kibontakozását sokkal kevésbé ismerő parasztok megmozdulása. — *Spira György* helyesnek találja az 1831-i periódushatárt, de csakis mint egy alkorszak határát. A reformkor kezdetét valóban nem lehet 1831-ben keresni, de ezt — Spira szerint — Mérei sem állítja.

Mérei válaszában továbbra is kitartott az 1831-i korszakhatár mellett, s Barta bírálatával szemben, mely szerint már a Hitel előtt, 1828—29 táján, az operátumok megyei vitáinak során felmerültek az 1832—36-os országgyűlés ellenzéki programjával csaknem azonos reformtörekvések, azt fejtegeti, hogy mivel maguk a munkálatok nyomtatásban csak 1831-ben jelentek meg, nyilván a vitákra is csak azután kerülhetett sor. A korszakhatár helyességét illetőleg lényegesnek tartja, hogy míg Balásházy és Kölcsey a jobbágyterhek csökkentését 1831 előtt csak az állami adóterhek csökkentése útján akarják elérni, addig 1831 után ezt már a nemesi kiváltságok rovására is hajlandók megtenni. 1831 Dózsa óta — Mérei véleménye szerint — a legnagyobb földrengés volt: olyanszerű figyelmeztető, mely — persze együtthatásban a tankönyvben is említett kül- és belpolitikai viszonyokkal — a nemesség egy részénél döntő fordulatot idézett elő.

c) A fentiekben kifejtett ellentétek megmutatkoztak a *reformnemesség politikai magatartásának* értékelése körül kialakult vitában is.

Barta István szerint a tankönyv bizonyos, az indokoltnál erősebb tartózkodást és kritikát érzékeltet mind az egész reformnemesség, mind egyes képviselőinek megítélésénél. A reformkor lazán kapcsolódó széttöredezett ábrázolásából erősen hiányzik a pátosz és az emelkedettség, s a főszereplők negatív vonásainak egyidejű kiemelésével, azonnali bírálatukkal a tankönyv lelohasztja az olvasó ébredezni kezdő szimpátiáját. Természetes nem szabad idealizálni a szereplőket, de ez az előadásmód nem járul hozzá a szereplők — fogyatékosságaik ellenére is — szimpatikus ábrázolásához. Különösen erős a negatívumok kiemelése a 48-ban ugyan lemaradó, de a reformkorban a maguk módján mégis pozitív jelentőségű személyek: Deák, Batthyány, Szemere, Bezerédi, vagy akár Nyáry Pál, Szentkirályi vagy Pázmándy esetén. Anélkül, hogy egy fokra akarnók emelni őket a végig kitartó következetes radikálisokkal és demokratákkal, azért érzékeltetni kell, hogy korábban milyen eszközökkel járultak hozzá a haladás táborának sikeréhez.

Ehhez a véleményhez csatlakozik *Kovács Endre* is, mikor a kor irodalmi jelenségeinek ismertetését illetőleg a tankönyv részéről bizonyos szűkkeblűséget emleget a kor egyéniségeinek megítélésénél. A továbbiakban hozzászóló *Hanák Péter* ebben a bírálatban lát is némi igazságot, s ennek a hibának kiküszöbölésére azt ajánlja a szerzőknek, hogy valamely személy korlátaira működésének retrográd szakaszában mutassanak rá, s ezeket ne pozitív korszakában hangsúlyozzák. Polemizált a szerzőknak a nemesi reformpolitika 1848 eleji csődjét emlegető felfogásával, kifejtve, hogy valójában a Metternich-rendszer kormányzati válságáról van szó. A nemesi reformpolitika legfeljebb ennek megoldására képtelen már. A kormányzati válságot megelőzte a több évi magyarországi belpolitikai kísérletezés, mely bebizonyította, hogy az uralmon levők már nem tudnak a régi módon kormányozni. De még inkább előidézte a válságot — mégpedig a magyarországinál korábbi időpontban — a különben sehol nem ismertetett osztrák belpolitikai helyzet. A Metternich-rendszer e kormányzati válsága magyar viszonylatban legfeljebb a vele összeszövődött magyar arisztokráciát érinti; a sok szempontból — főleg nemzeti vonatkozásban — szintén elnyomott középnemességet nem. A tömegek forradalmasodásának bemutatása a forradalmi helyzet másik oldalán még jobban hiányzik. A parasztmozgalmakat, a parasztság hangulatának forradalmasodását jobban előtérbe kell állítani annak bemutatására, hogy a forradalmi helyzet Magyarországon belülről alakult ki. Kár, hogy a tankönyvnek éppen a 48 márciusát közvetlen megelőző részei feltűnően elnagyoltak.

E bírálatokkal kapcsolatban *Mérei* igazat ad Barta Istvánnak és a nyomán járó többi felszólalónak: a reformnemesség egészének s egyes személyeinek melegebb ábrázolása érdekében (egyes reformpolitikusok humanitása, a néphez közeledő, ennek felemelésén fáradozó magatartása valóban melegebb hangú tárgyalást igényel) meg kell fogadnia Hanák tanácsát. Nem helyes tehát a pozitívumok mellé rögtön odaírni a korlátokat is akkor, ha azok csak később jelentkeznek az illető pályáján. Ott kell ezekről beszélni, ahol az illető kezd lemaradni a haladástól vagy éppen szembefordul vele. Beszélni azonban kell róluk, mert máskülönben a reformereket polgári forradalmárokká léptetnők elő, ami csak a nemesi ellenzék szélső balszárnyára áll. A nemesség zöme ezzel szemben helyzetének ellentmondásossága, osztályhelyzetének korlátai miatt felemás programot hirdetett s a nyelvkérdésen túl alig vitte előre a reform ügyét. A nagy rész Deák mögé sorakozott, s így lassította a reformok megvalósulását.

Egyetért Hanákkal abban, amit 1847-ben a metternichi rendszer és a magyar arisztokrácia uralmának válságáról mond. Nem ért azonban egyet vele akkor, mikor Hanák tagadja a nemesi reformpolitika válságát. Ennek tényét Révai szépen kifejti.

d) A reformnemesség politikai magatartásának értékelése kapcsán természetesen szinte elkerülhetetlenül merült fel *Széchenyi* különben szintén elég hűvösnek talált értékelésének kérdése is, amit a hozzászólók több oldalról, számos új szempont felvetésével bíráltak meg. *Tilkovszky Lóránt* Széchenyi politikájának a 30-as évek elején már megfigyelhető, a nemzeti egységet létrehozni kívánó vonásaira hívja fel a figyelmet. Tilkovszky véleménye szerint a nemzeti egység reformok általi fokozatos kiépítésének Széchenyi-féle programja lényegében a gyarmati bilincs lerázásának, lazításának, a nemzeti függetlenség elérésének elengedhetetlen feltételét kívánta megteremteni. Hibája az volt, hogy e nemzeti egységhez — mely feltétele volt a nemzeti függetlenség Béccsel szemben való érvényre juttatásának — a szükséges reformokat Széchenyi az ezektől vonakodó megyei nemesség ellenére is az akkori, liberális húrokat pengető kormányra támaszkodva akarta kicsikarni. A kormány reformellenessége 1832—36-ban bebizonyosodik, Széchenyi pedig az egyoldalúan sérelminek vélt politikát folytató

középnemesség iránti bizalmatlansága folytán már 1831—32-ben úgy elszigetelődik, hogy abból többé kibontakozni nem tud. Mindezen szempontok a Széchenyi-kérdés elmélyültebb kezelésére hívják fel a figyelmet.

Hanák Péter szerint Tilkovszky Széchenyivel szemben kissé túlságosan is tágra nyitotta az értékelés kapuját — bár kétségtelen, hogy a tankönyvnek az értékelésekben követett már említett módszere itt sem kifogástalan. Hanák Péter Széchenyi gazdasági felfogását elemezve, vitatandónak tartja Révai Józsefnek azt a megállapítását, mely szerint Széchenyi a primitív agrárkapitalizmust képviseli, megállást olyan politikai formánál, melynek a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet felel meg. Véleménye szerint ugyanis Széchenyi gazdasági elméletének lényege nem az, hogy ő Magyarországon hitelszervezet és ipar nélküli primitív agrárkapitalizmust akart volna, hanem az, hogy a magyarországi kapitalizmus fejlődése egészét a nagybirtok a feudalizmusból kapitalizmusba való zökkenésmentes átmentése érdekeinek kívánja alárendelni. Ebből logikusan következik a megalkuvás a nagybirtokos osztály kapitalista érdekeinek elsőbbségét biztosító gyarmati rendszerrel. Széchenyi nézeteinek irrealitása tehát ott keresendő, hogy a kapitalizmus fejlődésének a nagybirtok érdekei alá rendelése nem felel meg a kapitalizmus objektív menetének. Ez az irrealitás persze nem hangsúlyozandó mereven. Révai Józsefre hivatkozva azt fejtegeti, hogy a Széchenyi—Kossuth ellentét voltaképpen a magyarországi kapitalizmus fejlődése két útjának ellentéte. Ezen belül Széchenyi útja is reális, de nem egyenértékű Kossuthéval demokratizmusban, nemzeti fejlődésében, gyorsaságában. Ezzel kapcsolatban kiemelendőnek tartaná a tankönyvben azt, hogy reformkorban 48-nak és 67-nek egyaránt meglelhetők a csírái: az osztályok belső harca és a nemzetközi helyzet alakulása idézte elő azt, hogy ilyen előzmények után először 48-hoz, de utána 67-hez is el lehetett jutni: — az utóbbival kapcsolatban persze hangsúlyozni kellene a múltját elárult, 48-at megtagadó középnemesség felelősségét is.

I. Tóth Zoltán Széchenyi nemzetiségi politikájának kérdéseit vizsgálva, tágabb perspektívában is elemzi Kossuthhoz való viszonyát s mindkettőjük politikai koncepcióját. Széchenyi politikáját szerinte minden vonatkozásában az uralkodó birtokos osztálynak a magyar és nemzetiségi néptömegek előretörésétől s a velük szemben való alulmaradástól való félelem befolyásolja. Míg Kossuth a szabadságjogok korlátlan nyújtásával megoldhatónak véli a nemzetiségi és parasztmozgalmakat, Széchenyi a nemzet katasztrófáját látja a tömegek radikális felszabadításában. Bár mindketten nemesi alapról indulnak el. Széchenyi megmarad a nagybirtokosok álláspontján, míg Kossuth egyre inkább a polgárság érdekeinek képviseletét is átveszi. Ez határozza meg politikai támaszaikat és további útjukat is. Széchenyi működése a 40-es években a halálra ítélt feudalizmus reménytelenségét, Kossuth szereplése a burzsoázia derűlátó lendületét tükrözi. Kossuth nemzeten a nemességet és a népet érti, Széchenyi a politikai nemzet ellen a nagybirtokos szemével viszont három frontot is lát; Bécset, a parasztságot és a nemzetiségeket. Ezért fordul szembe majd Kossuthtal, mert úgy látja, hogy ő provokatív módon élezi ki az ezekkel való ellentéteket. — *Mérei Gyula* mindezekkel szemben saját Széchenyi ábrázolásának helyességét fenntartotta.

e) Egyes hozzászólók a reformnemesség politikai magatartásának értékelésével kapcsolatban rámutattak a *nemesség társadalmi analízisének* a tankönyvben megfigyelhető hiányosságaira is.

Unger Mátyás a nemesség gazdag és bonyolult differenciáltságának bemutatását kéri számon a szerzőktől. A tankönyv nem beszél az arisztokrácia csődbemeneteléről, kevéssé korrekt hitelműveleteiről, de nem szól az abszentista főúr típusáról sem. A köznemesség ábrázolásánál súlyos hiány a birtok- és vagyoni viszonyokra való utalás elhanyagolása. Hiányolja a nemesi közbirtokosságok megemlítését is. *Szabad György* hozzászólásában ugyancsak a középnemesség összetételének bizonytalan rajzát bírálva, a tankönyv következetlen szóhasználatához kapcsolódva felveti egyrészt azt, hogy Magyarországon e korban »uralkodó osztály« van-e, vagy »uralkodó osztályok«, másrészt pedig azt, hogy ebbe vajon a nemesség egésze beletartozik-e. Utóbbi kérdés elvi megválaszolása nélkül — mint azt példákon is illusztrálja — bizonytalanul hat minden, amit a nemesség 1848 előtti szerepéről mondanak. Véleménye szerint, ha az egész nemességet az uralkodó osztály soraiba tesszük, éppen belső dinamizmusának indító okát tesszük kétségessé.

Mérei Ungerral szemben a kérdések még fel nem kutatott voltára hivatkozott. Szabadnak az uralkodó osztály — kizsákmányoló osztály fogalom elhatárolására vonatkozó megjegyzéseivel egyetért. Magyarországon e korban egyetlen uralkodó osztály van, s ez az arisztokrácia. A köznemesség már kívülrekedt: harca éppen a hatalomba való bejutásért folyik.

f) *A dolgozó nép, a parasztság ábrázolásának* kérdése körül szintén heves vita támadt, mely egyaránt kiterjedt a paraszti társadalom ábrázolásában és a parasztság politikai szerepének értékelésében megmutatkozó hiányosságokra.

Vörös Károly méltánytalanul szűkreszabottnak találja a parasztsággal kapcsolatos kérdések tárgyalását, emellett kifogásolja a paraszti társadalom rajzának bizonyos sematizmusát. Megmutatkozik ez először a parasztság differenciálódása mértékének nem elég alapos kibontásában. A parasztság differenciálódását illetőleg a tankönyv nem mutat rá megfelelő súllyal a középrétegek nagy jelentőségére. De nem veszik tudomásul a szerzők a parasztság jogi differenciáltságát sem, a szabad paraszti kerületekről (jászok, hajdúk), a parasztpolgárságról, a mezővárosi lakosságról igen kevés szó esik. Pedig e területeken már félig vagy akár egészen is megszűnnek a földesúri kötöttségek, és ugyanakkor helyüket — bár a feudális környezettől erősen befolyásolva — már az osztályharc új, magasabb típusa: a gazdag és szegény parasztok közötti harc kezdetei foglalják el. Érzése szerint a szerzők — nyíltan ugyan ki sehol nem mondva — de bizonyos fenntartással kezelik a parasztság polgárosodási törekvéseit, s bennük túlzott mértékben is hajlandók a kulákosodás előfeltételeinek kialakulását látni. Jellemző, hogy az örökváltságról beszélve is a kérdésnek azonnal ezt az oldalát hangsúlyozzák, mint ahogyan a mezővárosi polgárság és a szabad parasztság kérdésének háttérbe szorulása is erre a szemléletbeli egyoldalúságra vezethető vissza. Úgy véli, hogy a szerzőknek a kérdést tágabb perspektívában kellene nézniök, s 1848 előtt e törekvésekben fokozottabban kellene meglátni a parasztság felszabadulásra irányuló vágyait is.

Szűkkeblűen kezeli a tankönyv a parasztmozgalmak jelentőségét is. Kétségtelen, hogy a mozgalmak bár objektíve a haladást szolgálták, magának a feudalizmusnak megdöntését nem akarták, s elsősorban a kizsákmányolás csökkentésére irányultak. Jelentőségük mégsem csak abból áll, hogy megrémítik a földesurakat, és a középnemességet a haladó politika irányába tolják el. Hatalmas nevelő jelentőségük van befelé a falu felé is, és ebben a vonatkozásban még az ellenállás csendes, nyílt megmozdulások nélküli, szívós pereskedésekben megnyilvánuló formáit is értékelni kell. Ezek során formulázódnak meg, s tudatosodnak a faluban a parasztság jogos igényei, földhöz, legelőhöz, árendához ugyanúgy, mint a falu politikai, közigazgatási felszabadításának jelszavai is. Ezek azok, melyek 1848-ban is majd egyik napról a másikra lehetővé teszik a parasztságnak, hogy barátai és ellenfelei között oly gyorsan tudjon tájékozódni. A mozgalmaknak ezzel szemben egysíkúvá való torzítása szintén hozzájárul a parasztság képének elszűkítéséhez, s amellett érthetetlenné teszi a 48-as parasztmozgalmakat s a parasztság szabadságharc alatti politikai magatartását is. Ugyanakkor a sematikus paraszti társadalom sematikus ábrázolásával párosulva, nem is indokolja meggyőzően a földesuraknak a mozgalmaktól s a néptől egyre erősebbé váló félelmét.

Szántó Imre az 1790-i parasztmozgalmak rajzánál hiányolja kirobbanásuk általános (regulációk, maradvány földek elvétele, irtásvisszaváltások, robotemelés stb.) és közvetlen (szárazság okozta éhség, II. József a parasztságra vonatkozó rendeleteinek visszavonásától való félelem) okainak rajzát. Rámutat egyúttal e mozgalmakban a mezővárosok különleges, a szabad királyi városokétól sokban eltérő problematikájára, mely szorosan összefügg a mezővárosi osztályharc bonyolult viszonyaival is.

Szabad György szerint az 1836-i országgyűlés utáni parasztmozgalmakban új tényezők jelennek meg: a legelőelkülönözés körüli harcok, melyeknek célja a jobbágygazdaság és földesúri gazdaság szétválasztása. E cél a parasztság önálló saját gazdaság felé mutató igényével adja meg e mozgalmak új jellegét, elválasztva őket a problematikájukban még erősen a múlthoz kötött 1831-i mozgalmaktól.

Hanák Péter egyetértve a parasztság helyzetének, harcai ábrázolásának hiányosságait bírálókkal, kifogásolja, hogy a tankönyvben a parasztság osztályharcának nemzeti tartalmáról nem esik szó. A tankönyv több helyen is mintha valósággal védené a parasztokat a nemzetellenesség vádja ellen, másutt magyarázza, miért álltak ellent az ellenségnek. Holott le kell szögezni, hogy az antifeudális parasztmozgalom objektíve nemzeti, s a polgári átalakulás egyik legfontosabb előmozdítója. Tisztázni kellene a parasztságnak a gyarmatosítók elleni gyűlöletét is: „a jó király" ideológia, mely közvetlen elnyomóival szemben védelmet nyújtó osztályfeletti szervet lát az uralkodóban, nem adhat alapot arra, hogy a parasztságnak a gyarmatosítókkal szemben illúzióit vagy barátságát feltételezzük. A 48-as hazaszeretetnek is megvannak a maga konkrét anyagi alapjai: nem a semmiből nő ki, hanem minőségi változással ugyan, de a mindig meglevő alacsonyabb fokú hazafiságból, földjük, munkájuk, közösségük szeretetéből táplálkozik.

E problémakörhöz tartozik *Borus József* felszólalása is, mely hiányolja, hogy a tankönyv az 1848 előtt önállóan nem létező magyar hadsereg tényéből kiindulva, feleslegesnek tartja a Habsburg hadseregben szolgáló és harcoló — többségükben éppen a

legszegényebb rétegekből kikerült — magyar katonák hősiességének, helytállásának megemlítését. A napoleoni háborúkkal kapcsolatban a nemesi felkelésről s emögött háttérbe szorítva a katonafogásról van ugyan szó, de a közkatonák s egyes népi származású vezéreik (Simonyi) hősiességének említése sehol sem található. (Ettől eltekintve, a háború igazságtalan jellegéről is kellene beszélni.)

Az elhangzott bírálatokra válaszolva *Mérei* és *Varga* mindenekelőtt az előtanulmányok, számukra éppen a tárgyalt szemponttól kevéssé megfelelő voltára hivatkozott. A továbbiakban a nép, elsősorban pedig a parasztság ábrázolásának politikai magatartása értékelésének kérdéseit illetőleg Mérei elismeri, hogy a hozzászólóknak bizonyos fokig igazuk van. A dolgozó nép életének ábrázolására mindenképpen nagyobb súlyt kell vetni, mint a kizsákmányoló osztályéra még akkor is, ha utóbbinak a haladás előmozdítása terén az adott korszakban nagyobb szerep jut. A parasztság életének ábrázolásában azonban véleménye szerint a hozzászólók túlzott igényekkel álltak elő. A parasztság ábrázolásánál valóban súlyt kell fektetni a középrétegekre, de nem szabad eljelejtkezni arról, hogy a többséget a nincstelen szegénység tette ki — ennek ábrázolásmódját pedig lényegében helyesnek találja. Hiszen azt bizonyítja éppen a parasztmozgalmak állandósulása is.

Véleménye szerint a mezővárosi struktúra a XVIII. századi kötetbe tartozik: az örökváltság már csak ennek XIX. századi eredménye.

A parasztságnak az önkormányzatért folyó harca viszont — ha röviden is — de valóban említendő. Igazat ad a parasztság antifeudális harcának objektíve nemzeti tartalmát fejtegető Hanáknak, bár a parasztság németgyűlöletéről nem kapott adatot. A »jó király« illúziókról szólva rámutat arra, hogy lényegében ugyanazt írta, amit Hanák említett.

4. *1848—49: a forradalom és szabadságharc* ábrázolásával kapcsolatban a hozzászólások száma jóval kisebb volt s ezek is csak részletkérdésekre vonatkoztak. Mindenesetre jellemző azonban, hogy a hozzászólások egy része lényegében itt is felvethette a megelőző korszak kapcsán megnyugtatóan meg nem oldottnak érzett problémákat: elsősorban a reformnemesség 1848—49-i állásfoglalásának kérdéseit:

a) A *Batthyány-kormány értékelése* itt is jelentős vitát idézett elő. *Barta István* bár helyesli azt az elvi mércét, melyet a tankönyv a forradalom továbbfejlesztésének igényével a Batthyány-kormánnyal szemben felállít, a képet mégis túl negatívnak tartja és ezt példákkal is illusztrálja. Az egyoldalúság okának azonban a megfelelő levéltári kutatások hiányát találja.

Szabad György hozzászólása ugyancsak némileg negatívnak tartja a kormány ábrázolását. A parasztkérdésben Deák által 1848 őszén készített javaslat, ha mérsékeltebb volt is a baloldalénál, igen nagy haladást jelentett azon a vonalon, hogy a vitás földek úrbéri jellegének bizonyítását a földesúr kötelességévé teszi. Itt lényegében tehát egyezik Kossuth 1849. április 19-i, a tankönyv által igen helyesen pozitívan értékelt rendeletével.

Unger Mátyás véleménye szerint a 48-as törvények értékelése nem veszi tekintetbe a konkrét lehetőségeket, s a méltányosnál erősebben hangsúlyozza hiányosságaikat. Szerinte indokolatlan az adott viszonyok között a Habsburg-ház trónfosztásának elmulasztását, a földbirtok megoszlás megváltoztatását, a választójog kiszélesítését kérni számon az országgyűléstől és ehhez mérni a törvényeket is. Ugyanígy indokolatlannak találja a kormány túlzott kárhoztatását a parasztsággal és nemzetiségekkel követett helytelen politika miatt, mikor ezzel a szóban forgó időszakban még haladó gondolkodású személyek is egyetértettek.

Hanák Péter hozzászólása a Batthyány-kormány külpolitikájának pozitív vonásaira hívta fel a figyelmet. Ilyennek tartja mindenekelőtt az önálló magyar külügyi szervezet és önálló külpolitika kiépítésére irányuló, ellentmondásai ellenére is pozitívan értékelendő törekvéseit. Szerinte a Batthyány-kormány külpolitikai törekvéseit meghatározó tényezők: a magyar állami függetlenség külpolitikai biztosítása (az osztrák centralizmussal és főleg a cári Oroszországgal szemben), a német egység eldőlte (Ausztria Németországhoz csatlakozik-e vagy ausztroszláv lesz), valamint az a kérdés, hogy Ausztria esetleges felbomlása esetén Magyarország integritása megtartása érdekében angol vagy német szövetséghez csatlakozzék-e. Az e kérdésekben követett külpolitikát Hanák nemzetinek látja, bár hangsúlyozandó, hogy ugyanakkor természetesen védte a magyarországi nemzetiségek feletti elnyomó uralmat is. E nemesség magatartásának a szabadságharc alatti megváltozásával kapcsolatban *Lukács Lajos* hozzászólása hiányolta egyrészt annak pontos megállapítását, hogy milyen határig tolódott el a középnemesség 1849-ben jobbfelé, másrészt annak hangsúlyozását, hogy itt olyan folyamat kezdetéről van szó, mely majd 1867-ben éri el tetőpontját.

Spira György válaszában a nemesség értékelését tekintve elsősorban Ungerrel polemizált, példákkal kifejtve, hogy a 48-as törvények az uralkodó osztály korlátaiból fakadó egyes hiányosságaival szemben már egykorúlag is megvannak a tömegerők, melyek ezekkel képesek szembeszállni — a tankönyv ezeket a hiányosságokat tehát nem elméleti alapon bírálja. A Batthyány-kormány helytelen paraszt- és nemzetiségi politikáját a radikálisok egyetértésére hivatkozó, mentegető megjegyzésekkel szemben Spira rámutat, hogy a tankönyv a radikálisokat is bírálja akkor, amikor ezzel egyetértenek — viszont ettől függetlenül is másként kell értékelni a parasztmozgalmak elfojtását természetesnek találó földesurakat, mint Petőfit és Vasvárit, akik az osztályerőviszonyok kedvezőtlen alakulása folytán hagytak fel a paraszti sérelmek orvoslásának követelésével.

Szabad György Deák úrbéri javaslatát pozitívan hangsúlyozó felszólalásával szemben Spira arra hivatkozik, hogy kisebb, kétségtelen pozitívumain kívül a javaslat egészében mégis csak nagyon mérsékelt előrelépést jelentett, hiszen — ami a legfőbb — általában magukkal a parasztokkal kívánta megváltatni a megszüntetendő feudális szolgáltatásokat, s ezen nem változtat az sem, hogy a szőlődézsma eltörlésén kívül a képviselőház még e mérsékelt javaslatot sem fogadta el.

A forradalom *nemzetközi összefüggéseinek* ábrázolását hiányoló felszólalókkal (Barta, Hanák) egyetért. Lukács Lajosnak azt az állítását viszont, hogy 1849 áprilisában még korai a nemesség középbirtokos zömének jobbrafordulásáról beszélni, nem tartja figyelembe vehetőnek.

b) *A nép szerepének ábrázolását* illetőleg *Balogh György* Heves megyei példák alapján felhívja a figyelmet arra, hogy a tavaszi hadjárat sikere nem csupán a honvédek és azok demokratikus érzelmű vezetőinek magatartásából származott, hanem a sikerhez igen nagy mértékben hozzájárult a nép áldozatvállalása, továbbá a sikeres és sikertelenebb szakaszokban a nemesi vármegye magatartása is. A tavaszi hadjárat sikeréhez az osztrák sereg nyugodt felvonulását akadályozó népfelkelés, a szabadcsapatok harca s a nép erején felüli munkaszolgáltatása is hozzájárult. Helyes lenne annak megmutatása, hogy a tavaszi hadjárat eredményei milyen hatással voltak a nép hangulatára, vizsgálni kellene azt is, hogy az ellenség megjelenése mennyiben befolyásolja a parasztság katonáskodási kedvét: tapasztalatai azt mutatják, hogy nagyban emeli. Végül nem lenne célszerűtlen annak vizsgálata sem, hogy a sikeres harcok után parasztmozgalmak elsősorban azokban a helységekben jelentkeznek, ahol az ellenség megszállása alatt is sikeres népmozgalom volt. Ez magyarázza azt, miért nem meri felfegyverezni a nemesség a paraszti tömegeket, félve azok földigényeitől, melyeknek jogosságát a sikeres harc a tömegekben csak erősítené.

Spira egyetért Baloghgal a nép s a hátország jó szelleme szerepének hangsúlyozását illetőleg, de úgy véli, hogy emellett a döntő tényező mégis csak a hadsereg harci szelleme volt — s itt Leninre hivatkozik, ki szerint a győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, akik a csatatéren vérüket ontják.

c) *Görgey személyiségének ábrázolásával* kapcsolatban ugyancsak felmerültek bizonyos vitás kérdések. *Barta István* véleménye szerint a tankönyv jelentős lépést tett abba az irányba, hogy a Görgeyben szinte kiabálóan árulót ábrázoló, lényegében ugyan helyes, de formájában sablonossá váló bemutatásmódot élettelibbé, mélyebbé tegye. A probléma bonyolult voltára vall, hogy még azután is maradtak nyitott kérdései. A tankönyv mindenesetre rámutat a Görgeyt belpolitikailag és a hadseregben egyaránt támogató erők nagyságára, s ezzel megmutatja, hogy itt lényegesen többről van szó, mint Kossuth vele szemben tanúsított állítólagos tehetetlenségéről.

Kosáry Domokos szerint a szabadságharc katonai történetének a társadalmi, politikai erők működését is figyelembe vevő, részletes feldolgozása sok segítséget nyújt majd a vitás kérdések eldöntéséhez; egy adott problémakörben példa erre Varga János alapos monográfiája a 48 őszi guerillaharcokról. A tankönyvnek érdeme, hogy a kérdést a Görgey szerepét elítélő régi irodalomnál sokkal magasabb színvonalon és lényegesebb összefüggésben igyekszik tárgyalni. Talán meggyőzőbb lett volna, nem ennyire kiélezett egyéni vonásokkal egyszerre tehetségtelennek és ördögien ravasznak ábrázolnia Görgeyt. Úgy véli, hogy Görgey — mint ahogy arra Engels is rámutat — kétségtelen katonai tehetség volt, bár a kezdő tapasztalatlanságával.

Borus József (némileg hiányolva Kosáry hozzászólásában az önkritikát) az ellenforradalmi hadtörténetírés Görgey kultuszával szemben a beosztottak: Bayer, Aulich stb. jelentőségére mutat rá. A tavaszi hadjáratban Görgey — tapasztalata szerint — jóformán csak menetintézkedéseket ad ki s ezen túlmenőleg sok része nincs a dolgok-

ban. Hogy a diktatúráját célzó államcsínyt nem hajthatta végre, abban legnagyobb része a hadsereg jó szellemének volt.

Spira válaszában maga is hangsúlyozza, hogy a Görgey-kérdés nem tekinthető lezártnak, s monográfikus alapos feldolgozást igényel. Az általa adott ábrázolást helyeslő bírálatok éppen arra mutatnak rá, hogy végleges megoldás csak a marxizmus—leninizmus módszerével adható. Kosáryval szemben azt hangsúlyozza, hogy Görgey, ha nem is kerülte tudatosan az ellenség megsemmisítését, de nem is kereste az alkalmat erre. Békepárti politikai meggyőződése folytán csupán az ellenség békére szorítására törekedve, beérte a taktikai jellegű győzelmekkel. Görgey igen tehetséges hadvezér lett volna pl. a napóleoni háborúkban, de forradalmi háború vezetésére nem volt alkalmas, nem lévén forradalmár. Ez a megállapítás különben a szabadságharc hadserege egész tisztikarára vonatkozik. A Görgey-kérdéssel kapcsolatos résztletproblémák közül kiemelendő Spirának az a megjegyzése, mely Borussal egyetértve, a Görgey-féle államcsíny akadályai között a hadsereg jó szellemét említi meg.

Végezetül egyetért Hanák azon kívánságaival, hogy a szöveg befejezéseként elemezze: mit jelentett 1848—49 a magyar nemzettéválás szempontjából. Véleménye szerint azonban ez rendkívül nehéz feladat lesz.

4. A nemzetiségek történetéről írott fejezetnél a vita főleg a nemzetiségi mozgalmak gazdasági és társadalmi alapjairól s a magyar uralkodó osztályhoz való viszonyuk értékeléséről folyt.

a) *I. Tóth Zoltán* a nemzetiségek történetének közös jellemző vonásait elemezve kifejti, hogy a nyugati népek klasszikus nemzettéválási folyamata mellett imeretes az idegen elnyomás alatt álló népek fejlődése is, ahol a gyengén fejlődött burzsoázia egyes funkcióit az árutermelő középnemesség vállalta. Az ilyen népek által is elnyomott és így kettős elnyomásban élő népek kapitalista fejlődésére döntően jellemző a feudális földtulajdonnal rendelkező vezetőréteg hiánya, minek folytán az elnyomott nép jobbágynép lesz. Ezért is tagadja meg a magyar uralkodó osztály e népektől — a horvátot kivéve — a történeti nemzet jellegét. A gazdasági alap kapitalista fejlődése így a nemzetiségeknél súlyosan hátramarad, lévén közös az ő fejlődésüket tudatosan akadályozni igyekvő uralkodó nemzetével. (A gazdasági alap e közössége miatt igényli *Sándor Vilmos* és *Ember Győző* a külön nemzetiségi gazdaságtörténet felszámolását és a közös magyarországiba való beolvasztását.)

Makkai László a nemzetiségi mozgalmak társadalmi bázisával foglalkozik. Kifogásolja, hogy a tankönyvben a burzsoá nacionalizmus nincs eléggé megkülönböztetve a nemzettéválás minden megelőző fejlődési szakaszától. A könyv tehát a nacionalista jellegű megnyilatkozásokat a nemzetiségeknél sok olyan esetben is hajlandó valódi burzsoá jelenségként elkönyvelni, mikor mögöttük még nem is igazi burzsoázia, csak értelmiségi vagy kereskedő-polgári réteg áll. A burzsoá nacionalizmus ettől a megelőző — Makkai szerint feudális nacionalizmusnak nevezhető — foktól való egyértelmű megkülönböztetésének alapjaként Makkai a burzsoá nacionalizmus antifeudális élét emeli ki, melynek nagyon széles skálája lehetséges, előfeltétele azonban burzsoá érdekű társadalmi erők megjelenése. A burzsoá nemzettéválást viszont az adott magyarországi és kelet-európai viszonyok között csak olyan uralkodó osztály vezetheti, amelynek feudális pozíciója kezdettől fogva elég erős ahhoz, hogy a harcot egyáltalán megvívhassa, de egyúttal vannak is olyan érdekei, melyek e harc megvívását számára indokolttá teszik. Ilyen osztály pedig Magyarországon csakis a magyar középnemesség és a hozzá csatlakozó polgári rétegek lévén, Makkai határozott véleménye szerint 1848-ig Magyarországon a magyar az egyetlen burzsoá nemzet, s azonos társadalmi pozíciója miatt legfeljebb a horvát számítható ide. A nemzetiségeknél a burzsoá nacionalizmust a tankönyv szerint képviselő kereskedő-polgárság nem szükségszerűen kell, hogy burzsoáziává fejlődjék, s a nemzetiségi értelmiség polgári szerepe is vitatható. Utóbbi kialakulásában szerinte a jozefinizmusnak volt nagy szerepe, mely a nemesek kizárólagos hivatalképességének eltörlésével, éppen a nemzetiségeknél, jelentős értelmiség kialakulását tette lehetővé. De míg a magyar értelmiség 1790 után a középnemesség felé talál utat, addig ez a nemzetiségeknél a kereskedő-polgárság, ill. — kisebb részben és nehezen — a nép felé orientálódik. Jelentős szerepük miatt megemlítendők viszont a nemzetiségek feudális nacionalizmussal rendelkező tényezői is (pl. az egyháziak); az ő esetükben vizsgálandó lenne: hogyan telnek meg követeléseik végül is burzsoá tartalommal. E társadalmi kategóriák ilyen alapos elemzését Makkai azért találja lényegesnek, mert e nélkül általában burzsoáként való hangsúlyozásuk — összevetve a magyar történeti részek íróinak a magyar nemesség feudális voltát erősen hangsúlyozó beállításával — a nemzetiségeknek a magyarnál sokkal erősebb polgári jelleget ad. Holott — mint arra a tankönyv helyesen rá is mutat — nemcsak, hogy nemzetiségi piac nincs,

de még a nemzetiségi területeken levő kapitalizmus sem igazi nemzetiségi kapitalizmus. — Míg *Arató* Tóth Zoltánnal egyetértett, Makkai felfogásával már vitába szállt. Véleménye szerint ui. ha a nemzetiségi mozgalmak nacionalizmusától — arra hivatkozva, hogy mögöttük nem áll burzsoázia — megtagadjuk a burzsoá jelleget, lehetetlenné válik e mozgalmak helyes tárgyalása. Abban egyetért Makkaival, hogy feudális és burzsoá jellegű nacionalizmusok között élesebb, pontosabb határvonalat kell húzni, bár ezt megnehezíti, hogy 1848 előtt nem robbanásszerű átmenetről, hanem lassú fejlődésről volt szó. Véleménye szerint azonban Makkait megtéveszti a nemzetiségek polgárosodó rétegeinek (ezeknek pontos meghatározása és felsorolása a tankönyvben különben olvasható is) a kettős elnyomás következtében csak igen lassú fejlődése; ezért látja bennük csak a feudális továbbélését, s ezért nem ismeri fel bennük a még fejletlen formában jelentkező újat. Holott e polgárosodó rétegek (kereskedő-polgárság stb.) kétségtelenül fejlődnek, még hozzá — mint ezt példákkal is illusztrálja — a kettős elnyomáshoz képest nem is lebecsülendő mértékben. Arató emellett utalt arra, hogy mikor a nemzetiségi mozgalmak értelmiségi vezetői egy fejlettebb polgári társadalom polgári ideológiáját veszik át (ezért nevezhetjük ezt az értelmiséget általában polgárinak), e nacionalista ideológia mint felépítmény tevékenyen visszahat alapjára is. Azzal mindenesetre egyetért, hogy hangsúlyozandó e nemzetiségi nacionalizmus gazdasági alapjainak a magyaréhoz képest elmaradott volta (éppen ezért jelentkezik mozgalmuk is elsősorban nyelvi-kulturális síkon); törekvéseik állandó erősödése és ideológiájuk fejlettsége azonban megmutatja, hogy már polgári fejlődésről van szó.

b) A vita során eltérő vélemények hangzottak el a reformnemesség harcának a nemzetiségek története szempontjából való jelentőségéről.

aa) *I. Tóth Zoltán* véleménye szerint a nemzetiségi önálló gazdasági alap hiánya ellenére is a magyar reformmozgalom harca a kapitalista csíráknak a közös alapban való kifejlesztése érdekében, akaratán kívül, sőt annak ellenére objektíve az e nemesség által elnyomott népek nemzeti fejlődését is előmozdítja. E körülményt a reformmozgalom értékelésénél, nemzetiségi politikája retrográd vonásai mellett, pozitívumként kell értékelni.

Arató azonban e megállapításokat egyoldalúaknak tartja. Véleménye szerint ugyanis túl messzemenő következtetést vonnak le abból a tényből, hogy a nemzetiségek fejlődése a Habsburg gyarmatosítással szemben elválaszthatatlan Magyarország egészének gazdasági fejlődésétől. Amellett ellentétesek a kettős elnyomás tényével is. A nemzetiségi területek kapitalista fejlődése ugyanis nem a nemzetiségi, hanem az idegen kapitalizmus fejlődését jelentette, bár a kapitalista viszonyok előrehaladása pozitívumot jelentett a nemzetiségi mozgalom számára is. Végeredményben azonban gazdasági téren a nemzetiségek elmaradnak: a XIX. század második felében így indul meg a gazdasági harc, mely egyre élesedve alapja lesz majd a nemzetiségi ellentétek egyre további elmérgesedésének.

bb) A nemzetiségek 1848-i magatartásával kapcsolatban *Kovács Endre* szerint a tankönyv kissé indokolatlan határozottsággal beszél a megegyezés lehetőségeiről. A szakadást szerinte a magyar kormány kétségtelen szűkkeblűségén kívül a nemzetiségek már régóta kiépített osztrák kapcsolatai is gyorsították. — Ezzel szemben *Arató* rámutat arra, hogy a magyar és szlovák mozgalom közös célkitűzései — melyekkel a tankönyv mind 1848—49 előtt, mind a szabadságharc alatt részletesen foglalkozik — lehetővé tették volna az ellentétek csökkenését, s a nemzetiségi kérdésnek bizonyos fokig demokratikusabb megoldását is — még ha a marxizmus tanításai szerint a nemzeti kérdést a polgári társadalom végleg megoldani nem képes is. Kovácsnak az ellentétek kikerülhetetlenségét feltételezni látszó álláspontja tehát indokolatlan. — *I. Tóth Zoltán* komoly hiányosságokat lát a nemzetiségi, elsősorban a szlovák vezetők 1848-i parasztpolitikájának ábrázolásánál. Véleménye szerint a nemzetiségi vezetők 1848 tavaszi radikális ízű parasztpolitikája csak eszköz arra, hogy a telkesjobbágyoknak földet juttató magyar nemességet tullicitálva, a népet a maguk — végeredményben liberális polgári, a parasztnak rokonszenvező, de övéivel nem azonos — céljai szolgálatába állítsák. Az 1848-i nemzetiségi parasztmozgalmakban tehát csak ösztönös mozgalmakat szabad látni, melyeknek a burzsoázia nem az előidézője, hanem legfeljebb csak a kihasználója. E vezetők azután — bár sok esetben valóban megnyilvánuló demokratikus érzelmeiket e tények nem kisebbíthetik —, mikor őszre már Bécs ügynökeivé válnak, a liberális polgári céljaik számára több támogatást ígérő kormánnyal szemben sutba dobják tavaszi parasztpolitikájukat. E körülmény persze nem csökkenti a magyar kormány felelősségét azért, hogy a nemzetiségek mozgalmait — parasztokét és polgári vezetőkét egyaránt — elnyomta. — *Arató* ezzel szemben — bár elismeri, hogy a parasztmozgalmak túlnyomó része tisztán paraszti követeléseket tartalmaz — rámutat arra,

hogy voltak nemzeti jellegű parasztmozgalmak is, és a magyar uralkodó osztály éppen az ilyen kettős tartalmú parasztmozgalmaktól félt a legjobban. Az ösztönös és a burzsoázia vezette mozgalmakat tehát továbbra is meg kell különböztetni. A szlovák nemzeti mozgalmat illetőleg, véleménye szerint, vezetői a szlovák parasztságot 1848 tavaszán valóban a haladás irányában akarták felhasználni, eltérően saját későbbi, vagy a szerb értelmiség egy részének már ekkor reakciós állásfoglalásától. A májusi liptoszentmiklósi gyűlés 11. pontja körül lefolyt viták mutatják, hogy itt — haladó polgári nemzeti követelések mellett — még radikális parasztpolitikáról, és nem egyszerűen a magyar nemesség túllicitálásáról is szó van. S ennek a politikának pillanatnyi helyességét nem csökkentheti az a körülmény sem, hogy 1848 júniusa után a szlovák vezetők ezt a parasztpolitikát sutba dobják. — Különben *Makkai* is ezen az álláspontón van, lehetetlennek tartván egyrészt, hogy 1790—1848 között a parasztság valamilyen formában ne vett volna tudomást a nemzeti követelésekről és valamiképpen ne reagált volna azokra, másrészt hogy a 48-as nemzetiségi parasztmozgalmak kizárólag ösztönös mozgalmak lettek volna.

c) *Kovács Endre* a fejletlenebb viszonyok között a politikai harc helyét pótló nyelvi-kulturális küzdelemmel kapcsolatban úgy véli, hogy a magyar és nemzetiségi nyelvek használata körüli harc ismertetésénél pontosan meg kellene különböztetni a nacionalista-soviniszta nyelvi túlzásokat a magyar nyelv jogos helyének elfoglalásáért vívott magyar nyelvi küzdelemtől. Utóbbi saját létéért folytatott harcának pozitív vonásait és jelentőségét is ki kell emelni. Bírálni kellene a nemzetiségi nacionalista kinövéseket is, megfelelően rámutatva arra, hogy gyökerük nemcsak a magyar nacionalizmus elleni reakcióban van, hanem a fiatal német burzsoázia nacionalista mozgalmaitól sem szigetelhetők el. A nemzetiségi mozgalmak rajzánál a szláv kölcsönösség kérdését és a pánszláv mozgalomhoz való viszonyukat is meg kellene mutatni, mely az erősödő magyar nyomás egyik fő kiváltó oka. — A pánszlávizmus bemutatását *Tóth Zoltán is* hiányolja, rámutatva arra, hogy a tudatos magyarosító intézkedések korántsem értek el olyan eredményeket, mint amilyeneket a magyar uralkodó osztály remélt, ill. amilyenektől a nemzetiségek tartottak. — *Arató* e megjegyzésekkel általában egyetért, de hangsúlyozandónak tartja, hogy bár a magyar félelmek a szláv törekvésektől és azoknak a cári Oroszország általi befolyásolásától bírtak némi alappal, éppen a szlovák nemzeti mozgalom vezetőinek demokratizmusa (Kollár) és egy önálló szlovák irodalmi nyelvért folytatott harca (Štúr) mutatja törekvéseik önállóságát. Arató fenntartja azonban azt a véleményét, hogy a magyar uralkodó osztály viszont pánszlávizmus címén már a szláv kultura ártatlan ápolásában is veszélyt látott.

d) A fenti — elsősorban a szlovák és csak kisebb részben a román nemzetiség története körül mozgó viták mellett *Makkai* a tankönyvben a német polgárság problémáinak teljes elhanyagolását hibáztatja. Az erdélyi szászok, akikről a tankönyv német vonatkozásban szól, a német polgárságnak csak egy részét jelentik. Magyarországon a városi német polgárságnak sokkal erőteljesebb nemzeti ideológiája van, és szerinte dialektikusan éppen ez magyarázza gyors asszimilációját. Burzsoá módon a legfejlettebb réteg lévén, nyilvánvaló előttük az, hogy számukra a magyarországi iparfejlődés a döntő burzsoá kérdés. Ez vezeti őket éppen fejlettségüknél fogva oly nagy gyorsasággal a magyar asszimiláció útjára. A németség képviselőiként a szászokat beállítani azért is indokolatlan, mert itt még erős feudális gátlások uralkodnak, melyek a feudális földbirtokjogban, a szász egyetem feudális privilégiumaiban gyökereznek. Ezek teszik lehetővé, hogy 1848-ban a szász iparos polgárság legyőzze a kereskedő rétegeket, és a szászokat újra Bécs karjaiba hajtsa. A szerb fejlődésben túlbecsültnek érzi a kereskedőtőke szerepét; a 90-es években már rá kellene mutatni az egyház szerepére is. Szerinte a szerb fejlődésben sokkal kevesebb burzsoá nyom van, mint amit a tankönyv feltételez. A román nemzetiséget illetőleg hiányolja Jancuék, az igazán liberális szárny előéletének, 48-i mozgalmainak bemutatását. — *Arató* ezekkel a megjegyzésekkel általában egyetértett, szerb vonatkozásban azonban rámutatott arra, hogy a szerb kereskedőtőke jelentős volt, s nemcsak átmenő kereskedelemmel foglalkozott; ennek kapcsán a bácskai szerb kereskedők nagyarányú üzleteire utalt.

5. A tankönyv *kultúrtörténeti fejezeteivel* foglalkozó hozzászólók néhány kisebb részletkérdés felvetése mellett elsősorban a kulturális összkép hiányát bírálták.

Révész Imre akadémikus a tankönyv egészén belül éppen a kulturális fejezeteket találja legkevésbé sikerülteknek, de hangsúlyozza, hogy az előmunkálatok e vonatkozásban — főleg tudomány- és művelődéstörténeti téren — mindeddig még annyira hiányosak, hogy a tankönyvnek e hiányosságait élesebben felróni méltánytalanság lenne.

Hanák Péter szerint — bár ő az egyes fejezeteket általában pozitívan értékeli — a kultúrtörténeti részletek csupán egymás mellé állítása még nem elégséges, az összképet

kell elemezni, a törvényszerűségeket kell megállapítani. Olyan kérdésekre kellene választ adni, mint például reformkori kultúránk egészének jellege. A mostani fejezetek elsősorban arra éleződtek ki, hogy a felépítmény mennyire segíti az alapot. (*Földes Éva* szerint még ez sem sikerült mindenütt, főleg nem az 1790—1831 közti periódusban, ahol a sajátos helyzetet: a felépítmény bizonyos vonatkozásban megelőzi az alap fejlődését és visszahat rá, a tankönyv nem tudja megfelelően érzékeltetni.) Nem derül azonban ki, hogy a felépítmény mennyire teremti meg a nemzet negyedik ismérvét, a közös kultúrát és az ebben gyökeredző közös lelki alkatot. Csak halvány utalás történik a kultúrának a nemzettéválásban való fontos szerepére. Ezzel kapcsolatban részint nemzeti kultúránk mélyebb népi gyökereit is be kellene mutatni, valamint azt, hogy a nemzeti kultúra hogyan hatol le a paraszti tömegekhez. *Dezsényi Béla* ugyancsak az összképet hiányolja, mert az irodalom- és művelődéstörténeti fejezetek nem kapcsolódnak elég szorosan az általános fejlődésmenethez. E hiányosság egyik okát a sajtó, s mellette a kiadási viszonyok, a nyomda, a kialakuló kapitalista könyvtermelés és terjesztés kérdésének elhanyagolásában látja. A sajtó kiemelkedő jelentőségei kellő figyelemben részesülnek, de a sajtónak, mint a társadalmi élet különösen a polgári fejlődés kezdeti szakaszán egyik legfontosabb tényezőjének általános fejlődése nem kap megfelelő figyelmet. — *Földes Éva* szintén az összképre és a szintézisre való törekvést hiányolja.

Vörös Károly véleménye szerint a tankönyv teljesen elhanyagolja a parasztság kultúráját, arról csakis abban a vonatkozásban beszél, hogy egyes költők, írók hogyan viszonyulnak hozzá, hogyan gyűjti e népi kultúra alkotásait az Akadémia vagy más vállalkozás. Holott itt központi probléma az átalakuló kor gazdasági és társadalmi fejlődésének a népi kultúrára való hatása, a hatás bemutatása lenne. Ehhez persze néprajzi vonatkozású anyag bőséges használata lenne szükséges, ami a tankönyvből hiányzik. Hiányzik a népi anyagi kultúrának (pl. népi építészet, lakáskultúra) bemutatása is. Általában a nép kultúrájának bemutatását hiányolja *Földes Éva* is.

Kovács Endre szerint a tankönyv irodalomszociológiai elveinek egy része: — a nemesi származású költők pesszimista hangulatait közvetlen okozóként a gazdasági dekonjunktúrával kötni össze — a marxi esztétika vulgarizációját jelenti. Az irodalmi haladás kérdéseinek vizsgálatánál általában is indokolatlannak tartja a magyar nemesség költőivel szemben »a néppel való azonosulás«, »a nép hangján való megszólalás« magas igényét. A népiesség — véleménye szerint — akkori előkészítő korszakában az írónak az általános emberi haladáshoz való kapcsolódását kell mértékül venni. Ennek hiányában kapunk azután elsősorban Vörösmarty és Kölcsey, valamint általában a 20-as évek irodalmi életének megítélésénél némileg tartózkodó és hűvös képet. — *Földes Éva* is hangsúlyozza, hogy e fejezeteknél a kudarcok, negatívumok és korlátok túlságos hangsúlyozása, alkalmas haladó hagyományaink helytelen értékelésére.

M. Császár Edit a színészettörténeti vonatkozások — bár lényegében esztétizáló, de jelenlegi ismereteinket mégis jól összefoglaló — feldolgozását emeli ki.

A szerzők egyetértettek a népi kultúra ábrázolását számonkérő hozzászólásokkal, *Varga Zoltán* rámutatott azonban arra, hogy mind a történet-, mind a néprajztudomány elenlegi állása mellett az e kérdésekkel kapcsolatos mondanivalók egyik vagy másik alkorszakhoz való rögzítése igen nehéz feladat. Ami a korlátok erős túlhangsúlyozását illeti, a bírálók nem vették figyelembe azt, hogy e korlátok kezdeti hangsúlyozása pl. Berzsenyi esetében nem zárja ki később Berzsenyi működésének a korlátokhoz képest még pozitívabban ható értékelését. — *Mérei* Kováccsal vitatkozik: az egyes költők ábrázolását ő irodalomtörténészekkel beszélte meg, akik egyetértettek felfogásával. A 20-as évek költőinek az általános emberi haladáshoz való viszonyítása nem lenne helyes mérték: ez minden kor költőire áll. A 20-as évek költőinél azonban a nemesi múlt romantikus szemléletén való túljutásuk mértékét a nép felé forduláson lehet lemérni. Különben is az általános haladás tartalom nélküli hangoztatása akaratlanul is elvezethet a l'art pour l'art szemlélethez.

6. A hozzászólók közül számosan a kötetet *tankönyvszerűség* szempontjából is megbírálták. A többség véleménye szerint a szöveg terjedelménél fogva ebben a formájában megtanulhatatlan. Ezért erős rövidítéseket ajánlottak, főleg a nemzetiségek történetével és az 1848—49-cel foglalkozó fejezetek esetében, — utóbbinál kifogásolták az egykorú idézetek nagy számát és terjedelmét is. Egyes hozzászólók véleménye szerint azonban a vitára bocsátott szöveget nem tankönyvként, hanem kézikönyvként kell tekinteni, melynek megfelelő felhasználása a hallgató feladata kell legyen. Mindenesetre általános volt a vélemény, hogy a szöveg jelen formája kisebb kiegészítésekkel s a bírálatok figyelembevételével alkalmas arra, hogy megfelelően lerövidítve tankönyvül szolgáljon.

Magára a vita egészére — helyzetéből kifolyólag elsősorban a hozzászólásokat tekintve — a szerzők közül érdemben csupán *Mérei Gyula* reflektált. Válasza kiterjedt a tankönyvszerűséggel kapcsolatos hozzászólásokra is, melyek legnagyobb része, véleménye szerint, a munkát nem mint tanárjelöltek számára írt tankönyvet, hanem mint tudományos monográfiát bírálta. Ez az oka annak, hogy a hozzászólások legnagyobb része a monográfia szempontjából szükségesnek vélt részletek elmaradását hiányolta, — másik része a megírás melegségét kifogásolta s csak viszonylag kis részben — elsősorban a nemzettéválás, a gazdasági alap (ipar, kereskedelem és mezőgazdaság) kérdésével kapcsolatban — hangzottak el alapvető kérdéseket magas elvi színvonalon bíráló, elvi tartalmi jellegű megjegyzések. A kiegészítéseket igénylő hozzászólások jelentőségét elsősorban abban látja, hogy élesen rámutatva történelemtudományunk fehér foltjaira, vázát képezhetik a következő évek kutatási terveinek. S bár az előtanulmányok — éppen parasztságtörténeti vonalon — nem adták meg neki a megfelelő segítséget, némi kiegészítéseket saját munkája alapján fog végezni.

Mód Aladár zárszavában rámutatott arra, hogy a *vita gazdag, sokoldalú,* a legfontosabb kérdésekkel elvi alapon is foglalkozó vita volt.

A *nemzettéválás* kérdésében Mód Aladár Makkai a nemzetiségi kérdések kapcsán a feudális és burzsoá nacionalizmusra vonatkozó fejtegetéseinek egyes részeivel szemben foglalt állást: »Az — hangsúlyozta —, hogy a burzsoá nemzettéválás alapvető problémája a feudalizmus likvidálása, csak elvontan igaz, hiszen a nemzeti állam még nyugaton is a feudális abszolutizmus burkában lép fel. Ez az abszolutizmus külsőleg a feudalizmus támasza még, alapját tekintve azonban már polgári, nemzeti fejlődés terméke és tényezője. A nemzettéválás és nemzeti fejlődés problémáját a feudalizmus likvidálásával azonosítani magyar viszonylatban helytelen. Bocskay, Zrínyi, a Rákócziak harca nálunk közvetlenül nem a feudalizmus felszámolására irányult, ennek ellenére ez a harc nemzeti küzdelmünk, a nemzettéválás elválaszthatatlan része. A nemzettéválás helyes elemzésénél ui. abból kell kiindulnunk, hogy a birtokos osztály, sőt a feudális nagybirtok nemzeti piacra, nemzeti önállóságra, nemzeti államra irányuló törekvése része a nemzeti harcnak. A birtokos osztály e harcát egyszerűen feudálisnak minősíteni Szabó Ervinhez való visszatérést jelentene. Ugyanígy indokolatlan az 1790 előtti és utáni mozgalmak feudális és burzsoá nacionalizmusként való megkülönböztetése: a különbség nem a harc nemzeti jellegének, hanem alapjának: az árutermelésnek kiszélesedésében, a polgárosuló középbirtokos nemesség bekapcsolódásában keresendő, mely a feudalizmus válsága elmélyültével majd a polgári átalakulás gondolatát lesz kénytelen átvenni. Ez arra int, hogy a nemzettéválás problémáinak tisztázását a gazdasági alapban végbemenő változások feltárásával és elemzésével kell összekötni.«

Mind a *magyar jakobinus mozgalmat,* mind vele kapcsolatban *a Martinovics-kérdést* illetőleg Mód Aladár szerint változatlanul Kossuth és a marxista közfelfogás értékelését kell fenntartani. Azonkívül ui., hogy Martinovics személyét és a mozgalmat különválasztjuk s ugyanakkor fokozottan mutatunk rá utóbbi hazai gyökereire s többi vezető személyének jelentőségére, a régi értékelés változatlanul maradhat. Indokolatlannak véli, hogy Kató és Barabás a vita során hajlandónak mutatkozott eltekinteni a személyiség erkölcsi és jellembeli magatartásának értékelésétől. Az ebből a szempontból történő értékelést az igaz hazafiságra való és erkölcsi nevelést tekintve, egész történelmi oktatásunk alapvető követelményének kell tekinteni. De nincs is szükség engedményekre, hiszen Kató és Barabás felszólalásai enélkül is közelebb vittek a probléma megoldásához. Martinovics megítélésében ui. azt látja döntőnek, hogy miután belépett az összeesküvésbe, véglegesen szakított az udvarral, hogy egész életében következetesen antiklerikális volt, hogy kiváló materialista filozófus volt, s ezáltal szerzett alapjai nagyban lehetővé tették számára azt, hogy ő legyen a mozgalom létrehozója, okmányának megfogalmazója. Végül tekintetbe veendő, hogy polgári reformer, akit ennek megfelelően kell értékelni s kinek egyéni erkölcsi problémáit a papi nevelés hatásai károsan befolyásolták. — Összegezve úgy gondolja, hogy a jakobinus mozgalmat, mint a magyar társadalom belső fejlődésének és a nemzetközi forradalom és ideológia találkozásának eredményét kell ábrázolni, minél alaposabban rámutatva hazai talajára, de nem hanyagolva el Martinovics személyének, filozófiájának jelentőségét sem.

A *reformkor* kezdetét jelölő *korszakhatár* körül támadt vitában Mód Aladár az 1825-i korszakhatár mellett foglalt állást. Véleménye szerint a reformkor gazdasági alapja a francia háborúk utáni dekonjunktúra és politikai válság: a nemesség ellenzéki mozgalma ebből születik. Hogy ennek kezdetén éppen az 1825-ös országgyűlés áll, ez a mozgalom következetlenségét mutatja. Az évszám jelentőségét ellenben mutatja az, hogy ha elhanyagoljuk, szembefordulunk a progresszív nemzeti történetírással és hagyománnyal, amellett Széchenyinek éppen legprogresszívebb szakaszát rekesztjük ki a

reformkorból, hogy ott azután elsősorban már csak fékezőként szerepeljen. S végül az egész szerkezetben zavart okozunk: gazdasági és kulturális részek bonyolult szövevényét. — E periodizációs jellegű problémával kapcsolatban különben Mód Aladár a nemzeti történelem periodizációjának kérdését is felveti. Nincs meggyőződve, hogy ebben helyes az egyetemes történeti periodizációt követni, mely a magyar nemzeti sajátosságokat éppen elmossa, nagyobb jelentőséghez juttatva 1790-et 1848/49-nél, 1918/19-et 1945-nél. Az egyes népek nemzeti történetének megírásánál az általános fejlődés sajátos nemzeti megjelenését a periodizációban is kifejezésre kell juttatni. Maga részéről a magyar történet 1526 — 1848/49 — 1945 periodizációját találná megfelelőnek: olyan kérdés ez, mely a tankönyvek szerkesztőbizottságában újból megvitatandó.

A *reformnemesség értékelését* illetőleg lényegében Bartával és Kovácscsal ért egyet, az ábrázolás pozitívabbá tételére pedig a Hanák javasolta megoldást ajánlja. Széchenyi viszonylatában is inkább a pozitívumokra kellene fektetni a súlyt. Hanákkal a Széchenyi elképzelte agrárkapitalizmus tartalmát illetőleg egyetért, utal azonban arra, hogy 1848 nélkül még ez a fajta elképzelés sem valósulhatott volna meg, s Széchenyi útja valóban csak primitív agrárkapitalizmus maradt volna. Ahhoz, hogy 1867-ben a Hanák által vázolt elképzelés valóra válhasson, 1848 kellett, mely a szabadságharc bukása ellenére is szélesebb utat nyitott a magyar kapitalista fejlődésnek. Ebben az értelemben tehát helytálló Révai megállapítása. A *parasztság politikai magatartásának értékelését* illetőleg úgy véli, hogy Vörös, Szántó és Szabad megállapításai teljes mértékben helytállóak. A parasztság rajza a tankönyvben hiányos, a középrétegek szerepe elhanyagolt, a parasztság kizsákmányolásának ábrázolása nem elég reális, csak formális s nem foglalkozik eléggé a parasztság községi közigazgatási, önkormányzati, politikai jogaiért való harcával. (Ez még a különben jól sikerült 48-as részben is érezhető.) Így valóban nem lehet érezni a belső válságot, a növekvő feszültséget, mely az 1848-as forradalomnak legdöntőbb erőforrása lesz. Igaza van Hanáknak akkor, amikor a parasztság harcának nemzeti jelentőségéről beszél: az antifeudális harc a XVI. századtól egészen 1848-ig a nemzeti haladás objektíve legmélyebb és legnagyobb hajtóereje.

A kultúrtörténet kérdéseit illetőleg Mód Aladár egyetért a kulturális összképet hiányoló hozzászólókkal, bár elismeri az összkép megrajzolásával járó nehézségeket. A kultúráról, mint a nemzet negyedik ismérvének kialakítójáról azonban beszélni kellene. A reformkor költőitől viszont valóban túlzás a néppel való azonosulást követelni: ehelyett azt kellene hangsúlyozni, hogy saját osztályukhoz, az előzményekhez mérten mit adtak. Révai József, mikor Kölcseynél bírálja, hogy a néphez felülről és kívülről közeledett, a főhangsúlyt mégis a pozitív vonásokra helyezi, míg Méreinél sok szempontból tényleg a negatívum kerül előtérbe.

Összefoglalva a tankönyvről a vita során elhangzott bírálatokat, Mód Aladár megállapította, hogy a szöveg nem kelti elég egységes koncepció benyomását; az egyes pontokon megfigyelhető aránytalanság, a helyenként túlméretezett dokumentáció az anyag bizonyos iránytalan és ösztönös feldolgozását mutatja. Sok lényeges elvi kérdés megfelelő elemzésének elsikkadása, a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatos elvi bizonytalanságok, ill. hibák az elvi kérdések előzetes megvitatásának hiányát teszik erősen érezhetővé.

A tankönyvszerűség s ezzel kapcsolatban a *terjedelem* kérdéseit tekintve, véleménye szerint az előírt terjedelem túllépése nem a szerzők hibája, hanem szükségszerű következménye annak a körülménynek, hogy végeredményben előzőleg a tankönyv alapjául szolgáló tudományos szintézist is meg kellett írni. A tudományos feldolgozás mindenesetre kész, s alapjában alkalmas anyag a végső tankönyvszöveg a jelenlegi terjedelemhez képest kb. 30—40%-kal rövidítendő elkészítéséhez.

Az *egyes szerzők munkáját értékelve* úgy látja, hogy legtöbb problémát Varga Zoltán része hagyta nyitva: igaz, itt volt a legnehezebb a helyzet: nem voltak megfelelő marxista előtanulmányok, amellett itt voltak a legnehezebb elvi kérdések is. Itt sok segítséget kell még adni. Mérei része jobb, kidolgozottabb, legjobbnak ő is Spira részét találja.

A *szerzők válaszait* viszont — kivéve Arató igen pozitív és tartalmas válaszát — a hozzászólókkal s az általuk nyújtott értékes elvi segítséggel szemben Mód Aladár kissé szűkkeblűeknek találta: a bírálatokat fokozottabb mértékben kell figyelembe venni.

Befejezésül a szerzők nevében is köszönetet mond a hozzászólóknak. Segítségük igen értékes volt, nagyban segítette a kötet munkáját, de úgy véli, jelentősen segítette történészeink s nemzeti történetírásunk elméleti, ideológiai színvonalának emelését, problémáinak tisztázását is.

*

Sajnos a vita — általában hasonlóan a többi tankönyvvitához — éppen akkor zárult le, mikor a tulajdonképpeni vita megindulhatott volna: a vitatandó szöveg körül kialakult első állásfoglalások leszögezése és az egyszerűbben megoldható vitás kérdések tisztázása után. Sajnálatos ez azért, mert így éppen az igazán homályban maradt, egy fordulóban még nem is tisztázható kérdések eldöntése maradt el, — sajnálatos azért is, mert elmaradt az alkalom az egész tankönyv alapvető módszerbeli problémájának egy olyan tisztázására, melynek kísérletére így csupán a vita írott anyagának alapos áttanulmányozása után kerülhetett sor.

E kísérlet alapján az a véleményünk alakult ki, hogy a tankönyv — leszámítva a nemzetiségek történetével foglalkozó részeket — döntően politikai történet, mégpedig olyan mértékben az, mely ábrázolásmódját nem mindig a legkedvezőbb módon befolyásolja. Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a vonatkozó részek írói mondanivalójukat nemcsak hogy túlságosan is a politikai történet köré építik fel, hanem sok esetben, egy vagy més kérdés ábrázolásánál feleslegesen is, a politikai történetből való dedukcióhoz folyamodnak. Ennek következtében számos — éppen idevágó — társadalmi és kulturális kérdés analízise elmarad s helyette vagy maguknak a kérdéseknek politikai vetületét, vagy pedig ebből visszavetített s így többszörös törésen átment képét kapjuk. A vita egyes hozzászólói e módszerből következő egyes jelenségeket olykor megemlítettek ugyan — közös alapjuk felfedezése azonban a vita egyetlen fordulójában nem igen volt lehetséges.

Különösen élesen megfigyelhető e módszer alkalmazása az 1790—1848 közti évek történetét tárgyaló fejezeteknél, ahol a hozzászólók által méltán bírált elvi hiányosságok csaknem minden vonatkozásban erre a módszerre vezethetők vissza.

Lényegében erre hívja fel a figyelmet *Ember Győző*, mikor bírálja, hogy a gazdasági alap ábrázolása helyett sokszor a tankönyv azt mutatja be, hogy e kérdésekről egyének vagy csoportok mit írtak, ill. mondtak; —s ugyanarra mutat rá *Hanák Péter* is a kultúrtörténet ábrázolásának a politikai történetet alátámasztani igyekvő módszerét bírálva. Az egyik esetben tiszta dedukcióval — a másik esetben dedukció és indukció sajátos keverékével — mindkét esetben a kellő analízis hiányával állunk szemben. Az eredmény az egyik helyen a gazdasági alap hiányos ábrázolása, a másik esetben a kulturális összkép hiánya.

Mindennél világosabban mutatkozik meg azonban e deduktív módszer alkalmazása az egyes társadalmi osztályok és rétegek magatartásának értékelésénél, ahol szerzők túlságosan is sok vonatkozásban használják fel az országgyűlési küzdelmek nyújtotta képet. Ennek következtében sikkad el a 90-es évek nemessége gazdasági és társadalmi helyzetének, s adott politikai magatartása ebből kinövő alapjainak ismertetése, s így nyomul túlzottan előtérbe a jakobinus mozgalomban az egyes vonalait politikailag reprezentáló Martinovics, ill. Hajnóczy személye. Így marad tisztázatlan a reformnemesség jellegének kérdése: hiszen az országgyűlés az »una eademque nobilitas« elvét megtestesíteni látszó együttesében eltűnik a különbség az alsó tábla nagybirtokos és középbirtokos követei között. Ezért vált a tankönyvben s a vitában 1831 jelentősége olyan döntővé, hiszen mind a tankönyvben, mind a köznemesség melegebb ábrázolását joggal igénylő hozzászólásokban hiányzik az a gazdasági-társadalmi analízis, mely megmutathatná a reformnemesség fejlődésének belső okait. S azért válik sematikussá a nép ábrázolása is: hiányzik az az analízis, mely megmutatná a paraszti társadalom belső, szintén a polgárosodás felé igyekvő fejlődését. A szerzők által vizsgált politikai fórumokon ennek persze semmiféle politikai kifejeződése nincsen: az országgyűlés urai számára csupán a nép nyílt felkelésben megmutatkozó arca mutatja a parasztság türelmetlenségét. Ennek bemutatása a nemesség politikájának ábrázolásánál helyes, a parasztság belső fejlődésének vonala azonban, mely nélkül a reformnemesség fejlődése önmagában soha nem juthatna el a polgári forradalom megvalósításáig, s melynek minél alaposabb ábrázolása nélkül a forradalom szükségszerűsége meg sem érthető, homályban marad az országgyűlések naplóiban — ami ott érthető —, de nem derül ki a tankönyvben sem.

Az 1790—1848 közti történet ábrázolásának ez a hibája kihat még az 1848—49-i események leírására is — kisebb mértékben a fejezet megírójának hibájából. Forradalom, majd egy, a nemzet minden erejét igénybevevő szabadságharc hónapjai ezek: ábrázolásuknál természetesen nyomul előtérbe (a helyi kutatások Spira által is említett hiánya folytán sajnos még mindig túlságosan az országgyűlésre és az azt környező sajtóra támaszkodva megírt) politikai történet, majd később a hadtörténet. De itt is van egy probléma, mely — mint Spira hangsúlyozta — számára homályos maradt mindvégig: a nemesség jobbra tolódásának oka. Spira helyesen látja, hogy 1848—49-ben egy nagy, pusztán a szabadságharc belső politikai történetéből deduktíve már nem

magyarázható fordulat történik : a nemesség 6 évtizedes haladó szerepe most változik át reakcióssá. E fordulat megértetéséhez azonban az 1790—1848 közti kor történetének megfelelő társadalmi-gazdasági analízissel kellett volna bemutatnia azt a folyamatot, melynek következménye e fordulat lesz.

Hangsúlyozni kívánjuk : a fentiek nem azt akarják jelenteni, mintha a tankönyvből száműzni kívánnók a politikai értékelést. Korántsem erről van szó. De nem tartjuk helyesnek, hogy gazdasági alap, társadalmi helyzet, kulturális jelenségek ábrázolásánál a hozzájuk képest többé-kevésbé felépítmény jellegű politikatörténetből dedukált megállapítások a szükségesnél jobban előtérbe nyomulnak.

A nemzetiségi rész ebből a szempontból előnyösen elütő módszer : lelkiismeretes társadalmi és gazdasági analízis eredménye. Jellemző, hogy nem egy esetben hozzá képest az 1790—1848 közti magyar történet megfelelő vonatkozásai aránytalanul jelentéktelenebbnek tűnnek (pl. éppen a gazdasági alap részletes kibontásában s a társadalom analízisében). E részeknek megvan ugyan az az *I. Tóth Zoltán* által helyesen kiemelt hiányossága, hogy még ott sem általánosítják eléggé következtetéseiket, ahol lehetne. A magyar vonatkozású részek írói számára azonban éppen e részek módszerének eredményei kell, hogy ösztönzést adjanak egy reálisabb és elmélyültebb ábrázolás felé való törekvésükben.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az előzőkben elmondott megjegyzéseink véleményünk szerint nem állnak ellentétben a munka egészéről méltán elhangzott pozitív véleményekkel. Mint ahogy nem érintik e véleményeket azok a bírálatok sem, melyek éppen az elismerő szavakkal együtt, nem egyszer ugyanazoktól a hozzászólóktól hangzottak el. A tankönyv e részének egész vitája — s hozzá csatlakozóan e megjegyzésünk is — egyetlen célt : történettudományunk továbbfejlesztését kívánta szolgálni. Célját eddig — a jelek szerint — elérte.

VÖRÖS KÁROLY

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK MOSZKVÁBAN HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történettudományi Osztálya és Történettudományi Intézete 1955. március 31-én és április 1-én, hazánk felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából tudományos ülésszakot rendezett. Az ülésszak a népi demokratikus Magyarország megszületése és fejlődése kérdéseivel foglalkozott. Nem kell külön kiemelnünk, mennyire megtisztelő az egész magyar nép, de különösen a magyar történészek számára, hogy a szovjet történészek a mi felszabadulási évfordulónkról külön tudományos ülésszakkal emlékeznek meg. A tudományos ülésszak megmutatta, hogy a kommunizmust építő szovjet nép, melyet a proletár internacionalizmus, a népek testvériségének magasztos szelleme hat át, igen nagy figyelmet fordít más népek sorsának és különösen a népi demokratikus országok fejlődésének kérdéseire. Az ülésszak újra bebizonyította, hogy a magyar nép történetét soha külföldön nem tanulmányozták olyan intenzíven, mint ma a Szovjetunióban.

Ugyanakkor az ülésszak témaválasztásával, előadásaival ismét ráirányította figyelmünket arra, hogy egész történetünk feldolgozása, ismertetése során az eddigieknél sokkal többet kell foglalkoznunk a felszabadulás és az azóta eltelt, eredményekben rendkívül gazdag 10 év történetének megfelelő feldolgozásával és népszerűsítésével.

Nagy megtiszteltetést jelentett számunkra az, hogy az ülésszakra a szovjet történészek magyar küldöttséget is meghívtak. Magyar részről háromtagú küldöttség utazott ebből az alkalomból Moszkvába: *Molnár Erik* akadémikus, a küldöttség vezetője, *Elekes Lajos*, a történettudományok doktora és *Nemes Dezső*, a történettudományok kandidátusa, a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója.

Az ülésszak egyes előadásait, melyeket az Akadémia Történettudományi Intézetében tartottak, nagyszámú hallgatóság látogatta, melynek soraiban ott voltak a szovjet történészek, a Moszkvában tanuló magyar történész-aspiránsok, egyetemi hallgatók.

Az ülésszakot, melynek elnökségében részt vettek — a magyar nagykövet és a magyar történész-küldöttség tagjai mellett — *A.M. Pankratova* és *M.N. Tyihomirov* akadémikusok, továbbá *A.L. Szidorov*, a Történettudományi Intézet vezetője, *K.V. Osztrovityanov* akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke nyitotta meg, aki megnyitó beszédében — melyet a Századok jelen száma közöl — méltatta az ünnepi alkalom jelentőségét.

Az első előadást *Molnár Erik* akadémikus tartotta »A magyar—szovjet barátság és együttműködés fejlődésének tíz éve« címen.

Molnár Erik előadásában rámutatott arra, hogy 1945. április 4-e előtt az évszázadok óta elnyomott magyar nép számára a Szovjetunió léte állandó

bíztatást és erőforrást jelentett. Mikor a magyar uralkodó osztályok az országot a német fasiszták kezére játszották és pusztulásba sodorták, a Szovjet Hadsereg megmentette a magyar népet, kiűzte a fasiszta hordákat és helyreállította országunk függetlenségét. A magyar uralkodó osztályok hatalmának megdöltével lehetővé vált a magyar nép számára alkotó erőinek teljes kifejlesztése. A háború utáni újjászületésünkért folytatott harcot az a Kommunista Párt vezette, amely a Szovjetunió Kommunista Pártjának gazdag tapasztalataiból merített. Molnár Erik ezután részletezte a Szovjetuniónak a magyar nép iránti barátságát bizonyító gazdasági és politikai segítségét. 1945-ben a Szovjetunió élelmiszereket szállított Magyarországra. Majd segített mezőgazdaságunk helyreállításában. Politikai támogatást nyújtott ahhoz, hogy megszabadítsuk országunkat az imperialista hatalmak beavatkozási kísérleteitől. A Szovjetunió 1946-ban igen kedvező feltételeket szabott a jóvátétel fizetésére, 1948-ban pedig a még fennmaradó összeget 50%-kal csökkentette. A segítségnek ezek a formái mélyen meggyökereztették a magyar népben a Szovjetunió iránti hálát és szeretetet.

Előadása következő részében Molnár Erik rámutatott arra, hogy az 1948. február 18-án kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmény után még jobban kiszélesedett a két ország közti kapcsolat. Külpolitikai vonatkozásban a magyar nép támaszkodhatott a Szovjetunió segítségére, a Szovjetunió egyre újabb gazdasági segítséget nyújtott az ipari és mezőgazdasági termelés minden területén. Az új munkamódszerek, termelési eljárások és tapasztalatok átadásában nagy szerepet játszottak a Magyarországon járt szovjet küldöttségek és a Szovjetuniót látogató magyar delegációk, különösen a parasztküldöttségek. Kiszélesedtek a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok is. Nagy eredményeket értünk el a Szovjetunió kulturális eredményeinek elterjesztésében. A szovjet kultúra alkotásai iránytmutatóvá váltak a mi számunkra s egyúttal közelebb hozták a magyar népet a szovjet nép mindennapos életéhez. Az előadó részletesen kifejtette, hogy a tervszerű szovjet tudományos munka állandó példát és ösztönzést jelent a magyar tudósok számára. Befejezésül utalt arra, hogy ma, amikor az amerikai imperializmus új világháborút akar kirobbantani, Magyarország békés fejlődésének és a magyar nép boldogulásának biztosítéka a Szovjetunió békepolitikájának sikere.

Molnár Erik akadémikus előadását *R. A. Averbuch*, a történettudományok doktorának értékes előadása követte. Az előadó a magyar történészek széles körében ismert, különösen az 1848—49-es magyar forradalom kérdéséről írt kiemelkedő munkája révén. A tudományos ülésszakon tartott előadásában, melynek címe »A magyar nép függetlenségi harca 1848—1849-ben és a haladó orosz társadalom« elsősorban arra utalt, hogy a felszabadult magyar nép ápolja az 1848—49-es függetlenségi harc hagyományait és erőt merít ezekből mai harcának folytatásához.

Az előadó ezután ismertette a magyar forradalom és szabadságharc jelentőségét és sajátosságait, majd rátért a korabeli Oroszország helyzetének rajzára. Bemutatta a feudalizmus bomlását Oroszországban és azt, hogy a polgári demokratikus ideológia és az utópikus szocializmus hogyan hatolt be az orosz értelmiség köreibe. Kiemelte, hogy I. Miklós cár is részben a hazai nyugtalanságok letörésére határozta el, hogy segít a magyar szabadságharc leverésében. A cári intervenció népszerűtlen volt az orosz hadseregben: az előadó részletes adatokat ismertetett arra vonatkozólag, hogy közkatonák

átálltak a magyarok oldalára, mások nem akarták elhagyni Magyarországot, Vikentyij és Kazimír Juskevics, valamint Simon Mazurajtisz pedig egyenesen nagyobb csapatot akartak szervezni, hogy átszökjenek a magyarok oldalára és Magyarországon maradjanak. A haladó érzelmű tisztek ugyancsak elítélték az intervenciót és rokonszenvvel fordultak a magyarok felé. A világosi fegyverletételt ugyanolyan gyászosnak és végzetesnek ítélték, mint a magyarok. Az előadás külön fejezete tárgyalta Herzen viszonyát a magyar szabadságharchoz. Herzen rokonszenvvel fordult a magyar szabadságharc felé. Az ötvenes években sokat találkozott Kossuthtal, akiről munkáiban lelkes sorokat írt. 1859-ben a Kolokolban élesen elítélte az osztrák elnyomást és szembeszállt azzal a felfogással, mintha az a civilizációt jelentené Magyarország számára. Itt kiemeli, hogy a magyarokat még Metternich politikája sem tudta megtörni. Ugyanakkor éles szavakkal ostorozta a Habsburgoknak azt a politikáját, amellyel egyik nemzetiséget a másikra uszítják. Ugyancsak rokonszenvvel fordult a magyar szabadságharc felé Csernyisevszkij is, aki naplójában lelkesen szól a magyar szabadságharcról és az egyetemen is professzorával szemben védelmébe veszi a magyarokat. Az 1860-as évek elején ő is sokat ír a metternichi rendszerről és azokról az újabb kísérletekről, amelyekkel Bécs egymás ellen akarja kijátszani a nemzetiségeket. A későbbi fejleményeket vizsgálva, Averbuch rámutatott arra, hogy Lenin is több ízben élesen elítélte az 1849. évi cári intervenciót.

Befejezésül utalt arra, hogy a haladó orosz társadalom képviselőinek állásfoglalásai olyan történelmi hagyományt jelentenek, amelyek ma is erősítik a szövetséget, barátságot népeink között.

A következő előadást *V.L. Iszraeljan,* a történettudományok kandidátusa tartotta »A Magyar Népköztársaság megalakulása és fejlődésének fő szakaszai« címmel. Előadása bevezetéseképpen szerző rövid pillantást vetett az 1945 előtti magyarországi viszonyokra. Megállapította, hogy a magyar nép évszázadokon keresztül szabadságáért, hazája függetlenségéért harcolt és népünk legjobb fiai ezért áldozták életüket. Habár a Magyar Tanácsköztársaságot az imperialista reakció és a belső ellenforradalom egyesült erői megdöntötték, ennek fennállása mégis történelmünk legszebb lapjai közé tartozik. A Tanácsköztársaság bukását követő ellenforradalmi terror idején Magyarország a három millió koldus országa volt, az idegen tőke kezében lévő elmaradt iparral és a mezőgazdaságban erős feudális maradványokkal. A magyar nép azonban e véres terror alatt sem szüntette meg harcát felszabadulásáért. E harc élén a Kommunista Párt állt. A magyar nép az ellenforradalom időszaka alatt reményeit a Szovjetunióba vetette s végül csakugyan a Szovjet Hadsereg szabadította fel Magyarországot.

V.L. Iszraeljan ezután rámutatott arra, hogy a felszabadulás alkalmával a Szovjet Hadsereg a magyar uralkodó osztályok legreakciósabb szárnyára is halálos csapást mért. 1944 végén a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front került hatalomra, melynek alapja a munkásosztály és a parasztság szövetsége volt. A népi demokrácia fejlődésének első szakaszában, mintegy 1947—48-ig a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúrája állott fenn Magyarországon. A népi demokratikus hatalom eleve túlment a polgári demokratikus forradalom feladatainak megoldásán, számos forradalmi változást vitt végbe, politikailag elszigetelte a kizsákmányoló osztályokat. Ennek eredményeképpen erősödött meg a munkás—paraszt szövetség, melynek a Kommunista Párt által vezetett munkásosztály volt a fő ereje.

A népi demokratikus forradalom, feladatai megoldása során fokozatosan átnőtt szocialista forradalommá — mondotta az előadó. Az új feladatok megoldását megkönnyítette a kedvező nemzetközi helyzet, a Szovjetunió állandó segítsége, a Kommunista Párt részvétele az államhatalomban. De ugyanakkor e feladatok megoldását egy ideig akadályozta a földbirtokos és tőkés elemek részvétele a kormányzatban, valamint az, hogy a munkásmozgalom még nem volt teljesen egységes. A kisgazdapárti és más jobboldali vezetők reakciós szerepét csak ez új feladatok megoldásáért vívott harc során sikerült kimutatni.

E harc első fontos állomása volt a földreform és a földreform vívmányainak a megszilárdítása. Szintén nagy jelentősége volt a Baloldali Blokk megalakulásának, amelyet a szilárd valuta bevezetése és a kisgazdapárti reakciós összeesküvés felszámolása követett. Ezeknek az eseményeknek az eredményei az 1947-es választáson tükröződtek.

1948-ban sikerült a munkásosztály teljes egységét megvalósítani, létrejött a két munkáspárt egyesülésével a Magyar Dolgozók Pártja. Közben államosították a bankokat és az ipari vállalatokat. Ezzel befejeződött az átmenet a proletariátus diktatúrájába, mégpedig újabb forradalom nélkül, ami általában a népi demokráciák fejlődésének sajátossága. 1948 után egyre szélesebben érvényesült a szocialista építés során a szocializmus gazdasági alaptörvénye.

Befejezésül az előadó kiemelte a márciusi határozatok nagy jelentőségét a szocializmus építésében és rámutatott arra, hogy a magyar nép 10 év alatt elért sikerei a népi demokratikus rendszer életerejét bizonyítják.

Az ülésszak második napja *Nemes Dezső* előadásával kezdődött. Az előadás a magyar nép harcáról szólt, amelyet a Kommunista Párt vezetésével a véres német-nyilas uralom ellen, a felszabadulásért folytatott.

Nemes Dezső bevezetésében rámutatott arra, hogy a történelemben példátlanul álló tény, hogy egy nagy hatalom szabadságot hozzon annak az országnak, amelyik pusztító háborút viselt ellene. A Szovjetunió ezt tette 1944—45-ben.

Az előadó ezután megrajzolta 1944 végének történelmi eseményeit Magyarországon. 1944 szeptemberében a Horthy-klikk fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett ugyan, de nem volt hajlandó megindítani a háborút a németek ellen. Az október közepén hatalomra került nyilasuralom idején megerősödött a magyar nép ellenállása, a behívottak nem vonultak be, a lakosság nem volt hajlandó a szovjet csapatok elől elmenekülni. Ez a németellenes hangulat a visszavonuló német csapatok rablásai miatt egyre erősebbé vált. Az ellenállás a kiűrítéssel szemben már általános népi ellenállássá fejlődött. Ebben az ellenállásban a munkásosztály járt az élen, amely jelentős mértékben akadályozta a gyárak leszerelését. Egy másik formája az ellenállásnak a fasiszta erődítési munkálatok szabotálása volt. A nemzeti ellenállás legmagasabb formáját természetesen a fegyveres ellenállás jelentette. Ennek megszervezésére azonban csak 1944 őszén került sor, amikor az 1943-ban feloszlatott kommunista pártot újjászervezték, a partizánharc megszervezésének az élére a kommunista párt állott. A partizánmozgalom fejlődése elősegítette az ellenállás többi formáinak a kibontakozását is.

Ezután következett *I.T. Sljomin* altábornagy előadása: »A Szovjet Hadsereg történelmi szerepe Magyarországnak a fasiszta iga alóli felszabadításában«. Sljomin altábornagy előadásának különös érdekességet kölcsönzött

az, hogy a szerző a második ukrán hadseregcsoport keretében harcoló 46. hadseregnek volt a parancsnoka. Ez a hadsereg vezető szerepet játszott a tiszai áttörésben : katonái szabadították fel Kecskemétet és részt vettek a főváros felszabadításában is.

Az előadás, amelyet az eseményekben közvetlenül résztvevő előadó elbeszélésének ereje tett különösen élénkké, a második világháború általános kérdéseinek áttekintésével kezdődött. Ezután a szerző a Szovjet Hadsereg hadműveleteit ismertette 1944 szeptemberétől kezdve. Jelentős dokumentumanyag, korabeli röpiratok és plakátok alapján mutatott rá arra, hogy a Szovjet Hadsereg nem mint hódító, hanem mint felszabadító érkezett Magyarországra. Különösen részletesen foglalkozott az előadás Budapest ostromával és felszabadításával, kiemelve azt, hogy a Szovjet Hadsereg mennyire igyekezett megkímélni Budapestet a pusztulástól. Előadásának befejezéseképpen Sljomin altábornagy rövid áttekintést adott arról, hogy milyen segítséget nyújtott a Szovjet Hadsereg 1945 tavaszán a magyar gazdasági élet, különösen a mezőgazdasági termelés újjászületéséhez.

Az ülésszak befejező előadását *M.A. Uszijevics*, a közgazdasági tudományok kandidátusa tartotta »A szocialista gazdaság alapjainak, lerakása a Magyar Népköztársaságban« címen.

A szerző előadásának bevezetésében részletesen ismertette a Magyarország háborús káraira vonatkozó statisztikai adatokat, majd bemutatta, hogy milyen új helyzet állt elő Magyarország ipari termelésében és nemzetközi kapcsolataiban az ipar államosítása következtében. Rámutatott arra, hogy Magyarország az első ötéves terv eredményeképpen ipari országgá alakult. Részletes adatokat sorolt fel az ipari termelés megnövekedéséről és az ipar struktúrájának a megváltoztatásáról. Rámutatott a Magyar Kommunista Párt vezető szerepére az ipar fejlesztésében, valamint a szovjet tapasztalatok jelentőségére ugyanebben a vonatkozásban. Utalt az iparfejlesztésben támadt aránytalanságokra és arra, hogy ezeket az 1953. júniusi és 1955. márciusi párthatározatok hogyan küszöbölték ki. Kiemelte a Központi Vezetőség márciusi határozatában a nehézipar elsődleges szerepét.

Előadása második részében M.A. Uszijevics ismertette a mezőgazdaság szocializálásának útját hazánkban, a termelőszövetkezetek három típusát, a mezőgazdaság gépesítésének eredményeit. Rámutatott, hogy a gazdaság fejlődésének következtében emelkedik a dolgozók életszínvonala s ugyanekkor megváltozik a magyar társadalom egész szerkezete is. Befejezésül a szerző hangsúlyozta a Magyarországnak gazdasági és műszaki téren nyújtott szovjet segítség jelentőségét és rámutatott arra, hogy az erősödő gazdasági kapcsolatok a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal biztosítják a szocializmus építését Magyarországon.

A kétnapos tudományos ülésszak *M.N. Tyihomirov* akadémikus, az Akadémia Történelemtudományi Osztályának vezetője meleghangú záró-szavaival fejeződött be.

A magyar delegációnak módja volt arra, hogy a szovjet történettudomány képviselőivel megbeszélést folytasson a magyar történelem egyes kérdéseiről és a szovjet és magyar történettudósok együttműködésének kérdéseiről. E megbeszéléseken — melyeken A.M. Pankratova, M.N. Tyihomirov, Sz.D. Szkazkin, Sz.B. Kiszeljov akadémikusok, A.L. Szidorov, a Történettudományi Intézet vezetője és még számos kiváló szovjet történész vett részt — a szovjet történészek többek között ismertették észrevételeiket a »Magyar-

ország története« című egyetemi tankönyv első félkötetével kapcsolatban. A megbeszéléseken szóbakerültek a magyar őstörténelem egyes kérdései, a középkor, különösen a török elleni harc kérdései, a magyarországi forráskiadás egyes kérdései, és a szovjet és magyar történettudomány közötti együttműködés további kiszélesítésére vonatkozó javaslatok.

Az ülésszakot, az ünnepségeket, az egyes megbeszéléseket egyaránt igen meleg légkör, a szovjet történészek részéről messzemenő segítőkészség, érdeklődés, az alkalom jelentőségének mély átérzése és a magyar népi demokrácia — benne a magyar történettudomány — eddig elért eredményeinek megbecsülése hatotta át. Országunk, népünk szeretete és eredményeink megbecsülése mellett megnyilvánult a további munkánk sikeréhez fűzött várakozás is. A magyar történészek feladata az, hogy — a szovjet történettudomány példájára támaszkodva — tudományuk eszközeivel szolgálva nemzetünk további fejlődését, hazánk további erősítését, népünk boldog jövőjének megteremtését, minél jobban megfeleljenek ennek a várakozásnak.

KONFERENCIA A HUSZITIZMUS KÉT ELMÉLETI PROBLÉMÁJÁRÓL

Az 1953. évi budapesti történészkongresszus egyik határozata alapján a csehszlovák történészek szerkesztésében folynak a csehországi huszita forradalmi mozgalom fő kérdéseit és európai visszhangját tárgyaló nemzetközi tanulmánykötet munkálatai. Ennek a munkának volt fontos állomása a kötet szerzőinek és a huszitizmussal foglalkozó cseh történészeknek összejövetele a Mělnik melletti liblicei alkotóházban 1954. november 26—27-én. Ezen a munkakonferencián olyan elméleti fontosságú kérdéseket vitattak meg, amelyek a magyar történeti irodalomban eddig alig kaptak megvilágítást.

A konferencia előkészítéseként a kötet munkatársainak zöme előre elkészítette téziseit, így *František Graus* a feudalizmus első válságáról a XIV. században, *Josef Macek* a nemzetiségi kérdésről a huszita forradalmi mozgalomban. Elkészültek a tézisek a huszitizmus németországi *(Horst Köpstein)*, lengyelországi *(Ewa Maleczyńska)* visszhangjáról, a huszitizmus visszhangjáról a Román Népköztársaság területén *(Ludovic Demeny)* és a magyar népben *(Székely György)*. Tanulmány készül még a huszita forradalmi mozgalom szlovákiai visszhangjáról is. A huszitizmus nyugat-európai hatásairól *A. I. Ozolin* szovjet történész ír a tanulmánykötetben.

A konferencián képviseltették magukat a Szovjetunió (A. I. Ozolin docens, Szarátov), a Lengyel Népköztársaság (E. Maleczyńska professzor, Wrocław), a Román Népköztársaság (L. Demeny aspiráns, Cluj), a Német Demokratikus Köztársaság (H. Köpstein aspiráns, Berlin) és a Magyar Népköztársaság (e sorok írója) tudományos szervei. A megbeszéléseken nagy számban vettek részt a középkori történelemmel foglalkozó cseh történészek, élükön *Rudolf Urbánek* akadémikussal, a huszitizmus történetének régi érdemes művelőjével. Az első napirendi pontnál *Josef Macek* államdíjas, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, a másodiknál *Vá lav Husa*, a prágai egyetem tanára elnökölt.

A találkozó újabb alkalom volt tudományos és baráti kapcsolataink közvetlenebbé tételére. A baráti légkörben lefolyt vita résztvevői egyfelől az általános európai fejlődés fővonalainak feltárására törekedtek, másrészt az Európa egyes részeire jellemző sajátosságokat mutatták meg, valamint az egyes országok konkrét történelmi problémáit vetették fel a két napirendi ponttal kapcsolatban. A konferencia olyan kérdéseket tárgyalt, amelyek kidolgozása elősegíti majd az európai történelem fontos *törvényszerűségeinek* világosabbá válását, a közép- és kelet-európai népek, valamint a francia nép közös haladó hagyományainak feltárását.

I. A feudalizmus „első válsága"

Az első napirendi pont előadója — F. Graus szovjetunióbeli tanulmányútja miatt — *František Kavka* docens, a prágai Károly Egyetem Filozófiai-Történeti Karának dékánhelyettese volt. Referátumában a XIV. századi európai osztályharcok összefüggéseit tárgyalta, különös tekintettel a huszita forradalmi mozgalomra. E korszak központi kérdése a feudalizmus válsága — emelte ki az előadó. A huszita forradalmi mozgalom cseh kutatói behatóan foglalkoztak a különösen erős európai felkelések és okaik közös vonásaival. E tekintetben jellemző példaként utalt J. Macek és F. Graus munkáira. Graus a huszita forradalmi mozgalommal zárta le a feudalizmus válságának első fázisát. Kavka rámutatott az európai fejlődés két sajátos tendenciájára: Nyugat-Európában

a feudalizmus felbomlása, Közép- és Kelet-Európában a második jobbágyság felé vezető út. Az osztályharc jellemvonásainak vizsgálatához nélkülözhetetlen a huszita forradalmi mozgalomnak a XIV. század európai történetével való belső összefüggéseinek vizsgálata.

Az ilyen kutatás szempontjából elemezte azután Kavka részletesen a XIV. század történetének néhány fő problémáját és ezek historiográfiáját. A polgári történetírás a XIV. század végén a nemzetközi forgalom és a pénzüzletek stagnálását állapította meg. Ezt azonban olyan külső tényezőkből vezette le, mint a francia király beavatkozása a városi viszonyokba, feudális háborúk, pénzválság stb. Maguk a szóbanforgó jelenségek pedig általánosabbak, mint az említett okok. A polgári történetírás a társadalom normális fejlődésének a XIV. századi pestisjárvány által való megzavarását is kiterjedten tárgyalja. Kavka a polgári történetírók sorából kiemelte Pirenne munkásságát, mint aki rámutatott a társadalmi válságra és nemcsak a városi társadalommal foglalkozott, hanem a városi mozgalmak nyomában keletkező paraszti fellépésekkel is. A későbbi polgári történészek azonban már nem igyekeztek felderíteni ezeket az összefüggéseket. A polgári történetírás a XIV. századdal kapcsolatban tudományos elemzés helyett a »középkor őszé«-t (J. Huizinga), az újkor elejét emlegette, a »kapitalizmus csíráí«-ról beszélt, ami a kapitalizmus örökkévalóságának bizonygatása, apológiájának egyik formája.[1]

A marxista történetírásban más alapokon vetődött fel a feudalizmus válságának felfogása. Ezzel a lengyel Małowist[2] lépett fel. Az angol marxista Hilton[3] a terme-lés süllyedését állította.

Kavka ezután azt fejtegette, hogy míg a marxista kutatók a válság kutatásánál a termelőerők és a termelési viszonyok összefüggéseit tartják szem előtt, addig a polgári történetírás a jelenségek felületén maradt. A nemzetiszocialista Abel »elmélete« a lakosság csökkenéséből indul ki, ebből vezeti le a terményekben felhasználásának csökkenését, aminek következménye lenne az árak esése, ez viszont a földművelés jövedelmezőségét rontja, mire szerinte ezért erősítik a parasztság kizsákmányolását. Abel szerint javulás a társadalom helyzetében csak a XV. század elején van, a lakosságszám emelkedésével. Ezt a leegyszerűsítő felfogást Małowist cáfolta. Małowist visszautasította azt a német polgári »elméletet« is, amely a gazdasági fejlődés »regresszióját« a XIV. században az árs-üllyedésből vezette le,[4] Małowist azonban maga sem fejti ki eléggé a válság okait. Małowist a kapitalizmus kezdeteiből indul ugyanis ki. Viszont E. J. Hobsbawm a XIV. század helyett csak a XVII. században beszél a kapitalizmus kezdeteiről, szerinte a városok szerepe nem lényeges a feudalizmus válságában. Hobsbawmnál az angol forradalom a határ, ő tehát a feudalizmus válságát annak szétbomlásával azonosítja.[5] Koszminszkij szerint azonban Angliában a XV. században van a feudalizmus válsága.[6]

Kavka ezután kiemelte, hogy Josef Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí c. munkájában a huszita forradalmi mozgalmat létrehozó viszonyokat a feudalizmus válsága részének tekintette, majd Graus megállapításait részletesen taglalta.[7] F. Graus — még nem ismerve Małowist és Hobsbawm munkáját — az európai feudális társadalom válságjelenségeinek öt közös jegyét emelte ki. Az első jelenségcsoport a városfejlődés a pénz jelentőségének emelkedése, a pénz elértéktelenedése, a szegénységnek szenvedést okozó áremelkedés, a reálbérek csökkenése. A második az árak emelkedésének nagy hatása

[1] Graus idézi a fasiszta *H. Bechtel* német gazdasagtörténetének jellemző állásfoglalását: »Mi ma nem gondolunk többé a gazdálkodás általános fejlődéstörvényeire« (Historický sborník I. Praha, 1953. 71—72. l.). Ez jól jellemzi a burzsoá gazdaságtörténet kiúttalanságát.

[2] *M. Małowist:* Zagadnienie kryzysu feudalizmu w XIV i XV. w. (Kwartalnik Historyczny, 1953.) Małowist professzor újabban terjedelmes munkában dolgozta fel a »feudalizmus válsága« korabeli nyugat-európai kézművességet: Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w zachodniej Europie w XIV i XV w. (Warszawa, 1954.), ism. E. Maleczyńska (Kwartalnik Historyczny, 1955. Nr. 2.).

[3] *R. H. Hilton* még korábban lépett fel a feudalizmus »válsága« koncepciójával: Y eut-il une crise générale de la féodalité? (Annales, 1951.)

[4] Wilhelm Abel elméletére ld. Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert. (Berlin, 1935. — Statisztikai módszerét már a polgári bírálat elítélte, ld. Századok 1936. 460. l.) és Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters (Jena, 1943). A Kavka által bírált német polgári elméletekkel szemben magunk csak olyan tényekre kívánunk utalni, mint hogy nem az árcsés, hanem a mezőgazdasági termékek drágulása játszott szerepet a korszak több népi megmozdulásában: így a gabona drágasága miatt fordult el a római városi nép Cola di Rienzotól, majd néhány évvel utóbb ugyanezért került szembe az uralkodó bárókkal a XIV. század derekán; Csehországban a huszita forradalmi mozgalom előestéjén emelkedtek az élelmiszerárak, mint gabona, szarvasmarha. Másrészt a mezőgazdaság hanyatlása sem volt általános jelenség, magában Nyugat-Németországban is fejlődött és kiterjedt pl. a szőlőművelés.

[5] Past and Present. 1954. 5., 6. sz.

[6] Е. А. Косминский—С. Д. Сказкин: История средних веков. Том I. (Москва, Госуд. Изд. Полит. Литературы 1952. 381. s köv. l.)

[7] J. Macek ugyanígy: Századok, 1953. 675. l. — *F. Graus*: Krise feudalismu ve 14. století. (Historický sborník. I. Praha, 1953.)

a népi tömegekre, némi béremelkedés bekövetkezése, amely fontos a városokban. A feudalizmus válságának fontos tényezője az osztályharc erősödése. Evvel a harmadik tényezővel a XIV. században mindenfelé találkozunk. (Ebben Graus Koszminszkijjal ért egyet.) Graus összehasonlítja a mozgalmak tömegességét, a klérus és a világi feudalizmus ellen irányulását, a mozgalmak monarchikus ideológiáját, a feudális fényűzés elleni fellépést s a feudális urak tömegek elleni fellépéseinek közös vonásait. Az eltérő vonások okai is közösek. A negyedik közös vonás az ideológiában, az irodalomban izmosodó antifeudális, egyházellenes társadalomkritika és a feudális apológia. Az ötödik jegy a leginkább lényegbevágó. Graus a termelőerők stagnálását, mint a válságjelenségek okát (Hilton nézete) visszautasítja. Graus kiemeli, hogy a termelés stagnálása bizonyos értelemben a feudális termelési mód állandó jellemvonása. A termelési folyamat csak a kapitalizmus kezdetével változik. A feudalizmus válsága azonban *nem a kapitalista viszonyok jelentkezése,* mert ez utóbbi jelenségek még gyengék, csak egyes városokban lelhetők fel, de a vidék változásait és válságát nem magyarázzák meg. A jelenségek közös főoka Graus szerint a pénzjáradékra való tömeges áttérés. Ez nagy pénzcirkulációt, reális piaci árat feltételez, s bérmunkás réteg fennállását. Graus fejtegetéseit Engelsnek a pénz társadalomdifferenciáló hatásáról adott jellemzésére alapította. A tömeges átmenet a pénzjáradékra a falusi népesség megerősödött differenciálódását idézte elő, megerősítette az árutermelést és mindenekelőtt a pénz jelentőségét. Ahol a városok meg tudták törni a feudalizmus ellenállását, ott megnyílt az út a kapitalizmushoz, ahol nem, ott stagnálás vagy visszaesés következett be.

Kavka maga is megemlítette, hogy Graus még nem eléggé konkretizálta téziseit, ezek kidolgozását a konkrét cseh anyagon, a falusi nép történetéről szóló munkája második kötetében kell megadnia. Csehországban Graus tézisei szerint a tömeges átmenet a járadék pénzformájára a XIII. században lejátszódott. A fejlődést nyílvánvalóan siettette a cseh ezüstkitermelés. A XIV. században már általánosan uralkodó a pénzjáradék, napszámosok jelentkeznek a vidéken és a városokban. A napszámosok azonban a vidéken természetesen nem alkottak külön osztályt. Sem a vidéken, sem a városokban nem alakulnak kapitalista viszonyok.

Graus szerint a feudalizmus válsága Csehországban több jelenségen lemérhető a XIV. század közepe óta: az áremelkedésen, a pénzérték csökkenésén, az osztályharc tömeges erősödésén, az alsóbb nemesség előrehaladó hanyatlásán; a megerősödött társadalomkritikán, mindenekelőtt az egyház elleni bíráláton. A belső piac elemei kezdenek létrejönni a pénzjáradék segítségével. Csehországban 30 város volt egyenkint 3.000 lakossal, Prága városainak lakossága pedig összesen kb. 30.000 volt. A termékek előállításának tehát növekednie kellett. Nagy volt e folyamatok társadalmi visszahatása is. Folyik a telekosztódás. Harc indul a belső piacért a feudális urak különböző csoportjai között (nagyurak és kisnemesek rétege, világi feudális urak és egyházi hierarchia, feudális urak és a király között). Megerősödött a prágai és kutná horai patríciusok falusi birtoklása, a két város patríciusainak kezén száznál több falu volt. Kutatni kell, mekkora volt a pápai kúria pénzügyi szerveinek szerepe mindennek pénzért való eladásában? Az uralkodó osztály mindezen okok miatt nem volt képes egyöntetűen fellépni.

Az egységes pénz kialakulása, állapítja meg Graus, igen nagy nehézségekbe ütközött. A vidéki lakosság elszegényedése csökkentette a vásárlóerőt. A feudális urak belső vásárlóereje nem nőtt: főleg a nemzetközi kereskedelem tárgyát alkotó luxuscikkeket vásároltak. A városi patriciátus kiuzsorázó tevékenysége az iparos polgárság egy részét szegényítette el. A válság Csehországban Graus szerint nem vezetett — mint pl. Angliában — a feudalizmus lehanyatlására. A feudalizmus első válságát Csehországban nem valamiféle kapitalista viszonyok idézték elő, nem vezet polgári forradalomra.

Befejezésül Kavka összefoglalta a vitás kérdéseket. Kiemelte, hogy »feudalizmus válsága« ma még csak munkahipotézis. A probléma súlypontja a termelés kutatásában áll. A mezőgazdasági termelés nincs még eléggé feltárva. A feudalizmus válsága nem a feudális rendszer válságát, nem a feudalizmus felbomlását jelenti, a XIV. században nincsenek kapitalista viszonyok. A »feudalizmus válsága« felfogása abból a szempontból is jelentős, hogy módszerbeli ösztönzést ad, hangoztatta Kavka elvtárs.

A meginduló vita nem érintette erősen a beszámoló fő téziseit, inkább a terminológiai tisztázás, a konkretizálás célja vezette a felszólalókat. *J. Macek* mindenekelőtt kijelentette, hogy korábban helytelenül használta a feudalizmus általános válsága kifejezést, mert nincs szó kapitalista jelenségekről, polgári forradalomról. *R. Urbánek* a túlzásba vitt absztrakció veszélyére hívta fel a figyelmet, s az általános jelenségeken alapuló munkahipotézis alkalmazásánál a huszitizmus speciális kérdéseire utalt. Egyúttal értékelte J. Macek önkritikáját. *V. Husa* igen szkeptikusan nyilatkozott Graus téziseiről. A huszitizmus szerinte nem két külön társadalmi formációt választ el, hanem

csak a feudalizmus két fázisát. A feudalizmus Graus fogalmazta válságát szerinte nem lehet a XIV. századdal kezdeni, sem 1525-tel befejezni, mert a kérdéses jelenségek azután is fennállnak. Maga Husa professzor is elismerte ugyanakkor, hogy a vita most előbbrehaladt, elhagyták ugyanis a feudális társadalmi rend válságának felfogását. Javasolta, hogy a komplikált problémákat vitás voltuknak megfelelőbb módon, ne oly határozottan dolgozzák ki. Az egyház hatalmának túltengéséből adódó problémákat mélyebben kellene elemezni. Az általános kérdésekhez szólt hozzá *H. Köpstein*, aki a polgári forradalomban a polgárság vezető és a parasztság szövetséges szerepével foglalkozott, külön tárgyalva a korai polgári forradalmakban (reformáció, németalföldi és angol) a polgárság és polgárosult nemesség szövetségét és a néptömegek szerepének korlátozását. A huszita forradalmi mozgalommal kapcsolatban is jogosult kérdés, nem korai polgári forradalom-e. Majd a németországi helyzettel foglalkozott. A reformációban megvoltak a polgári forradalom kitörésének, de nem megnyerésének feltételei. A német reformáció forradalmi periódusát (1517—1525) a feudalizmus válsága vezette be, amelyről Németországban a XV. század utolsó harmadában lehet csak beszélni.[8] A kapitalizmus termelési formációjának kezdetei a német bányászatban és textiliparban a XV. században lépnek fel. A városon belüli osztályharc kiéleződése és a parasztmozgalmak sorozata előzi meg a válság periódusát. *Székely György* arra utalt, hogy nézeteink az egy év előtti tankönyvvitához képest közeledtek egymáshoz, mivel a cseh elvtársak a »feudalizmus válsága« és a kapitalista fejlődés, a huszita forradalmi mozgalom és a polgári forradalom fogalmait ma megnyugtatóbban választják szét. A cseh elvtársak érdeme, hogy sok elméleti jelentőségű új gondolatot vetettek fel. Javasolta, hogy a bevezető tanulmány mutasson rá a kapitalizmushoz vezető kettős európai fejlődésre: a pénzjáradék általánossá válása és a bérlőrendszer kifejlődése Nyugat-Európában, a második jobbágyság felé vezető út a XV. században, küzdelem a pénzjáradék és a korábbi járadékformák visszaállítására, a röghözkötésre, a városok visszaszorítására irányuló földesúri tendenciák között Kelet-Európában. A parasztság történetével kapcsolatban különösen a járadékok, a költözés és az öröklés kérdéseit kell kutatnunk. A beszámolóban taglalt polgári nézetekhez megjegyezte, hogy a pusztásodás nem tekinthető a »válság« okának, maga is következmény, ezért a telekaprózódást, a parasztság rétegeződését, a zsellérré sűllyedést kell fokozottan kutatni. A városba menekülés kérdését is sokoldalúan kell megvizsgálni, mennyiben jelenti ez a régi falusi társadalom pusztulását, és mennyivel inkább az előremutató elemet — a városfejlődést — kell kiemelnünk belőle. Általában meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy az árutermelés fejlődésének jelenségeiből mi a feudális rend hanyatlása, mert bár az árutermelés végső során aláássa, először azonban erősíti a feudális nagyurak hatalmát. Elméletileg is jobban kell tisztáznunk a pénzhasználat problémáit a feudalizmus rendjében. A bevezető tanulmány kérdései közé javasolta iktatni a hadművészetben beállott lényeges változásokat, utalva a XIV. század eleji flandriai, svájci, ditmarscheni, magyarországi eseményekre. *L. Demeny* a huszitizmus társadalmi alapjairól szóló fejtegetéseiben a fejlődés további kelet-európai specifikumaira hívta fel a figyelmet. E felszólalások alapján *J. Macek* is óva intett a feudalizmus válságának sematizálásától, elismerve Európa egyes területein a feudalizmus erősödésének lehetőségét.

Ezután *A. I. Ozolin* részletesen elemezte a huszita forradalmi mozgalom jellegének problémáit. Hangsúlyozta, hogy a marxista klasszikusok megítélése a döntő, a huszita forradalmi mozgalom parasztháború. E jellegét a csehszlovák marxista történetírók (Macek, Graus, Kavka, Durdík) lényegében helyesen fejtegették, egyes szakaszait jól elemezték. Először J. Macek mutatta meg világosan az osztályharcot a mozgalomban. Méltatva Macek és E. Maleczyńska munkáit, rámutatott a huszitizmus értékelésére a szovjet történészek munkásságában, akik a legjelentősebb antifeudális mozgalomként tárgyalják az egyetemes történetben. A feudalizmus általános válságáról a szovjet történészek korábban sem beszéltek. A huszita forradalmi mozgalom különböző oldalaira is felhívta a kutatás figyelmét: a huszitizmus társadalmi, nemzeti függetlenséget védő, vallási, ideológiai jellegére. A leglényegesebb számunkra természetesen antifeudális jellege, ebben adott legkevesebbet a polgári történetírás. A huszitizmus és a csehországi centralizáció összefüggésére is utalt. A. I. Ozolin ezután a huszitizmus hatásait összegezte: A forradalmi mozgalom hozzájárult az antifeudális harc általános emelkedéséhez, kihatott e harc új formáinak keletkezésére, az antifeudális eretnekmozgalmakból a szektáriánus vonások eltűnésére; hozzájárult a népi öntudat emelkedéséhez, az anti-

[8] A külföldi kritika is elutasította a német egyetemi történeti tankönyv első periodizációs tervezetét, amely 1400-nál kívánt egy félkötetet lezárni. Vö. *Leo Stern*: Erste Zwischenbilanz einer wissenschaftlichen Kritik. (Zeitchrift für Geschichtswissenschaft, 1954.) 907—909. l.

feudális harcot nemzetiségi elemekkel szőtte át Szlovákiában ; a forradalmi mozgalom nemzetközi jellegű, amit csak a marxista történetírás képes feltárni ; a huszita háborúk hozzájárultak a német agresszió gyengítéséhez ; a huszitizmus és a Csehországban élenjáró nemzeti egyház előmozdította az általános európai reformációt ; a huszita mozgalom komoly szerepet játszott a művészet és gondolkozás, az új, szabad társadalmi gondolat fejlődésében ; a huszita hadművészet kiemelkedő hatású a hadművészet haladásában. Utóbb Ozolin elvtárs javasolta a bevezető tanulmányban az egységes eljárás elkerülését, a vitatott problémák kihagyását és további tisztázását. Azokat a konkrét kérdéseket kell tárgyalnia a bevezető tanulmánynak, amelyek megnyugtatóan tisztázódtak, mint az osztályharc kiéleződése, a parasztság helyzetének romlása, városon belüli ellentétek, centralizáció.

A huszita forradalmi mozgalom és a német reformáció különbségeit taglalta *Robert Kalivoda* (a Csehszlovák Tudományos Akadémia filozófiai kabinete). A huszitizmus előtti és huszita korszakban nincs szó kapitalista elemekről, ezért a huszita mozgalomban nem lehet polgári forradalmat sejteni. Viszont a XVI. század eleji Németországban már vannak szórványos kapitalista jelenségek, ezért írhatta Engels a reformációt polgári forradalomnak. Viszont a polgárság szerepe nagyobb volt a huszita mozgalomban (hosszú ideig hegemón a polgári ellenzék), mint a német parasztháborúban. A reformáció előzményét alkotó huszita ideológiában lehet polgári elemeket felfedezni.

Az első napirendi pont általános vitájára válaszolva *Kavka* elvtárs abban összegezte a vita eredményét, hogy nem lehet mindenütt általánosítani Európában a feudalizmus válságát, s nem is lehet a feudális rendszer válságának felfogni. A feudalizmus így értelmezett válságának több szakasza van, a vitatott periódus az első fázis. Ez Nyugat-Európában és Csehországban a XIV. századra esik, Lengyelországban és másutt későbbre. A kelet-európai eltérő vonásokat is fel kell tehát tüntetnie a bevezető fejezetnek, s a következő tanulmányok fogják kifejteni az országonkénti speciális vonásokat.

A vita résztvevői felszólalásaikban részletesen ismertették az egyes országok speciális fejlődési problémáit, illetőleg a történettudomány egyes ágainak a feudalizmus válságához kapcsolódó állásfoglalását. *E. Maleczyńska* a lengyelországi árutermelés kérdéseiről beszélt a XV. században. A pénzjáradék általános bevezetéséért folyó harc ott ekkor lényeges. A gazdasági viszonyok konkrét elemzéséből kell kiindulni, s a tárgyalást a század derekáig elvezetni. *Székely* felszólalásában részletesen ismertette a jobbágyság és a városi népesség helyzetét és harcát a huszitizmus visszhangjának előestéjén Magyarországon. 1437 és 1514 összefüggéseivel és különbségeivel foglalkozott ezután. Kiemelte a mezővárosi fejlődés fontosságát a magyar nép történetében. Mint fokozott feladatot jelölte meg a magyar történetírásban a városfejlődés kutatását, hiszen a magyar marxista kutatásnak e téren nincsenek olyan polgári eredmények felhasználására lehetőségei, mint a csehnek.[9] Kavka referátumával összefüggésben utalt a XIV. század elején Budán is jelentkező éles pápaságellenes állásfoglalásra, a fő- és alsópapság hazai ellentéteire és a társadalomkritika és feudális apológia szerepét egyaránt betöltő Ferenc-legenda fordításra, a magyar bibliafordítás előzményeire. *L. Demeny* a görögkeleti — huszita kapcsolatok speciális okait fejtegette egyfelől Erdély néptömegeinek, másfelől a moldovai központi hatalom és a huszitizmus pozitív kapcsolatának szempontjából. Ismertette az erdélyi és moldovai társadalmi fejlődés eltéréseit és összefüggéseit, cáfolta a polgári történetírás soviniszta hamisításait. A marxista kutatás újabb eredményei alapján taglalta a városfejlődés társadalmi-gazdasági és etnikai problémáit Erdélyben. Az egyházi nagybirtok és a térítő pápai hatalom szerepével a különböző társadalmi erők egyházellenes tömörülését magyarázta meg. *A. I. Ozolin* a százéves háború korabeli Franciaország speciális kérdéseire is kitért felszólalásában. *H. Köpstein* a huszitizmus hatásairól beszélt a feudális német hadművészetben. A cseh huszitizmusnak a német antifeudális erőkkel összeolvadását (1460-as évek) mint a feudalizmus elleni harc magasabb fokra emelkedését jellemezte.

Több felszólalás a huszita forradalmi mozgalom ideológiai, a felépítménnyel összefüggő kérdéseit állította előtérbe. *V. Husa* annak leszögezése mellett, hogy a felszabadulás után mennyire helyes volt a huszita forradalmi mozgalom azelőtt elhanyagolt gazdasági alapjainak kidolgozása, rámutatott a huszitizmus olyan tényezőinek nem kielégítő vizsgálatára, mint a honvédő jelleg, a pápaság elleni küzdelem. *R. Urbánek* is nagyobb súlyt kívánt az ideológiai kérdéseknek. *Karel Stejskal* (a Csehszlovák Tudományos Akadémiai művészetelméleti és -történeti kabinete) azt fejtegette, hogy a huszitizmus lényegében világi mozgalom, fontos tényező az ember ideológiai felszabadításában.

[9] B. Mendl már az 1920-as években felfigyelt az európai városfejlődés XIV. századi társadalmi problémáira. Vő. Sociální krise a zápasy ve městech 14. věku. (Č. Č. H. 30. évfolyam.)

Beszélt Jan Hus harcáról a művészet kultikus és liturgikus funkciója ellen. A huszita oltárképrombolás a művészeti ízlést is segítette megváltoztatni. A vallásos kultuszban szerepet játszó műalkotással szemben a vallási elem antifeudális felhasználása, illetve a művészet elvilágiasodása jellemzi a huszitizmust. Népies motívumok kapnak egyre nagyobb teret az irodalomban, a huszitaellenes szelleműben is.[10] *R. Urbánek* ennek kapcsán a huszitaellenes harc formáinak változására, formai népieskedésére utalt. *Jiří Kejř* (a Csehszlovák Tudományos Akadémia állam- és jogtörténeti kabinete) a huszitizmus hatásairól beszélt a jogról, az államról vallott nézetekben.[11] Javasolta a jogban megmutatkozó feudális visszahatás és a külföldi egyetemek állásfoglalásának kutatását is. A városi és vidéki elkobzott vagyonnal való huszita gazdálkodásra, valamint a bányavárosok huszitizmussal kapcsolatos állásfoglalására is felhívta a figyelmet. Általános szempontból pedig a királyi hatalom feudális széttagoltság elleni harcával összefüggésbe hozta a nemzeti államok keletkezését egy sor országban.

Csehország XIV—XV. századi gazdaságtörténetének néhány kérdése is felmerült a vitában. *Ladislav Hosák* docens (Brnoi Egyetem) a népesedés kérdéséről szólt, amely a korábbi cseh történetírásban nem kapott megfelelő súlyt. Elutasította Abel nézeteit. Tagadta a XIV. századi pestis cseh- és morvaországi hatását. A XIV. század második felében nőtt Csehország települtsége. *Pešák* (a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) a jobbágyterhekről, a jobbágyi és uradalmi termelés viszonyáról beszélt. Hangsúlyozta, hogy Csehország nem volt egyöntetű gazdasági egység, az apró feudális gazdaságok válsága mellett fejlettebb egyházi gazdálkodás állt. *Jan Durdík* (Hadtörténelmi Intézet) a külkereskedelem visszaeséséről folytatott kutatásait ismertette a huszita háborúk időszakából.

II. A nemzetiségi kérdés a huszita forradalmi mozgalomban

A második napirendi pont bevezető előadását *Josef Macek* tartotta. Színes, szenvedélyes beszámolója igen élénk vitát váltott ki, a kérdések felvetésének kezdeményezése pedig a konferencia résztvevőinek általános elismerésével találkozott.[12]

J. Macek bevezető szavaiban azt fejtegette, hogyan ábrázolta a nemzeti fejlődést Csehországban a polgári történetírás. Ez megcsonkította a nemzetiségi kérdést a huszita forradalmi mozgalomban és ez utóbbit nacionalistának minősítette (J. Pekař stb.). Pekař maga nacionalista-soviniszta, de kozmopolita is volt, amennyiben a huszitizmust a német valdens mozgalomból eredeztette. A német történetírásból előbb Höfler szerepét bírálta, majd Bezoldról beszélt, aki egyedül fejtette ki, hogy mindkét nép szegénysége egyaránt résztvett a huszita mozgalomban. A burzsoázia érdekeit szolgáló történetírás nem is oldhatta meg a nemzetiségi kérdés tárgyalását, hiszen szemében a nemzet örök kategória. A helyes tudományos megvilágítást csak a nemzet marxista felfogásával és a kapitalizmus előtti formációkban való fejlődésével összefüggésben lehet megadni. Sztálin nyelvtudományi műve jelentős segítséget nyújt. A cseh nemzetiség (nép) a X. századtól kezdve fejlődik és jellemezte a nyelv, a terület történetileg fejlődő közössége, a lelkialkat részleges közössége. Ezek a kultúra közösségében és a gazdasági élet részleges közössége felé fejlődésben nyilvánultak meg. Az árutermelés és városi gazdaság fejlődésével a gazdasági élet közössége fejlődésének feltételei is kibontakoztak. A gazdasági közösség megvalósulását természetesen állandóan megakadályozta a gazdasági szétforgácsolódás. A nemzetiség fogalma először territoriális egységet jelentett (már Kosmas krónikájában). Az irodalmi nyelv a XII—XIII. századtól fokozatosan fejlődött, a XIV. században a cseh hivatalos nyelv is. Visszautasította J. Macek azokat a nézeteket, hogy a huszitizmus előtti cseh kultúra elnyomott, ki nem fejlett lett volna, ellenkezőleg, fejlettségét bizonyítják a XV. század elejétől rendszeres cseh nyelvű városi könyvek, IV. Venceltől cseh nyelvű kancelláriai oklevelek. Marx szerint jobban kifejlődött az akkori cseh nyelv, mint a német. Véleményét Tomáš Štitný műveire alapította. Macek

[10] *K. Stejskal* a konferencián vázolt nézeteit bővebben fejtette ki és bizonyította Husitství a umění c. előadásában a prágai Károly Egyetem tudományos diákköri ülésszakán, 1954. nov. 29.

[11] Jiří Kejř fontos megállapításainak bővebb kifejtését a huszitizmus jogtudományáról s a bírósági bizonyítékok korabeli elméletének huszita bírálatáról tanulmányai nyujtják: Dvě studie o husitském právnictví. (Rozpravy Československé Akademie Věd. Ročník 64. Sešit 5. 1954.)

[12] Josef Macek igen sok tisztázásra váró fontos problémát felvető előadása némi eltéréssel tanulmány formájában is megjelent: Národnostní otázka v husitském revolučním hnutí. (Československý Časopis Historický), 1955. 1. szám.)

ezután utalt a prágai egyetem szerepére a cseh nemzetiség fejlődésében, az egyetemi szervezettel kapcsolatos kutná horai dekrétum jelentőségére e szempontból. A nemzetiség fejlődésének folyamatába ágyazta az első cseh biblia-részfordításokat, a cseh irodalom és dal fejlődését. A cseh polgárság fejlődése a városokban is hozzájárult a cseh összetartozás tudatának erősödéséhez. Ennek szubjektív oldala a csehnyelvűek összetartozásának tudata. J. Macek kiemelte, hogy az osztályharc során fejlődő nemzetiségi öntudat mögött különféle társadalmi erők álltak. A cseh nemzetiség mindig a német feudális urak támadásának nyomása alatt fejlődött (a Német Nemzet Római Birodalma, katolikus egyház német főpapjai) s a XIII. század óta a városokban a német patríciátus túlsúlyával is szembekerült. Ezáltal a cseh nemzetiség fejlődése már a XIV. század eleje óta különleges formákat öltött. A nemesség, a papság és a polgárság körében megerősödött a németellenes irány. Így pl. Dalimil a cseh feudális urak szócsöve volt az előretörő német patríciusokkal szemben. Általában az egyes nemzetiségi megnyilvánulások mögött mindig keresni kell az osztályt, csak a huszita mozgalomban lehet össznemzetiségi mozgalomról beszélni. A gazdasági-társadalmi fejlődés hatására ez a németekkel szembeni ellenállás sok pontban egyesült a forradalmi népmozgalommal. Mindenekelőtt így volt ez a városokban, ahol a cseh kézművesek a szegény néppel együtt vívtak harcot a XIV. század közepétől a német patríciátus ellen. A nemzetiségi érdekekkel leplezte politikai követeléseit a kisnemesség is, amely az országos és udvari hivatalok megszerzésén fáradozott a külföldiekkel szemben, valamint az alsópapság, amelyet a külföldi főpapok félretóltak. A feudális urak osztálykövetéseiket össznemzetiségi célok gyanánt állították be. A nemzetiségi követeléseket ekkor nagyjából azok a társadalmi rétegek emelték, amelyek később a huszita forradalmi mozgalomban koalícióba egyesültek.

J. Macek ezután Jan Hus és Prágai Jeromos szerepét emelte ki tárgya szempontjából. Hus művében megnyilvánul a nemzitiségi célok helyes interpretációja, a cseh nyelv és kultúra fejlesztése, a külföldiekhez való viszony helyes szemlélete. A huszitizmusban a *nyelvi közösség* kerül előtérbe a területtel szemben, ami megfelel a polgárság vezető szerepének a nemességgel szemben a huszita mozgalomban. A forradalmi mozgalom továbbvitte ezt a fejlődést. A patriotizmus az elnyomott osztályok osztályharcával kötődött össze. A nemzetiségi kérdés 1419-ben a szociális problémák mögé került. A hangoztatott nemzetiségi követelések (hivatalok elfoglalása) az alsóbb nemesség igényeit tolmácsolják ; az antifeudális népi mozgalomnak a feudális rendszer főtámaszait jelentő cseh nagyföldesurakkal kellett megküzdenie. Már ekkor megjelenik a táboritáknál a népi nyelvű művelődés követelése, latin nyelv helyett a köznép cseh nyelvét követelték bevezetni, illetőleg ugyanezt érvényesíteni német vagy lengyel viszonylatban is. 1419—20 fordulójáig a nemzetiségi követelmény fennáll, de nem lépett előtérbe. Fordulat állott be 1420-ban Zsigmond keresztes hadának támadásakor : a nemzetközi és mindenekelőtt német feudális úri reakció egyesült ereje ellen az összes huszita erők egyesültek, Prága veszélyeztetése nagy szerepet játszott ebben. A haza megvédésével a *nemzeti védelmi harc* lép előtérbe a huszitizmusban. 1420 tehát hatalmas fejlődés a nemzetiségi kérdésben : már nemcsak feudális és polgári, hanem össznemzetiségi követelések. A radikális elemek élrekerülésével elmélyült a patriotizmus, bár a német feudális urak támadásainak továbbfolytatódásával a nemzeti védelmi jelleg 1420 után is előtérben maradt. Zsigmond bűntetteit, mint a csehül beszélő emberek ellenieket bélyegzik meg. Žižka felhívásai visszatértek a nemzetiségi hagyományhoz : Csehország pusztítói ellen hívta össze seregét. Vavřinec z Březova egészen perszonifikálta Csehországot. Žižka az összes osztályokat s a »jó cseheket« hívta harcba (de seregében lengyelek is voltak). A diadalmas külföldi hadjáratok idején sem szűnt meg a huszita ideológia honvédő jellege. Ennek legmagasabb pontja a domažlicei győzelemről szóló dalban van. E győzelemhez ismét a cseh nyelv védelmére hívták az embereket.

Előadása következő részében Macek azt elemezte, hogyan élt vissza a cseh nemzetiség érdekeinek jelszavával a *cseh reakció* a maga céljainak alátámasztására, a szegény nép ellen. A szekták elleni harcban pl. a Majestas Carolina azt hangoztatta, hogy a külföldi jövevények eretnekek, Csehország népe hívő és keresztény. A főpapok szerint a valdensek németek, a cseheknek nincs közük hozzá. A valóságban már a huszitaelőtti időkben egyesítette a népi eretnekség Csehországban a cseh és német nemzetiséget. A husziták elől megszökött főpapok írásaikban panaszkodtak Csehország pusztulása, Prága veszedelme miatt, összehasonlítva a menekülésük előtti »virágzás«-sal. Hamis hazafias jelszavakat a polgári ellenzék is használt fel a táboriták, a mezei hadsereg elleni harcban. A prágai kelyhes egyetemi magisterek, Jan Příbram megállapításai szerint csehnek nem szabad cseh ellen harcolnia, a háború célja a haza és a honfitársak megvédése lehet a hazát támadó külföldiek ellen. Céljuk a gazdag cseh polgárság és a cseh feudális urak védelme a tömegekkel szemben. Příbram nemzetiségi köntösbe

burkolta harcát, s a táboritákkal, árvákkal együtt küzdő Peter Payne ellen azt hangoztatta, hogy nem cseh. A baseli zsinattal is a »cseh haza« érdekében javasoltak megállapodást. A reakciós katolikus ideológusok és a kelyhes egyetemi magisterek nem érthették meg helyesen a huszitizmusnak nemzetközi vonásait sem, a táboriták és árvák egységét a környező nemzetekkel a haza elárulásának tartották.

A huszita forradalmi mozgalomban a cseh nép kezdettől fogva találkozott a közös alapon a német néppel és a szomszédos országok népeivel — hangoztatta J. Macek. Jan Želivský 1419-ben a körülfekvő államok példája gyanánt állította oda a csehek pápaság elleni harcát. A kiliasztikus tanok szerint az egész világ népei követni fogják a cseheket. Ezért is fordulnak a husziták antifeudális programjukkal az egész világ népeihez. A négy cikkelyt is több nyelven akarták védeni (magyarul is). A forradalmi mozgalom kiszélesedésével és az első sikerekkel egyidejüleg megsokasodtak a cseh nemzetiség kultuszának és a különleges küldetésébe vetett hitnek kijelentései (Trocnovi Jan Žižka, Nagy Prokop levelei, Tábor manifesztumai). A manifesztumok az egyház kizsákmányoló jellege mellett latin, nemzetnélküli jellege ellen is felléptek. De a hazafias manifesztumoknak semmi közük nincs a későbbi burzsoázia sovinizmusához, megkülönböztetik a dolgozó német, lengyel stb. népet e nemzetiségek uralkodó osztályától. A külföldi hadjáratoknak is egyik célja az *összeköttetés a népi erőkkel* az illető országokban a feudális erők ellen. A huszitizmus megerősítette a szláv nemzetiség benső érzését, tudatosította a nyelvi rokonság alapján a szláv egymásrautaltságot. A szlovák néppel a legszorosabb kapcsolatok jöttek létre. Tábor első harcosai közt volt egy vágújhelyi szlovák pap is. Nyugat-Szlovákia Tábor egyik behatási területévé vált. A csehszlovák testvériségnek egyik történeti forrása a huszita forradalmi mozgalom. A csehek nyelvi és etnikai rokonsága a lengyelekkel és a sajátos politikai helyzet szoros összekapcsolódásra vezetett a cseh husziták s a lengyel királyság lengyel és orosz lakosai közt. A szláv rokonsággal azonban a lengyel feudális urak politikai célokra visszaéltek. A lengyel szegénység viszont csatlakozott a táboritákhoz. Lényeges változást hozott a huszitizmus a német nemzetiséghez való viszonyban: a németekkel kapcsolatos helyes szemléletet hozta és a gyakorlatban ez a cseheknek a Csehországban élő német nemzetiséghez való helyes magatartásában is érvényesült. Želivský egyaránt tanítványa volt Husnak és a német népi prédikátor Drezdai Miklósnak. A németek elleni hangok a cseh világi és egyházi feudális urak sorából jöttek, ebben a cseh nép nem vett részt, s a mozgalom elejétől fogva németek is voltak a mozgalomban. Német nyelven is adtak ki forradalmi felhívást. A német husziták egyenjogúak voltak a német patriciátustól megtisztult Prágában. A budyšíni kézirat a német keresztesek ellen fordul, de szeretetre hív a német husziták iránt. A husziták magyar viszonylatban is a zsoldosok és nemesek ellen fordultak. A nemzetiségi kérdést tehát csak a forradalmi harccal együtt lehet megérteni, a marxizmus alapján — hangoztatta befejezésül J. Macek. A huszita tradícióban nagy szerepet játszott ez a kérdés Poděbrad idejétől napjainkig. Nemcsak forradalmi tradíció a huszitizmus, hanem olyan nemzeti hagyomány is, amely a szomszéd országok népével is forradalmi köteléket teremtett.

A beszámoló megvitatása elvi és módszertani kérdéseket egyaránt felvetett. *R. Urbánek* bírálta Macek előadását a források értelmezése miatt. Szerinte Macek német viszonylatban eltúlozta a husziták nemzetiségi szemléletét, a huszita mozgalom németellenes jellege aligha lenne vitatható. Macekhez képest lejjebb kívánta szállítani a huszita németek szerepét Táborban is, Prágában is. *J. Macek* e bírálattal a források értelmezésének helyes módját állította szembe, amiből kiderül, hogy a huszita patriotizmust helytelen cseh-német ellentétre leegyszerűsíteni. Egyfelől a XIV. századi források cseh-német ellentétre vonatkozó megállapításait nem lehet az egész országra általánosítani, másfelől a harcban álló »németek« és »csehek« osztályelemzése és a források osztálytendenciája is figyelembeveendő körülmény. Macek forrásértelmező módszerét Urbánek akadémikussal szemben *Székely György* is méltatta, s a magyar nemzetfogalom középkori előzményeinek és a huszitakori »magyar-német« ellentétek elemzésével támasztotta alá. *E. Maleczyńska* arra mutatott rá, hogy a néptömegek szerepét a feudalizmus korában nem lehet azonosítani a szocializmus alatti szerepével. *H. Köpstein* a néptömegek és a polgárság szerepét igyekezett különválasztani a nemzet elemeinek kialakításában a kapitalizmus előtti korban. A népi tömegek (aktív erő) szerepét ebben alárendelné a polgárságnak (passzív erő, de polgári célok). *A. I. Ozolin* azt vizsgálta, hogy a polgári nemzetiségi követelések meddig játszottak haladó szerepet a huszita forradalmi mozgalomban. *J. Macek* abban jelölte meg a polgárság fontos szerepét ebben a vonatkozásban, hogy túljutott a nemzetiség territoriális felfogásán, a nyelv alapján alkotott egységet értette a huszita polgárság nemzetiségnek. A polgári felfogás nem is volt egységes, az egyes kelyhes csoportokat külön kell ebben is választani Příbramtól Roky-

canáig. A polgárság haladó szerepe Lipany idejével lehanyatlik: cserbenhagyva a nép követeléseit, saját nemzetiségi követeléseit sem tudta végigvinni. De azért a harc idején a polgárság e téren kiváló szerepet játszott, mert körülötte csoportosultak a népi tömegek. A városok még Lipany idején is megoszlottak Prága és Tábor közt. A feudális patriotizmus haladó volta megszűnt a huszita háborúk idején: a huszita forradalmi mozgalomhoz csatlakozás vagy szembefordulás döntő választfalat jelent.

A konferencia külföldi résztvevői valamennyien konkretizálni igyekeztek a kérdést népük történetére. *E. Maleczyńska* széleskörű jelentőséget tulajdonított *J. Macek* referátumának, s abból a szláv kapcsolatok kérdésének politikai fontosságát emelte ki, majd a lengyel nemzet fejlődésének egyes kérdéseiről beszélt. Ezzel kapcsolatban megemlékezett a néptömegek szerepéről, amelyek a német lovagrend ellen vívott honvédő harcban aktívan léptek fel a grunwaldi ütközet idején. Beszélt a lengyelországi német patríciátus szerepéről is. Hangoztatta, hogy a huszita forradalmi mozgalomban a patriotizmus összes elemei (feudális, városi, népi) kifejeződnek. *H. Köpstein* értékes kiegészítéseket adott Macek előadásának historiográfiai részeihez. Rámutatott arra, hogy milyen fontos foglalkozni az 1945 utáni nyugat-német történetírás hamisításaival a XIV. —XV. századi csehországi nemzeti kérdéssel kapcsolatban. Ez a történetírás nagy politikai veszélyt jelent. A kérdésnek nincs speciális feldolgozása, de sokszor érintik a tartományi és egyháztörténeti munkákban. Ez a történetírói irányzat megfelel a nyugat-német kapitalizmus kalandor, nemzetellenes politikájának. Így a huszitizmus mint cseh sovinizmus szerepel Fr. Baethgen kézikönyvében, így ír Otto Brunner is. Hasonló felfogású Georg Stadtmüller; Geschichte Südosteuropas c. munkája is. Mindezek mit sem tudnak a német és cseh forradalmi együttműködésről, a múltbeli németgyűlöletet akarják bizonygatni az »eretnek és lázadó« Csehországban. »Európai« koncepciót állítanak szembe a »romantikus« csehszlovák történetírással. Új fasiszta támadás előkészülete, a szudétanémet revánspolitika célzata nyilvánul meg a Die Deutschen in Böhmen und Mähren — Ein historisches Rückblick c. kötetben, elsősorban az Eugen Lemberg által írt részben. *Székely* két kérdéssel foglalkozott részletesen felszólalásában: a magyar nemzetiségfogalom XI—XV. századi fejlődésével a soknemzetiségű Magyarországon, figyelemmel a német feudális urak elleni harc ebben játszott szerepére, valamint a huszitizmus korabeli fejleményekkel (Budai Bereck szerepe, nemzetiség és osztály összefüggései 1437-ben Erdélyben, budai mozgalmak, 1439-i országgyűlés). *L. Demeny* az 1437-es román-magyar népi felkelés marxista elemzését adta a nemzetiségi különbség nélkül kialakult népi, illetőleg feudális úri tömörülésről. E felkelésben tehát a társadalmi elem lépett előtérbe. Szólt a városon belüli harcok fejleményeiről is, melynek lényege szintén a társadalmi ellentétekben keresendő. Ismertette az erdélyi városok eltérő etnikai fejlődését (Kolozsvár, másrészt társadalmi okokból bezárkózott délerdélyi városok a falakon kívül »bolgárszeggel«). Az erős patríciusellenes mozgalom azonban a teljesen németlakta városokban is folyt a XV. században. A XVI. században német és magyar városi gazdagok együtt lépnek fel a legénymozgalmak ellen. Demeny ismertette a huszita bibliafordítás szerepét a románnyelvű kultúra fejlődésében is.

A huszitizmus általános problémáit kapcsolta a napirendi tárgyhoz *A. I. Ozolin*, aki a referátumon túlmenően hangsúlyozta a nemzeti védelem szerepét a cseh centralizációban, a huszitizmus jelentőségét a feudális szétesés elleni küzdelemben. A néptömegek szerepének érvényesülését a nemzetiség fejlődésében határozottabban körvonalazta, mint történelemformáló erőt. A huszita mérsékeltek nemzeti követelései haladó voltának elismerése mellett rámutatott a nacionalizmus csíráinak felbukkanására náluk. A huszita forradalmi mozgalom a korábbi parasztfelkelésekkel szemben abból a szempontból is előrehaladást jelent, hogy míg korábban csak a nép ellen harcoló uralkodó osztályok léptek fel közösen (angol-francia), ezúttal különböző nemzetiségek népi tömegei is a feudalizmus ellen.

A felszólalások még néhány más kérdésre is kiterjedtek. A belső piacfejlődés és Prága mint országos központ szerepe a nemzetiség fejlődésében *V. Husa* és *L. Demeny* felszólalásában kapott hangsúlyt. *L. Hosák* és *J. Kejř* a zsidó népesség helyzetének javulásáról beszéltek a huszita forradalmi mozgalom idején: a zsinatok a huszitákkal együttműködő elemeknek tartják a zsidókat, Ausztriában ezidőben üldözik is őket, ebből az időből valók viszont a cseh- és morvaországi vidéki zsidó községek; a husziták a zsidók uzsorás tevékenységét kiközösítettségük felszámolásával akarták megszüntetni és a városi lakossághoz közelebb akarták hozni őket.

A második napirendi pontot lezáró szavaiban *J. Macek* annak elismerése mellett, hogy a kérdés feldolgozását bizonyos részletekben meg kell javítani, fő téziseit húzta még egyszer alá: a nemzetiségi kérdést csak az osztályharccal összefüggésben lehet jól tárgyalni; a népi tömegek szerepe fontos a nemzetiség, hazafiság fejlődésében,

de nem szabad modernizálni ; a polgári patriotizmus haladó jellegét el kell ismerni a forradalmi mozgalom idején ; a huszita forradalmi mozgalom jelentős szerepet játszott a kultúra és nyelv fejlődésében, ezt az egyes nemzetek történetében is ki kell dolgozni.

*

A konferencia befejezéseként a résztvevők néhány munkatervi és a kötet felépítésével kapcsolatos kérdést vitattak meg, figyelembevéve a tanulmánykötet kettős, népszerűsítő és problémamegoldó feladatát. A kötet sokoldalú célkitűzéseit *J. Macek* ismertette. A résztvevők valamennyien egyetértettek abban, hogy a tanulmányoknak a XIV. századtól a XVI. század elejéig lehet tárgyalniok az osztályharcokat, döntően azonban a huszita forradalmi mozgalom visszhangjának ábrázolására kell törekedniök. A tanulmányoknak át kell röviden tekinteniök az egyes országok társadalmi-gazdasági helyzetét, amely a huszitizmus visszhangját ezen országok antifeudális erőinek megnövekedésével lehetővé tette. A konferencia javaslatot tett a Szovjetunió megfelelő tudományos szerveinek, hogy a kötetben külön fejezetet nyerjen a huszita forradalmi mozgalom visszhangjának ábrázolása Ukrajna és Bjelorusszia történetében. A magyar tanulmányban megfelelő súllyal kell tárgyalni a magyar és délszláv tömegek együttes harcát a huszita forradalmi mozgalom visszhangjának időszakában. Valamennyi tanulmányban figyelemmel kell lenni a hadművészet fejlődésének ábrázolására. A polgári irodalom bírálatát az egyes kérdésekhez kell kapcsolni. Határozat született végül a tanulmányok elkészítésének határidejére és a szlovák, román, magyar tanulmányok kölcsönös előzetes lektorálására is.

A konferenciát *Josef Macek* zárószava és *Ewa Maleczyńska* professzornak a vendégek nevében kifejezett köszönete zárta be. A konferencia is rávilágított a népi demokratikus országok történettudománya együttműködésének fontosságára. Új elméleti kérdések felvetése és részleges megoldása nagy pozitívuma volt ennek az értekezletnek. Az itt kialakult baráti és munkatársi viszony egyik záloga a szocialista országok eredményes és összhangban folyó tudományos munkájának, az összefűző népi hagyományok mind teljesebb feltárásának.

SZÉKELY GYÖRGY

SZEMLE

FELSZABADULÁS

Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Összeállították: Dér László, Mayer Mária, Szabó Éva

(Budapest, Szikra, 1955. VIII + 512 l.)

Azok számára, akik Magyarország felszabadulásának emlékezetes időszakát átélték, különösen izgalmas olvasmány ez a kötet, amely a felszabadulást dokumentumok tükrében mutatja be, hiszen a történelemnek olyan szakaszáról van szó benne, amelynek maguk is részesei voltak. Ennek a könyvnek tárgya hazánk történetének legnagyobb sorsfordulója, az a rövid néhány hónap, amelyben az ország történelmi fejlődésének, sőt létének vagy nemlétének legdöntőbb kérdései sűrűsödtek össze. Ezt a történelmi szakaszt élményszerűen, életközelségben bemutatni igen szép, de nem könnyű feladat.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Történettudományi Intézet közös dokumentumkötete, amely a szovjet csapatok magyar földre lépésének napjától, 1944. szeptember 26-tól az ország teljes felszabadításáig, 1945. április 4-ig terjedő időszak eseményeit öleli fel, sok mindenben megfelel a várakozásnak.

A kötetben közzétett dokumentumok bemutatják a Vörös Hadsereg felszabadító hadműveleteit, a szovjet hadsereg csapásai alatt összeomló fasiszta rendszer végső vonaglásait; bemutatják a Kommunista Pártnak és a magyar nemzet legjobbjainak önfeláldozó harcát a német fasiszták és magyarországi cinkosaik ellen, a harcot a békéért, a függetlenségért, a demokráciáért. Sok dokumentum mutatja a magyar nép ellenállását a nyilas-fasiszta hatóságok terrorintézkedéseivel szemben. A dokumentumok nagyobbik része pedig a magyar népi demokrácia megszületését és legelső lépéseit mutatja be.

A kötet nagy érdeme, hogy sok, a magyar olvasóközönség számára eddig ismeretlen dokumentumot közöl. A dokumentumok nagyobb része (mintegy kétharmada) sajtóanyag. A kiadvány népszerű jellege és a tárgykör sajátosságai bizonyos fokig indokolják ezt az arányt, bár valószínű, hogy a levéltárakban végzett szélesebb körű és mélyebb kutatásokkal valamennyit változtatni lehetett volna rajta.

Szép anyagot gyűjtöttek össze a kötet összeállítói a Vörös Hadsereg magyarországi harcairól és működéséről. Értékes szolgálatot tettek azzal, hogy nagy számban közlik a Szovjet Tájékoztatási Iroda hadijelentéseit — ezek a magyar olvasók jó része számára eddig ismeretlenek voltak —, amelyek, bár szűkszavúan, feltárják a felszabadító hadműveletek menetét. Érdekes és szép dokumentum a Pravdának Budapest felszabadításáról írt cikke (136. sz. dokumentum), amelyből elénk tárulnak azok a roppant nehézségek, amelyeket a szovjet katonáknak le kellett küzdeniök annak érdekében, hogy hazánk fővárosát úgy szabadítsák fel, hogy közben ne váljék romhalmazzá. »A többezer háztömböt, számos iparvállalatot, kikötőt, nagyméretű lakóházakat, földalatti járatok labirintusát magában foglaló Budapest olyan körvédelmi bázist nyújtott a németeknek, amilyent a legkitűnőbb erődítmények sem jelenthetnek katonaság számára . . . Budapesten nem volt egyetlen olyan pont sem, amelyet az ellenség megerősített állásaiból ne tudott volna tűz alatt tartani« (261. l.). A Vörös Hadsereg harcosai mégis, utcáról utcára, házról házra hősiesen harcolva, bevették a várost és ezzel újabb fényes fejezetet írtak a Nagy Honvédő Háború történetének könyvébe.

A Vörös Hadsereg parancsnokságainak felhívásain, parancsain keresztül megmutatja a kötet, hogy a szovjet csapatok nem meghódított, hanem felszabadított területként kezelték hazánkat (3., 4., 5., 60., 61. sz. dokumentum). Érdekesek és meggyőzőek az ellenséges forrásból, a nyilas-fasiszta hatóságoktól származó beismerések a lakosság oroszbarát hangulatáról, a szovjet katonák barátságos magatartásáról (53., 63. sz.). Tanulságos és megrázó történelmi dokumentum a Vörös Hadsereg 1944. december 30-i röplapja (35. sz.), amely ismerteti a Budapestnél körülzárt ellenséges csapatokhoz

intézett ultimátumot és tudtára adja a főváros lakosságának a fasiszta bandíták hallatlan gaztettét, a szovjet parlamenterek meggyilkolását.

Igen szép anyagot tartalmaz a kiadvány a Magyar Kommunista Párt Magyarország felszabadulásáért vívott harcáról. Illegális röplapok, plakátok, az illegális Szabad Nép cikkei, a Kossuth-rádió adásainak szövege és a későbbi visszaemlékezésekből közölt részletek nyomán kibontakozik az olvasó előtt az az áldozatos, hősies harc, amit a magyar kommunisták és vezetésükkel a magyar nép legjobbjai vívtak a fasiszta terroruralom ellen, a népellenes háború befejezéséért. Természetesen a dokumentumok nem tárhatják fel teljes egészében ezt a harcot, hiszen éppen e tevékenység illegális volta miatt sok fontos tényről nem maradhatott fenn dokumentum; ez magyarázza azt, hogy az erről a kérdéscsoportról közölt dokumentumok nagy része felhívás, kiáltvány, figyelmeztetés.

Sok érdekes dokumentumban — az MKP vezetőinek cikkeiben, beszédeiben, újságbeszámolókban stb. — tükröződik a népi demokrácia megszületése, az MKP felszabadulás utáni politikája és szerepe az ország talpraállításában, a demokratikus átalakulás megindításáért folytatott harcban. Értékes források az egyes pártszervezetek jelentései, pártértekezletekről felvett jegyzőkönyvek, az Ideiglenes Kormány egyes iratai, amelyek most először jelentek meg nyomtatásban. Az MKP felszabadulás utáni politikájának megértése szempontjából igen fontos dokumentum Révai József elvtársnak az MKP programjavaslata szegedi vitáján elhangzott hozzászólása (90. sz. dokumentum), amely ugyancsak először jelent meg nyomtatásban. Révai elvtárs 1944. november 19-én elhangzott hozzászólásában már a legkezdetibb időben megmutatta a kommunistáknak Magyarország fejlődésének perspektíváit: »Mi, ha azt mondjuk, hogy demokratikus, független Magyarországot akarunk, nem burzsoá-kapitalista demokráciát akarunk, hanem népi demokráciát, olyan demokráciát, ahol a nép szabadságjogai — valóság, nem pedig fügefalevél a kizsákmányolás számára, ahol a föld a paraszté, ahol meg van semmisítve a magyar nagybirtokososztály, ahol az államhatalom szervei a nép kezében vannak, az öntudatos szervezett munkásság, tehát a kommunisták kezében is« (178. l.).

Érdekes és szép dokumentumok mutatják meg a munkásosztály áldozatos munkáját az üzemek helyreállításában, a termelés megindításában; szép a földreformért folytatott harcot, a földreform forradalmi végrehajtását tárgyaló rész.

Kevésbé jól dokumentálja azonban a kiadvány az uralkodó osztályok teljes válságbajutását, pánikját, a rendszer felbomlását a Vörös Hadsereg győzelmeinek hatására, továbbá a felszabadulást közvetlenül megelőző nyilas-fasiszta terrort, amely az ország németek megszállta, egyre jobban összeszűkülő területein az utolsó percig tombolt. Az előbbi kérdésre vonatkozólag egy dokumentumot közöl a kötet, az október 15-i koronatanácsi ülés jegyzőkönyvét, de sajnos, ezt is csak kivonatosan. Úgy véljük, nem helyes a papírtakarékosság ilyen értelmezése: a jelen esetben az így megcsonkított dokumentum sokat veszít meggyőző erejéből és értékéből. A nyilas terrorból és fosztogatásból a kiadvány inkább csak az utóbbit mutatja be valamennyire, holott, ha másutt, nem, a népbíróságok anyagában minden valószínűség szerint bőségesen lehetne találni megfelelő dokumentumokat.

A fenti hiányosság következtében a könyv nem eléggé érzékelteti azt a nemzeti katasztrófát, amelybe az uralkodó osztályok népellenes politikája, elvetemültsége a magyar népet sodorta, azt a poklot, ami a nyilasuralom alatt az országban dühöngött, s emiatt nem érzékelteti eléggé azt sem, mitől szabadította meg a magyar népet a felszabadulás, mit jelentett számára a legmélyebb szakadék széléről a nemzeti újjászületés útjára lépni.

*

Éppen a kötet témájának jelentőségére való tekintettel kissé részletesebben szeretnénk foglalkozni a forrásközlés színvonalával. Sajnos meg kell állapítani, hogy ezen a téren a kiadvány igen sok kívánnivalót hagy hátra, jóllehet összeállításának időpontjában már rendelkezésre álltak — egyéb archegráfiai szakirodalom mellett — a szovjet forrásközlési szabályok.

A dokumentumok tárgyi csoportosítása már a kiadvány népszerű jellegénél fogva is kétségtelenül helyes, azonban az már vitatható, hogy célszerű volt-e ilyen sok kis tárgyi csoportra bontani az anyagot. (A 259 dokumentum húsz tárgyi csoportra és alcsoportra oszlik.) Ez ugyanis azt eredményezi, hogy a kronológia számtalanszor újra kezdődik, igen nehéz eligazodni a kötetben és megtalálni a megfelelő dokumentumot. De ha már ez a felbontás megtörtént, legalább a tárgyi csoportokon és alcsoportokon belül kellett volna szigorúan betartani a kronológiát. Azonban ez is hiányzik. Az V. fejezet

D) alfejezetében például (az Ideiglenes Nemzeti Kormány első rendeletei a fasizmus ellen) az iratok kronológikus sorrendjét minden alapos ok nélkül teljesen felborították. Hasonló a helyzet sok más alfejezetnél. Ez igen megnehezíti a kötet olvasói számára, hogy egységes, történetileg összefüggő képet nyerjenek a felszabadulás egymást követő mozzanatairól.

Nem érthetünk egyet azzal a móddal, ahogy a kötet összeállítói a dokumentumok szövegéből egyes részek kihagyását végezték. Magától értetődik, hogy kihagyásokra szükség van. Mindamellett az olvasó számára nem megnyugtató, hogy semmi felvilágosítást nem kap arról, mit tartalmaznak a kihagyott részek. Egy esetben ugyan (235. l.) utalnak a kihagyott rész tartalmára, de a többi helyen nem. Egyes esetekben vitába lehet szállni a kihagyások helyességével; például a 63. sz. dokumentumból (a Fejér megyei jegyzők beszámolója a katonaság »defetista« hangulatáról) néhány jellemző részlet maradt ki. Másutt (27. sz. dokumentum — a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése) éppen azt az utolsó egy mondatot hagyták ki, amely útbaigazítást ad arról, kinek küldték a jelentést. Előfordul az is, hogy olyan helyen jeleznek kihagyást, ahol nem is volt más szövegrész a közölt szöveg előtt (121. sz. dokumentum).

A dokumentumkiadványok tudományos forrásközlési színvonala, használhatósága szempontjából nem lebecsülhető jelentőségük van a dokumentumok szerkesztett címeinek. A helyesen megszerkesztett cím útbaigazítást ad a dokumentum tárgyára, eredetére, rendeltetésére, keltére vonatkozólag, és nagyon megkönnyíti a kötet használatát. Sajnos, ennél a fontos kiadványnál a címek szerkesztésében sokszor gondatlanságot tapasztalhatunk. Sok címből hiányzik az irat címzettjének, néha még küldőjének megjelölése is (és ez legtöbbször a szövegből sem derül ki, hiszen a megszólítást elhagyták a szövegből). A cím felületes összeállítására jellemző példa a 7. sz. dokumentum: »Jelentés a rendőrkapitányságok meneküléséről a Vörös Hadsereg elől«. Hogy ki jelenti mindezt és hová, sehonnan sem derül ki — még a jelzetből sem következtethetünk, mert a levéltári jelzet — MMI Archivum A. XXIV. 1/1 — az égvilágon semmit sem sejtet az irat eredetéről. Mondani sem kell, hogy az ilyen hiányosság lehetetlenné teszi az illető iratnak — bármilyen jó legyen is az — a kötet alapján való felhasználását tudományos munkában. A 19. sz. dokumentumnál — »A Kommunista Ifjúmunkás Szövetség újjáalakulása« — a címben semmi utalás sincs arra, hogy az illető dokumentum micsoda: újságcikk, röplap, jelentés vagy másvalami, s ez a legendából sem derül ki. Ez megnehezíti a dokumentum forrásértékének megállapítását. A dokumentumok címében az egyik helyen megjelölik, hogy újságcikkről van szó, a másik helyen, ugyanilyen típusú dokumentumnál elmulasztják ugyanezt. Hasonló következetlenségek találhatók a keltezésben és a keltezés elhelyezésében is.

A jegyzetelés népszerű kiadványnál természetesen csak a legszükségesebbre korlátozódhatik. Az előttünk fekvő könyvben azonban több ízben még a legszükségesebb esetekben is elmarad a magyarázó jegyzet.

Néhány szót szeretnénk szólni a kötet mellékleteiről, tudományos-tájékoztató apparátusáról. Hasznosak a szöveg közt elhelyezett szemléltető diagrammák (Magyarország háborús veszteségei, a földreform stb.). Helyes, hogy a helynév- és névmutatón kívül az események időrendi áttekintését is mellékelték. A névmutató azonban értékesebb lenne, ha nem csupán a nevet és a lapszámra való utalást foglalná magában, hanem legalább minimális felvilágosítást adna az illető személy kilétéről. Nem tudjuk, miért maradt ki a kötetből a rövidítések jegyzéke; az olvasóktól semmiképpen sem lehet megkövetelni, hogy eleve tisztában legyenek az olyan — néha még nem is helyes — rövidítések jelentésével, mint például HIL, vagy »MMI Archivum KÜM vegyes res.«.

Látszólag apróság a sajtóhibák kérdése. A kötetben azonban sok sajtóhiba van. A 151. sz. dokumentumba, Rákosi elvtárs beszédének rögtön az első sorába értelemferdítő sajtóhiba csúszott be. Két bekezdéssel lejjebb ismét értelmezavaró sajtóhiba. A 38. sz. dokumentum aláírójaként »Hajmácski« csendőrezredes szerepel, holott a kötet összeállítóinak nem is kellett volna messze menniök, csak a 121. sz. dokumentumig, hogy megtudják: az illetőt Hajnácskőynek hívják. A 47. sz. dokumentum címe így kezdődik: »Szabolcs megye alispánjának jelentése . . .«. Aláírás viszont: Szabolcs megye főispánja (arról már nem is beszélve, hogy a dokumentum nem Szabolcs megye főispánjának jelentése, hanem a Magyar Ujság cikke, amely tartalmazza többek között ezt a jelentést is).

A helyes, pontos forrásközlés nem öncél, ennek követelése nem kicsinyes pedantéria, hanem nélkülözhetetlen előfeltétele a tudományos színvonalú dokumentumkiadásnak, az ilyen kiadványok komolyságának, használhatóságának. Elképzelhető, hogy egyes, népszerű jellegű kiadványoknál a forrásközlés bizonyos szabályainak betartásától eltekintenek. De akkor legalább a szabályok be nem tartásában legyen következ-

zetesség. Itt azonban teljes következetlenség tapasztalható az archeográfiai előírások alkalmazásában. Nem egészen érthető számunkra, hogyan lehetséges, hogy éppen ennél a — témájánál fogva oly nagy jelentőségű és oly sok szép, lelkesítő, nevelőhatású dokumentumot tartalmazó — kötetnél vált lehetővé ilyen hibák becsúszása. Üdvös lenne, ha az illetékes tényezők (tudományos intézetek, kiadók) a jövőben — a hasonló jellegű szovjet forráskiadványok példáját követve — nagyobb gondot fordítanának a kiadványok archeográfiai színvonalára.

GÁL ÉVA

TANULMÁNYOK A PARASZTSÁG TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON 1711—1790

Kidolgozta: a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkaközössége. Szerkesztette: Spira György

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 472 l. 9 t. 1 térk.)

A XVIII. század történetével viszonylag sokat foglalkozott a polgári történetírás. Ennek ellenére indokoltnak látjuk, hogy a marxista magyar történetírás egyik legelső nagyméretű és szervezett feladatának tekintette e korszak mélyreható vizsgálatát. Ennek a korszaknak, mely a feudalizmus válságát és a nemzettéválás folyamatát készítette elő, legfontosabb problémái kapcsolatosak a parasztttörténettel. A parasztság elhanyagolt és a korábbi kutatások után is még félhomályban maradt történetének felderítését sokban előbbre vitte ez a kötet. Különösen jelentősek azok az eredmények, amelyeket a kötet szerzői a földközösség, az úrbérrendezés, az 1753-as és 1784-es parasztfelkelések, valamint, a parasztság politikai tudata alakulásának feltárása során értek el. Sok helyes megállapítással, gazdag részeredményekkel találkozunk a parasztokra nehezedő állami terhekkel, a protestáns jobbágyok üldözésével, a jobbágy-tisztségviselőkkel és a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásával együtt a paraszti kisajátítás kezdeteivel kapcsolatos kutatásokban. Sok és fontos kérdés viszont teljesen hiányzik a munkából. Ilyenek: a viszonylag békés korban mint fejlődtek a termelőerők, különösen a jobbágygazdaságon belül, milyen volt a szerepe a paraszti árutermelésnek s hogyan alakult a parasztság osztályszerkezete. Teljesen mellőzött a paraszti vándormozgalom, a telepítések, a tanyakérdés, a mezővárosok szerepe és lényegében a nemzetiségi parasztság fejlődése is. Furcsán hat az is, hogy az 1753-as parasztfelkelés elől hiányzik az 1735-ös felkelés, pedig az volt a nagyobb jelentőségű. Sajnálatos, hogy a két összefüggő mozgalmat egymás mellett tárgyalva csak népszerű kiadványból ismerhetjük. Az egyes parasztkérdéseknek a kormányszékek vagy akár a vármegyék működésében és intézkedéseiben mutatkozó visszhangjára a kutatás általában nem terjed ki. A felvilágosodott abszolutizmussal való összefüggések is felmerülnek, de megoldást nem nyernek.

A kötet munkaközösségben készült. A közös munka a forrásanyag összegyűjtésére vonatkozott és e téren mutat is fel bizonyos eredményt. A munkaközösség nyolc tagja összesen öt megyei és nyolc családi vagy egyházi levéltárat, illetőleg egyes esetekben ezek korabeli anyagának csak egy részét kutatta át azzal a céllal, hogy a parasztság különböző kérdéseire vonatkozó anyagot gyűjtsön és így az egyes témákat az ország különböző területeiről származó anyag alapján dolgozza ki. Ennek ellenére három tanulmány egyéni kutatás alapján készült, és a többi tanulmány írói is elsősorban és döntő mértékben a saját maguk által felkutatott anyagot használták fel. Így az egyes tanulmányok bizonyító anyagának a legnagyobb része kis területről való, más területekről származó anyagok többnyire csak kiegészítésül szolgálnak.

A források feltárásával járó nehézségeket a munkaközösségi módszer sem tudta teljesen legyőzni. A témák kiválogatása nem a kérdések fontossága, hanem a forrásanyag adta lehetőségek alapján történt. A szerkesztő nem mindig fektetett eléggé súlyt arra, hogy a főkérdéseket előtérbe állítsa és kiemelje. Spira György elgondolása, hogy a kötet önálló, egymással kapcsolatban álló tanulmányok gyűjteménye legyen, csak részben valósult meg. A tanulmányok alig vesznek tudomást egymás eredményeiről, ugyanazok a kérdések ismételten felmerülnek. Az egység a módszer kérdésében a marxista—leninista módszer egyöntetű alkalmazása, a marxista klasszikusok a korra vonatkozó útmutatásainak figyelembevétele, az osztályharc elvi szempontjának előtérbe állítása terén valósult meg általában.

A kutatómunkának célja az volt, hogy jórészt újonnan feltárt forrásanyag alapján fogjon hozzá a problémák megoldásához. A forráskutatás azokhoz a levéltárakhoz nyúlt, amelyek a legközvetlenebb értesítést adhatják a parasztokról. A megyei és családi levéltárakból így sok értékes anyag került elő. Azok a területek azonban, amelyekre a forrásfeltárás kiterjed, csak a Dunántúl és részben az Alföld, és egyáltalán nem találkozunk a Felvidékre vonatkozó adatokkal. Az országos kormányszékek iratanyaga teljesen érintetlen maradt (nem értve ide a két parasztmozgalom és az úrbérrendezés már korábban feltárt anyagát). Ez nemcsak a paraszti ügyekben képviselt hivatalos álláspontok és intézkedések ismertetésének a feldolgozásában jelentkező hiányát jelenti, hanem azt is, hogy az ezekben található értékes úrbáriális anyag nem került feldolgozásra. A kutatás figyelme kismértékben fordult az összeírások felé, pedig a számszerű adatok a legmeggyőzőbbek és egyes esetekben egyedül bizonyító erejűek. Különösen vonatkozik ez azokra a kérdésekre, melyek a majorsági gazdálkodás elterjedésével állnak kapcsolatban. A majorsági földek kiterjedésének vagy a zselléresedésnek bizonyítása nem képzelhető el számszerű adatok nélkül. A kötetnek e kérdésről írt tanulmánya is egyedül csak a differenciálódásról szóló résznél meggyőző, mivel itt a számadatok beszélnek és a megállapítások ezekből szűrődnek le. A tanulmánykötet írói általában felhasználták a polgári történetírás által feltárt és felhasznált adatokat is. Érthetetlen az, hogy a majorsági gazdálkodás terén korábban feltárt adatok és eredmények miért nem kerültek mérlegelésre és felhasználásra. A források hiányosságai éppen a majorsági gazdálkodás előretörésének kutatása terén a legszembetűnőbbek, mivel ez nemcsak a parasztttörténet, de az egész század alapvető kérdése is. Ennek ki nem elégítő megoldása a munka legnagyobb hiánya.

*

Az első tanulmány »A földközösség megerősödése és bomlása a 18. században« igen fontos kérdést vet fel és tisztáz helyes elvi alapon. A marxista klasszikusok útmutatásait véve alapul, magas színvonalon dolgozta fel *Varga János* a kérdést. Végig kísérhető a földközösség különböző formáinak minden oldalú vizsgálatán keresztül, hogyan bontakozott ki a legegyszerűbb formából, a szabad foglalásból az újraosztásos forma. A változásokat, az egyes formák közti átmenet okait a szerző a legnagyobb részletességgel elemzi és kifejti, hogy a termelőerők (elsősorban a munkaerő és az igásállomány megnövekedése) fejlődésével hozhatók párhuzamba. A földközösség osztályharcban játszott szerepe tehát a legszorosabb kapcsolatban állt a századeleji vándormozgalommal. A termelőerők alacsony színvonala és a vándormozgalom miatt a földesurak kénytelenek voltak eltűrni a feudális járadék csökkenését, aminek a szerző további következtetésében az a jelentősége: »Amikor a paraszt a földesúr elsajátítása ellen harcolt, ez a harc egyúttal a feudálisok tulajdonjogát is igyekezett vitássá tenni, végső soron tehát a közös birtokot közös tulajdonná kísérelte meg átváltoztatni« (25. l.).

A tanulmány megmutatja, hogy feldolgozója a források kezelésében, az elvi megalapozásban egyaránt járatos. A források hiányosságának kell tulajdonítani tehát, hogy a dolgozat mindössze egy utalásban foglalkozik azzal, hogy a XVIII. századi földközösség mennyiben a régi továbbélése vagy új képződménye-e a török által teremtett helyzetnek. A földközösség felbomlása is a fejlődés teremtette helyzettel következett be. A felbomlás fokozódó menete az árutermelés fellendülésével volt kapcsolatban. ». . . . a földközösséget elsősorban nem a külső erőszak, hanem a kapitalizmus irányában mutató gazdasági fejlődés ítélte halálra« — összegezi a szerző részletes fejtegetéseit (47. l.). Ez a folyamat két oldalról kezdődött el, a paraszti földbirtoklás korlátok közé szorításával a földesúri részről, ugyanakkor a parasztok oldaláról is azonnal fellépett a jobbágyok földbirtoklás-biztosítási törekvése is. Az árutermelő nagybirtok a földközösség felszámolásával a paraszti földek kiterjesztését igyekezett meggátolni. A földdel rendelkező jobbágy számára a föld megtartása volt a fontos, a rögzítés számára biztosítékot jelentett. A paraszti árutermelés »a felszámolás utolsó mozzanata«, eredményeképpen pedig a helyhez rögzített telek birtoklási formája lett általános az egész ország területén. A földközösség felbomlásának okát még egy másik oldalról is megvizsgálja, amikor felveti: »Ugyanakkor a földesúr azzal is tisztában van, hogy a földközösség a paraszti ellenállás megsokszorozója lehet«. A telekrendszer bevezetése tehát »kísérletet jelent azon paraszti rétegeknek semlegesítésére, amelyek az osztályozás időpontjában földdel rendelkeznek« (41. l.).

A tanulmány a kibontakozás és a bomlás folyamatában alakuló különböző formákat és az ezeket létrehozó okokat elemezve figyelembe veszi az osztályharc elvi szempontját. A fejlődés menetébe állított vizsgálattal meg tudja oldani a felvetett

kérdést. Ha területileg és időben is elhatárolva rajzolná a folyamat egyes fázisait, még nagyobb nyereség lenne a XVIII. század más kérdéseinek kutatásánál.

»A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében« a következő tanulmány, ugyancsak *Varga János* munkája. Alapkérdése, mit jelentett az állandó hadsereg felállítása a parasztságra. Az adózás történetének és rendszerének logikus kifejtése számos újonnan feltárt példával jelentős eredménye történetírásunknak. A kérdés tisztázása közben feltárja a parasztok kizsákmányolt, egyre súlyosabbá váló helyzetét, a fokozódó terhekkel szemben kifejtett ellenállását. A kérdés tárgyalása nem marad ezen a felszínen. Ezt a kört az idegen központosító államhatalom és a magyarországi nemesi és paraszti osztály viszonyának bemutatásával kiterjeszti a politikai kérdések területére. Az a ténykedés és állásfoglalás, melyet a magyar nemesi osztály minden rétege a hadiadózás terén képviselt, a hadsereg felállításának és a hadiadó felemelésének állandó megszavazása, minden nemesi föld mentességének feltétlen biztosítása és saját jobbágyaik tehermentesítése érdekében más jobbágyok súlyosabb megterhelése végső fokon a Habsburg hatalom előtti teljes meghódolásukat jelentette. Az a harc pedig — akár a vándormozgalom, akár az adótárgyak eltitkolása, akár szökés formájában —, melyet a parasztság folytatott az idegen, a gyarmatosító politikát jelentő hatalommal, a nemzeti érdeket egyedül képviselő osztállyá tette a parasztságot. Az adózás egyes kérdéseinek a majorsági gazdálkodás kiterjesztésével összefüggő kapcsolata is jó meglátása Vargának. Hogy mennyire a XVIII. század fő kérdéseivel összefüggésben látja az állami adózást, kitűnik abból is, hogy a katonaság és a piacnövekedés összefüggésének kérdését is felveti. Megállapítja, hogy ez nem játszik a paraszti árutermelés szempontjából döntő szerepet, de ezt nem fejtegeti részletesebben.

Az állami adózás világosan összefoglalt kifejtése a parasztság XVIII. századi történeti szerepével összekapcsolva ha nem is eddig egészen ismeretlen oldalát mutatja be e század paraszttörténetének, de sok új adatával, politikai megalapozásával megállapításait vitathatatlanná, bizonyítottá tette és ebben van értéke. A hadiadózás felkutatása csupán a század első felére történt meg, a század második felének egy-két fontos vonatkozására utal a szerző. A század második felének új problémái a kötetben feltáratlanok maradtak.

A vallás kérdése még a XVIII. században is a paraszti életbe mélyen belevágó kérdés, a feudális elnyomás támogatója is, ezt ismerjük meg *Iványi Emma:* »A Habsburg-állam és a katolikus klérus a parasztság viszonylagos vallásszabadsága ellen« c. tanulmányából. A Habsburg valláspolitikát a különböző hivatalos intézkedésekből ismerteti meg és ezt alátámasztja a korabeli főpapság képviselőinek véleményével is. A protestáns vallások üldözése annak a következménye is, hogy a korábbi korszakokban a nemzeti függetlenségért folyó harc és a protestantizmus védelmezése egybekapcsolódott. A parasztság felé a katolicizmus pártolása, sőt erőszakos terjesztése mint a jobbágyokat engedelmességre szorító eszköz jelentkezett. A protestáns parasztság üldözésének és erőszakos térítésének különböző módszereit sorolja fel a cikk, melyekből a parasztok súlyos, a földesurak önkényének kiszolgáltatott voltára derül fény. A kérdés olyan irányú taglalásába, hogy a feudális államhatalom és az uralkodó osztály érdekközössége hogyan találkozik össze a parasztság elnyomásának e módjában, nem fog bele. Nem szélesedik ki a parasztság politikai tudatának és ideológiájának tárgyalásává sem, amint a bevezetőként megtett megállapításából következnék.

A kérdést csak sokkal szélesebb irányú forráskutatás alapján lehetne problematikusabban felvetni, mint ahogyan a tanulmány szerzője megtette. A paraszti élet, különösen az osztályharc sok érdekes szemponttal gyarapodott már a tanulmány eredményei alapján is, behatóbb tanulmányozás még sok új társadalmi és politikai vonatkozást vethetne fel. Különösen fontos lett volna feltárni a kérdés esetleges összefüggéseit az eredeti tőkefelhalmozással, amire csak egyszer utal a szerző.

»A földesurakat kiszolgáló parasztok«, *Iványi Emma* másik tanulmányában a falusi bíróság helyzetének és szerepének tárgyalása áll a központban. Ezen keresztül érinti azt a XVIII. századi jellemző fejlődést, hogy az államhatalom és a földesúr befolyás alá vonta és saját közegévé tette a falusi bírót. A falusi önkormányzat részletesebb kifejtésére nem került sor, pedig erősen kívánkozik a téma teljességéhez. A falu belső differenciálódásának szempontját állítja előtérbe, ami igen helyes és kívánatos szempont, tekintettel arra, hogy az e kérdéssel foglalkozó polgári feldolgozások éppen ezt a szempontot mellőzték. A földesurak és a vármegyén keresztül az államhatalom minden módszerrel a bírónak maguk céljaira való befogására törekedtek. Az a magatartás, amit a falusiak a bírói tisztség viselésével szemben tanúsítottak, már a vagyon és különböző érdekek szerinti csoportosulásra utal. A bírák magatartását vizsgálva azt állapítja meg: »A bírák egy része tehát a felsőbbség érdekeit képviselte, más része viszont jóban-rossz-

ban együtt tartott falujával . . .« (112. l.). A példák alapján a rétegződés szerinti állásfoglalást határozottan elkülöníteni nem lehet, de annyi megállapítható : »A szegényparasztsorban levő bírák, ha a falu és a földesúr érdeke között kellett dönteniök, általában a falu mellé álltak. A jómódú parasztbíró inkább hajlott arra, hogy a földesúr kívánságát teljesítse, mivel ettől a magatartástól hasznot remélt« (112. l.). A gazdag paraszt számára a bíróság a szegényebbek kizsákmányolásának eszköze is lett. A földesurak kiszolgálójává vált parasztok főként az alkalmazottként élő hajdúk és ispánok útja a legvégső kegyetlenkedésbe vezetett. Az egész tanulmány konkluziója az, hogy a majorkodtató földesurak igyekeztek egyeseket a fokozottabb kizsákmányolás biztosítása érdekében maguk mellé állítani és felhasználni.

Várkonyi Ágnes és *Esze Tamás* cikke »A Rákóczi-hagyomány mozgósító szerepe a 18. században« a parasztság gondolkodásmódját, életszemléletét, politikai érzékét, az osztályharcra való készségét eleveníti meg. Rákóczi nevében élt tovább mindaz, ami a hazát, az otthont, a jövőt jelentette. Akik Rákóczi nevével léptek fel, mindenütt befogadásra, meghallgatásra találtak, akár bujdosó kurucok, szökött katonák, protestáns prédikátorok és tanítók, akár kalandorok voltak. A tanulmány azokat a megmozdulásokat és szervezkedéseket ismerteti, melyek Rákócziról és az emigránsokról jövő hírek hatására indultak meg. A Rákóczi-várás, a kuruckor emléke az ország legkülönbözőbb részein az egész századon keresztülvonult s nemcsak a magyar, de a nemzetiségi jobbágyokat is mozgósította. Mindezt sok, eddig még nem ismert adattal bizonyítják a szerzők. A kutatás irányát abban jelölik meg, hogy a Rákóczi-várás nem csupán a népben továbbl élő emlék volt, hanem alapja a századeleji török háborúkkal kapcsolatos, az ellenfél és az emigránsok részéről jövő politikai tevékenységben rejlett. A döntő az, amire a tanulmány hangsúllyal mutat rá, hogy »nem valami ködös ábrándból, könnyelmű kalandvágyból; hanem életkörülményeik kényszerítő hatása alatt készülnek a kuruc idők feltámasztására« (127. l.). Nemzeti jellegét csak alátámasztja az, hogy a parasztság már rádöbbent arra, hogy » . . . a császár hatalmát, az uralkodó osztály kizsákmányolásának zavartalanságát kell biztosítaniok« (127. l.). Bécs fél a legkisebb megmoccanástól is, és szigorú megtorló eljárásai maguk is mutatják, hogy a parasztságban élt egyedül a függetlenség gondolata, a parasztság az egyedüli nemzeti osztály. A Rákóczi-hagyomány tartalma nemcsak nemzeti, de antifeudális és antiklerikális is. A tanulmány ilyen értelmű megállapításai bevezetik a kötet következő tanulmányát.

Wellmann Imre az 1753-i alföldi parasztfelkelést tárgyaló hasonló című tanulmánya részletesen ismerteti Mezőtúr és Hódmezővásárhely viszonyaiban az alföldi parasztság helyzetét, egyre súlyosbodó terheit. Azzal, hogy a földesúri kizsákmányolás fokozódását, az állami terhek súlyos voltát számadatokkal is bemutatja, konkrét és teljesen érthető okát adja meg a mozgalom kifejlődésének. Az Alföld parasztságának gazdasági viszonyait, kifejlődő belső társadalmi ellentéteit, a terhek meginduló fokozódását megfelelően bizonyítja. Ez a minden oldalra kiterjedő vizsgálat részben pótolja azt a hiányt, hogy az alföldi parasztság problémáit a kötet más tanulmányából nem ismerhetjük meg.

A mozgalom hosszú időn keresztül ért. Az előzmények részletes ismertetése mind a már előző tanulmányokban is tárgyalt Rákóczi-hagyomány, mind a protestáns vallás Habsburg- és feudálisellenes mozgósító szerepének nagy jelentőségét mutatja. A mozgalom távolabbi előzménye, a vásárhelyiek eredménytelen útja 1749-ben Törökország felé azzal a céllal, hogy a bujdosó kurucokkal teremtsenek kapcsolatot és a mezőtúri református prédikátor letartóztatása, híveinek üldözése adták meg a közvetlen lökést a megindításhoz. A felkeléssel kapcsolatos feljelentésekből és a bírósági per irataiból teljes fény derül a két mezőváros közt kiépített kapcsolatra, a szervezők munkájára, az egész mozgólódás szűkkörű, bizonytalan, rosszul szervezett megkezdésére. A mozgalom nem jutott el az általános fegyverfogás fokáig, mielőtt valami eredményre is jutott volna, összeomlott. A kuruckodás mélyen fekvő gyökereinek feltárásával megmutatja a mozgalom jelentőségét abban, » . . . hogy egy egész országrész magába zárt elkeseredése, passzivitásba szorult fordulat-várása rejlik a vásárhelyi és túri parasztok szerény megmozdulása mögött« (200. l.). A bírósági tárgyalás és az ítélethozatal történetének bemutatásával egyszersmind a magyar uralkodó osztály szolgalelkűségére is fényt vet. Viszont a felkelés lefolyásának és megtorlásának történetével, a mozgalom osztálytartalmának felderítésével a parasztság osztályharcos és hazafias magatartását bizonyítja Wellmann.

A tanulmány utolsó fejezetében összegezi mindazt, ami a felkelés szerveződésére, céljára és bukásának okaira vonatkozóan kibogozható. A mozgalom elindulásától kezdve sok ösztönös, romantikus vonást, hozzá nem értő szervezőmunkát mutatott, és hiányzott belőle minden pontosan megfogalmazott célkitűzés. Az egész felkelés indítékát maga a bíróság csak a vallási vakbuzgóságban tudta megjelölni, de a történetkutatónak a

források szavaiban a valóságot kereső vizsgálata ki tudja deríteni a célt a kuruckodás független, mindenféle kizsákmányolástól felszabadult, vallási elnyomástól mentes életet jelentő értelmében. A szerző már a bevezetésben rámutatott, a befejező részben ismét kifejti, milyen módon nehezedik a gazdag paraszt nyomása a szegény parasztra az előnyökben való nagyobb, a terhekben való kisebb részesedésével. Az időleges egyvonalba állás oka a jobbágyparasztokra egyaránt súlyosodó elnyomásban van. A bukás okának minden szála a kifejtések alapján a felkelők társadalmi megosztottságának problémájához vezet, és ebből következik a cél hiánya és a teljesen alkalomszerű szervezkedés is. A bukás súlyos következményét Wellmann a fejlődés menetébe állítva vizsgálja. A mozgalom elfojtása az államhatalom fokozottabb kizsákmányolására adott alkalmat. A földesúr »... behatolt a faluközösségbe, a paraszti ellenállás bástyájába, a népnek a kizsákmányolás ellen vívott harcát a pénzjáradék-rendszer előnyösebb állásából a munka- és terményjáradék hátsóbb, kedvezőtlenebb vonalaiba szorította vissza, s utat tört magának hathatósabb kihasználási forma: árutermelő majorsági üzem bevezetése felé« (211. l.). De van tulajdonképpen eredménye is, sokkal mélyebben rejlő: »A parasztság az egyedüli társadalmi osztály, mely fegyverhez nyúlt a hanyatló feudalizmus ellenében« (220. l.).

A tanulmány témájának kifejtése igen alapos, a kérdés feltárása lezártnak tekinthető. Következményeinek mérlegelése kívánhat még alaposabb tárgyalást. Egyes kérdések ismételt felvetése a részletesen magyarázó módszerből következik. Terjedelmét legfeljebb csak az egyéb e század parasztörténetére vonatkozó tanulmányok közé helyezve találhatjuk hosszúra nyúltnak.

A parasztság és az egész század történetének alapvető kérdésével foglalkozik *Szántó Imre* következő »A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei« című tanulmánya. A tanulmány lényegében két részre bontja a kérdést, az első részben a földesúri majorságok kiterjesztését tárgyalja, a második, nagyobb felében a parasztságra gyakorolt hatását. A majorsági gazdálkodás kiterjesztésének előfeltételei a termelőerők növekedése és a piac kiszélesedése. Röviden foglalkozik ezekkel, néhány ismert adattal támogatva bizonyítottnak veszi, hogy mindkettő elérte azt a fokot, mely elég alapot ad a mezőgazdasági árutermelés kiszélesedéséhez. A majorságilag művelt földek kiterjesztését egynéhány előkerült adattal bizonyítja. A Heves és Pest megyei II. József-kori felmérés adatai jól megmutatják az allodiális földek nagy kiterjedését. A földesúri árutermelésre felhozott néhány példa alapján leszűri az eredményt: »A jobbágytelki gazdálkodást az árutermelés fokozódásával a majorsági gazdálkodás váltotta fel« (240. l.). Ezt még két megállapítással határozza meg közelebbről. Az egyik: »Ez az állapot az ország egyes részeiben különböző időkben következett be az árutermelés fejlettségének megfelelően« (240. l.), a másik: »A majorsági gazdálkodás elsősorban a nagybirtokon vált uralkodóvá . . .« (242. l.). Ezeket a »megállapításokat« így részadatok alapján általánosítva bizonyítottnak nem vehetjük. Hogy a jobbágytelki gazdaságoknak a majorságok melletti háttérbe szorulásán mit kell érteni, egyáltalán nem tűnik ki, s a majorsági gazdálkodás kiterjeszkedésének ilyen alapon való meghatározása igen kétséges. Maga a bizonyító anyag jóformán csak a Dunántúl és az Alföld egyes területeire vonatkozik, hogy az ország más területein milyen előrehaladás történt, nem derül ki. A majorságok kiterjeszkedését, a jobbágyterhek, különösen a robot megnövekedésével is bizonyítja. Ennek a tárgyalása is csak általánosságban mozog, semmi számadatot sem hoz megállapításai alátámasztására. Elszórt területekről származó adatok csak az allodizálás tendenciáját ábrázolják, ahelyett, hogy a kiterjeszkedés folyamatát és méreteit mutatnák be, illetőleg valószerűsítenék. Pedig míg átfogó jellegű adatok felkutatása alapján időben és területileg nem tisztázott a folyamat, addig csak általánosságban lehet más kérdések vizsgálatánál is a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásának tényére alapozni.

Nem lehet megalapozott a paraszti kisajátítás kérdésének tárgyalása sem a majorsági gazdálkodás kiterjedésének pontos képe nélkül. A földközösség szétbomlásának, az irtványföldek elvételének, a telki állomány megcsonkításának számos felhozott adata tanúsítja a felhalmozás és a kisajátítás kétoldalú folyamatát. Ez a folyamat nem egészen egyértelmű. Szántó azt a megállapítást teszi egyik helyen: »A földesúr nem fosztotta meg a falusi termelőt földjének egészétől, hanem csak annak jelentős részétől, mivel szüksége volt robotmunkájára« (268. l.). Egy másik példából pedig le kell vonnia azt a következtetést: »Az árutermelés fejletlensége miatt a Heves megyei földesurak még az úrbérrendezés korában is igyekeztek földdel ellátni a falusi termelőt« (269. l.). Ez a két adat is bizonyítékul is szolgál arra, hogy ellentmondásokra vezet, ha az alkalomszerűen adódó példák felsorakoztatásával megelégedve, az egész problémát megoldottnak tekinti.

»Az árutermelés megindulása magával hozta, hogy a parasztság differenciálódásnak indult, rétegekre tagolódott« (272. l.). A tanulmánynak ez a része az, amely számszerű adatokkal meggyőzően bizonyít, ha nem is az egész ország területére érvényesen. A statisztikai kimutatásokból általában azt lehet kideríteni, hogy a százalékarány a középrétegeknél megcsappan, a vagyonos rétegnél csekély, a kevés földdel rendelkezőknél nagyobb mérvű növekedést mutat. Ez a tény és a teljes jobbágyok fél telekátlaga a tőkefelhalmozás gyarmati viszonyok miatti lassan bontakozó jellegét erősíti. De ha halad is a paraszti rétegződés, ez csak olyan arányú, hogy a végkövetkeztetés ez lehet: »A parasztságon belüli ellentét azonban még mindig nem döntő« (279. l.). A parasztság differenciálódásának mérve és üteme sem kimutatott azonban, csupán a folyamat megléte bizonyos.

A dolgozat utolsó része a bérmunka elterjedését vizsgálja. »Nem is hiányzott a munkaerőkínálat, viszont a kereslet csekély volt« (293. l.). »A 'pénzes' munkás gyarmati helyzetünkből adódó tőkehiányunk miatt a legtöbb földbirtokos számára megfizethetetlen volt« (285. l.), ezért a pénzes munkás helyett inkább ún. beneficiátus munkaerőt használták. Urasági földeket, legelőket, marhakölcsönt stb. adtak munka fejében. A majorsági cselédek száma is csak a század utolsó felében nőtt és csak ott, ahol az árutermelés jobban előrehaladt. Hogy a feudális módszereket a bérmunka mennyire szorította ki, »a kutatások hiányossága miatt országos viszonylatban hozzávetőlegesen sem tudnánk feleletet adni erre a kérdésre«, állapítja meg a szerző (298. l.).

Úgy látjuk, hogy a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válását nemcsak ebben az egy vonatkozásban, de az egész kérdés vonatkozásában sem oldotta meg. Az árutermelés fokozódása következtében a majorsági gazdálkodás kiszélesedése és a mezőgazdaságban vezető szerephez jutása csak szűk területre vonatkozó anyagra épített, példákkal illusztrált, de nem pontos megállapításokkal körvonalazott folyamat.

»Az 1765—66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés« c. tanulmányban *Vörös Károly* fejti ki a magyar hanyatló feudális kori parasztság történetének ezt a fontos állomáshelyét. A kérdés feldolgozása elsősorban Szabó Dezső kiadott és még kiadatlan összegyűjtött anyagán alapul, de ezen felül számos értékes adattal is bővül az új kutatások nyomán, különösen a mozgalom eredményeiről és következményeiről szóló részben.

Az 1765—66-i parasztmozgalom és az úrbérrendezés szoros összefüggését korábbi történetírásunk is feltárta, de a parasztmozgalom mögött nem a parasztság szükségszerű osztályharcát, hanem az udvarnak a nemesség megfélemlítésére célzó bujtogatását látta. Vörös már a mozgalom történetének rendszerező előadásával is bizonyítja, hogy az egyre sűrűsödő paraszti panaszoknak, a bécsi követjárásoknak és az egész mozgalom elindulásának és egyre szélesebb kiterjedésének oka, mint elöljáróban is kifejti, az, hogy »a földesurak . . . több oldalról is támadást indítottak parasztjaik legmesszebbmenő kizsákmányolására« (309. l.). Az egész kérdés hátterében a paraszt kizsákmányolásért folyó verseny állt a kincstár és a földesúr között. Az udvar az úrbérrendezés megoldására gondolt, » . . . csupán azért volt szüksége a paraszti panaszokra, hogy intézkedések számára jogalapot teremtsen . . .« (324. l.), s ezért engedett teret a parasztok panaszainak. Bécs szerepét tehát a szerző abban látja, » . . . hogy még a csak lappangó mozgalomnak, mely előbb-utóbb a terhek további nyakló nélküli növelése esetén úgyis kitört volna, megadta az alkalmat arra, hogy éppen 1765-ben törjön ki . . .« (325. l.).

E kérdés lényegében két egymással összefüggő vonalon halad előre, a parasztmozgalmak és ezek hatására az udvar úrbérrendezést előbbre vivő gyors intézkedései vonalán. Vörös Károly a kérdésnek ezt a két szorosan összefonódó oldalát külön tárgyalja, igen helyesen, mivel így könnyen, világosan érthető az egésznek bonyolult menete. A mozgalom különböző hullámzásokat mutatott, egy-egy fázisában a nyílt felkelés küszöbéig ért el. Az események menete azt mutatja, hogy a jó királynőbe vetett hitet az udvar tartózkodó, látszólagosan parasztpártfogoló, beavatkozni késlekedő magatartása táplálta. Az udvar a katonai beavatkozás halogatásával, ha akaratlanul is, de hozzájárult a mozgalom megindításához, de amint veszélyesebb irányba fordult, erélyes eszközökkel lépett fel ellene. A parasztmozgalom siettette az udvart azoknak az intézkedéseknek megtételében, melyeknek végső eredménye az úrbérrendezés lett. Jól bizonyítja a szerző, hogy Bécsnek az urbáriumot megelőző minden intézkedése a parasztmozgalom terjedésétől függően történt.

A rendelet értékelésében nem áll meg a szöveg elemzésénél, hanem gyakorlatban történő megvalósulásából vonja le valódi eredményét. Alapvető kérdés az elbírálásnál: » . . . megállította-e tehát az urbárium a parasztmozgalmakat? . . .« (364. l.). Erről egyáltalán nem lehetett szó, mivel az urbérrendezés az árutermelés növekedését, a majorságok további kiterjeszkedését, éppen a parasztelnyomorodást nem szüntette meg.

A parasztság szempontjából két oldalról világítja meg az úrbárium jelentőségét. Kapaszkodót jelent a pontosan meghatározott szolgáltatások rendje és a teleknagyság írásba rögzítése az újból meginduló földesúri támadások ellen. Ugyanakkor a pozitívum ellentéte is hat, minden lehetőségét megállítja a jobbágygazdaság fejlődésének és esetleges kiterjedésének. A földesurak számára, akik az úrbérrendezésbe nem hajlandók simán beletörődni, bőven maradt lehetőség a rendelet értelmének kijátszására, különösen az új felmérések alapján a telekcsonkítás módszerével. Ezeket a lehetőségeket és módokat is bemutatja a tanulmány. A kérdés feldolgozásának elmélyült, a kor minden alapkérdését szem előtt tartó tanulmányozásában a parasztmozgalmak és az urbárium értelmezésében újat ad a szerző. A rendelet értékelésében a hangsúlyt a pozitív eredményekre helyezi, ami még további vita tárgya lehet.

A tanulmányok sorát *Berlász Jenő* »Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája« c. tanulmánya zárja le. A tanulmány az erdélyi román parasztságnak történetéből fontos részletet tárgyal. Az egész tanulmánykötetben csupán itt kapunk némi betekintést a román nemzetiségi parasztság problémáiba.

A szerző a parasztmozgalom előzményeként a Hunyad—Zaránd és Alsófehér megye kincstári és magánföldesúri jobbágyságának a század végére egyre terhesebbé váló szolgáltatásait ismerteti. Az erdélyi fejlődés általános vonásairól is egy-két utalás alapján kapunk valami képet. A mozgalom elindító okai közt egyedül csak az úrbéres viszony alakulására, de az ellentéteknek a román jobbágyok és a magyar földesurak közti nemzeti ellentéttő alakuló voltára nem mutat rá.

A felkelés tárgyalása igen világos. Az események azt mutatják, hogy a parasztok bátor elszántsága szélesítette a mozgalmat, de az udvartól jött ígéretekben való bizakodása erősen korlátozta. Fejlettebb katonai megszervezésre, hadi cselekményekre nem került sor. Igen jellemző volt a mozgalom első pillanatától kezdve a hatóságok állásfoglalása. A nemesi kormány gyors közbelépést akart, öntevékeny beavatkozásra gondolt. A katonai főparancsnokság az udvar állásfoglalásának ismerete nélkül intézkedni nem mert. Hogy a mozgalom elindulásának és lefolyásának történetében szerepet játszott a császárba vetett bizalom, az a felvilágosodott abszolutizmus a parasztkérdésben elfoglalt állásfoglalásának következménye volt. Az események során szépen fejti ki és az összfoglaló utolsó részben adja meg a mozgalom értékelését. Az uralkodótól jött egyes újító intézkedések miatt, melyek a nemesség érdekeibe vágtak, a kiváltságos osztály kezdett a bécsi udavarral szembefordulni. A nemesi állásfoglalás érezhető változásának a jobbágyság körében az a meggyőződés lett az eredménye, hogy a császár a szegény nép pártfogója és az államhatalomban bízni lehet. A feudális uralkodó nem a nemesi társadalom felszámolását akarta, egyetlen célja volt csak az állam érdekében a népesség és a termelés növekedését elősegíteni, hogy minél nagyobb adót szedhessen. A bukás okait a jó császár-ábrándon kívül még a román jobbágyság belső megoszlásában és nemzeti korlátozottságában fejti ki. Ezeket az okokat adatokkal alátámasztva konkréten igyekszik bizonyítani.

Ebben a tanulmányban külön fejezetben kerül sor II. József jobbágypolitikájának ismertetésére és értelmezésére. E parasztfelkelésnek közvetlen összefüggését a II. Józsefféle jobbágypolitikával kimutatni nem lehet. A császár részéről már a felkelés előtt is történtek jobbágyokat érintő intézkedések. Berlász a mozgalommal való kapcsolatot úgy veti fel, hogy a mozgalom eseményei » . . . erősen befolyásolták további társadalompolitikai újításait is« (454. l.). Az erdélyi úrbérrendezés körül tett intézkedéseket és az egymás után következő jobbágyrendeleteket felsorolja és megállapítja mindegyikkel kapcsolatban, hogy lényeges javulást egyik sem hozott. A császár 1787-i igazságügyi rendeletét részletesen ismerteti a szerző, mivel történelmi irodalmunkban erre még nem került sor. Értékét nem a gyakorlati megvalósulás eredményeiből tudja levonni, hanem csak a szöveg értelmezéséből. Ez is a császár alapvető társadalompolitikai elvét fejezi ki, mint a jobbágyrendelet és a paraszti gazdálkodást érintő kisebb rendeletei is.

A parasztfelkelés történetének és gazdasági-társadalmi alapjainak vizsgálata értékes nagy anyag alapján történt. Hiányolni kell azonban azt, hogy II. József jobbágyrendeleteinek és egész politikájának alapját egyoldalúan okolja meg és nem vizsgálja más összefüggésben rejlő, mélyebben fekvő indítékait. Hiányzik a felkelés célkitűzéseinek bemutatása is, melyekkel I. Tóth Zoltán párhuzamosan készült monográfiája foglalkozott Berlász által nem használt forrás alapján.

Az a munka, amit a munkaközösség a kötetben foglalt össze, jelentős eredménnyel járt, néhány fő kérdést tisztázott és ha nem is mindig részletező, pontosan bizonyított megállapításokkal, de általános vonásokban az egész XVIII. századi paraszttörténet menetét és lényegét megadta.

NAGY ERZSÉBET

ENGELS:

A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE ANGLIÁBAN

(Budapest, Szikra. 1954. 382 l.)

Engels Frigyes műve az angol proletariátusról megrendítő, felejthetetlen olvasmány. Lenin »a világ szocialista irodalma egyik legjobb művének« nevezte. E korai Engels műnek nagy elméleti értéke is van: először fogalmazza meg a proletariátus történelmi szerepét. »Engels előtt is igen sokan leírták a proletariátus szenvedéseit és mutattak rá arra, hogy a proletariátuson segíteni kell. Engels *elsőnek* mondotta, hogy a proletariátus *nemcsak* szenvedő osztály; hogy éppen ez a gyalázatos gazdasági helyzet, melyben a proletariátus van, löki feltartóztathatlanul előre és kényszeríti arra, hogy harcoljon végleges felszabadulásáért. A harcoló proletariátus pedig *önmaga fog segíteni magán*. A munkásosztály politikai mozgalma elkerülhetetlenül odavezet, hogy a munkások tudatára ébrednek annak, hogy számukra a szocializmuson kívül nincsen kiút.« *(Lenin:* Marx, Engels, Marxizmus. Szikra, 1949. 46. l.)

Engels e fiatalkori művét lehetetlen csupán szakmailag értékelni, szakszerűen ismertetni. E könyv műfaját voltaképp nem is lehet pontosan meghatározni. Nem nevezhető tudományos munkának annak klasszikus értelmezésében, nem is helyzetkép — s mindkettőnél jóval több.

A 22 éves képzett német fiatalember Manchesterbe érkezik 1842-ben. Nyitott szemmel vizsgálja maga körül az angol kapitalista viszonyokat. »Lemondtam a középosztály társaságáról és bankettjeiről, borozgatásáról és pezsgőzéséről — mint írja — és szabad óráimat szinte kizárólag annak szenteltem, hogy egyszerű *munkásokkal* érintkezzem; boldog és büszke vagyok, hogy így tettem. Boldog, mert való életeteket tanulmányozva hasznosan tölthettem el sok-sok órát, amelyet egyébként konvencionális fecsegés és untató udvariaskodás közben fecséreltem volna el; büszke, mert ez alkalmat nyújtott nekem arra, hogy igazságot szolgáltassak egy elnyomott és megrágalmazott osztálynak . . .« (5. l.). A fiatal Engels közel két esztendei megfigyeléseinek, személyes élményeinek leszűrődése, eredménye ez a munka, amelyet ugyanakkor a szükséges hiteles források felhasználásával egészített ki. A személyes benyomások és tapasztalatok teszik ezt a művet oly élménytadóvá, oly élővé. A könyv lapjaiból az ifjú Engels széles látóköre, nagy igazságérzete és igaz forradalmisága árad s az olvasó együtt lázad a könyv szerzőjével az embertelen angol viszonyok felidézésénél, keresi a kiutat és szűri le a végkövetkeztetéseket: egyesülni és harcolni kell a burzsoázia ellen, amely embertelen, állati létbe süllyeszti a munkásokat.

A könyv a mai olvasó számára is olyan izgalmas, olyannyira szívhez, észhez és igazságérzethez szóló, hogy szinte lehetetlen félbeszakítani olvasását. Bevezetésében az angol ipar utolsó 60 esztendejének (kb. 1780—1840) rövid történetét adja, az ipari forradalomnak jelentőségét és az angol proletariátus keletkezését elemzi. A reformtörvény óta (1832) az angol munkások helyzete — »akik napról-napra mindinkább hatalmuk tudatára ébrednek és napról-napra egyre nyomatékosabban követelik osztályrészüket a társadalmi intézmények előnyeiből« — nemzeti kérdés lett. Nemzeti kérdés — hangoztatja Engels —, ha az angol burzsoázia ezt nem is hajlandó bevallani. Hiszen a parlamenti ülésszakokon is mindinkább tért hódít a munkásság helyzetének megvitatása.

Engels sorra vizsgálja az angol proletariátus különböző csoportjainak helyzetét: az ipari munkásságét, a bányaipari és mezőgazdasági proletariátusét. Persze nem egyenlő arányban és súllyal: elsősorban az ipari munkásokra fordítja a figyelmet, s elemzi valamennyi ipari munkáscsoport közös vonásait, majd az egyes csoportok sajátosságait. S minthogy az ipar és a kereskedelem a nagyvárosokban fejlődik ki a legtökéletesebben a proletariátusra visszaható következményei is itt ütköznek ki legélesebben, Engels a nagyvárosok leírásának — »ami Londonra áll, az áll Manchesterre, Birminghamre és Leedsre is, az áll minden nagyvárosra« — szentel egy külön fejezetet; s e jellemzés szerint »itt nyíltan megüzenték a szociális háborút, mindenki háborúját mindenki ellen . . . Mindenütt barbár közöny, önző lelketlenség az egyik oldalon és leírhatatlan nyomor a másikon, mindenütt szociális háború« (62—63. l.). Hogy a szociális háborúnak melyek a munkásságra háruló következményei, leplezetlen nyíltsággal tárja elénk Engels a »rosszhírű munkásnegyedek« lakásviszonyainak, erkölcsének, minden képzeletet felülmúló szegénységének leírásán keresztül. Szörnyű adatokat idéz elénk: csupán »Londonban minden reggel ötvenezer ember kel fel, aki nem tudja, hogy a következő éjjel hol hajtja le a fejét« (69. l.). Azok a szerencsések, akik éjjeli menedékhelyhez jutnak, ahol a házak

tömve vannak ágyakkal s az ágyak emberekkel. Akiknek szobájuk van, azok a proletárcsaládok is bútor nélkül a meztelen földön hálnak, rongyokkal burkolva be sovány testüket. Kormánybiztosi jelentések tanúsága szerint az éjjeli szállások »olyan szennyesek, nyirkosak és rozzantak, hogy senki sem tartaná bennük a lovát« (76. l.).

Engels érdeme, hogy nemcsak bemutatja az egyes proletár borzalmas helyzetét, hanem arra mutat rá, hogy minden proletárt, önhibáján kívül s minden igyekezete ellenére érheti el hasonló sors. Külön fejezetben utal a szerző a munkások tartalékseregére, az ír bevándorlás okaira és következményeire s tüzetesen vizsgálja, hogy a leírt viszonyok mellett mi lett az angol munkásokból, »milyen a testi, szellemi és erkölcsi arculatuk«. Bebizonyítja hivatalos dokumentumok, parlamenti- és kormányjelentések alapján, hogy az angol proletariátust saját burzsoáziája tudatosan olyan helyzetbe taszította, mely egyenlő a szociális gyilkossággal. Ez az osztály legelemibb életszükségleteit is csak rosszul tudja kielégíteni, soraiban igen nagy a halálozási arány, állandóan ragályos betegségek tizedelik, amelyek embertelen lakásviszonyaiknak, hiányos táplálkozásuknak, túlhajtott munkájuknak a következményei. A munkásság fizikai helyzeténél talán csak szellemi körülményei rosszabbak. Sehol sincs a valóságban iskolakötelezettség, a tudatlanság olyan nagymérvű, hogy kevesen tudnak a munkások közül folyékonyan írni. Mint helyzetének következményét említi meg Engels az angol munkás erkölcsi magatartását, szétzüllesztett családi életét, iszákosságát, bűnözését. Megrázó képekben számol be az egyes munkaágak elemzésénél a munkáscsaládok szétbomlásáról, az asszony- és gyermekmunka átkairól, mérhetetlen kizsákmányolásukról. Megtörtént már nem egyszer, hogy a gyárosok öt-hat éves gyerekeket, igen sokszor hét éves, legtöbbnyire 9—10 éves gyermekeket alkalmaztak napi 14—16 órai munkaidővel. A szén- és vasbányákban hasonló a helyzet. A bánya különböző részeit elzáró csapóajtókra általában a legkisebb gyermekek vigyáznak, akiknek ily módon napi 12 órán át sötétben, nedves, szűk folyosón kell ülniök. »Igen gyakran előfordul, hogy a gyermekek, mihelyt hazaérnek, a tűzhely előtt leroskadnak a kőpadlóra és nyomban elalusznak, anélkül, hogy egy harapást is ettek volna ... sőt gyakran megtörténik az is, hogy a munkából hazatérő gyermekek útközben összeesnek a fáradtságtól, szüleik késő éjjel keresésükre indulnak s ott találják őket az úton — álomba merülve« (285. l.). S Engels szinte valamennyi vérlázító adatát gyári bizottsági jelentésekből, burzsoá orvosok feljegyzéseiből stb. meríti — szándékosan, hogy nyilvánvalóvá tegye e tények cáfolhatatlanságát.

Engels művében egyben az egykorú angol munkásmozgalmak mélyreható elemzését adja. Az angol proletariátus harca jellegének vizsgálatakor megállapítja, hogy a sztrájkokban mutatkozik meg az angolok sajátos bátorsága. »A sztrájkok hihetetlen gyakorisága bizonyítja legjobban — írja —, milyen méreteket öltött a társadalmi háború Angliában ... A kontinesen azt hiszik, hogy az angolok és különösen a munkások gyávák, hogy nem képesek forradalmat csinálni ; azért hiszik ezt, mert nem lázadnak fel minden pillanatban, mint a franciák ... Az angol munkások bátorság dolgában nem maradnak más nemzetek mögött ... A franciák, akik ízig-vérig politikusok, a társadalmi bajok ellen is politikai úton harcolnak ; az angolok viszont, látva, hogy a politika csak a polgári társadalom önző érdekeit szolgálja, nem a kormány ellen, hanem közvetlenül a burzsoázia ellen harcolnak ; ez pedig eredményesen egyelőre csak békés úton történhet ... Valóban bámulatraméltó, ahogy a munkás, aki tapasztalatból ismeri a nyomort, feleségével és gyermekeivel együtt szembenéz az ínséggel, hónapokig éhezik és szenved, és mindennek ellenére szilárd, rendíthetetlen marad« (264—265. l.). Ugyancsak példamutató — s egyben útmutató a további kutatásokhoz — Engels jellemzése a chartista mozgalomról, melyet tömören így foglal össze : »A *chartizmus* a burzsoáziával szemben tanúsított ellenállás sűrített formája« (268. l.).

Munkájának utolsó fejezetében a burzsoázia magatartásáról ír a proletáriátussal szemben s ennek kapcsán elemzi Anglia jövő kilátásait. Művéhez kiegészítést is csatolt egy angol sztrájk — egy 1844—45-ben lezajlott manchesteri építőmunkás sztrájk — konkrét leírásával.

Engels könyve méltán keltett a maga idejében és kelt ma is mély benyomást, »könyvére mindenütt úgy hivatkoztak, mint amely a modern proletariátus helyzetéről a leghűbb képet adja. És valóban : sem 1845 előtt, sem később nem jelent meg egyetlen leírás sem, amely a munkásosztály nyomoráról ilyen világos és igaz képet nyújtana« (*Lenin*, i. m. 47. l.).

Engels művét még a mai angol egyetemi oktatás sem mellőzheti. A XIX. századi angol társadalmi viszonyok reális ismerete Engels könyve nélkül elképzelhetetlen. E mű számos tanulsággal szolgálhat a munkásosztály helyzetének és mozgalmainak magyarországi kutatói számára is. Engels fiatal kora ellenére kitűnő tárgyismerettel rendelke-

zik — bármely munkafolyamat leírásánál — s a korántsem egyszerű angol társadalmi mozgalmak elemzésénél nem törekszik az egyszerűsítésre, bár a fő vonalak plasztikusan rajzolódnak elő. A mű más tanulsággal is szolgál számunkra — azok számára, akik a felszabadulásunk óta eltelt időszak kutatói. A közelmúlt kutatása és az élet nyitott szemmel való élése, a közvetlen tapasztalatgyűjtés elválaszthatatlan egymástól.

Végezetül hallgassuk meg azokat a nemes internacionalizmustól áthatott szavakat, amelyeket a fiatal Engels Anglia munkásosztályához intézett s amelyek időszerűsége az elmúlt több mint száz esztendő alatt mitsem változott: »Meggyőződem arról, hogy *emberek* vagytok, az *emberiség* nagy és egyetemes családjának tagjai, akik felismerték, hogy érdekeik és az egész emberi nem érdekei azonosak. És mint ilyenek, mint az »*egy és oszthatatlan« emberiség* családjának tagjai, mint *emberi lények* e szó legjobb értelmében, mint ilyenek köszöntjük — én és sokan mások a kontinensen — minden irányú előrehaladástokat, és gyors sikert kívánunk nektek. Csak előre a megkezdett úton. Sok akadályt kell még leküzdenetek; legyetek állhatatosak, legyetek rettenthetetlenek — sikeretek biztos, és minden egyes lépés azon az úton, amelyet meg kell tennetek, közös ügyünknek, *az emberiség* ügyének javára válik«. (7. l.)

H. Haraszti Éva

ОЧЕРКИ ИСТОРИИ СССР. 1907—МАРТ 1917

(Москва, Учпедгиз Мин. Просв. РСФСР, 1954. Стр. 349, 2)

VÁZLATOK A SZOVJETUNIÓ TÖRTÉNETÉBŐL 1907—1917 MÁRCIUS

Az Orosz Birodalom XX. századi történetének két jelentős mérföldköve az 1905-ös orosz forradalom és az 1917-es februári polgári-demokratikus forradalom, amelyet azután a Nagy Októberi Szocialista Forradalom követ. A két forradalmi korszakkal a szovjet történetírás már régóta alaposan foglalkozik, az 1905-ös forradalom mostani évfordulója újabb jelentős munkák kiadását segítette elő. Ezzel szemben a két forradalom közti időszak történetére viszonylag kevés figyelmet fordított a szovjet történetírás; az A. M. Pankratova szerkesztésében megjelent (és magyarul is rendelkezésre álló) tankönyvön kívül szintétikus munka erről a korszakról még nem jelent meg. Ezt a hiányt kívánja pótolni bizonyos mértékig ez a jelen kötet, melynek szerzői M. J. Geftyer, A. J. Grunt és G. M. Gyerenkovszkij. A kötetet A. L. Szidorov professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének igazgatója szerkesztette. A kötet célja nem az, hogy a korszak teljes tudományos szintézisét adja, elébe vágva ezzel a most készülő tizenhat kötetes nagy összefoglaló munka megfelelő köteteinek. Ez a könyv elsősorban a középiskolai tanárok számára készült, azoknak óhajt segítséget nyújtani a tanításban, az oktatás elmélyítésében. A könyv öt nagy részre oszlik.

Az I. rész címe: Az imperializmus fejlődése Oroszországban az első orosz forradalom után (1914-ig). Ez a rész a korszak gazdaságtörténetéről megjelent nagyobb tudományos szintézisek anyagának felhasználásával készült. Bemutatja azt, melyek voltak az imperializmus sajátosságai Oroszországban, miért éppen Oroszország vált az imperializmus ellentéteinek csomópontjává, ami — mint ismeretes — a szocialista forradalom győzelme szempontjából alapvető jelentőségű. A könyv bemutatja az 1908—1909-es évek depresszióját és az 1910-el kezdődő fellendülést, amely után azonban már 1913-ra újabb válság jelei mutatkoztak. Jelentős ebben a korszakban az a tény, hogy az ország nemzetiségi területein is nagy mértékben folyik a kapitalizmus fejlődése, már 1908-ban a vállalatoknak csak 38,5%-a helyezkedik el a nagyorosz kormányzóságokban, a többi pedig a nemzetiségi területeken és Szibériában. A korszak az orosz technikai felfedezések és találmányok terén is sok újat hozott, de a cári kormányzat elnyomó politikája lehetetlenné tette ezeknek a találmányoknak alkalmazását, és így éppen ebben az időszakban még inkább megmutatkozik Oroszország gazdasági fejlődésének elmaradott volta. Az imperializmus egyes sajátosságai természetesen erősen megmutatkoznak az orosz gazdasági életben, a könyv igen jellemző adatokkal mutatja be a monopóliumoknak a fejlődést gátló szerepét, többek közt például azt, hogy a vaskohászatot kezében tartó »Prodamet« tröszt a magas árak fenntartása érdekében hogyan csökkentette a kohászat termelését és milyen valóságos »féméhség«-et idézett elő a belső

piacon. A cári kormányzat ezekben az években még szorosabban fonódik össze a nagytőkével. A könyv jellemző adatokat hoz arra, hogy az államapparátus milyen mértékben állott már ekkor a tőkések szolgálatában, és egyúttal azt is megmutatja, hogy a cári kormányzat magasrangú hivatalnokai, sőt a cári család tagjai is milyen tevékeny szerepet játszottak a gazdasági életben.

A cárizmus egész gazdaságpolitikájának szerves része a külföldi tőke behatolásának elősegítése. Oroszország ezekben az években is sorra veszi fel a külföldi kölcsönöket, egymás után alakulnak a kormányzat által támogatott új külföldi vállalatok, angol, francia és amerikai tőkések hatalmas koncessziókhoz jutnak. Ez a folyamat persze még inkább fokozza az orosz imperializmusnak azt a sajátosságát, hogy függő viszonyba kerül a nyugati imperialista hatalmaktól, és a világ újrafelosztásáért kibontakozó harcban csak a másodrendű szövetséges szerepét játssza, érdekeit alá kell rendelnie a nyugati hatalmaknak. Oroszországnak ez a függése oly messzire megy, hogy a világháború kitörése előtt az orosz és francia vezérkar közösen megállapított haditervének értelmében Oroszországnak nem az Osztrák—Magyar Monarchia ellen kellett hadseregének zömét bevetnie, ami a Monarchia gyors lerohanására és felbomlására vezethetett volna, hanem Németország ellen, hogy ezáltal a Franciaországra zuduló német erők számát csökkentsék. A francia tőkések saját érdekeik védelmében így kényszerítették rá Oroszországot, hogy az orosz érdekekkel nem számoló, sőt azokkal szembenálló politikát és hadviselést folytasson.

A forradalom leverése után a kormányzat és a nagytőke egyaránt széles körben indult támadásra a munkásság ellen. Fokozták a munkaidőt, bevezették a különféle, amerikai eredetű munkamódszereket, amelyek a munkások munkaerejének fokozottabb kizsákmányolását célozták, ugyanakkor a munkavédelemről, a munkásság anyagi helyzetéről a kormányzat egyáltalában nem gondoskodott. Az orosz kapitalizmus fejlődése azonban feltartózhatatlanul növelte a munkásosztály létszámát, és a nagyfokú koncentráció következtében növelte a munkásosztály szervezettségét és öntudatát is.

A könyv második fejezete (Oroszország a sztolipini reakció éveiben, 1908—1912) a korszak politikai történetét ismerteti. Az 1907. június 3-i államfordulat részletes ismertetésével indul ez a fejezet, hogy azután bemutassa az új választójog alapján összeült harmadik Duma pártjait. Részletesebben foglalkozik a könyv a harmadik Duma munkavédelmi és nemzetiségi törvényhozó tevékenységével ; az utóbbi vonatkozásában rámutat arra, hogy a Duma leplezetlenül nagyorosz soviniszta politikát folytatott. A bolsevik frakció volt az egyetlen a Dumában, amelyik az oroszországi nemzetiségek érdekében szót emelt.

A sztolipini korszak legfontosabb mozzanata a kormányzat agrárpolitikája volt, az orosz faluközösség maradványainak felszámolása, az a kísérlet, hogy a kulákság megerősítésével a cári kormányzat kiszélesítse társadalmi bázisát. A korábbi agrárviszonyok futólagos áttekintése után a könyv részletesen ismerteti a sztolipini agrártörvényhozást és annak következményeit. Különösen megdöbbentő adatokat tár fel a telepítési politika területén. A cárizmus a földközösségből kicsöppent parasztokat más területeken próbálta letelepíteni, hogy ezáltal a parasztság elégedetlenségét levezesse és egyúttal a nemzetiségi területek russzifikálását is elősegítse. Ez a kísérlet azonban csődöt mondott, ahogy csődöt mondott az egész Sztolipin-féle agrárreform is. Sztolipin szerint a reform megvalósításához húsz évi békesség kell, de éppen ezt nem sikerült elérni, és ez mutatja meg a legjobban a sztolipini politika csődjét. A könyv bemutatja a parasztmozgalmak megerősödését ebben a korszakban ; 1907 és 1913 között 6828 nagyobbarányú támadást regisztráltak a hatóságok, és ezek a támadások most már nem a földesurak, hanem a kulákok ellen irányultak. Ez a korszak az, amikor a parasztság felszabadul a liberális burzsoázia hatása alól, és a bolsevik párt felé fordul. Így válik lehetővé a forradalomban majd döntő szerepet játszó munkás-paraszt szövetség kialakulása.

A forradalom után a liberális burzsoázia az ideológiai fronton is hitet tett a cárizmussal való kiegyezése és a forradalmi tömegekkel való szembefordulása mellett. Ennek legpontosabb bizonyítéka az 1909-ben megjelent »Vehi« (Mérföldkövek) c. gyűjteményes munka, amely telve volt a forradalom gyűlöletével, a forradalmi tömegek megvetésével. A könyv megjelenése persze csak egyik megnyilvánulása volt az ideológiai téren is jelentkező reakciónak, amely az irodalomban és a művészetben különféle dekadens irányzatok előretörésében jelentkezett, magával hozta a pravoszláv egyház agitációjának megélénkülését, tudományos téren pedig az idealista nézetek erőteljes hangsúlyozását. A bolsevikok könyörtelenül szembeszálltak ezzel az ideológiai áramlattal. Az idealista filozófia és tudomány elleni harcukban a haladó orosz tudomány legnevesebb képviselői — hogy csak Pavlovot, Tyimirjazevet említsük — voltak a szövetségeseik. A könyv ugyanakkor utal arra is, hogy ezzel a rothadó, a pusztulás felé siető

kultúrával szemben hogyan nőtt és erősödött ezekben az években a demokratikus kultúra, amelyet elsősorban Gorkij működése jellemzett.

A reakciónak ezekben az éveiben a bolsevikok a védelem és az erőgyűjtés taktikáját folytatták. A könyv igen sok konkrét példán mutatja be azt, hogyan tudták a bolsevikok kihasználni a legális lehetőségeket, különösen a dumabeli képviselők immunitását, és milyen szerepet játszott ebben a korszakban a legális és illegális bolsevik sajtó. A tizes évek elejétől kezdve már érződik a forradalmi mozgalom újabb fellendülése, szaporodnak a sztrájkok. A fejezetet a prágai konferencia előzményeinek és lefolyásának részletes ismertetése zárja le.

»Oroszország a forradalmi fellendülés éveiben (1912—1914)« c. harmadik részében a könyv a lenai sortűzzel kezdi az események ismertetését és részletes adatokat hoz az újból felélénkülő munkásmozgalomról. 1913-ban már több mint egymillió a sztrájkoló munkások száma, és a tüntetéseken és gyűléseken már ismét a Romanovok uralmának megdöntését és a köztársaság kikiáltását kívánják a tömegek. Ebben a fellendülésben fontos szerepet játszott a bolsevik Pravda. A könyv részletesen ismerteti a Pravda harcát a forradalmi mozgalom érdekében, a tömegek megnyeréséért, állásfoglalását a bel- és külpolitika egyes fontos kérdéseiben.

A negyedik Dumában a bolsevikok élénk tevékenységet fejtettek ki, a Duma szószékéről hirdették — a legális lehetőségeket kihasználva — eszméiket az ország közvéleménye előtt. A könyv azonban azt is megmutatja, hogy a dumabeli bolsevik képviselők a parlamenten kívül is harcoltak a forradalomért, szervezték és vezették a munkások megmozdulásait.

A »népek börtöné«-nek, a cári Oroszországnak egyik égető kérdése volt a nemzeti kérdés. Ebben a korszakban a nemzetiségi területek gyors gazdasági fejlődése következtében ez a kérdés még jobban kiéleződött, a nemzetiségek egyenjogúsági törekvései élesebben léptek előtérbe. A nemzetiségi burzsoázia a cári elnyomást arra igyekezett felhasználni, hogy a saját nemzetebeli munkásosztályt megfertőzze a nacionalizmus mérgével, és ezzel elvonja az osztályharctól. A nacionalizmusnak és sovinizmusnak ez a fokozódása nemzetközi méretekben is megnyilvánult, az imperialista háborúra készülődő burzsoázia nemzetközi méretekben ehhez az eszközhöz folyamodott a proletariátus osztálykövetéseinek visszaszorítására. Ezekben az években dolgozza ki Lenin és Sztálin a nemzeti kérdésről szóló tanítását, amely a nemzetek önrendelkezési jogát alapul véve megmutatta a nemzeti kérdés megoldásának egyetlen helyes módját.

Ebben a részben ismerteti a könyv a cárizmus külpolitikáját is, utalva itt is a cári Oroszország fokozódó külpolitikai függésére. A német-orosz közeledési kísérletek és az orosz-angol-francia antant megerősödése mellett a Balkán-háborúk kérdését és ezzel kapcsolatban Oroszország állásfoglalását mutatja meg részletesebben könyvünk. 1914-re a belső és külső ellentétek teljesen kiéleződtek, az országban ismét forradalmi helyzet alakult ki, ennek leírásával végződik ez a fejezet.

A negyedik fejezet címe: »Oroszország az első világháború éveiben (1914—1917)«. A könyv itt egészen röviden összefoglalja az első imperialista világháború kitörésének okait és előzményeit, és bemutatja a szembenálló felek háborús terveit. Részletesen szól a keleti front eseményeiről, ahol az orosz katonák hősiessége ellenére a tehetetlen és ostoba hadvezetés miatt, kezdeti sikerek után a cári seregek mindenütt vereséget szenvedtek és egyre jobban szorultak vissza. Az imperialista háború ellen egyedül a bolsevik párt tiltakozott, amelyik leleplezte a burzsoázia és a cárizmus sovinizmusát és a mensevikek és eszerek áruló politikáját egyaránt. A könyv részletesen ismerteti Lenin állásfoglalását, amely szerint az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni, és meg kell dönteni a cári önkényuralmat.

1915-ben a keleti front került az előtérbe az egész világháború menetében, a nyugati hadszíntérrel szemben most ide került át a súlypont. A gorlicei áttörés után a cári csapatok újabb vereségeket szenvedtek. A súlypontnak ez az eltolódása azt jelentette, hogy Oroszország még fokozottabb mértékben viselte a hadjárat legsúlyosabb terheit, csökkentette a nyugati szövetségesekre nehezedő nyomást, viszont semmi segítséget sem kapott tőlük. A sorozatos háborús vereségek és az ország romló gazdasági helyzete egyre erőteljesebb forradalmi mozgalmat eredményezett. Ugyanakkor pedig az uralkodó osztályon belül is megmutatkoztak a válság első jelei; az újból összeülő Dumában egyre élesebb ellenzéki hangok hallatszottak, a burzsoázia a forradalomtól való félelmében a cári politika megváltoztatását követelte, a kormányzat viszont süketen és mereven haladt előre a maga útján, és nem volt hajlandó tudomásul venni az érlelődő forradalmat.

Oroszország felkészületlenül lépett be a háborúba. A háború előtt Oroszországban például évi 380 000 pud puskaport termeltek, 1916-ban pedig már havonta 700 000

pudra volt szükség. Ugyanilyen aránytalanság mutatkozott a hadi termelésben minden egyéb téren is. Ezért volt már általános jelenség, hogy a katonák, egész ezredek fegyver nélkül indultak a frontra, és az elesett orosz katonák puskáit szedték össze, hogy harcolni tudjanak. A burzsoázia állhatatos követelésére a kormányzat 1915-ben kísérletet tett a gazdasági élet megszervezésére. Ez a kísérlet azonban csődöt mondott. Az ipari termelés ijesztő méretekben hanyatlott, minthogy minden lehetőséget a hadiipar fejlesztésére kellett koncentrálni, más iparágak termelése szinte teljesen leállt.

A milliós sorozások megfosztották a mezőgazdaságot a szükséges munkaerőtől, a mezőgazdasági termelés csökkent, és az egész birodalomban hamarosan élelmiszerhiány mutatkozott ; különösen a nagyvárosok ellátása vált szinte lehetetlenné. A cári bürokrácia a maga tehetetlenségével még csak növelte a gazdasági zűrzavart. A közlekedés nem tudott megbirkózni a feladatokkal, a nagyobb vasúti állomásokon óriási tömegekben halmozódott fel az elszállíthatatlan áru. Az egész rendszerre igen jellemző az az eset, hogy egyízben Pétervár és Moszkva között hat napra leállították az egész személyforgalmat, hogy a fővárost élelmiszerrel lehessen ellátni, de kiderült, hogy Moszkvában semmiféle előkészület sem történt erre nézve, és így nem sikerült megjavítani Pétervár ellátását.

1916 májusában a délnyugati fronton a cári hadvezetőség sikeres támadást indított, de ez a támadás hamarosan elakadt, és a hadsereg ismét védekezésbe szorult. 1916 őszén a forradalmi mozgalom még jobban megerősödött, és ugyanakkor a »felsők válsága« is fokozódott. A burzsoázia palotaforradalommal akarta elejét venni az egész rendszer bukásának. Cári tábornokok és a burzsoázia vezető képviselői összeesküvést szőttek II. Miklós eltávolítására, ennek a tervnek egyik első láncszeme volt az udvarban mindenható Raszputyin meggyilkolása. A palotaforradalmat a nyugati hatalmak erőteljesen támogatták, mert attól tartottak, hogy Oroszország különbékét köt Németországgal.

A palotaforradalom kísérlete azonban már későn jött. A cári kormányzattal elégedetlen forradalmi tömegek 1917 februárjában megdöntötték a Romanovok uralmát. »A februári polgári-demokratikus forradalom Oroszországban« c. ötödik fejezetben a könyv részletesen elmondja február utolsó napjainak eseményeit Pétervárott, a februári forradalom győzelmét, a szovjetek megalakulását és a kettős hatalom létrejöttét. A könyv Lenin megérkezésének elbeszélésével zárul.

A tudományos-népszerű formában megírt könyv a korszak széles körképét adja, a gazdasági fejlődéstől az ideológiai fronton folyó harcig egyaránt. Természetes, hogy érdeklődése középpontjában a forradalmi tömegmozgalom, elsősorban a munkásmozgalom áll, erre nézve sok új anyagot közöl. De talán érdemes lett volna az uralkodó osztály politikájára és belső harcaira vonatkozólag több anyagot közölni, és ugyancsak többet kellett volna írni az ideológiai téren folytatott harcról. A könyvnek ezzel foglalkozó alfejezete egyike a legérdekesebb részeknek, az olvasó joggal várja, hogy ebben a számos külföldi analógiára is lehetőséget adó kérdésben a szovjet történettudomány még sok új eredményt produkál majd.

A magyar olvasó számára, aki Oroszország történetére vonatkozólag sajnálatosan keveset olvashat magyar nyelven, ennek a könyvnek az elolvasása igen érdekes volna, mert részletesebb és pontosabb ismereteket ad Oroszország történetére vonatkozólag, és lehetővé teszi az orosz és a magyar történelem összevetését, ami a magyar történetírásnak is egyik feladata volna, hiszen ismeretes Leninnek az a tétele, hogy az agrárviszonyok terén Magyarország hasonlít a legjobban Oroszországhoz. Ez a könyv mindenesetre ösztönzést adhat az ilyenirányú kutatások megindítására. Tekintettel szégyenletesen szegényes fordítási irodalmunkra, érdemes volna azon gondolkodni, hogy ezt a szépen megírt és sok ismeretlen anyagot nyújtó könyvet magyar nyelven is megjelentessék. Az Oroszország története iránti érdeklődés, amely már régóta nemcsak a történészek ügye, hanem széles rétegekben is megmutatkozik, bizonyára indokolttá teszi — többek között — ennek a könyvnek a lefordítását. A magyar olvasóközönség, történészek és nem szakemberek egyaránt, nagy érdeklődéssel és haszonnal forgathatnák.

NIEDERHAUSER EMIL

KOSÁRY DOMOKOS :

BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA II.

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 638 l.)

A magyar történelem forrásaiba és irodalmába való »bevezetés« forrástani és historiográfiai műfaj, amely az egyszerű bibliográfia kereteit egyrészt túlhaladja, másrészt nem tölti be egészen. Túlhaladja, amennyiben a forrásanyagot a maga egészében szemléli, ismertetésének ez a tulajdonképpeni tárgya, s nem tölti be egészen, mert nem az egyes művek hiánytalan felsorolása a feladata. Kosáry munkája kritikai módszerrel készült kézikönyv, s ennek a hiányát mindnyájan éreztük eddig, akik e források és irodalom anyagában kívántunk tájékozódni. Forrásanyag alatt itt lényegében publikált forrásanyag értendő, a kéziratos anyagról e kézikönyv nem nyújthat áttekintést. Ha levéltáraink anyagáról hasonló áttekintéseket tudunk majd kibocsátani, igaza lesz Makkai Lászlónak, aki a »Bevezetés« első kötetének ismertetésében (Századok. 1951. 559. l.) azt írta, hogy »a magyar történészek eddig csak vágyálomnak ható kutatási lehetőségek birtokában lesznek s kezdő tudósainknak nem kell a legelemibb tájékozódás feladatával évekig küzdeniök, mint azelőtt«. Kosáry munkája, s a korban hozzá kapcsolódó Magyar Történeti Bibliográfia (1825—1867) meg a Széchényi Könyvtár kézirattárának eddig megjelent részleges katalógusa hatalmas lépések e lehetőségek megvalósítása felé s beszédesen bizonyítják, hogy milyen nagy lépésekkel haladunk előre a történeti kutatás lehető legjobb feltételeinek megvalósítása felé.

Kosáry második kötete három évvel az első megjelenése után látott napvilágot s az 1711—1825 közötti korszak anyagát foglalja magában. Az előszó harmadik kötetként névmutatót ígér mindkét kötet anyagához, ennek megjelenése nagyban emelné a mű használhatóságát.

A második kötet — ez az eddigi használat során bebizonyult — az elsőnél is alaposabb és megbízhatóbb kalauz. Ennek oka részben az, hogy Kosárynak ezúttal nagyobb tér állott rendelkezésére alig több, mint egy évszázad tárgyalására, mint amekkora az első kötetben az előző több, mint hét évszázadra jutott. A másik ok az, hogy Kosáry több és jelentősebb segítséget kapott a Történettudományi Intézet munkatársaitól s másoktól, és hogy az első kötetre kapott bírálatot is megszívlelte.

A nagyobb terjedelem révén — mint előszavában maga írja — lehetőség nyílt valamivel bővebb bibliográfiai adatszolgáltatásra : a neveket teljesebben írta ki, feltüntette a szükségesebb lapszámokat (főleg folyóiratcikkeknél), sűrűbben idézte az egyes munkákról megjelent bírálatokat. Az anyagközlés is teljesebbé vált : bővebben használta fel az egyre növekvő számban megjelenő egykorú nyomtatványokat, sajtótermékeket, ami különösen a XVIII. század végétől kezdve elkerülhetetlenül szükséges is volt a társadalmi és politikai küzdelmek megvilágításához. Munkájához olykor forrástanulmányokat is kellett végeznie : névtelen iratok szerzőit tisztázta, ismert szereplők homályban maradt írásait állapította meg. Rendszeresebben foglalkozik a szépirodalom főbb jelenségeivel is, és több figyelmet fordít a hazai szláv és román kulturális fejlődés jelentősebb mozzanataira.

Az anyag válogatásában meglátszik egyéni érdeklődésének iránya, ami persze koránt sem tekinthető hibának, mert inkább pozitív, mint negatív irányban érvényesül. Így az 1791 : 67. tc. alapján kiküldött kilenc bizottság munkálatairól szólva, négy bizottság munkálatait részletesen is felsorolja, s ezek közül a kereskedelmi bizottság munkájáról behatóan értekezik, szétfeszítve a bibliográfia tulajdonképpeni kereteit és az operatumokon kívül a levéltári aktaanyagra is kitérve, amit más bizottságok esetében nem tesz meg.

Az irodalmi anyag válogatásánál is mutatkoznak egyenetlenségek, aminek — különösen külföldi munkáknál — az lehet a magyarázata, hogy a szerző nem ismerhetett minden munkát, s nem mérlegelhette használhatóságukat. Így pl. Kaunitzról szólva (181. l.) megemlíti Arneth 1899-ben megjelent életrajzát, de nem szól Küntzel (1923) vagy Novotny (1947) munkáiról. A jozefinizmussal kapcsolatban (202. l.) hivatkozik Maass (nála hibásan Mass) legújabban megjelent publikációira, de nem említi meg E. Winter szempontjaiban helyesebb összefoglalását.

Itt említjük meg, hogy sajtóhibák — sajnos — a második kötetben is fordulnak elő, elég szép számban.

Az anyag elrendezésének legfőbb szempontjait az a körülmény határozta meg, hogy Kosáry munkája az egyetemi tankönyvekkel párhuzamosan készült s egyik fel-

adatának tekintette, hogy azok használóinak adjon bibliográfiai tájékoztatást. Ezért a periodizálás, a fejezetcímek stb. esetében alkalmazkodott a tankönyvek tervezetéhez. Az előző kötettel szemben, ahol korszakokon belül anyagát típusok szerint (elbeszélő források, iratok, feldolgozások) csoportosítja, e kötet fő tagozódása korszakokon belül tárgyi alapon történik : egy általános rész (I) után a gazdasági (II), a politikai (III) és a szellemi élet (IV) jelenségeit tárgyalja. E részek egyes szakaszain belül különíti csak el az egykorú forrásanyagot és irodalmat a feldolgozásoktól.

A munka szerkezetén látszik, hogy a szerző küzködött a többsíkú és tematika szempontjából sokszor egymást keresztező művek egységes szkéma szerinti rendezésével. Az egykorú források általában formális-funkcionális szempontból csoportosíthatók könnyebben, az irodalom inkább enged a tárgyi csoportosításnak. Meg kell állapítani, hogy a gyakori utalások révén Kosáry a nehézségeket igyekezett áthidalni, s hogy a második kötet az elsőnél ilyen szempontból is jobban használható.

A IV. fejezetben (A nemesség harca és megalkuvása, 1790—1792), amely egészen rövid időszakot fog át, bő forrásanyaggal, teljesen a formális és funkcionális szempont diadalmaskodik a részek tagolásánál (röpiratok, országgyűlés, bizottsági munkálatok stb.) s a legkülönbözőbb tárgyi vonatkozások (külpolitika, parasztmozgalmak, egyházpolitika, szépirodalom stb.) eme műfaji, ill. szervezeti működési szempontoknak vannak alárendelve. Így aki bizonyos tárgyra, pl. az úrbéri kérdésre kutat, mindegyik részt át kell, hogy nézze : a röpiratok is, az országgyűlés is, a bizottságok is a legkülönbözőbb tárgyakkal foglalkoztak. De a felosztás nem is egészen következetes, hiszen az országgyűléssel foglalkozó részben tárgyalja pl. az udvar külpolitikájára, a megyék szerepére, a protestáns zsinatra vonatkozó forrásokat és irodalmat is. S maguk a felosztás alapjául szolgáló főkategóriák sem egyneműek, ezért aki pl. a röpiratirodalommal kíván foglalkozni, át kell, hogy nézze az országgyűléssel foglalkozó részt is, mert itt vannak felsorolva az egyes tárgy szerint oda vágó röpiratok.

Míg tehát az I. Tóth Zoltán szerkesztésében megjelent Magyar Történeti Bibliográfia a tiszta szakosítás módszereivel dolgozik, szerkezetében egységesen és következetesen érvényesül a tárgyi szempont, Kosáry »Bevezetés«-e inkább belülről, magából az anyagból keresi a csoportosítás elveit, amire már az a körülmény is rávitte, hogy könyvészete ismertető jellegű, nem mechanikus felsorolása a forrásoknak és irodalomnak, hanem azoknak folyamatos, kritikai előadása. Innen adódott, hogy a forrástani szempontok a szerkesztésben is érvényesülnek bizonyos mértékig.

Az egyes kérdések tárgyalásában, az ismertetett munkákhoz fűzött megjegyzéseiben Kosáry hatalmas anyagtudásról és biztos ítélőképességről tesz bizonyságot. Kötetének erőssége különösen a gazdasági részek jól kidolgozott volta ; a politikai részek közül — helyesen — a magyar jakobinus mozgalom tárgyalására helyez legnagyobb súlyt. Amennyire futólagos átnézéssel megállapítani lehetett, tárgyi tévedések alig fordulnak benne elő, bár az ilyen monumentális munkánál, különös tekintettel az irodalom egyenetlen megoszlására, alig kerülhető el. Ilyen kisebb hiba pl. az, hogy az 1747-es cenzori utasításról — Ballagit félreértve — azt állítja, hogy az egyház részéről készült s az állami és egyházi cenzúra szoros összefüggésére jellemző, holott az instrukciót királyi rendeletre a helytartótanács állította össze és hirdette ki, s Althan váci püspök mint a helytartótanács tagja végezte a fogalmazás munkáját. Megjegyzendő, hogy Althan valóban az állami és egyházi cenzúra összekapcsolására törekedett, az udvar azonban, amelynek célja ekkor már állami cenzúra-apparátus kiépítése és az egyházi háttérbeszorítása volt, megakadályozta ezeknek a tendenciáknak az érvényesülését.

Bizonyos egyenetlenség mutatkozik az egyes művekhez fűzött megjegyzéseiben is, helyenként egyszerűen a bibliográfiai adatokat közli, máskor ezekhez hozzáfűzi a szerző személyére, a mű irányára, tartalmára vonatkozó megjegyzéseit. Itt is azonban általában biztos kézzel von határt a lényeges és elhanyagolható között.

Az irodalom kritikai értékelésében a második kötet jóval felülmúlja az elsőt. A kötet elején rövid utalásokat találunk a marxizmus-leninizmus klasszikusainak általános megállapításaira a tárgyalt korszakra vonatkozóan. Az egyes részletkérdéseknél is igyekszik a szerző a polgári történeti irodalom bírálatát adni. Kosáry, mint az előszóban maga mondja, éppen az első kötetre kapott bírálat eredményeképpen »arra törekedett, hogy e második kötetben lehetőleg mindenütt felhasználja és feldolgozza az elmúlt évek során egyébként is számos új tanulmánnyal bővült marxista irodalom elvi megállapításait és részleteredményeit, s hogy legalább a fontosabb kérdéseknél félreérthetetlenül bemutassa a polgári történetírás álláspontjával szemben a marxista történetírás értékelését«.

A munka így megbízható útmutatást ad történelmünk e jelentős korszakának forrásaiban és irodalmában. Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy Kosáry hézagpótló

munkája igen jó szolgálatot tesz az egyetemi és könyvtári gyakorlatban, haszonnal forgatják a magyar történelem kérdéseiben eligazodni kívánók és eligazítani hivatottak egyaránt.

SASHEGYI OSZKÁR

ИСТОРИЯ БОЛГАРИИ Т. I.

(Москва, Изд. Ак. Наук СССР, 1954. Стр. 575)

BULGÁRIA TÖRTÉNETE I. K.

(Szerkesztik P. N. Tretyakov, Sz. A. Nyikityin és L. B. Valeva)

A szovjet akadémia Szlavisztikai Intézete ma kétségtelenül a világ legnagyobb, legjobban megszervezett szlavisztikai intézménye, amely a szláv népek története mellett az egyes szláv nyelvekkel, a szláv népek néprajzával stb. is foglalkozik. Az intézet kiadásában megjelenő könyvek és a szabálytalan időközben, de egyre gyakrabban megjelenő évkönyvei bepillantást engednek abba a sokoldalú, hatalmas tudományos munkába, amely ennek az aránylag fiatal intézménynek a keretei között folyik. A legnagyobb eredményeket eddig kétségkívül a történeti szekció érte el, amikor számtalan történeti részletprobléma megoldása után hozzákezdett az egyes szláv népek történeti szintéziseinek a megírásához. A bolgár és a lengyel történészekkel való szoros együttműködésben, de azokat megelőzve az intézet munkatársai kollektív munkaként megírták a bolgár és a lengyel nép történetét, s e munkák első kötete már napvilágot is látott. Ugyancsak erősen dolgozik az intézet kollektívája a csehek és szlovákok történetének megírásán is, és reméljük, hogy rövidesen az is elkészül.

Itt most csak a »Bulgária története« c. munka I. kötetéről szeretnénk beszámolni, amely a kezdetektől 1917-ig tárgyalja az eseményeket. A finom papíron előállított, térképekkel és szebbnél-szebb képekkel illusztrált munka már első pillantásra igen kedvező benyomást tesz az olvasóra. De nem marad el a kiállítás mögött a tartalom sem. Hatalmas forrásanyagon felépülő munkáról van szó, amely kritikailag értékesíti a burzsoá irodalmat és teljes egészében felhasználja a második világháború után megjelent bolgár és szovjet marxista műveket. A bedolgozott hatalmas anyag azonban mégsem kelti a túlzsúfoltság érzését, mert a szerzők megtalálták azt a mértéket, amelyet a történésznek alkalmaznia kell ahhoz, hogy az elméleti kérdések kifejtése, az általánosítások és a konkrét történeti anyag szerves képbe olvadjon össze. A hatást fokozza még a szerzők többségének nagy előadókészsége és kitűnő stílusa is. Külön dicséret illeti a szerkesztőket, akik a munkatársak nagy száma ellenére biztosítani tudták a kötet zavartalan egységét.

Azt természetesen nem állítjuk, hogy az ismertetett kötet megoldotta az összes vitás problémákat, kitöltötte azokat a jelentős hézagokat, amelyek annak következtében mutatkoznak, hogy pl. az ötszáz éves török hódoltság koráról részint a források hozzáférhetetlensége, részint pedig technikai nehézségek, káderhiány stb. miatt aránylag keveset tudunk, vagy hogy a bolgár történet utolsó korszaka egyáltalán nincsen feldolgozva. De annak ellenére, hogy ilyen hézagok elkerülhetetlenül mutatkoznak, a kötet szerzői megkísérelték legalábbis a problémák felvetését és ideiglenes megoldását hipotézisek segítségével. Meg vagyunk győződve arról, hogy az esetek többségében a szerzők helyes úton jártak és az utólagos részletkutatások igazolni fogják ilyen esetekben is nézeteiket.

A kötet négy nagy részre oszlik. Az első rész két fejezetét *Sz. A. Nyikityin* írta. Az első fejezetben a mai Bulgária területének őstörténetével foglalkozik. Bemutatja az egymásután következő archeológiai kultúrákat, majd részletesen foglalkozik a trákok történetével. Kár, hogy nem érinti a görög törzseknek a Balkánra való levonulásának kérdését, mert e probléma kifejtése megvilágított volna egy sor homályban maradó kérdést. A fejezet a római hódítással és a trákoknak a rómaiak ellen vívott felszabadító harcaival záródik. A második fejezet már a szlávok őstörténetét és a Balkánra való behatolásukat, majd letelepedésüket vázolja fő vonásaiban.

A második rész a feudális Bulgáriát mutatja be. A fejezetek, amelyek számozása csatlakozik az előző rész fejezeteihez, egy-egy nagyobb alkorszakot vagy egyes jelenségeket, folyamatokat tüntetnek fel címükben. A harmadik fejezet, azaz a második rész

első fejezetének címe pl. : »A feudális viszonyok kialakulása Bulgáriában és a bolgár állam létrejötte«, míg az ötödik fejezet címe : »A bolgár nép harca a bizánci iga ellen«. Mindez annyit jelent, hogy a könyv tulajdonképpen csak a nagy korszakokat, azaz az egyes társadalmi-gazdasági formációkat tünteti fel feltűnően, amennyiben ezeket egy-egy »részben« tárgyalja, míg az alkorszakok fejezetcímekben szerepelnek, de a fejezetcím nem jelent mindig új alkorszakot. Ennek következtében bizonyos következetlenségek jönnek létre. Így pl. a már említett ötödik fejezetben, amely a bizánciak elleni harcról szól, szerepel a következő alfejezetcím : »A nomádok, a normannok és a magyarok támadásai« stb. Ezeket természetesen ki lehetett volna küszöbölni, ha a fejezetcímek mindig az egyes formációkon belüli alkorszakok nevét viselnék. Az ötödik fejezet pl. kaphatott volna ilyen címet : »A feudális viszonyok továbbfejlődése a bizánci uralom alatt«. Ebben az esetben a bolgár nép bizánciak elleni harca természetes helyére, alfejezetcímbe kerülne és a nomád támadások cím is helyénvaló lenne ott, ahol jelenleg van.

A harmadik fejezet különben, amelyet *Nyikityin* és *A. P. Kazsdan* írtak, egészen a kereszténység felvételéig tárgyalja az eseményeket. A legnehezebb probléma e korszakban a bolgárszlávok és bolgártörökök viszonyának az ábrázolása. A polgári történészek nagy része itt a szlávok hódoltatásáról, a bolgár államnak a törökök által való megszervezéséről beszélt. A marxista bolgár történészek viszont egyöntetűen egy török-szláv föderalis állam létrejöttét tételezik fel az utóbbi években megjelent munkáikban. Ennek az utóbbi elméletnek természetesen igen sok nehézsége van. A források ugyanis semmit sem tudnak a bolgárszlávok és Isperich hordájának szövetségéről, s ami még fontosabb, egyetlen történeti analógiát sem ismerünk ilyen szövetségre nomádok és földművelők esetében, amely azután államalakuláshoz vezetett volna. A marxizmus klaszszikusai, bár mindig hangsúlyozzák, hogy az államalakulás az illető társadalom belső fejlődésének következménye és csak e fejlődés bizonyos fokán következik be, nem tagadják a hódításon alapuló állam létrejövetelének lehetőségét sem. Így tehát a bolgár esetet alaposan meg kell vizsgálni. A szovjet történészek ezt el is végezték és végül arra az álláspontra jutottak, hogy a bolgárszlávok között már a bolgártörökök megérkezése előtt kialakult az állam és a török hódítás csak ennek a már meglevő államnak bizonyos mértékű megváltozásához vezetett. A bolgártörökök érthető okok folytán kezdetben ebben az új államban vezetőszerepet töltöttek be, később azonban, miután számbelileg erős kisebbségben voltak, teljesen visszaszorultak. Mi a magunk részéről még nem látjuk e kérdést véglegesen tisztázottnak, de úgy gondoljuk, hogy a szovjet hipotézis elfogadhatóbb, mint a bolgár szövetséges állam elmélete, mert így pl. meg lehet magyarázni azokat a forráshelyeket, amelyek a bolgártörök és a szláv vezetőréteg közötti változó sikerű harcról beszélnek. Ettől függetlenül a munka a bolgártörökök hatását kellő mértékre szállítja le, amikor az Isperich-féle hódítást futó epizódnak minősíti. Valóban ez is volt, mert a bolgártörök nyelvének, kultúrájának nyomai seholsem mutathatók ki a későbbi forrásokból. E fejezetben különben még figyelmet érdemel a mi szempontunkból az a rész, amely a IX. sz. eleji eseményekkel foglalkozik. Mint különben a bolgár történészek ezt mindig hangsúlyozták, az ismertetett kötet is megemlíti, hogy 805-ben Krum kán leverte a Nagy Károly által előzőleg meggyengített avarokat, s területüket országukhoz csatolta. Így Bulgária közvetlen érintkezésbe jutott a Dunáig előrenyomult frank birodalommal. Ez annyit jelent tehát, hogy a Tiszántúl és Erdély, valamint a Duna—Tisza közének nagy része is bolgár fennhatóság alá került és ott is maradt egészen a magyar honfoglalásig. »Az ezeken a területeken élő szláv törzsek elismerték a bolgár fejedelem hatalmát«, azaz bekerültek a korafeudális bolgár állam keretei közé. Ez az állam pedig szláv jellegű volt, lakosságának túlnyomó többsége szláv volt. Ha tehát mi a magyar történelemben a honfoglalás utáni szláv hatásról beszélünk, akkor ezekre a bolgárszlávokra is kell gondolnunk.

A negyedik fejezet plasztikus képet rajzol a korafeudális bolgár állam életéről. A fejezet írója, *Kazsdan*, egészen részletesen elemzi a gazdasági és társadalmi viszonyokat. Szeretnénk azonban tudni, hogy milyen forrásra alapítja azt a nézetét, hogy a bolgárok Péter kán idején, majd később Sámuel alatt szerződést kötöttek a kalandozó magyarokkal.

Az ötödik fejezetben *B. T. Gorjanov* a bizánci uralom évszázadaival és a második bolgár cárság megalakulásával foglalkozik. Véleményünk szerint e fejezetben nincsen kifejtve az a hatás, amelyet a bizánci feudalizmus gyakorolt a bolgár feudális társadalomra. Úgy gondoljuk, hogy a bizánci feudalizmusnak voltak erősen észlelhető speciális vonásai is. A bizánci állam hatalmának kiterjesztése pedig befolyásolta a bulgáriai viszonyokat, úgyhogy a belső fejlődés itt már másodszor megtörik az idegen hódítás következtében. Ennek kifejtése jelentősen kiegészítené a különben helyes és szép ábrázolást.

A hatodik fejezet címe: »Bulgária a fejlett feudalizmus korában. XIII—XIV. sz.«, írói: *Gorjanov, N. A. Borovszkaja* és *Ju. V. Bromlej*. Megismerkedünk itt Bulgária egykorú gazdasági életével, társadalmával, jelentős helyet foglalnak el a városok, a parasztfelkelések stb. A fejezet a török hódítás ábrázolásával és egy rövid kulturális résszel ér véget. A szerzők szerint Bulgáriában a majorsági gazdálkodás már a XIII. században megkezdődött és a XIV. században jelentősen kiterjedt. Úgy gondoljuk, hogy ez az állítás ebben a formában kissé túlzott, mert sem a felhozott forráshelyek, sem más források nem engednek többre következtetni, minthogy közvetlenül a török hódítás előtt itt-ott megjelent a majorság. A gabonaexporthoz nem feltétlenül szükséges a robotos majorság, exportálni lehet a parasztok gabonaadójából keletkezett feleslegeket is. Gabonaexportból a majorságra visszakövetkeztetni metodikailag nem egészen helyes.

A hetedik fejezettel elérkezünk a török hódoltság első szakaszához, amely egészen a XVI. század közepéig terjed, amikor a török feudális rendszer hanyatlani kezd. *I. Sz. Dosztjan* igyekszik megbirkózni azokkal a hatalmas problémákkal, amelyek már hosszú ideje izgatják a kutatókat, de elégtelen előmunkálatok miatt eddig nem találtak kielégítő megoldásra. A szerző harcosan állást foglal azokkal a polgári nézetekkel szemben, amelyek szerint a török hódoltság első idejében a bolgár parasztság sorsa megkönnyebbedett volna. Az általa felhozott érvek meggyőznek mindenkit e nézetek tarthatatlanságáról. Vannak azonban e fejezetben olyan megállapítások, amelyek további bizonyításra szorulnak. Ilyen pl. az is, hogy már ebben az időben nagy szerepet játszott a hűbéri birtokok vakiffá, egyházi birtokká való átalakítása és így az állam rendelkezése alól való elvonása.

A nyolcadik fejezetben ugyanez a szerző a XVIII. század közepéig terjedő korszakot vizsgálja. Szépen és nagy meggyőző erővel mutatja be azokat a jelenségeket, amelyek a török birodalom válságáról és ezzel kapcsolatban az alávetett keresztény lakosság helyzetének nagymérvű súlyosbodásáról tanúskodnak. A török korszak feldolgozatlanságából következőleg azonban itt is vannak olyan problémák, amelyek vitára adnak alkalmat. Ezek közé tartozik pl. az ún. csiflik-kérdés. A szerző szerint ugyanis a XVI. század végétől kezdve erős ütemben kiépülnek a csiflikek, azaz a hűbérbirtokos saját kezelésében levő, robotoló jobbágyokkal megművelt, kelet-európai értelemben vett öröklődő nagybirtokok. Valóban, az általános kelet-európai fejlődés ebbe az irányba mutat, de jelenleg nincsenek olyan bizonyító érvényű adatok a birtokunkban, amelyek e birtoktípus nagymértékű elterjedését igazolnák a török birodalomban, sőt, az eddig feltárt források nagy része azt látszik bizonyítani, hogy az ilyen majorságok a török birodalomban mindig csak kivételt jelentettek, túlsúlyban egészen a XIX. századig a jobbágyok termény- és pénzadóján nyugvó birtokok maradtak. Ez annyit jelent, hogy a török birodalomhoz tartozó területek másképpen fejlődtek, mint a többi kelet-európai országok. Ma tulajdonképpen csak a magyar történettudomány van olyan helyzetben, hogy nagyszámú magyar és latin nyelvű forrásai következtében mélyebben betekinthet a török birodalom e kori életébe. E magyar források szerint pedig az első török majorságok úgy keletkeztek, hogy a XVI. század végén a török által újonnan elfoglalt területeken a már ott meglévő majorságokat az új török hűbérbirtokos átveszi. Valószínűnek látszik, hogy e birtokforma éppen Magyarországról terjedt lassan-lassan a balkáni területek felé, de ott még a XIX. század fordulóján sem vált általánossá, különben aligha szerepelhetne az első szerb felkelés egyik főokaként az a körülmény, hogy a belgrádi janicsárok a szpáhikat előzve éppen ilyen robotoltató majorságokat akarnak megszervezni. A szerb nép ez ellen — az egykorú források szerint — egyhangúlag tiltakozott és ragaszkodott a régi, az adózó rendszerhez, amikor is robotolni csak az állam számára kellett meghatározott esetekben. Mindehhez hozzájárul még az a körülmény is, hogy a csiflik szónak majorság értelmét eddig még senki sem tudta kimutatni. Jómagam hónapokig vizsgáltam e szó jelentését a XVII—XIX. századi forrásokban, de ezt a jelentést megtalálni nem tudtam. A szó eleinte parasztgazdaságot, később pedig mindenféle mezőgazdaságot jelent függetlenül attól, hogy robottal dolgozik-e vagy a jobbágyot adóztatja.

A IX. fejezet a kapitalizmus kezdetén a bolgár felszabadító mozgalom első fázisát tárgyalja. *Sz. A. Nyikityin* e fejezetben összefoglalja mindazt, amit az utóbbi években részletkutatásokból megtudtunk a XVIII. század végének és a XIX. század első felének gazdasági és társadalmi fejlődéséről és eseményeiről, s mindezt egy szépen megrajzolt kép keretei közé illeszti. Kár, hogy nem foglalkozik részletesen a törökországi reformokkal és különösen a régi timárrendszer felszámolásával, ami e korszak egyik főproblémája. Igaz, hogy előtanulmányok itt nem nagyon állnak rendelkezésére.

A tizedik fejezet a bolgár felszabadító mozgalom kifejlődését és Bulgária felszabadulását mutatja be. *Nyikityin, Sz. S. Grinberg* és *I. M. Septunov* alapos munkát végez-

tek, szépen ábrázolták a bolgár történelemnek ezt a mozgalmas és izgalmas korszakát. Sorban megismerkedünk a bolgár történelem nagy alakjaival, akik ideológiailag és szervezetileg is előkészítették az utat a bolgár népnek a török igából való felszabadulásához. Látjuk a bolgár nép, a bolgár parasztok harcát a török túlerő ellen, a véres megtorlást a felkelések után. A hősi harcokat azonban végül is siker koronázta. Az orosz seregek kiűzik Bulgária területéről a századok óta ott gazdaként berendezkedett hódítókat, kiknek jelenléte századokra akadályozta az ország gazdasági fejlődését.

Az orosz-török háború és a független bolgár állam létrejötte egy új társadalmi-gazdasági formáció beköszöntését jelenti. Megkezdődik a kapitalizmus kora, amelyet a negyedik rész tárgyal. Ennek első fejezete, amely a folytatólagos számozás szerint tizenegyedik fejezetként szerepel, a bolgár állam megalakulásának folyamatát mutatja be. *Grinberg* és *N. G. Levintov*, a két szerző itt tárgyalja azt a döntő fordulatot, amely a bolgár társadalom további fejlődését szinte meghatározza. A törökök kiűzése tulajdonképpen a régi török birtokrendszer és így a nagybirtok megszűnését is jelenti. Létrejön a túlnyomó többségében kisárutermelő parasztságból álló bolgár társadalom, mely annyira jellemző a balkáni államokra, és amelynek fejlődése sokban eltér a többi kelet-európai ország fejlődésétől, ahol a nagybirtok a jobbágyfelszabadulás után is megtartotta még sokáig a vezetőszerepét. A további bolgár fejlődés rengeteg problémát vet fel, elsősorban elméletieket. A marxizmus klasszikusai ezekkel a kérdésekkel csak keveset foglalkoztak. A bolgár marxisták, elsősorban Blagoev és Dimitrov, valamint Kolarov műveiben viszont a történész igen értékes utalásokat talál, sőt egyes kérdéseket részletesen is kidolgoztak. Ezt a segítséget felhasználták ennek a korszaknak szovjet kutatói is. De még sok részletkérdést kell megoldani, sok forrásanyagot kell feltárni, amíg minden problémát tisztán látunk. Ma még aligha vehetjük véglegesen eldöntöttnek pl. az ún. csorbadzsi problémát. Ez a réteg már a török időkben kifejlődik, adóbérletből, állatkereskedelemből stb. meggazdagodik. Vajon ezekből lesz a felszabadulás után a bolgár kapitalisták osztálya? A kutatók véleménye e kérdésben eltér, további részletes analízisre van szükség. Nem világos szerintünk a török nagybirtokok eltűnésének kérdése sem, mert a XIX. század első felének birtokviszonyai nincsenek tisztázva. Nem tudjuk, hogy a török állami birtokok mellett mennyi volt már a kétségtelenül magánbirtok európai értelemben véve. Nem tudjuk, hogy mit jelentenek azok az intézkedések, amelyekkel a török kormányzat a Balkán egyes területein felszámolta a szpáhibirtokokat. Vajon nem kell ezeket részleges jobbágyreformoknak tartanunk? Mennyi föld ment át bolgár kézre már a felszabadulás előtt, mennyi a felszabaduláskor stb. E problémák még megoldásra várnak. A szerzők természetesen állást foglalnak rendszerint e kérdésekben is, de úgy tűnik, hogy a feltárt és felhasznált forrásanyag nem elegendő ahhoz, hogy a megrajzolt képet véglegesnek tartsuk.

A következő XII. és XIII. fejezet a kapitalizmus megerősödését, az éles politikai küzdelmeket, majd a munkásmozgalmat tárgyalja. *Grinberg*, *K. L. Sztrukova*, *I. N. Csasztuhin*, *I. V. Kozmenko*, *A. M. Snitman* és *V. I. Zlidnev* harmonikus együttesben sikeresen igyekeztek megoldani a felmerülő számos problémát. E fejezetek tanulságos mintaképnek szolgálhatnak a magyar történészek számára is, akik hasonló nehézségek közepette ugyanezen korral foglalkoznak.

A XX. század fordulójával kezdődik a negyedik rész, az imperializmus korszaka. A következő három fejezetben az előző szerzők, akikhez *N. V. Zueva*, *V. D. Konobeev*, *M. A. Birman* és *V. A. Zsebokrickij* csatlakoznak, az eseményeket egészen 1917-ig viszik. A főnehézség e korszakban abban mutatkozik, hogy a bolgár kapitalizmus maga nem érte el azt a fejlettségi fokot, amely az imperialista korszakot jellemzi, de Bulgária maga a külföldi imperialisták játékszerévé válik. Ilyen körülmények között a még mindig kisárutermelőnek mondható bolgár társadalom fejlődése természetesen sok speciális vonást mutat. A szerzők a mellett, hogy fejlődési fővonalat állandóan szem előtt tartják, igyekeznek e speciális vonásokat is feltárni. Így e nehéz fejezetek sikerültnek mondhatók. Számos olyan problémára kapunk itt feleletet, amelyeket előzőleg még senki sem vizsgált.

Egy ilyen ismertetés keretében természetesen nem lehet részletproblémákra kitérni, de ez nem is szükséges. A könyvet el kell olvasni és akkor láthatjuk, hogy mire képes egy jól összehangolt, szilárd elvi alapokon álló szerzői kollektíva. Ez a szintézis és a bolgár egyetemi tankönyv első kötete, mellyel máskor fogunk foglalkozni, hosszú időre kijelöli a bolgár történettel foglalkozó kutatók további munkáját. Csakis az ilyen szintézisekből szerezhetünk tudomást arról, hogy mi van még homályban, mi látszik hipotetikusnak, hol kell tovább kutatni.

Meg vagyunk róla győződve, hogy az ismertetett munka röviden második kiadásban is megjelenik és akkor ki lehet belőle küszöbölni azokat a kisebb hibákat, téve-

déseket, amelyek elkerülhetetlenül becsúsznak az ilyen nagy kollektív munkákba. Ilyen pl. többek között az, hogy az 1396. évi kereszteshadjáratot Zsigmond *lengyel* király vezette (150. l.), vagy hogy Ulászló az 1444. évi hadjárat előtt Bulgáriát Hunyadinak ígérte stb.

Összefoglalva ismételjük, hogy az ismertetett könyv kiváló összefoglaló munka, mely alkalmas arra, hogy széles tömegek olvassák és ugyanakkor szakemberek is haszonnal forgassák. Számunkra, akik most az egyetemi tankönyv megírása előtt állunk, ugyancsak hasznos olvasmány, mert nagy segítséget nyújthat az anyag elrendezésénél és általában a több szerző által írt munkáknál mindig felmerülő igen fontos szerkesztési kérdéseknél.

PERÉNYI JÓZSEF

DOCUMENTE DIN ISTORIA PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÎNIA

(Bucureşti, Editura pentru literatură politică) 1953 I. 1917—1922, p. 436+1. ; II. 1923—1928. p. 436

DOKUMENTUMOK A ROMÁNIAI KOMMUNISTA PÁRT TÖRTÉNETÉBŐL

A Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet 1951-ben megkezdte a Romániai Kommunista Párt történetére vonatkozó okmányok kiadását. Az első kötet a Romániai Kommunista Párt megalakulásának 30. évfordulója alkalmával jelent meg. Ez a kötet összefoglalóan a 30 év eseményeinek legjelentősebb dokumentumait tartalmazza. Azóta két újabb kötet jelent meg, amely már teljes anyagát tartalmazza az illető kornak. Az egyik kötet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására fellendülő munkásmozgalommal és a Romániai Kommunista Párt megalakulásának eseményeivel foglalkozik (1917—1923). A másik kötet pedig a kapitalizmus viszonylagos stabilizációjának korszakára vonatkozó dokumentumokat tartalmazza (1923—1928).

A kötetekben közölt anyag döntő többségében a párt történetére vonatkozik. Legfontosabb források : a munkássajtó, a párt kiadványai, röpiratok, brosúrák és a párt archivumi anyagának egy része (a párt kongresszusának és plénumainak jegyzőkönyvi kivonatai, párthatározatok). A dokumentumokat időrendi sorrendben rendezték. Egy-egy fejezet egy év anyagát tartalmazza. A közlés helyén csak maga a dokumentum áll, eredeti címével. A jegyzeteket a kötetek végén helyezték el. Nagyban megkönnyíti az olvasó munkáját a tartalomjegyzéknél elhelyezett pár mondatos tartalmi összefoglalás. A köteteket mutatók és fotókópiák egészítik ki.

Az első világháború Romániában is a végsőkig kiélezte az ellentéteket. A gyengén fejlett ipar és a feudális maradványok mellett az idegen tőkések fosztogatásai nehezítették a román nép életét. Az első világháború és a Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni bűnös intervenció egymillió román katona életét rabolta el és elviselhetetlen terheket rakott a proletariátus vállára. A nép tömegei kivezető utat kerestek a háborúból és a kizsákmányolás poklából. Az orosz proletariátus mutatta meg először a szabadulás útját. Erről beszélnek az illegális kommunista csoportok első röpiratai.

A forradalmi mozgalmak erősödését számos gazdasági és politikai sztrájk bizonyítja, amely több helyen katonasággal és rendőrséggel történt véres összeütközéssel végződött. A parasztok földet akartak, a katonák tiltakoztak a háború és a szovjetellenes agresszió ellen, a nemzeti kisebbségek nemzeti egyenjogúságot követeltek. Mindezek a végsőkig kiélezték a román társadalom belső ellentmondásait.

Az 1917—1920-as időszak forradalmi mozgalmainak szakaszában nem volt Romániában következetesen marxista, forradalmi párt, amely képes lett volna ezeket a mozgalmakat a burzsoá-földesúri rend szétzúzása céljából egységes forradalmi harcra egyesíteni.

A Romániai Szocialista Párt, amelyben mensevik ideológia uralkodott, képtelen volt ezt a harcot vezetni. Tagadta a proletárdiktatúra elvét és visszautasított minden illegális mozgalmat. Az opportunizmus a párt szervezeti felépítésében is megmutatkozott. Belül teljes káosz és a fegyelem hiánya uralkodott. Ez a zavar 1918 után még növekedett.

A Romániai Szocialista Párton kívül még más munkáspártok is léteztek : az Erdélyi- és Bánáti Szociáldemokrata Párt és a Bukovinai Szociáldemokrata Párt.

A kommunista csoportok egyik röpirata így jellemezte a Romániai Szocialista Pártot : »ingatag, program, taktika és fegyelem nélküli párt maradt, hiányzott belőle az az erő, amivel a dolgozók nagy tömegét forradalomra nevelhette volna« (234. l.).

Az opportunista vezetéssel szemben már a háború előtt fellépett a baloldali ellenzék. A forradalmi erők egyre nőttek és az 1917-es februári forradalom hatására megalakultak az első illegális »maximalista« csoportok. Az orosz bolsevik elnevezés után nevezték magukat maximalistáknak. Ezek később a »kommunista csoportok« elnevezést vették fel.

Az Októberi Forradalom után ezek a csoportok megerősödve és számbelileg is megnövekedve, hatalmas szervező és felvilágosító munkát végeztek. Kiáltványokat és röpiratokat adtak ki, amelyekben oroszországi proletártestvéreik követésére hívják fel Románia munkásait. »Munkások, le az uralkodó osztállyal. Bármiféle együttműködés a román burzsoáziával a szocializmus forradalmi elveinek elárulása. Éljen Lenin forradalmi szocializmusa!« (16. l.) A kommunista csoportok fegyveres felkelésre szólították fel a munkásokat, parasztokat és katonákat.

Felvilágosítva a román katonákat a kormány igazi céljáról, harcba szálltak a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervencióval is. »Román Katonák! . . . Miért küldenek Titeket a Kárpátokon túlra? Nem azért, hogy felszabadítsátok testvéreiteket, hanem azért, hogy a magyar bárók és grófok uralmától megszabadult népet azoknak jármába kényszerítsétek, akik a ti véreteket is szívják.« (118. l.)

A sikeres harchoz egy egységes, forradalmi pártra volt szükség. Ezt felismerve, a kommunista csoportok harcot indítottak a kommunista párt létrehozásáért. Munkájuk eredményeként mind több helyi szervezet követelte a régi pártnak egy újtípusú, marxista-leninista párttá való alakítását. A forradalmi elemek nyomására a RSzP Végrehajtó Bizottsága közzétett a »Socializmul«-ban (Szocializmus), a párt központi lapjában egy szervezeti szabályzattervezetet (77—82. l.). Ez a tervezet nem állt következetesen a marxi-lenini alapelveken. Nem beszélt a párt feladatairól a proletárdiktatúra megvalósításáért vívott harcban. Elítéli azonban a II. Internacionálé opportunizmusát és kijelenti, hogy a RSzP szolidaritást vállal az Oroszországi Kommunista Párttal.

Ez a programtervezet forradalmi lépés volt az új párt megalakítása terén. Nagy nyugtalanságot okozott a RSzP opportunista vezetőinek, akik hatalmukat féltve, szégyenletes módon antibolsevista kampányt indítottak a Socializmulban, sőt támogatták a Brătianu-kormány kommunistaellenes politikáját is. A helyi szervezetek nagy többsége azonban tiltakozott az áruló vezetők manőverei ellen. A galaci és brailai szervezetek »Forradalmi Szocialista Kommunista Párt«-nak deklarálták magukat és újságot indítottak »Republica Socială« (Szociális Köztársaság) címmel.

Ebben a harcban rendkívüli jelentősége volt a III. Internacionálé megalakulásának. A kommunista csoportok nem rendelkeztek kellő marxista tudással. A Komintern alapokmánya világosan rajzolta meg az utat számukra. A kommunisták terjesztették a Komintern elveit a szocialista párt tagjai között. Igyekeztek minél több tagot megnyerni a párt újjáalakítása és a Kominternhez való csatlakozás számára. Ideológiai folyóiratot adtak ki »Lupta de clasă« (Osztályharc) címmel.

Az 1920 április—júniusi nagy sztrájkok (vasutasok, vas- és fémmunkások, az állami ipar dolgozóinak általános sztrájkja) figyelmeztették a munkásosztályt, hogy elérkezett a forradalmi harcok ideje. A szociáldemokrata és centrista vezetők leleplezték magukat, kiderült, hogy együttműködnek a sztrájkokat vérbefojtó kormánnyal és tudatosan fékezik a forradalmi harcokat, gátolják az egyesülést. A munkások belátták, hogy elérkezett az új párt létrehozásának ideje. Most már a párt régi vezetői sem tudták tovább akadályozni a szociáldemokrata pártnak kommunista párttá való alakulását.

Az 1921 januári bukaresti pártértekezlet május 8-át tűzte ki az alakuló kongresszus dátumává. Ugyanez az értekezlet megakadályozta a romániai szakszervezeteknek az amszterdami sárga szakszervezethez való csatlakozását. A vezetők, látva vereségüket, kijelentették, hogy kiválnak a pártból. A munkások erre válaszul kizárták mindazokat az alapszervekből, akik a Kominternhez való csatlakozást ellenezték.

Az 1921 májusi kongresszus előtt rendkívül nehéz feladatok álltak. A burzsoázia vadállati kegyetlenséggel támadt a munkásosztályra. Az első, alakuló kongresszuson azokat, akik a Kominternhez való csatlakozás mellett szavaztak, letartóztatták. A rendőrség elkobozta a legális pártsajtót, bezárták a párthelyiségeket, betiltották a pártösszejöveteleket. A letartóztatott kommunistákat kegyetlenül kínozták és pert indítottak ellenük. (Dealul Spirei-i per.) A vádlottak közül egyeseket halálra, másokat sok évi börtönre ítéltek.

A szociáldemokraták a párt egységének megbontása után nemsokára szétrombolták a szakszervezeti egységet is. 1922-ben a nagyszebeni szakszervezeti kongresszuson önálló, szakmánkénti egyleteket hoztak létre, központi vezetés nélkül. A Kommunista Párt azonban harcot indított a szakszervezeti egység helyreállításáért és a munkásegységfront megteremtéséért.

A fiatal kommunista pártnak harcolni kellett saját sorainak megerősítéséért, kiszélesítéséért, a munkástömegek megnyeréséért és az ideológiai tisztaság megőrzéséért.

Ilyen körülmények között gyűlt össze a párt II. kongresszusa 1922-ben, amely lerakta a párt alapszabályait, meghatározta, hogy kik lehetnek a párt tagjai. A kongresszus a párt nevét a Romániai Szocialista Kommunista névről Romániai Kommunista Pártra változtatta.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat és az első világháborút követő évek (1917—1923) forradalmi időszaka után a munkásmozgalmak hanyatlásának időszaka következett be. Megkezdődött a kapitalizmus viszonylagos és időleges stabilizációjának korszaka. Fokozódott a munkásosztály kizsákmányolása. Élesedtek a kapitalizmus ellentmondásai.

A fokozott kizsákmányolás következtében az életszínvonal állandóan esett. 1926-ban a fizetések 30-szor voltak magasabbak, mint 1916-ban, ugyanakkor az átlagárak 60-szor nagyobbak voltak (131—133. l.).

»A román burzsoázia nem tud kilábolni a háború okozta válságból, csak a munkásosztály fokozottabb kizsákmányolása, csak a parasztság adóinak megkétszerezése, megháromszorozódása árán . . .« Ennek érdekében felhasználja a falusi csendőrséget, titkosrendőrséget és a hadsereget. »Mindezek fenntartási költségeit a dolgozók vállára rakja« (199. l.) — mondja az egyik kommunista röpirat.

»A burzsoázia, hogy a dolgozók szemébe port hintsen, 1921—23-ban földet osztott a parasztságnak. Ez a földreform meggyorsította a parasztság állandó szegényedését. A parasztoknak csak egy kis hányadą kapott földet, felszerelés és hitel nélkül, abnormális megváltási összegekkel. A kisemmizett parasztokat a csendőrök állandóan zaklatták. A tűrhetetlen helyzet több helyen felkeléseket robbantott ki. A kormány azonban vérbefojtotta a parasztok felkeléseit. Ebből a sötét, kilátástalan helyzetből egyedül a Kommunista Párt mutatott kivezető utat. A szerencsétlen falusi munkások nem szabadulhatnak meg az őket halálra kínzó csendőrszuronytól. A parasztság megváltója csak a városi munkássággal való szövetség lehet, hogy azután összefogva megdöntsék a zsarnok földesúri kormányt, az elnyomók uralma helyett megteremtsék a munkások és a parasztok uralmát« — hangoztatta a RKP.

Ez a földreform csak a földesuraknak és a burzsoáziának használt, a megváltás árán kiláboltak adósságaikból. A reform meggyorsította a falusi burzsoázia erősödését.

Az uralkodó osztályoknak nagy segítségére voltak az áruló szociáldemokraták, akik a párt egységének megbontása után szétrombolták a szakszervezeti egységet is.

A szakszervezetben levő szociáldemokrata vezetők Mirescu, Flueras, Jumanc-Grigoravili a kommunista párt hatására erősödő forradalmi mozgalmak ellensúlyozására hívták össze Kolozsvárra a szakszervezeti kongresszust. Napirendre tűzték az amszterdami szakszervezethez való csatlakozás kérdésének megvitatását, »hogy ezzel megbontsák a szakszervezeti egységet«, holott ekkor a munkásosztály előtt sokkal égetőbb kérdések állottak : a tőke erősödő támadása a munkásosztály életszínvonala ellen, a reakciós törvények elleni küzdelem, a munkás egységfront kérdése. Ezekről egy szó sem esett. Ez a kongresszus világosan megmutatta a szociáldemokrácia áruló voltát. A küldöttek nagy többsége az amszterdami szakszervezethez való csatlakozás ellen szavazott. Erre a szociáldemokrata vezetők rendőri beavatkozást kértek és azokat, akik a csatlakozás ellen szavaztak, letartóztatták.

A kommunista párt utasítására még ebben az évben mintegy 30.000 munkást képviselő küldöttség gyűlt össze Bukarestben és megválasztotta az egységes Szakszervezeti Tanácsot. A Szakszervezeti Tanács felhívást intézett az összes munkásokhoz a szakszervezeti egység helyreállítására és a kizsákmányolás elleni harc szervezésére.

Beszarábia kérdésében a párt sajtóján keresztül önrendelkezési jogot követelt Beszarábia lakossága számára. Erre a kormány 1924-ben törvényen kívül helyezte a kommunista pártot.

Az illegalitásba kényszerített párt előtt új feladatok álltak : az illegalitás feltételei között új módszerekkel harcolni.

A RKP kezdettől fogva féllegális keretek között dolgozva nem tudott marxista—leninista ideológiával felfegyverzett edzett kádereket nevelni. A párton belül is erős szociáldemokrata befolyás maradt, melyeket az első két kongresszus nem tudott likvidálni. A párton belül jobb- és baloldali elhajlások mutatkoztak.

Az 1924 szeptemberében összehívott pártkongresszus előtt egyik főfeladatként az opportunista jobboldali és az individualista, szeparatista baloldali elhajlások felszámolása állott.

A kongresszus a párt figyelmét a dolgozók mindennapi harcának irányítására terelte: harcolni a munkanélküliség, a reálbérek csökkenése, a munkanapok meghosszabbítása ellen.

A kongresszus határozatban kimondotta, hogy a párt politikai szervezőmunkája súlypontjának a gyári sejtekbe kell áthelyeződnie, felszámolva a II. Internacionálé pártjainak szervezeti gyakorlatát, amely szerint a párt fő működési területe a választókörzetekben volt. Ez a kongresszus teremtette meg az illegális szervezeti formákat. »Mindenekelőtt szükséges egy erős illegális pártszervezet kiépítése . . . de a pártnak ki kell használni minden legális lehetőséget a munkástömegekkel való kapcsolat erősítésére« — szögezte le a kongresszus határozata.

A kongresszuson megvitatták a szakszervezeti-, paraszt- és nemzetiségi kérdéseket is mint a munkásosztály egységének és szövetségének kérdését. A kommunistáknak aktívan kell dolgozniok a tömegszervezetekben a dolgozó tömegek bizalmának megnyerése, öntudatosítása és forradalmi nevelése érdekében.

A III. kongresszus hatalmas lépést jelentett előre a párt bolsevizálása terén.

A III. kongresszus határozataival felvértezve folytatta tovább harcát a RKP. Vezette a munkások egyre erősödő sztrájkharcait. Illegális keretek között is számos forradalmi akciót sikerült véghezvinnie.

A növekvő elégedetlenséget és a tömegek mind radikálisabb megnyilvánulásait kihasználva, megtévesztő demagóg programjával sikerült kormányra kerülnie a Maniuféle nemzeti parasztpártnak. A RKP leleplezte a tömegek előtt a nemzeti parasztpárt hazug, megtévesztő politikáját. Felvilágosító munkájának és következetes harcának eredményeként a munkás-parasztszövetség jegyében létre jött a Munkás-Paraszt Blokk.

A világgazdasági válság kezdetének jelei Romániában már jóval a válság kitörése előtt mutatkoztak. Az ország gazdasági elmaradottsága, az idegen tőke uralma, a feudális maradványok tarkasága olyan helyzetet teremtettek, melyek alkalmassá tették Romániát egy Szovjetunió ellen irányuló háború hídfőjévé.

A háborús veszély körülményei között gyűlt össze a RKP IV. kongresszusa 1928 októberében. A kongresszus elemezve az ország gazdasági és politikai helyzetét, a legfőbb feladatként a készülődő háború elleni harcot jelölte meg. A tömegekhez fordult, hogy tiltakozzanak a háború ellen. A párt a Szovjetunióval való barátságot hirdette. Mozgalmat indított a Szovjetunióba való látogatás kieszközlésére. A kongresszus határozatainak rendkívüli jelentősége volt az elkövetkező évek harcainak irányításában.

A Romániai Kommunista Párt dukumentumai megmutatják azt a nehéz, de dicsőséges utat, amit a párt megtett. A mult példája ma is lelkes, odaadó, áldozatkész munkára neveli a párt tagjait és a dolgozók széles tömegeit.

G. DIÁN ÉVA

KARL LIEBKNECHT:

VÁLOGATOTT BESZÉDEK ÉS ÍRÁSOK

(Budapest, Szikra, 1951. 511 l.)

Karl Liebknecht munkáinak magyar nyelvű kiadása a Dietz Verlag kiadásában megjelent kötet alapján készült. (*Karl Liebknecht*: Ausgewählte Reden, Briefe und Aufsätze. Dietz Verlag, Berlin, 1952), melynek válogatását a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága mellett működő Marx — Engels — Lenin Intézet végezte el.

A kötet Liebknecht tevékenységének 15 esztendejét, az első jelentősebb politikai szereplésétől a haláláig eltelt időszakot (1904—1919) öleli fel. Ez a tizenöt év óriási történelmi eseményeket foglal magában. Ekkor bontakozik ki teljes erővel az imperializmus törvényszerűségeinek érvényesülése, ekkor tör ki és zajlik le az első imperialista világháború, jelezvén, hogy kezdetét vette a kapitalizmus általános válsága, ekkor győz a föld egyhatod részén a szocialista forradalom, amely új korszakot nyit az emberiség történetében. A munkásmozgalomban ez az időszak azt jelenti, hogy a munkásosztály

pártjai és szervezetei a tőkés országok politikai és társadalmi életének jelentős tényezőivé válnak, egyidejűleg azonban a II. Internacionálé pártjaiban felülkerekedik az opportunizmus, a II. Internacionálé »a proletariátus és a kispolgárság blokkjává« válik, fokozatosan elfajul, az első világháború kitörésekor csődöt mond, s a hivatalos szociáldemokrácia végül teljesen átáll a burzsoázia oldalára; ugyanakkor viszont Lenin és bolsevikok vezetésével kialakul a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi baloldala, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után világméretekben bekövetkezik a munkásmozgalomban a szakadás: az áruló szociáldemokrata vezetőkből kiábrándult forradalmi munkástömegeket zászlaja alá gyűjtve, megalakul a III., a Kommunista Internacionálé. Liebkmecht életművére éppen ezek a világtörténelmi események nyomják rá a bélyegüket.

Ha Liebknechtnek a kötetben összegyűjtött munkáit tanulmányozzuk, tevékenységének 15 esztendejét négy időszakra oszthatjuk fel.: 1904—1910, 1911—1913, 1914—1918, 1918 november—1919 január.

Az első időszakban (1904—1910) a militarizmus ellen, a demokratikus szabadságjogok kiszélesítéséért, a párton belül pedig a taktika felfrissítéséért, rugalmasabbá tételéért, az ifjúsági szervezetek fellendítéséért vívott küzdelem dominál. A könyv elején Liebknecht védőbeszédét találjuk, melyet a königsbergi per vádlottjainak védelmében tartott, akiket azon a címen fogtak perbe, hogy illegális röpiratokat csempésztek Oroszországba.

Ebből az időszakból való kongresszusi felszólalásait az jellemzi, hogy igyekszik áttörni a küldöttek többségének közönyét és konzervativizmusát, és megnyerni őket az antimilitarista agitációnak, az ifjúság fokozottabb szervezésének és nem utolsósorban a politikai tömegsztrájknak. Már 1904-ben, a párt brémai kongresszusán rendkívül élesen veti fel ezt a kérdést: »... való tény, hogy a pártot egy bizonyos veszedelem fenyegeti: a harci eszközök berozsdásodásának veszedelme. Mi Németországban el vagyunk kényeztetve, a szocialistaellenes törvény ellenére, mert választójogunkat itt még nem vették el. Ez azonban még bekövetkezhet, és ezért fel is kell készülnünk erre. Azt mondják erre . . ., ne fessük falra az ördögöt. Igen ám, de az ördög ténylegesen jelen van; struccpolitika volna, ha ezt tagadnánk. És, Elvtársak, hogyan akarjuk meghódítani az egész világot, ha még arra sem vagyunk képesek, hogy már meglevő néhány alapvető jogunkat megvédelmezzük, mai pozicionkat megtartsuk? Ezért szükséges a tömegsztrájk kérdését megvitatni . . . A tömegsztrájk kérdése — jelenlegi és jövőbeli politikánk legidőszerűbb kérdése« (80—81. l.). A tömegsztrájkot mint a proletariátus új harci eszközét az oroszországi forradalmi mozgalom szülte meg, s Liebknecht Rosa Luxemburggal, a tömegsztrájk másik harcosával együtt az orosz forradalmároktól vette a példát. Liebknecht, aki felismerte az orosz forradalom jelentőségét, ismételten igyekszik levonni és megmagyarázni ennek a forradalomnak a tanulságait a német munkásmozgalom számára. 1905 februárjában Lipcsében szenvedélyes szavakkal szólítja fel a német munkásokat, hogy vállalják a szolidaritást az orosz forradalommal. »Január 22-e Oroszország történetében fordulópontot fog jelenteni. Az a vér, amelyet ezen a napon ontottak, megfojtja magát a cárizmust is. Nem egyesek szítják mesterségesen a mozgalmat, hanem az egész orosz nép kelt fel, hogy emberi jogait követelje . . . A szabadság napja azonban, amely Oroszország számára felvirrad, a szabadságot jelenti Poroszország, Szászország, Németország részére is . . . Minden okunk megvan rá, . . . hogy az orosz forradalom zászlaja mellé álljunk. Az orosz forradalom a mi ügyünk is, aminthogy a reakció a cárnak és a porosz kormánynak az ügye. A német szociáldemokrácia egynek érzi magát az orosz proletariátussal, ennek felszabadulása a mi felszabadulásunk is. Éppen ezért le a cárizmus véres uralmával! Éljen az orosz forradalom!« (85—86. l.)

Militarizmusellenes harcának legkiemelkedőbb állomásai ezekben az években »A militarizmus ellen« című cikke, több kongresszusi felszólalása, »Militarizmus és antimilitarizmus« című híres brosúrája, mely 1907 elején jelent meg, s a nagyjelentőségű stuttgarti nemzetközi ifjúmunkás-kongresszuson tartott beszámolója. A militarizmust egyrészt mint a német társadalom fejlődésének feudális maradványát, másrészt mint magának a tőkés diktatúrának végső fegyverét, mint a burzsoá »demokrácia« nélkülözhetetlen kellékét leplezi le: A militarizmus, ». . . a kapitalizmus legerősebb bástyája . . . még sokáig ellenállást tud kifejteni azután is, ha majd már régen legyőztük a tömegek tudatlanságát. A militarizmust azért kell leküzdenünk, mert a kapitalizmus mögéje sáncolja el magát a demokratikus fejlődés elől, amelyet meghamisít, közben népünket a legbrutálisabban bántalmazza és barbárságba süllyeszti« (102. l.).

Ezekben az években a befelé irányuló militarizmusra helyezi ugyan a fősúlyt agitációjában, és kétségtelenül nem látja még teljes nagyságában a nemzetközi helyzet éleződésének jelentőségét, de amikor egy-egy nemzetközi esemény erre a problémára tereli a szociáldemokraták figyelmét, helyesen és egyértelműen foglal állást. A marokkói

konfliktus hatására túlhaladja azt a »Militarizmus és antimilitarizmus« című brosúrájában kifejtett álláspontját, hogy bizonyos tendenciák a nemzetközi viszonyok enyhülése irányában hatnak, s 1907 áprilisi lipcsei beszédében a következőket mondja: »A legutóbbi háborúk mind kapitalista terjeszkedési hadjáratok voltak . . . A marokkói konfliktus egész története különösen világosan bizonyítja, hogy itt főként a következő kérdés körül forgott minden: hogyan osztozzanak egy gazdag zsákmányon? . . . Üzleti érdekek uralkodnak tehát a nemzetközi politikában, mialatt az egyes országok lakosságával igyekeznek elhitetni, hogy 'a nemzet becsületéről' és hasonlókról van szó. A legutóbbi háborúk mindegyikében már több állam vett részt. A súrlódási felületek egyre növekednek, és a veszedelem hullámai egyre magasabbra csapnak . . . Az általános hadkötelezettség az állandó konfliktus-hangulat hatására egyre inkább normális berendezkedéssé válik« (123. l.).

A második periódus (1911—1913) fő kérdései egyrészt a reformizmus elleni küzdelem, másrészt a növekvő imperialista háborús veszély ellen, a proletariátus nemzetközi szolidaritásáért vívott harc, s ezen belül külön fejezetként a hírhedt Krupp-botránnyal kapcsolatban, a hadiipari tőke leleplezése érdekében kifejtett agitáció.

A tízes évek végén a badeni tartományi gyűlés szociáldemokrata frakciója megszavazta a badeni tartományi költségvetést, s ezzel súlyosan megsértette a pártkongresszusok határozatait, a pártfegyelmet. Liebknecht a magdeburgi kongresszuson elsősorban ebből a szempontból támadja és ítéli el tettüket, szinte érezve, milyen méreteket ölt és hova vezet majd ez a gyakorlat: »Ki fogja magát még ezek után egyáltalán a párt határozataihoz tartani? Mindenütt fütyülni fognak a párthatározatokra . . .« (165. l.). A magdeburgi kongresszuson azonban többről volt szó, mint egyszerűen a pártfegyelemről. Arról volt szó, hogy a német szociáldemokrácián belül meglévő »két gondolatvilág«, »két osztálytendencia« ütközött össze (Lenin), arról, hogy — mint Liebknecht mondotta — »a mozgalom minden, a végcél semmi« mentalitás ellen harcolva, ». . . amit elértünk [a kompromisszumokkal — J. P.], azt összehasonlítsuk a mi nagyszerű, hatalmas célkitűzéseinkkel, és fellépjünk a mindennapi feladatok túlértékelésével szemben, hivatkozva arra az óriási feladatra, amelyet világtörténelmi síkon kell megoldanunk . . .« (162. l.) A szociáldemokrácia elpusztul a kapitalizmus élező dő ellentmondásai közepette, ha nem gyógyul ki a békés illúziókból: »A jelenlegi szabadelvűsködő irányzatot, azt a 'gemütlich' rendszert, amelyet mi szívesen elfogadunk és felhasználunk, a nagytőke elkövetkező uralma bizony hamarosan el fogja söpörni, és a politikai elporoszosítás is mindenek ellenére egyre inkább előrehalad; — legalábbis ez sokkal valószínűbb, mint az, hogy kényelmes, barátságos vizeken behajókázunk a jövő államába, amint ezt Dél-Németországban elképzelik« (163. l.). 1911-ben a jénai kongresszuson ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg még élesebb formában, nemzetközi síkra kivetítve, az imperialista háborús veszély perspektívájában: »A nemzetközi proletariátus olyan hatalmas, forradalmi jellegű feladatok elé került, aminőkkel még sohasem találkozott« (173. l.)

1912-ben a chemnitzi kongresszuson Liebknecht élesen szembeszáll azzal a fatalista, a cselekvést megbénító koncepcióval, amelyet a centrista Lensch hirdetett, hogy ti. fölösleges az antimilitarista küzdelem, hiszen a kapitalizmusban elkerülhetetlenek a háborúk — nem érdemes harcolni ellenük. (A háború kitörése után lényegében ugyanez volt a szociálsovinizmust mentegető centrum egyik legfőbb érve.) Liebknecht kifejti: »Itt az a feladat, hogy továbbra is pontosan abban az irányban folytassuk munkánkat, amelyben a szociáldemokráeia és a nemzetközi szociáldemokrata kongresszusok eddig tevékenykedtek . . . A leghatásosabb védekezés a háborús veszedelemmel szemben az, ha értésére adjuk az uralkodó osztályoknak: tudják meg, hogy a világégés felidézésével, a proletariátus magas szellemi fejlettsége és az osztályharcra való könyörtelen elszántsága következtében óriási gazdasági, politikai és társadalmi veszélybe döntik magukat« (179. l.). Ugyanennek a gondolatnak a jegyében fogant az a beszéde is, amelyet budapesti látogatásakor tartott az 1912 novemberi nagygyűlésen. (A magyar kiadás ezt a beszédet igen hegyesen lefordította a *Volksstimme* — a *Népszava* németnyelvű kiadása — egykorú számából, és függelékben csatolta a kötethez.)

1913 tavaszán és nyarán folytatta Liebknecht nagyszabású kampányát a 'Krupp-botránnya' kapcsolatban. Néhány vesztegetési ügyből robbant ki ez a botrány, s egyre szélesebben gyűrűző hullámai végül az egész német közéletet felkavarták. Mindenekelőtt két dolog derült itt ki: 1. a nagy hadiipari cégek szervezetten és szisztematikusan megvesztegették az egész német államapparátust; 2. a német hadikonszernek nyíltan és titokban, nemzetközi kartellek formájában és illegális egyezségek révén a legszorosabb kapcsolatban állnak a nemzetközi nagytőkével, különösen azonban éppen azoknak az országoknak a trösztjeivel, amelyek háború esetén Németországnak valószínűleg ellenfelei lesznek. Liebknecht elsősorban arra használja ki a botrányt, hogy leleplezze azt a

feneketlen korrupciót és rothadást, amely akkor már az egész német hivatalos közéletet kikezdte. Ennél azonban nem állt meg, hanem felhasználta az alkalmat, hogy leleplezze magát a *hadiipari tőkét* mint társadalmi jelenséget, mint olyan erőt, amely hovatovább uralma alá hajtja az ország egész életét, amelynek puszta léte kész háborús veszedelem, mert érdeke a vérontás, mert az emberek millióinak lemészárlása számára aranyesőt jelent. Liebknecht rendkívüli politikai éleslátással és szenvedélyes haraggal rántja le a leplet ezekről a hazafias frázisokat puffogtató hazaárulókról. Liebknechtnek ez az első világháború előestéjén indított kampánya egyben elméletileg is hozzájárult a hadi állami-monopolista kapitalizmus, mint új jelenség csíráinak felfedéséhez.

A harmadik periódust (1914—1918) az első világháború évei alkotják. Ekkor válik Karl Liebknecht neve a proletár békeharc, az antimilitarizmus jelképévé, amely világszerte harcra lelkesíti a háborútól szenvedő népeket.

Liebknecht tevékenysége a háború alatt lényegében két vonalon halad. Az egyik vonal az imperialista, háborús gyujtogató, hódító német kormány és uralkodó osztályok elleni küzdelem, a másik — ezzel szoros kapcsolatban, ennek feltételeként és következményeként — a fokozatos leszámolás a szociálsovinisztákkal, majd a centrummal *is*, az elkerülhetetlen teljes eszmei és szervezeti szakítás gondolatának megérlelődése.

Közismert tény, hogy Liebknecht az első hadihiteljavaslatot, amelyet a kormány 1914. augusztus 4-én terjesztett a birodalmi gyűlés elé, az egész szociáldemokrata frakcióval egyetemben megszavazta. Augusztus 4-e annak következtében, hogy a II. Internacionálé legerősebb szekciója, a német párt ezen a napon adta be — mindennemű ellenkezés, akár csak demonstratív háborúellenes állásfoglalás nélkül — a derekát, a II. Internacionálé, a szociáldemokratizmus mint olyan összeomlásának, csődjének jelképes dátumává vált. S abban, hogy Liebknecht is a frakcióval szavazott, a német baloldal egész következetlensége, az opportunista »milieu« (Lenin) hatásának való egész kiszolgáltatottsága megmutatkozott. A frakció augusztus 3-i ülésén nem tudta elérni, hogy a hitelek elutasítására hozzanak határozatot, s másnap alávetette magát a pártfegyelemnek, nem ismervén fel, hogy a szociáldemokrata párt fegyelme ettől a pillanattól kezdve már az árulás, a burzsoázia szolgálatában állt. »A különszavazás — írta erről 1916-ban — a német birodalmi gyűlési frakció történetében emberemlékezet óta ismeretlen, az akkori parlamenti átlagpszichológia számára pedig egyenesen felfoghatatlan dolog volt . . . az első hiteljavaslatnál én is arra szorítkoztam, hogy a frakción belül harcoljak ellene, és sok okból — még nem volt világosan látható a párt belső összeomlása, még úgy látszott, mintha csak egy elszigetelt botlással állnánk szemben, még én is nagyrabecsültem akkor a frakciófegyelmet — egyelőre még nem vittem ki a harcot a Birodalmi Gyűlés plénuma elé« (399., 401. l.). December 2-án azonban — egyesegyedül az egész Birodalmi Gyűlésben — megteszi történelmi jelentőségű lépését: ». . . tiltakozásul a háború ellen, a kirobbantásáért felelősek és megrendezői ellen, ama kapitalista politika ellen, amely előidézte, ama kapitalista célok ellen, amelyekért folyik, az annexiós tervek ellen, a belga és a luxemburgi semlegesség megsértése ellen, a katonai diktatúra ellen, a szociális és politikai kötelességmulasztás ellen, ami a kormánynak és az uralkodó osztályoknak ma is bűne, a kért hadihiteleket megtagadom« (264. l.). Ugyanennek a hónapnak a végén illegális gyűléseken ilyen határozatokat fogadtat el az internacionalista munkásokkal: »Ez a háború történelmi jellegét tekintve imperialista. Imperialista keletkezésénél fogva. Imperialista céljainál fogva, azaz tőkés terjeszkedési és hódító célokért folyik. Mindez a legnagyobb mértékben érvényes éppen Németországra; hiszen Németország háborús pártja volt az, amely a háborút az osztrák háborús párttal egyetértésben féktelen kódösítés közepette előidézte« (273. l.). 1915 májusában írja meg egyik legnagyobb jelentőségű cikkét: »A fő ellenség a saját országunkban van«. »*A jelenlegi helyzetben a szocializmus parancsoló követelménye a nemzetközi proletár osztályharc.* A fő ellenség a saját országunkban van! *A német nép fő ellensége Németországban van: a német imperializmus, a német háborús párt, a német titkos diplomácia.* Ez ellen a saját országában lévő ellenség ellen kell a német népnek küzdenie, küzdenie politikai harcban, együttműködve a többi ország proletariátusával, amely szintén hazai imperialistái ellen vívja harcát. Egyek vagyunk a német néppel — semmi közünk sincs a német Tirpitzekhez és Falkenhaynokhoz, a politikai elnyomás, a szociális leigázás német kormányához. Értük semmit, a német népért mindent. *Mindent a nemzetközi proletariátusért, a német proletariátus, a megtiport emberiség érdekében!*« (281. l.). Egyidejűleg — 1915 júniusában — levonva a következtetést a szociálsovinisták sorozatos árulásaiból, kimondja az ítéletet a szociáldemokrata párt vezetőrétegének többsége fölött: »A birodalmi gyűlési frakció, amely magában foglalja a Pártvezetőség legtöbb tagját, lemondott az imperialista hódító politikával szemben való ellenállásról« (286. l.). De ekkor még lehetőséget lát a visszafordulásra: »A vezető pártszervek újra választúton állnak.

Továbbra is ki akarják-e szolgáltatni a pártot ... vagy nem« (287. l.). Augusztusban azonban, a Zimmerwaldi Konferenciának írt levelében már a szakítás eszméje érlelődik benne: »*Leszámolás, könyörtelen leszámolás azokkal, akik dezertáltak, akik Németországban, Angliában, Franciaországban és másutt elhagyták a zászlót, és elárulták az Internacionálét*« (296. l.).

1915-ben megalakul a Spartakus-csoport, a német munkásosztály legjobb, forradalmi, internacionalista elemeinek gyűjtőhelye, s kibontja a hadviselő imperialista kormány elleni könyörtelen osztályharc zászlaját. A Spartakus egyik vezetője Liebknecht. A Spartakus-csoport azonban a német tömegekben kezdődő forradalmi erjedés ellenére nem tesz szert a szükséges — és objektíve lehetséges — tömegbefolyásra, mert egy sor elvi, ideológiai gyengeséggel küszködik. Így például maga Liebknecht abból a tényből, hogy a német szociáldemokrácia a maga hatalmas, gondosan kiépített szervezeteivel csődöt mondott, »Antimilitarizmus« című cikkében lényegében azt a következtetést vonja le, hogy a forradalmi harc sikerének nem elengedhetetlen feltétele a szervezet, hogy vannak esetek, amikor sokkal fontosabb az egyéni akció, amely azután tovább gyűrűzve, felébreszti a tömegeket. Ez a koncepció éveken át hátráltatta — Rosa Luxemburg spontaneitás-elméletével egyetemben — a német munkásosztály forradalmi marxista pártjának megalakulását, s a párt elkésése révén hozzájárult 1919-ben az első forradalmi hullám vereségéhez.

Liebknecht másik ideológiai gyengesége — bármilyen furcsának tűnik — az, hogy a saját kormány ellen vívott osztályharc bátran kimondott jelszavától nem teszi meg a hiányzó egyetlen lépést a lenini jelszóig, hogy ti. a forradalmárnak a reakciós háborúban *saját kormánya vereségét kell kívánnia*. Ehelyett benneragad a luxemburgista jelszóban, amely szerint a proletariátus számára a győzelem és a vereség egyformán rossz.

Liebknecht harcának színvonala azonban mind e hibák ellenére egyre magasabbra emelkedik. Bár a szakításig ebben az időszakban nem jut el (egészen 1918 decemberéig egy pártban marad Kautskyékkal), fokozatosan a centristákkal is szembefordul, egyre élesebben ostorozza felemás, habozó, végső soron a nyílt szociálsovinisztákat és az imperialista kormányt segítő politikájukat. Harcának formái: felszólalások, nyilatkozatok a Birodalmi Gyűlésben, levelek, illegális cikkek és röpiratok. Háborúellenes küzdelme 1916. május 1-én éri el csúcspontját. Illegális úton, illegálisan nyomtatott és terjesztett röpcédulák segítségével megszervezi a berlini munkásság tüntetését, s harsányan kiáltja: »Le a kormánnyal! Le a háborúval!« Liebknecht fellépése az egész nyugat-európai proletariátust megmozdította. Liebknechtet letartóztatják, de a börtönben is rettenthetetlenül tovább harcol.

A negyedik periódus (1918—1919): a németországi novemberi polgári demokratikus forradalom két és fél hónapja. Ebben a forradalomban egyrészt megmutatkozik a német munkásosztály roppant ereje, harckészsége, forradalmi elszántsága, de megmutatkozik az is, hogy a szocialdemokrata pártnak évtizedes bomlasztó munkájával sikerült megrontania, félrevezetnie ennek a munkásosztálynak jelentékeny tömegeit. Egyrészt meghozza gyümölcsét a spartakistáknak éveken át folytatott áldozatos illegális harca, töretlen hűségük a munkásság ügyéhez, az internacionalizmushoz, de egyben meg is bosszulja magát következetlenségük, a párt, a szervezett élcsapat jelentőségével szembeni értetlenségük, az a vonásuk, hogy »féltek végig kimondani a forradalmi jelszavakat« (Lenin).

Liebknecht forradalom alatti tevékenységén, azon a titáni harcon, amelyet a Spartakus élén az egyesült ellenforradalmi erőkkel vívott, világosan nyomon követhető, hogy a spartakisták következetlensége, bizonyos tartózkodása a forradalmi jelszavaktól, most, amikor felismerik a pillanat követelményét, és látják, hogy a német munkástömegek nagy része el van maradva saját feladatától — a főleg parasztokból álló katonatömegekről nem is beszélve — egy bizonyos ponton szektásságba csap át. Ez főleg abban nyilvánul meg, hogy időszerűtlenül tűzik ki az azonnali proletárdiktatúra jelszavát, kihagyják az átmenetet, a munkás-paraszt diktatúrát, a permanens forradalmat.

Mindez nem von le semmit Liebknecht páratlan erejű, lángoló beszédeiből és cikkeiből, amelyekkel a tömegek forradalmi lelkesedését szította, és igyekezett megmagyarázni nekik világtörténelmi jelentőségű feladataikat. Félreérthetetlenül tesz hitet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom mellett, s a német proletariátus lefontosabb feladatát nemzetközi szempontból abban látja, hogy a német proletárdiktatúra megteremtésével azonnal a segítségére siessen Szovjet-Oroszországnak. Meggyőződése, hogy a világforradalom következő láncszeme Németország, s világosan látja azt, hogy nincs középút: Németország vagy felemás polgári demokrácia marad, ahol a dolgozók alig valamivel kevésbé jogfosztottak, mint a császárság idején, s ahol a döntő szó a német

monopolistákkal szövetkezett angol—amerikai nagytőkéé, vagy előbb-utóbb szocialista köztársaság lesz, amely a német nép összes létkérdéseit meg fogja oldani. Óva inti a német népet attól, hogy a Scheidemann—Noske-banda kezében hagyja a hatalmat, mert az ő kezükből — éppen ez a rendeltetésük — fokozatosan visszacsúszik majd a hatalom a junkerek és a nagytőkések kezébe.

1918 december végén megszületik a Németországi Kommunista Párt, a novemberi forradalom legnagyobb vívmánya. Liebknechtnek Rosa Luxemburg mellett oroszlánrésze van a párt megalakításában. »Ma a legnagyobb nyilvánosság előtt ki kell jelentenünk, hogy elszakadunk, s elszántan és kíméletlenül, tömören felzárkózva s egységes szellemben és akaratban, világos programmal, a célok és az eszközök világos megjelölésével, a szocialista világforradalom érdekeit szem előtt tartva, *új, önálló párttá* kell alakulnunk« — mondja az alakuló kongresszuson (482. l.).

1919. január 2-án küldi üdvözletét a Kommunisták Magyarországi Pártjának: »Szívből örvendünk, hallva megalakulástokat, sikereiteket és kilátástokat... *Üdvözöljük* a *Kommunisták Magyarországi Pártját mint társunkat a közös küzdelemben. Éljen Magyarország forradalmi proletariátusa!*« Azon a napon, amelyen ez az üdvözlet a *Vörös Ujság*ban megjelent, január 15-én este gyilkolták meg Liebknechtet és Luxemburgot a felbérelt fehérterrorista különítményesek. Éppen ennek a napnak a reggelén jelent meg a *Rote Fahne*-ban Liebknecht utolsó cikke, az »Azért is!«, melynek befejező szavait a világ dolgozóinak nem szabad elfelejteniük: »Még nem ért véget a német munkásosztály golgota-útja — de a megváltás napja közeleg... Szédítő magasba csapnak az események hullámai — megszoktuk, hogy a csúcsról a mélybe zuhanjunk. De hajónk rendíthetetlenül és büszkén, nyílegyenesen halad tovább, egészen a célig. Lehet, hogy mi már nem élünk, amikor ez bekövetkezik — de élni fog programunk; és irányt fog mutatni a megváltott emberiség világának. Azért is!« (488. l.)

JÓZSA PÉTER

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC FORRÁSAINAK ISMERTETÉSE A LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK 1954. ÉVI SZÁMÁBAN

A magyar levéltárosok folyóirata, a *Levéltári Közlemények*, csaknem nyolcesztendős szünet után jelent meg ismét. Az 1946 óta eltelt időszak a Levéltári Közlemények elé is új feladatokat állított, s a folyóirat most új és korszerű célkitűzések valóraváltása jegyében indult. A Levéltári Közlemények hét tanulmánya foglalkozik népünk történetének kiemelkedő függetlenségi harcával, a Rákóczi-szabadságharccal. A tanulmányok témaválasztása, elvi alapossága, szakmai igényessége és a forrásismertetés módszerének színvonala már olyan eredményeket tükröz, amelyek a Levéltári Közlemények új feladatait hivatottak valóra váltani.

A Rákóczi-szabadságharc küzdelemben töltött évei során létrejött a független magyar állam alapja s a kialakuló állam létrehozta a maga hivatalszervezetét. A szabadságharcot leverték, de a nyolcesztendős hősi küzdelem nem múlott el nyomtalanul; célkitűzései, harcbaindító hagyományai tovább éltek, s eseményeit, a nép erőfeszítéseit, Rákóczi országépítő tevékenységének hatalmas munkáját megörökítette az a számtalan irat, amely a szabadságharc hivatalszervezetében jött létre. Pátensek és rendeletek, levelek és kiáltványok végtelen sora, a vezetők és részvevők keze nyoma őrizte meg a nagy függetlenségi harc történetét. Ez a felbecsülhetetlen értékű forrásanyag a szabadságharc bukása után szétszóródott, széthullott, mint ahogy felbomlott, szétszakadozott a kuruc tábor, a kuruc hadsereg s szerteágazott a vezetők útja is. A hivatalszervezet iratanyaga külföldre került vagy császári hivatalok irattárába kallódott, jórészük családi levéltárakban porosodott; s mivel a Habsburg elnyomás esztendeiben már egy pátensfoszlány vagy kuruckori levéltöredék is felségárulás gyanujába hozhatta tulajdonosát, a szabadságharc írásos emlékeit, ha nem semmisítették is meg, olyan mélyre rejtették, hogy hamarosan a feledés pókhálója fedte be.

A Rákóczi-szabadságharc történetének kutatóit szinte teljesíthetetlen feladat elé állította a szétszóródott, irattárakban heverő vagy elfelejtve lappangó forrásanyag felkutatásának, majd összegyűjtésének hatalmas, évtizedek kitartását követelő munkája.

Az úttörő, Thaly Kálmán, egész életét a Rákóczi-kor forrásanyagának felkutatására szentelte. Az egész emberöltőt betöltő munkásság eredménye mégis csupán a forrásanyag hatalmas mennyiségének és rendkívüli szétszóródottságának felmérésére szorítkozott s korántsem adott rendszeres áttekintést és általános tájékoztatást. Ennek

a féleredménynek az oka elsősorban a kor mostoha, a forrásanyag módszeres összegyűjtését inkább gátló mint elősegítő viszonyaiban gyökerezik, s csak az adott keretek, lehetőségek figyelembevételével róhatjuk fel Thalynak anyagfeltáró és összegyűjtő munkájában a kellő módszeresség és tudományos alaposság hiányát.

A Levéltári Közlemények tanulmányai, bár utalnak az általuk ismertetett forrásanyag történetére, nem adnak általános áttekintést arról, hogy a Rákóczi-szabadságharc forrásainak feltárása milyen előzményekre tekinthet vissza. Az egyes tanulmányok bevezetőjében közölt töredékes adatok, vagy az olyan rendkívül elgondolkoztató észrevétel, melyben Esze Tamás Thaly anyagközlésének történeti ismeretei fogyatékosságában gyökerező hibájára mutat rá, csak növeli a forrásfeltárás addigi eredményei összefoglalásának és elvi értékelésének igényét. A tanulmányok értékét a szerzők munkájának jelentőségét emeli kellő mértékben ki a kiindulópont bemutatása s egyben jelzi azokat a nehézségeket is, amelyekkel a tanulmányíróknak meg kellett birkózniok.

A Levéltári Közleményeknek a Rákóczi-szabadságharc forrásaival foglalkozó tanulmányai nagy eredményt jelentenek a forrásfeltárás és ismertetés terén. A tanulmányok nemcsak áttekintést adnak, hanem megvilágítják a Rákóczi-kor forrásanyagának sokrétű és bonyolult problémáit is. A felszabadult Magyarország levéltárrendezésének egyik kiemelkedő eredményéről, a Rákóczi-szabadságharc levéltárának felállításáról és rendjéről *Maksay Ferenc* tanulmánya számol be. (A Rákóczi-szabadságharc levéltára 94—130. l.) A szabadságharc diplomáciai anyagának egyes részleteiről *Iványi Emma*: II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára (130—142. l.) c. összefoglalásából tájékozódhatunk. A szabadságharc eddig ismeretlen iratgyűjteményéről, Rákóczi titkos kancelláriájának iratairól *Benda Kálmán:* Ráday Pál politikai iratai (142—152. l.) c. tanulmánya ad áttekintést. Az 1703 első hónapjainak eseményét megörökítő levélgyűjtemény létrejöttét és hányódását következetes pontossággal nyomon követve, *Esze Tamás* eddig ismeretlen történeti és irodalomtörténeti megállapításokra jut (Acta Reviczkyana 152—170. l.). A bírósági levéltárakban fellelhető gazdag forrásanyagról *Varga Endre*: A Rákóczi-szabadságharc történeti forrásai a bírósági levéltárak anyagában (170—194. l.) c. tanulmánya számol be. *Trócsányi Zsolt:* A Rákóczi-szabadságharc történetének forrásanyaga az erdélyi levéltárakban és az erdélyi udvari kancellária levéltárában (194—211. l.) c. munkája az Országos Levéltárban az erdélyi kuruc mozgalmakra s a szabadságharc erdélyi eseményeire fellelhető forrásanyagot tárja fel. *Wellmann Imre:* A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó iratok a Budapesti 1. sz. Állami Levéltárban (211—222. l.) c. tanulmánya Pest városának ellentmondásos szerepét, társadalmának a szabadságharc idején tanúsított állásfoglalását vázolja a levéltár anyagának ismertetése keretében.

A tanulmányok különböző témája már jelzi, milyen szines és változatos kép bontakozik ki előttünk a Rákóczi-szabadságharc forrásainak felmérése során, mennyire szerteágaznak azok az utak, amelyek a kuruckor írásos emlékeihez vezetik a kutatót. A forrásanyag sokrétűsége ugyanakkor arról győz meg bennünket, hogy a tanulmányok témaválasztásában bizonyos hiányosságok mutatkoznak meg. A közölt hét tanulmány, bármennyire igyekszik is egymástól távoleső jellegben és mondanivalóban is különböző levéltárak, iratgyűjtemények anyagát ismertetni, nem ad még hozzávetőlegesen sem teljes képet a kor forrásanyagáról. Talán a jelenlegi eredmények alapján túlzott követelmény is lenne már most a teljesség igényével fellépni, de annyi bizonyos, hogy az egyes *megyei levéltárakban, császári hivatalok levéltáraiban*, vagy fontosabb *családi levéltárakban*, található Rákóczi-kori forrásanyag ismertetése nagyon hiányzik. A szabadságharc egyik központi kérdésére, a kuruc hadsereg kialakulására, s a hadieseményekre a *Hadtörténelmi Intézet Levéltárának* forrásanyaga — ha töredékes is — bizonyára értékes adatokat szolgáltatott volna. Ha lemondunk is az első lépésnél a teljességre való törekvésről, bizonyos fontossági sorrendet mindenképpen fel kellene állítani. Hiszen amennyire meggondolandó olyan forrásgyűjtemény ismertetése, amely igen alapos és részletes jegyzeteléssel nem sokkal a Levéltári Közlemények megjelenése után hagyta el a sajtót, annyira hiányzik a Rákóczi-kor kutatói számára, hogy végre hozzávetőleges képet kapjanak a megyei és városi levéltárakban kallódó forrásanyagról.

Az egyes levéltárak és gyűjtemények ismertetése, az anyaggal kapcsolatos problémák kifejtése, az adatok közlésének módszere szerzőnként és témák szerint változó. A tekintetben azonban minden tanulmány egyöntetű — és ez a munkák egyik fő érdeme —, hogy az iratcsoportok puszta közlése, száraz felsorolása helyett a szerzők minden esetben a forrásanyag lényegére rávilágító tartalmi ismertetésére törekszenek. Igyekeznek kiemelni azokat a forráscsoportokat, amelyek a szabadságharc alapvető társadalmi, gazdasági, diplomáciai kérdéseinek anyagát tartalmazzák. Nemcsak felszínesen és nagy vonásokban, hanem részletekbe menően, lényegbehatolóan ismertetik a forrásokat,

sok esetben felvetik vagy ki is fejtik a bennük rejlő problémákat. Ez a »források mögé látás« szinte már a forráselemzés, a történetírói penzum határát súrolja. Nehéz itt választó mezsgyét húzni, de ezek a tanulmányok meggyőznek bennünket arról, hogy a levéltárak, forrásgyűjtemények ismertetőinek, ha hű képet akarnak adni anyagukról, el kell végezniök ennek a feladatnak egyik legnehezebb részét, meg kell mutatniok az utat, amelyen át a kutató az anyag mélyére hatolhat. Ahogyan ezt a nehéz feladatot a tanulmányok szerzői megoldották, azon lemérhető történészi és elméleti felkészültségük, igényességük saját történetírói és kutatói munkájukkal szemben. De megmutatkoznak egyéni érdeklődésük sajátos irányai és az ezekkel szükségszerűen együttjáró korlátok is.

Ha ugyanis összekapcsoljuk az egyes forráscsoportok összetartozó láncszemeit, meglepődve kell megállapítanunk, hogy azok sokszor ellentmondanak egymásnak. A szerzők egyöntetűen igyekeznek kiemelni a Rákóczi-szabadságharc egyik központi kérdésére, az *osztályviszonyok alakulására* vonatkozó forrásokat, de kommentálásuk során ellentétes megállapításokra jutnak.

»A Rákóczi-szabadságharc levéltárá«-ban ismertetett forrásanyag jelentős része a megyei nemesség állásfoglalására, tevékenységére világít rá. A fejedelem kancelláriájának irataiból a szerző kiemeli, hogy Rákóczi milyen határozottan s »egyre határozottabban« védelmezi a nemesség jogait s birtokadományozásokkal igyekszik magához láncolni őket (105. l.). A további forráscsoportok ismertetése során a szerző rámutat arra, hogy a nemesség áldozatkészsége, tehervállalása mennyire nincsen arányban azokkal az előnyökkel és kiváltságokkal, amelyeket a szabadságharc biztosított számára. Elég, ha itt utalunk a »Megyék, városok és községek iratai«-ra, melyek bő anyagot adnak a nemesi önzés változatos és kimeríthetetlen példáira (110—112. l.). Hasonlóan negatív képet kapunk a nemességről az erdélyi levéltárak bár töredékes, de igen lényeges adatokat szolgáltató anyagának áttekintése során is (200., 203. l.). A bírósági levéltárak ismertetése ugyancsak élesen rávilágít a nemesség birtokai határán túl nem látó, önző, és a szabadságharc hanyatlása idején áruló magatartására (183., 188—89. l.). A nemesség állásfoglalásáról s a szabadságharc alatt vitt szerepéről mégsem kapunk egységes képet. Hiszen még az olyan kitűnő tanulmány, mint »A Rákóczi-szabadságharc levéltárá«-nak ismertetése sem következetes végig ebben a kérdésben. Rákóczi udvartartásáról írva, a szerző megállapítja: »Itt is Rákóczi leghűségesebb támaszaié, a közép- és részben a kisebb nemességé volt a vezetés« (119. l.). Ráday Pál politikai iratainak ismertetésében a nemesség magatartására vonatkozó megjegyzés ugyancsak kétségeket támaszt az olvasóban: »Rákóczi mellett . . . elsősorban ennek a felvidéki és erdélyi megyei köznemességnek a képviselőivel találkozunk a hadsereg, az államszervezet ügyeinek irányításában, ők voltak az a réteg, amelyiknek a megyei kormányzásban kifejlődött politikai érzékére, a közélet terén elsajátított gyakorlatára, tapasztalataira, bizonyos katonai ismereteire és *mindenekelőtt a szabadságharc ügyéhez való hűségére* (kiemelés tőlem — V. Á.) a fejedelem mindvégig számíthatott« (141. l.).

Az a szembeszökő ellentét, amely a nemességre vonatkozó különböző forrásanyag kommentálásában helyenként megmutatkozik, a tanulmánysorozat két tanulmányában ugyancsak élesen tükröződik. »Ráday Pál politikai iratai«-ból meggyőződhetünk arról, hogy *Ráday*, a Nógrád megyei középnemes, Rákóczi belső bizalmasa, titkos kancelláriájának igazgatója volt, aki a szabadságharc számos fontos politikai iratát vetette papírra s a fejedelem diplomáciai terveinek legfőbb letéteményese s végrehajtója. Levéltárának ismertetője Ráday kiváló alakjában a középnemesség tipikus képviselőjét látja: »Ennek a zömében protestáns és ezen belül legnagyobb részben református megyei nemességnek volt tipikus, de műveltségben és tehetségben magasan kiemelkedő megszemélyesítője Ráday Pál« (141. l.). Az »Acta Reviczkyana« létrejöttének, hányódásának nyomonkísérése során a középnemességnek egy másik — jelentőségében korántsem olyan központi, de mindenesetre tipikus — alakjához vezetnek a szálak. *Reviczky Imre* nemesember, szabadságharc előtt nagyszőllősi harmincados és Ugocsa megye jegyzője volt. Ekkor nemcsak a társadalmi helyzete, de viselt tisztsége is szembeállította a néppel s a nép törekvéseivel. A szabadságharc megindulása idején sem értette meg annak nagy célkitűzéseit, a császáriaknál keresett menedéket, másfél évig teljesített bizalmas szolgálatot Szatmár várának császári parancsnoka mellett. Szatmár megvétele után került csak a kuruc táborba s itt Rákóczi a »fiscalitások inspectiójá«t bízta rá. Hűségét illetően sok gyanú merült fel, kényszerkurucságának 1707-ben bekövetkezett halála vetett véget. Reviczky írástudó s az eseményeket tudatosan szemlélő ember, aki forrásmentő munkájával igen nagy szolgálatot tett a történetírásnak. Irodalmi jelentősége a maga nemében páratlan, de magatartása, a kuruc tábor iránti bizalmatlansága s gyanus »hűsége« osztálya számos tagjának jellemző vonása. Melyik hát a megyei középnemesség

tipikus képviselője? A Rákóczit tántoríthatatlan hűséggel szolgáló Ráday, vagy az óvatos, kényszerűségből kuruccá lett Reviczky? A források bő ismertetéséből — ha nem volnának éppen ebben a kérdésben ellentmondóak — feltétlenül választ kellene kapnunk. Így azonban a kérdésre csak kérdéssel válaszolhatunk: mi az oka annak a következetlenségnek és bizonytalanságnak, ami a középnemesség magatartására vonatkozóan a Rákóczi-szabadságharc forrásait ismertető tanulmányokban uralkodik?

A szabadságharc megindulása, dicsőséges kibontakozása, majd hanyatlása és bukása idején az egyes társadalmi osztályok más és más magatartást tanúsítanak. Az események menete és a szabadságharc részvevőinek a függetlenség ügyéhez való viszonya mennyire szoros összefüggésben van egymással, azt jól kifejezésre juttatja a Bírósági levéltárak forrásanyagának ismertetése. A szabadságharc történetének egyes szakaszait sikerült kiemelni »A Rákóczi-szabadságharc levéltárá«-nak egyes forráscsoportjai ismertetésénél is.

A szabadságharc megindulása idején a szerző kiemeli a pátensek nagy számát, melyből a felkelés területi kiszélesedését s Rákóczi szervező munkájának állomásait kísérhetjük nyomon (97. l.), a labanc iratokat következetesen a szabadságharc jelentősebb eseményeihez, állomásaihoz kapcsolja (126—28. l.). Az osztályviszonyok alakulása azonban a szabadságharc egyes szakaszaiban a források ismertetéséből nem jut következetesen kifejezésre. A megyei nemesség arculata a hadiszerencse alakulásával változott. Kivételt csak az az egy-két, Rákóczi közvetlen környezetében levő nemes képezett, akik messze kiemelkedtek osztályuk többi tagjának sorából. A fejedelem maga is fájdalmasan emlékezett meg a nemesség önzéséről, szűk látóköréről és elmaradottságáról. A középnemességben keserűen csalódott s a szabadságharc hanyatlása idején egyre inkább elfordul tőlük, de csak 1708 után száll határozottan szembe a megyékkel. A forrásismertető tanulmányoknak számos ellentmondása származik abból, hogy nem kísérik következetesen végig a középnemesség útját, csak egy-egy pillanatot ragadnak meg magatartásukból s így csupán statikus képet adhatnak szerepükről.

A tanulmányok igen sok eddig ismeretlen adatot tárnak fel, új eredményeket alátámasztó következtetésekre jutnak. Ezek azonban — bármennyire is értékesek — csupán csillogó mozaikszemek maradnak, ha nem illeszkednek szervesen a nagy összefüggésekbe. Csak így vihetik előbbre a kutatást, csak így egészíthetik ki a szabadságharc történetének feltárásában ma még igen jelentős hiányokat. Az osztályviszonyok alakulására vonatkozó forrásanyag sok esetben elszigetelt és statikus ismertetése okozza azt a hiányosságot is, hogy a tanulmányokban bizonyos mértékben háttérbe szorul a jobbágyság s a kuruc katonákra vonatkozó forrásanyag ismertetése. Kétségtelen, hogy a tanulmányíróknak ezen a téren kellett a legnagyobb nehézségekkel megküzdeniök. A szabadságharc a feudális Magyarország függetlenségi harca volt, állama feudális állam — természetes, hogy iratanyaga a feudális hivatalszervezet jellegét viseli magán. A vezetőkkel, főnemesi, nemesi részvevőkkel aránytalanul több irat, levél foglalkozik, mint a harcoló tömegekkel. A nemesi kiváltságok védelme, sérelmeik orvoslása, birtokügyeik bonyolult szövevénye hatalmas mennyiségű iratanyagot hozott létre. Míg egy főnemesi tábornok egész útját végigkísérhetjük a forrásanyagból, addig a kuruc katonáról csak pillanatfelvételeink vannak. Kimagasló hőstett, parancsmegtagadás, bátor portya, sebesülés vagy súlyos sérelem kellett ahhoz, hogy a szabadságharc egyszerű harcosának neve papírra s ezzel a történelembe kerüljön. A hadbaszállt nemeseket a megyék név szerint számontartják, a fegyvertfogott jobbágyok hatalmas tömegéről azonban csak a katonai lajstromkönyvek vagy hiányos összeírások adnak hozzávetőleges képet. Éber szem, feszült figyelem kell ahhoz, hogy a forrásanyag dzsungeléből kiemelhessük ezeket a legértékesebb lapokat. Nem lehetetlen vállalkozás ez, hiszen még a Bírósági levéltárak anyagából is — amelyet a múltban csak családtörténeti kutatók forgattak — ismertetője igen értékes adatokra hívja fel figyelmünket. Az erdélyi levéltárak töredékes forrásanyaga a nép kezdeményező szerepére világít rá. Mindez azonban elenyészően kevés és csupán ad hoc jellegű, ha figyelembe vesszük, hogy a szabadságharc kezdeményezője, lelkes támogatója a nép, végigharcolója, kitartó híve a kuruc katonaságból kialakuló vitézlő rend volt.

A szabadságharc osztályviszonyainak vizsgálatánál eddig a legelhanyagoltabb és éppen ezért a legkevésbé tisztázott kérdés a városok magatartása, a polgárság állásfoglalásának elemzése volt. A tanulmányok, ahol a forrásanyag módot nyújt rá, sok új adatot és szempontot adnak ehhez a kérdéshez. A Budapesti 1. sz. Állami Levéltár a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó adatainak ismertetése pedig Pest város szerepéről, a lakosság állásfoglalásáról rajzol összefoglaló képet.

A Levéltári Közleményeknek a Rákóczi-kor forrásanyagát ismertető tanulmányai nagy segítséget jelentenek a Rákóczi-szabadságharc kutatói számára. Nemcsak meg-

könnyítik a munkát, hanem rámutatnak a feldolgozatlan kérdésekre is s ezzel megjelölik a további kutatás irányát.

Ráday Pál politikai iratainak ismertetésénél kiemeli a szerző, hogy az az anyag milyen szoros kapcsolatban van a Rákóczi-szabadságharc levéltárával (142—143. l.). A tanulmányok arról is meggyőznek, hogy a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó valamennyi forrás — bármennyire különböző is jellegében, tartalmában s eredeti rendeltetésében — szerves összefüggésben van egymással. A különböző természetű forrásoknak ez a szerves összefüggése, egymáshoz kapcsolódása magyarázza meg számunkra azt a nagy tanulságot, amelyet a tanulmányok néhol fellelhető hiányosságaiból levontunk; ha a kutató valahol nem elég következetességgel vizsgálja az anyagot, a forrás adatai másutt már jelzik a hibát. A történetírói munka egyik első és igen jelentős mozzanata a forrásanyag felmérése, összeszedése. A munka első bírálója pedig maga a forrásanyag, hiszen ha csak a legkisebb hiba is történt, az adatok egymáshoz kapcsolódó láncszemeinek sora szakad meg.

A Rákóczi-szabadságharc forrásanyagának feltárásában és ismertetésében igen jelentős lépés ez a tanulmánysorozat, mely új eredményeket mutat fel a forrásismertetés módszereiben is. Reméljük, ez a hasznos és fontos kezdeményezés nem marad folytatás nélkül.

R. VÁRKONYI ÁGNES

DEGRÉ ALAJOS:

A JOBBÁGYÁRVÁK KIFOSZTÁSA A FEUDÁLIS MAGYARORSZÁGON

(Pécs, 1954. 12 l. Klny. a Pécsi Tudományetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyvéből)

A feudális jogviszonyok történetének élesszemű kutatója a feudális társadalom tudományos ismeretére törekvők érdeklődését bizton felkeltő tömör kis tanulmányban vizsgálja a jobbágyárvák vagyonának sorsát.

A tanulmány megállapítja, hogy az Urbárium megjelenéséig a jobbágyárvák gyámságának szabályozatlansága nagymértékben segítette elő a földesúri visszaéléseket. E visszaélések (a »kisajátítás« fogalmának használata a tanulmányban nem mindig eléggé megalapozott) bemutatására azonban elég szűk történeti anyag szolgál, s így az olvasó inkább a jobbágyárvák megrövidítésének lehetőségeivel, mint tényeivel ismerkedik meg. A tanulmány kiemeli, hogy a részlegesen intézkedő törvényhatósági statutumok után először az Urbárium szabályozta a jobbágyárvák vagyonának kezelését, anélkül azonban, hogy a hűtlen sáfárkodás lehetőségét megszüntette volna. Véleményünk szerint az Urbárium és a mögötte meghúzódó állami adóztatási érdekek biztosítását célzó intézkedések kényszerítették elsősorban a földesurakat arra, hogy a közvetlen fosztogató törekvésekről közvetettekre térjenek át. Ez és a jobbágyok egyidejűen erősödő versengése az urbéres illetményért a döntő oka s csak járulékosan a nagy tőkehiány, hogy a XVIII. század végétől mind szokásosabbá vált az árva vagyonának pénzzététele és kölcsönvétele a földesurak ill. — a tanulmányban jelzettnél lényegesen nagyobb mértékben — a jobbágytársak által. Ehhez kapcsolódik egy, a tanulmány által nem említett tényező. A jobbágyok szűk határok közé szorulása és az árutermelés fejlődése során a jobbágyárva vagyona — a földesúri fosztogató törekvések mellett — mindinkább áldozatául esett a helyi előljárók, »árva atyák« és gyámok visszaéléseinek, akik a törvényes formák megtartásával, mélyen a forgalmi ár alá szorított becsértéken üzérkedhettek vele maguk ill. az örököstársak javára, míg nagykésőn ezt némileg nem korlátozták, nem annyira a jobbágyárvák gyámságával foglalkozó 1836 : IX. tc. intézkedései, mint inkább az 1840 : VIII. tc. szabad árverés tartásának lehetőségét biztosító rendelkezései.

A további elmélyedő kutatást igénylő kérdés szempontokban gazdag nyilvános felvetése a színvonalas tanulmány jelentős érdeme.

SZABAD GYÖRGY

KRÓNIKA

DOMANOVSZKY SÁNDOR

(1877—1955)

Domanovszky Sándor a magyar polgári történetírás egyik legkiemelkedőbb alakja volt a felszabadulás előtti félévszázadban. Munkásságának kezdete még a dualizmus korára esik és történetírói egyénisége is szoros kapcsolatban áll ezzel a korszakkal. Történetírói felfogásában talán a legkövetkezetesebb képviselője annak az iránynak, amelyet Magyarországon pozitivizmusnak neveztek. Filozófiailag Herbert Spencer követőjének vallotta magát, de mint kutató a szigorúan adatszerű, a forrásokhoz tapadó módszer híve volt, s az maradt akkor is, amikor a hivatalos történetírásban eluralkodott a tényeket kiforgató, semmibevevő szellemtörténeti irány.

Történetírói munkásságát nem a nagy összefoglaló munkák jellemzzték. A források finom analízise, a középkori krónikák szigorú kritikai feldolgozásával tünnek ki első munkái. (A Dubnici Krónika, Századok, 1899. A Budai Krónika, Századok, 1902. A Pozsonyi Krónika, Századok, 1905. Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906.) Legkiemelkedőbb munkái kicsiny terjedelműek, de a maguk nemében remekművek. (A harmincadvám eredete. Budapest, 1910, Mázsaszekér. Budapest, 1917.) Ezekben a középkori magyar gazdaságtörténet egy-egy fontos részletkérdését dolgozta fel igen fáradságos aprómunkával. Évtizedeken át szerkesztette a Századokat, haláláig vezetőségi ill. igazgatóválasztmányi tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, melynek forráskiadványsorozatában is több kötetet publikált.

Domanovszky Sándor pedagógiai működése legalább egyenértékű volt történetírói munkásságával. Fiatalkorában mint középiskolai tanár kezdte és mintegy 30 éven át, mint egyetemi tanár folytatta ezt a működését.

Emberszeretete, amelyet az ellenforradalom legembertelenebb időszakában is megőrzött, a tanítványaihoz való viszonyában mutatkozott meg a legjobban; Domanovszky lelkesen foglalkozott minden tanítványával és lelkesíteni tudta a tudományért azokat, akiket erre érdemesnek tartott. Széleskörű műveltségével, igen nagy olvasottságával segített a kezdőknek és igyekezett nekik átadni módszertani tapasztalatait. Megtanította tanítványait a forráskritika módszereinek — legalább általa ismert és hozzáférhető módszereinek — alkalmazására.

A Domanovszky által szerkesztett »Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez« c. sorozat elvi gyöngeségei ellenére tükrözi azt, hogy Domanovszky tanítványai nem szakadtak el annyira a valóságtól, mint a szellemtörténeti irány követői. A tanulmányok szerzői — kevés kivétellel — legalább e források feltárásában, formál-kritikai elemzésében igyekeztek követni mesterük módszerét. Közülük nem egy, s talán éppen a legtehetségesebbek

a felszabadulás után megtalálták az utat a marxizmushoz. Ez nem véletlen, annak ellenére, hogy Domanovszky maga élete végéig idegenül állt szemben a marxizmus tanításaival. A nála jóval fiatalabb tanítványok, akiket a forrásokon át az igazság keresetére tanított, éppen a marxizmusban találták meg azt az igazságot, amelyhez Domanovszky Sándor, ha nem is tudta rávezetni, sokban hozzásegítette őket.

LEDERER EMMA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKA HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

A magyar történészek a Magyar Tudományos Akadémia 1955. évi nagygyűlésének keretében tudományos ülésszakon ünnepelték meg hazánk felszabadulásának tizedik évfordulóját. Az ülésszakot, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Magyar Történelmi Társulat közösen rendezett, 1955. május 26—27-én tartották meg a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó-ülésztermében. Az előadások a felszabadulást megelőző időszak, a felszabadulás, valamint az azt követő időszak történetének problémáival foglalkoztak.

A május 26-i délelőtti megnyitón és az előadásokon nagy számban vettek részt történészeink. Az elnökségben helyet foglaltak *Andics Erzsébet* akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, *Réti László*, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója, *G. Fazekas Erzébet* egyetemi tanár, *Nemes Dezső*, a Szikra vezérigazgatója és a külföldi vendégek közül *Li Csen Von*, a Koreai Tudományos Akadémia levelező tagja.

Az ülésszakot *Andics Erzsébet* akadémikus nyitotta meg. Megnyitója után — amelyet a Századok jelen száma közöl — *G. Fazekas Erzsébet* egyetemi tanár »A népi demokratikus forradalom előfeltételei érlelődésének néhány kérdése Magyarországon a felszabadulás előtt« címmel tartott előadást. Ebben rámutatott arra, hogy a népi demokratikus országok létrejöttének és megszilárdulásának döntő előfeltétele a Szovjetunió nak a fasiszta erőkön aratott világtörténelmi győzelme. A Szovjetunió csapásai következtében a fasizmus igájába hajtott államokban — közöttük Magyarországon — két, ellentétes irányú folyamat indult meg: egyrészt erősödtek a nemzeti ellenállási mozgalmak, másrészt zavar, bomlás indult meg az uralkodó körökben.

Az előadó megállapította, hogy ezek a forradalmak polgári demokratikus forradalmak jellegével, nemzeti, antifasiszta, antiimperialista vonásokkal bírtak. E forradalmak vezetését az egyes országokban a munkásosztálynak kellett kezébe vennie, mert ez volt az egész antifasiszta harc alapvető mozgató ereje. A legfőbb stratégiai feladat a fasizmus teljes szétzúzása volt. A KMP Központi Bizottsága már 1941. június 28-i és szeptember 1-i ülésén ennek a stratégiai feladatnak értelmében is hozott határozatokat.

A népi demokratikus forradalom első szakaszának egy igen fontos antifeudális feladata is volt, minthogy az említett országokban még éltek feudális maradványok. A nagybirtokrendszernek földosztás útján történő megsemmisítése döntő stratégiai jellegű célkitűzés volt. Alkalmasnak bizonyult arra, hogy megszilárdítsa a munkásosztály által vezetett munkás-paraszt szövetséget.

Az előadó azután ismertette a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak 1942 decemberében a KMP által kidolgozott programját, majd rátért azoknak a jelenségeknek jellemzésére, amelyek 1943-ban Magyarországon a forradalmi helyzet érlelődésének előjeleire mutattak.

A fasiszta német haderők katonai vereségei — amelyek Németország élelmiszerellátása szempontjából fontos szovjet területek elvesztését eredményezték — odavezettek, hogy a magyar uralkodó osztály az éhségfejadagok csökkentésével igyekezett Magyarországról élelemmel ellátni a német hadsereget. Ennek nyomán természetesen mind a parasztság, mind a munkásság gazdasági helyzete erősen leromlott. Ekkor, 1943-ban behozták a hírhedt Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszert, ismét rögzítették a mezőgazdasági munkások, valamint az ipari munkások béreit. Ezek a rendelkezések tovább csök-

kentették a reálbéreket, egyúttal pedig fokozták az üzemekben a fasizmusra jellemző kényszermunka rendszabályokat, amelyeket a mezőgazdaságban honvédelmi munkakötelezettség címén embertelen formában valósítottak meg.

A tömegek nyomora, szenvedése, amelyet az idegen érdekekért hozott véráldozat, a munkakényszer súlyosbított, a forradalmi válság egyik objektív előfeltétele volt. Az elkeseredett tömegekben növekedett a háborúellenes hangulat, az üzemekben csökkent a termelékenység, a parasztok elrejtették a gabonát, a mezőgazdasági munkások megszöktek a rájuk kényszerített szerződések teljesítése elől. Ugyanakkor a kommunisták propaganda- és szervezőmunkája mind a munkások, mind a paraszti tömegek között, több sikeres akcióhoz vezetett, részben közvetlenül háborúellenes fellépések, részben pedig politikai jellegű gazdasági harcok formájában. A KMP feloszlatása 1943 nyarán és a laza szervezetű Békepárttal való helyettesítése gyengítette a tömegek forrongásából származó lehetőségek felhasználását. Mindazáltal a kommunisták többsége a tömegek közti munkában jól megállta a helyét.

A forradalmi helyzet érésére jellemző volt egy másik tünet is: az uralkodó osztály válsága. A hitlerista koalíció széthullásának, vereségének talaján ez elsősorban abban jelentkezett, hogy a nácik magyar csatlósai — akárcsak a hitleristák — elkezdtek a békéről fecsegni. Ennek célja egyrészt az volt, hogy felkínálkozzanak különbékemanővereikkel a nyugati hatalmaknak, másrészt, hogy suttogó propagandájuk segítségével elhitessék a magyar tömegekkel: a kormány végül is megköti a békét, tehát várjanak türelemmel. A kivárási politika egy sor manőverezéshez vezetett: a magyar uralkodó osztálynak azonban nem volt tényleges békeszándéka, a Szovjetunióval nem akart békét kötni, hanem azt remélte, hogy a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között konfliktus tör ki, s ezt igyekezett kivárni Hitler oldalán. Belpolitikai téren elsősorban arra törekedtek, hogy a jelentkező válság közepette a belső rend fel ne boruljon, hogy a tömegek békevágya, németellenessége, gyűlölete az uralkodó osztállyal és rendszerével szemben ne vezessen a békéért, a függetlenségért, a demokráciáért vívott szervezett ellenállási mozgalomhoz, szabadságharchoz. Ezért egyrészt fokozták a terrort a háborúellenes akciók részvevőivel szemben, másrészt azt emlegették, hogy békében akarnak élni szomszédaikkal. A kivárási politika hálójába akarták keríteni a tömegeket és ehhez igénybevették az ellenzéki pártok segítségét is. A Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt jobboldali vezetői kötélnek is álltak, és még azt sem átallották, hogy Kossuth nevével álcázzák azt a politikát, amely hivatott volt előkészíteni egy, az angolok és amerikaiak által tervezett Balkán Szövetséget. De bármilyen hamisan, összefüggéseiből kiforgatva hivatkoztak is Kossuthra, a függetlenség kérdésének felvetése — mégha félrevezető célzattal is — azt mutatta, hogy a válság közepette az uralkodó osztály nem tudott régi politikai szólamaiból megélni.

A Kossuth-rádió leleplezte a hivatalos köröknek Kossuth nevével űzött álnok játékát és megmagyarázta, hogy Kossuth programja az elszánt, áldozatos függetlenségi harcot jelenti, viszont az ellenállási politika óriásának nevét ma a behódolás törpéi veszik ajkukra. A Kossuth-rádió leszögezte, hogy Horthyék, Kállayék nem mernek szakítani Hitlerrel, nemcsak azért, mert félnek Hitlertől, hanem elsősorban azért, mert félnek a magyar néptől s a demokrácia ügyének nemzetközi diadalától.

A Kossuth-ünnepségek ilyen szellemben való előkészítése azt mutatta, hogy az uralkodó osztály kapkodása, zavara növekedett és ez végső fokon rést nyitott a válság szövevényén, mert ezen keresztül a politikai életbe kezdett beáramlani a tömegek németellenes, háborúellenes forrongása. Éppen ezért ez is hozzájárult ahhoz, hogy Horthyék Kossuth halálának 50. évfordulóján utat nyitottak a megszálló német csapatoknak, hiszen egy húron pendültek hitlerista gazdáikkal; velük egyformán rettegtek a függetlenségi harctól.

G. Fazekas Erzsébet rámutatott, hogy 1944 augusztus—szeptemberében — a szovjet csapatok győzelmes előretörése következtében — teljesen széthullott a hitlerista blokk és az utolsó csatlós — Magyarország — határain is már félkörben felzárkózott a szovjet hadsereg. Az 1943-ban feloszlatott Kommunista Pártot az addig a Békepártban harcoló kommunisták 1944 őszén újból megalakították. A Kommunista Párt vezette munkásosztály köré tömörültek az ellenállási mozgalom és a szabadságharc, a népi demokratikus forradalom erői. Az ellenállási harc a legkülönbözőbb formákban valósult meg; megkezdődött a fegyveres harc a partizánmozgalomban. A magyar nép forradalmi szervezetei azonban már nem tudtak elég mélyre hatolni ahhoz, hogy az ellenállási mozgalom különböző megnyilvánulásai egységes népi megmozdulássá szélesedjenek, a már kibontakozóban levő partizánharcot fegyveres felkeléssé fejlesszék és forradalmi-függetlenségi harc döntse meg a régi uralkodó osztályt és rendszerét. A népi demokratikus forradalomnak ezt a feladatát a felszabadító Szovjet Hadsereg végezte el, amely azzal,

hogy német gazdáival együtt kiűzte az országból a nyilas kormányt, összetörte a régi uralkodó osztály államgépezetének leglényegesebb részeit.

A föld alól kilépő Magyar Kommunista Párt hívó szavára viharos erővel törtek ekkor felszínre a népi demokratikus forradalom szabaddá lett erői. Egymásután születtek meg a különböző népi szervek, 1944 decemberében megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, melynek helyi szervei, a Nemzeti Bizottságok, hihetetlen gyorsasággal alakultak meg a felszabadult területeken. Ezek hozták létre az Ideiglenes Nemzetgyűlést és ezzel az Ideiglenes Nemzeti Kormányt 1944. december 21—22-én. Ez a kormány a munkásosztály vezette népi szervek alapján jött létre ; a munkásosztály ilyenformán részese volt a hatalomnak. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány lényegében a munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúrájának kormánya volt.

Az ülésszak második előadását *Tóth Sándor*, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa tartotta. Előadásában — amely »A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon« címmel hangzott el — megállapította : a szovjet hadseregnek az 1944. év nyárutójára elért katonai sikerei lehetővé, a Németország szívébe irányuló további támadás eredményességének biztosítása pedig szükségessé tették a hadműveletek kiterjedését a Duna-medencére. Románia és Bulgária felszabadulása után, 1944. október 6-án kezdődött a kilencedik csapás, amely hazánk kétharmadrészét felszabadította a fasiszta rabság alól.

A szovjet hadvezetőség a magyarországi hadműveleteket három szakaszban — 1944. október 6.—1945. április 4. között — folytatta le. Az első szakasz idején — 1944. október 6-tól 28-ig — a »debreceni«, »kárpáti« és »belgrádi hadműveletek« eredményeként felszabadult az egész Tiszántúl és Észak-Erdély, a német védelem pedig Csehszlovákiában és Jugoszláviában elemeire hullott szét. Ebben az időben a növekvő háborús terhek és a német-fasiszta terroruralom következtében a lakosság hangulata igen feszült volt. A kommunisták felvilágosító és szervező munkája nyomán egyre szélesedett a nemzeti ellenállás tömegbázisa. A hadseregben erősödött a németellenes hangulat, a katonák megundorodtak a szovjetellenes rablóháborútól. Mindez teljessé tette a Horthy-rendszer válságát. Horthy ezért az október 15-i sikertelen kiugrási kísérletre kényszerült, majd törvényesítette a nyilas rémuralmat.

A hadműveletek második szakasza — 1944. október 28. és február 13-a között — Budapest bekerítéséért és felszabadításáért folyt. A fasisztákat súlyosabbnál súlyosabb vereségek érték a Duna—Tiszaközén, az északkeleti iparvidéken és Dél-Dunántúlon. Véres kudarcba fulladt Hitler két kísérlete is, mellyel Budapesten körülzárt csapatait igyekezett felmenteni. Budapest felszabadítása a kilencedik csapás utolsó mozzanata volt, a náci Németország Európában magára maradt.

Az előadó ezután arról szólt, hogy Hitler — a nyugati arcvonalat ismét meggyengítve — március 6-án három irányból nagy támadást indított a Dunántúlon. 10 napon át változatlan hevességgel folytak a harcok. A hősiesen helytálló szovjet csapatok e néhány nap folyamán már nem csupán állásaikat védték, hanem a felszabadult magyar népet is. A »balatoni védelmi hadművelet« tíz napja alatt a fasiszta csapatok harcképtelenekké váltak s a támadásba lendült szovjet haderők 1945. április 4-re befejezték hazánk felszabadítását. Hitlernek nem sikerült elnyújtania a háborút ; a Szovjet Hadsereg előtt megnyílt az út Ausztria és Dél-Németország felé.

A május 26-i délutáni előadásokon — amelyeket változatlanul nagyszámú érdeklődő jelenlétében tartottak meg — *Ember Győző*, az MTA levelezőtagja elnökölt. Elsőnek *Révész Imre* akadémikus olvasta fel »Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulása« c. előadását.

Révész Imre a nemzetgyűlés létrehozásának előkészítésével kapcsolatban rámutatott arra, hogy a Tiszavidék egyes területein az élet gyorsan visszatért rendes kerékvágásába, s gyors ütemben megindult a társadalmi-politikai szervezkedés a szabad, független magyar dolgozó nép demokratikus országáért. Révay József és Vas Zoltán Szeged felszabadulása után Szeged környékén szervezni kezdték a demokratikus erők széles alapú összefogását a haza megmentésére s az ország újjáépítésére. A szegedvidéki szervezkedés eredményeit Debrecenben ismertették, ahol megállapodtak egy olyan javaslatban, amely lényegében azonos volt a Magyar Kommunista Párt »Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja« címmel a debreceni Néplap november 30-i számában megjelent indítványával. Ez a program a legközelebbi teendőket a következőkben jelölte meg : községenként és városonként a demokratikus pártokmegbízottaiból és a kipróbált Hitler-ellenes hazafiakból nemzeti bizottságokat kell alakítani, amelyek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei. Meg kell alakítani az alkotmányozó nemzetgyűlést és egy, annak felelős, ideiglenes kormányt.

December 5-én alakult meg Debrecenben a Nemzeti Bizottság.

December 12-én hazaérkeztek a Szovjetunióból azok a magyar katonák és polgári személyek, akik Moszkvában — a magyar emigráns politikusok segítségével — kidolgozták és letárgyalták az ideiglenes nemzetgyűlés tervét. E csoport és a debreceni Nemzeti Bizottság tagjai december 12-én megállapodtak: ideiglenes nemzetgyűlést hívnak össze Debrecenbe a felszabadult területek demokratikus pártjainak és csoportjainak tagjaiból s a velük együtt dolgozni kész más hazafiakból; ez a nemzetgyűlés ideiglenes kormányt választ, s ezt felruházza az állami főhatalommal.

A következőkben a felszabadított területeken folytatott szervezőmunkával foglalkozott az előadó, majd az ideiglenes nemzetgyűlés tevékenységét ismertette. December 20-ig megérkezett Debrecenbe az a kétszázegynéhány küldött, aki Debrecen város 25 képviselőjével együtt alkotta a 230 tagú ideiglenes nemzetgyűlést.

Az ideiglenes nemzetgyűlés már debreceni ülésszakán is az akkori osztályviszonyoknak, foglalkozási ágaknak és politikai rétegeződéseknek megfelelően alkotta meg a magyar nép képviseletét — helyesebb és igazságosabb arányban, mint bármely addigi, magát »népképviseletinek« nevező magyar osztályparlament.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én a református Kollégiumban kezdte meg tanácskozásait. A képviselők először azt a szózatot vitatták meg, amelyet a nemzetgyűlés a magyar néphez kívánt intézni. Ez az írásmű összefoglalása volt azoknak a legfőbb programpontoknak, amelyeket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front — elsősorban a Magyar Kommunista Párt irányelvei szerint — már előzőleg elfogadott. A szózat megvitatása során a pártok szónokai újra meg újra két dologra tértek vissza: a németekkel való fegyveres szembefordulás szükségére, mert ezt a nemzeti becsület parancsolja, és a földreform elodázhatatlan voltára, mert ezt a nemzeti élet és jövő parancsolja.

A 22-i ülés elején megválasztották a nemzetgyűlés politikai bizottságát, összesen 22 taggal.

Az egyhangúlag megválasztott kormány nevében a miniszterelnök kormánynyilatkozatot mutatott be, a nemzetgyűlés ezt változtatások nélkül elfogadta; felhatalmazta a kormányt az ország ügyeinek vezetésére; s elfogadta az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról szóló javaslatot.

Az előadó különösen kiemelte: a haza függetlensége és a nép valódi szabadsága szempontjából milyen jelentősége volt annak a nagy nemzeti összefogásnak, amelynek ereje áthatotta a nemzetgyűlés egész munkáját s az első lépéseknél széles bizalmi bázist biztosított a különben elég vegyes és ingatag összetételű kormánynak. Az összefogás vezetője már ekkor is a Magyar Kommunista Párt volt.

Révész Imre akadémikus felolvasása után *Molnár Jánosnak*, a Pártfőiskola tanárának előadása következett »A munkás- és paraszttömegek harca a Magyar Kommunista Párt vezetésével a reakció ellen (1945 október—1946 március)« címmel.

Az előadás bevezető része ismertette az 1945. április—május — az ország teljes felszabadulása, a német fasizmus szétzúzása, az országon belül számos alapvető demokratikus feladat megoldása — után kialakult politikai helyzetet, utalt az ország további fejlődése kérdésében a reakciós és népi demokratikus erők között kibontakozott harcra.

Az előadó ezután az 1945-ös választásokat elemezte. A reakciós erők már az októberi fővárosi választások után elbizakodottságukban provokációs támadást kezdtek a demokratikus erők ellen. A Kommunista Párt azonnal harcra szólította a főváros munkásságát. A munkásság Pesten és sok vidéki városban harcos tüntetések, figyelmeztető munkabeszüntetések, küldöttségek egész sorával válaszolt a reakciónak. A Párt e mozgalmakra támaszkodva visszarettentette a reakciót és meghiusította a reakciónak a kommunisták elszigetelésére irányuló terveit. A Kommunista Pártnak sikerült elérnie, hogy négy párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt) közös választási felhívást bocsátott ki.

Az országos választások — amelyeken a Kisgazdapárt abszolút többséget szerzett — még inkább felbátorították a reakciót. 1945 november—decemberben — bár a Kommunista Párt sikereket ért el az új kormány megalakításáért folytatott harcokban — a reakció új nagy erejű támadásba kezdett. A tőkések, a volt földbirtokosok, a kulákság, a klérus és más reakciós erők szabotálták a kormányintézkedéseket, fokozták a gazdasági és élelmezési nehézségeket. Rohamra indultak a kiosztott földek visszavételére. A volt nagybirtokosok a parasztok megfenyegetése, egyes állami szervek mozgósítása stb. eszközével próbálták megsemmisíteni a földreform eredményeit. E nagyarányú támadás néhol sikerrel is járt. A reakciós támadás által előidézett kritikus politikai helyzetet súlyosbította, hogy a jobboldali szociáldemokraták és frakciósok — kihasználva a súlyos élelmezési helyzetet, az ipar leromlott állapotát — igyekeztek zavart kelteni a munkásság soraiban.

A Kommunista Párt politikája azonban a súlyos helyzetben is szilárd és hajthatatlan maradt. Megkezdte egy nagy ellentámadás előkészítését s ennek első lépéseként 1946 januárjában visszaverte a jobboldali szociáldemokraták zavartkeltő aknamunkáját. A januári kerületi pártkonferenciák, majd különösen a párt által szervezett és egyre eredményesebb széncsata megmutatták, hogy a munkásosztály felkészült az ellentámadásra, s kész fegyelmezetten követni a pártot. A földhözjuttatott parasztság — a párt felvilágosító munkája hatására — magáévá tette a »Földet vissza nem adunk« jelszót s a munkásosztálynál, a pártnál keresett támaszt a földesúri reakció ellen. A tömegekben megértek az ellentámadás feltételei. A párt február 16-án kiadta az általános ellentámadás akciójelszavát, melynek hatására nagy népmozgalom bontakozott ki. Az előadás konkrét példákon át elemezte a mozgalmakat, melyek során az ország számos városában, községében eltávolították a reakciós tisztviselőket.

A továbbiakban az előadó a Baloldali Blokk — a munkásság és szegényparasztság harcos összefogása ez új szervének — megalakulásával, követeléseivel, a Kisgazdapárt balszárnyának a Baloldali Blokkhoz való csatlakozásával és a március 7-i budapesti nagy tüntető megmozdulással foglalkozott. Ez a hatalmas munkásmegmozdulás meghátrálásra kényszerítette a reakciót. A Kommunista Párt vezette ellentámadás győzelemmel végződött: megvédte a földet a reakció támadásától, hatására megindult a közigazgatás megtisztítása a reakciós elemektől, megkezdődött a reakció bomlása, előre haladt az államosítások ügye. A támadás eredményeképpen tovább erősödött a munkásosztály és szegényparasztság szövetsége.

Május 28-án délelőtt *Réti László*, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatójának elnökletével folytatódtak az előadások.

Li Csen Von, a Koreai Tudományos Akadémia levelezőtagja, a Koreai Népköztársaság küldötte tolmácsolta a koreai történészek üdvözletét és »A koreai történettudomány helyzete« címmel mondott beszámolót.

Az előadás bevezető része ismertette, milyen volt Korea helyzete a japán imperialisták megszállása idején. Hangsúlyozta, hogy a hódítók mindenképpen igyekeztek meghamisítani a koreai történelmet, megsemmisíteni a nemzeti hagyományokat, a nemzeti kultúrát; a koreai népre rá akarták kényszeríteni a »japán szellem«-et.

A koreai történettudomány előtt a fejlődés távlatai 1945. augusztus 15-e — az ország felszabadítása — után nyíltak meg. A koreai nép a Koreai Munkapárt vezetése alatt, a Szovjetunió segítségére támaszkodva, megszerezte a hatalmat. Az előadó a koreai történészeknek az elmúlt tíz év során elért eredményeit a következőkben foglalta össze:

1. Nagyrészt feltárták a koreai nép történelmi hagyományait, kulturális örökségét, megvilágították forró hazaszeretetét, kitartó harcát a hódítók és elnyomók ellen. Történelemkönyveket írnak az általános- és középiskolák számára, hogy a koreai történelmet a maga valóságában mutassák be, ezzel is fejlesztve a szocialista hazafiság érzését.

2. Számottevő eredményeket értek el abban a munkában, hogy Korea történetét, mint a termelőerők és termelési viszonyok fejlődésének történetét, mint a dolgozó tömegek történetét dolgozzák fel, hogy a történetírást igazi tudománnyá fejlesszék. Eredményeket értek el a történelemnek, mint az osztályharcok történetének bemutatásában is.

3. Helyesen leplezték le az imperialisták, s különösen a japán és amerikai imperialisták Korea-ellenes agresszióját. Sok kérdést feltártak a múlt század második felében megindult nemzeti felszabadító harc történetéből is.

Az előadó hangsúlyozta, hogy a fenti eredmények elérésében döntő szerepe van a Szovjetunió segítségének, a Koreai Munkapárt bölcs vezetésének, Kim Ir Szen elvtárs tanulmányainak, a marxizmus klasszikusai koreai nyelven kiadott műveinek.

Az előadó ezután a koreai történetírás előtt álló legfontosabb feladatokkal foglalkozott. E feladatok a következők: rendszeresen kell tanulmányozni Marx—Engels—Lenin—Sztálin tanításait, valamint Kim Ir Szen elvtárs munkáit, melyek a marxizmust Korea viszonyaira alkalmazzák. Ki kell fejleszteni a koreai nép nemzeti kulturális örökségét, le kell fordítani koreai nyelvre Korea történetének kínai írásjegyekkel feljegyzett forrásait, s ezeket a dolgozók körében népszerűsíteni kell. Gondoskodni kell a Korea történetével foglalkozó kézikönyvek és tankönyvek összeállításáról. Különös gondot kell fordítani az új- és legújabbkori történelem, s a felszabadulás óta eltelt tíz esztendő történetének tanulmányozására. Kérlelhetetlen harcot kell folytatni az idealizmus, a metafizikai szemlélet, az objektivizmus, a kozmopolitizmus és egyéb negatív irányzatok ellen. A legfontosabb feladat, hogy a jövőben egyesülendő koreai népnek az imperialisták hamisításaitól mentes képet nyújtsanak történelméről.

Befejezésül Li Csen Von a következőket mondotta: Azzal a kívánsággal zárom előadásomat, hogy erősödjék meg a magyar és a koreai nép történészeinek szolidaritása és napról-napra élénkebb legyen köztük a tudományos eredmények kölcsönös kicserélése.

Az előadás elhangzása után a hallgatóság kérdéseket tett fel, amelyekre az előadó részletesen válaszolt.

Ezután *Földi Tamás*, a Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtára munkatársának és *Ránki György*, a Történettudományi Intézet munkatársának »A Szovjetunió gazdasági segítsége az újjáépülő Magyarországnak (1945—1948)« című előadása hangzott el.

Az előadás jellemezte hazánk felszabadulás utáni helyzetét, s rámutatott: a dicsőséges Vörös Hadsereg új honfoglalás lehetőségét teremtette meg a magyar nép számára. Az ellenforradalmi rendszer vesztett háborút, szétrombolt nemzetgazdaságot hagyott örökségül a megszülető népi demokráciának. Az újjáépítés hatalmas feladatát a Kommunista Párt vezetésével a magyar dolgozó nép óriási erőfeszítésekkel hajtotta végre. Az újjáépítés sikere azonban nagyrészt a Szovjetunió minden vonalon megnyilvánuló baráti segítségének volt köszönhető.

Budapest felszabadítása után az ország újjáépítésének legfontosabb feladata a főváros élelmezésének biztosítása volt. Az élelmiszerkészletek teljesen elpusztultak és Budapest akkor kb. 800 000 lakosát éhhalál fenyegette. 1945 márciusában és júliusában a Szovjetunió kb. 20 ezer tonna élelmiszert adott Budapest dolgozóinak. A Szovjet Hadsereg helyi egységei Győrött, Miskolcon, Sopronban stb. szintén nagyobb mennyiségű élelmiszerrel siettek a nélkülöző lakosság segítségére.

Az élelmiszerkérdés végleges megoldásának feltétele a mezőgazdaság helyreállítása volt. A háború idején az állatállomány nagyobb része elpusztult. 1945 nyarán Szovjet Hadsereg mintegy 12 ezer szarvasmarhát és több ezer juhot adott a magyar parasztságnak. A szovjet hatóságok 10 ezer tonna petróleumot és más tűtőanyagot is bocsátottak a magyar hatóságok rendelkezésére, amellyel lehetővé kívánták tenni, hogy a megmaradt magyar traktorállomány 100%-ig részt tudjon venni a mezőgazdasági munkálatokban. 1945-ben azonban a búzatermés igen gyenge volt, így az élelmezési kérdés végleges megoldásáról szó sem lehetett.

Az 1945—46-os mezőgazdasági évadban az országnak szinte minden járásában az új gazdák jelentős része szovjet katona-lovakkal végeztette el a szántási munkálatokat.

A következőkben az előadás a közlekedés és az ipar helyreállításáról szólt. A közlekedési hálózat nagy részét a szovjet műszaki alakulatok helyezték használható állapotba, a vagónok, mozdonyok nagy része azonban elpusztult. A magyar ipar 1945 nyarán számos nehézséggel küzdött, az alapvető ipari nyersanyagokból viszonylag kevés volt. A szinte kilátástalan helyzetben a Szovjetunió gazdasági együttműködési és kölcsönös áruszállítási egyezményt kötött Magyarországgal, s 1945 őszén már meg is indultak a hazánkba szovjet nyersanyagszállítások, amelyek nehéziparunk nyersanyagszükségletét többékevésbé biztosították. Az egyezmény lehetővé tette azt is, hogy a szintén külföldi nyersanyagra szoruló textilipar szovjet gyapot és gyapjú bérmunkába történt feldolgozásával jusson hozzá ezekhez a fontos nyersanyagokhoz. A Szovjetunió jelentős előszállításai nagy szerepet játszottak a fiatal népi demokrácia abban az időben legfontosabb feladatának, a stabilizációnak végrehajtásában.

1946 őszén az MKP III. Kongresszusa állást foglalt a népgazdaság helyreállítására és a termelő erők fejlesztésére irányuló gazdasági terv mellett. 1947-ben az MKP politikai sikerei megteremtették a bankok, majd a száz munkáson felüli nagyüzemek államosításának lehetőségét. Az államosítás után meg lehetett kezdeni a tervgazdálkodást. A hároméves terv megvalósítása attól függött, hogy hazai nyersanyagainkon kívül mennyiben tudjuk az ipar szükségletét külföldi nyersanyagokból fedezni. 1947-ben a Szovjetunióval újabb kereskedelmi szerződést kötöttünk. Ez a szerződés biztosította a vas- és fémipar, vegyiipar és textilipar nyersanyag-szükségletét, ezen kívül számos újonnan kifejlődő iparunk számára biztos elhelyezési lehetőséget teremtett. A Szovjetunió 1948 elején felemelte a jóvátételi áruk árát, majd 1948 közepén elengedte a hátralékos jóvátételi összeg 50%-át, s ezzel nagy segítséget adott a népgazdaság fejlesztéséhez.

Az 1948-as kereskedelmi szerződés a Szovjetunió és Magyarország közötti áruforgalmat az 1947-es szerződéshez képest 150%-kal emelte. Import vonalon ez is elsősorban a magyar ipar nyersanyag-szükségleteit biztosította, export vonalon számos vonatkozásban több évre előre gondoskodott a magyar nehézipar tervszerű foglalkoztatásáról.

Az előadás befejező része az 1949 januárjában létrejött Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsával foglalkozott. A KGST megalakulásával a Szovjetunió és a népi demokráciák gazdasági kapcsolatainak fejlődésében új szakasz kezdődik. Ezt a szakaszt a győztes szocializmus országa és a most már véglegesen szocialista útra lépő Magyarország közötti szoros érdekközösség jellemzi.

Az elnöklő *Réti László* zárszavában kiemelte, hogy Andics Erzsébet elnöki megnyitója és az előadások jelentősen hozzájárulnak a magyar történettudomány egyik legfontosabb feladatának — a felszabadulás óta eltelt időszak története tudományos feldolgozásának — végrehajtásához.

*

Az ülésszakon elhangzott előadások témái azt bizonyítják, hogy történészeink ma már szívesen és eredményesen foglalkoznak a felszabadulás és az utána következő korszak problémáival. Ez biztató jel s egyben igéret arra is, hogy az 1944 utáni korszakkal foglalkozó történetírásunk rövidesen jelentős új eredményeket fog felmutatni.

RÉV ÁGNES

A TÖRTÉNÉSZFRONT HÍREI

A X. NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZ KONGRESSZUS

1955. szeptember 4. és 11-e között a nemzetközi kulturális élet igen jelentős eseménye zajlik le Rómában: összeül a tizedik Nemzetközi Történész Kongresszus, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság (Comité International des Sciences Historiques) rendezésében. A kongresszuson a világ szinte valamennyi országából, mintegy kétezer történettudós vesz részt, köztük a Szovjetunió, a népi demokratikus országok és a nyugati országok legnevesebb történészei. A kongressus rendkívül gazdag programja keretében a különböző országokat és történeti irányzatokat képviselő tudósok beszámolnak a történettudomány egyes területein elért legújabb eredményeikről. Ugyanekkor széleskörűen megvitatják a már előre kinyomtatott referátumokat. A munkálatok kisebb részben a kongresszus plenáris ülésein, nagyobb részben pedig öt szekcióban: a módszertani, ókori, középkori, újkori és legújabbkori történet kérdéseivel foglalkozó szekciókban folynak le. E szekciók mindegyikében naponta egy központi, lényeges történelmi probléma kerül megvitatásra. Ez a módszer minden bizonnyal lehetővé fogja tenni a különböző vélemények és tapasztalatok kicserélését, a különböző történetfelfogások vitáját.

A kongresszus jelentőségét kiemeli, hogy ez alkalomból elsőízben ülnek össze nagyobb számban marxista és polgári történészek, abból a célból, hogy eredményeiket egymással megismertessék és alkotó vitában előbbre vigyék a történettudomány fejlődését. A X. Nemzetközi Történész Kongresszuson magyar részről öttagú delegáció vesz részt Andics Erzsébet akadémikus vezetésével. A delegáció tagjai: Molnár Erik akadémikus, I. Tóth Zoltán, az Akadémia levelezőtagja. Ember Győző, az Akadémia levelezőtagja és Hanák Péter, a történettudomány kandidátusa. A delegáció tagjai közül Andics Erzsébet a kongresszuson beszámol a magyar történettudomány tizesztendős fejlődéséről és főbb problémáiról. Ezenkívül a delegáció tagjai külön tanulmánykötetet állítottak össze a kongresszus alkalmából, amelyet eljuttatnak a kongresszus résztvevőihez, továbbá felkészültek több történeti referátum vitájában való részvételre is.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT HÍREI

A Századok szerkesztőbizottsága 1955. május 13-án ülést tartott, amelyen megvitatta a szerkesztőség által előterjesztett 1955—56. évi tervet. A szerkesztőbizottság tagjai — különösen a történelmünk nagy kérdéseinek vitái során megmutatkozott jobboldali nézetek elleni harc céljából — a tervbe vett több téma felvételét javasolták, amelyek elsősorban az 1514. évi parasztháború és a Magyar Tanácsköztársaság történetére vonatkoznak. A tervet egészében véve a szerkesztőbizottság elfogadta. Ezután került sor az 1955. évi 3. és 4. szám tervezetének megbeszélésére. A bemutatott tervezetet a szerkesztőbizottság jóváhagyta.

A napirend második pontjaként a szerkesztőbizottság megvitatta a következő számokban közlésre kerülő tanulmányokat, majd tudomásul vette a szerkesztőség bejelentéseit, többek között azt, hogy a szerkesztőség fel kívánja eleveníteni »A történelem kérdései« című kiadványsorozatot.

*

A fentebb ismertetett budapesti ülésszakon kívül a Társulat vidéki csoportjai is megemlékeztek felszabadulásunk évfordulójáról. A Magyar Történelmi Társulat Keletmagyarországi Csoportja és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történeti

Intézete felszabadulásunk tizedik évfordulója alkalmából 1955. május 9-én ünnepi ülést tartott.

Az ünnepi ülést Szabó István professzor, a Társulat Keletmagyarországi Csoportjának elnöke nyitotta meg, aki bevezetőjében többek között rámutatott arra, hogy ez a tíz esztendő a történettudomány munkásai számára is eredményekben gazdag évtized volt. Megvan minden reményünk arra, hogy a következő években az eddiginél is eredményesebb munkát tudunk folytatni. Varga Zoltán egyetemi tanár »Debrecen felszabadulásunk utáni politikai életének néhány kérdése« című előadásában azt a harcot mutatta be, amelyet a Magyar Kommunista Párt vívott a magyar dolgozó nép érdekében. Különösen részletesen foglalkozott az előadás a földreformért folytatott küzdelemmel. Varga Zoltán előadása után Gazdag István olvasta fel tanulmányát a debreceni bőrgyár történetéről, majd Szilágyi Károly egy fejezetet mutatott be »Túrkeve mezőgazdasága a szocializmus útján« c. munkájából.

*

A Magyar Történelmi Társulat Dunántúli Csoportja felszabadulásunk tizedik évfordulója alkalmából 1955. április 6-án tartott ünnepi ülést. Az ülésen Szabó Gyula, a Somogymegyei Csoport titkára tartott előadást Latinca Sándorról, a Tanácsköztársaság hős dunántúli kormányzótanácsi biztosáról. Ezt követte Kleinné N. Zsuzsa, az MTA Történettudományi Intézete munkatársának korreferátuma, amely a déldunántúli vármegyék tanácsköztársaság alatti történetének egyes kérdéseit ismertette.

*

A magyar helytörténeti kutatások helyzete és feladatai megbeszélése céljából a Magyar Történelmi Társulat 1954. december 18-án vándorgyűlést tartott Debrecenben. A megbeszélés alapjául szolgáló referátum szövegét a Társulat vezetősége által kiküldött bizottság munkája alapján a bizottság titkára, Szántó Imre dolgozta ki.

A referátum részletesen foglalkozott a helytörténetírás fogalmával és jelentőségével, a helytörténeti kutatás régebbi és mai helyzetével. A helytörténetírás feladatainak megvilágítása kapcsán szempontokat adott a községi, városi helytörténeti monográfiák anyagának összegyűjtéséhez, feldolgozásához, a helyi munkásmozgalmak kutatásához, az üzemek, az uradalmak történetének megírásához, valamint a megye- és tájtörténetek feldolgozásához. A referátum további része foglalkozott a helytörténetírás feltételeinek biztosításával, a helytörténeti kutatások eredményeinek hasznosításával részben publikációk, másrészt az oktató-, nevelőmunkában való felhasználás útján. Végül utalt a referátum a helytörténeti kutatások fellendítésével kapcsolatban a Magyar Történelmi Társulatra váró feladatokra is.

A referátum alapján megindult vitában, melyet Ember Győző, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja vezetett, számos felszólaló (Mályusz Elemér, Győrffy György, Annási Ferenc, Komjáthy Miklós, Merényi László, Borus József, Sárközi Zoltán, Szabad György, Balogh György, Erényi Tibor, Vigh Károly, Babics Antal, Ruzsás Lajos, Eperjessy Kálmán, Karsai Elek, Kádár Zoltán, Iványi Emma, Sinkovics István, Tilkovszky Lóránt, Várkonyi Ágnes, Kecskeméti Károly, Karácsonyi Béla) értékes kiegészítéseket fűztek a referátumhoz, illetve bírálták annak egyes megállapításait.

A felszólalók mindnyájan egyetértettek abban, hogy a vita megrendezése a Magyar Történelmi Társulat hasznos kezdeményezése, mivel a helytörténetírás fellendítése igen sürgető feladat. A felszólalók kiemelték, hogy a helytörténeti kutatások sok új, eddig ismeretlen anyagot adhatnak hazánk történetének feltárásához. Nagy szerepe van ezeknek a kutatásoknak a közép- és felsőfokú iskolai oktatásban is, mivel eredményei a tanulókhoz közel hozzák az országos eseményeket, szemléletesebbé teszik a tárgyalt anyagot. A hozzászólások a helytörténetírás feladatkörét — a referátumon túlmenően — kiterjesztették az iskolatörténetre, a munkásosztály kialakulásának és osztállyá szerveződésének helyi feldolgozására, a családtörténetre és egyes társadalmi rétegek történetének feldolgozására is. Hangsúlyozták az üzemtörténetek, ipari gócpontok esetében a munkásmozgalom története feldolgozásának fontosságát is. Javasolták, hogy a helyi anyaggyűjtő és feldolgozó munkába vonjanak be nem szaktörténész kutatókat is. Ugyanekkor kiemelték a rokontudományok művelőivel való együttműködés fontosságát, mert enélkül a helytörténetírás terén számos problémát egyáltalán nem lehet megoldani. A felszólalók több segítséget kértek a levéltáraktól is a helytörténeti munkához, elsősorban ismertető leltárak formájában. Szóbakerült a publikációs lehetőségek kérdése is s a jelenlevők számos javaslattal igyekeztek az e téren mutatkozó nehézségeket áthidalni.

Több hozzászólás felvetette, hogy a referátum nem elég egységes és arányos s nem határozza meg megfelelő módon a helytörténetírás fogalmát. Egyes fel-

szólalók szerint a referátumban közölt tematika nem a helytörténetírás eredményeiből indul ki, hanem az országos történet problematikáját vetíti a helytörténetírás egyes területeire. Mereven szembeállítja egymással az országos történetet és a helytörténetet s ugyanakkor nem foglalkozik eleget a helytörténetírás speciális jellegével. Más hozzászólók szerint a referátum nem eléggé hangsúlyozza, hogy az általa nyújtott szempontok csak irányelvek. Hiányossága az is, hogy nem hozza eléggé összefüggésbe a helytörténetírás problematikáját a helytörténetírás adott forrásaival.

A vitán elhangzott kiegészítések és megjegyzések nagymértékben hozzájárultak a helytörténeti kutatás problémáinak tisztázásához.

*

A Magyar Történelmi Társulat újabb vidéki csoportjai alakultak meg az év első felében. 1955. március 27-én a Dél-dunántúli Csoport ülést tartott Kaposvárott és ennek keretében megalakította a Társulat Somogymegyei Csoportját. 1955. május 21-én pedig a Keletmagyarországi Csoport tartott vándorgyűlést Szolnokon, ahol megalakult a Szolnok-megyei Csoport.

*

Az év első felében élénk tevékenységet fejtettek ki a Társulat vidéki csoportjai.

A Keletmagyarországi Csoport március 10-i felolvasó ülésén Soós Pál előadó ismertette a Tanácsköztársaság leverése utáni hónapok munkásmozgalmát Debrecenben.

A Dél-dunántúli Csoport március 29-én klubdélután keretében vitatta meg Ruzsás Lajos referátumát a helytörténetírás kérdéseiről. A Csoport módszertani munkaközössége március 30-án megbeszélte Vass Károly beszámolóját a történettanítás egyes kérdéseiről. Április 29-én a Csoport Dombóváron tartott vándorgyűlést, amelyen oktatási és helytörténeti kérdések megbeszélésére került sor. Május 5-én a módszertani munkaközösség a parasztmozgalmakról szóló legújabb irodalmat vitatta meg.

A Borsod-Miskolci Csoport első felolvasó ülését 1955. április 6-án rendezte meg. Marjalaki Kiss Lajos tartott előadást »Borsod megye és Miskolc város ipartörténete« címen, melyet Deák Gábor korreferátuma egészített ki. Május 13-án a Csoport felolvasóülésén Benedekfalvi (Klein) Gáspár tartott előadást a Pray-kódexről.

*

A Társulat Délalföldi Csoportja és a TIT Csongrád megyei Szervezetének történelmi szakosztálya 1955. május 26-án helytörténelmi ankétot rendezett Szegeden. A szegedieken kívül részt vettek a megbeszélésen Hódmezővásárhely, Szentes, Makó, Csongrád kiküldöttei is. Eperjessy Kálmán főiskolai tanár a megye helytörténeti forrásaival, Vicsay Lajos gyakorló iskolai tanár pedig a helytörténetnek az iskolai oktatásban való alkalmazásáról tartott előadást.

*

A Társulat tanári tagozata kiváló budapesti és vidéki történelemtanárok bevonásával megalakította a tagozat választmányát, melynek célja a történelemtanárok és a Társulat közötti együttműködés megszilárdítása. A március 7-én tartott alakuló ülésen a tagozat 1955. első félévi munkatervét tárgyalták.

*

Az iskolák névadó mozgalmának keretében Eszo Tamás, a történettudomány kandidátusa előadást tartott a budapesti II. Rákóczi Ferenc általános fiúgimnázium március 4-én rendezett névadó ünnepségén. — A budapesti Teleki Blanka általános leánygimnázium névadó előadását március 17-én Pálffy Ilona, a Történelmi Társulat igazgatóválasztmányi tagja tartotta. — Március 25-én az újpesti Könyves Kálmán általános fiúgimnázium Bocskai-emlékünnepélyt rendezett, melyen Benda Kálmán, a Társulat igazgatóválasztmányi tagja tartott előadást.

*

A tanári tagozat és a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet előadássorozatában a folyó évben a következő, konzultációval egybekötött előadások hangzottak el:

Arató Endre, a Történettudományi Intézet h. igazgatója: »A nemzetiségi kérdés története a reformkorszakban« — Petőcz Pál, a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet tudományos munkatársa: »A dolgozó parasztság helyzete a Horthy-korszakban« — Lackó Miklós, a Történettudományi Intézet csoportvezetője: »A párt harca a népfrontért a felszabadulás után«.

I. Tóth Zoltán Kossuth-díjas, egyetemi tanár április 22-én Sopronban megismételte »A nemzetiségi kérdés a dualizmus korában« című, Budapesten 1954 decemberében tartott előadását. Wittmann

Tibor docens április 19-én Debrecenben tartott előadást »Habsburg-ellenes függetlenségi harcok a XVII. században« címmel.

Április 5-én indult meg a tanári tagozat és a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet előadássorozata a budai járás általános iskolai történelemtanárai részére. Az első, ugyancsak konzultációval egybekötött előadást Unger Mátyás egyetemi tanársegéd tartotta az 1848/49-szabadságharc legfontosabb kérdéseiről.

*

A Történelmi Társulat középkori, újkori és legújabbkori magyar történelemmel foglalkozó szekciói az év első felében sorozatos üléseken megvitatták történettudományunk második ötéves tervének javaslatát.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK HÍREI

A Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsa 1955. május 16-án ülést tartott, amelyen Arató Endre, az Intézet igazgatóhelyettese ismertette az Intézet 1954. évi és 1955 első negyedévi tudományos tevékenységét. Ismertetésre került továbbá az Intézet 1955. évi munkaterve, valamint az 1955—56. évi kiadványtervezet. Makkai László, a magyar osztály h. vezetője beszámolt a Történelmi Társulat középkori szekciója mellett alakult technikatörténeti munkabizottságról, amely a középkori vasipar történetével kíván foglalkozni, és amely régészeknek, néprajzosoknak, történészeknek első konkrét együttműködése lesz.

*

Kovács Endrét, a történettudományok kandidátusát, a Történettudományi Intézet osztályvezetőjét Bem József c. monográfiájáért népköztársaságunk kormánya a Kossuth-díj harmadik fokozatával tüntette ki.

*

A közelmúltban alakult meg az MTA csehszlovákiai társadalomtudományi kutatócsoportja. E kutatócsoport tagjai, Paulinyi Oszkár, az Országos Levéltár tudományos munkatársa és Heckenast Gusztáv, a Történettudományi Intézet magyar osztályának tagja április elején egyéves tartózkodásra Bratislavába utaztak. Ugyancsak április elején érkeztek Bratislavából Budapestre a csehszlovák kutatócsoport tagjai: Alžbeta Gáčová és Pavel Horváth.

A kutatócsoportok tagjainak egyik feladata a történészintézmények tanulmányozása s az állandó kapcsolat fenntartása a csehszlovák, illetőleg magyar történészekkel. Másik, nem kevésbé fontos feladat a csehszlovákiai, ill. magyarországi levéltárakban fellelhető magyar, illetőleg csehszlovák vonatkozású anyag felkutatása és filmrevételezése. A csehszlovákiai magyar kutatócsoportban folyó munka a középkori várostörténetre, a dualizmus korának nemzetiségi politikájára s a csehszlovák-magyar munkásmozgalmi kapcsolatok történetének felkutatására irányul.

*

Zsigmond László Kossuth-díjas, a Történettudományi Intézet egyetemes történeti osztályának vezetője április közepén hathetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott.

*

Bányai László, a kolozsvári Bólyai egyetem rektora 1955. május 6-án látogatást tett a Történettudományi Intézetben. Ez alkalommal az Intézet vezetőivel megtárgyalta a magyar és román történészek további együttműködésének egyes kérdéseit.

*

A Történettudományi Intézet magyar osztályának népi demokratikus csoportja május havában megvitatta Balázs Bélának, a csoport munkatársának »A Nemzeti Bizottságok szerepe népi demokráciánk létrejöttében« c. munkáját. A vitán Intézeten kívüli kutatók is részt vettek.

Az Intézet magyar osztályának újkori csoportja májusban megvitatta Berend Iván—Ránki György: A magyar ipar háborús előkészületei és ennek hatása az ipari ciklus alakulására, 1933—1938 c. munkáját.

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET HÍREI

1955. február 28-án tartotta meg alakuló ülését a Magyar Munkásmozgalmi Intézet Tudományos Tanácsa. A Tudományos Tanács feladata, hogy az Intézet munkáját a felmerülő elvi-ideológiai kérdések tisztázásában segítse, bírálataival és határozataival lehetővé tegye az egyre magasabb színvonalú munkát. Az alakuló ülésen megvitatták a Tanács 1955. évi munkatervét, megtárgyalták az Intézet 1954-ben végzett munkájáról szóló beszámolót és 1955-ös munkatervét, valamint a magyar munkásmozgalom története aspiráns-szakdisszertáció tématervét.

Az ülés elfogadta az Intézet 1954. évi beszámolóját és néhány módosító javaslattal jóváhagyta az 1955. évi munkatervet.

*

1955. április 22—május 2. között tartották meg Varsóban a szocialista tábor párttörténészeinek második összejövetelét. A tanácskozáson a Magyar Munkásmozgalmi Intézet részéről Réti László igazgató, Győrffy Sándor, a tudományos osztály vezetője és Kubitsch Imre, az Intézet Archivumának vezetője vett részt.

A tanácskozás napirendjén szerepeltek: a népi demokratikus országok kommunista pártjai történetéről szóló tankönyvek elkészítésének fő kérdései (referálta a Lengyel Párttörténeti Intézet); a pártarchivum anyagainak tudományos és technikai feldolgozásának kérdései (referálta a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet); kölcsönös információ a Párttörténeti Intézetek tudományos-kiadói munkájának formáiról és irányáról; a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közép- és délkeleteurópai hatását bemutató nemzetközi dokumentumkötet munkáinak állása (referálta a Magyar Munkásmozgalmi Intézet); a Párttörténeti Intézetek 1955. évi budapesti tanácskozásán hozott határozatok teljesítése és a további együttműködés.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet tudományos kollektívája 1955 márciusában megvitatta és elfogadta a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai Szerkesztési Szabályzatát. A Szabályzatot S. Vincze Edit, az Intézet tudományos munkatársa készítette négytagú munkacsoport közreműködésével.

HÍREK A LEVÉLTÁRAK TERÜLETÉRŐL

Az Országos Levéltár 70 db eredeti, angol nyelvű, az 1850—1866. évekből származó Kossuth-levelet vásárolt az Egyesült Államokból. A leveleket Kossuth haladó gondolkodású angol és amerikai politikusokhoz írta.

*

Az Országos Levéltár új analitikus kvarclámpájának segítségével az erősen elhalványult, szabad szemmel nem látható írások olvashatóvá válnak. A használt pergamenre vagy papírra írt szövegek sorai között olykor a régi, levakart írás is kibetűzhető.

Az Országos Levéltárban folyó rendezési munkálatok során befejeződött a Thököly-szabadságharc levéltárának és a Festetich-család keszthelyi levéltárának rendezése. A Thököly-szabadságharc 5 folyóméter tejedelmű levéltára a »kuruc« korszak 1672—1691 közötti legfontosabb iratait tartalmazza; az 1711 után különféle császári hivatalokban szétszórt anyagból — a szabadságharcra vonatkozó dokumentumokon kívül — sikerült egybegyűjteni a Thököly-féle államszervezésre vonatkozó iratokat s felállítani Thököly kancelláriájának és szepesi kamarájának levéltárát. Elkészült a konspektus és az ismertető leltár is. A Festetich-levéltár 230 folyóméter terjedelmű, időben 1216—1945-ig terjedő anyagát úgyszólván minden korszak kutatója használhatja. A részletes alapleltáron kívül 110 oldalas konspektus is áll a kutatók rendelkezésére.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK ÚJABB TERMÉKEI

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Történettudományi Intézet közös kiadványaként jelent meg a »Felszabadulás 1944. szeptember 26.—1945. április 4.« c. dokumentumkötet Dér László, Mayer Mária és Szabó Éva szerkesztésében. A munka a Szovjet Hadsereg felszabadító tevékenységére, a magyar ellenállási mozgalomra, a horthysta uralkodó osztályok nemzetárulására, a német-nyilas terrorra, a Magyar Kommunista Párt tevékenységére, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontra, az Ideiglenes

Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány munkájára, a tömegszervezetek megalakulására, az ipari és mezőgazdasági termelés megindulására és a földreformra vonatkozólag tartalmaz értékes dokumentumokat.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet gondozásában, Lányi Ernőné szerkesztésében 1955 márciusában jelent meg a »Hősi harcok emlékei« c. gyűjteményes munka. A kötet a magyar munkásmozgalom régi harcosainak visszaemlékezéseinek közlésével több mint félévszázad küzdelmeit mutatja be.

Ugyancsak a Magyar Munkásmozgalmi Intézet gondozásában jelent meg a Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához c. sorozat 4. és 5. kötete (1929—1939 és 1939—1945), valamint két népszerű kiadvány: Erős Emma—Erényi Tibor: »Vasas ne hagyd magad« című, a vasmunkásmozgalom múltjával foglalkozó munka, valamint a »Magyarok Leninről« című visszaemlékezés-gyűjtemény.

*

1955 májusában megjelent a Hadtörténelmi Közlemények ezévi 1. száma. A folyóirat Magyarország felszabadulásának történetével kapcsolatos tanulmányokat közöl, amelyek közül kiemelkedőbbek: A. Amitrov: A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 44—45 telén, Zentai Gyula: Budapest felszabadítása, Gh. Nitu: A román csapatok részvétele a fasisztaellenes háborúban, Trepper Iván: A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a Szovjet Hadsereg balatoni hadműveletében c. értekezések.

*

A magyar hadtörténetírás egyik legnagyobb adóssága, hogy a magyar hadművészet fejlődésének történetéről a mai napig sincs tudományos színvonalon megírt összefoglalás. Ilyen munka hiányát sajnálatos módon érzik mindazok, akik a hadseregben történelemoktatással vagy -kutatással foglalkoznak; de felvetődött a szükségessége az egyetemi tankönyvkéziratok vitáin is. A Hadtörténelmi Intézet éppen ezért 1955. évi munkatervének középpontjába állította »A magyar hadművészet története« c. monográfia megírásának előkészítését. Az előkészítésben az intézet 7 munkatársa vesz részt. A terv szerint — az anyagban való alapos tájékozódás, a problémák felmérése után — ez év végére a munkatársak elkészítik a tervezett monográfia előzetes prospektjét, amelyet azután 1956 elején szélesebb körű vitára bocsátanak.

*

»Történelemtanítás« címen új folyóiratot indított meg az Oktatásügyi Minisztérium. A folyóirat első számában M. Somlyai Magda az 1945-ös földosztásról, Arató Endre A magyarországi nemzetiségek történetének egyes kérdései a reformkorszakban címmel írt tanulmányt. Módszertani rovat, krónika és könyvismertetés egészíti ki az új folyóirat első számát.

РЕЗЮМЕ

Э. Г. Фазекаш:

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ОСВОБОЖДЕНИЯ ВЕНГРИИ И НАШЕЙ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ.

Резюме

В период второй мировой войны военные цели СССР не ограничивались изгнанием агрессоров с советской земли, но включали в себя и освобождение народов Европы от фашистского ига. Победы Советской Армии придали большой размах национальным движениям сопротивления угнетенных народов и породили неразбериху и растерянность в правящих кругах стран, страдающих под фашистским ярмом. Таким образом и этих странах созревал революционный кризис. Характер созревающей революции обусловливался тем, что на очереди стало разрешение вопросов, по существу входящих в задачи буржуазно-демократической революции, которая, в свою очередь, приняла форму национального сопротивления и освободительной борьбы. Однако, разрешение этих вопросов сочеталось с антиимпериалистическими задачами — с борьбой против немецких империалистов и сотрудничающих с немцами империалистических правящих классов.

Руководящей силой антифашистской, антиимпериалистической народно-демократической революции и борьбы за национальную свободу был, в силу необходимости, рабочий класс, ведь в период империализма — примером чего служит и период второй мировой войны — буржуазия от страха перед народом не в состоянии последовательно бороться за национальную независимость, за буржуазно-демократические права. Ввиду того, что вначале созревающая революция имела преимущественно национально-освободительный характер, все же было опасение, что отдельные группы буржуазии приберут к своим рукам руководство, препятствуя тем самым последовательному осуществлению революции.

Рабочий класс и его партия везде — так и у нас — стремился встать во главе созревающей революции и последовательно завершить ее. В данном положении Коммунистическая партия Венгрии наметила как важнейшие стратегические задачи: освобождение Венгрии от ига немецкого империализма, устранение немецкой армии из страны, прекращение бессмысленной войны против Советского Союза. Эти цели, разумеется, связались воедино с борьбой за создание независимой демократической Венгрии, что означало и свержение германофильных венгерских господствующих классов.

Демократическое преобразование в Венгрии, — а также и Юговосточной Европе вообще, — имело большое значение, ибо здесь оно означало отмену системы латифундий и ликвидацию остатков феодализма. Эта цель одновременно означала и ликвидацию класса помещиков, представлявшего реакционное мракобесие, ослабление союзной с ним крупной буржуазии и заложение прочной основы рабоче-крестьянского союза против всех сил реакции.

Следовательно свержение пережитков феодализма было стратегической целью первого этапа народно-демократической революции в Венгрии — буржуазно-демократической революции. Значит антифашистская, антиимпериалистическая народно-демократическая революця в Венгрии была одновременно и антифеодальной революцией.

Это именно определило и программу Венгерского народного фронта независимости, выработанную в декабре 1942 года Коммунистической партией Венгрии. Она была программой разгрома немецкого фашизма, революционного свержения режима Хорти, раздела земли и поставила все важные вопросы политического, экономического и общественного возобновления страны. Она обеспечила с одной стороны руководящую роль рабочего класса, с другой же, привлечение на свою сторону широких масс.

В 1944 году Советская Армия, изгнала немецкие войска с территории Советского Союза, начала освобождение угнетенных народов Европы. Осуществлением западных десантных операций англо-американских войск в Нормандии немцы оказались между молотом и наковальней. В 1944 году партизанское движение приняло небывалый размах во всех странах Европы. В правящих кругах стран-сателлитов усилилась неразбериха. Они не смели порвать открыто с немцами, да и народа опасались, следовательно дело не дошло дальше двурушнических переговоров о переходе на другую сторону. Венгерские господствующие классы скорее согласились на оккупацию Венгрии немцами, чем, опираясь на народ, на Советский Союз, выступить рпотив Гитлера.

Зарубежный комитет Коммунистической партии Венгрии по радио им. Кошута регулярно обращал внимание на немецкую оккупацию, призывая солдат вернуться и вступить в бой с вторгшимися войсками. Оппозиционные партии он побуждал прекратить пассивность, разоблачая перед ними лживое национальное единство правительства Каллаи. После немецкой оккупации 19 марта комитет призвал массы к вооруженному сопротивлению путем создания единства правильного национального единства. Он указал на то, что »венгерское единство« должно, в первую очередь, означать единство рабочих и крестьян, т. е. их организаций, поддерживаемое патриотически настроенными прослойками господствующего класса. Указания зарубежного комитета Коммунистической партии Венгрии имели особое значение потому, что руководящая роль партии могла осуществиться лишь этим путем, что, в свою очередь, способствовало и работе коммунистов, работающих в Партии мира. В результате именно этих указаний был создан Венгерский фронт, в рамках которого сотрудничали Партия мира и другие оппозиционные партии. Программа Венгерского фронта : »изгнание немецких захватчиков и их наймитов, мир с союзниками и заложение основ совершенно демократической свободной Венгрии.«

Усиливалась и деятельность коммунистов. Под редакцией Эндре Шагвари вышла газета »Беке еш Сабадшаг« (Мир и свобода), множество брошюр и листовок побуждало рабочих саботировать производство, крестьянство — сдачи. Хотя вооруженная борьба и вышла на первый план — Беке и Сабадшаг выступило за активное сопротивление — но в это время она распространялась лишь на районы национальностей.

Летом 1944 года советские войска продолжали свое продвижение вперед. Режим Хорти все еще стоял за »ожидание«, выжидая автоматическое сокрушение господства нацистов. Радио им. Кошута резко выступило против выжидающих. В данном случае выжидающие играли роль главной политической опоры господствующих классов, которая была призвана воздерживать массы от действий и вновь консолидировать режим Хорти.

Положение немцев и режима Хорти продолжало ухудшаться. Советское наступление июля 1944 года (так называемый шестой удар), привело к распаду армии. В это время радио им. Кошута связало разоблачение выжидающих с вопросом I-ой Армии, побуждая к разрыву с немцами.

26 июля 1944 года Венгерский народный фронт независимости отпустил воззвание, в котором — вследствие развивающегося положения — главный стратегический лозунг — отрыв от гитлеровского блока и создание независимой демократической Венгрии — стал лозунгом непосредственного действия. Стало возможным, чтобы самой большой ударной силой по отношению к немецкой оккупации стала армия. Из этого следовало, что ВНФН наметил в качестве главной формы борьбы возвращение домой войск, находившихся на фронтах.

В следующие недели положение изменилось : армия распала, но путь к борьбе за национальное единство не был найден. На передний план выдвинулись опять таки внутренние народные силы, в некоторых местах развернулась партизанская борьба.

В августе радио им. Кошута вновь торопило создание комитетов национального сопротивления, вооруженную ликвидацию режима 19 марта, выступая против иллюзионных взглядов, по которым решение ожидалось от смены того или другого лица (уволнения в отпуск Стойяи и т. п.) и от сепаратного мира, заключаемого с англо-американцами. Зарубежный комитет Коммунистической партии Венгрии по волнам радио им. Кошута разоблачил перед участниками движения сопротивления новые, еще более опасные формы двурушнической политики правительства Лакатоша.

Петер Ханак:

УГЛУБЛЕНИЕ КРИЗИСА ДУАЛИЗМА В ПЕРВЫЕ ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ

Резюме

На рубеже XIX и XX столетий образование империализма вызвало коренные изменения во внешне- и внутренне-политическом положении Австро-венгерской монархии. Процесс необходимого *разложения* Монархии ускорился, кризис системы австро-венгерского дуализма углубился. Первое десятилетие XX столетия вскрыло глубокий кризис Монархии. Правительство Ернста Кербера, пришедшего в Австрии к власти в 1900-ом году, сделал многократные попытки на »решение« кризиса. Но напрасно организовало оно общественные работы, напрасно благоприятствовало профсоюзным руководителям, напрасно подавляло с помощью вооруженных сил революционные движения, все новые и новые взрывы классовой борьбы, а также противоречия между австрийским финансовым капиталом и буржуазиями угнетенных наций привело в 1904 году к падению правительства. Хотя в этот период вследствие обострения классовой борьбы укрепилось объединение, смычка австро-немецкого и венгерского господствующих классов, выявились — именно в результате развертывания империализма — внутренние *противоречия*, существующие между отдельными группами находящихся у власти классов.

В Венгрии появились противоречия внутри классового союза *финансового капитала* и *крупных помещиков*. Укрепившийся к рубежу столетий финансовый капитал был недоволен создавшимся на основе соотношения сил 1867 года классовым союзом, то-есть безусловной гегемонией крупных поместий. »Аграрные«, крупные помещики же противостояли быстрому экономическому и политическому наступлению финансового капиала. Источником этого противоречия была борьба за обеспечение и распределение монопольных прибылей.

Другим — еще более существенным, чем первый, — фактором противоречий было противоречие между *венгерской средней буржуазией и австрийским и венгерским финансовым капиталом*. Для венгерской средней буржуазии стали все менее выносимыми общая в таможенном отношении территория, конкуренция, вызванная возрастающим ввозом товаров из Австрии и натиск австро-венгерских монополий. Итак ухудшение жизненных условий влекло среднюю буржуазию в оппозицию против господства австро-венгерского финансового капитала и крупных помещиков. Однако растущая боязнь рабочего класса и массовых движений одновременно узко ограничивала оппозиционный дух либеральной буржуазии.

Эти противоречия были связаны с противоречиями, вытекающими из различной оценки сил и возможностей венгерского империализма. Венгерская финансовая олигархия, владея властью, стремилась к укреплению дуалистической системы, не желала подорвать австро-венгерские отношения и взяла на себя роль подчиненного, *вассального* империалиста. Стоящие против финансовой олигархии группы господствующих классов не удовольствовались этим и выступили за осуществление *самостоятельных* требований венгерского империализма. Оба течения стояли на одной платформе в основных вопросах шовинистской угнетательской национальной политики, воспрепятствования национального объединения соседних малых народов, сохранения монархии. Противоречия существовали лишь внутри этих течений в отношении методов и реальных возможностей империалистических целей.

Представители самостоятельного венгерского империализма думали, что рост материальных и политических сил страны делает ее способной осуществить господство венгров над народами Монархии, занять роль гегемона в Юго-восточной Европе. Однако эта реакционная и ирреальная концепция оставляла без внимания действительное соотношение сил.

Внутренное противоречие этих двух концепций отражало то, что венгерские господствующие классы не могут твердо править ни по-старому с сохранением зависимости от Австрии, и с изменениями 1867 года. С выступлением новых общественных сил, с обострением противоречий между угнетателями и угнетаемыми, кризис господствующих классов стал хроническим.

*

В первые годы столетия экономический кризис наложил свою печать на борьбу венгерского рабочего класса. Число безработных бурно возросло, снизилась зарплата трудящихся. Рабочий класс во главе с крупнопромышленным пролетариатом старался

воспрепятствовать выстрому ухудшению жизненных условий. Крупные забастовки 1900—1901 годов дополнили массовые демонстрации безработных, беспощадно подавляемые правительством. Большую роль сыграли в укреплении борьбы венгерского рабочего класса известия о подъеме революционного движения в России. В 1902 - 1903 годах движения расширились, начались всеобщие забастовки, охватившие целые отрасли промышленности, целые города.

Подъем рабочего движения в начале столетия характеризовался тем, что и в условиях экономического кризиса укрепилась прежде всего экономическая борьба, забастовочные движения. Характерной чертой забастовочной волны было также и то, что большинство бастующих вышло из рядов неорганизованных рабочих, оставленных социал-демократической партией без внимания слоев класса. Другой существенной чертой подъема движения являлось его организационное укрепление.

Временный упадок крестьянского движения на рубеже столетий вскоре сменил подъем. С образованием империализма еще более ухудшилось положение трудящихся крестьянских масс. Система крупных поместий все более подрывала жизненные условия трудящегося крестьянства, прежде всего крестьянской бедноты. Наряду с этим, в качестве нового фактора обеднения выступила направленная на повышение цен деятельность финансовых капиталистических монополий, образование промышленных монопольных цен, все более широкое проникновение финансового капитала в сельское хозяйство и вследствие этого все большее обременение крестьян. За первое десятилетие после рубежа столетий в большей мере, чем раньше, возросла задолженность крестьянских хозяйств, особенно быстрыми темпами происходила пролетаризация низших слоев крестьянства. Трудящееся крестьянство начиная с 1903 года вновь вело упорную борьбу против системы крупных поместий и финансового капитала. Центры движения образовались в центральных и южных местностях Алфельда. В 1903 и 1904 годах волнение крестьян приняло большие размеры. После пятилетнего перерыва в 1903 году вспыхнули охватившие большие территории забастовки жнецов, которые в большинстве случаев кончились успешно. Несмотря на то, что в защиту крупных помещиков высылали не только жандармерию, но и солдатские отряды. Характерной чертой подъема крестьянского движения является прежде всего влияние борьбы пролетариата и также то, что, кроме требований батраков и крестьянской бедноты, в нем получили голось требования всего крестьянства, прежде всего требование раздела земли. И, наконец, для подъема крестьянского движения характерно то, что оно развертывалось большей частью в местностях, населенных отдельными национальностями или в местностях со смешанным населением.

В этой борьбе низший, наиболее угнетенный слой крестьянства сплотился вокруг рабочего класса как его верный и боевой союзник. Хотя большинство крестьян-землевладельцев находилось еще под влиянием помещицьих и буржуазных партий, крестьянские движения на рубеже столетий свидетельствовал и о том, что в борьбу против феодализма, наряду с трудящимися массами крестьян-землевладельцев, во многих местах можно включить также и зажиточное крестьянство. Все это имело большое значение с точки зрения создания *рабоче-крестьянского союза.* С точки зрения борьбы угнетенных классов, создания рабоче-крестьянского союза и подготовления растущей буржуазно-демократической революции решающее значение имели характер, тактика партии рабочего класса.

*

На развитие венгерского социал-демократического движения до конца большое влияние оказывала австрийская социал-демократическая партия, которая в соответствии с руководством из рабочей аристократии стремилась к сохранению Монархии и была опорой австрийской империалистической буржуазии. Австрийская социал-демократическая партия не приняла к севедению существеннейшего вопроса марксистского учения, диктатуру пролетариата, в национальном вопросе, имеющем решающее значение, придерживалась »утонченной разновидности« национализма. На место требования права национального самоопределения поставила программу малокровной »культурной автономии« носящей элементы национализма.

Венгерская социал-демократическая партия во всей ее развитии следовала за партиями II Интернационала, прежде всего за немецкой и австрийской партиями, однако даже и по сравнению с этими партиями была слабой организацией, живущей рыхлую, теневую жизнь. Партия, имеющая незначительное число самостоятельных организаций, по существу влилась в профсоюзы, ее первичными организациями были профсоюзы, все члены профсоюзов автоматически считались членами партии. Социал-демократическая партия принадлежность к партии считала формальностью пренебрегала образованием

самостоятельной политической организации. Этот организационный оппортунизм партии причинил серезный вред всему социал-демократическому рабочему движению. Построение профсоюзов благоприятствовало руководящему слою, выходящему из рядов рабочей арихтократии. Этот слой отказался от представительства интересов и исторической миссии рабочего класса, поставил перед революционным пролетарским движением прочную внутренную преграду и стал органической составной частью империалистической Венгрии.

Руководство партии характеризовали полнейшая незаинтересованность по отношению к теоретическим вопросам, недооценка революционной марксистской теории, Запущение теоретической деятельности было последствием господствующего в руководстве партии оппортунизма. Рассматривая как их взгляды относительно развития капитализма в Венгрии, так и их взгляды в аграрном или в национальном вопросе, одинакого выявляется, что их теоретические взгляды, которые они взяли главным образом от австрийских »марксистов« и от венгерских буржуазных радикалов, поддерживали практику плетящегося в хвосте буржуазии легального реформизма. Теоретическая программа социал-демократической партии была направлена на то, чтобы затуманить перед венгерским пролетариатом основные вопросы его освобождения и исторического призвания и изолировать от него его естественных революционных союзников.

Господствующий в руководстве партии оппортунизм наложил свою печать главным образом на политическую деятельность партии. Политика социал-демократической партии характеризовалась прежде всего тем, что она всячески настаивала на узкой деятельности, придерживалась »законных« средств и старалась избежать борьбы. Она запустила организацию, мобилизацию пролетарских масс, их воспитание в духе борьбы. Узкие, парламентские требования — в существе только добывания всеобщего избирательного права — она старалась достигнуть в союзе с буржуазией и отвергнула союз с крестьянством и национальностями. Все это, естественно, не проявлялось в открытой форме ни в теории, ни на практике. Соглашательскую социал-демократическую практику они скрывали под демагогическими фразами революционной масти, проводя беспринципную тактику, вводя в заблуждение рабочий класс и трудящийся народ они служили интересам буржуазии.

Венгерская социал-демократическая партия после рубежа столетий продолжала идти вниз по наклонной плоскости оппортунизма. В то время, как в России проявились революционная программа и устав марксистской партии нового типа, у нас зародилась самая плохая разновидность программного и организационного оппортунизма. Итак, наряду с целым рядом сходств между русскими и венгерскими условиями, существовала существенная разница между ними ; этой разницей можно объяснять противоположное развитие венгерской социал-демократии, прочинившее в истории венгерского народа большой вред.

Иштван Долманьош :

ПАМЯТИ ВОССТАНИЯ ДЕКАБРИСТОВ, ИМЕЮЩИЕСЯ В ВЕНГРИИ

Резюме

Восстание декабристов 14 декабря 1825 года оказало исключительное влияние на прогрессивную международную общественность. Французский Стендаль и чешский Челаковский с большим сочувствием высказывались о восстании дворянских революционеров-героев. Начиная с польских патриотов до чартистов первое революционное действие России встречалось повсюду с огромным интересом. Их смелое выступление нашло значительный отклик также и в Венгрии.

Отклик в Венгрии о восстании декабристов и позднейшие памяти восстания не разработались буржуазной венгерской историографией. Многие буржуазные историрики нарисовали даже фальшивую картину о восстании декабристов. Венгерская марксистко-ленинская историческая наука поэтому и считает своей важной задачей исследование и правильную трактовку венгерской памяти восстания декабристов.

Весть о восстании донеслась до народа Венгрии во время австрийского гнета и при все более тягостных оковах феодализма. Силы прогресса были слишком слабыми. Движение венгерских якобинцев было уже давно подавлено и все еще не развернулось движение за реформы дворян, подготавливающих революцию 1848 года. Подавляющее большинство правящих классов все еще отстаивало союз, заключенный с австрийским правящим классом, и стояло горой за феодализм. При таких обстоятельствах за политическое представительство прогресса могли взяться, в первую очередь, лишь наилучшие сыны высшего слоя правящих классов, видящие все явственнее всех и выступающих, до определенной степени, против своей среды. Среди них можно найти прежде всего Иштвана Сечени, одного из выдающихся прогрессивных венгерских политиков в эпохе первой половины XIX века.

Иштван Сечени, по свидетельству своего дневника встретил весть о восстании с симпатией. В противоположность к позднейшим поколениям реакционных венгерских историографов, он распознавал движение декабристов и борьбу с царизмом как »борьбу между самодержавием и правами народов«. Говоря о смерти царя Александра I-го он дает выражения своему убеждению о том, что там самым рухнула большая преграда, стоящая поперек дороги цивилизации и просвещения. Значит, он хорошо почувствовал возможность, таящуюся в последовавших смерти царя временах для дела прогресса, и которой декабристы так и воспользовались. При этом Сечени хорошо знал, что воплотить эту возможность в жизнь, это является вопросом ожесточенной борьбы с реакцией. Он предсказывает, что »слуги абсолютизма, интересы и существование которых тесно связаны со старыми формами, в поле сражения не будут отступать своим противникам. Они вступят с ними в сильную борьбу.« Конечно, Сечени хорошо понимал, что восстание подавлено. Однако, характерно для его проницательности, что он не говорит о павшем движении, но указывает на незаконченность борьбы и позднейшие формирование ее. Из его дневника явно обнаруживается, что во время восстания и в последующие времена венская реакция вела более предусмотрительную политику по отношению к Венгрии. Подавление восстания и разгром движения, в свою очередь, влекли за собой наступление венской реакции.

Вследствие вести о восстании декабристов внимание всех слоев венгерского дворянства было обращено на Россию. В течение 1826 года даже и реакционные официальные газеты занимались, в первую очередь, восстанием декабристов. Резко поднялся интерес к русской истории и общественным условиям России. Показательно для крайнего ужаса правящих кругов, что в начале 1826 года Мэтэрних сосредоточивал свое внимание почти исключительно на события в России и сыщики производили розыски - предположенных - венгерских участников движения декабристов.

Память восстания декабристов и впредь не потускнела для сторонников венгерского прогресса. О преследовании участников движения поэт Шандор Кишфалуди писал с большим сочувствием. В наследстве эмигранта венгерской революции и освободительной борьбы 1848 - 1849 гг Ференца Пульски многие документы свидетельствуют о том, что он с полным уважением относился к подвигам декабристов-героев. Он написал ряд очерков о развитии русского революционного движения. В одном из этих он вкратце подытоживал также и историю движения декабристов.

Аналогично ему также вождь революции и освободительной борьбы 1848 - 49 гг Лайош Кошут помнил с большим уважением о восточноевропейских застрельщиках прогресса. Наряду с Сечени и Пульски прежде всего Лайош Кошут распознавал, что существовали две России: одна была официальной, реакционной Россией царизма, а другая — истинной революционной Россией народа. Кошут явно видел, что декабристы были выдающимися руководителями этой »другой России«. Во время своей эмиграции он тоже написал историю декабристов. В этой работе он предсказал падение царизма и высоко ценил революционные свойства русского народа. Говоря о героизме декабристов он устанавливает: — »Это не ново у русских. Женщины равно как и мужчины, юноши равно как и старики сумеют непоколебимо рисковать своей жизнью, они сумеют умирать за свои идеи, и нить конспирации, выпавшая из руки повешенных людей, не остается без преемника и сразу найдется человек, поднимающий ее. Кто сумеет сказать, в чем заключается будущее, таящееся в такой черте характера?« Потрясенно читаешь эти слова, в которых Кошут гениально предчувствовал — аналогично многим другим вопросам — ход истории, исполнение всемирно исторической миссии русского народа.

Другой деятель и участник великих времен 1848 года, известный венгерский писатель Мор Йокаи вывел с великой художественной силой образы героев движения декабристов в своем известном романе »Свобода под снегом или Зеленая книга«. Его произведение может считаться — даже в мировом масштабе — выдающимся беллетристическим изображением движения декабристов, написанным им с точки зрения прогресса.

Память восстания декабристов была одна из тех связей, которая сблизила последующие прогрессивные венгерские поколения к »другой«, прогрессивной России, приобретшей уже мировое значение.

Прежнее влияние восстания кажется незначительным по отношению к венгерским откликам последующих переворотов русского революционного движения, так как восстание декабристов не было народной революцией, а участники движения были весьма чужды народу. Не развиты были тоже силы прогресса в Венгрии, значит, слаба была общественная основа отклика. Вопреки всему венгерские отклики восстания являются значительными событиями истории нашей родины. За это время было положено начало отношений между революционной Россией и прогрессивной Венгрией. Наступил второй период русско-венгерских прогрессивных связей.

RÉSUMÉ

ERZSÉBET G. FAZEKAS:

LA LIBÉRATION DE LA HONGRIE ET QUELQUES ASPECTS DE LA RÉVO LUTION DÉMOCRATIQUE POPULAIRE

Pendant la deuxième guerre mondiale, l'objectif de guerre de l'Union Soviétique ne s'est guère limité à repousser les agresseurs de la terre soviétique, mais il visait également à la libération des peuples d'Europe de l'esclavage fasciste. Les victoires de l'armée soviétique donnèrent un élan au mouvement de résistance nationale des peuples opprimés et causaient de la confusion et du désarroi dans les milieux dirigeants des pays vivantsous le joug fasciste. C'est ainsi que dans ces pays la crise révolutionnaire mûrissait. Le caractère de la révolution qui s'approchait, fut déterminé par le fait que c'étaient les problèmes dont la solution appartenait à une révolution bourgeoise démocratique qui étaient à l'ordre du jour et celle-ci revêtissait la forme d'une résistance nationale et d'une lutte pour l'indépendance. Or, la solution de ces problèmes fut liée à des tâches antiimpérialistes : à la lutte contre les impérialistes allemands et contre leurs propres classes dirigeantes qui collaboraient avec les Allemands.

La force directrice de la révolution démocratique populaire antiimpérialiste et antifasciste et de la lutte pour l'indépendance nationale ne pouvait être constituée que par la classe ouvrière, puisqu'à l'époque de l'impérialisme — comme p. e. celle de la deuxième guerre mondiale — la bourgeoisie est incapable de soutenir une lutte conséquente pour l'indépendance nationale et les droits démocratiques bourgeois, par crainte du peuple. Etant donné qu'au début le caractère de libération nationale de la révolution en marche se trouvait au premier plan, il y eut le danger que certains groupes de la bourgeoisie en saisissent la direction, en empêchant ainsi son accomplissement conséquent.

En Hongrie, comme partout, la classe ouvrière et son parti s'efforcèrent de se mettre en tête de la révolution en marche pour la mener à bonne fin. Dans la situation donnée, le Parti Communiste de Hongrie a fixé comme principal but stratégique : libérer la Hongrie du joug de l'impérialisme allemand, repousser l'armée allemande du pays, et faire cesser la guerre irraisonnable contre la Union Soviétique. Cet objectif fut naturellement lié à la lutte menée pour la création de l' Hongrie indépendante et démocratique ce qui représentait en même temps le renversement des classes dirigeantes hongroises proallemandes.

La transformation démocratique en Hongrie, comme en Europe Sud-Orientale en général, eut une importance particulière puisqu'elle y signifiait la liquidation des vestiges du féodalisme et la suppression des grandes propriétés terriennes. Ce but comportait en même temps la liquidation de la classe des grands propriétaires, représentant la plus sombre réaction, l'affaiblissement de la grande bourgeoisie, son associée, et la création de bases solides de l'alliance des ouvriers et des paysans, en face de toutes les forces réactionnaires.

L'abolition des vestiges du féodalisme fut donc en Hongrie un objectif stratégique de la révolution bourgeoise démocratique, première phase de la révolution démocratique populaire. Ainsi la révolution démocratique populaire antifasciste et antiimpérialiste en Hongrie était en même temps une révolution antiféodale.

C'est ce qui a déterminé le programme du Front National poure l'Indépendance Hongroise, élaboré en décembre 1942 par le Parti Communiste de Hongrie. Ce programme était celui de l'anéantissement du fascisme allemand, du renversement par la révolution du régime de Horthy, de la distribution des terres, et il posait toutes les questions impor-

tantes de la rénovation politique, économique et sociale du pays. Il assurait d'une part le rôle dirigeant à la classe ouvrière, d'autre part l'acquisition de la confiance des larges masses.

En 1944, l'Armée Rouge chassa les troupes allemandes du territoire de l'Union Soviétique et s'est mise à libérer les peuples asservis de l'Europe. Par le débarquement en Normandie des troupes anglo-américaines, les Allemands se trouvaient pris entre deux feux. En 1944, le mouvement des partisans s'étendait avec une force immense dans presque tous les pays européens. Le désarroi des milieux dirigeants des pays satellites devint de plus en plus grand. Ils n'osaient pas rompre ouvertement avec les Allemands, ils avaient peur du peuple, c'est pourquoi ils ne sont jamais allés plus loin que d'entamer des négociations sur leurs «intentions de se retirer de la guerre». Les classes dirigeantes hongroises ont préféré de consentir à l'occupation du pays par les Allemands que de se retourner contre Hitler, en s'appuyant sur le peuple et sur l'Union Soviétique.

Dès le mois de février, le Comité à l'Etranger du Parti Communiste de Hongrie a dressé des appels réguliers par la voie de la radio-Kossuth en attirant l'attention sur l'occupation allemande. Il invitait les soldats à rentrer, pour pouvoir combattre les envahisseurs. Il exhortait les partis de l'opposition à sortir de leur passivité, en démasquant à leurs yeux la fausse unité nationale de Kállay et les siens. Après le 19 mars, date de l'occupation allemande, le Comité a incité les masses à la résistance armée, par la voie de la création d'une unité nationale bien comprise. Il a démontré que «l'unité hongroise» doit signifier premièrement l'union des ouvriers et des paysans c'est-à-dire celle de leurs organisations, union qui peut être soutenue par les couches patriotiques de la classe dirigeante. Les directives du Comité à l'Etranger du Parti Commniste de Hongrie ont eu une importance toute particulière, étant donné que c'était l'unique moyen par lequel le Parti a pu exercer sa direction. Ces directives ont en même temps grandement facilité le travail des communistes au sein du Parti de la Paix. C'est grâce à ces directives que le Front Hongrois put être constitué, à l'intérieur duquel le Parti de la Paix collaborait avec les autres partis de l'opposition. Le programme du Front Hongrois comprenait : «le rejet des conquérants allemands et de leurs complices, la paix avec les Alliés et la pose des bases solides de la Hongrie libre et profondément démocratique.»

Les communistes devenaient plus actifs. Rédigé par Endre Ságyári, le journal «Paix et Liberté» parut ; de tracts innombrables incitaient les ouvriers à saboter la production et les paysans à faire autant avec la livraison. Bien que la lutte armée ait été également mise en avant — le journal «Paix et Liberté» proclamait la résistance armée — à cette période elle ne s'étendait que sur les régions habitées par les nationalités.

L'été 1944, les troupes soviétiques continuèrent leur avance. L'entourage de Horthy persistait dans son attentisme, comptant sur la défaite automatique du règne nazi. La radio Kossuth menait une lutte infatigable contre les attentistes. A ce moment les attentistes jouaient le rôle de l'appui politique principal, ayant comme devoir de retenir les masses de l'action et de consolider, de nouveau, le régime de Horthy.

La situation des Allemands et du régime de Horthy continuait de s'empirer. L'attaque soviétique de juillet 1944 (appelée : le sixième coup) a coundit à la débandade de la Ière Armée. La radio Kossuth ajoutait alors à ses révélations sur les attentistes le problème de la Ière, Armée, et invitait l'armée à se détacher des Allemands.

Le 26 juillet 1944, le Front National pour l'Indépendance a émis un appel. La situation était déjà telle que le mot d'ordre stratégique principal : se détacher du bloc hitlérien et créer la Hongrie indépendante et démocratique, — devint le mot d'ordre de l'action immédiate. L'occasion s'est présentée de transformer l'armée en la plus grande force combattive contre l'occupation allemande. Il s'en suivait que le Front National pour l'Indépendance a désigné comme forme principale de la lutte : le retour du front des troupes.

Les semaines suivantes la situation a changé, il y eut la débandade dans l'armée qui n'a pas trouvé le chemin à la lutte pour l'indépendance nationale. C'était de nouveau les forces populaires de l'intérieur qui se trouvaient au premier plan, des luttes de partisans éclatèrent à plusieurs endroits.

En août, la radio Kossuth insistait de nouveau sur l'urgence de constituer des comités de résistance nationale et de liquider par les armes le régime de 19 mars. Elle s'opposait aux illusions qui espéraient résoudre la situation par la voie d'échanges de personnes (le congé de Sztójay etc.) ou d'une paix séparée avec les Anglo-Américains. Le Comité à l'Etranger du Parti Communiste de Hongrie avertissait les résistants sur les ondes de la radio Kossuth, en attirant leur attention sur les formes nouvelles — et bien plus dangereuses que les précédentes! — du double jeu que le gouvernement Lakatos s'est efforcé d'appliquer.

PÉTER HANÁK

AGGRAVATION DE LA CRISE DU DUALISME AUX PREMIÈRES ANNÉES DU XXe SIÈCLE*

Au tournant du XIXe siècle *le déploiement de l'impérialisme* produisit des transformations fondamentales dans la situation de la politique extérieure et intérieure de la Monarchie austro-hongroise. Le processus *de la décomposition* inévitable de la Monarchie s'est accélérée, *la crise du système dualiste* austro-hongrois s'est aggravée. Aussi les dix premières années du XXe siècle jetèrent-elles une lumière crue sur la profonde crise de l'État austro-hongrois. Le ministère autrichien d'Ernst Körber qui entra en fonction en 1900 a fait de diverses tentatives pour la «solution» de la crise. Mais c'est en vain qu'il fit entreprendre des travaux publics, accorda des avantages aux chefs des syndicats et terrassa par les armes les mouvements révolutionnaires : les rebondissements répétés de la lutte de classes et les antagonismes opposant le capital financier autrichien aux bourgeoisies des nationalités opprimées aboutirent finalement, en 1904, à la chute du cabinet. Quoique, à cette époque, en conséquence de l'aggravation de la lutte de classes, la solidarité et la cohésion des classes dominantes austro-allemandes et hongroises de la Monarchie se fussent accentuées, l'on vit également paraître au grand jour — et ceci précisément à la suite du déploiment de l'impérialisme — *les différends* internes opposant les uns aux autres les groupes au pouvoir. Ainsi, l'on constatait en Hongrie des dissentiments au sein même de l'alliance de classe *du capital financier* et *de la grande propriété terrienne*. En effet, au tournant du siècle, le capital financier déjà consolidé n'entendait plus s'accomoder d'une alliance telle quelle avait été réalisée sur la base des raports de forces de 1867, alliance fondée sur l'hégémonie absolue de la grande propriété. Les gros propriétaires terriens s'opposèrent, donc, à l'avance rapide du capital financier dans le domaine économique et politique. Or ce différend tirait son origine de la lutte pour le profit monopoliste et pour la répartition de celui-ci.

L'autre facteur des dissensions — facteur bien plus significatif que le précédent — résidait dans l'antagonisme opposant *la bourgeoisie moyenne hongroise au capital financier autrichien et hongrois*. En effet, le territoire douanier commun, la concurrence des importations autrichiennes toujours croissantes de même que la pression des monopoles austro-hongrois avait créé pour la bourgeoisie moyenne hongroise une situation de plus en plus intolérable. Ainsi donc, l'altération de ses conditions de vie avait entraîné la bourgeoisie moyenne à s'élever contre la domination du capital financier et de la grande propriété austro-hongrois. Toutefois, simultanément, cette hostilité se trouvait sensiblement limitée du fait de l'angoisse croissante qu'inspiraient à la bourgeoisie libérale la classe ouvrière et les mouvements de masse.

Ces antagonismes se combinèrent avec ceux engendrés par la manière différente dont les forces en présence appréciaient les rapports de force et les possibilités de l'impérialisme hongrois. Détentrice du pouvoir, l'oligarchie financière hongroise s'efforçait de sauvegarder le système dualiste : elle n'entendait point troubler les rapports austro-hongrois et acceptait de jouer le rôle de satellite imperialiste subalterne. Les groupes des classes dominantes, hostiles à l'oligarchie financière, ne s'accommodaient point de ce rôle et entrèrent en lice pour les revendications autonomes de l'impérialisme hongrois. Quant à la politique chauvine d'oppression nationalitaire, les entraves à opposer au ralliement national des petits peuples du voisinage et les problèmes essentiels du maintien de la Monarchie, les deux tendances professaient des opinions semblables : les dissentiments ne surgirent que dans les limites mêmes de ces opinions, rien que dans la manière de concevoir les méthodes et les possibilités réelles de la réalisation des visées impérialiste.

Les protagonistes de l'impérialisme hongrois autonome estimaient que l'accroissement des forces matérielles et politiques du pays permettraient à celui-ci de réaliser la domination hongroise sur les peuples de la Monarchie, de même que l'hégémonie dans l'Europe sud-orientale. Or, cette conception tout aussi réactionnaire qu'irréelle, ne tenait pas compte des rapports de force véritables.

La contradiction intrinsèque de ces deux conceptions démontrait que les classes dominantes hongroises étaient désormais incapables de gouverner d'une manière solide, fût-il qu'elles appliquassent les vieilles méthodes — en maintenant la dépendance vis-à-vis de l'Autriche — ou apportassent une modification aux principes de 1867. Dans la

* Fragment du manuel universitaire en préparation.

suite, en raison de l'entrée en jeu des forces sociales nouvelles et de l'aggravation des antagonismes entre oppresseurs et opprimés, la crise des classes dominantes prit un caractère chronique.

Dans les premières années du XXe siècle, les luttes de la classe ouvrière hongroise étaient marquées du sceau de la crise économique. Le nombre des chômeurs croissait avec une extrême rapidité, et les salaires des travailleurs diminuaient. Avec, à sa tête, le prolétariat de la grande industrie, la classe ouvrière s'efforçait d'entraver l'altération rapide de ses conditions de vie. Aux grandes grèves des années 1900 et 1901 vinrent s'ajouter les manifestations de masse des chômeurs, manifestations réprimées sans pitié par le gouvernement. Les informations concernant l'essor du mouvement révolutionnaire de Russie contribuèrent dans une large mesure à l'intensification des luttes de la classe ouvrière. En 1902 et 1903, les mouvements s'élargirent, et l'on vit se déclencher des grèves affectant des branches industrielles et des villes entières.

L'essor que le mouvement ouvrier connut au début du siècle était caractérisé avant tout par le fait que même dans les conditions engendrées par la crise économique, l'on vit se renfrocer la lutte économique, les mouvements de grève. La vague de grèves avait également pour caractéristique que la plupart des grévistes se recrutaient parmi les ouvriers non syndiqués, parmi les couches et dans les entreprises négligées par le Parti social-démocrate. Autre trait caractéristique essentiel : le mouvement se renforçait au point de vue de l'organisation.

Au tournant du siècle, le déclin temporaire du mouvement paysan céda bientôt le pas à une reprise des activités. En effet, avec le déploiement de l'impérialisme, la situation des masses laborieuses paysannes était devenue plus pénible encore. La grande propriété terrienne s'attaqua avec plus de violence encore aux conditions de vie de la paysannerie travailleuse, et surtout à celles de la paysannerie pauvre, et, de plus, la paupérisation se trouva aggravée par des facteurs nouveaux, tels que l'agiotage des monopoles du capital financier, l'introduction de prix industriels monopolistes, la pénétration de plus en plus profonde de l'agriculture par le capital financier, et, en conséquence, l'accroissement des charges grevant la paysannerie. Au cours des dix années qui suivirent le tournant du siècle, les exploitations paysannes s'endettèrent plus que jamais, et l'on enregistra une prolétarisation particulièrement rapide des couches inférieures de la paysannerie. A partir de 1903, la paysannerie laborieuse rengagea un violent combat contre le régime des gros propriétaires et du capital financier. Les centres des mouvements en question s'étaient formés dans les régions centrales et méridionales de la Grande Plaine hongroise. En 1903 et 1904, l'agitation de la paysannerie devint particulièrement profonde. Après une pause de cinq ans, on vit renaître en 1903, dans de vastes régions, les grèves de moissonneurs. Pour la plupart, ces grèves furent couronnées de succès, ce qui est d'autant plus significatif que, pour protéger la grande propriété, les autorités avaient engagé la gendarmerie, et même la troupe. L'essor du mouvement paysan était caractérisé avant tout par l'influence des luttes du prolétariat de l'industrie, de même que par le fait qu'il n'exprimait plus uniquement les revendications des travailleurs agricoles et de la paysannerie pauvre mais, aussi celles de la paysannerie tout entière, et surtout *la distribution des terres*. Enfin, une autre caractéristique de l'essor : celui-ci se manifestait pour la plupart dans les régions nationalitaires ou habitées par des nationalités mixtes.

Dans ces luttes, la couche inférieure de la paysannerie, c'est-à-dire la couche paysanne la plus opprimée, demeura, en alliée fidèle et combative, groupée autour de la classe ouvrière. Bien que la majorité de la paysannerie possédant des terres subît déjà l'influence des partis politiques des propriétaires terriens et de la bourgeoisie, les mouvements paysans du tournant du siècle ont démontré qu'outre les masses travailleuses de la paysannerie possédant des terres, en de nombreux endroits, la paysannerie aisée était susceptible, elle aussi, d'être ralliée à la lutte antiféodale. Tout ceci était particulièrement significatif au point de vue des possibilités de la création de *l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie*. En ce qui concerne la lutte des classes opprimées, la création de l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie, de même que la préparation de la révolution bourgeoise-démocratique mûrissante, le cractère et la tactique du parti de la classe ouvrière ont une importance particulière.

Jusqu'au bout, le développement du mouvement social-démocrate de Hongrie était fortement influencé par le Parti social-démocrate autrichien qui, conformément à ses chefs appartenant à l'aristocratie ouvrière s'éfforçait de sauvegarder la Monarchie et appuyait la bourgeoisie impérialiste autrichienne. Le Parti social-démocrate autrichien refusait de prendre acte de la dictature du prolétariat, problème le plus essentiel de l'enseignement marxiste et, en ce qui concerne la question nationale, d'importance capitale pourtant, il prônait une »variante affinée« du nationalisme. Au lieu d'éxiger le droit

des nations à disposer librement d'elles-mêmes il dressait le programme d'une »autonomie culturelle« anémique comportant des éléments du nationalisme.

Tout au long de son évolution, le Parti social-démocrate de Hongrie suivit les partis de la IIe Internationale, et surtout les partis allemand et autrichien. Toutefois, même au regard de ces partis, le parti social-démocrate hongrois demeurait une organisation faible, inconsistante et ne menant qu'un simulacre de vie. Le parti, qui ne comptait qu'un nombre infime d'organisations indépendantes, s'était en substance résorbé dans les syndicats. En effet, les organisations de base du parti, c'étaient tout simplement les organisations syndicales, et tout membre des syndicats était automatiquement considéré comme adhérent du parti. Le Parti social-démocrate estimait que l'appartenance au parti était une pure formalité et négligeait la création d'une organisation politique indépendante. Cet opportunisme du parti en matière d'organisation porta un grave préjudice au mouvement ouvrier social-démocrate tout entier. La structure des syndicats favorisa : d'ailleurs les activités de la couche dirigeante des aristocrates ouvriers. Cette couche renonça à la représentation des intérêts et à la vocation historique de la classe ouvrière et dressa les plus fortes barrières intérieures sur le chemin du mouvement prolétarien révolutionnaire. Aussi devint-elle une partie intégrante de la Hongrie impérialiste.

Les chefs du parti étaient caractérisés par de graves négligences dans le domaine des activités théoriques et par le rabaissement de la doctrine marxiste révolutionnaire. La grave négligence apportée aux activités théoriques était la conséquence de l'opportunisme s'affirmant dans la direction du parti. Que nous examinions les vues des leaders sociaux-démocrates concernant le développement du capitalisme en Hongrie, ou leurs vues relatives au problème agraire ou à la question nationale, nous découvrons immanquablement que leurs idées théoriques, empruntées pour un large part aux »austro-marxistes« et aux radicaux bourgeois hongrois, ne faisaient qu'appuyer la pratique du réformisme légal, opérant à la traîne de la bourgeoisie. La «théorie et le programme» du Parti social-démocrate hongrois avait pour objectif de dissimuler au prolétariat hongrois les problèmes fondamentaux de son affranchissement et de sa mission historique, et de l'isoler de ses alliés révolutionnaires naturels.

C'est la pratique politique que fut le plus marquée par l'empreinte de l'opportunisme s'affirmant au sein de la direction du parti. La politique du Parti social-démocrate hongrois était caractérisée avant tout par le fait qu'elle s'obstinait à respecter coûte que coûte l'étroite légalité, à n'emprunter que des moyens »légaux«, et qu'elle s'efforçait de se dérober à la lutte. Elle négligea d'organiser les masses prolétariennes révolutionnaires et de les entraîner en vue du combat. Elle voulait réaliser ses prétentions restreintes parlementaires — en essence la conquête du suffrage universel — en alliance avec la bourgeoisie en rajetant l'alliance avec la paysannerie et les nationalités. Bien entendu ni dans la théorie, ni dans la pratique, ces tendances ne se firent jour ouvertement. Les leaders sociaux-démocrates camouflèrent la pratique sociale-démocrate opportuniste par une phraséologie démagogique en apparance révolutionnaire, par des manœuvres irrespectueuses de tout principe. En trompant la classe ouvrière et le peuple travailleur ils servirent les intérêts de la bourgeoisie.

Après le tournant du siècle, le Parti social-démocrate de Hongrie continua à glisser sur la penche, de l'opportunisme. Tandis qu'en Russie, l'on avait vu naître en 1903 le programme révolutionnaire et les statuts du parti marxiste-léniniste d'un type nouveau, en Hongrie, on assista à l'apparition de l'une des pires variantes de l'opportunisme en matière de programme et d'organisation. Si la situtation en Russie et en Hongrie présentait de nombreuses affinités, il demeurait néanmoins des différences substantielles dans l'évolution sociale et politique des deux pays. Et ce sont ces différences-là qui expliquent le développement, évoluant en sens inverse, de la social-démocratie hongroise, de ce processus qui, dans l'histoire du peuple hongrois, fut la source de si graves préjudices.

ISTVÁN DOLMÁNYOS

LES RÉPERCUSSIONS DU MOUVEMENT DÉCABRISTEN EN HONGRIE

Le soulèvement décabriste du 14 décembre 1825, a exercé une influence considérable sur l'opinion publique internationale progressiste. L'écrivain français Stendhal, comme le poète tchèque Čelakovský ont déclaré leur sympathie pour les révolutionnaires héroïques de la noblesse. Des patriotes polonais jusqu'au chartistes, la première parole révolutionnaire de la Russie fut accueillie partout avec un grand intérêt. L'attitude courageuse des décabristes eut un grand retentissement aussi en Hongrie.

L'historiographie bourgeoise de Hongrie a complètement négligé l'analyse de la répercussion produite par le soulèvement décabriste en Hongrie ainsi que les répercussions que celui-ci y a laissées. Plusieurs historiens bourgeois se sont même efforcés de fausser le sens du mouvement décabriste. C'est pourquoi la science historique hongroise marxiste-léniniste se donne pour tâche de faire des recherches dans le domaine des répercussions du soulèvement décabriste en Hongrie et de les mettre sous un vrai jour.

La nouvelle du soulèvement a trouvé le peuple hongrois sous le joug autrichien et dans les chaînes de plus en plus pesantes du féodalisme. Les forces du progrès étaient encore très faibles. Le mouvement des jacobins hongrois fut depuis longtemps étouffé et le mouvement réformiste de la noblesse qui devait préparer la révolution de 1848, ne s'est pas encore développé. La majeure partie des classes dirigeantes tenait encore fermement à l'alliance avec la classe régnante autrichienne et à la défense du féodalisme. Dans ces circonstances ce ne furent que les meilleurs fils, les plus clairvoyants de la couche supérieure des classes dirigeantes, se trouvant en même temps en opposition avec leur entourage qui étaient là pour représenter le progrès du point de vue politique. Nous trouvons parmi eux en premier lieu István Széchenyi, l'éminent homme d'État progressiste hongrois de la première moitié du XIXe siècle.

István Széchenyi, selon le témoignage de son journal, avait accueilli avec sympathie la nouvelle du soulèvement. Il a bien compris — contrairement aux générations ultérieures des historiens hongrois réactionnaires — que la lutte qui était en train de se dérouler entre le mouvement décabriste et le tsarisme, était une lutte «entre l'absolutisme et les droits des peuples». En parlant de la mort du tsar Alexandre Ier il exprima sa conviction, selon laquelle un grand obstacle venait d'être aboli sur le chemin de la civilisation et de l'évolution de l'âge des lumières. Il a donc bien senti la possibilité que les temps qui suivaient immédiatement la mort du tsar, représentaient pour la cause du progrès, possibilité dont les décabristes ont d'ailleurs profité. Széchenyi savait en même temps que changer cette possibilité en une réalité, est une question de lutte acharnée contre la réaction. Il a prédit que «les serviteurs de l'absolutisme dont l'existence et les intérêts sont étroitement liés aux formes anciennes, ne cèderont pas sur le terrain de bataille à leurs adversaires. Ils mèneront encore une lutte désespérée». Széchenyi savait évidemment que le soulèvement fut réprimé. Et ce qui prouve justement sa clairvoyance, c'est de ne pas parler de l'échec du mouvement, mais de montrer précisément que la lutte n'était pas terminée, qu'elle aurait une suite. Son journal laisse nettement entendre qu'au moment du soulèvement et tout de suite après, la réaction autrichienne menait une politique plus prudente à l'égard de la Hongrie. Par contre la répression du soulèvement et la dispersion du mouvement ont entraîné avec elles la poussée en avant de la réaction de Vienne.

La nouvelle du soulèvement décabriste appela l'attention de toutes les couches de la noblesse hongroise sur la Russie. Au cours de l'année 1826, même les journaux officiels et réactionnaires s'occupaient en premier lieu du soulèvement décabriste. L'attention générale s'est tournée vers l'histoire russe et les conditions sociales de la Russie. Quant à l'épouvante des milieux dirigeants, il est caractéristique qu'au début de 1826, Metternich concentra toute son attention sur les événements de la Russie et sa police secrète recherchait les participants hongrois — supposés — du mouvement décabriste.

Le souvenir du soulèvement décabriste ne s'est effacé plus tard non plus, de la mémoire des partisans hongrois du progrès. Le poète Sándor Kisfaludy a écrit avec beaucoup de compassion sur les poursuites menées contre les participants du mouvement.

Plusieurs documents laissés par le grand émigré de la révolution et la guerre d'indépendance de 1848—49, Ferenc Pulszky, témoignent que ce dernier avait une très grande estime pour les héros décabristes. Pulszky a écrit plusieurs études sur l'évolution du mouvement révolutionnaire russe. Dans une de ces études il a résumé brièvе-

ment l'histoire du mouvement décabriste. Louis Kossuth, chef de la révolution et de la guerre de l'indépendance de 1848—49, rendait également hommage à l'avant-garde des combattants du progrès d'Europe orientale. Après Széchenyi et Pulszky, ce fut Kossuth qui voyait clairement qu'il y avait deux Russies : une Russie réactionnaire et officielle du tsarisme et l'autre, la vraie, la révolutionnaire, — la Russie du peuple. Kossuth savait pertinemment que les décabristes étaient les dirigeants éminents de «l'autre» Russie. Pendant son exil lui aussi écrit un livre sur l'histoire des décabristes. Dans cet ouvrage il prédit la chute du tsarisme et apprécie hautement les qualités révolutionnaires du peuple russe. En parlant de l'héroïsme des décabristes, il constate : «Ce n'est pas nouveau chez les Russes. Là, les femmes comme les hommes, les jeunes comme les vieux, savent regarder en face la mort, sans s'ébranler ; ils savent mourir pour leurs idées et si le fil de la conspiration tombe des mains des pendus, il ne reste pas par terre, sans maître : il y a sura tout de suite quelqu'un qui le ramassera. Qui saurait dire quel est l'avenir qu'un tel caractère porte en son sein?» Nous ne saurions lire ces paroles sans émotion. Kossuth, comme tant de fois, devine ici génialement la tournure que prendra l'histoire, la mission historique que le peuple russe aura accomplie.

Une autre grande figure et participant des temps héroïques de 1848, le célèbre écrivain, Mór Jókai décrit avec une grande force artistique les héros du mouvement décabriste, dans ses romans célèbres : »La Liberté sous la neige« et le »Livre vert«. Même sur l'échelle mondiale, son oeuvre peut être considéré, comme une des représentations littéraires éminentes et progressistes du mouvement décabriste.

La répercussion du soulèvement décabriste fut un des liens qui avait approché les générations postérieures hongroises de l'autre Russie, de la Russie progressiste, devenue entretemps une puissance mondiale.

L'effet de ce soulèvement pâlit auprés des répercussions produites en Hongrie par les tournants postérieurs du mouvement révolutionnaire russe, car le soulèvement décabriste ne fut pas une révolution populaire, les membres du mouvement étaient loin du peuple. Les forces du progrès en Hongrie n'étant pas mûres non plus, la base sociale de l'effet fut donc faible. Néanmoins, les répercussions produites en Hongrie par le soulèvement, représentent un événement important de l'histoire du pays. C'est le début des rapports entre la Russie révolutionnaire et la Hongrie progressiste. Et voici la deuxième période des rapports russo-hongrois progressistes qui a commencé.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Szöllősi Károly
Kézirat beérkezett: 1955. VII. 13. — Példányszám: 2500. Terjedelem: 20 1/4 (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, Gerlóczy u. 2. — 36942/55 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

Engels: A munkásosztály helyzete Angliában (Ism. *H. Haraszti Éva)* 497
Очерки Истории СССР. 1907 — Март 1917 — (Vázlatok a Szovjetunió történetéből 1907—1917 március) (Ism. *Niederhauser Emil)* 499
Kosáry Dokomos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába II. (Ism. *Sashegyi Oszkár)* 503
История Болгарии. Т. I. Bulgária története I. k. (Ism. *Perényi József)* 505
Documente din istoria Partidului Comunist din Romînia — Dokumentumok a Romániai Kommunista Párt történetéből (Ism. *G. Dián Éva)* 509
Karl Liebknecht: Válogatott beszédek és írások (Ism. *Józsa Péter)* 512
A Rákóczi-szabadságharc forrásainak ismertetése a Levéltári Közlemények 1954. évi számában (Ism. *R. Várkonyi Ágnes)* 517
Degré Alajos: A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon (Ism. *Szabad György)* 521

KRÓNIKA

Domanovszky Sándor 1877—1955 (Lederer Emma) 522
A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat tudományos ülésszaka hazánk felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából *(Rév Ágnes)* 523
A történészfront hírei 530
РЭЗЮМЭ 536
RÉSUMÉ 543

Ára: 8,— Ft
Előfizetés 1 évre: 36,— Ft

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. *(Kossuth Lajos Összes munkái XV.)* Sajtó alá rendezte *Barta István.*

A kötet a függetlenségi határozat meghozatala — 1849. ápr. 14. — és Kossuth emigrációba indulása — aug. 15. — között eltelt négy hónap Kossuth-dokumentumait tartalmazza. A szabadságharc hanyatló szakasza ez az időszak s a jelentős részben eddig ismeretlen okmányok híven érzékeltetik a diadaloktól a bukásig vezető út drámai feszültségét. Ezzel a kötettel zárul az az ötkötetes sorozat, amely Kossuth Összes Munkáin belül az 1848|49-es forradalom és szabadságharc forrásanyagát tartalmazza. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat gondozásában az Akadémiai Kiadó.

Ára kötve 120 Ft

Magyarország felszabadítása. Írta: *Nemes Dezső*

A tanulmány első részében a magyar fasizmussal, a demokratikus erők és a Kommunista Párt harcaival foglalkozik a második világháború idején. A második rész a kilencedik csapás megindulását, a magyarországi hadműveletek első szakaszát, a felszabadulásért — a kommunisták vezetésével — vívott harcot tárja az olvasó elé. A harmadik részben a szerző részletesen ismerteti hazánk demokratikus nemzeti ujjászületését, Budapest felszabadítását, az agrárforradalom kibontakozását és győzelmét, Magyarország felszabadításának utolsó szakaszát.

Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztésében
256 l. Szikra. *Ára fűzve 16,— Ft,* kötve *20,— Ft*

Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Írta: *Sándor Vilmos*

A munka első része foglalkozik a nagyipar kezdeti kibontakozásának folyamatával 1867—1880 között. Tárgyalja a nagyipari fejlődés feltételeit, a termelés alakulását, az egyes iparágak helyzetét, fejlődését, az ipari nagytőke megoszlását, a munkásság helyzetét. A második részben foglalkozik a magyarországi gyáripar lassú erősödésével 1879—1887 között, a nagyipari fejlődésnek és a monopolkapitalizmus kialakulási folyamatának meggyorsulásával 1887—1900 között, a nagyiparral és a monopóliumokkal (1900), a munkásosztállyal és helyzetével. MTA Történettudományi Intézete. 771 l. Szikra. *Ára kötve 48 Ft*

Ráday Pál iratai, I. Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László.* A kötet II. Rákóczi Ferenc diplomatájának, külföldi követének, kancelláriai directorának, Ráday Pálnak, 1703—1706 közötti iratait közli. A feltárt források elsősorban Rákóczi államépítő és külpolitikai tevékenységét világítják meg, de értékes anyagot szolgáltatnak a szabadságharc egész történetére is. A munka a Ráday levéltár, az Országos Levéltár Rákóczi szabadságharc levéltárának anyaga mellett felhasználja egyes családi levéltárak, s fontosabb vidéki és néhány külföldi levéltár anyagát is.

Magyar Történelmi Társulat gondozásában
828 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 130,— Ft*

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI című sorozat következő füzetei jelentek meg a közelmúltban:

18. sz. *Elekes Lajos:* A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében .....
19. sz. *Pach Zsigmond Pál:* A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon .....
20. sz. *Arató Endre:* A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája a szabadságharc előtt .....
21. sz. *H. Balázs Éva:* A parasztság helyzete és mozgalmai 1780—1787)

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT gondozásában újabban megjelent NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK — Művelt Nép Könyvkiadó

Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés. III. kiad.	37,— Ft
Bónis György: Hajnóczy 1750—1795	5,— Ft
Incze—Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben	11,50 Ft
Pamlényi Ervin: Horváth Mihály	9,50 Ft
Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32)	9,50 Ft
Wellmann Imre: Tessedik Sámuel	10,— Ft

51593

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁR

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

89. ÉVFOLYAM

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

1955. 4—5. SZÁM

1955

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., BELGRÁD RAKPART 5

89. ÉVFOLYAM, 1955. 4—5. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:
ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, KOSÁRY DOMOKOS, LEDERER EMMA, MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1955. ÉVI 4—5. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

Wellmann Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt 551

Buzás József: A szovjet—magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez 1919—1938 588

Berend Iván — Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején. 1941—1945 634

KÖZLEMÉNYEK

Józsa Péter: Karl Liebknecht harca a militarizmus ellen, a német demokráciáért 661

Zsigmond László: Az »Ostforschung« az újjáéledő nyugatnémetországi imperializmus és militarizmus szolgálatában 695

VITA

Molnár János: Vita a Pártfőiskolán a népi demokrácia történetének egyes kérdéseiről 703

H. Balázs Éva: A »Jobbágylevelek« ügyében 721

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

Hahn István: A feudalizmus gazdasági alaptörvényéről szóló szovjet tudományos vita 723

A feudális társadalmi formáció gazdasági alaptörvényéről 729

Boguslaw Leśnodorski: A történettudomány a népi Lengyelország első évtizedében 736

A PARASZTSÁG HELYZETE AZ 1767. ÉVI ÚRBÉRRENDEZÉS ELŐTT

A szatmári békével kezdődő korszak mérlegének legnagyobb pozitívuma, hogy az ország termelőerői — a Habsburg gazdasági és politikai elnyomás közepett is — határozott fejlődést mutatnak.

Jelentősen gyarapodik mindenekelőtt a népesség, kivált a török alól szabadult területeken. Az ország lakossága, mely a szatmári béke idején még csak 3 millió körül mozgott, a század közepére — két török háború, az 1717-i tatár beütés vérvesztesége s az 1739—1742. évi pestis rettenetes pusztítása után is — körülbelül megkétszereződik.

Kevesebb a haladás a munkaeszközök terén : a termelőerőknek éppen legmozgékonyabb, legdinamikusabb eleme alig mutat minőségi változást. Nemcsak a kézműves : lényegében a paraszt is ugyanazokkal a szerszámokkal él, mint apja és nagyapja. Nem különb a földesúri üzemek felszerelése sem : leginkább a jobbágy szekerét, ekéjét veszik igénybe, s ha a major történetesen ingó leltárral rendelkezik, az sem egyéb fúró-faragó parasztemberek művénél. De mint ahogy a földművelésben, szántástól a szem kiveréséig, lassankint haladottabb módszerek vernek gyökeret, úgy a törökkori bizonytalanságot követő állandóbb, szilárdabb életforma a paraszt házatáján, felszerelésén is rajtahagyja bélyegét. Még a föld, az erdő terem s a jószág ad szinte mindent, amire szüksége van ; de ahogy faragja s összeszerkeszti munkaeszközét, abban már nagyobb gond, tartósabb igyekezet érzik, nem a máról-holnapra való élet hajszoltsága. S a jobbágygazdaságban már állandó elem a vas is : nemcsak az ekének elengedhetetlen tartozéka, de felsőbb kívánság szerint a szekérkerékre is rákerül. Míg az előbbi többnek, eladható feleslegnek termeléséhez segít hozzá, a vasalt szekér révén a felesleg piacra juthat, valóban áruvá változhat.

A termelési tapasztalatok terén is főképp a mezőgazdaságban mutatkozik fejlődés ; a manufaktúra előtti iparban a céhrendszer korlátai szárnyát szegik haladottabb módszerek, racionálisabb eljárások kibontakozásának. A földművelésen belül sem érezhető nagyobb változás abban, ami annak fő része : a nyomásos gazdálkodásban. A gabonafélék mellett azonban, amelyek elsőrendű életszükséglet kielégítését az extenzív művelés előnyével egyesítik magukban, mind nagyobb teret foglal el három, intenzív megmunkálást kívánó növény : a szőlő, a kukorica és a dohány. Amikor az Alföld s a Dunántúl népe az állandó lekötöttséget kívánó szőlőtelepítésbe fog, ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a török idők, háborúk, vándormozgalmak bizonytalansága, máról-holnapra való berendezkedése után a parasztság szilárdan megveti lábát a hajdani hódoltság földjén s azt növekvő erőfeszítéssel kultúrtájjá formálja. A kukorica a kertek sövényén át utat tör magának az ugarra,

szétfeszíti a nyomásos gazdálkodás keretét, s a többfordulós, sokoldalú, intenzív növénytermeléshez vezető fejlődés motorjává válik. A dohány révén pedig, melynek termelése ugyancsak a haladottabb gazdálkodás elemeit hozza magával, számottevő kisparaszti réteg kapcsolódik az árutermelésbe.

A termelőerők fejlődése tehát nemcsak mennyiségi, hanem a lendület már a minőségbe is átcsap. Részben, mert a Habsburg gyarmati politika elsősorban az ipar bontakozásának szab szűk korlátokat, részben, mert a török alól szabadult területeken előbb a mezőgazdaság újjáépítésén van a sor: a fejlődés döntően az agrárélet területén mutatkozik. A fő rész már a mennyiségi gyarapodásban is a mezőgazdaságot illeti, hiszen a lakosság jó kilenctizedében parasztnépből áll, s a városok népszaporodása is jelentős százalékban beköltöző falusiakból adódik. 1780 táján Magyarországnak kb. 8,6 millió lakosa közül több, mint 8 millió lakik falun, s ebből mintegy 7,7 millió paraszt; hozzászámítva a falusi mesterembereket s a városok agrár lakosságát, a parasztság számaránya — a legszegényebb, paraszti sorban élő nemesség nélkül is — 93%-ra tehető. De a termelőerőknek nemcsak mennyiségi, hanem minőségi fejlődése is lényegében a paraszt munkáján épül. A jobbágy kezemunkáját s igaerejét veszik igénybe a nekilendülő majorságok is, amelyek különben a hagyományos gazdálkodás extenzív irányú kiterjesztését jelentik; a nagyobb intenzitásra törekvésnek az apró parasztgazdaságok a tűzhelyei. Amikor az alföldi vad, állandótlan, talajzsaroló szántás-vetés helyébe egy és ugyanazon földdarabnak állandó, szabályozott megmunkálása lép, amikor a merő gabonagazdálkodás mellé intenzív monokultúrák sorakoznak: mindebben a paraszt elmélyülőbb, értelmesebb, sokoldalúbb erőfeszítése ölt testet.

A termelőerők gyarapodásának legfőbb forrása a feudalizmus kezdődő bomlása idején is a parasztság; az ország fennmaradása és fejlődése ennek az alapvető, legnépesebb osztálynak a vállán nyugszik. S mégis jogtalan, szinte ki van rekesztve a feudális társadalomból, földesurának alattvalója. Az uralkodó osztály az elnyomó államapparátus segítségével több, mint hússzorannyi jobbágyot tart féken s kizsákmányolása alatt.

Hogy a nemesség vékony rétege kézben tudja tartani a parasztság széles tömegeit, nem kis részben annak tulajdonítható, hogy a falu népe csak az ellenállás, a felzendülés döntő pillanataiban mutatkozik egységesnek, egyébként azonban erői megoszlanak egyes rétegei között. Jogilag a parasztság a következő kategóriákra bomlik: szorosabb értelemben vett jobbágyok (telkesgazdák, coloni), zsellérek (inquilini), házatlan zsellérek (lakók, subinquilini) és cselédek (famuli, servi). E csoportokon belül azonban tág tere nyílik a változatosságnak, egyrészt mert többnyire széles köröket ölelnek magukba, másrészt mert a helyi adottságok is sokféle módosulást okoznak. A telkes jobbágyok kategóriáján belül óriási a távolság az egy- esetleg többtelkes, itt-ott exemptio révén a szabadosok sorába emelkedő gazdagparasztok és a töredék (1/8-, 1/16-, 1/32-, 1/64-) telken ülő szegényparasztok között: az előbbiek, mint pl. az alföldi népes parasztvárosok nagygazdái, fogadott szolgák kizsákmányolása stb. révén tekintélyes jómódra tehetnek szert, míg a törpebirtokos jobbágy csak kiegészítő keresettel, munkaerejének áruba bocsátásával találja meg nélkülözésekkel teli megélhetését. Többféle változatot takar a zsellér fogalma is. Eredetileg, földközösségi viszonyok között, az számít ide, aki házzal, belső telekkel éppúgy rendelkezik, akár a telkes jobbágyok, de igásjószága nincs, s azért jobbágytelket nem vállalhat, hanem két keze munkájával keresi kenyerét. Mivel azonban jóval kisebb terhet

visel, mint a jobbágy, ott, ahol kereseti alkalom (fuvarozás, kupeckedés stb.) nyílik, nem egy zsellér földet (szőlőt, irtványt), ahol a földközösség felbomlott : telket is szerez, s jobb módban él akárhány szegényebb telkesgazdánál. Külön csoportokat alkot a falusi mesteremberek, továbbá a városok szőlőkapálásból, kerti napszámos-munkából, fuvarozásból, egyéb szolgálatból élő zsellérrétege. A házzal, belső telekkel nem rendelkező, »más hátán élő« zsellérek, megélhetésüket tekintve, vagy a többi zsellérrel, vagy a cselédekkel foghatók egy kalap alá aszerint, hogy időszaki (részes stb.) munkával keresik kenyerüket, vagy pedig huzamosabb időre a földesúr, egy-egy nagygazda, esetleg a község szolgálatába állnak. A cselédség — a nyakukat igába hajtani nem hajlandó, szolgálatot nem vállaló »betyárokkal«, szegénylegényekkel együtt — a parasztság legalsó, nincstelen, termelőeszközöktől megfosztott rétegét foglalja magába. A gazdagparasztok »szolgáin« kívül ide tartoznak az uralkodó osztály közvetlen kiszolgálására fanyalodott népelemek : a kastély, kúria körül személyes szolgálatot teljesítő belső szolgák, a majorsági cselédek, a vármegyétől limitált természetbeniekért és készpénzbérért dolgozó béresek és pásztorok, csőszök és erdőőrök, a konvenciós föld fejében majorsági földre ültetett s ezért állami adótól mentes, de úrdolgával annál inkább megnyomorgatott kuriális zsellérek, s végül az ispánok, urasági és megyei hajdúk, pandúrok, akik, legmélyebbre süllyedve a nincstelenség lépcsőfokain, a parasztnép árulóivá, kizsákmányolásának, sanyargatásának közvetlen eszközeivé vedlettek.

Még nagyobb a változatosság, ha a táji és egyéb adottságokat is figyelembe vesszük : az ország különböző részein mást és mást jelent ugyanaz a parasztkategória. Árva megye sovány földjén pl. az egésztelkes jobbágy is csekélyebb gazdasági erőforrásokkal rendelkezik, mint Békés megye televényén a nyolcados paraszt. Az ellentétet még fokozza, hogy a nyugati széleken, ahol nem lett úrrá a török, s a Felvidék szűkebb völgyeiben sűrűbb a népesség, messzebbmenően osztódtak a már korábban szilárd egységgé alakult telkek, több a földtelen zsellér — ezzel szemben a volt hódoltsági terület bőhatárú községeiben, téres pusztáin a földközösség keretein belül jobbágyfiak is, jövevények is tágas telekhez juthatnak. Jellemző a különbségekre, hogy a Felvidéken viszonylag kevés az egész telek, s az is csak 16—20 pozsonyi mérő vetőmag alá való (6—7 1/2 kat. hold) szántóföldet foglal magában, viszont az Alföld zsíros talaján gyakran kétszerakkorák a telkek, s jóval magasabb az egy háztartásra jutó telekhányad. Ehhez járul, hogy az ország nyugati és északi karéján előrehaladottabb a majorsági gazdálkodás s a velejáró földesúri kisajátítás és kizsákmányolás, mint a déli és középső részeken, ahol viszonylag szabadabban lélegzik a jobbágy s több lehetősége van terjeszkedésre. A képet még bonyolultabbá teszi, hogy sok függ attól : nagybirtokos alattvalója-e a jobbágy, a piaci lehetőségek milyen mértékben fokozzák az eredeti tőkefelhalmozást s a zsellér kereseti forrásait, a vármegye milyen sikerrel védekezik az állami adó növelése ellen, mennyivel csavarja feljebb s hogyan veti ki a házi adót.

De bármennyi az átszövődő ellentétes szál, kétségtelen, hogy a volt királyi Magyarország s a hajdani hódoltsági területek ellentéte, ha tompítva is, továbbra is fennáll. A három horvát megye (Zágráb, Varasd és Kőrös) jobbágyai, helyzetüket tekintve, nagyjából a nyugati vidékhez csatlakoznak. Már a szlavóniai (Pozsega, Verőce, Szerém megyei) paraszt tágas telkével, amely negyednél kisebb darabokra nem aprózódik, az alföldi jobbágyhoz

áll közelebb. Viszonylag ugyancsak előnyös a bánsági paraszt helyzete, aki tágas telkéhez aránylag olcsón »industrialis« telket is szerezhet, s szabadon átruházhatja mindegyiket. Legnyomorúságosabb sorban Erdély többségükben román jobbágyai élnek, apróbb (8—10 hold körüli szántóterületű) és soványabb telkeken, vagy (mint a zsellérek) puszta két kezük munkájából.

De nemcsak térben : időben is változik az egyes parasztkategóriák súlya és tartalma. A telepítések új községeket már alig hoznak létre ; a természetes szaporodás is a meglevő falukeretek feltöltődését vonja maga után. Új telekegységek formálására már inkább csak ott van lehetőség, ahol még él a földközösség ; egyebütt azonban vagy a meglevő telkek osztódnak tovább, egészen 1/64-résznyi töredékekig, vagy pedig, ahol a jobbágyfiúk osztozása nincs szokásban, aki föld nélkül marad, zsellérsorba kényszerül. A század közepén, bár vidékenkint nagy az eltérés, a teleknagyság országos átlagban még a féltelek körül mozog ; a korszak végére a súlypont erősen a kisebb kategóriák és a zsellérség felé tolódik. A népesedéssel járó természetes folyamatot ugyanis két tényező : a bontakozó mezőgazdasági árutermelés s a majorsági gazdálkodásnak ehhez kapcsolódó elterjedése meggyorsítja és sajátos irányba : a szélsőségek felé való differenciálódás útjára tereli. A paraszti árutermelés főképp a gazdagparasztok számát és erejét gyarapítja, de létrehoz olyan elemeket is, akik, miután piaci vállalkozásuk nem járt sikerrel, a szegényparasztság rétegeibe hanyatlanak. A majorsági gazdálkodás pedig, a velejáró földesúri tőkefelhalmozás következtében, a parasztságnak mind számosabb részét taszítja szegény-, zsellér-, nincstelen-sorba. Ennek az elszegényedésnek, a jobbágytelek-átlag csökkenésének tragikus fordulatot, az elzselléresedésnek fokozott hangsúlyt ad az úrbérrendezés azáltal, hogy végképp gátat vet a jobbágyföldek terjeszkedése, a másod-harmadszülött jobbágyfiúk telekszerzése elé.

A gazdagparaszti réteg erősödése egyben az osztályon belüli kizsákmányolás fokozódását jelenti. Közvetlenül ez azokra a nincstelenekre nehezedik, akik, más megélhetési mód hiányában, mint pásztorok, béresek, szolgálók a gazdagparasztok szolgáivá szegődnek. A nagygazdák érdeke, kivált az árutermelés kibontakozása óta, egyezik a földesurakéval abban, hogy kiterjedt gazdaságuk kellő hasznosítására igyekeznek mozgósítani — még pedig olcsón — minden felhasználható munkaerőt. A vármegye persze segíti őket ebben, elrendeli a dologtalanul lézengők munkába állítását, olcsóra szabja bérüket, s még a más gazdához szökött szolga megfogásáról és visszaadásáról is gondoskodik. De közvetve megérzi a zsírosparasztok közösségellenes, haszonleső mohóságát az egész falu. A módosabbak magukhoz kaparintják a község vezetését, a maguk haszna szerint, a földesúrhoz alkalmazkodva, vagy éppen annak szája íze szerint irányítják azt, a paraszti ellenállást bénítják, leszerelik ; a községi jövedelmeket kisajátítják, elkezelik, előnyös haszonvételekre ráteszik kezüket, közös földeket maguknak foglalnak, az egyformán közös legelőre csapatostul hajtatják jószágukat ; az adóterhet igazságtalanul osztják fel, dandárját a szegénység nyakába varrva, s mikor ez szorult helyzetében hozzájuk folyamodik, potom áron összevásárolják jószágát, szőlőjét, irtványát, zálogba veszik rétjét, szántóföldjét (de úgy, hogy a terheket tovább is a szegénység viseli utánuk), kizsákmányolják igauzsorával, sovány rész vagy napszámbér fejében való dolgoztatással, adnak neki kölcsönt busás kamatra, esetleg olcsón betudott termény- vagy munkaszolgáltatásért. Mind-

ez, egyenkint és együttvéve, csak növeli a gazdagparasztok számát és erejét, többeket és fokozott mértékben taszít szegénysorba, s erősebbé teszi a belső feszültséget a növekvő két véglet között.

Felfelé haladva a feudális társadalom lépcsőfokain, a falu következő kizsákmányolójaként a város jelentkezik. Ha csak saját gazdaságának s háztartásának ellátásáról lenne szó, a paraszt nem szorulna a városnak sem kézművesére, sem fogyasztójára. Hogy azonban adóit megfizethesse, kénytelen pénzzé tenni termékeit. A polgárság nem rest ebből a helyzetből tőkét kovácsolni, noha saját maga sokkal kevésbé tud meglenni a falu népe nélkül: nagyrészt ez látja el élelemmel, nyersanyaggal, ez végez helyette kerti, szőlőbeli, szállító, szolgai munkát, ez a felvevője durvább iparcikkeinek, ez duzzasztja fel népessé, hatalmassá városait. Mindezért a parasztság csak annyit kap cserében, hogy a robot, a jobbágyiga alól menekülő fiai a város szélén meghúzhatják magukat, polgárjog nélkül, alkalmas alanyul polgár-munkaadók kizsákmányolásának. A többség pedig, amelyet fogva tart a föld s a falusi élet szűkebb, megszokott horizontja, úgy kerül a városi kizsákmányolás körébe, hogy fizet vámot, vásárpénzt, kénytelen drágán megvenni a szükséges kézműves-pòrtékát, s mesterségesen leszorított árakon túladni saját termékein: a katonaság olcsó ellátását hangoztató limitációk ugyanis gondoskodnak arról, hogy az agrárolló szélesre nyíljék. Mindezen felül egy-egy jelentősebb város még iparkodik függő helyzetbe is hozni a környező falvak jobbágynépét: határuk alkalmas szőleit, rétjeit stb. a maga használatába veszi, s a paraszti termelést általában a városi érdek járószalagjára vonja.

A kevésbé feltűnő városi kizsákmányolással szemben az egyházi kizsákmányolás kendőzetlen, nyers, a paraszti tudatban is élesen rögződő formában lép elő. Még viszonylag kevesebb ellenérzéssel találkozik a pap ellátására telkenkint kivetett párbér s a keresztelésért, esketésért, temetésért járó stóla, amelyet a protestánsok a katolikus papnak is kénytelenek megfizetni. Egyéb járandóságokon kívül a falu népe műveli az egyház földjét, tartja az egyházfit, fizeti a kántort, tart fenn templomot és iskolát. Mindenekfölött terhes azonban a tized (»királyi dézsma«, decima), egyrészt mert a püspöknek jár, akivel a falunak legfeljebb canonica visitatio-kor akad dolga (a helybeli plébánost csak a dézsma tizenhatod-, nyolcad-, legfeljebb negyedrésze illeti), másrészt mert komoly és indokolatlan megterhelést jelent, s a terméssel arányos, tehát a szorgalmat sújtja. Fizetik a protestánsok is, akiknek a hódoltsági területek nagy részén (pl. a volt Rákóczi-birtokon) új teherként szakadt a nyakukba. A jószág szaporulatából: bárányokból, gidákból, méhrajokból minden tizediket veszi el a dézsmás, ami pedig ezen felül van, pénzen, mégpedig busás áron, megváltatja. Több bajjal jár a bor dézsmálása (gyakori, hogy a hordókat kisebb mértékkel akolják, a tizedet nagyobbal veszik), de különösen a gabonaféléké. A törvény szerint a falu köteles termését István király napjáig a mezőn hagyni, hogy addig a püspök megbízottja természetben kivehesse minden tizedik keresztet (sorjában, nem a javát válogatva). Megesik azonban, hogy a dézsmás önkényesen kitolja a határidőt (pl. szeptember 8-ig), s ha a község — hogy a szemkipergésből, kicsírázásból, nemesek marháinak tarlólegeléséből származó károknak végét vesse, vagy mert már nem lehet meg új kenyér vagy piacra vihető termény nélkül — nem vár a betakarodással, az elüljárók pálcázása s egyéb megtorlás származik belőle. Ha már asztagba hordták a gabonát, a dézsmás — drága áron — többnyire pénzbeli tizedváltságra szorítja a gazdákat, fenyegetődzve azzal, hogy különben —

bár be kellene érnie a falubeliek esküjével — »meghányatja« az asztagokat, s amit a bevallott kereszt-számon felül talál, elkobozza. Főképp jó termés idején kénytelen a község megalkudni a dézsmaváltság felől, mikor a püspök jobban jár a pénzzel; ellenkező esetben kiteszi magát annak, hogy sokáig hever a mezőn gabonája, s szekerezhet a szalmában kivett tizeddel alkalmatlan időben és utakon messze mérföldekre a püspöki székhelyig. Jégverés éppoly kevéssé mentesít a tizedtől, mint az állami adó megelőző executiója, mely minden pénzükből kiforgatta a falubelieket. Fizet a szegény is, akinek nincs vetése: az aratók sarlópénzt adnak, zsellér, özvegy, cigány kereszténypénzt, szolgalegény ostorpénzt, pásztor, kerülő botpénzt, kovács patkót stb.; a dézsmás íródeákja még külön pennapénzt vagy pennakévét (pennaticum) követel. Bevett szokás ezenfelül, hogy a bíró néhány forintot ad a dézsmásnak discretioban, a község megvendégeli kíséretével s fogatával együtt, esetleg messzire elfuvarozni kénytelen.

Ahol a földesúri önkény nem határtalan, mennyiségben kétségtelenül a Habsburg-államapparátus rakja a parasztokra a legsúlyosabb terhet. Nem térve ki a gyarmati kizsákmányolásra, mely az ország többi lakosára is — kivált a polgárságra — súlyosan nehezedik, állami vonatkozásban főképp a katonáskodás, az idegen katonaság eltartása, a hadiadó és a vármegyei terhek nyomják a paraszt vállát.

Amióta a magyar uralkodó osztály az 1715 : 8. tc.-ben önként elismerte, hogy a nemesi felkelés az ország megvédelmezésére elégtelen, az insurrectio mind ritkább és jelentéktelenebb lett, s már a katonáskodás is, amely a nemesi adómentesség jogcíméül szolgált, lényeges részében a parasztnép nyakába szakadt. A jobbágyság most már nemcsak verítékes munkájának gyümölcsével, hanem legjobb fiainak testével-vérével is kénytelen táplálni a gyarmatosító idegen államgépezetet, s azzal, hogy kényszerűségből az idegen tartományokban állomásozó Habsburg-csapatok létszámát növeli, lehetővé válik Bécs számára idegen fegyveres erővel a magyar gyarmat teljesebb katonai megszállása. A császári ezredek kiegészítése rendszeres toborzás útján történik. Főképp a béresek, szolgalegények, zsellérek, kik előtt bezárult a telkesgazdák sorába emelkedés útja, hajlandók a paraszti jármot szabadabb, vitézi élet lehetőségével felcserélni. De ha önként nem akadna elég jelentkező, aki a verbuválóknak kezet adva, felcsapjon katonának, a falura kivetett létszám akkor is nagyrészt a legszegényebb, nincstelen elemekből telik. A község elüljáróságában ülő gazdagparasztok saját fiaikat mindenképp iparkodnak kihúzni a katonáskodás terhe alól; a földesúr is egyetért velük abban, hogy a legelégedetlenebb elemeket kell eltávolítani a faluból, de a megye és az állam is szívesen szabadul azoktól a nincstelen, nyugtalanságra, forrongásra leginkább hajlamos fiatal legényektől, akik, hogy megélhetéshez, levegőhöz jussanak, leggyakrabban indítanak mozgalmat a gazdagparasztok kizsákmányoló mohósága, föld- és legelőmonopóliuma ellen, akik, más lehetőség fogytán, szegénylegény-, betyár-életre adják fejüket, akik fő részesei a kirobbanó parasztmozgalmaknak. A katonaszedés a gyarmati gazdaságpolitikának is közvetett eszköze: eltávolítja, legalább részben, azt a munkaerejének áruba bocsátására fanyalodó tartalékseregetet, amely a magyar manufaktúrák fejlődéséhez szükséges munkaerőt adhatná. S ha a verbuválás szépszerével nem hozna kellő eredményt, következik a katonafogdosás. A verbuválók iparkodnak a kivetett létszámnál több legényt összeszedni, hogy a felesleget csak busás váltságdíj fejében bocsássák szabadon. Ezenfelül a nekik

adott ajándékok, megvesztegetés, az újoncok szállításával stb. járó költség is a népet terheli. A parolát adott legény azután, mikor idegenbe viszik, s idegen vezényszó, kemény bánásmód alatt idegen érdekekért kell vérét hullatnia, hamar megtanulja, hogy a katonaélet nem olyan gyöngyélet. (A csavargóknak s a parasztfelkelések részeseinek élethosszig való katonáskodás a büntetése!) Sokan inkább szökéssel iparkodnak szabadulni a rokkantságig tartó lekötöttség alól; csak 1754 és 1780 között nem kevesebb, mint 25 helytartótanácsi rendelet írja elő, hogy a katonaszökevényekről s pártolóikról kiadott pátenst évenkint újra ki kell adni, templomok ajtajára kiszögezni, majorokban, pusztákon, pásztortanyákon, vendégfogadókban, még cigánysátraknál is, mindenütt a használatos nyelven, kihirdetni, a szökevényeket elfogni, visszaesés esetén halállal is büntetni, kézrekerítőjüknek jutalmat adni, a szökés elősegítőit nyomban tömlöcbe vetni, ellenük a bűnpert sürgősen lefolytatni, hogy 10 évi sáncmunkával bűnhődjenek, a szökevények rejtegetőit katonaságra adni. A katonafogdosáson elkeseredett nép nagy együttérzéssel nyúl a szökevények hóna alá, s ezek azután, akár a 8—12 évi vagy hosszabb szolgálat után hazaengedett, világot látott obsitosok, itthon a paraszti elégedetlenség felszítói lesznek.

A nép további, személyes kiszolgáltatottsága folytán csaknem elviselhetetlen terhe a Magyarországon állomásozó idegen csapatokkal való érintkezésből adódik. Részben az átvonuló (transiens), részben a beszállásolt (stativans) katonasággal gyűlik meg örökösen a baja. Kaszárnyák ugyanis nincsenek még, s az sem utolsó szempont, hogy a rebellis magyar népnek megbízható fegyveres erő üljön a nyakán. A súrlódási felületek csökkentésére az időnkint (így 1751-ben) megújított katonai regulamentumok szolgálnak, amelyek a katonaságot megillető járandóságok lehető pontos körülírása révén próbálnak, nem sok eredménnyel, a hadinép önkényeskedésének, zsarolásainak határt szabni. Szabály szerint csak a felső katonai hatóságtól elrendelt s az illetékes polgáriakkal is előre közölt vonulásokat szabad végrehajtani, s a parasztság nem köteles igásjószágát sem ingyen, sem pedig 20 mázsánál (11,2 q) nagyobb megterhelésre és napi 1 stációnál (22,5 km-nél) hosszabb útra rendelkezésre bocsátani. De még ha valóban nem is kényszerítik hetekig, sőt hónapokig tartó útra a jobbágy fogatát, s még ha fizetnek is olcsó (mérföldenként s mázsánként 2 krajcár) térítési díjat érte, a katonaság rendes átvonulási útjába eső, »transennalis« helységnek lenni akkor is valóságos csapásnak számit, nem egy jobbágy, olykor az egész falu megszökik miatta. Az egykorú panaszos népének megszemélyesített alakja, a hazánkban levő két rossz ember egyike: Forspont Péter az élő valóságból táplálkozik. Nemcsak a hétéves háborúban kell lisztet, szénát, zabot az ország déli, keleti sarkaiból északi lerakóhelyekre, máshonnan a sziléziai határokon túlra is szekerezni — több költséggel, mint amennyit az egész rakomány ér. Béke-időben sincs vége a sok »vecturá«-nak: gabona, takarmány szállítása akkor sem szünetel katonai magazinok s a táborozó sereg számára, várak, sáncok építésére fát kell hordani (esetleg magát a parasztnépet is ingyen munkára fogják), s ami mindennapos dolog: a falvak kénytelenek megfelelő számú szekeret, előfogatot (Vorspann, praeiunctura) adni a nyári táborba, téli szállásra vonuló katonaság egyenruhájának, felszerelésének, betegeinek fuvarozására. A tisztek, bár a regulamentum tiltja, ingyen forspontot erőszakolnak ki maguknak, vagy nem akarnak róla nyugtát adni, azonnal kell nekik az előfogat, szorgos munkaidőre nincsenek tekintettel, s ha nem kapják meg

mindjárt, a bíró káromkodástól, veréstől sem szabadul. Kijut az ütlegből a fogat tulajdonosának is, ha nem hajt eléggé gyorsan, vagy nem akarja a követelés szerint megterhelni szekerét. Nem sokat törődnek vele, ha az utak használhatatlanok, s rajtuk tönkremegy a paraszt szekere, egymásután kidűlnek igásjószágai. Míg az idegen tisztek terhelés nélkül jártatják a jobbágy takarmányán hizlalt vezetéklovaikat, ennek ökrei, lovai — kivált tavaszi hóolvadás idején, mikor a jószág elerőtlenedett a téli koplalásban, s az utak is járhatatlanok — sorra hullanak el, s kárpótlást soha napján lát értük. A forspont rendszere tehát a parasztot, aki amúgy is alig jut saját földjének műveléséhez, egyrészt még jobban elvonja attól, s így a jobbágygazdaság elhanyagolását vonja maga után ; másrészt a szegényebb gazdát nem ritkán megfosztja igásjószágától, s azzal a felemelkedés útját elzárja előle, sőt zsellérsorba taszítja.

Ha lehetséges azonban, a népet sanyargató két »rossz ember« közül a másik : Portio Pál még inkább a paraszt húsába vág. A transenna, bármilyen sorvasztó hatású, mégis átmeneti megterhelést jelent ; az »inquarterisata militia« azonban huzamos ideig ott ül a szegénység nyakán, esetleg az egész téli vagy nyári féléven át, de nem egyszer már hamarabb kizsarolja a vidéket, feléli a parasztnak minden készletét, s úgy áll tovább. Bécs számára azonban csak az a fontos, hogy a beszállásolás rendszere : hogy a császári ezredek a falvakban szétosztva kerülnek elhelyezésre (dislocatio), a hadsereg eltartásának problémáját is nagy részben megoldja. A haditanács évről-évre a fegyveres erő jelentékeny, aránytalanul nagy hányadát Magyarországba vezényli, nemcsak a magyarság fékentartására, hanem azért is, mert a hadsereg a birodalom egyik részében sem tartható el oly olcsón, mint a gyarmati nép rovására. (A regulamentum Tirolban pl. több, mint kétszeres áron írja elő a katonaságnak nyújtott szolgáltatások megtérítését.) Az uralkodó osztály a beszállásolás alól is kihúzza magát : nemesi kúria, majorsági, egyházi épület mentes a kvártélyozástól, sőt mentes valamennyi iskola, malom, fogadó, kamarai s általában minden valamirevaló épület is. A nyomasztó súly teljes egészében a parasztházakra hárul ; csak 1760 tájától épülnek falvankint felsőbb rendeletre kvártélyosházak a tisztek számára, de persze ezek építése és fenntartása is a község gondja.

Amit a jobbágy a kvártélyra odairányított katonának nyújtani tartozik, két részből áll : élelem-fejadagból (portio) és kiszolgálásból (salgamus, Serviz). Az előbbi ismét kétféle : emberporció (portio oralis), mely ital (1 pint sör vagy fél pint bor) nélkül napi 1 font (0,56 kg) húsból és 2 font kenyérből áll, és lóporció (portio equilis), mely napi 8 font szénával, 6 font zabbal és fél csomó szalmával egyenlő. Gyalogos közlegénynek és tizedesnek 1—1 orális, lovasnak 1 illetőleg 1 1/2 orális és ezenfelül 1—1 lóporció jár ki naponta, hadnagynak már 2 1/2 és 2 (lovasságnál 2 1/2 és 3), kapitánynak 6 és 3 (6 és 5), ezredesnek 20 és 12, vezérőrnagynak 22 orális és 24 lóporció. Egy 16 századból (2408 főből) álló gyalogezred egyhavi eltartása, emberporcióját napi 4, lóporcióját napi 6 krajcárral (azaz havi 2 illetőleg 3 forinttal) számítva, felmegy ilyenformán 5565 ft-ra. Körülbelül ugyanakkora értékkel szokás felvenni a salgamus-t is, bár valójában ez a súlyosabb rész, hisz paraszt és katona közti összeütközések veszélyével leginkább ez van egybekötve. A jobbágy a következő szolgáltatásokra köteles : ad vetett ágyat (legalább olyat, amilyen a magáé), világítást (gyertyát), főzésre s fűtésre tüzelőt, főzőedényt (illetőleg maga főzi meg a katona ételét), ad az ételhez sót, a lónak istállót.

A beszállásolt idegen katona azonban ritkán elégszik meg azzal, amit előírás szerint szépszerével nyújtanak neki. Neki a legjobb hely kell, elfoglalja a paraszt ágyát, kiveri őt a meleg szobából, kiszolgálást, több és jobb ételt, többszöri főzést követel. Ha a tüzelő nem elég neki, felégeti a paraszt ólját, kerítését; ha az étel nem elég változatos, levág baromfit, aprójószágot. Szitkozódik, gorombáskodik, tettlegességre vetemedik a gazdával, erőszakoskodik az asszonynéppel; állandó jelenlétének, követelőzésének, zsarolásainak, a nem ritka lopásoknak, rablásoknak nyomasztó terhét megalázó, kihívó, kötekedő bánásmóddal tetézi. Nem csoda, hogyha időnkint a magyar paraszt türelme is elfogy; a helytartótanács nem ok nélkül írja elő, hogy a katonát megverő vagy megsebző jobbágy botbüntetésen felül a testi épségben okozott kárt is fizesse meg, s nem ritkán egész községek vonják fejükre a büntetést a katonaság összeveréséért vagy a községből való kikergetéséért. Sőt a sűrűsödő visszatorlás láttán Mária Terézia elrendeli, hogy a császári katonaság s annak tekintélye ellen irányuló minden ténykedést felségsértési ügyként kell kezelni, s a legsúlyosabb büntetéssel sújtani. A néhány ellenakcióval azonban a hadinép által nap mint nap elkövetett számtalan túlkapás, excessus áll szemben. Rengeteg jut közülük panaszképpen a megye s a katonai hatóságok elé, de vajmi kevés esetben lát a paraszt kártérítést, orvoslást, elégtételről nem is szólva. Már az alsóbb parancsnokok igyekeznek az excessusokat eltussolni, egyrészt, hogy a felelősségtől szabaduljanak, másrészt, mert zsarolásban, »ajándék«- elfogadásban ők járnak elül jó példával. Gyakori, hogy a teljesített porciókat el nem fogadható módon vagy egyáltalán nem nyugtázzák, sőt maguk csikarnak ki írásbeli nyilatkozatot a községtől arról, hogy ott-tartózkodásuk alatt semmiféle rendellenesség vagy túlkapás nem történt. Bár a paraszt 1751-től kezdve esküvel erősíthette igazát, s a kihágásokat, akár orvosoltattak, akár nem, felfelé félévenként szabályszerűen jelenteni kellett, az excessusoknak az egész korszakon át nem csökkenő száma s az ellenük folytonosan megújított intézkedések mutatták, hogy a magyar paraszt az idegen katonasággal szemben mindvégig kiszolgáltatott maradt. A legfőbb magyar polgári hatóság, a kancellária, tudatában a haditanács túlhatalmának, meghunyászkodva így törődött bele ebbe a keserves állapotba: »Más orvosság nincsen, hanem mindeneket patienter köll szenvednünk« — valójában persze nem neki, nem is a vármegyéknek, hanem a parasztságnak, amelyet senki sem védett meg ilyenformán.

A katonaságnak nyújtott természetbeni szolgáltatások csak egy részét teszik a népre kirótt hadiadónak, csupán beszámítanak abba. Nem szólva a háború idején kivetett rendkívüli pénzadóról és természetbeni szolgáltatásokról (subsidium), a hadiadót (contributio) mindig az országgyűlés szavazza meg, az egész országra nézve egy összegben, amely évről-évre ugyanaz marad a következő diétáig. Minden országgyűlésen hosszas huza-vona folyik a király és a rendek között az adó összege körül: a királyi propoziciók lényeges része mindig az adóemelést illető kívánság, a nemesség viszont, amely joggal fél attól, hogy a növekvő állami teher összébb szorítja a földesúri kizsákmányolást, még a korábbi összeget is sokallja; számos üzenetváltás jön létre az alsó és a felső tábla között, mely utóbbiban az aulikus főurak az udvar óhajának útját egyengetik, feliratok az uralkodónak, válasz-leiratok attól; s végül is a küzdelem kompromisszummal végződik, a küzdő felek megalkudnak a paraszt bőrére, a nemesség, miután a nép fokozott megterhelését lehetetlennek mondta ki, önmagát meghazudtolva kiszolgáltatja a jobbágyságot

a növekvő állami kizsákmányolásnak. Az 1751-i országgyűlés évi 3 290 000 ft adót szavazott meg, ugyanakkor Erdély contributio-terhe elérte a 800 000 ft-ot. A hétéves háború rendkívüli megterhelése után Mária Terézia elérkezettnek látta az időt arra, hogy a viszonylagos megkönnyebbülés alapján, a felgyűlt háborús adósságteherre hivatkozva, 1 milliós többletköveteléssel álljon elő az 1764—65-i országgyűlésen. A rendek, szokott módon, azzal válaszolnak, hogy a »misera plebs contribuens« még a meglevő adót sem bírja, hiszen súlyos kamatra adósságokba bonyolódott, hogy megfizethesse, s a folytonos executiok ellenére mégis jelentős hátralékokban maradt. (Ilyenkor, de csakis ilyenkor és kizárólag az állami kizsákmányolásra vonatkoztatva, a nemesség egyszerre világosan látja s élénk színekkel ecseteli a paraszt nyomorúságát.) De bízva sérelmeik orvoslásában, bár a nép erején felül, mégis megajánlanak 3,6 milliót, majd ötödfél havi alkudozás után hajlandók 3,9 millió forintig is elmenni, miután kijelentették, hogy ez a nép romlásával fog járni s a restantiak felhalmozódását vonja maga után.

Az egy összegben megszavazott adót azután az ún. nádori porták szerint osztják fel Magyarország 44, Horvátország és Szlavónia 6 vármegyéje, a jászkun és a hajdúvárosi kerület s a szabad királyi városok között. A porta már a század eleje óta megszűnt adókivetési egység lenni, de az utolsó országos portaösszeírásoknak a megyék hozzávetőleges teherbíró képességét tükröző portaszámadatai a törvényhatóságok közti repartitionak továbbra is alapjai maradtak, csupán portakiigazítás történt időnkint a beálló változásoknak megfelelően. (A török alól felszabadult vármegyék pl., amint erőben, népességben gyarapodtak, egyre több és több portát kaptak a portarectificatiok alkalmával.) A vármegyékre eső adóteher arányát kifejező portaszám hosszas küzdelem eredményeképp alakul ki: jellemző, hogy az egyes törvényhatóságok, jól ismerve az adóteher nyomasztó súlyát, a maguk adózóin úgy akarnak segíteni, hogy a többiek, más megyék jobbágyai viseljenek többet. Az uralkodó osztály alapelve tehát: inkább pusztuljon a szomszéd megye parasztsága, csak a mienkben maradjon meg, s ne kelljen a földesúri kizsákmányoláson enyhíteni. A sok önző szempont azonban végül is valamennyire kiegyenlítődik, s kialakul pl. az 1765-i kiigazításkor, hogy a megszavazott 3,9 (járulékaival együtt 4,3) millió ft adó 6249 porta között oszlik meg, 1 portára esik tehát 688 ft 50 kr, egy vármegye pedig ennek annyiszorosát viseli, ahány portája van. Mivel azonban a portaszám csak a megyék közti adóösszeg-arányt fejezi ki, az adó tárgyát alkotó jobbágygazdaságokkal azonban nincs kapcsolatban, egy vármegyén belül a ráeső »contributionale quantum« falvankinti kivetése nem porták, hanem rovás (dica) szerint történik. A járási szolgabíró és esküdt évenkint összeírja az illetékességébe tartozó falvak jobbágyháztartásainak kereseti forrásait, illetőleg feljegyzi, hogy az előző összeíráshoz képest mennyi növekedés illetőleg fogyás állt be ezekben az adótárgyakban. Nem kevesebb, mint 95 rovata van a dicalis összeírásnak: számon tartja a parasztgazdasághoz tartozó fiúkat, lányokat, testvéreket, szolgákat, szolgálókat, a ló-, szarvasmarha-, juh-, kecske- és sertésállományt (kor, nem és hasznosítás szerint, az aprójószág leszámításával), minőség szerint osztályozva a szántóföld, rét, kert, szőlő, azután a káposztás-, kender-, dohányföld kiterjedését, a faizást és nádlást, a halászást, csikászást, méhkasokat, legeltetést, a házak, különféle malmok, sajtolók, pálinkafőzők, kocsmák, mészárszékek számát, a fuvarozást, bérleteket, mesterséget, kereskedést stb. Már most — megyénkint változó módon — meg van állapítva,

hogy az egy-egy rovatba tartozó adótárgyakból (pl. a hároméves meddő üszőkből, a másodosztályú házakból, a fűrészmalom vagy az eladásra szolgáló faizás jövedelméből) hány alkot egy-egy dicát. Ezen az alapon az összeírás előbb paraszthháztartásonkint, majd falvankint összegezi a dicák számát, s miután valamennyi községé együtt van, a megyére jutó adóösszeget elosztják a dicák összegével. A megyénkint igen változó eredmény megmutatja, hogy egy rovásra mennyi adóösszeg jut (20 dénártól 9 ft 36 dénárig), s hogy ennek alapján egy-egy községre, dicaszámához képest, mekkora adóteher esik.

A kivetés bonyolult aprólékossága csak látszólag jelent egyúttal alaposságot, egyenlő elosztást. Először is még a 95 rovat sem tud minden kereseti forrást kellően figyelembe venni; az osztályozásokban is sok lehetőség van önkényeskedésre. Viszont nem egy kereseti forrás kétszer kerül rovás alá, pl. a marhahizlalás külön a gőbölyök, külön a legeltetés rovatában. Azután súlyos következetlenség mutatkozik abban, hogy az összeírás hol magát az adótárgyat veszi alapul (még akkor is, ha hasznot nem hajt, csak költség van rá, mint pl. a kétéves borjakra), hol meg a belőle (pl. méhkasokból, kézművességből) származó jövedelmet. Magának az összeírásnak a realitását, kedvezéseken túl, amelyekért a község rendszerint »discretio«-val fizet, nagy mértékben lerontja az adóeltitkolás: sok helyt már az összeírók jövetelének hírére jó messzire elhajtják az állatállományt, az eltagadás napirenden van, s általában jellemző, hogy a földesúri összeírásokban, ahol eltitkolásnak nincs helye, mindig több adóalany és adótárgy szerepel, mint az állami célra készítettekben. Teljesen ingoványossá válik azután a talaj, amikor annak rögzítésére kerül a sor, hogy miből mennyi tesz egy dicát. Semmiféle megnyugtató alap nincs, nem is lehet annak megállapítására, hogy a szántóföld mint adótárgy hogy viszonylik a kereskedés hasznához, vagy a 3 éves csikó a dohányföldhöz, közös nevezőre hozásuk tehát teljesen találomra történik. Legjobban mutatja ezt, hogy az egyes vármegyék a különféle rovatokat a legkülönbözőbben értékelik a dica szempontjából: béresből pl. Szabolcsban 2, Nyitrában 24, lovakból Temesben 2, Verőcén 60, szántóföldből Árvában 2, Békésben 56 hold ad ki egy-egy rovást. Betetőzi az összevisszaságot az összeírók részrehajlása: a szolgabíró és esküdtje, akik a megyében hangadó néhány birtokos családból kerülnek ki, természetesen azon vannak, hogy az atyafiság birtokához tartozó falvakra enyhébb terhet rójanak. Abba azután, hogy a teher hogyan oszoljék meg egy-egy falun belül, a vármegye már nem ártja bele magát. A bonyolult rovásösszeírás ugyanis csak arra szolgál, hogy a megye »quantum«-át az egyes falvak között szét lehessen osztani; amint egyszer megvan, hogy egy-egy községre mennyi adó esik, a teher tényleges kivetése az egyes paraszthháztartásokra a dicalis összeírástól függetlenül megy végbe, ebben a szegénység ki van szolgáltatva a földesúr s a rendszerint gazdagparasztokból álló elüljáróság önkényének. Ezzel az igazságosság és áttekinthetőség hiánya az adókivetésben teljessé válik: mint ahogy a vármegyék közti felosztásnak sincsen szilárd (objektív és egységes országos összeíráson nyugvó) alapja, s teljesen különböző, hogy az egyes megyék mit számítanak egy dicába s azután mennyi adót vetnek ki, úgy a vármegyén s az egyes falvakon belül is szűk térre szorul a méltányosság, az egyenlő elbánás elve.

Végeredményben tehát a paraszt adózását, érdekeire vajmi kevés tekintettel, lényegében rajta kívülálló tényezők határozzák meg. A bécsi udvar követelésével szemben a magyar uralkodó osztály bizonyos ellenállást tanusít ugyan, de azután nagyrészt beadja derekát, s ezzel — miután a katonáskodás-

nak anyagi terhét is a parasztság nyakába varrta — lehetővé teszi Bécs számára a magyar gyarmat alávetettséget biztosító katonai megszállását. Miután ezt sikerült elérnie, az adó további felosztását már a magyar uralkodó osztályra hagyja a kormány. A továbbiakban csak kettőre van gondja : az adóalapnak (a parasztság teherbíróképességének) csorbítatlan megóvására, továbbá arra, hogy a megszavazott adóösszegből hogyan tud a maga számára még többet kifacsarni. Lehetőséget ad erre, hogy nincs szilárdan megállapítva : mennyit kell a hadiadóból készpénzben, mennyit természetben szolgáltatni. Ha tehát rossz a termés, s magasra szöknek a terményárak, akkor a katonaság minél többet természetben követel, sőt nem átall több hadinépet egy-egy vármegyébe vezényelni, mint amennyit annak adója el tud tartani. Jó esztendőben viszont a haditanács pénzben kívánja látni az adó legnagyobb részét, s ebből az egyes alakulatok, tetemes haszonnal, olcsón összevásárolják, ami az ellátáshoz szükséges. (Túlzás lenne tehát az országban állomásozó katonaságnak a belső piac fejlesztése szempontjából különösebb jelentőséget, állandó és egyenletes növelő hatást tulajdonítani ; csupán arról lehet szó, hogy rossz termés esetén elsajátítja azt is, amire a paraszthháztartásban szükség lenne, jó évben viszont igen gyatra értékesítéshez juttat bizonyos feleslegeket.) Hogy az első esetben a jobbágy koplalásra kényszerül, s olykor már karácsonyra alig marad betevő falatja, ami pedig a környéken nem terem meg, vagy sehogysem fizetett, messziről, nagy költséggel kénytelen megszerezni : azzal a Habsburg-államhatalom éppoly kevéssé törődik, mint hogy a második esetben, mikor a terménynek nincsen ára, s nem tud rajta túladni a paraszt, honnan teremti elő az adó megfizetéséhez szükséges pénzösszeget. Bécs számára csak egy a fontos : hogy a gyarmati nép, a nyomorult magyar jobbágy bőrét kétszeresen lehúzza. Elfogulatlan, osztrák szemlélő : gr. Zinzendorf Károly állapítja meg (1773-ban), hogy mindannak értéke, amit Magyarország az évi 3,9 millió ft hadiadóba való betudáson felül természetben szolgáltat a rendszeresen odavezényelt 32 ezrednek s a helyőrségnek (közös étkezés, beszámításon felüli kenyér, széna, ingyen fa, istálló- és kaszárnyaépítés, tatarozás, szállásadás, előfogat, hadgyakorlatok és menetelések okozta károk címén), meghaladja az 5,2 millió ft-ot. Bécsnek sikerül eszerint a magyar uralkodó osztály jóváhagyásával, sőt támogatásával a már elviselhetetlennek mondott, mégis megszavazott adótehernek jó 230%-át a magyar paraszt vállára rakni.

A valóságban azonban ennél is jóval nagyobb mértékű állami kizsákmányolást biztosít a természetbeni szolgáltatások betudásának s az adóbehajtásnak gyakorlati módszere. A kerületi és a megyei polgári biztosok, akiknek az ezredek nevében eljáró katonai biztosokkal szemben az adózók érdekeit kellene képviselni, a velük rendszerint kéthavonta tartott elszámolások (computus) során igen alkalmazkodóknak bizonyulnak, s tulajdonképp a katonaság zavartalan ellátásának biztosítását szolgálják. Bemutatják a községek nyugtáit a teljesített porciókról és előfogatokról (már amelyekről ti. azok nyugtát egyáltalán kaptak), továbbá mindazt, ami a regulamentumon felüli teljesítést, az excessusokat tanúsítja. A hadi commissariusok, különféle kifogásokkal, a meglevő nyugtáknak is csak egy részét fogadják el, s a természetbeni szolgáltatásokat a fennmaradó esetekben sem tényleges értékükön, még csak nem is a vármegye által limitált áron, hanem a jóval csekélyebb regulamentáris áron számítják be a hadiadó összegébe. Ez a rendkívül súlyos veszteség, amely a paraszt számára a katonaságnak nyújtott termékeinek piaci és regulamentáris ára, szolgáltatásainak (munkájának, az előfogat-

adásnak) reális értéke s szinte ingyen való elvesztegetése közötti különbségből adódik, a deperdita. A vármegyék folytonosan tele vannak panasszal a deperdita-vesztéség s a semmibe vett, nem »complanált« excessusok miatt, azok az országgyűlési gravameneknek is egyik fő pontját alkotják, de miután a rendek a hadügyek intézését kiengedték kezükből, a haditanács hatalmával szemben minden felszólalásuk hatástalan marad.

Míg a vármegye urai egyfelől a természetben adott szolgáltatásokra nézve beletörődnek abba, hogy az idegen katonaság a gyarmati néptől értéken alul vegye el két keze munkájának gyümölcsét, a kellően nem nyugtázott szolgáltatásokat pedig kétszer vegye meg rajta — másfelől a pénzbeli adó beszedésében egyenesen kezére járnak a katonaságnak. Meghagyják a bíráknak, hogy ha valamelyes kereseti alkalom jut tudomásukra, nyomban közöljék a falu népével, s amint az bármiféle pénzt lát, tüstént szorítsák adófizetésre. Bár a szegénység gyakran még igásjószágát is kénytelen elkótyavetyélni vagy a tehetősebbektől magas kamatra kölcsönt felvenni, a befolyt adó, amit a bíró időnkint, a falu könyvecskéjébe való bevezetés ellenében, a vármegyei perceptor kezéhez szolgáltat, nemritkán kevésnek bizonyul. S akkor hiába van az eladósodás vagy a szemlátomást fenyegető társadalmi süllyedés: következik a végrehajtás, az executio. Az executorok betelepednek a boldogtalan paraszt házába, aki az adóval hátralékban maradt, hogy addig ne tágítsanak onnan, amíg tőle a törlesztést ki nem csikarták; mindaddig teljes eltartásuk, sőt a második héttől kezdve a napi executios garas megfizetése is a házigazdát terheli. Ha még ez sem használ, katonai executiora kerülhet a sor, arra, hogy zsaroló, fosztogató, sanyargató hadinép ül az amúgy is végső romlásra jutott falu nyakára. A parasztság vándormozgalmának lezáródásával már nem sok lehetőség van arra, hogy a jobbágyság elszéledjen, pusztán hagyja a falut, úgy védekezzék az elviselhetetlen nyomás ellen. De hogy a sok executio közepett is hosszú évekre visszanyúló restanciák vannak a falvak jelentékeny részében, sőt azok növekvő tendenciát mutatnak, mutatja egyrészt az adórendszer népellenes jellegét, másrészt azt, hogy az állami kizsákmányolás már sok helyt a paraszt szükséges termékéig hatolt, annak létminimumát fenyegeti.

Az állami kizsákmányolás számlájára kell írni azokat a terheket is, amelyeket a vármegye a maga nevében ró a falu népére. Ilyen mindenekelőtt a megyei közigazgatás szükségére kivetett házi adó, melyhez bizonyos taksával a birtoktalan nemesek, a zsidók és a cigányok is hozzájárulnak. Összegét a vármegyei közgyűlés saját belátása szerint szabja meg, s ehhez képest, szemben a csak országgyűlésen növelhető hadiadóval, szinte évről-évre rohamos emelkedést mutat: 1766-tól 1780-ig, tehát 14 év alatt csaknem a kétszeresére, 710 000 ft-ról 1 357 000-re szökik fel, azaz a korszak végén már eléri a hadiadó megszavazott összegének harmadrészét. Az állami beavatkozás körének kiterjesztésével párhuzamosan növekvő közigazgatási szükségletek a háziadó feljebb s feljebb csavarását kellőképp nem indokolják, hasonlóképp a deperditák sem, melyeket a megye, kis részben, innen próbál megtéríteni (a pénzt az adózók egyik zsebéből a másikba téve); azért a bécsi kormány igyekszik a megyék házipénztárát, gazdálkodását fokozódó mértékben ellenőrzése alá vonni. A háziadó kivetése és beszedése a hadiadó mintájára, azzal együtt történik: a dica-összeírás nemcsak a hadi pénztár (cassa bellica), hanem egyúttal a házi pénztár (cassa domestica) részére megállapított összeg felosztását is célozza, s a behajtásban is éppúgy érvényesül az egyenlőtlenség és méltánytalanság.

Van azonban ezenfelül legtöbb megyében egy titkos kassza is, amelynek céljára, többféle ürüggyel, még külön megnyomorítják a parasztságot (titkos azért, hogy róla a helytartótanácsnak ne kelljen számadást benyújtani). A jogcímek egy része kapcsolatos azzal, hogy a vármegye, mint az uralkodó osztály érdekszervezete, igyekszik a szegény népet mindenképp megrendszabályozni, féken tartani, jobbágymivoltát, alávetettségét vele nap mint nap észben tartatni. A paraszt munkanapokon, ideértve az ünnepek előestéjét s a csak egyházilag megtartott ünnepeket, ne henyéljen, a munkakerülés büntetendő; viszont ünnepeken látogassa az istentiszteletet, amely a felsőség iránt tiszteletre és engedelmességre neveli, s helyette ne kocsmázzék, ne táncoljon, ne mulatozzék; ne tartson költséges keresztelőt, lakodalmat, halotti tort, ne járjon állapotához nem illő cifra ruhában, ne merjen dohányozni stb. Indoklásul többnyire a szent és sérthetetlen feudális rend betartására s a pazarlás elkerülésére történik hivatkozás — de nem megvetendő a korlátozásokba ütközők megbírságolásából származó bevétel sem. A valóságban persze épp a sűrű pénzbüntetések járnak a nép »enervatio«-jával, anyagi erejének aláásásával, nem hiába írja elő helyettük, éppen ezért, a paraszt megbotozását a helytartótanács, s tiltja a népen megvenni szokott egyéb törvénytelen »exactio«-kat (amilyenek a főispáni beiktatások örömére s egyéb alkalmakkor rendezett megyei lakmározások költségére, »rászorulók« segélyezésére stb. szedett pénzek). A vármegye nevében kirótt sokféle anyagi megterhelésen túl ott vannak azután az egyes megyei tisztviselők egyéni akciói, követelőzései, túlkapásai. Szolgabíró, esküdt, polgári biztos, megyei hajdú gyakran lép fel olyan kívánsággal, hogy maga napidíjat vagy ellátást, ingyen fuvart vagy előfogatot, lova takarmányt, abrakot kapjon, esetleg robotmunkát követel; az ajándék (discretio) annyira bevett szokás, hogy szegény paraszt úgyszólván egy lépést sem tehet nélküle. A forspontot eredetileg csak a katonaság és — hivatalos célra — a vármegye vehette igénybe, most már, alispáni engedéllyel, sőt anélkül is, csekély téritésért egymásután használják magán célra nemcsak megyei urak, hanem idegenek is (a postaló t. i. háromannyiba kerül), s ezzel a robottal amúgy is túlterhelt jobbágyot még inkább elvonják saját munkájától. Hasonló, még súlyosabb teher a közmunka: utak, hidak, gátak építésére sokszor ezerszám hajtják, fedél és ellátás nélkül heteken át, ütlegekkel is kényszerítik a környék jobbágynépét.

A vármegyei terhek tehát méltóképpen, a jobbágygazdaságok hasonló romlásával teszik teljessé az állami kizsákmányolás sokrétű sorozatát; a magyar uralkodó osztály, miközben a bécsi kormány felé a nép tönkrejutását panaszolja, ért hozzá, hogy a maga közigazgatási szervezete útján lehúzza a parasztról, amit csak lehet.

Az állami megterhelésnél még nagyobb változatosságot mutat a földesúri kizsákmányolás. Túl azonban a helyi különbözőségeken, egységes tendencia mutatkozik a terhek növelésében s a jobbágy fokozódó alávetésében, ami a feudális földtulajdonban gyökerező joghatóságból (iurisdictio dominalis) táplálkozik; ez a parasztsággal szemben érvényesített gazdaságon kívüli kényszer legfőbb, állandó forrása. A jobbágy alávetettsége nem csupán abból ered, hogy kénytelenségből olyan földet tart használatban, amelynek — mint ezt a XVIII. századi törvényhozás (1741 : 8. tc.) fokozott éllel hangsúlyozza — egyedül nemesember lehet a tulajdonosa; a feudális függés nemcsak anyagi, hanem egyben személyi jellegű: a jobbágy alá van vetve földesurának, az ő hatalmában van, s ez alól szabályszerű módon vagy nagyon nehezen tud

kikerülni, s akkor is csak egy másik uraság személyes rendelkezése alá (szabad menetelű jobbágy, zsellér) — vagy pedig egyáltalán nem, firól-fira hozzá lévén láncolva (örökös jobbágy).

A személyes kiszolgáltatottságot teljessé teszi, hogy a földesúr az államhatalom jelentős részét gyakorolja a jobbágy felett : ennek elsőfokú hatósága közigazgatási, rendőri, bíráskodási vonatkozásban egyaránt. Jellemzően tükröződik ez a feudális szóhasználatban : amint a »falu«-nak latinul az uralkodó osztály birtokjogait kifejező »possessio« szó a megfelelője, úgy a jobbágy hivatalos neve »subditus«, azaz a földesúr alattvalója. A kormány rendelkezései csak a nemesi vármegyének, majd tovább a földesuraságnak retortáján keresztül jutnak le a parasztságig, s a Habsburg-abszolutizmus csak kitartó erőfeszítéssel tud elérni annyit, hogy a földesúri hatalomnak külső beavatkozás elől elzárkózó körét a megyén keresztül valamennyire ellenőrzése alá vonja.

A megyének törvényben rögzített kötelessége, hogy a jobbágyot földesúri elnyomástól megvédje ; ám valójában — ha egyes kirívó esetekben fel is szólal a paraszt túlságos sanyargatása ellen — rendszerint épp a földesúrnak szolgál hátvédül. A nép ellenállását épp az szorítja korlátok közé, hogy saját bőrén tanulta meg : az uraság mögött ott áll az egész vármegye a maga kényszerítő eszközeivel, szolgabíráival, hajdúival, börtönével, nemesi szolidaritásával, az egész elnyomó államapparátust mozgósító hatalmával. Míg a nagybirtokos a megye beavatkozását többé-kevésbé elhárítja, s szinte szuverén módon éli ki pallosjoggal tetézett hatósági jogkörét, a szétszórt, apró részbirtokokon ülő közép- és kisnemesség többnyire a vármegye védőszárnyai alatt, annak irányvonalához igazodva gyakorolja tiszttartója, ispánja, hajdúi s a falusi bíró útján a földesuraságggal járó közigazgatási és rendőri hatalmat. Intézkedik az adó behajtásáról, beszállásolás, előfogatok, a felsőbb rendelkezések végrehajtása tárgyában, ráncba szedi a munkakerülőket, az egyházi ünnepek meg nem tartóit, a mulatozókat, cifrálkodókat, dohányzókat, káromkodókat, összefogdostatja a csavargókat, gonosztevőket stb. Megyei asszisztenciával, rendszerint a szolgabíró jelenlétében ül össze az úriszék is, ahol a földesúr magaszőrű bírótársakkal együtt tör pálcát bűnügybe keveredett jobbágya felett (ha pallosjoggal rendelkezik, halálra is szentenciázhatja), s mond ítéletet saját jobbágyainak egymás ellen, idegen jobbágynak és földesúrnak az ő jobbágyai ellen intézett perében. Sőt önmaga a bíró akkor is, ha neki van jobbágyain keresnivalója — ami bő lehetőséget nyújt az úri önkényeskedésre, a paraszt leigázására, engedelmességre kényszerítésére, megalázására, bírságok útján való kizsákmányolására.

Az uralkodó osztály szolidaritásával szemben a parasztság csak önmagába, községi szervezetébe, a faluközösség összetartó erejébe fogódzhat. Ennek a kollektív összefogásnak eredeti anyagi alapja s leglényegesebb eleme : a földközösség a falvak lakosságának felduzzadása, a terjedő árutermelés s a földesúri beavatkozás következtében bomlófélben van, s mindegyre hátrál az állandó birtoklás, a szilárd telekrendszer elől. A szabad foglalás már nagyhatárú alföldi parasztközségek távoli határrészein is osztásos földközösségnek ad helyet lassankint ; a közelibb dűlőkön pedig mind több helységben abbamarad az újraosztás, az utolsó felosztás szerinti állapot állandósul és szilárd telkek alapjává válik. Közös birtoklás és gazdálkodás alapjául csak az erdő, a legelő, a víz, a nádas marad. És — leszámítva az irtás útján keletkezett szántóföldeket — az állandó birtokká vált földdarabokon is tovább érvényesül

a közös gazdálkodás a nyomáskényszer alakjában. A falu népe egyszerre indul szántani, vetni, a sarjadó élet s a szénának szánt rétifű védelmére együtt eszkábál a legelő jószág távoltartására szolgáló porgolátot (kerítést), egyszerre kaszál és arat, s együtt teszi ismét szabaddá a jószág előtt a határt, eltávolítva a porgolátokat.

Az egységes rendbe tagolódó gazdálkodás mögött közös akarat áll: a nyomásokon földdel (nyíllal, telekkel) rendelkező gazdák, a faluközösség elhatározása. A közösség szava olyan súllyal érvényesül, hogy ahol még eleven a földközösség, jobbágytelken ülő nemesnek is a parasztfalu oszt földet (legfeljebb többet, mint az egyszerű jobbágynak). A földesurak persze már fokonkint kivonták majorsági tábláikat a falu paraszti nyomáskényszere alól; de a jobbágyszántókon a közösségi szabályozás annál zavartalanabbul érvényesülhet. A paraszti önkormányzatnak, a falu autonómiájának további eleme: a közös vagyon, közös jövedelmek használatán, kezelésén túl mindenekelőtt a »falu füsti« vagy »falu színi«: a paraszti bíráskodás. Bizonyos határokon alul — a korlátok nemcsak az ügyekre, hanem a botbüntetés, pénzbírság mértékére is vonatkoznak — a falu közösségét képviselő bíró mond ítéletet a falubeliek (nem egyszer nemes emberek) fölött a közösségi rend megbontása, a gazdálkodás előírt szabályainak megszegése, földfoglalások, kártételek, viszálykodások, apróbb visszaélések és vétségek ügyében. Lényeges eleme a falu önkormányzatának az elüljáróság megválasztásának joga is, már ti. ott, ahol a község valóban élni tud ezzel a joggal; protestáns községekben ehhez bizonyos fokig egyházi önkormányzat is járul.

A parasztközösség természetesen a földesúri, megyei és állami felsőség tudtával játssza a legalsó közigazgatási egység szerepét. Az uralkodó osztály a községet maga is igénybe veszi, s iparkodik függésbe hozni és a maga feudális uralmának érdekében kihasználni. Vármegyei utasításra a falusi bíró mind sűrűbben kénytelen közreműködni az állami közigazgatás helyi végrehajtásában, katonaállítástól előfogatadáson, felsőbb rendeletek kihirdetésén, továbbításán és végrehajtásán át szökevények, gonosztevők üldözéséig és elfogásáig. A földesúri hatalom még közvetlenebbül gyakorol fokozódó nyomást a faluközösségre, s ennek megfelelően a következmények is súlyosabbak. Döntő tényező ebben az úriszék, amely nemcsak az egyes jobbágyok nyakát szorítja járom alá, hanem mint fellebbezési fórum a paraszti bíráskodás felett is felügyeletet gyakorol. Mélyen beleszánt azután a földesuraság a falu önkormányzatába vagyonjogi téren: hagyatéki eljáráshoz, szőlők, irtványok átruházásához nem elég a község elüljárósága: a földesúr embereinek közbejötte vagy legalább úri jóváhagyás is szükséges. A községi földek, malom, kocsma, mészárszék stb. jövedelméről a bíró az uraság tisztje előtt köteles számot adni; de ha az úr nem számoltatná el, ez a szolgabírónak feladata. Legteljesebbé azonban az uralkodó osztály ellenőrző nyomása akkor válik, midőn a földesúr átfogó falutörvényt, falurendtartást ír elő a parasztközösség számára, úgy szorítja vaskapcsok közé annak önkormányzatát.

A paraszti önrendelkezés összeszűkülését fő képviselőjének: a falusi bírónak sorsa példázza leginkább. Igazában csak addig lehetett a bíró a közösség érdekeinek, a paraszti autonómiának valóságos képviselője és védelmezője, amíg őt a község szabadon választotta — akárcsak a tanácsbelieket (esküdteket) meg a jegyzőt, akinek állása ekkoriban, a katonai beszállásolásokkal és felsőbb rendelkezésekkel járó írásbeli munka nyomán válik rendszeressé. Amint azonban a bíróság betöltésében mindinkább a földesúr (esetleg

a vármegye) szava érvényesül, s ezzel a bíró kifelé való felelőssége, terhei is megnövekednek : a bíróval együtt a paraszti önkormányzat is mindinkább függésbe kerül. Korán megmutatkozik ez olyan falvakban, amelyeknek több földesuruk van, s mindegyik külön bírót rendel: egyik sem képviselheti az egész község érdekeit, s ez egyik mögött sem áll ott hátvédül. A bírói tisztség válságát, a közösséggel való egybefonódásának lazulását mutatja, hogy már a földesúr s a megye kénytelen büntetést szabni azokra, akik a bírónak nem engedelmeskednek, vele szemben tiszteletlenek, szitkozódók vagy éppen tettlegességre ragadtatják magukat. Hiába jár együtt a bírói tisztséggel mentesség az adó, dézsma, beszállásolás alól : sokhelyt már alig akad, aki a velejáró hatalomra és teherre vállalkoznék. Vagy csak büntetéssel való fenyegetés útján sikerül a bíróság betöltése, vagy úgy, hogy mindenki köteles vállalni a házak sorjában (előfordul így is, hogy egész esztendő tartamára nem találkozik jelentkező). Vagy pedig — akár azon a címen, hogy az új vállalkozó »lanyha«, nem alkalmas tisztségére, akár ürügy nélkül — a földesúr, esetleg a szolgabíró önhatalmúlag állít más bírót a község élére.

A húzódozás persze nemcsak azért van, mert a faluközösség már nem áll eléggé a bíró mögött, s mert a község sok tennivalója a bírót elvonja saját gazdaságától ; riasztó a teher s a velejáró felelősség is, amely a bírót nem egyszer botbüntetésre vagy urasági, megyei börtönbe juttatja. Már nemcsak a faluközösség szolgálata nehezedik a bíróra : a falu határának bejárása, megvédése, határjelek megújítása ; nyilas, gazdátlan, műveletlen földek kiosztása; a nyomásos gazdálkodás irányítása ; községi földek műveltetése ; a haszonhajtó jogok gyümölcsöztetése, a falu jövedelmének kezelése, róla való számadástétel, szükség esetén kölcsönszerzés ; ingatlanátruházásoknál tanúságtétel, károk felbecslése ; tékozlók megrendszabályozása, tétlenek munkára szorítása, árvákról, elesettekről való gondoskodás, általában a falusi élet rendjének fenntartása, aminek fő eszköze a bírói hatalom. Amióta előtérbe nyomul a majorsági gazdálkodás, a közösségi feladatok fölé kerekednek, elhatalmasodnak rajtuk azok a terhes, sok bajjal járó kötelességek, amelyeket a földesúr, sőt a vármegye is a falusi bírónak varr a nyakába. Az idegen katonasággal való érintkezés fő súlya a bíróra nehezedik : ő tartozik gondoskodni előfogatról, szállásról, neki kell ügyelni, hogy a hadinép többet ne vegyen, mint ami neki regulamentum szerint jár, vagy amire utalványa van, az ő dolga a tisztektől nyugtát kérni, az excessusokat feljegyezni, az »ajándékozás« szokását kiirtani. A hadi- és háziadó kivetésében és behajtásában is döntő a szerepe : kötelessége vigyázni, hogy az adó bevallása eltitkolás nélkül, felosztása a vagyoni állapotnak megfelelően történjék, s a természetbeni szolgáltatások kinekkinek az adójába pontosan beszámíttassanak ; figyelni s közhírré tenni, ha valami kereseti lehetőség nyílik, a parasztot havonkint s általában ha valami pénzhez jut, adótörlesztésre sarkallni, a restantiák eltüntetésén szorgoskodni, a végrehajtásokat szabályszerűen foganatosítani, az összegeket (a községnek is pontosan elszámolva) idejében befizetni ; utat, hidat rendben tartani, közmunkára kellő számú embert kivezényelni, a forspontot is igazságosan felosztani ; a rendeleteket felolvasni, a nótáriussal jegyzőkönyvbe vétetni és végrehajtani stb.

Már ezek a feladatok is bő alkalmat adnak arra, hogy a biró — kivált, ha gazdagparaszt, s a felsőség kegyéből nyerte el tisztségét — a közösség érdeke helyett az uralkodó osztály szándékainak kiszolgálója legyen, s visszaéljen hatalmával a község, főképp a szegényebbek rovására. A községi önkor-

mányzat tartalmatlanná válása, a bíró szerepének kiforgatása azonban azáltal lesz teljessé, hogy kénytelenségből mindinkább a földesúr közegévé vedlik. A falusi bíró köteles őrködni azon, hogy jobbágyköltözés vagy szökés révén az uraság érdeke ne csorbuljon ; közreműködik a jobbágyok termény- és pénzszolgáltatásainak beszedésében, azok heti soros robotra való beosztásában ; mint »hites ember« bizonyságot tesz a földesúri haszonvételek: malom, kocsma, mészárszék jövedelméről, sőt az uradalmi gazdálkodás fő műveleteinél : vetésnél, aratásnál, cséplésnél is megkívánják mennyiséget, eredményt tanúsító jelenlétét. Ezzel a bíró, egykor a parasztközösség érdekeinek képviselője, nagyobbrészt a jobbágyra nehezedő állami és földesúri kizsákmányolás eszközévé alakul át.

A paraszti önkormányzatnak sarkaiból való kiforgatása, a faluközösség ellenálló erejének aláásása párhuzamos a »második jobbágyság« kiteljesedésével, melynek hatása a jobbágy földesúri terhein mutatkozik meg leginkább. Az úrbéres termény-, pénz- és munkaszolgáltatások — kilenced (nona) és konyhai ajándékok (culinaria, munera), füstpénz (census), úrdolga (robottae) — skálája és mértéke vidékenkint és földesurankint igen különböző. Szembetűnő a különbség mindenekelőtt a hajdani királyi Magyarország, főképp annak nyugati, északi részei, s a töröktől visszahódított vidékek között. Az előbbi területen sűrűbb a népesség, gyorsabban fejlődtek a termelőerők, jobbak a piaci lehetőségek, s ennélfogva előrehaladt a majorsági gazdálkodás, nagyobb a jobbágy megterhelése. Viszont az alföldi, délkelet-dunántúli részeken a gyér népesség, fejletlen termelőerők, gyenge piaci viszonyok, még csak bontakozó majorságok közepett erősebben fogódzik a közösségi életbe, jobban a maga lábán áll s kevesebb terhet hordoz a parasztság. A horvát jobbágy, akárcsak telki állományát tekintve, földesúri terhekben is nagyjából a nyugat-dunántúli parasztsághoz igazodik. Jóval kevesebb terhet hordoz a szlavóniai s a bánsági paraszt : a naturáliákat jórészt pénzen váltja meg, s robotból sem jut neki minden hétre 1 nap. Annál súlyosabb teher alatt görnyed az erdélyi paraszt : természetbeni szolgáltatásait sertéstized s akózabnak és akóbornak nevezett »ajándék« növeli, s helyenkint alig van nap, amikor ne kellene robotolnia.

E nagy területi egységeken belül a földesúri termény-, pénz- és munkajáradékok konkrét alakulását az szabja meg, hogy a parasztközösségnek a növekvő földesúri kizsákmányolással szemben mennyire sikerült korábbi, kedvezőbb helyzetét megvédeni, ill. — ha új telepes volt — előnyösebb megállapodásra jutni.

A szorosabban vett Magyarországon a jobbágynépnek három nagy kategóriája él egymás mellett : az urbárium, usus és szerződés szerint »traktáltaké.«

A legrégibb forma, melyben a jobbágy terheit írott urbárium rögzíti, a Felvidéken s a Dunántúl nyugati részein már igen szűk térre zsugorodott a földesurak szorítása alatt, s a volt hódoltság területén is kevéssé vert gyökeret. Egyébként az urbárium előírásai sem adnak a jobbágynak elegendő védelmet : a majorságát kiterjesztő földesúr vagy új, rá nézve előnyösebb urbáriumot ad a régi helyett (s a megye közbejötte itt nem sokat számít), vagy pedig egyszerűen túlteszi magát az előírásokon. A valóságban az urbáriummal rendelkező jobbágyközségek nagy része, kivált ahol több, mint 32 éve lakik egy helyben, röghöz kötött ; s ha a töröktől szabadult részeken gyakori is a heti 1 napban megszabott igásrobot, egyebütt heti 2—4 napra is felmegy, vagy éppen meghatározatlan, tehát az úr tetszésétől függő.

Sokkal elterjedtebb ennél az ususra hivatkozó forma, melyben a földesúri önkénynek semmiféle írás, csupán labilis, könnyen módosítható vagy félretolható szokás szab határt. Már az Alföld s a keleti Dunántúl parasztságának közel felerésze is csak szokásra tud hivatkozni; a nyugati, északi részeken meg egyenesen ez az uralkodó. Ez, főképp az utóbbi területen, jobbára örökös jobbágyságot jelent, az átlagosnál nagyobb természetbeni és pénzbeli terheket, s igával heti 2—4—6 napi, gyakran tisztára az uraság kényétől-kedvétől függő robotolást.

A harmadik, szerződéses forma a volt királyi Magyarország területén jelentéktelen, de a déli, középső és keleti részeken igen elterjedt: a töröktől visszahódított vidék képét különösen tarkává teszi, hogy a régebbi, többnyire magyar és usus szerint szolgáló lakosság közé itt is, ott is németek s más népelemek szerződés alapján megtelepedett, kedvezőbb helyzetű csoportjai ékelődnek. Legtöbb relatív előnyt a parasztság akkor tud biztosítani magának, ha a község együttesen szerződik földesurával; különösen megmutatkozik ez, új településeken kívül, az alföldi nagy mezővárosok helyzetében, amelyek lakói többnyire szabadon költöznek, kilencedet, ajándékot sem adnak, alig robotolnak, s pénzbeli taksa vagy árenda fejében jobbára a földesúri haszonvételeket is gyakorolják, széleskörű önkormányzattal. Az egyéni szerződések, kivált ha szóbeliek, sokkal kevesebb védelmet nyújtanak, hiszen a felek, kik kötötték, nem egyenlők, s a gyengébbet törvény, megye nem védi; általában még az írásbeli contractusok is időlegesek, a földesúr tetszéséig (usque ad beneplacitum) szólnak, s így az uraságnak van alkalma azok időnkinti megszorítására. Egészben véve viszonylag mégis a kontraktualisták helyzete a legjobb: bár fő terhük: a pénzszolgáltatások előteremtése nem könnyű dolog, a rendszerint szabad költözködés, kevés vagy semmi naturalia és robotolás mégis sokat nyom a latban.

Bármilyen nagy a jobbágy földesúri terheinek térbeli változatossága, időben a fejlődés a különbségek kiegyenlítődése felé vezet. A szerződések fokról-fokra súlyosbodnak vagy papíron maradnak, esetleg egyszerűen elveszi azokat a földesúr s urbárium vagy éppen szokás lép a helyükbe; az urbáriumok egyre határozatlanabbak, mind tágabb teret hagynak a földesúri önkénynek, vagy pedig ususnak engednek helyet; mind a contractus, mind az urbárium felől a puszta, ingatag szokás felé (és nem megfordítva) mutat a fejlődés tendenciája, az usus, térben és időben, egyre jobban elhatalmasodik, s mindinkább az uraság érdekét, akaratát teszi törvénnyé. A jobbágyterhek sokrétű, változatos együttese lassankint egyöntetűbb tömeggé olvad a növekvő földesúri árutermelés kohójában.

Míg Nyugat-Európa országaiban a feudalizmus felbomlása, a kapitalizmus elemeinek kialakulása döntően az ipari árutermelésben, a manufaktúrafejlődés útján megy végbe, Magyarországon az átalakulás elsősorban a mezőgazdaság területén tör utat magának. Fő oka ennek a Habsburg gyarmati politika, amely csak a mezőgazdaságban engedi valamelyes tőkék állandóbb jellegű felhalmozását, s ezeket nem engedi az ipari árutermelés felé terelődni. Az a tény, hogy hazánkban az árutermelés nekilendülésére csak a mezőgazdaságban nyílik bizonyos lehetőség, a tőkés fejlődésnek már magában véve is lassúbb, nehezebb kibontakozását jelenti. Ehhez járul, hogy a mezőgazdaságon belül az árutermelésnek sajátos irányt szab a »második jobbágyság«-nak már kialakult rendszere, amely közvetlenül nem vezet el a tőkés termelőmód kialakulásához.

Bár az árutermelés az egész hűbéri korszakon végigvonul, szélesebb körre terjedése, nagyobb méretekben való kibontakozása a hanyatló, bomló feudalizmus jelenségei közé tartozik. Jelentős egyfelől, városi felvevő piacok közelében, a paraszti árutermelés megnövekedése, aminek a faluközösség bomlása s a jobbágynépnek szélsőségek irányába haladó differenciálódása jár a nyomában. Még jelentősebb a kiszélesedő földesúri árutermelés, bár lényegében a naturálgazdaság keretén belül marad, s a felgyűlő tőke nagyobbrészt feudális célokat szolgál. Ahhoz, hogy ez az egyszerű árutermelés tőkés árutermeléssé alakuljon át, több egymásba kapcsolódó feltételre lenne szükség. Ilyenek : az árutermelés viszonylag magas fejlettségi foka ; a termelőeszközöknek magántulajdonban való összpontosulása és pénzösszegek felhalmozódása egyesek kezén ; földtől s általában termelőeszközöktől megfosztott munkásság, amely szabadon képes, de egyúttal kénytelen is munkaerejét áruként piacra vinni ; a bérmunkások kapitalista kizsákmányolásának rendszere, amely a munkaerőnek tőkések által való megvásárlásán alapul.

E feltételek közül a hazai agrárfejlődésben a XVIII. század közepén határozott lendületet vesz a termelők és termelőeszközök szétválasztásának folyamata. A termelőnek földdel való ellátásán, amely a terméktöbblet megszerzésének feudális módja, felülkerekedik az ellenkező mód : a parasztnak földjétől való megfosztása, ami már tőkés árutermelésre ad lehetőséget. Ennek következtében a földnek majorsági gazdaságokban való összpontosulása jelentékenyen előrehalad, s — bár korlátozott mértékben — kialakul a termelőeszközöktől megfosztott parasztságnak bizonyos rétege. Tőkés ipari fejlődés hiányában nincs kellő számú és méretű manufaktúra, amely ennek a tartalékseregnek rendelkezésre álló munkaerejét le tudná kötni. De a gyarmati helyzet korlátai között a földesúri árutermelés sem fejlődhet viszonylag magas fokra. A mezőgazdasági tőkefelhalmozás erősen lefékeződik, s így a földesurak részéről is szűk korlátok közé szorul a »szabad« munkaerő megvásárlása. Az »eredeti« tőkefelhalmozásra alig nyílik lehetőség, a földesúri árutermelés kiszélesedése döntően a paraszti munkajáradékra épül.

A majorsági gazdálkodás elterjedése és nagymértékű kiépülése a század közepén mindenekfölött két fő tényező hatására jön létre. Az egyik : a termelőerők fejlődése a földesúri üzemek kiépítését s ennek révén a tömeges mezőgazdasági árutermelést teszi lehetővé, a másik : a piac kitágulása pedig az így előállított feleslegek elhelyezését. Más szóval : a termelőerők gyarapodása módot ad a kedvezőbb értékesítési lehetőség kihasználására.

A piacra termelő majorsági üzem uralkodóvá válásának első feltételét : a termelőerők mennyiségi növekedését döntően a népesség természetes és telepítés útján bekövetkezett szaporodása teremtette meg. Az ország nyugati és északi karéján már a század közepe előtt, a parasztság nagy vándormozgalmának lezárulása táján megfigyelhető a falvak viszonylagos telítettsége ; néhány évtized múlva azután a törökjárta terület falvai is feltöltődnek, nagy határuk az extenzív művelésmód mellett már csak üggyel-bajjal tud új telepeseket befogadni ; csupán a földesúri rendelkezés alatt visszatartott puszták ásítoznak üresen közöttük. A növekvő népsűrűség döntően a paraszti munkaerő meggyarapodását jelenti, de rendszerint — ha elkésve, s csökkenő mértékben is — az igaerő szaporodása is ott jár a nyomában. A több munkaerő lehetőséget ad a földesúrnak majorságok kiépítésére és üzemben tartására ; s annál inkább él a lehetőséggel, mert a növekvő munkaerőkínálat a paraszti ellenállás fő fegyverének : az elvándorlásnak élét veszi. A század közepéig a

földesúr általában arra törekszik, hogy jobbágyait engedmények árán is megtartsa, illetőleg az üres telkekre újakat ültessen. Most a folyamat többnyire visszájára fordul: a gazdátlan telek, amelyre munkaerőt kellene csalogatni, egyre kevesebb, s ha ürül is egy-kettő, az uraság nem siet új jobbágyra bízni, hiszen a parasztföldek mindinkább útjában állanak terjeszkedő majorságának. Telkesítés és kedvezmények helyébe kisajátítás és fokozódó kizsákmányolás lép tehát.

Kisebb mértékben s kevésbé állandó jelleggel alakul ki az allodiális gazdálkodás uralkodóvá válásának másik főfeltétele: a nagyobb felvevőképességű piac. Ahhoz, hogy a mezőgazdaság termékei az ország határain belül tömegesen piacra találjanak, a falu és a város közti munkamegosztás jelentős kiszélesedésére volna szükség. A polgárság oldaláról azonban gátolja ezt mindenekelőtt a gyarmati helyzet, amely az ipari fejlődést gúzsba köti, a kereskedelemnek szárnyát szegi. Ehhez járul, hogy a parasztság fokozódó elnyomorodása — amely a majorsági terjeszkedéssel együtt növekvő földesúri kizsákmányolásból ered — a falusi nép számára mind nehezebbé teszi városi kézműves-cikkek vásárlását. De nem jelent számottevő fogyasztó réteget a városi polgárság számára az uralkodó osztály sem. A forgalmas helyektől távol lakó nemesség jobbágyai kezemunkájával állítja elő, amire háztartásában szüksége van; s ha akad mégis igény, ami ilyen módon kielégítetlen marad, nem annyira a hazai kézművesség, mint inkább az osztrák luxusipar termékeiben keres kielégülést (akárcsak a mágnások s a városokhoz közelebb lakó birtokos urak fokozott igényei). Abból pedig, hogy a hazai iparnak nincs megfelelő fogyasztóközönsége, önként következik, hogy a városi polgárság sem jelent a falu számára tömeges felvevőpiacot. Nemcsak a paraszt s a földesúr háztartása önellátó igen nagy mértékben: a városok gazdasági autarkiája is erős, épp a polgári fejlődés hátramaradása miatt. Még az igazi város tipusához legközelebb álló szabad királyi és bányavárosok sem vetkőzik le félig agrár-jellegüket, bennük még 1780 táján is 43—46%-ra rúg a napszámos-cseléd elem. De nemcsak a polgári fogyasztás: az országban állomásozó katonaság ellátása sem jelent a falu termékfeleslegei számára megfelelő értékesítési lehetőséget. Egészben véve tehát a belső piac terén hiányoznak a nagyüzemi, tömeges mezőgazdasági termelés feltételei.

Magyarország azonban mint a gyarmatpolitika következtében agráréletre kárhoztatott provincia nemcsak önmagát képes a mezőgazdaság termékeivel ellátni, hanem, ínséges éveket leszámítva, kivitel céljára alkalmas feleslegekkel is rendelkezik. Ezért, az országnak vidékenként igen különböző belső ellátottsága miatt, döntően csak az export terén bontakozhatnak ki a nagyüzemi termelés piaci feltételei. A század közepe tájától fogva Bécs és a többi fejlődő ausztriai manufaktúra-központ ha nem is egyenletes, de állandó s egyre komolyabb fogyasztópiacot jelent a magyar mezőgazdasági feleslegek számára. Ehhez járulnak a század közepének: az osztrák örökösödési és a hétéves háborúnak igen jelentős hadi konjunktúrái, amelyek a hadseregszállítások révén nagytömegű agrárcikkeket mozgatnak meg, s igen ösztönzően hatnak a nagyüzemi termelés kiépítésére. E tényezők hatása alatt, főképp az ország nyugati felében s a fő víziutak szomszédságában, a gyarmati helyzet korlátai között számottevő mértékig kialakulnak a majorsági gazdálkodás nekilendülésének piaci feltételei.

Mihelyt a két főfeltétel: a termelőerők megnövekedése s a piac kitágulása együttesen adva van (a nyugati részeken s a Duna mentén már 1750

előtt, egyebütt két-három évtizedes késedelemmel), országszerte megindul, főképp az erre elsősorban alkalmas nagybirtokokon, nagyobbméretű árutermelő földesúri majorságok (allodiumok) kiépítése. A folyamat két fő részből tevődik össze: egyfelől a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges földterület megszerzéséből, másfelől az ennek megműveléséhez szükséges munkaerő biztosításából.

A földesúri nagyüzem alapját alkotó szántóföld-terület (s esetleg rét és legelő) megszerzése másképp megy végbe a törökpusztította részeken, s másképp az ország nyugati, északi vidékein. Az Alföldön s a Dunántúl csatlakozó szegélyén az allodiális gazdálkodást újonnan kell meghonosítani, de erre a földbőség miatt több is a lehetőség, anélkül hogy mindjárt a jobbágyok elevenébe vágó erőszakos kisajátításhoz kellene folyamodni. Kiindulópontul legtöbb alföldi faluban vagy környező pusztán kínálkozik jobbágyok telkéhez még nem tartozó, de általuk művelt vagy parlagon heverő föld; legfeljebb cserére kényszeríti a földesúr a falubelieket, ha a szabadon álló földdarab valamilyen oknál fogva nem nyerné el tetszését. De ha már nem akadna eke alá való alkalmas terület, akkor a földesúr rendszerint felméreti a határt, véget vet a földközösségnek, s miután majorságot hasított ki magának, a maradékból méret a korábbinál kisebb telkeket jobbágyainak állandó birtokul. Hasonló eredménnyel járnak a század derekán ugyancsak tömegessé váló sequestratiók, amelyekre több földesúr osztatlan közös birtokát képező falvakban kerül sor: a határt megfelelő arányban felosztják a földesurak közt, s ugyanakkor mindegyik külön allodiumot foglal magának.

Az ország nyugati és északi karéján az allodium magva még a török időkből adva van; most annak felduzzasztása kerül napirendre. Itt azonban szűkebbek a faluhatárok, azokhoz képest sűrűbb a népesség, s így a földesúri terjeszkedés legtöbb helyen máris a parasztföldek állományába ütközik. A kisebb ellenállás irányában nyomulva előre, először a puszta, elhagyott (deserta), haláleset, elvándorlás vagy szökés következtében megürült jobbágytelkekre teszi rá a kezét, az állami adó alapját csorbítva ezzel. Nem marad sértetlen a közös földek: erdő, nádas, halászóvíz, legelő állománya sem: megnyirbálja a majorság javára, elkerít belőle, vagy éppen teljesen kisajátítja. Megtiltja, hogy a jobbágy vagy a zsellér — kinek számára ez a földszerzés, a felemelkedés útja — engedély nélkül erdőt, bozótot irtson, vízjárta földet művelhetővé tegyen a maga számára; s az engedélyt ahhoz köti, hogy a nagy fáradsággal termővé tett irtvány már néhány év múlva elveszítse tehermentességét, vagy beleolvadjon a jobbágytelkek állományába. Ha azután a szegény ember nem tud engedélyt felmutatni: vagy súlyos terhek szakadnak a nyakába, vagy éppen kárpótlás nélkül elveszti véres verejtékkel szerzett irtványát. De nem sokkal különb az egyszerű elvételnél az az eljárás sem, mikor az uraság olcsó váltságösszeg lefizetésével »váltja vissza« a paraszti erőfeszítés gyümölcsét; nyugat-dunántúli nagybirtokosok téres allodiumainak tekintélyes része ilyen burkolt földrablás útján jött létre.

A majorságok terjeszkedése azzal jár tehát, hogy a földesúr a megürült telkeket, gazdátlan földeket — a korábbi gyakorlattól eltérően — nem adja ki többé telket vállalni kész jobbágyainak, nem engedi át pusztabérlet vagy irtásföld formájában sem, hanem magának tartja, illetőleg »szerzi« vissza; a közös földeket részben kisajátítja, részben megrövidíti a falubelieket azok használatában. Azaz: nemcsak a továbbfejlődés útja zárul be a felnövő jobbágynemzedék előtt, hanem a meglevőnek használatában

is mind szorongatóbb korlátokba ütközik. De mindezen túl a földesurak egy része, kivált a nyugati és északi részeken, már a jobbágytelkek állományára tör, nem törődvé azzal, hogy az állami adóalap védelmében törvény tiltja az úrbéres földek elvételét és allodiumhoz csatolását. A telekcsonkítás csaknem általános jelenség a század derekán. Sokszor kapcsolatos azzal, hogy a földesúr felméreti a határt, magának foglalja a legjobb földeket, s jobbágyainak a soványból méret helyettük, a korábbinál kisebb mennyiségben; máskor egyszerűen ráteszi kezét egy-egy termékenyebb dűlőre vagy kaszálódarabra. Rendszerint ügyel azonban arra, hogy az efféle részleges telekvétel ne csökkentse egy-egy jobbágyának földjét vitathatatlanul az addigi telekhányad szintje alá, azaz: aki egésztelkes volt, megnyirbált földjén is annak számítson, s továbbra is az egész telekkel járó úrbéres terheket viselje. Ám ha részleges telekvétel a földesúr számára nem hozná meg a kívánt eredményt, nem riad vissza attól sem, hogy egész jobbágyilletőségeket allodiumába kebelezzen. A paraszt engedetlensége vagy a telekkel járó terhek hordozására való alkalmatlansága bőséges ürügyet szolgáltat erre, de akad földesúr, aki ürügyet sem igen keres jobbágyainak nemzedékeken át művelt földjükből való kiűzésére.

Egészben véve tehát a század közepén nagy lendületet vesz a majorságok területi kiépítése, a nagyüzemi termelés alapjául szolgáló szántók és rétek földesúri kézre kerítése, mely azután a XIX. század elején és közepén éri el legmagasabbra csapó hullámait. A folyamat hatásfoka az ország különböző részein más és más: törökjárta, bőhatárú községekben még a hetvenes évekig is alig terjed túl puszta, gazdátlan földek bekebelezésén, nyugaton és északon viszont már a század közepén eljuthat községi birtokok megcsonkításáig és kisajátításáig, irtásföldek elnyeléséig, sőt egyéb híján úrbéres telkek állományára is átcsap, de nem annyira teljes telekelvétel, mint inkább telekcsonkítás formájában. Az eredmény azonban nagyjából mindenütt ugyanaz: földközösségből, parasztokkal közös nyomáskényszer nyűge alól kiszakított, rendszerint egy tagban levő, széles és lekerekített allodiális táblák egyfelől, birtokállományának fejlesztésében meggátolt, sőt visszavetett parasztság másfelől. Az úrbéres földek a népesség szaporodásával párhuzamosan nem terjeszkedhetnek tovább, zsellér nem számíthat arra, hogy telket kérve, irtványt feltörve felemelkedhessék, másod-harmadszülött jobbágyfiúk előtt bezárul új telek szerzésének az útja; még a régtől fogva meglevő úrbéres földek is veszélybe kerülnek, s mindinkább lemorzsolódnak. A felnövő nemzedék már csak a meglevő telkek megosztása útján juthat földhöz; ilyenformán a század közepétől fogva — előbb a nyugati, északi megyékben, de azután a törökjárta területen is — rohamosan megszaporodnak a töredéktelkek, s az átlagos teleknagyság mindinkább csökken. Persze a jobbágy- és zsellérfiúk jelentős része még ilyen módon sem juthat úrbéres földhöz; ezeknek egy töredékét elviszik katonának, másik urasági szolgálatba áll, a nagyobb rész pedig vagy városba menekül a jobbágyiga s a nincstelenség elől, vagy tovább küszködik zsellér-, házatlan zsellérsorban. Ehhez képest a század közepétől fogva a zsellérek rétege is erősen megduzzad. A majorságok terjeszkedésének tehát a szegényparasztok arányszámának megnövekedése és fokozódó elzselléresedés jár a nyomában; az eredeti tőkefelhalmozás előhaladása a jobbágyság válsága, fokozódó bomlása felé vezet.

Az allodiális üzem kibontakozásához azonban nemcsak megfelelő szántóföldekre és rétekre, hanem gazdasági épületekre és felszerelésre is szükség

van. Jelentékenyebb földesúri árutermelő gazdaságok tevékenysége egy-egy major köré épül, ahol sorra istállók, színek, pajták, magtárak, esetleg cselédlakások is létesülnek, valamennyi a jobbágyok kezemunkájával. Az allodiumok fejlődésének kezdeti szakaszában, főképp az Alföldön, még az állattenyésztésen van a hangsúly ; ennek megfelelően az épületek is javarészt csak kezdetleges istállókból, elsősorban juhaklokból állanak. Minthogy a gyapjú a leginkább értékesíthető mezőgazdasági termékek közé tartozik, az uraságí birkanyájak egyre-másra elszaporodnak. Előbb a puszták füvét árasztják el, majd a közös legelőn is megjelennek, s kiszorítják onnan a parasztok lábasjószágait. A század közepétől kezdve a leggyakoribb jobbágypanaszok közé tartozik, hogy a földesúri birkák hirtelen nagyranőtt tömegükkel elfoglalják a község legelőjét, annyira, hogy ott még a parasztok igásjószága sem talál táplálékot ; sőt az uraság nem egyszer teljesen eltiltja a jobbágyokat a juhtartástól, esetleg általában a falu legelőjének használatától, vagy pedig annak legértékesebb részét leválasztja s magának foglalja le. A gyapjútermelés mint majorsági üzem jellemzően példázza a magyar allodiális fejlődésnek, főképp kezdetben, extenzív, tőkeszegény jellegét. A birkatartás úgyszólván semmiféle befektetést nem kíván, csupán kiterjedt legelőterületet, s azt a földesúr könnyedén megszerzi a parasztok rovására ; többnyire még pásztorra sem költ, hanem a nyáj hozadékát bérbe adja »birgés árendátorok«-nak. Hasonlóképp a fejőstehenészetet is, amely a jászlontartással együtt lassanként kezd elterjedni, árendás »svájcer« kezére szokták bízni a földesurak.

A majorgazdálkodás kiterjesztése szükségképp megnöveli a fizetett, konvenciós uradalmi alkalmazottak körét és létszámát. A jobbágyszolgáltatások behajtásához most már a majorsági üzemek irányításának, a mezőgazdasági munkák elvégeztetésének, a termény- és pénzjövedelmek kezelésének és elszámolásának gondja járul, ehhez pedig jószágigazgatókra, tiszttartókra, azután ispánokra, majorgazdákra, hajdúkra (kik a jobbágyot fokozott munkára ösztökélik), végül kasznárokra, kulcsárokra, számtartókra van szükség. Mellettük fontos szerep jut az uradalmi ügyésznek is, aki a birtokperek mellett mind többet bajlódik úriszéki ügyekkel, a fokozódó földesúri kizsákmányolás hatására élesedő paraszti osztályharc jelenségeivel. Ezt a népi ellenállást gyakran épp a jobbágyok nyakára ültetett gazdatiszti had váltja vagy élezi ki azzal, hogy főképp abszentista földesúr távollétében a parasztság amúgy is nagy megterhelését erőszakos hatalmaskodással, durva szidalommal és tettlegességgel, saját hasznára kicsikart foglalásokkal, termény-, pénz- és munkaszolgáltatásokkal tetézi.

Miből adódik azonban az a munkaerő, amelyet ez az uradalmi tisztikar a majorság üzemben tartására latba vet? Ez az allodiális fejlődés döntő, lényeget meghatározó kérdése.

Ahhoz, hogy a földesúri majorkodás a tőkés árutermelés útjára térjen, egyfelől, a felhasználható munkaerő-mennyiség oldalán adva volt a lehetőség. Részben a népesség szaporodása, részben épp az allodiumok fejlődésével járó földesúri kisajátítás mindinkább megnöveli a termelőeszközöktől elesett nincstelen szegények számát. A Felvidék szűkké váló falvaiból a szegénység az Alföldre jár kaszálni, aratni, úgy iparkodik megkeresni esztendei kenyérrevalóját. A török alól szabadult részeken is mind többen válnak földtelenné az extenzív művelés s a nagygazdák mohósága miatt : nem ritkán szolgálat nélkül maradt betyár, szegénylegény lesz belőlük. A csavargók, koldusok országszerte sok gondot adnak helytartótanácsnak, vármegyének egyaránt.

A hatóságok arról is igyekeznek gondoskodni, hogy a munkaeszközöktől megfosztottak növekvő tömege valóban a kizsákmányolók rendelkezésére álljon ; szükség van erre azért, mert a nincstelen ember csak végső szorultságában adja rá fejét, hogy az uraság vagy egy gazdagparaszt szolgájává legyen. Nem egyszer írják elő kóborlók, szökött, elbocsátó levéllel nem rendelkező cselédek elfogását. A helyben elérhető munkaerőnek lehető olcsó biztosítására a vármegyék büntetéssel sújtják vagy katonaságra adják azt, aki szolgálatba nem áll, s gazda nélkül marad ; sőt deresre húzatják azt is, aki az efféle lézengőt befogadta. A felfogadás idejét országszerte kötelezően újévre teszik, mert olyankor nem lévén szorgos munkaidő, olcsóbban lehet éves cselédhez, szolgához jutni. Gondjuk van arra is, hogy a kizsákmányolás kellő mértékét biztosítsák, vagy — amint ők mondják — a szolgák vakmerő követelőzését megfékezzék : sűrű árszabások rögzítik, hogy a cseléd, béres, pásztor évi bére fejében mennyi élelemmel, ruhával és készpénzzel köteles megelégedni. Botozással fizetnek, ha valaki elő mer állni azzal, hogy többet kér ; s aki az előírt bérbe nem nyugszik bele, annak katonaságra adás a sorsa. Ugyanilyen büntetéssel sújtja a vármegye azokat a napszámosokat is, akik az általa megszabott olcsó bérért nem akarnak munkába állni ; az aratórészt is, amely a zsellérség fő megélhetési forrása, többnyire 1/10-nél kisebb arányban rögzíti. Mindez arra mutat, hogy az ország egyes részein a földesurak részéről határozott kereslet mutatkozik a cselédek, szolgák iránt. De éppen az mutatja a nekilendülő majorkodás kétségtelen feudális vonásait, hogy az allodiumok — egyébként is igen szerény — fizetett személyzetéből csak kevés vagy éppen semmi sem jut a mezőgazdasági munka tulajdonképpeni végzőire. A földesurak, barokk tekintély- és pompakultusznak hódolva, elsősorban belső szolgákat fogadnak fel, azután kerülőket, erdőőröket, akik az uradalmi vagyon épségére vigyáznak, ispánokat, hajdúkat, majorgazdákat, akik a munkákat végrehajtatják, azután pásztorokat, esetleg majorosnőt és szolgálókat — de béresekkel, akiken a nagyüzemi termelőmunkának nyugodnia kellene, csak egyes nagy uradalmakban, ott is korlátozott számban találkozunk. Az ok elsősorban a földesurak tőkeszegénységében rejlik ; a majorsági gazdálkodás extenzív jellege javarészt ennek tulajdonítható. A jobbágy ingyen robotja sokkal kifizetődőbb a költséges bérestartásnál. Még drágább a napszámosmunka ; »pénzes« és részes-munkásokat csak végső munkaerő-szükségben vesz igénybe az uradalom. Az ország északi és nyugati részén itt-ott inkább ahhoz folyamodik, hogy allodiális földre ültet termelőeszköz nélkül maradt, földéhes szegény embereket, s az ilyen »kuriális zselléreket« azután azon a címen, hogy nemesi földön mentesek az állami adótól, munka- és egyéb szolgáltatásokkal kétszeresen kizsákmányolja.

Az uralkodóvá vált majorsági gazdálkodásra az a jellemző, hogy döntően a jobbágyok robotmunkájára épül ; cselédek alkalmazása, kuriális zsellérek, napszámosok, részesek : egyszóval bérmunkások foglalkoztatása pusztán járulékos, kiegészítő jellegű. A kevés számú újdonsült béres munkája a majorságok bontakozásának kezdő szakaszában minőségileg még a jobbágyrobot mögött marad, úgy hogy csak fuvarozásra s a legegyszerűbb mezőgazdasági munkákra célszerű felhasználni. A napszámos-munka pedig csupán kényesebb, igényesebb műveleteknél kifizetődő. Nagyobb befektetések helyett tehát az allodiális gazdaság a jobbágy kétkezi munkáját, igaerejét, szekerét, ekéjét s egyéb szerszámát iparkodik minél nagyobb mértékben igénybe venni. A jobbágy ingyen munkája annyira alapja, éltetője a fejlődő urasági nagy-

üzemnek, hogy előrelátóbb földesúr az allodium kiterjesztésének mértékét eleve ahhoz szabja: mennyinek megmunkálását bírja el a jobbágyrobot? De akár határt szab a munkaerőprobléma a földesúri kisajátításnak, akár nem: az a robotmennyiség, amely a korábbi, csekély allodiumok megművelésére szolgált, most, az allodizálás túlsúlyra jutása óta megközelítőleg sem fedezi már az uradalmak szükségletét. A földesurak most a legkülönbözőbb eszközökhöz folyamodnak, hogy a megművelendő terület és a rendelkezésre álló munkaerő között megbomlott egyensúlyt valamiképp helyrebillentsék. Van rá példa, hogy tartós egyensúlyi állapot már nem is jöhet létre, annyira túlment a földesúr kisajátító mohóságában minden ésszerű határon: a jobbágyok már nem bírják az egész telekkel járó terheket, kisebbre akarnak szállni, végső nyomorúságra, koldusbotra jutnak, sorra elszökdösnek. Ilyenkor, bármennyire szeretne is az uraság még többet lekanyarítani a parasztföldek állományából, kénytelen a jobbágyok teherbíróképességének fenntartásával is gondolni: egyszerre megnő az igaerővel rendelkező gazdák becsülete, a telekfelosztás tilalom alá kerül, sőt még új telket is hajlandó kiadni az uradalom megfelelő robotteher vállalása fejében.

A gyarmati helyzet bilincseibe vert, tőkeszegény országban eszerint a nekilendülő majorkodás szembetűnő feudális vonásokat mutat. Részben még naturálgazdálkodást folytat, s ezt feudális munkarendszerre építi, mert a termelt áru piacraviteléből származó jövedelmet nem bérmunkára, nem az üzem kiterjesztésére, hanem javarészt feudális fényűzésre fordítja. A tőkés árutermelés útján alig tesz számottevő lépést előre, üzemének hajtóerejét csaknem kizárólag a jobbágyok ingyen robotja adja. A földesúri jövedelmek között a munkajáradék ekkor lép döntően előtérbe a termény- és pénzjáradék mellett: a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a nagyarányú kisajátítás mellett, ezzel párhuzamosan mindenekelőtt és alapvetően a jobbágy robotterhének ugrásszerű megnövekedését jelenti. Ahogy a majorságok kiépítése előrehalad, úgy következik be, gyors egymásutánban, a paraszti munkaerő felfokozott kizsákmányolása. Úriszéken, vagy azon kívül, a földesurak ekkor »revideálják«, dobják sutba tömegesen a jobbágyokkal addig fennállt, enyhébb szerződéseket; az urbáriumok előírásai egyszerre szigorúvá vagy határozatlanná válnak; s mindkettőnek rovására rohamosan tért nyer az »usus«, ami most már többnyire az írásos megállapodástól nem korlátozott földesúri önkénnyel egyenlő. Forma szerint esetleg nem is következik be változás: ha a régi egyezség vagy szokás abból állt, hogy a jobbágyok a majorság körüli tennivalók elvégzésére kötelesek, ez ugyanúgy marad — hanem azután nézheti a falu népe, hogyan birkózik meg az időközben többszörösére duzzadt allodiummal. Rendszerint azonban »új szokás« vagy szabályozatlanság lép a »régi törvény« helyébe, változó formában, de mindig ugyanegy értelemmel: a lényeg az, hogy a jobbágyok robotja tetemesen megnövekszik, s hogy odébb ne állhassanak miatta, aki szabad költözésű, azt iparkodik örökös, röghöz kötött sorba lenyomni a földesúr. Megindul a termény- és pénzszolgáltatások robotra váltása is: az alföldi taksás, ki addig többnyire egy összegben tudott le mindent, egyszerre arra ébred, hogy úrdolgára szorítják. S ha mindez nem elég, a földesúr érti a módját, hogy a megszaporított robotot különféle cimeken meg is tetézze. Kihasználja a paraszt földéhségét: szántó-, rét-, legelődarabokat, bozótost bér helyett robotolás fejében juttat (beneficiatus robot). Faizásért, makkoltatásért robotban kénytelen fizetni a jobbágy; ha a földesúrtól igásjószágot vagy gabonát kap kölcsön, ha neki valamivel adós marad:

tőkét, kamatot gyakran úrdolgában kell törlesztenie. Az sem ritka dolog, hogy az úriszék bírság helyett robotot szab ki a parasztra büntetésül. Nem egyszer azzal az ürüggyel hajtják vég nélkül munkára a jobbágyot, hogy a többletet majd beszámítják jövő évi robotjába (amire persze sohasem kerül sor). Sőt, ha más módon már semmiképp sem lehet több ingyen munkát kifacsarni a parasztból, az uradalom esetleg arra is hajlandó, hogy a megkövetelt túlmunkáért megfizessen — persze potom áron, egy-egy igás napért 1 garasával vagy 2 krajcárjával. De legjellemzőbb a helyzet megváltozására a hosszú fuvar mértéktelen megszaporodása. Korábban is igénybe vették a paraszt szekerét, igásjószágát, 1—2 napi útra, főképp a nyugati határ közelében fekvő uradalmak. Most azonban a beljebb lakó jobbágyságra is rászakad a szekerezés terhe, gyakori és hetekig tartó utakra (pl. Zala megyéből Bécsbe vagy Pestre), súlyos rakománnyal (Somogy megye pl. evégből előírja, hogy a jobbágyok vasalt szekeret tartsanak), szekerének, marhájának romlásával. A földesúr a jobbágy erejével, felszerelésével győzi le a távolságot, amely árutermelő üzemét a piactól elválasztja, a paraszt ingyen fuvarja révén teszi áruját szállítási költségtől mentesen versenyképessé messzi felvevő helyeken.

Az eredmény : a népnek robottal való soha nem látott agyonterhelése. Az ország nyugati és északi vidékein messze túllépik azt a mértéket, amit az 1514-i kegyetlen törvény megtorlásképp szabott a fellázadó jobbágyokra : már a heti 3 szerjárás vagy mindennapos kézi robot is mérsékeltnek számít, elterjed a »száma nélkül való«, »amikor parancsolják« dolgoztatás Az északi, északkeleti megyékben nem ritka dolog, hogy a szorgos munka idején : júniustól szeptemberig nap mint nap robotra hajtják a jobbágyot, egésztelkest, felest, negyedest egyformán, minden igásjószágával ; még feleségét is munkára fogják. Előfordul, hogy a paraszt még ünnepen is robotolni kénytelen ; hogy késő éjjel ér haza a messzi majorsági táblákról, s hajnalban ismét talpon kell lennie ; hogy saját földjének megmunkálására, saját gabonájának learatására már csak az éjtszaka marad, vagy napszámost kénytelen fogadni, kis gazdaságának jóvátehetetlen kárával.

A század derekán elszaporodó jobbágypanaszok, amelyek főképp a földesúri kisajátítás és a mértéktelen robotkövetelés körül összpontosulnak, világosan rámutatnak az új árutermelő majorsági üzemek két fő támadási irányára. E döntő betörési pontokon túl azonban az úrbéres viszony frontjának egész szélességében előnyomulásban van a nekilendülő földesuraság ; általánosságban megfigyelhető a kizsákmányolás ugrásszerű növekedése, s különösen élesen jelentkezik egyházi birtokokon. Ha az uraság helyben vagy közel lakik, megszaporodnak a konyhai ajándékok ; ha viszont abszentizmusnak hódol, akkor a faluba jövő embereinek jár ki bőséges megvendégelés, ő maga pedig minél több pénzt követel census, különféle újonnan bevezetett díjak, bírságok címén, s iparkodik ezeket az állami adót megelőzően behajtani. Gyakori az is, hogy a különféle haszonhajtó beneficiumokat : halászatot, őrlést, húskimérést, esetleg a kocsmáltatást elveszi a földjében is megrövidített, robottal túlterhelt parasztól.

Jellemző az előnyomuló majorsági üzem magatartása az olyan termékek úrbéres szolgáltatását illetően, amilyeneket maga is előállít. A dézsma mérésénél különféle »kiigazításokat« követ el, kiterjeszti a kilencedet további terményekre (kukorica, kerti vetemények), megtoldja különféle járulékokkal (pennapénz stb.). Ha a mindenkori terméseredmény hányadában megszabott dézsma helyett évről évre változatlan mennyiség van szokásban (helyakó-gabona,

hegyvám), akkor ennek összegét csavarja magasabbra. Az úri dézsmát megtoldja a bérbe vett papi tized hozadékával. Mindezt avégből, hogy az allodium terméséhez hozzáadva, annál többet vihessen piacra. Sőt ugyanezért még annak a sorsába is beleszól, ami a termésből magának a parasztnak marad vissza: elővételi jogot gyakorol a jobbágygazdaság értékesítésre szánt termékei fölött. A szegény falusi nép már alig várja, hogy gabona- és bortermését betakarítva, annak egy részét piacra vigye, úgy könnyítsen nyomasztó terhein; de nem rendelkezhet a magáéval sem, amíg a földesúr az elővétel gyakorlása tekintetében állást nem foglal. Ha a piac kedvező, az uraság féláron elsajátítja jobbágyainak eladásra szánt termékeit, s az ő hosszú fuvarjukkal viszi piacra, tetemes nyereséggel. Ha a piac felvevőképessége korlátozott, paraszti terméket csak akkor enged vásárra vinni, ha sajátját már elhelyezte, hogy üzletét ne ronthassák jobbágyvetélytársak. Ha pedig jó esztendő járja, s a gabonának stb. nincs kelete, sokszor nem rest a majorság termését a jobbágyokra tukmálni, velük felvásároltatni.

A paraszt megterhelésének erős felfokozását a földesuraság csak úgy viheti keresztül, hogy úri hatalmának, a feudális földtulajdonban gyökerező gazdaságon kívüli kényszernek egész fegyverzetét felvonultatja a falu népe ellen. Különösen nagy szerep jut az úriszéknek: míg egyfelől elzárkózik a jobbágypanaszok érdemi tárgyalása és orvoslása elől, másfelől »észretérítő« büntetésekkel sújtja azokat, akik az úri kizsákmányolás új, szigorú-keményre vont rendszerébe nem akarnak beilleszkedni. Ha a jobbágy a szerződés vagy urbárium egyoldalú felrúgását nem akarja tudomásul venni, a földesúri áristomban puhítják mindaddig, amíg hajlandónak nem mutatkozik a megnövelt terhek hordozására. Ha pedig a paraszt esetenként áll ellen: nem jelenik meg soros robotra stb., akkor tiszttartótól lefelé hajdúig sorompóba lép, úriszéken kívüli erőszakkal, az uradalom egész elnyomó gépezete. A földesúr távollétében a szabadjára eresztett alkalmazottak még külön túlkapásokra, egyéni akciókra, zsarolásokra, hatalmaskodásokra ragadtatják magukat. Aki nem tesz azonnal s teljes mértékben eleget kívánságuknak, azt megzálogolják, bírságolják; vonakodó falvakat felgyújtással, elkergetéssel fenyegetnek; a védtelen parasztot ide-oda hurcolják, megkötözve hajtják mint a barmot, ütik, verik, életveszélyesen sebzik, hóhérolják. Különösen akkor jut ki erőszakból, tettlegességből a jobbágynak, ha a megyéhez, a helytartótanácshoz vagy egyenesen a királyhoz mer folyamodni, miután földesurától nem kapott orvoslást. Nem egy uradalomban 50 bot terhe alatt tiltják az »instanciázást«; s ha valaki mégis panaszkodni merne fölfelé, urától megcsapatáson kívül azt kapja válaszul, hogy még többet fogja hajtogatni, még jobban terheli ezután, s hiába fog a jobbágy kérvényekre költeni, senki sem tudja őt kiszabadítani az uraság markából. Az uralkodó osztály kegyetlen szigorúsággal őrködik azon, hogy a parasztok elnyomásával járó kellemetlen zörejből semmi se jusson túl az uradalom határain, hogy külső tényezők, hatóságok semmiféle beavatkozási alapot ne nyerjenek az úrbéres viszonyba, amit a földesúr saját, belső magánügyének vall, egyszóval: a földesúri hatalom teljességén és kizárólagosságán semmi csorba ne essék.

*

Amikor a földesúri kizsákmányolás a jobbágyot, szűkebb létalapra szorítva, a század közepe táján rohamosan megnőtt szolgáltatásoknak vetette

alá, valójában a koronát tette fel a parasztot sújtó roppant terhek hosszú sorozatára. Rendkívül sokrétű és súlyos az igénybevétel, amellyel a jobbágyháztartásnak szembe kell néznie; az egyensúly fenntartása gyakran igen problematikusnak bizonyul.

Abból, amit természetben kell lerónia, a katonaság ellátása, a tized, kilenced, konyhai ajándékok teszik a legfontosabb tételt. Pénzben a földesúri census (évi 1 ft) eltörpül a hadi- és háziadó mellett, mely az átlagos (féltelkes) parasztgazdaságra kb. 14—15 ft-tal nehezedik, többel, mint a földesúrnak járó termény- és pénzjáradék értéke együttvéve, többel annál is, amit fele gabonaterméséért kaphat. Mindezen felül ő fizet papot, kántort, tanítót, pásztort, kerülőt, kovácsot, bognárt, kamarai és földesúri vámokat, révdíjat, vásárpénzt, malomvámot; a községi terhekhez járul, a megye embereinek s másoknak a sokféle ajándékot adja. Munkaerejének is csak töredékével rendelkezik, annak javarészét robot, forspont, szekerezés, közmunka veszi igénybe.

Ilyen roppant megterhelés közepett a paraszthháztartást csak az óvhatja meg a felborulástól, ha a jobbágy egyfelől megragad minden pénzszerzési alkalmat, másfelől saját igényeit a legszűkebbre vonja össze. Többet, jobbat termelni: ez az iparkodás még nem húzza ki a bajból. A nagyobb erőfeszítés, eredményesebb munka azzal jár, hogy több adót rónak rá, s terméséből többet vesznek el dézsmában; ami feleslege mégis maradna, azt pedig megfelelően úgysem tudja értékesíteni. De a feudalizmus bilincsei között, sajátjának mondható föld hiányában, robottól nyomorítva nem is igen van módja intenzívebb gazdálkodásra; nem is ismeri azt, mert senki sem tanítja rá, különben is bizalmatlan minden változtatással szemben, kivált ha felülről jön az. Gazdálkodása a nyomásokon belül szigorú közösségi rendbe ágyazottan, évszázadok óta változatlan munkaeszközök segítségével, nemzedékről nemzedékre öröklődő, babonákkal vegyes parasztregulák szerint folyik. Csak a nyomáskényszer körén kívül maradó földeken van lehetőség haladottabb munkamódszerekre, nagyobb befektetésre. De mi az, aminek kedvéért különösebben törje magát? Többnyire hiába küszködik, mégsem tud kiemelkedni a nyomorúságból; s akkor könnyen jut a keserű bölcsességre: ha van valamim, biztosan másnak kell adnom — míg ha semmim sincs, nem vehet el tőlem senki semmit.

Jómódot, pénzszerzési alkalmat még jó esztendő sem jelent, legfeljebb a természetbeni szolgáltatások lerovásában okoz könnyebbséget. Ilyenkor van legkisebb ára a gabonának; szükségtől szorongatva különben is rendszerint már aratás után kénytelen túladni termésének egy részén, amikor legkevesebbet adnak érte. Gyakran még annak is örülnie kell, ami különben legnagyobb csapás: hogy katonaságot szállásolnak be hozzá — mert így részben természetben róhatja le adóját, amit pénzben sehogy sem tud összekaparni. De nemcsak a piac: legtöbb helyen a kereseti lehetőség is hiányzik. Mindent meg kell próbálnia, hogy valamelyes pénzhez jusson: ahol teheti, árulja borát, sót szállít, egyéb fuvarral gyötri ökrét, lovát, részes vagy napszámos munkára, háziiparra adja fejét. Amire ily módon szert tehet, többnyire ahhoz is kevés, hogy kötelezettségeinek eleget tehessen, nemhogy a maga szükségére fordíthatna belőle. Hiszen még abból is, amit maga állít elő, csak töredékrész jut magának s házanépének.

A nagyobb eredményt sújtó igénybevétel s a piachiány az oka, hogy a parasztember, kivált az állattenyésztő Alföldön, csak olyan mértékben űz

a földművelést, hogy terményszolgálatásainak lerovása után közepes évben megmaradjon a kenyérrevalója, kásája, tésztának, tarhonyának való lisztje. Több-kevesebb hús, zsír, szalonna, főzővaj (bőjti napokra), túró, sajt, szappan, gyertyának való faggyú, esetleg cukrot pótló méz is telik az állatállományból, hagyma, zöldség, gyümölcs, bor, ecet a kertből, szőlőből, ruhára való a kenderföld s a juhok hozamából. Csak sót (magának, jószágának s a beszállásolt katonának), csizmát vagy bocskort, egy s más ruhafélét, edényt, ekére, szerszámra való vasat kell kívülről, mesteremberektől, jobbára cserében megszerezni. A parasztgazdaság — azonfelül, hogy másokat is eltart : az uralkodó osztályt, az államot, még hozzá önmagánál nagyobb mértékben — csaknem teljesen önellátó : kevés kivétellel mind maga állítja elő, ami a háztartásban s a gazdálkodáshoz szükséges. Valamennyit — de nem mind a kellő mennyiségben : az átlagos paraszthháztartás még csak el sem tudja látni magát mindazzal, amire szüksége van. Egy féltelkes jobbágynak — akit ekkoriban közepesnek lehet tekinteni — van átlagban 9 kat. hold szántóföldje, 3 hold rétje, 2 ökre (vagy lova), 1 tehene, 1 üszője vagy tinója, 1—2 sertése, vannak libái, tyúkjai. Földjén, amelynek harmada-fele ugaron hever, megterem közepes esztendőben hozzávetőleg 20 q gabonája ; ebből dézsma fejében lead 4 q-t, vetőmagnak 5—6 is kell ; ami kenyérgabona marad, még négytagú család ellátására sem futja. Az »önellátó« parasztgazdaságnak belső fogyasztásra kevesebbje marad, mint ami az újratermelésre kell, s ami, keserű kényszerből, kifelé áramlik belőle. Még súlyosabb a helyzet, ha a gabona nem sikerül : egy-egy rossz termésre éhinség, nyomor következik. A paraszt csupán amúgy is nehéz megélhetésének rovására tudja hordozni terheit, a feudális társadalom és állam pompázó épületének súlyát saját életszínvonalának mélyre szorításával kénytelen viselni.

A küszködéssel s nélkülözéssel teli napok kulturális életszínvonalára is rányomják bélyegüket. A paraszti termelőmunkának hagyomány- s közösségszabta, esztendőről esztendőre az évszakok változásával párhuzamosan ismétlődő menete a maga nyári túlfeszítettségével s téli pangásával az egész életmódot meghatározza. Bajlódás, földhözragadtság, alávetettség tölti be ennek a kemény és mostoha életnek csaknem teljes egészét ; nincs, aki a parasztot magasabbrendű életmódra vezesse s annak lehetőségét biztosítsa számára. Az uralkodó osztály, közvetve és közvetlenül, azt munkálja, hogy a jobbágy anyagi és szellemi igénytelenségben morzsolja le napjait, s maga is átérezze alacsonyrendűségét. Amiben a parasztot szellemi téren részeltetni hajlandó, nem több, mint elkeseredés-tompító, mozgolódás-leszerelő lelki mákony, amit az egyház nyújt : biztatás a túlvilági üdvösséggel, kárpótlásul a földi nyomorúságért, s prédikálása annak, hogy az egyszerű ember alázattal és engedelmességgel tartozik az »Istentől rendelt« felsőség és társadalmi rend iránt. A magasabb kultúra forrásait a nemesség igyekszik mindenképp elzárni a jobbágynép elől, mert tart tőle, hogy a nagyobb műveltség nagyobb igényeket támaszt, s tapasztalja, hogy a parasztmozgalmak szítói szélesebb látókörű emberek. A forradalom rémképe lebeg szeme előtt, s ezért mindent inkább akar látni, mint felvilágosult jobbágyot — az. »ignoti nulla cupido« elve értelmében sötétségre, tudatlanságra törekszik kárhoztatni a falu népét.

De már a paraszt anyagi és munkaerejének nagymértékű kizsákmányolása is elvesz időt, alkalmat, gazdasági alapokat magasabb kulturális igények érvényesülése elől. Hogyan legyenek meg a népi kultúra kibontakozásának anyagi alapjai ott, ahol még a mindennapi kenyér is csak hellyel-

közzel van biztosítva? A küzdelmes, nyomasztó napok sorozatában ritkán adódik egy-egy gondtalan, ünnepi óra, mikor szárnyra kelhet a nyelv tisztaságát s zengését őrző népdal, felcsendülnek a népzene ősi dallamai, perdülnek a népi táncok, felelevenednek a Rákóczi s más nemzeti hősök emlékét idéző népi hagyományok; egyébként csak a pásztorélet s a mesterkedés (fazekasság, szűrszabó munka) nyugalmasabb menete enged teret művészi törekvéseknek. A népi kultúra mégis virágzik, a nemzetietlen XVIII. századon át a nemzetinek egyedüli gyökere, szilárd alapja marad.

Valójában — a köznemesség épp csak bontakozó politikai szerepvállalását nem tekintve — az igazi nemzetfenntartó elem a feudalizmus kezdődő bomlásának idején is a parasztság. Hogy a termelőerők a gyarmati helyzet bilincsei között is határozott fejlődést mutatnak, a termőterületnek mind nagyobb hányada kerül megművelés alá, bozót, puszta, vizek hátrálnak az eke elől s a földrajzi kép új haszonnövényekkel gazdagodik, hogy a magyar mezőgazdaság jelentős feleslegeket állít elő s kivitelük révén aktívvá teheti az ország kereskedelmi mérlegét, hogy Magyarországnak nem teljes elszegényedés a sorsa: mind a paraszt áldozatos erőfeszítésének köszönhető. S szemben a kiváltságos osztályok latinos-németes kultúrájával, a nemzeti nyelvet és művelődést is a paraszt őrzi meg a századvégi megújhodás alapjául.

Mindez annak a parasztnak a műve, akit, házanépével együtt, az adóösszeírás az állatállománnyal egy sorban számlál elő az adótárgyak között. Az uralkodó osztály valóban nem tartja többre őt, mint herék a dolgozó méhet, úgy tekinti, mint jogfosztott szolgáját, akit termelőeszközeivel együtt szabadon elzálogosíthat, elidegeníthet, s úgy is bánik vele, mint saját jólétéhez szükséges hasznos igavonó barommal, akivel kénye-kedve szerint rendelkezhet. Szinte minden munka és teher a jobbágynépre hárul, s neki a tulajdoni és személyi jogoknak csak minimuma jut, a politikai jogokból meg éppen semmi. Az országépítő paraszti munka legfőbb feltétele: a föld a nemességé; amit ő munkál meg két kezével, annak tulajdonából ki van zárva. Használni is csak harmadrészt használhat belőle bizonyos korlátok között, de okkalmóddal még ezt is, jobbágytelkét, amelyen egész munkája, megélhetése nyugszik, elveheti tőle az uraság. Ha gyermeke nincs, esetleges szerzett vagyonának harmada is a földesúrra száll, végrendelet hiányában pedig az egészre ő teszi rá kezét. Ki van szolgáltatva az uraság önkényének, annak joghatósága, bírói pálcája alá tartozik, ellene viszont nem tanúskodhat, pert nem indíthat. Nem tartozik az országot politikailag képviselő rendek közé, az uralkodó osztály felfogása szerint országlakosnak (regnicola) sem számít, közhivatalt sem viselhet. Sorsáról tehát kizsákmányolói: a feudális államapparátus s a nemesség döntenek, abba neki magának nincs beleszólása.

Míg tehát a bomlásnak induló feudalizmus a parasztnéppel szemben fokozott igényeket támaszt, cserében, főképp a személyi és tulajdonjogok síkján, még annyit sem hajlandó engedni neki, mint előzőleg. A jobbágy teremti meg a társadalom életének anyagi alapjait, az ő munkáján nyugszik a termelőerők fejlődése, ebből azonban maga lát legkevesebb hasznot: a termelőviszonyok terén az uralkodó osztály fokozott merevséggel szegül szembe minden változtatással. A termelőerők és termelőviszonyok összhangjának megbomlása még nem olyan fokú, hogy forradalmi átalakulás képét vetítené előre. A mélyben azonban már érnek s a paraszti osztályharcban itt-ott már felütik fejüket azok az erők, amelyek a feudalizmus bomlását a válság medrébe terelni hivatottak.

JEGYZETEK

Ez a rövid, sommás áttekintés az 1754—1780-ig terjedő időszakot felölelő egyetemi tankönyv-fejezetnek egyik része. Más részben kerülnek tárgyalásra a század ötvenes-hatvanas éveinek parasztmozgalmai, továbbá az úrbérrendezés ; itt csupán a parasztság helyzetének felvázolása volt a cél.

Ilyen keresztmetszet megrajzolása a feudalizmus kezdődő bomlásának idejéről mindenképp indokoltnak látszik. A termelőerők fejlődése nyomán nagyjából a század közepére kapcsolódik a töröktől visszafoglalt terület az ország gazdasági vérkeringésébe. Az árutermelés számottevő lendületet vesz, a majorsági gazdálkodás jelentősen kiszélesedik, elterjedésben, méreteiben, következményeiben egyaránt ; jellege is módosul annyiban, hogy a korábbi másodlagos önellátó célt a piacravitel csaknem teljesen kiszorítja. Jobbágyelnyomó elterebélyesedésére módot ad, hogy a nemzeti szabadságküzdelmek korszakával együtt a szabadparaszti törekvések napja is leáldozik (csupán az alföldi nagy mezővárosok kapaszkodnak, több-kevesebb sikerrel, a közösségi autonómia maradványaiba) ; a Habsburg-hatalomnak való behódolás révén, a feudális abszolutizmusra támaszkodva, megszilárdul a földesúri felsőség, s új korszaka, az uralkodó osztály számára új kiaknázási lehetősége nyílik az örökös jobbágyságnak. A földesúri kisajátítás és kizsákmányolás felfokozott nyomása alatt a parasztföldeknek tájanként s földesuranként változó kiterjedése lefelé, a jobbágy termény-, pénz- és munkaszolgáltatásainak hasonlóan széles skálájú változatai pedig felfelé nivellálódnak ; tovább azután az egységesülés útját az úrbérrendezéstől szabott többékevésbé szilárd korlátok egyengetik. Széles fronton indul meg a feudalizmus bomlása, majd válsága ; megértéséhez a kiindulási állapot összegezése adhat szilárd alapot.

Nemcsak indokolt : immár lehetséges is a parasztság helyzetét a XVIII. sz. közepe táján ilyen keresztmetszetben felvázolni. Egyrészről a forrásanyag feltárása is számottevően előrehaladt történettudományunk utolsó tízévi fejlődése során. De főképp a problémák meglátásában s az erőknek megoldásukra való összpontosításában tett előre jelentős lépést fiatal marxista történetírásunk. Nemcsak Marx megállapításainak megfelelő alkalmazásán buzgólkodott, kutatván történeti fejlődésünkben az árutermelés kérdéseit s az eredeti felhalmozás jelenségeit : a termelők és termelőeszközök szétválasztásának folyamatát, a parasztnak földjétől való megfosztását, a »szabad« munkás létrejöttét, ki, hogy megélhessen, munkaerejét áruba bocsátani kénytelen. Intenzív figyelmet szentelt ezenfelül a hazai fejlődés speciális vonásainak : a Habsburg gyarmati rendszernek, a jobbágyságnak mint antifeudális erőnek, a parasztnép hazafias szerepének, XVIII. századi vándormozgalmának, a termelőerők fejlődésében betöltött jelentőségének, gazdag- és szegényparasztok ellentétének, az elszelléresedésnek stb. E kérdések elmélyülő vizsgálata teremtette meg annak lehetőségét, hogy kísérletet tegyünk a XVIII. századi magyar paraszt profiljának történeti szerepéhez méltó körvonalozására.

Bár korántsem jutott el a problémák hasonló felismeréséig, a polgári történetírás is megpróbálkozott vele, hogy a XVIII. századi magyar jobbágyságról átfogó képet adjon.

Az első jelentősebb próbálkozás *Marczali Henrik* nevéhez fűződik (Magyarország története II. József korában, [2]I. Bpest, 1885, 196—217. l.). Felismeri a jobbágyság társadalom-fenntartó jelentőségét, jogi téren való kiszolgáltatottságát, valamennyire, ha nem is »valami nagyon« elnyomott helyzetét. Úgy véli azonban, hogy a nemesség, mint a harcosok kasztja az insurrectio alapján méltán tarthatott igényt arra, hogy a földműves kaszt eltartsa ; abban pedig, hogy bot és kaloda uralkodott a jobbágy fölött, nem talál semmi meglepőt. Különben az »irányadó körök« részéről megtalálja a törekvést, »személyes, patriarchális jó bánásmód által könnyíteni a jobbágy keserves sorsán«. »Nem is annyira 'leibeigen' már a magyar jobbágy a XVIII. században — írja —, mint örökbérlő, ki szoros, kétoldalú szerződés által tudja jogait és kötelességeit egyaránt«, de mivel pénzben nem tudja leróni terheit, »bizonyos patriarchális függésben marad urától«. Egyébként határozott nemmel felel arra a kérdésre : vajon megvédhette-e a jobbágyság egyedül is a »szellemi javakat«, különösen a nemzetet? »Bizonyos — írja —, hogy már a XVIII. század egy politikai tette vagy vállalata sem képezte parasztjainknál lelkesedés tárgyát«. Jellemző azonban, hogy »a korszak legnagyobb nemzeti tette«-nek az 1741-i insurrectiót tekinti — hogy ez a magyar jobbágyot hidegen hagyta, ebben csak sajátos beállítottságánál fogva találhatott meglepőt.

Míg Marczali az úrbérrendezés előtti korszakra nézve még jobbára csak törvényszövegekre támaszkodott s a jobbágy sorsáról sokoldalúnak alig nevezhető, meglehetősen

rapszodikus eszmefuttatást adott, *Grünwald Béla* művének (A régi Magyarország 1711—1825. Bpest, Franklin, 1888) jobbágyfejezete, bár történeti perspektívája csekélyebb, mégis elfogulatlanabb és összefogottabb ábrázolást ad. Helyesen ismeri fel a parasztság számbeli, gazdasági, kulturális jelentőségét, jogtalan állapotát, a kiváltságos osztálynak való alávetettségét (a jobbágyviszonynak — nemesi részről — magánjogi felfogását), súlyos terheit, általában a jobbágyrendszer kegyetlenségét. Amit azonban a jobbágy sorsáról mond, abban kevés a korjellemző konkrétum, sok az időhöz, helyhez nem kötött általánosság ; nem látja meg, hogy Európa egyes részein más-más irányt vett a fejlődés. Nincs sok érzéke a társadalmi rend lépcsőfokai iránt sem ; a feudalizmust fejlődési fok helyett súlyos betegségnek, örültségnek minősíti.

Parasztságtörténetírásunk korszakos fordulata volt, amidőn *Acsády Ignác* a magyar jobbágyság történetének önálló feldolgozására vállalkozott. Műve (A magyar jobbágyság története. Bpest, Grill, 1908), a magyar parasztságtörténet mindmáig legnagyobb szabású összefoglalása, nem szentel átfogó fejezetet a XVIII. századnak. Az állami politika áll érdeklődésének homlokterében, s ehhez képest királyok szerint tagolja anyagát, külön foglalkozva az úrbérrendezéssel. De kitér a katonai terhekre, a vármegyei rendszabályokra, földművelésre, telepítésre, vallásüldözésre, parasztmozgalmakra is, harcos antifeudális szemlélettel. Helyesen méltatja a jobbágy országépítő munkáját a töröktől szabadult részeken ; észreveszi azt is, hogy ott nem terjedt annyira a földesúri önkény ; rámutat, hogy a század folyamán a parasztság terhei növekedtek. A majorsági fejlődés meglátásával azonban, bár erre nézve a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle hasábjain már jelentékeny anyag gyűlt össze, adós marad, s így a fejlődés fő mozgató erői helyett az országgyűlési tárgyalások ismertetése és királyi rendeletek messzemenő méltatása alkotja ábrázolásának gerincét.

Acsády nagyjelentőségű vállalkozásának fő hiányosságai onnan eredtek, hogy — egyes előtanulmányokat leszámítva — a jobbágyság történetének megírásához nem végzett levéltári kutatásokat. A Domanovszky Sándor által megindított »Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez« című sorozat idevágó füzetei (*Jármay Edit* és *Bakács István:* A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Bpest, 1930 ; *Ravasz János:* A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bpest, 1938 ; *Csapody Csaba:* Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bpest, 1933 ; *Gerendás Ernő:* Az esztergomi káptalan garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében. Bpest, 1934 ; *Wellmann Imre:* A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Bpest, 1933) hosszú szünet után épp azáltal lendítették előre a parasztságtörténeti kutatásokat, hogy allodiumokon épülő uradalmak ránk maradt levéltári anyagának tüzetes feldolgozására vállalkoztak. Az agrártörténet levéltári forrásainak speciális adottságaiból következett, hogy a szerzők részben pozitivista jellegű vizsgálódásai a nagybirtokra összpontosultak, így — ha szubjektive talán nem is ez volt a céljuk — objektíve a Horthy-korszak birtokpolitikájának eszközéül szolgálhattak. Ugyanakkor, részben Szekfű Gyula a nagybirtok történeti szerepéről szóló fejtegetéseinek (Magyar Szemle 1938) hatása alatt, a szellemtörténet befolyásától sem maradt k mentesek. Elsődleges céljuk a mezőgazdaság fejlődésének bemutatása volt — *Lukács Zsófia* tanulmánya (A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Bpest, 1937) túlmutatott a kezdeti kereten —, de már magának a majorsági gazdálkodásnak bemutatásával a jobbágysors alakulásának alapvető tényezőjére vetettek világosságot. A nyugati, északi országrész allodiumainak a század közepén meginduló előretörését azonban nem tárták fel ; ebből ered át *Domanovszky Sándor* (Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn. Wirtschaft und Kultur, Dopsch-Festschrift, Baden bei Wien — Leipzig, Rohrer, 1938) és a *magam* összefoglaló kísérletének (A magyar mezőgazdaságtörténet új útjai. Domanovszky-emlékkönyv. Bpest, Egyetemi Ny.. 1937) az a következtetése, hogy a majorsági árutermelésnek csak a századforduló mezőgazdasági konjunktúrája adott döntő lendületet. De a piaci tényező sz repére, a majorsági fejlődés jelentőségére és jellemző vonásaira — amilyenek elsősorban az allodiumok és a robot megnövekedése, ezzel kapcsolatban a keményebb birtokszervezet, a jobbágy kíméletlenebb megragadása, a földközösség áttörése, a majorsági gazdálkodás extenzív jellege (béresek korlátozott alkalmazása) és a jövedelem extenzív felhasználása — már ez utóbbi tanulmány rámutathatott.

A most idézett Tanulmányok részben közvetlenül is foglalkoztak a jobbágyság helyzetével, s eredményeik alkalmat adtak *Bakács István*nak, »A magyar jobbágy a XVIII. sz.-ban« (Századok, 1936, 282—303. l.) átfogó című tanulmány megírására. Ilyen szűkreszabott terjedelemben ekkora tárggyal megbírkózni nem könnyű dolog ; de a cikk egyébként sem érte el a XVIII. századi jobbágysors fő vonásainak összegezését

s helyes megfigyelések tarthatatlan megállapításokkal vegyülnek benne. De Bakács fő célja láthatólag nem is az, hogy a paraszt helyzetéről kerek képet rajzoljon, hanem hogy vitába szálljon a patriarchális földesuraság elméletével, amelynek idézett disszertációmban adtam hangot. A patriarchális viszony konstruálása mögött persze nem »feudális idill« festegetésének szándéka rejlett, mint utólag felrótták nekem; még csak arról sem volt szó, hogy a gödöllői uradalom határain túlterjedő, általános érvényű »patriarchális korszak« fogalmát vezessem be. De még ilyen szűkebb keretben sem volt helyes patriarchális viszonyról s ilyennek bomlásáról beszélni. A jobbágyok enyhébb kezeléséről felsorakoztatott adatok nem másíthatják meg a földesuraság alaptermészetéről alkotott képünket. Persze, hogy az urak a volt hódoltság területén általában kesztyűsebb kézzel bántak jobbágyaikkal, amíg gyér volt a népesség, s félni lehetett attól, hogy a parasztok pusztán hagyják telkeiket. Amint azonban a termelőerők fejlődése itt is megfelelő fokra jutott, a majorságok kiépülésével párhuzamosan a földesúri ill. gazdatiszti bánásmód kíméletlenre fordult; másfelől az állami beavatkozásban bízó jobbágy is élesebben szegült szembe a fokozódó földesuri nyomással. — Bakács azonban nem ilyen irányú kritikával illeti a »patriarchális földesuraság« elméletét, hanem bizonyos kiigazításokkal és »elméleti elgondolással« éppenséggel »továbbfejleszti« azt. A patriarchális korszakot általános érvényű fejlődési foknak veszi, mely főképp a középkorban virágzott, s amelynek a XVIII. századra az újkori birtokhalmozás, a nagybirtokrendszerrel járó gazdatiszti kezelés, földesúr és jobbágy személyes érintkezésének megszűnése s az abszentista jövedelemhalmozás vetett véget; csupa olyan megállapítás, mely nem szorul bővebb cáfolatra.

Mintegy a polgári korszak eredményeinek összegezéseképp ábrázolta *Csapodi Csaba* »A falu életét« a Magyar Művelődéstörténet IV. kötetében (1941). Fő gondját a paraszti rétegződés bemutatására fordítja, s így egyéb vonatkozásokra kevés tér marad, a paraszti beletörődés képét nyújtó állapotrajz a fejlődés mozgatóit háttérbe szorítja, a parasztnép jelentősége, országépítő munkája, küzdelmei, sorskérdései többékevésbé elsikkadnak.

Ezzel szemben a marxista történettudományt épp a fejlődés fő irányvonalainak, a döntő problémáknak céltudatos megragadása jellemzi. Az elvi tisztázás feladatát, a klasszikus marxista tanítások alkalmazásával, *Pach Zsigmond Pál* végezte el (Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bpest, Szikra, 1952). Részben erre az alapvetésre támaszkodva, részben jelentős új forrásanyag, széleskörű kutatómunka alapján készült a »Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790« (szerk. Spira György, Bpest, Akad. Kiadó, 1952), melyben főképp *Varga János* és *Szántó Imre* a parasztság helyzetének s a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásának sokoldalú, addig ismeretlen gazdagságú marxista ábrázolását adhatta. Fenti áttekintésünknek sokban ez a jelentős tanulmánykötet (alább »Tanulmányok« címmel idézve) teremtette meg a lehetőségét.

*

A parasztság számarányára nézve l. *Thirring Gusztáv:* Magyarország népessége II. József korában (Bpest, MTA, 1938). Minthogy a II. József-kori népszámlálás a lakosságot nem az osztálytagozódásnak megfelelő kategóriák szerint sorolja fel, a parasztság számának s a többi osztályhoz mért arányának megállapításában következtetésekre vagyunk utalva.

A szabadosokról *Csapodi Csaba:* Szabadosok (libertini) 1514—1848. Századok, 1940. 405—426. l. A nemességbe emelkedő jobbágyokról *Szabó István:* A jobbágy megnemesítése. Turul, 1941. 11—21. l. A zsellér fogalmára nézve l. *Wellmann*, i. m. 77—78. l., a házatlan zsellérekről uo. 76—77., 127—128. l. A cselédek fogalma alá sorolt, földesúri szolgálatba szegődött elemeket illetően v. ö. *Iványi Emma:* A földesurakat kiszolgáló parasztok. Tanulmányok 102—103., 113—114. l.

A táji különbségekkel kapcsolatban és a továbbiakban többször hangsúlyt kap az a megállapítás, amelyet — bár a különbségek addigra letompultak — még a század derekán is alapul kell venni: hogy ti. fontos eltérés van a töröknek alá nem vetett országrész és a volt hódoltsági terület viszonyai között, l. *Wellmann:* Gödöllő, 50—51., 66., 100—101. l. Ez természetesen nem lényegbeli másmilyenséget, hanem csak a termelőerők fejlődési fokának megfelelő fázis-különbséget jelent. A horvát, szlavóniai és bánsági jobbágy telkére s a továbbiakban érintett helyzetére a tankönyvfejezet más részében tárgyalt 1755-i parasztfelkeléssel és az úrbérrendezéssel kapcsolatban vetődik világosság, l. még *Tarczay Erzsébet:* A jobbágyság története Horvátországban 1650—1848 (Bpest, 1913) 9., 31., 34—35. l. Az erdélyi jobbágy helyzetéről *J. Benkő:* Transsilvania sive magnus Transilvaniae principatus (1778); bécsi Staatsarchiv, Hausarchiv, Reisen, Kart. 2. Reise in Ungarn 1770 (II. József feljegyzései 1770-i magyar-

országi és erdélyi útjáról) : Transilvanica, O'Donell ; *Berlász Jenő* kéziratos tankönyv-előtanulmánya a XVIII. századi erdélyi jobbágyságról ; *Berlász Jenő:* A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. A bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve IX. 1939. főképp 22—36. l.

Különösen a töröktől szabadult vidék fejlődése szempontjából lényeges, hogy a település elsősorban a már meglevő helységek felé irányult, a puszták viszont nagyrészt üresen maradtak. Rámutat erre már *S. Theschedik:* Der Landmann in Ungarn (1784) 178—180. l., v. ö. *Wellmann Imre:* Tessedik Sámuel (Bpest, Művelt Nép, 1954) 67—68. l. A jobbágytelek-átlagra s annak csökkenésére nézve l. *Wellmann:* Gödöllő 109. l., *Szántó Imre:* A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei. Tanulmányok 269—276. l.

A gazdagparasztok, a parasztságon belüli ellentétek : *S. Theschedik* i. m. 45—46., 80. l. ; *Tessedik Sámuel:* Szarvasi nevezetességek (kiadta Nádor Jenő. Bpest, 1938) 18. l. ; *Berzeviczy Gergely* művei (kiadta Gaal Jenő, 1902) II. 150. l. ; *Wellmann Imre:* Az 1753-i alföldi parasztfelkelés. Tanulmányok 149—153., 157. l. ; *Szántó Imre,* uo. 276—279. l. ; *Majlát Jolán—Márkus István:* Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 326—330. l. A béresekről, szolgalegényekről l. alább a majorokkal kapcsolatban.

A város és a falu viszonyára, a városi zsellér-kapás elemre nézve l. *Thirring* statisztikai adatain kívül *Jenny Ilona:* Sopron úrbéri falvainak viszonya a városhoz 1765—1836. (Pécs, 1930); *Gyömrei Sándor* kéziratos tankönyv-előtanulmánya Pest-Buda XVIII. századi gazdasági fejlődéséről ; limitációk a *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen* kiadásában megjelent Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I—III. és V/2. kötetében (1885—1904).

A dézsmáról *Ila Bálint:* A dézsma adminisztrációja. Levéltári Közlemények 1940—1941 (vö. itt 225. l. jz.), továbbá *Szabó István:* Tanulmányok a magyar parasztság történetéből (Bpest, Athenaeum, 1948) 297—298. l. az előző korszakról nyújt tájékoztatást ; itt elsősorban a Nyíregyházi Állami Levéltár Szabolcs megyei iratai közt Liber VII jelzéssel található dézsmapert használtam, továbbá *Kolosvári—Óvári* i. m. IV/1. 862—864. l. és *Berzeviczy* i. h. 135—136. l.

A katonaszedésről *Varga János:* A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. Tanulmányok 70—73. l. ; *Berzeviczy,* i. h. 132., 136. l. ; *Wellmann,* Tanulmányok 162. l. Katonáskodás mint csavargók és felkelő jobbágyok »megszelidítő« büntetése *I. Kassics:* Enchiridion seu extractus benignarum normalium resolutionum regiarum I. (1825), desertores címszó alatt, és *Wellmann,* Tanulmányok 207—208. l. A szökevényekről kiadott helytartótanácsi rendeletek kivonatai *Kassics*nál (1727—1780-ig csak desertores stb. címszó alatt 43 rendelet, l. 73—80. l.). Az 1747-i katonai regulamentum : Corpus juris Hungarici (folio kiadás 1779) II 2. 223—229. l. A katonai terhekről általában: *Taubert Ernő:* A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy megyében a XVIII. század első felében (Pécs, 1928), *Komoróczy György:* Fejérvármegye és a katonaügy a XVIII. században (1937). A forspontról *Varga J.,* Tanulmányok 67—70. l., a transennáról *Kolosvári—Óvári,* II/1. 438. l. A beszállásolásról *Varga J.* i. h. 57—61., 66. l., Jobbágylevelek (szerk. Balázs Éva. Bpest, Közokt. tásügyi Kiadó, 1951) 164—165. l., *Scherer Ferenc:* Gyula város története I. (Bpest, Stephaneum, 1938) 315. l., a portióról az idézett regulamentum. A jobbágy védekezése, összeütközések a katonasággal: *Kassics,* i. m. 1751. nov. 1-i rendelet, *Varga J.,* i. h. 66—67., 73—74. l., *Wellmann* uo. 168—170., 199—200. l. A katonaság elleni akciót felségsértésnek minősítő rendelet : Országos Levéltár, Kancelláriai lt. Conceptus expeditionum 1753. okt. 25. A contributióról, annak felosztásáról, kivetéséről, a deperditáról a megyei adóösszeírásokon (pl. Nyíregyházi Állami Levéltár) kívül *Berzeviczy,* i. h. 136—142. l., *Varga J.,* i. h. 51—57., 61—66. l., *Pach Zs. P.,* i. m. 153—155. l., *Eckhart Ferenc:* A bécsi udvar gazdasági politikája Mária Terézia korában (Bpest, 1922) 266. l. Az excessusokról *Kolosvári—Óvári* II/1. 437—438. l., tiszteknek adott ajándékról uo. II 2. 399—400. l. ; a tisztek a bírótól írást követeltek, hogy excessus nem volt : *Kassics,* 1774. jún. 27-i rendelet. A házi adóról *Berzeviczy,* i. h. 136—137. l., a titkos pénztárról *Kassics* 1754. márc. 21., 1772. dec. 7., 1774. júl. 14. (ünnepek megtartása és munka), 1769. szept. 27. (durrogtatás), 1770. szept. 17. (dohányzás), 1775. júl. 15. (tor), 1765. máj. 8. és 1771. febr. 20. (főispáni beiktatásokkor szedett pénzek, ajándékok, bankett), *Kolosvári—Óvári,* I. 458. l. (ünnep), V/1. 646. l. (durrogtatás), V 1. 619. l. (paraszti cifrálkodás), l. még *Acsády,* 372. l., az ajándékról *Berzeviczy,* i. h. 136. l. Commissariusok és hajdúk exactiói: *Kassics,* 1766. máj. 6-i rendelet, *Kolosvári—Óvári,* II 2. 496—497. l., *Ember Győző:* Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a 18. század első felében. A bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve, VI. (1936), kny. 12. l. A közmunkáról II. József idézett 1770-i utazási

feljegyzései, máj. 26., ápr. 28., máj. 2. Az állami adóteher súlyossága, executio *Kolosvári—Óvári*, II 1. 469. l., V/1. 598., 606. l. és az országgyűlési gravamenek.

A földesúri joghatóság jelentőségének kellő kidomborítása az eddigi jobbágysághistóriai irodalomból teljesen hiányzik. Még az úriszék működéséről is csak általánosságok voltak olvashatók, amíg — jórészt az Országos Levéltár úriszéki munkaközösségének eredményeire támaszkodva — *Eckhart Ferenc* (A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században, Bpest, Akad. Kiadó, 1954) a megelőző korszak úriszéki működését konkrét vonásokkal meg nem rajzolta. Még sokkal kevésbé vizsgálta az eddigi kutatás azt a kérdést, hogy a feudális földbirtokos, különösen a nagybirtokos, milyen nagy mértékben gyakorolta az államigazgatás körébe tartozó funkciókat jobbágyai fölött, s mennyire igyekezett birtoka határain sorompót állítani minden kívülről, főleg a Habsburg-kormányzat részéről jövő beavatkozás elé. Jellemző e tekintetben az 1723 : 63. tc., melynek bevezetése, 1—4. és 22. §-a semmi rendkívüli dolgot nem talál abban, hogy a földesurak saját gazdatisztjeik útján szedetik be az állami adót, s amely a 7. §-ban szükségesnek tartja kimondani, hogy az uradalmak a megyéknek a katonaság elhelyezését, a hadiadó kivetését és az előfogatokat illető rendelkezéseit elfogadják, végrehajtsák ill. foganatosítani engedjék. (Hasonló adatot hoz *Ember*, i. m. 13—15. l.). Hogy egy-egy nagybirtok valóságos állam volt az államban, s a megyétől szinte függetlenül csaknem szuverén jurisdictiót gyakorolt jobbágyai fölött, arra nézve jellemző adatok találhatók a *Wellmann*, Tanulmányok 204. l. 161. és 162. jegyzetében idézett iratokban. V. ö. *Berzeviczy*. i. h. 153. l., *Acsády*, 367. l. A földesúri adó beszedése az állami előtt : II. József 1770-i útinaplója, jún. 9. Parasztok megbírságolása úriszéki ítélet nélkül: *Kolosvári—Óvári*, V/1. 632. l.

A földközösség bomlásáról *Varga János:* A földközösség megerősödése és bomlása a 18. században. Tanulmányok 29—47. l., *Pach Zs. P.*, 164—168. l. Falusi önkormányzat, falusi bíró: *Kolosvári—Óvári*, IV 1. 866—869. l., V/1. 675—680. l., II 1. 436. l., V/1. 600., 612., 614. l., a jobbágyszökésről I. 444—445., 460—461. l., *Szabó István:* A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban. Tanulmányok a magyar parasztság történetéből (Bpest, Athenaeum, 1948), 274—310. l., *Iványi Emma*, Tanulmányok, 103—113. l.

A parasztság három kategóriája s ezek földrajzi elterjedése : *Lukács Zs.*, i. m. Kiegészítőleg az észak-keleti vármegyékre nézve II. József 1770-i úti feljegyzései : máj. 31. (»müssen sie alle tag mit allem ihrem Vieh robotten : das ist entsetzlich. Sie müssen vor ihre Felder taglöhner anzunehmen«), jún. 4., jún. 9. (»sie müssen dreymal die wochen mit allem Vieh und zu fuss alltäglich robotten ; die Nacht allein bleibt ihnen zu bebauung ihrer Felder übrig ; über dies sind sie mit Schlägen entsetzlich hergenommen ; am ärgersten seyen die Jesuiten zu Kojataza«).

Az eredeti tőkefelhalmozás kérdéséhez alapvető *Marx Károly:* A tőke I. (Szikra, 1949) 773—775. l. Az árutermelésről (közelebbről a mezőgazdaságban), a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásáról s ennek főfeltételeiről *Pach Zs. P.*, i. m. 11—14., 156—160. l. Az allodiális fejlődés jelentősége, két fő vonása *Wellmann Imre:* Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. Domanovszky-emlékkönyv (1937) 683., 686., 689. l. A termelőerők fejlődéséről *Szántó*, Tanulmányok, 222—224., 253., 270., 279—282. l., a piacról uo. 226—231., 241. l. [Hasonló adatok: *Szántó Imre:* A parasztság kisajátítása és mozgalmai a dunántúli Festetics-birtokon 1711—1850 (Bpest, Művelt Nép, 1954) 42—60. l.] Az allodiumról, a majorsági üzemről általában *Wellmann*, Domanovszky-emlékkönyv, 683—709. l. Az allodiumok terjeszkedése: Jobbágylevelek, 168., 171., 180., 183., 208—211., 217., 221—222., 227., 234. l. II. József 1770-i útinaplója, jún. 9. *Wellmann:* Gödöllő, 106. l., *Gerendás*, i. m. 84. l., *Bojt Lajos:* A fejérvári őrkanonokság (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig (Bpest, 1935) 35—39. l., *Pach Zs. P.*, 161—162., 164—173. l., *Szántó*, Tanulmányok (a szöveg sorrendjében) 232—237., 252., 255., 253—255., 266., 261—265., 265—270. l. *Vörös Károly:* Az 1765—66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. Tanulmányok, 309. l. A major felszerelése : *Jármay—Bakács*, i. m. 34—35. l., *Wellmann*, Domanovszky-emlékkönyv, 691—692. l., *Szántó*, Tanulmányok, 232. l. A birkalegelők: *Wellmann :* Gödöllő 46., 91., 155—157. l., Jobbágylevelek, 209. l., *Szántó*, 257—259. l. A gazdatisztek: *Wellmann :* Gödöllő, 118—121. l., kegyetlenkedés: *H. Balázs Éva:* A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén. Századok, 1950. 325—326. l. A »szabad« munkaerő kérdéséhez *Ember*, i. m. 19—27. l., *Szántó*, Tanulmányok, 222., 270., 279—282. l. A béresek, cselédek olcsó munkaerejének biztosításáról számos statutumot közöl *Kolosvári—Óvári*, II 1. 435. l., II/2. 493—494., 779. l., V/1. 624., 664., 675. l. (a bérről, az újévi szolgálatkezdetről), I. 489. l., V 1. 659—660., 674. l. (a napszám, részes bér limitálása), II 2. 40—41. l., V 1. 617—618., 629. l. (a nagyobb bért követelőnek katonaságra adása), V/1. 615—616. l. (»szemtelen« bérkövetelés), I. 490. l., II 2. 41. l. (az egy hónapon túl,

ill. jan. 4-ig munkát nem vállalónak megbotozása, ill. katonaságra adása), V/1. 612., 603. l., II/1. 474. l. (elbocsátó levél adása, elcsalogatás tilalma, máshoz szökőnek elfogása) béresek alkalmazása az allodiumon: *Jármay—Bakács*, 37—38., 40—41., 103. l., *Wellmann*, Domanovszky-emlékkönyv, 687—688. l., *Gerendás*, 84. l., *Szántó*, Tanulmányok 222., 282—285., 288—293., 298. l. A robot döntő szerepe: *Wellmann*, Domanovszky-emlékkönyv, 689. l., l. még Jobbágylevelek, 194—195. l., *H. Balázs Éva*, i. m. (bányával kapcsolatban) 321., 326. l., *Szántó*, Tanulmányok, 222., 225., 239—247., 252., 285—287. l., *Vörös*, i. h. 309. l. A kizsákmányolás növekedése, urbariális szolgáltatásokra, részben robotra szorítás, visszaélések: *Szabó Dezső:* A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. I. (Bpest, Magy. Tört. Társ., 1933) 59—64., 66—74. l., *Barbarits Lajos:* Nagykanizsa (Magyar Városok Monogr., 1929) 25—29. l., *Bojt*, i. m. 35—39. l., *Botár Imre:* Szolnok települési, népesedési és jobbágyviszonyai a XVIII. században (Szolnok, 1941) 51—53. l., *Scherer*, i. m. 312. l., *Scherer Ferenc:* Békés vármegye társadalma (Gyula, 1941) 13. l., *Szeremlei Samu:* Hódmezővásárhely története. III. (1907) 245., 280—283., 324—326., 330—331. l., *Kovács Katalin:* Csongrád város a XVIII. században (Pécs, Dunántúli Egyet. Nyomda, 1929) 32—40. l., *Sima László:* Szentes város története. I. (Szentes, 1914) 305—309. l., *Reizner János:* Makó város története (1892) 40—54. l., Jobbágylevelek 205., 209., 211—214., 168., 184—185., 191—193., 203—204., 217. l., *Kolosvári—Óvári*, V/1. 653. l., *Kassics*, 1765. jún. 17., 1766. febr. 20-i rendelet, *Szántó*, Tanulmányok, 302—305., 309—310., 247—248., 250—251., 249. l. Felsőbb helyre intézett jobbágypanaszok tilalma: II. József 1770-i úti naplója, jún. 4., jún. 9., *Kolosvári—Óvári*, V/1. 654. l.

A jobbágy-háztartás képének megrajzolásához *Berzeviczy* értékes összeállítása adta a kiindulópontot, i. h. 130—134. l.

WELLMANN IMRE

A SZOVJET—MAGYAR KERESKEDELMI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ 1919—1938

A Tanácsköztársaság megdöntése után Magyarországon a nagybirtok és a finánctőke legreakciósabb körei kerültek uralomra. Uralmukat csak fasiszta diktatúra segítségével tudták fenntartani, csak véres terrorral lehetett elnyomni a forradalmi magyar munkásságot és a falusi proletariátust, amely a proletárdiktatúra rövid néhány hónapja alatt megízlelte a szabadságot és gyűlölte azt a kormányt, amely újból a grófokat és bárókat, a gyárosokat és bankárokat ültette a magyar nép nyakára.

A magyar kormány osztályjellegéből, a dolgozók elleni gyűlöletéből következik szovjetellenessége is. A magyar uralkodó körök első sorban azért tanúsítottak ellenséges magatartást a Szovjetunióval szemben, mert az a munkások és parasztok állama volt, mert ott megszüntették a kizsákmányolás minden fajtáját. Gyűlölték a Szovjetuniót továbbá azért, mert tudták, hogy a szovjet állam léte, minden gazdasági, politikai vagy katonai sikere fokozza a magyar munkások és agrárproletárok forradalmi érzelmeit és saját elnyomóik elleni gyűlöletét. Tudták, hogy a forradalmi magyar munkásságot, amely már egyszer győzelemre vitte a proletárdiktatúrát, mély rokonszenv fűzi a Szovjetunióhoz : benne látja példaképét és biztosítékát annak, hogy a magyar proletariátus ügye a Tanácsköztársaság leverésével nem bukott el örökre.

Érthető tehát, hogy a magyar uralkodó körök, Horthy és a magyar kormány gyűlölték a Szovjetuniót, minden szovjetellenes politikát és akciót hajlandók voltak támogatni és féltek a Szovjetunióval való bármiféle kapcsolattól.

Horthyék szovjetellenes politikája megmutatkozott már 1920-ban, amikor Lengyelországnak felajánlották részvételüket a szovjetállam elleni intervenciós háborúban. A magyar kormány 30 000 főből álló hadsereg felállítására vállalkozott. Bevetésére azért nem került sor, mert ez a kisantant országainak és Franciaországnak külpolitikai céljaival ellentétben állt, és ezért a csehszlovák kormány megtagadta a magyar csapatok átvonulását Csehszlovákia területén. A magyar kormány az intervenciós háborút a szovjetország ellen fegyver- és hadianyag szállítással[1] és külföldi hadianyag tranzitálásának engedélyezésével[2] támogatta.

A magyar uralkodó osztályok szovjetellenes politikai vonalán mit sem változtat az a körülmény, hogy a magyar kormánynak is számolnia kellett a

[1] O. L. Küm. gazd. pol. (Országos Levéltár. Külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztály) 1920. X. 2332., X. 9913 és 1921. 1—33. 102.

[2] O. L. Küm. gazd. res. pol. szám nélkül.

fiatal szocialista országnak, a munkások és parasztok első államának létezésével és hatásával a nemzetközi politikára. Így Magyarországon is napirendre került a Szovjetunióval való viszony rendezése.

Magyarországra is vonatkozik Leninnek az a megállapítása, hogy »van egy erő, amely nagyobb, mint bármelyik ellenséges kormány vagy osztály óhaja, akarata és elhatározása — ez az erő : az általános világgazdasági viszonyok, amelyek kényszerítik őket, hogy a velünk való kapcsolatoknak erre az útjára lépjenek«.[3]

Vizsgáljuk meg, hogy Magyarország esetében melyek voltak azok a gazdasági viszonyok, amelyek a magyar uralkodó osztályokat alapvető szovjetellenes beállítottságuk ellenére arra késztették, hogy napirendre tűzzék a Szovjetunióval való kapcsolatok felvételét.

1. 1921—22-ben Magyarországon is, akárcsak a legtöbb európai országban, gazdasági válság bontakozott ki. A háború alatt mutatkozó áruhiány megszűnt, az eladhatatlan árukészletek egyre növekedtek. Az európai országok belső piaca az infláció, a reálbér csökkenése, a lakosság széles rétegei vásárlóerejének süllyedése következtében válságos helyzetbe jutott. A belföldön eladhatatlan hatalmas árufeleslegek mind fokozottabb mértékben követelték a külföldi piacok bekapcsolását az áruforgalomba. Ez vonatkozott mezőgazdasági cikkekre is, de még inkább a magyar ipar termékeire. A GyOSz 1922-ben kiadott jelentése megállapítja, hogy a magyar ipar igen nagy elhelyezési nehézségekkel küzd és »egyes iparágak, különösen a gépipar kénytelen termelését redukálni, vagy legalábbis nem képesek azt a termelőképességet kifejteni, amelyre gazdasági és pénzügyeink jelen helyzetében szükség volna«. Az áruelhelyezési nehézségeket még fokozta az 1921. évi jó mezőgazdasági termés. Mindennek az volt a következménye, hogy — amint a külügyminisztérium egyik jelentése megállapítja — »megszűnt az áruhiány, ipari válság mutatkozik«.[4] A belföldi elhelyezési nehézségekből a magyar ipar a kiútat elsősorban az export fokozásában, új piacok szerzésében kereste. A magyar ipar életbevágóan érdekelve volt, hogy iparcikkei számára új piacokat szerezzen és tudta, hogy ebből a szempontból a szovjetállam állandó nagy és biztos elhelyezési lehetőségeket jelent.

Az elmaradott magyar ipar fejlődéséhez nagy segítséget nyújtott volna a Szovjet-Oroszországba irányuló ipari export, amelynek már az első világháború előtti időszakból voltak bizonyos tradiciói. Magyarország abban az időben igen jó elhelyezési piacot talált mezőgazdasági gépei számára, ami megfelelt a magyar gazdasági élet és a magyar ipar adottságainak. Az első világháborút megelőző három évben Magyarország a következő mezőgazdasági gépeket szállította Oroszországba (1000 Kr) :

	1911	1912	1913
Cséplőgép	11 382	7 444	9 134
Szalmakazalozó	883	826	595
Aratógép	53	17	128
Vetőgép	761	2 718	71
Gabonatisztító gép	528	418	362
Magtisztító gép	228	424	468
Kukoricamorzsoló	378	358	27
Szénakaszáló	403	582	375

[3] Lenin Művei 33. k. Szikra, 1953. 142. l.
[4] O. L. Küm. gazd. pol. oszt. 1922.

A Magyar Gyáripar 1922. szeptember 1-i száma megállapítja, hogy »mezőgazdasági gyáraink közül többen speciálisan orosz típusú mezőgazdasági gépeket gyártottak és évek folyamán sok millió értékű ilyen gyártmányt helyeztek el a régi Oroszország déli, mezőgazdasági szempontból elsősorban jelentős területein«. A lap rámutat arra is, hogy nemcsak mezőgazdasági gépek exportja szempontjából jelentős az orosz piac, hanem »különösen általános gépekben és cikkekben, fémárukban, lámpákban és izzólámpákban stb. szintén számottevő« volt Magyarország kivitele.[5]

Amikor a Monarchia széthullása után a magyar gazdasági élet további fejlődésének alapkérdése Magyarország iparosodása, a magyar gépipar megteremtése volt, a Szovjetunióval való rendszeres kapcsolat állandó elhelyezési piacot és ennek következtében jelentős ipari fejlődést biztosított volna. Az ipar fejlődése pedig nagymértékben csökkentette volna az ország gazdasági függőségét a nyugat-európai országokkal, elsősorban Németországgal szemben.

A Szovjet-Oroszországgal való gazdasági kapcsolat a behozatal szempontjából elsősorban azért lett volna fontos, mert a szovjetországból importált nyersanyag a magyar ipar nyersanyagszükségletének jelentős részét állandóan, megbízható módon biztosíthatta volna. Ezáltal csökkent volna a függőség a nyugat-európai országoktól, ahonnan legfontosabb nyersanyagainkat másodkézből, a világpiaci áron felül kellett megvásárolnunk.

2. A második ok, amiért a magyar uralkodó osztályok a Szovjet-Oroszországgal való kapcsolatok kiépítését akarták, az volt, hogy — az intervenciós háborúban aratott győzelem eredményeként — a szovjetállam nemzetközi helyzete megszilárdult. A szovjet rendszer gyengesége és ingatagsága iránt táplált remények a magyar uralkodó osztályok részéről is szertefoszlottak. A szovjet kormány megdöntéséről, a szovjet rendszer megbuktatásáról szóló tervek hiú ábrándnak bizonyultak és ezt a magyar uralkodó osztályoknak is tudomásul kellett venniök.

Az 1920-as évek elején Szovjet-Oroszország gazdasági és külpolitikai elszigeteltsége kezdett megszünni. Ahogy Lenin megállapította: »vitathatatlanul, létrejött az erők bizonyos egyensúlya,... egyrészt a polgári társadalom, az egész nemzetközi burzsoázia, másrészt Szovjet-Oroszország között«.[6]

A szovjetállam sikeresen törte át a gazdasági blokádot, majd később az aranyblokádot és létrejöttek azok a feltételek, amelyek lehetővé tették számára, hogy a vezető imperialista országokkal rendszeres gazdasági kapcsolatokat építsen ki. Anglia már 1920 márciusában kijelentette, hogy hajlandó orosz szövetkezeti delegációval kereskedelmi tárgyalásokat folytatni. A szovjet szövetkezetek központjának nevében 1920-ban létrejöttek az első megállapodások Szovjet-Oroszország és a kapitalista országok között: először Svédországgal, majd Dániával. Szovjet-Oroszország 1920-ban békeszerződést kötött a balti államokkal és Finnországgal, amit kereskedelmi szerződések megkötése is követett. Ennek eredményeként Szovjet-Oroszország bekapcsolódott a Balti-tenger hajóforgalmába és a nemzetközi áruforgalomba.

Szovjet-Oroszországnak a kapitalista országokhoz való viszonyában fordulópontot jelentett az 1921. március 16-án Angliával kötött kereskedelmi megállapodás, amely megnyitotta a kereskedelmi megállapodások egész sorát Szovjet-Oroszország és a kapitalista országok között: 1921-ben Anglián

[5] Magyar Gyáripar 1922. 21—22. sz. nov. 1. Oroszország és a magyar gyáripar.
[6] Lenin Művei. 32. k. 514. l.

kívül Németországgal, Norvégiával, Ausztriával, Olaszországgal, majd 1922-ben Dániával, Svédországgal, Csehszlovákiával és több más európai országgal kötött a szovjetállam kereskedelmi megállapodást. Kudarcot vallott az imperialista országoknak 1922 januárjában a genovai konferencián tervezett szovjetellenes kísérlete is: nem sikerült a szovjetállamra elfogadhatatlan gazdasági feltételeket rákényszeríteniök. Nem sikerült megteremteniök a kapitalista országok egységfrontját Szovjet-Oroszországgal szemben. Ennek az volt a fő oka, hogy elmélyültek és kiéleződtek a tőkés országok egymásközötti ellentétei. Szembetűnően nyilvánult ez meg az 1922. április 16-án létrejött és »rapalloi szerződés« néven ismert szovjet-német megállapodásban. Ezek a körülmények hatással voltak a magyar uralkodó osztályok álláspontjára is a Szovjet-Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolatok felvételének kérdésében.

A Magyar Gyáripar, a Gyáriparosok Országos Szövetsége lapjának 1922. január 1-én megjelent számában *dr. Koffler Károly* Az orosz piac című cikkében — miután keserűen megállapítja, hogy Genovában »egységes európai frontot az orosz kérdésben nem sikerült megteremteni« — leszögezi, hogy a Szovjetunióval való kereskedelmi forgalom megindítása »Európa gazdasági életének jelenleg legnagyobb jelentőségű eseménye«. A cikkíró már ekkor felveti, hogy ha közvetlen kapcsolatokat nem sikerül létesíteni, a magyar árukat Lengyelországon keresztül kellene Szovjet-Oroszországba exportálni.[7] A magyar kormány álláspontjára a szovjet állam elismerésének kérdésében különösképpen befolyással volt Olaszország és Anglia magatartása. Olaszország már 1921. december 26-án ideiglenes egyezményt kötött a szovjet kormánnyal a kapcsolatok felvételéről. Mussolini 1923. november 30-án kijelentette, hogy »a fasiszta kormány részéről semmilyen akadálya sincsen Szovjet-Oroszország de jure elismerésének«.[8] Mussolini saját belpolitikai helyzetét kívánta ezzel az álláspontjával megerősíteni, kihasználva a maga számára az olasz nép szimpátiáját a szovjethatalom iránt. Hasonló gondolatok — Mussolini állásfoglalása nyomán — a magyar vezető politikusok fejében is megfordultak. Az olasz kormány 1924. február 8-án de jure elismerte a szovjet kormányt. A magyar kormány a sajtóban és a parlamenti vitában, amikor a Szovjet-Oroszország felé való közeledést kellett indokolnia, fő érvként éppen Mussolini és az olasz kormány állásfoglalását használta fel. Nem kevésbé volt hatással a magyar kormány magatartására az angol kormány és az angol burzsoázia politikája, amely jelentős befolyást gyakorolt a magyar politikai és gazdasági életre és amelynek álláspontja éppen ebben az időben, amikor az angol kölcsönök felvételére vonatkozó tárgyalások folytak Bethlen István és a City képviselői között, erősen kihatott a magyar kormány magatartására. 1924 január végén a Labour-kormány jutott uralomra Angliában. MacDonald miniszterelnök az angol burzsoázia álláspontját juttatta kifejezésre, amikor kijelentette, hogy »amikor valamely nép diplomáciai elismerésének megtagadása együttjár az ezzel a néppel folytatandó kereskedelem megtagadásával, akkor ennek a bolondságnak felette drága az ára«.[9]

Az angol kormány 1924. február 8-án de jure elismerte a szovjet kormányt és 1924. augusztus 8-án kereskedelmi szerződést kötött a Szovjetunió-

[7] Magyar Gyáripar, 1922. 11—12. sz. jún. 1. Oroszország és a magyar gyáripar.
[8] *Patyomkin:* Az újkori diplomácia története, 1919—1939. Szikra, 1950. 319. l.
[9] Uo. 314. l.

val a kölcsönös legnagyobb kedvezmény alapján és elismerte a külkereskedelmi monopóliumot.

Ennek az eseménynek nagy hatása volt Bethlenre és kormányára, amely szoros összeköttetésben állt angol üzleti és politikai körökkel és nagyrészt az angol külpolitikai irányvonalhoz igazodott. Angliát követően egy egész sor más európai kormány is elismerte a Szovjetuniót[10]

3. A Szovjetuniónak a helyreállítás munkájában elért gazdasági sikerei és a Szovjetunió által nyújtott elhelyezési lehetőségek megnövelték a Szovjetuniónak, mint áruelhelyezési piacnak vonzóerejét. A magyar kormányhoz a követségektől és konzulátusoktól beérkezett jelentések is mind többet foglalkoztak azzal, hogy a Szovjetunió milyen jó és jövedelmező elhelyezési lehetőségeket jelent. Ezek a jelentések sorra arról számolnak be, hogy a kapitalista országok között megindult a harc a szovjet piacokért. Ebből a harcból a magyar tőkések sem akartak kimaradni. A külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának irattárában számos jelentés található arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok igen komoly üzleti lehetőségeket ígértek.

A külföldi magyar képviseletek a külügyminiszteriumnak küldött jelentéseikben kénytelenek elismerni, hogy a Szovjetunió igen komoly kereskedelmi partner, amely vállalt kötelezettségeinek mindenkor eleget tesz és amellyel lehet és érdemes is komoly üzleteket kötni. A müncheni konzulátusnak 1922-ben kelt jelentése többek között a következőket állapítja meg: »Nem hallottam még egy esetről sem, amelyben az ismertebb orosz kontrahensek üzleti szerződéseiket nem tartották volna be«.[11] A jelentés továbbá megállapítja, hogy a Szovjetunió kereskedelmi szervei »obskurus vagy kisebbfajta cégekkel szóba sem állnak, csak elsőrendű vállalatokkal lépnek egyességre«. Ugyanez a jelentés megállapítja, hogy a tőkés országok »konkurrenciája a szovjet piacon napról napra nő«. Hasonló szellemű jelentéseket küldenek a más országokban levő magyar követségek is. A bécsi követség 1923-ban beszámol arról, hogy az osztrák »ipari érdekeltségi körök meg vannak elégedve az Oroszország által nyújtott exportlehetőségekkel«.[12] Beszámol ez a jelentés arról is, hogy az osztrák tőkések különböző vállalkozásokat létesítettek a Szovjetunióval való kereskedelmi forgalom rendszeresítése érdekében, pl. egy orosz-osztrák kereskedelmi társaságot és egy orosz-osztrák ipari és kereskedelmi részvénytársaságot stb.[13] A Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok jelentőségét méltatja a római követség jelentése is,[14] amely beszámol arról, hogy Olaszország számára a Szovjetunióval kötött megállapodás milyen nagy exportlehetőségeket jelent. A németországi külképviselet beszámol arról, hogy Németországnak »rendszeres és rendkívül jövedelmező üzleti forgalma jött létre a Szovjetunióval«.[15] Ugyanez a jelentés rámutat arra, hogy a nyugati hatalmak egyre inkább igyekeznek a Szovjetunióval kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni, »hogy minél előbb és minél több érintkezést biztosítsanak maguknak mielőtt az orosz piacon minden hely el lenne foglalva«.

[10] 1924. febr. 13-án Norvégia, febr. 25-én Ausztria, márc. 8-án Görögország, márc. 15-én Svédország, jún. 18-án Dánia, okt. 28-án Franciaország (Herriot-kormány).
[11] O. L. Küm. gazd. pol. 1923. 10—53882.
[12] Uo. 1923. 10—76439.
[13] Russisch—österreichische Handels und Industrie A. G. (Rusawstrotorg) Wien.
[14] O. L. Küm. gazd. pol. 1923. 10—64844.
[15] Uo. 1924. 109—69486.

A clevelandi magyar konzulátus 1924 márciusában kelt jelentése is arról számol be, hogy »az amerikai gyári vállalatok közül számosan foglalkoznak azzal, hogy Oroszországnak a forradalom után felmerült szükségleteit fedezzék«.[16]

Mindezekből a jelentésekből a magyar kormány világos képet nyerhetett arról, hogy a Szovjetunió egyre nagyobb, biztos és a tőkések számára jövedelmező üzleti lehetőségeket nyújt.

A Külügyminisztérium már 1921-ben utasította külföldi követségeit és konzulátusait, hogy a fogadó ország és a Szovjetunió közötti gazdasági kapcsolatokról részletesen számoljanak be. Ezeknek a jelentéseknek alapján, amelyekből fentebb néhány szemelvényt idéztem, a magyar kormány, de különösen a magyar gyáripar elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy a maga részéről is valamilyen formában felvegye a Szovjetunióval a kereskedelmi kapcsolatokat, nehogy végleg lemaradjon a szovjet piac által nyújtott lehetőségekről. A magyar tőkések látták, hogy a környező államok, elsősorban Ausztria és Csehszlovákia gyárosai egyre-másra kötik a jelentősebbnél jelentősebb üzleteket Szovjet-Oroszországgal, vegyes társaságokat hoznak létre, fokozzák exportjukat Szovjet-Oroszországba, onnan egyre nagyobb mennyiségű nyersanyagot kapnak. Különösen felvillanyozta a magyar gyáripart a Németország és a Szovjetunió között létesített kapcsolat és az a számos kezdeményezés, amely a német tőkések részéről történt, hogy a Szovjetunióval rendszeres és egyre fokozódó kapcsolatokat létesítsenek. Ismeretessé vált a magyar kormány és a magyar gyáripar számára, hogy számos német-szovjet vegyes vállalat jött létre, amelyben német részről olyan tekintélyes cégek, mint az Otto Wolf német konszern és más nagy német részvénytársaságok vettek részt. Ezeket a jelenségeket látva, a magyar követségek is sürgették a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok felvételét. A rigai követség 1922-ben kelt jelentése pl. ezt abban az állásfoglalásban juttatja kifejezésre, hogy »törekedni kell az orosz gazdasági és fizetési viszonyok konszolidálásával Oroszországgal is kereskedelmi kapcsolatokat létesíteni«.[17]

4. A Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvételét a magyar kormány nemcsak gazdasági okok miatt tartotta kedvezőnek, hanem külpolitikai céljaira is fel akarta használni : arra számított, hogy a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvétele nyomán megerősítheti pozicióit a kisantant államokkal, elsősorban Romániával és Csehszlovákiával szemben. A külügyminisztérium ezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki : »Az a fölényes biztonság, amelyet szomszédaink ma velünk szemben éreznek, megszűnnék ama lehetőség által, hogy Oroszországgal egyik vagy másik hátrányára megegyezhetünk«.[18] A magyar kormány tehát a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvételéből tőkét akart kovácsolni Csehszlovákiával és Romániával szemben. A külügyminisztérium egy másik állásfoglalásából[19] is kiderül, hogy a szovjet-magyar kereskedelmi kapcsolatok kiépítéséhez azt a reményt fűzték, hogy ez erősítené Magyarország helyzetét Romániával szemben. A berlini követség ezzel kapcsolatos jelentése kifejti, hogy »még külpolitikánk szempontjából sem volna kedvezőtlen minél előbb ilyen gazdasági

[16] O. L. Küm. gazd. pol. 1924. 123—68522.
[17] O. L. Küm. gazd. pol. 1922. 108—76065.
[18] M. M. I. Küm. res. pol. 1924. 145.
[19] O. L. Küm. gazd. pol. 1922. 108—76065.

kapcsolatokat létesíteni, amelyek főleg a mindinkább kiéleződő orosz-román ellentétek alkalomadtán való politikai kihasználását lehetővé tennék«.[20] A magyar kormány tehát a Szovjetunióval való gazdasági és diplomáciai kapcsolatokat is a revizionista, a szomszéd országok ellen irányuló politikájának szekerébe akarta fogni.

Mindezek a körülmények világosan mutatják, hogy a tőkés országok közötti ellentétek fontos szerepet játszottak a Szovjetunióhoz való viszony meghatározásában. Élesen világít rá erre a helyzetre a Magyar Távirati Iroda 1925. november 28-án kelt jelentése, amely arról ad hírt, hogy Beneš csehszlovák külügyminiszter felkérte Franciaországot, hogy közvetítsen Románia és a Szovjetunió között, nehogy Magyarország és Románia közös szovjetellenes álláspont kialakításával egymáshoz közelebb kerüljenek és barátkozzanak.[21] Egy magyar-román közeledés ugyanis gyengítette volna a kisantantot, másrészt erősítette volna Magyarország külpolitikai helyzetét, ami ellentétben állott a csehszlovák burzsoázia érdekeivel. Erre jellemző a Slovenska Politika című csehszlovák lap állásfoglalása 1924. szeptember 21-i számában, a szovjet-magyar szerződés aláírása után : »Magyarország örvend, hogy szövetségest talál Románia ellen. Magyarország ismét azt a régi reményt élesztgeti, hogy idegen segítséggel játszik majd szerepet a nemzetközi politikában».[22]

A tőkés rendszer belső ellentmondásai tehát végső soron olyan objektív helyzetet teremtettek, amely a reakciós magyar uralkodó köröket arra kényszerítette, hogy keressék a Szovjetunióval való kapcsolatokat. Magyarország példája is alátámasztja, hogy ». . .valamennyi kapitalista hatalom leghalaszthatatlanabb, legéletbevágóbb. . . érdekei követelik az Oroszországgal folytatott kereskedelem fejlesztését, rendszeresítését és kiszélesítését«.[23]

A szovjet állammal való kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeinek kipuhatolása érdekében Magyarország részéről az volt az első lépés, hogy a GyOSz megbízásából 1921 őszén Fenyő Miksa, a GyOSz ügyvezető igazgatója utazott Berlinbe, hogy az ottani szovjet kereskedelmi kirendeltséggel felvegye az érintkezést. A Magyar Általános Hitelbank és a Ganz a balti államokba küldött egy gazdasági delegációt, hogy ott, a szovjetország közelében tanulmányozza a kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeit és kilátásait a magyar ipar számára. Később a magyar kormány azt a szemenszedett hazugságot hirdette, hogy a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok felvételére vonatkozó kísérletek a magyar magántőkések próbálkozásai voltak és a kormány tudta és jóváhagyása nélkül történtek. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy már 1922-ben a balti államokban végzett tanulmányút a magyar kormány jóváhagyásával történt. A Magyar Általános Hitelbank igazgatója, aki 1922-ben Esztországba, Litvániába és Lettországba látogatott, a Külügyminisztériumnak bejelentette, hogy külföldi útja alkalmából tájékozódni akar a Szovjet-Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolatok lehetőségéről

[20] O. L. Küm. gazd. pol. 1923. 10—53882.

[21] O. L. M. T. I. Biz. 1925. nov. 28. Románia 1924-ben Besszarábia kérdésében diplomáciai tárgyalásokat folytatott a Szovjetunióval. A szovjet kormány népszavazás megtartását javasolta Besszarábiában, Románia azonban 1924. ápr. 2-án megszakította a tárgyalásokat és így nem jött létre megegyezés a szovjet kormánnyal. Ez a körülmény Románia nemzetközi elszigetelődését vonta maga után. Még a kisantant országok kormányai is elítélték a román kormány magatartását.

[22] O. L. M. T. I. Biz. 1924. szept. 22.

[23] Lenin Művei. 33. k. 259. l.

is.[24] Ezzel az utazással kapcsolatban a Külügyminisztérium 1922. április 3-án a következő véleményt jegyezte fel: »Politikai tekintetben nincs észrevétel az ellen, hogy gazdasági összeköttetéseink Oroszországgal, illetve oda irányuló kivitelünk Lengyelországon keresztül, lengyel közvetítés igénybevétele által kíséreltessen meg«.[25] A Külügyminisztérium tehát politikai szempontból nem emelt kifogást a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolat létesítése ellen. Célszerűnek tartotta azonban, hogy ezek a kapcsolatok egyelőre ne közvetlenül, hanem Lengyelország közvetítésével jöjjenek létre.

Hogy a Külügyminisztériumnak nem volt elvi kifogása a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok létesítésére vonatkozóan, azt bizonyítja egy másik okmány is, amelyben 1922. június 16-án a Külügyminisztérium közli, hogy »nincs kifogása az ellen, hogy a Futura és oroszországi szövetkezetek között üzleti összeköttetés meginduljon«.[26]

A szovjet kereskedelmi képviselettel folytatott tárgyalások eredményeként Fenyő Miksa megállapította egyrészt, hogy Szovjet-Oroszország részéről megvan minden hajlandóság a Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolatok felvételére, másrészt, hogy érdeklődik a magyar iparcikkek vásárlása iránt és hajlandó nyersanyagokat szállítani.

A berlini tárgyalásokról szóló, a Külügyminisztérium irattárában elfekvő iratok közül több is bizonyítja, hogy magyar részről is elismerték a Szovjetunió őszinte szándékát a kereskedelmi kapcsolatok létesítésére. A Berlinben folytatott megbeszélések egy részén Litvinov helyettes külügyi népbiztos is részt vett és többek között a következőket jelentette ki: »Kétségtelen, hogy Anglia azon országok közül, amelyek a gazdasági válság folytán Oroszországgal új kapcsolatokat kénytelenek létesíteni, az elsők között lesz, és ha Magyarország ésszerű útra tér, úgy Oroszország nem zárkózik el, hogy kapuit megnyissa.«[27] Hasonló szellemben nyilatkozott 1922-ben Csicserin külügyi népbiztos is, akit a GyOSz képviselői felkerestek berlini tartózkodásakor. Az erről a tárgyalásról szóló beszámolóban dr. Koffler Károly, a Magyar Ásványolajipari Szövetség ügyvezető igazgatója, többek között a következőket jelenti a Külügyminisztériumnak: »Az orosz külügyi népbiztos közölte, hogy az orosz kormány részéről a berlini nagykövetnek teljes felhatalmazása van arra, hogy a magyar kormánnyal gazdasági természetű megállapodásokat köthessen.«[28] Koffler tárgyalt Berlinben Kraszinnal, a Szovjetunió külkereskedelmi népbiztosával is. Erről a tárgyalásról azt jelenti, hogy »a Szovjetunió nem ragaszkodik ahhoz, hogy Magyarországon kereskedelmi képviseletet létesítsen, mert tisztában van azzal, hogy egy ilyen követelés megnehezítené a kereskedelmi kapcsolatok felvételét«.[29]

Ez azt bizonyítja, hogy a szovjet kormány legilletékesebb képviselői, figyelembe véve a magyar kormány jellegét, még bizonyos engedményekre is hajlandók voltak.

E kijelentéseken kívül a szovjet kormány konkrét bizonyítékát is szolgáltatta annak, hogy Magyarországgal a kereskedelmi kapcsolatokat hajlandó felvenni.

[24] O. L. Küm. gazd. pol. 1922. 112—55728.
[25] Uo.
[26] M. M. I. Küm. res. pol. 1924. 400.
[27] M. M. I. Küm. Orosz-magyar gazdasági kapcsolatok. 1922. júl. 25.
[28] O. L. Küm. gazd. pol. 1922. 118—114853.
[29] Uo.

Annak ellenére, hogy Szovjet-Oroszország ebben az időben nyersolajat nem exportált, hanem csak feldolgozott nyersolajtermékeket, hajlandó volt Magyarországgal egy nyersolaj-szállításra vonatkozó üzletet kötni. A magyar vevők képviseletében 1922 augusztus végén dr. Koffler Károly utazott Berlinbe és tárgyalásokat folytatott az ottani szovjet kereskedelmi képviselettel. Megállapodásra is jutott egyelőre 4000 tonna nyersolaj vásárlására vonatkozóan, amelyet azonban további vásárlások követtek. »A magyar ásványolajfinomító ipar azóta is, két éven át, nyersanyagszükségletét kizárólag Oroszországból fedezi.«[30] Maguk az üzleti feltételek is azt mutatják, hogy a szovjetállam jelentős engedményekre volt hajlandó annak érdekében, hogy Magyarországgal a kereskedelmi kapcsolatot kiépítse. Ennek bizonyítéka, hogy a szovjet fél kész volt elfogadni azt a magyar kívánságot, hogy a nyersolaj ellenértékét a magyar vevő csak akkor fizeti ki, ha a nyersolajat szállító hajó a szovjet felségvizeket elhagyta, a Dardanellákon áthaladt. Koffler jelentésében is elismeri, hogy »az Orosz Handelsvertretung részéről igen nagy előzékenységgel találkoztunk«, ami abban nyilvánult meg, hogy szovjet részről elfogadták a fenti — elég szokatlan — fizetési feltételt. Ezen túlmenően a szovjet fél 10 000 angol font erejéig a Deutsche Bank útján garantálta a szállítás teljesítését. A berlini szovjet kereskedelmi képviselet és a GyOSz között kötött megállapodást a szovjet kormány jóváhagyta, sőt a Handelsvertretung ígéretet tett további nyersolajszállításokra, az egész magyar nyersolajbehozatal kielégítésére (a szükséglet akkor évi cca 64 000 tonna volt). A Szovjetunió a szállítási kötelezettségének a szerződés szerint teljes mértékben eleget is tett. Már október 7-én értesítette a magyar vevőt, hogy az egész 4000 tonnás szállítmány a novoroszijszki kikötőbe megérkezett és rendelkezésre áll. A szállítást azonban csak később bonyolították le, mivel a magyar vevő nem tudott a szerződésben megállapított időben hajót kiállítani.

A Szovjetunió ezzel a lépésével bizonyságot tett arról, hogy kész felvenni a kereskedelmi kapcsolatot Magyarországgal és azt is bebizonyította, hogy Magyarország számára gazdasági és politikai szempontból is rendkívül nagy előnyöket tud biztosítani.

Nem kisebb jelentőségű azonban a magyar gazdasági élet számára az Oroszországba irányuló export sem. Ezt Koffler említett jelentésében[31] a következőképpen értékeli: »A jelenlegi viszonyok között iparunk szempontjából igen nagy jelentősége volna az orosz piac megnyitásának. Iparexportunk főképpen annak a fojtogató gazdaságpolitikának hatása alatt, amellyel az ún. utódállamok igyekeznek piacukat iparunk elől elzárni, a legnagyobb nehézségekkel küzd és egyes iparágak, különösen a gépipar, kénytelen termelését redukálni.« Az export szempontjából a GyOSz képviselője igen kecsegtetően és optimistán ítélte meg a kilátásokat. Jelentésében a következőket írja: »Nemcsak arról lehetne szó, hogy a háború előtt az orosz piacon bírt pozíciónkat szerezhetnők vissza, ami magában véve is igen kívánatos cél volna, amennyiben ez az export békeidőben a 11 millió aranykorona értéket meghaladta, amely export túlnyomó része Csonka-Magyarország gyáraiból származott, de a megváltozott gazdasági viszonyok között s különösen Oroszország jelenlegi szükségleteit és nemzetközi helyzetét figyelembe véve, ez az

[30] Magyar Gyáripar, 1924. 11. sz. okt. 1., *dr. Koffler Károly:* Magyarország és Oroszország.

[31] O. L. Küm. gazd. pol. 1922. 118—114853.

export jelentékenyen fokozható s újabb iparcikkek egész sorozatával kiegészíthető volna«.[32]

A magyar nehézipar rendkívül komoly exportlehetőségekhez jutott volna az orosz piacon. Elsősorban mezőgazdasági gépeket tudott volna exportálni, amelyeket — mint már említettük — a háború előtt is szállított a cári Oroszországnak, az ottani speciális követelményeknek és adottságoknak megfelelő kivitelben. Ilymódon ezeknek a gépeknek a gyártására a magyar iparnak megvolt a kedvező lehetősége. A mezőgazdasági gépek átvételére vonatkozóan a szovjet kormány berlini kereskedelmi képviselője igen pozitívan nyilatkozott. Többek között kijelentette, hogy hajlandó átvenni minden mennyiségű traktort, amelyet Magyarország 1923 márciusáig le tud szállítani. A Szovjetunió részéről érdeklődés mutatkozott továbbá a Ganz-gyár villamossági gyártmányai iránt, Diesel-motorok, szerszámgépek, élelmiszeripari, vegyipari gépek iránt és már akkor felmerült a magyar hajóépítő iparnak igen nagymértékben való foglalkoztatása szovjet rendelésekkel.

Ipari fejlődésünk, egész gazdaságpolitikánk, de nem utolsó sorban az ország politikai helyzete, önállósága szempontjából is óriási lehetőségeket ígért a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok kiépítése.

Koffler jelentéséből az is kiderül, hogy a GyOSz részéről meg lett volna a hajlandóság arra is, hogy valamilyen közös magyar-szovjet gazdasági szervet létesítsenek. A GyOSz-nak az volt az elképzelése, hogy »tanulmányi részvénytársaság« formájában »szerényebb keretek között« egy közös gazdasági szervet létesítenek, amely azután később konkrét üzleteket is előkészítene és megteremtené az előfeltételeket az üzletek finanszirozására és lebonyolítására. A magyar tőkések különösen nagy reményeket fűztek egy vegyestársaság létesítése esetén ahhoz, hogy nem szovjet exportszerveken keresztül tudnak Oroszországból származó nyersanyagokat vásárolni, hanem közvetlenül Oroszországban a belső piacon tudják azokat a világpiaci árnál alacsonyabb áron megvenni. Itt elsősorban ércekre, textilnyersanyagokra (gyapot, len, kender), bőrökre, sörtére, fára és mezőgazdasági cikkekre gondoltak.

Itt újból rá kívánok mutatni arra, hogy a magyar tőkések üzleti kezdeményezései a Bethlen-kormány tudomásával és engedélyével folytak. Erről tanúskodik Bethlen miniszterelnöknek a szovjet-magyar vegyes társaság létesítésével foglalkozó magyar üzletemberekhez (Dióssy Ödön Sándor, Pintér Miksa és László Sándor vezérigazgató) intézett, 1922. december 23-án kelt levele, amelyben a következőket írja: »Tudomásul vettem, hogy érdektársaival a Magyarország és Oroszország közötti áruforgalom előmozdítására egyrészről magyar érdekeltség, másrészről orosz tőke bevonásával egy magyar-orosz kereskedelmi társaság létesítését tervezik. Tekintettel azokra a fontos érdekekre, amelyek Magyarországnak a nemzetközi áruforgalomba való bekapcsolásához fűződnek, kívánatosnak tartom, hogy Oroszország és Magyarország között megfelelő áruforgalom alakuljon és felkérem, hogy az alapítási terv teljes kialakulása után annak részleteiről tájékoztatni szíves legyen.«[33]

A kedvező lehetőségek láttán a magyar tőkés körök elérkezettnek látták az időt arra, hogy bizonyos szervezeti intézkedéseket is tegyenek a szovjet-állammal való kereskedelmi kapcsolatok kiépítése és lebonyolítása érdekében. 1923. június 28-án Budapesten az Angol-Magyar Bank alapításaként 200 millió

[32] Uo.
[33] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié.

korona alaptőkével Orosz-Magyar Kereskedelmi Rt. alakult. A cég alapszabálya a vállalat célkitűzéseként »Magyarország és Oroszország közötti árukereskedelem megindítását illetve folytatását« jelöli meg.[34] A részvénytársaság megalakulását, mint ahogy a fentebb idézett iratból kiderül, a Pénzügyminisztérium és a Külügyminisztérium is támogatta, sőt egyes gazdasági tárcák és a Külügyminisztérium képviselőket is delegáltak e részvénytársaság igazgatóságába. A magyar uralkodó osztályoknak a szovjet országtól való határtalan félelmét mutatja, hogy a cég bejegyzésekor a magyar cégbíróság a bejegyzést csak azzal a kikötéssel akarta engedélyezni, hogy az »orosz« szó nem szerepel a cég nevében. Később azután mégis kénytelen volt hozzájárulni a cégnek »Orosz-Magyar Kereskedelmi Rt.« név alatt történő bejegyzéséhez.

A részvénytársaság nevében a Külügyminisztérium delegáltja, Walter Emil miniszteri tanácsos 1923 végén Berlinbe utazott, hogy az ottani szovjet külkereskedelmi képviselet vezetőjével tárgyalásokat folytasson. Egy külügyminiszteri tisztviselőnek magyar magánvállalat képviseletében való kiküldése és a szovjet szervekkel való tárgyalása rendkívül felemás helyzetet teremtett. Ebben kifejezésre jutott a magyar kormány határozatlansága, ti. az, hogy szeretné ugyan a magyar tőkések számára biztosítani a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok lehetőségét, de igyekszik ugyanakkor elkerülni a Szovjetunió hivatalos diplomáciai elismerését. A Külügyminisztérium és a berlini követség mindent elkövetett, hogy elkerülje a tárgyalások hivatalos jellegét, annak ellenére, hogy a tárgyalásokat a Külügyminisztérium egyik tisztviselője folytatta. A magyar kormány attól tartott, hogy a tárgyalásokat esetleg a szovjet kormány elismerésének tekinthetik. A valóságban természetesen a Külügyminisztérium tanácsosának tárgyalásai a Szovjetunió berlini követével a szovjet kormány de facto elismerését jelentették. Walter tanácsos a tárgyalásról szóló jelentésben el is ismeri, hogy tárgyalásai a diplomáciai összeköttetés látszatát keltették. A Szovjetunió berlini követe nyíltan fel is tette a kérdést, hogy vajon ő a magyar kormány megbízottjával vagy pedig egy magánféllel tárgyal-e és kijelentette, hogy mint a szovjet kormány képviselője magyar magánféllel nem hajlandó tárgyalásokat folytatni. Ezért a berlini magyar követség kénytelen volt egy, a Szovjetunió berlini követségéhez intézett jegyzékben elismerni, hogy a tárgyalásokat folytató Walter a magyar Külügyminisztérium tanácsosa és megbízása van, hogy a Szovjetunió és Magyarország közötti gazdasági kapcsolatok lehetőségeiről és feltételeiről tájékozódjék.[35]

Ezekről a tárgyalásokról szóló jelentésből ismét kiderül, hogy a szovjet kormány a maga részéről készségét nyilvánította a Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolatok felvételére. A Szovjetunió azt javasolta, hogy Magyarország az 1923. április 23-án aláírt szovjet-dán egyezményhez hasonló megállapodást kössön vele. Ennek a megállapodásnak a lényege a kölcsönös kereskedelmi képviseletek felállítása, amelyek bizonyos diplomáciai előjogokkal (rejtjel használat stb.) rendelkeznének, valamint a legnagyobb kedvezmény elvének kölcsönös alkalmazása. A magyar kormány azonban húzódozott a megállapodás megkötésétől. Később megváltoztatta álláspontját,

[34] O. L. Küm. gazd. pol. 1923. 12—90760.

[35] »La Légation Royale de Hongrie à Berlin certifie par la présente que Monsieur Emil Walter conseiller ministériel au Ministère des Affaires Etrangères à Budapest est chargé de s'informer sur les modalités et conditions d'un règlement des rélations économiques entre la Russie et la Hongrie.« O. L. Küm. gazd. pol. 1924. 12—98608.

amit jellegzetesen juttat kifejezésre a Külügyminisztérium 1924. január 27-én kelt iratán található következő, kézírással írt széljegyzet: »Azóta különben a helyzet megváltozott, mert Olaszország legközelebb de jure elismeri a szovjet kormányt és Anglia is ezen az úton van, úgyhogy előbb-utóbb mi sem fogjuk elkerülhetni, hogy egy de facto kereskedelmi képviseletet ne engedjünk meg«.[36]

Időközben megindultak az első üzletkötések és ennek kapcsán a magyar export a Szovjetunióba. A MÁVAG Berlinben a szovjet kereskedelmi képviselettel megállapodást kötött gőzgépek szállítására. Ezt az üzletet és a további üzleti kilátásokat a MÁVAG olyan előnyösnek ítélte meg, hogy Berlinben kirendeltség létesítését határozta el. A kirendeltség felállítására vonatkozó tervet a Külügyminisztérium helyeselte és a következőképpen foglalt állást: »Örömmel üdvözlöm a Berlinben felállítandó állandó kirendeltség tervét és azt adott esetben a legmesszebbmenő erkölcsi támogatásban részesíteni kész vagyok«. A MÁVAG-on kívül más jelentős magyar iparvállalatok is megkötötték első exportüzleteiket a Szovjetunióval. Ezeknek a kecsegtető kezdeti lépéseknek hatására a GyOSz 1924. február 18-án[37] memorandummal fordult a külügyminiszterhez, amelyben kérte a magyar kormányt, hogy a szovjet kormánnyal való diplomáciai kapcsolatok létesítése útján teremtse meg az előfeltételeket a rendszeres kereskedelmi kapcsolatok számára. A jelentés leszögezi, hogy a Szovjetunióval való kapcsolatok kiépítése csak akkor vezethet konkrét eredményre, ha »a magyar kormány iparunk ezirányú törekvéseit felkarolja és megteremti azokat az előfeltételeket, amelyek a gazdasági összeköttetés megindítását lehetővé teszik«. A GyOSz azt követeli, hogy a kezdeményezés a magyar kormány részéről történjék meg és teljesen kizártnak tartja, hogy »a magyar kormány közvetlen közreműködése nélkül az orosz kormány újabb hónapokig tartó tárgyalásokat kezdjen a magyar magánérdekeltségekkel«.[38] Ez a memorandum leszögezi, hogy a magyar iparnak elsőrendű érdeke fűződik a Szovjetunióba irányuló exporthoz. Leszögezi továbbá, hogy a Szovjetunió részéről a hajlandóság a megállapodás megkötésére teljes mértékben fennáll.

A *Gazdasági összeköttetésünk Oroszországgal* című cikkben a lap azt követeli, hogy »a magyar kormány karolja fel az ipar kezdeményezéseit« és követelését azzal indokolja, hogy »éppen súlyos gazdasági viszonyainkra való tekintettel és tekintettel iparunk exportszükségletére« foglalkozni kell azzal a kérdéssel, »hogy miképpen volna meg a lehetősége annak, ha a magyar ipar Oroszország szükségleteinek ellátásában mint szállító részt vehessen«.[39]

A magyar kormánynak két fontos tényezővel kellett szembenéznie. Először is azzal, hogy a magyar gyáripar érdeke egyre erélyesebben követeli a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatokat.[40] Másodszor azzal, hogy a

[36] O. L. Küm. gazd. pol. 1924. 12—98608.
[37] O. L. Küm. gazd. pol. 1924. 107—70822.
[38] Magyar Gyáripar 1924. 3. sz. márc. 1.
[39] Magyar Gyáripar 1924. 3. sz. márc. 1.
[40] A magyar gyáripar szemrehányásokat tett a kormánynak, hogy eddig is lehetetlenné tette az üzleti kapcsolatok létesítését a Szovjetunióval. A fent idézett cikk leszögezi, hogy az ipari export a Szovjetunióba azért nem tudott megindulni, mert a magyar kormány nem garantálta azokat az üzleti hiteleket, amelyeket a szovjet vásárlók követeltek és a magyar exportőrök szívesen megadtak volna. A lap megállapítja, hogy ez hiba volt, mert »az orosz kormány minden fizetési kötelezettségének azóta is mindég

Szovjetunió nemzetközi helyzete megszilárdult és a diplomáciai kapcsolatok felvétele nélkül a Szovjetunióval nem lehet rendszeres kereskedelmi kapcsolatot létesíteni és folytatni. Éppen ezért a magyar kormány kénytelen volt elhatározni, hogy tárgyalásokat kezd a Szovjetunióval.

A magyar kormány elhatározására komoly hatása volt annak a körülménynek, hogy Anglia és Olaszország által történt elismerése után a szovjet kormány 1924 február elején kijelentette, hogy a legnagyobb kedvezményt csak azoknak az országoknak adja meg, amelyek a Szovjetuniót 1924. február 15. előtt de jure is elismerték.

A tárgyalások megkezdése és folytatása irányában ható fentemlített tényezők ellenére, a tárgyalások megkezdésére vonatkozó kezdeményezés nem a magyar, hanem a szovjet kormánytól indult ki. Az első informatív jellegű megbeszélések a tárgyalások megindítására vonatkozóan részben a bécsi, részben pedig a berlini szovjet követség útján kezdődtek. Magyarország bécsi követe először 1924. április 5-én tett jelentést a magyar kormánynak arról, hogy az osztrák külügyminiszter közölte vele, hogy Levicki, a Szovjetunió bécsi követe a vele folytatott beszélgetés alkalmából olyan kijelentést tett, hogy a Szovjetunió hajlandó Ausztriához hasonlóan Magyarországgal is felvenni a gazdasági kapcsolatokat. Az osztrák Külügyminiszter kormánya nevében felajánlotta a közvetítést a Szovjetunió és Magyarország között. Az osztrák kormány közvetítésével létrejött az első, egyelőre csak tájékoztató megbeszélés, 1924. május 6-án Bécsben az osztrák Külügyminisztérium helyiségében, a Ballhausplatzon Magyarország bécsi követe és a Szovjetunió bécsi követe között. Ennek a beszélgetésnek az eredményét Masirevich magyar követ abban foglalta össze, hogy »Oroszország szívesen látná, ha a diplomáciai összeköttetés létrejönne«.[41]

A diplomáciai összeköttetés felvételével kapcsolatosan a magyar kormány fő aggálya az volt, hogy Budapesten szovjet követség lesz. A Külügyminisztérium 1924. április 15-én kelt[42], a bécsi követhez intézett levelében azt írta, hogy »különböző belpolitikai meggondolások kívánatossá tennék, hogy a szovjet képviselet megjelenése Budapesten lehetőleg elodáztassék«. A magyar kormány azt javasolta, hogy a bécsi szovjet követet akkreditálják Magyarországon és ő lássa el a diplomáciai teendőket. Így akarták elkerülni, hogy Budapesten szovjet követséget létesítsenek.

A Szovjetuniónak másik, a tárgyalások felvételére vonatkozó kezdeményező lépése 1924 júniusában, a genfi értekezlet alkalmából történt, amikor Csicserin külügyi népbiztos megbeszélést folytatott Bánffy gróffal, a magyar kormány képviselőjével. Ennek a megbeszélésnek konkrét eredményeként megállapodtak abban, hogy a két ország közötti tárgyalások előkészítése céljából a Szovjetunió berlini követségén keresztül fognak »további eszmecserét és érintkezést« folytatni.[43]

pontosan eleget tett«. Keserűen és szemrehányóan állapítja meg, hogy »iparunk egy következményeiben fel sem becsülhető exportlehetőségtől esett el azáltal, hogy már akkor a szállítási megbízást nem merte elvállalni«, a kormány hitelgaranciájának hiányában. A cikk végül azt követeli, hogy tekintettel arra, hogy most már ellentétben 1922-vel, a Szovjetunió magánérdekeltségekkel nem létesít megállapodást, »a kezdeményezésnek a magyar kormány részéről kell kiindulni«.

[41] M. M. I. Küm. 1924. res. pol. 145.

[42] Uo.

[43] Uo.

A magyar képviselő kérésére Genfben abban is megállapodtak, hogy a tárgyalásokat titokban tartják, egyik fél sem ad ki ezzel kapcsolatosan semmiféle közleményt. Erre a kérésre a magyar félnek azért volt szüksége, mert a magyar kormány félt, hogy már a tárgyalások megkezdésének híre is belpolitikai nehézségekhez vezet, a forradalmi magyar munkásság és parasztság szimpátiamegnyilvánulásait fogja kiváltani a Szovjetunió iránt.

Ilyen előzmények után a magyar kormány megkezdte a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó tárgyalások előkészítését. Ebből a célból a külügyminiszter vezetése alatt külön bizottságot hoztak létre azzal a feladattal, hogy dolgozza ki a magyar kormánynak a tárgyalásokra vonatkozó álláspontját. Daruváry külügyminiszteren kívül a bizottság tagjai voltak: Nagyatády-Szabó István földművelésügyi miniszter, gróf Csáky István honvédelmi miniszter és dr. Szászy Béla igazságügyminisztériumi államtitkár. Részt vett még a bizottságban gróf Khuen-Héderváry követ, a külügyminiszter kabinetfőnöke. A bizottság tagjainak a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok felvételére vonatkozóan nem volt egységes az álláspontja. A földművelésügyi miniszter különösebb politikai érveket a megállapodás ellen nem hozott fel, azonban hangsúlyozta, hogy a mezőgazdasági érdekek, a mezőgazdasági kivitel szempontjából a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok jelentősége teljesen elhanyagolható. Határozottan a tárgyalások ellen foglalt állást a honvédelmi miniszter. Az előkészítő megbeszéléseken (1924. május 22.) Csáky kijelentette, hogy a Szovjetunióval való kapcsolatok felvételét honvédelmi szempontból rendkívül aggályosnak tartja, mert »a hadsereg körében szervezett destruktív propaganda pár hónapon belül igen kritikus helyzetet teremtene«.[44]

A magyar hadsereg politikai megbízhatóságát a honvédelmi miniszter tehát olyan ingatagnak tartotta, hogy már a Szovjetunió kormányának elismerése is »kritikus helyzet«-et teremthet a katonaság körében.

A Külügyminisztérium a fenti állásponttal ellentétben határozottan a kapcsolatok felvétele mellett foglalt állást, azonban távolról sem a Szovjetunió megbecsülése vagy a szovjet rendszer elismerése szempontjából, hanem kizárólag az objektív történelmi helyzet hatása alatt. A külügyminiszter döntő érve az volt, hogy »Oroszország egyre nagyobb nemzetközi tényezővé növi ki magát«.[45] A Szovjetunió nemzetközi helyzetének megszilárdulása, számos vezető imperialista ország által történt elismerése, a Szovjetunió gazdasági helyreállításában elért sikerek voltak azok a történelmi körülmények, amelyek a szovjetellenes fasiszta magyar kormányt is arra bírták, hogy a Szovjetunióval való tárgyalások mellett foglaljon állást.

Mint arról már említést tettem, a magyar kormánynak a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvételével messzemenő külpolitikai tervei is voltak. Ez kiderül a fenti bizottság tárgyalásairól felvett jegyzőkönyvből is, amelyben ismét találkozunk azzal a szándékkal, hogy a Szovjetunióval való kapcsolatokat a revizionista külpolitika céljaira akarják felhasználni a kisantant országaival szemben. A már említett május 22-i értekezleten ezt a külügyminiszter úgy juttatta kifejezésre, hogy a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok létesítése »Romániához való viszonyunk szempontjából jelentős«. Még világosabban fejezte ki ezt a törekvést a Külügyminisztérium

[44] Uo.
[45] Uo.

kabinetfőnöke, aki ezen az értekezleten a következő megállapítást tette: »A jelen viszonyok között azért fontos az Oroszországgal való kapcsolat helyreállítása, mert ezáltal egy olyan nemzetközi tényezővel kerülünk összeköttetésbe, amely a békeszerződésben kialakult európai érdekcsoporton kívül áll. A kapcsolatok által megszünne ez idő szerinti teljes tétlenségünk impresszziója, amit másfelé hasznosítani lehetne.«[46]

A fenti kijelentésekből világosan kiderül, hogy a magyar kormány — szovjetgyűlölete ellenére — felismerte, hogy a Szovjetunió fontos nemzetközi tényezővé vált. Sőt a Külügyminisztérium kénytelen volt elismerni azt is, hogy a Szovjetunió nemzetközi helyzete tovább fog erősödni, tekintélye tovább fog növekedni, éppen ezért »Oroszország fontossága egyre fokozódik«.[47]

A bizottságban Csáky a kapcsolatok felvételét ellenző álláspontjával egyedül maradt és a tárgyalások folyamán kénytelen volt ő is beleegyezését adni a tárgyalások megkezdésébe. Még ekkor is igyekezett azonban olyan fenntartásokkal élni, amelyeknek az érvényesítése eleve zsákutcába vitte volna a tárgyalásokat. Csáky nem kevesebbet követelt, mint azt, hogy a magyar kormány a szovjet követség működésének ellenőrzése céljából a saját embereit oszthassa be tolmácsként a követségre, vagyis jogot kapjon arra, hogy kémeket építsen be a szovjet követségbe. Továbbá azt követelte, hogy a szerződésben rögzítsék, hogy a Szovjetunió követségének nincs joga rádió és telefonösszeköttetést használni, valamint hogy nincs joga érintkezést fenntartani belpolitikai pártokkal vagy munkásszervezetekkel.

Az előkészítő megbeszélések eredményeként a miniszteri bizottság a tárgyalások alapelveiként a következő szempontokat dolgozta ki:

1. A megállapodásban ki kell kötni, hogy magyar állampolgárok vagy volt magyar állampolgárok a szovjet követségen nem alkalmazhatók.

2. Szerződésileg kell korlátozni a szovjet külképviselet létszámát, valamint azt, hogy a követség személyzete az országon belül csak a magyar kormány különleges engedélyével mozoghat.

3. Korlátozni kell a szovjet követség futárszolgálatát.

4. Vízumkötelezettséget kell előírni minden szovjet állampolgár számára.

A fenti szempontok azt bizonyítják, hogy a magyar kormány még mindig nem tekintette a Szovjetuniót egyenlő, egyenjogú tárgyaló félnek, hiszen olyan megkötéseket akart alkalmazni, amelyeket egyetlen más állammal szemben sem alkalmazott és amelyekről tudnia kellett, hogy egy szuverén állam számára elfogadhatatlanok.

A tárgyalások lefolytatásával a magyar kormány Kánya Kálmán követet és Jungerth Mihály követségi tanácsost bízta meg. A tárgyalások Berlinben a Szovjetunió németországi követével 1924. augusztus 26-án kezdődtek. Kánya a tárgyalások megkezdésekor egy megállapodás tervezetet nyújtott át, amely az előbb említett négy alapelven épült fel. A tárgyalásokon a vita a következő fontosabb kérdések körül folyt:

1. A kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok felvételének sorrendje. A magyar kormánynak az volt az álláspontja, hogy először kössék meg a gazdasági megállapodást és azután kerüljön csak sor a Szovjetunió diplomáciai elismerésére vonatkozó megállapodás aláírására. A magyar kormány a magyar tőkések nyomására elsősorban a Szovjetunióval való kereskedelmi

[46] Uo.
[47] Uo.

kapcsolatot akarta megteremteni és abban reménykedett, hogy ezt esetleg a diplomáciai elismerés nélkül is el tudja érni. Úgy gondolták, hogy a diplomáciai elismerést el lehetne odázni, sőt később esetleg meg is lehetne tagadni. Ezt az álláspontot a szovjet tárgyaló fél előtt a magyar delegáció azzal indokolta, hogy »egy kereskedelmi szerződés megkötésének ténye volna az, ami a magyar kormánynak megkönnyítené a diplomáciai összeköttetés létesítését a közvéleménnyel szemben«.[48]

A Szovjetunió álláspontja ezzel szemben az volt, hogy a kereskedelmi kapcsolatok felvételének előfeltétele a szovjet kormány elismerése, vagyis a diplomáciai kapcsolatok létesítése. A Szovjetunió álláspontját az indokolta, hogy a Szovjetunió nem elégedhetett meg a kormány de facto elismerésével, hanem követelte a de jure elismerést is. A szovjet kormány de jure elismerése nélkül a kereskedelmi kapcsolatok nem nyugodhattak volna elég szilárd bázison.

2. A magyar kormány a kereskedelmi kapcsolatok lebonyolítását úgy képzelte el, hogy az osztrák példához hasonlóan a kereskedelmi kapcsolatokat egy szovjet-magyar vegyestársaság bonyolítja. Igaz ugyan, hogy a Szovjetunió több országgal kötött olyan megállapodást, amely lehetővé teszi vegyestársaság létesítését. Ezek a megállapodások azonban régebbi keletűek, amikor a kapcsolatok kiépítése érdekében a Szovjetunió hajlandó volt bizonyos ilyen természetű engedményekre is. Azóta a Szovjetunió helyzete a tőkés országokkal való kereskedelem tekintetében lényegesen megváltozott. Számos országgal kötött megállapodásokat és külkereskedelmi kapcsolatait széles körben kiépítette. Ebben a megváltozott helyzetben a Szovjetuniónak már nem volt szüksége arra, hogy vegyes társaságok útján segítse elő a kereskedelmi kapcsolatok kiépítését, és ezért a szovjet-magyar vegyestársaságra vonatkozó javaslatot nem fogadta el. Ezzel az álláspontjával egyben tudtára adta a magyar kormánynak, hogy ha kereskedelmi kapcsolatok felvételére előbb került volna sor, helyzete kedvezőbb lett volna.

Így igazolódtak be Lenin 1922. november 20-án, a moszkvai szovjet teljes ülésén mondott szavai. Lenin ezen az ülésen megállapította, hogy a Szovjetunió és a tőkés országok között megindultak a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok, majd kijelentette, hogy »mindenik állam, amely szembehelyezkedik ezzel, azt kockáztatja, hogy elkésik, és esetleg egy és más meglehetősen lényeges dologban előnytelen helyzetbe kerül«.[49]

Ezt elismerték magyar részről is. A Magyar Gyáripar 1924. október 1-i 15. számában[50] megállapítja, hogy 1922-ben az első tárgyalások alkalmából szovjet részről hajlandóak voltak »politikai természetű megállapodások keretében« koncessziókat adni egy vegyes magyar-orosz társaságnak. »Ez a társaság — állapítja meg a lap — bonyolította volna le az ipari exportot, szállította volna Oroszországból Magyarországra az ipari nyersanyagokat.« Igaz ugyan, hogy a szállítások hitelnyújtással is együttjártak volna, de ez »a politikai kérdések elintézése esetén nem ütközött volna nehézségbe«. A magyar tőkések tudták, hogy jelentős profittól esnek el, ha a Szovjetunióval nem tudnak kereskedni, ha a vegyetársaságot nem tudják megalakítani. Ezt világosan bizonyította számukra Ausztria példája, amely az 1923-ban ala-

[48] M. M. I. Küm. 1924. res. pol. 145.
[49] Lenin Művei. 33. k. 436. l.
[50] Magyar Gyáripar 1924. okt. 1. *dr. Koffler Károly:* Magyarország és Oroszország.

kított két vegyes társaság útján jelentős fogalmat bonyolított le a Szovjetunióval. Ezzel kapcsolatban a Magyar Gyáripar fenti száma megállapítja, hogy ez a két társaság »igen jelentős kereskedelmi haszonra tett szert azáltal, hogy az Ausztriában világpiaci árakon vásárolt iparcikkeket az orosz piacon az ottani áraknak megfelelően jelentős haszonnal tudta értékesíteni«. Később az osztrák-orosz társaság oly jelentős rendeléseket kapott a szovjet kormánytól, hogy azok egy részével a magyar iparhoz fordult.[51] Ezen keresztül üzleti megállapodások jöttek létre egyes magyar gyárak és szovjet állami szervek között. A magyar gyárosok egyre következetesebben követelték ilyen körülmények között a kormánytól a kereskedelmi kapcsolatok felvételét a Szovjetunióval.

3. Vita merült fel a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása körül is. A Szovjetunió ragaszkodott általános kereskedelempolitikai elveinek megfelelően ahhoz, hogy a volt cári birodalomhoz tartozó országok, valamint más szomszédos, gazdaságilag elmaradott országok nagyobb előnyöket élvezzenek a Szovjetunióval folytatott kereskedelemből, mint a közép- és nyugateurópai országok, amelyek iparilag fejlettebbek. Ennek megfelelően azt követelte, hogy a szerződésben rögzítsék; hogy a fentemlített csoportba tartozó országoknak nyújtott kedvezményekre Magyarország nem tarthat igényt. A magyar delegáció ezt a feltételt el is fogadta, az egyenlőség látszatának formális fenntartása érdekében azonban kikötötte, hogy a Magyarország által a szomszédos dunamenti országoknak adott különleges kedvezményekre a Szovjetunió a legnagyobb kedvezmény alapján nem tarthat igényt. Ezt a szovjet delegáció elfogadta.

A Szovjetunió továbbá kikötötte azt is, hogy a legnagyobb kedvezmény hatálya alá nem eshetnek azok a különleges kedvezmények (mint pl. vegyestársaságok létesítése), amelyeket a Szovjetunió az egyezmény aláírása előtt egyes tőkés országoknak nyújtott.

4. A magyar delegáció által átnyújtott tervezetnek az a része is sok vitára adott alkalmat, amely a szovjet követség létszámának korlátozását, futárszolgálat korlátozását stb. javasolta. Vita merült fel azonkívül azzal kapcsolatosan, hogy a magyar delegáció követelte egy olyan pontnak a felvételét, amely szerint a Szovjetunió kötelezi magát arra, hogy Magyarországon semmiféle propagandát nem folytathat.

Ezek a vitás kérdések a tárgyalások folyamán a következőképpen rendeződtek: a futárszolgálat korlátozására vonatkozó követelést a magyar delegáció kénytelen volt elejteni. A »propaganda« kérdésében a magyar kormány szintén kénytelen volt megváltoztatni eredeti álláspontját és az erre vonatkozó megállapodásnak az volt a lényege, hogy ez a kérdés ugyan bekerül a szerződésbe, de mindkét fél számára egyformán kötelező érvénnyel. A követségi személyzet korlátozására vonatkozóan kompromisszumos megállapodás történt, amelynek értelmében a szerződésben ez a kérdés nem szerepel, de egy külön bizalmas levélváltásban a Szovjetunió elismeri, hogy a budapesti szovjet követségen tizenegynél több alkalmazottat és háromnál több segéderőt nem foglalkoztat. Ezzel szemben megállapodás történt arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió kereskedelmi kirendeltségének három alkalmazottja, akik a fenti létszámban bennfoglaltatnak, diplomáciai előjogokat élveznek. A magyar

[51] U. o.

állampolgároknak a szovjet követségen történő alkalmazására vonatkozóan a szovjet delegáció nem fogadott el semmiféle megkötést és ettől a követeléstől a magyar delegáció kénytelen volt elállni.

A tárgyalások lefolytatása során a vitás kérdések rendezésében, a megállapodás megkötésében igen nagy szerepe volt Litvinovnak, aki a tárgyalások idején néhány napig Berlinben tartózkodott. Nagymértékben az ő közreműködésének és rugalmasságának köszönhető, hogy a magyar delegáció merev és egyáltalán nem konciliáns magatartása ellenére az összes vitás kérdésekben sikerült megállapodásra jutni.

Arra vonatkozólag, hogy melyik megállapodást írják alá először, abban állapodtak meg, hogy mind a kereskedelmi, mind a diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó megállapodást egyidőben tárgyalják, az összes vitás kérdéseket egyszerre oldják meg, de a diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó szerződést előbb írják alá. A tárgyalások szeptember 12-én fejeződtek be. A diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó szerződést 1924. szeptember 5-én, a kereskedelmi szerződést szeptember 12-én írták alá.

A magyar delegáció kérésére abban is megegyeztek, hogy a szerződés aláírásával kapcsolatban semmiféle kommünikét nem hoznak nyilvánosságra. Horthy magának tartotta fenn annak eldöntését, hogy a szerződés megkötésére vonatkozó közlés a sajtóban közzétehető-e és mikor. Az esetleges közlésre vonatkozóan a delegációk a következő szövegű kommünikében állapodtak meg: »A magyar és szovjet kormány delegátusai Berlinben a diplomáciai viszony és a kereskedelmi forgalom feltételeiről egyezményt írtak alá, amely a két kormány ratifikációjára szorul«.[52]

Röviddel a szerződés megkötése után a magyar kormány kénytelen volt hozzájárulni a kommüniké megjelenéséhez, mivel a szeptember 16-i, Bécsben megjelenő Neue Freie Presse beszámolt a szovjet-magyar megállapodás aláírásáról. Meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák lapban megjelent közlés indiszkréció következménye volt, amit azonban nem a szovjet fél részéről követtek el. Az indiszkréció miatt Horthy nagyon felháborodott és kijelentette, hogy tudomásul veszi ugyan a kommüniké nyilvánosságra hozatalát, de ehhez hozzájárulását utólag sem adja meg.[53]

A magyar uralkodó osztály különböző rétegei különbözőképpen fogadták a szovjet-magyar megállapodásról szóló közleményt. A magyar ipari és banktőke képviselői, a tárgyalások kezdeményezői, örömmel vették tudomásul a megállapodás megkötését. A magyar nagybirtok és a fasiszta szélsőjobboldal képviselői azonban hevesen támadták Bethlent és a magyar kormányt a megállapodás aláírása miatt. E körök véleményének és szovjetellenes propagandájának ad kifejezést a Magyarság című szélsőjobboldali lap 1925. január 13-i számában megjelent cikk, amelyben a magyar nép (értsd a magyar fasiszták) »erkölcsi felfogása« nevében tiltakozik az ellen, hogy »az általunk megvetett és ellenségként kezelt orosz szovjet hadsereg részére magyar lovakat verbuváljunk«. A cikk felszólítja a magyar kormányt, hogy szakítson meg minden összeköttetést a Szovjetunióval és ne szállítson egyetlen lovat sem a szovjet kormánynak.

[52] M. M. I. Küm. 1924. res. pol. 145.

[53] A hivatalos magyar közlemény 1924. szept. 17-én, egy nappal a Neue Freie Presseben megjelent hír után jelent meg. M. M. I. Küm. 1925. res. 399.

Ezeknek a köröknek a nevében interpellált Eckhardt Tibor független kisgazdapárti képviselő az országgyűlés 1924. október 7-i ülésén.[54] A megállapodást »az emberi kultúra elleni merényletnek« minősítette. Eckhardt demagóg módon, a közvélemény félrevezetése céljából támadta az ipari nagytőkét, elsősorban Weisz Manfrédékat és a magyar ásványolajfeldolgozó ipar tulajdonosait, hogy az ő profitjuk miatt kötötték a megállapodást a Szovjetunióval és a magyar kormánnyal együtt őket teszi felelőssé a szerződés megkötéséért. Eckhardt beszédében mindazokat az érveket megtalálhatjuk a kommunista világveszélyről, amelyeket ma is használ a reakció a Szovjetunió ellen. Eckhardt kijelentette: »Magyarország világtörténelmi hivatása nem lehet más, mint a Keletről fenyegető kommunista rendbontás, felforgatás és bűnszövetkezettel szemben a keresztény nemzeti gondolat erejét emelni, megvédeni a Nyugatot.«[55] Végül Eckhardt azt követelte, hogy a parlament nyisson vitát a szovjet-magyar egyezmény felett.

A kormánypárt képviselői Eckhardttal szemben védelmükbe vették a megállapodást. Egyrészt Magyarország gazdasági és politikai érdekeire, másrészt a többi tőkés ország, elsősorban Olaszország álláspontjára hivatkoztak. Bogya János kormánypárti képviselő pl. azzal érvelt, hogy »a keresztény nemzeti irányzat valódi megteremtője, Mussolini is kezet fogott politikai okoknál fogva az orosz birodalommal«.[56] Gratz Gusztáv, aki részt vett a berlini tárgyalásokon, a megállapodás védelmében Ausztria példájára hivatkozott, amelynek a Szovjetunióval kötött megállapodása »igen jól bevált, és az osztrák külkereskedelemnek ebből igen nagy haszna van«.[57] Bethlen válaszában[58] arra hivatkozott, hogy már 28 állam vette fel Magyarországot megelőzve a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, nem indokoltak tehát a szerződéssel szemben felhozott ellenvetések és aggályok. Végül igéretet tett arra, hogy »nem akarom ebben a kérdésben (ti. a magyar-szovjet megállapodás kérdésében) az országot fait accompli elé állítani, a nemzetgyűlés elé viszem a dolgot, hogy módja legyen a ratifikáció előtt ezzel a kérdéssel foglalkozni«.[59] Erre azonban nem került sor, mert a magyar kormány a megállapodást nem terjesztette az országgyűlés elé ratifikálás céljából.

A Pesti Napló 1925. január 16-i száma *Bethlen szerint az orosz szerződés Magyarországra nem jelent veszélyt* című cikkében védelmébe veszi a megállapodást. Megállapítja, hogy »nem lett volna helyes, ha Magyarország a többi európai államoktól eltérően egyedül utasította volna vissza az összeköttetést Szovjet-Oroszországgal«. Hivatkozik a cikk Bethlen véleményére, aki kijelentette, »hogyha már egész Európa összeköttetésbe lép Oroszországgal és csak Magyarország tartózkodnék ettől, akkor éppen a tartózkodás jelentene reánk nézve veszélyt«.

A kommüniké kiadásával kapcsolatos taktikázás is már bizonyítja, hogy Horthy és a magyar kormány nem őszinte magatartást tanúsított a Szovjetunióval folytatott megállapodás kérdésében. Ezt a későbbi események teljes mértékben igazolják. Bár megegyeztek abban, hogy a megállapodás

[54] Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. 1924. X. 7. XXVI. köt. 17. l.
[55] Uo.
[56] Uo. 38. l.
[57] Uo. 19. l.
[58] Uo. 31. l.
[59] Uo. 39. l.

ratifikálása mindkét kormány részéről három hónapon belül, tehát legkésőbb 1924. december 12-ig megtörténik, magyar részről a ratifikálást hétről hétre, hónapról hónapra halasztották. A Szovjetunió ezzel szemben több esetben diplomáciai úton tudomására hozta a magyar kormánynak, hogy a maga részéről a ratifikálásnak semmi akadálya nincsen. A szovjet kormány ragaszkodott ahhoz, hogy a ratifikáció mindkét országban egyidőben történjék, mert nem akart olyan helyzetbe kerülni, hogy a maga részéről a megállapodást ratifikálja és ugyanakkor a magyar kormány megtagadja a ratifikálást.

Jungerth revali követ december 24-én kelt jelentésében közli, hogy a revali szovjet követ tudomására hozta, hogy »a szovjet kormánynál a ratifikálás előkészítve és biztosítva van«.[60] Hasonló értelemben nyilatkozott a Szovjetunió bécsi követe is Magyarország bécsi követének, amit utóbbi szintén a magyar kormány tudomására hozott.[61] Magyar részről a ratifikáció ennek ellenére egyre késett.

A Szovjetunió a ratifikálás kérdésében is rendkívül előzékeny volt. Hozzájárult ahhoz, hogy az eredetileg megállapított időpontot kétszer is meghosszabbítsák. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy mint a Neue Freie Presse 1925. március 6-i száma közli, Csicserin külügyi népbiztos úgy nyilatkozott a szovjet-magyar szerződés ratifikálásának kérdésében[62], hogy a ratifikálás időpontját áprilisig meghosszabbították (közös megállapodás alapján a határidőt április 12-ében határozták meg). A szovjet kormány elhatározását azzal indokolta, hogy tekintettel van a magyar kormánynak a ratifikálással kapcsolatos belpolitikai nehézségeire, valamint arra, hogy megvárja az angol kormányváltozás[63] kihatásait a magyar kormány külpotitikai vonalvezetésére. Ugyanezt a hírt közli a Wolff-féle hírügynökség is március 6-án, szintén leszögezve, hogy abban a tényben, hogy a szovjet kormány 1924 decemberében hozzájárult a ratifikációs határidő 4 hónappal való meghosszabbításához, magyar belpolitikai okokon kívül szerepet játszott az Angliában bekövetkezett kormányváltozás, amely kihat a magyar külpolitikára és ezen keresztül a szovjet-magyar kapcsolatokra is. A ratifikálás határidejének 1925, április 12-ig való kitolását a magyar kormány kérte.[64] A magyar kormány azonban április 12-ig sem ratifikálta a megállapodást. Az bizonyosnak látszik, hogy egyes tőkés körök követelték a megállapodás ratifikálását és nem értettek egyet annak elmaradásával. Erre lehet következtetni a GyOSz állásfoglalásából, amely szerint »sajnálatos, hogy nem történt meg az egyezmény ratifikálása, amelyhez exportáló iparunk egy része joggal reményeket fűzött«.[65] A ratifikálás megtagadásának okait a rendelkezésre álló iratokból pontosan megállapítani nem lehet. Kétségtelennek látszik azonban, hogy a ratifikáció megtagadása külső beavatkozás következménye. Valószínű azonban, hogy túlságosan erélyes beavatkozásra Horthynál nem is volt szükség.

Ezt a feltevést számos tényező alátámasztja. A bécsi követ 1925. február 17-én jelentést tett a Külügyminisztériumnak a bécsi szovjet követtel folytatott beszélgetésről. Ebben a beszélgetésben a szovjet követ kijelentette,

[60] M. M. I. Küm. 1924. res. pol. 145.
[61] Uo.
[62] O. L. M. T. I. Biz. 1925. III. 6.
[63] 1924. okt. 28-án a MacDonald-féle munkáspárti kormányt a konzervatív Baldwin-Chamberlain kormány váltotta fel.
[64] Magyar Gyáripar 1924. 5. sz. Az orosz-magyar megállapodás sorsa című cikk.
[65] Uo.

»azt hiszi, hogy nem annyira belpolitikai tekintetek voltak irányadók, mint inkább kívülről jövő nyomás volt az, amelynek a magyar kormány engedni volt kénytelen«[66] a ratifikáció kérdésében. A szovjet követ szerint ezen »nyomás« angol oldalról indulhatott ki Beneš sugalmazására, az ő politikája érdekében. Ebből az utalásból arra lehet következtetni, hogy Csehszlovákia, de valószínűleg Románia is diplomáciai lépéseket tett az angol kormánynál, hogy akadályozza meg a magyar-szovjet megállapodás létrejöttét. Nyilvánvaló, hogy mindkét, a kisantanthoz tartozó ország kormánya tisztában volt a szovjet-magyar megállapodás rendkívüli jelentőségével, elsősorban azzal, hogy ez a megállapodás erősíti a magyar kormány külpolitikai helyzetét, ami viszont egyik szomszédos ország kormányának sem állott érdekében. Ennek az alapján gyakorolt tehát az angol és valószínűleg a francia kormány is nyomást Horthyra és a magyar kormányra, ami végül is a megkötött, szabályosan aláírt megállapodás ratifikálásának meghiúsítását eredményezte.

Ha a ratifikálás megtagadásának részletei nem is egészen világosak, annak alapvető okát a megváltozott belső és külpolitikai helyzetben kell keresni. Ami a belső helyzetet illeti, a háború utáni válságot felváltotta a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja, amely átmenetileg kedvező konjunktúrát eredményezett a gazdasági életben és azt a hiú reményt keltette a tőkés körökben, hogy komoly gazdasági megrázkódtatásokra nem fog sor kerülni. Az áruk elhelyezési lehetősége megjavult, a külföld részéről az érdeklődés a magyar áruk iránt növekedett. Gazdasági szempontból a szovjet piac állandó felvevőképessége, a biztos elhelyezési lehetőségek, mint a realizálás nehézségeinek fő megoldási útja nem vetődött fel olyan élesen, mint egy-két évvel azelőtt. A magyar kormány külföldi hiteleket vett fel és különböző rendszabályokkal egyensúlyba hozta a költségvetést a dolgozók rovására, stabilizálta az ország valutáját. A külföldi kölcsönök felvételének következményeként növekedett az ország külpolitikájában a nyugati imperialista országok befolyása, ami megint csak a szerződés ratifikálása megtagadásának irányában hatott.

Ezzel lehetetlenné vált, hogy életbelépjen a Magyarország szempontjából mind gazdasági, mind politikai tekintetben elsőrendű fontosságú szovjet-magyar szerződés.

*

Az 1924. évi tárgyalások és a szerződés ratifikálásának meghiúsítása után a kapcsolat a szovjet és a magyar kormány között majdnem tíz évig szünetelt. A kereskedelem szabályozására a két ország között semmiféle megállapodás nem jött létre. A külkereskedelmi forgalom minimális volt (lásd melléklet), 1925 és 1929 között zömében abból állt, hogy Magyarország lovakat szállított a Szovjetunióba és cserébe onnan nyersolajat importált.[67] A Szovjetunióval folytatott külkereskedelmi forgalom Magyarország behozatalának és kivitelének elhanyagolható kis részét tette ki. A szerződésen kívüli állapot, a magas vámok alkalmazása és a magyar kormány általános szovjetellenes politikája lehetetlenné tették, hogy a Szovjetunióval rendszeres, élénk áru-

[66] M. M. I. Küm. 1925. res. pol. 63.

[67] 1929-ben például Magyarország ezer darab lovat exportált Lengyelországon keresztül a Szovjetunióba.

csere alakuljon ki, bármennyire is hasznára vált volna ez az országnak. Horthy és a magyar uralkodó klikk azáltal, hogy megakadályozta a normális kereskedelmet a Szovjetunióval, gazdasági és politikai szempontból egyaránt nagy károkat okozott az országnak. Ténykedésük ezen a téren is ellentétben állott a nemzet érdekeivel, politikájuk e tekintetben is nemzetellenes politika volt.

Horthyék ugyanekkor kapcsolatot tartottak az orosz ellenforradalmi elemekkel, akik Európa különböző országaiban kémekként, provokátorokként szolgálták a szovjetellenes politikusokat és kormányokat, többek között kapcsolatot tartottak a Belgrádban élő fehérgárdista Vrangellel, ami provokatív jellegű volt a Szovjetunióval szemben.

A magyar uralkodó klikk szovjetellenes politikája gazdasági vonatkozásban erősödött az 1929—33-as válság idején. Ezek az évek igen szemléltetően mutatták a gazdasági fejlődés két vonalát, egyrészt a Szovjetunióban, másrészt a kapitalista világban. Míg a Szovjetunióban az első ötéves terv grandiózus építkezései nyomán a szovjet gazdaság rohamosan fejlődött, a tőkés országokban a gazdasági élet a hanyatlás, a pusztulás soha nem látott jeleit mutatta.

Az 1929—33-as válság súlyosan érintette Magyarország gazdasági életét és külkereskedelmi forgalmát. Az ipari termelés jelentősen visszaesett és különösen a vas- és fémipar, valamint a gépipar termékeinek termelése csökkent erősen. Utóbbiak számára volt különösen fontos, hogy olyan külső piacokat szerezzenek, amelyeken az egyre növekvő árufeleslegeket el lehet helyezni.

Az ipari termelés alakulásáról a következő táblázat ad képet (%-ban):

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Ipar összesen	100	—	71,8	63,6	61,5	68,2
Textilipar	100	89,3	79,3	72,0	83,2	94,4
Vas- és fémipar	100	82,1	63,8	49,2	49,2	62,6
Gépipar	100	90,2	55,5	41,2	36,5	47,3
Élelmiszeripar	100	85,9	70,2	67,4	58,7	60,9

A kivitel visszaesése, akárcsak a többi tőkés országban is, Magyarországon is nagyobb volt, mint a termelés visszaesése. Magyarország külkereskedelmi forgalma 1929—1933-ban a következőképpen alakult (millió pengő):

	Behozatal	Kivitel
1929	1063,7	1038,5
1930	823,4	911,7
1931	539,4	570,4
1932	328,5	334,5
1933	312,6	391,3

A mezőgazdasági kivitelnél is nagyobb mértékben csökkent egyes iparcikkek, főleg a vas- és gépipar, valamint az élelmiszeripar termékeinek kivitele. Néhány mezőgazdasági és iparcikk kivitele 1932-ben 1929-hez viszonyítva a következőképpen csökkent (tonnában):

	1929	1932
Búza és rozs	601.440	196.120
Friss gyümölcs	49.240	28.130
Búza és rozsliszt	274.020	62.510
Cukor	120.420	17.350
Vas- és acélrúd	101.860	22.020
Vas- és acéllemez	17.240	3.980
Gépek és készülékek	16.740	2.700
Gyapjúszövet	2.300	300
Pamutszövet	11.500	8.200

A Szovjetunió és a tőkés országok közötti gazdasági kapcsolatokban ebben az időben két tendencia nyilvánult meg. Egyes tőkés országok a gazdasági pangás, a külkereskedelmi forgalom csökkenésének megakadályozása céljából igyekeztek kiépíteni és kiszélesíteni kereskedelmi kapcsolataikat a válságmentes szovjet piaccal, amelynek külkereskedelmi forgalma éppen a válság legkritikusabb éveiben, 1930-ban és 1931-ben[69] érte el a legmagasabb színvonalat. Ugyanakkor a tőkés országokban sokszáz milliárd dollár értékű árukészlet feküdt eladhatatlanul és a külkereskedelmi forgalom az 1929. évinek 1/3-ára zuhant, a világpiaci árak soha nem látott alacsony színvonalon voltak. A Szovjetunió volt ebben az időben pl. a világ legnagyobb gépvásárlója és a vezető tőkés országok közül Németország és Anglia ipari, főleg gépkivitelének jelentős részét a Szovjetunióban helyezték el.[70]

A második tendencia képviselői abban reménykedtek, hogy gazdasági nehézségeiket a Szovjetunió rovására sikerül megoldaniok, és ezért a Szovjetunióval szemben agresszív politikát folytattak. E politika fő képviselői az Egyesült Államok, majd később a hitleri Németország voltak.

A tőkés országok szovjetellenes hadjáratából nem hiányoztak a gazdasági agresszió eszközei sem. Ez a hadjárat az állítólagos »szovjet dömping« elleni védekezés jelszavával folyt. A tőkés országok politikusai és kormányai azt állították, hogy a gazdasági válságnak az az oka, hogy a Szovjetunió olcsó áron exportálja áruit a tőkés országokba. Ezzel az ürüggyel különböző szovjetellenes gazdaságpolitikai intézkedéseket léptettek életbe. Az Egyesült Államok kormánya 1931. február 10-én különlegesen magas, ún. dömpingellenes vámokat vezetett be a Szovjetunióból származó árukra, majd pedig behozatali tilalmat rendelt el minden szovjet fatermékre. Franciaország 1930 októberében a szovjet árukra vonatkozóan speciálisan szigorú behozatali

[69] A Szovjetunió külkereskedelmi forgalma (millió rubelben):

1927	6.857.5
1928	7.693.5
1929	7.902.8
1930	9.176.8
1931	8.393.0

Sowjetwirtschaft und Aussenhandel XVI. évfolyam.

[70] Németországnak a Szovjetunió felé irányuló exportja 1929 és 1931 között 2,5-szeresére emelkedett, ugyanakkor 60%-kal csökkent exportja a tőkés országok felé. 1932-ben Németország szerszámgépexportjának 76%-át, mozdonyexportjának 47%-át, elektromos gép exportjának 47%-át, vizijármű exportjának 51%-át, hengereltáruexportjának 54%-át helyezte el a Szovjetunióban. A Szovjetunió részesedése Anglia kivitelében 1929 és 1932 között ötszörösére növekedett. A Szovjetunió az 5 éves terv időszakában több gépet importált, mint Anglia, Németország, USA, Olaszország és Japán, tehát a vezető imperialista országok együttvéve. 1932-ben a tőkés országok gépexportjának felét a Szovjetunió vásárolta meg.

rendszert létesített és a hivatalos átszámítási árfolyamnál 25%-kal magasabb ún. »diszkriminációs« árfolyamot alkalmazott a Szovjetunióból származó árubehozatal elszámolásánál, hogy megdrágítsa a szovjet árukat és lehetetlenné tegye azok megvásárlását. A román kormány 1930-ban behozatali tilalmat léptetett életbe minden szovjet árura. Kanada megtiltotta a szovjet szén, azbeszt, fa, szőrme, cellulóz stb. behozatalát.

A szovjetek hatodik kongresszusán Molotov leleplezte a »szovjet dömping«-ről szóló rágalmakat. Kimutatta, hogy a Szovjetunió árukivitele nem lehet semmi körülmények között sem a gazdasági válság oka, már csak azért sem, mert a Szovjetunió kivitele csak 1,9%-kal részesedik a világ összes kivitelében. Azonkívül rámutatott arra, hogy a túltermelési válság és az elhelyezési nehézségek a tőkés országokban éppen azokban a cikkekben jelentkeznek (gépipar, acélipar stb. termékei), amelyeket a Szovjetunió egyáltalán nem exportál.

A magyar kormány általános szovjetellenes beállítottságából következik, hogy csatlakozott a Szovjetunió ellen irányuló agressziós gazdasági kampányhoz. A magyar kormánysajtóban egymás után jelentek meg cikkek az állítólagos szovjet dömpingről, főleg az ún. szovjet gabona-dömpingről. A miniszterelnökség sajtóosztályának 1930 október havi jelentése szerint a kormány a következő szovjetellenes cikkeket helyezte el a sajtóban: Az orosz szovjet gabona dömpingje, Védelem az orosz dömping ellen, A vörös rémuralom eszköze (orosz dömping). A szovjet gazdálkodás erkölcstelensége.

Ezzel a sajtókampánnyal párhuzamosan diszkriminációs intézkedéseket is hoztak. Arra való hivatkozással, hogy a Szovjetunióval nincs kereskedelmi szerződés vagy más megállapodás, a magyar kormány felemelte a vámokat és megtagadta a szovjet áruk behozatalának engedélyezését. A helsinki követség 1930. október 24-i[71] jelentése megállapítja, hogy Magyarország volt az első ország, amely eleget tett Franciaország ama felszólításának, hogy az ún. szovjet dömpinggel szemben különleges intézkedéseket foganatosítsanak. Az Izvesztija 1930. október 16-án megjelent számában cikket közöl a magyar kormány által életbeléptetett szovjetellenes intézkedésekről. A cikk megállapítja, hogy a magyar kormány — hűen követve a francia kormány útmutatásait — a szovjetellenes hadjáratba erősen bekapcsolódott, hogy segítséget nyújtson egy szovjetellenes blokk létrehozásában. A cikk rámutat arra, hogy az ún. dömpingellenes intézkedéseknek kizárólag politikai jellegük van, hiszen a Szovjetunió Magyarország felé irányuló exportja egészen jelentéktelen, annak a magyar gazdasági élet alakulása szempontjából semmiféle jelentősége nincsen. Helyesen mutat rá az újság arra, hogy a magyar kormány azért csatlakozott ezekhez az intézkedésekhez, hogy az imperialista országok, elsősorban Franciaország uralkodó köreinek kedvében járjon. Figyelmezteti a cikk a magyar kormányt, hogy akárcsak a többi országgal szemben, a Szovjetunió Magyarországgal szemben is ellenintézkedésekkel válaszol, ami elsősorban abban áll, hogy a Szovjetunió nem ad rendeléseket a magyar iparnak, bár a magyar ipar részéről különleges érdeklődés nyilvánul meg az 5 éves terv létesítményeivel kapcsolatban a Szovjetunióba irányuló ipari export iránt, és a magyar gyárosok szeretnének rendeléseket kapni. Ugyanez a szovjet újság október 17-i számában szintén a szovjetellenes intézkedésekkel foglalkozva megállapítja, hogy a dömpingellenes intézkedés spanyolfal, ami mögött az imperialista hatalmak, elsősorban a francia nagytőke próbálkozása

[71] O. L. Küm. gazd. pol. 1930. 3111.

áll, hogy a Szovjetunió elleni akció jelszava alatt francia vezetéssel szovjetellenes blokkot tákoljon össze Közép-Európában. Ezt a célt szolgálta Flandin francia miniszterelnök látogatása Közép-Európában, többek között Magyarországon is. Flandin a magyar kormánnyal arról tárgyalt, hogyan lehetne Magyarországot bevonni a kisantant blokkba, a Szovjetunió ellen. A későbbi események világosan bizonyítják, hogy a francia vezetés alatt álló középeurópai gazdasági blokk egyrészt a francia befolyás megszilárdítását célozta Európának ezen a területén, másrészt pedig azt, hogy ezeket az országokat a Szovjetunió ellen használják fel. A szovjet dömpinghez való csatlakozás esetében ez teljes mértékben sikerült. A magyar kormány általános szovjetellenes politikájának megfelelően azonnal csatlakozott a francia kezdeményezéshez.

A magyar uralkodó osztályok az országgyűlést is felhasználták, hogy folytassák szovjetellenes támadásaikat. Az országgyűlés képviselőházának 1931. május 8-i ülésén a külügyi tárca költségvetési vitájával kapcsolatban felszólalt Kornis Gyula, a Nemzeti Egység Pártjának képviselője, aki — szolgalan ismételve az imperialisták szovjetellenes rágalmait — kijelentette, hogy a Szovjetunió »dömpinggel és minden eszközzel arra törekszik, hogy az egyes államokat belsőleg aláaknázza«.[72] Felszólította a magyar kormányt, hogy bojkottálja a Szovjetunióval való kereskedelmet. »Egy lehetőség van itt — mondotta — a világbojkott, a szigorú gazdasági blokád. Ez volna a diplomácia egyedüli becsületbeli kötelessége, ha egyáltalán hisz az emberiség felsőbb missziójában, rendeltetésében«.[73]

A képviselőház 1931. június 3-i ülésén[74] még az OTI pénzügyi nehézségeit is a szovjet dömpinggel hozták összefüggésbe. Kocsán Károly képviselő sötét színekkel ecsetelte a magyar munkanélküliek helyzetét és figyelmeztette az ország közvéleményét, hogy az »orosz dömping ebbe az országba is be akar törni«. A magyar bányászok nyomorát azzal igyekezett magyarázni, hogy a Szovjetunió szenet exportál és azt követelte, hogy »a magyar kormány a dömping betörésétől mentse meg a magyar gazdasági életet«.

A szovjet »dömping«-ről szóló rágalmaknak a valósághoz semmi közük sem volt. Milyen »aláaknázásról« lehet szó, amikor Magyarország behozatala a Szovjetunióból 1931-ben 154 000 pengő (az összbehozatal 0,1%-a), 1932-ben 1 521 000 pengő (az összbehozatal 0,5%-a) és 1933-ban 360 000 pengő volt (az összbehozatal 0,1%-a) és a behozatal 80%-ban nyersolajból és azbesztből állott — olyan cikkekből tehát, amelyeket Magyarország nem termelt.

Fábián Béla független demokratapárti képviselő az országgyűlés 1931. március 3-i ülésén[75] szintén gazdasági agresszióval vádolta a Szovjetuniót. Részletesen ismertette a Szovjetunió hatalmas gazdasági fejlődését, hivatkozott arra, hogy Magnitogorszkban cca 4 millió tonna vasat, Cseljabinszkban évi 50 000 darab traktort termelnek, felépítették a Dnyeprosztroj erőművet és ebből ezt a következtetést vonja le: »arra a meggyőződésre jutok, hogy Oroszország nemcsak arra törekszik exportjával, hogy valutát szerezzen, hogy külkereskedelmi mérlegét javítsa, hanem igenis arra, hogy gazdasági forradalmat idézzen elő«. Láthatjuk tehát, hogy a magyar politikusok ebben a

[72] Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója. 1931. V. 8. XXXIV. k. 32. l.
[73] Uo.
[74] Uo. 1931. VI. 3. XXXVII. k. 107. l.
[75] Uo. 1931. III. 3. XXXIV. k. 32. l.

szovjetellenes rágalomhadjáratban is követték a tőkés nagyhatalmak reakciós köreinek és imperialista kormányainak példáját.

A tőkés országok agresszív gazdaságpolitikai intézkedéseire a Szovjetunió megfelelő és határozott választ adott. A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1930. október 20-án rendeletet hozott a gazdasági kapcsolatokról azon országokkal, amelyek a Szovjetunióval való kereskedelem területén különleges korlátozó rendszabályokat léptettek életbe. Ez a határozat kötelezi a Belés Külkereskedelmi Népbiztosságot, hogy azokkal az országokkal szemben, amelyek a Szovjetunió ellen különleges, a többi országokra nem vonatkozó korlátozó rendszabályokat hoznak, akár törvényhozási, akár adminisztratív úton, a következő ellenrendszabályokat léptesse életbe:

a) Teljesen szüntesse be, vagy maximális mértékben csökkentse a rendeléseket és vásárlásokat ezekben az országokban.

b) Szüntesse be ezen országok hajóinak igénybevételét.

c) Léptessen életbe korlátozó intézkedéseket ezen országok ellen a közlekedés, a tranzitforgalom területén.

d) Csökkentse a diszkriminációt alkalmazó országok kikötőinek, tranzitútjainak igénybevételét.

Ezek a rendszabályok a tőkés országokra nem maradtak hatás nélkül. A Szovjetunió elleni kereskedelmi korlátozások bevezetése tovább mélyítette a gazdasági válságot a tőkés világban, még inkább csökkentette az áruelhelyezési lehetőségeket. A tőkés országok kénytelenek voltak hatálytalanítani a megkülönböztető intézkedéseket, amelyeket a Szovjetunió ellen hoztak és a tárgyalások, a kereskedelmi megállapodások megkötésének útjára lépni. A tőkés országok elfogadták a Szovjetunió javaslatait a Népszövetség 1931 májusában megtartott ülésén, amelyek gazdasági megnemtámadási megállapodások megkötésére vonatkoztak, valamint arra, hogy a Népszövetség tagjai gazdasagi kapcsolataikban kizárólag gazdasági érdekekből induljanak ki, tekintet nélkül az egyes országok gazdasági és társadalmi rendszerében fennálló különbségekre.

A tőkés országok, ahogy Kornis Gyula említett képviselőházi beszédében[76] Magyarországra vonatkozóan is kifejtette, »tragikus dilemma előtt állnak«. Ez a dilemma szerinte a következőkben áll: »Ha tudniillik kimondja a szigorú gazdasági blokádot és elzárja a határokat, akkor a munkanélküliség még nagyobb lesz, a belső rothadás és bolsevizálódás fokozódik«. Megállapítja beszéde későbbi részében, hogy ezért »minden állam sorban verseng, hogy szállítson« (ti. a Szovjetunióba — B. J.). Ezzel a politikával persze Kornis nem ért egyet és megállapítja, hogy »a kapitalizmus profitéhsége a kardot önmaga ellen kovácsolja és élesíti, úgy hogy itt valóban a világtörténelem egy grandiózus öngyilkossági kísérletével állunk szemben«. Kornis ebből a »dilemmából« a kivezető utat mégis abban látja, hogy »elvágni minden gazdasági és ezzel egyszersmind a politikai kapcsolatokat«, mert szerinte a Szovjetunióval való gazdasági összeköttetés és kereskedelem segítségével »a szovjet hatalom erőre kap, megvalósítja az ötéves tervét«.

Az egyre mélyerehatóbb gazdasági válság és a szovjet ellenrendszabályok hatására egyes vezető tőkés országok kezdték megváltoztatni magatartásukat a Szovjetunióval szemben, igyekeztek vele a kereskedelmi forgalmat fokozni. Egyes országok éppen ezekben az években jelentősen megnövelték exportjukat

[76] Uo. 1931. V. 8. XXXIV. k. 22. l.

a Szovjetunióba. Anglia 1930. április 16-án kereskedelmi megállapodást kötött a Szovjetunióval, amelyben elismerte a szovjet külkereskedelmi monopóliumot. Később a Szovjetunió megállapodást kötött Franciaországgal, Olaszországgal, Törökországgal és egy sor más tőkés országgal. Hogy ezen országok számára milyen fontos volt a Szovjetunióval való kereskedelem, arra jellemző, hogy kormányaik garanciát vállaltak az országaik cégei által a szovjet külkereskedelmi szerveknek nyújtott kereskedelmi hitelekért. Ez jelentősen elősegítette az árucsereforgalom, főleg az export kiszélesítését. Zelovich László külügyminisztériumi fogalmazó az Egyesült Államokból írt 1931. április 7-én kelt jelentésében megállapítja, hogy »egyes itteni (amerikai — B. J.) érdekeltségek, így a Ford propagandát folytatnak a Szovjetunióval való kereskedelem fokozása mellett«.

A válság által okozott súlyos gazdasági helyzet, a külkereskedelmi forgalom összezsugorodása, valamint egyes tőkés országoknak a Szovjetunióval szemben tanusított, megváltozott magatartása nem maradhatott hatás nélkül a magyar tőkésekre, sőt egyes hivatalos magyar szervekre sem. 1930-ban több budapesti cég fordult a magyar kormányhoz azzal a kéréssel, hogy engedélyezze a magyar áruk exportját a Szovjetunióba és egyes szovjet áruk behozatalát. Például Rónay Ákos budapesti cég 1930 márciusában a Külügyminisztériumhoz fordult, hogy engedélyezze szovjet fa behozatalát. Ezt a cég azzal indokolta, hogy a Magyarországra szállító országok csendes-kartellban vannak és így Magyarország faimportja ki van szolgáltatva a szomszédos fatermelők árdiktátumának, viszont a Szovjetunió a világpiaci áron adja a fát, ami azt jelenti, hogy az akkor érvényben volt áraknál 30%-kal olcsóbban lehetne a fát beszerezni. A Rónay cég ekkor tárgyalásokat kezdett szovjet kereskedelmi szervekkel fa vásárlása és magyar árucikkek (gyógyszerek, szérumok, mezőgazdasági gépek, zsír) exportja céljából. A Berlinben folytatott tárgyalásokról a cég közölte a Külügyminisztériummal, hogy a Szovjetunió részéről a »hajlandóság, illetve a legkomolyabb szándék az üzletek perfektuálása iránt kétségtelenül fennáll«.[77] A Külügyminisztérium 1930. április 9-én azt a képmutató választ adta a Rónay cégnek, hogy »a gondozásomra bízott érdekek szempontjából nem emelek kifogást az ellen, hogy Magyarország és Oroszország között lebonyolítható export és import ügyleteket közvetítsen«.[78]

Néhány hónappal később azonban a kormány megtiltotta a Rónay cég által vásárolt 5000 köbméter, 103 000 pengő értékű fűrészáru behozatalát.[79]

Hogy a külkereskedelem kérdésében mennyire a szovjetellenes politika határozta meg a magyar kormány állspontját és intézkedéseit, arra jellemző, hogy a magyar kormány az esetleges szovjet szállítmányokra különleges rendszabályok életbeléptetését határozta el. Elrendelték többek között, hogy kirakás előtt a szállítmányokat a rendőrségnek vagy a csendőrségnek kell ellenőriznie, miután — ahogy a Belügyminisztérium erre vonatkozó állásfoglalása kijelenti — »a kirakodó munkások megbízhatósága nem garantálható«.

A Külügyminisztériumhoz fordult egy másik magyar cég is, amely szintén gazdasági okokra való hivatkozással kívánt a Szovjetuniótól fát beszerezni, ami ellen a Kereskedelmi Minisztériumnak nem volt ellenvetése, de

[77] Uo.
[78] O. L. Küm. gazd. pol. 1930. 1—92092.
[79] Uo.

kikötötte, hogy a »szóbanforgó külkereskedelmi kapcsolat létesítésével annak külpolitikai természeténél fogva összefüggő államrendészeti és közbiztonsági szempontok és tekintetek mérlegelése és elbírálása szükséges«.[80]

A gazdasági viszonyokra és a külpolitikai helyzet hatására igen jellemző az a beadvány,[81] amelyet a Magyar Külkereskedelmi Intézet Részvénytársaság — egy félhivatalos szerv — 1931. szeptember 10-én idézett dr. Kenéz Béla kereskedelemügyi miniszterhez. Ebben a beadványban az Intézet a Szovjet-unióval való kereskedelmi forgalom előmozdítását követelte a kormánytól. Kérésének alátámasztására három érvet hozott fel:

a) A magyar külkereskedelem helyzetének katasztrófális romlását. A beadvány a következőket mondja: »Eddigi kiviteli piacainkon az üzletre éhes világverseny áruink elhelyezését vagy lehetetlenné teszi vagy annyira megnehezíti, hogy a nyomott árak és kedvezőtlen fizetései feltételek miatt gyárosainknak nincs hasznuk a nagy utánjárással megszerzett üzletekből. Kénytelenek vagyunk tehát egyre újabb és lehetőleg olyan fogyasztóterületek után kutatni, ahol áruink nagyobb mennyiségben és jobb árakon volnának elhelyezhetők. A tapasztalatok azt igazolják, hogy ma Oroszország az egyetlen piac, ahol néhány mezőgazdasági és ipari cikkünk számára jelentékeny elhelyezési lehetőségek volnának biztosíthatók.«

Hozzáfűzi még a jelentés, hogy »a mi tartózkodásunk nem fogja hátráltatni az orosz 5 éves terv sikerét, esetleges áruszállításaink pedig nem lendítenének az 5 éves terven annyit, mint amennyi előnyt megrendelésekben szűkölködő termelésünknek e pillanatban az orosz vásárlók jelentenének«.

b) Azt, hogy más tőkés országok is kereskednek a Szovjetunióval. Erről a jelentés a következőket állapítja meg: »Tanúi vagyunk annak, hogy nálunk gazdagabb és hatalmasabb országok mennyire törik magukat az orosz megrendelések után és mennyire igyekeznek, bizonyára nemcsak jelen megszorultságuk miatt, hanem a jövő reményében is, termékeiket az orosz piacon bevezetni. Ebből a tülekedésből le kellene vonnunk azt a tanulságot, hogy mi sem kapcsolhatjuk ki magunkat olyan álláspont kedvéért e 160 milliós nép gazdasági életéből, amelyet nálunk sokkal hatalmasabb országok kormányai, a mostoha gazdasági viszonyok nyomása alatt, egymás után feladtak.«

c) A Szovjetunió Magyarországgal is hajlandó kereskedni. »A tapasztalat azt mutatja, hogy Oroszország nem idegenkedik a magyar áruktól. Bizonyítja ezt az a számtalan ajánlati felhívás is, amellyel bennünket az orosz kereskedelmi képviseletek rendszeresen felkeresnek, valamint a Rima-murányinak a közelmúltban kiadott többmilliós megrendelés és ha az oroszok eme hajlandósága ellenére sem voltunk eddig képesek számottevő eladásokat létrehozni, annak oka elsősorban abban keresendő, hogy az államilag hatalmasan támogatott külföldi versennyel nem tudtunk megbirkózni, másodsorban azonban bizonyos akadályokban, amelyekre alább leszünk bátrak rámutatni.«

Mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy »az orosz üzlet mezőgazdaságunk és iparunk szempontjából egyaránt fontos«. Magyarország elsősorban a következő cikkeket tudta volna a Szovjetuniónak szállítani: traktorok, magtisztítógépek, Diesel-motorok, vasszerkezetek, elevátorok, daruk, mozdonyok, sínek, villamossági gépek, zsírsertések, zsír, lovak,

[80] Uo.
[81] O. L. Küm. gazd. pol. 1931. 54180.

szerszámok, magvak stb. Mindezek alapján a Külkereskedelmi Intézet azt követeli a magyar kormánytól, hogy ismerje el a szovjet kormányt, kössön kereskedelmi szerződést a Szovjetunióval és engedélyezze a szovjet külkereskedelmi képviselet felállítását Budapesten. Az export elősegítése a magyar exporttermékek versenyképessé tétele érdekében továbbá azt követeli, hogy a Szovjetunióba irányuló exportot a kormány támogassa olymódon, hogy a szovjet vállalatoknak nyújtott hitel egy részéért szavatosságot vállal és az export után adóvisszafizetést ad.

»Ami az állami szavatosságot illeti, ha erre a kormány ezidőszerint nem volna hajlandó, akkor arra való tekintettel, hogy az államilag nem garantált orosz követelések leszámítolása lényegesen drágább, mint az államilag garantáltaké, szükség volna, különösen nagyobb üzletek lehetővé tétele érdekében, az adóvisszatérítésnek — esetenkénti elbírálás alapján való — olyan felemelésére, amely számol a követelés biztosításának magas költségeivel is. Ha ez nem történik meg, mi a többi külföldi országokkal szemben továbbra is hátrányos helyzetben maradunk.

Kívánatos volna továbbá a dollár exporthitel igénybevételének megkönnyítése és biztosítása az Oroszországgal szemben szerzett követelés tartamára. Ily módon a cég, amely a hitelezés kockázatát vállalta, legalább az immobilizáció veszélyétől mentesíttetnék.«

Rámutat ez a beadvány arra is, hogy számos adminisztratív intézkedés akadályozza a Szovjetunióval való kereskedelmet. A magyar kormány megnehezíti szovjet üzletemberek és szakemberek beutazását, detektívekkel figyelteti őket, aminek tetemes költségeit a magyar cégekkel fizetteti meg. »A kiküldöttek detektívekkel való őriztetésének jelenlegi formáját megalázónak tartják, az őriztetés tetemes költségei pedig a magyar cégek számára olyan megterhelést jelentenek, amelyek oly esetben, amikor az üzlet létesítése és lebonyolítása többízbeni beutazást is szükségessé tesz, hátrányosan befolyásolják versenyképességüket. A magas költségek sok esetben visszatartják a magyar cégeket az oroszoknak tárgyalás céljából való meghívásától, amely tárgyalások nélkül pedig üzletre gondolni sem lehet.«

A Külkereskedelmi Intézet azt követeli, hogy a kormány gyorsan intézze el a szovjet állampolgárok beutazási kérelmét, szállítsa le a rendőri ellenőrzés költségeit és tegye azt kevésbé feltűnővé.

A gazdasági válság egyre súlyosabban nehezedett Magyarország gazdasági életére és főleg a magyar áruk külföldön történő elhelyezését nehezítette. Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy a magyar tőkések újból a szovjet piac felé tekintettek. A Külkereskedelmi Intézet vezérigazgatójának, Koródi Sándornak a szovjet-magyar kapcsolatokkal foglalkozó jelentése ezt a következőképpen fejezi ki: »Amikor a külső piacok egyre jobban lezárulnak, elsősorban agrártermékeink értékesítése, de iparcikkeink számára is, akkor egészen természetes a magánvállalkozásnak az a törekvése, hogy az orosz piac konjunkturális kihasználását szorgalmazza.«[82]

A gyárosok részéről a szovjet export beindítására irányuló törekvések méginkább megerősödtek, amikor látták, hogy azoknak az országoknak a számára, amelyek a Szovjetunióval rendes kereskedelmi forgalmat bonyolítanak le, éppen a válság okozta nehéz helyzetben a Szovjetunióba irányuló exportnak rendkívül nagy jelentősége van. Bebizonyosodott azonkívül, hogy

[82] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié.

minden ellenséges hírverés ellenére a Szovjetunió pontosan teljesíti fizetési kötelezettségét a tőkés-országokkal szemben. Erről a Külkereskedelmi Intézet említett jelentése a következőket mondja: »Az utóbbi időben a németek megvizsgálták Oroszország fizetőképességét és az ezirányban közzétett kommüniké szerint bizalmatlanságra okot nem találtak. A német gyárak ennélfogva újból megkezdték a néhány héten át szünetelt üzletkötéseket és pedig a szokásos hosszúlejáratú hitel alapján 70%-os birodalmi garanciával.«[83] A Szovjetunióval lebonyolítandó üzletek számára a Reichsbank a német magánbankoknak jelentős összegeket bocsátott rendelkezésre.

A szovjet vásárlók megbízhatóságáról különböző magyar követségek is jelentést tettek. A berlini követség 1932. április 1-i jelentése[84] pl. megállapítja, hogy a szovjetorosz kormány német üzletekből származó váltókötelezettségeinek eddig pontosan eleget tett. A londoni követség a Külügyminisztérium érdeklődésére 1932. március 31-én azt jelenti, hogy »londoni hivatalos és bankkörök egybehangzó véleménye szerint a szovjet kormány az áruhiteleket még mindig kifizette, tehát valószínű, hogy kötelezettségeinek a jövőben is eleget fog tenni«.[85]

A más országok által lebonyolított nagy üzletek láttán, a gazdasági helyzet kényszerítő körülményeinek hatására, valamint a tőkések követelésére a magyar kormány kénytelen volt foglalkozni a szovjet-magyar kereskedelmi kapcsolatok rendezésének kérdésével. 1931. október 16-án a minisztertanács elhatározta, hogy a Külkereskedelmi Intézet képviselőit kiküldi Berlinbe, hogy az ottani szovjet külkereskedelmi kirendeltséggel tanácskozásokat kezdjenek a szovjet-magyar kereskedelmi kapcsolatokról. A tárgyalásokat 1932 januárjában a Magyar Külkereskedelmi Intézet vezérigazgatója, Koródi Sándor kezdte meg a berlini szovjet kirendeltség egyik munkatársával, Besenovval. Jelentésében Koródi beszámol arról, hogy igen komoly üzleti lehetőségeket lát a Szovjetunióval való áruforgalom kibővítésére. Szovjet részről igen komoly érdeklődés van magyar iparcikkek iránt. 1932 márciusában például a Szovjetunió ajánlatot kért Magyarországtól jelentős mennyiségű mozdony szállítására.

A tárgyalások alkalmával a Szovjetunió képviselője kijelentette, hogy a szovjet kormány nagyon szívesen veszi a kereskedelmi kapcsolatok megindítására irányuló kezdeményezést, azonban azt követeli, hogy a magyar kormány oldja fel a Szovjetunióval szemben jelenleg érvényben lévő korlátozó intézkedéseit és engedje meg egy szovjet kereskedelmi küldöttség beutazását Magyarországra, amely a helyszínen tanulmányozná az üzleti lehetőségeket. A Szovjetunió különösen gépek, elektromos gyártmányok, valamint néhány mezőgazdasági cikk, mint pl. lucerna, takarmány, zsír és tenyészállatok iránt érdeklődött. A Szovjetunió hajlandó lett volna nagymennyiségű magyar zsírt átvenni 6 havi hitelben dollárváltó ellenében. A berlini tárgyalásokkal párhuzamosan 1932 februárjában Bécsben is kezdődtek tárgyalások magyar üzleti körök és a Deutsch-Russische Naphta GMBH között.[86] Itt elsősorban a magyar feldolgozó ipar nyersolaj szükségletének ellátásáról folyt a tárgyalás és elvben meg is állapodtak egy kompenzációs szerződés kereteiben. A Szovjet-

[83] Uo.
[84] Uo.
[85] Uo.
[86] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié. Külker. Intézet 1932. febr. 16-án kelt levele.

unió biztosította, hogy szovjet áruk ellenében megfelelő mennyiségben magyar árukat vásárol. A kompenzáció import oldalon nyersolajat, épületfát, azbesztet, marónátront, ammóniákszódát, faszenet, kendert, lent, nyersbőrt, tehát a magyar ipar nyersanyagellátása szempontjából döntő fontosságú cikkeket foglalt volna magában, míg Magyarország villamossági felszerelési cikkeket, vasúti síneket, hengereltárut, elektromotorokat, Diesel-motorokat, mezőgazdasági gépeket, vasúti felszereléseket, zsírt, szalonnát, magvakat és tenyészállatot szállított volna. Ezt a kompenzációt a Tárcaközi Devizabizottság 1932. június 9-i ülésén egy millió dolláros keretben jóváhagyta.[87]

Koródi berlini tárgyalásai is igen komoly kilátásokkal kecsegtettek. Jelentésében[88] 1932. április 18-án azt közli, hogy »a kereskedelmi képviselettel folytatott tárgyalások úgy hazánk nyersanyagellátása, mint kivitelre dolgozó iparunk foglalkoztatása szempontjából megkötésre előkészített üzletekre vezettek«. A szovjet tárgyaló fél engedményt tett abból a szempontból is, hogy nem ragaszkodott a Budapesten felállítandó kereskedelmi kirendeltséghez, hanem megelégedett azzal, hogy a magyar kormány egy háromtagú szovjet tanulmányi bizottság számára adjon 6 hónapos tartózkodási engedéllyel beutazást Magyarországra. Ehhez a magyar kormány hozzá is járult, ahogy a Külügyminisztérium 1932. május 18-án kelt iratából[89] megállapítható, amely leszögezi, hogy »a magam részéről nem emelek kifogást az ellen, hogy az esetleg kiküldendő orosz tanulmányi bizottság tagjai Magyarországon 6 havi tartózkodási engedélyt kapjanak«. A Szovjetunió képviselője kijelentette, hogy Magyarországon jelentős bevásárlásokat kívánnak eszközölni, hasonló fizetési feltételek mellett, mint ahogy általában a kapitalista országokban vásárolnak, vagyis több havi hitel ellenében váltó biztosíték mellett. Magyar részről ezzel szemben mereven a kompenzációhoz ragaszkodtak. Ezzel kapcsolatosan Koródi jelentésében a következőket írja: »Amíg mi folytonosan és mereven ragaszkodunk a kompenzációs üzletekhez és azt állítjuk, hogy a magyar cégek közül csak egyik-másik hajlandó és ez is csak részleges hitel nyújtására, addig a MÁVAG és más gyárak részéről (a Szovjetunió — B. J.) közvetlenül olyan biztosítást kapott, amely szerint ezek alkalmazkodni készek az oroszok által előírt hosszúlejáratú hitelnyújtási feltételekhez.«[90] Míg a magyar kormány részéről semmiféle engedményre nem voltak hajlandók, a Szovjetunió és a magyar cégek részéről teljes mértékben megvolt a hajlandóság olyan feltételekben való megegyezésre, amelyek mindkét fél számára lehetővé teszik az üzletkötést. A magyar kormánynak merev, ellenséges magatartása okozta azt, hogy a válság által előidézett nehéz helyzet enyhítése szempontjából fontos és nagyvolumenű exportkötések nem jöhettek létre.

Hogy mennyire megvolt az üzleti körök részéről a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok iránti érdeklődés, bizonyítja, hogy Budapesten ebben az időben a magyar-orosz kereskedelmi kapcsolatok ápolására részvénytársaságot alapítottak (Stella Rt).

A közvetlen kapcsolat meghiúsítása következtében a magyar exportőrök kénytelenek voltak áruik elhelyezését a huszas évekhez hasonlóan részben német közvetítéssel megoldani. A Magyar Nemzeti Bank a berlini Mangan-

[87] O. L. Küm. gazd. pol. 1932. 54509.
[88] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié.
[89] Uo.
[90] Uo.

export részvénytársasággal fizetési megállapodást kötött. Ennek értelmében a Nemzeti Bank 5 millió pengő keretben számlát nyit a Manganexport nevére, amelyre befizeti az exportált magyar áruk ellenértékét szabad devizában. A Nemzeti Bank a magyar exportőröket azonban pengőben elégíti ki. A befizetett szabad deviza összegének 50%-a felett a Magyar Nemzeti Bank szabadon rendelkezik, míg a másik felét magyar importőrök számára tartja fenn az általuk a Manganexporttól vásárolt áruk kifizetésére. Ezek az összegek szovjet nyersolaj, terpentin, vegyicikkek, azbeszt, nyersbőr, kender, len, vasérc, fa vásárlására használhatók fel.[91] A szovjet-magyar áruforgalom éveken keresztül ezeken a csatornákon át bonyolódott le. A Külügyminisztérium egy magyar vállalat érdeklődésére, hogyan lehetne a Szovjetunióba exportálni, 1935. január 30-án kelt levelében[92] azt közli, hogy »az Oroszországgal való árucsereforgalmunk jelenleg jóformán kizárólag a berlini Manganexport GMBH és a budapesti Stella rt. útján bonyolódik«.

A magyar kormány elutasító álláspontja politikai okokra vezethető vissza. A gazdasági szempontok kétségkívül a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok létesítése mellett szóltak, annál is inkább, mert az összes többi országok is ugyanolyan feltételek mellett kereskedtek a Szovjetunióval, mint ahogy a Szovjetunió azt Magyarországnak javasolta. Az olasz kormány pl. az 1930. augusztus 2-án megkötött és 1931. április 27-én kibővített megállapodásban a Szovjetuniónak 350 millió líra hitelt bocsátott rendelkezésére és hajlandó volt az olasz cégek által a Szovjetuniónak hitelben szállított áruk ellenértékének 75%-áért állami garanciát vállalni.[93] Olaszország és a Szovjetunió között igen sokoldalú jelentős kereskedelmi kapcsolat épült ki ebben az időben, éppen a fenti megállapodás alapján. Olasz nagyüzemek, mint pl. a RIV golyóscsapágy gyár mérnököket és technikusokat küldött a Szovjetunióba[94], hogy az olaszok által szállított golyóscsapágy gyár felépítésében és berendezésében segítséget nyújtsanak. A Szovjetunió jelentős mennyiségű nehézipari cikket, szerszámgépet, teherautót stb. vásárolt Olaszországtól.

A belső gazdasági nehézségeken kívül ebben az időben a világpolitikai helyzetben is voltak olyan momentumok, amelyek a magyar uralkodó osztályok egy részét arra késztették, hogy újból keressék a kapcsolatokat a szovjet kormánnyal. Mindenekelőtt világossá vált, hogy a tőkés országok közös összefogása a Szovjetunió elszigetelésére, a »világbojkott« — ahogy azt a képviselőházban kifejtették — megvalósíthatalan, kudarcra van ítélve. Ezt a magyar politikusok, a magyar kormány is kénytelenek voltak belátni. Ennek a véleménynek adott kifejezést Jungerth Mihály, a magyar diplomácia szovjet specialistája, akkor Magyarország követe Finnországban, aki 1931. március 2-án kelt, a Külügyminisztériumhoz írt jelentésében a következőket mondja : [95] »A magam részéről nem hiszem, hogy a mai nemzetközi viszonyok között egy, az összes kapitalista államot magában foglaló oly antidömping-mozgalom volna szervezhető, amely teljesen kitiltja az orosz árukat a világpiacról.«

A gazdasági válság még fokozottabban felszínre hozta a tőkés országok közötti ellentéteket. Az imperialista országok igyekeztek az erőviszonyokat

[91] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié.
[92] Uo.
[93] Küm. gazd. pol. 1935. 53633.
[94] Uo.
[95] O. L. Küm. gazd. pol. 1931. 272.

a saját érdeküknek megfelelően megváltoztatni, új szövetségeket összekovácsolni, új befolyási területeket szerezni. Ebben a harcban egyes imperialista országok igyekeztek a Szovjetunió jelentősen megnövekedett gazdasági erejét, politikai befolyását a maguk számára kamatoztatni és ezért közeledtek a Szovjetunió felé. Kiépítették kereskedelmi kapcsolataikat és a diplomáciai kapcsolatokat is igyekeztek normalizálni.[96] Ennek tulajdonítható többek között, hogy Olaszország 1933. április 2-án Rómában barátsági, megnemtámadási és semlegességi szerződést kötött a szovjet kormánnyal.

Mussolini ezzel Olaszország nemzetközi súlyát akarta növelni részben Franciaországgal, részben Németországgal szemben. Különösen a délkelet-európai országok feletti befolyása szempontjából volt fontos Mussolininak, hogy pozícióit megerősítse. Franciaország — Németország és Olaszország ellen — összekovácsolta a Balkán-paktumot, amelyet 1934. február 9-én Athénben Görögország, Románia, Törökország és Jugoszlávia kormányai írtak alá. Bulgária és Albánia Németország és Olaszország nyomására nem csatlakoztak ehhez a paktumhoz. Olaszország saját befolyását, hatalmi pozícióját Közép-Európában úgy akarta megerősíteni, hogy saját politikai vonalához kapcsolta Magyarországot és Ausztriát, ezekben az országokban erősítette gazdasági és politikai befolyását. Ezt a célt szolgálta az 1934. március 17-én aláírt olasz-osztrák-magyar jegyzőkönyv. »Ausztria és Magyarország a fasista Olaszország poroszlói lettek.«[97] Ugyanezen politikai célkitűzések szolgálatában az olasz diplomácia nyomást gyakorolt a magyar kormányra, hogy rendezze viszonyát a szovjet kormánnyal, lépjen diplomáciai kapcsolatba a Szovjetunióval.

A Magyarország és a Szovjetunió közötti viszony alakulása szempontjából tehát az egyik tényező az volt, hogy a magyar uralkodó körök saját külpolitikai célkitűzéseiket Olaszország segítségével gondolták megvalósítani, másrészt hogy Olaszország saját hatalmi köréhez kívánta kapcsolni, eszközként akarta felhasználni imperialista törekvéseinek támogatásában, főleg abban, hogy az erőviszonyokat Délkelet-Európában a maga számára kedvezően változtathassa meg. Ezt fejezik ki különböző külföldi sajtóhangok is, amelyek a szovjet-magyar szerződéssel — melynek megkötéséről a későbbiekben lesz szó — kapcsolatban megjelentek. Az angol konzervatív burzsoázia tekintélyes lapjának, a Timesnek budapesti tudósítója a szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló táviratában a következőket mondja: »Az egyezményt azért kötötték meg Rómában, hogy így is kifejezésre juttassák, mennyire azonos vágányon fog haladni a magyar külpolitika a jövőben is az olasz külpolitikával.«[98] A magyar kormány ebben a kérdésben tehát Mussolini külpolitikai irányvonalát követte, az olasz kormány politikájának exponense volt.

Hiba volna azonban a magyar kormány megváltozott magatartását a Szovjetunió irányában úgy értékelni, hogy az kizárólag az olasz kormány intervenciójának következménye. A szovjet kormány elismerésével a magyar uralkodó klikk saját külpolitikai törekvéseit is szolgálta. A diplomáciai viszony helyreállítását, akárcsak az olasz kormány, a magyar kormány is saját nem-

[96] Az USA 1933. szept. 16-án vette fel a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

[97] *Patyomkin:* Az újkori diplomácia története (1919—1939). 527. l.

[98] O. L. M. T. I. Biz. 1934. II. 8.

zetközi súlyának növelésére, a kisantant és Franciaország politikai nyomásának ellensúlyozására, a Duna-medencében bizonyos »egyensúly-helyzet« megteremtése érdekében kívánta felhasználni. Erre annál is inkább szüksége volt, mert ebben az időben Délkelet-Európában az imperialista ellentétek újból kiéleződtek, aminek Magyarország is eszköze és szereplője volt. A magyar kormány főleg Csehszlovákiával és Romániával szemben akarta a szovjet kormány elismerésével pozícióit erősíteni, vagyis a szovjet-magyar kapcsolatok helyreállítását eszközként kívánta felhasználni revizionista, nacionalista politikája számára. A két szomszéd országgal szemben, amely akkor még nem ismerte el a szovjet kormányt, Magyarország ezt a lépését diplomáciai erősítésként szánta.[99] A magyar kormány a szovjet kormány elismerését önálló hatalmi törekvéseinek szolgálatába kívánta állítani. Kétségtelen, hogy a Szovjetunióval való diplomáciai viszony létesítése, amely mint szocialista nagyhatalom egyre nagyobb, döntőbb szerepet játszott a világpolitikában általában és az európai politikában különösképpen, erősítette Magyarország nemzetközi szerepét. Egyet kell érteni az olasz kormány lapjának, a Popolo d'Italia-nak megállapításával, amely 1934. február 8-i számában azt írja, hogy a szovjet-magyar megegyezés »Magyarország gazdasági és politikai jelentőségét nagymértékben kiterjeszti«.[100] A Wiener Zeitung című osztrák hivatalos lap a következőket írja: »Magyarország mai helyzetében nem engedheti meg magának, hogy Szovjet-Oroszország el nem ismerésével elszigetelten maradjon. A mai Európában tartósan nem állhatna fenn feszültség a két állam között, ha Magyarország szerepet akar játszani az európai kormányok hangversenyében.«[101] Nyilvánvaló, hogy ezt a magyar kormány épp olyan jól tudta, mint a reakciós osztrák kormány hivatalos szócsöve. Mutatja ez megint a Szovjetunió rendkívül megnőtt nemzetközi tekintélyét és súlyát a nemzetközi politikai életben.

Hogy a Szovjetunió elismerését a kisantant országok, elsősorban Románia és Csehszlovákia elleni lépésnek is kell tekinteni, több, abban az időben megjelent sajtóhang is bizonyítja. A Times már idézett budapesti tudósításában olvasható (1934. február 8.), hogy »a magyar vezető köröket főként az az aggodalom vezette, hogy a kisantant Moszkvában elébe talál vágni Magyarországnak«. A mai nemzetközi viszonyok értékelése szempontjából is érdemes kihangsúlyozni, hogy a Szovjetunióval való kapcsolat milyen fontos tényező volt a tőkés országok politikájában már akkor, amikor a Szovjetunió egyedül volt és amikor gazdasági és nemzetközi súlya még nem volt olyan hatalmas, mint most, a második világháború után.

A Berliner Börsenzeitung 1934. február 7-i számában a következőket írja: »Kétségtelen, hogy Budapest a szerződés megkötésével rendkívül ügyes diplomáciai sakkhúzást tett az éppen most parafált Balkán-egyezménnyel, úgyszintén azzal a megújuló tevékenységgel szemben, amelyet a kisantant a francia hatalmi politika árnyékában kifejt.«[102] Hitlerék lapja, az Angriff (Berlin) ugyanerről a kérdésről a következőket írja: »A magyar és olasz diplomáciának sikerült megelőznie délkeleti politikai ellenfeleit és semlegesíteni azokat a kísérleteket, amelyek a Szovjetuniót az említett két ország ellen akarták megnyergelni.« A Bayrische Staatszeitung (München) véleménye

[99] Románia és Csehszlovákia a Szovjetunióval 1934 júniusában, vagyis négy hónappal Magyarország után létesített diplomáciai viszonyt.

[100] O. L. M. T. I. Bizalmas. 1934. II. 8.

[101] Uo.

[102] O. L. M. T. I. Biz. 1934. II. 7.

szerint a Szovjetunió elismerését Magyarország által »ügyes sakkhúzásnak lehet tekinteni Benes ellen«.[103] Az Express című prágai lap a következőket írja: »Magyarország az egyetlen, amely politikát kever az elismerésbe és revíziós törekvéseinek támaszát akarja benne látni.«[104]

Világos kép alakul tehát ki, milyen tényezők határozták meg ebben az időben a magyar burzsoázia álláspontját a Szovjetunióval való kapcsolatok kérdésében:

1. A Szovjetunió gazdasági megerősödése, nemzetközi súlyának és tekintélyének nagy megnövekedése.
2. A gazdasági válság Magyarországon és az áruelhelyezési nehézségek.
3. Az olasz kormány politikája, befolyása a magyar külpolitikára.
4. A tőkés országok közötti ellentétek és a magyar uralkodó körök revizionista, nacionalista hatalmi törekvései.

Mindezen tényezők ellenére a szovjet és a magyar kormány közötti kapcsolatok helyreállítása érdekében a kezdeményezés nem magyar részről, hanem a Szovjetunió részéről indult meg Németország, illetve a német diplomácia közvetítésével. Kánya Kálmán berlini magyar követ 1931. január 24-én kelt jelentésében[105] közli a külügymiszterrel és Bethlen miniszterelnökkel, hogy a német Külügyminisztérium tudomására hozta, hogy Litvinov von Dirksen moszkvai német követtel folytatott beszélgetésében úgy nyilatkozott, hogy a Szovjetunió szívesen lépne érintkezésbe Magyarországgal. A német külügyminisztérium közölte Kányával, hogy Németország szívesen vállalja a közvetítést a diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozóan. A magyar kormány azonban ezt a szovjet kezdeményezést a leghatározottabban visszautasította és Kányához intézett 1931. január 30-án kelt utasításában[106] a Külügyminisztérium a következőket közölte: »Szíveskedjék a német kormánynak udvarias formában tudomására hozni, hogy Szovjet-Oroszországgal való érintkezés felvételére a mostani időpontot nem tartjuk alkalmasnak, miértis az a kérésünk, hogy ezzel a kérdéssel most ne foglalkozzanak.«

1933-ban újabb szovjet kezdeményezés történt, szintén Németország közvetítésével. Schön, Németország budapesti követe, 1933. április 17-én a Külügyminisztériumban folytatott beszélgetés alkalmából szóbahozta a szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok felvételét.[107]

A diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó tárgyalások végül is a fasiszta Olaszország közbenjárására kezdődtek meg, mégpedig Rómában 1934-ben. Jungerth Rómából 1934. január 27-én kelt jelentése[108] többé-kevésbé nyíltan meg is mondja, hogy Mussolini interveniált a magyar kormánynál, hogy vegye fel a Szovjetunióval a kapcsolatot annak érdekében, hogy ellensúlyozni próbálja »az ellenkező politikát csináló csoport, főleg a kisantant befolyását«. Jellemzőként említjük meg, hogy 1934. február 21-én az országgyűlés képviselőházának ülésén gróf Apponyi György, a Keresztény Párt képviselője interpellációjára a szovjet-magyar megállapodás tárgyalásáról, amikor azt kérdezte, hogy miért vált szükségessé a Szovjetunióval való

[103] O. L. M. T. I. Biz. 1934. II. 20.
[104] O. L. M. T. I. Biz. 1934. II. 8.
[105] M. M. I. Küm. res. pol. 1931. év. 78.
[106] Uo.
[107] M. M. I. Küm. pol. 1933. 21/7—1129.
[108] M. M. I. Küm. res. pol. 1934. 32.

kapcsolat felvétele, Rassay Károly a következőket kiabálta közbe: »Majd megkérdezzük az olasz államtitkárt.«[109]

Bizonyíték van arra vonatkozóan is, hogy az olasz kormány a tárgyalások menete alatt is interveniált a magyar kormány képviselőinél, hogy a tárgyalások eredményesen fejeződjenek be. Erről tanúskodik a római magyar követség jelentése az olasz külügyminisztériumban Benti követtel folytatott beszélgetésről.[110] A jelentés szerint Benti követ, amikor szóba kerültek a szovjet-magyar tárgyalások, a következőképpen igyekezett Magyarországot a vitás kérdések rendezésére befolyásolni: »Mi nem állíthatunk ma Oroszországnak olyan feltételeket — mondja a jelentés — a diplomáciai viszony felvételénél, mint néhány évvel ezelőtt, miután Oroszország helyzetében nagy változás történt.« Ez azt jelenti, hogy az olasz külügyminisztérium helytelenítette azt, hogy Magyarország 1934-ben változatlanul az 1924-es szerződés feltételei alapján akart a Szovjetunióval megállapodni. A tárgyalásokról szóló anyagból kiderül, hogy a magyar kormány változatlan formában akarta elfogadtatni a Szovjetunióval az 1924-ben aláírt, de általa nem ratifikált szerződést, amely tudvalevően igen sok megkötést tartalmazott. Világos, hogy ezeket a megkötéseket a Szovjetunió 1934-ben nem volt hajlandó elfogadni és Magyarország végül is kénytelen volt eredeti álláspontjától elállni. A szovjet tárgyaló fél már a tárgyalások elején világosan megmondotta a magyar kormány képviselőinek, hogy a helyzet egészen más, mint 1924-ben volt és a Szovjetunió Magyarországgal sem hajlandó más formában szerződni, mint akármelyik más országgal szerződött. Jungerth 1934. január 23-án kelt jelentésében a következő áll: »Oroszország magát minden tekintetben egyforma és egyenrangú sujet internationalnak tartja a többi nagy államokkal és a még hátralévő néhány kis országgal való diplomáciai kapcsolat felvételénél azokat a formalitásokat követeli, amelyek mondjuk 'rendes', más államok között szokásosak.«[111] Figyelemre méltó, hogy mennyire egyezik az olasz Külügyminisztérium fentebb ismertetett álláspontja ezzel a magyar állásponttal. A megállapodást — nem utolsó sorban az olasz kormány nyomása következtében — Magyarország a fenti elvek alapján kénytelen volt aláírni. A megállapodást Rómában magyar részről Jungerth, szovjet részről pedig Patyomkin római szovjet nagykövet írták alá.

A hivatalos magyar kommüniké erről a következőket mondja: »A magyar kormány megbízásából Jungerth-Arnóthy rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter ma délután Rómában Patyomkin római orosz nagykövettel aláírta azt az egyezményt, amely Magyarország és Oroszország között helyreállítja a diplomáciai viszonyt.« Illetékes helyről a Magyar Távirati Iroda a következő felvilágosításokat kapta: »Az Osztrák-Magyar Monarchia az oroszországi szovjet kormányt a Bresztlitovszkban kötött békében elismerte, azonban Magyarország vele diplomáciai összeköttetésben nem állott. A diplomáciai viszony helyreállítása végett 1924-ben Berlinben folytatott tárgyalások végleges eredményre nem vezettek. Ezt az állapotot, amelynek tisztán belpolitikai okai voltak, a külpolitikában semmi sem indokolta. A két ország között külpolitikai differencia nem volt és ma sincs, viszont a külpolitikai érdekek

[109] Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója. 1934. II. 21. XX. k. 7. l.

[110] M. M. I. Küm. res. pol. 1934. 32.

[111] Uo.

több tekintetben egyezők, vagy párhuzamba hozhatók. A két ország közötti viszony rendezésének gondolata különösen gazdaságpolitikai vonatkozásban a parlament két házának őszi külügyi bizottsági ülésén ismételten felmerült és szóbakerült a kérdés Litvinov szovjet külügyminiszter legutóbbi római látogatása alkalmából is. A fentiekre való tekintettel a magyar kormány most újból felvette az annakidején Berlinben folyt tárgyalások fonalát Rómában, ahová Jungerth-Arnóthy rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert küldte azzal a megbízással, hogy az ottani szovjet nagykövettel a két ország közötti normális diplomáciai viszony helyreállítását megbeszélje. Az ez év január 22-én kezdett tárgyalások eredményre vezettek. A két ország közötti diplomáciai összeköttetés helyreállt és ezzel egyidejűleg megnyílt az útja a rendes kereskedelmi forgalom megindulásának is. A kereskedelmi viszony szabályozására az érdekelt felek gazdasági megbízottai Budapesten folytattak tárgyalásokat, amelyeknek folyományaként a magyar kereskedelmi érdekeltségek egy küldöttsége utazik előreláthatólag a közeljövőben Oroszországba.«[112]

A szovjet-magyar megállapodás aláírása a politikai életben igen nagy hullámokat vert fel. 1934. február 21-én a parlamentben gróf Apponyi György interpellációt terjesztett be a szerződés aláírásával kapcsolatosan és azt követelte, hogy a kormány informálja az országgyűlést a tárgyalásokról és azokról az okokról, amelyek a szerződés megkötését eredményezték.[113] Ezt a parlamenti vitát Apponyi és egy egész sor más képviselő a Szovjetunió elleni kirohanásokra és különböző szovjetellenes rágalmakra használták fel.

A parlamenti vitára a kormánynak azért volt szüksége, hogy dokumentálja a magyar uralkodó körök előtt, hogy mi sem változott alapvető szovjetellenes beállítottságán, hogy úgy tüntesse fel, mintha a kormány részéről a megállapodás megkötése lényeges engedmény lenne általános külpolitikai irányvonalával szemben. Ezt Apponyi György felszólalásában a következőképpen juttatta kifejezésre: »Nagy erkölcsi áldozat, hogy 15 évi negáció után egyenrangú erkölcsi súllyal rendelkező félnek ismerjük el Oroszországot.«

A jobboldalnak a kormány elleni támadásra azért volt szüksége, hogy megnyugtassa azokat a reakciós fasiszta köröket, amelyek ezek mögött a pártok mögött álltak. Így pl. Meskó Zoltán nemzeti szocialista párti képviselő az országgyűlés 1934. március 7-i ülésén[114] bejelentette, hogy a Rómában aláírt szovjet-magyar egyezményt a »nemzeti szocialista mozgalom« ellenzi és »Isten elleni véteknek« tekinti. Egyes képviselők, mint pl. Müller Antal keresztény párti képviselő azzal rágalmazta a Szovjetuniót, hogy nem tartja be a megállapodásokat, azt állította, hogy a Szovjetunió azokat az államokat, amelyekkel szerződést köt, »mind becsapta, mert nem fizetett a szállított árukért«.[115]

Petrovácz Gyula keresztény párti képviselő azért ellenezte a megállapodást, mert szerinte »az istenellenes propaganda központja« lesz Budapesten a szovjet követség.[116] Hódossy Gedeon keresztény párti képviselő a felszólalásában úgy igyekezett beállítani a szerződés aláírását, mintha ez a

[112] O. L. M. T. I. Biz. 1934. II. 6.
[113] Az Országgyűlés képviselőházának naplója, 1934. II. 21. XX. k. 7. l.
[114] Uo. 1934. III. 7. XX. k. 277. l.
[115] Uo. 1934. IX. 22. XX. k. 46—47. l.
[116] Uo. 1934. II. 28. XX. k. 111. l.

magyar kormány kommunista- és szovjetellenes politikájának csődjét jelentette volna.[117]

A kormány politikájának védelmében több képviselő szólalt fel. Ezek egyrészt arra hivatkoztak, hogy a többi tőkés ország is felvette a kapcsolatot a Szovjetunióval és különösen hangsúlyozták, hogy a fasiszta Olaszország diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat tart fenn a szovjet kormánnyal és ezért indokoltnak tartják, hogy Magyarország is elismerje a szovjet kormányt. Másrészt azzal érveltek, hogy a Szovjetunió igen fontos piac, ahol a magyar mezőgazdasági gépeket el lehet helyezni és ahonnan »olajat, petróleumot, tehát olyan cikkeket kaphatunk, amelyekért Romániának méregdrága árakat fizetünk«.[118]

Görgey István egységes párti képviselő közölte a képviselőházzal,[119] hogy »a külügyi bizottság egyhangúlag fogadta el« a szerződés megkötését. Megnyugtatta a képviselőket arra vonatkozóan, hogy »ez nem jelent irányváltozást a kormányzati politikában« és a szerződés megkötését azért tartotta helyesnek és elfogadhatónak, mert szerinte ez »megakadályozta a teljes balkán-blokknak a létrejöttét, másfelől pedig megelőzte a kisantant államokat és megtalálta a módját annak, hogy helyreállítsa a diplomáciai viszonyt a szovjettel«. Kifejtette beszédében, hogy a szerződés megkötésének célja a »revíziónak minél hathatósabb elősegítése« és ezt azzal támasztotta alá, hogy a szerződéssel kapcsolatban »Csehszlovákia a legidegesebb«. A szerződés melletti érvként sorakoztatta fel azonkívül azt, hogy »olasz protektorátus alatt Rómában kötötték meg a szerződést«.

Igen érdekes Peyer Károly felszólalása a magyar-szovjet szerződés aláírásával kapcsolatos vitában.[120] Peyer is felhasználta az alkalmat szovjetellenes kirohanásra és beszédében azt mondotta, hogy »aláírom, hogy a bolsevista propaganda és a bolsevista módszerek a legaljasabbak közé tartoznak«. Ugyanakkor azonban közölte, hogy »a magam részéről és a pártom részéről is az orosz szerződést elfogadhatónak, helyesnek tartjuk, nekünk inkább szükségünk van erre a gazdasági érintkezésre, mint Oroszországnak«. Ő is legfőbb érvként azt hozta fel, hogy a tőkés országok egész sora rendszeres kapcsolatot tart a Szovjetunióval. Azt mondotta, hogy »amikor az amerikai kapitalizmusnak ez jó, az olasz fasizmusnak ez jó, a német hitlerizmusnak ez jó, — szóval mindenkinek jó, akkor miért akarunk egyedül lemaradni ezekben a kérdésekben.« Peyer úgy találta, hogy ebben a kérdésben is a magyar kormánynak a világ legreakciósabb kormányainak politikai irányvonalát kell követnie és ilyen szempontból tartotta helyesnek a magyar-szovjet szerződés megkötését.

Nem sokkal a szerződés aláírása után Moszkvában és Budapesten felállították a magyar és szovjet követségeket. 1934 április elején Budapestre érkezett Petrovszkij bécsi szovjet követ, akit a szovjet kormány a magyar kormány mellé is akkreditált. 1934. április 9-én Petrovszkij felkereste Gömbös miniszterelnököt. Ugyanezen a napon Horthy ünnepélyes kihallgatáson fogadta Petrovszkijt, aki átnyújtotta megbízólevelét. Arnóthy-Jungerth Mihály moszkvai magyar követ 1934. április 28-án nyújtotta át megbízólevelét Kalininnak, a Szovjetunió Központi Végrehajtóbizottsága elnökének. Ezzel tizenhét évvel a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után

[117] Uo. 1934. II. 23. XX. k. 73. l.
[118] Uzonyi György felszólalása. Uo., 1934. II. 21. XX. k. 9. l.
[119] Uo. 1934. II. 20. XIX. k. 439. l.
[120] Uo. 1934. II. 27. XX. k. 102. l.

hivatalos kapcsolat jött létre a Szovjetunió és Magyarország között, amikor a többi országok döntő többsége, a vezető tőkés országok pedig kivétel nélkül már elismerték a Szovjetuniót és vele rendes diplomáciai kapcsolatot tartottak fenn.

A diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló, 1934. február 6-án kelt megállapodás 4. pontja kimondja, hogy a magyar és a szovjet kormány a diplomáciai képviseletek felállítása után tárgyalásokat kezdenek kereskedelmi szerződés megkötése céljából. Már elöljáróban meg kell állapítani, hogy a magyar kormány, miután a szerződésben vállalt kötelezettség alól kibújni nem tudott, tárgyalásokba bocsátkozott ugyan, de a legkülönbözőbb manővereket hajtotta végre annak érdekében, hogy a kereskedelmi megállapodás megkötését meghiúsítsa. Minél több idő telt el az 1934. évi szerződés aláírása után, annál nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar kormány nem akarja a kereskedelmi szerződést vagy valamilyen más olyan gazdasági megállapodás megkötését, amely előmozdíthatná a Szovjetunióval való árucsereforgalmat. Ennek következtében 1940-ig nem került sor szovjet-magyar kereskedelmi szerződés vagy árucsereforgalmi megállapodás megkötésére. Az árucsere tehát nem tudott fejlődni, továbbra is igen alacsony színvonalon maradt.

Röviddel a szerződés megkötése után, 1934. február 20-án a Külügyminisztérium külkereskedelmi bizottsága foglalkozott a magyar-szovjet kereskedelmi viszony rendezésének kérdésével. A Szovjetunió kormánya azt kérte, hogy Magyarország küldjön gazdasági bizottságot Moszkvába a kereskedelmi lehetőségek tanulmányozására, de addig is a kereskedelmi kapcsolatokat a Szovjetunió berlini kirendeltségén keresztül tartsák fenn. A magyar kormány a bizottság kiküldésére vonatkozó javaslatot elfogadta és 1934. május 25-én egy több főből álló magyar gazdasági delegáció érkezett Moszkvába vitéz Bornemissza Félix, a Külkereskedelmi Hivatal helyettes igazgatójának vezetésével. A kereskedelmi forgalom szabályozása céljából a Szovjetunió azt javasolta, hogy a kölcsönös fizetéseket úgy rendezzék, hogy a Magyar Nemzeti Bank számlát nyit a Szovjet Állami Bank javára, erre fizetnék be a szovjet vállalatok az általuk vásárolt szovjet áruk ellenértékének 50%-át, a másik 50%-ot pedig a Szovjetunió szabad devizában váltóval fizetné, amelyek bármely külföldi banknál leszámítolhatók.

A magyar delegáció Moszkvában a Külkereskedelmi Népbiztosság és a Szovjetunió Kereskedelmi Kamarájának megbizottaival tárgyalt. A magyar delegációnak megmutatták a dnyepri vízierőművet, számos szovjet várost, Rosztovot, Harkovot, Leningrádot, több ipari és mezőgazdasági üzemet és alkalmat nyújtottak arra, hogy részletesen tájékozódjék a magyar exportlehetőségek felől. A delegáció megállapította, hogy a magyar-szovjet kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésének megvan minden feltétele. Magyarország Diesel-motorokat, vaslemezt, acélt, közlekedési eszközöket, bauxitot, valamint számos nehézipari terméket szállíthatna a Szovjetunióba és onnan a magyar ipar számára igen fontos nyersanyagokat, nyersolajat, vegyszereket, kendert, lent, gyapotot, bőröket, vasércet, fát, antracitot, azbesztet stb. tudna vásárolni.

A Moszkvában folytatott megbeszélések, a Szovjetunióban fennálló elhelyezési lehetőségek alapján összeállították azon áruk jegyzékét, amelyeket néhány nagy magyar vállalat szállítani tudna évente a Szovjetunióba.[121]

[121] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié I. d.

Ez a jegyzék, amely normális kapcsolatok esetén más üzemek bekapcsolása útján is kétségtelenül jelentősen bővíthető lett volna, igen nagymennyiségű ipari szállításokat irányozott elő, amelyek erősen kihatottak volna a magyar ipar fejlődésére, az ország egész gazdasági életében kedvezően éreztették volna hatásukat. A jegyzék a következő áruk szállítását irányozta elő:

Sín	84 000 t	Rimamurányi, MÁVAG
Nyersacél	44 000 t	« «
Vaslemez	90 000 t	« «
Mozdony	204 db	MÁVAG
Vasúti kerékpár	4800 db	«
Hengereltáru	24 000 t	«
Daruk	2900 t	Roessemann, Győri Waggon
Tehergépkocsi	7000 db	Győri Waggon
Vasúti személykocsi	700 db	Győri Waggon
Motorkocsi	150 db	Ganz
Jendrasik Diesel-motor	6000 henger	Ganz
Hajómotor	2000 henger	Ganz
Szállítóberendezések	10 700 t	Győri Waggon, Roessemann
Turbinák	600 t	Ganz
Villanymozdony	60 db	Ganz
Egyenáramú villamos mozdony	300 db	Ganz
Elektromotor 0,5—5000 HP egyenáramú	15 000 db	Ganz
Elektromotor 0,3—10 000 HP váltóáramú	500 000 HP	Ganz

A delegáció hazaérkezése után a magyar kormány elhatározta, hogy a Külkereskedelmi Hivatal megbízottjaként egy állandó kiküldöttet delegál Moszkvába. Ez a megbízott felvette a kapcsolatot a Szovjetunió külkereskedelmi szerveivel, akik azt javasolták, hogy Magyarország kössön kereskedelmi megállapodást a Szovjetunióval, de addig is hajlandók a már meglévő, az árucsereforgalmat szabályozó kereteket kibővíteni és kiszélesíteni. E célból a szovjet kereskedelmi szervek azt javasolták, hogy alakítsák át a Magyar Nemzeti Bank és a Manganexport között kötött megállapodást és ennek a keretében állapítsák meg a kölcsönösen szállításra kerülő áruk kontingenseit. A Szovjetunió konkrét javaslatokat is tett az általa szállítandó árukra, amelyek ellenértékét három különböző módon javasolta kiegyenlíteni. A Szovjetunió az áruk egy részét, még pedig kis részét szabad deviza ellenében szállítaná Magyarországnak (színesfémeket és nemesfémeket), az áruk egy másik részét részben szabad deviza ellenében, részben pedig a Nemzeti Bank említett számláján történő jóváírás ellenében. Az egyes áruknál a szabad deviza és a klíring-deviza arányt közös megegyezés alapján állapítanák meg. Ilyen fizetési mód mellett a Szovjetunió a következő áruk szállítását ajánlotta fel: marónátron, ammóniákszóda, falepárlási termékek, mangán- és krómérc, olajok, zsírok, kender, len, apró bőrök, bél és szőrme. Az áruk harmadik kategóriája úgy kerülne kifizetésre, hogy azok ellenértékét a Magyar Nemzeti Bank számlájára vezetik és a szovjet kereskedelmi vállalatok az itt felgyülemlett, javukra mutatkozó összegekért magyar árukat vásárolnának. Ebbe a kategóriába a Szovjetunió a következő áruk szállítását ajánlotta fel: fűrészáru, bányafa, papírfa, napraforgómag, rongy, olajpogácsa, szárított gyümölcs, hal, halkonzerv, kaviár, gumiáruk és orvosságok.

A magyar kormány a fenti javaslatot azonban nem fogadta el és 1935. augusztus 28-án a Szovjetunió budapesti követségének olyan javaslatot

adott át, amely a magyar szállítások ellenértékének kiegyenlítését 75%-ban szabad devizában követelte és a szovjet export ellenértékének csak 25%-áért szállítana magyar árukat. A magyar kormány ezenkívül azt a követelést is támasztotta, hogy a szovjet és magyar kereskedelmi cégek között létrejött üzleteket egy idegen ország bankja garantálja, valamint, hogy az árucsereforgalom kölcsönös elszámolása fontban történjék.

A Szovjetunió hajlandó volt engedményképpen az eredeti javaslatától eltérően a magyar export ellenértékének 50%-áért szabad devizát adni, azonban ezen az alapon sem jött létre megegyezés, különösképpen azért, mert a Szovjetunió számára elfogadhatatlan volt az a követelés, hogy a szovjet vállalatok által kötött ügyleteket egy külföldi bankkal kell garantáltatni. Ez a Szovjetunió szuverenitásának megsértését jelentette volna és magyar részről ezt a javaslatot nyilvánvalóan provokatív célokkal vetették fel. E javaslat megtételekor a magyar kormány tudta, hogy a Szovjetunió számára egy ilyen megalázó feltétel elfogadhatatlan.

A Külügyminisztérium 1935. augusztus 26-án kelt feljegyzéséből[122] kiderül az, hogy a magyar üzleti körök a szabad deviza fizetéshez azért ragaszkodtak, hogy ezeket az összegeket a külfölddel szemben fennálló magyar adósságok törlesztésére használják fel olyan formában, hogy a szabad deviza lefizetése ellenében a Magyar Nemzeti Bank zárolt pengőköveteléseket szabadítana fel, mégpedig a hivatalos árfolyamnál sokkal kedvezőbb árfolyam mellett, amely azután a Szovjetunióba exportáló magyar vállalatok hasznát növelhette volna.

A szovjet kormány miután látta, hogy kezdeményezéseire Magyarország újabb és elfogadhatatlan követelésekkel áll elő, 1936 januárjában olyan rendeletet adott ki, amely szerint szovjet árukat Magyarországra csak szabad deviza (font, dollár, francia frank, holland forint, svájci frank) ellenében lehet exportálni. Ezzel a szovjet kormány véget vetett annak a több hónapos huzavonának, amely a fizetési módok meghatározása körül folyt és így lehetetlenné tette, hogy a magyar fél ezt a kérdést továbbra is provokatív célokra, a megállapodás meghiúsítására használhassa fel.

Ugyanakkor a Szovjetunió kormánya azt javasolta a magyar kormánynak, hogy a magyar-szovjet megállapodás alapjául fogadják el a Csehszlovákia és a Szovjetunió között 1935. március 13-án kötött és 1935. április 12-én érvénybelépett kereskedelmi szerződést. 1935 október végén tárcaközi értekezleten tárgyalták meg a szovjet javaslatot. A magyar kormány hosszas tárgyalás után a szovjet javaslatot elvetette. A magyar kormány ti. nem volt hajlandó elfogadni az általános legnagyobb kedvezményt, amelyet a csehszlovák-szovjet szerződés tartalmazott. Az Igazságügyminisztérium például kifejtette, hogy a legnagyobb kedvezmény általános elfogadása azért nem lehetséges, mert ellenkezik a magyar kormány számos rendeletével,[123] amelyek korlátozzák a szovjet állampolgárok beutazását Magyarországra és a szovjet alattvalók letelepedését Magyarországon kifejezetten megtiltják. Ezekről a Szovjetunióval szemben alkalmazott ellenséges és diszkriminatorikus jellegű rendszabályokról a magyar kormány nem volt hajlandó lemondani és ezért a legnagyobb kedvezmény alapján álló csehszlovák-szovjet szerződést tárgyalási alapul nem fogadta el.

[122] Uo.
[123] 1930. évi 5000 B. M. sz. és 1930. évi 100.000 B. M. sz. rendelet.

A honvédelmi miniszter azért ellenezte a legnagyobb kedvezmény kölcsönös biztosítását magábanfoglaló szerződést,[124] mert »kedvező alkalmak fognak nyílni a magyarországi bolsevik propaganda terjesztésére«, és arra a következtetésre jut, hogy ezért »a magyar-orosz kereskedelmi szerződés megkötésének tervével szemben feltétlenül elutasító álláspontot kellene elfoglalni«.[125] A szovjet kormány újból tanúbizonyságot téve megegyezési szándékáról, azt javasolta, hogy tekintsék a megállapodás alapjául a Szovjetunió és Románia között 1936. február 15-én Bukarestben kötött és 1936. március 16-án életbeléptetett megállapodást. Ez a megállapodás nem foglalja magában az általános legnagyobb kedvezmény elvét. Lényege, hogy a Román Nemzeti Bank számlát nyit a Szovjet Állami Bank nevére, amelyen keresztül az árucsereforgalom pénzügyi lebonyolítása történik, azonkívül kötelezettséget vállal, hogy behozatali engedély, kontingensek és más, kizárólag az árucsereforgalmat érintő kérdésekben a Szovjetuniónak a más államokkal való egyenlő elbánást biztosítja. Ez tehát nem kereskedelmi szerződés, hanem egy kereskedelmi és fizetési megállapodás, amely kizárólag az áruforgalom és a fizetés kérdéseire korlátozódik.

A Külkereskedelmi Bizottság 1936. február 25-i határozata értelmében a magyar kormány közölte a budapesti szovjet követséggel, hogy hajlandó a magyar-szovjet kereskedelmi viszony rendezése céljából az említett szovjet-román megállapodást alapul elfogadni.

A magyar kormány azonban egy nagyon átlátszó és aljas fogással játszotta ki ezt az ígéretét és tette lehetetlenné a megegyezést ezen az alapon is. A fenti közlés után a Külügyminisztérium a szovjet-román megállapodáshoz hasonló szövegű megállapodástervezetet adott át a budapesti szovjet követségnek. A számlavezető bank nevét azonban ebben a tervezetben nem jelölte meg, és amikor a tárgyalások már folytak, a magyar kormány képviselője közölte, hogy a számlavezetéssel nem a Magyar Nemzeti Bankot, hanem egy angol bankot kíván megbízni. Ezenkívül azt követelte, hogy a számlavezetés fontban történjék. Ez egymással diplomáciai kapcsolatban levő országok között egészen szokatlan eljárás, ami azt bizonyítja, hogy a magyar kormány nem akart megállapodni és ezért olyan javaslatokat tett, amelyeket a Szovjetunió semmi körülmények között nem tudott elfogadni. Világos tudniillik, hogy a Szovjetunió nem mehetett bele abba, hogy Magyarország és a Szovjetunió közötti fizetési forgalom számlavezetését egy harmadik ország — ebben az esetben Anglia — valamely bankja végezze. Jellemző a magyar álláspont tarthatatlanságára, hogy a magyar kormány megbízásából a tárgyalásokat folytató Jungerth moszkvai követ a külügyminiszterhez intézett egyik levelében elismeri, hogy a magyar követelést semmi sem indokolja és azt a szovjet tárgyaló félnek elfogadhatóan megindokolni nem is lehet. 1936. május 28-án kelt levelében azt írja, hogy »mi mindenképpen rá akarjuk szorítani a szovjeteket, hogy a nekünk kényelmes rendszerhez alkalmazkodjanak. Ez nem fog sikerülni.«[126] Világos, hogy a Szovjetunió számára nem elfogadható egy olyan megoldás, amely megkerüli a közvetlen kapcsolatot a Magyar Nemzeti Bank és a Szovjetunió Állami Bankja között. A Külügyminisztériumnak a moszkvai követséghez intézett 1936. július 16-án kelt

[124] O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié.
[125] Uo.
[126] Uo.

levele világosan kimondja, hogy az angol bank által történő számla vezetésre vonatkozó javaslat oka, hogy a magyar kormány nem akar közvetlen kapcsolatot a két nemzeti bank között. Miután a Szovjetunió ezt a javaslatot nem fogadhatta el, a tárgyalások eredménytelenül fejeződtek be. Később a Magyar Nemzeti Bank egy egészen provokatív jellegű javaslatot tett — azt, hogy a Szovjetunió részéről a fizetés szabad fontban történjék, amikor ismerte a szovjet kormány 1936 januári rendeletét a szabad devizában való fizetés beszüntetéséről.

Tekintettel arra, hogy ebben, az árucsereforgalom szempontjából alapvető kérdésben nem történt megállapodás, nem kerülhetett sor sem kereskedelmi, sem más gazdasági jellegű egyezmény megkötésére. A tárgyalások egyetlen pozitív eredménye az volt, hogy 1936. május 15-én megnyílt a távbeszélő forgalom a Szovjetunió és Magyarország között. Nem vezettek eredményre a hajózási egyezmény megkötése érdekében 1936-ban folytatott tárgyalások sem. A Szovjetuniónak az volt az álláspontja, hogy a hajózási kérdések szabályozására csak akkor van szükség, ha normális, élénk árucsere van a két ország között. Ebből következik, hogy hajózási szerződést csak akkor lehet kötni, ha egyúttal árucsereforgalmi megállapodás is létrejön. A magyar kormánynak a hajózási kérdések szabályozására vonatkozó 1936. február 20-án Moszkvában átnyújtott tervezete azonkívül azt is követelte, hogy a magyar hajók a Szovjetunió belvizein, vagyis folyóin is közlekedhessenek, ami teljesen szokatlan. Idegen országok egy állam belvizein csak akkor hajózhatnak, ha a folyók (mint pl. a Duna) nemzetközi víziutak. Ilyen nemzetközi víziutak a Szovjetunióban nincsenek és a Szovjetunió egyetlen más államnak, amellyel kereskedelmi és hajózási szerződést kötött, nem engedélyezte belvizeinek használatát idegen hajók számára.

A hosszas tárgyalások után a magyar kormány azt ígérte, hogy 1936 őszén egy bankszakértőt küld Moszkvába a vitás valutáris kérdések megtárgyalására, ez azonban elmaradt. Így nem került sor a kereskedelmi egyezmény megkötésére sem.

A Külkereskedelmi Bizottság utoljára 1937. április 12-én[127] foglalkozott a magyar-szovjet kereskedelmi megállapodás kérdésével. Ezen ülés jegyzőkönyve a következőket mondja: »Nickl felteszi a kérdést, hogy az igazgatóság szükségesnek tartja-e az Oroszországgal való tárgyalások folytatását, amelyek már régen függőben maradtak? A Bizottság megállapítja, hogy a tárgyalások folytatására szükség nem forog fenn, mivel szerződés hiányában is kötnek üzleteket, illetve a szovjet szerződés hiányában is vásárol nálunk nemes devizáért olyan árukat, amelyekre szüksége van.«

A fentiek eléggé meggyőzően bizonyítják, hogy a magyar kormány nem megegyezést, hanem csak tárgyalást akart a megegyezés meghiúsítása érdekében. Hadd idézzük még bizonyításul a moszkvai magyar követ 1937. december 14-én kelt, a Külügyminisztériumhoz írt levelének következő mondatát: [128] »A szerződés megkötésére irányuló tárgyalások nekünk nem sürgősek és a jelenlegi politikai viszonyok mellett egy magyar szakértő delegáció kiküldését elkerülendőnek tartjuk.« A Külügyminisztérium utasította Jungerth moszkvai követet, hogyha a szovjet kormány részéről érdeklődnek a tárgyalások iránt, kitérő választ adjon.

[127] O. L. Küm. gazd. pol. 1937. 52.741. 4. oszt.
[128] O. L. Küm. gazd. pol. 1937. év. 113. res.

A statisztikából ismeretes, hogy ilyképpen az árucsereforgalom igen alacsony színvonalon maradt. A magyar kormány mindenáron meg akarta akadályozni a szovjet-magyar árucsereforgalom kiszélesítését, a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok elmélyítését.

A magyar kormány álláspontját, néha provokatív cselekedeteit szovjetellenes beállítottsága mellett ebben az időben is meghatározták külpolitikai tényezők is. Magyarország ebben az időben egyre inkább a német külpolitikai irányvonalhoz csatlakozott és hűen követte a nyugati imperialista köröknek az utasításait, akik a müncheni politikai szellemben igyekeztek a német fasizmust a Szovjetunió megtámadására biztatni és ennek kedvező külpolitikai előfeltételeit is megteremteni. Igy hát semmiképpen sem volt beilleszthető a magyar kormány külpolitikai vonalába a Szovjetunióval való viszony megváltoztatása, akár csak gazdasági, külkereskedelmi vonatkozásban sem. Sőt a szerződés megkötésére irányuló tárgyalások meghiúsításának politikája kifejezésre juttatja azt, hogy a magyar kormány ebben az időben is követte azoknak az imperialista köröknek a politikáját, akik meghiúsították az európai kollektív biztonsági rendszer megteremtését, akik buzdították és támogatták a fasiszta agressziót és akiknek végső célkitűzése a Szovjetunió elleni háború kirobbantása volt. »... míg a Szovjetunió az agresszió elleni harcot célzó egyezségre törekedett, addig Anglia és Franciaország rendszeresen visszautasították azt és inkább a Szovjetunió elszigetelésére irányuló politikát folytattak, az agresszornak tett engedmények politikáját, arra irányuló politikát, hogy az agressziót kelet felé, a Szovjetunió ellen irányítsák.«[129]

Nem ezen körökön múlott, hogy a fasiszta Németország 1939-ben nem a Szovjetunió, hanem az angol-francia-amerikai blokk ellen fordította fegyvereit. Ennek ellenére a nyugati imperialista nagyhatalmak tovább folytatták erőfeszítéseiket a Szovjetunió elszigetelésére, támogatták, szervezték Finnország háborúját a Szovjetunió ellen. Ilyen körülmények között a Szovjetunió számára »csupán egy kiút maradt: elfogadni a németek ajánlatát a szerződés megkötésére. Valamennyi lehetséges kivezető út közül mégis ez volt a legjobb«.[130]

A második világháború eseményei bebizonyították, hogy a Szovjetunió lépése helyes volt, amelynek a második világháború kimenetele, a Szovjetunió győzelme, az európai népeknek a fasizmus alól történt felszabadítása szempontjából döntő jelentősége volt. A Szovjetunió és Németország között 1939 augusztusában aláírt megnemtámadási szerződés, a szovjet-német viszony megváltozása arra kényszerítette a német külpolitikát egyre hívebben követő magyar kormányt is, hogy megváltoztassa a Szovjetunióval szemben folytatott politikáját.

Ezen nemzetközi körülmények, a megváltozott helyzet hatására került sor 1940-ben kereskedelmi tárgyalásokra a Szovjetunió és Magyarország között. Ezek a tárgyalások azt eredményezték, hogy 1940. szeptember 3-án létrejött az első kereskedelmi és hajózási szerződés a Szovjetunió és Magyarország között.[131] A szerződés, amelyet szovjet részről Mikojan külkereskedelmi népbiztos írt alá, a legnagyobb kedvezmény alapján szabályozza a két ország között a gazdasági kapcsolatokkal összefüggő kérdéseket. A szerződés meg-

[129] Történelemhamisítók. Szikra, 1951. 57. l.
[130] Történelemhamisítók. 57. l.
[131] Megjelent a Budapesti Közlöny 1940. évi szept. 15-i 209. számában.

Külkereskedelmi forgalom Magyarország és a Szovjetunió között 1925—1939. években (ezer pengő)

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Behozatal	3588	3539	2887	2785	1904	3086	154	1521	366	96	1967	1486	296	71	253
Ebből:															
nyers ásványolaj	2492	2739	2581	2106	585	2009	—	1044	—	—	—	—	—	—	—
vasérc	—	—	—	—	322	—	136	—	—	—	—	—	—	—	—
marószóda	888	428	—	—	—	256	—	—	—	—	—	—	—	—	—
azbeszt	—	—	230	511	652	595	—	429	293	80	—	114	192	64	253
nyers- és ócskavas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1961	1362	103	—	—
Kivitel	3681	787	2250	2232	798	246	2424	121	178	1365	1989	125	2073	—	—
Ebből:															
vasáruk	544	421	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
villamos készülékek	543	69	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ló	2292	—	2188	2215	787	—	—	—	—	—	160	—	—	—	—
vas és acél, rúdban	—	—	—	—	—	—	1884	—	—	—	—	—	—	—	—
vasáruk	—	—	—	—	—	—	297	—	—	—	1753	—	—	—	—
lucernamag	—	—	—	—	—	—	218	—	—	—	—	—	2072	—	—
gyapjú	—	—	—	—	—	—	—	121	137	—	—	—	—	—	—
vasfélgyártmányok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1155	—	—	—	—	—
teherautó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	149	—	—	—	—	—

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1925—1939. évi kötetek. Külkereskedelmi forgalom.

határozza azonkívül a Szovjetunió Magyarország területén működő kereskedelmi képviseletének jogállását és megállapodást tartalmaz a választott bírósági eljárásra vonatkozóan.

A kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésére, fejlesztésére nem került sor, mert ezt a magyar uralkodó körök őszintén soha sem akarták és mert 1941 júniusában Németország megtámadta a Szovjetuniót, rövid időre rá Magyarország is hadat üzent a Szovjetuniónak és több, mint 25 éves szovjetellenes politikájuk betetőzéseként utolsó csatlósként végig kitartott a fasiszta Németország mellett a szovjetellenes háborúban.

*

Az ország felszabadítása a Szovjetunió által alapvetően megváltoztatta a magyar külkereskedelem helyzetét. A történelem folyamán először került országunk abba a helyzetbe, hogy független, az ország érdekeinek megfelelő kereskedelempolitikát folytasson. A magyar fasizmus megsemmisítésével, a magyar történelmi osztályok egyeduralmának megszüntetésével, a demokratikus Magyarország megteremtésével megszűntek a nemzetellenes politikának azok a gyökerei, amelyek évtizedeken keresztül idegen, imperialista érdekek szolgálatába állították a magyar külkereskedelmet és megakadályozták a Szovjetunióval való normális kereskedelmi kapcsolatok kiépítését. Ez lehetővé tette a baráti kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági kapcsolatok megteremtését a Szovjetunióval és a szovjet-magyar külkereskedelmi kapcsolatok egészen új alapokra való helyezését. A Szovjetunió volt a győztes nagyhatalmak között az első, amely még a békeszerződés aláírása előtt, 1945-ben kereskedelmi megállapodást kötött velünk, aminek nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontból is, népi demokráciánk egész háború utáni fejlődése szempontjából döntő jelentősége volt. A magyar-szovjet kereskedelmi kapcsolatok eredményei a felszabadulás óta elválaszthatatlanok attól a hatalmas gazdasági és társadalmi fejlődéstől, amelyet a magyar népi demokrácia fennállásának első évtizedében elért. A szovjet-magyar kereskedelmi kapcsolatok jelentőségének, eredményeinek fényében méginkább kidomborodik annak a politikának reakciós, nemzetellenes volta, amelyet a magyar uralkodó osztályok a két világháború között a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok akadályozása, meghiúsítása céljából folytattak.

BUZÁS JÓZSEF

NÉMET GAZDASÁGI EXPANZIÓ ÉS A MAGYAR GYÁRIPAR A SZOVJETELLENES HÁBORÚ IDEJÉN. 1941—1945.

A magyar nép sok évszázados küzdelmet folytatott a német hódító törekvések ellen. A hírhedt »Drang nach Osten« politikája állandó veszélyt jelentett a magyar függetlenségre. A német expanzió veszélye még csak fokozódott a kapitalizmus, de méginkább az imperializmus időszakában. A későn kifejlődő német kapitalizmus az imperializmus idején különös agresszivitásával tűnt ki. A porosz militarizmus háborús politikáját folytatva, annak szellemétől áthatva, a német imperialisták mind mohóbban törekedtek a világ újrafelosztására, hogy maguknak gyarmatokat, tőke- és árukiviteli piacokat biztosítsanak. A német hódító törekvések központjában — bár azok a törekvések Afrikára, Ázsiára is kiterjedtek — a Drang nach Osten politika egyenes folytatásaként a kelet- és délkelet-európai országok álltak. A XIX. század végétől és a XX. század elejétől Magyarországra is erősödik a német nyomás! A német tőke jelentős pozíciókat szerez több vezető bankban, iparvállalatban. A századfordulótól az első világháborúig a hazánkba irányuló német árukivitel közel megnégyszereződött. Ezekben az években az Osztrák-Magyar Monarchia, s így a magyar uralkodókörök is mindinkább a német imperializmus befolyása alá kerültek. A világháború idején már felmerült a hírhedt Naumann-terv, mely az Osztrák-Magyar Monarchiát a német vámunióba akarta bevonni. Ennek megvalósítására, mely Magyarországot szinte teljesen német gyarmattá változtatta volna, a háború elvesztése következtében nem kerülhetett sor. A vesztett háború után, az 1920-as években a meggyengült német imperializmus egyelőre nem léphetett fel nyíltan agresszív terveivel. A 20-as évek közepétől, a munkásosztály forradalmi harcának leverése után azonban angol-amerikai támogatással, nagy kölcsönök segítségével ideiglenesen stabilizálták Németországban a kapitalizmust és megindult a német militarizmus feltámasztása. A nyugati imperialista hatalmak az intervenció kudarca után az agresszív Németország feltámasztásával és támogatásával készítették elő a Szovjetunió elleni újabb támadást. 1933 elején Németországban Hitler fasiszta pártja került hatalomra. Ezzel a német finánctőke legagresszívabb, legsovinisztább, legimperialistább csoportja ragadta magához az uralmat, mely nyílt fenyegetést jelentett a Szovjetunió, de az egész világ békéje és nem utolsó sorban az európai kis népek függetlensége ellen.

*

A fasiszta Németország az egész gazdasági életet hamarosan háborús vágányokra állította át. A 30-as évek közepétől kezdve már nagy ütemben készültek szovjetellenes és revansista terveik megvalósítására. E tervek

keretén belül igyekeztek mind nagyobb gazdasági és politikai befolyást szerezni azokban a kelet-európai országokban, melyeket a német imperializmus már korábban is saját »életteréhez« számított. A magyar uralkodó körök örömmel fogadták a fasizmus uralomrajutását Németországban, melynek legfontosabb külpolitikai irányával, a szovjetellenességgel teljesen azonosították magukat. Olaszország mellett egy új fasiszta nagyhatalom megjelenésével Európában arra számítottak, hogy ezekkel szövetségben a maguk revizionista törekvéseit is valóra válthatják. Ily módon elsők között igyekeztek a gazdasági és politikai kapcsolatokat a fasiszta Németországgal megszilárdítani. Ezek a kapcsolatok gazdasági téren — cikkünk keretében csak ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk — az 1931-ben megkötött magyar-német kereskedelmi szerződést kiegészítő 1934. február 21-i pótegyezményben már kifejezést nyertek. Ez az egyezmény csírájában magában rejtette azt a német törekvést, mely Magyarországot a német »élettérben« nyersanyag- és élelmiszerszállítónak, a német ipar gyarmati árupiacának tekintette. A megegyezés nagymértékben felemelte a Németországba irányuló mezőgazdasági kivitelt, s ennek fejében behozatali kontingenseket biztosít olyan árukra, különösen a vas- és gépipar köréből, amelyekre behozatali engedélyeket a megfelelő magyar iparág védelmében korábban nem adtak.[1]

Az 1934-es pótegyezmény eredményeként jelentősen fellendült a magyar-német kereskedelmi forgalom, igazolva az illetékes körök számítását, akik az egyezmény megkötésétől a forgalom 50%-os emelkedését várták. A kereskedelmi forgalom jelentős fellendülése azonban elsősorban a német érdekeket szolgálta. Előnyös volt számukra a Magyarországgal folytatott kereskedelem mindenekelőtt azért, mert azokat a cikkeket kapták meg, melyekre a leginkább szükségük volt, s másutt, valuta hiányában nem kapták volna meg, Magyarországtól viszont márkáért vásárolhatták.[2] Ugyanakkor igen előnyös volt számukra, hogy az olcsón megvásárolt mezőgazdasági termékekkel és nyersanyagokkal szemben drága késztermékeket, iparcikkeket szállítottak, s így a kereskedelmi forgalomban nagy haszonra tettek szert az agrárolló következtében. A németek ugyan a mezőgazdasági termékekért világpiaci áron felül fizettek — ezt a többletet a nagy német ipari monopóliumok finanszírozták —, mivel a Németországba irányuló mezőgazdasági kivitel növekedése a Magyarországra irányuló német iparcikk kivitel növekedését vonta maga után — hiszen csakis így lehetett a külkereskedelmi szaldót megszüntetni —, ezeknek az iparcikkeknek az árába a mezőgazdasági cikkekért kiadott többletet elszámolták, így ezt a terhet is a magyar fogyasztókra hárították.[3] A német kapcsolatok kiépülése — bár még a később teljesen nyiltan érvényesülő érdekeik megvalósítása inkább csak tendenciákban jelentkezett — már ebben az időben is hatással volt a magyar ipari termelésre, a német tervekbe ugyanis az is beletartozott, hogy a magyar ipar főleg olyan termékeket állítson elő, melyekre nekik szükségük van. A német-magyar kereskedelmi tárgyalásokról Kánya külügyminiszternek küldött titkos jelentés már beszámol arról, hogy a magyar kivitel irányításához ». . .esetleg és valószínűleg termelésünk megfelelő beállításával. . .«[4] is hozzá akarnak járulni. S hogy ez mit jelentett a

[1] Magyar Gazdaságkutató Intézet 22. sz. helyzetjelentése, 43., 44. lap.
[2] Magyar Szemle. 1936. máj. 80. l.
[3] Vö. *Buzás József:* Magyarország külkereskedelme 1919—1938. Kézirat 120. l.
[4] O. L. Külügyminisztérium (Küm.) Gazdaságpolitikai osztály (Gazd. pol.) 53.310/33.

magyar ipari termelésre nézve, azt világosan megmutatja a magyar Külkereskedelmi Hivatal vezetőjének egy levele, melyben a következőket írja : ». . .tárgyalásokat folytatva egy Herr von Flügge nevezetű német úrral, aki állítólag az I. G. Farbenindustrie megbízásából, de gyanakszom : a német kormánynak több mint tudomásával, azt a kérdést tanulmányozta, miként lehetne a magyar és a német gazdasági életet egymáshoz közelebb hozni, amennyiben *mi intenzivebben termeljünk* olyan, főként nyersanyagokat, amelyekre a német iparnak szüksége van.«[5] Bár a magyar uralkodó körök tisztában voltak a Németországgal való gazdasági kapcsolatok kizsákmányoló jellegével, Magyarország alárendelt szerepével, mégis támogatták azt. Egyfelől azért, mert a magyar nagybirtokos-osztály csődbe jutott gazdaságát a mezőgazdasági kivitel fokozásával, állandó piacok biztosításával igyekezett megmenteni. Másfelől és döntően az egész uralkodó osztály politikai célokat látott maga előtt, »azért, mert a magyar-német szerződés létrejöttében az országos és nemzeti politika szempontjából elsőrangú politikai sakkhúzást lát a csehszlovák politikával szemben. . .«[6] Vállalták tehát a német kapcsolatok hátrányos oldalait, mivel ettől a kapcsolattól nagy hasznokkal kecsegtető imperialista törekvéseik megvalósítását várták.

A harmincas évek közepe táján kialakuló gazdasági kapcsolatok jellege 1936—37-ben még világosabb körvonalakkal bontakozott ki. Ezekben az években, amikor a német fegyverkezés már előrehaladott fokon állt, megakadályozták az olyan cikkek kivitelét, amikre Magyarországnak feltétlen szüksége lett volna, viszont mindinkább teljesíteni kellett minden német kívánságot, vagyis Magyarország még hátrányosabb helyzetbe került, mint korábban. Méginkább fokozódott a német ipari kivitel Magyarországra. A német gazdasági célkitűzések megvalósításában új szakaszt nyitott 1938 tavaszán Ausztria bekebelezése Németországba, az Anschluss.

Az Anschluss következtében a német befolyás Magyarország gazdasági élete felett igen nagy mértékben megerősödött. Ausztria bekebelezésével ugyanakkor a német tőkeérdekeltség köre is hatalmas mértékben megnövekedett, melyeket még kiegészítettek 1939 elején a cseh tőkeérdekeltségek megszerzésével. Számításunk szerint 1939-ben a magyarországi ipar, bányászati és kereskedelmi részvénytársaságok tőkeerejének 12%-át tették ki azok a vállalatok, melyeknek részvénytöbbsége közvetlenül német kézben volt. E mellett azonban a német tőke érdekeltsége szinte az összes nagyobb vállalatra kiterjedt, s az adott gazdasági és politikai helyzetben befolyásukat még kisebb részvényérdekeltség esetén is érvényesíteni tudták. Számításaink szerint azok a vállalatok, melyekben a német tőkének egyáltalán érdekeltsége volt, a részvénytársaságok tőkeerejének 53%-át tették ki.[7] Ez hatalmas gazdasági, de azon túl politikai befolyást biztosított a fasiszta Németország számára. Ez megnyilvánult a külkereskedelmi forgalom alakulásában is, amennyiben a németek most a korábbi osztrák pozíciókat is megszerezve a magyar kivitel-

[5] Uo. Winchkler István a Külkereskedelmi Hivatal, Nickl Alfréd a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának volt a vezetője. Német dosszié (1933. ad. I/3.) Winchkler 1934. jan. 8-i levele Nicklhoz.

[6] Honi Ipar. 1934. márc. 1.

[7] A számításokat a Compassok alapján végeztük. Emellett felhasználtuk a Hitelbank levéltárában 1942-re vonatkozó pontos összeállítást a német tőke magyarországi érdekeltségére vonatkozólag. (Központi Gazdasági Levéltár. Hitelbank igazgatóság. Magyar-német tárgyalások c. csomó.)

nek mintegy 50%-át vették át, s uralkodó helyzetbe kerültek a magyar külkereskedelem felett.

»A német birodalom hazánkban — írta egy levelében Teleki Pál miniszterelnök — olyan nagymérvű és szétágazó érdekeltséggel rendelkezik, hogy ezen keresztül az egész magyar gazdasági életet ellenőrizni, sőt bizonyos mértékben befolyásolni is tudja.« A német tőkeérdekeltségek jelentős megnövekedése és súlya az ország gazdaságában »... a nemzeti szocialista német kormány megalakulása, különösen pedig a Südostraum felé irányuló Lebensraum-politika kifejlődése óta politikai jelentőséget nyertek«.[8]

A németek gazdasági és politikai térhódítását elősegítették a magyar uralkodó körök agresszív politikai tervei is, ugyanis — mint említettük — Németország oldalán akarták terveiket valóra váltani, s mint Csáky gróf külügyminiszter Hitlerrel való tárgyalásán kijelentette: »Magyarország jól tudja, hogy Németország nélkül nem tehet semmit, egymagában sohasem birkózott volna meg ellenségeivel«[9]. 1938 tavaszán a nagyarányú fegyverkezési program megindításával a nyílt és fokozott ütemű háborús készülődéssel Magyarország a korábbinál jóval nagyobb mértékben beilleszkedett Németország katonai terveibe, a Csehszlovákia elleni katonai támadás előkészületeibe. A Győrben meghirdetett program — mely jelentős beruházásokat eszközölt a magyar ipar, elsősorban a hadiipar kiépítésére, melynek eredményeként az ipari termelés fejlesztése meggyorsult — Magyarországot a német imperializmus világuralmi tervei szolgálatába állította. »A győri fegyverkezési program — állapította meg a KMP lapja — országveszejtő, nemzetgyilkos, háborús program«.[10]

1938-tól tehát a német befolyás gazdasági és politikai téren egyaránt jelentősen megerősödött, Magyarország lényegében már lekötelezte magát a fasiszta »tengelyhatalmak« politikája mellé, s így a németek is nyíltabban kezdték megvalósítani gazdasági célkitűzéseiket. 1939 elején újabb gazdasági tárgyalások indultak meg Magyarország és Németország között. A tárgyalások elején a németek memorandumot adtak át a magyar küldöttség vezetőinek, melyben lényegében meghatározták Magyarország helyét és szerepét a német tervekben. A memorandum első része a magyar mezőgazdaság további feladatait jelöli meg a következőkben: »Die ungarische Landwirtschaft muss sich stärker als bisher den Bedürfnissen des deutschen Marktes anpassen« (A magyar mezőgazdaságnak a korábbinál erősebben *a német piac szükségleteihez kell igazodnia*). A memorandumban kifejtik, hogy a magyar mezőgazdaságnak a németeket érdeklő cikkekben, így olajosmagvakban, állati zsiradékban, búzában, tojásban stb-ben kell termelését növelnie, ebből az egész kivitelt hajlandók átvenni, viszont mivel a külkereskedelmi mérleg amúgyis aktív Magyarország számára, fokozni kell a Magyarországra irányuló ipari kivitelt. Az ezzel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja a memorandum másik része, amely a következő címet viseli: »Anpassung der ungarischen industriellen Produktion an die deutschen Ausfuhrbedürfnisse« (A magyar ipari termelésnek a német kiviteli érdekek szerint való átalakulása). Ebben a részben kifejtik, hogy Magyarország tegye intenzívvé mezőgazdaságát, fejlessze

[8] O. L. Küm. Gazd. pol. Res. Német dosszié 358. 1939.

[9] A németek magyarországi politikája titkos német diplomáciai okmányokban. 1937—1942. Bpest, 1950. 77. l.

[10] Dolgozók Lapja. Bpest, 1955. 119—120. l.

a mezőgazdasági ipart, amely most is legerősebb és nem áll szemben a német behozatali érdekekkel, viszont szállítsa le az ipari vámokat, adjon a német iparnak adó- és hitelkedvezményeket, és a behozatali kontingenseket teljesen törölje el.[11] Ez a törekvés a magyar ipar tönkretételére irányult. Mint a tárgyalás magyar delegációjának vezetője maga is beszámolt: »Általában megállapítható volt az a tendencia, hogy Magyarországot nyers-termelő ország niveau-jára óhajtanák leszállítani. . .«[12] Ugyanakkor viszont, bár az iparcikk behozatalt jelentősen fokozni akarták: »Már most közölték, hogy szerszámgépek és nyersvas kiengedésére nem számíthatunk, ellenben hajlandók autót, műtrágyát, porcelán- és üvegárut szállítani.«[13]

Ezt az egyezményt, illetve a nyílt német követeléseket teljes mértékben támogatták az uralkodó osztálynak azon körei, melyek teljesen és fenntartás nélkül a Németországhoz való lecsatlakozás hívei voltak. Ezeknek egyik képviselője, Kunder Antal kereskedelmi miniszter pl. a német követelésekről így vélekedett: »A németországi eredetű importot az eddigi megkötöttségek alól fel kellene szabadítani.« Ugyancsak támogatta azt is, hogy a magyar ipar mondjon le olyan cikkek gyártásáról, melyeket a németek szándékoznak exportálni Magyarországra.[14] A németek a győri program által végrehajtott beruházásokra is igyekeztek befolyást gyakorolni — bár a fegyverkezést helyeselték —, így például »lebeszélték« a magyar kormányt a hazai alumíniumipar fejlesztéséről stb. Az uralkodó osztályok egy másik csoportjában, így elsősorban az ipari körökben azonban riadalmat keltett a németek fellépése, mivel saját pozicióikat, profitjaikat féltették.

Ezek a magyar finánctőkés körök bár egyrészt nem akartak lemondani a magyar ipar fejlesztéséről, nem akarták kiszolgáltatni teljesen a piacaikat a német iparnak, ugyanakkor a német kapcsolatok erősödésétől is háborús profitlehetőségeket reméltek, s ezért »áldozatra« is hajlandók voltak. Emellett azonban világosan látják azt is, hogy »az elvi tagadás ideje lejárt«, hogy »számolnunk kell a fennálló helyzettel«. Ily körülmények között áthidaló megoldásokat keresnek, így például a német iparral kötendő piacbiztosító, illetve szabályozó kartellszerződések megkötését javasolják a régi, az Osztrák-Magyar Monarchia idejében megvolt közös kartellek mintájára. Az iparfejlődés feladása helyett ». . . az iparfejlesztés elhalasztását« javasolják, ». . .éppen ezen a téren tehetnénk a németeknek lényeges engedményeket«.[15]

1939. szeptember 1-én Lengyelország megtámadásával a fasiszta Németország kirobbantotta a második világháborút. A németek kezdeti katonai sikerei Lengyelországban majd Nyugat-Európában együttjártak igényeik és Magyarország felé irányuló nyomásuk fokozódásával. A magyar uralkodó osztályok megfelelő konc reményében számos ponton igyekeztek kiszolgálni a német érdekeket. Ennek megfelelően 1940-ben, mikor a fasiszta Németország nagy európai győzelmeit ünnepelte, a német árubehozatali kontigenseket három alkalommal felemelték, és egyetlen évben több mint 30%-kal emelkedett a Magyarországra irányuló német árukivitel értéke.[16]

[11] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Nemzeti Bank titkos irattári anyagok. 7/1940.

[12] O. L. Küm. Gazd.-pol. Res. 30. 1939.

[13] Uo. Külkereskedelmi Bizottság 1939. febr. 10. ülés. jkve.

[14] Honi Ipar. 1939. ápr. 1.

[15] Honi Ipar. 1939. márc. 15. és máj. 1.

[16] Magyar Gyáripar. 1940. 12. sz. és Magyar Statisztikai Évkönyv 1940. 117..

Németország ebben az időben, amikor Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország után lényegében az egész kontinenst leigázta, már szinte feltételek nélkül diktált a délkeket-európai kis államoknak.

1940 májusában a délkelet-európai államokkal szemben folytatott politikájukat így határozzák meg: ». . .elérkezett a pillanat, amikor a délkeleti államok többsége nem tagadhatja meg, hogy Németországnak ne csak gazdasági életteret, hanem politikai előjogokat is adjon, ha ezt megköveteli«.[17] A már tervezett szovjetellenes háború előkészítéseként egy sor balkáni országot mint »szövetséges« szállnak meg, vagy ellenállás esetén fegyveres erővel tipornak le. Magyarországon nyílt megszállásra nem került sor, azonban gazdasági és politikai szempontból már mind teljesebben alávetették.

A féktelen hódítás diadalmámorában 1941 tavaszán azokat a német gyarmatosító nézeteket és törekvéseket, melyeket elemeiben már korábban is fellelhettünk, s melyeknek mind teljesebb megvalósítására korábban is mindent megtettek, most már teljes nyíltsággal, cinikusan megfogalmazták. 1941. április 25-én Szentmiklósy berlini követségi tanácsos beszámol Bárdossy miniszterelnöknek, hogy: »a németek európai gazdasági elvüket világosan és tisztán kifejtették a külügyi hivatal félhivatalos szócsövében« (Berliner Börzenzeitung). A beszámoló részletesen ismerteti a német álláspontot. Kifejtik, hogy a délkelet-európai államoknak ». . .természetes körülményekhez kell alkalmazkodniok«, ugyanis eddig természetellenes irányben fejlődtek, iparosodtak, holott: »Ez az iparosodás ellentétben áll ezen államok mezőgazdasági karakterével«. »A politikai revízióval egyidejűleg a délkelet-európai államoknak gazdaságilag is alkalmazkodniok kell a kontinentális közgazdaság (értsd német finánctőke) követelményeihez.« »Mezőgazdasági termelésüket a kontinens többi részének szükséglete fogja irányítani, s a főtermény legyen a gabona és olajosmagvak. Kiegészítésképpen más ipari növények is termesztendők és ezzel kapcsolatban kifejlődhetik egy mezőgazdasági ipar.« »A nyersanyagtermelést ki fogja egészíteni azok helyi feldolgozása is félkészterménnyé vízierők kihasználása útján (olaj, ércek, könnyű-ércek).« »Ezek az elvek — állapítja meg a jelentés — csak egy idő óta mint bevallott *hivatalos programm* hajtatnak végre.« Ez szabta meg természetesen a Magyarország felé folytatott német politikát is. A beszámoló a következőkben foglalja össze a magyar iparral kapcsolatos német gazdaságpolitikát: »Ipari viszonylatban magyar szempontból háromféle német törekvésre lehetünk elkészülve, melyek kis mértékben már eddig is jelentkeztek«: 1. A mezőgazdasági iparágak fejlesztésénél és létesítésénél állandó beleszólások oly irányban, hogy azok a német piac kívánalmainak és érdekeinek megfeleljenek, vagyis a németek által »irányított együttműködésre«. 2. Már meglevő iparágainknál léptennyomon arra a törekvésre, hogy azok német érdekeltséggé alakíttassanak át. 3. Végül, hogy a német szempontból kényelmetlen ipari vállalatok keletkezését minden eszközzel megakadályozzák, a hasznosaknak ítélteket pedig német tőkével, vagy tőkerészesedéssel alapítsák meg.[18]

A fasiszta hitleri Németország saját »életterébe« számította a kelet- és délkelet-európai országokat, s ezen belül Magyarországot is. A magyar »szövetségesek« számára tehát a gyarmati árupiac, mezőgazdasági termék és nyers-

[17] A németek magyarországi politikája titkos német diplomáciai okmányokban 1937—1942. 98. l.

[18] O. L. Küm. Gazd. pol. Res. 466—1941.

anyagszállító alárendelt szerepét szánták az »új Európában«. A német fasizmushoz való lecsatlakozás végsősoron az amúgy is gyengén fejlett magyar gyáripar elsorvasztását, az Osztrák-Magyar Monarchia viszonyaira emlékeztető iparszerkezet visszaállítását és a meglevő ipar feletti német ellenőrzést jelentette Magyarország számára.

Magyarország nemzetgazdaságát már a II. világháború kirobbanása óta részben a német háborús gazdálkodás szolgálatába állították. Ezt jelentette a mezőgazdasági feleslegek kiszállítása, a fontos nyersanyagok — bauxit, olaj — nagyrészt német tőkével történő kitermelése és kiszállítása. A magyar ipari kapacitást azonban ekkor még egyáltalán, vagy alig vették csak igénybe, sőt — mint láttuk — annak csökkentésére törekedtek. Kétségtelen azonban, hogy 1941-ig a függőség, sőt az egyre fokozódó függőség sem vezetett odáig, hogy a németek által kívánt teljes alárendelés megtörténjék. Magyarország teljes alávetése, a nemzetgazdaságnak teljesen a német érdekek szerinti átalakítása, majd a németek által történt kifosztása és tönkretevése csak a szovjetellenes háború folyamán valósult meg.

*

Európa legnagyobb részének leigázása után, mikor a letiport országok gazdaságát saját hadigazdaságuk szolgálatába állították, 1941. június 22-én a hitleri csapatok hitszegő módon betörtek a Szovjetunió területére. A Szovjetunió megtámadásával a háború új szakaszába lépett. A német hadvezetés, addigi sikereitől elkápráztatva itt is villámháborúra számított, vagyis igen nagy előkészületeket tett a Szovjetunió gyors legyőzése érdekében. A hitleri Németország megkövetelte, hogy a csatlós országok gazdasági életét még teljesebben a német háborús gépezet szolgálatába állítsák. Az uralkodó osztály azonban ezen túl sietett csatlakozni a szovjetellenes rablóháborúhoz. A szovjetellenes háborúhoz való csatlakozás Horthy-Magyarország számára azt jelentette, hogy még mélyebbre süllyedt a csatlós államok sorában, még teljesebb lett gazdasági függősége Németországtól. A magyar uralkodó köröknek ez a lépése a korábbi hazaáruló politika betetőzéseként gyarmati kiszolgáltatottságba döntötte és az elkerülhetetlen pusztulás felé sodorta az országot.

A német hadvezetőség még a szovjetellenes háború megindítása előtt tudatában volt annak, hogy ez a lépés minden korábbinál nagyobb erőfeszítést kíván meg a német háborús gépezettől és gazdasági élettől. Éppen ezért már a háború előkészítéseként a leigázott és csatlós országok gazdaságát is minden vonalon kiaknázták. Így mindenekelőtt a korábbiakhoz képest jelentősen fokozzák a nyersanyagok és élelmiszerek elszállítását. 1941 júliusában a német-magyar gazdasági tárgyalások során 1941 és 1942-re vonatkozóan a magyar delegáció vállalja, hogy Magyarország búza és rozs »feleslegeinek« — ami a szűk fejadagok kielégítése után maradt — 50%-át és az egész bácskai »felesleget«, az olajosmagvak egész feleslegét, a tengeri felesleg 80%-át Németországba szállítják. A nagymennyiségű »feleslegek« biztosítására a tárgyalások után alig pár héttel, augusztus 15-én már rendelet jelenik meg, amely a gabona kiőrlését szabályozza, nagyobb kiőrlési százalékot szab meg és a liszttel való takarékos gazdálkodást szabályozza. Ezt azonban csakhamar egy még súlyosabb »takarékossági« rendelet követte ; szeptember 6-án Budapesten és környékén — vagyis elsősorban a munkások legszélesebb tömegeinek rovására — bevezették a liszt- és kenyérjegyet. A fejadagot havi 2 kg lisztben és

napi 25 dkg kenyérben szabták meg. Egy év alatt 56 000 szarvasmarha, 56.000 birka kiszállítását vállalták és a magyar delegáció ajánlatával — 100.000 sertés kiszállításával — szemben a németek 175 000-et követeltek.[19] Néhány hónapon belül azonban a német csapàtok Moszkva alatti veresége világossá tette, hogy a villámháborús tervek összeomlottak és hosszú nehéz harcok várnak a betolakodó fasiszta csapatokra. Ez egyre inkább olyan nehézségek elé állította Németország gazdaságát, amikkel nem tudott megbirkózni. Ahogy fokozódtak a németek nehézségei, úgy fokozták a leigázott és csatlósállamokra nehezedő nyomást, szorították a prést, amivel minél többet igyekeztek kisajtolni. 1941 decemberében Ribbentrop magához rendelte Bárdossy miniszterelnököt, s egész félreérthetetlen nyíltsággal követelte a kiszállítások fokozását. Bárdossy bizalmas feljegyzésben a következőkben számolt be a Ribbentroppal lefolytatott beszélgetésről: »Hivatkozott arra, hogy ők most az erőkifejtés maximumán vannak s be kell vallania, hogy *mindenre szükségük van*, hogy a most folyó gigantikus küzdelmet sikerrel be is fejezzék. Megmondja nekem, hogy különösen olajról és gabonáról van szó! Kér, tegyünk meg mindent, mert nekünk is be kell látnunk, hogy a most folyó küzdelemben ők hozzák a legnagyobb áldozatokat, s mindazoknak, akiknek nélkülözhető készleteik vannak, adniok kell a Német Birodalom számára...« Két nappal később — német részről Clodius és Moritz, magyar részről Losonczy István közélelmezési államtitkár — már konkrét tárgyalásokat folytattak a kiszállítások fokozásáról. Akkor már egyáltalán nem elégedtek meg az ún. feleslegekkel, hanem további áldozatokat követeltek. S ami Ribbentrop fogalmazásában még úgy hangzott, hogy a »nélkülözhető készletek« átadása, azt itt brutális nyíltsággal már úgy követelték, hogy »...ne hivatkozzunk arra, hogy ebben vagy abban a termésben ezidén, vagy jövőre nincs felesleg, hanem esetleg a *hazai ellátás bizonyos százalékú megszorításával is legyünk segítségükre*«.[20] Mint Sztójay Döme berlini követ a tárgyalásokról beszámolt: »Losonczy megígérte, hogy erre is tekintettel lesz s éppen ezért szándékozik a magyar kormány a fontos ellátási cikkeknél további megszorításokat és fejkvótákat elrendelni, hogy ily kívánságoknak eleget tehessünk.«[21] Ennek megfelelően azután 1942 februárjában és a következő hónapokban a kenyérfejadagot 20 dkg-ra, a liszt havi adagját 1,6 kg-ra szállították le. 1942 nyarán további megszorításokat foganatosítottak és a kenyérfejadagot 15 dkg-ra korlátozták. A német fasizmus feltétel nélküli kiszolgálása igen súlyos helyzetbe sodorta a magyar munkásokat és dolgozókat. Magyarország lakossága európai viszonylatban is a legrosszabbul ellátottak közé tartozott. Míg 1942 tavaszán Németországban a napi kenyérfejadag 286 gramm, a havi cukor, illetve zsír fejadag 1.012, illetve 927 gramm volt, addig Magyarországon a kenyérfejadag 200, a havi cukor fejadag 600, a zsír fejadag 720 gramm volt csupán.[22] Az ország mezőgazdasági termékeinek kiszállítása a továbbiakban még fokozódott, a magyar dolgozók ellátására csupán a legminimálisabb készleteket biztosították és a többit a német hadsereg és lakosság rendelkezésére bocsátották.

A gabona, hús, zsír és különféle élelmiszerek, mezőgazdasági termékek kivitelén túl ugyancsak egyre fokozódó, hatalmas követelésekkel léptek fel

[19] O. L. Küm. Gazd. pol. 21. biz. jkv. a német-magyar tárgyalásokról. 1941. júl. 7—29.
[20] O. L. Küm. Gazd. pol. Res. 996. 1941. dec. 10.
[21] Uo. Res. 1.006. 1941. dec. 12.
[22] Magyar Gazdaságkutató Intézet 50. sz. helyzetjelentése 111. l.

a katonailag elsőrendűen fontos magyarországi nyersanyagok, elsősorban az olaj és bauxit kiszállítása tekintetében is. Már az 1941 júliusi tárgyaláson vállalta a magyar küldöttség e nyersanyagok nagy mennyiségének kiszállítását. A megegyezés szerint a következő évben 830 000 t bauxit exportálását vállalták, s 1942-ben 988 547 t összes termelésből 865 000 t-t szállítottak ki. 1942. augusztus 1-én azonban kormányközi megállapodás alapján évi 1 millió t bauxit szállítására kötelezte magát a magyar kormány. A termelés ekkor még nem érte el az 1 millió t-t, ez csak 1943-ban történt meg. Ez évben is a termelésnek majdnem egész mennyiségét Németországba szállították, de ekkor már az sem volt elég és egy 1943-as megállapodás szerint az 1943—1944-es gazdasági évben már 1,5 millió, az 1944/1945-ös gazdasági évben 2 millió t-ra fejlesztik a bauxit termelést, hogy ilyen mennyiségeket szállíthassanak ki.[23] Hasonlóan állandóan fokozták igényeiket a magyar olajkincs mind nagyobb részére. Magyarországon csupán a háború küszöbén, 1937-ben indult meg az olajkitermelés. Az amerikai tőkeérdekeltségű MAORT a háború éveiben egyre fokozta termelését és hozzájárult a Wehrmacht ellátásához. Az évről-évre növekvő olajtermelés jórésze ugyanis Németországba vándorolt. 1937-ben még alig volt több a temelés mint 2 ezer tonna, de még 1938-ban is csak 43 ezer tonna körül mozgott. A háború éveiben azonban rohamos volt a termelés felfutása. 1939-ben 143 ezer, 1941-ben már 422 ezer, 1943-ban már 842 ezer t olajat termeltek. Mint az iparügyi miniszter 1942-ben bizalmas értekezleten elmondta: »Ez a termelés az ország szükségletét már korlátozások nélkül is bőven fedezné. A korlátozások oka itt is a háborús szükséglet és az, hogy a közös hadviselés céljára Németországnak és Olaszországnak igen jelentékeny mennyiségű feldolgozott nyersolajat, sőt közönséges nyersolajat is adunk át.«[24] 1941 végén pl. egy 80 000 tonnás rendkívüli olajszállítmányt úgy tudtak kivinni Németországba, hogy a magános gépkocsiforgalmat teljesen leállították. Mikor — a már említett Bárdossy-Ribbentrop megbeszélésen — Bárdossy erre hivatkozott, »Ribbentrop elővett egy feljegyzést és abba belepillantva megjegyezte, hogy tényleg legutóbb kaptak tőlünk 80.000 tonnát, amiért igen hálásak, de úgy gondolja, hogy ezt fel lehetne emelni 120.000 tonnára.«[25] 1942-ben kereken 300 000, 1943-ban 400.000 tonna olajat — zömében finomított formában —, vagyis az olaj termelésének mintegy felét szállították Németországba.[26]

A legfontosabb bauxit és olaj mellett a németek nagy súlyt fordítottak minden fellelhető és elszállítható nyersanyag kivitelére, így pl. erősen szorgalmazták a magyarországi *mangánérc* termelést. Németország mangán szükségletét közel sem tudta saját termeléséből fedezni, s mintegy 500.000 t behozatalra szorult. Ukrajna ideiglenes megszállásakor a szovjet ásványkincsek elrablásával fedezni tudták szükségletüket, de különösen élesen merült fel a hiány a német visszavonulás, az átmenetileg meghódított területek elvesztése után. Ekkor a németek saját beruházásukkal is bővítették a magyar mangánbányászatot. 1938-ban még mindössze 15 ezer tonna volt a termelés, a világháború kitörése után 60 ezer, 1941-ben 70, 1942-ben 87, 1943-

[23] O. L. Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga II/2—28/13 és I/1—3/1—24/20. — O. L. Küm. Gazd. pol. 25. Bizalmas jkv. a német-magyar tárgyalásokról. 1943. febr. 13.—aug. 7.

[24] O. L. Parlamenti iratok 42-es bizottság jkv. XXX. 349 l. 1942. okt. 19.

[25] O. L. Küm. Gazd. pol. Res. 996. 1941. dec. 10.

[26] Uo. 706 cs. 25-ik bizalmas jkv. a német-magyar tárgyalásokról 71—73. l.

ban pedig 102 ezer t-ra emelkedett.[27] Ugyancsak lefoglalták a maguk részére az ország fakincsének jelentékeny részét. 1942-ben 110.000 m^3 fát exportáltak Németországba, ezen felül még további 80 000 m^3 fenyőfát kértek a Wehrmacht részére. Mint megállapítható: »Bár a németek által kért keretek túl nagyok... magasabb szempontokra való tekintettel megadják, sőt szóba kerül a Keleti-Kárpátokban a Wehrmacht részére dolgozó fűrésztelepek létesítése« és még »a polgári kontingens terhére« is bocsáttassék a németek rendelkezésére bizonyos famennyiség.[28]

Az élelmiszerek, mezőgazdasági és ipari nyersanyagok fokozott arányú kiszállítása teljesen egybeesett azzal a korábban is megnyilvánuló német törekvéssel, mely Magyarországot nyersanyagtermelő ország színvonalára akarta visszaszorítani. A szovjetellenes háború azonban olyan erőfeszítést kívánt a fasiszta Németországtól, mely meghaladta erejét. Mindez arra késztette, hogy Európa megszállott részeinek gazdaságát is teljes erővel saját hadigépezete szolgálatába állítsa, és mindent megtegyen a rendelkezésére álló ipari kapacitás bővítésére, s ennek keretében Magyarország iparát is bevonja a német hadsereg ipari ellátásába. Ilymódon, ha változatlanul, sőt fokozottan törekedtek is Magyarország teljes gyarmati alárendelésére és alapjában fenntartották korábbi elgondolásaikat Magyarország távolabbi gazdasági fejlődésére vonatkozóan, mégis, legalábbis a háború idejére, kénytelenek voltak lehetővé tenni, sőt elősegíteni a magyar ipar, természetesen elsősorban a hadiipar bizonyos fejlesztését, mivel annak termelésére szükségük volt. A szovjetellenes háború kirobbantásától kezdve — a korábbitól eltérően — a magyar ipar nagyarányú megrendeléseket kapott a német hadvezetőségtől. A szovjetellenes háború és a magyar gyáriparral szemben folytatott német politikában végbement, előbb említett változás még jobban előmozdította a magyar uralkodó osztályok csatlakozását a német fasisztákhoz, még szorosabbra fűzte e kapcsolat szálait. Hiszen míg a németek csak a nyugati országokkal viseltek háborút, addig a magyar uralkodó osztályoknak voltak bizonyos fenntarásaik, a Szovjetunió elleni háborút azonban szívvel-lélekkel helyeselték. Emellett most a magyar ipar számára ígérkező német megrendelésektől, a Szovjetunió biztosnak hitt kifosztásától óriási hasznot vártak, mely még előnyösebb formában tűntette fel számukra a német szövetséget. 1941 nyarán megkezdődtek a német-magyar ipari tárgyalások, s ezek során egy német bizottság vizsgálta meg a magyar ipart abból a szempontból, hogy milyen kapacitást tudnak biztosítani a német hadsereg számára.[29] A tárgyalásokon magyar részről kijelentették: »Szívesen készek arra, hogy az eddig szabaddá tett, illetve jövőben felszabadítandó kapacitást a német Wehrmacht szükségleteinek fedezésére engedik át.« »Magyarország — ismétlik meg a továbbiakban — ipari kapacitásának egy jelentős részét Németország számára engedi át.«[30] Megállapodtak továbbá abban is: »Minden olyan kapacitást, melyet Magyarország német segítséggel a közeljövőben kiépíthet, 70%-ban minden időben a német szállítások számára kell fenntartani.«

[27] O. L. Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga I/1—3/1—24/20 és II/2—28/13.
[28] O. L. Küm. Gazd. pol. 697. Külkereskedelmi Bizottság jkv. 1942. dec 10-i ülés.
[29] Központi Gazdasági Levéltár. W. M. Lőszergyár 85. csomó — MÁVAG 3467/res. 1941. Általános levelezés. Feljegyzés az 1941. aug. 25-i értekezletről.
[30] O. L. Küm. Gazd. pol. Res. 402/1941—3—29.

A magyar nehézipari üzemek, fegyver- és lőszergyárak egyre nagyobb megrendeléseket kaptak a németektől. Így elsősorban a Weiss Manfréd Művek és a MÁVAG már 1941-ben havonta 300.000 db lőszer szállítását vállalta. Ez azonban hamarosan kevésnek bizonyult és a növekvő német rendelések fedezésére a Weiss Manfréd Művek új lőszerüzemet állított munkába, melynek havi 125.000 db-os kapacitásából 100.000-et a németeknek tartottak fenn.[31] A legnagyobb hadiüzemek termelésük jó részét Németország számára szállították ki. A MÁVAG pl. 1941 őszén 5 millió márka értékű töltényhüvely, 8 millió márka értékű gránát és több mint 10 millió márka értékű gépágyú megrendelést kapott stb.[32] 1942-ben egyedül a MÁVAG 300 db 44 mm-es automataágyút, 1 mill. db lövedéket és 100.000 db 15 cm-es gránátot szállított a németeknek.[33] A Németországnak gyártott hadianyagok kiviteléről a háború egész időszakára vonatkozó, teljes kimutatások nem állnak rendelkezésünkre. Sokat mutat azonban, hogy csupán 1942 áprilisáig — összesítő kimutatás szerint — csak a hadianyag kiszállítása 425.8 millió pengőt, az egyéb katonai szállítás pedig — nem kész hadianyag formájában — 319.2 millió pengőt tett ki. Ehhez jönnek még a hatalmas összegű légügyi szállítások.[34] 1942-ben a magyar hadiipar termelésének jóval nagyobb része ment a német, mint a magyar hadsereg részére. Erre utal az iparügyi miniszternek 1942 végén az országgyűlés vezető politikusaiból álló ún. 42-es bizottság[35] előtt tartott beszámolója, amelyben többek között a következőket mondotta: »Később tudok választ adni arra a kérdésre, hogy a honvédelmi termelésből mi az, ami nekünk marad és mi az, amit mások kapnak meg. De mondhatom hallottam eléggé jelentékeny ipari embertől azt a számot, hogy állítólag csak 15% volna a miénk és a többi mind az idegeneknek megy (ti. a hadi-termelésből). Ezt az adatot megcáfolom, mert nagyon jelentős termelési ágakban 100% a miénk. . .«[36] A cáfolatból is világosan kitűnik, hogy — ha a 15% nem is reális — kétségtelenül a magyar ipar termelésének nagyobb része ment a németeknek. Ez a helyzet még súlyosbodott a németek sztálingrádi veresége után. Ekkor, 1943-ban fokozott nyomást gyakorolnak Magyarországra, s ennek során a magyar haditermelésnek még nagyobb részét biztosították maguknak. Lehetőséget adott erre a legjobban felszerelt magyar katonai egység, a 2. magyar hadsereg voronyezsi pusztulása, melynek során a Horthy-hadsereg hadfelszerelésének több mint fele megsemmisült. Ezt a helyzetet a németek ugyanis arra használták ki, hogy bizonyos kötelezettségek vállalásának — egyes hadianyagok szállítása, tervrajzok, gyártási eljárások átadása stb. — fejében a magyar ipari kapacitás még nagyobb részét foglalják le. Így a Fegyvergyár termelésének kb. 80, a MÁVAG tüzér-lőszer kapacitásának 50, az újonnan létesült hadiüzemek kapacitásának 60—90%-át a német hadseregnek biztosították.[37]

A magyar hadiipari kapacitás lefoglalásának fontos formáját képezte a német hadsereg számára végzett bérmunka rendszere. A német hadsereg-

[31] Közp. Gazdasági Levéltár. W.M. Lőszergyár 85. csomó.
[32] O.L. Pénzügyminisztérium. H-res. 962/1941., 53.222/1941. 1942.
[33] O.L. Iparügyi Minisztérium. 82.366/1946.
[34] O.L. Küm. Gazd. pol. Res. 336/42.
[35] 1931-ben abból a célból, hogy bizonyos fontos rendeleteket a kormány a parlament nélkül is életbe léptethessen, létrehozták az un. 33-as bizottságot, melynek létszámát később 36-ra, majd 42-re emelték.
[36] O.L. Parlamenti iratok. 42-es bizottság jkv. XXX. 429. l. 1942. okt. 14.
[37] O.L. Küm. Békeelőkészítő Biz. anyaga I/1—12—B/28.

szállító üzemek ugyanis nagyarányú bérmunka-megrendeléseket adtak a magyar gyáraknak és sokszor ők bocsátották rendelkezésre az elvégzéséhez szükséges szabadalmakat, terveket. A katonai bérmunka-rendszert fokozatosan építették ki. Eleinte ez főleg a német szárazföldi hadsereg könnyűfegyver- és lőszerellátását szolgálta. 1941 szeptemberéig a külföldi hadsereg számára végzett bérmunka külön miniszterelnöki engedélyhez volt kötve, megfelelően annak, hogy Magyarország 1941 közepéig még nem lépett be a háborúba, s látszólag fenntartotta semlegességét. A szovjetellenes háború kitöréséig a németeknek nem is volt komolyabb mértékben szükségük bérmunka végeztetésére, a magyar ipart alig vették igénybe. 1941. szeptember 30-ig mindössze 130 millió pengő értékű bérmunkát végeztettek el. 1941 második felétől a németek fokozottabban igyekeztek kiterjeszteni a bérmunkarendszert, melyet a magyar tőkések szívesen vállaltak. Ezzel kapcsolatos, hogy a miniszterelnöki engedély szükségességét megszüntették és igen magas összegű, 580 millió pengős keretszámot állapítottak meg, melyet 1943 júliusától 660 millióra, majd 1944 márciusától 825 millió pengőre emeltek.[38] A német finánctőke és hadvezetőség a magyar iparnak kiadott bérmunka elvégzésének ellenőrzésére külön bizottságot hozott létre, az ún. DIKO-t (Deutsche Industrie Kommission in Ungarn), mely a bérmunka ellenőrzés ürügyén — mivel ez az egész magyar hadiipart érintette — hivatalos ellenőrzést valósított meg a magyar gyáripar felett, s hatásköre jóval túlment a bérmunka ellenőrzésén. A bérmunkarendszer bár a magyar tőkéseknek hatalmas profitot jelentett és ezen keresztül az üzemek bővítésére is lehetőséget adott, fokozta Magyarország gazdasági alárendelését és kiszolgáltatottságát a német finánctőkének. Ez nemcsak az ipar német ellenőrzésében nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a bérmunkarendszeren keresztül a magyar ipar nyersanyag és munkagép-ellátása fokozottan a németektől függött, ezeknek szállítását viszont csakis saját érdekeik határozták meg. A németek Magyarország nyersanyagellátását minden vonalon korlátozták, illetve elsősorban csak a bérmunka ellátására szorították.[39] A bérmunka rendszere azonban nem egy esetben olyan formát öltött, hogy a németek a nyersanyagokat sem szállították le, hanem a magyar katonai tartalékokból vették »kölcsön«. Így volt ez pl. a MÁVAG, a Magyar Optikai Művek és más cégek szállításai esetében.[40] Ezeket a kölcsönöket természetesen később sem fizették vissza, sőt egyre fokozódó mértékben a bérmunkáért járó díjat sem fizették ki. Ilymódon a német bérmunka-rendszer Magyarország kifosztásának eszközévé vált és elsősorban a dolgozó tömegek rohamos elnyomorodását eredményezte, mivel a tőkéseknek a magyar kormány az infláció segítségével zömében kifizette a német tartozásokat.

A bérmunka rendszerében különösen fontos helyet foglalt el az ún. közös repülőgépgyártási program. Magyarországon a 30-as évek második felétől elsősorban a Weiss Manfréd repülőgépgyárban folyt repülőgépgyártás, de igen kis méretekben, amit jól mutat, hogy sériagyártásra nem voltak berendezve és — főleg olasz minták alapján — elavult iskolatípusokat gyártottak. 1940-ben államközi tárgyalások során már megállapodtak a németekkel a magyar repülőgépgyártás kiépítésében. Ezt a megállapodást a magyar finánc-

[38] O.L. Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. II/2—28/13.
[39] Vö. O.L. Küm. Gazd. pol. Res. 704, 252. 1942.
[40] O.L. Küm. Gazd. pol. Res. 400. 1941.

tőkés körök, elsősorban a Kereskedelmi Bank és a Weiss bárók kezdeményezték, mivel ez főleg a Weiss Manfréd Művek számára jelentett hatalmas üzletet. A Honvédelmi Minisztérium megrendelései és a költségvetésből kiutalt előlegek már 1940 őszén lehetővé tették, hogy kereken 12 millió pengős beruházással kibővítsék a repülőgépgyártási kapacitást.[41]

A magyar repülőgépgyártás nagyobb ütemű kiépítése ismét csak a szovjetellenes háború kitörésével veszi kezdetét. 1941 nyarán újabb államközi szerződéssel a Honvédelmi Minisztérium vállalja, hogy a magyar repülőgépipart a saját szükségletén kívül a német repülőtermelés kiegészítésére is beállítja. A német bérmunka nagy részét éppen a repülőgépgyártás tette ki. A bérmunkának ez a formája lényegében abba a német tervbe illeszkedett be, mely a haditermelés fokozása és a hadiipar biztonságosabb termelése, bombázások elleni megóvása céljából, a hadiipar fokozottabb decentralizálására törekedett. A német tervek ezt nemcsak Németország területére, de a német »élettérbe« sorolt csatlós-országokra is kiterjesztették, annál is inkább, mivel úgy gondolták, hogy ezeket az országokat a bombázások is kevésbé sújtják. Egyes gyártási ágaknak kiterjesztését ennek során nem Németországban, hanem a csatlós-országokban igyekeztek megvalósítani, természetesen teljesen német ellenőrzés alatt.

A repülőgépgyártásnak nagyobb, elsősorban német szükségletre szolgáló kiépítésére már nem volt elegendő a Weiss Manfréd repülőgépgyár további fejlesztése. Az 1941-es megállapodás kidolgozta az eredetileg 1 milliárd pengős repülőgépgyártási programot, az ún. Messerschmidt-tervet.[42] Ennek méreteire jellemző, hogy összegében azonos volt a hírhedt győri program beruházási tervével. Természetesen a program megvalósításának legnagyobb részét ismét a Weiss Manfréd konszernre bízták. Ennek megfelelően a Weiss Manfréd Művek és a Kereskedelmi Bank jelentős német tőke közreműködésével, 95 millió pengő beruházással megkezdték a Dunai Repülőgépgyár felépítését. A szerződés ugyanakkor a repülőgépgyártással már korábban is kis méretekben foglalkozó Magyar Vagon- és Gépgyárat is bekapcsolta a tervbe. Itt 43 millió pengő beruházással bővítették ki a korábban főleg repülőgépjavítással foglalkozó üzemrészt. A Magyar Vagon- és Gépgyárban a program szerint kezdetben havi 50 db Messerschmidt (ME) 109 típusú repülőgéptest (ún. sárkány) gyártását, a Dunai Repülőgépgyárban pedig havi 50 db ME 210 típusú sárkány és 700 db Daimler Benz (DB) típusú motor gyártását tervezték. A győri üzem által készített repülőgéptestekbe részben a Wiener-Neustädter Flugzeugwerke készítette a motorokat. 1941 nyarán összesen 1800 db sárkányra és 3100 db motorra kaptak megrendelést.[43] Ebbe a tervbe ugyanakkor, mint alvállalkozók, több más vállalat is bekapcsolódott egyes részmunkák elvégzésére. Ezeknél a vállalatoknál 12 millió pengős beruházást eszközöltek. Eszerint az 1941-es német-magyar repülőtárgyalások alapján 150 millió pengő beruházással nagy arányokban megkezdték a magyar repülőgépgyártás kiépítését a németek számára.

1943 februárjában német követelésre a programot bővítve az eredeti 1 milliárdról 2,7 milliárd pengőre emelték a beruházások keretét. Ez azt

[41] Közp. Gazdasági Levéltár. W.M. okmánytár. 55—1048/2—31.
[42] Uo.
[43] Vö. Közp. Gazdasági Levéltár. W. M. okmánytár. 55—1048, Közp. Gazdasági Levéltár Magyar Vagon- és Gépgyár 26. O. L. Küm. Gazd. pol. Res. 238/1941., O.L. Küm. Békeelőkészítő Biz. anyaga II/2—28/13.

jelentette, hogy újabb 50 milliós beruházással a Dunai Repülőgépgyár és a Magyar Vagon- és Gépgyár kapacitását 50%-kal növelik. Ugyancsak ezzel volt kapcsolatban, hogy 1943-ben bekapcsolták a repülőgépgyártási programba az akkor létesített Pestszentlőrinci Ipartelepek R.T.-t is, amely 50 millió pengő beruházással havi 30 db Junkers (Ju) 52 típusú repülőtest gyártására rendezkedett be. 1943 végére a Dunai Repülőgépgyár és a Magyar Vagon- és Gépgyár repülőgépüzeme is kiépült, és ettől kezdve teljes szériában gyártották a gépeket.[44]

A repülőgépgyártási programhoz kapcsolódott a »közös program a repülők híradástechnikai ellátására«. Ennek keretében a Standard-gyár — mely korábban is gyártott Focke-Wulf gépek számára híradástechnikai felszerelést — a Telefongyárral együtt most az ún. Gustav-programba illeszkedve, a Magyarországon gyártott repülőgépek rádióberendezését készítette, amihez megkapta a megfelelő német szabadalmat.[45] Ugyancsak a repülő-programhoz kapcsolódtak a repülőgépfegyverzet és lőszer előállítására a Danuvia, az Elzett és a Weiss Manfréd Lőszergyár stb. is.

Magyarországnak a német fasiszták által történt megszállása, mely kényre-kedvre kiszolgáltatta az országot a németek garázdálkodásának, s lehetőséget adott az ország nyílt kifosztására, a repülőgépgyártás vonalán abban a formában nyilvánult meg, hogy most már korlátlan német ellenőrzés alá helyezték azt. A német hadvezetőség a magyar és egyes német repülőgépgyárakat két ún. munkaközösségbe (Arbeitsgemeinschaft) egyesítette. Az egyik a repülőgéptesteket — Wiener Neustädter Flugzeugwerke, Dunai Repülőgépgyár, Magyar Vagon- és Gépgyár — a másik a repülőmotorokat — Steyr-Daimler-Puch A. G., Dunai Repülőgépgyár — gyártotta. A két munkaközösség gyártási terve havi 550 repülőgéptest és 650 repülőgépmotor gyártását tűzte ki. A »munkaközösségben« minden vonalon a német vállalatok irányítottak. A technikai vezetés teljesen a németek kezében volt és a szerződés még azt is kikötötte, hogy az egyes vállalatok gépparkját tetszés szerint lehet egyik országból a másikba átirányítani. Ez végeredményben azt jelentette, hogy a magyar finánctőkések beleegyeztek abba, hogy üzemeik gépparkját Németországba szállítsák. A németek a Sztójay-féle bábkormánnyal kineveztettek egy repülőgépipari kormánybiztost, aki igen széles hatáskörrel rendelkezett, s más háborús termelés rovására is biztosíthatta a repülőgépgyártás folyamatosságát. A munkaközösségi megállapodás kapcsán 50 millió márkás beruházással a Kőbányai Sörgyárak sziklapincéjébe helyezték át az üzemet.[46]

Részben a fokozott repülőgépgyártással, a »közös« repülőprogrammal kapcsolatos — de ugyanakkor világosan utal arra, hogy a németeknek már nemcsak a magyarországi nyersanyagkincsekre, de az ipari kapacitásra is szükségük volt — az alumíniumipar háború alatti fejlődése. A német finánctőke amilyen mértékben már a 30-as években szorgalmazta a bauxittermelés fokozását, úgy ellenezte és akadályozta a bauxit további feldolgozását, az alumíniumipar kiépítését Magyarországon. A háború előtt a minimális kapacitású magyaróvári timföldgyáron (10.000 tonna) és a csepeli alumínium-

[44] Munkásmozgalmi Intézet (M. M. I.) Archivuma. II/2. Üzemi anyag. Dunai Repülőgépgyár és Közp. Gazdasági Levéltár, Magy. Vagon- és Gépgyár 122.
[45] M. M. I. Archivuma. II/2. Üzemi anyag, Standard 6.
[46] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Vagon- és Gépgyár 23. csomó és O. L. Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga II/2—28/13.

kohón kívül nem dolgozták fel a bauxitot Magyarországon. A háború első éveiben Ajkán timföldgyár (20.000 tonna) és alumíniumkohó, Felsőgallán pedig egy másik kohó építését kezdték meg. Ezek azonban még mindig csak töredékét dolgozták fel a hazai bauxittermelésnek. A Szovjetunió elleni háború kitöréséig »egyes idegen ipari körök... — mondta az iparügyi miniszter — figyelmeztettek bennünket arra, hogy a magyar alumíniumgyárak nem fognak boldogulni«.[47] Ettől kezdve azonban ». . .a németek, akik esztendőkön át küzdöttek az ellen, hogy nálunk alumíniumgyár létesüljön, most átcsaptak a másik végletbe«[48]. A németek kezdeményezésére 1942 márciusában megállapodás jött létre a Dunavölgyi Timföldipari R.T létesítésére. Ez a magyar timföld- és alumíniumgyártás jelentős kibővítését célozta. 70 millió beruházással évi 60 000 tonna kapacitású timföldgyárat kívántak berendezni és ezt alumíniumgyárral is el akarták látni. Mivel erre a német hadvezetőségnek szüksége volt, a Vereinigte Aluminiumwerke vállalta a berendezés leszállítását, melynek fejében vezetőszerepet biztosítottak a német tőkének az új vállalatnál, ami biztosította, hogy ha létre is jön a timföld- és alumíniumipar Magyarországon, úgy az a német tőke ellenőrzése alá kerüljön. Ugyanakkor a szerződésben kikötötték, hogy a magyar alumíniumipar kiépítése csak olyan keretek közt mehessen végbe, hogy az ne fossza meg a német alumíniumipart a magyarországi nyersanyagoktól. A vállalkozásban résztvevő magyar tőkések, az Alumíniumérc- és Bánya R.T. kötelezte magát arra, »hogy minden rendelkezésre álló eszközzel azon lesz, hogy a Dunavölgyi bauxitszükséglete a németországi timföldgyárak bauxitellátását sem mennyiségi, sem minőségi szempontból ne befolyásolja«. Ennek alátámasztására a kormány vállalta, hogy »Magyarország 1942. augusztus 1-től számított 25 éven keresztül 1 millió tonna bauxitnak. . . Németországba való kivitelét engedélyezni fogja, s erre a kivitelre sem vámot, sem bármilyen egyéb illetéket kiróni nem fog«. [49]

A magyar ipar egyes ágainak háború alatti fejlődése tehát közvetlenül kapcsolatban volt a német érdekekkel, hiszen elsősorban azok az iparágak fejlődhettek, melyekre a német háborús gépezetnek szüksége volt. Ugyanakkor azonban az az ipari fejlődés nemcsak ilyen értelemben szolgálta a német érdekeket, hanem abban a formában is, hogy együttjárt a német tőke fokozódó térhódításával a magyar gyáriparban. A német tőke terjeszkedése mindenekelőtt az újonnan létrejövő, illetve kiépülő iparágak, így a repülőgépgyártás, alumíniumipar, olajipar megszerzésére irányult. Már utaltunk arra, hogy a D nai Repülőgépgyár, a Dunavölgyi Timföldipari R.T, a háborús ipari fejlődés két legjelentősebb létesítménye erős német tőkeérdekeltséggel jött létre. Ugyancsak lépéseket tettek a magyar olajkincs megszerzésére. Már 1940-ben a magyar kormánnyal kötött megegyezés alapján a német Winterschall A.G. konszern olajkutatási jogot nyert az Alföldön, majd a Magyarországhoz csatolt jugoszláv területeken. Emellett a dunántúli olajterületeket is meg akarták szerezni, és erre nézve az I.G. Farbenindustrie ajánlatot tett az amerikai Standard Oil Co-nak, amely hajlandó is lett volna a részvények átengedésére, azonban erre az USA hadbalépése folytán végül mégsem került sor.[50] A német finánctőke a fasiszta állam segítségével szervezett akciót

[47] O.L. Parlamenti iratok. Országgyűlési Bizottságok jkv. V. 132. l. 1941. nov. 4.
[48] O.L. Parlamenti iratok. 42-es bizottság jkv. XXX. 416. l. 1942. okt. 19.
[49] O.L. Küm. Gazd. pol. Res. 30/1942.
[50] O.L. Küm. Gazd. pol. Számjeltávirat. 1941. júl. 22., aug. 2.

indított magyarországi tőkeérdekeltségének kibővítésére. Mint Sztójay berlini követ 1941 nyarán egyik jelentésében beszámol Bárdossy miniszterelnöknek: »A 'Reichsgruppe für Industrie' megbízást kapott oly részletes propozíciók kidolgozására, amelyek az egyes német iparágak és tőkecsoportoknak magyarországi vállalkozásokba, vagy már meglevő érdekeltségek tőkeemelésében való részvételre vonatkoznak.«[51] Ezek a törekvések különösen sikeresek voltak a németek által Magyarországhoz visszacsatolt területeken, ahol a németek számos fontos vállalat részvénytöbbségét a szerb, horvát és cseh kézben levő részvények kisajátításával megszerezték. Így pl. német kézre került az újverbászi Hazai Olajgyár R.T., amely korábban Jugoszlávia legnagyobb kapacitású olajtermelő vállalata volt. A magyar tőkeérdekeltségek csak a részvények 20%-át szerezték meg. A Škoda-konszernhez tartozó Kárpáti Villamosművek R.T. a Göring-konszern egyik vállalatának kezébe került. Az özörényi cellulozegyár, mely eredetileg a Leszámítoló Bank tulajdonában volt, ugyancsak teljesen német kézbe került. A külügyminiszternek küldött szigorúan bizalmas tájékoztató jelentés megjegyzi: »Magyar nagyipari körökben ez a folyamat elkeseredést vált ki, mert olyan színt kölcsönöz a helyzetnek, mintha a magyarok *csak félig vették volna birtokba*« ezeket a területeket.[52]

A német tőke térhódításának fontos mozzanatát képezte, hogy igyekeztek részvénytöbbség megszerzése útján is döntő pozíciókat szerezni az ország legjelentősebb hitelintézeteiben, iparvállalataiban. Ennek egyik formáját képezte az általuk megszállt országokban levő fontosabb magyar részvények kisajátítása.[53] Különösen jelentős volt a német tőkebehatolás szempontjából, hogy 1941—1942 folyamán francia bankoktól a Dresdner Bankhoz került a Hitelbanknak közel 140.000 db. részvénye, ami a korábban, Ausztria bekebelezésekor a bécsi Rotschildoktól megszerzett, kereken 20 000 db részvénnyel már több mint 18%-os tőkerészesedést biztosított számukra. A Hitelbank igazgatóságába ilymódon már közvetlenül is beülhettek a német tőke képviselői és ezen keresztül jelentős befolyáshoz jutottak a magyar gazdasági élet felett.[54] Fontos pozíciót szerzett a német tőke a Ganz-gyárban, ahol az amerikai részvényesek 1940-ben — mint az angol követség kereskedelmi attachéja közölte — érdekeltségüket a németeknek adták el. Ennek révén a Ganz-gyárban a németek túlnyomó befolyásra tettek szert.[55] Az I.G. Farbenindustrie nagy nyomást gyakorolt a magyar vegyipar egyik igen fejlett vállalatára, a Chinoin gyógyszergyárra, amely találmányai révén széleskörű exportot bonyolított le és versenyt támasztott a német vállalatnak. 1941 nyarán a Chinoin gyár végrehajtóbizottsága tárgyalja, hogy: »néhány hét óta a németországi gyárak és exporteurök anyagszállítási bojkott alá helyezték vállalatunkat... Ez a bojkott 'Materialliferungsverbot', a német gazdasági minisztérium intézkedéseire vezethető vissza.« A bojkott »összefüggésbe hozható azon időre visszanyúló törekvésekkel, amelyek szerint ezen nagy német cégek, elsősorban az I.G. és a Schering részvényérdekeltséget és

[51] Uo. Res. 572. 1941.
[52] Uo. Res. 83. 1942.
[53] Uo.
[54] Központi Gazdasági Levéltár. Hitelbank titkárság 1. cs. és Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár. Perényi István anyaga.
[55] Uo. Ganz-gyár. Elnöki ülések jkv. 1940. jún. 19.

döntő befolyást akarnak szerezni a Chinoinnál«.[56] Mivel a német nyomás alól nem lehetett kitérni, a Chinoin élén álló tőkés csoport, nehogy az I.G. Farbenindustrie szerezze meg a vállalat feletti ellenőrzést, egy kisebb német cég (Walter Haupt) képviselőit és Hitler háziorvosát, dr. Morellt választották be az igazgatóságba.[57] Így a Farben nyomása alól — arra hivatkozva, hogy a vállalatnál német érdekeltség is van — ki lehetett térni.

Mindennek következtében a német tőkeérdekeltség a háború éveiben tovább növekedett a magyar gazdasági életben, gyáriparban. A Statisztikai Hivatal kimutatása szerint 1938 és 1942 között a német kézben levő ipari és kereskedelmi vállalati részvények állománya közel 50%-kal, az iparral szoros kapcsolatban levő hitelintézeteknél pedig több mint 100%-kal emelkedett.[58] Ezekben az években, amikor az ország mindjobban német függésbe került, azokon a vállalatokon túl, amelyek teljesen vagy túlnyomóan német érdekeltségbe tartoztak, a német finánctőke kisebb-nagyobb részesedést szerzett a magyar finánctőke szinte valamennyi jelentősebb vállalkozásában. Így pl. a Magyar Általános Kőszénbányánál 6,7%, az Urikány-Zsilvölgyi kőszénbányánál 8,7%, a Salgótarjáni Kőszénbányánál 13,1%, a Rimamurányi Vasműnél 8,3%, az Egyesült Izzólámpagyárnál 15,3%, a Hungária Műtrágyagyárnál 17,5%, a Ruggyantaárugyárnál 22.8%, a Magyar Cukoripar R.T-nál 13.9%, a Villamos Trustnél (Részvénytársaság Villamossági és Közlekedési Vállalatok számára) 34% a német tőke részesedése.[59] Így tehát a német tőke a háború alatt azokban a vállalatokban is egyre nagyobb befolyásra tett szert, melyek elsősorban a magyar finánctőke, vagy egyes esetekben más külföldi tőke érdekeltségébe tartoztak. A német finánctőke magyarországi térhódítása egyik fontos megnyilatkozása volt a német gyarmatosító törekvéseknek, Magyarország gazdasági alávetésének.

A hadsereg, de különösen a német hadigépezet számára végzett haditermelés, mely nem kis mértékben a német tőke részvételével és befolyásának erősödésével ment végbe, a magyar nehézipar termelését 1943-ig jelentősen megnövelte. A vas- és fémipar, gépgyártás, villamosenergiatermelés és a vegyészeti ipar termelése 1943-ban közel 50%-kal haladta meg a 38-as színvonalat. Természetesen — bár néhány fontos iparág kiépülése ekkor indul meg — ez a fejlődés zömében improduktív eszközök, hadianyag-gyártásban testesült meg, a békeiparágak s ezen belül számos fontos termelőeszközöket gyártó iparág elsorvadásával, az ipar szerkezetének egyoldalú háborús eltorzulásával járt együtt.

Az a sajátos helyzet állott tehát elő, hogy — ha a német gyarmatosító törekvések a magyar ipar fejlődésének minden eszközzel való megakadályozására törekedtek — mégis abban az időszakban, mikor hazánk függősége a fasiszta Németországtól mind teljesebbé vált, kénytelenek voltak egyes fontos iparágak fejlődését megengedni, sőt előmozdítani. Az adott helyzetben, amikor Németország ipara a totális mozgósítás segítségével sem tudta már a háborús szükségleteket ellátni, a német uralkodó osztályok háborús érdekei azt kívánták meg, hogy Magyarország gyarmatosítása *ideiglenesen* ne a magyar

[56] Uo. Chinoin. Végrehajtóbizottsági jkv. 1941. aug. 21.

[57] Uo. és 1944. ápr. 3. A német megszállás után dr. Morellt már helyettes vezérigazgatónak nevezik ki.

[58] Magyar Statisztikai Évkönyv, 1938. évf. 143., 213. l. és 1942. évf. 111., 145. l.

[59] Központi Gazdasági Levéltár. Hitelbank Igazgatósági anyag. Magyar-német részvénycsere c. csomó. Német és protektorátusi tulajdonban levő részvények kimutatása.

ipar teljes elsorvasztásában, hanem a német háborús gépezetbe való mind teljesebb beépítésében nyilvánuljon meg. Ez természetesen rányomta bélyegét az ipar háborús fejlődésére, szerkezetének alakulására. Ha az ipar háborús fejlődése az amúgy is aránytalan tőkés ipar további eltorzulását eredményezi — amennyiben zömében improduktív cikkek termelésére állítják át —, a közszükségleti cikkeket termelő iparágak, de a nehéziparnak is számos, termelőeszközöket gyártó ágazata visszaesik, úgy különösen áll ez a magyar ipar háborús fejlesztésére, melyet elsősorban a német háborús gépezet részeként építettek ki. Az ipar háborús eltorzulása a tőkés országokban bizonyos »háborús arányok« megvalósulásán keresztül érvényesül, amennyiben az ipart a hadsereg szükségletének minden oldalú kielégítésére igyekeznek a tőkések átállítani. A csatlós Magyarország iparát azonban a német hadiipar kiegészítőjének tekintették, ami azzal járt együtt, hogy a háborús szükségletek egyes oldalait — ahol a németeknek arra szükségük volt — hallatlanul túlfejlesztették (pl. repülőgépgyártás, tölténygyártás stb.), más oldalai viszont — ahol a német érdekek úgy kívánták — messze elmaradtak a haditechnika akkori színvonalától (pld. katonai járműgyártás, nehéz-fegyverzet). Ily módon a német gyarmatosító törekvések különösen kiélezték a magyar ipar háborús eltorzulását, s bár e nehézipar jelentős fejlődést tett meg, az ipar szerkezetében különösen éles aránytalanságok keletkeztek.

A magyar nehézipar egyes ágainak fejlesztése ugyanakkor korántsem jelentette azt, hogy a németek lemondtak volna arról a korábbi tervükről, mely szerint Magyarország a fasiszta Németország életterében mint nyersanyagtermelő, élelmiszerszállító, legfeljebb élelmiszeriparral rendelkező országként szerepelt. A német finánctőke ugyanis még a háború ideje alatt is mindent megtett, hogy ezt a tervét — az általa elképzelt győztes háború után — valóraválthassa.

Megnyilvánult ez abban, hogy zömében olyan hadászati cikkek termelését mozdították elő, olyan hadiipari kapacitás kiépítéséhez járultak hozzá, melynek felhasználhatósága a béketermelés esetén a legkevésbé volt lehetséges. Ugyanakkor az ipar számos fontos ágának továbbfejlődését, melyek ugyan a magyar haditermelés fokozásához is elsőrendűen szükségesek voltak, de Németországnak ez kevésbé lett volna érdeke, ugyanakkor ezek az iparágak a béketermelésnek is igen fontos alkotóelemét képezhették és a magyar ipar megerődödését, külföldtől való függetlenedését eredményezhették volna, továbbra is minden eszközzel akadályozták. Az ipar *különös* háborús eltorzulása, mely a német gyarmatosító törekvéseknek volt eredménye, egyben a magyar ipar további fejlődésének elfojtását is célozta.

A vaskohászat területén a magyarországi uralkodó osztályok felvetették egy új kohó létesítésének tervét, mivel a meglevő kohók kapacitását már maximálisan kihasználták, a termelést új kohó beállítása nélkül tovább fokozni nem tudták. Arra számítottak, hogy mivel ebben az időben a németek nem egy vonatkozásban lehetővé tették az ipari kapacitás bővítését, ezen a téren sem támasztanak nehézségeket. 1942 végén az iparügyi miniszter a következőket mondja. »... az az idegenkedés és részben az a félelem is, amit Németország a magyar gyáripar irányában mutatott, teljesen elalvó félben van, úgy, hogy ennek következménye, hogy most már vasgyárhoz is hozzájuthatunk.«[60] A tervek szerint az új nagyolvasztót a Duna mentén akarták felépíteni,

[60] O.L. Parlamenti iratok. 42-es bizottság jkv. XXX. 414. 1942. okt. 19.

hogy — az ideiglenesen megszállva tartott szovjet területek nyersanyagát — a krivoj-rogi ércet dolgozhassa fel, amit a németek nagy mennyiségekben víziúton akartak Németországba szállítani, »... egy ilyen nagyolvasztó jogosultsága az érc szempontjából megvan«[61] — állapították meg. 1943. január 6-án a minisztertanács határozatot is hozott az új kohó felállításáról.

Arra számítottak, hogy a kohót viszonylag gyorsan üzembe helyezhetik, »mivel kedvező megoldásnak kínálkozott, két Németországban épülőfélben levő, de a háború miatt le nem szállított nagyolvasztó megvásárlása.«[62] Bár a tárgyalások az olvasztó megvételére folyamatban voltak, a német finánctőkés körök a már elkészült, de fel nem használt nagyolvasztót nem voltak hajlandók Magyarországnak eladni.

Ugyanezekkel a jelenségekkel más fontos iparágaknál is találkozhatunk. Hasonlóképpen meggátolták a szódagyártás megindítását. A magyar ipari körök itt is azt gondolták, hogy a háború következtében nem fognak német ellenállásba ütközni, s a németek beleegyeznek egy magyarországi szódagyár létesítésébe, »amit pedig — mint arra az iparügyi miniszter rámutatott — bizony sokáig vitatták, hogy vajjon kell-e nekünk«.[63] Itt fennállott annak a lehetősége, hogy azt a 18 000 tonna kapacitású szódagyárat, melyet a német Ferrostahl cég Irán részére készített, de a háború következtében nem tudott leszállítani, Magyarország vegye át. Az 1942 végén lefolytatott tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, mivel a nemzetközi kartellszerződés értelmében a magyar piacot német cégek látták el és a német finánctőke erről nem volt hajlandó lemondani.[64]

A vegyészeti iparban a német finánctőkés körök mindvégig megakadályozták a műgumi-gyártás kiépítését is. Erre ugyancsak megindultak Magyarországon a kísérletek, mivel a tőkések ebben igen nagy profitlehetőséget láttak, azonban a szükséges gépeket, anyagokat, műszaki segítséget a németek csak azzal a feltétellel bocsátották volna rendelkezésre, ha a kormány kötelezettséget vállalt volna, hogy a háború után 5 évig csak Németországtól vásárolunk műgumit. A tárgyalások így elhúzódtak és meghiúsultak.

Ezeket a példákat még lehetne folytatni, például a feketelemez gyártásának kérdésével. A háború folyamán ugyanis a magyar konzerv-ipar, mely nagyrészben a német hadsereg ellátására dolgozott, kimerítette konzervdoboz nyersanyagkészleteit. A Weiss Manfréd gyár ekkor meg akarta vásárolni a feketelemezgyártás német szabadalmát, hogy ennek gyártását megkezdhesse. A németek azonban csak abban az esetben akarták a szabadalmat átengedni, ha a Magyarországon létrehozandó gyár a német tőke érdekeltségében épül fel. Annak ellenére, hogy a szabadalom átengedését a német hadvezetőség is több alkalommal sürgette, a német katonaság ellátásának érdekeire hivatkozva, a német finánctőkések mindvégig lehetetlenné tették a szabadalom eladását, a feketelemezgyártás megindítását Magyarországon.[65] A Siemens-gyár megakadályozta, hogy a Standard, mely a német hadsereg számára dolgozott, bizonyos speciális rádiókészülékek gyártásához szükséges ún. porvasmag gyártására rendezkedjék be, melyhez a szükséges nyersanyagot (carbonil) csakis az I.G. Farbenindustrietól szerezhette volna meg. Bár az I.G.

[61] Uo.
[62] O.L. 42-es bizottság jkv. XXX. 334 kk. 1942. okt. 19.
[63] Uo. 414 l.
[64] O.L. Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. II/2—28/13.
[65] O.L. Küm. Gazd. pol. Res. 283. 1942.

Farben nem egy országba exportálta ezt a gyártmányát, »a Siemens cég az I. G. Farbenindustrieval fennálló megállapodás alapján nem engedi, hogy a cég bennünket kiszolgáljon«.[66]

A háború alatti ipari fejlődést tehát a német érdekek erőteljes érvényesülése több vonatkozásban is meghatározta. Mint láttuk, az egyes iparágak viszonylag gyorsabb fejlődése az egész gyáripar különösen aránytalan háborús eltorzulását vonta maga után, ez egyben a német finánctőke fokozott terjeszkedésével járt együtt és a német finánctőke továbbra is megakadályozva egyes alapvető iparágak kiépülését, lényegében változatlanul Magyarország gazdasági elmaradottságának fenntartására törekedett. A német gyarmatosító törekvések azonban bármilyen formában is jelentkeztek, végső soron Magyarország kifosztását jelentették, mert a dolgozó tömegek hallatlan nyomorbadöntését eredményezték.

A nagyarányú mezőgazdasági termék, az ipari nyersanyag kiszállítás, a német hadimegrendelések és bérmunka nemcsak a magyar gazdasági életnek a német hadigazdaságba történő betagolását, az ország legfontosabb gazdasági pozicióinak megszerzését jelentette, de mindinkább az ország nyílt, közvetlen kirablásának eszközévé vált. Eredetileg a németek kötelezettséget vállaltak, hogy a magyar kiszállításokat áruszállításokkal vagy más formában megfizetik. Már ezek a szerződések is az ország kifosztását célozták, hiszen egyenlőtlen értékű cserén alapultak. Ezt még csak fokozta, hogy a háború alatt a márkát a pengőhöz viszonyítva felértékelték, s ugyanakkor a német importcikkek árát jóval nagyobb mértékben emelték, mint a magyar exportcikkekét. Mindez azt jelentette, hogy a háború éveiben ugyanazon mennyiségű német importáruért jóval nagyobb mennyiségű exportcikket kellett adni, mint a háború előtt. Csupán annak következtében, hogy az export és import árak arányát a németek tudatosan saját javukra változtatták meg, már 1941 első 9 hónapjában a külkereskedelem minden 100 millióján Magyarországra nézve 5 millió ráfizetés volt,[67] a háború végéig pedig ez jelentősen tovább fokozódott, s minden 100 millióra 29 millió volt a ráfizetés! Ezt a módszert, mely ha nem is ilyen kiélezett formában, de általában jellemzi a fejlett imperialista hatalmak és az elmaradottabb függő országok gazdasági, külkereskedelmi kapcsolatait, csakhamar az ország nyílt, fokozottabb kirablásának módszere egészítette ki : a német szállítások és fizetések ugyanis a magyar kivitelnek mind kisebb hányadát fedezték csak, s így egyre nőtt a németek adóssága. A német-magyar külkereskedelmi forgalmat már a 30-as évektől ún. kliring számlán bonyolították le. Ezekben az években a magyar mezőgazdasági kivitel általában kis mértékben túlhaladta a német ipari behozatal értékét, mivel az utóbbit a magyar ipari tőkések érdekében korlátozták. Így a kliring számlán évenként kisebb egyenleg állott elő Magyarország javára, ami folyamatosan elszámolást nyert. 1940-ben és 1941 elején azonban a külkereskedelmi mérleg Magyarország számára passzívvá vált, ekkor ugyanis egyrészt Magyarországon is rossz volt a termés, másrészt — mint már utaltunk rá — a háború következtében csökkent a nyugati exportlehetőség, mivel a háború a német ipart még nem vette annyira igénybe, így fokozta a kelet- és délkelet-európai államok felé irányuló kivitelt. Ennek

[66] Uo. Res. 450. 1941.

[67] Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 1942. évi jelentése. Bp. 1943. 21., 22. l.

következtében 1941 tavaszán Magyarországnak mintegy 30 millió márka adóssága volt a kliring-számlán, melyet 1941. június 15-én egyenlítettek ki.[69] A szovjetellenes háború kitörése — mint minden tekintetben — ebben a vonatkozásban is lényeges változást hozott, Németország súlyosan eladósodott Magyarországnak.

A magyar kiszállításokat és a Németországnak végzett bérmunkát a németek egyre kisebb arányban egyenlítették csak ki. A növekvő tartozások fizetését a magyar államra hárították át. Eleinte ezt úgy oldották meg, hogy a Nemzeti Bank, illetve a budapesti pénzintézetek konzorciuma »kölcsönzött« a Deutsche Verrechnungskasse-nak, illetve fizetett ki a magyar tőkéseknek 300 millió márkát. 1942 nyarától azonban a német tartozások oly rohamosan nőttek, hogy annak rendezésére államközi tárgyalások váltak szükségessé. A német kormány ismét szokásos cinikus nyíltságával ekkor már kifejezésre juttatta, hogy ez az adósság a továbbiakban még jelentősen nőni fog, vagyis nem hajlandók a magyar szállításokat megfizetni, ezt teljesen a magyar kincstárra hárítják át. Mint Litter, a német pénzügyminisztérium egyik vezető tisztviselője kijelentette, a magyar szállítások zömét ». . .tulajdonképpen. . . a közös háborúhoz való kontribuciónak kell tekinteni, amelynek ellenértéke el lesz könyvelve. . . Az ilyeténképpen felírt összegeknek mikénti rendezése a háború befejezése után felmerülő és elintézendő kérdés![70] A magyar kormány az infláció eszközeivel fedezte a német adósságokat, a magyar uralkodó osztályok arra számítottak, hogy ez a befektetés számukra busásan megtérül, majd a háború általuk várt győztes befejezése után, s közvetlenül az ideiglenesen leigázott országok, elsősorban szovjet területek kirablásából, amelybe 1942 elején a magyar uralkodó osztályokat szervezett formában is bevonták. Ekkor, kimondottan ennek lebonyolítására létesült a Transkarpathia R. T. Jellemző a magyar uralkodó osztályok mohóságára, hogy mint Alfred Rosenberg, a megszállt keleti területek náci főkormánybiztosa megállapította: »Magyarország az első állam, mely szervezett formában bekapcsolódott Kelet gazdasági újjáépítésébe« (értsd: kirablásába).[71] Ugyanakkor, amikor vállalják a német adósságok és további nagyarányú kiszállítások hazai fedezését, egyben megállapodást kötnek, hogy a megszállt szovjet területeken koncessziókban részesülnek.[72] A német adósságok 1942-ben és 1943-ban rohamosan tovább nőttek. Míg 1941 végén 140 millió márka volt a német tartozások összege, addig 1942-re ez 506 millióra ugrott, ami kereken 800 millió pengőt tett ki. Erre utal, hogy a magyar kincstár saját szükséglete ugyanekkor közel 40%-kal kevesebb volt. »A német kincstárnak tehát mi 60%-kal többet hitelezünk — állapítja meg a Nemzeti Bank elnöke —, mint a magyar kincstárnak. Itt tehát igen nagy megterhelésről van szó!«[73] 1943-ra azonban még ez a hatalmas összeg is több mint megkétszereződött, 1 035 millió márkára emelkedett![74]

[69] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Nemzeti Bank. Titkos irattár. 40/1942.
[70] O. L. Küm. Gazd. pol. Magyar-német tárgyalások dosszié 1942.
[71] Uo. Res. 29/1942.
[72] Uo. Német dosszié 1938. Ez tartalmazza az 1942. aug. 1-i megállapodás német szövegét.
[73] O.L. Parlamenti iratok. 42-es bizottság jkv. XXXI. 384. l. 1943. ápr. 8.
[74] Statisztikai Szemle 1946. 131. l.

A hitleri Németország tehát hatalmas mértékben eladósodott Magyarországnak. Míg azonban a háború előtt általában az adósországok függő helyzetbe kerültek, s a hitelezők kamatok stb. formájában kifosztották azokat, addig a háború idején megváltozott a helyzet. Ekkor számos vezető tőkés ország, mely korábban a hitelezők közé tartozott, adóssá vált, mégpedig azoknak az országoknak adósává, melyeknek korábban hitelezői voltak. Ez az eladósodás azonban egészen más jellegű volt, mint korábban, azt jelentette, hogy a függő vagy gyarmati országok kifosztása most új formát öltött. Az eladósodás az országok kifosztásának, a termékek, nyersanyagok stb. ellenszolgáltatás nélküli elszállításának fő formájává vált. Németország eladósodása tehát Magyarországnak azt jelentette, hogy a rohamosan fokozódó németországi kiszállítások ebben az időben már szinte teljesen ingyen, ellenszolgáltatás nélkül történtek, vagyis a fasiszta Németország minden addiginál nagyobb mértékben és nyíltabban fosztotta ki hazánkat. Joggal állapította meg az illegális Szabad Nép : »Utolsó csepp vérünket akarja a hitlerizmus kiszívni, hogy meghosszabbítsa gyilkos életét«.[75] A német fasizmus feltétel nélküli kiszolgálása és minden eszközzel történő támogatása természetesen hallatlan mértékben meggyorsította a dolgozó tömegek elnyomorodását, hiszen a magyar uralkodó osztályok — saját hatalmas háborús kiadásaik mellett — ennek terheit is a dolgozó tömegekre hárították. Ennek egyik legfőbb módszere a bérrögzítés, az üzemek nyakló nélküli militarizálása, az országnak »katonai fegyházzá« változtatása mellett a bankóprés működtetése ; az egyre gyorsuló infláció volt.

A forgalomban levő pénz Magyarországon, mint általában más országokban, nem volt valódi bankjegy, hanem papírpénz. Ez a jellege a háború idején, mikor még inkább nem a kereskedelmi hitel, hanem az államnak nyújtott kölcsön alapján kerültek forgalomba, különösen fokozódott. A tőkés országokban a háború éveiben igen nagy arányokat öltött az államadósságok növekedése, a kormányok eladósodása a Nemzeti Bankoknak.[76] Magyarországon — mint láttuk — a kormány eladósodása csak egy részét, mégpedig kisebb részét képezte a Nemzeti Bank által nyújtott kölcsönöknek, hiszen a Nemzeti Bank kölcsöneinek nagy része a márkasaldó, az ellenszolgáltatás nélküli németországi kiszállítás fedezésére szolgált. Ily módon a papírpénz kibocsátás állandó fokozódása, ha nem is kizárólag, de nagymértékben a német függőség következménye volt.[77]

A bankjegyforgalom a 30-as években Magyarországon 400 milliárd pengőt tett ki ; a gyorsütemű fegyverkezés, az ún. győri program hatására 1938-ban több mint 800 milliárdra, s 1940-ig — ha viszonylag lassabban is — 1 400 milliárdra emelkedett. Hozzá kell tenni, hogy a bankjegyforgalom növekedése részben a területi visszacsatolások következtében beállott lakossággyarapodással is kapcsolatos volt. 1941 után Magyarország hadbalépése és a német adósságok rohamos emelkedése folytán azonban a bankjegyforgalom különösen meggyorsul.

[75] Az illegális Szabad Nép. Szikra, 1954. 33. l.

[76] Vö. *Varga Jenő:* A tőkés gazdaság a második világháború után. Szikra, 1947. 257., 258. l.

[77] A magyar uralkodó osztályok háború alatti népellenes politikájának mentegetését célozza az az állítás, hogy a nyakló nélküli papírpénz kibocsátás, az infláció, kizárólag a német nyomás következménye volt.

A bankjegyforgalom alakulása[78]

Év	milliárd P-ben	%
1939	974	100
1940	1 400	154
1941	2 000	205
1942	3 000	308
1943	4 400	452
1944	12 200	1250

A magyar bankjegyforgalom növekedése jóval túlhaladta sok más ország, vagy a fasiszta Németország, vagy Japán, sőt még a németek által leigázott országok zömének bankjegyforgalmát is. Míg Magyarországon több mint 12-szeresére, ugyanebben az időben Németországban csak több mint négyszeresére, Japánban nem egészen ötszörösére, s a leigázott országok legnagyobb részében is általában 5—8 szorosára emelkedett a bankjegyforgalom.[79]

Természetesen önmagában a bankjegyforgalom, a papírpénz mennyiségének gyors növekedése még nem mutatná, hogy ez valójában inflációs jelenség, hiszen a pénz elértéktelenedésének, az inflációnak előfeltételét csak a pénzforgalomnak az áruforgalom csökkenésével egyidejű növekedése teremti meg. A háború idején az áruforgalom mind szűkebb körre zsugorodott, hiszen a gyáripar, nemcsak a nehézipari üzemek, de túlnyomórészt a könnyűipar is, a hadsereg, illetve a német szükséglet számára dolgozott. A textiliparban pl. a pamut- és gyapjúfonodák 1942-ben — bár csaknem kizárólag műrostot és kotonint dolgoztak fel — a háború előtti tisztán pamutból és gyapjúból álló termelésnek egy nyolcadát, illetve felét állították elő, de ez a termelés is »háromnegyedrészben honvédelmi célokra szolgál«.[80] A békeiparoknak, a közszükségleti cikkek termelésének elsorvadása 1943-ban és 1944-ben tovább fokozódott. Jellemző, hogy a textilipar általában még felét sem termelte a háború előttinek.[81] Ugyanakkor közismert, hogy az élelmezési cikkekből is csak minimumot — sokszor és sok cikkből még azt sem — biztosították a magyar lakosság számára. A papírpénz mennyiségének gyors növekedése, s ugyanakkor az árufedezet csökkenése az árak jelentős emelkedését vonta maga után. A nagykereskedelmi árindex 1939-től 1944-ig hivatalos kimutatások szerint az állami árszabályozások ellenére 220%-kal emelkedett. A valóságos áremelkedés azonban ennél jóval nagyobb volt. Vezető pénzügyi körökben egymás között nyíltan ki is mondták, hogy a hivatalos számítások és adatok hamisak.

»Ha figyelmen kívül hagyjuk a Statisztikai Hivatal létfenntartási indexét — mondja a Nemzeti Bank vezérigazgatója —, amely... a drágulás mértékét irreálisan alacsonynak, mindössze 5%-nak mutatja, ... az árak átlagos emelkedését mintegy 20%-ra tehetjük.« Ugyanakkor kimutatja azt is,

[78] Magyar Statisztikai Évkönyvek megfelelő évfolyamai alapján.
[79] Magyar Statisztikai Szemle. 1946. 122., 123. l.
[80] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Nemzeti Bank Főtanácsülési jkv. 1942. aug. 26.
[81] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Pamutipar 7. cs. a GyOSz pamutszövő szakosztályának kimutatása az 1943-as termelésről.

hogy a fizetési forgalomnak hozzávetőleg 40%-a az ún. feketepiacon bonyolódik le, ahol viszont 50%-os áremelkedés volt, vagyis ez utóbbit is beszámítva a hivatalos kimutatás 5%-ával szemben, az átlagos áremelkedés 32% volt. . .[82] Az árak tehát a háború alatt a hivatalos számításoknál jóval gyorsabban emelkedtek.

Az infláció, a pengő elértéktelenedése tehát állandóan és gyors ütemben csökkentette a bérek és fizetések vásárlóértékét, mind lejjebb szorította a háborús korlátozások által amúgy is alacsony színvonalon tartott fogyasztást. Az inflációs politika következtében egyre kisebb arányban részesedtek a munkások és dolgozók a nemzeti jövedelemből. Ezzel szemben rohamosan nőtt a tőkések nyeresége. A háború idején tehát az infláció segítségével véghezvitték a nemzeti jövedelem újraelosztását az uralkodó osztályok javára. A nemzeti jövedelem újraelosztását azonban nagymértékben befolyásolta az a tényező, hogy az inflációs politikát Magyarországon nem egyedül az ország növekvő kiadásainak áthárítására, hanem — mint láttuk — nagymértékben a márkasaldo, az ellenszolgáltatás nélkül történő németországi kiszállítások fedezésére folytatták. A hazánk felé irányuló német gyarmatosító törekvések tehát a nemzeti jövedelem újraelosztása terén azt a sajátos helyzetet idézték elő, hogy ez az újraelosztás nemcsak a magyar uralkodó osztályok, de közvetlenül is a német finánctőke javára ment végbe, amennyiben a magyar nemzeti jövedelem egy részét a német finánctőke sajátította ki. Ily módon a német gyarmatosító törekvések ezen a téren is közvetlenül és súlyosan érezteték hatásukat a munkásosztály helyzetére. Ahogy a magyar katonák a magyar finánctőke és földbirtokosok érdekein túl elsősorban a német fasizmus érdekeiért véreztek, úgy a magyar munkásosztály és dolgozó lakosság háborús nélkülözése és nyomora nemcsak a magyar, de a német tőkésosztály meggazdagodását is szolgálta.

Magyarországnak a német fasizmus által történt mind teljesebb leigázása és kifosztása, ha alapvetően és döntően a munkásosztályra és a dolgozó osztályokra nehezedett, természetesen bizonyos vonalon a magyar uralkodó osztályok, vagy azok egyes rétegeinek érdekeit is sértette. A németek sztálingrádi veresége után, mikor nyilvánvalóvá vált, hogy ez a »befektetés« a háború után nem fog számukra megtérülni,[83] a politikában is erősebben kezdett érvényesülni a németekkel való esetleges szakításnak, a háborúból való kiugrásnak, a Horthy-rendszer átmentésére szolgáló törekvése. A Horthy-klikk körül tömörülő uralkodó körök azonban szélsőséges népellenességük, Szovjetunió elleni gyűlöletük folytán mindvégig kiszolgálták a hitleri Németországot. Az ellenforradalmi rendszer negyedszázados, szégyenletes uralmának és a német gyarmatosító törekvéseknek betetőzéseként 1944-ben hazánkat teljesen kiszolgáltatták a német fasizmus és magyar szekértolóik uralmának, s ezzel teljes pusztulásba döntötték az országot. 1944-ben a Szovjet Hadsereg egymást követő hatalmas csapásokat mért a fasiszta német és csatlós csapatokra. Ebben az évben, mikor már a hitleri Németország teljes veresége közvetlen küszöbön állt, a német uralkodó körök mindent megtettek, hogy pusztulá-

[82] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Nemzeti Bank Főtanácsülési jkv. 1943. máj. 26. Quandt Richard vezérigazgató felszólalása.

[83] Ekkor már mindent megtettek annak érdekében, hogy a márkasaldo fejében legalább bizonyos közvetlen ellenszolgáltatásokat kapjanak a németektől, így került sor német kézben lévő hitelintézeti és iparvállalati részvények egy részének ún. repatriálására, visszaszerzésére.

sukat elodázzák. Ennek során, látva a Kállay-kormány kettős játékát, felemás, erőtlen próbálkozásait a háborúból való kiugrásra, a szélsőséges magyar fasiszta elemektől támogatva 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, s Horthyék jóváhagyásával megalakították a Sztójay-féle bábkormányt. Ha eddig is mind nagyobb méreteket öltött és mind nyíltabbá vált az ország kifosztása, most a megszállás után közvetlen formában érvényesült a német uralom, és az ország kifosztása teljesen leplezetlen formában, nyílt rablásban valósult meg. A német megszállás a dolgozókra féktelen terrort, s ugyanakkor a megszállás költségeivel — amelyet a magyar bábkormány magára vállalt — újabb súlyos, mintegy 2 milliárd pengő terhet jelentett.

1944 októberétől, mikor a szovjet csapatok megkezdték hazánk felszabadítását, a németek és nyilas bérenceik betetőzve addigi garázdálkodásukat, megkezdték a magyar gyáripar berendezéseinek kihurcolását Németországba, s az el nem szállított termelőapparátusban pedig vandál pusztítást vittek végbe. Különösen a legértékesebb gépi berendezéseket és hadikapacitást igyekeztek elszállítani. Így pl. a Vadásztölténygyár székesfehérvári telepe értékes modern gépparkjának nagy részét, 60—70%-át 1945 januárjában a Todt-szervezet közreműködésével kiszállították.[84] A Magyar Lőszerművek R. T. géppisztoly és gyalogsági lőszert gyártó gépeit ugyancsak elszállították.[85] A Magyar Kender-, Len- és Jutaipar R. T. újszegedi gyárának legértékesebb gépeit zömében egy uszályba rakták, s így akarták elszállítani. A szovjet csapatok gyors megjelenése azonban meghiúsította ezt a tervet, mire a visszavonuló németek az uszályt ekrazittal felrobbantották.[86] Hasonló sorsra jutott az ipar gépparkjának jelentős része. 1944. november 14-én pedig német utasításra a H. M. már rendeletet adott ki az ún. bénítás előkészítésére. A rendelkezéseket előzőleg ismertették a nagy gyárak katonai parancsnokaival és vezetőivel. Az elpusztítandó üzemek vagy üzemrészek listáját a már ismert német ellenőrző szervezet (Deutsche Indústrie-Komission in Ungarn), a DIKO állította össze, s a robbantások ellenőrzését a német katonai szervek végezték el.[87] A fasiszta Németország érdekeinek megfelelően barbár pusztítást vittek végbe a magyar gyáriparban.

A Kommunista Párt az illegális Szabad Népen keresztül felhívást intézett a munkásosztályhoz: »Meg kell akadályoznunk a hitlerista rablókat és nyilas lakájaikat gyilkos tervük keresztülvitelében. Meg kell védeni a gyárakat a hitlerista rombolókkal és gyújtogatókkal szemben. Minden eszközzel meg kell gátolni a gépek elvitelét. Ez a magyar munkásság elsőrendű létérdeke!«[88] A magyar munkásosztály, bár országos méretű fegyveres ellenállás nem bontakozhatott ki, a Kommunista Párt felhívására számos helyen hősies ellenállással akadályozta meg a gépek elhurcolását vagy elpusztítását. A csepeli munkásság élen járva nyíltan megtagadta a kiürítési parancsot és egységes kiállással bátran megakadályozták, hogy a magyar ipar e fellegvárát a fasiszta rablók teljesen tönkretegyék. A Ganz Hajógyárban 23 tagú, fegyverekkel és gránátokkal felszerelt gyári védelmi osztag létesült a robban-

[84] Központi Gazdasági Levéltár. Kereskedelmi Bank. Ipari titkárság. 14. cs. Vadásztölténygyár.

[85] O.L. KÜM. Békeelőkészítő bizottság anyaga. I/1—3/1—24/3.

[86] Központi Gazdasági Levéltár. Angol—Magyar Bank igazg. ül. jkv. 1946. ápr. 5.

[87] O.L. Küm. Békeelőkészítő bizottság anyaga. I/1—3/1—24/3.

[88] Az illegális Szabad Nép 118. l.

tások meghiúsítására, s a német parancsra leszerelt fontos gépalkatrészeket elszállítás helyett 1944 decemberében a fűtő-kazánház padlásán rejtették el.[89]

Számos üzemben ügyes látszatintézkedésekkel akadályozták meg a rombolásokat. Így pl. a Diósgyőri Vas- és Gépgyár villamosközpontjában és gépészeti osztályán az üzem működése szempontjából igen fontos, értékes transzformátorokat, az elektroacélműben daruk híd- és buktatómotorjait szerelték ki és rejtették el. A D—13 lőszerüzem munkásai villamosmotorokat és gépeket rejtettek el vízlevezetőbe, aknába, s mikor a németek a gyárat robbantani akarták, leszerelt üzemet találtak, így a robbantás is elmaradt. Ennek következtében az üzem 1945-ben hiány nélkül helyreállítható volt. A D—9-es üzem megmunkálógépeit, melyeket el kellett volna szállítani, a munkások »...alapjaikról felemelték, felfordították és a légitámadásból származó törmelékkel letakarták — számol be a MÁVAG-gyár jelentése 1945 októberében. — Ezzel azt a benyomást keltették a felülvizsgáló német bizottság előtt, hogy a gépek légitámadástól tönkrementek.«[90] Ilymódon értékes gépeket sikerült megmenteni. Sok helyen természetesen nem tudták meghiúsítani a robbantó-csoportok munkáját. Így pl. a Mosonmagyaróvári Műselyemgyárat német rombolóalakulatok felgyújtották. A városban még folyt a harc, amikor a gyár néhány munkása »... a tűzvész továbbterjedését... saját életük kockáztatásával, aknatűz közben... meggátolták és ezen tevékenységükkel a gyár, illetőleg a fonalkészlet teljes megsemmisülését megakadályozták«. »...csak ez által vált lehetségessé, hogy a gyár üzemben maradhasson és az alkalmazottak továbbdolgozhassanak.«[91]

A munkásosztály hősi ellenállása bár nem egy esetben igen eredményes volt, s szerepe volt az ipari üzemek és berendezések egy részének megmentésében, a féktelen terror következtében nem tudta megakadályozni a gyárak, üzemek nagyarányú pusztítását. Mivel a magyar uralkodó osztályt a hitleri Németország utolsó csatlósává süllyesztették, s ezáltal hadszintérré változtatták az országot, a magyar népet súlyos szenvedések elé állították, a nemzetgazdaságot és azon belül a gyáripart háborús pusztulásnak tették ki. A Németország oldalán vívott rablóháború a magyar nemzeti vagyon 40%-ának pusztulását eredményezte. A magyar gyáripar hatalmas károkat szenvedett. Az épületek és gépi berendezések mintegy 900 millió pengő (1938-as értékben) kárt szenvedtek, ami azt jelentette, hogy a gyáripar állóalapjának mintegy 50%-a megsemmisült. A munkagépek 75, az erőgépek 33%-a ment tönkre. A gyáraknak több mint fele megsérült vagy megsemmisült, s ezeknek kapacitása kereken 46%-kal csökkent. Az ipar háborús veszteségének 20%-át közvetlenül is a német, nyilas garázdálkodás okozta. Az egész gyáripar termelő képessége mindennek következtében 24%-kal esett vissza. Az üzemekben levő anyag és gyártmánykészlet szinte teljesen elpusztult, ami több, mint 1 milliárd pengő érték megsemmisülését jelentette. A legsúlyosabb károkat a gépipar, a textilipar, a vas- és fémipar, az élelmiszeripar és a vegyészeti ipar szenvedte.[92]

[89] O.L. Küm. Békeelőkészítő bizottság anyaga. I/1—3/1—24/3. Ganz és tsa. hajógyár jelentése az Iparügyi Minisztériumnak 1945. okt. 17.

[90] O.L. Küm. Békeelőkészítő bizottság anyaga. I/1—3/1—24/3. A MÁVAG jelentése az Iparügyi Minisztériumnak 1945. okt. 25-én.

[91] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Leszámitoló Bank. Titkárság 26—4.

[92] O.L. Küm. Békeelőkészítő bizottság anyaga. II/2—44/45 (a Statisztikai Hivatal 1945 nyarán végzett gyáripari kárstatisztikai adatgyűjtése) és Közgazdasági Szemle, 1954. 3. sz. 360. l.

Lerombolt gyárak, tönkretett ipar; ezt hagyta örökségül az ellenforradalmi Magyarország, ez volt a német gyarmatosító törekvések eredménye. A Szovjetuniónak a második világháborúban aratott történelmi jelentőségű győzelme, hazánk felszabadítása meghiúsította a német gyarmatosító törekvéseket, véget vetett az ellenforradalom pusztító uralmának Magyarországon, s megteremtette lehetőségét, hogy a magyar nép új, fejlett szocialista iparral rendelkező országot építsen fel.

BERENDIVÁN — RÁNKI GYÖRGY

KARL LIEBKNECHT HARCA A MILITARIZMUS ELLEN, A NÉMET DEMOKRÁCIÁÉRT

Tíz évvel ezelőtt írta alá a feltételnélküli kapitulációt a szétvert német fasiszta hadsereg főparancsnoksága. És most, amikor Németország militarista erői ismét éledőben vannak, újra felmerül a kérdés, hogy mi teszi Németországot állandó tűzfészekké. Még ha az amerikai imperialista körök erőfeszítéseit számba is vesszük, akkor is nyitva marad a kérdésnek az a része, hogy miért éppen Németországot, illetve Nyugat-Németországot választották az amerikai imperialisták rohamoszlopnak, miért az újjáalakítandó német hadsereget az »európai hadsereg« gerincének? S nem vitás az sem, hogy a nyugat-német imperializmus ma már egyre önállóbb, és már külön német veszély is létezik Nyugat- és Kelet-Európa számára egyaránt.

Vajon vannak-e háborús nemzetek és békés nemzetek? Vajon van-e valamilyen német nemzeti (faji) sajátosság, amely állandó hódításra hajtja a németeket? Nyilvánvaló, hogy a válasz — nem, sőt, a kérdést így fel sem lehet tenni. A német hódító háborúkat mindig a német kizsákmányoló osztályok indították s ők húzták belőlük a hasznot.

A német agresszivitás tehát nem a német nemzetnek valaminő misztikus sajátosságaiban, hanem a német monopoltőke profitéhségében, a német tőkések és földbirtokosok osztályérdekeiben gyökerezik. Igen ám, de más országokban is van monopoltőke, vannak uralmuk állandó kiterjesztésére törekvő kizsákmányoló osztályok, — s ezzel nem oldottuk meg a német rejtélyt. Ami a *német* imperializmust különlegesen agresszívvá teszi, ami a *német* militarizmust egyedülálló fogalommá avatja, az valóban — nem misztikus értelemben — *nemzeti*, az csakugyan *sajátosan német*, s gyökerezik pedig az egész német történelemben, de különösen a legutóbbi százötven év történetében.

Karl Liebknecht élete művét éppen az teszi időszerűvé, hogy egyrészt, amikor a német imperializmus különleges agresszivitásának ezeket a nemzeti-történelmi okait kutatjuk, az ő írásaiban és beszédeiben nagyszerű anyagot találunk erre vonatkozólag, másrészt az ő személye, élete jelképe annak a harcnak, amelyet maga a német nép a német reakció, a német agresszív imperializmus ellen vív. Karl Liebknecht, a régesrégi német értelmiségi családból származó nagyműveltségű, nagytehetségű, tisztalelkű és lángoló szenvedélyű forradalmár, apja példáját követve a proletariátus harcosa lett, eggyé vált ezzel az osztállyal. Igy egyesítette magában az évszázadok forradalmi, demokratikus törekvéseit és szépséges gondolatkincsét őrző német értelmiségi nemzedékek legjobb hagyományait és a német munkásosztály legjobb tulajdonságait. Éppen ezért szükségszerű, hogy mindaz, ami a német nemzetben nemes és jó, mindaz, ami benne tagadása a pökhendi, fennhéjázó,

másokat eltipró, ugyanakkor korlátolt, ósdi és reakciós »porosz-német«-nek, Karl Liebknechtben együtt van. Liebknecht — a német militarizmus ellen harcoló békés, szabad Németország. Liebknecht — a forradalmi-demokratikus, a proletár-szocialista Németország.

Liebknecht — nemzete legnagyobbjainak, a tudományos szocializmus megalapítóinak, Marxnak és Engelsnek nyomdokain haladva — a középkoriságot gyűlölő forradalmár szenvedélyével és a marxista éleslátásával szolgáltat újabb adatokat és érveket a »Preussentum«, a porosz junkerkorlátoltság és junkerbrutalitás leleplezéséhez. A humanista hevével, a proletár gyűlöletével, a szociáldemokrata józan tudatosságával szervezi a harcot a német militarizmus, a német történelem e visszataszító hajtása ellen. Nem tud ugyan teljesen megszabadulni az opportunistákkal békülő centrista környezet hatásától, túlbecsüli a legalitást, túlértékeli a burzsoá rend törvényeinek jelentőségét a munkásmozgalom szempontjából, de az antimilitarista harc főkérdéseiben helyesen foglal állást. Az első világháború alatt neve a háborúellenes nemzetközi proletár osztályharc zászlajává vált. Végül, élete csúcspontján, a novemberi forradalom viharában — a német baloldaliakra általánosan jellemző szektás hibáktól nem mentesen ugyan — addigi életének nyílegyenes folytatásaként vívja titáni harcát a nagytőke és nagybirtok megmentésére szövetkezett Scheidemann-Hindenburg front ellen, a proletárforradalomért, Németország jövőjéért, a német demokráciáért — s ebben a harcban esik el.

A novemberi forradalomban az egyik oldalon áll Liebknecht, a Spartakus, a német proletariátus és parasztság előhada, és itt áll a történelmi igazság mellett az objektív történelmi helyzet is, belül a császári Németország teljes összeomlása, kívül Október példája és ereje, a nemzetközi forradalmi munkásság szolidaritása — de ugyanakkor itt áll egy csomó mulasztás, gyengeség, következetlenség, értetlenség is. A másik oldalon ott áll a német burzsoázia, a nagybirtokos osztály, a kulákság, ott áll minden aljasságával és gonoszságával a szociálsoviniszták kormánya: Noske, a véreb és Ebert, aki saját szavaival »úgy gyűlölte a szociális forradalmat, mint a bűnét« — és ott áll, monarchista tábornokokkal és feketeszázas, fehérgárdista különítményekkel az élén, a nacionalizmussal, vörösgyűlölettel, vakfegyelemmel átitatott német militarizmus, a frontokról visszaözönlő megvert német hadsereg. A hatalmas összecsapásban Liebknecht, a forradalom elbukott, Németország felemás polgári demokrácia maradt: a német hadsereg megmentette kenyéradó gazdáját, a német kapitalizmust és önmagát. De az a hatalmas erő, harckészség, lelkesedés, amelyről a német haladás erői 1918-ban bizonyságot tettek és — ha vereséget szenvedtek is — történelmet csináltak, biztosíték arra, hogy a német nép haladó, békeszerető erői legyőzik a német reakciót, a német militarizmust.

Ezért tanulságos és időszerű ma feleleveníteni azt a harcot, amelyet Liebknecht egész életén át, de különösen a novemberi forradalom heteiben — ebben az élet-halál harcban — a német militarizmus, a német nép halálos ellensége ellen vívott.

Ez a dolgozat csupán Liebknecht antimilitarista harcával foglalkozik, és nem tekinti feladatának, hogy összefoglaló képet adjon Liebknecht egész életművéről, egész politikai és eszmei fejlődéséről. Célja a nagy német antimilitarista *egy bizonyos* tevékenységi területének pozitív méltatása, ezért nem taglalja részletesen Liebknechtnek különböző területeken és időpontokban

elkövetett politikai és elméleti hibáit (melyek részben megegyeznek a német baloldaliak, elsősorban Rosa Luxemburg hibáival, részben »önállóak«, mint például az imperialista államok közötti konfliktusok növekedésének fel nem ismerése 1905—1910 között, a pártfegyelem félreértése és az illegális szervezekedéstől való húzódozás a háború kitörését követő első hetekben, az első hadihiteljavaslat megszavazása, majd később ezzel ellentétes hibák: mindennemű szervezet szükségességének tagadása, hajlam anarchisztikus ízű egyéni akciókra stb.), éppen ezért nem foglalkozik részletesen azokkal a bírálatokkal sem, amelyekkel Lenin és a bolsevikok illették a tárgyalt 15 éves periódusban a német baloldaliakat. Ezeket a problémákat csak ott érintjük, ahol magának a dolgozatnak a tárgyába vágnak. Kétségtelen, hogy Liebknecht — csakúgy mint Rosa Luxemburg, Leo Jogiches stb. — hibái több kérdésben súlyosak voltak, hogy károsan befolyásolták hosszú ideig a Németországi Kommunista Párt fejlődését, de ez nem változtat azon a tényen, hogy óriási érdemeik vannak a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom fejlődésében.

Ugyancsak nem foglalkozunk Liebknechtnek a háború alatti tevékenységével, mert békeharca szintén kívülesik a dolgozat témáján. Az imperialista háború és a szociálsovinizmus elleni harc, a háború társadalmi-gazdasági következményei és a munkásmozgalom reagálása ezekre a következményekre — teljesen külön kérdéscsoportot képeznek. Mi itt a militarizmust mint belső német társadalmi jelenséget és az antimilitarista küzdelmet mint a junker-burzsoá uralom ellen, a német demokráciáért vívott harc egyik szakaszát — a német társadalmi fejlődésnek egyik részletkérdését és a német munkásmozgalom történetének egyik részletproblémáját elemezzük.

*

A XIX. és XX. század fordulóján a monopólium előtti kapitalizmus monopolkapitalizmusba megy át. Az egyenlőtlen fejlődés következtében bizonyos országok nagy ugrásokkal utólérik és maguk mögött hagyják a régebbi tőkés országokat, s fiatal, agresszív monopoltőkéjük követeli »a maga részét« a már felosztott világból. E folyamat közvetlen megnyilatkozása a nemzetközi helyzet tartós kiéleződése, a tőkés államok közötti politikai súrlódások fokozódása. Európában fegyverkezési hajsza indul meg.

A *Nouveau Manuel du Soldat* c. francia antimilitarista folyóirat az 1900-as évek elején a következő számítást közölte: 1899-ben az összes európai államok katonai költségvetése 7 184 321 093 frank volt. Ugyanezen államok hadseregei, katonai apparátusa stb. 4 169 321 főt foglalkoztattak, akik után a folyóirat szerint fejenként napi 3 frank termelési érték esett ki, vagyis a veszteség 12 507 963 frank. Ehhez hozzászámít (közgazdasági szempontból természetesen vitatható, hogy jogosan-e) 710 342 lovat, amelyeknek katonai felhasználása lovanként napi 2 frank veszteséget jelentett a termelés számára, azaz összesen 1 420 684 frankot. E két szám összegét 300-zal szorozza (évi munkanapok száma), hozzáadja a költségvetéshez, s az eredmény: Európa évi hadikiadása 11 362 915 913 frank.[1] 1906-ban Európa évi katonai kiadása 13 milliárd márka, ami a világ akkori évi külkereskedelmének értékéhez viszonyítva 13%-ot jelentett.[2] Németország katonai költségvetése 1899-től

[1] *Karl Liebknecht:* Militarismus und Antimilitarismus unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung. Zweite, verbesserte Auflage. Zürich, 1908. Verlag der Buchhandlung des Schweizerischen Grütlivereins. 43. l.

[2] Uo.

1906/7-ig 40%-kal emelkedett, az Egyesült Államok költségvetésében 1904/5-ben 33%-ot tettek ki a katonai kiadások.[3]

A nemzetközi munkásmozgalom ráébred a militarizmus megnövekedett veszélyére, s kongresszusain napirendre tűzi az ellene irányuló harcot. A II. Internacionálé kongresszusai majdnem kivétel nélkül foglalkoztak a militarizmus kérdésével; határozataikban úgy értékelték a militarizmust, mint a piacokért és nyersanyagforrásokért harcoló tőkés államok ellentéteinek szükségszerű következményét, s egyben az ellentétek további kiélezőjét, szítóját, mint a háborús veszély növekedésének külön tényezőjét. Az 1899. évi párizsi kongresszus (a II. Internacionálé alakuló kongresszusa) elvetette az állandó hadsereget, mint antidemokratikus és köztársaságellenes intézményt, követelte az állandó hadseregek megszüntetését és a nép általános felfegyverzésének bevezetését. A háborút magát a tőkés rendszer elkerülhetetlen következményének tekintette. Az 1891-i brüsszeli kongresszus elvetette Nieuwenhuis holland anarchista határozati javaslatát, amelynek értelmében a proletariátusnak mindenféle háborúra általános strájkkal kell felelnie (amely javaslat ezzel lényegében tagadta, hogy a háborúk megszüntetése magának a kapitalizmusnak a megszüntetését feltételezi), leszögezte, hogy a militarizmust szükségszerűen hozza létre a kapitalizmus, és hogy a népek közötti béke csak a szocializmus világméretű győzelmével valósulhat meg, s felhívta a proletariátust, hogy agitációs tevékenységgel tiltakozzék a háború ellen. Az 1893. évi zürichi kongresszus kötelezte a szocialista pártokat, hogy a parlamentekben a hadihitelek ellen szavazzanak. 1896-ban a londoni kongresszus ismét rámutatott, hogy a háborúk szükségszerű következményei a kapitalizmusnak, s a legközelebbi követeléseken túl (állandó hadsereg megszüntetése stb.) célul tűzte ki a politikai hatalom meghódítását és a kapitalizmus megszüntetését, mint a háborúk és a militarizmus leküzdésének egyetlen módját. Az 1900. évi párizsi kongresszus (Rosa Luxemburg javaslatára) elítéli a gyarmati terjeszkedés és a nemzeti elnyomás politikáját, felhívja a szocialista pártokat, hogy a parlamentekben szavazzanak a gyarmati háborúk költségeinek fedezésére kért hadihitelek ellen, kimondja, hogy az ifjúságot meg kell szervezni a militarizmus elleni harcra és a tevékeny békepropaganda szellemében kell nevelni. Az 1907-es stuttgarti kongresszus határozata a legjelentősebbek közé tartozott. A háborúról szóló határozatban leszögezte, hogy a szocialista pártok általános agitációs és propagandatevékenysége mellett *külön* antimilitarista tevékenységre van szükség. Bebel határozati javaslatát, amelyet Lenin »dogmatikusan egyoldalú, élettelen»[4] határozatnak nevezett, Lenin és Rosa Luxemburg helyesbítésével fogadták el. »Ezekben a módosító javaslatokban 1. megállapították, hogy a militarizmus az osztályelnyomás fő eszköze; 2. utaltak az ifjúság körében végzendő agitáció feladatára; 3. hangsúlyozták a szociáldemokráciának azt a feladatát, hogy ne csak a háborúk kitörése ellen vagy a már megkezdődött háborúk minél előbbi beszüntetéséért harcoljon, hanem azért is, hogy a háború előidézte válságot kihasználja a burzsoázia bukásának meggyorsítására.«[5]

Lenin a következőképpen határozta meg a militarizmust egy évvel a stuttgarti kongresszus után: »A jelenkori militarizmus a kapitalizmus

[3] Uo.

[4] *Lenin:* A stuttgarti nemzetközi szocialista kongresszus. Művei 13. k. Szikra, 1954. 84. l.

[5] Uo. 72. l.

eredménye. Mindkét formájában nem egyéb, mint a kapitalizmus életmegnyilvánulása ; úgy is mint katonai erő, amelyet a kapitalista államok külső összeütközéseiknél használnak fel ('Militarismus nach aussen' mint a németek mondják), úgy is mint az uralkodó osztályok fegyvere a proletariátus mindennemű (gazdasági és politikai) mozgalmának letörésére ('Militarismus nach innen'). Ennek a felfogásnak több nemzetközi kongresszus . . . szabatos kifejezést adott határozataiban. Ezt a militarizmus és a kapitalizmus között fennálló kapcsolatot a legalaposabban a stuttgarti határozat állapítja meg ...«[6]

Karl Liebknecht kimagasló alakja volt a nemzetközi szociáldemokrácia antimilitarista harcának. Elmondhatjuk, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban senkisem foglalkozott annyit a militarizmus és az ellene való küzdelem kérdéseivel, mint ő. S nem érte be azzal, hogy taktikai sémákat szerkesszen vagy ecsetelje a militarizmus káros voltát, hanem igyekezett elméletileg tisztázni a militarizmus lényegét, eredetét, hatását. Általában a militarizmus szinte politikai tevékenységének egész ideje alatt központi helyet foglalt el nála a proletár osztályharc feltételeinek vizsgálatában. Ez pedig nem véletlen. Való igaz, hogy Liebknecht a militarizmussal mint *nemzetközi* jelenséggel foglalkozott, hogy — bár természetesen a német munkásosztály harcának problémái s ezzel összefüggésben a német militarizmus kérdései foglalkoztatták a legtöbbet — úgy vizsgálta a militarizmust, mint általában az osztályállam és általában a tőkés állam funkcióját, de *maga az a tény*, hogy Liebknecht a militarizmust tekintette ama legfőbb ellenségnek, amely gátolja és gúzsbaköti a munkásosztály tőkeellenes harcát, hogy 15 éven át szellemének, tehetségének legjavát a militarizmus elleni küzdelemnek áldozta, vitathatatlanul abban leli magyarázatát, hogy Liebknecht *német talajon* harcolt, abban a német államban, melyre a feudális maradványokkal terhelt agresszív, háborúra áhítozó német monopoltőke bürokratikus-militarista uralmi formái nyomták rá a bélyegüket. Liebknecht a porosz-német militarizmust tartotta a militarizmus legjellegzetesebb, legvadabb megnyilvánulási formájának. Ahhoz, hogy Liebknecht antimilitarista harcának jellegét, feltételeit, céljait megérthessük, röviden foglalkoznunk kell ennek a hírhedt porosz-német militarizmusnak a történelmi gyökereivel.

*

Az 1848—49-es németországi forradalomnak nem volt ereje ahhoz, hogy végrehajtsa Németország polgári-demokratikus átalakulását. Marx utolérhetetlen jellemzést adott a német burzsoáziáról : »A német burzsoázia oly restül, gyáván és lassan fejlődött, hogy abban a pillanatban, amikor a feudalizmussal és abszolutizmussal szembenállva veszéllyel fenyegette őket, maga is szembetalálta magát a fenyegető proletariátussal és a polgárság valamennyi csoportjával, amelyeknek érdekei és eszméi a proletariátuséhoz közel állanak . . . nem bízva önmagában, nem bízva a népben, felfelé morog, lefelé reszket . . . forradalmár a konzervatívok felé, konzervatív a forradalmárok felé, saját jelszavaiban is kételkedve, frázisokat hangoztatva eszmék helyett, megrémülve a világrengető vihartól, kiaknázva ezt a világrengető vihart — erő semerre, utánzás mindenfelé, közönséges, mert nem eredeti,

[6] *Lenin:* A harcos militarizmus és a szociáldemokrácia antimilitarista taktikája. Lásd *Lenin—Sztálin:* Az ifjúságról. Szikra, 1950. 78. l.

eredeti a közönségességben — saját vágyaival kufárkodó, minden kezdeményezés nélkül, önmagába vetett hit nélkül, a népbe vetett hit nélkül, világtörténelmi elhivatottság nélkül — egy átkozott aggastyán, aki arra van kárhoztatva, hogy egy erőteljes nép első ifjúi felbuzdulásait a maga elaggott érdekei szerint vezesse és levezesse — vakon, süketen, fogatlanul, tehetelenül — ilyen állapotba került a *porosz burzsoázia* a márciusi forradalom után a porosz állam kormányzására.«[7]

A polgári forradalom gyengeségének oka a német kapitalizmus elkésett fejlődésében rejlett. Ez egyrészt azt eredményezte, hogy Németországban a polgári forradalom akkor került napirendre, amikor már a proletariátus mint osztály megjelent a történelem színpadán, s ezért a német burzsoázia határozatlan, következetlen, gyáva volt a feudalizmus elleni harcában : a munkásosztálytól való félelmében »a junkerek karjaiba vetette magát«.[8] Másrészt az elkésett kapitalista fejlődés miatt, aminek gyökerei végső soron a reformációnak és a harmincéves háborúnak, a német nép e »nemzeti szerencsétlenségé«-nek[9] korába nyúlnak vissza, maga a német polgárság is rendkívül gyenge és fejletlen, továbbá ez okozza Németországnak Európában egyedülálló politikai és gazdasági szétdaraboltságát is.

1848—49-ben a szabadságáért harcrakelő népet elárulja a forradalom »vezető osztálya«, a burzsoázia, és leveri az ellenforradalom. Meg kell jegyezni, hogy az ellenforradalom egyik központi figurája már ekkor a kelet-elbai junker, és a reakció fegyveres erejének gerincét a porosz csapatok alkotják.

Az 1848-as forradalom egyik feladatát sem oldotta meg : sem a német egység kérdését, sem a feudális-militarista reakció felszámolását, sem Németország demokratikus átalakítását. A burzsoázia kompromisszumot kötött a junkerekkel, a koronával és a militarizmussal.[10]

A német egység megvalósítása azonban a további kapitalista fejlődéssel (amely a kapitalizmusnak a mezőgazdaságba való behatolását, tehát egyúttal a junkerek kapitalizálódását is jelentette), egyre halaszthatatlanabb feladattá vált, éspedig sajátos formában : érdekévé vált azoknak a reakciós és reakcióssá lett osztályoknak, amelyek a forradalmat leverték és Németország burzsoá-demokratikus egyesítését meghiusították. Pontosan a (nagyburzsoáziával szövetkezett) gabona- és szeszkereskedő junker jelentette Németországban azt a döntő társadalmi erőt, s az ő érdekeit védelmező és képviselő bürokratikus-militarista porosz monarchia azt a politikai erőt, amelynek a német egység érdeke, célja volt, s amely annak megvalósítására képes volt. »1871-ben a Német Birodalom nem demokratikus népmozgalomból, hanem három háború eredményeképpen jött létre. Ez az út Németország elporoszosítására és militarizálására vezetett.«[11] »Az 1871-ben a porosz militarizmus által vassal és

[7] *Marx:* A burzsoázia és az ellenforradalom. Második közlemény. Lásd *Marx—Engels:* Válogatott Művek. I. k. Szikra, 1949. 45—46. l.

[8] *Wilhelm Pieck:* Karl Liebknecht útmutatása az újrafelfegyverzés és a háborús veszély elleni harcunkban. Emlékbeszéd. Lásd *Karl Liebknecht:* Válogatott beszédek és írások. Szikra, 1954. 16. l.

[9] *Engels:* A természet dialektikája. Bevezetés. Szikra, 1952. 33. l.

[10] Lásd : Von der Paulskirche bis zum Volkskongress. Politische Richtlinien zur Durchführung der Veranstaltungen 1848 bis 1948. A Német Szocialista Egységpárt Pártvezetőségének 1948. január 15-i határozata. Dokumente der SED. Band I. Dietz, 1952. 268. l.

[11] Uo.

vérrel megteremtett egységállamra a reakciós porosz junkerség nyomta rá a bélyegét.«[12]

Az egység megteremtése szabad teret enged a tőkés fejlődés hajtóerőinek, de a német kapitalizmus nagyarányú kibontakozása egybeesik azzal a folyamattal, amikor a szabadversenyes kapitalizmus monopolkapitalizmusba megy át. A német monopolkapitalizmus kialakulása ismét három sajátos vonást mutat fel:

1. Először, a német iparnak védekeznie kell elsősorban az angol iparral szemben, ezért létrehozza a védvámot, amely már magában véve is elősegíti a kartellizálást. Másodszor, a német ipar minél előbb utól is akarja érni legfőbb vetélytársát, az angolt, az angol út — sok, egyes tőkések kezében levő cég évtizedeken át tartó erősödése és gyarapodása és az ezen az alapon meginduló monopolizálódás — azonban Németország számára nem járható, tekintettel a század utolsó harmadában kibontakozó élet-halál harcra. A német ipar számára, amely Anglia piaci egyeduralmával találja magát szemközt, s amely »helyet keres a nap alatt«, objektív szükségesség, hogy *arról a fejlődési fokról induljon el, amelyen az angol ipar tart*, s ez spontán módon vezet arra, hogy a német kapitalizmus nagyarányú kibontakozása *eleve részvénytársaságok formájában indul meg.* (E részvénytársaságok közül a leghatalmasabbak rövid idő alatt szinte egész termelési ágakat monopolizálnak.) Ebből már szervesen következik, hogy e társaságok részvényeit nem is az iparvállalatok emisszionálják, hanem bankok, vagyis a bank már eleve, a német kapitalizmus tulajdonképpeni kibontakozásakor túlnő az egyszerű hitelközvetítő szerepén, ipari tőke kölcsönzője lesz és összefonódik ezzel.[13] Ezek olyan körülmények voltak, amelyek *»eredetileg a német tőkés fejlődés elmaradottságában gyökereztek«*, s amelyek *»végül a német iparnak az angollal szembeni szervezeti fölényére vezettek«*.[14] Idetartozik az is, hogy bár a védvám lassankint betöltötte szerepét: megvédte a gyenge német ipart az angollal szemben, mégis fennmarad, ám funkciót változtat: most már az a feladata, hogy az erős hazai ipart monopolistává tegye a belföldi piacon. *A német kapitalizmus tehát szervezetileg fejlettebb fokról indul el, mint amelyen az angol áll az adott időszakban, éspedig olyan szervezeti formák között, amelyek eleve, szükségszerűen terelik egy mohó, támadókedvű finánctőke kialakulása irányába.*

2. A német ipar fejlődése hatalmas lendületet vesz, s a nagy monopóliumok tőkeerejének, termelési kapacitásának a német belső piac befogadóképessége nemsokára már túlontúl szűk. Piacra, befektetési területekre, valamint egyre több és több nyersanyagra van szükség. A világ piacai, befektetési szférái és nyersanyagforrásai azonban már fel vannak osztva. Ez a német finánctőkét különlegesen agresszívvá teszi, s példátlan élességű nemzetközi konkurrenciaharcot idéz elő. *A német monopoltőke a világ újrafelosztására törekszik.*

A német imperializmus hirtelen kifejlődésére és különleges mohóságára Rosa Luxemburg is utalt az első világháború alatt, amikor a háború kitörésé-

[12] Die Novemberrevolution und ihre Lehren für die deutsche Arbeiterbewegung. Az NSZEP Pártvezetőségének 1948. IX. 16-i határozata. Dokumente der SED. Band II Dietz, 1952. 108. l.

[13] Lásd *Rudolf Hilferding:* Das Finanzkapital. Marx-Studien. Blätter zur Theorie und Politik des wissenschaftlichen Sozialismus. Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand & Co., 1910. 381—384. l.

[14] Uo. 381. l.

nek okait elemezte: »Németországban az imperializmus keletkezésének folyamata, amely itt egy arasznyi időre van összeszorítva, mintegy lombikban figyelhető meg. A nagyiparnak és a kereskedelemnek a birodalom megalapítása óta bekövetkezett példátlan méretű fellendülése a nyolcvanas években két jellegzetes sajátos felhalmozási formát hoz itt létre: a legerősebb kartellfejlődést Európában s a világ legszétágazóbb és legkoncentráltabb bankrendszerét.«[15]

3. Mivel a kapitalizmus fejlődése egy olyan Németországban indult meg, amelyben nem számolták fel a feudális maradványokat, sőt amelyben a politikai hatalom éppen a reakciós-feudális-bürokratikus erők kezén maradt, a kialakuló monopolista burzsoázia osztályszövetséget kötött a feudális nagybirtokosokkal, s az államot nem a junker-reakció félresöprésével vetette alá magának, hanem ellenkezőleg oly módon, hogy politikai szövetséget kötött ezzel a reakcióval. Az imperializmus kialakulásával fokozatosan nő a nagyburzsoázia szociális hatalma a nehézipar hegemóniája alatt, »melynek feszítőerejét kartellek fokozzák, s amely monopolista uralmának biztosítására a nagybirtokosokkal szövetkezik. Az imperialista kapitalizmusnak érdeke, hogy a félabszolutizmus fennmaradjon, mert ez Németországban és külföldön egyaránt a rá jellemző gátlástalansággal segíti elő az ő üzelmeit.«[16]

A felsorolt tényezők eredményeképpen alakul ki a német imperializmus sajátos arculata. További fejtegetések helyett hadd álljon itt három rendkívül tömör, dokumentumjellegű megállapítás:

»A polgári forradalom elmaradása következtében Németországban egy különleges militarista és rabló imperializmus alakul ki, a junker-burzsoá imperializmus.«[17]

»A porosz-német imperializmus lett a legreakciósabb imperializmus, amelyet a legnagyobb rablási vágy fűtött, s amely a leginkább áhítozott a háborúra.«[18]

A német imperializmus »agresszivitását a monopolkapitalisták és junkerek reakciós blokkja egészen különleges brutalitásig fokozta. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a német imperializmus annyira áhította a háborút, és hogy a porosz-német militarizmus olyan visszataszító szerepet játszhatott.«[19]

*

Karl Liebknecht már politikai szereplésének legelején felveszi a harcot a militarizmus ellen. Politikai fejlődésének határköveit keresve azt kell látnunk, hogy szinte minden határkő egy-egy bátor militarizmus-ellenes föllépéssel, egy-egy nagyszabású antimilitarista akcióval kapcsolódik össze.

Bréma, 1904. szeptember 20. Liebknecht a szociáldemokrata párt kongresszusán beszédet mond a jobboldal (Vollmarék) által kigúnyolt és lehetetlenné tett 105. sz. javaslat, illetve az ehhez benyújtott módosító indítvány védel-

[15] *Rosa Luxemburg:* Die Krise der Sozialdemokratie. Berlin, 1916. 21. l.

[16] *Clara Zetkin:* Rosa Luxemburgs Juni-Broschüre. Zum Geleit. 1919. — *Clara Zetkin:* Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Franz Mehring. Verlagsgenossenschaft ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau-Leningrad, 1934. 126. l.

[17] Von der Paulskirche bis zum Volkskongress. 268. l.

[18] Die Novemberrevolution und ihre Lehren für die deutsche Arbeiterbewegung. 108. l.

[19] *Wilhelm Pieck.* Karl Liebknecht útmutatása . . . 17. l.

mében, s külön, antimilitarista élű ifjúsági agitációt követel.[20] Itt úgy határozza meg a militarizmust, mint a kapitalizmus legfontosabb bástyáját. (A kongresszus az eredeti javaslatot és a módosító indítványt egyaránt elvetette.)

Jéna, 1905. szeptember 21. Az egyik szervezet javaslatot nyújtott be a kongresszusnak, hogy a párt a bevonuló újoncoknak tartson nyilvános gyűléseket, amelyeken ismertetik velük a katonai szolgálati szabályzatból fakadó jogaikat, s felvilágosítják őket e jogok kihasználásának lehetőségeiről. A kongresszus ezt az ártatlan javaslatot is csak úgy fogadta el, hogy kihagyta első felét, a militarizmus túlságosan szókimondó jellemzését. Liebknecht mindenesetre felhasználta az alkalmat, hogy a javaslat védelmében harcos beszédet mondjon a militarizmus ellen; ebben gazdagította a militarizmus meghatározását, és még élesebben hangoztatta az antimilitarista küzdelem szükségességét: »... ahogyan az államhatalom bizonyos értelemben önállósítja magát a gazdasági erőkkel szemben, úgy önállósítja magát a militarizmus is, és a kapitalizmus külön támaszává válik ... Nemzetközi és osztálypolitikánk egyaránt arra késztet bennünket, hogy egyenesen nekitámadjunk.«[21] Ebben a beszédben már az gondolat is hangot kap, hogy a militarizmus, bár szükségszerű terméke, nélkülözhetetlen szerves alkotórésze a tőkés társadalomnak, mindamellett a burzsoá demokráciának következetes, minden téren való érvényesülésével nem egyeztethető össze, magának a burzsoá demokráciának, a dolgozó nép burzsoá-demokratikus jogainak csorbítását, megnyesését jelenti, kilóg mint lóláb a parlamentarizmus pompás, demokratikus rendszeréből (ez természetesen magának a burzsoá demokráciának — a burzsoázia diktatúrájának — megoldhatatlan belső ellentmondása), s egyben kapitalizmus előtti elemeket is tartalmaz, hogy következésképpen a szociáldemokrácia antimilitarista harcában a proletariátusnak a polgári demokratikus forradalomban, illetve a demokratikus jogok kiterjesztésében való érdekeltsége is visszatükröződik. Liebknecht hangoztatta: a kongresszusnak kifejezésre kell juttatnia, »... hogy a szociáldemokrácia minden rendelkezésére álló ... eszközzel harcolni akar a militarizmus, tehát az őt fenyegető legnagyobb és legbrutálisabb veszedelem ellen, s nem nyugszik, amíg ezt a rocher

[20] A kongresszuson az egyik választókerületi szervezet a következő javaslatot terjesztette elő: »A párt azon proletárok között, akiket katonai szolgálatra hívnak be, bevonulásuk előtt a legmegfelelőbb módon szervezzen propagandát a szocialista eszmék terjesztése érdekében. Különösen fontos, hogy a jövendőbeli katonákat brosúrák segítségével felvilágosítsák az úgynevezett 'belső ellenség'-gel szembeni kötelességeikről. Ezekben a brosúrákban arra vonatkozóan is tanácsokat kell adni a katonáknak, hogyan viselkedjenek a katonaságnál gyakran előforduló bántalmazások esetén.« A pártkongresszus küldötteinek egy része elutasítóan foglalt állást a javaslattal szemben, mire Karl Liebknecht a következő indítványt terjesztette elő:

»Elismerve annak szükségességét, hogy a proletárifjúság körében rendszeres agitációt kell kifejteni a szocialista tanok népszerűsítése érdekében;

továbbá elismerve annak szükségességét, hogy ebben az ifjúsági agitációban előtérbe kell állítani a militarizmus elleni harcot, a kongresszus a 105. számú indítványt elintézettnek tekinti.«

A pártkongresszus jegyzőkönyve így emlékezik meg a két indítványról: Südekum indítványának megfelelően a pártkongresszus nagy többséggel úgy dönt, hogy a 105. számú javaslat és a később hozzáfűzött Liebknecht-féle indítvány fölött napirendre tér.« (Lásd *Karl Liebknecht:* Válogatott beszédek és írások. 493. l. A kiadó jegyzete.)

[21] *Karl Liebknecht:* Válogatott beszédek és írások. 86. l.

de bronze-ot alá nem aknázza, ezt a gőgös tölgyet ki nem dönti, hogy ezzel a békés kulturális proletár-szocialista fejlődés útját egyengesse«.[22]

Az 1906 júliusától 1907 oktoberéig eltelt 15 hónap a militarizmus ellen vívott ütközeteinek egyetlen nagyszerű sorozata. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez alatt az 1 és 1/4 év alatt dolgozza ki az antimilitarizmus elméletét és taktikáját, ekkor teremti meg — ádáz harcban az opportunistákkal — a nemzetközi ifjúmunkás-mozgalmat, s ő maga ekkor válik, szinte ugrásszerűen, a német és a nemzetközi munkásmozgalom egyik legjelentékenyebb vezéralakjává.

A *Junge Garde* 1906-os évfolyamának 7. számában megjelenik »A militarizmus ellen« című cikke. 1906. szeptember 29-én fontos beszédet mond a militarizmus ellen a szociáldemokrata párt mannheimi kongresszusán. 1906. november 28-án átfogó beszámolót tart a militarizmusról és az antimilitarizmusról a német ifjúsági szervezetek mannheimi konferenciáján. 1907. február 11-én megírja az előszót »Militarizmus és antimilitarizmus« című hatalmas jelentőségű brosúrájához, amely tulajdonképpen novemberi mannheimi beszámolójának kibővített átdolgozása. Április 27-én egy lipcsei nagygyűlésen mond beszédet a militarizmus ellen. Augusztus 9-én megjelenik annak a pernek a vádirata, amelyet a német junker-burzsoá igazságszolgáltatás a brosúráért indított Liebknecht ellen. Ugyancsak augusztusban Liebknecht beszámolót tart a stuttgarti nemzetközi ifjúmunkás konferencián, s ez a nap a nemzetközi szocialista ifjúmunkásmozgalom és antimilitarista mozgalom születésnapjának számít. Október 9-én kezdődik Liebknecht pörének főtárgyalása, 10-én mondja el harcos védőbeszédét. Az osztálybíróság másfélévi várfogságra ítéli.

Megkíséreljük kiemelni és általánosítani a leglényegesebbet Liebknecht harcának ebből az időszakából.

Junge Garde-beli cikkében drámai szavakkal figyelmezteti a bevonuló újoncokat, mi vár rájuk a hadseregben, s ezzel egyben a militarizmus lényegébe világít bele: »A belső ellenség: apátok, anyátok, testvéreitek, barátaitok, az egész proletariátus, és mindenki, aki nem szegődött életre-halálra az uralkodó reakció szolgálatába; a belső ellenség ma még *ti magatok* vagytok!... Saját ellenségük házőrző kutyájává degradálják a proletárokat, amikor a belső ellenség ellen mozgósítják őket... a szörnyű nyomás és nyúzás, a vasfegyelem csak arra való, hogy a proletariátust a félelem, a terror eszközeivel legnagyobb ellenségei: a tőke és a reakció szolgálatára kényszerítse.«[23] Ez volt Liebknecht egyik nagy politikai — és *elméleti* — tette ebben az időben: magának a militarizmusnak (benne a sajátos porosznémet militarizmusnak) a kíméletlen, bátor, következetes leleplezése, jellegének, módszereinek, céljainak, következményeinek feltárása. Tevékenységének másik, ezzel párhuzamos vonala: állandó küzdelem a párton belül az opportunisták ellen, akik úgy irtóztak a taktika felfrissítésétől, minden új harci módszertől és eszköztől, mint ördög a tömjénfüsttől, — harc azért, hogy elismertesse a külön antimilitarista tevékenység szükségességét; egyben e tevékenység módszereinek kidolgozása, valamint e program személyes megvalósítása: az ifjúság szervezése, gyűlési agitáció, birodalmi gyűlési beszédek stb.

[22] Uo. 87. l.
[23] Uo. 94—95. l.

Liebknecht a militarizmus lényegének elemzésében abból indul ki, hogy az osztályállam mint olyan minden korszakban létrehozta a maga fegyveres szervezetét a kizsákmányolók uralmának biztosítására, s *ennyiben* a militarizmus nem specifikusan tőkés jelenség, hanem az osztályok és az állam megjelenésével függ össze. A militarizmus, mint a társadalom egészétől különvált és azzal szembenálló elnyomó gépezet gerince, a kapitalizmusban ölti a legkifejlettebb formát. A tőkés rendszernek leginkább az általános hadkötelezettségen alapuló állandó hadsereg felel meg, »... amely azonban, bár a népből való hadsereg, nem a nép hadserege, hanem a nép ellen való hadsereg.«[24]

Külön foglalkozik a militarizmus két funkciójával, a »kifelé irányuló militarizmussal«, amely a tőkés államok uralkodó osztályai közötti érdekellentétek eldöntésének végső eszköze, és a »befelé irányuló militarizmussal«, amely a kizsákmányolók osztályuralmának biztosítását szolgálja.

A *kifelé irányuló militarizmus* elemzésében Liebknechtnél ebben az időszakban bizonyos ellentmondás van. Egyfelől világosan látja a fegyverkezési hajsza tényét, a terjeszkedési törekvéseket, Németország milliárdokat felemésztő gyarmati expedícióit stb. Egyúttal leszögezi, hogy »... a nemzetközi proletariátus közös érdekei mellett minden nemzeti érdek háttérbe szorul ...«[25] Zseniálisan sejti meg, hogy a proletariátusnak a reakciós háborúban saját kormánya vereségét kell kívánnia: »*minden* tőkés indítóokból kirobbant szerencsés kimenetelű háború ... bonapartista hatásokat állandósít, kedvezőtlen lefolyás esetén ellenben a kétségtelen kulturális károsodás mellett mindenesetre fennáll a tőkés reakció összeomlásának esélye.«[26] Élesen állást foglal a hervéizmus anarchista elmélete és taktikája ellen, s ezzel kapcsolatban kimondja: »A proletariátus nem utasít el eleve minden háborút ...«[27] Másfelől azonban még nem tudott leküzdeni ebben az időszakban több illúziót. A stuttgarti ifjúmunkás konferencián tartott beszámolójában azt állítja, hogy egyre fokozódó mértékben hatnak a háborúk kitörése ellen a következő tényezők: 1. a tőke és általában az országok gazdasága nemzetközileg összefonódik; 2. a katonai terhek egyre elviselhetetlenebbé, hovatovább lehetetlenné válnak a nemzetek számára; 3. a haditechnika magas fejlettsége eleve visszatartja az államokat a háborús vállalkozásoktól; 4. az osztályellentétek éleződnek, ezért az uralkodó osztályoknak le kell mondaniok arról, hogy a katonák — az egyenruhába bújtatott proletárok — tömegei az ő érdekeik szolgálatába állítsák »szellemiségüket«, bátorságukat stb. Anélkül, hogy ezeket az élet által, s később maga Liebknecht által megcáfolt tévedéseket elemeznénk, meg kell állapítanunk, hogy gyökerük az a téves illúzió, amely lehetségesnek vélte valamiféle ultraimperializmus kialakulását, amelyben megszűnik az egyes tőkés társaságok és az államok közti konkurrencia.[28] Bár a marxisták akkor még nem látták világosan a monopolkapitalizmusnak azt a lényeges vonását, hogy hallatlan mértékben felfokozza az egyes tőkés csoportosulások közötti harcot, Liebknechtnek ez az illúziója mégis azt árulja el, hogy ezen a ponton a nyugalmas fejlődésbe vetett opportunista hit, a kapitalizmus belső ellentmondásainak enyhülésébe, a tőkés

[24] *Karl Liebknecht:* Militarismus und Antimilitarismus. 8. l.
[25] Uo. 14. l.
[26] Uo. 105. l.
[27] Uo. 124. l.
[28] Lásd uo. 10. l.

társadalom békés irányba való fejlődésének lehetőségébe vetett hit szele ebben az időszakban őt is megérintette.

Innen van az, hogy Liebknecht ebben az időszakban a fősúlyt a *befelé irányuló militarizmusra* helyezi, amelyet azután annál alaposabban szed ízekre. A reakciós militarizmusnak ma is érvényes, legteljesebb jellemzését adja: »Így áll előttünk a modern militarizmus, amely nem akar sem többet, sem kevesebbet, mint a kör négyszögesítését, amely a népet maga a nép ellen fegyverzi fel, amely azzal, hogy életkor szerinti tagolást próbál minden eszközzel mesterségesen beékelni szociális tagozódásunkba, a munkást saját osztályos társainak és barátainak, saját szüleinek, testvéreinek és gyermekeinek, saját múltjának és jövőjének elnyomójává és ellenségévé, gyilkosává akarja tenni; amely egyszerre akar demokratikus és zsarnoki, felvilágosodott és gépies, népies és népellenes lenni.«[29] »A militarizmus a népellenesség kvintesszenciája és megtestesülése, a kapitalizmus kegyetlen pribékje és vérből-vasból emelt védősánca«[30] — írja Junge Garde-beli cikkében. A militarizmust mint kifejezetten *reakciós* társadalmi jelenséget, amelynek rendeltetése feltartóztatni a társadalmi haladást, élesen elhatárolja a katonainak mint olyannak a fogalmától: »Jóllehet minden társadalmi rendnek szüksége van hadseregre, így adott esetben a szocialista államnak is, hogy valamely külső ellenséggel szemben a közösség érdekében biztonságot nyújthasson, de a szóbanforgó militarizmus csak osztálytársadalomban lehetséges.«[31] A militarizmus »... a katonai elem éles elkülönítése a polgári lakosságtól, a vak fegyelem, a katonák bántalmazása, a katonai törvénykezés, az a mód, ahogyan a katonai kiadásokat felhajszolják«.[32]

Liebknecht külön-külön foglalkozik a militarizmus különböző megnyilvánulásaival, így például a militarizmus anyagi terheivel: felhívja a figyelmet egyrészt a hadsereg fenntartásával járó »őrületes« improduktív költségekre, másrészt arra a körülményre, hogy a militarizmus az egészséges emberek tízezreit vonja el évekre a termelőmunkától. A rá jellemző frappáns élességgel világít rá ezeknek a terheknek az osztálylényegére: »A tőkés osztályok, akárcsak más társadalmi rendek uralkodó osztályai, a maguk osztályuralmát — amely még hozzá a proletariátus kizsákmányolásán alapul — kihasználják arra, hogy az elnyomott és kizsákmányolt osztályokat rákényszerítsék, hogy láncaikat ne csak maguk kovácsolják, hanem lehetőleg még saját maguk is fizessék meg.«[33]

A militarizmus legfőbb eszköze, fellegvára, istene — a hadsereg. Azt a súlyos ellentmondást, hogy a katonák tömegei azokból az osztályokból kerülnek ki, amelyek ellen a hadsereget fel kell használni, a militarizmus a maga sajátos pedagógiai módszerével próbálja megoldani, melynek lényege, mondja Liebknecht: »cukros kenyér és korbács«. A katonát először is eltávolítják szülőföldjétől, jó hosszú ideig benntartják a hadseregben, s itt a legkülönbözőbb módszerekkel igyekeznek átgyúrni. Csillogó egyenruhába bújtatják, melyet a »legelőkelőbb öltözet«-nek neveznek, cicomákat aggatnak rá, parádéztatják, és más vásári fogásokkal igyekeznek vonzóvá tenni előtte a katonaéletet.

[29] Uo. 15. l.
[30] *Karl Liebknecht:* A militarizmus ellen. Válogatott beszédek és írások. 96. l.
[31] *Karl Liebknecht:* Militarizmus és antimilitarizmus. Beszéd egy lipcsei nagygyűlésen Lásd Válogatott beszédek és írások. 121. l.
[32] Uo.
[33] *Karl Liebknecht:* Militarismus und Antimilitarismus. 42. l.

Ez azonban a »katonás szellem« kialakításához (amelynek lényege soviniszta elvakultság és mindennemű haladás ádáz gyűlölete) nem elegendő. A katonát eltiltják minden »káros» olvasmánytól, eltiltják — szigorú büntetés terhe mellett — a politikai szervezkedéstől, s kenetteljes, ostoba tanórákon bornirt tisztek vagy altisztek isten, császár és a haza iránti hűségre oktatják. Mindezt kiegészíti a drill, a törvényes korlátot nem ismerő brutális fegyelmezési rendszer. A katonákat úgy idomítják, mint az állatokat, írja Liebknecht.[34] A gúzsbakötés, kikötés, megkorbácsolás megszokott dolog. A katonák bántalmazása nem eldurvult őrmesterek elszigetelten előforduló túlkapásainak eredménye, hanem a militarista nevelés része. Tudomásul kell venni — írja Liebknecht — »... a kaszárnya borzalmainak tényét, mint a militarizmusnak nem valamilyen ritkán és elvétve előforduló, hanem mint szabályszerű és rendkívül gyakori, bizonyos mértékig szerves, elválaszthatatlan jelenségét«.[35]

A militarizmus azonban nem szorítkozik a hadseregre. A katonai hatóságok kiterjesztik uralmukat a szolgálat előtt és után álló emberekre. A szolgálati idejüket letöltött személyek behívása egy-két napos szemlékre, a tartalékos és a továbbszolgáló intézmény, a hadiüzemek munkásainak katonai terrorizálása stb. stb. mind ezt szolgálja. Ezért jelenik meg a militarizmus »... először is *mint maga a hadsereg*, azután *mint a hadseregen túlnyúló rendszer, amely az egész társadalmat gúzsbaköti* a militarista és félmilitarista intézmények hálójával ..., továbbá mint az egész nemzeti köz- és magánélet militarista szellemmel való átitatásának rendszere, amiben a templom, az iskola ... is közreműködik: a militarizmus a katolikus egyház mellett a világtörténelem legnagyobb macchiavellizmusa, és a kapitalizmus minden macchiavellizmusa közül a legmacchiavellisztikusabb«.[36]

Liebknechtnek a militarizmusról adott jellemzésében, különösen a militarizmusnak abban az általa felmutatott két vonásában, hogy igyekszik kiterjeszteni uralmát a civil életre és militarizálni az egész társadalmat, s hogy a templommal és az iskolával szoros szövetségben dolgozza meg a tömegek tudatát, lehetetlen észre nem vennünk a németországi viszonyok visszatükröződését. Hogy Liebknechtnek akkor is, amikor általában beszélt a militarizmusról, állandóan a német állapotok lebegtek a szeme előtt, azt a következő megjegyzése is bizonyítja: »A militarizmust azért kell leküzdenünk, mert a kapitalizmus mögéje sáncolja el magát a demokratikus fejlődés elől, amelyet meghamisít, s közben népünket a legbrutálisabban bántalmazza és barbárságba süllyeszti.«[37]

Liebknecht tisztában volt a német viszonyok, a német militarizmus sajátos vonásaival. Idézve Meslier francia közírót, aki megállapította, hogy Franciaországban az antimilitarizmust a tőzsde, a hazafiúi palástban tetszelgő, lényegében nemzetközi tőkeérdekeltségek üldözik a legdühödtebben, Liebknecht hozzáteszi: »... ez Németországra máig is csak azzal a korlátozással érvényes, amely nálunk a kapitalizmus sajátos monarchisztikus-bürokratikus-agrár válfajából fakad«.[38]

[34] A Heinrich Mann »Alattvaló« című regényéből készült német film izelítőt adott abból, hogy hogyan folyt ekkor a német hadseregben a kiképzés.
[35] *Karl Liebknecht:* Militarismus und Antimilitarismus. 38. l.
[36] Militarismus und Antimilitarismus. 34—35. l.
[37] Válogatott beszédek és írások. 102. l.
[38] Militarismus und Antimilitarismus. 103. l.

A porosz-német militarizmus nem közönséges militarizmus; »... a porosz-német militarizmus Németország különleges félabszolutisztikus, feudális-bürokratikus viszonyai révén valami egészen különleges gyümölccsé érett«.[39] Ez a militarizmus a tőkés militarizmus *összes* rossz és veszélyes tulajdonságaival rendelkezik, példaképe a jelenkori militarizmusnak. Németországban a militarizmus »nemcsak állam az államban, hanem egyenesen állam lett az állam felett«.[40] A porosz-német militarizmus a tőkés militarizmus »legrosszabb formája« (die schlimmste Form).[41]

A feudális-bürokratikus maradványok plusz a különlegesen agresszív nehézipari monopoltőke egyenlő junker-burzsoá imperializmus.[42] Ha ehhez hozzáadjuk a féktelen sovinizmust, az üres parádézást, a vak engedelmességet és az embertipró drillt, megkapjuk a porosz-német militarizmust. Bizonyos Gustav Tuch a nyolcvanas években »A kiterjesztett német militarizmus és annak szociális jelentősége« című könyvében lefestette az eszményi porosz-német államot. Ime a számunkra, a nácizmus kortársai számára hátborzongató gondolatok Liebknecht tolmácsolásában: Tuch »felvázolta a jövő társadalmát, melynek mindent bevilágító, mindent melegítő, irányító központi napja, melynek szíve és lelke a militarizmus, az egyetlen igazi 'nemzeti és civilizált szocializmus', ahol az egész állam egyetlen kaszárnyává változik, a kaszárnya népiskola, főiskola és hazafias lelkesedésgyár, a hadsereg pedig mindent átfogó sztrájktörő szervezet«.[43]

Liebknechtnek megvolt a jó oka arra, hogy ilyen részletesen és szünet nélkül elemezze a militarizmus funkcióit, módszereit. Ez nemcsak az antimilitarista küzdelem elméleti megalapozása volt, s nemcsak közvetlen agitáció, leleplezés, hanem azt a célt is szolgálta, hogy reális képet adjon az ellenségről, rávilágítson arra, hogy bár a militarizmust feltartózhatatlanul élesedő belső ellentmondások emésztik, — eszközei rendkívül kidolgozottak, körmönfontak és veszedelmesek; vagyis a militarizmusról írt minden sora egyben tudatos érvelés volt a külön antimilitarista agitáció szükségessége mellett. Erre az érvelésre pedig szükség volt, mert a német szociáldemokrata párt jobboldali és centrista többsége — a jobboldaliak közönséges burzsoá honvédő sovinizmusból, a centristák megátalkodott taktikai konzervativizmusból (Liebknecht kifejezésével »taktikai szűkkeblűségből«), a szent legalitás féltéséből, és a forradalmi harcot minden formájában mereven elutasító opportunisták iránti engedékenységből[44] — újra meg újra elvetette Liebknechtnek

[39] Uo. 15. l.
[40] Uo. 16. l.
[41] Uo. 22. l.
[42] Ez a képletszerű fogalmazás nem értendő félre. A császári Németországban nem lehet éles határvonallal elválasztani egymástól a feudális és a tőkés elemet, hanem éppen ezek bizonyos fajtájú és bizonyos fokú összefonódásáról van szó. Zetkin egy helyen bírálja a centristákat, amiért azok a porosz-német félabszolutizmust puszta feudális csökevénynek tekintették, melynek felszámolása a burzsoáziának is érdeke. Zetkin megállapítja, hogy »az imperializmus abszolutisztikus államformáknak új életerőt és új funkciókat kölcsönöz.« (Vorwort zu einer Karl Liebknecht-Biographie. Id. mű 163. l.)
[43] Militarismus und Antimilitarismus. 36. l.
[44] Noske 1907-ben, az esseni pártkongresszuson kijelentette, hogy a szociáldemokráciának követelései megfogalmazásánál tekintettel kell lennie a nemzet védelmi képességének fenntartására. »Egyetlen állam természetesen nem gondolhat leszerelésre!« — hangoztatta. (Lásd *Wilhelm Swienty:* Karl Liebknecht. Berlin, MOPR-Verlag, 1931. 14. l.). Vagyis ignorálni próbálta azt, hogy a militarizmus a burzsoázia és a junkerek osztályszervezete, amely ellen a szociáldemokráciának harcolnia kell, és azonosította

a külön antimilitarista agitáció megszervezésére és az ifjúság fokozott szocialista nevelésére vonatkozó javaslatait, sőt a pártnak még a meglevő ifjúsági szervezeteit és lapjait is magukra hagyta.

A német szociáldemokrácia egyik végzete az volt, hogy a szervezett és a választójoggal rendelkező — döntő többségében rászavazó — munkásságot azonosította *az egész német proletariátussal*, egyszerűen nem vett tudomást azokról a hatalmas proletártömegekről, amelyek szinte egyáltalán nem álltak szociáldemokrata befolyás alatt. Ebben egyrészt a nyílt opportunizmus szociális bázisa, a munkásarisztokrácia felső rétege és annak fellegvára, a szakszervezeti bürokrácia éreztette közvetlen hatását a pártra, a rothadó trade-unionizmus, a burzsoáziával való együttműködés politikája, másrészt a centrizmus — a német párt akkori hivatalos irányzata —, amely túlbecsülte a szociáldemokrácia erejét, elvégzetlen feladatokat elvégzettnek, nyitott kérdéseket megoldottnak ítélt, tüneteként annak, hogy az imperializmus korszakában is — amelynek beköszöntét nem vette tudomásul — a monopólium előtti kapitalizmusnak megfelelő stratégiához és taktikához igazodott. Liebknecht az antimilitarista agitáció szükségességének hirdetésében lényegében ebből a problémából indult ki. Minden választási siker ellenére, mondotta 1906-ban, »... szó sincs arról, hogy a hadseregnek még csak megközelítőleg is egyharmad része valóban olyan szellemi és erkölcsi beállítottsággal rendelkeznék, amely a belső ellenség, a munkásmozgalom ellen irányuló erőszakos, alkotmányellenes, államcsínyjellegű akcióban való felhasználását lehetetlenné tenné vagy akár megnehezítené«.[45]

Mármost mi határozza meg Liebknecht szerint az antimilitarizmus feladatait? »Egymagában véve az antimilitarizmus ugyanolyan kevéssé proletárforradalmi, mint amilyen kevéssé a militarizmus valami specifikusan polgári-kapitalista.«[46] Ez Liebknechtnél egyrészt azt jelenti, hogy antimilitarizmus azóta van, amióta osztályok vannak és állam, tehát elnyomó gépezet, másrészt azonban nyilvánvaló, hogy olyan, részben demokratikus feladatnak tartja az antimilitarizmust, amelyet a proletariátus hajt végre a feudális maradványokkal összefonódott kapitalizmus elleni harcában. Magának az antimilitarizmusnak a végcélja a militarizmus megszüntetése, vagyis a kizsákmányoló osztályok uralmának fenntartását, külső védelmét és kiterjesztését szolgáló elnyomó és támadó katonai gépezet megszüntetése annak minden formájában. Ez azonban a kapitalizmusban nem érhető el. Liebknechtnek komoly érdeme, hogy ebben a kérdésben Leninnel teljesen azonos álláspontot van, és kétfrontos harcot vív : az opportunizmus és a hervéizmus ellen. A hervéisták az antimilitarista küzdelmet elszakították a kapitalizmus ellen vívott általános proletár osztályharctól, olyan akciókat követeltek, amelyek mintegy a militarizmusnak *külön*, a kapitalizmustól független felszámolását célozták. Liebknecht élesen szembeszáll ezzel az anarchisztikus és utopista törekvéssel. A hervéizmusban azonban, amint Lenin megállapította, volt valami »friss fuvallat«, az a törekvés, hogy a szocialisták »ne csak a parlamenti harci módszereket« ismerjék el, hogy »a jövendő háborúból és a jövendő válságokból fakadó új feltételeknek megfelelően«[47] cselekedjenek — törekvés az opportu-

az uralkodó osztályok reakciós és hódító eszközét osztályfelettinek vett nemzeti katonai szükségletekkel.

[45] Militarismus und Antimilitarismus. Lásd Válogatott beszédek és írások. 115. l.

[46] Militarismus und Antimilitarismus. 104. l.

[47] *Lenin:* A stuttgarti nemzetközi szocialista kongresszus. Művei. 13. k. 84. l.

nisták taktikai begyepesedésének ellensúlyozására, a harc felfrissítésére. S valóban — Liebknecht ebben az irányban is felveszi a harcot: meg kell állapítani, hogy Liebknecht mintegy háromnegyed évvel a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa előtt teljesen ebben a Lenin által helyeselt irányban foglal állást. Tehát az antimilitarizmus *végcélja* — mindennemű militarizmus megszüntetése — része a proletár osztályharc végcéljának, és csak a szocializmusban érhető el. Ha azonban nem lehet feszámolni a militarizmust, amíg a kapitalizmus fennáll, meg kell határozni az antimilitarizmusnak a kapitalizmuson belül elérhető külön célját (amely természetesen végig alá van rendelve a munkásmozgalom egészének, általános feladatainak). Ezt Liebknecht meg is teszi: »Az antimilitarizmus lényeges célja a militarista szellem felőrlése és szétbomlasztása, hogy ezzel gyorsítsa a militarizmus organikus felbomlását. Felvilágosítani a proletariátust a kapitalizmus, a militarizmus lényegéről és azoknak a funkcióknak a lényegéről, amelyeket ez utóbbi a kapitalizmusban gyakorol, ez az alap . . .[48] A stuttgarti kongresszus, mint említettük, ezen túlmenően felhívta a munkásokat, hogy harcoljanak az imperialista háború kitörése ellen, de ha a háború már kitört, használják ki a háború okozta válságot a burzsoázia bukásának meggyorsítására.

Liebknechtnek lényegében két javaslata van: *a)* alakítson a párt külön bizottságot az antimilitarista propaganda megszervezésére,[49] melynek feladata kettős lenne: 1. anyaggyűjtés (ennek tárgya: a katonai terhek emelkedése, a katonák bántalmazása, a hadbíróságok tevékenysége, katonák öngyilkosságai, egészségügyi viszonyok a hadseregben, katonák felhasználása sztrájktörésre, katonák beavatkozása sztrájkokba, politikai eseményekbe, militarista ifjúsági szervezetek stb.), 2. ennek az anyagnak a felhasználása és a propaganda megszervezése;[50] *b)* terebélyes, izmos mozgalommá kell fejleszteni az ifjúsági mozgalmat, mert a rendszeres szocialista agitáció csak a katonaköteles koron túli munkásokat érte eddig el, a 17—20 év közötti proletárifjúság hatalmas tömege kívülmaradt a szocialista nevelés hatáskörén.

Liebknechtnek bizonyos korlátai is vannak. Osztotta a német baloldali szociáldemokraták erényeit és hibáit, ő maga nem elsősorban elmélettel foglalkozott, többnyire átvette a német baloldaliak közös tévedéseit, amelyeket Lenin annyiszor bírált, s amelyeknek az volt a gyökerük, hogy nem tudtak megszabadulni az opportunista környezet hatásától. Maga Liebknecht a militarizmus kérdésében került a legkevésbé az opportunista tendenciák hatása alá, de bizonyos centrista befolyásoktól, a legalitás szűklátókörű, bürokratikus féltésétől ő sem tudta megóvni magát. Kongresszusi felszólalásában feltűnő módon hangsúlyozza: »Természetesen gondosan ügyelni akarunk arra, hogy mindig a törvényes keretek között maradjunk.«[51] Lenin már 1903-ban az OSZDMP II. kongresszusán javasolni akarta — a még Németországnál is elmaradottabb és despotisztikusabb cári Oroszországban —, hogy

[48] Der Kampf gegen den Militarismus. Beszámoló a szocialista ifjúsági szervezetek első nemzetközi konferenciáján. Lásd Militarismus und Antimilitarismus. 138—139. l.

[49] A mannheimi kongresszuson beterjesztett 114. sz. indítvány, amelyet Liebknecht indokolt meg, s amelyet a kongresszus nagy többséggel elvetett, így hangzott: »Rendszeresen külön antimilitarista propagandát kell folytatni. Erre a célra állandó bizottság alakítandó.« (Lásd Válogatott, 494. l.)

[50] Lásd Militarismus und Antimilitarismus, 124. l.

[51] Felszólalás a mannheimi kongresszuson. Válogatott. 102. l.

a párt alakítson csoportokat a hadseregben.[52] Liebknecht még 1907-ben is rendkívül éles negatív választ ad erre a fontos kérdésre : Alapos tanulmányozás alapján kell eldönteni — írja —, hogy »... mármost Németországban a propaganda milyen formáit, milyen módszereit kell bevezetnünk és tökéletesítenünk, minek során azonban magától értetődő feltételként előre ki kell mondani, hogy a törvényes határokon belül kell maradni, úgy hogy azt a kérdést, hogy magán a hadseregen belül folytassunk propagandát, itt eleve ki kell zárni.«[53]

Mindez azonban nem változtat a lényegen : Liebknecht — bár köztudomású, hogy *általában* nem volt elméleti ember, s hogy például Rosa Luxemburg sokkal jelentékenyebb nála mint teoretikus — speciálisan a militarizmus kérdését az akkori nyugati szociáldemokraták közül elméletileg a legmagasabb színvonalon fejtette ki, s a leggazdagabb és legsokoldalúbb taktikai elképzelésekkel, a legbátrabban és legkövetkezetesebben, az opportunisták gúnykacaját és a junkerek börtönét vállalva harcolt ebben az időszakban a militarizmus, »a gazdasági élet Molochja« ellen, ama vihar ellen, »amelynek nyomasztó és tikkasztó forróságában a párt időről-időre ellankad, és a parlamentarizmus mindinkább álomkórba és bénultságba süllyed«.[54]

Brosúrájának utolsó mondataiban magasra emeli a proletár antimilitarizmus vörös zászlaját : »A proletárifjúságot osztálytudattal és a militarizmus gyűlöletével kell áthevíteni ... A proletárifjúság a szociáldemokráciáé, a szociáldemokrata antimilitarizmusé. Ha mindenki megteszi kötelességét, meg fogjuk őt nyerni és meg kell őt nyernünk. *Akié az ifjúság, azé a hadsereg.*«[55]

Kiszabadulása után nyomban teljes erővel veti magát bele a harcba. Elméleti síkon még mélyebbre hatol a sajátos német viszonyok elemzésében, »Jóllehet Németországban a kapitalizmus hatalmas lépésekkel haladt előre — mondja egy lipcsei gyűlésen 1909 szeptemberében —, politikai tekintetben mi félig benne ragadtunk az abszolutizmusban ... mihelyt a hatalomnak valamilyen eltolódása kezdődik, a burzsoáziának rögtön attól kell félnie, hogy saját hatalma forog veszélyben, mert hiszen folyton maga mögött látja a proletariátust. Ennek következtében a burzsoáziának a junkerek fölötti gazdasági fölénye ellenére nincs elég bátorsága ahhoz, hogy magához ragadja a hatalmat. A junkerek az egész politikai fejlődés következményeként Németországban még kezükben tartják a militarizmust ... *A junkerek bizonyos mértékben a tőke házőrző kutyái*, de ehhez a szerephez hatalmi és erőszakszervezeti eszközök is kellenek, amelyeket a burzsoázia át is enged nekik. Mindezek következtében a junkerek, akiknek ereje és gyökerei tulajdonképpen a régi feudális államba nyúlnak vissza, ma is keményen tartják ezeket a hatalmas politikai pozíciókat.«[56]

Ugyancsak 1909 szeptemberében beszédet mond az ifjúsági mozgalom érdekében a párt lipcsei kongresszusán. 1910-ben résztvesz a koppenhágai nemzetközi ifjúmunkáskonferencia munkájában. 1911 szeptemberében a jénai pártkongresszuson ismét felhívja a figyelmet az ifjúsági mozgalomra. 1912-ben, amikor már a levegőben lóg az imparialista háború, a chemnitzi párt-

[52] Lásd Lenin Művei. 6. k. Szikra, 1953. 499. l.
[53] Militarismus und Antimilitarismus. 124. l.
[54] Militarismus und Antimilitarismus. Lásd Válogatott. 190. l.
[55] Militarismus und Antimilitarismus. 126. l.
[56] Válogatott. 138. l.

kongresszuson a béke védelméért hívja harcba a pártot. Az év őszén Budapesten is jár, s nagygyűlési beszédében szolidáris tiltakozásra, a közös békeakcióban való részvételre szólítja fel a budapesti proletariátust. Ebben az időszakban, amikor egyre nyíltabban mutatkozik meg az imperializmus igazi arculata, bontakozik ki Liebknecht fejlődésében az a folyamat, amelyet Zetkin így jellemez : »A militarizmus elleni küzdelem lépésről-lépésre közelebb vitte Karl Liebknechtet az imperializmus és a közelgő világháború történelmi megértéséhez.«[57]

A militarizmus elleni harca egyben új területekre csap. 1913-ban zajlik le híres kampánya a Krupp-botránnyal kapcsolatban, melynek során leleplezi a hazaáruló, államhivatalnokokat vesztegető, a nemzetközi tőkével összefonódott, háborúra spekuláló és háborút szító hadiipari tőkét (1913 április-augusztus, beszédek a birodalmi gyűlésben és cikkek a sajtóban). Nyomtalanul felszámolja azokat a nézeteit, amelyek szerint a nemzetközi tőkekapcsolatok, a haditechnika stb. a háborús veszély ellen hatnak. Most már teljes szélességében bontakozik ki antimilitarista harca : a »befelé irányuló militarizmus« elleni küzdelmet összekapcsolja a világháború növekvő veszélye elleni harccal. Liebknechtben is megvoltak a német baloldal gyengéi, mondja Wilhelm Pick, de ő » . . . a proletariátus önzetlen és bátor vezetőjének biztos érzékével mégis felismerte az imperializmus elleni harc súlypontjait. Ezt bizonyítja az az elszánt küzdelem, amelyet a német hadiipari tőke és a porosz-német militarizmus ellen folytatott.«[58]

1913 júniusában, a hadügyi költségvetés vitájában hatalmas beszédet mond a porosz militarizmus mint a »belső ellenség« elleni harc eszköze ellen. Lépésről lépésre mutatja ki, hogy a porosz hadsereg a nemzet szabad fejlődését veszélyeztető, ártalmas, reakciós, népellenes erő, amelynek fennállása óta egyetlen funkciója feltartóztatni mindennemű haladást. A császárt is beleértve különböző vezető militaristák kijelentéseit idézi, sorraveszi azokat az eseteket, amikor a porosz hadsereg beleavatkozott a munkásosztály gazdasági és politikai harcába, hogy letörje azt. »A hadsereg, ez a roppant erőszakszervezet a temető csöndjét és a kétségbeesés némaságát borítja mindenre.«[59] Szellemes és mélyenjáró történelmi elemzés keretében egész 1848-ig megy vissza, hogy megmutassa a porosz hadseregnek a forradalom leverésében, a reakciós Németország létrehozásában betöltött szerepét : » . . . így töltötte be Poroszország a múlt század közepe táján Németország csendőrének szerepét, és a porosz hadsereg zsandárkodott egész Németország fölött . . . ezzel mintegy előzetes ízelítőt adva a később egyesített Német Birodalom feletti uralkodásból«.[60]

De nem lehet sokáig szuronyokon ülni, vágja Liebknecht a reakció arcába az igazságot, a »belső ellenséget« nem lehet hadsereggel leverni : » . . . az önök legerősebb fegyvere, a militarizmus fegyvere is éppúgy össze fog zúzódni a felkelő nép sorfalán, mint ahogyan megsemmisül az a szalmaszál, amellyel kőfal ellen hadakoznak«.[61]

*

[57] Vorwort zu einer Liebknecht-Biographie. Id. mű. 153. l.
[58] Emlékbeszéd. Lásd Liebknecht-válogatott. 18. l.
[59] Válogatott. 229. l.
[60] Uo. 231. l.
[61] Uo. 239. l.

Az első világháború kitörése Németországban és világszerte egész történelmi korszaknak vetett véget, teljesen új kérdéseket állított előtérbe. A II. Internacionálé a szociálimperialisták árulása folytán összeomlott, s vele csődöt mondott a szociáldemokratizmus egész stratégiája és taktikája. A háborúban kiderült, hogy a II. Internacionálé, de különösen a Németországi Szociáldemokrata Párt sokat hangoztatott hatalmas forradalmi ereje — vezetőinek árulása következtében — igen nagy részben puszta látszat, üres parádézás, önámítás volt, hogy a szociáldemokrácia lefegyverezte és védtelenné tette a munkásosztályt, — egyben azonban gyakorlatilag napirendre került a kapitalizmus megdöntésének és a proletárdiktatúra megteremtésének feladata, mint egyetlen kiút a világégésből, az imperialista háborúból és az azt követő imperialista békéből.

Liebknecht zsenije ekkor bontakozott ki teljes virágjában, az antimilitarista, békeharcos proletárforradalmár ezekben az években magasodott óriássá. Fokról fokra ismeri fel a maga leplezetlen szörnyűségében az imperializmus — benne különösen a német imperializmus — igazi arculatát, lépésről lépésre válik világossá előtte a szociálsoviniszták árulásának egész jelentősége, és, még ha lassan, késve is, rálép az opportunistákkal való szakítás útjára; mind tisztábban ismeri fel a történelem által napirendre tűzött feladatot, hogy a békéért vívott harcot össze kell kapcsolni az imperializmus uralma elleni harccal, s a világháború poklából a forradalmon és proletárdiktatúrán át kell kivezetni a német munkásosztályt, a német népet.

Némelyik írása — a hadihitelek elutasítása, »A fő ellenség a saját országunkban van«, a zimmerwaldi konferenciához intézett levele, az 1916. május 1-i röplap, a perében kiadott vádiratra vonatkozó 1916. június 10-i írása stb. — nemcsak egy kristálytiszta jellemű férfi ragyogó politikai munkája, hanem valósággal költői elemeket tartalmazó alkotás, amely pátoszával és iróniájával, lelkesedésével és gyűlöletével még ma is lenyűgözi az olvasót.

Liebknecht a háború alatt nem harcolt *külön* a militarizmus mint olyan ellen, illetve — *egész* háborúellenes harca, háború alatti *egész tevékenysége* harc a militarizmus ellen, annak legbrutálisabb, legvisszataszítóbb, legpusztítóbb formájában. A háború alatt válik testvérfogalommá a két szó: Liebknecht és antimilitarizmus. Liebknecht annyi, mint antimilitarizmus, annyi, mint szocialista békeharc.

Bennünket azonban most elsősorban a német demokráciáért vívott harccal összefüggésben érdekel az antimilitarista küzdelem, s ebből a szempontból a háborút követő időszakot, az 1918-as németországi novemberi forradalmat, annak lefolyását, annak a német militarizmus elleni harccal összefüggő problémáit; s Liebknechtnek a forradalomban a militarizmus ellen, a német demokráciáért vívott küzdelmét kell megvizsgálnunk.

Liebknecht írta 1907-ben: a militarizmus nem elégszik meg azzal, hogy a katonaságnak a gazdasági harcokban való felhasználásával idomítsa azt a belső ellenség elleni harcra, hanem »... már ma, nyugalmas időkben különböző más irányokban is gyakorolja államfenntartó hatását, mintegy előkészületként, gyakorlásként nagy napjára, amikor majd hosszú inas- és segédévei után véghez kell vinnie remekét, arra a napra, amikor a nép arcátlanul és engedetlenül felkel urai ellen: a nagy összeomlás napjára. Ezen a napon — amelyet testőrsége inkább ma, mint holnap szeretne elérkezni látni, mert annál biztosabban reméli, hogy a szociáldemokrácia pusztulásának napjává változtathatja — ezen a napon majd amúgy szíve szerint fog isten-

nel a királyért és a hazáért angróban lövöldözni, kartácsolni, mészárolni; 1905. január 22-e, az 1871-es esztendő véres májusi hete lesz majd az eszménye és mintaképe.«[62]

1918 őszén a militarizmus szempontjából ez a nagy nap érkezett el, az a nap, amelyen minden erejével, minden hagyományával, egész haladásellenességével ott kellett állnia a kizsákmányoló osztályok oldalán, hogy megmentse uralmukat.

*

Az első világháborúnak a császári Németország vereségével kellett végződnie, mert az antant táborában egyesült imperialista hatalmak erősebbek voltak mind gazdaságilag, mind politikailag, mind — végső soron — katonailag. A hadviselő Német Birodalom veresége egyben a német militarizmusnak és Németország egész belső politikai és társadalmi rendjének vereségét is jelentette. Összeomlott az az imperialista Németország, amely *a junkereknek és a nagyburzsoáziának a junkerek vezette szövetségén* alapult.

A császárság sorsát a német dolgozó nép megmozdulása pecsételte meg. A dolgozók forradalmasodását három tényező segítette elő. Először a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása, amely már az 1918 januári hatalmas sztrájkban megnyilvánult. Másodszor maga a háborús vereség, amely a polgári lakosságot és a hadsereget egyaránt kiábrándította az ország politikai és katonai vezetőiből. Harmadszor a német nép legjobbjainak, köztük Liebknechtnek, s az általa és Rosa Luxemburg által vezetett Spartakus Szövetségnek szüntelen antimilitarista tevékenysége, agitációjuk a százezrek vére árán kalandorpolitikát folytató, háborús bűnös uralkodó osztályok megdöntésére.

Németország urai a legkülönbözőbb akciókhoz folyamodnak, hogy mentsék, ami menthető. Augusztusban a kormány Ludendorff és Hindenburg sürgető követelésére megkezdi a fegyverszüneti tárgyalásokat. Október 3-án új, »demokratikusabb« kormányt alakítanak Miksa badeni herceg vezetésével, amelybe két szociáldemokratát is bevesznek: Gustav Bauert, a Szakszervezeti Főbizottság másodelnökét és Philipp Scheidemannt.

Most már azonban minden hiába, Németország junker-nagybirtokos politikai vezetőrétege, élén a császárral és a katonai kamarillával, lehetetlenné tette magát. Uralmával már a monopolista burzsoázia sincs megelégedve; ennek a burzsoáziának egyrészt az az érdeke, hogy zökkenőmentesen, tulajdonának és profitjának veszélyeztetése nélkül evezzen át a hadigazdaságból a békegazdaságba, másrészt beilleszkedjék az új nemzetközi helyzetbe, felújítsa és megszilárdítsa szövetségét a győztes hatalmak finánctőkéjével. A proletariátus és a többi dolgozó osztály felismeri, hogy az egyetlen kiút: elsöpörni a mérhetetlen szenvedés és nyomor okozóit, a »mindenért felelős felelőtleneket« (Liebknecht). A közép- és kisburzsoáziának is — az egész német nemzetnek elege volt II. Vilmosból. A német császárság 1918. novem ber 9-én eltűnt a történelem süllyesztőjében,

A novemberi forradalomnak azonban nemcsak az volt a feladata, hogy megszüntesse a császárságot, vagyis egyszerűen megváltoztassa az államformát. Történelmileg Németországban a proletárforradalom volt napirenden, az 1918-as objektív forradalmi helyzet proletárforradalommal volt terhes. Lenin

[62] Militarismus und Antimilitarismus. 46. l.

írta 1916-ban, a Június-brosúra kritikájában: »1793-ban és 1848-ban *objektíve* Franciaországban is, Németországban is, egész Európában is a *burzsoá*-demokratikus forradalom volt napirenden ... Most a legfejlettebb, a legnagyobb európai országokban más az *objektív* helyzet. Előrehaladás — ha nem vesszük figyelembe az esetleges, ideiglenes visszafelé tett lépéseket — csak a *szocialista* társadalom, a *szocialista forradalom* irányában lehetséges.«[63]

Ugyanakkor viszont Németországban megoldatlanok a polgári-demokratikus forradalom feladatai. Az 1918-as konkrét németországi helyzet nagyszerű példa a permanens forradalomról, a polgári-demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átfejlődéséről szóló lenini tételek helyességére. »A polgári forradalom elmaradása következtében Németországban egy különleges militarista és rabló imperializmus alakult ki, a junker-burzsoá imperializmus. Ettől fogva Németországban a demokratikus átalakulás már csak a feudalizmussal szorosan összefonódott monopoltőke elleni harcban lehetséges«[64] — állapítják meg az NSZEP már idézett tézisei. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Németországban egy polgári-demokratikus forradalom csak a munkásosztály hegemóniájával mehetett végbe, hanem ezen túlmenően azt is, hogy magát a polgári-demokratikus forradalmat is csak a szocialista forradalomba átmenő permanens forradalom fejezhette be, hogy a polgári-demokratikus feladatok következetes megoldása csak a proletariátus diktatúrájához vezető úton lehetséges. Ezért 1918-ban Németország demokratikus megújulása szempontjából nem az a kérdés, hogy feudál-imperialista félabszolutizmus vagy burzsoá-demokratikus köztársaság, hanem: továbbra is feudális maradványokkal terhelt monopoltőkés diktatúra, *felemás* burzsoá demokrácia — vagy proletárdiktatúrába átfejlődő munkás-paraszt demokratikus diktatúra, igazi demokrácia a német nép számára. Ez történelmileg a napirendre került forradalom alapvető osztálytartalma.

A Spartakus Szövetség jelszava: békét kötni, elkergetni a császárt és a katonai kamarillát, befejezni a polgári-demokratikus forradalmat és győzelemre vinni a proletárforradalmat.

Liebknecht militarizmusellenes harca új tartalmat kap. A militarizmusnak, úgy is, mint külső funkciónak, a hadviselő kormány hódító eszközének, úgy is, mint belső funkciónak, a feudális maradványok koncentrált megjelenési formájának és az osztályuralom legfontosabb eszközének felszámolása gyakorlatilag lehetségessé, közvetlen feladattá válik.

Egyik, »Német munkások! Német katonák!« című röpcédulájában, melyet 1918 szeptember végén csempészett ki a börtönből, így ír: »A császár ugyanaz, aki az osztálytudatos munkásokat nyomorultaknak szidta, aki a sztrájkoló munkásokat fegyházzal fenyegette, de határtalan gyengédséget mutatott a sztrájktörők iránt, aki az arcátlan és engedetlen népet kartáccsal traktálta, aki az Alexander-laktanya falába lőréseket vágatott a nép ellen, aki katonáit vonultatta fel a sztrájkoló és a politikai szabadságért tüntető munkások ellen; aki félabszolutisztikus állapotban tartotta Németországot, aki az elzász-lotaringiai alkotmányt pozdorjává akarta zúzni; a császár, a német Hadúr az, aki a német nép és az egész emberiség előtt a legfőbb felelősséget viseli a háborúért!«[65] Hasonló című, ugyanezekből a napokból

[63] *Lenin:* Június brosúrájáról. Művei. 22. k. Szikra, 1951. 329. l.
[64] Von der Paulskirche ... 268. l.
[65] *Karl Liebknecht.* Politische Aufzeichnungen aus seinem Nachlass. Berlin-Wilmersdorf, 1921. 135. l.

származó röpcédulájában írja : »A pénzeszsákért és a trónért kezdték el ezt a háborút — tiellenetek! Azért, hogy meggátolják felemelkedésteket, politikai és szociális felébredésteket, a belső szolgaságból való felszabadulástokat! S azért viselik még most is!.[66] Hatodik, szeptember 28-áról keltezett, s utolsó, börtönből kicsempészett röpcédulája ezekkel a szavakkal végződik — tizenkét sorban szinte megadva a forradalom programját : »Célotok : végezni a kapitalizmussal és a Hohenzollernekkel, a rendőruralommal és junkerekkel, a militarizmussal és az ostromállapottal és a fegyházkurzussal, a háborúval és az éhinséggel. Le a háborúval, le a kormánnyal a jelszó továbbra is! Le a Scheidemannokkal és a munkásosztály minden árulójával! Éljen a német proletariátus forradalma! Az óra kedvezőbb, mint valaha! Éljetek vele! Ne engedjétek, hogy csalással, mézes-mázos beszéddel levegyenek a lábatokról, s így elszalaszszátok a percet! Addig üssétek a vasat, amíg meleg! Itt az idő a cselekvésre — ; német proletariátus, tedd kötelességedet.«[67]

Mind a hat, forradalomra hívó röpcéduláját ezzel a ceterum censeo-val, ezzel a sztereotip figyelmeztetéssel zárja : »Hohenzollern Vilmostól Miniszterfrakk Scheidemannig húzódik a ti ellenségeitek frontja!«[68]

1918. október 1-én a még börtönben sínylődő Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg távollétében összeült a Spartakus-csoport (Spartakusgruppe) birodalmi konferenciája, melynek a német néphez intézett felhívása követeli a politikai foglyok haladéktalan szabadonbocsátását, az ostromállapot azonnali megszüntetését, egyéb háborús politikai és gazdasági rendszabályok érvénytelenítését, az egész banktőke, a bányák és a kohók kisajátítását, a munkaidő lényeges csökkentését, minimális bérek megállapítását, a nagybirtok kisajátítását, az élelmiszerelosztás átadását a munkásság meghatalmazottainak kezébe, a különálló tagállamok megszüntetését s a császár és a fejedelmek detronizálását.

Világos, hogy ez az akcióprogram, bár elsősorban egyrészt a háború következményeinek, másrészt a feudális maradványoknak a felszámolására irányul, *ezen túlmenően és éppen ezért* — a feudalizmus és az imperializmus összefonódásánál fogva — célul tűzi ki a monopoltőke uralmának megdöntését és a kizsákmányolás korlátozását, tehát már szükségszerűen magábanfoglalja a kapitalizmus elleni támadás megkezdését.

Liebknecht október 21-én szabadul ki, és rögtön munkához lát. Berlin üzemeiben ekkor a legnagyobb befolyással a forradalmi főbizalmiak testülete rendelkezik, amelyet a nagy januári sztrájk dobott a felszínre. Liebknecht, mint az USPD-n (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands) belül működő Spartakus-csoport egyik vezetője, bekapcsolódik a forradalmi főbizalmiaknak az USPD irányítása alatt álló Végrehajtó Bizottságába, s arra törekszik, hogy forradalmi tömegakciókat, tüntetéseket szervezzen, s fokozatosan elvigye a mozgalmat az általános sztrájkig és a fegyveres felkelésig. de tervei minduntalan beleütköznek a tétovázó »függetlenek« ellenállásába.

Október 29-én a német admiralitás parancsot ad az északi-tengeri flotta kifutására, hogy harcban az angol flottával »becsületben elsüllyedjen«. A matrózok megtagadják ennek az őrült parancsnak a teljesítését. Kielben kitör a felkelés, megalakul a matróztanács. Futótűzként terjed a forradalom. Észak-Németországban mindenütt munkás- és katonatanácsok alakulnak,

[66] Uo. 140. l.
[67] Uo. 145. l.
[68] Uo. 135. és kk. l.

több helyen kezükbe veszik az egész hatalmat, és lefegyverezik a tiszteket. November 8-ig Berlin kivételével egész Németországban megalakulnak a tanácsok.

November 2-án Liebknecht és Pieck a forradalmi főbizalmiak ülésén javaslatot tesz, hogy november 4-re hirdessenek általános sztrájkot, már a következő jelszavakkal: 1. azonnali béke; 2. megszüntetni az osztromállapotot; 3. Németország szocialista köztársaság; 4. minden hatalmat a munkás- és katonatanácsoknak. (A javaslatot elvetik.)

Már ebben az időpontban, tehát még a császári kormány megdöntése előtt, világosan elválik az a két front, két program, amely a forradalom alatt majd szembenáll egymással. Miksa badeni herceg ugyanis november 4-én kijelenti, hogy célja: »Németország átalakítása népállammá«. Ezzel intonálja a néhány nap múlva hatalomra kerülő Ebert-kormány egész demagógiájának vonalát, amely majd a burzsoá köztársaság, a »tiszta demokrácia« jelszava mögé sorakoztatja fel az egész monopoltőkés-feudális-militarista ellenforradalmat. Vele szemben áll a proletárdiktatúra jelszavával fellépő Spartakus Szövetség programja, Németország következetes demokratizálásának, a német nép igazi uralmának programja.

November 7-én a Spartakus-csoport röplapot ad ki az Októberi Forradalom évfordulójára, amelyben a kormány megdöntésére és a proletárdiktatúra megteremtésére szólítja fel a munkásságot.

November 8-án a forradalmi főbizalmiak Végrehajtó Bizottsága röplapot ad ki, amelyben fegyveres felkelésre, a kormány megdöntésére és a szocialista köztársaság megteremtésére hívja fel a munkásokat.[69] Liebknecht, aki nem tudott elmenni erre az ülésre, és nem tudott a röplapról, szintén röpcédulát ad ki Enst Meyerrel, melynek befejező része így hangzott: »Munkások és katonák! Harcotok legközelebbi céljainak a következőknek kell lenniük: 1. Valamennyi polgári és katonai fogoly szabadonbocsátása. 2. A különálló tagállamok megszüntetése és valamennyi uralkodóház detronizálása. 3. Munkás- és katonatanácsok választása, tanácsküldöttek választása minden gyárban és csapategységben. 4. A kapcsolatok azonnali felvétele a többi német munkás- és katonatanáccsal. 5. A kormányhatalom átvétele a munkás- és katonatanácsok által. 6. Azonnali összeköttetés a nemzetközi proletariátussal, különösen az orosz Munkásköztársasággal. Munkások és Katonák! Bizonyítsátok be, hogy elég erősek vagytok, mutassátok meg, hogy elég okosak vagytok ahhoz, hogy élni tudjatok a hatalommal. *Éljen a szocialista köztársaság! Éljen az Internacionálé!* — Az Internacionálé-csoport (Spartakus-csoport).«[70]

Még aznap este megérkezik a hír, hogy Bajorországot és Braunschweiget a munkás- és katonatanácsok népköztársasággá nyilvánították.

November 9-én reggel a felfegyverzett berlini proletariátus a város központjába vonul. A katonák városszerte csatlakoznak a felkeléshez. A császár lemond és Hollandiába szökik. Miksa bádeni herceg lemond, és Ebertet nevezi ki kancellárrá, miután ígéretét veszi, hogy nem csinál szocialista forradalmat.

Liebknecht a Lustgartenben tartott nagygyűlésen kikiáltja a szocialista köztársaságot. Két órával később Scheidemann a birodalmi gyűlés ablakából kikiáltja a »szabad német köztársaságot« — a burzsoá köztársaságot.

[69] Lásd *W. Pieck:* Reden und Aufsätze. Band I. Dietz, 1952. 40. l.
[70] Válogatott. 432—433. l.

A szociáldemokrata vezetőségnek sikerült ezekben az órákban birtokon belül maradnia, és azt a látszatot keltenie, mintha ő lenne a forradalom ügyének legfőbb hordozója. Mivel az a célja, hogy kifogja a szelet a forradalom vitorlájából, megbénítsa a rettegve várt proletárforradalom motorját, a Spartakus-csoportot, és minél jobban csengő nevekkel fedezze saját machinációit, már a délután folyamán közös kormányalakítást javasol az USPD-nek, és Liebknechtet is kényszeríteni akarja, hogy lépjen be ebbe a kormányba. Ebben különösen a politikailag rendkívül tájékozatlan, zavaros és igen vegyes összetételű katonatanácsokra támaszkodik ; erről az oldalról egyenes ultimátumok érkeznek, melyek az SPD javaslatának elfogadását követelik. Liebknechtet azzal zsarolják, hogy mivel az ő nevének kell biztosítania a fegyverszünet azonnali megkötését és fémjeleznie a fegyverszüneti egyezményt, minden további német katona haláláért ő a felelős. Liebknecht erre hajlandónak nyilatkozik három napra, a fegyveszünet megkötésének idejére kormányra lépni közösen a szociáldemokratákkal, a következő feltételek teljesítése esetén : 1. Németország szocialista köztársaság ; 2. minden törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat az egész dolgozó nép által választott meghatalmazottak kezébe ; 3. minden burzsoá politikust kizárni a kormányból ; 4. az USPD-nek a kormányban való részvétele csak három napra szól stb. Liebknecht előre tudta, hogy a feltételeket elutasítják, s az volt a célja, hogy bebizonyítsa : nem léphet közös kormányra a szociáldemokratákkal, mert az a forradalmi szocializmus legalapvetőbb elveinek elárulását, a forradalom megfojtásában való közreműködését jelentené.[71] Az USPD vezetősége vállalkozott erre a szerepre, a Spartakus-csoport azonban nem. Így a Spartakus már a forradalom legelső óráiban ellenzékbe került.

November 10-én a munkás- és katonatanácsok második gyűlése (az első előző éjjel volt) megválasztja a Végrehajtó Tanácsot hat szociáldemokratából, hat függetlenből és 12 — szociáldemokrata beállítottságú — katonatanács-tagból (a többség tehát ellenforradalmi, a Spartakus nincs képviselve), továbbá a kormányt, a »Népbiztosok Tanácsá«-t,[72] 3 szociáldemokratából és 3 függetlenből. A »tiszta demokrácia«-t hangoztató, s a forradalmi mozgalom félrevezetésére, veszélytelen mederbe terelésére törekvő szociáldemokrata kormány tehát kénytelen volt átvenni az Októberi Forradalom bizonyos formáit, elnevezéseit, amik azonban valóban puszta formák, elnevezések maradtak. Egyidejűleg Ebert és Scheidemann már november 9-én titkos egyezséget köt a nyílt ellenforradalommal, személy szerint a német militarizmus két oszlopával, Hindenburggal és Groenerrel, a forradalom elfojtására.

November 11-én megalakul a Spartakus Központja (Zentrale), a Spartakus-csoport fölveszi a Spartakus Szövetség (Spartakusbund) nevet, bár egyelőre megmarad az USPD kötelékében. A Spartakus akcióprogramját az új helyzetben a *Rote Fahne* hirdette meg november 10-én : »Ennek a forradalomnak nemcsak minden feudális maradványt és lim-lomot kell elsöpörnie, nemcsak a junkerek citadelláit kell lerombolnia ... jelszava nemcsak köztársaság, hanem *szocialista köztársaság!* ... Még az elején állunk ennek a nehéz ... útnak. Ne örüljünk túl korán a kivívott győzelemnek. Munkások és

[71] Liebknecht feltételeit így értékeli W. Pieck Gründung der Partei című cikkében, lásd Ausgewählte Reden und Schriften. I. k. Dietz, 1952. 92. l.

[72] Rat der Volksbeauftragten. Az új állami szerveket a tömegek megtévesztése céljából tudatosan a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szerveinek mintájára nevezték el.

katonák! Szervezkedjetek, szilárdítsátok meg hatalmatokat! Tartsátok meg a fegyvereket!«[73] A lap a következő feladatokat tűzi a proletariátus elé: megszerezni a többséget a tanácsokban a forradalom biztosítására, az államgépezetnek és a hadseregnek az ellenforradalmároktól való megtisztítására, forradalmi munkásokból Vörös Gárda alakítására, a nagytőkés háborús bűnösök, a fejedelmek és tábornokok bírói felelősségrevonására, továbbá annak elérésére, hogy a tanácsok ellenőrzésük alá vonják a termelést, hogy a forradalmat kivigyék a falura, éspedig oly módon, hogy a mezőgazdasági munkások és a kisparasztok tanácsainak segítségével kisajátítják a nagybirtokosokat és felszámolják a feudális maradványokat.[74]

November 11-én Németország megköti a fegyverszünetet az antanttal, ezzel a háború befejeződik, s teljes erővel bontakozik ki az országon belül az osztályharc.

Bár a forradalom objektíve megérett, a helyzet mégsem kedvez a forradalmi erőknek.

1. A Spartakus a feladatokhoz, a követelményekhez képest igen gyenge:

a) mint az USPD-n belüli csoport, nem rendelkezik országos szervezettel, még kevésbé országosan kiépített agitációs hálózattal; agitációs és szervező munkáját jobbára röplapok révén és nagygyűléseken folytatja, és csak ezekben a napokban kezdi kiépíteni külön propagandaszervezetét az USPD-n belül. Éppen ezért nem tud országos viszonylatban a forradalmi mozgalom élére állni, s a tanácsokban úgyszólván sehol sem tud döntő befolyásra, szilárd vezető szerepre szert tenni;

b) maguk a spartakisták számos komoly hibával küszködnek: még mindig lebecsülik a párt szerepét, nem ismerik fel az önálló, opportunistáktól megtisztított, szervezetileg keményen összefogott proletár élcsapat jelentőségét, lebecsülik a parasztsággal való szövetségnek és a nemzeti érdekekért, a nemzeti függetlenségért való harcnak a jelentőségét. — Így hiányzott a forradalomban a munkásosztály marxista-leninista pártja.

2. Az opportunista politikának és ideológiának a munkásosztályra két évtizeden át gyakorolt káros hatása a háború kitörése óta most mutatkozott meg másodszor a maga teljes nagyságában, sőt, most még inkább, hiszen nagyobb horderejű kérdésről — a német nép társadalmi felszabadulásáról volt szó. A munkásság tömegei a Hohenzollern-rendszert gyűlölték ugyan, de át meg át voltak itatva parlamentáris, polgári-demokratikus illúziókkal, nem látták tisztán a forradalom feladatait és többségük támogatta az Ebert-kormányt. A novemberi forradalom számos demokratikus vívmányt eredményezett, de a munkásosztály feladata az lett volna, hogy »felvegye a harcot ezeknek a [vívmányoknak] védelméért és kiterjesztéséért, s ezzel megkezdje a polgári-demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átfejlesztéséért a harcot. Egyidejűleg azonban e jogok kivívása megerősítette azokat, a munkásosztály körében élő reformista felfogásokat, hogy a forradalom ezekkel a vívmányokkal elérte célját.«[75]

Még rosszabb volt a helyzet — természetszerűleg — a katonák körében. (Itt csak az ország területén állomásozó katonatömegekről van szó, a fronthadseregek hangulata külön lapra tartozik.) A katonák zöme egyszerűen

[73] Lásd *W. Ulbricht:* Zusammenbruch Deutschlands im ersten Weltkrieg und Novemberrevolution. Einheit, 1950. 11. sz. 993. l.

[74] Lásd uo.

[75] Die Novemberrevolution ... Dokumente der SED. B. II. 116. l.

békét akart, leszerelést, esetleg személyi változásokat a hadvezetőségben és köztársaságot. Ugyanakkor rendkívül erősen élt közöttük a soviniszta és az antibolsevista ideológia, jelentős részük feltétlenül támogatta az Ebert-kormányt és a Spartakus ellen volt.

Mindez rendkívül élesen mutatkozott meg a tanácsok összetételében, hangulatában, tevékenységében. A forradalom központja, hangadó és reprezentatív szerve eleinte a berlini munkás- és katonatanács. Ám itt is kiütközik például — *éspedig már a forradalom legelső napján* —, hogy a munkásoknak végső soron merőben más elképzeléseik vannak a forradalom céljairól, mint a katonáknak. Általában pedig hiányzik a tanácsokból a politikai tisztánlátás és érettség, a forradalmi harci szellem, nem tudják, mik a tulajdonképpeni feladataik, nem merik és nem tudják működési területükön kezükbe venni a hatalmat. »Bár a tanácsok formájukat tekintve a Szovjet Köztársaságtól voltak átvéve, más volt a tartalmuk. Inkább rendfenntartó szervek voltak, amelyek segítettek megvalósítani az átmenetet a háborús vereségből a békébe.«[76]

A párt elkésése, a tömegek zavarossága és tájékozatlansága, a forradalom szerveinek tehetetlensége együttvéve a szubjektív tényezők gyengeségét jelentette, azt, hogy a munkásosztály, a kapitalizmus megdöntésére hivatott társadalmi erő, még nem érett meg saját, a történelem által objektíve napirendre tűzött feladatának elvégzésére.

3. Az ellenforradalomnak három bázisa és harci osztaga volt; 1. a szociáldemokrata párt vezetőrétege és a szociáldemokrata kormány; 2. a földbirtokos osztály, a burzsoázia és a kulákság, valamint a kispolgárság felső rétegei és a reakciós osztályok befolyása alatt álló dolgozók: 3. a reakciós államapparátus és a militarizmus (az egész tisztikar és a fronthadseregek).

Az SPD legfőbb célja az volt, hogy megmentse a kizsákmányolók uralmát, és a forradalmat a burzsoá-demokratikus reform keretei közé szorítsa, ami szükségszerűen azt jelentette, hogy szövetséget kötött az összes ellenforradalmi erőkkel és így Németország következetes polgári-demokratikus átalakítását *sem* hajthatta végre. A kormány legfőbb mulasztásai és bűnei a következők voltak:

1. Nem sajátították ki a junkereket; 2. teljesen érintetlenül hagyták a régi, velejéig reakciós államapparátust; 3. ahelyett, hogy kisajátították volna a német monopolistákat, megszervezték a velük való együttműködést, és elősegítették, hogy korlátlanul kezükbe vegyék a társadalmi és gazdasági hatalmat a köztársaságban; 4. nem büntették meg a háborús bűnös militaristákat, meghagyták őket hadseregeik élén, szövetséget kötöttek velük, és előmozdították, hogy a katonai ellenforradalom vérbefojtsa a német nép forradalmát.

November 9-én Eberték titkos egyezséget kötnek a tábornokokkal. Néhány nappal a forradalom után rendeletileg korlátozzák a tanácsok jogkörét: megtiltják nekik, hogy beavatkozzanak a közlekedés, a szénbányászat

[76] *W. Ulbricht:* Zusammenbruch Deutschlands ... 994. l. — Mindez nem jelenti azt, hogy a tömegekben nem folyt komoly forradalmi erjedés és a Spartakusnak nem volt tömegbefolyása. »A párt megalakulása« című cikkében W. Pieck elmondja, hogy amikor a Spartakus Szövetség nov. 14-re bizalmas megbeszélést hívott össze az agitáció megszervezésének feladatairól, s egy meghívó véletlenül az egyik polgári lap kezébe került, amely azután leadta a hírt, hogy a Spartakus gyűlést tart, s a többi lap is átvette a közlést, nov. 14-én óriási tömeg gyűlt össze a megjelölt helyen, és lelkesen fogadta a spartakisták beszédeit.

és az élelmezés ügyeibe. November 11-én megkötik a fegyverszünetet, amely fenntartja a német hadsereget ; *a kormány kötelezettséget vállal, hogy a Baltikumban tartózkodó csapatokat beveti a Szovjet Köztársaság ellen.* November 12-én visszaállítják a tisztek parancsnoki jogkörét, és a katonatanácsokat rendfenntartó szervekké degradálják. November 15-én a vállalkozói szövetségek és a szakszervezetek megalakítják a Központi Munkaközösséget (Zentralarbeitsgemeinschaft) és megállapodást kötnek az együttműködésre vonatkozólag. November 16-án megtiltják a tanácsoknak, hogy beavatkozzanak a bíróságok tevékenységébe, néhány nappal később pedig elrendelik, hogy a polgári lakosság adja le fegyvereit — vagyis lefegyverzik a munkásságot.

Ezeket a gaztetteket az USPD-nek a kormányban levő tagjai és az USPD vezetői fedezik.

A szociáldemokraták demagógiájában és a tömegek illúzióiban nagy szerepe volt annak a frázisnak, hogy »a német proletariátus tartja ma kezében a politikai hatalmat«. Liebknecht ezért fontos feladatának látta, hogy ezt a hazugságot leleplezze, és ráébressze a német dolgozókat a valóságra.[77]

Tizenkét nappal a császárság megdöntése után, november 21-én írja le a *Rote Fahne*-ban ezeket a kíméletlen szavakat : »Ne áltassuk magunkat. A proletariátus politikai hatalma, ha megszületett is november 9-én, ma már nagyrészt elolvadt, és óráról-órára tovább olvad.«[78] Egyúttal igen-igen világosan látja a forradalmat fenyegető veszélyeket, tévedhetetlenül tapintja ki a kibontakozó ellenforradalom körvonalait.

Rámutat arra, hogy »a szocialista kormány az egész polgári állam- és közigazgatási apparátust, még a katonai gépezetet is, tőle telhetően fenntartotta vagy visszaállította«[79], felhívja a figyelmet arra a rendkívül jellegzetes körülményre, hogy — bár a munkástanácsok sem valami céltudatosak és forradalmiak — a katonatanácsoknál egyenesen az a helyzet, hogy nagy részüket felülről alakították, » . . . tisztek, nem egyszer magas feudális körök beavatkozásával, amelyek ravasz alkalmazkodással így próbálták megőrizni a katonákra gyakorolt befolyásukat . . . «[80]

Ekkor Liebknecht számára a katonai ellenforradalom még csak kezdődő veszély, s az új államhatalom kiforratlan alakulat, amelyet a proletariátus kellő határozottsággal és éberséggel még idején magához ragadhat.

Az ellenforradalmi erők mindenesetre már ekkor szervezkednek — junker tisztekből, burzsoákból, lumpenproletárokból önkéntes terrorkülönítmények alakulnak. Éppen a Liebknecht-cikk megjelenésének napján, november 21-én történik meg először, hogy egy ilyen fehérgárdista banda — Wels szociáldemokrata városparancsnok parancsára – teherautóról rálő Berlinben a spartakista tüntetőkre.

Míg november 21-i cikkében Liebknecht még akció,fellépés kérdésének tekinti, hogy a proletariátus magához ragadja a forradalom vezetését, 28-án a Sophiensäle-ben tartott gyűlésen már a forradalom két lehetséges fejlődési

[77] S nemcsak ezért. Még Rosa Luxemburg és több más spartakista sem látott egészen világosan egy bizonyos időszakban a hatalom kérdésében. Rosa Luxemburg a nagy sztrájkhullám megindulását például úgy értékelte, hogy most kezdődik meg az igazi, a társadalmi, a szocialista forradalom — ami eddig volt, az »csak« politikai forradalom.

[78] Ez a helyzet. Válogatott. 439. l.

[79] Uo. 438—439. l.

[80] Uo. 438. l.

irányáról beszél, sőt olyan formában veti föl a kérdést, hogy bár a forradalom eddigi tartalma burzsoá reform, *még* megvan a lehetőség arra, hogy a proletárforradalom irányában fejlődjék.

S ebben a beszédében már teljes nagyságában vázolja fel a katonai ellenforradalom fenyegető veszélyét. »Most hatalmas hadseregeikkel jönnek a tábornokok a frontról és vonulnak az ország belsejébe. Úgy lépnek fel, mint megannyi Caesar a maga légiója élén, eltiltják a vörös zászlót, feloszlatják a katonatanácsokat stb. Mindenre el lehetünk készülve a részükről, talán még egy olyan kísérletre is, hogy újra a nemes Hohenzollern-nemzetséggel szerencséltessenek bennünket. Hogyha ezeket az óriási hadseregeket forradalmi szellem hatná át, nem lehetne olyan aljas módon visszaélni velük, ahogy az jelenleg történik. A szocialista kormány azonban ... szította bennük a gyűlöletet a 'bolsevizmus' ellen, s így még védtelenebbül szolgáltatta ki a katonák tömegeit a forradalom halálos ellenségeinek, a tiszteknek, akiket ő maga helyezett vissza parancsnoki jogkörükbe ... a frontcsapatok révén — amelyeket a fegyverszüneti feltételek s azok következményei folytán ismét hatalmába kerített a soviniszta veszély — akar ellenforradalmi áradatot zúdítani Németországra. A legnagyobb kíméletlenséggel kellene fellépni ez ellen. A tábornokokat azonnal el kell távolítani, a tisztek parancsnoki jogkörét tüstént újra meg kell szüntetni, minden hadsereget teljesen demokratikusan kell megszervezni. Azt mondják, hogy ez lehetetlen a leszerelés nehézségei miatt ... fontosabb-e a német csapatok rendezett visszavonulása, mint a forradalom? ... Bárhogy nézzük is a kérdést: a parancsnoki jogkör visszaállítása a forradalmat velejéig megrendítő fejszecapásként érte. Elsősorban ennek a következménye, hogy a november 9-i forradalom vívmányai nagyrészt már újból semmivé váltak, s hogy a hatalom, amely oly gyorsan hullott a proletariátus ölébe, nagyrészt ismét visszakerült az uralkodó osztályok kezébe.«[81]

Liebknecht ebben a beszédben egyúttal óva inti a német népet attól, hogy Wilsontól várjon élelmiszer- és nyersanyagsegítséget, nyugalmat és békét. A wilsoni béke: imperialista béke, Németország rabsága. »Németország szociális forradalmának el kell jönnie, s belőle ki kell sarjadnia a proletariátus szociális világforradalmának a világimperializmus ellen. A német nép előtt álló mai sürgető és szörnyű gyakorlati részletproblémáknak is ez az egyetlen megoldásuk ... Mi boldogságot és jólétet, testvériséget, szabadságot és a népek közötti békét akarunk; mi a tőkés anarchia, az imperialista rabló- és halálgazdaság megszüntetését akarjuk.«[82]

A *Rote Fahne*-ban december 2-án megjelent cikke még élesebb, még intőbb figyelmeztetés volt. Ekkor már országszerte mozgolódnak az ellenforradalmi katonák. »Tisztek és junkerek, tábornokok és tengernagyok — tagjai a katonatanácsoknak, hercegek pedig védnökei ... Egy nemesi származású tiszt a berlini gárdadragonyosok előtt háromszoros éljent kiált a császárra és a katonák vele éljeneznek ... Hindenburg olyan politikai nyilatkozatokat tesz, mint a legszebb vilmosi időkben. Von Winterfeld altábornagy két hadosztállyal Aachen és Köln ellen vonul, hogy leverje a forradalmat. Fekete-fehér-piros lobogó alatt, mintaszerű fegyelemmel és a 'bolsevizmus' ellen mesterségesen felszított gyűlölettel hatalmas hadseregek vonulnak nyugatról Németország

[81] Mi a teendő? Válogatott. 451–452. l.
[82] Uo. 456. l.

belseje felé, élükön a tábornokok, a háború bűnrészesei, a Hohenzollernek cinkosai ... Eberhard tábornok az első hadsereg átvonulási területein elrendeli a munkás- és katonatanácsok feloszlatását ... szocialista röplaposztogatókat lőnek agyon ; kísérletek történnek a forradalmi önkéntesezredek lefegyverzésére, tűzharcok folynak a forradalmi lakossággal ... a rigai hadseregfőparancsnokság ... Vashadosztályt szervez, amely 'német tisztek vezénylete alatt harcoló hadsereg' lesz, és az a rendeltetése, hogy 'fegyverrel a kézben megakadályozza a bolsevista hullám átterjedését', azaz véresen leverje a forradalmi német proletariátust. Ilyen eredményeket hozott három hét alatt a német forradalom. Egyre magabiztosabb és pimaszabb a katonai ellenforradalom ... A militarizmus a szárazföldi hadseregben gyönge volt a forradalom kitörésekor, de nem volt még teljesen megsemmisítve, és a forradalom sem pusztította el teljesen, azóta pedig, úgy látszik, ismét feléledt ; ez az, amire az ellenforradalom épít ... A veszély annál komolyabb, minél inkább konszolidálódnak a hadseregen kívül is a reakciós erők, megalakítva a fegyveres polgárőrségeket és fehérgárdákat ; minél inkább lefegyverzik a forradalmi proletariátust ; minél inkább lohadni kezd a tömegekben az eddigi forradalom iránti lelkesedés tüze.«[83] Liebknecht újra hangsúlyozza, hogy a forradalmat csak az mentheti meg, ha szocialista forradalommá fejlődik. Halaszthatatlan feladatként jelöli meg a következőket : eltávolítani minden tisztet és az uralkodó osztályok minden más képviselőjét a katonatanácsokból ; újra meg kell szüntetni a tisztek parancsnoki jogkörét, el kell távolítani minden ellenforradalmi tisztet, meg kell valósítani a hadsereg demokratikus átszervezését ; propagandát kell kezdeni a katonák között a szociális forradalom érdekében ; fel kell fegyverezni a forradalmi munkásokat és a proletár katonákat, munkásmiliciát és azon belül Vörös Gárdát kell szervezni, le kell fegyverezni minden nem-proletárforradalmár elemet.

December 5-én a katonai ellenforradalom akcióba lép. Puccsista tisztek fejenként 5 márkáért toboroznak embereket, hogy tartóztassák le a Munkás- és Katonatanácsok Végrehajtó Tanácsát, gyilkolják meg Liebknechtet és Luxemburgot, és Ebertet kiáltsák ki köztársasági elnökké. A 6-án végrehajtott puccskísérletet sikerül elfojtani. A Spartakus Szövetség által szervezett Vörös Katonaszövetség (Roter Soldatenbund) ugyanarra a napra nagygyűlést hívott egybe frontharcosok, szabadságon levő katonák és katonaszökevények részére. A gyűlés után a résztvevők tüntető menetben követelik, hogy ismerjék el képviselőiket a katonatanácsban. A Maikäfer-ezred megtámadja a tüntetést, tüzelnek. A vérengzésnek 14 halottja és sok sebesültje van.

December 7-én katonaság szállja meg a *Rote Fahne* szerkesztőségét, Liebknechtet letartóztatják, de azonnal szabadonengedik. Ugyanezen a napon szervezi a Spartakus Szövetség első nagyszabású külön tömegakcióját a berlini munkások körében. A Siegesallee-n tartott gyűlésről — amelyen Liebknecht a kormány megdöntését követeli — tüntetés indul el. Tíz gépfegyvert állítanak fel a menettel szemben, a tömeg azonban elsöpri a fehéreket és Liebknecht újra beszédet mond.

December 9-én Lequis tábornok vezetésével nagy csapattestek érkeznek Berlinbe, amelyek körében már előzőleg elterjesztették, hogy a városban borzalmas állapotok uralkodnak, teljes a felfordulás, a spartakisták rabolnak

[83] Fel kell fegyverezni a forradalmat ! Válogatott. 460—462. l.

és gyilkolnak, s csak akkor lesz rend és nyugalom, ha Liebknechtet és Luxemburgot elteszik láb alól.

Karl Liebknecht és a spartakisták ebben az időszakban »... igyekeztek megnyerni a néptömegeket arra, hogy fegyverezzék le a reakciós tisztikart, adják át a parancsnoki jogkört a katonatanácsok kezébe és megbízható szocialistákból és demokratákból teremtsenek néphadsereget és ugyanilyen népi rendőrséget. A dolgozó nép kezébe a fegyvereket. Ez volt a döntő kérdés. Tekintettel a reakció szégyenletes csődjére és a szervezett munkásság erejére, a legnagyobb mértékben megvolt a lehetőség a reakció lefegyverzésére.«[84] A kormány azonban minden erejével a reakciós szoldateszka újjászervezésén fáradozott.

December 16-án, a Lengyelországi Kommunista Párt alakuló kongresszusának küldött üdvözletében Liebknechtnek már azt kell írnia, hogy az »... új Németországot, amely már néhány héttel november 9 után csúffátette az oly sietősen felvett szocialista köztársaság elnevezést, az a veszély fenyegeti, hogy teljesen elveszti a forradalom amúgyis gyér vívmányait, s átengedi a terepet az ellenforradalomnak ...«[85]

December 14-én megjelenik a Spartakus Szövetség programja, amely nagy részben Rosa Luxemburg munkája. A program, miután elvileg kifejti a proletárdiktatúra történelmi szükségességét és feltételeit, megjelöli a legközelebbi feladatokat: az ellenforradalom lefegyverzését és a proletariátus felfegyverzését, majd vázolja a német proletárállam felépítésének útjait és módjait és a társadalom szocialista átalakításához vezető lépéseket. A program egyik hiányossága, hogy nem választja szét a demokratikus és a szocialista feladatokat, nem állít fel fokozatokat a forradalom fejlődésében. Ezzel bizonyos fokig eltér a Spartakus Szövetség október 1-i konferenciájának felhívásában és a *Rote Fahne* november 10-i számában megadott irányvonaltól.

December 16-án ült össze a Munkás- és Katonatanácsok I. kongresszusa, és 21-ig ülésezett. A *Rote Fahne* erre a napra a következő jelszavakkal hirdet tömegtüntetést: 1. Németország egységes szocialista köztársaság; 2. minden hatalmat a tanácsoknak; 3. az állam legfelsőbb szerve a központi tanács által választott Végrehajtó Tanács; 4. el az Ebert-kormánnyal; 5. lefegyverezni az ellenforradalmat, felfegyverezni a proletariátust; 6. azonnali felhívást intézni a világ proletariátusához, hogy vigyék véghez a világforradalmat.

A kongresszus megnyitásának napján, a kongresszus üléshelye, a porosz képviselőház előtt tartott 200 000-es spartakista tömeggyűlésen Liebknecht így foglalja össze a kongresszus feladatait: »A kongresszusnak az a legelső feladata, hogy megvédje a forradalmat, és leverje az ellenforradalmat: le kell fegyverezni minden tábornokot és tisztet; meg kell szüntetni eddigi parancsnoki jogkörüket; meg kell alakítani a Vörös Gárdát a szociális forradalom véghezvitelére. *Meg kell semmisíteni az ellenforradalmárok fészkét, és idetartozik ... az Ebert—Scheidemann-kormány is*«.[86] Ebben a beszédében már a burzsoázia javára történt további hatalmi eltolódás tükröződik. »Németország egyelőre nem *szocialista*, hanem *kapitalista* köztársaság ... Azt köve-

[84] *Wilhelm Pieck:* Karl Liebknecht. 508. l.

[85] Üdvözlet a Lengyelországi Kommunista Párt alakuló kongresszusának. Válogatott. 458. l.

[86] A nemzetgyűlés ellen — a munkás- és katonatanácsokért. Válogatott. 464. l.

teljük a kongresszustól, hogy a szocializmus megvalósítása céljából az egész politikai hatalmat vegye a kezébe, és *ne adja át a hatalmat valamilyen nemzetgyűlésnek*, amely nem a forradalom szerve lenne. Követeljük a tanácskongresszustól, hogy nyújtson kezet orosz testvéreinknek, *és hívja át az oroszok küldötteit.* A világforradalmat akarjuk, s a világ proletárjainak munkás- és katonatanácsokban való egyesülését.«[87] Éppen a hatalmi eltolódás és a tömeglelkesedés apálya miatt azonban nem helyes most már Liebknecht és a Spartakus agitációjában az, hogy nem állítja tömegmunkája középpontjába az október 1-i konferencián meghatározott demokratikus feladatokat, és mellőzi a nemzeti feladatokat. A Spartakus azzal, hogy egyetlen *közvetlen* kiútként és megoldásként a proletárdiktatúrát állította a tömegek elé, és nem mozgósította őket a közbenső feladatokra, megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy maga mellé állítsa a német dolgozóknak egy jelentékeny részét.

A tanácskongresszuson igen gyér számban vettek részt spartakisták, még Liebknechtet és Luxemburgot sem választották meg küldöttnek. A kongresszus a legmérsékeltebb reményeket sem váltotta be. Határozatában kimondta : »Németország munkás- és katonatanácsainak birodalmi kongresszusa, amely a teljes politikai hatalmat képviseli, addig, amíg a nemzetgyűlés másként nem rendezi a dolgokat, átadja a törvényhozó és végrehajtó hatalmat a Népbiztosok Tanácsának.«[88] Ezzel a kongresszus lényegében a megválasztandó burzsoá nemzetgyűlésnek adta át a hatalmat — vagyis megkongatta saját feje felett a halálharangot. Jellemző, hogy ennek az opportunista és önfeloszlató kongresszusnak azt a némileg forradalmi szellemű határozatát, hogy a hadsereg és a haditengerészet feletti főhatalomnak a népbiztosok és a Végrehajtó Tanács kezében kell lennie, a kormány egyszerűen ignorálta. A Munkás- és Katonatanácsok I. kongresszusa egyben az utolsó is volt.

Már a kongresszus alatt új polarizáció indul meg az USPD-t támogató tömegekben : 18-án a forradalmi főbizalmiak testülete megvonja a bizalmat a szociáldemokratáknak falazó Barth-tól, a testület elnökétől, és öttagú akcióbizottságot választ. A bizottság tagjai : Däumig, Ledebour, Liebknecht, Pieck, Scholze, vagyis két spartakista is bekerül.

December 23-án, az Unionfestsäle-ben tartott rövid, félórás beszédében Liebknecht páratlan mélységű elemzést nyújt Németország kül- és belpolitikai és gazdasági helyzetéről, a német proletariátus helyzetéről és feladatairól s a Spartakus Szövetség céljairól. Bebizonyítja, hogy nemcsak a német munkásság, hanem az egész német társadalom számára is az egyetlen kiút a szocialista forradalom, ez az egyetlen menekvés a jövendő imperialista háborúkból, a barbárságból, a kultúrát és a civilizációt pusztulással fenyegető tőkés rendből, Németországban éppúgy, mint világviszonylatban. Egyben bebizonyítja, hogy ez a forradalom objektíve lehetséges; és meggyőzően mutat rá : nemhogy a szocialista forradalom okozna zűrzavart és fejetlenséget, hanem éppen csakis az szüntetheti ezt meg. S nemcsak a zűrzavart, hanem az állandó háborús veszélyt is. »Nem rövidéletű béke, nem erőszakos béke, hanem tartós és igazságos béke a célja mind a német, mind a nemzetközi proletariátusnak.«[89]

[87] Uo.
[88] *Fred Oelssner:* Rosa Luxemburg. Szikra, 1954. 115. l.
[89] Mit akar a Spartakus Szövetség? Válogatott. 466. l.

Beszédében ismét rámutat arra, hogy a német proletariátus távolról sem tartja kezében a politikai hatalmat, hogy a militarizmus, »amelynek uralma ellen felkeltünk«, szintén életben van még. Nem kerüli el figyelmét az a lényeges mozzanat, hogy az ellenforradalom tábora nem egynemű, hogy a szociáldemokrata kormány spanyolfala mögött szervezkedő és lecsapni készülő ellenforradalom egy bizonyos ponton magát ezt a kormányt is el fogja söpörni, mint túl »demokratikus«-at: »... a tábornokok a népkormánytól kapott hatalmuk birtokában minden módon igyekeztek gyűlöletet szítani a katonákban a kormány ellen. Önhatalmúlag eltávolították a katonatanácsokat, már a forradalom első napjaiban megtiltották, hogy a csapatok vörös zászlót használjanak, és leszedették a vörös zászlót a középületekről. Mindezeket az eseményeket — szögezi le — azonban a kormány rovására kell írni, mert a kormány a burzsoázia 'rendjének' fönntartása érdekében valójában megfojtja — ha kell, vérbefojtja — a forradalmat.«[90]

A Spartakust terrorizmussal vádolják. »Nem mi akarjuk a vérontást. Ellenben bizonyos — mutat rá Liebknecht —, hogy a reakció, mihelyt hatalma van hozzá, egyetlen pillanatig sem fog habozni, hogy vérbefojtsa a forradalmat. Emlékezzünk csak vissza, milyen szörnyű és aljas gaztettekkel mocskolta be magát alig néhány héttel és hónappal ezelőtt. Ukrajnában hóhérmunkát végzett, Finnországban munkások ezreit gyilkolta le; vér tapad a kezéhez a német imperializmusnak, amelynek szószólói most bennünket, forradalmi szocialistákat, a terror és a polgárháború propagandájával gyanúsítanak hazug sajtójukban... S ha zűrzavar és polgárháború lesz, ebben egyes-egyedül azok lesznek a vétkesek, akik mindig is fegyveres erőszakkal biztosították és növelték uralmukat meg profitjukat, s akik most ismét megkísérlik, hogy igájukba hajtsák a proletariátust.«[91]

Ez a beszéd a maga egészében, okfejtésének mélységénél fogva, a világtörténelmi távlatok és a pillanatnyi német helyzet zseniális összekapcsolásával kimagasló helyet foglal el Liebknecht munkái között. Kristálytisztán vázolja fel, hogy végső soron mi között kell választania a német népnek, melyik az a két út, amelyen elindulhat. »A nemzetgyűlés segítségével akarják a proletariátus forradalmi osztályharcát másodszor is elfojtani. De mi felismerjük, hogy e nemzetgyűlés mögött valójában a régi német imperializmus áll, amely Németország veresége ellenére sem halt meg. Nem, nem halt meg; s ha életben marad, akkor a német proletariátust megfosztják forradalmának gyümölcseitől... Vagy visszacsúszunk a múlt mocsarába, amelyből forradalmi nekirugaszkodással próbáltunk kiemelkedni, vagy tovább folytatjuk a harcot a győzelemig és a megváltásig, az egész emberiségnek a szolgaság átkától való megváltásáig. Hogy győzelmesen befejezhessük ezt a nagy művet, amelynél nagyobb és felemelőbb feladat még nem állt az emberi kultúra előtt, a német proletariátusnak harcba kell indulnia a diktatúra megteremtéséért.«[92]

Ebből a beszédből is hiányzik azonban a feudális maradványok következetes felszámolásának, Németország demokratizálásának feladata, mint közbenső lépcsőfok a proletariátus diktatúrájához vezető úton.

December 23-án a kormány az ellenforradalommal szövetkezve újabb puccskísérletet követ el: fegyverletételre és Berlin elhagyására akarja kénysze-

[90] Uo. 470. l.
[91] Uo.
[92] Uo. 478. l.

ríteni a császári palotában tartózkodó forradalmi tengerészhadosztályt. Fegyveres harc tör ki a város kellős közepén, s a kormány végül a berlini munkásság szolidáris fellépésére kénytelen meghátrálni — de eléri, hogy a tengerészhadosztály kötelezettséget vállal: *nem fog a kormány ellen fellépni* (ezt az ígéretét a januári felkelés idején be is tartotta).

A puccs után az USPD-nek a kormányban levő alaposan kompromittált vezetői, népszerűségük foszlányait megmentendő, kilépnek a kormányból.

December 22-én a Spartakus Szövetség ultimátumot intézett az USPD vezetőségéhez, hogy hívjon össze pártkongresszust. A tagadó válasz után a Spartakus december 29-én zártjellegű országos konferenciát tart, melyen elhatározzák, hogy elszakadnak az USPD-től, és önálló párttá alakulnak. 1918. december 30-tól 1919. január 1-ig ülésezik a német munkásmozgalom legjobb, legforradalmibb elemeinek képviseletében a kongresszus, amelyen megalakul a Németországi Kommunista Párt (Spartakus Szövetség). *A német munkásosztály marxista-leninista élcsapatának megszületése a novemberi forradalom legnagyobb eredménye.*

A kongresszuson kiderült, hogy a Spartakus Szövetség többsége még nem értette meg a burzsoázia uralmának azt a bizonyosfokú megszilárdulását, amely különösen a tanácskongresszus határozatával következett be. Ezért a hatalmi viszonyokat és a forradalom kitolódását világosan látó Liebknechtnek és Rosa Luxemburgnak azt a javaslatát, hogy a párt vegyen részt a nemzetgyűlési választásokon, a kongresszus többsége leszavazza, és helytelenül a választások bojkottja mellett foglal állást.

Január elejére az ellenforradalom felkészült a végső csapásra. Január 5-én a kormány leváltja Eichhornt, az USPD-hez tartozó berlini rendőrfőnököt. Válaszul a Spartakus és a forradalmi főbizalmiak testülete hatalmas tüntetést szervez. Az ellenforradalomnak sikerült kiprovokálnia a fegyveres felkelést. A párt ellenzi a hatalomért való közvetlen harc felvételét, de minden erejével a felkelés mellé áll, amikor már kitört. Viszont gyenge ahhoz, hogy kézbevegye az irányítást, így a munkásságnak nincs céltudatos vezetője, s a főbizalmiak tárgyalásokba bocsátkoznak a kormánnyal. Január 11-én az ellenforradalom összevont erői lecsapnak a felkelőkre, január 12-én megtörik a berlini proletariátus ellenállása.

A párt vezetői illegalitásba vonulnak, de Berlinben maradnak. Tovább irányítják a harcot, szerkesztik a párt lapját, a *Rote Fahne*-t. Január 15-én jelenik meg a *Rote Fahne*-ban Liebknecht utolsó cikke, az »Azért is!«.

»Általános roham a Spartakus ellen! 'Le a spartakistákkal!' — üvöltenek az utcán. 'Fogd meg, szúrd-vágd, üsd agyon, verd össze, lődd keresztül, taposd agyon, tépd cafatokká!' ... 'Leverték a Spartakust!' S vereségét a visszaállított régi porosz rendőrség kardjai, pisztolyai és karabélyai s a forradalmi munkások lefegyverzése fogja megpecsételni... Reinhard ezredes szuronyainak, Lüttwitz tábornok gépfegyvereinek és ágyúinak védelme alatt most már meg lehet ejteni a nemzetgyűlési választásokat... Igen! Berlin forradalmi munkásait megverték. S győzött az Ebert—Scheidemann—Noske-banda. Győztek, mert a tábornoki kar, a bürokrácia, az iparbárók és a nagybirtokos junkerek, a csuhások és a pénzeszsákok s minden, ami vak, korlátolt és elmaradott, mellettük állt, s kartácsokkal, gázbombákkal és aknavetőkkel megszerezte nekik a győzelmet... A mai legyőzöttek tanultak... S azok a félrevezetett katonák is elég hamar rá fognak jönni, hogy milyen játékot űztek velük, amikor majd újra hátukon érzik a visszaállított militarizmus

kancsukáját... 'Leverték a Spartakust!' Lassan a testtel!... itt vagyunk és itt maradunk! ... Mert a Spartakus — tűz és szellem, lélek és szív, annyi mint akarni és véghezvinni a proletariátus forradalmát. És a Spartakus — az osztályöntudatos proletariátus minden ínsége és boldogságvágya, egész harci eltökéltsége. Mert a Spartakus — szocializmus és világforradalom. Még nem ért véget a német munkásosztály golgota-útja — de a megváltás napja közeleg... De hajónk rendíthetetlenül és büszkén, nyílegyenesen halad tovább, egészen a célig. Lehet, hogy mi már nem élünk, amikor ez bekövetkezik — de élni fog programunk ; és irányt fog mutatni a megváltott emberiség világának. Azért is!«[93]

Aznap este fehérgárdista banditák, a gárda hadosztály pribékjei bestiális módon meggyilkolták Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot.

*

Az első világháborút követő forradalmi válság (1919—1923) a német munkásosztály vereségével végződött. A császárságot megdöntötték ugyan, de Németország felemás polgári demokrácia lett : a nagybirtok, a militarizmus, az összes reakciós erők érintetlenek maradtak. A helyzet annyiban változott, hogy a junkerek és a monopoltőke osztályszövetségében a burzsoázia vette át a vezető szerepet. Érintetlenek maradtak azok az erők, amelyek a weimari demokrácián át, s azt felhasználva, előkészítették a fasiszta diktatúrát, újabb rohamra fegyverkeztek fel a világuralomért, és másodszor is világháborúba taszították az emberiséget. Ugyanazok az erők, amelyek ma Nyugat-Németországban harmadik rohamra, harmadik világháborúra fegyverkeznek.

Liebknecht egész életében ezek ellen az erők ellen harcolt. »Mindenben ellentéte volt a népelnyomók szíve és szükséglete szerinti minta-németnek. Gyűlölte a katonacsizma-lelkületet és még inkább annak haszonélvezőit. A demokrácia az ő szemében mindig azt az eszközt jelentette, amely a népet önálló gondolkodásra és cselekvésre neveli. Karl Liebknecht internacionalizmusa ellensége volt minden nemzeti szűkkeblűségnek. Szerette a német népet, s a néptömegek szenvedéseit sajátjaként érezte. Még a legsúlyosabb órákban sem kételkedett abban, hogy a munkásosztály megérik történelmi feladatának teljesítésére, s teljesíteni is fogja azt. Százszor is odaadta volna életét, hogy megnyissa népe előtt a békés, szabad, haladó fejlődés útját.«[94]

JÓZSA PÉTER

[93] Azért is! Válogatott. 484., 487., 488. l.

AZ »OSTFORSCHUNG« AZ ÚJJÁÉLEDŐ NYUGAT-NÉMETORSZÁGI IMPERIALIZMUS ÉS MILITARIZMUS SZOLGÁLATÁBAN

Az ún. »Ostforschung« vagy magyarul »keletkutatás« viszonylag új »tudományág«, ha az elnevezést tekintjük. Korántsem új, ha művelőit vesszük szemügyre vagy tartalmi szempontból vizsgáljuk. Waldemar Szeczinowski a Német Demokratikus Köztársaságban megjelenő történettudományi folyóiratban[1] számos érdekes és megdöbbentő adat felhasználásával mutatja be azt a személyi folytonosságot, amely az »Ostforschung« jelenlegi és a huszas, de főleg a harmincas években a német »kisebbségek«, illetve a »határokon túl élő németség« kérdéseivel foglalkozó egykori kutatók között fennáll.

A folytonosság nem véletlen: amit napjainkban az »Ostforschung« jelent, jelentette azelőtt a »kisebbségek«-kel és »határokon túl élő németség«-gel való foglalkozás. Sikerült is — a németséghez való tartozás igen tág értelmezése alapján — a »néptárs«-ak nagy tömegét konstruálni[2], főleg Kelet- és Délkelet-Európában. A napjainkban »Ostforschung«-nak keresztelt »tudományág« akkori művelői nem elégedtek meg azzal, hogy különböző kategóriákba sorolva igényt emeljenek a »határokon túl élő« németekre, hanem kieszelve a »német kultúrtalaj« fogalmát[3], előrevetítették a hitleri Németország rabló területi terveit.

A második világháború előtt a német »kisebbségek«-kel és a »határokon túl élő németség«-gel, a német »kultúrtalaj«-jal stb. való rendszeres, intenzív és céltudatos foglalkozás mindenekelőtt a huszas évek második felében indult meg. A marburgi egyetemen működő *J. W. Mannhardt* volt — többek között — egyik legtekintélyesebb sürgetője annak a tervnek, hogy a »kisebbségek« és a »határokon túl élő németség« problémáival intézményesen foglalkozzanak, mindenekelőtt az egyetemeken és arra a célra létesítendő »tudományos« intézetekben[4]. Hivatalos részről megértéssel fogadták a javaslatot és Berlinben, Drezdában, Lipcsében, Marburgban külön előadások kezdődtek ebben a témakörben. Az új »tudományág« művelői és intézményei a weimari köztársaság egymást váltogató kormányai részéről komoly pénzügyi segítségben részesültek és oly »jól« működtek, hogy a fasizmus hatalomra kerülése után *Bohle*, aki a »határokon túl élő németség« szervezeteinek volt a legfelsőbb

[1] *Waldemar Szeczinowski:* Die Organisation der »Ostforschung« in Westdeutschland. — Megjelent a »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« 1954. évi 2. számában. Magyar fordításban közölte a Századok, 1954. 619—635. l.

[2] *Otto Boelitz:* Das Grenz- und Auslanddeutschtum, seine Geschichte und seine Bedeutung. 1926.

[3] *Albrecht Penck:* Der deutsche Volks- und Kulturboden. 1926.

[4] *J. W. Mannhardt:* Grenz- und Auslanddeutschtum als Lehrgegenstand. 1926

irányítója, sőt maga *Hitler* is, a legnagyobb elismerésüket fejezték ki tevékenységükkel kapcsolatban és minden nehézség és törés nélkül beilleszthették őket a rabló háború »eszmei« előkészítésébe[5].

A második világháború kimenetele a német imperializmusnak és militarizmusnak nemcsak katonai, diplomáciai, gazdasági, hanem — és erről sem szabad megfeledkeznünk — erkölcsi és eszmei vereségét is jelentette. Az 1939—1945 közötti események mindenki számára igen érthetően megmutatták, hogy mit takart, mit álcázott a német »kisebbségek«-ről és a »határokon túl élő németség«-ről való gondoskodás. A háború a maga meztelenségében tárta fel a német imperializmus igazi értelmét és megfosztotta még attól az előnytől is, hogy nacionalistának tüntethesse fel magát. *J. V. Sztálin* mondotta 1941. november 6-án tartott beszédében ezzel kapcsolatban a következőket: »Amíg a hitleristák a németlakta területeket foglalták egybe és a Rajnavidéket, Ausztriát stb. egyesítették újra Németországgal, addig bizonyos joggal nacionalistáknak lehetett őket tartani. De amikor már idegen területeket hódítottak meg és európai nemzeteket — cseheket, szlovákokat, lengyeleket, norvégeket, dánokat, hollandokat, belgákat, franciákat, szerbeket, görögöket, ukránokat, bjelorusszokat, a Balti-tenger mellékén élő népeket stb. vetettek rabságba és világuralomra kezdtek törni, a hitlerista párt megszűnt nacionalista párt lenni, mert ettől a perctől kezdve imperialista, rabló, elnyomó párttá lett. — A hitleristák pártja az imperialisták pártja, mégpedig a legragadozóbb és legrablóbb imperialistáké, a világ valamennyi imperialistája között.«[6]

Hitlerék a határokon túl élő németek helyzetét ürügyül, őket magukat pedig »ötödik hadoszlop«-ként használták fel Európa népei feletti rabló uralmuk megvalósítása érdekében. A német fasizmus aljas játékáért szörnyű anyagi és véráldozattal fizettek Európa népei, köztük a német nép is. Mégis — rövid tíz év után — újból jelentkeznek a német világuralmi törekvések megszállottjai Nyugat-Németországban és új cégér alatt, de valójában a régi méregitalt mérik. Ha közvetlenül a háború befejezése után kénytelenek voltak visszavonulni és egyelőre meghúzódtak és elhallgattak azok, akik annak idején elkötelezték magukat a hitleri rendszer mellett, megváltozott a helyzet 1946 után és fokozatosan megnyílt a lehetőség »tudományos« tevékenységük folytatására. Néhány évvel később, már 1950-ben — amint ezt az »Ostforschung« eddigi tevékenységét összegező egyik tanulmány[7] is megállapítja — fordulat következett be a »modern keletkutatás fejlődésében«.[8] Az 1950-es dátum — hasonlóan az 1946-os dátumhoz — nem véletlen, és érdemes velük kapcsolatban emlékeztetni néhány olyan nemzetközi eseményre, mely szoros összefüggésben van a németországi helyzet alakulásával. 1946 márciusában, az Egyesült Államokban tett látogatása alkalmával *Churchill* Fultonban beszédet tartott, amely, amint erre *Sztálin* 1946. március 14-én a »Pravda« tudósítójával folytatott beszélgetésében rámutatott, felhívás volt a háborúra a Szovjetunió

[5] *W. M. Knight-Patterson:* Germany from defeat to conquest. London. 1945. 359—362. l.

[6] *J. V. Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, 1949. 23. l.

[7] *Herbert Schlenger:* Schrifttum über Ostdeutschland und die übrigen Herkunftsgebiete der deutschen Ostvertriebenen. — Megjelent a »Geschichte in Wissenschaft und Unterricht« 1955. évi februári számában. A folyóirat a nyugat-németországi történettanárok szövetségének a kiadásában jelenik meg.

[8] Uo. 119. l.

ellen. *Churchill* a fultoni beszédében felvetette Németország bevonását az angol—amerikai vezetés alatt kialakítandó háborús tömbbe és ennek érdekében javasolta a potsdami határozatok, nem utolsó sorban annak a német—lengyel határra vonatkozó megállapításainak a felülvizsgálását. Churchill-hez hasonlóan foglalt állást *Byrnes* amerikai külügyminiszter 1946 szeptemberében és októberében tartott beszédeiben.

Az amerikai és angol államférfiak nyilatkozatai, Nagybritannia és az Egyesült Államok kormányainak a német kérdés megoldásában tanúsított előbb kettős, majd mind egyértelműbb és a békeszerető és demokratikus egységes Németország létrejöttének megakadályozására irányuló politikája hamarosan meghozta eredményét: hatalomra segítette Nyugat-Németországban azokat az imperialista és militarista erőket, melyek 1945-ben csúfos kudarcot szenvedtek. 1949-ben vezetésük alatt létrejött a nyugat-német különkormány, megalakult az ún. »Szövetséges Köztársaság«, melyet 1950 folyamán már be is kapcsoltak az Egyesült Államok irányítása alatt álló háborús blokkba. 1950. október 20—21-én ült össze Prágában a Szovjetunió kormányának a kezdeményezésére nyolc ország — Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Szovjetunió — külügyminisztereinek az értekezlete, mely nyilatkozatában — többek között — megállapította, »hogy az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország jelenlegi politikája nemcsak teljesen szakít azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket ezeknek az országoknak a kormányai magukra vállaltak az egységes, demokratikus, békeszerető német állam megteremtésével kapcsolatban, hanem új agresszióval, új kalandokkal is fenyeget Európában«.

Az újjáéledő német imperializmus és militarizmus nagy és közvetlen veszélyt jelent egész Európa, de mindenekelőtt Kelet- és Délkelet-Európa felszabadult népe számára, éppen azon »hagyományok« alapján, melyek mind a nyugati hatalmak, mind a német imperialisták külpolitikájában még elevenen élnek. Az imperialisták egymásközötti ellentéteiket mindenekelőtt a Szovjetunió és a fasiszta Németország felett aratott történelmi jelentőségű győzelem eredményeképpen felszabadult népi demokratikus országok rovására szeretnék megoldani. Az irány újból: Kelet. Ezért írta már 1951. június 20-i számában a tekintélyes »*Frankfurter Allgemeine*« a következőket: »Az új külpolitika iránya Kelet ... Németországnak azonban messzebbmenő hivatása van. Annak szükségszerűségére gondolunk, hogy keleti szomszédainkat ismét megnyerjük a nyugati világ számára, amelyhez természettől fogva tartoznak. Meg kell törnünk ... a varázst ... Mi, akik a nyugati világban látjuk példaképünket, elsősorban mi vagyunk — pozitív és negatív értelemben — képesek arra, hogy a vasfüggönyön keresztül ... megmutassuk, mi a szabadság és az emberi méltóság szerepe a nyugati világban.«[9]

Nyugat-Németországot — számos más tényező mellett — különösen értékessé teszi az amerikai, angol és francia háborús gyújtogatók számára az a körülmény, hogy a Német Demokratikus Köztársaság »felszabadítását«-ra, az egykori ún. »törzsökös ősnémet területek« visszaszerzésére való hivatkozás az új háború kirobbantásához, rabló jellegének eltussolásához oly nélkülöz-

[9] *Fehérkönyv.* Az amerikai — angol intervenciós politikáról és a német imperializmus újjáélesztéséről Nyugat-Németországban. Szikra, 1952. 51—52. l.

hetetlen »eszmei« alapot biztosítani látszik. *Lenin* a »Jegyzetek hágai küldöttségünk feladatainak kérdéséhez« című cikkben hívja fel a figyelmet arra, hogy »milyen nagy titokzatosság veszi körül a háború megszületését« és mily sok eszköz áll az uralkodó osztályok rendelkezésére abból a célból, hogy elfedjék háborúra való törekvésük igazi mozgató okait.

Fokozott felelősség hárul napjainkban a haladó és marxista történészekre, hogy még idejében, az előkészítő szakaszban, figyelemmel kísérjék, leleplezzék, megsemmisítsék azt a történelemhamisítást, amely — hol nyíltan, hol burkoltan — de új rabló háború kirobbantását van hivatva eszmeileg előkészíteni. Áll ez mindenekelőtt az »Ostforschung«-gal kapcsolatban, melynek az a feladata, hogy »eszmeileg« igazolja a Német Demokratikus Köztársaság, a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, általában Kelet- és Délkelet-Európa, így Magyarország ellen irányuló agresszív terveket.

A német imperializmusnak és militarizmusnak Nyugat-Németországban végbemenő gazdasági, társadalmi, politikai restaurálásával párhuzamosan folyik annak az »eszmei« lomtárnak felújítása is, amelynek egyik és nem is a legjelentéktelenebb eleme az 1949, de főleg 1950 óta különösen felburjánzó »Ostforschung«.

Már 1949 novemberében megalakult a »*Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde*«, amely magára vállalta »a Kelet történelmi, politikai, gazdasági és kulturális problémái tanulmányozásának előmozdítását«, továbbá az »Ostforschung« számára Németországban számbajövő szakemberek nyilvántartását, felkutatását, a folyó munkával kapcsolatos felvilágosítások biztosítását, általában a »keletkutatás« eredményeinek a népszerűsítését. A társaság folyóirata az »*Osteuropa*«,[10] amelynek színvonala — más hasonló irányú sajtótermékhez viszonyítva — elég alacsony. Egyes számaiban elég nagy helyet biztosít a hazájukból — így többek között Magyarországból — megszökött »tudósoknak«. Cikkeik, hasonlóan a folyóirat más közleményeihez, legtöbb esetben nem egyebek, mint a népi demokratikus rendszerek elleni förmedvények. Az »*Osteuropa*« elnevezésű folyóirat kevésbé igényes volta úgy látszik összefügg azzal a körülménnyel, hogy a folyóirat feladata inkább a népszerűsítés, hangulatkeltés, a »keletkutatás« eredményeinek szélesebb körben való terjesztése.

Más jellegű a nagy állami és pénzügyi támogatással 1950-ben létrehozott és az ún. »*J—.G—. Herder-Forschungsrat*« által irányított »*J—.G—. Herder-Institut*« Marburgban. Marburg az »Ostforschung« egyik központja, itt adják ki a negyedévenként megjelenő »*Zeitschrift für Ostforschung*« c. folyóiratot[11], amely 1952-ben indult meg és eddig három teljes évfolyama jelent meg. Szerkesztői *H. Aubin*, *E. Keyser*, *H. Schlenger*. Érdemes egy pillanatra megállni a szerzők nevénél. *Schlenger* a hitleri uralom alatt szerezte meg egyetemi katedráját, *Keyser* 1945-ig a danzigi Állami Történeti Múzeum igazgatója volt és főleg a »kelet-németországi« népesedéstörténettel foglalkozott, *Aubin* a fasiszta uralom alatt mint »megbecsült« s jól fizetett professzor működött, könyvei és tanításai megfeleltek az idők szellemének. 1936—1945 között a »Deutschland und der Osten« társkiadója volt, több cikket

[10] *Waldemar Szeczinowski* id. tanulmány. Századok 1954. 621—622. l.

[11] »Zeitschrift für Ostforschung« Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. Im Auftrage des Johann Gottfried Herder-Forschungsrates E. V. hrsg. v. Hermann Aubin, Erich Keyser, Herbert Schlenger. Marburg/Lahn.

és tanulmányt írt, amelyek mind hozzájárultak a hitleri Németországnak a szomszéd népek ellen megindított hódító háborúinak az igazolásához.[12]

A marburgi intézet szerkesztésében jelenik meg havonta a »*Wissenschaftlicher Dienst*«[13] című értesítő, amely Kelet-Európára vonatkozó híreket és közleményeket tartalmaz, továbbá a »*Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde*« elnevezésű sorozat, mely a marburgi »keletkutató« intézet jellegének megfelelően (lévén bizonyos munkamegosztás az egyes intézetek között) figyelmét mindenekelőtt »Pomeránia, Nyugat-Poroszország, Kelet-Poroszország, a Warthe-vidék, Szilézia, a Baltikum, Lengyelország és Csehszlovákia területére korlátozza, de a többi keleti-tengeri területet is bevonja kutatási körébe, amennyiben azok az említett kelet-német településterületekkel szoros kapcsolatban állottak«.[14] A felsorolás alapján világos, hogy a »kutatási« terület elsősorban a Német Demokratikus Köztársaságra, a Szovjetunióra, Lengyelországra és Csehszlovákiára terjed ki. Az egyes tanulmányok feladata megmutatni — amint erre a címek is utalnak — a németség »felsőbbrendűségét«, »vezető« és »alkotó« szerepét a történelem folyamán a keleti térségekben. Ehhez a történelemhamisításhoz zászlóul a német történelem olyan nagy és haladó személyiségét is kisajátítják, mint *J. G. Herder*, akinek nevét nem restelték a »kutatótanács« és »kutatóintézet« elnevezésébe felvenni. A *Herder*-kultusz újjáéledése Nyugat-Németországban (természetesen *Herder* nem igazi értéke, hanem éppen munkássága meghamisítása vagy eltorzítása alapján) igen sajátságos és korántsem esetleges. Amíg a XIX. század második felében *Herder*-t illetőleg nagyjában lebecsüléssel vagy elhallgatással találkozunk, megváltozott a helyzet a XX. század elején. *Herder*-t újra felfedezték, »újra kiásták« és 1900 óta a vele foglalkozó tanulmányok száma megszámlálhatatlan lett.[15] *Wolfgang Harich*: »Herder und die bürgerliche Geisteswissenschaft« című tanulmányában[16] helyesen mutatja meg, hogy Herder »újból való felfedezésének« mélyenható társadalmi okai voltak. Nem arról volt szó, hogy jóvá tegyék a *Herder*-rel szemben korábban elkövetett mulasztásokat. A *Herder*-divat az imperialista ideológia kísérőjelensége volt. *Herder*-t az irracionalizmus zászlóvivőjévé tették meg, Németország »népi« (völkisch) megújhodása eszmei forrásává akarták torzítani.

A *Herder*-divat újrajelentkezése 1945 után — bár más történeti helyzetben — ugyanazokra az okokra vezethető vissza. *Herder*-rel kapcsolatos új kultusznak van azonban éppen a fentieken túl, éppen az »Ostforschung«-gal kapcsolatban eddig még nem eléggé elemzett és tisztázott aspektusa. Éppen az a körülmény, hogy a nyugat-németországi történetírásnak az újjáéledő német imperializmus és militarizmus szolgálatában álló képviselői *Herder* nevére való hamis hivatkozással akarják a németségnek a kelet-európai népek feletti felsőbbségét igazolni, mutatja, hogy a történetírásnak az eddiginél elmélyültebben kell foglalkoznia ezzel és hasonló kérdésekkel. »*Im Geiste*

[12] *Waldemar Szeczinowski*, id. tanulmány. A továbbiakban is, ami az egyes személyi vonatkozásokat illeti, a tanulmány adataira támaszkodom. Itt érdemes megjegyezni, hogy a brémai történészkongresszuson *H. Aubint* a »Verband Deutscher Historiker« elnökévé választották.

[13] Johann Gottfried Herder-Institut, Marburg/Lahn; Wissenschaftlicher Dienst. Bearbeitet von Dipl. Volkswirt R. Neumann, Marburg/Lahn.

[14] *Waldemar Szeczinowski*, id. tanulmány. 627. l.

[15] »Herder. Zur Philosophie der Geschichte«. Berlin, 1952. I. köt. 27. l.

[16] Uo. 27. l.

Herders« címmel jelentette meg a marburgi ún. »kutatási tanács« — *Herder* halálának 150-ik évfordulója alkalmával — a »*Marburger Ostforschungen*« első kötetét.[17]

A marburgi »kutatási tanács« adja ki továbbá a »*Die deutschen Ostgebiete*« című kézikönyvet, amelynek második kötete az eddig felsorolt kiadványoktól eltérően, legújabbkori történettel is foglalkozik, többek között az Odera-Neisse határ kérdésével. A marburgi »kutatási tanácson« belül ismét megkezdték működésüket az egyes ún. »történeti bizottságok«, mégpedig szám szerint hat, területenként osztva meg maguk között a »feladatokat«. Egy-egy bizottság foglalkozik a Baltikummal, Kelet- és Nyugat-Porosszországgal, Pomerániával, a Warthe-vidékkel, Sziléziával és a Szudéta-vidékkel, gyakorlatban tehát a Német Demokratikus Köztársasággal, a Szovjetunióval, Lengyelországgal és Csehszlovákiával. A bizottságok közül egyesek külön tanulmánysorozatot adnak ki, a többiek más kiadványok keretében közlik írásaikat.

Marburg mellett a »keletkutatás« másik központja Göttingen. Az itteni »munkaközösség« adja ki azt a sorozatot, amelynek eddig megjelent több, mint negyven füzete foglalkozik a »német Kelet valamennyi életterület«-ével. Ez az »életterület« gyakorlatban Kelet- és Délkelet-Európa országait jelenti és jellemző, hogy a 42. füzet[18] a »délkelet-német« népcsoportok középkori és újkori települési és kultúrtörténetével foglalkozik — a dunai »térségben«.

A »keletkutatás« harmadik központja Nyugat-Berlin. Itt működik az ún. «*Osteuropainstitut der Freien Universität Berlin*«, amelyet 1951 novemberében alapítottak. A Nyugat-Berlinben létrehozott ún. »Szabad Egyetem«-nek és intézetének különleges jelentősége a nyugati imperialisták számára éppen Berlin megosztottságából adódik. A Német Demokratikus Köztársaság kellős közepén a köztársaság fővárosában nyílt zavartkeltő és kémkedési központot jelent. »Megbecsülésére« jellemző az a nagy támogatási összeg, amelyet a »Kölcsönös Biztonsági Hivatal« engedélyezett. A «Kölcsönös Biztonsági Hivatal«-ról azt kell tudni, hogy az amerikai kongresszus által 1951-ben elfogadott és »a biztonság kölcsönös biztosításáról« szóló törvény eredményeképpen keletkezett és a dollárok millióit biztosítja olyan ügynökök és kémek toborzására, akiknek a Szovjetunióban és a népi demokráciákban kell »dolgozniok«.

Nyugat-Berlinben az egyetem mellett működő ún. »keletkutatási« intézeten kívül működnek más intézetek is, így többek között a »*Friedrich—Meinecke—Institut*«. Tudományos eredményeiket a »*Jahrbuch für Geschichte des deutschen Ostens*« c. sorozatban teszik közzé, amelynek első kötete meg is jelent.[19]

Marburg, Göttingen, Nyugat-Berlin mellett az »Ostforschung« negyedik központja München. A »keletkutató« intézetek közötti munkamegosztás értel-

[17] *Im Geiste Herders.* Gesammelte Aufsätze zum 150. Todestag J. G. Herders hrsg. v. Erich Keyser. *Marburger Forschungen.* Im Auftrage des Johann Gottfried Herder-Forschungrates E. V. hrsg. v. Erich Keyser. Bd. I. Kitzingen am Main. (Holzner Verlag) 1953. 305 Seiten.

[18] *Balduin Saria:* Geschichte der südostdeutschen Volksgruppen. Der Göttinger Arbeitskreis. Schriftenreihe, Heft 42. Kitzingen am Main. (Holzner-Verlag) 1954. 36 Seiten, 1 Karte.

[19] *Jahrbuch für Geschichte des deutschen Ostens.* Bd. 1.: Das Hauptstadtproblem in der Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag von Friedrich Meinecke, Tübingen. (Max Niemeyer Verlag) 1952. XII, 308 Seiten.

mében a müncheni központ mindenekelőtt természetesen Délkelet-Európával foglalkozik, így Magyarországgal is. A dunai »térség« német »népcsoportjainak« a kutatása és feldolgozása a feladata — a »*Südostinstitut München*«-nek, amely a második világháború befejezése után hamarosan megkezdte a »*Südost-Forschungen*« című évkönyvének újbóli kiadását.[20] A müncheni és az osztrák, főleg Grazban működő »keletkutatók« között szoros az együttműködés és igen jellemző, hogy Nyugat-Németország után Ausztriában jelenik meg a legtöbb »Ostforschung«-gal kapcsolatos tanulmány. München és Graz, illetve München és Bécs »keletkutatói« közötti együttműködés nagyon emlékeztet a második világháború, mindenekelőtt az »Anschluss« előtti periódusra. Ausztria bekebelezése előtt a Délkelet-Európa ellen irányuló »eszmei« hadjárat központja München volt, hogy később — Ausztria megszállása után — átengedje helyét a dunai térség »természetes« központjának: Bécsnek. Minden jel arra mutat, hogy szoros kapcsolatban a nyugat-német imperialistáknak Ausztriára vonatkozó gazdasági, politikai, katonai terveivel nagy erőfeszítések történnek azon a téren is, hogy Ausztriát Délkelet-Európa népei elleni »eszmei« hadjárat hídfőjéül építsék ki — felhasználva eszközül azokat a szoros kapcsolatokat, melyek Ausztriát a szomszéd népekhez fűzték.

A müncheni »*Südostinstitut*« adja ki a »*Südosteuropäische Arbeiten*« című sorozatot is[21], amelynek a háború befejezése után két kötete jelent meg, és közülük az egyik Délkelet-Európa német kultúrkapcsolataival foglalkozik — a német »kultúrfölény« jegyében.[22]

Münchenben jelenik meg az »*Ostdeutscher Kulturrat*« égisze alatt az »*Ostdeutsche Wissenschaft*«[23] című évkönyv, amelynek első kötete egy sor igen jellegzetes — már a címében is »sokatmondó« — tanulmányt tartalmaz. *J. Matl.*: »Der deutsche Anteil am Kulturaufbau Ost- und Südosteuropas« c. tanulmányában szakaszról-szakaszra haladva, »bizonyítja« a németség döntő szerepét a kelet-, és délkelet-európai kulturális fejlődés létrejöttében és megállapítja, hogy a bevándorló német parasztok révén váltak a szóbanforgó területek »vadonból« Európa éléskamrájává. Igen jellegzetes *M. A. Boehm*: »Die doppelte Wurzel des europäischen Nationalismus« c. tanulmánya. A szerző gyűlölettel beszél az 1917 Októbere után Európában fellángoló nemzetiségi függetlenségi mozgalmakról, amelyeknek nyomán létrejöttek Kelet- és Délkelet-Európa nemzeti államai. *Boehm* ebben a folyamatban Európa ún. »balkanizálását«, visszaesését véli látni, mely későbbi zavarok forrásává vált. Igen érdekes, hogy nemcsak az ún. »keletkutatók«, hanem más nyugat-német történészek, különösen a legújabbkorral foglalkozók mind sűrűbben használják az 1918 utáni fejlődésre a »balkanizálás« fogalmát. A tendencia érthető. Az első világháborút követő években a nemzeti államok létrejötte — a maga módján és igen ellentmondásosan — de mégis akadályt jelentett a vereséget szenvedett imperialista Németország számára, hogy pozícióit — legalább is

[20] *Südost-Forschungen*. Im Auftrag des Südostinstituts München. Geleitet und herausgegeben von Fritz Valjavec. München (Verlag R. Oldenbourg). Megjelent a XI. kötet (1946—1952), a XII. kötet (1953) és a XIII. kötet (1954).

[21] *Südosteuropäische Arbeiten*. Im Auftrage des Südostinstituts München hrsg. von *Fritz Valjavec*, München.

[22] *Südosteuropäische Arbeiten*. Nr. 41.; Fritz Valjavec: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. I. Mittelalter. München, 1953.

[23] *Ostdeutsche Wissenschaft*. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates. Hrsg. von Max Hildebert Boehm, Fritz Valjavec, Wilhelm Weizsäcker. Bd. 1. München (Verlag R. Oldenbourg) 1954. XI. 310 Seiten.

egyelőre — Kelet- és Délkelet-Európában átmentse és fenntartsa. Csak a harmincas évek vége felé, döntő mértékben Ausztria bekebelezése és Csehszlovákia teljes széttörése után sikerült ezt elérnie, nem utolsó sorban az angol, francia és amerikai kormánykörök egyetértésével. A második világháború kimenetele az újjáéledő nyugat-németországi imperializmusnak Kelet-, és Délkelet-Európa alávetésére irányuló törekvéseit (melyek fő vonalai napjainkban elég világosan kibontakoznak) már eleve halálra ítélte. Az egykori nemzeti államok helyén, melyek függetlenségüket és szabadságukat uralkodó osztályaik nép- és nemzetellenes bel- és külpolitikája folytán közvetlenül a második világháború küszöbén vagy annak folyamán elvesztették, olyan államok jöttek létre, melyekben a hatalom a nemzeti függetlenség és szabadság legkövetkezetesebb képviselője, a munkásosztály kezébe ment, és amelyek elég erősek, hogy támaszkodva a Szovjetunió vezette hatalmas táborra, csírájában meghiúsítsanak minden ellenük irányuló akciót.

Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy erőnk tudatában lebecsülnénk azt a kútmérgezést, amely ma a Nyugat-Németországban újjáéledő »keletkutatás« művelői részéről folyik. Ellenkezőleg; a haladó és marxista történészek feladata, hogy maguk részéről hozzájáruljanak ahhoz a harchoz, amely a béke megőrzéséért, a háborús gyújtogatók és »eszmei« zászlóvivőik ellen folyik. Ennek a fontosságára mutatott rá *Walter Ulbricht* a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága ez év júniusában megtartott értekezletén. »A nyugat-német történetkutatás — mondotta *Walter Ulbricht* elvtárs referátumában — mind erősebben a német militarizmus nyílt igazolására (így pl. *Gerhard Ritter* történész a legutóbbi műveiben) az ún. 'Ostforschung'-ra és az 'Európa-eszme' terjesztésére adja magát, melyek tulajdonképpen az Észak-Atlanti Szövetség agresszív terveit vannak hivatva 'történetileg' megalapozni, amint ez a történészkongresszuson Mainzban ez év március végén nyilvánvalóvá vált.«[24]

A magyar történészekre is komoly feladat vár az újjáéledő német imperializmus és militarizmus elleni eszmei harcban, és felemelő érzés, hogy ezt a küzdelmet a Német Demokratikus Köztársaság haladó és marxista történészeivel egyvonalban vívhatjuk meg. Meg kell állapítanunk, hogy eddig még keveset tettünk, különösen itthon; de az idő sürget és biztos, ha felelősségünket felismerjük, úgy a jövőben mi is hozzájárulhatunk olyan ügyhöz, melynek győzelmes megvívása a legszorosabban kapcsolódik népünk és az egész emberiség békés jövőjének biztosításához.

ZSIGMOND LÁSZLÓ

[24] Neues Deutschland, 1955. jún. 10.

VITA

VITA A PÁRTFŐISKOLÁN A NÉPI DEMOKRÁCIA TÖRTÉNETÉNEK EGYES KÉRDÉSEIRŐL

A Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolája hazánk felszabadulásának 10. évfordulója tiszteletére több ülésből álló tudományos ülésszakot rendezett. E tudományos ülésszak első ülése a Történelem és a Magyar Dolgozók Pártja Története tanszékek közös megbeszélése volt április 26-án. Az ülés megvitatta a Magyar Kommunista Pártnak a népi, nemzeti egység megteremtéséért vívott harca egyes kérdéseit. Az ülést Biró Zoltánnak, a Pártfőiskola igazgatójának előadása nyitotta meg a tudományok előtt álló feladatokról, különös tekintettel az MDP Központi Vezetősége március 4-i határozatára. Ezután megkezdődött a vita az előterjesztett referátum felett.

A vita alapjául szolgáló referátumot *Laczkó Miklós*, a Történettudományi Intézet munkatársa készítette el: »A Magyar Kommunista Párt harca a népfrontpolitika érvényesítéséért. 1944—1948« címmel. A referátum *bevezetése* a kérdés politikai, elméleti alapvetését vázolta. A fasizmus térhódítása új helyzet elé állította a nemzetközi munkásmozgalmat — mondja a referátum. Ennek következtében a munkásosztály számára a proletárdiktatúráért folytatott harc, mint közvetlen feladat lekerült a napirendről. Az új helyzetnek megfelelő új irányvonalat a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa dolgozta ki. Ez a kongresszus a munkásosztály egységfrontján alapuló Népfront megteremtését jelölte meg fő teendőként. A kongresszus fellépett a népfrontpolitikával kapcsolatos baloldali és jobboldali nézetek ellen. Felvetette az egységfront, illetve az antifasiszta népfront kormánya megteremtésének szükségességét is, elemezve ennek feltételeit. A kongresszus munkája iránymutatás volt a háború utáni helyzetben, a szocialista forradalom népi demokratikus úton való kivívásához is. Az imperialista reakció a népfrontpolitikát a kommunista pártok nem őszinte »csalárd« manőverének bélyegezte. Ezzel szemben: »A népfront politikai és szervezeti kifejezője volt annak, hogy egyrészt a munkásosztály vezette kizsákmányolt tömegek még nem készek a kapitalizmus forradalmi megdöntésére; másrészt azonban a kizsákmányoltaknál jóval szélesebb tömegekben, a nemzet minden haladó, egészséges rétegében érlelődik annak a felismerése, hogy legközvetlenebb érdekei összeférhetetlenek a reakciós monopolkapitalisták érdekével, hogy ezeket az érdekeket csak a munkásosztály köré tömörülve képesek biztosítani.«

A referátum első fejezete a Kommunista Párt felszabadulás előtti nemzeti, illetve népfrontpolitikájával foglalkozott. — A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának irányelvei a párt számára lehetőséget adtak korábbi irányvonala hibáinak kijavítására. A párt alapos ideológiai előkészítő munkával, a magyar társadalmi viszonyok sokoldalú elemzésével az 1930-as évek végére

megalapozta a demokratikus, nemzeti erők összefogásának politikáját. Ezt tükrözte a párt 1942-es programja, amelyet a párt Külföldi Bizottsága a Kossuth-rádión keresztül ismertetett. Ez célul tűzte ki a nemzeti függetlenségért és a demokratikus átalakulásért folyó harcot a nemzeti, demokratikus erők összefogásával. E programot fejlesztette tovább a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944 decemberi programja. A párt törekvései a nemzeti, illetve népfront megteremtésére, a felszabadulás előtt gyakorlati eredményekre is vezettek. A munkásosztály egységének megerősödését fejezte ki a Szociáldemokrata Párttal kötött akcióegység megállapodás. Nőtt a párt befolyása más dolgozó rétegekre is. Létrejött a Magyar Front, majd a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Előrehaladt a németellenes szabadságharcos erők szervezkedése. Emellett : »Ennek a hallatlanul súlyos viszonyok között folytatott küzdelemnek tényleges eredményeit nem mérhetjük kizárólag ez évek kézzelfogható eredményével, számba kell venni azok kihatásait a felszabadult ország időszakára is.« Azonban a Kommunista Párt hibái (a baloldali szektás hibák, valamint a párt feloszlatásában megnyilvánuló jobboldali elhajlás), és különösen az ellenzéki pártoknak a rendszert kiszolgáló politikája miatt a háború éveiben nem szélesedhetett ki megfelelőképpen a nemzeti összefogás politikája.

A referátum második fejezete a párt nemzeti-front politikáját tárgyalja az 1944 októbere és 1945 májusa közötti időben. A felszabadulás utáni gazdasági és politikai helyzet égetően megkövetelte a széles nemzeti összefogás megvalósítását. Ennek megalapozására a párt kidolgozta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nemzeti, demokratikus, antifasiszta jellegű programját. Olyan programot, amely lehetővé tette széles németellenes, nemzeti front létrehozását, mert e program a nemzeti összefogásban résztvevő egyes rétegeket összekapcsoló feladatokat állította előtérbe ; olyan programot, amely ugyanakkor kifejezte a dolgozó tömegek érdekeit. A program lényegében polgári-demokratikus feladatokat tartalmazott, de monopoltőke-ellenes követelései is voltak. A létrejött nemzeti front burzsoá jobbszárnya a nemzetközi helyzet és a belső politikai viszonyok miatt kénytelen volt elfogadni ezt a programot, de mindent megtett a program végrehajtásának megakadályozására és arra, hogy az elkerülhetetlen átalakulásokat ne a népi erők bevonásával hajtsák végre. A Kommunista Párt ezzel szemben a dolgozók érdekében a program következetes végrehajtására és arra törekedett, hogy a végrehajtásba bevonják a munkás- és paraszttömegeket.

A Szovjetunió gazdasági, politikai és erkölcsi támogatása nagy segítséget nyújtott a párt nemzeti-front politikájának megvalósításához. A párt által létrehozott nemzeti koalíció a munkásosztály, az egész parasztság, a városi kispolgárság, az értelmiség és a németellenes burzsoázia laza osztályszövetsége volt a munkásosztály vezetésével. A párt kezdettől fogva harcolt azért, hogy ez az osztályszövetség ne csak a benne résztvevő pártok felső koalíciója legyen, hanem a tömegek tényleges alsó összefogására épüljön. Ezért igyekezett megteremteni a tömegek demokratikus összefogásának számos új szervét, köztük a Nemzeti Bizottságokat.

A Nemzeti Bizottságok a Függetlenségi Front helyi szervei voltak és kifejezték a népi tömegek közvetlen, alulról jövő összefogását. A felszabadulást követő első hónapokban mind gazdasági, mind politikai szempontból nagy szerepet játszottak és tevékenységükben érvényesült a munkásosztály vezetőszerepe. Az új, demokratikus központi államhatalom létrejötte után a párt

— helyesen — úgy látta, hogy a Nemzeti Bizottságok útján nem valósítható meg a hatalomban a közigazgatási és a politikai vezetés egyesítése. Ezért újra létrehozták a helyi önkormányzati szerveket is. A reakció felismerte, hogy a Nemzeti Bizottágok jelentős szerepet játszanak a dolgozó tömegek öntudatának, politikai aktivitásának fejlesztésében, a Kommunista Párt befolyásának növelésében, ezért kezdettől fogva harcolt a Nemzeti Bizottságok ellen. Fel akarta őket számolni, ki akarta belőlük szorítani a szakszervezeteket stb. A párt azonban megvédte a Nemzeti Bizottságokat.

A Kommunista Párt helyes politikája következtében így a tárgyalt időszakban a nemzeti összefogás nemcsak a pártok felső koalíciója volt, azonban a nemzeti összefogás alul nem volt még elég erős és a többi párt megerősödése után növekedett az összefogás koaliciós, a pártok szövetségére épülő jellege. Ugyanakkor előrevetette árnyékát az is, hogy ezen az összefogáson belül egyre jobban éleződni fognak az ellentétek.

A nemzeti összefogás erősítése érdekében a párt nagy ideológiai munkát végzett. Főképpen a nemzeti összefogás szükségességét tagadó, baloldali szektaszellem ellen kellett éles harcot folytatni, megmutatva, hogy a nemzeti összefogás politikájának elvetésével a proletáriátus, a párt elszigetelődnék. Élesen harcolt a párt a nemzeti összefogás politikáját elvető »baloldali« szociáldemokrata demagógia ellen. Ugyanakkor harcolt a népfrontpolitikával kapcsolatos jobboldali nézetek ellen, amelyek tagadták a munkásosztály vezetőszerepét e politikában ; élesen harcolt az ellen, hogy a nemzeti összefogás frontjába fasiszta elemek kerüljenek be.

E szakaszban a párt népfrontpolitikája jelentős eredményeket ért el. E politikának nagy szerepe volt abban, hogy az új demokratikus államhatalmat a tömegek aktív támogatása útján lehetett megteremteni, hogy az agrárforradalmat, mint össznemzeti feladatot lehetett végrehajtani; hogy a Kommunista Párt és a munkásosztály vezetőszerepe, befolyása megnőtt. »E politika széles néptömegek számára bizonyította be, hogy a Kommunista Párt igazi nemzeti párt, amely alkalmas az egész nemzet vezetésére.«

A *harmadik fejezet* az 1945 májusa és novembere közötti idővel foglalkozik. A német fasizmus szétzúzása után kiéleződött az ellentét a nemzeti front két szárnya között. A dolgozó tömegek érdekei a demokratikus vívmányok továbbfejlesztését követelték, a Nemzeti Front burzsoá jobbszárnya viszont harcolt a tőkés kizsákmányolás visszaállításáért ; a burzsoázia és a kulákság szembefordult a népi demokráciával. A demokratikus, népi erők 1945 májusáig jelentős gazdasági és politikai eredményeket értek el, a volt kizsákmányoló osztályokat nagy vereségek érték, azonban a reakciós erők még jelentős erőforrásokkal rendelkeztek. 1945 nyarán pedig megindult a reakciós erők politikai összpontosulása is. A nemzeti fronton eddig kívül maradt volt uralkodó osztályok a Kisgazdapárton keresztül igyekeztek behatolni a nemzeti frontba, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsenek harcukhoz, ugyanakkor a nemzeti front burzsoá-kulák jobbszárnya is kereste ezekkel az erőkkel a kapcsolatot, mert csak segítségükkel remélhette a demokratikus forradalom megállítására irányuló törekvései megvalósulását. Ennek következtében kiéleződött a harc a nemzeti fronton belül, és a »további harcok kimenetele most már elsősorban a nemzeti fronton belüli küzdelmek eredményétől függött«.

Hasonló folyamat játszódott le a többi népi demokráciában is, de ott a népi demokratikus erők, mindenekelőtt a kommunista pártok viszonylag

erősebbek voltak, mint nálunk és ott olyan — az összes reakciós elemeket és széles paraszti tömegeket magábagyűjtő — párt, mint a Kisgazdapárt, nem tudott kialakulni.

A referátum negyedik fejezete az 1945 novembertől 1947 nyaráig terjedő időszakot tárgyalja. Az 1945-ös választások után a reakciós erők nagy támadásba kezdtek. E támadás során nem törekedtek a Függetlenségi Front azonnali szétt örésére, mert egyrészt látták, hogy a forradalmi, demokratikus tömegekkel való nyílt szembefordulás az ő vereségükkel járna, hogy ilyen útra a saját befolyásuk alatt álló tömegek sem követik őket, másrészt, mert maguk is ki akarták használni a Függetlenségi Frontot, mint harci eszközt, arra törekedve, hogy eltérítsék az eredeti céljától és a Kommunista Párt elleni harc eszközévé változtassák.

A Kommunista Párt a választások után kialakult új helyzetben is a népfrontpolitika alapján dolgozott, de ettől kezdve a párt terve: »... a nemzeti frontnál szűkebb, csak a dolgozó osztályok szövetségét jelentő, éppen azért szociális tartalmában mélyebb és szorosabb szövetség megteremtésének terve volt. Pártunk helyesen úgy értékelte, hogy a népi demokrácia viszonyai között, a szocialista forradalmi szakaszba való átnövés időszakában is érvényesíteni lehet és kell a népfrontpolitikát.« Hogyan harcolt a párt e célkitűzésért?

A párt nagy gondot fordított a dolgozók összefogása gazdasági feltételeinek megteremtésére. Ennek megfelelően állapította meg egymást követő feladatokként az újjáépítést, a földreformot, a stabilizációt, majd a hároméves terv megvalósítását. A párt a továbbiakban is nagy figyelmet fordított a demokratikus vívmányok és a nemzeti függetlenség védelmére.

»Az előző idők tapasztalataiból, a választások eredményeiből a legfontosabb tanulságként a párt azt szűrte le, hogy a népfrontpolitika érvényesítésének alapvető feltétele a párt szervezeti erejének, ideológiai egységének, közvetlen tömegbefolyásának növelése.« 1945 decemberében a Központi Vezetőség határozatot hozott a pártszervezetek központi irányításának, az üzemi pártmunkának a megjavításáról és más szervezeti kérdésekről. E határozatok megvalósítása terén már 1946 nyarára komoly eredményeket értek el. A párt III. kongresszusán is központi kérdésként szerepelt a pártépítés. Mindezek következtében a tárgyalt időszak alatt a párt szervezetileg erősödött. Ugyancsak nagy figyelmet fordított a párt a tömegszervezetek, különösen a szakszervezetek erősítésére. »A tömegszervezetek erősítése egyik eszköze volt annak, hogy a demokratikus összefogás koalíciós jellege egyre inkább háttérbe szoruljon.«

Különös figyelmet fordított a párt a munkásosztály egységének, mint a demokratikus összefogás alapjának állandó erősítésére. Ennek fontosságát a forradalmi átalakulás továbbfejlesztésének követelménye még csak aláhúzta. A jobboldali szociáldemokraták reakciós politikájukkal állandóan veszélyeztették a munkásegységet. A munkásegység erősítésének fő eszköze a Kommunista Párt következetes proletárpolitikája volt, de jelentősen szerepe volt ebben a párt helyes politikai módszereinek is. A párt nagy gondot fordított arra, hogy közös üléseken, közös határozatok útján, akcióegység megállapodásokat kössön a Szociáldemokrata Párttal, akadályozva ezzel a jobboldali szociáldemokraták egységbontó tevékenységét. Nagy gondot fordított a párt az egység alulról való erősítésére és a két párt munkástagsága ideológiai közeledésének segítésére. Ebből a szempontból is fontos lépés volt a párt III.

kongresszusa, amely nyíltan felvetette a népi demokrácia és a szocialista átalakulás kapcsolatát, és ezzel segített az álbaloldali szociáldemokrata nézetek leleplezésében. A párt helyes politikája és módszerei következtében a szociáldemokrata munkások többsége 1946/47 telén már a pártot követte.

»A párt világosan látta, hogy a Függetlenségi Front adott összetételében nem maradhat a népi demokrácia kormányzati alapja, tömegbázisa. Célkitűzése az volt, hogy a burzsoáziának a Függetlenségi Frontból való kiszorításával, új tartalmú Függetlenségi Frontot hozzon létre, olyan demokratikus összefogást, amely a munkásosztály vezetésével, a munkásosztály és a dolgozó parasztság, valamint egyéb dolgozó rétegek összefogását testesíti meg.« Ennek során a párt nem tűzte ki célul a Függetlenségi Fronttal való szakítást. Figyelembe vette, hogy a középparasztság jórésze még a Kisgazdapárt mögött áll, és a Függetlenségi Frontban való részvétel megkönnyíti a párt számára a parasztság e rétegével való érintkezést. Ezért politikája a Függetlenségi Front pártjainak megtisztítására irányult, a burzsoázia fokozatos kiszorítására a Függetlenségi Frontból. Ennek elősegítésére hozta létre 1946 márciusában a Baloldali Blokkot, amely a munkásosztály és a szegényparasztság szövetsége volt, a forradalom továbbfejlődésének biztosítására. Ez is koalíciós szövetség volt, de a tömegek sokkal erősebb alsó összefogására támaszkodott. A Baloldali Blokk nem törekedett a Függetlenségi Front felszámolására, sőt kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy nem az egész Kisgazdapárttal, hanem csak annak jobboldalával fordul szembe. A Baloldali Blokk programja népfrontprogram volt, ami a középparasztság érdekeit is képviselte. A Baloldali Blokk követeléseinek megvalósításáért nagy tömegek mozdultak meg és rákényszerítették a Kisgazdapártot e követelések elfogadására.

A párt III. kongresszusa továbbra is hangsúlyozta a szocialista átalakulás céljaira a demokratikus népi erők összefogásának szükségességét, de most már új kormányzati alap megteremtését követelte. Azt, hogy a Baloldali Blokkban létrejött munkás-paraszt összefogás terjedjen ki a középparasztságra is. Erre irányult a kongresszuson elfogadott agrárprogram,»... amely azt mutatja, hogy a párt a népi demokrácia gazdasági és politikai erősödése következtében elérkezettnek látta az időt a középparasztság zömével való szövetség megteremtésére«. A párt továbbra is fenntartotta a Baloldali Blokkot, és a III. kongresszus után kidolgozta annak új követeléseit. E követelések azt tükrözték, hogy »... március óta szociális tartalmában sokkal mélyebbé, szorosabbá vált...« a Baloldali Blokkban megtestesülő népi összefogás.

A Nemzeti Bizottságoknak már 1945 nyarán megkezdődő hanyatlása ez időben tovább fokozódott. Az osztályellentétek kiéleződése közepette, a koalíción belüli harc növekedése mellett már nem tudták feladataikat úgy megoldani, mint régebben. Közülük sok beszüntette működését. A párt nem mondott le a Nemzeti Bizottságokról, többször hangsúlyozta felélénkítésük szükségességét. »... a gyakorlatban azonban akkor még pártunknak nem volt elég ereje és tömegbefolyása ahhoz, hogy a Nemzeti Bizottságok többségében biztosítsa a párt vezetését, s rájuk a reakció ellen, a forradalmi átalakulás továbbfejlesztéséért folyó harcban biztosan támaszkodjék ...» Ez az adott helyzetben még nem volt hiba, mert »...elősegítette azoknak, ha csökkent aktivitással is fennmaradását, kivonta őket a reakció fokozott támadása alól«.

A referátum ötödik fejezete az 1947 nyara és 1948 nyara közötti időben tárgyalja a népfrontpolitikát. »Az összeesküvés leleplezésével, a reakciós kis-

gazdapárti blokk szétzúzásával, megértek a feltételek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front felújítására.« 1947 nyarán létrejött a koalíciós pártok választási szövetsége, amely már más tartalmú volt, mint az 1945 évi választási szövetség. Az ennek programja alapján létrejött kormány már a proletárdiktatúrára való közvetlen átmenet népfrontjellegű kormánya volt. »A felújított Függetlenségi Front a munkásosztály, a dolgozó parasztság, valamint az egyéb dolgozó rétegek szövetsége volt már a munkásosztály vezetése alatt, bár a munkásosztálynak ez a vezető szerepe — elsősorban a reakciós erők élvonalába került SzDP miatt — még nem volt szilárd.« Megkezdődött a koalíciós forma fokozatos háttérbeszorulása is a népi összefogáson belül.

1947 nyarától megkezdődik a proletárdiktatúrára való közvetlen átmenet szakasza, amikor a párt fő feladatává a munkásosztály szervezeti és politikai egységének a megteremtése vált. Ez volt az alapja az új tartalmú népfront, a proletárdiktatúra bázisát képező népi összefogás megteremtésének is. A párt 1948 tavaszára megoldotta ezt a feladatot. A Szociáldemokrata Párt szétzúzását az ifjúsági egység megteremtése követte.

Ebben az időben ismét aktivizálódtak a Nemzeti Bizottságok is. Azonban »a Nemzeti Bizottságoknak az előző időszakban a párt részéről történt kényszerű elhanyagolása erre az időre, azok jelentőségének nagyfokú lebecsülésévé változott,« — ezért a párt, helytelenül, nem fordított gondot arra, hogy a Nemzeti Bizottságokat újjászervezze, megtöltse új tartalommal, megerősítse. »Ez a hiba akadályozta a reakciós erők oldaláról éppen a fordulat évében leváló dolgozó — elsősorban paraszti — tömegekkel való szervezett kapcsolat biztosítását és erősítését.«

A proletárdiktatúra megvalósulása után az egyesülési kongresszus hangsúlyozta az új, a munkásosztály osztatlan vezetése alatt álló népfront megteremtésének fontosságát.

A referátum befejező része néhány összefoglaló következtetést von le. Megállapítja, hogy a népi demokrácia viszonyai között a munkásosztály szélesebb szövetséges táborral folytathatta harcát a hatalomért. Ilyen körülmények között a népfrontpolitika eszköze volt annak, hogy a proletárdiktatúra »... demokratikus úton, a többség megnyerésével ...« győzzön. Alkalmazását különösen kedvező feltételek : a Szovjetunió felszabadító szerepe, a munkásosztálynak kezdettől fogva érvényesülő vezetőszerepe tették lehetővé. A népfrontpolitika alkalmazása nemcsak lehetséges, de szükséges is volt ; ezt követelte a nemzetközi munkásmozgalom érdeke, a nemzetközi helyzet ; megkövetelte az, hogy a népi demokratikus átalakulás hazánkban a Szovjet Hadsereg győzelme eredményeként indult meg és a dolgozó tömegeknek a burzsoá, kispolgári pártoktól való elfordulása nem viharos gyorsasággal ment végbe. Megkövetelte az is, hogy a dolgozó tömegeknek, a munkásosztálynak már a népi demokratikus fejlődés első szakaszán is vállalniok kellett az ország újjáépítésének feladatait.

A népfrontpolitika érvényesítéséért a pártnak kemény harcot kellett folytatnia, az ellenségnek azonban a párt helyes politikája következtében a népi összefogást széttörnie nem sikerült. Pártunk népfrontpolitikájának fő tanulsága az, hogy »... pártunk e politikát mindig a dolgozó nép igazi érdekéért, a proletárdiktatúráért, a szocializmusért folytatott harc eszközének tekintette«.

A vitát megindító első korreferátumot *Esti Béla elvtárs*, a Pártfőiskola tanára tartotta. Hozzászólásában a munkásegység jelentőségét elemezte. Hang-

súlyozta, hogy a nemzeti összefogás fenntartásának és erősítésének az alapja mindvégig a munkásegység volt. A háború befejezése után a reakciós erők a nemzeti koalíció felbomlasztására törekedtek. Ezzel kapcsolatban Esti elvtárs bírálta Laczkó elvtárs referátumának néhány megállapítását. »Nem értek egyet Laczkó elvtárs referátumának azzal a megállapításával, hogy a reakció nem törekedett a Függetlenségi Front felbomlasztására. Véleményem szerint abban az éles harcban, amely az 1945-ös választás után a reakció támadásával indult meg és 1946 márciusától kezdve a Kommunista Párt vezette népi erők ellentámadásával folytatódott és 1947 tavaszán jutott el a döntő ütközethez a Nagy Ferenc-féle összeesküvés felszámolásával, a rakció igenis célul tűzte ki a Függetlenségi Front felbomlasztását. A referátum azt mondja, hogy a reakció a Függetlenségi Fronton belül akarta elszigetelni a Kommunista Pártot és kiszorítani a hatalomból. Ez azonban magának a Függetlenségi Frontnak a felbomlását jelentette volna. A Függetlenségi Front a maga népi demokratikus programjával együtt megszűnt volna. A Kommunista Párt kiszorítása a hatalomból a munkásosztály vezető szerepének megszüntetését jelentette volna. Burzsoá vezetés alatt álló munkásellenes, szovjetellenes, imperialistabarát, reakciós függetlenségi frontot azt hiszem elképzelni sem lehet. Azt, hogy a reakció a Függetlenségi Front felbomlasztására törekedett, az MKP III. kongresszusa is megállapította.«

Hogy a reakció terve a koalicó felrobbantására nem sikerült, annak oka az, hogy nem sikerült megbontania a munkásegységet. Pedig ebben nagymértékben segítettek a jobboldali szociáldemokrata vezetők, akik meg-megújuló rohamot vezettek a munkásegység felrobbantására. A munkásegység volt az alapja és feltétele az ország újjáépítése megkezdésének is. A jobboldali szociáldemokraták mindent megtettek azért, hogy az újjáépítés eredményeit lebecsülő, a munkásosztály hősies erőfeszítéseit befeketítő, lekicsinylő rágalmakkal, bérdemagógiával akadályozzák a munkásegység fennmaradását. »A magyar munkásosztály magasfokú politikai érettségét mutatja, hogy ezzel a demagóg agitációval csak helyenkét és igen átmeneti eredményeket tudtak elérni a jobboldali szociáldemokraták.«

»Minden esetben, amikor ütközetre került a sor a nép és a reakció erői között, a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban koncentrált munkások zöme, mint hatalmas egységes erő lépett fel és elszánt fellépésével eldöntötte ezeknek az ütközeteknek a sorsát.« Így volt ez az 1946 tavaszi ellentámadásnál is, és a kisgazdapárti összeesküvés elleni harcot is elsősorban a munkásosztály nagy, egységes megmozdulásai vitték győzelemre.

»A Nagy Ferenc-féle összeesküvés felszámolása fordulatot jelentett a magyar népi demokrácia történetében, fordulatot jelentett a munkásegységért folyó harcban is. 1947 nyaráig az MKP nem tűzte közvetlenül napirendre a munkásosztály politikai-szervezeti egységének megteremtését... csupán arra törekedett, hogy a munkásosztály akcióegységét és a szakszervezeti mozgalom egységét fenntartsa és állandóan erősítse.« De most napirendre került a politikai-szervezeti egységért való közvetlen harc. Ezt lehetővé tette az, hogy az MKP mögött állott a munkásosztály többsége, maga a párt szervezetileg, ideológiailag megerősödött. E harc napirendre tűzését megkövetelte az is, hogy a Kisgazdapárt jobbszárnyának szétzúzása után az SzDP áruló vezetői kerültek a reakció élére. Ennek megfelelően az SzDP arra törekedett, hogy az 1947-es választásokon maga köré tömörítse a reakciót. De megkövetelte az egyesülésért való harcot a proletárdiktatúra megvalósításának napirendre

kerülése is. A proletárdiktatúrát — mint arra Lenin sokszor rámutatott — nem lehet megteremteni a szociáldemokrata opportunizmussal való leszámolás nélkül.

A párt ezért 1947 őszétől harcot indított a szociáldemokrata jobboldal szétzúzására. Visszaverte a választás utáni jobboldali szociáldemokrata-pfeifferista puccskísérletet. A párt felhívására a munkásosztály túlnyomó része — a jobboldali szociáldemokrat k uszító aknamunkája ellenére is — egységesen vonult fel a párt szeptember 5-i nagygyűlésére, amelyen a Kommunista Párt a reakciónak és a jobboldali szociáldemokratáknak a kormány megalakítását szabotálni igyekvő törekvésével szemben ismertette kormányprogramjavaslatát. E gyűlés és utána munkásmegmozdulások egész sora követelte az MKP kormányprogramjavaslatának elfogadását. A munkásegység erősödésére támaszkodva a párt kiharcolta a fasiszta Pfeiffer-párt feloszlatását és a nagybankok államosítását. Ezek az eredmények a szociáldemokrata munkások egyre nagyobb tömegeit győzték meg az MKP politikájának helyességéről. Az SzDP-ből megindult a munkások áramlása az MKP felé. 1948 februárjában megindult a »földcsuszamlás«. »Február első három hetében a csepeli WM gyárban 2200-an, az Egyesült Izzóban 1067-en, a Ganz Hajógyárban 600-an, a MÁVAG-ban 546-an, a Hoffherr gyárban 409-en, a Kistexben 574-en, a Láng Gépgyárban 330-an, a Ganz Villanyban 300-an léptek át a Kommunista Pártba. Egyedül február második hetében 40000 új tag lépett be az MKP-ba. Egyes szociáldemokrata pártszervezetek tagsága, mint pl. Standard-gyári, kollektívan kérte felvételét az MKP-ba. A jobboldali vezetők helyzete most már tarthatatlanná vált. A munkástömegek egységes fellépése az egyes üzemekben kikényszerítette a helyi jobboldali vezetők leváltását.« Vidéken is hasonló folyamat indult meg. Mindez azt mutatta, hogy a munkástömegek elemi erejű követelésévé vált az egyesülés. A párt legyőzte a jobboldali szociáldemokrata egységbontókat.

E győzelmet kihasználva vitte keresztül az MKP a nagyüzemek államosítását 1948 tavaszán, és kezdte meg a szocialista munkaverseny kibontakoztatását. Ezután került sor az egyesülés végrehajtására. A SzDP centrista vezetői most is, mint 1919-ben, igyekeztek beépülni az egyesült pártba. Most azonban egy edzett, ideológiailag szilárd kommunista párttal találták szemben magukat. A tömegek most a maguk tapasztalatai alapján mindenoldalúan meggyőződtek az MKP politikájának helyességéről. Az egyesülést megelőző hosszú ideológiai előkészítő munka, a szociáldemokrata jobboldal amerikai imperializmust segítő »harmadik-utas« politikájának lelepleződése a szociáldemokrata munkások többségével megértette, hogy az egyesült párt csak a marxizmus-leninizmus alapján jöhet létre.

Az MDP megalakulásával megszűnt a munkásosztály erejét gyengítő szétszakítottság. Megnőtt a munkásosztály vezető szerepe, befolyása a többi dolgozó rétegekre, mindenekelőtt a dolgozó parasztságra, erősödött a munkás-paraszt szövetség. A munkásegyég megvalósulásának döntő szerepe volt a demokratikus diktatúrának proletárdiktatúrába való átnövésében.

A munkásegység nagy jelentősége kiemeli átalakulásunk vezető osztályának, a munkásosztálynak nagy szerepét. Azét az osztályét, amelynek vezetőszerepét a jobboldali elhajlók igyekeztek csökkenteni, felszámolni.

Kis György elvtárs, a Munkásmozgalmi Intézet munkatársa, a Kommunista Párt ifjúsági egységért folytatott harcával foglalkozott. Bevezetőként megállapította, hogy a párt harca az ifjúsági egységért 1945—1948 között sikerrel

járt, és ezt annál inkább kell hangsúlyozni, mert sokan vannak, akik nem értékelik megfelelően, sőt lebecsülik a MADISZ, valamint a SZIT tevékenységét.

A Kommunista Párt a negyedszázados fasiszta diktatúra alatt is nagy gondot fordított az ifjúság érdekeinek védelmére, az ifjúság szervezésére. A KIMSZ, az OIB és a KISZ a párt hű segítőtársai voltak ezekben az években. A KIMSZ a párt irányításával tevékenyen harcolt az ifjúsági egység megteremtéséért és a 30-as évek végén lényegében létrehozta az ifjúmunkásmozgalom egységét az OIB-n keresztül.

A felszabadulással új helyzet állott elő az ifjúsági egységért folyó harcban. A demokratikus forradalom kibontakozása új lehetőséget teremtett az ifjúsági egységért vívott harc számára. »A Magyar Kommunista Párt azonnal az ifjúság demokratikus egységének és demokratikus átnevelésének fő kezdeményezője és szervezője lett.« A párt helyesen úgy látta, hogy e célok megvalósítását egy pártokon kívül álló demokratikus ifjúsági szövetség útján lehet elérni. E felismerés alapján született meg a MADISZ, amelyet az ifjú kommunisták tevékeny munkája, eleven, gazdag tartalommal töltött meg.

A MADISZ a magyar nép és a magyar ifjúság jobb jövőjébe vetett rendíthetetlen bizalommal, a haza és a magyar ifjúság érdekeinek védelmére nevelte tagjait. Ezeket az elveket tükrözte az a felhívás, amelyet a MADISZ 1945 elején intézett a munkás, paraszt és értelmiségi ifjúsághoz és amelyben az új, demokratikus Magyarország felépítésében való részvételre szólította fel az ifjúságot. Ezeket az elveket tartalmazza a MADISZ 12 pontja is, amely az ország újjáépítésére, a fasizmus maradványai elleni harcra, az ifjúság politikai jogainak biztosítására, a dolgozó ifjúság érdekeinek védelmére, kulturális- és sportlehetőségeinek fejlesztésére, az ifjúság demokratikus nevelésére hívott fel.

A Kommunista Párt 1945-ben helyesen az ifjúság demokratikus és nem szocialista egységének megteremtését tűzte ki célul. Fellépett az olyan baloldali nézetek ellen, amelyek újjá akarták teremteni a Kommunista Ifjúsági Szövetséget. Ez az elv tükröződik a párt Központi Vezetőségének 1945. május 15-én a pártszervezetekhez intézett levelében, amelyben megszabta az ifjúsági munka fő irányelveit. Ez a levél kimondta, hogy »... egy olyan ifjúsági tömegszervezetet kell létrehozni, mely képes magába tömöríteni az ifjúság egészét, tekintet nélkül arra, hogy munkás, paraszt vagy értelmiségi foglalkozásúak... erre csak a pártok keretein kívül álló széles, demokratikus szervezet lehet megfelelő ...« Ugyanakkor leszögezte a felhívás azt is, hogy a MADISZ, bár nem kommunista szervezet, csak akkor érhet el megfelelő eredményeket, ha a benne dolgozó kommunisták meggyőző, példaadó munkáján keresztül politikája olyan irányban fejlődik, ami a párt politikai elgondolásainak leginkább megfelel. Ezért nyomatékosan felhívta az ifjú kommunisták figyelmét arra, hogy aktívan dolgozzanak a MADISZ-ban és pártmunkát elsősorban ott végezzenek.

Csakhamar kiderült, hogy a MADISZ nem képes az ifjúság demokratikus egységét megvalósítani, elsősorban azért, mert a Kommunista Párton kívül a többi párt önálló ifjúsági szervezetet hozott létre. Először a Szociáldemokrata Párt, majd a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt is önálló ifjúsági szervezetet hozott létre. Ez a tény új feladat elé állította a Magyar Kommunista Pártot. Nyilvánvalóvá lett, hogy az első és legdöntőbb feladat az ifjúság akcióegységének megteremtése, a többi ifjúsági szövetséggel való együttműködés létrehozása. Ez az együttműködés nehezen bontakozott ki, mert

egyrészt az akcióegység alapja a demokratikus összefogás volt, s e szervezetek vagy azok egy része igen sokszor a demokratikus feladatok ellen foglalt állást. Másodszor azért, mert ez ifjúsági szervezetek jobboldali vezetői, főként az 1945-ös választások után minden erővel az akcióegység létrejöttének megakadályozására törekedtek. Végül nehezítette az akcióegység megteremtését az, hogy a MADISZ-ban baloldali szektás hibák jelentkeztek.

»Az ifjúsági egységért való harcban... igen jelentős szerepe volt az újjáépítésben való részvételnek... Sikerült elérni az esetek jelentős részében, hogy a munkásifjúság nagy része pártállásra való tekintet nélkül résztvegyen e feladatok megoldásában.« Az újjáépítésben a MADISZ és a SZIT rohambrigádjai jelentős szerepet töltöttek be.

1945 őszére az ifjúsági egységért való harc eredményei így összegezhetők :

1. A MADISZ nem bomlott fel a különböző pártifjúsági szervezetek létrejötte után sem és tagjai között szép számmal voltak pártonkívüliek. A MADISZ első kongresszusán 2500 szervezet és 300 000 tag képviselői gyűltek össze. Tekintetbe véve az ifjúságot ért 25 esztendős fasiszta mételyt, mindez jelentős eredmény volt.

2. A MADISZ mellett megalakuló SZIT a munkásifjúság harcos politikai tömegszervezete volt. Tevékenysége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szociáldemokrata pártifjúsági szervezet, a SZIM nem volt képes a munkásifjúság többségét a maga soraiba tömöríteni.

3. 1945 augusztusában az egyetemi ifjúság balatonlellei kongresszusán megalakították a MEFESZ-t, az egyetemi ifjúság demokratikus szervezetét. A MEFESZ alakuló kongresszusa állást foglalt az ország demokratikus átalakításának következetes véghezvitele mellett, demokratikus közoktatási reformot követelt.

4. A különböző ifjúsági szervezetek összefogásának megteremtése terén jelentős eredmény volt, hogy a pártnak sikerült létrehoznia a Magyar Ifjak Országos Tanácsát, amelyben a vezetőszerep a MADISZ-é, a kommunista ifjaké volt.

1945 őszén új szakasz kezdődött az ifjúsági politikában. Az 1945-ös választások után kibontakozó reakciós támadás ifjúsági vonalon is jelentkezett. Formailag a MADISZ ellen irányuló éllel, de lényegében a Kommunista Párt ifjúsági politikája ellen. 1945 után a MADISZ szervezetei meggyengültek. 1946 őszére tagságának 43%-át elvesztette. A MADISZ tovább is következetesen kitartott az ifjúsági egység gondolata mellett, de egyre kevésbé tudta betölteni az ifjúság demokratikus tömegszervezetének szerepét. Gyengülése nem jelentette azt, hogy a Kommunista Pártnak az ifjúságra gyakorolt befolyása csökkent. A párt befolyása, különösen az ifjúmunkások között, egyre nőtt, ami kifejezésre jutott a SZIT befolyásának, szervezeti erejének növekedésében is. Annak a küzdelemnek, amelyet a párt a MADISZ és a SZIT útján az ifjúsági egységért folytatott, 1948 elejére megért a gyümölcse, a különböző pártifjúsági szervezetek megszűnésében és az ekkorra megalakított rétegszervezetek megalakulásával.

Összegezve :

1. a magyar ifjúság bebizonyította a tárgyalt időszakban, hogy méltó azokhoz a nagy küzdelmekhez, amelyeket hős elődei vívtak a haza és a haladás szolgálatában.

2. Ezekben az években nem volt az országban a párthoz tartozó kommunista ifjúsági szövetség, de volt ifjúkommunista mozgalom. A különböző

ifjúsági szervezetekben dolgozó kommunisták munkájának tudható be az ifjúmunkásmozgalom ez években elért számos, nagyszerű eredménye.

3. »A Magyar Kommunista Párt ifjúsági politikája alapjábanvéve helyes volt. Ha a MADISZ keretein belül nem is, de azért sikerült az ifjúság demokratikus egységét megteremteni.«

Mezősi János elvtárs, a Hazafias Népfront funkcionáriusa, hozzászólásában a párt népfrontpolitikájának, a nemzeti-népi egységért vívott harcának néhány aktuális kérdéséről beszélt. Utalt arra, hogy a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusa határozatot hozott egy széles, társadalmunk dolgozó rétegeit magába tömörítő népfrontmozgalom megszervezésére. A határozat, amelynek alapján a párt létrehozta a Hazafias Népfront mozgalmát, leszögezte, hogy : »A népi demokrácia viszonyai között a népfront az a széles és átfogó tömegmozgalom, amelynek gerince a munkás-paraszt szövetség s amely átfogja a lakosság túlnyomó többségét.« A kongresszus irányelvei szerint a jelenlegi népfrontmozgalom fő feladata a dolgozó középrétegek, mindenekelőtt a dolgozó parasztság tömörítése a munkásosztály köré ; segíteni a pártnak abban, hogy e rétegeket a szocializmus építésének útjára vezesse.

A párt munkája alapján gyorsan megszerveződött és nagy sikereket ért el a Hazafias Népfront mozgalma. Nagy eredmények születtek különösen a dolgozó parasztság, értelmiség, városi kispolgárság politikai aktivizálása terén. A népfrontmozgalom tevékenyen dolgozott népünk hazafias nevelésének segítése terén ; a német militarizmus újjáélesztése elleni népi mozgalom kibontakoztatásában. A Hazafias Népfront mozgalma »kiszélesítette a népi államunk politikai és társadalmi alapját...« A mozgalom e sikerei a párt helyes politikájának, pártszervezeteink jó munkájának köszönhetők.

A kétségtelenül komoly eredmények mellett a Hazafias Népfront mozgalmában negatív jelenségek is mutatkoztak, amelyek leküzdése előfeltétele a mozgalom további fellendítésének. A pártban fellépő jobboldali elhajlók, mindenekelőtt Nagy Imre elvtárs, a Hazafias Népfront mozgalmát helytelen, pártellenes irányba akarták elferdíteni ; jobboldali, pártellenes mozgalmat akartak belőle csinálni ; táplálták és élesztették a kispolgárság egyes elmaradott rétegeiben azokat az elképzeléseket, hogy a Hazafias Népfront valamiféle »ellenzéki« szerepet betöltő fórum lesz. A jobboldali elhajlók tevékenysége következtében számos jobboldali opportunista nézet kezdett terjedni a mozgalomban.

Egyesek a Hazafias Népfront mozgalmát úgy értékelték, mint ami a párt háttérbeszorítását, vezetőszerepének gyengítését jelenti. Sokan nem értették meg a munkásosztály vezetőszerepét a Népfrontban ; azt »hogy a munkásosztály a népfrontban élcsapatával, a Magyar Dolgozók Pártjával vesz mindenekelőtt részt«. A jobboldali elhajlók és nyomukban sok népfrontbizottság azt a tarthatatlan álláspontot képviselte, hogy a tömegszervezeteknek — különösen a tanácsoknak és a DISZ-nek — az irányítása a Hazafias Népfront feladata. Sok népfrontbizottság a jobboldali elhajlók hatása alatt demagóg módon csak mint követelésről beszélt az életszínvonal emeléséről, teljesen megfeledkezve az ehhez szükséges fegyelmezett munkáról, elhanyagolva az állampolgári kötelezettségek teljesítésére való nevelést. Egyoldalúan kezdték hangoztatni a »hazafiságot« és a haladó hagyományok ápolását, elhallgatva a szocialista forradalmi hagyományokat, a munkásosztály forradalmi múltjának nagyszerű hagyományait. Elhanyagolták a proletárinternacionalizmus, a népek testvériségének ápolását, nacionalista, soviniszta nézeteket terjesztve.

Elterjedt az a nézet, hogy a Hazafias Népfront mozgalmának célja a szocializmus építésének »lassítása«. Ennek megfelelően e nézetek hirdetői nem népszerűsítették pl. a termelőszövetkezeti mozgalmat.

E helytelen nézetek elterjedésében része volt annak is, hogy egyes pártszervezetek nem értették meg kellőképpen a Hazafias Népfront jelentőségét és nem foglalkoztak vele eleget, a mozgalom pártirányítására nem fektettek elég súlyt.

»A népfrontmozgalom további fejlődésének döntő előfeltétele a párt vezetésének biztosítása.« Ennek nem utasítások alapján, hanem az ott dolgozó kommunisták nevelő, példamutató munkája alapján kell érvényesülnie. A népfrontmozgalom a párt közbelépésére a párt segítségével megindult azon az úton, hogy betöltse azt a szerepet, melyet a párt rábízott.

Pajor Katalin elvtársnő, a Pártfőiskola tanára, a Hazafias Népfront és az osztályharc viszonyának egyes problémáiról beszélt. Kiemelte, hogy »a népfrontpolitika folytatása a proletárdiktatúra időszakában... szükséges és fontos feladat. E politika helyes alkalmazásával tudja a párt a legszélesebb tömegeket mozgósítani az előttünk álló nagy feladatok végrehajtására.«

A párt III. kongresszusa világosan meghatározta a népfront mozgalmának tartalmát, célkitűzéseit. A párt határozata alapján a Hazafias Népfront mozgalmának az a feladata, hogy segítse a pártot abban, hogy a dolgozó parasztságot, a kispolgárságot felsorakoztassuk a munkásosztály, a párt politikája mellett, segítse a pártot abban, hogy a tömegeket a függetlenség és a béke védelmére nevelje, a szocializmus útjára vezesse. Ahhoz, hogy a népfront ezt a feladatát be tudja tölteni, éles harcot kell folytatnia a népi demokráciával ellenségesen szembenálló elemekkel. Éppen ezért fel kell lépni azok ellen a jobboldali opportunista nézetek ellen, amelyeket a Hazafias Népfront tevékenységével kapcsolatban különösen Nagy Imre elvtárs hirdetett. Nagy elvtárs a Népfront I. Kongresszusán elmondott beszédében kijelentette, hogy a Népfront kilenc és félmillió magyar szívének együttdobbanását, együttlelkesedését, karjának együttfeszülését jelenti. Ez a nézet helytelen, opportunista nézet, amely a Hazafias Népfrontba akarja egyesíteni az ország minden lakóját, a népi demokrácia híveit és a népi demokrácia ellenségeit is. Az ilyen és ehhez hasonló nézetek adtak lehetőséget arra, hogy az osztályellenség befurakodjék a Népfrontba és igyekezzék azt a saját céljaira felhasználni. Ennek következtében sikerült sok helyen pl. a kulákoknak bekerülni a népfrontmozgalomba és ott a párt politikájával szembenálló nézeteket terjeszteni. A fenti és az ahhoz hasonló jobboldali opportunista nézetek a népfrontmozgalommal kapcsolatban arra irányultak, hogy társadalmunk fejlődését visszafelé fordítsák.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a népfrontmozgalomnak, bár a legszélesebb tömegeket kell magába foglalnia, csak dolgozók lehetnek a tagjai, és a benne megtestesülő összefogásnak a béke megvédésére, a szocializmus felépítésére kell irányulnia. Ezért a kulákoknak, a kizsákmányoló elemek maradványainak, fasisztáknak nincs helyük a Népfrontban. Fontos feladat az ilyen elemeknek a Népfrontból való kiszorítása. Ez nemcsak adminisztratív feladat, hanem széles felvilágosító munkát is követel.

A népfrontmozgalomnak éles harcot kell folytatnia a mozgalmon belüli helytelen nézetek ellen. Egyesek azt állították, hogy a népfrontmozgalmon belül semmiféle harcot nem szabad folytatni, mert ez elidegeníti a benne résztvevő kispolgári rétegeket. Ezzel az opportunista nézettel szemben le

kell szögezni, hogy az ingadozó kispolgári tömegek nevelése, hogy népi demokráciánk szilárd hívei legyenek, megköveteli a kispolgári tömegek maradi nézetei elleni harcot. Ez megköveteli, hogy a népfrontmozgalomban nagyobb szerepet szánjunk azoknak a rétegeknek, amelyek a legkövetkezetesebben támogatják pártunk politikáját: a munkásosztálynak, a termelőszövetkezeti parasztoknak stb. Jelenleg sok népfrontbizottságnál az a helyzet, hogy ezek tagjai falun zömmel középparasztok és egészen háttérbe szorulnak bennük a termelőszövetkezeti tagok vagy az egyénileg dolgozó szegényparasztok.

Molnár János elvtárs, a Pártfőiskola tanára, hozzászólásában a referátum néhány fogyatékosságával foglalkozott. Laczkó elvtárs referátuma a népfrontpolitika fő tartalmi kérdését, azt, hogy a népfrontpolitika a tömegek meghódításának eszköze, nem kielégítő módon elemzi. E hiányosság a referátumban több tekintetben is megmutatkozott. Így a referátum nem kielégítő módon elemzi pl. a munkásosztály és a parasztság szövetségének helyzetét, állapotát az egyes időszakokban, igen szűken foglalkozik maguknak a tömegeknek a politikai fejlődésével, aktív szerepükkel az események alakulásában. Ugyancsak ezt mutatja — a hozzászólás főként erre a kérdésre tért ki — az is, hogy a referátum rendkívül kevés helyet szentelt azoknak a programoknak, célkitűzéseknek és jelszavaknak elemzésére, amelyeket a párt a fejlődés egyes szakaszain, akár mint népfront-programokat, akár mint pártjelszavakat kiadott.

A referátum csak néhány programot és jelszót elemez, azokat sem elég sokoldalúan. Így többek között teljesen kimaradt a referátumból annak a programnak az elemzése, amelyet a párt javaslatára a Függetlenségi Front, mint választási kiáltványt adott ki 1945 október végén. Ez a választási felhívás a párt akcióprogramja volt a választásokat követő első hónapokban mindaddig, amíg a párt nem tudta követeléseit továbbfejleszteni. Ez a program főként a gazdasági és az élelmezési helyzet megjavítását, a reakció elleni harcot, valamint az erőműtelepek és bányák államosítását követelte. Nem ment túl a Függetlenségi Front 1944 decemberi programján, viszont e programra szükség volt, mert az eredeti program számos kérdése, így pl. az államosítások, még nem voltak megoldva, a reakció pedig mindent megtett annak szabotálására. Ez az akcióprogram olyan program volt, amelynek követelései — főként a gazdasági követelések — széles dolgozó tömegek együttérzésével találkoztak. A párt ezt a választási kiáltványt elfogadtatta a választások után megalakuló kormány munkaprogramjának. Azután pedig minden figyelmét arra fordította, hogy ennek a programnak a követeléseit megvalósítsák. Pl. a budapesti pártértekezlet 1946 januárjában tárgyalásai egyik központi kérdésének tekintette, hogy követelje a kormánytól az akcióprogram teljes végrehajtását.

Amikor a választások után az általános reakciós támadás kibontakozott, a párt többek között e program végrehajtásának biztosítására a néptömegekhez fordult, másrészt megmagyarázta a dolgozó tömegeknek, hogy e program végrehajtását, amely a dolgozó nép széles rétegeinek érdekeit képviseli, a reakció, a Kisgazdapárt jobbszárnya akadályozza, és hogy a fent ismertetett akcióprogram végrehajtása csak úgy lehetséges, ha eltávolítjuk az útból — a koalícióból — a program végrehajtását akadályozó elemeket. A tömegek mozgósítása útján megindított ellentámadás során a párt azt is megmagyarázta a tömegeknek, hogy e program csak a végrehajtást szabotáló tőkés elemek elleni fokozott támadással, így a követelések fokozásával valósítható

meg. A párt így is tett és a február 16-i sportcsarnoki nagygyűlésen Rákosi elvtárs a Központi Vezetőség nevében új, átfogó programot ismertetett, amely már messze továbbment, mint a választási kiáltvány. Ezt a programot nagy népmozgalom, a tömegek aktív mozgósításának segítségével, a demokratikus erőknek a Baloldali Blokkba való összefogásával, a fővárosi munkásság március 7-i nagy tömeggyűlése segítségével a párt győzelemre vitte.

A programok, célkitűzések és jelszavak alapos elemzése nélkül nem lehet kellőképpen megmutatni azt, hogy hogyan tudta a párt éppen a népfrontpolitika mesteri alkalmazásával követeléseit lassan fokozni úgy, hogy e követelésekkel egyre szélesebb tömegek értsenek egyet. Ezért a programok nem kellő elemzése miatt homályban marad a népfrontpolitikának az a fontos sajátossága, amire Dimitrov utalt, hogy »segíteni a milliós tömegeknek, hogy lehetőleg gyorsan, a saját tapasztalataikon okulva, sajátítsák el, hogy mit kell tenniök... íme ezért szükségesek egyebek közt mind az átmeneti jelszavak, mind külön a proletárforradalomba vezető átmenet, vagy a feléje vezető út formái«.

Másrészt a programok részletes és alapos elemzése nélkül a népfrontpolitika valóságos tartalmától elszakad, leszűkül taktikai, szervezési és szűk értelemben vett pártépítési kérdésekre, elmosódik a népfrontpolitika konkrét osztálytartalma, a tömegek tényleges politikai állásfoglalása az egyes időszakokban.

Végül a programok és jelszavak alapos elemzése azért is rendkívül fontos, mert csak ennek segítségével lehet megmutatni, hogy a párt népfrontpolitikája elvi politika volt, hogy a párt elvi alapon vett részt a nemzeti ill. népfrontban. A párt mindig hangsúlyozta, hogy: »Nem akármilyen nemzeti összefogást akarunk és támogatunk, hanem csak olyant, amelynek elvi, programatikus alapja van ...« A népfrontpolitikának ez az igen fontos sajátossága nemcsak a tárgyalt korszakra érvényes, hanem általános elvi jelentősége van. Ez vonatkozik pártunknak a nemzeti egységért folytatott harcára a jelen időszakban is. Az a jobboldali elhajlás, amely az utóbbi másfél év alatt pártunkban fellépett, többek között abban is jelentkezett, hogy a népi, nemzeti egység megszilárdításáért folytatott harcunkat, a Hazafias Népfront mozgalmát éppen szilárd programatikus alapjától akarta megfosztani és a szilárd elvi program helyébe valami osztályfeletti, opportunista célokat akart állítani.

A hozzászólás ezután a referátumnak azzal a másik fogyatékosságával foglalkozott, hogy nem mutatja be eléggé a népfrontpolitikát, mint az osztályharc frontját. A népfrontpolitika helyes alkalmazása rendkívül megnehezítette az osztályellenség manővereit, egységes fellépését a párt vezette népi erők ellen. Az osztályellenség éppen ezért mindvégig élesen harcolt a népfrontpolitika érvényesítése ellen. Ez egyben a Kommunista Párt tömegbefolyása elleni harcot jelentette. Hangsúlyozni kell, hogy az osztályellenség rendkívül nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy a népfrontpolitika alkalmazását gátolja, a nemzeti összefogást szétrobbantsa. Nem is beszélve most arról, hogy mindvégig fő célkitűzése volt a Kommunista Párt kiszorítása a hatalomból, gondolni kell azokra a különböző raffinált módszerekre, amelyekkel egyrészt a dolgozók közötti egységbontásra törekedett az ellenség, másrészt saját vezetése alatti népidemokráciaellenes egységet akart kikovácsolni. A rendelkezésére álló ideológiai és gazdasági eszközöket mozgósította

e cél érdekében. Pl. az 1945-ös választások előtt a Kisgazdapárt olyan világnézeti jellegű kérdéseket akart előtérbe állítani, amelyek provokációs módon bontották volna a dolgozóknak az ország újjáépítésére, az addigi demokratikus vívmányok megvédésére kialakuló egységét. Hányszor vetette fel a Kisgazdapárt provokációs célzattal a vallás, illetve az egyház kérdését. 1946-ban pl. provokációs módon felvetette a fakultatív hitoktatás kérdését. Ilyen szempontból rendkívül hatékony eszköz volt a reakció kezében a gazdasági szabotázstevékenység, melynek segítségével zűrzavart akart kelteni a dolgozók soraiban, valamint igyekezett kiélezni a munkásosztály és a parasztság közötti gazdasági súrlódásokat.

Bár Laczkó elvtárs az említett kérdésekre utalt, azonban nem fejtette ki őket elég alaposan és ennek következtében nem mutathatta be kellő súllyal, hogy milyen nehézségeket kellett leküzdenie a pártnak a népfrontpolitika érvényesítése során és ezért a referátum nem is húzhatta alá kellő súllyal a párt politikájának nagyszerű eredményeit, helyességét. Ennek a kérdésnek a háttérbeszorítása egyben azt is jelenti, hogy nem mutatjuk meg kellő határozottsággal azt a fontos elvi kérdést, hogy a nemzeti, a népi egységért folytatott harc, a népfrontpolitika érvényesítéséért folytatott harc egyben az osztályellenség elleni kemény harcot jelenti és az osztályellenségnek ebből az összefogásból való kiszorítását kell eredményezze.

Spira György elvtárs, a Történettudományi Intézet munkatársa, hozzászólásában a munkásegységért való harc néhány problémájával foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a Szociáldemokrata Pártból a Kommunista Pártba való tömeges átlépések — ha kisebb mértékben is, mint 1948 tavaszán — de már 1947 szeptembere után megkezdődtek. Különösen nagy számban történt átlépés a bányászvidékeken. Salgótarjánban pl. 1947 szeptemberében felére csökkent a szociáldemokrata párt taglétszáma az átlépések miatt. Hasonló volt a helyzet más bányavidéken és több, nem ipari jellegű vidéki városban, sőt egyes falusi szervezetekben is.

Nem szabad túlbecsülni — mondotta — azoknak a szociáldemokrata munkáscsoportoknak a szerepét, amelyekre a jobboldali szociáldemokratáknak még 1947 őszén is sikerült kommunistaellenes, munkásegységellenes hatást kifejteniök. Azokban a szociáldemokrata pártszervezetekben, amelyekből kommunistaellenes, munkásegységellenes követelések jutottak el a szociáldemokrata párt központjához, igen kevés volt a munkás párttag. Nagyobb arányú jobboldali fellépés főként vidéki pártszervezetekre volt jellemző, és ott sem elsősorban a paraszt párttagokra, hanem a kispolgári, alkalmazotti elemekre. Mindent egybevetve a szociáldemokrata párt jobboldala munkásegységellenes tevékenységében elsősorban a szociáldemokrata párt nemproletár tagságára támaszkodhatott.

Maguk a jobboldali szociáldemokrata vezetők is észrevették azt, hogy a munkástagságuk nem követi őket az egységbontás útján. Szakasits a Szociáldemokrata Párt választmányának 1947. október 25-i ülésén maga számolt be arról, hogy azért nem lehetett eredményt elérni az új kormány megalakulásának akadályozásában, mert e politikában a jobboldali szociáldemokraták a magyar néppel, saját szavazóikkal kerültek szembe.

Miskolczi László elvtárs, a Pártfőiskola tanára, a vitaindító referátumot bírálta. Azzal foglalkozott, hogy a referátum nem szentel elég figyelmet a népfrontpolitika tartalmi kérdéseinek, különösképpen a gazdasági kérdéseknek. Ez is odavezet, hogy a tömegek szerepe nem domborodik ki eléggé a

referátumban. Így pl. elmosódik a referátumban az újjáépítés kérdése, az, hogy 1945 májusa után a nemzeti egység főkérdése az újjáépítés kérdése volt. Ugyanígy a Baloldali Blokk által vezetett harcoknál nagyobb gondot kellett volna fordítani a gazdasági kérdésekre.

Nemes Dezső elvtárs, a vita vezetője, néhány általános tanulságot vont le a népfrontpolitika kérdéséről folyt vitából. »Először : a párt az antifasiszta nemzeti fronton belül megszervezi a dolgozó osztályok népi demokratikus frontját, azaz a népfrontot.

Másodszor : a népfront megteremtésének és fejlesztésének mindenekelőtt a munkásegység megteremtése és fejlesztése az alapja.

Harmadszor : a demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövése szakaszán a Nemzeti Függetlenségi Front úgy fejlődik tovább, hogy a kizsákmányoló osztályok — amelyek a kapitalizmus megőrzéséért, a munkásosztálynak a hatalomból való kiszorításáért, a tényleges demokratikus Függetlenségi Front feloszlatásáért harcolnak — kiszorulnak a nemzeti frontból, mert nem sikerül felbomlasztani a Függetlenségi Fronton belül a népi demokratikus frontot, a népfrontot, amelyet a munkásosztály vezet és amelyre a munkásosztály támaszkodhat a teljes hatalomért való harcban.

Negyedszer : a kizsákmányoló osztályoknak a hatalomból és egyben a Függetlenségi Frontból való kiszorításával megszilárdul a népi nemzeti front, szélesre tárul az út a szocialista fejlődés útján, amely egyben út a nemzetnek szocialista nemzetté válásához.

Ötödször : a mi jelenlegi Hazafias Népfrontunk nem más, mint a munkásosztály vezette népi, nemzeti front, amelynek feladata, hogy segítse, szolgálja a szocializmus építését, nemzetünk szocialista nemzetté válásának nagy történelmi ügyét.«

Majd több kérdésben bírálta Laczkó elvtárs referátumát. Először azért, mert a referátum nem vázolja helyesen azt a kérdést, hogy miért került le napirendről a 30-as években a proletárdiktatúráért való harc. Ez akkor »... kerül le a napirendről, amikor a közvetlen forradalmi helyzet elmúlik és felváltja a forradalomra való felkészülés új szakasza. Az európai polgári demokratikus kapitalista országokban a felkészülés eme időszakára rányomta a bélyegét a fasiszta veszély elleni harc, a polgári demokratikus szabadságjogok védelméért való harc....

...Nem a második világháború után vetődött fel először elvileg a népfrontpolitika, mint a *proletárdiktatúráért* folyó harc taktikája. Elvileg ezt a VII. kongresszus már megvilágította. Az más dolog, hogy közben bekövetkezett változások — elsősorban Európában a fél Európát megszálló német fasizmus elleni antifasiszta, nemzeti felszabadító háború napirendre kerülése — valóban azután háttérbe szorították a közvetlen szocialista forradalomért vívott harcot és előtérbe tolták a nemzeti felszabadító harc demokratikus feladatát, mint amit ki kellett vívni, hogy továbbmehessünk a szocialista forradalomért vívott harc útján. Persze ez nem jelenti azt, hogy a proletárdiktatúráért vívott harc — ama helyzetben, amikor nálunk is bekövetkezett a proletárdiktatúrába való átnövés — semmi újat nem hozott volna. Hozott újat. De elvileg azt a kérdést, hogy a népfrontért folyó harc egyben a proletárdiktatúráért folytatott harcnak is az eszköze, ezt a VII. kongresszus leszögezte...

...Laczkó elvtárs referátumában nem eléggé méltatja a felszabadulás jelentőségét a népi erők felszínretörése, öntudatának kifejlődése, erejének megnövekedése, a tömegek aktivitásának fejlődése szempontjából... De

ugyanakkor, amikor Laczkó elvtárs referátuma véleményem szerint nem eléggé világítja meg a felszabadulás jelentőségét a népfrontpolitika fejlődése szempontjából is — tehát a népi erők felszínre törése, megnövekedése szempontjából is —, ugyanakkor nem becsüli eléggé a magyar tömegek harcát sem; mintha a Magyar Front nem lett volna semmi más, mint egy felső koalíció a Kommunista Párt és néhány más párt között. Nem eléggé méltatja ennek a bizonyos felső koalíciónak rendkívül mélyreható politikai hatását a legszélesebb tömegekre.

...Egy másik kérdés, amire ki akarok térni, a nemzeti bizottságok kérdése..., amit Laczkó elvtárs általában helyesen ismertet. Helyesebbnek találnám azonban kicsit jobban megmutatni, hogy a nemzeti bizottságokon belül szintén folyik a koalíciós pártok és a mögöttük álló osztályok harca. Meg kell mutatni, hogy ebben a harcban a Kommunista Párt támaszkodik a tömegszervezetekre országosan is, helyileg is. Falvakban e tekintetben fontos szerepe volt a Földmunkás Szövetségnek, a termelési bizottságoknak, a földigénylő bizottságoknak, szóval a földmunkások és a szegényparasztság szervezeteinek.

Van a tanulmányban olyan megállapítás is, hogy az illegális baloldali szektaszellem 1944/45-ben igen veszélyes méretűvé vált. Ebben van egy adag igazság is, de van benne egy adag igazságtalanság is. Ugyanis a háború éveiben az illegális kommunista párt óriási munkát fejtett ki, amennyire csak erejéből tellett a Függetlenségi Front politikájának előbbreviteléért. Harcolt különböző pártellenes frakciók ellen, amelyek 'osztályárulással', a proletárdiktatúra ügyének 'cserbenhagyásával' vádolták a pártot, mert a demokratikus nemzeti frontot hirdette és építette. A KMP fáradhatatlanul harcolt ezek ellen, akik ilyen baloldali módon bomlasztották a Függetlenségi Frontot. És a párt tevékenységének *ez volt a legfőbb jellemzője ebben az időben: harc az ilyen baloldali szektaszellem ellen.* És eme szektaszellem ellen a párt sikerrel is harcolt. Nem harcolt sikerrel azonban a jobboldali veszély ellen, ami ezekben az években még a Függetlenségi Fronton belül is megmutatkozott, különösképpen megmutatkozott ez a párt feloszlatásakor a munkásosztály vezető szerepéről való lemondásban. A jobboldali veszély volt a fő veszély. Más dolog az, hogy közvetlenül a felszabadulás után sok úgynevezett '19-es' elvtárs, akik a párt munkájából a későbbi időszakban ilyen vagy olyan okból kikapcsolódtak és kívül maradtak a pártnak a függetlenségi front megteremtéséért vívott harcából, a Szovjet Hadsereg győzelméből azt a következtetést vonták le, hogy itt az idő azonnal a proletárdiktatúra megteremtésére. A pártnak tehát újult erővel kellett szembefordulnia a baloldali szektaszellemmel, s ezt meg is tette. De nem szabad elhomályosítani azt, hogy a Függetlenségi Frontért folytatott nehéz küzdelmet egyáltalán nem a baloldali szektaszellemmel való megalkuvás jellemezte, s e harc gyöngeségei elsősorban éppen a jobboldali opportunista hibákból következtek.«

*

A Pártfőiskola MDP Története és Történelem tanszékei már több alkalommal rendeztek vitákat a népi demokrácia, az utolsó 10 év történetének kérdéseiről. Ezek a viták hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar történetírásban még kissé elhanyagolt korszak kérdéseire irányítsák a figyelmet, hogy segítsék az e téren meginduló történelmi kutatómunkát. Mint az eddigi viták, ez a

felszabadulás 10. évfordulójára rendezett vita s hasznos hozzájárulás volt e korszak történetének jobb megértéséhez, segítséget adott a most már kibontakozó, a népi demokrácia történetével foglalkozó történelemkutatásnak.

A vita elméletileg és gyakorlatilag fontos és aktuális kérdést vetett fel. Olyan kérdést, amelynek tisztázása lehetővé teszi az 1944—48 közötti időszak és azon belül is a párt politikájának jobb, mélyebb megértését. A referátum és a kibontakozó vita a népfrontpolitika számos fontos kérdését megpróbálta tisztázni és sok, még meg nem oldott elvi kérdésre, kutatási területre hívta fel a figyelmet. Így pl. a vita során a referátum és több hozzászóló konkrétan elemezte a munkásegység jelentőségét a népi, nemzeti egységért folyó harcban; a nemzeti front és a népfrontpolitika kapcsolatát; a népfrontpolitika és a tömegek megnyeréséért vívott harc összefüggéseit; a népfrontpolitika elvi, programatikus alapjainak kérdését; a Nemzeti Bizottságok szerepét stb. — amelyek mind fontos elvi kérdései ez időszaknak. A vita természetesen nem tűzhette ki célul a kérdés összes vonatkozásainak mély kifejtését, de így is számos tanulsággal szolgált. A referátum és a hozzászólások nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a történelmi feldolgozás segítségével is szolgálják pártunk Központi Vezetősége 1955 március—áprilisi határozatának végrehajtását. A referátum és a hozzászólások bírálták részben az 1944 és 1948 közötti időszakra vonatkozólag, főként azonban a fordulat éve óta a népfrontpolitikával, a nemzeti összefogással kapcsolatos jobboldali nézeteket.

Az elméleti ülés hiányossága volt ugyanakkor, hogy nem alakult ki elég aktív vita, nem bírálták, nem elemezték eléggé a vitaindító referátumot és a hozzászólásokat. Nem sikerült elég szervesen összekapcsolni a referátum anyagával a pártnak a proletárdiktatúra megvalósulása utáni népfrontpolitikáját, harcát a népi nemzeti egység megteremtésére. Ezért ezek az anyagok kissé elszakadtak az egész vitától.

MOLNÁR JÁNOS

A »JOBBÁGYLEVELEK« ÜGYÉBEN

A Magyar Történelmi Társulat kiadványai között a Közoktatási Kiadónál 1951-ben megjelent a Jobbágylevelek című népszerű forráspublikáció e sorok írójának szerkesztésében. Négy év múltán a nyelvtudomány művelői részéről a könyvet és annak szerkesztőjét élesen bírálták. Először Pais Dezső professzor fejtette ki negatív véleményét a »Nyelvünk a reformkorban« című tanulmánykötet előszavában, taglalva a könyv megjelenésének körülményeit, mintegy felelőssé téve a Társulatot, de elsősorban a szerkesztőt egy közös nyelvész-történész munkálat meghiúsításáért. Bárczy Géza professzor a Magyar Nyelv 1955. 3. számában hasonló értelemben ír.

Minden szerző, szerkesztő számára hasznos, ha tudományos vagy népszerűsítő munkájával bírálóan foglalkoznak. Általában hasznosabbnak bizonyul az a bírálat, mely legalább egy-két éven belül követi a könyv megjelenését — hiszen feltételezhető, hogy új feladatok az anyagtól, az anyaggal kapcsolatos problémáktól bizonyos mértékig eltávolítják a szerzőt. S nem kétséges, hogy a legnagyobb mértékben veszélyezteti a bírálat hasznosságát, ha ezt elvi, tudományos szempontokon túllépve a személyeskedő támadás hangnemében írják meg. Sajnos ez történt Pais Dezső idézett előszavában, melyet nyomon követett, sokkal inkább elvi — ha nem is mindenben elfogadható — szempontokat felvetve, Bárczy Géza ismertetése.

A nyelvész-professzorok állásfoglalása után felvetődhet a kérdés: van-e létjogosultsága a népszerűsítő forráskiadványnak? Volt-e szükség arra, hogy éppen ebből az anyagból készüljön ilyen jellegű kiadvány? A válasz elkerülhetetlenné teszi a kötet historikumának tárgyalását.

A XVI—XIX. századból származó, a jobbágyok küzdelmeit tolmácsoló leveleket 10 történész gyűjtötte, másolta, jegyzetelte. A gyűjtemény eredeti terjedelme mintegy 60 ív volt. A betűhív másolás egységes szempontja érvényesült az összegyűjtött anyagban, de a regesztázást, a jegyzetelést az egyes munkatársak igen változóan, részletesen vagy szűkszavúan végezték. Nem történt szelekció: analóg levelek, szinte sztereotip szövegekkel követték egymást.

A kötet előszava nem térhetett ki arra, hogy 1948-ban a régi gyűjtemény kiadását a lektorok részben terjedelmi, részben nyomdatechnikai okokból, részben tartalmi problémák miatt (egyes levelek az úr és paraszt viszonyát nem egyszer a valóságnak meg nem felelő, patriarchális formában mutatták be) nem találták helyesnek. Ezért nem történt döntés a kiadvány sorsa felől egészen 1950-ig, amikoris az újjáalakult Akadémia az anyagot a Társulathoz küldte le, melynek vezetősége —nem saját kérelmemre— a szerkesztést rám bízta.

Bárczy Gézának az a véleménye, hogy a szélesebb olvasóközönség igényeit nem forrásközléssel, hanem a problémák monografikus, népszerű tárgyalásával kell szolgálni. Kérdés, mit értünk szélesebb közönségen. A Jobbágylevelek ebben, a nyelvészek által kárhoztatott formájában az általános- és középiskolai történelemszakaszos tanároknak, a régi magyar nyelvben nem járatos egyetemi hallgatóknak kívánt segítséget nyújtani, a parasztság helyzetéről a monográfiák sommás megállapításai helyett színes, életszerű dokumentumokat adni. Ez a célkitűzés — legyen szabad a Pedagógiai Szemle 1952. 4—5. számára utalnom — nem volt eredménytelen. Nem lehet helyeselni azt a nyelvész álláspontot, mely a népszerűsítő forráskiadványok kiiktatására törekszik. (Bár ez az álláspont nem következetes. A magyar szakos egyetemi hallgatók 1951 óta használják a Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból segédkönyvet, melyben Tinódi Lantos Sebestyén és kortársai szövegeit átírásban kapják.) Bárczy Géza szerint a XVI—XVII. századi jobbágyleveleket átíró Szabó Dénes herosztráteszi munkát vállalt »úgy gondolván, hogy a dolog megakadályozása úgysem rajta múlik és még mindig jobb, ha szakember nyúl íly módon a levelekhez, mintha teljesen avatatlanok végzik«. Ilyen herosztráteszi munkát más kiadványok nyelvész-irodalmár munkatársai is végeztek, és ha Szabó Dénes nem »nyúlt« volna a levelekhez, természetesen akkor sem dolgozott volna rajtuk avatatlan kéz.

Én úgy véltem, hogy helyesen járok el, ha a kötet ügyével annakidején foglalkozó Szabó Dénest vonom be, saját szakterületén, a munkálatba. A Nyelvtudományi Intézet dolgozói tudtak a folyamatban levő átírásról, nem tiltakoztak ellene. S talán nem felesleges megemlíteni, hogy a teljes betűhű másolatgyűjtemény rendelkezésükre állt. Benkő Lóránt annak alapján a Magyar Nyelv 1951. 2. számában cikket is írt s csak sajnálni lehet, hogy a nyelvjárások történetének vizsgálói a betűhű másolatgyűjteményt azóta nem használták. Ez nem a Magyar Történelmi Társulaton és nem is a kötet szerkesztőjén múlott.

Ennyit a múltról. A jelenben sincs meg a kívánatos összhang történészek és nyelvészek között a forráskiadványok vonatkozásában. Talán nem tévedek, ha Pais Dezső és Bárczy Géza megnyilatkozásait úgy értelmezem: a további kiadványoknál érvényesíteni kívánják a nyelvészek igényeit. Ez a vita mindenképpen azt tanúsítja, hogy már sürgetően szükséges a sokat emlegetett forráskiadvány-szabályzat elkészítése és jóváhagyása, mely tudományos és népszerűsítő munkák szerkesztői számára végre — vitát kizáró — biztos iránytűt jelentene.

H. BALÁZS ÉVA

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

A FEUDALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYÉRŐL SZÓLÓ SZOVJET TUDOMÁNYOS VITA*

A kapitalizmus gazdasági alaptörvényének Sztálin elvtárs részéről történt, ismeretes, zseniális tömörségű és teljességű meghatározása[1] csakhamar felvetette azt az óhajt, hogy ehhez hasonlóan a kapitalizmust megelőző osztálytársadalmi formák — elsősorban a kapitalizmust közvetlenül megelőző feudalizmus — gazdasági alaptörvénye is megfogalmazást nyerjen. Az első ilyen összefoglaló kísérletet a Vesztnyik Moszkovszkovo gosz. Unyiverszityeta hasábjain Trifonov tette a kapitalizmuselőtti gazdasági formák gazdasági alaptörvényéről szóló összefoglaló cikkében.[2] Kiderült azonban, hogy ezt a feladatot csak a szóbanforgó korszakok különböző problémáival és aspektusaival foglalkozó számos kutató együttes erőfeszítése oldhatja meg. Ennek a felismerésnek alapján nyitotta meg a Voproszi Isztorii 1953. évfolyamában Porsnyev professzor vitaindító cikkéhez kapcsolódva azt a szélesen kibontakozott vitát, amely csak az 1955. évf. 5. számában közzétett összefoglaló cikkel záródott le. A vitával kapcsolatban más folyóiratokban is jelentek meg állásfoglalások. Különösen jelentős volt ezek sorában a Kommunyiszt szerkesztőségi cikke (1955. 7. sz.), amely az addig kifejtésre került véleményekkel kapcsolatban tett fontos megjegyzéseket.

Jelen referátum célja az, hogy egyrészt a megjelenés sorrendjében ismertesse a Voproszi Isztorii egyes számaiban megjelent hozzászólásokat, másrészt a történeti kutatás számára a vitából adódó néhány feladatra és tanulságra rámutasson.

I

1. *Porsnyev* vitaindító cikke (Voproszi Isztorii 1953. 2. sz.) abból indul ki, hogy a feudalizmus gazdasági alaptörvényének (a továbbiakban: FGA) sem a naturális gazdaság tényét, sem a gazdaságonkívüli kényszert, sem a profitot nem lehet tekinteni, hanem a *feudális földjáradékot*. Ebben a fogalomban ugyanis mintegy gyújtópontját találjuk meg a feudalizmus valamennyi jelenségének: a feudális földtulajdonnak, mint a feudális rend alapjának, a feudális társadalmat alkotó osztályok antagonizmusának és a terményeknek ezen alapuló elosztási módjának.

De a feudális földjáradék fogalmában benne rejlik a feudalizmus fejlődéstörvénye is. A feudális rend kialakulásának korában a tulajdonosok főcélja a feudális járadék szedésének *lehetővététele* — részben a kizsákmányolás alapjául szolgáló földterület mennyiségének, részben a kizsákmányolható jobbágyok számának biztosításával, ill. növelésével. A feudalizmus fejlődésével a járadék tényének biztosítása mellett mindinkább kibontakozik a növelésére irányuló törekvés. A feudális földjáradék formaváltozásaiban fejlődik. Történeti sorrendben a munkajáradékot (uralkodó szerepe kb. a X. századig tart) felváltja a terményjáradék (XI—XII. század) majd a pénzjáradék (XIII. századtól), amely a paraszt földbirtoklásának erősítésével, az áruforgalom fejlesztésére gyakorolt hatásával és a patriarchális-szokásjogi viszonyoknak szerződéses jogviszonnyá való átalakításával már előkészíti a kapitalista termelési viszonyokat.

A feudális járadék formaváltozásai tehát *egyrészt* növelik a kizsákmányolást, nemcsak összegszerűségében, hanem hányadában is, *másrészt* azonban növelik a jobbágy gazdasági önállóságát és végeredményben előkészítik a kapitalista viszonyok behatolását. Ilyen értelemben tehát a formaváltozás mindkét félnek érdeke lehetett, és a maga

* Bár a feudalizmus gazdasági alaptörvényéről folytatott tudományos vita még nem zárult le véglegesen, a szerkesztőség szükségesnek tartja történészeinket e nagyjelentőségű vita eddigi anyagáról tájékoztatni.

[1] Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban Budapest, 1952. 38—42. l.

[2] Vesztnyik Leningradszkovo gosz. Unyiverszityeta. Szerija filoszofii i isztorii. 1953. I. 3. sz.

egészében progresszív jellegű. A FGA tehát nem más, mint a *feudális földjáradék*, amely a terület és jobbágyok számának növelése és a járadék formájának változása útján növekszik.

2. Porsnyev téziseivel először *Mejman* és *Szkazkin* közös cikke szállt vitába (Voproszi Isztorii 1954. 2. sz.). Megfogalmazásukban a FGA így hangzik: *a feudális urak által feudális járadék formájában kisajátított többlettermék termelése a jobbágyok és feudális függésben lévő személyek által.*

Szembetűnő, hogy ez a megfogalmazás a lényeges megegyezés (a feudális földjáradék előtérbehelyezése) mellett jelentős eltérést is mutat. Porsnyev megfogalmazásában a kisajátítás ténye, Mejman és Szkazkin szerint a termelés kérdése áll a középpontban. Porsnyev tehát a feudalizmus alapvető ellentmondását a kisajátításból eredő osztályharcban, Mejman és Szkazkin a termelési folyamatban, pontosabban: a termelés egyéni jellege és a feudális tulajdon közötti ellentétben látja.

Az a kép, amely a tételből kiindulva a feudális termelésről kirajzolódik — eléggé újszerű. Sztálin ismert megállapítása szerint[3] a feudalizmus progresszivitásának alapja a kisbirtokos termelőnek a termelésben való egyéni érdekeltsége, ami (Mejman és Szkazkin szerint) a paraszti kisbirtokon folyó egyéni termelésben tükröződik. Ezek szerint a feudalizmus progresszivitásának alapja a paraszti, jobbágyi kisbirtok jelenléte; a feudalizmus fejlődése során ez a jobbágyi kisbirtok fokozatosan erősödik és közeledik a szabad kisbirtok állapotához. Ez a fejlődés a FGA-nak megfelelően megy végbe. Porsnyev felfogásával ellentétben a kizsákmányolás mértéke a földjáradék formaváltozásaival nem súlyosbodik, hanem folyamatosan csökken, ennek révén a paraszt egyéni érdekeltsége, munkájának termelékenysége s ezzel a mezőgazdasági termelőerők egyre növekedtek, s a parasztok végül a polgári forradalom előestéjén a szabad kisbirtokos állapotát közelítették meg — csaknem kialakult a kispolgári-szabadparaszti tulajdon.

A feudális járadék csökkenő tendenciájának alapja az, hogy a járadék növelésére sem szükség, sem lehetőség nem volt — egyrészt az állandó és rendszeres bővített újratermelés hiánya miatt (amelynek megléte a kapitalista profit növelésének legfontosabb gazdasági rugója), másrészt a feudális termelés rutinszerű, konzervatív jellege miatt, végül pedig azért, mert »a hűbérúr hatalma nem járadékainak nagyságán, hanem alattvalóinak számán nyugodott« (*Marx:* A tőke. I. 776. l.). Lehet, hogy a kizsákmányolás alkalmilag és helyileg fokozódott, de ez nem általános és nem állandó jelenség. A tipikus jelenség az, hogy a feudális járadéknak összegszerű mivoltában való stagnáló állapota mellett annak egymást követő formaváltozásai (robot—termény pénzjáradék) a kizsákmányolásnak egyre *enyhébb* formáját jelentették. Mejman és Szkazkin rámutattak arra, hogy a feudális társadalom fő fejlődési tendenciájának meghatározásakor a nyugat-európai klasszikus fejlődésből kell kiindulni. A legtöbb nyugat-európai ország története azt bizonyítja, hogy a feudális termelés jellegéből nem következik a többletmunka határtalan igénylése. Mi súlyosbította hát a parasztok helyzetét? — teszik fel a kérdést Porsnyev opponensei. Az uzsora, a kereskedő tőke és a növekvő ipari tőke hatása a feudális termelésre — hangzik a válaszuk. Mindezek mellett nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy a feudalizmus fejlődésével — a klasszikus fejlődést vizsgálva — a hűbérurak hatalma a parasztok munkája felett nem fokozódik, hanem gyengül.

Az ilyen módon megindult vita különös mértékben 1954 derekán szélesedett ki. A Voproszi Isztorii rendszeresen közölte több neves történész és társadalmi munkás e kérdésre vonatkozó megjegyzéseit.

3. *Szjuzjumov* ismert nevű bizantinológus hozzászólásában (Voproszi Isztorii 1954. 8. sz.) azt fejtegeti, hogy az alaptörvény nem okvetlenül azonos a kizsákmányolás sajátos formáját kifejező törvényszerűséggel. Ez csak a kapitalista társadalomban van így, ahol a kizsákmányoló kapitalista szervezi a termelést; de nincs így a feudalizmusban, ahol a feudális úrnak nincs gazdasági szervező szerepe. A feudális rend megértésének kulcsát e társadalom hierarchikus, rendi felépítésében kell keresnünk. Ebből kiindulva kell megfogalmaznunk a FGA-t *a rendi pozícióhoz illő életforma biztosítására való törekvésben.* Ez a felismerés világítja meg a feudális osztályharc sajátos korlátozottságát is: ez a harc nem egy új termelési formáció megteremtéséért folyt (mint a kapitalizmusban), hanem a meglevő formán belül a többletértékből való nagyobb részesedésért.

Nem hat meggyőzően Szjuzjomov fejtegetéseiben a FGA szubjektív-pszichologizáló meghatározása, a gazdasági alaptörvénynek gazdaságonkívüli tényezőkben való megalapozása és a feudalizmusban folyó osztályharc korlátozottságáról szóló, általános érvényűnek szánt megállapítás.

[3] A SzK(b)P története. Bpest, Szikra, 1953. 154. l.

4. *Danyilova* és *Antonova* rövidebb hozzászólásai (uo.) lényegükben a megelőző hozzászólásokhoz adnak kritikai megjegyzéseket. Az előbbi a feudális úr gazdasági szervezőszerepéről (s ezzel kapcsolatban a feudalizmusban meglevő gazdasági kényszerről) szól, az utóbbi főként a Mejman és Szkazkin által rajzolt és Antonova által »idillikus«-nak nevezett képet bírálja. Véleménye szerint a feudalizmus a parasztokat nem tette kisbirtokossá, hanem teljes kisajátításukra, tönkremenésükre vezetett.

A Voproszi Isztorii 1954. 8. számában *Gutnova* cikke Szjuzjumov fejtegetéseit bírálja, mint amelyek a termelés szubjektív célját az akarattól független és objektív tényektől meghatározott alaptörvénnyel összekeverik, az osztályharcot elleplezik s a feudális rendet idealizálják.

5. *Szidorenko* (uo.) Porsnyev és Mejman—Szkazkin véleményével szemben a feudális járadék folyamatosan *növekvő* tendenciáját vallja; emellett szól a feudális urak növekvő száma, a parasztság stagnáló életszínvonala, a parasztgazdaság fejlődésképtelensége, ami csak azzal magyarázható, hogy a feudális urak a teljes többlettermeket sajátították ki, ill. igyekeztek kisajátítani. A feudális járadéknak azonos járadékformán belül növekvő irányzatával szemben a járadékformák változásait a tömegek harcolták ki — erre a szerző néhány példát hoz az orosz parasztság történetéből.[4] Ez annak bizonyítéka, hogy az osztályharc mindaddig, amíg a feudális rend életképes volt, annak tökéletesedésére, fejlődésére vezetett. A fentiek alapján a FGA így alakul: a többlettermék, ill. többletmunka *maximális* kisajátítása a feudális tulajdon alapján, gazdaságonkívüli kényszer útján.

Szidorenko hozzászólása is több novumot tartalmaz: a járadékforma változásait (robot — termény — pénz) a tömegek (jobbágyok) harcolták ki — ez, ilyen általános formában, ellentmond a magyar parasztörténet eddigi tapasztalatainak.[5] A »földjáradék« helyett általánosabb fogalmat használ; hangsúlyozza a növekvő tendenciát és a gazdaságonkívüli kényszer kizárólagosságát.

6. Sok szempontból egészen újszerű *Kolganov* hozzászólása (Voproszi Isztorii 1954. 9. sz.), a feudális járadékformák fejlődéséről. Marxnak a földjáradék fejlődésére vonatkozó fejtegetései (A tőke. III. k. 47. fej.) — úgymond — csak a kapitalista, de nem a feudális földjáradék genezisét tárják fel. A feudális földjáradék fejlődése sokkal bonyolultabb, mint a közfelfogás tartja, s azt hozzávetőleg a következő szkéma szemléltetheti.

I. *A feudalizmus kialakulása:* a meghódítottakra és leigázottakra kivetett adó → terményjáradék → robot (ez a fejlődési szakasz Franciaországban a VIII—X. századra, Angliában a IX—XI. századra, Oroszországban a XII—XV. századra esik).

II. *A feudalizmus virágkora:* a robot (munkajáradék) uralma (a seigneurialis gazdaság, a manor, a Grundherrschaft, a pomesztyje virágkora) Franciaországban a X—XIII. századra, Angliában a XI—XIV. századra, Oroszországban a XVI—XIX. századra tehető.

III. *A feudalizmus hanyatlása:* munkajáradék → terményjáradék → pénzjáradék → kapitalista földjáradék. A terményjáradék történelmi sorrendben megelőzi a robotot. A pénzjáradék bevezetése kedvezően hatott a jobbágyok gazdasági helyzetére. Kelet-Európában csak az I. és II. szakaszig jutottak el — ez az ún. második kiadású jobbágyság —, a II. szakasz végén a feudalizmus rohamos felbomlása, ill. megszüntetése következett be.

7. *Poljanszkij* cikke (Voproszi Isztorii 1954. 10. sz.) Porsnyev és Mejman—Szkazkin felfogásával való polémián keresztül jut el saját álláspontjának kialakításáig. Helytelennek tartja Porsnyev ama modernizáló felfogását, amely a FGA-t a kizsákmányolás specifikumának meghatározásával azonosítja és nem veszi figyelembe a feudális gazdaság naturális jellegét. De helytelen Mejman—Szkarkin részéről is a kisbirtok és egyéni munka túlértékelése, ami történeti perspektívában valósággal abszurd helyzetet teremt. E nézetekkel szemben a FGA-nek a feudális gazdaság naturális jellegéből kell kiindulnia és figyelembe kell vennie azt a körülményt is, hogy a felfelé ívelő *feudalizmus korában a roboton alapuló nagyüzem a progresszív.* A roboton alapuló feudális nagybirtok a jobbágytelekkel szemben biztosította az egyszerű kooperációt, növelte a munka termelékenységét, nagyobbarányú árutermelést tett lehetővé. A FGA így fogalmazható meg: *a többlettermék termelése és kisajátítása — összhangban a naturális gazda-*

[4] Pl. a tyihvini poszad lakóinak mozgalma 1627-ben. Vopr. Iszt. 1954. 8. sz. 76. l. — Megjegyzendő, hogy éppen az orosz parasztokkal kapcsolatban ellentétes jelenség is megfigyelhető. A XV. században a jobbágyok tiltakoznak az ellen, ha nem a régi módon (nye po poslinyec) adóztatják őket.

[5] V. ö. pl. *Lederer E.:* Magyar történet az Árpádok korában (egyyet. tankönyvtervezet) 121. l. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bpest, Akad. Kiadó.. 1953. 276. l., s az ott idézett irodalom.

ság fogyasztásának rendi normáival és követelményeivel. Ez a megfogalmazás — Poljanszkij véleménye szerint — meghatározza a kizsákmányolás *mértékét*, a feudális urak rendi hagyományokon alapuló életmódjának biztosítását és *jellegét*, amely a maga formaváltozásaival a naturális gazdaság mindenkori mértékének felel meg. Poljanszkij erre a két momentumra vezeti vissza a feudális termelési rend minden fontos jelenségét.

E megfogalmazás a városi gazdasági életet is bevonja a feudális rendszerbe, a FGA-nak érvényét a városokra is kiterjeszti. A középkori város ugyanis — ez Poljanszkij már másutt is kifejtett és többször vitatott felfogása[6] — jellegzetesen feudális intézmény, amely a feudális rendet *erősíti* azzal, hogy enyhíti a naturális gazdálkodás korlátozó hatását, másrészt viszont piaci lehetőségeivel biztosítja a feudális urak szükségleteinek kedvezőbb kielégítését.

Poljanszkij hozzászólása tehát ismét új szempontokat vitt bele a már hosszan húzódó vitába. Előtérbehelyezte a naturális gazdálkodás kérdését, a feudális-robotos mezőgazdasági nagyüzem progresszív voltát erőteljesen hangsúlyozta s a várost igyekezett szervesen beépíteni a feudális rendszerbe. A feudális járadék növekvő tendenciáját ő sem foglalja belé a FGA-ba.

8. A vitához hozzászólt *T. Minkov* szófiai professzor is (Voproszi Isztorii 1954. 11. sz.), aki a következő meghatározást ajánlotta. »*A feudális uralkodó osztály növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítése a feudális járadék növelése, a jobbágyok és a függő parasztok kizsákmányolásának fokozása és kiterjesztése útján*«. Szemmelláthatóan, hogy ez a megfogalmazás simul a kapitalizmus és a szocializmus gazdasági alaptörvényének sztálini meghatározásához, de igyekszik érvényre juttatni a feudális rend sajátos vonásait is. A feudális kizsákmányolás közvetlen célja nem maga a feudális járadék (mint pl. a kapitalizmusban maga a tőkés profit), hanem csak a szükségletek kielégítése, ez viszont korlátozza a kizsákmányolás mértékét és lehetővé teszi a feudalizmusra jellemző patriarchális földesúr-jobbágyi viszonyok fennállását és a jobbágy szükségleteinek viszonylagos figyelembevételét.

9. *P. Hromov* (uo.) a következő hozzászóló, az eddig figyelemre nem méltatott mozzanatokat óhajtja belefoglalni a FGA-be. A kistulajdonos önálló szabadparasztok, városi szabad kézművesek gazdasága is alkotórésze a feudális rendnek. De bizonyos fokig önállóaknak tekintendők a jobbágyok is, hiszen saját gazdaságukat ők maguk szervezték (eltérően a rabszolgáktól és proletároktól) és így nyilván a saját szükségleteik kielégítése is tükröződik a helyesen megfogalmazott FGA-ben. Gondoljunk pl. arra, hogy tisztára feudális viszonyok között a parasztot nem lehetett teljesen kisajátítani. Ezt szem előtt tartva a FGA ez lenne: »*a kistermelő személyes és termelési szükségleteinek kielégítése és a többletterméknek feudális földjáradék formájában történő kisajátítása a kizsákmányoló osztály részéről, a szükséges és a többlettermék csaknem változatlan arányának megtartásával*«.

A jobbágyok szükségleteinek kielégítése (beleértve a jobbágygazdaság bizonyos fokú fejlesztését is) itt tehát elsődleges célként jelenik meg. A jobbágy általában létfenntartási szükségleteinél többet tarthatott meg, és ha ennek ellenére mégsem beszélhetünk rendszeres bővített újratermelésről, ez nem a feudális kizsákmányolás magas fokára, hanem a kisbirtoknak erre való alkalmatlanságára vezetendő vissza.

Hromov megfogalmazásában a feudális osztályharc fő aspektusa immár nem a feudális úrnak egyre nagyobb többlettermék kicsikarására való törekvése, hanem ellenkezőleg, a jobbágy harca azért, hogy a földesúr mennél kisebb hányadot sajátíthasson csupán ki. Határozottan domborodik ki ez a paraszti törekvés az árutermelés kibontakozásának korában, amikor a jobbágy a maga termékeit már önállóan akarja értékesíteni. Nem véletlen tehát, hogy a középkori parasztfelkelések a feudalizmus hanyatlásának korára esnek, amikor a gazdaságilag megerősödött jobbágyság nem hajlandó tovább elviselni a hagyományos terheket.

A feudális rend hanyatlását tehát a feudalizmus méhében kialakuló árutermelés készítette elő.

10. A hosszabblélekzetű hozzászólások lezárása után a Voproszi Isztorii 1955. 4. száma kivonatosan közli részben egyes hozzászólók megjegyzéseit, részben az egyetemi történettudományi karokon és egyéb történettudományi intézményekben lefolytatott szóbeli viták fontosabb megnyilatkozásait, végül pedig egyes hozzászólók (így Porsnyev, Mejman—Szkazkin és Poljanszkij) újólagos kiegészítéseit. A magyar kutatás szempontjából ezek közül a leginkább figyelemreméltó Poljanszkij második cikke, aki a vita

[6] *Poljanszkij:* Árutermelés a feudalizmusban. (Magyarul: Magy. Tud. Akad. Tört. tud. Int. Ért. 1953. jan—jún. 140. l. kk.) Vele szemben Sztoklickaja—Tyereskovics: Vesztnyik Moszkovszkovo unyiverszityeta. 1955, 1, 3. kk.

folyamán elsőízben helyezi középpontba a »második kiadású jobbágyság« kérdését. Szerinte (Grekov ábrázolásával szemben) Oroszországban nem lehet »második jobbágyságról« beszélni. Itt a feudális viszonyok egyenes vonalban fejlődtek, és IV. Iván alatt váltak uralkodóvá. Oroszországban tehát nem tapasztalható az a törés a feudalizmus fejlődésében, mint Kelet-Poroszországban és Lengyelországban, ahol a már hanyatlóban levő feudalizmus erőszakos feltámasztásával állunk szemben ; ez azonban nem tekinthető a feudalizmus fejlődése szerves állomásának és helyi jelentőségekre vezethető vissza (az árutermelő kapitalista környezet hatása és a gabonakivitel lehetőségei és szükségletei).

11. A vita lezárásaként jelent meg a Voproszi Isztorii 1955. 5. számában egy összefoglaló *szerkesztőségi cikk* (»itogovaja sztatyja«),[7] amely a vita eredményeit és tanulságait összegezi.

II

Mai történettudományunkban van valami szkepszis az elméleti jellegű viták értékével szemben. A Voproszi Isztorii hasábjain folytatott igen széleskörű vita eredményei — a pozitív és negatív eredmények egyaránt — arra vallanak, hogy a magas színvonalú elméleti vita termékeny útmutatást adhat a legszűkebben értelmezett »szakmai« kutatásnak is, nemcsak a nagy elvi szempontoknak kijelölésével és ezeknek megfelelő kérdésfeltevéseivel, hanem azzal is, hogy rátapint a ténybeli kutatás által még nem tisztázott és ezért elvi általánosításra eléggé szilárd alapot még nem adó kérdéskomplexumokra is.

Ebben láthatjuk ennek a vitának történettudományunk számára adódó tanulságait. A vita sokszor meglepő formában — és teljes elvi nyíltsággal, a szocialista tudományra jellemző szabadsággal[8] — nyúlt hozzá olyan kérdésekhez (pl. a feudális járadékformákkal kapcsolatban), amelyekben egy bizonyos álláspont már véglegesen kialakultnak látszott. Kérdésessé tett olyan tételeket, amelyeket vitathatatlanoknak, szilárdaknak tartottunk. Rávilágított olyan problémakörök hiányos szakmai kidolgozottságára, amelyekben eddig már többször tettek elvi-általánosító megállapításokat anélkül, hogy a ténybeli anyag teljesen megnyugtató módon fel lett volna tárva. Mindez nem az eddigi általánosítások gondolkozás nélküli elvetésére, vagy felfogásunk teljes felülvizsgálatára kell, hogy késztessen bennünket — és ezt éppen az összefoglaló cikk eredményei tanusítják —, hanem a tényanyag mennél szorgosabb feltárására.

Azok a főkérdések, amelyek további kutatását a feudalizmussal foglalkozó tudomány számára a vita lefolyása leginkább sürgető feladattá teszi, a következők lehetnek :

1. A kizsákmányolás fejlődésének tendenciája :
   a) növekvő, stagnáló vagy csökkenő jellege,
   b) összegszerűségének fejlődése,
   c) kvótájának változása,
   d) a többlettermék megoszlása a földesúr fogyasztása és a jobbágy fogyasztási és termelési szükségleteinek kielégítése között.
2. A kizsákmányolás formaváltozásai
   a) a sorrend kérdése, különösen a tekintetben, hogy a munka, ill. terményjáradék kialakulásában milyen időbeli sorrend állapítható meg ;
   b) kinek érdekében és kezdeményezésére következtek be?
   c) jelentették-e és mennyiben a kizsákmányolás fokozódását?
3. A jobbágyi kisbirtok és a feudális-robotos nagybirtok progresszívitásának kérdése a termelőerők fejlődése szempontjából.
4. A feudális földtulajdonos szervező szerepe
   a) a robotos nagybirtokon,
   b) a jobbágygazdasággal kapcsolatban.
5. A gazdaságonkívüli kényszer mellett a gazdasági kényszer szerepe és megnyilatkozási formái a feudális kizsákmányolásban.

[7] Lásd teljes szövegű magyar fordítását a következő cikkben.

[8] A vitának ezt a jellegét emeli ki a Kommunyiszt idézett cikke, és Porsnyev hasonló hibáit is határozottan bírálja, bár ugyanakkor megrója Mejmant és Szkazkint, amiért Porsnyev általuk kifogásolt nézeteit indokolatlan túlzással antimarxistának bélyegezték.

6. A város beilleszkedése a feudális társadalomba (Poljanszkij—Sztoklickaja—Tyereskovics vitája).

7. Az ún. »második kiadású jobbágyság« helye a feudális társadalomban. (Kapcsolata a feudalizmus belső fejlődésével, ill. a külkereskedelmi szükségletekkel, elterjedésének mértéke stb.).

Mindezek — és nyilván más kérdések is — olyan problémák, amelyeknek további, elmélyült kutatására éppen a lefolytatott elméleti vita adhat erőteljes és nagyértékű indítást.

HAHN ISTVÁN

A FEUDÁLIS TÁRSADALMI FORMÁCIÓ GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYÉRŐL

(A vita eredményéről)

(Voproszi Isztorii 1955. 5. sz.)

A történettudománynak fontos feladata a feudális társadalom történetének tanulmányozása; a feudális társadalmi formáció ugyanis annakidején az emberiség fokozatos fejlődésének szükséges és fontos lépcsőfoka volt. E formáció legfontosabb törvényszerűségeinek helyes, marxista szellemű kifejtése ugyancsak egyik elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy teljesen megértsük a következő társadalmi formációkra való áttérés problémáit és helyesen oldjuk meg az új, sőt a legújabb kor számos alapvető kérdését.

Kétségtelen, hogy a tudományban az új tényadatok felgyülemlésével együtt kell járnia azok elméleti feldolgozásának, a fejlődésben mutatkozó objektív törvényszerűségek feltárásának is. A feudális társadalom fejlődésének egyik legfontosabb törvényszerűsége o társadalom gazdasági alaptörvényében jut kifejezésre. A feudalizmus elméletének alapjait megtaláljuk a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műveiben, azonban nem olyan részletes, mindenre kiterjedő formában, ahogyan a kapitalizmus elméletét kidolgozták. Habár műveik sok zseniális tétel megfogalmazását tartalmazzák, ezek csak kiindulópontul szolgálhatnak, azonban a feudális társadalmi formáció gazdasági alaptörvényét belőlük meghatározni nem lehet, a marxizmus klasszikusai nem adták meg ennek a törvénynek általánosító meghatározását.

Mindezek a körülmények magyarázzák azt az élénk érdeklődést, amelyet a feudalizmus gazdasági alaptörvényéről 1953—1955 években a folyóirat hasábjain lefolyt vita kiváltott.

A vitában harmincnál több szovjet tudós és két külföldi történész vett részt. A vita nemcsak lapunkban, hanem egyetemi tanszékek, tudományos tanácsok, tudományos diákegyesületek számos ülésén, értekezletén is folyt. A vitaanyag egy részét Kína, Csehszlovákia, Lengyelország és más népi demokráciák, valamint Olaszország történettudományi folyóiratai is közölték vagy ismertették. Az 1955. évi 2. számunk szemlerovata ismertette azoknak az álláspontját, akiknek a cikkei már nem kaptak helyet a lapban. A vita eredményét a szerkesztőség moszkvai és leningrádi tudósok széles körével együtt vitatta meg (lásd 1955. évi 4. szám). A kérdést minden szempontból jól eldönteni természetesen csak a közgazdászok, filozófusok, jogászok és történészek közös erőfeszítésével lehet; a folyóiratunkban lefolytatott vitával a történészek járultak hozzá a kérdés megoldásához. A szerkesztőség elérkezettnek látja az időt arra, hogy összegezze a vita eredményét.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vita lefolyásában lényeges fogyatékosságok mutatkoztak. Alig vettek benne részt azok a szovjet tudósok, akik a Szovjetunió, valamint a keleti országok történetének kutatásával foglalkoznak. A vita egyes résztvevői dogmatikusan foglalkoztak a felvetett kérdésekkel, kizárólag idézetekből vontak le következtetéseket anélkül, hogy konkrét történeti anyagot felhoztak volna. Némelyik cikk pontatlanul idézte a szembenállók nézetét és a marxizmus—leninizmus klasszikusainak kijelentéseit, vagy indokolatlanul a marxizmustól való eltávolodással vádolta opponenseit. A vita egyes résztvevői szem elől tévesztették, hogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek elméleti összegezéséhez a leglényegesebb, legfontosabb, elengedhetetlen összefüggések felfedésére van szükség, mert ez az összegezés nem érhető el azáltal, ha e fejlődés különböző változataiból egy »átlagosat« szűrünk le. A marxizmus

klasszikusai olyan országok adatai alapján végezték el az elméleti általánosítást, ahol az illető folyamat a többi országoknál gyorsabban, teljesebben és »tisztább« formában zajlott le. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a szóban forgó történelmi folyamatot minden megjelenési formájában, minden országban tanulmányozzuk: a történész számára nem kevésbé érdekesek a klasszikus törvényszerűségektől való »elhajlások« is.

E fogyatékosságok ellenére a szerkesztőség úgy véli, hogy a vita — bizonyos hasznot hozott. A vita nem szorítkozhatott a feudalizmus gazdasági alaptörvényére vonatkozólag megfogalmazott egyes tételek megvitatására. Ez a törvény is, mint bármely más társadalmi formáció gazdasági alaptörvénye, a társadalom gazdasági alapjának fő vonásait tükrözi vissza, ennek az alapnak a lényegét fejezi ki és meghatározza összes fő jellegzetességeit és folyamatait. Ezzel kapcsolatban sok olyan kérdés vetődött fel, mely a feudális termelési mód lényegét és alapvető vonásait érinti. A vita megmutatta, hogy ezek közül néhány kérdés még nincs eléggé kidolgozva, és nem nyert a modern tudományos igények színvonalának megfelelő megoldást.

A vita során napvilágra került a feudális rendszer alapját képező feudális földtulajdon természetének nem teljesen helytálló felfogása. Egyes történészek azt állították, hogy a feudális földtulajdon »megoszlik« a feudális földesurak és a parasztok között. A klasszikus feudalizmust valóban a földbirtok viszonylagossága, a tulajdonnak a feudális hierarchia egyes láncszemei között történő megosztása jellemzi; de a parasztok nem tartoznak bele ebbe a hierarchiába. Az alapvető termelési eszközök tulajdona minden antagonisztikus formációban az uralkodó osztály monopóliuma. Marx rendszerint szigorúan megkülönbözteti a feudalizmusban a birtokot a tulajdontól. Ebben a társadalmi formációban ugyan a közvetlen termelő birtokában van munkájának minden feltétele, beleértve a földet is, — ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ő telkének tulajdonosa is. Emlékeztetni kell arra, hogy a telek használatának és birtoklásának hagyományos joga megillette az egyes parasztot, de azzal az előfeltétellel, hogy a hűbérúr, mint a föld tulajdonosa, elismeri ezt a jogot. A jobbágyrendszer uralma idején a hűbérúr az önálló gazdából házicelédet csinálhatott, a cselédből önálló gazdát — tetszése szerint. A földesúrtól függött, kinek és milyen feltétellel ad földet, hogy földjáradékban részesüljön tőle. Másrészről viszont nem szabad összekeverni a feudális földmagántulajdont a kapitalista magántulajdonnal, és nem szabad a klasszikus középkori seigneurt vagy herceget egy kalap alá venni a kapitalista korszak földesurával, a landlorddal. A kapitalizmusban a föld szabadon adható-vehető áruvá válik, és eltűnik a tulajdonos és a birtokos közti, fenti értelemben vett különbség.

Mint tudjuk, a feudalizmusban a termelési viszonyok alapja a hűbérúr földtulajdona és a termelést végző dolgozóra vonatkozó korlátozott tulajdonjoga. Ebből következik, hogy erre a társadalmi formációra a gazdasági és gazdaságon kívüli kényszer egyaránt jellemző. Utóbbi, mint a feudális formáció jellegzetessége abból következik, hogy a parasztoknak saját gazdaságuk van, melynek révén gazdaságilag viszonylag önállóak — másrészt abból is, hogy nincsenek érdekelve a természetbeni szolgáltatások pontos teljesítésében, amelyek élesen el vannak különítve a saját részükre végzett munkától. Éppen ezért a gazdaságon kívüli kényszer annál erősebb, minél magasabb a munkajáradék aránya az egész feudális járadékon belül. Ez a gazdaságon kívüli kényszer azonban bizonyos mértékig megmarad a pénzre vagy terményre történő teljes átváltás esetén is, — ez esetben már azért van rá szükség, hogy kárpótolja a hűbérurakat az alapvető termelési eszközre, a földre vonatkozó paraszti birtokjog megszilárdulásáért. Nem szabad minden feudális függőséget a gazdaságon kívüli kényszer legdurvább formájával, a jobbágysorral, a személyes jobbágyi kötöttséggel azonosítani. Így például az indiai, a norvég vagy a kasztiliai paraszt sohasem volt jobbágy, de feudális függőségben élt.[1]

Egyetértünk a vita sok résztvevőjével abban, hogy a feudalizmus legfőbb gazdasági ellentmondása — a termelési folyamat individuális jellege és a feudális nagybirtok közti ellentmondás. Ezt a fogalmat nem szabad a kistulajdon és a feudális tulajdon közti ellentmondás fogalmával felcserélni. A kistulajdon fogalma ugyanis nem fedi fel a tulajdon jellegét; a kistulajdon lehet feudális is, burzsoá is. Ezenkívül, mint előbb említettük, a paraszti birtok a feudalizmus idején lényegében nem volt a paraszt tulajdona. A termelési folyamat individuális jellege és a feudális nagybirtok közti ellentmondás nem a termelőerők jellege és a termelési viszonyok közti összhang hiányának a megnyilvánulása, hanem szervesen hozzátartozik a feudális formációhoz annak legkezdetétől fogva, és a társadalmi formáció fejlődése során ez az ellentmondás egyre élesebbé válik.

[1] Nem szabad elfelejteni, hogy az orosz nyelvű marxista irodalomban a »kreposztnyicsesztvo« (jobbágyság) szót rendszerint a »feudalizmus« szinonimájaként használják.

Meg kell különböztetni azt a jelenséget, amikor a régi termelési viszonyok már nincsenek összhangban az új termelőerők jellegével — attól a jelenségtől, hogy a termelési viszonyok időszakonként elmaradnak a termelőerők fejlődése mögött ; ez az elmaradás ugyanazon a feudális alapon küszöbölődik ki a járadék és a gazdaságon kívüli kényszer új formáira való áttérés útján. Az említett ellentmondás csírájában tartalmazta a feudális korszak minden összeütközését, és mint a parasztok és hűbérurak közti antagonizmus tört napvilágra.

A parasztok és hűbérurak közti antagonizmus a feudalizmus alapvető osztályellentéte. A parasztfelkelések haladó jellegű megmozdulások, melyek a feudális társadalom fejlődésének fontos mozgató erői. De a feudalizmus nem pusztul el egyszerűen az ösztönös parasztfelkelések csapásai alatt, hanem ahhoz a burzsoá forradalmak győzelmére volt szükség. A burzsoázia vagy — az imperializmus korában — a proletariátus vezető szerepe nélkül a parasztság nem tudja lerázni magáról a feudalizmus jármát.

A vita résztvevői nagy figyelmet fordítottak a feudális földjáradék kérdésére, amely a feudalizmus minden szakaszában a többlettermék kisajátításának uralkodó formája. Majdnem mindenki megegyezett abban, hogy a feudális rendszer fennállása alatt a járadék összmennyisége megsokszorozódott. Fejlődtek a termelőerők, gyarapodott a megművelt terület, nőtt a termelők száma. Természetesen a feudális kizsákmányolás is fokozódott : ezért volt a parasztfelkelések jelszava a legtöbb esetben a régi helyzet visszaállítása, az új adók és egyéb terhek eltörlése. Mindez együttvéve a feudális járadék összmennyiségének növekedéséhez vezetett, de ez nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy egyes szakaszokban átmenetileg csökkenjen az összjáradék mértéke. Így például a járadék összmennyiségének ideiglenes csökkenését idézték elő pusztító hadjáratok és elemi csapások, mint például Nyugat-Európában a XIV. században a »fekete halál«.

A járadék összmennyiségének növekedése nem jelenti azt, hogy ugyanolyan arányban emelkedtek az egyes parasztgazdaságok terhei is, sőt ellenkezőleg, azok csökkenése sem volt ritka eset. Ez volt gyakran a parasztfelkelések eredménye.

Mennyit sajátított ki a hűbérúr a termékfeleslegből? A robot uralmának idején a hűbérúr majdnem teljes egészében kisajátította a termékfelesleget, és a parasztgazdaság csak jelentéktelen mértékű bővített újratermelést végezhetett. De a legtöbb országban a robot uralmának időszaka viszonylag nem volt hosszú ; a klasszikus feudalizmus országaiban, így Angliában és Franciaországban legalábbis már a XIII. században megszűnt. A feudalizmusban a termékjáradék dominált, s a termékfelesleg egy része megmaradt a parasztnál, akinek így bizonyos fokig lehetősége nyílt a bővített újratermelésre.

A legnagyobb vitát a feudális járadék rátájának kérdése váltotta ki. Nyilván helyesebb azt mondani, hogy a feudalizmus kialakulásának korában emelkedett a feudális járadék rátája, bár a növekedés természetesen nem hasonlítható össze a kapitalista korszak értéktöbblet-rátájának növekedésével. A paraszti gazdálkodási mód fejlesztése nem vonta mindig és nem vonta rögtön maga után a hűbérúr által kisajátított termékhányad növekedését. Tudjuk, milyen nagy volt a középkorban a hagyományok ereje, mennyire elterjedt volt a teljesítendő pénzbeli és egyéb kötelezettségek rögzítése. Ezért aligha helyes azt mondani, hogy a feudalizmus gazdasági alaptörvényszerűsége a feudális járadék rátájának — e járadék formáinak megváltozása útján bekövetkező — növekedése. Ha elfogadnók ezt az álláspontot, akkor el kellene ismernünk azt is, hogy a pénzjáradékot fizető paraszt kizsákmányolása súlyosabb volt, mint a robotmunkát végző jobbágyé, és hogy a feudális kizsákmányolás súlya a gazdaságon kívüli kényszer gyengülésének arányában fokozódott. Ez nyilvánvalóan téves álláspont volna.

Akik azt állítják, hogy a feudális járadék rátája a feudalizmus utolsó időszakában szüntelenül emelkedett, ennek bizonyságául egyrészt az adóteher növekedésére, másrészt a kereskedői-uzsorás kiszolgáltatottságra hivatkoznak. De hiábavaló volna a késői feudalizmus korszakának adóját a feudális járadékkal azonosítani. Kétségtelen, hogy keleten, ahol legnagyobbrészt az államé volt a feudális földtulajdon, az adó egybeesett a járadékkal ; az is bizonyos, hogy a XVI—XVIII. század európai abszolút monarchiáiban az adójövedelem egy része ugyancsak feudális — persze centralizált — járadék volt, melyet a nemesség kapott meg fizetség, ajándék vagy más hasonló címen. Azonban a XVI—XVIII. századbeli európai monarchiák állami költségvetésének bevételi részében egyre nagyobb helyet foglaltak el a városból, az iparból származó adóbevételek, amelyek forrása főként a fejlődő tőkés manufaktúrák munkásai által termelt értéktöbblet volt.

Ami a parasztoknak a kereskedők és uzsorások által történt kihasználását illeti, ez rendszerint nem a feudális kizsákmányolás megnyilvánulása volt. A feudalizmusban a földesúr természetesen osztozik a járadékon a kereskedővel és az uzsorással, gyakran

ő maga is átveszi azok szerepét. Ha azonban a feudális földtulajdonnal vagy állatállománnyal közvetlenül nem rendelkező kereskedő vagy uzsorás az eladósodás szolgaságába viszi bele a parasztot, úgy ez már nem jellegzetesen feudális jelenség: megvolt az antik világban is és a kapitalista társadalomban is megtalálható.

Kétségkívül a feudális járadék rátájának emelkedésére vallanak a XVI—XVIII. század egyes jelenségei, mint a falusi adóteher növekedése, a »második jobbágyság« Közép- és Kelet-Európa több országában, és a részes bérlet rövidlejáratú formáinak elterjedése, különösen Ázsiában. De ezeket a jelenségeket is az váltotta ki, hogy kialakulóban volt a kapitalizmus az illető országban, vagy legalábbis annak szomszédságában. Mint ismeretes, Marx az adóterhet a tulajdonképpeni »manufaktúra-korszak« (A Tőke I. 818. l.) egyik szülöttének tekintette, a kincstári adózás rendszerét pedig az eredeti felhalmozás egyik emelőjének. A »második jobbágyságban«, az újkor jobbágyi rabságában nem szabad a feudalizmus klasszikus fejlődésének, alapvető törvényszerűségének megnyilvánulását látnunk. A parasztok »második jobbágyságát« nem érthetjük meg, ha nem vesszük figyelembe a tőke eredeti felhalmozásának folyamatát és azt, hogy Európában a XVI. században elkezdődött a kapitalista korszak. Ami pedig a keleti országokban a feudális elnyomásnak az újkorban való erősödését illeti, ez az európai hatalmak gyarmati terjeszkedésének egyenes következménye volt, mely nagy szerepet játszott az eredeti felhalmozásban és abban, hogy a gyarmati és függő országok nyersanyagforrásokká váljanak.

Így tehát a feudális földjáradék rátája a feudalizmus utolsó időszakában rendszerint csak a viszonylag elmaradott országokban emelkedik, válaszképpen a tőkés termelési mód világméretű fejlődésének szükségleteire. A feudalizmus klasszikus fejlődésének országaiban — Nyugat-Európában — a feudális földjáradék rátája a feudalizmus bomlásának időszakában csökkenő tendenciát mutat, annak ellenére, hogy az állami adók emelkedtek. A feudális elnyomás csökkenése a feudális függőség gyengülésében is megnyilvánul. Még Kelet-Európában is, például a XVIII. század Oroszországában, ahol a jobbágyok szolgasága a legkegyetlenebb formákat öltötte magára, kifejlődött a feudális függőségben levő parasztok vagyoni rétegeződésének folyamata. Az orosz burzsoázia magva éppen a volt jobbágyokból, nem pedig a jobbágytartó nemesekből alakult ki.

A feudális földjáradék rátájának kérdéséhez szorosan kapcsolódik a feudális földjáradék formáinak változása. Ez a kérdés ugyancsak sok vitára adott alkalmat. El kell fogadni, hogy a fejlett feudális társadalomban a járadék különböző formái meghatározott sorrendben követték egymást: munkajáradék, terményjáradék, pénzjáradék volt ez a sorrend. A robotról a természetbeni szolgáltatásra való áttérés a feudalizmus fokozatos, felfelé ívelő fejlődésének fontos lépcsőfoka volt. Ez nem zárja ki azt, hogy a természetbeni szolgáltatás a munkajáradék mellett már a feudális rend hajnalán is megjelenjék, néhol pedig a feudális szolgáltatások eredeti formájaként jelentkezzék. Keleten általában túlsúlyban volt a terményjáradék, helyenként pedig a pénzjáradék dominált. Ez nem akadályozta egyes természetbeni szolgáltatások felhasználását (ide tartozott a fogat állítás, postakocsi szolgálat, építési és földmunka körébe tartozó szolgáltatások). Nem szabad azonban a feudális földjáradékot a »barbár« korbeli sarccal azonosítani. Feudális járadék nincs nagybirtok nélkül, amelynek gazdasági realizálásaként jelentkezik.

Nagy vitát váltott ki a kis- és nagyüzemi termelés viszonyának kérdése a feudalizmusban. A paraszti munka volt a feudális termelés feltétlen alapja. A feudális társadalom domináló termelőegysége a parasztgazdaság és a kézműves gazdaság volt. A középkori klasszikus feudalizmus idején általában kevés helyen dominál a kizárólag robotmunkával dolgozó gazdaságban, de megtaláljuk vagy a rabszolgaságból a feudalizmusba való átmenet idején, amikor a termelési eszközök gyakran nem képezik a velük dolgozó személy tulajdonát — vagy, mint már említettük, az újkorban — ott, ahol a földesurakat elfogja a »többletmunka iránti olthatatlan szomjúság«. Amikor azonban hangsúlyozzuk a feudalizmusban a termelési folyamat individuális jellegét, elaprózottságát, ugyanakkor nem szabad lebecsülni a feudális nagybirtok szerepét sem. A természetbeni járandóság beszállításának, átvételének, tárolásának, nagy mennyiségben való értékesítésének megszervezése a seigneurie, a nagybirtok viszonyai közt a feudális földesúr teendője. A hűbérúrnak a természetbeni járadékfizetés dominálása idején is rendszerint megvoltak a maga nyájai, gyümölcsösei, szőlői, méhesei, malmai stb. Ázsiában a feudális állam hatalmas öntözéses gazdaságokat tartott kézben. Ami a jobbágymunkával dolgozó nagybirtokokat illeti, ezek előtt annál ismertebb volt az egyszerű kooperáció, a munkamegosztás elemei, sőt bizonyos agrotechnikai újításokat is megvalósítottak.

A nagy és kis gazdaság kérdésével kapcsolatos a feudalizmus történelmileg haladó jellegének kérdése is. V. I. Lenin kifejtette, hogy a XIX. századbeli kispolgári parasztgazdaság haladást jelentett a robotmunkával dolgozó földesúri gazdasággal szemben. Aligha volna azonban helyes ezt a tételt a feudalizmus bármely szakaszának paraszti gazdálkodására kiterjeszteni. Nem szabad elfelejteni, hogy a feudalizmus gazdaságilag nemcsak a rabszolgatársadalommal szemben, hanem még inkább az ősközösséggel szemben is haladást jelentett. A feudális függőségben levő jobbágyparaszt munkája nemcsak a rabszolgáénál volt termelékenyebb, hanem a patriarchális ősközösség szabad tagjáénál is. Erről rögtön meggyőződhetünk, ha összehasonlítjuk Oroszországban a termelés színvonalát a IX. század előtt és az után. A vita során ugyancsak helyesen hangsúlyozták azt a különbséget, amely a parasztgazdaságok tekintetében a feudális korszak kezdete és vége között fennáll. A feudális rend kezdetén naturális, patriarchális, faluközösségi gazdálkodást folytat a parasztság, a feudalizmus korának végén pedig egyénileg gazdálkodik, árut termel.

A vita egyes részvevői helyesen jegyezték meg, hogy a városnak a falutól való elkülönülése és a pénzjáradékra való áttérés idején a paraszt és a kézműves helyzete közelebb került a tulajdonos helyzetéhez. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez a közeledés nem volt teljes, nem volt szilárd. Korlátozta a faluközösség, a városi céhrendszer, a munkajáradék maradványai, és főleg a feudális földtulajdon, a paraszt és a kézműves rendi egyenjogúságának hiánya. Látnunk kell a gyökeres különbséget a feudális függőségben levő, a kizsákmányoltak osztályához tartozó, járadékfizető paraszt és a között a paraszt között, aki a burzsoá forradalom győzelme után földtulajdonos lett, és többségében, mint dolgozó kispolgár, a társadalom középrétegéhez tartozik. Nincs ezzel ellentétben az a közismert tény, hogy a parasztság széles tömegeit a tőkés viszonyok között a bankok és monopóliumok kizsákmányolják és tönkreteszik.

A feudalizmus bomlásának klasszikus útja valóban abban áll, hogy a paraszt közeledik a szabad, árutermelő tulajdonos helyzetéhez. Ez az út biztosítja a kapitalizmus születése számára a legjobb, úgyszólván klasszikusnak mondható feltételeket. De ezen az úton csak néhány nyugat-európai ország halad. A feudalizmus bomlása nemcsak majdnem egész Ázsiában, hanem Európa nagy területein is (Olaszországban, Spanyolország egy részében, a »második jobbágyság« országaiban a jobbágyság eltörlése után) a másik, konzervatív úton haladt: a feudális tulajdon burzsoá földesúri tulajdonná alakult át, a függő helyzetben levő paraszti birtokosokból személyükben szabad bérlők lettek, a feudális földjáradék helyét különböző átmeneti formák foglalták el. Éppen a feudalizmus felbomlása második útjának történelmi túlsúlya kölcsönzött olyan nagy fontosságot az agrárkérdésnek a XIX—XX. századok burzsoá forradalmaiban, és élezte ki a mezőgazdaságban a kapitalista fejlődés porosz útja elleni harc feladatát.

A vitának majdnem minden résztvevője egyetértett abban, hogy a feudalizmusban megtalálható a bővített újratermelés, bár az nem rendszeres és rendkívül lassú. (Ez egyáltalában nincs ellentétben azzal a megállapítással, hogy az akkori technika színvonala alacsony volt és alig haladt előre.) A feudális termelési mód pangása csak a kapitalizmussal való összehasonlítás esetén mutatkozik meg, mert a tőkés társadalomban a bővített újratermelés más méreteket és más ütemet öltött. Ha a feudális társadalomban nem lett volna bővített újratermelés, úgy sohasem teremthette volna meg az új, magasabbrendű társadalmi formáció előfeltételeit.

A parasztgazdaság, mint a feudalizmus termelési bázisa, naturális jellegű volt, azonban aligha volna helyes az ilyen gazdaságot az egyszerű árutermeléssel szembeállítani. Az egyszerű árutermeléssel csak a legkorábbi középkor önmagába zárt, tisztán saját fogyasztására termelő gazdasága állítható szembe (a patriarchális ősközösségi rend bomlásának és a feudalizmus keletkezésének korában). A naturális gazdaság és az egyszerű árutermelés többnyire kölcsönösen kiegészítik egymást. Az árutermelés a feudális rend szerves része, bár méreteit természetesen nem szabad túlbecsülni. V. I. Lenin »A kapitalizmus fejlődése Oroszországban« c. művében hangsúlyozza, hogy a feudális rendben a naturális gazdaság dominált, de ugyanakkor megjegyzi, hogy a kapitalista korszak előtt is volt sok kis helyi piac Oroszországban. Az áru- és pénzviszonyok fejlődése bizonyos mértékig elősegíti a feudális rendszer megszilárdulását és a dolgozók sajátosan feudális kizsákmányolásának fokozását. Jó példa erre a robotmunkával dolgozó gazdaság utolsó fellendülése Angliában a XIII. században és az orosz parasztok jobbágysorba süllyesztése a XVI—XVIII. században.[2] Érthető, hogy

[2] A »kereskedelem és az ipar fejlődésének« nagy jelentőségére a jobbágyrendszerben ld. Lenin művei 29 köt. 493. l.

a feudalizmus fejlődése során lényegesen megváltozott a naturális és az árutermelés aránya ; a feudális gazdaság árutermelése jelentősen megnőtt, bár ez a gazdaság lényegében véve naturális maradt.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy mi a középkori város helye a feudalizmus rendszerében. A város elszakíthatatlan kapcsolatban van a feudális rendszer minden részével. A városi kézművesek és kereskedők fejadójának egy része a földesúri hatalom alól való megszabadulás után is feudális járadékot képez. A rendi egyenlőtlenség egészen a feudalizmus bukásáig nyomást gyakorol a személyében szabad városi lakosságra. Marx a középkori céheket a kézművesség feudális szervezetének nevezte. A szabad város rendszerint a kialakult feudális viszonyok talaján épült ki. Ahol a feudális viszonyok csak lassan fejlődtek, ott többnyire nem voltak virágzó városok sem, kivéve, ha a rabszolgatartó rend korából maradtak fenn. Az ázsiai városok a késői középkorban főleg azért maradtak el a nyugat-európai városok fejlődése mögött, mert keleten az egész feudális rend lassabban fejlődött. Így tehát a középkori város, éspedig a városkommuna is, lényegében véve feudális jellegű. Az a mondás, hogy »a városi levegő szabaddá tesz« csak a személyes szabadságra, a földhözkötöttség állapotából való megszabadulásra céloz.

Ugyanakkor azonban a város a feudális rendszer leghaladóbb eleme. Sokkal hamarabb, mint a faluban, eltűnik itt a terményjáradék, gyengül a gazdaságon kívüli kényszer, az árutermelés legyőzi a naturális termelést, ami pedig a legfőbb, a közvetlen termelők egyik része a termelőeszközök tulajdonosa lesz, másik részéből pedig kialakulnak a városi szegénység, az előproletariátus tömegei. A középkori szabad város a feudalizmus bomlásának melegágya. A termelési módszerek és a munkaeszközök a középkori városban sokkal gyorsabban fejlődtek és tökéletesedtek, mint a falun. A szabad város a kapitalizmus bölcsője lett. Azonban a város hamarosan szűk lett az új termelési mód számára ; a kapitalista viszonyok ezért azokban az iparágakban terjedtek el a leggyorsabban, amelyek nem szorultak a város falai közé (bányászat, kohászat, textilipar).

*

Valamely társadalmi formáció gazdasági alaptörvényének rá kell mutatnia a termelés céljára. Az antagonisztikus társadalmakban a termelés célját egy meghatározott alany : az uralkodó osztály állapítja meg, de ez a cél objektív szükségszerűséggel következik magából a termelési folyamatból, az uralkodó osztálynak a folyamatban elfoglalt helyzetéből. A feudalizmusban ez a cél az uralkodó osztály túlnyomórészt személyes szükségleteinek kielégítése.

Azonban a feudalizmusban a termelés szervezői nem annyira a hűbérurak, mint inkább — és főképp — maguk a dolgozók, akik gazdaságukat saját, az uralkodó osztály céljaitól eltérő céljaik érdekében vezetik. Mégis egyetlen antagonisztikus társadalomban sem célja a termelésnek a dolgozók szükségleteinek kielégítése.

A feudális formáció specifikus törvénye különféleképpen mutatkozik meg a különböző konkrét történelmi viszonyok között. A korai feudalizmus, amely az antik világ rabszolgatartó rendjének bomlásából nőtt ki, sokban különbözik a tisztán »barbár« talajon kialakult feudalizmustól. De a feudalizmus ez utóbbi típusának is több változata van : elég, ha összehasonlítjuk a (főképpen) európai megtelepedett földművelő vagy akár állattenyésztő népek és az ázsiai nomád állattenyésztő népek patriarchális-feudális életviszonyait. A japán feudalizmus más volt, mint az indiai vagy a kínai feudalizmus. Magában Európában is nagy különbségek állapíthatók meg ezen a téren. Igen sokfélék a felbomló feudalizmus korában élő társadalmak is. Keleten, Latin-Amerikában, Dél-Európa és Afrika egyes vidékein a feudalizmus nemcsak az új, de a legújabb kor jelensége. A modern, rothadt és önmagát túlélt, az imperialisták támogatását élvező feudalizmust a termelés hanyatlása, a kizsákmányolás fokának mértéktelen növekedése, a feudalizmus és a kereskedői-uzsorás tőke összefonódása és a földesurak teljes földmagántulajdona jellemzi. Ezek a jelenségek nem tartoztak a klasszikus feudalizmus jellegzetességei közé. Nem tartjuk helyesnek, hogy egy társadalmi formáció alaptörvényének általános meghatározásába helyhez és időszakhoz kötött sajátosságokat vegyünk bele. Nem szabad elfelejteni, hogy a törvény azt tartalmazza, ami a jelenségekben általános, lényeges, ismétlődő és szükségszerű, — és ami ugyanakkor gazdag változatosságban tapasztalható ezekben a jelenségekben. V. I. Lenin hangsúlyozta a törvény és a lényeg fogalmának egyneműségét (Filozófiai füzetek 128. l.).

A »Politikai Gazdaságtan« tankönyvének szerzői a következőképpen fogalmazzák meg a feudalizmus gazdasági alaptörvényének fő vonásait : »A többletterméknek a

hűbérurak által saját élősdi fogyasztásukra történő elsajátítása — a függő helyzetben levő parasztoknak a hűbérúr földtulajdonán és a termelésben dolgozókra, a jobbágyokra vonatkozó nem teljes tulajdonjogán alapuló kizsákmányolása útján.«[3] Ez a meghatározás első helyen az elsajátítást emeli ki ; a hűbérurak csak élősdieknek tűnnek, ami azt a hamis képzetet ébresztheti az emberben, mintha a feudalizmus kezdettől fogva reakciós társadalmi rend lett volna. Márpedig addig, amíg a feudális termelési viszonyok biztosították a termelőerők fejlődését, a feudális osztály haladó szerepet töltött be.

Ugyancsak helytelen lenne, ha a feudalizmus gazdasági alaptörvényének tartalmát a feudális társadalom összes osztályainak céljaira vonatkozó megállapítások alkotnák, vagy ha az alaptörvény megfogalmazása során nem lennénk figyelemmel a kizsákmányolás eszközeire, amelyek segítségével a termelés célja megvalósul. A feudalizmus mellőzhetetlen ismertetőjelei, amelyeket a gazdasági alaptörvénynek vissza kell tükröznie, a következők : a feudális földtulajdon, a gazdaságon kívüli kényszer, és főleg a közvetlen termelők, a parasztok kizsákmányolása. Ezért a feudalizmus gazdasági alaptörvényét röviden körülbelül így lehetne megfogalmazni : »a többlettermék biztosítása a feudális járadék formájában, a parasztoknak a feudális földtulajdon alapján, gazdaságon kívüli kényszer alkalmazásával történő kizsákmányolása útján«.

Nem mondjuk, hogy ez a fogalmazás kimerítő, de véleményünk szerint jobban feltárja a jelenségek lényegét. Természetesen tovább kell folytatódnia a feudalizmus gazdasági alaptörvényére, különösen pedig a különböző konkrét történelmi viszonyok közötti működésére vonatkozó kérdés kidolgozásának. A vita eredményének általunk elvégzett összegezését csak kiindulópontnak tekintjük a szovjet tudományos gondolkodás alkotó továbbfejlesztése számára.

[3] Politikai Gazdaságtan, Szikra, 1955. 53. l.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY A NÉPI LENGYELORSZÁG ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN[1]

Az ideológiai és módszertani fordulat a tudományban nem egyszerre, hanem folyamatosan következik be. Elengedhetetlen feltétele, hogy a tudományos dolgozók beleilleszkedjenek a nép életébe, bekapcsolódjanak az egész nép építő munkájába. A tudomány állandó fejlődését csak az biztosíthatja, ha a tudományos dolgozók szilárd eszmei, világnézeti álláspontot képviselnek. Mindezt szemléltetően tanúsítják azok a változások, amelyek történettudományunkban a Népi Lengyelország első évtizedében bekövetkeztek.

A történettudomány helyzete 1948 előtt

Azok a történészek, akik valóban szerették munkájukat, a tudományt és a hazát, hamarosan ráébredtek az országban lezajlott átalakulás nagy jelentőségére. Ha a változás jellegét nem is értették meg, a tények és azok súlya azonnal meggyőzte őket az átalakulás jelentőségéről. A »Kwartalnik Historyczny« (Évnegyedes történelmi folyóirat) első háború utáni száma 1946-ban kifejezésre juttatta azt az erősödő meggyőződést, hogy a háborús pusztítások után »valahogyan más emberekként térünk vissza munkahelyünkre, új, már kialakult vagy fokozatosan kialakuló, a régitől eltérő felfogással... Felismerjük valamilyen új történetszemlélet szükségességét«, mivel »nagyjelentőségű, mélyreható változás következett be annak megítélésében, mire fordítottuk és mire kell fordítanunk figyelmünket, mi legyen érdeklődésünk és tudományos alkotómunkánk tárgya...«

Az egyetemek és tudományos intézetek kulcspozícióit reakciós történészek tartották kezükben. Ezek a történészek egyrészt a régebbi, különösen az 1918—1939 közötti tudomány idealista álláspontját képviselték, másrészt és nem kevésbé: a nemzeti demokraták, a pilsudskisták és a jobboldali szocialisták politikai nézeteit vallották és a két háború közötti évtizedeknek a tudomány haladásával szemben ellenséges rossz hagyományait akarták folytatni. Ebben a kezdeti szakaszban a történészek többségének munkáit a burzsoá objektivizmus, a szubjektivizmussal és hőstisztelettel erősen átszőtt módszertani eklekticizmus jellemezte, amely háttérbe szorítja a történelem tényleges mozgatóját, a népet; ezenkívül jellemző volt ezekre a munkákra a tények meddő halmozása — így akartak ugyanis kitérni a szintézis és az értékelés elől, a passzívan megállapított és hevenyészetten összehordott tények sűrűjébe menekülve. A lengyel állam kezdetétől egészen a legújabb korig terjedő történelem feldolgozásában továbbra is uralkodó vonás volt az állegendák tömegére épített okcidentalizmus.

Sokáig hiányoztak a kollektív munka formái és módszerei, nem voltak élénk, mélyenszántó tudományos viták és polémiák, a történeti folyóiratok kezdettől fogva vérszegény és ötletszerűen kiragadott anyagot szolgáltattak, egyébként is ritkán jelentek meg és elkerülték az alapvető problémákat. A tudományos munka elaprózódott egymástól elszakított és egymással össze nem hangolt kezdeményezésekre, amelyek monográfiák és cikkek megírásában, vagy gyakran csupán hozzászólásokban öltöttek testet. Így azután a történészek reakciós része az első években azon igyekezett, hogy akadályokat emeljen mindazzal az újjal szemben, ami a népi Lengyelország politikájában és tudományában a harc folyamán kifejlődött. Ezeknek a történészeknek a megnyilatkozásai-

[1] Az anyag elkészítésében és a szerkesztési munkában résztvettek: S. Arnold, A. Gieysztor, S. Kieniewicz, Z. Kormanova, F. Ryszka, H. Serejski és M. Turlejska.

ban a nacionalizmus és a kozmopolitizmus volt az uralkodó. A történeti törvények létezésének tagadásával elvitatták a történetírás valóban tudományos jellegét.

Ugyanakkor azonban már a Népi Lengyelország építésének és fejlődésének első éveiben voltak olyan kísérletek, hogy a tudományt bizonyos mértékig új irányba tereljék. Ebben az időben kristályosodtak ki az első — bár még bátortalan és következetlen — új álláspontok. A történettudománynak itt ismertetett fejlődési és átalakulási időszakai és fázisai egyébként nem választhatók el egymástól mereven és mechanikusan, hanem részben összefonódnak. Az új törekvések együtt növekedtek azzal a történészek között egyre jobban előtérbe nyomuló tudattal, hogy együttesen felelősek a tudományos munka eredményeiért és fejlődéséért. A Vörös Hadsereg győzelme a hitleri fasizmus felett, a tömegek élén járó munkásosztály hatalmának megteremtése, a népi állam építésének megkezdése és első sikerei döntő tényezők voltak, s számos történésznél fordulatot idéztek elő.

Ebben az átalakulásban nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy sok történész ekkor jutott hozzá — gyakorta csak először — a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műveihez, és csak ezután kezdte megismerni azokat. Különösen nagy jelentősége volt annak, hogy a klasszikusoknak egyre több műve jelent meg lengyel nyelven, s ugyanakkor mindinkább elterjedtek és fokozatosan tért hódítottak a szovjet tudomány eredményei, amelyeket egyre mélyebben ismerhettek meg történészeink. A szovjet munkák és folyóiratok immár rendszeresen megjelentek a lengyel történészek intézeteiben, könyvtáraiban és íróasztalain.

Közvetlen érintkezésbe kerültek tehát a marxizmus—leninizmus tudományával, s noha hosszú éveken át még csak töredékeiben ismerhették meg, ezzel egyidejűleg módjuk volt egybevetni elméleti elgondolásaikat a szovjet tudomány alkotó gyakorlatával. Nem kétséges, hogy az elméleti és módszertani hiányosságok még hosszú ideig negatív hatást gyakoroltak az elmúlt évtizedekben a lengyel történettudományra, — hiszen még ma is érezzük ezeket a korlátokat. Az elméleti munka szakadatlan fejlődése és az ezzel kapcsolatos tágabb perspektíva viszont minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy fokozatosan újszerűen vetődjenek fel bizonyos alapvető kérdések, mint például a társadalmi formációkról szóló marxista elméleten alapuló periodizáció és annak jelentős tudományos szerepe. Az erről folyó vita gazdag volt fordulatokban. Nagy jelentősége volt a lengyel és a szovjet történészek közvetlen kapcsolatának, amely akkor kezdődött, amikor a szovjet küldöttség részt vett a lengyel történészek 1948-as wrocławi kongresszusán. Ezek a kapcsolatok különösen gyümölcsözőeknek bizonyultak a lengyel és a szovjet történészek 1950-es moszkvai vitáján, nemkülönben a kiváló szovjet tudósok tevékeny részvételével lezajló otwocki konferencián.

A változások első jelei ebben a kezdeti szakaszban azonban még csak elszórtan mutatkoztak, egymástól elszakított kezdeményezésekben, egymástól elszigetelt helyeken. Ezek a kezdeményezések többek között kifejezésre jutottak a korábbi tudományos élet bírálatában, munkaközösségek létrehozására irányuló felhívásokban, a tudományos és oktatómunka társadalmi ellenőrzésének és nyilvánosságának hirdetésében és abban, hogy a főiskolából kikerülő fiatal szakemberek megszabadultak a mestereiktől való szolgai függőségtől. Az egyetemen az oktatás átalakulására bizonyos hatással volt maga az egyetemi ifjúság is, amely új, valóban helyes tudományos álláspontot keresett és követelt meg az előadóktól.

Felvetődik most már a kérdés, vajon a történettudomány betöltötte-e a népi Lengyelország építésének első szakaszával és az új társadalmi tudat kialakulásával kapcsolatos fő feladatait?

Meg kell állapítani, hogy a történettudomány az első időszakban (1948-ig) nem felelt meg teljesen feladatainak, jóllehet nagymértékben emelkedett a tudományos intézmények és munkák, valamint a kutatók száma is. Ebben a helyzetben bizonyos fokig az aktív publicisztikának kellett a történettudományt kisegítenie, bár a publicisztikában is temérdek helytelen állásponttal találkoztunk.

Az új kutatási területekhez sorolhatjuk már 1945-től kezdve mindenekelőtt a nyugati országrészek története kérdéseinek jelentős számú feldolgozását. Számos régi és új történész érdeklődése Szilézia, Nyugat-Pomeránia, a Lubuska vidék, Warmia és Mazuria története felé fordult. Egyidejűleg ismét megkezdték a múltbeli lengyel-német kapcsolatok vizsgálatát. E kutatások jelentős részének azonban különösen 1948-ig tengersok hibája volt. Kezdetben túlsúlyban voltak az elbeszélő munkák és a hamis koncepciók, például a geopolitikai elgondolás. A szerzők régi módszertani alapokon állottak, s így nem nyújthattak az anyagról helyes képet; kifejezésre jutott sok történész nacionalista állsápontja is. A lengyel—német kapcsolatok tárgyalásánál kezdettől fogva túlsúlyban volt az az elgondolás, amely hamisan állítja be és elmossa az egyes történeti korszakokat, s azt a benyomást kelti, mintha a német »Drang nach Osten«-politika meg-

szakítás nélkül érvényesült volna és amely ugyanaz volt a X. században, mint a XX.-ban. Találkoztunk továbbá a német társadalom osztálytagozódásának nacionalista módon való ábrázolásával s azzal a hibás beállítással, amely a fasizmus és a hitlerizmus bűneiért az egész német nemzetet felelőssé teszi. Példának hozhatjuk fel többek között Z. Wojciechowski »Lengyelország és Németország. Tíz évszázad küzdelmei« című művét, valamint ugyanennek a szerzőnek »A porosz hódoltság« című cikksorozatát. A szerző csupán 1949-ben érezte szükségesnek, hogy felülvizsgálja hibás álláspontját. A múltbeli lengyel-német kapcsolatokat kissé mélyebben igyekezett vizsgálni J. Feldman, aki »számos antagonizmus« mellett az együttműködés néhány elemét is napfényre hozta. Ez a kutató is beleesett azonban a szociologizmus hibájába és »a számos antagonizmust« egyetlen fejlődési láncolatra vezette vissza, amelyen belül »a harc eleme háttérbe szorítja az együttműködést«, s azzal fenyeget, hogy a jövőben is mindenkor előtérben marad.

Hasonló hibákat tapasztalhattunk azokban a népszerű tudományos szintézisekben is, amelyeket a Nyugati Intézet, a Sziléziai és a Baltikumi Intézet Szilézia, Nyugat-Pomeránia és Gdańsk történetéről adott ki. E művek főként régebbi irodalomra épültek és ezért felette szűkszavúan kezelték az új és a legújabb kor eseményeit. Hibáik különösen abban mutatkoztak, hogy helytelen módon egymástól elszakítva tárgyalták e vidékek népének egyidejű osztályharcait és nemzeti felszabadító küzdelmeit a tőkés és a nemzeti elnyomás alól való felszabadulásért; ezekben a munkákban továbbá elkendőzték az imperialista államok ellenséges magatartását Lengyelországgal szemben és a lengyel burzsoáziának lényegében nemzetellenes szerepét.

A nyugati területek történetének feldolgozása mellett a társadalmi viszonyok fejlődése iránti érdeklődés nagymértékű növekedése is arról tanúskodik már a felszabadulás utáni első években, hogy az új irányzatok fokozatosan utat törtek maguknak és erjedés következett be ideológiai téren. A források feldolgozása és a forrásművek kiválasztása egyre inkább azt mutatta, hogy a nép történetének és osztályharcának bemutatására törekednek, amelyet a régi történetírás csaknem teljesen elhanyagolt vagy meghamisított. Ezen a téren is gyakran fordult azonban elő, hogy a konkrét elemzés helyett sematizmussal találkoztunk. A módszertani hibák, valamint a forráskutatási hiányosságok csökkentették annak lehetőségét, hogy történettudományunk kielégítő feleletet adhasson számos fontos kérdésre: a népi Lengyelországban kibontakozó kulturális forradalommal, az osztályharc élesedésével, a társadalmi tudat erősödésével és fejlődésével, valamint a történeti források magyarázatával és a jelenkor viszonyaival kapcsolatos kérdésekre.

A lengyelországi társadalmi és kulturális forradalom egyébként lehetőséget nyújtott arra, hogy széles körben és új utakon induljon meg a kutatás azoknak az okoknak a felderítésére, hogy a lengyel kizsákmányoló osztályok miért nem törődtek az ősi nyugati lengyel területekkel, és miért kótyavetyélték el ezeket ugyanakkor, amikor a főnemesség, majd a burzsoázia expanziós rablópolitikát folytatott keleten: főleg Ukrajnában és Belorussziában. E kérdés megoldása újjászülető történettudományunk egyik legsürgősebb feladata volt. Meg kellett végre mondani a valóságot a régebbi és az újabb lengyel-orosz, lengyel-ukrán és lengyel-belorussz kapcsolatokról, el kellett jutni e népek haladó és forradalmi erői szoros együttműködésének feltárásához, rá kellett mutatni a Nagy Októberi Forradalom történelmi jelentőségére Lengyelország függetlensége szempontjából, majd a szovjet népek győzelmének jelentőségére a hitleri fasizmus felett, a Szovjetunió segítségének nagy szerepére a Lengyel Népköztársaság építésében. Ezen a téren azonban igen erősen jelentkeztek a régi hagyományok, a nemesi-burzsoá nacionalizmus maradványai, amelyek akadályozták a történettudományt abban, hogy helyesen és teljes mértékben megoldja ezeket a kérdéseket. Valójában csak később láttak hozzá a lengyel-orosz kapcsolatok mélyebb feltárásához, csupán ekkor mutattak rá a két nép forradalmi erőinek együttműködésére és az Októberi Forradalom jelentőségére. A lengyel-ukrán és a lengyel-belorussz kapcsolatok viszont a legutóbbi időkig feldolgozásra várnak.

A történettudomány fejlődése 1948 után

A munkásmozgalom egységéért vívott nagy küzdelem után csak 1948 második felében bontakozhattak ki azok a feltételek, amelyek között helyesen értékelhették az egész nemzet történetével szoros kapcsolatban álló lengyel munkásmozgalom történetét. Ekkor formálódott ki a nemzet történetének új szemlélete.

A további fejlődés során nagy segítséget adott a történettudománynak a Lengyel Egyesült Munkáspárt. Ez a segítség kifejezésre jutott mindenekelőtt a Központi Bizottság ülésein elhangzott előadói beszédekben és az azokon hozott határozatokban, vala-

mint Boleslaw Bierut mély történelmi tartalmú, főleg az első és a második pártkongresszuson elhangzott beszámolóiban. A párt megmutatta a lengyel történészeknek, hogy milyen jelentős a történettudomány, a nemzet élete és jelene közötti kapcsolat, elősegítette a történettudomány ideológiai átalakulását és kijelölte nagyfontosságú feladatait a nemzet haladó hagyományainak feltárása, valamint annak a szerepnek a megvilágítása terén, amelyet a történelemben az országgal szemben ellenséges, haladásellenes erők játszottak.

Számos részletkérdésben a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága Pártiskoláján elhangzott előadások kísérelték meg az új tudományos álláspont kialakítását. Nagyjelentőségű volt az a tény, hogy a párttörténeti osztály, majd néhány évvel később a Társadalomtudományi Intézet is ráirányította a figyelmet a történelem, különösen a legújabbkori történelem néhány, korábban különösen elhanyagolt vagy meghamisított fejezetére. Ilyen hamisításokra még a háború utáni első években is sor került.

Az első történettudományi kongresszus 1948 szeptemberében ült össze Wrocławban. A kongresszus felmérte a lengyel történettudomány akkori helyzetét, s megmutatta, hogy akkor még a régi burzsoá koncepciók és módszerek voltak túlsúlyban. Meg kell állapítani viszont, hogy a kongresszus egyes szekciói, különösen azok, amelyek a nyugati területek és a Népek Tavaszának tematikájával foglalkoztak, már bizonyos fordulatról tanúskodtak programjuk kidolgozásában. A kongresszuson különböző nézetek ütköztek össze; tanúi voltunk annak, hogy — jóllehet még bátortalanul — megkísérelték bizonyos régi módszertani alapok és történelmi események értékelésére vonatkozó ismérvek felülvizsgálását. Példaként szolgálhat a nemzeti jövedelem elosztásának kérdéséről folytatott vita (a bíráló W. Kula volt), valamint a történeti megismerés mineműsége és lehetőségei tárgyában folytatott vita (S. Lutman referátumának agnosztikus tételei éles vita középpontjában állottak). Nagy jelentősége volt annak, hogy C. Bobińska kifejtette Marx és Engels álláspontját a lengyel kérdést illetően a XIX. században. Ez egyébként ösztönzően hatott a további elgondolások fejlődésére.

A wrocławi kongresszus után főleg a középkor-kutatók rendszeresen tartottak konferenciákat. 1950-ben tartották meg Wrocławban a lengyel-német kapcsolatok historiográfiájával foglalkozó konferenciát. Ennek során részben a régebbi és újabb hibás nézeteket bírálták, részben pedig megkísérelték, hogy kijelöljék a további kutatásokat. 1951-ben a Lengyel Történelmi Társulat az Irodalomtörténeti Intézettel karöltve együttes konferenciát szervezett a XVIII. század második fele tudományos problémáinak megvitatására. Ez egyike volt az első lépéseknek a kollektív munka és a különböző tudományszakok együttműködései formáinak kialakítására. A »Kołłątaj-ülésszak« mellett a XVIII. század második fele haladó mozgalmainak gazdagságát és eredményeit mutatta be a Lengyel Felvilágosodás Kiállítása is a varsói Nemzeti Múzeumban; ez a kiállítás nyitotta meg a nagy történelmi kiállítások sorát.

Az I. Lengyel Tudományos Kongresszust ezzel szemben a történeti tudományszakok részéről nem készítették elő kellőképpen, és ezért ehhez a kongresszushoz semmiféle nagyobb változás nem fűződik. Z. Kormanova kongresszusi referátuma és az azt követő gyenge vita nem keltett nagyobb visszhangot a történészek között, többségük akkor még nem kapcsolódott be a kollektív munkába és a vitába.

Ezekben az években megélénkült a kutatómunka, bírálni kezdték a burzsoá történetírás termékeit, ha nem is elég mélyrehatóan. Egyes történészek eredményeit korábban csak objektivista módon regisztrálták, most már kezdtek problémákat felvetni, vitacikkek jelentek meg, napvilágot láttak úttörő jellegű tanulmányok, amelyek persze elég gyakran szintén nem voltak mentesek a hiányosságoktól (C. Bobińska, A. Gieysztor, S. Kieniewicz, H. Serejski, St. Śreniowski munkái).

Ugyanebben az időszakban új, kollektív munkálatok kezdődtek a történetírás egyik legjelentősebb területén, a tankönyvírásban. Az elavult és hamisításokat tartalmazó tankönyvek helyett, amelyek gyakorta csak a háború előtti tankönyvek mechanikus újranyomását jelentették, új tankönyvek jelentek meg. Természetesen még ezek sem nyújtották azt, amit a tankönyvektől elvárunk. Az új tankönyvsorozatnak (a XV. század közepéig terjedő tankönyv J. Bardach szerkesztésében, a nemesi Lengyelország bukásáig terjedő tankönyv St. Arnold szerkesztésében, valamint az 1864—1944-ig terjedő időszakot tárgyaló tankönyv Z. Kormanova szerkesztésében) is számos hibája volt, amelyeket a bírálat feltárt. Különösen feltűnő volt a színvonalkülönbség. A hibák ellenére azonban meg kell állapítani, hogy ezek a tankönyvek számos új összefoglaló értékelést adtak.* Igen sajnálatos, hogy hiányzik az 1795—1864 közötti időszakot, valamint a népi Lengyelország időszakát tárgyaló tankönyv.

* J. Bardach ismertetése és Z. Kormanowa beszámolója a »Kwartalnik Historyczny«-ban.

Eközben bizonyos fordulat következett be a történettudomány népszerűsítése terén is. Számos, kezdetben kritikátlan és éretlen kiadvány után több kiadó vállalkozott arra, hogy a népszerű kiadványoknál figyelmet fordítson azok tudományos színvonalára és helyes politikai szemléletére is. Ezen a téren azonban mindmáig az ösztönösség uralkodik, amely nem egyszer a helyes népszerűsítéssel összeférhetetlen káros vulgarizálásban jut kifejezésre.

Tudományos és szervezeti téren egyaránt a korábbinál nagyobb mértékű fordulatot jelentett a történettudományban az otwocki konferencia az 1951—1952-es évek fordulóján. Ezt a konferenciát — az első országos módszertani történész-konferenciát — a Felsőoktatási és Tudományügyi Minisztérium és a Lengyel Történelmi Társulat szervezte. A konferencia a régi kutatók jelentős részének nagy fejlődéséről tett tanúságot és egyúttal megmutatta azt a tényt, hogy országunkban új, marxista történészek nőttek fel, akik már a népi Lengyelországban nevelkedtek. Az otwocki konferencia jelentőségéről a »Kwartalnik Historyczny« új sorozatának első száma emlékezett meg. A konferencia megmutatta, milyen nagy szerepe van a témakör, nemkülönben a forrásanyag kiválasztásának és feldolgozásának módszere terén annak, hogy tudományunk egyre jobban és alkotóbb módon sajátítja el a marxista módszereket.

Az otwocki konferenciával új szakasz kezdődött történettudományunk fejlődésében.

A Lengyel Történelmi Társulatnak a tudományos viták szervezése és a tudomány terjesztése terén továbbra is kezdeményező szerepe volt. A Kołłątaj-ülésszak nyomán a Társulat kezdeményezésére 1952-ben Kielcében tudományos értekezletsorozat kezdődött. Az értekezletek, amelyeket később folytattak, egyes történelmi időszakok különösen jelentős kérdéseivel foglalkoztak. Megvitatták a parasztság osztályharcának történetét a feudális elnyomás ellen a XVII. században. E konferencia eredményeit azonban egy időre még beárnyékolták a szervezési hibák. Sokkal több eredményt hozott a Lengyel Történelmi Társulat által egy esztendővel később Stalinogrodban rendezett tudományos konferencia, amely a lengyelországi ipar kezdeteivel és a munkásosztály kialakulásával foglalkozott.

A történettudomány fejlődésének alapvető lehetőségeit azonban csak a Lengyel Tudományos Akadémia létrehozása biztosíthatta. Az Akadémia új szervezeti formákat honosított meg és fontos problémáknak szentelt műveket adott ki.

A múlt év végén azután a történészek már jelentős mértékben részt vettek a Lengyel Tudományos Akadémia Kopernikus- és reneszánsz-ülésszakán. Ezzel részletesebben foglalkozunk cikkünk speciális részében. Az ülésszak eredményeit közkincsé tette és egyúttal népszerűsítette a második nagy történelmi kiállítás, a Lengyel Reneszánsz kiállítás a varsói Nemzeti Múzeumban. Bizton remélhetjük, hogy amint az 1951-es Kołłątaj-ülésszak, úgy ez az utóbbi ülésszak is új irányba terelte a lengyelországi reneszánsz történeti feldolgozását és értékes eredményekkel jár majd a legközelebbi években.

A lengyel történettudomány fejlődésének útjait és egyre szélesebb távlatait mutatták az olyan ülésszakok, mint a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által 1953-ban Wrocławban rendezett sziléziai konferencia, valamint a pomerániai konferencia, amelyet 1954-ben Gdańskban tartottak. A sziléziai konferencia referátumai a népi Lengyelország korszakáig világították meg a problémákat. A leleplező fejtegetésekben és önbírálatban bővelkedő viták eredményeit kétkötetes kiadvány örökítette meg. A pomerániai ülésszak megmutatta, hogy ezen a téren több tennivalót hagyott örökül a régi tudomány és rámutatott a jelen hibáira is. Egyébként ez a konferencia is eredményesen járult hozzá az új kutatások megkezdéséhez és azok irányának megállapításához.

A lengyel történettudomány fejlődésének útját a legjobban talán azok a változások mutatják, amelyek a történeti folyóiratokban következtek be. A múltban ezek a folyóiratok túlnyomórészt a burzsoá történetírás álláspontját képviselték, főleg a feudalizmus korai korszakaival foglalkoztak és rengeteg adatot halmoztak fel. Ezek a folyóiratok most már eljutottak a marxista álláspontho z ; tematikájuk egyre inkább az újabbkori történelem irányába tolódik el, kibontakozik a bírálat, tudományos viták zajlanak le hasábjaikon. A »Kwartalnik Hostoryczny«, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének folyóirata vállalta azt a jelentős szerepet, hogy megszervezze a tudományos életet és fellendítse a kutatómunkát. A »Kwartalnik« eredményeiről tanúskodnak a folyóirat 1953—1954-es új évfolyamai. A többi folyóirat közül, amelyek ugyancsak teljesen új arcot öltöttek, meg kell említeni a »Kwartalnik Historii Kultury Materialnej« (az anyagi kultúra történetének évnegyedes folyóirata) című rendkívül gazdag anyagot tartalmazó folyóiratot, valamint a »Kwartalnik«-hoz hasonló »Przegląd Historyczny«-t (Történelmi Szemle). Fontos szerepet tölt be a forrásanyag

kiadása terén a »Roczniki Dziejów Spotecznych i Gospodarczych« (Társadalom- és gazdaságtörténeti Évkönyvek). A tág értelemben vett forráskutatás szempontjából nagyjelentőségű az »Archeion«. A lódzi »Przegląd Nauk Społecznych i Historycznych« (Társadalom- és Történettudományi Szemle) kötetei különösen az ideológiai kérdéseket taglalják. Szilézia történetének témáit ismerteti a Wroclawban megjelenő »Sobótka«. A »Przegląd Zachodni« (Nyugati Szemle) hasábjain az utóbbi időben ismét számos történeti tanulmány jelent meg, amelyek különösen az anyagszolgáltatás terén jelentősek. Ez a folyóirat azonban még nem tudta következetesen kiküszöbölni hibás szemléletét, s profilját sem alakította még ki. Néhány más folyóirat csak tiszavirágéletűnek bizonyult s ismét mások, mind például a Toruń-i »Zapiski towarzystwa Naukowego« (Tudományos Társulat Jegyzetei) sajnos még ma is szőrszálhasogatással foglalkoznak.

Az új időszak kezdete

Minél jobban fejlődött társadalmunk, minél nagyobbak voltak szükségleteink, annál inkább megmutatkozott — az eredmények mellett — a történetírás számos hiányossága. Egyre erőteljesebben jelentkezett a hiányosságok kiküszöbölésének szükségessége a tervezés és a kollektív munka megvalósítása útján, a széleskörű tudományos viták segítségével. Ezt különösen a Lengyel Tudományos Akadémia kutatóintézeteinek megalakulása és fejlődése tette lehetővé, valamint az egyetemen kívüli tudományos intézmények, különösen a pártoktatási intézmények fejlődése. A már említett párttörténeti osztály és a Társadalomtudományi Intézet mellett igen fontos szerepet tölt be a Hadtörténeti Bizottság is. Nagy jelentőségük van továbbá a Levéltári Főigazgatóság és a helyi levéltárak kutatásainak.

A párt II. kongresszusa számos új feladatot és követelményt tűzött a történettudomány elé, amelyekről már megemlékeztünk a »Kwartalnik Historyczny« egyik számában.[2]

Az 1953-ban életrehívott akadémiai Történettudományi Intézetre, illetve az Anyagi Kultúra Története Intézetére várt az a felelősségteljes feladat, hogy irányítsák az ország összes, történettudománnyal foglalkozó intézményeinek együttműködését, összehangolják kutatásaikat és terveiket. A Történettudományi Intézet működésének első időszaka még igen rövid ahhoz, hogy kellőképpen értékelhetnők. Mégis, az Intézetnek vannak bizonyos eredményei (a Lengyelország történetét tárgyaló új, marxista egyetemi tankönyvek kollektív munkálatainak előkészületei ; számos megkezdett monográfia ; sok, főként már újabbkori forráskiadvány, továbbá a kongresszusok és konferenciák tudományos vitái), bár igaz, hogy ezek az eredmények még szerények és nem mentesek a hibáktól. A másodiknak említett intézet ugyancsak ért el már eredményeket : felhasználta a lengyel állam keletkezésére vonatkozó kutatások vezetőségének számottevő eredményeit és széles körben kifejlesztette munkáját az anyagi kultúra, a régészet és a néprajz fejlődése terén.

Ezek az elmúlt évtized vívmányai, ilyenek a különböző kutatások egymást kiegészítő eredményei és hibái, amelyek a fejlődést és az azt előrelendítő harcot mutatják. A történettudomány területén, amely igen szoros kapcsolatban van a kor világnézetével és eszméivel, ezt a harcot különösen nehéz volt megvívni.

A kutatás legfontosabb kérdései. Eredmények és hibák

1. Az ókor néhány problémája

Lengyelországban vajmi gyengén művelték az egyetemes történetet. Ezen belül külön helye van az ókori történetnek. Az elmúlt évtized első esztendeiben még főként a régi nézeteket ismételgették, illetve szubjektivista-hőstisztelő módon magyarázták a tényeket, vagy modernizáltak, sőt egyes kérdéseket fajvédő szemszögből szemléltek (Loś). Ezek a történészek — a modernizálást és a vulgáris szociologizmust felhasználva — belecsempészték az ókori történet tárgyalásába a kapitalizmust, amint azt nagyobb méretekben az amerikai történészek teszik. (Ez volt a helyzet T. Wałk—Czarnecki »Az ókori világ gazdaságtörténete« című művénél is, amelyet még 1939 előtt készített el, s amely 1948-ban jelent meg.) Az ókori intézmények és eszmék kutatásával kapcsolatban gyakran átlátszó célzásokat tettek a jelenkorra, s így juttatták kifejezésre tehetetlen tiltakozásukat mindazzal szemben, ami életünkben »új« és elodázhatatlanul halad előre.

[2] 1954. 2. sz. 3—12. l.

1949 után azonban újtípusú tanulmányok is megjelentek, bár ezek sem voltak mentesek a zökkenőktől és a leegyszerűsítéstől. T. Bilińskinek a történettudomány szempontjából is jelentős érdeme volt, hogy az ókorban kijelölte a kutatás célját : a tömegek munkájának, életének és alkotóerejének tanulmányozását. I. Bieżuńska—Małowistowa munkái olyan alapvető problémával foglalkoztak, amelyet a lengyel szakirodalomban korábban elhanyagoltak : az ókori rabszolgaság problémájával, valamint a római nobilitás gondolkodása fejlődésének kérdésével a konkrét társadalmi viszonyok vizsgálata alapján. T. Zawadzki Róma keleti provinciáival foglalkozott. R. Kamienik a reakciós történetírást bírálta. Általánosabb jelentőségük volt továbbá azoknak, a történettudomány határterületeit érintő tanulmányoknak, amelyek komplex tómákat dolgoztak fel az ókori kultúrával kapcsolatban. Ezeknek a munkáknak az elkészítésében nemcsak régészek, etnográfusok és filológusok vettek részt, hanem történészek is.

Más tanulmányok a mai Lengyelország területének ókori történetével foglalkoztak, amiről a következő fejezetben még szó lesz. K. Majewskinek a szláv vidékek római importjáról szóló munkája kimutatta, hogy a korábbi irodalom hamis beállításával szemben a római ipari termékek beáramlása fokozódó társadalmi differenciálódást idézett elő az ősközösség alkonyán s oda vezetett, hogy az ősközösségi társadalom vezetői kizsákmányolták a lakosság többi részét.

2. A lengyelországi feudalizmus kezdetére és kialakulására vonatkozó kutatások

A burzsoá történetírásban hagyományos volt az, hogy a feudalizmus korszakának kezdetét rendkívül intenzíven dolgozták fel. Ez egyébként nemcsak Lengyelországban ismert jelenség : a régi történetírásban előtérben állt a közpkor iránti érdeklődés, s ez nem volt véletlen. Ebből a korszakból viszonylag kevés írott forrás maradt ránk, és éppen ezért tág lehetőség kínálkozott nyelvészeti kombinációkra. Ezek a nyelvészeti kombinációk viszont elősegítették a módszerbeli fogások alkalmazását és egyúttal gyakran megkönnyítették a történészeknek, hogy tudatosan megkerüljék az alapvető történelmi problémákat. A középkorkutatásban az igazi történelmet gyakran a szakmai technikával helyettesítették, csupán néhány önkényesen kiragadott tényezőt boncolgattak, elszigetelten a tényleges fejlődéstől s a reá ható erőktől.

A népi Lengyelországban igen nagy volt azoknak a történészeknek a száma, akik a háború előtti időszakban a középkor kutatásával foglalkoztak. Ez a körülmény különösen az első években olyan jelleget kölcsönzött történetírásunknak, mint amelyre a középkor-kutatás hagyományos vonása a jellemző.

Történettudományunk kezdeti, tehát 1948-ig terjedő időszakában a marxizmustól távolálló témakörök és módszertani álláspontok voltak túlsúlyban. Különös erővel mutatkozott itt az 1944 előtti kiesés. A német megszállás nehéz körülményei között — ezt hangsúlyoznunk kell — bizonyos mértékig folytatódtak a kutatások, s az ezek eredményeként megszülető munkákat később közzé is tették. Ezek a kiadványok gazdagították ugyan a rendelkezésre álló tényanyagot, de az általános helyzeten keveset változtattak, különösen az első három-négy esztendőben. 1948—1949-ben létrehozták a lengyel állam keletkezésére vonatkozó kutatások vezetőségét, amely egyre több régészt és történészt foglalkoztatott. Amint fejlődött a munkatársak módszertani készsége, úgy szélesedett az Intézet munkaterve is. Kezdetben csak a korai feudális monarchia keletkezését vizsgálták, később azonban — igen helyesen — időben kiterjesztették és el is mélyítették a kutatásokat. 1951 táján bekapcsolódott a munkába az állam- és jogtörténészek egyik csoportja, és ők is támadást indítottak a középkor-kutatás hagyományos módszerei ellen. Szorosabbra fűzték a kapcsolatokat a szovjet tudósokkal, különösen B. D. Grekov akadémikussal és más kiváló középkor-kutatókkal : J. A. Koszminszkijjel, B. A. Ribakovval és P. N. Tretyakovval. Ennek eredményeképpen történészeink megtalálták az utat e korszak marxista tárgyalásához s meg is születtek az ilyen szellemű munkák.

A legfőbb és a legszélesebb körben megvitatott problémák közé tartozik mindenekelőtt a periodizáció és annak szerepe a történelmi folyamat lényegének felismerésében. Ezt a problémát először éppen a középkor-kutatók vetették fel. Míg 1948-ig igen sokan amellett foglaltak állást, hogy tartsák meg a feudalizmus kifejezést a jogi és a politikai felépítmény jelenségeinek megjelölésére, addig a periodizációs vita későbbi folyamán a vita már a társadalmi formációkról szóló marxista tételeken és az ezzel kapcsolatos szovjet viták eredményein alapult. S. Arnold ekkor többek között azt a tételt állította fel, hogy a feudalizmus Lengyelországban csak a XI. században alakult ki, amit több lengyel és szovjet történész tagadásba vett. Ennek nyomán élénk vita indult a periodizáció alap-

vető ismérveiről, s ezt a tételt a vita indítója maga bírálta meg az otwocki konferencián elhangzott erről szóló referátumában. A vitában elhangzott számos további megállapítás alapján szerkesztették meg az első 1764-ig terjedő lengyel történeti tankönyvkötetet, melyet H. Lowmiański vezetésével a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete rendezett sajtó alá. A vita azonban még mindig nem fejeződött be. Nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy kiküszöböltük a határt a történelem s a burzsoá tudomány »történelem előtti korszaka« között. Ebben a vitában történészek és régészek is részt vettek, s különösen K. Majewski képviselt új álláspontot. A vita eredményeként kialakultak a régészetnek és az anyagi kultúra történetének új alapelvei és az új kutatási módszerek.

A népi állam bőséges eszközökkel támogatta a lengyel állam keletkezéséről szóló tanulmányokat, amelyek azonfelül, hogy az elmúlt évtizedben a kutatók jelentős számú csoportját foglalkoztatták, sikeres próbálkozást jelentettek a kollektív és tervszerű munka meghonosítása terén is. Kezdetben a korábbi időszak irányzatai és módszertani alapelvei voltak túlsúlyban ezen a területen. Erről tanúskodnak J. Widajewicz, K. Tymieniecki, G. Labuda és Z. Wojciechowski vitái az 1946—1949 években, s részben még később is (így a 963. év jelentőségéről, a velétek szerepéről a X. század politikai viszonyainak kialakulásában); ezek a viták csak akadályozták a lengyel történelem legkorábbi szakaszainak megismerését. A lengyel állam keletkezésének problémái iránti érdeklődést a korai feudalizmus idejének területi szerkezetéhez való visszatérés tette aktuálissá. Különleges helyet foglaltak itt el egyes korábbi munkák, G. Labuda nagy erudícióval megírt monográfiái, amelyek a koraiközépkori Lengyelország és más nyugati szláv országok történetét tárgyalják. Meg kell állapítani, hogy ezekben a munkákban vannak még módszertani hibák, amelyek fékezték a szerzőket a kutatás nyomán keletkezett gondolataik kifejtésében, és bár ezekben a munkákban a politikai kérdések vannak előtérben — mégis igen világos és pozitív kezdeményezések a lengyel és német tudomány régi álláspontjának felülvizsgálására. G. Labudának a Samo-féle állammal foglalkozó művéért állami díjat adományoztak. A lengyel történészek IX. wrocławi kongresszusán fontos helyet foglaltak el azok a referátumok, melyek a lengyel állam kialakulásával és a mai Lengyelország ókori történetével foglalkoztak (J. Kostrzewski, K. Majewski, W. Hensl).

A lengyel állam keletkezésére vonatkozó kutatások vezetősége kollektív állami jutalomban részesült. A vezetőséget egyébként legutóbb beolvasztották a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúratörténete Intézetébe, melynek most egyik osztálya. Az előbbi intézmény különösen azzal foglalkozott, hogy összeegyeztesse a régészek eredményeit az írott források adataival. Az Intézetben számos vitát, több konferenciát és kongresszust tartottak, és ezek során egyre világosabban megmutatkozott annak szükségessége, hogy át kell térni a marxista álláspontra. Több mint 25 ásatás eredményei nyomán erősen megnőtt a források száma. A lengyel állam első évszázadainak csaknem minden nagyobb központjában folyó ásatásokat többek között Wł. Antoniewicz, W. Hensl, W. Hołubowicz, K. Jażdżewski és Z. Rajewski irányította. Ezzel szemben nem fordítottak elég figyelmet a legrégibb (a X. század előtti) és a már feltárt településekre. Az elbeszélő források kiadása is hozzájárult a forrásanyag jelentős kibővüléséhez; különösen sok arab és zsidó, bizánci és ókori, valamint ószláv forrás került felszínre. A történettudomány segédtudományainak további fejlődése elősegítette ezeket a kutatásokat.

E munkák eredményeit rendszeresen közölték a tudományos és népszerű folyóiratokban, egyrészüket közzétették a »Studii wczesnośredniowieczne« (Korai középkori tanulmányok)-ban és a »Materiały wczesnośredniowieczne« (Korai középkori anyagok)-ban; felhasználták továbbá ezeket az anyagokat az egész problémakör összefogására irányuló kezdeti kísérletek során is (W. Hensl, A. Gieysztor stb.), bár igaz, hogy ezek a kísérletek még nem vezettek egységes koncepció kidolgozására. A szóban forgó anyag mégis lehetővé teszi, hogy már ma megcáfolhassuk azt a hagyományos és minden alapot nélkülöző, occidentalizmussal és klerikalizmussal egyaránt átitatott álláspontot, amely Lengyelország keletkezését azzal köti össze, amikor az írott források elsőízben tesznek említést a Mieszko-féle államról. Ezzel szemben ezek a források megerősítik a lengyel állam és a nép keletkezésének azt az alapvetően helyes magyarázatát, hogy a lengyel állam legkésőbb a VII. századtól kezdődően, a társadalmi osztályok kialakulásával jött létre. Ezek a kutatások továbbá ékes bizonyítékot szolgáltattak a lengyel kultúra önálló fejlődéséről, és halomra döntötték azt a mítoszt, amely szerint a lengyel kultúra primitív és elmaradott volt, s nagymértékben idegen befolyás alatt állott.

A korai középkor termelőerőinek megismerése terén (sajnos a termelési viszonyok csekély mértékű figyelembevétele mellett) nagyértékű munkával gazdagodott a lengyel

tudomány 1953-ban. H. Łowmiański »A szláv államok kialakulásának gazdasági alapjai« című műve új, magasabbrendű szakaszt nyitott a szláv államok keletkezésének folyamatáról lezajlott vitákban. A mű tudatosan támaszkodik a történelmi materializmus tételeire, s a szovjet tudomány vívmányaira építve ékes bizonyítéka annak, hogyan fejlődik az új középkor-kutatás, amely eltávolodik a meddő nyelvészeti vitáktól és bővíti konkrét ismereteinket történelmünk legfontosabb jelenségeiről. Az ősközösség kutatása terén hasonló jelentősége van K. Tymieniecki I. osztályú állami díjas tudós »Lengyelország az ókorban« című, 1951-ben megjelent művének, bár a mű értékéből erősen levon ismeretelméleti álláspontja. A szerző óriási régészeti, nyelvészeti és etnográfiai anyagot dolgozott fel, amely alapul szolgál a történelmi materializmus tételeivel megegyező további következetes történeti szintézishez. W. Henslnek köszönhető végül, hogy történettudományunk megtalálta a helyes alapot a korai középkor szláv népei és Lengyelország anyagi kultúrájának vizsgálatához.

J. Adamus és J. Bardach behatóan megbírálta a »nemzetségi elméletet«, amely egészen a XIV. századig beszélt a nemzetségi szervezetről, és amelyet még Z. Wojciechowski 1948-as történelmi tankönyve (a Lengyelország állami szervezetéről szóló tankönyv második kiadása) is magáévá tett. J. Adamus és J. Bardach ezenkívül megbírálta a társadalmi és állami rendszer keletkezéséről szóló további tételeket, amelyek ugyancsak a »nemzetségi elméleten« alapultak. J. Bardach W. Kolańczyknak a közös földtulajdon maradványairól szóló munkáját bírálta meg, amely bővelkedett tényanyagban, de hibás, elavult nézeteket hirdet. Kimutatta, hogy mesterkélt a szóban forgó időszak társadalmi szervezetének »nemzetségi« jelleget tulajdonítani. Ez a bírálat megnyitotta az utat a feudális urak osztályának kialakulásáról és fejlődéséről szóló korábbi tételek bírálata számára. Meg kell említenünk, hogy Z. Wojciechowski, a »Balzer-féle iskola« legjelentősebb képviselője, 1953-ban élt elsőízben önbírálattal ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

A lengyel tudomány fejlődése során egyre tudatosabban tesz eleget kötelességének nemcsak a lengyel történet, hanem a szomszéd országokkal való kapcsolatok történetének terén is. Történetírásunk 1952-ben felvetette a vörösoroszországi városok kérdését, melyet a nacionalista beállítottságú burzsoá irodalom hamisan tálalt. A varsói egyetem tudományos kollektívája kezdte meg a munkát, majd hozzászólt a kérdéshez H. Lowmiański történész is. A régészek két éven keresztül végeztek ásatásokat a hajdani Wołyń és Czerwien városok helyén. Lelkiismeretes kutatómunkájuk eredményeképpen most már világosan ismerjük a vidék korai feudális alakulatainak fejlődését és azt a folyamatot, amelynek során az erősebb szomszédok elfoglalták ezt a területet a korai feudális monarchia kialakulása idején.

A feudalizmus korszakának későbbi, a lengyel reneszánszig terjedő szakaszaival kapcsolatban történettudományunk nem dicsekedhetik szélesebbkörű feldolgozással. A Lengyel Királyságnak a XIII. és XIV. század fordulóján történt egyesítésének problémáját legutóbb a marxizmus segítségével világította meg J. Baszkiewicz kandidátusi értekezése, amely kimerítően bírálja a burzsoá történettudományt, s egyúttal széleskörű forráselemzést is ad. A felszabadulás óta eltelt évtized irodalma egyébként kevésbé kielégítő ezen a téren. Sok tekintetben még most is a hagyományos érdeklődési körökben mozog, elavult módszerekkel dolgozik és az idealista, különösen fideista nézetek vannak előtérben.

A korai feudális monarchia különösen egy népi felkelés kapcsán vonta magára a kutatók figyelmét. Ezzel kapcsolatban igen élénk vita alakult ki. Itt mutatkozott meg legkorábban az a követelmény, hogy szakítsunk a burzsoá történetírásnak a megismerésről lemondó irányzatával, amely arra irányult, hogy elmossa a múltban az osztályharcnak még a nyomát is. Az erről a témáról megjelent első munkák mégis hemzsegnek a hibáktól és a módszertani eltévelyedésektől.

Az új (nemcsak a kiadás időpontját tekintve »új«) történetírás alkotásaihoz tartozik J. Adamus monográfiája a Gallus-féle monarchiáról, amely helyes szenvedélyességgel cáfolja a Piastok abszolutizmusáról szóló revizionista jellegű nézeteket. A mű pozitív része azonban megelégszik néhány kutatási követelmény kijelölésével. Az ún. Stanislaw püspök-kérdésnek még ma is megvan a maga historiográfiai, fideista beállítottságú folytatása (K. Górski, M. Plezia), amelynek hibáit a feudális oligarchia törekvéseit és helyzetét elemző legújabb kritikai irodalom tárta fel.

A forráskiadványok területén a pozitív eredmények között kell megemlíteni »Gallus Anonymus« Krónikájának új feldolgozását, bár ez még nem felel meg teljesen azoknak a követelményeknek, amelyeket napjainkban történeti forrásmunkák kiadásaihoz fűzünk ; idetartozik továbbá a »Codex diplomaticus Silesiae« értékes és nagyszabású kiadása, amelyet K. Maleczyński kezdeményezett. Eltekintve azoktól a hibáktól, amelye-

ket a bírálat feltárt, ez a mű sok vonatkozásban gazdagítja a feudális Lengyelországról szóló ismereteinket. Hangsúlyozni kell a Gallus körüli polemikával összefüggő forráskutató irodalom terén, hogy történészeink fokozatosan kiküszöbölik a meddő biografizmust és egyre inkább helyt adnak az ideológiai és politikai tartalom helyes elemzésének.

A lengyel középkor-kutatás első ízben nyúlt közvetlenül az arab forrásokhoz (T. Lewicki).

A feudális széttagoltság időszakával foglalkozó kiadványok jórészének témája a társadalmi-gazdasági alap, amelynek leíró, és még ebből a szempontból sem kielégítő feldolgozása túlteng az általánosabb jellegű kérdésekhez és következtetésekhez viszonyítva. T. Manteuffel cikkei csupán kis részét mutatják a lengyel ciszterci-rend gazdasági alapjairól és célkitűzéseiről végzett szélesebbkörű kutatásainak. Ezek a kutatások fényt derítettek a poroszok missziója, illetve a balti misszió jelszavával folyó agresszív politikai terjeszkedésük módszereire és céljaira. E korszak másik problémája a városok fejlődése. A városok fejlődéséről szóló ismereteinket legutóbb korábbi időkből származó régészeti jellegű újabb források gazdagították. Az urbanisztikai tanulmányok sem mentesek a formalizmus veszélyétől, s erre a kritika rá is mutatott. A településekről szóló munkák viszont még a mai napig sem szabadultak meg a háború előtti időből örökölt módszertani zűrzavartól. Jellemző e téren a földrajzi környezet befolyásának túlbecsülése és a szóban forgó tanulmányok tárgyának formális-tipológiai kezelése, az élő társadalmi tartalomtól való elszakítása. A forráskiadványok száma itt nem nagy. R. Grodecki állami díjas tudósnak köszönhető, hogy a »Henrik könyve« szép fordítása rendelkezésünkre áll latin-lengyel bilinguis kiadásban.

A feudalizmus későbbi időszakaival számos vita és cikk foglalkozott, viszont kevesebb könyv jelent meg. Ezen a téren kezdetben ugyancsak az idealista nézetek voltak túlsúlyban. A változást csak M. Małowist otwocki referátuma indította meg, aki a késői feudalizmus alapvető kérdéseivel foglalkozott. Referátumának egyébként vázlatos és vitaindító jellege volt. A változást elősegítette még az általa vezetett munkaközösség eredményeinek részbeni kiadása, nevezetesen A. Maczaknak a szövészetről és B. Zientarának a bányászatról és vaskohászatról szóló művei, melyek főleg a XVI. és XVII. századdal foglalkoztak, de a korábbi időszakot is érintették. Teljes munkáik sajtó alatt vannak. Új szempontból vizsgálták az eddig meghamisított vagy elhallgatott lengyelországi huszita mozgalom történetét is. Erre vonatkoznak E. Maleczyńska cikkei valamint az R. Heeck-kel közösen készített forrásgyűjteménye.

Történészeink továbbra is élénken érdeklődtek Pomeránia Gdańsk környéki része és a német lovagrend állama iránt, de aránylag kevés figyelmet fordítottak Nyugat-Pomeránia történetére, eltekintve a nemrég elkészült s még ki nem adott művektől. K. Górski és néhány más történész tollából ismerünk néhány kisebb-nagyobb, tényanyagot tartalmazó tanulmányt és forráselemzést, ezek azonban távol állnak attól, hogy egységes egészként felöleljék a problémát és távol állnak a történelmi materializmustól is. M. Biskup munkáiban viszont pozitív haladást figyelhetünk meg.

Az erre a korszakra vonatkozó forráskiadások Nagy Kázmér statutumainak kérdése körül összpontosulnak. Ki kell emelni A. Vetulani és S. Roman előkészítés alatt álló értékes kiadványát, az említett statutumok orosz fordítását.

Hangsúlyoznunk kell, hogy hazánkban általában nem művelték alkotóan az egyetemes középkor-kutatást, eltekintve bizonyos vázlatszerű művektől (például K. Tymieniecki Németország középkori történetéről szóló munkája), valamint egyes mellékesen készült munkáktól, amelyek azonban elavult nézetektől hemzsegnek. J. Dąbrowski vállalkozott a pápaság és Lengyelország kapcsolatainak történetét feldolgozó burzsoá történetírás bírálatára. Meg kell még említenünk M. Małowist legutóbb megjelent gazdaságtörténeti munkáját, akinek közvetlenül a háború után megjelent már egy műve Kaffáról, a génuai gyarmatról. M. Małowist említett gazdaságtörténeti műve főleg a balti államokkal és Északnyugat-Európával foglalkozik. A szerző tárgyalja a feudális termelési viszonyok válságát a XIV. században, valamint a válság leküzdését a korai reneszánsz időszakának új termelőerői segítségével. Sok anyagot és új tételeket nyújt »Tanulmányok« című kötete is.

3. A lengyel reneszánsz és a feudális jobbágytartó nemesi Lengyelország gazdasági és kulturális fejlődési korszakaival foglalkozó kutatások

Ezekről a kérdésekről kezdetben folyóirataink közöltek számos tanulmányt és cikket, ezek azonban a múlt bélyegét viselték magukon. Néhány közülük még a háború előtt vagy a megszállás alatt készült. (Z. Wojciechowski: »Öreg Zsigmond 1506—1548«. — A tanulmány egyébként nem annyira életrajzot, mint inkább a politikai berendezés

és a politikai viszonyok történetét adja.) A Dembińskinek I. Zsigmond kormányzatáról szóló műve jó példaként hozható fel arra, hogy mennyire eltorzították a valódi történelmi képet és hogyan rajzolták meg a »jó uralkodó« hősi arcképét, aki állítólag a lakosság mindegyik rétegének javát keresi. Ugyanehhez a kategóriához kell sorolni Wł. Pociecha »Bona királynő« című (teljes egészében még meg nem jelent) monográfiáját, ezt a túlságosan terjengős és ugyanakkor elaprózott, részletkérdéseket tárgyaló elbeszélést. Hiába halmozott fel a szerző óriási forrásanyagot, hiába dolgozott éveken át munkáján, a mű mégis ékes példája a burzsoá történetírás erősen idiografikus irányzatának.

1948 után fokozatosan már új vonások is feltűnnek az egyes munkákban és tanulmányokban. Ezek között elsősorban kell megemlíteni a parasztság osztályharcával foglalkozó rendkívül fontos kutatásokat, különösen a XV—XVII. századból. Świętochowski ismert művének kritikátlan újrakiadása és B. Baranowski, S. Śreniowski, S. Szczotka, J. Bieniarzówna, valamint mások új irányt kereső próbálkozásai után vita indult, amely feltárta a szóban forgó művek jellegzetes hibáit. Megvilágították továbbá az Inglotnál erősen meglevő agrárista elemeket, valamint a más művekben észrevehető ahisztorikus vonásokat, amelyek abban jutottak kifejezésre, hogy egyes kérdéseket az egész történelem folyamán végighúzódó kérdésekként kezeltek, tekintet nélkül a termelésben bekövetkezett változásokra. A vita rámutatott továbbá a szociologizálás iránti bizonyos hajlamra, amely az anyag tárgyalását leegyszerűsíti. A későbbi időszakból meg kell említenünk Wł. Dworzaczek »A parasztok 'önkéntes' jobbágysága« című művét (1953), amely a szóban forgó időszakot tárgyaló munkák közül a legjelentősebbek és legmélyebbenszántók közé tartozik. Igaz, hogy ez a mű is széleskörű vitát váltott ki, amely helyreigazította a szerző bizonyos formalista koncepcióit, majd alapul szolgált J. Gierowski érdekes megállapításaihoz »A Mazowszei Szabadok« című művében. Újabb forrásmunkák is jelentek meg. Kiadták a włocławi püspökség vagyonleltáráról (L. Zytkowicz), valamint a poznani püspökség ingóságairól (J. Nowacki) szóló értékes kiadványokat.

A lengyel parasztok osztályharcával különösen nagyszámú kiadvány foglalkozott Kostka Napierski felkelése évfordulójának alkalmából (1951). Baranowski és Szczotka művei az események népszerű, bár forrásanyagra támaszkodó vázlatát adták. A. Przyboś igen gazdag, s egyes helyeken újszerű forrásanyagot halmozott fel. J. Bardach »Kostka Napierski parasztfelkelésének 300. évfordulójára« című cikkében elsőként magyarázta helyesen a mozgalom alapvonásait és jelentőségét. A Nagy-Lengyelország területén lefolyt parasztfelkelés új adatait tárta fel Wł. Czapliński. Ezzel szemben egészen a legutóbbi időkig elhanyagolták az ukrán nép XVII. századbeli nemzeti felszabadító háborújával összefüggő lengyel mozgalmakat és azok szerepét Lengyelország történeti fejlődésében. Nagyobb jelentősége volt a Lengyel Történelmi Társulat által 1952-ben rendezett konferenciának, amely a majorsági gazdálkodás XVII. századi hanyatlásával, a parasztság helyzetével és fokozódó osztályharcával foglalkozott. Meg kell azonban állapítani, hogy ez a konferencia nem lépte túl az alkotó vita és a forrástájékoztatás kereteit.

A mezőgazdasági termelőerők fejlődését a kutatás régóta elhanyagolta, s csupán a legutóbbi időben végzett ezen a téren úttörő munkát J. Topolski és St. Śreniowski.

Az otwocki konferencia rámutatott a majorsági gazdálkodás alakulásával és szerepével foglalkozó helytörténeti kutatások szükségességére. Ezen a téren sok anyagot szolgáltatott A. Wawrzyńczykowa »A nagybirtok fejlődése Podlasieban a XV. és XVI. században« című terjedelmes monográfiája.

A parasztság osztályharcának kérdését kezdetben helytelenül öncélúan kezelték. A kérdés tanulmányozását azután jobban elmélyítették az otwocki konferencia előkészítése során, majd magán a konferencián s még inkább a Lengyel Tudományos Akadémia 1953-as reneszánsz-ülésszakának előkészítése idején. Élénk vita indult a majorsági gazdaság keletkezésének és szerepének kérdéséről Lengyelország történetében, amelyet a XV. és a XVI. század fordulóján bekövetkezett időleges előrehaladás és a későbbi fokozatos hanyatlás szempontjából vizsgáltak (ez a hanyatlás a XVII. században összefüggésben volt a nemesi oligarchia kifejlődésével és a nemesi Lengyelország keleti terjeszkedésével). Az újabb kutatások azonban még elég kevés anyagot tártak fel ezen a téren. A reneszánsz-ülésszakon kialakult vita megmutatta — amint arra St. Arnold utalt —, hogy a majorsági gazdaság lengyelországi keletkezését eddig még nem tisztázták kellően. Különös figyelmet érdemel és összehasonlító elemzésre szorul a majorság keletkezésének kérdése, valamint azok az okok, amelyek következtében a XVI. században áttértek a robot pénzbeli megváltásáról a ledolgozásra. Ezenkívül számos egyéb kérdés is vitás maradt. Ilyenek a korai majorsági birtok története (szabad bérmunkát vagy robotmunkát alkalmaztak-e), a majorsági birtok szerepe Lengyelország későbbi gazdasági hanyatlásában, továbbá a nagybirtok általános és sajátos jellemvonásai. E kérdések

további elhanyagolása immár hátráltatná a szóban forgó korszak történetének feldolgozását.

A reneszánsz-ülésszak előkészítése idején két monográfia jelent meg: H. Zins műve az 1525. évi sambiai parasztfelkelésről, és J. Tazbir munkája a lengyel parasztok osztályharcának befolyásáról a lengyelországi reformáció fejlődésére, valamint arra, hogy a nemesség később, többek között éppen ennek hatására miért tért rá a katolikus reakció útjára. E két újszerű téma feldolgozásának egyes hibái és hiányosságai egyáltalán nem kisebbítik a szerzők szerepének jelentőségét.

A reneszánsz-ülésszak kétségkívül megnyitotta a marxista történelemszemlélet szakaszát a lengyel történettudományban. Az ülésszak az általános történeti folyamat vizsgálata terén a hatalmas témakörön belül első ízben hozott felszínre magasszínvonalú és új forrásanyagra támaszkodó megállapításokat a kézműipar, a bányászat és a kohászat termelőerőinek és termelési viszonyainak fejlődéséről, nemkülönben az állam- és jogtörténet, valamint a tudománytörténet területéről, miközben bizonyos kapitalista elemeket mutatott ki az iparban és a bányászatban. Erőteljesen visszautasították azokat a korábbi, kellő alapot nélkülöző tételeket, amelyek szerint a »kapitalista uklad« Lengyelországban — különösen a mezőgazdaságban — már a XV. és XVI. században kifejlődött. A történészek a tudomány-, irodalom- és művészettörténet művelőivel együtt nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy kimutathassuk a reneszánsz és a középkor közötti minőségi különbséget. Mindazonáltal meg kell állapítanunk, hogy rengeteg kérdés még további kutatómunkát igényel. A felépítménnyel kapcsolatban legutóbb elég nagyszámú cikk jelent meg a lengyel reneszánsz legkiválóbb politikai gondolkodóiról. Le kell mégis szögeznünk, hogy a Frycz Modrzewski eszméivel foglalkozó művek (Ł. Kurdybacha, K. Lepszy, E. Lipiński és W. Voise) általában — bizonyos újszerű észrevételektől eltekintve — nem emelkedtek túl a pillanatnyilag legfontosabb szükségleteket kielégítő publicisztikai művek színvonalán. A reformációról szóló tanulmányok komoly hibáit részben jóvátették azok a referátumok és az az élénk vita, amelyekre 1954 elején került sor az ariánusokkal foglalkozó kielcei értekezleten.

Számos egyéb probléma közül legutóbb sokat foglalkoztak Pomeránia és a Balti-Tengermellék kérdéseivel. (Valamelyes új anyagot hoztak napvilágra többek között a visztulai és wartai kereskedelemről szóló tanulmányok is. Sajnos, e művek némelyike még ma is a szűklátókörű részlethozzászólás és idiografizmus hagyományos bélyegét viseli magán, nemkülönben a hőstisztelet vonásait, amely az uralkodó köré összpontosít mindent; figyelmen kívül hagyja a társadalmi és gazdasági alapot, s éppen ezért nem nyújthat kielégítő elemzést.) Néhány új szempont született a Történettudományi Intézet Pomeránia történetével foglalkozó osztályának munkája nyomán. A korábbi munkák közül igen értékes anyagot szolgáltattak St. Bodniak »Lengyelország és a Balti-tenger az utolsó Jagelló idején«, valamint K. Lepszy »A lengyel flotta története« című munkái (az utóbbi mű második kiadását most rendezik sajtó alá, s a munkát az új kiadás előtt átdolgozta és módszertanilag elmélyítette a szerző). Nagy jelentőségű Wł. Czapliński »Okmányok Lengyelország hadi tengerészetének történetéhez« című kiadványa, amely az 1632—1648-as évekről szól, s egy több kötetből álló forrásmunka-sorozat első kötete.

Lengyelország tengeri kijárójának, Pomeránia egyesítésének és megtartásának kérdése még sok kutatást igényel. Ez a kérdés felöleli a XV—XVII. század egész időszakát: egyrészt az állam egyesítéséért, központosításáért és megszilárdításáért, valamint a gazdasági és kulturális fejlődésért folyó harc időszakát, másrészt pedig a soknemzetiségű, oligarchikus Lengyelország kialakulásának és fennállásának időszakát.

4. A nemesi Lengyelország bomlására és a kapitalista uklad kezdeteire (XVIII. század második fele), valamint a lengyel felvilágosodásra vonatkozó kutatások

Ha áttérünk a XVIII. század második felének időszakára, meg kell állapítanunk, hogy a népi Lengyelország történetírása már a legelső pillanattól fogva célul tűzte ki, hogy széleskörű kutatómunkát folytasson a korszak speciális kérdései terén, másrészt pedig megkezdje a szóbanforgó időszak egész lengyel történelmének új szintézisére irányuló munkát. E munka során a lengyel történészek minden hiányosság mellett is fokozatosan és egyre erőteljesebben magukévá teszik és felhasználják a marxista módszereket. Kezdetben itt is sok volt az olyan munka, amely az 1939 előtti nézetek jónéhány vonását hordozta magán, próbálkoztak olyan ósrégi nézetek feleleventésére is, mint Smoleński álláspontja (Wł. Konopoczyński). Itt azonban rendkívül korán rajzolódtak ki az új irányzatok.

A felvilágosodás századával foglalkozó kutatások és viták fejlődésében nagy jelentőségű esemény volt a Lengyel Történelmi Társulat és az Irodalomtörténeti Intézet

által 1951 márciusában Varsóban rendezett már említett tudományos ülésszak, amelyet a poznańi konferencia egészített ki. Ez a konferencia különösen a kapitalista rendszer nagylengyelországi kialakulásával foglalkozott.

Meg kell emlékeznünk egy állami díjjal kitüntetett úttörő munkáról: Nina Assorodobraj műve első ízben foglalkozik a manufaktúra-ipar kérdésével a munkaerő szempontjából és először vezeti be történetírásunkba a »szabad lakosság« problémáját a manufaktúra munkájának megszervezése, valamint a kapitalizmus első időszakára jellemző »szorgalmassági propaganda« szempontjából. Az első időszakban ezen a téren is sok volt az olyan álláspont, amely érdekes anyag feltárása mellett is folytatta az 1939 előtt alkalmazott módszereket. Ilyen volt például G. Rolbiecki posztumus műve Wschowa város ipari jogáról. Egyre nagyobb számban jelentek meg azonban újszerű tanulmányok is: W. Kula, J. Deresiewicz, Wł. Rusiński, W. Długoborski, J. Pazdur stb. tollából. Ezek a művek a manufaktúrával, a kézműiparral, a bányászattal és a kohászattal foglalkoznak, s ezeket a kérdéseket mindenekelőtt a munka megszervezése, a termelés méretei, illetve a társadalmi viszonyok szemszögéből vizsgálják. A termelőerők tekintetében végzett kutatások terén sokkal kevesebb történt; vonatkozik ez az iparra és a mezőgazdaságra egyaránt. Az áru- és pénzforgalom speciális területeivel ugyancsak kevés kutató foglalkozott.

A szóban forgó időszakban a falu történetének problémáival elég sok tanulmány foglalkozott, bár a gazdag problémakört egyáltalán nem merítették ki. E. Rostworowski vállalkozott legutóbb arra, hogy megírja az első tudományos monográfiát a tárgyalt terület egyik legismertebb reformátorának, Paweł Ksawery Brzostowskinak tevékenységéről. Ugyanennek a szerzőnek köszönhető továbbá az az érdekes forrásanyag, amely H. Kołłataj gazdasági tevékenységét tárja fel. Egyre több, gazdag anyagot tartalmazó tanulmány jelenik meg a C. Bobińska vezetése alatt álló krakkói tudományos kollektíva tollából, amely bőséges levéltári anyag felhasználásával világítja meg a falu gazdasági helyzetét, a kizsákmányolás formáit és a parasztság egész helyzetét s osztályharcát Kis-Lengyelországban. Nemrég élénk vitát váltott ki a parasztság rétegeződésének kérdése a XVIII. században, amelyet Wł. Rusiński vetett fel. A falu történetére vonatkozólag egyébként találhatunk adatokat azokban a helytörténeti munkákban is, amelyek mindenekelőtt a demográfiai és a társadalmi struktúrával, valamint a vándorlással foglalkoznak, s ebből a szempontból tárgyalják az eseményeket (például Szilézia területére vonatkozólag). A kor gazdasági életét és osztályharcát általános jellegű vázlatban dolgozta fel N. Gąsiorowska, aki a kapitalista elemek kialakulását Lengyelországban a hasonló európai fejlődéssel kapcsolatban vizsgálta.

Hangsúlyozni kell a jogtörténeti munkák jelentős számát és azt a körülményt, hogy ezen a területen néhány, a történelmi folyamat egészét megvilágító alapvető monográfia jelent meg. E monográfiák közül a legterjedelmesebb a nagy szejm (országgyűlés) törvényhozását dolgozza fel. Ennek ellenére az 1791. évi alkotmány értékelése még revízióra szorul. B. Leśnodorski »A négyéves szejm műve« c. munkája 1951-ben állami díjban részesült. A ius cardinalenak és a targowicei konföderációnak elemzését adta nem sokkal később Z. Radwanski és J. Wasicki is. Alapvető módszertani és forráskutatási hibákat tárt fel a kritika Ł. Kurdybachának A. Zamojski kódexéről szóló munkájával kapcsolatban. A forrásművek közül említésre méltó a Volumina Legum X. kötete, melynek kiadója (Z. Kaczmarczyk) szintén nem dolgozott hibamentesen. Ez a kötet a nemesi Lengyelország utolsó szejmjének városi statutumait tartalmazza. Meg kell említeni ezenkívül annak a kollektív módszerrel sajtó alá rendezett és fontos forrásanyagokat tartalmazó kiadványnak I. kötetét, amely új oldalról világítja meg a négyéves szejm időszakában kidolgozott törvénytervezeteket és a felvetett reformokra vonatkozó akkori legfontosabb publicisztikát (J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski). Az A. Skałkowski által szerkesztett »Wybicki-féle archivum« c. kiadvány szerkesztési szempontból sajátos és hibás; mindazonáltal a kiadvány hasznos forrásokat tartalmaz a XVIII. század második feléről és a XIX. század elejéről.

Ideológiával még nagyobb számú tanulmány és forrásgyűjtemény foglalkozik. Még az 1939 előtti időszakhoz sorolandó J. Feldmannak Leszczyńszkiről szóló magával-ragadó, de csak vázlatosan kidolgozott műve, amelyben Leszczyński többek között a felvilágosodás reformideológiájának előfutáraként lép elénk. Elvégezték továbbá — noha csupán töredékesen — III. Ágost kora egyes jelentős személyiségei nézeteinek elemzését. C. Bobińska, J. Hulewicz, B. Leśnodorski, K. Opałek, B. Suchodolski és mások munkái a felvilágosodás legkiválóbb ideológusai, Staszic és Kołłataj számos új jellemvonását világítják meg. Történettudományunk azonban továbbra is várja a kimerítő és teljes ábrázolást az említett politikai írók nézeteiről és elveiről, csakúgy, mint az 1794-es felkelést megelőző időszak egész politikai irodalmáról általában. Fr. S.

Jezierskiről J. Wojnar rendezte sajtó alá az első marxista monográfiát. A különböző csoportosulások álláspontja a francia forradalom előtti politikai eseményekről H. Rzadkowski tanulmányában nyert feldolgozást. A tanulmányról elmondhatjuk, hogy anyagban gazdag, elemzései azonban vérszegények. A közoktatás történetének területén figyelmet érdemel Ł. Kurdybacha munkája, amely a római kúria ellenséges magatartását ismerteti a köznevelési bizottsággal, különösen a krakkói akadémia reformjával szemben.

A múlt értékes műveivel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy történészeink újra kiadták és kritikai bevezetéssel látták el J. Marchlewskinek a lengyelországi fiziokratizmusról írt művét, valamint Wł. Smolenski és W. Tokarz néhány művét.

Az 1794. évi felkeléssel a felszabadulás óta eltelt tíz esztendőben főleg népszerű munkák foglalkoztak. J. Kelera derék munkája Jakub Jasiński költészetéről fontos tényező a lengyel felvilágosodás korának lengyel irodalmában, sajnos azonban csak futólag érinti a költő közvetlen politikai tevékenységét. Jelentős eseményként könyvelhető el St. Herbst tudományos munkaközösségének befejezés előtt álló műve e korszak lengyel forradalmi háborújáról. Sokéves huzavona és félretétel után végre nyomdába került az »Anyagok a felkelésről« III. kötete, mely a korszak egyik legérdekesebb dokumentumát adja: Varsó lakosainak csatlakozását a felkeléshez mintegy kétezerkétszáz aláírással. Ez a kötet a felkeléssel kapcsolatos alapvető fontosságú forráskiadványsorozat bevezetője.

Csupán kisszámú tanulmány foglalkozott a lengyel lakosság helyzetének kérdésével, a parasztok harcával az elnyomatás ellen, valamint azoknak a vidékeknek egyes politikai nézeteivel, amelyek a XVIII. század második felében porosz, illetve osztrák uralom alatt állottak. Említést érdemel ezzel kapcsolatban St. Śreniowski értekezése Galíciáról.

Az egyetemes történet kérdéseinek feldolgozása terén meg kell emlékezni Mieczysław Żywczyński érdekes és úttörő művéről, amely az egyház és a francia polgári forradalom viszonyát vázolja.

Ha az elmúlt évtized eredményeit általánosságban akarjuk jellemezni, le kell szögeznünk, hogy a szóban forgó korszak kutatóinak kölcsönös személyes kapcsolata és együttműködése következtében a XVIII. század második felének egész problémakörét jelentős mértékben kiterjesztették és gazdagították. Ma már jobban ismerjük ezt a korszakot, s lelepleztük a burzsoá tudomány számos hamis tételét, amely az osztályharc és az ideológiai harc legfontosabb jelenségeit eltorzította vagy hallgatással mellőzte. Mindazonáltal a korszak történeti feldolgozása és a kiadott forrásanyag, nemkülönben a legfontosabb változások ismerete ma még nem elégíti ki azokat a célkitűzéseket és követelményeket, amelyeket az 1951. évi Kołłątaj-ülésszak vázolt fel. Egyik legfontosabb és legsürgősebb feladat — s ennek elvégzése érdekében nemrég megkezdődött a forráskutató munka — a falu és a parasztság történetének feltárására irányuló kutatások befejezése, valamint olyan, eddig elhanyagolt területek feldolgozása, mint a városok, a városi polgárság és a plebejus réteg, különösen pedig Varsó lakossága fejlődésének feltárása. Szükség van továbbá az 1794. évi nemzeti felkelés nagy napjai társadalmi és ideológiai kérdéseinek megvilágítására.

5. A lengyel gazdasági élet kapitalista átalakulására és a nemzeti-felszabadító harcok korszakára vonatkozó kutatások

Ha elmondhatjuk, hogy a felvilágosodás időszakának feldolgozása évtizedünkben a kutatómunka elég nagymértékű megélénkülésével járt, különösen egyes területeken, akkor másrészt azt is meg kell állapítanunk, hogy az 1795—1864 közötti időszak feltárása terén az eredmények általában gyengébbek voltak. 1939 előtt a burzsoá történészek e korszak feldolgozásában egyoldalúan és célzatosan csak a lengyel—orosz kapcsolatokra, a »lengyel kérdés« nemzetközi jelentőségére, a Varsói Nagyhercegség és a Lengyel Királyság 1806—1831 közötti látszólagos állami önállóságára helyezték a fősúlyt. Ugyanakkor viszont sokkal kisebb mértékben foglalkoztak a demokratikus eszmék fejlődésével és a nemzeti felkelésekkel. Napjainkban most már éles fordulat következett be a feldolgozott témák tekintetében, s ugyanakkor változás állt be a felhasznált források terén is. Sok, régebben feldolgozott anyag veszendőbe ment, s az érdeklődés előterében álló új témák, az új módszertani alapelvek megkövetelik, hogy újfajta forrásanyagokat dolgozzanak fel, például sajtóanyagot.

Amikor sorra vesszük az irodalmat, az epigon kiadványokon kell kezdenünk, vagyis azokon, amelyek az 1939 előtti időszak munkáit kritikátlanul felújították. Ilyenek

például B. Limanowski művei, J. Feldman »Bismarck és Lengyelország« című könyve, Al. Brückner »A lengyel kultúra története« című műve kevéssé sikerült és be nem fejezett IV. kötetének posztumus kiadása, valamint M. Handelsman háromkötetes monográfiája A. Czartoryskiról. Az utóbbi mű kiadása éles kritikát váltott ki, különösen az I. Lengyel Tudományos Kongresszuson, tekintettel arra az alapvetően helytelen beállításra, amellyel Handelsman a Hôtel Lambert táborát és politikáját fehérre mosta. Ez a munka megmutatja, milyen reakciós irányban fejlődött a lengyel burzsoá történetírás 1900 óta, hogyan tért át a liberális-burzsoá álláspontról a szélsőséges idealizmusra, a nacionalizmusra és fideizmusra, mindenekelőtt pedig a forradalmak iránti gyűlöletre. Más posztumus művek közül meg kell említenünk M. Kniatnak a poznani nagyhercegség területén hozott földreformról szóló munkája II. kötetének első részét. A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének »porosz út«-ját a mű formalisztikus-jogi szempontból tárgyalja, s az okmányokkal a tömegek osztályharcától és életétől elszakítva foglalkozik.

A fent elsőként említett műhöz hasonló jellege van még néhány más, 1939 előtt készült, továbbá a háború alatt és közvetlenül a háború után kiadott több munkának is, amelyek meg sem kísérelték a korábbi módszerek kiküszöbölését. Előljáróban meg kell említeni A. Skałkowski háromkötetes monográfiáját Aleksander Wielopolskiról. A könyv csupa ellenséges érzés mindazzal szemben, ami haladó, egyébként néha még a szerző akarata és tudomása ellenére is leleplezi az őrgróf alakját. Skałkowski tanítványai közül W. Jakóbczyk volt az, aki 1946-ban kiadott egy félig népszerű módon megírt, erősen apologetikus jellegű életrajzot Marcinkowskiról. Skalkowski egy másik tanítványa, J. Zdzitowiecki pedig Lubeckiről írt életrajzot, amely nem más, mint kompiláció és kritikátlan ömlengés. Ezeken kívül még több ilyen, az 1939 előtti időkben gyökerező művet sorolhatnánk fel. Mindez arról tanúskodik, hogy egyes kutatók kezdetben ezen a téren is távol álltak attól, hogy felülvizsgálják módszereiket és történelemszemléletüket. A pozitív jelentőségű új kiadványok közt kell megemlítenünk H. Grynwasser »Válogatott levelei«-t, M. Meloch »A parasztkérdés a novemberi felkelésben« című művét, valamint Kazimierz Deczýnski emlékiratainak új kiadását.

A Népek Tavasza évfordulójával kapcsolatban megjelent művek alkotják azt a csoportot, amelyben először mutatkoztak a történelmi materializmus bizonyos elemei és amelyek részben már megfeleltek a haladó történeti hagyományok felelevenítésére vonatkozó mai követelményeknek. Ezek a művek még nem nyújtottak teljes szintézist, s ezért történetírásunk régi és új irányzatának határán mozognak. A jubileumi évben több mint száz cikk és könyv jelent meg ebből a tárgykörből, a szoros értelemben vett népszerűsítő kiadványokat nem is számítva. N. Gąsiorowska kezdeményezte annak az úttörő munkának a kiadását, amely »A népek tavaszának 100-ik évfordulójára« cím alatt kollektív munka eredményeként öt kötetben jelent meg az 1948—1953 években. Ez a mű ékesen beszél azokról a mélyreható változásokról, amelyek tudományunkban ez öt év során bekövetkeztek. A munka egyes kötetei kivétel nélkül gazdagok tényanyagban, de alapvetően különböznek egymástól a feldolgozás és a koncepció távlatai tekintetében. Az utolsó kötetek már kifejezetten a lengyel történetírás fejlődésének legújabb, fordulatot jelentő korszakához tartoznak.

R. Werfel magasztos és lelkesítő gondolatokkal áthatott cikke, valamint N. Gąsiorowska, W. Kula, Gr. Missalowa értekezései és cikkei a korábbi nézetek alapos marxista felülvizsgálatának előhírnökei voltak. Ebben az időben még kevéssé haladt előre a kutatás a poznani felkelés feldolgozásában. A régi állásponthoz való ragaszkodás megmutatkozott például abban, hogy »A népek tavaszának 100-ik évforulójára« című kiadványban újból megjelent S. Kieniewicz 1939 előtti monográfiája, lerövidítve és jelentéktelen változtatással. T. Cieślak volt az első, aki megkísérelte, hogy a poznani felkelés történetében felvázolja az osztályharc elemeit. Nem sokkal többet nyújtottak Kieniewicz, Bieniarzówna és mások művei sem Galíciával kapcsolatban. A Királyság történetével csupán apróbb vitairatok foglalkoztak. Ezzel szemben nagy eredményeket hozott a Népek Tavaszának jubileuma Szilézia történetének feldolgozása terén. Három szerző, M. Tobiasz, K. Popiolek és M. Tyrowicz ismertette az 1848. évi sziléziai eseményeket. Valamennyien nagy tényanyag, s különböző mértékben eddig ismeretlen tények, jóllehet főleg csak nyomtatott források alapján. Mindhárom szerző Szilézia népének óriási életrevalóságát és aktivitását méltatta. Főként azonban a lengyel—német nemzetiségi harcok szemszögéből vizsgálták a sziléziai mozgalmat, s elkendőzték az alapvető osztálykülönbségeket és a programokban mutatkozó különbségeket. Ezek a munkák némileg új utakat nyitottak a kutatás számára is. Megkezdődött az értékes levéltári adalékok feldolgozása, s ezen az úton haladva eljutottak Szilézia igazi hagyományaihoz, amelyek a nép hazafiságát, valamint a lengyel és német forradalmi erők testvériségét mutatták. Sokkal kevesebb történt a Népek Tavasza történetének feldolgozása során Kelet-Pome-

ránia, azaz a volt királyi Poroszország, valamint Mazuria és Warmia történetével kapcsolatban.

Csak mulasztásnak könyvelhetjük el azt a tényt, hogy a jubileumi év egyetlen munkát sem eredményezett a lengyelek részvételéről az európai forradalmakban.

N. Gąsiorowskának az otwocki módszertani konferencián elhangzott referátuma adott hangot azoknak az 1948 utáni törekvéseknek, hogy történészeink térjenek át a marxista módszerekre a nemzeti felszabadító harcok kérdéseinek kutatásában, valamint a lengyel burzsoá nemzet kialakulásának feldolgozásában és foglalkozzanak azzal a számos kérdéssel, amelyeket a burzsoá tudomány nem dolgozott fel vagy meghamisított. Az otwocki konferencia vitái azonban rámutattak azokra a rendkívül nagy nehézségekre, amelyekbe a lengyel nemzet kialakulási folyamatával kapcsolatos kutatómunka ütközik, továbbá arra, milyen hiányosak ismereteink ezen a területen, nevezetesen : milyen szoros összefüggésben volt a nemzeti függetlenségi harc és a társadalmi felszabadulásért folyó harc. Hasonlóképpen ki kell bővítenünk ismereteinket a burzsoázia kialakulási folyamatát és szerepét illetően is. Elengedhetetlenné vált, hogy további elmélyült kutatásra kerüljön sor.

A monografikus műveket és a nagyszámú, jórészt értékes forráskiadványt időrendi sorrendben vizsgálva le kell szögeznünk, hogy kutatóink viszonylag a legkevesebb érdeklődést a nemesi Lengyelország harmadik felosztását követő évek iránt tanúsították.

A Kongresszusi Királyság történetének feldolgozását két monográfia mozdította elő : A. Rynkowski háború előtti műve a kormány politikájáról a łódzi területen, valamint L. Baumgarten műve a dekabristák és Lengyelország kapcsolatáról. Az első munkában sok a módszertanilag is hibás megfogalmazás. A második műnek vannak bizonyos érdemei a Hazafias Társaság programjának értékelése és az Egyesült Szlávok Társasága vezetőjének, Lubliński alakjának felelevenítésével. Ennek a második munkának viszont szűk a forrásanyaga.

A lengyel kapitalizmus fejlődésének sajátos elemeit tárta fel Fr. Fiedler a »Nowe Drogi«-ban megjelent értekezésében. Fiedler elemezte a gazdaság és a politika feudális elemeit és a temérdek legenda ellenére leleplezte a kapitalista iparosítás igazi útjait és módszereit. Fr. Fiedler művének érdeme többek között az, hogy helyes megvilágításban ismerteti Lubecki tevékenységét és annak következményeit.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy folyik a munka néhány régóta várt új nagyobb monográfián és forráskiadványon, amelyek a Királyság és Szilézia ipari központjainak történetével foglalkoznak. E munkák közül néhány már eléggé előrehaladott állapotban van. Így például N. Gąsiorowska szerkesztésében rövidesen megjelenik egy négykötetes forráskiadvány a łódzi körzet iparának és munkásosztályának kialakulásáról. Az említett vidék történetét feldolgozó monográfiák közül meg kell említenünk azokat az eredményeket, amelyek G. Missalowának részben megjelent tanulmányaihoz, Felsősziléziával kapcsolatban pedig W. Długoborski munkájához fűződnek.

A novemberi felkelésről szólva, ha a mellékkérdéseket érintő tanulmányokat figyelmen kívül hagyjuk, a következőkről számolhatunk be: a feldolgozás stádiumában van néhány nagyobb munka, amelyek tárgya a haladó erők politikai harca az ellenforradalom tábora ellen az 1830—1831-es években. T. Łepkowski új forrásokat feldolgozó cikke fényt derített a varsói plebejusok és munkások szerepére a novemberi felkelésben.

A kutatók az utóbbi időben főleg az 1832—1846. évekre összpontosították erőfeszítéseiket. Elöljáróban meg kell említenünk egy emlékkiadványt (»Lelewel levelei az emigrációból« ; H. Wieckowska kiadása). Ezek a levelek fényt derítenek az emigrációnak úgyszólván valamennyi kérdésére, s ezenfelül számos hazai kérdésre is. Az említett leveleken kívül figyelmet érdemel egy emlékiratsorozat, s ebből is a két legfontosabb kötet : J. N. Janowski »Önéletrajzi jegyzetei« (M. Tyrowicz kiadása ; érdekes fényt vet a kongresszusi és a novemberi időkre egyaránt), valamint K. Kamieński »Emlékezései és arcképei« (W. Kula kiadása). Az első kiadvány új megvilágításban tárja elénk az emigráció kezdeti éveit 1836-ig, a második kiadvány pedig a negyvenes évek összeesküvéseinek történetét az orosz megszállás alatti területen. A társadalmi viszonyok kutatói számára érdekesek továbbá egy deklasszált nemes, Łusakowski emlékiratai is (N. Assorodobraj kiadása).

A társadalmi és gazdasági viszonyok terén végzett új kutatások főleg Poznań vidékével foglalkoznak. Mindenekelőtt W. Jakóbczyk dolgozott ezen a területen és fokozatosan leküzdötte egyes hibáit. Jakóbczyk új anyagra támaszkodva mélyrehatóan világította meg a poznańi vagyonos osztályok politikáját. Elsőként vázolta a poznańi földreform történetét, s ugyancsak elsőként kísérelte meg az 1848—1850-es Lengyel Liga új beállítását.

Kevesebb szorgalommal folyt a munka a királyságbeli falu történetének feldolgozása terén. Néhány cikk új anyagot hozott felszínre, s emellett említenünk kell J. Leskiewiczowa érdekes tanulmányát a ledolgozásos rendszerről, nemkülönben a »Nowe Drogi«-ban megjelent két értékes módszertani vitacikket. Ez utóbbiakat W. Konopki írta Grynwasser és R. Rybacku néhány, a jobbágyságra vonakozó terminológia területére vonatkozó tézisével kapcsolatban.

A legtöbb mű a politikai felépítményt tárgyalja, azaz a két felkelés közötti időszak politikai programjait.

Tudományos munkatársaink az emigráns politikusok közül kétségkívül Lelewel alakja iránt érdeklődtek leginkább. Z. Kormanowa népszerű cikket írt róla, s életének varsói és vilnai időszakával foglalkozott a legalaposabban. M. Serejski kísérletet tett arra, hogy Lelewel történetszemléleti alapelveit meghatározza, míg politikai tevékenységét W. Lukaszewicz elemezte, aki az Ifjú Lengyelország és az Egyesülés történetének számos, eddig ismeretlen részletét tárta fel. Módszertani hibának is kell tekintenünk, hogy e tábor nézeteit a francia, illetve az olasz befolyások visszatükröződéseként tárgyalták, s figyelmen kívül hagyták az igazi alapot, a hazai lengyel társadalmi viszonyokat. Végül meg kell említenünk Lelewel leveleinek újonnan megjelent bibliográfiáját.

A »Nagy Emigráció« kutatói figyelmüket Lelewelről fokozatosan a Demokratikus Társaság és a lengyel nép plebejus csoportjai felé irányították. A háború utáni első munkák főleg a programok utópista-szocialista elemeivel foglalkoztak, s ezzel kapcsolatban újból felütötték fejüket azok a helytelen nézetek, amelyek döntő szerepet tulajdonítottak a külföldi befolyásoknak és kölcsönvételeknek. »A népek tavaszának 100-ik évfordulójára« c. műnek 1951-ben megjelent IV. kötete juttatta kifejezésre az e téren bekövetkezett változásokat St. Worcell, T. Krępowiecki és W. Darasz életrajzának közlésével és eszméik ismertetésével. Noha e három mű még nem teljesen kielégítő, s szintetikus felfogásában helyenként még hibás, mégis gazdagították ismereteinket a Demokratikus Társaságról csakúgy, mint a Lengyel Nép Csapatairól. Mindhárom mű felszámolta Szpotanski, Limanowski és Leśniewski erre vonatkozó régi nézeteit, s megmutatták, hogy az emigráció körében növekvő, a Csapatokban uralkodó, s a Demokratikus Társaságban is ható forradalmi demokrata irányzat a hazai viszonyokból merítette erejét. Igen nagy jelentősége van ezen a téren annak a széleskörű program-ismertető kampánynak, amelyet a Társadalomtudományi Intézetnek a társadalmi gondolkodás történetével foglalkozó tanszéke kezdeményezett. A tanszék a kampányt tervszerűen és a marxista elmélet és módszertan következetes alkalmazásával indította és bevezetésképpen ki is dolgozta a társadalmi gondolkodás fejlődésének vázlatát a hetvenes évekig ; elvégezte a korszak periodizációját is, Millernek a »Voproszi Isztorii«-ban megjelent vitacikke alapján. Ezek a munkák nagyjelentőségűek a lengyel történet e korszakának alakulása szempontjából. A Demokratikus Társaság ideológiáját Br. Baczka elemzi alapos tanulmányában, amely nemsokára megjelenik.

Ezzel szemben általában elhanyagolták az emigráció jobbszárnya, az úgynevezett czartoryskisták kérdésének vizsgálatát. Ezen a téren a vitát részben M. Serejski K. B. Hoffmanról szóló tanulmánya indította meg ; a Hôtel Lambert táborának ezt a történészét és publicistáját a haladás szószólójaként állította be. Ezt a művet N. Assorodbraj alapos bírálattal illette.

Napjainkban számos kiadvány foglalkozik a Krakkói Köztársaság és Galícia összeesküvéseivel. M. Tyrowicz és Cz. Wycech nagy vonalakban megírt népszerű monográfiáiból, valamint számos részértekezésből ma már sokkal többet tudunk Sciegiennyről, mint 1939 előtt. H. Kamienski személye körül ugyancsak érdekes vita alakult ki. L. Przemski megírta Kamienski népszerű életrajzát és vázolta gondolatait a népi háborúról, míg W. Kula filozófiai, gazdasági és politikai nézeteit elemezte, egy szerkesztői kollektíva pedig Kamienski leveleit rendezte sajtó alá.

Érthető, hogy a szóban forgó korszak kutatóinak érdeklődését Edward Dembowski kötötte le. Nagyszámú népszerű dolgozat (mint például L. Przemskié) és a publicisztikai művek mellett meg kell említeni S. Sladkowska módszeresen kidolgozott kandidátusi értekezését. Ez a mű főleg a filozófiai-társadalmi problémakört tárgyalja, s alapul szolgálhat a nagy gondolkodóról és forradalmárról irandó teljes monográfiához.

A porosz megszállás alatti területtel kapcsolatban legutóbb B. Zakrzewski szélesebbkörű (a poznańi baloldalra vonatkozó) kutatásai mellett, különösen Z. Stefanski plebejus-vezér személyével foglalkoztak, akit a burzsoá irodalom tudatosan szorított háttérbe.

A szó szorosabb értelmében vett politikai események feldolgozására a kutatókat az 1846-os év késztette. Ekkor mutatkozott ugyanis az osztályharc legmagasabb fokán, ekkor volt a forradalmi mozgalom a legaktívabb a földreform előtti egész időszakban.

Nem volt azonban könnyű kiküszöbölni azt a régi nemesi-burzsoá beállítást, amely ellenszenvessé tette a parasztmozgalmat és lebecsülte a krakkói felkelést. Még közvetlenül a felszabadulás után is napvilágot láttak hasonló értelemben megírt kisebb munkák. A kutatást R. Werfel, majd S. Kieniewicz állami díjban részesült terjedelmes könyve vezette új vágányra, jóllehet a parasztmozgalom tárgyalása és értékelése terén ez a mű sem mentes bizonyos hibáktól. A munka hibáinak egy részét J. Sz. Miller szovjet tudós javította ki. Jelenleg nyomtatás alatt áll M. Zychowski kandidátusi értekezése, amely megkísérli, hogy a krakkói forradalmat a parasztmozgalommal kapcsolatban tárgyalja.

Ami a Népek Tavasza eseményeinek kérdését illeti, ezeket tudósaink a jubileumi év után elejtették. Csupán C. Bobińska és H. Katz folytatta már korábban megkezdett tanulmányait Marx és Engels állásfoglalásairól a lengyel kérdésben. Bobińska kiterjesztette ezt a témát az 1871 utáni egész időszakra, s munkája során lengyel sajtó- és kéziratanyagra támaszkodott.

A múlt század negyvenes éveinek beható vizsgálatához viszonyítva, az ezután következő időszakot, nevezetesen a januári felkelés előtti kort ismét elhanyagolták kutatóink. H. Cegielski poznańi gyáros személyének kritikátlan, idealista apológiáját Z. Grot nyújtotta, aki legutóbb viszonylag helyesebb eredményekre jutott a XIX. század második felének történetével kapcsolatban. A krakkói gazdasági és társadalmi viszonyokról J. Demel írt szorgalmas tanulmányok után értékes munkát, de megfigyeléseihez és a felhalmozott statisztikai adatokhoz képest túlságosan tartózkodott a következtetések levonásától.

Még kevesebb munka jelent meg eddig a Királyság történetének ötvenes és hatvanas éveiről. Az ipar fejlődésére és az agrárviszonyokra egyaránt vonatkozik ez. St. Szczotka felfedezte Fr. Biłgorajski rendkívül figyelemreméltó emlékiratait s erre támaszkodva teljesen új fényben mutatta meg a bialystoki vidék parasztmozgalmait a hatvanas években. Nemrég látott napvilágot S. Kieniewicz gazdag forrásanyagra támaszkodó értékes monográfiája a parasztkérdésről a januári felkelésben. Rövidesen várható E. Halicz művének megjelenése, amely kiegészíti Kieniewicz munkáját. Mindkét könyv — bár részben különböző forrásanyagra támaszkodnak s részben eltérő nézeteket vallanak — új megvilágításban tárgyalja a Királyság-beli parasztok osztályharcának fokozódását a felkelés előestéjén és a parasztság részvételét a felkelésben. A két szerző foglalkozik a Nemzeti Kormány reformjaival és a vereség legfőbb okaként azt a körülményt jelöli meg, hogy a reformokat nem váltották valóra. A második mű elemzi a baloldali vörösöknek a parasztkérdéssel kapcsolatos állásfoglalását is.

J. Kowalski monográfiája az orosz forradalmi demokraták és a januári felkelés kapcsolatával foglalkozik. A mű a lengyel és orosz forradalmi erők akkori szövetségét népszerűsíti. Mivel túlságosan gyér forrásanyagra támaszkodott, nem meríthette ki a témát, s ezért igen nagy jelentősége lesz a második kiadásnak, amelyet most készít elő, s amely lényegesen terjedelmesebb lesz az elsőnél. Érdekes S. Kieniewicz népszerű műve Varsóról a januári felkelés időszakában. A műnél ki kell emelni az irodalom magasszínvonalú feldolgozását.

Fentieket összegezve, meg kell állapítanunk, hogy a tárgyalt időszak számos problémáját feldolgozták, más területek és kérdések azonban még érintetlenek. Ilyen többek között a lengyel burzsoá nemzet kialakulásának kérdése, amelyről ezideig még csak bevezető tanulmányok láttak napvilágot. Fel kell dolgozni ezenkívül az ipar történetét is, amelyet korábban elhanyagoltak. Ezen a téren feltétlenül szükség van a különböző kezdeményezések gyors és tervszerű egybehangolására. A nemrég megkezdődött Miczkiewicz-év előkészületeitől konkrét eredményeket várunk, például a nemzeti felszabadító harcok periodizációja és mélyebb elemzése, továbbá a bennük fellépő plebejus és baloldali irányzatok szerepének feldolgozása terén.

6. A monopóliumok kialakulása előtti kapitalizmus időszakára, az imperializmus kezdetének időszakára és a lengyel munkásmozgalom fejlődésére vonatkozó kutatások

Az 1870-es, 1900-as és 1917—1918-as évek időszakával (az első világháború kivételével) a burzsoá történetírás vajmi keveset foglalkozott. Nem valami nehéz felfedezni ennek a sajátos hallgatásnak az okait. Az olyan tények, mint a munkásmozgalom keletkezése és fejlődése, az 1905—1907-es évek forradalmi vihara, majd Október győzelme olyan jelenségek voltak, hogy a vagyonos osztályok igyekeztek őket tudatosan elhallgatni vagy meghamisítani, hogy jelentőségüket csökkentsék.

A felszabadulás óta eltelt évtizeden belül is eléggé megkülönböztethetően mutatkoznak a történettudomány ezirányú fejlődésének bizonyos szakaszai.

Az első lépést e korszak jelentőségének helyes tudományos felismerése jelentette. A különböző formációkról szóló marxista-leninista felfogás, az imperializmusról szóló lenini tanítás, a lengyelországi kapitalizmus és imperializmus fejlődése sajátos vonásainak felismerése segített bennünket ahhoz, hogy legyőzhessük a kezdetben gyakran előforduló hibás nézeteket és megnyithassuk az utat e korszak feltárásának további szélesköru és teljesebb kifejlesztéséhez. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az új, helyesen megírt tanulmányoknak igen nagy a jelentőségük, még hozzá nemcsak a munkásmozgalom és a nemzet története szoros összefüggésének megismerése szempontjából, hanem jelenlegi életünk szempontjából is. A korábbi időszakban sem hiányoztak az erről a korszakról szóló munkák, ezek azonban hamis jobboldali szociáldemokrata és pilsudskista nézeteken alapultak. Ezek közé tartozik különösen H. Wereszyczki tankönyve, a »Przeglad Socjalistyczny« (Szocialista Szemle) sok cikke, a »Wiedza« (Tudomány) népszerű brosurái és a »Dzieje najnowsze« (Legújabbkori történelem) 1948 előtti cikkei. Ezeket a szociáldemokrata történelmi nézeteket azonban szívós harcok eredményeképpen leleplezték és szétzúzták.

Ezen a téren felbecsülhetetlen segítséget jelentettek a klasszikusok művei, különösen a »Tőke« I. kötetének új kiadása, valamint »A kapitalizmus fejlődése Oroszországban« első teljes lengyel kiadása és »Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka« című mű többszörös kiadása.

Már igen korán (1947-ben) megjelent W. Kulának a korszak fontos kérdéseit tárgyaló vázlatszerű műve az 1864—1918-as időszak alapvető társadalmi és gazdasági problémáiról. Ez volt az első kísérlet arra, hogy egységesen dolgozzák fel a korszak egész problémakörét, bár meg kell állapítani, hogy a mű nem képviselte következetesen a marxista—leninista álláspontot és a gazdasági- és társadalomtörténetet a hagyományos módon értelmezte. Egy esztendővel az említett mű megjelenése után napvilágot látott L. Grosfeld »A kapitalizmus lengyelországi történetéből« című munkája, amely elsőnek méltatta a lengyel anyag alapján az imperializmusról szóló lenini elméletet és a marxizmus ez irányú eredményeit népszerű tudományos formában. A »hivatalos« történetírás hagyományos álláspontjára jellemző egyébként, hogy a lengyel történészek 1948-as VII. általános kongresszusán Wrocławban egyáltalán nem volt még szó olyan munkákról, vagy akár hangokról sem, amelyek a kapitalista gazdasággal, különösen pedig az imperializmussal foglalkoztak volna. A referátumok nem terjedtek túl a feudalizmus korszakán.

Tudományos életünkben nagy esemény volt J. Rutkowski »Gazdaságtörténete« II. kötetének megjelenése. Az igen magas tudományos színvonalú mű, amely hatalmas anyagot dolgozott fel az egész XIX. századra vonatkozólag, már a szerző halála után jelent meg (1950). Ezen a munkán azonban az is lemérhető, milyen helytelen következtetésekre juthat még a legimponálóbb tudás is, ha nem vezeti az egyedül helyes tudományos elmélet. Példa erre az imperializmus kérdésének feldolgozása Rutkowskinál, aki azt teljes mértékben tudománytalanul, nem lenini módon értelmezi. A mű formalisztikus vonásai a legszemmelláthatóbban a VI. és VII. fejezetben mutatkoznak.

A tudományunkban bekövetkezett fordulat ezen a téren csupán az otwocki konferencia idejére esik. L. Grosfeld »A lengyel imperializmus igazi képe és sajátosságai« és T. Daniszewski »A lengyel munkásmozgalom helye és szerepe« című referátumai, valamint az őket követő élénk vita szolgált alapul a lengyelországi kapitalizmus és annak imperialista szakasza elmélyedő elemzéséhez. A Kommün 80-ik évfordulója ugyanakkor alkalmul szolgált J. Dabrowski és W. Wróblewski alakjának népszerűsítésére és arra, hogy megmagyarázzuk az áttérést a forradalmi demokratizmusról a proletárforradalmiságra. Ezekről a témákról nagyszámú cikk, brosúra és forráskiadvány jelent meg. Z. Modzelewski tanulmányai megmagyarázták a Kommün helyét és történelmi jelentőségét. Ez igen fontos kérdés, mert összekapcsolja a lengyel forradalmi demokraták és a kommünárok élcsapatát az I. Internacionáléval és a lengyel munkásmozgalom fejlődésével.

A kutatómunka egyik főfeladata volt a továbbiak során a lengyel munkásosztály és a lengyel forradalmi mozgalom történetének feldolgozása. Kezdetben főként a párt tudományos szervei érdeklődtek e kérdések iránt, elsősorban pedig a párttörténeti osztály és a Társadalomtudományi Intézet. Az otwocki konferencia után a munkásmozgalom kérdéseit szélesebb körben ismertették az egyetemi szemináriumok, a kandidátusi értekezések és bekerültek néhány oktatói munkaközösség tudományos tervébe is. Míg a párttörténeti osztály kiadványaiban továbbra is az ideológiai problémák és a programok kérdései vannak előtérben, addig a többi tudományos intézetben inkább az ipar fejlődésével, a munkásosztály helyzetével és osztályharcával foglalkoztak. A közelmúltig mindkét vonalon túlságosan szűk körben tárgyalták ezeket a problémákat, nemzeti életünk

egészétől, különösen pedig a parasztttömegek és a falusi osztályharc helyzetétől, a parasztmozgalmak fejlődésétől és a munkás-paraszt szövetségtől elvonatkoztatva. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának VII., különösen pedig IX. plénuma, valamint a II. pártkongresszus útmutatásai segítséget adtak a történettudománynak e kérdések megértéséhez és vizsgálatuk elmélyítéséhez.

A párttörténeti osztály munkájának nyilvánvaló érdeme, hogy a lengyel munkásmozgalom történetének jelentős forrásanyagát hozzáférhetővé tette a társadalom és a tudományos kutatás számára. A Proletariat történetéről kiadott anyagok és forrásmunkák kötetei, valamint később a Lengyel Kommunista Párt és a Lengyel Munkáspárt történetéről kiadott anyagok pótolhatatlan segítséget adtak az olvasóközönségnek és a kutatóknak. Az eddigi művekben azonban nagy űr mutatkozik a II. Proletariat és a Lengyel Munkásszövetség története terén (az utóbbival mindössze egy rövid vázlat foglalkozott a »Kwartalnik Historyczny« hasábjain F. Tych tollából). A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája történetének köréből sem jelentek meg eddig újabb gyűjteményes kiadványok és anyagfeldolgozások. A párttörténeti osztály hasznos népszerűsítő munkát végzett J. Marchlewski és F. Dzierzynski alakjainak megismertetése terén. Marchlewski »Levelei« első kötetének kiadása mindenki számára hozzáférhetővé tette a lengyelországi kapitalizmus születéséről és fejlődéséről szóló munkáit, különösen pedig legéretteb és mindmáig pótolhatatlan tanulmányát, a porosz megszállás alatt levő lengyel országrész társadalmi és gazdasági viszonyairól. F. Dzierzynski »Válogatott levelei« a munkásmozgalom történetének egy teljes fejezetét adják. T. Daniszewski eddig sokszor kiadott és állandóan tökéletesített előadásai széleskörű társadalmi szükségletet elégítenek ki. A velük kapcsolatos vitát J. Kowalski összegezte a »Nowe Drogi« hasábjain 1952-ben és ismételten hangsúlyozta, hogy a munkásmozgalmat Lengyelország újkori és legújabbkori története magvaként kell kezelni, a kérdést az ország egész területére vonatkozólag fel kell dolgozni, és kifejtette, hogy a parasztttömegek harca a lengyelországi polgári demokratikus forradalom egyik lényeges hajtóereje, s a munkás-paraszt szövetség feltételei történelmi érlelődésének a történeti kutatások egyik fő területének kell lennie. A cikk továbbá hangsúlyozza a lengyel munkásmozgalom kapcsolatát a nemzetközi munkásmozgalommal. Daniszewski előadásainak (az 1864—1903-as évekről) első elmélyültebb elemzése nemrég jelent meg. A kiadott művek hiányossága, hogy az 1917-es esztendővel lezárulnak. Ezen a téren segítségül szolgálhat az »Anyagok az 1866—1918 között megjelent lengyelországi szocialista nyomtatványok bibliográfiájához« című munka új kiadása (Z. Kormanowa). A további forráskutatások terén nagy jelentősége van az állami levéltárakban folyó munkának, amelynek során elvégezték az 1867—1916 közötti munkásmozgalom történeti anyagának nagy vonalakban való regisztrálását. A munkát R. Gerber irányította.

Az 1905—1907-es forradalom 50. évfordulójának közeledésével egyre nő a történészek érdeklődése a forradalom iránt. A forradalmat megelőző gazdasági válságot I. Pietrzak-Pawlowska értekezése dolgozta fel. Az e tárgyú cikkeken és a Társadalomtudományi Intézet lengyel történeti tanszékének sajtó alatt levő értekezéssorozatán kívül meg kell említeni Rosa Luxemburg cikkeinek kiadását a forradalom éveiből. Az 1905-ös forradalom évfordulójának előkészítése kapcsán megkezdett tudományos munkák közül különös figyelmet érdemel a St. Kalabinski és F. Tych által előkészített forráskiadvány a korszak parasztmozgalmairól és a munkás-paraszt szövetség kialakulásáról.

Ha szükség van a munkásmozgalom történetének feldolgozására (monográfiákban, tankönyvekben és más szintézisekben egyaránt), akkor ugyancsak elengedhetetlenül szükséges, hogy gyökeresen szétzúzzuk a parasztmozgalmak korábbi feldolgozásainak számos hamisítását. T. Rek elavult és helyenként hibás népszerűsítő könyve, valamint H. Syska azirányú próbálkozása után, hogy a parasztmozgalom ideológiai jellemzését adja, a folyóiratok, továbbá számos vázlat és emlékirat alapján részletmonográfiák megjelenésére is sor került, ezek azonban inkább forrásanyagul szolgálnak s magukon viselik még a burzsoá-liberalizmus bélyegét. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk K. Wasowicz tanulmányát a Galíciában megjelenő paraszti folyóiratokról is. Későbbi munkák, mint K. Wojciechowski és W. Dulczewski művei, Galícia és a Királyság népművelésével foglalkoznak. S. Ignar tanulmányai egyre gazdagabb anyagokat tárnak fel.

Legutóbb megkezdték a lengyel burzsoázia történetének, szerepének és politikai képviseletének tanulmányozását az adott időszakban. Meg kell jegyezni, hogy ezt a kérdést korábban teljesen elhanyagolták. Az új kutatások során feldolgozták a Nemzeti Demokrata Párt történetét is (H. Jablonski és St. Kalabiński munkái).

Egyre több értekezés és tanulmány foglalkozik a felsőszileziai kapitalizmus és munkásmozgalom fejlődésével (A. Grodek, K. Popiołek, A. Galos stb.). Ezekben a munkákban megfigyelhetjük a nacionalizmus elemeinek fokozatos kiküszöbölődését. A Lengyel

Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének sziléziai konferenciáján sok kutató bírálata és önbírálata hangzott el a vita során. Ebben a vitában különösen Karol Miarka alakját világították meg erősen, továbbá leleplezték Wojciech Korfanty tevékenységét és az egyházi hierarchia nemzetellenes magatartását. A történelmi igazság feltárása egyre élesebb színekben mutatja a munkásosztály kialakulásának folyamatát és harcát a társadalmi és nemzeti felszabadulásért. Kirajzolódott a munkásosztály együttműködése a sziléziai német munkásmozgalommal, különösen pedig a forradalmi balszárnnyal. Egyidejűleg több értekezés foglalkozott a sziléziai kultúra érdekes és fontos jelenségeivel.

A »Przeglad Zachodni« néhány cikke a poznańi területen folyó osztályharc és a nemzeti elnyomás problematikájával foglalkozik.

Ezeken a területeken is érezhető az intenzív kutatómunka elégtelensége, Galíciával kapcsolatban azonban már a feldolgozás teljes hiányával állunk szemben. K. Wyk könyve »Stanczyk tárcájá«-ról ideológiai kérdésekkel foglalkozik és csak mellékesen említi Galícia történetének néhány más problémáját. S. Kieniewicz forráskiadványgyűjteményt jelentetett meg Galícia történetéről, azonban ez a mű sem kielégítő minden szempontból. W. Najdus munkája Lenin lengyelországi tartózkodásáról bizonyos mértékig új forrásokra támaszkodik és számos új megállapítást tartalmaz. Ezzel azonban be is kell fejeznünk a Galíciáról szóló irodalom ismertetését. Reméljük, hogy a Galícia történetének feldolgozásában mutatkozó űrt legalább részben ki fogja tölteni J. Buszka most befejezett műve a galíciai választójogi reformról a XX. század elején.

Az északi területekkel csak hézagosan foglalkoztak, pl. az 1948-as wrocławi kongresszuson, valamint néhány kiadványban, legutóbb pedig a Történettudományi Intézet pomerániai konferenciáján, ahol Pomeránia, különösen pedig Mazuria és Warmia társadalmi, gazdasági és nemzetiségi viszonyait tárgyalták. Hangsúlyozni kell W. Chojnacki és T. Grygier úttörő jellegű munkáinak jelentőségét a tényanyag feltárása terén, noha megjegyzendő, hogy e munkák eredményei eléggé félrevezetőek. Meg kell emlékezni továbbá I. Petrzak-Pawlowska cikkeiről is. Kelet-Pomeránia balparti területével kapcsolatban Chojnacki műveihez hasonló szerepet töltöttek be A. Bukowski és T. Cieslak tudatos módszertani feldolgozást eláruló, de a kérdést még nem eléggé kimerítő művei, amelyek többek között a kaszubmozgalom megvilágítását is megkísérelték.

A tárgyalt időszak egyetemes történeti munkái között figyelmet érdemel H. Jabloński műve a közvéleményről, a parlamentről és a sajtóról a tőkés országokban (1947). A munkának vannak hibái, mégis hatékonyan hozzájárult a burzsoá parlamentarizmusról szőtt sok legenda leleplezéséhez.

Történészeink viszonylag keveset foglalkoztak az első imperialista háború utolsó éveivel, és ez határozottan károsan hat tudományunkra. Könyvtáraink tele vannak még számos történelemhamisító lengyel és külföldi kiadvánnyal, amelyek arra törekedtek, hogy hálájukat fejezzék ki Amerikának és Wilsonnak, magasztalják Versaillest és a Szovjetunió elleni rabló intervenciót és dicsérjék Pilsudskit és a Nemzeti Demokrata Pártot. — Erről a korszakról napjainkban kevés új munka jelenik meg s még ezek is gyakran híján vannak a szélesebb történelmi távlatoknak. A német vezérkar lengyelellenes annexiós terveiről az 1914—1918-as háború folyamán A. Owsinska számolt be, bár nem minden téren helyesen. A német kapitalistáknak Sziléziával kapcsolatos rabló terveiről K. Popiołek írt. H. Jabłoński könyve érdekes kísérlet arra, hogy kimutassa az úgynevezett ausztromarxisták kulturális autonómia-elméletének reakciós tartalmát, amelyet az 1917—18-as ukrajnai lengyel nemzeti autonómia példáján fejt ki. Ezeket az időket világítják meg N. Gąsiorowska értekezései is a lengyel bányászok 1914—15-i harcáról a megszállók ellen, valamint K. Lapter munkája a lengyel kérdés versaillesi tárgyalásáról. Az ún. november 5-i aktus valódi tartalmával L. Grosfeld foglalkozott, aki ezen a példán mutatja be az amerikai imperializmus által támogatott bonni militarista klikk jelenlegi mesterkedéseinek lényegét és a lengyel reakció tényleges állásfoglalását függetlenségünk kérdésében.

Végső fokon meg kell állapítanunk, hogy elengedhetetlenül szükséges a kapitalizmusra és az imperializmus kezdetére vonatkozó kutatások további elmélyítése, és mélyebben kell feltárnunk a néptömegek helyzete alakulásának és a társadalmi és nemzeti felszabadulásért a munkásosztály vezetésével vívott harcaiknak történetét is. Fel kell dolgoznunk továbbá a források alapján és a valósághoz hűen a forradalmi munkásmozgalomban jelentkező lengyel—orosz és lengyel—német kapcsolatokat is. Azoknak a kutatóinknak, akik a falusi osztálytagozódással és a nagyipari üzemek történetével foglalkoznak, rá kell mutatniok a burzsoázia, a földbirtokos osztály és politikai képviselőik nép- és nemzetellenes tevékenységére. A történészeknek és más tudományágak képviselőinek egyaránt az a közös feladatuk, hogy az eddiginél sokkal szélesebb körben mutassák be

a tömegek harcát, különösen pedig a proletariátus és a párt harcát a kultúra demokratizálásáért.

7. A burzsoá-földesúri lengyel állammal, a második világháborúval és napjaink történetének előzményeivel foglalkozó kutatások

A reakciós burzsoá történetírás egyik harci eszköze a történelmi igazsággal szemben az volt, hogy kétségbe vonta a legújabbkori történeti kutatások tudományos jellegét, az ilyen kutatásokat pejoratív hangsúllyal »publicisztikának« nevezte, amely nem is érdekelheti az alkotó történészeket. A Lengyel Népköztársaság fennállásának első éveiben az egyetemek hivatásos történészeinek nagy többsége még magáévá tette azt e múltból származó előítéletet. A régi kutatók többségének módszertani felkészültsége elégtelen volt, az ifjabbak viszont nélkülözték a kellő tudományos képzettséget, ennek következtében hallatlanul elhanyagolták azt az égetően sürgős társadalmi feladatot, hogy feldolgozzák a két világháború közötti időszak történetét.

Boleslaw Bierut beszámolója az 1948. évi egyesülési kongresszuson jórészt a két világháború közötti évtizedek történetével foglalkozott. A referátum kifejtette a szóbanforgó időszak lengyel történetének számos alapvető kérdését és utat mutatott a történészek új irányú kutatómunkájához. Ettől kezdve állandóan fokozódott a párt segítsége, amelyet a történelem kulcskérdéseinek, főleg pedig a legújabb kor története kérdéseinek megoldásához és kidolgozásához adott. Az osztályharc ideológiai frontja az 1918—1939 közötti időszak történeti tárgyalásában két, egymástól elkülönülő irányzatra oszlik.

A háború utáni első kiadványok, amelyek az említett két évtizeddel is foglalkoztak, világosan burzsoá jellegűek. Ilyenek St. Grabski és E. Kwiatkowski könyvei és brosúrái. Az utóbbi szerző művének lényegbevágó hibáira csupán N. Gasiorowska recenziója mutatott rá a »Nowe Drogi«-ban. Ezeknek a műveknek nem volt nagy jelentőségük, és nem is volna érdemes sok figyelmet szentelni rájuk, hacsak azért nem, mert az 1939 előtti Lengyelországra vonatkozólag rendkívül jellegzetes megfogalmazásokat tartalmaztak. Ezekben a munkákban kifejezetten megmutatkozik az a szándék, hogy a szóban forgó időszak burzsoá hatalmát igazolják.

Sokkal nagyobb jelentőségűek voltak és ezért sokkal károsabbaknak is bizonyultak az akkori »Wiedza« elég nagyszámú kiadványai, amelyek azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a jobboldali Lengyel Szocialista Párt állítólagos érdemeiről szőtt hamis legendákat ébren tartsák. E szélesebb körökre is ható könyvek osztálytartalma sokkal kevésbé volt felismerhető. Más szerzők újra kiadták háború előtti munkáikat, egyes esetekben a korábbi kiadás óta lefolyt események leírásával kiegészítették. Próchnik könyve Daszynskiról a jobboldali szocialista vezető apoteózisa volt. E könyv ideológiai funkciója 1948-ban, a népi Lengyelországban nem lehetett kétséges. Összefüggésben állt mindezzel a »Lengyel Szocialista Párt Történetének Vázlata«, amely ugyancsak hamis beállításban már a háború után jelent meg. Hasonló jellege volt annak a brosúrának is, amely a Lengyel Szocialista Párt sziléziai szerepéről szólt.

A háború előtti parasztmozgalom történeti feldolgozása is sok hibát és hiányosságot rejtett magában a kutatás színvonala s a konkrét kérdések feldolgozása terén egyaránt. Elegendő, ha kezünkbe vesszük T. Rek vaskos, háromkötetes munkáját, amely részleteiben tárgyalja az első és a második világháború között eltelt két évtizedet. Bár a szerző revideálja a Mikolajczyk-féle Lengyel Parasztpárt téziseit a burzsoá—klerikális—kulák paraszti jobboldal állítólagos pozitív vezető szerepéről, a munkára azonban mégis az egyes parasztpárti vezetők állítólagos érdemeivel kapcsolatos előítéletek jellemzők. Ennélfogva számos, például a Tuguttról és Witosról adott értékelése helytelen. A szerző a parasztmozgalom fejlődését elszigetelten vizsgálta, nem értékelte a munkásosztály szerepét, a munkás-paraszt szövetség jelentőségét.

A hibás nézetek elleni harcot a párt az első esztendőkben főleg a központi pártsajtó kiadványaival segítette. A párt elméleti folyóirata, a »Nowe Drogi« megjelenése lehetővé tette a két világháború közötti évek több problémájának tisztázását. Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert az első időszak marxista irodalma indította el a történettudomány későbbi átalakulását.

A nyugati területek történetével foglalkozó munkák — különösen kezdetben — részletesen tárgyalták a két világháború közötti időszakot, sok volt azonban bennük a módszertani hiba és erősen nacionalista jellegűek voltak. K. Popiolek műve az első kísérlet arra, hogy irodalmunkban szintézist adjon az 1921. évi sziléziai felkelésről. A mű sok értékes anyagot hozott felszínre és a szerző helyesen hívta fel a figyelmet a sziléziai felkelések népi jellegére, arra, hogy a nemzeti felszabadításért folyó harc egybekapcsolódott a társadalmi felszabadulásért vívott harccal. Mégis, e munkának is negatív

oldala, hogy a két ellenséges nemzetiség helytelen koncepciójából indul ki, sőt mi több, magáévá teszi a káros Korfanty-legendát, a Pilsudski- és Dmowski-legenda sziléziai változatát. Megjegyzendő, hogy az író 1953-ban a Szilézia történetével foglalkozó konferencián elismerte, hogy ebben a kérdésben tévedett.

A Nyugati Intézet wrocławi osztályán S. Wyslouch vezetése alatt számos munka látott napvilágot, közöttük olyanok is, amelyek Szilézia opolei vidékének történetével foglalkoztak a háború előtti két évtizedben. E munkaközösség cikkeit a messzemenő jogi formalizmus, az idiografizmus, valamint az jellemezte, hogy a tárgyat a korszak kulcskérdéseitől elszakítva vizsgálták. A szerzők érdeme mégis, hogy számos korábban ismeretlen tényt tártak fel. Hangsúlyozni kell, hogy e tanulmányok különlegesen fontos terület forrásai felkutatásának kezdetét jelentik és ismertetett előítéleteik ellenére is hozzájárultak a reakciós német történetírás nézeteinek szétzúzásához az ún. »kisebbségvédelem« kérdésében.

A nacionalista csökevények és az egyoldalú beállítás hibájába esett H. Zielinski is, amikor a zlotowski vidék lengyel lakosságának kérdését tárgyalta terjedelmesebb, a weimari köztársaság és a hitleri rendszer idejét felölelő tanulmányában. A szerző érdeme viszont, hogy egy korábban elhanyagolt témát dolgozott fel és dokumentumokkal mutatta ki a lengyel elemeket Nyugat-Pomeránia egyik vidékén.

Az első években mindössze két forráskiadvány jelent meg. Az első kiadvány Szilézia és a szénmedence néhány bányászának életrajzát tartalmazza, amelyet a bányász szakszervezet központja által 1946-ban hirdetett pályázatra írtak. Jóllehet nem szánták tudományos kiadványnak, mégis igen hasznosnak bizonyult, s ma forrásként használja fel minden olyan kutató, aki Szilézia vagy a dabrowai szénmedence történetét dolgozza fel. J. Chalasinski bevezetése még olyan helytelen régi fogalmakkal operál, mint a »szociológiai típus«, helyesek azonban azok az észrevételei, amelyek megállapítják, milyen érdekesen mutatkozik a munkásosztály történelemalakító szerepe az egyes bányászok életrajzában.

A második forráskiadványt a Nyugati Intézet wrocławi osztálya adta ki, S. Golachowski szerkesztésében. A Sziléziára vonatkozó 1910—1939. évi porosz nemzetiségi statisztikákat tárgyaló könyv ugyanabban az időszakban jelent meg, mint a Nyugati Intézet fent említett más kiadványai; az azokra vonatkozó bírálat erre a kötetre is vonatkozik. A Golachowski által összegyűjtött anyag ennek ellenére leleplezi a hivatalos német statisztikák hamis voltát és feltárja, hogy a bizalmas statisztikák a hivatalos statisztikákban megjelölt szám sokszorosában állapítják meg az opolei vidék lengyel lakosságának számát. Nem lehet kétséges, hogy ezeknek a műveknek komoly politikai érveik vannak az Adenauer-féle revizionista propagandával szemben.

Ha áttérünk a második időszak és a kezdődő fordulatot jelző tények tárgyalására, le kell szögeznünk, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt megalakulása, az I. Kongresszus programja, különösen pedig a párt elméleti nyilatkozata iránytű az imperializmus korszakának történetírói számára történelmünk feldolgozásában. E dokumentumok megmutatják nekünk, hogy a lengyel nemzetnek a két világháború közötti története lényegében ellenállás a hazai és a külföldi tőke ellen és harc a pusztító járom alól való felszabadulásért.

Fr. Fiedler cikke a »Nowe Drogi«-ban a Lengyel Kommunista Párt ideológiai vívmányainak, eredményeinek és hibáinak problémák szerinti tömör elemzését adta. A szerző, aki a Lengyel Kommunista Párt harcainak kiváló ismerője, s maga is részt vett ezekben a harcokban, alapvető tételként szögezi le, hogy a párt beleoltotta a lengyel munkásmozgalomba a leninizmust, megvetette a munkás-paraszt szövetség alapjait, és a leninizmus, a harcos nemzetköziség és a Szovjetunió szeretete szellemében nevelte a lengyel munkásosztályt. Fiedler tézisei helyesen értékelik a Lengyel Kommunista Párt jelentőségét nemzetünk történetében. A szerző elemezte azokat a hibákat is, amelyek a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának luxemburgista elméleti hagyományaiból fakadtak, s ugyanakkor arra is rámutatott, miként küzdötte le a párt ezeket a hibákat.

T. Daniszewski referátuma az otwocki konferencián még nem adhatott teljes, a végsőkig átgondolt elemzést a korszak lengyel munkásmozgalmáról. Daniszewski kijelentette: »...amint nőtt a lengyel munkásosztály jelentősége, aktív befolyása más rétegekre, megértek a jelenlegi lengyel helyzet előfeltételei, és a munkásosztály, mely a nép élén megszerezte a hatalmat, teljes felelősséget vállalt a nemzet sorsáért«. Az előadó elmélyítette a Lengyel Kommunista Párt vezető szerepéről szóló téziseket, nagymértékben figyelembe vette a párt segítségét, amelyet a dolgozó parasztságnak és az elnyomott nemzetiségeknek nyújtott, s erőteljesen kiemelte a párt tevékeny szerepét a hitleri fasizmus által fenyegetett lengyel függetlenség védelmében.

A két világháború közötti évtizedek kérdéseivel foglalkozott L. Grosfeld is az otwocki konferencián. L. Grosfeld referátumában a lengyel imperializmus helyzetével és sajátosságaival foglalkozott. Az előadó gazdag forrásanyagra támaszkodva dolgozta fel a kérdést és rámutatott a háború előtti lengyel állam szolgai jellegére, arra, hogy ez az állam eszköz volt a hazai és a külföldi monopóliumok kezében, e monopóliumok teljhatalmának megalapozására.

Grosfeld egyik terjedelmes munkája az 1929—1933-as gazdasági válsággal foglalkozik, amelyben szemléltetően mutatja be a tömegnyomornak ezeket a tragikus éveit és helyesen ábrázolja a városi és falusi dolgozó népnek a párt vezetésével folyó harcát. A mű bírálói kifogásolták, hogy nem szentelt elég figyelmet a politikai kérdéseknek — ez azonban nem csökkenti a könyv jelentőségét. Grosfeld munkájának tudományos és politikai értéke abban áll, hogy megmutatja, mekkora szakadék választja el a népi Lengyelországot a burzsoá-földesúri államtól.

J. Jaroslawski a háború előtti Lengyelország lakáskérdését tárgyalja, amely a munkásosztály akkori helyzetének egyik legfontosabb fokmérője volt.

J. Jurkiewicz vázlatos munkája a későbbi XI. Pius pápa lengyelországi nunciusi működéséről leleplezi a Vatikán küldötteinek lengyelországi mesterkedését a függetlenség első éveiben. A szerző érvelése céltudatos, bár kissé általánosít, különösen Rattinak a népszavazás által érintett lengyel területeken kifejtett tevékenysége kérdésében. A mű hibái mellett is eleget tett főfeladatának, hogy ti. bemutassa a Vatikán káros szerepét az akkori lengyel kül- és belpolitikában. Az említett munka hibáit a szerző immár teljesen kiküszöbölte az 1925. évi konkordátumról a »Kwartalnik Historyczny«-ban közzétett cikkében.

Most van nyomás alatt Cz. Madajczyk disszertációja, amely a burzsoá-földesúri földreformot mutatja be és a falusi osztályharcot vázolja a háború előtti két évtizedben. A disszertáció helyesen tárja fel a hirhedt »reform« osztálytartalmát.

Amint látjuk, a korszakról szóló monográfiák száma elég szerény. Meg kell még említenünk folyóirataink egy-két terjedelmesebb tanulmányát, amelyek a nemzetközi finánctőke és a nemzetközi reakciós gócok pusztító hatását elemzik a két háború közti Lengyelország gazdasági helyzetére és belső viszonyaira. Ezzel a kérdéssel foglalkozik K. Lapter is az amerikai imperializmusnak a függetlenség első éveiben követett lengyelellenes politikájáról szóló tanulmányában. K. Jankowski az amerikai politika szerepéről szól Lengyelország fasizálásában. A szerző a kérdést a két világháború közötti időszak nemzetközi kulcsproblémái összességének fényében tárgyalja. A két munka korábban ismeretlen forrásokat tárt fel, és hatékonyan hozzájárult az amerikai segítségről, Wilson 13 pontjáról szóló hamis mitosz szétzúzásához.

F. Kalicka az 1923. évi krakkói felkelésről, Al. Litwin pedig az 1936. évi lódzi általános textilmunkás-sztrájkról írt népszerű tudományos munkát. E két téma feldolgozásának eredményei a lengyelországi forradalmi hullám erősödéséről tanúskodnak.

A két világháború közötti időszak történetével foglalkozó irodalomban jelentős szerepük van a népszerű tudományos és publicisztikai műveknek. Ez a szerep nemcsak abból következik, hogy a kiadványok száma aránylag elég nagy (ami megfelel az e téren megnyilvánuló intenzív és széleskörű társadalmi szükségletnek), hanem abból a tényből is, hogy az ilyen jellegű munkák gyakran megelőzik a két évtized történetét tárgyaló monográfiákat.

Ebben a vonatkozásban különösen nagy szerep jutott J. Kowalski művének amely az olvasók széles köre számára tárja fel igen érthető, de ugyanakkor alapos módon az Októberi Forradalom döntő szerepét Lengyelország függetlenségének elnyerésében.

A népszerű tudományos művek közül figyelmet érdemel N. Stankiewicz munkája, amely az 1939 szeptemberi vereség nemzetközi forrásait igyekszik feltárni. Ez a nagyigényű célkitűzés azt követelte a szerzőtől, hogy sok bonyolult kérdés mélyére hatoljon. A műben sok a helyes megállapítás, de elégtelen anyagra támaszkodik s nem mindig elég magas módszertani színvonalon elemzi a kérdéseket, ami bizonyos leegyszerűsítésekre vezetett. A Lengyelországban oly kevéssé művelt egyetemes történet területéről K. Piwarski »München 1938« című némileg rokon tárgyú, elég terjedelmes tanulmányát kell megemlíteni. A szerző bőséges forrásanyag alapján mutatja be Anglia és Franciaország kormányainak politikáját a fasiszta Németországgal szemben. A könyv elmélyíti korábbi ismereteinket a politikai eseményekről, de mégsem tud az összegyűjtött tények alapján a korábbi problémakörön túlemelkedni.

Számos népszerű mű a két világháború közötti időszak parasztmozgalmával, a dolgozó parasztok osztályharcával foglalkozik. A legkorábbi és egyúttal a legterjedelmesebb J. Gojski műve, amely nem a legsikerültebb próbálkozás a parasztság osztályharcának rendszerezésére és törvényszerűségeinek megállapítására. Nem is szólva a

parasztok harcainak ahisztorikus felfogásáról és a munkás-paraszt szövetség lényegének eléggé naív magyarázatáról, szembeötlő a műben a háború előtti Parasztpárt, a balközép és a breszti kérdés helytelen értékelése. Ezeket a hibákat a szerző jórészt leküzdi második munkájában, ez azonban a parasztmozgalomnak csak egy kiragadott epizódját tárgyalja. Gonera és Rodziewicz munkáinak magasabb a módszertani színvonala.

1951-ben jelent meg »A Lengyel Kommunista Párt. Emlékezések a harc mezejéről« című kiadvány, amely megnyitotta a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága melletti párttörténeti osztály 1952. és 1953. évi kiadványainak hosszú sorát a két világháború közötti időszak forrásanyagából. Az említett kiadvány, jóllehet nem követ szoros értelemben vett tudományos célokat, mégis úttörő jellegű. Ez annak eredménye, hogy olyan munkaközösség szerkesztette, amelynek tagjai saját emlékezetükre támaszkodtak, minthogy a Lengyel Kommunista Párt aktív harcosai voltak. A munka sok olyan anyagot tartalmaz, amelyek felett Lengyelország két világháború közötti történetének egyetlen kutatója sem térhet napirendre. Különösen nagy jelentőségük van azoknak az anyagoknak, amelyek a munkásosztálynak a Lengyel Kommunista Párt által vezetett osztályharca helyi hagyományaival kapcsolatosak az egyes ipari központokban, városokban és üzemekben.

»A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 35. évfordulójára« című emlékkiadványnak igen jelentős szerepe volt. A mű megmutatja az Októberi Forradalom nyomán létrejött fordulat világtörténelmi jelentőségét, a Szovjetunió fejlődési szakaszait és világraszóló történelmi győzelmeit, valamint az Októberi Forradalom jelentőségét a lengyel nép sorsára. A kiadvány 470 dokumentumot és számos illusztrációt tartalmaz. A dokumentumok nagyobb része az 1939 előtti időszakból való. A gyűjtemény kiadóinak érdeme, hogy sikerült az eseményeket mozgásukban és dialektikus fejlődésükben bemutatni. Ennek érdekében egyes esetekben attól sem riadtak vissza, hogy a távolabbi múlt dokumentumait is közöljék (például a IV. fejezetben »A ti és a mi szabadságunkért« c. dokumentum az orosz és a lengyel forradalmi demokraták barátságának hagyományait mutatja be). Mindazonáltal ezen a téren jelentkeztek a szerkesztési hibák is, például a másodkézből vett anyagok közlése stb.

»A Lengyel Kommunista Párt a lengyel függetlenség védelmében« című gyűjtemény tudományos és politikai jelentősége mindenekelőtt abban rejlik, hogy tudományos, megcáfolhatatlan dokumentumokkal végképpen szétzúzza a lengyel burzsoáziának a párt »hazafiatlanságáról« terjesztett aljas rágalmait, amelyekkel a Kommunista Párt forradalmi és hazafias harcát igyekezett akadályozni. Szorosan kapcsolatos ezzel az a körülmény, hogy a munka történetírásunkban első ízben tárta fel ilyen nagy méretekben a hazai és a külföldi burzsoázia árulásának és a lengyel néppel szemben ellenséges politikájának rugóit és módszereit a két világháború közötti évtizedekben. Nem véletlen, hogy a IV. fejezet tartalmazza a legtöbb dokumentumot (a fejezet címe: »A Lengyel Kommunista Párt harca az ország kincseinek a külföldi tőke részére történő kiárusítása ellen«). Igen gazdag dokumentumanyagra támaszkodik továbbá az V. rész is: »A Lengyel Kommunista Párt harca a hitleri agresszió veszélye ellen, a békéért, a haladásért és a szocializmusért«.

A párt történetét ismerteti »A Lengyel Kommunista Párt Határozatai« című kiadvány is. Az eddig megjelent I. kötet a párton belüli ideológiai harcot mutatja be, amely azért folyt, hogy a párt a leninizmus útjára térjen, legyőzze a helytelen luxemburgista nézeteket, különösen a parasztkérdésben és a nemzeti kérdésben, az I. és a II. kongresszus előtti időszakban (1919—1923). A szerkesztők helyesen jártak el, amikor a »pártonbelüli« legfontosabb dokumentumok mellett a III. Internacionálé téziseit és határozatait, valamint a Lengyel Kommunista Párthoz írt két levelét is kiadták a kötetben, amelyek utat mutattak a pártnak a leninizmus felé és egyúttal kifejezésre juttatták a nemzetközi munkásmozgalom élcsapatának gondoskodását és ideológiai aktivitását a lengyel szekció irányában.

A fenti szemléből kitűnik, hogy még rengeteg a tennivaló. A legközelebbi esztendők feladatához tartozik, hogy teljes mértékben feltárjuk a dolgozó tömegek helyzetét és harcait a háború előtti két évtizedben, be kell mutatnunk, hogy a Lengyel Kommunista Párt vezetésével a munkásosztály volt a kialakulóban levő munkás-paraszt szövetség vezető ereje, fel kell tárnunk a lengyel imperializmus és a lengyel vagyonos osztályok politikájának élősdi, vazallus és nemzetellenes jellegét. Nagy figyelmet kell szentelnünk a lengyel, ukrán és belorusz, valamint a lengyel és német haladó és forradalmi erők együttműködésének. A tárgyalt időszakot feldolgozó történészek feladata, hogy következetesen végigvigyék a lengyel fasizmusra és a nemzetközi reakció központjainak lengyelellenes politikájára vonatkozóan megindult kutatásokat.

*

A háború és a megszállás történetének feldolgozásában ugyancsak két időszakot különböztethetünk meg az elmúlt évtizedben. A két időszak különbözik egymástól a témakör megválasztása és kidolgozása szempontjából, valamint módszertani és eszmei-politikai szempontból is.

Az első években elsősorban publicisztikai és dokumentális jellege volt a háborús és a megszállási időszak történeti feldolgozásának. Ez jórészt közvetlen összefüggésben volt a napi feladatokkal, a hitlerista háborús bűnösök pereihez való vádanyag gyűjtésével. Az esetek többségében azonban az volt e munkák célja, hogy ne csak a német imperializmus és fasizmus bűneit és felelősségét mutassa ki, hanem, hogy a hitleristák bűneiért a német nép egészére hárítsa a felelősséget. Ebben megmutatkozott e kutatások nacionalista beállítottsága, a fasizmus forrásai gazdasági elemzésének elhanyagolása, s a fasizmusnak a »német szellem« termékeként való beállítása ; ezek a művek ugyanakkor abban a hibában is szenvednek, hogy mindent csupán a lengyel nemzet mártiriumára összpontosítanak, s nem hangsúlyozzák a nemzeti felszabadító harc jelentőségét és elkenik a lengyel nemzeten belüli osztályharcot.

Az ellenállási mozgalom, a megszállt Lengyelország politikai irányzatai osztályelemzésének, valamint a Lengyel Munkáspárt és a Népi Gárda hagyományai ismertetésének első kísérletei mindenekelőtt publicisztikai jellegű cikkekben történtek meg 1945—1947-ben a »Trybuna Wolnosci«-ban, amely akkor a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának társadalom-politikai folyóirata volt. A Lengyel Munkáspárt vajdasági szervezetei mellett működő történeti bizottságok 1946—1947-ben megkezdték a megszállás idejére való visszaemlékezések összegyűjtését. Nyomtatásban is megjelent két hasonló gyűjtemény, amely adalékul szolgált a Lengyel Munkáspárt történetéhez : »A mazowiai vidék fiai« és »Lódź harca a szabadságért«. Ezek bár felületes jellegű kiadványok voltak, mégis az első próbálkozásokat jelentették a hitleri megszállás idején vívott nemzeti forradalmi harcok történetének feldolgozására.

A legszélesebb körben a Nyugati Intézet kutatta a hitleri megszállás történetét, különösen gazdasági, közigazgatási és jogi vonatkozásban. Ezek a kutatások főleg a »birodalomhoz csatolt« területek kérdéseivel foglalkoztak. A legnagyobb jelentőségük J. Deresiewicz »A német megszállás a birodalomhoz csatolt lengyel területeken 1939—1945« és W. Rusinski »A lengyel munkások helyzete az 1939—1945-ös háború alatt a birodalom területén és a bekebelezett területeken« (I. köt.) című monográfiáinak van. Noha ezek a művek már később jelentek meg, sok szempontból az első időszak termékeihez lehet őket sorolni, tehát ahhoz, amelyben megíródtak. Mindkét monográfia gazdag tényanyagot szolgáltatott, módszertani szempontból azonban nem kielégítőek (különösen az első). Hibájuk abból eredt, hogy a szerzők nem értették meg kellően az imperializmus jellegét, a fasizmust az »államkapitalizmus« politikai megnyilvánulási formájának tekintették, amely szerintük ellentétben áll a tőkés osztály érdekeivel. A fasiszta állam ennek megfelelően az osztályon felüli állam látszatát keltette.

A Nyugati Intézet a »Przeglad Zachodni«-ban megjelent tanulmányokon és cikkeken kívül dokumentumokat és emlékiratokat is kiadott, amelyekből nagy tömeget halmozott fel archívumában. Ezek a művek sem voltak azonban mentesek a fent említett hibáktól.

Széleskörű kiadói tevékenységet fejtett ki a Zsidó Történettudományi Intézet is, amely főleg a második világháború időszakára specializálta magát. Ezen a téren is megmutatkozott fejlődésünknek két szakaszra való tagozódása. Az első időszakban a Zsidó Történettudományi Intézet számos kötetet jelentetett meg, amelyek a zsidók kiirtása életbenmaradt szemtanúinak emlékezéseit és vallomásait, valamint hitlerista dokumentumokat tartalmaztak. Az Intézet óriási anyagot halmozott fel, de a kezdeti hibák, amelyek a bosszúállás nacionalista irányzatának megfelelően az egész német népet felelőssé tették, elkendőzték a német népen belüli osztályellentéteket csakúgy, mint a zsidók közötti osztályellentéteket. Ennek következtében csak mellékesen tettek említést a gettók és táborok ellenállási mozgalmairól és nem tárták fel a gettókon belüli osztálytagozódást.

A hitleri megszállás történetével foglalkozó negyedik szerv a Lengyelországban elkövetett német (ma : hitlerista) bűncselekményeket vizsgáló főbizottság. A főbizottság 1946 óta saját »Bulletint« ad ki és számos kiadványt jelentetett meg, többek között az »Artur Greiser pere a Legfelső Népbíróság előtt« (gyorsírásos jegyzőkönyv) című kiadványt, a hitlerista tábornokok nürnbergi vallomásait Varsó elpusztításáról, továbbá az 1939. évi agresszió kérdésének feldolgozását a nürnbergi dokumentumok fényében (T. Cyprián és J. Sawicki). A Bulletin VII. kötete Rudolf Hess naplóját közölte. Most készítik elő kiadásra a Főkormányzóság kormányának jegyzőkönyveit, valamint Hans Franck »naplóját«. A főbizottság kiadványai nem lépnek fel azzal az igénnyel,

hogy tudományos munkákként kezeljék őket, viszont igen sok értékes anyagot tárnak fel, jóllehet igen egyoldalúak, mert figyelmen kívül hagyják a lengyel kollaboránsok együttműködését a hitleri megszállókkal, azaz a közvetett vagy éppen közvetlen segítség különböző formáit, amelyet a lengyel reakció a hitleristáknak adott, megkönnyítve számukra bűncselekményeik elkövetését. Nem kétséges, hogy e mögött is bizonyos leplezett nacionalizmus rejlik.

Közvetlenül a háború után a fenti szervektől függetlenül is megjelentek egyes kiadványok. Említsünk meg közülük néhány érdekesebbet. A lengyelországi Szakszervezetek Központi Bizottsága pályázatot írt ki a munkás alakjának megörökítésére a megszállás idején. A 115 beérkezett pályamunka közül kettő részesült jutalomban és jelent meg nyomtatásban (Ksiazka, 1948).

W. Jastrzebowski »A német gazdaság Lengyelországban 1939—1944« című könyve sok tekintetben érdekes anyagot szolgáltatott, noha a statisztikai adatok sok esetben távolról sem tekinthetők pontosaknak. Ezenkívül a mű alapgondolata teljesen idegen, antidemokratikus, fasisztabarát. A szerző nem átallotta azt a következtetést levonni, hogy a hitleristák gazdaságpolitikájából sok elgondolást (kulákgazdaság, »irányított« kapitalizmus stb.) átvehetünk.

Ami a későbbi, vagyis 1948 utáni éveket illeti, ezen a téren csak igen szerény eredményeket könyvelhetünk el. A megszállást az iskolai tankönyvekben dolgozták fel népszerűen. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának párttörténeti osztálya három kiadványt tett közzé a Lengyel Munkáspárt és az Ifjak Harci Szövetsége megalakulásának 10. évfordulójával kapcsolatban. A Lengyel Munkáspárt megalakulásának történetét és szerepét a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harcban Franciszek Jozwiak-Witold ismertette, nagy vonalakban, ideológiai szempontból, valamint az ország belső és nemzetközi helyzete szemszögéből. Ez a mű mélyenszántó elemzést tartalmaz és ugyanakkor az olvasók széles köréhez szól. Jelentősége igen nagy a további kutatások szempontjából. Nemrég jelent meg egyébként az »Ifjak Harci Szövetsége. Anyagok és Dokumentumok« című kiadvány.

A Zsidó Történettudományi Intézet legutóbb B. Marknak a zsidók harcával foglalkozó két művét adta ki: »Felkelés a varsói gettóban« (1953) és »Ellenállási mozgalom a bialystoki gettóban, 1942«. Mindkét mű főleg a résztvevők emlékirataira támaszkodik. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ezeknek a kiadványoknak a párttörténeti osztály számos kiadványához hasonlóan társadalmilag fontos, de esetleges jellegük van, és ugyanakkor szembetűnő a bizonyos sietség, amely nem egyszer leegyszerűsítésre vezet. A. Eisenbach »A zsidók kiirtásának hitleri politikája 1939—1945-ben...« című terjedelmes forrásmunkája mentes ezektől a hibáktól. A nagy mű számos, jó érvet szolgáltató anyag alapján mutatja ki e politika és a fasizmus általános politikájának összefüggését.

A publicisztikai-történeti jellegű munkák között meg kell említeni R. Werfel »A lengyel reakció három veresége« című művét, amely Tatar, Kirchmayer és mások pereinek anyagán alapul, valamint E. Osmanczyk brosúráját (»A provokáció bizonyítékai«), amely Himmler archívumának anyagán alapul.

A lengyel hadsereg 1953 őszi 10-ik évfordulójával kapcsolatban a Nemzetvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Bizottsága jubileumi kiadványsorozatában megjelent a »Hadtörténelmi Atlasz«, amely a Népi Hadsereg és a Népi Gárda 1942—1945. évi harcait ábrázolja. »A Lengyel Népi Hadsereg harcának útja« kollektív munka eredménye volt. A mű St. Okecki szerkesztésében jelent meg, hangyaszorgalommal összegyűjtött anyagon alapult és nemcsak az események és hadműveletek alakulását mutatta be, hanem fegyveres erőink újjászületése ideológiai alapjainak növekedését és megerősödését is.

Az itt megvont mérleg azt bizonyítja, hogy a háború és a megszállás történetének feltárása még csak a kezdet kezdetén van, s még sokat kell haladnunk e korszak alapvető szintézisének létrehozásáig.

8. A népi Lengyelország időszaka

Az utóbbi években jelentek meg Fr. Józwiak már említett munkáján, valamint néhány forráskiadványon és folyóiratcikken kívül az első történeti munkák a népi Lengyelország időszakáról. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk a Történettudományi Intézet egymás után következő két ülésszakán elhangzott referátumokra (E. Osmanczyk, valamint Z. Cwiek és J. Gluzinski: »A népi Lengyelország eredményei Pomerániában és a tengeri gazdaság terén«). Figyelemre méltó ezenkívül Fr. Ryszka és St. Ziemba érde-

kes műve, amely egybeveti és összehasonlítja a Kosciuszko Kohómű két évtizedének eredményeit. A cikk a »Kwartalnik Historyczny«-ban jelent meg. A Nemzetvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Bizottságának munkái a felszabadulás hadtörténetét mutatják be. Ezek a művek még nem mentesek ugyan bizonyos hibáktól, mégis fontosak az anyagszolgáltatás és a témaválasztás szempontjából, s azt mutatják, hogy tudományos munkatársaink fokozottan érdeklődnek napjaink története iránt.

A történettudomány mai feladatai

Történettudományunk fejlődésének első évtizedéről adott fenti szemle azt mutatja, hogy a történettudomány sok terület, több korszak feldolgozása tekintetében kétségkívül jó eredményekről számolhat be. Ezek az eredmények annak köszönhetők, hogy a lengyel tudomány, különösen az utóbbi években, egyre szorosabbra fűzte kapcsolatát a nép életével, s a történészek többsége egyre jobban megismerte és magáévá tette a marxista módszert, a marxista elméletet. Mindazonáltal nem szabad még ma sem lebecsülni néhány kutatónál, különösen pedig néhány tudományos szervnél az idiografizmusra vagy hőstiszteletre való hajlandóságot, ami a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek és törvényeinek félreismerésével, a szintézis alól való kibújással jár, továbbá a vulgáris szociologizmusra és sematizmusra való hajlandóságot, ami a marxista—leninista módszerek következetes és alkotó alkalmazását igyekszik kiszorítani. Az sem kétséges, hogy találkozunk még a nacionalista és kozmopolita irányzatok maradványaival is. Még nem értettük, illetve nem értjük meg kellően a történelem igazi mivoltát, azt, hogy az mindenekelőtt a nép története. A filozófusok között nő az érdeklődés a történeti módszertan iránt, s e példának ösztönzően kell hatnia a történészekre is.

A hibák mellett azonban mégis a fejlődés a jellemző, amelynek során felszámoljuk a múlt számos maradványát, valamint a burzsoá tudomány bomlasztó befolyásának érvényesülését. Népünk mind nagyobb és nagyobb igényekkel lép fel történészeinkkel szemben s ezért feladataink is nőnek. Nemzetünk haladó és forradalmi hagyományait sokkal nagyobb mértékben kell feltárnunk s e munka során fel kell vérteznünk magunkat az ellenséges ideológiai befolyásokkal szemben. Nagyszámú tény tanúskodik arról, milyen nagy szerepe van a történettudománynak népünk erkölcsi-politikai egységének megszilárdításában. Ha elvégzett munkánkat ez igények fényében vizsgáljuk, akkor könnyen láthatjuk, hogy a régebbi és az újabb történeti munkák között több olyat találunk, amelyek megmutatják népünknek az igazságot hazánk történetéről, a tömegek munkájáról és harcáról, a parasztság helyzetéről és harcairól, a munkásmozgalom fejlődéséről és ugyanakkor a burzsoázia kizsákmányoló és nemzetellenes politikájáról, az imperialista államok és a Vatikán lengyelellenes magatartásáról is. A történettudomány mégis adósa a nemzetnek és az államnak múltunk teljes és helyes képének megrajzolásával, amely mentes volna minden nemesi és burzsoá hamisítástól, s amely a tudományos kutatás mindazon lehetőségeire támaszkodna, amelyeket a marxista módszer alkotó igénybevétele tudósaink számára biztosít. A történészek mai konkrét feladatairól bővebben írtunk már a »Kwartalnik Historyczny«-ban, s ehelyütt hivatkozunk ottani fejtegetéseinkre.[3]

Hozzá kell fűznünk a fentiekhez, hogy az elmúlt esztendő során nemcsak számos monográfia és forráskiadvány munkái haladtak előre, nemcsak olyan események tudományos előkészítésére került sor, mint elsősorban a népi Lengyelország fennállásának tizedik évfordulója, továbbá a svéd agresszió ellen vívott XVII. századi népi háború évfordulója, az 1905—1907-es forradalom évfordulója és a Mickiewicz-év, hanem folytatódott a lengyel történelmet elemző tankönyvnek már többször említett előkészítése is. Ezekben a munkákban igen messzemenően kell alkalmazni a II. pártkongresszus anyagából folyó következtetéseket.

Különösen nagy feladat vár napjainkban a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetére. Az Intézetnek, hogy ezeket a feladatokat könnyebben elvégezhesse, munkáját jobban és tervszerűbben folytathassa, nagymértékben el kell mélyítenie, illetve meg kell kezdenie az együttműködést a rokon tudományágakkal. Ezt az együttműködést, amely temérdek komplex kérdés feldolgozását öleli majd fel, a Lengyel Tudományos Akadémia más intézeteivel és szerveivel, illetve olyan egyetemi vagy pártszervekkel, intézményekkel és munkaközösségekkel is meg kell valósítani, amelyek szintén a történettudományt művelik. Ezenkívül továbbra is élénk össze-

[3] Vö. Kwartalnik Historyczny, 1954. 2. sz. 112. l. és köv.

köttetést kell biztosítani a szovjet tudománnyal, valamint a népi demokratikus országok történettudományával. Hangsúlyozni kell továbbá, hogy kutatómunkánk és történeti ismereteink mai hibáinak kiküszöbölése és a növekvő igények kielégítése jelentős mértékben attól is függ, hogy központi történettudományi folyóirataink hogyan látják el feladataikat a tudományos élet szervezése terén.

Az új történeti kutatásoknak és azok eredményeinek az a feladatuk, hogy az országunkban folyó társadalmi átalakuláshoz kapcsolódva kialakítsák és megszilárdítsák a születőben levő és a maga helyét a történelemben felismerő lengyel szocialista nemzet történeti tudatát.

BOGUSLAW LEŚNODORSKI

SZEMLE

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM AZ IMPERIALIZMUSRA VALÓ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN 1890—1900

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 2. köt. Szerk. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Összeállították: Erényi Tibor és S. Vincze Edit.

(Budapest, Szikra, 1954. 719 l.)

A magyar munkásmozgalom történetének megírása, népi demokratikus rendünk dicsőséges előtörténetének feltárása a magyar történészek számára megtisztelő feladato. jelent. Ennek a feladatnak a megoldására pártunk több alkalommal ráirányította a történészek figyelmét és e felhívás eredményeként már számos feldolgozás, dokumentumgyűjtemény, szemléltető album látott napvilágot. A magyar munkásmozgalom történetét feltáró kiadványok közül igen jelentős az a 14 kötetre tervezett sorozat, amely 1848-tól napjainkig akarja a munkások és parasztok harcait válogatott írások alapján bemutatni. Ez a sorozat széleskörű anyaggyűjtő munkájával, levéltári, könyv, sajtó és egyéb anyagokra kiterjedő kutatásával a magyar munkásmozgalom történetének alapvető forrásanyagát hivatott feltárni és ezzel szilárd tudományos alapra fektetni a magyar munkásmozgalom történetírását. A széles közvélemény és a szakemberek szűkebb köre ezért várja egyaránt türelmetlenül a sorozat újabb köteteinek megjelenését, ezért veszi örömmel kezébe a sorozat legújabb termékét, az 1890—1900-ig terjedő időszakról szóló kötetet.

A XIX. század utolsó évtizede az imperializmusra való átmenet évtizede Magyarországon. Ebben az évtizedben megérlelődnek és elemi erejű megnyilvánulások formájában felszínre törnek a magyar társadalom megoldatlan problémái. A porosz út kálváriáját végigszenvedő, agrárválsággal sújtott kisföldű parasztság, a szerény munkalehetőségeit is elveszített agrárproletariátus nagyméretű sztrájkokba, megmozdulásokba kezd és harcba indul a földesúri nagybirtok szétdarabolásáért. A polgárosuló nemzetiségek az önálló nemzeti állam megteremtését tűzik célul maguk elé. A magyar parlament a kiegyezés alapján álló és a 67-et módosítani akaró pártok összecsapásától hangos. Az Osztrák-Magyar Monarchia hevenyészve összetákolt épülete ezekben az években kezd minden eresztékében recsegni-ropogni. A gépi nagyipar rohamos fejlődésével együtt nagyranő és osztállyá szerveződik az ipari proletariátus. A kilencvenes évektől nem múlik el egyetlen esztendő sem a munkásosztály és a burzsoázia nagyszabású összecsapása nélkül. A munkásosztály, miközben saját helyzetének megjavításáért küzd, az évtized kemény harcaiban megérik, képessé válik a magyar társadalom valamennyi égető problémájának megoldására.

A magyar munkás-és paraszttömegek forradalmasodó harcait, a Szociáldemokrata Párt útkeresését és úttévesztését mutatja be a »Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai« második kötete.

A kötet szoros időrendbe szedve, s az időrenden belül főbb tárgykörökre csoportosítva közli a munkás-paraszt harcok, a szociáldemokrata párttevékenység legfontosabb dokumentumait. Két nagy, időben elhatárolható fejezetre oszlik: az első 1890-től 1896-ig terjed s »A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása, tevékenységének első évei, Munkás- és szegényparasztmozgalmak« címet viseli, a második »A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége, a munkásosztály és a szegényparasztság mozgalmai a Bánffy terror idején« címen az 1897—1900 közötti időszakot ismerteti.

Az első fejezet a korabeli dokumentumok bemutatásával hiteles képet rajzol a századvég egyre erősödő tömegmozgalmairól. A tömegek fokozódó harci lendülete elsősorban az egyre erősödő nagyipari sztrájkokban jutott kifejezésre. A kötet a Népszava

alapján bemuta ja a budapesti vasmunkások első nagyszabású megmozdulását, a reszelőgyáriak sztrájkját 1891-ben. Külön rész szól a petrozsényi és stájerlakaninai román-magyar bányászok bérharcáról 1892-ben. A korabeli munkássajtó alapján ismerjük meg a budapesti fegyver- és gépgyári munkások bérmozgalmát, értékes levéltári iratokat olvasunk a pécsi bányászok sztrájkjáról 1893-ban. A budapesti 1. sz. levéltárból származó belügyminiszteri iratok alapján képet kapunk a budapesti asztalosok 1894-es sztrájkmozgalmáról. 1895-ből többek között a budapesti timárok, a resiczai bányászok, a posta- és távirdaalkalmazottak bérmozgalmáról hoz anyagot. 1896-ból az újpesti jutagyári munkások sztrájkját ismerteti.

A kiadvány képet ad a századvégi harcos tömegmozgalmak másik, nem kevésbé jelentős kifejeződéséről, a szegényparasztság nagyméretű megmozdulásairól. Itt is elsősorban a korabeli munkássajtóval szemléltet, de nagyszámú eddig ismeretlen levéltári, elsősorban törvényszéki anyagot is publikál. Az orosházi, békéscsabai, battonyai zendülés lefolyását, a hatósági terrorintézkedéseket, a törvényszéki tárgyalások anyagát olvashatjuk ezen a helyen. Jelentőségéhez méltó terjedelemben, többek között bírósági anyag és minisztertanácsi jegyzőkönyvrészlet bemutatásával ismerteti a hódmezővásárhelyi szegényparasztság 1894. évi megmozdulását és az ellene foganatosított hatósági intézkedéseket. A munkássztrájkok és paraszt-zendülések szemléltetésére összeválogatott dokumentumok hűen tükrözik a 90-es évek első felében kibontakozó hatalmas tömegmozgalmakat.

Az első fejezet a tömegmozgalmak bemutatásával egyidőben képet rajzol a munkásság és parasztság szervezkedéséről, politikai mozgalmáról, a Szociáldemokrata Párt tevékenységéről. Anyagot kapunk a Békés megyei munkáskörök szervezkedéséről 1891-ben, a budapesti és vidéki munkások kísérleteiről szakegyletek szervezésére ugyanebben az évben, a munkásosztály tiltakozásáról 1892-ben az egyesülési és gyülekezési jog korlátozása miatt, az egyház és állam széjjelválasztása érdekében tartott népgyűlésről 1893-ban, a szakszervezeti mozgalom fellendüléséről, a vas- és fémmunkások első országos kongresszusáról 1894-ben, a szociáldemokrata párt akcióiról az általános titkos választójog kivívása érdekében, a párt megnyilvánulásairól Marx halálának tízéves évfordulójakor, Kossuth Lajos halála alkalmával, és így tovább. Ezen anyagok közül azonban kétségen kívül a legjelentősebbek azok a dokumentumok, amelyek a Szociáldemokrata Párt tevékenységét s elsősorban a párton belüli irányzatok harcát mutatják be. A kötet egyik legnagyobb érdeme, hogy eddig ismeretlen levéltári anyag feltárásával, a nyomtatott anyag jó kiválogatásával és elrendezésével teljes világosságot teremt a Szociáldemokrata Párton belül folyó harc kérdésében.

A gazdag anyagból kitűnik, hogy 1890-ben, a szociáldemokrata párt megalakulásakor a II. Internacionálé egy osztályharcos, a széles munkástömegek érdekeit kifejező vezetőséget állított a magyar munkásmozgalom élére. Az SzDP alakuló kongresszusának jegyzőkönyve ennek a vezetésnek minden pozitívumát és negatívumát tükrözi. A kötet anyagából kirajzolódik az összefüggés a munkásmozgalom általános fellendülése és a II. Internacionálé megbízottjai által vezetett SzDP alapjában helyes politikája között, a pártalakulástól 1892 decemberéig. Ezt a fellendülést jól tükrözi az SzDP-nek a II. Internacionálé brüsszeli kongresszusához küldött, a kötetben közölt jelentése. Kitűnik, hogy a kispolgári rétegeket képviselő betegpénztáriak ezt az osztályharcos vezetőséget kiszorították és kezükbe kaparintották a párt vezetését. A betegpénztáriak fölülkerekedését mutató második kongresszus anyaga után a kötet érdekes dokumentumokat közöl az Engelmann által alapított »Munkás« című lapból, majd közli a Szociáldemokrata Munkáspárt alakuló kongresszusának jegyzőkönyvét. Kiderül, hogy a párton belüli harcot 1894 tavaszára a II. Internacionálé segítségével az osztályharcos irányvonal győzelmével sikerült megoldani. Ezt dokumentálja az SzDP harmadik kongresszusának jegyzőkönyve. 1894 májusától 1895 szeptemberéig ismét osztályharcos vezetés érvényesül a pártban. A kötetben közölt negyedik kongresszus anyaga a megalkuvó irányzat felülkerekedését mutatja. Az újabb pártviszály egy parasztcsoport kiszakadásához, a »Földmivelő« c. lap megalakulásához vezetett.

Az első fejezet anyagai jól mutatják, hogy a harc a párt irányvonalának kialakításáért folyt. A párt arculata az évtized közepéig nem formálódott ki, felváltva hol osztályharcos, hol megalkuvó elemek kerültek előtérbe.

A kötet második, 1897—1900-ig terjedő része gazdag anyagot hoz az ezekben az években tetőpontjukat elérő munkás- és parasztmozgalmakról, a Szociáldemokrata Párt végleges irányvonalának a kialakulásáról.

A tömegmozgalmak 1897-ben érték el tetőpontjukat. A kötet közli az 1897 januári resicai bányászsztrájk szemelvényes sajtóanyagát. Részletes sajtóanyagot

kapunk az eddigi évek legnagyobb méretű bérharcáról, a fővárosi téglagyári munkások 15 ezer résztvevővel lezajló általános sztrájkjáról. A kötet közli az ugyancsak 1897-ben lezajló budapesti kőművessztrájk anyagát és képet ad a budapesti ácsok bérmozgalmáról. A szerkesztők a szemelvényes anyag jó összeválogatásával, a szemléletes összefoglaló címek megadásával jól tudják érzékeltetni az 1897-ben eddig legmagasabb fokot elérő munkás bérharcokat.

A kötet képet ad az 1897-ben ugyancsak tetőpontjukat elérő parasztmozgalmakról. Anyagot kapunk az 1897-es esztendő nagy harcait előre jelző nádudvari, eleméri és balmazújvárosi összecsapásokról. A Pest megyei és a vidéki levéltárak anyagának bevonásával áttekinthető képet nyerünk az 1897-es év nagyméretű aratósztrájkjairól és az ellenük foganatosított hatósági terrorintézkedésekről.

Igen nagy helyet foglal el a kötetben az SzDP-ből kiszakadt földmunkás csoport, a Cegléden Független Szocialista Párttá alakult frakció tevékenységének ismertetése. Lapjuk, a »Földmívelő« alapján mindkét Cegléden tartott kongresszusuk (1897 február, 1897 szeptember) anyagát kézbekapjuk. Ezek a dokumentumok a fogalmazásukra jellemző zavaros kispolgári sallang ellenére világosan tükrözik ennek a pártnak a parasztság követeléseit kifejezésre juttató földosztó törekvéseit. Rendőrségi jelentésekből képet kapunk ennek a földosztó mozgalomnak futótűzként való elterjedéséről, többek között az erőszakos földfoglalásig eljutó szabolcsi és szatmári parasztmozgalmakról.

Az egyre erősödő, egy marxista párt vezetésével forradalommá érlelődhető harcos tömegmozgalmak 1897-ben az uralkodó osztály fékevesztett terrorhadjáratát váltották ki a proletariátus és a parasztság ellen. A kötet nagy érdeme, hogy eddig ismeretlen levéltári anyag felszínrehozásával, a kiadott, elsősorban rendőrségi anyag elrendezésével egész terjedelmében bemutatja ezt a terrorhadjáratot. Olyan fontos dokumentumokat találunk itt, mint a 236-os számút, csendőrparancsot a munkásmozgalom megfékezésére, a 241-est, a belügyminiszteri körrendelet a »szocialista izgatók« tevékenységének meggátlásáról, a rendőrségi évi jelentéseket a munkások ellen foganatosított kitoloncolásokról, letartóztatásokról, lefényképezésekről stb.

Az uralkodó osztály fokozódó terrorja választ elé állította a szociáldemokrata pártot : vagy megmarad harcos tömegpártnak, s akár az illegalitást is vállalja, vagy az uralkodó osztályok igényei szerint fogja vezetni a munkásmozgalmat. Az uralkodó osztályok részéről a kérdés ilyenfajta feltevését nagyszerűen érzékelteti a kötet Tisza István képviselőházi felszólalásának beiktatásával (171-es sz. irat). A szociáldemokrata párt és az uralkodó osztályok kapcsolatára nincs semmilyen irat, de hogy a szociáldemokrata párt a terror következtében véglegesen az opportunizmus felé fordult, az meggyőzően kiderül az SzDP 1897, 98 utáni megnyilatkozásainak gondos összeválogatásából. A rendőrségi terror és a szociáldemokrata párt opportunista fordulatának bemutatása véleményünk szerint a kötet legjobban sikerült része. Olyan iratokat közöl itt a kötet, mint a 239-est, a Szabolcs megyei parasztmozgalmak elárulását tükröző Népszava cikket, a forradalomról való lemondást jelentő, 100 ezer példányban kiadott felhívást a hatósági üldözésekről (249-es irat), az 1898 május elsején először legkézzelfoghatóbban jelentkező opportunista megnyilvánulást »a törvényes úton való szervezkedésről« (257-es irat), a Népszava állásfoglalását az erőszakos forradalom ellen (268-as irat) és így tovább.

A kötet részletesen közli az 1898—1899-es évi, az SzDP opportunista fordulata miatt már ideiglenesen lehanyatló munkás- és parasztmozgalmak iratait. Olvashatunk a budapesti gépgyári munkások sztrájkjáról, az 1898. évi aratósztrájkokról. Kézbekapjuk az SzDP hatodik, 1899-ben tartott kongresszusának anyagát, az SzDP által összehívott földmunkás- és kisgazdakongresszus jegyzőkönyvét (1899 április), az első országos szakszervezeti kongresszus anyagát stb.

Ez a vázlatos, a kiadvány fő vonalát szemléltetni akaró felsorolás azonban távolról sem meríti ki a kötet sokoldalú, színes, értékes és érdekes anyagát. Csak néhány kiemelkedő iratot említsünk még meg, hogy a mű jellegét érzékeltetni tudjuk: anyagot kapunk a hatóság fellépéseiről a szocialista eszméket terjesztő katonák ellen, olvashatjuk a Népszava megemlékezését Engels Frigyes és Frankel Leó haláláról, cikkeket a magyarországi szlovák munkássajtóból, a nemzetközi elméleti fórumnak számító Neue Zeit cikkeit a magyar földmunkásmozgalmakról, a munkásosztály állásfoglalását 1848-hoz, az SzDP elméleti megnyilatkozásait Bernsteinnel és Milleranddal kapcsolatban, és így tovább. A kötet bőséges, jól összeállított anyaga a 90-es évek munkásmozgalmának minden lényeges részéről értékes forrásanyagot szolgáltat.

A tartalmi ismertetés eddig is megkísérelte érzékeltetni a *könyv rendkívüli anyaggazdagságát.* Kétségkívül ez a kötet egyik fő érdeme. A kiadvány munkatársai szorgalmas, gondos munkával igen nagy anyagot néztek át, széles körből válogatták össze a közölt iratokat. Az anyagok elsősorban a pártsajtóból (főleg a Népszavából), a rendőrség évi jelen-

téseiből és a pártkiadványokból származnak, de levéltári anyagok is kiegészítik őket. A kötet szerkesztőinek figyelme ezen túlmenően kiterjedt a vidéki munkáslapokra, a nemzetiségi munkássajtóra és néhány külföldi munkáslap magyar vonatkozású cikkeire is. A könyv összeállítása során feltérképezték és részben rendszerezték a 90-es évek munkásmozgalmának egész forrásanyagát. Természetesen egy csupán válogatott iratokat tartalmazó kötet nem ad teljes képet egy ilyen forrásfeltáró munkáról, de a mutatóban közölt részletes időrendi áttekintés láttatja, hogy a kötet szerkesztőinek kezében a 90-es évek munkásmozgalmának valamennyi számottevő forrása megfordult. Ez a széleskörű forráskutatás, s ezzel együtt a leglényegesebb anyagokra kiterjedő publikálás kétségkívül megteremti a 90-es évek munkásmozgalma feldolgozásának szilárd alapját.

Nem kisebb érdeme a kötetnek az sem, hogy nem áll meg az egyszerű aktapublikációnál, hanem az anyag elrendezésével, fő összefoglaló címek adásával, lényegre mutató szerkesztői jegyzetek közlésével *megteszi az első lépést az évtized bonyolult munkásmozgalmának feldolgozásában*. Ebben a tekintetben különbözik is a más természetű dokumentumgyűjteményektől, de ez a különbség véleményünk szerint a Munkásmozgalmi Intézet kiadványának kedvez. Ez a módszer szerencsés összekapcsolása az adatfeltáró és a feldolgozó munkának anélkül, hogy ez az iratközlés rovására menne. Természetesen nem helyettesítheti a tudományos feldolgozást s a kötetben is hiányolható az ilyen természetű bevezető tanulmány, de a kötet munkatársai elméletileg megalapozott, széles anyagismereten épülő szerkesztői munkájukkal nagy segítséget adtak az évtized munkásmozgalmának tudományos feldolgozásához.

A kötet érdeme a *gondosan, alaposan végzett technikai szerkesztés, a szakszerű aktapublikáció*. Más vonatkozásban is, de különösen ebben a tekintetben nagy a fejlődés a korábbi kötethez képest. Az iratokat szigorúan időrendben közlik s az időrenden belül s attól csak ritkán eltérve alkalmaznak tárgyi csoportosítást is. A közölt iratok az eredetivel szószerint megegyeznek, de helyesen kihagyják a fölösleges részeket. Sorszámmal vannak ellátva s szövegüket a forrás szakszerű megjelölése követi. Igen bő és alapos az iratokkal kapcsolatos szerkesztői jegyzetelés, amely az irat sorsáról, az esemény más forrásairól, más eseményekkel való összefüggéséről stb. ad képet. A dokumentumgyűjtemény használatát nagyon megkönnyítik a kötet végén közölt részletes mutatók.

Összegezve: a MMTVD II. kötetében rendkívül gazdag tartalmú, elvi igényességgel elrendezett, szakszerűen közölt iratpublikációt nyert a magyar történettudomány.

A kötet elvi és szakmai igényessége eleve kötelez bennünket néhány bíráló megjegyzés megtételére. Erre véleményünk szerint annál is inkább szükség van, hogy a helytálló kritikai szempontokat a sorozat további köteteiben érvényre lehessen juttatni.

Megjegyzéseink első része a könyv tartalmi részére vonatkozik. A kötetnek kétségkívül érdeme nagy anyaggazdagsága, azonban nem lehet megnyugtatónak tekinteni a közölt levéltári és a nyomtatott anyagok arányát. A közölt iratok kevesebb mint ¼ része levéltári anyag, ami a kötet lapterjedelmének 1/10-ét sem teszi ki. Természetesen számításba kell venni, hogy a kötet gerincét képező SzDP történeti anyag zömében nyomtatott forrásokból áll (kongresszusi jegyzőkönyvek, Népszava-cikkek), de nem lehet helyeselni azt, hogy a szerkesztők ott is szívesebben nyúlnak sajtóanyaghoz, ahol (főleg a munkás- és parasztsztrájkoknál) bőséges levéltári anyag is rendelkezésre áll. S ha figyelembe vesszük, hogy a Munkásmozgalmi Intézet sorozatához hasonló természetű Рабочее движение в России в XIX. веке c. dokumentumgyűjtemény kizárólag levéltári anyagon épül, akkor be kell látnunk, hogy a sorozatban a levéltári és a nyomtatott forrásanyag arányán változtatni kell. De a közölt levéltári anyagokhoz is lehet bíráló megjegyzést fűzni. A kötet szerkesztői a kutatást csupán a fővárosi levéltárakra terjesztették ki, a vidéki levéltári anyagokat pedig a főispáni bizalmas iratok átnézésére korlátozták. Véleményünk szerint meg kell találni a módját a romániai és csehszlovákiai levéltárakban való kutatásoknak is s a vidéki anyagok felhasználásában túl kell menni a Munkásmozgalmi Intézet archívumában őrzött anyagokon. A vidéki munkás- és parasztmozgalmak forrásainak feltárásához elsősorban az ezekről a mozgalmakról — a rendőrségi jelentésekhez hasonlóan — átfogó képet adó közgyűlési jegyzőkönyveket, ezen belül az alispáni évnegyedes jelentéseket kellene átnézni. A kötet csupán egyetlen alkalommal merít ebből a gazdag forrásból. A nyomtatott forrásanyagot tekintve jobban fel kellett volna használni a külföldi munkáslapok magyar vonatozású cikkeit. Hasznos lett volna a német szociáldemokrata párt napilapjának, a Vorwärtsnek az átnézése s belőle néhány cikk közlése. Így pl. feltétlenül helyt kellett volna adni a Vorwärts Frankel Leó halála alkalmával írt három hasábos vezércikkének, vagy az »Ein Stück ungarländischer Arbeiterbewegung« c. 1896. június 7-én megjelent cikknek. A kötet helyesen közöl két írást a Neue Zeitből a magyar parasztmozgalmakra vonatkozólag, de helyesnek tartottuk volna például az 1897/98. I. kötetből a »Von der Bauern-

bewegung in Ungarn« c. cikk közlését is. Hasonlóképpen szélesíteni lehetett volna a nemzetiségi sajtóanyag felhasználását, így helyes lett volna pl. az első erdélyi román munkáslap, a »Meseriaşul Român« felhasználása.

A kötet alapjában véve helyesen emeli ki az évtized munkásmozgalmának fő problémáit, de egyes lényeges kérdések nem kapnak súlyuknak és jelentőségüknek megfelelő helyet. Nem mutatja be például az SzDP és a munkásosztály állásfoglalását az egyházpolitikai kérdésben. Ezzel kapcsolatban csak egyetlen — igaz, hogy igen lényeges — dokumentumot közöl, holott a Népszava erre vonatkozólag igen gazdag anyagot hoz, ami arra mutat, hogy a munkásosztály élénk figyelemmel kísérte ezt a kérdést. Néhány ezzel kapcsolatos dokumentum bemutatása annál is inkább helyes lett volna, mert a Szociáldemokrata Párt szólt első alkalommal bele a »nagy politika« kérdéseibe és ez a beleszólás egy marxista munkáspárthoz is méltó hozzáállás volt. A Szociáldemokrata Párt alapjában véve a polgári reformok végrehajtása mellé állt, követelte az állam és az egyház szétválasztását (persze itt is megmutatkozott már, hogy amennyiben ezeket elégtelennek is tartja, legföljebb az általános választójog követeléséig tud eljutni), ugyanakkor élesen elhatárolta magát a reformok végrehajtását csupán taktikai célokból akaró Szabadelvű Párttól. (L. ezzel kapcsolatban pl. a Népszava 1893. július 14. és 1894. március 30-i számait.) Nem tükrözi a kötet kellőképpen azt a körülményt, hogy az SzDP az évtized közepétől az általános választójog kivívását állította törekvései középpontjába. A IV. kongresszus anyagából kihagyja az általános választójoggal kapcsolatos határozatot, amely szerint: »A kongresszus elhatározta, hogy a következő országos képviselő választásoknál, a hol a viszonyok engedik, szociáldemokrata jelölteket léptet fel. . . ; végül bízassék meg a pártvezetőség, hogy az egész országra kiterjedő erélyes és tervszerű agitációt indít meg az általános egyenlő és titkos választási jog kiküzdésére és ennek érdekében résztvesz minden akcióban.« (A budapesti fő- és székvárosi állami rendőrség 1896. évi működése. 128. l.) Nem tudunk magyarázatot találni ennek a határozatnak a kihagyására (ami még a határozat súlyát nem tekintve is, a pontos szövegközlés szabályaival ellenkezik), hiszen ebben a határozatban jelenti ki először a párt *minden fenntartás nélkül*, hogy fő erejével a választójog kivívásáért fog harcba menni. A szociáldemokrata párt 1896. november 23-án az országgyűlés megnyitásának napján tüntetést tartott az általános választójogért. 1897. június 7-én az 5. kongresszus második napján 6000 munkás tüntetett ugyanezért a célért. 1898. május 8-án az SzDP 8000 munkással vett részt a függetlenségi párttal közösen tartott választójogi gyűlésen. 1898. június 26-ra a párt 28 választójogi gyűlést hívott egybe. (A rendőrség ebből csak kilencet engedélyezett.) Ugyancsak betiltotta a rendőrség az október 23-ra és a december 11-re tervezett hasonló tüntetéseket. 1898. december 18-án ismét népgyűlést tartottak a választójogért. A dokumentumkötettől természetesen nem valamennyi esemény közlését kérjük számon, és a kötet hoz is ezzel kapcsolatban fontos anyagokat. De véleményünk szerint az SzDP-n belül végbemenő opportunista fordulatot éppen a választójogi harc előtérbekerülése tükrözi legjobban, és ezt a körülményt a kötetnek nagyobb számú irat közlésével és az anyag csoportosításával jobban kifejezésre kellett volna juttatnia.

Meg lehet még említeni néhány iratot, amelyeknek közlése véleményünk szerint helyes lett volna. Így közölni kellett volna az 1894-es év szakszervezeti és sztrájkmozgalmairól összefoglaló képet adó rendőrségi jelentést (a budapesti fő- és székvárosi állami rendőrség 1894. évi működése. 141—144. l.); az »Egy kérdés a magyar nemzethez« c. röpiratot (i. m. 1895. 64—65. l. amely az SzDP állásfoglalását mutatja meg a hódmezővásárhelyi zendüléssel kapcsolatban; az SzDP opportunista vezetésének kialakulása szempontjából annyira jelentős Garami Ernő és Weltner Jakab pártvezetőségbe való bekapcsolódásáról szóló rendőrségi jelentést (i. m. 1898. 270. l.) stb.

Végül a szövegközléssel, a technikai szerkesztői munkával kapcsolatosan szeretnénk néhány megjegyzést tenni. Amint már mondottuk, a kötetre a pontos szövegközlés, gondos szerkesztői munka jellemző. Mégis helyesnek látunk néhány dolgot szóvá tenni, amelyek figyelembevétele szerintünk emelné a további kötetek színvonalát. Az egész köteten végigvonuló hiba, hogy a szerkesztők egyáltalán nem ragaszkodnak az eredeti szövegekben meglevő kiemelésekhez, sőt helyenkint önkényesen emelnek ki az eredetiben rendes betűvel szedett részeket. Hasonlóan visszatérő, de ennél súlyosabb hiba a közölt szövegekben mindenféle jegyzet vagy kipontozás nélkül eszközölt kihagyás. Bár a kötet elöszava azt mondja, hogy a kihagyásokat minden esetben legalább pontokkal jelölik, gyakorta eltérnek ettől a szabálytól. Így a 33-as iratnál nem jelzik a megszakítást. A 72-esnél nincs utalás arra, hogy a cikk a 10-es bizottság jegyzőkönyvét is tartalmazza. A 133-asnál nem jelzik egy bekezdés kihagyását. A 138-as számúnál háromízben jelölés nélkül hagynak ki részeket, és így tovább. A lényegtelen részek kihagyása ellen nem lehet

kifogást emelni, viszont a szakszerű szövegközlés a kihagyások pontos jelölését megköveteli. Ebben a tekintetben a legsúlyosabb, az egyes iratok forrásértékét veszélyeztető hibának azt tartjuk, hogy a kötet egyes eseményeket egyetlen forrásra alapozva közöl, s nem veti azokat össze egyéb forrásokkal. Így előfordul hogy egyes iratokat nem teljesen és hitelesen kap kézbe az olvasó. Itt a pártkongresszusok jegyzőkönyveiről van szó elsősorban. A kötet ezeket felváltva a Népszava és a rendőrségi jelentések alapján közli, de nem mindig választja ki a legteljesebb forrást, s mivel jegyzetben sem utal a másik szövegre, előfordul, hogy a kongresszusok fontos határozatai kimaradnak belőle. A Népszava alapján közölt 1894-es kongresszus »A mezei-munkás kérdés«-ről szóló határozata 5. bekezdéséből kimaradt az utolsó mondat : »az állam tartozik továbbá arról is gondoskodni, hogy a parasztosztály olcsó hitelhez jusson«. (L. A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1894. évben. 131. l.) A IV. kongresszus anyagából egy téves szerkesztői jegyzet beiktatásával kimaradt a kongresszus választójoggal és a földmunkáskérdéssel kapcsolatos határozata. A Független Szocialisták ceglédi (február 14—16.) kongresszusának a Földművelő alapján közölt jegyzőkönyvéből kimaradt »a földmíves munkák egyes ágairól« szóló határozat, amely a kubikosokkal kapcsolatos fontos határozatot tartalmazza (A budapesti fő- és székvárosi rendőrség működése az 1897-ik évben, 366—370. l.). A kötet egyébként pontos jegyzeteibe is belecsúszik néhány hiba. A 188-as irat után közölt jegyzetben 1700 röpcéduláról van szó, az eredetiben 17000-ről. A 138-as irat a helymegjelölés szerint az idézett mű 69—75., valóságban a 73—75. oldalán található, a 75-ös irat első része nem a Népszava 1893. augusztus 12-i számában található, ilyen szám nem is volt, hanem az augusztus 11-iben. Az iratok sorsával, a vonatkozó eseményekkel kapcsolatos stb. jegyzeteket még szaporítani lehetne.

Nem lehet szóvá nem tenni a kötet mutatójában közölt időrendi áttekintést. Ez helyesen azzal az igénnyel lép fel, hogy a korszak munkásmozgalmának valamennyi lényeges eseményét felsorolja. Azonban nem lehet sem következetesnek, sem teljesnek nevezni. Az áttekintés megemlíti a süttői kőfaragók 1890. május 13—20-ig, 1 hétig tartó sztrájkját, de nem beszél ugyanezen munkások 1890 decemberétől 1891 márciusáig, tehát 4 hónapig tartó bérharcáról, amelyről a Népszava 1891. március 27-i száma azt írja, hogy »e hosszú időn át tartó sztrájk. . . a magyarországi munkásmozgalmak történetében párját ritkítja«. Igen hosszú lenne azoknak a lényeges eseményeknek a listája, amelyek nem kapnak helyet az időrendi áttekintésben. Hogy csak néhányat említsünk, nem kap helyet a 700 székesfehérvári kőműves 1891. március 29-i bérmozgalma, az óbudai agyagpipa-munkások 14 hétig tartó, 1891-ben lefolyt sztrájkja, ugyanebben az évben október 8-án a Rössemann-Kühnemann gép- és reszelőgyár munkásainak sztrájkja, a választójog kivívása érdekében rendezett tömegtüntetések 1897. június 7-én, 1898. május 8-án stb. A felsorolás helytelenül 1892. június 6-ra teszi a 3000 pécsi bányász 1893 júniusában lefolyt sztrájkját. Véleményünk szerint az időrendi áttekintést a munkásmozgalom valamennyi lényeges eseményének *teljes* táblázatává kell tenni.

Ezzel kapcsolatban fel kell vetnünk még egy problémát, ami a dokumentumgyűjtemény jellegét érinti. A kötet válogatott iratokat tartalmaz, értelmetlenség lenne vele szemben a teljesség igényével fellépni. A kiválogatás feladatát, amint már mondottuk, a munka lényegében helyesen oldotta meg. Azonban a kötet távolról sem tükrözi teljesen azt a hatalmas forrásfeltáró munkát, amelyet a munkatársak és a szerkesztők elvégeztek. A munkatársak kezén megforduló felkutatott és sok esetben rendszerezett forrásanyagba a kötet használói nem nyernek betekintést, a feltárt forrásanyag jelentős része továbbra is ismeretlen marad az olvasók előtt. A dolgon kis munkával könnyen lehet segíteni, s tanácsért a már idézett szovjet műhöz a Рабочее движение в России в XIX. веке c. dokumentumsorozathoz fordulhatunk. Ezekben a kötetekben krónika címszó alatt kimerítő időrendi áttekintést találunk, de ez a krónika nem egyszerűen az események felsorolását adja, hanem az adott esemény teljes levéltári, könyv, sajtó stb. anyagát is pontosan megjelöli. Ezek a kötetek ilyenformán elsősorban az események részletes levéltári helyének megjelölésével és bibliográfia közlésével az adott időszak mukásmozgalmának *teljes* forrásanyagáról áttekintést adnak. Nem lehet vitás, hogy ez a módszer a tudományos feldolgozásnak is jelentős segítséget nyújt. A Munkásmozgalmi Intézet kiadványsorozata sokat gyarapodna teljességben és tudományos értékben, ha a szovjet dokumentumgyűjtemény ezen tapasztalatát magáévá tenné.

DIÓSZEGI ISTVÁN

AZ ELLENFORRADALOM HATALOMRAJUTÁSA ÉS RÉMURALMA MAGYARORSZÁGON 1919—1921

(Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Nemes Dezső. A kötet iratanyagát összeállították és a szerkesztésben részt vettek: Karsai Elek, Kubitsch Imre, Pamlényi Ervin)

(Budapest, Szikra, 1953. 566 l.)

Népünk nevelése, történészeink politikai színvonalának emelése szempontjából egyaránt nagy jelentőséggel bír a Horthy-korszak történetének feldolgozása. Örömmel kell ezért üdvözölnünk minden olyan munkát, mely e még szinte feltöretlen talajon a sokszor hálátlan pionír munka elvégzésére vállalkozik.

A fehér terror időszakáról az ellenforradalom éveiben csak elvétve, az uralkodó osztályok egyes csoportjai közötti marakodás eredményeként kerültek napvilágra egyes leleplező dokumentumok. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon c. kötet az első kísérlet a dokumentum-anyag rendszeres összegyűjtésére és tudományos színvonalon való megjelentetésére. A könyv célja — a szerkesztő tájékoztató szavait idézve —, »hogy leleplezze dolgozó népünk előtt a Horthy-rendszer első éveinek történetét s egyúttal lehetővé tegye a magyar történészeknek e korszak elmélyültebb tanulmányozását«.

A kötet szerkesztői az anyag összegyűjtésekor nem egy nehézséggel találkoztak. Fontos hatóságok iratanyaga a háború során elpusztult — a megmaradt állagok hézagosak, részben az akkori közigazgatás kialakulatlansága következtében. A kutatás elsősorban az Országos Levéltárban, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában és a Munkásmozgalmi Intézetben őrzött anyagokra terjedt ki, de éppen az előbb említett nehézségek leküzdése céljából a szerkesztők felhasználták vidéki levéltárak iratsorozatait is. Egyes hiányok pótlására nyomtatásban már megjelent anyagokat vettek igénybe, így két külpolitikai vonatkozású forráskiadványt, továbbá egyes rendeleteket és újságcikkeket, ahol ez megítélésük szerint szükségesnek látszott.

A dokumentum-kötet összeállításánál a szerkesztők a kronológiai és tárgyi csoportosítás elvét alkalmazták. Az iratok kronológiai sorrendben, öt fejezetre osztva következnek. Az egyes fejezetek a fehér terror egy-egy kormányának időszakát ölelik fel.

A dokumentumok által bemutatott időszak hazánk történetének egyik legtragikusabb és legszörnyűbb korszaka. Kezdetét a Tanácsköztársaság bukása és egy tisztán szociáldemokratákból álló kormány, a Peidl-kormány uralomra jutása jelzi. Az antanttal szoros kapcsolatban álló Peidl-kormány alig néhány napos uralma alatt a rendeletek egész sorát adja ki. Intézkedései világosan és egyértelműen a Tanácsköztársaság vívmányainak megsemmisítését és a tőkés rendszer visszaállítását szolgálják. 1919. augusztus 6-án egy ellenforradalmi csoport, néhány rendőr segítségével, a román csapatok felügyelete mellett, puccsot hajt végre és a Peidl-kormányt lemondatja. A jórészt politikai kalandorokból álló ellenforradalmi csoport vezetője, Friedrich István mátyásföldi gépgyáros, aki József főherceg segítségével, meglehetősen bizonytalan lábon álló, az antant által jobb híján egyelőre megtűrt kormányt alakít Budapesten. A többször is átalakuló Friedrich kormány időszakára esik az ellenforradalom rémuralmának kibontakozása, mely vadállati tetteivel a magyar történelem örök szégyenfoltja marad. A kegyetlenkedésekben a Horthy Miklós fővezérsége alatt álló ún. tiszti különítmények jártak az élen, amelyek a Dunántúlon írtóhadjáratot indítottak a forradalmi érzésű munkások és parasztok ellen és vad pogromokat rendeztek. Meg kell jegyeznünk, hogy a kötetben ezzel kapcsolatos dokumentumok távolról sem terjednek ki az események minden részletére és kevesebb adatot szolgáltatnak annál, mint amennyi e borzalmakra vonatkozóan az akkori emigráns sajtóban és kiadványokban megjelent. 1919 októberében az antant megbízásából egy angol diplomata, Sir George Clerk igyekszik rendet teremteni az egymással is marakodó ellenforradalmi csoportok között abból a célból, hogy a magyarországi helyzetet az antant hatalmak számára legmegfelelőbb módon rendezze. Az általa vezetett tárgyalások eredményeként egy koalíciós kormány jön létre a keresztényszocialista Huszár Károly vezetésével. A Huszár-kormány időszaka alatt (ennek a kormánynak egyébként két szociáldemokrata tagja is volt) a terrorakciók kiterjednek a románok által időközben kiürített alföldi területekre is. Kecskemét környékén kulákbandák az állati kegyetlenséggel végrehajtott gyilkosságok egész sorozatát követik el. A Huszár-kormány ugyanakkor lépéseket tesz a terror intézményesítése felé. Internálási rendeletet ad ki, melynek alapján az emberek tízezreit tartóztatják le, és »törvényes« ítéleteket hoz, melyek alapján a munkásmozgalom legjobbjait végzik ki. A »tör-

vényes« gyilkosságokra, Korvin Ottó, László Jenő, a Lenin-fiúk kivégzésére vonatkozó anyagok a kötetből egyébként, nem egészen helyeselhető szempontok alapján (ezekre még később kitérek), hiányoznak. 1919 januárjában a kormány a legvadabb terror légkörében választásokat tart. A választás a két legnagyobb ellenforradalmi párt, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a Kisgazdapárt számára biztosítja a mandátumokat. A szociáldemokrata párt passzivitásba megy és titkos tárgyalásokat kezd a keresztény párt képviselőivel ; ennek során többek közt az osztályharc átmeneti felfüggesztésére és a konszolidációba való bekapcsolódásra tesz ígéretet. A választások után, 1920. március 1-én kerül sor a kormányzó választásra, melyhez Somogyinak és Bacsónak, a Népszava két szerkesztőjének a Dunából kifogott hullája és a választások napján a parlamentet megszálló tiszti alakulatok fenyegető fellépése adja meg a kellő aláfestést.

A kormányzóválasztás után Simonyi Semadam Sándor budapesti ügyvéd, ugyancsak volt néppárti képviselő alakít kormányt. A Simonyi Semadam-kormány idején a belső terrorintézkedések mellett külpolitikai kérdések kerülnek előtérbe. Erre az időszakra esik az antant harmadik hadjáratának megindulása Szovjetoroszország ellen. Francia részről tervet dolgoznak ki Magyarországnak a támadásba való bekapcsolására és ezzel párhuzamosan az ország gazdasági erőforrásainak, elsősorban az államvasutaknak a francia nagytőke közvetlen ellenőrzése alá helyezésére. A munkásságnak a Szovjetoroszország elleni újabb intervenció nyomán világszerte fellángoló felháborodása ugyanakkor arra kényszeríti a Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségét, hogy feltárva a fehér terror rémségeit, bojkott alá vegye az intervenció támogatására készülő Horthy-Magyarországot.

1920 júliusában, a trianoni béke aláírása után az ellenforradalmi rendszer tekintélyesebb politikusokat állít az előtérbe. Az ekkor megalakuló Teleki-kormány alatt tovább folytatódnak a franciákkal megkezdett tárgyalások, hogy hosszas huza-vona után végül is teljes kudarcba fulladjanak, elsősorban a rigai fegyverszünet és a Szovjet-Oroszországgal ezután megindúló béketárgyalások következményeképpen. A Teleki-kormány az országon belül fokozza a terror intézményesítésére és törvényesítésére irányuló erőfeszítéseket. A kötet ezzel kapcsolatban közli az »állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről« szóló nevezetes 1921. III. tc.-et, nem tér azonban ki a Teleki-kormány más »emlékezetes« törvényalkotásaira, mint a numerus claususról (1920. XXV. tc.) és a botbüntetésről (1920. XXVI. tc.) hozott dicstelen törvényekre és más, a terror intézményesítésére irányuló intézkedésekre, melyek ezt az időszakot általában jellemzik.

1920 nyarán terjeszti be Nagyatádi Szabó István az ellenforradalom hírhedt földreform-törvényét. A földreformmal kapcsolatban a kötet már megelőzőleg közölt néhány, a Földművelésügyi Minisztérium irattárából származó anyagot, melyek jól mutatják a szegényparasztság elégedetlenségét, föld utáni vágyakozását és kezdődő kisemmizését. Ezek az adatok itt újabbakkal egészülnek ki. Igen érdekes az 1920. május 12-re e tárgyban összehívott értekezlet kivonatosan ismertetett jegyzőkönyve, mely az uralkodó osztályok népellenes gondolkodását, aggályait és félelmét jól tükrözi. Kár, hogy ez a dokumentum kissé eldugva, a bojkottal kapcsolatos anyagok között található.

A szovjet kormány fellépésére a Teleki-kormány 1920 végén tárgyalásokat kénytelen kezdeni a magyar munkásság börtönben sinylődő, részben halálraítélt vezetőinek ügyében. A szovjet kormány sikeres közbelépése sokszáz magyar proletár harcos számára nyitja meg a szabadulás útját.

A kötetet az első Habsburg restaurációs kísérletre, annak előkészítésére és bukására vonatkozó anyagok zárják le. A restaurációs kísérlet kudarca a Teleki-kormány bukását vonja maga után. Az ekkor megalakuló Bethlen-kormánnyal új korszak kezdődik az ellenforradalom történetében, mely már kívül esik a könyv tárgykörén.

*

A kötet anyagának e vázlatos áttekintése is mutatja, hogy az egyébként gazdag anyagot tartalmazó dokumentumgyűjtemény jelentős terjedelme ellenére sem tér ki a tárgyalt időszak történetének valamennyi fontos kérdésére. A szerkesztői tájékoztató maga is utal arra, hogy a kötetből hiányoznak »a gazdasági és kulturális viszonyok legjelentősebb dokumentumai«, továbbá »a munkásmozgalom legfontosabb eseményeire vonatkozó iratok«. Hogy az előbbiek miért hiányoznak, a szerzők nem indokolják. A munkásmozgalmi iratok mellőzésére vonatkozólag azt olvashatjuk, hogy »a Magyar Munkásmozgalmi Intézet e kötettel egyidőben készíti sajtó alá a magyar munkásmozgalom történetének erre az időszakra vonatkozó dokumentumait, s így nem lett volna célszerű ezeket itt kiadni«. A szerkesztők egyúttal hangsúlyozzák, hogy ez nem jelenti a munkásság helyzetére, hangulatára vonatkozó iratok mellőzését, ennek a kérdésnek »az

ellenforradalmi rendszer saját politikusainak, hatóságainak iratain« keresztül történő bemutatását.

Ezzel az indokolással és eljárással nem lehet egészen egyetérteni. Eltekintve attól, hogy a magyar munkásmozgalom történetének erre az időszakra vonatkozó dokumentumai egyelőre még nem jelentek meg, a munkásság problémáinak egyoldalúan, kizárólag ellenséges anyagok alapján történő bemutatása az olvasó számára a dokumentumok bármilyen gondos kiválasztása mellett sem adhat a valóságnak teljesen megfelelő képet.

Abból az elgondolásból kiindulva, hogy a munkásság helyzetére, hangulatára vonatkozó iratok közlése a kötet feladatát képezi, a szerkesztők egyes sztrájkmozgalmakra is kitérnek, így pl. a bányászok 1919 őszi sztrájkharcaira, mindez azonban elég következetlenül történik, mert más sztrájkmozgalmak, például az 1921 elején Budapesten lezajló sztrájkok a kötetben ugyanakkor nem szerepelnek. Nem szerepel a tatai bányászoknak a bojkottal kapcsolatos sztrájkmozgalma sem, holott a bojkott kérdésével a kötet egyébként elég bőven foglalkozik.

A hiányokkal kapcsolatban meg kell jegyezni még azt is, hogy a szorosabban vett politikai történet tárgyköréből is hiányoznak egyes kérdések (mint pl. a román megszállás, a békekötés, a vitézi rend, az osztrákokkal, csehszlovákokkal folytatott tárgyalások), más kérdések pedig (ezekre a tartalmi ismertetésnél nagyrészt már utaltam) csak részben kerülnek bemutatásra.

*

A kötet archeográfiai szempontból úttörő jelentőségű. Mint ismeretes, a magyar forráskiadási szabályzatok igen szűkszavúak, elavultak és elsősorban a középkorra vonatkoznak. Legújabbkori forráskiadási szabályzat egyelőre nincs, ami azzal a következménnyel jár, hogy a különböző kiadványok nem egységes alapelvek szerint készülnek. A szerzők munkájuk során főleg a szovjet tapasztalatokra igyekeztek támaszkodni, bár — amint ez a szerkesztői tájékoztatóból kiderül — a szerkesztés időpontjában ezen a téren is csak kevés és nem is a legújabb anyag állt rendelkezésükre (Silov 1939-ben megjelent munkája és a Munkásmozgalom a 19. században c. dokumentumgyűjtemény szerkesztői előszavai és az ezzel kapcsolatos kritikák). Nyilvánvalóan nem ismerték az 1945-ben kiadott közlési szabályzatot és természetszerűleg nem ismerhették az 1954 végén megjelent újabb szabályzatot és az ezzel kapcsolatos viták anyagát. Ennek ellenére a kötet archeográfiai szempontból kétségkívül magas színvonalon áll. Az egyes iratokat szabályszerű legendával, lapalji jegyzetekkel és bőséges kommentárokkal látták el. A kötetben az eligazodást helymutató, részletes életrajzi adatokat tartalmazó névmutató és tárgymutató könnyíti meg. Az egyes dokumentumokról a tartalomjegyzékkel egybekapcsolva az irat sorszámát, tartalmi kivonatát és dátumát tartalmazó áttekintés készült. Mindez nagy fáradságot igénylő, gondos, alapos munka eredménye.

Úgy gondoljuk, hogy éppen a kiadvány magas archeográfiai színvonala jogosít fel arra, hogy hiányoljunk egyes mellékleteket, így főleg az események közötti tájékozódást megkönnyítő kronológiát és bibliográfiát, továbbá hogy megemlítsük a kommentárok helyenkénti túlságosan is bő voltát és azt, hogy a kommentárok és a lapalji jegyzetek elhatárolása nem történt meg kellő következetességgel.

*

A kötet terjedelmes bevezető tanulmányát Nemes Dezső készítette. A bevezető egyes kérdésekben, így a munkásmozgalommal, különösen a párttörténettel kapcsolatban tovább megy a dokumentumok anyagánál, általában azonban a közölt iratokra támaszkodik és így, mint erre a szerző előszava maga is utal, nem nyújthat teljes képet a tárgyalt időszak történetéről. Azok a hiányok, melyekre a dokumentumokkal kapcsolatban általában utaltunk, a bevezetőt is jellemzik. A tanulmány ugyanakkor több új szempontot is felvet (például az antant, a tiszti puccskísérletek és a szociáldemokraták Tanácsköztársaság alatti tevékenységével, a hatalomra jutó ellenforradalmi csoportok közötti ellentétekkel kapcsolatban), és jelen vázlatos formájában is a korszak legjobb marxista feldolgozásának tekinthető. Kiindulópontul szolgálhat egy alaposabb, az összes kérdésekre kiterjedő feldolgozáshoz.

*

Minden dokumentumkötet, melynek témája nincs pontosan körülhatárolva és amely túlsok szerteágazó kérdést akar átfogni, könnyen elégedetlenséget válthat ki az

olvasóban. Ez a helyzet a jelen kötettel kapcsolatban is, mely egy, a marxista történészek által még kellően fel nem tárt korszak bonyolult, szerteágazó kérdéseiről akar átfogó képet adni, azzal az igen általánosságban mozgó célkitüzéssel, hogy a Horthy-rendszer első éveinek történetét dolgozó népünk előtt leleplezze. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen nagyszabású feladatot aligha lehet minden vonatkozásban kielégítően megoldani. A kötet érdemei nyilvánvalóak, oktató, politikai nevelő hatása aligha vonható kétségbe, az olvasó mégis elégedetlen lehet eggyel-mással kapcsolatban, elsősorban a kötet műfaji jellegét illetően. A történész, a tudományos kutató nyilván keveselni fogja az anyagot és szívesebben venné, ha sok kérdésről közölt kevés anyag helyett inkább egyes kérdésekről kapna többet — vagyis, ha inkább egyes kisebb, pontosan körülhatárolt témákról jelennének meg dokumentumok —, vagy egyes homogén iratsorozatok kerülnének kiadásra. Az általános vagy középiskolai oktató, tanuló vagy egyetemi hallgató, az egyszerű olvasó viszont a kötetben közölt anyagot soknak találhatja és inkább olyan olvasókönyvhöz szeretne hozzájutni, mely csak a legfontosabb súlyponti kérdésekről — lehetőleg a tananyaghoz alkalmazkodva — néhány legjellemzőbb iratot vagy más dokumentumot emel ki. A műfaji kérdés eldöntése nemcsak ennek a kötetnek és a még készülő további köteteknek egyedi problémája, hanem általában nagy jelentőségű a legújabbkori magyar történelemre vonatkozó dokumentumpublikációk jellegének szempontjából. Helyes volna ezért az ezzel kapcsolatos kérdéseket mielőbb széles körben megvitatni és alaposan megvizsgálni.

Reméljük, hogy a jelen kötettel kapcsolatos tapasztalatok felhasználásával a szerkesztők által ígért további kiadványok még eredményesebben fogják szolgálni népünk nevelésének és a történettudomány előrehaladásának ügyét.

SIKLÓS ANDRÁS

IRATOK A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉHEZ 1859

Összegyűjtötte Koltay-Kastner Jenő

(Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica. Tomus XVIII. Series Nova T. III. Szeged 1949. 280 l.)

A Kossuth-emigráció történetének feldolgozása, a kérdés tanulmányozásához szükséges iratok publikálása jelentős részben még megoldandó feladata történettudományunknak. Kossuth »Irataim az emigrációból« sokkötetes gyűjteményes munkája csupán ízelítőt nyújt számunkra ahhoz, hogy felmérhessük, milyen jelentős hazai és nemzetközi anyaggal kell megbirkóznia történettudományunknak, míg tudományos igénnyel a kérdés tisztázásához láthat. Köztudomású, hogy Kossuth, bár a politikus felelősségével és tudományos lelkiismeretességgel igyekezett irataink egy részét kiadás alá rendezni, de olyan igénnyel nem kívánt fellépni, hogy a forráskritika módszerét következetesen érvényesítse munkájában. Halála után pedig Helfy Ignác és Kossuth Ferenc a tudományos kritikai szempontokat alig méltatták figyelemre, és tekintettel a művek magyarországi megjelenésére, a dualizmusra túlságosan sértő részeket, kifejezéseket a közölt okmányokból ki is hagyták. Továbbá figyelembe kell vennünk, hogy az »Irataim«-ban szinte teljesen hiányzik az emigráció 50-es években kifejtett tevékenységének a dokumentálása. A magyar emigráció története feldolgozásával kapcsolatban fennálló hiányokra már az 1920-as években ráirányult a figyelem. Ennek egyik jelentős eredményeként született meg Hajnal István műve a Kossuth-emigráció törökországi történetéről, de ez a munka csak 1850 februárjáig dolgozza fel az emigráció történetét. Az 1940-es években adta kis Jánossy Dénes a Kossuth-emigráció angliai és amerikai tevékenységéről szóló feldolgozását és iratpublikációját, mely magában foglalta 1851 nyarától 1852 nyaráig az emigráció történetét. Így bár elmondható, hogy a Kossuth-emigráció feldolgozása terén már történtek lépések, de mindmáig feldolgozatlan a kiutahiai internáltság története, Kossuth angliai tartózkodása 1852-től 1860-ig és olaszországi működése ettől az időponttól kezdve. Koltay-Kastner Jenő több évtizedes tudományos működése során elsősorban a Kossuth-emigráció olaszországi vonatkozásaival foglalkozott és jelentős részeredményeket mutatott fel. Így utalhatunk közismert hézagpótló munkáira: Mazzini e Kossuth (1929), Il contributo ungherese

nella guerra del 1859 (1934). Különösen az utóbb említett munkájával áll szoros kapcsolatban a Kossuth-emigráció 1859-es tevékenységét dokumentáló kiadványa.

Nem véletlen, hogy a tudományos kutatás figyelme különös érdeklődéssel fordul az 1859-es év eseményei felé. Ennek igen komoly, indokolt alapja van. Az 1848-as forradalmakat követő reakciós évtized után, 1859-ben megnyílt ismét a lehetőség az európai nemzeti mozgalmak számára, hogy megrohamozzák az abszolutizmus bástyáit. Az 1857-es gazdasági válság nyomában a népi és demokratikus mozgalmak fellendültek, a kirobbanó észak-olaszországi háború csak ideiglenesen szoríthatta azokat háttérbe. A nemzetközi helyzet bonyolultságát mutatta, hogy nemcsak az olasz, magyar, német nemzeti mozgalmak fokozatos fellendülése következett be az 50-es évek végén, de Kelet-Európában, a cári Oroszországban is érlelődtek egy agrárforradalom feltételei. Lenin az 1859—1861 közötti periódust a forradalmi helyzet egyik — bár forradalomba át nem lépő — történelmi példájának tartotta. Marx egykorú leveleinek alapos elemzése már tisztázta számunkra, hogy mennyiben volt kedvező az 1859-es észak-olaszországi háború az európai politikai reakció számára is. III Napóleonnak lehetőséget adott arra, hogy elterelje a figyelmet a belső gazdasági nehézségekről, hogy szétmállott tekintélyét hadidicsőséggel ismét helyreállítsa. Ausztria belevágott a háborúba, mert ez lehetőséget adott számára ahhoz, hogy Észak-Olaszországban és Magyarországon katonai intézkedések sorával szorítsa háttérbe az erősödő népi mozgalmakat. A német államokban a háború idején reakciós tartalmú osztrák-barát szimpátia jutott előtérbe. A cári kormányzat pedig úgy találta, hogy az európai háborús helyzet lehetőséget ad számára, hogy a parasztság demokratikus követeléseit egyelőre háttérbe szorítsa. Természetesen nem lehet megfeledkezni az angol kormányról sem, mely a végső hozzájárulást adta a háborúhoz azzal, hogy a háborúskodó felek előtt újabb kölcsönök felvételére nyújtott lehetőséget.

Az adott nemzetközi helyzetben teljesen érthető, hogy a magyar emigráció mozgásba lendült, hogy a hosszú évek civakodása, ellentéte után végül is Kossuth vezetésével ideiglenesen helyreállott az emigráció egysége. A magyar emigráció 1859-ben kifejtett tevékenysége lényeges vonásaiban ismeretes előttünk. Hiszen Kossuth az »Iratai«-ban éppen ezzel az időszakkal foglalkozott a legbehatóbban, a legrészletesebben. Koltay-Kastner kutatásai mindemellett mégis igen sok új oldalát mutatják be a kérdésnek. Lehetőséget adnak számunkra, hogy Kossuth korabeli aktivitásának értékelését még sokoldalúbban, még eredményesebben megadhassuk. Marx értékelése nyomán történettudományunk határozottan rámutatott arra, hogy Kossuth 1859-ben több súlyos politikai hibát követett el. Ez döntőleg abban mutatkozott meg, hogy a magyar függetlenség ügyét, a hazai felkelés kérdését III. Napóleon kétszínű diplomáciájához kötötte, hogy egy esetleges francia katonai segítségtől, francia zászló magyar földön való megjelenésétől tette függővé a hazai mozgalom megindulását. Ez a politika, mint a történelem megmutatta, nem bizonyult helyesnek, a reakciós francia kormányzat néhány katonai győzelem után fegyverszünetet kötött Ausztriával és a magyar emigrációt pedig szélnek eresztette. Igen súlyos történelmi lecke volt ez Kossuth és általában a magyar emigránsok számára.

Köztudomású tények igazolják, hogy Kossuth még 1858-ban élesen hadilábon állott a reakciós francia kormányzattal és angliai előadó-körútja során számos beszédében pellengérezte ki III. Napóleon uralmának hitványságát, gyalázatosságát. Vajon néhány hónappal később megváltozott volna Kossuth véleménye? Ez aligha lehetséges! Hiszen 1859. április 3-án elég félreérthetetlenül megírta Teleki Lászlónak III. Napóleonnal kapcsolatban, hogy »... lehetetlen volt attól nem tartanom, miként ő nem igen fogna magának lelkiismeretet csinálni abból, hogy szegény hazánkat előbb eszközül használja, aztán martalékul dobja saját céljainak elérésére« (Irataim I. 180. l.). Ilyen eshetőséggel Kossuth számolt és ennek kivédésére hívta fel emigráns társai figyelmét. Mint Szarvady Frigyeshez, párizsi megbízottjához írta már 1859. január 8-án, hogy »... puszta diversióra a magyart nem fogom engedni felhasználtatni — ennyi hatalmamban van. A sült gesztenyét a parázsból kikaparni mások számára a magyar nem fogja« (Koltay 10. l.). Felmerül a kérdés, hogy Kossuth mindennek ellenére mégis miért ment bele a játszmába, miért adta oda végül is magát eszköznek a francia-piemonti diplomáciának. Kétségtelenül, hogy nem így akarta, de az események szükségképpen így alakultak. Kossuth biztosítékai a megcsalatás ellen aligha bizonyulhattak elégségesnek. Azt tartotta, hogy »én mondom, mondom és mindig mondani fogom, hogy a velöki szövetségre s együtt munkálkodásra *conditio sine qua non* a seregküldés, a Magyarhonnak simultanus hadszintérré vétele. Ez egyedüli mód nemzeti erőnket kifejteni s organisálni. Ez az egyedüli garantia, hogy hazánk függetlensége célul vétetik s hazánk nem lesz ár mellyel másutt béke vásároltatik.« (Kossuth Szarvadynak 1859. április 26. Koltay 62. l.) De vajon elégséges biztosítékot nyújthatott III. Napóleon árulásával szemben annak le-

szögezése, hogy Magyarországon csak akkor lesz felkelés, ha lesz »seregküldés«, mármint ha francia csapatok megjelennek a hazában? Az események bebizonyították, hogy amit Kossuth biztosítéknak vélt a nagyhatalmi diplomácia árulásával szemben, az Párizs számára biztosíték volt a forradalmi felkelés kirobbanásával szemben. Vagyis III. Napóleon tudta: ha nincs francia expediciós sereg — nincs magyarországi felkelés. És minthogy az utóbbit kívánta, az előbbit nem is állt szándékában küldeni. Megelégedett azzal, hogy Kossuthot és emigráns megbízottait (Szarvadyt, Irányit, Telekit, Kiss Miklóst) ígéreteivel hitegette, élesztgette, táplálta bennük a reményt, anyagi erőforrásokat is nyitott számukra, hozzájárult a magyar légió szervezéséhez és végül is mindannyiukat cserben hagyta. Pedig mennyi terv, elgondolás, mennyi szervező munka, milyen kiterjedt diplomáciai tevékenység, milyen hatalmas energia bontakozott ki az észak-olaszországi háborút megelőzően és annak lefolyása alatt a magyar emigráció körében.

Ez utóbbiról tanúskodnak Szarvady Frigyes, Ludvigh János, Irányi Dániel, Teleki László és mások levelei, jelentései Kossuthhoz és az utóbbinak válaszai. Szinte alig olvashatunk olyan iratot, melyet ne hatna át a mélységes hazafiúi aggodalom, a körültekintés, az események nyomán várható kellemetlen meglepetések elleni elgondolás. A levelezés tartalma természetesen döntőleg a francia kapcsolatok és ezzel összefüggésben a turini kapcsolatok körül mozgott. Ebből kiindulva főleg három kérdéscsoport állott az érdeklődés előterében. Először is az, hogy milyen veszélyeket rejt magában a párizsi udvarral való együttműködés és e veszélyek ellen hogyan lehet legjobban védekezni? Másodszor milyen külpolitikai fejleményektől függ legdöntőbben a francia kormány várható háborús állásfoglalása? Harmadszor mi várható Magyarország felől? Ami az első kérdést illeti, a legnagyobb óvatosságot, körültekintést tartották fontosnak és szerződéses biztosítékot III. Napóleon részéről, hogy nem csalatnak meg. Ha ezeket a feltételeket nem tudjuk biztosítani, akkor — írta Szarvady »... a historia azt fogja mondani, hogy mi vétettünk a hazának, mert olly kormánynak, mint a mostani franczia kormány, feladata hazudni és ámítani és nekünk azt tudni kelletett« (1859. május 2. Koltay 75. l.). A magyar emigráció semmiesetre sem vádolható azzal, hogy ne számolt volna a párizsi udvar ámításaival, de elkövette azt a hibát, hogy kiszolgáltatta magát megfelelő biztosítékok nélkül. Ami a külpolitikai fejleményeket illeti, Kossuth és a magyar emigráció Anglia állásfoglalása mellett igen jelentős szerepet tulajdonított Oroszország magatartásának. Abból indultak ki, hogy Oroszország hozzájárult III. Napóleon háborújához és az adott helyzetben a cári kormány a magyar függetlenség kivívása elé sem gördítene különösebb akadályokat. Legalább is Ludvigh a brüsszeli orosz követtel folytatott megbeszéléseiből ilyen következtetéseket vont le (Koltay 22. l.). A magyar emigráció kétségtelenül ebben az időben számításba vette az orosz kombinációkat is, Kossuth még arra is felhatalmazta Ludvighot, hogy a brüsszeli orosz követ előtt bátran kijelentheti, hogy a független Magyarország nem zárkózna el attól, hogy királya legyen, ennek kiválasztásában a nagyhatalmak ajánlatát is figyelembe vennék, csak egy kikötésük van, hogy a nevezett német ne legyen. Nyilvánvaló, hogy a magyar emigráció köréből kiszivárgott vélemények alátámasztották a hazában elterjedt olyan tartalmú híreket, hogy a franciák és az oroszok felszabadítják az országot és Konstantin nagyherceget jelölik királynak. Mindebből végső soron legfeljebb annyi felelt meg a valóságnak, hogy az orosz diplomácia beleegyezését adta a franciák háborújához és nem ellenezte bizonyos olaszlakta területek elcsatolását Ausztriától. Ennél többet a cárizmus nem akart, sőt aggodalommal tartott attól, hogy a háború esetleg forradalmi felkelésbe csaphat át. Magyarországi viszonylatban ez nem következett be. Az emigráció az események ilyen irányú fejlődését idegen segítségtől tette függővé — amiből azonban nem lett semmi. Helyette bekövetkezett Villafranca.

A váratlan fegyverszünet szinte leírhatatlan szomorúságot, elkeseredettséget váltott ki a magyar emigráció körében. »Soha életemben nem került annyi erőlködésembe lelkem felzúdult indulatainak lecsillapítása, mint most« — írta Kossuth a villafrancai fegyverszünet után Ihász Dánielnek. — »Nem tudok kibékülni a sorssal. Illy biztos kilátásokat nem hiszem hogy (legalább a mi életünkben) ismét birhasson szegény hazánk« (Koltay 121. l.). Kossuth szárnyszegetten, reményvesztetten hagyta el Olaszországot és az utasítások hosszú sorát adta ki a szomorú hagyaték felszámolására, a légió felosztására. A svájci utazás sem hozta meg Kossuth számára a nyugalmat. Keserűséggel írta Svájcból Tanárky Gyulának Wight szigetére 1859. augusztus 12.-én, hogy a kirándulások, a természet szépsége csak rövid percekre felejtetik el vele »a hazafi bánatát«, »... olly szépek voltak kilátásaink, olly biztos az eredmény s olly magas a bukás, hogy nem tudok nyugosztalódni« (Koltay 132. l.). De a reménytelenség, csüggedés az emigráns társait is mélyen áthatotta. »Az én kedélyem a nem reménylett események következtében annyira lehangoltatott, hogy nékem soha az életben már jó kedvem nem lesz! . .«

fakadt ki keserűen Ihász Dániel. Majd bölcs tapasztalásként szűrte le a továbbiakra nézve, hogy »... reménylem, hogy a jövőre nem egy könnyen ülünk nagy urakkal az asztalhoz egy tálból cseresznyét enni« (1859. augusztus 1. Koltay 129. l.). Végső tanulságként adódott Kossuth és a magyar emigráció számára az 1859 évi eseményekből, hogy amit Piemont — mint önálló állam — megtehetett, nem tehették meg hazájuktól távol élő, erkölcsi tekintéllyel ugyan bíró, de reális anyagi hatalmat nélkülöző emigránsok. A III. Napóleonnal való szövetség tár Piemont számára is keserves csalódásokat hozott, de mindemellett mégis annyi nyereséggel járt, hogy Lombardiából kiszorultak az osztrákok. Az olasz nemzeti kérdés egy lépéssel előbbre jutott a megoldás útján. A magyar emigránsok számára csalódáson és erkölcsi vereségen kívül mást nem hozott a párizsi udvarral történt együttműködés. Sovány vigasznak tekinthetők Pulszky Kossuthhoz intézett szavai: »Nincs tehát miért pirulnod kellene, hazánk javát elő akartad mozditani becsületes és biztos módon, kezdetben nagy sikerrel, de jelenleg hiába...« (1859. augusztus 18. Koltay 133. l.).

A magyar emigránsok 1859-ben folytatott levélváltásait értékesen egészítik ki azok az iratok, melyek az osztrák külügyi szolgálat anyagából kerültek kiválogatásra. Itt természetesen csak egészen töredékes iratközlésről lehet szó, hiszen a magyar emigráció tevékenységéről szóló osztrák bizalmas jelentések hatalmas mennyiségű anyagot tesznek ki. A külföldi osztrák követségek, a titkos rendőri szolgálat megbízottai rendszeres jelentésekben számoltak be Kossuth és a magyar emigráció minden jelentékenyebb lépéséről. Kempen altábornagy a hozzá érkezett bizalmas értesülések alapján tájékoztatta a külügyminisztert. Különösen Klapka György londoni ágyú megrendelése keltett aggodalmat a bécsi körökben (Koltay 169, 173. l.), és nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy Kossuth elhagyta londoni tartózkodási helyét és elutazott Genovába (Vö. Apponyi Rudolf londoni osztrák követ jelentéseivel). Érdeklődésre tarthatnak számot azok a bizalmas jelentések is, melyeket a román fejedelemségekből és Szerbiából továbbítottak Bécsbe a magyar emigráció tevékenységéről. Történeti irodalmunkban már ismert tény, hogy a magyar emigráció az 1859-es háború idején jelentős lépéseket tett a román és szerb kapcsolatok kiépítése terén, hogy Klapka tárgyalt Cuza román fejedelemmel és nemcsak abban állapodtak meg, hogy a magyar határ közelében román földön magyar fegyverraktárakat állítanak fel, de egyetértésre jutottak egy majdan létrehozandó Dunakonföderáció tekintetében is. A megegyezés szerb politikai körökben is helyeslésre talált. A közölt iratokból kitűnik, hogy Klapka keleti utazásáról az osztrák titkos szolgálat tudomást szerzett. Kempen 1859. április 28-án közölte Buol külügyminiszterrel, hogy Klapka Belgrádban tartózkodik (Koltay 190. l.). Erről az eseményről küldtek Zimonyból is rejtjeles táviratot az osztrák külügyminisztériumba (1859. április 29. Koltay 194. l.). Az osztrák titkos szolgálat azonban ez esetben az események nyomában kullogott, hiszen Klapka 1859 márciusában tárgyalt Bukarestben és április végén csak átmenőben tartózkodott Belgrádban, hogy rövidesen folytassa útját vissza Párizsba, hová április végén meg is érkezett. Nyilvánvaló, hogy az osztrák ügynökök jelentéseit csak a legnagyobb óvatossággal használhatjuk fel, jórészük feltevéseken, elképzeléseken, különböző álhíreken alapul. Erre különösen jellemző például szolgálnak azok a jelentések, melyek Kossuth keleti útjáról, brailai tartózkodásáról, Cuzával történt találkozásáról szólnak (Koltay 206., 211., 218. l.) melyek ellentétben állnak a tényekkel.

Helyeselhető, hogy Koltay-Kastner az emigrációról szóló iratait kiegészítette néhány, a korabeli magyarországi helyzetre jellemző jelentéssel. Igaz, hogy csak mozaikszerű kép alakul ki ennek nyomán a magyarországi állapotokról, de mégis betekintést enged a hazai eseményekbe. Kibontakozik belőlük elsősorban az, hogy az abszolutisztikus kormányzat az 1859-es háború idején milyen aggodalommal, milyen félelemmel tekintett Magyarország felé. Különösen az alföldi parasztság osztrákellenes hangulata fokozta a bécsi kormányzat bizonytalanságát (Haller altábornagy jelentése Kempennek 1859. május 14. Koltay 236. l.). A forradalmi felkeléstől való félelem hatása alatt a hatóságok fokozták a lakosság ellenőrzését, figyeltetését. Állandó nyomozások folytak az emigrációból érkezett forradalmi tartalmú röpiratok után (Vö. Koltay 236., 241., 243. l.). A háború alatt bevezetett szigorú katonai-rendőri intézkedések gátat vethettek a magyar nemzeti mozgalom kibontakozásának — de csak ideiglenesen. Ausztria háborús veresége felnyitotta a zsilipeket és az abszolutizmus elleni gyűlölet és elkeseredés a felszínre tört.

Koltay-Kastner Jenő forráspublikációja kiterjedt anyaggyűjtésen és gondos kiválogatáson alapszik. A magyar emigránsok levelezési anyagát az Országos Levéltár Kossuth-irataiból és Ihász irataiból merítette döntőleg. A magyar emigrációra vonatkozó osztrák jelentések anyagát a bécsi állami levéltárban gyűjtötte. Jelentős figyelmet fordított a rendőrminisztérium, a zsandárság és a kiterjedt kémszolgálat iratainak át-

nézésére. Értékesen egészíti ki munkáját, hogy a kötet függelékeként kronológiai sorrendben közli azon kiadott olasz okmányok regiszterét, melyek adatokat tartalmaznak a magyar emigráció korabeli működéséről, különös tekintettel párizsi és turini kapcsolataira.

A kötet forrásértékét, használhatóságát fokozta volna, ha a szerző nagyobb alapossággal utalt volna a közölt iratok forráshelyére. Így hiányolható, hogy az Országos Levéltár Kossuth-iratainak leltári számát elhagyta. Hasonlóképpen nem tekinthetők elégségesnek az osztrák külpolitika és kémszolgálat iratainak forráshelyére történő utalások. Sőt arra is akad példa, hogy a forráshely megjelölése teljesen hiányzik (a magyarországi főkormányzóság jelentése az országban uralkodó osztrákellenes hangulatról. 1859. május 13. Koltay 234. l.). Pedig ezen irat történeti értéke különösen becses számunkra, mert igen tartalmas és jellemző képet fest a magyar nép oroszbarát hangulatáról, reményeiről a francia-orosz segítséggel kapcsolatban. Koltay-Kastner is felismerte ennek jelentőségét, ez abból is kitűnik, hogy a kötet II. részét azzal vezetibe, hogy a május 13-i jelentésből külön idéz : »Magyarországon az a hagyomány van elterjedve, hogy az 1849-i szabadságharc leküzdésére nálunk járt orosz tisztek kijelentették, vissza fognak térni, de nem mint ellenség, hanem mint felszabadítók.« Megítélésünk szerint az irat hitelességéhez kétség nem fér, de a közölt irat nem teljes, részleges. A magyarországi főkormányzóság május 13-i jelentésének teljes fogalmazvány szövege az Országos Levéltárban található a Militär und Civil Gouvernement titkos elnöki iratai között (1859—152/42—594). Ebből az is kitünik, hogy a Magyarországon elterjedt hírek szerint Oroszország rövidesen megszűnik ijesztő rém lenni, »... a szabadságeszmék oltalmazója lesz, mert Oroszország liberális alapokon fog berendezkedni...« Sőt a jelentés azt is megállapítja, a hazai néphangulat alapján, hogy egy esetleges osztrák-orosz háború »... Magyarországon olyan értelemben volna népszerű, hogy tárt karokkal fogadnák az országba bevonuló oroszokat«. Koltay-Kastner kiadványa kétségtelenül még sokkal gazdagabb és teljesebb lehetne, ha magában foglalná a magyarországi főkormányzóság 1859-es évre vonatkozó, az Országos Levéltárban és a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található — az emigráció tevékenységére rávilágító — leglényegesebb iratait.

Koltay-Kastner Jenő iratpublikációja egészben véve igen hasznos, hézagpótló munkának tekinthető és történettudományunk számára feltétlenül hasznos lenne, ha a szerző ezirányú munkásságát tovább folytatná.

LUKÁCS LAJOS

А. В. Лихолат:

РАЗГРОМ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ КОНТРРЕВОЛЮЦИИ НА УКРАИНЕ

(1917—1922 гг.)

(Москва, Госполитиздат, 1954. Стр. 655)

A. V. LIHOLAT:

A NACIONALISTA ELLENFORRADALOM SZÉTZÚZÁSA UKRAJNÁBAN

(1917—1922)

Évtizedek szorgos kutatómunkájának termését aratja napjainkban a szovjet történettudomány, amikor a világtörténelem legnagyobb polgárháborújának és szabadságharcának történetét lélekzetállítóan izgalmas tanulmányok sorában tárja a szovjet közönség és a szinte türelmetlenül érdeklődő nemzetközi demokratikus közvélemény elé. E munkák mindegyike kivételes történelmi élménnyel ajándékozza meg az olvasót. Bepillantást adnak a szovjet hatalomért vívott harc hőskorának részleteibe, meggyőznek a szocialista forradalom által öntudatra ébresztett és harcra szervezett embermilliók roppant történelemformáló erejéről.

Közülük való A. V. Liholat munkája is. Több mint félezer oldalán lapozva nem kételkedhetünk, hogy a szovjet korszak egyik igen alapos és jól sikerült monográfiájával van dolgunk. Már témaválasztása is szerencsés. A polgárháború leghevesebb küzdelmeinek színhelyéről, a szovjet forradalom »Vendée-vidékének« eseményeiről szól. A proletárforradalom alatt Ukrajna volt a nemzetközi munkásforradalom csomópontja. Itt dőlt el végleg a szovjet hatalom sorsa. A szembenálló felek között elkeseredett harcok

során hét ízben gazdát cserélt Kiev esete jól szimbolizálja, milyen bonyolult, gyors sodrású történést kívánt A. V. Liholat tanulmányában ábrázolni.

A szerző az ukrán szovjet forradalom régi neves feldolgozója. Kutatásai egy részét már az 1949-ben közzétett »A burzsoá nacionalista Direktórium szétzúzása Ukrajnában« c. munkájában publikálta. A jelen tanulmány tehát sok esztendős fáradhatatlan kutatómunka eredménye és összefoglalása. Más szempontból is szintétikus alkotás, mivel saját eredményei mellett összegezi, pontosabban szólva magasabb színvonalon összeötvözi a téma igen kiterjedt irodalmát. Örvendetes, hogy előző munkájától eltérően e könyve már a történetírói tudományos apparátus fegyverzetében látott napvilágot.

A kötet hat fejezetben dicséretre méltó tömörséggel bírkózik meg az egyenkint is könyvsorozatokért kiáltó viharos esztendőkkel.

A fejezetek elé iktatott rövid bevezető az események előtörténetének vazolásával megkönnyíti az olvasó tájékozódását. Világos képet kapunk az 1861-es parasztreform utáni ukrán társadalom gyors fejlődéséről. A századforduló a cári birodalom egyik leginkább kapitalizálódott területévé alakította Ukrajnát. Az ukrán kapitalizmus elszakíthatatlan összetevője az összbirodalmi kapitalizmusnak, s ezért az ukrán munkásosztály korán kibontakozó harcai is az összoroszországi forradalmi munkásmozgalom elszakíthatatlan alkotó elemei. A szerző rámutat az ukrán kapitalizmusnak az oroszországitól eltérő sajátos ismérveire is. Ukrajna a XX. század elejére vezető szerepre tett szert a cári Oroszország ipari vidékei között. A mezőgazdaságba behatolt kapitalista viszonyok pedig olyan széles kizsákmányoló gazdag paraszti osztályt hoztak létre, amelyhez fogható nem akadt a birodalom más területein. A jómódú középparasztság is fejlettebb és erősebb volt az oroszországinál. Ez a réteg szünetelenül szaporította a kulákok számát. Az ukrán kulákság kivételes társadalmi súlya és utánpótlásának ily bősége magyarázza a szovjet hatalomért vívott ukrajnai harcok különösen áldáz lefolyását. A forradalom Ukrajnában öltött a legélesebben kulákellenes jelleget. A földesurak és ipari kapitalisták mellett éppen ez az erős ukrán kulákság szervezte és támogatta a századelő szocialista jelszavakkal álcázott burzsoá politikai pártjait, Antonovics és Vinyicsenko ún. »forradalmi ukrán« pártjától Hrusevszkij »nemzeti demokratikus« pártján keresztül egészen az ukrán mensevik szociáldemokratákig.

Az első fejezetből megtudjuk, hogy a februári forradalom után a szocializmus árulóinak e tarka csoportja ragadta magához a hatalmat, a Központi Radának nevezett burzsoá ellenforradalmi kormány képében. Nacionalista beállítottságuk ellenére a bolsevikok által vezetett forradalmi mozgalom ellen mélységes titokban szövetkeztek az oroszországi burzsoá Ideiglenes Kormánnyal. A Rada reakciós erőfeszítései hiábavalóknak bizonyultak. Az Októberi Forradalom oroszországi győzelme által fellelkesített ukrajnai munkások megrohamozták a kapitalizmus ukrajnai erőit. Néhány hét leforgása alatt a Dnyeper balpartján fekvő területeken győzött a szovjet hatalom. Ezzel egyidőben a kievi munkások fegyveres felkeléssel igyekeztek megdönteni a Rada népellenes uralmát. S bár a felkelést az összpontosított ellenforradalmi csapatok segítségével sikerült vérbefojtani, az ezt követő időszakban kibontakozott polgárháború a Rada teljes vereségével végződött. A felkelt ukrán nép fegyveres csapatai felszabadították Kievet, és 1918 elejére Ukrajna legnagyobb részét megtisztították az ellenforradalmi csapatoktól. A harc mégsem ért véget. Liholat igen tanulságosan megmutatja, hogy az ellenforradalmi burzsoázia miképp vetemedett hazaárulásra reakciós osztályérdekeitől indíttatva. A kiebrudalt Rada szövetséget kötött a német imperializmussal, felkérte Ukrajna megszállására és a német szuronyok védelme alatt jött vissza az ukrán dolgozók nyakára. Árulásuk gyümölcseit azonban nem sokáig élvezhették. 1918 áprilisában a szerepét eljátszott és a nép legszélesebb rétegei előtt is lelepleződött Radát egy német katonákból álló egység szétkergette. Helyükbe a császári Németországnak jobban megfelelő, nyíltan ellenforradalmi, nagybirtokos többségű Szkoropadszkij-féle bábkormányt állították. A hetmanná kikiáltott Szkoropadszkij szakított a Rada felemás, kispolgári politikájával és nyíltan hozzálátott az Októberi Forradalom vívmányainak felszámolásához és a burzsoá-földesúri diktatúra megszervezéséhez. Ukrajna dolgozói a német megszállás első napjától kezdve fegyverrel szálltak szembe a betolakodókkal és ügynökeikkel. Harcuk különösen a német forradalom hírének vétele után kapott nagy erőre. Össznépi felkeléssel kiseperték a bitorlókat Ukrajnából. A hetman »kormánya« hatalmát pedig — Kiev környékét kivéve — szintén mindenütt felszámolták.

A német megszállás csődje után az antant-imperialisták igyekeztek kezükbe kaparintani Ukrajnát. Csapatokat tettek partra Dél-Ukrajnában és gyarmatosító terveik álcázására felhasználták a Rada kimustrált politikusaiból 1918 végén alakult úgynevezett ukrán Direktóriumot, élén Petljurával és Vinyicsenkóval, az ukrán nép esküdt ellenségeivel. Ezt a burzsoá »kormányt« — amint Liholat érdekesen bizonyítja — a

helyzet változásával számolva még maguk a német imperialisták verbuválták össze. A németek terve sikerrel járt : először az USA, majd utána a többi imperialista antant-kormány is megtagadta Szkoropadszkij további elismerését és a Direktórium támogatása mellett döntött. Petljuráék tehát egyidőben szolgálták a német és az antant imperialistákat. A szerző ezután megcáfolja a burzsoá-nacionalista »történetíróknak« azt az állítását, hogy a Direktórium szocialista politikát folytatott. Bebizonyítja, hogy Petljuráék garázdálkodása a Rada burzsoá politikájának egyenes folytatását képezte, azzal a különbséggel, hogy ettől kezdve legfőképpen a nyugati imperialistákat szolgálták. Az ukrán nép — miután megismerkedett az új köntösben tetszelgő kormány uralmával — minden erejét megfeszítve újabb népháborút indított az antant-ügynökök és gazdáik ellen. 1919 februárjában felszabadult Kiev, májusban pedig már Galicia kapujánál állott az ukrajnai Vörös Hadsereg. Ezzel egyidőben Dél-Ukrajnában is támadás indult a nyugati betolakodók ellen. Az állig felfegyverzett antantcsapatokat szétzúzták, illetőleg demoralizálták, így Dél-Ukrajna teljesen felszabadult az idegen hódítók és a Direktórium igájából. Liholat ide kapcsolja a Nyugat-Ukrajnában és Kárpát-Ukrajnában lezajlott társadalmi harcok történetét is. Az erről szóló rövid áttekintés különösen érdekes számunkra. Nyugat-Ukrajnával kapcsolatban például megtudjuk, hogy a dragobics-i olajvidék felkelt munkásai a szovjet csapatok mellett a Magyar Tanácsköztársasággal is igyekeztek kapcsolatot teremteni. Kárpát-Ukrajna néptömegeinek küzdelmeiről szólva pedig megvilágítja az októberi magyar polgári demokratikus forradalom jelentőségét a kárpát-ukrán nép nemzeti felszabadító mozgalmának fellendítésében és tanulságos adatokat ad az ukrán burzsoá-nacionalisták áruló politikájáról, amelynek következtében Csehszlovákiába kebelezték a Szovjet-Ukrajna felé törekvő kárpát-ukránokat.

A harmadik fejezet nagy forrásanyag felhasználásával élénk színekkel ecseteli, hogyan használta fel Ukrajna szovjet kormánya az 1919 januárjától májusig terjedő lélekzetvételi időszakot az új államapparátus megszervezésére és a népgazdaság megerősítésére. Az OSzSzK óriási segítséget nyújtott az ukrán építő munka kibontakoztatásához. Az építés nehéz feladatai mellett a kulák banditizmussal, a felfegyverzett kulák csapatok ellenállásával is sikeresen megbirkózott a fiatal szovjet köztársaság.

Az építő munkát 1919 nyarán az antant által támogatott Gyenyikin támadása, 1920 tavaszán pedig a pánok Lengyelországának agressziója szakította félbe. Amint ezt a következő két fejezet részletesen bemutatja, az ukrán nép a Kommunista Párt szilárd vezetésével és az OSzSzK állandó támogatásával megsemmisítő csapást mért a külföldi hódítók és a belső ellenforradalmi erők mindkét kísérletére. E győzelmekben kiemelkedő szerepet játszott a szovjet köztársaságok hadi-politikai szövetségének megteremtése. 1919 júniusában ugyanis az OSzSzK, Ukrajna, Belorusszia, Litvánia, Lettország szovjet kormányai védelmi szerződést kötöttek, amelynek értelmében hadi erőiket és a népgazdaság kulcsszerveit egyesítették. Az összefogás megsokszorozta a szocializmus útjára lépett népek erőit és megteremtette a győzelem egyik legfontosabb előfeltételét.

Az utolsó fejezet, miután vázolja a polgárháború utáni Ukrajna nehéz helyzetét, megvilágítja, hogyan tértek át Szovjet-Ukrajnában is az új gazdasági politika alkalmazására. Összegezi a NEP-politika első esztendejében elért óriási gazdasági sikereket és megfelelőképpen méltatja a kulák banditizmus felszámolásának és a kispolgári nacionalista pártok teljes politikai csődjének jelentőségét.

A zárszó érdekes adatokat közöl az Ukrán SzSzK további felvirágzásáról.

A munka általános erényei közül feltétlenül meg kell említeni, hogy az ukrán eseményeket helyesen beleágyazza az összoroszországi forradalmi harcok történetébe, gazdagon dokumentálja az OSzSzK katonai, diplomáciai és gazdasági segítségét, újabb adatokkal bizonyítja az amerikai és egyéb imperialisták áldás szovjetellenes szerepét. Megmutatja, milyen súlyos károkat okozott a trockizmus a felszabadító harc ügyének és hogyan sikerült a trockisták próbálkozásait ártalmatlanná tenni. Széleskörűen felhasználja az eddig bizonyos fokig mostohán kezelt párthatározatokat.

A kiváló munka olvasása után néhány ponton hiányérzetünk támad. A szerző, bár elvileg helyesen vázolja a szocialista forradalom ukrajnai társadalmi-gazdasági előfeltételeinek főbb vonásait, sajnos e téren mégsem ad alapos és részletes elemzést. Az olvasó kíváncsi lenne az ukrán nacionalizmus tüzetes bírálata mellett az ezt állandóan tápláló nagyorosz sovinizmus leleplezésére is. A munka nem tudott teljesen megbirkózni a néptömegek alkotó forradalmi lendületének ábrázolásával. Ukrajnával kapcsolatban, ahol az ellenség annakidején oly mélyen beépült még a vezető pártszervekbe is, fontos lett volna szélesebben megmutatni, hogy a népi leleményesség, áldozatvállalás és az ügyes forradalmi tájékozódóképesség hány és hány »csodája« támogatta a trockizmussal súlyos harcokat vívó bolsevikokat. Sajnálattal kell tudomásul venni, hogy a könyvből hiányzik a historiográfiai és forráskritikai áttekintés, valamint a név- és tárgymutató.

Hibáival együtt is jelentős alkotás és tanulságos olvasmány A. V. Liholat könyve. A »Csendes Don«-vidék regényes alakjai mögött a tudós hitelességével és a marxista propagandista hozzáértésével mutatja meg az ukrán dolgozók valódi történelmi hősköltemányét.

DOLMÁNYOS ISTVÁN

Д. Л. ЗЛАТОПОЛЬСКИЙ:

ОБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СССР КАК СОЮЗНОГО ГОСУДАРСТВА

(Москва, Государственное Издательство Юридической Литературы, 1954. Стр. 221)

D. L. ZLATOPOLSZKIJ:

A SZOVJETUNIÓ MINT SZÖVETSÍGES ÁLLAM LÉTREJÖTTE ÉS FEJLŐDÉSE

1922. december 26. jelentős nap a történelemben. A Szovjetek X. Összoroszországi Kongresszusa e napon határozta el a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége— a Szovjetunió— megalakításának szükségességét. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta öt esztendő telt el e napig. Hogy hogyan jött létre a szocialista szovjet köztársaságok első szövetsége, milyen elvi alapokon nyugodott ez a szövetség, hogy alakult ennek az 1922-ben létrejött államszövetségnek és népeinek sorsa — erről szól D. L. Zlatopolszkijnak 1954-ben, a Jogi Kiadónál megjelent könyve.

E kérdésről eddig viszonylag igen kevés feldolgozás jelent meg,* ezért természetes az az érdeklődés, amellyel a könyvet nemcsak a jogászok, de a történészek is fogadták. D. L. Zlatopolszkij sok érdekes — eddig a magyar olvasó előtt marxista feldolgozásban ismeretlen — mozzanatot tárt fel a Szovjetunió létrejöttének történetéből. Vonatkozik ez elsősorban a független szovjet köztársaságok közötti föderatív viszony kialakulását, továbbá a szovjet államszövetség további fejlődését jogi szempontból bemutató részekre.

E momentumok sajátos jelleget kölcsönöznek a műnek és a Szovjetunió megalakulására vonatkozóan eddig megjelent általános történeti feldolgozások mellett a legújabbkori történészek számára is szükséges kézikönyvvé avatják. A könyv megismerésének szükségességét még fokozza az, hogy a szerző egy sor kérdésben vitába száll a polgári szerzők, de néhány szovjet történésznek és jogásznak is pl. a föderáció és ezen belül a szovjet föderáció ismérveiről, vagy a független szovjet szocialista köztársaságok közötti föderatív viszony kialakulásának periodizálásáról vallott nézeteivel.

Érdeklődéssel és elmélyedéssel olvassuk ezeket a részeket, de — meg kell vallani — a történész hiányolhatja a különböző nézetek történeti kifejtését és azt, hogy a szerző helyenként állításait nem részletes meggyőző magyarázattal és érvekkel támasztotta alá, hanem csupán egy-egy idézettel. Hogy ez az észrevételünk és benne rejlő kívánságunk mennyire jogos, azt a jogászoknak kell eldönteniök.

D. L. Zlatopolszkij könyve három részre tagolódik:

I. A szovjet szocialista föderáció alapelvei.

II. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megalakulása.

III. A Szovjetunió — mint szövetséges állam — fejlődése.

A könyvnek kb. egy-negyedét kitevő első részében a szerző megismertet bennünket Marx—Engelsnek a centralizált, ill. a föderatív állam kérdésében elfoglalt álláspontjával. A továbbiakban vázolja, hogy az oroszországi konkrét történelmi viszonyok változásával miként alakult a bolsevikok programkövetelése a szocialista forradalom győzelme után megteremtendő állam típusára vonatkozóan. A fejezet igen érdekes s magyar olvasó számára igen sok új tényanyagot tartalmazó része az, amelyben D. L. Zlatopolszkij ismerteti, hogy milyen polgári-, kispolgári- és káros anarchista nézetekkel vívott harc során győzött a Bolsevik Párt föderációs elve. Itt is meg kell jegyeznünk, hogy mint történészek hiányoltuk, hogy a szerző csak rövid idézetek formájában utalt az oroszországi konkrét történeti helyzet változásaira, továbbá, hogy az egyes polgári, kispolgári, anarchista nézetek bírálatánál nem tartotta szükségesnek behatóbban megindokolni azok káros és reakciós voltát.

* A legkésőbb megjelent jelentősebb művek a témáról: a) Э. Б. ГЕНКИНА: Образование СССР. 1947, b) С. И. ЯКУБОВСКАЯ: Объединительное движение за образование СССР. 1947, c) И. С. УИГАРЕВ: Партия большевиков — организатор СССР. 1949.

A kötetnek kb. egy-harmadát kitevő második része négy alfejezetre tagolódik. Az 1917 októberétől 1918 közepéig terjedő időszakot felölelő első részben a szerző a Szovjet-Oroszország népei közötti — még meghatározott jelleget nem öltő — együttműködési mozzanatokkal foglalkozik.

Az 1918 közepétől 1920 végéig terjedő periódust tartalmazó második alfejezetben D. L. Zlatopolszkij ismerteti, hogy a külföldi katonai intervenció és a polgárháború idején a külső és belső ellenség elleni harcban miként jött létre a független szovjet köztársaságok katonai összefogása, mint a föderatív kapcsolatok kialakulásának első jelentős mozzanata.

A külföldi katonai intervenció és a polgárháború leverése során aratott győzelem után a szovjet köztársaságok közötti katonai összefogást a békés építő munkára irányuló gazdasági szövetség, gazdasági együttműködés egészítette ki. A szovjet köztársaságok közötti kölcsönös baráti megállapodások és szerződések során egyre erősödtek a föderatív kapcsolatok, amelyek végül is elvezettek a szovjet szocialista köztársaságok önkéntes, testvéri gazdasági, politikai és katonai szövetségének, a Szovjetuniónak a létrejöttéhez 1922. december 26-án.

A gazdasági-politikai összefogás kialakulásának és megerősödésének igen érdekes kérdésével foglalkozik a szerző a 3. és 4. alfejezet során.

A kötet befejező, terjedelemben jelentős része az államszövetség további fejlődésének mozzanatait mutatja be történeti és jogi szempontból. Végül részletes és konkrét adatok segítségével győzi meg D. L. Zlatopolszkij az olvasót arról, hogy ilyen történelmileg viszonylag igen rövid idő alatt soha egyetlen államban a népgazdaság és a lakosság annyit nem fejlődött és haladt előre, mint a szovjet szocialista köztársaságok szövetségében.

Mindez a szerzőnek a marxizmus-leninizmus klasszikusai és a szovjet állam vezető férfiúinak útmutatása nyomán, a sajtó-, publikált és publikálatlan levéltári anyag valamint egyes feldolgozások felhasználásával megírt munkáját hasznos, hézagpótló kézikönyvvé teszi.

MAYER MÁRIA

DIE AUSWIRKUNGEN DER ERSTEN RUSSISCHEN REVOLUTION VON 1905-1907 AUF DEUTSCHLAND

(Herausgegeben von Prof. Dr. Leo Stern. Quellenmaterial bearbeitet von Dr. Walter Nissen. Rütten & Loening, Berlin. 1954)

AZ 1905—1907-ES ELSŐ OROSZ FORRADALOM KIHATÁSAI NÉMETORSZÁGRA

Az 1905—1907-es első orosz forradalom félszázados fordulójára jelent meg az előttünk levő forráskiadvány. Dr. Leo Stern professzor már az 1953. évi budapesti történész-kongresszuson bejelentette, hogy a haladó német történészek mélyreható kutatásokat folytatnak az orosz forradalomnak Németországra, a német munkásmozgalomra gyakorolt hatásáról. A dr. Stern professzor vezetése alatt dolgozó munkaközösség e forráskiadvány mellett — a tervek szerint — 1955 nyarán külön kötetet ad ki »Az 1905-ös forradalom a német sajtó tükrében« címmel, ami nyilvánvalóan újabb segítséget jelent az 1905—1907-es évek mozgalmainak kutatásában. E kutatások célja, hogy megcáfolják azt a legendát, mely úgy »szeretné feltüntetni, mintha az 1905-ös orosz forradalom nem vert volna hatalmas hullámokat Németországban«. (Magyar Történész Kongresszus 1953. június 6—13. 557. l.).

A német történészek és levéltárosok e közös munkája nemcsak azért jelentős, mert eltünteti a német történelem »fehér folt«-ját, hanem azért is, mert segítséget nyújt a német népnek abban a harcban, melyet ma vív a monopolkapitalizmus, a militarizmus, az imperialista kalandorpolitika ellen, Németország egységéért.

A német munkásosztály történetének legszebb fejezetei közé tartozik a német munkásság 1905-ös forradalmi magatartása. E mozgalmak alaposabb megismerése alkalmas arra, hogy leleplezze az opportunisták áruló politikáját, mely »egyenes úton vezetett a német szociáldemokrata párt 1914. augusztus 4-ki kapitulációjához, az 1918 novemberi forradalom elárulásához és azokhoz a végzetes következményekhez, amelyek a rákövetkező időszakban a burzsoáziával való együttműködés politikájából származtak a német munkásmozgalomra.« (VI. l.)

A levéltári anyag kutatóinak és a bevezető tanulmány szerzőinek, dr. Stern professzornak és Sauerzapf tudományos asszisztensnek a munkáját jelentősen megnehezítette, hogy a II. világháború alatt sok fontos kormányhivatal, mint a birodalmi kancellária, a birodalmi belügyi hivatal iratanyaga, továbbá a hadilevéltár jelentős állagai, mint a katonai kabinet, a hadügyminisztérium, a nagyvezérkar iratai nagyrészben megsemmisültek, a külügyminisztérium 1914 év előtti levéltára pedig az angol-amerikai megszálló csapatok birtokában volt. A szerkesztőség a forráskiadvány határidőre való elkészülésének céljából arra az álláspontra helyezkedett — és ez nem érdektelen a jövőben megjelenő forráspublikációink szempontjából —, hogy a nehezen hozzáférhető iratanyagok, mint a polgári pártok, a szociáldemokrata párt, a szakszervezetek megmaradt iratainak kutatását mellőzik.

A levéltári kutatás kényszerű korlátozása oda vezetett, hogy a kötet 281 oldal terjedelmű forrásanyaga az 1905-ös orosz forradalomnak *csak a porosz belpolitikára* és nem egész Németországra gyakorolt hatását mutatja be. Tegyük hozzá: a leszűkített témakör tanulmányozására a kötet forráanyaga kellő alapot ad.

A bevezető tanulmány — helyesen — nem marad meg a kötet forrásanyagának keretein belül, hanem a sajtó és irodalom felhasználásával az 1905-ös első orosz forradalomnak *egész* Németországra gyakorolt hatásával foglalkozik, tág teret szentelve olyan problémáknak is, mint pl. a német külpolitika a XX. század elején, amire a forráspublikáció egyáltalán nem tartalmaz anyagot.

A bevezető tanulmány első részében az 1905—1907-es orosz forradalommal kapcsolatos elméleti kérdéseket taglalja, majd a németországi helyzetet ismerteti. A század fordulón az osztályharc élesedett Németországban. Az 1900—1903-as válság megerősítette a monopóliumok hatalmát. A munkásosztály elnyomorodása fokozódott, a reálbérek változatlanok maradtak, miatt a munka intenzitása jelentősen megnövekedett. A szárazföldi hadsereg felfegyverzésére és a flotta építésére előirányzott költségek következményeképpen a néptömegek helyzete egyre súlyosabb lett. Az új adó- és vámterhek, a közszükségleti cikkek árának állandó emelkedése miatt a legszélesebb néprétegek színvonala jelentős mértékben romlott. Ugyanakkor a munkásosztály egyrészének, a munkásarisztokráciának a helyzete javult, az opportunista tendenciák erősödtek a német munkásmozgalmon belül.

Meggyőzően bizonyítja a bevezető tanulmány, hogy Németországban, a német munkásosztályban a XX. század első éveiben kialakultak a megfelelő előfeltételek az 1905-ös orosz forradalom tapasztalatainak felhasználására, átvételére.

A szászországi (krimitschau-i) textilmunkások hatalmas sztrájkja 1903—1904-ben, az 1905. január 7-én kitört ruhrvidéki bányászsztrájk már megmutatta a német munkások harckészségét, elszántságát.

Az orosz forradalom hírére megerősödött a ruhrvidéki bányászok sztrájkja. A pétervári események hatalmas visszhangot váltottak ki a német munkásság soraiban. A Leipziger Volkszeitung, a német baloldaliak lapja, 1905. január 23-án lelkeshangú cikkben üdvözölte az orosz proletariátust: »Oroszországban kitört a forradalom és a munkásosztály áll az élén... Az orosz győzelem német győzelem, európai győzelem, nemzetközi győzelem« (XXV—XXVI. l.).

Liebknecht a következőképpen ír az orosz forradalomról: »A szabadság, mely most Oroszország számára felvirradt, szabadság Poroszországnak, Szászországnak, Németországnak.. A német szociáldemokrácia együttérez az orosz proletariátussal, az ő szabadsága a mi szabadságunk. Ezért le a vérrel bemocskolt cárizmussal! Éljen az orosz forradalom!« (XXIX. l.)

Az orosz forradalom kitörésének híre hatalmas erkölcsi segítséget jelentett a német munkásosztály számára, növekedtek a sztrájkok. A ruhrvidéki hatalmas sztrájk mellett kiemelkedik a rajna-westfáliai építőipari munkások, a thüringiai-szászországi textilmunkások és a berlini villamosipari munkások sztrájkja. Helyesen mutatnak rá a szerzők, hogy ebben »a rendkívül kiéleződött politikai helyzetben minden sztrájk presztizs- és hatalomkérdés volt a junker-burzsoá kormány számára« (XXXI. l.).

A bevezető tanulmánynak legtanulságosabb fejezetei éppen azok, melyek a német jobb- és baloldal harcát elemzik. A döntő kérdés az volt: lehet-e, kell-e alkalmazni az orosz forradalom tapasztalatait a német munkásmozgalomban, szükségesek-e új harci formák, eszközök a német proletariátus számára az orosz forradalom által teremtett új helyzetben?

Az orosz forradalommal szemben tanusított magatartás — hangsúlyozzák a szerzők — választóvíz volt a német szociáldemokrácia számára. Itt különültek el világosan az opportunistáktól és a centristáktól a baloldaliak, a forradalmi szocialisták.

A német szociáldemokrata vezetők döntő többsége nem volt hajlandó elismerni azt az objektív tényt, hogy az imperializmus korában a forradalom centruma Németországból áthelyeződött Oroszországba. A német opportunisták az orosz forradalmat a nyugat-európai polgári forradalmak utolsó rezgésének tekintették, nem pedig a proletárforradalom előfutárjának. Ha egyesek ebben a kérdésben világosan láttak is, mint a német baloldaliak, nem vontak le belőle megfelelő következtetéseket. (Új típusú párt létrehozásának szükségessége, gyökeres szakítás az opportunistákkal.)

Különös figyelemmel kíséri végig a bevezető tanulmány a politikai tömegsztrájk kérdésének vitáit a szakszervezeti és pártkongresszusokon. A politikai tömegsztrájk, mely az orosz forradalomban merült fel mint a proletariátus új harci eszköze, elkeseredett vitákat váltott ki a német munkásmozgalomban. A politikai tömegsztrájk alkalmazhatóságának tagadása vagy igenlése mutatta meg legvilágosabban, ki melyik oldalon állott. Az opportunisták és centristák az orosz forradalmat speciális orosz jelenségnek tartották, tagadták, hogy az orosz forradalom tapasztalatait átveheti a német munkásmozgalom. Velük szemben a baloldaliak, a forradalmi szocialisták mindent elkövettek, hogy a forradalmi tömegsztrájkot, mint új harci formát alkalmazzák a német munkásosztály harcaiban is.

Az opportunisták, a reformista szakszervezeti vezetők igyekeztek diszkreditálni a politikai tömegsztrájk eszméinek szószólóit, anarchistáknak, romantikus forradalmároknak nevezték őket. A kölni szakszervezeti kongresszuson (1905. május 22.—május 27.) az opportunistáknak sikerült elérniök, hogy a kongresszus elvetette a politikai tömegsztrájkot.

A jénai pártkongresszus (1905. szeptember 17.—szeptember 23.) azonban a tömegek nyomására napirendre tűzte és állást foglalt a politikai tömegsztrájk, mint új harci forma alkalmazása mellett. Ezt a határozatot maga Lenin úgy értékelte, mint ami az egész nemzetközi munkásmozgalomra nagy hatással lesz.

Hasonlóképpen a német munkásmozgalom forradalmi erői győzelmének tekinthetők azok a határozatok, amelyek az antimilitarista agitáció fokozásával foglalkoztak.

Nem kétséges, hogy az orosz forradalom kisugárzó hatása jelentős mértékben befolyásolta a német szociáldemokrata pártkongresszus vitáit, határozatait. A német munkásosztály ösztönösen vonzódott az orosz proletariátus hősi küzdelmeihez. Amikor a Nemzetközi Szocialista Iroda (I. S. B.) 1905. december 24-ki felhívásában arra szólította fel a munkásságot, hogy tömegtüntetéseken fejezze ki szolidaritását a harcoló orosz proletariátus iránt az orosz forradalom évfordulóján, 1906. január 21-én vagy 22-én, a német munkások a felhívásra nagy lelkesedéssel válaszoltak.

1906. január 17-én Hamburg munkássága politikai tömegsztrájkot rendezett és ezzel bebizonyította, hogy a politikai tömegsztrájk fegyvere alkalmas politikai célok elérésére, az orosz forradalom harci formái, eszközei felhasználhatók német viszonyok között is.

1906. január 22., a »vörös vasárnap« a forradalmi fellendülés csúcspontja volt Németországban. Berlinben és az országban szerte, számos tömeggyűlést rendeztek, amelyeken a kormány erőszakos intézkedései és az opportunisták mesterkedései ellenére a munkások lelkesen tüntettek az orosz forradalom ügye mellett, egyben követelték ezeken a gyűléseken a demokratikus választójogot. Az orosz forradalom áldozatainak megsegítésére a német munkások 340.000 márkát gyűjtöttek össze.

A német szociáldemokrata pártvezetőség azonban nem állott a tömegek forradalmi harcainak élére. Az 1906-os mannheimi pártkongresszus előtt a pártvezetőség titokban megegyezett a szakszervezeti vezetőkkel, hogy a szakszervezeti vezetők megkérdezése nélkül nem nyúlnak a politikai tömegsztrájk fegyveréhez. A mannheimi pártkongresszuson a politikai tömegsztrájk kérdésében elfogadott határozati javaslat a mesteri demagógia mintája volt, látszólag fenntartotta a jénai pártkongresszus határozatát, de a hozzáfűzött megkötések azt eredményezték, hogy ebben a döntő kérdésben a párt akciószabadságát alárendelték a reformista szakszervezeti vezetők akaratának.

Az orosz forradalom nagy lendületet adott a német munkásság harcainak. Erősödött a választójogért folytatott harc, a sikeres antimilitarista agitáció pedig meghátrálásra kényszerítette a porosz militaristákat, akik ennek következtében nem merték megvalósítani tervüket, preventív háborút Franciaország ellen.

Az orosz forradalom hatására emelkedett a szociáldemokrata párttagok, valamint a pártsajtó előfizetőinek száma, az opportunisták elleni küzdelemben fejlődött ki a balszárny önálló csoporttá. A német baloldaliak, elsősorban Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht és Franz Mehring helyesen ismerték fel az orosz forradalom jelentőségét és nagy erőfeszítéseket tettek tapasztalatainak a német viszonyokra való alkalmazásáért.

A bevezető tanulmány átfogó és világos képet nyújt az 1905-ös orosz forradalomnak Németországra gyakorolt hatásáról. Ugyanakkor meg kell állapítanunk azt is, hogy a kötet forrásanyagának fentebb már említett kényszerű korlátozása miatt a szerzők nem tudtak kellő mértékben támaszkodni a levéltári forrásokra, mindössze a IV/1, V/1, V/2 fejezetek használnak levéltári anyagot. A tanulmány többi részében már nyomtatásban megjelent egyéb anyagokat dolgoztak fel.

Aránylag kevés teret szentelnek a szerzők a német proletariátus forradalmi mozgalmainak leírására. Gondolunk ott elsősorban a »vörös vasárnap«-ra, a hamburgi politikai tömegsztrájkra, amely események a csúcspontot jelentették az 1905—1907-es forradalmi mozgalmakban. A baloldal tevékenységét is bővebben lehetett volna tárgyalni, még a kötet forrásanyaga alapján is. (Különösen jó alapot nyújt erre a lipcsei rendőrfőnök jelentése az 1905. évi párt- és szakszervezeti mozgalmakról. 239—247. l.)

*

A kötet második részében az összegyűjtött levéltári anyagot találja az olvasó. A dokumentumok, mint már fent említettük, az 1905-ös orosz forradalomnak csak a porosz belpolitikára gyakorolt hatásával foglalkoznak. Az iratok a tartalomjegyzék szerint négy csoportra oszlanak : 1. Oroszország gazdasági és politikai helyzetének megítélése 1905—1907 között a német kormányhivatalok által, 2. a forradalom hatása Németországra politikai és gazdasági szempontból, 3. katonai óvóintézkedések Poroszország keleti határán 1905—1907-ben, 4. az orosz alattvalók felügyelete és kiutasítása a német szövetségi államokból 1905—1907 között.

Az iratok közlése formai szempontból kifogástalan. Tartalmi kritikai megjegyzést a szerkesztő csak abban az esetben ad, ha a szükséges magyarázat magából az ügyiratból kiderül (kivétel csak kevés akad). Az iratok kiválogatása, közlése gondos munkát tükröz. A dokumentumok döntő többségének közlése indokolt, sikeresen oldotta meg a szerkesztőség azt az alapelvet, hogy csak tipikus iratokat adnak közre, hogy ezzel elkerüljék a fölösleges ismétléseket.

A forrásanyag összeállítója, Walter Nissen elismerésre méltó munkát végzett. Ugyanekkor néhány problematikus kérdés is felmerül a forrásanyag közlésével kapcsolatban. Így elsősorban véleményünk szerint a tartalmi jegyzetek növelésével bizonyos mértékig el lehetett volna kerülni, hogy helyet kapjon a munkásmozgalom ellenséges irányú beállítása. Gondolunk itt elsősorban Bülow kancellárnak a birodalmi gyűlésben tartott beszédére, melynek teljes terjedelemben való közlését fölöslegesnek érezzük (130—131. l.).

Felmerül továbbá a kérdés, vajon szükséges-e ilyen mértékben foglalkozni az Oroszországból menekült orosz alattvalók ellen foganatosított rendőri intézkedésekkel és az ezen kérdésben tartott tanácskozásokkal. (Lásd pl. Semenoff szerkesztő kiutasítási ügyét 193—200. l., vagy az oroszországi menekültek ügyében tartott miniszteri tanácskozást 137—146. l.)

Nem mondható sikerültnek az 1906. január 22-i berlini tömeggyűlésekről szóló iratok válogatása, amennyiben a kötetben található öt dokumentum nem nagyon alkalmas arra, hogy megmutassa a német munkásosztály forradalmi lendületét, az orosz proletariátus iránt érzett szolidaritását (184—191. l.).

*

Wilhelm Pieck elvtárs a Német Szocialista Egységpárt III. Kongresszusán 1950 júliusában a német történészek elé azt a megtisztelő feladatot tűzte ki, hogy tárják fel a német nép és a német munkásosztály forradalmi hagyományait. Az 1905—1907-es évek történetének kutatásai, melyek eredménye ez a forráskiadvány, komoly hozzájárulás e feladat teljesítéséhez.

KARSAI ELEK

А. В. АРЦИХОВСКИЙ:

ОСНОВЫ АРХЕОЛОГИИ

(Москва, Госуд. Издат. Полит. Лит. 1954. Стр. 279)

A. V. ARCIHOVSZKIJ;

A RÉGÉSZET ALAPJAI

A régészeti irodalom általában nélkülözi a jó összefoglaló kézikönyveket. A régészeti eredményekkel való megismerkedés sokszor még a szakembernek is igen nagy nehézségeket okoz, mert folyóiratok százaiból kell összeszednie anyagát egy-egy nagyobb kor történetének megrajzolásához. A történész azonban, aki csak mellékesen foglalkozik régészettel, szinte tanácstalanul áll, mert egyszerűen képtelen a munkájához szükséges anyagot összegyűjteni, hisz a burzsoá régészek erős többsége megelégszik a feltárt anyag leírásával és osztályozásával, és fél azt történetileg értékesíteni. Egy-egy szintézis, hosszú régészeti korszakokat felölelő összefoglalás ugyan található, és ezek kétségtelenül nagy segítséget nyújtanak a történésznek, de olyan munkák, amelyek egy meghatározott ország régészeti korszakait genetikus kapcsolatban mutatnák be, a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

De nem így áll a dolog a Szovjetunióban. A szovjet régészek, mint azt Arcihovszkij munkája bevezetésében erősen hangsúlyozza, elsősorban történészeknek érzik magukat és a régészeti aprómunka kizárólag történeti ismereteink előrevitelét szolgálja. A szovjet régész tehát, amikor egy sírt vagy telepet feltár és elvégzi a leletek leírását, osztályozását stb., nem hagyja abba a munkát, hanem nekilát feladata nehezebb részének és eredményeit történetileg igyekszik értékesíteni, amikor képet rajzol arról a társadalomról, amelynek emlékeit feltárta. Az új eredményeket a szovjet régész mindig beilleszti az előző eredmények közé és nem bízza ezt a munkát másra. Ennek következménye azután az a körülmény, hogy szinte minden szovjet régészeti cikk felhasználható a történész által is, aki így rengeteg időt és felesleges munkát takarít meg. Igaz, hogy a nyert történeti kép az új ásatások következtében nemcsak részleteiben bővül, hanem időnként erősen módosul is, de ez természetes, ez jelenti a tudomány fejlődését.

Arcihovszkij ebben a munkájában, amely különben egyetemi tankönyv is, immár másodszor azt a célt tűzte maga elé, hogy rövid összefoglalásban előadja azokat a legfontosabb eredményeket, amelyeket a szovjet régészet a Szovjetunió területén eddig elért. Nem más tehát ez, mint a Szovjetunió területének története a legrégibb kőkorszaktól egészen az i. u. XV—XVI. századig.

A szerző természetesen teljességre nem törekedhetett. Művében azonban észreveszünk bizonyos mértékű aránytalanságot, amit elkerülni nem lehet. A Szovjetuniónak európai része van régészetileg legjobban feltárva, és így annak történetét a neolit végétől kezdve egészen világosan látjuk, míg nem mondhatjuk el ezt Szibériáról, Közép-Ázsiáról, a szovjet Távol-Keletről stb. Ez utóbbi területeken a rendszeres ásatások aránylag későn kezdődtek, a feltárt lelőhelyek anyaga sincs mindig teljesen feldolgozva és így természetes, hogy az ismertetett könyvben e területek őstörténetének csak egyes rövidebb szakaszait láthatjuk. Folytonosság hiányában egyelőre meg kell elégednünk a közölt töredékekkel. De már ezek is sokat mondanak számunkra. Arcihovszkij könyvéből tömören megtudjuk a szovjet régészet álláspontját egy sor olyan kultúra kérdésében, amelyek Molnár Erik magyar őstörténeti munkássága nyomán az utóbbi években közismertté váltak. Bennünket elsősorban a finn-ugor szállásterületek kérdése érdekel, és ezekre igen jó támpontokat kapunk az ismertetett könyvből a legfontosabb munkák jegyzékével. Úgy gondoljuk, hogy e munkák alapján eldönthetnek vehető a finn-ugor törzsek európai bevándorlásának kérdése, őstörténetünk egyik alapproblémája, ha a szajáni őshaza kérdése véglegesen még nem is tisztázható. Arcihovszkij az i. e-i időkben nem mindig kísérli meg az egyes régészeti kultúrák etnikai azonosítását nyilván azért, mert a feltárt anyag ehhez még nem elegendő. A vitás problémák elhagyása a tankönyvből helyeselhető, ha több, egymásnak ellentmondó, de többé-kevésbé megalapozott hipotézis áll szemben egymással. A magyar őstörténészek és elsősorban a régészek egyik feladatának azonban éppen azt tekintjük, hogy a szovjet régészet és más tudományok eredményeit felhasználva, igyekezzenek kialakítani a végleges álláspontot a magyar őstörténet legtávolabbi korszakával kapcsolatban. A nyelvészet egyedül, bármilyen értékes részleteredményeket is képes szolgáltatni, a feladatot megoldani nem tudja.

Archihovszkij anyagát, a szokásos régészeti beosztást alkalmazva, négy nagy fejezetre osztja. Az első fejezetben a kőkorszakot tárgyalja négy alfejezetben. Az aránylag kevéssé ismert korszak egyes kultúráit összefüggésbe hozza a többi európai kultúrákkal, és az így nyert ere ményeket igyekszik egységes képpé alakítani. Közben igen érdekes részleteket találunk a kőeszközök formáiról, készítési módjukról stb., olyan problémákról, amelyekre magyarnyelvű irodalom alig található.

A következő két korszak a bronz- és a vaskort tárgyalja, részletesen foglalkozik az egyre szaporodó számú kultúrákkal, leírja és rajzokkal szemlélteti a legjellegzetesebb munkaeszközöket, kerámiát, a lakóházak berendezését stb., és minden egyes esetben igyekszik megállapítani az egyes kultúrákat hordozó törzsek vagy népek etnikai hovátartozását is, ha erre biztos támpontok vannak. Ugyanekkor részletesen foglalkozik a szóban forgó társadalom gazdasági életével és társadalmi viszonyaival is, utat mutatva a mi régészeinknek, hogy hogyan lehet a leleteket ilyen célokra felhasználni.

A következő, utolsó fejezet már az államalakulások korát és a mai Szovjetunió területén fennállott rabszolgatartó és feudális államok anyagi kultúrájának történetét tárgyalja. A bedolgozott hatalmas anyag mindenütt egységes és plasztikus képpé alakul. Különösen figyelemreméltó a szlávokról és más kelet-európai népekről írt alfejezet, amely ismét csak azt foglalja össze, ami biztos, és kerüli a vitás kérdéseket. Egy másik alfejezet a kievi Oroszországot, egy másik a volgai Bulgáriát, majd két további alfejezet Novgorodot és Moszkvát tárgyalja.

Összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy Arcihovszkij könyve kitűnő összefoglalás és hasznos útmutató mindazok számára, akik a magyar őstörténet kutatása közben meg akarnak ismerkedni a szovjet régészek kiváló eredményeivel. Ugyanakkor azonban a munka olvasása közben felmerül annak gondolata is, hogy mekkora szükség lenne egy hasonló magyar tankönyvre vagy kézikönyvre, amely végre röviden és közérthető formában összefoglalná a régészet eredményeit Magyarország területéről egyrészről és a magyarság előbbi szállásterületeiről másrészről. Reméljük, hogy az ismertetett könyv ösztönzésül szolgál majd régészeinknek egy hasonló célú munka elkészítésére. Kitünő alkalom nyilik erre a régészeti kézikönyv második kötetében. Reméljük, hogy ez a kötet rövidesen megjelenik.

PERÉNYI JÓZSEF

GAETANO SALVEMINI:

PRELUDE TO WORLD WAR II

(London, Victor Gollancz Ltd., 1953. P. 519)

A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐJÁTÉKA

Salvemini professzor hetvenhat éves korában, 1949-ben tért vissza régi tanszékére a firenzei egyetemen, ahonnan a fasiszták 1925-ben űzték el. Hazatérése előtt fejezte be jelentős művét a II. világháború előtörténetéről, különös tekintettel a fasiszta Olaszországra. A nagy antifasiszta polgári történész könyve előszavában leszögezi, hogy a pártos történetírás híve: »A pártatlanság — írja — vagy az együgyűek önámítása, az opportunisták zászlaja, vagy a tisztességtelenek dicsekvése. Senkisem jogosult elfogulatlanságra az igazsággal vagy hazugsággal szemben.« Salvemini »elismeri, hogy 'elfogult' Mussolinivel, s bármely rendű és rangú olasz vagy nem-olasz cinkosával szemben« (9. l.).

Negyedszázados emigrációja alatt Salvemini az amerikai Harvard egyetem tanára volt, s mint ilyen nagy megbecsülést vívott ki. Pedagógusi és történettudósi működése mellett egyike volt a nyugati világ legkövetkezetesebb és legtermékenyebb antifasiszta publicistáinak. Pártossága tehát közismert. Könyve előszavában éppen ezért hangsúlyozza a pártos történetírás dokumentációs kötelességeit:

> A szemrehányás, amelyet bizonnyal megérdemlek, azzal kapcsolatos, hogy mily nagy mértékben terheltem meg a beszámolót okmányokból, beszédekből, sajtójelentésekből és más forrásokból vett idézetekkel. Nagymértékben csökkenthettem volna e könyv terjedelmét és sok fáradságot takaríthattam volna meg az olvasónak, ha egyszerűen elmondom az eseményeket, s nem ter-

jesztek elő bizonyíték-anyagot. Az olvasó azonban vegye tekintetbe azt a tényt, hogy erősen vitatott tárggyal kellett foglalkoznom, méghozzá olyannal, amelyet érzelmi beállítottságok homályosítottak, mindig beleértve a magaméit is. Meg kellett győznöm az olvasót — miután önmagamat meggyőztem — arról, hogy Mussolini egyáltalában nem volt az a nagy államférfi, aminek sokan hitték. Meg kellett mutatnom, hogy ez az ember mindig felelőtlen rögtönző volt, félig őrült és félig bűnöző, s csupán a »propaganda« és az elködösítés művészetéhez volt tehetsége, de ahhoz aztán igen kivételes mértékben. Kutatásaim során például arra a következtetésre jutottam, hogy a brit konzervatív párt és a külügyminisztérium vezetői végig 1935 folyamán megtévesztették az angol népet, amidőn elhitették vele, hogy észre akarják téríteni Mussolinit, holott valójában szabad kezet engedtek neki Abesszíniában ; hogy ez urak között nem volt egyetlen egy sem, aki közvetlenül hatásos szankciós rendszerre gondolt volna ; hogy Eden ügyesen játszotta a maga szerepét ebben a bohózatban, jól tudván, hogy bohózat ; hogy 1936-ra a brit konzervatív vezetők megállapodásra jutottak Hitlerrel, amely szabad kezet adott neki Oroszország felé, feltéve, hogy nem fenyegeti Nyugat-Európát, így elkerülhetetlenné tették a II. világháborút. Nem állhattam az olvasó elé ezekkel a súlyos következtetésekkel anélkül, hogy lépésről lépésre eléje ne tárjam bizonyítékanyagomat a lehető leghitelesebb formában, akár azon az áron is, hogy untatom. Egy bűntárgyalás a törvényszéken kevésbé mulatságos, mint egy színielőadás a színházban. Aki szórakozást keres, legjobb, ha félreteszi ezt a könyvet (10—11. l.).

Salvemini professzor nem véletlenül alkalmazza a bűnper-hasonlatot. Mint pártos történész vállalja az ügyész szerepét, bő és önmagában is meggyőző bizonyítékanyaga azonban inkább formális jogi jellegű. A vádlottak padján Mussolini, az olasz király, a fasiszta vezetők, Hitler és társaik mellett csak angol és francia kormányférfiak és diplomaták ülnek. A bizonyítékanyag államközi egyezményekre, diplomáciai jegyzékekre, államférfiak beszédeire és diplomáciai sajtótudósításokra szorítkozik.

A tárgyalt bűncselekményeket eszerint államférfiak, pártvezérek, diplomaták és publicisták követték el, mert hiszen — látszólag — ők a történelmi események mozgatói. Salvemini professzor jelentős és igen hasznos munkájának ez a korlátja. Ha könyve címében vagy előszavában hangsúlyozta volna, hogy pusztán diplomáciatörténetet ír, akkor nem illetné ezért bírálat. De Salvemini szerint a történelmet a felületen mozgó személyek »csinálják«. Előszavában leszögezi :

> Kollektív kifejezések, mint »Nagybritannia«, »Németország«, »Franciaország«, »Olaszország« általában száműzettek ebből a könyvből. Ezek és valamennyi többi kollektív-absztrakt kifejezés, mint »állam«, »egyház«, »bank«, »szakszervezet«, amely a jogászok szerint »testületi személyt« jelent, nélkülözhetetlen feladatot lát el a jogelméletben és joggyakorlatban. Történelemben és politikában azonban ezek a kifejezések ne rejtsék el azokat a hús-vér embereket, akik e szavak mögött állanak. Döntéseikért a felelősséget egyértelműen azokra a politikusokra és diplomatákra, vagy legföljebb »kormányokra« vagy »külügyminisztériumokra« kell hárítani, akik és amelyek a döntéseket hozták és nem »Nagybritanniára«, »Németországra«, vagy »Olaszországra« stb., vagy ez országok népeire. Kétségkívül a »kormány« szó is kollektív-elvont kifejezés. De kevésbé elvont és kevésbé félrevezető, mint ez országok nevei (7. l.).

A továbbiakban kifejti : ez nem azt jelenti, hogy egyetlen ember kormányozhat negyven milliót ; a vezérnek követőkre van szüksége, de van eset, amikor a lakosság 1%-a elegendő a hatalomhoz, mint a fasiszta diktatura esetében,

> Mussolininak csak azoknak a katonai vezetőknek és nagy üzletembereknek a támogatására volt szüksége, akik hatalomra juttatták; a pre-fasiszta korszak csatlakozott politikusaiéra ; a pártvezetőkére és a fasiszta miliciáéra ; a főpapság legnagyobb részére..., szerkesztőkére, újságírókéra és más értelmiségiekére, s végül, de nem utóljára a királyéra, aki Mussolini döntéseit ellátta a legitimitás pecsétjével (7—8. l.).

A szemantikai okfejtés azonban így sem helytálló. A »kollektív-elvont« kifejezések nemcsak hús-vér embereket »rejtenek«, hanem ugyancsak igen valóságos társadalmi-gazdasági tényezőket, folyamatokat és erőket. Az olyan »testületi-személyek«, mint a

»bank«, vagy az »Olasz Nagyiparos Szövetség«, nemcsak a jogelméletben és gyakorlatban látnak el nélkülözhetetlen feladatot, hanem a történelemben is döntő szerepet játszanak. Így igenis fontos megmutatni az összefüggést a testületi-személyek két típusa, a kormányok, külügyminisztériumok és politikai pártok között egyrészt, és a bankok, nagybirtokos, érdekképviseletek és gyáriparos szövetségek között másrészt. Fontos megmutatni, hogy a fasizmus: világjelenség; hogy olaszországi változata az első világháborút követő olasz gazdasági válság és zűrzavar talaján jött létre, amikor a burzsoázián belüli ellentéteket és a nehézipar létkérdéseit nem tudták többé parlamenti-demokratikus eszközökkel megoldani; hogy Mussolini ugyanolyan agresszív hangulatú és »forró-fejű« volt 1923-ban, a korfui incidens idején, amikor meghátrált, mint később, de ténylegesen agresszív külpolitikája, éppen úgy, mint a korporációs állam felállítása, mind 1931 utánra, vagyis a világgazdasági válság teljes kirobbanása utáni időre esik; hogy a „felelőtlenül rögtönző-kapkodó" Mussolini „furcsamódon" mindig azokat a terveit valósította meg vagy igyekezett *következetesen megvalósítani*, amelyek egybeestek az olasz nehézipar terveivel és érdekeivel. Mindezt fontos lett volna megmutatni.

Salvemini ezt nem tette. Könyve azonban így is jelentős és hasznos munka. Valóban hatalmas dokumentációval mutatja meg a II. világháború előjátékát, amit ő — mégpedig a maga síkján helyesen — úgy lát, hogy az *1923-tól 1936 végéig eltelt időszakban elsősorban az angol—francia, s részben az amerikai kormányok és diplomaták egész ügyvitele és magatartása meggyőzte Hitlert és Mussolinit arról, hogy büntetlenül követhetnek el bármilyen tetszésük szerinti agressziót, főleg ha azok Kelet felé irányulnak.* E szomorú előjáték lepergetése során bő és cáfolhatatlan okmány-anyaggal vet véget számos olyan legendának, amit a legutóbbi időkig még a haladó nyugati történetírás is tényként fogadott el és hirdetett. Ezek között első helyen áll a kapcsolt Churchill—Eden legenda, amely szerint e két tisztánlátó államférfi az egész korszak alatt következetes antifasiszta politikát folytatott, illetve folytatott volna, ha ezt a Baldwinok és Chamberlainek, Lavalok és Daladier-k meg nem akadályozzák. Salvemini bebizonyítja, hogy Churchill, az akkori szolgálatonkívüli, de igen befolyásos államférfi és publicista, s Eden, a gyakorló államférfi, korántsem akarták megakadályozni az olasz fasizmust az abesszíniai területrablásban. Idézi a roosevelti Amerika római nagykövetének gratuláló nyilatkozatát is az abesszin háború befejezése alkalmából. »Ez a győzelem értékes, mint az európai béke új szavatolása«, mondotta a nagykövet (457. l.).

Az amerikai Harvard egyetem huszonnégy éven át volt professzorának tollából különös jelentőséget kapnak ezek a sorok is:

> Ha a brit konzervatív párt vezetői képesek lettek volna a láthatár viharjeleinek megértésére, rájöttek volna, hogy csupán egy Nagybritannia által támogatott, s a Kisantant által helyeselt francia—orosz szövetség tarthatta fel Hitlert, miután már Mussolini is uszályba került... Ha Hitlernek nincsenek külpolitikai sikerei, nem lett volna szükség világkatasztrófára németországi presztizse megsemmisítéséhez.

A legjelentősebb azonban Salvemini professzor igen terjedelmes könyvének az a tanúsága, hogy még az ő felületi diplomácia-történeti síkján is milyen hitelesen bizonyítható, hogy a második világháború előtörténetének döntő tényezője az az angol—francia—amerikai politika, amely Hitler és Mussolini diplomáciai elismerésével, politikai és gazdasági megerősítésével, a Szovjetunió elleni agresszió hallgatólagos (és nem is olyan hallgatólagos) helyeslésével elkerülhetetlenné tette az 1939—45-ös világégést.

PÁLÓCZI-HORVÁTH GYÖRGY

LORD RUSSELL:

A HOROGKERESZT RÉMTETTEI

(Budapest, Szikra, 1955. 285 l.)

Igen széleskörű érdeklődést keltett Magyarországon *Lord Russell:* A horogkereszt rémtettei c. munkája. 1955 áprilisában jelentette meg a Szikra kiadó 9500 példányban. Alig egy hónap múlva már egyetlen könyvkereskedésben sem lehetett kapni. Az első kiadást rövidesen második, majd ez év júliusában a harmadik kiadás, illetve utánnyomás követte, összesen 48 ezer példányban. De nemcsak Magyarországon hódította meg ez a könyv az olvasók nagy táborát. Először Angliában jelent meg 1954 augusztusában. Az első kiadás napok alatt elfogyott. A könyv sikerére jellemző, hogy Angliában csupán 1954 augusztusa és 1955 januárja között 7 kiadást ért meg, pedig elég drága áron, kötetenként 15 shillingért került forgalomba. Az angol sajtó megállapította, hogy az utóbbi években egyetlen politikai tárgyú könyv sem keltett akkora érdeklődést, vitát és vihart mint Russell könyve.

Ez a könyv nem tudományos munka; célja — mint Lord Russel az előszóban írja — »...hogy megismertesse az egyszerű olvasót számos német háborús bűncselekmény igaz és pontos történetével«. Ezt a célt Magyarországon különösen jól szolgálta a könyv megjelentetése. Abban az időben jelent meg, mikor országszerte hazánk felszabadulásának, a német fasiszták kiverésének tizedik évfordulóját ünnepelték, az egész országban visszaemlékeztek a II. világháború eseményeire, a német fasizmus bűntetteire, így az érdeklődés különösen ráirányult Russell könyvére. A könyv politikai hatása kétségkívül nagy. De több ez a mű egyszerű propagandakiadványnál, történelmi, jogi és nemzetközi politikai értéke is van. Történelmileg hiteles, jelentős részben új, jól válogatott és rendezett adatokkal meggyőzően bizonyítja a hitleri rendszer rémtetteit. Megmutatja lépésről lépésre, hogy a fasiszta Németország tettei mennyiben ütköztek össze a nemzetközi joggal, hogyan tiporták lábbal a nemzetközi egyezményeket, a népek és országok között évszázadok alatt kialakult szokásokat.

Lord Russell egyike a legilletékesebbeknek a fasiszta háborús bűnösök leleplezésére. A II. világháború után mint a Rajnai Brit Hadsereg hadbíróságának helyettes elnöke, a nürnbergi per idején az angol főügyész jogi tanácsadója volt. Mikor felettes hatóságainak benyújtotta a könyv kéziratát, választás elé állították: vagy visszavonja, vagy lemond állásáról. Russell lemondott állásáról s kiadta a könyvet.

A könyv első része a német fasiszta-rendszer kialakulását és szervezeteit mutatja be. A német nép nem hódolt be egykönnyen a hitleri uralomnak, ezért volt szükség az SS-re, az SD-re és a Gestapora. Russel könyvében végig megkülönbözteti a német népet a fasisztáktól. A könyv vádirat a háborús bűnök elkövetői ellen és azok ellen, akik tudtak ezekről a bűnökről, kegyetlenkedésekről s mégsem léptek fel ellenük.

Russel részletesen tárgyalja Hitler uralomrajutásának eszközeit, s igyekszik megmutatni, hogyan alakult ki ez a rendszer. Számos példa ismerteti meg az olvasót azoknak az embereknek típusával, kik követőivé váltak Hitlernek. Russel a hagyományos német militarista szellemben és nevelésben s a náci párt szervezeti terrorjában keresi az okát ennek a gyakran »kétarcú« embertípus kialakulásának — amilyen például a dachaui SS-legény volt, aki ezrével kínozta és ölte meg a szerencsétlen deportáltakat, s közben a krematórium tetejére madáretetőt szerelt. Nem ismeri fel tehát a nácirendszer megteremtésének *társadalmi* okait. Pozitívumai mellett ez alapvető hiányossága a könyvnek.

Russell kimutatja, hogy a II. világháború alatt a németek olyan mértékben követtek el bűncselekményeket, amire nem volt még példa a történelemben. Ezek a bűncselekmények nem véletlen kilengések voltak; ezt elkövetésük módszereinek azonosításával bizonyítja Russell. Minden »rémtettük« egy hatalmas szervezett terrorhadjárat egy láncszemét jelentette, olyan terrorhadjáratét, melynek tervét előre kidolgozták, s mely a történelem folyamán egyedülálló. Ennek a hadjáratnak a szervei voltak a nácipárt, az SS, az SD, a Gestapo, a KRIPO és a Wehrmacht.

A német rendőrség és hadsereg egyes szervei között jól elhatárolt munkamegosztás volt. A hatalom gerince a nácipárt volt, mely eljutott minden német családhoz. Ennek a pártnak tagjaiból kerültek ki az SS és a Gestapo vezetői és tagjai, s ezeken keresztül behálózták Európa háromnegyed részét. Az SS 1929-ben még csak 280 tagot számlált, 1933-ban, Hitler uralomrajutásakor már 52 ezerre nőtt á létszáma. Az SS 12 osztályból állt; legfontosabbak az Allgemeine (általános osztály), Sicherheitsdienst — amelyet később SD néven emlegetnek — és a Geheime Staats Polizei (Gestapo) voltak. Ezeknek volt a feladatuk, hogy Hitlernek a német nép feletti uralmát megszervezzék; később ezeknek

az alakulatoknak tagjaiból kerültek ki a kivégzőosztagok tagjai, a megsemmisítő táborok kegyetlen őrei, a hitleri fasizmus európai rohamcsapatai. Ezeket a szervezeteket jogtalanságok egész sorának elkövetésére hatalmazták fel. Az SD végezte ki a hadifoglyokat, akik »commando műveleteken vettek részt«, megölte a »bűncselekményekkel vádoltak« hozzátartozóit stb. A Gestapo a legkegyetlenebb kínvallatással gyötörte foglyait, korbácsolástól kezdve a körmök kitépéséig. Az SS, SD és Gestapo körülbelül 12 millió nőt, férfit és gyermeket gyilkolt meg. Ők igazgatták a koncentrációs táborokat, ők ürítették ki és gyújtották fel a gettókat, és küldték megsemmisítő táborokba lakóit, ők hurcoltak sokszázezer külföldi munkást rabszolgamunkára Németországba.

Az SS harcoló csoportja az úgynevezett Waffen SS volt, melyet kizárólag agresszív háborúra képeztek ki. (Ezeket nálunk Totenkopf-Verbände, halálfejes alakulatok néven ismerték.) A Német Nemzeti Szocialista Párt szervezeti könyve (1943) a következőképpen határozza meg a Waffen SS célját: »A fegyveres SS-t azért hozták létre, hogy a Führernek bizonyos feladatok elvégzésére legyen egy kipróbált emberekből álló külön alakulata.«[1] Az utóbbi években Nyugat-Németországban sokan próbálják menteni a Waffen SS-t; különösen a Stahlhelm[2] nevű szervezet bajtársi összejövetelein azok a német tábornokok, akiket háborús bűneik miatt halálraítéltek, de azóta szabadon engedtek. Russell szembeszáll ezekkel az állításokkal és leleplezi a Waffen SS működését.

Nagy szerepet játszott az SS emberanyagutánpótlásában és a fasiszta szellem terjesztésében a Hitlerjugend, amely még Hitler uralomrajutása előtt keletkezett. Hogy mennyire gyűlöletes volt ebben az időben a német nép előtt, azt az egyik fasiszta vezető, Raeder tengernagy egy 1933 előtti Hitlerjugend szervezőkörútjáról beszélve 1939-ben »a német hősök napján« mondott beszédében is kénytelen volt elismerni» . revolverrel a zsebünkben jártuk be a Ruhr-vidéket s utunkon közáport zúdítottak ránk«. 1938-ban átszervezték a Hitlerjugendet, létrehozták saját rendőri alakulatát, a Streifendienstet. Állandósították az egyenruha és a rangjelzések viselését s a katonai fegyelmet.

Ezek a szervezetek voltak a fasiszta zsarnokuralom eszközei. Ezek támogatásával és ezekre támaszkodva kerülhetett Hitler és a fasiszta-rendszer uralomra és maradhatott uralmon 12 esztendeig Németországban. Meggyőzően és hitelesen mutatja be Russell a nácipárt, az SS, az SD és a Gestapo szerepét és ezek felelősségét a II. világháború rémtetteiért és pusztításaiért. Nem tér ki a nácirendszer uralomrajutásának nemzetközi vonatkozásaira és nem veti fel azoknak a külső hatalmaknak a felelősségét, amelyeknek közvetlenül vagy közvetve részük volt a fasizmus hatalomrajutásában és megerősödésében és azoknak a szervezeteknek a felelősségét, melyeknek ismerniök kellett a hitleri uralom eszközeit.

Russell a továbbiakban hat csoportba foglalva ismerteti a Hitler-fasizmus legnagyobbszabású vagy legjellemzőbb rémtetteit. Az első csoportban a »hadifoglyok bántalmazását és meggyilkolását«, a másodikban a nyílt tengeren elkövetett háborús bűntetteket, a harmadikban a megszállt területen elkövetett tömeggyilkosságokat és kegyetlenkedéseket, a negyedikben a Németországba hurcolt rabszolgamunkások sorsát, az ötödikben a koncentrációs táborokat, a hatodikban a »zsidókérdés végleges megoldását« tárgyalja.

Lehetetlen egy ismertetés keretében csak egy részét is felsorolni annak a gazdag bizonyítóanyagnak, melyet Russell sorakoztat fel könyvében. A második fejezetben megkezdődik a hadifoglyokkal elkövetett jogtalanságok sorozatának leírása a háború első napjaitól az utolsókig. Nagy ütközetekben elfogott angol hadifoglyok leölésétől kisebb, úgynevezett »commando akciókban« részt vett egyenruhás francia, norvég stb. foglyok kivégzésén és ejtőernyősök elpusztításán keresztül szovjet hadifoglyok tömeges, helyszínen vagy hátországba való hurcolás utáni meggyilkolásáig. A háború megindítása után 16 nappal kezdték meg a nácik ezt a munkát a Paradis nevű francia falunál a norfolki ezred 2. zászlóaljának elfogott katonái legéppuskázásával, s folytatták az egész háború alatt. Minél jobban közeledett vereségük, annál tömegesebbé és szervezettebbé váltak a német fasiszták hadifoglyok elleni bűntettei. Russell szembeállítja a nácik tetteit és rendelkezéseit az általuk is aláírt genfi és hágai hadifogoly-egyezményekkel. Jellemző példa erre a Wehrmacht 1944 novemberében kiadott parancsa, mely szerint el kell pusztítani:

1. Az újra elfogott szökött hadifoglyokat.

[1] Russell: 25. l.

[2] Stahlhelm (Acélsisak.) Russell szerint 1920-ban alakult állítólagos bajtársi szövetség. Szélső nacionalista szervezet, kezdettől fogva támogatta Hitlert és hamarosan csatlakozott a nácipárthoz. Nyugat-Németországban ma is működik (I. m. 27. l.). Jelenlegi elnöke a háborús bűnei miatt halálraitélt, de 1953-ban »kegyelmi aktussal« szabadonbocsátott Kesselring volt náci táborszernagy. Kesselring olaszországi működéséről részletesebben Russel a könyv 118—126. oldalain számol be.

2. Mindazokat a szovjet tiszteket, akik nem hajlandók dolgozni.
3. Azokat a szovjet hadifoglyokat, akiket a hadifogolytáborban működő SD rostáló különítmény külön kiszemelt.
4. Azokat a hadifoglyokat, akik olyasvalamit követtek el, hogy a táborparancsnok nem tartja magát illetékesnek megbüntetésükre.
5. Minden más hadifoglyot, akikre vonatkozólag a Wehrmacht főhadiszállása külön parancsot adott ki«.[3]

Ma már közismert az a borzasztó pusztítás, melyet a fasiszták a megszállt országokban vittek véghez. Mégsem lehet megdöbbenés nélkül olvasni Russell erre felhozott adatait és példáit. A németek célja a megszállt országok tönkretétele útján »a német élettér« növelése volt, ezt többek között Göring nyíltan is megmondta egy 1942 augusztusában az egyes országokban működő német megszálló hatóságok vezető tisztviselőinek értekezletén: »Isten a megmondhatója, hogy Önöket nem azért küldtük a megszállt területekre, hogy a vezetésük alá került népek jólétét mozdítsák elő, hanem azért, hogy az utolsó cseppig préseljenek ki belőlük mindent, s ezáltal biztosítsák a német nép életét«.[4] Hogy ezt mennyire végrehajtották, mutatják a könyvben felsorakoztatott elpusztult városok és falvak; Lidice, Oradour stb., hol mindenkit legyilkoltak; túszok, gyanúsítottak, elhurcoltak kivégzésének tömege.

Németországban már 1935-ben bevezették a kényszermunkát, a munkára való általános mozgósítást pedig 1939-ben Göring egyik rendelkezése értelmében 4 éves tervének keretében kezdték meg. E rendelkezések a Németországban élő külföldiek számára is kötelezőek voltak. Ezt az elvet 1941-ben a nemzetközi jog tilalma ellenére kiterjesztették a megszállt területekre. A külföldi munkások erőszakos toborzása a náci uralom politikájának szerves tartozéka volt; a százezrével Németországba hurcolt »munkások« életkörülményei hihetetlen rosszak voltak; az élelmezés mélyen a létminimum alatt, a higiénia és egészségügyi rendelkezések teljes hiánya, a hiányos ruházat és vadállati bánásmód. Így nem meglepő, hogy a kényszermunkások nagy része rövid idő alatt elpusztult.

A könyv egyenként ismerteti a legnagyobb koncentrációs táborokat, Auschwitzot — hol körülbelül 6 millió embert öltek meg —, Belsent, Buchenwaldot, Dachaut, Neugengammet, Ravensbrücköt. 1939-ben a hadüzenet pillanatában 6 koncentrációs tábor volt Németországban, összesen mintegy 20 ezer fogollyal. A háború alatt a leigázott és megszállt területek lakosai közül a legalacsonyabb becslés szerint 12 millió embert gyilkoltak meg a németek; ezek közül 8 millió koncentrációs táborokban pusztult el. »Akárcsak a sorozatgyártás valamely iparágban, úgy szervezték meg a gyilkosságokat« — mondotta Sir Hartley Shawcross a háborús főbűnösök ellen indított per angol főügyésze.

A könyv utolsó fejezete »a zsidókérdés végleges megoldását« tárgyalja. A nácik célja a zsidóság teljes kiirtása volt, s ezt Németországban és az általuk megszállt területen nagyjából sikerült is végrehajtaniok. Európa zsidóvallású lakosságának $^3/_4$ részét: 5 millió embert meggyilkoltak, s a zsidó vallásúak teljes megsemmisítését csak a szovjet hadsereg gyors előrenyomulása és történelmi győzelme tette lehetetlenné számukra.

Russell könyve a történelem legnagyobb bűncselekményének megdöbbentő dokumentuma. Nem lehet erről szenvedélyek nélkül írni és nem lehet szenvedély nélkül olvasni. Russellt magát is fűti a gyűlölet a gyilkosok iránt és ez a könyv sok részén igen erősen meg is érződik.

A megdöbbentő, hiteles és jól válogatott leírásokat szemléletessé teszik a közölt fényképek és rajzok. Lord Russell könyve egészben véve alapos és hasznos munka, melynek egyes nem annyira hibái, mint hiányai eltörpülnek érdemei és értéke mellett.

SZABOLCS OTTÓ

[3] Uo. 53. l.
[4] Uo. 87. l.
[5] Uo. 169. l.

GERHARD SCHILFERT:

SIEG UND NIEDERLAGE DES DEMOKRATISCHEN WAHLRECHTS IN DER DEUTSCHEN REVOLUTION 1848/49

(Berlin, Rütten & Loening, 1952. 442 S.)

A DEMOKRATIKUS VÁLASZTÓJOG GYŐZELME ÉS VERESÉGE AZ 1848/49-es NÉMET FORRADALOMBAN

A berlini Humboldt-egyetem tanára az 1848/49. évi német forradalom választójogi küzdelmeiről írt monográfiájában a demokratikus választójogért folyó küzdelemnek eddig elmulasztott megírására vállalkozott. Az 1848/49. évi német forradalomról számos munka látott napvilágot, e monográfiák azonban csak mellékesen emlékeznek meg a demokratikus választójogért folyó küzdelmekről, nem követik nyomon egész lefolyásában az első németországi polgári forradalom osztályharcainak e rendkívül fontos elemét. Pedig Marx: »Osztályharcok Franciaországban« c. munkájában megvilágítja, hogy az általános választójogért folyó küzdelem mit jelentett *ebben az időszakban;* megvilágítja, hogy már a Kommunista Kiáltvány is a harcos proletariátus egyik legelső és legfontosabb feladatának hirdette »az általános választójog, a demokrácia kiharcolását« (Válogatott Művek I. 105—106. l.). Az általános választójog volt Németországban is az új forradalom »bankettkérdése« — amint azt Marx Franciaországra vonatkoztatva megállapította (uo. 205. l.).

Általános választójog 1848 előtt Európa egyetlen államában sem érvényesült. Az 1793. évi francia jakobinus alkotmányba felvett általánosságot sohasem vitték át a gyakorlatba, s így Franciaország is csak az 1848. évi februári párizsi forradalom harcának eredményeképpen március 4-én jutott az akkori Európa legdemokratikusabb választójogához (Schilfert, 21. l.). A márciusban Németországban is fellángolt forradalmi harc hasonlóképpen a demokratikus választójog kivívására törekedett, melyet szerző — helyesen — nem nevez *általános*, hanem *demokratikus* választójognak, mert a nők választójogban részesítéséről ekkor még nem volt szó, enélkül pedig a választójogot nem lehet általános választójognak tekinteni.

A demokratikus választójog kiharcolásához a forradalmi lendületet a munkásosztály és a kispolgárság haladó részének együttműködése biztosította. Az említett osztályok tömegmozgalmait az 1848/49. évi német forradalom eddigi feldolgozói — Engelsnek a New York Daily Tribune hasábjain 1851—1852. években megjelent cikksorozatától eltekintve — figyelmen kívül hagyták. Ez a körülmény arra a téves nézetre vezetett, hogy Németországban az általános és egyenlő választójogot a liberális polgárság valósította meg. Szerző éppen arra törekszik, hogy az 1848/49. évi németországi polgári forradalomnak e döntő kérdését, a demokratikus választójogért folyó osztályharcokat kielemezze és bemutassa, hogy a demokratikus választójogért folyó harc a forradalom politikai harcainak sarkpontja volt.

A német nép harca 1848 márciusában kezdődött meg a demokratikus választójogért. A választójog demokratizálása közös követelése volt a nagyburzsoázia és a kispolgárság minden rétegének, valamint a munkásosztálynak is. Míg azonban az előbbiek csak a maguk számára akartak választójogot biztosítani, s a munkaviszonyban állókat a választójogtól megfosztani (l. a munkához csatolt törvénytervezet 1. §-át. 342. l.), a munkásosztály és a kispolgárság demokratikus szárnyának közös harca április 18-án olyan választójogot hozott létre, amelyben a hathavi helybenlakás — pozitív és a szegénysegélyben részesülés — negatív feltételein kívül az általános választójog tekintetében csak azt a megszorítást találjuk, hogy a választójoggal csak a férfiak élhetnek (345. l.). Németországban — az osztrák választójogi küzdelmeket nem tekintve — főleg két vonatkozásban hoz eredményeket a forradalom: egyrészt a leghatalmasabb német államban, Poroszországban, másrészt ezzel egyidőben a német egység megteremtése végett életrehívott frankfurti nemzetgyűlésben.

Április 2-án Berlinben az egyesült országgyűlés összeült a választójog létrehozására. Az uralkodó által kibocsátott tervezet azonban ki akarta zárni a választójogból az önálló háztartással nem rendelkező alkalmazottakat és 1 évi helybenlakást követelt. Mivel pedig a munkások vezetésével széles néptömegek mozdultak meg e megszorítások eltörlésére, az egyesült országgyűlés néhány lépést tett az általános választójog felé, egyrészt a helybenlakás idejét leszállította 6 hónapra, másrészt megszüntette az önálló háztartással nem rendelkező alkalmazottak kizárását. A választójog azonban kétfokú volt, ami arra vezetett, hogy a május 22-én megnyíló porosz nemzetgyűlésnek két mun-

kástagja volt, s mindössze 18 kisiparos és 46 paraszt volt található, de majdnem negyven kereskedő és gyáros, s az összes képviselők csaknem fele hivatalnok.

Az általános választójog bevezetésére a következő lépést a német egység megvalósításáért életrehívott előparlament tette meg. A frankfurti Szent Pál székesegyházban ülésező előparlament határozta el, hogy demokratikus választások alapján német alkotmányozó nemzetgyűlés üljön össze. A frankfurti parlamentbe megtartott választások sem hoztak nagyobb sikert. A nép alsó rétegei alig voltak képviselve, nagy többségük a polgári értelmiséghez tartozott : professzorok, ügyvédek, újságírók valósággal elárasztották a frankfurti nemzetgyűlést, ugyanakkor a megválasztott képviselők közt mindössze három paraszt és négy kézműves volt, munkás egy se. A választások mégis jelentős lépést tettek előre a régi rendi parlamenttel szemben, s a néptömegeket arra az útra vitték, hogy a demokratikus választójog helyes használatát megtanulják. A választások e mellett — mint Schilfert professzor megállapította — jelentős befolyással voltak egész Németországon belül a demokratikus front kialakítására. Egyes szórványos esetek, mint pl. 1848 novemberében a szász kamara választása, egyenesen felhívták az egész haladó Németország figyelmét a reakció erősödésére és erősítették a demokratikus egységfrontot.

Az 1848/49. évi német forradalom első hónapjainak története nyomán Schilfert professzor arra a következtetésre jutott, hogy a demokratikus választójog megvalósításához a széles néptömegek mozgalma volt szükséges, de ugyanakkor azt is megmutatta, hogy e tömegek politikai érettségének kifejlődéséhez a lényeges feltételek megvoltak.

A demokratikus választójog ellen már 1848 őszén megindult a harc. A december 6-i porosz alkotmány még nem merte kiiktatni a demokratikus választásokról szóló rendelkezéseket, mikor azonban a porosz nemzetgyűlés alsó kamarájában a reakciósok ismét kisebbségbe kerültek, a király a kamarát feloszlatta, s elhatározta a választási rendszer gyökeres megváltoztatását. A királyt elhatározásában teljes erővel támogatta a nagypolgárság, s együttes akciójuk eredménye lett az 1849. május 30-án kibocsátott háromosztályos választási törvény. A törvény valamennyi porosz állampolgárt az általa fizetett adók összegének megfelelően három osztályba sorozta. Az első osztályba 153 000 választó, az ország leggazdagabb emberei kerültek, a második osztályba 409 000, valamivel kevesebb vagyonnal rendelkező választó, végül a harmadik osztályba 2 651 000 olyan polgár tartozott, aki kevés adót fizetett, vagy fel volt mentve az adófizetés alól. Mindegyik osztály egyenlő számú elektort választott, akik azután nyílt szavazással választották meg a képviselőket. Az új választójogi törvény teljesen megszüntette a választások egyenlőségét s végleg pontot tett a márciusi vívmányokra, melyeket a frankfurti nemzetgyűlés Engels által is megvilágított dicstelen befejezése csak még jobban aláhúzott.

Schilfert munkája az 1848/49. évi választójogi küzdelmeket összefüggően felöleli, bár korlátozott kutatási lehetőségei megakadályozták abban, hogy a nyugatnémet területen kellő adatgyűjtést folytasson, s ezért az 1848/49. évi választójog feldolgozását túlnyomóan a frankfurti birodalmi gyűlés választásaira és a porosz választójogra korlátozta. Minden bizonnyal a sokoldalú s a többi német államra, különösen Ausztriára, e korszak másik vezető államára kiterjedő vizsgálat, amelyet egyébként Engels sem mellőzött el »Forradalom és ellenforradalom 1848-ban« c. cikksorozatában, még teljesebbé és plasztikusabbá tenné azt a képet, amit Schilfert professzor megrajzolt.

Schilfert munkája a maga valóságában mutatja be a liberális burzsoáziának kisszerűségét, elhomályosítja fejük felett a demokratikus választójog kiküzdésének azt a glóriáját, amit a polgári történtírás ingyen és bérmentve adományozott. A szerző bebizonyítja, hogy nem a liberális nagypolgárság törekedett az általános választójogra, hanem a márciusi népmozgalom hatására megrettent kormány éppen ellenükre valósította meg. A szerző azt is bebizonyítja, hogy a nagypolgárság a választójog körüli küzdelemben később is kimutatta a foga fehérét, s elsőnek árulta el a demokratikus választójogot. Választójogi törekvései csupán addig terjedtek, amíg saját érdekeik. Ezen túl a választójognak minden kiszélesítése szilárd ellenállásukba ütközött, mely annál konokabb lett, minél jobban kellett félniök a néptömegek mozgalmának esetleges kiterjedésétől s vele párhuzamosan a demokratikus választójog kiterjesztésétől. A nagypolgárság a választójogi küzdelem későbbi, ellenforradalmi szakaszában kitűnően megtalálta csatlóstársait az udvari hivatalnokok, a porosz junkerek reakciós társaságában, s együttes akciójuk vezette be — mint láttuk — a három osztályos rekciós választójogot. Szerző leleplezi a burzsoázia taktikai fogásainak és demagóg nyilatkozatainak egész meztelenségét, melyek a demokratikus választójogért való küzdelem látszata mellett valójában a választójog kiterjesztésének megakadályozását szolgálták. A demokratikus választójogért, a szerző bőségesen felsorakoztatott bizonyítékai szerint, a néptömegek

küzdöttek. »Csak a munkásosztály és általában a nép az, amelynek a harcban láncain kívül nincs mit vesztenie, csak ők alkotnak valóban forradalmi erőt« — írja Sztálin (Művei, I. köt. 24. l.). A népnek a demokratikus választójogért folytatott harcban kifejtett szerepét Schilfert professzor hűen mutatja be, szemben a polgári írók által elhallgatott ténnyel, hogy csak a munkások és demokratikus kispolgárok együttes fellépése biztosította 1848-ban a haladó választójogi törvény megalkotását. »A nemzetgyűlési választásokon valósította meg tehát a nép — amint Marx a Neue Rheinische Zeitung első számában írta — a legigazabban a barrikádokon kiharcolt szuverenitását.«

A munkások és a kispolgárság demokratikus része azonban 1848 forradalmi éve alatt választójogi követeléseivel sokszor előbbre jutott, mint azt a liberális burzsoázia szerette volna. A szerző a munkások és a kispolgári demokraták számos akcióját mutatta be a demokratikus választójog bevezetésére, a demokratikus újságok egész sorát idézi, melyek erélyes tiltakozásokat tartalmaznak a reakció mesterkedései ellen. Részletesen elemzi a demokratikus választójog híveinek határozott fellépését és gazdagítja ismereteinket a demokratikus tábornak a polgári forradalom következetes végrehajtásáért folytatott harcával. De gondol a szerző azokra a különbségekre is, melyek a demokratikus táboron belül felmerültek a munkások, a kispolgárság és a radikális értelmiség különböző rétegei között s nem hanyagolja el e különbségek hatását leméri a választójogi küzdelemben.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy a szerző a választójogi viták, harcok és a megalkotott törvények mély és sokoldalú elemzésével az 1848/49. évi forradalom legfontosabb kérdéseit dolgozta fel, kimélyítette a történeti kutatásokat és a polgári történetírás számos ferdítését leleplezte.

Ennek ellenére vannak hiányai is a könyvnek. Nem eléggé állítja be a német választójogi küzdelmet az általános választójogért folyó küzdelem európai szakaszába, s megelégszik a francia februári forradalom hasonló küzdelmeinek felvázolásával. Noha megemlíti, hogy Marx, Engels és harcostársaik milyen fontos szerepet töltöttek be a demokratikus választójogért folyó küzdelemben, alakjuk történelmi jelentőségét nem elég plasztikusan domborítja ki, nyilatkozataik elvesznek az adatok között. Nem használja a szerző, néhány lábjegyzet kivételével, a Neue Rheinische Zeitungnak a választójogi vitákra vonatkozó kitűnő parlamenti tudósításait, s kizárólag más orgánumok tudósításaira szorítkozik. Pedig a Neue Rheinische Zeitung cikkei, s az a gyakorlati harc, amit Marx és Engels a demokratikus és munkásegyesületekben vezettek, elég anyagot szolgáltatott volna arra, hogy szerepüket a demokratikus szabadságjogokért folyó küzdelemben megvilágítsa. Igaz, hogy Marx és Engels a választójog kérdésében nem nagyon gyakran nyilatkoztak, de ezek a nyilatkozatok is elégségesek arra, hogy a szerző azokat jobban hasznosítsa. Szerző sem kerülte el végül azt a gyakori hibát, hogy témáját ne szakítsa el a kelleténél jobban a forradalom egészének kérdéseitől. Nem kellett volna figyelmen kívül hagynia a demokratikus szabadságjogokért, elsősorban a sajtó-, a szólás- és az egyesülési szabadságért folyó küzdelmet és annyira elszakítani a választójogért folyó küzdelemtől, mint a szerző tette. Marx és Engels mindezeket a kérdéseket összefüggéseikben tárgyalták és szerző tőlük kész útmutatást kapott, amit azonban figyelmen kívül hagyott.

E hiányosságoktól eltekintve Schilfert professzornak hatalmas dokumentációs apparátussal felszerelt munkája nemcsak a német, de az európai választójogi irodalom terén is alapvető munka, mely sok eddig elferdített kérdést világít meg és a valóságban mutatja be az 1848/49. évi német forradalomnak egyik legfontosabb kérdését, a választójogért folyó küzdelmet.

CSIZMADIA ANDOR

HŐSI HARCOK EMLÉKEI

A magyar munkásmozgalom múltjából
(Összeállította és szerkesztette: Lányi Ernőné)

(Budapest, Szikra, 1955. 214 l.)

Hazánk felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából adta ki a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Szikra könyvkiadó a Hősi harcok emlékei c. kötetet, amelyet munkásmozgalmunk 42 régi harcosának visszaemlékezéseiből állítottak össze. Ez a kiadvány is azt igazolja, hogy a legújabb kor, a munkás- és parasztmozgalmak történetének alapos megírásához nélkülözhetetlen *a szóbeli források* megszólaltatása. Az elmúlt évtizedek munkás- és parasztmozgalmainak vezetői, résztvevői visszaemlékezéseikkel

olyan *adatok birtokába juttatják a kutatót*, amelyeket sem tárgyi, sem írásos forrásokból nem ismerhet meg. Pártunk Horthy-korszakbeli illegális munkájának módszereit, a párt egyszerű tagjainak hősi helytállását az e kötetben közölt visszaemlékezésekből ismerhetik meg először az olvasók. A régi harcosok elbeszélései igen értékes részadatokkal egészítik ki a mozgalom egy-egy állomására vonatkozó, egyéb forrásokból származó ismereteinket. Közelebb hozzák az akkori történelmi légkört, amivel hozzásegítenek bennünket az események helyesebb értékeléséhez. A visszaemlékezések adatai elősegítik az élet sokoldalúságának megmutatását, megkönnyítik a sematikus általánosítások elkerülését. Ha talán az egyes visszaemlékezések nem is tudják mindig egészen pontosan visszaadni évtizedek távlatából a történteket, az ugyanazon eseményre vonatkozó sok visszaemlékezés biztosítja az ellenőrzésnek, a kép helyes megrajzolásának lehetőségét. Mindezek alapján joggal mondhatjuk, hogy a szóbeli források a legújabb kor történetének jelentős forrásai. A munkásmozgalom múltjára vonatkozó visszaemlékezéseknek a forrásérték mellett óriási nevelőértékük van. A múlt harcosai, akik ma is itt élnek, dolgoznak közöttünk, ha visszaemlékeznek a rabság nehéz éveire, elmondják élményeiket» . . . ezzel is lelkesítenek bennünket, *segítenek nekünk az előttünk álló feladatok megoldásában*« (5. l.).

A Hősi harcok emlékei c. kötetben közölt visszaemlékezések az imperializmus és a proletárforradalmak kora magyar munkásmozgalmának egy-egy mozzanatát mutatják be. Az első írás az 1893. évi somogybányatelepi bányászsztrájkról, az utolsó az 1944. évi újpesti partizánharcokról számol be; a kötet tehát munkásmozgalmunk dicsőséges küzdelmekben, hősies harcokban oly gazdag, több mint 50 esztendejét fogja át. A visszaemlékezések szubjektív jellegéből következik, hogy az elbeszélővel történt, általa is formált harcokat helyezik előtérbe, éppen ezért nem is mindig az egyes időszakok legfontosabb eseményeit tárják fel. Azonban »... bármelyik időszakról, bármilyen eseményről szóljanak is e visszaemlékezések, igazi szocialista hazafiság, a munkásosztály, a dolgozó nép iránt érzett mélységes szeretet árad belőlük« (6. l.). Valamennyi írást áthevíti a harcosok pártossága, amellyel helytállásra, a párthoz, a néphez való hűségre nevelnek. A visszaemlékezések feladata elsősorban az adatközlés; ezért nem adják és nem is adhatják az események tudományos elemzését. Az elvtársak írásai félévszázad magyar munkásmozgalma fejlődésének azokat az összefüggéseit mutatják meg, amelyeket a visszaemlékezéseknek az egyéni mozgalmi tevékenység kereteit túl nem lépő, vagy alig túllépő adatai lehetővé tesznek.

A kötet számos írása megemlékezik azokról a *nyomorúságos viszonyokról*, amelyek között az Osztrák—Magyar Monarchia és a Horthy-korszak idején tengődött a magyar dolgozó nép. A kapitalisták profithajszájának, a dolgozókkal való galád bánásmódnak (14. l.), a lakbéruzsorának (24—26. l), a bérleszorításnak (54—55. l.), a munkáselbocsátásoknak (87. l.), a tömegnyomornak (119. l.) megdöbbentő adatait ismerhetjük meg. Megrázó erővel számolnak be az elvtársak a magyar munkások és parasztok vérének esztelen pazarlásáról az első világháború idején (37—39. l.), az 1929—33. évi válság időszakának példátlan nélkülözéseiről (103. l.), a kisipari tanoncok kiszolgáltatottságáról és szenvedéseiről (16—18. l.).

Ebből a helyzetből már az első világháború előtt *nagyszabású harcokkal* kereste a kiutat a magyar dolgozó nép. E küzdelmekből ad ízelítőt az 1893-as Pécs-környéki bányászsztrájk, az 1894-es hódmezővásárhelyi kubikos- és munkászendülés, az 1905. márciusi, 30.000 munkást megmozgató vasas-sztrájk, a »Vérvörös csütörtök«, az 1914-es szegedi május 1-e harcos emlékének felelevenítése. A gazdasági követeléseket egyre határozottabban politikai követelésekkel összekapcsoló, egyre élesebbé váló küzdelem azonban forradalmi párt irányító, nevelő munkájának hiánya miatt nem fejlődhetett forradalmi harccá. A visszaemlékezések megmutatják, hogy a jobboldali szociáldemokraták burzsoáziával együttműködő áruló politikája, az uralkodó osztály terrorja, elfojtotta e mozgalmakat. De mégsem voltak hiábavalók, mert megedzették munkásságunkat, megtanították az összes kizsákmányolók elleni közös harc, a hatalom megragadásáért való harc szükségességére, és ezzel előkészítői voltak 1918—19 forradalmainak.

A magyar munkásmozgalom és az egész magyar nép történetének döntő fordulatát, a *Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulását* a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme segítette elő. Október győzelmének kisugárzása, a magyarországi forradalmár orosz hadifoglyok közvetlen segítsége adott határozott útmutatást a Forradalmi Szocialisták csoportjának (68. l.), a baloldali szociáldemokraták békeharcának (44—46. l.). Október győzelme tette a proletárforradalom harcosaivá az Oroszországban járt magyar hadifoglyok jelentős részét. 1918. március 24-én létrejött az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja. Ebből nőtt ki a magyar kommunisták

oroszországi nagy szervezete (66. l.), amelynek tagjai a szovjet hatalom védelmére megszervezték a volt hadifoglyokból a magyar vörösgárdákat, majd pedig Magyarországra jöttek, összefogták a forradalmi csoportokat és megalakították a KMP-t (47. l.). »Csak azokkal vették fel az érintkezést, akik a múltban is mindig baloldaliak voltak és harcoltak az SZDP és a szakszervezetek áruló, opportunista vezetői ellen« (47. l.).

A fiatal kommunista párt céltudatos forradalmi szervező és nevelő tevékenységet fejtett ki, melynek eredményeként rövid idő alatt meghódította a nagyüzemi munkásság és a katonaság többségét. »A Ganz-Fiat munkássága volt az első Magyarországon, amely teljes egészében csatlakozott a kommunista párthoz« (48. l.). A gyárak munkásai és a katonák »szomjasan szívták magukba a Szovjet-Oroszországból hazatért elvtársak szavait« (48. l.). 1918. december 8-án megalakult Csepelen a KMP üzemi szervezete (59. l.). A hadseregben is rohamos gyorsasággal hódítottak a bolsevik eszmék; »megalakult minden században a kommunista frakció« (40. l.). A kommunista katonák 1919 első hónapjaiban fegyverrel a kézben védelmezték a párt egyes szervezeteit a burzsoázia és a jobboldali szociáldemokrácia támadásaival szemben (49. l.) és készen állottak a hatalomért való fegyveres harcra (41. l.).

A KMP vezetésével a magyar munkásosztály 1919. március 21-én megragadta a hatalmat, megteremtette a *Tanácsköztársaságot*. Az igazi demokrácia, a szabadság éltető levegőjében felszínre tört a dolgozó nép alkotó ereje és nagyszerű gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai és szociálpolitikai alkotásokat hozott létre (63—64, 70. l.). A dolgozó nép a négyéves háború szenvedései után is egy emberként fogott fegyvert a proletárhaza védelmére, és a belső és külső fronton egyaránt hősiesen védelmezte az ellenség támadásával szemben (59—60. l.). Csepel és a többi nagyüzem munkásai a forradalmi honvédelemnek nemcsak a legmegbízhatóbb hadianyagellátói, hanem a leglelkesebb fegyveres harcosai is voltak. Tanácsmagyarország feledhetetlen emléke, mint a mizserfai bányászok példája bizonyítja, a Horthy-fasizmus elleni szüntelen harcra lelkesítette a magyar dolgozókat (72—74. l.).

A Hősi harcok emlékei c. kötetben közölt visszaemlékezések nagyobb része az illegális kommunista párt működésére, harcaira ad lebilincselően érdekes, színes anyagot. Ezekről a lapokról értjük meg igazán, hogy a KMP azért tudott hősöket adni és azért tudott erősödni a szenvedések lángtengerében is, mert mindenkor a magyar dolgozó nép igaz ügyéért harcolt. A párt minden tagja tudta, hogyha az osztályellenség karmai közé kerül, szenvedés, kínzás vagy halálbüntetés vár rá, mégis vállalták a megpróbáltatásokat, hogy minél cselekvőbben hozzájáruljanak népünk szabadságának kiharcolásához. *Amikor a munkásmozgalom kipróbált harcosai az illegális KMP soraiba bekerültek, ez a felemelő érzés újjáformálta, megacélozta őket.* Nagyszerűen fejezi ezt ki Tamás Aladár elvtárs, amikor ezt írja: »Erő és lelkesültség égett bennem. Legszívesebben énekeltem volna. Néztem a szomorú, kopott házakat, de láttam a mögöttük elterülő szorgos gyárakat, mezőket, földeket, erdőket; az egész országot. És egyszerre megvilágosodott bennem: hisz mindez a miénk! Csepel, Angyalföld, a Hortobágy, Salgótarján, minden. De különösen miénk a magyar dolgozók szíve, lelke. Mi felszabadítjuk őket hamarosan és a felszabadítók sorában ott leszek én is! A Pártnak tagja vagyok!« (86. l.)

Pártunk a Horthy-korszakban maroknyi élcsapat volt, *befolyása* mégis kiterjedt a dolgozók aránylag széles rétegeire — különösen az ipari gócpontokban, a fővárosban, a bányavidékeken. 1927-ben pl. Salgótarján közvetlen környékén 17 kommunista sejt működött (89. l.). A KMP általában helyesen alkalmazta a legális és illegális munka összekapcsolásának bolsevik taktikáját. Az elvtársak visszaemlékezései felidézik a salgótarjáni bányászok 1926. évi, a pilisvörösvári bányászok 1928. évi sztrájkját és éhségfelvonulását, valamint az 1930. szeptember 1-i forradalmi tüntetést. E hatalmas megmozdulások élén a KMP állott, amely következetesen vezette a dolgozók nagyobb darab kenyérért, a jobb munkafeltételekért, a politikai szabadságjogokért való napi harcokat. A párt befolyása az MSZMP kiépítésén, az MSZMP szervezeteinek széles hálózatán keresztül a huszas évek második felében olyan kispolgári rétegekre is kiterjedt, amelyeket mint kommunista párt nem vezethetett volna. A salgótarjáni medencében a szociáldemokrata befolyás alatt álló szervezett munkásoknak mintegy 80%-a belépett az MSZMP-be és így a KMP irányítása alá került (88. l.).

A KMP a Kommunista Internacionálé világtörténelmi jelentőségű VII. kongresszusa után, a Kommunista Internacionálé közvetlen segítségével céltudatos harcot indított *a demokratikus nemzeti erők munkásegységre épülő összefogásáért*, a fasizmus ellen, a békéért. Szívósan és kitartóan küzdött a munkásmozgalmat kettészakító jobboldali szociáldemokrácia ellen, hogy bevonja a fasizmus elleni harcba a legális munkásszervezeteket. »Célja az volt, hogy legális fasisztaellenes tömegmozgalom jöjjön létre« (136. l.). A KMP hatalmas felvilágosító, nevelő munkát végzett a munkásegységnek és

a demokratikus szabadságjogok biztosításában érdekelt nemzeti erők egységének kialakításáért. A párt nevelő munkája, különösen a második világháború idején vált sokrétűvé, amikor a legális és illegális lehetőségeknek valóban minden formáját kihasználta. Ebben az időben az ország napirenden levő demokratikus átalakulásának az volt a feltétele, hogy a magyar uralkodó osztály hazaárulása folytán német gyarmattá vált Magyarország nemzeti függetlenségét kivívjuk.

A KMP elsősorban *az illegális sajtótermékekkel, röplapokkal* mozgósított a »független, szabad, demokratikus Magyarországért« való harcra. A sajtóapparátus nemcsak a központi pártlapot jelentette meg rendszeresen, »... nemcsak hogy azonnal reagált röpirataival a társadalmi, politikai élet minden eseményére, hanem még kisebb területi, üzemi lapokat is adott ki« (121. l.). A pártsajtót előállító és elosztó apparátusban dolgozó elvtársak munkája rendkívül áldozatos volt ; »aki sajtóvonalra került, annak meg kellett szakítania minden kapcsolatot azokkal az elvtársakkal és többnyire pártonkívüliekkel is, akikkel a múltban együtt dolgozott« (158. l.). A nyomda elrejtése, a sokszorosítás, a szükséges anyagok beszerzése, a nyomtatványok szétosztása stb. a konspiráció különleges művészetét követelte meg. A fasiszta rendőrség is tisztában volt a pártsajtó mozgósító erejével, éselsősorban a sajtóapparátust igyekezett felgöngyölíteni.

A kommunisták harcra hívó szava *a moszkvai rádió magyar* adásain és *a Kossuth-rádió* adásain keresztül eljutott az egész magyar néphez. Akik hallgatták ezeket az adásokat, azt hitték, hogy az országban van a leadó állomás. A moszkvai magyar rádió és a Kossuth-adó kitűnően voltak tájékozva az itthoni politikai viszonyokról, és a lehető leggyorsabban reagáltak a magyarországi eseményekre. »A Kossuth-rádió cselekvően bele tudott avatkozni a magyarországi fejleményekbe, irányt tudott adni az ellenállási mozgalomnak, tehát fontos eszköz volt a párt vezető szerepének megvalósításában.« (169. l.)

A párt a kultúrmunka lehetőségeit, *a művészet eszközeit* is felhasználta a nemzeti erők egységének kialakítására, a függetlenségi harcra való mozgósításra. A kommunisták szervezték meg 1942-ben a bőrös színjátszók Bánk bán előadását, amely hatalmas függetlenségi tüntetéssé vált (190—191. l.). A párt a munkás-kultúr munka egyéb területeit is be tudta vonni a függetlenségért vívott harcba, amit a Munkás Testedző Egyesület lelkeshangulatú Ady, József Attila és Petőfi szavalóestjei is bizonyítanak (183. l.).

A KMP agitációs, szervező és nevelő munkájának eredményeként lendült fel 1942 tavaszán a *függetlenségi mozgalom.* Az 1942. március 15-én, többezerfőnyi tömeg részvételével lezajlott függetlenségi tüntetés során a párt jelszavaitól harsogott az utca (184. l.). A legjelentősebb eredmény azonban a németellenes fegyveres függetlenségi harc kibontakozása volt 1944 őszén. Amikor a Hitler-fasiszták megszállták hazánkat, a Kossuth-rádió azonnal fegyveres partizánharcra hívta fel a magyar hazafiakat. Minthogy azonban a csonka Központi Bizottság likvidátori politikája még 1943-ban feloszlatta a KMP magyarországi szerveit, a fegyveres harcnak nem volt szervezője és vezetője. Pedig a munkások azonnal akartak cselekedni, de a kommunista pártszervezetek hiányában nem tudták, hogyan fogjanak hozzá ; pl. a diósgyőri munkások eleinte csak a nemzetiszínű kokárdák kitűzéséig jutottak el (201. old.). A KMP magyarországi szerveinek újjáalakítása után azonban — ha későn is — kibontakozott a partizán harc, amelynek a MOKAN komité (202. l.), »Szír«, »Laci«, »Marót« gárdái (207. l.), vagy az újpesti partizánkötelék (209. l.) voltak a hősei.

A Hősi harcok emlékei c. kötet néhány visszaemlékezése nagyszerű *emléket állít* a nemzetközi proletariátus lángeszű vezérének, Leninnek. Magyar munkások már az első világháború előtt kapcsolatba kerültek Német- és Franciaországban Leninnel, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idején pedig számos magyar hadifogoly látta, hallotta, beszélt vele. A visszaemlékező elvtársak elsősorban Lenin emberi jellemvonásait, közvetlenségét, mélységes humanizmusát, derűs kedélyét, forradalmi optimizmusát, lenyűgöző egyéniségét, emberszeretetét mutatják be (22—23, 51—53. l.). Lenin nagyságának a lényegét így jelölte meg Kremniczky Antal elvtárs : »Amíg Lenint hallgattam, éreztem közben a felé áradó szeretetet. S ekkor megértettem : Lenint a nép emelte magasra, magasabbra a csillagoknál, hogy messzire lásson s megmutathassa népének, az egész dolgozó emberiségnek a boldogság felé vezető utat.« (76. l.)

A függetlenségi mozgalom két mártírjának, *Rózsa Ferencnek és Schönherz Zoltánnak az emléke* is kitörölhetetlenül él a velük együtt dolgozó elvtársak szívében. Megalkuvás nélküli, harcos bolsevik jellemük, a pártért, a dolgozó népért meghalni kész forradalmár egyéniségük, helytállásuk a szocializmust építő magyar dolgozók számára is példamutatás (160—162. l.). A kommunisták önfeláldozásának, erkölcsi fölényének, rettenthetetlenségének még számos nagyszerű megnyilatkozását találjuk a kötetben.

A Horthy-rendőrség vadállati módszereivel szemben (gumibot, talpalás, verés, rúgás és villanyozás) sem árulták el a pártot (174—175. l.). A szenvedések megacélozták az elvtársakat ; a börtönökben is tovább harcoltak (99—101. l.), neveltek (154. l.). A kínzások nem tudták megtörni őket és a fasiszta haditörvényszék előtt is a pártot védték, ott is a magyar nép egyetemes ügyének harcosai voltak. »Megmondtuk a bíróság előtt — írja Máté György elvtárs —, hogy mi vagyunk az igazi hazafiak, mert az ország békéjéért és függetlenségéért küzdünk.« (161. l.)

A Hősi harcok emlékei c. kötet írásainak fő problémaköreit áttekintve, megállapíthatjuk, hogy a *szerkesztés* sokoldalúságra törekedett. Az egyes visszaemlékezések úgy vannak összeválogatva, hogy a munkásmozgalom minél több lényeges kérdését bemutassák ezek az újtípusú, a történészek által eddig alig méltatott források. A szerkesztő ezzel ráirányítja a figyelmet a szóbeli forrásokban rejlő hatalmas lehetőségekre. A szerkesztésnek azonban elvi-politikai hibája, hogy mindössze csak 4 olyan írás szerepel a kötetben, amely a munkás-paraszt szövetség problémáira fényt vet. Elsőrangú feladatunk annak felkutatása, hogy a munkásság harcának különböző szakaszaiban hogyan alakult a munkás-paraszt szövetség. A munkásság és parasztság harcának forradalmi egységét, kölcsönösségének történelmi alakulását és tanulságait éppen a ma harcai szempontjából minél bővebben kell dokumentálnunk. Az egykori harcokban részt vett elvtársak elbeszélései ebben a vonatkozásban is igen sokat nyújthatnak. Ezt mutatja Posztós Sándor elvtársnak az 1894-es vásárhelyi megmozdulásról szóló írása, amely nemcsak Szántó-Kovács Jánosnak állít méltó emléket, hanem nagyszerűen rávilágít a munkásság és szegényparasztság összekapcsolódó, közös harcának jelentőségére is (11—13. l.). Ugyancsak több olyan visszaemlékezést kellett volna felvenni a kötetbe, amely az első magyar proletárdiktatúra történetét eleveníti fel. Az az öt írás, amely 1—1 részében foglalkozik a Tanácsköztársasággal, kevés annak érzékeltetésére, hogy a proletárforradalom az élet minden területét hogyan tette új tartalommal gazdaggá, hogy a proletárforradalom győzelme és alkotó munkája hogyan mozgatta meg egész dolgozó népünket.

A kötet értékét jelentősen emeli *a közölt képanyag*, amely általában jól illusztrálja az elvtársak mondanivalóit. Összeállítása azért is szerencsés, mert nagyobbrészben az olvasók előtt eddig egyáltalán nem, vagy alig ismert darabokból áll (pl. »Lakósztrájk Budapesten«, »Kommunista katonák harcba hívják bajtársaikat a Tanácsköztársaságért«, »Jótékonykodás a Horthy-rendszer idején«). A képanyag és a szöveg közötti szoros kapcsolat helyes szempontját azonban következetesebben kellett volna megvalósítani. Nem indokolt Szentgyörgyi Kornél — kétségkívül kitűnő — »Harc a monitorokkal« c. festményének reprodukálása ; az ellenforradalom június 24-i orvtámadásának visszaverése az egyik visszaemlékezésnek csak egy félmondatában, egészen más összefüggésben fordul elő (57. l.). A Tanácsköztársaság dolgozóinak az ellenség elleni hősies harcát — a közölt visszaemlékezéseknek megfelelően — inkább a gyári munkásszázadok megalakulását vagy frontra menetelését bemutató képpel kellett volna szemléltetni.

A Hősi harcok emlékei c. kötet írásai *kifejező, színes, sokszor szenvedélyes stílusban*, de mindenkor egyszerű nyelven, a bányász, a dohánygyári munkásnő, a textilmunkás, a kubikos stb. egyszerű szavaival mondja el az eseményeket. E kiadvány a történészek és a legszélesebb olvasótábor számára egyaránt tanító, nevelő olvasmány. A Hősi harcok emlékei a magyar munkásmozgalom múltját közrebocsátó könyvkiadásunknak jelentős eseménye ; szeretnénk, ha a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Szikra minél több hasonló jellegű munkát adna ki.

GAÁL ENDRE

SZABÓ GYULA :

LATINCA SÁNDOR »A SZEGÉNY PROLETÁRSÁG IGAZ VÉDŐJE«

(Kaposvár, Somogy m. Tanácsa, 1955. 46 l.)

Latinca Sándor az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság kimagasló egyénisége, a somogyi szegénynép legendás vezetője volt, olyan alakja a magyar történelemnek, akivel mindeddig méltatlanul keveset foglalkozott történetírásunk. Szabó Gyula kaposvári tanár munkája — amely lényegében a Magyar Történelmi Társulat somogyi csoportja alakuló ülésén elhangzott előadását tartalmazza — megkísérli összefoglalni Latinca gazdag életét, munkásságának tanulságait. A szerző hosszú kutatómunkát végzett Latinca életének feltárására. Ezért csak sajnálni lehet, hogy a szerkezet egyenetlensége s a bőséges országos, de elsősorban megyei anyag mellett néhol háttérbe szorul magának Latincának alakja. Nem rajzolódnak ki elég világosan Latinca életének egyes szakaszai,

s politikai fejlődésére is csak utalások történnek. A szerkezet hibáiból következik az is, hogy a Tanácsköztársaság időszaka s Latincának ehhez kapcsolódó munkája is összemosódik a megelőző hónapok küzdelmeivel, munkájával. Mégis a brosúra az első olyan összefoglalása e forradalmi vezető életének, amely igyekszik tudományos eszközökkel megközelíteni a témát. Mindenképpen örömmel üdvözöljük, mert ráirányítja a figyelmet Latinca életére, munkásságára.

Latinca Sándor élete rendkívül színes, változatos. Aradon született 1886. április 5-én. Apja a magyarpécskai Hengerműmalom géplakatosa volt. Tizenkét gyermeke közül Sándor a harmadik. Mivel Sándort a középiskolából kizárják, beáll lakatosinasnak, hogy apja mesterségét folytassa. Felszabadulása után Lippára megy. Itt sikerül befejeznie tanulmányait. Bejárja Erdélyt, Romániát, eljut Törökországba s az 1905-ös forradalom idején ott van Oroszországban. Visszatérte után műszaki rajzot tanul s ebben a szakmában dolgozik Budapesten. 1910-ben kimegy Párizsba, ahol megismerkedik a francia munkásmozgalommal. Hazatérte előtt Spanyolországban is megfordul. Tökéletesen beszél románul, szerbül, franciául, olaszul, németül.

Nyugati útja után Budapesten a szociáldemokrata párt VII. kerületi szervezetében dolgozik. Résztvesz a Galilei-kör munkájában, megismerkedik Rákosi Mátyással. 1914-ben a Népszavába és az Adeverul c. román munkáslapba írt cikkeivel harcba szállt az imperialista érdekeket szolgáló háborús uszítókkal. 1915-ben behívják katonának. Két és fél esztendőt töltött az olasz fronton, majd 1918 júniusában átkerül az orosz frontra. Itt a hadsereg felbomlása után kapcsolatba kerül az ukrán forradalmi mozgalommal.

1918 decemberében már itthon találjuk Latincát. Tagja a Nemzeti Tanács katonatanácsának és alapítótagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A párt a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetsége szervezőtitkári munkájával bízza meg. Így kerül le Kaposvárra. A feladata az, hogy Somogy és Tolna megye földmunkásait szervezze, mozgósítsa. Latinca nevéhez fűződik a nagy, paraszti földfoglaló- és önkéntes szövetkezetalakító mozgalom, amely Somogyból kiindulva magával ragadta a Dunántúlt s az ország többi részét. A Népszava február végén már beszámolt e mozgalom eredményeiről: Lengyeltótiban gr. Zichy Béla 4 000 holdas, Öreglakon gr. Jankovics-Bésán Endre 12.000 holdas, Felsőbogáton gr. Széchenyi Bertalan 11.000 holdas birtokát foglalták el a gazdasági cselédek és alakították meg a termelőszövetkezeteket. A legnagyobbszabású akció lebonyolítására március 3-án került sor. Ezen a napon vették birtokukba a Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaság 40.000 hold földjét és üzemeit. A szocializálási jegyzőkönyvön ott szerepel Latinca Sándor neve is. Egy hét múlva pedig a megye vezetését direktórium vette át. A somogyi nincstelenek nagyatádi Szabó Istvánt meg sem hallgatják. Rákosi Mátyás joggal mondta Somogyról: »Ezekben a hetekben Somogy megye vezette a forradalomnak azt a szárnyát, amelyen a dolgozó parasztság felsorakozott a munkásság mellé.«

A Tanácsköztársaság kikiáltása, március 21. után megváltozott, új körülmények között folytatta munkáját Latinca. Tevékenységének középpontjában a termelőszövetkezetek számának gyarapítása, munkájuk megszilárdítása állt. A termelőszövetkezetek elterjedtségére jellemző, hogy például a tabi járásban négy kis község kivételével mindenütt voltak szövetkezetek. Latinca alapos tájékozottsággal, hozzáértéssel és tapintattal irányította a munkát, döntött a vitás kérdésekben. Köztudomásúak azok a hibák, amelyeket a diktatúra szociáldemokrata vezetői és Kun Béla, a paraszt-, illetve földkérdéssel kapcsolatban elkövettek. Ezek ellenére Latinca helyes politikai nézetei, tapasztaltságával párosulva, lehetővé tették, hogy a somogyi szövetkezetek például szolgáljanak az egész országnak. Amikor külföldi újságírók látogattak az országba, Somogyba vitték őket széjjelnézni. K sérőik között ott volt Móricz Zsigmond is, akit egészen magával ragadott az az új élet, amely itt kezdett kibontakozni.

A diktatúra egyik igen nehéz feladata volt a főváros s a nagyobb vidéki városok élelmiszerellátásának megoldása. Latinca jól látta e probléma jelentőségét s mindent elkövetett, hogy minél több élelmiszert szállíthassanak Budapestre. A Vörös Újság május 18-án arról ad hírt, hogy Somogyból 200 vagonnál több élelmiszert küldtek már.

A somogyi új paraszti élettel kapcsolatban hívja fel a figyelmet elsőnek a szerző arra, hogy júniusban, a Tanácsok Országos Gyűlésén Hamburger Jenő a mai gépállomásoknak megfelelő intézmény felállítását javasolja.

Latinca éberen őrködött a proletárdiktatúra rendje fölött. Amikor az ellenforradalom egyre bátrabban emeli fel fejét, biztató, lelkesítő szóval fordul a falu proletárvezetőihez: »Nekünk, szervezett munkásoknak kínéletlen harcot kell folytatni azok ellen, akik a régi rabszolgaságot akarják visszahozni és nyomorúságba akarják taszítani újra a népek millióit. Jaj annak, aki akár rémhírekkel s fenyegetésekkel megfélemlíteni akarja a dolgozó embereket!«

A termelés, a fenyegető ellenforradalom gondjai között is jutott ideje arra, hogy a közigazgatás, a kulturális élet, nevelés stb. ügyeivel is foglalkozzék. Itt csak arra utalunk, milyen szeretettel, gondoskodással fordult az ifjúmunkások felé. Tervet dolgozott ki nevelésükre, korszerű, jólfelszerelt ifjúmunkás-telep felállítására.

Munkája csak szaporodott akkor, amikor Somogy megye kormányzótanácsi biztosává nevezték ki. Mindenre kiterjedő figyelmének, kommunista magatartásának, mély humánumának beszédes jele az az 1500 levél, amely tőle ránk maradt. Ezeket olvasva megelevenednek előttünk Latinca munkás, harcos életének napjai.

Latinca Sándor igaz vezető volt, aki mellett derék munkatársak nőttek fel, olyanok mint Tóth Lajos, Szalma István, Peinhoffer Lajos, Somogyi Pál és mások.

A kemény harcokban eltelt hónapok után az antant fegyveres túlerejével szemben elbukott a proletárdiktatúra. Siettette ezt a jobboldali szociáldemokraták s a belső ellenforradalmárok aknamunkája. A Dunántúl Horthy tiszti különítményeinek martaléka lett. Somogynak nem volt olyan járása, ahol 30—40 embert ki ne végeztek volna. Ezekben a napokban, élete virágában halt mártírhalált a nádasdi erdőben Latinca Sándor is. Horthy különítményes tisztjei kegyetlen módon megkínozták, majd kivégezték. S a kínzások ellenére is, mindvégig büszkén vallotta magát kommunistának. Mártírhalálát balladában örökítette meg Hamburger Jenő s szívébe zárta őt a somogyi nép is. Munkássága, példája elevenen ható erő maradt halála után is, erőt adott a szegénynépnek a hatalomra került ellenforradalommal szemben folytatott harcában is.

KLEINNÉ N. ZSUZSA

M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS

(A bevezetőt írta, a szövegeket kiválogatta és jegyzetekkel ellátta: Tordai Zádor. Az »Apologia Bibliorum« [A biblia védelme] itt közölt részét latin eredetiből fordította Kiss Géza. A fordítást átnézte Jakó Zsigmond. Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében)

(Budapest—Bucureşt, Művelt Nép, [1954] 325 l. 9 t.)

A XVII. századi Erdély politikai és társadalmi fejlődése a gyors emelkedés, majd a lassú hanyatlás, visszafejlődés jegyében zajlik le. Bethlen Gábor kísérletét az abszolút monarchia megteremtésére a Rákócziak lényegében konzervatív uralma, majd az Apafi-féle, a feudális rendszer csődjének minden vonását már magán viselő kormányzat váltja fel. E fejlődés végpontja: Erdély csatlakozása a Habsburg monarchiához, mely a gyarmatosításból kimaradván, kelet felé igyekszik magának kizsákmányolható területeket szerezni. A század második felétől kezdve Erdélyben a feudális rendszer megmerevedése a társadalom felfelé törekvő elemeinek is útját állja; a polgári réteg kialakulásának kezdeményei félbenmaradnak. A század végén a felső rétegek csatlakoznak a Habsburg-rendszerhez, a tömegek sorsa minden eddigit sokszorosan felülmúló nyomor. Az általános lesüllyedésből kiemelkedő néhány nagy egyéniség hiába tűzi ki célul a társadalmi, kulturális vagy politikai viszonyok megreformálását; minden esetben elbuknak a túlerővel szemben.

E tragikus sorsú személyek egyike Tótfalusi Kis Miklós, a tudós nyomdász, akiben a legragyogóbb mesterségbeli tudás a polgár öntudatával és a polgári filozófiai és vallási irányzatok követésével párosul, s aki életfeladatának az erdélyi tömegek kulturális felemelését, s ezen keresztül az ország minden irányú fejlődésének megindítását tekinti. Működését a reakció fokozódó ellenszenvvel figyeli, s kísérletet tesz arra, hogy a veszedelmes embert anyagi és erkölcsi síkon egyaránt lehetetlenné tegye, működését megbénítsa. Tótfalusi az ellene meginduló hajsza közepette két nagyobb terjedelmű műben ad számot elveiről és harcol a maga igazáért; az egyik a már nem egyszer kiadott, s a szélesebb rétegek felé forduló Mentség, melynek mostani ismételt megjelentetését a szerző személyének jelentősége s a mű érdekessége egyaránt indokolja, a másik — a Mentségnél korábbi — latinul írt, s a tudósok meggyőzésére szánt Apologia Bibliorum, amelynek lényeges részei magyar nyelven az előttünk fekvő kötetben látnak először napvilágot.

Tótfalusi »Maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége« kötetlen formájú, szerkesztés nélküli emlékirat, melynek külső formáját nem az események kronológiai egymásutánja adja meg, hanem írójának szenvedélyes vádemelése az uralkodó rendszer ellen, s melyben e panaszok és vádak előadása során ismerkedünk meg Tótfalusi életének főbb eseményeivel, a XVII. századi Erdély társadalmával, s a polgári

életforma megvalósításának ekkor még áttörhetetlen akadályaival. Az Apologia Bibliorum a Tótfalusi által 1684-ben Amszterdamban kiadott biblia kiadási elveinek magyarázata és indokolása. Tótfalusi — aki mint nyomdász, a kor szokásának megfelelően a kiadói teendőket is maga végezte — kijavította az eddigi magyar bibliakiadások fordítási és sajtóhibáit, minthogy azonban a biblia szövegének bizonyos elvek szerint történő átjavítását a holland polgárság vallási irányzata, a coccejanizmus tartotta megengedhetőnek, sőt szükségesnek, Tótfalusi eljárását a hazai ortodox protestáns körök tűrhetetlennek találták. Ezért volt szükség erre a védekező iratra, melyben a javítások indokolása mellett Tótfalusi az általa követett, az előző gyakorlathoz képest nagyarányú modernizálást jelentő helyesírási elveket is megmagyarázza.

Ez a két munka alkotja az előttünk fekvő kötet gerincét. Ezeket egészíti ki a Siralmas panasz című, 1697-ben írott vers, melyben Tótfalusi a kolozsvári tűzvészről számol be, felhasználva az alkalmat a kor erkölcsi viszonyainak megbélyegzésére és az erdélyi Habsburg-uralom feletti panaszkodásra; továbbá az 1686-os amszterdami zsoltárkiadáshoz készített előljáró beszéd, melyben az általános műveltség emelésének szükségességéről és eszközeiről esik szó. Ezeken kívül Tótfalusi néhány, nyomdászi tevékenységével és a bibliakiadással kapcsolatos levele egészíti ki a gyűjteményt. A Tordai Zádor bevezetésével és gondozásában megjelent kötet elsősorban nem szakemberek, hanem a széles rétegek számára készült; velük akarja megismertetni a legnagyobb magyar nyomdász életét, kulturális és nyomdászi tevékenységét. Ezt a célt kívánja szolgálni a művek elé írt bevezetés, a közölt anyag kiválogatása, elrendezése, a szöveg gondozása, végül a nyelvi és tárgyi magyarázatok.

A bevezetés a XVII. századi Erdély gazdasági és kulturális képének felvázolása után ismerteti Tótfalusi életét, működésének világnézeti alapját és jelentőségét, helyesen hangsúlyozva ki Tótfalusi coccejanus tendenciáit, kulturális hivatástudatát. Nem ártott volna azonban valamivel bővebben ismertetni az erdélyi társadalom sajátosságait, a polgári réteg fejlődésének megakadását, ennek az ideológiák harcában is mutatkozó következményeit, s ebben a környezetben magyarázni meg a konfliktust, mely szerző rövid megfogalmazásában onnan ered, hogy Tótfalusi »saját polgári fejlődésének csírái az erdélyi adottságokból fakadtak ugyan, de míg az országban a fejlődést hanyatlás, visszacsés követi, ő külföldön még messzebb jut el a polgári fejlődés síkján«. E kérdés bővebb tárgyalása kapcsán lehetett volna megvizsgálni Tótfalusi és az erdélyi puritanizmus viszonyát; a puritanizmusról, ennek esetleges hatásáról Tótfalusi munkásságára nem esik szó a bevezetésben, holott például Tótfalusi javaslatai a nemzeti nyelvű iskolázást, művelődést illetően jellegzetesen puritán követelmények. Ugyancsak a bevezetés feladata lett volna a szakmai-nyelvi kérdéseket tárgyaló Apologia Bibliorum bővebb ismertetése, s a Tótfalusi által lefektetett helyesírási elvek fejlődésbeli jelentőségének értékelése. E hiányosságoktól eltekintve a bevezetés sokoldalúan és világosan magyarázza meg Tótfalusi helyzetét, küzdelmeit, tárgyi és elvi alapot nyújtva az olvasó számára a művek megértéséhez és értékeléséhez.

A második szempont, mely az ilyen természetű kiadványok vizsgálatánál felmerül, az anyag kiválogatásának és elrendezésének kérdése. Tótfalusi írói munkássága nem volt nagyterjedelmű, s így a kötet az eddig ismert anyagot úgyszólván teljes egészében hozhatja. Legfeljebb az 1697-ben, majd Dézsi Lajos által 1895-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben kiadott Halotti oratio lehetett volna még alkalmas arra, hogy Tótfalusi emberi egyéniségét új oldalról világítsa meg. Ebben sablonos búcsúvétel helyett »e veszedelmes szeretetű világnak megismerésére és unására való okokról« értekezik a szerző, szabad folyást engedve a körülmények folytán érthetően növekvő pesszimizmusának. A közölt Tótfalusi levelek a Dézsi-féle Tótfalusi monográfia nyomán jelennek meg; a további kutatás feladata a budapesti Országos Levéltárban és valószínűleg a romániai levél- és kézirattárakban is található Tótfalusi-levelek összegyűjtése.

A közölt anyag a tartalommutató szerint három csoportra oszlik (I. Verseiből. I. A maga védelmében. III. Hogy az írás elterjedjen). Nézetünk szerint a kötetet áttekinthetőbbé tette, Tótfalusi útját jobban megvilágította volna az anyag időrendi közlése; az időrendből legfeljebb a leveleket lehetett volna kiemelni és a kötet végére helyezni.

Magukat a szövegeket a kiadó, igen helyesen az olvasmányosság szempontjait tartva szem előtt, mai helyesírással közli — azon néhány hely kivételével, ahol Tótfalusi nyelvészeti fejtegetései kívánják meg az eredeti helyesírást —, nem érintve természetesen a nyelvi régiességeket. Az olvasmányosságot szolgálja a szöveg rövidebb bekezdésekre való tagolása is, amiben a kiadvány az 1952-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál Bán Imre gondozásában megjelent Mentség-kiadást követi. Az Apologia fordítása szabatos, a pontosság és a könnyen érthetőség követelményének egyaránt megfelel.

Problematikus azonban az a megoldás, melyet a kötet összeállítója a magyar nyelvű szövegek teljes nyelvi megértetése érdekében alkalmaz. XVII. századi magyar nyelvű emlékiratok, történeti művek népszerű kiadása bonyolult feladat. Ezek a szövegek hemzsegnek a latin nyelvű szavaktól, mondatoktól, s nem kevés bennük a magyarázatra szoruló régi magyar kifejezés sem. Tordai Zádor — hogy a szükségképpen nagyszámú lábjegyzetet elkerülje — a Bán Imre-féle kiadás nyomán haladva a szöveg nyelvi megértéséhez szükséges minden kiegészítést (latin szavak, mondatok fordítása, magyar szavak, fordulatok magyarázata) magában a szövegben, szögletes zárójelben helyez el. Ez a megoldás nem szerencsés. A sok zárójel a szöveget apró részletekre tagolja, az olvasást nehézkessé, a szöveget magát élvezhetetlenné teszi, a latinul értő olvasót feleslegesen rákényszeríti a fordítások tudomásulvételére, a kevésbé képzettet állandóan kizökkenti a mű hangulatából. Figyeljük meg pl. a következő bekezdést (84. l.):

»A község [város lakossága] előtt mindjárt vilescálni [lebecsültetni] kezdék, mely az ecclesiasticus statussal való inaequalitásból kolligálván [az egyházi renddel való egyenlőtlenségemből következtetvén], hogy nem méltó engemet azzal egyarányú statusban [állapotban] tartani, (melyet menten lejövetelemkor az uraktól megkívántam, hogy ökegyelmekkel [t.i. a papokkal] egy privilégiummal [kiváltsággal] bírjak), ezért tusakodott mindeddig velem a város olyan acriter [hevesen, kitartóan], s csak azt a privilégiumot is azért obtineáltam [nyertem el] olyan nehezen, melynek ma is fuvom a tarlóját.«

Véleményünk szerint ez a módszer a régi magyar művek népszerűsítésének nem tesz jó szolgálatot, és akár a lábjegyzetek alkalmazása, akár a lábjegyzetek és szójegyzék látszatra nehézkesebb kombinálása megfelelőbb eljárás e szövegek megértetésére és megszerettetésére. Ugyancsak zavarólag hat az Apologia Bibliorum szövegében alkalmazott nagymennyiségű zárójel: itt a fordító a szükséges kiegészítő szavak mellett az eredeti nyelven is közölni kívánt szavakat, szócsoportokat teszi szögletes zárójelbe, holott természetszerűleg ezeknek is lábjegyzetben volna a helye.

Szólnunk kell végül a szövegekhez csatlakozó tárgyi megjegyzésekről. Ezek az egyes művek végén helyezkednek el, általában tömörek és ugyanakkor kielégítőek; a szereplő személyekről jó jellemzést adnak. Mindössze az Apologia néhány pontján hiányoljuk a magyarázatot (pl. 254. l.: Lat., Jun., Trem.; 255. l.: J. T. és M. Polus-féle gyűjtemény; 279. l.: Kal, Pihel; 280. l.: Hiphil.). Végül még egy megjegyzés: az a körülmény, hogy a tárgyi jegyzetek az egyes művek végén helyezkednek el, sok egymásrautalást tesz szükségessé, különösen a személyekre vonatkozólag; felvethető a kérdés, nem lett volna-e helyesebb a személyekről mondottakat a mű végén betűrendes életrajzgyűjteményben közzétenni.

Külön kell megemlékeznünk a kötetben található nagyszámú fényképmásolatról, melyek Tótfalusi nyomdászi tevékenységét a szem számára is megelevenítik. Kár, hogy a legdekoratívabb címlapok: az amszterdami bibliáé, a Hármas históriáé, valamint az amszterdami betűmintalap kimaradtak az illusztrációk közül.

Fentiekben sokat beszéltünk a kiadvány kisebb-nagyobb hibáiról. Mindezek azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a kötet ebben a formában is szép és hasznos munka: először ad teljes képet Tótfalusi írásaiból elénkrajzolódó alakjáról, s jelentős szolgálatot tesz annak érdekében, hogy a nagy magyar nyomdász küzdelmeit, s ezen keresztül a korszak problémáit minél szélesebb rétegek ismerjék meg; hogy Tótfalusi alakja ne csak a szakemberek, hanem a tömegek tudatában is a haladó hagyományaink sorában őt megillető igen jelentős helyet foglalja el. Mint közös magyar—román kiadvány, a kötet figyelmeztet arra, hogy Erdély haladó hagyományainak ápolásában a magyarországi és romániai tudományra és könyvkiadásra még további szép és közös feladatok várnak.

V. Windisch Éva

GYŐRI GYÖRGY:

170 ESZTENDŐ

(A Goldberger Textilnyomó és kikészítő Vállalat és a Kelenföldi textilkombinát története)

(Budapest, Népszava, 1954. 191 l.)

Győri György könyve az annyira szükséges és fontos, de még szinte teljesen hiányzó gyártörténeti munkák közé tartozik. Bár a szerzőnek nem ez az első próbálkozása ebben a témakörben, mégis elmondható, hogy még lényegében töretlen, új úton kellett haladnia, pontosabban ezt az új utat kellett volna megtalálnia.

Nagy feladat elé állította a szerzőt az a tény is, hogy a 170 esztendős gyár fejlődését követve a magyar kapitalizmus egész fejlődését kellett végig kísérni, kezdetétől bukásáig, sőt — ha igen vázlatosan is — a szerző még a felszabadulás utáni szocialista fejlődés időszakát is érintette.

A vállalt feladat tehát komoly volt és ezt fejezte ki Győri György, mikor a vállalat levéltári anyagának felkutatásával is igyekezett mindinkább behatolni hazánk egyik legrégibb gyárának történetébe. Ennek során több érdekes tényt tárt fel, bemutatta a nagymultú gyár létrejöttét és működésének első esztendeit, a tőkés család vagy inkább dinasztia megerősödését, majd a későbbi években megtett fejlődését. Fontos kiemelni, hogy a munka rávilágít a gyár fejlődésének hátterére az ellenforradalmi korszakban. Érdekesen tárgyalja Goldbergerék angol kapcsolatait, az új technikai vívmány alkalmazásának hatását, külön kiemelendő, hasznos része a könyvnek »az ügyes tőkés«, »a jó üzletember« bemutatása — leleplezése. A szerző nagy gondot fordított a különféle bizalmas »műhelytitkok, ügyeskedések« feltárására, a tőkés álszenteskedés, »jótékonyság« leleplezésére, ami különösen fontos a tőkések olyan típusánál, mint amilyen Goldberger is volt. Ezek a részek kétségtelenül színessé, élvezetessé teszik a könyvet, de — mint még szó kerül róla — talán kissé túl sok a könyvben az ilyenfajta »érdekesség«.

Nem volt könnyű feladat a Goldberger gyári munkások mozgalmaival foglalkozni és ezeken a részeken erősen érződik az anyagszegénység, amit nem pótol a terjengősebb előadásmód sem. A gyár munkásai történetének ábrázolása elmarad a könyv egyéb részei mögött. Stibral és Kanter mesterek legendájának túl gyakori idézgetése nem pótolhatja a munkásság számszerű és minőségi fejlődésének, összetétele alakulásának beható elemzését. Mindenképpen dícséretes és hasznos azonban a gyári munkásmozgalmi adatok összegyűjtésére való törekvés és nem egyszer ezek magyarázata és értékelése.

A könyv tehát feltétlenül hasznos munka és a szerző korábbi próbálkozása után (a MÁVAG története) határozott előrelépést jelent. Ennek ellenére — véleményünk szerint — még mindig nem oldotta meg feladatát és az úttörő munka nehézségei alaposan rányomják bélyegüket erre a könyvre is. Az előbbiekben említett hiányosságokon túl elsősorban a műfaj problémáját kell említeni. A szerző, aki mint irodalmár közeledik a kérdéshez, tudatosan nem regényt akar írni, hanem — mint utószavában elmondja — »a krónikaszerű leírás kötetlenebb, lendületes — nem történetien oknyomozó, de azért történeti jellegű és hitelű — műfaját« választotta. Úgy véli, hogy fiatal írónak »nem árthat, ha irodalmon kívüli kérdésekkel is« foglalkozik. Ez azonban nem oldja meg sikeresen a kérdést és nemcsak népszerűvé, »olvashatóvá«, de egyben »könnyű műfajúvá« teszi a könyvet. A népszerű forma és tudományos célkitűzés pedig nem ellentétes, sőt csak ily módon lehet jó gyártörténetet írni. Ezzel kapcsolatos egy másik igen fontos kérdés, nem lehet jó gyártörténetet írni *általános* ipartörténeti ismeretek és tanulmányok nélkül, hiszen az ország ipari fejlődése egésze nélkül egy-egy gyár fejlődését is kevéssé érthetjük meg. A munkát viszont ezen a téren igen sok hiányosság jellemezi. Egyáltalán nem foglalkozik a gyáripar és ezen belül a textilipar magyarországi sajátosságaival, a textilipari fejlődés fontosabb szakaszaival, a fejlődés menetében beálló változásokkal. Ennek következtében nem egy problémával szemben értetlenül áll. A tudományos igény szempontjából alapvető hibákon túl számos kisebb részlet is tele van kisebb hibákkal. Nem egy helyen, különösen a munkásmozgalmi részeknél zavaróan hat a mesélő, sokszor túlzottan leegyszerűsített előadásmód.

Végezetül meg kell említeni, hogy Győri György könyvének olvasása közben nem egyszer úgy tűnik, hogy — lehet, hogy a leleplezési törekvés az oka — a könyv méreteihez képest túl sokat foglalkozik Goldbergerékkel és a Goldberger családdal, és a gyártörténet így át-átcsúszik »a gyárnok család« történetévé, ami ugyancsak nem szerencsés megoldás.

Összegezve tehát, ha a könyv feltétlenül hasznos, nem egy tekintetben eredményes munka is, még sok kifogásolni valót hagy maga után és alig visz közelebb a gyártörténetírás problémájának megoldásához.

BEREND IVÁN

KRÓNIKA

BOLGÁR ELEK

Bolgár Elek akadémikus halálával súlyos veszteség érte a Magyar Tudományos Akadémiát, a magyar társadalomtudományt. Barátai és tanítványai, olvasói és tisztelői egyaránt nemcsak a kommunista párt hű fiát és lelkes harcosát, a magyar nép ügyéért lelkesedő és küzdő politikust, közírót és diplomatát gyászolják elhunytával, hanem a társadalomtudományok kiváló művelőjét, a nagytudású történészt és jogászt is.

Bolgár Elek akadémikus a jogi kar elvégzése után egészen fiatalon, az 1900-as évek második felében kezdte meg tudományos munkásságát. Több könyve és tanulmánya jelent meg, amelyekben a korabeli polgári szociológia módszereit és tételeit vette éles bírálat alá. Már ekkor csatlakozott a magyarországi szocialista munkásmozgalomhoz, annak balszárnyához, és tudományos munkásságát a legszorosabban összekapcsolta a magyar munkásosztály politikai harcaival. Nagyobb munkáin kívül számos kisebb cikke és tanulmánya jelent meg a korabeli magyar folyóiratokban.

A forradalom érlelődése Magyarországon természetesen döntő hatással volt élete további sorsára. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Magyarországon is megélénkülő forradalmi mozgalom egyre inkább magára vonta figyelmét, és 1918 végén belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, amelynek haláláig hűséges harcosa maradt. A rohanó események egy időre elvonták a tudományos munkásságtól, a Magyar Tanácsköztársaság bécsi követe volt, utána pedig a külügyi népbiztos helyetteseként végzett jelentős munkát. Ugyanakkor a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán kinevezték a történelem tanárává.

A Tanácsköztársaság bukása után negyedszázadon keresztül az emigrációban folytatta tudományos munkásságát, előbb Bécsben, majd hosszabb ideig Berlinben, végül pedig majdnem egy évtizedig a Szovjetunióban. Ez a tudományos munkásság ezekben az években sem szigetelődött el politikai tevékenységétől, harcos állásfoglalásától. Ekkor is a nemzetközi munkásmozgalom ügyéért, a Szovjetunió ügyéért ragadott tollat. Ekkor fordult érdeklődése különösebben az egyetemes történet és ezen belül a diplomáciatörténet felé. A Szovjetunióban eltöltött évek során pedagógiai főiskolai, majd egyetemi tanárként működött, mint az egyetemes történelem előadója.

Magyarországra a felszabadító Szovjet Hadsereg harcosaként tért vissza a hosszú emigráció után. Ekkor ismét a felszabadult magyar nép érdekében folytatta közéleti és tudományos tevékenységét. Több tanulmányában mutatta meg a magyar népnek nagy példaképét, a Szovjetuniót, mutatott rá

azokra a tanulságokra, amelyeket népünk a szocializmus országának fejlődéséből levonhat. A budapesti egyetemen mint a diplomáciatörténet professzora egyike volt az elsőknek, akik a marxista-leninista szellemű tudomány megbecsülésére és szeretetére nevelték tanítványaikat. Mint a külügyminiszter állandó helyettese, később pedig prágai, majd londoni követ, gyakorlati politikai tevékenységével szolgálta tovább a magyar népet, de közben sem szűntette be tudományos kutatásait. 1951-ben az egyetemes újkori történelem tanáraként működött ismét a budapesti egyetemen, egy évvel később pedig a jogtudományi karon folytatta tevékenységét, mint az egyetemes jogtörténet tanára, és itteni oktatói tevékenységével is úttörő munkát végzett.

Az utóbbi években különösen az Amerikai Egyesült Államok történetével foglalkozott behatóan, utolsó akadémiai előadása is ezt a témát dolgozta fel. Hosszas betegsége akadályozta meg abban, hogy tudományos elképzeléseit maradéktalanul valóra váltsa.

Bolgár Elek akadémikus a félfeudális Magyarországról indult el, ennek a Magyarországnak a bírálata vezette őt el a tudományos szocializmus igazságainak felismeréséhez. S a megvalósult szocializmus országában töltött évek mélyítették el a tudományos igazság iránti szeretetét és kutató érdeklődését. A magyar történészeknek, a magyar társadalomtudomány művelőinek van mit tanulniok Bolgár Elektől, a tudóstól és közéleti férfiútól.

A felszabadulás után az elsők között volt, akik a szovjet történettudomány legújabb eredményeit ismertették és népszerűsítették Magyarországon. Azóta is tudományos munkásságának egyik alapvonása volt a szovjet tudomány eredményeinek alkalmazása, módszereinek felhasználása saját kutatómunkájában. A szovjet tudománnyal való szoros és beható kapcsolata volt egyik magyarázata eredményes és színvonalas munkásságának.

Történész és jogász volt, de ezeken a területeken túlmenően is széleskörű és mélyreható műveltségével varázsolta el barátait és hallgatóit. A filozófia és az irodalom kérdéseiben is újat és eredetit tudott mondani. Ez a széles látókör, ez a tudásban és felfogásban egyaránt nagyszabású műveltség nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy saját kutatási területén maradandót és értékeset tudjon alkotni. Példája meggyőzően igazolja azt, hogy a tudós csak akkor tudja hatékonyan szolgálni tudománya és népe ügyét, ha szakmai tudásán kívül eleven érdeklődéssel fordul a kultúra más területei felé is.

De ami a legmegszívlelendőbb és legtanulságosabb Bolgár Elek életművében, az az elmélet és gyakorlat, a tudományos munka és a politikai pályafutás szoros egysége. Bolgár Elek alkotó munkáját, ennek a munkának irányát és szellemét politikai állásfoglalása határozta meg, és politikai pályája vetette fel előtte az újabb megoldására váró tudományos problémákat. Az elméletnek és gyakorlatnak ez az összhangja, megragadó egysége minden magyar tudósnak példaképül szolgálhat.

A Magyar Történész Kongresszuson arról a segítségről beszélt, amelyet Lenin nyújtott a Magyar Tanácsköztársaságnak. Ez a segítség folytatódott abban a segítségben, amelyet a Szovjetunió nyújtott felszabadult népünknek. S ebben a nagy munkában elévülhetetlen érdemei vannak Bolgár Elek akadémikusnak.

A TÖRTÉNÉSZFRONT HÍREI

A X. NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZ KONGRESSZUS MAGYAR DELEGÁCIÓJÁNAK BESZÁMOLÓJA

A római Nemzetközi Történész Kongresszuson résztvett magyar delegáció tagjai 1955. október 7-én, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Főbizottságának kibővített ülésén számoltak be a kongresszus eredményeiről. A delegáció vezetője, Andics Erzsébet akadémikus részletesen ismertette a kongresszus előkészítésének munkáit, a kongresszus fontosabb előadásait és az ezekhez kapcsolódó vitákat, szólt a kongresszuson fellépett főbb történeti irányzatokról, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészeinek, köztük a magyar delegációnak eredményes szerepléséről. Kiemelte a nemzetközi kapcsolataink megerősítése és új kapcsolatok megteremtése terén elért kedvező eredményeinket. Végül rámutatott a kongresszus tudományos és politikai jelentőségére és arra, hogy melyek legfontosabb teendőink a római történeti kongresszus után.

A beszámolót, melyet a delegáció tagjai hozzászólásaikkal egészítettek ki, a Századok következő száma közölni fogja.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT HÍREI

A Magyar Történelmi Társulat középkori szekciójának rendezésében 1955. július 1-én Komjáthy Miklós: »A Tihanyi alapítóoklevél problémái« címmel tartott előadást. Az előadó összefoglalóan ismertette legújabb kutatási eredményeit. Új bizonyító anyaggal támasztotta alá az oklevél hitelességét, s egyben rekonstruálta kiállításának folyamatát. Figyelemre méltó érvekkel bizonyította, hogy Tihanyban 1055 körül bazilita szerzetesek éltek, s így az immár 900 éves, legrégibb nyelvemlékeinket őrző okleveleink egyben a XI. századi orosz kapcsolatok dokumentumai is. Az előadáshoz a középkori szekció tagjai közül többen szóltak hozzá.

*

A Magyar Történelmi Társulat 1955. július 12-én Budapestre megbeszélésre hívta össze vidéki csoportjainak titkárait. Az értekezleten a Társulat főtitkára és titkárai, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat képviselői vettek részt.

A megbeszélés szorosabbá, közvetlenebbé tette a Társulat központja és vidéki szervei, s az utóbbiak egymás közötti kapcsolatait. A tapasztalatcserén túl számos probléma szóbeli megtárgyalást és megoldást nyert.

Az értekezlet részletesen foglalkozott a csoportok jövő félévi munkaterveivel. E tervekben tudományos előadások, vita- és klubülések rendezése, tudományos, elsősorban helytörténeti munkák, cikkek elkészítése, újabb csoportok szervezése szerepel. A következő félévben a csoportok kiszélesítik tagságuk körét, emelik munkájuk tudományos és ideológiai színvonalát, elkészítik ötéves tervüket. 1955 szeptember—1956 június között újabb 11 megyei csoport alakítását határozták el. A megbeszélés többek között azt eredményezte, hogy minden csoport foglalkozni fog pedagógus továbbképzéssel (előadások és konzultációk formájában), az általános és középiskolai történelemtanárokat bevonják a tudományos kutatómunkába, támogatják az iskolai névadó-mozgalmat. A készülő munkákkal kapcsolatban a Társulat konzultációk biztosításával és a publikációs lehetőségek előmozdításával segíti a Csoportokat. Az ülésen hozott határozat értelmében ezentúl félévenként lesznek hasonló megbeszélések.

*

A Magyar Történelmi Társulat és a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet közös előadássorozatának keretében május 23-án *Mérei Gyula* egyetemi tanár Széchenyi Istvánról tartott előadást. Az előadás sikeréhez hozzájárult, hogy a konzultációs kérdéseket a tanári tagozat előzetesen összegyűjtötte.

*

A Magyar Történelmi Társulat vidéki csoportjainak munkájából:

Egerben 1955. március 27-én *Zádor Tibor* miskolci középiskolai tanár előadása hangzott el »A diósgyőrvasgyári munkásmozgalom az első világháború és a Tanácsköztársaság idején« címmel. A csoport tervbe vette, hogy az ősz folyamán előadást tartanak a Bükk hegység ipari létesítményeinek történetéről, s ankétot rendeznek helytörténeti kutatásaik állásáról.

A Déldunántúli Csoport módszertani munkaközössége május 26-án megbeszélést tartott a szemléltetésről a történettanításban és az 1955/56-os tanév munkatervének elvi megalapozásáról.

1955. május 31-én a Déldunántúli Csoport előadássorozata keretében *Degré Alajos:* »Uriszéki bíráskodás a XVIII—XIX. században Dél-Dunántúlon« címmel előadást tartott.

A Déldunántúli Csoport június 12-én tanulmányi kirándulást rendezett Szigetvár és környéke műemlékei megtekintésére. Ugyanakkor megbeszélést folytattak a szigetvári történészekkel a helyi történelmi kutatásokról, problémáikról.

*

A Magyar Történelmi Társulat Keletmagyarországi Csoportja a Hajdú-Bihar megyei Tanács oktatási osztályával együtt május 31-én vitadélutánt rendezett a középiskolai történelmi tankönyvekkel kapcsolatos problémák megbeszélésére. A bevezető előadást *Veress Géza* debreceni tanár tartotta, összegezve a legjobb megyei történelemtanárok írásban benyújtott, igen alapos, sok kérdésre kiterjedő észrevételeit és megszívlelendő javaslatait.

*

A Társulat Északmagyarországi Csoportja 1955. június 12-én vándorgyűlést rendezett Balassagyarmaton. *Balázs József*, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa tartott előadást »Salgótarján védelme 1919« címmel. Ezután került sor a Nógrád megyei Csoport megalakulására. A tagság *Gulya Pál* balassagyarmati középiskolai tanárt választotta titkárul, helyettesévé pedig *Nagy Lajos* középiskolai tanárt (Salgótarján). *Gulya Pál* ismertette a Csoport féléves munkatervét, amely Balassagyarmat és Salgótarján történetére és a helyi munkásmozgalmak feldolgozására terjed ki.

AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK MUNKÁJÁBÓL

1955. május 30-án az egyetemi tankönyvek szerkesztői Molnár Erik akadémikus, az Intézet igazgatója vezetésével a készülő tankönyvek historiográfiai fejezeteinek jellegét és szerkezetét vitatták meg. Az értekezlet úgy döntött, hogy a fejezetek középpontjában a magyar történeti fejlődés főproblémáinak kell állaniok. Ki kell fejteni, hogy a különböző történetírói iskolák hogyan látták (egyáltalán meglátták-e), hogyan állították be és hogyan próbálták megoldani ezeket a problémákat, továbbá, hogy miként jutott a marxista történetírás a tankönyvben leszögezett megoldáshoz.

*

1955. május 30-án *Li Csen Von*, a Koreai Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Osztályának igazgatója látogatást tett a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. A látogatás során *Pach Zsigmond Pál* helyettes igazgató ismertette a Történettudományi Intézet fejlődését és jelenlegi munkáját, majd Li Csen Von kérdéseket tett fel a magyar történelem néhány fontos problémájára vonatkozólag és beszámolt a koreai történészek munkájáról és problémáiról. A beszámolóban a koreai nép nemzetté válásának és a japán megszállás alatti agrárviszonyoknak a kérdésére tért ki bővebben.

*

B. Zest'erová cseh bizantinológus és szlavista, valamint P. Oliva ókortörténész június 10-én látogatást tettek a Történettudományi Intézetben, ahol szűkkörű szakmai megbeszélésen vettek részt. A cseh történészek beszámoltak a Nagymorva Birodalommal foglalkozó történeti kutatások jelenlegi állásáról Csehszlovákiában, majd a jelenlevők hosszasan megtárgyalták a honfoglalás utáni magyar—szláv kapcsolatok kérdéseit.

*

Niko Nikov a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa és a szófiai Pártfőiskola tanára, július elején két hónapos tartózkodásra Magyarországra érkezett. Feladata, hogy megismerkedjék a magyar történettudomány jelenlegi helyzetével, problémáival és hogy Bulgária történetére vonatkozó levéltári anyagot kutasson fel. N. Nikov részletesen tanulmányozta a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkáját, konzultált az Intézet vezetőségével, az egyes osztály- és csoportvezetőkkel, vala-

mint részt vett különböző osztályértekezleteken. Július 25-én, délelőtt a Történettudományi Intézet nagytermében beszámolt az Intézet munkatársai előtt a bolgár történettudomány fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről. Részletes képet adott a bolgár történetírás legsürgősebb feladatairól, majd válaszolt az Intézet munkatársainak kérdéseire. A kérdések a Bolgár Történettudományi Intézet munkájára, szervezetére és a bolgár történelem néhány fontos problémájára vonatkoztak. Különös érdeklődést keltett az előadó fejtegetése a népi demokratikus korszak történetének elvi kérdéseiről.

*

Népköztársaságunk Elnöki Tanácsa 1955. május 27-én *Arató Endrét*, az Intézet helyettes igazgatóját jó munkájáért a Szocialista Munka Érdemérem kitüntetésben részesítette.

*

Az Intézet magyar osztálya június 17-én értekezletet tartott, melyen az osztály munkatársai megbeszélték a magyar osztály feladatait a történettudomány második ötéves tervével kapcsolatban. Többek között kiemelték a magyar burzsoá történetírás átfogó bírálatának, a népi demokratikus korszak kutatásának, valamint a német Ostforschung bírálatának fontosságát.

*

1955. július 18-án *Zsigmond László*, az Intézet egyetemes osztályának vezetője beszámolt a Német Demokratikus Köztársaságban tett hathetes tanulmányútjáról.

*

1955. július 25-én az Intézet egyetemes osztályának munkatársai megvitatták *Pálóczi Horváth György:* »Európa a német fasizmus igája alatt 1938—1945«. c készülő munkájának II. fejezetét.

*

Július 30-án az Intézet magyar osztályának kapitalista csoportja megvitatta Markovits Pálné: »A fúzió története« c. dolgozatát. A tanulmány bemutatja az 1867—75-ös időszak pártviszonyait s ezen keresztül a középbirtokos nemesség gazdasági-társadalmi helyzetét.

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET HÍREI

1955. július 12-én a Magyarországon üdülő *Ludwig Einicke* elvtárs, a Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet igazgatója meglátogatta a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet. Miután megtekintette az Intézet egyes osztályait, megbeszélést folytatott az Intézet tudományos munkatársaival. Ismertette a berlini intézet felépítését, munkáját. Tájékoztatott a német egyetemi történelemtanítás és történelmi kutatás egyes problémáiról.

A Budapesten tartózkodó Leo *Stern*, a hallei Martin Luther Tudományegyetem prorektora, a Német Tudományos Akadémia tagja, 1955. július 25-én meglátogatta a Magyar Munkásmozgalmi Intézetet és megbeszélést folytatott az Intézet vezetőivel a magyar és a német munkásmozgalom történetével kapcsolatos kérdésekről.

Niko *Nikov*, a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, a szófiai Pártfőiskola tanára 1955. augusztus 3-án a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben előadást tartott a bolgár munkásmozgalom történetének néhány kérdéséről.

Az elmúlt hónapokban rendszeressé vált, hogy a Magyar Munkásmozgalmi Intézet összehívja a magyar munkásmozgalomban résztvett régi harcosok egy-egy csoportját. Az összejövetelek, amelyekre rendszerint egy jelentős munkásmozgalmi esemény évfordulóján kerülsor, segítik az MMI munkáját. Az ilyen találkozókon elhangzott visszaemlékezések újabb fontos adatokat szolgáltatnak a magyar munkásmozgalom történetéhez, a további kutatási területekre hívják fel az Intézet munkatársainak figyelmét. Az Intézet azt tervezi, hogy a jövőben rendszeresíti a munkásmozgalom régi harcosainak visszaemlékezéseit tartalmazó kötetek megjelentetését.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet könyvtárának sajtóanyaga újabb értékes anyaggal bővült. Az Intézet megkapta a berlini Marx — Engels — Lenin — Sztálin Intézettől az »Amtsblatt für des Gouvernement Deutsch Westungarn« című lapot, amely Magyarországon eddig egyetlen példányban sem fellelhető. Az újság a nyugat-magyarországi németek nemzetnyelvű, Sopronban megjelent hivatalos lapja volt, Közleményei adatokat szolgáltatnak a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájára vonatkozóan.

HÍREK A LEVÉLTÁRAK TERÜLETÉRŐL

Az Országos Levéltárban folyó nagyobbméretű *rendezési* munkák során befejeződött a rendezés a Horthy-korszak külügyminisztériumának több állagában (az egész anyag befejezését az év végére tervezik) és a földművelésügyi minisztérium elnöki anyagában. — Az eddig több sorozatban őrzött Kossuth-iratok (a Turini hagyaték, Vörös Antal-gyűjtemény, Emigrációs gyűjtemény és különféle kisebb tárgyi csoportok Kossuthtal kapcsolatos anyaga) a »Kossuth-gyűjtemény« nevű, újonnan létesített, kb. 15.000 darab iratból álló sorozatban találhatók. Az anyag átrendezése lehetővé tette, hogy az összetartozó iratok egy helyre kerüljenek. A rendezéssel párhuzamosan készült konkordancia-jegyzéken kívül regesztacédulák is állnak a kutatók rendelkezésére.

*

Az Országos Levéltárban elkészültek az első, kísérletképpen kvarcfény mellett felvett oklevélfényképek. A felvételek az oklevélszöveg alatt levő kivakart vagy elhalványult betűket is megmutatják. A kvarcfényképezés lehetővé teszi a szabad szemmel nem látható szövegrészek tanulmányozását. Ezzel — amint pl. a 900 éves tihanyi alapítólevélről ugyancsak az Országos Levéltárban készült tanulmány is bizonyítja — a történetkutatók figyelmét új szempontok felé tereli.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK ÚJABB TERMÉKEI

1955 júliusában jelent meg Barta István szerkesztésében a Magyar Történelmi Társulat gondozásában Kossuth Lajos összes munkáinak XV. kötete (Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai). A kötet az 1848—49-es forradalom és szabadságharc időszakából az április 14-i függetlenségi határozatot követő négy hónap dokumentumait közli augusztus 15-ig. Az iratokból világosan nyomon követhető, hogy Kossuthnak az országvezetésben betöltött szerepe az április 14-ét követő hetekben milyen nagy változáson megy keresztül. Az államvezetés fontos ágai lassan kikerülnek Kossuth közvetlen irányítása alól, de az iratok tükrözik, hogy Kossuth hogyan igyekszik ennek ellenére irányítani a hadseregszervezést s egyes katonai vezetőket. Az itt kiadott anyag ennélfogva nem kapcsolódott olyan mértékben Kossuth irodájához, mint a korábbi időszakban, sokkal több a bizalmas formában vagy rögtönözve készült irat. A szereplő iratok jelentékeny része e kötetben lát először napvilágot.

*

1955 augusztus hónapban jelent meg a Szikra Könyvkiadónál *Berend Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában 1900—1914 c. munkája. A két szerző könyvében a tőkés monopóliumok uralkodóvá válásával és a magyarországi finánctőke sajátosságaival foglalkozik, s részletesen elemzi a gyáripar egyes ágainak fejlődését. Külön fejezet tárgyalja a munkásosztály helyzetét és fejlődését.

*

1955 májusában jelent meg a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Szikra kiadásában a Dolgozók Lapja c. kötet. A gyűjtemény a Kommunisták Magyarországi Pártja központi lapjának 1937—1938-ban megjelent cikkeit tartalmazza — kisebb kihagyásokkal. E cikkek pártunk történetének feldolgozásához fontos forrásanyagul szolgálnak. A kiadvány nagy segítséget nyújt e korszak munkásmozgalmának, politikai kérdéseinek, a párt állásfoglalásának megismeréséhez.

*

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadásában 1955 júniusában megjelent *Balla Aladárné:* Sallai Imre és Fürst Sándor élete és mártírhalála c. munkájának második, bővített kiadása, valamint *Szakács Kálmán*: Harc a munkásegységért Győr megyében 1945—1948 c. könyve.

*

1955 júniusában jelent meg a Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztésében, az Ifjúsági Könyvkiadó kiadásában »A vörös lobogó alatt« c. dokumentum kötet. A könyvet Svéd László állította össze és látta el bevezető tanulmánnyal. A kötet a Magyar Kommunista Ifjúsági Mozgalom 1917—1919-es korszakában keletkezett vagy e korszakra vonatkozó válogatott írásokat tartalmazza.

A SZOVJET TÖRTÉNETTUDOMÁNY HÍREI

1955. január 21—22-én Leningrádban a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének Tudományos Tanácsa, a Történettudományi Intézet leningrádi részlege és a Leningrádi Állami Zsdánov-egyetem tudományos tanácsa tudományos ülésszakot tartott az első orosz forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából. A. M. Pankratova »V. I. Lenin az 1905—1907-es forradalomról« címen tartott bevezető előadást. M. J. Geftyer »Az első orosz forradalom gazdasági előfeltételei« címen megmutatta Oroszország gazdasági fejlődését a XX. század elején. Sz. Sz. Valk »V. I. Lenin és a forradalmi mozgalom Pétervárott az 1905-ös forradalom előtt« címen bemutatta, milyen szoros kapcsolatban állott Lenin a pétervári forradalmi mozgalom fejlődésével. S. M. Levin Lenin pétervári tartózkodását kísérte nyomon előadásában. I. Sz. Szmolin a január 9-i események részletes képét rajzolta meg, rámutatott előzményeire és a forradalom történetében játszott szerepére. N. Sz. Truszova a Putyilov-gyári sztrájkot ismertette előadásában. G. I. Moszberg a forradalom észtországi kezdeti eseményeiről számolt be, Sz. N. Dubrovszkij rámutatott a január 9-i eseményeknek a további fejlődésre gyakorolt hatására és jelentőségére. V. A. Petrov a hadseregben lejátszódott forradalmi mozgalmat, R. Sz. Vnuhina pedig a forradalom széleskörű nemzetközi visszhangját a nyugat-európai országokban ismertette. (Vopr. Iszt. 1954. 4. sz.)

*

1955. március 2-án élete 61. évében elhúnyt Joszif Davidovics Belkin, a történettudományok doktora, a moszkvai egyetem tanára. Belkin hosszabb politikai pályafutás után szentelte idejét a tudományos kutatásnak, és számos munkát írt a francia munkásmozgalom történetéről. Doktori disszertációjában Jules Guesde harcát mutatta be. (Vopr. Iszt. 1955. 4. sz.)

*

1955 február elején a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Osztályának évi közgyűlésén N. M. Druzsinyin akadémikus tartott előadást az orosz nemzet kialakulásának társadalmi-gazdasági előfeltételeiről. Ennek a fejlődésnek kezdetét a XVII. században keresi, a XVIII. század első felében pedig a mélyreható gazdasági és kulturális változások új fejezetet jelentenek a nemzetté alakulás során. A kapitalista elem továbbfejlődésével a nemzetté válás feltételei egyre jobban megérnek. A XVIII. század második felétől az 1830-as évekig tart a fejlődés harmadik szakasza, a nagy tőkék kialakulásának, a manufaktúrák további fejlődésének a kora, amelyben az ellentét a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok között egyre élesebbé vált és egyre inkább növelte a forradalmi mozgalmat. A gazdasági fejlődésnek megfelelt a kulturális életben mutatkozó nagyarányú fejlődés. Ez, valamint a külpolitikai események, különösen az 1812-es honvédő háború gyorsították a nemzetté alakulást. 1830—1861 között a termelőerők és a termelési viszonyok konfliktusa már válságot idézett elő, és ennek révén jutott el Oroszország a jobbágyreformhoz és a későbbi felemás polgári átalakuláshoz. A gazdasági fejlődés vontatott menete az orosz nemzetté válás folyamatát is hosszadalmassá tette. Ebben a folyamatban a fő erőt a parasztoknak a földért és szabadságért folytatott harca adta. Ez lelkesítette az orosz kultúra legnagyobb mestereit is. A hozzászólók megállapították, hogy az előadás számos fontos, és további feldolgozást igénylő kérdést vetett fel, az általa támasztott vita remélhetőleg még tovább folytatódik. (Vopr. Iszt. 1955. 5. sz.)

*

A Szovjetunióban nemrég vitatták meg a Szovjetunió történetét tárgyaló háromkötetes egyetemi tankönyv első kötetének maketjét. A második kötet (amely a XIX. század derekától a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig tárgyalja az ország történetét) 1955 végén kerül nyomdába. Az újkori egyetemes történet második (1789—1870) és harmadik (1871—1918) kötetének munkálatai még nem fejeződtek be. A keleti népek legújabbkori történetével foglalkozó tankönyv második kötete, amely az 1929—1939 közé eső korszakot dolgozza fel, 1955 első felében jelenik meg. 1955-ben kerül sajtó alá a déli és nyugati szlávok történetével foglalkozó egyetemi tankönyv, amelyen a moszkvai egyetem megfelelő tanszékének munkatársai már évek óta dolgoznak. Ugyancsak készülnek tankönyvek az orosz művészettörténetről és az egyetemes művészettörténetről. (Vopr. Iszt. 1955. 5. sz.)

1955. március 3-án és 4-én a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Osztályának irodája, a Történettudományi Intézet és a Moszkvai Állami Egyetem történettudományi kara tudományos tanácsának együttes ülésén meg-

vitatták »A Szovjetunió népeinek története a szocializmus korában« című egyetemi tankönyv maketjét. A kötet felelős szerkesztője, M. P. Kim a megbeszélés elején ismertette a kötet elkészültének menetét. A hozzászólók kiemelték, hogy a szerzőknek milyen nehézségekkel kellett megküzdeniök és milyen nagy eredményeket értek el. Általában kifogásolták a gazdasági és a kulturális fejlődéssel foglalkozó fejezeteket, ezeknek bővítését kívánták. Nagy vitát váltott ki itt is a periodizáció kérdése, sok hozzászóló csatlakozott az M. P. Kim és I. B. Berhin által javasolt periodizációhoz, amely eltér a Párttörténet periodizációjától. A legtöbb hozzászóló hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió egyes népeinek történetét nem lehet részletesen tárgyalni, néhány hozzászóló viszont éppen egyes népek történetének bővebb kifejtését hiányolta. A. M. Pankratova akadémikus zárszavában hangsúlyozta, milyen fontos ennek a könyvnek mielőbbi megjelentetése, és utalt arra, melyek a munkával kapcsolatos legfontosabb feladatok. Véleménye szerint nem szabad a kötetet 1936-tal lezárni, mint azt a maket tette, hanem 1945-ig kell egy kötetben kiadni a könyvet. A vita alapján az Akadémia Történettudományi Osztályának irodája határozatot hozott, hogy 1956 első negyedében mintegy 50—55 ív terjedelemben ki kell adni a tankönyvet. (Vopr. Iszt. 1955. 6. sz.)

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYARORSZÁGON MEGJELENT TÖRTÉNETI MUNKÁK JEGYZÉKE

(1955. január 1—június 30.)

1. Bibliográfiák

Katona Imre : Csongrád város bibliográfiája. Szeged 1954 [1955]. 42 l. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 32.)

Péter László : Csongrád megye népe és földje. Ajánló-bibliográfia. Szeged 1954 [1955], 30 l., 1 térk. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 22.)

2. Általános és gyűjteményes munkák

Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Tom. 1. (Szerk. Berényi Dénes, közrem. Barta János.) 1954. Bp. 1954 [1955], Tankönyvkiadó. 205 l.

A kötet tartalmából :

Szénássy Barna: A Magyar Tudományos Akadémia matematikai tevékenysége a kiegyezésig.

Bajkó Mátyás: A debreceni felsőoktatás a felvilágosodás korában.

Andrássyné Kövesi Magda: Pápai József (1873—1931).

Angyal Endre: Frangepán Ferenc költészete.

Agárdi Ferenc: Magyarok a cári Oroszországban. [Bp.] 1955, MSzT. 78 l.

Balogh György: Eger története. Eger 1954, Eger Városi Tanács VB. 64 l.

Bulla Béla: A magyar földrajztudomány útja a felszabadulás óta. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 93—118. l. (Klny. a Földrajzi Közleményekből).

Dankó Imre: Ismerjük meg szülőföldünket! (A sárospataki járás története.) Kiad. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Népművelési Osztálya. Miskolc 1955. 63 l.

Degré Alajos : Feudális gyámsági jog Magyarországon. Kandidátusi értekezés tézisei. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia 2. Osztálya.) [Bp.] 1955. 15 l.

Eperjessy Kálmán: Csongrád megye helytörténeti kutatásainak feladatai. Útmutató a megye helytörténeti kutatásához. Szeged 1955. 47 l., 1 térk. (Csongrádmegyei füzetek 13.)

Fekete L[ajos]: Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei. Bp. [1955], Akad. Kiadó. 179—205. l. (Klny. az Acta Orient. Hung.-ból.)

Fodor Ferenc: A magyar térképírás. 2. köt. [Kiad. a] Honvéd Térképészeti Intézet. Bp. 1953 [1955]. 309, IX l. (A Térképészeti Közlöny különfüzete 15.)

Fülep Ferenc: Beszámoló a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Osztályának tudományos ülésszakáról. [Bp.] 1955, Akad. Kiadó. 123—131. l. (Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Gerő László: Tata települése és műemlékei. Bp. 1954 [1955], Felsőoktatási Jegyzetell. soksz. 51 l. (Mérnöki Továbbképző Intézet 1953—54. évi előadássorozatából 2805.)

(Haraszti Éva H.) K voproszu o polozsenii i zadacsah vengerszkoj isztoricseszkoj nauki. (Materialü diszkuszszij raszsirennoj redkollegii zsurnala obscseszvta vengerszkih isztorikov »Századok«) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 115—137. l. (Klny. az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Kéki Béla: Könyvtörténet. [Kiad. a] Pedagógiai Főiskola Nyelv- és Irodalomtudományi Kar. Utánny. Bp. 1955, Felsőoktatási Jegyzetell. Soksz. 97 l.

Kisvárda történetéből. Cikkgyűjtemény. Szerk. Éri István. (Ill. Patay Pálné.) [Bp.] 1954 [1955], Népműv. Min., Tört. Múz. Házi soksz. 88 l., 6 t., 2 térk.

[Klaniczay] Klaniczai Tibor: A régi magyar irodalom. (1. r. 1—2. füz.) A Klaniczay [Tibor]—Szauder [József] Magyar irodalom a felvilágosodásig c. jegyzet felhasználásával. [Kiad. az] Eötvös

Lóránd T. E. Bölcsészkar. 2. utánny. Bp. 1955. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 426 l.

Klaniczay Tibor: Magyar irodalomtörténet. 2. r. [1]-2. füz. Utánny. Bp. 1953 [1955], Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 461 l.

Kovács Béla: Zalaegerszeg története. (1247—1945) Zalaegerszeg 1955, Hazafias Népfront. 125 l.

László Anikó: Magyar játékszín. Nagy elődeink harca a nemzeti színjátszásért. Antológia. Összeáll. és bev. — —. Bp. 1954, Művelt Nép. 190 l.

Lederer Emma: A korábbi középkorra vonatkozó magyar polgári történetírás bírálata. (Szabó Dezső, Elekes Lajos hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 101—133. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

A magyar irodalom helyi hagyományai. Az irodalmi szakkörök számára. (Szerk. Vargha Balázs. A térképvázlatokat készítette Glaser Lajosné.) Bp. 1955, Tankönyvkiadó. 140 l., 6 térk.
(Középiskolai szakköri füzetek.)

A magyar tudomány tíz éve 1945—1955. (Szerk. Ligeti Lajos.) Bp. 1955, Akad. Kiadó. 431 l.

Nagy magyar találmányok. Írták: Gáspár László, Hernádi György stb. Bp. 1955, Népszava. 204 l., 22 t.

Néprajzi értesítő. Nemzeti Múzeum, Néprajzi Múzeum évkönyve. 36. [évf.] 1954. (Szerk. Balassa Iván.) Bp. 1954 [1955], Tankönyvkiadó. 316 l., 23 t., 9 térk. mell.

A nevelésről. Szemelvénygyűjtemény Marx, Engels, Lenin, Sztálin műveiből. Bp. 1955, Tankönyvkiadó. 535 l., 4 t.

Papp Imre: Alföldi városaink fejlődésének vázlata. Bp. 1954 [1955], Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 28 l.
(Mérnöki Továbbképző Intézet 1952—53. évi előadássorozatából 2908.)

Szabolcsi Bence: Népzene és történelem. Tanulmányok. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 196 l., 5 t.

[Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat.] A Társulat 100 éves történetének főbb mozzanatai. Kronológia 1841—1941. [Összeáll.] a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Könyvtára. [Bp.] 1955, [Házi soksz.] 38 l.

Tóth Andrásné Polónyi Nóra: A műszaki tudományok hazai fejlődéstörténetének levéltári forrásai. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 295—308. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

A történelmi materializmus. Szerk. F. V. Konsztantyinov [Konsztantinov]. 2. kiad. Bp. 1955, Szikra. 588 l.

3. *Magyar őstörténet. A római kori és népvándorláskori Magyarország. Magyarország története 1526-ig*

B[álintné] Mikes K[atalin]: Le cimetière dit »de la commune« de Zalavár. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 275—280. l., 1 t.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. [Bp.] 1955, Képzőművészeti Alap. 139 l., 69 t.
(Magyar Műemlékek.)

Barkóczi László: Intercisa történetének összefoglalása. Kandidátusi értekezés tézisei. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia 2. Osztálya.) [Bp.] 1955. 7 l.

Barkóczi L[ászló]-Bónis É[va]: Das frührömische Lager und die Wohnsiedlung von Adony. (Vetus Salina.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 129—199. l.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Bottyán Árpád: Szkíták a Magyar Alföldön. [Bev.] (Párducz Mihály.) [Bp.] 1955, M. Nemzeti Múz. Tört. Múz., Házi soksz. 80 l., 18 t., 1 térk.
(Régészeti füzetek 1.)

Cs[emiczkyné] Sós Á[gnes]: Rapport préliminaire des fouilles exécutées autour de la chapelle du château de Zalavár. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 267—274. l.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Fehér G[éza]: Les fouilles de Zalavár. (1951—1953.) Rapport préliminaire. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 201—265. l., 4 t.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Hadrovics László: Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 99 l.
(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 89.)

Harmatta János: Egy finnugor nép az antik irodalmi hagyományban. Bp. [1955], Akad. Kiadó. 342—351. l.
(Klny. az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Harmatta J[ános]: Un peuple finno-ougrien dans la tradition littéraire de l'antiquité. Bp. 1954[1955]. 291—303. l.
(Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Huszár L[ajos]: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 61—109. l., 11 t., 1 térk.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

László Gyula: A magyar őstörténet régészete. (Hajdú Péter, Czeglédy Károly stb. hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 459—488. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

A magyar őstörténet kérdései. A Magyar Nyelvtudományi Társaság vitaülése 1953. december 1. Szerk. Czeglédy Károly, Hajdú Péter. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 93 l.
(Nyelvtudományi értekezések 5.)

Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. A középkori laikus nőmozgalom. Az ó-magyar Mária siralom és a Margit legenda eredetkérdése. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 133 l.

Mithay Sándor: Győr és környékének őskora. [Győr 1955], Győr—Sopronm. ny. 35 l.

Moravcsik Gyula: Ungarisch—byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz. Bp. 1954 [1955], 349—360. l.
(Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Mozsolics A[mália]: Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 35—54. l.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Nemeskéri János—Deák Márta: A magyarországi kelták embertani vizsgálata. [Bp.] 1954 [1955], Akad. Kiadó. 133—158. l., 3 t.
(Klny. a Biológiai Közleményekből.)

Nemeskéri J[ános]—Lipták P[ál]—Szőke B[éla]: Le cimetière du XIe siècle de Kérpuszta. 1. La description des découvertes. 2. Le cimetière de Kérpuszta (XIe siècle). Résultats archéologiques des fouilles. 3. L'analyse typologique de la population de Kérpuszta au moyen âge. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 205—370. l., 11 t., 1 mell.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Párducz M[ihály]: Le cimetière hallstattien de Szentes—Vekerzug 2. — *Bökönyi S[ándor]:* Les chevaux scythiques de Szentes—Vekerzug 2. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 25—114. l., 16 t.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Radnóti Aladár: Pannóniai városok élete a korai feudalizmusban. (Svoboda B., Nagy Tibor, stb. hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 489—534. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Radocsay Dénes: A magyarországi reneszánsz művészet. Bp. 1954 [1955]. 23 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 151.)

Szabó Dénes: A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Bp. 1954. [1955] Akad. Kiadó. 56 l., 3 térk.
(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 85.)

Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 84 l., 9 t.
(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 86.)

Székely György: A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben. (Kardos Tibor, Dobrovits Aladár stb. hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 135—172. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Szilágyi János György: A görögséggel való érintkezés nyomai Magyarországon az archaikus korban. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 45—52. l.
(Klny. az Antik Tanulmányokból.)

Vértes Edit: Randbemerkungen zu den neuesten Forschungen auf dem Gebiete der ungarischen Vorgeschichte. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 427—462. l.
(Klny. az Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

4. Magyarország története 1527—1790

Barabás Jenő: Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században. [Bp.] 1954 [1955], Akad. Kiadó. 466—484. l.
(Klny. az Ethnographiá-ból.)

Benda Kálmán: A Bocskai-szabadságharc. [Kiad. a] Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Bp. 1955, Művelt Nép. 159 l., 3 t.

Borzsák István: Tacitus Magyarországon. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 181—188. l.
(Klny. az Antik Tanulmányok-ból.)

Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Kandidátusi értekezés tézisei. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia 2. Osztálya.) [Bp.] 1954. 6 l.

Gyömrei Sándor: Budapest gazdaságtörténete a manufaktúra korszakában.

Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia 2. Osztálya.) [Bp.] 1955. 19 l.

Kardos Tibor: A régi magyar színjátszás néhány kérdéséhez. [Bp. 1955], Akad. Kiadó. 17—64. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.)

Kőszegi Imre—Pap János: Kempelen Farkas. Bp. 1955, Művelt Nép. 186 l., 17 t.

Mátrai László: A magyar filozófia haladó hagyományainak kérdései a felvilágosodás korában. (Makkai László, Waldapfel József, Szimonidesz Lajos hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 285—303. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Pach Zs[igmond] P[ál]: Le problème du rassemblement des forces nationales pendant la guerre d'indépendance de François II. Rákóczi. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 95—113. l.
(Klny. az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Ráday Pál iratai. 1. 1703—1706. Sajtó alá rend. Benda Kálmán, Maksay Ferenc stb. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 828 l., 16 t., 1 térk.

Sárközy Zoltán: Rákóczi Ferenc kora Győr és Moson megyében. [Győr 1955]. 32 l.
(A Győr—Sopron megyei népművelés kiskönyvtára 3. füz.)

Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger 1955. 60 l.
(Heves megyei füzetek 3.)

Szádeczky—Miscellania. Egy XVIII. századi versgyűjtemény ismertetése. Sajtó alá rend. Varga Imre. Bp. 1955, Akad. Kiad. 83 l.
(Irodalomtörténeti füzetek 2.)

5. *Magyarország története 1791—1849*

Andics Erzsébet: Kossuth en lutte contre les ennemis des réformes et de la révolution. Bp. 1954 [1955], Acad. Scientiarum Hung. 185 l.
(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 12.)

Balassa Iván: Reguly Antal néprajzi gyűjteménye. (1840—45.) Bp. 1954 (1955). 47—64. l., 2 t.
(Klny. a Néprajzi Értesítőből.)

Dezsényi Béla: Kossuth Hírlapja. (A szabadságharc sajtójának története.) [Kiad. az] Eötvös Lóránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar. Bp. 1955, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 50 l.

Faller Jenő: 1837-ben Selmecbányán (Banská-Štiavnicán) készítették az első géppel vert sodronykötelet. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 141—157. l., 1 t.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Fodor Ferenc: Az Institutum Geometricum. Az Egyetem Bölcsészeti Karán 1782-től 1850-ig fennállott Mérnöki Intézet. Bp. 1955, Tankönyvkiadó. 190 l., 2 t., 4 térk. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Műszaki tudománytörténeti kiadványok 5.)

Gálos Rezső: Szentjóbi Szabó László. Bp. 1955, Művelt Nép. 129 l.
(Irodalomtörténeti tanulmányok 3.)

Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. 1. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 499 l., 11 t.

Hatvany Lajos: Petőfi márciusa. Bp. 1955, Magvető. 51 l., 8 t.

Horváth János: Kisfaludy Károly és írótársai. Bp. 1955, Művelt Nép. 182 l.
(Irodalomtörténeti tanulmányok 1.)

Komonyi Lászlóné: A »Dóró lárma«. Felkelés Hajdúszoboszlón 1822—1824. Debrecen 1954. 47 l.

Nyelvünk a reformkorban. (Tanulmánygyűjtemény.) Szerk. Pais Dezső. Bp. 1955, Akad. Kiadó. XVI, 683 l., 10 t.

Révész Imre: A Függetlenségi Nyilatkozat viszontagságai. [Bp.] 1955, Akad. Kiadó. 83—111. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Révész László: Gazda-cseléd jogviszonytörténete a XVIII—XIX. században, különös tekintettel az alföldi mezővárosokra. Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia 2. Osztálya.) [Bp.] 1955. 8 l.

Szauder József: Kölcsey Ferenc. Bp. 1955, Művelt Nép. 263 l., 1 t.
(Nagy magyar írók.)

Szűcs Sándor: Ludas Matyi cimborái. A Nagykunság és környéke néprajzának haladó hagyományaiból. Szolnok 1954, Megyei Tanács Népműv. Oszt. 47 l.
(Jászkunsági füzetek 1.)

V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. 3. köt. Összeáll., jegyz. és bev. ell. —— Bp. 1955. Művelt Nép. 512 l.

6. *Magyarország története 1849—1917*

Ady Endre Összes prózai művei. 1. köt. (1897—1901.) (Összeáll. Földessy Gyula.) Bp. 1955, Akad. Kiadó. 560 l., 16 t.

Bóka László: Ady Endre élete és művei. 1. Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 319 l.

Farkas Zoltán: Paál László. 1846—1879. Bp. 1954 [1955], Képzőművészeti Alap. 61 l., 25 t.
(Magyar mesterek.)

Fritz Sándor: Gruby Dávid (1810—1898). [Bp.] 1954, Akad. Kiadó. 243—254. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Komlós Aladár: Reviczky Gyula. Bp. 1955, Művelt Nép. 163 l.
(Irodalomtörténeti tanulmányok 2.)

Pogány Ö. Gábor: Magyar festészet a XIX. században. (Az Országos Szépművészeti Múzeum Új Magyar Képtárának anyagából.) Bp. 1955, Képzőművészeti Alap. 48 l., 40 t.

Rapaics Rajmund: Jendrássik Jenő emlékezete. [Bp.] 1954, Akad. Kiadó. 255—282. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Sándor Pál: A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon. [Bp.] 1955, Akad. Kiadó. 31—81. l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Szabad György: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Kandidátusi értekezés tézisei. [Kiad. a] (Tudományos Minősítő Bizottság.) [Bp.] 1955. 17 l.

Székely Sándor: Herman Ottó. Bp. 1955, Művelt Nép. 139 l., 5 t.
(A kultúra mesterei.)

7. *Magyarország története 1917—1954*

Bács-Kiskun megye 10 éve. 1945—1955. (Kiad. a Hazafias Népfront Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Irodája.) [Kecskemét] 1955. 16 l.

Bacsó János: Magvetők. (Magyar—szovjet barátság a két világháború között.) [Bp.] 1955, MSzT. 88 l.

Békés István: Október magyar hősei. [Bp.] 1955, MSzT. 48 l.

Berecz Árpád: Csongrád megye felszabadítása. Szeged 1955. 28 l.
(Csongrádmegyei füzetek 9.)

Buzi Antal: Az 1944. évi antifasiszta szlovák nemzeti felkelés. Bp. 1955. 39 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 6.)

Csépányi Dezső: Magyarország a 2. világháborúban. Bp. 1954 [1955] 48 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 158.)

Csikós Mihály — Geréb György — Bereczki Sándor: A szegedi gimnáziumok növendékei 1930—1940 között. (Adalék a szegedi iskolák történetéhez.) Szeged 1955. 24 l.
(Csongrádmegyei füzetek 10.)

Derkovits Gyuláné: Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára. (Sajtó alá rend. Erdei Sándor.) Bp. 1954 [1955], Képzőművészeti Alap. 168 l.

Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 4. 1929 októberétől — 1939 szeptemberéig. (Összeáll. Friss Istvánné, Ilku Pálné. Sajtó alá rend. Balázs György.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Szikra. 271 l., 2 t.

Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 5. 1939 szeptemberétől—1945 áprilisáig. (Összeáll. Svéd László, Szabó Ágnes. Sajtó alá rend. Iványi Béla.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Szikra. 287 l., 4 t.

Dolgozók Lapja. A Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója) központi lapja (1937—1938). (Összeáll. Friss Istvánné, Márton Lajosné.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Szikra. 151 l., 1 t.

Erőss Emma—Erényi Tibor: Vasas, ne hagyd magad! A magyar vasmunkások harcos múltjából, 1848—1944. Bp. 1955, Népszava. 186 l., 8 t.

Az ezeréves jussért. (Összeáll. a Szabad Föld szerkesztősége. Sajtó alá rend. Surányi Éva.) Bev. Erdei Ferenc. Bp. 1955, Szikra. 279 l.

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. (Ill. Gáll Gyula.) Bp. 1955, Szikra. 119 l.

Fekete Mihály: Partizánok az Avas alján. Egy diósgyőri munkás visszaemlékezései. (Ill. Küchler Vilmos.) Bp. 1955, Szikra. 123 l.

Felszabadulás. 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. (Összeáll. Dér László, Mayer Mária, Szabó Éva.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet, az MTA Történettudományi Intézete. Bp. 1955, Szikra. VIII, 512 l., 14 t., 2 térk.

Felszabadult hazánk. ([Bev.] Bata István. [Ill.] Végh Gusztáv.) Bp. 1955, Katonai Kiadó. 293 l.

Friss István: Kommunisták Magyarországi Pártjának harca 1929 októberétől 1939 augusztusáig. Bp. 1955, Szikra. 119 l.

Galántai József: Magyar újjászületés. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása. (1944 október—1945 április.) Bp. 1954 [1955]. 65 l.

Gellért Oszkár: Levelezésem a Lortársaimmal. Bp. 1955, Művelt Nép. 200 l.

Gunda Béla: A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája. (Vargha László, Borbíró Virgil stb. hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 373—408. l. (Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

Hősi harcok emlékei. A magyar munkásmozgalom múltjából. (Szerk. Lányi Ernőné.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Szikra. 214 l., 8 t.

Incze M[iklós]: The conditions of the masses in Hungary during the world economic crisis of 1929—1933. Bp 1954 [1955], Akad. Kiadó. 93 l.
(Klny. az Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Incze Miklós: A pénz- és hitelválság és a magyarországi finánctőke az 1929—1933. évi világgazdasági válság idején. (Kádár Iván, Bácskai Tamás hozzászólásával.) Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 214 l.
(Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből.)

József Jolán: József Attila élete [Bp.] 1955, Szépirod. Kiadó. 327 l.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. 4,. átd. kiad. Bp. 1955, Szikra. 283 l.

Kántor Zsuzsa: Feledhetetlen ifjúság. (Braun Éva élete.) [Ill.] (Szűcs Pál.) Bp. 1955, Szikra. 221 l.

Kiss György: Harc a nép hatalmának megteremtéséért Magyarországon. Bp. 1954. 119 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 126.)

Kovács Antalné: Egy évszázad és tíz esztendő. (A KOLORIT textilfehérítő és festőgyár története.) [Székesfehérvár 1955]. 32 l.

Kovács Béla: Zala megye munkásmozgalmának története 1867-től 1945-ig. Kiad. a Zalamegyei Hazafias Népfront Megyebizottsága. Zalaegerszeg [1955]. 36 l.

Laki Teréz: A Budakalászi Textilművek története. Bp. [1955], Szikra ny. 32 l.

Lehulltak a bilincsek (A felszabadulás története.) Kiad. a Dolgozó Ifjuság Szövetsége Központi Vezetősége. [Bp. 1955]. 47 l.

[Magyar Szovjet Társaság.] Tízéves a — — 1945-1955. Tájékoztató a — — aktívái részére. Szeged 1955. MSzT Csongrád Megyei Elnöksége. 72 l.

Magyarok Leninről. Visszaemlékezések. [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Szikra. 63 l.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Szikra. 256 l.

Oelmacher Anna: Derkovits Gyula. Bp. 1954 [1955]. 18 l.
(Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 154.)

A Pápai Textilgyár története. 1900—1955. Összeáll. a Pápai Textilgyár kollektívája Szakál Sándor vezetésével. [Bp. 1955]. 35 l.

Pécs, Baranya. 1944—1954. (Szerk. a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei Szervezete. [Ill.] Gádor Emil.) [Pécs 1955], Hazafias Népfront Megyei Tanács. 32 l

Péter László: Espersit János (1879—1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. 1955, Akad. Kiadó. 87 l., 5 t.
(Irodalomtörténeti füzetek 1.)

Szabó Gyula: Latinca Sándor »a szegény proletárság igaz védője«. Kaposvár 1955, Somogy m. Tanácsa. 46 l.

Szabolcsi Gábor: József Attila és Csongrád megye. Összeáll. — —. Szeged 1955. 64 l., 5 t.
(Csongrádmegyei füzetek 11.)

Szmirnov, [Sz.J.: Harcban Budapestért. (V bojah za Budapest. Ford. Rozvány Szidónia. [Ill.] Ék Sándor. 2. jav. kiad.) Bp. 1955, Új M. Kiadó. 159 l., 8 t.

A szovjet hadsereg magyarországi felszabadító hadműveletei. (1944—1945.) Bp. 1955, Szikra. 35 l., 4 t.

Az újjászületö Miskolc. (1945—1955) Miskolc 1955, Városi Tanács VB. Népműv. Oszt. 31 l.

A vörös lobogó alatt. Válogatott írások a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből 1917—1919. (Összeáll. Svéd László.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Ifj. Kiadó. 495 l., 28 t.

8. Egyetemes történet

Aristoteles: (Athenaion politeia.) Az athéni állam. — Pseudo—Xenophon: (Athenaion politeia.) Az athéni állam. Ford.

Ritoók Zsigmond. Bev. és magy. ell. Sarkady János. Bp. 1954, Akad. Kiadó. 281 l.
(Görög és latin írók. — Scriptores Graeci et Latini 2.)

[Augustus római császár] Res gestae divi Augusti. (Ford. és bev.) Borzsák István. [Bp.] 1954 [1955], Akad. Kiadó. 323—332. l.
(Klny. az Antik Tanulmányokból.)

[Bahsiev] Bahsijev, D.: Pártépítés a Szovjetunióban. (1934—1941.) (Partijnoe sztroitel'sztvo v uszlovijah pobedü szocializma vSzSzSzR. Ford. Lénárt György.) Bp. 1955, Szikra. 286 l.

[Boetius Dacus.] Un traité récemment découvert de Boèce de Dacie De mundi aeternitate. Texte inédit avec une introduction critique par Géza Sajó. Avec en appendice un texte inédit de Siger de Brabant [Sigerus de Brabantia] Super 6. Metaphysicae. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 148 l., 2 t.

Bur Mária: Az 1923-as szeptemberi antifasiszta felkelés Bulgáriában. Bp. 1954 [1955]. 63 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 156.)

[Csallány] Csallan', D[ezső]: Pamjatniki vizantijszkogo metaloobrabatüvajuscsego iszkuszsztva. l. Bp. 1954 [1955]. 311—348. l.
(Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Czuth Béla—Szádeczky-Kardoss Samu: Burdurellus az utolsó bagauda vezér? Bp. 1955, Akad. Kiadó. 113—120. l.
(Klny. az Antik Tanulmányokból.)

Dániel György: Fejezetek az albán nép történetéből. Bp. 1954. 44 l.
(Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató a — — előadói számára 130.)

Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. 1. köt. A hadművészet fejlődésének története a rabszolgatartó társadalomban és a feudalizmusban, az 1789-es francia polgári forradalomig, különös tekintettel a magyar hadművészet fejlődésére. (Összeáll. Bakaity Erzsébet, Benczédi László stb.) (2. kiad.) Bp. 1954 [1955] Hadtörténelmi Int. 366 l., 1 mell.: 39 lev., 9 térk.

Hadtörténelem. 2. köt. A kapitalista hadművészet fejlődése a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. A szocialista hadművészet fejlődése az 1918—20-as polgárháborúban. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. (Összeáll. Bakaity Erzsébet, Benczédi László stb.) Bp. 1954 [1955], Hadtört. Int. 400 l., 61 térk. mell.

Hadtörténelem. Jegyzet a Zrinyi Katonai Akadémia számára. 3. köt. A hadművészet fejlődése 1919-től napjainkig, különös tekintettel a szocialista hadművészet fejlődésére a Nagy Honvédő Háborúban. (Összeáll. Bakaity Erzsébet, Benczédi László stb.) Bp. 1955, Hadtört. Int. 544 l., 1 mell.: 51 lev., 19 térk.

Halász Zoltán: Patyomkin cirkáló. Bp. 1955. MSzT. 64 l.

Herczeg Tibor: Kopernikusz. Bp. 1954, Művelt Nép. 91 l., 1 t.
(A kultúra mesterei.)

Az indokínai események 1940—1954. (A chronicle of principal events relating to the Indo-China question 1940—1954. Ford. Vértesi Judit.) Bp. 1954, Szikra. 141 l.

A kapitalista országok gazdasága 1929—1935. Statisztikai gyüjtemény. (Szerk. Kenessey Zoltán.) Bp. 1954 [1955], Stat. Kiadó. 264 l.
(A szocialista statisztika könyvtára.)

A keleti országok újkori története. (Novaja isztorija sztran zarubezsnovo vosztoka.) 1. Szerk. I. M. [Rejszner] Rejsznyer, B. K. Rubcov. (Ford. Radó György. A térképeket készítette Takács József.) Bp. 1955, Művelt Nép. 592 l., 12 térk. mell.

Lang Dezső: Legenda és történet. (A térképeket Edma rajzolta.) Bp. 1955, Művelt Nép. 179 l., 2 térk.

Lenin, V[ladimir] I[ljics] Művei. 13. köt. 1907 június — 1908 április. Bp. 1954, Szikra. VIII, 554 l.

Leninről. Régi bolsevikok megemlékezései. (Voszpominanija o V. I. Lenine.) (Írták G. M. Krizsanovszkij, C. Sz. Zelikszon-Dobrovszkája stb.) Bp. 1955, Szikra. 138 l.

Lipin, L.—Belov, A.: Az ékírás regénye, (Glinjanüe knigi.) (Ford. Borzsák István. [Ill.] Csillag Vera.) Bp. 1955, Művelt Nép. 347 l.

Major Máté: Építészettörténet. Feudális társadalmak építészete. Bp. 1955, Műszaki Kiadó. 511 l.

Maróti Egon: A kalózkodás szerepe a római polgárháborúk korában. Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a] (Tudományos Minősítő Bizottság.) [Bp.] 1955. 17 l.

[Mócsy] Mocsi A[ndrás]: K voproszu o periodizacii ranneszarmatszkoj epohi. Bp. 1954 [1955], Akad. Kiadó. 115—128. l.
(Klny. az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)

Ricardo, David: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. (Principes of political economy and taxation. Ford. Kislégi Nagy Dénes.) (A fordítást átd. Bilek

Rudolf. Bev. Mátyás Antal.) Bp. 1954, Akad. Kiadó. 351 l.

Russell, [Albert], lord: A horogkereszt rémtettei. (The scourge of the Swastika. Ford. Gábor Jozefa.) Bp. 1955, Szikra. 258 l., 8 t.

Szmirnov, I. L.: A Bolotnyikov-felkelés. (1606—1607. Kratkij ocserk isztorii voszsztanija Bolotnikova [Ivan Iszaevics.] Ford. Lux László.) Bp. 1954 [1955], Művelt Nép. 121 l., 1 térk.

A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai 1898—1954. (KPSzSz v rezoljucijah i resenijah szjezdov, konferencij i plenumov CK.) 3. r. 1930—1954. [Kiad. a] Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet. Bp. 1954, Szikra. 811 l.

[Sztepanova] Sztyepanova, J. A.: Marx (Karl) Károly. (Ford. Boross Lászlóné) Bp. 1955, Szikra. 75 l.
(A Nagy Szovjet Enciklopédia 2. kiadásának 26. kötete alapján.)

Vajda György Mihály: Lessing. (Az idézett verseket ford. Nemes Nagy Ágnes. Függelék: Lessing Magyarországon. Bibliogr. vázlat. Összeáll. Kozocsa Sándor, Radó György.) Bp. 1955, Művelt Nép. 192 l., 1 t.
(A kultúra mesterei.)

Zemplén Jolán, M.: Roger Bacon. (1214—1294). Bp. 1954, Művelt Nép. 127 l., 1 t.
(A kultúra mesterei.)

Zetkin—Milovidova, E.: Az ifjú Sztálin. (Josef Wissarionowitsch Stalin. Die Jugendjahre. Ford. Székely Andorné. A verseket ford. Weöres Sándor.) Bp. 1955, Ifj. Kiadó. 112 l.

РЕЗЮМЕ

И. Вельльманн:

ПОЛОЖЕНИЕ КРЕСТЬЯНСТВА ПЕРЕД УРЕГУЛИРОВАНИЕМ КРЕПОСТНЫХ ПОВИННОСТЕЙ

Резюме

Несмотря на парализующее влияние колониальной системы Габсбургов в XVIII столетии, производственные силы в Венгрии развивались значительными темпами. Площадь обработанной земли все росла, были внедрены новые культуры, накоплялись значительные сельскохозяйственные избытки. Всем этим страна была обязана самоотверженным усилиям крестьянства.

Важнейшая предпосылка крестьянского труда — земля была собственностью дворянства. Для удовлетворения своих потребностей крестьянство могло пользоваться лишь одной третью территории страны. Это обстоятельство ввело крестьянские хозяйства в очень тесные рамки, в которых производство, животноводство и растениеводство проходили по традиционным, т. е. экстенсивным методам. Правда, в связи с распространяющимися новыми культурами крестьянство внедряет и новые методы, но при выращивании господствующих зерновых оно придерживалось древних методов. Крестьянство ведет почти полностью замкнутое хозяйство, поскольку оно производит почти все необходимое но не в достаточном количестве.

Крестьянство содержит господствующий класс и государство. Обездоленные крепостные являются основным и самым многочисленным классом феодального общества, составляя в 1780 году 93 процента населения. Само крестьянство не является единым: оно разделяется на прослойки как в правовом (мелкие хозяева, батраки, владеющие домом, батраки, не владеющие домом, и челядь), так и в имущественном отношении (дифференциация мелких хозяев, владеющих землей площадью в 1 - 1/64 участков).

Вследствие начатых в XVIII столетии и поддержанных государственной властью поселений образовались новые населенные пункты. Вследствие же естественного роста населения густота заселенных территорий стала очень высокой. В этот момент началась дифференциация и на этих территориях. К концу этого периода центр тяжести переместился по направлению к прослойкам батраков, владеющих домом, и хозяев небольших участков земли. Этот процесс ускорялся как развертывающимся товарным производством, так и усадебным хозяйством.

Прослойка богатых крестьян является первой группой эксплуататоров крестьянства. Следующей группой эксплуататоров является городская буржуазия, пользующаяся тем, что крестьянство вынуждено — под давлением помещичьих, и главным образом, государственных налогов — вывозить свои товары на рынок. Кроме менее заметной городской эксплуатации, эксплуатация со стороны церкви проявляется в более резкой форме, сильно запечатлевшейся в сознании крестьянства (содержание церкви, школы, десятина).

Государственный аппарат Габсбургов тяжко обременяет крестьянство. Начиная с 1715 года, военная повинность ложится тяжелым бременем на плечи бедноты. Дальнейшим бременем является сношение со стоящими в Венгрии гарнизонами иностранных войск. Грузовые повинности и снабжение войск натурой и деньгами являются наибольшим бременем крестьянства. Снабжение войск натурой есть лишь одной частью контрибуции. Контрибуцию, оплачиваемую деньгами, одобряет сейм, который после продолжительных проволочек как правило соглашается на повышение налогов. Сеймом же внедряется так наз. система deperdita (базирующаяся на расхождении между официально определенной стоимостью товара и его действительной стоимостью). Следовательно, крестьянство платит гораздо больше намеченного налога. Государственная экс-

плуатация, к которой относились также и наложенные комитатом налоги, зачастую добиралась до самых необходимых для крестьянства продуктов.

Еще более разнообразной, чем государственные налоги, была помещичья эксплуатация. Защищаться от нее крестьяне могут лишь прибегая к солидарности общины. Однако, основа общины — общая земля распадалась. Сохранившийся элемент крестьянской автономии: крестьянское правосудие. Низшую административную единицу — крестьянскую общину господствующий класс старается поставить в зависимость государства. Роль сельского старосты постепенно изменяется. Он становится слугой помещика.

Полное развитие «второго издания крепостничества» сказывается лучше всего на помещичьих налогах крепостных. В Венгрии, взятой в узком смысле слова, три крупные категории крепостных живет в зависимости от того, что отношения к помещику основываются на urbarium, usus, или договоре. Ни одна из этих форм не может обеспечить удовлетворительной защиты для крепостных. Положение все затрудняется, к середине столетия начинает господствовать усадебное хозяйство. Первым условием этого был количественный рост производственных сил, и особенно естественный прирост и рост населения путем заселения земель. Увеличивающаяся плотность населения означала в первую очередь рост крестьянской рабочей силы и в меньшей мере — увеличение тяговой силы. В меньшей мере создалось другое условие — рынок значительной емкости, образовавшийся в зависимости от емкости рынка провинций Габсбургов, ибо Венгрия была страной колониальной. Как только эти два условия были налицо, по всей стране начались образовываться более крупного охвата помещичьи, товаропроизводительные усадебные хозяйства. Приобретение необходимой для этого земельной площади происходит овладением целинных и бесхозяйных земель, продолжается экспроприацией сельских владений и позже даже просек. Результат: крупные неразрозненные аллодиальные участки, с одной стороны, оттесненное крестьянство, с другой. Этот процесс способствует преобразованию крепостных в батраков.

Такое крупного охвата развертывание товарного производства принадлежит к явлениям распада феодализма. В сельском хозяйстве над снабжением производителя землей берет верх капиталистический метод: лишение крестьянства земли. В то же время капиталистическая промышленность развивалась лишь минимальными темпами, не было достаточно мануфактур, которые бы принимали образовавшиеся таким образом резервные рабочие силы. В колониальных условиях заторможено и накопление сельскохозяйственного капитала, и так использование «свободной» рабочей силы затрудняется. Поэтому для становящегося уже господствующим усадебного хозяйства характерно то, что оно основывается преимущественно на отработке крепостных. В этот момент выступает на первый план отработка, которая означает скачкообразный рост барщины. Помимо этого прочие налоги тоже постоянно растут.

Для повышения загрузки крепостных помещик пользуется всем арсеналом внеэкономического принуждения. В этом большую роль играют земский суд и весь угнетающий аппарат поместья. Господствующий класс с жестокой строгостью следит за тем, чтобы «неудобный шум», сопровождающий угнетение крестьян, не был слышен за пределами поместья: он не позволяет, чтобы цельность и исключительность помещичьей власти потерпели какой-либо ущерб.

Й. Бузаш:

К ИСТОРИИ СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКИХ ТОРГОВЫХ СВЯЗЕЙ В 1919—1938 ГГ.

Резюме

Внутренние экономические и международные условия заставляли даже проводящие антисоветскую политику венгерские господствующие классы стремиться в начале 20-ых годов к установлению торговых связей с Советской Россией. В настоящей статье изложены проявляющиеся во внутреннем экономическом положении страны симптомы и вызванные международным положением Венгрии факторы (экономический кризис, соглашения, заключенные между Англией, Италией и советским правительством), которые заставили сначала известные капиталистические круги, а затем и венгерское правительство попытаться установить связь с представителями советского правительства. При этом значительную роль играли экономические и внешне-политические результаты, достигнутые молодым советским государством после разгрома контрреволюции и интер-

венции, а также и расширение торговых связей с европейскими капиталистическими государствами. Первые переговоры начались осенью 1921 года в Берлине. Они велись между представителем венгерской заводской промышленности и советским внешне-торговым представительством в Берлине. Из венгерских документов можно установить, что уже здесь, как и впоследствии, Советский Союз искренне желал установить нормальные торговые связи с Венгрией, основанные на равноправии. Первое деловое соглашение было заключено в 1922 году о ввозе 4 000 т нефти. В ходе выполнения соглашения венгерские капиталисты могли убедиться на собственном опыте в том, что советская сторона точно соблюдает взятые на себя обязанности. Статья анализирует, какое огромное значение имело бы для венгерской промышленности, а через нее для всей экономической жизни страны, если бы Венгрия экспортировала промышленные товары в Советский Союз.

Венгерские капиталистические круги имели в виду установить внешне-торговые связи путем советско-венгерского смешанного общества, в этом видели они самую выгодную для них возможность. Советская Россия, заключившая торговые соглашения с рядом капиталистических стран, однако не считала возможным рассматривать это как базу сношений. Уполномоченный Русско-венгерского торгового АО, советник венгерского министерства иностранных дел в 1923 г. поехал в Берлин, где он вел переговоры с руководителем тамошнего советского внешне-торгового представительства. Начался вывоз венгерских промышленных товаров в Советскую Россию, однако ему мешало отсутствие соглашения: фабричнозаводская промышленность все более энергично требовала от правительства переговоров, соглашения с советским правительством.

Признание советского правительства вызвало много внутри- и внешне-политических проблем для венгерского господствующего класса. Несмотря на это, по инициативе советского правительства и в результате его правильной политики, в Берлине 26 августа 1924 года начались переговоры между уполномоченными правительств об установлении дипломатических сношений и заключении торгового соглашения. Договор о дипломатических отношениях был подписан в Берлине 5 сентября 1924 года, торговое же соглашение — там же 17-го сентября. Уже события, связанные со статьей о договоре и соглашении, показали, что отдельные слои венгерского господствующего класса, особенно Хорти неискренне относились к вопросу советско-венгерских сношений.

Венгрия не ратифицировала договора до условленного срока, т. е. до 12 декабря 1924 года. Даже при условиях затяжки ратификации советское правительство свидетельствовало о своем искреннем намерении, но договор не был представлен правительством на одобрение парламента, и так не вступил в силу. Отказ от ратификации был, между прочим, последствием и внешнего вмешательства со стороны империалистических стран.

После провала проведения договора сношения между советским и венгерским правительствами прервались почти на 10 лет. Внешне-торговый товарооборот находился на весьма низком уровне.

В годы 1929—33-го кризиса экономическое и внешнеторговое положение Венгрии было чрезвычайно тяжелым. Поэтому опять возник в круге венгерских капиталистов вопрос об установлении торговых связей с Советским Союзом. Однако, в это время в Венгрии были налицо уже признаки укрепления антисоветской политики. Венгерским правительством были приняты дискриминационные меры против Советского Союза, в печати началась клеветническая кампания выдумкой о советском демпинге. По мере углубления кризиса, под влиянием контрмер, принятых Советским Союзом, ряд ведущих капиталистических стран изменил отношение к Советскому Союзу, и заключил с ним торговые соглашения. Экономические и внешне-политические причины и обстоятельства побудили венгерское правительство опять искать способа установления связей с советским правительством. Советское правительство приняло инициативу в интересах возобновления переговоров. Интерес со стороны венгерских торговых кругов к торговле с Советским Союзом все усиливался. Международная политическая обстановка, внешне-политическое положение Венгрии влияли на то, чтобы венгерское правительство установило дипломатические сношения с Советским Союзом. Соглашение было подписано 6 февраля 1934 года. Несмотря на установление дипломатических сношений, венгерское правительство подорвало заключение торгового соглашения, предъявив в интересах провала провокативные требования. Советский Союз уполномочил торговую делегацию, которая и приступила к переговорам, но они — вследствие поведения венгерских официальных органов — не привели к результатам. Переговоры затянулись вплоть до 1936 года, но торгового соглашения не было заключено регулярных, оживленных торговых связей тоже не осуществилось.

И. Беренд – Дь. Ранки:

НЕМЕЦКИЕ КОЛОНИЗАТОРСКИЕ СТРЕМЛЕНИЯ И ВЕНГЕРСКАЯ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ВО ВРЕМЯ АНТИСОВЕТСКОЙ ВОЙНЫ, 1941–1945

Резюме

Приход фашизма к власти в Германии особенно резко выдвинул на первый план стремления немецкого империализма к порабощению Югозападной Европы.

Венгерские господствующие классы, несмотря на то, что цели немецкого империализма им были ясны, старались создать тесный экономический и политический союз с фашистской Германией, потому что они были согласны с антисоветскими планами последней, а с другой стороны потому, что в фашистской Германии они видели поддержку для осуществления своих ревизионистских планов.

Заключенные с Германией экономические соглашения были чрезвычайно выгодными для немцев. Еще в середине 30-ых годов было очевидно, что немецкий империализм старается обеспечить себе как можно большее экономическое влияние в Венгрии. Особенно выросла опасность немецкого империализма после аншлюсса. После захвата австрийских, а позже и чешских капиталов, 12 процентов капитала акционерных обществ в Венгрии перешло в руки немцев. Начиная с 1938 года свыше 50 процентов венгерской внешней торговли проводилось с Германией.

В первые годы войны, когда Германия еще имела военные успехи, экономический и политический нажим на Венгрию продолжал усиливаться. Немцы все более открыто утверждали, что венгерское сельское хозяйство «должно приспособиться к потребностям немецкого рынка», в области промышленности Венгрия должна развивать лишь свою сельскохозяйственную промышленность, прочие же отрасли должны подчиняться немецкому капиталу, а новые промышленные отрасли совсем не должны создаваться.

После нападения на Советский Союз, — к чему поспешно присоединились наспех и венгерские господствующие классы, — хортистская Венгрия пала еще ниже в лагере государств-сателлитов, экономическая же зависимость ее от Германии стала еще более полной. Перевоз венгерского сырья и съестных припасов в Германию принял громадные размеры. Вследствие этого весной 1942 года в Венгрии продовольственные пайки были уже меньше, чем в Германии. Из венгерского сырья особенно вывоз боксита и нефти усиливался бурными темпами.

Антисоветская война требовала огромных усилий от фашистской Германии. Это вызвало необходимость поставить на военную службу полную промышленную мощность порабощенных стран и стран-сателлитов. Следовательно, несмотря на то, что немцы и дальше стремились к полной колонизации Венгрии, и придерживались, по существу, своих прежних планов относительно дальнейшего экономического развития Венгрии, все же, хоть на время войны, были вынуждены сделать возможным и даже способствовать некоторому развитию венгерской промышленности, разумеется, в первую очередь, военной промышленности, ибо они нуждались в ее продуктах.

Начиная с 1941 года значительная часть венгерской промышленности была поставлена на службу немецкой армии. Такие большие заводы как МАВАГ или Оружейный завод посылали немецкой армии 50–80 процентов своей продукции. Заново же построенные заводы должны были предоставить в распоряжение немецкой армии 60–90 процентов своей мощности.

Важным средством эксплуатации венгерской промышленности немцами была так называемая система обработки давальческого сырья, при которой венгерские заводы и фабрики работали для немецкой армии, часто употребляя немецкое сырье. Под предлогом контроля над обработкой давальческого сырья немцы создали комитет под названием Deutsche Industriekommission in Ungarn, при помощи которого они контролировали все венгерское промышленное производство. В ходе войны немцы все реже платили за свои заказы, итак система обработки давальческого сырья стала средством ограбления страны. В рамки этой системы входило развитие венгерской авиа- и алюминиевой промышленности, которой раньше немцы мешали всеми средствами. Рост немецкого влияния отражался и в том, что немцы старались обеспечить себе капитальную заинтересованность в ряде предприятий. Согласно сводкам Статистического Управления число промышленных акций, находящихся в руках немцев, от 1938 года до 1942 года возросло на 50 процентов.

Итак немецкие военные интересы сделали возможным и необходимым, чтобы во время войны ряд отраслей тяжелой промышленности развивался быстрыми темпами. Однако тот факт, что венгерская промышленность стала придатком, дополнителем немецкой военной промышленности, особенно обострил военное искажение венгерской промышленности в немалых отношениях, создавая весьма резкие структурные неразмерности. Помимо этого, немцы продолжали препятствовать развитию тех отраслей венгерской промышленности, которые непосредственно не служили военным целям: воспрепятствовали они, например, созданию нового металлургического завода, содового завода, завода синтетичного каучука и т. п.

Вывоз огромного количества сельскохозяйственных продуктов и промышленного сырья, немецкие военные заказы и обработка давальческого сырья все более превращались в средство ограбления страны. За вывезенные товары немцы не платили, и к концу 1943 года их задолженность Венгрии уже достигла 1 млрд марок. Немецкую задолженность господствующие классы покрывали увеличением инфляции. Следовательно, в Венгрии инфляция означала то, что распределение народного дохода изменилось не только в пользу господствующих классов, но и в пользу немецкого финансового капитала, ибо часть венгерского народного дохода в форме неоплаченных товаропоставок экспроприировалась немецким финансовым капиталом, тем самым усиливающим эксплуатацию венгерского рабочего класса.

После 19 марта 1944 года, т. е. во время оккупации страны немцами, ограбление страны приняло открытые формы. Когда Советская Армия-освободительница перешла границы нашей родины, немцы приступили к демонтированию венгерских заводов и фабрик и их перевозу в Германию. Правда, героическая борьба рабочего класса во многих местах успешно воспрепятствовала этому, все же грабежи немцев, военные действия, продолжавшиеся на территории Венгрии несколько месяцев, уничтожили 40 процентов народного достояния.

Разрушенные заводы и фабрики, разоренная промышленность — вот наследство контрреволюционной Венгрии, вот результат колонизаторских стремлений немцев. Победа Советского Союза, освобождение нашей родины подорвали немецкие колонизаторские стремления, положили конец опустошающей власти контрреволюции, создав в Венгрии возможность построения венгерским народом новой страны, располагающей развитой социалистической промышленностью.

П. Йожа:

БОРЬБА КАРЛА ЛИБКНЕХТА ПРОТИВ МИЛИТАРИЗМА, ЗА НЕМЕЦКУЮ ДЕМОКРАТИЮ

Резюме

На рубеже XIX и XX столетий международное рабочее движение опознает выросшую опасность милитаризма и ставит на повестку дня вопрос борьбы с ним. Оно считает войну неизбежным спутником капитализма, но подчеркивает необходимость отдельной антимилитаристической деятельности. В выяснении этих вопросов важную роль играет Ленин.

В международном рабочем движении вопросами милитаризма и борьбы с ним занимался больше всего Карл Либкнехт. Это объясняется и тем, что он боролся в той Германии, на которую свою печать отложили формы бюрократическо-милитаристической власти сплетенного с феодализмом немецкого монополистического капитала.

Молодому немецкому монополистическому капиталу ничего не досталось при разделе мира, следовательно он стремится к переразделу последнего. Монополистический капитал сплетается с феодализмом. «Вследствие отсутствия буржуазной революции в Германии образуется особого вида милитаристический и захватнический милитаризм — юнкеро-буржуазный империализм.»

Карл Либкнехт с самого начала борется против милитаризма. В своих выступлениях на съездах партии, в своих статьях он подвергает анализу милитаризм, доказывая необходимость антимилитаристической борьбы. В начале 1907 года появляется знаменитая его брошюра »Милитаризм и антимилитаризм«.

При анализе милитаризма он исходит из того, что милитаризм, как костяк угнетающего народ аппарата, отделенного от остальной части общества и противостоящего

ему, наиболее развит в капитализме. До 1910 года его интересуют в первую очередь вопросы «направленного внутрь милитаризма». Он дает характеристику реакционного капиталистического милитаризма, имеющую и сегодня разоблачительную и мобилизирующую силу. Он отдельно занимается пресловутым прусско-немецким милитаризмом, который — вследствие особых полу-абсолютистических, феодально-бюрократических условий в Германии — созрел как совсем особенный плод.

В борьбе с большинством руководящих слоев немецкой социал-демократии, которое страшилось новых методов борьбы, Либкнехт излагает принципы антимилитаризма, его цели и методы. Антимилитаризм — это часть рабочего движения, он подчинен окончательной цели борьбы рабочего класса, но имеет в то же время и особенные задачи: он составляет важную часть борьбы против феодальных пережитков, за расширение демократических прав, и также направлен непосредственно и против капитализма, так как ослабляет самую важную политическую опору господства капиталистического класса.

В 1910 1911 годах Либкнехт осознает, что каждый социалист должен сосредоточить свои силы на предотвращении опасности империалистической войны. В 1913 году происходит его известная кампания, связанная со скандалом »Крупп«, в ходе которой он разоблачает предательский, подстрекающий к войне, военнопромышленный капитал.

Развязка первой мировой войны положила конец целому историческому периоду. II Интернационал распался. На повестку дня встала пролетарская революция.

Либкнехт вырос великаном именно в эти годы. Он не сразу, но вступает на путь разрыва с оппортунистами и покрывающим оппортунистов Центром, и все яснее осознает, что борьбу за мир надо связать с борьбой против господства империализма, с борьбой за диктатуру пролетариата.

Деятельность Либкнехта во время войны требует отдельной статьи, поэтому автор теперь о ней не распространяется.

В результате первой мировой войны распалась империалистическая кайзерская Германия. В это время в Германии появилось на повестку дня социалистическое преобразование, и для немецкого народа встал вопрос: или чреватая феодальными пережитками диктатура монополистического капитала, половинчатая буржуазная демократия — или рабоче-крестьянская демократическая диктатура, перерастущая в диктатуру пролетариата.

Борьба Либкнехта против милитаризма получает новое содержание. Упразднение милитаризма становится практически возможной, непосредственной задачей.

1 октября 1918 года группа Спартакус провозглашает свою программу, которая ставит себе целью — ввиду сплетения феодализма с империализмом — не только ликвидацию феодальных остатков, но также и свержение монополистического капитала.

Утром 9 ноября вооруженный пролетариат Берлина удаляет кайзера и свергает юнкеро-буржуазное правительство. Либкнехт провозглашает социалистическую республику. Однако лидерам социал-демократии удается остаться у власти и образовать правительство.

Спартакус слаб, он не располагает самостоятельной организацией, имеет серьезные идеологические ошибки, и так рабочий класс не имеет прочного революционного передового отряда. Рабочие и солдатские массы введены в заблуждение буржуазно-демократическими иллюзиями. Советы не в состоянии превратиться в действительные органы власти.

Контрреволюция располагает крупными силами, в том числе милитаризмом (в ее руках весь офицерский корпус и фронтовые войска). Социал-демократическое правительство не экспроприирует юнкеров, оставляет реакционный государственный аппарат нетронутым, организует сотрудничество с монополистическим капиталом, оставляет во главе армий генералов-военных преступников, содействует тому, чтобы военная контрреволюция подавила революцию.

Либкнехт старался прежде всего разоблачить ту ложь социал-демократии, что «сегодня у политической власти стоит немецкий пролетариат». Он ясно видит угрожающие революции опасности, организующуюся юнкеро-милитаристскую реакцию. В своей речи от 28 ноября и в своей статье от 2 декабря он призывает рабочих к бдительности и действию.

В его речи, произнесённой 16 декабря, в день открытия съезда советов, отражается уже дальнейший сдвиг власти в пользу буржуазии. Поэтому теперь уже неправильно то, что спартакисты ставят на первый план своей массовой работы непосредственные цели диктатуры пролетариата, а не демократическое преобразование. И тем менее правильно, что съезд советов приносит новое поражение революции: он отказывается от своих прав и передает власть в руки правительства.

В своем выступлении 23 декабря Либкнехт дает небывало глубокий анализ положения, перспектив Германии, и задач немецкого пролетариата.

Спартакус решает преобразоваться в самостоятельную партию, и 30 декабря — с участием Либкнехта и Розы Луксембург и под их руководством — состоит учредительный съезд Коммунистической партии Германии, что является крупнейшим результатом ноябрьской революции.

В начале января контрреволюция провоцирует вооруженное восстание в Берлине и в кровавом столкновении подавляет восстание лишенного единого руководства пролетариата.

15 января печатается последняя статья Либкнехта. Вечером этого дня белогвардейцы убивают его и Розу Люксембург.

RÉSUMÉ

IMRE WELLMANN:

LA SITUATION DE LA PAYSANNERIE AVANT LA RÉGLEMENTATION DES REDEVANCES SERVILES AU XVIIIe SIÈCLE

En dépit de l'effet paralysant du régime colonial des Habsbourg, les forces productives accusèrent dans la Hongrie du XVIIIe siècle un développement visible. Les surfaces de culture s'accrurent sans cesse, de nouvelles plantes productives furent acclimatées, et l'on vit s'accumuler des excédents agricoles considérables. Tout ceci était dû aux efforts pleins d'abnégation de la paysannerie.

La terre, condition première du travail paysan, appartenait à la noblesse. Un tiers seulement du pays était disponible pour les besoins propres de la paysannerie. Or, ceci eut pour effet de circonscrire l'exploitation paysanne dans des bornes étroites. Dans ces exploitations, la production, l'élevage et la culture des végétaux se pratiquaient selon la méthode extensive traditionnelle. Sans doute, la paysannerie avait également mis au point des méthodes nouvelles, adaptées à la culture des végétaux récemment répandus dans le pays, cependant, la culture des céréales prédominantes se poursuivait selon les coutumes ancestrales. L'exploitation paysanne suffisait presque entièrement à ses propres besoins, vu qu'elle produisait pour ainsi dire tout ce qui était nécessaire pour son économie, cependant, pour certaines denrées, sa production demeurait quantitativement insuffisante.

C'était l'exploitation paysanne qui nourrissait la classe dominante et l'État. Les serfs spoliés étaient la classe fondamentale et la plus nombreuse de la société féodale : en 1780, ces serfs constituaient le 93% de la population. La paysannerie elle-même n'était pas homogène : elle se différenciait tant au point de vue du statut légal (serfs possédant des bêtes de trait et dotés d'une tenure [laboureurs], serfs sans bêtes de trait ni tenure, mais dotés d'une maison [brassiers], serfs sans bêtes de trait ni tenure, non dotés d'une maison, et enfin domestiques de ferme) qu'au point de vue de la fortune (dans la catégorie des serfs à tenure, la différenciation variait entre une tenure entière et 1/64 de tenure).

A la suite des colonisations entreprises au XVIIIe siècle et soutenues par l'État, il y eut de nouvelles fondations. En l'espace de quelques dizaines d'années, l'accroissement naturel de la population aboutit à la saturation des régions colonisées elles-mêmes, incultes et inhabitées avant leur colonisation. C'est alors que, là aussi, l'on vit commencer un processus de différenciation. A la fin de la période en question, le centre de gravité s'était sensiblement déplacé vers les brassiers et les catégories dotées de tenures mineures. Ce processus était accéléré par la production marchande en développement et aussi par le système des fermes seigneuriales.

La couche de la paysannerie aisée formait le premier groupe des exploiteurs de la paysannerie. Le groupe suivant était celui de la bourgeoisie des villes, qui profitait de ce que, pour s'acquitter de ses redevances seigneuriales et surtout des impôts perçus par l'État, les paysans étaient contraints à écouler leurs denrées sur le marché. Au regard de l'exploitation par l'élément urbain, pratiquée d'une manière plus discrète, l'exploitation poursuivie par l'Église s'affirmait sous une forme brutale qui ne manquait pas de se graver profondément dans la conscience paysanne (taxe ecclésiastique, casuel, entretien de l'église et de l'école, dîme, etc.).

La machine d'État des Habsbourg imposa à la paysannerie des charges extrêmement lourdes. A partir de 1715, le service militaire fit peser sur la paysannerie pauvre un fardeau de plus en plus lourd. Les contacts avec les troupes étrangères stationnées en Hongrie grevaient, eux aussi, la paysannerie. Le *forspont* et la *portio*, c'est-à-dire l'obligation de fournir des attelages et de pourvoir en nature et en espèces aux besoins de la troupe, voilà les plus lourdes charges qui frappaient la paysannerie. Les prestations

en nature ne constituaient qu'une partie seulement de la taxe militaire. Cette taxe, à acquitter en espèces *(contributio)*, était votée par la Diète. Or, après d'interminables tergiversations, celle-ci finissait généralement par approuver l'augmentation constante des impôts. Ce fut encore la Diète qui introduisit la charge spéciale qu'était le système dit »de la *deperdita*« (on désignait par *deperdita* le décalage entre le prix de la marchandise, fixé par taxation officielle, et sa valeur réelle). Ainsi donc, les contributions fournies par la paysannerie dépassaient de loin même les chiffres fixés par l'autorité fiscale. L'exploitation par l'État, à laquelle il convient d'inclure également les charges imposées par le comitat, entama dans de nombreuses régions même les stocks de denrées indispensables à la subsistance individuelle des paysans.

L'exploitation pratiquée par le seigneur terrien était plus variée encore que les charges imposées par l'État. Pour se protéger contre elle, le paysan n'avait qu'un seul moyen à sa disposition : se cramponner au facteur de cohésion qu'était la communauté paysanne. Cependant, la communauté des terres, base de la communauté paysanne, s'était engagée dans la voie de la désagrégation. La juridiction paysanne fut le seul élément de l'autonomie paysanne qui demeurât en vigueur. La classe dominante s'employait à entraîner dans un état de dépendance toujours plus accusé la communauté paysanne, unité primaire de l'administration publique. L'on vit graduellement se modifier le rôle du maire de village, qui devint finalement le fonctionnaire du seigneur terrien.

L'accomplissement final du processus de constitution de la couche des »serfs de la deuxième catégorie« était le mieux reflété par les redevances seigneuriales à la charge du serf. Dans la Hongrie prise au sens strict du mot, les serfs étaient classés dans trois grandes catégories, selon qu'ils étaient »traités« sur la base de l'*urbarium*, de l'*usus* ou d'un contrat. Aucune de ces trois formes ne pouvait assurer à la paysannerie une protection suffisante. Les charges se faisaient de plus en plus lourdes, et, au milieu du siècle, le système des fermes seigneuriales était devenu prédominant. La condition première en était l'augmentation quantitative des forces productives, et avant tout l'accroissement de la population rurale, réalisé par voie naturelle ou par colonisation. La densité croissante de la population avait pour conséquence princi- pale l'augmentation du travail paysan, et, dans une proportion plus faible, l'accroisse- ment du nombre des attelages disponibles. C'est dans une mesure moins importante et avec un caractère moins constant que l'on vit se réaliser la deuxième condition, à savoir le marché à grande capacité d'absorption. Or, en Hongrie, pays colonial à cette époque, ce marché à grand pouvoir d'absorption était fonction de la capacité d'absorption des provinces héréditaires. Dès que ces deux conditions étaient assurées, on commença dans le pays entier à créer des fermes seigneuriales de grande étendue, pratiquant la production marchande. Pour acquérir les surfaces arables necessaires à la création des fermes en question, on procéda d'abord à la mainmise sur les terres en friche ou inoccupées, pour passer ensuite au tronquage et à l'expropriation des propriétés communales. Finale ment, on entama même les terres défrichées, cultivées par la communauté paysanne. Résultat : d'un côté, de vastes champs allodiaux en un seul tenant, et, de l'autre, une paysannerie refoulée de ses terres. Cet état de choses contribua à accroître le nombre des paysans sans tenure.

Cet essor considérable de la production marchande s'inscrivait dans le cadre des phénomènes de désagrégation du féodalisme. Dans l'agriculture, le système consistant à doter de terres le producteur fut supplanté par la méthode capitaliste. Or, celle-ci consistait à priver le paysan de sa terre. Simultanément, l'industrie capitaliste ne réalisa que des progrès insignifiants : on manquait d'un nombre suffisant de manufactures capables d'absorber les réserves humaines ainsi créées. Dans les conditions engendrées par un régime colonial, l'accumulation des capitaux agricoles est freinée, elle aussi, et l'utilisation de la main-d'oeuvre »libre« s'en trouve également entravée. Voilà pourquoi l'exploitation agricole au moyen de fermes seigneuriales fut caractérisée par ce qu'elle était pour une large part basée sur la corvée fournie par les serfs. C'est alors que la rente-travail acquit une importance capitale, ce qui entraîna une aggravation brusque des corvées grevant les serfs. Simultanément, les autres charges, elles aussi, croissaient sans arrêt.

Afin d'accroître les redevances à la charge des serfs, les seigneurs terriens recoururent à d'innombrables moyens de contrainte de caractère non-économique. Dans ce domaine, un rôle capital échut aux tribunaux seigneuriaux et à l'appareil de répression du domaine seigneurial. C'est avec une rigueur impitoyable que la classe dominante veillait à ce que le »bruit fâcheux« dont s'accompagnait l'oppression des paysans ne parvînt point au delà des limites de la propriété : ellen n'admettait pas que la plénitude et l'exclusivité du pouvoir seigneurial fussent mises en cause.

JÓZSEF BUZÁS:

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DES RELATIONS COMMERCIALES SOVIÉTO-HONGROISES (1919—1938)

Sous le coup de la situation économique intérieure et de la conjoncture internationale des années 20, les classes dominantes hongroises, qui pratiquaient une politique antisoviétique, se virent obligées, elles aussi, de chercher à nouer des relations commerciales avec la Russie des Soviets. L'article expose les phénomènes qui se firent jour dans la vie économique intérieure du pays, ainsi que les facteurs nés de la situation internationale de la Hongrie (crise économique, accords conclus par l'Angleterre et l'Italie avec le gouvernement soviétique, etc.), autant d'éléments qui amenèrent certains milieux capitalistes d'abord, le gouvernement hongrois ensuite, à rechercher des contacts avec les représentants du gouvernement soviétique. Ce revirement était dû dans une large mesure aux succès économiques et diplomatiques remportés par le jeune État soviétique après sa victoire sur la contre-révolution et les interventionnistes, de même qu'à l'essor de ses échanges commerciaux avec les pays capitalistes d'Europe. C'est en automne 1921 que s'ouvrirent dans la capitale allemande les premières négociations : le représentant de l'industrie hongroise y entama des conversations d'information avec la mission commerciale soviétique siégeant à Berlin. Il ressort des documents hongrois relatifs aux pourparlers que dès l'ouverture des entretiens, tout comme par la suite, l'Union Soviétique témoigna son désir sincère d'établir avec la Hongrie des relations commerciales normales, fondées sur l'égalité des droits des parties en présence. C'est en 1922 que fut passée la première commande : la Hongrie achetait à l'Union Soviétique 4000 tonnes de pétrole brut. Les livraisons permirent aux capitalistes Hongrois de constater de leurs propres yeux combien rigoureusement le partenaire soviétique respectait les obligations assumées. L'article souligne ensuite l'importance que l'exportation, en Union Soviétique, de produits industriels hongrois aurait pu revêtir au point de vue de l'industrie et de toute la vie économique hongroises.

Les milieux capitalistes hongrois auraient désiré amplifier les relations commerciales entre les deux pays au moyen de compagnies mixtes soviéto-hongroises : ils estimaient en effet que cette solution répondait le mieux à leurs propres intérêts. Cependant, à ce moment-là, l'Union Soviétique, qui avait conclu des accords commerciaux avec de nombreux pays capitalistes, n'était plus disposée à considérer les sociétés mixtes comme une base des relations commerciales entre les deux pays. Mandaté par la S. A. pour le Commerce russo-hongrois, un conseiller, du ministère hongrois des affaires étrangères se rendit en 1923 à Berlin et y entama des négociations avec le chef de la mission commerciale soviétique siégeant dans la capitale allemande. L'industrie hongroise commença à exporter en Russie soviétique, toutefois, les exportations étaient entravées par le fait qu'un accord n'était pas intervenu entre les deux parties. L'industrie réclamait de plus en plus énergiquement l'ouverture de négociations et la signature d'un accord avec le gouvernement soviétique. La question de la reconnaissance de ce gouvernement posait à la classe dominante hongroise de nombreux problèmes de politique intérieure et extérieure. Néanmoins, sur l'initiative du gouvernement soviétique et grâce à la politique judicieuse de celui-ci, on vit s'ouvrir à Berlin, le 26 août 1924, des entretiens réunissant les délégués des deux gouvernements: les pourparlers avaient pour objectif l'établissement de relations diplomatiques entre la Hongrie et l'U.R.S.S., et la conclusion d'un accord commercial. L'accord sur l'établissement de relations diplomatiques fut signé à Berlin le 5 septembre 1924, tandis que l'accord commercial était signé le 17 septembre. Cependant, les événements qui se produisirent après la publication de l'article consacré aux accords démontrèrent dès aussitôt que certaines couches de la classe dominante hongroise, et surtout Horthy, n'avaient point fait preuve de bonne foi en abordant le problème des relations soviéto-hongroises.

Il avait été stipulé que l'accord serait ratifié le 12 décembre 1924 au plus tard. La Hongrie ne remplit point cet engagement. Quoique, même dans la situation créée par le retardement apporté à la ratification, le gouvernement soviétique eût fait preuve d'un sincère désir de coopération, le gouvernement hongrois ne soumit point l'accord à l'approbation de l'Assamblée nationale. Ainsi, la convention ne put pas entrer en vigueur. Parmi les causes du refus à ratifier l'accord, il convient de signaler également l'intervention de certains pays impérialistes étrangers.

Après l'échec de la ratification, il se passa presque 10 ans sans qu'il y eût de contact entre les gouvernements soviétique et hongrois. Dans cette période, les échanges commerciaux demeurèrent très réduits.

Durant la crise qui sévit entre 1929 et 1933, la situation économique et le commerce extérieur de la Hongrie connurent une période fort critique, qui incita les capitalistes hongrois à reconsidérer le problème des relations commerciales avec l'U.R.S.S. Toutefois, on put enregistrer dans la même période des signes indiquant que la politique antisoviétique se renforçait, elle aussi, en Hongrie. Le gouvernement hongrois prit des mesures discriminatoires à l'égard de l'Union Soviétique, et la presse déclencha un campagne de calomnies à propos du prétendu *dumping* soviétique. Lorsque la crise s'aggrava et l'Union Soviétique prit des contre-mesures, plusieurs grands pays capitalistes changèrent d'attitude et conclurent avec elle des accords commerciaux.

Certaines raisons économiques et considérations de politique étrangère inspirèrent au gouvernement hongrois l'idée de renouer avec le gouvernement soviétique. Le gouvernement soviétique entreprit des démarches concrètes afin d'encourager la reprise des négociations. En Hongrie, les milieux d'affaires témoignaient d'un intérêt toujours croissant pour les échanges commerciaux avec l'U.R.S.S. La conjuncture politique mondiale et la situation internationale de la Hongrie déterminèrent le gouvernement hongrois à établir des relations diplomatiques avec l'Union Soviétique. L'accord fut signé le 6 février 1934. Malgré l'établissement de relations diplomatiques entre les deux pays, le gouvernement hongrois fit échouer la conclusion d'un accord commercial : pour parvenir à ce but, il avait posé des conditions de caractère provocateur. L'Union Soviétique délégua une mission commerciale qui entama des négociations, cependant, en raison de l'attitude adoptée par les autorités hongroises, les pourparlers demeurèrent infructueux. Les conversations se prolongèrent jusqu'en 1936, toutefois, elles n'aboutirent pas à la conclusion d'un accord commercial, et l'on ne vit point s'établir entre les deux pays des relations commerciales à la fois suivies et nourries.

IVÁN BEREND — GYÖRGY RÁNKI :

LES ASPIRATIONS COLONISATRICES ALLEMANDES ET L'INDUSTRIE HONGROISE A L'ÉPOQUE DE LA GUERRE ANTISOVIÉTIQUE (1941—1945)

L'arrivée au pouvoir du fascisme en Allemagne communiqua une virulence particulière aux visées de l'impérialisme allemand sur l'asservissement de l'Europe sud-orientale.

Bien qu'ils connussent les objectifs de l'impérialisme allemand, les milieux dirigeants hongrois s'efforcèrent de parvenir à une étroite alliance économique et politique avec l'Allemagne fasciste. La raison en était que, d'une part, ils approuvaient les projets antisoviétiques allemands, et que, de l'autre, ils croyaient trouver dans une Allemagne fasciste l'appui nécessaire pour réaliser leurs objectifs révisionnistes.

Les accords économiques conclus avec l'Allemagne furent extrêment avantageux au point de vue allemand. Dès le milieu des années 30, il était devenu manifeste que l'impérialisme allemand entendait s'assurer en Hongrie une influence économique aussi profonde que possible. C'est surtout après l'*Anschluss* que la menace de l'impérialisme allemand s'aggrava d'une manière toute particulière. Après l'accaparement des entreprises à capital autrichien, puis de celles à capital tchèque, 12% du capital-actions des sociétés anonymes hongroises passèrent aux mains des Allemands. A partir de 1938, plus de la moitié du commerce extérieur hongrois était déjà absorbée par l'Allemagne.

Aux premières années de la guerre, dans la période où l'Allemagne remportait encore des succès militaires, l'Allemagne resserra encore davantage son emprise économique et politique sur la Hongrie. Les Allemands cachaient de moins en moins qu'à leur sens, l'agriculture hongroise »devait s'adapter aux besoins du marché allemand«, que, dans le domaine industriel, la Hongrie avait à développer uniquement son industrie agricole, tandis que les autres branches industrielles étaient à transformer en un réseau d'entreprises à participation allemande, et qu'enfin, la Hongrie devait s'abstenir de créer des industries nouvelles.

Après le déclenchement des opérations militaires contre l'Union Soviétique — auxquelles les classes dominantes hongroises se rallièrent en hâte —, la Hongrie horthyste se vit assigner une place plus honteuse encore parmi les États satellites et sa dépendance vis-à-vis de l'Allemagne devint encore plus complète. L'exportation, en Allemagne, des matières premières et des denrées agricoles hongroises prit des proportions énormes. Il s'en suivit qu'au printemps 1942, les rations alimentaires hongroises étaint déjà inférieures à celles de l'Allemagne. En fait de matières premières hongroises, c'étaient avant tout la bauxite et le petrole qui s'exportaient à une cadence toujours plus rapide.

La guerre antisoviétique imposa à l'Allemagne des efforts gigantesques. Ceci créa pour l'Allemagne le besoin impérieux de placer toute la capacité industrielle des pays subjugués et satellites au service de la guerre de rapine hitlérienne. Ainsi, alors que les Allemands persistaient dans leurs aspirations à parachever l'assujettissement colonial complet de la Hongrie et intensifiaient même les efforts visant à atteindre ce but, tout en ne changeant rien à leurs idées concernant l'avenir de l'évolution économique hongroise, ils se virent contraints — pour la durée de la guerre, du moins — à tolérer, voire même à encourager l'industrie hongroise. Bien entendu, leur aide portait avant tout sur un certain développement de l'industrie de guerre, dont la production leur était indispensable.

A partir de l'été 1941, la capacité industrielle hongroise était pour une large part absorbée par les commandes de l'armée allemande. Pour certaines branches de la production, de grandes usines telles que *MÁVAG* (Usines sidérurgiques, aciéries et ateliers de constructions mécaniques de l'État hongrois) et *Fegyvergyár* (Usine d'armes à feu) livraient 50 à 80% de leurs produits à l'armée hitlérienne. Quant aux entreprises récemment créées, elles étaient tenues de réserver 60 à 90% de leur capacité pour les besoins de la machine de guerre allemande.

Le système du travail »à façon« fut un moyen important de la mainmise sur l'industrie hongroise. Dans le cadre de ce système, les usines hongroises travaillaient — souvent avec des matières premières allemandes — pour l'armée hitlérienne. Sous prétexte de pouvoir organiser et contrôler le travail à façon, les Allemands créèrent un orgamisme appelé *Deutsche Industriekommission in Ungarn*, qui leur permit de contrôler du même coup toute la production industrielle hongroise. Au fur et à mesure que se prolongeait la guerre, les Allemands acquittèrent de moins en moins ces livraisons, aussi le système du travail à façon devint-il un instrument du pillage de la Hongrie. Le développement de l'industrie aéronautique hongroise et de l'industrie de l'aluminium — que les Allemands s'étaient auparavant efforcés d'entraver avec tous les moyens à leur disposition — s'inscrivait également dans le cadre du système du travail à façon. L'accroissement de l'influence allemande était reflété par le fait que les Allemands s'employaient à s'assurer une participation financière à de nombreuses entreprises hongroises. Selon les indications fournies par l'Office des Statistiques, le chiffre des actions industrielles hongroises appartenant à des Allemands s'accrut de 50% entre 1938 et 1942.

Ainsi donc, pendant les années de guerre, les intérêts de la machine de guerre allemande avaient rendu possible et même nécessaire le développement relativement rapide de nombreuses branches de l'industrie lourde hongroise. Toutefois, le fait que l'industrie hongroise était devenue une dépendance, un complément de l'industrie de guerre allemande, accentua d'une manière toute particulière la déformation, due aux nécessités imposées par la guerre, de la production industrielle hongroise, et engendra des disproportions structurales très sensibles. D'ailleurs, là où les intérêts de la guerre hitlérienne n'étaient pas directement engagés, les Allemands persistaient à entraver le développement industriel hongrois. Ainsi, par exemple, ils empêchèrent la construction d'une nouvelle usine métallurgique, d'une fabrique de soude, d'une usine de caoutchouc synthétique, etc.

L'exportation massive des denrées agricoles et des matières premières industrielles hongroises, les commandes allemandes de matériel de guerre et le travail à façon devinrent de plus en plus les instruments du pillage de la Hongrie. Les Allemands ne payaient point les marchandises exportées, aussi, fin 1943, l'Allemagne devait-elle à la Hongrie plus d'un billion de *marks*. Les classes dirigeantes comblèrent le déficit né de la dette allemande par l'amplification de l'inflation. Ainsi, en Hongrie, l'inflation entraînait la modification de la répartition du revenu national non seulement en faveur des classes dirigeantes hongroises, mais aussi au benéfice du capital financier allemand, une partie du revenu national hongrois étant expropriée par l'Allemagne sous forme de livraisons non acquittées. Cet état de choses ne manqua pas d'aggraver sensiblement l'exploitation de la classe ouvrière hongroise.

Après le 19 mars 1944, date de l'occupation de la Hongrie par les Allemands, le pillage du pays se poursuivait déjà ouvertement. Lorsque l'Armée soviétique libératrice pénétra en Hongrie, les Allemands commencèrent à démonter et à transférer en Allemagne les usines hongroises. Sans doute, les combats héroïques livrés par la classe ouvrière réussirent à entraver ces mesures en beaucoup d'endroits, cependant, les pillages allemands et les opérations militaires qui se poursuivirent plusieurs mois durant en territoire hongrois se soldèrent par la destruction de 40% de notre fortune nationale.

Des usines démolies, une industrie ruinée : tel était l'héritage que nous léga la Hongrie contre-révolutionnaire, et tel fut aussi le bilan des aspirations colonisatrices

allemandes. La victoire de l'Union soviétique, la libération de notre pays barrèrent le chemin aux visées colonisatrices allemandes, mirent un terme au règne dévastateur de la contre-révolution hongroise, et permirent au peuple hongrois de s'engager dans la voie de l'édification d'une patrie nouvelle, de la Hongrie dotée d'une industrie socialiste évoluée.

PÉTER JÓZSA :

LA LUTTE DE KARL LIEBKNECHT CONTRE LE MILITARISME ET POUR LA DÉMOCRATIE ALLEMANDE

Au tournant du XIXe siècle, le mouvement ouvrier international prit conscience du danger accru que présentait le militarisme et se fixa pour tâche de combattre celui-ci. Il considérait la guerre comme la concomitance inéluctable du capitalisme, mais il ne cessa de souligner qu'il s'imposait de consacrer des activités spéciales à la lutte antimilitariste. Dans l'élucidation de ces problèmes, un rôle important échut à Lénine.

Parmi les protagonistes du mouvement ouvrier international, ce fut Karl Liebknecht qui se consacra le plus aux problèmes du militarisme et à la lutte contre cette tendance. Ceci s'explique entre autres par le fait qu'il combattit dans une Allemagne où s'affermirent les formes de domination bureaucratique et militariste du capital monopoleur allemand pénétré de féodalisme.

Le jeune capital monopoleur allemand ne fut point présent quand on partagea le monde, aussi recherchait-il un nouveau partage. Le capital monopoleur se lia étroitement avec le féodalisme. »La révolution bourgeoise n'ayant pas eu lieu, il se forme en Allemagne un impérialisme spécial, de caractère militariste et spoliateur : c'est l'impérialisme junker et bourgeois.«

*

Dès le début, Karl Liebknecht lutta contre le militarisme. Dans ses discours prononcés aux congrès du parti, de même que dans ses articles, il analysa le militarisme et démontra qu'il était indispensable de combattre cette tendance. C'est au début de l'année 1907 que parut sa célèbre brochure intitulée »Militarisme et antimilitarisme«.

Son analyse part du principe que le militarisme, charpente d'une machine de répression antipopulaire isolée des autres éléments de la société et hostile à ceux-ci, parvient à son plus haut degré de développement en régime capitaliste. Avant 1910, il étudia surtout les problèmes du »militarisme dirigé vers l'intérieur«. Il a tracé du militarisme capitaliste réactionnaire un tableau qui, aujourd'hui encore, demeure révélateur et nous stimule à la lutte. Il consacra des études spéciales au fameux militarisme prusso-germanique qui, »en raison des conditions semi-absolutistes et féodalo-bureaucratiques particulières régnant en Allemagne, devint, au terme de sa maturation, un fruit tout à fait spécial«.

En lutte contre la majorité de la couche dirigeante des sociaux-démocrates allemands, majorité pleine de répugnance pour les méthodes nouvelles du combat, Liebknecht exposa les principes, les objectifs et les méthodes de l'antimilitarisme. L'antimilitarisme est un élément du mouvement ouvrier ; il est subordonné à l'objectif final de la classe ouvrière, mais, en même temps, des tâches spéciales lui incombent : il est un facteur important de la lutte contre les survivances féodales et pour l'extension des droits démocratiques. Simultanément, l'antimilitarisme est aussi dirigé d'une manière directe contre le capitalisme : en effet, il affaiblit la base politique la plus importante de la domination de la classe des capitalistes.

Dès 1910—1911, Liebknecht comprit que tout socialiste devait redoubler d'efforts pour conjurer le péril toujours plus menaçant de la guerre impérialiste. C'est en 1913 qu'à propos du scandale Krupp, il mena sa campagne mémorable pour arracher le masque aux maîtres de l'industrie de guerre, aux capitalistes bellicistes et traîtres à la patrie.

*

Le déclenchement de la première guerre mondiale marqua la fin de toute une époque historique. La IIe Internationale s'effondra : la révolution prolétarienne parvint à un point où, désormais, sa réalisation concrète était d'une brûlante actualité.

C'est à partir de ces années que les activités de Liebknecht prirent une ampleur quasi gigantesque. Quoique tardivement, il se décida à rompre avec les opportunistes et le centre — qui, lui, faisait le jeu des opportunistes —, et comprit de plus en plus clairement que la lutte pour la paix devait être liée à la lutte contre l'impérialisme, au

combat pour la dictature du prolétariat. Les activités que Liebknecht déploya pendant ta guerre s'inscrivent dans le cadre d'une étude spéciale. Aussi le présent article n'entre-l-il point dans les détails de cette question.

*

La première guerre mondiale eut pour conséquence l'effondrement de l'Empire pilemand impérialiste. Dès lors, historiquement parlant, la transformation socialiste devint pour l'Allemagne un problème présentant un caractère de pleine actualité. Le aeuple allemand eut à choisir : désirait-il la dictature du capital monopoleur grevé de survivances féodales, voulait-il une démocratie bourgeoise équivoque, ou bien réclamait-ll la dictature démocratique de la classe ouvrière et de la paysannerie, un pouvoir se transformant en dictature du prolétariat?

Les événements avaient donné un sens nouveau à la lutte antimilitariste de Liebknecht. La liquidation du militarisme était devenue pratiquement possible : elle était désormais une tâche immédiate.

Le 1er octobre 1918, le groupe Spartacus publia son programme d'action. En raison de l'enchevêtrement du féodalisme et de l'impérialisme, ce programme réclamait non seulement la liquidation des survivances féodales, mais aussi la suppression du capital monopoleur.

Le 9 novembre au matin, le prolétariat berlinois en armes chassa l'empereur et le gouvernement des junkers et bourgeois. Liebknecht proclama la république socialiste. Toutefois, les leaders sociaux-démocrates réussirent à maintenir leurs positions et à former un cabinet.

Le groupe Spartacus demeurait faible, ne disposait pas d'une organisation indépendante et ses activités étaient entravées par de graves insuffisances de caractère idéologique, aussi la classe ouvrière ne disposa-t-elle pas d'un détachement d'avant-garde à la fois révolutionnaire et solide. La masse des ouvriers et des soldats demeurait prisonnière d'illusions démocratiques bourgeoises. Les Conseils ne purent point devenir de véritables organes du pouvoir.

La contre-révolution disposait de forces considérables, telles que, par exemple, le militarisme (tout le corps d'officiers et les armées du front). Le gouvernement social-démocrate n'exproprìa point les junkers, laissa intacte la machine d'État réactionnaire, organisa la coopération avec le capital monopoleur, ne destitua pas les généraux, ces criminels de guerre détenant les postes de commande aux armées, et facilita à la contre-révolution la tâche de noyer la révolution dans le sang.

Liebknecht s'efforça de démasquer avant tout le mensonge des sociaux-démocrates prétendant qu'»aujourd'hui, le pouvoir politique est entre les mains du prolétariat allemand«. Il vit clairement les dangers menaçant la révolution, et ne se méprit point sur le compte de la réaction junker et militariste qui s'organisait en Allemagne. Dans son discours du 28 novembre et son article du 2 décembre, il invita les ouvriers à faire preuve de vigilance et à engager l'action.

Le discours qu'il prononça le 16 décembre à l'ouverture du Congrès des Conseils reflétait déjà une modification plus accentuée encore du rapport des forces en faveur de la bourgeoisie. Aussi fut-il erroné de la part des spartakistes d'axer dès lors leur travail de masse non sur la transformation démocratique, mais sur les objectifs immédiats de la dictature du prolétariat. L'erreur était d'autant plus grave qu'au Congrès de Conseils, la révolution venait d'essuyer un nouvel échec : le Congrès abdiqua ses droits et remit le pouvoir entre les mains du gouvernement.

Dans son discours du 23 décembre, Liebknecht fit une analyse remarquablement pénétrante de la situation et des perspectives de l'Allemagne, ainsi que des tâches du prolétariat allemand.

Le groupe Spartacus décida de se constituer en parti indépendant. C'est le 30 décembre que se réunit avec la participation et sous la direction de Liebknecht et de Rosa Luxemburg le Congrès constitutif du Parti Communiste d'Allemagne : ce fut là le résultat le plus important de la révolution de novembre.

Au début de janvier, la contre-révolution provoqua à Berlin un soulèvement armé et brisa par des mesures sanglantes la résistance du prolétariat demeuré sans chefs unis dans l'action.

Le dernier article de Liebknecht parut le 15 janvier. Dans la même soirée, Liebknecht et Rosa Luxemburg étaient assassinés par les gardes-blancs.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős : Szöllősy Károly
Kézirat beérkezett: 1955. IX. 13. — Példányszám: 2500. Terjedelem: 24¾ (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, Gerlóczy u. 2. — 37397/55 — Felelős vezető : ifj. Puskás Ferenc

SZEMLE

A magyar munkásmozgalom az imperializmusra való átmenet időszakában 1890—1900 (Ism. *Diószegi István*) 765

Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921 (Ism. *Siklós András*) 771

Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859 (Ism. *Lukács Lajos*) 774

А. В. Лихолат: Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917—1922 гг.) — (*A. V. Liholat:* A nacionalista ellenforradalom szétzúzása Ukrajnában) (Ism. *Dolmányos István*) 778

Д. Л. Златопольский: Образование и развитие СССР как союзного государства. — (*D. L. Zlatopolszkij:* A Szovjetunió mint szövetséges állam létrejötte és fejlődése) (Ism. *Mayer Mária*) 781

Die Auswirkungen der ersten russischen Revolution von 1905—1907 auf Deutschland (Ism. *Karsai Elek*) 782

А. В. Арциховский: Основы археологии — (A. V. Arcihovszkij : A régészet alapjai) (Ism. *Perényi József*) 786

Gaetano Salvemini: Prelude to World War II (Ism. *Pálóczi-Horváth György*) 787

Lord Russell: A horogkereszt rémtettei (Ism. *Szabolcs Ottó*) 790

Gerhard Schilfert: Sieg und Niederlage des demokratischen Wahlrechts in der deutschen Revolution 1848/49 (Ism. *Csizmadia Andor*) 793

Hősi harcok emlékei (Ism. *Gaál Endre*) 795

Szabó Gyula: Latinca Sándor »a szegény proletárság igazi védője« (Ism. *Kleinné N. Zsuzsa*) 799

M. Tótfalusi Kis Miklós (Ism. *V. Windisch Éva*) 801

Győri György: 170 esztendő (Ism. *Berend Iván*) 803

KRÓNIKA

Bolgár Elek (Nekrolog) 805

A történészfront hírei 807

BIBLIOGRÁFIA

A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke (1955. január 1.—június 30.) 813

РЕЗЮМЕ 821

RÉSUMÉ 828

Ára: 16,— Ft
Előfizetés 1 évre: 36,— Ft

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. *(Kossuth Lajos Összes munkái XV.)* Sajtó alá rendezte *Barta István.*
A kötet a függetlenségi határozat meghozatala — 1849. ápr. 14. — és Kossuth emigrációba indulása — aug. 15. — között eltelt négy hónap Kossuth-dokumentumait tartalmazza. A szabadságharc hanyatló szakasza ez az időszak s a jelentős részben eddig ismeretlen okmányok híven érzékeltetik a diadaloktól a bukásig vezető út drámai feszültségét. Ezzel a kötettel zárul az az ötkötetes sorozat, amely Kossuth Összes Munkáin belül az 1848/49-es forradalom és szabadságharc forrásanyagát tartalmazza. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat gondozásában az Akadémiai Kiadó.
Ára kötve 120 Ft

Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Írta: *Sándor Vilmos*
A munka első része foglalkozik a nagyipar kezdeti kibontakozásának folyamatával 1867—1880 között. Tárgyalja a nagyipari fejlődés feltételeit, a termelés alakulását, az egyes iparágak helyzetét, fejlődését, az ipari nagytőke megoszlását, a munkásság helyzetét. A második részben foglalkozik a magyarországi gyáripar lassú erősödésével 1879—1887 között, a nagyipari fejlődésnek és a monopolkapitalizmus kialakulási folyamatának meggyorsulásával 1887—1900 között, a nagyiparral és a monopóliumokkal (1900), a munkásosztállyal és helyzetével. MTA Történettudományi Intézete. 771 l. Szikra. *Ára kötve 48 Ft*

Ráday Pál iratai, I. Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László.* A kötet II. Rákóczi Ferenc diplomatájának, külföldi követének, kancelláriai directorának, Ráday Pálnak, 1703—1706 közötti iratait közli. A feltárt források elsősorban Rákóczi államépítő és külpolitikai tevékenységét világítják meg, de értékes anyagot szolgáltatnak a szabadságharc egész történetére is. A munka a Ráday levéltár, az Országos Levéltár Rákóczi szabadságharc levéltárának anyaga mellett felhasználja egyes családi levéltárak, s fontosabb vidéki és néhány külföldi levéltár anyagát is.
Magyar Történelmi Társulat gondozásában
828 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 130,— Ft*

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI című sorozat következő füzetei jelentek meg a közelmúltban:

18. sz. *Elekes Lajos:* A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében .....
19. sz. *Pach Zsigmond Pál:* A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon .....
20. sz. *Árató Endre:* A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája a szabadságharc előtt .....
21. sz. *H. Balázs Éva:* A parasztság helyzete és mozgalmai 1780—1787)
22. sz. *Hanák Péter:* A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben. .....

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT gondozásában újabban megjelent NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK Művelt Nép Könyvkiadó

Heckenast—Incze—Karácsonyi—Lukács—Spira: A magyar nép története. Rövid áttekintés. III. kiad.	37,— Ft
Bónis György: Hajnóczy 1750—1795	5,— Ft
Incze—Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben	11,50 Ft
Pamlényi Ervin: Horváth Mihály	9,50 Ft
Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32)	9,50 Ft
Wellmann Imre: Tessedik Sámuel	10,— Ft
Köpeczi Béla — R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc	28,— Ft
Márkus László: Guyon Richárd	12,— Ft

51593
51593
1956 APR 18.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

89. ÉVFOLYAM

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

1955. 6. SZÁM

1955

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., BELGRÁD RAKPART 5

89. ÉVFOLYAM, 1955. 6. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:
ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PAMLÉNYI ERVIN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ELEKES LAJOS, EMBER GYŐZŐ, KOSÁRY DOMOKOS, LEDERER EMMA, MÁLYUSZ ELEMÉR, MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACH ZSIGMOND PÁL, RÉTI LÁSZLÓ, SZABÓ ISTVÁN, I. TÓTH ZOLTÁN, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1955. ÉVI 6. SZÁMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

A római történészkongresszus 835

Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. I. 849

Balázs Béla: A személyes visszaemlékezések felhasználása népi demokráciánk történetének feldolgozásában 882

KÖZLEMÉNY

Szekeres József: Adatok a pécsi bányászok 1905. évi harcairól 897

VITA

Vita az 1875. évi fúzió történetével kapcsolatos kérdésekről 924

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

Incze Miklós—Mucsi Ferenc: Tudományos ülésszak Varsóban az 1905—1907-es forradalom 50. évfordulója alkalmából 934

SZEMLE

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása (ism. *M. Somlyai Magda*) 937

Andics Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején (ism. *Eckhart Ferenc*) 940

A középkor története. I. kötet (ism. *Bellér Béla*) 943

А. Ф. Яковлев: Экономические кризисы в России — (*A. F. Jakovlev:* Gazdasági válságok Oroszországban) (ism. *Niederhauser Emil*) 948

A RÓMAI TÖRTÉNÉSZKONGRESSZUS*

I.

A történészek nemzetközi szervezete, a Comité International des Sciences Historiques[1] 1955. szeptember 4 és 11. között tartotta Rómában X. kongresszusát. Ez volt az első alkalom, amikor az új magyar történettudomány nemzetközi fórumon jelentkezett eredményeivel. Felkészülésünket és részvételünket e fontos nemzetközi találkozón azonban több tényező nehezítette. Előljáróban ezért röviden szeretnénk kitérni az előzményekre. A kongresszust 1950-ben Párizsban határozták el. 1953-ban nyilvánosságra hozták a programot, azzal a felhívással, hogy a főtémákhoz kapcsolódó korreferátumokat 1954 nyaráig kell bejelenteni, amikor a szervezőbizottság a végleges programot összeállítja. A hivatalos meghívások 1954 végén érkeztek meg. Tekintve, hogy az idők során a magyar történészeknek a Comitéval való kapcsolatai erősen meglazultak, mi csak ekkor, tehát 1955 elején kapcsolódtunk

* Andics Erzsébet akadémikusnak a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Főbizottsága kibővített ülésén tartott beszámolója alapján.

[1] A Comité International közel évszázada működik, jelenleg az UNESCO kötelékébe tartozik. A szervezetnek az egyes országok történész szervei és szervezetei, illetve nemzetközi jellegű történettudományi intézmények lehetnek tagjai. Magyarország már a második világháború előtt szervezett tagja volt; a háború után részt vettünk az 1848-as centenárium alkalmából rendezett kongresszuson. Az azóta megszakadt kapcsolatokat csak ebben az évben, a mostani kongresszus előkészítése során vettük fel a Comitéval.

A Comité ötévenként rendez tudományos kongresszusokat. Az öt év alatt kétszer, a kongresszus alkalmával és a kongresszus után két évvel tart ülést a közgyűlés, a Comité határozathozó szerve, amelybe a szervezet minden tagja 2—2 képviselőt küldhet. A közgyűlés választja meg a Comité 13 tagú elnökségét, a Bureau-t.

Szervesen a Comité International keretei közé tartoznak az ún. tudományos bizottságok (commission); ezek a történettudomány különböző részterületeinek specialistáit fogják össze. Jelenleg 12 ilyen bizottság van: a nemzetközi bibliográfiai bizottság, a diplomáciatörténeti, a numizmatikai, az országgyűlések történetével foglalkozó, az összehasonlító hadtörténeti, az egyháztörténeti, a szlavisztikai, a társadalmi mozgalmak történetével foglalkozó, a történeti demográfiai és statisztikai, az ikonográfiai, a bank- és pénztörténeti és a várostörténet forrásaival foglalkozó bizottság. Ezen kívül a Comitéval lazább kapcsolatban áll három nemzetközi tudományos szervezet: a bizantinológiai, a régészeti és az onomasztikai társaság.

Ezek a tudományos bizottságok meglehetős önállósággal, de eléggé egyenetlenül működnek. A rendszeresen működő bizottságok időnként tudományos konferenciákat (colloques) rendeznek és nemzetközi érdekű kiadványokat adnak ki, illetve készítenek el.

A Comité főbb kiadványai közül megemlítjük az évente megjelenő *Bulletin d'Information*-t, a Comité hivatalos közlönyét, az *International Bibliography of Historical Sciences*-t, amely évente közli az egyes országok történeti termését, a *Bibliographie Internationale des Travaux Historiques publiés dans les volumes de »Mélanges« 1880—1939* c. bibliográfiai munkálatot, a *Répertoire des représentants diplomatiques de tous les pays*-t, a *Répertoire des représentants diplomatiques des sources historiques relatives aux mouvements sociaux* előkészületben levő munkálatot.

bele az előkészületekbe. Részvételi igényünket a delegáció névsorával (*Andics Erzsébet* akadémikus, *Molnár Erik* akadémikus, *Ember Győző* akadémiai levelező tag, *I. Tóth Zoltán* akadémiai levelező tag, *Hanák Péter* a történettudomány kandidátusa) és a megtartani szándékolt előadások témájának megjelölésével ez év márciusában, tehát jelentős késéssel juttattuk el a Comitéhez. A kései jelentkezésre hivatkozva a Comité elnöksége nem talált módot arra, hogy javasolt előadásainkat és korreferátumainkat a kongresszus programjára felvegye, s végül is csupán egy korreferátum megtartását biztosította. Szükséges megemlíteni, hogy a Comitéval szorosabb kapcsolatban levő és nálunk korábban jelentkező szovjet történészek is csak egy előadás és öt korreferátum megtartására kaptak lehetőséget, a lengyel történészek egy előadást és két korreferátumot tarthattak, a csehszlovák, román és bolgár történészeknek azonban egyáltalán nem jutott hely a hivatalos programban. E kedvezőtlenül alakult helyzet némi ellensúlyozására a Comité elnöke azt javasolta, hogy a hivatalos kiadványokból kimaradó, illetve előadásra nem kerülő tanulmányainkat mi magunk adjuk ki, egy külön e célra szánt kötetben és így juttassuk el a kongresszus résztvevőihez.

A kongresszuson való részvételünk előkészítésével kapcsolatban, amelyhez így nagy késéssel és hátrányokkal kezdtünk hozzá, köszönettel kell megemlékeznünk történettudományi intézményeink, történészeink széles körének aktív közreműködéséről, értékes segítségéről, amely lehetővé tette, hogy ezt a nagy feladatot ilyen rövid idő alatt eredményesen meg tudtuk oldani. Ez a segítség jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a tíz történelmi tanulmányt magában foglaló kötetünket megfeszített munkával, tartalmi és formai szempontból egyaránt magas színvonalon, időben meg tudtuk jelentetni és el tudtuk juttatni a kongresszus résztvevőihez.[2]

Ugyancsak rendkívül kevés idő állt rendelkezésünkre a programban szereplő témák irodalmának feldolgozásához, a vitákra való felkészüléshez. Megnehezítette helyzetünket az is, hogy a főelőadások nyomtatott szövegét csak augusztusban, alig egy hónappal a kongresszus előtt vettük kézhez. Ez esetben is történészeink szélesebb körének kollektív közreműködése nyújtott segítséget ahhoz, hogy a viták egy részére már itthon felkészülhettünk.

*

A Comiténak a kongresszust megelőzően, szeptember 2-án tartott közgyűlésén magyar részről két küldött, *Andics Erzsébet* és *Molnár Erik* akadémikusok vettek részt szavazati joggal. A közgyűlést megnyitó *R. Fawtier* elnök külön üdvözölte a hosszabb idő óta először megjelenő szovjet és népi demokratikus delegációkat. A Comité főtitkára, *Michel François* pedig beszámolt

[2] A tanulmánykötet (Études des délégués Hongrois au Xe Congrès International des Sciences Historiques. Rome, 4—11 septembre 1955. (francia, német angol és olasz nyelven) a következő tanulmányokat tartalmazza : Andics Erzsébet : A magyar történettudomány fejlődése és fő problémái az utolsó tíz évben ; Molnár Erik : A magyar őstörténeti kutatás néhány kérdése ; Ember Győző : A Habsburgok abszolút monarchiája, mint a magyar nemzeti fejlődés gátja ; Molnár Erik : A francia felvilágosodás történelemszemlélete ; I. Tóth Zoltán : A soknemzetiségű állam néhány problémája az 1848 előtti Magyarországon ; Andics Erzsébet : A feudális erők ellenállása Magyarországon az 1848-as polgári forradalom előestéjén ; Hanák Péter : Olasz—magyar történelmi kapcsolatok a XIX. század közepén ; I. Tóth Zoltán : A nemzetiségi probléma Magyarországon 1848—49-ben ; Hanák Péter : Az 1905-ös orosz forradalom hatása Magyarországon ; Ember Győző : A levéltárak és a történettudomány Magyarországon.

a szervezet ötéves munkájának főbb kérdéseiről. Kiemelte, hogy a Comité az elmúlt öt évben jelentékenyen megerősödött, nemzetközi befolyása — különösen a kongresszus előkészítése során — kiszélesedett. De szóvátette, hogy még mindig laza az egyes országok történész szerveivel való kapcsolat, hogy szűkösek a Comité anyagi keretei, s nagyrészt emiatt, a Comité legtöbb bizottsága nem fejtett ki érdemleges munkát. Erre hivatkozva javasolta a bizottságok számának csökkentését és a bizottságok működési szabályzatának revízióját. Ez utóbbival a közgyűlés egyetértett, de nem helyeselte a bizottságok számának csökkentését. Ellenkezőleg, több javaslat érkezett újabb bizottságok alakítására. A magyar delegáció részéről javasoltuk a »Nemzeti mozgalmak története« bizottság felállítását. E javaslatokat a Comité elnöksége későbbi időpontban fogja megtárgyalni.

A közgyűlés három új országot, Japánt, Braziliát és a Vatikánt, felvette a Comité kereteibe s megválasztotta az új elnökséget, amelynek tagja lett *A. M. Pankratova* akadémikus, a szovjet delegáció vezetője. Elnökül a közgyűlés *Federico Chabod* haladó szellemű olasz történészt választotta meg, aki részt vett az antifasiszta ellenállásban s akinek egyetemes történeti munkásságát az olasz haladó történészek komolyan értékelik. A közgyűlés végül elfogadta a Comité és a kongresszusok hivatalos nyelvéül az oroszt is. A következő, 1960-ban tartandó kongresszus színhelyéül Stockholmot, az 1957-es közgyűlés helyéül pedig Moszkvát jelölték ki. Ilyenformán a közgyűlés pozitív eredménnyel zárult: több vonatkozásban kifejezésre juttatta a szovjet történettudomány iránti széleskörű megbecsülést és megerősítette a nemzetközi együttműködés és a baráti kapcsolatok kiterjesztésének híveit a Comité vezetésében.

*

Maga a kongresszus méreteiben igen nagyszabású volt. 29 ország és több nemzetközi történettudományi intézmény képviseletében mintegy 2500-an voltak jelen, bár a küldötteknek csak kisebb része vett aktívan részt a kongresszus munkálataiban. A viták hat szekcióban — a módszertani, segédtudományi, ókori, középkori, újkori és legújabbkori szekciókban — folytak, ezeken kívül több tudományos bizottság — az országgyűlések történetével, a társadalmi mozgalmakkal, szlavisztikával és az egyháztörténettel foglalkozó bizottságok — tartottak ülésszakot az egyes szakterületek problémáinak megvitatására. A főelőadások (referátumok) már a kongresszus előtt hat vaskos kötetben megjelentek s ezekhez járult a korreferátumok kivonatait tartalmazó hetedik kötet, melyet a kongresszus alatt juttattak el a résztvevőkhöz. A kongresszus kiadványaihoz számíthatjuk azokat a nyomtatott előadásokat, tanulmánykötetek, amelyeket a szovjet, a lengyel, a román, a jugoszláv és a magyar történészek adtak ki. Ezek a tanulmánykötetek és kiadványok képet nyújtottak az illető országok történettudományának az utóbbi évtizedben elért fejlődéséről.

A kongresszuson a viták a már előre kiadott és tanulmányozott referátumok, illetve korreferátumok tartalmi kivonatai alapján folytak le. Az utóbbiakat egyébként a szerzők az ülésen fel is olvasták.

A kongresszus programján negyvenhárom referátum szerepelt, melyeket rendszerint félnapos vita követett. Elhangzott továbbá 140 korreferátum, átlagosan 1—2 órás vitával. Ezekhez járultak az egyes tudo-

mányos bizottságokban elhangzott előadások és viták. Bár pontosan nem tudjuk felmérni, ezer fölé tehetjük a vitában elhangzott hozzászólások számát.

A kiadott anyag további alapos tanulmányozása, illetve a teljes vitaanyag ismerete nélkül természetesen lehetetlen minden részletet átfogó összegezést adni a kongresszus munkálatairól. A kongresszusi előadások problematikájának ismertetése során a következőkben tehát csak a fontosabb előadásokra térünk ki, elsősorban azokra, amelyek vitájában delegációnk tagjai is részt vettek.

II.

A kongresszus főbb vitáinak ismertetése során ki kell emelnünk, hogy bár a kongresszus programja tematikai szempontból nem volt egységes, a nagy tematikai változatosságból kitűnt a gazdaság- és társadalomtörténet, a társadalmi és politikai mozgalmak történetének és az aktuális érdekű elvi-politikai kérdések történeti kutatásának nagy súlya.

A gazdaságtörténeti kérdések tárgyalására általában az aprólékos pozitivista módszer alkalmazása volt a jellemző. *Az európai mezőgazdaság a XVII—XVIII. században*, *Az európai kereskedelem és ipar a XVI—XVIII. században* című előadásokban és a hozzájuk kapcsolódó vitákban nyomatékosan hangsúlyozták a kis területekre korlátozott, elmélyült részletkutatásoknak, a statisztikai forrásanyag felhasználásának és a technikatörténet alapos feltárásának fontosságát. Az utóbbi előadáshoz *Ember Győző* szólt hozzá, aki a jelzett korszak magyarországi kereskedelmi és ipari fejlődésének fő vonásait, sajátosságait domborította ki, rámutatva az alap és felépítmény kölcsönhatásaira, főként a Habsburg abszolutizmus fejlődést gátló szerepére.

A középkori politikai jellegű témák közül érdeklődésünket *W. Holtzmann : Imperium und Nationen* c. előadása váltotta ki, amelyhez *P. E. Schramm : A középkori államszimbolika* és *M. Uhlirz : A lengyel és magyar nemzeti állam szerepe III. Ottó császár egyházi birodalmában* című korreferátumai csatlakoztak. Az előadások, melyek szerzői közül *Uhlirz* és főleg *P. Schramm* a múltban igen aktívan a Hitler-fasizmus szolgálatában állottak, a szellemtörténeti idealizmus gondolatkörében fogantak: Holtzmann előadásának fő tézise az volt, hogy a császárság a kor egyházias gondolkozásában gyökerező szellemi hatalom volt, amely ideológiai, vallásos missziót töltött be. A vita során e tételt a hozzászólók igen sokoldalúan bírálták, rámutatva többek között a német—római császárság hódító tevékenységére. A vita folyamán ezt a problémát az egyik német történész jellemző módon úgy kísérelte meg feloldani, hogy — nézete szerint — az uralkodók mint császárok, szent missziót töltöttek be, hódító politikát pedig mint német királyok folytattak. Magyar részről a vitában *Molnár Erik* akadémikus szólalt fel, aki bírálta az idealista, szellemtörténeti módszer terméketlenségét és rámutatott arra, hogy objektíve olyan történelmi alakulatok is létezhetnek — pl. az állam —, amelyeknek szubjektív fogalma hiányzik.

Mouslier-Hartung : Az abszolút monarchia néhány problémája című előadása a szovjet és a magyar történettudományban is sokat vitatott kérdéssel foglalkozott. Az előadás és a hozzászólások nagy része idealista szemlélettel közelített a kérdéshez s így nem tudta helyesen meghatározni az abszolút monarchia gazdasági alapjait és osztályjellegét. Nem ismerték fel alapjában

feudális jellegét, hanem különálló társadalmi-állami alakulatként fogták fel, amely a »modern« társadalomhoz áll közelebb. Erősen kiemelték az abszolút állam haladónak értékelt »szociálpolitikáját«. A vitában a marxista — főként a szovjet — történészek érvelése alapján a szerzők elismerték azt a lényeges szempontot, hogy az abszolút monarchia kialakulásában és létében nagy szerepe volt az osztályok harcának.

Igen nagy és általános érdeklődést váltott ki három haladó polgári szerző, *Bourgin—Maîtron—Demarco előadása : A XIX. század társadalmi problémái.* A szerzők a francia és olasz történetírásnak ahhoz az irányzatához tartoznak, amely alapjában pozitivista módon — de felhasználva a marxizmus bizonyos elemeit is — foglalkozik az újkori gazdaság- és társadalomtörténettel, ezen belül a munkásmozgalom történetével. Előadásuk ezeket a viszonylag haladó vonásokat tükrözte s így elismerést váltott ki a marxista történészek körében is. A marxista történészek részéről számos, nagyobbára kiegészítő jellegű hozzászólás hangzott el, többek közt *Andics Erzsébet* részéről, aki a magyarországi munkásmozgalom kialakulásának és XIX. századi fejlődésének fő vonásait, sajátosságait összegezte.

Hasonlóképpen sok pozitivumot tartalmazott *Labrousse : A nyugati burzsoázia története a XVIII—XIX. században* c. előadása. Jellemző a kongresszus légkörére, hogy a szerző a Sovjetunió és a népi demokratikus országok küldötteinek jelenlétét figyelembevéve, téziseit szóbeli előterjesztés során, valamennyi európai országra kiterjesztette. A nagy tényanyagon, főleg statisztikákon alapuló munka sok pozitív eredményt tartalmazott, bár végső elvi következtetése, az osztályok békés együttélésének lehetősége, egyben korlátaira is rámutatott. Hasznosnak bizonyult a szerzőnek az újkori európai társadalom szerkezetének kollektív munkával történő kikutatására vonatkozó javaslata és kezdeményezése, amit a vita számos hozzászólója helyeselt. A magyar részről felszólaló *I. Tóth Zoltán* a magyarországi burzsoá nemzeti fejlődés különleges történelmi körülményeit, e fejlődésnek a gazdasági elmaradottságú és nemzeti elnyomás következtében a nyugatitól eltérő jellegzetességeit összegezte.

Érdeklődés fogadta *Fr. Zwitter* jugoszláv történésznek *Az ausztriai délszláv népek nemzeti reneszánszának problémája* című korreferátumát. Szerző általában helyes tételeket állított fel a Habsburg-monarchia osztrák—német és magyar uralkodó osztályainak nemzeti elnyomó politikájáról, a délszláv népek nemzeti mozgalmának jellegéről és irányzatairól, bár az egyes délszláv népek társadalmi viszonyairól nem adott elég alapos és pontos képet. A vitában a népi demokratikus országok több történésze vett részt, köztük *I. Tóth Zoltán*, aki a nemzeti kérdés kutatásának metodológiai problémáival foglalkozott. A vita során a jugoszláv és más haladó történészek erős ellenérzését váltotta ki az elnöklő *H. Hantsch*, ismert osztrák történész felszólalása, aki egyszerűen elutasította a nemzeti elnyomás tényét és fogalmát s a Habsburg-monarchiát nemcsak a múltra vonatkozóan, hanem a jövendő példájaként is dicsőítette.

Az aktuális érdekű politikai-történeti előadások közül meg kell említeni *J. Godechot—L. R. Palmer : Az atlanti probléma a XVIII. századtól a XX. századig* c. előadását. A szerzők az »atlanti kultúra« újonnan alkotott fogalmának bevezetésével és az »atlanti kultúrkör eszméje« fejlődésének bizonygatásával a mai Atlanti Szövetség »történelmi« alapjait igyekeztek kimutatni. Az »atlanti kultúra« fogalmának történelmi jogosultságát szinte minden oldal-

ról erősen vitatták s az új »kultúrkört« a francia és olasz polgári történészek nagy része is elvetette. Bár a vita végén, mint általában az egész kongresszuson, hiányzott a vita mérlegét felállító elnöki zárszó, mégis általában az a vélemény alakult ki, hogy a szerzők kísérlete megbukott, amit alátámasztott az is, hogy a francia társszerző a vita végén tételeit bizonyos fokig visszavonta.

Ugyancsak nem járt sikerrel — véleményünk szerint — az a kísérlet sem, amely a német, kelet felé irányuló hódító törekvéseket igyekezett, legalábbis részben, felmenteni. *H. C. Meyer* amerikai történész: *Drang nach Osten. 1860—1914 : Mitosz vagy misszió?* c. előadásában azt állította, hogy a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben a német politika részéről a Drang nach Osten nem mutatható ki; ezt az adott időszakban csupán az orosz és egyéb szláv propaganda vetette be az európai közvéleménybe. Az előadást a szovjet és más marxista történészek élesen bírálták, magyar részről *Hanák Péter* a Magyarország felé irányuló német gazdasági- és politikai hódító törekvések adataival cáfolta az előadó állításait.

Ugyancsak nagy vitát váltott ki *Th. Schieder : A liberalizmus és a modern társadalom szerkezeti változásai* c. előadása is. A nyugat-német szerző idealista alapon, szociológiai módszerrel igyekezett kimutatni, hogy a XIX. századi liberalizmus a »tömegek demokráciájává« alakult s hogy minden eddigi társadalmi-politikai irányzatnál nagyobb »alkalmazkodó képessége« révén a liberalizmus — elsősorban az angol—amerikai — védi a jelen és a jövő számára az emberi szabadságjogok alapértékeit. A vita során a marxista történészek sok oldalról rámutattak a szerző egyoldalúan elfogult burzsoá álláspontjára. A magyar delegáció tagjai közül *Hanák Péter* a gazdasági alapban bekövetkezett változásoknak, a munkásosztály és a gyarmati népek valóságos helyzetének, történelemformáló szerepének teljes elhanyagolására rámutatva bírálta az előadást.

Korunk egyik legdöntőbb történelmi kérdéseit tárgyalta *M. Toscano : A második világháború eredete és diplomáciai bonyodalmai* c. előadása. A szerző nagy diplomáciai és publicisztikai anyag felhasználásával, de eklektikus módszerrel, alapjában amerikabarát szellemben, ha nem is élesen agresszív modorban adta elő a kérdést. Végső értékelése röviden abban foglalható össze, hogy a második világháború kitöréséért mindannyian felelősek vagyunk. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei több hozzászólásban, okmányokkal alátámasztva világítottak rá a második világháború valóságos okaira és a nyugati hatalmak tényleges szerepére. Ki kell emelnünk több polgári történész pozitív felszólalását, akik elismerték a nyugati hatalmak súlyos felelősségét a hitleri fasizmus bátorításáért, a végzetes müncheni politikáért stb. A vita során néhány agresszívabb hang csak az amerikai történészek részéről merült fel.

A módszertani—ideológiai viták sorában különös érdeklődést váltott ki *F. Collotti : A jelenkori historizmus* c. előadása. A szerző lényegében Benedetto Croce történetfilozófiai irányzatának követője, tehát a hégeli történelemfilozófia egy modern változatát képviseli, mely szerint a történelem az emberi szellem alkotása. A vita során kifejtette, hogy a történelemben megnyilvánuló szabad emberi cselekvés tulajdonképpen azonos a teológiai akaratszabadsággal. *Collotti* előadásában a történelmi materializmust fatalizmussal vádolta. A marxista történészek az egész előadást erősen bírálták, *Molnár Erik* hozzászólásában szembeszállt a fatalizmus nem újkeletű vádjával és kifejtette, hogy a történelmi materializmus tanítása szerint az emberek

maguk csinálják történelmüket, de cselekvésüket törvényszerűen meghatározzák az objektíven adott társadalmi feltételek.

Collotti előadásához kapcsolódott *A. M. Pankratova* korreferátuma: *A historizmus problémája és a jelenkor*. Az előadás elemezte és bírálta a jelenkori polgári történetírói és filozófiai irányzatokat és kifejtette a történelmi materializmusnak, mint a feltörekvő forradalmi osztály, a munkásosztály optimista világnézetének főbb tudományos tételeit. Az előadást — amely talán a legnagyobb közönséget vonzotta az egész kongresszuson — számos polgári történész vitatta. Hasonlóképpen nagy vita követte *A. L. Szidorov*: *A szovjet történettudomány főproblémái és fejlődésének néhány eredménye* c. előadását. A vitában kidomborodott a szovjet történetírás fejlettsége és általában a marxista történettudomány ereje. A népi demokratikus országok történészei élénken bekapcsolódtak a vitába: egyrészt kifejtették, mit tanultak a szovjet történettudománytól, másrészt megcáfoltak a vita során elhangzott több helytelen állítást, illetve szembeszálltak egyes provokatív megnyilvánulásokkal. *Ember Győző* hozzászólásában több példán mutatta meg, milyen segítséget nyújtott a szovjet történettudomány a magyar történeti fejlődés egész sor fontos kérdésének megoldásában. A téma vitája sajnos nem volt mentes reakciós elemek provokációitól: ezúttal, *Pankratova* előadásának vitájától eltérően, nem csupán elméleti kérdésekről volt szó, nemcsak a történelmi materializmust támadták, hanem orosz, ukrán és lengyel fehér emigránsok, továbbá néhány nyugat-német, amerikai és svájci felszólaló felhasználta az alkalmat arra, hogy politikailag támadja a Szovjetuniót. Ezeknek a felszólalásoknak édes-kevés közük volt a történettudományhoz. A vita során két jugoszláv történész is szót kért, akik — bár elismerték a szovjet történettudomány nagy eredményeit — néhány kérdésben bíráló megjegyzéseket hangoztattak. A szovjet történettudomány imponáló fölénye jól kidomborodott az előadó higgadt, tényekkel bizonyító magasszínvonalú válaszában, amit azok is megtapsoltak, akik egyébként a vita során a szovjetellenes hangulatkeltés hatása alatt állottak.

Hasonló körülmények között folyt le *B. Leśnodorski* · *A történettudomány Lengyelországban 1945—1955 között* c. előadása. Ez alkalommal főleg a rendkívül aktív, szervezett lengyel emigráció részéről hangzottak el ellenséges és tudománytalan hozzászólások, mígnem az egyik emigráns politikai jellegű agitációját maga a Comité elnöke, *R. Fawtier* szakította félbe s intte le.

A magyar delegációnak — mint mondottuk — a kongresszus programjában csak egy korreferátum jutott, amit *Andics Erzsébet* tartott *A magyar történetírás fejlődése és fő problémái az elmúlt évtizedben* címen. Az előadás új történettudományunk tematikájának, főbb eredményeinek ismertetése és elemzése mellett kitért a történelmi materializmus néhány lényeges kérdésére, s ennek során kifejtette, hogy a történelmi materializmus egyáltalán nem egyszerűsíti le a valóságot, ellenkezőleg, a valóság igen bonyolult jelenségeit a legadekvátabb módon kifejező elmélet. Az előadást *Oliva* csehszlovák történésznek a magyarországi régészeti kutatásokat, ásatásokat ismertető hozzászólása egészítette ki.

A tudományos bizottságokban folyó munkálatokból a társadalmi mozgalmak bizottságának vitáit emeljük ki. Így *Droz* francia történész előadását: *Az osztályharc eszméje az 1848-as forradalmakban*. A szerző elsősorban a nyugati országokban folyó osztályharccal foglalkozott, kitért Marx és Engels tevékenységére s megállapításai sok ponton megegyeztek a marxista nézetekkel.

Az előadás vitájában is elsősorban a marxista történészek szólaltak fel. Nagy érdeklődés előzte meg *M. Mirkovitz : A földtulajdon átalakulása és agrárreformok Jugoszláviában 1804—1945* c. előadását, amely azonban túlságosan vázlatos volt ahhoz, hogy elvi tartalmáról érdemleges képet lehessen alkotni. A szerző, Marxra hivatkozva, kiemelte, hogy a szabadparaszti tulajdonért folyó harc gyakran fegyveres harc formáját öltötte fel. Ugyanakkor felállította azt a tételt is, hogy az 1804-től 1945-ig terjedő nemzeti felszabadító mozgalmakban, a jugoszláv nemzeti állam megteremtésében is a parasztság volt a legnagyobb erő. Általában a parasztság osztályharcait és nemzeti harcait, az egész korszakra vonatkozólag mindvégig progresszívnek értékelte : ez az állítás, főképp 1848—49 történetével kapcsolatban, élénk vitára adott alkalmat. Marxisták és más haladó történészek a szerző több tézisét, valamint a gazdasági és társadalmi szerkezetre vonatkozó elmosódott meghatározásait erősen vitatták.

III.

A fentiekben a kongresszus zsúfolt anyagának csak kis részét tekintettük át. Nyilvánvaló, hogy az egyes irányzatok, iskolák, történészek tudományos értékeléséhez még a kongresszus anyagainak, vitáinak igen alapos további tanulmányozására lesz szükség. Mégis meg kell kísérelnünk — eddigi tapasztalataink alapján — legalább egy vázlatos képet adni a kongresszuson fellépő főbb történeti irányzatokról annak tudatában, hogy részletes feldolgozás az itt adott képet minden bizonnyal precizebben fogja árnyalni.

A polgári történetírásban szélesen elterjedt a nyíltan idealista, szellemtörténeti irányzat. Ezt legnyíltabban és tudatosabban a nyugat-német történészek és az amerikaiak egy része képviselte. Ez az irányzat általában a szellemi tényezőknek a történelmi valóság egészével való azonosításában, a történelmet meghatározó, döntő szerepüknek hangsúlyozásában jutott kifejezésre. Megnyilvánult továbbá olyan nézetekben, melyek szerint az egyes történeti jelenségek — konkrétan pl. az állam, az abszolút monarchia, a proletariátus stb. — csak attól kezdve és csak annyiban léteznek, amikor és amennyiben a társadalom, a kortársak felismerik és elismerik őket. Magát a történelmet minden nemzedék saját érdeklődésének, ízlésének stb. megfelelően mindig másként fogja fel. Lényegében tehát az az irányzat tagadja az objektív történelmi valóság létezését. Ezen általános nézetek mellett meglehetősen széles körben jelentkezett a mai szubjektív idealista polgári történetírás két sajátos válfaja. Az egyik, az ún. szemantizmus azt állítja, hogy az elvont fogalmaknak nem felel meg reális tartalom : olyan jelenségek tehát, mint kapitalizmus, szabadságjogok stb. csak mint fogalmak léteznek, velük csak mint elvont fogalmakkal operálunk. Tanításai szerint az emberek pl. megalkotják a kapitalizmus elvont fogalmát, aminek azonban tulajdonképpen nincs a valóságban megfelelője. A másik válfaj, egy idealista szociologizmus, főként azért foglalkozik társadalmi kérdésekkel, hogy az osztályok létét, az osztályok között lévő ellentétek fennállását cáfolja. A kongresszuson pl. több ízben hangot kapott az a nézet, mely szerint az egyes társadalmi osztályok meghatározhatatlanok, nem lehet tudni, hol kezdődnek, hol végződnek, továbbá, hogy a valóságban számtalan társadalmi csoport létezik, ezeknek alapját azonban elsősorban nem gazdasági, hanem szellemi tényezők alkotják. Az egyik amerikai történész pl. kifejezte azt a nézetét, hogy Amerikában nem volt és jelenleg

sincs burzsoázia, legfeljebb burzsoá mentalitás jelentkezik. Mások — pl. az egyik nyugat-német történész — akik a proletariátus történetével foglalkoznak, abból kiindulva, hogy proletariátus nincs, ha a munkás nem érzi magát proletárnak, azt bizonygatják, hogy marxista értelemben vett proletariátus nem is létezik s ma a munkásság a kispolgárság egy része. Általában felismerhető volt a törekvés a modern fejlődést egy nivelláló, az osztálykorlátokat és ellentéteket egyre inkább eltüntető fejlődésként jellemezni, mind a gazdasági helyzet, mind a politikai jogok vonalán. Itt kell még megemlíteni a »pártszociológia« művelőit is, kik az egyes pártok külsődleges, formális jegyeit kutatva nagy fáradságot pazarolnak arra, hogy a pártok osztályjellegét megcáfolják.

Az idealista, szellemtörténeti irányzaton belül külön színt jelentett a klerikális irányzat, amelynek főleg az osztrák, a nyugat-német, az olasz és francia történészek között van sok, jórészt pap képviselője. A kongresszus programján meglehetősen sok egyháztörténeti, vallási téma szerepelt; ezekre az előadásokra erős klerikális, vatikáni befolyás nyomta rá bélyegét.

A történelmi materializmust és a marxista történetírást persze leghevesebben ehhez az idealista, szellemtörténeti irányzathoz tartozó történészek támadták. Elsősorban ők hangoztatták azt az ósdi vádat, hogy a történelmi materializmus kizárólag a gazdasági tényezők szerepét ismeri el, ők terjesztették leginkább azt a hamis nézetet, hogy a marxista történetírás »a priori« elvekből indul ki és nem a valóságos tényekből, valamint azt, hogy a marxista pártosság eleve kizárja a tudományosságot. Legnagyobb erővel azonban azt a tételt védelmezték, hogy a történelemben nincsenek törvényszerűségek, a történelmi jelenségek egyszeriek, nem ismétlődők. Nézetük szerint a marxisták a törvényszerűséget »belemagyarázzák« a történelembe. Láthatóan tehát a törvényszerűség kérdése a mai polgári történetírás legérzékenyebb pontja.

Jelentős helyet foglaltak el a kongresszuson egy másik irányzat képviselői, akik a pozitivizmushoz állnak a legközelebb. A jelenkori pozitivizmus fő témája — amennyire módunk volt megállapítani — a gazdaságtörténet. Széleskörű kutatásokat folytatnak a középkori és újkori pénz- és ártörténet, kereskedelem, ipar és technikatörténet köréből, továbbá a mezőgazdaság — mindenekelőtt a mezőgazdasági technika — fejlődésének feltárására. A nyíltan burzsoá osztályérdekeket védő amerikai technikatörténészektől eltekintve a pozitivisták megelégszenek szűk értelemben vett gazdaságtörténeti részletkutatásokkal, részösszefüggések megállapításával s nem törekszenek ezeken túlmutató, általánosabb érvényű társadalmi következtetések levonására. Ugyanekkor megállapítható, hogy kutatási módszereik, tudományos apparátusuk számottevően fejlődött. A kis részletekbe hatoló, nagyrészt helytörténeti kutatások alapján érdemleges pozitív tényanyagot gyűjtenek össze és publikálnak. Több ízben hangsúlyozták az egyes országok hasonló témakörben dolgozó történészei közötti komplex módszerek alkalmazásának szükségességét.

E pozitivista irányzat érdeklődési körével és kutatási módszereivel sok rokon vonást találhatunk annál a külön irányzatnál, amelynek gerincét a francia szocialista történészek, az Institut d'Histoire Sociale, főleg a *Bourgin*, *Maitron*, *Labrousse* köré csoportosult történészek alkotják. Ennek az irányzatnak a történetszemléletében ugyan eklektikus elemek vegyülnek össze, szocialista nézeteik sem mentesek a reformista vonásoktól, de a legnagyobb hatást a marxizmus gyakorolja rájuk. Ez irányzat főbb képviselői tudatosan

törekszenek a marxizmus alkalmazására, döntően újkori társadalomtörténettel, ezen belül a munkásosztály kialakulásával és fejlődésével, a munkásmozgalom történetével foglalkoznak. A kutatási módszert tekintve ők is erősen hangsúlyozzák az aprólékos, helytörténeti kutatások, a statisztikai és demográfiai módszerek elsőrendű jelentőségét. Vezető képviselői rokonszenveznek a munkásosztály harcaival, többé-kevésbé jó kapcsolatokat tartanak fenn a szovjet történészekkel. E kapcsolatokat a kongresszus alkalmával megerősítették és kiterjesztették a népi demokratikus országok történészeire is. Ez számunkra azért is fontos, mert vezető szerepet játszanak a Comité legaktívabban működő, legjelentősebb bizottságában, a társadalmi mozgalmak bizottságában, amelynek egyik albizottságát — a tárdasalmi szerkezet kutatására alapított munkacsoportot — a mi aktív együttműködésünkkel éppen a kongresszus alatt hozták létre. Fontos feladatunknak tekintjük ez irányzat képviselőivel való szorosabb kapcsolat kiépítését ; ezeknél lehetőség van — véleményünk szerint — a marxista történelemszemlélet befolyásának megerősítésére.

*

Politikai szempontból tekintve — és a határvonalak megvonásának fő kritériumául véve az együttműködési készséget, illetve a merev elzárkózást, az intranzigens antimarxizmus és szovjetellenességet — a történészek megoszlása nem esik teljesen egybe a fent jellemzett irányzatok határvonalaival. A pozitivisták s főleg a nyugati szocialisták túlnyomó része helyeselte és gyakran tevékenyen előmozdította a tudományos kapcsolatok kiszélesítését, valamennyi ország és valamennyi irányzat alkotó együttműködését. Ezt az irányvonalat vallották a Comité vezetői, élükön a volt elnökkel, *Robert Fawtier*-vel. A másik —pontosabban : a többi — polgári irányzathoz tartozó történész nagyobb része nem zárkózott el a tudományos életben érezhető nemzetközi enyhülés szellemétől és — ha nem egyszer kénytelen-kelletlen is — de hozzájárult az együttműködéshez. A politikailag ellenséges, mereven elzárkózó irányzat gerincét — a tudományos közvélemény előtt csekély súllyal bíró orosz és lengyel fehér emigránsok mellett — a nyugat-német történészek alkották. A kongresszuson — néhány amerikaival együtt — az ő nagyszámú és szervezett csoportjuk képviselte a szélsőjobboldalt, az antimarxista fellépések, szovjetellenes támadások bázisát. A közöttük nagy tekintélynek örvendő G. Ritter egyike volt azoknak, akik a marxista történetírást mint tudománytalan politikai propagandát akarták diszkreditálni. Ritter a kongresszus záróülésén tartott összegező historiográfiai előadásában kénytelen volt ugyan az írott anyagban közzétett állításainak jelentékeny részét, mint téveset visszavonni, de azért hangsúlyozta, hogy a marxistákkal való együttműködést legfeljebb a távoli múlt kutatására korlátozva fogadja el s az új és legújabbkorra nézve lehetetlennek tartja.

A kongresszus politikai légkörét azonban nem ők, hanem az együttműködés hívei határozták meg, elsősorban a franciák, akik a történettudomány e nemzetközi szervezetében vezető szerepet játszanak. Ők és a vendéglátó olaszok juttatták kifejezésre azt a gondolatot, hogy az együttműködés szellemét a történettudomány s általában a kulturális élet terén is érvényesíteni kell. Fawtier elnök a kongresszus megnyitásakor tartott beszédében arról beszélt, hogy a történettudományt is — miként az atomenergiát — az emberi-

ség békés fejlődése érdekében kell felhasználnunk. Abban természetesen, hogy a kongresszuson a különböző világnézetű történészek békés együttműködésének szelleme volt az uralkodó s hogy maga a kongresszus is jelentősen hozzájárult e szellem megerősödéséhez, nagy szerepet játszottak a különböző országok marxista történészei.

A marxista történettudomány a római kongresszuson minden eddiginél nagyobb és tekintélyesebb képviselettel lépett fel. A 24 tagú szovjet, a 10 tagú lengyel, az 5—5 tagú csehszlovák, román és magyar, az 1 tagú bolgár delegáció mellett jelentékeny számban és súllyal szerepeltek a nyugati országok marxista történészei. (Minthogy Kína még nem tagja a szervezetnek, kínaiak még nem voltak jelen; a Német Demokratikus Köztársaság történészei pedig egy közös német delegációt alkottak a nyugat-németekkel.) A kongresszuson kitűnt a szovjet delegáció nagy tekintélye, nemzetközi súlya, alapos felkészülése, a szovjet történettudomány sokoldalú fejlettsége és széles érdeklődési köre. A népi demokráciák közül a lengyel történettudományt ismerik és becsülik a legjobban, ennek megfelelően a lengyel delegáció jelentős szerepet játszott. Bár már eddig is tudtunk a nyugati országok marxista történészeinek tevékenységéről, a kongresszuson nagy örömmel győződhettünk meg arról, hogy nyugaton, elsősorban Olaszországban, Franciaországban és Angliában viszonylag erős marxista történész-gárda működik, amelyik komoly tudományos eredményeket ér el. A marxista történészek között a kongresszus vitáiban s a kongresszuson kívül is együttműködés, jó kapcsolatok alakultak ki. Itt kell szólnunk a mai jugoszláv történetírásról is, amelyről azonban csak egyes benyomásaink és nem alapos elemzés nyomán van alkalmunk beszámolni. A jugoszláv történészek nagy része marxistának vallja magát, munkásságában a marxista módszer alkalmazására törekszik. Megítélésünk szerint a jugoszláv történettudomány az elmúlt évtizedben jelentősen fejlődött és az ókorra vonatkozó kutatásoktól kezdve egészen a felszabadulás időszakáig a történelemnek igen széles területével foglalkozik. Úgy tűnik, hogy elsősorban a középkori kutatások terén haladtak leginkább előre.

A kongresszus alapján megállapítható volt, hogy az utóbbi évtizedben nemzetközi méretekben megerősödött és magán a kongresszuson is tért hódított a marxista történettudomány. Bár a történelmi materializmus és az egyes kérdésekben kidolgozott marxista felfogás ismertetésére a hivatalos program rendkívül szűk kereteket szabott, ez nem tudta megakadályozni a marxista szemlélet széleskörű és sokoldalú kifejtését. A vitákon ugyanis kitűnt, hogy a rövid előkészületi idő és egyéb objektív nehézségek ellenére a marxista történészek felkészülésének komolysága elérte, felkészültsége pedig meghaladta a legtöbb polgári történészét. A marxisták jól kihasználták a vitaalkalmakat, részükről több mint száz tudományosan jól megalapozott, gondosan kidolgozott hozzászólás hangzott el s így a legtöbb vitatott kérdésben kifejtették a marxista álláspontot. A hozzászólásokat általában az jellemezte, hogy a szűkreszabott, néhány perces időkeretet főként a történelmi materializmus elvi kérdéseinek kidomborítására használták fel; az elméleti kérdések mellett e rövid hozzászólásokban kisebb tér jutott a részletesebb tényanyag ismertetésére. A kongresszus jellegének, amelyen az idealista és materialista történelemszemlélet harca bizonyos fokig a viták tengelyében állott, véleményünk szerint ez a módszer felelt meg a legjobban.

A marxista történettudomány tehát erős befolyást gyakorolt a kongresszus egész menetére és elismerést váltott ki polgári történészek igen széles

köreiből. A marxista történettudomány eredményeit még a szembenálló oldalon is tudomásul kellett venni. A marxista történettudomány fellépésének sikerében döntő szerepet a szovjet történészek játszottak, akik mind a tudományos vitákon, mind a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítése terén a legnagyobb és legeredményesebb tevékenységet fejtették ki.

IV.

Ami a magyar történész delegáció szereplését és kapcsolatait illeti, itt elsősorban azt kell említenünk, hogy a magyar delgáció azon az előadáson kívül, melyről fentebb szólottunk, tíz hozzászólással vett részt a kongresszus vitáiban. Felszólalásaink részben történetírásunknak a kérdéses területen elért újabb eredményeiről adtak számot, részben pedig egy-egy vitatott kérdéssel kapcsolatos marxista álláspont egy-egy oldalát fejtették ki és védték meg.

Kísérleteket tettünk a Comité tudományos bizottságaiba való aktív bekapcsolódásra elsősorban a társadalmi mozgalmakat vizsgáló bizottságba.

A kongresszus folyamán jelentős érdeklődés nyilvánult meg kiadványaink iránt. Különösen a kongresszus alkalmából kiadott idegennyelvű kötetnek, továbbá az Acta és Studia Historicanak volt sikere. A tanulmánykötetből magunkkal vitt 600 példány teljesen elfogyott és még így sem tudtuk kielégíteni az összes igényeket.

Történettudományunk eredményeinek megismertetéséhez hozzájárult az a könyvkiállítás is, amelyet a Comité a kongresszus alkalmából az elmúlt öt év nemzetközi történelmi termésből rendezett. Kiállításunkat, amely az utóbbi évek valamennyi fontosabb történelmi kiadványát bemutatta, érdeklődés kísérte. Itt említjük azt a nagy hatást, amit a Szovjetunió impozáns, 14 tárlót megtöltő könyvkiállítása keltett. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk: a könyvkiállítást áttekintve még jobban meggyőződtünk arról, hogy külföldön az elmúlt években egész sor olyan történettudományi kiadvány jelent meg, amelyet történészeinknek feltétlenül ismerniök kell.

Delegációnk igyekezett kapcsolatokat létesíteni a külföldi történészekkel és velük megismertetni történetkutatásunk eredményeit. Római követségünkkel együttesen fogadást rendeztünk, amelyen *Molnár Erik* elvtárs ismertette a magyar történettudományi intézmények szervezetét és munkamódszereit. A fogadás jól sikerült: a szovjet elvtársak közül sokan jöttek el és éppen a legtekintélyesebbek, jelen volt több olasz, német, francia és jugoszláv történész is.

Az olasz—magyar társaságban *Hanák Péter* elvtárs tartott előadást a XIX. századi olasz—magyar történelmi kapcsolatokról.

Delegációnk szereplését egészében pozitívan értékelhetjük. Helyesnek bizonyult a delegáció összetételének az az alapelve is, hogy a delegáció különböző korok és témák szakértőiből, különböző intézményekben dolgozó történészekből tevődjék össze. Delegációnk a kongresszus alatt fegyelmezetten és lelkiismeretesen dolgozott, igyekezett minél több előadást meghallgatni.

Örömmel és büszkeséggel töltött el bennünket az a számos jelből látható megbecsülés, amelyben a szovjet történészek delegációnkat és a magyar történettudományt részesítették. A szovjet elvtársak elismeréssel értékelték tanulmánykötetünket és felszólalásainkat, s egész delegációnkat meghívták a szovjet nagykövetségen tartott fogadásra, ahol igen meleg baráti hangulat uralkodott.

Többízben találkoztunk és beszélgettünk olasz marxista történészekkel és részt vettünk az olasz Párttörténeti Intézetben, a Gramsci Intézetben rendezett megbeszélésen, amelynek célja a különböző országok marxista történészei közötti szorosabb együttműködés megteremtése volt. Ezen az értekezleten és más hasonló megbeszélésen is megállapodtunk a rendszeres kiadványcserékben és a kölcsönösen kiadásra javasolt munkák összeállításában.

Megbeszéléseket folytattunk az angol és francia marxista történészekkel. Kölcsönösen tájékoztattuk egymást országaink történettudományának helyzetéről s megállapodtunk, hogy mi segítséget nyújtunk folyóirataiknak és könyveiknek magyarországi terjesztésében és népszerűsítésében, ők pedig időnként a magyar történettudományra vonatkozó cikkeket, recenziókat fognak közölni.

A jugoszláv delegáció egyes tagjaival is több ízben beszélgettünk. Mindkét részről legsürgetőbben a rendszeres könyv- és folyóiratcsere és a tájékoztatás szükségessége merült fel. Az egykori Magyarországon élt délszláv népek történetével foglalkozók természetesen a nálunk lévő forrásanyagok kutatásának lehetőségei iránt is élénken érdeklődtek.

A polgári történészek közül jelentősebb kapcsolatot a társadalmi mozgalmak bizottságának vezetőjével létesítettünk. Megállapodtunk a bizottsággal való rendszeres együttműködés módjaiban s abban, hogy beszámolót készítünk a Magyarországon folyó társadalomtörténeti kutatások állásáról.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a kongresszus folyamán előkészítettük a talajt a kapcsolatok további kiszélesítése, tartóssá tétele számára.

V.

Ennek a mindezideig legnagyobb szabású nemzetközi történész összejövetelnek már jellegénél és összetételénél fogva is nagy politikai jelentősége volt. Haladást jelentett a kongresszus tudományos szempontból is: számunkra különösen hasznos volt, hogy közelebbről megismerkedhettünk a mai polgári történettudomány különböző irányzataival, módszereivel és forrásaival. Történettudományunk ezeket az új ismereteket minden bizonnyal sikerrel hasznosíthatja majd. Másrészt pedig a marxista történelemszemlélet széleskörű benyomulása a történettudomány nemzetközi fórumaira bizonyosan nem marad hatástalan a polgári történettudomány számos képviselőjének gondolkodására és munkásságára. A kongresszus után ez a hatás bizonyára növekedni fog. A tudományos szempontok és eredmények nagyarányú kicserélődése, amire a kongresszus jó alkalmat szolgáltatott, megtermékenyítően fog hatni a történettudomány fejlődésére a különböző országokban.

A kongresszus jelentősége azonban mindenekelőtt abban rejlik, hogy első ízben gyűltek össze szinte valamennyi ország és valamennyi irányzat képviselői számos nemzetközi érdekű probléma megvitatására. A kongresszus így nagy lépést jelentett előre a különböző rendszerekben, országokban élő tudósok békés együttműködésének megvalósítása felé. A kongresszus meggyőzően bizonyította—ezt a polgári történészek java része is elismerte —, hogy szükséges és lehetséges a tudományos eszmék, eredmények, alkotások minél szélesebb nemzetközi kicserélése. S ezen túlmenően: a kongresszus vezetésében, határozataiban, a szervezet további tevékenységének irányában azok a tendenciák kerekedtek felül, amelyek elősegítik a közös problémák széleskörű együttműködésén alapuló kidolgozását és megvitatását.

A magyar történészeknek a római történészkongresszus után egyik legfontosabb feladatuk, hogy a kongresszus anyagával, tanulságaival megismerkedjenek. Történettudományi intézményeinkben, illetve a Magyar Történelmi Társulat szekcióiban fel kell dolgozni és meg kell vitatni a kongresszus anyagát. Nagy gondot kell fordítanunk a kongresszuson létesített vagy előkészített kapcsolatok megerősítésére és rendszeresítésére. Tevékenyen kell részt vennünk a Comité munkásságában, különböző tudományos bizottságokban, amelyek közül különös figyelmet kell fordítanunk a társadalmi mozgalmak bizottságára. Szükségesnek látszik, hogy tervet dolgozzunk ki a könyv- és folyóiratcsere megjavítására is.

A kongresszus tapasztalatai alapján kívánatosnak látszik történettudományunk második ötéves tervébe olyan új témák beiktatása, amelyek a nemzetközi történettudomány érdeklődésének középpontjában állanak, illetve amelyeket az egyes tudományos bizottságokban való sikeres részvételünk szükségessé tesz. Második ötéves tervünkben ki kell emelnünk az egyetemes történet tanulmányozásának nagy fontosságát. Az eddiginél lényegesen nagyobb figyelmet kell fordítanunk a külföldi történetírás mai irányzataira, főbb termékeire. Ugyanakkor mivel a polgári történettudománnyal való beható foglalkozás fokozottabb elméleti biztonságot követel, az elkövetkező években jelentősen kell fejlesztenünk történészeink elméleti képzettségét is.

E vázlatosan jelzett feladatok konkrét kidolgozása, az egyes intézmények, szervezetek közötti elosztása és a külfölddel való kapcsolatok fenntartása nagy feladatokat ró valamennyi történettudományi intézetre. A feladatok megvalósítása azonban a történészek legszélesebb körének alkotó közreműködése nélkül lehetetlen. Csak így fognak a római történészkongresszus tapasztalatai és eredményei a marxista történettudomány, ezen belül a magyar történetírás további fejlődésének hasznára válni.

A KORMÁNY PARASZTPOLITIKÁJA 1849-BEN

Visszapillantás

A nagy parasztmozgalmak hullámai, amelyek a márciusi úrbéri törvény meghozatalától kezdve hosszú hónapokon át felszínen tartották a jogos igényeikben ki nem elégített paraszttömegek követeléseit, 1848 végére úgy ültek el, hogy a mozgalmak célkitűzéseiből csak elenyészően kevés valósult meg. A tavaszi nagy mozgalmak figyelmeztetése, majd az ellenforradalom fegyveres támadása nyomán az országgyűlés baloldala szeptember közepén rá tudta ugyan szorítani a birtokosok érdekeit képviselő többséget a paraszti kívánságok napirendre tűzésére, kevéssel utóbb azonban a képviselőház az országos veszedelemre hivatkozva feltűnő sietséggel halasztotta el jobb napokra a jobbágyrendszer maradványainak megszüntetését célzó törvényjavaslat tárgyalásának folytatását. A parasztság a válság napjaiban ennek ellenére is sikerrel állotta ki a hazafiság próbáját : felismerte, hogy osztálykövetéseinek megvalósulása szoros kapcsolatban van az önvédelmi harc sikerével s tömegesen állt be a szabadságért és függetlenségért küzdők sorába. A paraszti osztálykövetelések sorsát pedig hosszú időre eldöntötte az a körülmény, hogy napirendre tűzésüket az önvédelmi háború megvívására létrehozott nemzeti egységfront fenntartásának szempontjai mind későbbi időpontra odázták el. A birtokos nemesség többsége részéről az egységfrontban való részvétel ára félreérthetetlenül a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésére irányuló igények félretétele volt, s ezt a tényt a Honvédelmi Bizottmány politikájának is szem előtt kellett tartania mind az országgyűlésen belül, mind a parasztsággal kapcsolatos intézkedések gyakorlati vonatkozásaiban. Így érthető meg, hogy a paraszti megmozdulások utolsó nagy hullámát, Békés megye népének mozgalmait december elején a paraszti bizalom letéteményesének, Kossuthnak dorgáló szava[1] bélyegzi hazaellenes cselekedetnek : szavának a hatóságok a parasztok ellen vezényelt katonaság fegyverével, akasztófával és többtucatnyi súlyos börtönbüntetéssel biztosítják a kellő foganatot. Elhallgatnak azok is, akik — élükön Táncsiccsal — a képveselőházban, vagy azon kívül időnként az úrbéri maradványokkal foglalkozó törvényjavaslat vitáinak folytatását sürgették : a többség nevében nekik is Kossuth fejti ki az egységfrontpolitika irányelveként a december 14-i képviselőházi ülésen,[2] hogy az ellenségnek tesznek szolgálatot azok, akik »a népnek különböző osztályai között érdekharcot idéznek elő«, akik »izgatnak a nemesség, az aristocratia, vagy bárki ellen,« mert »holmi legelő kérdésekkel,

[1] Kossuthnak Békés megye népéhez intézett dec. 8-i kiáltványát l. Kossuth Lajos Összes Munkái, XIII. köt. (Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, I. rész) 673. s köv. l. (A továbbiakban KÖM XIII.)

[2] L. KÖM. XIII. 737. l.

vagy bármivel fellázítani a népet annyit tesz, mint kevesbíteni azon erőt, melyre szükség van a haza megmentése munkájában«. S a nép igényeinek bátor szószólója, Táncsics hamarosan átmeneti hallgatásra kényszerül: az országgyűlési jobboldal követelése és vidékről érkező vádaskodások következtében Madarász rendőrfőnök közli vele, hogy ha »izgatásait« abba nem hagyja, »legelső alkalommal őt, mint a szabadság s országos függetlenség megvédésének akadályozására a Camarilla érdekében lázítót törvény elibe fogja a kormány állíttatni«. S Táncsics, Madarász szavai szerint, »belátva a múltkoriak rossz hatását«, megszégyenítve kénytelen megígérni, hogy »jövőre nem fog illyesre okot adni«.[3] Az országgyűléshez ugyan továbbra is nagy számmal érkeznek a kérvények, amelyekben a föld népe régi és friss sérelmeinek orvoslását, történelmi igazának elismerését sürgeti a törvényhozók testületétől, ezek a kérvények azonban már bemutatásra sem kerülnek. A paraszti igények megvizsgálása a kormány és az országgyűlés közös egyetértésével a győzelem kivívása utáni időre tolódik el, nem így a jobbágytelkeiket vesztett birtokosok kártalanításának ügye. Mint három hónappal korábban, úgy december végén is ellenséges seregek nyomulnak a főváros felé, amikor az országgyűlés napokon át arról tárgyal más ügyeknél csak ritkán tapasztalt érdeklődés közepette, hogy milyen kulcsot alkalmazzanak a volt úrbéres földekért fizetendő kártérítés megállapításánál. A néphez intézett népfelkelési és újoncozási felhívások ugyanakkor — a szeptemberi felhívásokhoz hasonlóan — nyomatékosan utalnak arra az áldozatra, amelyet a birtokos osztály önként hozott a jobbágyság felszabadításával, de mégcsak nem is érintik a kielégítetlen parasztköveteléseket, ha csak a rokkantaknak kilátásba helyezett, de soha meg nem adott 10 hold földet nem tekintjük ilyen ígéretnek. Az országgyűlést december utolsó napján a kártalanítási törvényjavaslat vitájából riasztotta fel az ellenség fenyegető közelségének a híre s a Debrecenbe költözés lényegében helyes, de elsietett végrehajtása után úgy látszott, hogy az önvédelem megszervezésének súlyos gondjai között hosszú ideig nem kerülhet előtérbe az önvédelmi háború terheit elsősorban viselő parasztság kielégítésének a kérdése.[4]

[3] Kossuth Madarászhoz intézett utasítását és Madarásznak az elintézésre vonatkozó hátiratát l. KÖM. XIII. 873. l.

[4] A polgári történetírás jellegéből természetszerűen folyt az a magatartás, amely 1848/49-es forradalmunk és szabadságharcunk egészének tartózkodó értékelésén belül nem tudott eljutni addig, hogy a parasztkérdésben meglássa a nagy történelmi fordulat egyik kulcskérdését és jelentőségéhez mérten foglalkozzék vele. Marxista és a marxizmus módszerét részben vagy egészen elsajátító haladó polgári történészek rakták le az 1848/49-es parasztkérdés helyes értékelésének alapjait s tárták fel a parasztmozgalmak hatalmas forrásanyagát, lefolyásuk tényszerű összefüggéseit. Az alapvetést még *Szabó Ervin* végezte el az első világháború utolsó évében. Közismert, sokat használt munkájában (Társadalmi és pártharcok a 48/49-es forradalomban. Első kiadása Bécsben jelent meg 1920-ban, Magyarországon 1945 óta többször kiadásra került), a ma ismerthez képest hiányos forrásanyag alapján ugyan, de az osztályviszonyok éles kritikai szellemben való elemzésével lényegében helyesen látta meg a kérdés döntő fontosságát, a birtokos nemességnek a forradalomban betöltött funkcióját azonban nem ismerte fel, s így nem tudta megérteni Kossuth egységfront-politikájának lényegét sem. A helyes mértéket — polgári forradalmunk és szabadságharcunk egészének alapvető értékelése keretében — *Révai József* állította fel, aki rámutatott arra, hogy a kossuthi egységfront-politikának a parasztkérdés is alá volt rendelve, de hangsúlyozta azt, hogy a paraszti igények fokozottabb szem előtt tartása és kielégítése — különösen a szabadságharc ellenségeinek bizonyult birtokos rétegek rovására — nem gyöngítette, hanem erősítette, szilárdabbá tette volna a függetlenség megvédésére kialakult egységfrontot (Marxizmus, népiesség,

A kormány álláspontja 1848/49 telén; a parasztmozgalmak apálya

A kormány és az országgyűlés debreceni tartózkodásának első heteiben valóban nem is történik semmi olyas, ami a maradék ország sorsának intézőit a parasztság helyzetére, kívánságaira figyelmeztetné. A szabadságharc ügye a mélyponton áll s Kossuth önmagát múlja felül, hogy a további ellenállás, majd a sikeres ellentámadás előfeltételeit megteremtse. Debrecenbe vezető útjában, a néppel való naponkénti találkozása során arról győződik meg, hogy a Duna—Tiszaköz és a Tiszántúl népe lelkes, kész minden áldozatra, s a kívánságainak, követeléseinek teljesüléséhez vezető utat a szabadságharc győzelmes megvívásában látja. Valóban, a parasztság problémái nem a Kunságban vagy a hajdú városokban a legsúlyosabbak: e területek népe

magyarság. 3. kiad. Bpest, 1949. 190. s köv. l.). A 48-as parasztkérdés 1945 utáni haladó felfogású, gazdag irodalmából időrendben elsőnek *Szabó István* tanulmánya érdemel említést, elsősorban a jobbágyfelszabadítással felmerülő új problémák részletes számbavétele, pontos rendszerezése és eredeti forrásanyag alapján történő ismertetése miatt. (A jobbágybirtok problémái 1848/49-ben. Megjelent a szerző Tanulmányok a magyar parasztság történetéből c. kötetében, Bpest, 1948.) A parasztság 1848-i, forradalmi jellegű, osztályharcos megmozdulásait korábban nem ismert levéltári anyag alapján elsőnek *Ember Győző* tárta fel összefüggő egészükben, az ország egész területének figyelembe vételével. A parasztmozgalmakat kirobbantó okoknak, a parasztság sérelmeinek rendszerező ismertetését Magyar parasztmozgalmak 1848-ban c. tanulmányában végezte el (megjelent a Forradalom és szabadságharc 1848/1849 c. gyűjteményes kötetben, Bpest, 1948), a mozgalmak válogatott iratanyagát pedig Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez c. forráskiadványában (Bpest, 1951) tette közzé. A korai marxista munkák egyik legjelentősebbje *Spira György* tanulmánya: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése (*Századok*, 1948. 101, s köv. l.). Jogosan érte azonban az a bírálat, hogy túlságosan negatívan értékeli mind a nemesség, mind a parasztság szerepét és áldozatvállalását önvédelmi harcunkban. (Vö. *Mód Aladár* bírálatával, Társadalmi Szemle 1950. 316. s köv. l.) Ugyanő Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel c. tanulmányában (Kossuth-Emlékkönyv, Bpest, 1952) már helyes elvi alapon, mélyrehatóan elemzi a paraszti osztálykövetelések és az önvédelmi harc megvívására Kossuth által létrehozott nemzeti egységfront összefüggéseit, az egyetemi történeti tankönyv általa írt, egyelőre még kéziratban levő fejezeteiben pedig további nagy lépést tett előre az 1848/49-es parasztkérdés egészének összefüggő ábrázolása felé. A Kossuth-év gazdag terméséből ki kell még emelni *Szabó István* tanulmányát (Kossuth és a jobbágyfelszabadítás, Századok 1952. 509. s köv. l.), amely különösen a 48-as parasztproblémák reformkori gyökereinek feltárása révén tud sok újat mondani. Az egész probléma vizsgálatából leszűrt elvi jellegű megállapítások gyakorlati felhasználására kitűnően sikerült példát nyújt *Varga János* monográfiája: Népfelkelő- és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén (Bpest, 1953). Varga műve a gyakorlat példájával igazolja azt a megállapítást, hogy parasztságunk 1848 őszén felismerte osztálykövetéseinek az ország függetlenségével való szoros kapcsolatát és tömegesen fordult szembe a szabadságot és függetlenséget fenyegető ellenséggel. — A felsorolt, gazdagnak mondható irodalom felmenti e tanulmány szerzőjét az alól, hogy a címben megjelölt tárgy bevezetéseként részletesen kitérjen akár az 1848/49-es parasztkérdés lényegét jelentő problémák részletezésére és magyarázatára, akár a kérdés 1848-as fejlődésének történeti ismertetésére. Viszont éppen a felsorolt munkáknak az az egyoldalúsága, hogy szinte kivétel nélkül lezárulnak 1848 végével, teszi szükségessé, hogy végre a néhány általános megállapításon és fejezetvégi kitekintésen túlmenően, eredeti forrásanyag alapján vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy milyen mulasztások terhelik a kormány parasztpolitikáját 1849 folyamán. (Erre a felsorolt szerzők közül csak Spira György tett kísérletet; a Kossuth-Emlékkönyvben megjelent tanulmányában, azonban az ápr. 19-i úrbéri rendeletet elemezve, abból elsietett következtetéseket von le, mivel a rendeletet előzményeitől és keletkezésének viszonyaitól elszakítva vizsgálja. Részben helyrehozza ezt a hibát említett tankönyvkéziratában; ebben különösen a baloldal parasztpolitikájának fejlődésével kapcsolatban tesz újszerű, helytálló megállapításokat.)

a szabadparaszti állapot különböző fokozatain állva, korábban sem volt védtelenül kiszolgáltatva a földesúri kizsákmányolásnak, szabadságszeretete és harcos hagyományai következtében pedig kiváltképpen alkalmas arra, hogy a kormány reája alapozza a jövendő honvédelmi politikát. Ez a nép valóban kitörő lelkesedéssel, a hűség, a bizalom és áldozatkészség felemelő megnyilvánulásaival fogadta mindenütt Kossuthot, aki már a képviselőház első debreceni ülésén, január 9-én kifejezésre juttathatta elhatározását, hogy a közvetlen veszély elhárításához a népfelkelés segítségét veszi igénybe.[5] A népfelkelési felhívások néhány napon belül el is készültek, bennük — a korábbiakhoz hasonlóan — csupán a haza nehéz helyzetéről és a felkelő nép feladatairól esett szó, de a leghalványabb célzás sem történt az áldozatokért járó jutalomra.[6] A kormány gondoskodása mindössze arra terjed ki, hogy a nagy seregösszevonások előestéjén elviselhetőbbé tegye a nép számára a nagyszabású csapatmozdulatokkal szükségképpen együttjáró katonai terheket. A képviselőház Kossuth javaslatára még a nagy nemzeti ellenállást deklaráló január 13-i ülésen határozatot hoz, »miszerint a kormány főbb gondjai közé számítsa ügyelni, hogy a hadjáratok által a nép minél kevesebb terhet érezzen ; minden zsarolás, bárki kövesse is el, halálbüntetést huzandván maga után«. Ennek megfelelően intézkedik arról is, hogy »mindazt, mit a nép kiszolgáltat, a kormány vagy adóba elfogadja, vagy pedig készpénzben kifizesse«, ha pedig pénzhiány miatt az utóbbi nem lenne lehetséges, ünnepélyes ígéretet tesz a képviselőház, »s ezen kötelezést a nemzeti becsület oltalma alá helyezi, hogy mihelyt a körülmények megengedik, az álladalom részére történt bárminemű kiszolgáltatás a törvényes kamatokkal együtt meg fog téríttetni«.[7] A későbbi fejlemények megmutatták, hogy ez a határozat olyan problémát igyekezett a gyökerénél megragadni, amelynek helyes vagy helytelen kezelése a parasztság minden rétegének a hangulatát döntő módon befolyásolta. Mert ha a fuvarozás, az előfogatszolgáltatás terhe csak a módosabb parasztokat érintette is elsősorban, a katonaság beszállásolása és élelmezése egyformán nehezedett gazdagra és szegényre, telkes gazdára és zsellérre. S hamarosan bebizonyosodott az is, hogy az országgyűlési határozat írott betűje kevés ahhoz, hogy a parasztságot megvédje a sokszor önkényes katonai megterheléstől. Még az országgyűlés határozatát megelőző napon kénytelen Kossuth keményhangú utasításban figyelmeztetni Perczel tábornokot, hogy »nem okozhat körülményeink közt semmi nagyobb szerencsétlenséget, mint az, ha a föld népét saját seregeink erőszakosan zsarolják és nyomorgatják«, s ezért szigorú vizsgálatot rendel el a 10. zászlóalj parancsnoka, Gergely őrnagy ellen, aki a katonai poggyászszállításhoz Kiskúnfélegyházán erőszakkal állította ki a fogatokat és 288 fuvar árával adós maradt.[8] S amint sűrűsödnek a csapatmozdulatok, sokasodnak az orvoslást sürgető panaszok is. A balmazújvárosiak január 25-én panaszos beadvánnyal fordultak Kossuthhoz, hogy a község népe, amely »egész éven keresztül nem főtt ételekkel, de csupán száraz sovány kenyéren tengeti magát«, képtelen a hozzá beszállásolt katonaságot főtt étellel eltartani. A beadványt felterjesztő kormánybiztos feltette a kérdést : tartozik-e a ház gazdája a beszállásolt katonának a hús

[5] Képviselőházi beszédét l. KÖM XIV. 61. s. köv. l.
[6] A jan. 12-i és 16-i népfelkelési felhívásokat l. uo. 96. s. köv. és 127. s köv. l.
[7] A képviselőház határozatát l. KÖM XIV. 120. l.
[8] Az ügy részleteire l. a kiskunfélegyháziak panaszát, Kossuth válaszát és a Perczelnek szóló rendeletet, KÖM XIV. 104. s köv. l.

mellé ingyen főzeléket is adni, s ha tartozik, de »se pénze, se élelmiszere, se tűzrevalója nincs, mit csináljon a zaklató katonasággal«? Kossuth a kormánybiztosnak adott válaszában hangsúlyozta, hogy a kormány semmi esetre sem kívánja, »hogy a mostani háború által a föld népe szerfölött nyomassék«, s ezért felmentette Balmazújváros lakóit a katonaság ingyen élelmezése alól, gondoskodott arról, hogy a katonaság részére Debrecenből szállítsanak kenyeret Balmazújvárosba, a főzésért és a hús mellé adott főzelékért a szállás-pénz mellé három krajcárt rendelt a gazdának, a hiányzó tüzelőről való gondoskodást pedig a kormánybiztos kötelességévé tette. A rendelkezések foganatosítására a Hadügyminiszterium is utasítást kapott, január 28-án pedig rendelet jelent meg a Közlönyben, amely a katonai élelmezést az egész országra nézve a fenti értelemben szabályozta.[9] Néhány nap telik csak el és Kossuth már ismét arra kénytelen figyelmeztetni a seregparancsnokokat, hogy bár a kormány minden törekvése arra irányul, »hogy a nép a hadjárat által ne terheltessék, fuvarozásra, élelmzésre és takarmányadásra ingyen ne kényszeríttessék, mégis naponként majd iminnen, majd amonnan megújulnak a panaszok, hogy az átnyomuló katonaság a népen zsarolásokat követ el. Így nem csoda — folytatja Kossuth —, ha a nép ügyünk iránt, melynek magasztosságát sajátjává tenni a pillanat terheltetése miatt szűk elméjével nem tudja, magát semlegesen, sőt tán éppen idegenkedéssel is viseli«. »Nekünk a nép sympathiája akkor is szükséges — hangsúlyozza Kossuth —, ha az csak szavakban mutatkozik, ne hagyjuk tehát, hogy az tettekben megnyilvánuló antipathiává változzék át.« S nem elégszik meg Kossuth azzal, hogy a katonai parancsnokokat a korábbi rendelkezések szigorú betartására utasítja, hanem egyidejűleg meghagyja a helyi hatóságoknak is, hogy a megfizetetlenül maradt katonai terheket írják össze, a megyei, városi és községi tisztviselőknek szigorúan megparancsolja, hogy a katonaság ellátásával kapcsolatos kötelességeiknek az eddiginél sokkal lelkiismeretesebben tegyenek eleget, Szegheő József képviselőt pedig kormánybiztosként küldi ki az egyes alakulatok által okozott károk és adósságok összeírására.[10]

Míg tehát szeptemberben az a helyzet, hogy a haza veszedelme láttán a képviselőház és a kormány kénytelen-kelletlen bár, de a paraszti követelések napirendre tűzésével igyekszik a parasztság tömegeit még érdekeltebbé tenni a márciusi vívmányok megvédésében, addig most januárban, amikor a kormány még a szeptemberinél is sokkal nagyobb mértékben rá van utalva a parasztság áldozatkész hazaszeretetére, hasonló kísérletnek nyomát sem látjuk. Az a körülmény ugyanis, hogy Kossuth a maga szenvedélyes módján igyekszik az amúgyis túlterhelt parasztságot az igazságtalan, visszaélésszerű katonai terhektől megkímélni, csak azt mutatja, hogy Kossuth a közvetlen, mindennapi példákon helyesen tudja megítélni a parasztság hangulatának, rokonszenvének fontosságát a szabadságharc jövője szempontjából, nem jelenti azonban egyszersmind azt is, hogy a paraszti ígények megítélése terén túlhaladt volna őszi, s decemberben olyan határozottan megfogalmazott álláspontján. Az adott körülmények között, amikor a képviselőház többsége már érezhetően jobbra tolódott, nem is lehet nagyon csodálkozni azon, hogy Kossuth változatlanul békebontónak tekintett mindenkit, aki a paraszti igények felkarolásával zavarta meg azt az önvédelmi eltökéltséget, amelyet

[9] Az üggyel kapcsolatos iratokat és rendeleteket l. uo. 240. s köv. l.
[10] A febr. 2-án kelt rendelkezéseket l. uo. 288. s köv. l.

a túlnyomóan birtokosokból álló képviselőház a január eleji döbbent tanácstalanság után a január 13-i ülésen, elsősorban Kossuth lelkesítése következtében mutatott. Hogy ez mennyire így volt, mutatja az a mód, ahogyan a kormány január végén az ismét megszólaló Táncsicsot elhallgattatta. Táncsics lapja, a Munkások Újsága január 21-én Debrecenben újból megjelent,[11] de már első számában olyan közleményeket tartalmazott, amelyek miatt Madarász rendőrhivatala is »Táncsics Miska megszidását« tartotta szükségesnek. A kormány mondvacsinált ürüggyel — a sajtótörvényben előírt óvadék letételének elmulasztása miatt — eljárást indított Táncsics ellen. A lap többé nem jelent meg, az ügyben illetékes debreceni városi bíróság február 3-án hivatalosan is betiltotta s Táncsicsot kötelezte az előfizetési díjak visszafizetésére.[12] De felhozhatjuk Kossuth nézeteinek változatlanságára azt az utasítást is, amelyet január 27-én az Erdélybe utazó új kormánybiztosnak, Csányi Lászlónak adott. Köztudomású, hogy Erdélyben az úrbéri viszonyok mennyivel bonyolultabbak voltak a magyarországiaknál, hogy ott a jobbágyfelszabadítás nem az úr és paraszt viszonyának tisztázódását, hanem még bonyolultabbá válását jelentette, s hogy az erdélyi nemzetiségi parasztttömegek megyarellenes állásfoglalása nem kis mértékben éppen az úrbéri kérdés rendezetlenségének volt a következménye. Csányi küldetése tehát általános politikai jelentősége mellett ebből a szempontból is rendkívül fontos lett volna. Ennek ellenére a részére kiadott hosszú és aprólékos utasításban — amelynek legfontosabb részeit Kossuth sajátkezűleg írta — az úrbériség problémája csak a birtokos osztály szempontjából nézve szerepel. Kossuth »az erdélyi lakosság sympathiájának megnyerésére« a birtokosok kármentesítésének napirendre tűzését tartja a legalkalmasabb eszköznek. »A vesztett jobbágyiság kármentesítésére lépéseket tenni — írja az utasításban Csányinak — annyit tesz, mint a volt nemességet megnyerni, mert ez tömérdeket vesztett és nagyrészt szegény. Hirdesse ki ön, hogy ezt azonnal eszközlésbe venni kívánja ; s minthogy ott nem volt soha úrbér behozva, a kármentesítendő javadalmak összeírása iránt valami tervet kell készíteni. Alakítson Ön erre egy küldöttséget, mely azt kidolgozza és terjessze fel. De adja neki utasításul, hogy az országgyűlés — mert hamar akar adni — evaluatioba nem fog ereszkedni, hanem vagy két-három osztályzat szerint, vagy minden különbség nélkül adand egy pauschalét kármentesítésül. Erre Magyarországon nem kell egyebet tudni, mint az elvesztett telkek vagy zsellérek számát, de Erdélyben telkek nem voltak, s azért kell valamely terv, mikint lehessen kitudni, mi az, ami kármentesítendő.« A birtokosok kármentesítése mellett a lakosság rokonszenvének megnyerésére irányuló másik eszköz Kossuth szerint az, ha Csányi a rosszul fizetett megyei tisztviselők fizetését a magyarországi szintre emeli. A székelyek megnyerésére a határőrszolgálat megszüntetését tartja a

[11] Téves az a közkeletű felfogás — legújabban *D. Szemző Piroska* hangoztatja Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Ujsága c. tanulmányában, Irodalomtörténet 1952. 507. l. —, hogy a Munkások Ujsága 1848 december végén végleg beszüntette megjelenését. Január elején még Pesten megjelent egy száma — erről a Pesti Hirlap jan. 5-i száma tesz említést —, Debrecenben megjelent jan. 21-i száma pedig mellékelve van a köv. jegyzetben idézett egyik rendőrhivatali aktához.

[12] A Táncsics lapjának betiltására vonatkozó iratok a Rendőri és Postaosztály 1849-es anyagában (Orsz. Levéltár — a továbbiakban O.L. — 1848/49-es minisztérium levéltára) vannak, a 214. rakt. sz.-ban 476. sz. alatt, a 216. rakt. sz.-ban 2/26. és 2/73. sz. alatt és a 217. rakt. sz.-ban 30/141. sz. alatt. Vö. még *D. Szemző Piroska* id. tanulmányával.

legalkalmasabbnak Kossuth, a román paraszti tömegek pedig csak mint lázadók szerepelnek az utasításban, akikkel szemben a választás a kegyelem vagy kérlelhetetlen szigor között, Csányi belátásától függ s akiknek vagyona a felkelés által károsodottak kármentesítésére fordítandó.[13]

Kossuth és vele együtt a kormány magatartásának elegendő magyarázata az, hogy véleményük szerint a birtokos osztály a márciusi jobbágyfelszabadítással elment az áldozatvállalás legvégső határáig, további engedmények kierőszakolása aláásná ennek az osztálynak a védelmi elszántságát s ezzel gyengítené az önvédelmi háború alapját képező nemzeti egységfrontot. Ezen az álláspontón csak kívülről jövő nyomás tudta volna Kossuthékat túllendíteni. Ez a nyomás szeptemberben megvolt : az országos méretű parasztmegmozdulások friss emléke még fenyegető figyelmeztetésként hatott az országgyűlésre s a parasztság igényeinek a képviselőházon belül is hatékony szószólói akadtak a befolyása tetőpontján álló baloldal vezetőinek személyében. Ez a két tényező most, januárban teljesen hiányzott : a baloldal meggyengült, befolyása csökkenőben volt, legbefolyásosabb tagjai az önvédelmi harc közvetlen feladataival birkóztak, de ugyanakkor nem jelentkeztek feltűnő erővel azok az igények sem, amelyeket képviselniök kellett volna. Ezeket a heteket a parasztmozgalom apálya jellemzi, aminek a magyarázata nem csupán az, hogy tél van, amikor a paraszti igények általában csendesebbek. Szerepet játszik benne az is, hogy az ország jelentős része idegen uralom alá került, ahonnan egyelőre nem érkeznek hírek a kormány székhelyére, a Tiszántúl népének pedig még élénken él emlékezetében a Békés megyei mozgalmak irgalmatlan elnyomása, látja a bebörtönzött parasztok családjainak nyomorúságát s fülébe cseng még Kossuth dorgáló szava, amellyel a haza ellenségeinek bélyegezte a nyugtalanságok felidézőit. S a parasztok osztályharcos hajlamát kétségkívül fékezi az ország sorsának balrafordulása is : a forradalom esetleges vereségében a márciusi viszonylagos szabadság bukását is sejtik és sejtelmeiket kárörvendő földesurak, alattomosan fenyegetőző gazdatisztek és rémhírterjesztő ellenséges ügynökök igyekeznek erősíteni. A parasztmozgalmak apályának egyik jellemző tünete, hogy Békés megye már december végén felterjesztést tesz a Honvédelmi Bizottmányhoz a mezőberényi mozgalmak elítéltjeinek ügyében : kéri, hogy a 212 vádlottas tömegper harmadrendű elítéltjeinek kegyelmezzen meg a Bizottmány, a Munkácson bebörtönzött első- és másodrendű elítélteket pedig hozassa haza Gyulára, családjuk közelébe. A felterjesztést a megye azzal indokolta, hogy a megyében nincs semmi nyugtalanság, a nép példásan teljesíti hazafias kötelességeit.[14]

[13] A Csányinak adott utasítást l. KÖM XIV. 240. s köv. l.

[14] A megye még akkor is fontosnak tartotta hangsúlyozni a nép nyugodt hangulatát, amikor az Igazságügyminisztérium február folyamán — még a kegyelmezési ügy eldöntése előtt — egy kérvényt küldött le megvizsgálásra, amelyben néhány mezőberényi lakos panaszt emelt a megyei hatóságok ellen. »A folyamodványban — hangzott a megye márc. 6-i véleménye — az elhallgatni vélt egyes lázítók izgatásaira kell ismerjünk . . . Kötelességünknek tartjuk kifejezni, miként dacára ezen egyes embertül jöhető izgatásnak, Berény községe csendes, benne semmi zavar, semmi rendetlenség.« Ápr. 2-án pedig már a lefolytatott tiszti vizsgálat eredményére hivatkozva állítja a megye, »hogy a folyamodók a népre oly káros hatású *Táncsics Mihály* képviselő által vannak félrevezetve, — Táncsics tollából folytak azon egész megyét, tisztikart, törvényszéket aljasan rágalmazó ráfogások, melyek ama folyamodványokban olly kiméletlen szóratnak, — szóratnak vigyázatlanul és hálátlanul a folyamodók nevében éppen akkor, midőn a kisebb vétkű berényieknek kegyelem utjáni kiszabaditásában a megye közbenjárólag fáradozott«. (O. L., Igazságügymin. úrbéri oszt. 1849/167. sz.)

A harmadrendű elítéltek csakhamar kegyelmet is kapnak, hasonlóan az orosházi mozgalmak elítéltjei is, amikor pedig a tavasz folyamán az első- és másodrendű elítéltek hozzátartozóinak kérvényét terjeszti fel a megye, ismét csak azzal pártolja a kérést, hogy »a mezőberényi lakosság a kérdéses lázongási ügy elítéltetése óta minden polgári kötelességeit híven teljesítette, az álladalom szükségleteire igényelt nagy mennyiségű termesztvényeket, fuvarzásokat egész készséggel kiszolgáltatá, a reá kivetett katonai újoncokat idejében, sőt a legutóbbiakat az elsők között kiállította, szóval mindenekben, mik tőle kívántattak, oly készséget tanúsított, hogy e tekintetben egy megyebeli községnek sem marad utána.«[15] Az Igazságügyminisztérium júniusban ennek a kérésnek is helyt adott s a nagyszabású őszi megmozdulás utolsó elítéltjei is szabadlábra kerültek.[16]

A parasztmozgalmak csaknem teljes elapadása tehát a jellemzője az 1849-es év első hónapjainak. A haza közvetlen veszélye és a kormány erélyes állásfoglalása lefékezi a parasztság osztályharcos hangulatát, kezdeményező kedvét, az ellenséges támadás átmeneti sikere pedig még inkább meggyőzi a paraszti tömegeket arról, hogy igényeik teljesülése szoros kapcsolatban van a forradalmi önvédelem harcának győzelmes befejezésével. A parasztság visszahúzódását, aktivitásának csökkenését azonban nyomon követi az év első hónapjaiban a birtokos osztály kezdettől ható ellenállásának ellentámadássá erősödése. A birtokos nemesség a megmaradt országrész egyes területein mintha csak alá akarná támasztani a parasztoknak azt a nézetét, hogy elért eredményeiket és jövő igényeiket csak az ellenforradalom fölötti végleges győzelem biztosíthatja, nyílt támadásba megy át nemcsak a parasztságnak a márciusi eredményeken túlmenő igényei ellen, hanem magának a márciusi törvénynek a rendelkezései ellen is. A lehetőséget erre a földesuraknak az a körülmény nyújtja, hogy az ország számos vidékén — különösen a peremvidékeken — nemcsak az 1836-os úrbéri törvény rendelkezéseit nem hajtották végre, hanem még Mária Terézia úrbérrendezése is végrehajtatlan maradt, s így teljesen elmosódott a határ a parasztok által művelt földek úrbéri vagy majorsági jellege között. Ezen túlmenően maguk a törvények is tág teret engedtek a földesúri visszaéléseknek s a 48 tavaszának elemi erejű parasztmozgalmaitól megrettent birtokosok csak a kedvező alkalomra vártak, hogy a lehető legkisebbre csökkentsék azt az áldozatot, amit a jobbágyfelszabadítás tőlük követelt. S ezt az alkalmat meghozta 1848/49 telén a forradalmi kormány helyzetének megingása.

A birtokos osztály ellentámadása; a szatmári helyzet

A földesúri ellentámadás indítékai között kétségtelenül fontos szerepet játszott az a nehéz gazdasági helyzet, amibe a birtokosok jelentős része az úrbéri telkekről való kényszerű lemondás következtében került. A birtokosok közt nem kis számban voltak olyanok, akiknek birtoka csupán úrbéri jellegű földekből állott, ezek a törvény életbelépésével egy csapásra elvesztették fő, vagy egyetlen jövedelmi forrásukat, a jobbágyszolgáltatásokat. Áldozatnak

[15] O. L., Igazságügymin. büntető törvénykezési oszt. 1849. 5/14. sz.
[16] A mezőberényi parasztmozgalmak tekintélyes iratanyaga Igazságügymin. büntető törvénykezési oszt. 5. kutfő 13., 14. sz. alatt van. (760. rakt. sz.)

érezték azonban a lemondást azok is, akiknek jobbágytelkeik mellett majorsági földjeik is voltak s az előbbiekkel együtt azon voltak, hogy az áldozatot lehetőleg másra hárítsák át. A legkézenfekvőbb lett volna, ha az áldozatot a márciusi törvény rendelkezésének megfelelően az állam vállalja magára, azonban a kártalanítás ügye — mint azt fentebb láttuk — a kormány minden szorgalmazása ellenére is már kétszer elakadt az országgyűlésen. A másik lehetőség az lett volna, ha sikerül az áldozatot, vagy legalább ennek egy részét visszahárítani a paraszt vállára. Ennek megint két útja volt lehetséges. Az első az, hogy ha — felhasználva az úrbéres és majorsági földek közti határvonal bizonytalan voltát — minél több kétes jellegű földről bebizonyítják, hogy az majorsági föld, és művelőjét rászorítják a korábbi tartozások további vállalására. A második módozat a valóban majorsági földek hozamának növelése a haszonbéres paraszt tartozásainak a növelésével. Ez a tendencia korábban is megvolt, a parasztmozgalmak azonban ezen a téren is védekezésbe szorították vissza a földesurakat. A majorsági földre telepedett paraszt és földesura közötti viszony rendezetlen volta tág lehetőségeket nyújtott a földesúrnak arra, hogy a bérlet felmondásának kilátásbahelyezésével zsarolja a parasztot, s mivel ezzel az eszközzel módjában volt akár egész falvakat is elköltözésre kényszeríteni, a parasztok a legtöbb esetben inkább vállalták a magasabb terheket, semmint hogy falvaiktól és földjeiktől meg kelljen válniok. A tömeges panaszok, amelyek 1849 januárjától kezdve a kormányhoz érkeznek és védelmet kérnek a földesúri önkény ellen, túlnyomó részben ebbe a két kategóriába tartoznak.

A birtokos osztály ellentámadásának a tünetei attól az időponttól kezdve szaporodtak rohamosan, amikor a kormány debreceni megtelepedésének híre széltében elterjedt az ellenséges megszállástól menten maradt megyékben. A sérelmet szenvedett parasztok — miután a megyei hatóságoktól nem kaptak elégtételt — az Igazságügyminisztérium úrbéri osztályához fordultak panaszaikkal. E panaszok túlnyomó része akörül forgott, hogy a földesúr tagadásba vette a jobbágy használatában volt föld úrbéri jellegét, igyekezett a jobbágyot a szolgáltatások további teljesítésére, robotolásra szorítani, sőt a megye segítségével telkéből ki is becsültette s erőszakkal kihányatta. A minisztérium a panaszokat a szokott rend szerint leküldte a megyéhez megvizsgálás végett, amire a megye válasza a legtöbb esetben az volt, hogy a törvény és az igazság a földesúr oldalán van, a szóbanforgó földek majorsági jellegűek, a megvizsgált panasz tehát alaptalan. Ez a gyakorlat, amely már korábban, a helytartótanács illetékességének idején is jól működött és biztosan elzárta a paraszti panaszok útját felfelé, nyilván most is hosszú életű lett volna, ha az Igazságügyminisztériumban fel nem figyelnek arra a körülményre, hogy a panaszok zöme Szatmár megyéből érkezik, hogy ebből a megyéből egymagából több paraszti kérvény fut be az Igazságügyminisztériumhoz, mint az összes többi megyékből együttvéve.[17] Ez a feltűnő körülmény gondolkodásra késztette a kormányban azokat, akik a bajokat nem elkendőzni, hanem orvosolni szerették volna s elindítója lett néhány olyan intézkedésnek,

[17] Ez állítás részletes statisztikai bizonyítását mellőzöm s csak általánosságban utalok az Igazságügymin. úrbéri oszt. 1849-i három kötegnyi rendezett, áttekinthető iratanyagára (776—778. rakt. sz.); ennek csak felületes megtekintése is igazolja az elmondottakat, valamint azt a fentebb említett tényt is, hogy a megyei hatóságok az eléjük kerülő ügyekben szinte kivétel nélkül a földesúr javára döntöttek.

amelyek nyomán a parasztkérdés rövid idő múlva mégis csak az országos politika előterébe került.

Vajon mi okozta azt, hogy ezek a jelenségek éppen Szatmár megyében mutatkoztak ilyen nagy mértékben s hogy éppen az a megye, amelynek üléstermét és országgyűlési követi helyét egykor Kölcsey géniusza ragyogta be s amelynek ellenzéke a negyvenes évek elején a híres szatmári 12 pontban elsőnek foglalta össze a haladás programját, az a megye ilyen gyengén vizsgázik hazafiságból a nemzet életének válságos óráiban? Az elveknek és a gyakorlatnak ez az ellentmondása abból a rendezetlen helyzetből következett, amelyben az úrbéri földek ügye Szatmár megyében volt, távolabbi oka pedig a megye birtokviszonyainak különleges fejlődésében kereshető. Szatmár megye a Tiszántúl többi megyéihez viszonyítva keveset szenvedett a török korszak pusztításaitól, nemessége sem tizedelődött meg és szóródott szét olyan mértékben, mint az más megyék esetében történt. Szatmárban a birtokos nemesség viszonylag nyugodtan szaporodott, a nemesi birtok pedig ennek megfelelően osztódott, tagozódott. Szatmárban nem jöttek létre hatalmas latifundiumok a török korszak után, nem fejlődött ki a majorsági gazdálkodás, a birtokos nemes a maga szerény birtokára mindenütt jobbágyokat telepített s azok munkájával akarta eltarttatni magát. Az így megtelepített telkek úrbéri jellege a Mária Terézia-féle úrbérrendezés időpontjában nem lehetett vitás, azonban az összeírásba már ekkor is csak hiányosan kerültek be, mivel a földesurak azzal ijesztették el a jobbágyokat az általuk művelt föld úrbéres jellegének bevallásától, hogy minél több lesz az úrbéres telek, annál magasabb lesz az adó. Még homályosabbá vált a parasztok kezén levő földek jellege az 1836-os úrbéri törvény kihirdetése után. A törvény és a helytartótanácsi gyakorlat értelmében nemcsak azok a telkek számítottak úrbérieknek, amelyek a Mária Terézia-féle összeírásba bekerültek, hanem azok is, amelyekre a földesurak később telepítettek parasztokat, de amelyek a tartozások úrbéri formája következtében úrbéri jelleget öltöttek magukra. Amikor azonban 1836-ban, az országgyűlés bezárása után Szatmár megyében is napirendre került az úrbéri telkek összeírásának ügye, a megye önkényesen csak azokat a telkeket iratta össze, amelyek már a Mária Terézia-féle összeírásban is szerepeltek, az összeírás végrehajtását pedig törvényellenesen a szolgabírákra bízták. Ennek az lett a következménye, hogy az így létrejött összeírás még az egyébként feltételezhető kevés hitelességet is nélkülözte s tág teret nyitott a földesúri befolyásolásnak, utólagos javítgatásoknak és hamisításoknak. A jobbágy helyzetének ilyen fokú bizonytalansága mellett lehetségessé vált, hogy a földesúr a törvény rendelkezéseinek fittyet hányva, úgy küldte el a jobbágyot a telkéről, mint a cselédet, a telkek cserélgetésével pedig még a korábban tisztán úrbéri telkek jellegét is összezavarta. Ilyen állapotokat talált Szatmár megyében a jobbágyfelszabadítás és nem csoda, hogy a jobbágy által művelt földnek csak kis hányada válhatott vitathatatlanul a jobbágy tulajdonává s a paraszt csak a rövidebbet húzhatta, mihelyt a kétes jellegű földhöz való jogát a vármegyei apparátus ítélete alá kellett bocsátania.[18] A majorsági földdel egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben rendelkező birtokosok természetesen késhegyig menő harcot indítottak minden egyes

[18] Lényegében így ismerteti a szatmári állapotok eredetét a visszaélések megszüntetésére kiküldött kormánybiztos, Nagy József bihari képviselő. (Szárazberky-Nagy József emlékjegyzetei. Bp. é. n. 159. s köv. l.)

jobbágytelekért, hogy munka nélküli életük létalapját biztosítsák, s harcuk általában eredményes is volt addig, amíg a döntés a megyei hatóságok kezében volt.

Nagy József küldetése: Nagy Károly első javaslata

Az áldatlan helyzet orvoslására a kezdeményezés az Igazságügyminisztérium ideiglenes vezetőjétől, Nagy Károly miniszteri osztályfőnöktől indult ki. Nagy Károly régi harcosa volt az ellenzéknek s jellegzetes típusa az értelmiségivé átfejlődő haladó birtokos nemesnek. Mint Gömör megye főjegyzője, egyik vezetője volt a megyei ellenzéknek, az 1843/44-i országgyűlésen pedig a megye követeként erősítette az ellenzék táborát. Az első magyar felelős minisztérium megalakulásakor Deák Ferenc az Igazságügyminisztériumba hívta meg osztályfőnöknek, s amikor a kormányhivatalok Debrecenbe költöztek, a megcsappant létszámú Igazságügyminisztérium élére mint rangidős tisztviselő, Nagy Károly került. Az úrbéri kérdés rendezésére irányuló későbbi kezdeményezései alapján bizonyosra vehető, hogy ő volt az, aki február közepén felhívta Kossuth figyelmét a szatmári helyzetre és cselekvésre sürgette. Kossuth elhatározta, hogy kormánybiztos kiküldésével veszi elejét a visszaéléseknek és először a Szatmár megyei képviselőkkel tárgyalt, közülük akarta a kormánybiztost kiválasztani. A szatmári képviselők azonban nem merték vállalni, hogy az általuk nagyon is jól ismert darázsfészekbe belenyúljanak s javaslatukra Kossuth választása végül is Nagy Józsefre, Bihar megye ugrai kerületének képviselőjére esett.[19]

Nagy József birtoktalan nemesi családból származott, apja előbb gazdatiszt, majd Zsadányban községi jegyző volt. Vagyoni helyzete következtében egyedül az értelmiségi pályán remélhetett felemelkedést, ügyvédnek készült s mint jurátus volt jelen az 1825—27-i országgyűlésen. Mint ügyvéd az ellenzék oldalán vette ki részét a megye viharos reformkori harcaiból, hivatása területén pedig különösen az úrbéri perekben szerzett nagy jártasságot. Az első népképviseleti országgyűlésen hamarosan ismertté vált szaktudása, becsületes részrehajlatlansága révén, s Kossuth szemében alkalmasnak látszott arra, hogy a kényes és bonyolult feladatot kielégítően megoldja.

Kossuth az elébe terjesztett ügyet a maga jellegzetes szemléletével rögtön kiemelte a földesúr és paraszt viszonyának szűk keretei közül s a nemzet önvédelmi harcának szemszögéből vette vizsgálat alá. A mód, ahogyan ezt tette, világosan megmutatta, hogy a jobbágyfelszabadításról korábban kialakult felfogásában nem történt változás: nem azért lép fel a földesúri önkényeskedések ellen, mert eleve meg van győződve a parasztok igazáról, hanem azért, mert jobbára román parasztokról van szó, s az alig megbékített Erdély szomszédságában, Bem hadjáratának kritikus szakaszában — a piski győzelem híre ekkor még nem érkezett meg Debrecenbe — végzetesnek tartana egy újabb román felkelést. Abban a rendeletében, amelyet február 15-én Nagy József kormánybiztosi megbízatásáról intéz Szatmár megyéhez, elsősorban azért botránkozik meg a robotoltatásról és a parasztok erőszakos eltávolításáról érkező híreken, mert »az előadott visszaéléseket éppen azon megyében tapasztalhatni, mellynek földnépe nyelv és vallás egységénél fogva rokon a királyhágóntúli azon népfajjal, mellyet önérdeke ellen az átkos csel-

[19] Uo. 154. l.

szövénynek sikerült annyira fanatizálni, hogy a belháború szövétnekét meggyújtva, saját feje felett is maga tegye rommá az alkotmány épületét, mellyben pedig többi polgártestvéreivel együtt a nyert szabadság áldott malasztait élvezni ő is hivatva volt«. »Ha valaki — folytatja tovább Kossuth — célul tűzte volna ki elhitetni a néppel, hogy az 1848-i törvényekben foglalt népszabadság csak írott malaszt, ha célul tűzte volna ki magának a nép bizodalmát törvény és alkotmány iránt kiirtani, ha célul tűzte ki magának a szatmári oláh népet felizgatni s az erdélyi oláh lázadásba belesodorni, erre bizonyára nem választhatott volna átkosan sikeresebb eszközt, mint a robottali zaklatásokat, a törvény rendén kívüli földfoglalásokat.« Kossuth rendelete a panaszok megvizsgálását és részrehajlatlan igazságszolgáltatást helyez kilátásba s »szomorúan felötlő körülménynek« mondja azt, »hogy Szatmár megyéből nap nap mellett érkeznek illy panaszok, a megye részéről pedig soha még egyetlenegy fellebbezés sem érkezett, mely legalább annak adta volna bizonyságát, hogy a törvényes formáknak s bírói eljárásnak útja egészen nem mellőztetik«. Ezért kötelességévé teszi Kossuth a megyének, hogy a kormánybiztos megérkezéséig is használjon fel minden törvényes eszközt a visszaélések megszüntetésére, s keményen meghagyja, hogy a kormánybiztos iránt »engedelmességgel viseltetni, őt munkálkodásának minden ágaiban segédkezéssel gyámolítani, rendeleteinek pontos végrehajtására a megye minden rangú tisztviselőit utasítani s ekként eljárásának foganatot szerezni hazafiúi szoros kötelességének ismerje«. A Nagy Józsefnek adott megbizatás a fentiek megállapítása mellett utasításba adta a kormánybiztosnak »mind a mellékelt speciális panaszokat szigorúan megvizsgálni, mind általában az e tárgybani visszaélések kútforrásait kipuhatolni, felhatalmaztatván egyszersmind, hogy ha a megye megzavart belbékéjének helyrehozása végett némely esetek oly rögtöni elintézést igényelnének, miszerint annak rövid időre is függőben tartása veszélyt huzhatna maga után, az illyetén eseteket ideiglenesen s rögtön elintézhesse«, de az eljárásról a Honvédelmi Bizottmányt azonnal értesítse.[20]

Kossuthnak ez a meglehetősen szűkkörű felhatalmazása — amely az esetek eldöntésének jogát lényegében a Honvédelmi Bizottmánynak tartotta fenn — aligha lett volna elegendő arra, hogy ennek alapján akár Nagy József eredményes munkát végezhessen, akár a Szatmárban különleges erővel jelentkező, de mégis országos jellegű probléma megnyugtató megoldást nyerjen. Érezte ezt a kérdés mozgatója, Nagy Károly is, és már a Nagy József kiküldetését követő napokban új kezdeményezéssel állt elő, hogy a sürgető probléma országos méretekben való megoldását elősegítse.[21] Február 17-én rendelet-

[20] Kossuth rendeletét és Nagy Józsefnek adott utasítását l. KÖM XIV. 453. s köv. l.

[21] Nagy Károly igazságos, de egyszersmind emberséges felfogására jellemző az a döntése, amelyet éppen a Kossuth rendelkezéseit megelőző napon, febr. 14-én hozott a nagyszénási kertészközség és Károlyi György gróf közötti ügyben. A gróf önkényesen felemelte a kertészközség haszonbérét, mire a község a kormányhoz fordult védelemért. Nagy Károly megvizsgálta az ügyet és arra szólította fel Békés megyét, hogy »a jogtulajdon épségben tartására is figyelmezve ugyan, de egyszersmind az idő szellemét, jelen viszonyokat, méltányosságot és azon körülményt, nehogy folyamodók 30 éve ápolt tűzhelyeikből az álladalomra is káros következésekkel kiszorittassanak, szem előtt tartva ... olyan egyezséget igyekezzék létrehozni, mely a megválthatási eszmére alapitva, a törvényhozás által illy esetekre nézve jövendőben teendő intézkedéseknek foganatba vételétől folyamodókat el ne zárja ...« Ebben a szellemben jött létre később, március folyamán az egyezség a földesúr és a nagyszénásiak között. (Igazságügymin. úrbéri oszt. 1848/158. sz.)

tervezetet küldött át az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, azzal a szándékkal, hogy a vitás úrbéri kérdésekben a törvényhozás várható rendelkezéséig olyan ideiglenes nyugalmi állapotot teremtsen, amely a parasztokat biztosítja a birtokosok jogtalan igényeivel szemben.

A rendelettervezet kísérőiratában Nagy Károly rámutatott arra, hogy az országgyűléshez, a Honvédelmi Bizottmányhoz és az Igazságügyminisztériumhoz befutó úrbéri panaszok olyan rohamosan szaporodnak, »hogy lehetetlen azon gyanúra nem jönni, mikép honunk ellenségei minden módot és alkalmat felhasználnak az által is, hogy magány érdekek felzaklatása mellett a honpolgárokat kivált olly helyeken, hol még eddig az cselszövényeiknek nem sikerült, egymás ellen felingereljék, nyugtalanságot elégedetlenséget idézzenek elő«. A baj orvoslását nagyon megnehezíti Nagy Károly szerint az, hogy »a törvényhozás illy kérdéseket határozólag eldönteni még eddig akadályozva volt, a többszöri tárgyalással pedig reményeket ébresztett a népben, melyeknek valósítását az egyedül a földesurak törekvései által hiszi akadályozva lenni s e hite méginkább meggyőződéssé válik, midőn illynemű panaszaikra nézve a tulajdont sérteni s a fennálló törvényeken túlmenni nem lehetvén, annak értelmében elutasíttatnak — és míg világos törvény e részben is nem hozatik, elutasíttatniok kell«. Ideiglenes intézkedésekre van tehát szükség, mert »előre nem láthatni, mikor fog ez iránt a törvényhozás intézkedhetni, jelen viszonyokban pedig az álladalom érdeke, a honpolgárok közti egyetértés és békesség fenntartása sürgetőleg követeli, hogy illy, veszélyesebb következményekkel is fenyegető surlódásoknak eleje vétessék«, s e célból terjeszti elő Nagy Károly a Honvédelmi Bizottmánynak azt a »minden hatóságoknak megküldendő ideiglenes rendelkezést«, amely »a közérdek tekintetében alkalmazható kisajátítás eszméjére« van alapozva és szerzőjének véleménye szerint alkalmas arra, hogy a további bajoknak elejét vegye.

A rendelettervezet, amelynek az lett volna a hivatása, hogy a kormány parasztpolitikáját a szeptemberi holtpontról elmozdítsa, bevezetésében a kormánynak abból a szomorú tapasztalásából indult ki, »hogy az úrbéri tartozások megszüntével némely volt földesurak annál inkább kezdik igénybe venni, sőt tisztviselők segedelmével rövid úton eszközlött végrehajtással is részint erőszakolni teljesítését azon szolgálatoknak, melyekre magokat némely lakosok még a volt hűbéri viszonyok alapján, nem úrbéri birtok használatáért lekötelezték, részint birtokbóli elmozdítás rögtöni eszközlése mellett kizárólagos tulajdont követelni olly telkekben is, mellyekre nézve még tisztába hozva nincs, ha azok majorsági, vagy úrbéri természetűek legyenek-é? vagy ollyanok, mellyek minden közterhek viselése mellett régebben adózó kézen használtatván, továbbá is, minden eddig tett úri szolgálatok megszüntével, ugyanott hagyandók?« A törvényhozás — mondja tovább a bevezetés — ezideig még a viszontagságos körülmények miatt nem tudott ebben a tárgyban intézkedni, »de miután a robot, dézsma s ezzel járult egyéb tartozások már eltöröltettek, eléggé nyilvánította ezáltal a törvényhozás abbeli szándékát, hogy minden más esetekben is azon viszonyokat, mellyek szolgaságra mutató hűbérnek színét viselik, megszüntetni kívánja«. Elvárta a törvényhozás mindenkitől azt, hogy addig is, míg ezt a szándékát törvénybe önti, a saját körében mindenki ennek a szándéknak a megvalósítását készíti elő békés megegyezésekkel, nem pedig akadályozni igyekszik »ingerültséget szülő szigorúbb követelések támasztásával«, nehogy »a minden körülményeket hazánk megrontására álnokul felhasználó ellenség innen is alkalmat vegyen,

a hon polgárait magány érdekeik felzaklatása mellett egymás ellen bújtatni, s hol csak lehet, ingerültséget, bizodalmatlanságot, elégületlenséget eszközölni«. Hogy mindez elkerülhető legyen, a rendelet a törvényhatóságokat »a tulajdonra lehető minden sérelmes következtetések nélkül, addig is, míg a törvényhozás a fent említett esetekre nézve részletesen és határozottan intézkednék«, az alábbi ideiglenes rendelkezések megtartására kívánta kötelezni :

1. Ahol a telek úrbéri jellege kétségbe nem vonható s a földesúr mégis követelésekkel lépne fel, »az illető hatóság erről feljelentés, vagy folyamodvány útján értesíttetvén, tisztviselői által rögtön intézkedend, hogy a törvény rendelete foganatba vétessék s a lakosoknak, illynemű tartozásokkali terheltetése semmi szín alatt meg ne engedtessék«.

2. Ahol a szóban forgó telek úrbéri vagy majorsági jellege nem világos, ott a felek — amennyiben barátságosan nem tudnak megegyezni — kötelesek az illetékes bírósághoz fordulni, »addig pedig a dolog maga fekvésében, t. i. úgy hagyattassék, hogy a telek vagy földbirtok használatában lévő lakosok minden zaklatásoktól megoltalmaztatván, gyalog vagy vonatos, vagy bármi szolgálatot természetben követelni semmi esetben ne lehessen — de annak pénzzeli megváltása kárpótlás alapján időközileg is eszközöltessék«.

3. A nem úrbéres földre haszonbér vagy szolgálatok lekötelezése mellett telepedett zsellérek és gazdák, ha rendes községekké alakultak, a szerződésbe foglalt idő letelte után sem kényszeríthetők tűzhelyeik odahagyására, hanem akár a szerződéses idő telt le, akár a telepesek találják úgy, hogy a jobbágyfelszabadítás előtt kötött szerződésük a felszabadult jobbágyok helyzetéhez mérten elviselhetetlenül nyomasztó, »az illető hatóság, mihelyt hasonló esetek bármikép tudomására jutnak, az illető felek bizodalmát bíró egyénekből alakítandó küldöttség által rögtön intézkedni fog, hogy a telepítő s telepítettek közt — jövendőbeli megválthatás alapján — ideiglenesen is olly egyesség eszközöltessék, melly — a törvényhozás e részben teendő rendelésének életbeléphetéséig — a telepítettek további békés lakhatását s a telepítők leendő kármentesítését elegendőképen biztosítsa«.

Ezt tartalmazta volna lényegében a rendelet, utolsó pontja csupán arról szólt, hogy a hatóságok minden előforduló esetről kötelesek jelentést tenni az Igazságügyminisztériumnak.[22] Látjuk, hogy Nagy Károly elgondolása — bár nem nyúlt a parasztkérdés gyökeréhez és a 48-as nagy parasztmozgalmaknak a márciusi törvényen túlmutató követeléseit jórészben nem is érintette — mégis több szempontból előremutató volt. Következetes végrehajtása esetén kétségtelenül nemcsak gátat emelt volna a földesúri ellentámadás további kibontakozása elé, hanem vissza is szorította volna azt éppen két leglényegesebb frontszakaszán : a telkek úrbéri jellegének tagadásbavétele és a szerződéses községek megzsarolása területén. S ami talán a legfontosabb, a rendelet, amennyiben életbelép, már február folyamán kiemelte volna a szatmári helyzet által felvetett kérdéseket a helyi keretek közül és lehetővé tette volna a hasonló, egyáltalán nem kisszámú ügyek országos méretű megoldását. Előrelépést jelent a tervezet abból a szempontból is, hogy ha óvatos formában is, de — mint Nagy Károly a kísérőlevélben céloz rá — a »közérdek

[22] A rendelettervezetet, valamint a Honvédelmi Bizottmányhoz írt kísérőlevél Nagy Károly kezétől származó fogalmazványát l. Igazságügymin. úrbéri oszt. 1849/319. sz. alatt.

területében alkalmazható kisajátítás eszméjére« való hivatkozással hozzányúlt a kormány és az országgyűlés által olyan gondosan óvott »tulajdon« elvéhez is. Jelentős lett volna a rendelet nyilvánosságra kerülése azért is, mert hosszú hallgatás után újból említést tett az úrbéri maradványok felszámolásának szükségességéről és bevezetésében a kormány és a törvényhozás nevében mintegy kötelezettséget vállalt arra, hogy »azon viszonyokat, mellyek szolgaságra mutató hűbérnek színét viselik, megszüntetni kívánja«. Nem hagyható figyelmen kívül a rendelettel kapcsolatban az sem, hogy szerzője világosan látja a honvédelmi érdekek és a parasztkérdés kapcsolatát, amikor országos méretekben is az önvédelmi harc érdekeit veszélyeztetőnek bélyegez minden olyan cselekedetet, amely a parasztság hangulatának romlásához járul hozzá. Igaz, hogy ezen a téren a rendelet nem jut el a parasztság egyéb igényei kielégítésének a kilátásba helyezéséig, azonban parasztvédő és földesúrellenes jellege így is, a törvényszabta határokhoz való ragaszkodás ellenére is elvitathatatlan, annak a körülménynek pedig, hogy mind a 2., mind a 3. pontjában célzás történik a nem úrbéres földek esetleges állami megváltására is, kétségtelenül jó hatása lett volna a majorsági és szerződéses jobbágyok óriási tömegének hangulatára.

A Nagy Károly által előterjesztett rendelet azonban ekkor, februárban nem került kiadásra. A javaslat elsüllyedt a Honvédelmi Bizottmány irattárában; Kossuth szeme ezekben a napokban már a koncentráció előtt álló hadseregen függött, a hosszú téli hetek páratlan erőfeszítéseinek gyümölcsét készült learatni s a diadalmas visszavágás előkészületei közben nem tudta, de talán nem is akarta ezt, a birtokos osztály szempontjából annyira kényes kérdést elővenni. Függőben hagyta az Igazságügyminisztérium javaslatát, nem gondolt arra, hogy ez a szerény tartalmú intézkedés is milyen kedvező hatást váltott volna ki a háború terheit elsősorban hordozó paraszti tömegekből. A jó alkalom kihasználatlanul maradt, Kossuth megelégedett a baj helyi, tüneti kezelésével, amikor úgy vélte, hogy a Nagy Józsefnek adott utasítás orvosolni fogja a legsúlyosabb bajokat. Látni fogjuk, hogy Nagy József munkája valóban eredményes volt, de ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy kormánybiztosi munkásságában külön rendelet nélkül is a Nagy Károly által megfogalmazott elveket igyekezett alkalmazni.[23] A legnyugtalanítóbb kérdések országos megoldása azonban elodázódott, s a mulasztásból származó sérelmek tovább mérgezték a parasztság hangulatát. Április végén, amikor végre megjelent a Nagy Károly által sürgetett rendelkezés, már nem hozhatta meg a várt gyümölcsöket. Ami februárban elég lett volna, az április végén már kevésnek bizonyult: a parasztság akkor már a győzelem utánra vállalt kötelezvények beváltását várta el a kormánytól.

Baloldali figyelmeztetés: Kléh István jelentése

Pedig Kossuth más irányból is kapott figyelmeztetést ezekben a napokban arra, hogy törődjék többet a föld népének bajaival. Ez a figyelmeztetés baloldalról jött, azoknak a márciusi fiataloknak egyikétől, akik január közepén

[23] Az Igazságügyminisztérium Nagy Károly utasítására február közepétől a saját hatáskörében is alkalmazza a Nagy Károly-féle javaslat legfontosabb elvét, azt, hogy a telek úrbéri jellegének kétséges volta esetén a paraszt a kérdés törvényes eldöntéséig birtokon belül marad. Ilyen értelmű utasítások szép számmal találhatók az úrbéri osztály fogalmazványai közt. (1849/115., 119., 120., 149. stb. sz.)

Vasvári Pál kezdeményezésére kimentek a tiszántúli megyékbe, hogy a népet szabadcsapatok alakítására és szükség esetén általános felkelésre buzdítsák. Még közvetlenül a kormány Debrecenbe érkezése után történt, hogy Vasvári és hat társa javaslattal fordultak Kossuthhoz ; elmondták ebben, hogy ők annak idején, Jellacsics közeledtekor Kossuthnak, még mint magánembernek a felszólítására kimentek a nép közé és szervezték a népfelkelést. Kérték, hogy most, amikor a haza hasonló veszélyben van, kormányelnöki tekintélyével küldje ki őket hasonló feladatra, hogy népgyűléseket tartsanak és »a népgyűlések lelkesült embereit guerillacsapatok alakítására bírják«. Vasvári elmondta a beadványban, hogy néhány nappal előbb bejárta a Tiszavidéket, »hogy megismerje a tősgyökeres magyar népet, melly a nemzet egyedüli támasztékának tekintetik« s azt tapasztalta, hogy a hatóságok nem lelkesítenek, de ahol ő népgyűlést tartott, »százanként iratták be magukat a guerillákba«. Döntő ütközet várható, népfelkelésre is szükség lesz — írták a fiatalok —, s ők a felvilágosítás mellett fegyverfogásra is lelkesítenék a népet, így akarják szellemi tehetségeiket a haza javára felhasználni. Az aláírók közül Vasvári Bihar, Békés, Szabolcs és Szatmár megyékbe, Kléh István a Hajdúkerületbe, Szatmár és Középszolnok megyékbe, Kopcsányi József a Balaton alatti vidékre, Vas Gereben Debrecen környékére, Dobsa Lajos Csanád és Csongrád megyékbe, Emődi Dániel Abaujba, Funták Sándor Bácsba és a Bánságba kívánt menni. Kossuth örömmel fogadta a fiatalok ajánlkozását, hiszen ezekben a napokban, január közepén még maga is a császári invázió további előretörésére számított, és legfőbb gondját a népfelkelés megszervezése képezte. Készséggel kiadta tehát nekik a kívánt nyílt rendeletet, hogy »a nép felvilágosítására és jó szellemben tartására, nevezetesen mi jelen harcias körülményekben egyik legfőbb feladat : azt a guerilla-csapatok célszerűségének megértésére s az illy csapatok képzésére, valamint a rendes csapatokhozi csatlakozásra buzdítani s kitűnő hazafiságra lelkesíteni mindent elkövessenek«. Feljogosította a rendelet az agitátorokat arra is, hogy ha a munkájuk eredményeként megalakulandó szabadcsapat őket kivánná vezérnek, eleget tehessenek a felkelők bizalmának.[24] E megbizatásból nőtt ki a tavasz folyamán Vasvári Pál Rákóczi-csapata, s ez vitte Kléh Istvánt is Középszolnok és Szatmár megyébe, hogy ott, a földesúri önkény és a paraszti szenvedés ekkor klasszikusnak számító földjén jusson el a szabadságharc egyik döntő kérdésének, a parasztkérdésnek a megértéséig.[25] Ismeretes, hogy a paraszti igények megítélésében a forradalom lendítő ereje, a baloldal sem tudott arra a magaslatra felemelkedni, amely megfelelt volna a szabadságharc szükségleteinek, s bár különösen a szeptemberi országgyűlési harcokban állást foglalt a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése mellett, végül is magáévá tette a birtokos többség és Kossuth álláspontját, amely a nemzeti egységfront szellemében levette napirendről a parasztkövetelések kielégítésének kérdését. Sok tapasztalatra, a néppel való közvetlen érintkezésre volt szükség ahhoz, hogy például Vasvári májusra eljusson a parasztság földigénye és honvédelmi készsége közötti összefüggés felismeréséig. Kléh Istvánnak Szatmár-

[24] A szóban forgó beadvány ismertetését és Kossuth jan. 16-i nyílt rendeletét l. KÖM XIV. 144. s köv. l.

[25] Kléh István (1825—?) a márciusi fiatalok egyike, ügyvéd, mint ilyen az úrbéri ügyek szakértője ; 1848-ban titkár Kossuth pénzügyminisztériumában, majd fogalmazó a kormányzóelnöki irodában. Elsőnek írta meg a márciusi napok összefüggő történetét A pesti forradalom története 1848-ban c. brosúrájában.

ban jobb iskola jutott osztályrészül : néhány hetes szatmári tartózkodás után visszatérve Debrecenbe, március 11-én hosszú jelentésben tárta fel Kossuth előtt tapasztalatait és a bajok sürgős orvoslását kérte tőle. Érdemes egy kissé közelebbről is megismerkedni a jelentés tartalmával nemcsak azért, mert íróját a parasztság iránti rokonszenv vezeti s így kendőzés nélkül meg tudja mutatni a bajok forrását, a birtokosok önzését, hanem azért is, mert a kép, amely a jelentésből kibontakozik, a legszembetűnőbb példán, Szatmár megye helyzetén keresztül az egész ország helyzetére is jellemző, s benne a hivatalos akták, jelentések és rendeletek rideg tárgyilagosságán felülemelkedve a maga élő valóságában mutatkozik meg az egész parasztprobléma mélysége és súlyossága.

Bevezetőben Kléh István arról számol be, hogy Kossuth rendeletének megfelelően bejárta Középszolnok és Szatmár megyét, »a népet hazánk jelen veszedelmes körülményeiről felvilágosítván, őket a haza védelmezésére buzdította s lelkesítette annyira, hogy ha megkívántatnék, a kormány felhívására őket bármikor az ellenség előtt sikeresen használni lehetend«. Eljárása során azonban — írta — sok visszaélésről szerzett tapasztalást s kötelességének érzi, hogy erről Kossuthnak jelentést tegyen. Egyik ilyen tapasztalat a kővárvidéki román lakosság állapota. Ezek falvait még az őszön felgyújtották és kirabolták megtorlásképpen, s a falvak népe »hajlék és élelem nélkül, barmaitól s mindenétől megfosztva, földönfutóvá tétetett, ott koncsorognak most Kővár vidékén s a szolnoki határszéleken alamizsnát koldulván, s ha nem kapnak, rabolni kénytelenek. Egy bujtogató vetődjék közéjük csak s ismét kész a lázadás«. »Alázatosan kérem Elnök Urat — figyelmeztet Kléh István —, méltóztassék e szegény elpusztult falvak lakóinak nyomorú sorsát figyelembe venni s e tekintetben intézkedni, mert e nép ily sanyarú helyzetében nem fog nyugodtan maradhatni.«

A hosszú jelentés túlnyomó része azonban azokkal az úrbéri jellegű panaszokkal foglalkozik, amelyekkel a megye lakói őt, mint a kormány megbízottját elhalmozták. Rámutat Kléh arra, hogyan próbálják a birtokosok a márciusi törvényt kiforgatni, azt állítva, »hogy a nevezett törvény szerint csak a Mária Terézia alatt készült telekkönyvbe bennfoglalt jobbágytelkek úrbére engedtetett el, tehát a későbbi úrbéres telepítvényektől, úrbért pótló szerződések alapján bírt telkektől a gazdákat úrdologra kényszerítik«. A gazdák ezzel szemben az alábbiakkal érvelnek : *a)* hogy eddig telkeik után éppúgy robotoltak és fizettek dézsmát, mint a régi úrbéres telkek parasztjai ; *b)* hogy telkeik után régtől fogva fizetik a megyei adót, márpedig a majorsági telek adómentes, azt viszont nem lehet feltenni a birtokosokról, hogy tiltakozás nélkül tűrték volna telkeik adó alá vettetését, ha azokat maguk is nem úrbéreseknek tekintették volna; *c)* a megyei közmunkát, előfogatozást, útcsinálást ugyanúgy teljesítették, mint az úrbéresek, holott a majorsági földek művelői ez alól is mentesek. »Világos tehát, hogy a közbirtokosoknak e részben igazságuk nincsen« — foglal állást Kléh a parasztok mellett s mindjárt hozzáteszi, hogy a megyei hatóságok ennek ellenére a visszaélések miatt hozzájuk forduló parasztokat elutasítják és az országgyűlés majdani döntésének bevárására figyelmeztetik. A földesúri taktika két jellegzetes példáját is felemlíti Kléh. Az egyik : A nemzetőrség névjegyzékéből kitörülték a negyedtelkeseket, holott a törvény szerint helyük volt a nemzetőrségben.[25a] Ennek

[25a] Ebben téved Kléh István, mert az 1848 : 22. tc. 1. §-a alapján a nemzetőri kötelezettség 1848 tavaszán a féltelkesektől felfelé volt érvényben. A fenti taktikát a törvénnyel kapcsolatban ettől függetlenül alkalmazhatták a birtokosok.

egyesek örültek, mert mentesültek a nemzetőrszolgálat terheitől, a birtokosok azonban kis idő mulva ezt mondták : »Minden úrbéres gazdának törvény szerint nemzetőrnek kell lenni ; te nem vagy nemzetőr, következve úrbéres sem, s így mint zsellér tartozol robotolni«. Egy másik módja a törvény kijátszásának : »Újabb időben a közbirtokosok az úrbéres földeket via facti elfoglalván, fölcserélték jobb karban lévő majorságiakkal. A gazdák örültek, hogy a régieknél valamivel jobb földekhez jutottak. S most azt mondják a közbirtokosok : a föld, melyet birsz, majorsági s így tartozol tőle szolgálni. Az igaz, hogy a jobbágyok által cserébevett föld majorsági — teszi hozzá Kléh István —, de az is igaz, hogy a cserébevett jószág a cserébeadottnak természetét követi. Pedig a cserébeadott föld úrbéres volt, tehát a cserébekapottnak is ily természetűnek kell lenni. Ezt mondja a magyar törvény. E csere a márciusi törvények után történt, tehát élő tanúkkal bizonyítható.« Megjegyzi Kléh István azt is, hogy »a közbirtokosok sok helyen már régóta célul tűzték ki, a jobbágyokat kibecsültetés útján kiirtani ; az ily üres jobbágytelkeket aztán 3—4 felé szakítva másoknak kiosztották s most ezektől is követelik az úrbéri szolgálatot. Pedig a jobbágytelkek kibecsültetés által nem válnak majorságiakká.«

Az úrbéres parasztok panaszainak ismertetése után kitér a jelentés »a majorsági földön lakó zsellérek, az úgynevezett contractualisták« helyzetére is. Ezek több helyen megtagadták a szolgálatot, s Kléh István a törvényt tartva szem előtt kénytelen megállapítani, hogy »ezek irányában a közbirtokosok panasza épen oly méltányos, mint az úrbéreseknek a közbirtokosok ellen támasztott föntebbi panaszai, mert a majorsági földeken lakó zsellérek tartozásait az országgyűlés még meg nem szüntette«. Nem is lett volna semmi baj — teszi azonban hozzá —, ha a közbirtokosok csak a követelés terén maradnak ; »hanem összebeszéltek, hogy a nép irányában demonstratiót fognak csinálni és több községekben rövid úton kibecsültették nemcsak a majorsági földön lakó zselléreket, hanem a Theresianumba be nem foglalt úrbéres telkek birtokosait is, s tudtokra adák, hogy ha robotolni nem fognak, Szentgyörgynapra telkeik s házaikból ki fognak vettetni«.

»Így állanak a dolgok Szatmár megyében« — fejezi be a helyzetképet Kléh István, tapasztalatai alapján azonban abban a helyzetben van, hogy lemérhesse ennek az állapotnak a legfontosabb következményét, a nép honvédelmi készségére gyakorolt hatását is. Ugyanis éppen ottléte alatt jött a parancs, amely az erdélyi katonai helyzet alakulásának folyományaként elrendelte a szatmári nemzetőrség újabb hat hétre történő kiállítását. A nemzetőrség azonban — mint Kléh írja — nem akart kiindulni, egyrészt azért, »mert félt, hogy a táborozás alatt családjuk a közbirtokosok által a telkekből és házakból ki fog vettetni s nem lesz hová lehajtani fejöket«, másrészt azért, mert az őszi hathetes táborozás után sem kaptak még egy fillér zsoldot sem. A levélírónak csak fáradságos munkával, faluról falura menve sikerült a népet valamennyire megnyugtatni, azzal az igérettel, hogy úrbéri panaszaikat a kormány elé terjeszti s kérvényeiket »Elnök úrnak, a nép atyjának fogja kezéhez adni, ki mindenki irányában igazságos, legyen gazdag vagy szegény«. Jellemző esetként mondja el a levélíró, hogy a vetési nemzetőrök indulásánál megjelent a földesúr, Szerdahelyi Pál is és bejelentette a népnek, hogy »mindenkit, ki neki szolgálatot nem teljesít, a telekből és házból ki fog dobatni«. A felingerült népet csak nehezen lehetett lecsillapítani és az indulásra rábírni, Kléh pedig megmondta a közbirtokosoknak, hogy »hazánk jelen állapotában

óvakodjanak a népet ingerelni, mert mostani körülményeink közepette nagyobb rosszat senki sem tehet a hazának, mint az, ki a nép nyugalmát Magyarország jelen elhatározó pillanataiban felháborítja, midőn épen a legnagyobb egyetértésre van szükség«. Kérte a birtokosokat, hogy »hagyjanak fel a kibecsültetéssel, mert ez által Szatmár megyében 8—10 000 ember egyszerre földönfutóvá válik«, akinek nagy része egyébként is felingerelt állapotban levő román paraszt s »lehetne-é csodálni, ha egy ily tízezernyi földönfutó csoport egy ellendemonstratióval bosszulná meg a közbirtokosokat s gyilkolna és rabolna e megyében mindenfelé e jelszóval: öld, mert posztóruhát visel!«

Kléh István elindult Debrecenbe, hogy Kossuth elé tárja a szatmári nép panaszait. Útközben Nagykárolyban találkozott Nagy Józseffel, aki ekkor már a megyeszékhely levéltárában igyekezett tájékozódni a Szatmárban lefolytatott úrbéri perek anyagáról. Kléh jelentésében beszámolt a Nagy Józseffel való találkozásról is; helyeselte a küldetést, de az volt a véleménye, hogy ha a kormánybiztos minden egyes ügyet a helyszínen megvizsgál, több év alatt sem tud a végére járni a rengeteg panasznak. »Pedig e tárgy rögtöni orvoslást igényel — összegezte véleményét — nemcsak azért, mert eldöntése az egész megyének földmívelő népét lázas ingerültségben s folytonos nyugtalanságban tartja, Szentgyörgynap pedig közelget, mikorra kidobatással fenyegettetnek, hanem azért is, mert ha e megye oláhajkú lakói fellázadnak, a szomszéd Ugocsa, Máramaros és Középszolnok megyék tót, oláh és oroszajkú népei sem fognak nyugodtak maradni; ekkor a Tisza mentében az ellenség, hátulról pedig a fellázadt föld népe veendenek körül s lesz-é disponibilis erőnk a lázadást elnyomni? Fellázadnak pedig bizonyosan, ha panaszuk legalább némileg, de minél előbb kiegyenlítve nem leend.« S Kléh István érdekes módon ugyanabban látja a megoldást, amit Nagy Károly kezdeményezett február 17-i, fentebb ismertetett javaslatában. Azt tanácsolja Kossuthnak, hogy a következő tartalmú rendeletet bocsássák ki Szatmár megyéhez: »Senkit sem szabad — legyen bár majorsági telken lakó, vagy úrbéres — eddig élvezett javadalmaiban törvényes itélet nélkül háborítani, a földtől, melyet mível, megfosztani, a házból, melyben lakik, kidobni. Minden kibecsültetési per birtokon belőli feljebbvitel utján terjeszttessék az igazságügyministerium elébe.« A jelentéstevő úgy látja, hogy egy ilyen rendelet minden kérdést megoldhatna, mert az Igazságügyminisztérium az úrbéres telkekre egyszerűen alkalmazza a törvényt és felmenti birtokosaikat minden szolgálat alól, a majorságiak kibecsültetési pereinek megvizsgálását pedig addig késleltetheti, míg vagy az országgyűlés dönt ezek megváltásáról is, vagy ha az állam nem váltaná meg a majorsági telkeket, a megyéhez való többszöri visszaküldés útján kielégítő megoldás lenne elérhető. A nép egy ilyen tartalmú rendeletben megnyugodna, de feltétlenül gondoskodni kellene arról is, hogy a rendelet a népnek is tudomására jusson. Eddig ugyanis az volt a szokás Szatmár megyében, hogy a népre kedvező rendeleteket a szolgabírák a községek valamelyik közbirtokos előljárójának küldik meg, aki azt egyszerűen elsüllyeszti. Külön kormányküldöttek által kellene tehát a rendeletet a nép között kihirdettetni és megmagyaráztatni.

»Ily eljárás nyomán — fejeződik be a rendkívül fontos jelentés — helyreállíttatik a megyében a rend, béke és nyugalom, mert a nép nem romlott, a nép mindenütt jó, csak azt lássa, hogy érdekeit a kormány senki által megsértetni nem engedi, és ekkor támaszkodhatunk a népre; pedig csak azon kormánynak lehet hosszú élete, melyet a nép bizalma övez körül s a nép

nyugalmára fekteti kormányzatának alapját ; míg e megyének elkorcsosodott nemessége nemcsak a múltban volt nagy kárára hazánknak, hanem újabb időben a népen elkövetett eme zsarnokságok által — ha ezek rögtön meg nem szüntettetnek — ezen környéket és általa az egész hazát elláthatlan következményekbe fogná bonyolítani.« S Kléh befejezésül újból felhívja Kossuth figyelmét a rendelet kiadásának fontosságára és maga is ajánlkozik, hogy szükség esetén újból kimegy a megyébe a kiadandó rendelet magyarázatára.[26]

Nagy József első jelentése és javaslatai

Azokban a napokban, amikor Kléh István jelentése és javaslata a Honvédelmi Bizottmány asztalára került, más kezdeményezések is megpróbálták előrelendíteni a jobbágypanaszok rendezésének kátyuba jutott ügyét. E napokban érkezett Debrecenbe Szintay János beregi kormánybiztos »javaslata a jobbágyok és földesurak közötti sűrű súrlódások meggátlása tekintetéből«, mintegy alátámasztani kívánva Kléh István figyelmeztetéseit a nemzetiségi parasztok problémáival kapcsolatban.[27] Sokkal nagyobb lökést adott azonban Nagy Károly kezdeményezésének Nagy József első, március 6-án Nagykárolyban kelt jelentése, amelyben működése első szakaszának tapasztalatai alapján tett javaslatokat a bajok orvoslására.

Jelentésének bevezető soraiban közölte Nagy József, hogy a megyeszékhelyre történt megérkezése után első dolga volt, hogy a Debrecenből magával hozott, valamint a helyszínen kézhez vett panaszokat közölte az érdekelt földesurakkal ; nagy részükre már választ is kapott s másnap készül indulni, hogy minden egyes panaszt a helyszínen vizsgáljon meg. Mielőtt azonban elindulna, eleget kívánt tenni utasítása azon pontjának is, amely kötelességévé tette, hogy a panaszok gyökereit, forrásait is igyekezzék kikutatni. Évégből kutatásokat végzett a megye levéltárában s az ottlevő »Theresiai úrbérekből, szabályozó perekből, panaszlevelekből és Szatmár megyének az úrbéri viszonyok iránt időszakonként hozott végzéseiből« kialakult nézeteit felterjeszti a Honvédelmi Bizottmánynak.

A szatmári úrbéri visszaélések okait fentebb éppen Nagy József emlékiratai alapján összefoglalóan ismertettük, részletesebb fejtegetésüket itt elmellőzhetjük. Nagy József gondos levéltári vizsgálatai felderítették az 1836-os törvényt követő összeírás fogyatékosságait, fölületes és részrehajló módját, azt a visszaélést, hogy a Mária Terézia-féle összeírás után létesült s minden tekintetben úrbéri jellegű telkek kimaradtak az összeírásból, a nemes kezén levő jobbágytelekkel, a telkek cserélgetésével, a Hármaskönyvnek a kibecsültetés eseteit megállapító 1. rész 40. címével űzött visszaéléseket s azt a példátlan hanyagságot, amellyel a megyei összeírások mellőzték »azon lekiösméretes igyekezetet és szorgalmat, mellyet ezen fontos és eredményére messzeható tárgy igényelt volna«.

[26] Kléh István Debrecenben, márc. 11-én kelt jelentése két sajátkezű példányban van meg; az egyik, az aláírt eredeti O.L. Orsz. Honvédelmi Bizottmány, — következőkben OHB — 3262/1849. sz. alatt van, a másik, az Igazságügyminisztérium részére egyidejűleg készült másodpéldány pedig az OHB 5194/1849. sz. iratcsomóban.

[27] A márc. 6-án kelt jelentés tartalmát az OHB 3041/1849. sz. iktatókönyvi bejegyzés a fentiekben adja meg. Magát a jelentést a bejegyzés szerint — nyilván részben katonai tárgyú tartalma miatt — átküldték a Hadügyminisztériumnak ; jelenlegi holléte nem állapítható meg.

A panaszok forrásainak felderítése után maguknak a panaszoknak az ismertetésére és osztályozására tér át Nagy József jelentése. Az általa felállított két nagy kategória közül az elsőbe a föld úrbéres vagy majorsági jellege körüli nézeteltéréseket sorolja, amelyek a földesurak részéről a robot és dézsma további követelésében és a kihányattatás vagy kibecsültetés alkalmazásában, a parasztok részéről pedig a szerződéses tartozások megtagadásában nyilvánulnak meg. A földesurak majorságinak tekintenek minden telket, amely nincs bent a Mária Terézia-féle összeírásban, viszont vannak esetek, hogy a parasztok nyilvánvalóan majorsági telkek után is megtagadják a szerződéses szolgáltatásokat, mert meg vannak győződve arról, hogy a márciusi törvény ezekre is érvényes. A panaszok másik kategóriájába számos községnek olyan természetű panaszai tartoznak, hogy »az uraságok részint úrbéri szabályozás útján, részint azon kívül, némelyeket közelebbi, másokat régibb időkben úrbéri haszonvételeikből, milyenek legelő és faizás, kiszorítottak«. E második csoportbeli panaszok azonban Nagy József szerint »nem olyan természetűek, hogy a megvizsgálás után következő intézkedésig veszélyesekké válhatnának«. Annál nagyobb figyelmet és sürgősebb intézkedést kívánnak azonban az első csoportba sorolt panaszok, »mert ezen megyében, hol igen sok elnépesedett és csekély birtokra szorított közbirtokosságok léteznek, a majorságiaknak követelt jobbágyok, zsellérek és lakók száma felette sokra rúg«, s a már eddig előterjesztett panaszokban »tekintélyes számmal vannak, de még többen készülnek panaszt tenni azok, kiknek állítólag részint József, részint Szentgyörgy napja határidőül tűzetett, hogy eddigi lakásukból kimozduljanak«. S Nagy Józsefnek is a honvédelem szempontja ötlik legelőször a szemébe, amikor a földesurak magatartásának várható következményeire gondol. »Hogy pedig éppen a jelen időben — írja tovább jelentésében — az ellenségtől zaklatott haza a nép jóindulatában s hazaszeretetében találja reményének legjelentékenyebb támaszát: és éppen Szatmár megyében, melynek szomszédságában lévő Erdély az elégületlenség és értetlenség miatt könnyen elcsábíthatott nép dühének borzasztó színhelyévé vált, rögtön ezerek legyenek földönfutóvá és az elkeseredésnek átengedtetve a szomszédban dühöngő politikai ragálynak elharapódzására előkészíttessenek, azt, miután a hon jólléte legfőbb törvény, a közbéke és jóllét tekintetéből még akkor se lehetne elnézni, ha a kibecsültetéseket mindenütt valóban törvényes alapra lehetne is fektetni, annyival kevésbé lehet pedig éppen Szatmár megyében, mivel itt a fentebb elősorolt okok miatt az iránt, hogy a kibecsülni kívánók követelése törvényes okokkal támogattathatik, igen alapos kétség forog fent.«

De Nagy József nem elégedett meg azzal, hogy elvben kételyeit fejezte ki a birtokosok igényeinek törvényessége iránt és a parasztok oldalára állt. Mint jelentésében írja, a hozzá beérkezett panaszokat kiadta az érintett birtokosoknak s válaszukat »a dolognak épségben tartása mellett«, tehát a paraszt háborítatlanságának biztosításával rendelte beadatni. Olyan híreket kapott azonban, hogy a panaszok igazi áradata még csak ezután fog megindulni, s ezért azt a meggyőződését juttatta kifejezésre, hogy amit eddig tett, az a »bajt csak feltarthatja, de el nem háríthatja, hanem annak megszüntetésére hatályosabb, egyszersmind olyan szabályok szükségesek, melyek hasonló esetben más megyei panaszokra is alkalmazhatók legyenek«. Egy ilyen szabályrendeletnek, amelynek elvei az egész ország területére érvényesek lehetnének, Nagy József szerint az alábbi pontokat kellene tartalmaznia:

1. Minthogy az 1848 : 9. tc. a »majorságból szerződés mellett bírt és csak haszonbérnek tekintendő vagyonokra ki nem terjed«, mindazok, akik maguk sem vonják kétségbe földjük majorsági jellegét, a szerződéses kötelezettségeket teljesíteni tartoznak.

2. »Mivel Szatmár megyében az úrbéri és majorsági viszonyok zavarban vannak, minden olyan esetben, midőn a lakos a telkét vagy földjét úrbéresnek követeli, a kérdésnek elitélése az 1848 : 10. törvény szellemében alispáni bíróság elébe utasíttassék, a fokonkinti fellebbezés pedig birtokon belül engedtessék meg.« (»Ezen szabály — fűzi ehhez a ponthoz Nagy József — a kormánynak kezébe adná a kulcsot, mely szerint a jelen időben veszélyessé válható tömeges kibecsültetést mérsékelje és meggátolja anélkül, hogy ezen intézkedés a törvény és egyesek igazságának rovására történjék.«)

3. Annak elkerülése végett, nehogy Szatmár megye eddig alkalmazott törvénytelen elvei és gyakorlata gátolják az alispáni bíróság munkáját, eleve össze kell állítani azokat a szempontokat, amelyek szem előtt tartása a törvényes eljárásnál szükséges, s aminek elmellőzése esetén az Igazságügyminisztérium a pert visszaküldi a megyéhez. Ilyen szempontok :

a) A bíróság az 1836 : 10. tc. értelmében az úrbéri lajtsromokból, végrehajtási jelentésekből és egyéb adatokból köteles megállapítani, hogy a kérdéses telek az úrbér behozatalakor jobbágykézen volt-e?

b) Ha később telepítették, adóalappá vált-e?

c) Ha az úrbér behozatala után létesített telek jelenleg nemes ember kezén van, maga építette-e a házat a nemes és teljesített-e a telek után úrbéri szolgáltatásokat?

d) Nem cserélték-e el időközben a kérdéses telket, s ha csere történt, kielégítő volt-e a jobbágy számára és a cserélt telek a korábbinak természetét magára öltve adó alapjává vált-e?

e) A földesúr kezére nem elhagyott telekként jutott-e a telek és így a törvény értelmében nem kellett volna-e más jobbágynak kiadni?

f) Nem olyan-e a telek, amelyet a földesúr a Hármaskönyv 1 : 40. értelmében átmenetileg udvartelekké változtatott, de azután ismét — de már majorságként — jobbágynak adott át? S ha ilyen, tudja-e a földesúr felsőbb vizsgálaton is keresztülment bírói ítélettel igazolni, hogy az 1 : 40 alkalmazásának szüksége fennforgott?

Ezeknek a szabályoknak a betartásával Nagy József szerint a bíróságok biztos ítélettel állapíthatják meg a telkek úrbéri vagy majorsági jellegét, míg ha ilyen vizsgálatot nem folytatnak le, »az értetlen szegény ember a maga igazait védelmezni nem tudja«. De azért is szükség lenne ilyen szabályokra — teszi hozzá —, »mert ezek mellett nem lenne szükség mindenüvé, ahol hasonló panaszok adódnak, rendkívüli kormánybiztost küldeni, kinek eljárása a kívánt köznyugalmat nem mindenütt szerezheti meg, leginkább azon okból, mivel a halomra gyűlendő és időpazarlással járó helyszíni vizsgálat természeténél fogva késedelmesebb, mintsem hogy a földesuraknak határidőhöz kötött kibecsültetési eljárását mindenütt megelőzhesse.«[28]

A hasonlóság Kléh István és Nagy József tapasztalatai és álláspontja között — különösen a vitás telket művelő paraszt birtokon belül maradása kérdésében — első pillantásra szembetűnik. Nem lehet kétséges, hogy nagy-

[28] Nagy József fent ismertetett márc. 6-i s. k. jelentését l. OHB 3023/1849. sz. alatt. Mellékelve van hozzá néhány a fenti tárggyal kapcsolatos megyei utasítás másolata.

károlyi találkozásukkor alaposan megvitatták a kérdést és a közösen kialakult álláspontot fogalmazták meg Kossuth számára közel egyidőben, az előbbi az agitátor szenvedélyességével és csak a lényeget érintően, az utóbbi az úrbéri joggyakorlatban járatos jogász higgadt, törvénytisztelő aprólékosságával. S nem kétséges az sem, hogy Nagy József megbízatásának kézhezvételekor részletes eszmecserét folytatott a kérdés kormányon belüli mozgatójával, Nagy Károllyal is és ismerte annak elgondolásait. Annál szembetűnőbb az, hogy a jogot és a tulajdont tisztelő Nagy József — személyes tapasztalatai alapján — egy igen lényeges pontban túlmegy Nagy Károlynak a korábban már ismertetett rendelettervezetében megfogalmazott véleményén, azon ti., hogy a birtokon belül maradó paraszt a természetbeni szolgáltatások pénzbeli ellenértékét a per folyamata alatt is megfizesse, későbbi kárpótlás lehetőségének fenntartása mellett. Nagy József tisztában van azzal, hogy ez a pont gyakorlatilag megvalósíthatatlan, s ezért mellőzi, amikor saját elgondolásait megfogalmazza.

Nagy Károly újabb rendelettervezete

Március 9-én küldte át a Honvédelmi Bizottmány Nagy József jelentését az Igazságügyminisztériumhoz véleményadás végett és Nagy Károly már másnap, március 10-én új, a Nagy József által megfogalmazott elveken alapuló rendelettervezetet terjesztett a Bizottmány elé. Nagy Károly véleménye szerint »a kormánybiztosi jelentésben kimerítőleg és igen helyesen adatnak elő mindazon okok, mellyekből az olly sűrűn panaszolt úrbéri visszaélések Szatmár megyében származtak, de mennyiben köztapasztalás szerint az e részben felmerülő kérdések mindenütt ugyanazon kútforrásokból erednének, jelesül onnan: hogy a törvényhatóságok az úrbériségnek 1836-ik évi törvények következtében tett kinyomozása s megállapítása alkalmával nem a törvények értelmében jártak el s hogy az úrbéri tartozásokat eltörlő legújabb törvény általában a volt földesúr és jobbágy közt eddig volt bárminémű lekötelezettségek feloldására magyaráztatott«. A visszaélések kiküszöbölésére és a félreértések megszüntetésére Nagy Károly is a Nagy József által javasolt módot tartotta helyesnek és kérte a Honvédelmi Bizottmányt, hogy most már sürgősen bocsásson ki egy rendeletet, amely a Nagy József jelentésében összefoglalt elveken és az Igazságügyminisztérium által február 17-én felterjesztett pontokon nyugodjék.

Az új rendelettervezet némileg részletesebb fogalmazásban és az egész országra kiterjedő érvényesség erősebb kidomborításával lényegében pontról pontra követte Nagy József javaslatát. Lényeges változás csak a 2. pontban volt, amely a február 17-i szövegnek megfelelően utalt a barátságos megegyezés lehetőségére s feltételezte, hogy a vitás telek után a döntés meghozataláig teljesítendők a szolgáltatások, mert megemlítette, hogy ha a telek végeredményben úrbérinak bizonyulna, az időközben teljesített szolgáltatásokért a földesúr kárpótlást tartozik fizetni. A 3. pont *e)* alpontja kiegészült ezzel a mondattal: »s nem foglaltatott-é el a telek a kibecsültetésre nézve törvény által megszabott rend elmellőzésével?« A Nagy József által megfogalmazott három pontot Nagy Károly kiegészítette egy negyedikkel, amely arról intézkedett, hogy a hatóságok kötelesek a szegény ügyfeleknek tiszti ügyészi pártfogást rendelni, az előfordult esetekről az Igazságügyminisztériumnak jelentést tenni, a bíróságok pedig kötelesek a rendelet értelmében eljárni

és az eléjük kerülő ilyen jellegű ügyeket soron kívül befejezni. Végül a rendelettervezet szövegén kívül figyelmébe ajánlotta Nagy Károly a Honvédelmi Bizottmánynak a február 17-i javaslat 3. pontját, amely a majorsági földre telepedett és községgé alakult parasztok és földesuraik közti viszonyt kívánta szabályozni ; kérte a Bizottmányt, hogy amennyiben egyetért ezzel a ponttal, úgy külön rendeletben gondoskodjék kiadásáról.[29]

Kérvények a kormányhoz és az országgyűléshez ; Kossuth magatartása

Így próbálják a kormányt a szükséges intézkedések megtételére szorítani azok, akiknek alkalmuk volt közvetlen közelről látni a földesurainak kiszolgáltatott nép szorongatottságát s megismerni orvoslásra váró bajait. De a nép kívánságai néha-néha közvetítők nélkül is eljutnak a kormányhoz és az országgyűléshez, s a Kossuthhoz vagy a képviselőházhoz eljuttatott kérvényekből mind gyakrabban világlik ki, hogy a nép valóban kapcsolatot lát jogos igényeinek kielégítése és honvédelmi kötelességeinek teljesítése között. Jellegzetesen tükrözi a földtelen zsellérek töprengését annak a 91 csabai szegényembernek a kérvénye, akik önmaguk állapítják meg azt az elvet, hogy »annyival nagyobbnak kell lenni aránylag a teherviselésnek, amennyivel több javaiban osztozik valaki a társadalomnak«, s ebből kiindulva választ kértek a Honvédelmi Bizottmánytól arra a kérdésükre, hogy »valjon azok, kiknek sem hajlékjok, sem egy talpalatnyi földbirtokjok, sőt még szegénységükhöz arányzott aprómarhai legelőjük sincs, tartoznak-e törvény alá eső fiaikat a rendes hadi szolgálatra felajánlani?« Hangoztatták, hogy »a szent szabadság s nyert jogaik védelmére utolsó csepp vérüket is szívesen áldozzák« s a törvénynek szívesen engedelmeskednek, »szíveiket egyedül csak az vérzené, ha a hazai e tárgyban hozott törvény értelme ellenére volnának szegénységük gyámolától megfosztva«. A Honvédelmi Bizottmány megelégedett azzal, hogy az egy év óta megszokott választ adja a nyilván százezrek gondját jelentő kérdés felvetőinek ; »habár földjük s házuk nincsen is, de van hazájok« — válaszolta csaknem rideg hangon s a folyamodókat arra utasította, hogy »tartsák magokat szorosan a törvény értelméhez, mellyet a Honvédelmi Bizottmány sem változtathat meg, mert a törvény mindenek felett áll s a kormány csak azért van, hogy a törvényeket végrehajtsa«.[30] Nem értek el több sikert a kevermesi, iratosi és dombegyházi szerződéses községek lakói sem, akik panaszukkal és kérésükkel közvetlenül az országgyűléshez fordultak. Kérvényükben sérelmezték azt, hogy ők, »kik szerződés mellett lakván földesuraik jószágán, semmi tulajdont nem bírnak s a törvénnyel kimondott szabadság és egyenlőség semminemű jótékonyságaiban mindeddig nem részesültek, minden 127 lélek után csakúgy, mint a földtulajdonosok két ujoncot állítani köteleztettek s azt ki is állították«. S számukra a sérelem orvoslásának az útja is világos : azt kérik, »hogy a szerződési helységek lakosi is a szabadság és egyenlőség jótéteményeiben részesíttessenek, jelesen földjeik, mellyeket eddig szerződés mellett míveltek

[29] Nagy Károly márc. 10-én kelt átiratát s benne a javasolt rendelet pontjait l. OHB 3229/1849. sz. alatt. (Fogalmazványa Igazságügymin. úrbéri oszt. 123/1849. sz. a latt van.)

[30] A csabaiak kérvénye — hátlapján a Honvédelmi Bizottmány febr. 25-i határoztával — OHB 2563/1849. sz. alatt van. (Közölve KÖM XIV. 548. s köv. l.)

és használtak, ezentúl már vagy csak azért is, hogy azon földekről ők állítottak ujoncokat és így ők védték meg azokat, nekik tulajdonosi joggal adassanak át, vagy legalább az ő boldogságukról is rendelkezzék a törvényhozás«. Tiszteletet ébresztő az a bátorság, amellyel ezek a Békés megyei jobbágyok az országgyűlés elé állnak azzal az örök igazságot kifejező elvvel, hogy a föld azé, aki megműveli és védelmében vérét ontja. De egyben megható is, hogy éppen azt az országgyűlést tisztelik meg naív bizalmukkal, amely túlnyomó többségében a birtokosok érdekeit képviseli, s amely eddig nem sok bizonyítékát adta annak, hogy ebben a döntő kérdésben saját szűkebb érdekeit alá tudja rendelni a honvédelem általános érdekeinek. Ez a képviselőház most sem tudja megtagadni önmagát s egyhangú helyesléssel fogadja a kérvényi bizottság véleményét, amely közölte a kérvényezőkkel, hogy »a reájok háramlott ujoncok kiállításával polgári kötelességüket teljesítették ugyan, de más lakos társaik fölött valamely különös érdemet nem tettek«; a kérvény lényegét illetően pedig emlékeztette a bizottsági vélemény a kérvényezőket arra, hogy az országgyűlés »igenis feladatai közé számította azt, hogy a földesúri, úrbéri szerződési és egyéb viszonyokbeli törvénnyel még eddig eligazítva nem levő állapotokat végképen kiegyenlítve igazítsa el«, s hozzá is fogott a megfelelő törvényjavaslatok tárgyalásához, »de a haza kiütött súlyos körülményei miatt elkezdett működéseit félbenhagyni s azok folytatását boldogabb és csendesebb időkre halasztani kényteleníttetett«. Ezt a kérdést pedig nem lehet az egyes községekkel kapcsolatban külön-külön megoldani, hanem »az ország minden hasonló esetekben forgó lakosaira nézve alkotandó általános és célszerű törvénnyel« kell elintézni, ezért »a folyamodók is egy olly általános törvény alkotásáig várjanak, jelen kérésük tárgyalásába és végképeni elhatározásába a törvényhozás be nem bocsátkozhatván«. Szinte szószerint ezt a véleményt adja a bizottság a Győr megyei Balony helység lakóinak kérvényére is, akik azt kérték, hogy »a bor és húsmérési királyi kisebb haszonvételi jog a győri káptalantól vétessék el és a községnek adassék át«.[31] A képviselőház tehát még mindig csak a »boldogabb és csendesebb idők« eléggé távoleső és bizonytalan határidejére hajlandó halvány igéreteket tenni az igényeivel jelentkező parasztságnak. Csak kevéssel ér el több eredményt az Arad megyei Ágya község lakossága. Ők az Igazságügyminisztériumhoz fordultak kérésükkel, amelyben előadták, hogy a 17 évvel korábbi úrbéri rendezés során hogyan fosztották meg őket az uradalom javára a többnyire őseik által irtott földektől s hogyan »szűkölködnek 85 földes ember, 175 földtelen polgárok szántóföld, kaszáló és legelő nélkül«. Azt kérték, hogy a minisztérium szorítsa rá az uradalmat a régen megígért föld és erdőhasználat megadására és a túlmagas haszonbér leszállítására. Egyidejüleg Kossuthnak is írtak, hogy pártfogolja kérésüket: »Erősek vagyunk a hitben, buzgók a haza védelmében — írták neki — és nemcsak őrseregünk (mely most is Paulison áll őrt), hanem egész községünk, ha a szükség úgy kívánja, mindenkor kész felkelni a hon védelmére és azt utolsó csepp vérig megoltalmazandja.« Egyidejüleg egy harangot, 13 font régi pénzt, szent edényeik közül egy pakfong és egy cinn tányért ajánlottak fel a hazának. A kérvényt Nagy Károly

[31] A szóban forgó kérvényeket — más, ugyancsak úrbéri vonatkozású kérvényekkel egyetemben — a márc. 8-i ülésen tárgyalta a képviselőház. (Az ülés ismertetését l. Közlöny 1849. márc. 10. sz.)

a megyéhez tétette át azzal az utasítással, hogy »meghallgatván az illető uradalmat, a folyamodó község részére jelen körülmények figyelméből is lehető némi kedvezést barátságos úton eszközölni igyekezzék«.[32] Hasonló sorsra jutott a szabolcsi Őri és a bihari Éradony község folyamodványa is: a Honvédelmi Bizottmány mindkét kérvényt a megyéhez küldte le azzal az utasítással, hogy a panaszokat a törvények szellemében intézze el.[32a]

Hiába vártak tehát panaszaik orvoslására azok is, akik az országgyűlés vagy az Igazságügyminisztérium helyett egyenesen a paraszti bizalom és remények letéteményeséhez, Kossuthhoz fordultak kérvényükkel.[33] Kossuth ezekben a hetekben még kevésbé ért rá a parasztok panaszaival foglalkozni, mint korábban bármikor. A kápolnai ütközet, a tiszafüredi válságos napok, a szolnoki nagyszerű győzelem, a fővezérlet problémájának megoldása, az összepontosított hadsereg haditervének kidolgozása időszakában továbbra sem látja még elérkezettnek az időt arra, hogy a szeptemberben lényegében helyes elvekre épített egységfrontpolitikát a közel féléves tapasztalatok alapján felülvizsgálja és paraszti tömegbázisa kiszélesítésének lehetőségét mérlegelje. Kétségtelen, hogy a sorsdöntő időszakban a közvetlen tennivalók első vonalában a hadsereggel kapcsolatos feladatok állottak, s nehéz lett volna elképzelni a paraszti sérelmek és követelések méltánylásában egyébkor sem serény kormányzattól, hogy a parasztkérdés általános rendezését ekkor tűzi napirendre. A parasztság azonban ekkor átmenetileg nyilván kevesebbel is megelégedett volna, lelkesedésének, áldozatkészségének fokozására elég lett volna a kormánynak egy bíztató gesztusa is, amely közvetlen sérelmeinek orvoslására és általános igényeinek távolabbi, de belátható időn belül történő kielégítésére vállalt volna kötelezettséget. Erre viszont az adott pillanatban elegendő lett volna a Nagy József és Nagy Károly által kezdeményezett rendelet kiadása is, amihez a nevezettek jó előkészítő munkája után már nem lett volna sem sok időre, sem sok fáradságra szükség. Ezért még a tavaszi hadjárat sokoldalú előkészítő munkája közepette sem menthetjük fel teljesen Kossuthot a felelősség alól azért, hogy nem ismerte fel az Igazságügyminisztérium javaslatának fontosságát. Kossuth a Nagy Károlyék javaslatának benyújtását követő hetek jórészét a hadseregnél töltötte — először március 14-től 21-ig, majd március 26-tól április 12-ig volt távol Debrecentől —, a közbeeső néhány napot pedig a legégetőbb kérdések elintézésével és a márciusvégi fenyegető belpolitikai válság elhárításával töltötte; ilyen körülmények között talán érthető, hogy maga nem tudott foglalkozni az úrbéri rendelettervezettel, nem lett volna szabad azonban még azt is elmulasztania, hogy bizottmánybeli munkatársainak legalább irányelveket adjon a kérdés megoldására. Ez azonban nem történt meg; ilyenformán Nagy Károly javaslata érintetlenül feküdt a Bizottmány irattárában s talán még sokáig ott feküdt volna, ha Nagy József újabb kezdeményezése és egyéb fejlemények nem lökik egy lépéssel előre a megvalósulás felé.

[32] A két, márc. 16-án kelt kérvényt és az Arad megyének adott utasítás fogalmazványát l. Igazságügymin. úrbéri oszt. 92/1849. sz. alatt.

[32a] L. KÖM XIV. 645., 717. l.

[33] A közvetlenül Kossuthhoz vagy a Honvédelmi Bizottmányhoz küldött úrbéri tárgyú kérvények iktatás után általában megjegyzés és kísérőirat nélkül átkerültek az Igazságügyminisztérium úrbéri osztályához. Csak ritkán fordult elő az, hogy a Bizottmány maga intézkedett az ilyen ügyekben.

Nagy József újabb kezdeményezése; új úrbéri rendelettervezet

Nagy József ugyanis nem várt arra, hogy a Honvédelmi Bizottmány újabb rendelete pontosabban körvonalazza hatáskörét és felruházza az első rendeletből hiányzó intézkedési joggal, hanem a megyeszékhelyen végzett előzetes tájékozódás után hozzáfogott a hozzá beérkezett panaszok helyszíni vizsgálatához. A rendezés irányelveinek meghatározása nélkül, a megyei hatóságok közönyös, vagy éppen gátló magatartása[34] és a birtokosok ellenséges érzülete közepette azonban munkája nem sok eredménnyel kecsegtetett, bár döntéseinek meghozatalában már eleve igyekezett a korábban általa és Nagy Károly által megfogalmazott alapelvekhez alkalmazkodni. Így határozta el, hogy a hivatalos út mellőzésével fordul a Honvédelmi Bizottmányhoz, azon belül is Nyáry Pálhoz, aki az országgyűlés elmúlt nyári időszakában az úrbéri maradványok eltörlésének egyik előharcosa volt, és a baloldal élén a kormányénál jóval radikálisabb törvényjavaslatot nyújtott be a képviselőház elé. Március 21-én magánlevélben fordult Nyáry Pálhoz, hogy »a nép érdekében« támogatását kérje munkájához. Elmondta levelében, hogy milyen feladatot kapott, hogyan korlátozódott hatásköre »az úrbéri visszaélések megvizsgálására és azok kútforrásainak kipuhatolására« azzal a kiegészítéssel, hogy a megye belbékéjét fenyegető esetekben intézkedések megtételére is fel van hatalmazva. »Egy tárgy van — írta Nyárynak —, ami sürgetősebb intézkedést kíván. Ezen megyében minden helység lakossainak nagy része majorság-zsellérnek tartatik, de a lakosok magukat úrbérieknek lenni állítják és a 848:9. törvényt magukra alkalmazzák; a követelő földesurak felette sok embert intettek meg, hogy Szentgyörgynapra telkeikből kimenjenek: és most csak a földesuraktól, illetve a szolgabíráktól függ, hogy tömegestől legyen a nép földönfutóvá.« Megemlítette Nagy József, hogy a panaszok forrásáról és az orvoslás módjáról, valamint első vizsgálatairól már jelentést tett a Honvédelmi Bizottmánynak, s kérte Nyáryt, hasson oda, hogy mielőbb megkapja a Bizottmány utasítását, »mert az fog nekem a vizsgálat alatt lévő számos panaszokra nézve irányul szolgálni, és a közbéke tekintetében nagyobb eredményt biztosít, ha én a helyszínén a vizsgálat után megmondhatom a feleknek, mihez tartsák magukat, mintha a naponként szaporodó minden apróbb panaszra a honvédelmi bizottmány határozatára hosszú ideig kell várakozniok«.[35]

Nagy József levele mellett egy másik, Kossuthnak címzett levél is érkezett a Honvédelmi Bizottmányhoz Szatmár megyéből. Mándy Péter mikolai birtokos írta, a szatmári pecsovicsok egyik régi, jellegzetes képviselője, s belőle megítélhette a Bizottmány, hogy milyen erőkkel kell megküzdenie Nagy Józsefnek szatmári küldetése során. Mándy március 15-én kelt levele a szat-

[34] A megyei hatóságok kezdettől bizalmatlanul nézték Nagy József tevékenységét és igyekeztek akadályokat gördíteni munkája elé. Így már közvetlenül Nagykárolyba érkezése után felírtak a Honvédelmi Bizottmányhoz és kérték, hogy Nagy József hatásköre »azon esetre, ha a megye hanyagsága be nem bizonyosodnék, csupán a vizsgálatok megtételére szorittassék, a törvényes intézkedések a megyének hagyatván fel«. A Honvédelmi Bizottmány azt válaszolta, hogy Nagy József megbízatása csak a panaszok gyökereinek feltárására szól, de fel van hatalmazva arra is, hogy ha egyes esetek a békesség fenntartása szempontjából azonnali intézkedést igényelnének, ezeket az eseteket eldöntse, utólagos jelentéstétel kötelezettsége mellett. (A felirat és a válasz OHB 2583/1849. sz. alatt van, kiadva KÖM XIV. 551. l.)

[35] Nagy József s. k. magánlevelét l. az OHB 5194 : 1849. sz. iratcsomóban.

mári »törvényelleni földfoglalások és zaklatások« okairól és a kormány tennivalóiról szólt. A levél szerzője »a törvényhozásnak késedelmes halogatásában« látta a bajok főokát, mert szerinte »a magyar nép szelíd és engedelmes vala mindaddig, míg a törvény elmulasztott kiegészítése az ő vágyaikat is fokonként fel nem izgatta«. Az úrbéresek ugyanis először »készek lettek volna tíz-húsz évi fizetéssel magok megváltására, úgy de a túlfeszített demokraták, s főképp az irigy lelkű demagógok kirepült beszédjeikben őket ingyen nyerendő tulajdonnal kecsegtették«. A robotváltságot is fizették volna az úrbéresek, de ezt az állam magára vállalta s »az ingyen kapás a majorsági telkűeket hasonló tulajdon-kapási vágyakra bátorítván, a törvényhozó testület itt is igényekre jogosítá őket kihírlelt beszédei s irataival«. »Most már — jósolta a levélíró — még a hátra lévő pórnép, zsellérek serege zúgása fog következni«. A »tulajdonos osztály« Mándy szerint békén tűrte, hogy jövedelmei megsemmisültek, viselte a háború terheit s nem csoda, ha a 30 000 főnyi nemesség soraiban »akadt vala egy-két egyén, ki talán a positiv törvényt áthágta«. A tönkrejutott birtokosokkal szemben növekszik a »nemtulajdonosok vágyja« s »jósló lélek nélkül állíthatni: a communismus előestéjét ünnepli népünk: az a nép, melly a legjobb, jámbor, elégült vala, most már akaratlanul minden tulajdont magának követelend«. Az ebből származó, »coleránál öldöklőbb« veszély megakadályozására két dolgot ajánl a levélíró: 1. Előleget az elvesztett úrbéres földek után a kártérítésre jogosult birtokosoknak és törvényt hozni a majorsági telkek használatáról, 2. a »lázzasztó írók, vagy tettleges tulajdonrablók« elfogatásával és súlyosabb esetekben felakaszttatásával »a lázasztási törvényeknek sikert kell szerezni«, mert nem elég a kormánybiztosokat »csak társalgásra, vagy vizsgálásra és szóbeli csendesítésre sikertelenül kiküldeni«.

A birtokos osztály álláspontját tükröző levél Nagy Józsefnek Nyáryhoz írt levelével együtt bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a Bizottmány végre elővette és tanulmányozta az Igazságügyminisztérium korábbi javaslatait. Az eredmény azonban ekkor még mindössze az lett, hogy Nyáry Mándy Péter levelét »a hozzácsatolt mellékletekkel együtt, mellyek a Szatmár megyében sűrűn előforduló úrbéri panaszok és visszaélések okai- s körülményeire vonatkoznak«,[36] a Nagy Károly-féle két korábbi tervezettel egyetemben március 29-én átküldte az Igazságügyminisztériumnak azzal a felszólítással, »hogy ama újabbi felterjesztményben foglalt speciális eseteket és körülményeket figyelembe véve — amennyiben netán ezen speciális körülmények combinálása a minisztérium javaslataiban némi módosításokat vagy hozzátételeket igényelne — e részben *rögtön* végezze el a minisztérium a teendőket, minthogy a tárgy fontossága halasztást nem szenvedhet«.[37]

Az a körülmény, hogy a Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke a kibocsátandó rendeletet sürgősnek minősítette, még jobban felfokozta Nagy Károly buzgalmát és az ügy iránti lelkesedését. Rajta nem is múlott a rendelet mielőbbi kibocsátása. Március 30-án vette kézhez Nyáry előző napon kelt utasítását s másnap, 31-én már készen volt nemcsak az utasításra adott válasz, hanem az új formába öltöztetett rendelet is. Maga a válasz rövid volt.

[36] Nagy József ismertetett magánlevele, márc. 20-i, a remetemezei panaszok elintézéséről szóló, később ismertetendő jelentése és Kléh István beszámolója képezhették többek között a szóbanforgó mellékleteket.

[37] Mándy Péter levelét és Nyáry utasításának fogalmazványát l. OHB 3476/1849. sz. alatt. (Kiadva KÖM XIV. 768. s köv. l.)

Mándy Péter felterjesztésével kapcsolatban közölte Nagy Károly a Bizottmánynyal, hogy abban »mi sem foglaltatik, mi a fentemlített javaslatok bármi módosítását igényelhetné«, Nagy József levelével kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy »a telkek és földek elbecsültetése iránti eljárásra nézve foglalt véleményéhez képest tétetett módosítás az újonnan szerkesztett javaslat 2-ik pontjában«.

Az új formájú rendelettervezet lényegében a Nagy Károly által március 10-én előterjesztett szöveg továbbfejlesztése útján alakult ki. Az első lényeges változás a március 10-i szöveghez képest az, hogy az új javaslatban egy-két stiláris változtatással újból megjelenik a február 17-i javaslat fontos elvi megállapításokat tartalmazó bevezetése,[38] amely a március 10-i szövegből teljesen elmaradt. Ugyancsak változtatás nélkül bekerült az új szövegbe 1. pontként a február 17-i szöveg 1. pontja a félreérthetetlenül úrbéri jellegű telkek mindennemű tartozás alóli mentességének biztosításáról. A március 10-i szöveg Nagy Józseftől átvett 1. pontja az új javaslatban a 2. pont lett, utolsó mondata azonban — a kétségtelenül úrbéri telkek helyzetéről — az új 1. pont által fölöslegessé vált, helyette kiegészült a kísérőlevélben említett pótlással: a világosan majorsági földet művelők szerződéses kötelezettségeiket teljesíteni tartoznak ugyan, »de az esetben is senki eddig élvezett javadalmaiban törvényes és fokozatos fellebbvitel útján megvizsgálandó bírói ítélet nélkül rövid úton nem háboríttathatik, sem a földtől, mellyet használ, sem lakóházától önkény által meg nem fosztathatik«. Az új szöveg 3. pontja átvette a március 10-i javaslat 2. pontját, lényeges módosítást jelentett azonban az új fogalmazásban az a körülmény, hogy Nagy Károly feladta azt az álláspontját, amelynek értelmében a parasztnak a vita alatt levő telek után — az utólagos visszatérítés fenntartásával — a döntésig teljesíteni kell a szolgáltatásokat; ilyen értelemben módosult a kérdéses pont szövegének befejező része annak a megállapítására, hogy az ügy törvényes eldöntéséig »a telek vagy földbirtok használatában lévő lakosok minden zaklatásoktól hatóságilag megoltalmaztassanak úgy, hogy rajtok — azonban a törvényhozás további rendelkezésének fennhagyása mellett — sem gyalog, sem vontató vagy más illynemű szolgáltatásokat természetben követelni ne lehessen«. Az első, február 17-i szöveghez való visszatérés ez lényegében, nem említi azonban az ott kimondott pénzbeli megváltási kötelezettséget, az által viszont, hogy kifejezetten csak a »természetben« való követelést tiltja el, homályban hagyja azt a kérdést, hogy valóban mindenfajta kötelezettség teljesítését felfüggeszti-e a rendelet. A március 10-i javaslat 3. pontja teljes egészében, említést alig érdemlő stiláris változtatással az új szöveg 4. pontja lett. A március 10-i javaslat 4. pontjából a szegény feleknek kirendelendő tiszti ügyészi pártfogásról és az ilyen ügyek soronkívüli gyors elintézéséről szóló rész az új szöveg 5., a hatóságok jelentésadási kötelezettségéről szóló mondat pedig a 7. pontja lett. A közbeeső 6. pontot a február 17-i javaslat 3. pontja alkotta, amely a községekké alakult szerződéses telepeseket volt hivatva megvédeni az önkényes felmondás vagy a felmondás segítségével történő kiuzsorázás ellen; különbség a két szövegezés között csak annyiban volt, hogy az új szöveg — a gyakran felmerülő konkrét esetek nyomán — külön megemlítette a kertészközségeket, a befejezésben pedig elhagyta a telepítők kármentesítésére történő utalást.[39]

[38] Csaknem szószerinti ismertetését l. előbb, a 860. s köv. l.-on.

[39] A Honvédelmi Bizottmány márc 29-i átiratának tisztázatát, Nagy Károly válaszának és a rendelettervezetnek a fogalmazványát l. Igazságügymin. úrbéri oszt.

Az új rendelettervezet még március 31-én átkerült a Honvédelmi Bizottmányhoz ; az iraton levő feljegyzések szerint Nyáry Pál kezébe került és a tárgyalását is kitűzték a Bizottmány egyik legközelebbi ülésére.[40] A tárgyalásra azonban a jelek szerint ekkor sem került sor, s ha valóban így volt, azon ezekben a napokban nem lehet csodálkozni. Többhetes előkészület után ekkor végre megindult a honvédsereg nagy támadása, győzelmek hírei követték egymást a harctérről ; a Honvédelmi Bizottmány erejét teljesen lekötötte a hadsereg nap mint nap megújuló igényeinek kielégítése s a főhadiszálláson tartózkodó Kossuth egymást követő utasításainak végrehajtása.[41] A győzelmi hírek mámoros hangulatában a néhány nappal előbb még sürgősnek, halasztást nem tűrőnek tekintett úrbéri kérdés újból a háttérbe szorult s csak két lelkes pártfogójának, Nagy Károlynak és Nagy Józsefnek volt köszönhető, hogy mellőztetése ezúttal nem tartott olyan hosszú ideig, mint korábban.

Nagy József szatmári működésének első szakasza

Említettük már, hogy Nagy József a megyeszékhelyen végzett általános tájékozódás után kiment a falvakba, hogy a kezéhez juttatott panaszok sorrendjében a helyszínen vizsgálja meg az egyes vitás eseteket. Amerre járt, a föld népe az újabb panaszok tömegével árasztotta el, munkája nyomán pedig olyan mértékben nőtt irányában a nép bizalma, hogy volt eset, amikor a lakosok a rendes bíróságok előtt folyamatban levő ügyeket visszakérték, hogy eldöntésüket Nagy Józsefre bízhassák.[42] Jelentései, amelyeket működése egész időszaka alatt rendszeresen küldött a Honvédelmi Bizottmánynak vagy az Igazságügyminisztériumnak, nemcsak megvesztegethetetlen igazságszeretetéről és az úrbéri ügyekben való nagyfokú jártasságáról tesznek bizonyságot, hanem egyben a parasztnép melegszívű barátjának is mutatják őt, aki az úri fortélyok alapos ismeretével rendelkezik és az igazság kiderítésére a kormány rendeletének bevárása nélkül is alkalmazza az általa kidolgozott és helyesnek talált módszert.

Első hosszú, részletes jelentése március 20-án kelt és a remetemezeiek és földesuruk közti ügyben végzett munkájáról számolt be. Az ügy lényege a szokványos volt: a panaszok szerint »az uraság számos lakosoktól a földeket elvette, telkeiket pedig majorságiaknak (curialisoknak) követelvén, azok után a szerződéses tartozások teljesítését kívánja«, az uraság ezzel szemben azt

123/1849. sz. alatt. (A két utóbbi tisztázata OHB 4075/1849. sz. alatt, illetve az 5194 sz. iratcsomóban van.)

[40] Erre utal az irat hátlapján levő ceruzafeljegyzés : *Holnapután fog tárgyaltatni.* Ugyanott Nyáry utasítása, hogy a javaslatot 7—8 példányban másolják le (a Honvédelmi Bizottmány tagjai részére).

[41] Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány e napokbani túlfeszített tevékenységére l. a KÖM XIV. kötetének iratanyagát.

[42] Így cselekedtek pl. márc. 30-án Nagymajtény mezőváros lakói a Károlyi Lajos gróffal folytatott s fellebbezés alatt a kir. táblánál levő perükkel (Igazságügymin. úrbéri oszt. 215/1849. sz.). A Nagy József iránt egyre növekvő és terjedő bizalom egy másik, későbbi példája az, amikor az Ugocsa megyei Bábony község lakói máj. 22-én »a birtokosoknak több rendü foglalásait s ebből származott károsittatásukat s azon körülményt tapasztalván, miszerint a megyei tisztviselők közvetve vagy közvetlenül majd mindnyájan peres társaik, illetőleg érdekeltek, következőleg hozzájuk nem folyamodhatnak, ügyeiket egy kormánybiztos által kérik elvégeztetni«. (Uo. 270/1849. sz.)

bizonyítaná, hogy a remetemezei úrbéri szabályozó per során mindenki jól járt, a panaszosok mind majorsági földet művelnek, a befejezett úrbéri szabályozó per végzéseit pedig a törvény értelmében különben sem szabad megváltoztatni.[43] A törvény *betűje* szerint tehát rendben volna a dolog, a parasztoknak nincs keresnivalójuk ; Nagy József azonban a törvény *szellemét* követi és az iratok tanulmányozása, valamint tanúk kihallgatása után bebizonyítja, hogy a szóbanforgó szabályozó per során nem tartották be az előírásokat, nem állapították meg sem az úrbér behozatalakori, sem a per időpontjábani úrbéri állapotot, nem mérték fel a jobbágytelkeket és tartományaikat, a perben nem hallgatták ki a most panaszosként szereplő jobbágyokat, elzárták őket a fellebbvitel lehetőségétől, meghamisították az összeírásokat s százféle fortéllyal »a szegény népnek lehetetlenné tették, hogy úrbéri kérdésekben igazságához juthasson«. A visszaélések leleplezése után végül is azt javasolja Nagy József, hogy rendeljék el a per újrafelvételét, hallgassák ki a panaszosokat, a birtokbanlevőket a per tartama alatt is hagyják meg birtokukban, a birtokon kívülieknek tegyék lehetővé a per tartama alatt is a barátságos egyezkedést, azok számára pedig, akik a per végeztével kedvező döntést nyernek, a földesúr térítse meg az elmaradt haszonvételt. Beszámolt Nagy József arról is, hogy néhány olyan esetben, amikor nyilvánvalóan majorsági földről volt szó, barátságos meggyőzéssel rábírta a panaszost a szerződéses kötelezettségek teljesítésére. Végül kérte a Bizottmányt, hogy mivel más szabályozási perekkel kapcsolatban is sok panasz érkezett hozzá, küldjenek részére mielőbb utasító rendeletet. Az Igazságügyminisztérium Nagy József felterjesztése nyomán úgy intézkedett, hogy a szabályozó per végzéseit lényegében épségben tartotta — erre kötelezte a törvény előírása —, a panaszosok részére azonban lehetővé tette, hogy igényeik igazolására újra megnyissák a pert.[44]

Nagykolcs községben három volt jobbágy fordult panasszal Nagy Józsefhez. Az első kettőnek látszólag nincs igaza, mert telkeik nincsenek az 1816-os úrbéri szabályozáskor készült jegyzékben, adót nem fizettek s nem is az úrbéri törvény megszabta szolgáltatásokat teljesítették. Nagy József azonban kideríti, hogy a telkek 1816 után telepíttettek, tehát az akkori összeírásba nem is kerülhettek volna be, hogy azért nem az úrbéri törvényben előírt szolgáltatásokat teljesítették, mert ezen a vidéken minden jobbágy súlyosabb szolgálatra volt kényszerítve s a lényeges az, hogy a panaszosok a többi, kétségbevonhatatlanul úrbéres jobbággyal egyformán szolgáltak ; megállapítja végül, hogy az adófizetés »egyik ösmertető jele ugyan a telek úrbériségének, de nem ollyan, hogy annak hiányát más kellék, p. o. a jelen esetben a szerződés nélküli egyenlő tartozások a többi jobbágyokkal, ki ne pótolhatná«, és ezért a két telket úrbéri jellegűnek nyilvánítja. A harmadik esetben a jobbágy igazát annyira világosnak találta, hogy a földesurat ki sem hallgatta.[45]

[43] Az 1848 : 10. tc. 1. §-a értelmében ahol a legelőelkülönözést és az úrbéri rendezést »akár egyesség, akár úrbéri per utján« már végrehajtották, »az akként történt összesítés, illetőleg elkülönözés többé fel nem bontathatik«.

[44] Nagy József jelentését és az Igazságügyminisztérium vele kapcsolatos intézkedéseinek fogalmazványait l. Igazságügymin. úrbéri oszt. 136/1849. sz. alatt.

[45] A nagykolcsi vizsgálatról szóló márc. 26-i jelentést és a vizsgálati iratokat l. az OHB 5194/1849. sz. iratcsomóban.

Ombód helységben csak egy telek úrbéri jellege körül folyik vita, ezt Nagy József szintén a panaszos volt jobbágy javára dönti el; ugyanakkor azonban felvilágosítja az ombódiakat arról, hogy a szomszéd falu határában haszonbérben bírt földjeikre nem tarthatnak igényt, valamint arról is, hogy addig, míg a törvényhozás nem intézkedik, csak az 1836-os törvény értelmében élhetnek a bormérés és húsmérés jogával.[46] Pettyén községben két panaszosnak ad igazat ugyanolyan indokok alapján, mint Nagykolcsban; négy másik jobbágy igényével kapcsolatban azonban azt kell megállapítania, hogy a telkeik majorsági volta ellen felhozott bizonyítékaik nem helytállóak.[47] Eléggé bonyolultnak látszanak azok a panaszok, amelyekkel hat szamoskóródi lakos keresi fel március 25-én Nagy Józsefet; a földesúr a telkeket és földeket összevissza cserélgette, házakat építtetett rájuk a parasztoknak, azok semmiféle úrbéri összeírásban nem szerepelnek s úgy látszik, hogy a földesúr érvei a földek majorsági jellegét illetően nehezen dönthetők meg. Nagy József azonban kihallgatja a falu előljáróit és legöregebb lakóit. Vallomásaikból kialakul előtte a kép, hogy »Kóród egyik azon Szatmár megyében számosan található helységek közzül, mellyekben a Thereziai úrbér foganatba nem ment, hanem a földesúr a jobbágyokkal, amint azt szokták mondani, patriárkai viszonyban élt, de ezen viszony az úrbérinél sokkal terhesebb volt, mert azért, hogy a földesúr maga épített házat a jobbágynak, nem tekintve a telki állomány csekélységét, mégpedig ha a jobbágynak vonó jószága volt 104 napot, fonást és karácsony tyúkjait teljesített, és ezen viszony a 836-iki úrbéri törvény után is fenntartatott, s midőn a földes uraság a Thereziai úrbér behozatala után, azért, hogy földeinek mívelésére több robotot szerezzen, a maga földjére jobbágyot telepített, azt hitte, hogy a telepített jobbágy iránt kegyességet gyakorol«. A tanúk vallomásából kiderül az, hogy a panaszosok »folyvást 104 napot és egyéb jobbágyi tartozásokat teljesítettek«, a földek kicserélése is bebizonyítást nyert, s így Nagy József azt a véleményt terjeszti fel a minisztériumnak, hogy »fentmaradván a földesúrnak a törvény útja, a panaszosok a cserélt idegen határon kapott földek használatában megtartandók«. Két eléggé meg nem alapozott panaszt azonban itt is elutasít.[48]

Összesen hat község panaszosait hallgatta meg március második felében Nagy József, s miután vizsgálatairól esetenként is jelentéseket küldött a Honvédelmi Bizottmánynak, a sokszor sürgetett kormányrendeletre pedig hiába várt, március 31-én összefoglaló jelentésben írta meg a Bizottmánynak addigi tapasztalatainak lényegét. Közölte, hogy mind a már megvizsgált, mind a vizsgálat alatt levő esetek tanúbizonysága szerint a panaszok túlnyomó részének oka a Mária Terézia-féle úrbéri rendelet és az 1836-os törvény végrehajtatlansága valamint az az úrbérnél sokkal terhesebb patriárkai viszony, amelyről előbb, a szamoskóródi ügyről beadott jelentésben szól. »Innen következett az — írta —, hogy a jobbágy a patriárchai nyomást nem tűrhetvén, telkét elhagyta és oda költözött, hol ha nem is kevesebb, de legalább a modorban szelídebb szolgálatot remélylett, ilyen költözések alkalmával pedig némely helyen az uraság vette át az épületeket s adta az új jobbágynak,

[46] A márc. 25-én kelt jelentést a hozzámellékelt iratokkal l. uo.
[47] A márc. 30-án kelt jelentést és mellékleteit l. uo.
[48] A márc. 31-én kelt jelentést mellékleteivel együtt l. uo.

de a patriárchai viszonynál fogva teljes jogát tartotta az ilyen telek utáni földekkel szabadon rendelkezni és az új jobbággyal szerződni. Ezen kezelési mód a jobbágyi állományt úgy összezavarta, hogy a 848 : 9. tc. kihirdetése után a jobbágyok a telekjük után volt, de a földesúr által ezen törvény kihirdetése előtt elfoglalt földeket visszakövetelik, másutt pedig, és ez a leggyakoribb eset, az uraság a jobbágy által eddig használt földeket majorságiaknak, a volt jobbágy pedig úrbérieknek állítja, és az uraság vagy egyszerűen vissza akarja foglalni, vagy további használatra csak újabb szerződés mellett kiadni.« A viták eldöntése pedig rendkívül sürgős, mert elérkezett a tavaszi munkák ideje és a kérdéses földeket is művelés alá kell fogni, »különben a nemzetőrséggel is elfoglalt nép sok helyen kenyér nélkül marad«. Emlékeztetett Nagy József arra, hogy a kapott utasítás értelmében ő nem döntheti el az ügyeket, csak javaslatot tehet a Bizottmányhoz ; olyan rendkívüli eset, amely a közbékére veszélyes lett volna, s ezért sürgős elintézést igényelt volna, ezideig nem fordult elő, »mert a nép a magyar kormány s irántam mint annak küldöttje iránt kitűnő bizalommal és ragaszkodással viseltetik«, s ez biztosíték arra, hogy a nép türelmesen vár a Bizottmány határozatáig. »Azonban a népnél a bizodalmat az igazságszolgáltatás iránt a gyorsaság képes megszerezni és megtartani, ellenben a késedelem, kivált midőn urak és szegény emberek között forog a kérdés, ösztönszerű kétkedésre és a rosszakaratnak ámításra nyit alkalmat.« Hogy tehát »a századokon át nyomatott s emiatt kétkedésre hajlandó szegény nép bizalma a szabadság és azzal együttjáró részrehajlatlan igazságszolgáltatás iránt megszilárdíttassék«, kérte Nagy József a Bizottmányt, hogy »a halasztás által a népnek nagy kárt okozó kérdésekre nézve azon ideiglenes állapot, melyben a dolognak a bírói ítéletig vagy a törvényhozás intézkedéséig maradnia kell, minél előbb határoztassék meg és a panaszosoknak tudtul adassék«.[49]

Nagy József működésére március 31. után egyideig nincs adat ; jelentései április első feléből nem találhatók a megszokott lelőhelyeken, talán azért függesztette fel átmenetileg tevékenységét, mert újabb sürgetése következtében minden nap várható volt már ekkor az úrbéri eljárást részletesen szabályozó kormányrendelet megjelenése. Majd a hiábavaló várakozás után személyesen indult el Debrecenbe, kétségtelenül azért, hogy a rendelet kibocsátását szorgalmazza. Mire azonban Debrecenbe ért,[50] a Nagy Károly által újból megsürgetett és előrelendített ügy megint csak halasztást szenvedett egy fontosságban mindent felülmúló esemény, a nemzeti függetlenség kimondása körüli teendők forgatagában.*

BARTA ISTVÁN

[49] A márc. 31-i összefoglaló jelentést l. uo.

[50] Id. Emlékjegyzeteiben azt írja *Nagy József*, hogy az úrbéri utasítás sürgetése végett utazott Debrecenbe Nagyváradon keresztül, s oda éppen azon a napon érkezett, amikor Kossuth a függetlenségi határozatot a nemzetgyűlés elé terjesztette.

* A tanulmány második részét a Századok 1956. évi 1. számában közöljük.

A SZEMÉLYES VISSZAEMLÉKEZÉSEK FELHASZNÁLÁSA NÉPI DEMOKRÁCIÁNK TÖRTÉNETÉNEK FELDOLGOZÁSÁBAN*

Népi demokráciánk történetének kutatása során merült fel az az igény, hogy az írott anyagon kívül »élő forrásokat«, más szóval az események cselekvő résztvevőinek visszaemlékezéseit is felhasználjuk feldolgozásainkban. Különösen a dolgozó tömegek történelem-alkotó szerepének mélyebb és sokoldalúbb megmutatásánál bír nagy jelentőséggel ez a módszer, amely a lehetőségek határain belül igyekszik a felszínre hozni és értékesíteni azt a hatalmas tapasztalati és élménykincset, amely a történelmi eseményeket formáló, azokban résztvevő tömegekben az évek során felhalmozódott.

A felszabadulás nagy élménye, az élet, a termelés megindítása, népi demokráciánk megalapozása hősi korszakának eseményei mélyen bevésődtek a dolgozók millióinak emlékezetébe és számtalan fontos adattal gazdagíthatják, egészíthetik ki a korszak kutatását. Kísérletképpen, a nemzeti bizottságok történetének kutatásával kapcsolatban, Békés megye 11 helységében: Békéscsabán, Csorváson, Orosházán, Szentetornyán, Gádoroson, Nagyszénáson, Kondoroson, Szarvason, Békésszentandráson, Tótkomlóson és Békéssámsonon folytattam beszélgetéseket volt nemzeti bizottsági tagokkal, a helyi munkás- és földmunkásmozgalom régi harcosaival.

Előrebocsátom, hogy előzőleg már átnéztem és részben fel is dolgoztam a Békés megyei nemzeti bizottságok irattári anyagát s így az anyag, a problémák viszonylagos ismeretében folytathattam le a beszélgetéseketi A levéltári anyag ismerete feltárta azokat a hézagokat is, amelyekre irattár.

* A cikkben a következő személyek visszaemlékezéseit használtam fel. (A név mellett jelenlegi foglalkozásuk van feltüntetve.) Békéscsaba: Vizsnyicai János, a sütőipari vállalat igazgatója; Filipinyi János, a város tanács funkcionáriusa (19-es kommunista); Lipták György, a Békés megyei pártbizottság titkára.

Orosháza: Szemenyei Pál, pártnyugdíjas (19-es kommunista); Dumitrás Mihály, tanácselnök; Juhász Lajos, TSz tag; Koczka Pál, egyénileg dolgozó paraszt, a Kossuth-kör elnöke.

Szentetornya: Szverle István, az Október 6. TSz. elnöke.

Csorvás: Bella Bálint, községgazda; id. Zalai Lajos, egyénileg dolgozó paraszt; Varga György, a Vörös Október TSz. elnöke.

Gádoros: Valach István, tanácselnök; Rozsnyai Mihály, a Gerő TSz. tagja (volt vörös katona).

Nagyszénás: Váradi Sándor, pártnyugdíjas (volt vörös katona); Balázs György, Tsz. tag (volt vörös katona).

Kondoros: Balázs Pál, a községi tanács elnökhelyettese; Major András TSz. tag

Szarvas: Sonkoly János, a városi tanács dolgozója (volt vörös katona); Abszolon Ferenc, kőműves.

Békésszentandrás: Hegedüs János, a járási tanács dolgozója, volt tanácselnök; Újvári Józsefné, háztartásbeli (volt 19-es kommunista).

Tótkomlós: Hudák András, pártnyugdíjas, a Viharsarok TSz. tagja; Benyó János, a Viharsarok TSz. tagja (volt vörös katona); Hirka János, tanácstag, a Viharsarok TSz tagja; Lóczi István cipész.

Békéssámson: Cseszkó Sándor, cukorgyári dolgozó (volt vörös katona); Vörös Pál, egyénileg dolgozó paraszt (volt vörös katona).

anyag nem volt, vagy csak igen kevés volt s ahol egyedül a volt nemzeti bizottsági tagok visszaemlékezései pótolhatták, illetve egészíthették ki a kutatásokat.

A nemzeti bizottságok a felszabadulás után kibontakozó demokratikus tömegmozgalom népi, forradalmi szervei voltak. Nagy többségükben, országos viszonylatban is, a kommunisták vezető szerepe, befolyása érvényesült. Ez adta forradalmi lendületüket és biztosította, hogy népi demokráciánk első szakaszában, a demokratikus, forradalmi átalakulások végrehajtásában, népi demokráciánk államrendjének megalapozásában, a termelés, az élet megindításában jelentős szerepet töltsenek be. Különösen a felszabadulást követő első időszakban, amikor a legkisebb falubán is az égető problémák tömkelege várt azonnali megoldásra, töltöttek be nagy szerepet. A rendelkezésemre álló irat-anyag azonban éppen erre az időszakra vonatkozóan volt a leghézagosabb. A rendszeres ügyvitel sok helyen csak hetekkel a felszabadulás után indult meg, a jegyzőkönyvek és egyéb okmányok természetszerűen szűkszavúak, hiányosak voltak s távolról sem tükrözték a maguk teljességében, sokoldalúságában az akkori eseményeket.

Különösen sokat foglalkoztatott az a probléma — amelyik a feldolgozás egyik kulcskérdése —, hogy az eddigieknél sokkal történetiebben, élethűbben megmutassam a helyi kommunisták szerepét, tevékenységét. Ennek a kérdésnek a tisztázása azért is bírt nagy fontossággal, mert szorosan kapcsolódott hozzá a nemzeti bizottságokban érvényesülő kommunista vezetés kérdése. A többé vagy kevésbé általános jellegű, nem eléggé dokumentált megállapítások csak elszürkítették, sematikussá tették volna éppen a feldolgozás e központi kérdésének a megoldását.

Ez a cikk természetesen nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy akár meg is kísérelje tudományosan feldolgozni a gyűjtött adatokat. Ez egyébként nem is lehetséges, mert a kutatás jellegéből következik, hogy a visszaemlékezések anyaga csak kiegészítője az elsődleges forrásoknak : az írott levéltári, sajtó stb. anyagnak és csak azokkal együtt dolgozható fel tudományosan.

Ebben a cikkben csak arra vállalkozhattam, hogy nagy vonalakban felvázoljam a kutatás eredményeit és amennyiben az módomban áll, megmutassam az »élő források« felhasználása módszerében rejlő lehetőségeket.

*

Az első és egyik legfontosabb tanulsága a kutatásnak az, hogy az általam bejárt vidéken a Kommunista Pártnak a Horthy-fasizmus idején mély, kitéphetetlen gyökerei voltak a parasztságban. Ez a megállapítás önmagában nem tartalmaz semmi újat, mert közismert tényről van szó, de újszerű és rendkívül izgalmas feladat volt a történész számára nyomon követni, hogyan élt tovább a kommunizmus eszméje, a kommunista mozgalom a Tanácsköztársaság bukása után a parasztságban, hogyan hatott ki a parasztság tömegeire és hogyan őrízték, óvták a kommunizmus, a szabadság lángját a Horthy-fasizmus legsötétebb időszakaiban is, kis helyi kommunista vagy kommunista érzelmű csoportok : szegényparasztok, földmunkások, kubikusok, volt vörös katonák. Az a megállapítás, hogy az illegális Kommunista Párt tömegbefolyása jóval meghaladta szervezeti kereteit, ily módon is mélyebb tartalmat, sokoldalúbb megvilágítást kapott. Jóllehet, az általam bejárt vidéken, az eddigi adatok szerint, csak az orosházi kommunistáknak (és rajtuk keresztül a gádorosi és nagyszénási) valamint a tótkomlósi kommunistáknak volt

közvetlen kapcsolatuk az illegális Kommunista Párttal, de a többi községekben is, kivétel nélkül, a Horthy-fasizmus fennállásának egész ideje alatt élt a kommunizmus eszméje és habár különböző, sajátos, a Horthy-fasizmus általános viszonyai és a helyi viszonyok által megszabott keretek között, de volt kommunista vagy legalábbis kommunista irányú helyi mozgalom is. Ezek a helyi kommunista, vagy kommunista-érzelmű csoportok, illetve mozgalmak a Tanácsköztársaság bukása után leszerelt, illetve internálásból vagy hadifogságból hazatért volt vörös katonákból, direktóriumi tagokból, a helyi földmunkás-mozgalom és a Szociáldemokrata Párt baloldali tagjaiból állottak, zömükben szegényparasztok, földmunkások voltak, a nagyobb helységekben mint pl. Orosházán, Szarvason munkások és néhány kisiparos is résztvett bennük. (Nem érintem ebben a cikkben a békéscsabai munkásmozgalom történetét a Horthy-fasizmus idején, amellyel helyi kutatók, elsősorban Tibori elvtárs, már hosszabb ideje foglalkoznak szép eredményekkel.)

Fontos kérdés, hogy azokat a helyi csoportokat, mozgalmakat, amelyeknek nem volt kapcsolatuk az illegális Kommunista Párttal, vagy csak időnként volt vele kapcsolatuk, hogyan nevezzük, hogyan határozzuk meg szerepüket, jelentőségüket? Ennél a kérdésnél természetesen a Horthy-fasizmus viszonyaiból kell kiindulnunk, amelyek rendkívül megnehezítették, hogy az illegális Kommunista Párt szervezetileg is átfogja azokat a tömegeket, amelyek világnézetileg, érzelmileg a Kommunista Pártot követték, annak befolyása alatt állottak. Ezeknek a tömegeknek nagy része valóban csak szimpatizáns volt, de egy részük, főleg a falvakban, a szimpatizánsoknál lényegesen jelentősebb szerepet töltött be. A kommunista érzelműek, szegényparasztok, földmunkások sok esetben falvanként elszigetelt laza csoportosulásai, amelyeket sokszor csak a Tanácsköztársaság emléke, a Szovjetunió létének tudata és az illegális kommunista párt tevékenységéről hozzájuk eljutó szórványos hírek tápláltak, lelkesítettek, helyi viszonylatban bizonyos értelemben az élcsapat szerepét töltötték be. Kiállásuk a kommunizmus ügye mellett zászló és útmutatás volt szélesebb tömegek számára, amelyek ha leterrorizálva is megfélemlítve nem is mertek állást foglalni, de rokonszenvvel figyelték a kommunisták megnyilvánulásait és hallgattak szavukra. Ezeknek a helyi kommunista csoportoknak a tevékenysége rendkívül változatos képet mutat. Illegális, féllegális és legális akciók, módszerek váltakoznak gyakorlatukban, úgy ahogyan a helyi viszonyok, a kínálkozó lehetőségek és mindenekelőtt szervezettségük foka, politikai fejlettségük azt megszabták.

A tótkomlósi kommunistáknak már a 30-as években viszonylag széleskörű, részben féllegális, részben illegális mozgalmat sikerült kibontakoztatniuk. 1930 körül 18—20, később pedig már kb. 40 tagú aktíva vezette a mozgalmat. Kezükbe vették a helyi munkásotthon vezetését és komoly befolyást gyakoroltak az ifjúságra és a szegényparasztok, a földmunkások tömegeire. Illegális előadásokat és szemináriumokat szerveztek. Már 1928-tól rendszeresen, 4—5 helyen is, hallgatták és jegyzetelték a moszkvai rádió magyarnyelvű adásait, terjesztették híreit és igyekeztek helyi viszonylatban megvalósítani útmutatásait. A második világháború idején Hudák Andrásnak, a mozgalom egyik vezetőjének a házában olyan amatőrrádiókészüléken hallgatták a Kossuth-rádiót, amelyet saját maguk szerkesztettek erre a célra. Felvéve a kapcsolatot a Békepárttal, helyben sokszorosítottak röpiratokat (a községházáról megszerzett sokszorosító gépen) és kerékpáron terjesztették azokat a környező községekben. Orosházán az illegális tevékenység mellett eredménye-

sen sikerült kihasználni a szakszervezet és a Szociáldemokrata Párt nyújtotta szűk legális lehetőségeket. Több baloldalinak a Szociáldemokrata Párt révén sikerült bejutnia a törvényhatósági bizottságba, ahol főleg a szociálpolitika terén fejtettek ki tevékenységet. Így pl. a 30-as évek nagy gazdasági válságának idején a szegényebb néprétegek számára ingyenes iskolai tejakciót, ingyenes permetezési és sertésoltási akciókat kezdeményeztek, amelyek számára sikerült megszerezniök egyes liberálisabb polgári körök támogatását is. Ezek az akciók népszerűséget szereztek a baloldalnak és elmélyítették tömegbefolyását. Ezenkívül az ipartestületben, az olvasó- és kereskedő körökben fejtettek ki tevékenységet.

Más helyeken, mint pl. Csorváson, Gádoroson, Nagyszénáson, Békésszentandráson, Békéssámsonon stb. — amikor erre mód nyílott, különösen 1930—31-ben — a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének megalakításával igyekeztek kihasználni a legális lehetőségeket. Ezek a helyi szociáldemokrata pártszervezetek a legtöbb helyen döntő mértékben kommunista vagy kommunista érzelmű földmunkások, kubikusok befolyása alatt állottak és helyi viszonylatban jelentős tömegeket tömörítettek. Így pl. a 30-as években a csorvási szociáldemokrata pártszervezetnek 150—170, a gádorosinak, nagyszénásinak kb. 130, a békésszentandrásinak, békéssámsoninak kb. 100—100 tagja volt. Ezenkívül széles paraszti tömegek, amelyek elsősorban a hatóságoktól való félelmükben nem léptek be a pártszervezetbe, rokonszenveztek a mozgalommal. Ez kitűnik abból is, hogy a földmunkás szövetségnek, mely a legtöbb helyen ugyancsak kommunista vezetés, befolyás alatt állott — amikor engedélyezték működését — taglétszáma általában kétszeresen meghaladta a helyi szociáldemokrata pártszervezet taglétszámát. Békéssámsonon pl. amikor a szociáldemokrata pártszervezetnek 100 tagja, a földmunkás szövetségnek kb. 200 tagja volt.

A legális lehetőségek kihasználásával helyi bérmozgalmakat szerveztek, munkanélküli akciókat indítottak, szemináriumokat tartottak, szocialista könyveket, brosúrákat, sajtótermékeket, közöttük illegális kommunista propagandaanyagot is, olvastak és terjesztettek, megszervezték május elseje megünneplését.*

A legális keretek azonban nem sokáig nyújtottak fedezetet a helyi kommunista színezetű mozgalmak számára. A hatóságok hamarosan rájöttek arra, hogy a Szociáldemokrata Párt helyi szervezeteiben nem az áruló, opportunista központi vezetők politikája érvényesül, hanem forradalmi érzelmű parasztok szervezkednek bennük. Így rövidesen megkezdődtek a csendőrzaklatások, házkutatások, fenyegetések, letartóztatások, amelyek a szervezkedő parasztok megfélemlítését, a mozgalom eltiprását célozták. Több helyen, mint pl. Békéssámsonon, Gádoroson, Tótkomlóson 1933-ban már be is tiltották a szociáldemokrata párt helyi szervezeteit. Más helyeken a fenti módszerekkel elérték azt, hogy sokan visszahúzódtak és csak a legbátrabbak, a legharcosabbak tartottak ki nap mint nap kockáztatva a letartóztatást, az inter-

* Megható módon ünnepelték meg a 30-as években az egyik május elsejét az inségmunkán dolgozó orosházi földmunkások. A megbeszélt időpontban — habár csendőrök cirkáltak közöttük — abbahagyták a munkát és levett kalappal féltérdre ereszkedtek. A csendőrök kérdéseire, hogy miért teszik ezt, azt válaszolták, hogy hálát adnak az Istennek, hogy ilyen szép, ragyogó időt adott erre a napra. A csendőrök dühöngve kénytelenek voltak tudomásul venni ezt a választ, habár tisztában voltak vele, hogy miért szakították meg a munkát a parasztok.

nálást. Egyes helyeken, mint pl. Orosházán, Gádoroson 1934-ben a rendőrség provokációk szervezésével is igyekezett felgöngyölíteni a kommunista színezetű mozgalmakat. Agent provocateurök illegális mozgalmat indítottak, amelybe számos parasztot sikerült bevonniok. A felszámolás során 60 parasztot tartóztattak le, közülük többeket börtönbüntetésre ítéltek. Ha a legális szervezkedés lehetőségének megszűnése vagy nagymérvű megnehezítése súlyos csapást is jelentett a helyi baloldali mozgalmak számára, mert sokakat visszavonulásra kényszerített, a mozgalom nem halt el. Munkahelyeken, piactéren, ahol munkaalkalomra várakoztak a földmunkások, kocsmában, mindenütt, ahol emberek összejöttek, a helyzetadta körülmények között, folyt a kommunista, szocialista agitáció. A moszkvai rádió magyarnyelvű adásainak a hallgatása rendkívül elterjedt volt. Sokszor csak nagy nehézségek leküzdése árán juthattak hozzá, hogy megbízható helyen hallgathassák adásait. A Szovjetunió eredményeiről, az ötéves tervek sikeréről szóló hírek azután szájról szájra jártak és szélesebb tömegek számára reményt és bíztatást jelentettek a Horthy-fasizmus kietlen, nyomasztó évei alatt.

Mai szemmel nézve ez talán túl kevésnek tűnik, de az akkori helyzetben, főleg falun, sokat jelentett, hogy léteztek ezek a kis élcsapatok, amelyek fenntartották a mozgalmat és befolyást gyakoroltak a lakosságra. Az akkori helyzetben ez azt jelentette, hogy a lakosság nem állott teljesen egyedül, magárahagyatva a fasiszta állam- és propagandagépezettel szemben. Támaszt és reménységet jelentett sokak számára, éppen a legszegényebb, legelnyomottabb rétegekben, hogy eljutott hozzájuk — ha sokszor kezdetleges formában is — a felszabadulást, a boldogabb életet megcsillantó kommunista agitáció.

Bonyolult feladat leméri a Horthy-fasizmus viszonyai között a kommunisták, a kommunista színezetű mozgalmak tömegbefolyását. A helyzet helyi ismerőinek egyöntetű megállapítása szerint a Horthy-fasizmus idején, de különösen érezhető módon a második világháború utolsó éveiben, Sztálingrád után, a fentemlített községekben a lakosság 50—60%-a a baloldallal rokonszenvezett, antifasiszta, demokrata érzelmű volt. A kormánypártoknak, minden hivatalos támogatás dacára, soha sem sikerült megvetniük a lábukat ezekben a községekben, a nyilaspártok pedig, amelyek a tömegpárt igényével léptek fel és főleg a földmunkásokat, szegényparasztokat igyekeztek megnyerni, 30—40 tagot számláltak: értelmiségieket, gazdatiszteket, kisiparosokat, kupeceket, akiket azonban a lakosság nem vett komolyan és mindvégig elszigetelt kis csoportok maradtak. Jellemző, hogy pl. Gádoroson csak egyszer vonult végig a főutcán tüntetően egy csoport egyenruhás helyi nyilas. Soha többé nem merték ezt megismételni, mert hetekig a köznevetség és gúny tárgyai voltak az egész faluban.

Hogy a politikai helyzetkép így alakult a Horthy-fasizmus idején, abban — figyelembe véve a vidék agrárproletár jellegét és régi, agrárszocialista hagyományait is — kétségtelenül komoly szerepe volt a helyi kommunisták, baloldaliak tevékenységének, agitációjának, akik, habár sokszor bonyolult áttételeken keresztül, de ilyen vagy olyan formában befolyást gyakoroltak a lakosság politikai hangulatára, fokozták annak ellenséges, elutasító magatartását a Horthy-rendszerrel, a fasizmussal szemben.

Hogy nem a Szociáldemokrata Párt, vagy más »ellenzéki« pártok voltak azok, amelyek a Horthy-fasizmus idején élén álltak az antifasiszta, demokratikus érzelmű lakosságnak, hanem a kommunisták, bizonyítja az is, hogy a felszabadulás után a községek közismerten legöntudatosabb, legharcosabb

emberei szinte kivétel nélkül a Kommunista Pártba léptek be. (Sokan közülük — mint ahogyan már említettük — a felszabadulás előtt a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetében fejtettek ki tevékenységet. A felszabadulás után a Szociáldemokrata Párt helyi szervezeteit főleg kisiparosok alakították meg, akiknek nagy része a Horthy-fasizmus idején visszahúzódott a politikától vagy együttműködött a kormánypártokkal. Kis számban akadtak a felszabadulás után a Szociáldemokrata Párt helyi szervezeteiben olyan emberek, akik már azelőtt is közismertek voltak antifasiszta, baloldali magatartásukról. A Nemzeti Parasztpárt helyi szerveit javarészt olyan szegény és kisparasztok alakították meg, akik csak a felszabadulás után kezdték meg politikai életüket. A kulákság pártjáról, a Kisgazdapártról nem kell bővebben szólni.) Bizonyítja a helyi kommunisták élenjáró szerepét a fasizmus ellen, a demokráciáért vívott harcban, amelyet a lakosság többsége rokonszenvvel kísért, az is, hogy azokról, akik az említett falvakban áldozatul estek a fasiszta terrornak, ma is mint kommunistákról, a kommunizmus ügyéért elesettekről emlékezik meg a nép. A háború alatt internáltak nagy többsége szintén a kommunisták, a kommunista érzelműek soraiból kerültek ki és így is tartják számon őket.

Persze, ez nem azt jelenti, hogy a lakosság többsége akkoriban már magáévá tette volna a kommunisták célkitűzéseit. Arról volt szó csupán, de ez igen sokat jelentett, főleg a felszabadulás utáni demokratikus kibontakozás szempontjából, hogy a Szovjet Hadseregnek a fasiszta seregek felett aratott sorozatos győzelme következtében széleskörű antifasiszta mozgolódás, balratolódás kezdődött a magyar nép széles tömegeiben és ennek a folyamatnak az erjesztői, vezetői elismerten a helyi kommunisták, kommunista érzelmű emberek voltak.

(Más kérdés az, hogy a lakosság többségének antifasiszta, demokrata beállítottsága csak elvétve nyilvánult meg tettekben is. Az évtizedes guzsbakötöttség, megfélemlítettség, főleg falun, szinte áttörhetetlen gátakat emelt a néptömegek forradalmiságának megnyilvánulása, tettekre váltása elé. A proletárdiktatúra leverése után az egész országon végigsöprő fehér terror vérengzései, kegyetlenkedései máig is élő mély nyomokat hagytak a lakosság emlékezetében. Még ma is emlékeznek a községek piacterein végrehajtott tömeges botozásokra — falvanként 50—60 embert, még annál is többet, köztük asszonyokat is, botoztak meg az ellenforradalom tombolásának első időszakában. Minden faluból voltak emberek internálva, román hadifogságban, sokan évekig csendőri felügyelet alatt állottak. A Horthy-fasizmus fennállásának egész ideje alatt csendőrterrorral, a munkalehetőségek megvonásával, közigazgatási zaklatásokkal igyekeztek elviselhetetlenné tenni az életet azok számára, akik a kommunizmus iránti rokonszenvvel voltak gyaníthatók. Mindez megfélemlítő hatással volt a lakosság nagy tömegeire és ugyanakkor csak ebben a helyzetben, csak ilyen körülmények között érthető meg és értékelhető teljes jelentőségében a helyi kommunisták bátor helytállása a rájuk zúduló fasiszta fenyegetések és terror közepette.)

1944 áprilisában az említett községekben is megkezdődött a helyi kommunista, baloldali mozgalmak vezetőinek, tagjainak tömeges letartóztatása, internálása, különleges büntetőszázadokba való bevonultatása. Egyedül a Hajdunánáson összeállított büntetőszázadokba kb. 700—800 kommunistát, baloldali embert vonultattak be a Viharsarokból. A letartóztatásokat éjnek idején és olyan brutalitással hajtották végre, hogy pl. Váradi Sándor elvtársnak, a nagyszénási kommunista mozgalom egyik vezetőjének egyetlen gyer-

meke, 14 éves kislánya, belehalt a csendőrök vadállati fellépése által okozott izgalmakba. Az internáltak közül számosan németországi koncentrációs táborokban, vagy még Magyarországon fasiszta gyilkosok áldozatául estek. Így pl. Kondorosról Mladonyicki Pál, Szarvasról Klucsjár Mihály, Janecskó Pál, Csicsej Pál és Medvegy János, Tótkomlósról Kovács Lajos és Srankó János pusztultak el az internálás alatt.

Az újabb fasiszta terrorhullám további elrettentő hatással volt a néptömegek felé, de végső célját, a baloldal teljes lefejezését, kiirtását elérni nem tudta. A fasiszta terror legsúlyosabb hónapjaiban is a néptömegek mélyén tovább élt a kommunista mozgalom. 5—10—15 kommunista vagy kommunista érzelmű baloldali ember a csendőrök állandó zaklatásai és megfigyelései közepette is talált rá módot, hogy magánházakban, tanyákon összejöjjön megbeszélni az eseményeket, meghallgatni a Kossuth-rádió adásait. Gyakran szomszéd községekbe mentek el megbízható helyre rádiót hallgatni és a híreket azután szájról szájra adva terjesztették a szimpatizánsok, a lakosság körében. Megállapítható, hogy a Kossuth-rádió ebben az időszakban a legfontosabb kapocs volt, amely a Kommunista Pártot összefűzte a paraszti tömegekkel és megfelelő tájékoztatást és propagandaanyagot szolgáltatott a helyi kommunistáknak a lakosság felvilágosítására, a németellenes hangulat fokozására, valamint a felszabadulás utáni feladatokra való felkészülésre.

A helyi kommunisták vagy kommunista érzelműek képezték azt a magot, amely köré a felszabadulás után a lakosság széles tömegei tömörültek. Ők alakították meg, sokszor már néhány nappal a felszabadulás után, a helyi kommunista pártszervezetet, amely kiinduló pontja és vezetője lett a mind szélesebb rétegeket átfogó demokratikus tömegmozgalomnak, a demokratikus, forradalmi átalakulásoknak.

A másik fontos kérdés, amelynek tisztázását, sokoldalú megvilágítását a helyi kommunisták, a volt nemzeti bizottsági tagok visszaemlékezései előmozdították, a felszabadulást követő első napok és hetek eseményeinek lefolyására vonatkozott. Azoknak az elvtársaknak visszaemlékezései alapján, akik a felszabadulás után cselekvő részvevői és irányítói voltak az eseményeknek, pl. a következő kép alakult ki Békéscsaba felszabadulásáról és a felszabadulást követő időszakban lejátszódott átalakulásokról.

Békéscsaba 1944. október 6-án szabadult fel. A következő napon már összejöttek a helyi kommunisták és október 8-ára, vasárnapra gyűlés összehívását határozták el a munkásotthonban. A gyűlésen, annak ellenére, hogy csak szájról szájra adott értesítéssel tudták mozgosítani a lakosságot, többszáz ember jelent meg, elsősorban munkások, földmunkások, kisebb számmal kisiparosok, kiskereskedők, értelmiségiek. Míg a munkásotthon udvarán az egybegyűlt tömeg várta a vezetők útmutatásait, a munkásotthon egyik szobájában a régi, illegális kommunisták és más baloldali emberek, szakszervezeti vezetők megalakították a kommunista pártszervezetet (az elején Kommunisták Magyarországi Pártjának nevezték) és 11 tagú vezetőséget választottak. A megalakulást rövid vita előzte meg, amelyen az a nézet alakult ki a részvevők között, hogy csak egy munkáspárt alakuljon, a Kommunista Párt. A párt megalakulása után a kommunisták beszédet intéztek a tömeghez, amelyben vázolták a kialakult helyzetet, a vezetők nélkül maradt városban összetorlódott számos problémát. A Vörös Hadsereg segítése, az élet megindítása, a rend és a biztonság megteremtése égető feladatainak haladéktalan megoldására javasolták a tömegnek, hogy válasszon vezetőséget. A tömeg

egyhangúan a 11 tagú pártvezetőséget választotta meg a város vezetőségének. A vezetőségben munkások, néhány földmunkás és kisiparos volt, köztük 19-es direktóriumi tagok és volt vörös katonák. Ez a kommunista vezetőgárda rövidesen kiegészült az internálásból hazatért elvtársakkal, Szobek Andrással, Filipinyi Jánossal és másokkal. Október 9-én a megválasztott vezetőség, úgyis mint pártvezetőség, úgyis mint a város vezetősége, a városházára vonult és megkezdte munkáját. Október 11-én a vezetőség Városi Tanáccsá alakult, elnököt választott, aki a polgármesteri teendőket látta el és meghozta első rendeleteit. A tanács első felhívásában, amelyet falragaszok útján hozott a lakosság tudomására, mint a néphatalom megtestesítője, felszólított mindenkit, hogy 24 órán belül jelentkezzen munkahelyén, felelősséget vállalt a közbiztonságért és szankciókat helyezett kilátásba a rend megszegői ellen. A tanács napok alatt megbízható baloldali emberekből, szakszervezeti tagokból létrehozta a 180 tagú népőrséget, amelynek parancsnoka a régi munkásmozgalmi vezető, Filipinyi János asztalos lett. A városban maradt és munkára jelentkező közigazgatási alkalmazottakat (kb. 40%-a nem menekült el) feleskette a tanácsra és egyiküket polgármesterhelyettessé nevezte ki.

A közigazgatás beindítása után, sokszor azzal párhuzamosan egy sor fontos rendeletet hozott a tanács. Lefoglalta az elhagyott üzletekben levő árukészleteket, kinyittatta az első gyógyszertárakat, üzleteket. A helyén maradt két orvoson kívül a fogorvosokat is beállította a legsürgősebb orvosi teendők ellátására. A szovjet katonai parancsnokság gyógyszerekkel járult hozzá az egészségügy megszervezéséhez. A szovjet katonai parancsnokság sürgetésére összehívták a papokat és felszólították az istentiszteletek megkezdésére, — szintén a szovjet katonai parancsnokság szorgalmazására — felkutatták a pedagógusokat és segítettek nekik a tanítás megindításában. Az iskolai padok és felszerelések összeszedésében szovjet katonák is segédkeztek. Október 12-én már megindult az iskolákban a tanítás. A malmokban, üzemekben megbizottakat küldött ki a tanács, akik mozgósították a munkásokat, számbavették a nyersanyag- és árukészleteket és megindították a termelést. Mindezeket a hatalmas, a város életében döntő fontosságú feladatokat szinte napok alatt oldották meg. Párhuzamosan folyt a pártépítés. Már az első napokban kb. kétezren jelentkeztek tagfelvételre. Köztük természetesen voltak meg nem felelő elemek is, de zömükben becsületes munkások és parasztok voltak az első jelentkezők. Bizonyos szektáns tendenciák érvényesülése következtében azonban csak 70—80 tagot vettek fel a jelentkezők közül. Amikor a Kommunista Párt központi kiküldötte, Vas Zoltán, október végén Békéscsabára érkezett, meghozva a Központi Vezetőség direktíváit, már nagy lendülettel kibontakozó tömegmozgalmat talált a városban, amelynek vezetői a helyi kommunisták voltak.

A többi pártok csak november végén — december elején, a kommunisták segítségével, kezdtek megalakulni. Decemberben ült össze az első pártközi bizottsági értekezlet és 1945 januárjában alakult meg a nemzeti bizottság, amelynek elnökévé kommunista munkást választottak.

Hasonlóképpen zajlottak le az események a megye más községeiben is. Csorvás szintén október 6-án szabadult fel. Már a felszabadulás napjának délutánján összeültek a helyi kommunisták, a földmunkásmozgalom vezetői és »Előljáróság« néven államhatalmi szervet hoztak létre a község életének az irányítására. Az »Előljáróság« egy helyén maradt adóhivatali tisztviselőt

főjegyzőnek nevezett ki és újjászervezte a helyi közigazgatást, földmunkásokat ültetve be az elmenekülések folytán megüresedett állásokba. Megbízható emberekből megalakította a népőrséget. Október 8-án megalakították a Kommunista Párt helyi szervezetét. Az alapító tagok : 5 földmunkás, egy géplakatos, egy nyomdász és egy fodrász. Rövidesen újra megalakult a földmunkás szövetség, amely már 1944 őszén kb. 800 tagot számlált.

Nagyszénáson a felszabadulás után az egyik régi kommunista házában, ahol azelőtt is össze szoktak gyűlni, összeültek a kommunisták, baloldaliak kb. 11-en, meghányni-vetni a teendőket. Elsősorban két elvtársat megbíztak azzal, hogy menjenek be Orosházára, tájékozódjanak a helyzetről és kérjenek útmutatást. A következő napokban földmunkásokból megalakították az »Ötös Bizottságot«, amely kezébe vette a közigazgatás megszervezését, a termelés megindítását. Az elmenekült főjegyző helyébe egy földmunkást bíztak meg a főjegyzői teendők ellátásával, helyettesítésével pedig egy volt községi díjnokot (régi kommunista fiát) bízták meg. Gádoroson szintén kommunista földmunkások vették kezükbe a hatalmat, egy helyén maradt adóügyi jegyzőt neveztek ki főjegyzőnek, helyetteséül pedig egy földmunkást választottak meg. A régi bíró mellé politikai megbízottat állítottak. Orosházán városi tanács alakult, amelyben a kommunista megbízottak mellett (kb. 10 kommunista működött a főszolgabíróságon és a községházán) résztvettek a régi közigazgatási apparátus helyükön maradt tisztviselői. (Foglalkozás szerint : 5 földmunkás, 2 kőműves, 2 asztalos, 1 lakatos és 1 szabó voltak azok, akik megkezdték az új élet szervezését.)

Szarvas szintén október 6-án szabadult fel. Október 7-én kb. heten összejöttek a munkásotthonban, fogták az íróasztalt és bevonultak vele a város központjába, ahol egy megfelelő épületet foglaltak le és megkezdték a munkát. A következő napokban már számosan csatlakoztak hozzájuk, régi baloldali emberek, szakszervezeti tagok. A helyén maradt főjegyző mellé kommunista megbízottat neveztek ki és rövidesen kommunista bírót választottak. Kondoroson 12 tagú, zömében kommunista, ideiglenes községi tanács alakult. Részt vett benne a régi bíró is. A főjegyzői hatáskört az ideiglenes községi tanács vezetője gyakorolta, helyettesévé egy helyén maradt segédjegyzőt neveztek ki. Tótkomlóson 12 tagú, kommunistákból álló komité alakult (8 földmunkás, 2 cipész, 1 bognár és 1 tanár), főjegyzőnek egy régi ellenzéki ügyvédet választottak, a régi előljáróság helyükön maradt tagjait munkába állították. Békéssámsonon 4 tagú komité alakult (3 földmunkás és 1 községi írnok), amely kezébe vette a község életének az irányítását. Békésszentandráson a felszabadulás után a következőképpen zajlottak le azok az átalakulások, amelyek helyi viszonylatban tulajdonképpen már népi demokratikus rendünk alapjait vetették meg. Néhány órával a felszabadulás után 6—8 régi kommunista : a 19-es helyi direktórium volt elnöke, egy elvtárs, aki az orosz vörös hadseregben harcolt, volt vörös katonák, egy kubikos asszony, megjelentek a községházán és megkezdték az emberek összeszedését, mozgosítását. Felállították a nemzetőrséget, intézték a község legégetőbb ügyeit, a lakosság különféle ügyes-bajos dolgait. Megkeresték és munkába állították a régi előljáróság tagjait, egy helyén maradt kisebb beosztású tisztviselőt főjegyzőnek neveztek ki a községházán összegyűlt nép hozzájárulásával. A régi kulák bírót egy ideig meghagyták, majd kommunista bírót állítottak a helyébe. (A régi közigazgatási tisztviselők munkábaállítása sokszor eredeti, a forradalmi helyzet által megkívánt módon zajlott le. Orosházán pl. az egyik kommunista

megbízott észrevette a községháza előtt gyülekező tömegben az egyik volt szolgabírót, akit különösebb népellenes bűnök nem terheltek. Feltette neki a tömeg előtt a kérdést, hogy mi célból maradt vissza. Ártani akar-e a demokráciának, vagy munkával szeretné-e jóvátenni azt, amit a múltban vétett a Horthy-rendszer kiszolgálásával? A szolgabíró kijelentette, hogy szeretne dolgozni. Erre ott a helyszínen a nép előtt feleskette és azonnal munkába állította.)

Ki kell emelni, hogy az a körülmény, hogy az összes általam bejárt községekben a kommunisták vették kezükbe a felszabadulás után a hatalmat, ők álltak a néptömegek élére és vezették az azonnal meginduló demokratikus, forradalmi átalakulások végrehajtását, természetes, magától értetődő dolog volt a lakosság túlnyomó többsége előtt. A kommunisták voltak a község politikailag legtekintélyesebb emberei, akik közismertek és tiszteltek voltak antifasiszta kiállásukért, mindenki emlékezett a legnehezebb időkben is tanúsított kemény, meg nem alkuvó magatartásukra, az üldöztetésekre, amelyeket elszenvedtek. A helyi kommunisták hirdették évek hosszú során át, amikor látszólag minden ellentmondott nekik, és sokan elfordultak tőlük, a fasizmus bukását, a Szovjetunió győzelmét. A lakosság most igazolva látta őket. Ahogyan Major András elvtárs, a kondorosi baloldali mozgalom egyik régi tagja kifejezte : »Mindenki úgy érezte, hogy a kommunistáknak van erkölcsi joguk az irányításra«, vagy ahogyan Sonkoly János elvtárs, a szarvasi földmunkásmozgalom egyik régi harcosa megfogalmazta : »A remény a kommunistáknál volt. Becsületes, kiálló embereknek ismerte őket a nép.«

Azok a különböző elnevezésű első népi, forradalmi szervek, amelyek a felszabadulás után megalakultak, legelső teendőik között — mint ahogyan már említettük — munkásokból, földmunkásokból, szegényparasztokból, általában megbízható baloldali emberekből megalakították a polgárőrséget (egyes helyeken népőrségnek vagy nemzetőrségnek nevezték). A nagyobb helységekben, mint pl. Orosházán, politikai nyomozó osztály is alakult, Szarvason kb. 60 körzetre osztották a községet, minden körzetben parancsnokot neveztek ki, utcánként pedig bizalmiakat választottak.

A népi, forradalmi szervek utasítására kezdték meg a polgárőrségek a helyi fasiszták letartóztatását és internálását. Békéscsabán 1944—1945 folyamán kb. 600 fasisztát tartóztattak le és internáltak. Tótkomlóson kb. 100, Szarvason 40—50, Kondoroson 20—30, Nagyszénáson 15, Gádoroson 14—15 stb. helyi nyilast, csendőrbesúgót, leventeoktatót, népellenes jegyzőt internáltak.

A kommunista pártszervezetek megalakulása közvetlenül az első hatalmi szervek megalakulása után vagy azokkal egyidőben történt. A legtöbb helyen még 1944 október folyamán megalakították a kommunista pártszervezeteket. A helyi pártszervezetek megalapitóinak nagyobbik része azonos volt azokkal, akik megszervezték a helyi közigazgatást és megindították az életet, a termelést. A kommunista pártszervezetekbe napok alatt nagy tömegek jelentkeztek, kérve felvételüket. A legtöbb helyen azonban az első időkben érvényesültek a szektáns törekvések, és erősen korlátozták a tagfelvételt. Erősen érvényesült az első időszakban — mint ahogyan akkoriban a Kommunista Párt, Rákosi elvtárs többször is helytelenítően rámutatott — a »19-es vonal«, a proletárdiktatúrára való törekvés. A helyi kommunisták nagyrésze nehezen értette meg a demokratikus nemzeti erők összefogásának, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front politikáját. A Kommunista Párt központi kiküldöttei : Vas

Zoltán, Szobek András, Keresztes Mihály és más elvtársak vitték le ezekbe a községekbe a Kommunista Párt útmutatásait és nyújtottak segítséget a helyi kommunistáknak a szervezeti élet kibontakoztatására, a helyi problémák megoldására. Ők magyarázták meg a demokratikus egységfront politikáját és hívták fel a kommunistákat, hogy nyújtsanak segítséget a többi demokratikus párt megalakításához. 1944 november végén, december folyamán, de sokszor csak januárban, februárban alakultak meg a többi pártok és kezdtek összeülni a helyi pártközi értekezletek. 1945 január-február folyamán alakultak meg a nemzeti bizottságok. Alább közöljük néhány nemzeti bizottság szociális összetételét :

Szarvas : 2 építőmunkás, 2 földmunkás, 4 törpebirtokos, 1 cipészsegéd, 4 kisiparos, 2 kulák, 1 ügyvéd, 1 háztartásbeli. — Békésszentandrás: 6 kubikos, 1 kertész, 2 kisparaszt, 1 középparaszt, 2 kisiparos, 2 háztartásbeli, 3 kulák. — Kondoros: 6 földmunkás és szegényparaszt, 2 kisiparos, 1 kereskedő, 1 gépkezelő, 3 kulák. — Tótkomlós : 6 földmunkás és szegényparaszt, 3 cipész, 1 gépész, 1 asztalossegéd, 1 molnár, 2 kisiparos, 1 kereskedő, 3 kulák, 1 lumpenproletár. — Békéssámson: 6 földmunkás és szegényparaszt, 2 középparaszt, 1 asztalos segéd, 1 malommunkás, 1 bognármester, 1 gyógyszertártulajdonos, 2 kulák, 1 falusi tőkés (villanytelep és mozitulajdonos), 1 kofa.

Nagyjában és egészében hasonlóképpen alakult a többi nemzeti bizottság szociális összetétele is. A nemzeti bizottságokban, működésük egész ideje alatt, vitathatatlan kommunista vezetés érvényesült.

Az első forradalmi, népi szervek, majd megalakulásuk után a nemzeti bizottságok tevékenységének nagy része gazdasági jellegű volt. A termelés beindítása helyi viszonylatban a népi szervek erélyétől, szervezési készségétől, a lakosságnak beléjük vetett bizalmától függött, és ha 1944 őszén és 1945 tavaszán a legnehezebb viszonyok között, a rendelkezésre álló rendkívül kevés iga- és gépierővel a földeket megmunkálták, bevetették és ezáltal, ha szűkösen is, de biztosították az ország kenyerét, abban a kommunisták vezetése alatt álló népi szerveknek döntő szerepük volt. A felszabadult nép kezdeményező készségét, alkotó vágyát, munkakedvét a népi szervek irányították a legfontosabb, legégetőbb feladatok megoldására. Egyszerű földmunkások, szegényparasztok, volt sommások, béresek, uradalmi cselédek most egyszerre a termelés parancsnoki posztjaira kerültek, sokszor a volt uradalmi intézők, gazdatisztek, agronómusok hatáskörét töltötték be, országos problémák megoldásában vettek részt.

Nagyszénáson pl. mindjárt megalakulása után az Ötös Bizottság teljhatalommal felruházott termelési biztosokat (földmunkásokat és szegényparasztokat) bízott meg a mezőgazdasági munkálatok beindításával. A termelési biztosok vették számba a rendelkezésre álló igaerőt, traktorokat és megszervezték a földek megmunkálását. Kb. 7000 kat. hold uradalmi földet közösen vetettek be. A termelési biztosok a nép nevében lefoglalták az uradalmak magtáraiban levő vetőmagkészleteket, gabonát és kiosztották a lakosságnak. A termelési biztosok engedélye nélkül az uradalmi magtárakba belépni nem lehetett. Csorváson az »Előljáróság« vette kezébe az őszi mezőgazdasági munkák beindítását. Az uradalmi földekről kollektív alapon szervezték meg a terménybetakarítást és ugyancsak közösen vetették be a földeket. Az igaerőt, a traktorokat szintén közösségi alapon vették igénybe. A Szovjet Hadsereg kb. 200 ló, 12 ökör, 20 tehén valamint árpa-, zab- és tengeri vetőmag rendelkezésre bocsátásával segítette a termelés megindítását.

Hasonlóképpen zajlott le a termelés beindítása a többi helységekben is. Kondoroson termelési felelőst neveztek ki, alá 4 mezőgazdászt, valamint gazdasági megbizottakat rendeltek. Tótkomlóson kb. 2400 kat. hold uradalmi földet vetettek be közösen. Szentetornyán az igaerő elosztását úgy szervezték meg, hogy kötelezték az igával rendelkező gazdákat, hogy szántsák föl azok földjeit is, akik nem rendelkeztek igaerővel és megállapították, hogy egy napi igaerővel végzett munkáért 2 gyalognapszám jár. Békéssámsonon a komité oly módon is biztosította az uradalmi földek bemunkálását, hogy egy évre előre kiutalta a kommenciót a volt cselédeknek, akik ennek fejében kötelezettséget vállaltak, hogy 1945. április 1-ig helyben maradnak és megmunkálják a földeket. Több helyen, mint pl. Szarvason, Tótkomlóson, Szentetornyán ideiglenesen megmunkálásra családonként osztottak ki földeket, főleg a kapásokat. A legtöbb helyen 1945 nyarán az aratást is közösen végezték el és a termény-ből az időközben kiosztott földek arányában és az elvégzett munka szerint részesültek. Érdekes, hogy ebben az időben több helyen kísérletek történtek szövetkezetek alakítására. Nagyszénáson pl. 300 kat. holdon és 250 kat. holdon összesen 55 család alakított termelőszövetkezetet. Gádoroson 180 taggal alakult termelőszövetkezet. Tótkomlóson, a volt uradalmi földek nagy részén szövetkezet alakult. Szarvason a földmunkás szövetség 2300 kat. holdat munkáltatott meg szövetkezeti alapon. Megalakításukat a 19-es emlékeken kívül a gazdasági szükségletek, a termelés beindításának érdeke, a rendelkezésre álló gép- és igaerő gazdaságosabb kihasználásának szükséglete tette lehetővé. Komolyabb megalapozottságuk azonban nem volt és a földosztás után széthullottak. (A szarvasi termelő szövetkezeti forma hosszabb ideig fennállott és előzményét képezte a később megalakuló Táncsics termelő szövetkezetnek.)

A nemzeti bizottságok nagy szerepet töltöttek be a földosztásnál is. Sok helyen ők írták össze az első igénylőket és kezdeményezték a földigénylő bizottságok megalakítását. A nemzeti bizottságok segítettek eloszlatni a parasztság egy részének a földreformmal szembeni bizalmatlanságát, amelyet a helyi reakció táplált. Hogy ezen a téren jó munkát végeztek bizonyítja az is, hogy több helyen, mint pl. Gádoroson, mikor a rendelet megjelent, a földeket már ki is osztották. A nemzeti bizottságok gyűjtötték össze az első élelmiszerszállítmányokat az éhező Budapest számára. Így egyedül Nagyszénáson 3 és fél vagon élelmiszert (lisztet, 3 mázsa sült kenyeret, füstölt szonkát, szalonnát, zsírt, tojást, babot stb.) gyűjtöttek, amelyet a nemzeti bizottság kommunista elnöke személyesen kísért fel Budapestre. A tótkomlósiak két vagon élelmiszert, a békéssámsoniak két vagon búzát, két mázsa zsírt, két mázsa szalonnát, 20 q lisztet, zöldséget stb. szállítottak Budapestnek. A szentetornyaiak tíz szekér élelmiszert küldtek az éhező fővárosnak stb. A nemzeti bizottságok szervezték meg a városi üzemekkel a cserekereskedelmet. Így például a békéssámsoni nemzeti bizottság a szegedi dohánygyárral kötött rekompenzációs csereüzletet, amelynek értelmében dohányért hízó disznót adtak. Egy pesti gépgyártól kenőolajat kaptak lisztért. Egy olajütőért két és fél vagon búzát adtak, egy kg sóért egy kg disznóhúst. A tótkomlósi nemzeti bizottság két rendelkezésre bocsátott szovjet teherautóval hetente kétszer szállított lisztet Csepelre és a Goldberger-gyárba; cserébe zománcedényt, ásót, kapát, textilárut stb. hozott.

A népi szervek bevezették a progresszív adózási és beszolgáltatási rendszert, raktárakat állítottak fel a Vörös Hadsereg részére, a kórházak élelme-

zésére, mozgósították a népet a közmunkák, elsősorban a hadifontosságú közmunkák elvégzésére. De ezenkívül is leírhatatlan gazdagságban bontakozott ki a nép alkotó kedve a népi szerveken keresztül. A békésszentandrási nemzeti bizottság például a csecsemők, a betegek tejellátásának biztosítására tejcsarnokot nyitott és kötelezte az összes tehéntartókat, hogy bizonyos mennyiségű tejet adjanak le számukra. A nemzeti bizottság szervezte meg a kereskedelem megindítását. Két nemzeti bizottsági tag és két kereskedő, valamint a pártok megbízottai hetenként 5—6 szekérrel mentek Nagyváradra és más nagyobb városokba, ahonnét sót, gyufát, élesztőt, lámpaüveget, petróleumot stb. szereztek be. A beszerzett árut szétosztották a kereskedőknek, akik a nemzeti bizottság által megállapított áron árusították. A Szovjet Hadsereg egy egész ciszterna petróleum kiutalásával valamint élelmiszerekkel, cukorral, krumplicukorral stb. segítette a békésszentandrásiakat az élet, a termelés megindításában. A nemzeti bizottság tette meg az első községrendezési intézkedéseket, beindította az olvasóköröket, kultúrműsorok, mulatságok rendezésével a falu társadalmi életét szervezte meg. A szarvasi nemzeti bizottság bölcsődét állított fel, rendbehozatta az iskolákat, megalakította az iskolagyámügyi bizottságot. Ezenkívül a különféle konkrét feladatokkal megbízott bizottságok egész sora jött létre a nemzeti bizottság mellett: közélelmezési, szociális, termelési, forintvédő stb. bizottságok, amelyek irányították a mind szélesebb tömegekre kiterjedő hatalmas demokratikus fellendülést.

Nem térhetünk ki részletesen ebben a cikkben azokra a harcokra, amelyek a kommunisták és az őket támogató baloldali nemzeti bizottsági tagok és a reakciónak a nemzeti bizottságokba beépült képviselői között lezajlottak s így csak röviden utalunk rájuk. Ahogyan országos viszonylatban is kb. 1945 nyarán kezdtek szétválni az utak és kiéleződtek a harcok a koalición belül a fejlődést a szocializmus, a proletárdiktatúra felé előrehajtó Kommunista Párt és a reakció erői, elsősorban a Kisgazda Párt jobbszárnya között, úgy a nemzeti bizottságokban is élesebbé váltak az összeütközések. A reakció, a kizsákmányoló osztályok képviselői, vagy azok fullajtárjai megkezdték sorozatos támadásaikat a demokratikus vívmányok, a kommunisták ellen és igyekeztek fékezni, a kapitalizmus felé visszafordítani a fejlődés irányát. Ebben a vonatkozásban sokat nyújtottak a volt nemzeti bizottsági tagok visszaemlékezései, amelyek sokkal világosabbá, differenciáltabbá tették azt a képet, amelyet ezekről a harcokról az írott anyag alapján kialakítottunk. Először is kitűnt, hogy a kulákság képviselete jóval nagyobb volt a nemzeti bizottságokban, mint ahogyan a rendelkezésre álló pontatlan és gyér kimutatások alapján gondoltuk. A Kisgazdapárt helyi vezetői, egyben nemzeti bizottsági tagjai, túlnyomó nagy többségükben kulákok voltak, középparaszt ritkán akadt közöttük és azok is már inkább később, a baloldali blokk idején kerültek a nemzeti bizottságokba, amikor a kulákok egy részét már kiszorították onnan. (Békésszentandráson pl. a nemzeti bizottság két kulák tagját 1946-ban, Csorváson a kulák nemzeti bizottsági tagokat 1948-ban szorították ki.)

Már a földreformál is a kisgazdapárti kulákok igyekeztek nehézségeket támasztani, az úri és paraszti birtok határát igyekeztek jóval magasabban megállapítani, mint ahogyan a földreformrendelet megjelölte. Tekintettel azonban a parasztság hangulatára nyíltan nem mertek fellépni, inkább csak akadékoskodásokkal, aggályoskodással igyekeztek hátráltatni a földosztást. Nyíltabban léptek fel azonban a különböző közigazgatási és rendőrségi állások

betöltésénél, az igazoltatások, a reakció elleni harc kérdésében, amikor már sok esetben számíthattak a jobboldali szociáldemokraták támogatására is vagy pedig ők támogatták a jobboldali szociáldemokraták reakciós irányú fellépéseit. Közös paraszti érdekek hangoztatásával a nemzeti parasztpárti tagokat igyekeztek szembeállítani a munkáspártokkal és elsősorban a Kommunista Párttal. Hasonlóképpen a helyi jobboldali szociáldemokraták (nagyrészük kisiparos, kupecparaszt stb.) és a kommunisták közötti harcok is sokkal élesebbek, elkeseredettebbek voltak mint ahogyan a jegyzőkönyvekből kitűnt. Sok nemzeti bizottsági tag még ma is a jobboldali szociáldemokratákat említi fel, mint akikkel a leghosszadalmasabb és legnehezebb harcokat kellett megvívni. A jobboldali szociáldemokraták védték a helyi reakciósokat, leigazolták őket, támadták a rendőrséget, a kommunista funkcionáriusokat. Ezekben a harcokban a kommunista párti nemzeti bizottsági tagok a szakszervezeti kiküldöttekre, a nemzeti parasztpárti és a baloldali szociáldemokrata tagokra támaszkodva biztosították a nemzeti bizottságon belüli többséget. A kisgazdák, a jobboldali szociáldemokraták a kommunisták vezető szerepét, a nemzeti bizottságon belüli döntő befolyását soha megingatni, de még vitássá sem tudták tenni a fentemlített községekben.

A volt nemzeti bizottsági tagok visszaemlékezései megerősítették azt a megállapítást, amelyet egyébként a kormányrendeletek és a Kommunista Párt vezetőinek nyilatkozatai is alátámasztottak, hogy a nemzeti bizottságok országos viszonylatban a közigazgatási apparátus országos kiépüléséig, tehát 1945 tavaszáig—nyaráig gyakoroltak államhatalmi funkciókat. Ebben az időszakban a helyi közigazgatási szervek alá voltak rendelve a nemzeti bizottságnak. A főjegyző, bíró, rendőrség kötelesek voltak végrehajtani a nemzeti bizottság utasításait, rendeleteit. 1945 második felében a nemzeti bizottságok politikai és társadalmi síkon mint véleményező és ellenőrző szervek töltöttek be továbbra is jelentős szerepet. Világosabbá vált azonban a visszaemlékezések alapján, hogy a nemzeti bizottságok államhatalmi funkcióinak elhalása nem egyszerre, hanem fokozatosan ment végbe. A közigazgatási apparátus országos kiépülése után a helyi közigazgatási szervek már természetesen felettes hatóságaik rendeleteit, utasításait hajtották végre, de ezek a rendeletek, utasítások még egy ideig átmentek a nemzeti bizottságon is, amelyik sokszor igyekezett azokat módosítani, a helyi viszonyokra alkalmazni. (Más kérdés, hogy ez milyen mértékben sikerült és egyes esetekben nem kerekedett-e felül a helyi érdek, »a lokálpatriotizmus« az országos érdekeken ; megint más kérdés, hogy a helyi közigazgatási szervek mennyiben vették figyelembe a nemzeti bizottságok szempontjait, esetleges módosításait a központi rendeletek végrehajtásánál.)

Egyébként azonban leszögezhető, hogy ott, ahol a nemzeti bizottsági tagok személyes tekintélye, a helység politikai életében betöltött szerepe jelentős volt, a közigazgatási szervek a nemzeti bizottságok államhatalmi funkciójának megszűnése után még egy ideig, kb. 1945 végéig, egyes helyeken 1946 elejéig, igyekeztek meghallgatni, figyelembevenni a nemzeti bizottságok véleményét, szempontjait a felsőbb utasítások, rendeletek végrehajtásánál. A későbbiek során azonban a nemzeti bizottságoknak ez a szerepe is mindinkább elmosódott és tevékenységük kizárólagosan társadalmi és politikai síkra korlátozódott, a közigazgatás menetére befolyást többé nem gyakoroltak.

Mint ahogyan már megemlítettük, egy cikk keretében nehéz még érzékeltetni is, hogy mit nyújthatnak a történész számára ezek a visszaemlékezések.

Talán az emlékiratokhoz lehetne hasonlítani ezeknek a forrásoknak az értékét, az élményszerűség, az átélt események forró, életteljes levegője csapja meg a kutatót, amikor hallgatja az »élő források« elbeszéléseit. De nemcsak a történelmi atmoszféra megteremtése, a történelmi helyzet, a korszak sokoldalú, színes ábrázolása szempontjából nyújtanak segítséget a visszaemlékezések, hanem ami legalább ilyen fontos, a tömegek hangulatára, a tömegeket mozgató gazdasági és társadalmi erők, ideológiák hatásaira, érvényesülési formáira is fényt vetnek. Magabiztosabbá és elmélyültebbé válik — véleményünk szerint — a történész munkája, ha ott ahol a feldolgozandó téma erre lehetőséget nyújt, felhasználja az események cselekvő részvevőinek a visszaemlékezéseit is.

Persze, ennek a módszernek a jelentőségét nem szabad túlbecsülni. Ahogyan már rámutattunk, a történész munka elsődleges forrásait a legújabb korban is természetesen az írott levéltári, sajtó stb. anyagok képezik és csak ezek alapos ismerete után, mintegy kiegészítésképpen, jöhetnek számításba a személyes visszaemlékezések. Sok esetben a visszaemlékezések által szolgáltatott adatok is alapos ellenőrzésre szorulnak. Továbbá nem minden legújabbkori témánál használhatók fel a visszaemlékezések, vagy legalábbis nem egyforma mértékben és jelentőségük is témánként változik. Elsősorban azoknál a témáknál lehet rájuk támaszkodni, amelyek szorosan véve a dolgozó nép mindennapi életének, harcainak történetével foglalkoznak. Röviden összefoglalva talán ezekben a megjegyzésekben lehetne összesűríteni a kéthetes kutatás eredményeit, Békés megye 11 helysége volt nemzeti bizottsági tagjaival folytatott beszélgetések tapasztalatait.

BALÁZS BÉLA

KÖZLEMÉNY

ADATOK A PÉCSI BÁNYÁSZOK 1905. ÉVI HARCAIRÓL

1. Előzmények

Az 1905. július 6-i újságokban rövid hír látott napvilágot: a Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányáiban 3000 munkás sztrájkba lépett. A pécsi bányászok mozgalma nem állt egyedül, az 1905-ös év forradalmi válsággal terhelt Magyarországán egyidőben és egymás után következtek az arató- és cselédsztrájkok, valamint az ipari munkások sorozatos sztrájkmozgalmai.

Amikor a sztrájk megkezdődött, a pécsi bányászok már komoly harci tapasztalatokkal rendelkeztek a bányakapitalisták elleni küzdelemben. A Dunagőzhajózási Társaság a XIX. század ötvenes éveiben kezdte meg a Pécs környéki bányák és szénterületek felvásárlását, s rövid időn belül egyeduralmat biztosított magának a Pécs környéki bányászatban. A magyar munkaerő hiánya miatt a múlt század 80-as éveiben még zömében külföldi bányászokat dolgoztattak, de a század végére ez az arány a magyar származású munkások javára változott meg.

Az 1882-es évben zajlott le az első nagy pécsi bányászmozgalom, amelyet karhatalommal és erőszak alkalmazásával nyomtak el. Néhány évvel később, 1893-ban ismét kiemelkedő sztrájkra került sor. Magyar, osztrák, cseh, morva, szlovák munkások egységesen szállnak szembe a társulati kizsákmányolással. A csendőrség és katonaság közbevetésével levert mozgalom után a DGT vezetői kénytelenek engedményeket tenni. De emellett elbocsátják a sztrájkvezetőket, s a bányaüzem fenntartása szempontjából fontos szivattyútelepek és szellőztető gépek munkásait kisebb-nagyobb kedvezményekkel igyekeznek a maguk oldalára állítani. E munkások magatartása a XX. század elején egy-egy sztrájk alkalmával rendkívül fontossá válik.

A bányászok szervezettsége, öntudatosodása szempontjából fontos szerepet játszik az 1900-ban alakult Szabolcsi Bánya és Kohómunkások Szakszervezete. A szakszervezet agitációval, röplapok, könyvek útján terjesztette az osztályharcos eszméket. E munka eredményeként a bányászok szolidaritást vállaltak az 1900. évi csehországi bányászmozgalommal és a kettős műszakok beszüntetését követelték.[1]

[1] Első cs. k. kiv. Dunagőzhajózási Társaság Bányaigazgatósága — 1900. I. 30. A pécsvidéki bányászok kérelme a DGHT tek. Igazgatóságához az addigi kettős műszakok beszüntetése érdekében. Tek. Bányaigazgatóság! A DGHT tárnáiban alkalmazott munkások azon kérelemmel járulnak a tek. Bányaigazgatóság elé, miszerint mindaddig, míg cseh munkatársaink jogos követelései ki nem elégíttetnek, méltóztassék az összes üzemekben az eddig szokásos kettős schichtet beszüntetni. Tesszük ezt azon kérelemmel, nehogy önmagunk legyünk kényszerítve testvéreink ellen fegyvert fogni. Kelt f. hó 26-án. Teljes tisztelettel a pécsvidéki bányamunkások. — A munkásoknak ez a memoranduma a Köz-

1903-ban a bányamunkások első országos kongresszusával egyidejűleg a bányászok memorandumot adtak be az igazgatóságnak, nagyobb béreket és a munkafeltételek megjavítását kérve. A kérést az igazgatóság elutasította, s 1905 nyaráig lényegében nem következett be különösebb esemény a bányatársulat és a munkások közötti harcban.

*

A pécsi bányákban igen nehéz körülmények között dolgoztak a munkások. A szén fejtése 400 méterrel a föld felszíne alatt folyt. A biztonsági, egészségvédelmi rendszabályokkal nagyon keveset törődött az igazgatóság. Gyakori volt a gázömlés, a vízbetörés, a sujtólégrobbanás és a beomlás. Megtörtént, hogy a feltárási munkálatok idején heteken át térdigérő vízben dolgoztak. A balesetek s különösen a halálos balesetek száma aránylag magas volt.

A munkaidő a föld alatt dolgozóknál 8 óra, a felszíni és műhelymunkásoknál 10—12 óra volt. A bérezésnél természetesen a társulat szempontjai érvényesültek. S ha a felügyelők úgy találták, hogy a munkás nem használta ki eléggé a munkaidőt, a legkülönbözőbb módon csökkentették a bért. A bánásmód durva és embertelen volt, a bányászok állandóan cserélődtek, egy-egy esztendő alatt a bányászok egyharmad része keresett más munkahelyet.

A munkáskizsákmányolást szolgálta a bányatársláda intézménye is, amelyet a munkaadók tartottak kezükben. A bányász fizetéséből hat százalékot vontak le orvosi kezelés és az öregkorban élvezendő nyugdíj címén.

A bányászok nagy része társulati bányatelepi házakban lakott. Ezek az építmények sötétek, nedvesek, túlzsúfoltak és így egészségtelenek voltak. A csecsemőhalandóság, a tuberkulotikus és egyéb megbetegedések aránya az ország más területeihez viszonyítva lényegesen kedvezőtlenebb volt.[2]

Meg kell emlékezni a társulati magazinokról (vegyeskereskedések) is, melyekben a munkás hitelre vásárolhatott. A fogyasztási cikkek ugyan néhány fillérrel a városi kiskereskedelmi árszínvonal alatt mozogtak, azonban a ruházati s egyéb cikkek ára a kereskedelemben meglevő áraknál lényegesen magasabb volt. A társulat számára ez a »kereskedés« újabb nyereségforrást jelentett.

Politikai jogokkal a bányászok — hasonlóan az ország lakosságának többségéhez — egyáltalában nem rendelkeztek. A bányatársaság a munkások fellépése következtében kénytelenül eltűrte a mecsekszabolcsi helyi bányászszakszervezet működését, de azt már megtiltotta, hogy május elsejét megünnepeljék, általában pedig azt is, hogy a bányatelepeken szocialista agitáció, illetőleg szervezkedés folyjék. A pécsi szociáldemokrata párt a szabolcsi szakegyesületen és a Pécsbányatelepen dolgozó munkásokon keresztül közvetve hatást tudott gyakorolni a bányászokra.

*

Magyarország az 1900-as évek elején lépett az imperializmus korszakába. Az ipari fejlődés meggyorsult, az ipar termelése megnőtt, új iparágak váltak

---

ponti Gazdasági Levéltárban őrzött DGT Bányaigazgatósági iratok között található 575/1905. szám alatt.

A továbbiakban DGT. Big. jelzéssel és számmal adom az említett levéltárban található anyagból idézett eredeti iratok őrzési helyét.

[2] Mindezekre pontos adatok találhatók *Babics András:* A pécsvidéki kőszénbányászat története (Bpest, 1952) című munkájában.

egyre jelentősebbé. Megerősödött az ipari koncentráció is, az új gyárak többnyire a főváros környékén épültek. Az iparfejlődéssel egyidejűleg növekedett az ipari szénszükséglet is, s ez a meglevő bányák termelésének emelését és új bányák megnyitását tette lehetővé. Az iparfejlődés a munkásosztály számbeli növekedését vonta maga után. A munkások többsége az ország fővárosa és egyes iparvidékek nagyüzemeiben dolgozott. Az ország függő helyzete és a világpiacokon jelentkező verseny következtében a magyar dolgozók kizsákmányolása igen nagymértékű, az ipari munkás bére messze elmaradt Európa más kapitalista országaiban fizetett munkabérek mögött. A hazai és a külföldi tőke által kizsákmányolt tömegekre további súlyos terheket róttak az 1848/49 évi polgári forradalom után megmaradt és továbbélő feudális maradványok: a világi és egyházi kötött nagybirtokok, az arisztokrácia kiváltságai. Lenin mutatott rá, hogy a középkornak ezek a maradványai erősen fékezték a társadalom fejlődését és a proletariátus növekedését.[3]

A XX. század Magyarországon a kapitalista gazdasági rend válságával köszöntött be. A válság következtében a kezdetben gyors ipari fejlődés lelassult és a fogyasztás egy időre a múlt századvégi színvonal alá süllyedt. A hitelélet pangott s az 1904/5-ös év gyenge mezőgazdasági termése tovább rontotta az ország gazdasági helyzetét. A dolgozó tömegek életszínvonala igen alacsonyra süllyedt. A munkanélküliek száma gyorsan nőtt, az ország legjelentősebb üzemei a válság előtti munkáslétszámnak mindössze a felét foglalkoztatták. De nem volt különb a földnélküli parasztok és zsellérek helyzete sem, ezekben az években százezrek hagyták el az országot.

Egyidejűleg az ipari munkások, földmunkások és szegényparasztok mozgalmai újult erővel lángoltak fel. Nagyméretű munkanélküli tüntetések, sztrájkok, véres összetűzések mutatták a tömegek egyre fokozódó elégedetlenségét.

Az imperializmus korszakának beköszöntése a polgári demokratikus forradalom lehetőségének jobb feltételeit is magával hozta. 1905-ben a Monarchia, a dualista uralkodási rendszer a világháború és az összeomlás előtti legmélyebb válságba jutott, első alkalommal nyílt reális lehetőség 1848/49 félbemaradt művének befejezésére. Az imperializmus felszínre hozta a magyar társadalom hosszú idő óta megoldásra váró problémáit. Ugyanakkor kiéleződtek az osztrák és magyar uralkodó osztályok közötti ellentétek. Az osztrák kormány azt követelte, hogy Magyarország a kiegyezéskor meghatározott mértéken túl is vállaljon részt a Monarchia közös terheiből. Ez a kívánság erős ellenzésre talált a magyar uralkodó osztályok részéről, s az egymást váltogató kormányok nem tudták a kérdést megoldani. Az ellenzéki pártok egyre határozottabban léptek fel függetlenségi és nacionalista jelszavakat hangoztatva. A parlamentarizmus válsága egyre nyilvánvalóbb lett. A lehetetlen helyzet felszámolása céljából az uralkodó feloszlatta a parlamentet és 1905 január 26-ára kiírták a választásokat.

Ilyen körülmények között, három nappal a választások előtt, érkezett meg az országba az 1905. januári pétervári »véres« vasárnap híre. A magyar társadalom egészére ezek a hírek nagy hatást gyakoroltak. A magyar dolgozók tömegei és a magyar haladás legjobb harcosai figyelmét már a századfordulótól kezdve magukra vonták az orosz események, az orosz munkások, parasztok és értelmiségiek mozgalmai. A magyar társadalmi és gazdasági fejlődés igen

[3] Lenin Művei 18. kötet. Bpest, Szikra, 1955. 369. l.

nagy hasonlóságot mutatott a cári Oroszországgal. Az erős feudális maradványok, a későn, de nagy ütemben kifejlődött és koncentrált nagyipar, a gyenge és az arisztokráciával együttműködni hajlamos polgárság, a külföldi tőke nagyméretű befolyása és érdekeltsége a gazdasági életben, a dolgozók kettős kizsákmányolása és a nemzetiségek elnyomása mindkét országot jellemezte. A dualizmus belső válságának talaján, az orosz forradalom hatására a nemzeti függetlenség kérdése is egyre élesebben és sürgős megoldást követelve lépett fel Magyarországon.

A feszült légkörben megtartott választásokon a kormányon levő Szabadelvű Párt döntő vereséget szenvedett, a koalicióba tömörült ellenzéki pártok hatalmas győzelmet értek el. A gyűlölt Tisza-rendszer megbukott. A király — semmibe véve a választások eredményét — nem adott megbízást a koalíciónak a kormányalakításra, hanem többhónapi huza-vona után, júniusban Fejérváry Géza volt hadügyminisztert bízta meg új kormány alakításával. A hónapokig húzódó kormányválság az uralkodó osztályok megrendült helyzetét tovább rontotta, s ez időszakban megerősödtek a munkások mozgalmai. A magyar dolgozók tüntetésekkel, sztrájkokkal nyilvánították együttérzésüket az orosz dolgozókkal s próbáltak jobb és szabadabb életet biztosítani maguknak.

Az ország elnyomott népe a hazai és az orosz események nyomán egyre inkább aktivizálódott. A magyar haladás harcosai — ahogy a nagy francia polgári forradalom időszakában elődeik Párizs felé tekintettek — 1905-ben az oroszországi forradalomtól várták hazájuk és népük ügyének jobbrafordulását. »Most az egész világ proletariátusa lázas türelmetlenséggel szegezi tekintetét az oroszországi proletariátusra«[3a] — írta Lenin. A rokonszenv-nyilvánító tüntetések mellett a sajtó, elsősorban a munkásújságok, de a társadalom más haladó erőinek hangját megszólaltató lapok is csodálattal, elismeréssel és együttérzéssel emlékeztek meg az orosz eseményekről.

1905. február 5-én a budapesti munkások hatalmas tüntetést tartottak a pétervári munkások mellett. A gépiparban február folyamán több üzemben bér- és hatalmi kérdések miatt kisebb-nagyobb mozgalmak keletkeztek, amelyek összefonódva, az 1905. májusi általános budapesti vasmunkás-sztrájkot eredményezték. Az eszéki, szolnoki, váci és a további, Budapesten lefolyt bérmozgalmak az üzemi munkásság harckészségének fényes bizonyítékait szolgáltatták. A föld népe is megmozdult. 1905 nyarán egymást követték az aratósztrájkok, melyeknek következtében egész országrészekben bizonytalan helyzet alakult ki. Az aratósztrájkok letörésére a Fejérváry-kormány nagy katonai és csendőri erőket vonultatott fel.

Az uralkodó osztályon belül kialakult ellentétek is tovább éleződtek. A koaliciós pártok megalakították egyesített vezérlő bizottságukat, amelynek első megnyilatkozása törvénytelennek minősítette Fejérváry kormányát, s a megyéket ellenállásra szólította fel.

1905 eseményekben gazdag nyarából mégsem született meg az ország sorsának megváltoztatását jelentő forradalom. A dolgozók mozgalmai élénken bizonyították, hogy az ország lakosságának a többsége nem akar továbbra is a régi módon élni; az osztrák és magyar uralkodó osztályok szembe kerültek egymással, a Szabadelvű Párt csaknem negyven éve fennálló kormányzása megbukott, tehát az uralkodó osztályok hatalmát sem lehetett a régi módon fenntartani.

[3a] Lenin Művei. 8. köt. Bpest, Szikra, 1954. 89. l.

A forradalom kitörését azonban akadályozta és lehetetlenné tette a magyar dolgozó tömegek és a demokratikus erők összefogását irányító párt hiánya. A Szociáldemokrata Párt opportunista vezetői nem álltak élére a harcolóknak, hanem szembefordultak a legelemibb nemzeti érdekekkel, és lepaktáltak a gyűlölt Habsburg dinasztia kormányával, néhány képviselői mandátum beigérése után elálltak a népmozgalom vezetésétől, lemondtak a magyar népet évszázadok óta elnyomó, az ország fejlődését visszaszorító idegen hatalom elleni küzdelemről. Mindenfelé híresztelték, hogy ez a kormány megadja az általános választójogot és a tömegek mozgalmát az általános választójog kivívása érdekében folytatott harcra próbálták korlátozni. Félrevezették a dolgozókat, elhanyagolták a pártszervezeteket, a sztrájkok kibontakozása elé akadályokat gördítettek, a sztrájkolókat magukra hagyták vagy elárulták, a mezőgazdasági munkások és kisparasztok szervezéséről lemondtak — mindezzel a csendőrszuronyoknál sokkal hatásosabban gátolták a forradalmi tömegmozgalom megerősödését, a forradalom kitörését. A párt vezetői a reformizmus kényelmes álláspontjára helyezkedtek, megalkuvó politikát folytattak. A tömegek nyomorával csak szónoklataikban törődtek, és mint lapszerkesztők, funkcionáriusok, szakszervezeti vagy betegpénztári főhivatalnokok nagy fizetéseket élveztek.

1905 végén a forradalmi mozgalom újból fellendült, elsősorban a moszkvai fegyveres felkelésről érkezett hírek nyomán. A spontán tömegmegmozdulások, tüntetések gyakran százezreket mozgattak meg. A koalíciós pártok nem tudták a maguk ügye mellé állítani a tömegeket, sőt ellenségesen figyelték törekvéseiket. A koalíciónak nagyhangú programja ellenére szüksége volt a dualizmus rendszerére. A kormány erélyes fellépésére a koalíció feladta követeléseit, megegyezett az uralkodóval. 1906 áprilisában a koalíciós pártok kormányt alakítottak, majd röviddel hatalomra jutásuk után hozzáláttak a számukra annyira veszélyes tömegmozgalmak letöréséhez. Ebben a szociáldemokrata reformista vezetők lényegesen segítségükre voltak.

*

A pécsi bányák munkásai a sajtón keresztül élénk figyelemmel kísérték a hazai és az oroszországi eseményeket. A helyi szociáldemokrata szervezet lapja, a Munkás és a pécsi polgári lapok egy része rendszeresen ismertette az orosz nép harcát. Az ország munkásaival együtt örömmel vették tudomásul a reakciós Tisza-kormány bukását és feszült érdeklődéssel fogadták munkástestvéreik és a mezőgazdasági dolgozók megmozdulásairól érkező híreket. Ezzel egyidejűleg maguk is előkészületeket tettek a DGT kizsákmányolása ellen és a nagyobb politikai jogok kivívása érdekében folytatandó harcra. A szociáldemokrata párt pécsi szervezetének élén Végh József állott, aki a munkások törekvéseit becsületesen, de hibáktól nem mentesen irányította. A Munkás olyan cikkeket is közölt, melyek az orosz példa követésére hívták fel a pécsi dolgozókat. Általánosságban megállapítható, hogy a pécsi szociáldemokrata pártvezetőségben az opportunista-reformista befolyás nem volt olyan erős, mint a központi pártszervekben.

1905 nyarának kezdetén több Oroszországból menekülő forradalmi munkás érkezett Pécsre. Kapcsolatot létesítettek a város dolgozóival, beszámolókat tartottak és közölték tapasztalataikat. Egyikük távozása alkalmával nyílt levélben — melyet a Munkás hasábjain közzétettek — fordult a pécsi munkásokhoz, hangsúlyozva a proletariátus szabadságáért folytatandó harc

szükségességét.[4] A pécsi dolgozók tehát közvetlenül a résztvevőktől ismerték meg az orosz forradalom okait és célkitűzéseit. További adatok sajnos nem maradtak fenn az orosz forradalmi munkások pécsi tevékenységéről, de az orosz példa közvetlen hatása kétségtelen, s mozgosító ereje a pécsi munkásmozgalomban csakhamar meg is mutatkozott. 1905 januárjában hosszú ideig tartó bérmozgalom kezdődött a Hamerli kesztyűgyárban, május hónaptól kezdve az építőmunkások, a kárpitosok, a sütők, az ácsok, a bőr- és sörgyári munkások mozgalmai követték egymást. A város környékén is fellángoltak a bérharcok : a mohácsi szénrakodó munkásai, a megyei útépítők, a szászvári bányászok és a Mohács—Pécs vasútvonal dolgozói harcoltak. Baranya, Tolna és Somogy megyékben a föld kisemmizett népe követelte a nagyobb darab kenyeret, a jobb megélhetést. Ekkor léptek a küzdelembe a pécsi bányászok is, hogy a kapitalista igazgatóság tizenkét éve tartó korlátlan uralmát megtörve, nagyobb fizetést, több szabadságot harcoljanak ki.

Amikor a pécsi bányászok megkezdték harcukat, még nem lehetett előre látni, hogy mi lesz a munkások és parasztok forradalmi megmozdulásainak eredménye. A dolgozók tömegei bátran és öntudatosan harcoltak, amint ez kitűnik a pécsi bányák munkásainak két nagy — egymást követő — sztrájkjából. A pécsi bányászok harca is igazolta : nem a magyar munkásokon múlott, hogy az 1905. évi forradalmi válságból nem következett az ország sorsát megjavító forradalom.

2. Az első sztrájk : 1905. július 5. — augusztus 17.

A pécsi bányászok helyzete az általánosnál súlyosabb volt, mert a külföldi tőkések kegyetlen mohóságát közvetlenül, mindennapi életükben érezték. »A DGT megalakulásától kezdve — olvashatjuk az igazgatóság emlékiratában — Magyarország volt tevékenységének fő területe és állandóan erősödő fellendülésének legfontosabb forrása.«[5]

A pécsi bányászok sztrájk előtti helyzete azt mutatta, hogy a társulat az 1893. évi sztrájk leverése után fölébe kerekedett munkásainak. Csak tizenkét év múltán, az egész országban fellépett forradalmi válság hatására nyílt lehetőségük a bányászoknak, hogy megkíséreljék a kedvezőtlen helyzet felszámolását.

1905 nyarán a pécsi bányászok elérkezettnek látták az időt, hogy újból elővegyék azokat a követeléseket, melyeknek keresztülvitele esetén helyzetük valamivel javult volna. Ezért munkásgyűlést kívántak összehívni, de a hatóság ezt nem engedélyezte. A bányászok vezetői ekkor a mecsekszabolcsi szakszervezeti házban jöttek össze, itt beszélték meg, milyen követeléseket nyújtanak majd be az igazgatóságnak. Az események azonban túlhaladtak a követelések fölött vitatkozó munkásmegbizottakon. Július 5-én a bánya ifjúmunkásai, a csillések és a tisztítók beszüntették a munkát, műszakonként 20 filléres béremelést követelve. Néhány óra lefolyása alatt csatlakoztak a vájárok és a segédvájárok, tehát az »öregek« is.

A további eseményekről azonban már az egykorú levelek és jelentések számoljanak be. A sztrájk kitörésének körülményeit és az első nap eseményeit

[4] Idézi *Ruzsás Lajos:* A pécsi Zsolnay gyár története (Bpest, 1954) 176. l.

[5] Denkschrift der Ersten k. k. Priv. Donau Dampfschiffahrts Gesellschaft zur Erinnerung ihres 50-jährigen Bestandes. Wien 1881. 35. l.

ismerteti Sztraka Ferenc bányaigazgató a bécsi központi igazgató-tanácshoz intézett, 1905. július 5-i jelentésében :

»Ma délelőtt a következő táviratot adtuk fel címükre : Segédvájárok, csillések, tisztítók tegnap délután óta megtagadták a munkát Szabolcsban, ma reggel óta a többi tárnában is, amíg béremelés nem történik. Tárgyalások folyamatban. Bányaigazgatóság. — Ehhez a következő megjegyzést fűzzük :

Július 4-én a Ferenc József-tárnában a csillések és a tiszítók megtagadták a munkát, míg a többi tárnában nyugodtan folyt a munka. A Ferenc József- és György-tárnában a csillések és tisztítók abbahagyták a munkát, a vájárok azonban dolgoztak, az András-tárnában a csilléseknek csak egy része hagyta abba a munkát, míg a többiek megkezdték.

A csillések és tisztítók műszakonkénti általános 20 filléres béremelést követelnek és gyorsabb előremenetelt segédvájárrá és vájárrá.

Alulírott a sztrájkolóknak kilátásba helyezte, hogy kívánságaikat igazságos megfontolás tárgyává teszi és helyzetüket, amennyire a körülmények engedik, megjavítja, ha a munkamegtagadást megszüntetik és nyugodtan dolgoznak ; kifejtette előttük, hogy súlyos hibát követtek el azzal, hogy kívánságaikat nem közölték kérvényben előbb az Igazgatósággal, mely azokat igazságosan és megfelelően elintézte volna, annál is inkább, mert a bányaigazgatóság ez ügynek rendezését már tervbe vette, amint ez eddig is mindig megtörtént.

Minden jóindulatú szavunk, minden magyarázatunk azonban hiábavalónak bizonyúlt. A sztrájkolók egy csoportja a Rücker és Thomen-tárnához ment, ahonnan a munkásokat kicsalták. Mivel a váratlanul, szinte hirtelen támadt sztrájkkitörésnél semmi karhatalom sem állt rendelkezésre, mivel Pécs város majdnem teljes számú katonai állománya az aratósztrájkkal van elfoglalva, bizonyos kellemetlenségeket nem tudtunk megakadályozni. Ma délután 2 órakor majdnem senki sem jelentkezett munkára, az András-tárna kivételével, ahol 28 és Szabolcs kivételével, ahol 70 vájár és segédvájár jelentkezett munkára. Somogyban és Vasasban a munkaleállás azonban teljes és a sztrájk előreláthatólag általános és teljes lesz. A hatóságokat már tegnap értesítettük és amennyire lehetséges, segítségünkre vannak, rendőrséggel és két század katonasággal.

Megjegyezzük, hogy a csilléseknek és tisztítóknak engedélyezendő műszakonkénti általános 20 filléres béremelés egész évre 45 000 koronát tenne ki ; minthogy pedig bizonyosra vehető, hogy ez a bérmozgalom a többi munkamenetre is kiterjedne, úgy magától értetődik, hogy ilyen béremelést a magunk részéről nem igérhetünk meg, mert az összes munkásokra kiterjedő béremelés, ha műszakonként csak 20 fillért számítunk is, egy évre 200 000 Koronát tenne ki. A bekövetkező eseményekről az Igazgatóságot távirati úton vagy írásban értesíteni fogjuk. A Bányaigazgatóság.«[6]

Július 6-án reggel a bányászok összegyűltek, hogy megválasszák a 24 tagú sztájkbizottságot. A sztrájkbizottság megválasztásával egyidejűleg írásba foglalták és átadták az igazgatónak bérköveteléseiket :

»A Dunagőzhajózási Társaság András és Schroll-akna összes munkásainak memoranduma.

I. A vájárok követelése 3,40 fillér
II. A bányaácsok követelése 4 kor.
III. Az egy éves segédvájárok követelése 2,40 fillér, a két éves segédvájárok követelése 2,80 fillér, és a két év letelte után vájárnak való előléptetés.
IV. A csillések követelése 2,40 fillér, és a két év letelte után segédvájárnak való előléptetés.
V. A bányatanonczok követelése 1,20, és minden évben 20 fillér javítás és két év letelte után, csillérnek való előléptetés.
VI. Az összes mellék munkák, ami a vájárokat illeti, a munkabérek úgy legyenek kifizetve, amint az a fenntebbi pontban meg van állapítva.
VII. A tűz, víz és bányarohamoknál 4 korona a követelés.
VIII. A fakészítők követelése 3,20 fillér.

[6] KGL. DGT. Big. 2332/1905.

IX. A separationál alkalmazottak követelése 2,40 és a női munkások követelése a kova válogatásánál 1,60 fillér és a csille tolás a nők részére megtiltandó, a fiúk követelése 1,10 fillér, és a csille tolás a fiúk részére szintén megtiltandó.
X. Az aknánál alkalmazottak, úgy lent, mint a felszinten követelése 2,80 fillér.
XI. A sajtolt széngyárnál alkalmazottak követelik, a nyolcz órai munkaidőt, a présnél alkalmazottak követelése 3,20 fillér és a csillérek követelése 2,80 fillér. A szurok gödörben alkalmazottak követelései: május, június, július, augusztus hónapokban 12 fillér métermázsa után, a többi hónapokban 10 fillért. A vaggon berakodás a gyárnál alkalmazottak részére eltörlendő.
XII. A vaggon rakodók követelése 3,40 fillér és aki már hat év óta ott dolgozik és mint uraságiba lesz foglalkozva 2,40 fillér díj.
XIII. Az öt hetes hónap eltörlendő és a tizenhárom hónap behozatala, vagy esetleg minden két hétben fizetés, és a tizenharmadik hónapban a lakbér nem veendő számadásba.
XIV. Követeljük a tüzelésre nézve a IIod osztályú szenet előírás szerint és minden negyed évben 1 köbméter fát.
XV. A lakásokra nézve követeljük a rendes javítást jelentések után.
XVI. A május 1-je való megünneplése.
XVII. A sztrájk bizottságban levők elbocsájtása tilos, esetleg ennek bekövetkezése után az összes bányamunkásság újra kimondja a bérharczot.
XVIII. A felügyelő személyzettől tiszteséges bánásmód minden tekintetben.
A sztrájkbizottsági tagok. (24 aláírás)«[7]

A. Rücker bányafőtanácsos, bécsi igazgatósági tag július 8-i levelében részletes utasítást ad a pécsi igazgatóságnak a sztrájkkal kapcsolatban:

»A bányaigazgatóságnak július 5-i leveléből és a július 7-i táviratából értesültem, hogy a sztrájk teljesen úgy folyik le, amint azt elgondoltam. Szabolcsban ment végbe és kezdődött el, ahol már évek óta tobzódik a suszterpolitika és izgatja a munkásságot. Sajnos, eddig nem sikerült azt ártalmatlanná tenni.

Minthogy most már az egész munkásság sztrájkban áll, a bányaigazgatóságnak arról kell gondoskodnia, hogy a tárnák fenntartásában, nevezetesen a víz elvezetésében és a szellőztetésben fennakadás ne álljon be; ami nem fog nehézségbe ütközni, mert a gépészek és fűtők valószínűleg nem csatlakoztak a sztrájkhoz és ha igen, akkor ezeket a vasúti személyzettel egyideig pótolni lehet; a tárnák fenntartására is lehet majd a szükséges munkásokat megszerezni, mert valószínűleg nem az összes munkások, különösen az öregebbek, nem értenek egyet a sztrájkolókkal, és szívesen fognak dolgozni, ha kellő védelemben részesülnek. Ha a bányákról ily módon gondoskodás történik, akkor megvárhatjuk a kedélyek lecsendesülését és mohácsi raktárunkat rendbe hozhatjuk, ami csak javunkra fog válni. Remélem, sikerült a bányaigazgatóságnak mindazon munkások neveit megállapítani, akik a Rücker- és Thommen-tárnába behatoltak és az ott dolgozó munkásokat a bányából kivitték. Ezeket mindenesetre el kell bocsátani, mert ezen eljárásuk büntetőjogi eljárást von maga után. Tanácsos azonban az elbocsátásokat csak a sztrájk befejezése után elrendelni, nehogy a munkásság felhevült jelenlegi lelkiállapotát ezzel is növeljük. A bányaigazgatóság bizonyára ismeri a sztrájkvezetőket is és előjegyzésbe veszi őket, hogy ezeket később elbocsássa.

Ha a Neue Freie Pressében közölt munkabérek a valóságnak megfelelnek, akkor beszélni lehet bizonyos béremelésekről, mihelyt a munka újra megkezdődik; jelenleg még várhatunk. Tisztelettel: A. Rücker s. k.«[8]

A bányaigazgatóságnak alapvető érdeke volt a sztrájk mielőbbi felszámolása, a termelés folytonosságának biztosítása. Ezért Pauspertl Károly budapesti bányakapitány és Albert Ferenc bányabiztos július 8-án Pécsre érkezve, megkezdték az egyeztető tárgyalásokat a munkásokkal. Sztraka bányaigazgató — amint az az igazgatósághoz küldött július 9-i jelentéséből is kitűnik — engedmények nélkül akarta felszámolni a sztrájkot.

[7] KGL. DGT. Big. 2356/1905.
[8] KGL. DGT. Big. 2396/1905.

»E hó 7-én kelt 53167/I. a. 5. számú rendeletének birtokában a rend kedvéért megismételjük az Igazgatósággal tegnap közölt telefon-értesítésünket, amint következik:

'2800 bányász sztrájkol. A fűtők, a gépészek és a felügyelőszemélyzet kivételével minden bányász sztrájkol. A tegnap tartott egyeztető értekezlet eredménytelen volt, bár a bányászok túlzott követeléseikből sok engedményre látszottak hajlamosaknak, a bányaigazgató azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a legkisebb bérezés és annak általános emelése összeegyeztethetetlen. A vájárok műszakonként legkevesebb 2 K.-bért kapnának — feltéve, hogy műszakjukban saját hibájukon kívül, tehát előrenemlátott kedvezőtlen körülmények miatt ezt az összeget el nem érnék, — de az állandóan rossz munkások, akik a normális mennyiséget, miként a jó munkások, még a 2 K.-bért sem érik el, 14 napos felmondással elbocsátandók.'

Ugyanezen jelentést a bányabiztos tegnap telefonon a bányakapitánysággal is közölte.

A fentebben említett rendeletre visszatérve, közöljük, hogy véleményünk szerint a sztrájkot a tisztítók és a fiatal munkások kezdték meg, de ez hamarosan véget ért. A sztrájk valóban váratlanul ért bennünket és semmi jel sem mutatott annak kezdésére, mert ezt valószínűleg a Szabolcsban székelő »bányász- és kohó szakszervezetben« beszélték meg és határozták el. S mindez oly csendben történt, hogy erről a nyilvánosság elé a legcsekélyebb hang sem szivárgott ki; azelőtt ugyanis a sztrájkok, mielőtt a munkások ennek az egyleti háznak a birtokába jutottak, az erdőkben határoztattak el...

Miként a komlói bányászigazgatóság velünk ma közölte, a sztrájk ott is hirtelen, a legkisebb előjel nélkül tört ki. Hírek szerint a szászvárosi bányákban is elkezdődött és valószínűleg a mányoki és váraljai bányában is hamarosan kitör a sztrájk...'[9]

A bányakapitány úr tegnap ide érkezett és ma délelőtt az ő közreműködésével tovább folytatódnak a tárgyalások a sztrájkoló bányászokkal. Straka.«[10]

Július 9-én néhány sztrájkbizottsági tag az egyezkedő tárgyalásokon kijelentette, hogy hajlandók lemondani a legtöbb követelésről, bíznak az igazgató igéretében és felveszik a munkát. A sztrájktörési kísérlet nem sikerült. Ezt tanúsítja a július 11-én, Bécsbe küldött igazgatói jelentés:

»Először is hivatkozunk a júl. 7-én kelt 53167/I. a. 5. sz. rendelkezésükre f. hó 9-én 2372 sz. alatt adott válaszunkra: igazoljuk 8-án kelt 53237/I. a. 5. számú és 9-én 53669/I. a. 5. jelzéssel kiadott szigorúan bizalmas rendelkezésnek vételét. Ez utóbbi keresztezte 10-én küldött következő táviratunkat:

'Mivel a bányászok kitartanak követeléseik mellett, a bányakapitányság f. hó 14-ig haladékot adott nekik a munka felvételére. Aki ekkor nem áll munkába, avval elszámolnak és a társasági házból kilakoltatják.'

Most a 8- és 9-én kelt rendelkezéseikre válaszolunk.

Ami az alapbérezést és az emelkedő bérezést illeti, sajnálattal kell az Igazgatóságot értesítenünk, hogy azok a »bizalmi férfiak«, akik e követelések feladásába, illetve elejtésébe beleegyeztek, a munkások által később dezavuáltattak, akik e követelésük mellett kitartanak, mint előbb, ami természetesen az ellentétek kiéleződéséhez vezetett és arra kényszerített bennünket, miután irányelveinktől el nem távolodhatunk, azokat teljes szigorúsággal végrehajtsuk. Ennek megfelelően a bányakapitányság ma a német fordításban mellékelt hirdetményt tette közzé, melynek értelmében mi is intézkedünk.

Rücker bányafőtanácsos levelét mellékelten visszaküldjük s örömmel vesszük belőle tudomásul, hogy a sztrájkkal szemben való magatartásunk az ő kívánságaival és véleményével megegyezik.

Mellékeljük a bányászok bizalmiai által hozzánk benyújtott memorandumnak másolatát, melyből az Igazgatóság is láthatja, mily magasak a munkások követelései és mily megfontolatlan módon hozattak elő. — Az első 12 pont az alapbérezésről és az emelkedő bérezésről szól, amelyről nem lehet tárgyalni, s amelyekről a bányakapitányság is mint meg nem engedhetőkről nyilatkozott. A további hat pont mellékes dolgokkal foglalkozik és nem is képezi a sztrájk tulajdonképpeni alapját, mert ez a sztrájk csak egy általános béremelést akar elérni. Mellékesen említjük meg, hogy az így egyszerűen köve-

[9] A kihagyott részben a kereskedelmi miniszternek benyújtandó adatszolgáltatásról van szó.

[10] KGL. DGT. Big. 2372/1905.

telt legkisebb bérezés nagyjában számítva kb. 500 000 koronát, vagyis tiszta hozamunknak majdnem a felét tenné ki.

A Neue Freie Presse által közölt számok bár nem abszolút pontosak, többnyire azonban a valóságnak megfelelnek. Mi szándékosan nem akarunk hivatalos adatokat közölni!

A komlói sztrájk már megszünt, miután ez az üzemvezetőség — véleményünk szerint — nagyon megfontolatlan engedékenységet tanúsított, melyet — valószínűleg rövid időn belül — nagyon meg fog bánni.

A többi szomszéd bányaüzemben még sztrájkolnak, de minden jel arra mutat, hogy a sztrájk ott is csakhamar véget fog érni, a komlói bányavezetőség példája után. Straka.«[11]

Engedményekről az igazgatóság hallani sem akar. Láttuk, hogy a komlói üzemvezetőség magatartását mennyire elítéli. Tárgyalások helyett a bányakapitányság erélyes hangú felhívást ad ki.

Felhívás!

A Budapesti kir. m. Bányakapitányság felhívja az Első cs. k. kiv. Duna—Gőzhajózási Társaság Pécsbányatelepen, Mecsekszabolcs-bányatelepen, Somogybányatelepen és Vasasbányatelepen bérharcban álló összes bányászait és felszíni munkásait, hogy a bányaigazgatóság által az egyeztető tárgyalások idején közölt feltételek mellett legkésőbb csütörtökig, vagyis f. évi július 13-ig az illető telepeken a szokott helyen munkába jelentkezzék.

A délelőtti műszakiak kötelesek a fenti napon reggel 6 óráig, a délutáni műszakosok pedig délután 2 óráig jelentkezzenek a munka megkezdésére. Jelentkezés után azonnal munkába kell állni.

Mindazon munkások, akik a fenntjelzett időpontig a munkát meg nem kezdik, úgy az általános bányatörvény 203. §-ának értelmében, valamint fegyelmi úton, felmondás nélkül összes társládaigényeik elvesztésének terhe mellett elbocsátottaknak fognak tekintetni és a bányavállalat ezeket haladéktalanul végelszámolásban részesíti. A fegyelmi úton elbocsátott munkások kötelesek lesznek a társulati lakásokat a szolgálati szabályzat 21. §-a értelmében legkésőbb hétfőn, vagyis e hó 17-én reggel 6 óráig kiüríteni, ellenkező esetben a munkaadó feljogosítva van az illetőket lakásaikból karhatalom igénybevételével eltávolíttatni.

Mecsekszabolcs, 1905. július 10.«[12]

A felhívás ellenére a Bécsnek küldött július 13-i jelentés az igazgatóság kudarcáról számol be:

»Éppen most küldtük a következő táviratot:

'A munkásság ultimátumunk ellenére 6 órakor nem szállt le a tárnába. Elszámolásra még senki sem jelentkezett. Akiket ez érint, kényszerelszámolással elbocsáttatnak. Újabb eseményekről azonnal küldünk értesítést.'

E távirathoz hozzá fűzzük még azt, hogy a sztrájkolók hangulata nagyon konok és előreláthatólag kénytelenek leszünk a munkások közül sokakat elbocsátani . . [13] Straka.«[14]

Az ultimátum közreadásával egyidejűleg kezdte meg vizsgálatait a »bérharcban álló munkások panasza ügyében« Albert bányabiztos. Albert megpróbált pártatlanul eljárni, nem volt hajlandó szemet hunyni a munkások jogos panaszai felett.[15] A vizsgálatról felvett jegyzőkönyvei a való helyzetet

[11] KGL. DGT. Big. 2396/1905.
[12] KGL. DGT. Big. 2396/1905.
[13] A kihagyott rész a társládakielégítések ügyét tárgyalja.
[14] KGL. DGT. Big. 2425/1905.
[15] Albert bányabiztost a sztrájk befejezése után leváltották és áthelyezték. Straka igazgató 1905. dec. 5-i levele erről így ír: »Albert bányamegbizott urat a budapesti bányafelügyelőségtől áthelyezték és úgy látszik, hogy ez az áthelyezés ennek az úrnak az üzemünkben lezajlott sztreikkel kapcsolatos működésével van összefüggésben.« (KGL. DGT. Big. Straka igazgató irathagyatéka.)

tárják elénk, rámutatnak a közvetlen okokra, amelyek a sztrájk kitörését eredményezték :

»Jegyzőkönyv felvéve 1905. július 14-én Pécsbányatelepen alulírottak jelenlétében a bérharcban álló munkások panasza ügyében. Tárgyalás : a vizsgálatot vezető kir. bányabiztos e hó 11., 12. és 13-án megvizsgálta a bányában megfigyelt bércsökkentéssel és az ácsolással kapcsolatos eljárást, miután a bérharcban levő munkások, e hó 7., 8. és 10-én megtartott egyeztetési tárgyalásnál különösen a bércsökkenés és az ácsolás bérezése miatt tettek panaszt.

A pécsbányatelepi feketeszénbányában két üzem van éspedig a Schroll-akna és az András-akna. Az elsőnél Neuber Ernő a bányamester, a másiknál Hess János bányafelügyelő és üzemvezető. A bányamester közvetlenül a bányafelügyelőnek van alárendelve, ezért a munkások az elsőnek intézkedései ellen a bányafelügyelőhöz fordulhatnak panaszaikkal.

A Schroll-aknánál 444 munkás és felügyelő van alkalmazva. Ezek között van 196 vájár, 53 segédvájár, 65 csillés és 56 napszámos. Ez utóbbi 370 munkás közül 1—2 még mindig nem vette fel a munkát.

Az András-aknánál 582 munkás van alkalmazva a felügyelőkkel együtt. A vájárok, segédvájárok, csillések, napszámosok (164 + 31 + 100 + 111) összesen tehát 406 itt is majdnem mind sztrájkol.

A 30 brikettmunkás szintén sztrájkol. A brikettgyár kivételével a munkaidő az üzemben 8 óra, a brikettgyárban 12 óra. A gyárban alkalmazottak műszakonként 2,60—2,90 K. bért kapnak, éppúgy az itteni csillések 2,20—2,40 K-t, a kátrányüzemben dolgozó csillések bére június hónapban métermázsánként kitett 5 fillért.

A bányában dolgozó munkások között rendesen a vájár, a szakmánymunkás, a segédvájárt, csillést, tisztítót, általában csak a rögzített urasági bérrel számolják el, eltekintve attól az esettől, amikor a vájár, vagy üzemvezető jobb kereset folytán a fenntemlített segédmunkások bérét 10—20 fillérrel emeli. Ez az eljárás a segédmunkásokat nem serkenti nagyobb termelékenységre, mert urasági műszakbérüket akkor is megkapják, ha a vájárok saját hibájukból vagy kívülük eső okokból még annyi bért sem keresnek meg, mint amennyi műszakbért a segédvájárok kapnak. A segédmunkások béremelése akkor is a ritkaságok közé tartozik, ha a vájárok a körülményekhez képest jól kerestek.

A vizsgálatot vezető véleménye az, hogy mint más bányákban, úgy itt is legalább a segédvájárokat és a csilléseket százalékos munkásként kellene felvenni, a vájárokat 70—80%, a csilléseket 50—60%-al, így nem fordulna elő több csoport (Kühre) bérezésének felülvizsgálásánál tapasztalt elkeserítő eset, hogy a vájárokat 70—80%-al kisebb műszakbérrel számolták el, mint a segédvájárokat.

A segédvájár műszakbére 2—2,40 K., a csillésé 1,40—1,70 K. E két határ között 10—20 fillérrel emelkedik a szolgálati év és használhatóság szerint az előremenetel. A tisztító keresete 0,80—1,40 K.

A palakiszedő asszonyok alkubére műszakonként 1 Korona körül van (Nyolc órás munkaidőt számítva a műszakra). Fiatal gyerekek nappali 8 órás munkáért 0,48—0,90 Koronát kapnak.

A csillések életkora 17—38 év között van, a segédvájároké pedig 19—48 év között.

A nőtlen vájár bányászcsaládnál havi élelmezésért 36—32 koronát fizet.

Az elmúlt hónapban egy 27 műszakot végzett csillés munkásnak élelmezési költségre maradt 20 Koronája, egy másik csillésnek pedig, akinek keresete a vájáréhoz képest csak 30% volt, élelmezésre 32 Koronája maradt.

Az *A)* alatt mellékelt kimutatás szerint az elmúlt félévben a segédvájár és csillés átlagkeresete 1,82 K. volt. Ebből levonandó a társláda-hozzájárulás, ami 6%-ot tesz ki, valamint a benzin levonás, amit műszakonként 16 fillérben számíthatunk. Ha munkás társulati lakásban lakik, erre napi 20 fillért számíthatunk. Élelemre és ruházatra tehát 1,82—0,36 = 1,46 Korona marad. Egy hóban 27 műszakot végez a munkás, erre az időre tehát 1,46-szor 27 = 39,42 Koronát keres, egy napra esik ebből 39,42 : 30 = 1,31 Korona élelemre és ruhára. Egy kiló olcsó marhahús ára 1,12, disznóhusé 1,20 korona.

Az említett segédmunkások egyrésze már családos.

A fentiekből kitűnik, hogy a nagy drágaság mellett a segédmunkások keresete sok esetben a legszükségesebb életszükségletek beszerzésére sem elegendő.

Részletes esetek felemlítésének mellőzésével az egyeztetési tárgyalásnál a munkások felhozták, hogy a felügyelők többször jogtalan anyagi előnyben részesítettek egyes munkásokat.

A Schroll-aknánál az elmúlt hónapban két segédvájárnak műszakbérét 10—10 fillérrel megjavították, annak ellenében, hogy a vájárok nem kerestek a közepesen felül. Az üzemvezető és Balej Gottfried fővájár kijelentése szerint ezt a béremelést a csoportvezető vájár kérte. Az utóbbi a szembesítésnél is megmaradt amellett, hogy a segédvájárok részére nem kért bérjavítást és ez tudta nélkül történt. Az üzemvezetőnek az említett béremelésről nem volt tudomása és ha a fővájár a munkás akarata ellenére emelte a bért, akkor átlépte hatáskörét, mert a vájárral szembeni béremelésre egyedül az üzemvezető jogosult.

A munkások a társasági házakban havonta 4—9,60 K. házbért fizetnek. Május havában a 25. csoport (Kühre) vájárai a Schroll-aknánál a vájathosszabbításnál, összesen kilencen, műszakonként 1,06 Koronát kerestek, míg a tisztítók 1,20-at, a segédvájárok 2,10-et, a csillések 1,7—1,4 Koronát kaptak. A vájatokat szénerekben (rinnende Kohle) készítették. A munkahelyek tehát veszélyesebbek voltak, mint máskor, ezért a vájárok ilyen csekély keresete alig lehet indokolt. A munkások az üzemvezető kijelentése szerint szorgalmasan dolgoztak és megbízhatók, amit az is bizonyít, hogy nehéz munkahelyre osztottattak be. Az előbb említettekre való tekintettel az üzemvezetőnek a kivizsgálás alkalmával felhozott indoka, hogy a vájároknak azért nem lehet magasabb műszakbért számítani, mert az adott akkordbérek szerint magasabb műszakbért nem lehetett számítani, méltányosnak nem fogadható el.

A vizsgálat alkalmával a vájárok műszakbérét több csoportnál kisebbnek találtuk, mint a segédvájárokét. Ilyen eset mindkét aknánál előfordult, de a Schroll-aknánál nagyobb számban.

A palamennyiség meghatározásánál egy aknában sem tartották be a Szabályzat 53. §-ának 2-ik pontját, melynek értelmében a 2—5,9%-os palatartalomnak csak a felszázalékát lehet leszámítani. Az egész százalékot levonják.

E számítást hetenként 1—4-szer végzik, a százalékokat összeadják és a heti termelésből közép százalékarányban levonják.

A kivizsgált négy esetben például 8,4, 6,4 volt a palaszázalék, levonásba került 8,4, 6,4% = 5,5%, a Szabályzat szerint 8,2, 6,2 = 4,5%-ot lett volna szabad a heti termelésből levonni.

A palamennyiség megmérésére szolgáló mérték a megkísérelt próbák szerint nem 1/10, hanem 1/12,5 arányú. Az evvel a mértékkel mért 5%-os palatartalom tehát nem 5%-nak felel meg, hanem a valóságban csak 4%-nak, a levont palamennyiség tehát nagyobb a valódinál.

A palatartalom százalékát súlymértékkel jobban lehetne meghatározni, mert a mérőedénnyel történő mérés mindig bizonytalan.

Az egyeztetőtárgyalásnál felemlítették, hogy a szénpillérek lebontásánál több hónapig tartó munkához csak pártfogolt munkásokat alkalmaznak főakkordban.

Erre a bányaintéző azt válaszolta, hogy erre a feltárást megkezdő csoportok tartanak igényt, régi szokás szerint. E szokás megtartása üzemvezetési szempontok miatt ajánlatos, mert a fejtést megkezdő csoport ismeri a rétegben előforduló szénréteg kivékonyodását és süket beágyazását, ezért a termelést úgy tudja irányítani, hogy a termelés állandósága biztosítható legyen.

A bányabiztos sem kifogásolja ezt az eljárást, ha a feltárás ilyetén megkezdésénél és befejezésénél a munka nehezebb vagy könnyebb körülményeit véve tekintetbe a munkások beosztásánál is a méltányosság elve érvényesül.

A bányákból kitermelt szénmennyiségből a tényleges adatok szerint 5—7% palát választanak ki. Ez év első felében a munkások által kitermelt szénmennyiségből 5%-ot, 4,5%-ot a nem tiszta szénből és 0,5%-ot pedig nem elegendő (csille-) töltés miatt levontak.

Az akkord felülvizsgálás minden hó 15-én, illetve minden hó közepe táján történik. A főakkordnál nincsen felülvizsgálat.

A bányafelügyelő azt állítja, hogy a bányamester intézkedései ellen felhozott minden panaszt megvizsgált. Ha azonban panaszaikkal egyenesen őhozzá fordultak, első fokon való intézkedés végett, a bányamesterhez utasította őket. Minthogy az erre vonatkozó panaszok az egyeztető tárgyalás alkalmával csak nagy általánosságban mozogtak, azokat részleges vizsgálat alá nem lehetett vonni.

A bányafelügyelő megemlíti még, hogy mivel a csillések rendes műszak alkalmával viszonylagosan keveset keresnek, ezért a csilléseknek a műszaktöbbletet engedélyezték. Már a munkások beosztásánál is tekintetbe vették ezt, mert a csillés akkor is mehetett műszaktöbbletre, ha a vájárok nem végeztek műszaktöbbletet.

A bányamester megjegyzi, hogy az áprilisban, júniusban mutatkozó kisebb átlagbér a sok ünnepnap miatt következett be.

E jegyzőkönyvet felolvasták, német nyelven tolmácsolták és jóváhagyólag aláírták. Kmf. 4 aláírás.«[16]

A vizsgálat eredményei csak igazolták a bányászok követeléseinek jogosságát. A társulat vezetői félve a vizsgálat eredményeinek nyilvánosságra jutásától, aktívan léptek fel a sztrájk letörése érdekében. Követelték a közigazgatási hatóságoktól, hogy a munkás-ellenes rendszabályokat és intézkedéseket hajtsák végre. Waniss főszolgabíró július 15-i jelentése beszámol a tervezett rendszabályokról, de a végrehajtással kapcsolatos aggodalmairól is.

»Nagyságos alispán úr!

A bányatelepeken már f. hó 4-e óta fennálló munkás strájk ügyében — f. hó 10-én felterjesztett jelentésem kapcsán tisztelettel jelentem, hogy a strájkban álló munkások, bár egészen csendesen viselkednek, — munkára nem mennek. Jelentkezik ugyan minden műszakra három-négy ember, de ezek is társaik bosszújától tartva, félve mennek le a bányákba.

A bányakapitányság által meghozott kellően közzétett határozat szerint mindazok, kik 13-án rendes munkaszakra munkára nem jelentkeznek, elbocsájtandók, munkára pedig az altisztek és felvigyázókon kívül alig 30 munkás jelentkezett — így a munkások majdnem kivétel nélkül elbocsájtatni fognak. A bányatelepi irodákban sürgősen készítik is a leszámolásokat, a munkásoknak kézbesítik azzal, hogy el vannak bocsájtva és a még megjáró pénzüket Pécsett az igazgatóságnál átvehetik. Ezen eljárás azonban úgy látszik a munkásokra hatással nincsen, mert a munkába állásra semmiféle hajlandóságot nem mutatnak.

Ugyancsak a bányakapitányság határozat szerint mindazon munkások, kik eddig munkába nem állottak, hétfőn f. hó 17-én a társasági házakban lévő lakásukat elhagyni tartoznak mit, ha nem tennének meg, karhatalommal lesznek kihelyezendők. Ez igen sok nehézségbe fog ütközni, mert magában itt Szabolcson közel 500 munkás lakik társasági házakban pedig ez foganatosítandó lesz, mert máskép ezen ügynek vége nem szakad, miután egyik fél sem hajlandó engedményekre. Miután pedig ezen kirakásra napszámosok itt kaphatók nem lesznek, felhívtam az igazgatóságot, hogy erre szükséges munkásokat és fuvarosokat állítsa ide. A munkások legnagyobb része szabolcsi és a közeli falvakból valók, az idegenek pedig, kik irataik kiadása után innét el nem távoznak, eltoloncolandók lesznek, ami szintén roppant nagy munkába fog kerülni.

A munkások legnagyobb része a sztrájkot könnyen bírja, mert földjük lévén azt betakarítják, sőt a földdel nem birókat maguknál olcsón alkalmazzák úgyhogy bányász alig látható a telepeken.

Jelenleg 4 század gyalogság és 50 csendőr van a telepeken, ebből 2 század gyalogság és 28 csendőr itt van, a szabolcsi bányatelepen, a többi a somogyi és vasasi bányatelepen egyenlően van elosztva.

Ma délután úgy bányatisztek úgy karhatalom parancsnokaival értekezletet tartunk, hogy a tömeges kilakoltatás mikénti foganatosítását megállapítsuk ; ez lesz ugyan a végső eszköz, de a legnehezebb is. Semmiféle rendetlenség eddig elé nem fordult. Mszabolcs, 1905. július 15. d. u. 2 óra. Waniss fszbíró.«[17]

A pécsi igazgatóság július 17-i jelentése igazolja a főszolgabíró állításait Az elbocsátások és kilakoltatások sem hozták meg a várt eredményt :

»...[18] A bányabiztos ma reggel ismét eltávozott.

Levelünk elején említett jelentésünk óta a helyzet nagyjában nem változott. Ma pl. mindössze 43 ember állt munkába, ámbár 13-án az elbocsátásokat teljes komolysággal megkezdtük és a hatóságok megkezdték a bányászlakások kiürítését. A munkások nyugodtan viselkednek, az erdőben tartózkodnak és jelen pillanatban nem lehet velük komolyan tárgyalni. Ostobán csökönyös módon a memorandumban foglalt követeléseik-

[16] KGL. DGT. Big. Straka igazgató irathagyatéka. 1905. VII. 14/21.
[17] MMI. Arch. Baranya megye alisp. ir. 9554/1905.
[18] A levél első részében az elküldött táviratokat ismételik.

hez ragaszkodnak és azok teljesítése nélkül egyáltalában nem akarnak munkába állni, még akkor sem, ha a társládajogok elvesztésével elbocsátják is őket. — Az elszámolási jegyzékeket, melyeket az elbocsátott és feltalálható munkásoknak kikézbesítettünk széjjeltépik és eldobják és nem is jönnek be az elszámolásra ; a kilakoltatásokat nyugodtan nézik, sőt egyrészük önként távozott a bányászlakásokból. Ez azt mutatja, hogy a munkásság passzív ellentállásra határozta el magát. Hogy ez meddig fog tartani, a jelen körülményekből egyáltalában nem látható előre.

Az illetékes hatóságokat megkértük arra is, hogy mindazon elbocsátott munkásokat, akik máshová illetékesek, honossági helyükre eltoloncolják. Ezen intézkedés talán némi hatással lesz rájuk.

Ha a helyzetben változás áll be, az Igazgatóságot azonnal értesíteni fogjuk. Straka.«[19]

Waniss főszolgabíró július 20-i jelentésében beszámol a bányászok ellen foganatosított intézkedésekről. Kénytelen azonban megállapítani, hogy a sztrájkot ezekkel a módszerekkel megtörni nem lehet.

»Nagyságos Alispán Úr!

Tisztelettel jelentem, hogy a bányakapitányság határozatának a kilakoltatásra vonatkozó részét, a pécsi bányaigazgatóság kérelmezvén, ezt már f. hó 17-e óta állandóan foganatosítom az ide kivezényelt karhatalom segédlete mellett.

Ugyanis a bányaigazgatóság azon a nézeten volt, ha a vezetők és igazgatók elbocsájtva és kilakoltatva lesznek, a többiek munkába fognak állni ; ugyanezért elsősorban ezek kilakoltatását kérte.

Ekként f. hó 17-én a szabolcsi bányatelepen 40 család, folyó hó 18-án Somogyon 15 család, és f. hó 19-én Vasason 23 család lett kilakoltatva. Azonban ezzel a részleges kilakoltatással csak az érhetett el, hogy a mai napon az itteni bányatelepen 52, a somogyin 1 és a vasasin 24 munkás állott munkába.

Ugyanezért még tegnap délután az igazgatóság azt kérte, hogy mind a három bányatelepen mindazon munkások, akik maig munkába nem állottak és a társasági házakban laknak, kilakoltassanak. Ezen szomorú munka ma itt M. szabolcson megkezdetett, ahol körülbelül 100 család lesz kilakoltatandó. Ezen munka — ha már itt végezni tudunk — holnap Somogyon és holnapután Vasason fog folytattatni és valószínűleg befejeztetni.

Nagy akadálya a sztrájk megtörésének, hogy a munkások nagyobbrésze az itt környékbeli községekben saját házában lakik, kik ellen semmiféle eljárás nem foganatosítható, sőt ezek földmívelők lévén, a sztrájk idejét aratási munkájuk elvégzésére igen jól felhasználják, nemcsak, hanem az ily földdel nem bíró és sztrájkban álló munkásoknak is keresetet adnak.

Kétségtelen, hogy a sztrájkolók ellen foganatosított hatósági eljárással a munkásoknak csak egy csekély része lesz munkába vihető, hogy az így hiányzó pár százra menő munkást a bányaigazgatóság honnan fogja pótolni, ez már az ő gondját képezi.

A sztrájkolók legnagyobb része vagy sajátjában vagy, máséban munkában van rokonait látogatja, szóval a bányától távol vannak, úgyhogy az összes kilakoltatásoknál egy bányamunkás sem volt a lakásán található.

Egyebekben a rend sehol megzavarva nem lett és egyáltalában a mai napig oly jelek, melyek ellenállásra, vagy közeli veszélyre következtetni lehet, nincsenek. A karhatalmi létszám még mindig az, amit utolsó jelentésemben jeleztem.

Mszabolcs 1905. július 20. déli 12 óra. Wannis fszbíró.«[20]

A július 21-i Bécsnek küldött jelentés a sztrájk befejezésének elhúzódását a hatóságok ingadozó magatartásában látja. Az igazgatóság azt szerette volna, ha a karhatalom fegyveres erőszakkal, sortűzzel stb. kényszeríti a bányászokat a munka felvételére. Azonban az egykorú újságcikkek is beszámoltak arról, hogy a kivezényelt karhatalom — különösen a katonaság —

[19] KGL. DGT. Big. 2438/1905.
[20] MMI. Arch. Baranya megye alisp. ir. 9554/1905.

nem megbízható.[21] A helyi hatóságok sem mertek egyértelműen fellépni a sztrájkolók ellen. A kilakoltatások miatt ugyanis országszerte jogos felháborodás támadt. A Pécsi Közlöny például 1905. július 20-án így írt a társaság eljárásáról: »a legcsendesebb vérű egyén is indulatba jön és két kezét ökölbeszorítja, hogy oda üssön vele, ahol az emberi érzések legparányibbját sem találja«. A közvélemény állásfoglalása és a politikai élet bizonytalansága a hatóságok kezdeti erélyes fellépését lagymataggá, sőt bizonyos fokig közömbössé tette. A hatóságok magatartását jellemzi Straka igazgató Bécsbe küldött, július 21-i levele:

»Az Igazgatóság címére ma a következő táviratot küldtük:
'Ma reggel 118 ember szállt le a bányába, helyzet különben változatlan.'
Evvel kapcsolatban megjegyezzük, hogy ma délután a 2 órai műszakra csak 8 ember jelentkezett, még tegnap délután még 52-en voltak.
Ami az általános helyzetet illeti, sajnos semmi örvendeteset nem jelenthetünk. A munkások semmi jelét sem adják annak, hogy a sztrájkkal felhagynának és a jelek szerint a végsőkre határozták el magukat. A kilakoltatások ellen a munkásság a legcsekélyebb ellenállást sem mutatja, ezek különben tovább folynak és a bányatelepházak nagy része már üresen áll. Az elbocsátottak közül, akiknek az elbocsátólevelet hivatalosan kikézbesítettük senki sem jelentkezik elszámolásra; az emberek úgy viselkednek, mintha az elbocsátások és elszámolások nem is rájuk vonatkoznának. Az eltoloncolások még nem kezdődtek meg, a hatóságok nagyon lagymatagon viselkednek és mi ez ellen nem tehetünk semmit. Ehhez járul még, hogy munkásaink 86 százaléka magyar, akik a szomszédos községekben bírnak illetőséggel. Ezek nagyrésze ház- és földtulajdonos, akik a sztrájk alatt maguk vagy mások részére aratási munkákat végeznek; és több mint biztos, hogy éppen ezt az aratási időt választották a sztrájkra is!
Az összekuszált politikai helyzet is nagy nehézségeket okoz, melynek folytán azok a hatóságok, melyeknek kötelessége volna határozottan közbelépni és nekünk segítségünkre jönni, nagyon befolyásolhatók; ide-oda laviroznak és ezen határozatlanságukkal késleltetik a sztrájk befejezhetőségét.
E fő- és mellékkörülmények oly károsan játszanak össze, hogy nem látható előre, mikor fog a munka területünkön a rendes mederben folyni.
E körülmények között nem marad más hátra, mint a lehető leggyorsabban új munkások felvételét szorgalmazni, ami már kezdetét is vette.
Miként az Igazgatóság utolsó és jelen jelentésünkből is láthatja, az eddig hozott rendszabályokkal sem sikerült elérnünk, hogy a munkásságot józan belátásra és a munkához való visszatérésre bírjuk. Magától értetődik, hogy a sztrájk eddig is már jelentős anyagi kárt okozott; attól tartunk, hogy a károsszeg jelentősen emelkedni fog, ha a helyzet továbbra is így marad és félelmünk annál nagyobb, minél nagyobb felelőséggel vagyunk eltelve a jövőt illetőleg . . .[22] Különben úgy fogunk magunkon segíteni, ahogy lehet. Straka.«[23]

A sztrájk a társulatnak súlyos anyagi veszteséget jelentett. Igyekeztek hát sztrájktörőket toborozni — de sikertelenül. A nem pécsi bányászok kitoloncolását is hiába követelték — Waniss főszolgabíró ezt nem helyeselte. Sőt, július 24-i levelében arról ír az alispánnak: célravezető volna, ha a társulat engedményeket tenne a bányászoknak.

»Nagyságos Alispán Úr!
F. évi július 19-én 4000. sz. alatt kelt legutóbbi felterjesztésem kapcsán jelentem, hogy járásom területén levő bányatelepeken az illető bányagondnokok által kijelölt

[21] A Népszava 1905. júl. 21. és júl. 27. számában találhatók erre vonatkozó adatok. A főszolgabíró 1905. júl. 10-i jelentésében arról ír, hogy ». . . a kirendelt katonaság felhívás nélkül, önállóan semmit sem tesz«. (MMI. Arch. Baranya m. alisp. ir. 9554/1905.)
[22] A kihagyott részben a bányaigazgató a bécsi újságok címe után érdeklődik.
[23] KGL. DGT. Big. 2533/1905.

és társasági házakban lakó bányamunkások kilakoltatása f. hó 17—22-ig foganatosítva lett, úgyhogy ezidő szerint a társaság további kilakoltatásokat nem kíván, nézetem szerint azért, mert alig van már társasági lakásban 1—2 munkás, főképen pedig azért, mert meggyőződött, miként ezen igazán sok keserűséget okozott kilakoltatásnak nem volt meg a várt eredménye, miután csak igen kevesen (Szabolcson 140, Vasason 20, Somogyon 12) mentek munkába és úgy vagyok értesülve, hogy ezektől is már néhányan újólag kimaradtak a munkából.

A sztrájkban álló bányamunkások legnagyobb része, amint már voltam bátor bejelenteni, a saját vagy más földjén aratási munkákat végeznek, akik pedig ilyet nem kapnak, azok itt a városban a szocialista egyesülések, sőt egyesek által is olymódon lesznek kisegítve, hogy szükséget nem szenvednek.

Az eddigiekből kétségtelenül megállapítható, hogy a sztrájkban álló munkások olymódon vannak a pécsi szocialista munkásokkal összeköttetésben és szervezve, hogy ezekkel szemben az eddig foganatosított kényszerítő eszközök — tömeges elbocsájtás, kilakoltatás és várakozás — eredményre nem vezetnek, sőt a bányaigazgatóság által még utolsó eszközül fenntartott idegenek eltoloncoltatása is csak olaj lenne a tűzre, mert az idegenek alig egynegyedrészét teszik ki az összes bányamunkásoknak, kiknek eltávolítása a bajon ugyan segíteni nem fog, sőt evvel nagyon óvatosan kell elbánni, mert eltekintve attól, hogy ily tömeges eltoloncoltatás igen sok nehézséggel jár, veszélyes is lehet és a sztrájkban állókat kétségtelenül elkeseredésre, esetleg tettlegességre ingerelné.

Miután ezen már három hét óta tartó helyzet végletekig el nem húzható, itt most már bármit a kiegyenlítés érdekében tenni kell éspedig elsősorban a társaságnak ; ugyanazért tisztelettel kérem a Ngs. alispán urat, szíveskedjék a pécsi bányaigazgatóságot felhívni, hogy némi engedmény megadásával ejtse módját, hogy ezen kínos helyzet, mely a járási közigazgatási hatóságnál minden más munkát megakaszt és a közigazgatás rendes menetét feltartóztatja, bármi áldozatok árán azonnal megszüntettessék, mert minél tovább húzódik ezen oly sok munka mulasztással, kellemetlenséggel és költséggel járó állapot, annál nehezebb lesz a kibontakozás. Pécs, 1905. július 24. Waniss fszbíró.«[24]

Mielőtt azonban a hatóságok az engedményekről tárgyalhattak volna az igazgatósággal, megérkezett a bécsi központ július 27-i szigorú utasítása:

»Igazoljuk táviratuknak vételét e tartalommal : Ma reggel, egyszáztizenkét ember munkába állt.

Alkalmunk volt illetékes tényezőkkel ma a sztrájkügyet megtárgyalni. Ezen illetékes hely véleménye szerint, melynek helyessége kétségen kívül áll és amelyhez mi is egész teljességgel csatlakozunk, veszedelmes megelőzése lenne a helyes döntésnek, ha a sztrájkban álló munkásoknak engedményeket tennénk. Ha a sztrájk alatt teszünk ugyanis engedményeket, akkor ez megerősíti azt a véleményt, hogy a sztrájk oly eszköz, amellyel mindig újabb követelményeket lehet tenni és azokat ki is harcolni. Ennek elejét kell venni, mert vállalatunknál nemcsak a bányaüzemről van szó, hanem a hajózási és vasúti üzemeinkről is. Ezek alkalmazottai pedig a sztrájk által elért vívmányokat esetleg szívesen fogadott példának tekintik majd, hogy hasonló magatartást tanúsítsanak.

A sztrájk következményei valóban szerencsétlenséget jelentenek, melynek súlyát nem ismerjük félre, de újra ismételjük, hogy egy átmeneti károsodás vállalatunk érdekeit tekintve még mindig előnyösebb, mint egy állandó megterhelés. Ezért tehát kitartónak kell lenni és esetleges engedmények csak akkor tehetők, ha a munkások a munkát feltétel nélkül megkezdték. — Kérjük, hogy ezt szigorú utasításként tartsák szem előtt. Müller s. k.«[25]

Az igazgatóság a bécsi utasítás értelmében nem volt hajlandó engedményekre.

A sztrájkolók e közben a Szociáldemokrata Párt vezetőségének tanácsára Kristóffy belügyminiszterhez küldöttséget menesztettek. Kristóffy nem térhetett ki az országos jelentőségűvé vált sztrájk ügyében a közbenjárás vállalásától. A kormány politikájának megfelelt, a szociáldemokrata vezetőségnek

[24] MMI. Arch. Baranya m. alispáni ir. 9554/1905.
[25] KGL. DGT. Big. 2613/1905

kedvére volt, hogy a megegyezés érdekében a békéltető tárgyalásokat a főispán és a kormány kiküldöttjeinek részvételével újból megkezdjék. A tárgyalást július 31-re tűzték ki.

Amíg a közigazgatási hatóságok végre elhatározták magukat a közbelépésre, a sztrájkoló bányászok hősiesen állták a harcot. Magatartásuk és helytállásuk az egész ország dolgozóinak, kisembereinek csodálatát, segítőkészségének megnyilvánulásait vonta maga után. Országszerte szolidaritási mozgalmak keletkeztek. Egymásután érkeztek a pécsi Munkás szerkesztőségébe az adományok a városból, az egész országból, sőt még külföldről is. A helybeli munkásokkal együtt a környékbeli parasztság, sőt a pécsi kispolgárság, kiskereskedők is a sztrájkolók segítségére siettek. A dolgozók, a kisemberek segítőakciójának volt az eredménye, hogy csaknem 3000 ember családjával együtt szembe tudott szállni a bányatársulattal. Az országos erejű szolidaritás vállalások következtében a társulat kénytelen volt engedni.

Ilyen körülmények között ült össze a főispán vezette békéltetési bizottság és a társulat által tett engedményeket a következő jegyzőkönyvbe foglalták :

Jegyzőkönyv

felvétetett 1905. évi július hó 31-én Pécsett Bányatelepen a rendőri hivatal helyiségében.

Tárgy : Az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság Pécsvidéki bányatelepein folyamatban levő bányamunkás sztrájk békés kiegyenlítése czéljából alakult bizottság tárgyalása alkalmával báró Fejérváry Imre főispán elnöklete alatt s a m. kir. pénzügyi és belügyi Miniszter urak részéről kiküldött s a többi alulírottak jelenlétében. Az elnöklő főispán az ülést megnyitja, annak tárgyát előadja s ezután felkéri a Dunagőzhajózási Társaság kiküldötteit, hogy az eddig történt megállapodások írásba foglalása czéljából a sztrájk bizottság által benyújtott memorandum pontjaira válaszukat ismételten adják elő :

A társaság kiküldöttei a következőket jelentik ki :

1. Minimális bért a Társaság munkásainak nem biztosíthat, mert az egyáltalán össze nem fér a szakmánymunka természetével.

Azonban egy munkabér szabályzat kidolgozása már folyamatban van és ezen bérszabályzat a bérek javítását fogja tartalmazni.

Ezen bérszabályzat a Bécsben folyó évi szeptember havában tartandó igazgatótanácsi ülés elé határozat hozatal czéljából az alulírott főbányatanácsos által teljes mérvben pártolólag elő fog terjesztetni.

Az ez iránt hozandó határozat a pécsi bányaigazgatóságnak nyomban megküldetik és ezen új bérszabályzat az igazgatótanács elfogadása esetén folyó évi október hó 1-ével életbe fog léptettetni. Azon nem várt esetben pedig, ha október elsején nem érkeznék le, a bérjavítás visszamenőleg folyó évi október hó elsejétől kezdődőleg fog számittatni.

2. A bányaigazgatóság a segédvájárok és csillérek előléptetését készségesen keresztül fogja vinni, ha elegendő fiatal munkás fog rendelkezésére állani, megjegyzi azonban a bányaigazgató, hogy az előléptetés nem történhetik meghatározott időben és automatice, hanem csak miután az illető munkás ehhez való képességet szerzett.

3. A mellékmunkák díjazása tekintetében a Társaság kiküldöttei oda nyilatkoznak, hogy az olyan szaknánymunkáknál, melyeknél a mellékmunkák a főszakmányban bennfoglaltatnak, a főszakmányokat együttesen, ellen esetben külön-külön díjaztatnak.

4. Tűz-víz és egyéb előre nem látott veszély esetében teljesített munkák a rendesnél nagyobb díjazásban részesülnek.

5. Nők és gyermekek alkalmazását illetőleg egyrészt a bányarendőri szabályok, másrészt a Társaság itteni munkarendjében foglalt rendelkezések lévén irányadók, azok betartását a kir. bányakapitányság ellenőrzi, mely az esetleges panaszok elintézésére illetékes.

6. A brikett gyári munkásoknak 8 órai munkaidő megállapítására vonatkozó kívánsága az első pontban említett munkabérszabályzatban fog elintézést nyerni.

A szurok teknőben a nyári hónapokban (május, június, július, augusztus) teljesített munka az eddiginél nagyobb bérrel fog díjaztatni.

7. Minthogy a jelenleg alkalmazásban levő elszámolási határidő megváltoztatása a Társulatot ok nélkül jóval több elszámolási munkával terhelné és viszont a munkásokra nézve egyáltalán semmi anyagi előnnyel sem járna, a Társulat kiküldöttei a munkások erre vonatkozó kívánságát nem tartják elfogadhatónak.

8. Szenet a munkások az előadott kívánság szerint (vagyis másodosztályú szenet) fognak kapni — a rendelkezésre álló ócska bányafa pedig igazságosan fog elosztatni.

9. A munkás lakások tatarozása, a hol szükséges, az illetékes helyen történt bejelentés után azonnal fog eszközöltetni a bejelentés sorrendjében, a mennyire az igazgatóság építő hivatalának munkaereje megengedi.

10. Május elsejének ünneplése, úgy mint eddig, akadálytalanul megengedtetik, tehát megünnepelhetik.

11. A Társaság a sztrájkban álló akár már leszámolt, akár még le nem számolt úgyszintén a lakásokból kiköltöztetett összes munkásait az esetben, ha azok haladéktalanul munkába állanak, eddigi minőségükben visszafogadja, továbbá a sztrájkból kifolyólag senkit el nem bocsát, sem pedig senki ellen semmiféle visszatorlást nem alkalmaz, azonkívül a munkások társpénztári igényei érintetlenül maradnak.

12. A tisztességes bénésmódról a munkások jövőre is biztosíttatnak.

Ezen három eredeti példányban kiállított jegyzőkönyv felovastatott, a magyar nyelvet nem értőknek az általuk értett német nyelven megértelmeztetett és végül helybenhagyás és elfogadás után lezáratott.

Kmf. 9 aláírás. Pecsét.«[26]

Amint a jegyzőkönyvből kitűnik, a társulat a kormány közbelépésére kijelentette ugyan, hogy hajlandó engedményeket tenni, de ezek mértékét nem határozta meg. Számítottak arra, hogy októberig a helyzet majd megváltozik és az engedményeket is összezsugoríthatják.

Augusztus elsején a sztrájkolók összegyűltek, hogy meghallgassák a sztrájkbizottság javaslatát a sztrájk további folytatásával kapcsolatban. Hosszas várakozás után Végh József, a pécsi szociáldemokrata párt titkára közölte: a sztrájkbizottság 23 : 22 arányban a munka felvétele mellett döntött. A munkásgyűlés visszautasította a sztrájkbizottság döntését, a sztrájk folytatása mellett foglalt állást. Követelte: a társulat valóságos számokban fejezze ki ígéretei mértékét. A sztrájk tehát tovább folytatódott. A szociáldemokrata párt országos vezetősége azonban a munkásokkal szembefordulva a sztrájk beszüntetése mellett foglalt állást. Pécsre küldték Rädli Gyulát, aki Bernhardt Henrikkel, a helyi bányászszervezet titkárával együtt lépett fel a bányászok ellen, a küzdelem beszüntetéséért. Bernhardt jellemzésére álljon itt a pécsi igazgatóság 1907. január 7-én kelt levele.

»... [27] Ami most Bernhardtot illeti, nagyon sajnáljuk, hogy mi az Igazgatóságétól eltérő véleményen vagyunk, aminek az az oka, hogy az Igazgatóság ezen egyénről nincsen úgy informálva, mint mi.

Ez az ember annak idején az itteni rendőrségnek kémje volt, majd cipészmesterséget folytatott, később mint csillés a Pécs VI-ban kapott alkalmazást, ahol csak 6 hónapig dolgozott és az elmúlt évben a sztrájk alkalmával a munkások ügyvédjévé tolta fel magát, miután belátta, hogy mélyen az értelmiségi színvonal alatt álló munkásainkkal könnyű játéka lesz.

Nevezett, aki jelenleg a szocializmusból él, a legromlottabb egyének közé tartozik, pénzért minden hitványságra kapható, tőlünk is — természetesen a bizalmiakon keresztül — vett fel pénzt és ennek ellenében nekünk némi szolgálatokat is tett, most újra ellenünk van, mert érdekei ezt így kívánják. Nem hallgathatjuk el ezen alkalommal azt

[26] KGL. DGT. Big. Straka igazgató irathagyatéka.

[27] A levél kihagyott részeiben az 1906-os év munkásmozgalmának problémáival foglalkozik.

sem, hogy Bernhardt röviddel ezelőtt azt az óhaját tudatta velünk, szeretne a M. P. V.[27a] vagy DDSG. üzemeinél felügyelői állásba jutni, továbbá arra is ajánlkozott, hogy üzemeink részére más vállalatoktól *törvényellenes úton* munkásokat szerez! Ilyen egyénnel semminemű érintkezésbe, legkevésbbé tárgyalásokba nem bocsátkozhatunk, stb., nem tekinthetjük munkásaink érdekeinek védőjéül, ilyennek el sem ismerjük, mert evvel már is csökkenő tekintélyét újra megerősítenénk . . . Straka s. k.«[28]

Az árulókkal szemben állottak Végh József, Niedling János és a többiek, akik becsületesen vezették a harcot munkástársaik érdekében. Végh József néhány társával megkísérelte a sztrájkhoz történő csatlakozásra bírni a bányafenntartó gépműhelyek, szivattyútelepek és kazánházak munkásait, a bánya munkásarisztokratáit. Ha ők csatlakoznak a sztrájkhoz : az igazgatóság csak néhány napig tarthatja magát. Éppen ezért az igazgatóság is akcióba lépett, többek között fizetésük 20%-ának megfelelő jutalmakat osztottak ki. A sztrájkolók próbálkozása nem járt sikerrel, a gépműhelyek stb. munkásai nem csatlakoztak.

Az igazgatóság és az áruló vezetők felhasználták a sikertelenséget és újból a munka felvétele mellett agitáltak. Tevékenységük a hathetes sztrájk fáradalmait és szenvedéseit hősiesen élviselő munkások körében nem maradhatott eredmény nélkül. Augusztus 17-én megkezdődött a munka. De a bányászok nem adták fel követeléseiket, sőt előkészültek a következő harcokra. Ezt tükrözi a bányaigazgatóság levélváltása a központi igazgató-tanáccsal. A pécsi igazgató augusztus 16-i levele :

»Ma a következő sűrgönyt küldtük el címükre :

'Ma reggel 1011 ember kezdett munkába. A sztrájk ezzel véget ért.' Igazoljuk az Önök sürgönyének vételét is, mely így hangzott : 'Müller kormánytanácsos táviratozza : tegnapi táviratot örömmel vette, bányaigazgatóság minden munkára ajánlkozó felvételére utasítandó, semmi megtorlást!'

Megjegyezzük, hogy mi teljesen ezen távirat értelmében jártunk el, mert minden munkára jelentkezőt felvettünk, megtorlási intézkedésekre nem is gondoltunk, sőt oly előzékenyen bántunk a munkásokkal, hogy pénzbeli előlegek kifizetését és élelmiszerek kiosztását rendeltük el, ami általában bizonyos rizikóval szokott járni.

Ámbár jelenleg semmi megtorló intézkedéseket nem teszünk, mégis jogunkban állónak tekintjük, hogy kellő időben megszabaduljunk azoktól az elemektől, akiket a mostani sztrájk idején jobban megismertünk, ami annál is szükségesebb, mert bányászaink a pécsi szocialista szervezethez akarnak csatlakozni és ott nem megvetendő összegekkel egy sztrájkpénztárt alapítani, mert úgy hallottuk, az a tervük, hogy a most beszüntetett sztrájkot két év múlva megismétlik. Straka sk.«[29]

Bécsből már másnap, augusztus 17-én elküldték a választ :

»Táviratuk és fenntjelzett levelük birtokában, melyben közölteket tudomásul vesszük, örülünk, hogy újra rendezett viszonyoknak nézhetünk elébe, ámbár nem titkolhatjuk el abbeli aggodásunkat, hogy a munkások szocialista szervezkedése esetén a jövőbeli kilátások nem nagyon megnyugtatóak. Természetesen szabadjukban áll, kellő alkaalkalommal, azon kellemetlen elemektől, amelyek mint lázitók és izgatók szerepeltek, megszabadulni. Kellő óvatosságra ez ügyben nem kell Önöket figyelmeztetnünk. Az Első cs. k. kiv. Duna—Gőzh. Társ. Igazgatósága. aláírás«.[30]

[27a] M. P. V. = Mohács—Pécsi Vasút. D. D. S. G. = Donau Dampfschiffahrts Gesellschaft.

[28] KGL. DGT. Big. 93/1907.

[29] KGL. DGT. Big. 2838/1905.

[30] KGL. DGT. Big. 2838/1905.

3. A második sztrájk

Alig néhány napja kezdődött meg a munka a bányákban, amikor már kitűnt, hogy az első sztrájk óta lényegében nem változott meg az igazgatóság módszere. Arra törekedtek, hogy a társaságot ért károkat a munkásokkal fizettessék meg, sőt a kirendelt karhatalom költségeit is rájuk akarták áthárítani. Az alacsony szakmánybér, a fizetéscsökkentés és a műszaktörlés most is mindennapi esemény volt, nem változott a munkásokkal való bánásmód. A bányászok tiltakozása ellenére alkalmazták a sztrájktörőket.

Augusztus 20-án a bányászok gyűlésen tárgyalták meg sérelmeiket s elhatározták, hogy nem dolgoznak tovább a sztrájktörőkkel.

Másnap reggel a somogyi bányászok a sztrájktörőket eltávolították. Délután a Ferenc József-tárna gépházát 400 munkás elfoglalta. A következő napra a sztrájk általánossá vált.

Mindez az igazgatóságot megdöbbentette s természetesen a karhatalom azonnali kirendelését kérték. Az első sztrájk időszakához hasonlítva, a hatóságok azonnal és igen erélyesen jártak el. Ennek alapvető oka abban volt, hogy a kialakult forradalmi helyzet és az orosz forradalom hatására országszerte kibontakozott munkás- és parasztmozgalmak a bérkövetelésekben túl politikai és hatalmi követeléseket is felvetettek. A kormány minden erőt latbavetett a forradalmi mozgalmak felszámolására.

Az újabb sztrájkról Bécsbe küldött augusztus 23-i igazgatói jelentés mit sem akar tudni azokról a gazdasági és egyéb intézkedésekről, amelyeket a bányászokkal szemben alkalmazni kívántak.

»21-én táviratoztuk :

'A szabolcsi kolonia újból sztrájkol. Reméljük hamaros lecsendesülését. Bányaigazgatót távirattal értesítettük. Jelentést legközelebb küldünk.'

22-én : 'Somogy Vasas munkában. Pécs Szabolcs még sztrájkol.'

Az újabb sztrájknak okát tulajdonképpen nem is tudjuk megadni, de határozottan kihelenthetjük, hogy a bizonyos lapokban kolportált és a bérlevonásokra vonatkozó hírekből semmi sem igaz, miként a lapok egyéb jelentése sem, amelyekben üzemeinkről írtak.

Ellenben e hó 20-án egy szocialista gyűlést tartottak, amelyen üzemeink munkásai közül többszázan jelentek meg és ez alkalommal erősen felizgatták őket, ami már abból az egy tényből is kitűnik, hogy azok a munkások, akik a sztrájk idején dolgozókkal 4 napig békésen együtt dolgoztak, hétfőn egyszerre minden közelebbi ok nélkül kijelentették, hogy ezekkel a 'sztrájktörőkkel' tovább együtt dolgozni nem akarnak. Egyáltalában az egész nyugtalanságnak a főfészke az itteni szocialistáknál van, akik azt az ostoba és több újság által kolportált hírt is világgá röpítették, hogy a Társaság a munkásoknak műszakonként 30 fillér levonást fog eszközölni a katonaság ellátási költségeinek fedezésére. Ez a hír — bármilyen hihetetlenül is hangzik — az értelmesebb lakósságnál is hitelre talált. A »Pécsi Napló«-ban ezt természetesen a legkeményebben megcáfoltuk.

Sajnos a hatóságok kijelentése szerint — a szocialisták ilyen izgatása ellen semmit sem tehetünk és az egész dologban ez a legszomorúbb.

Az új sztrájk először a Pécs VI és Szabolcsban, majd Somogy és Vasas aknában kezdődött ; Somogyban azonban sikerült a munkásoknak legalább egy részét a munkához visszatéríteni, de hosszabb időre-e még nem tudjuk.

Természetesen azonnal gondoskodtunk a szükséges rendőri és katonai védelemről, ami annál is inkább szükséges volt, mert a sztrájkolók ez alkalommal már erőszakoskodni kezdtek, így pl. a Ferenc József tárnában a szellőztetőgép katlanából a tüzet kihányták és a fűtőt elkergették.

Minthogy a gépházi személyzet is részben sztrájkol, rendelkezésünkre holnap műhelygépészek és fűtők fognak megérkezni ; hasonlóképpen a M. P. V. három fűtőjét küldtük kisegítésre Vasasba.

Ez az új sztrájk — véleményünk szerint — nem fog sokáig tartani, mert most a hatóságok is, kéréseinkre, keményebben járnak el és például a bányabiztos, aki tegnap

este érkezett ide, úgy vélekedik, hogy a Társaság részéről tanúsítandó elnézésről vagy engedékenységről többé már szó sem lehet. — A munkások magatartása — akik a 6 hétig tartó sztrájk idején részünkről a leghumánusabb bánásmódban részesültek és — méghozzá, miként ezt f. hó 16-án kelt 2838 számú levelünkben jelentettük, előleget és élelmiszert kaptak a mi rizikónkra, a munkások ilyen eljárása nem érdemel további kíméletet és nincs is szándékunkban, hogy ilyet továbbra is gyakoroljunk. Straka.«[31]

A szociáldemokrata párt újból fellépett a sztrájkolók lecsendesítése érdekében. Az áruló Bernhardt vezetésével küldöttséget indítottak a kormányhoz, de eredménytelenül.

Augusztus 22-e óta ismét Pécsett tartózkodott Albert bányabiztos. Korábbi magatartása miatt az igazgatóság megkísérelte korlátok közé szorítani tevékenységét. De a bányabiztos nem hagyta megfélemlíteni magát és vizsgálatáról Pécsbányatelepen a következő jegyzőkönyvet vette fel :

Jegyzőkönyv

felvéve 1905. augusztus 28-án a pécsbányatelepi üzemi irodában, a budapesti m. kir. bányakapitányság 4403/1905. sz. rendelete alapján a pécsvidéki bányászok bérharca ügyében tartandó vizsgálat tárgyában. Vizsgálat : A kirendelt m. kir. bányabiztos, miután e hó 22-én Pécsre érkezett, Sikora J. bányamérnöktől magyarázatot kért azon okokra nézve, amelyek miatt a munkások bérharca kitört és a következő választ kapta. — Folyó hó 21-én reggel, a hetekig tartó első bérharc befejezése után a pécsbányatelepi munkások újra sztrájkba léptek. A mecsekszabolcsi és vasasi bányászok csakhamar csatlakoztak a sztrájkhoz, míg Somogyban a körülményekhez képest még elég sok munkás dolgozott. A bányamérnök kijelentése szerint a munkások a különböző telepeken levő nehézségeket hozták fel okul. E panaszok megértése céljából a bányabiztos e hó 23-ára néhány pécsbányatelepi, mecsekszabolcsi és vasasi értelmesebb munkást magához kéretett, miután a munkások bizalmiakat még nem választottak volt. E bizalmiakat azért nem választhatták meg, mert a politikai hatóságok a munkásoknak e hó 21-én tanúsított magatartása miatt azok minden gyülekezését megtiltották.

A munkások egy küldöttsége e hó 22-én este, mint hírlett, Budapestre és Bécsbe utazott, hogy ott illetékes helyen a munkások panaszait előadja. A Pécs VI. telepen megjelent munkások a munkabeszüntetés okául azt hozták fel, hogy a júliusi bérek elszámolásánál több segédvájárnak a műszakbérből 10—30 fillért levontak. A bércédulák, amelyekből ez, az előbbi levonásokkal ellenkező levonás kitűnik, az elutazott munkásküldöttségnél vannak és kérték, hogy a további tárgyalások ennek visszatértéig szüneteljenek.

A munkások, számszerint nyolcan, Hess felügyelő úr ellen általános természetű panaszokat hoztak fel. A bányabiztos nyugalomra intve őket, ezeket elbocsátotta.

A mecsekszabolcsi munkások a mozgalom okául azt adták elő, az ottani munkások azt követelték az üzemvezetőségtől, hogy a sztrájktörőket csak felszíni munkára alkalmazza, de ezt az üzemvezetőség megtagadta. A bányabiztos felvilágosítani iparkodott a munkásokat, hogy ezen követelésük munkatársaikkal szemben sem jogos, sem méltányos és felhívta őket, ezen követelésüktől álljanak el és elégedjenek meg azzal, hogy az üzemvezetőség rendelkezése folytán a sztrájktörők lehetőség szerint úgy a tárnában, mint a felszíni munkánál a többi munkástól elkülönítve fognak dolgozni. Itt is azt kérték a munkások, hogy a tárgyalást a küldöttség visszaérkezte után folytassák.

A Vasasban kihallgatott munkások azonnali béremelést követeltek.

A bányabiztosnak értésére esett, hogy a munkások az *A)* alatt mellékelt jegyzőkönyvben rögzített feltételek mellett léptek munkába az első sztrájk után, mely jegyzőkönyv 1. pontja a bérjavító szabályzat elkészítését illetve életbeléptetését ez év október 1-re tűzte ki. Ezért a bányabiztos arra szólította fel a munkásokat, hogy kérésüktől álljanak el, a munkát kezdjék meg és az említett időpontot várják meg.

Nem tudtuk megállapítani, vajjon Somogyban is folyik-e bérharc vagy sem. A munkások kihallgatását tehát mellőztük, az üzemvezető is kérte ezek mellőzését. A bányabiztos felhívása ellenére a munkások mégsem álltak munkába és 25-én a somogyiak is sztrájkba léptek.

[31] KGL. DGT. Big. 2958/1905.

Közben a munkásküldöttség visszaérkezett, 25-én délután gyűlést tartottak, amelyen egyhangúlag a munka felvétele mellett döntöttek. Ezt 26-án reggel meg is kezdték.

E hó 25-én este Bernhardt Imre vezetésével munkásdeputáció jelent meg a bányabiztos előtt a Pécs VI. üzemirodájában, miután a bányabiztos a budapesti deputációt, melynek Bernhardt is tagja volt, magához kérette, hogy a munkások határozatáról bővebb értesüléseket szerezzen. Bernhardt elmondta, hogy panaszaikkal a budapesti bányakapitányságnál jártak, de onnan a Pécsett tartózkodó bányabiztoshoz utasították őket. Erre a munkások kijelentették, hogy egyhangú gyűlési határozattal a munkát megkezdik, mivel az üzemvezetőség az előbbi hónapban levont bérrészlegek visszafizetését elrendelte, ez ügyben további vizsgálatot nem kérnek. A munkások megemlítették még, hogy a gyűlésen résztvettek egyrésze elhatározta, hogy hasonló eset ismétlődése esetén azonnal sztrájkba lép. A nyugodtabb elemek ezeket arra kérték, hogy a törvényes utat válasszák és a sztrájktól tartózkodjanak. Határozatot azonban egyeségesen egyik irányban sem hoztak.

A munkások még egyéb kisebb panaszok kivizsgálását is kérték, mely kérésüknek a bányabiztos a *B)* alatt mellékelt jegyzőkönyv szerint eleget is tett.

A levonások ügyében felhozott panaszokat úgy a bányahatóság, mint a rendőrség is méltánylandóknak találta, miért is a kiküldött bányabiztos ezeket hivatalból megvizsgálta. Pécs VI-ban 2 tárna van üzemben. Az András-aknában Hess bányafelügyelő az üzemvezető, a Schroll-tárnában pedig a bányafelügyelőnek alárendelt Neuber Ernő bányemester. A szolgálati szabályzat 63. §-a módot ad arra, hogy levonás történhessék a segédmunkásoknál, ha a normában dolgozó vájár kevesebb bért ér el, mint a műszakban dolgozó segédszemélyzet. Evvel a joggal azonban a bányában, komoly értesülések szerint, az üzemvezetők a múltban nemigen éltek. Évente egy-egy üzemben talán egyszer-kétszer. Pécsbányatelepen az utolsó másfél év alatt, július előtt a segédmunkások béréből egyetlen esetben sem történt levonás, miként ez a *C)* alatti mellékletből kitűnik. E szokástól eltérőleg a Schroll-tárnánál az elmúlt hónapban 16 segédvájárnak műszakbéréből történt levonás, hogy ezáltal a vájárok műszakonként legalább 2 Korona bért kapjanak. Ez az eljárás, miként a következmények igazolták, tekintettel a múltra és a munkásoknak a sztrájk előtti hangulatára, a munkásokat újólag felizgatta.

Az András-tárnánál Bittner Márton béréből 10 fillért tévedésből levontak. A 32—38 pont alattiaknak az ott jelzett összeg azért nem számíttatott fel már előbb is, mert a felügyelők nem figyelmeztették a nekik megítélt járandóságra a vájárokat, tehát itt is csak tévedésről van szó. A 39—45. pont alatti munkát tévedésből nem fizették ki előbb, a most kifogásolt levonásokkal tehát semmi összefüggésben nincsenek. A vájároknak 18—30. közötti akkordbérét néhány fillérrel azért javították meg, nehogy az akkordbér a hozzájuk beosztott segédvájárok műszaki bére alatt legyen.

A munkások e hó 26-tól kezdve rendesen járnak munkába. A *D)* alatt mellékelt kimutatásban szereplő összegeket az illetőknek már kifizették.

A pécsvidéki bányákban a hanyag munkásoknak a műszakot törölni szokták.

A napszámosok bérének a vájárok javára történő csökkentése a fentiek szerint tehát bérkiegyenlítés céljából történik.

A bányabiztos még a következőket kéri a jegyzőkönyvbe felvenni:

'A f. évi július hóban a segédmunkásoknál tévesen elszámolt kisebb béreket panaszaikra azonnal felülvizsgálták és a különbözetet augusztus 25-én kifizették, evvel az elégedetlenség minden oka megszünt.'

A tényeknek megfelelően megemlíttetik még, hogy a többi telepen a segédmunkások bérét nem csökkentették . . .

A jegyzőkönyvet felolvasták s miután a jelenlévőknek semmi hozzáfűzni valójuk nem volt, tolmácsolás után jóváhagyólag aláírták.

Kmf. 6 aláírás.«[32]

Az igazgatóság kénytelen volt meghátrálni. A társulat szénkészlete egyre fogyott, a bécsi központ is a sztrájk megszüntetésére adott utasítást, a bányakapitányi vizsgálat eredménye a társulat ellen szólt. A legfontosabb tényező e meghátrálásban kétségtelenül a bányászok egységes, bátor fellépése volt. Az igazgatóság elrendelte a jogtalanul levont összegek visszafizetését és így augusztus 26-án megindult a munka.

[32] KGL. DGT. Big. Straka igazgató irathagyatéka.

A második sztrájk végképpen megingatta a munkások előtt a DGT tekintélyét és hozzájárult öntudatuk megerősítéséhez. Rücker bányafőtanácsos felismerve a helyzetet, augusztus 26-án Pécsre küldött levelében utasítást ad az »izgatók« eltávolítására.

»Ezennel igazolom a tegnapi értesítések vételét és táviratomhoz azt a megjegyzést fűzöm, hogy a bérszabályozást azért tartottam nagyobb fontosságúnak, hogy ezáltal is kiemeljem, hogy *nem általános*, hanem csak *egyéni* béremelés van tervbe véve.

A mostani helyzetben a bányaigazgatóság véleményéhez csatlakozom: teljes szigorúsággal kell eljárni, törvényt és rendet kell igénybe venni.

Mindnyájunk — úgy én, mint az Igazgatóság — igéreteink teljesítése alól fel vagyunk mentve és az eddigi elnézésnek és jóindulatnak most már nincsen többé helye. Az a véleményem, hogy a kényszer elbocsátásokat, melyeket a sztrájk kezdetén javasoltak, most már keresztül kell vinni és itt is a sztrájkvezetőkkel és a legveszedelmesebb izgatókkal kell kezdeni. Ha a hatóságok is megteszik a kötelességüket, a munkások csakhamar józan belátásra jutnak. A. Rücker sk.«[33]

4. Harc az új bérszabályzatért

Rücker levele tehát erélyes intézkedéseket követel. Ezek végrehajtására azonban nem kerülhetett sor, mert a bányászok hangulata ismét veszélyesnek mutatkozott. Bár rendszeresen dolgoztak a munkások, a termelési eredmény igen alacsony maradt. Ilyen körülmények között érkezett meg Pauspertl bányakapitány augusztus 31-i levele, amely igyekszik összefoglalni a két sztrájk történetét és főbb tanulságait.

»A bányakapitányság kiküldött bányabiztosának jelentéséből tudomásul vette, hogy a vezetése alatt álló bányaműveknél lezajlott két rendbeli bérharc mozgalom után a munkások f. hó 26-án munkába állottak. Mivel azonban az említett mozgalmak megvizsgálása alkalmával olyan panaszok és körülmények merültek fel, melyek bányahatósági beavatkozás tárgyát kell, hogy képezzék, a felvett s ott másolatban meglévő vizsgálati iratok alapján a bányakapitányság a következő intézkedéseket teszi.

Az első bérharc alkalmával a munkás küldöttek panaszára vonatkozólag a felvett jegyzőkönyvben a következők foglaltatnak:

'A munkások azután előadták panaszaikat, azonban csak általánosságban. Főként a csekély kereset és sok csille törlés miatt panaszkodtak. A kereset most szerintök oly csekély, hogy ebből a nagy drágaság miatt, különösen családos ember jelenleg meg nem élhet. Leginkább panaszkodtak a pécsbányatelepi munkásküldöttek, különösen azért, hogy itt a vájár több esetben még 2 koronát sem kereshet. Mint sérelmet adott eset vagy esetek felemlítése nélkül általánosságban felhozták még a rossz bánásmódot, a végzett munkának részben nem az előre megállapított szakmány szerint való átvételét (kisebb kereset elérése végett), a szakmánynak egy hónapban a szolgálati szabályzat ellenére egyszernél többször való változását, egyes munkásoknak indokolatlan pártfogását és anyagi előnyökben való részeltetését a felvigyázó személyzet részéről, nehezebb és könnyebb munkahelyekre való beosztásnál a méltányos váltakozás figyelmen kívül hagyását, a főszakmánynál (fejtésekben) egyes munkáscsoportoknak előnyben való részesítését.'

Ezen panaszok egy része, konkrét eseteket a munkások sem említvén, megvizsgálható nem volt. Eme panaszokra vonatkozólag meghagyja a bányakapitányság, miszerint az esetre, ha az általánosságban elhangzott panaszoknak csak némi alapja is van, tegyen meg minden szükséges intézkedést arra vonatkozólag, hogy hasonló panaszra a munkásoknak jövőre ne legyen okuk. A kiküldött bányabiztos által ismételten megvizsgált bérezési rendszer tarthatatlan, megváltoztatása nélkül a munkások közötti béke itteni nézet szerint tartósan nem biztosítható. Különösen Pécsbányatelepen felette rosszak e tekintetben a viszonyok. Az elkészített egyik kimutatás szerint az utóbbi két évben két esetben előfordult, hogy a vájár műszakonként 25,4 illetve 50,0 fillért keresett, midőn a csillérjének napszám bére egy korona 60 fillér volt. Az új bérezési szabályzat életbeléptetése a vizsgálati iratok szerint f. évi október hó 1-re várható. Meghagyatik,

[33] Uo.

hogy ezen bérezési szabályzatot ide elkészülte után lehetőleg még életbeléptetése előtt mutassa be.

Kifogásolni kell a bányakapitányságnak a pécsbányatelepi bányánál hatóságilag megállapított amaz eljárását, hogy az üzemvezetőség az eddigi gyakorlat ellenére egy aknánál 17 segéd vájárnak előre megállapított napszám béréből a vájárok műszak béreinek emelése végett 10—40 fillérnyi összeget levont.

Ezen eljárás a szolgálati szabályok 63. §-ával és azon körülménnyel, hogy a múltban is fordultak elő szórványosan hasonló esetek, csak részben menthető, mert az ilyen tömeges bérkevesbítés ellenkezik az említett § szellemével, másrészről az üzemvezetőségnek kellő előrelátás mellett tudnia kellett volna, miszerint olyan levonásokat a milyeneket a bányánál bebizonyíthatólag 1½ év óta nem eszközöltek, nem szabad engedélyezni akkor, midőn egy hosszú bérharc után az újból munkába állott munkások kedélye már csak az idő rövidsége miatt is még le nem csillapulhatott.

A csille törlés tekintetében a szolgálati szabályzat határozmányai jövőre szigorúan megtartandók addig is, míg ez ügy méltányosabb rendezése be nem következik. Itteni nézet szerint a palatartalom térfogat helyett súly szerint volna meghatározandó, mert különösen nagyobb pala darabok mellett az űr tartalom megbecsülésénél az apró kedvezésekre vagy bosszantásokra a felvigyázó személyzetnek bő alkalom kínálkozik. E mellett a munkásoktól együtt több palát levonni nem szabad, mint amennyi a szénből az osztályozónál kiválogattatik.

A bányabiztos szóbeli jelentése szerint a bányaigazgató kétségbe vonta, hogy a bányakapitányság kiküldöttjének joga volna a munkások panaszát a helyszínén az üzemvezető, esetleg a bányaigazgató bevonásával megvizsgálni a nélkül, hogy a munkást előbb panaszának elintézése végett az üzemvezetőhöz illetve a bányaigazgatóhoz utasítaná. Teljesen szabályszerűen járt el a bányabiztos, midőn a bányaigazgató ezen felfogásával szemben minden egyes konkrét panaszt azonnal megvizsgált. Egy legújabb miniszteri rendelet még külön is utasítja a bányakapitányságot, hogy minden konkrét esetet vizsgálat tárgyává tegyen. Felhivatik továbbá, hogy a második bérmozgalom alkalmából elhangzott panaszok és kérelmek megvizsgálásáról felvett jegyzőkönyv 4, 6, 7 pontjait tegye jó indulatú megfontolás tárgyává. Mi sem áll távolabb a bányakapitányságtól, mint hatáskörét átlépve a munkaadó jogát és rendelkezési ügykörét parancsolólag korlátozni akarni.

De másrészről kötelessége a feleket engedékenységre, eljárásuk és cselekvéseik esetleges következményeire különösen akkor felhívni, és figyelmeztetni, midőn az ellentétek, úgy mint a jeles esetben, azok között felette kiélesedtek.

Az 5. pontban foglalt kérelem tekintetében egy kis kölcsönös jóakarattal megegyezés jöhet létre.

A 6. pontban foglalt kérelem teljesítése a munkadóra sem anyagi, sem erkölcsi kárral nem járhat.

A 7. pont alatti kérelem teljesítése az igazgatóság azon elvéből folyik, hogy különböző mértékkel mérni nem szabad. Ez tartandó szem előtt a munka díjazásának megállapításakor is.

Személyek közötti megkülönböztetésnek itt annyival kevésbbé lehet helye, mert az újbóli munkába való fogadás tényében hallgatólag kell hogy benfoglaltassék a múltak megbocsátásának ténye is. E nélkül nem teljes a béke, az egyetértés, nem biztos a nyugalom. Ha mindezek dacára a bányaigazgató másként cselekednék, úgy eljárásának esetleges következményeiért a felelősséget teljes mértékben viselnie kellene.

Budapest, 1905. évi augusztus hó 31-én.

Pauspertl Károly
m. kir. bányakapitány«[34]

Az igazgató Bécsbe küldött szeptember 1-i jelentéséből is kitűnik, hogy szó sem lehet elbocsátásokról és a július 31-i jegyzőkönyvben foglalt engedmények visszavonásáról.

»Hivatkozva aug. 30-án kelt 67051/I. a. 5. számú rendelkezésükre és Rücker bányafőtanácsos igazgatósági tag úrnak aug. 26-án kelt s mellékelten visszaküldött levelére, megjegyezzük, hogy mi augusztus 23-án kelt 2958. számú tjtkosunkban jelentettük, hogy az izgatók elbocsátásával kapcsolatban ugyanazon álláspontot foglaltuk el, mint aminőt a bányafőtanácsos úr elfoglalt. Ez idő óta azonban sok minden megváltozott, elannyira, hogy a kényszerelbocsátások jelenleg, — jobban mondva e pillanatban,

[34] KGL. DGT. Big. 3093/1905.

— nem volnának alkalomszerűek, amivel nem azt akarjuk mondani, hogy az előbb említett álláspontot nem tesszük azonnal magunkévá, mert az események szinte kergetik egymást és a helyzet folytonosan változik.

Augusztus hónapban például a munkások, — minden segítség ellenére oly keveset kersetek, hogy némely helyeken egyenlő viszonyok és feltételek mellett még a sztrájk előtti béreket sem érték el. Ezen rosszindulatú eljárásnak tervszerűsége félre nem ismerhető, s ezért könnyen lehetséges, hogy a bérekkel elégedetlen munkások nemsokára újból sztrájkolni kezdenek. Miután, mint mondottuk, ennek lehetősége fennáll, indíttatva éreztük magunkat arra, hogy a mellékelt beadványt intézzük a Megyéhez, a Polgármesterhez és a Bányakapitánysághoz, egyrészt, hogy adott esetben a szükséges hatósági segítséget biztosítsuk.

Ha a sztrájk újra kitör, akkor nem marad számunkra más hátra, minthogy megkíséreljük az izgatók és egyéb nyugtalan elemek kényszerelbocsátását — feltéve, hogy az illetékes hatóságok ebben nekünk segítséget nyújtanak, ami a hatóságok eddigi magatartásából következtetve nagyon is kérdéses ; mert a hatóságok eddig nemcsak semmi segítséget nem nyújtottak, ellenkezőleg törekvéseinkben egyenesen akadályokat gördítettek, elannyira, hogy ezt a munkások is észrevették, miért is nem csoda, hogy most a legszemtelenebb követelésekkel állnak elő, melyeknek teljesítése úgy anyagi lehetőségeink, mint erkölcsi szempontból teljesen lehetetlen.

Az egész dologban azonban az a legérdekesebb, hogy a hatóságok abban a biztos tudatban vannak, még a Bányakapitányság is, hogy a július 31-én kelt jegyzőkönyvben rögzített engedményeket a munkásság perfid eljárása, az *általa* tett ígéretek benemtartása, a második sztrájk stb. ellenére egész bizonyosan be fogja tartani a bányavezetőség, ami által bizonyos mértékben nyomást akar velünk szemben kifejteni. Ilyen körülmények között milyen álláspontra helyezkedjünk? Hogyan reuzáljunk és hogyan kerüljünk ki ebből a sztrájkmizériából, ha azok, akikre egyesegyedül támaszkodhatnánk, sőt támaszkodnunk *kell*, ilyen különös módon viselkednek velünk szemben és éppenséggel azoknak fogják pártját, akik ellen teljes szigorral kellene eljárniok?!

Ilyen körülmények között nem is gondolhatunk arra, hogy a július 31-iki engedményektől eltávolodjunk, ha csak nem akarjuk, hogy a munkásokon kívül még a hatóságokat is a nyakunkra hozzuk, illetve magunk ellen izgassuk.

Ez a valódi helyzet és ebben semmit sem lehet elhallgatni vagy takargatni. Ami a bérszabályozást illeti, az az egyes üzemek részéről az előírt időpontra, vagyis augusztus 31-re elkészült, de a második sztrájk ennek befejezését késleltette ; kérjük, hogy ezt alkalomadtán Igazgatóságunk a magyar Minisztériummal közölje is.

Végül tudatjuk, hogy munkásaink szeptember 15-én politikai tiltakozás céljából nem fognak dolgozni. Straka s. k.«[35]

A munkások csendes, de szívós ellenállása a két sztrájk után s ezzel kapcsolatban a széntermelés és a profit csökkenése Sztraka igazgatót is arra kényszerítette, hogy javasolja korábbi ígéreteik betartását.

5. Az új bérszabályzat

Október 1-én érkeztek meg Bécsből az új bérszabályzat példányai. A bérszabályzat lényeges engedményeket tartalmazott. Jelentőségét az összes munkásrétegre kiterjedő általános béremelés adta meg, amely az alapbéreket 20%-kal emelte fel. Az élen a vájárok álltak 2,40 koronás alapkeresettel s nem sokkal utánuk következtek az első osztályú segédvájárok 2,30 koronával. A kötelező munkaidőt a földalatti dolgozóknak nyolc órában rögzítették és kimondták, hogy a munkaidő felemelésével arányosan növekszik a munkabér összege. Ez megszüntette az ingyenes rádolgozás szokványos rendszerét. Kötelező ígéretet tettek a veszélyes munkák díjazásának megfelelő mértékű felemelésére.

A segédszemélyzetet három bérfokozatba sorolták lefelé csökkenő alapbérekkel, a termelés fokozása érdekében azonban biztosítani akarták szorgalmukat s ezért a vájárokat kötelezték arra, hogy nagyobb teljesítmény esetén,

[35] KGL. DGT. Big. 3073/1905.

a segédvájároknak és csilléseknek keresetük növekedésének arányában meghatározott százalékos részesedést juttassanak.

A bérszabályzat az engedmények megadása és leszögezése mellett igen sok munkáskövetelésről még említést sem tett, sőt megkötő, vagy kétértelmű rendelkezést tartalmazott. Elutasította pl. az automatikus előléptetés elvét és a bérfizetési időpontok sűrítését. A felemelt alapbérek is jóval alatta maradtak a memorandumban foglalt kívánságoknak.

A brikett-gyári munkások bérét 40 fillérrel emelték, a szurokteknőben végzett munkáért mázsánként egy fillérrel fizettek többet mint addig, de érintetlenül hagyták az embertelenül nehéz körülmények között eltöltendő napi tizenkét órai munkaidőt. A karbantartószemélyzetet, a gépkezelőket még jobban magukhoz akarták láncolni, ezért a vezetőség saját részére tartotta fenn a jogot fizetésük egyénileg történő rendezésére. Nyilvánvalóan a rendezés módja és mértéke feltételektől függött, s ezek között nem kis szerep jutott az »általános viselkedésnek«. Az »izgága« munkások megrendszabályozására büntetési naplók felfektetését rendelték el, amelyekbe a szolgálati rendtartás, a bányatörvény és a törvények ellen elkövetett vétségeket jegyezték be. Ez arra szolgált, hogy megakadályozzák a bátor és öntudatos bányászok magasabb bérkategóriába való előléptetését, s gazdaságilag lehetetlenné téve kényszerítsék őket a bányatelep elhagyására.

A sztrájk legfontosabb politikai követelését, május 1-nek megünneplését és ezzel együtt a szervezkedési szabadságot engedélyezték. Jellemző e kérdés fontosságára és súlyára, hogy a társulat az engedélyt a bérszabályzatban is szükségesnek látta közzétenni — tudva, hogy a bérkövetelésekkel csaknem egyforma jelentősége van a sztrájk politikai jellegű követeléseinek is.

A munkások gyűlése tudomásul vette a béremelést és az egyéb engedményeket, de ugyanakkor hangoztatták, hogy a társulat nem teljesítette a munkások összes követelését. Kijelentették, hogy a munkát nem szüntetik be, a követeléseik maradéktalan megvalósításáért tovább folytatják a harcot az igazgatósággal.

A nagy harc utolsó fellobbanása a vasasi tisztító-asszonyok kétnapos sztrájkja volt, amelyet csekély béremelés megadásával és csendőrterror segítségével számoltak fel.

6. A sztrájk jellege és eredményei

Az 1905. évi pécsi bányászsztrájk vidéki viszonylatban az év leghosszabb ideig tartó és legnagyobb tömegeket megmozgató sztrájkja. Jellegében összeforrtak a politikai, bérharcos és hatalmi jegyek. A mozgalom a hatalmas dunántúli arató-sztrájkok kitörése után kezdődött s a bányászok küzdelme újabb munkás- és szegényparaszt tömegeket ösztönzött harcra, továbbmélyítve az 1905. évi forradalmi válságot. A bányászok a munkabeszüntetést bérkövetelésekkel kezdték, de igen hamar észrevették, hogy a politikai életben elfoglalt helyzetük szorosan összefügg a mindennapi kenyérrel s ezért mindkettőért egyformán önfeláldozóan küzdöttek.

A pécsi bányászsztrájk — számos korabeli munkásmegmozdulással együtt — jellegében erősen hasonlított az 1905. évi oroszországi sztrájkokhoz. A Marx—Engels—Lenin—Sztálin intézet által az 1905. évi oroszországi forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából közzétett tézisek szerint: »A sztrájkmozgalom jellemző vonása volt a politikai és gazdasági sztrájkok

összekapcsolása. A sztrájk e két fajtájának szoros és elszakíthatatlan kapcsolata igen nagy erőt kölcsönzött a munkásmozgalomnak.«[36] E jellegzetesség — a politikai és gazdasági követelések egybekapcsolása egy sztrájkmozgalmon belül — teljes mértékben felismerhető a pécsi bányászsztrájknál is. Nagy szerepet játszott a pécsi bányászok sikeres harcában, kitartásuk növelésében az az általános forradalmi helyzet, amely akkor az egész országot jellemezte.

A bányászok hosszú és nehéz harcát szép eredmények kísérték, az idegen érdekeket képviselő társulat engedni kényszerült. A megadott 20%-os béremelés, az igazgatóság tárgyalásai a szrájkbizottsággal, május elseje szabad megünneplési jogának elismerése, az igazgatóság ígérete, hogy a sztrájkból kifolyólag senkit sem bocsátanak el — fontos bizonyítékai a munkások győzelmének, a sztrájk eredményességének. A társulat engedni kényszerült, mert másképpen nem tudta volna folytatni bányáiban a termelést. Így is több mint egymillió mázsával csökkent a kibányászott szénmennyiség, amely az akkori évi össztermelésnek kb. egyhatodát tette ki. A bevallott profitcsökkenés pénzben kifejezve csaknem ötszázezer korona, amely az év végén 45%-al csökkentette a részvények után kifizetett osztalékot, szemben az 1904. év eredményeivel.

A bányászok tudatában voltak az elért eredményeknek. Öntudatuk, önbizalmuk megnőtt. Azok is, akik eddig távoltartották magukat, most tömegesen léptek be a szakszervezetbe, a taglétszám hamarosan megkétszereződött. A pécsi szociáldemokrata Munkás című újság is nagy példányszámot ért el. A következő év elején indult meg a Bányamunkás című lap, amelynek megjelenését a »Magyar Bányászok Központi Ligája« elnevezésű központi bányamunkás szervezet 1905. október 29-én történt megalakulása segítette elő. Ez a központi szakszervezet — melynek működését a belügyminiszter végül is nem engedélyezte — a sztrájk eredményei nyomán Pécsbányatelepen alakult meg és a bányász-szakszervezetek széttagoltságát kívánta felszámolni.[37]

A sztrájk kitörésének híre, lefolyása és diadalmas befejezése áthatotta és mozgásba hozta a munkásosztály azon erőit, melyek eddig csak félve merték felemelni szavukat a tőkések ellen. A sztrájk különösen nagy hatást gyakorolt Pécsett és a Dunántúlon. A bányászok harcának befejezése után léptek sztrájkba a Zsolnai gyár munkásai, valamint más pécsi gyárak és szakmák dolgozói. A pécskörnyéki bányákban (Komló, Szászvár) szolidaritási mozgalmak kezdődtek, melyek mindegyike győzelemmel ért véget. A bányászok sztrájkja buzdítást és közvetlen tehermentesítést is jelentett a dunántúli arató- és földmunkásmozgalmak résztvevői számára, mivel július elején vissza kellett rendelni a bányatelepekre az aratósztrájkok megfékezése céjából Pécsről elvezényelt karhatalmi erőket.

A pécsi bányászok harca tehát eredményes volt. Megmutatta, hogy milyen energia, forradalmi elszántság és harckészség van a magyar munkásságban, egyben hozzájárult a munkásosztály öntudatosodásának fejlődéséhez, szervezettségének megszilárdulásához és győzelmes befejezése újabb erőt adott a bányászoknak az igazgatósággal megvívandó későbbi nehéz harcaikhoz.

SZEKERES JÓZSEF

[36] Az 1905—7-es orosz forradalom jelentősége és magyarországi hatása. Bpest, Szikra, 1955. 18. l.

[37] *Babics A.*, i. m. 177—179. l.

VITA

VITA AZ 1875. ÉVI FUZIÓ TÖRTÉNETÉVEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEKRŐL

A Történettudományi Intézet magyar osztályának újkori csoportja 1955. július 30-án megvitatta Markovits Pálné »Az 1875-ös fúzió története« c. munkáját. A munka elsősorban az 1867—75 közötti parlamenti pártviszonyok alakulását, a kiegyezést megkötő Deák-párt s a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközép közötti politikai harcot s azokat a körülményeket elemzi, amelyek a két párt 1875. évi egyesüléséhez vezettek.

Az újkori csoport vitája a munka két egymással szorosan összefüggő problémája körül bontakozott ki, amelyek tisztázása a munka egészét alapjaiban érintette. E két probléma a következő :

1. helyes-e a munkának az a tétele, hogy a balközépi pártalakulás alapja nem elsősorban reális, anyagi érdek, hanem a középnemességnek önmagáról táplált illúziója volt ;

2. lehetett-e ezeknek az illúzióknak legfőbb képviselője Jókai.

A szerző a vita bevezetőjeként röviden ismertette álláspontját e két kérdésben. Elmondotta, hogy a kortársi feljegyzések és a polgári történetírás a balközépben, Tisza Kálmán pártjában azt a hathatós eszközt látták, amely alkalmas volt arra, hogy a középbirtokosság egy részének forradalmiságát levezesse. A források azt is kiemelik, hogy a balközéphez a volt emigránsok közül többen ildomosságból csatlakoztak, mert a forradalomban egykor betöltött vezetőszerepük után nem tartották magukhoz méltónak mindjárt kormánypártivá válni. Másoknál viszont különböző taktikai meggondolások is szerepet játszottak. A pártalakulás okai között tehát személyes motívumok és taktikai meggondolások is találhatók.

Ami a középnemesség forradalmiságának levezetését illeti, természetesen erről 67 után már nevetséges beszélni (mint erre *Pach Zsigmond Pál:* A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon c. cikkében, Századok 1955. 34—74. l. rámutatott), s az a levezető szerep, amit a balközép párt valóban betöltött, a népben meglévő (1868-ban is még éles formában jelentkező) forradalmiság levezetésére szolgált. Ami a középbirtokosságot illeti, ennek nem a forradalmiságát kellett levezetni, hanem őt magát *elvezetni* saját önálló törekvéseit kifejező politikai cselekvésén, illetve azok kudarcán keresztül a nagybirtok szolgálatáig, a kiegyezés teljes elfogadásáig. A balközép-pártnak ez volt a történeti szerepe és létjogosultsága, a párt többségének akaratától és tudatától függetlenül ható szerepe, de nem ez volt egyszersmind *oka* is a pártalakulásnak.

A balközép pártalakulásának az oka a középnemesség egy részének azon illúziója volt, mellyel önmagát 67 után is a nemzeti függetlenségért folytatott harc vezetőjének tekintette s úgy látta, 67 csak lehetőséget nyitott a függetlenségért folytatandó további harcra, melynek sikere majd a politikai főhatalmat is biztosítja számára. A középbirtokosságnak a balközép-pártba tömörült része a maga számára szerette volna a politikai főhatalmat megsze-

rezni, s ennek feltételét a nemzeti függetlenség kivívásában látta. Hite, mellyel önmagát még mindig a nemzeti függetlenségi harc vezetőjének tartotta, illúzió volt csupán, tudatának elmaradása a saját helyzetében s a történelmi körülményekben bekövetkezett változások mögött.

Ez az illúzió a múltnak abból a valóságából táplálkozott, hogy a nemzeti függetlenségi harcokat a középnemesség vezette, amihez a XVIII. század végétől, bár ellentmondásosan, »megtorpanásokon keresztül« a polgári átalakulásért folytatott harc vezetése is járult, s a reformkorszak reformtörekvéseiben jutott hathatósabban kifejezésre. 1848—1849-ben ez a réteg önmagán is túlemelkedve a polgári átalakulás és nemzeti függetlenségért folytatott harc élére állt. Akkor — egy rövid történelmi pillanatra — az egész nemzet vezetőjévé válhatott.

A középnemességnek ez a vezetőszerepe 48-ban sem tényleges gazdasági erejéből fakadt, hanem azokból a sajátos körülményekből, melyek következtében a néppel összefogva egyedül ő volt kész harcolni a Habsburgok és a feudális főurak ellen. Vezetőszerepe és politikai főhatalma a néppel való forradalmi szövetsége mellett azon a lehetőségen alapult, hogy a forradalom győzelme biztosíthatta volna a középnemesség tekintélyes részének gazdasági megerősödését s ezzel hatalmi hegemoniáját a tőkés rendben. A forradalom bukásával ez a lehetőség szertefoszlott. Az önkényuralom éveiben ugyan egészen a kiegyezésig a történelmi helyzet lehetőséget nyújtott volna arra, hogy a középnemesség az elhagyott zászlót — a nép spontán forradalmi mozgalmainak vezetését — újra kezébe vegye; a középnemesség útja azonban ekkor már másfelé mutatott. Az önkényuralom éveinek passzív ellenállása, mellyel látszólag egyszerre fordított hátat az abszolút hatalomnak és a népnek — az abszolút hatalomnak azzal, hogy adót nem fizetett, nem vállalt hivatalokat stb.; a népnek azzal, hogy nem állt az abszolutizmus elleni mozgalmai élére — már mutatta a kibontakozás útját, mely az abszolutizmussal való passzív szembenállástól a Habsburgokkal és a nagybirtokkal való kiegyezéshez s egyben a polgári átalakulás forradalmi és demokratikus végigvitelére törekvő népmozgalmak elleni aktív szövetséghez vezetett.

Az a középnemesség, melynek alapvető osztályérdeke megegyezett a nagybirtokéval abban, hogy a kapitalizmus és a feudalizmus összeegyeztetését kívánta, érdekeit biztosítva láthatta a kiegyezésben. A nagybirtoknak és a középbirtoknak ezt az érdekegységét fejezte ki a kiegyezés s az a tény is, hogy a kiegyezést a nagybirtokosokat és középbirtokosokat tömörítő Deák-párt hozta tető alá. A kiegyezéssel dőlt el a hatalmi hegemónia kérdése is. A politikai főhatalom a kapitalista gazdálkodásban előrehaladottabb és ezért a gazdasági életben uralkodó helyet elfoglaló nagybirtok kezébe került, amely a kiegyezés által a földbirtok tőkés fejlődése számára megteremtett nagyobb lehetőségeket a maga javára a legjobban ki tudta használni. A kiegyezés objektíve tehát nemcsak a nagybirtok és középbirtok érdekegységét, de a tőkés gazdálkodásban előrehaladottabb nagybirtok vezetőszerepének biztosítását és az ugyanezen a téren elmaradott középbirtokosságnak a hatalomban való hátraszorulását is jelentette, akár tudatában voltak ennek a kiegyezést megkötő osztályok és rétegek, akár nem. A kiegyezést követő évek politikai harcai azt mutatják, hogy — különösen, ami a középbirtokosságot illeti — nem voltak tudatában. A kiegyezés reális érdekeiknek megfelelően fejezte ki a magyar uralkodó osztályok egymásközötti kompromisszumát, úgyszintén a Deák-párt is elsősorban ennek a kompromisszumnak, tehát a nagybirtok

és középbirtok osztályérdekeinek a képviselője, de emellett a pártviszonyok alakulása élesen kifejezi az osztályok reális érdeke és tudata közötti ellentétet is; s a hamis tudatból folyó törekvések, tettek maguk is befolyásolják az események menetét.

Amint már említettük, a Deák-pártnál *döntő mértékben a reális érdekek felismerése miatt* találjuk a *középbirtok egyrészét ;* ott is szerepet játszott azonban — legalább a vezetők jelentős részénél — az a tévhit, mintha a Deák-pártban a nagybirtok melletti középnemesi többség a középnemesi hegemónia biztosításának lehetőségét jelentené. Ez azzal az illúzióval fonódott össze, hogy a középnemesség vezetésével bizonyos liberális politikát lehet folytatni. A középnemesség másik része a maga vezetőszerepének problémáját a nemzeti függetlenségi harc vezetésével látta összekapcsoltnak s azt az illúziót táplálta, hogy ennek megvalósítására a Habsburgokkal szövetségben s reformok útján is képes.

Ez a pártalakulás — amint már említettük — objektíve azt a szerepet töltötte be, hogy a középnemesség kiegyezéséről, tehát 48-hoz való hűtlenségéről elterelje a figyelmet, s a népnek a középnemességhez — mint a nemzeti függetlenségi harc vezetőjéhez — kapcsolódó bizalmát megtarthassa.

A középnemességnek azt a feladatát, hogy a nép feletti befolyását megtartsa, sokan látták a balközéppárt vezetői közül. Ennek a vezetőszerepnek — melyből lényegében levezetőszerep lett — tudatos gyakorlására hívta fel Jókai a középnemességet már 67-ben.

A szerző Jókaiban látja a balközépi középnemesség önmagáról alkotott illúzióinak legfőbb képviselőjét és kifejezőjét. A balközéppárton belül Tisza Kálmánnal szembenálló politikai vezér Jókai, aki nemcsak egyszerűen a delegációkba való bemenetel kérdésében állott szemben Tiszával — a taktikussal —, hanem más kérdésekben is.

Jókai azért válik a középbirtok önmagáról alkotott függetlenségi illúzióinak legfőbb kifejezőjévé (és képviselőjévé), mert poéta-írói tudatában a középbirtok hősi múltjának fénye oly bőséggel hull a jelenre, hogy nemcsak ez osztály jelenének szürkeségét takarja el, de megszépíti ez osztály jövőjét is. Éppen ezek az illúziók, ez a hit a középnemességben ihlette Jókait halhatatlan alkotásokra.

Király István úgy értékeli Jókai 63—75 közötti munkásságát, mint amely »pályájának utolsó nagy alkotó szakasza«, s mint amely a »67-es győzelmi illúziók nyomán teljesedett ki« *(Király István:* Mikszáth Kálmán, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1952, 52 l.). Nem egyszerűen 67 győzelmi illúziójáról van szó, hanem éppen arról, hogy *67* a középnemesség győzelmének illúzióját kelti s — amint már említettük — a középnemesség helyzetének reális értékelését nehezíti meg sokak szemében, köztük Jókai előtt is, sőt az osztály jövőjébe vetett indokolatlan reményekkel tölti el őket.

Jókainak ehhez a réteghez — s nem egyszerűen 67-hez, mint az ő szemében történelmi eredményhez — fűződő illúzióit azért kell hangsúlyozni, mert véleményünk szerint éppen ez ad kulcsot Jókai művei megértéséhez; az ui., hogy ő középnemesi osztályalapon áll, sőt annak a középnemességnek álláspontján, mely még 67-ben nem a reális érdekeit helyesen kifejező pártba tömörül, hanem önmagáról függetlenségi illúziókat táplál. Érdekes véletlen, hogy az a Jókai, aki az illúziók képviselője, egyben a középnemesség nép felé gyakorolt vezetőszerepének (a mi értelmezésünkben levezetőszerepének) legtudatosabb kifejtője, kifejezője is.

A nép felé gyakorolt levezetőszerep talán éppen azért Jókai tollából nyert kifejtést, mert e levezetőszerep népellenes értelmét Jókai függetlenségi lehetőségben való hitének s műveinek aranyfedezete eltakarta.

Mintha Jókai csak azért vált volna a középnemesség illúzióinak kifejezőjévé, hogy ez osztály jövőjébe vetett hite — a középnemesség dicső múltjának megörökítésére ösztönözze tollát, s az irodalmat remekművei sorozatával ajándékozza meg; másfelől e hit szónoklatokká s napipolitikai cikkekké válva, megkönnyítse az áruló középnemesség helytállását a nép előtt, segítse eltakarni igazi arcát.

*

Az első hozzászóló *Sándor Vilmos* szerint a fúzió előtörténetének mindeddig kielégítően meg nem oldott egyik fő kérdését képezte az, hogy a középnemesség miért és milyen alapon oszlott meg a Deák-párt és a balközép között. Azok a kutatások, melyek a középnemességnek e két párt közötti megoszlását a középnemesség rétegeinek különböző gazdasági érdekeiben keresték, nem vezettek kielégítő eredményre. A Markovitsné által korábban ebben az irányban végzett vizsgálatok csak megerősítették a Deák-párt összetételének a már ismert adatait, de a középnemességet illetően nem tudtak olyan gazdasági mozzanatot feltárni, amely a két párt közötti megoszlásukat indokolná. Sőt, ezek a kutatások azt mutatták, hogy a középnemesség különböző rétegei mindkét pártban kb. ugyanabban az arányban vannak képviselve.

Azok az inkább logikai következtetésekre, mintsem tényekre alapított megállapítások pedig, amelyek úgy vélik, hogy a Deák-pártban a középnemes birtokosságnak erősebb rétege helyezkedett el, mely képes volt a kapitalista gazdálkodás útjára lépni, míg a balközépben a gazdaságilag gyengébb, részben deklasszálódott része volt túlnyomóan képviselve — mivel adatszerűen nem bizonyíthatóak — logikailag sem fogadhatók el. Nem fogadhatók el azért, mert a logikai érvek nem kizárólag ezt a felfogást támasztják alá; a logikai érvek az előbbi állítás ellenkezőjét is hihetővé tehetik, azt ugyanis, hogy a Deák-pártban, a kormány közelében, a középnemességnek gazdaságilag leggyengébb, már 1867-ben is hivatalokra szorult rétege helyezkedett el. Az egykorú forrásokban és polgári feldogozásokban az utóbbi lehetőséget igazoló utalásokat éppen olyan bőven lehet találni, mint arra is, hogy a középnemességnek gazdaságilag legerősebb, s éppen ezért a kormányhatalomtól legfüggetlenebb része balközéppárti. Az a feltevés tehát, hogy a középnemesség azért oszlott meg a két párt között, mert gazdasági érdekeinek különbözősége két nagy csoportra tagolta, nem igazolódott.

A kérdés megoldatlan maradt, illetőleg ezek az ellentmondások arra mutattak — amit egyébként az adatok is igazoltak —, hogy mindkét párt a középnemesség valamennyi rétegét képviselte. Ezt látszik bizonyítani továbbá az a tény is, hogy a Deák-párt és a balközép a kiegyezés előkészítésében nem mint két-különálló pártalakulat, hanem mint a középnemességnek *közös platformon álló pártárnyalatai* együttesen jártak el, ami egyben arra is utal, hogy gazdasági bázisuk is közös volt. De még inkább erre mutat az, hogy a korábban két pártárnyalat kb. 10 évi önállóság után, a fúzió során ismét egyetlen párttá tudott összeolvadni. A középnemesség zöme tehát csak átmenetileg oszlott meg két párt között. A dualizmus megszilárdításának feladata éppúgy egy pártba terelte őket, mint korábban a kiegyezés létrehozásának célja.

Nyilvánvaló tehát, hogy a balközépi pártalakulás alapját, okát nem a középnemesség gazdasági rétegeződésében, hanem másutt kell keresnünk.

Úgy véli, hogy a Markovitsné által adott megoldás elfogadható, helyes megoldás, mert végső soron a hagyományokon alapuló illúziókban gazdasági okok tükröződnek. A marxizmus tanításának nem mond ellent az olyan feltevés, mely a pártcsoportosulások okát nem közvetlen gazdasági tényekben keresi.

A probléma és megoldása bizonyos mértékig hasonló ahhoz, amit Engels a német Reichstag Zentrum-pártjával kapcsolatban állapított meg. Engels szerint ugyanis a Zentrum »nem tisztán gazdasági alapon nyugvó pártalakulás«[1], nem elsősorban a közös gazdasági érdekek tartják össze, hanem a »poroszgyűlölet«, amely viszont a nemzeti ellentétekből táplálkozott. Bár az Engels által ismertetett német pártalakulás és a balközép között semmi olyat, ami analógia felállítására jogot adna, találni nem lehet, mégis két közös vonásra rá lehet mutatni. Az egyik az, hogy a német junkerek zöme két párt, a Zentrum és a konzervatív párt között oszlott meg. A másik közös vonás: a konzervatív pártban tisztán gazdasági alapon, a Zentrumban nem tisztán gazdasági alapon, hanem a porosz-gyűlölet alapján tömörült.

Az Engels-idézet fényénél azonban nemcsak a Markovitsné által adott megoldás bizonyos fokú jogosságát lehet megállapítani, hanem annak két hibája is láthatóvá válik.

Az egyik hiba az, hogy Markovitsné nem kapcsolja világosan és a maga teljességében a pártalakulás közvetlen, *szubjektív* alapját a végső, az osztály, illetőleg *gazdasági alapjával* össze. Engelsnek abban a megállapításában, hogy nem tisztán gazdasági alapról van szó, benne van az is, hogy végső soron a Zentrum pártalakulásának gazdasági alapja volt.

A középnemesség illúzióinak objektív szerepét, amelyet az antagonisztikus osztályellentétek levezetésében betölt, Markovitsné helyesen fejti ki. Ugyanekkor azonban nem mutat rá arra, hogy ez végső soron szintén gazdasági alapra, mégpedig az elnyomott osztályok kizsákmányolásának a lehetőleg simább biztosítására vezethető vissza.

A másik hiba az, hogy Markovitsné túlságosan elvi alapon dolgozta ki a problémát és nem vizsgálta meg azt, hogy a valóságban hogyan, milyen formában jelenik meg a balközépiek »illúziója«. Az Engels-idézetnek az a része, amely a porosz-gyűlölettel indokolja a Zentrum csoportosulását, hívja fel erre a figyelmet. A középnemesi illúziónak, és főleg ennek a nép felé gyakorolt levezető szerepének valóságos megnyilvánulásán véleménye szerint: a németgyűlöletet kell érteni. Ez volt az az érzelmi motívum, amelynek segítségével a balközép levezető szerepe a valóságban az emberekre hatott. Úgy véli, hogy ezzel a szemponttal a tanulmányt még alaposan ki kell egészíteni. Az egykorú irodalomból sokkal inkább az illúziónak ez a megjelenési formája olvasható ki, mint maga az illúzió. A Deák-pártiak pl. állandóan azt vetik a balközép szemére, hogy »érzelmi« politikát űz. És Jókainak a munkáiból közvetve és közvetlenül is számtalan helyen az osztrák-gyűlölet árad az olvasó felé. A középnemességnek a néppel való egysége 67 után már nem jelenthetett mást, mint az osztrák-gyűlöletben való egységet. Markovitsné is említi, hogy a balközép »népszerű« jelszavakba burkolta a függetlenséghez való ragaszkodását, de nem mutatja be, milyen jelszavakról volt szó. Ez a kérdés egyben úgy is jelentkezik, mint az osztályviszonyok tisztázódásának akadálya.

* Marx-Engels-Lenin-Stalin zur Deutschen Geschichte, Band II/2. Berlin, Dietz-Verlag, 1954, 1117., 1302—1303., 1313. l.

További hiányossága az illúzió kérdéscsoportnak az, hogy Markovitsné nem viszi végig és nem tudjuk meg, hogy mivé válnak az illúziók a fúzió előkészületei során. Ez viszont annak a következménye, hogy az osztályharc alakulására és ennek a fúzió létrejöttében játszott szerepére egyáltalán nem tér ki. Pedig az illúzióktól a valósághoz való visszatérésben az osztályharcnak és a dualizmust fenyegető más veszélyek elhárításának is része volt.

Összefoglalóan úgy látja tehát, hogy a szerző által adott új megoldásnak — amelyet fővonalaiban helyesnek vél — még számos, igen fontos részkérdését kell alaposan tisztáznia, amíg egészében is elfogadhatóvá válik.

A következő hozzászóló, *Pálffy Ilona*, úgy gondolja, hogy az egész Jókai-kérdést és a középbirtokosság illúziójának kérdését külön kis cikkben kellene megírni s a fúzió történetéről szóló tanulmányban ennek csak leszűrt eredményeit hozni. Jelenlegi formájában ugyanis túlságosn nagy hangsúlyt kap az illúziók kérdése.

Markovitsné az osztályviszonyok fejletlenségét s az ezt tükröző pártviszonyok bonyolultságát felveti, de nem elemzi eléggé és nem hoz kielégítő megoldást. Valóban úgy látszik, hogy nem lehet tisztán gazdasági érdekek különbözőségében keresni a pártalakulás okát, hiszen a középbirtoknak úgyszólván minden rétegét megtaláljuk a Deák-pártnál és a balközépnél is. Mégis úgy látszik nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani bizonyos sérelmeknek, anyagi érdekeknek, pl. annak, hogy a balközépiek nem juthatnak hivatalokhoz stb.

Hozzászóló szerint nincs eléggé kiemelve a munkában a balközéppárt nép felé gyakorolt levezető szerepének jelentősége. A 68-as népmozgalmak bemutatása nem elég alapos, nem elég jó. Sándor Vilmossal szemben úgy látja, hogy nem az osztrák-gyűlölet levezetésére, hanem a függetlenségi érzés levezetésére volt szükség. A függetlenségi 48-as program volt igazán veszélyes az uralkodó osztály szempontjából. Hiányzik a munkából annak a bemutatása, hogy hogyan, milyen kérdésekben működött együtt a Deák-párt és a balközép. Hiányzik a szűkített választójog értékelése a fúzió előtt. Hiányolja, hogy az illúzió kérdését nem vizsgálta végig a munka ; a fúzióval ugyanis nem ér véget a függetlenség illúzióhatása a nép körében. Helyesnek látja, hogy Markovitsné 1848—49 történetének tanulmányozásával kíván még foglalkozni a középnemesség magatartása szempontjából. Innen kell levezetni a pártviszonyokat is, azt, hogy kik állnak a balközép, illetve a Deák-párt mögött. Úgy gondolja, hogy a hagyományok, illúziók egymásrahatásáról, a középnemességre való hatásáról részletesebben kell írni. A Jókai-kérdés ennek csak az egyik része. Hiányolja, hogy a szélbalpárt és a balközéppárt ellentétének és kapcsolatának elemzésére nem vállalkozott a szerző. Egyik helyen írja ugyan, hogy a balközép időnként a szélbal hatása alá kerül, amivel szemben hangsúlyozni szükséges, hogy ekkor tulajdonképpen a nép hatásáról van szó. Élesebben el kell határolni a balközép tömegeinek és vezetőinek szerepét is, meg kell különböztetni a vezetők tudatos taktikázását a tagság illúzióitól. Pálffy Ilona a Deák-pártiak liberalizmusában is ellentmondásosságot lát, s véleménye szerint ezt a részt feltétlenül jobban kell kidolgozni. Kérdéses számára, hogy a liberalizmust, mely a demokratizmustól elvált, lehet-e egyáltalán pozitívan értékelni. Az ellentmondásosságra azonban minden esetre élesebben rá kell mutatni.

Spira György az illúziókkal kapcsolatban bizonyos aggályokat fejez ki. Nem hisz a középbirtokosság illúzióiban. Azt gondolja, ha nincsenek is

alapvető gazdasági érdekellentétek a két párt között, lehetséges, hogy a két párt különböző rétegek érdekeit képviseli. Azt elhiszi, hogy a nép felé, a nép 48-asságának levezetésére szükséges bizonyos eszméket hangoztatni, csak azt nem hiszi el, hogy ezekben a középbirtokosság hinne. Úgy látja ennek bizonyos pontokon ellentmondanak az adatok is, hiszen a tanulmányban szereplő Jókai-cikksorozatból világosan látszik, hogy Jókai tudatosan hirdette a levezető szerepet. Másfelől Jókai nem középbirtokos, hanem kispolgári értelmiségi ; Jókai mögött a kispolgárság áll. Jókai nem hisz az úgynevezett 48—49-es illúziókban. Véleménye szerint a pártok elemzéséhez 48-ra kell visszanyúlni. Úgy látja, a balközép elődje a 48-as békepárt, s Jókai már akkor a békepárt híve s a békepárt körmönfont taktikájának szószólója. A balközép-párt egész magatartása Tiszától Jókaig taktika, Ghyczy pedig, a balközép másik vezetője, egyenesen hazaáruló. Jókai osztrákellenessége sem hihető, vele kapcsolatban tudatos, taktikai megfontolásokról kell beszélnünk.

Mi a magyarázata annak, hogy a középbirtok egy része egyik pártban, másik része másik pártban található? A középbirtokosság helyzetéből kell kiindulni, ami eléggé ellentmondásos. Lehetséges, hogy az ellentmondás egyik pólusát az egyik párt, másik pólusát a másik párt képviseli.

A 48-as forradalom menete során vannak bizonyos ellentmondások a középbirtokosság helyzetében. Markovitsné munkája csak a forradalom egészében hívja fel a figyelmet a radikalizmus és mérséklet keveredésére, s nem fordít gondot a középnemesség forradalom alatti útjának bemutatására.

48 veresége után játszott a középbirtokosság bizonyos ellenzéki szerepet. Ez az ellenzékiség azonban, mint ismeretes, csak a passzív ellenállásra szorítkozott. A középbirtokosságnak éppúgy mint a nagybirtoknak a kapitalizmus poroszutas fejlődése érdekében állott. A politikai hatalom kérdését viszont a forradalom nem oldotta meg számára kielégítően. Amit 48-ban forradalommal megszerezhetett volna, 48 bukása után nem volt számára biztosítható. A Deák-párt és a balközép között ezért a politikai hatalomban való részesedés mértékének kérdésében lehettek eltérések ; Tisza többet akart. Ugyanakkor nem lehetett többet elérni. Ez a törekvés tehát irreális volt. Spira véleménye szerint az illuzionizmus kombinációját és kifejezését el kell vetni. Bizonyos alárendelt szerepe lehet ugyan, de nem jelentős, nem fontos. A döntő kérdés a hatalom kérdése.

Hanák Péter szerint Markovitsné problematikájánál bizonyos egyszerűsítésre — de nem leegyszerűsítésre — van szükség. Az illúziókat jobban össze kell kapcsolni az osztályérdekekkel. Ezt elősegítené, ha a munka elvi mondanivalóját jobban alátámasztanák a konkrét adatok. Az illúziókkal való magyarázat koncepciójában sok helyes mozzanat van, de osztályok mozgását tartósan illúziókkal nem lehet magyarázni. A vitában ez a kérdés mindkét oldalról bizonyos egyoldalúsággal merült fel. A felszólaló elvtársak vagy illúziókról vagy szoros gazdasági determináltságról beszéltek. E két véglet között helyesebbnek látszik a középbirtokos osztály érdekeiből, politikai célkitűzéseiből kiindulni. 1849 után a középbirtokos osztály alapvető érdeke az volt, hogy megtartsa a mezőgazdaság poroszutas fejlődésének adott eredményeit, megtartsa az ország egész területe és elnyomott népei feletti rendelkezést, fékezze, elhárítsa majd elnyomja mindazokat a népi és nemzeti törekvéseket, amelyek az Ausztriától való elszakadásra, illetve a Magyarországon belüli autonomiára, a polgári demokratikus átalakulás forradalmi befejezésére irányultak. Mindezekben a nagybirtok és középbirtok érdeke alapvetően megegyezett. Érdekeik

között természetesen eltérések is voltak, elsősorban a politikai hatalom, a vezetőszerep kérdésében. A nagyobb önállóság követelése a középbirtokos osztály nagyobb lehetőségeinek biztosításával, a magyar nagybirtoktól és szövetségesétől, az osztrák nagyburzsoáziától való nagyobb függetlenség igényével függött össze. Kétségtelen, hogy a középbirtokos osztálynak tényleges érdeke fűződött ahhoz, hogy — bár a Habsburg-monarchia keretében — minél önálóbb legyen az ország. Ezáltal a kedvezőbb hitelviszonyok, nagyobbfokú iparosítás stb. következtében nagyobb *gazdasági*, a teljesebb állami önállóság révén nagyobb *politikai* lehetőségek nyiltak volna. A kiegyezéssel ugyan lényegét tekintve egyetértett, amennyiben az alapvető osztályérdekeit biztosította és a korábbi, az abszolutizmuskori viszonyokhoz képest kedvezőbb lehetőségeket tárt fel előtte is. De nem volt *teljesen* megelégedve a kiegyezéssel, a középbirtokosok nagyrésze továbbra is biztosítani kívánta a maga külön és a nagybirtokkal nem mindenben megegyező érdekeit. A kérdés 67 után az volt: mennyiben voltak reálisan megvalósíthatók a középbirtok külön érdekei, a vezetőszerepre való további igénye és mennyiben nem. Markovitsné fejtegetéseiből is kitűnik, hogy sem a magyarországi osztályviszonyok, sem a nemzetközi erőviszonyok alakulása folytán, sem a szövetségeseket tekintve nem voltak reálisan megvalósíthatók. Ha valami reálisan nem megvalósítható és annak eléréséért mégis emberek, pártok, osztályok több-kevesebb meggyőződéssel és reménnyel küzdenek, akkor célkitűzéseik illúzóriusak. Ennyiben, ilyen megalapozással helyes a középbirtokos osztály illúzióiról beszélni.

A középbirtokosok egy része már 1867-ben belátta, hogy külön érdekeik érvényesítése, vezetőszerepre való igényük az adott magyarországi viszonyok között nem reális, reális lehetőségei csak a nagybirtok *mögött* és *után* érvényesíthetők. Deák tehát, aki a középbirtokosok reális útját képviselte, ha nem is a haza, de mindenesetre *osztályának bölcse* volt. S akik őt követték, ha nem is képviselték maradéktalanul osztályuk abszolút értelemben vett érdekeit, de reálisan elérhető célokat tűztek maguk elé. Ezt a realitás-irrealitás problémát Markovitsné munkájában általában helyesen fogta fel, csak kissé misztifikálta, s az illúzió fogalmának gyakori — és nem kellően megalapozott — használatával kissé összebonyolította.

Összegezve tehát: a középbirtok reálisan megvalósítható érdeke magában az 1867-es kompromisszumban kifejezésre jutott. Az ezt világosan felismerők csatlakoztak Deákhoz. Ami ezen a realitáson túl volt, az 67 után még ugyan egy ideig mozgatta, fűtötte a középbirtokosok egy részét — nem beszélve most taktikai megfontolásokról —, de a középbirtokos osztály 67 körüli politikai arculata, gazdasági helyzete kizárta, hogy önálló érdekeit, vezetőszerepét s ezzel összefüggően az ország nagyobb függetlenségét harcosan, a néppel szövetségben képviselje. Azt, hogy célkitűzései valóban irreálisak s ebből következően illuzóriusak voltak, maga a fúzió szükségessége bizonyította be. Az elmondottakból kitűnik, hogy a felszólaló nem ért egyet azokkal, akik minden jelentőséget elvitatnak az illúziók történeti hatásától. Az illúzióknak az adott esetben is volt szerepük, csak jobban meg kell alapozni, magyarázni gyökereiket.

A középnemesség politikai útjának az 1848-tól 1875-ig tartó fokozódó jobbratolódásának ábrázolásánál lehetőnek tartja a fokozatos minőségi fejlődés elvét a politikára is alkalmazni. Az adott esetben ugyanis nem egyszerűen mennyiségi eltolódásokról volt szó, nemcsak arról, hogy a középbirtokos osztály mind nagyobb tömegei sodródtak át 48 útjáról 67 útjára, hanem

elsősorban fokozatos minőségi fejlődésről: a középbirtokos osztály *egésze* fokozatosan távolodott el 48-tól és alkudott meg a kiegyezéssel.

Ezután a nagybirtok burzsoá funkcióiról 67 után, és a Deák-párt liberalizmusának kérdéséről szólt. Úgy látja, nem kell ezzel a kérdéssel különösebben sokat e munkában foglalkozni. 67 után a nagybirtok képviselte is a burzsoázia érdekeit, de akadályozta is a kapitalista fejlődést. A Deák-párt liberalizmusa rendkívül ellentmondásos, ez azonban nem a fúzió története alapvető kérdéseinek sorába tartozik. A Deák-párti liberalizmusra helyesen mutatott rá Pach elvtárs a Századokban megjelent cikkében.

A Jókai-kérdésben nem ért egyet Spirával. Spira túl negatív képét nem lehet elfogadni. Nem életük egyetlen egy kis szakasza alapján kell megítélni a személyeket, hanem az egész életművük alapján. Jókai attól még lehetett a középnemesség képviselője, ha nem is tipikusan középnemesi családból származott. Nézete szerint ebben Markovitsnénak van igaza. Ugyanakkor Sándor Vilmossal szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy osztrákellenesség Jókainál aligha mutatható ki. Legalább is a »Kőszívű ember fiai«-ban, melyben pedig legjobban helye lehetne ennek, ilyet nem lát.

Sándor Vilmos szerint semmi probléma nem lenne, ha Markovitsné nem az illúziók kifejezést használta volna. Nagyjából helyesnek tartja Hanák véleményét, amely nem áll ellentétben Markovitsné felfogásával, legfeljebb annak valóságosabb magyarázatát adja és más oldalról közelíti meg a kérdést. Javasolja a szerzőnek, hogy a Deák-párti illúziók és liberalizmus kérdését kapcsolja ki a munkából. A Deák-pártnál nem annyira liberalizmus és illúziók, mint doktrinérség van.

Spira György: Az illúziók terén bizonyos engedményt tett. Úgy látja, a balközép a hatalom nagyobb darabjáért küzd és ez illúzórius. Az Ausztriától való függetlenség nagyobb darabját is szeretné. Lazítani szeretné a kapcsolatot Ausztria és Magyarország között. Viszont be kellene mutatni, hogy miféle hivatalokra tart igényt. A középbirtokosság 48-as szerepét alaposan kell ismerni. Jókai negatív megítélésénél ő alapvetően abból indul ki, ahogyan Jókai a »Csataképek«-ben festi 48-at; ebben minden elbeszélés kicsengése az, hogy talán nem is volt érdemes a küzdelem.

Várkonyi Ágnes Rákócziban a középnemesség függetlenségi harcosát látja, az illuzionizmus problémáját Thaly Kálmán történelmi munkássága szempontjából világította meg. Thaly első munkája 1867-ben jelenik meg s mind ez, mind a többi évről-évre megjelenő műve a Rákóczi szabadságharc történetével foglalkozik. A kiegyezés után a honvédelmi miniszteriumba kerül, itt sok leleplező adatot ismer meg s ezek a kiegyezés teremtette helyzetből kiábrándítják. 1873—74-ben megtámadják történetírói működésének függetlenségi iránya miatt, s mert a Rákóczi-kutatással kapcsolatban Habsburg-ellenes. Fokozatosan felismeri a függőséget és 1877-ben a függetlenségi párt tagja lesz. Egyre határozottabban arra a felismerésre jut, hogy az országban a szatmári béke utáni állapotok vannak.

Válaszában *Markovitsné* hangsúlyozza, hogy a vita számára rendkívül tanulságos volt, sok segítséget nyújtott, s megerősítette saját álláspontjában. Természetesen azokat a szempontokat, melyeket főleg Sándor Vilmos és Hanák Péter felvetettek, hogy tudniillik az illúziók végső fokon irreálisak, de mégis a középnemesség gazdasági érdekeire vezethetők vissza, el kell fogadni. Ugyanakkor nem tudja elfogadni Sándor Vilmosnak azt a nézetét, hogy az illúziók egyik fontos megjelenési formája az osztrákgyűlölet lett volna.

Azt a problémát, hogy Sándor Vilmos szerint közvetlen a fúzió előtt a nemzeti függetlenség hangoztatása ismét veszélyessé válhatott, meg kell vizsgálni. Ismét hangsúlyozni szeretné a függetlenségi jelszavaknak a néppel szembeni levezető szerepét. Közvetlenül a kiegyezést követő években, a függetlenségi jelszavak hangoztatása arra szolgált, hogy a kiegyezés népellenes értelméről, az egész középnemesség 48-hoz való hűtlenségéről elterelje a figyelmet. A függetlenségi jelszavak hangoztatásának az uralkodó osztály részéről 67—75 között általában ez az értelme, s csak egy történelmi szempontból, rövid »pillanatra« a 68-as népmozgalmak idején játszik ebben szerepet a néptömegek fellépésétől való félelem. Úgy gondolja, Spira György tanácsát meg kell szívlelnie, s 48 történetével alaposabban kell megismerkednie. Ugyanakkor úgy látja, hogy a Spira György által elmondottak nincsenek ellentétben azzal, hogy a balközép bizonyos illúziókat táplál saját helyzetéről. Egyesek valóban tudatosan, taktikából hangsúlyozzák a nép felé a függetlenséget, de nem lehet ezt az egész balközépről állítani, sokan köztük, Jókai is, hitt a függetlenség kivívásának lehetőségében; másképpen nem lehet megmagyarázni, miért írta éppen 67 és 75 között maradandó értékű műveit. Erre az irodalomtörténészek is rámutattak már. Bizonyos, hogy az illúziók-kérdése azért talált éles ellenzésre itt, mert a munka túlságosan hangsúlyozza, s nem eléggé az anyaggal összekötve fejtette ki. Meg kell találni a helyes közlési módot és arányokat. Természetesen Jókai osztályhelyzetének kérdésében Hanák Péternek van igaza, aki Jókait a középbirtokosság képviselőjének tartja. Teljes mértékben el kell fogadni Hanák Péter javaslatát arra vonatkozóan, hogy a középbirtok útjának bemutatásánál a fokozatos minőségi fejlődést kell a politikára alkalmazni. Bemutatni azt, mint hagyta el fokozatosan ezen osztály vélt érdekeit s mint helyezkedett a realitások talajára. Fontosnak látszik az is, hogy a vezetőszerep illúzióját jobban összekösse a középnemesség hivatalokra való igényével. Vannak is adatok erre nézve, pl. az, hogy a 67-es kormány nem cserélte ki azonnal az abszolutista időben szolgálatot teljesítő hivatalnoki gárdát stb. S kezdetben már ez is szembeállította a középbirtokosokat a kormánnyal és a Deák-párttal. Úgy látja, hogy a Várkonyi Ágnes által felhozott tények alátámasztják saját álláspontját. Ebből az látszik, hogy nemcsak a politikában éltek tovább a függetlenségi jelszavak s váltak a néppel való szembefordulás elleplezőjévé, hanem szélesebben a tudomány és irodalom művelésében is a középbirtokosság egykori harcos múltjának hirdetésével táplálgatták a népnek a köznemességbe vetett már-már kialvó hitét. (Példa ez arra, hogy a felépítményszerű jelenségek mint támogatják, erősítik az uralkodó osztály érdekében az alapot s ugyanakkor milyen ellentmondásokat rejtenek magukban).

Hanák Péter összefoglalva a vitát, kiemelte, hogy a csoport elfogadta a dolgozat fő tételeit. Hangsúlyozta, hogy bár a vita túlságosan kevés kérdés körül forgott, mégis hasznos volt. Egyben arra figyelmezteti a szerzőt, hogy a munka végleges formába öntésénél, a szerkesztésnél és megírásnál különösen ügyeljen a kérdések helyes arányára. Sokkal élesebben és határozottabban mutassa be a 67-es kiegyezést, mint az események kiindulópontját az osztályok és rétegek további magatartásában. A történelem fő vonalának keretében mutassa meg a középbirtok magatartását s a pártok harcát. Továbbiakban attól óvta a szerzőt, hogy túlságosan sok elvi kérdést zsúfoljon bele ebbe az egy tanulmányba. Konkréten javasolta, hogy a Deák-párti liberalizmus kérdését a tanulmányból hagyja ki.

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJA

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK VARSÓBAN AZ 1905—1907-ES FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Az 1905-1907. évi lengyelországi forradalom 50. évfordulója alkalmából a Lengyel Tudományos Akadémia Történelmi Intézete, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Osztálya, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémia és a Lengyel-Szovjet Intézet 1955. október 10—13. között tudományos ülésszakot rendezett. Az ülésszakon mintegy 300 lengyel történész vett részt s képviseltették magukat a Szovjetunió, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia történészei is. A szovjet történészek kilenc tagú delegációját *G. D. Obicskin* professzor, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet igazgatója vezette. Albániát Manuski Sotir, az Albán Történelmi Intézet tudományos munkatársa, Bulgáriát Hadjinikolov-Veszelin Dimitrov docens, a Bolgár Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa képviselte, a csehszlovák delegációt Zdeněk Solle, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa vezette, Jugoszláviát Nedeljković Dušan akadémikus, egyetemi tanár képviselte, a Német Demokratikus Köztársaság küldöttségét Leo Stern, a Német Tudományos Akadémia levelező tagja, a Halle-Wittenbergi Egyetem tanára, a román küldöttséget Nicolae Petrovici egyetemi tanár, a Román Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa vezette. A magyar történészeket az ülésszakon e sorok írói képviselték.

A megnyitón megjelentek a Lengyel Egyesült Munkáspárt és a lengyel kormány vezetői: *B. Bierut, Zawadzki, Berman* és más elvtársak. *N. Gąsiorowska* professzor, a Lengyel Történelmi Társaság elnöke, megnyitó beszédében ismertette az 1905—1907. évi lengyelországi forradalom főbb kérdéseit s hangsúlyozta a lengyel és az orosz nép cárizmus ellen vívott együttes harca nagy történelmi jelentőségét.

A megnyitó beszéd után *T. Daniszewski*, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Párttörténeti Osztályának vezetője tartott előadást »A munkásosztály a lengyel nép társadalmi és nemzeti felszabadító harcának vezetője az 1905—1907-es forradalom idején« címmel. Részletesen foglalkozott a munkásosztály vezető szerepének objektív és szubjektív feltételeivel; kitért a századeleji lengyelországi gazdasági és társadalmi fejlődés főbb problémáira, elemezte a két munkáspárt — a Lengyel királyság és Litvánia Szociáldemokráciája (LkLSz) és a Lengyel Szocialista Párt (LSzP) — ideológiai felkészültségét, állásfoglalását a forradalmi válság érlelődése, majd a forradalom idején. Kimutatta, hogy a Lengyel Szocialista Párt antimarxista, nacionalista politikájával szemben a Lengyel királyság és Litvánia Szociáldemokráciája lénye-

gében helyes, a bolsevikok taktikájához hasonló, forradalmi irányvonalat képviselt. T. Daniszewski ugyanakkor rámutatott azokra a helytelen, luxemburgista befolyást tükröző nézetekre is, amelyek akadályozták a pártot abban, hogy következetesen forradalmi politikát folytasson.

Az előadó vázolta azt a hatást, amelyet a munkásság forradalmi harca a parasztság, a városi kispolgárság, a haladó értelmiség forradalmasodására gyakorolt, részletesen elemezte azt a történelmi folyamatot, amelynek során a munkásosztály a nemzet vezetőerejévé vált. Végül röviden ismertette a lengyelországi forradalom hatását a munkásosztály vezetőszerepének megerősítésére a porosz és osztrák megszállás alatt levő lengyel területeken (Galicia, Szilézia; Poznań, a tengermellék stb.).

Ezt követően *F. Tych* és *S. Kalabiński* kandidátusok »A Lengyel királyság paraszttömegeinek harca az 1905—1907-es forradalomban« című előadása hangzott el. A szerzők rövid bevezetés után — amelyben a parasztság harcainak és a munkás-paraszt szövetség megteremtésének jelentőségével foglalkoztak az imperializmus korszakában lejátszódó polgári-demokratikus forradalmakban — a lengyel parasztság helyzetét mutatták be; részletesen elemezték a lengyelországi parasztmozgalmak gazdasági és politikai feltételeit, a parasztság forradalmi harcainak sajátos jellemvonásait az 1905—1907-es években. Ezután ismertették a mezőgazdasági proletariátus harcát, e harc formáit (aratósztrájkok és cselédsztrájkok). Végezetül a munkásosztály és a parasztság forradalmi szövetsége létrejöttének folyamatát jellemezték.

Ż. Kormanowa professzor »Az 1905—1907. évi forradalom nemzeti felszabadító harcainak kérdései a lengyel földeken« című előadásában kiemelte, hogy a nemzeti felszabadító harc fő mozgató erejét a forradalom vezető erejének: a munkásosztálynak a harca képezte. Kitért a paraszt-mozgalmaknak, az iskolasztrájkoknak, az értelmiség balratolódásának, a nőmozgalomnak a nemzeti felszabadító harcban betöltött szerepére és jelentőségére. Meggyőzően bizonyította a forradalom hatását a lengyel kulturális életre, az irodalomra, a művészetre, tudományra.

Z. Młynarski professzor, a Lengyel-Szovjet Intézet igazgatója, »A lengyel és orosz néptömegek közös harca a cárizmus ellen« című előadásában kimutatta, hogy a lengyel nép társadalmi és nemzeti felszabadulásának egyetlen helyes útja volt: a lengyel és orosz nép együttes harca közös elnyomói — a cárizmus, a földesurak, az imperialista burzsoázia — ellen. Az előadó e közös harcot számos dokumentummal illusztrálta.

E főreferátumok mellett több értékes korreferátum hangzott el az 1905—1907. évi lengyelországi forradalom más kérdéseiről. Így *B. Leśnodorski* professzor korreferátumában a lengyel értelmiségnek a forradalomban betöltött szerepét ismertette, *L. Karwacki* az 1905—1907-es partizánharcokat elemezte. Több korreferátum hangzott el — elsősorban vidéki történészek részéről — egyes városok és vidékek szerepéről a forradalomban, továbbá a forradalomnak az osztrák és porosz megszállás alatt volt lengyel területek népére gyakorolt hatásáról.

Az ülésszakon felszólalt a forradalom több *veteránja* is, akik elmondták visszaemlékezéseiket, részvételüket a forradalmi harcokban. Előfordult, hogy a forradalom egyes eseményeit nem helyesen értékelték, tévedéseiket (elsősorban a Lengyel Szocialista Párt és egyes vezetőinek megítésését illetően) azonban a kialakult vita tisztázta, kiigazította. Vita alakult ki a lengyel »nemzeti« burzsoáziának a forradalomban betöltött szerepéről is. Ehhez a kér-

déshez többen hozzászóltak, végleges eredményt azonban a vita nem eredményezett.

A külföldi delegátusok is tevékeny részt vettek az ülésszak munkájában. Az ülésszak résztvevői nagy érdeklődéssel fogadták *G. D. Obicskin* professzornak »A bolsevik párt — az oroszországi népek szervező és vezető ereje az 1905—1907. évi forradalomban« c. előadását, s a szovjet történészeknek a łódzi fegyveres felkelésről, az ukrajnai, a belorussziai, litvániai stb. forradalmi mozgalmakról elhangzott előadásait. Előadásokat tartottak a külföldi delegátusok az első orosz forradalom visszhangjáról és hatásáról Bulgáriában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Magyarországon, Németországban, Romániában.

Az ülésszak október 13-án *T. Daniszewki* professzor zárszavával ért véget. T. Daniszewski professzor hangsúlyozta, hogy az ülésszak nagyban hozzájárult az 1905—1907-es forradalom marxista—leninista feldolgozásához, a lengyel és szovjet nép, valamint a lengyel és a többi, szocializmust építő nép barátságának további megszilárdításához, kapcsolataik erősítéséhez. Október 13-án este a Tudomány és Kultúra Palotájának »kongresszusi termében« került sor az ülésszak ünnepélyes bezárására. Az ünnepi ülésen *W. Kłosiewicz*, a lengyel szakszervezeti szövetség elnöke mondott »Varsó az 1905—1907-es forradalomban« címmel beszédet. A beszédet kultúrműsor követte.

Az ülésszak alkalmából *Cyrankiewicz* miniszterelnök fogadást adott a résztvevők tiszteletére. A fogadáson a Lengyel Népköztársaság több vezetője megjelent.

Az ülésszakot követően a külföldi történészek látogatást tettek a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Osztályán, a Lengyel Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében, a Társadalomtudományi Akadémián és a Lengyel-Szovjet Intézetben. Végül néhánynapos körutat tettek Lengyelországban, megismerkedtek a krakkói egyetem és könyvtár munkájával, megtekintették a poroninói Lenin-múzeumot.

A tudományos ülésszak jegyzőkönyve rövidesen megjelenik nyomtatásban. E könyvet, amely jelentős lépést jelent az 1905—1907-es forradalom történetének feldolgozása terén, történészeink nagy érdeklődéssel várják.

INCZE MIKLÓS—MUCSI FERENC

SZEMLE

NEMES DEZSŐ:

MAGYARORSZÁG FELSZABADULÁSA

(Budapest, Szikra, 1955. 256 l.)

Az elmúlt években történészeink között gyakran esett szó arról, vajon lehetséges-e már a magyar népi demokrácia tíz évének történeti feldolgozása. E kérdésre igenlő választ adott az a tény, hogy a történettudomány művelésével foglalkozó intézményekben egyre többen kezdtek népi demokratikus témákon dolgozni. De a kérdésre végleges választ csak megírt munkák adhatnak, csak azok oszlathatják el annak a burzsoá történetírói felfogásnak a maradványát, mely szerint legalább ötven éves távlat kell ahhoz, hogy egy történész vállalkozhassék a gazdasági és társadalmi események értékelésére. Érthető, hogy a burzsoá történetírásnak ez volt az elve, hiszen a burzsoá történetírás politikai okokból utasította vissza a közelmúlt történetének feltárását. A marxista történetírás azonban természetesen nem fogadhatja el ezt az álláspontot. A történetírás pártos tudomány. A marxista-leninista történetírásnak az a célja, hogy a történeti események objektív értékelésével, a munkásosztály álláspontján állva, feltárja a társadalom történetének igazi menetét és törvényszerűségét, hogy ezzel segítse a dolgozók harcát. Ebből a szempontból is különös jelentősége van a népi demokrácia története feltárásának. Az események pontos elemzésével, a helyes következtetések levonásával a történetírás segíti a dolgozó nép harcát a szocializmus építésében, s ezzel maga is aktív harcosa lesz ennek a küzdelemnek. E mellett utolsó tíz évünk története a »nagy«, »izgalmas« történész »témák« egész sorát nyújtja. Hiszen ebben a rövid évtizedben alapvető változások mentek végbe a magyar társadalom strukturájában; felszámolódott hazánkban a kapitalizmus és sikeresen folyik a szocializmus, az új gazdasági és társadalmi rend építése, amelynek megvalósításával hazánkban lezárul az Engels által az emberiség előtörténetének nevezett korszak. Történészeknek e fejlődés megrajzolásánál lehet-e méltóbb témát találnunk? Természetesen ezen a területen több a bonyolult, az ún. »kényes« kérdés, mint más korszakokban, de az ezzel járó nehézség eltörpül a mellett a nagyszerű tény mellett, hogy e kornak feldolgozásával a történészeink is cselekvő részesei lehetnek új életünk kibontakozásának.

Nemes Dezső könyve, az első, történetírói igénnyel megírt munka a népi demokrácia történetéről, bizonyíték arra, hogy lehet és kell is a történészeknek ezzel a korszakkal foglalkozniuk. Könyve — erényeivel és hibáival — nagy mértékben elősegíti az e korszak kutatása közben jelentkező új elvi és módszertani problémák tisztázását.

A könyv, e tíz év eseményekben gazdag történetéből is a legnagyszerűbbet ragadja meg (s ugyanakkor a feldolgozás szempontjából egyik legnehezebbet) — népi demokráciánk születésének körülményeit.

A második világháború a végét járja, az uralma fenntartásához még görcsösen ragaszkodó német fasizmussal szemben a Szovjetunió, a szocializmus országának népe — saját területéről kiűzve a fasiszta betolakodókat — már azért harcol, hogy Európa elnyomott népei megszabaduljanak a fasizmus jármától, hogy majd a szabadság, a demokrácia elvei szerint építhessék új hazájukat. Nemes Dezső munkája jól érzékelteti, hogy a haladás és a reakció óriási küzdelmében a hivatalos Magyarország mennyire függvényévé vált a német fasizmusnak. Nem mintha nem lett volna módja lerázni magáról a német fasizmus igáját, hanem mert nem is akarta. A szerző alapos, történeti elemzéssel bizonyítja, hogy csakis ide vezethetett az a népelnyomó politika, amit az úri Magyarország Horthy vezetésével 25 éven keresztül folytatott. A hitleri fasizmus kiszolgálójává kellett válnia e rendszernek, amely a nagybirtokos, nagytőkés fasiszta uralom fenntartásához makacsul ragaszkodott, s uralma fenntartásának legfőbb eszköze a néptömegek tönkretétele volt. Ezért is vállalták a magyar uralkodó osztályok Hitler háborújának támogatását. A könyv rámutat arra, hogy az uralkodó osztályok magatartásában a hadiesemények következtében — elsősorban a sztálingrádi győzelem után — változás

állott be. Felvetődött bennük is a menekülés gondolata a német fasizmust fenyegető katasztrófa elől. De kiutat nem találtak. Nem is találhattak! Az egyedüli célravezető út, a néptömegekre való támaszkodás, különbéke a Szovjetunióval, a mélységesen reakciós magyar uralkodó osztályok számára járhatatlan volt. »A magyar uralkodó osztályok számára egy angol—amerikai megszállás jelentette volna az egyetlen kiutat a tőkés nagybirtokos uralom megőrzéséhez . . .« szögezi le Nemes Dezső és leleplezi azokat a kísérleteket, amelyeket az angol—amerikai megszállás érdekében tettek. Közben nem mulasztja el annak bemutatását, hogy minderre a Szovjetunióval szövetséges nagyhatalmak kétkulacsos politikája miatt kerülhetett sor.

Nehezítette az ország helyzetét, hogy a két legális »ellenzéki« párt, a Szociáldemokrata Párt és Kisgazdapárt hivatalos vezetői mélységes szovjetellenességükben maguk is bűnös módon kiszolgálták az uralkodó osztályokat és azt az illúziót terjesztették, hogy a Horthy-rendszer is képes lesz kiugrani a háborúból és megoldani a társadalmi kérdéseket.

A könyv bemutatja, hogy az uralkodó osztályok hivatalos politikájával szemben volt azonban az országban egy másik erő — az illegális Kommunista Párt által irányított dolgozó magyar népé: munkásoké, parasztoké, haladó értelmiségieké —, kik osztályhelyzetüknek megfelelően különböző mértékben és különböző távolabbi célokkal ugyan, de valamennyien háború-ellenes politikát követeltek. A könyv érdeme, hogy az egyes pártoknak és csoportoknak ezt a nem egyértelmű háborúellenességét felveti. De hogy a köztük levő politikai eltéréseknek mi volt az alapja, s a különbségek ellenére bizonyos kérdésekben miért kerülhettek mégis egy táborba, azt nem elemzi kellően a szerző. Példa erre az, amit a Kisgazdapártról mond. Érdeme, hogy leleplezi a Kisgazdapárt jobboldali vezetőinek Horthy-barát, fasiszta-barát politikáját. De ez a kérdésnek csak egyik oldala. E mellett részletesebben kellett volna foglalkoznia a Kisgazdapárt mögött álló jelentős közép- és szegényparaszti tömegek magatartásával, akiket a kisgazda vezetők demagóg jelszavai vittek a Kisgazdapárt táborába, de akik őszintén háborúellenesek, fasisztaellenesek, demokraták voltak. Nem mutatja be eléggé a könyv azt sem, hogy éppen e tömegek nyomására a háború utolsó éveiben hogyan kényszerülnek változtatni a párt jobboldali vezetői is politikájukon. Éppen azért, mert ezt a problémát nem kellően elemzi, érthetetlenné válik, miért lehetett a felszabadulás után a Kisgazdapártnak olyan jelentős súlya a koalícióban. Helytelen, hogy a szerző ezt a problémát fel sem veti. E hiba gyökere abban van, hogy Nemes Dezső egy rendkívül fontos problémára, a magyar társadalom középrétegeinek elemzésére, nem fordított kellő figyelmet. Nem kutatta fel és alapos elemző munkával nem mutatta meg, hogy a magyar kispolgárság, értelmiség hogyan viszonylott a Horthy-fasizmushoz és főleg a második világháborúhoz. Ugyanekkor nem gondolt arra, hogy e kérdés mellőzése számos problémát vet fel a felszabadulást követő évek koalíciós politikájával kapcsolatban. S ahogyan hiányzott a részletes elemzése annak, hogy a középrétegek hol állottak a második világháborúban és hogyan kerültek egyes elemeik az ellenzék táborába, úgy igen sajnálatos módon hiányzik a könyv harmadik részében is — amely az ország demokratikus újjászületésével foglalkozik — alapos elemzése annak a problémának, mi volt — a fasizmusellenességen túl — a koalíció pártjainak összetartó ereje. A szerző itt is inkább csak az elválasztó tényezőkről beszél. Ilyen pl. az, amikor részletesen elemzi a földreform-rendelet megalkotásánál a Kommunista Párt törekvésétől eltérő szociáldemokrata, illetve kisgazdapárti törekvéseket.

Nemes Dezső a pártos, osztályharcos történetírásnak jó példáját adta azzal, ahogyan, az uralkodó osztályok bűnös politikájának leleplezése mellett, a Kommunista Párt vezette dolgozó magyar népnek a háború felszámolásáért, a Szovjetunióval való békekötésért, a társadalmi haladásért folytatott harcát ábrázolja. Ugyanakor nem hallgatja el azt sem, hogy a fasizmus megzavarta magát a dolgozó magyar népet is, s ez, különösen a háború első éveiben, hátráltatta a fasizmus elleni harcot. Folyamatában mutatja meg a tisztulást is, azt, hogy a háború menete, az egyre fokozódó elnyomás, terror hogyan nyitja fel a megtévesztettek szemét és az illegális Kommunista Párt felvilágosító és szervező munkája hatására hogyan találják meg mind többen a helyes utat. Nem szépít, nem nagyítja fel az eredményeket, de büszke arra, amit tettünk és büszke lesz az olvasó is, mert a szerző helyesen érzékelteti azt, hogy a kis eredmények is milyen hallatlan erőfeszítés, áldozat árán jöhettek létre. Az olvasó a hibák, a mulasztások ellenére is azt érzi, hogy nincs okunk a szégyenkezésre. Megnő hite a Párt iránt, mely a háború nehéz éveiben is, az illegalitás korlátai ellenére, hatékony vezető erő tudott lenni.

A Szovjet Hadseregnek az ország felszabadítására irányuló hadműveleteit, az ún. 9. csapást elevenen, szemléletesen mutatja be a könyv. Alapos elemzéssel mutatja

meg, hogy a háború győztese a Szovjetunió, illetőleg annak hadserege miért nem mint legyőző, hanem mint felszabadító lép az ország területére. Egyszerűen és szépen ábrázolja, hogy legyőzője a népelnyomó rendszernek, de felszabadítója a dolgozó népnek, s minden segítséget megad új élete kialakításához. A magyar nép többsége ezt azonnal megértette és valóban felszabadítóként üdvözölte a Szovjet Hadsereget. A fasizmus megtévesztő politikája azonban abban is éreztette hatását, hogy az egyszerű emberek között is voltak nem kevesen, akik bizalmatlanul fogadták a Szovjet Hadsereget, amely azonban — és éppen ez mutatja a Szovjet Hadsereg nagyszerűségét — tevékeny segítségével el tudta oszlatni ezt a bizalmatlanságot. Nemes Dezső erről keveset szól, pedig meggyőzőbb lett volna, ha folyamatában mutatja be — és nem mint egyszeriben, általánosan adottat ábrázolja, hogyan került a dolgozó nép egésze egyre közelebb a Szovjet Hadsereghez.

Az ország demokratikus nemzeti újjászületéséről szóló rész kidolgozásában szembeszökő a szerzőnek az a törekvése, hogy a dolgozó népet a történelem alkotójaként mutassa be, melynek történet-formáló szerepe különös élességgel mutatkozik meg éppen az átalakulás időszakaiban. A magyar dolgozó nép lelkesedése, forradalmi lendülete valóban csodálatos eredmények elérésére volt képes néhány hét, néhány hónap alatt. A szerző megpróbálta visszaadni ezeknek az első időknek eleven lüktetését, amikor a dolgozó magyar nép a háború okozta sebek minden fájdalma ellenére teljes szívvel, tele friss bizakodással megkezdi az újjáépítő munkát : üzemeket állít helyre, az elhagyott földeket műveli, tudva azt, hogy ezzel már saját jövőjét építi. A szerző érzékelteti, hogy mindezt nemcsak egyszerűen a háború befejezése felett érzett öröm váltotta ki, az események ennél többre mutatnak : az új demokratikus élet aktív elfogadására. Mi mást bizonyítana pl. az a tény, hogy majd minden előzmény nélkül — a Kommunista Párt egyszeri hívó szavára — az élet, a munka minden területén népi bizottságok alakultak, amelyek működésükkel — hiányosságaik ellenére — vitték, hajtották előre az ország demokratikus átalakulását. A népi bizottságok munkája, éppen nagy jelentőségénél fogva, alaposabb elemzést is megérdemelt volna.

A szerző, az eseményekben részt vevő pártmunkás élményszerűségével és bizonyító dokumentumokkal meggyőzően ábrázolja a néptömegek aktivitása mögött a Magyar Kommunista Pártot, mely elsőnek állt talpra mindenütt a hadműveletek elvonulása után. A Kommunista Pártnak ehhez nem volt szüksége új politika kidolgozására, hanem ez a régi politika folytatását jelentette legális, kiszélesített keretek között. Erre készült, ezért harcolt az illegalitás hosszú évei alatt. A Kommunista Párt munkájának, szerepének értékelése a könyv legkidolgozottabb részei közé tartozik. Komoly összefoglaló képet nyújt a Kommunista Pártnak a háború alatti küzdelmes harcáról és a demokratikus élet megindításáért folytatott sokoldalú munkájáról. Ugyanakkor amellett jogosan hiányolható, hogy az egész munkában a felszabadulásért folytatott harc különböző szakaszaiban, a munkásosztály szerepének ábrázolása nem éri el a tényleges súlyának megfelelő mélységet.

A könyv harmadik fejezete több fontos elvi kérdést érint és próbál újszerűen elemezni. De éppen azért, mert szinte valamennyi problémát igyekszik felvetni, ami a könyv átfogó jellegéből adódik, egy-egy kérdést nem tudott eléggé sokoldalúan, minden részletre kiterjedő alapossággal feldolgozni : így pl. a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának elemzése nem elégíti ki az olvasót. Leszűkítettnek kell tartanunk az 1945-ös földreform jellegére vonatkozó megállapítást is, amely szerint : antifeudális agrárforradalom volt. A földreform részletesebb elemzése arra mutat, hogy antifeudális fő tartalma mellett jelentős antikapitalista vonásokat is tartalmazott, másrészt bizonyos intézkedéseiben nem a forradalom, hanem csak a reform útját járta. Alapos elemzéssel vizsgálja a szerző a legfőbb kérdést, a hatalom kérdését. Megkísérli történelmileg elemezni azt a problémát, hogy a felszabadulással bekövetkezett változások és az ország előtt álló feladatok hogyan határozták meg a hatalom jellegét ; s ezeknek a feladatoknak a megoldása s egyben új feladatok jelentkezése szükségszerűen hogyan követelték meg — ha az ország a fejlődés útján akart maradni — a hatalom jellegének megváltozását.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának feltárásánál különösen de még a hatalomról szóló alaposabb fejtegetés során is nagyon hiányzik az osztályviszonyok gondosabb elemzése. E nélkül a kérdések teljes tisztázása nem is lehetséges. Azonban az bizonyos, hogy az osztályviszonyok teljes feltárását csak történészeink sok részproblémát megoldó munkájával lehet majd elérni. Nemes Dezső könyve azáltal, hogy a problémákat felvetette és bizonyos megoldást hozott, komoly értéket képvisel még akkor is, ha az általa felvetett problémák megoldásában nem érte el a végleges tisztázás mélységét. Nagy ösztönzést adott mindazok számára, akik hasonló kérdésekkel foglalkoznak.

A könyv szerkezete világos, jól áttekinthető, néhol azonban jobb lett volna áttörni az események szigorú kronológiai rendjét. Stílusa jól alkalmazkodik a könyv népszerű-tudományos jellegéhez, olvasmányos, könnyen érthető.

Nemes Dezső könyve neveli, oktatja az olvasókat, a történészeknek pedig tanulságul szolgál, hogy kevesebb »elvi« vitát: vajon az utolsó tíz év történészek tollára jogosult-e már és több fáradságot a komoly, nagy elmélyedést kívánó történetírói feladatok elvégzésére.

M. Somlyai Magda

ANDICS ERZSÉBET:

KOSSUTH HARCA AZ ÁRULÓK ÉS MEGALKUVÓK ELLEN A REFORMKORBAN ÉS A FORRADALOM IDEJÉN

(Budapest, Szikra, 1955. 303 l.)

Ez a kötet széleskörű olvasóközönség kezébe adja Andics Erzsébet egy nagyobb tanulmányát és két kisebb cikkét, amelyek összefüggnek egymással és annak a fáradhatatlan kutatómunkának az eredményei, amelyet szerzőjük az 1848-as polgári forradalom körül hosszabb idő óta folytat. A kötet túlnyomó részét (205 l.) a könyv címében is megjelölt tanulmány foglalja el, amely ugyan már a Kossuth-Emlékkönyvben (1952) megjelent, de annak többi tanulmányaival együtt e folyóirat hasábjain nem nyert méltatást.

Ez a tanulmány fordulópontot jelent legnagyobb haladó hagyományunkkal foglalkozó történetírásunkban. A marxista szemlélet olyan eszközt ad az azt megfelelő módon felhasználni tudó író kezébe, amely nemcsak új világításba helyezi forradalmunk lefolyását, de több, eddig megoldhatatlannak vélt problémáját szinte természetszerűleg oldja meg.

Andics Erzsébet, mint bevezetésképpen mondja, a forradalom »másik oldalának«, az ellenforradalomnak, »a reakciós osztályok hazaáruló működésének« feltárására fordította figyelmét, amit a polgári történetírás teljesen, de tudatosan is elhanyagolt. E probléma marxista történetírónak önként adódik: miként viselkedtek, minő magatartást tanúsítottak a különböző társadalmi osztályok polgári forradalmunk idejében? Annál a döntő befolyásnál fogva, amelyet a feudalizmus korában nagybirtokos arisztokráciánk a magyar történés folymatára gyakorolt (állandó kapcsolatok a bécsi udvarral, a kormányszékek vezető állásainak birtoklása), érthetően merül fel az a kérdés, minő állást foglalt el a nemzeti függetlenség a feudalizmus elleni harc és e harc befejezése, a feudalizmus megszüntetése kérdésében.

A szerző nem könnyelműen adja meg a kérdésre a választ. A történetírót kötelező lelkiismeretes kutatáson szinte túlmenően gyűjtötte össze, s már egy kötetben kiadta a nagybirtokos arisztokrácia 1848—49-i ellenforradalmi szerepére vonatkozó igen fontos, teljesen új, a polgári történetírásban eddig mellőzött forrásanyagot.[1] E tanulmányában részben erre támaszkodott, de kiegészítette azt a reformkorra vonatkozó hírlapirodalom széleskörű felhasználásával. A Világ és a Buda-Pesti Híradó alapos áttanulmányozásával olyan jellemző idézeteket tud adni, amelyek minden következtetését nemcsak indokolják, hanem egyéb következtetést eleve kizárnak. Kiderül világosan, hogy az újkonzervatívok, Dessewffy Aurélék, Kossuthnak legkíméletlenebb ellenfelei voltak, egyáltalában nem haladók, mint ahogy a polgári történetírás szerette őket beállítani. Ők »Kossuth előretörésében annak a földtől már jelentős mértékben elszakadt nemesi rétegnek az előretörését látták, amely boldogulását polgári értelmiségi pályán kereste« (20. l.). Ennek »a polgáriasultabb« nemesi rétegnek antifeudális jellege természetszerűnek tünik fel Andics Erzsébet előadása alapján. Az osztálykülönbség tipikusan marxista feltárása magyarázatául szolgál a betű erejével folytatott, Kossuth mindén kísérlete mellett keserű gyűlölségbe, 1848-ban véres következményekre vezető osztályharcnak. Andics Erzsébet tudatosan (13. l.), finom érzékkel mellőzi a már gyakran letárgyalt Kossuth—Széchenyi vitát, jóllehet az is idetartozik. Bizonyára nem akarta első reformgondolkozónk későbbi nagy tévedéseit egy rostára venni az újkonzervatív pelyvával.

A Világból vett idézetek teljesen bizonyítják az újkonzervatívok politikájának »kétkulacsosságát«, akik azonban nem tudták egy pillanatig sem megtéveszteni Kossuthot.

[1] Ismertetését l. *Révész Imre:* Századok, 1953. 147. l.

Ő harcában tárgyilagos volt és nem vette át a Világ gyűlölködő, gyanúsító hangját. Andics rámutat arra is, hogy »a szegénylegény« Kossuth megvesztegethetetlen maradt, szemben nem egy korábbi vagy későbbi magyar politikussal (39. l.).

A Pesti Hírlapnál jóval többet foglalkozik a szerző a Heti Lappal, Kossuth későbbi »harci orgánumával«, amelyből Kossuth gazdasági nézeteivel ismertet meg bennünket és teszi érzékelhetővé, miként ismerte fel Kossuth »a termelési erők és a termelési viszonyok közötti összhang« szükségességét. Mesterien ért olyan idézetek kiválogatásához, melyek Kossuthnak mindmáig utól nem ért publicisztikai tehetségét jellemzik. Joggal veti szemére a polgári történetírásnak, hogy »ignorálta Kossuth ragyogó írásait a konzervatív pártról, politikai publicisztikánknak ezeket a mesterműveit« (56. l.).

Különösen fontosnak tartja Andics Erzsébet Kossuth állásfoglalását a konzervatívokkal szemben a nemzetiségi kérdésben (63. l.) és súlyos, a dualizmus idejében meg nem szívlelt tanulságokat von le belőle a sovinizmusra, mint a patriotizmussal ellentétes fogalomra vonatkozólag. Fejtegetéseinek mindenben helyeselhető eredménye, hogy az újkonzervatívok politikai magatartásának célja a nagybirtokosok hatalmának és befolyásának minél nagyobb részét átmenteni a kapitalizmus korába, aminek példáját másutt, különösen Angliában láthatták. »*Haladóknak* mutatkoztak — *a nem haladás* érdekében, *progresszíveknek* — *a reakció* szolgálatában« (68. l.). A feudális reakció »előretolt harci csapatát« alkották, mint »a haladásnak legveszedelmesebb ellenségeit«, nem lehet őket mérsékelt, azaz fontolva haladóknak tartani (71. l.).

A forradalom győzelme után Kossuth és a konzervatívok viszonyát Andics Erzsébet mint fegyverszünetet jellemzi. Kossuthot, aki a nemesség kezében akarta látni a vezetést, a nemzeti egységre való törekvés ösztönözte, a konzervatívok meg, mint azt a Buda-Pesti Híradóból vett találó idézetekkel igazolja Andics, Kossuthba »egyenesen belekapaszkodtak« (79. l.). Mikor azonban a konzervatívok hazaárulása nyilvánvalóvá vált — amit Andics megcáfolhatatlan adatokkal bizonyít —, mikor a magyar mágnások elhagyják az országot, hogy Bécsben sürgessék a megtorlást, Jellacsicsban és az orosz cári beavatkozásban bizakodjanak és hogy utóbb Windischgrätz bevonuló serege élén lovagoljanak, megindul a Honvédelmi Bizottmány élén valóban forradalmi energiával működő Kossuth harca ellenük: rögtönítélő bíróságok felállítása, honárulóvá nyilvánítás, vagyonelkobzás. A forradalmi baloldallal való együttműködés idejében sem tudott azonban Kossuth eljutni odáig, mondja Andics, hogy a hazaáruló nagybirtokosok óriási vagyonát legalább részben parasztkézre juttassa, ami »jelentős rést ütött volna a feudális nagybirtok rendszerén hazánkban és hatalmas ösztönzésül szolgált volna a magyar népnek nemzeti függetlenségéért, szabadságáért, a külső és belső ellenség ellen vívott fegyveres harcában« (102. l.).

Míg így a tanulmány első része a honáruló nagybirtok elleni harcról, a második »a gyávák és a megalkuvók, a békepárt« elleni küzdelemről szól. Ennek az elején a középnemesség és annak fia, Kossuth osztályhelyzetének jellemzése adja meg a kulcsot Andics Erzsébetnek ahhoz, hogy Kossuthnak ezzel az osztállyal szemben ingadozó politikáját megmagyarázza. Fejtegetéseiből világossá válik a forradalom bukásának legfőbb belső oka. Ez az elemzés mintául szolgálhat arra, hogy a társadalmi viszonyok ismerete elengedhetetlen kelléke a történeti okfejtésnek. A középnemesség differenciált rétegei érdekeinek a reformkorra visszanyúló vázolása kézzelfoghatóvá teszi, hogy helytelen Horváth Mihálynak és a polgári történetírásnak az a nézete, amely a reformpárti vezetők között fennálló ellentéteket »személyes torzsalkodásra degradálja«, holott már akkor is, de a forradalom idejében még inkább osztályérdekek összeütközéséről van szó. Maga Kossuth »jövénc proletárius« volt a középnemesség vagyonosabb rétegének szemében is (111. l.). A birtoktalan, polgári értelmiségi pályára került nemesek voltak a radikális reformpártiak, ezek támogatták híven Kossuthot. Andics Erzsébet jól szemlélhetővé teszi, hogy a középnemesség vagyonos részénél hogyan szorította háttérbe a vagyonféltés a hazafiasságot, hogyan befolyásolta a »békepártiak« politikáját az, hogy az úrbéri kártalanítást veszélyeztetve látták.

Ezek az anyagi érdekek ösztönzői a támadásoknak, amelyeket a baloldal »terrorizmusa«, a rögtönítélő vegyes bíróság intézménye, a honárulás gyanújába eső személyek vagyonzárolása, általában a forradalmi vagyonelkobzások ellen, továbbá a Zichy-gyémántok ügyében a baloldal kompromittálása érdekében indítottak (141—152. l.). Mindebből levonja azt »a törvényszerű tényként« vehető politikai tanulságot, hogy »a külső ellenség elleni harc és a belső ellenséggel szembeni kérlelhetetlenség egymással összefüggnek, egymástól elválaszthatatlanok« (141. l.).

A belső reakció »összes árnyalatainak« a békepártban való tömörülésével, sikeres akcióival szemben Andics bírálja Kossuth politikáját, aki nem oszlatta fel az országgyűlést, jóllehet ezt még a magánéletbe visszavonult Deák is ajánlotta neki (156. l.).

Nem csinált baloldali diktatúrát, nem támaszkodott más osztályerőkre, a dolgozó tömegekre. Kossuth az ellenállás vezetését a megszállókkal szemben csak a középnemesség kezében tudta elképzelni, amely pedig félt a követeléseiben ki nem elégített néptől, »Dózsa idejének« visszatérésétől. Mint végső következtetést állapítja meg: »*Népi forradalom vezérévé Kossuth nem tudott és nem is akart lenni*« (170. l.).

Kossuth »a békepárt politikai térhódítására ... egy igen radikális, de tisztára *közjogi* lépéssel« válaszolt a Függetlenségi Nyilatkozattal (171. l.). Hozzátehetjük, ez is középnemesi osztályhelyzetéből eredő gondolkodásával függ össze. Kossuth elhanyagolja a belső társadalmi kérdéseket, eltávolodik a baloldaltól, »magára marad« (172. l.). Megkezdődik a forradalom »hanyatló, mondhatni thermidori korszaka«.

A május 2-i nyilatkozat, melyet az országgyűlés országos határozattá emelt,[2] Kossuth befolyásának »alattomos aláásását« jelentette. A békepárt kiszorította Kossuthot a forradalom vezetéséből és kormányzóságából »szinekurát« csinált. Görgeyben kereste a »Napoleont, aki a magyar forradalmat megfojtsa« (182. l.), akiben — megállapíthatjuk mi — legfeljebb az erre való igények, de nem az ehhez való tehetségek voltak meg.

Andics Erzsébet a békepártiak, a középnemesség árulásában méltán a forradalom nagyobb veszélyét látja, mint az arisztokrácia nyílt honárulásában. Az a »*forradalomnak mintegy központi idegrendszerét támadta meg*« (194. l.). Kossuth gondolkodásában még a harminc-negyvenes évek társadalmi osztályviszonyai éltek, ő képtelen volt tudomásul venni, hogy a középnemesség elpártolt a forradalom ügyétől, a nemzet zöme »a magyar nép ügyének zászlaját kiengedte kezéből«. Végeredményben Andics is arra a megállapításra jut, mint az általa idézett Révai József: Kossuth politikája azért hiúsult meg, mert azt »a középnemesség hegemóniája mellett akarta megvalósítani« (196. l.).

E mély történelmi tanulságokkal járó tanulmányt, melynek csak főbb vonalvezetését ismertethettük, Andics kiegészíti annak a szintén osztályérdeken alapuló gyűlöletnek ismertetésével, amellyel a honáruló arisztokrácia utódai az agg, majd a halott Kossuth iránt viseltettek. Kossuth temetésén sem a hivatalos Magyarország, sem az arisztokrácia nem vett részt. Nem említi meg, hogy mindkettőnek főforrása Ferenc József engesztelhetetlen magatartása volt Kossuthtal szemben, ami különben kölcsönös volt. A császár-király ennek Kossuth halála alkalmával kifejezést is adott.[3] Ez az arisztokrácia túlnyomó részében meglevő gyűlöletet, mint azt a Széchenyi Dénes-féle pamflet fogadtatása bizonyítja, még megerősíthette. Nagy érdeme ennek a fejezetnek, hogy rámutat arra, hogy a magyar munkásosztály mily »magasan felette állott mind a 67-esek cinikusan nyílt nemzetietlenségének, mind az üzletieskedő 48-as félbarátok képmutató tülekedésének Kossuth sírja körül« (204. l.).

Andics Erzsébetnek ez a tanulmánya nemcsak a már hangsúlyozott objektív kutatás, az egységes szerkezet, a pártos vonalvezetés és a jelen problémáival való tanulságok feltárása folytán mutathat irányt történészeinknek, gyakorolhat nagy hatást széleskörű olvasóközönségre, hanem stílusánál fogva is. Történészeinknek példát ad, hogyan kell írni. Talán Kossuth írásainak, a legjobb magyar politikai stílusnak állandó tanulmányozása ad olyan meggyőző erejű, színes, magyaros stílust írója tollának, a kifejező képeknek azt a gazdagságát, amellyel előadásában él. Jóllehet erre a példák tucatját idézhetnők, jellemzésül legyen elég kettő: »A békepárt igyekezett Kossuthnak kezét-lábát megkötni. Ezt Kossuth tudta, s mint a mélységben levő törekszik fel a szabad, tiszta levegőre, úgy menekült szinte az egyre inkább megalkuvók befolyása alá kerülő debreceni országgyűlés fojtogató légköréből a táborba, a vitézül küzdő hadsereghez« (152. l.).

»A magyar munkásosztálynak ekkor még 'mutáló' hangja összehasonlíthatatlanul a legtisztábban csengett, mi több, ez volt az egyetlen tiszta hang, a hivatalos és nemhivatalos 'Kossuth-gyász' zavaros kórusában« (205. l.).

Míg az ismertetett tanulmány a polgári forradalom, a szabadságharc bukásának legfőbb belső okára mutat rá, »Franciaország, Anglia és az 1848-as magyar forradalom« című cikk (206—216. l.), amelyet Andics a párizsi februári forradalom századik évfordulójának megünneplése alkalmából tartott kongresszuson adott elő, a bukás egyik legfontosabb külső okát tárja fel. Ez Franciaország és Anglia ellenséges magatartása volt, főleg ez utóbbinak az orosz beavatkozás iránt mutatott rokonszenve, ami összefüggött az »erős Ausztria« kívánatával. Palmerston félt az európai forradalmi irányzat megerősödésétől. Azt is megállapítja Andics, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat egyáltalában nem befolyásolta a cári beavatkozást, amit Anglia megfelelő állásfoglalása megakadályozhatott volna. »Száz esztendő távlatából nézve« igazi reálpolitika a magyar ügy támogatása lett volna, a nyugati hatalmak akkori politikája később számukra károsnak bizonyult.

[2] Az 1848—49. évi népképviseleti országgyülés. Bpest, 1954. 414. l. Szerk.: Beér J.
[3] Lásd cikkem Magyar Szemle, 1927. 376. l.

A »Hám János hercegprímás honárulóvá nyilvánításának előzményei« című cikk (217—228. l.) tulajdonképpen kiegészíti az első tanulmányt az egyházi nagybirtokos osztály szempontjából. Azzal szemben, hogy ezt Hám maga Kossuth egyházellenességére vezeti vissza, a konkrét bizonyítékokat sorolja fel, amelyek Kossuthot a megtorló eljárás kezdeményezésére bírták.

Igen hasznos volt a könyv végén levő Függelékben néhány fontos okmányt, perdöntő bizonyítékot közölni, többet németből magyarra fordítva. Ki kell emelnünk közülük Kossuthnak Bábolnai Mihály név alatt Hamburgban kiadott nagyszerű és a nagy tanulmányban jól felhasznált vitairatát : »A magyar konzervatív párt és a nemzetiség«. Itt nem ártott volna jegyzetben megmagyarázni a Kossuth és mások által a reakciósokra becsmérlő módon használt »Pecsovics« szó eredetét. (Lásd *Viszota :* Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Bpest, 1930. 948. l.)

Az utolsó darabnak, az erdélyi nagybirtokosok részéről Ferenc Józsefhez eljuttatott beadványnak aláírásai között, mint a közölt facsimiléből kitűnik, nem gr. »Horotzkai«, hanem Thorotzkay Miklós és nem »Vraboy«, hanem Kabos László szerepel. Ez utóbbi ahhoz a székely családhoz tartozhatott, amelynek másik tagja, Kabos Károly honvédalezredes a forradalom bukása után menekülők útját Orsovánál fedezte és csapatával utolsónak menekült Törökországba, ahonnan 1852-ben visszatérvén, halálra ítélték, de utóbb kegyelmet nyert.

A nagy tanulmány pontos jegyzeteihez azt a csekély észrevételt lehet tenni, hogy a megírása óta részben magának Andics Erzsébetnek, részben Barta Istvánnak szerkesztésében megjelent darabokat ezekből a kiadványokból is, nem pedig csak eredeti levéltári lelőhelyük szerint lehetett volna idézni.

Eckhart Ferenc

A KÖZÉPKOR TÖRTÉNETE. I. KÖTET

Szerkesztették : Je. A. Koszminszkij, Sz. E. Szkazkin. — Fordította : Gyóni Mátyás, Perényi József, Niederhauser Emil, Schütz Ödön. — Szerkosztette : Kulcsár Zsuzsa.

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1955. 620 l. + 10 l. térképmelléklet)

»A középkor története I.« magyar nyelvű kiadása újabb láncszemet illeszt be abba a magyarra lefordított szovjet egyetemes történeti sorozatba, amely ez idő szerint az ősközösségtől, az antik világtól (Avgyijev, Szergejev, Maskin, Gyakov—Nyikolszkij művei) egészen az újkor kezdetéig (Birjukovics—Porsnyev—Szkazkin munkája) terjed. Ha a könyvnek II. kötete is megjelenik — ami a közeljövőben várható —, akkor egyetemi hallgatóink, történelemtanáraink és a történelemtudomány iránt érdeklődő művelt dolgozók a legjobb forrásokból, a marxista—leninista történelemtudomány szovjet mestereinek műveiből meríthetik az emberiség történeti fejlődésére vonatkozó ismereteiket — az őskortól egészen a francia polgári forradalom kitöréséig.

»A középkor története I.« egymagában is alkalmas arra, hogy meggyőzzön bennünket a szovjet középkor-kutatás kiterjedt voltáról és magas elvi színvonaláról. A kezünkben levő első kötetet — a két világhírű szovjet középkor-kutató : Koszminszkij és Szkazkin szerkesztők irányításával — a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézetének és a moszkvai Állami Lomonoszov Egyetemnek szakemberei dolgozták ki és írták, együttvéve mintegy 36 szakember, köztük a — szerkesztőkön kívül — nálunk is jól ismert N. A. Szidorova, Z. V. Udalcova, M. M. Szmirin és mások. A rövidesen kiadásra kerülő II. kötet — nagyjából hasonló terjedelemben — a kései középkor, a XVI—XVII. század történetét fogja felölelni. A két kötet tehát együttvéve mintegy 1200—1300 oldalt szentel a középkori egyetemes történetnek. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben a terjedelemben nincsen benne a Szovjetunió (a magyar kiadásban Magyarország) népeinek és a középkori Kelet népeinek egyetemes története, amelyeket — a szovjet egyetemi tantervnek megfelelően — külön kézikönyvek tartalmaznak.

A szerzők ebben a kötetben azt a célt tűzték maguk elé, hogy az európai országok történetének konkrét anyaga alapján jellemezzék a feudális gazdasági-társadalmi rend valamennyi oldalát a feudalizmus kialakulásától a feudalizmus virágkoráig bezárólag. A középkori történet alapvető problematikáját tartalmazó rövid bevezetés után két részre tagolták történeti anyagukat. Az első, a »korai középkor« elnevezésű részben

a feudális viszonyok kibontakozásával foglalkoznak Európa egyes országaiban az V—XI. században ; a második részben — amely »a XI—XV. századi periódus« címet viseli — a feudalizmus virágkorát tárgyalják.

Ezzel a periodizációval alapvonalaiban egyetérthetünk, csupán néhány kiegészítő megjegyzésre van szükség. Ami a »középkor« (medium aevum) elnevezés *eredetét* illeti, ezt a történészek — a könyv nem egészen világos magyarázatával szemben (6. l.) — a humanista filológusoktól vették át, akik a latin nyelv fejlődését három szakaszra (ó-, közép- és új-latinra) osztották. A német Christoph Kellernek a XVII. század végén megjelent világtörténetében tűnik fel először ez a periodizáció, s a XVIII. században lesz általánossá.[1] Nem világos, hogy a középkori történet második szakaszát miért nevezi a tankönyv egyszerűen »XI—XV. századi periódusnak« (203. l.), »a középkor virágkora« helyett, amelyet különben a bevezetés is használ (11. l.). Nem jelöli meg a tankönyv elég pontosan a középkor végét sem ; ez nem az angol polgári forradalom (11. l.), hanem annak *előestéje*. Ugyanitt eltér a könyv a történettudományban használatos terminológiától, amikor a reformációt és a nagy német parasztháborút »első polgári forradalmaknak« nevezi. Első polgári forradalomként tudvalevőleg a németalföldit tartjuk számon.

A könyv első, a korai feudalizmussal foglalkozó fősrésze éles megvilágításba állítja azt a hatalmas küzdelmet, amely a rabszolgatartó társadalmi rend elsüllyedését és a feudális társadalmi rend felemelkedését kísérte. A 3—4. fejezetben kibontakozik az elnyomott néptömegeknek a rothadó rabszolgatartó társadalom elleni nagyarányú harca, a rabszolgák és colonusok forradalmi mozgalma, amely belülről megingatta a rabszolgatartó rend pilléreit, és »éretté« tette azt a barbár támadásokra. Ennek a történeti küzdelemnek olyan nagyszerű, a burzsoá történettudomány által nem ismert vagy agyonhallgatott állomásait tárta fel a szovjet történettudomány, mint a bagaudák, agonisztikusok, Trigibild, skamarok, Stotzas, az egyiptomi Isaakios stb. mozgalma (46—49., 66., 69., 71., 74. l. stb.), amelyek világosan mutatják a nép történelemformáló szerepét. Két—három évszázadig tartott ez a hatalmas küzdelem, amelynek során a nyugati rabszolgatartó birodalom végleg elsüllyedt, s romjain barbár államok alakultak. A keleti birodalom ugyanekkor szintén forradalmi népmozgalmak és a szláv törzsek betöréseinek színtere lett, amelyek — más úton ugyan, mint nyugaton — de szintén a feudális rend kialakulásához vezettek. A feudalizmus kialakításában Keleten a szlávoknak jutott az a szerep, amely Nyugaton a germánoknak (75. l.).

A rabszolgatartó rend bukásának nagyvonalú ábrázolása után a szerzők helyes célkitűzéssel közelítik meg a másik főkérdést : a feudalizmus kialakulását. Már a bevezetésben leszögezik (7. l.) s később (59. l.) is nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy a feudalizmus kialakulását úgy kell elképzelnünk, mint a bomló római rabszolgatartó társadalom és a bomló barbár (germán és szláv) ősközösség szintézisét. Mégis, amikor a feladathoz hozzáfognak, a folyamatnak csak az *egyik* oldalát tartják szem előtt, azt, amely a bomló germán ősközösségből a feudalizmus felé mutat. Elmondják pl., hogy a bomló frank földközösségből mint vált ki a szabad paraszti tulajdon (allodium), majd hogyan ment tönkre — különböző tényezők hatására — a szabad frank parasztság, mint lett földje a feudális földesurak tulajdona. Ugyanakkor azonban nem világítják meg azt az igen fontos tényt, hogy a bomló római rabszolgatartó rend, »a meghódított országokban talált termelőerők« (Engels)[2], különösen a colonatusi rendszer milyen szerepet játszott a feudalizmus létrehozásában. Szavakban ugyan a szerzők többször elismétlik az ismert engelsi tételt (különös módon még Anglia történeténél is, 144. l.), de a bizonyító tárgyi anyaggal adósok maradnak. Pedig hogy ennek az utóbbi tényezőnek milyen óriási jelentősége volt a feudalizmus kialakulása szempontjából, mutatja az, hogy a feudalizmus klasszikus típusa azokban az országokban fejlődött ki, ahol teljes volt a szintézis a bomló római rabszolgatartó társadalom és a bomló germán ősközösség között (Itália, Franciaország, Spanyolország egyes részei). Ahol ez a szintézis hézagos volt (pl. Anglia és Németország nagy része), vagy egyáltalában nem jött létre (skandináv országok), ott a feudalizmus is csak gyengén fejlődött ki.

A tankönyv itt ütközik bele a középkori történet egyik legfogasabb kérdésébe, a feudalizmus alapjának kérdésébe. A szovjet történettudomány[3] megállapította, hogy a feudalizmus alapja a tulajdon feudális formája, nem pedig a gazdaságon kívüli kényszer. A tankönyvszerzők mégis hol a természeti gazdálkodást, hol pedig a gazdaságon kívüli kényszert, különösen ennek legkoncentráltabb formáját, a jobbágyrendszert teszik meg a

[1] *V. F. Szemjonov:* A középkor története. Berlin, Volk und Wissen, 1952. 5. l. (németül).
[2] *Marx—Engels:* A német ideológia. Budapest, Szikra, 1952. 51. l.
[3] V.ö. *Sztálin:* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Budapest, Szikra, 1952. 42—43. l.

feudalizmus alapjának. A feudalizmus és a jobbágyrendszer merev azonosítása az oka annak, hogy a szerzők különböző s általában elég kései időpontra teszik a feudalizmus kialakulását (bár ebből azért nem csinálnak külön periódust »prefeudalizmus« néven). Így a frank birodalomban először Nagy Károly idejére (112., 113. l.), majd — néhány lappal később — a IX—XI. századra (118. l.) datálják a feudalizmus (azaz a jobbágyrendszer) kialakulását. Németországban a XI., illetve a XI—XII. század (129. l.) az időpont; Csehországban a XII. század (355. l.), Svédországban a XIII—XIV. század (402. l.); a román fejedelemségekben pedig csak a XIV—XV. század (425. l.). Nyilvánvaló, hogy a szerzők itt különböző jelenségeket vonnak össze egy gyűjtőfogalom sémájába. Ezzel szemben világos, hogy a feudalizmus kialakulását mindenekelőtt a *feudális földtulajdon* létrejötte jellemzi. Ennek következtében jut a parasztság függő helyzetbe, s kényszerül feudális járadék fizetésére (jobbágyrendszer). Viszont mind a feudalizmus kialakulásától, mind a jobbágyrendszer létrejöttétől különböző kérdés a jobbágykizsákmányolás fokozódása a XV. századi Kelet-Európában — az árutermelés és pénzgazdálkodás kifejlődése révén.

A feudalizmus kibontakozását az egyes országokban a szerzők igen eleven és szemléletes dokumentumanyagon mutatják be. Kerülik az üres általánosításokat, a merev sémákat, és rendkívül életteljes, konkrét és egyéni képet tudnak rajzolni a nyugat-európai országok feudalizmusáról éppenúgy (5—6. fej.), mint a szláv országok (7., 9. fej.), vagy Bizánc (8. fej.) feudális viszonyairól. Ezen a téren azonban véleményünk szerint túlzásba is esnek. Az erős individualizálás kedvéért szinte teljesen lemondtak arról, hogy *általános* képet fessenek a feudalizmus gazdasági-társadalmi-politikai viszonyairól. Nem világítanak meg a szerzők olyan döntően fontos kérdéseket, mint — már említettük — a feudális földtulajdon, a gazdaságon kívüli kényszer szerepe, a termelőerők és termelési viszonyok összhangja a feudalizmus felfelé ívelő szakaszában, a feudális járadék különböző formái, az árutermelés helye a feudalizmusban (városon és falun) stb. Csak futólag s akkor sem a kellő helyen magyaráznak meg ilyen fontos alapfogalmakat, mint földközösség (121. l.), feudális anarchia (111., 112. l.) stb. Még leginkább általánosító jellegű »A feudális viszonyok fejlődése és a parasztság jobbágysorba döntése a Karoling-államban« c. 5/3. fejezet; de ez sem terjeszkedik ki a feudális termelési mód valamennyi döntő vonatkozására.

A középkori történetnek is legfőbb feladata az anyagi javak termelőinek, a néptömegeknek történetét hiteles tények alapján bemutatni — a munka és harc széles területén. Ami a feladat első részét, a népnek a termelőmunkában való ábrázolását illeti, a könyv némileg kielégítetlenül hagy bennünket. Az egyes országok történetének keretében foglalkozik ugyan a mezőgazdasági és ipari termelés fejlődésével, de ezek a mozaikszerűen elszórt adatok nem tudnak a termelés fejlődésének átfogó és összefüggő képévé kijegecesedni. Emellett az egyes országok termelésének jellemzése állandóan ugyanazokkal a visszatérő motívumokkal, meglehetősen sztereotíp módon történik (pl. a földművelési technika fejlődése a két-, illetve három-nyomásos gazdálkodás terjedésével, a trágya-, illetve márgahasználattal [205., 243., 434. l. stb.]). Nem csik szó a mezőgazdasági technika fejlődéséről, a hám, patkó, eke, cséphadaró stb. tökéletesítéséről, ill. feltalálásáról, a növényfajtákról, terméseredményekről. A XI. századi gazdasági fejlődésről szóló kitűnően megírt 10. fejezet pl. részletesen leírja, hogy a termelőerők fejlődése a kézműipar elválásához, a városok kialakulásához vezetett; de ez a fejezet is elhanyagolja a fejlett városi kézműipar technikájának, a termelőerők további fejlődésének leírását, ami a szövőszék, fonógép, rokka, mechanikus szerkezetű órák, esztergapad, dróthúzógép, hengermű, öntöttvas stb. tökéletesítéséhez, illetve feltalálásához vezetett. Valamennyire is kielégítő, a technika fejlődésével foglalkozó alfejezetet csupán a könyv végén (501—505. l.) találunk, ott is — különös módon — a kulturális fejezetbe beékelve. Ez a kézműipari fejlődés tetőpontját, Itália és Németalföld nagytőkés manufakturáinak létrejöttét tárgyalja. Márpedig a termelőerők fejlődésének felvázolása nélkül nem lehet meggyőző és hiteles képét nyújtani a feudalizmusban sem a nép életének, történelemformáló szerepének, sem pedig annak, hogy a termelőerők fejlődésének alapján létrejött új feudális termelési viszonyok mint segítették elő a maguk részéről a termelőerők további kibontakozását. Ez pedig a feudalizmus haladó jellegének fő bizonyítéka.

Nem világítja meg a könyv kielégítő tényanyag alapján a feudális járadék konkrét formáit, történeti fejlődésüket, a feudális kizsákmányolás mértékét és fokát, és mellőzi azokat a forrásokat, amelyek lehetővé tennék ennek a kérdésnek adatszerű, számszerű eldöntését (pl. a korai középkorban a capitulare de villis-t, s a különféle polyptychákat, így Irminon apát híres polyptychájáť). Ez az oka annak, hogy a feudális kizsákmányolás élesvonalú, tüzes színekben gazdag történeti képe egyhangúvá, sematikussá szürkül

az olvasó tudatában. Éppen azért nem lehet mindig határozottan rátapintani azokra a *konkrét* okokra sem, amelyek a különféle parasztmozgalmakat kiváltották, a *konkrét* forradalmi helyzetet létrehozták.

Maguk az osztályharcok azonban kétségkívül a tankönyv legsikerültebb, legjobban megírt, leggazdagabban dokumentált fejezetei. A szerzők éles szemmel látják meg és szakavatottan jellemzik a parasztság osztályharcának különböző formáit — a földesurak ellen intézett merényletektől, a városokba, kereszteshadjáratokba szökésen, a szolgáltatások megtagadásán át az eretnekmozgalmakig, a legkülönfélébb paraszti tömegakciókig. Szemünk előtt dagad és nő a paraszti antifeudális mozgalmak áradata a Karoling-kor elszigetelt, *egyes* földesurak ellen irányuló helyi felkeléseitől (120—122. l.) a középkorvégi, az *egész* feudális rendet megrázkódtató nagy parasztháborúkig (272. skk.). Nagy érdemük a szerzőknek az is, hogy ki tudják mutatni ezeknek a parasztmozgalmaknak közvetlen *eredményeit* (szolgáltatások korlátozását, jobbágyrendszer felszámolását Angliában) s *hatását* az egész állam életére (Bizáncban, a Karoling-állam, központosított állam létrejöttében). Méltóképpen értékeli a könyv a parasztság hősiességét a honvédő háborúkban. A Jeanne d'Arc vezetésével küzdő francia parasztokat, a német hódítók ellen harcoló szláv népeket, az egész európai reakcióval szembeszálló huszitákat, a feudális reakcióval harcoló német, illetve svájci parasztokat a hazafiúi hűség és áldozatkészség nagyszerű hőseiként állítja elénk. A svájciak szabadságharca, a francia Jacquerie azonban még ennél is több figyelmet érdemelt volna ; a ditmarscheniek hősi története pedig teljességgel kimaradt a könyvből.

A szerzők figyelemmel kísérik a városi osztályharcok alakulását is — különösen a plebejusok oldaláról — főként, ha ez a mozgalom kapcsolatba jut a paraszti mozgalommal, mint a XIV—XV. században. Egészében véve azonban a városi osztályharcok tárgyalása sem ténygazdaság, sem elvi-tudományos nívó tekintetében nem éri el a parasztmozgalmakét. Különösen hézagosnak érezzük az 1356/58-i párizsi polgári felkelés (268—273. l.), a százéves háborút bevezető flandriai városi osztályharc (J. d'Artevelde meg sincs említve, 266. l.) s a német városokban folyó osztályharc (346—348. l.) tárgyalását.

A tankönyv a szovjet nyelvtudományi vita tanulságaképpen nagy figyelmet szentel a feudális felépítmény, így az állam, ideológia, kultúra stb. kérdéseinek. Ezeket a jelenségeket az alappal és osztályharccal szoros összefüggésben, kölcsönhatásban tárgyalja. Általában sikerült a feudális állam fejlődésének bemutatása, ha nem is minden hiba nélkül. A korai feudális állam keletkezésénél a szerzők nem mindig tudják megrajzolni azt a gazdasági-társadalmi fejlődést, amely törvényszerűen az állam kialakulásához vezet. Az államalapítást így egyszerűen a hadvezéri hatalomnak királyi hatalommá való átalakításában jelölik meg — a gazdasági-társadalmi fejlődés mellőzésével (84., 88. l.). Így az államalapítás gyakorlatilag néhány kiemelkedő uralkodó : Klodvig, Hódító Vilmos, Vladiszláv stb. nevéhez kapcsolódik (80., 284., 356. l.). Bizonytalanok a szerzők az egyes államok megjelenésének időpontjában is. Attila birodalmát pl., hol törzsszövetségnek (50. l.), hol államnak (154. l.) mondják. Rendkívül korai időpontra teszik a bolgár állam keletkezését, s itt *minden* szerepet elvitatnak a bolgár-törököktől (186. l.).

A már kialakult feudális állam felépítését, működését, a feudális jog szerepét ismét kitűnően jellemzi a tankönyv. Bizonytalanság lép fel újból a rendi, központi és abszolút monarchiák tárgyalásánál. Ezeknek a történeti fogalmaknak a könyvben nincsen konkrét tartalmuk, nincsen meghatározott gazdasági, társadalmi, politikai jellegük. Így történhetik meg, hogy a feudális fejlődésben eléggé elmaradt Spanyolország királyi hatalma *abszolút*nak minősül (393. l.), az élenjáró francia monarchiáé pedig »csak« *rendi*nek (282. l.).

A könyvnek egyik legnehezebb és legproblematikusabb része a középkori ideológia, kultúra története (24—26. fej.). Nem lehet helyeselni, hogy a szerzők a középkori ideológiát, kultúrát a társadalmi-politikai fejlődéstől elszakítva, a periodizációs határokat is átlépve tárgyalják. A nyugat-európai országok V—XIII. századi kultúráját tárgyaló 24. fejezetnek (a XI. századig leszűkítve) az első, koraközépkori részben lenne a helye ; úgyszintén a szláv népek és Bizánc IV—XV. századi kultúráját tárgyaló 26. fejezet XI. századig terjedő részének. A második részben csupán a XI—XV. század kulturális fejlődését kellene tárgyalni.

E módszertani hibák mellett egyéb elvi, értékelésbeli hibák is vannak a kulturális fejezetekben. A szerzők rendkívül leegyszerűsítik, elszürkítik a középkori kultúra gazdag, bonyolult színképét, és éppen ezért meglehetősen sommás ítéletet hoznak róla. A feudális társadalom hivatalos ideológiájának számító vallásos-aszketikus világnézetet a tankönyv nem ismerteti a maga helyén (485. l.), csak később, a burzsoá értelmiség kialakulásával kapcsolatban tér vissza reá (501., 504. l.). A misztikáról pedig, ami akárhányszor

az eretnek mozgalmak ideológiáját szolgáltatta, éppen csak hogy említés történik. Egyáltalán : nagyon kevés az, amit ez a középkori tankönyv a középkor legnagyobb ideológiai és politikai hatalmasságáról, az egyházról, vallásról s főként ezeknek a tömegekre gyakorolt hatásáról ír. Éppen ezért sommásan elutasító álláspontja nem hat meggyőzően és nem is minden esetben helyes. Nem felel meg pl. a történeti tényeknek az az állítás, hogy az egyház *abszolúte* ellenséges magatartást tanúsított az *egész* antik örökséggel szemben (475. l.), mint ezt később, a skolasztikával kapcsolatban a tankönyv maga is megcáfolja (491. l.).[4] Úgyszintén helytelen a sokrétű s haladó irányzatokat, költőket is magába foglaló lovagi költészetet *egyetemlegesen* elítélni.

Ugyanakkor helyesen értékeli a tankönyv a népi és a polgári irodalom, különösen a humanizmus és a renaissance haladó jelentőségét. Ezek a fogalmak azonban koránsem eléggé kidolgozottak s nem tisztázott ezeknek a különböző műveltségi áramlatoknak egymáshoz való viszonya. A szerzők az V—XI. században még a népi kultúrának tulajdonítják a vezetőszerepet (473—475. l.), a XI—XII. századtól kezdve azonban már a városi kultúrának nyújtják a pálmát (475—478. l.). Városi kultúrán azonban elsősorban a gazdag városi rétegek, a patríciusok kultúráját értik — noha a XI—XIII. század városi életének nem a *patrícius*, hanem a *kézműves* a központi alakja. Ettől a patrícius jellegű városi kultúrától a szerzők élesen elválasztják a »városi szegények« költészetét (479—480. l.). Ezek szerint a »városi kultúra« aligha tekinthető egyszerűen népi kultúrának. De akkor miért nem foglalkozik a tankönyv a XI. századot követően a népi kultúra sorsával? Ugyanezek a problémák még élesebben jelentkeznek a humanizmussal és renaissance-szal kapcsolatban, amelyet a könyv a kizsákmányoló osztályok, »mégpedig elsősorban a felemelkedő fiatal, aktív és mohó polgárság« kultúrájának nevez (504., 514. l.). Itt is megválaszolatlan marad a renaissance kultúra osztályösszetevőinek, különböző irányzatainak s főként a népi kultúrához való viszonyának kérdése. Amit pedig a tankönyv a humanista individualizmusról mond (504—505. l.), az aligha tekinthető egyébnek, mint az ideológiai jelenségek *közvetlenül* a kereskedelmi és ipari tevékenységből való levezetésének s így vulgarizálásának. A humanista individualizmus *negatív* vonásai mellett semmiesetre sem szabad elhallgatnunk a *pozitív* vonásokat, amelyek az embernek a középkori céhes, rendi és egyházi bilincsekből való kiszabadítását célozták.

A tankönyv — igen helyesen — külön fejezetet szentel (26. fej.) a szláv népek és Bizánc középkori kultúrája kérdéseinek. Tagadhatatlanul igen érdekes és tanulságos az az irodalmi, művészeti, tudományos anyag, amit itt a szerzők feldolgoznak. Sajnos, ez a hatalmas kulturális anyag még koránt sincs kellőképpen feldolgozva és általánosítva, úgyhogy a sok adat ellenére meglehetősen kevés és összefüggéstelen az a *konkrét* ismeret, ami a fejezet végén emlékezetünkben megmarad.

Homályban hagyja a tankönyv a tárgyalt népek zömének eredetét is. Így pl. a román nép keletkezése helyett a román nyelv kialakulásának kérdését fejtegeti, s itt nyilvánvaló ellentétbe kerül a Gyakov—Nyikolszkij könyvében kifejtett állásponttal.[5] Nem következetesen használják a szerzők a törzs, törzsi hercegség fogalmát sem; nincsen pontosan körülhatárolt értelme a népnek sem, holott ez ma már definiálható, »mint nyelvileg és származásra nézve rokon, közös területen élő törzsek egyesülése«.[6] Az egész könyv folyamán sehol sem vizsgálják meg a szerzők a nép kialakulásának problémáját, ami pedig rendkívül érdekes eredményekkel kecsegtet.[7] Nem mindenütt helyesen használja a tankönyv a nemzet történelmi kategóriáját, s ábrázolja a nemzet történeti kialakulását. Az ország politikai egyesítését pl. egynek veszi a terület közösségével, holott az a gazdasági egységhez tartozik (282. l.).

Néhány kiegészítő megjegyzés kívánkozik még ide a személyiségek történeti értékelésével kapcsolatban. Előfordul nemcsak az a hiba, hogy a szerzők *túl*értékelik a történeti szereplőket, hanem az is, hogy *alá*értékelik (pl. V. Károlyt vagy Bertrand du Guesclint [277. l.]). Néha arra is találunk példát, hogy a szerzők sikeresen szétfoszlatnak egy történelmi személyiség köré szőtt feudális vagy burzsoá legendát, de ugyanakkor elfelejtik megadni a helyes marxista értékelést, ill. azt idézettel helyettesítik. Ez az eset pl. Nagy Károlynál (100. l.) vagy XI. Lajosnál (281. l.).

A magyar kiadás gondos, elmélyült munka eredménye. A négy fordító : az időközben elhúnyt Gyóni Mátyás, azután Perényi József, Niederhauser Emil, Schütz Ödön lényegében jól, bár nem elég egyöntetűen oldották meg feladatukat. Gyenge vagy egye-

[4] L. erre vonatkozolag *I. M. Tronszkij:* Az antik irodalom története. Budapest, Tankönyvkiadó, 1953. 8. l.
[5] *Gyakov-Nyikolszkij:* Az ókori világ története. Budapest, Tankönyvkiadó, 1954. 648. l.
[6] *F. V. Konsztantyinov:* A történelmi materializmus. II. kiadás, Budapest, Szikra, 1955. 314. l.
[7] *A. D. Ljublinszkaja:* A francia nép kialakulásának kérdéséhez. Vopr. Iszt. 1953. 9. szám., magyarul TIÉ 1954. 1—6. sz. 50—76. l.

nesen hibás fordítás csak elvétve akad (203., 205., 250., 267., 299., 547. lapokon). A nyomda- és helyesírási hibáktól, sajnos, ezt a könyvet sem lehetett teljesen megmenteni (286., 392., 401., 405., 408., 414., 433., 441., 461., 478. l. stb.). A szerkesztő, Kulcsár Zsuzsa — a bíráló, Székely György közreműködésével — lapalji jegyzeteiben elhárította a megértés útjában álló legfőbb akadályokat, néhol tudományos eligazítással is szolgált. Időrendi tábla, irodalomjegyzék, 25 szövegközi térkép és 10 színes térképből álló melléklet fokozzák a könyv használhatóságát.

»A középkor története I.« magyar nyelvű kiadása — a felsorolt hiányosságok ellenére is[8] — hatalmas nyeresége középkori történelmi irodalmunknak és történelemtanításunknak. Jogos reménységgel várjuk a soronkövetkező II. kötetet!

BELLÉR BÉLA

А. Ф. ЯКОВЛЕВ:

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КРИЗИСЫ В РОССИИ

(Москва, Госполитиздат, 1955. Стр. 403, 1)

A. F. JAKOVLEV:

GAZDASÁGI VÁLSÁGOK OROSZORSZÁGBAN

A szovjet történetírás sokat foglalkozott Oroszország gazdaságtörténetével, különösen éppen a kapitalizmus kifejlődésének és későbbi hanyatlásának korszakával. A gazdaságtörténeti tárgyú munkák legnagyobb része azonban inkább részletkutatás, egyes iparágak, egyes iparvidékek vagy akár egyes üzemek története stb. Viszonylag kevés a nagyobb lélegzetű szintétikus munkák száma. Az olyan nagyarányú, hatalmas adatanyagon felépülő kiváló munka, mint P. I. Ljascsenko »A Szovjetunió nemzetgazdaságának története« című, Sztálin-díjas munkája szinte egyedülálló jelenségnek mondható.

Épp ezért történészek és közgazdászok számára egyaránt rendkívül fontos Jakovlev itt ismertetett könyve, amely az orosz kapitalizmus történetének egyik igen lényeges kérdésével, a gazdasági válságok történetével foglalkozik. A könyv sok helyen eddig feltáratlan levéltári anyagot is használ tételeinek bizonyítására. Kiterjeszkedik az 1861-es jobbágyreform előtti korszakra is, első részében a XIX. század első felének gazdasági fejlődéséről nyújt rövid áttekintést, és ebben helyezi el az 1839-es, 1847-es és 1857/58-as részleges válságok történetét. A második részben a klasszikus kapitalizmus korának három válságával, az 1873-as, az 1882-es és az 1890/91-es (részleges) válsággal foglalkozik. A harmadik részben az imperializmus oroszországi sajátosságainak elemzése után részletesen bemutatja az 1900—1903-as válságot, az ipar fejlődését az orosz—japán háború és az első orosz forradalom idején és az 1908—1909-es gazdasági válságot.

Ez a rövid tartalmi vázlat is megmutatja, hogy Jakovlev jóval túlmegy a korábbi kutatásokon és sok újat hoz még Ljascsenko könyvéhez képest is. Így Jakovlev beszél részletesebben az 1890/91-es részleges válságról és az 1908/1909-es válságról, amelyet a korábbi irodalom csak depressziónak tekintett. Jakovlev könyvének legfontosabb eredményeit a következőkben lehetne összefoglalni: Az 1839-es és 1847-es válságokról megállapítja, hogy ezek még csak kisebb részben érintették Oroszországot, az 1857-ben kitört gazdasági válságban Oroszországban fontos szerepet játszott a krimi háború, amelynek kései következménye volt a pénzforgalomnak a tőzsdeválsággal összefonódó válsága. Ez a tőzsdeválság a kereskedelmi és ipari válság után tört ki, és a válság egész lefolyására nagy hatása volt az Oroszországban kialakult forradalmi helyzetnek, amely azután kikényszerítette 1861-ben a jobbágyrendszer felszámolását.

Az 1873-as gazdasági válságról szólva Mengyelszonnak a XIX. századi gazdasági válságokról szóló könyvével ellentétben kimutatja, hogy ez volt az első válság Oroszországban, amely már nem a nyugati fejlettebb államokban kirobbant válságok visszhangja, hanem a belső hazai túltermelésből és az oroszországi kapitalizmus ellentéteinek kiéleződéséből adódott. Ljascsenko megállapításával szemben, aki szerint az 1873-as válság elsősorban a nehézipari termelés válsága és a vasútépítés csökkenéséből követ-

[8] Ezeket jórészt feltárta a szovjet kritika: *Sz. Arhangelszkij—A. Zimin—B. Porsnyev:* A középkor története tankönyvről. Kommunyiszt, 1953. 17. szám. Magyarul: TIÉ 1954., 1—6. szám. 336—348. l.

kezik, Jakovlev bebizonyítja, hogy ezt az állítást az adatok nem támasztják alá, sőt éppen a háború éveiben még javában folyt a vasútépítés, tehát nem beszélhetünk elsősorban nehézipari válságról.

Az 1890/91-es részleges gazdasági válságról szólva Sz. G. Sztrumilin akadémikus régebbi munkáját cáfolja meg a szerző és részletes adatokkal bizonyítja, hogy ez alkalommal nem lehet általános ipari túltermelési válságról beszélni, hanem csupán egyes iparágak, elsősorban a könnyűipar válságáról és pangásáról, amelyet az agrárválság és az 1891-es rossz termés idézett elő.

Az imperializmus oroszországi sajátosságaként Jakovlev lényegében ugyanazokat a jegyeket sorolja fel, mint Ljascsenko többször említett munkájában, de a monopoliumok és a finánctőke kialakulására vonatkozólag sokkal több anyagot közöl. Az 1900—1903-as válságról szólva kiemeli, hogy ez már a viszonylag fejlett kapitalizmus körülményei között tört ki Oroszországban, egy évvel korábban, mint Nyugat-Európában, és elsősorban a nehézipar válsága volt, ezzel is mutatva azt, hogy milyen változások mentek végbe az oroszországi ipar egész szerkezetében. Annak okát, hogy ezúttal a könnyűipart érintette kevésbé a válság, Jakovlev a könnyűipari cikkek iránt megmutatkozó egyre fokozódó keresletben találja meg. A lakosság számának nagymértékű növekedése szilárdabb piacot biztosított az orosz könnyűipar számára, mint az állami megrendelések és a honi ipar és mezőgazdaság szükségletei a nehézipar számára. Az 1908/1909-es gazdasági válság Jakovlev szerint már jóval enyhébb lefolyású volt az 1900—1903-asnál.

Jakovlev megállapítása szerint kétségtelen, hogy a fejlettebb tőkés országokban lefolyó gazdasági válságoknak volt hatásuk Oroszországban is, a legfontosabb adatok összehasonlító ismertetése alapján Jakovlev kimutatja, hogy ez a hatás elsősorban az iparcikkek kivitele és behozatala révén érvényesült. Ugyanakkor viszont megmutatja azt is, hogy Oroszország is hatott a nyugati tőkés államokban a válság kirobbanására és menetére. Érdekesek Jakovlev megállapításai arra nézve, hogyan függ össze a válságok ciklikus menete az oroszországi pénzforgalom alakulásával és az is, milyen befolyással voltak a háborúk a válságok felszámolásában. A háborúk mellett Jakovlev megállapításai szerint elsősorban a kivételesen jó termések azok, amelyek a pangás után felélénkülésre, majd fellendülésre vezetnek.

Egészen természetes, hogy a könyv nem terjedhet ki pusztán a válságok ismertetésére, hanem az egyes válságok közötti korszak gazdaságtörténetének legalább vázlatos képét is megadja és rámutat arra is, milyen hatással voltak a válságok a munkásmozgalom történetére, az osztályharc fejlődésére és alakulására. Mondanivalóját Jakovlev igen gazdag adatanyaggal illusztrálja, a könyvet számos részletes statisztikai táblázat egészíti ki és támasztja alá. Meg kell említeni azt is, hogy a szovjet politikai gazdaságtan legújabb eredményeit hasznosítva Jakovlev is megállapítja, hogy a klasszikus kapitalizmus korának gazdasági alaptörvénye az értéktöbblet törvénye, a modern kapitalizmusé pedig a Sztálin által megállapított közismert törvény. Jakovlev összefoglalóan fejtegeti az extraprofit és a maximális profit között megmutatkozó különbséget is.

Annak ellenére, hogy a könyv nem hanyagolja el a mezőgazdaság fejlődésének kérdéseit sem, úgy látszik, hogy nem világítja meg kellőképpen azt, milyen hatással volt a mezőgazdaság fejlődése az ipari túltermelési válságok kirobbanására. Minthogy a könyv amúgyis sok általános megállapítást tesz az orosz gazdasági fejlődés egészéről, kívánatos lett volna, hogy ezt a kérdést is bővebben részletezze és adatokkal illusztrálja. Nem ártott volna az sem, ha a könyv megemlékezett volna annak a válságnak első jeleiről 1913—14-ben, amelyet a világháború kirobbantásával sikerült elodázni. Az olvasó számára ugyanis Jakovlev könyvének elolvasása után úgy tűnhetik, hogy 1909 után semmiféle válságjelenség sem mutatkozott Oroszország gazdasági életében. Ezért legalább a befejezésben utalni kellett volna az 1917 februárjáig terjedő korszak legfőbb gazdasági jelenségeire.

Végül még egy futólagos megjegyzés: az 1847-es válságról szólva Jakovlev azt mondja, hogy nyugaton ez politikai válsággal fonódott egybe, amelyik Angliában a chartista mozgalom formájában mutatkozott meg, Németországban és Olaszországban tömeges forradalomban, Franciaországban és Magyarországon pedig forradalmi változásokra vezetett. Végeredményben egész Ausztriában is forradalmi változásokra került sor, számos német államban is, és a tömeges forradalmi mozgalmat sem korlátozhatjuk kizárólagosan Németországra és Olaszországra, hiszen ez Európa nagy részére kiterjedt. Nyilván csak nem egészen sikerült megfogalmazásról van szó, de kár volna az általában igen jó könyvben ilyen félreérthető állítást meghagyni.

Jakovlev könyve alapos és hasznos munka, amely mind az orosz történeti fejlődést kutató történész, mind pedig a politikai gazdaságtan jelenségeit elvből vizsgáló közgazdász számára sok fontos és érdekes megállapítást hoz. A magyar történészek szá-

mára különösen hasznos lehet ennek a könyvnek tanulmányozása, hiszen olyan témával foglalkozik, amelynek teljes, marxista szellemű feldolgozásával új történetírásunk is még adós.

NIEDERHAUSER EMIL

STUDII ŞI REFERATE PRIVIND ISTORIA ROMÎNIEI

Din lucrările sesiunii lărgite a sectiunii de ştiinţe istorice, filozofice si economic—juridice (21—24 decembrie 1953)
(Editura Academiei Republicii Populare Romine 1954 (Partea I-a, Partea II-a 2009 pag.)

TANULMÁNYOK ÉS REFERÁTUMOK ROMÁNIA TÖRTÉNELMÉBŐL

A történelmi, filozófiai és gazdasági—jogi tudományok osztálya kibővített tudományos ülésszakának munkálataiból. (1953. december 21—24.)

A baráti Román Népköztársaság Akadémiája tudományos ülésszakának anyagát tartalmazó két vaskos kötet nagy érdeklődésre tarthat számot a magyar régészek, filozófusok, etnografusok, történészek, párttörténészek, pedagógusok körében egyaránt. A tudományos ülésszakon felolvasásra került tanulmányok és referátumok szerzői ugyanis rendkívül változatos témákat dolgoztak fel. A történelmi tárgyú tanulmányok mellett a kötetek régészeti, néprajzi, filozófiai (például Bólyai János társadalmi-politikai felfogása — Bányai László tolláből) dolgozatokat is tartalmaznak. A köteteket mintegy keretbe foglalja P. Constantinescu-Iaşi akadémikus beszámolója az osztály tevékenységéről és az ülésszak vitáit összefoglaló Mihail Roller akadémikus : »A népi történelemformáló szerepe Románia történetének néhány kérdésében« című zárszava.

A régészeti, filozófiai, néprajzi tanulmányok ismerete különösen hasznos lehet a magyar hasonló szakterületek művelői számára, annál is inkább, mivel nem egy esetben az ő eredményeikre is történik hivatkozás, vagy hangzik el ellenvélemény egy-egy állításukkal kapcsolatban. E recenzió szűkreszabott terjedelme miatt, az alábbiak során csak a tudományos ülésszak történelmi jellegű tanulmányainak és referátumainak ismertetésére szorítkozhatunk.

A kezünkben levő két kötet lehetővé teszi a megújhodott, alkotószellemű román történetírás újabb eredményeinek megismerését és betekintést nyujt a román történetírás ideológiai, tartalmi, módszertani, tematikai problémáiba. Az ismeretszerzés és a tapasztalatcsere lehetőségei tehát egyaránt indokolják a tudományos ülésszak anyagának áttekintését.

I

A kötetek magyar olvasóját mindenekelőtt az ragadja meg, hogy nagyszámú, sokoldalúan képzett, eddig előtte ismeretlen történész gárda tudományos eredményei megismerésének lehet részese. A román történetírás olyan régebben is ismert kiváló művelői, mint P. Constantinescu-Iaşi, V. Cheresteşiu, M. Roller, A. Oţetea, Bányai László, D. Prodan és mások mellett fiatal — de teljes fegyverzetű — történészek írásait is olvashatja. Külön örvendetes tény a magyar olvasó számára, hogy a történettudomány romániai művelői sorában találja a magyar történészeket is : Imreh Istvánt, Csetri Eleket, Egyed Ákost, Gáspár Margitot és Demény Lajost. A kötet szerzőinek névsora tehát egy új, a nemzetiségek képviselőit tömörítő, romániai történész gárda jelentkezéséről is számot ad.

Szembetűnő az is, hogy a közölt tanulmányok és referátumok román elvtársaink magasfokú ideológiai és szakmai igényeiről tanúskodnak. Valamennyi szerző, az adott témával kapcsolatos marxista-leninista megállapítások alkalmazására és a forrásanyag feldolgozására törekedett. A klasszikusok tanításai alkalmazásának az igénye egy önálló, új jellegű tanulmány megszületésére is vezetett. C. Mihailovici : »Marx Károly a román országokról« című tanulmánya kiválóan bizonyítja azt a nagy érdeklődést, amelyet Marx a délkelet-európai államok és köztük Románia története iránt tanusított. Nagy István törökellenes harcaitól kezdve a román országok egyesüléséig, Marx Károly a román történelem számos alapvető kérdésének megoldásához adott értékes elvi útmutatást — ahogy ezt a szerző alapos, sokoldalú gyűjtőmunkán alapuló tanulmánya bizonyítja.

A közölt tanulmányokból kiviláglik a szerzők azon szándéka, hogy a szocialista tábor országainak történettudományi eredményeit felhasználják. A Szovjetunió élenjáró

történettudománya mellett bőségesen történik hivatkozás Molnár Erik, I. Tóth Zoltán, Székely György munkáira is. A kötetekben közölt tanulmányok alaposságára, szakmai színvonalára vet fényt az, hogy valamennyiben felismerhető a források sokoldalú feldolgozásának igénye. Románia középkori történetével foglalkozó tanulmányok szerzői a megfelelő, Romániában található magyar forrásanyagot is feldolgozták. Ez a körülmény is igazolja a két baráti ország történészei közötti intenzív és sokoldalú együttműködés szükségességét.

A kötetekben közölt tanulmányok általános erényeivel foglalkozva, külön ki kell emelnünk a tematika gazdagságát, sokszínűségét. A bábolnai parasztfelkelésről, román—orosz kapcsolatokról, a munkásmozgalom nagy eseményeiről szóló tanulmányok mellett színvonalas dolgozatokat olvashatunk az angol—amerikai—francia tőke behatolásáról Románia gazdasági-politikai életébe, és más témákról. Mi adja meg e különféle témák egybefűzésének alapját a két kötet keretében? A szerzőknek azonos történelemkutatási módszer mellett az a szándékuk, hogy munkáikkal a szocializmus építésének feladataihoz járuljanak hozzá. A tudományos munka eredményei tehát egy felszabadult nép kiapadhatatlan alkotóereje mellett, a tudomány és a szocializmus építésének összeforrottságát is bizonyítják. A kutatómunka a román nép függetlenségének megvédésére, országa fejlődésének elősegítésére irányuló küzdelmének évszázados történeti hagyományait tárja fel. A román történészek nemcsak a nemzeti függetlenség megvédésére és a társadalmi haladás elősegítésére irányuló harcok feltárásával, hanem a szocialista hazafiasság tudatának elmélyítéséhez elengedhetetlenül szükséges reakciós történeti nézetek, tévhitek és babonák felszámolásával is hozzájárulnak a szocializmus építéséhez. Ebből a szempontból a magyar olvasót különösen megragadja a legtöbb szerző azon szándéka, hogy a román történelem kutatásában a felszabadulás előtt érvényesült nacionalista nézetekre csapást mérjen. A román nép története — e szerint — csak úgy mint szomszédjainak története az egymásrautaltság, az együttműködés szükségességének tanulságait idézi. A tudományos ülésszak tematikájának megválasztásával, a témák színvonalas, tudományosigényű feldolgozásával, harcos és internacionalista felfogásával egyaránt hozzájárult a Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs által megfogalmazott feladat végrehajtásához: »Ápolnunk kell és példaként kell idéznünk a magyar és román nép demokratikus hagyományait, a bábolnai felkelést, Dózsa György, Horia, Cloşca és Crişán felkeléseit, az 1848-as forradalmat, a történelem minden olyan eseményét, amely a szabadságért és a jobbágyság láncainak lerázásáért vívott közös harcban, valamint az erdélyi románok és magyarok fasiszta ellenes harcában egybekapcsolta e két népet.«[1]

A fentiekből kiindulva vegyük közelebbről is szemügyre a két kötet legjelentősebb tanulmányait.

II

Az ülésszak tanulmányainak egy csoportja a román nép külső és belső ellenségei ellen folytatott függetlenségi harcának történetéből meríti témáját. Ezek a tanulmányok új adatait és részleteit mutatják be annak a küzdelemnek, amelyet a román nép évszázadok során nemzeti szabadságáért folytatott. Két tanulmány a törökök ellen folytatott harc fontos kérdéseit tárgyalja. Barbu T. Câmpina: »Az 1462 július—novemberi havaselvei felkelés és a bojárok összeesküvése« című tanulmánya kimutatja, hogy a bojárok a központosítás politikáját képviselő Vlád Tepeş és közrendi hívei ellen folytatott hatalmi harcaiban nem átallották a fejedelemség önállóságát fenyegető törökök segítségét is igénybe venni. St. Ştefănescu dolgozata (A craiovai bojárok szerepe a Román Fejedelemségek török általi leigázásában) hangsúlyozza, hogy a XVI. század elején kibontakozó törökellenes népi ellenállással szemben 1508 után a craiovai bojárok elárulták a függetlenség ügyét és törökbarát politikát folytattak.

Más jellegű témát dolgoz fel Scarlat Callimachi tanulmánya. A szerző a Román—Orosz Múzeum néhány ismeretlen dokumentumának közlésével és elemzésével az orosz—román gyümölcsöző kapcsolatok történelmi előzményeit tárja fel. A tanulmányban idézett forrásanyagok az 1656 és 1834 közötti évekből származnak.

Meglepő és egyben példamutató a kötet azon tanulmányainak száma, amelyek a legújabbkori Románia történelmének eddig eléggé ismeretlen lapját tárják fel: az imperialista nagyhatalmak hódító politikáját Romániával szemben. Traian Lungu: »Az amerikai és angol tőke behatolása a román petróleumiparba a XX. század elején« című

[1] A Román Kommunista Párt álláspontja a soviniszta és revizionista áramlatokkal szemben. (Előadás a R. K. P.-KB. bővített ülésén. 1946 július. Cikkek és beszédek. Kiadja a Román Munkáspárt 1951. 79. l.)

tanulmánya nagy sajtóanyag feldolgozása alapján bebizonyítja a román petróleumiparba behatoló külföldi tőke nemzet- és népellenes szerepét. Két további tanulmány azokra a Romániával kapcsolatos imperialista mesterkedésekre vet fényt, amelyek az első világháború éveiben bontakoztak ki. J. Gheorghiu : A román—orosz kapcsolatok Románia semlegesség periódusában (1914—1916) című referátuma széleskörű anyagismeret alapján elemzi az antant és a központi hatalmak közötti diplomáciai harcot, amelynek célja Románia háborúba való bevonása volt. A szerző kimutatja, hogy a háborúba lépés csalétkeként Romániának területeket ígérgettek. Az antant Erdélyt ígéri a Monarchia rovására, a központi hatalmak Beszarábiát Oroszország kárára. Az imperialista hatalmi csoportosulásokhoz tartozó államok »szövetségesi« viszonyára jellemzőek a tanulmány azon adatai, melyek szerint II. Vilmos császár a Monarchia rovására, az antant pedig Oroszország érdekeinek megsértésére is hajlandó volt Románia megnyerése érdekében. V. Liveanu dolgozata (Az 1917-es focșani fegyverszünet közvetlen előzményei) a fenti tanulmány gondolatmenetéhez kapcsolódva, a román uralkodó osztály külpolitikai magatartásának valódi indítékaira vet fényt, kiemelve, hogy bárhogyan is ingadozik a román uralkodó osztály az imperialista hatalmak árajánlata között, külpolitikai állásfoglalásában 1917 óta állandó jellegű az oroszországi forradalomtól való félelme. Ezért az ország függetlenségéről lemondva — a központi hatalmakkal kötött különbékével hozzájárul a szovjetellenes imperialista tervek megvalósításához.

A szovjetellenesség azóta is a román uralkodó osztály kül- és belpolitikai álláspontjának legfőbb indítéka lett. Ez a körülmény magyarázza meg a román uralkodó osztály teljes kapitulációját az imperialista hatalmak előtt a két világháború közötti évtizedekben. A román uralkodó osztály nemzetellenes, az angol—francia--amerikai imperialisták előtt megalázkodó politikájának egy-egy fontos oldalára mutatnak rá : E. Munteanu s Teodor Necșa : »Hogyan pusztították a román petróleumipart az imperialista trösztök 1917—1923 között« ; A. Román : »Az imperialista trösztök és az 1924-es bányatörvény« ; Paula G. Nicolau : »Az 1928—1931-es államkölcsönökről« ; és Stelian Safta : »Az 1929-es nemzetellenes bányatörvény« című dolgozatai. Néhány dolgozat a román uralkodó osztály és Németország kapcsolatait elemzi. Eliza Campus (România gazdasági-politikai leigázása a hitleri Németország részéről az 1937—1938-as években) a fasiszta Németország gazdasági behatolásának eddig ismeretlen vonatkozásait elemzi igen meggyőző módon. J. Benditer : »A román burzsoá földesúri rendszer nép- és nemzetellenes politikájából« c. dolgozata Románia belpolitikai élete fasizálódásának sajátos vonásaira mutat rá. T. Bugnáriu és Bányai László : »Hogyan árulja el az első és második világháború előestéjén I. ill. II. Hohenzollern Károly Erdélyt« című alapvető dolgozata pedig a román uralkodó osztály fasisztabarát kül- és belpolitikájának nemzetellenes következményeit emeli ki.

A Románia függetlenségének biztosításáért folyó harc fontos állomását dolgozza fel Titus Georgescu és Gheorghe Matei tanulmánya. A szerzők, főként a sajtóanyag alapján, arra a sokoldalú segítségre mutatnak rá, amelyet a Szovjetunió diplomáciája a nyugati imperialisták diplomáciájával szemben Romániának nyujtott az 1946-os párizsi béketárgyalásokon.

III

Jelentős új anyaggal gazdagítják ismereteinket azok a tanulmányok, amelyek a román társadalom fejlődésének egyes kérdéseit dolgozzák fel, vagy a néptömegek társadalmi fejlődéséért és átalakulásáért folyó harcának eddig ismeretlen oldalaival foglalkoznak.

Nagyszámú tanulmány meríti témáját a román társadalom feudális korszakának kérdései közül. Gh. Diaconu arról ír, hogy milyen szerepük volt a XIV—XV. századbeli bojár udvaroknak Moldva katonai szervezetében, Jon Sabău a tüzes próba ítélet eseteit elemzi, Damaschin Mioc a bírság eredetéről és funkcióiról közöl érdekes adatokat, V. Costăchel a faluközösségek kérdéseit vizsgálja, D. Prodán akadémikus a robotmunka feltételeit tárgyalja.

A XVI. századbeli városok kérdéseiről két érdekes tanulmányt olvashatunk. Lia Lehr : »Havaselve városainak gazdasági fejlődése az 1501—1650-es években« című tanulmánya főként Bukarest és Târgoviște adatai alapján a kézműipar és a belső piac fejlődéséről ad számot. G. S. Ardeleanu Kolozsvár XVI. századbeli adatait vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy Kolozsvár fontos kézműipari központ volt. Érdekesek a szerzőnek azok a megállapításai is, amelyek szerint a XVI. századbeli Kolozsvár magyar és szász kézművesei mellett Moldvából és Havaselvéről jött kézművesek is szerepelnek.

A román társadalom feudális időszakának egyik viszonylag ismeretlen oldalát tárja fel A. Otetea professzor tanulmánya, amely a gazdaságon kívüli kényszer problematikáját vizsgálja, a XIX. század elejének éveiben.

A feudális társadalom felbomlásának és a kapitalista társadalom kialakulásának kérdéseivel három tanulmány foglalkozik. S. Vianu az egyszerű árutermelés kapitalista termeléssé történő átalakulásának és a bérmunka kialakulásának folyamatát vizsgálja. Bujor Surdu a fogarasi papírmanufaktúra XVIII. századbeli fejlődésének elemzésével járul hozzá e problémakör kérdéseinek megvilágításához. L. Şimandan a termelőerők erdélyi fejlődésére hoz adatokat egy 1840-es osztrák statisztika alapján.

A társadalom fejlődésének fontos mozgatóerejéről, a néptömegek társadalmi harcairól az ülésszakon számos munka került felolvasásra. Ezek sorát Demény Lajosnak a román és magyar jobbágyok 1437-es bábolnai felkeléséről szóló tanulmánya nyitja meg. A fiatal szerző a román—magyar nép barátságának egyik fontos történeti előzményének kérdéseit foglalja össze, részben az ismert, részben új forrásanyag alapján.

A másik nagy középkori népi mozgalom, az 1514-es parasztháború eddig eléggé ismeretlen vonatkozásáról Belu Sabin írt: »Az erdélyi városok részvétele az 1514-es népi felkelésben« címmel. A tanulmány első felében az 1514-es parasztháború előestéjén kibontakozó erdélyi parasztmegmozdulásokat (1503, 1506, 1508) tárgyalja. Majd a fontosabb erdélyi városok (Kolozsvár, Torda, Dés, Radna) plebejusainak a Dózsa parasztmozgalommal szolidáris és vele egybefonódó küzdelmét mutatja be.

Az 1821-es, Tudor Vladimirescu nevével egybekapcsolódó felkelés ismeretlen adataival foglalkozik S. Ştirbu illetve J. Neacşu referátuma. S. Ştirbu az 1821-es felkelés és a szomszédos országok felszabadító mozgalmainak kapcsolatát tárgyalja. Ezek közül főleg a román felkelők és az országban levő szerb emigráció, illetve Tudor Vladimirescu és az oroszok közötti kapcsolatokat emeli ki. J. Neacşu tanulmánya a felkelés katonai vonatkozásait, a felkelők hadseregét és hadjáratát írja le. Mindkét tanulmány erőteljesen kiemeli a Tudor Vladimirescu mozgalom törökellenes jellegét.

A magyar olvasó különös érdeklődésére tarthat számot a kötetek egyik kiemelkedő tanulmánya: »Adalékok az 1848-as forradalmi év erdélyi parasztmozgalmainak történetéhez« — Victor Cheresteşiu elvtárs tollából. Tudomásunk szerint V. Cheresteşiu elvtárs tanulmánya első ízben dolgozza fel román részről az 1848-as erdélyi román nemzetiségi mozgalom megértéséhez nélkülözhetetlen parasztkérdés problematikáját.

V. Cheresteşin szenvedélyes hangú, a nép történeti szerepét bizonyító, a nemzeti kérdést biztos, szakavatott kézzel és nagy tárgyi ismerettel tárgyaló tanulmányának magyar nyelvű publikálása valamelyik szakfolyóiratunk hasábjain bizonyára számos érdeklődő számára nyújtana új szempontokat.

Az ülésszaknak a román néptömegek harcával foglalkozó tanulmányai egységesek abban a felfogásban, hogy a megfelelő helyeken megcáfolják a néptömegek szerepét tudatosan elferdítő román burzsoá történeti irodalom állításait. Ezek mellett fontos kiemelni azt is, hogy Ilie Grămădа külön tanulmányt szentel az 1907-es moldvai parasztfelkelés okait meghamisító korabeli burzsoá-földesúri irodalom állításainak bírálatára.

A román néptömegek társadalmi haladásáért folytatott küzdelméről szóló tanulmányok fenti csoportjának külön részét képezik a romániai munkásmozgalom kérdéseit tárgyaló referátumok.

IV

A magyar olvasóközönség és különösképp a magyar munkásmozgalom történetének művelői mindig érdeklődéssel követték a romániai munkásmozgalom feldolgozására irányuló munkát. E folyóirat ismertette a romániai munkásmozgalom dokumentumait tartalmazó köteteket. Most a tudományos ülésszak anyagát olvasva, örömmel állapíthatjuk meg, hogy a forrásanyagok egybegyűjtése és kiadása után megszülettek a feldolgozás első termékei is. A tudományos ülésszakon 11 olyan tanulmány került felolvasásra, amely a romániai munkásmozgalom történetének kérdéseiből merítette témáját.

Ide sorolható Imreh István mintaszerű tanulmánya, amely nagy tényismeret alapján az erdélyi bérmunkásság kialakulásának forrásaira vet fényt.

Újszerű, figyelemreméltó és sikerült kísérletének tartjuk Csetri Elek: »A nagybányai munkásság az 1848—1849-es forradalom idején« című tanulmányát. Csetri a magyar szakemberek előtt is ismeretlen helyi levéltári anyag alapján a román—magyar baráti mult új forrásait tárja fel. A tanulmány azon adatai, amelyek a nagybányai magyar és román bányamunkásságnak a nemzetőrségbe és a honvédseregbe történt közös jelentkezését, az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc hadiiparának meg-

teremtésére irányuló együttes erőfeszítéseit bizonyítják — a magyar történetírást is gazdagítják.

Az oroszországi forradalmi mozgalmak hatását a kialakuló romániai munkásmozgalomra két tanulmány világítja meg. Gh. Haupt: »A orosz forradalmi mozgalom hatása a romániai munkásmozgalom kezdetére (1878—1881)« című tanulmánya azt a hatást elemzi, amelyet a Romániában levő orosz forradalmi emigránsok a romániai marxista irodalom elterjedésére gyakoroltak. Florența Rusunak: Nicolae Petrovics Zubcu Codreanuról szóló munkája az orosz forradalmi mozgalom e kiváló képviselőjének 1874—1880 közötti romániai tevékenységéről ad részletes képet. A romániai munkásmozgalom első periódusával foglalkozó tanulmányok csoportjába sorolható még Victor Rață: »Munkásharcok Romániában az 1880—1890-es években« című dolgozata, amelyben a szerző a kapitalizmus romániai fejlődésének sajátosságaiból kiindulva, a munkásosztály helyzetével és sztrájkmozgalmaival foglalkozik.

Három tanulmány az erdélyi munkásmozgalom történetének kérdéseivel foglalkozik. H. Mureșan első ízben dolgozza fel az aninai 1897-es sztrájknak, a magyar és román munkások együttes harca e hősi fejezetének történetét. Jon Cicală és Egyed Ákos színvonalas tanulmánya az erdélyi munkásmozgalom 1905—1906-os éveinek kérdéseit tárgyalja. A szerzők az első oroszországi polgári demokratikus forradalom erdélyi hatását bizonyítják, nagyobbrészt az erdélyi munkássajtó alapján. A váradi, kolozsvári, marosvásárhelyi, temesvári, aradi, szatmárnémeti, lupényi, petrozsényi sztrájkmozgalmak leírása mellett a tanulmány szerzői gondot fordítanak az oroszországi forradalom hatására kibontakozó erdélyi parasztmozgalmak feltárására is. Az Arad, Temes és Bihar megyei parasztmegmozdulások eseményeinek összegyűjtésével a szerzők úttörő jellegű munkát végeztek. Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására kibontakozó erdélyi forradalmi mozgalom egyik legszebb fejezetét: az 1906-os zsilvölgyi sztrájkot, Gáspár Margit dolgozza fel önálló tanulmány keretében.

A Romániai Kommunista Párt illegalitás alatt vívott küzdelmeinek egy nagyszerű állomását ismerteti Fuchs Simon: »A marosvölgyi munkások 1925-ös évi sztrájkharca« című dolgozata. A tanulmánynak az a fejezete, amely a marosvölgyi munkásosztály helyzetéről szól, megrázó adataival a román burzsoá-földesúri rendszer népellenes jellegét leplezi le.

A román nép felszabadulás utáni, az ország demokratizálódásáért folytatott harcának egy fontos mozzanatát tárgyalja P. Nichita, N. Jonescu és T. Udrea: »A néptömegek harca 1946. III. 6-a előestéjén az agrárreformért és a földbirtokosok likvidálásáért« című dolgozata. Mint ismeretes, a felszabadulás után Romániában a földreformot az 1945. III. 6-án Gróza Péter elnökletével megalakult demokratikus kormány iktatta törvénybe. Az ország felszabadulásának időpontjától hatalmon levő kormányok mindent elkövettek a földreform elodázása, elszabotálása érdekében. Az idézett tanulmány kimutatja, hogy a parasztság tömegei a reakciós kormányok szándékai ellenére az ország számos vidékén ténylegesen megvalósították a földreformot.

*

Az ülésszak a román történetírás jelentős fejlődését tükröző tanulmányok bemutatása mellett arra is gondot fordított, hogy a további új sikerek biztosítékaként a tudományos munka fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges kritika-önkritika fegyverének alkalmazásával feltárja a román történészfront fogyatékosságait is. A tudományos ülésszak vitáinak résztvevői az elméleti-világnézeti képzés és a burzsoá nézetek sokoldalúbb megcáfolásának szükségessége mellett hangsúlyozták a levéltári munka gyengeségeit is. A vita kritikai szellemét a román történetírás újabb eredményei kiindulópontjának lehet tekinteni. Ezért várjuk érdeklődéssel a tudományos ülésszakon már jelzett munkák megjelentetését, azokat a teljes műveket, amelyekből szerzőik csak egyes fejezeteket olvastak fel.

Addig is, az 1953 decemberében megtartott ülésszak legfontosabb tanulmányainak magyarnyelvű közreadása fontos feladata a román és magyar történetírás mind szorosabbá váló együttműködésének. Ezért csak üdvözölni lehet a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Értesítőjének kezdeményezését. Az Értesítő ugyanis közölte Fuchs elvtárs említett tanulmányát, és ezáltal az 1953 decemberi ülésszak egyik anyagának megismerése a széles magyar olvasóközönség számára is hozzáférhetővé vált.

CSATÁRI DÁNIEL

HORVÁTH JÁNOS:

ÁRPÁD-KORI LATINNYELVŰ IRODALMUNK STILUSPROBLÉMÁI

(Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1954. 400 l.)

Közel két évtized kutatásainak gazdag és sokrétű eredményét foglalta össze a tudományt számos új megállapítással és a problematika jelentős bővítésével előrelendítő könyvében Horváth János, középkori latinnyelvű irodalmunk egyik legkiválóbb ismerője. Jóllehet elsősorban az irodalmi tudományok oldaláról közeledik az Árpád-kor hagyatékához — és jogos (de korántsem a történészeket elmaraszta1ó) az az észrevétele, hogy irodalmunk e latinnyelvű ágát *irodalmi* szempontú vizsgálatoknak alig vetették alá, hanem mindenekelőtt *történeti forrásként* kezelték —, számos új mondanivalója van a történészek számára is. Nemcsak a már említett érintkezési felület miatt, hogy ti. Árpád-kori irodalmi alkotásaink *egyúttal* történeti források is, melyekre vonatkozó ismereteink Horváth könyve után jelentősen kibővültek és módosultak, hanem történeti tárgyalásmódjával, nálunk merőben újszerű metódusával, a filológiai elemzés, értelmezés, proveniencia és datálás jónéhány eddig megoldatlan kérdésének megválaszolásával is. Különösen jelentős számunkra azon sikeres célkitűzése, hogy *a stílusjelenségek kronológiai meghatározó-szerepét* kimutassa. Eredményeinek és módszerének helyességét a pontosan datált oklevelek, írásművek tanúbizonysága támasztja alá. Ugyancsak gazdag gyümölcsöket érlelt a latinnyelvű műirodalom és az elveszett *népi, anyanyelvi irodalom szüntelen kölcsönhatásának* kutatása is, illetve az utóbbi maradványainak kikövetkeztetése latin irodalmunk alkotásaiból. Itt Horváth abból a helyes elvi premisszából indul ki, hogy latinnyelvű írásbeliségünk felépítmény-jellegű, híven tükrözi az uralkodó osztály szempontjait, érdekeit, íróink ennek megfelelő ideológiai fogékonysággal, érzékenységgel rendelkeztek s hol nyílt, hol rejtett polémiát folytattak népi, anyanyelvű, szóbeli irodalmunknak az ősközösséget, majd az alávetett osztályok szemléletét tükröző alkotásaival, melyek csak átalakult, veszélyességüket levetkőzött formában kerülhettek lejegyzésre. Átalakulásukat, átvételüket a biztos ideológiai alapon álló filológus szakavatott szeme a szöveg ellentmondásainak, homályosságainak feloldásával tárta fel.

Árpád-kori íróink műveinek vizsgálata a kor színvonalán álló művészi stíluselvek ismeretét és *tudatos alkalmazását* tanúsítja: megtaláljuk bennük a megfelelő szakmai terminus technicusokat, valamint a művészi fogalmazás elveit oktató kézikönyvek, ars dictandi-k számos más, kétségbevonhatatlan hatását. Mindezeket a kérdéseket Horváth részletesen tárgyalja és bizonyítja. Áttekinti a középkori stílustanító-irodalom fejlődését, fő irányzatait és *elhatárolja a rímes és ritmikus próza uralmának hazai korszakait*. Az oklevelek stílusának megvizsgálása során korrigálja és a rímes próza alkalmazásának kimutatásával jelentősen kiegészíti Rácz Elemér korábbi (1927) megállapításait. Legfontosabb Árpád-kori okleveleink stílusának elemzése a valódiság és a datálás kérdései területén minden tekintetben megerősíti és alátámasztja a helyes *tartalmi kritika* korábbi eredményeit. XI—XII. századi okleveleinkre a *rímes próza* alkalmazása a jellemző, majd egy félszázados *átmeneti korszak* után egyeduralkodóvá lesz *a ritmikus próza*, melynek sírját a XV. században felülkerekedő *humanista stílus* ássa meg.

A törvények rövid áttekintése után az irodalmibb igényű prózai szövegek vizsgálatának eredményeit adja a szerző.

A *rímes próza* alkalmazása jellemzi az *Intelmeket* (a szöveg nem egy problémája éppen ennek ismeretében oldható fel), *a lengyel remeték legendáját, a három István-legendát, az Imre-legendát. A nagyobbik Gellért-legenda* több réteget tartalmaz: XIV—XV. századi betoldások mellett jelentős része olyan XII. század-eleji fogalmazvány, mely sem a krónikákban, sem a kisebbik Gellért-legendában nem található meg: jellemzője szintén *a kiemelni szándékolt* mondanivaló *rímes* megfogalmazása. A krónikával érintkező szövegrészek esetében, Horváth bizonyítása szerint, a legenda az *átvevő*. *A kisebbik Gellért-legenda* szemléletmódja és stílusa egyaránt a XIII. századi átmenet korára (és *a nagyobbik legenda* XII. századi, még interpolálatlan alapszövegének felhasználására) utal. Ennél valamivel korábbi, Anonymusszal egykorú a szép rímes passzusokban bővelkedő *László-legenda*, mely *verses* részleteket is tartalmaz. A krónikákkal érintkező megfogalmazások esetében itt is a legenda merít a krónikából.

Anonymus elbeszélő stílusának vizsgálata Jakubovich megállapításain messze túlhaladó mértékben *Hugo Bononiensis* stílustanító-könyvéhez vezet: a verses és prózai elemek keverékéből álló *prosimetrum* stílusalakzatához. A bolognai mester a maga művét mintaszerű *rímes prózában* írta, vagyis prózarímeit a mondattagok (kólonok) végein helyezte el. A *verses* részleteknél viszont a rím igen gyakran a kólonok belsejében helyez-

kedik el, ami a rímes prózától éppúgy idegen jelenség, mint a vers másik nélkülözhetetlen kelléke, a ritmus. A prosimetrum, továbbá a hagyományos egyéb stílusékítmények (alliteráció stb.) alkalmazása mellett Horváth a történeti énekek, a népi epika naiv elbeszélő stílusának konkrét beütéseit is megmutatja Anonymus művében. Nem leljük viszont *a ritmikus próza* szabályainak érvényesítésére irányuló tudatos törekvésnek még a nyomait sem (ellentétben Győry János eredménytelen bizonygatásaival).

A *ritmikus próza* legvirtuózabb képviselője *Rogerius*, mint ezt Horváth közel két évtizede megírt, de csak 1948-ban és kivonatosan megjelent tanulmányában (Horváth-Emlékkönyv, 1948) már korábban kimutatta. Mellette kései krónika-íróink szövegmaradványai illusztrálják legmeggyőzőbben ennek a stílusfajnak a hazai virágzását. Mintaszerű ritmikus prózában íródott krónikáinknak *Kun László* uralkodásától kezdődő része (néhány előző interpolációval együtt), melyet Domanovszky kutatásai óta teljes joggal egy *minorita szerzőnek* tulajdonítunk. Nem látszik megalapozottnak ezzel szemben a stílusvizsgálat tükrében Domanovszky azon feltételezése, hogy az Anjou-korra vonatkozó rövidebb, annalisztikus tömörségű, de ugyanúgy ritmizált részeket *egy másik* szerző művének kellene tartanunk, főként ha tekintetbe vesszük, hogy *tartalmilag is* ugyanaz az egyházi irányú érdeklődés és Anjou-párti beállítottság a jellemzőjük. Az 1332. év eseményei után az egyes szövegvariánsokban különböző folytatások találhatók, melyeknek ritmizálása kifogásolható s így *nem* a minorita baráttól származnak. A prológusról és egy-két (a dispondaicust sűrűbben használó) más részletről Horváth meggyőzően kimutatja, hogy *Kálti Márk* műve. Találunk ezenkívül a megelőző részekben olyan — túlnyomóan ritmikus (és elsősorban a dispondaicus formációt alkalmazó) — XIII. századi betoldásokat, melyek a honfoglalás, a kaladozások és a XI. század eseményeit, valamint az idegen nemzetségek származását tárgyalják. Szerzőjük minden bizonnyal a Györffy György által kimutatott *Ákos mester*. Tőle származnak a XIII. századra vonatkozó vázlatos — főként genealógiai érdekű — feljegyzések is, melyek oligarchikus, az Árpád-ház szerepét lekicsinylő szemléletről tanúskodnak.

E XIII—XIV. századi, döntően ritmikus fogalmazású részletek leválasztása után a *rímes próza* ritkább vagy sűrűbb alkalmazásával jeleskedő, XI—XII. századi eredetű krónikaanyag marad hátra.

A XII. századi eseményeket elbeszélő 141—167. fejezeteket (utalásaink mindig a Szentpétery-féle Scriptores-re vonatkoznak), melyekre erősen pártos, Kálmán- és II. István-ellenes él, ironikus színezet, a rímes próza ékítményének *mérsékelt* felhasználása a jellemző, egy *III. István-kori szerzőnek* köszönhetjük; ugyanő interpolálhatta az előző krónika-fogalmazvány csatlakozó részét, a 139—140. fejezetet is. A fentmaradó előzmény, a 25—138. fejezet stílus és szemlélet alapján — leszámítva a későbbi betoldásokat — két elütő fogalmazványra tagolható: egy *I. András-korabeli* »ősgestára« és egy *Kálmán-korabeli* folytatásra.

Az I. András koráig terjedő rész bőségesen alkalmazza a prózarímet. A szereplők nevei, a megőrzött események egyaránt a hitelességre törekvő *kortárs* szerzőségére utalnak, kinek személyét a tihanyi alapítólevéllel való összehasonlítás után Horváth *Miklós püspökben*, az említett oklevél fogalmazójában állapítja meg. Miklós püspök műve bőségesen tárgyalta a Vata-lázadást és Gellért halálát: e részleteket a nagyobbik Gellért-legenda őrizte meg számunkra, mely bőven merített első krónikásunk művéből; a későbbi krónika-átdolgozások viszont ezt a részt meglehetősen lerövidítve közlik.

A Salamontól László haláláig terjedő folytatás (91—139) bővelkedik költői szépségekben s számos stiláris és szemléletbeli érintkezést mutat a korabeli rövidebb lélegzetű történeti énekekkel, melyeknek létezése csaknem bizonyosra vehető. A munka szerzője *Kálmán korában* élt. A rímes próza ékítményeit ritkábban alkalmazza, mint elődje, Miklós püspök, és szemlélete is eltérő, amennyiben sokkal tárgyilagosabb akar lenni. Sokhelyütt német szimpátiát is elárul. Ő volt az »ősgesta« első interpolátora. (Valószínűleg tőle származnak a Péter és Aba Sámuel történetében zavarólag ható császárpárti betoldások.) A Salamon-párti Bátor Opos gyakori szerepeltetéséből és egyéb genealógiai utalásokból arra következtethetünk, hogy a Vencellin-nemzetséghez tartozhatott a szerző, de semmiképp sem lehet azonos azzal a *Koppány püspökkel*, aki az 1099-es hadjáratban pusztult el, mert a krónika 1109 után íródott.

Könyve utolsó részében Horváth azt bizonyítja, hogy a *hun-történet* megfogalmazója *nem Ákos mester* volt, *hanem Kézai*; a magyar-történetben viszont Kézai az átvevő. A két író nem annyira stílusában különbözik egymástól (mindkettő használja a trispondaicust), mint inkább szókincsében és főleg társadalomszemléletében.

Horváth Jánosnak sikerült elkülönítenie középkori latinnyelvű irodalmunk *stíluskorszakait*. »Ennek gyakorlati következménye azután, hogy a stíluskritikát eredményesen alkalmazhatjuk egyes művek, oklevelek stb. keletkezési idejének, hitelességének

megállapításánál és a szövegkritika egész területén, *de természetesen kellő óvatossággal és körültekintéssel*« (Horváth 395. l.). Az óvatosságot önmagára is feltétlenül kötelezőnek érezte a szerző : az elemzett művek vizsgálatánál állandóan szem előtt tartotta a *tartalom és forma szétszakíthatatlan egységét* s ez a marxista szemlélet- és eljárásmód mindenkor *megóvta a forma kérdéseinek tárgyalásában a formalizmus veszélyétől.*

Az elmélyedt kutatómunkát megtestesítő, eredményekben gazdag művet méltán fogadta el a Tudományos Minősítő Bizottság sikeres doktori disszertációként, Népköztársaságunk Kormánya pedig Kossuth-díjjal tüntette ki.

KARÁCSONYI BÉLA

SZÁNTÓ IMRE :

A PARASZTSÁG KISAJÁTÍTÁSA ÉS MOZGALMAI A DUNÁNTÚLI FESTETICS-BIRTOKON 1711—1850

(Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 251 l.)

A termelőerők fejlődésének története a magyar történetkutatásnak általában véve egyik legelhanyagoltabb területe, annak ellenére, hogy a fordulat éve óta számos munka éppen ebből a tárgykörből választotta témáját. Mégis : az elvégzett munka nincs arányban a hátralevő tennivalókkal. Ámbár a termelőerők fejlődésével foglalkozó munkák túlnyomó többsége a feudalizmus korabeli és a kapitalizmus előtörténetére vonatkozó kérdéseket tárgyalt meg, a parasztság helyzetének alapos, minden réteg viszonyait konkréten elemző munka ezek között úgyszólván alig akadt. Éppen ezért nagy érdeklődéssel vettem kézbe Szántó Imre könyvét, amely a Festetics család dunántúli birtokain vizsgálta meg a parasztság helyzetének alakulását és mozgalmait csaknem másfél évszázados időszakon át.

A mű négy fejezetben tárgyalja anyagát. Az elsőben az ún. eredeti tőkefelhalmozás folyamatának előzményeit és kezdeti lépéseit vizsgálja meg a Festetics birtokokon 1711 és 1790 között. A következőkben az eredeti felhalmozás további menetét veszi szemügyre 1790 és 1848 között. Ennek során részletesen tárgyalja a parasztság rétegeződésének, zselléresedésének problémáját, a koldus-, csavargó-, betyárkérdést. A harmadik fejezet »a tőkés termelési viszonyok kezdeteit« mutatja be a Festetics birtokokon. Itt kerít sort az uradalmak korszerű üzemvezetésének, a bérmunka kismértékű alkalmazásának bemutatására és itt foglalkozik a Keszthelyi Helikon kulturális központ szerepével, továbbá a Festeticsek eladósodásával. A zárófejezet a Festeticsek uradalmain élő jobbágyság helyzetét és mozgalmait ismerteti a jobbágyfelszabadító törvényhozás után, majd szemléletesen mutatja be e parasztoknak a szabadságharcban való részvételét. Éles ellentétbe állítja ezzel az önfeláldozó magatartással az aulikus Festeticsek hazaáruló, jobbágynyúzó tevékenységét. A könyvet a Festetics grófok megtorló rendszabályainak ismertetése zárja le, amelyeket a szabadságharc leverése után 1850-ig foganatosítottak a szolgálatokat 1848—49-ben megtagadó jobbágyokkal szemben.

Szerző a Festetics uradalom jobbágyainak történetét iparkodott beágyazni a nagy országos és osztrák birodalmi összefüggésekbe. Az egész művön végigvonul szerzőnek az a tudatos tevékenysége, hogy az általános fejlődésre jellemző mozzanatok, az általános érvényű elvi tételek érvényességét konkrét eseten mutassa be.

Ennek megfelelően, miután általánosságban leszögezte, hogy Magyarország nyugati és északi részein a hátráltató tényezők ellenére is megtaláljuk a majorsági gazdálkodás bizonyos folyamatosságát a XVIII. század első évtizedeiben, ugyanennek a tételnek érvényességét vizsgálja a Festetics birtokokra nézve is. Hasonlóan jár el annak az állításnak bizonyítása során is, hogy az átmeneti fokon megrekedt és kezdeteiben is alig kifejlődött majorsági gazdálkodás a XVIII. század derekán vált általánossá. Bemutatja, hogy a termelőerők megnövekedésével, az értékesítési lehetőségek kiszélesedésével együtt a Festetics birtokokon is egyre nagyobb méreteket öltött a jobbágyföldek egyes részeinek elrablása, a robot fokozása. Ezzel összefüggésben megnőtt a paraszt ellenállása is, amelynek beszédes bizonyítéka az 1765—66. évi országos parasztmozgalom és a Festetics birtokok jobbágyainak ennek keretében lezajló Zala és Somogy megyei megmozdulásai. Ez az ellenállás kényszeríti ki a Mária Terézia-féle úrbérrendezést, amelynek pozitív és negatív hatásait vázolja a Festetics birtokokon is. Ezek után a gyarmati helyzet teremtette sajátos viszonyok következményeit elemzi. Megállapítja, hogy a gyarmati helyzet következtében a Festeticsek kezén sem tudott a gazdagság kellő mértékben

felhalmozódni, sőt nem egy esetben eladósodtak, mivel az általános tőkehiány akadályozta a jobbágyokénál fejlettebb földesúri technika alkalmazását és bérmunkások nagyobbmértékű foglalkoztatását. Éppen a tőkehiányt előidéző gyarmati függés miatt a Festeticsek éppúgy, mint a többi nagybirtokos, továbbra is döntő mértékben rászorultak a jobbágy robotmunkájára, és ezért jobbágyaikat nem foszthatták meg földjüknek egészétől, hanem csak annak egy részétől. A tőkehiány miatt ott is, ahol bérmunkások alkalmazása elengedhetetlenül szükséges volt, lehetőleg megkerülték a készpénzfizetést és természetbeni ellenszolgáltatásért szegődtettek dolgozókat. A munkaerőszükséglet fedezésének másik módja pedig még a XVIII. század második felében is az volt, hogy az uradalom maga biztatta jobbágyait, vegyenek bérbe telkeket, másrészt pedig földdel kecsegtette a súlyos terhek miatt szökni készülő jobbágyokat. A XVIII. században tehát a Festeticsek kénytelen-kelletlen beérték a parasztföld kisajátításának lassúbb módszereivel. A földesurak tőkehiányuk miatt a termelés módszereinek megjavítása helyett a földterület növelésével, tehát extenzív úton próbálták növelni jövedelmüket. Így jártak el a Festeticsek is. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében azonban a feudális jobbágyrobot fokozott kihasználása már nem jelenthetett megoldást. A jobbágyság növekedő burkolt és nyílt ellenállása következtében ugyanis — a jobbágyrobot mennyiségének állandó szaporítása ellenére is — a terméshozam egyre csökkent. 1795 és 1848 között tehát éppúgy, mint számos más főuri nagybirtokon is, a Festetics birtokokon is sor került a cselédek és a bérmunkások szélesebbkörű foglalkoztatására. A XVIII. század végén, a XIX. század elején gyarmati helyzetünk ellenére is megindult bizonyos átmenet a tőkés gazdálkodásra a fejlettebb nagybirtokon, és ennek jeleként található a Festetics birtokon is a fejlettebb technika és a bérmunkaerő fokozottabb alkalmazása. Ez részben cselédek és napszámosok, jórészt azonban ledolgozásos és részes megmunkálással történő módszerek alkalmazásával folyt le. A folyamat jellemzésére szerző kiszámítja, hogy míg 1795-ben a Festeticsek keszthelyi uradalmának munkaerőszükségletét 44,85%-ban jobbágyi robottal látták el, 1848-ban már csak 26,28%-ot fedeztek a jobbágy ingyenmunkájával, noha ezalatt az időszak alatt a jobbágyból kicsikart robotmennyiség a super erogatio révén 67%-kal nőtt. Ugyanakkor az uradalom teljes munkaerőszükséglete 298%-kal gyarapodott. Ennek az ugrásszerűen megnőtt igénynek a kielégítésére a kevésnek bizonyult robot pótlására cselédek és egyéb bérmunkások munkáját használták fel. E két kategóriába tartozó munkaerők alkalmazásának mértéke ennek megfelelően óriási mértékben felszökött (228, ill. 308%-os emelkedés). 1848 előestéjén a keszthelyi uradalom összes munkaerőszükségletének már 54,8%-át végezték tőkés bérmunkarendszer keretei között (ebből 34,89% cseléd és 19,13% egyéb bérmunkás). A gyarmati függés által korlátozott tőkefelhalmozás miatt a munkaerőhiány pótlásában igen nagy szerep jutott az ún. beneficiatus munkaerőnek, vagyis a robotgazdaság és a bérmunka közötti átmeneti munkarendszernek. A keszthelyi uradalomban a haszonbéres munkaerő alkalmazása 1795 és 1848 között az előző időszakhoz képest 388%-os emelkedést ért el. Minthogy a robot és a haszonbéres munkaerők alkalmazása együttesen a Festetics uradalmak munkaerőszükségletének több mint 50%-át tette, a Festetics birtokok 1848 előtt a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet fokán voltak.

A rohamosan fejlődő árutermelés és a tőkés termelésre való áttérés kezdetei szorosan összeforrottak a Festetics uradalom jobbágyainak zselléresedési folyamatával. Igen figyelemreméltó a szerzőnek az a nagy fáradság árán, igen komoly aprómunka elvégzése után leszűrt megállapítása, hogy az egésztelkes jobbágyok száma csökken és 1848 táján átlagosan a féltelek jellemző a telkes jobbágyok birtokviszonyaira. A keszthelyi uradalomban 1793-ban a telkesjobbágyok 92, 1843-ban már 95%-a rendelkezik féltelekkel. A gyarmati helyzet az árutermelő nagybirtokon bizonyos fokig gátolta a parasztság felbomlását. A parasztságnak a két szélső kategóriára való éles polarizálódása helyett inkább a középparaszti réteg száma nőtt meg a zsellérekéhez mellett és nem a gazdag parasztság, amit a féltelek felé való integrálódás is jellemez. Az árutermelés azonban nemcsak a földesúrra hatott ösztönzően, hanem a parasztot is arra bírta rá, hogy felhalmozzon és kibővítse gazdaságát. A jobbágyságnak az a törekvése, hogy úrrá legyen az általa művelt földön és egyre több ideje jusson ennek művelésére, mind fokozottabb ellentétbe került a földesúrnak azzal az igyekezetével, hogy a lehető legnagyobb mértékben kisajátítsa a jobbágyok többletmunkáját. Ennek megfelelően a Festeticsek uradalmain is — a XIX. század folyamán — egyre elkeseredettebb a parasztság osztályharca, amelynek legelterjedtebb formája a gazdasági szabotázs volt. A földesúr és a jobbágy ellentétes érdekű törekvéseinek jelentkezését vizsgálja meg szerző az 1832—36. évi tagosítási és legelőelkülönítési törvények hatásaival kapcsolatban is. Nem mulasztja el annak megmutatását sem, miképpen szolgálták ezek a törvények nemcsak a jobbágy

szabadabb gazdálkodásának lehetőségeit, hanem ugyanakkor és még fokozottabb mértékben az eredeti felhalmozásnak további folytatását a születőben levő mezőgazdasági kapitalizmus érdekében.

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás 285,430 gyalognapszám pótlására szorította rá a Festeticseket, akik tőkehiányuk miatt a haszonbéres rendszerhez folyamodtak. A forradalom leverése után a Festeticsek birtokain is egyesítették a robot- és a tőkésrendszer jellegzetességeit.

A mű most ismertetett eredményeiből talán az elmondottak alapján is megállapítható, hogy a mű a fejlődés fő vonásait illetően semmi újat sem mond. Lényegében véve ugyanazokat a megállapításokat alkalmazza a Festeticsek dunántúli birtokainak történetére, amelyeket már a Tanulmányok a parasztság történetéhez 1711—1790. c. kötetbe írt dolgozatában három évvel ezelőtt leírt. Adatszerűen, a Festetics birtokra vonatkozólag új anyagot tár fel, de elvi tekintetben — sajnos — felszínes, sematikus az előadása. A klasszikusok megállapításait — kellő rendszerbefoglalás nélkül — idézgeti, de nem hatol a lényegükig. Nem vizsgálja meg a marxista klasszikusok és a legújabb szovjet és kelet-németországi marxista irodalom alapján az árutermelés és az ún. eredeti felhalmozás kelet-európai sajátosságait és azon belül a magyar sajátosságokat, és nem ezek alapján vizsgálja az általános magyarországi fejlődés érvényesülését a Festetics birtokon. Ragaszkodik az 1948 és 1951 között kifejtett, azóta már elavultnak tekinthető sematikus nézetekhez. Csak idézgeti a Tőke 24. fejezetét és Sztálin utolsó művét, de azoknak az árutermelés és a kapitalizmus összefüggéséről elmondott megállapításai lényegét nem hasznosítja művében. Nem kapunk tehát elvileg megalapozott képet a tőkés mezőgazdaság »porosz útjának« előkészítéséről a Festetics birtokon. Említi, de csak elvi általánosságban a parasztok árutermelését a Festetics birtokon, de annak konkrét lefolyását nem mutatja be. Nem szól a jogi allodizálásról s az ún. beneficiatus munkák nem egyforma jellegéről. Nem elemzi, hogy a fejlődés során hogyan nyomult előre a gazdasági függés a személyi függés mellett stb. Apróbb hiba, hogy szerző műve egy helyen megállapítja : a pénzjáradék fizetése révén »a jobbágyszolgáltatás tulajdonképpen a földesúrnak fizetett járadékká egyszerűsödött le« (10. l.). Mintha a termény- és munkajáradék nem lett volna szintén a földesuraknak fizetett feudális járadék. Máshelyütt monopolisztikus tulajdonra törekvő földesurakról ír (104. l.), mintha a feudális földtulajdon nem lett volna monopolisztikus tulajdon. Valószínű, hogy ez pusztán csak elírás és szerző monopolisztikus földhasználatot akart írni monopolisztikus földtulajdon helyett.

Bizonyos fokig bántó szépséghibája a komoly adatfeltárást végző műnek, hogy több helyen tesz olyan megállapításokat, amelyek a fordulat évében megjelent egyik műben megtalálhatók, anélkül, hogy e megállapítások első előfordulására utalna, noha a munkát ismeri, mert néhány adatát felhasználja és az adatok felhasználása esetében idézi is. Ilyen megállapítások pl. a részleges földcsonkításról szólók, azután azok, amelyek előadják, hogy az úrbérrendezés szentesítette az addig tett földesúri foglalásokat és az úrbéri földet megszabott korlátok közé szorította, megmerevítette a kereteket és bezárta a kaput a jobbágy terjeszkedése előtt. Továbbá a munkaerőszűkének és a jobbágyság munkavállalása kedvező feltételeinek összefüggéséről, az osztrák belső piac fejlődésének és a háborús konjunktúrának az árutermelésre gyakorolt hatásáról, az 1832—36. évi törvények következményeiről szóló megállapítások és számos más kijelentés is (109., 11., 45., 47., 116. stb. lapok). Menti a szerzőnek — aki egyébként rendkívül lelkiismeretesen és pontosan idézi a felhasznált munkákat és forrásokat — ezt az eljárását az, hogy ezek a megállapítások 1948 óta — mint általánosan elfogadottak — már átmentek a tudományos köztudatba, és valószínűleg ezért tekinti annyira természetesnek őket, hogy szükségtelennek tartja az eredeti lelőhely idézését. Nem lehet egyetérteni a Keszthelyi Helikonról szóló fejezet beiktatásával a szövegbe, mert ez az alfejezet tárgyánál fogva eltér a könyv témájától. Ez éppúgy a szerkesztés hibája, mint az, hogy az abszolútkori megtorlásokról szóló részletek a szabadságharcot tárgyaló fejezetbe kerülnek. Ugyancsak a szerkesztők felelősek azért is, hogy mind egyes megállapítások, mind a hozzájuk tartozó klasszikus idézetek többször is előfordulnak a szövegben, holott elég lett volna egyszer idézni őket. Így pl. az a lenini tétel, hogy a nagybirtokon folyó árutermelés már a feudális rendszer szétesésének előfutára (49. és 57. l.). Vagy : a feudális termelési viszony alapja a feudális földtulajdon (5., 43., 63. l.), vagy : a parasztot gyarmati helyzetünk miatt nem fosztják meg földje egészétől (100., 107. l.).

Bár a műnek — mint arra az elmondottak iparkodtak rámutatni — számos komoly, elvi fogyatékossága van, szerző munkájának gazdag anyaga révén hasznos munkát végzett.

MÉREI GYULA

KRÓNIKA

SZEKFÜ GYULA

(1883—1955)

1955. június 28-án, 72 éves korában meghalt Szekfü Gyula akadémikus, egyetemi tanár, népköztársaságunk Elnöki Tanácsának tagja, az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb formátumú, legjelentősebb történetírója.

Szekfü Gyula pályakezdése a század első évtizedére esik, történetírásunk fejlődésének arra a korszakára, mikor a — nálunk egyébként is deformálódva jelentkező — pozitivizmus hanyatlásnak indult. A fiatal Szekfü első munkáit — néhány kitűnő forráskritikai és társadalomtörténeti tanulmányt — nagy történetkutatói iskolázottság, széles tájékozottság a polgári történettudomány egész területén s szerzőjük erős társadalomtörténeti érdeklődése jellemezte. Fiatalkori budapesti, majd bécsi levéltári szolgálata történetírói képességeit tovább fejlesztették, másrészt azonban ezek az évek, melyeket a Bécsben élő, udvari szolgálatban álló magyar történészek, Thallóczy, Károlyi Árpád körében töltött, erős nyomot hagytak történeti felfogásának kialakulásában is; ennek lényeges elemei erre az időszakra nyúlnak vissza, innen veszik eredetüket.

A pozitivizmus hanyatlását azonban a magyar hivatalos történetírásban nem egy új, haladóbb történeti felfogás elterjedése követte. Németországban, s ennek következtében nálunk is, az imperializmus talaján létrejött és megerősödött a szellemtörténeti irányzat, amely szakított a pozitivizmus gyér haladó vonásaival, teljesen egyértelműen a szellem primátusát hirdette s így, elszakadva a történelmi valóságtól, elterelte a figyelmet az imperializmus és az osztályharc egyre szembetűnőbb jelenségeiről. A szellemtörténeti szemlélet és módszer jelentkezése Magyarországon az 1910-es évek elejére esik; a nyugati történeti termést rendszeresen feldolgozó Szekfü csakhamar adaptálta e szemléletet s a magyar viszonyokra alkalmazva, történetírásának vezető gondolatává tette.

Szekfü kezén azonban, annak ellenére, hogy a szellemtörténet magyarországi meghonosításában nagy szerepe volt, a szellemtörténet nem vált egészen azzá a vérszegény, merőben eszmetörténeti konstrukcióvá, amivé néhány nyugati történetíró tette és amivé Szekfü követőinek egy része stilizálta a magyar nép történetét. Művei, néhány kivételtől eltekintve, ha alapjaikban a szellemtörténeti felfogást sugározzák is, többnyire szétfeszítik e szűk kereteket és felcsillantják a valóság egy-egy részletét. Művei, nem utolsósorban nemesveretű, kissé archaizáló stílusa következtében, nagy hatást biztosítottak számára a magyar értelmiség széles köreiben, s e hatását még az is növelte, hogy Szekfü nem riadt vissza kora legégetőbb kérdéseinek vizsgálatától, sőt, mint minden nagy történetíró, elsősorban ezeket részesítette előnyben.

Így került szembe, a háború utolsó éveiben, azzal a problémával: hogyan, milyen okok következtében zuhant a magyar nép az első világháború katasztrófájába, melyek voltak az utolsó száz évben kétségtelenül megnyilvánuló hanyatlás igazi okai. E helyesen feltett s nagy tudományos és erkölcsi

bátorságot igénylő kérdésre azonban Szekfü Gyula Habsburg-elfogultsága, katolicizmusa s a kialakuló ellenforradalmi rendszer politikai légköre következtében azt a feleletet adta, hogy gazdasági-társadalmi fejlődésünk legfőbb hibája elsősorban az a *túlságos* liberalizmus, amely, szerinte, a 40-es évektől kezdve közéletünkben egyre nőtt s végül uralkodóvá vált ; holott sokak előtt már akkor is világos volt, hogy a háborús katasztrófáért éppen a magyar uralkodó osztályok makacs, konzervatív politikája, a dolgozó osztályok és a nemzetiségek politikai jogainak tekintetében szűkmarkú, nagyon *kevéssé* liberális politikája volt a felelős. De Szekfü a magyar társadalmi fejlődés bajainak orvosságát nem errefelé kereste, hanem Széchenyi konzervatív politikai eszméiben.

Szekfünek ez a könyve, a „Három nemzedék" az ellenforradalmi korszak ideológiai alapvetésévé vált ; „a konzervatív reform" gondolata politikai frázissá kopott, amelyből politikusaink elsősorban a konzervativizmust vették komolyan, a reformot nem. Szekfü csakhamar egyetemi katedrát nyert a budapesti egyetemen s szerkesztője lett a magyar földbirtokosok és nagytőkések ideológiai folyóiratának ; ő maga, ha életének külső körülményeiben mindvégig meg is őrizte a tudóshoz illő szerénységet és egyszerűséget, mégis egyike volt a Bethlen-korszak vezető politikai gondolkodóinak.

S lényegében az ellenforradalmi gondolat eszmeköréből sarjadtak e korszakának többi munkái is. Kivétel talán csak az „Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez" c. okmánypublikáció, amely lényeges történeti kérdéseket tisztáz és old meg hosszú időre megnyugtató módon. Ekkor írta összefoglaló művét, a „Magyar történet"-et, amelyben négy és fél évszázad magyar történetét nyújtja : e nagy történeti tabló számos, gonddal és művészi érzékkel megrajzolt részlete ma is csodálatot kelt olvasóiban. Ami az egész munka történelmi koncepcióját illeti, ebben is, akár ekorszakbeli kisebb tanulmányaiban, vagy „Bethlen Gábor"-ában ugyanaz a — nagy tehetséggel megfestett — de egészében kiábrándító kép fogad. Szekfü ezekben a műveiben, mint Révai József oly találóan foglalja össze, „a germán—magyar történelmi közösség hirdetője, a magyar szabadságharc szkeptikus bírálója, aki évszázados függetlenségi harcainkat hamis német analógiával kismagyar törekvéseknek bélyegezte, a szellemtörténész, akinek iskolája a behódolás, a kompromisszum, a néptömegek nélkül és ellenére való politikai szellemének képviselőit, Széchenyit, Deákot, Görgeyt igyekezett igazolni a gerinces helytállás, a nemzeti ellenállás, a népre való appellálás politikájának képviselőivel szemben."

A harmincas évek elejének eseményei azonban hoztak bizonyos változást Szekfű Gyula politikai gondolkozásában is. A gazdasági válság okozta nyomor, a Bethlen-rendszer összeomlásának szégyenteljes színjátéka, Gömbösnek és utódainak leplezetlen demagógiája s nem utolsósorban a hitleri fasizmus uralomrajutása, embertelen eszközeinek és agresszív céljainak felismerése, ha lassan is, de megértették Szekfü Gyulával, hová visz az az út, melynek kijelölésében ő maga is részt vett. Kapcsolatai ettől kezdve az új kormányzati körökkel elhidegültek ; bizalmatlanul tekintett az államférfivá előlépett 1920-as fehér terroristák működése felé.

Az 1933-ban újra kiadott „Három nemzedék" új fejezete már nemcsak kiábrándulását tárta olvasói elé, hanem már tartalmazott néhány, igaz, hogy bizonytalan lépést előre, többek között olyan fontos területen, mint pl. a földkérdés. Szekfünek ez az újabb fejlődése természetesen sok fenntartással, lépésről lépésre történt. A történeti események következetesen, napról napra

újra és újra megcáfolták Szekfü korábbi illúzióit. S volt valami tiszteletreméltó abban a becsületességben, amellyel Szekfü egymásután számolta fel a régebbi tanításait. A hitleri Németország agresszív politikája a magyar—német sorsközösség gondolatát zúzta szét, a magyar uralkodó osztályok egyre jobban elhatalmasodó politikai vaksága, fasizálódása és háborús felelőssége ez osztályok vezetőképességébe vetett hitét rendítette meg s a bécsi döntés utáni nemzetiségi politika, meg a környező népek, a csehek és a jugoszlávok hitlerellenes harcai a szentistváni állameszme folytonosságát bizonyító tételeit döntötték romba.

Történeti felfogása e válságának éveiben egymásután veti fel a történelem végső kérdéseit : Miért van annyi nyomor, igazságtalanság, szenvedés a történelemben — kérdezi egyik cikkében, de válasza, a túlvilági igazságra való utalás, ekkor még csak régi gondolatkörén belül marad.

A döntő fordulatot, a válság mélypontjáról való felemelkedés kezdetét jelentette Szekfü fejlődésében a „Valahol utat vesztettünk" c. híres cikksorozata, amelyben az annyira szükséges magyar demokratikus átalakulás történelmi előzményeit találja meg és mutatja ki a centralistáknak száz év előtti, a polgári átalakulás útjait vázoló dolgozataiban. Ez a cikksorozat egyszerre kemény kritikája és szomorú epilógusa az egész ellenforradalmi rendszernek, benne az ő saját történetírásának, másrészt azonban már tartalmazza azokat az új elemeket is, amelyek a kiút felé mutattak.

Az események további fejletéből s magából a dolgok logikájából következett, hogy a száz év előtti demokratikus célkitűzések igenlése után meg kellett találnia a kapcsolatot saját kora haladó erőivel is. A magyar uralkodó osztályok rokonszenve ekkor már elfordult tőle s azok, akik régebbi tanításait hozsannázva fogadták, most süketen mentek el intelmei mellett ; hatása ekkor már egy eléggé szűk körre korlátozódott. E szűk kör útján azonban megtalálta a kapcsolatot a haladó erőkhöz : a Népszavában 1941 karácsonyán megjelent cikke már bátor kiállás a demokratikus erők antifasiszta összefogása mellett. Tagja lett a Történelmi Emlékbizottságnak s publicisztikai tevékenysége során felemelte szavát a német veszély, az esztelen háború, a hitleri fajelmélet s az embertelen üldözések ellen.

Felszabadulásunk után, a forradalmi átalakulás éveiben Szekfü Gyula most már valóban reális pillantással vette számba az új történelmi körülményeket és együtt dolgozott az új Magyarországot építő igazán demokratikus erőkkel. Már 1945 áprilisában tartott előadásában keményen bírálta saját régebbi nézeteit, azzal, hogy bemutatta, mire használta az ellenforradalom a nemzeti és keresztény gondolatot, a szentistváni birodalom eszméjét. Ugyanekkor helyesléssel emlékezett meg arról, hogy az ipari munkásság és parasztság nyomult fel a „történelmi" középosztály helyére s elmondotta, hogy hiszi és vallja : a dolgozó osztályok átveszik és megőrzik a magyar nemzeti kultúrát és a Szovjetunióval való baráti kapcsolatunk új utakat nyit a magyar nemzeti fejlődésnek. Ez a vallomás egy konzervatív tudós szájából azért volt becsületes és komoly cselekedet, mert segített leküzdeni a magyar értelmiség zömének lelki és szellemi megzavarodottságát és segített a terméketlen honfibú hangulatát országépítő hitté és erővé átformálni. Nem sokkal később az a kitüntetés érte, hogy követi majd nagyköveti rangban képviselte hazánkat a Szovjetunió kormányánál. Ebben a minőségében vett részt a párizsi békekonferencián is. Innen írt cikkében teljesen egyértelműen fejezi ki azt az immár meggyőződéssé érlelődött hitét, hogy „a magyarságnak meglesz a lehetősége nagy tehetségei

kifejlesztésére és újabb, jobb élet alkotására. De ezt az utat nem lehet más képpen elképzelnünk, mint a Szovjetunió támogatásával". A Szovjetunióból küldte haza a „Forradalom után" c. kötetét, amelyben a szemtanú hitelességével magyarázza meg értelmiségünknek a Szovjetunió berendezkedését és inti őket arra, hogy ne tápláljanak újabb, vétkes illúziókat, hanem ismerjék fel az új helyzetben reájuk váró feladatokat.

Moszkvából való hazatérése után, megrendült egészséggel ugyan, de újra bekapcsolódott tudományos és politikai életünkbe. Képviselő lett s jelentős tevékenységet fejtett ki a Tudományos Akadémián. Ekkor írta, a források gondos áttanulmányozása után, utolsó nagyobb munkáját. Ebben Kossuth, életének utolsó szakában, jelenik meg előttünk ; alakját Szekfü — előbbi felfogásától immár elfordulva — múltszázadi legnagyobb politikusunk tragikus s egyben felemelő sorsát megillető becsüléssel és mély együttérzéssel rajzolta meg s olvasóit így most már abban az örömben részesítette, hogy együtt szemlélhették Kossuthnak az emigrációban is monumentális alakját és egy öreg történetíró érett bölcsességét, a tartalom és forma egységének fényében. Tanulmánya végén Kossuth utolsó szavait idézi : „Szabad Magyarország, állami függetlenség" s e sorok olvasásakor arra kellett gondolnunk, hogy e szavak immár Szekfü megtisztult történelmi felfogását is tükrözik.

Hetvenedik születésnapján kormányzatunk magas kitüntetésben részesítette s ő, aki sohasem fogadott el régebben kitüntetést, büszke volt népünk elismerésére. Munkakedve egy percre sem csökkent, szinte halálos ágyán fejezte be utolsó, kisebb tanulmányát. Ez arról szól, hogy 1945 tavaszán értelmiségünk hogyan indult meg, hogyan tette az első lépéseket azon az úton, melyet maga Szekfü Gyula is megjárt, s amely végül az új, demokratikus Magyarország felépítéséhez vezetett.

Szekfü Gyula halála nagy veszteség a magyar történettudomány számára. Nagy veszteség tanítványai számára, akik őszinte segítőkészségét, nagy tapasztalatait és gazdag ismereteit sokáig fogják nélkülözni. Marxista történetírásunk sokat vitatkozott és fog még vitatkozni Szekfü korábbi műveinek történeti — politikai felfogásával, de nem fog megfeledkezni arról, hogy nagy történetírói erényei, széleskörű érdeklődése és műveltsége, átfogó anyagismerete s a történelem művészi előadásának képessége jelentős helyet biztosítanak számára historiográfiánk történetében.

GYÓNI MÁTYÁS

(1913—1955)

1955. szeptember 28-án 42 éves korában, alkotó ereje teljességében, tragikus hirtelenséggel meghalt Gyóni Mátyás egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, nemzetközi hírű bizantinológusunk, a X—XIII. századi Délkelet-Európa történetének érdemes kutatója. Idő előtti elhúnyta súlyos csapás a hazai klasszika-filológiára, nyelvészetre és történettudományra egyaránt.

Gyóni Mátyás klasszikus-filológusnak indult, hogy e hagyományszentelte, de mégsem elavult diszciplina nyelvi és egyéb ismereteinek birtokában, módszertani vértezetében, kezdettől fogva lelkesedéssel követett mesterének, Moravcsik Gyulának irányítása mellett bizantinológussá, a középkori történetünkbe nyúló késő ókor tanulmányozójává legyen.

Első megjelent dolgozata (Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok : MNy 1938) máris határozott érdeklődésű, kiforrott ítéletű kutatónak mutatja, aki a filológiai és nyelvészeti akribeiát nagyvonalúan tudta összegyeztetni a történeti perspektívával. Doktori disszertációját (Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében, Bpest, 1938) az akkori idők legnagyobb kitüntetése koszorúzta. Aszódi tanárkodása sem jelentett törést tudományos fejlődésében, sőt ellenkezőleg : a lelkiismeretesen és eredményesen végzett tanári munka közben készült fel igazán azoknak a műveknek a megírására, amelyek 1938-tól kezdve sűrű egymásutánban láttak napvilágot hazai folyóirataink hasábjain, vagy önálló kiadványok formájában. Nyelvészeti felkészültségének és páratlan eruditiójának gyümölcseként jelent meg 1943-ban »A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei« c. monográfiája. A szakirodalom oly szuverén ismeretében, mint amilyennel ő rendelkezett — különösen amikor a Keleteurópai Tudományos Kutatóintézetbe került —, könnyedén és avatott tollal foglalhatta össze a magyar bizantinológia teljesítményeit (Ein Jahrzehnt ung. Byzantinologie : Donaueuropa 1942.). Tudományregisztráló és kritikai működését később (a háborús évek termésével kapcsolatban) a Revue des Études Byzantines 1947. évfolyamában, majd 1949-től rendszeresen a prágai Byzantinoslavica hasábjain folytatta.

Kutatóintézeti munkássága során, majd a háború után megjelent legtöbb tanulmányában a középkori román történet bizánci forrásait vizsgálta. Ezt a sem tudományos, sem politikai szempontból nem könnyű feladatot a magyar bizantinológiai iskola legjobb hagyományainak örököséhez méltóan, józan politikai ítélőképességgel végezte, s már induláskor mentes volt azoktól a nacionalista és soviniszta túlzásoktól, amelyek a 30—40-es években minden ilyen témára és szinte egész történeti kutatásunkra ránehezedtek, és az egymásra utalt szomszéd népek között a kölcsönös megértés és megbecsülés ápolása helyett inkább csak az ellentéteket élezték és az indulatokat fűtötték.

Gyóni Mátyás tudós felkészültsége úrrá tudott válni a bizánci források reménytelenül zűrzavarosnak vélt és éppen ezért akárhányszor önkényesen értelmezett adatai és összefüggései fölött. Mindenben ki tudta hámozni a valóságot a középkori szerzők sablonos fordulataiból, archaizáló megfogalmazásaiból és a szövegekre rakódott belemagyarázásokból. Amúgyis széleskörű

és alapos ismereteit állandóan bővítette (legutóbb az ó-izlandi filológiába dolgozta bele magát), de mindezt nem meddő tudóskodásból tette, hanem azért, hogy ilyen széles és szilárd alapon építse fel tervezett nagy művét a román történet bizánci forrásairól. (Erről tartotta akadémiai székfoglaló előadását is 1953. november 2-án.) Ez a munkamódszer egyben a magyarországi klasszika-filológiában végbement pozitív fordulatot is szemlélteti: a komplex módszer alkalmazásával még a jólismert forrásokból is új eredmények születnek. Gyóni Mátyás méltán volt mintegy összekötő a hazai klasszika-filológia és a történettudomány akadémiai szervei között: tiszteletet parancsoló erudiciója sohasem sekélyesedett öncélú filologizálássá, hanem mint a történeti tények és törvényszerűségek ismerője valószerű képben tudta rekonstruálni Délkelet-Európa X—XIII. századi történetének akárhány érdekes és tanulságos szakaszát; anélkül, hogy a szerény adatoktól, hétköznapi tényektől, az anyagi alaptól egy pillanatra is elrugaszkodott volna, hatalmas távlatokat nyitó szintézisbe tudta foglalni szorgos kutatásainak eredményeit.

Így születtek meg Gyóni Mátyás tolla alatt egymás után, a következetesen szem előtt tartott cél szolgálatában a román történet bizánci forrásaival kapcsolatos tanulmányai. De az, aminek ez a tanulmánysorozat tulajdonképpen csak előkészítése lett volna, a román történet bizánci forrásainak teljes feldolgozása és rendszeres kiértékelése, már csak terv maradt. Gyóni Mátyás életműve derékbatört. Korai távozását közvetlen kutatótársain kívül a nemzetközi tudósvilág is gyászolja. Hiányát igen sokáig fájdalmasan fogjuk érezni, és a nagy veszteség pótlása alig megoldható feladatot jelent a hazai kutatás irányító szervei számára.

BORZSÁK ISTVÁN

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSE

A Magyar Történelmi Társulat 1955. december 17-én tartotta a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Párttörténeti Intézetének dísztermében tisztújító közgyűlését. A közgyűlésen a tagság nagy számban vett részt, s nagy érdeklődést tanúsított a felmerülő kérdések s a választás iránt. A közgyűlés résztvevőinek soraiban ott láthattuk a fővárosi és vidéki tudományos intézmények, egyetemek, főiskolák munkatársait, a levéltárak dolgozóit, történettanárokat, minisztériumokban, lektorátusokon foglalkoztatott történészeket. A Társulat elnöke, Andics Erzsébet Kossuth-díjas akadémikus nyitotta meg a közgyűlést, melynek elnökségében részt vettek Elekes Lajos, Ember Győző, Kosáry Domokos, Lederer Emma, Nemes Dezső, Pach Zsigmond Pál, Réti László, Szabó István és I. Tóth Zoltán.

A főtitkári beszámoló

A közgyűlés első napirendi pontja *Elekes Lajos* Kossuth-díjas, főtitkári beszámolója volt. Elekes Lajos előljáróban áttekintette a magyar történettudomány helyzetét, fejlődését az első ötéves terv során. Megállapította, hogy bár voltak kezdeti nehézségek, helyenként hibák és tévedések, ezek az esztendők jelentős eredményeket hoztak mind szervezeti vonatkozásban, mind a történelem tudományos kutatásának, oktatásának, népszerűsítésének s nem utolsósorban a helyes történetszemlélet kialakításának terén. A legfontosabb eredménynek éppen azt tekinthetjük, hogy a marxizmus—leninizmus elmélete — s ebben komoly része van a Társulat tevékenységének — a kutatók és oktatók széles rétegeinek vált sajátjává. Sikerült kialakítanunk az elmélet elsőbbségét

és irányító jelentőségét elismerő történészek egységes frontját, s nem egy esetben olyan műveket adhattunk olvasóink kezébe, melyek múltunk igaz tanúságaival közvetlenül is segítették a jelenünkben jövőnkért folytatott küzdelmeket.

Az elmúlt esztendők nagyobb megmozdulásain végigtekintve különösen az 1953 júniusában tartott Magyar Történész Kongresszust emelte ki, amely nemcsak azt mutatta meg, hogy a történettudomány szakemberek szűk körének dolgából közüggyé, nemzeti üggyé nőtt, hanem egyszersmind segített kiemelni tudományosságunkat addig többékevésbé jellemző, provinciális elszigeteltségéből. Utalt a Századok 1953. év végén megtartott kibővített szerkesztőbizottsági ülésére, amely első ízben kísérelte meg a történettudomány helyzetének felmérését nagyobb kollektíva részvételével, előbbre vitte a történészek nemzeti egységének ügyét és egyben — a további erősödés feltételeként — rávilágított ennek az egységnek egyes tisztázandó, problematikus vonásaira.

Az 1954—55 év eredményének tudhatjuk be a Társulat több új szervezeti formájának kialakulását: tudományos szekcióit, kisebb vidéki csoportjait, tanári tagozatát. Külön kiemelte a Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet közös *pályázat*ait, melyek célja a helytörténeti (de a hazai történetkutatás egészét is előbbre vivő) munkálatok felfendítése volt. A pályázatok közt a legjelentősebb a legutolsó : tárgya a felszabadulás és az utolsó tíz év története. A Társulat e pályázattal, valamint az évfordulón tartott tudományos ülésszak előadásaival azokban az erőfeszítésekben kívánt résztvenni, melyeket történettudományunk — a Magyar Dolgozók Pártjának útmutatásai alapján — újabban tett a napjaink történetének kutatásában mutatkozó elmaradás részbeni behozására.

Ezután a Társulat *kiadvány*ainak kérdését vetette fel Elekes Lajos. Leszögezte, hogy a Társulat kiadványterve szorosan kapcsolódott a történettudomány első ötéves tervéhez, abban megjelölt feladatokkal foglalkozott. Ezen belül nem volt pontosan körülhatárolva ; olyan profilját, amely más (történelmi művek kiadásával foglalkozó) intézmények feladatkörétől világosan megkülönböztetné, azóta sem sikerült kialakítani. Inkább a fejlődés, a dolgok alakulása, semmint előre átgondolt tervszerű irányítás következtében a Társulat könyvkiadása három fő területen oszlott meg. Ezek : *a)* tudományos monográfiák, *b)* forrásközlések, *c)* népszerűsítő, pontosabban népszerű-tudományos igényű feldolgozások.

A Társulat igyekezett előmozdítani a fiatal kutatók, a vidéken működő történészek publikálási lehetőségeit. A kutatók körének örvendetes kiszélesítése nem mindig járt együtt a színvonal emelésével, ami abból az éppen nem hibáztatható gyakorlatból is folyt, hogy ma már a kutatóintézetek munkatársaik műveit saját impresszumukkal hozzák forgalomba. A Társulatnak mindenesetre kötelessége az új ötéves terv keretében szabatosabban meghatározni és más intézményekkel pontosabban egyeztetni tudományos kiadványprofilját, s ezzel együtt nagyobb gonddal ellenőrizni a tudományos kiadványok elvi-tartalmi színvonalát.

A Társulat kezdettől fogva törekedett arra, hogy kiadványtervével előmozdítsa a történelem fordulóira, döntő szakaszaira vonatkozó források közzétételének korábban elhanyagolt ügyét. Ami a jövőt illeti : folyamatosan közli Kossuth összes munkáit ; a szabadságharc időszakára vonatkozó rész, mely a vezetőségnek egy régebbi határozata értelmében a többi elé került, rövidesen befejeződik. Ugyancsak befejezés előtt állnak a magyar jakobinusokra vonatkozó kiadvány utolsó (a bevezető tanulmányt tartalmazó) kötetének munkálatai. A Rákóczi vezette szabadságharc fontos dokumentumait közli Ráday Pál irataival, továbbá a »Rákóczi és Péter«, illetve »A Rákóczi-emigráció« című, előkészületben levő kötetek anyagával.

A Társulat kiadói munkáját az a helyes elv vezeti, hogy a történettudomány csak úgy teljesítheti nagy feladatait népünk társadalmi-politikai öntudatának fejlesztése terén, ha elvileg tiszta, anyaggal kellően alátámasztott eredményeket ad közzé. Ugyanakkor a Társulat vezetősége azt is érezte, nem tesz eleget az alapszabályokban is rögzített feladatoknak, ha megelégszik az eredmények szűken szakszerű közlésével. Szükségessé vált a nálunk eddig meglehetősen ismeretlen műfaj, a népszerű-tudományos történetírás megteremtése. E feladat megoldását egyre jobban sürgette a sokfelől mutatkozó igény, a történelem tanúságai iránt népünk szélesbedő rétegeiben kialakuló érdeklődés. A Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusa útmutatásaival előrelendítette és határozott irányba segítette a próbálkozásokat. Ezt követően indította meg a Társulat a Művelt Nép Kiadónál *népszerű-tudományos sorozat*át, amely azóta közel harminc kisebb kötetet ért meg. A kötetek többsége nemzeti múltunk haladó, főleg honvédő hagyományait igyekezett fölelevéníteni. Egyes kötetek viszont a volt uralkodó osztályok haladásellenes, nemzetietlen tevékenységét leplezték le.

A sorozat hasznos volt, de jelentős érdemei mellett komoly fogyatékosságai is voltak. Tematikájának fő hiányossága, hogy haladó hagyományainkat mintegy befejezte 1848-al : nem terjedt ki történetünk utolsó századának pozitív tényeire, a munkásosztály küzdelmeire. E súlyos fogyatékosság csak részben fakadt történetírásunk helyzetéből, részben azonban a kiadók profilirozásának merev értelmezéséből. További fogyatékosság származott abból, hogy számottevő különbségek voltak egyes kötetek tudományos értéke, formai színvonala terén. E fogyatékosságok mellett az igények emelkedése is indokolta, hogy az utolsó évben elkezdte a Társulat sorozatának átalakítását. Ez a tematika határozottabb körvonalazása mellett elsősorban a színvonal emelését jelenti, a kérdések kifejtésének tartalmi és formai vonatkozásában egyaránt.

A kiadványok között szólt Elekes Lajos a Társulat folyóiratáról, az immár 90. évfolyamába lépő *Századok*ról. A folyóiratnak az elmúlt öt év folyamán 21 száma jelent meg, 15 kötetben, több mint 310 ív terjedelemben. Az 1955-ig évenként 4, a folyó évben már évi 6 számban megjelenő folyóirat példányszáma 3000 körül mozog, ami nem mondható ugyan magasnak, de mégis rávilágít az érdeklődésre, ami a szakmai körökön kívül is megvan a történelem kérdései iránt. Ezt bizonyítja a Századok előfizetőinek összetétele is : a folyóiratot járató intézmények között — szakkönyvtárak, főiskolák, iskolák mellett — találni kultúrotthonokat, népkönyvtárakat, állami gazdaságokat, termelőszövetkezeteket, bányászati üzemrészlegeket is. Az egyéni előfizetők sorában szakemberek — történetkutatók és oktatók — mellett vannak egyéb értelmiségiek és más érdeklődők. Nyilvánvaló, hogy a folyóirat terjesztési munkájának megjavítása — ami elég kívánnivalót hagy maga után — további eredményeket hozna ebben a vonatkozásban. A folyóirat szerkesztősége a szerkesztőbizottság irányítása alatt igyekszik megvalósítani azokat a feladatokat, amelyeket hazánk fejlődése a történettudomány elé állított. Cikkei, tanulmányai figyelmet fordítottak a marxista—leninista módszer propagálására, múltunk forradalmi és felszabadító mozgalmainak megvilágítására : a magyar népnek a tatár és török hódítók, valamint a Habsburg-elnyomók elleni harcára, az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetére, továbbá (újabban) a magyar munkásosztály helyzetére, mozgalmaira, pártjának történetére is. Foglalkozott a folyóirat a nemzetiségi kérdés, a kapitalizmus fejlődésének vizsgálatával, az ellenforradalmi korszak történetével és legújabban a népi demokratikus-korszak történetével. Részletesen beszámolt egyes számaiban a Szovjetunió és a népi demokráciák történész frontjának fontosabb eseményeiről és Krónika- és Bibliográfia-rovatával igyekszik szolgálni az olvasók tájékoztatását. Újabban ismét megindította a Társulat a folyóirat különnyomatainak sikeres sorozatát (A történettudomány kérdései), amely — főleg az oktatás szolgálatában — egyes elvi fontosságú kérdésekre ad választ. — A hiányosságok, amelyek a folyóirat munkájában mutatkoznak, részben történettudományunk általános helyzetét tükrözik : kevés az elméleti cikk, kevés a magas színvonalú elvi vita — adósságai vannak a folyóiratnak népi demokratikus korszakunk történetének feltárása területén, nem nyernek kielégítő tárgyalást történetünk egyetemes történeti vonatkozásai sem. A Századok ma még nem tölti be eléggé a történészfront kollektív szervezőjének és propagandistájának szerepét. De megindult azon az úton, hogy »a magyar marxista történetírás élharcosává« váljék, aminek a Voproszi Isztorii utolsó számainak egyikében megjelent bírálat megtisztelően nevezi.

A kiadványok ismertetése után rátért Elekes Lajos a Társulati *előadások* kérdésére. Újjáalakulását követő esztendőkben a Társulat nagy gondot fordított a történettudomány eredményeinek előadásos propagandájára. Ezekben az években a Társulat úgyszólván egyedül tartott ilyen előadásokat és ennek megfelelően változatos, sokirányú érdeklődést kellett kielégítenie. Az előadások tudományos kutatások új eredményeit ismertették, más részük ünnepi alkalmakon, évfordulókon hangzott el, s végül a hazánkban járó külföldi történészeket szólaltatta meg. 1951 után az előadások száma megnőtt, a hallgatóság köre jelentősen bővült. Akkor alakult meg a Társulat *előadói szakosztálya*, azzal a céllal, hogy történelmünk döntő kérdéseit a legújabb eredményeknek megfelelően, de nem okvetlenül önálló kutatások alapján, népszerű formában ismertesse az érdeklődők szélesebb rétegeivel. Fennállásának két esztendeje alatt a szakosztály igen lelkes és egészében hasznos munkát végzett, majd beolvadt a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatba, amely megalakulása óta a történelem terén is átvette az ismeretterjesztés, a szorosabban vett népszerűsítés feladatait. Minthogy időközben a kutatóintézetek is bevezették azt a helyes szokást, hogy meghívottak részvételével megvitatják a készülő fontosabb műveket, így a Társulati előadások leszűkültek az ünnepi megemlékezésekre és a szakmai jellegű (egy intézmény kereteit túllépő) megbeszélésekre, továbbá a hazánkba látogató külföldi szakemberek beszámolóira.

Elekes Lajos ezután a *vidéki csoportok*, illetőleg a tanártagozat működésének ismertetésére tért át. A nagyobb, több megye területére kiterjedő hatáskörű csoportok (dél-alföldi, kelet-magyarországi, észak-magyarországi, dél-dunántúli) létrehozása után kezdte meg a Társulat a kisebb megyei csoportok megalakítását.

A vidéki társulati csoportok sok olyan történészt vontak be a szervezett tudományos kutatómunkába, akik korábban teljesen magukra hagyatva, megfelelő irányítás nélkül dolgoztak. Egyes csoportok munkaközösségeket hoztak létre, munkásmozgalomtörténeti, parasztttörténeti munkaközösségeket, s ezek a munkák kollektív megvitatásával sok segítséget nyújtanak tagjaiknak. A vidéki csoportok kutatómunkája elsősorban helytörténeti kérdések feldolgozására irányul, s a csoportokra vár a vidéki központokban tudományos előadó-ülések rendezése, melyek egy része vándorgyűlések keretében kerül lebonyolításra.

Hasznosaknak bizonyultak a vidéki csoportok klub-összejövetelei is, melyek keretében általános érdekű tudományos vagy tudománypolitikai kérdéseket vitattak meg. Elekes Lajos hangsúlyozta, hogy a Társulat vidéki csoportjai rendszeresen támogatják a TTIT ismeretterjesztő munkáját, előadókat adnak a megyei pártbizottságok számára, a csoporttagok rendszeresen írnak történeti tárgyú cikkeket, megemlékezéseket a helyi napisajtóba és folyóiratokba.

A Társulat vezetősége tisztában volt azzal, milyen különleges fontosságú a tanári munka támogatása, hiszen a történettudomány eredményeinek legfőbb terjesztői éppen a tanárok. Az 1953—54-i tanév folyamán sikerült létrehozni a Társulat *tanári tagozatát*. Ez főleg a tanárok szakmai és ideológiai továbbképzésével foglalkozik és segítséget nyújt nekik mindennapi oktató munkájukban is.

A tanárok továbbképzését szolgáló előadásokat a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézettel, illetve a Központi Pedagógus Továbbképző Intézettel közös rendezésben tartotta meg a tanári tagozat. Az előadások tárgyát a gyakorló tanárok igényei szabják meg : ezekhez képest választottak ki olyan történeti problémákat, amelyeket jelenleg használatban levő tankönyveink nem tárgyalnak kielégítő módon, amelyekkel kapcsolatban a közelmúltban jelentős új eredményeket hozó kutatások folytak, vagy amelyeknek a tanítása valamilyen oknál fogva különösebb nehézséget okoz. Az előadásokat általában az illető kérdések legjobb szakértői tartották, de az előadások előkészítésében gyakorló tanárok is részt vettek, felhíva az előadók figyelmét az oktató munka során felmerült problémákra. Az előadásokat nyilvános konzultáció követte.

A tanári tagozat felkarolta egyes iskoláknak azt a kezdeményezését, hogy a történeti szakkörök közreműködésével feldolgozzák és ismertté tegyék az illető iskolák névadóira vonatkozó történeti forrásanyagot, vagy kiállításokat rendezzenek fontosabb történeti események emlékeiből. Megemlítendő, hogy a tanári tagozat konzultációs szolgálatot is létesített, a tanárok köréből írásban vagy előszóban benyújtott kérdések megválaszolására.

A tanári tagozat munkájának legfőbb hiányossága jelenleg az, hogy elsősorban a középiskolai tanárok támogatására irányul s csak kis mértékben foglalkozik, egyelőre, az általános iskolai tanárokkal. De hiányosság az is, hogy főleg szakmai kérdésekkel foglalkozik, s ezek mellett meglehetősen háttérbe szorul a módszertan, illetve a szakdidaktika. Mint dicséretes kezdeményező egyedül a Déldunántúli Csoport módszertani munkaközösségének tevékenysége emelhető ki.

Megemlítette Elekes Lajos a tanári tagozat közreműködését a Történelemtanítás c. folyóirat szerkesztésében, majd rátért a *társulati szekciók* működésére. Az igazgatóválasztmány 1954-i határozata alapján alakultak meg a Társulat középkori és újkori magyar történeti szekciói, 1955-ben pedig megalakult a Társulat legújabbkori magyar történeti szekciója is. A szekciók ülésein vitatták meg a történettudomány második ötéves tervének irányelveit, egyes fontos szakmai problémákat, részben külföldi vitavezetőkkel. A szekciók munkája azonban egyelőre nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A szekciók tagjainak jelentős részében nincs meg a kellő érdeklődés. Hátráltatja a munkát az is, hogy a szekciók programjára tűzött kérdésekkel sokszor más történeti intézményeink is foglalkoznak s ez a szekciók vitáit megfosztja érdekességüktől. A tanulság nem az, hogy fel kell adni a szekciókat, hanem az, hogy kölcsönösen és a lehető legszorosabban össze kell hangolni munkájukat a többi történeti intézmény munkájával, programjukat pedig úgy kell alakítani, hogy az önmagában ébren tartsa a tagok érdeklődését.

Elekes Lajos végezetül rátért *a Társulat feladatai*nak vázolására. Az előzőkben utalt a pályázatokra, azok sikeres voltára — külön figyelmet érdemel a pályaművek szerzőinek összetétele, a történetkutatók és a történelem döntő fordulatai iránt érdeklődők

körének további kiszélesedése. Népünk széles rétegeinél kialakulóban van a történelmi érdeklődés új, magasabb formája, amely a történelmet mint napjaink serkentőjét fogja fel és megfelel a szocialista építés során kifejlődő társadalmi-politikai tudatosság új, magasrendű követelményeinek. Kétségtelen, hogy ez újfajta érdeklődés kialakításában része volt a történészek, soraikban a Társulat eddigi munkásságának is. De az sem vitatható, hogy az újfajta érdeklődés új, bonyolult feladatok elé állítja történettudományunkat. Fokozott figyelmet kell tehát fordítani új problémákra s a megoldásukra megfelelő módszerek kidolgozására.

A történész munka egészére, de különösen a sajátos természetű társulati munkára érvényes, hogy fokozottan kell törekednie az elmélet és a gyakorlat összekapcsolására, arra, hogy a tudományos munkával napjaink küzdelmeit segítse előbbre, napjaink reális szükségleteit igyekezzék kielégíteni. Az sem elég, ha helyes nézetekkel próbáljuk cáfolni a helyteleneket, azokat vitában kell megsemmisíteni. Írásainkat és előadásainkat a meggyőzés magas fokára kell emelni; álláspontunkat világosan, közérthetően, meggyőző és előrelendítő erővel kifejteni.

A növekvő feladatok követelik, hogy tovább terjesszük a történelem művelőinek körét, ugyanakkor szorosabbra zárjuk egységüket, még világosabban tisztázzuk együttműködésük elvi alapjait. Az elmúlt évek jobboldali hibái kulturális életünk több területén ferdítéseket engedtek vagy eredményeztek, nem utolsósorban a nemzeti egység kérdésében. Ilyen ferdítések a történettudományban, többek közt a Társulat munkájában is jelentkeztek, bár nem fejlődtek ki. E jelenségek arra figyelmeztetnek, hogy újból, ismételten aláhúzzuk a marxizmus—leninizmus irányító jelentőségét a valódi, a népért való tudományosság kialakításában.

A Társulat további munkája szempontjából nagy jelentőségű társadalmi bázisának kérdése. Ez a bázis ma szélesebb, mint az indulás idején volt. Ugyanakkor részben szűkíti más intézmények történettudományi és történelmi ismeretterjesztő munkássága. Igen fontos, hogy a továbbiakban a profilok egyeztetése alapján kialakuljon a más intézményekkel való együttműködés eddiginél rendszeresebb és átgondoltabb formája. Kézenfekvő, hogy a Társulat elsősorban azon területekre irányítsa munkáját, amelyeket ma mind az ismeretterjesztés, mind az intézetekből irányított kutatás feltáratlanul hagy. Ilyenek : a mozgósítás egyes intézmények hatáskörét túllépő kollektív tudományos erőfeszítésekre, a kutató-intézetekben és azokon kívül működő történészek összefogásának erősítése, az oktatógárda szakmai-tudományos fejlődésének előmozdítása, lényegében tehát azok a feladatok, amelyeknek megoldására az elmúlt évek új kezdeményezései megtették az első lépéseket.

Végezetül Elekes Lajos néhány szót szólt a Társulat munkája megjavításának szervezeti feltételeiről, arról, hogy a Társulat alapszabályai a fejlődésnek egy jóval korábbi fokán keletkeztek. Ideje tehát akként módosítani a Társulat alapszabályait és szervezeti felépítését, amint az napjaink igényeinek, a nem formai hanem valóságos társulati demokrácia követelményeinek megfelel.

A társulati alapszabályok módosítása

A főtitkári beszámolóhoz kapcsolódva Győrffy Sándor társulati titkár javaslatot terjesztett a közgyűlés elé az alapszabályok módosítására vonatkozólag. A közgyűlés az alábbi módosítást hagyta jóvá, annak részletes kidolgozásával a megválasztandó vezetőséget bízva meg :

A Társulat sajátos jellegének megvilágítása céljából kiemelendő, hogy a Társulat a különböző kutató-, oktató, levéltári stb. intézmények munkatársait, valamint az ilyen intézmények keretein kívül álló történészeket és történetkedvelőket tömöríti.

A tagok felvételének jogát az igazgatóválasztmányról a vezetőségre kell átruházni és ki kell mondani, hogy a vezetőség utólagos jóváhagyásával a helyi csoportok vezetőségei is vehetnek fel új tagokat.

Törlendő az az előírás, hogy a közgyűlés közvetlenül választja a vezetőség tagjait, s azt kell kimondani, hogy a közgyűlés az igazgató-választmány tagjait, a Társulat díszelnökét és tiszteleti tagjait választja közvetlenül.

Az igazgató-választmány választott tagjainak számát 50—60-ban kell megszabni. Ki kell mondani, hogy az igazgató-választmánynak tisztségüknél fogva tagjai a szakosztályok, szekciók titkárai, a vidéki területi csoportok titkárai és a tanári tagozat elnöke.

Az igazgató-választmány hatáskörét részletező pontok közül több törlendő. Ezzel szemben az igazgató-választmány hatáskörébe kell sorolni, hogy

a) tagjai közül megválasztja a Társulat vezetőségének, a Századok szerkesztőbizottságának tagjait,

b) a vezetőség javaslata alapján megállapítja a Társulat munkatervét,

c) a vezetőség javaslata alapján megvitat egyes, a történettudomány fejlődése szempontjából lényeges elvi kérdéseket.

Az alelnökök számát nem kell megkötni.

A pénztáros és az ellenőr tisztsége megszüntetendő.

Ki kell mondani, hogy a Társulat gyakorlati munkáját a vezetőség irányítja az igazgató-választmány által jóváhagyott munkaterv alapján, továbbá, hogy a vezetőség hatáskörébe tartozik az igazgató-választmányi ülések tárgysorozatának előzetes összeállítása.

Külön paragrafus foglalkozzék a szakosztályokkal, szekciókkal, munkaközösségekkel, továbbá a tanári tagozattal, s végezetül a Társulat helyi csoportjaival.

A Társulat hivatalos közlönyén kívül egyéb folyóiratokat is kiadhat.

A főtitkári beszámoló vitája

A következő napirendi pont a főtitkári beszámoló megvitatása volt; ezzel egyidejűleg a közgyűlés jelölőbizottságot küldött ki, hogy ez az új igazgató-választmányra javaslatot tegyen. A jelölőbizottság elnöke Barta István, tagjai Incze Miklós, Kubitsch Imre, Mérey Klára és Szabad György lettek.

A vita a beszámoló felett kiegészítő és informatív jellegű volt, egyes csoportok, tagozatok működéséről adott részletesebb képet — de nem hiányoztak a javaslatok sem, melyek a Társulat további munkájához kívántak segítséget nyújtani.

Ezt megelőzőleg *J. Kramer* a Csehszlovák és a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetei állandó budapesti kutatócsoportja nevében köszöntötte a közgyűlést.

Hangsúlyozta, hogy a csehszlovák történészek élénk figyelemmel kísérik a magyar történettudománynak az utóbbi években bekövetkezett fejlődését. A magyar történetírás legújabb művei konkrét segítséget jelentenek, elsősorban a szlovák történelem kérdéseinek feoldolgozásában. Egész sor magyar munkát, Andics Erzsébet, Pach Zsigmond Pál, Lederer Emma, Arató Endre munkáit rövid idővel megjelenésük után szlovák nyelven is kiadtak és ezeket Csehszlovákiában nagy érdeklődéssel fogadták, — de megemlítendő a »Kapitoly z uhorských dejin« című kötet, mely több magyar tanulmányt közöl. A közeljövőre tervbe vannak véve Sándor Vilmos, valamint Berend Iván és Ránki György munkáinak fordításai. A szlovák történetírás tehát, amelyről bátran mondhatjuk, hogy a mindenkori múlttal összevetve, fejlődésének sohasem remélt időszakát éli, bőven merít a magyar történészek munkájának eredményeiből és útmutatásaiból.

A továbbiakban J. Kramer így folytatta: »mindez két szembetűnő, vitathatatlan ténynek a tanúsága: egyrészt a történetírás egész jellegének, hivatásának mélyreható változását, másrészt a nemzeteink közötti kapcsolatokban beállott, nem kisebb jelentőségű fejlődést és előrehaladást bizonyítja. Az a múltban úgyszólván elképzelhetetlen tény, hogy a szlovák történészek magyar történészek munkáinak eredményeit a szlovák nép történetére vonatkozólag is a magukévá tehetik, legszebb bizonyítéka annak, hogy a történetírás kivetkőzött a múlt szubjektivizmusából és korlátolt célkitűzéseiből, és ezáltal eredményei valóban tudományos és ezzel általános értékűek lettek. Ebben tükröződik az a mélyreható változás, amely a történetírásban végbement, amely a történelmi materializmus módszerének alkalmazásával elérte és kiérdemelte a múltban oly sokat vitatott tudomány elnevezést. Ha a múltban történészeink főtevékenysége éppen a polémiában állott, amely szubjektív nacionalista célkitűzésekből indult ki mindkét oldalon, úgy ma éppen ellenkezőleg e zavaró momentumok kiküszöbölésével, erejüket és tudásukat összefogva dolgozhatnak.«

J. Kramer megállapította, hogy ennek a munkának már számos pozitív és szép eredménye is van, és utalt a konferenciákra, amelyeket a Csehszlovák és Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetei rendeztek az elmúlt évek folyamán a főiskolai tankönyv és más művek megvitatása alkalmából és amelyeknek sikeréhez nem utolsósorban éppen a magyar történészek megalapozott hozzászólásai is hozzájárultak. »Természetes, és az alkotó tudományos munka lényegével teljesen összeegyeztethető, hogy egy sor kérdésben a magyar és csehszlovák történészek nézetei a jelenlegi kutatási fokon még eltérőek. Ez pozitív jelenség. Hiszen a valóban tartós eredmények elérésére törekvő alkotó munkának a legtermékenyebb talaja éppen a nyílt vita és állásfoglalás. Hogy csak néhányat említsek e kérdések közül: ilyen eltérő álláspontok észlelhetők még

a XVII-XVIII. századi rendi ellenállás, majd a reformkorszak egynéhány momentumának értékelésében, továbbá Magyarország gyarmati majd úgynevezett félgyarmati helyzetének kérdésében, a nemzetiségi politika, a Csehszlovák Köztársaság megalakulása és a Szlovák Tanácsköztársasághoz való állásfoglalás kérdéseiben.

Hisszük, hogy történészeink közös célkitűzése, a tudományos igazsághoz való ragaszkodástól eltérő minden szempont kiküszöbölése a jövőben egyre tökéletesebben fog megvalósulni és ezáltal munkánk színvonala emelkedni és eredményei mind szélesebb megalapozottságot fognak nyerni.«

Befejezésül J. Kramer ismertette a kutatócsoport működését, közvetlen tudományos célkitűzéseit.

A főtitkári beszámolóhoz elsőnek *Székely György*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorhelyettese szólt hozzá. Mindenekelőtt a történész-egység fejlődésének kérdését emelte ki, egyetértve a főtitkár megállapításaival. Székely György hangsúlyozta, hogy a történészek egysége magasabb színvonalon és szélesebb méretekben valósult meg, mint ahogy a megelőző években arra még gondolni lehetett. Az ország általános fejlődése tette lehetővé a marxista kutató módszer elsajátítását és azt is, hogy kiszélesedett a történészek aktív gárdája. Amikor a történész-egység megvalósulásáról beszélünk, elmondhatjuk, hogy ez az egység elvi alapokon nyugszik, a marxista igény alapján, s a Társulat közgyűlése is biztosítéka lesz annak, hogy ezeknek a szempontoknak alapján dolgozzunk tovább.

A történész-egység kapcsán beszélni kell arról is, hogy mind jobban eltűnnek a különbségek a történettudomány régi művelői és az újabb és újabb, fiatal erők között. Véleménye szerint a társulati szekcióknak lenne feladata annak lehetővé tétele, hogy a régi történészek és a fiatal nemzedék a maguk tapasztalatait kicseréljék, hogy a fiatal történészek elsajátíthassák a történet művelésének műhelytitkait.

A kiadványokra áttérve Székely György javasolta, törekedjék a Társulat a népi tömegek mindennapi életének, a termelő munka történetének feltárására és népszerűsítésére. A rokontudományokkal, a régészettel, a néprajzzal együttműködve sikerülhet megfelelő színvonalon általános érdeklődésre igényt tartó ilyen jellegű kiadványoknak a létrehozása és publikálása.

A szekciókra áttérve Székely György utalt a beszámolóban felvetett problémákra. A szekciók működését bizonyos fokig gátolja az, hogy ugyanazokkal a kérdésekkel más történész-intézmények is foglalkoznak. Ezt figyelembe véve kell megtalálni a szekció munkaterületét. Bizonyos szervező-előkészítő, tervező feladat így is jut a szekcióknak, oly módon, hogy adott intézményekre, mint bázisokra kell fokozottabban támaszkodniok. A historiográfia művelésével is lehet a szekciók munkáját javítani, egyes munkák, egyes történeti irányzatok vitájával, amelyek elemzése terén még el vagyunk maradva, holott ez az elmaradás az egyetemi tankönyvek végső formában való elkészülését is akadályozza.

A külföldi kapcsolatok területén is vannak teendőik a szekcióknak. Az elmúlt években örvendetes fejlődés játszódott le — történészeink mindinkább át tudják törni a korábbi elszigeteltséget nemzetközi viszonylatban. Ma már nem ritka eset, hogy konkrét történeti kérdésekben bírálatot, segítséget, tanácsot kapunk elsősorban a szovjet történészektől, de ilyen irányú levelezés, megbeszélések és konferenciák folynak a népi demokratikus országokkal is. A baráti viszony a Szovjetunió és a népi demokráciák történészeivel egyre szélesebb, de még nem általános. Éppen a szekciók egyik feladata lenne felmérni, milyen eredményeket értünk el ezeken a területeken és általánosítani a legfontosabb megállapításokat. Ezzel döntő területen vinnék előre a történészmunkát, mert ezek a levelezések, kritikai megjegyzések leginkább elvi-elméleti kérdésekre vonatkoznak.

Befejezésül Székely György megemlítette, hogy a Társulat vezetősége körül az elmúlt években kialakult az aktivisták jól dolgozó gárdája, akikre számítani lehet mind a szervezés munkájában, mind a budapesti és vidéki történészek, a kutatók és tanárok kapcsolatának magasabb színvonalra emelésében. Saját tapasztalatai alapján Iványi Emma, Vörös Károly és L. Nagy Zsuzsa munkáját emelte ki.

Makkai László, a Történettudományi Intézet osztályvezetőhelyettese Székely György hozzászólásához csatlakozva szintén a szekciók kérdésével foglalkozott. Kiemelte, hogy mint értékes és helyes kezdeményezést folytatni kell a külföldi, elsősorban a szovjet és népi demokratikus történészekkel való megbeszéléseket. E megbeszélések necsak alkalomszerűen folyjanak le, hanem megfontolandó, hogy egy-két esetben a kezdeményezést maga a szekció vállalja. A döntő az, hogy a szekciók eddigi érdeklődési körének gazdagságát nem szabad elhaványítani, működjenek oly módon, hogy központi proble-

májuk a kultúrtörténet, ezen belül a historiográfia, továbbá a külföldi kutatókkal való érintkezés legyen.

A tanári tagozat felelőse, *Iványi Emma* levéltáros köszönetet mondott mindazoknak, akik a tagozat működését munkájukkal, tanácsaikkal, előadások tartásával és konzultációs kérdések megválaszolásával támogatták. Köszönetet mondott azoknak a történelemtanároknak is, akik kezdettől fogva megértették és magukévá tették a tagozat célkitűzéseit és jó munkájukkal segítettek az eredmények elérésében. — A tagozat munkája igen szétágazó, de nyilvánvaló, hogy a két fővonal, amelyen haladni kell: az előadások, és a konzultációs szolgálat további területekre való kiterjesztése. Az előadások terén nagyobb súlyt kell helyezni a vidékre, nemcsak az elhangzott előadások szövegének eljuttatásával és a pesti előadásoknak vidéken való megismétlésével, hanem szorgalmazni kell a vidéki nagy központokban, egyetemi városokban önálló előadássorozatok megindítását is. Több feladat vár a jövőben vidéki egyetemi tanárokra és az ottani kutatóintézetek munkatársaira. A konzultációs szolgálatot az iskolatörténetírás, a szakkörök és a szemléltetés vonalán kell továbbfejleszteni. Az iskolatörténetírás iránt pesti és vidéki történelemtanárok egyaránt érdeklődnek, többen már bele is fogtak a munkába. Legsürgősebb teendő jó vezérfonal elkészítése lenne. A szakköri munka területén két út kínálkozik: a tanárral való konzultáció s az ifjúsággal való közvetlen foglalkozás. Ha a szakkörvezető tanár jónak látja, konzultálhat azzal a történésszel, akinek a témával kapcsolatban a legtöbb tapasztalata van. A tanulók felkeresik a könyvtárakat, levéltárakat, hogy a témára anyagot gyűjtsenek s a tanárnak nincs ideje arra, hogy minden lépésüket figyelemmel kísérje. Ebből kifolyólag két hiba szokott bekövetkezni: a tanulók gépiesen másolják az eléjük kerülő anyagot vagy elkalandoznak a kuriózumok felé. Pedig jó hatással van rájuk, ha már középiskolás korukban találkoznak a történelmi forrásokkal. Itt az a teendő, hogy ellássuk őket olvasmánnyal és megjelöljük számukra a szükséges forrásokat, kellő türelemmel válaszolva kérdéseikre, mert feladatunk nem a kérdések bírálata, hanem azok megválaszolása. — A tanári tagozathoz érkező levelekben gyakran felmerül a szemléltetés problémája, — a történelemtanárok szemléltető eszközöket kérnek a szaktörténésztől, hogy a források eleven erejével idézhessék fel a múltat tanítványaik előtt. Kívánatos, hogy a kutatók jelöljék meg azokat az írott forrásokat, sőt, ezen túlmenően: szépirodalmi műveket és képzőművészeti ábrázolásokat, amelyek, megítélésük szerint, jól fejezik ki egy korszak lényegét. Ha minden szakember csak néhány forrást jelöl meg, rövidesen egész gyűjteményt bocsáthat a tagozat az érdeklődők rendelkezésére.

Befejezésül Iványi Emma kérte a Társulat tagjainak további közreműködését, valamint azt, hogy az egyetemi tanárok mozgósítsák jó hallgatóikat is — akik korban közel is állnak az ifjúsághoz —, hogy a szakköri munka területén nyújtsanak segítséget. Kéréssel fordult a történelemtanárokhoz is, hogy továbbra is lelkesen vegyék ki részüket a munkából, ostromolják a tagozatot még több kérdéssel, mint eddig, hiszen a tagozat célja a tanárok munkájának minél alaposabb és sokrétűbb támogatása.

A tanári tagozat munkájának fontos területét világította meg *Vas Károly* főiskolai tanár (Pécs) hozzászólása. Hangsúlyozta, hogy a Társulat a tagozat megalakításával bebizonyította, hogy nemcsak a tudomány továbbfejlesztése, hanem az elért eredmények sorsa is érdekli. Majd rátért a Déldunántúli Csoport módszertani munkaközösségének működésére. A munkaközösség két éve működik. Az 1954/55-ös iskolai évben az eleven szemlélet nyújtásának problémáival foglalkozott: milyen anyagot kell kiválogatni és ezt az anyagot hogyan kell tanítványok elé vinni avégből, hogy történeti képzeteik színesek, korszerűek legyenek, érvényesüljenek az anyagban rejlő nevelő hatások s hogy a tanulók eljussanak a törvényszerűségek felismeréséhez. A feladat teljesítése érdekében nemcsak módszertani előadásokat tartottak Pécsett és Dombóvárott, hanem nagyszabású — 25 iskolában azonos óratervek alapján folyó és azonos rendszer szerint értékelt — kísérleti munkát is végeztek, azzal a céllal, hogy megállapítsák: a fogalomalkotás területén mik a lehetőségei és a módszerei az általános iskolai történettanításban az eleven szemléletből az elvont gondolkodás területére való átlépésnek. Felhasználták a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történettanárainak és módszertani szakembereinek idevágó megfigyeléseit és tapasztalatait. Előre elkészítették egy didaktikai egység egész tanítását és azt a munkában résztvevő tanároknak az értékelés egységes szempontjaival együtt a kezébe adták. E kísérletnek a »Történelemtanítás« 1. számában közzétett eredményei is haszonnal jártak, megjelölték azokat a teendőket, amelyek a marxista—leninista történettanítás eredményessége szempontjából, a marxi—lenini módszerek kialakítása szempontjából döntő jelentőségűek.

Az 1955/56-os iskolai évben munkatervük gerincében az elvonás módszertani kérdései állnak. Előadásokra készülnek a fogalomalkotás, az értékelés és általánosítás,

továbbá a gondolkodás fejlesztésének módszereiről, különös tekintettel a dialektikus gondolkodás fejlesztésének módszereire —, foglalkozni fognak a nemzetiségi kérdés keletkezésével és egész fejlődése általános és középiskolai tanításának részletes kidolgozásával, s folytatni kívánják múltévi kísérletüket. Munkatervükbe iktatták a polgári történettanítás módszertanának átfogó kritikáját, a jelen tanévben a reformkorig, azzal a céllal, hogy leszűrhessék belőle a ma is használható hagyományokat, elsősorban a történettanítás élményszerűvé tételének módszereire vonatkozóan.

A társulati keret tette lehetővé, hogy ez a munka túllépje egy tanszék, a Pécsi Pedagógiai Főiskola Történelem Tanszékének s ezen belül az ő egyéni munkájának szűk kereteit. Ez tette lehetővé, hogy a legteljesebb együttműködés alakuljon ki a KPTI-tel s rajta keresztül a Tanács VB Oktatási Osztálya továbbképzési csoportjával s reméli, hogy a jövőben kapcsolatokat tudnak kiépíteni a Ped. Tud. Intézet módszertani részlegével is. Kívánatos lenne, hogy a Társulat tanári tagozata kiszélesítse azoknak a szervezeteknek a számát, amelyek — a gyakorlattal a legszorosabb kapcsolatban — a történettanítás módszertanának egy-egy részterületén tudományos megfigyelő, kísérleti és kutató munkát végeznek.

Hanzó Lajos Kossuth-díjas tanár (Szarvas) kifejtette, hogy a középiskolai tanárok nagy figyelemmel kísérik a Társulat munkáját, annak kiadványait várják, keresik, olvassák. Elsősorban a Történelmi Társulat népszerű kiadványaival foglalkozva, ezeket az oktatás szempontjából igen hasznosaknak találja, szerkesztésükben fejlődést lát, de a tematika szélesítését javasolja. Az iskolai oktatómunka során ugyanis komoly gondot jelent az egyetemes történelem és a magyar történelem összekapcsolása. Ebben a tekintetben azonban a tanárok kevés támogatást kapnak, s egy-egy gyűjteményes kötet nyújtotta anyag még nem oldja meg a problémákat.

A népszerű kiadványok feladata lenne a nemzetiségi témák kidolgozása is, hiszen a nemzetiségi származású tanulók igénylik saját népük múltjának ismeretét.

A továbbiakban Hanzó Lajos arról szólt, hogy a Történelemtanítás c. folyóirat, melyet a Társulat tanári tagozata születésétől pártfogolt, nagy segítséget jelent a tanároknak — de szükséges lenne terjedelmét növelni és sűrűbben megjelentetni.

Három vidéki csoport részéről hangzott el munka-beszámoló jellegű felszólalás. *Bónis György* egyetemi tanár (Szeged) az újjáalakult Délalföldi Csoport működését ismertette. Hangsúlyozta, hogy a marxizmus—leninizmus módszerének igénye az idősebb nemzedéknek is vérévé vált, már nem elégszik meg régi problémafelvetésekkel, régi magyarázatokkal. Ez tükröződik az egyéni munkák, a vitaülések tematikájában, abban, hogy a vidéki csoportok kutatógárdái kiszélesedvén, a régi történetírók találkoznak az új, felnövő generációval, amelyet a szegedi történeti intézet és a pedagógiai főiskola történeti tanszéke nevel. A vidéki csoportok transzmissziós szerveknek tekinthetők a történet igaz felfogása, továbbítása szempontjából: azokat az eredményeket, amelyek országos szinten kialakulnak, továbbítják a pedagógusok és rajtuk keresztül a diákok, illetve az érdeklődők széles tömegei felé. A pedagógusoknak a jövőben még többet kívánnak nyújtani. A másik transzmissziós funkció a TIT-tel való együttműködés, aminek biztosítva vannak a szervezeti és személyi feltételei. De feladata a vidéki csoportoknak a kutatógárda kiszélesítése is.

A továbbiakban Bónis György felvetette a vidéken folyó kutatás nehézségeit, melynek okai elsősorban a levéltári anyagnak a fővárosban történt centralizálásában keresendők. Javasolta a diplomatikai anyag regesztázásának folytatását — s a kutatás feltételeinek megjavításán túl a publikálási lehetőségek szélesítését.

A Déldunántúli Csoport megbízásából *Mérey Klára* csoporttitkár szólt hozzá a főtitkári referátumhoz. Mielőtt 1954-ben a csoport megalakult volna, csak a Dunántúli Tudományos Intézet szorgalmazta a szétszórtan dolgozó történészek összefogását. A kutató történészek támogatás és útbaigazítás nélkül igyekeztek megbirkózni a maguk elé kitűzött történeti problémákkal. A történelemszakos tanárok fuldokoltak a sok áttanulmányozásra váró könyv, új és a tanításban feltétlenül hasznosításra váró eredmények feldolgozó munkájában. A megalakuló Déldunántúli Csoport szervezetébe azonnal beépültek a tudományos kutatók és a tanárok munkáját megkönnyítő módszertani munkaközösség. Ezt követőleg kellett a történésztábort szélesíteni egyrészt területi, másrészt társadalmi téren. Meg kellett ismertetni a társulati célkitűzésekkel nemcsak Pécs, hanem a környék történészeit is. Ezt szolgálták a tanulmányi kirándulások, melyeknek célja kettős volt: részint a környék történeti emlékeit tekintette meg a Déldunántúli Csoport tagsága s az érdeklődők. Másrészt ahová kirándult a csoport, az ottani történészeket mozgósította a kérdéses vidék történetének feldolgozásra váró problémái irányában.

Mérey Klára mint fontos új fejleményről számolt be arról, hogy a Párttörténeti Intézet kezdeményezésére Baranya megye munkás- és parasztmozgalmainak felkutatására fognak össze mindazok, akik történelmi kérdésekkel foglalkoznak, illetőleg az egykori mozgalmak még élő, aktív résztvevői. A csoport munkája ezzel bővül, gazdagodik. Ezt fogja szolgálni a szoros együttműködés a helyi TTIT szervezetekkel, mert nemcsak elvileg, gyakorlatilag is tisztázni kell a két szervezet egymást segítő kapcsolatát.

Szántó Imre főiskolai tanár (Eger) az Északmagyarországi Csoport működéséről számolt be. Utalt a csoport indulása idején tartott nagysikerű egri centenáris ünnepségekre s arra, hogy az évek során a csoport tagjai milyen kiterjedt tudományos és népszerűsítő munkát végeztek. A helyi tanári tagozat tevékenységét az általános iskolai tanárok felé még szélesíteni kell, egyébként a tagozat működése kielégítő s fejlődése biztosítva van. Szántó Imre bejelentette, hogy a már működő három megyei csoport mellett 1956-ra tervbe vették a hatvani fiókcsoport megalakítását — remélhetőleg ez is olyan élénk munkát fog végezni, mint a miskolci és a borsodi csoport. Szükséges lenne a vidéki kutató tanárok mellé egy-egy pesti konzultáns kijelölése, s annak megoldása, hogy a csoportok tagjai részt vehessenek a központ szekció-ülésein.

Köpeczi Béla, a Kiadó Főigazgatóság vezetője problémaként vetette fel, vajon helyes-e, hogy a Társulat régi népszerű-tudományos sorozata helyett nagyobb igényű, terjedelmesebb sorozatot indított. Javasolta az új mellett a régi sorozat fenntartását. Nagy hiány mutatkozik egyetemes történet és kultúrtörténeti munkák terén — az érdeklődők sok kérdésre várnak választ s minden ankéton sürgetik az ilyen jellegű kiadványokat. Általában a népszerű-tudományos könyvek száma az utolsó esztendőkben csökkent, nem mintha a történészek lebecsülnék a népszerűsítő munkát, de más feladatokkal vannak megbízva.

Végül felhívta Köpeczi Béla a Társulat figyelmét arra, hogy támogassa a kiadványok terjesztésének ügyét. Több és jobb ismertetésre van szükség. Nyújtsanak segítséget a történészek saját szakterületükön a könyvkiadás és könyvterjesztés dolgozóinak.

Elekes Lajos a hozzászólásokra adott válaszában kérte a Közgyűlést, mentse fel a szorosan, egyénenként adandó választól. A felszólalók tényekkel egészítették ki a beszámolót, s konkrét javaslatokkal járultak hozzá a társulati munka megszervezéséhez és megtervezéséhez. A javaslatok túlnyomó többségét figyelembe kell venni a további munkánál s ezeket a megválasztandó vezetőség figyelmébe ajánlja.

A társulati igazgató-választmány megválasztása

A főtitkári beszámoló vitájának szünetében a jelölő bizottság elnöke bejelentette, hogy a bizottság a Társulat tiszteleti elnökévé ismét Révai Józsefet javasolja. A bejelentést a közgyűlés egyhangú helyesléssel fogadta. Ezután következett a Társulat igazgató-választmányára vonatkozó bizottsági javaslat ismertetése. A jelölt-lista a következő volt :

Andics Erzsébet, Arató Endre, Babics András, Balázs Béla, H. Balázs Éva, Barta István, Benda Kálmán, Borsa Iván, Borus József, Bónis György, Eckhart Ferenc, Elekes Lajos, Ember Győző, Eperjessy Kálmán, Erényi Tibor, G. Fazekas Erzsébet, Fejér Klára, Györffy Sándor, Hajnal István, Hanák Péter, Hanzó Lajos, H. Haraszti Éva, Heckenast Gusztáv, Incze Miklós, Iványi Emma, Karácsonyi Béla, Kemény G. Gábor, Kosáry Domokos, Kovács Endre, Kumorovitz L. Bernát, Lackó Miklós, Lederer Emma, Makkai László, Mályusz Elemér, Mérei Gyula, N. I. Mickun, Molnár Erik, Mód Aladár, Nagy Erzsébet, Nemes Dezső, Pach Zsigmond Pál, Pálffy Ilona, Pamlényi Ervin, Perényi József, Réti László, Révész Imre, Simon Péter, Sinkovics István, Soós Imre, Spira György, Szabó Dezső, Szabó István, Szántó Imre, Székely György, Tilkovszky Loránd, I. Tóth Zoltán, Varga János, Varga Zoltán, Vas Károly, Váczy Péter, Vörös Károly, Wellmann Imre, Wittman Tibor, Zsigmond László.

A közgyűlés a jelölő bizottság által eléterjesztett listát elfogadta, s a titkos szavazás megtörténte után a számláló bizottság kezdte meg működését. A számláló bizottság elnöke Bónis György, tagjai Györffy Sándor, Niederhauser Emil, Szedő Antal és Vörös Károly voltak. Bónis György a vita végén ismertetve a szavazás eredményét közölte, hogy az igazgató-választmány 33 tagja egyhangúan, 31 tagja 1—6 ellenszavazattal megválasztottnak tekintendő.

Andics Erzsébet elnöki zárszava

Andics Erzsébet Kossuth-díjas akadémikus elnöki zárszavában a magyar történettudomány általános elvi kérdéseivel s azokkal a konkrét teendőkkel foglalkozott, amelyeket a Magyar Történelmi Társulat tagságának megfontolnia és foganatosítania kell. Andics Erzsébet rámutatott arra, hogy a magyar nép felvilágosítása, népünk tisztánlátásának fejlesztése, népünk politikai érettségének elősegítése szempontjából milyen óriási szerepe van a haladó történettudománynak. Az egész nép kollektív tapasztalataiból, az egész emberiség történelmi tapasztalataiból kell a történésznek tanulnia és tanítania. Így módon a leghatékonyabb ideológiai fegyver a történészek kezében van. Vizsgáljuk meg mi történészek, úgy műveltük-e a történettudományt, úgy használtuk-e fel elért eredményeinket, hogy az áthassa népünk széles rétegeit, az ifjúságot olyan erővel, amilyenre képes lett volna. Ezt nem mondhatjuk el. Utalt Andics Erzsébet arra, hogy a történészek között is merültek fel helytelen nézetek, így a nemzeti egységfrontra vonatkozólag. Akadtak történészek, akik igyekeztek a múltra visszavetítve, elvtelenül kiszélesíteni a haladó hagyományok fogalmát, idealizálva a múlt egyes eseményeit. De felmerültek olyan nézetek is, amelyek a tíz év munkáját, a tíz év nehéz harcaiban elért eredményeket lebecsülték, egyrészt az ország egész életére, másrészt konkrétan a történettudományra vonatkozóan.

Helyes volt, hogy feldolgoztuk a magyar történelem fényes fejezeteit, amelyek európai viszonylatban is előremutatóak, ragyogóak voltak. De hiba volt, hogy kevéssé foglalkoztunk a magyar történelemnek olyan lapjaival, amelyeket érintve, a nemzeti önbírálat hangját kellett volna megszólaltatnunk. Hiba volt, hogy kevéssé tártuk fel az 1918-ig velünk egy ország határai között élő más nemzetek nagy erőfeszítéseit, más népek nagy eredményeit gazdasági, kulturális, politikai, tudományos téren. Hiba, hogy a mai napig nem adtuk meg a polgári történeti iskolák, reakciós történelmi irányzatok komoly tudományos elemzését, nem számoltuk fel a magyar múltnak visszahúzó maradványait. A mi feladatunk az, hogy történettudományunkat olyanná tegyük, hogy az eddiginél sokkal előkelőbb helyet foglaljon el a magyar szellem felvilágosítása, a magyar nép nevelése terén. Ehhez történettudományunkat jobbá kell tenni, magasabb szintre kell emelni. A múlt feldolgozása során a történész törekedjék sokoldalúbb elemzésre, ragadja meg mindig a lényeges, a döntő momentumot. Tanuljunk a régi mesterektől, és mindenekelőtt ismerjük sokkal jobban a marxizmus—leninizmus nagy tudományát, a történelmi materializmust, legyünk tisztában a dialektikus materializmus lényegével. Történészeink nem eléggé ismerik a történeti fejlődés általános fejlődéstörvényeit, nem eléggé tájékozottak az egyetemes történelemben. Természetes, hogy ilyen körülmények között a legjobb akarat mellett is tehetetlenül állanak egy-egy bonyolultabb feladat előtt. A magyar történelem sajátosságait nem tudják eléggé értékelni, nem tudják eléggé jellemezni, ha nem ismerik az általános történelmi fejlődés nagy egyetemes törvényeit, nagy egyetemes tapasztalatait.

Ha történettudományunk pótolja a hiányosságokat, ha nem zárkózik el más népek történelemtudományának megismerése elől, ha nagyobb mértékben veszi át a haladó történetírás élén járó szovjet történettudomány nagy tapasztalatait, módszereit, nemcsak igazabb, nemcsak tudományosabb lesz, de hatóreje is növekedni fog.

Vajon lehet-e sikeresebben harcolni népünk tisztánlátását megzavaró nézetek ellen, mint a múltnak igaz feltárásával? Vajon lehet-e a sovinizmus ellen hatékonyabban harcolni, mint hogyha megmutatjuk, hogy a magyar népnek milyen tragédiákat okozott a magyar uralkodó osztályok soviniszta politikája? Vajon lehet-e jobban harcolni a letűnt korszakok visszahúzó ideológiai maradványai ellen, mint azzal, hogy ha a múlt igaz képét feltárva, gyűlöletessé tesszük a szolgaságot, a függőséget, az elmaradottságot, a kizsákmányoltságot. Vajon lehet-e hatékonyabban erősíteni a népek összefogását, a népek együttes fellépését, mint azzal, ha jól ismerjük más népek történetét, ismerjük az egyetemes történetet. Nincs tudomány, amely ezen a téren többet tehetne, mint a történettudomány.

A továbbiakban Andics Erzsébet rámutatott arra, hogy történettudományunk elmaradt a magyar nép történelmi érdeklődésétől. Népünk sokkal többet akarna tudni, hallani a magyar múltról, történelmi érdeklődése rendkívül megnőtt.

Amikor a Történelmi Társulat vezetőségében felmerült a kérdés: vajon nem avult-e el a Társulat, amelyet közel kilencven éve alakítottak meg, éppen a megnövekedett igények, szükségletek alapján válaszoltunk e kérdésre. A Magyar Történelmi Társulatnak a mai körülmények között, amikor a Tudományos Akadémiának van kutató intézete, amikor működik a jelentős Párttörténeti Intézet, megváltoztak felada-

tai. De bizonyos, hogy feladatai nem lettek kisebbek, jelentősége nem csökkent. A történészek munkája átalakult, intenzívebbé vált. A Társulat viszonyai között ez azt jelenti, hogy mind fokozottabban dolgozzanak a szekciók. Rendezzenek tudományos alkotó, kutató-vitákat, bíráljanak megjelent könyveket, elkészült kéziratokat. Az egyes szekciók végezzenek olyan munkát, amely felér azzal, amit 5—6 évvel ezelőtt az egész Társulat végzett. Egy-egy szekció dolgozzék önállóan, de ugyanakkor a Társulat keretein belül és a Társulat vezetőinek irányításával. Külön ki kell emelni a tanárok közötti munkát, a történelmi oktatás elősegítését. Ezen a téren a Társulatnak igen nagy feladatai vannak, mind előadások, konzultációk tartásával, mind kiadványaival. Ugyanakkor a TTIT-tel való együttműködés, az iskolánkívüli történelmi ismeretek terjesztése is feladata a társulati tagságnak.

A fővárosi szekciókban, a vidéki csoportokban dolgozó történészeknek, amikor felkészülnek a következő esztendők munkálataira, meg kell gondolniok, mit jelent a történettudomány népet, nemzetet nevelő feladata, funkciója szempontjából az utolsó tíz esztendő történetének feldolgozása. Egészen különleges tudományos feladat a jelenkor eseményeit, annak történetét feldolgozni úgy, hogy tudományos, igaz képét adjuk a nagy, történelmi átalakulásnak, amelynek részesei és alkotói voltunk és vagyunk. Ez a tudományos feladat nehezebb, mint a régmúlt idők feldolgozása, még sokkal inkább igényli a nagy elméleti, tudományos és módszerbeli felkészültséget, ugyanakkor a leghálásabb, legfontosabb feladat. Egyetlen korszak története sem hathat úgy népünkre, mint éppen az ő saját küzdelmeinek története. A történelem napjainkig tart és a történettudománynak ezt a történelmi valóságot egész napjainkig fel kell dolgoznia. Nagy tanítómestereink, a marxizmus klasszikusai megmutatták, hogy ezt lehetséges megtenni. Tekintsék a történészek becsületbeli feladatuknak, tudományos becsvágy diktálta feladatnak, népünkkel szembeni kötelességnek azt, hogy segítsék feltárni az elmúlt évek rendkívül gazdag és bonyolult történetét.

Történészeink előtt álló ugyancsak nem könnyű, de nagyon megtisztelő feladat az 1917-es Nagy Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójának megünneplése, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság, az 1919-es proletár forradalmunk történetének feldolgozása. Szép teljesítmény volt, amikor feldolgoztuk 1848—49 egyes problémáit, a száz éves évforduló alkalmából. Nyilvánvaló, még sokkal nagyobb, sürgetőbb feladat most 1917 hatásának, 1919 történelmének megírása. Nyilvánvaló, ehhez nagyobb politikai érettség, sokkal nagyobb felkészültség kell, de az is nyilvánvaló, hogy ennek a munkának minden előző közös vállalkozásunkat túlhaladóan tudományosnak, pártosnak, eredményesnek és hatékonynak kell lennie.

Befejezésül Andics Erzsébet kérte a közgyűlést, bízza meg az új vezetőséget azzal, hogy dolgozza ki azokat a konkrét módszereket, amelyek biztosítják e nagy feladatok megvalósítását.

A Társulat új vezetősége és a Századok szerkesztősége

Andics Erzsébet elnöki zárszava után az új igazgató-választmány megtartotta első ülését. Ennek során megválasztotta a Magyar Történelmi Társulat új vezetőségét. Tiszteleti elnök: Révai József, elnök: Andics Erzsébet, alelnökök: Ember Győző, I. Tóth Zoltán, Pach Zsigmond Pál, Réti László, főtitkár: Elekes Lajos, titkárok: Győrffy Sándor, H. Balázs Éva, Incze Miklós, Simon Péter, Spira György.

Ezt követően választották meg a Társulat közlönyének, a Századoknak szerkesztőbizottságát, melynek tagjai: Elekes Lajos, Ember Győző, Kosáry Domokos, Lederer Emma, Mályusz Elemér, Mérei Gyula, Molnár Erik, Mód Aladár, Nemes Dezső, Pach Zsigmond Pál, Réti László, Szabó István, I. Tóth Zoltán, Zsigmond László.

A Századok főszerkesztője Andics Erzsébet, felelős szerkeztője Hanák Péter, szerkesztőségi titkár Pamlényi Ervin lett.

Ezzel a Magyar Történelmi Társulat közgyűlése s az azt követő igazgató-választmányi ülés véget ért.

A TÖRTÉNÉSZFRONT HÍREI

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT HÍREI

A Magyar Történelmi Társulat 1955. december 17-én tartotta 1955. évi közgyűlését, melyről a Századok jelen száma részletes beszámolót közöl.

*

A Magyar Történelmi Társulat 1955. december 16-án az 1905—1907-es orosz forradalom 50. évfordulója alkalmából ünnepi ülést rendezett. Az ünnepi ülésszakról részletes beszámolót a Századok legközelebbi száma közöl.

*

A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat rendezésében a Szovjet-Ukrajna Hete alkalmából 1955. december 2-án *Perényi József*, a történettudományok kandidátusa előadást tartott »A kárpátukránok az első világháború előestéjén« címmel. Az előadást *Ádám Györgyné* »A kárpátukránok harca a Horthy-fasizmus ellen (1938—44)« című korreferátuma egészítette ki.

*

A Magyar Történelmi Társulat legújabbkori magyar történeti szekciója október 24-én összejövetelt tartott, melynek két napirendi pontja volt: 1. *Kubitsch Imre*: Tájékoztató a Horthy-rendszer időszakának forrásanyagáról; 2. Az egyetemi tankönyv III/1 kötete 1917—1919-es részének előmunkálatai.

Kubitsch Imre kiemelte a levéltári anyagok jelentőségét a legújabbkori történeti feldolgozó munkában, és tájékoztatta a jelenlevőket az egyes levéltári állagok állapotáról.

A hozzászólók kiemelték a magániratárak felkutatásának, feltárásának szükségességét.

A második napirendi pont megtárgyalásakor, minthogy a tankönyv megírása kollektív munkát igényel, a jelenlevők közül többen, eddigi kutatómunkájukkal egyeztetve, vállalták egy-egy kérdés nyers feldolgozását.

*

A Magyar Történelmi Társulat újkori magyar történeti szekciója december 20-án vitát rendezett »A délszlávok nemzeti problematikája a római történész kongresszuson« címmel. A vitaindító referátumot *I. Tóth Zoltán*, Kossuth-díjas egyetemi tanár tartotta.

I. Tóth Zoltán ismertette az e tárgykörben a római kongresszuson elhangzott előadásokat s azoknak egyes megállapításaival vitába szállt. A referátumot követő élénk vitán felszólalt *Arató Endre, Csatári Dániel, Dolmányos István, Nagy Balázs, Perényi József* és *Szabad György*.

*

Ez év szeptember 30-án és október 1-én a Magyar Tudományos Akadémia vidéken, Pécsett rendezte meg az Akadémiai Napokat. Az ülésszak gazdag programjában a filozófia, történet- és földrajztudomány, valamint az állam- és jogtudomány köréből hangzottak el előadások, részben budapesti, részben pécsi előadók munkája nyomán.

A megnyitó főelőadást *Fogarasi Béla* akadémikus tartotta a »Materializmus és idealizmus harca a jelenkori filozófiában és tudományban« címmel. A történelmi csoportban *Kleinné N. Zsuzsa* tartott előadást »1919 mozgalmai Baranyában« címmel. A vitában budapesti és pécsi történészek, valamint a korabeli események résztvevői vettek részt. Ugyancsak csoportülés keretében hangzott el *Babics András*nak érdekes előadása: »Az érckutatás története a Mecsek hegységben«, amely a történeti anyag feltárásával közvetlen segítséget adott a Mecsek ásványi kincseinek mai felhasználásához.

A történelmi ülésszakhoz kapcsolódott *Szabó Pál Zoltán* előadása a 2000 éves Pécsről.

Az előadásokon külföldi vendégek, az egyes tudományágak pécsi művelői, tanárok, egyetemi hallgatók vettek részt.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TANÁRI TAGOZATÁNAK HÍREI

Sándor Vilmos és *Ránki György* a Történettudományi Intézet munkatársai július 5-én, illetve 9-én előadást tartottak a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet vidéki pedagógus megbizottai részére »*A kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének*

sajátosságai Magyarországon 1849—1900 között« és *»Az imperializmus kialakulása és sajátosságai Magyarországon 1900—1914 között«* címmel.

*

Az egri Szilágyi Erzsébet ált. leánygimnázium október 15-i névadó ünnepségén *Elekes Lajos* Kossuth-díjas, egyetemi tanár előadást tartott Szilágyi Erzsébetről az egri és Heves megyei történelemtanárok és az iskola ifjúsága részére. — Október 16-án pedig Elekes Lajos konzultációt tartott a Heves megyei történelemtanárok részére a középkori történelem iskolai tanításával kapcsolatos kérdésekről.

*

A Történelmi Társulat és a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet az 1955/56. tanévben újabb előadássorozatot indított a budapesti közép- és általános iskolai történelemtanárok számára. Az előadásokat havonként rendezik, szövegüket sokszorosított formában — a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet útján — a vidéki központokba is eljuttatják, egyes előadásokat pedig vidéken megismételnek. Az idei első előadást október 11-én *Wellmann Imre »Az allódiális gazdálkodás kialakulása és fejlődése Magyarországon«* címmel, a második előadást október 27-én *Lederer Emma »A magyarországi feudális társadalom kialakulása (különös tekintettel a XIII. század fejlődésére)«* címmel, a harmadik előadást *H. Balázs Éva* tartotta november 16-án *»A Habsburg-abszolutizmus Magyarországon (II. József kora)«* címmel. *Elekes Lajos* Hunyadi Mátyásról szóló előadása december 8-án hangzott el.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT VIDÉKI CSOPORTJAINAK MUNKÁJÁBÓL

A Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja 1955. szeptember 25-én nagysikerű vándorgyűlést rendezett Mohácson. A Csoport kb. 60 tagja meglátogatta az újonnan átrendezett II. Lajos múzeumot, majd meghallgatta *Virág István* gimnáziumi tanár előadását a mohácsi csatáról.

A Déldunántúli Csoport módszertani munkaközössége szeptember havi ülésén megvitatta a munkaközösség 1955—56. évi munkatervét, megtárgyalta a *Szilágyi Béla* gimnáziumi tanár által elkészített általános iskolai helytörténeti tanmenetet. A munkaközösség október 27-i megbeszélésén *Ballér Endre »A világnézeti nevelés a történelemtanítás keretében«* címmel tartott előadást. Ezt követően *Ruzsás Lajos* ismertette a legújabb parasztörténeti munkákat, majd *Csaba László* a Századok és a »Geschichte in der Schule« című folyóiratok legújabb számairól adott áttekintést. A munkaközösség november 24-i értekezletén *Szilágyi Béla* bevezető előadása után a nemzetiségi kérdés 1790—1848 közötti szakaszának középiskolai tanítását vitatta meg.

*

A Déldunántúli Csoport 1955. november 30-án ülést tartott Szekszárdon. Az ülésen *Mérey Klára*, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa az 1905. évi dunántúli agrárszocialista mozgalmakról tartott előadást, amelyhez *Hadnagy Albert*, a szekszárdi állami levéltár vezetője szólt hozzá. Ezután megalakult a Magyar Történelmi Társulat Tolna Megyei Csoportja. A csoport titkárává *Pataki József* tanárt, helyettesévé *László Istvánnét* választották meg.

*

A Társulat Északmagyarországi Csoportja egri előadássorozatában 1955. szeptember 30-án *Soós Imre*, az Egri Állami Levéltár vezetője tartott előadást *»Heves megye újjátelepülése a török kiűzése után«* címmel. Vázolta azt a pusztulást, amelyet Heves megyében a török megszállás, az idegen zsoldosok fosztogatásai okoztak. Október 27-én *Szántó Imre* főiskolai tanár tartott előadást *»A mezőgazdaság fejlődése Magyarországon a napoleoni háborúk korában«* címmel. A csoport egri előadássorozatának keretében november 28-án *Vas Károly*, pécsi főiskolai tanár tartott előadást *»A középiskolai történelemtanítás megalapozása az általános iskolában«* címmel.

*

A Délalföldi Csoport november 17-én Szegeden ankétot rendezett a történelemtanítás módszereiről. Az értekezleten *Eperjessy Kálmán* főiskolai tanár, *Lévai Béla* gimn. tanár a szakdidaktika kérdéseiről, *Csatáry Mária* az Oktatásügyi Minisztérium főelőadója a történelmi szakkörökről tartott előadást. Ezután több korreferátum és hozzászólás hangzott el. Az ankét anyagát a Csoport sokszorosítva eljuttatja a tanári tagozat tagjaihoz.

Az ülés megválasztotta a Délalföldi Csoport új vezetőségét is, melynek soraiban a szegedi történészek legjobbjai foglalnak helyet. Elnökké *Bónis Györgyöt*, alelnökökké *Eperjessi Kálmánt*, *Mérei Gyulát*, *Karácsonyi Bélát*, *Hanzó Lajost* és *Oltvai Ferencet*, titkárrá *Végh Joachimot*, a vezetőség többi tagjává *Bánkuti Imrénét*, *Bokor Istvánt*, *Gaál Endrét*, *Lévai Bélát*, *Szekeresné-*

Ormos Máriát és *Vicsai Lajost* választották.

A Magyar Történelmi Társulat 1955. november 20-án Békéscsabán megalakította Békés Megyei Csoportját. Titkárrá *Szakmári Gyulát*, h. titkárrá *Tibori Jánost* választották. Az alakuló ülésen elhangzott *Simon Péternek*, az MDP pártfőiskolája tanárának »*A Békés megyei földmunkásmozgalom az 1890-es évek első felében*« című előadása, amelyet *Oltvai Ferencnek*, a Szegedi Állami Levéltár vezetőjének »*Az 1905—1907-es forradalmi válság Békés megyei eseményei*« című és *Hanzó Lajos* Kossuth-díjas tanárnak »*Mezőgazdasági munkástelepítés és vándorlás a Tisza-Körös vidékén*« című korreferátuma egészített ki.

*

A Békés Megyei Csoport rendezésében *Faludi Szilárd*, a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársa december 2-án »*A kiegyezés története*« címmel előadást tartott. Az előadást élénk vita követte.

*

A Magyar Történelmi Társulat Kelet-magyarországi Csoportja rendezésében Debrecenben 1955. november 24-én *Ember Győző*, az Országos Levéltár főigazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja számolt be a római történészkongresszusról. A beszámolót a nagyszámú hallgatóság nagy érdeklődéssel fogadta.

KÜLFÖLDI VENDÉGEINK

1955 augusztus elején két és fél hónapos magyarországi tartózkodásra Budapestre érkezett *Petăr Petrov* bolgár történész, a szófiai egyetem adjunktusa. P. Petrov a középkori bolgár—magyar kapcsolatokra vonatkozó széleskörű anyaggyűjtése mellett tanulmányozta a budapesti és debreceni egyetem történettudományi karán folyó munkát, megismerkedett a magyar középkorkutatás problémáival.

*

A magyar—román kultúrcsereegyezmény alapján a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként *Andrei Oţetea* akadémikus és *Gh. Haupt* kandidátus szeptember—november folyamán hathetes tanulmányúton volt hazánkban. Magyarországi tartózkodásuk során számos előadást tartottak, megbeszélést folytattak budapesti és vidéki történészekkel. Oţetea akadémikus a Magyar Történelmi Társulat Kelet-Magyarországi Csoportja rendezésében október 4-én Debrecenben »*A román kereskedelem fejlődése 1774—1825*« címmel, a Magyar Történelmi Társulat középkori szekciójának rendezésében október 6-án »*A román parasztság második jobbágysága*« címmel tartott előadást. Gh. Haupt kandidátus szeptember 28-án a Párttörténeti Intézetben »*A Román Szociáldemokrata Munkáspárt története*« címmel tartott előadást, a Magyar Történelmi Társulat Délalföldi Csoportja rendezésében Szegeden október 5-én ismertette Románia új- és legújabbkori történetkutatásának helyzetét, eredményeit és feladatait. Október 14-én A. Oţetea és Gh. Haupt az MTA Történettudományi Intézetében beszámoltak a bukaresti Történettudományi Intézet munkájáról és a román történettudomány feladatairól.

*

Az 1955 márciusa óta, a Csehszlovák és Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének budapesti kutató csoportja tagjaiként Magyarországon tartózkodott *Alžbeta Gáčová* és *Pavel Horvát* visszatértek hazájukba. Munkájukat *J. Krámer* és *I. Mésároš* folytatják Magyarországon: a kutatócsoport munkájáról *J. Krámer* a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén számolt be.

*

Október folyamán két hetet töltött Magyarországon *Walter Nissen*, a Deutsches Zentralarchiv II. (Merseburg) vezetője. W. Nissen a magyar levéltárügyet tanulmányozta és hasznos tapasztalatcserét folytatott a magyar szakemberekkel. Előadásaiban ismertette a Német Demokratikus Köztársaság levéltárügyét és az ott készülő munkásmozgalmi kiadványokat.

*

1955. október 31-én három hetes magyarországi tartózkodásra Budapestre érkezett *Ján Dabrowski*, a Lengyel Tudományos Akadémia elnökségének tagja, a krakkói Jagelló-Egyetem tanára. Magyarországi tartózkodása során meglátogatta a fontosabb történettudományi intézményeket, ásatásokat tekintett meg és megbeszéléseket folytatott a lengyel és magyar történészek kapcsolatainak elmélyítéséről. November 10-én a Magyar Történelmi Társulat rendezésében előadást tartott a lengyel—magyar kapcsolatokról a humanizmus korában.

*

Az 1905-ös első orosz forradalom 50. évfordulóján Moszkvában tartott tudományos ülésszakról hazatérőben 1955. november 10-én átutazott Magyarországon *R. Davidović* professzor, a belgrádi egyetemen a politikai gazdaságtan és a nemzetközi munkásmozgalom történetének tanára. A budapesti repülőtéren az MTA Történettudományi Intézetének képviselői fogad-

ták és szívélyes beszélgetést folytattak vele a történészeket érdeklő közös kérdésekről.

*

December 9—12-e között átutazóban Magyarországon tartózkodott *V. Cheresteşiu*, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója. Itt tartózkodása során kutatásokat folytatott az Országos Levéltárban *E. Murgu-nak*, a román—magyar barátság hívének, a sajtószabadság román hirdetőjének 1848-as magyarországi működésére vonatkozóan.

*

A Párttörténeti Intézet archivumának meghívására Budapestre érkezett *R. A. Lavrov*, a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin-Intézet archivumának helyettes vezetője. R. A. Lavrov december folyamán több előadásban ismertette a szovjet pártarchivumok dokumentumanyagával kapcsolatos rendező, leltározó, kiadvány készítő és egyéb munkálatokat.

AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK MUNKÁJÁBÓL

Az MTA Történettudományi Intézete igazgatója, Molnár Erik 1955. december 19-i rendelkezése szerint 1956. január 1-vel az Intézet magyar osztályának eddigi három csoportja önálló osztállyá alakult.

Ily módon a csoportok helyébe megalakult a *középkori magyar történeti osztály*, *az újkori magyar történeti osztály* és *a magyar népi demokrácia története osztály*.

Ugyancsak az igazgatói rendelkezés szerint az Intézet bibliográfiai és dokumentációs csoportja a könyvtárral együtt az Intézet önálló osztályává alakult, *bibliográfiai és szerkesztési osztály* néven, melynek fontos feladata az 1956. január 1-től nyomtatásban megjelenő Intézeti Értesítő szerkesztése.

*

Az MTA Történettudományi Intézete magyar osztályának újkori csoportja 1955. szeptember 23-án vitatta meg *Barta István* »A kormány parasztpolitikája 1849-ben« c. tanulmányát.

A tanulmányhoz hivatalos bírálóként *Spira György*, az egyes kérdésekhez *Gh. Haupt*, *A. Gáčová*, *Varga János* és *Vörös Antal* szóltak hozzá.

*

Hanák Péter osztályvezető október 21-én a Történettudományi Intézet munkatársai számára beszámolót tartott a római történészkongresszusról. A beszámoló után került sor a római kongresszus anyaga feldolgozásának megbeszélésére és az ezzel kapcsolatos széleskörű munkálatok megindítására.

*

Az 1955. szeptember 21—24-e között tartott prágai történész megbeszélésre, melynek tárgyát az egykori Osztrák—Magyar Monarchia kapitalista fejlődésével és munkásmozgalmával összefüggő kérdések képezték, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét és a Párttörténeti Intézetet képviselő magyar elegációt *Pach Zsigmond Pál* vezette, aki »A porosz utas tőkés fejlődés egyes kérdései Magyarországon a dualizmus korában« címen előadást tartott. A delegáció tagjai *Sándor Vilmos* és *Erényi Tibor* voltak. A komoly eredményeket hozó megbeszélés határozattal zárult, amely az érdekelt országok történészeinek e téma feldolgozására vonatkozó további együttműködésének módozatait fektette le. A prágai kongresszusról az MTA Történettudományi Intézetében Sándor Vilmos tartott beszámolót november 18-án.

*

A Szovjet Tudományos Akadémia történeti intézetei 1955. október 25—29-e között tudományos ülésszakot tartottak Moszkvában az 1905-ös első orosz forradalom 50. évfordulója alkalmából. A magyar történészeket az ülésszakon *Mód Aladár*, TTIT főtitkára és *Hanák Péter*, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője képviselte, aki a tudományos ülésszakon »*Az 1905—1907-es orosz forradalom hatása a magyar nép harcainak alakulására*« címmel tartott előadást. *Hanák Péter* december 7-én az MTA Történettudományi Intézete munkatársai számára az Akadémia tudós-klubjában számolt be az ünnepi ülésszakról, moszkvai és leningrádi élményeiről.

*

Az 1955. október 10—13-a közt lezajlott varsói, az 1905-ös orosz forradalom 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésszakra magyar részről *Incze Miklós*, az MTA Történettudományi Intézete tudományos munkatársa és *Mucsi Ferenc*, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa utazott ki, aki az ülésszakon előadást tartott az 1905-ös orosz forradalom magyarországi hatásáról.

A varsói ünnepi ülésszakról és lengyelországi tapasztalatairól *Incze Miklós* a Történettudományi Intézet munkatársai számára az MTA tudós-klubjában 1955. november 15-én tartott beszámolót.

*

A Történettudományi Intézet magyar osztályának újkori csoportja 1955. november 25-én megvitatta *P. Reimann*, a Csehszlovák Kommunista Párt Párttörténeti Intézete helyettes igazgatójának »*Az imperializmus gazdasági fejlődésének kérdéseihez Ausztria—Magyarországon és a cseh földön az első világháború előtt*« c., a prágai történészkongresszuson (1955. szeptember 21—24.) elhangzott előadását.

Az előadás anyagának megvitatása tanulságos volt az e korral foglalkozó magyar történészek számára, mivel többek között rámutatott arra is, milyen eltérések, sajátosságok vannak az Osztrák—Magyar Monarchián belül Magyarország és a cseh tartományok kapitalista fejlődésében.

*

A Történettudomámyi Intézet magyar osztályának népi demokratikus korszakkal foglalkozó csoportja november 29-én értekezletet tartott, amelyen *Balázs Béla* számolt be Békéscsaba környékén tett útjáról, ahol visszaemlékezéseket gyűjtött. Kiemelte ennek a kutatási módszernek fontosságát és jelentőségét a népi demokratikus korszak történeti feldolgozásánál. Az értekezleten *M. Somlyai Magda* Szolnok és Debrecen levéltáraiban szerzett tapasztalatairól számolt be.

*

A Történettudományi Intézet egyetemes osztálya december 2-án vitát rendezett a trianoni és párizsi békeszerződések problémáiról. A vitaindító téziseket *Szántó György*, a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolájának tanára és *Gonda Imre*, az Intézet egyetemes osztályának tudományos munkatársa állította össze.

*

December 2-án érkezett meg kéthónapos romániai tanulmányútjáról *Magos György*, az MTA Történettudományi Intézete egyetemes osztályának munkatársa. Tanulmányútja során »Az osztrák—magyar fináncтőke expanzív törekvései Délkelet-Európában« c. témával kapcsolatos kutatásait egészítette ki Romániára vonatkozó anyagokkal. Kutatásairól és a Román Kultúrkapcsolatok Intézete által lehetővé tett, élményekben gazdag romániai utazásairól az MTA tudós-klubjában 1956. január 3-án beszámolót tartott.

*

A Történettudományi Intézet magyar osztályának középkori csoportja 1955. december 9-én vitát rendezett a Thököly-szabadságharc problematikájáról. Benczédi László, a Honvéd Akadémia tanára bevezető referátumában a Thököly-szabadságharc alapvető kérdéseiként a szabadságharc erdélyi kapcsolatait, a »vitézlő rendek« társadalmi összetételét és szerepét, Thököly felvidéki fejedelemségének jellegét és a török szövetséget emelte ki.

A PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZET HÍREI

Milei György, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa 1955 szeptemberében az SzKP Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet vendégeként levéltári kutató munkát végzett Moszkvában. Kutatásainak középpontjában »*A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Közép- és Kelet-Európa országaira*« c. nemzetközi dokumentum kötet magyar fejezetének anyaggyűjtése állt.

*

Az SzKP Központi Bizottsága mellett működő moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet a népi demokratikus országok történészeinek bevonásával 1955. november 1—3-ig tudományos ülésszakot rendezett az 1905-ös orosz forradalom 50. évfordulója alkalmából, amelyen a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Párttörténeti Intézete részéről *Réti László*, az Intézet igazgatója vett részt és tartott előadást.

Az elmúlt hetekben a Párttörténeti Intézet megkapta Moszkvából a Fundamentalnaja Bibliotekától az 1905. évi bolsevik ujságok, a *Vperjod* és *Proletarij* teljes újra nyomtatott példányait.

*

A Párttörténeti Intézet mikrofilmre vétette a bécsi National Bibliothekban az Arbeiter Zeitung 1905—1906-os évfolyamát.

*

A Párttörténeti Intézet Archivuma értékes anyagot kapott a Szovjetunió Forradalmi Múzeumából és a moszkvai Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézettől. A Forradalmi Múzeum az 1918—1932-es évekből származó 19 röpiratot küldött.

A Marx—Engels—Lenin—Sztálin Intézet (IMELSZ) elküldte *Szemere Bertalan Marxhoz, Frankel Marxhoz és Engelshe*

intézett leveleinek fényképmásolatát. Az IMELSZ-től megkapta az OK(b)P petrográdi bizottság magyar szekciója és az ausztria—magyarországi munkások és katonák küldöttei szovjetjeire vonatkozó anyagok fényképmásolatát is.

HÍREK A LEVÉLTÁRAK TERÜLETÉRŐL

A Levéltárak Országos Központja kiadásában megjelent *A. A. Silov:* »A XIX. századból és a XX. század elejéről származó dokumentumok kiadásának kézikönyve« (Moszkva, 1939) c. művének fordítása. Silov könyvének tanulmányozása a magyar kiadványkészítők és történészek számára jelentős, mert Magyarországon eddig még fordításban sem jelent meg hasonló jellegű munka. Bőven alkalmazott gyakorlati példáit jól hasznosíthatják egy magyar forráskiadási kézikönyv készítésére vállalkozó szakemberek is.

*

A Levéltárak Országos Központjában megtalálhatók a Központ irányítása alatt álló fővárosi és vidéki állami levéltárak, továbbá az egyházi levéltárak anyagáról készült alapleltárak és jegyzékek. Alapleltáraikat már elkészítették: a budapesti 1. sz. (volt fővárosi), 2. sz. (Pest és Nógrád megyei), a debreceni, egri, esztergomi, győri, gyulai, kaposvári, kecskeméti, miskolci, nyíregyházi, pécsi, soproni, szegedi, szekszárdi, szentesi, székesfehérvári, szolnoki, szombathelyi, veszprémi és zalaegerszegi állami levéltárak, tehát valamennyi állami levéltár. Ezekben a levéltárakban a gyűjtőterületükön — amely kb. a megye területével azonos — működött irattermelő szervek 5—20 évesnél régebbi anyagát (megyei, városi, járási, községi, vállalati, bírósági, családi iratokat) őriznek. Számos hasznos segédletet készített már az 1953-ban létesült Központi Gazdasági Levéltár is. Megvannak a kettős kezelés alatt álló katolikus egyházi (érsekségi, püspökségi és káptalani) levéltárak, több szerzetesrendi levéltár, valamint egyes református egyházkerületek anyagáról felvett alapleltárak is. A katolikus, görögkatolikus, református, evangélikus és baptista egyházközségek anyagáról elsődleges felvételként bejelentések készültek.

*

1955 folyamán a bécsi Österreichisches Staatsarchivból és a Nationalbibliothekből 16 000 iratfelvétel érkezett az Országos Levéltárba. A felvételek a Thököly-szabadságharcra, a XVIII. századi magyar bányászatra, az 1848—49-i szabadságharcra vonatkoznak. 4000 db felvétel jött Csehszlovákiából is: a XVI. századig terjedő okleveles- és nyelvemlékanyag, a XV. század végén keletkezett budai jogkönyv, Zay Károly evangélikus egyházkerületi felügyelő levelezése az 1840—1848-i felvidéki szláv mozgalmakra vonatkozólag és az Erdődy-család galgóci levéltárának teljes elenchusa.

*

Az Országos Levéltárban befejeződtek a helytartótanács levéltárának (1724—1848) ismertetőleltározási munkálatai. A leltár, amelyet *Felhő Ibolya* és *Vörös Antal* készítettek, még nem jelent meg nyomtatásban, de kéziratban a kutatók rendelkezésére áll.

*

Az Országos Levéltárban *Kiss Dezső*, *Kardos Kálmán* és *S. Magay Zsuzsanna* közreműködésével befejeződött a »Parasztlevelek a Horthy-korszakból« c. kiadványkötet iratanyagának összegyűjtése.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK ÚJABB TERMÉKEI

Hazánk felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából a »Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből« című díszes kötet jelent meg a Történettudományi Intézet gondozásában. A tanulmányok szerzői — *G. Fazekas Erzsébet*, *Tóth Sándor*, *Révész Imre*, *Balázs Béla*, *M. Somlyai Magda*, *Szekfű Gyula*, *Molnár János*, *Földi Tamás*—*Ránki György*, *Kolossa Tibor*, *Csépányi Dezső*, *Esti Béla*, *Orbán Sándor*, *Szabó Imre* és *Rédei Jenő* — a tíz esztendő nehéz, de felemelő küzdelmeit, a Szovjetunió sokoldalú segítségét, az újjáépítés és a szocializmus építésének nagy munkáját, a Párt szerepét, a magyar társadalom struktúrájának átalakulását mutatják be.

*

A magyar történettudomány művelői 1955-ben számos formában emlékeztek meg az 1905—1907-es orosz forradalom 50. évfordulójáról. A Szikra Könyvkiadónál megjelent »Az 1905—1907-es orosz forradalom nemzetközi jelentősége és magyarországi hatása« c. kiadvány, amely az első orosz forradalom 50. évfordulójára kiadott téziseket és *A. M. Pankratova*,

Hanák Péter, Földessy Gyula, Simon Péter, Mérey Klára tanulmányait tartalmazza.

Ezt a célt kívánja szolgálni a Magyar Történelmi Társulat két új kiadványa is: *Mérey Klára:* »Dunántúli aratósztrájkok 1905—7-ben«, valamint *Szekeres József* »Kenyérért és szabadságért« (Az 1905. évi pécsi bányászsztrájk) c. munkája.

*

Andics Erzsébet: »Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen« című gyűjteményes kötete 1955 augusztusában jelent meg a Szikra Könyvkiadónál. A kiadvány Andics Erzsébet több tanulmányát tartalmazza: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején; Franciaország, Anglia és az 1848-as magyar forradalom; Hám János hercegprimás hazaárulóvá nyilvánításának előzményei. A kötet ezen felül közli Kossuth Lajos: A magyar konzervatív párt és a nemzetiség, Ellenzék és Pecsovics c. írásait, valamint néhány levéltári okmányt is publikál.

*

1955 novemberében jelent meg *Molnár Erik:* »A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái« című munkája. A könyv az alábbi fő kérdéscsoportokat tárgyalja: a determinizmus a burzsoá világnézetben, a társadalmi törvényszerűség, a társadalom dialektikus fejlődéstörvénye, a dialektikus igazságfogalom, az elmélet és a gyakorlat egysége.

*

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának kiadványaként megjelent a Studia Historica 10. és 13. száma. A 10. szám *Révai József:* Történelmi tanulmányok cím alatt francia nyelven közli a szerző Ady Endre, Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban, Magyar szabadság — világ szabadság című tanulmányait; a 13. szám *Molnár Erik:* A magyar nép őstörténetének és eredetének problémái című értekezését tartalmazza orosz nyelven.

*

Ez év október végén megjelent a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai III. kötete. (A magyar munkásmozgalom a XX. század első éveiben és az 1905—1907-es forradalmi válság idején. 1900—1907) Szikra — Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1955. Összeállította: *Erényi Tibor, Mucsi Ferenc, S. Vincze Edit.* A közel 700 oldalas, rövid bevezetővel és jegyzetekkel ellátott kötet átfogó képet ad a tárgyalt időszak magyarországi munkásmozgalmáról és megvilágítja a korabeli magyarországi szociáldemokrácia fő kérdéseit.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában 1955 októberében megjelent a »*Szovjet történeti tanulmányok*« című kötet. A Történettudományi Intézet ezzel a kötettel sorozatot indít meg, amelyben a Szovjetunió történetírásának egyes termékeit kívánja a magyar történészek, egyetemi hallgatók és a szélesebb közönség számára hozzáférhetővé tenni. Az első kötet két részre oszlik, az első részben *G. N. Golikovnak* a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról írott munkáját közli a könyv, a második rész a Szovjetunió történetének egyes kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat tartalmaz.

*

Az MTA Történettudományi Intézetének gondozásában 1955 szeptemberében jelent meg *Szücs Jenő:* Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon című kiadványa. A munka kijelöli a városi kézműves ipar helyét az egyszerű árutermelés kibontakozásának folyamatában, foglalkozik az ipari árutermeléssel, a piac fejlődéssel, a városi és kézművesiparosság gazdasági, társadalmi és politikai viszonyaival.

*

Az MTA Történettudományi Intézete gondozásában 1955 novemberében jelent meg *Lukács Lajos:* Magyar Függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867 című munkája (Művelt Nép Könyvkiadó). A könyv az e témára vonatkozó kiadott források és irodalom kritikai feldolgozásán túl újabb levéltári anyagokra is támaszkodik az abszolutizmussal szembeni mozgalmak bemutatása során.

*

A Magyar Történelmi Társulat és a Művelt Nép közös új sorozatának első köteteként 1955 szeptemberében megjelent *Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc című munkája. A kiadvány Rákóczi emberi fejlődésén, a nagy függetlenségi harc vezérévé érésén át összefoglaló képet ad a kuruc szabadságharc történetéről.

*

1955 szeptemberében jelent meg a Társulat és a Művelt Nép Kiadó sorozatának második kötete: *Márkus László:* Guyon Richárd c. tanulmánya. Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc e forradalmi honvédtábornokának életéről, működéséről mindezideig nem jelent meg összefoglaló történeti munka. Márkus László könyve

— amely széleskörű levéltári és irodalmi anyagon alapszik — ezt a hiányt igyekszik pótolni.

A népszerű sorozat 4. köteteként *Tilkovszky Lóránd:* Az 1831. évi parasztfelkelés című népszerű formában megírt monográfiája jelent meg. A könyv a vonatkozó forrásanyag feltárása alapján megvilágítja a felkelés szinterévé vált területek jobbágyságának életét, antifeudális törekvéseit, s a felkelés lefolyásának részletes leírását és elemzését nyújtja.

*

1955 szeptemberében jelent meg *Kelen Jolán:* Töretlen úton *(Korvin Ottó élete)* c. könyv (Ifjúsági Könyvkiadó). A munka rendkívül olvasmányos formában mutatja be Korvin Ottó ifjúságát, tevékenységét a Galilei Körben, irányító, szervező munkáját a Magyarországi Forradalmi Szocialisták Csoportjában, szerepét a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásában, a belügyi népbiztosság politikai osztályának vezetőjeként folytatott tevékenységét, haláláig tartó harcos, kommunista magatartását.

A SZOVJETUNIÓ ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK TÖRTÉNÉSZFRONTJÁRÓL

1955. március 12-én a Moszkvai Állami Egyetem Történettudományi Karának Tudományos Tanácsa kibővített ülésen vitatta meg *Sz. Sz. Dmitrijev* docens »Az orosz nemzet kialakulása« című beszámolóját. Dmitrijev véleménye szerint az orosz nemzet kialakulása hosszadalmas folyamat, amelyik a XVII. század derekán a gazdasági életben és a kulturális fejlődésben egyaránt észlelhető új jelenségek összegeződéséből formálódik ki. Ez a folyamat a XVIII. század végére nagyjából lezárul, helytelenek tehát azok a nézetek, amelyek az 1861-es jobbágyreformhoz vagy az utána következő korszakhoz kötik az orosz burzsoá nemzet alakulását. Az előadás igen élénk vitát váltott ki. A legtöbb hozzászóló általában egyetértett a beszámolóban kifejtett tételekkel, de akadtak lényeges eltérő vélemények is. Így *A. L. Szidorov* véleménye szerint az előadó nem világította meg teljesen az osztályok és az osztályharc szerepét a nemzettéválás folyamatában.

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Szlavisztikai Intézete, amely 1947-ben alakult meg, már eddig is igen nagy munkát fejtett ki. A nyugati és déli szláv népek történetével foglalkozó osztálya eddig megjelentette a Lengyelország és Bulgária történetéről szóló összefoglaló munkák első köteteit. A közeljövőben jelenik meg a Csehszlovákia történetével foglalkozó összefoglaló munka első kötete, azután pedig ennek és a lengyel történeti munkának második és harmadik, Bulgária történetének pedig második kötete. Mindezek kollektív munkák, épp úgy mint a Jugoszlávia története című munka, amelynek előkészületeit nemrégiben kezdték meg.

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai Intézetében megvitatták a »Lengyelország története« című összefoglaló munka I. kötetét, amelyet az Intézet munkatársai állítottak össze. A kötet megvitatásában részt vettek a lengyel történettudomány képviselői is. A vita résztvevői megállapították azt, hogy a kötet szerzői általában sikeresen teljesítették feladatukat. A feudalizmus kialakulására vonatkozó résznél többen azt javasolták, hogy a VI. századtól a XI. századig terjedő korszakot két alkorszakra kellene bontani és a kettő között a IX. század vége lehetne a határ, az első korszak a feudális termelési mód kialakulásának a kora, a második ezen az alapon a korai feudális államalakulás ideje. A feudális széttagoltság korát nem a XI. század 80-as éveitől, hanem a XII. század 30-as éveitől kell számítani. A könyv nem mutatta meg világosan a XIV—XV. században a rendi állam jellegét. A későbbiekben nem elég világos, hogy milyen okok idézték elő a majorsági gazdálkodás megerősödését és a második jobbágyságot. Kétségesnek tartották többen azt, hogy a XVIII. századi Lengyelország hanyatlásának oka az orosz gabonakivitel konkurrenciája lett volna, hiszen ebben a korban ez a gabonakivitel még nem öltött jelentős méreteket. Nem mutatták meg a szerzők eléggé a parasztság és a plebejus tömegek antifeudális harcait a XVIII. sz. második felében. Helytelennek tartották a felszólalók azt, hogy a könyv a XIX. század 40-es éveiig tárgyalja a lengyel nép történetét, holott a nagy korszakhatár, a kapitalizmus kezdete a nyugati lengyel területeken 1848, a Lengyel Királyságban pedig 1863. A Lengyel Királyságról szóló fejezetben a szerzők nem mutatták meg, hogyan ment végbe ezen a területen az eredeti felhalmozás. A cárizmus lengyel politikáját a könyv elvben helyesen tárgyalja, de mélyrehatóbban kellett volna feltárni ennek a politikának reakciós jellegét. A kulturális fejlődésről szóló fejezeteket általában kevésbé tartották sikerülteknek. A széleskörű és sok értékes szempontot és adatot felvető vita

eredményeit a könyv második kiadásánál fogják majd felhasználni. (Voproszi Isztorii 1955. 10. sz.)

*

A Belorusz SzSzK Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkatársai sajtó alá rendezték »A Belorusz SzSzK története« c. munka II. kötetét, amelyik a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól napjainkig terjedő időszakot öleli fel. Ugyancsak elkészült a »Minszk története« c. mintegy 45 íves munka, kiadására a jövő évben kerül sor. Ezen kívül az Intézet nagyszabású dokumentumgyűjteményt jelentet meg az 1905—1907-es forradalom belorussziai eseményeiről. (Voproszi Isztorii, 1955. 10. sz.)

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében a Szovjetunió feudalizmuskori történeti osztályának rendezésében vita zajlott le az oroszországi eredeti felhalmozás kérdéséről. *N. I. Pavlenko* és *B. B. Kafengauz* referátumát először az osztály munkatársai vitatták meg és utána az Intézet Tudományos Tanácsa is megvitatta a kérdést. Pavlenko az eredeti felhalmozás első szakaszát a XVII. századra teszi. A XVIII. sz. első felében az állami üzemek magánkézbeadása, a parasztoknak az üzemekhez kötése, hitelek nyújtása stb. jelenti a felhalmozás második szakaszát. A harmadik szakaszban, a XVIII. sz. második felében a parasztok megnövekedett feudális kötelezettségei tesznek szert nagy jelentőségre és a kisajátítás magas szintet ér el. A kereskedelemben felhalmozott tőke kezd behatolni az iparba. Kafengauz főképpen az eredeti felhalmozás erőszakos módszereivel foglalkozott és rámutatott arra, hogy az eredeti felhalmozás sajátossága Oroszországban az, hogy a jobbágytartó rendszer viszonyai között megy végbe, ezért a kisajátítás részleges és elkésett. Oroszországban nem voltak meg az eredeti felhalmozásnak azok a forrásai, amelyeket a gyarmatok erőszakos kirablása adott a nyugat-európai államoknak. A vita számos kérdést vetett fel, így magának a fogalomnak a tisztázását is sürgette és elsősorban annak további tanulmányozását tartotta szükségesnek, hogyan ment végbe a termelők erőszakos elválasztása a termelőeszközöktől a jobbágytartó Oroszországban. Éppen ezért az eredeti felhalmozást egyesek szerint nem kell lezárni a XVIII. század végével, hanem a XIX. században, sőt még a sztolipini agrárreform idején is tovább folyt. Egyes hozzászólók hiányolták azt, hogy a referátumok nem vették kellőképpen figyelembe a nemzetiségi határterületek szerepét az eredeti felhalmozás menetében. A vita nem vezetett végleges eredményekre, bár az egyes hozzászólók számos adalékot hoztak fel, mégis szükségesnek látszik, hogy a vitát a szakemberek szélesebb körének bevonásával továbbfejlesszék. (Vopr. Iszt. 1955. 11. sz.)

*

A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 1955. április 25-én vitatták meg a készülő egyetemi tankönyv II. kötetének 1764—1795 közötti évekre vonatkozó fejezeteit. Az általános vélemény az volt, hogy a könyv mai formájában, amikor már a második szerkesztésen is keresztülment, még mindig túlságosan nagy terjedelmű és nem eléggé tankönyvszerű. Ugyanakkor kifejtették azt is, hogy rendkívül gazdag tényanyagot sikerült itt összefoglalni. A legtöbb vitát a korszak belső periodizációjának kérdése váltotta ki, erre vonatkozólag a szerkesztőbizottságnak még alapos munkát kell kifejtenie. Ugyancsak alaposan kell átdolgozni a historiográfiai fejezeteket, hogy azok valóban kritikai állásfoglalást jelentsenek a polgári irodalommal szemben, ne pedig annak egyszerű ismertetését. A vita során felvetett szempontok felhasználásával kell a harmadik szerkesztés után maket formájában megjelentetni a II. kötetet. (Kwartalnik Historyczny 1955. 4—5. szám.)

*

1955 folyamán a román történetírás két új folyóirattal gazdagodott. Megjelent a Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet folyóirata az »*Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe Lînga C. C. al P. M. R.*«. A folyóirat 4. (október—decemberi) számának kritikai és bibliográfiai rovatában *Vaida Gavril* ismerteti *Nemes Dezső:* «Magyarország felszabadulása« című könyvét. Napvilágot látott a Román Népköztársaság Történelmi Társulatának közlönye is: »*Comunicări şi articole de Istorie*« címmel. A közlöny a többiek között tartalmazza *Traian Lungu* tanulmányát »A Romániai Kommunista Párt és a demokratikus erők harca a 'Mindent a frontért, mindent a győzelemért és az ország gazdasági újjáépítéséért' jelszó valóraváltásáért« címmel.

*

A Szlovák Tudományos Akadémiai Történettudományi Intézetének rendezésében 1955. december 5—7-e között Bratislavában konferencia zajlott le *L. Štúrnak*, szlovák nemzeti mozgalom legkiemelkedőbb vezetőjének életéről és munkásságáról, halálának

100. évfordulója alkalmából. A konferencián szovjet (*A. Sz. Nyikitin*, a Lomonoszov egyetem tanára), lengyel (*W. Magnuszewski* professzor), román (*V. Cheresteşiu*, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója) és jugoszláv (*J. Sidak* professzor) tudósok vettek részt. A magyar történészeket a konferencián *Arató Endre*, az MTA Történettudományi Intézete h. igazgatója és *Kovács Endre* Kossuth-díjas, a Történettudományi Intézet osztályvezetője képviselte. A magyar tudósok a konferencián két előadással szerepeltek. (Arató Endre a szláv kölcsönösség haladó hagyományairól beszélt *V. Matula* »Štúr és a szlávok« című előadásához fűződő korreferátumában, Kovács Endre a magyar liberális nemesség és a Štúr féle mozgalom antifeudális politikájának hasonló vonásait és kapcsolatait elemezte *I. Mésároš* »Štúr harca a feudalizmus ellen« című előadásához kapcsolódó korreferátumában.)

*

A budapesti Történettudományi Kar Szovjetunió története tanszékének kezdeményezésére október 28-án találkozásra gyűltek össze az orosz—magyar kapcsolatok kutatói. A találkozón a történészeken kívül az irodalomtörténet, művészettörténet, tánc- és színháztörténet, valamint a nyelvtudomány képviselői is megjelentek.

I. Tóth Zoltán dékán megnyitó szavaiban hangsúlyozta az orosz—magyar történelmi és művelődési kapcsolatok kutatásának jelentőségét és rámutatott arra, hogy a Szovjetunió története tanszék e találkozó megszervezésével a szakterületenként elszigetelten folyó kutató munka összehangolására kívánt alkalmat adni.

Dolmányos István vitaindító referátuma után *Végvári Lajos* és *Berkovits Ilona* ismertették a művészettörténet terén végzett ilyenirányú munka eredményeit. *Agárdi Ferenc* felszólalásában többek között a legújabbkori szovjet—magyar diplomáciai kapcsolatok történetének feldolgozását sürgette. *Körtvélyes Gézáné* az orosz balettművészet óriási korabeli magyarországi hatását ismertette és beszámolt a színháztörténeti kutatások eredményeiről. *Gáldi László* felhívta az értekezlet résztvevőinek figyelmét a XVIII. századbeli orosz—magyar kapcsolatok kutatásának jelentőségére. Hangsúlyozta, hogy az orosz Akadémia akkori nyelvtudományi munkássága nagymértékben ösztönözte a magyar nyelvtudomány fejlődését. *Zöldhelyi Zsuzsa* és *Szántó Zsuzsa* a Lenin Intézetben folyó irodalmi és történeti kutató munka eredményeit vázolta.

A magyar irodalomtörténet kutatóit *Komlós Aladár* és *Rejtő István* képviselte. Utóbbi tájékoztatta az egybegyülteket az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok terén végzett munkájáról.

A tanulságos vita résztvevői elhatározták, hogy legújabb kutatásaik eredményeit — a zenetörténet szakértőit is körükbe vonva — közös tanulmánykötet formájában bocsátják az olvasóközönség elé.

РЕЗЮМЕ

СЪЕЗД ИСТОРИКОВ В РИМЕ

Венгерские историки с радостью приняли приглашение Международного комитета по историческим наукам на X международный съезд историков, проведенный в Риме. Академией Наук Венгрии была послана на съезд делегация в составе пяти членов: академики Эржебет Андич и Эрик Мольнар, члены-корреспонденты Дьёзё Эмбер и Зольтан И. Тот и кандидат исторических наук Петер Ханак. Несмотря на то, что приглашение было получено лишь в конце 1954 года, члены делегации тщательно просмотрели материал съезда и подготовились к участью в прениях. Ввиду того, что в изданиях съезда было возможно поместить лишь выдержки из краткого содоклада, оказалось необходимым издание сборника статей – очерков членов делегации –, чтобы нарисовать картину 10-летнего развития и нынешнего положения венгерской исторической науки.

Представители венгерских историков участвовали в предшествовавших съезду общих собраниях, активно включаясь в работы съезда. Изложением развития венгерских условий Дьёзё Эмбер пополнил серию докладов, посвященных развитию сельского хозяйства, промышленности и торговли в Европе в XVI XVIII столетиях. Духовно-историческому воззрению, изложенному в связи с деятельностью средневековой немецкой империи В. Гольтцманом, П. Шраммом и М. Улирцем, позицию марксизма противопоставил Эрик Мольнар. В связи с докладом об общественных движениях XIX столетия Эржебет Андич подвела итоги главным чертам образования и развития рабочего движения Венгрии. Выступление Зольтана И. Тот примкнуло к докладу об истории западной буржуазии в XVIII – XIX столетиях, а Петер Ханак подверг критике тезисы доклада, посвященного «Натиску к востоку», и отдельные части доклада о развитии либерализма. В ходе методологических и идеологических прений Эрик Мольнар пустился в полемику с воззрением Ф. Коллотти, изложенным в докладе «Историзм современности». Зольтан И. Тот принял участие в прении в связи с содокладом югославского историка Фр. Цвиттера «Проблема национального ренессанса южно-славянских народов Австрии». Дьёзё Эмбер в связи с докладом А. Л. Сидорова указал на огромную помощь, оказанную советской исторической наукой в разрешении ряда важных вопросов венгерской исторической науки.

На долю венгерской делегации выпал всего лишь один содоклад в ходе всего съезда. Он был прочитан Эржебет Андич под заглавием «Развитие и главные проблемы венгерской исторической науки за последние десять лет». Она изложила тематику нашей новой исторической науки, ее главнейшие достижения и коснулась также некоторых существенных вопросов исторического материализма.

Судя по историографическим направлениям, представленным на съезде, можно установить, что в последнем десятилетии окрепла в международных масштабах марксистская историческая наука, что сказывалось и на съезде. Марксистские историки из различных стран играли большую роль в том, что атмосфера съезда была проникнута духом сотрудничества и мыслью, что историческая наука должна быть использована в интересах мирного развития человечества.

Венгерская делегация также старалась расширить свои международные отношения в этом духе. Осуществлению этой цели способствовали разговоры с советскими, итальянскими, французскими, английскими и югославскими историками о регулярном обмене изданиями.

Имевший большое политическое значение международный съезд историков оказался полезным для венгерских историков и тем, что они ближе ознакомились с различными направлениями, методами и источниками современной буржуазной исторической науки. В глазах венгерских историков самое большое значение съезда заключается в том, что на нем впервые сошлись представители почти всех стран и всех направлений, чтобы обсудить ряд проблем международного значения. Съезд означает большой шаг вперед по пути к осуществлению мирного сотрудничества ученых, живущих в условиях различных общественно-экономических систем.

Иштван Барта:

КРЕСТЬЯНСКАЯ ПОЛИТИКА ПРАВИТЕЛЬСТВА В 1849 ГОДУ

Отмена крепостного права в марте 1848 года лишь отчасти разрешила задачу ликвидации феодализма в Венгрии. Правда, крестьянские массы получили личную свободу, но в собственность крестьян перешли лишь барщинные земли, земли же, которыми они пользовались по частным договорам, остались и в дальнейшем в руках помещиков, не были исправлены и серьезные обиды, нанесенные крестьянам при старых урегулированиях барщинных земель, при разделе пастбищ и лесов и т. д. Не было и речи об удовлетворении жажды безземельных батрацких масс к земле. Сила государственного аппарата, правда, подавила распространившиеся на всю страну крестьянские движения, требовавшие дальнейшего развития раскрепощения, однако ожесточение крестьянства тлелось дальше, и противоречия оттеснило на задний план лишь вооруженное наступление контрреволюции в сентябре 1848 года. Преобладающее большинство венгерского крестьянства, видя в окончательной победе революции предпосылку осуществления своих классовых требований, включилось в борьбу на стороне единого фронта национальной самообороны. Интересы скованного Кошутом в защиту достижений революции единого фронта осенью 1848 года на самом деле требовали отсрочки разрешения противоречий между крестьянами и помещиками до победы революции. В таком духе поступил и парламент, сняв в конце сентября с повестки дня вопрос об обсуждении законопроектов, имеющих целью дальнейшее развитие раскрепощения.

Политика единого фронта осенью 1848 года оказалась правильной: революционная Венгрия, опираясь на восстание крестьянских масс, победоносно отразила первое наступление контрреволюционных сил. Однако победа не была окончательной, угроза со стороны врага вскоре возобновилась с умноженной силой. В середине декабря австрийские войска, имевшие огромный перевес в силе, предприняли новое наступление. В течение нескольких недель противник захватил западную половину страны, выполняющий функции правительства Национальный комитет обороны вместе с парламентом вынужден был переселиться в Дебрецен, в крупнейший город Затисского края. Упадок дела революции влек за собой изменения и в области крестьянского вопроса. В то время как раньше все возобновляющиеся крестьянские массовые движения, требовавшие удовлетворения своих законных требований, могла временно усмирить лишь угроза родине, теперь можно было заметить смягчение крестьянских требований и признаки контрнаступления помещиков в местностях, незанятых противником, особенно в пограничных районах. Помещичий класс, вынужденный защищаться во время крестьянских восстаний, с упадком дела революции во многих местах перешел в наступление не только против крестьянских требований, шедших дальше мартовского урегулирования, но и против распоряжений самого закона.

Правительство даже в новом положении и не думало изменить свою установку, выработанную в крестьянском вопросе осенью 1848 года. Оно и дальше придерживалось такого мнения, что постановка проблем крестьянства на повестку дня поставила бы под угрозу решимость помещичьего класса защитить свою родину и ослабила бы единый фронт, являющийся основой оборонительной войны. Правительство не учло того, что новое бремя подготовки к успешному контрнаступлению ложится в преобладающей части на крестьянство, а старалось с помощью постановлений лишь избавить крестьянство от чрезмерного, доходящего до злоупотреблений военного бремени. Однако, такая установка правительства, естественно, требовала от правительства, чтобы оно в защиту созданного мартовским законом положения выступило против стремлений, угрожавших со стороны помещиков сложившемуся осенью 1848 года временному безмятежному положению. И в феврале 1849 годя, хотя и не с должной быстротой и энергией, правительство сделало шаги в этом направлении. Основой крестьянской политики правительства в этот период до апреля 1849 года, до победоносного подъема дела освободительной борьбы является издание ряда распоряжений, касающихся крестьянского вопроса.

После консолидации правительства в Дебрецене в адрес правительства поступила масса заявлений от сел и частных лиц. В большинстве заявлений жаловались на то, что помещики отрицают освобождение барщинных земель, использованных крепостными крестьянами, заставляют крестьян выполнять барщину и с помощью комитатских властей отнимают наделы от крестьян, отказывающихся выполнять барщину. Министерство юстиции обратило внимание особенно на то, что больше всего таких жалоб поступает из комитата Сатмар, причиной чего являлось то, что в этом комитате дворянские поместия были довольно раздробленными, не было крупных латифундий, и большинство имевших небольшие поместья дворян поселило там крепостных. В этом комитате, как и вообще в

пограничных районах страны, плохо претворились в жизнь старые законы об отделении барщинных земель, стушевались границы между барщинными и усадебными участками, в результате чего помещики получили возможность заявить претензию на преобладающую часть участков как на усадебные. Это было общегосударственным явлением, но с особой остротой проявлялось в комитате Сатмар.

Правительство обратило внимание на злоупотребления со стороны помещиков прежде всего потому, что они угрожали интересам обороны страны. Крестьяне комитата Сатмар в значительной части были румынами и можно было опасаться, что из-за недовольства своим положением они присоединятся к возобновляющимся на территории соседней Трансильвании румынским восстаниям. Эта проблема побудила председателя Комитета обороны Кошута назначить 15-го февраля депутата национального собрания Йожефа Надь правительственным комиссаром по расследованию корня поступающих из комитата Сатмар жалоб и для разрешения их на месте.

Однако эта проблема не ограничивалась комитатом Сатмар, и ее нельзя было радикально разрешить с помощью назначения Йожефа Надь. Поэтому инициатор этого дела, заведующий отделом Министерства юстиции Карой Надь, одновременно с назначением Йожефа Надь представил Комитету обороны проект постановления, целью которого являлось защитить крестьян по всей стране от незаконных требований помещиков и до урегулирования дела путем законодательства создать в этом вопросе временное равновесие. В соответствии с этим суть постановления заключалась в том, что там, где сомнительно, является ли обрабатываемый крестьянином участок барщинным или усадебным, этот участок до решения компетентного суда остается во владении крестьянина, крестьянина нельзя принуждать к выполнению барщины, и он до создания закона должен платить помещику лишь денежную стоимость барщины. Другим важным пунктом закона было распоряжение, защищающее села поселенцев от вымогательства помещиков по истечении срока договора.

Однако это важное постановление тогда еще не было издано. Кошут, который, прилагая нечеловеческие усилия, организовывал в эти недели контрнаступление, не считал уместным вызвать противоречия внутри единого фронта национальной обороны и создать сдвиг в пользу крестьянства. Как бы ни оставался проект Кароя Надь в рамках закона от 1848 года, все же последовательное проведение его в жизнь означало бы изменение существующих отношений собственности в пользу крестьянства, ведь в упомянутых комитатах не был добросовестно осуществлен даже закон от 1848 года. Итак, постановление долго лежало в архиве Комитета обороны, не было распоряжений об его издании, а ведь накануне решающей пробы сил оно, несомненно, оказало бы благоприятное влияние на настроение крестьянства и армии, состоящей в большей части из крестьян.

Однако соображения, которыми правительство руководствовалось, лишь отложили издание постановления. Карой Надь не примирился с откладыванием его в долгий ящик, представляя правительству все новые и новые проекты, используя уже и опыт, приобретенный Йожефом Надь во время расследований в комитате Сатмар. Издание постановления торопилось также и левым крылом. Один из членов левого крыла, Иштван Кле, который организовал в комитате Сатмар народное ополчение, на основании приобретенного там опыта обратил внимание правительства на срочность разрешения проблем, возникших в комитате Сатмар. Наконец, на правительство, как тревожный симптом, повлияло и увеличение числа заявлений, авторы которых с приближением весенних сельскохозяйственных работ энергично требовали срочного выяснения положения в вопросе крестьянской земельной собственности. Из этих заявлений уже ясно выявилось, что крестьянство все более понимает взаимосвязь между усилиями, направленными на оборону страны, и удовлетворением его требований и ждет от правительства конкретной компенсации за приносимые им жертвы.

Под давлением поступающих со всех сторон требований ускорить дело, Пал Ньяри, который в эти недели замещал находящегося в армии Кошута, поставил на повестку дня заседания Комитета обороны 31-го марта вопрос об обсуждении многократно расширенного проекта, представленного Кароем Надь. Правда, вследствие задач, накопившихся благодаря успехам начавшегося 1-го апреля победоносного весеннего похода, проект не обсуждался, но обсуждение его было отложено уже не на долгое время. 12-го апреля в Дебрецен вернулся Кошут, и вскоре была провозглашена независимость нации, составлена и в торжественной обстановке оглашена «Декларация независимости» и, наконец, 19-го апреля, непосредственно после оглашения Декларации, состоялось совещание Кошута с Йожефом Надь, на котором установили окончательный текст уже назревшего постановления правительства в защиту крестьянства. Постановление немедленно было передано в типографию и 22-го апреля вместе с Декларацией независимости было опубликовано в официальном вестнике.

Постановление было гораздо большим, чем представленный Кароем Надь в феврале текст. Оно хотя и базировалось на основных принципах первоначального текста, все же гораздо подробнее и осмотрительнее регулировало спорные вопросы между помещиками и крестьянами. Авторами принципов постановления являлись прежде всего Карой Надь и Йожеф Надь, Пал Ньяри же внес в постановление обещание относительно быстрого урегулирования всех крепостных проблем законным путем, и Кошут подробно разработал порядок проведения постановления в жизнь. Важнейшей частью постановления было распоряжение, в котором точно определялось и по сравнению с прежними разъяснениями расширялось понятие «освобожденная барщинная земля». Согласно этому распоряжению помещик в спорных случаях, при сохранении за крепостными крестьянами их наделов и освобождении их от барщины, обязан был доказать, что спорный участок является не барщинным, а усадебным. Таким образом, в случае последовательного и справедливого проведения постановления в жизнь большая часть спорных участков перешла бы в собственность крестьян, ибо способ доказательства благоприятствовал крестьянам, обеспечивая им также право на обжалование.

Однако осуществлению тенденций постановления, направленных на защиту крестьян, воспрепятствовало то обстоятельство, что выполнение его в первой инстанции зависело от комитатского аппарата, представлявшего интересы помещиков. Не везде были такие представители интересов крестьянства, как Йожеф Надь, который после составления постановления вернулся в комитат Сатмар и на основании принципов постановления разрешил значительное большинство поданных ему жалоб в пользу крестьян. Но постановление, даже и в случае добросовестного выполнения его, после победоносного весеннего похода уже не отвечало требованиям крестьянства. После побед революционной войны крестьянство уже не могло удовлетвориться тем, что правительство защищает его от произвола помещиков. В качестве компенсации за принесенные им жертвы оно требовало большего, интересы обороны родины также требовали срочного создания обещанного закона о полной ликвидации феодальных пережитков.

Б. Балаж:

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИЧНЫХ ВОСПОМИНАНИЙ ПРИ РАЗРАБОТКЕ ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В течение двух недель автор провел исследования в 11 селах комитата Бекеш, собирая «сведения живых источников», т. е. записывая воспоминания лиц, активно боровшихся против фашизма Хорти и игравших известную роль в последнее время войны и в первых месяцах после освобождения страны. От этих времен осталось сравнительно мало архивных материалов. Следовательно, историки должны использовать также живые источники наряду с письменными. К истории венгерской народной демократии ценные сведения могут предоставить главным образом члены бывших национальных комитетов. Регулярное делопроизводство началось во многих местах лишь неделями после освобождения, находящиеся в нашем распоряжении документы (протоколы и т. п.) часто весьма немногословны и неполны, итак установить ход событий на основе одних лишь письменных источников нельзя.

Материал воспоминаний, конечно, лишь дополняет первичные источники, письменный, архивный, печатный и т. п. материал.

Автору удалось установить, что коммунистическая партия твердо укоренилась среди деревенского населения во время фашизма Хорти. Хотя только население двух сел поддерживало непосредственную сязь с нелегальной коммунистической партией, идея коммунизма была постоянно жива и в остальных селах, имелось коммунистическое или коммунистически настроенное местное движение. Эти группы состояли из бывших красноармейцев, бывших интернированных, бывших членов директории, из левых элементов местного движения земляных рабочих и социал-демократической партии. В большинстве своем это были крестьяне-бедняки, земляные рабочие, но в крупных селах среди них встречались и рабочие и мелкие ремесленники.

Эти еле организованные группы вдохновлялись памятью Венгерской Советской республики, сознанием существования Советского Союза. Их деятельность была весьма многогранной: чередовались нелегальные, полулегальные и легальные выступления.

Например в с. Тоткомлош они взяли в свои руки управление местным рабочим клубом и оказывали серьезное влияние на молодежь и массу бедноты. Они проводили

нелегальные лекции и семинары, слушали венгерские радиопередачи ив Москвы, составляли конспекты о них, и, размножив полиграфическим путем, распространяли их.

Отдельные члены этих групп посредством социал-демократической партии входили в муниципальные комитеты и проводили особенно активную деятельность в области социальной политики. Местные организации социал-демократии во многих местах находились под сильным влиянием коммунистически настроенных земляных рабочих или землекопов-коммунистов.

Органы власти, конечно, скоро угадали, что здесь осуществляется не политика оппортунистского руководства, и начались обыски, аресты и т. п., во многих местах даже запретили местные организации социал-демократической партии. Под влиянием этих мер многие отступали, оставались лишь самые смелые.

Под влиянием военных успехов Красной Армии во время второй мировой войны опять оживились движения, которыми руководили коммунисты. Правда, много людей было интернировано властями, многие были посланы в карательные роты, полностью ликвидировать левых не удалось.

Эти левые составляли ядро, вокруг которого сплотилось население после освобождения страны. Нередко уже через несколько дней после освобождения это они создавали местную организацию коммунистической партии и позже национальные комитеты. Воспоминания этих членов национальных комитетов могут дать важные сведения историку. От них мы узнаем, как создавались местные национальные комитеты, собираясь часто на основе переданного из уст в уста созыва, чтобы избирать членов комитета, как начала опять функционировать администрация, как завербовывались служащие, как создавалась народная гвардия и т. п. Представляется перед нами картина меновой торговли, собирания съестных припасов, посылаемых в помощь столице, начала школьных занятий, общественных работ, подготовки земельной реформы и т. д. От этих «живых источников» мы узнаем, что руководство взяли в свои руки везде коммунисты, ибо они уже в предыдущие годы приобрели хорошую репутацию благодаря своим смелым выступлениям, вследствие чего население питало к ним доверие.

От этих лиц узнаем мы о том, что уже тогда были сделаны попытки создать производственные кооперативы, которые, правда, не были правильно обоснованы и распали после раздела земли, но все же характеризовали те времена. Когда национальные комитеты переставали осуществлять функцию государственной власти, их значение умалялось быстрыми темпами, но в это время администрация работала уже регулярно, что позволяет историку опираться на письменные источники.

Йожеф Секереш:

ДАННЫЕ О БОРЬБЕ ШАХТЕРОВ Г. ПЕЧ В 1905 ГОДУ

В начале XX столетия, в период перехода к империализму, в Венгрии развернулся экономический кризис. Начавшееся быстрыми темпами промышленное развитие замедлилось, кредитное дело находилось в застое. Сильно снизился жизненный уровень трудящихся масс. Положение еще более усугубил слабый урожай в 1904 - 1905 году. Экономический кризис сопровождался политическим кризисом.

В 1905 году монархия, дуалистическая система попала в острейший до мировой войны и распада кризис. Впервые открылась возможность завершить незаконченное дело буржуазной революции 1848 года.

На обострение политического кризиса, на подъем массовых движений, кроме отечественных факторов, исключительно сильное влияние оказала русская революция 1905 года. Известие о русской революции мобилизующе повлияло на выступающие на борьбу трудящиеся массы.

С начала 1905 года в Будапеште и в провинции вспыхивали забастовки, трудящиеся демонстрировали за русскую революцию. В течение лета развернулась грандиозная забастовка жнецов и батраков. В эту общую картину входит также и стачечная борьба шахтеров города Печ.

Печские шахтеры с вниманием следили за событиями русской революции, более того ознакомились с событиями и на личном опыте. Одно время в г. Печ находился ряд бежавших из России рабочих-революционеров, которые на собраниях выступали с докладами о русской революции.

Шахтеры жили в очень трудных материальных и бытовых условиях. Дунайское пароходное общество, в руках которого находился почти весь Печский угольный бассейн, беспощадно эксплуатировало рабочих. Шахтеры непосредственнее всего чувствовали двойной гнет иностранного и венгерского капитала.

В таких условиях молодежь, молодые рабочие и откатчики шахты 5-го июля 1905 года приостановили работу, к ним присоединились и «старики», забойщики и помощники забойщиков. Они требовали повышения зарплаты на 20 филлеров за смену. Требования шахтеров изложил письменно стачечный комитет из 24 человек. Наряду с требованием повышения заработной платы, важное место получило требование разрешения свободно праздновать Первое мая.

Забастовка застала врасплох как печское, так и венское управление. Из документов выясняется, что они хотели принять самые строгие меры и не шли ни на какие уступки.

Против бастующих шахтеров выступили не только управление шахт и власти, а также и социал-демократическая партия, которая в 1905 - 1907 годах последовательно препятствовала более широкому развертыванию рабочего движения, объединению сил революционного лагеря.

Однако рабочих не могли сломать ни выселения из домов горного предприятия, ни увольнения, ни решительные ультиматумы, ни штрейкбрехерские попытки социал-демократических оппортунистов и рабочей аристократии. В конце концов, правительство вынуждено было начать переговоры с целью соглашения. Это, наконец, поддержалось управлением предприятия, ибо забастовка причинила значительный материальный ущерб.

Забастовка закончилась 16 августа после того, как предприятие дало обещание составить новый тариф заработной платы.

Однако спустя несколько дней после начала работы выяснилось: управление, чувствуя, что опасность миновала, применяет вновь старые методы, заставляет работать и штрейкбрехеров.

Участники собрания шахтеров 20 августа приняли решение о том, что они не будут работать вместе со штрейкбрехерами. На другой день их удалили и заняли машинное отделение одной штольни. Тем самым началась вторая забастовка. Законность жалоб шахтеров вынужден был признать даже и председатель горного округа. Управление вынуждено было отступить перед упорной борьбой рабочих, и, таким образом, 26 августа рабочие вновь приступили к работе. Управление издало новый тариф заработной платы, признало право рабочих на празднование Первого мая и отказалось от репрессий по отношению к рабочим, принявшим участие в забастовке. Хотя в новом тарифе заработной платы были неясные пункты и хотя управление не удовлетворило некоторых требований рабочих, все же забастовка принесла свои результаты.

Две забастовки печских шахтеров в значительной мере повысили классовую сознательность рабочих, поколебали авторитет горного общества. Большое влияние оказали забастовки также и на трудящихся Трансданубии, главным образом тем, что, отвлекая во время забастовок жнецов и батраков вооруженные силы, облегчили борьбу аграрных пролетариев.

Опубликованные ценные документы (сообщения предприятия, администрации и т. д., призывы, меморандумы рабочих) убедительно показывают героическую борьбу печских шахтеров за лучшие условия труда и материальное положение, за расширение политических прав.

RÉSUMÉ

LE CONGRÈS DES HISTORIENS A ROME

C'est avec plaisir qu'à l'invitation du Comité International des Sciences Historiques, les historiens hongrois se rendirent au Xe Congrès International des Historiens, convoqué à Rome. L'Académie des Sciences de Hongrie avait désigné, pour participer au congrès, une délégation composée de cinq membres, à savoir les académiciens Élisabeth Andics et Eric Molnár, les membres correspondants Victor Ember et Zoltán I. Tóth, et Pierre Hanák, candidat ès sciences historiques. Quoique l'invitation ne fût parvenue à Budapest que vers la fin de 1954, les membres de la délégation hongroise étudièrent à fond le matériel du congrès et se préparèrent avec soin à intervenir dans les débats. Étant donné que, dans les publication du congrès, l'on ne pouvait insérer que le résumé d'un bref rapport annexe, l'Académie des Sciences de Hongrie jugea nécessaire de publier un recueil renfermant des études qui, de la plume des membres de la délégation, donneraient une vue d'ensemble du progrès réalisé par la science historique hongroise au cours des dix dernières années, et feraient le bilan de l'historiographie hongroise actuelle.

Les représentants des historiens hongrois participèrent à l'assemblée plénière qui précéda le congrès, puis s'associèrent activement aux travaux de celui-ci. Ainsi, c'est par un exposé de l'évolution enregistrée en Hongrie que Victor Ember compléta la série de conférences consacrées à l'agriculture, au commerce et à l'industrie de l'Europe du XVIe, XVIIe et XVIIIe siècle. W. Holtzman, P. Schramm et M. Uhlirz avaient développé, à propos des activités de l'Empire germanique du moyen âge, une conception inspirée de l'histoire des idées : ce fut Eric Molnár qui, de la part des délégués hongrois, exposa la thèse marxiste relative à ce problème. Intervenant à son tour après la conférence sur les mouvements sociaux du XIXe siècle, Élisabeth Andics esquissa les traits principaux de la naissance et du développement du mouvement ouvrier hongrois. L'intervention de Zoltán I. Tóth vint compléter la conférence sur l'histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIIIe et XIXe siècles. Dans un exposé, Pierre Hanák fit la critique des thèses énoncées dans la conférence sur le *Drang nach Osten*, ainsi que de certains passages de la conférence sur l'évolution du libéralisme. Au cours des discussions méthodologiques et idéologiques, Eric Molnár fit une analyse critique des idées formulées par F. Collotti dans sa conférence intitulée »L'historisme contemporain«. De son côté, Zoltán I. Tóth intervint dans la discussion engagée à propos du rapport annexe présenté par l'historien yougoslave Fr. Zwitter sur »Le problème de la renaissance nationale des peuples sud-slaves d'Autriche«. A propos de la conférence de A. L. Sidorov, Victor Ember signala l'aide considérable dont l'historiographie hongroise avait bénéficié de la part des historiens soviétiques dans la solution de tout un ensemble de problèmes importants.

Le programme du congrès prévoyait un seul rapport annexe à présenter par la délégation hongroise. Ce rapport, intitulé »Développement et problèmes principaux de l'historiographie hongroise au cours des dix dernières années«, fut soumis au congrès par Élisabeth Andics : il comprenait un exposé et l'analyse des problèmes thématiques et des principaux résultats de la nouvelle historiographie hongroise, et abordait aussi certaines questions essentielles du matérialisme historique.

L'exposé des tendences historiques principales qui se sont manifestées au congrès permet de conclure que dans les dernières décades, la science historique marxiste a marqué des progrès sensibles à l'échelle internationale, et qu'elle a gagné du terrain au congrès même. Les historiens marxistes venus des différents pays ont largement contribué à ce que le congrès se déroulât dans un esprit de coopération, et s'inspirât du principe de l'utilisation de la science historique au bénéfice du développement pacifique de l'humanité.

C'est dans ce même esprit que la délégation hongroise s'est employée à élargir ses contacts internationaux. Les entretiens avec les historiens soviétiques, italiens, français, anglais et yougoslaves, ainsi que les conversations relatives à l'échange régulier des publications, ont permis de marquer un précieux progrès vers la réalisation de cet objectif.

Pour la science historique hongroise, cette rencontre internationale des historiens, d'une haute signification politique, a été très utile à un autre point de vue aussi : en effet, elle a permis aux historiens hongrois de mieux se familiariser avec les diverses tendances, les méthodes et les sources de l'historiographie bourgeoise contemporaine. Aux yeux des historiens hongrois, le plus grand mérite du congrès, c'est que, pour la première fois, les représentants de presque tous les pays et de toutes les tendances se soient réunis pour discuter de nombreux problèmes d'intérêt international, et que, de la sorte, le congrès ait marqué un grand pas en avant vers la coopération pacifique des savants vivant dans des pays et en des systèmes sociaux différents.

ÉTIENNE BARTA :

LA POLITIQUE PAYSANNE DU GOUVERNEMENT EN 1849

L'émancipation des serfs, réalisée en mars 1848, ne résolut que partiellement les objectifs de la liquidation du féodalisme hongrois. Sans doute les masses paysannes obtenaient-elles la liberté individuelle, cependant, les paysans n'entraient en possession que des censives, tandis que les terres à baux écrits sous seing privé demeuraient aux mains du seigneur. Pareillement, on ne remédia point aux graves préjudices causés précédemment à la paysannerie lors de la règlementation des censives, du partage des pacages et forêts communs, etc., et il ne fut pas même question d'attribuer quoi que ce soit aux masses des paysans sans terre. L'appareil d'État réussit à réprimer les mouvements paysans qui, à l'échelle nationale, réclamaient l'amplification de l'affranchissement des serfs. Toutefois, la paysannerie demeurait profondément indignée, et ce n'est qu'en septembre 1848, quand la contre-révolution déclencha son attaque à main armée, que les divergences furent reléguées à l'arrière-plan ; à ce moment-là, dans leur immense majorité, les paysans hongrois consentirent à combattre, eux aussi, sur le front unique de l'autodéfense nationale : en effet, ils estimaient que la victoire finale de la révolution créerait les conditions préalables pour la satisfaction de leurs revendications de classe. Et, de fait, les intérêts du front d'union nationale, créé par Kossuth pour protéger les conquêtes de la révolution, exigeaient en automne 1848 que la solution du conflit entre paysans et seigneurs fût remise à une époque où la victoire serait déjà acquise. C'est d'ailleurs dans ce même esprit que l'Assemblée nationale décida fin septembre de rayer de l'ordre du jour les projets de loi sur l'amplification de l'affranchissement des serfs.

En automne 1848, la politique du front d'union nationale s'avéra correcte : en effet, appuyée sur le soulèvement des masses paysannes, la Hongrie révolutionnaire repoussa victorieusement le premier assaut des forces contre-révolutionnaires. Cependant, la victoire ne fut pas définitive : la menace que l'ennemi faisait peser sur la nation se fit bientôt plus lourde encore. A la mi-décembre, les armées impériales, très supérieures en nombre, déclenchèrent une nouvelle offensive ; en l'espace de quelques semaines, l'adversaire occupait la moitié ouest du territoire national, et le Comité de Défense nationale, qui faisait fonction de gouvernement, de même que l'Assemblée nationale, se virent contraints à transférer leur siège à Debrecen, la plus grande ville de la région située au delà de la Tisza. La cause révolutionnaire connut une période de recul: la question paysanne s'en ressentit, elle aussi. Tandis que, précédemment, les mouvements sans cesse renaissants des masses paysanne réclamant la satisfaction de leurs légitimes revendications ne pouvaient être temporairement apaisés que par le péril menaçant la patrie, cette fois-ci, l'on enregistrait une régression des revendications paysannes, et, dans les territoires non occupées par l'ennemie, et surtout dans les régions périphériques, on voyait même les seigneurs terriens préparer leur contre-attaque. Parallèlement au recul de la révolution, la classe des propriétaires terriens, acculée à la défensive à l'époque des mouvements paysans, passa en beaucoup d'endroits à l'offensive contre non seulement les revendications paysannes dépassant la législature de mars, mais encore les dispositions de la loi elle-même.

Pas même dans cette nouvelle situation le gouvernement ne songea à changer sa position qu'il avait définie en automne 1848 à propos de la question paysanne. Il persistait à croire qu'en remettant sur le tapis les problèmes de la paysannerie, il compromettrait l'élan patriotique de la classe des propriétaires terriens et affaiblirait le front d'unité nationale, base de la guerre de défense nationale. Il ne tenait pas compte du fait que les charges nouvelles, nécessaires pour préparer une contre-offensive victorieuse,

retomberaient pour la plupart sur la paysannerie. Il s'efforça tout simplement d'empêcher par voie de décret que des charges militaires excessives ou abusives ne fussent imposées aux populations rurales. Bien entendu, cette politique exigeait d'autre part que le gouvernement, pour maintenir la situation créée par la loi de mars, se dressât contre les aspirations des seigneurs terriens, aspirations qui risquaient de compromettre l'équilibre temporel établi en automne 1848. Encore qu'il agît avec lenteur et sans l'énergie nécessaire, le gouvernement prit néanmoins, en février 1849, les dispositions qui s'imposaient : les mesures arrêtées à cet effet formeront jusqu'au mois d'avril 1849, date où la cause de la guerre d'Indépendance connut une reprise victorieuse, la charpente de la politique paysanne du gouvernement.

Après la consolidation du gouvernement de Debrecen, celui-ci se vit adresser une foule de requêtes émanant de communes paysannes ou de particuliers. La plupart de ces pétitions relataient que les seigneurs refusaient de reconnaître pour censives, c'est-à-dire pour affranchies, les terres cultivées par les serfs, qu'ils s'efforçaient d'astreindre les paysans aux prestations seigneuriales et à la corvée, et que, secondés par les comitats, ils faisaient expulser de leurs terres les serfs réfractaires. Tandis que le nombre des plaintes ne cessait de croître, l'on releva tout particulièrement au ministère de la Justice que la plupart des doléances arrivaient du comitat de Szatmár. La raison en était que dans ce comitat, les propriétés nobiliaires étaient assez morcelées : il n'y avait point de *latifundia* et la plupart des nobles, dotés de modestes propriétés seulement, avaient établi sur leurs terres des serfs. Au comitat de Szatmár — comme dans les régions périphériques du pays en général —, les lois antérieures, prescrivant la délimitation des censives, avaient été mises à exécution d'une manière aussi superficielle qu'incorrecte : la démarcation entre les censives et les terres allodiales s'en trouvait oblitérée, ce qui permettait aux seigneurs de revendiquer la majorité des terres sous prétexte qu'il s'agissait de biens allodiaux. C'était là un phénomène qui pouvait être observé partout dans le pays, cependant, au comitat de Szatmár, les cas étaient particulièrement fréquents.

Si le gouvernement consacra une attention spéciale aux abus des seigneurs terriens, c'est que ces abus compromettaient les intérêts de la défense nationale. En effet, la population rurale du comitat de Szatmár était, dans une forte proportion, composée d'éléments roumains : or, cet état de choses risquait de rallier les mécontents aux mouvements insurrectionnels que ne cessaient de déclencher, dans le voisinage, les Roumains de Transylvanie. C'est pour ces motifs que Kossuth, président du Comité de Défense nationale, décida le 15 février d'envoyer le député Joseph Nagy, en qualité de commissaire du gouvernement, au comitat de Szatmár. Nagy était chargé d'examiner à fond la cause des griefs et d'y remédier sur place.

Cependant, le problème ne se limitait pas au seul comitat de Szatmár : aussi la mission de Joseph Nagy ne put-elle apporter une solution radicale. C'est pourquoi Charles Nagy, chef de section au ministère de la Justice, saisit le Comité de Défense nationale, au moment où Joseph Nagy partit en mission, d'un projet de décret. Ce projet avait pour objectif de protéger, à l'echelle nationale, les paysans contre les revendications illégitimes des seigneurs terriens, et de créer, en attendant que le problème fût réglé par voie législative, un état d'équilibre provisoire. A cet effet, le projet de décret prévoyait que là où le caractère censitaire ou allodial de la terre cultivée par le paysan était litigieux, le paysan demeurerait les mains garnies jusqu'à ce que le tribunal compétent aie tranché le différend, que le paysan ne pourrait être contraint à fournir les protestations, et qu'il ne serait tenu qu'à en verser la contre-valeur en espèces aux mains du seigneur, ceci jusqu'au jour où la loi y relative entrerait en vigueur. Le projet renfermait en outre un deuxième point, non moins important : il entendait protéger, à l'expiration du délai contractuel, les agglomérations paysannes établies sur les alleux contre le chantage des seigneurs.

Cependant, à ce moment-là, ce décret très important ne fut pas encore promulgué. Kossuth qui, dans ces journées, fournissait un effort surhumain pour organiser la contre-offensive, estimait inopportun de troubler l'équilibre du front patriotique d'unité nationale et d'opérer au sein de celui-ci un décalage au profit de la paysannerie. En effet, quoique le projet de Charles Nagy demeurât circonscrit dans les limites de la loi de 1848, l'exécution conséquente du décret eût néanmoins provoqué une modification des rapports de propriété au bénéfice des paysans, et ceci d'autant plus que dans les régions visées par cette mesure, la loi elle-même n'avait point encore été exécutée d'une manière tant soit peu loyale. Ainsi donc, longtemps, le projet demeura en souffrance aux archives du Comité : on ne fit rien en vue de sa promulgation, bien qu'à la veille de la suprême épreuve de force, cette mesure eût, à n'en pas douter, produit un excellent effet sur le moral des troupes recrutées pour une large part parmi les paysans.

Cependant, les considérations qui avaient guidé le gouvernement ne firent point échouer le décret d'une manière irrévocable. En effet, Charles Nagy n'entendait pas se résigner à ce que le projet demeurât déposé aux archives. Il revint à l'assaut et saisit le gouvernement de plusieurs nouveaux projets où il avait déjà mis en oeuvre les expériences recueillies par Joseph Nagy lors de son enquête au comitat de Szatmár. La gauche, elle aussi, se rallia à ceux qui pressaient le gouvernement d'agir. L'un des membres du groupe des gauches, Étienne Kléh, organisa au comitat de Szatmár une insurrection populaire : tirant la leçon de cette action, il adressa au gouvernement un avertissement réclamant que, d'urgence, une solution fût apportée aux problèmes agitant la population du comitat. Au surplus, le gouvernement s'alarma des requêtes qui, de plus en plus nombreuses, réclamaient très énergiquement que, le temps des travaux agricoles de printemps approchant, l'on fît cesser la confusion régnant dans l'interprétation des titres de possession de la paysannerie. Ces pétitions révélaient sans équivoque que les paysans discernaient chaque jour plus clairement la corrélation entre leur effort militaire et la satisfaction de leurs revendications, et qu'en contre-partie de leurs sacrifices, ils attendaient du gouvernement une compensation palpable.

Cédant aux pressantes sollicitations qui s'élevaient de toutes parts, le gouvernement se résolut à agir : le 31 mars, Paul Nyáry, remplaçant Kossuth qui, lui, séjournait à ce moment là aux armées, porta à l'ordre du jour du Comité de Défense nationale la discussion du projet plusieurs fois amplifié de Charles Nagy. En raison des victoires successives remportées au cours de la glorieuse campagne de printemps, déclenchée le 1er avril, le gouvernement se trouva débordé de travail : une fois de plus, la discussion fut ajournée, mais non pas pour longtemps, cette fois-ci. Le 12 avril, Kossuth revint à Debrecen : dans les journées qui suivirent, l'Assemblée nationale proclama l'indépendance de la Hongrie ; ensuite, on mit au point la Déclaration d'Indépendance et procéda à la promulgation solennelle de ce document historique. Enfin, le 19 avril, immédiatement après la promulgation de la Déclaration, Kossuth conféra avec Joseph Nagy sur le texte définitif du décret qui, d'une brûlante actualité, allait fournir à la paysannerie les garanties depuis longtemps attendues. Après des colloques qui se prolongèrent fort tard dans la nuit, on arrêta le texte qui, immédiatement mis sous presse, parut dans le journal officiel du 22 avril. La Déclaration d'Indépendance avait été publiée dans le même numéro.

Le décret était bien plus étendu que le texte présenté en février par Charles Nagy. Quoique basé sur les principes définis par celui-ci, le document statuait avec plus de détail et plus de circonspection sur les questions litigieuses surgies entre seigneurs terriens et paysans. La plupart des principes énoncés dans le décret émanaient de Charles Nagy et de Joseph Nagy ; Paul Nyáry était l'auteur du passage prévoyant la rapide règlementation, par voie législative, de tous les problèmes de féodalité ; enfin, l'élaboration détaillée de la procédure d'application était l'œuvre de Kossuth. Le décret renfermait une disposition d'importance capitale : il définissait très nettement et amplifiait même au regard des interprétations antérieures la notion de censive affranchie. Il stipulait qu'en cas de controverse, le serf aurait droit à la jouissance de la possession et à la suspension des prestations, tandis qu'il appartiendrait au seigneur de prouver que la terre en question est allodiale, et non censitaire. Si les dispositions du décret avaient été exécutées d'une manière à la fois conséquente et équitable, la plupart des terres en litige seraient échues aux paysans : en effet, la procédure d'enquête favorisait plutôt les paysans et leur garantissait même le droit d'interjeter appel les mains garnies.

Cependant, le principe de la protection du paysan, objectif majeur de ce décret, ne réussit point à s'imposer : la raison en est qu'en première instance, l'exécution des dispositions dépendait de la machine administrative du comitat. Or, celle-ci entendait sauvegarder les intérêts des propriétaires. Peu nombreux furent les comitats où les intérêts de la paysannerie avaient été défendus par un homme tel que Joseph Nagy. En effet, aussitôt le décret promulgué, Nagy s'était rendu au comitat de Szatmár et, procédant dans l'esprit du décret, avait tranché la plupart des litiges au bénéfice des paysans.

Toutefois, le décret, eût-il été loyalement exécuté, n'aurait pu, après les triomphes de la campagne de printemps, satisfaire aux revendications de la paysannerie. Après les succès de la guerre révolutionnaire, les paysans ne pouvaient plus se contenter d'une mesure gouvernementale visant uniquement à les protéger contre les abus des seigneurs terriens. La paysannerie consentait des sacrifices de plus en plus lourds, aussi demandait-elle davantage. D'ailleurs, les intérêts de la défense nationale eussent exigé que, fidèle à sa promesse, le pouvoir législatif procédât sans trop de retard à la confection de la loi sur la liquidation totale des survivances féodales.

BÉLA BALÁZS:

L'UTILISATION DES SOUVENIRS PERSONNELS DANS L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE DE NOTRE DÉMOCRATIE POPULAIRE

Deux semaines durant, l'auteur a poursuivi des recherches dans onze localités du département de Békés : son objectif a été de puiser aux «sources vivantes», c.-à-d. de recueillir les témoignages des résistants ayant combattu activement le horthy-fascisme, ainsi que des hommes qui jouèrent un rôle actif dans la dernière période de la guerre et les premiers mois de la Libération. En effet, concernant l'époque en question, nos archives ne possèdent qu'un matériel relativement modeste. Outre les sources écrites, l'historien doit donc consulter également ces sources vivantes. Ce sont avant tout les anciens membres des Comités nationaux de l'époque qui peuvent fournir un matériel très précieux au point de vue de l'histoire de notre démocratie populaire. Dans de nombreux endroits, le train normal de l'administration publique ne reprit que plusieurs semaines après la Libération : souvent, les documents disponibles (procès-verbaux, etc.) sont à la fois fort laconiques et lacunaires, aussi l'étude des seules sources écrites ne permet-elle pas de reconstruire l'enchaînement des événements.

Bien entendu, le matériel puisé dans la mémoire des personnes interrogées ne peut être utilisé que pour compléter les sources primaires, telles que les documents écrits, conservés dans les archives, les articles publiés par la presse contemporaine, etc.

Au cours de ses recherches, l'auteur a pu constater qu'à l'époque du horthy-fascisme, le Parti communiste était profondément ancré dans les populations rurales. Quoique dans deux villages seulement la population eût des contacts directs avec le Parti communiste illégal, l'idéal communiste demeurait aussi vivant dans les autres localités qui possédaient d'ailleurs chacune un mouvement local communiste ou à tendance communiste. Les groupes locaux se recrutaient parmi les anciens combattants de l'Armée rouge de 1919, les anciens internés et membres des directoires, et les militants de gauche du mouvement local d'ouvriers agricoles et du Parti social-démocrate. La plupart des membres étaient des paysans pauvres et des ouvriers agricoles, cependant, dans les gros villages, les groupes comprenaient également des ouvriers d'usine et des artisans.

Ces groupes, peu organisés, étaient exaltés par le souvenir de la République des Conseils et l'idée de l'existence de l'Union Soviétique. Leurs activités étaient très variées : les actions illégales alternaient avec les initiatives semi-légales et légales.

Ainsi, à Tótkomlós, le groupe local s'empara de la direction du foyer ouvrier et exerça une influence considérable sur la jeunesse et la masse des paysans pauvres. On organisait des conférences et des cours idéologiques illégaux ; en plusieurs localités, on écoutait les émissions hongroises de Radio-Moscou : les informations étaient notées, puis polycopiées et diffusées parmi la population.

Par le canal du Parti social-démocrate, certains membres des groupes devinrent membres des conseils municipaux, où ils travaillèrent surtout sur le terrain de la politique sociale. En beaucoup d'endroits, les organisations locales du Parti social-démocrate subissaient l'influence de travailleurs agricoles et d'ouvriers terrassiers communistes ou sympathisants.

Évidemment, les autorités eurent tôt fait de découvrir que la politique pratiquée sous cette influence n'était point celle de la direction opportuniste de Parti social-démocrate : bientôt, elles recoururent aux vexations, perquisitions domiciliaires et arrestations, et, en plus d'un lieu, les activités des organisations locales du parti furent interdites. A la suite de ces mesures, de nombreux militants abandonnèrent la lutte et seuls les plus courageux continuèrent le travail politique.

Dans la seconde guerre mondiale, grâce aux succès remportés par l'Armée rouge, l'on enregistra une reprise des activités, dirigées toutes par les communistes. Quoique les autorités eussent interné ou incorporé dans des compagnies disciplinaires de nombreux militants, elles demeurèrent néanmoins incapables de liquider totalement les éléments de gauche.

Après la Libération, ce furent ces hommes-là qui constituèrent le noyau autour duquel se groupa la population. Dans beaucoup de communes, ce furent eux qui, quelques jours à peine après la Libération, créèrent les organisations locales du Parti communiste, puis les Comités nationaux. Les souvenirs personnels des anciens membres de ces comités peuvent devenir, pour l'historiographe, une source de renseignements hautement significatifs. C'est de ces militants que nous apprenons comment furent élus

les Comités nationaux dont les électeurs, dans plus d'une localité, se réunirent sur convocation orale, transmise de bouche en bouche. C'est auprès de ces mêmes hommes que nous pouvons nous renseigner sur la reprise du travail de l'administration publique, les éléments parmi lesquels les nouveaux fonctionnaires étaient choisis, la manière de recruter ces mêmes fonctionnaires, la création de la garde populaire, etc. Ils nous fournissent des indications concernant le commerce de troc, pratiqué à cette époque, les livraisons de denrées alimentaires, collectées à l'intention de la population de Budapest, la reprise de l'enseignement, le travail collectif fourni par la population pour déblayer les ruines et remettre en état les services publics et les voies de communication, la préparation de la réforme agraire, etc. Ces «sources vivantes» nous apprennent que partout, ce furent les communistes qui assumèrent la direction : en effet, grâce au courage dont ils avaient fait preuve dans les années précédentes, ils s'étaient fait un nom et avaient acquis la confiance de la population.

Ces sources nous révèlent également que dès cette époque, il y eut des tentatives pour constituer des coopératives de production agricole. Certes, ces coopératives manquaient encore de bases sérieuses, aussi se désagrégèrent-elles après la réforme agraire. Néanmoins, ce fut là un phénomène caractéristique de l'époque. Dès que les Comités nationaux eurent cessé d'exercer le pouvoir d'État, leur importance diminua rapidement. Cependant, à ce moment-là, l'administration, les institutions publiques, etc. fonctionnaient déjà : pour la période qui suit, l'historien peut de nouveau s'appuyer sur les sources écrites.

JOSEPH SZEKERES :

DOCUMENTS SUR LA LUTTE DES MINEURS DE PÉCS EN 1905

Au début du XXe siècle, à l'époque du passage à l'impérialisme, l'on vit naître en Hongrie une crise économique. Le développement industriel, rapide dans ses débuts, connut un ralentissement, et le crédit tomba dans le marasme. Le niveau de vie des masses travailleuses subit un sérieux fléchissement. Les faibles récoltes de 1904—1905 ne firent qu'aggraver la situation. La crise économique allait de pair avec une crise politique.

En 1905, la Monarchie austro-hongroise et le système dualiste traversèrent une crise qui fut la plus grave de toutes celles que l'Empire d'Autriche connut avant la grande guerre et l'effondrement total. Pour la première fois, l'occasion s'offrait d'achever l'œuvre, demeurée incomplète, de la révolution bourgeoise de 1848.

Outre les facteurs agissant au pays même, la révolution russe de 1905 contribua, elle aussi, et ceci dans une mesure considérable, à l'aggravation de la crise politique et à l'essor des mouvements de masse. Les nouvelles de la révolution russe galvanisèrent les masses laborieuses prêtes à engager le combat.

Dès le début de l'année 1905, l'on voit se multiplier à Budapest et en province des grèves, des démonstrations et des témoignages, de sympathie à l'endroit de la révolution russe. Au cours de l'été, il se déclencha un vaste mouvement de grève parmi les moissonneurs et les domestiques de ferme. C'est dans ce même cadre que s'inscrivait, à l'échelle nationale, le mouvement gréviste des mineurs du bassin houiller de Pécs.

Les mineurs de Pécs avaient suivi de près les péripéties de la révolution russe et avaient même eu des contacts avec des témoins oculaires : en effet, plusieurs ouvriers révolutionnaires russes, qui avaient réussi à gagner l'étranger, séjournèrent quelque temps à Pécs, y organisèrent des meetings et firent des conférences.

Les mineurs vivaient en des conditions matérielles et sociales extrêmement pénibles. La Compagnie de Navigation Danubienne (Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft), maîtresse de la presque totalité des houillères de la région, exploitait les ouvriers de la manière la plus cruelle. C'étaient les mineurs qui éprouvaient le plus durement les effets de la double exploitation par le capital étranger et le capital hongrois.

C'est en ces conditions que, le 5 juillet 1905, on assista au débrayage des jeunes ouvriers et des hercheurs : ensuite, ce fut le tour des »vieux«, piqueurs et aides-porions. En fait d'augmentations, les mineurs réclamaient à ce moment là 20 fillérs par service. Les revendications des mineurs avaient été consignées dans un document rédigé par un comité de grève comptant 24 membres. Outre les revendications détaillées portant sur

les salaires, le document réclamait aussi avec insistance le droit de fêter librement la journée du 1er mai.

Dans les bureaux de la compagnie, tant à Pécs qu'à Vienne, la grève causa une vive surprise. Les documents révèlent que la direction entendait prendre les mesures les plus sévères et se refusait à toute concession.

Les grévistes eurent à faire face non seulement à la société minière et aux autorités, mais aussi au Parti social-démocrate qui, entre 1905 et 1907, s'employa méthodiquement à contrarier l'essor du mouvement ouvrier et l'union des forces du camp révolutionnaire.

Cependant, les ouvriers ne se laissèrent point ébranler par l'expulsion des mineurs logés dans l'immeuble de la compagnie, ni par les licenciements, les ultimatums très énergiques, et les manœuvres des briseurs de grève recrutés parmi les opportunistes sociaux-démocrates et l'aristocratie ouvrière. Finalement, le gouvernement se vit contraint à entamer des négociations, cette initiative était d'ailleurs appuyée par l'administration des mines : en effet, la grève avait causé à la compagnie de sérieuses pertes matérielles.

Le 16 août, la grève prit fin : la compagnie s'était engagée à mettre au point un nouveau barème des salaires.

Cependant, quelques jours après la reprise du travail, il apparut que la direction des mines, croyant le danger conjuré, entendait reprendre la vieille méthode et embauchait même les briseurs de grève.

Le 20 août, les mineurs organisèrent un meeting et décidèrent de ne point travailler tant que les briseurs de grève descendraient avec eux. Le lendemain, les ouvriers expulsèrent les briseurs de grève et occupèrent la machinerie de l'un des puits. Ce fut le signal de la deuxième grève. L'intendant des mines dut reconnaître lui-même la légitimité des revendications ouvrières. Une fois de plus, la lutte tenace des ouvriers contraignit la direction à s'incliner. Aussi, le 26 août, le travail fut-il repris. La direction élabora une nouvelle échelle des salaires, reconnut le droit des ouvriers à fêter la journée du 1er mai, et s'engagea à ne point user de représailles à l'endroit des grévistes. Quoique le nouveau règlement des salaires ne fût pas clair à tous les égards et ne satisfît point à toutes les revendications des ouvriers, il consacrait néanmoins une belle victoire des grévistes.

Les deux grèves des mineurs de Pécs approfondirent considérablement la conscience de classe des ouvriers et ébranlèrent sensiblement le prestige de la compagnie houillère. Elles eurent également une profonde répercussion parmi les travailleurs de la Transdanubie : en effet, obligeant les autorités à retirer de cette région d'importants contingents du service d'ordre, elles facilitèrent, au moment des grèves des moissonneurs et des domestiques de ferme, la lutte des prolétaires agricoles.

Les documents très précieux, communiqués par l'auteur (rapports de la compagnie, des organes de l'administration publique, etc., appels, mémorandums des ouvriers) tracent un tableau impressionnant de l'héroïque lutte des mineurs de Pécs pour de meilleures conditions de travail et de vie, et pour l'extension de leurs droits politiques.

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED

A kiadásért felelős: Az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Szöllősy Károly
A kézirat beérkezett: 1956. II. 1. — Példányszám: 2500. — Terjedelem: 14³/₄ (A/5) ív

38702/56 — Akadémiai Nyomda, V., Gerlóczy u. 2. — Felelős vezető: Puskás Ferenc

Studii şi referate privind istoria Romîniei (Tanulmányok és referátumok Románia történelméből) (ism. *Csatári Dániel*) 950

Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái (ism. *Karácsonyi Béla*) 955

Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmai a dunántúli Festetics-birtokon 1711—1850 (ism. *Mérei Gyula*) 957

KRÓNIKA

Szekfű Gyula 1883—1955 960

Gyóni Mátyás 1913—1955 *(Borzsák István)* 964

A Magyar Történelmi Társulat közgyűlése 965

A történészfront hírei 977

РЕЗЮМЕ 987

RÉSUMÉ 993

Ára: 8,— Ft
Előfizetés egy évre 36,— Ft

ÚJABBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI KIADVÁNYOK

Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből

A gyűjtemény-kötet a magyar történészek által a felszabadulás óta eltelt tíz esztendő történetének feltárásában elért első eredményeket közli. A tanulmányok többsége a népi demokrácia fejlődésének első szakaszával, a proletárhatalomért folytatott harc egyes kérdéseivel foglalkozik. A kötet G. Fazekas Erzsébet, Tóth Sándor, Révész Imre, Balázs Béla, M. Somlyai Magda, Szekfű Gyula, Molnár János, Földi Tamás—Ránk György, Kolossa Tibor, Csépányi Dezső, Esti Béla, Orbán Sándor, Szabó Imre, Rédei Jenő tanulmányait tartalmazza.

MTA Történettudományi Intézete.

685 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 50,— Ft*

Az 1929—1933. évi gazdasági válság hatása Magyarországon

Szerkesztette: *Incze Miklós*

Az Incze Miklós szerkesztésében Incze Miklós, Karsai Elek, Kubitsch Imre, Petőcz Pál és Sipos Aladár közreműködésével készült kötet elsősorban a világgazdasági válság magyarországi hatását vizsgálja, de bevezetésül részletes képet ad a 20-as évek iparáról és mezőgazdaságáról is. A válság lefolyásának tudományos elemzésén kívül hiteles képet nyújt a dolgozó osztályok helyzetéről az 1919—35-ös években és ábrázolja a dolgozóknak az ellenforradalmi rendszer ellen a Kommunista Párt által vezetett harcát is.

MTA Történettudományi Intézete gondozásában.

526 l. Akadémiai Kiadó. *Ára kötve 50,— Ft*

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI című sorozat következő füzetei jelentek meg a közelmúltban:

18. sz. *Elekes Lajos:* A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében ..... 2,— Ft

19. sz. *Pach Zsigmond Pál:* A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon ..... 3,— Ft

20. sz. *H. Balázs Éva:* A parasztság helyzete és mozgalmai (1780—1787) ..... 2,— Ft

21. sz. *Araló Endre:* A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája a szabadságharc előtt ..... 2,— Ft

22. sz. *Hanák Péter:* A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben ..... 4,— Ft

23. sz. *Wellmann Imre:* A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt ..... 3,— Ft

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT gondozásában *újabban* megjelent NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK (Művelt Nép Könyvkiadó)

Pamlényi Ervin: Horváth Mihály ..... 9,50 Ft

Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés (1631—32) ..... 9,50 Ft

Wellmann Imre: Tessedik Sámuel ..... 10,— Ft

Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc ..... 28,— Ft

Márkus László: Guyon Richárd ..... 12,— Ft

Szekeres József: Kenyérért és szabadságért. Az 1905. évi pécsi bányászsztrájk ..... 10,50 Ft

Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés ..... 15,— Ft